लाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रीय प्रशासन अकादमी
L.B.S. National Academy of Administration
मसूरी
MUSSOORIE
पुस्तकालय
LIBRARY
110117
अवाप्ति संख्या
Accession No. ~~14218~~
वर्ग संख्या
Class No. 491.25
पुस्तक संख्या
Book No. Dik v.2

THE
SIDDHĀNTA KAUMUDĪ
OF
BHAṬṬOJI DĪKSITA

THE
SIDDHĀNTA KAUMUDĪ
OF
BHAṬṬÓJI DĪKSITA

EDITED AND TRANSLATED INTO ENGLISH
BY
LATE ŚRĪŚA CHANDRA VASU

VOL. II

MOTILAL BANARSIDASS
DELHI :: PATNA :: VARANASI

© MOTILAL BANARSIDASS
Indological Publishers and Booksellers
Head Office : BUNGALOW ROAD, JAWAHARNAGAR, DELHI-7
Branches : 1. CHOWK, VARANASI (U. P.)
2. ASHOK RAJPATH (OPP. PATNA COLLEGE),
PATNA (BIHAR)

First Published by the Pāṇini Office, Bhuvaneshwari Ashram,
38-40 Bahadurganj, Allahabad 1906
and reprinted by Motilal Banarsidass

Price Rs. 100.00 for 2 Vols.

Printed in India

BY SHANTI LAL JAIN, AT SHRI JAINENDRA PRESS, BUNGALOW ROAD, JAWAHARNAGAR, DELHI-7 AND PUBLISHED BY SUNDARLAL JAIN, FOR MOTILAL BANARSIDASS, BUNGALOW ROAD, JAWAHARNAGAR, DELHI 7.

INSCRIBED

TO THE

MEMORY OF MY FATHER

BABU ŚYĀMĀ CHARANA VASU

ONE OF

THE FIRST ORGANISERS OF

EDUCATION IN THE

PANJAB

CONTENTS

VOLUME II

Part I

CHAPTER		PAGE
I	The Conjugation of Bhū class roots	1
II	The Adādi Verbs	253
III	The Juhotyādi	315
IV	The Divādi Roots	333
V	The Su-class Verbs	372
VI	Tudādi Roots	385
VII	The Rudhādi Roots	415
VIII	The Tanādi Roots	424
IX	The Kriyādi Roots	432
X	The Churādi Roots	449
XI	Conjugation of the Causatives	503
XII	The Desiderative Verbs	522
XIII	Intensives with Yan	540
XIV	Intensives with Yan-Elided	548
XV	The Denominative Verb	574
XVI	Kaṇḍvādi Roots	604
XVII	Rosary of Affixes	607
XVIII	The Rules of Ātmanepada	608
XIX	The Parasmaipada Rules	650
XX	The Impersonal and Passive Verbs	658
XXI	Reflexive Verbs	674
XXII	The meaning of moods and tenses	683

Part II

I	The Kridanta Affixes	1-144
II	The Uṇādi Sūtras	145-333
III	Uttar Kridanta Affixes	333-408

VOLUME III

I	Vedic Grammar	1-89
II	On Accents	90-111
III	The Phit Sūtras	112-220
IV	On Rules of Genders	221-247

VOLUME IV

I	Alphabetical Index to Pāṇini's Sūtras	1-53
II	Alphabetical Index to the Roots	54-62
III	Alphabetical Index to the Uṇādi	63-69
IV	Alphabetical Index to the Phit Sūtras	69
V	Pāṇini's Sūtras	70-106

THE

SIDDHANTA KAUMUDI.

UTTARARDHA.

VOLUME II.

॥ वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी ॥

नौमाद्यन्तीयचक्रेगुरवयेऽहर्निशिरदर्हिवम् ।
तोचूव्यनागोऽप्यनुवो विधुर्विजयतेतराम् ॥
पूर्वार्धे सधितास्तुर्यचञ्चुनाध्यायवर्तिनः ।
मत्वरा अप सध्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥

SALUTATION.

1. The All-pervading is supremely glorious and though without attributes is constantly being praised, day by day, by the Great Seers, illustrious with the attributes of Vaidic Studentship and Worthiness, and who possess all praiseworthy qualities.

2. In the First Half have been treated the affixes which occur in the Fourth and the Fifth Adhyâyas of Pânini. Now are being taught the affixes that occur in the third Adhyâya.

Note:—The word Śrautrârhantî chanaih is Instrumental plural of the compound word Śrautra plus ârhantî with the affix chanap. Śrautra is derived from Śrotriya by adding the affix अञ् (V. 1. 130, S. 1795): and त्र is elided by the Vârtika thereunder. The word means "the condition of a Śrotriya or Vaidic Student." The word ârhantî is derived from arhat, see V. 1. 124. S. 1788. The affix chanap is added by V. 2. 26, S. 1827. Toshṭhû-yamânaḥ is derived from the Intensive form of the verb stu "to praise." Vijayate tarâm is formed by adding the affixes tarap by V. 3. 57, S. 2005, and âm by V. 4. 11, S. 2004. This is an exceptional use of adding the comparative-degree-forming affix tarap after a declined verb like vijayate. See V. 3. 56, S. 2002. The verse is an illustration of the employment of the curious affixes taught before.

अथ तिङन्तभ्वादिप्रकरणम् ।

तत्रादौ दश लकाराः प्रदर्श्यन्ते । लट् । लिट् । लुट् । लृट् । लेट् । लोट् । लङ् । लिङ् । लुङ् । लृङ् । एषु पञ्चमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः ।

CHAPTER I.

The Conjugation of Bhû Class Roots.

First we shall enumerate the ten Moods. They are as follow :—

लट्	Present.
लिट्	Perfect or 2nd Preterite.
लुट्	First Future.
लृट्	Second Future.
लेट्	Vaidic Subjunctive.
लोट्	Imperative
लङ्	Imperfect or 1st Preterite.
लिङ्	Potential.
लुङ्	Aorist or 3rd Preterite.
लृङ्	Conditional.

Of these the fifth, *i. e.*, लेट् is found only in the Vedas.

२१५१ । वर्तमाने लट् । ३ । २ । १२३ ।

वर्तमानक्रियावृत्तेर्धातेर्लट् स्यात् । अटाविटौ ।

2151. The affix लट् comes after a verb when denoting a present action.

Of the affix लट् the letters ल and ट् are indicatory, leaving only ल् । This ल् is replaced by other affixes as shown below :—

Note :—The word वर्तमान means that which is begun and which has not yet come to an end. The action denoted by a verb in the present tense is yet continuing and has not stopped. As पचति 'he is cooking'; पठति 'he is reading'. So also whatever is constant, regular, uniform, is represented by the Present Indefinite. As तिष्ठन्ति पर्वताः 'the mountains stand'; वहन्ति नद्यः 'the rivers flow.'

२१५२ । तः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः । ३ । ४ । ६८ ।

लकारः सकर्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च धातुरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च ।

2152. The tense-affixes called 'la' are used in denoting the object and the agent in the case of Transitive verbs; and after intransitive verbs, they denote the action as well as the agent.

NOTE:—The term ल् means the ten affixes known as लट्, लिट्, &c.; ल् is the common element of them all; and these affixes, when stripped of all indicatory letters, leave behind only the letter ल् which is thus the common name for them all. The लः in the sûtra, is the nominative plural of ल्। By the word च in the sûtra, we draw in the word कर्तरि or 'agent' from the sûtra III. 4. 68 into this. The force of these tense-affixes, when placed after transitive verbs is to denote the object and the agent; and when placed after intransitive verbs, is to denote either 'action' (भाव) or it may denote the 'agent.'

The verb itself denotes the action; to be or to do, generally; or to be or to do, in a particular manner. In the active voice, the affix marks the agent; in the passive voice of a transitive verb, it marks the object; but in the passive form of an intransitive verb, the action itself. Thus गम्यते ग्रामो देवदत्तेन 'the village is gone to by Devadatta'; here ते of गम्यते denotes the object and is in passive construction. गच्छति ग्रामं देवदत्तः 'Devadatta goes to the village'; here the affix ति of गच्छति denotes the agent, and the sentence is in active construction. The verb गम् being a transitive verb, can take both the active and passive constructions or, to use the Sanskrit technical phraseology, the tense-affixes, after transitive verbs, denote the agent and the object. They do not generally denote भाव or action after transitive verbs, that is, transitive verbs are not used impersonally. Let us now give examples of Intransitive verbs; आस्यते देवदत्तेन 'it is seated by Devadatta'; the verb आस्यते here denotes merely भाव or 'action'. In other words, we may call this an impersonal construction. आस्ते देवदत्तः 'Devadatta sits'; here the verb आस्ते denotes the agent or is in the active voice.

Professor Bohtlingk translates the sûtra thus:—"A finite verb expresses the agent as well as the object; but the Intransitive verbs denote, in addition to that, the Impersonal idea of the action." The word भाव means action considered in the abstract.

३।१।१ । तस्य । १ । १ । ६६ ।
अधिकारोऽयम् ।

2153. In the place of 'la' will be substituted the affixes which we shall announce hereafter.

NOTE:—This sûtra consists of one word तस्य meaning 'of त'. It is an *adhikâra* sûtra. The word तस्य is the genitive singular of त, the त in त being for

the sake of pronunciation. The ल means the ten affixes: लट् present, लिट् perfect, लुट् first future, लृट् second future, लोट् imperative लेट् Vaidic subjunctive, लङ् imperfect, लिङ् potential and benedictive, लुङ् aorist, लृङ् conditional. Six of these tenses have indicatory ट्, and four have indicatory ङ्।

Professor Bohtlingk translates this sûtra thus :—In the following sûtras, the word स्थ should be supplied to complete the sense, *i. e.*, the phrase 'in the place of all those endings which are known as the Personal endings of various tenses and moods, and are known in their totality as ल'।

२१५४। तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ्। १। ४। ७८।

एतेऽष्टादशादेशाः स्युः।

2154. The following are the eighteen substitutes of 'la' :—'tip', 'tas', 'jhi'; 'sip', 'thas', 'tha'; 'mip', 'vas', 'mas'; 'ta', 'âtâm', 'jha'; 'thâs', Âthâm,' 'dhvam'; 'iṭ', 'vahi', 'mahiṅ.'

NOTE:—These are the well-known Conjugational-affixes, called also Personal endings, and are ordained generally after all the ten tenses.

२१५५। लः परस्मैपदम्। १। ४। ९९।

लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः।

2155. The substitutes of ल are called parasmaipada.

NOTE:—The word लः is in the genitive case, and means 'of ल.' The word आदेश 'substitutes' must be supplied to complete the sense.

२१५६। तङानावात्मनेपदम्। १। ४। १००।

तङ् प्रत्याहारः आनच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः। पूर्वसंज्ञापवादः।

2156. The nine affixes comprised under the Pratyâhâra taṅ and the two ending in âna (Śânach and Kânach), which are substitutes of ल are called Atmanepada.

NOTE :—This debars the previous designation of Parasmaipada. The result is that the first nine substitutes are Parasmaipada and the last nine Atmanepada.

Then arises the question, what roots should be conjugated in the Parasmaipada and what in the Atmanepada. The following sûtras, answer that question.

२१५७। अनुदात्तङित आत्मनेपदम्। १। ३। १२।

अनुदात्तेत उपदेशे यो ङिच्चलांस्तश्च धातोरेव स्थाने आत्मनेपदं स्यात्।

2157. After a root which has an indicatory anudâtta vowel (anudattet) or an indicatory ञ् (ñit) in the Dhâtupâṭha, the affixes are those of the Atmanepada.

२१५८ । स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । १ । ३ । ७२ ।

स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात्कर्त्रभिप्राये क्रियाफले ।

2158. After the verb marked with a svarita, (svaritet) or which has an indicatory ञ् (ñit) in the Dhâtupâṭha, the terminations of the Atmanepada are employed, when the fruit of the action accrues to the agent.

Note:—The word क्रियाफलं is a compound, meaning 'fruit of the action.' When the principal object, for the sake of which, the action is begun, is meant for the agent indicated by the verb, there the âtmanepada is used after verbs having an indicatory ञ or a svarita accent. As यजते 'he sacrifices for himself' पचते 'he cooks for himself.' Here the verb यज् and पच् are marked with svarita accent in the Dhâtupâṭha, and therefore they take the âtmanepada terminations.

Similarly सुनुते 'he presses the soma-juice,' कुरुते 'he does.' Here the verbs षुञ् and डुकृञ् have an indicatory ञ्.

In all the above cases, the principal object of the action such as getting heaven by performance of sacrifice, eating of food, &c., is meant for the agent. That is to say, he sacrifices in order that he himself may attain heaven, he cooks in order that he himself may eat, &c.

२१५९ । शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । १ । ३ । ७८ ।

आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्तरि परस्मैपदं स्यात् ।

2159. After the rest, *i. e.*, after all those verbs not falling under any one of the previous provisions, the terminations of the Parasmaipada are employed, in marking the agent (*i. e.*, in the active voice).

Note:—The rules of Atmanepada have been declared in the 66 sûtras, 12 to 77 of the third Chapter of the First Book of Ashṭâdhyâyi. The terminations of the Parasmaipada, which are the general verbal terminations, will come everywhere else, that is to say, where its operation is not debarred by any one of the above-mentioned aphorisms. The present sûtra declares this universal rule. The word śesha or the rest, means that which is the residue after the application of all the previous restrictive rules.

२१६० । तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । १ । ४ । १०१ ।

तिङ उभयोः पदयोरष्टादशसंख्याः प्रत्ययादेरष्टादशसंज्ञाः स्युः ।

2160. The three triads, in both the sets, Parasmaipada and Atmanepada, of conjugational affixes (comprised under the general name tiṅ) are called, in order, Lowest (3rd person), the Middle (2nd person), and the Highest (1st person).

Note:—Of the 18 conjugational affixes, above given; 9 are Parasmaipadi and 9 are Atmanepadi. Each of these two classes is subdivided into three sets, according to person.

२१६१ । तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः । १ । ४ । १०२ ।

प्रत्ययवचनादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि यानि तानि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञानि स्युः ।

2161. These three triads, of conjugational affixes, which have received the name of Lowest, &c., are called (as regard the three expressions in each triad) severally "the expression for one" (singular), "the expression for two" (dual), and "the expression for many" (plural).

Note:—Of the six triads thus formed, each is divided according to number into three classes, *viz.*, singular, dual, and plural.

२१६२ । युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः । १ । ४ । १०३ ।

तिङ् वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमानेऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् ।

2162. When the pronoun yushmad, "thou" understood, and also when the same expressed, is the attendant word in agreement with the verb, then there is the verbal termination called the Middle (2nd person).

Note:—This defines the 2nd person of conjugational affixes. As त्वं पचसि thou cookest or पचसि; युवां पचथः or पचथ you two are cooking; यूयं पचथ or पचत you cook.

२१६३ । प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च । १ । ४ । १०४ ।

मन्यधातुरुपपदं यस्य धातेस्तस्मिन्प्रकृतिभूते सति मध्यमः स्यात्परिहासे मन्यतेऽनुत्तमः स्यात्स चैकार्थस्य वाचकः स्यात् ।

2163. When joke is implied with reference to an action, the verb denoting it is used in the 2nd person; provided that the word *manya* 'to think' is the attendant word (upapada) of such verb, and of the

verb *manya* itself, the affix must be of the 1st person and singular number.

२१६३ । अस्मद्युत्तमः । १ । ४ । १०७ ।

तयोरुपपदेऽस्मद्युत्तमः स्यात् ।

2164. When the pronoun asmad "I," understood, and also when expressed, is the attendant word in agreement with the verb, then there is the verbal termination called Highest or the 1st person.

NOTE:—This is clear. As अहं पचामि "I cook," or merely पचामि; अहं पचावः or merely पचावः

२१६४ । शेषे प्रथमः । १ । ४ । १०८ ।

अस्मद्योत्तमवेदन्यविषये प्रथमः स्यात् । 'भू । अचतादु' इतुविधानार्थं भू ति इति स्थिते ।

2165. In the other cases, namely, where, "thou" or "I" are not the attendant words in agreement with the verb, there is the verbal termination called the lowest (or 3rd person).

NOTE:—As पचति he cooks, पचतः they two cook. पचन्ति they cook. Now we take up the conjugation of the verb भू "to be" when the agent is meant, *i. e.*, in the Active Voice. Thus भू+तिप् ॥

Now apply the following rules:—

२१६५ । तिङ्शित्सार्वधातुकम् । ३ । ४ । ११३ ।

तिङः शितश्च धात्वधिकारोक्ता प्रत्ययसंज्ञाः स्युः ।

2166. All personal endings (III. 4. 78, S. 2154) and all affixes with an indicatory 'श' are called 'sârvadhâtuka.'

NOTE:—Of course, this applies to the affixes which have been already treated before, namely, the affixes which relate to verbal roots and not to Taddhita affixes, &c. Thus, स्वपिति, रोदिति, पचमानः, पचमानः। णिच् and आर्धधातुक are exceptions.

२१६७ । कर्तरि शप् । ३ । १ । ६८ ।

कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप्प्रत्ययः स्यात् पचादिभ्यः ।

2167. The affix शप् comes after a root, when a सार्वधातुक follows signifying the agent.

NOTE:—In active voice, शप् is employed in the conjugational tenses. This affix, which is technically called a विकरण comes after roots of the भू class and after compound roots formed by चुरु &c. (III. 1. 32). The indicatory श makes

it a सार्वधातुक affix by III. 4. 113, S. 2166, the प् indicates that the vowel has *anudâtta* accent (III. 1. 4. S. 3709). As भू+शप्+तिप् The भू and प् are indicatory, the real affix is अ.

२१६८ । सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ७ । ३ । ८४ ।

अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अवादेशः । भवति । भवतः ।

2168. The Guṇa is substituted for the final इक् (इ, उ, ऋ, ऌ,) vowel of a stem before the affixes called sârvadhâtuka and ârdhadhâtuka (III. 4. 113, S. 2166, &c.).

Note :—Thus भू+तिप्=भू+शप्+तिप्=भो+अ+ति=भो+अ+ति=भवति ॥ Similarly भू+तस्=भवतः ॥ The word इक् is read in the sûtra, from I. 1. 3, S. 34.

In forming the 3rd Pers. Pl. भू+झि, the following rule applies :—

२१६९ । झोऽन्तः । ७ । १ । ३ ।

अत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः स्यात् । 'अतो गुणे' (२६५) । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ।

2169. अन्त् is substituted for the झ् of an affix.

Note :—Therefore भू+झि=भू+अन्ति=भू+शप्+अन्ति=भवन्ति ॥

Similarly भवसि, भवथः, भवथ ॥

In forming the 1st Pers. Sing. भू+शप्+मिप्=भो+अ+मि=भव्+अ+मि ॥ Here the following rule applies :—

२१७० । अतो दीर्घो यञि । ७ । ३ । १०१ ।

अतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यादञादौ सार्वधातुके परे । भवानि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वं भवसि युवां भवथः । यूयं भवथ । अहं भवामि । आवां भवावः । वयं भवामः ।

यहि भव्य ओदनं भोक्ष्यस इति भुक्तः सोऽतिथिभिः । इतमेत वा भव्ये ओदनं भोक्ष्येथे । भोक्ष्यध्वे भोक्ष्ये । भोक्ष्यावहे । भोक्ष्यामहे । भव्यसे । भव्येथे । भव्यध्वे । इत्यादिरर्थः । 'युष्मदस्मदुपपदे' (२६२) इत्यादानुपपदत्वे तेनेह न । यदु भवान्भव्यते ओदनं भोक्ष्य इति भुक्तः सोऽतिथिभिः । 'महाशे' क्विप् । यथार्थकथने वा मुट् । यहि भव्यस ओदनं भोक्ष्य इति भुक्तः सोऽतिभिरित्यादि ।

2170. The long आ is substituted for the final अ of a Tense-stem, before a Sârvâdhâtuka affix beginning with ञ् or म् (lit. a consonant of ञम् pratyâhâra.)

Note :—Thus भव+मि=भवानि ॥ Similarly भवावः, and भवामः ॥

Thus the whole conjugation is :—

भू Present Tense.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
1st Person ...	अहं भवानि	आवां भवावः	वयं भवामः
	I become	We two become	We become.

2nd Person ...	त्वम् भवसि	युवां भवथः	यूयं भवथ
	Thou becomest	You two become	You become.
3rd Person ...	स भवति	तौ भवतः	ते भवन्ति
	He becomes	They two become	They become.

We have already mentioned in sûtra I. 4. 106, S. 2163, that in joke, the 1st Person may be used with the force of 2nd Person. Thus यदि मन्ये ओदनं भोक्ष्ये, भुक्तः ओऽतिथिभिः: "Come here, thou thinkest "I shall take food"; but it is eaten already by the guest." Here मन्ये "I think" means मन्य से "thou thinkest" and भोक्ष्ये "thou shalt eat" is equal to "भोक्ष्ये" "I shall eat."

Similarly in the other examples given above.

In the above sûtra I. 4. 106, S. 2163, the phrase प्रयुज्यते, &c., is understood from the previous sûtra. Therefore, when the verb is not in the 2nd person, this construction is not allowed, even though joke be meant. As यदु भवान् मन्यते ओदनं भोक्ष्ये &c. "Come respected Sir! (jocularly), your honor thinks "I shall eat rice," &c.

Why do we say "in joke"? The proper person should be used, when simple assertion is intended. Thus यदि मन्यसे ओदनं भोक्ष्ये इति भुक्तः ओऽतिथिभिः: "Come, thou thinkest "I shall eat rice"—but it has been eaten by the guest."

Note:—This corresponds with the Direct and Indirect narration of the English Grammar. Sanskrit does not admit of Indirect narration, except in the above examples.

Now we take up the लिट्। Thus भू + लिट्॥ The force of लिट् is to denote the Past time, as shown in the following.

२१७१। परोक्षे लिट्। ३। २। ११५।

भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् स्याद् सत्ये क्रियादयः।

2171. The affix लिट् comes after a verb, in the sense of the past, before the commencement of the current day, and unperceived by the narrator.

Note:—The word परोक्ष 'unperceived' qualifies the words भूत 'past' and अनद्यतन 'non-current day' understood in this aphorism.

This लिट् is replaced by तिप् &c. Are these affixes Sârvadhâtuka or Ardhadhâtuka. By the general rule III. 4. 113, S. 2166, they would have been Sârvadhâtuka, but for the following sûtra.

२१७२। लिटः वा। ३। ४। ११५।

लिडादेशस्तिङादिरार्धधातुकसंज्ञः स्यात् तु सार्वधातुकसंज्ञः। तेन क्वसादेशः न।

2172. The personal endings of the Perfect are also called 'Ârdhadhâtuka.'

Note :—The substitutes of लिट् get the designation of Ârdhadhâtuka, and not that of Sârvadhâtuka. Therefore, they do not take the vikaraṇa or the Mode-affix शप् &c. Further on, even the लिट् &c. are replaced by the following :—

२१७३ । परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः । ३ । ४ । ८२ ।

लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । 'णु' 'स' इति स्थिते ।

2173. In the room of the Parasmaipada affixes, the following are substituted in the Perfect Tense :—

	3rd Pers.	2nd Pers.	1st Pers.
Sing.	ṇal (ण)	thal (थ)	ṇal (ण)
Dual.	atus (अतुः)	athus (अथुः)	va (व)
Plural.	us (उः)	a (अ)	ma (म)

Note :—The indicatory णु in णल् and णल् is for the sake of accent (VI. 1. 193, S. 3676). The indicatory सु is for the sake of causing इडि (VII. 2. 25, S. 3065). Thus चचाण, चेचतुः, चेचुः, चेचिथ or चचक्थ, चेचथुः, चेच, चचाण or चचण, चेचिव चेचिम ।

For the nine substitutes लिट् &c. of लिट् there are णल &c. instead. Thus चु+णल=चु+अ

Then applies the following rule :—

२१७४ । क्रुयोदुगन्द्रुक्लिटोः । ६ । ४ । ८८ ।

क्रुयो दुगागः स्यात् द्रुक् लिटोरपि । चित्यत्याद्युदुनुदृद्रुडो वाधते ।

2174. क्रु gets the augment दु (द) before the tense-affixes of the Aorist and the Perfect, when beginning with a vowel.

Note :—This being a *niiya* rule, supersedes or debars the Guna ordained by सार्वधातुकार्धधातुकयो (VII. 3. 84, S. 2168) and Vriddhi ordained by अचोञ्णिति (VII. 2. 115, S. 254.) That is to say, the indicatory द of दु does not cause Vriddhi before द्रुक् takes place.

Thus कु+दु+अ

Now apply the following rules.

२१७५ । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

2175. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two.

NOTE :—Upto Sûtra VI. 1. 12 inclusive it is to be understood that for the first syllable two are to be made, *i. e.*, the first syllable is to be reduplicated. This is an adhikâra sûtra : all the three words *viz.*, एकाचः, and द्वे and प्रथमस्य are to be read in the subsequent sûtras upto VI. 1. 12, before the rule of Samprasârana begins. Thus Sûtra VI. 1. 8 says "when लिट् follows, of an unreduplicated verbal root." The sense of this sûtra is incomplete, unless we supply the three words of this sûtra, when it will read thus : "when लिट् follows there are two in the room of the first portion, containing a single vowel of an unreduplicated verbal root."

२१७६ । अजादेर्द्वितीयस्य । ६ । १ । २ ।

द्वयचिकूस्य ।

2176. Of that whose first syllable begins with a vowel, there are two in the room of the second portion containing a single vowel.

NOTE :—This debars the reduplication of the *first* syllable. In a verbal root beginning with a vowel, and consisting of more than one syllable, the *second* syllable is to be reduplicated and not the first.

२१७७ । लिटि धातोरनभ्यासस्य । ६ । १ । ८ ।

लिटि परेऽनभ्यासस्यानभ्यासस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्त आदिश्रुतादयः परस्य द्वे द्वितीयस्य । 'भू' 'भू' 'भ' इति स्थिते ।

2177. When the tense-affixes of the Perfect follow, there is reduplication of the root, which is not already reduplicated.

NOTE :—The reduplication is either of the first syllable or of the second syllable according as the root begins with a consonant or a vowel a

Thus भू+भू+अ=भुभू+अ ।

Now applies the following sûtra by which the first is called Abhyâsa.

२१७८ । पूर्वोऽभ्यासः । ६ । १ । ४ ।

अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ।

2178. The first of the two is called the Abhyâsa or the Reduplicate.

NOTE :—The word द्वे in the nominative case is understood here, but for the purposes of this sûtra it is taken in the Genitive case *i. e.*, द्वयोर्यः पूर्वः "the first, of the two" ordained above. The word Abhyâsa occurs in sûtras III. 1. 6 VI. 1. 7 &c.

Thus of भुभू+अ, the first भु is called Abhyâsa, and therefore the next rule applies to it.

२१७९ । हलादिः शेषः । ७ । ४ । ६० ।

अभ्यासस्यादिर्यो हलस्तस्मिन् शिष्यमाणे हलो लुप्यन्ते । इति षष्ठीयम् ।

2179. Of the consonants of the reduplicate, only the first is retained, the remainders are dropped.

NOTE:—Thus of भूभूव्+अ, the भ् is elided, and we get भू भूव्+अ Then applies the following rules:—

२१८० । ह्रस्वः । ७ । ४ । ५९ ।

अभ्यासस्यायो ह्रस्वः स्यात् ।

2180. A short is substituted for the long vowel of the reduplicate.

NOTE:—But in the case of भू, this rule is superseded by the next rule. Or we may apply this rule and get भु भूव्+अ, and then apply the next.

२१८१ । भवतेरः । ७ । ४ । ७३ ।

भवतेरभ्यासोत्तरस्य 'अः' स्यादुदि ।

2181. अ is substituted for the vowel of the reduplicate of भू in the Perfect.

NOTE:—As बभूव, बभूवतुः, बभूवुः, बभूविथ । Why do we say 'in the Perfect'? Observe बुभूषति and बोभूयते ।

The word भवतेः is shown in the sûtra in the Active Voice, therefore the rule will not apply to Passive and Reflexive forms; as बभूयुभूये अभवतो देवदत्तेन । This opinion of Kâsikâ, however, is not endorsed by later Grammarians.

Thus भुभूव्+अ=भभूव्+अ

Then applies the following:—

२१८२ । अभ्यासे चर्च । ८ । ४ । ५४ ।

अभ्यासे झलां चरः खुर्वक्तव्यः । झशां जशः, खशां चरः । तथापि प्रभृतिषशां प्रभृतिषशः प्रभृतिषरां प्रभृतिषर इति विवेकः आभ्यन्तरत्वात् ।

2182. The चर् is also the substitute of झश् letters occuring in a reduplicate syllable, as well as जश् ।

NOTE:—In a reduplicate syllable, a sonant non-aspirate (जश्) as well as a surd non aspirate (चर्) is the substitute of a Mute letter. By applying the rule of 'nearest in place (I. 1. 50, S. 39), we find that sonant non-aspirate (जश्) is the substitute of all sonants झश् and चर् is the substitute of all surds. In other words all aspirate letters becom non-aspirate. The word जश् has been drawn into the sutra by the word च 'also.'

The अच् letters are replaced by अच् letters, and अच् by अट् । But an original अच् will remain unchanged, and so also an original अट् because of the rule of nearness of place.

That is to say :—

अ	is replaced by	अ		आ	is replaced by	आ	which is changed to अ
अ	,,	,,	अ	आ	,,	,,	,, अ
इ	,,	,,	इ	ई	,,	,,	,, इ
इ	,,	,,	इ	ई	,,	,,	,, इ
उ	,,	,,	उ	ऊ	,,	,,	,, उ
उ	,,	,,	उ	ऊ	,,	,,	,, उ
ऋ	,,	,,	ऋ	ॠ	,,	,,	,, ऋ
ऌ	,,	,,	ऌ	ॡ	,,	,,	,, ऌ
ए	,,	,,	ए	ऐ	,,	,,	,, not ए but by अ
ओ	,,	,,	ओ	औ	,,	,,	,, अ

Thus अभूत्+स=अभूत्+अ

Then the following doubt arises. The augment च्लि was added by VI. 4. 88, S. 2174; and the rule VI. 4. 77, S. 271 requires उपध augment, and by the following rule च्लि is asiddha, and so why should we not have उपध also.

२१८३। अचिश्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ। ६। ४। ७७।

इत ऊर्ध्वमाचादपरिसमाप्तेराशीर्यत्। यथासम्भवे तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात्। इति च्लेरसिद्धत्वादुपधि प्राप्ते। *युग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ *। अभूव। अभूवतुः। अभूवुः।

2183. The change, which a stem will undergo by the application of any of the rules from this sûtra up to VI. 4. 129, is to be considered as not to have taken effect, when we have to apply any other rule of this very section VI. 4. 23 to 129.

Note:—From this sûtra (which is the 22nd sûtra of the fourth chapter of the sixth Adhyâya of Pânini) up to the end of the Fourth Chapter are taught the rules called आशीर्यत् । When two rules of this Abhîya section simultaneously appear for application in one and the same place, both are applied, one being considered as non-existent for the purposes of the other. Therefore, च्लि being non-existent, there will be, उपध, the result of which will be, that in अभूत्+अ, the long ऊ will be shortened. But this is prevented by the following Vârtika :—

Vârt :—The augments च्लि (VI. 4. 88), and च्लु (VI. 4. 63) should however be considered as not asiddha, and rule VI. 4. 77 teaching उपध and VI. 4. 82 teaching यु substitution should not be applied simultaneously with them.

Thus भू—बभूव, बभूवतुः, बभूवुः with क्वसु, and उपदिदीवे, उपदिदीवांसौ, उपदिदीविरे, with कानच् of VI. 4. 63. In the case of भू, when क्वसु is added, there is not the addition of उवङ्, and in the case of दीङ्, when क्वसु is added, there is not यणादेश ॥

The आ in आसात् has the force of limit inclusive, so that, the asiddha rule applies to the sûtras governed by आ ॥

For fuller explanation of this important sutra, see my Ashtâdhyâyi.

Now we take up, 2nd Per Sing. बभूव्+थ ॥ Here applies the following sûtra.

२१८३ । आर्धधातुकस्येड्वलादेः । ७ । २ । ३५ ।

वलादेरार्धधातुकस्येडागमः स्यात् । बभूविथ । बभूवथुः । बभूव । बभूव । बभूविव । बभूविम ।

2184. An ârdhadhâtuka affix (III. 4. 114 &c) beginning with a consonant (except य), gets the augment इट् (in these rules).

Thus बभूव्+थ=बभूव्+इ+थ=बभूविथ ॥ So also बभूवथुः, बभूव, बभूव,

लिट् Perfect.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Sing.	बभूव	बभूविथ	बभूव
Dual	बभूवतुः	बभूवथुः	बभूविव
Plural	बभूवुः	बभूव	बभूविम

Now we take up the conjugation of भू in लुट् First Future. The force of लुट् is given in the next sûtra.

Thus भू+लुट्

२१८४ । अनद्यतने लुट् । ३ । ३ । १५ ।

भविष्यत्यनद्यतनेऽर्थे धातोर्लुट् स्यात् ।

2185. The affix 'Luṭ' comes after a verbal root, in the sense of what will happen, but not in the course of the current day.

२१८५ । स्य सी स्यतासी लृटोः । ३ । १ । ३३ ।

'लृ' इति लृट्लृटोर्ग्रहणम् । धातोः स्यतासी एतौ प्रत्ययौ स्तो लृट्लृटोः परतः । अभविष्यत्अभविष्यताम् ।

2186. When स्य and लृट् follow, then स्य and तासि are respectively the Mode affixes of a verbal root.

Note :—लृ is the common expression for लृट् and लृङ् formed by rejecting their special *anubandhas*, and means therefore the 2nd Future and the Conditional tenses. लृट् is the 1st Future also called the Periphrastic Future. Thus करिष्यति अकरिष्यत्, कर्ता. The इ of तासि is indicatory and shows that the

nasal of the root is not to be dropped before this; as मन् 'to think,' मन्ता 'he will think.'

This debars the Mode-affixes शप् &c.

Thus भू + तासि + सिप् ॥ The इ of तासि is indicatory.

The mode-affix is तास्

२१८७ । आर्धधातुकं शेषः । ३ । ४ । ११४ ।

सिच् सिचुग्लेऽङ्गो यात्यचिकरोत्तः: अस्य यदत्यंतः: स्याद् । यद् ।

2187. The remainder *i. e.*, the affixes other than 'tiṅ', and those with an indicatory 'स' subjoined to a verbal root, are called 'ârdhadhâtuka.'

NOTE:---The Mode-affixes स्य and तासि are therefore Ardhadhâtuka, and so get the augment इट् ॥ Thus भू + इट् + तासि + सिप् ॥ Then further the conjugational affixes सिप् शप् सि are replaced by ता, तौ, रप्, according to the following sûtra :—

२१८८ । लुटः प्रथमस्य डारौरसः । ३ । ४ । ८५ ।

'डा' 'रौ' 'रप्' एते क्रमात्स्युः सिप्शबाद्यन्दिमस्यादि डैरौंदि: ।

2188. डा, रौ and रप् are substituted respectively in the room of the three-affixes of the third person of लुट् (First-future), both in the Parasmaipada and the Atmanepada.

NOTE:---As the anubandha ड in डा must produce some effect, it causes the elision of the सि portion of the affix तास् though the base is not Bha.

Thus भू + इ + तासि + डा = भू + इ + त् + डा (आ.)

Then applies the following :—

२१८९ । पुगन्तलघूपधस्य च । ७ । ३ । ८६ ।

पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः स्यात्सार्वधातुकार्धधातुकयोः । येन नाप्राप्तिन्यायेन येन व्यवहितेऽपि यथनप्रत्ययाद्यात् तेन भिनत्तीत्यादावनेकव्यवहित स्येको न गुणः, 'भविद्' 'डा' अनेको गुणे प्राप्ते ।

2189. Guṇa is substituted before a sârvadhâtuka or an ârdhadhâtuka affix, for the इक् vowels of the Causative stems which take the augment णि (VIII. 3. 36), and for the इक् vowel of a stem which has a penultimate short vowel.

Thus भू + इट् + इ + डा = भो + इ + त् + डा = भविद् + डा

Then the question arises, should not the present sûtra apply in the case the इ of भविद् + सि *i. e.* should not the इ be gunated to ए before the

Sârvadhatuka सि ॥ For भिनद् is a stem which has a penultimate short vowel अ; and an इक् letter; though the vikaraṇa श्नम् is added between न् and द ॥

One may *prima facie* reply, no, because between the द of the aṇga and the change-producing सि, there are three letters न् etc and there being a vyavadhâna or intervention, they prevent the force of सि passing through them to द ॥ This, however, is not the case, because of the following maxim.

"That which cannot but be an intervention, though it do intervene, is not considered an intervention, because the rule must have its scope." The word न अव्यवधान means "not non-intervention," *i. e.* which must necessarily intervene. Such an absolutely necessary intervention is not to be considered an intervention. Therefore, if there is only *one* intervention, the rule will apply. Thus in the case of भिनद्+सि, there are three letters intervening between द and सि *i. e.*, to say न्, अ and द्; and so the guṇa rule does not apply. But in the case of अविद्+आ only one letter intervenes, and so there ought to be guṇa. But here the following applies:---

२१८० । दीधीवेवीटाम् । १ । १ । ६ ।

दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी न स्तः । भाषया ।

2190. The guṇa and vṛiddhi substitutions, which would otherwise have presented themselves, do not however, come, in the place of the vowels of dîdhî 'to shine,' and vevî 'to go,' and of the augment called इट्.

Note:---Therefore, there is no guṇation of the द of अविद् before आ. So we get अविता ॥

In 3rd Pers. Dual, we have भू+सद्+तास्+तौ ॥ Then applies the rule after the following:—

२१८१ । तासस्त्योर्लोपः । ७ । ४ । ५० ।

तासेरस्तेश्च लोपः स्यादादौ प्रत्यये परे ।

2191. The final स् of तास् (the mode-affix of the second Future) and that of अस् 'to be,' is elided before an affix beginning with a त ॥

२१८२ । रि च । ७ । ४ । ५१ ।

रादौ प्रत्यये प्राग्वत् । अवितारौ । अवितारः । अवितासि । अवितास्थः । अवितास्थ । अवितास्मि । अवितास्वः । अवितास्मः ।

2192. The स् of तास् and अस् is dropped before an affix beginning with a र् ॥

Therefore भू+लृट्+तास्+तो=भविता+0+रो=भवितारौ। Similarly भू+लृट्+तास्+र:=भवितार:। Similarly भू+लृट्+तास्+सि=भवितासि The स् is elided by the preceding sûtra.

लृट् First Future.

	3rd Person.		2nd Person.	1st Person.
Singular	पाठो भविता	The lesson will be given (to-morrow)	भवितासि	भवितास्मि
Dual	भवितारौ		भवितास्थ:	भवितास्व:
Plural	भवितार:		भवितास्थ	भवितास्म:

—:o:—

Now we take up the conjugation in लृट् The Second Future.

२९८३। लृट् शेषे च। ३। ३। १३।

भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् स्यात्क्रियायामसत्यां सत्यां च। स्य लृट्। भविष्यति। भविष्यत:। भविष्यन्ति। भविष्यसि। भविष्यथ:। भविष्यथ भविष्यामि। भविष्याव:। भविष्याम:

2193. The affix 'Lṛit' is employed after a verb, in the remaining cases where futurity pure and simple is indicated; and also where there is in construction with it another verb, express or understood, denoting an action performed for the sake of the future action.

Note:—This is what is well-known as the Second Future. As करिष्यामि इति ब्रवति 'he goes that I will do'; हरिष्यामि इति ब्रवति 'he goes that I will take'. So also, करिष्यति 'he will do'; हरिष्यति 'he will take'. Thus the Second Future is used both in dependent sentences as well as to denote simple Future.

Thus भू+लृट्+स्य+ति=भविष्यति

लृट् Second Future.

	3rd Person.		2nd Person.	1st Person.
Singular	भविष्यति	"Will become"	भविष्यसि	भविष्यामि
Dual	भविष्यत:	,,	भविष्यथ:	भविष्याव:
Plural	भविष्यन्ति	,,	भविष्यथ	भविष्याम:

—:o:—

Now we take up the conjugation of the Sixth Lakâra लोट् "Imperative."

२९८४। लोट् च। ३। ३। १६२।

विध्यादिष्वर्थेषु धातोर्लोट् स्यात्।

2194. The affix 'Loṭ' also is employed after a root in the sense of commanding, &c.

NOTE :—The Imperative Mood is employed also under the circumstances mentioned in the aphorism III. 3. 161. The division of this aphorism from that is for the sake of subsequent sûtras in which the anuvṛitti of लोट् only runs and not those of others. Thus:—

(1) खट्वां तावद् भवान् करोतु 'make the mat'; ग्रामं भवान् आगच्छतु।

(2) and (3) आसनम् भवान् आस्ताम् 'there you are invited to, or you may, sit.'

(4) कुमारम्भवान् अध्यापयतु 'you will teach, I hope, the son.'

(5) किं भो वेदमध्यये उत तर्कं 'Sir what shall I learn, the Veda or the Logic'?

(6) भवति मे प्रार्थनाव्याकरणं मध्ये छन्दोऽध्ये 'this is my prayer that I may learn the Grammar, or that I may learn the Prosody.'

२१९५। आशिषि लिङ्लोटौ। ३। ३। १७३।

2195. The affixes 'Liṅ' and 'Loṭ' come after a verb by which 'benediction' is intended.

NOTE :—The word आशीस् means the wish to obtain an object which one desires, a blessing, an expression of one's good wishes. The लिङ् here referred to is what is known as the आशीर्लिङ् or the Benedictive tense. Its conjugation is different from the conjugation of the ordinary लिङ् which we have called the Potential or Optative; as चिरंजीव्यात् भवान् or चिरंजीवतु भवान् 'may you live long'!

Why do we say 'when denoting benediction.' Observe चिरं जीवति देवदत्तः Devadatta lives long."

Thus भू+यासुट्+तिप्=भव+सि

Here applies the following sûtra.

२१९६। एरुः। ३। ४। ८६।

लोट एकारस्य उः स्यात्। भवतु।

2196. In the Imperative, 'u' is substituted for 'i.'

NOTE :—Thus सि becomes हु, अस्ति becomes अस्तु

NOTE.—Prohibition must be stated in the case of affixes सि and मि of लोट्। In the case of these two affixes, the ए is not changed into उ, either because they have been so taught in the sûtras, or because the सा of sutra III. 4. 83 is understood here also and makes this rule an optional rule of limited scope as in sûtra III. 4. 85 (अवस्थित विभाषा). Thus पचसु, पचस्व।

In fact, this sutra is confined to सि and मि only, and does not apply to सि to which the next sûtra applies.

Therefore भव + सि = भवतात् ॥

The 3rd Pers. Singular optionally assumes the form भवतात् by the following rule.

२१९७ । तुह्योस्तातङ्ङाशिष्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ३५ ।

आशिषि तुह्योस्तातङ् वा स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । यद्यपि 'ङिच्च' इत्यनन्यार्थङित्त्वेऽपि तकारादिषु चरितार्थ इति तुह्यादिप्रतिषेधसंप्रत्ययात्सार्वधातुकत्वं तथा सम्भवत्प्रयोजनङकारे तातङि नञ्वदयं प्रसज्यः परेव ज्ञाप्यते । इडुत्सर्गापवादयोरपि तुल्यबलत्वात् ॥

2197. तातङ् is optionally substituted for the affixes तु and हि of the Imperative, when benediction is meant.

The substitute तातङ् consists of more than one letter and therefore replaces the whole of तु and हि and not only their final उ or ि ॥ This is by sûtra I. I,55 S. 45. But here an objector says, "the substitute तातङ् has an indicatory ङ् and therefore by the sûtra I. 1. 53 S. 43; it will replace only the final, though it consists of more than one letter, just as the substitute आनङ् (VI. 3. 25) replaces only the final of आप् and चिद्; or just as the substitute उवङ् replaces the final of roots only. For the sûtra ङिच (I. 1. 53) is an apavâda or exception in anticipation to अनेकाल्शित् सर्वस्य (I. 1. 55)."

To this we reply "True; but the sûtra ङिच (I. 1. 53) has its scope in affixes likes आनङ्, उवङ् &c. where ङ् has no other force or indicatory power. But in the case of तातङ् the indicatory ङ् finds its scope in preventing guṇa and vriddhi (I. 1 5), and in effecting vocalisation (VI. 1. 16) &c.

So the sutra I. 1. 53 applies there only where the indicatory ङ् has no other purpose. In the case of तातङ् it seemed to apply with exhausted force, but that little is also set aside by the subsequent sutra अनेकाल्शित् &c. I. 1. 55. For in the case of तातङ. the general rule अनेकाल् I. 1. 55 and the exceptional rule ङिच I. 1. 55 are of equal force, and therefore the maxim विप्रतिषेधे परंकार्यम् will apply, and the subsequent sutra I. 1. 55 will supersede ङिच I. 1. 53.

Therefore तातङ् replaces the *whole* affix तु

Thus भवतात् "May he be prosperous."

Note:—The affix तातङ् being a substitute of हि, is like हि, and, therefore, rules propounded with regard to हि, will apply to तातङ also. Thus VI. 4. 105 says that after stems ending in short अ, the हि is elided: therefore, after such words तातङ् should also be elided. Therefore we cannot get the form जीवतात् स्यात् for जीवत्यात् ॥ This objection, however, is futile; for, in the sutra अतो हेः (VI. 4. 105), there is the anuvritti of हि from sutra VI. 4. 101 (तुह्योर्ह्यो हेर्धिः) ॥ So that अतो हेः should be construed as meaning "there is the elision of हि and not when it is of the form हि, and not when it assumes the form तातङ्" ॥

The object of ङ् in लातङ् is, as we have said above, for the sake of preventing Guna and Vṛiddhi. It should not be said that the object of ङ् in लातङ is for the sake of अन्त्यविधि: by the application of sutra ङिच्च (I. 1. 53), just as the substitutes आनङ् &c. (VII. 1. 93 and 94) apply to the finals. For by so doing, लातङ् would replace only the त of तु and the व् of वि, which is not desired. And the case of लातङ् is to be distinguished from आनङ्, for in आनङ् the ङ् has no other object but to prevent sarvâdesa; but in लातङ् we see that ङ् has another object, namely, the prevention of Guṇa and Vṛiddhi and ङ् having thus found scope, the लातङ् substitute will be governed by the general rule अनेकाल् शित् सर्वस्य (I. 1. 55.)

२१९८ । लोटो लङ्वत् । ३ । ४ । ८५ ।

लोटो लङ इव कार्यं स्यात् । तेन तामादय: सलोपङ । तथा हि ।

2198. The personal endings of the Imperative are as those of the Imperfect.

This is an अतिदेश sutra; as in the लङ् there are the affixes ताम्, तम्, त, व and so also in the लोट् पचताम्, पचतम्, पचत, पचाव, पचाम ।

Q.—If लोट् is like लङ, why have we not the augment आट्, आट्, or the substitution of झि for मि (see III. 4. 111) in the case of लोट् also ?

A.—The वा of sutra III. 4. 83 is understood in this sutra also, so that the analogy between लोट् and लङ् is a limited analogy and does not make all the rules which are applicable to लङ् equally applicable to लोट् also.

NOTE:—The Imperative being treated as the Imperfect we have the following substitutions.

२१९९ । तस्थस्थमिपां तांतंताम: । ३ । ४ । १०१ ।

तकारादीनां : ।

2199. The affixes 'tâm', 'tam', 'ta' and 'âm' are the substitutes of the four affixes 'tas', 'thas', 'tha' and 'mip' respectively, of any 'la' which has an indicatory 'ङ'.

NOTE:—Thus अपचताम्, अपचतम्, अपचत, अपचम्, अपाक्ताम्, अपाक्तम्, अपाक्त, अपाक्षम् ।

२२०० । निर्त्य ङित: । ३ । ४ । ८९ ।

सकारान्तस्य ङिदुत्तमस्य नित्यं लोप: स्यात् । 'अतोऽनुत्तस्य,' इति तस्य लोप: । अपचताम् । अपचम्

2200. There is always elision of the 's' of the first person of the affixes that come in the room of that 'la' which has an indicatory 'ङ'.

Thus भू+शप्+तप्=भव+तात्=भवतात्; भू+शप्+सि or झल्लि=भव+झल्लु=भवल्लु भू+शप्+हि

Now applies the following :—

२२०१। हेर्धिच्च। ३। ४। ८७।

धेातः धेर्हिः स्यात्धेाऽपिच्च।

2201. In the Imperative, 'हि' is substituted for 'सि', and this has not the indicatory 'प्' of 'सिप्' *i. e.*, it is acutely accented.

Thus भव+सि=भव+हि

२२०२। अतेा हेः। ६। ४। १०५।

अतः परस्य हेर्लुक्स्यात्। भव—भवतात्। भवतम्। भवत।

2202. The Imperative affix हि is elided after a stem ending in short अ॥

Therefore भव+हि=भव, or भवतात्;

भव+तः=भव+तस्=भवतस्

भव+त=भवत

भव+मि

Here applies the following :—

२२०३। मेर्निः। ३। ४ ८८।

धेाटेा मेर्निः स्यात्।

2203. In the Imperative, 'ni' is substituted for the affix 'mi'.

Note :—This supersedes the rule relating to the change of म into व, and the rule of *lopa*;

Therefore भव+मि=भव+नि

Here applies the following :—

२२०४। आडुत्तमस्य पिच्च। ३। ४। ८२।

धेाडुत्तमस्या डागमः स्यात्स पिच्च। हिन्धेा परं न। डकारेाच्चारणसामर्थ्यात्। भवानि। भवाव।

2204. In the Imperative 'âṇ' is the augment of the affixes of the first person and the termination is as if it had an indicatory 'प्'.

Note :—This is clear. Thus in the Parasmaipada, we have आनि, आव आम। Thus करवाणि, करवाव, करवाम; करवामहै।

Thus भव+आ+नि=भवानि॥ So also भवाव and भवाम॥

Note:—In the case of भू the form could have been evolved without आट्, by the general rule भव+ति=भवति (अतोदोर्यो यति VII. 3. 101 S. 2170.) । But the proper form could not have been evolved in the case of stems ending in ऋ as कृ which forms करवाणि &c.

लोट् Imperative.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	भवतु or भवतात्	भव or भवतात्	भवानि
Dual	भवताम्	भवतम्	भवाव
Plural	भवन्तु	भवत	भवाम

—:o:—

Now we take up लङ् "Imperfect"

२२०५ । अनद्यतने लङ् । ३ । २ । १११ ।

अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ् स्यात् ।

2205. The affix लङ् comes after a verbal root employed in the sense of past before the commencement of the current day.

Note:—The word अनद्यतन is a Bahuvrihi compound, meaning that which has not occurred during the course of the current day (*adyatana*).

Thus भू+लङ्=भू+अप्+ति

२२०६ । लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः । ६ । ४ । ७१ ।

एषु षरेऽङ्गस्याडागमः स्यात्स च उदात्तः ।

2206. आट् acutely accented is the augment of the verbal stem in the Aorist, Imperfect and the Conditional.

Note:—Thus अकार्षीत्, अहार्षीत् अकरोत्, अहरत् and अकरिष्यत्, अहरिष्यत् ॥

Thus अभू+अप्+ति=अभव+ति

Here applies the following.

२२०७ । दूतस्य । ३ । ४ । १०० ।

ङितो लस्य परस्मैपदस्यिकारान्तं यत्तस्य लोपः स्यात् । अभवत् । अभवताम् । अभवन् । अभवः । अभवतम् । अभवत । अभवम् । अभवाव । अभवाम ।

2207. And there is elision of the 'i' of that Parasmaipada affix which is the substitute of a 'la' having an indicatory 'ṅ'.

Note:—Thus, for ति we have त् for थि we have थ्, &c. The त of Atmanepada is, however, not elided, because the anuvṛitti of Parasmaipada is understood here from sutra III. 4. 97. Thus अभवत् अभाक्षीत्, but अभवावहि and अभवामहि ।

Thus भवत्

लङ् Imperfect

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	अभवत् 'He became'	अभवः	अभवम्
Dual	अभवताम्	अभवतम्	अभवाव
Plural	अभवन्	अभवत	अभवाम

Now we take up the लिङ् Potential or विधि

२२०८ । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् ३ । ३ । १६१ ।

एतेष्वर्थेषु द्योत्येषु धात्वेषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेरणम्, तच्च भृत्यादेर्नियोज्यस्य, आमन्त्रणं चाहूतेऽतिथ्यादेः प्रवर्तनम् । आमन्त्रणं राज्ञः । ऊर्ध्वेऽधो व्यापारः । 'प्रवर्तनायां लिङ्' इत्येव सूत्रयत् । तुर्या पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम् ।

2208. The affiix 'Liṅ' comes after a verb, when the agent either commands, invites, permits, politely expresses a wish, asks questions, or prays.

The word विधिः means 'commanding or directing a subordinate such as a servant, &c.'; निमन्त्रणं means 'giving invitation' such as inviting a daughter's son in Śrâddha feast, &c., आमन्त्रणं means 'expressing permission to do as one likes'; अधीष्टः means 'to politely express a wish'; सम्प्रश्नः means 'a question'; and प्रार्थना means 'a prayer.'

The sûtra would have been better worded had Pânini said प्रवर्तनायां लिङ्, instead of using the above four words which express different aspects of pravartanâ or prompting one to act. The employment of these four words separately in the sûtra is merely an amplification.

Thus भू+लिङ्=भू+यि=भू+इ

Note :—This excludes all other tense-affixes. Thus :—

(1) चटं कुर्यात् 'let him make the mat'; ग्रामम् भवान् आगच्छेत् 'you come to the village';

(2 and 3) इह भवान् भुञ्जीत 'you will or may dine here'; इह भवान् आसीत 'here you will or may sit';

(4) अधीष्टाभो भवन्तं आवयतं भवानुपनयेत 'we wish that you should condescend to initiate this boy';

(5) किं नु व्याकरणमधीयीय उत तर्कम् ? 'Sir, what shall I learn, the Grammar or the Logic'?

(6) भवति मे प्रार्थना व्याकरणं अधीयीय 'this is my prayer that I should learn Grammar.'

२२०८ । यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च । ३ । ४ । १०३ ।

लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात्स च ङिदाद्युदात्तो ङिच्च । ङित्त्वेनोलोर्ङाविति 'ङ्कुिदचुम्बचर्कादिभ्यो ञ्णिन्ङितोरिति प्रतिषेधः' इति । टकारादेरस्य यासुटः ङित्त्वमनयोर्ङिच्च ।

2209. When the Parasmaipada affixes of the Potential follow, then 'yâsut' acutely accented, is their augment, and the termination is regarded as having an indicatory 'ṅ'.

This debars सीयुट्; the उट् of यासुट् is indicatory; the real augment is यास्. All augments being anudâtta, the present sûtra, therefore, especially uses the word udâtta, to show that this augment is an exception to the general rule. Though लिङ् has an indicatory ङ्, and therefore by the rule I. 1. 56, its substitutes would also be regarded as having an indicatory ङ्, the repetition of the word ङित् in this sûtra, shows the existence of the paribhâshâ "that the ङ् belonging to ल does not influence its substitutes;" in other words, the substitutes of लङ्, लिङ्, लुङ् and लृङ्, are not to be regarded as having an indicatory ङ् (लकारस्यैव ङित्त्वमादेशानां न भवति). Or it indicates that the prohibition of अनेकाल्शित् of sûtra I. 1. 56 does sometime apply to the *letters* of an anubandha, in other words, the operations required by a particular anubandha *letter* do not sometimes take place, when the affix having that anubandha-letter is replaced by another which has it not. This we further infer from the employment of the anubandha श in the substitute यासुट् which replaces the ङित् affix यस् (see III. 1. 83). The substitute could have been very well enunciated as यासुट्, for replacing a ङित् affix यस्, it would have been ङित् by virtue of स्थानिवदादेश (I. 1. 56). In the Potential, the स् of यासुट् is elided by VII. 2. 79. So we get the forms कुर्यात्, कुर्यातां and by applying III. 4. 108 and VI. 1. 96, कुर्युः। For the Benedictive लिङ् the sûtra III. 4. 116. S. 2216, applies.

Thus कृ + यास् + त्

Then applies the following.

२२१० । सुट् तिथोः । ३ । ४ । १०७ ।

लिङस्तकारथकारयोः सुट् स्यात् । सुटा यासुट् न बाध्यते । लिङो यासुट् तकारथकारयोः सुडिति विषयभेदात् ।

2210. The augment 'sut' is added to the affixes 'ta' and 'tha' when part of the affixes of the Potential and Benedictive.

The letters त and थ are the objects to which the augment सुट् is to be added; provided that the त and थ are the initial of the affixes employed in लिङ्।

The augment यासुट् is applied to लिङ् as such; in other words, लिङ् is there the आगमी; but in the case of सुट्, लिङ् is not the आगमी, but त and थ are the

जानमो। The scope of यासुट् and सुट् being thus different, one does not debar the other.

In the sûtra, the word ङि is used; the ङ् of ङि is merely for the sake of pronunciation.

Thus भू+यास्+सुट् Now applies the following :—

२२११। ङिच्च: सलोपोऽनन्त्यस्य। ७। २। ८८।

सार्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य अन्त्य लोप: स्यात्। इति सकारस्यापि सिद्धम्। सुट: भवर्ण त्वा-र्थीलिङि। स्पुटतरं तु तत्रात्मनेपदे।

2211. In the sârvadhâtuka Liṅ (*i. e.* Potential), the स् which is not final (*i. e.* the स् of the augments यास् and सीयुट्), is elided.

What is the स् which is not final? The स् of the augments यासुट्, and सुट् (and सीयुट्)। Thus both स's are elided. The स् of सुट् is heard in the Benedictive; and better still in the âtmanepada.

Thus भू+शप्+यास्+त्

२२१२। अतो येय:। ७। २। ८०।

अत: परस्य सार्वधातुकावयवस्य 'या' इत्यस्य 'इय्' स्यात्। भूय:। यलोप:। भवेत्। 'सार्वधातुक—' इति ङित्। चिक्रीर्ष्यात्। अत्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव बाध्येत। भवेदित्यादौ तु परत्वाद्गुणो: स्यात्। भवेताम्।

2212. After a Present stem ending in short अ, इय् is substituted for the sârvadhâtuka यास् (*i. e.*, the augment यास् of the Potential).

Thus भू+शप्+यास्+त्=भव+यास्+त्=भव+इय्+त्॥ The अ+इ become guṇa and the य् is elided by VI. 1. 66. S. 873. (लोपो व्योर्वलि:)॥ Thus we have भवेत्॥

Note :—The objector may say, the form चिकीर्ष्यात् will be so by the elision of अ under VI. 4. 48, (अतो लोप:) and so there is no necessity of reading the anuvṛtti of sârvadhâtuka in this s tra; for when अ is elided by अतोलोप: VI. 4. 48, in the case of ârdhadhâtuka या the present rule cannot apply, as there is no base left which ends in अ॥ To this we reply, this is not a good reason: for then in the case of पचेत् and यजेत् also, the rule अतो दीर्घो यञि (VII. 3. 101) would apply, and the अ of पच would require to be lengthened. But that is not so. The fact is that the present s tra debars rule VII. 3. 101. Therefore, as this इय् substitute debars the lengthening of VII. 3. 101, so it would debar the *lopa* of VI. 4. 48. Therefore, if the anuvṛitti of sârvadhâtuka be not read into this sûtra, the इय् substitute would apply to ârdhadhâtuka also, and the lopa-elision VI. 4. 48, would not help, as that would be superseded by this special rule. Therefore the anuvṛitti of "sârvadhâtuka" should be read into this sûtra.

TEXT :—The above is stated on general grounds. But if the maxim चर्मे-ऽपवादाः पूर्वान् विधीन् बाधन्ते नेतरान् (Apavâdas that are surrounded by the rules which teach operations that have to be superseded by the apavâda operations, supersede only those rules that precede, not those that follow them) be applied here, then the present sûtra would supersede only the preceding sûtra VI. 4. 48, and not the following s tra VII. 3. 101 which would not be superseded by the present sûtra. In this view also, the lopa alone being superseded, and not the dîrgha, there would have been lengthening in भवेयुः &c., by the subsequent sûtra, hence the anuvṛitti of 'Sârvadhâtuka' must be read into this sûtra. So also 3rd Dual. भवेताम् ॥

Then 3rd Pl. भव+उस्+झि

२२११ । लेर्जुस् । ३ । ४ । १०८ ।

झिः लेर्जुस् स्यात् । ञ इत् ।

2213. In the Potential and Benedictive, 'jus' is the substitute f 'jhi', the ending of the first person plural Parasmaipada.

This debars झस्य (VII. 1. 3). The ञ् is इत् or indicatory.

Thus भू+यास्+यासुट्+झि=भव+यासुट्+उस्=भव+या+उस् (the भू peing elided by VII. 2. 79. S. 2211).

Now the sûtra आतो ङितः VII. 2. 80. S. 2212, has been explained by Eastern Grammarians thus "after a stem in आ, the ङ् is replaced by इय्" According to this interpretation, we get भव+इया (the ङ being elided by VII. 2. 79)+उस् ॥

Then the following sûtra requires आ+उ=उ or अयुः ॥

२२१३ । उरयादन्तादयार्धधातुके परेऽदन्तस्येकारादेशः स्यात् । इति प्राप्ते । परत्वाद्गित्त्वाच्च 'आतो ङितः' (२२१२) इति प्राप्तः । यदाप्यन्तरङ्गत्वात्परत्वं स्यात्तं तथापि 'यासुट्' इत्येतस्य 'इय्' इति आख्येयम् । एवं च सतीयस्यादपवाद इय् । 'आतो ङितः' (२२१२) इत्यत्र तु संचिन्त्यार्षे । भवेयुः । भवेः । भवेतम् । भवेत । भवेयम् । भवेव । भवेम ।

2214. For the अ or आ (not standing at the end of a Pada or full word)+उ of उस् the Tense-affix, the second vowel is the single substitute.

NOTE :—The यासुट् is understood here. This debars the guṇa substitution taught in VI. 1. 87. Thus भिन्द्या+उस्=भिन्द्युः, छिद्या+उस्=छिन्द्युः ॥ अदा+उस्=अदुः, (दुङ् of दा). अदा+उस्=अदुः ॥ All these are examples of लिङ् (Potential) and लुङ् (Imperfect). Thus भिन्द्+यासुट्+झि (the यासुट् is added by III. 4. 103)=भिन्द्+य+उस् (झि replaced उस् III. 4. 108)=भिन्द्युस् ॥ अदा+लिङ्+झि=अदा+o

(II. 4. 77)+क्वसु (III. 4. 110)—अदा+क्वसु—अदुस्: ॥ अ+आ+झि—अ+आ+झ (VI. 4. 111)=अदुस्: ॥ The झ is also the substitute of झि in लिट् (Perfect) see III. 4. 82. When the preceding vowel is not अ or आ, this rule does not apply. Thus the 3rd per. pl. of the Perfect of भू is :—बभू+क्वसु—बभुस्: ॥ So also from भी we have बिभ्+क्वसु—बिभयुस्: ॥ The word अपदान्तात् 'not being final in a 'pada' does strictly speaking, serve no good purpose in this sûtra. For the *affix* क्वसु can never be added to a Pada, it must always be added to a stem, that has not yet risen to the rank of a Pada. If क्वसु, however, be taken as the syllable क्वसु (whether an affix or part of an affix or not), then the limitation of अपदान्तात् becomes valid. Thus दा+उवा=दोवा, दा+उषिवस्=दोषिवस् ॥ Most likely this word has been read here for the sake of the subsequent sûtra or because क्वसु syllable is taken here and not merely the affix क्वसु ॥

For here क्वसु comes after the आ, and therefore there should be the single substitute उ of the form of the second and so अतोदेव: will find no scope here, for there is no आ and the form would be भवुस्: ॥ To this there are two replies. First according to Eastern Grammarians who interpret अतोदेव: as "After a stem in अ, the आ of वस् is replaced by उव्" ॥ In this view, the स् being elided by VII. 2. 79, we have भव+आ+उस्, and here the sûtra अतोदेव: must apply *first* and then the present sûtra, because VII. 2. 80, is a *subsequent* sûtra to the present in the order of Pânini; and because it is a *nitya* rule, because it will apply whether the combination required by VI. 1. 96, has taken place or not. Thus we get भव+उवा+उस्=भवेयुस्: ॥ For if the pararûpa sandhi takes place *first*, then आ+उस् becomes ओस्, and so there is no occasion for the application of अतोदेव:, for there is no आ to be replaced, and so there is no उव् and we get भवुस्: ॥

The other view is, that the pararûpa sandhi of the present sûtra is antar anga, because the operation ordained by it is inside that of VII. 2. 80 and therefore it ought to apply first. But in the present case, there is no occasion for its operation, because the *whole* वस् is replaced by उव् according to our interpretation.

Thus the sûtra अतोदेव: is an apavâda to the rule requiring the elision of स् taught by the sûtra VII. 2. 79. Thus we get भव+उव्+उस्, and here there is no अ preceding उ, and so the present sûtra cannot apply.

The word देव: in the sûtra is formed by दा+उव:; and दा is exhibited without any case-termination. Others say, the word is द: the sixth case of दा formed on the analogy of चित्रयद: by the elision of आ (VI. 4. 140). Then द:+उव:=द+उव: (VIII. 3. 19) after this elision, there ordinarily would take place no sandhi; as this elision is considered asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of VI. 1. 87. Contrary to this general rule, however, the sandhi takes place here and

we have षेय: by VI. 1. 87. The स in सुय: is for the sake of pronunciation only. The real substitute is सुय् ॥

Some read the sûtra as सुवो यासिय: ॥ So that the sthânî is यास् and not या, and यासिय: is a genitive compound.

POTENTIAL or विधिलिङ्

	3rd Person.	*2nd Person.*	*1st Person.*
Singular	भवेत्	भवे:	भवेयम्
Dual	भवेताम्	भवेतम्	भवेव
Plural	भवेयु:	भवेत	भवेम

———: o :———

Now we take up the Benedictive.

२२१५ । लिङाशिषि । ३ । ४ । ११६ ।

आशिषि लिङर्थे लिङादेशा: स्यार्धधातुकसंज्ञा: स्यु: ।

2215. When the sense is that of Benedication, the substitutes of 'liṅ' are called 'ârdhadhâtuka', i. e. the personal endings of the Benedictive are 'ârdhadhâtuka'.

This debars these affixes from being called *sârvadhâtukâ*. Being *ârdhadhâtuka* they take the augment सुट्, and before these affixes the root does not take the Vikaraṇas शप् &c. Thus from the root लू 'to cut', we have in the आशीर्लिङ, लविषीष्ट; and from the root पू 'to purify', पविषीष्ट. But in the विधिलिङ् (Potential), we have the proper Vikaraṇas &c. as सुनीयात्, पुनीयात् ।

२२१६ । किदाशिषि । ३ । ४ । १०४ ।

आशिषि लिङो यासुट् कित्स्यात् । 'स्को :—' (८८०) इति सलोप: ।

2216. The augment 'yâsuṭ' comes after that 'liṅ' also which denotes benedication, and it is acutely accented, and is treated as if it had an indicatory 'k'.

The कित् of this sûtra refers to the personal affixes of the Benedictive mood and not to the augment यासुट्, for that would have been unnecessary, being already कित् by the last rule. ङित् and कित् are equal in prohibiting guṇa and vṛiddhi, but ङित् is distinguished from कित् inasmuch as ङित् causes the guṇa of यास् (VII. 3. 85), and also there is distinction between them with regard to the change of semi-vowel to vowel (VI. 1. 15 and 16). Thus इ्यात्, इ्यास्ताम्, इ्यासु:, and आसर्यात्, आसर्यास्ताम् and आसर्यासु: । In the Potential, उ्यात् (no samprasâraṇa); in the Benedictive, उ्यात् (vocalisation). So also आसुयात् in the Potential.

Thus भू+यासुट्+स् ॥ Then the स् is elided by VIII. 2. 29. S. 380. Thus we get भू+यासुट् ॥ What is the force of making the augment सिच् ? The next sûtra answers this.

२२१७ । सिङ्वति च । १ । १ । ५ ।

सिच्सिङ्सिञ्सि त इत्संज्ञके प्रत्यये गुणवृद्धी न स्तः । भूयात् । भूयास्ताम् । भूयासुः । भूयाः । भूयास्तम् । भूयास्त । भूयासं व । भूयास्व । भूयास्म ।

2217. And that, which otherwise would have caused guṇa or vṛiddhi, does not do so, when it has an indicatory ङ् ञ् or ङ्

Thus there is no guṇa of the अ of भू ॥ So we have.

आशिर्लिङ् Benedictive.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	भूयात् May he become	भूयाः	भूयासं व
Dual	भूयास्ताम्	भूयास्तम्	भूयास्व
Plural	भूयासुः	भूयास्त	भूयास्म

Note.—The indicatory ङ् of the verbal tense affixes *i. e.*, लङ् लिङ्, लुङ् सृङ्, is an exception to this rule of ङित्. This is an inference deduced from III. 4. 104 S. 2216 which declares "when the sense is that of benediction, then the augment यासुट् of लिङ् is as if it were distinguished by an indicatory ङ." There would have been no necessity of making यासुट् a ङित्, if लिङ् were a ङित्, but the very fact of making यासुट् a ङित् indicates by implication or is ज्ञापक that the final ङ् of लिङ्, लङ् &c. does not make these tense affixes ङित्. Thus in लङ् or Imperfect tense we have अचिनवत् "he collected" (अचिनु+लङ्=अचिनु+अत्=अचिनो+अत्=अचिनवत्).

——:o:——

२२१८ । लुङ् । २ । २ । ११० ।

भूतार्थद्योतिनो धातोर्लुङ् स्यात् ।

2218. The affix लुङ् comes after a verb in the sense of past time.

The लुङ् forms what is known as aorist. It is in fact the name of the aorist, as the whole of this affix is replaced by other personal terminations. See III. 1. 43 and subsequent sûtras.

"The aorist has reference to a past time indefinitely or generally, without reference to any particular time. An action done before today is expressed by the perfect or imperfect; whatever remains for the aorist is, therefore, to express a past action, done very *recently*, say, in the course of the current day or having reference to a present act. Aorist, therefore, merely implies the completion of an action at a past time *generally*, and also an action done at a very recent time."

२२१९ । माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ ।

सर्वलकारापवादः ।

2219. The affix 'Luṅ' comes after a verb when the word 'mâṅ' is used in connection with it.

This sets aside all other tense-affixes. As मा कार्षीत् 'let him not do' मा हार्षीत् 'let him not take'

How have we then the Imperative and the Future tenses in the following sentence instead of the Aorist? मा भवतु तस्य पापं मा भविष्यति । This sentence is against good usage. Or, we may explain it by saying that there is another मा which has not the indicatory क; and with that मा, other tenses may be used. The augment is elided after the prohibitive particle मा, by VI. 4. 71.

२२२० । स्मोत्तरे लङ् च ॥ ३ । ३ । १७६ ।

स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च ।

2220. When the word 'mâṅ' is followed by 'sma', the affix 'Laṅ' as well as 'Luṅ' may be employed after a verbal root.

By we introduce लुङ् into the aphorism. Thus मास्म करोत् or कार्षीत् 'let him not make'; मास्म हरत् or हार्षीत् 'let him not take'.

२२२१ । च्लि लुङि । ३ । १ । ४३ ।

अदादिभ्यः ।

2221. When लुङ् follows, the affix च्लि is added to the verbal root.

It debars the Mode-affixes शप् and the rest.

२२२२ । च्लेः सिच् । ३ । १ । ४४ ।

वृद्ध्यादिः ।

2222. Of च्लि, सिच्, is the substitute.

The इ of सिच् is for the sake of pronunciation, the च is for accent, and the real affix is स्.

२२२३ । गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु । २ । ४ ७७ ।

एभ्यः सिचो लुगस्यात् । गापाजिदेवादेशयमिवतो वृद्धिः ते ।

2223. There is luk-elision of the affix सिच् in the Parasmaipada, after the verbs गा 'to go,' स्था 'to stand', the verbs called घु (I. 1. 20), पा 'to drink' and भू 'to be.'

गा is the substitute of इण् 'to go' (II. 4. 45) and not गा 'to sing' the form assumed by गै ॥ and पा is that root which means 'to drink', and not पा 'to protect'.

२२२४ । भूसुवोस्तिङि । ७ । ३ । ८८ ।

'भू' 'सू' इतयोः सार्वधातुके तिङि परे गुणो न स्यात् ।

2224. भू 'to be' and सू 'to be born' get no guṇa before an immediately following Personal ending which is Sârvadhâtuka.

The उ refers to the Adâdi root (21) in which the Present character is dropped, and does not refer to Divâdi सूयति (24) or Tudâdi सुवति (115) roots because in these two, the mode-affixes श्यन् and श *intervene* between the तिङ् and the root, and so the root is not *immediately* followed by the तिङ् ॥

२२२५ । अस्तिसिचोऽपृक्ते । ७ । ३ । ९६ ।

'सिच्' च 'अस्' चेति समाहारद्वन्द्वः । सिच्छब्दस्य लोपं भवन् । अस्तीत्यव्ययेन कर्मधारयः । ततः पञ्चम्याः लोपो लुक् । सिच इत्यस्योऽस्त्रेव परस्यापृक्तस्य ईडागमः स्यात् । इति ईट् न । इह सिचो लुप्तत्वात् । अभूत् । 'हलः' सिच् । ईधिवि । 'अपृक्तस्य' इति सिच् । ईधिष्ट । अभूताम् ।

2225. A single consonantal sârvadhâtuka affix gets the augment ईट्, after अस् 'to be' and after the Aorist character सिच् when the स of अस् and सिच् are not elided.

The सिच् plus अस् have become a Samâhâra Dvandva compound, declined in the Ablative Singular. The च् of सिच् has not become क् and then ग् for सिचस् is considered here as a Bha base by Sûtra-license.

The words of this sûtra require a little explanation. It consists of four words 1. अस्ति (an Indeclinable meaning "when present") 2. सिच्, 3. अस्, 4. अपृक्ते ॥ The सिच्+अस् has become सिचस् a Samâdhâra Dvandva compound meaning "the Mode-affix सिच् and the root अस् *to be*". In forming the compound, the word सिच् is not treated as a Pada, but as a Bha; and so the च् is not changed to क् or ग् *i. e.*, the compound is not सिगस्, as in वाग्यमेन् ॥ This is a Sûtra license.

The word अस्ति is an Indeclinable meaning "when present"; *i. e.*, when अस् and सिच् are present as सिच् and अस् without the elision of स् ॥ Then this अस्ति is compounded with सिचस् as a Karmadhâraya compound, and we have अस्तिसिचस् ॥ Then this compound takes the Ablative affix अस् and so we have अस्तिसिचस: ॥ But this Ablative ending is elided as a Sûtra-anomaly and we have अस्तिसिचस् literally meaning "after *sich* and *as*, when existing (as such)".

This sûtra however does not apply here, because सिच is non-existent. Therefore we have अभूत्, अभूताम् ॥

As आक्षीत्, आर्षीः ; अकार्षीत्, अहार्षीत् ॥ Why do we say *consonantal ?* Observe ऐक्षिष्ट Why do we say a single-consonant affix ? Observe ऐक्षिषुः and अकार्षुः ॥

Vârt :—Prohibition of the sthânivad-bhâva must be stated when आट् is substituted for अ (III. 4. 84), and भू for अस् (II. 4. 52), before the augment ईट् ॥ Therefore not here आस्य and अभूत् ॥ The word आस्य is thus formed. आट्+सिच्=आट्+चण् (III. 4. 84)=आट्+अ (VIII. 2. 35)=आस्+अ (VIII. 4 55) =आस्य ॥

Note :—This round about explanation of Bhattoji Dikshit is for the following reason :—

According to Ancient Grammarians the word अस्तिसिच् is a Samâhara Dvandva of *asti* and *sich*, meaning "the verb अस् and the affix सिच्" ॥ And the Ablative singular of *asti-sich* is *asti-sichas* meaning "after the verb *as* and the affix sich." But the compound asti-sich will require the Samasanta टच् (V. 4. 106) and the word would be asti-sicha, a vowel-ending pratipadika. If it be said that the Samâsânta टच् is *anitya*, then there is this difficulty that सिच् should be placed first in forming the compound, *i. e.*, we should have सिजस्ति because सिच् consists of fewer letters than अस्ति (अल्पाच्तरम् II. 2. 34). If it be said that this rule is also *anitya*, because Pânini himself violates it in the sûtra समुद्राभ्राद् घः (IV. 4. 118), where *samudra* is placed first and not *abhra* ; even then when अस् is changed to भू in the example अभूत्, this sûtra will apply, because भू is considered as sthanivat to अस् ॥ And similarly in अगात् and अस्थात् the elided सिच् will be sthanivat and so there will be ईट् ॥ To prevent all these difficulties, Bhattoji has given the above explanation.

The 3rd Per Plural is अभू+सिच्+झि=अभू+०+झि

Now considering the luk elided zero as sthanivat to सिच्, the following sûtra appears for application.

२२२६ । सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च । ३ । ४ १०९ ।

सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य झेर्जुस् स्यात् । इति प्राप्ते ।

2226. (In those tenses which are marked with an indicatory 'ñ') 'jus' is the substitute of 'jhi', when it comes after an Aorist in 'sich', or the Imperfect of a reduplicated verb, or the root 'vid' (to know).

This would make अभू+झि=अभू+जुस्

But this does not apply, on account of the following sûtra.

२२२७ । आतः । ३ । ४ । ११० ।

झि लुपादन्तादेश झेर्जुस् स्यात् । अभूवन् । अभूः । अभूतम् । अभूत । अभूवम् । अभूम ।

2227. When चिण् is elided, then the झि is not changed to झुस् except when the stem ends in long आ ॥

The Present Sûtra says that after verbs in which चिण् has been elided, झुस् does not replace झि in the case of any other verb than that which ends in long आ ; it is thus a *niyama* rule.

Thus, by rule II. 4. 77, S. 2223, चिण् is elided after the verb भू, but as भू does not end in long आ, its 3rd person plural Aorist will not be in झुस् । Thus, अभूवन् । Here, by the last rule, and on the maxim that 'though चिण् is elided, yet its force remains, (I. 1. 62 S. 262) झुस् would have replaced झि ; but the present sûtra prohibits that. But where the चिण् is not elided, there, of course, झुस् does come. Thus अकार्षुः, अहार्षुः ।

Thus we have अभू+झि अभू+अन्ति (झोऽन्तः VII. I. 3 S. 2174)=अभू+अन्त् (दतश्च III. 4. 100 S. 2207)=अभू+उस् (झुसी उस् VI. 4. 88, S. 2169.)+अन् (संयोगान्तस्य लोपः VIII. 2. 23. S. 54.)=अभूवन् ॥

The 2nd Per. Sing. is अभू+सिच्+सि=अभू+o+स्=अभूः ॥ 2nd Per. Dual is अभू+सिच्+यस्=अभू+o+यस्=अभू+यस्=अभूतम् । In the same manner अभूत ॥

The First Pers. sing. is अभू+सिच्+मिप्=अभू+o+अम्=अभू+उस्+अम्=अभूवम् ॥ So also अभूव, अभूम ॥

	Singular.	Dual.	Plural.
Third Person	अभूत्	अभूताम्	अभूवन्
Second Person	अभूः	अभूतम्	अभूत
First Person	अभूवम्	अभूव	अभूम

The augment अ of अभूत् &c., is sometimes not added, when it is in combination with the particle मा, according to the following :—

२२२८ । न माङ्योगे ॥ ६ । ४ । ७४ ॥

अडाटौ न स्तः । मा भवान् भूत् । मा स्म भवत् भूद् वा ।

2228. In connection with the prohibitive particle मा, the augment अट् or आट् is not added in the Aorist, Imperfect and the Conditional.

Thus मा भवान् भूत् or मा स्म भवत् or भूत् ॥

So also मा भवान् कार्षीत्, मा भवान् हार्षीत्, मा स्म करोत्, मा स्म हरत्, मा भवानीहिष्ट, मा भवानोहिष्ट, मा स्म भवानोहत, मा स्म भवानीहत ॥

Now we take up the conjugation of भू in लृङ्॥ The force of लृङ् is to denote condition antecedent added to futurity, as shown in the following sûtra.

२२२९। लिङ् निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ ३। ३। १३९॥

हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तच्च भविष्यत्त्वे धातुः स्वार्थिकव्यापारा अनिष्पत्तौ गम्यमानायाम्। अभविष्यत्। अभविष्यताम्। अभविष्यन्। अभविष्यः। अभविष्यतम्। अभविष्यत। अभविष्यम्। अभविष्याव। अभविष्याम।

2229. Where there is a reason for affixing 'Lin,' the affix 'Lrin' is employed in the Future tense, when the non-completion of the action is to be understood

The words 'in denoting future time' are understood here. The reasons for affixing लिङ् are such, as, cause and effect &c. mentioned in sûtra III. 3. 156 and 157 &c. The लृङ् is called the conditional tense. "It comes in the conditional sentences in which the non-performance of the action is implied; or where the falsity of the antecedent is implied as a matter of fact. It usually corresponds to the English pluperfect conditional, and must, in Sanskrit, be used in both the antecedent and the consequent clauses".

Thus सुवाष्टसद्भविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् 'if there had been good rain, then there would have been plenty of food; or if there were to be good rain then there would be plenty of food'. It is implied that there was not good rain, nor consequent plenty: or that the occurrence of good rain is dubious, and the desirable consequence equally so.

So also here, दक्षिणेन चेदायास्यन्न शकटं पर्याभविष्यत् 'if he were to go by the right side, the carriage would not be upset'; यदि कमलकम् आहास्यन् न शकटं पर्याभविष्यत् 'if he were to call Kamalaka (which he will not), the carriage would not be upset'; आमोक्ष्यत भवान् घृतेन यदि मत्समीपम् आगमिष्यत् 'you would eat food with clarified butter, if you (were to) come to me (but you will not come)."

All these sentences refer to future time. The non-upsetting is a future contingency and is an effect, the cause of which is the 'calling of Kamalaka.' The speaker—having apprehended the cause and effect, and having also learned from other sources that such an effect will not take place, that is to say, that Kamalaka will not be called, and the carriage will be upset—has employed this conditional tense to express his idea. The whole sentence यदि कमलकम् &c. really gives this sense:—That both actions, 'the calling' and 'the non-upsetting', which are subjects of a future time, and which are related as cause and effect, will not be completed; that neither Kamalaka will be called, nor the impending fate averted from the carriage. The sûtra may also be thus rendered according to Professor Bohtlingk:—In a condi-

tional sentence, which would require a Potential according to III. 3. 156 the conditional tense is used, if the sense is that of Future time, when the action is not complete.

Thus भू + वृद् = भू + स्य + तिप् (III. 1. 33. S. 2186.) = भू + वृद् + स्य + ट = भो + ट् + स्य + त् = अभविष्यत् ॥

	Singular.	Dual.	Plural.
Third person.	अभविष्यत्	अभविष्यताम्	अभविष्यन्
Second person.	अभविष्यः	अभविष्यतम्	अभविष्यत
First person.	अभविष्यम्	अभविष्याव	अभविष्याम

Thus we have conjugated भू in all the भ्वादि-karas except the Vedic लेट् ॥

The author now gives some rules about the adding of Prepositions to the verbs and the changes of meaning and conjugation which such addition induces.

The first question is, where are these prepositions to be placed. In English they are generally placed after the verb; in the Vedas they are placed any where in the sentence; but Pâṇini restricts the use in Classical Sanskrit by the following :—

२२३० । ते प्राग्धातोः ॥ १ । ४ । ८० ॥

ते गत्युपसर्गसंज्ञका धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः ।

2230. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

The word ते has been employed to include the term उपसर्ग also.

The list of prepositions has already been given in the sûtra उपसर्गाः क्रियायोगे (I. 4. 59 and 60; S. 22 and 23). Thus भ + अवानि (Imperative 1st. Pers. Sing.) Here applies the following sûtra.

२२३१ । आनि लोट् ॥ ८ । ४ । १६ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य नस्य णः स्यात् । प्रभवाणि । * दुरः क्षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः * । दुःक्षियति: । दुर्भवाणि । * अन्तःशब्दस्थान्निमित्तविशिष्टस्येवोपसर्गस्य णत्वं वाच्यम् * । अन्तर्भवाणि । अन्तर्धिः । अन्तर्भवाणि ।

2231. The न of आनि, the affix of the Imperative, 1st Person, is changed into ण, when it follows a letter competent to cause such a change, standing in an Upasarga.

The word आनि is the 1st person sigular ermination of the Imperative. Thus प्रभवाणि. Similarly प्रवपाणि " Let us cultivate or sow. "

Note. Why do we say 'the Imperative'? Observe प्रवपाणि जाजानि ॥ Here जानि is the neuter plural termination, and the word means प्रकृष्टा यज्ञा येषु, तानि ॥

According to Padamanjari, the employment of the word लोट् in the sutra is redundant. For without it also जानि would have meant the *Imperative* affix, and not the Neuter termination, on the maxim जयवर्द् ग्रहणे &c. Moreover in the *noun* प्रवपाणि, प्र is not an upasarga at all, on the maxim यद् क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रति गत्युपसर्ग-संज्ञे भवतः ॥

Vart: The Upasarga दुर् is not to be treated as an upasarga, when षत्व or णत्व is to be effected. That is to say, the र् of दुर् does not cause the subsequent स् or न् to be changed to ष and ण, respectively. Thus दुःस्थितिः, दुर्भवानि ॥

Vart: The Indeclinable word अन्तर् should be treated as an upasarga for the application of (1) अट् विधिः namely the affixing of अट् by III. 3. 106. S. 3283. आडुपसर्गे, as अन्तर्+धा+अट्=अन्तर्धा, (2) धिविधिः namely the application of धि by उपसर्गे घोः किः (III. 3. 92. S. 3270), as अन्तर्+धा+कि=अन्तर्धिः (3) षत्व विधि as अन्तर्धानानि ॥

२२३२। शेषे विभाषाकखादावषान्तउपदेशे ॥ ८ । ४ । १८ ॥

उपदेशे आदिरादिश्चान्तश्चेत्तदन्तो यो गदनदादेरित्यस्मिन्धातौ परे उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य मेर्नस्यात्तदन्तस्य वा स्यात् । प्रणिभवति-प्रनिभवति । इहोपसर्गात्त्वसजस्तत्वेऽपि संहिता नित्या । तदुक्तम्—

संहितैकपदे नित्या नित्या धात्वुपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥

इति । चकारादर्थनिर्देशश्चोपलक्षणम् । यायात्स्वर्गौ भवतीत्यादावुत्पत्तेश्च प्रत्ययादर्थात् । उपसर्गस्त्वर्थविशेषस्य द्योतकाः । प्रभवति । पराभवति । संभवति । अनुभवति । अभिभवति । उद्भवति । परिभवतीत्यादौ विलक्षणार्थावगतेः । उक्तं च—

उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते ।
प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत् ॥

इति । 'दध ४ हुडौ' । कत्यन्ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः ।

2232. In the remaining verbs, optionally the न of नि is replaced by ण, when it is preceded by an upasarga competent to cause the change; provided that, in the original enunciation, the verb has not an initial क or ख, nor ends with ध ॥

The words नेः and उपसर्गात् are understood in the sûtra. The word शेषे means verbs other than those mentioned in VIII. 4. 17 S. 2285 namely, other than नद, नद &c. Thus प्रणिभवति or प्रनिभवति, प्रणिभिनत्ति or प्रनिभिनत्ति ॥

Why do we say अकखादौ "not beginning with क or ख"? Observe प्रनि करोति, प्रनिखादति ॥ Here there is no change.

Why do we say अचाच्: "*not ending in* च" ? *Observe* अभिचिनहि ॥

Why do we say उपदेशे "in original enunciation" ? So that the prohibition may apply to forms like अभिचस्कार, अभिचस्खाद, अभिचेक्ष्यति (VIII. 2. 41 S. 295). Here चस्कार &c., do not begin with च or ख nor does चिञ् end with ञ् but with ङ् (VIII. 2. 41) but in the Dhâtupâṭha the verb ङ and खद् begin with च and ख and चिञ् ends with ञ्, and hence the rule will not apply. So also in अभिचेहा and अभिचेक्ष्यति from the root चिञ् ॥ Here though the verb now ends with च by VIII. 2. 36, S. 295. yet in the original enunciation or Dhâtupâṭha, it ends with ञ ॥

An objector may say "what is the necessity of using the word *optionally* in the sûtra, when the present sûtra is governed by the word संहितायाम् (VI. 3. 114 S. 1035). So where there is no samhitâ, there will be no चत्व change ; and as upasargas are not *compounded* with the verb before which they are placed, there is no compulsory samhitâ." To this we reply "No. The samhitâ is *compulsory*, even though the upasarga may not be compounded with the root as here." The following verse mentions this :—

verse.

The Samhitâ is compulsory (1) in a Pada (complete word), (2) in a dhâtu (verb) preceded by an upasarga ; and (3) in compounds (Samâsa). But the Samhitâ is *optional* between the words of a sentence.

———o———

The root भू means सत्ता "to be' in the Dhâtupâṭha, and ऐश्व "to increase" &c. All these meanings are merely illustrative. For we find in the example यागात् स्वर्गो भवति "By sacrifice Heaven is produced or attained," that the root भू has the meaning of 'to produce.' So every root has many meanings. The upasargas when added to a root, do not give it a new meaning, but limit the particular meaning. In other words, out of many meamngs that a root possesses, a particular meaning is specified by the employment of a particular upasarga.

Thus प्रभवति "He conquers," पराभवति "He defeats", संभवति "It is possible."

अनुभवति "He experiences" अभिभवति "He is overpowered."

उद्भवति "It springs forth" परिभवति "He subdues."

Therefore we have the following verse : By an upasarga the sense of the root is forcibly modified, such as the root हृ "to lose", in प्रहार means "a blow", आहार "food", संहार "destruction", विहार "sport' परिहार 'avoidance".

Here ends the conjugation of the Parasmaipada root भू ॥

ATMANEPADA.

Now we take up the conjugation of the root एध "to increase." The thirty-six roots beginning with एध and ending with ऊर्ज् are Anudâtteta. That is, the final अ in एध &c. has anudâtta accent and is indicatory or इत्.

First we conjugate it in लट् Present Tense, 3rd Pers. sing.

Thus एध्+ल=एध्+अ+त=एध्+अ+त

Here applies the following sûtra

२२३३ । टित आत्मनेपदानां टेरे ॥ ३ । ४ । ७८ ॥

टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ।

2233. The substitute ए replaces the last vowel, with the consonant that follows it, of the 'Atmanepada' substitutes of that 'la' which has an indicatory 'ट'.

Thus एध+त=एध+ए+त=एधते ॥ The 3rd Pers. Dual is एध+आताम्

Now apply the following sûtras :—

२२३४ । सार्वधातुकमपित् ॥ १ । २ । ४ ॥

अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् ।

2234. A *Sârvadhâtuka* (III. 4. 113 S. 2166) affix not having an indicatory प् is like ङित् ॥

The affix आताम् is therefore ङित्, and consequently the following sûtr a applies.

२२३५ । आतो ङितः ॥ ७ । २ । ८१ ॥

अतः परस्य ङिताआकारस्य इय्स्यात् । एधेते । एधन्ते ।

2235. For the आ being a portion of a sârvadhâtuka Personal ending which is ङित् (i.e. आते, आथे, आताम् and आवहि), coming after a Verbal stem ending in short अ, there is substituted इय् ॥

Thus एध+आताम्=एध+इयताम्=एध+इताम् (सोपो व्योर्वलि VI. 1. 66 S. 873) =एधेताम्=एधेते ॥ So also एधन्ते ॥ The 2nd Pers. Sing. is एध+आथ् Now applies the following sûtra :—

२२३६ । थासस्से ॥ ३ । ४ । ८० ॥

टितो लस्य थासः से स्यात् । एधसे । एधेथे । एधध्वे । 'आतो गुणे' (१४१) । एधे । एधावहे । एधामहे ।

2236. The word 'se' is the substitute of 'thâs' in those tenses that have an indicatory 'ट'.

Thus एध्+आम्+आत्=एध्+आम्+ए=एधाये ॥ Similarly एधाये, एधाय्रे ॥ The 1st Per. Sing is एध+इ=एध+अ (III. 4. 79 S. 2233)=एधे (VI. 1 97 S. 191). So also एधावहे, एधामहे ॥

Conjugation of एध् 'to increase' in लट् Present Tense.

	3rd Person.	2nd Person.	1st Person.
Singular	एधते	एधसे	एधे
Dual	एधेते	एधेथे	एधावहे
Plural	एधन्ते	एधध्वे	एधामहे

———:o:———

लिट् Perfect Tense.

In लिट् we have एध+त ॥ Here applies the following

२२३७ । इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ॥ ३ । १ । ३६ ॥

इजादिर्यो धातुर्गुरुमान्नृच्छत्यन्तस्तत आम्स्यात्लिटि । 'आमो णकारस्य नेरयत्' । आम्आदेरात्परिचा-माम्आपत्तात् ।

2237. The affix आम् is used when लिट् follows, after a root beginning with a vowel (except अ or आ) and which has a heavy vowel but not after the root ऋच्छ् 'to go'.

The ण् of आम् is not इत् or indicatory. This we infer from आम् being taught with regard to the roots आय् and आस् in sutra आम्प्रत्ययवदाचत्मने लिटि (III. 1. 35 S. 2306.) and एधावावह (III. 1. 37 S. 2324.) If ण् were indicatory, then आय्+आम्=आ+आ+य्=आय् ; similarly आस्+आम् would have remained आस् ; for the force of indicatory ण् is to place the affix after the penultimate vowel. So there would have been no need of teaching आम् after आय् and आस् roots, as it can produce no change in them. The fact, that it is so taught, leads to the conclusion (jnâpaka) that ण् is not indicatory.

Thus एध्+त=एधाम्+त ॥ Now applies the following sûtra.

२२३८ । आमः ॥ २ । ४ । ८१ ॥

2238. There is luk-elision in the room of that tense affix (लि) which comes after आम् of the Perfect.

Thus एधाम्+त=एधाम्+o

Then the following sûtra appears.

२२३९ । कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ॥ ३ । १ । ४० ॥

आमन्ताल्लिट्परा: कृञ्भवत्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । 'आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य' (२३४०) इति सूत्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽस्त्यापीति आचार्यै । तेन 'कृञ्चलियोगे-' (२३१०) इत्यत्र: 'ह्रजो द्वितीय-'

(२१२१) इति अकारेण प्रत्याहारात्तदवयवात्कृञ्वस्तियोगे: । तेषां क्रियावाचान्यवाचित्वादाम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात्तदर्थयोरभेदान्वय: । संपदिस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतोऽप्यनन्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते । कृञस्तु क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते ।

2239. After a verb which ends with आम्, the verb कृ 'to do' is annexed, when लिट् follows.

After the verbs formed by taking the augment आम्, the perfect tense of कृ is added, to form their Perfect. The word कृ includes also the verbs भू and अस् ॥ This we infer from the next sûtra आम् प्रत्ययवत् (I. 3 63 S 22 40) from the fact that कृ root is specifically mentioned in it as an anuprayoga or auxiliary verb. For the sûtra I. 3. 63 is confined to anuprayoga कृ, *implying* thereby that there are *other* anuprayoga verbs also which are not governed by that sutra I. 3. 63. In fact, the word कृञ् of the present sûtra is a Pratyâhâra or a formula, formed with the कृ of the sutra कृञ्वस्तियोगे (V. 4. 50) and the ञ् of the sûtra कृञो द्वितीय (V. 4. 58), and thus, as a pratyâhâra कृञ् means and includes कृ, भू and अस् also. The roots कृ, भू and अस् denote *action in general,* while the bases in आम् such as इडाम् denote a *particular* action ; and hence when the auxiliary कृ, भू or अस् is combined with आम् ending base, the two senses, namely the general sense of the auxiliary and the particular sense of the आम् ending verb, coalesce into one and give one full indivisible sense. Thus the syntactical connection is indissoluble or abheda-anvaya.

Therefore, though the root सम्पद् is included in the Pratyâhâra कृञ् (for that pratyâhâra extends over eight sûtras V. 4. 50 to V. 4. 58 and सम्पद् is in sûtra V. 4. 53) yet that root is not applicable here, because it does not denote *mere* action and so can never form an *abheda-anvaya* with the main verb.

Now the auxiliary कृ because it has an indicatory ञ् would take the affixes of the Parasmaipada when the fruit of the action accrues to another, by force of I. 3. 72; but it is prevented by the following.

२२४० । आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य ॥ १ । ३ । ६३ ॥

आमप्रत्ययो यस्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहि: । आम्प्रकृत्या तुरुक्षमुभयपदेषु स्यात्तदाकृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह 'पूर्ववद्' इत्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन संबध्यते । पूर्ववदेवात्मनेपदं न तु तद्विपरीतमिति तेन कर्तृगेऽपि फले इन्द्रांचक्रारेत्यादौ न तङ् ।

2240. When the principal verb that takes the affix आम् is Atmanepadi, then the verb कृ when subjoined thereto as an auxiliary, will similarly be Atmanepadi, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

This sûtra applies where the fruit of the action does not accrue to the agent. The question is what conjugation, parasmai or atmanepada, do the auxiliaries take, in forming the periphrastic perfect? This sûtra supplies the answer. The auxiliary कृ follows the conjugation of its principal, the other auxiliaries do not. Thus the root एध (to increase, prosper) is atmanepadi, therefore in forming the periphrastic perfect, the verb कृ will be also in the atmanepada.

But the other auxiliaries भू and अस् retain their own peculiar conjugation and are not influenced by the conjugation of their principal. Thus एधाम्बभूव, एधामास.

The word âm-pratyaya of the sûtra is a Bahuvrihi, in which the force is that of atadguna-samvijnâna. That is, the root *without* the affix आम् is meant here, and not *along* with or qualified by the actual presence of आम् ॥ It means 'that after which the affix आम् comes.' Of the verb krin, when subjoined to another as an auxiliary, the termination is that of the âtmanepada, like the verb that takes the affix आम् ॥

Note—If this sûtra enjoined a rule of injunction (vidhi), then there would be the termination of the âtmanepada even in examples like उद्बभांचक्रार and उद्बभांचकार where the fruit of the action accrues to the agent. This is no valid objection to the present sûtra. It is to be interpreted in both ways, that is, both as a vidhi (a general injunction) and a niyama (a restrictive injunction). How is that to be done? Because the word "pûrvavat" of the immediately preceding Ashṭâdhyâyi sûtra is to be read in the present aphorism also and thus there are two sentences. That is, there is âtmanepada of the auxiliary, when the Primary verb is âtmanepadi, but not the contrary. Thus बभ् (to appear with great splendour) is originally parasmaipadi and the auxiliary after it will be parasmaipada even when the fruit of the action accrues to the agent, as बभ्राञ्चकार (he appeared with great splendour). The second explanation, in that case, will be for the sake of establishing a niyama or restrictive rule.

It has already been said above, that the auxiliary verbs कृ, भू and अस् are used in forming the periphrastic perfect. This is done by force of the aphorism III. I. 40 S. 2239 कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि, meaning, the verb krin is annexed in the perfect tense, to verbs that take आम्. In this sutra (III. I. 40) the word krin is a pratyâhâra, implying the verbs कृ भू and अस्. It might be asked how is this pratyâhâra formed? The word kri is taken from the fourth word of sûtra V. 4. 50, अभूततद्भावे कृभ्वस्तियोगे &c., and the letter ञ् is taken from sûtra V. 4. 58 कृञोद्वियोग &c., This is the way in which the commentators explain, how not only the verb krin is used as an auxiliary in forming the periphrastic per-

fect, but also the verbs भू and अस्. These three verbs denoting absolute action, unmodified by any especial condition, have in all languages been fixed upon as the best auxiliaries.

It must, however, be noted that the word krin in this sûtra is not used as a pratyâhâra and consequently does not include the verbs भू and अस्.

Therefore कृ requires here Atmanepada termination.

Thus चकास्+कृ+त ॥

Now applies the following :—

२२४१। सिटस्तझयोरेसिरेच् ॥ ३ । ४ । ८१ ॥

सिदादेशयोस्तझयोः एच्, 'इरेच्, एतो रुः । एकारोच्चारणं 'तझादेशानां टेरेत्वं च, इति। तेन ङारौरवां च । 'कृ, 'च' इति स्थिते ।

2241. The words 'es' and 'irech' are the substitutes of 'ta' and 'jha' respectively in the Perfect tense.

The च् of एच् indicates that it replaces the whole of the affix त (I. 1. 55). The च् of इरेच् is for the sake of accent (VI. 1. 165). Thus चेके, चेकाते, चेकिरे ।

Why are the substitutes taught here as ए and इरे and not as इ and इरि; for the इ would have become ए by III. 4. 79. S. 22 33 ? The very fact, that ए is uttered in these substitutes indicates by implication (jnâpaka) that the rule III. 4. 79, by which the इ of âtmanepada terminations are changed to ए is not applicable to *substitutes* of Atmanepada terminations. Therefore आ, रौ and रुः which replace त, आताम् and झ in लुट् are not governed by III. 4. 79, and आ is not changed to ए, nor रौ to रे, nor रुः to रे ॥

Thus चकास्+कृ+त=चकास्+कृ+ए ॥ Now the सित् affixes being ârdhadhâtuka, this ए requires that the कृ should be *gunated* to कर् ॥ But this is prevented by the following

२२४२। असंयोगाल्लिट् कित् ॥ १ । २ । ५ ॥

असंयोगात्परोऽपिल्लिट्कित्स्यात्। किड्वति च, (२३१०) इति निषेधात् 'सार्वधातुकार्धधातुकयोः' (२३१८) इति गुणो न । ङित्त्वापवादत्वादस्यापि माङ्गे ।

2242. The affixes of Lit (Perfect Tense) not coming after a conjunct consonant, are as if they had an indicatory क् (kit).

The terminations of लिट (Perfect) not being पित् terminations, are कित्, after verbs that have no compound consonants. The phrase अपित् (not being marked with प्) qualifies this sûtra also, being drawn from the previous Ashtâdhyâyi s tra.

Being क्ङिति, the prohibition of I. 1. 5. S. 2217 applies and there is no guṇation, as otherwise would have been, by force of S. 2168.

Thus चकास्+कृ+व. At this stage, two rules appear, one requiring the reduplication of कृ (क्ङिति चेतिसंयोगस्याद्यवस्य VI. 1. 8. S. 2177.) and the other requiring स् to be changed to ष् by इकोयणचि (VI. 1. 77. S. 47.) This last is subsequent in order of Ashtâdhyayi and therefore should take effect first. But if it took effect first, we have कृ+व=क्+व। Then the reduplication will be क् क+व। Here no स् is left for the application of षत्व VII. 4. 63. and we cannot get any form. Therefore षत्वादेश does not take place first, by the following.

२२४३। द्विर्वचनेऽचि॥ १। १। ५९॥

द्वित्वनिमित्तेऽचि परे अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये।

2243. When an affix beginning with a vowel follows, that is a cause of reduplication, a substitute shall not take the place of a preceding vowel, whilst the reduplication is yet to be made ; but the reduplication having been made, the substitution may then take place.

Note :—This sûtra has been explained in different ways by the authors of the Kâsika and of the Siddhânta Kaumudi. According to the former, the sûtra means :— Before an affix having an initial vowel, which causes reduplication, the substitute which takes the place of a vowel is like the original vowel even in form, only for the purposes of reduplication and no further.

The explanation given by Kâsika is more in harmony with the Great Commentary. For all practical purposes, the two explanations lead to the same conclusion. According to Kâsika, the vowel-substitute is sthânivat, in the sense, that it is exactly of the same form as the original, and retains this form only for a fixed time *viz.*, so long as the reduplication is being made ; but as soon as the reduplication has been made, the substitute takes its proper form.

Thus व in कृ+व is a vowel affix, and it causes reduplication; therefore र् substitution for स् the preceding vowel will not take place whilst the reduplication is to be made. Thus कृ कृ+व। Now the following applies.

२२४४ उरत्॥ ७। ४। ६६॥

अभ्यासस्यवर्णस्यादेरचोऽत्स्थाने परे। रपरत्वम्। हलादि शेषः (२१७८)। अत्यये किम्। चक्रुरत्र।

2244. अर् (I. 1. 51.) is substituted for the स् or क् of the reduplicate. when an affix follows.

The अ is always followed by ऽ by उरऽ रपरः ॥ Thus we have कृ कृ + व=चर् कृ + व = क + ० + कृ + व। The ऽ is elided by हलादिः शेषः S. 2179.

Why do we say "when an affix follows"? Observe चक्रतुः (page 101 S. 199)

Why have we used the word प्रत्यये "when the affix follows" in the sutra? For would not the word तदादि limit the designation अङ्ग to that only after which there was actually an affix?

Ans. No. Because without the word प्रत्यये the sûtra would have run thus "after whatsoever is an affix enjoined, that which begins therewith is called an Anga." In this view, we could not get the form चक्रुः the 3rd per. Sing in the perfect (लिट्) of the root ओक्रदृ 'to cut.'

This is thus formed :—

क्रदृ + उस् = क्रद् + क्रद + अ (VI. 1. 8. लिटि धातोरनभ्यासस्य)

= कृ कृ + क्रद् + अ (VI. 1. 17. लिटयभ्यासस्योभयेषाम्)

= च र् कृ द् + क्रद् + अ (VII. 4. 66. उरत् and उरऽ रपरः)

= च + क्रद् + अ (VII. 4. 60. हलादि शेषः) = चक्रद

If the word "pratyaye" did not exist, then the designation *anga* would be applied to the whole base plus the affix *i. e.* (क्रद् अ)as a whole. That being so, च + क्रद will assume the form of च क्रद for the च will be vocalised by VI. 1. 17; for the अ in the place of ऋ will not be sthânivat, by अचः परस्मिन् पूर्वविधौ, because to be sthânivat there must be an efficient cause outside (परः), as अ of उस्, but this अ of उस् was by hypothesis included in the anga designation. So there being no परः cause, the अ subsititute of ऋ in कृ will not be sthanivat; and not being so, it will not be considered as a samprasârana vowel. The अ of च not being a samprasârana, the prohibition (न सम्प्रसारणे &c. VI. I. 37) when a semi vowel has once been vocalised, there is no vocalisation of the other semi-vowel that precedes it; will not apply, and so च will be vocalised to च ॥

२२४५ । कुहोश्चुः ॥ ७ । ४ । ६२ ॥

अभ्यासस्यकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् । चचांचक्रे । चचांचक्राते । चचांचक्रिरे ।

2245. For the Guttural and ह of a reduplicate there is substituted a Palatal.

Thus चचाद् + अ कृ + व = चचाद् चकृ + वं = चचांचक्रे ॥ So also चचांचक्राते, चचांचक्रिरे ॥

Then we form 2nd. Pers. Sing. चचाद् + चकृ + सिप् = चचाद् + चकृ + से

Here the following sutra prevents the insertion of इ before सि, which otherwise would have come by virtue of VII. 2. 35 S. 2184.

२२४६ एकाचउपदेशेऽनुदात्तात् ॥ ७ । २ । १० ॥

उपदेशे यो धातुरेकाचनुदात्तश्च ततः परस्य सादेरार्धधातुकस्येट् न स्यात्। 'उपदेशे, इत्युभयान्वयि एकाचः इति किम्। यङ्लुग्व्याकृत्तिरिवया स्यात्। स्मरन्ति हि —

रितवा श्रवानुबन्धेन निर्दिष्टं यङ्लुगेन च।
यस्यैकाच्त्वं ग्रहणं वैव पंचैतानि न यङ्लुकि॥

इति॥ एतत्पंचैकाच्त्वग्रहणेन ज्ञाप्यते। 'अचः' इत्येवैकाच्त्वविवक्षया तदुक्तौ ग्रहणेन च लिङ्ग एकाच्त्वग्रहणानर्थक्यादेकाच्त्वोपदेशो व्यावर्त्यते। तेन यत्रेड्न्युपदेशे एकाचोऽपि न निषेधः। आदेशोपदेशेऽनेकाच्त्वात्। अनु दात्तादयानुपदमेव संग्रहीष्यन्ते। यथाचकृषे। यथाचक्राते।

2246. The augment इट् is not added to that ârdhadhâtuka affix, though beginning with a consonant except च, when it is joined to a root, which in the Grammatical system of Instruction (i.e. in the Dhâtupâtha) is of one syallable, and is without accent (annudâtta.)

The word upadese qualifies the both words ekâch, and annudâtta. Why do we say "which is monosyllabic?" So that the present rule should not apply to the same root when it is Intensive, with the affix यङ् elided. The Intensive of every verb is included in the enunciation of its root; and as a general rule, all the sûtras specified for the simple root, will apply to the Intensive also, with certain exceptions, as contained in the following :—

रितवा श्रवानुबंधेन निर्दिष्टं यङ्लुगेन च।
यस्यैकाच्त्वग्रहणं चैव पंचैतानि न यङ्लुकि॥

"These five sorts of operations will not apply to Intensive-yan-luk forms : 1. When the simple root is exhibited in the sûtra with रितव् as भू in VII 4 73 is shown as भवति॥ In the Intensive, the perfect will be बोभवाञ्चकार and not बभवाञ्चकार॥ 2. Where the root is exhibited with अव् as the root भू in VII. 2. 49 is shown as अवः॥ There is इट् after the Desiderative of simple root, but not in Intensive. 3. When a simple root is exhibited with an anubandha, as ईक् VII. 1. 6. 4. Where a gana is mentioned in a rule, as श्यन् is taught after Divadi-roots (III. 1. 69). It will apply to simple roots of Divadi gana, and not to their Intensive. 5. Lastly, where the word एकाच् is used in a sûtra. As VII. 2, 10. That rule will apply to एकाच् simple roots and not to their Intensives.

This we infer because the word ekâch is used in the present sûtra. For had not this been the meaning, then there was no necessity of using the word "eka" in the sûtra, for the word अचः Abl. singular, by itself alone would have denoted *one* vowel; but by the additional use of the word "eka," the roots consisting of more than *one* vowel are excluded.

Therefore, since we find that the last statement in the above verse (ऊदौदाम्) &c. is supported by the inference to be drawn from the present sûtra, we may conclude that the other four statements of the above verse are also authoritative and approved by Pâṇini. See also sûtra II. 2. 19.

Therefore the substitute root वध vadha (II. 4. 42.) which replaces हन् is not affected by the present rule ; for though the root हन् in Dhâtupâtha is taught (upadeśa) with *one* vowel, yet its substitute vadha is taught (upadeśa) in the sûtra II 4. 42 with two vowels, hence it is not ekâch : and so it gets the augment इट् and we have अवधीत् in सुट् ॥ But the prohibition applies to हन् as हनुत् and not हनिटुत् ॥

The anudâtta roots will be shown later on by giving a list of them.

Thus दधाञ् + चकृ + ते = दधांचक्रे, and so also दधांचक्राते ॥

The 2nd Pers. Pl. is दधाञ् + चकृ + ध्वे

Here applies the next sûtra.

२२४७ । इणः षीध्वंलुङ्लिटां धोऽङ्गात् ॥ ८ । ३ । ७८ ॥

इण्वतस्यादङ्गात्परेषां षीध्वंलुङ्लिटां धस्य ढकारादेशः स्यात् । दधांचकृढ्वे । दधांचक्रे । दधांचकृवहे । दधांचकृमहे । दधांचक्रुषे । अनुप्रयोगवतामवर्णादस्तेर्भूनातो ध । अन्यथा हि 'अस्यानुप्रयुज्यते, इति 'कृञ्—, इति वा सूत्रात् ।

2247. The cerebral sound is substituted in the room of the ध् of षीध्वम्, and of the Personal-endings of the Aorist and the Perfect, after a stem ending in इण् (a vowel other than अ).

Therefore दधाञ् + चकृ + ध्वे = दधांचकृढ्वे

First person singular is दधाञ् + चकृ + ए = दधांचक्रे । दधांचकृवहे । दधांचकृमहे ॥

Similarly the perfect of हन् may be formed by the auxiliary भू also; as well as by अस् ॥ But in the case of भू and अस् though the Principal Verb is atmanepadi, the auxiliaries will be conjugated as Parasmaipadi. Thus दधांचभ्रुव and दधांचभ्रुवे &c,

Now the perfect of अस् is formed by replacing अस् by भू; but here it is not so replaced, because then the rule about अस् being an auxiliary would be useless; as भू is already taught. Had it not been so, then instead of saying कृञ् अनुप्रयुज्यते &c. Pâṇini would have used अस् चानुप्रयुज्यते or कृञ्चानुप्रयुज्यते &c, But the fact that he uses the Pratyâhâra कृञ् shows that अस् must be conjugated as a distinct form, and not replaced by भू . Therefore though the Perfect of the Principal Verb अस् is बभूव yet the perfect of the Auxiliary Verb अस् is आस इत्यनास ॥ In other words, the forms आस आसतुः &c., can never stand alone, but must be used as auxiliaries. How is then अस् to be conjugated in the perfect ? See below.

२२४८ । अत आदेः ॥ ७ । ४ । ७० ॥

अभ्यासस्यादेरतो दीर्घःस्यात् चरूपधावादेः । दधामास । दधानासतुरित्यादि । दधिता । दधितारौ । धितारः । दधितासे । दधितासाथे ।

2248. A long vowel is substituted in the Perfect for the initial अ of a reduplicate.

This debars the single substitute of the form of the subsequent ordained by VI. 1. 97.

Thus अद् + णल = आ + अद् + अम् = आद ॥

Thus दधामाद &c.

	Singular	Dual	Plural
3rd. person	दधांचक्रे	दधांचक्राते	दधांचक्रिरे
2nd. person	दधांचकृषे	दधांचक्राथे	दधांचकृढ्वे
1st. person	दधांचक्रे	दधांचकृवहे	दधांचकृमहे

———: o :———

3rd. person	दधांबभूव	दधांबभूवतुः	दधांबभूवुः
2nd. person	दधांबभूविथ	दधांबभूवथुः	दधांबभूव
1st. person	दधांबभूव	दधांबभूविव	दधांबभूविम

——: o :——

3rd. person	दधामाद	दधामादतुः	दधमादुः
2nd. person	दधमादिथ	दधमादथुः	दधमाद
1st. person	दधमाद	दधमादिव	दधमादिम

———o———

लुट् First Future.

The Periphrastic Future is regularly formed. Thus धेय + ता = धयिता ॥ So also दधितारौ, दधितारः, दधितासे, दधितासाथे । The second person plural is धय + ध्व + ताद् + ध्वे

Here applies the following sûtra by which the य is elided.

२२४९ । वि च ॥ ८ । २ । २५ ॥

प्रत्यये परे धयोर्यः स्याद् । दधिताध्वे ।

2249. The य is dropped before an affix beginning with ध ॥

Thus दधि + ताद् + ध्वे = दधिताध्वे ॥ The First person singular is दधि + ताद् + इ ॥ Here the द् is changed to ह by the following.

२२५० । ह एति ॥ ७ । ४ । ५२ ॥

तासस्त्योर्लोपस्य ह: स्यादेति परे । दधिताहे । दधिताव्हे । दधितास्महे । दधिध्यते । दधिध्येते । दधिध्यन्ते । दधिध्यसे । दधिध्येथे । दधिध्यध्वे । दधिध्ये । दधिध्यावहे । दधिध्यामहे ।

2250. For the स of सात and सद there is substituted इ before the personal-ending ए

Thus धिषीसाट् + ए = धिषीसाइ ॥

First Future or लुट्

	Singular	Dual	Plural
1st person	धिषीसाहे	धिषीसास्वहे	धिषीसा महे
2nd person	धिषीसासे	धिषीसासाथे	धिषीढ्वे
3rd person	धिषीसा	धिषीसारौ	धिषीसारः

—:o:—

Second Future or लृट्

The second Future presents no irregularities. Thus we have,

	Singular	Dual	Plural
1st person	धिषिष्ये	धिषिष्यावहे	धिषिष्यामहे
2nd person	धिषिष्यसे	धिषिष्येथे	धिषिष्यध्वे
3rd person	धिषिष्यते	धिषिष्येते	धिषिष्यन्ते

—:o:—

Imperative or लोट्

Thus धस् + शप् + ते = धस + ते ॥ Here applies the following rule by which स is changed to आम् ॥

२२५१ । आमेतः ॥ ३ । ४ । ८० ॥

लोट एकारस्याम्स्यात् । धषताम् । धषेताम् । धषन्ताम् ।

2251. In the Imperative 'âm' is substituted for what would have substituted otherwise 'e' by III. 4. 9.

Thus धस + ते = धषताम् so also धषेताम् धषन्ताम् ॥ The 2nd person singular is धषस्व ॥ Here applies the following, by which स is changed to ध

२२५२ । धषाभ्यां वामौ ॥ ३ । ४ । ८१ ॥

धषाभ्यां परस्य लोडेतः क्रमात् 'व, अम्', एतौ स्तः । धषस्व । धषेताम् । धषध्वम् ।

2252. For such an 'e' coming after 's' is substituted व, and for that coming after ध is substituted अम् in the Imperative.

This supersedes the आम् substitution of the last sûtra. Thus for ते we have स्व and for ध्वे we have ध्वम् ॥

Thus धस + ते = धषस्व । धषेताम् । धषध्वम् ॥ The 1st person singular is धस + ए ॥ Here by the following sûtra the ए is changed to ऐ ॥

२२५३ । एत ऐ ॥ ३ । ४ । ९३ ॥

लोटुत्तमस्य एत ऐ स्यात् । आमोऽपवादः । एधै । एधावहै । एधामहै ।

2253. The 'ai' is substituted for 'e' forming part of the affixes of the first person of the Imperative.

This debars आम् of the preceding but one sûtra.

Thus एध + ऐ = एधै, एधावहै, एधामहै ॥

लोट् or Imperative

	Singular	Dual	Plural
1st person	एधै	एधावहै	एधामहै
2nd person	एधस्व	एधेथाम्	एधध्वम्
3rd person	एधताम्	एधेताम्	एधन्ताम्

—:o:—

लङ् or Imperfect

Thus अ + एध् + अत् + त ॥ Here the following sûtra causes the अ to be replaced by आ ॥

२२५४ । आडजादीनाम् । ६ । ४ । ९२ ।

अजादीनामाट् स्याद्धादिकृ । अटोऽपवादः । 'आटश्च' (२५९) । ऐधत । ऐधेताम् । ऐधन्त । ऐधथाः ऐधेथाम् । ऐधध्वम् । ऐधे । ऐधावहि ऐधामहि ।

2254. आट् acutely accented is the augment of a verbal stem beginning with a vowel, in the Aorist, Imperfect and the Conditional.

This debars the augment अट् ॥ Thus आ+एध+त=ऐधत ॥ The vriddhi is by VI. I. 90. S. 269.

लङ् or Imperfect.

	Singular.	Dual.	Plural
1st Person.	ऐधे	ऐधावहि	ऐधामहि
2nd Person.	ऐधथाः	ऐधेथाम्	ऐधध्वम्
3rd Person.	ऐधत	ऐधेताम्	ऐधन्त

—:o:—

लिङ् or Potential.

Thus एध्+यस्+त ॥ Now the next sûtra ordains the augment सीयुट् to त

२२५५ । लिङः सीयुट् । ३ । ४ । १०२ ।

लिङाशिषोरवयवस्य सीयुडागमः स्यात् । सलोपः । एधेत । एधेयाताम् ।

2255. The personal endings of the Potential and the Benedictive take the augment 'siyut'

The ङ् of सीयुट् is indicatory and shows that this augment is to be placed before the affixes (I. 1. 46 S. 33.) The उ is for the sake of pronunciation; this rule applies to the Atmanepada affixes. In the Potential, the स् of the augment is elided by VII. 2. 79. S. 2211. and the य् also, before a personal-ending beginning with a consonant, is dropped according to VI. I. 66. S. 873. In the Benedictive, the augment retains its full form, only so far as it is not governed by VI. 1. 66.

Thus एध+सीयुट्+त=एध+सीय्+त=एध+ईय्+त (VII. 2. 79. S. 2211.)=एध+ई+त (VI. I. 66. S. 873)=एधेत ॥ So also एधेयाताम् ॥

The 3rd Person Plural is formed by the following.

२२५६ । झस्य रन् । ३ । ४ । १०८ ।

लिङो झस्य रन्स्यात् । एधेरन् एधेयाः । एधेयाताम् । एधेध्वम् ।

2256. The affix 'ran' is the substitute of 'jha' in the 'Liṅ' (Potential and Benedictive).

The झ in other places, is replaced generally by झि (VII. I. 3. S. 2169.) but in लिङ्, it is replaced by रन् ।

Thus एध+ईय्+रन्=एधेरन् ॥ So also 2nd Person singular &c. are एधेयाः, एधेयाताम्, एधेध्वम् ॥ The 1st Person singular is formed by the following.

२२५७ । इटोऽत् । ३ । ४ । १०९ ।

लिङादेशस्येटोऽत्स्यात् । एधेय । एधेवहि । एधेमहि । आशीर्लिङि आर्धधातुकत्वाद्धि इत्यस्य लोपो न । सीयुट्सुटोः प्रत्ययावयवत्वात्स्यस्य । एधिषीष्ट । एधिषीयास्ताम् । एधिषीरन् । एधिषीष्ठाः । एधिषीयास्थाम् । एधिषीध्वम् । एधिषीय । एधिषीवहि । एधिषीमहि । ऐधिष्ट । ऐधिषाताम् ।

2257. Short 'a' is the substitute of 'i' of the Atmanepada first person singular in the Potential and Benedictive.

Thus एध+ईय्+इ=एध+ईय्+अ=एधेय ॥ So also एधेवहि, एधेमहि ॥

:o:

लिङ् or Potential.

	Singular.	Dual.	Plural.
1st Person	एधेय	एधेवहि	एधेमहि
2nd Person	एधेथाः	एधेयाथाम्	एधेध्वम्
3rd Person	एधेत	एधेयाताम्	एधेरन्

आशीर्लिङ् or Benedictive.

In the Benedictive, the affixes are Ardhadhâtuka and hence the य of सीयुट् not elided. The सीयुट् and सुट् though not strictly affixes, are yet parts of

affixes, and hence their स is changed to ष ॥ Thus धेट्+इट्+षीयुट्+सुट्+त=धे+ष+ईय्+ष्+त=धेषीष्ट ॥ So also धेषीयास्ताम्

Benedictive or आशीर्लिङ्

	Singular.	Dual.	Plural.
1st person	धेषीय	धेषीवहि	धेषीमहि
2nd Person	धेषीष्ठाः	धेषीयास्थाम्	धेषीध्वम्
3rd Person	धेषीष्ट	धेषीयास्ताम्	धेषीरन्

—: o :—

or Aorist.

+धे+इट्+सिच्+त=धेषिष्ट ॥ 3rd Person Dual is धेषिषाताम् ॥ The 3rd Person Plural is धेषि+ष्+अन्त ॥ Here applies the following sûtra.

२२५८ । आत्मनेपदेष्वनतः । ७ । १ । ८ ।

आत्मनेपदपरस्यातनेवयोरवयव 'अन्' तस्यादेशः स्यात् । धेषिषत । धेषिष्टाः । धेषिषाथाम् । 'एकः पूर्वपरयोः' (२२३७) । धेषिष्वम् । इह धेषिष्व पुत्रम् इति मते तु । धेषिध्वम् । धेषिषि । धेषिष्वहि । धेषिष्महि । धेषिष्ट । धेषिषाताम् । धेषिषत । धेषिष्ठाः । धेषिषाथाम् । धेषिढ्वम् । धेषिषि । धेषिष्वहि । धेषिष्महि । सदादित्वाद्धातोरादेरिट् । अवङ्गादयुदात्ताः संपुङ्गन्थे ।

अदुदन्तैर्यौति,र,यजु,शीङ्स्वप्,नृ,चु,रिच,ग्रीङ्,क्रिमिः ।
वृङ्,वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु सिद्धाः स्मृताः ॥
अक्षू,यक्ष,मुच्,रिच्,वच्, विच्,सिच्यच्यञ्जिभिरञ्जयः ।
भञ्ज,भुज्मस्ज्मस्जयज्मृजस्,रञ्जिविजिस्वञ्जिषञ्जवः ॥
अदुदृस्तिदुक्षिद्युदिद्युदः पक्षभिद्,विक्षतिर्विनद् ।
शद्स्वदौ स्विद्यति स्कन्दिस्यदौ क्षुध् क्षुभित्युभ्यतौ ॥
वन्धिर्युधिबधीराधिव्यधुषः साधिविध्यती ।
अम्यद्यम्याप्विषिक्षुधित्यसिवस्तृप्यतिदृप्यती ॥
क्षिप्लुप्लवप्लशप्लष्प्लुषिशभ्रभ्,लभ्गदन्नशयमो दनिः ।
क्रुडिर्दंडिदीङ्दृङ्धृषिमृषयुलिमुक्षिरुषः कृषिः ॥
रिवष्वित्रिष्वदुष्वप्यविषूविव्यविष्यसुषूक्लिश्नात्यवयो घसिः ।
अवसिर्दंदिदिहिदुहो नहिनिन्दहलिहवहिस्तथा ॥
अनुदात्ता इलन्तेषु धातवो द्व्याधिकं शतम्
हुदादौ गणभेदेन स्थितो यो च पुरादिषु ॥
तुपटुपी सो वारयितुं रचना निर्देश आहृतः ।

विदप्रच्छौ विश्वबुधौ जन्यपुज्यरिक्षयः स्मृता ॥

धातिः क्षमा क्षुधा सौतिर्मिर्दिर्होऽन्यनिवृत्तये ।
निजिर्विजिर्व्रश्च इति वानुबन्धा अमी त्रया ॥
विन्दतिस्तान्द्रदोर्गादेरिड्डो भाव्येऽपि दुरवी ।
आत्मनुत्यादयस्त्वेवं नेह चेदुरिति स्थितम् ॥
दृङ्निमस्जी अदिपदोर्नुदृधृसुविषुधि विधिः ।
भाव्यानुक्ता भवेद्धोक्ष आत्मनुत्यादिरंपते: ॥

पर्व २ पंपर्ः । पंपर्ः परतिभवेच्छा । भावकर्मनोपरं ब्रह्मादकर्मकः । स्पर्धते ।

2258. क्षत् is always substituted for the क्ष in the Atmanepada, when it is not preceded by a verbal stem ending in ष ॥

Thus ईक्षिष्ट ॥ The 2nd Person sing. is ईक्षिक्षाः, Dual ईक्षिक्षायाम् ॥ In the Plural the ष of ध्वम् may be changed to द् by applying VIII. 3. 78 S. 2247. Thus ईक्षिढ्वम्. But some take the ढ्व् of VIII. 3. 78. S. 2247. as not including the augment क्ष् and in that view the ष remains unchanged. Thus, ईक्षिक्ष्वम् ॥ By doubling क्ष्, ष्, स् and ह we get sixteen forms. Thus ईक्षिक्ष्क्ष्, ईक्षिष्ष्वम् &c.

—:o:—

लुङ् or Aorist.

	Singular.	Dual.	Plural.
1st Person	ईक्षिषि	ईक्षिष्वहि	ईक्षिष्महि
2nd Person	ईक्षिष्ठाः	ईक्षिक्षाथाम्	ईक्षिढ्वम् or ईक्षिध्वम्
3rd Person	ईक्षिष्ट	ईक्षिक्षाताम्	ईक्षिक्षत ॥

लृङ् or Conditional.

The Conditional presents no irregularities, and is similar to the Second Future.

	Singular.	Dual.	Plural
1st Person	ऐक्षिक्ष्ये	ऐक्षिक्ष्यावहि	ऐक्षिक्ष्यामहि
2nd Person	ऐक्षिक्ष्यथाः	ऐक्षिक्ष्येथाम्	ऐक्षिक्ष्यध्वम्
3rd Person	ऐक्षिक्ष्यत	ऐक्षिक्ष्येताम्	ऐक्षिक्ष्यन्त

—:o:—

Here ends the conjugation of क्ष in the Atmanepada.

A.

The rule of intermediate ह ॥

It has been already taught before, that as a general rule the augment इट् is added to all affixes which begin with a consonant except ह ॥ (VII. 2. 35.

S 2184.) The roots that require this इ in their conjugation are Udâtta roots.

It is desirable to collect together all roots which are anudâtta and do not take this intermediate इ। The following is a list of such roots:—

1. All monosyllabic roots ending in a vowel are anudâtta (nihata) and do not take इ, except roots ending in long ई or long ऊ, and except the following डु, श्, श्रु, ओ, स्रु, ऽु, द्रु, स्फि, ओ, क्षि, डु and ष्ठु।

The following consonant-ending roots are अनिट्

(1). अञ्, 2. अप्, 3. युप्, 4. रिप्, 5. वप्, 6. विप् 7. विष्
8. अक्षि, 9. स्वप्, 10. तिक्षिर्, 11. जप्, 12. जभ्, 13. युप्, 14. ञम्,
15. ष्णुप्, 16. वप्, 17. युप्, 18. यज, 19. यज्, 20. क्षिक्षिप्, 21. स्वक्षि
22. यज्, 23. ष्टुप्, 24. जप्, 25. ष्टुप्, 26. क्षिप्, 27. क्षिप्, 28. ष्टुप्
29. ष्टुप्, 30. स्वप्, 31. क्षिप्, 32. क्षिप्, 33. क्षिम्प्, 34. जप्, 35. स्वप्
36. रिक्षप्, 37. स्वप्, 38. स्वप्, 39. ष्टुप्, 40. ष्टुप्, 41. युप्, 42. वप्
43. युप्, 44. वप्, 45. स्वप्, 46. स्वप्, 47. ष्टुप्, 48. ष्वप्, 49. क्षिप्
50. वप्, 51. स्वप्, 52. ष्वप्, 53. क्षिप्, 54. ष्टुप्, 55. वप्, 56. क्षिप्
57. ष्टुप्, 51. ष्टुप्, 59. क्षिप्, 60. ष्टुप्, 61. वप्, 62. वप्, 63. वप्
64. ष्टुप्, 65. वप्, 66. स्वप्, 67. वप्, 68. यज, 69. यज, 70. वप्
71. स्वप्, 72. ञप्, 73. स्वप्, 74. क्षिप्, 75. ष्टुप्, 76. ष्टुप्, 77. रिप्
78. वप्, 79. क्षिप्, 80. वप्, 81. स्वप्, 82. ष्टुप्, 83. क्षिप्, 84. ष्टुप्
85. क्षिप्, 86. ष्टुप्, 87. युप्, 88. क्षिप्, 89. क्षिप्, 90. क्षिप्, 91. ष्टुप्
92. रिक्षप् 93. वप्, 94, वप्, 95. यज्, 96. क्षिप्, 97. ष्टुप्, 98. स्वप्
99. क्षिप्, 100. यज्, 101. क्षिप्, 102. यज्

These 102 roots ending in consonants are anudâtta. The roots ष्टुप् and ष्टुप् are optionally, according to some authors, read in the Churâdi class. They are not to be taken here, but the Divâdi ष्टुप् and ष्टुप् and hence these are shown above with the vikarana श्यन्।

More over:

The roots क्षिप्, यज्,, क्षिप्, युप्, वप्, युप्, रिक्षप् are also shown with the vikarana श्यन्। The root वप् is shown with the vikarana यप्; and the root ष्टु with यप् ष्टुप्। This indicates that these roots when read in other classes are not Anit.

Similarly क्षिक्षिप् and क्षिक्षिप् and यज्ञ् are exhibited with their anubandhas, to distinguish them from other roots of the same form, which have not these anubandhas.

The root विदिर् (विन्दति) should be included in this list, according to the opinion of Chandra and Durgâ. So also it is to be seen in the Bhâshya. Vyâghrabhûti has not read this root in Anit list. Hence it is not read.

The nine roots रंज्, भस्ज्, भद्, पद्, मुद्, मुष्, मुष्, मुष् and विष् are not enumerated Patanjali in his Bhâshya. But we have stated them here, according to opinion of Vyâghrabhûti.

NOTE :—As a general rule all monosyllabic roots ending in a *vowel* except long ऋ and long ॠ are anudâtta, and do not take इट् augment : as दातु, नेतु, रोतुं, कर्तुं, हर्तुं ॥ The following are the exceptions :—

(1) All roots ending in short ऋ are Udâtta and take इट् ; as अवधिष्ट ॥

(2) All roots ending in long ॠ are वेट्, as तॄ—तरिता or तरीता ॥

(3) All roots ending in short ॠ are अनिट् except वृङ् (IX. 38 the references are to the class and number in the Dhâtupâṭha) and वृञ् (V. 8, X. 271) : as निर्वरिता or निर्वरीता, प्रवरिता or प्रवरीता ॥

(4) All roots in short ऌ are Anit, except ऋधु (I. 1059), 'to grow' 'to attend' (I. 945), as ऋधिता, अधिता ॥

(5) All roots in long ॡ are Anit, except क्लीङ् 'to rest' (II. 22), and 'to fly' (I. 1017. IV. 27), as अक्लयिता, उड्डयिता ॥

(6) All roots in long ऊ are वेट्, as लविता, पविता from लू and पू ॥

(7) All monosyllabic roots in short उ are Anit, except, युङ् 'to mix' (II. 23,), रुङ् 'to sound' (II. 24. I. 1008) वुङ् 'to sharpen' (II. 28), स्रुङ् 'to flow (II. 29) ष्टुञ् 'to praise' (II. 26), ष्टुङ् 'to sound', (II. 27); and ऊर्णुञ् 'to cover' (II. 30. though consisting of more than one syllable, is treated like ष्टुञ् for the purposes of इट्) ॥ Thus रविता, प्रस्रविता, द्रविता, द्रविता, भविता, प्रस्तविता and प्रोर्णविता ॥

NOTE :—Of the roots ending in *consonants*, the following are *anit*.

(1.) कृ—शक् 'to be able' (IV. 78, V. 15). शक्ता, शक्यति

(2) पच्—six roots :—पच् 'to cook, (I. 187) पक्ता, पक्ष्यति ; मुच् 'to loose' (VI. 136) मोक्ता, रिच् 'to make empty' (VII. 4.) रेक्ता ; वच् 'to speak (II. 54.) 'to separate (VII. 5.) विवेक्ता, सिच् 'to sprinkle' (VI. 140) सेक्ता ॥

(3.) यच्—One root यच् 'to ask' (VI, 120) याच्ता, याचयति ॥

(4) यज्-Fifteen roots :—रञ्ज् 'to colour' (I. 865. 1043) रङ्क्ता; निज् to cleanse' (III. 11.) निनेक्ता, नेजयति ; भज् 'to honour' (I. 1047) भक्ता; भंज् 'to break' (VII. 16) भङ्क्ता; भृज् 'to fry' (I. 181.) भर्ष्टा or भर्क्ता; त्यज् 'to quit' (I. 1035) त्यक्ता ; यज् 'to sacrifice' (I. 1051) यष्टा, युज् 'to join' (IV. 68, VII. 7) योक्ता; वृज् 'to break' (VI. 123) रोक्ता ; सज्ज् 'to adhere' (I. 1036) सङ्क्ता, मज्ज् 'to b

immersed, (VI. 122) मङ्क्ता; भुज् 'to bend' (VI. 124) 'to enjoy' (VII. 17). भोक्ता, स्वञ् 'to embrace' (I. 1025) परि-स्वक्ता; सृज 'to emit' 'to create' (IV. 69, VI. 121) स्रष्टा; मृज् 'to cleanse' (I. 269, II. 57), मार्ष्टा, मर्जिता ॥ The root मृज् is exhibited in the Dhâtupâṭha with a long indicatory ऊ, e-g. मृज् मृजौ (II. 57). It, therefore, optionally would take इट् ॥ Nor does this root take अम् augment. The inclusion of this root in the above list is, therefore, questionable. Others read विज instead of मृज ॥ The रिचादि root विच is Anit (III. 12) विच् 'to separate'. the विच् of Rudhâdi takes इट् ॥

(5.) ष—Fifteen roots. अद् 'to eat [II. 1] अत्ता; हद् 'to void excrement' (I. 1026) हत्ता; स्कन्दू 'to leap' (I. 1028) स्कत्ता; खिद् 'to break' (VII 2) खेत्ता, छिद् 'to cut, (VII. 3) छेत्ता; युद् 'to pound' (VII 6) ओत्ता, ओत्स्यति, उद् 'to perish' (I. 903, VI. 134) उत्ता, वद् 'to sink' (I. 907, VI. 133) वत्ता, स्विद् 'to sweat (IV. 79) स्वेत्ता ॥ The root is exhibited as स्विद्यति in the kârikâ, showing that the Fourth class root is to be taken, and not the Bhuâdi (I. 780), which is udâtta and takes इट् ॥ षद् 'to go' (IV. 60), सत्ता; खिद् 'to be troubled' (IV. 61, VI. 142, VII. 12) खेत्ता, हुद् 'to strike' (VI. 1) होत्ता; भुद् 'to impel' (VI 2) भोत्ता; विद् (IV. 62) वेत्ता ॥ The root विद् is exhibited in the kârikâ, as विद्यति and विन्दु, therefore, the rule applies to दिवादि and क्र्यादि विद् ॥ The Adâdi (वेत्ति) and Tudâdi (विन्दति) विद् is वेट्, as वेदिता विद्यातास्, वेदिता भास्त्व ॥

(6.) षू—Ten roots:—षह् with षणु, 'to love'. षह् 'to obstruct' (IV. 65) सोढा सह् 'to accomplish' (IV. 71, V. 16) साढा; युध् 'to fight' (IV. 64) योद्धा; बन्ध् 'to bind' (I. 1022), बन्द्धा; साध् 'to accomplish' (V 17) साद्धा; क्रुध् 'to be angry' (IV. 80) क्रोद्धा, क्षुध् 'to be hungry' (IV. 81) क्षोद्धा; शुध् 'to be pure' (IV. 82) शोद्धा, बुध् 'to be aware' (IV. 63) बोद्धा; व्यध् 'to pierce' (IV. 72) व्यद्धा; सिध् 'to be accomplished' (IV. 83) सेद्धा ॥ The roots शुध् and सिध् are exhibited in the Kârikâ with श्यन् vikaraṇa (शुध्यति, सिध्यति); therefore शुध and सिध take इट् in other ganas than the Fourth; as शोधिता and सेधिता ॥ There is want of prohibition with regard to सिध्, so we have सुसिधिषं and सिसिधिषं ॥

(7.) षू—Two roots मन् 'to think' (IV. 67) मन्ता, हन् 'to kill' (II. 2), हन्ता ॥

The Divâdi मन् should be taken, otherwise मनिता from मन्—मनुते (VIII. 9).

(8.) षू—Thirteen roots: तप् 'to burn' (I. 1034, IV. 51) तप्ता, तप्स्यति, तिप् to distil' (I. 385) तेप्ता; आप् 'to obtain' (V. 14, X. 295) आप्ता; वप् 'to sow' (I 1052) वप्ता; स्वप् 'to sleep' (II. 59) स्वप्ता; लिप् 'to anoint' (VI. 139) लेप्ता; लुप् (VI 137) 'to break', लोप्ता ॥ The roots तृप् and दृप् optionally take इट्, as they belong to स्यादि class (VII. 2. 45, Divâdi 84—91). The special mention of these two roots in the kârikâ, is for the sake of indicating that these roots take अम् augment; as तर्प्ता or तर्पिता, or दर्प्ता or दर्पिता ॥ The तृप and दृप् belonging to the Tudâdi class, are Udâtta and वेट् ॥ कृप् (I. 1032) 'to creep सप्ता

शपँ ; शप् ; 'to curse' (I. 1049) शशाप ; छुप् 'to touch' (VI. 125) चोप्ता ; क्षिप् 'to throw' (IV. 14) क्षेप्ता ॥

(9.) षू—Three roots : एषँ 'to desire' (I. 1023), as आरेषणा, षूञ् 'to coire' (I. 1029), सूषुवे, षणु 'to take' (I. 1024), सनिषते ॥

(10.) षू—Four roots, षद् 'to cease' (I. 1033), सत्ता ; एषँ 'to play' (I. 906) एषिता, षद् 'to bow' (I. 867, 1030) सत्ता, षदॢ 'to go' (I. 1031) सत्ता ॥

(11.) षू—Ten roots :—क्षिप् 'to show' (VI. 3), क्षुष् 'to see' (I. 1037), क्षष् 'to bite' (I. 1038), क्षुष् 'to rub' (VI. 131), स्पृष् 'to touch' (VI. 128), रिष् (VI. 126), वष् (VI. 126) both meaning 'to hurt', क्षुष् (I. 909.) 'to cry', विष् 'to enter' (VI. 130), क्षिष् 'to be small' (IV. 70, VI. 127). As देक्षा, द्रक्षा, दंक्षा, आजक्षा or आजक्षी, स्वक्षी or रमक्षा, ॥ The roots with a penultimate ष short, which are anudâtta in the dhâtupâṭha, with the exception of क्षुष् and क्षुष्, take optionally the augment स्य (VI. 1. 59), ॥ देक्षा, शोक्षा, क्षोक्षा, अवेक्षा, क्षेक्षा ॥

(12) षू—Two roots क्षष् 'to eat' (I. 747, and also substitute of क्षद्), as, क्षत्ता ; क्षषॢ 'to dwell' (I. 1054), as क्षत्ता ॥ The क्षष् which takes Samprasâraṇa by VI. I. 15. is meant here, and not क्षष् 'to cover' (II. 13), which does not vocalise, as क्षतिता क्षत्तारौ, but उषित. from क्षद् 'to dwell' (VII. 2. 52).

(13.) षू—Ten roots. क्षिष् 'to distinguish' (VII. 14) शेक्षा ; क्षिप् 'to pound' (VII. 15) शेक्षा, क्षुष् 'to become dry' (IV. 74) शोक्षा ; क्षुष् to be nourished' (IV. 73), शोक्षा, स्विष् 'to shine' (I. 1050) स्वेक्षा, क्षिष् 'to pervade, to sprinkle' (I. 729, III. 13, IX. 54) शेक्षा श्लिष् 'to embrace' (I. 734. IV. 77) श्लेक्षा ; क्षुष् 'to be satisfied' (IV. 75) शोक्षा, क्षुष् 'to be sinful' (IV. 76) शोक्षा शोक्ष्यति, द्विष् 'to hate' (II. 3) द्वेक्षा, द्वेक्ष्यति, कृष् 'to draw' (I. 1059, VI. 6 both Bhuâdi and Tudâdi are taken, as the kârikâ uses the two forms), आक्षत्ता and आकर्षा ॥

(14.) षू Eight roots : क्षिष् 'to smear' (II. 5), दोक्षा क्षुष् 'to milk' (II. 4), दोक्षा ; क्षिष् 'to sprinkle' (I. 1041) शोक्षा, क्षष् 'to grow' (I. 912) शेक्षा ; क्षष् 'to carry' (I. 1053) शोक्षा, क्षष् 'to bind' (IV. 57) नेद्धा) दष् 'to burn' (I. 1041) दक्षा ; क्षिष् 'to lick' (II. 6) लेक्षा ॥ In other collections एष् (I. 905, IV. 20), क्षुष् (IV. 89), रिष् (VI. 23), क्षुष् (?), are also enumerated ; of these एष् takes इट् optionally before affixes beginning with स, so also क्षुष् because it belongs to the class आदि (VII. 2. 45) the other two are not found (?) in root-collections hence the Kârikâ uses the words क्षुक्षंक्षयः ॥

-:o:-

We shall now conjugate all the roots of the Bhuâdi class, in their due order. We take the third root.

3. एधँ "to contend or vie with, to emulate, to compete."

Now we take up the conjugation of स्पर्ध् the third root of Bhuâdi class. Its meaning given in the Dhâtupâṭha is "saṅgharsha" which means "the desire to overcome another." This root is Intransitive, because the object is already included in the sense of the verb itself. It is Atmanepadi.

NOTE:—Thus it has been stated:—

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

लट् or Present Tense.

स्पर्धते, स्पर्धेते, स्पर्धन्ते, स्पर्धसे, स्पर्धेथे, स्पर्धध्वे, स्पर्धे, स्पर्धावहे, स्पर्धामहे ।

लिट् or Perfect.

स्पर्ध+त=स्पर्ध+त (III. 4. 81. S. 22 4[1])=स्पर्ध+स्पर्ध+त

Now applies the following sûtra:—

२२५९ । शर्पूर्वाः खयः । ७ । ४ । ६१ ।

अभ्यासस्य शर्पूर्वाः खयः शिष्यन्ते । 'इजादिः शेषः' (२१७६) इत्यस्यापवादः । पस्पर्धे । स्पर्धिता । स्पर्धिष्यते । स्पर्धताम् । अस्पर्धत । स्पर्धेत । स्पर्धिषीष्ट । अस्पर्धिष्ट । अस्पर्धिष्यत । नाधृ ४ प्रतिहास्त्रिष्वर्थेष्वन्ये च' । नाधते । अनाधे । 'वाधृ ५ लोडने' । लोडनं प्रतिघातः । बाधते । 'नाधृ ६ याचृ ७ याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु' । * आशिषि नाथ इति वाच्यम् * । अस्यात्मनेपदमेवेदं स्यात् । नाथते । अन्यत्र नाथति । नाथते । 'दध ८ धारणे' । दधते ।

2259. Of a reduplicate, the hard consonants (aspirate and unaspirate) when preceded by a sibilant, are only retained, the other consonants are elided.

This is an exception to इजादिशेषः (S. 2179.)

NOTE: It should be said rather, a hard consonant preceded by a hard consonant or a sibilant is only retained: and the खय् consonants are elided: as in उच्चिच्छिषति, here उच् becomes उच्च् by the augment त (तुक्); in the reduplicate the च् should be elided, and छ् retained out of च्छ; and not च् retained and छ् elided; for the च् represents त, and if this were retained, it would be त and not च् that would be heard: for by VIII. 2. 1, the change of त to च् is asiddha for the purposes of this rule.

Vârt:—The verb नाधृ when meaning 'to bless,' takes âtmanepada terminations, as, घृतेन नाधते 'blesses with clarified butter.' यजुषो नाधते। Why do we say 'when meaning to bless?' Observe, नाधयत्यनुनाधति ।

Thus स्पर्ध स्पर्ध+त=पस्पर्ध; and so पस्पर्धाते, पस्पर्धिरे &c.

लृट् or First Future 3. स्पर्धिता, स्पर्धितारौ, स्पर्धितारः, 2nd S. स्पर्धितासे 1. स्पर्धितास्वे &c.

लृट् or Second Future 3. स्पर्धिष्यते, 2. स्पर्धिष्यसे, 1. स्पर्धिष्ये ।

लोट् or Imperative 3. स्पर्धताम् 2. स्पर्धस्व, 1. स्पर्धै ।

लङ् or Imperfect 3. अस्पर्धत, 2. अस्पर्धथाः, 1. अस्पर्धे ।

लिङ् or Potential 3, स्पर्धेत, 2. स्पर्धेथाः, 1. स्पर्धेय ।

आशीर्लिङ् or Benedictive 3. स्पर्धिषीष्ट, 2. स्पर्धिषीष्ठाः, 1. स्पर्धिषीय ।

लुङ् or Aorist 3. अस्पर्धिष्ट, 2. अस्पर्धिष्ठाः, 1. अस्पर्धिषि ।

लृङ् or Conditional 3. अस्पर्धिष्यत, 2. अस्पर्धिष्यथाः, 1. अस्पर्धिष्ये ।

———:o:———

4. गाधृ "(1) to stand, stay, remain, (2) to seek, search or enquire, (3) to dive or plunge into, (4) to covet, (5) to compile, string or weave together."

लट् or Present:—गाधते ।

लिट् or Perfect जगाधे &c. No peculiarity.

Note:—The indicatory ऋ is for VII. 4. 2. S. 2572 as जगाधतुः ।

लट् :—गाधते, गाधेते, गाधे ॥ लिट् :—जगाधे ॥ लुट् :—गाधिता, गाधितासे, गाधिताहे ॥ लृट्—गाधिष्यते ॥ लोट्—गाधताम्, गाधस्व, गाधै ॥ लङ्—अगाधत, अगाधेथाः, अगाधे ॥ विधिलिङ्—गाधेत, गाधेथाः, गाधेय ॥ आशीर्लिङ्—गाधिषीष्ट ॥ लुङ्—अगाधिष्ट, अगाधिष्ठाः, अगाधिषि ॥ लृङ्—अगाधिष्यत ॥

5. बाधृ 'to harass, oppress, torment, press hard, annoy. trouble, disturb, vex, pain ; 2. to resist, oppose, thwart, check, obstruct, arrest, interfere with. 3. to roll (लोटने) 4. to tempt. (विलोभने)'

The word लोडन means to resist, or re-act.

लट् :—बाधते ; लिट् :—बबाधे &c.

Note :—From this root is derived the noun बाहुः "hand." By adding the Uṇâdi affix कु (उ), and changing ध to ह (I. 27.)

6. नाधृ (बाधृ), 7. नाधृ 'to ask, beg, to solicit for anything, 2. to be sick, to harass, to trouble; 3. to have power, to be master, to prevail 4. to bless.'

These roots are Atmanepadi when meaning "to bless" and not when meaning "to ask" &c. (II 3. 55 S. 616).

लट्:—नाधते "he blesses" or नाधति "he begs" &c.

Note:—उपनाध means 'disease' (रोग) ; another reading is उपघात (Tarangini).

Both these roots begin with a dental न् ॥

When meaning 'to bless,' it takes Atmanepada, and the noun in construction is put in the sixth case by II. 3. 55. S. 616. As वैद्यो नाधते । The sixth

case affix is not elided in the compound. So we cannot have the form ऋचिर्नाथनैन् ॥ For here we have pratipada-vidhânâ sixth case. But when it is kṛid yoga shashṭhî, then there is compounding.

When it does not mean 'to bless,' we have Parasmaipada. As.

लट्—नाथति ; लिट्—ननाथ ; लुट्—नाथिता ; लृट्—नाथिष्यति ; लोट्—नाथतु ; लङ्—अनाथत् ; विधिलिङ्—नाथेत् ; आशीर्लिङ्—नाथ्यात्, लुङ्—अनाथीत् ; लृङ्—अनाथिष्यत् ।

Note:—Maitreya and Abharaṇakâra read the first root as नाधृ ; and they have the form ननाधत । On this Kâśyapa says "नाधते सेर्यदेशत्वनपुंसं, गध बाध वृत्तिव्यादीनामनिट्त्वात्" ॥

8. दध् "1. to hold, 2. to have, possess, 3. to give, present."

लट् :—दधते, दधेते, दधन्ते ; दधसे ; दधाथे, दधाध्वे ॥

लिट् = दध् + इ = दध् दध् + इ

Now apply the following sûtras :—

२२६० । अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । ६ । ४ । १२० ।

लिटिनिमित्तादेशादिकं न भवति यदङ्गं तदवयवस्याभ्यासस्थस्यात एत्वं स्यादभ्यासलोपश्च लिटि लिटि ।

2260. ए is substituted for the short अ standing between two simple consonants of a verbal stem, before the personal endings of the Perfect which have an indicatory क् (I. 2. 5), provided that, at the beginning of the root, in the reduplication, no different consonant has been substituted; and when this ए is substituted, the reduplicate is elided.

२२६१ । थलि च सेटि । ६ । ४ । १२१ ।

आगुणं स्यात् ॥ आदेशग्रहणं वैरूप्यसंपादकं स्वाभीयते । अविदध्योः प्रतिषेधवचनाच्चाप्रकारात् । सेर्ग प्रकृतिवद्भावं तेषु वस्त्वपि वस्वाभ्यासलोपौ स्त एव । देधे । देधाते । देधिरे । 'अतः' किद् । दिदिवतुः । 'तवर्गः' किद् । दर्दाते । 'एक—' इत्यादि किद् । तस्थतुः । 'अनादेशादेः' किद् । चकमतुः । सिटा आदेशविशेषणादिह स्यादेव । मेनिषे । मेधे । 'एकाच इशः सप्रसारणे' ।आप्रसारणपूर्वत्वनपुंसरूपं च ।

2261. ए is substituted for अ, of a verbal stem standing between two simple consonants, the stem not having any different letter substituted in the reduplicate, when the ending थल् of the Perfect having the augment इट् follows, and thereby, the reduplicate is elided.

By the phrase "no other consonant has been substituted" is meant "no other dissimilar in form consonant has been substituted".

This we learn from the implication (jñâpaka) of sûtra VI. 4. 126 where exception is made in the case of झष् and भष् । Therefore, where the substitute is a *different* letter, then the reduplicate becomes âdeśâdi: otherwise not.

If the form of the letter is not changed in the reduplicate, by substitution, then such substitution will not make the stem आदेशादि: । Thus by VIII.4. 54, a चर् letter (च, ट, त, क, प श,ष, स) is substituted for a consonant (other than a nasal and a semi-vowel) in the reduplicate.

Thus in पप्तthe reduplicate is पपर्, the first प is also a *substitute*, for the चर् substitute of प will be प । Such substitutes, however, are not meant here.

Here, therefore, there will be the elision of the reduplicate and the प substitution. Thus पेचे ।

Similarly वव्र्+व=o द्र् व द्र्+व=देवे । So also. 3. d. देवाते; 3. p. देविरे; देविषे, देवे, देविढ्वे ।

So also रेचतुः, रेचुः, रेक्षतुः, रेक्षुः, रेक्षतुः, रेक्षुः, रेक्षतुः, रेक्षुः । Why 'for क'? Observe दिदिक्षतुः, दिदिक्षुः the क्ष is not replaced. Why do we say '*short* क'? Observe दरिद्राते, दरिद्राताम्, दरिद्रिरे । Why do we say 'standing between two *simple* consonants'? Observe दरिद्रतुः, दरिद्रुः । Some say this example is not appropriate, for by I. 2. 5, the Perfect affixes are not ङित् here, as they come after conjunct consonant. The following is then more appropriate: सस्वरतुः and सस्वरः(Bhu. 586) Why do say 'which has no substitute consonant in the reduplicate'? Observe चक्रतुः, चक्रुः, जक्रतुः, जक्रुः, जक्रतुः, जक्रुः, ।

The substitution referred to here must be caused by the affixes of the Perfect, therefore, the rule will apply to रेचतुः, रेचुः, रेचे and रेक्षाते, रेक्षिरे though रिच् and रक्ष् are the roots, and क्ष् and च् are changed to क and क । The substitution of झष् consonant or a चर् consonant in the reduplicate, should not be here considered asiddha (VIII. 2.54, read with VIII. 2. 1.). That substitution will be considered a substitution for the purposes of this sûtra and will make the stem आदेशादि:, as is indicated by the special exception made in favor of झष् and भष् in sûtra VI. 4. 122.

8 द्रव

वह्—दवहे, दवहेते, दवहन्ते; दवहे; दवहावहै, दवहामहै ।

लिह्—लेखे, लेखाते, लेखिरे; लेखिषे; लेखे, लेखिढ्वे ।

दुह्—दधिता, दधितारौ, दधितारः ।

दुह्—दधिष्यते अनोट्—दधताम्, दधत्ताम्, दधे ।

लङ्—अस्कन्दत, अस्कन्देताम्, अस्कन्दन्त ; अस्कन्दथाः, अस्कन्देथाम् अस्कन्दध्वम् ।

विधिलिङ्—स्कन्देत, स्कन्देयाताम्, स्कन्देरन्., स्कन्देथ ॥

आशीर्लिङ्—स्कन्दिषीष्ट ।

लुङ्—अस्कन्दिष्ट, अस्कन्दिषाताम् ; अस्कन्दिष्ट., अस्कन्दिषि ।

लृङ्—अस्कन्दिष्यत ॥

9. स्कुदि "to jump, to raise or lift." The इ in स्कुदि is indicatory and by the following न् is inserted.

Note :—According to Tarangini, the root means, 1. आस्रवणं, or 2. उत्प्लवनम् or 3. उत्प्लुत्यगमनं ॥ According to Bhoja, it means उत्प्लवनम् also.

२२६२ । इदितो नुम्धातोः । ७ । १ । ५८ ।

स्कुन्दते । चुस्कुन्दे । 'ष्विदि क्ष्वेल्ये' । अष्वर्णक. । ष्विन्दते । सिष्विन्दे । 'वदि ११ अभिवादनस्तुत्योः' । वन्दते । ववन्दे । 'भदि ११ अभ्यक्षे सुखे च' । भन्दते । बभन्दे । 'मदि ११ स्तुतिमोदनदस्वप्नकान्तिगतिषु' । मन्दते । ममन्दे । 'स्पदि ११ किंचिच्चलने' । स्पन्दते । पस्पन्दे । 'क्लिदि ११ परिदेवने' । क्लेद इत्वर्थः । अक्लर्णक. । क्लिन्दते चैत्रम् । चिक्लिन्दे । 'मुद ११ हर्षे' । मोदते । ददे १० दाने' दादते ।

2262. नुम् is added after the vowel of the root, in a root which has an indicatory इ in the Dhâtupâṭha.

Thus स्कुन्द + शप् + ते = स्कुन्दते, स्कुन्दे, स्कुन्दे ॥ Perfect :—चुस्कुन्दे, चुस्कुन्दिवे, चुस्कुन्दिमे ॥ लुट्—स्कुन्दिता ॥ लृट्—स्कुन्दिष्यते ॥ लोट्—स्कुन्दताम् ॥ लङ्—अस्कुन्दत ॥ विधिलिङ्—स्कुन्देत ॥ आशीर्लिङ्—स्कुन्दिषीष्ट ॥ लुङ्—अस्कुन्दिष्ट ॥ लृङ्—अस्कुन्दिष्यत ।

10. श्विदि "to become white." It is an Intransitive verb. Thus Pre. श्विन्दते; Per. शिश्विन्दे ॥

11. वदि "to salute, to praise, to worship." Pre. वन्दते, Per. ववन्दे ; लुट् वन्दिता &c.

Note :—अभिवादनस्तुत्योर्यो वदनम् is अभिवादनम् ॥ Noun वन्द्रः = मुखम् ॥

12. भदि "to tell a good news, to be fortunate, to be glad, to honor, to shine." Pre. भन्दते, Per. बभन्दे, लुट्—भन्दिता &c.

Note:—Noun भद्र "auspicious," भद्रा "shaving."

13. मदि 'to praise to rejoice, be glad, to be drunk, or be proud, to sleep or be lazy, to shine, to move (slowly)," मादृचे "to be languid." and मदे 'to be victorious.' It is Intransitive except when meaning 'to praise' or 'to move.' Pre. मन्दते, Per ममन्दे ॥ लुट् मन्दिता ॥ Nouns:—मन्दुरा ; मन्दिरम्, मन्द्रम्, मन्दारः, मन्दरः ॥

14. स्पदि "to throb, vibrate." It is Intransitive.

Pres. स्पन्दते, Per. पस्पन्दे (VII. 4. 61 S. 2259) ; लुट् स्पन्दिता ।

15. क्लिदि "to grieve, lament." This is a Transitive verb. Pre. क्लिन्दते चैत्रम् 'he laments for Chaitra.' Per. चिक्लिन्दे ।

16. मुद "to rejoice." Pre. मोदते ॥ Per. मुमुदे । No guṇa because कित् (I. 2. 5).

लट्—मोदते, मोदे ; मोदे ।

लिट्—मुमुदे, मुमुदाते, मुमुदिरे, मुमुदिवहे ॥

लुट्—मोदिता ॥ लृट् मोदिष्यते ॥ लोट् मोदताम् ।

लङ् अमोदत ॥ विधिलिङ् मोदेत ॥ आशीर्लिङ् मोदिषीष्ट ॥

लुङ् अमोदिष्ट ॥ लृङ् अमोदिष्यत ॥

Nouns :—मोदनः ; मुत ; मुदिरः ; मुद्गः ; मुद्रा ।

17. दद 'to give, present." Pre. ददते, Per. देदे—But this is a wrong form, as the following sutra applies.

२२६३ । न शसददवादिगुणानाम् । ६ । ४ । १२६ ।

शसेर्ददेर्वकारादीनां गुणशब्देन भावितस्य च योऽकारस्तस्यैत्वाभ्यासलोपौ न । ददे । ददाते । ददिरे । 'ष्वद ण्ट स्वर्द ण्ट आस्वादने' । अयमनुभवे सकर्मकः । दधावकर्मकः ।

2263. ए is not substituted for the अ of शस्, दद्, or of roots beginning with a व, or of such verbal stems in which the अ results through the substitution of Guṇa, though the affixes of the Perfect being कित् or ङित् follow, or the set थल्, nor is the reduplicate elided.

Thus (विशशसतुः, विशशसुः, विशशसिथे) ददे, ददाते, ददिरे ॥ लट् । ददते, ददसे, ददे ॥ लिट्, ददे, ददाते, ददिषे, ददे ॥ लुट् ददिता ॥ लृट् ददिष्यते ॥ लोट् ददताम् ॥ लङ् अददत ॥ विधिलिङ् ददेत ॥ आशीर्लिङ् ददिषीष्ट । लुङ् अदादिष्ट ॥ लृङ् अददिष्यत ॥

(Of roots beginning with व्:-ववमतुः, ववमुः, ववमिथ, ॥ Of roots where अ is the result of guṇa, विशशरतुः, विशशरुः, विशशरिथ, लुलविथ, पुपविथ ॥ गुणशब्दाभिनिर्वृत्तस्यार्थवदेवस्यौकारस्य चायमकार इति एत्वं प्रतिषिध्यते ॥)

The अ of Guṇa may result either from the guṇa of ऋ as कृ changed to करृ or of ऊ changed to ओ again changed to अव् as लु—लव ॥

18. ष्वद, 19 स्वर्द "to taste, to be liked, be sweet, be pleasant to the taste: to sweeten." This root is Transitive when meaning "to experience *i. e.* to taste." and it is Intransitive when meaning "liking" *i. e.* to be liked. According to Kshîraswâmî it means संवरणे "to choose." Transitive ; as स्वदन्ति देवा उपा मित्वम् ॥ It is Parasmaipadi here as a Vaidic Irregularity. Intransitive, as दधि स्वदते देवदत्तस्य "curd is pleasant to the taste of Devadatta."

It is conjugated regularly. The initial ष् in ष्वद is changed to स by the following :—

२२६४ । धात्वादेः षः सः । ६ । १ । ६४ ।

धातोरादेः षस्य सः स्यात् । 'सात्पदाद्योः' (२।३९) इति षत्वनिषेधः । अनुस्वदते । सस्वदे । स्वर्दते । सस्वर्दे । 'ऊर्द २१ माने क्रीडायां च' ।

2264. There is the substitution of स् in the room of the ष्, being the initial of a verbal root as enunciated in the Dhâtupâṭha.

Therefore स्वद् is changed to स्वद्, and this स is not again changed to ष, because of the prohibition of sûtra VIII. 3. 111. S. 2123. Thus अनुस्वदते, लिट्:—सस्वदे ॥ Similarly स्वर्दते, सस्वर्दे ॥ Generally the root स्वद is preceded by the upasarga आ, as आस्वदते रसम् ॥

20. ऊर्द 'to measure, to play." By force of च "and," this root also means 'to taste.' According to Sanmatâ, the word मान does not mean 'measure' but सुख or happiness, and "to be cheerful or easy."

Thus ऊर्द+शप्+ते ॥ Here applies the following sûtra.

२२६५ । उपधायां च । ८ । २ । ७८ ।

धातोरुपधायामृवर्णयोर्हल्परयोः परतः इको दीर्घः स्यात् । ऊर्दते । ऊर्दाञ्चक्रे । 'कुर्द २१ खुर्द २२ गुर्द २३ गुद २४ क्रीडायामेव' । कूर्दते । चुकूर्दे । खूर्दते । गोदते । जुगुदे । 'मूद २५ हर्षे' मूदते । मुमूदे ।

सेवसूप्स्वरतृसृस्तुस्त्वाद्ये दन्त्याजन्तसादयः ।

एकाचः षोपदेशाः स्वरुक्स्विदुस्वदुस्वञ्जस्वपस्निहः ॥

दन्त्यः केवलदन्त्यो न तु दन्तोष्ठ्योऽपि । स्वरुक्-दीनां पृथग्ग्रहणाल्लघूपधकात् । 'ह्लाद २६ अव्यक्ते शब्दे' । ह्लादते । अह्लादे । 'ह्लादी २७ सुखे च' । चाद्व्यक्ते शब्दे । ह्लादते । स्वाद २८ आस्वादने' । स्वादते । 'पर्द २९ कुत्सिते शब्दे' । गुदस्व दन्त्यः । पर्दते । 'यती ३० प्रयत्ने' । यतते । येते । 'युतृ ३१ जुतृ ३२ भासने' । योतते । युयुते । जोतते । जुजुते । 'विषृ ३३ वेषृ ३४ व्याप्तौ' । विषिषे । विवेषे । 'अधि ३५ शैथिल्ये' । अन्धते । 'ग्रथि ३६ कौटिल्ये' । ग्रन्थते । 'क्रथ ३७ हिंसार्थयोः' । क्रन्थते । एषादयोऽनुदात्तेतो गताः ।

अथाष्टात्रिंशत्सवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः । 'अत ३८ सातत्यगमने' । अतति । 'अत आदेः' (२।३८) । आत । आततुः । आतुः । लुङि 'आतिट्' 'ई' इति स्थिते ।

2265. The short इ or उ of a root is lengthened, when the verb has र् or व् as its penultimate letter, and is followed by a consonant.

The anuvṛitti of हलि is current from the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra. The root must end in a consonant, and must have a र् or व् as preceding such consonant, for the application of this rule.

Therefore the उ is lengthened. Thus we have.

लट् ऊर्दते; लिट्: ऊर्दांचक्रे । लुट् ऊर्दिता । लृट् ऊर्दिष्यते । लोट् ऊर्दताम् । लङ् और्दत । विधिलिङ् ऊर्देत । आशीर्लिङ् ऊर्दिषीष्ट । लुङ् और्दिष्ट । लृङ् और्दिष्यत ॥

21. कुर्द, 22 खुर्द, 23 गुर्द, 24 गुद. In Kâiyyaṭa, Purushakara and Maiytreya the root गुर्द is not found. In Sanmatâ, Amoghâ, Vistara and Chandra all the first three roots are given. In Charaka गुद क्रीडा is taken as one word meaning गुद विहार ॥ But according to Maitreya and Kâśyapa, गुद is a separate root. So all the four roots mean "to play." The force of इत् here implies that roots have numerous meanings, but here one meaning alone is to be taken, namely "to play."

Thus कूर्दते, चुकूर्दे; खूर्दते; गूर्दते; नोदते, चुगुदे ॥

In future the words लट् लिट् &c. will often be omitted. It is to be understood that the words are arranged in that order. As. 1. कूर्दते, 2. चुकूर्दे; 3. कूर्दिता 4. कूर्दिष्यते; 5. कूर्दताम्; 6 अकूर्दत 7. कूर्देत, 8. कूर्दिषीष्ट, 9. अकूर्दिष्ट, 10. अकूर्दिष्यत ॥

25. गुद "to flow, effuse, pour out, distil." It is an Intransitive verb in these senses. When meaning 'to strike, hurt, wound, kill, destroy," it is Transitive, as नगुगुदम formed by रु of III. 1. 134. S. 2896. The causative has the additional sense of "to cook, dress, season, prepare." As अग्निर्हव्यं यजिता गूदयति (संस्करोति) ॥ So also अहोरात्राणि यवागूं विलिडं गूदन्तु (=स्वादु कुर्वन्तु)

Thus गूदते, P. गुगूदे, ॥ गुद्=गूदिता। Noun गूद: "a cook, a morass."

NOTE:—Why do we say 'initial, in the preceding sûtra 2264'? Observe—कर्दति, कूपति ॥ Why have then roots been exhibited in the Dhâtupâṭha with an initial ष, when for all practical purposes this ष is to be replaced by स, would it not have been easier to spell at once these words with a स? This appears cumbersome no doubt, but the spelling of the roots with ष is for the sake of brevity. Certain roots change their स into ष when preceded by certain letters: those roots which thus change their letter स for ष have been at once taught with an initial ष, and thus by VIII. 2 59 their स is changed to ष ॥ Thus from स्विद — instead of स्विदेव we have स्विदेव ॥ This root is exhibited in the Dhâtupâṭha with a ष, and thus we know that the स must be changed to ष ॥ Otherwise a list of such roots would have to be separately given.

One must refer to the Dhâtupâṭha for a list of the roots beginning with ष ॥ As a general rule, however, all monosyllabic roots beginning with a ष and followed by a vowel or a dental letter have been taught in the Dhâtupâṭha as beginning with an initial ष, as well as the following roots स्वप्, स्विद्, स्वद्, सच सक्, and स्त्रि though followed by प् or फ् ॥ The following roots though followed by a vowel or dental are not taught with an initial ष viz. सेक्, सूच्, सूद् स्तृ, सूच्, स्तृ, स्तृवा ॥

The "dental" here means the dental pure and simple. *i. e.* त, थ, द, ध, न, and not dento-labial त्र ॥ This we infer from the inclusion of स्वस्त्र &c. in the list, which are followed by त्र । Had त्र been included in the term "dental" there was no necessity of teaching स्वस्त्र &c, separately.

Note :—To complete the description of verbs, we shall anticipate matter and give under each root its various derivative roots also, such as the Passive stem, the Causative (णिजन्त), the Desiderative (सनन्त), the Intensive with यङ्, and the Intensive without यङ्, (यङ् लुगन्त); as well as some Krit derivatives where necessary. In this we have followed the Mâdhaviya Dhatuvritti. We repeat therefore, the conjugation of the twenty five roots already taught.

भू १ सत्तायाम् ।

1. √Bhû, to be.

1. √Bhû, Parasmai. Pre. भवति । Per. बभूव । I Fut. भविता । II Fut. भविष्यति । Imperative भवतु । Imper. अभवत् । Pote. भवेत् । Bene. भूयात् । Aorist अभूत् । Cond. अभविष्यत् । Pre Part, भवन् । Per, Part, बभूवान् । Past Part. Pass भूतः । Act. भूतवान् । Fut, भविष्यन् । Ger. भूत्वा । Infini, भवितुम् ॥ Adj, भवितव्यः, भवनीयः, भव्यः ॥

1. √Bhû, Atmane. Pre. भवते । Per. बभूवे । I Fut, भविता । II Fut. भविष्यते । Imperative भवताम् । Imper. अभवत । Pote. भवेय । Bene. भविषीष्ट । Aorist अभविष्ट । Condi. अभविष्यत । Pre. Part. Atmane भवमानः । Per. Part. Atmane, बभूवानः । Fut. भविष्यमाणः ॥

1. √Bhû, Passive. Pre. भूयते । भूयेते । भूयन्ते । भूयसे । भूयेथे । भूयध्वे । भूये । भूयावहे । भूयामहे । Per. बभूवे । I Fut भविता or भाविता । भवितारे or भावितारे । I Fut. भ (भा) विष्यते । भविष्ये or भाविष्ये । Imperative भूयताम् । भूयै । Imper. अभूयत । अभूये । Pote. भूयेत । भूयेय । Bene. भ (or भा०) विषीष्ट । भ (or भा०) विषीय । Aorist अभावि or अभविष्ट or अभाविष्ट । अभाविषाताम् । अभविष्टाः or अभाविष्टाः । अभविषि or अभाविषि । अभविष्वहि । Condi. अभविष्यत or अभाविष्यत । अभविष्ये or अभाविष्ये । Past Part. Pass. भूतः । Past Part. Act. भूयमानः । Fut. भविष्यमाणः ॥

1. √Bhû, Causative. Parasmaipadi. Pre. भावयति । Per. भावयां चकार I Fut. भावयिता । II Fut भावयिष्यति । Imperative भावयतु । भावयतात् । Imper. अभावयत् । Pote. भावयेत् । Bene. भाव्यात् । Aorist अबीभवत् । Condi. अभावयिष्यत् ॥

1, √Bhû, Causative, Atmanepadi. Pre. भावयते । Per. भावयां चक्रे । I Fut. भावयिता । II Fut. भावयिष्यते । Imperative भावयताम् । Imper. अभावयत । Pote. भावयेत । Bene. भावयिषीष्ट । Aorist अबीभवत । Condi. अभावयिष्यत ॥

1. √Bhû, Causative, Passive. Pre. 1st. S. भाव्ये । Per. भावयां चक्रे । I Fut. भावयिताहे or भाविताहे । II Fut. भावयिष्ये । Imperative भाव्ये । Imper. अभाव्ये । Pote भाव्येय । Bene. भावयिषीय or भाविषीय । Aorist अभावयिषि or अभाविषि । Condi. अभावयिष्ये or अभाविष्ये ॥

1. √Bhû, Desiderative, Parasmaipadi. Pre. बुभूषति । Per. बुभूषांचकार । I Fut. बुभूषिता । II Fut. बुभूषिष्यति । Imperative बुभूषतु, बुभूषतात् । Imper. अबुभूषत् । Pote. बुभूषेत् । Bene. बुभूष्यात् । Aorist अबुभूषीत् । Condi. अबुभूषिष्यत् ॥

1. √Bhû, Desiderative, Atmanepadi. Pre. (अति) बुभूषते । बुभूषे । Per. (अति) बुभूषांचक्रे । बुभूषांचक्रे । I Fut. (अति) बुभूषिता बुभूषिताहे ॥ II Fut. (अति) बुभूषिष्यते

बुभूषिष्ये । Imperative (व्यति) बुभूषताम् । बुभूषै । Imper. (व्यति) अबुभूषत् । अबुभूष । Pot. (व्यति) । बुभूषेत । बुभूषेय । Bene. (व्यति) बुभूषिषीष्ट । बुभूषिषीय । Aorist (व्यति) अबुभूषिष्ट अबुभूषिष्टः । अबुभूषिषि । Condi. अबुभूषिष्यत् । अबुभूषिष्ये ॥

1. √Bhu, Desiderative, Passive. Pre. बुभूष्यते । बुभूष्ये । Per. बुभूषां चक्रे । बुभूषा चक्रे । I Fut. बुभूषिता बुभूषिताहे । II. Fut. बुभूषिष्ये । बुभूषिष्ये । Imperative 1st. S. बुभूष्ये । Imper. 1st. S. अबुभूष्ये । Pote. 1st. S. बुभूष्येय । Bene. 1st. S. बुभूषिषीय । Aorist अबुभूषि । अबुभूषिष्ठाः । अबुभूषिषि । Cond. 1 S. अबुभूषिष्ये ॥

1. √Bhû, Yaṅ Intensive. Pre. बोभूयते । Per. बोभूयां or बोभवां चक्रे । I Fut. बोभूयिता । II Fut. बोभूयिष्यते । Imperative बोभूयताम् । Imper. अबोभूयत । Pote. बोभूयेत । Ben. बोभूयिषीष्ट । Aorist अबोभूयिष्ट । Condi. अबोभूयिष्यत ॥

1. √Bhû, Yaṅ luk. Pre. बोभवीति or बोभोति । बोभूतः । बोभुवति । बोभवीषि or बोभोषि । बोभूथः । बोभूथ । बोभवीमि or बोभोमि । बोभूवः । बोभूमः । Per, बोभवांचकार बोभाव or बोभूव । बोभूवतुः । बोभूवुः । बोभूविथ or बोभविथ । बोभूवथुः । बोभूव । बोभव बोभाव or बोभूव । बोभूविव or बोभुविव । बोभुविम or बोभूविम । I Fut. बोभविता II Fut. बोभविष्यति । Imperative बोभवीतु, बोभोतु or बोभूतात् । बोभूताम् । बोभुवतु । बोभूहि । बोभूतम् बोभूत । बोभवानि । बोभवाव । बोभवाम । Imper. अबोभवीत् or अबोभोत् अबोभूताम् । अबोभवुः । अबोभोः or अबोभवीः । अबोभूतम् । अबोभूत । अबोभवम् । अबोभूव अबोभूम । Pote. बोभूयात् । बोभूयाताम् बोभूयुः । Bene. बोभूयात् । बोभूयास्ताम् । बोभूयासुः Aorist अबोभूवीत् । अबोभूत्, अबोभोत्, अबोभावीत्, अबोभवीत् । 3rd, Dual. अबोभूताम् 3rd. Pl. अबोभूवन् (?) अबोभूवुः, अबोभाविषुः अबोभवुः । 2. S. अबोभूः, अबोभूवीः, अबोभोः, अबोभवीः or अबोभावीः । अबोभूतम् । अबोभूत । अबोभूवम् or अबोभाविष्म । अबोभूव or अबोभाविष्व, अबोभूम or अबोभाविष्म ॥

एध २ वृद्धौ ।

2. √Edha, to prosper. Pre. एधते । Per. एधां चक्रे । I Fut, एधिता । II Fut. एधिष्यते । Imperative एधताम् । Imper. ऐधत । Pote. एधेत । Bene. एधिषीष्ट । Aorist ऐधिष्ट । Condi. ऐधिष्यत । Pass. एध्यते । Aor. ऐधि (भवत) । Desi. एदिधिषते । Past. Part, Pass. एधितः Noun :—एधः ॥

2 √Edha, Causative. Pre. एधयते or °ति । Per. एधयां चक्रे । I Fut. एधयिता । एधयितासे or °षि । II Fut. एधयिष्यते–°ति । Imperative एधयताम्–°तु । Imper. ऐधयत–°त् । Pote. एधयेत – °त् । Bene. एधयिषीष्ट or एध्यात् । Aorist ऐदिधत–°त् ॥

स्पर्ध ३ संघर्षे ।

3. √Spardha, to contend Pre. स्पर्द्धते । Per. पस्पर्द्धे । I Fut. स्पर्धिता । II Fut. स्पर्धिष्यते । Imperative स्पर्धताम् । Imper. अस्पर्धत । Pote. स्पर्धेत । Bene स्पर्धिषीष्ट । Aorist अस्पर्धिष्ट । Condi. अस्पर्धिष्यत । Pass. स्पर्ध्यते । लोट् स्पर्धताम् । लङ् अस्पर्ध्यत । लिङ् स्पर्ध्येत लुङ् चिण् अस्पर्धि ॥ Causative स्पर्धयति, ॥ Desi. पिस्पर्धिषते । लिट् पिस्पर्धिषां चक्रे । लुट् स्पर्धिता ॥ Passive पिस्पर्धिष्यते । Intensive पास्पर्ध्यते । लिट् पास्पर्धां चक्रे । लुट् स्पर्धिता ॥ Noun, स्पर्द्धा ॥

3. √Spardha, Yaṅ luk. Pre. पास्पर्द्धि or °र्धीति । पास्पर्द्धः । पास्पर्द्धंति । पास्पर्त्सि । पास्पर्द्धः । Per. पास्पर्धां चकार । I Fut. पास्पर्धिता । II Fut. पास्पर्धिष्यति । Imperative पास्पर्द्धात् पास्पर्द्धु । पास्पर्द्धाम् । पास्पर्द्धंतु । पास्पर्द्धि । Imper. अपास्पर्त् or °द् अपास्पर्द्धाम् । अपास्पर्धुः । अपास्पर्न्–°र्द् or अपास्पाः । Pote पास्पर्द्धात् । पास्पर्द्धाताम् ।

पास्पर्द्धुः । Bene. पास्पर्द्ध्यात् । पास्पर्द्ध्यास्ताम् । Aorist अपास्पर्धीत् । अपास्पर्धिष्टां । अपास्पर्धिषुः । अपास्पर्धीः । अपास्पर्धिषम् । Condi. अपास्पर्धिष्यत् ॥

गाधृ ४ प्रतिष्ठालिप्सयोः (ग्रन्थे च) ।

4. √Gâdhṛi, 1. to stand, 2. to seek or covet, 3 to compile. Pre. गाधते । गाधसे । गाधे । Per. जगाधे । I Fut. गाधिता । गाधितासे । II Fut. गाधिष्यते । Imperative गाधताम् । गाधस्व । गाधै । Imper. अगाधत । अगाधथाः । अगाधे । Pote गाधेत । गाधेथाः । गाधेय । Bene. गाधिषीष्ट । Aorist अगाधिष्ट । अगाधिष्ठाः । अगाधिषि । Condi. अगाधिष्यत । Pass. गाध्यते । Desi. जिगाधिषते । Inten. जागाध्यते । Fut. गाधिष्यमाणः । Nouns. गाधनः । गाधि ॥

4. √Gâdhṛi, Causative. Pre. गाधयति । Per. गाधयां चकार । I Fut. गाधयिता । II Fut. गाधयिष्यति । Imperative गाधयतु । Imper. अगाधयत् । Pote. गाधयेत् । Bene. गाध्यात् । Aorist अजगाधत् । Condi अगाधयिष्यत् ॥

4. √Gâdhṛi, Desiderative. Pre. जिगाधिषते । Per जिगाधिषां चक्रे । I Fut. जिगाधिषिता । II Fut. जिगाधिषिष्यते । Imperative जिगाधिषताम् । Imper. अजिगाधिषत । Pote. जिगाधिषेत । Bene. जिगाधिषिषीष्ट । Aorist अजिगाधिषिष्ट । Condi. अजिगाधिषिष्यत । Passive of Desiderative. जिगाधिष्यते । Aorist अजिगाधिषि ॥

4. √Gâdhṛi, Intensive. Pre. जागाध्यते । Per. जागाधां चक्रे । I Fut. जागाधिता । II Fut. जागाधिष्यते । Imperative जागाध्यताम् । Imper. अजागाध्यत । Pot. जागाध्येत । Ben. जागाधिषीष्ट । Aor. अजागाधिष्ट । Con. अजागाधिष्यत । 11. Pass. Ao. अजागाधि ॥

4. √Gâdhṛi, Yaṅ luk. Pre. जागाद्धि । 2. S. जागात्सि । Per. जागाधां चकार । I Fut. जागाधिता । II Fut. जागाधिष्यति । Impertive जागाद्धि or जागाद्धात् । 1st. S. जागाधानि । Imper. अजागाधात् – °द् 2. S. अजागाधाः or अजागाधात्–°द् । Pote. जागाध्यात् । जागाध्याताम् । Bene. जागाध्यात् । जागाध्यास्ताम् । Aorist अजागाधीत् । अजागाधिष्टाम् । Condi. अजागाधिष्यत् ॥

बाधृ ५ ले ङने ।

5 √Bâdhṛi, to harass. Pre. बाधते । Per. बबाधे । I Fut. बाधिता । II Fut. बाधिष्यते । Imperative बाधताम् । Imper. अबाधत । Pote. बाधेत । Bene, बाधिषीष्ट । Aorist अबाधिष्ट । Condi. अबाधिष्यत । Pass. बाध्यते । Caus, बाधयति, बाधयते । Desi. बिबाधिषते । Inten. बाबाध्यते । Pre. Part. Atmane बाधमानः । Past Part. Pass. बाधितः । Past Part. Act बाधितवान् । Fut. बाधिष्यमाणः । Ger. बाधित्वा । Infini. बाधितुम् । Adj. बाधितव्यं । बाधनीयं बाध्यम् । Nouns बाधु ; भद्रबाधुः ॥

नाधृ ६, नाथृ ७ याच्ञैश्वर्याशीः षु ।

6. √Nâdhṛi, 7 √Nâthṛi, to trouble ; to ask ; to have power ; to bless. Pre. नाधति । A. नाधते । Per. ननाध । A. ननाधे । I Fut. नाधिता । A. नाधिता । II Fut. नाधिष्यति । A. नाधिष्यते । Imperative नाधतु । A. नाधताम् । Imper. अनाधत् । A. अनाधत । Pote. नाधेत् । A. नाधेत । Bene. नाध्यात् । A. नाधिषीष्ट । Aorist अनाधीत् । A. अनाधिष्ट । Condi. अनाधिष्यत् । A. अनाधिष्यत ॥

दधृ ८ धारणे ।

8. √Dadha, to hold, Pre. दधते । Per. देधे । देधाते । देधिरे । देधिषे । देधे । देधिवहे । I Fut. दधिता । II Fut. दधिष्यते । Imperative दधताम् । Imper. अदधत ।

Pote. दधेत । Bene. दधिषीष्ट । Aorist अदधिष्ट । Condi. अदधिष्यत । Pass. दध्यते । Caus. दाधयति, दाधयते । Desi. दिदधिषते । Inten. दादध्यते ॥

8. √Dadha, Desiderative. Pre. दिदधिषते । Per. दिदधिषांचक्रे । I Fut. दिदधिषिता । II Fut. दिदधिषिष्यते । Imperative दिदधिषताम् । Imper. अदिदधिषत । Pote. दिदधिषेत । Bene. दिदधिषिषीष्ट । Aorist अदिदधिषिष्ट । Condi. अदिदधिषिष्यत । Desi. Passive दिदधिष्यते । Pass. दध्यते । लोट्—दध्याताम् । लङ्—अदध्यत । विधिलिङ्—दध्येत । लुङ्—क्विप् अदाधि ॥

8. √Dadha, Yaṅ Intensive. Pre दादध्यते । Per. दादधां चक्रे । I Fut. दादधिता । II Fut. दादधिष्यते । Imve. दादध्यताम् । Imp. अदादध्यत । Pot. दादध्येत । Ben. दादधिषीष्ट । Aor. अदादधिष्ट । Con. अदादधिष्यत ॥

8. √Dadha, Yaṅ luk. Pre. दादर्धि । दादर्क्षः दादर्थस्थि । दादर्धिम । Per. दादध चकार । I Fut. दादधिता । II Fut. दादधिष्यति । Imperative दादर्द्धु or दादर्द्धात दादर्द्धि । दादधानि । Imper. अदादर्धत्–°द् अदादर्द्धाम् । अदादधुः । अदादर्धाः । अदादर्द्ध अदादधम् । Pote. दादध्यात् । दादध्यातम् । Bene. दादध्यात् । दादध्यास्ताम् । Aorist अदादधीत् or° दाधीत् । अदादधिष्टाम् or° दाधिष्टाम् । Condi. अदादधिष्यत् ॥

स्कुदि ६ आप्रवणे ।

9. √Skudi, to jump; to raise. Pre. स्कुन्दते । Per, चुस्कुन्दे । I Fut. स्कुन्दिता II Fut. स्कुन्दिष्यते । Imperative स्कुन्दताम् । Imper. अस्कुन्दत । Poten स्कुन्देत । Bene स्कुन्दिषीष्ट । Aorist. अस्कुन्दिष्ट । Condi. अस्कुन्दिष्यत । Pass. स्कुन्द्यते । । Caus. स्कुन्दयति स्कुन्दयते । Desi. चुस्कुन्दिषते । Inten. चोस्कुन्द्यते । *Noun.* स्कुन्दनः ॥

9. √Skudi, Passive. Pre. स्कुन्द्यते । Imperative. स्कुन्द्यताम् । Imper. अस्कुन्द्यत । Poten. स्कुन्द्येत । Aorist. अस्कुन्दि ॥

9. √Skudi, Desiderative. 1. चुस्कुन्दिषते । 2. चुस्कुन्दिषाञ्चक्रे । 3. चुस्कुन्दिषिता । 4. चुस्कुन्दिषिष्यते । 5. चुस्कुन्दिषताम् । 6. अचुस्कुन्दिषत । 7. चुस्कुन्दिषेत । 8. चुस्कुन्दिषिषीष्ट । 9. अचुस्कुन्दिषिष्ट । 10. अचुस्कुन्दिषिष्यत ॥

9. √Skudi, Intensive. 1, चोस्कुद्यते । 2. चोस्कुन्द्याञ्चक्रे । 3. चोस्कुन्दिता । 4. चोस्कुन्दिष्यते । 5. चोस्कुन्द्यताम् । 6. अचोस्कुन्द्यत । 7. चोस्कुद्येत । 8. चोस्कुन्दिषीष्ट । 9. अचोस्कुन्दिष्ट । 10. अचोस्कुन्दिष्यत ॥

9. √Skudi, Yaṅ luk. 1. चोस्कुन्दीति or चोस्कुन्ति । 2. चोस्कुन्याञ्चकार । 6 अचोस्कुन् । Caus. स्कुन्दयति ॥

स्विदि १० इत्वैत्ये ।

10. √Svidi, to become white. It is conjugated like √Skudi. Pre. स्विन्दते । Per. सिस्विन्दे । I Fut. स्विन्दिता । II Fut. स्विन्दिष्यते । Imperative. स्विन्दताम् । Imper अस्विन्दत । Poten. स्विन्देत । Bene. स्विन्दिषीष्ट । Aorist. अस्विन्दिष्ट । Condi. अस्विन्दिष्यत । Pass. स्विद्यते । Caus. स्विन्दयति, स्विन्दयते । Desi. सिस्विन्दिषते । Inten. सेस्विन्द्यते । Noun. स्वेदः ॥

वदि ११ अभिवादनस्तुत्योः ।

11. √ Vadi, to salute, to adore. Pre. वन्दते । Per. ववन्दे । I Fut. वन्दिता । II Fut. वन्दिष्यते । Imperative वन्दताम् । Imper. अवन्दत । Pote. वन्देत । Bene. वन्दिषीष्ट । Aorist. अवन्दिष्ट । Condi. अवन्दिष्यत । Pass. वन्द्यते । Caus. वन्दयति, वन्दयते, । Desi. विवन्दिषते । Inten. वावन्द्यते । Nouns, वन्द्रः । वन्दी । वन्दारः । वन्दा । वृन्दारकः ॥

भदि १२ कल्याणे सुखे च ।

12. √Bhadi, to tell a good news; to be glad. It is conjugated like √skudi. Pre. भन्दते । Per. बभन्दे । I Fut भन्दिता । II Fut. भन्दिष्यते । । Imperative भन्दताम् । Imper. अभन्दत । Poten. भन्देत । Bene. भन्दिषीष्ट । Aorist. अभान्दिष्ट । Cond. अभन्दिष्यत । Noun. भद्रं ॥

मदि १३ स्तुति मोद मद स्वप्न गतिषु ।

13. √Madi, to praise; to be glad; to be drunk; to sleep; to move slowly, to shine; to languish. This root is also found in the Divâdi and Churâdi classes. Pre. मन्दते । Per. ममन्दे । I Fut. मन्दिता । II Fut. मन्दिष्यते । Imperative. मन्दताम् Imper. अमन्दत । Poten. मन्देत । Bene. मन्दिषीष्ट । Aorist. अमन्दिष्ट । Condi. अमन्दिष्यत Pass. मन्द्यते । Caus. मन्दयति, मन्दयते । Desi. मिमन्दिषते, Inten. मामन्द्यते । Noun. मन्दुरा, मन्दिरम्, मन्द्रम्, मन्दारः, मन्दरः ॥

स्पदि १४ किंचिच्चलने ।

14. √Spadi, to shake; to tremble. Pre. स्पन्दते । Per. पस्पन्दे । I Fut. स्पन्दिता । Pass. स्पन्द्यते । Caus. स्पन्दयति, स्पन्दयते । Desi पिस्पन्दिषते । Inten. पास्पन्द्यते ।

क्लिदि १५ परिदेवने ।

15. √Klidi, to lament. Pre. क्लिन्दते । Per. चिक्लिन्दे । I Fut. क्लिन्दिता । Pass. क्लिन्द्यते । Caus. क्लिन्दयति, क्लिन्दयते । Desi. चिक्लिन्दिषते । Inten. चेक्लिन्द्यते । Noun. क्लेदा ॥

मुद १६ हर्षे ।

16. √Muda, to rejoice. Pre. मोदते । मोदेते । मोदन्ते । मोदसे । मोदेथे । मोदध्वे । मोदे । मोदावहे । मोदामहे । Per. मुमुदे । मुमुदाते । मुमुदिरे । मुमुदिषे । मुमुदिवहे । I Fut. मोदिता । II Fut. मोदिष्यते । Imperative. मोदताम् । Imper. अमोदत । Pote, मोदेत । Bene. मोदिषीष्ट Aorist. अमोदिष्ट । Condi. अमोदिष्यत ॥

16. √Muda, Passive. Pre. मुद्यते । Imperative. मुद्यताम । Imper. अमुद्यत । Pote. मुद्येत । Aorist. अमोदि ।

16. √Muda, Desi. 1. मुमुदिषते or मुमोदिषते । 2. मुमुदिषांचक्रे । मुमोदिषांचक्रे ॥

16. √Muda, Inten. 1. मोमुद्यते । 2. मोमुदां चक्रे । 3. मामुदिता ॥

16. √Muda, Caus. 1. मोदयति । 2. मोदयांचकार । Aor. अमूमुदत् । Past. Part. Pass. मुदितम् or मोदितम् । Past. Part. Act. मुमुदितवान् or मुमोदितवान् । Ger. मुदित्वा or मोदित्वा ॥

16. √Muda, Yaṅ luk Pre. मोमोदि or मोमुदीति । मोमुतः । मोमुदति । मोमोत्थि or मोमुदीषि । 1. S, मोमोदिमि or मोमुदीमि । d. मोमुद्वः । Per. मोमोदांचकार । I Fut. मोमोदिता । II Fut. मोमोदिष्यति । Imperative, मोमोतु or मोमुत्तात् or मोमुदीतु । 2, S. मोमुद्धि । 1. S मोमुदानि । d. मोमुदाव । Imper, अमोमुदीत् or अमोमोत्-°द. अमोमुत्ताम् । 2. S. अमोमोत्-मोद or अमोमोः or अमोमुदीः । 1. S. अमोमुदम् । Pote. मोमुद्यात् । मोमुद्याताम् । Bene. मोमुद्यात् । मोमुद्यास्ताम् । Aorist. अमोमोदीत् । अमोमोदिष्टाम् । Condi, अमोमोदिष्यत् ॥

दद १७ दाने ।

17. √Dada, to give. Pre. ददते । ददसे । ददे । Per. दददे । ददताते । ददढिवे । ददवे । I Fut. दादिता । II Fut. दादिष्यते । Impera. ददताम् । Imper अददत । Poten. ददेत ।

Bene. ददिषीष्ट । Aorist अदादिष्ट । Condi. अदादिष्यत । Pass. दद्यते, Imperative. दद्यताम् । Imper:. अदद्यत । Pot. दद्येत । Aor. अदादि Caus. दादयति, दादयते । Desi. दिदादिषते । Inten. दादद्यते । Yaṅ luk. दादद्दीति or दादर्त्ति । Noun.

ष्वद १८, स्वर्द १९ आस्वादने ।

18. √ Ṣhvada, 19 √ Svarda, to taste. Pre. स्वदते ; स्वर्दते । Per. सस्वे । सस्वर्दे । I Fut. स्वदिता; स्वर्दिता । Pass. स्वद्यते, स्वर्द्यते । Caus. स्वादयति, स्वादयते, स्वादयति, स्वार्दयति । Aorist. असिष्वदत् । C. Desiderative सिस्वादयिषति । Desi. सिस्वदिष । सिस्वर्दिषते । Inten. सास्वद्यते, सास्वर्द्यते, Yaṅ luk सास्वद्दीति or सास्वर्त्ति । Noun. स्वादुः ।

उर्द २० माने क्रीडायां च ।

20. √ Urda, to measure ; to play ; to taste. Pre. ऊर्दते Per. ऊर्दांचक्रे । Fut ऊर्दिता । II Fut. ऊर्दिष्यते । Imper. ऊर्दताम् । Impera. और्दत । Pote. ऊर्देत । Bene. ऊर्दिषीष्ट । Aorist और्दिष्ट । Condi. और्दिष्यत । Caus. ऊर्दयति, ऊर्दयते Aorist और्दिदत् । Desi. ऊर्दिदिषते ।

कुर्द २१, खुर्द २२, गुर्द २३, गुद २४ क्रीडायामेव ।

21. √ Kurda to play. Pre. कूर्दते । Per चुकुर्दे । I Fut. कूर्दिता । II Fut. कूर्दिष्यते । Imperative कूर्दताम् । Imper. अकूर्दत । Pote कूर्देत । Bene. कूर्दिषीष्ट । Aorist अकूर्दिष्ट । Condi. अकूर्दिष्यत । Pass. कूर्द्यते । Caus. कूर्दयति, कूर्दयते । Aorist अचुकूर्दत् । Desi. चुकूर्दिषते ।

21 √ Kurda Yaṅ luk, Pre. चोकूर्दीति or चोकूर्त्ति । चोकूर्त्तः । Per. चोकूर्दांचकार । I Fut. चोकूर्दिता । Imper. अचोकूर्दीत् or अचोकूर्त् – °र्द् । अचोकूः or अचोकूर्त् – °र्द् । Pass. कूर्द्यते । Caus. कूर्दयति । Aorist अचुकूर्दत् । Desi. चुकूर्दिषते । Inten. चोकूर्द्यते ।

22. √ Khurda, to play. Pre. खूर्दते । Per. चुखूर्दे । I Fut. खूर्दिता । II Fut. खूर्दिष्यते । Imperative खूर्दताम् । Imper. अखूर्दत । Pote. खूर्देत । Bene. खूर्दिषीष्ट । Aorist अखूर्दिष्ट । Condi. अखूर्दिष्यत । Pass. खूर्द्यते । Caus. खूर्दयति, खूर्दयते । Desi. चुखूर्दिषते । Inten. चोखूर्द्यते ।

23. √ Gurda, to play. Pre. गूर्दते । Per. जुगूर्दे । I Fut. गूर्दिता ॥

24. √ Guda, to play, Pre. गोदते । Per. जुगुदे । I Fut. गोदिता । Caus. गोदयति, गोदयते । Desi. जुगुदिषते, जुगोदिषते । Inten. जोगुद्यते । Ger, गुदित्वा or गोदित्वा । Noun. गुदम् । गोद ॥

षूद २५ क्षरणे ।

25. √ Ṣhûda, to effuse ; to flow, Pre. सूदते । Per. सुषूदे । I Fut. सूदिता । Caus. सूदयति, सूदयते । Aorist असूषुदत् । Desi. सुसूदिषते । Inten. सोसूद्यते । Yaṅ luk सोसूर्त्ति । Nouns. मधुसूदनः । सूदिता (trin), सूदः 'a cook' 'mire.'

ह्राद २६ अव्यक्ते शब्दे ।

26. √ Hrâda, to sound, to roar, The word अव्यक्तशब्द means the sound of drums &c. Pre. ह्रादते । Per. जह्रादे । I Fut. ह्रादिता । Pass. ह्राद्यते । Aorist अह्रादि । Caus. ह्रादयति, ह्रादयते । Aorist अजीह्रदत् । Desi. जिह्रादिषते । Inten. जाह्राद्यते । Yaṅ luk जाह्रादीति or जाह्रार्त्ति । Noun. ह्रदः 'a lake', मच्छिकिह्रदः 'a city of the Vâhikass' (IV, 2, 142, S. 1366 मच्छिकिह्रदीयः) ॥

क्रादी २७ सुखे च ।

27. √Hlâdi, 'to be glad or delighted, rejoice.' By force of ख 'and' we draw in the anuvritti of avyakta—śabde and so it means 'to sound' also. Thus :— Pre. ह्लादते just like ह्लादते। The root is exhibited with a long ई as its indicatory letter and this differentiates it from ह्लद। Therefore the rule VII. 2 14 . S. 3039 applies to the Past Participle along with VI. 4. 95. S. 3073. Thus आह्लन्नः, आह्लन्नवान् (VIII. 2. 42, S. 3016.) Pre. ह्लादते। Per. जह्लादे। I Fut. ह्लादिष्यते। Pass ह्लाद्यते Caus. ह्लादयति, ह्लादयते। Desi. जिह्लादिषति। Inten, आह्लाद्यते। Noun, आह्लादः॥

स्वाद् २८ आस्वादने।

28. √Svâda, 'to taste.' It has the same meaning as the root 18. स्वद Thus स्वादते। As it is taught without a ख, in the Dhâtupâtha, so स is never changed to ष, as अभिस्वदत्। Pre. स्वादते। Per. सस्वादे। I Fut स्वादिता। Pass. स्वाद्यते। Caus. स्वादयति, स्वादयते। Desi. सिस्वादिषते। Inten. सास्वाद्यते।

पर्द २९ कुत्सिते शब्दे।

29. √Parda, to break wind. Pre. पर्दते। Per, पपर्दे। I Fut. पर्दिता। II Fut. पर्दिष्यते। Impera. पर्दताम्। Imper. अपर्दत। Poten. पर्देत। Bene. पर्दिषीष्ट। Aorist. अपर्दिष्ट। Pass. पर्द्यते। Caus. पर्दयति, पर्दयते। Desi. पिपर्दिषते। Inten. पापर्द्यते। Yaṅ luk पपर्दीति or पापर्त्ति। Noun. पृदाकुः॥

यती ३० प्रयत्ने।

30. √Yati, to attempt. Pre. यतते। Per. येते। येतिषे। I Fut. यतिता II Fut. यतिष्यते। Impera. यतताम्। Imper. अयतत। Bene. यतिषीष्ट। Aorist. अयतिष्ट। Condi. अयतिष्यत। Pass. यत्यते। Caus. यातयति, यातयते। Aorist अयीयतत्। Desi. यियतिषते। Inten. यायत्यते। Yaṅ luk यायतीति or यायर्त्ति। Noun. यत्नः। यतिः। Past, Part. Pass. यतितः। आयत्तः॥

युत्रृ ३१, जुत्रृ ३२ भासने।

31. √Yutri, 32 √Jutri, 'to shine,' These two roots are read with an indicatory ऋ। Therefore VII 4 2. S. 2572 applies and in the Aorist with सङ्, there is no shortening. As अयुयोतत्। P.P. युतितम or योतितम। (I. 1. 21. S. 3056), Pre. योतते। Per, युयुते। I Fut, योतिता। Pass. युत्यते। Caus, योतयति, योतयते Aorist. अयुयोतत्। Desi, युयुतिषते or युयोतिषते। Inten. योयुत्यते। Yaṅ luk. योयुतीति or योयोत्ति। Past, Part. Pass, युतितः or योतितः। Ger. युतित्वा or योतित्वा॥

32. √Jutri, to shine. Pre. जोतते। Per. जुजुते। Fut. जोतिता। Pass. जुत्यते। Caus. जोतयति, जोतयते। Aorist. अजुजोतत्। Inten. जेजुत्यते Yaṅ luk जोजुतीति or जोजोत्ति॥

विथृ ३३, वेथृ ३४ याचने।

33. √Vithri, 34, √Vethri, 'to beg.' According to Kaushika the first root is विध् ending with a ध। This view is, however, discarded by Kshirasvâmi Pre. वेथते। Per, विविथे। I Fut. वेथिता। II Fut. वेथिष्यते। Imper. वेथताम्। Imper, अवेथत। Pot, वेथेत। Ben, वेथिषीष्ट। Aor, अवेथिष्ट। Cond. अवेथिष्यत। Pass, विथ्यते Caus. वेथयति, वेथयते। Aorist अविवेथत्। Desi. विविथिषते, विवेथिषते। Inten. वेविथ्यते, Yaṅ luk वेविथीति or वेवेत्ति॥

34. √ vethri, to beg. The forms विवेथे (Per.)वेथ्यते (Pass., and distinguish it from the last root, Having an indicatory ऋ it never shortens the penultimate.

Both these roots take two objects. Pre. वेधते । Per. विवेधे । I Fut. वेधिता । II Fut. वेत्स्यते । Imt. वेधताम् । Imper. अवेधत । Pot. वेधेत । Ben. वेत्सीष्ट । Aor. अवेत्सीत् । Cond. अवेत्स्यत । Pass. वेध्यते । Caus. वेधयति, वेधयते । Desi. विवेधिषते । Intensive, वेवेध्यते । yaṅ luk वेवेधीति । or वेवेद्धि ॥

ग्रथि ३५ शैथिल्ये ।

35. √Śrathi, 'to be weak,' 'to be loose or relaxed; This root is exhibited as ग्रन्थि, with an indicatory short इ, in order to show that a nasal should be inserted: which nasal is not elided before क्ङित् affixes. Pre. ग्रन्थते । Per. ससन्थे । I Fut ग्रन्थिता । II Fut. ग्रन्थिष्यते । Imperative ग्रन्थताम् । Imper. ग्रन्थत । Pote. ग्रन्थेत । Bene. ग्रन्थिषीष्ट । Aorist. असन्थिष्ट । Condi. असन्थिष्यत । Pass. ग्रथ्यते । Caus. ग्रन्थयति, ग्रन्थयते । Aorist असीग्रन्थत् । Desi. सिस्रन्थिषते । Intensive सासन्थ्यते । yaṅ luk सासन्तीति or सासन्ति । Impe-fect असासन्त् । Noun ग्रन्थः । ग्रन्थः । सिमग्रन्थः ॥

ग्रथि ३६ कौटिल्ये ।

36. √Grathi, 'to be crooked, to be wicked, to bend.' Thus ग्रन्थते &c. like ग्रन्थते &c. There is difference in the reduplication. Some read these two roots without the indicatory इ, but with an न, *i. e.*, instead of ग्रथि, ग्रथि they read them as क्रन्थ and ग्रन्थ। In this view, the nasal would be elided before क्ङित् affixes. The Perfect would be according to the view of Dhâtuvṛittikâra. But this is mistake, according to Tarangani. The author of Kâśi-kâ also does not approve the reading क्रन्थ् and ग्रन्थ्, but क्रथि and ग्रथि because under 1. 2, 6. Vârtika क्रथिग्रथि, &c. he has given the examples सेथितुः in Liṭ Parasmaipada.

The root ग्रन्थ सन्दर्भे is read in the Kryâdi class also : and ग्रन्थ ग्रन्थने in मुञ्चादि । Pre. ग्रन्थे । Per. ससन्थे । I Fut. ग्रन्थिता ॥

कत्थ ३७ श्लाघायाम् ।

37. √Kattha, to boast, to swagger, to praise. Pre. कत्थते । Per. चकत्थे । I Fut. कत्थिता । Pass. कत्थ्यते । Desi. चिकत्थिषते । Inten. चाकत्थ्यते । Yaṅ luk चाकत्थीति । Nouns. विकत्थन । विकत्थी ॥

Here end the 36 *roots beginning with* ग्रध *'to prosper,' and which are Atmanepadi.*

Note :— We repeat the Anit Karikas here, as those printed at page 51 are not rather clear.

कद्, चदन्ते, यैति, ह, हणु, शीङ्, खु, नु, तु, ष्टिव, डीङ्, त्रिभिः ।
वृङ्, वृञ्भ्यां च त्रिनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः ॥ १ ॥

शकॢ, पच्, मुच्, रिच्, वच्, विच्, सिच् प्रच्छि, त्यज्, निजिर्, भजः ।
भञ्ज्, भुज्, भस्ज्, मस्जि, यज्, युज्, रुज्, रञ्ज्, शिजिर्, स्वञ्जि, सञ्ज्, सृजः ॥ २ ॥

अद्, तुद्, खिद्, छिद्, तुदि, नुदः, पद्य, भिद्, विद्यति, विनद्, ।
शद्, सदी, स्विद्यति, स्कन्दि, हदी, क्रुध्, क्षुधि बुध्यती ॥ ३ ॥

बन्धि, युंधि, रुधी, राधि, व्यध्, मुधः, साधि, सिद्ध्यती, ।
मन्य, दृप्याप्, क्षिप्, क्षुपि, तप्, तिप, स्तृप्यति, दृप्यती ॥ ४ ॥

लिप्, लुप्, वप्, शप्, स्वप्, सृपि, यभ्, रभ्, लभ्, गम्, नम्, यमो, रमिः ।
कृशि, दंशि, दिशी, दृश्, मृश्, रिश्, रुश्, लिश्, विश्, स्पृशः, क्षुधिः ॥ ५ ॥

स्विष्, तुष, द्विष्, दुष्, पुष्य, पिष्, विष्, शिष्, भूष्, श्लिष्यतायै, घंसिः, ।
वसति, दंह्, दिहि, दुहो, नह्, मिह्, रुह्, लिह्, वहिस्तथा ॥ ६ ॥

अनुदात्ता हलन्तेषु धातवो द्व्यधिकं शतम् ।
तुदादौ मतभेदेन स्थिता ये च चुरादिषु ॥ ७ ॥

तृप्, दृपी, तौ वारयितुं श्यना निर्देश आवृतः ।
किं च । स्विद्यपद्यौ, सिद्धबुध्यौ, मन्यपुष्यश्लिषः, श्यना ॥ ८ ॥

वसिः शपा लुका योतिर्निर्दिष्टोऽन्यनिहत्तये ।
णिजिर्, विजिर्, शकॢ, दृति मानुबन्धा अमी तथा ॥ ९ ॥

विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादिरिष्टो भाष्येऽपि दृश्यते ।
व्याघ्रभूत्यादयस्त्वनं नेह पेतुरिति स्थितम् ॥ १० ॥

रञ्ज, मस्जी, अदि, पदी, तुद्, क्षुध्, शुधि, पुषी, शिविः ।
भाष्यानुक्ता नवेहोक्ता व्याघ्रभूत्यादिसंमतेः ॥ ११ ॥

Sub Section 3.

अथाष्टाचिंशत्यवर्गीयान्ताः परस्मैपदिनः ॥

Thirty-eight Parasmaipadi roots ending in a dental letter

अत ३८ सातत्यगमने । अतति । 'अत आदेः' (२२४८) आत । आततुः । आतुः । लुङि आतिस् ईट् दति स्थिते ॥

38. √Ata, 'to go constantly, to wander.' The words सातत्यगमन mean 'uninterrupted going.' As ग्राममतति 'He wanders throughout the village.'

Thus, Pre. अतति, अतसि, अतामि, अतन्ति । Per. आत, आततुः आतुः । आति , आति । The अ is lengthened by VII. 4. 70. S. 2248. I Fut. अतिता । II Fut. अतिष्यति । Imp. अततु । Imp. आतत् । There is Vriddhi before the augment आट् । Pot. अतेत । Bene, अत्यात् ।

In forming the Aorist, we add सिच् and ईट् । Thus अत् + इट् + सिच्+ईट् + त् । The सिच् is the affix of the Aorist and is added by III. 1. 44 S. 2222.

The augment इट् is added to this सिच् by VII. 2. 35 S. 2184. The personal ending त् gets the augment ईट् by VII, 3. 96. S. 2225. So the equation stands thus तिस् + ई + त् ॥

Now applies the following sûtra by which the स् is elided.

२२६६ । इट ईटि । ८ । २ । २८ ॥

टः परस्य सस्य लोपः स्याद्धीटि परे ॥

*** सिज्लोप एकादेशे सिद्धो वाच्यः* । आतीत् । आतिष्टाम् । आतिषुः ।**

2266. The स् is dropped after the augment इट्, if after this the augment ईट् follows.

Thus आतिस् + ई + त् = आति + ० + ई + त् ॥

Now this स् is elided by VIII. 2. 28 (the present sûtra) of the Tripâdi (the last three sections or Padas of the Ashṭâdhyâyi.)

This elision would, therefore, be asiddha for the purposes of ekâdeśa (VI. 1. 101 S. 85), and we could not combine the इ of आति with the long as the zero intervenes. So the form would be आति ईत् as in विद्या इह of sûtra VIII. 3. 19 S. 67 , for VIII. 2 1. S. 12 applies. To prevent this anomaly, we have the following vârtika :—

Vart:—When ekâdeśa is to be done, the elision of सिच् is to be considered siddha or valid. As आतीत् । Here the सिच् is elided by इट ईटि (VIII. 2. 28) This elision is considered valid or siddha, and thus we have dirgha single substitution of ई for इ + ० + ई in आत् + इ + ० + ईत् = आतीत् ॥

This elision of स takes place when it is situated between इट् on one sides and ईट् on the other. When there is no ईट् following स्, there is no elision As आतिष्टाम्, आतिषुः ॥

The above examples आतीत्, आतिष्टाम् and आतिषुः may be either अ + आतीत् or अ + तीत् । The question is what is the true form of the Aorist without the

augment अ ; is it अतीत् or आतीत्? According to the next sûtra it might have been आतीत्, but that sûtra is set aside by the sûtra following it.

२२६७ । वदव्रजहलन्तस्याचः । ७ । २ । ३ ॥

वदेर्व्रजेर्हलन्तस्य चाङ्गस्याचः स्थाने वृद्धिः स्यात्सिचि परस्मैपदेषु । इति प्राप्ते ॥

2267. In the Parasmaipada s-Aorist there is Vriddhi of the of वद्, and व्रज्, and of any vowel, without distinction, of the stems ending in a consonant

Note:—As अवादीत्, अव्राजीत् । This debars the option in the case of these two roots, which would have otherwise obtained by VII. 2. 7. So also of stems ending in consonants : as अपाक्षीत्, अभैत्सीत्, अच्छैत्सीत्, अरौत्सीत् ॥

The root अत् is a हलन्त root and therefore, there would be Vriddhi of अ into आ ॥ But the application of this sûtra is prevented by the following sûtra :—

२२६८ । नेटि । ७ । २ । ४ ॥

ठो सिचि परतो नाङ्गस्य स्यात् । मा भवानतीत् । अतिष्टाम् । अतिषुः ॥

2268. The vowel of a stem, ending in a consonant, does not get Vriddhi, when the सिच् takes the augment इट् ॥

Therefore we do not get the form आतीत् but अतीत ; because the सिच् here takes the augment इट् ॥ Thus without the augment अ we have the forms : मा भवान् अतीत् or मा भवान् अतिष्टाम् or मा भवान् अतिषुः । The augment अ is elided after मा । The form आतीत् is therefore really अ + अतीत and not अ + आतीत ॥ Pre. तति, अतसि, अतामि, अतन्ति । Per. आत, आततुः, आतुः आतिथ, आतिव, आतिम । I Fut. तिता, अतितारौ, अतितारः । II Fut. अतिष्यति । Im. अततु । Imper. आतत् । Pot. अतेत् । Bene. अत्यात् । Aorist अ+अतीत्, अतिष्टाम्, अतिषुः (without इट्). Con. आतिष्यत् । Pass. अत्यते । Per. आते । I Fut. अतिता । II Fut. अतिष्यते । Im. अत्यताम् । Imper. आत्यत । Pot. अत्येत । Bene. अतिषीष्ट, Aor. आतिष्ट, d. आतिषाताम् । pl. आतिषत । Caus. आतयति । Des. अतितिषति । Past. Part. Pass. अतितः । Nouns : आतिः 'a kind of bird,' पदातिः 'infantry,' स्वाति 'an asterism,' अतिथिः, 'a guest', अतसः 'air.'

चिती ३९ संज्ञाने । चेतति । चिचेत । अचेतीत् । अचेतिष्टाम् । अचेतिषुः ॥

39. √ Chiti, 'to perceive, see, notice, observe' 'to know' 'to understand'. to remember' ; 'to think'

Pre. – चेतति । Per. चिचेत, चिचितथुः, चिचितुः ; चिचेतिथ ; चिचित, चिचेत, चिचितिव चिचितिम । I Fut. चेतिता । II Fut. चेतिष्यति । Im. चेततु । Imper. अचेतत् । Pot. चेतेत् । Bene. चित्यात् । Aor. अचेतीत्, अचेतिष्टाम्, अचेतिषुः । Condi. अचेतिष्यत् । Caus. चेतयति, Aor. अचीचितत । Desi. चिचितिषति or चिचेतिषति ।

Inten. क्षेक्षित्यते । Yaṅ luk क्षेक्षितीति or क्षेक्षेत्ति । Past Part क्षित:, क्षितवान् । Ger. क्षितित्वा or क्षेतित्वा । Nouns क्षेतन:, क्षित, क्षेत, क्षेतनो, क्षेतव्य ॥

ष्च्युतिर् ४० आसेचने । सेचनमार्द्रीकरणम् । आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ च ॥
*** इर इत्संज्ञा वाच्या * । ष्योतति । चुष्योत ॥**

40. √ Chyutir, to sprinkle, सेचन means 'to sprinkle, to wet.' The prefix आ has the force of 'a little,' or 'pervasion,' आसेचन therefore means 'to wet a little' or 'to wet thoroughly.'

Vârtika :—The whole portion इर् whenever it occurs at the end of a root is to be treated as इत् । Thus Pre. ष्योतति । Per. चुष्योत ॥

As this root has an indicatory इर्, the effect of it is that in the Aorist, it has another form also, where च्लि is replaced by अङ् and there is consequently no guṇa. The Sûtra which causes this is the following :—

२२६९ । इरितो वा । ३ । १ । ५७ ॥

इरितो धातोश्च्लेरङ् वा स्यात् परस्मैपदे परे । अष्युतत्—अष्योतीत् ॥

2269. अङ् is optionally the substitute of च्लि after that root which has an indicatory इर्, when the Parsmaipada terminations are employed.

NOTE :—Thus from भिदिर् (भिद) 'to divide,' we derive, अभिदत् or अभैत्सीत् । But we have अभित्त in the Atmanepada. So from छिदिर्—अच्छिदत् or अच्छैत्सीत् ।

Similarly च्युतिर् has its Aorist either as अष्योतीत् or अष्युतत् with अङ् affix

40 √ Chyutir, to sprinkle, to wet. Pre. ष्योतति Per. चुष्योत । चुष्योतिव । चुष्युतिव । I Fut. ष्योतितो । II Fut. ष्योतिष्यति । Im. अष्योतत् । Pote ष्योतेत् । Bene. च्युत्यात् । Aorist अच्युतत् or अष्योतीत् । Pass. च्युत्यते । Caus. ष्योतयति । Aor. अचुच्युतत् । Desi. चुच्युतिषति or चुष्योतिषति । Inten. ष्योच्युत्यते । Yaṅ luk शेष्युतीति or शेष्योति । Past. Part. Pass. च्युतित or ष्योतित । Ger. ष्योतित्वा or च्युतित्वा ॥

ष्च्युतिर् ४१ क्षरणे । ष्च्योतति । चुष्च्योत । अष्च्युतत्-अष्च्योतीत् यकाररहितोऽप्येषम् । ष्चोतति ॥

41. √ Śchyutir, 'to trickle, ooze, exude, flow ;' 'to shed, pour out, diffuse scatter.' Pre. ष्च्योतति । Per. चुष्च्योत &c. like च्युत् । Aor. अष्च्युतत्, with अङ्, or अष्च्योतीत् ॥

Some read this root without य्, namely as ष्चुतिर् । Then the conjugation will be ष्चोतति &c. As in मधुष्चुत् घृतमिव सुभूतम् ॥

NOTE : The ...

it is that if ष् be taken separately as indicatory, then there should be an insertion of nasal by इदितो नुम् धातोः (VII. 3. 58. S. 2262).

(42. ष्णुसिर् भासने 'to shine').

Similarly should be conjugated the root ष्णुस् । This root is not given in the Siddhânta.

मन्थ ४३ विलोडने । विलोडनं प्रतिघातः । मन्थति । ममन्थ । यासुटः कित्त्वादिति (२२१६) इति कित्त्वात् सनिटितां—(४१५) इति नलोपः । मथ्यात् ॥

43. √Mantha, 'to churn, to agitate, shake, stir round or up, to crush to grind down, oppress, afflict, destroy, kill.' Pre. मन्थति । Per. ममन्थ, ममन्थिथ । I Fut. मन्थिता । II Fut. मन्थिष्यति । Im. मन्थतु । Imper. अमन्थत् । Pote. मन्थेत् । Bene. मथ्यात् ॥

In the Benedictive, the न of मन्थ is elided, because the affix यासुट् is कित् by III. 4. 104 S. 2216; and because it is कित् it causes the elision of न् by VI. 4. 24 S. 415. Had the root been read as मथि, there would have been no elision of the nasal. In fact, there is such a root also, as given below. See Root 47. Aor. अमन्थीत् । Con. अमन्थिष्यत् । Passive मथ्यते । Causative मन्थयति । Aor. अममन्थत् । Desiderative मिमन्थिषति । Inten मामथ्यते । Yaṅ luk मामन्थीति or मामन्ति । Imperfect अमामन् । Gerund मथित्वा or मन्थित्वा । Nouns :—मन्थः, मन्थनी ॥

This root takes two accusatives, as अमतमम्बु निधिर्मथ्यते ॥

कुथि ४४, पुथि ४५, लुथि ४६, मथि ४७ हिंसासंक्लेशनयोः । इदित्त्वाच्चलोपो न । कुन्थ्यात् । मन्थ्यात् ॥

44. √Kuthi, 45 √Puthi, 46 √Luthi, 47 √Mathi, 'to hurt, to suffer pain, to injure, to strike, to kill, to be afflicted, to crush, to grind down, to oppress.' Pre. कुन्थति Per. चुकुन्थ &c. like मन्थ as given above. In the Benedictive (आशीर्लिङ्) however, there will be no elision of the nasal. As कुन्थ्यात्; मन्थ्यात् &c.

Similarly पुन्थति लुन्थति and मन्थति । Both roots मथि and मन्थ are read here, according to Saumatâ. Kshîraswâmi reads it मन्थ and not मथि even here, and gives the example मथ्यते । All these roots mean 'to injure,' As अक्रोपकुन्थ मनुं मारयति ॥

षिध ४८ गत्याम् । सेधति । सिषेध । सेधिता । असेधीत् । सात्पदाद्योः (२१२३) इति निषेधे प्राप्ते ॥

48. √Shidha, 'to go, to ward, to drive.' Some read this with an indicatory short उ । The initial ष is changed to स by भात्राटेः षः सः (VI. 1. 64 S. 2264) Pre. सेधति, Per. सिषेध, सिषिधिथ, सिषिधिव । I Fut. सेधिता । II Fut. सेधिष्यति । Im. सेधतु । Imper. असेधत् । Pot. सेधेत् । Bene. सिध्यात् । Aor. असेधीत् । Cond. असेधिष्यत्

Passive सिध्यते । Causative Pre. सेधयति, Aor. असीषिधत् । Desiderative सिसेधिषति or सिसिधिषति । Intensive सेसिध्यते । Yaṅ luk सेसिधीति or सेसेद्धि । Gerund सिधित्वा or सेधित्वा । Nouns सिध: 'a kind of tree,' सिध्म: and सिध्मल: ॥

When an upasarga like नि is added we have नि+सेधति । The question arises 'should स be changed to ष after नि' । The Sûtra VIII. 3. 111. S. 2123. requires that there should be no ष substitution, since स is the beginning of a Pada. To this, however, the following sûtra makes an exception. That sûtra (VIII. 3. 65) and the five sutras that follow it in the order of Ashtâdhyâyi are given together here once fo all, to show when स should be changed to , not only in the case of सेधति but of other verbs also.

Thus नि+सेधति=निषेधति (see below).

२२७० । उपसर्गात्सुनोति सुवति स्यति स्तौति स्तोभति स्या सेनय सेध सिच सज्ज स्वञ्जाम् । ८ । ३ । ६५ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तादेषां सस्य षः स्यात् ॥

2270. ष is substituted for स, after an alterant इ and उ of an upasarga in the following verbs: सु (सुनोति), सू (सुवति), सो (स्यति VII. 3. 71), स्तु (स्तौति VII. 3. 89) स्तुभ् (स्तोभते), स्या, सेनय (Denominative), सिध् (सेधति), सिच्, सज्ज् and स्वञ्ज् ॥

Thus अभिषुणोति । सुवति, अभिषुवति । स्यति, अभिष्यति । स्तौति, अभिष्टौति । स्तोभति, अभिष्टोभते । स्या, अभिष्ठास्यति । सेनय, अभिषेणयति । सेध, अभिषेधति, परिषेधति, अभ्यषेधत्, पर्यषेधत् । सिच, अभिषिञ्चति । सज्ज, अभिषज्जति । स्वञ्ज, अभिष्वञ्जते ॥

NOTE :— The root सिध is exhibited in the sûtra as सेध with शप् vikarana thus debarring सिध-सिध्यति ॥

२२७१ । सदिरप्रतेः । ८ । ३ । ६६ ॥

प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेः सस्य षः स्यात् ॥

2271. The स of सद् is changed to ष after an Upasarga having an इ or उ, but not after प्रति ॥

Thus निषीदति, विषीदति, निषसाद, विषसाद । The second स remains unchanged in the Perfect by VIII. 3. 118.

Why do we say 'but not after प्रति' ? Observe प्रतिसीदति ॥

२२७२ । स्तम्भेः । ८ । ३ । ६७ ॥

सोत्रस्य सस्य षः स्यात् । योगविभाग उत्तरार्थः । किंच अपतेः इति नानुवर्तते । बाहु अतिष्टभविद्वत्तमन्यः इति ॥

2272. The स of स्तम्भ (read in sûtra III. 1. 82 S. 2555.) is changed into ष after an upasarga, having an इ or उ ॥

Thus अभिष्टभ्नाति । परिष्टभ्नाति । The word अग्नेः of the last sûtra is not to be read here. Hence we have forms like:—प्रतिष्टभ्नाति । प्रत्यष्टभ्नात् । प्रत्यतिष्टभ्न ॥

The present sûtra is made a separate rule, when it could well have been included in the immediately preceding one, as सदिस्तम्भ्योः for two reasons. First that the anuvritti of स्तम्भ alone should run into the next sûtra. Secondly that it should not be restricted by the word अग्नेः । As वायुरतिष्टभ्न विद्यद्भमन्वः ॥

२२७३ । अवाच्यालम्बनाविद्यूर्ययोः । ८ । ३ । ६८ ॥

अवात्स्तम्भेरेतयोरर्थयोः स्वं स्यात् ॥

2273. The स of स्तम्भ is changed into ष after the preposition अव in the sense of 'support' and 'contiguity.'

Note.—The word आलम्बन means 'support, refuge, that upon which anything depends or leans.' आविद्यूर्य means 'the state of not being विदूर or far off i. e, to be contiguous.'

Thus अवष्टभ्यास्ते 'He remains leaning upon a staff' &c, अवष्टभ्यः तिष्ठति । So also in the sense of to be near, as अवष्टब्धा सेना 'the army near at hand, अवष्टब्धा शरत् । See V. 2 13. अवष्टब्धा गौः = निरुद्धा सती समीपे यास्ते ॥

२२७४ । वेश्च स्वनो भोजने । ८ । ३ । ६९ ॥

व्यवाभ्यां स्वनतेः सस्य षः स्याद्भोजने ॥

2274. The is substituted for the स of स्वन्, after वि and अव, when the sense is 'to smack while eating.'

Thus विष्वणति, व्यष्वणत्, विष्वाणः, अवष्वणति, अवाष्वणत्, अवष्वाणः । That is, he makes sound while eating, he eats with a smack.

२२७५ । परिनिविभ्यः सेव सित सय सिवु सह सुट् स्तु स्वञ्जाम् । ८ । ३ । ७० ॥

परिनिविभ्य : परेषामेषां सस्य षः स्यात् । निषेधति ॥

2275. ष is substituted for the स् of सेव्, सित, सय, सिव्, सह्, the augment सुट्, स्तु and स्वञ्ज, after the prepositions परि, नि, and वि ॥

Thus निषेधति । The root सेव 'to serve' belongs to the Bhvâdi class. The word सित is the Past Participle of षिञ् बन्धने, and सय is the noun derived from the same root with the affix अच् ; सिव is a Divâdi root.

NOTE :—The root सित of this rule is an important land-mark. All roots enumerated in the sûtras VIII. 3. 63 to VIII 3. 70. change their स to ष even when the augment अट् intervenes, but not so the root सित and those that follow it. This taught in the next sûtra.

२२७६ । आदेशप्रत्यययोः ।८ । ३ । ५९ ॥

सेधतेः—' (२२७५) इत्यत्र सितञ्चात्राङ्गे सुनोत्यादयस्ते चामदव्यवायेऽपि षत्वं स्यात् न्यषेधत्, न्यषेधेत् । न्यषेधिष्यत् ॥

2276. (The substitution of ष, for स, as taught herebefore will take place) for all roots upto सित् exclusive in VI I 3. 70 even when the augment अट् intervenes (between the स and the alterant letter).

This sûtra governs all the fifteen roots given in the preceding sûtras from VIII. 3. 65. Thus with the augment अट् we have न्यषेधत् in the Imperfect, न्यषेधेत् in the Aorist and न्यषेधिष्यत् in the Conditional.

२२७७ । स्यादिसिभ्यासेन भाभ्य सस्य । ८ । ३ । ६४ ॥

आदेशितात्स्यादिसिभ्यासेन व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । यथासंख्यं भाभ्य सत्य न तु सुनोत्यादीनाम् । निषिषेध । निषिषेधतुः ।

2277 In स्या &c upto सिच् exclusive (VIII. 3. 65 to VIII. 3. 70), this ष substitution takes place then also, when the reduplicate intervenes, and the स of the reduplicate is also changed to ष ॥

Thus निषिषेध, निषिषेधतुः in the Perfect.

२२७८ । सेधतेर्गतौ । ८ । ३ । ११३ ॥

गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात् । गङ्गां विसेधति ॥

2278. The स of the verb सेध is not changed to ष when the meaning is that of moving.

This is an exception to VIII 3. 65 S. 2270. Thus गङ्गां विसेधति॥

षिधू ४९ शास्त्रे माङ्गल्ये च । शास्त्रं शासनम् ॥

49. √Shidhú, 'To ordain, command, instruct,' 'to turn out well or auspiciously" शास्त्र means command, rule. This root has an indicatory long ऊ, the force of which is given in the next sûtra. It is conjugated like the preceding root षिध गत्याम् No 48 except in so far as the effect of the indicatory ऊ makes the change.

खद् —सेधति । सिद्—सिसेध । In the 2nd Person Dual we have सिसेधिथ with the augment इट् added to ध । But this augment is optional, owing to the root having an indicatory क as given below.

२२७९ । स्वरतिसूतिसूयतिधूञूङितो वा । ७ । २ । ४४ ॥

स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात् ॥

2279. A Valâdi-Ârdhadhâtuka affix optionally takes 'iṭ' after svṛi, after the two roots 'sû' (sûti and sûyati), after 'dhûñ' and after a root which has an indicatory long 'û.'

Thus सिसेध् + ध । Now applies the next sûtra.

२२८० । झषस्तथोर्धोऽधः । ८ । २ । ४० ॥

झषः परयोस्तथोर्धः स्याच्च तु दधाभ्यः । कत्वम् । सिसेद्ध-सिसेधिथ । सेद्धा-सेधिता सेत्स्यति-सेधिष्यति । असेत्सीत् ॥

2280. 'Dha' is substituted for 'ta' or 'tha' coming after 'jha' 'bha' 'gha' dha' or 'dha' (jhash), but not after the root dhâ (dadh).

NOTE :—Thus from लभ् we have लब्धा, लब्धुम्, लब्धव्यम्, अलब्ध, अलब्धाः ॥

Thus सिसेध् + ध = सिसेध् + ध् = सिसेद्ध । The other form is सिसेधिथ । सिसिध्व or सिसिद्ध्व । सुद्-सेधिता or सेद्धा । सुद्-सेधिष्यति or सेत्स्यति । सेाद्-सेधतु । सुद्-असेत्सीत् । In the 3rd Person Dual we have असेध् + स् + ताम् । Now applies the next sûtra, which causes the elision of स ॥

२२८१ । झलो झलि । ८ । २ । २६ ॥

झलः परस्य सस्य लोपः स्याज्झलि । असेद्धाम् । असेत्सुः । असेत्सीः । असेद्धम् । असेद्ध । असेत्स्व । असेत्स्म । पक्षे सेधीत् । असेधिष्टामित्यादि ॥

'खादृ ४९ भक्षणे' । आकार इत् । खादति । अखाद ॥

'खद ५० स्थैर्ये हिंसायां च' । खाद्धातुरयम् । स्थैर्येऽकर्मकः । खदति ॥

2281. The 's' is elided when it is preceded by a *jhal* consonant (any consonant except semi-vowels and nasals), and is followed by an affix beginning with a *jhal* consonant.

Thus असेध् + स् + ताम् = असेद्धाम् ॥

Therefore the full conjugation in Aorist is :—

	Singular	*Dual*	*Plural.*
Third Person	असेत्सीत्	असेद्धाम्	असेत्सुः
Second Person	असेत्सीः	असेद्धम्	असेद्ध
First Person	असेत्सम्	असेत्स्व	असेत्स्म
	Second Form.		
Third Person	असेधीत्	असेधिष्टाम्	असेधिषुः
Second Person	असेधीः	असेधिष्टम्	असेधिष्ट
First Person	असेधिषम्	असेधिष्व	असेधिष्म

The Desiderative is सिखित्सति ॥

50. खाद् 'to eat.' The ख is indicatory.

खद्—खादति । खिद्—चखाद, चखादिथ । खुद्—खादिता । खुद्—खादिष्यति । लोट्—खादतु । लङ्—अखादत् । खिद् । खादेत् । खादीर्ष्टि ङ्—खाद्यात् । लुङ्—अखादीत् । लृङ्—अखादिष्यत् ॥

The force of the indicatory ख is that we have no shortening of the penultimate in अचखादत् ॥

Desiderative : खित्सादिषति । Intensive : खाखाद्यते । Yaṅ luk खाखादीति or खाखात्ति । Causative : खादयति । Past Participle खादितः । Noun खादकः ॥

51. खद 'to be steady, firm,' 'to strike, hurt, kill.' By the force of the word च 'and,' it means 'to eat' also. It is Intransitive when meaning 'to be firm.'

खद्-खदति । खिट्-चखाद । Here we have caused the Vṛiddhi of the अ of खद् by the following sûtra.

२२८२ । अत उपधायाः । ७ । २ । ११६ ॥

उपधाया अतो वृद्धिः स्यात् ञिति णिति च प्रत्यये परे । चखाद ॥

2282. In a stem ending in a consonant with an 'a' immediately preceding it, the Vṛiddhi is substituted for such 'a,' when an affix having an indicatory 'ñ' or 'ṇ' follows.

Therefore चखद् + उस्=चखाद ॥

In the First Person singular, however, this Vṛiddhi is optional by the next sûtra.

२२८३ । खलुत्तमो वा । ७ । १ । ९५ ॥

उत्तमो णल्वा ङित्स्यात् । चखाद-चखद ॥

2283. The ending of the First Person Singular in the Perfect optionally acts as ङित् ॥

The Vṛiddhi is optional, as चखाद or चखद ॥

The other Tenses are conjugated like खाद । In the Aorist (लुङ्) there are two forms caused by the following :—

२२८४ । अतो हलादेर्लघोः । ७ । २ । ७ ॥

हलादेर्लघोरकारस्य डाटौ परस्मैपदे परे सिचि वृद्धिर्वा स्यात् । अखादीत्-अखदीत् ॥

'खद ५१ स्थैर्ये' । पवर्गीयादिः । खदति । चखाद । खेदतुः । खेदिथ । चखाद-चखद । अखादीत् -अखदीत् ॥

'गद ५२ व्यक्तायां वाचि' । गदति ॥

2284. Before an 'iṭ' beginning s-Aorist of the Parasmaipada, the short 'a' of the root gets optionally Vṛiddhi, when the stem begins with a consonant, and the 'a' is prosodially short by being followed by a simple consonant.

Thus अखादीत् or अखादीत् ॥

Causative : खादयति । Intensive चाखीखदत् । Nouns : खदिरः, चखखदा ॥

52 अद (अन्द) 'to be steady, firm.' The अ is the labial *b*, and not व or v अद् अवति। सिद् अबाद, बेदतुः, बेदिथ, अबाद or अबद। लुङ्—अबादीत् or अबदीत्॥

Its conjugation is like खद। In the Perfect we have बेदतुः as the root in reduplication retains अ without any change. So there is ह्रस्व as well as the reduplication elision.

Nouns:—अदरं, अदरी॥

Maitreya reads this root as अन्द। He forms बेदतुः by eliding न्, and then ह्रस्व and elision of reduplication. This is incorrect, according to Mâdhava: because the root अन्द being संयोगान्त (ending in a conjunct consonant) like मन्थ &c, the endings of the perfect are not कित्। There is another root खिदि अवयवे given further on.

53. गद 'to speak,'

लट्-गदति। लिट्-जगाद। लुट्-गदिता &c. like खद। But in प्र+नि+गदति, we have the following.

२२८५। नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च। ८। १। ५७॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णः स्यात्तदादिषु। प्रणिगदति। अगाद॥

'रद पुङ् विलेखने'। विलेखनं भेदनम्। ररादं। रेदतुः॥

'खद ५४ अव्यक्ते शब्दे'॥

2285. The 'n' is the substitute of 'ṇ' of the prefix 'ni' following a cause for such change standing in an upasarga, when these verbs follow, namely, 1. gad 'to speak,' 2. nad 'to be happy,' 3. pat 'to fall,' 4. pad 'to go,' 5. the six ghu verbs, 6. mâ 'to measure,' 7. sho 'to destroy,' 8. han 'to kill,' 9. yâ 'to go,' 10 vâ 'to blow,' 11. drâ 'to flee,' 12. psâ 'to eat,' 13. vap 'to weave,' 14. vah 'to bear,' 15. śam 'to be tranquil,' 16. chi 'to collect' and 17. dih 'to anoint.'

Thus 1. गद्, प्रणिगदति 2. नद्, प्रणिनदति 3. पत्, प्रणिपतति 4. पद्, प्रणिपद्यते, 5. घु, The six roots called ghu. ॥ प्रणिददाति प्रणिदधाति, प्रणिजक्षति प्रणिद्यति, प्रणिदयते, प्रणिदधति॥

6. माङ्, प्रणिमिमीते मेङ्, प्रणिमयते

Ishti:—By the word मा in the sûtra, both verbs माङ् and मेङ् are to be taken and not the roots मी or मि or मा माने, for they also take the form मा by VI. 1. 50.

7. श्यति प्रणिश्यति। 8. घ्नन्ति प्रणिघ्नन्ति। 9. याति प्रणियाति। 10. वाति प्रणिवाति। 11. द्राति प्रणिद्राति। 12. प्साति प्रणिप्साति॥

The last five roots belong to the Adâdi class.

13. वपति प्रणिवपति। 14. वहति प्रणिवहति। 15. शाम्यति प्रणिशाम्यति (VII. 3, 74). 16. चिनोति प्रणिचिनोति। 17. देग्धि प्रणिदेग्धि॥

Ishti:—The above change takes place even when the augment अट् intervenes. As प्रणयमदत्, परिषणगदत्॥

The roots स्वति &c, are exhibited in their conjugated form in the sûtra, in order to indicate that the rule does not apply to यङ् लुक् form of these roots VII 1. 6). Therefore not here :—प्रनिजागर्दीति, प्रनिनर्दीति प्रनिक्वणीति &c.

Thus नर्द्—नर्दति । निर्द्—जगार्द &c. Noun :—गर्द्यम्, निगर्दः, निगार्दः ॥

54. रद 'To split, rend, scratch, gnaw, dig.' Vilekhana means 'division' नद्—रदति । निद्—रराद, रेदतुः, रेदिथ &c., like the preceding. Noun :—रदनः ॥

55. णद 'To utter inarticulate sound,'

The root is exhibited with an initial ण । This nasal is changed to न by the following.

२२८६ । णो नः । ६ । १ । ६५ ॥

धातोरादेर्णस्य नः स्यात् ॥

णोपदेशाल्वनर्द-नाटि-नाथ्-नाध्-नन्द्-नक्क्-नृ-नृतः ।

नाटेर्दीर्घार्थं ह्य पर्युदासाच्टादिर्णोपदेश एव । तवर्गचतुर्थान्तनाधतेर्नृ नन्द्योश्च केचिणोपदेश मामाहुः ॥

2286. There is the substitution of 'n' for the initial 'ṇ' of the root in the Dhâtupâtha.

All roots beginning with a ण should be understood to have been so taught with the exception of the following eight roots—नर्द, नाटि, नाध नाथृ नन्दि, नक्क नृ and नृत ॥

NOTE :—The roots नर्द शब्दे (I. 57) and नट अवस्यन्दने (X. 12) belong to the Bhvâdi and Churâdi class respectively.

The root नट नृती (I. 818) belonging to the ghaṭâdi (VI. 4. 92, S. 2568) is not to be taken ; as the root is exhibited with a long आ as नाटि in the above verse, while the ghaṭâdi naṭ being मित् is incapable of assuming the lengthened form nâṭi in the Causative by VI. 4. 92. S. 2568. Therefore that naṭ should be taken which can assume the form nâṭi.

NOTE :—The roots नाथृ and नाध 'to beg' &c. have already been mentioned before. टु नदि समृद्धौ, नक्क नाशने नृ नये, नृती गात्रविक्षेपे are the other roots.

According to some the root नाध is to be read as णाध ; and so also the roots नृ and नन्दि as णृ and णन्दि। Only five roots are thus left, which begin with न n the Dhâtupâtha namely —नर्द, नक्क, नाट, नाथ and नृत ॥

Conjugation of णद 'to sound, resound, thunder.'

लट्—नर्दति ॥ लिट्—ननार्द । नेदतुः । नेदुः । नेदिथ । नेदथुः । नेद । ननार्द or ननर्द नेदिव, नेदिम ॥

लुट्—नर्दिता । लृट्—नर्दिष्यति । लेट्—नार्दिषति, नार्दिषाति । लोट्—नर्दतु । लङ्—नर्दत् । विधिलिङ्—नर्देत् । आ-लिङ्—नर्द्यात् । लुङ्—अनार्दीत् or अनर्दीत् ॥

When preceded by an upasarga, the न is changed to ण by the following.

२२८७ । उपसर्गादसमासेऽपि णोपदेशस्य । ८ । ४ । १४ ॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य णोपदेशस्य धातोर्नस्य णः स्यात्समासेऽसमासेऽपि । प्रणर्दति निर्णदति ।

'नर्द ५५ गतौ याचने च' । 'धात्वादेः' (२२५८) ॥

2287. Of a root which has 'ṇ' in its original enunciation, when it comes after an alterant letter standing in an upasarga, even though the word be not a samâsa, the 'n' is changed into 'ṇ.'

Thus प्र + नर्दति = प्रणर्दति । So also परिणर्दति । Here नि is changed to णि by VIII. 4. 17. S. 2285. प्रयणनदत् । नद् – प्रणर्दति । निद् – प्रणनाद । प्रणेदतुः । प्रणेदिथ &c like गद ॥

Nouns नदी 'river'; पञ्चनद 'The Punjab.' निनदः ; निनादः ॥

NOTE :—Why do we say 'even when it is not a compound'? Because by the context, the anuvṛitti of the word pûrvapada which is current throughout this sub-division, would have been understood in this sûtra also, and the rule would have applied to samâses only, for there only we have pûrvapada. By using the word अङ्गस्य it is shown that the adhikâra of purvapada ceases, and the rule applies to non-compounds also where there is no पूर्व पद ॥

Why do we say 'having ण in Upadeśa'? Observe प्रनर्दति, प्रनर्दितम्, प्रनर्दकः ॥ For the root नर्द् is recited in Dhâtupâṭha with न ॥

56. अर्द् 'to go, to beg, request, ask.' When it has the meaning 'to beg' &c. it takes two objects.

अट्–अर्दति । अर्दतः । अर्दन्ति ॥

In निद् a nasal is inserted by the following sûtra, into which is to be read the sûtra अतः आदि S. 2248 ('a long vowel is substituted in the Perfect for the initial अ of a reduplicate.')

२२८८ । तस्माच्छुड्ढ्रिढलः । ७ । ४ । ७१ ॥

ढ्रिढलो धातोर्दीर्घीभूताकारात्परस्य नुट् स्यात् । आनर्द । आर्दीत् ॥
'नर्द ५७ गर्द ५८ शब्दे' । णोपदेशत्वाभावाच्च णः । प्रनर्दति । गर्दति । जगर्द ।

2288. After such a lengthened 'â' of the reduplicate, there is added the augment 'nuṭ' (n) to the short 'a' of the root which ends in a double consonant.

NOTE .—Why do we say 'containing two consonants'? आट, आटतुः, आटुः ॥

With regard to नुट् augment, ऋ is considered like र् as आर्धधातुकः, आर्धधुकः । This proceeds on a vârtika to be found under the Pratyâhâra sutra ऐ औच् । The vârtika is नुड्विधि – लादेश – खिनामादिषु ऋकारे प्रतिविधातव्यं । The examples of लादेश are कर्तृ, कर्तृवान् ; (See VIII. 2. 18) and of खिनाम are कर्तृ णाम् and भर्तृ णाम् ॥

Therefore अर्द् + णल् = आ + नुट् + अर्द् + णल् = आनर्द । आनर्दतुः । आनर्दुः । आनर्दिथ । आनर्दथुः । आनर्द अनर्द । आनर्दिव । आनर्दिम । लुट् – अर्दिता । लृट् – अर्दिष्यति । लोट् – अर्दतु अर्दत् – आर्दत् । लिङ् – अर्देत् । आशीर्लिङ्–अर्द्यात् । लुङ् – आर्दीत्; but when the augment is elided, the form is अर्दीत् as in मा भवानर्दीत् । The Vriddhi is prohibited by नेट् (VII. 2. 4. S. 2268).

Desiderative ; अर्दिदिषति । Past Participle समर्णः, व्यर्णः, व्यर्णः, अभ्यर्णः (VII. 2. 24 and 25 S. 3064 and 3065).

57. नर्ड । 58. गर्ड् to bellow, roar, sound.'

This is one of the eight roots not exhibited with an initial न। The result is that after an alterant upasarga the न remains unchanged. As प्रनर्दति। So also गर्हति निद्–जगर्द। Nouns :—मर्देनर्दौ (see the Pâtre-samitâdaya group). गर्दभः 'an ass.'

'तर्द ५६ हिंसायाम्'। तर्दति॥

59. तर्द 'to hurt, injure.' It is a Transitive verb.

लट्–तर्दति &c. like नर्द and Noun : दण्डोपतर्दं गाः काश्यति॥

'कर्द ६० कुत्सिते शब्दे'। कुत्सिते कोशे। कर्दति॥

60. कर्द 'to rumble as the bowels.'

लट्–कर्दति &c. like नर्द। Noun—कर्दमः॥

'खर्द ६१ दन्दशूके'। दंशहिंसादिरूपायां दन्दशूकक्रियायामित्यर्थः। खर्दति। चखर्द।

61. खर्द 'to bite, sting.' The word is दन्दशूक as well as दन्दशूक meaning the action of biting with the teeth.

लट्–खर्दति। लिट्–चखर्द॥

'अति ६२ अदि ६३ बन्धने'। अन्तति। आनन्त। अन्दति। आनन्द॥

62. अति। 63. अदि 'to bind.' "The Dravidas read the root as अत, the Âryas read it as अद" according to Dhanapâla. According to Maitreya, Swami Kâshyapa, Sammatakâra &c. both roots are correct.

लट्–अन्तति। लिट–आनन्त, आनन्ततुः, आनन्तिथ। आनन्तिव॥

लुट्–अन्तिता, &c. । Desiderative: अन्तितिषति। Causative अन्तयति; A or आन्तितत्।

Nouns :–अन्तः 'end, boundary.' अन्तिमम्, अन्तिकः। So also from अन्द् we have लट्–अन्दति। लिट्–आनन्द। Nouns अन्दूः, अन्दुकः॥

'इदि ६४ परमैश्वर्ये'। इन्दति। इन्दांचकार॥

64. इदि 'to be powerful.'

लट्–इन्दति। लिट्–इन्दाञ्चकार। लुट्–इन्दिता॥

Nouns :–इन्द्रः 'Indra.' इन्दिरा। इन्दुः 'moon.' 'India' (?) Hindu.

'विदि' ६५ अवयवे। पवर्ग तृतीयादिः। विन्दति। अवयवं करोत्यर्थः। भिदि इति पाठान्तरम्॥

65. विदि 'to split, to divide, to form apart.' The root begins with the labial ब and not व॥ The word अवयव here means the *action* of making parts.

लट्–विन्दति। लिट्–विविन्द। लुट्–विन्दिता। लृट्–विन्दिष्यति। लोट्–विन्दतु। लङ्–अविन्दत्। लिङ्–विन्देत्। आर्शी–विन्द्यात्॥

Noun : विन्दुः। In the Sammatâ the root is exhibited as भिदि। लट्–भिन्दति।

'गडि ६५ वदनैकदेशे'। गण्डति। 'अन्तत्यादयः पञ्च चैते न तिङ्विषया' इति काश्यपः। अन्ये तु तिङमपीच्छन्ति॥

65 (*a*). गडि 'the action relating to cheek.' As गण्डति॥

Noun गण्डः 'cheek.'

According to Kâśyapa, the five roots अति, अदि, इदि, विदि and गडि are not capable of being conjugated, they are roots from which nouns only are derived, and not finite verbs. Others however, hold that these roots are conjugated with the Personal endings.

'णिदि ६६ कुत्सायाम्' । निन्दति । प्रणिन्दति ॥

66. णिदि 'to blame, censure, find fault with, revile, reproach, condemn.'

लट्-निन्दति । लिट्-निनिन्द, निनिन्दिव, निनिन्दिम । लुट्-निन्दिता &c.

With an alterant upasarga, we have प्रणिन्दति । The root is also exhibited as निदि, and we have two forms प्रणिन्दनम् or प्रनिन्दनम् in the Vritti.

Noun : निन्दकः ॥

'टुनदि ६७ समृद्धौ' ॥

67. टुनदि 'to be glad, be pleased, delighted, satisfied rejoice at.

The टु is indicatory because it is so taught in the next sûtra.

२२८९ । चादिर्ञिटुडवः । १ । ३ । ५ ॥

उपदेशे धात्वादयो ये ञ्यन्तास्ते टुसंज्ञाः स्युः । नन्दति । इदित्त्वाच्चलोपो न । नन्द्यात् ॥

2289. The initial ñi, ṭu or ḍu of a root as taught in the Dhâtu-pâṭha is 'it.'

The real root, therefore, is नन्द ॥

लट्-नन्दति । लिट्-ननन्द । लुट्-नन्दिता । As it has an indicatory इ, the nasal is not elided in the Benedictive, as नन्द्यात् । Nouns :—नन्दनः, ननान्दा, ननान्दारौ (न नन्दति) । Desiderative : निनन्दिषति । Intensive नानन्द्यते । Yaṅ luk नानन्दीति or नानन्ति । Causative नन्दयति, Aor. अननन्दत् ।

'चदि ६८ आह्लादे । चचन्द ॥

68. चदि to be glad or rejoiced, to shine.'

लट्-चन्दति । लिट्-चचन्द । लुट्-चन्दिता &c.

Nouns : चन्द्रनः । चन्द्रः । चन्द्रकम् । चन्दिरः ॥

'चदि ६९ चेष्टायाम्' । तचन्द ॥

69. चदि 'to act, perform some functions, to try, strive, to be busy or active.' Another reading is तुदि ॥

लट्-चन्दति । लिट्-तचन्द । लुट्-चन्दिता &c

'क्रदि ७० क्रदि ७१ क्रदि ७२ आह्वाने रोदने च' ॥ चक्रन्द । चक्रन्द चक्रन्द ॥

70. क्रदि । 71. क्रदि । 72 क्रदि 'to cry weep, shed tears, to call out to, to exclaim.'

लट्-क्रन्दति, क्रन्दति and क्रन्दति ॥ लिट्-चक्रन्द, चक्रन्द, चक्रन्द ॥

Nouns :—क्रन्दनः, क्रन्दरः, क्रन्दलः, क्रन्दली &c.

'क्रिदि ७३ परिदेवने' । चिक्रिन्द ॥

73. क्रिदि 'to lament.' As क्रिन्दति, लिट्-चिक्रिन्द &c.

'शुन्ध ७४ शुद्धौ' । शुशुन्ध । नलोपः । शुध्यात् ॥

अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत् ॥

74. शुन्ध 'to be purified or cleansed ; to cleanse, purify.'

लट्-शुन्धति । लिट्-शुशुन्ध । लुट्-शुन्धिता । लृट्-शुन्धिष्यति । लोट्-शुन्धतु । लङ्-अशुन्धत् । विधिलिङ्-शुन्धेत् ॥

In the Benedictive, however, the nasal is elided, as it is the original न of the root, and not the इदित् नुम् । The affixes of the Benedictive being कित् the sûtra अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति (VI. 4. 24 S, 415) applies. Therefore, we have शुध्यात् । Intensive शोशुध्यते । Past Part. शुधितः शुधितवान् । Gerund शुधित्वा ॥

Here end the 38 roots whose final is a dental.

SUB SECTION 4.

NOTE :—The author of the Dhâtupâṭha commenced his book with the root अध् ending in a dental, because that root had an auspicious meaning. So to be consistent he gave the Atmanepada and the Parasmaipada roots ending in a dental. But now he arranges the roots alphabetically : beginning with the roots whose final is a guttural (कवर्ग).

Forty-two roots ending in a guttural which are Atmanepadi.

'श्रीक ७५ सेचने' । त लव्यादिः । 'दन्त्यादिः' इत्येके । श्रीकते । शिश्रीके ॥

75. श्रीक (श्रीक) 'To wet, sprinkle.' The root begins with the palatal श, but according to Dhanapâla and Kâśyapa it has a dental स । They read it in the list of roots that do not change स to ष, (सुधि सुञ्जि स्तू स्था सीक &c) । लट्—श्रीकते । लिट्—शिश्रीके । लुट्—श्रीकिता । लृट्-श्रीकिष्यते । लोट्-श्रीकताम् । लङ्—अश्रीकत । लिङ्-श्रीकेत । आर्धा-श्रीकिषीष्ट । लुङ्- अश्रीकिष्ट । लृङ्=अश्रीकिष्यत ॥

Passive श्रीक्यते । Desiderative शिश्रीकिषते । Intensive शेश्रीक्यते । Yaṅ luk शेश्रीकिति or शेश्रीक्ति । Aor. अशेश्रीकोत् । अशेश्रीक्

Causative : श्रीकयति, Aor. अशिश्रीकत् । Noun : श्रीका

'लोक ७६ दर्शने' । लोकते । लुलोके ॥

76. लोक 'to see, view, perceive.'

लट्—लोकते । लिट्-लुलोके &c. When meaning 'to speak' it is Churâdi.

'श्लोक ७७ सङ्घाते' । सङ्घातो ग्रन्थः । स चेह ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा । आद्येऽकर्मको द्वितीये सकर्मकः । श्लोकते ॥

77. श्लोक 'to heap together, collect.' सङ्घात means collection or book. According to Swâmi and others the root means the act of being composed into a book. According to Kâśyapa and others, it means the act of the composer. It therefore means 'to praise, or compose in verse, versify.' In the first case it is Intransitive, in the second case Transitive.

लट्—श्लोकते । &c.

'ट्वेक ७८ धेक ७९ शब्दोत्साहयोः' । उत्स ह्लो वृद्धिरोद्धत्यं च । टिट्वेके । टिधेके ॥

78 ट्वेक । 79. धेक 'to sound, to grow, increase, to show joy, be exhilerated. उत्साह means according to Chandra 'to increase' and according to Swâmî 'to be arrogant or bold.' Another reading is शब्दोत्साहे 'to encourage one by words,' This is the view of Kâśyapa who says ट्वेकते means शब्दं नोत्साहं करोति ॥

Thus लट्—ट्वेकते । लिट्—टिट्वेके । लुट् = ट्वेकिता &c.

So also with धेक । Its लिट् is टिधेके ॥

Noun : ट्वेकणः ॥

'रेक ८० शङ्कायाम्' । रेकते ॥

80. रेक 'to doubt, to suspect.' When preceded by आ it has the meaning of 'to doubt' as in the sentence "आरेकं संशयं प्राहुः"

लट् = रेकते । लिट् = रिरेके । लुट् =रेकिता

'सेक ८१ सक ८२ सकि ८३ अकि ८४ अलकि ८५ गतौ' । अयो दन्त्यादयः । द्वौ मालव्यादी अवोपदेशत्वाच्च षः । सिसेके ॥

81. सेक । 82. सेक । 83. सकि । 84. अकि । 85. अलकि 'to go, move.' The first three begin with a dental स the last two with a palatal श । The former being taught

with ङ and not ञ, there is no change of this ङ into ञ after alterant Prepositions &c.

लट्-लेकते । लिट्-लिलेके । लुट्-लेकिता, &c.
,, लेकते । ,, लिलेके । ,, लेकिता
,, लङ्कते । ,, लल्लङ्के । ,, लङ्किता
,, लङ्कते । ,, लल्लङ्के । ,, लङ्किता
,, ललङ्कते । ,, ललल्लके । ,, ललंकिता ॥

81-85 (continued). Maitreya reads a third root लेक also. Some read in this connection the root लोक also: but it is anârsham, because it is not read by Patañjali in the list of exceptions to roots that begin with ल in the Dhâtupâṭha

शकि ८६ शङ्कायाम् । शङ्कते । शशङ्के ॥

86. शकि 'to doubt, be uncertain, hesitate, be doubtful, to dread, fear suspect, mistrust.'

लट्—शङ्कते । लिट्-शशङ्के । लुट्-शङ्किता । Desiderative शिशङ्किषते । Intensive शाशंक्यते । Yaṅ luk शाशङ्कीति or शाशङ्क्ति । Imperfect, अशाशन् ॥

Nouns: शङ्कुः । शङ्कुना ॥ Cf. शक् of Svâdi (15) and of Divâdi (78).

अकि ८७ लक्षणे । अङ्कते । आनङ्के ॥

87. अकि 'to mark, stamp.'

लट्-अङ्कते । लिट्-आनङ्के । लुट्—अङ्किता । Desiderative अञ्चिकिषते ॥

Nouns:—आङ्कनम् । अङ्कुरः ।

Cf. वकि 'to move in a curve' further on (829) and अङ्क of Churâdi. (382)

वकि ८८ कौटिल्ये । वङ्कते ॥

88. वकि 'to go or move crookedly.'

लट्-वङ्कते । लिट्-ववङ्के । लुट्—वङ्किता ॥

Nouns: प्रवङ्कनम् । वङ्किः ॥

मकि ८९ मण्डने । । मङ्कते ॥

89. मकि 'To decorate, to adorn.'

लट्-मङ्कते । प्रमङ्कनम् । No change of न to ण ॥

Noun: मङ्किः ॥

कक ९० लौल्ये । लौल्यं गर्वश्चापल्यं च । ककते । चकके ॥

90. कक-'to be unsteady, to be proud.' लौल्य = pride and unsteadiness.

लट्-ककते । लिट्-चकके । लुट्-कंकिता ॥

Noun—काकः ॥

कुक ९१, वृक ९२ आदाने । कोकते । चुकुके । वर्कते । वव्रके ॥

91. कुक् । 92. वृक् 'to take, accept, seize.'

लट—कोकते । लिट्—चुकुके । लुट्—कोकिता ॥
,, वर्कते । ,, वव्रके । ,, वर्किता ॥

P. P. कुकितम् or कोकितम् । Noun—प्रकोकनम् or प्रकोकणम् ; कोकः । कोकिलः । Desiderative चुकुकिषते or चुकोकिषते । Gerund कु (को) कित्वा । The Desiderative of वृक is विवर्किषते । Intensive वरीवृक्यते । Yaṅ luk वर्वर्क्ति or वरिवर्क्ति or वरीवर्क्ति or वर्वृकीति or वरिवृकीति or वरीवृकीति । Imp. अवर्वृकीत्, अवर्वर्क् । Aor. अवर्वर्कीत्, अवर्वर्किष्टाम् &c. Causative वर्कयति । Aor. अववर्कत् or अवीवृकत् । Nouns वृकः 'wolf.' वार्कीय । वर्कर : 'a young animal.'

+ चङुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन + ॥

Vârt: The affixes of the Perfect are कित् after roots that have a penultimate च ; and, even the subsequent rule of Guṇa is superseded in the case of these. By I. 2. 5, S. 2242 the affixes of लिट् are कित् after roots that do not end in a conjunct consonant. Thus भिद्=बिभिदतुः । बिभिदुः । Here the कित्त्व is nitya, and guṇa is anitya. But in चचक्षे both the कित्त्व and the guṇa are anitya ; therefore guṇa being taught *subsequent* to कित् would take effect. This is prevented by the present vârtika by purva-vipratishedha.

चक ९३ तृप्तौ प्रतिघाते च । चकते । चेके ॥

93. चक 'to be satiated,' 'to repel.' Note:—Dhanapâla and Maitreya and others give these two meanings. But Kshiraswâmi and Śâkaṭâyana give the first meaning only.

लट्-चकते । लिट्-चेके । लुट्-चकिता ॥ Noun चकोरः ॥

ककि ९४, वकि ९५, श्वकि ९६, ओकृ ९७, ढौकृ ९८, श्रौकृ ९९, व्वश्क १००, वस्क १०१, मस्क १०२, टिकृ १०३, टीकृ १०४, तिकृ १०५, तीकृ १०६, रघि १०७, लघि १०८, गत्यर्थाः । कङ्कते । टुढौके । तुत्रौके । * सुध्यातुष्टिवुप्वश्कतीनां मत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः * । व्वश्कत । वप्वश्के ॥

लघि भोजननिवृत्तावपि । अत्र 'नृ पो दन्त्यादिः' इत्येके ॥

94. कंक् । 95. वंक् । 96. श्वंक् । 97. ओंक् । 98. ढौंक् । 99. श्रौंक् । 100. व्वश्क् । 101. वस्क् । 102. मस्क् । 103. टिंक् । 104. टींक् । 105. तिंक् । 106. तींक् । 107. रंघ् । 108. लंघ् 'To move 'to go.'

94. लट्-कङ्कते । लिट्-चकङ्के । लुट्-कङ्किता &c.

95. लट्-वंङ्कते । लिट्-ववङ्के । लुट्-वङ्किता &c. Noun: प्रवङ्कम्, प्रावङ्कम् ॥

96. लट्-श्वङ्कते । लिट्-शश्वंके । लुट्-श्वङ्किता &c.

97. श्वंक् लट्-चङ्कते । लुट्-चङ्किता । लिट्-तत्रङ्के ॥

98. लट्-ढौंकते । लिट्-टुढौंके । लुट्-ढौंकिता ॥

99. लट्-त्रौंकते । लिट्-तुत्रौंके । लुट्-त्रौंकिता ॥

100. लट्-व्वश्कते । लिट्-वव्वश्के । लुट्-व्वश्किता ॥

The sûtra VI. 1. 64 S. 2264 does not apply to व्वश्क, and so the initial व is not changed to ब because of the following

Vârt:—Prohibition of the change of व into ब must be stated of the roots derived from nouns, and of षष्ठव and व्वश्क । Thus from the noun षोडन् 'he who has six teeth,' we have षोडयति 'he desires a Shoḍan,' without change of ष । Some read the root as स्वश्क with a dental स । The root श्वंक् is also read as स्वंक् by some.

101. लट्-वस्कते । लिट् - ववस्के । लुट्-वस्किता ॥

102. लट्-मस्कते । लिट्-ममस्के । लुट्-मस्किता ॥

103. लट्-टेकते । लिट्-टिटिके । लुट्-टेकिता । Similarly तेकते ॥

104. लट्-टीकते । लिट्-टिटींके । लुट्-टीकिता । Similarly तीकते ॥

107. लट्-रङ्घते । लिट्-ररङ्घे । लुट्-रङ्घिता ॥

108. लट्-लङ्घते । लिट्-ललङ्घे । लुट्-लङ्घिता ॥ The root लङ्घ has the meaning of 'to fast' also.

Nouns:—लघु, लघिमा । रघु ॥

अधि १०९, वधि ११०, मधि १११, गत्याक्षेपे ।

गत्याक्षेपो निन्दा । 'अतीव गत्यारम्भे च' इत्यन्ये । अङ्कते वङ्कते । वङ्कते, मङ्कते ॥

109. कंच् । 110. वंच् । 111. मंच् । 'to go,' 'to blame.' According to Swâmi it means also 'to commence, set about.'

109. लट् – कंचते । लिट् – चाकंचे । लुट् – चिता । Des. चिकांचिषते । Caus. चयति । Aor. चाकांचत् ॥

110. लट् – वंचते । लिट् – ववंचे । लुट् – वंचिता ॥

111. लट् – मंचते 'he goes.' लिट् – ममंचे । लुट् – मंचिता ॥

११२ मधि कैतवे च ।

112. The root मंच means 'to cheat' also : in addition 'to go,' 'to blame. As मंचते 'he cheats.'

राधृ ११३, लाधृ ११४, द्राधृ ११५, सामर्थ्ये । राधते । लाधते । ११६ द्राधु इत्यपिकेचित् । ११७ द्राधृ । आयामे च । आयामो दैर्घ्यम् ॥ द्राधते ॥

113. राध । 114. लाध । 115. द्राध (116. ध्राध) 'to be able, to suffice.' 117, The root द्राध means also 'to exert, to stretch.' Âyâma means "stretching" according to Kauśika; and 'vexing, tormenting' according to Svâmi.

लट्-राधते । लिट् – रराधे । लुट् – राधिता । Desiderative रिराधिषते Inten : रराध्यते, रराधीति, रराद्धि । अङ् – अरराध् । Causative राधयति Aor. अरराधत् ॥

114. लट् – लाधते । Noun उल् लाधः ॥

115. लट् – द्राधति ॥

श्लाघृ ११८ कत्थने । श्लाघते ॥

118. श्लाघ् 'to praise, extol, commend, applaud.'

लट्-श्लाघते । Thus देवदत्ताय श्लाघते 'He extols Devadatta.' See I. 4. 34 S. 572.

According to some, the root means also 'to boast of, be proud of,' 'to flatter, coax.' As श्लाघमानः परस्त्रीभ्यः स्वदारादाद्दशाधिपः । Bhatti, VIII. 73.

Here end the forty two âtmanepadî roots whose final is a guttural.

Sub-Section V.

अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत् ॥

Now the following fifty roots are Parasmaipadî.

फक्क ११९ नीचैर्गतौ ॥

नीचैर्गतिर्मन्दगमनम् असद् व्यवहारश्च । फक्कति । पफक्क ॥

119. फक्क 'to move slowly, go softly, glide, creep, to act wrongly.' The words नीचैर्गतिः mean 'moving slowly,' and 'ill-behaviour.'

लट् – फक्कति । लिट् – पफक्क । लुट् – फक्किता । लृट्—फक्किष्यति । लोट्—फक्कतु । लङ् – अफक्कत् । वि–लिङ्–फक्केत् । आ-लिङ् – फक्क्यात् । लुङ्—अफक्कीत् । लृङ्–अफक्किष्यत् ॥

Pass :—फक्क्यते । Desid : पिफक्किषति । Intens. पाफक्क्यते । Yaṅluk पाफक्कीति पाफक्ति ॥ Causative फक्कयति । Aor अपफक्कत् ॥

तक १२० हसने । तकति ॥

120. तक 'to laugh at, deride, scoff; to bear, endure.'

लट्-तकति । लिट्-ततक, तेकतुः । लुट्-तकिता । लुङ्-अतकीत् or अताकीत् (VII. 2. 7. S. 2284) । तक्वम् with यत् ॥

तकि १२१ कृच्छ्र जीवने । तङ्कति ॥

121. तंक् 'to live in distress.'

लट्-तङ्कति । लिट्-ततङ्क । लुट्-तङ्किता । The Imperfect Yaṅ luk is अताताम् ॥

[शुक १२२ गतौ ॥

शोकति । शुकः । शुक्रः । इति मैत्रेयः ॥]

[122. शुक 'to go.' लट्-शोकति । Noun शुकः, शुक्रः । This root is read after √तक by Maitreya. He gives the above examples शुक and शुक्र । It does not appear correct. For if there be a radical like शुक् from which could be derived regularly the noun शुकः by affix क under III. 1. 135. S. 2897 then there was no necessity of forming this word under the Unâdi III. 42. (शुकवल्कोल्काः) from the √शुभ with the affix कन् and the elision of भ । So also if शुक्र be formed regularly by adding रक् to √शुक्, there was no necessity of forming this word irregularly by Unâdi II. 28 (ऋज्रेन्द्राग्र &c)].

बुक्क १२३ भषणे । भषणं शब्दः । बुक्कति ॥

123. बुक्क 'to bark.' Bhashana means here, the cry or barking of the dog.

लट्-बुक्कति । लिट्-बुबुक्क । लुट्-बुक्किता । This root is found in the Churâdi class also (173).

कख १२४ हसने । प्रनिकखति ॥

124. कख 'to laugh.'

लट्—कखति । लिट्—चकाख । लुट्—कखिता । लुङ्—अकखीत् or अकाखीत् । प्रनिकखति ॥

शोखृ १२५, राखृ १२६, लाखृ १२७, द्राखृ १२८, ध्राखृ १२९, शोषणालमर्थयोः' । शोखति । शोखांचकार ॥

125. शोख । 126. राख । 127. लाख । 128. द्राख । 129. ध्राख 'to be dry,' 'to be sufficient, to refuse, to ward off.'

लट्—शोखति । लिट्—शोखां चकार । लुट्—शोखिता &c ;
Desid. शोशिखिषति । Caus. शोखयति । लुङ्—मा भवान् शोशिखत् ॥

So also राखति । Intens. अरराखत् ॥
So also लाखति । द्राखति । ध्राखति ॥

शाखृ १३०, श्लाखृ १३१, व्याप्तौ । शाखति ॥

130. शाख । 131. श्लाख 'to pervade, to occupy'.

लट्—शाखति । लिट्—शशाख, &c. लट्—श्लाखति, &c.

Noun : शाखा 'branch.' शातिशाखम् = शातिशाखं भवं ॥ Formed by यत् (IV 3 59. S. 1436) विशाखा 'the Viśâkhâ asterism.'

उख १३२, उखि १३३, वख १३४, वखि १३५, मख १३६, मखि १३७, शख १३८, शखि १३९, रख १४०, रखि १४१, लख १४२, लखि १४३, दख १४४, दखि १४५, दंख १४६, (१४७ मुखि or शखि, १४८ चख, १४९ चखि, १५०, शिखि, १५१ रिख), वलग १५२, रगि १५३, लगि १५४, अगि १५५, वगि १५६, मगि १५७, सगि १५८, स्वगि १५९, श्नगि १६०, श्वगि १६१, श्लगि १६२, दगि १६३, रिगि १६४ लिगि १६५, गत्यर्थाः ॥

द्वितीयान्ताः पञ्चदश । तृतीयान्तास्त्रयोदश । दृह खान्तेषु रिख चख त्रिखि त्रिखि इत्यपि चतुरः केचित् पठन्ति ॥

132 to 165 उख &c. 'to go, to move.' The roots ending in *kh* are fifteen; those ending in *g* are thirteen. Some read four additional roots ending in *kh*; namely rikh, trakh, trikhi, and śikhi.

लट्–ओखति । लिट् – उवोख, ऊखतुः, उवोखिथ, उवोख । लुट् – ओखिता । लुङ् – अ+ओखीत् as मा भवानोखीत् । Caus. —ओखयति। Aor. मा भवानुचिखत् । Desid—ओचिखिषति । Pass. Part. ओखितम् । Gerund ओखित्वा । Nouns उखः 'a sage.' उखा ।

In forming the Perfect उख+णल् the following sûtra applies.

२२९० । अभ्यासस्यासवर्णे । ६ । ४ । ७८ ॥

अभ्यासस्य वर्णोवर्णयोरियङुवङौ स्तोऽसवर्णेऽचि । उवोख । संनिपातपरिभाषया 'इजादेः – (२२३७) इत्यात्र । ऊखतुः । ऊखुः । इह सवर्णदीर्घस्याभ्यासयत्नेन यत्नाद्धस्वः प्राप्तो न भवति सकृत्प्रवृत्तत्वात् । आकृत्वाद्धि पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्त्या ह्रस्वे कृते ततो दीर्घः ॥

+ वार्णादाङ्गं बलीय इति न्यायात्परत्वात् । उवख्यति । उवखतुः । उवख्युः । मेखतुः । स्वगि कम्पने च ।

2290. इयङ् and उवङ् are substituted for the इ and उ of a reduplicate, before a non-homogenous vowel.

Therefore उ+ओख+अ=उव्+ओख् + अ = उवोख । When by Guṇa, the root assumes the form ओख्, it becomes a 'heavy' vowelled root: and the Perfect ought to be formed by the addition of आम् periphrastically by III. 1. 36 S. 2237 but this is not so because of the maxim सकृत्प्रवृत्त &c. ("that which is taught in a rule the application of which is occasioned by the combination of two things, does not become the cause of the destruction of that combination." See VII. 1. 9 S. 203). Here उ was changed to ओ by the presence of णल्; and if आम् be added, it will cause the elision of its progenitor णल् by II. 4. 81 S. 2238 which the maxim prevents.

The dual is formed thus:— उख् + उख् + अतुस् = उ + उख् + अतुस् = ऊखतुः । The Plural is ऊखुः । The affixes being कित्, there is no guṇa, and consequently no उवङ् substitution, as the vowels are now homogenous. This single substitute long ऊ (उ + उ = ऊ) may be considered as the final of the first or the beginning of the second (VI. 1. 85. S. 75). Considering it as final of the first, namely, as the long ऊ of the reduplicate (abhyâsa), it requires to be shortened by VII. 4. 59. S. 2180.

[But because the rule of shortening depends upon abhyâsa alone and is therefore antaranga, while the savarṇa-lengthening is Bahiranga; as it depends upon two, namely the precedent and the subsequent letters—the maxim असिद्धं बहिरङ्गे अन्तरङ्गे applies (see Vol I. p. 30) : and so it is not shortened. Or].

It is not shortened, because it had already been once shortened before, and "an operation once performed on a stem &c., is not repeated again"—is the maxim that would apply.

NOTE:—When was the first उ shortened? It was shortened by VII. 4. 59, S. 2180 as soon as उख् was reduplicated to उ+उख्। But it was already short how could it be shortened?

Ans. Rules of grammar act like clouds (which rain both on sea and on land though raining on sea is useless), The rule of ह्रस्वः S. 2180 therefore substitutes a short उ in the place of the already existing short उ. Thus उ+उख् = उ+उख् (VII. 4. 59 S. 2180) = उख्॥

But why should Rule S. 2180 apply *first* and not the rule of lengthening? In other words, why should we not make उ+उख्=ऊख् first and then apply the rule of shortening?

The rule of shortening being a rule applicable to *anga* (or stem) is stronger than the rule of lengthening (अकः सवर्णे दीर्घः) on the maxim

Paribhâsha: A rule relating to a stem (aṅga) is stronger than a rule relating to letters.

Therefore, the ह्रस्वः (S. 2180) applies first.

Another reason for its applying first is that it is *subsequent* in order to the rule of lengthening.

Thus उ+उख्+अतुः = उ+उख्+अतुः (S. 2180 short उ for short उ)=उखतुः (lengthening). Similarly ऊखुः॥

Similarly may be conjugated the other roots given above. Thus टंखति लिट्-टंखाञ्चकार। आशीर्लिङ्=उख्यात्॥

Similarly √अख gives us। लट्-अखति, लिट्=अखाख; अखतुः, There is not ह of VI. 4. 120 S. 2260, nor the elision of the abhyâsa (VI. 4. 120 S. 2260), because its initial is अ (VI. 4. 126 S. 2263). Similarly अंखति, मेखतुः &c.

133. उखि। उङ्खति। लिट्=उङ्खाञ्चकार। लुट् उङ्खिता। Des. उञ्खिखिषति Caus. उङ्खयति। Aor औञ्खिखत्। 134. दख। दखति। ददाख, ददखतुः। दखिता लुट् अदखीत् or अदाखीत्। 135. वखि। वंखति। 136. मख मङ्खति। ममाख। मखिता 137. मखि। मंखति। 138. शाख। (नख) नखति। 139. शाखि। नंखति। 140. रख रखति 141. रखि। रङ्खति। 142. लख। लखति। 143. लखि। लङ्खति। 144. दृख दखति। लिट्-दृयेख। लुट्-दखिता। 145. दृखि। दृङ्खति। दृङ्खाञ्चकार। 146. दृंखि (दंख) दंखति। दंखांचकार। 147. मुखि or मखि। Chandra reads this root here.

148. मख।
149. मखि
150. खिखि

} These three roots are read here in the Sammatâ.

151. दिख। The Dravidas read this here. Thus there are 19 roots ending in ख॥

152. वल्ग। वल्गति। 153. रगि। रङ्गति। Noun: रङ्गः। 154. अगि। अङ्गति। Past Part अगितः and अङ्गितः। 155. अगि। अङ्गति। Noun, अङ्गः "Anga country." अङ्गं "member." अग्निः 'fire' अग्नम्, अङ्गारः। अङ्गुलिः। अङ्गुरिः। 156. अगि। अङ्गति। N. अङ्गः॥

157. अगि। अङ्गति। N. अङ्गनम्। 158. तगि। तङ्गति। 159. त्यगि (त्रिगि) त्यङ्गति।

160. अगि। अङ्गति। 161. थगि। थङ्गति। 162. थगि। थङ्गति। 163. दृगि। दृङ्गति।

164. दिगि। दिङ्गति। 165. लिगि लिङ्गति।

स्वगि १६६ कम्पने च ।

166. स्वगि means 'to tremble' also. As स्वङ्गति 'he trembles.'

युगि १६७ जुगि १६८ वुगि १६९ वर्जने । युङ्गति ॥

167. युगि
168. जुगि
169. वुगि (वुगि, वगि)

} वर्जने to leave. As युङ्गति, जुङ्गति वुङ्गति &c,

घघ १७० हसने । घघति । जघाघ ॥

दधि १७१ पालने । जधि १७२ शोषणे ॥

मधि १७३ मण्डने । मन्धति ॥

शिधि १७४ आघ्राणे । शिङ्घति ॥

170. घघ (गाध, घघ) हसने 'to laugh.' As घघति । जघाघ । घघिता । 171. दधि धारणे 'to protect.' 172. जधि 'शोषणे । to dry.' 173. मधि मण्डने 'to dress.' मन्धति मन्धनः (युच्) 174. शिधि । आघ्राणे to smell. शिङ्घति ।

Here end Parasmaipadi roots whose final is a guttural.

Sub-Section VI.

Now we take up the roots ending in *ch*. There are twenty one Atmanepadi roots.

वर्च १७५ दीप्तौ । वर्चते ॥

175. वर्च दीप्तौ 'To shine.' लट्—वर्चते । लिट्—ववर्चे । लुट्—वर्चिता । लृट्—वर्चिष्यते । लोट्—वर्चताम्—लङ्—अवर्चत । विधिलिङ्—वर्चेत । आशीर्लिङ्ग । वर्चिषीष्ट लुङ्—अवर्चिष्ट । लृङ्—अवर्चिष्यत । यङ्—वर्च्यते । णिच्—वर्चयति । Aor. अवर्चत् । सन् । विवर्चिषते । यङ्—वावर्च्यते । Yaṅ luk. वावर्चीति or वावर्क्ति । Aor. अवावर्चीत्, अवावर्क् ॥

Noun वर्चः 'vigour' 'fæces.' ब्रह्मवर्चसम् । Adjective वर्च्य म् ॥

षच १७६ सेचने च । सचते । सेचे । सचिता ॥

176. षच सेचने 'to sprinkle, to serve.' लट्—सचते । लिट्—सेचे । लुट्—सचिता । लृट्—सचिष्यते । लोट्—सचताम् । लङ्—असचत । विधिलिङ्—सचेत । आशीर्लिङ्—सचिषीष्ट । लुङ्—असचिष्ट । णिच्—साचयति । Aor असीषचत् । सन्—सिसचिषते (VIII. 3. 61. S. 2627). यङ् । सासच्यते । Yaṅ luk सासक्ति । Noun. सक्तुः । सक्तुः । सचिवः ॥

लोचृ १७७ दर्शने । लोचते । लुलोचे ॥

177. लोचृ । दर्शने । To see. लोचते । लुलोचे । लोचिता । Des. लुलोचिषते । Inten. लोलोच्यते, लोलोक्ति. लोलोक्ति ॥ Caus. लोचयति । Aor. अलुलोचत् ॥

शच १७८ व्यक्तायां वाचि । शेचे ॥

178. शच व्यक्तायां वाचि to speak distinctly. शचते । शेचे । शचिता । N. शचो ॥

श्वच १७९ श्वचि १८० गतौ । श्वचते । श्वञ्चते ॥

179. श्वच (श्वञ्च)
180. श्वचि (श्वञ्च)

} गतौ To go. श्वचते । अश्वचे । श्वचिता । श्वञ्चते । श्वञ्चिता ॥

कच १८१ बन्धने । कचते ॥

181. कच बन्धने 'to bind.' कचते । चकचे । कचिता । N. कचः । काचः ॥

कच १८२, काचि १८३, दीप्तिबन्धनयोः । चकाच्चे । चकाच्चे ॥

182. कच } दीप्तिबन्धनयोः to shine, to bind. काच्चते । चकाच्चे । काच्चिता
183. काचि } काच्चते । चकाच्चे &c. Nouns: काच्चुकः । काच्चतम् । काच्चिः

मच १८४, मुचि १८५, कल्कने । कल्कनं दम्भः शाठ्यं च । कथनम् इत्यन्ये । मेचे । मुमुच्चे ॥

184. मच } कल्कने to cheat, to be vain. Some say it means
185. मुचि (मुचि, सु च) } 'to brag or boast' also. Thus मचते। मेचे। मचिता ।
मुंचते। सुमुचते मुच्चिता। According to Chandra the root is मुच–मोचते ॥

मचि १८६ धारणोच्छ्रायपूजनेषु । ममच्चे ॥

186. मचि (मच्चु) धारणोच्छ्रायपूजनेषु also दीप्तौ । 'to wear, exalt, worship, also glitter'. As मचते &c. Noun. मचः। Śâkaṭâyana does not read मुच, but मच and मचि only.

पचि १८७ व्यक्तीकरणे । पच्चते ॥

187. पचि । To explain. The root पुपचच् 'to cook,' will be taught further on. The पचि is also Churâdi. लट्–पच्चते । Noun पङ्क 'marsh.' पञ्चन् 'five' पङ्क्ति ॥

वृ च १८८ प्रसादे । स्तोचते । तुष्टुचे ॥

188. ष्टुच प्रसादे । To be pleased. लट् – स्तोचते। लिट् – तुष्टुचे। लट् – स्तोचिता । णिच् –स्तोचयति । Aor. अतुष्टुचत् । सन् – तुस्तुचिषते or तुस्तोचिषते । यङ् – तोष्टुच्यते । Yaṅ luk. तुष्टुचीति or तोष्टोचीति । Noun स्तोकः Gerund स्तुचित्वा or स्तोचित्वा (I. 2. 26 S. 2617)

ऋजृ १८९ गतिस्थानार्जनोपार्जनेषु । अर्जते । नुड्विधौ ऋकारे-रेफो हलन्त्वेन गृह्यते । तेन द्विर्हलन्तत्वाच्चुट् । आनृजे ॥

189. ऋज । To go. 2. stand or be firm, strong, earn or obtain or get. Maitreya gives the meaning of ऊर्जन also.

लट्–अर्जते । लिट्–आनृजे, ऋज् + ऋज् + ए = ऋ + ऋज् + ए (VII. 4. 60. S. 2179)=ऋ् + ऋज् + ए (VII. 4. 66 S. 2244 read with I. 1. 51). The ऋ् is then elided by VII. 4. 60. S. 2179 and we have ऋ + ऋज् + ए = ऋा + न् + ऋज् + ए (The lengthening by VII. 4. 70. S. 2248, and नुट् by VII. 4. 71. S. 2288) = आनृजे ॥ For the purposes of adding नुट्, the ऋ is considered to have a र् in it so that ऋज् becomes equivalent to ऋर्ज्, so the root is considered to be one which ends in a double-consonant, and thus makes S. 2288 applicable. लुट् – अर्जिता । लृट् – अर्जिष्यते । लोट् – अर्जताम् । लङ् – आर्जत । आशीर्लिङ् – अर्जिषीष्ट । लुङ् – आर्जिष्ट । यङ् – आर्ज्यते । णिच्=अर्जयति । Aor. आर्जिजत् । सन् – अर्जिजिषते । Gerund अर्जित्वा । Adjective ऋज्यम् ॥

ऋजि १९०, भृजी १९१ भर्जने । ऋज्जते । 'उपसर्गादृति–' (७४) इति वृद्धिः । प्रार्ज्जते । ऋज्जांचक्रे । आर्ज्जिष्ट। भर्ज्जते । बभृजे । अभर्जिष्ट ॥

190 ऋजि, 191 भृजी । To parch. The root भृज् has a long ī as indicatory. लट्, ऋज्जते ; with उ, प्रार्ज्जते । The vriddhi is by VÍ. 1. 91. S. 74. लिट्, ऋज्जां चक्रे । Or आबर्ज्जे according to Sammatâ and Tarangini. But this is wrong. लुट् – ऋर्ज्जिता । लृट् – ऋर्ज्जिष्यते । लोट् — ऋज्जताम् । लङ् —आर्ज्जत । विधिलिङ् —ऋज्जेत । आशीर्लिङ् —

अञ्जिजोष्ट। लुङ्—आर्ञ्जिष्ट। लृङ्—आर्ञ्जिष्यत। णिच्—अञ्जयति। Aor. मा भवान् अञ्जिजत्। सन्—अञ्जिजिषते।

191 भर्जो। To parch. लट्—भर्जते। लिट्—बभृजे। लुट्—भर्जिता। णिच्—भर्जयति Aor अबीभृजत् or अबभर्जत्। सन्—बिभर्जिषते। यङ्—बरीभृज्यते। Yaṅ luk बभर्ज्जीति or बरीभर्ज्जीति or बरिभर्ज्जि or बरिभर्क्ति or बरीभर्क्ति। Noun भर्गः।

एजृ १९२, भ्रेजृ १९३, भ्राजृ १९४, (रेजृ १९५) दीप्तौ। एजांचक्रे॥

192 एज् 'to shine.' लट्—एजते, with प्र, प्रेजते (VI. 1. 904. S. 87). लिट्—एजांचक्रे। लुट्—एजिता। णिच्—एजयति। Aor. माभवानेजिजत्। Des.—एजिजिषते॥

193 भ्रेज् 'to shine'. लट्—भ्रेजते। लिट्—बिभ्रेजे। लुट्—भ्रेजिता। णिच्—भ्रेजयति Aor. अबिभ्रेजत्। सन्—बिभ्रेजिषते। यङ्—बेभ्रेज्यते। Yaṅ luk. बेभ्रेजीति or बेभ्रेक्ति॥

194 भ्राज् 'to shine' लट्—भ्राजते &c. like भ्रेज्। णिच्—भ्राजयति। Aor. अबिभ्राजत् or अबभ्राजत्। Noun भ्राजिष्णुः, बिभ्राट्॥

195. रेज् 'to shine'. Some read this root here But it appears as if it were non-â-sha. For in explaining रेजते in रेजते अग्ने प्रथिवीमनेभ्यः, Bhatta Bhâskara says "*rejate* is a Vardic anomaly, the classical form being râjate." लट्—रेजते॥

ईज १९६ गतिकुत्सनयोः। ईजांचक्रे॥

196. ईज्। To go, to censure, blame. लट्—ईजते। लिट्—ईजांचक्रे। लुट्—ईजिता। Pass ve ईज्यते। Des. ईजिजिषते। Caus ईजयति। Aor. मा भवान् ईजिजत्। The root ईज् is shortened first to इज् before the affix सन् and then reduplicated See VII. 4 1 S. 2314

वीज १९७ गतौ॥

197. वीज् to go This root is not found in the Siddhânta or the Mâdhaviya.

Here end the Atmanepadi roots whose final is a palatal.

SUB-SECTION VIII.

अथ द्विसप्ततिर्ऋदन्ताः परस्मैपदिनः॥

The following seventy-two roots upto √vraj are Parasmaipadi.

शुच १९८ शोके। शोचति॥

198. √ śuch *a* 'to grieve.' Present. शोचति। Perfect. शुशोच। First Future शोचिता। Des शुशुचिषति or शुशोचिषति। Gerund शुचित्वा or शोचित्वा। Intensive शोशुच्यते। Yaṅ luk शोशुचीति or शोशोक्ति। Caus. शोचयति। Aor. अशूशुचत्। Nouns शोचनः। शुद्रः। शोकः॥

कुच १९९ शब्दे तारे। कोचति॥

199. √ kuch *a* 'To utter a shrill cry as a bird,' Present. कोचति Perfect. चुकोच। First Future कोचिता। Noun. कुचः॥

कुञ्च २०० कुञ्च २०१ कौटिल्यालपीभावयोः॥

'अनिदितां'—(४५५) इति नलोपः। कुञ्चात्। कुञ्चात्॥

200· √ kuñch *a*, 201, √ kruñch *a*. 'To make crooked,' 2 'To make small.' Present, कुञ्चति। Perfect. चुकुञ्च। First Future कुञ्चिता। Des. चुकुञ्चिषति। Intensive चोकुच्यते (The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415). Yaṅ luk. चोकुञ्चीति। Imperfect अचोकुञ्चीत्। Caus. कुञ्चयति, Aor. अचुकुञ्चत्।

Pass. Part. कुञ्चितः । कुञ्चितवान् । Gerund कुञ्चित्वा । Similarly is conjugated √ krunch a, as क्रुञ्चति &c. Nouns : क्रुङ् । क्रुञ्चा । क्रौञ्चः । The nasal is elided in the Benedictive by VI. 4. 24 S. 415 as कुच्यात् and क्रुच्यात् ॥

लुञ्च २०२ अपनयने । लुच्यात् ॥

202. √ Luñcha 'to remove.'

लट्-लुञ्चति । आशीर्लिङ्-लुच्यात् । Gerund लुञ्चित्वा or लुञ्चित्वा (I. 2. 24. S. 3325).

अञ्चु २०३ गतिपूजनयोः । च्यात् । गतौ सुनलोपः । पूजायां सु यात् ॥

203. √ Añchu 'to go,' 'to worship.'

लट्-अञ्चति । लिट्-आनञ्च । लुट्-अञ्चिता । आशीर्लिङ् । अच्यात् or अंच्यात् । The nasal is elided when the sense is 'to go' (VI 4. 30 S 424). But it is not elided when the meaning is 'to worship.' Pass Part । सम् + अक्तम् (VIII. 2. 48) । उत् + अक्तम् । अञ्चितः (worshipped). Gerund अञ्चित्वा or अङ्क्त्वा । Nouns अञ्चनम्, प्रत्यञ्च प्रतीची, प्राचीनः ॥

वञ्चु २०४, चञ्चु २०५, तञ्चु २०६, त्वञ्चु २०७, म्रुञ्चु २०८, म्लुञ्चु २०९, म्रुचु २१०, म्लुचु २११, गत्यर्थाः । वच्यात् । चच्यात् । तच्यात् । त्वच्यात् । अम्रुच्चीत् । अम्लुच्चीत् ॥

204–211. √ Vañchu to √ mluchu 'To go.'

लट्-वञ्चति । लिट्—वनञ्च । लुट्-वञ्चिता । आशीर्लिङ्—वच्यात् । णिच्-वञ्चयति यङ्—विवञ्च्यते । यङ्—वनीवच्यते । yaṅ luk वनीवञ्चीति or वनीवङ्क्ति । Pass. Part. उक्तः । Active वक्तवान् । Gerund वङ्क्त्वा or वञ्चित्वा । व-वञ्चम् वङ्क्तम् । Nouns वक्त्रम्

205. √ Chañchu 'to go'.

लट्—चञ्चति । आशीर्लिङ्—चच्यात् । यङ् चञ्च्यत् । Noun चञ्चा 'effigy'. चञ्चकः

206. √ tañchu 'to go.'

लट्-तञ्चति । आशीर्लिङ्-तच्यात् । Noun तक्त्रम् ॥

207. √ tvañchu 'to go.'

लट्—त्वञ्चति । आशीर्लिङ्—त्वच्यात् ॥

208 √ mruñchu 'to go.'

लट्—म्रुञ्चति । आशीर्लिङ्-म्रुच्यात् । लुङ्-अम्रुञ्चीत् ॥

209. √ mluñchu 'to go.'

लट्-म्लुञ्चति । लुङ्-अम्लुञ्चीत् ॥

210. √ mruchu 'to go.'

लट्-म्रोचति । लुङ्-अम्रोचीत् or अम्रुचत् by the next sûtra. यङ्-मुम्रुच्यते or मुम्रोच्यते । Pass Part म्रुचितम् or म्रोचितम् । Gerund म्रुचित्वा or म्रोचित्वा ॥

211. √ mluchu 'to go.'

लट्—म्लोचति । लुङ्—अम्लोचीत् or अम्लुचत् by the next sûtra.

२२९१ । जॄस्तम्भु म्रुचुम्लुचुग्लुचुग्लुञ्चुग्लुञ्च श्विभ्यश्च । ३ । १ । ५८ ॥

एभ्यश्च्लेरङ् वा स्यात् । अम्रुचत्—अम्रोचीत् । अम्लुचत्—अम्लोचीत् ॥

2291. And, optionally अङ् is the substitute of च्लि after the

verbs ञि 'to grow old,' स्तम्भ् 'to stiffen' मुच् and म्लुच् 'to go,' मुच् and म्लुच् to steal,' म्लुञ् च 'to go' and विञ् 'to grow,' when the terminations f the Parasmaipada are employed.

Thus अमुचत् or अम्लुचत् 'he went'; अम्लुचत् or अम्लोचीत् 'he went'.

The roots ग्लचु् and ग्लुंच् both give rise to the same three forms, viz. अग्लुचत्, अग्लुञ्चीत् and अग्लुचीत्. The use of one root, would, therefore, have served the purpose. The employment of both indicates separateness of their meanings. Others say that the use of both roots indicates that in the case of ग्लुंच्, the nasal is never elided. Thus the Aorist of ग्लुंच् will be अग्लुंचत् and अग्लुंचीत्

ग्रुचु २१२, ग्लुचु २१३, कुजु २१४, खुजु २१५, स्तेयकरणे। जुगोच। अयुचत्—अयाचीत्। जुग्लोच। अग्लुचत्—अग्लोचीत्। अकोजीत्। अखोजीत्॥

212. √Gruchu, 213 √Gluchu, 214 √Kuju, 215 √Khuju 'to steal'

लट्—गोचति। लिट्—जुगोच। लुट्—गोचिता। लुङ्—अयुचत् or अगोचीत्। Noun गोकम्, गोक्यम्॥

213 √ Gluchu 'to steal.'

लट्—ग्लोचति। लिट्—जुग्लोच। लुङ्—अग्लुचत् or अग्लोचीत्॥

214. √ Kuju 'to steal.'

लट्—कोजति। लुङ्—अकोजीत्॥

215. √ Khuju 'to steal.'

लट्—खोजति। लुङ्—अखोजीत्॥

ग्लुञ्च २१६, षस्ज २१७, गतौ। अद्। अग्लुचत्—अग्लुञ्चीत्। **सस्य शत्वे न शः, जश्त्वे न जः।** सज्जति। **अयमात्मनेपद्यपि।** सज्जते॥

216. √ Gluñcha, 217 √ Shasja 'to go.'

लट्—ग्लुञ्चति। लिट्—जुग्लुञ्च। लुट्—ग्लुञ्चिता। लुङ्—अग्लुञ्चत् अग्लुचत् or अग्लुचीत्। The Aorist is formed by अङ् under S. 2291. Some do not elide the nasal, and give the form अग्लुञ्चीत्। Gerund, ग्लुचित्वा॥

217. √ Shasja 'to go.'

लट्—सज्जति। Here the second स of षस्ज is first changed to ज, and then to ज by S. 52. It is also conjugated in the Atmanepada: as सज्जते। लिट्—ससज्ज लुट्—सज्जिता। सन्—सिसज्जिषति॥

गुजि २१८ अव्यक्ते शब्दे। गुज्जति। गुज्ज्यात्॥

218. √ Guji 'To make an indistinct noise' Some read kuji also.

लट्—गुज्जति। लिट्—जुगुज्ज। लुट्—गुज्जिता। आशीर्लिङ्—गुज्ज्यात्। Noun गुज्जा॥

अर्च २१९ पूजायाम्। आनर्च॥

219. √ Archa 'To worship.'

लट्—अर्चति। लिट्—आनर्च। लुट्—अर्चिता॥

म्लेच्छ २२० अव्यक्ते शब्दे। अस्फुटेऽपशब्दे चेत्यर्थः। म्लेच्छति मिम्लेच्छ॥

220. √ Mlechchha. To speak indistinctly, to pronounce incorrectly.

लट्-म्लेच्छति । लिट्-मिम्लेच्छ । लुट्-म्लेच्छिता । सन्-मिम्लेच्छिषति । यङ्-मेम्लेच्छ्यते । Yaṅ luk मेम्लेच्छीति or मेम्लेष्टि Passive Part. म्लिष्टम् ॥

लछ २२१ लाछि २२२ लक्षणे । ललच्छ । ललाञ्छ ॥

221. √ lachha. 222 √ lâchhi 'To mark.'

लट्-लच्छति । लिट्-ललच्छ । लुट्-लच्छिता ॥

222. √ lâchhi 'to mark.'

लट्-लाञ्छति । लिट्-ललाञ्छ । Yaṅ luk लालांष्टि । Noun लान्. d. लांग्रो । Pl. लांग्रः ॥

वाछि २२३ इच्छायाम् । वाञ्छति ।

223. √ vâchhi 'To desire.'

लट्—वाञ्छति ॥

आछि २२४ आयामे । आञ्छति । अत आदेरित्यत्र तपर करणं स्वाभाविक ह्रस्व परियहार्थम् । तेन दीर्घाभावान् न नुट् । आञ्छ । तपर करणं मुख सुखार्थमिति मते तु नुट् । आनाञ्छ ।

224. √ âchhi 'To extend.'

लट्—आञ्छति । लिट्—आञ्छ । आ + आञ्छ + णल् = आ + आञ्छ + अ ॥ Here there is not the long आ substitution of VII. 4. 70. S. 2218 : for it applies to that which is naturally short and not that which has been shortened as here. This is the force of त् in अतः (S. 2248). As there is no lengthening, there is no न् (VII· 4. 71. S. 2288) As आञ्छ । But according to the view that the त् in अतः is merely for facility of utterance the न् is added. Then the form will be आनाञ्छ ॥

लुट्-आञ्छिता । णिच्=आञ्छयति । Aor आञ्चिच्छत् । सन्-आञ्चिच्छिषति ॥

ह्रीच्छ २२५ लज्जायाम् । जिह्रीच्छ ॥

225. √ hrichchha 'To be ashamed'.

लट्-ह्रीच्छति । लिट्-जिह्रीच्छ । लुट्-ह्रीच्छिता ॥

हूर्छा २२६ कौटिल्ये । कौटिल्यमपसरणमिति मैत्रेयः । उपधायां चेति दीर्घः । हूर्च्छति ॥

226. √ hurchchhâ 'To act crookedly.' According to Maitreya, the word kauṭilya means 'retre·ting, escaping.'

लट्-हूर्छति । The short उ is lengthened by VIII. 2. 78. S. 2265. लिट्-जुहूर्छ । लुट्-हूर्छिता । सन्-जुहूर्छिषति । यङ्-लुक् 3. S. जोहूर्छीति or जोहोर्ढि, d· जोहूर्त्तः । pl. जोहूर्वति । 2nd S. जोहोर्ढि । Ist S, जोहोर्मि । d. जोहूर्वः । pl. जोहूर्मः । Pass Part. हूर्णः Active हूर्णवान् । Noun हूः, d. हुरौ, pl. हुरः ॥

मुर्छा २२७ मोहसमुच्छ्राययोः । मूर्छति ॥

227. √ Murchhâ ' To faint ; to grow'.

लट्-मूर्छति । Passive Part. मूर्त्तः (VIII. 2. 57) Active मूर्तवान् । Noun मूर्च्छितः ॥ (V. 2.36)

स्फुर्छा २२८ विस्मृतौ (विस्तृतौ) । स्फूर्छति ॥

228. √Sphurchhâ, To forget, to spread, extend.
लट् स्फूर्च्छति । लिट्-पुस्फूर्च्छ ।

युच्छ २२९ प्रमादे । युच्छति ॥

229. √yuchha, to be inattentive, to disregard.
लट्-युच्छति । लिट्-युयुच्छ । लुट्-युच्छिता ॥

उञ्छि २३० उञ्छे । 'उञ्छः कणश आदान कणिशाद्यर्जनं शिलम्' यादवः । उञ्छति । उञ्छां चकार ॥

230. √uchhi 'to glean'. According to the Lexicograph means to glean ears of corns : an irregular occupation, subsbit by bit, the grain left in the field, after the harvest has

लट्-उञ्छति । लिट्-उञ्छाञ्चकार । लुट्-उञ्छिता । यक्-उञ्छ्यते । णिच्-उञ्छयति । Aorist आमवान् उञ्छिच्छत् । सन्-उञ्छिच्छिषति ॥

उच्छी २३१ विवासे । विवासः समाप्तिः । प्रायेणायं विपूर्वः । व्युच्छति ॥

231. √ uchchhi to banish, to expel. Vivâsa means 'ending' The root is generally found preceded by the preposition वि. It thus means "cutting off."

लट्-व्युच्छति । लिट्-व्युच्छांचकार । लुट्-व्युच्छिता । सन्-व्युच्छिच्छिषति । Passive Part. व्युष्टः । Active व्युष्टवान् ॥

व्रज २३२, व्रजि २३३, व्रज २३४, व्रजि २३५, धृज २३६, धृजि २३७, ध्वज २३८, ध्वजि २३९ गतौ । धजति, धज्जति । धर्जति । धृज्जति । ध्वजति, ध्वज्जति ॥

232. √ dhraja to 239 √dhvaji all mean 'to go,' 'to move.'

232. √ dhraja to go.

लट्-धजति । लिट्-दधाज । लुट्-धजिता , लृट्-धक्ष्यति orधाजीत् । णिच्-धाजयति । Aor अदिधजत् , सन्-दिधक्षति । यङ्-दाधज्यते । Yaṅ luk दाधजीति, दाधर्त्ति ॥

233. √ dhraji, to go.

लट्-धज्जति । लिट्-दधज्ज । लुट्-धंज्जिता । सन्=दिधज्जिषति । यङ्=दाधज्ज्यते or दाधज्यते । Yaṅ luk दाधज्जीति or दाधर्त्ति Imperfect अदाधन् ॥

234. √Vraja } Taraṅgini, Kâśyapa and Sammatâ read these two
235. √Vraji } instead of Nos. 232 and 233. लिट्-व्रजति, व्रंजति ।

236. √Dhṛija 'to go.'

लट्-धर्जति । लिट्-दधर्ज । लुट्-धर्जिता । णिच्-धर्जयति Aor अदधर्जत् or अदीधजत् । सन्—दिधर्जिषति । यङ्—दरीधज्यते । Yaṅ luk दर्धर्जीति or दरिधर्क्ति or दरीधर्जीति or दर्धर्त्ति or दरिधर्त्ति or दरीधर्त्ति । Gerund धर्जित्वा । य—धर्ज्यम् । Noun धर्जः ॥

237. √ dhṛiji 'to go.'

लट्—धज्जति । लिट्—दधज्ज । लुट्—धज्जिता । णिच्—धज्जयति, Aor. अदधज्जत् । सन—दिधज्जिषति । यङ्—दरीधज्ज्यते । Yaṅ luk दाधज्जीति or दाधर्त्ति । Imperfect अदाधन् ॥

238. √ Dhvaja } 'to go.' लट्—ध्वजति, ध्वंजति ॥
239. √ Dhvaji }

कूज २४० कुजि २४१, अव्यक्ते शब्दे । चुकूज ।

240. √Kûja 241 √Kûji to utter inarticulate sound. लट्—कूजति

लिट् — चुकूज । लुट् — कूजिता । लृट् - कूजिष्यति । णिच् — कूजयति, Aor. अचूकुजत् । यङ् — चोकूज्यते । Yaṅ luk चोकूजीति or चोकूक्ति । Nouns कुज कूज्यम् ॥ कुजि - कुज्जात ॥

अर्ज २४२, षर्ज २४३ अर्जने । अर्जति । आनर्ज । अर्जिता । सर्जति । ससर्ज ॥

242 √ Arja, 243 √ Sharja, to earn.

लट् — अर्जति । लिट् — आनर्ज । लुट् — अर्जिता । णिच् — अर्जयति Aor. आर्जिजत् । सन् — अर्जिजयिषति । Noun स्वर्ः (सु + अर्ज.) अर्जुः ॥

243. √ Sha ja to earn.

लट् — सर्जति । लिट् — ससर्ज लुट — सर्जिता । णिच् - सर्जयति Aor. असर्सर्जत् । सन् - सिसर्जिषति । यङ् - सासर्ज्यते । Yaṅ luk सासर्क्ति ॥

गर्ज २४४ शब्दे । गर्जति ॥

244 √ Garja to make noise. लट् - गर्जति ॥

तर्ज २४५ भर्त्सने । तर्जति । ततर्ज ॥

245. √ Tarja to abuse. This root is also found in the Chuṛâdi class. लट्-तर्जति । लिट् ततर्ज ॥

कर्ज २४६ व्यथने । चकर्ज ॥

246. √ Karja to tease, to give pain.

लट्-चर्जति । लिट्-चकर्ज । लुट् - कर्जिता ॥

खर्ज २४७ पूजने च । चखर्ज ॥

247 √ Kharja, to worship, to cause pain.

लट् - खर्जति । लिट्=चखर्ज । Noun:—खर्जूरः ॥

अज २४८ गतिक्षेपणयोः । अजति ॥

246. √ Aja to go, to throw. लट्-अजति ॥ Before all Ardhadhâtuka affixes, such as these of the perfect, the root is replaced by वी by the following Sutra

लट् - अजति । लिट् - विवाय । विव्यतुः । विव्युः । विव्यथिथ or विवेथ or आजिथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय or विवय । विव्यिव विव्यिम । लुट् - वेता or अजिता । लृट् - अजिष्यति or वेष्यति । लोट् - अजतु । लङ् आजत् । विधिलिङ् - अजेत् । आशीर्लिङ् - वीयात् । लुङ् — आजीत् or अवेषीत् । लृङ् - आजिष्यत् or अवेष्यत् । यक् - वीयते । णिच् - वाययति । Aor अवीवयत् । सन् - अजि जयति or विवायति । यङ् - वेवीयते । There is no yaṅ luk. Nouns प्रवयणम्, प्राजनम्, समजः, उदजः, समाजः

२२९२ । अजेर्व्यघञपोः । २ । ४ । ५६ ॥

अजेर्वी इत्ययमादेशः स्यादार्धधातुकविषये घञमपं च वर्जयित्वा । 'वलादावार्धधातुके वेव्यते' । विवाय । विव्यतुः । विव्युः । अत्र वकारस्य हल्परत्वात् 'उपधायां च' । (२२८५) इति दीर्घे प्राप्ते अचः परस्मिन् — ' (५०) इति स्थानिवद्भा वेनाचपरत्वम् । न च 'न यङाम्न — ' (५१) इति निषेधः । 'स्वरदीर्घयलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवत्' इत्युक्तेः। अलि 'एकाचः—' (२२४६) इतीण्निषेधे प्राप्ते ॥

2292. वी is the substitute of the verb अज् 'to drive,' 'to lead,' when an Ârdhadhâtuka affix follows, with the exception of the affixes घञ् (III. 3. 18.) and अप् (III. 3. 69).

Ishti:—The substitution is optional before ârdhadhâtukas beginning with a letter of वश् Pratyâhâra (all consonants except य) ॥ As वी + वस् = वि + ऐ + व = विवाय । विव्यतुः । विव्युः ॥

In विव्यतुः and विव्युः the ई is changed to य before यतुः and युः । The equation now stands thus विवय् + यतुः । *Here the root has a penultimate letter* य् *which is followed by a consonant* य ; therefore the इ of वि ought to be lengthened by VIII. 2. 78 S 2265. But it is not so, because the य् substitute for ई, is considered sthânivat to ई, by I. 1. 51. S. 50, for the purposes of S. 2265. य being as ई, the penultimate य् is not considered to be followed by a consonant but by a vowel, and hence S. 2265 cannot apply. Obj :—But the rule VIII. 2. 78. S. 22 5 is a dirgha-vidhi, as it ordains lengthening and therefore the य substitute of ई will not be sthânivat by I. 1. 51. S. 50 ; because that rule must be read with the proviso of I. 1. 58 S. 51 which declares *inter alia* that for the purposes of dirgha-vidhi the âdeśa is not sthânivat, so there ought to be lengthening of वि ॥

Ans : The following vârtika makes a counter-exception to that rule of S 51

Vârt: For the application of the rules of accent (svar-vidhi), or the rules of lengthening (dirgha vidhi) or the rule of the elision of ya (ya-lopa-vidhi), the lopa-substitute only of a vowel is to be considered as not sthanivat, and not any other substitute. Here the substitute is य् and not lopa ; and so य् is considered sthânivat to ई ॥

In forming the Second Person Singular, we have वी + वस् = वि + वी + व । Now applies the prohibition of S. 2246 debarring the augment इट् । But the following sûtra makes an exception.

२२९३ । ऋसभृदृस्तुदुसुश्रुवो लिटि । ७ । २ । १३ ॥

ऋश्वो लिट इट् न स्यात् । ऋादीनां चतुर्णां यङ्लुगन्तानां नियमार्थम् । यङ्लुगन्तयोः यत्वयोरेव यावानिधिनिषेधः स लिटि येनेच्छेत् ऋादिभ्य एव नान्येभ्य इति । ततश्चतुर्णां यत्रि भारद्वाजीयस्य यान्तिस्य यमादिषु ऋादिनियमयान्तिस्य चेटो निषेधार्थम् ॥

2293. The Personal endings of the Perfect do not get the augment इट्, after ऋ, सृ, भृ, दृ, स्तु दु, सु, श्रु ॥

The four roots ऋ, सृ. भृ, and दृ are taken in order to make a restriction with regard to them. Every prohibition of इट् augment whether depending on any particular radical, or depending on any particular affix, if that prohibition is to apply to the Perfect, then it applies only to the four roots Kṛi &c. mentioned here, and not to other roots.

As regards the remaining four roots स्तु, दु, सु, and श्रु, the present sûtra prohibits the इट् which would have come before the affix वस् by the rule of Bhâradvâja (VII. 2. 63 S. 2296) and the इट् which would have come before the affixes व or म &c. by the present rule of Krâdi (*i. e.*, the affixes से, ध्वे, ढ्वि and मिङ्), Note :—Thus ऋ—आरव, आरम ; सृ, सस्रव ; सस्रम ; भृ, बभ्रव, बभ्रम ; दृ, ददृव. ददृम ; दृङ्, ददृवहे, ददृमहे ; स्तु, तुष्टुव, तुष्टुम ; दु, दुद्रुव, दुद्रुम ; सु, सुषुव, सुषुम ; श्रु ; शुश्रुव, शुश्रुम ॥

These roots with the exception of सृ are Aniṭ by VII. 2. 10 S. 2246 ; their special mention here is for the sake of myama, namely these roots alone are Aniṭ

in the Perfect, other roots are all Seṭ in the Perfect. Thus विभिदिव, विभिदिम, लुलुविव, लुलुविम । All anudâtta roots of the Dhâtupâṭha are to be understood, by this rule, to get इट् । The affix व of the Perfect gets इट् after वृञ्, as the irregular form ववर्ष in VII. 2. 64, indicates that in the Vedas व does not get इट् after वृञ्, but in the classical literature it does. By V I. 2 63, S. 2296 the व would have got इट् after स्तु द्रु, सु and षु; that इट् is also prohibited by the present sûtra. As तुष्टोथ, दुद्रोथ, सुस्राथ, शुश्राथ ॥

Vârt:—इट् is added when क्ष takes the सुट् augment: as संचस्करिव संचस्करिम । The sûtra VII. 2. 63, S 2296 applies here also, as संचस्करिथ ॥

२२९४ । अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् । ७ । २ । ५३ ॥

उपदेशेऽजन्ता यो धातुस्तास्वो नित्यानिट् ततः परस्य थल इट् न स्यात् ॥

2294. After a root, which in the Dhâtupâṭha, ends in a vowel, and after which the First Fut. affix tâsi is always devoid of the augment इट्; (after such a root) थल् the personal ending of the Perfect, like तास्, does not also get the augment इट् ॥

२२९५ । उपदेशेऽत्वतः । ७ । २ । ५२ ॥

उपदेशेऽकारवतस्तास्वो नित्यानिटः परस्य थल इट् न स्यात् ॥

2295. After a root which possesses a short 'a as its root vowel in the original enunciation (the Dhâtupâṭha), and after which the First Fut. affix तास् is always devoid of the augment इट्, थल् the Personal ending of the Perfect, like तास्, does not get the augment ॥

२२९६ । तो भारद्वाजस्य । ७ । २ । ६३ ॥

तास्वो नित्यानिट ऋदन्तस्यैव थलो नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत्र स ग्रहः ॥

अजन्तोऽकारवान्वा यस्तास्वनिट् थलि वेड्यम्
ऋदन्त इदृक् नित्यानिट् काट्यन्तो लिटि सेट्भवेत् ॥

न च स्तुद्रुस्वादीनामपि थल विकल्पः स्यादिति वाच्यम् । 'अचस्तास्वत्—' (२२९४) इति 'उपदेशेऽत्वत (२२९५) इति च योगद्वयप्रतिषेधस्यैव ङित्प्रतिषेधस्य भारद्वाजनियमो निवर्तकः '+अनन्तस्य—इति न्यायात् । विवर्तिथ—विवेर्थ—अर्जिथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय—विवय । विव्यिव विव्यिम । वेता—अर्जिता । वेष्यति—अर्जिष्यति । प्रजतु । आजत् । अ तृ । वीयात् ॥

2296. In the opinion of Bhâradvâja, it is only after a root which ends in a short ऋ, and after which the First Fut. तास् is always devoid of the augment इट्, that थल् also, like तास्, does not take the augment इट् ॥

Therefore, the other affixes do take इट् । On this there is the following verse (saṅgraha), which sums up the last three sûtras :—

That root which ends in a vowel, or which has a short ऋ in the Dhâtupâtha, and which is aniṭ before सार्-affix, is *optionally* सेट् before चस्-affix. But if such root ends in short ऋ, then it is *invariably* aniṭ before चस् affix. Roots other than &c are सेट् in the Perfect.

One should not, however, think that the four roots स्तु, द्रु, सु and षु will also be *optionally* aniṭ in चस् as they are not final-ending roots. The rule made by Bharadvâja removes the prohibition with regard to the addition of इट् made by he two immediately preceding sûtras S. 2294 and 2295 : and not the इट् of S. 2293 This is on the maxim "a rule, may it enjoin or forbid anything, either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule." (see Vol I. 203)

Therefore वि + वे + इट् + च = विवयिष or विवेष or आजिष ॥

In forming the Aorist, the following sûtra applies.

२२९७। सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७ । २ । १ ॥

इगन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैषीत्-आजीत् । अवेष्यत् आजिष्यत् ॥

2297. Before the Aorist-characteristic स् (सिच्), Vṛiddhi is sub tituted in the Parasmaipada, for the final of a stem ending in इ, उ, ऋ (long or short, I. 1. 3).

Thus अवैषीत् or आजीत् &c. The Conditional is अवेष्यत् or आजिष्यत् ।

तेज २४९ पालने । तेजति ॥

249. √Teja, 'to protect.'

लट् - तेजति । लिट् - तितेज । लुट् - तेजिता । Noun - तेजः ॥

खज २५० मन्थे । खजति ॥

250. √Khaja, 'to churn', 'to stir.'

लट् - खजति । लिट् - चखाज । लुट् । खजिता । लुट् - अखजीत्, अस्वाजीत् Noun : - खजाकः ॥

कज २५१ मदे ।

251. √Kaja, to be drunk. This root is not given in the Siddhânta

लट्—कजति ॥

खजि २५२ गतिवैकल्ये । खञ्जति ॥

252. √khaji, to go lame, hmp.

लट्- खञ्जति । लिट् - चखञ्ज । लुट् - खञ्जिता ॥

एजृ २५३ कम्पने । एजांचकार ॥

253 √Ejri, to tremble. The root एज to shine, has already been taught before.

लट्-एजति । लिट्-एजांचकार । लुट्-एजिता । लृट्-एजिष्यति . णिच्-एजयति । Aorist आमजत्-अनेजिजत् । सन्-एजिजिषति ॥

टुओस्फूर्जा २५४ वज्रनिर्घोषे । स्फूर्जति । पुस्फूर्ज ॥

254. √Tuo sphurjà, to thunder.

लट्-स्फूर्जति । लिट्-पुस्फूर्ज । लुट्-स्फूर्जिता । णिच् स्फूर्जयति Aorist अपुस्फूर्जत् । सन्-पुस्फूर्जिषति । यङ्-पोस्फूर्ज्यते Yaṅ luk पोस्फूर्क्ति Imperfect अपोस्फूर्क् । Passive Partic ple स्फूर्णः or स्फूर्जितः । Active Participle स्फूर्जवान् । Noun :—स्फूर्जथुः ॥

क्षि २५५ क्षये । अकर्मकः । अन्तर्भावितण्यर्थस्तु सकर्मकः । क्षयति । चिक्षाय । चिक्षियतुः । चिक्षियुः । चिक्षयिथ–चिक्षेथ । चिक्षियिव । चिक्षियिम । क्षेता ॥

255. √kshi, to waste, to decay. The root is intransitive; it is transitive when it is used in a causative sense.

लट् – क्षयति । लिट् – चिक्षाय । चिक्षियतुः । चिक्षियुः । चिक्षयिथ or चिक्षेथ । चिक्षयथुः । चिक्ष । चिक्षाय or चिक्षय । चिक्षियिव । चिक्षियिम । लुट् – क्षेता । लृट् – क्षेष्यति । लोट् – क्षयतु । लङ् – अक्षयत् । विधिलिङ् – क्षयेत् । In forming the Benedictive the following Sutra i.e, 2298 applies. आशीर्लिङ् – क्षीयात् । लुङ् – अक्षैषीत् । सन् – चिक्षीषति । यङ् – चेक्षीयते यङ् लुक् :—चेक्षयीति । Passive Participle. क्षीणः Active Participle. क्षीणवान् ।

२२९८ । अञ्जत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । ७ । ४ । २५ ॥

अञ्जन्तस्याङ्गस्य दीर्घः स्याद्यादौ प्रत्यये परे न तु ऋत्सार्वधातुकयोः । क्षीयात् । अक्षैषीत् ॥

2298. A long is substituted for the final vowel of the stem before an affix beginning with a य् having an indicatory क् or ङ् when it is not either a Kṛit or a Sârvadhâtuka affix.

Thus क्षीयात् ॥

क्षीज २५६ अव्यक्ते शब्दे । कूजिना सहायं पठितु युक्तः । चिक्षीज ॥

256. √kshija, to make indistinctive noise. This ought to have been read with √kûja I. 240 because the meaning of these two roots is identical.

लट् – क्षीजति । लिट् – चिक्षीज । लुट् – क्षीजिता । णिच् – क्षीजयति । Aorist अचिक्षीजत् । सन् – चिक्षीजिषति । यङ् – चेक्षीज्यते, यङ लुकः – चेक्षीक्ति ॥

लज २५७, लजि २५८ भर्जने ।

257. √laja, 258 √laji, to fry.

लट् – लजति । लिट् – ललाज । लेजतुः । लुट् – लाजिता । आशीर्लिङ् – लज्यात् । लुङ् – अलजीत् or अलाजीत् । णिच् – लाजयति । Aor अलीलजत् । सन् – लिलजिषति । यङ् – लालज्यते । Yaṅ luk लालक्ति ॥

258. √laji, to fry. The root is found in the Tudâdi class also.

लट् – लज्जति । लिट् – ललज्ज । लुट् – लज्जिता । आशीर्लिङ् – लज्ज्यात् । णिच् – लज्जयति । Aor. अललज्जत् । सन् – लिलज्जिषति । यङ् – लालज्ज्यते । Yaṅ luk लालक्ति । Noun लाजः ॥

लाज २५९, लाजि २६० भर्त्सने च ॥

259 √Lâja, 260 √Lâji, to blame, to parch.

लट्–लाजति । लाजति ॥

जज २६१, जजि २६२ युद्धे ॥

261. √Jaja, 262 √Jaji, to fight.

लट् – जजति । जंजति । Noun: जङ्गलं ।

तुज २६३ हिंसायाम् । तोजति । तुतोज ॥

263. √Tuja, to injure.

लट्—तोजति । लिट्–तुतोज । लुट्–तोजिता । णिच् – तोजयति Aorist अतूतुजत् सन्–तुतोजिषति or तुतुजिषति । यङ् – तोतुज्यते । यङलुक् :—तोतोक्ति । Passive Participle तुजितम् । Gerund तोजित्वा or तुजित्वा ॥

तुजि २६४ पालने ।

264. √Tuji, to protect.

लट् – तुञ्जति । लिट् – तुतुञ्ज । लुट् – तुञ्जिता । णिच् – तुञ्जयति Aorist अतुतुञ्जत् । सन् – तुतुञ्जिषति । यङ् – तोतुञ्ज्यते । यङ्लुक् – तोतुङ्क्ति । Imperfect अतोतुन् । Noun तुङ्क ॥

गज २६५, गजि २६६, गृज २६७, गृजि २६८, मुज २६९, मुजि २७० शब्दार्थाः ।

265. √gaja, 266 √gaji, 267 √grija, 268 √grija, 269 √muja 270 √muji, To make noise, sound, roar. √गज means also to be drunk, confused, inebriated.

√265 and 266. लट – गजति । गज्जति । लिट् – जगाज । जगजतुः । Nouns गजः 'elephant' गज्जा tavern.

√267. लट् – गर्जति । लिट् – जगर्ज । लुट् – गर्जिता । णिच् – गर्जयति । Aor अजगर्जत् or अजीगृजत् । सन् – जिगर्जिषति । यङ् – जरीगृज्यते । Yaṅ luk जर्गर्जीति ॥

√268. लट् । गृज्जति । लिट् – जगृज्ज । लुट् – गृज्जिता । सन् – जिगृज्जिषति । यङ् – जरीगृज्यते । Yaṅ luk. जरिगृज्जीति ॥

√269. लट् – मोजति । √270 लट् – मुञ्जति ॥

गज २७० (क) मदने च ॥

270 (a) √gaja, also means to be drunk or confused.

लट् – गजति ॥

वज २७१, व्रज २७२ गतौ । वव्वज–' (२२६७) इति वृद्धिः । अवाजीत् ॥

271. √vaja. 272. √vraja, to go. The two roots are found in the Churâdi also.

√271. लट्—वजति, । लिट्—ववाज, ववजतुः (VI. 4. 126 S. 2263) । लुट्—वजिता । लुङ्—अवजीत् or अवाजीत् । Nouns वाजः । वाज्यम् ॥

√272. लट् – व्रजति । लिट् – वव्राज । लुट् – व्रजिता । The vṛiddhi in the Aorist is compulsory here by 2267 S. लुङ् – अव्राजीत् । Nouns व्रज्या । व्रजः । परिव्राट् ॥

Here end the Parasmaipâdi roots whose final is j.

SUB-SECTION VII.

अथ टवर्गीयान्ताः शाद्यन्ताः अनुदात्तेतः षट् त्रिंशत् ॥

The following 63 roots up to √śâḍ are âtmanepadi, whose final is a lingual.

अट्ट २७३ अतिक्रमहिंसयोः । दोपधोऽयम् । 'तोपधः' इत्येके अट्टते । आनट्टे ॥

273. √aṭṭa, To overpower, to injure. This root has a penultimate ट्ट i.e. it is अट्ट । Some say it has a penultimate त्त i.e. it is अत्त ॥

Note;—The root √aḍṭ, whether the penultimate be ट्ट or त्त makes no difference in ordinary conjugation. It is in the Reduplicated forms that the difference comes out. If it is ट्ट penultimate, then in reduplicating this ट्ट will not be reduplicated because of the prohibition नन्द्रा &c. (VI. 1. 3. S. 2446), but टि, thus we have अट्टिटिषते or आट्टिटत् । If the penultimate be ट then we have aṭiṭṭiṣhate and âṭiṭṭat. If it is त्त then we have अतित्तिषते and आतित्तत् ॥

लट्—अट्टते । लिट्—आनट्टे । लोट्—अट्टताम् । लङ्—आट्टत । विधिलिङ्—अट्टेत । आशीर्लिङ्—अट्टिषीष्ट । लुङ्—अ+अट्टिष्ट । लृङ्—आट्टिष्यत । णिच्—अट्टयति Aor. आटिटत् । But आट्टिटत् if the root is अट्ट । सन्—अटिट्टिषते । अभ्यासटि घति (Purushkâra) अट्टिटिषते । Noun अट्टा ॥

वेषृ २७४ वेषृने । विवेष्टे ॥

274. √ veshṭa, to surround.

लट्—वेष्टते । लिट्—विवेष्टे । लुट्—वेष्टिता । णिच्—वेष्टयति । Aor. अविवेष्टत् or अववेष्टत् (VII. 4. 96). सन्—विवेष्टिषते । यङ्—वेवेष्टाते । Yaṅ luk, वेवेष्टीति or वेवेष्टि । d. वेवेष्टः । Imperfect अववेट् ॥

चेषृ २७५ चेष्टायाम् । अचेष्टिष्ट ॥

275. √ cheshṭa, to try.

लट्—चेष्टते । लिट्—चिचेष्ट । लुट्—चेष्टिता । लुङ्—अचेष्टिष्ट ॥

गोषृ २७६, लोषृ २७७ संघाते । जुगोष्टे । लुलोष्टे ॥

276. √ goshṭa, 277 √ loghṭa to assemble, collect.

लट्—गोष्टते । लोष्टते । लिट्—जुगोष्टे । लुलोष्टे । लुट्—गोष्टिता । लोष्टिता ॥

घट्ट २७८ चलने । जघट्टे ॥

278. √ ghaṭṭa, to shake, stir about. It is Churâdi also.

लट्—घट्टते । लिट्—जघट्टे । लुट्—घट्टिता ॥

स्फुट २७९ विकसने । स्फोटते । पुस्फुटे ॥

279. √ Sphuṭa, To become visible. It is found in the Tudâdi also. It is Parasmaipadi in the sense of viśaraṇa : and it is Churâdi in the sense of bhedana.

लट्—स्फोटते । लिट्—पुस्फुटे । लुट्—स्फोटिता । णिच्—स्फोटयति । Aor अस्फुटत् । सन्—पुस्फुटिषते or पुस्फोटिषते । यङ्—पोस्फुट्यते । Yaṅ luk पोस्फोट्टि । Imperfect अपोस्फोट् । Gerund स्फुटित्वा or स्फोटित्वा ॥

अठि २८० गतौ । अंठते । आनंठे ॥

280. √ aṭhi to go, move.

लट्—अण्ठते । लिट्—आनण्ठे । लुट्—अण्ठिता । णिच्—अण्ठयति । Aor आण्टिटत् । सन्—अण्टिठिषते ॥

वठि २८१ एकचर्यायाम् । वण्ठे ॥

281. √ vaṭhi, To go alone.

लट्—वण्ठते । लिट्—ववण्ठे । लुट्—वण्ठिता । णिच्—वण्ठयति । Aor. अववण्ठत् । सन्—विवण्ठिषते । यङ्—luk वावण्ठीति or वावण्ठि । Imperative वावण्ठि । Imperfect अवावण् ॥

मठि २८२, कठि २८३ शोके । शोक इह आध्यानम् । मण्ठते । कण्ठते ।

282. √ maṭhi, 283 √ kaṭhi, to be anxious. Śoka here means anxiety, regret. लट्—मण्ठते । कण्ठते ॥

मुठि २८४ पालने । मुंठते ॥

284. √ muṭhi, to protect. लट्—मुण्ठते ।

हेठ २८५ विबाधायाम् । विबाधा शाठ्यम् । जिहेठे ॥

285. √ heṭha. To cause pain to. विबाधा here means dishonesty. Some read this root in the Parasmaipada list also.

लट् – हेठते । लिट् – जिहेठे । लुट् – हेठिता ॥ णिच् – हेठयति । Aor. अजीहिठत् or अजिहेठत् ॥

एठ २८६ च । एठांचक्रे ॥

286. √eṭha. It has the same meaning as हेठ । According to Svâmi and Kâśyapa it is always preceded by वि । But Maitreya and others give examples without वि ॥ लट् —एठते । लिट् – एठाञ्चक्रे । लुट् – एठिता । णिच् – एठयति । Aor. मा भवान् एटिठत् । The shortening takes place prior to reduplication. सन् – एटिठियते ॥

हिडि २८७ गत्यनादरयोः । हिण्डते । जिहिण्डे ॥

287. √hiḍi, To go, to disregard, slight लट् – हिण्डते । लिट् – जिहिण्डे लुट् – हिण्डिता । णिच् – Aor. अजिहिण्डत । सन् – जिहिण्डिषते । यङ् —जेहिण्ड्यते । Yaṅ luk जेहिण्डि । Imperfect अजेहिण्ड् ॥

हुडि २८८ संघाते । जुहुण्डे ॥

288. √huḍi, To collect. Kâśyapa says "The Aryas do not read this But the Drâvidas read it." लट्-हुण्डते । लिट्-जुहुण्डे । लुट् —हुण्डिता ॥

कुडि २८९ दाहे । चुकुण्डे ॥

289. √ kuḍi, to burn. लट्-कुण्डते । लिट्-चुकुण्डे । लुट्-कुण्डिता । Nouns कुण्डः । कुण्डी । कुण्डा । कुण्डम् ॥

वडि २९० विभाजने । मडि २९१ च ॥ ववण्डे ॥

290. √ vaḍi, 291 √ maḍi. To share out, distribute, divide. According to Swâmi the root maḍi being made a separate sutra has other meanings also. But Nandi reads these sutras वडि विभाजने and मडि वेष्टने । लट्-वण्डते । मण्डते । लिट्-वव्रण्डे । ममण्डे । लुट्-वण्डिता । मण्डिता । Noun मण्डूकः ॥

भडि २९२ परिभाषणे । परिहासः सनिन्दोपालम्भश्च परिभाषणम् । बभण्डे ॥

292. √bhaḍi. Deva says परिहासे । Swâmî and others say that paribhâshaṇa means to proclaim, shout. According to Amarakosha, ridiculing one with censure is paribhâshaṇa. लट् – भण्डते । लिट् – बभण्डे । Noun भण्डिलः 'ambassador'.

पिडि २९३ संघाते । पिपिण्डे ॥

293. √piḍi. to collect. लट्-पिण्डते । लिट्-पिपिण्डे । Noun पिण्डिलः 'a boy.

मुडि २९४ मार्जने । मार्जनं शुद्धिर्न्यग्भावश्च । मुण्डते ॥

294. √muḍi to rub over, to cleanse; to sink. लट् – मुण्डते ।

तुडि २९५ तोडने । तोडनं दारणं हिंसनं च । तुण्डते ॥

295. √ tuḍi. To brea, to kill. Toḍana means 'to split,' 'to injure लट् – तुण्डते । Nouns तुण्डः । तुण्डिलः । तुण्डभः ॥

हुडि २९६ वरणे । वरणं स्वीकारः । 'हरणे' इत्येके । जुहुण्डते ॥

296. √ huḍi, to choose. Varaṇa means selection. Maitreya says it means haraṇa also, *i. e.*, seizing. Another reading is √ Bhuḍi, bharaṇe 'to support'. लट् – जुहुण्डते । लिट् जुहुण्डे ॥

स्फुडि २९७ विकसने । चडि २९८ कोपे । चण्डते ॥

297. √sphuḍi to open, expand. This root is not in the Siddhânta

298 √chaḍi, to grow angry.

लट् – चण्डते । Nouns चण्ड : । चण्डालः । चण्डी ॥

शडि २९९ रुजायां संघाते च । शण्डते ॥

299. √śaḍi to wound and to collect.

लट् – शण्डते । Nouns शण्डः । शण्डिलः ॥

तडि ३०० ताडने । तण्डते ॥

300. √taḍi to strike, to thresh.

लट् – तण्डते । Nouns तण्डः । वितण्डा । तण्डुलः ॥

पडि ३०१ । गतौ । पण्डते ॥

301. √paḍi, to go, move.

लट – पण्डते । Nouns पण्डितः । पण्डः । पण्डारः ॥

कडि ३०२ मदे । कण्डते ॥

302 √Kaḍi, to be intoxicated. लट् – कण्डते ॥

खडि ३०३ मन्थे ।

303. √khaḍi, to churn. लट् – खंडते । Noun खण्डः ॥

हेडृ ३०४, हेडृ ३०५ अनादरे । जिहेडे । जुहोडे ॥

304. √heḍ ı, 305 √hoḍri. To disregard. Heḍ i in the sense of veṣhṭhana is ghaṭâdi. Hoḍri 'to go' is Parasmaipadi.

Pre. – हेण्डते । होण्डते । Per. – जिहेडे । जुहोडे । I Fut. – हेडिता । Caus – हेडयति Aor. अजिहेडत् । Des. – जिहेडिषते । Iuten । जेहेड्यते । Yan luk जेहेड्डि । Noun होड ॥

बाडृ ३०६ आप्लाव्ये । बडादिः । आप्लाव्यमाप्लवः । बाडते ॥

306. √bâḍri, to dive, emerge, to bathe. The root begins with ब b. Some read it with व v. âplavya has the same meaning as âplâva i.e. bathing.

Pre. – बाडते ॥

द्राडृ ३०७, ध्राडृ ३०८ विशरणे । द्राडते । ध्राडते ॥

307. √drâḍri, 308 √dhrâḍri, to cut, to divide.

Pre. – द्राडते । ध्राडते ॥

शाडृ ३०९ श्लाघायाम् ।

309. √śâḍri, to applaud, praise, boast. According to Kâśyapa the root is शाल, the ल and ड being interchangeable letters.

Pre. – शाडते । Nouns शाला 'saloon,' शालीनः 'modest.'

Here end the Atmanepadi roots whose final is a lingual.

SUBSECTION VIII.

अथ शाटवर्णान्तसमाप्तेः परस्मैपदिनः ॥

Now all the lingual ending roots are Parasmaipadis.

शौटृ ३१० गर्वे । शौटति । शुशौट ॥

310. √śouṭri. To be proud or haughty.

Pre. – शौटति । Per. – शुशौट । I Fut. – शौटिता । II Fut. – शौटिष्यति· Impera. – शौटतु । Imper. – अशौटत् । Pot. – शौटेत् । Bene. – शौट्यात् । Aor. अशौ

टीत् । Con. अशोटिष्यत् । Caus. – शोटयति । Aor. अशुशोटत् । Desi. – शुशोटिषति । Int शोशोट्यते । Yan luk शोशोट्टि । The reduplicate is first shortened and then guṇated Noun शोटोरः ॥

यौटृ ३११ बन्धे । योटति ॥

311. √Youṭri 'to join together.' Pre. – योटति ॥

म्लेटृ ३१२, म्रेडृ ३१३, मेटृ ३१४, उन्मादे । द्वितीयो डान्तः । टान्तमध्ये पाठस्त्वर्थसाम्याच्चार्थातिदेशात् । म्लेटति । म्रेडति ॥

312. √Mleṭri, 313. √Mreḍri 314. √Meṭri 'to be mad. The second root म्रेड ends in ड, its being read here along with roots ending in ट, is because it has the same meaning as म्लेट्. Just as नाथ was read with नाध ॥ This root meṭri is not given in the Siddhânta.

Pre. – म्लेटति । म्रेडति ॥

कटे ३१५ वर्षावरणयोः ।

'चटे' ३१६ इत्येके । चकाट । सिचि 'अतो हलादेर्लघोः' (२२८४) वृद्धौ प्राप्तायाम् ॥

315. √kaṭe, 316 √chaṭe, 'to rain,' 'to screen,' 'to cover.'

Pre. – कटति । चटति । Perf – चकाट । चचाट । Aor अकटीत् । अचटीत् ॥ *Nouns:* – कटः । निकटः । कटिरम् 'leather' । कटुः 'bitter.' चाटुः flatterer. चटुः चटुलः । चटकः ॥ The two roots are marked with an indicatory ए and therefore in forming their aorist, the following Sûtra S. 2299 applies in supersession of S 2284.

२२९९ । ह्रस्वान्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् । ७ । २ । ५ ॥

ह्रस्वान्तस्य क्षणादेर्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्न स्यादिडादौ सिचि । अकटीत् ॥

2299. The Vriddhi of the vowel of the following stems does not take place before the इट् augmented s-Aorist in the Parasmaipada ; namely—the stems ending in ह्, म् or य्, the roots क्षण्, श्वस् and जाग्, a stem formed with णि, the root श्वि, and the roots having an indicatory ए in the Dhâtupâṭha.

Note:—Thus ग्रह्, 'to catch' अग्रहीत्, स्वम्, 'to sound' अस्वमीत् । दुवम्, 'to vomit' अवमीत् । व्यय, 'to expend' अव्ययीत् । क्षण 'to hurt' अक्षणीत् । श्वस् 'to breathe अश्वसीत् । जाग् 'to be awake' अजागरीत् । णि, ऊन (chunâdi) 'to lose' ऊनयीत् । प्रेष् 'to send' प्रैषयीत् ॥ श्वि, अश्वयीत् । यतिताम्, रगे 'to cover' अरगीत्, कखे, अकखीत् ॥

Therefore there is no Vriddhi. Thus we have अकटीत् and अचटीत् ॥

अट ३१७, पट ३१८ गतौ । आट । आटतुः । आटुः । पपाट । पेटतुः । पेटुः ॥

317, √Aṭa 318 √paṭa 'to go, to wander, to roam.'

Pre. – अटति । Per. – आट । आटतुः । 3. P. आटुः । 1 Fut. – अटिता । II Fut. – अटिष्यति । Impera. – अटतु । Imper. – आटत् – Pot. – अटेत् । Bene. – अट्यात् । Aor. मा भवान् अटीत् । Pre पटति । Per. – पपाट । पेटतुः । पेटुः । Aor·

अपटीत् or अपाटीत् । Caus. पाटयति । Aorist अपीपटत् । Desi. – पिपटिषति । Intens पापट्यते । Yaṅ luk पापटीति or पापट्टि । *Nouns* : – पटुः । पटोः । पाटलम् ॥

रट ३१९ परिभाषणे । रराट ॥

319. √raṭa, 'to shout, scream, yell, to call out, proclaim, to applaud.'

Pre. – रटति । Per. – रराट । *Nouns:* – परिराटकः (III. 2. 142 S. 3122). परिराट्टो with the affix ष्विनुण् of III. 2. 142.

लट ३२० बाल्ये । ललाट ॥

320. √Laṭa 'to act like a child, to prattle,'

Pre. – लटति । Per. – ललाट । *Nouns* लट्वा । लाटः ॥

शठ ३२१ रूजाविशरणा गत्यवसादने । शशाट ॥

321. √Śaṭa, 'to grow sick,' 'to divide or separate, 'to go,' 'to be weary or dejected.'

Pre. – शटति । Perf. – शशाट । *Nouns* शाटकः । शाटी ।

वट ३२२ वेष्टने । ववाट । ववटतुः । ववटुः । ववटिथ ॥

322. √Vaṭa, To surround.

Pre.— वटति । Per. – ववाट । ववटतुः । 3 P. ववटुः । ववटिथ । I Fut. – वटिता । II Fut – वटिष्यति । Sub. – वाटिषत् । वटाति । Impera. – वटतु । Imper – अवटत् । Pot. – वटेत् । Bene – वट्यात् । Aor – अवाटीत् । अवटीत् । Cond. – अवटिष्यत् । Pass – वट्यते । Caus. – वाटयति । Desi. – विवटिषति । Inten – विवट्यते ॥

Pre. Part. Parasmai – वटन् । Per. Part. Parasmai – ववटवान् । Past Part. Pass. वटितः । Past Part. Act. – वटितवान् । Fut. Part. – वटिष्यन् । Ger. – वटित्वा । Infinitive. वटितुम् । Adj. वाट्य । In the Perfect there is no ट or elision of reduplicate because the root begins with व and so VI. 4. 126 S. 2263 applies. Noun : वटिभः (V. 2. 139 s. 1945) वटकः with the affix कन् । From which we get वटकिन् by इन् under V. 2. 82. S 1882 (vârt)

किट ३२३, खिट ३२४ त्रासे । केटति । खेटति ॥

323. √kṭa, 324 √khiṭa, to fear, to frighten. Note:—trâse here means to cause fear.

Pre. – केटति खेटति Per – चिकेट चिखेट । Fut. केटिता खेटिता । Fut. – केटिष्यति, खेटिष्यति । Impera – केटतु खेटतु । Impor – अकेटत् । अखेटत् । Pot – केटेत् खेटेत् । Bene – किट्यात् खिट्यात् Aor. – अकेटीत् अखेटीत् । Condi. – अकेटिष्यत्, अखेटिष्यत् । Pass – किट्यते खिट्यते । Caus. – केटयति खेटयति । Desi. – चिकेटिषति and चिखेटिषति or चिकिटिषति and चिखिटिषति । Inten चे किट्यते चे खिट्यते । Pre Par Parasmai केटन् खेटन् । Per Part Parasmai चिकिटवान् चिखिटवान् । Past Part Pass किटतः । खिटितः । Past Part Act किटितवान् खिटितवान् । Fut Part केटिष्यन् खेटिष्यन् । Ger केटित्वा किटित्वा खेटित्वा । Infini केटितुम् खेटितुम् Adj केटितव्य : खेटितव्यः । Adj केटनीयः खेटनीयः । केट्यः ॥ Noun ; खेटः by घञ् affix. The √ किट occurs further on as No 341 but the meaning is different.

शिठ ३२५, षिट ३२६ अनादरे । शेटति । शिशेट । सेटति । सिषेट ॥

325. śṭa. 326. √ shiṭâ To slight, despise, disregard.

Pre. शेटति, सेटति । Per. शिशेट, सिषेट । I Fut. शेटिता, सेटिता । Aor. अशैटीत्, असेटीत् । Caus. शेटयति, सेटयति । Aorist असीषिटत् । Desi शिशेटिषति । सिसेटिषति । The स is not changed to ष because of the restriction of VIII. 3. 61, S. 2627. Inten शेशिट्यते । सेसिट्यते ॥

जट ३२७, झट ३२८ संघाते ।

327. √ Jaṭa, 328 √ Jhaṭa, to clot, become twisted or matted together as hair

Pre. जटति, झटति । Per. 3. S. जजाट, जझाट 3. D. जेटतुः, जझटतुः । I Fut. जटिता. झटिता । Aor. अजाटीत् अझटीत् । अजाटीत्, अझटीत् । Caus. जाटयति । Desi. जिजटिषति । Nouns :—जटा, जटाः, जटिलः ॥

भट ३२९ भृतौ ।

329 √ Bhaṭa, to nourish, to hire, to receive wages. This root is also found in the Ghaṭâdi list in the sense of 'to proclaim'.

Pre. भटति । Per. बभाट । I Fut. भटिता । Aor. अभाटीत्, अभटीत् । Caus. भाटयति । Desi बिभटिषति ॥

तट ३३० उच्छ्राये ।

330. √ Taṭa, to groan, to rise or be raised.

Pre. तटति । Per. तताट । I Fut. तटिता । Aor. अताटीत्, अतटीत् । Nouns :—तटी । तटिनी ॥

खट ३३१ काङ्क्षायाम् ।

331 √ Khaṭa, to desire, wish,

Pre. खटति । Per. चखाट । I. Fut. खटिता । Aor. अखाटीत् or अखटीत् । Caus. खाटयति । Desi. चिखटिषति । Inten. चेखट्यते । Noun : खट्वा ॥

णट (नट) ३३२ नृतौ ।

332. √ Naṭa, to act on the stage. This root begins with ण so that we have प्रणटति । There is another root नट् taught with न as नाटि । That belongs to the Churâdi class.

Per. नटति । Per. ननाट । I Fut. नटिता । Aorist अनाटीत् अनटीत् । Caus. नाटयति or नटयति । Desi. निनटिषति । Inten. नानट्यते । Nouns : नटी, नाटकं ॥

पिट ३३३ शब्दसंघातयोः ।

333. √ P ṭa, 1. to sound, 2. to heap or collect together.

Pre. पेटति । Per. पिपेट । I Fut. पेटिता । Aorist अपेटीत् । Caus. पेटयति । Aorist अपीपिटत् । Desi. पिपेटिषति or पिपिटिषति । Inten. पेपिट्यते । Nouns, पिटक, पिटाक । Gerund : पिटित्वा or पेटित्वा ॥

हट ३३४ दीप्तौ ।

334. √ Haṭa, to shine, be bright.

Pre. हटति । Per. जहाट । I Fut. हटिता । Aorist अहटीत् or अहाटीत् । Caus हाटयति । Desi जिहटिषति । Inten. जाहट्यते । Noun हाटकं 'gold.'

षट ३३५ अवयवे ।

335. √ Shaṭa, to form a part.

Pre. अटति। Perf. ससाट। सेटतुः। I Fut. अटिता। Aorist अस्राटीत्, अस्राटत्। Caus. साटयति। Aorist असीषटत्। Desi सिसटिषति (The स is not changed to ष because of VIII. 3. 61 S. 2627) Inten. सासट्यते। Noun: सटा॥

लुट ३३६ (लड, लल) विले टने। डान्तोऽयम्' इत्येके॥

336. √Luṭa, to suffer pain. Some say this root ends in ड। Others make it end in ल, as in Mâgha लोलद् भुजाकारबृहन्नरङ्गम्। This is found in the Divâdi class also.

Pre लोटति। Perf. लुलोट। I Fut. लोटिता। Aorist अलोटीत्। Caus. लोटयति। Aorist अलूलुटत् or अलुलोटत्। Desi. लुलोटिषति or लुलुटिषति। Inten. लोलुट्यते। Past. Part. Pass. लुटितः। Past Part. Act. लुटितवान्। Ger. लोटित्वा or लुटित्वा॥

चिट ३३७ परप्रेष्ये।

337 √Chiṭa, to send forth or out.

Pre. चेटति। Per. चिचेट। चिचिटतुः। चिचिटुः। I Fut. चेटिता। Aorist अचेटीत्। अचेटिष्टाम् अचेटिषुः। Caus. चेटयति। Desi. चिचेटयति or चिचेटिषति Inten. चेचिट्यते। यङ्लुक्, चेचिटीति or चेचेट्टि। Gerund चेटित्वा or चिटित्वा। Noun चेटा॥

चिट ३३८ शब्दे।

338. √Viṭa to sound.

Pre वेटति। Per. विवेट, विविटतुः, विविटुः। I Fut. वेटिता। Aor. अवेटीत्। Caus. वेटयति। Desi. विवेटिषति or विविटिषति। Inten. वेविट्यते। यङ्लुक्, वेविटीति, वेवेट्टि। Gerund वेटित्वा or विटित्वा। Nouns: विटः, विटप॥

चिट (छिट) ३३९ आक्रोशे। बशादिः। छि इत्येके॥

339. √Biṭa (to swear,) to curse, (to shout, exclaim, to addres harshly,) Pre. बेटति, छेटति। Per. बिबेट, छिछेट, बिबिटतु छिछिटतुः। बिबिटुः छिछिटुः, I Fut. बेटिता। Aor.-अबेटात्, अछेटात्। Caus. बेटयतु, छेटयतु। Desi. बिबेटिषति। छेटिषति, बिबिटिषति। Inten. बेबिट्यते, जेछिट्यते, यङ्लुक्, बेबिटीति, बेबेट्टि॥

इट ३४० किट ३४१, कटी ३४२ गतौ। एटति। केटति। कटी। इकारः 'स्वरितो निष्ठायाम्' (३०३९) इतीण्निबंधार्थः। केचित्तु इदितं मत्वा नुमि कृते कंटतीत्यादि वदन्ति। अन्ते च 'इ' 'ई' इति प्रश्लिष्य। अयति। याय। ईयतुः। ईयुः। इयथिथ-इयेथ। दयाय-दयय। दीर्घस्य तु 'इजादेश्च-' इत्यामि अयांचकारेत्यादि उदाहरन्ति॥

340. √Iṭa, 341 √Kiṭa, 342 √Kaṭī,, to go. The indicatory long ई in कटी shows that the Sûtra VII. 2. 14. S. 3039 applies, and so no इट् augment is added in the Nishṭhâ. Some take this root as ending in short इ, therefore they insert a nasal, and conjugate it as कण्टति। They analyse कटी as made up of three roots namely कट, इ and ई। The root इ is thus conjugated; अयति, इयाय &c. The long ई is imilarly conjugated, except that in the Perfect it forms अयांचकार &c. (II. 1.36. S. 2237).

Pre. एटति Per इयेट, ईटतुः, ईटुः- इयेटिथ। I Fut. एटिता। Aor. ऐटीत्। Caus. एटयति। Aor. इटिटत् as माघवानिटिटत्। Desi, एटिटिषति॥

341. √Kiṭa, Pre. केटति । Per. चिकेट । I Fut. केटिता । Aor. अकीटीत् । Caus केटयति । Desi. चिकेटिषति । Inten. केकिट्यते । Yaṅ luk केकिटीति or केकेट्टि । Ger. क्रिटित्वा or कैटित्वा Noun : क्रिटिः ॥

342. √Kuṭi, Pre. कुटति । Per. चकुण्ट । I Fut. कुण्टिता । Aor. अकुण्टीत् or अकुटीत् । Caus. कुटयति । Desi. चिकुटिषति । Inten. कोकुट्यते Yaṅ luk कोकुटीति or कोकुट्टि । Noun कुण्टः ॥

342. B. √ Kati, Pre. कटति । Ger. कटित्वा or कट्ट्वा । Part. कट्टवान् ॥

कृ ३४२ क । गतौ ।

342. A √i, to go.

Pre. अयति । Per. इयाय, ईयतुः, ईयुः, इयविथ or इयेथ (VII. 2. 63. S. 2296) ईयथुः, ईय, इयाय or इयय ईयिव, ईयिम । I Fut. एता । II Fut. एष्यति । Impera. अयतु । Imper. आयत् । Pote. अयेत् । Bene. ईयात् (VII. 4. 25. S. 2298.) Aor. ऐषीत् (अ+एषीत्) ऐष्टाम्, ऐषुः, ऐषीः, ऐष्टम्, ऐष्ट, ऐषम्, ऐष्व, ऐष्म । Co. ऐष्यत् । Pass. ईयते Caus. आययति । Aor. अ+अयिषत् । Desi. ईयिषति (VI. 4. 16. S. 2614) Past Part. इतः, इतवान् ॥

हेठ ३४३ विबाधायाम् ।

343. √Heṭha, to be wicked ; (to vex ; to trouble ; to strike ; to be born ; to purify; to cause prosperity)

Pre. हेठति । It is not given here in the Siddhânta. See No. 285.

मडि ३४४ भूषायाम् ।

344. √ Maḍi. to adorn, to decorate.

Pre. मण्डति । Per. ममण्ड, मम्मण्डतुः, मम्मण्डुः । I Fut. मण्डिता । Aor. अमण्डीत् । अमण्डिष्टाम् । अमण्डिषुः । Caus. मण्डयति । Aor. अममण्डत् । Desi. मिमण्डिषति । Inten. मामण्ड्यते । यङलुक् । मामण्डीति or मामण्डि । Noun : मण्डनः ॥

कुटि (कुडि) ३४५ वैकल्ये । कुंडति । कुंडत इति तु दाहे गतम् ॥

345. √ Kuṭi, (kaḍi), to agitate, to mutilate. When it means 'to burn' it is âtmanepadi already mentioned ; see root 239

Pre. कुंडति । Per. चुकुण्ड । I Fut. कुंडिता । Aorist अकुंडीत्, अकुंडिष्टाम् । Caus. कुंडयति । Desi. चुकुंडिषति । Inten. चे कुण्ड्यते । चोकुंडीति । or चोकुंड्टि ॥

मुट (मुड, मुडि,पुड, पुडि) ३४६ प्रमर्दने ।

346. √ Muṭa, to crush ; break ; grind; powder ; to kill. Dhanapâla gives it as मुड, Sâkaṭâyanâ reads it as पुड ; Kshîraswâmi reads them as मुडि । पुडि ॥

Pre. मोटति । Per. मुमोट । I Fut. मोटिता । Desi. मुमुटिषति or मुमोटिषति । Ger. मुटित्वा or मोटित्वा (I. 2. 26. S. 2617).

चुडि (चुट or चुठि) ३४७ अल्पीभावे ।

347. √Chuḍi, (to cut off ; to divide) ; to become small ; to be diminished ; Durga reads it as चुट, our author as चुड ॥

Pre.–चुंटति or चुण्ठति ॥

मुडि ३४८ खण्डने । मुंडति । 'पुडि च' इत्येके । पुंडति ॥

348. √ Muḍi, (also puḍi and śuḍi) to shave ; to shear, to crush; to sink. Maitreya says 'Some say the root is पुड ' In some Dhâtuko-has it is given as पुडि खण्डनमर्दनयोः । Pre. मुंडति, पुंडति । Nouns : मुण्डः, पुण्डः, पुण्ड्रीकं ॥

रुटि ३४९, लुटि ३५० स्तेये । रुटति। लुंटा। । 'रुठि, लुठि' इत्येके । 'वंडि लुडि' इत्यपरे ॥

349. √ Ruṭi, 350. √ Luṭi, to rob, to steal. Śâkaṭâyana reads these as ending in ड ॥ According to Kshiraswâmi these are रुडि and लुठि ॥

Pre. रुंटति ; लुंटति । Per. रुरुंट, लुलुण्ट । I Fut. रुंटिता लुंटिता । Aorist अरुण्टीत् , । अलुण्टीत् । Caus. रुंटयति, लुण्टयति । Desi. रुरुटयति । लुलुंठयति । Inten. रोलुंटाते रोरुण्ट्यते । यङ् लुक्. रोरुण्टीति or रोरुण्टि । Nouns : रुण्टकः । लुण्टकः ॥

वटि ३५१ विभाजने ।

351. √ Vaṭi, to divide; to share. This is not found here in the Siddhânta. Pre. वंटति ॥

स्फुटिर ३५२ विशरणे । दरित् वाऽड्वा । अस्फुटत् – अस्फोटीत् । स्फुटि इत्यपि केचित् । दृदित्त्वान्नुम् । स्फुण्टति ॥

352. √ Sphuṭir, to burst or split open; to break forth.

Pre स्फोटति or स्फुण्टति स्फोटति । Per. पुस्फोठ (ट) । I Fut. स्फोटि(ठि)ता । Aorist अस्फुटत् or अस्फोटीत् । Desi. पुस्फुठि (टि) षति or पुस्फोठि (टि) षति । Ger, स्फुटित्वा or स्फोटित्वा । As this root has an indicatory इर्, the Aorist is formed optionally by adding अङ् (III. 1. 57). Thus अस्फुटत् or अस्फोटीत् । Some read the root as स्फुटि and therefore it takes the नुम् augment. As स्फुण्टति । Mâdhava gives it as स्फुटिर । Chandra reads स्फुट । Its Aorist is not formed in अङ् । Kshiraswâmî and Kâśyapa give three roots स्फट, स्फुठि and स्फुटिर् ॥

पठ ३५३ व्यक्तायां वाचि । पेठतुः । पेठिथ । अपठीत्--अपाठीत् ॥

353 √ Paṭha, to read or repeat aloud, recite ; to study ;

Pre. पठति । Per. पपाठ, पेठतुः, पेठुः, पेठिथ । I Fut. पठिता । Aorist. अपठीत् or अपाठीत् । अपाठिष्टाम् । Caus. पाठयति । Desi. पिपठिषति । Inten. पापठ्यते । पनीपठ्यते । पापठीति or पापट्टि ॥

वठ ३५४ स्थौल्ये । ववठतुः । ववठिथ ॥

354. √ Vaṭha, to be strong or powerful ; to be fat. When it means ekacharyâ, it is âtmanepadi. See No. 281. That root is वण्ठ ॥

Pre. वठति । Per. ववाठ, ववठतुः, ववठुः, ववठिथ । I Fut. वठिता । Aorist अवाठीत् अवठीत् । Caus. वाठयति । Desi. विवठिषति । Inten वावठ्यते । वनीवठ्यते, वावठीति or वावट्टि ।

मठ ३५५ मदनिवासयोः ।

355. √ Maṭha. to be intoxicated ; to dwell ; (to go).

Pre. मठति । Per. ममाठ, मेठतुः, मेठुः, मेठिथ । I Fut. मठिता । Aor. अमाठीत् or अमठीत् । Caus. माठयति । Desi. मिमठिषति । Inten. मामठ्यते ॥

कठ ३५६ कृच्छ्रजीवने ।

356. √ Kaṭha, to live in distress.

Pre. कठति । Per. चकाठ, चकठतुः, चकठुः । I Fut. कठिता । Aorist अकाठीत्, अकठीत् । Caus. काठयति । Desi. चिकठिषति । Inten. चाकठ्यते । यङ्लुक्, चाकठीति, चाकट्टि । Noun कठः, कठिनम्, कठोरं ॥

रट ३५७ परिभाषणे । रठ इत्येके ॥

357 √ Raṭ a, to speak. Some give it as √ raṭha.

Pre. रटति । Per. ररास रेटतुः, रेटुः, रेटिथ । I Fut. रेटिता । Aorist अरारटीत्, अरटीत् । Caus. राटयति । Desi. रिरिटिषति । Inten. रारट्यते । Yaṅ luk रारटीति । रारट्टि ।

हठ ३५८ प्लुतिप्रतिघातस्वयोः । बलात्कारे इत्येके । हठति । जहाठ ॥

358. √ Haṭha to leap ; to be wicked ; to oppress ; to bind to a post.

Pre. हठति । Per. जहाठ, जहठतुः, जहठुः । I Fut. हठिता । Aorist. अहाठीत् अहठीत् । Caus. हाठयति । Desi. जिहठिषति । Inten. जाहठ्यते । यङ्लुक्. जाहठीति or जाहर्ट्टि ॥ Some say it means to oppress.

रुठ ३५९. लुठ ६६०, उठ ३६१, उपघाते । ओठति । ऊठ इत्येके । ऊठति । ऊठांचक्रार ॥

359. √ Ruṭha, 360 √ Luṭha, 361. √ Uṭha. To strike. Some read ऊठ with a long ऊ and conjugate it as ऊठति &c.

Pre. रोठति । Per. ररोठ । I Fut. रोठिता । Aorist अरोठीत् । Caus. रोठयति । Desi. ररोठिषति । Inten रोरुठ्यते । Yaṅ luk, रोरुठीति or रोरोट्टि ॥

360. √ Luṭha, this root is found in the Tudádi also.

Pre. लोठति । Per लुलोठ । I Fut. लोठिता । Aorist अलोठीत् ॥

361 √ Uṭha. Pre. ओठति । Per. उवोठ, ऊठतुः । I Fut. ओठिता । Aorist औठीत् । Caus. ओठयति । Desi. ओठिठिषति ॥

361.A √ ऊṭha. Pre. ऊठति । Per. ऊठां चकार । I Fut. ऊठिता । Aorist ऊठयति । Caus. ऊठयति Desi. ऊठिठिषति ॥

पिठ ३६२ हिंसासंक्लेशनयोः ।

362. √ Piṭha, to hurt; to feel pain.

Pre. पेठति । Per. पिपेठ, पिपिठतुः । I Fut. पेठिता । Aorist अपेठीत्, अपेठिष्टाम् । Caus. पेठयति । Desi. पिपेठिषति । Inten. पेपिठ्यते । यङ्लुक्. पेपिठीति, पेपेट्टि । *Noun* पोठम with घञ् । The lengthening is by VI. 3. 137, S. 3539.

साठ ३६३ कैतवे च ।

363. √ Sâṭha, to cheat, and also 'to hurt,' 'to feel pain.'

Pre. शठति । Per. शशाठ, शेठतुः, शेठुः । I Fut. शठिता । Aorist. अशाठीत्, अशठीत् । Caus. शाठयति । Desi शिशठिषति । Inten. शाशठ्यते । यङ्लुक्, शाशठीति शाशर्ट्टि ॥

शुठ ३६४ प्रतिघाते । शोठति । शुठि पति स्वामी । शुण्ठति ॥

364. √ Suṭha, to be impeded or hindered.

Pre. शोठति, शुंठति । Per. शुशोठ । शुशुनठ । I Fut. शोठिता, शुनठिता । Aorist अशोठीत्, अशुनठीत् । Caus. शोठयति शुनठयति । Desi. शुशोठिषति, शुशुण्ठिषति । Inten.—शोशुठ्यते, शोशुण्ठ्यते ॥

कुटि ३६५ च । कुण्ठति ॥

365 √ Kuṭhi, to be blunted or dulled, to loosen.

Pre. कुण्ठति । Per. चुकुण्ठ । चुकुण्ठतुः । I Fut. कुण्ठिता । Aorist अकुण्ठीत् । Caus. कुण्ठयति । Desi. चोकुण्ठिषति । Inten. चुकुण्ठ्यते । यङ्लुक्, चोकुण्ठीति । चोकुण्ट्टि । Noun कुण्ठः ॥

लुटि ३६६ आलस्ये प्रतिघाते च ।

366. √ Luṭhi, to be lazy ; to strike. Pre. लुंठति ॥

शुठि ३६७ शोषणे ।

367. √ Śuṭhi, to become dry. Pre. शुण्ठति । Nouns शुण्ठ । शुण्ठी ॥

लुठि ३६८, लुठि ३६९, गतौ ।

368. √ Ruṭhi, 369. √ Laṭhi, to go.

Pre. लुंठति ; लुण्ठति । Per लुलुण्ठ । लुलुण्ठ । I Fut. लुण्ठिता, लुण्ठिता । Aorist. अलुण्ठीत्, अलुण्ठीत् । Caus. लुण्ठयति, लुण्ठयति । Desi. लुलुण्ठिषति, लुलुण्ठिषति । Inten. लोलुण्ठ्यते, लोलुण्ठ्यते । यङ्लुक् । लोलुण्ठीति, लोलुण्ठीति ॥

चुडड ३७० भावकरणे । भावकरणमभिप्रायसूचनम् । चुडुति । चुचुडु ॥

370. √ Chuḍḍa, to dally ; to sport, to hint one's meaning. Bhâva karaṇa means 'to express or hint one's meaning.'

Pre. चुडुति, । Per. चुचुडु । I Fut. चुडिता । Aorist अचुडीत् । Caus. चुडयति । The aorist will be अचुचुडत् । Desi. चुचुडिषति । Inten. चोचुड्यते । यङ्लुक् । चोचुडीति । चोचुडिति । The Imperfect will be अचोचुत् । The root has ड as penultimate, which appears now as न, when the final is elided by VIII. 2. 23 S. 54.

अडड ३७१ अभियोगे । अडुति । आनडु ॥

371. √ Aḍḍa, to join ; to attack ; to argue, to apply closely, to be devoted.

Pre. अडुति । Per. आनडु. आनडतुः, आनडुः । I Fut. अडिता Aorist आडीत् । Caus. अडयति । Aorist आडिडत् । Dest. अडिडिषति (the ड is not reduplicated because of VI. 1. 3. S. 2446).

कडड ३७२ कार्कश्ये । कडुति । चुडादयस्त्रयो डोपधाः । तेन क्विपि । चुत् । अत् । कत् इत्यादि ॥

372. √ Kaḍḍa, to be harsh or severe ; to be hard or rough.

Pre. कडुति । Per. चकडु । I Fut. कडिता । Aorist. अकडीत् । Caus. कडयति । Desi. चिकडिषति । Inten. चाकडयते । यङ्लुक् । चाकडीति or चाकडि । अचीकत् ॥

Noun :—कत्तत्वम् compound of कत् + तत्वम् ॥ The three roots चुडड, अडड and कडड have a ड as penultimate. Therefore with the affix क्विप् the forms would be चुत्, अत् and कत् respectively.

क्रीडृ ३७३ विहारे । चिक्रीड ॥

373. √ Krīḍṛi, to play ; to amuse oneself.

Pre. क्रीडति । Per. चिक्रीड, चिक्रीडतुः । I Fut. क्रीडिता । Aorist. अक्रीडीत् । Caus. क्रीडयति । Desi. चिक्रीडिषति । Inten. चेक्रीड्यते । यङ्लुक् । चेक्रीडीति । चेक्रीडि । Aorist अचेक्रीट् ॥

तुडृ (तूडृ) ३७४ तोडने । तोडति । तुतोड । तूडृ इत्येके ॥

374. √ Tuḍṛi, to split, to push ; to injure.

Pre. तोडति, तूडति । Per तुतोड or तुतूड । I Fut. तोडिता, तूडिता । Aorist अतोडीत्, अतूडीत् । Caus. तोडयति, तूडयति । Desi. तुतोडिषति, तुतूडिषति । Inten. तोतुड्यते, तोतूड्यते । यङ्लुक् । तोतुडीति or तोतोडि ॥

हुड ३७५, (हूडृ) होड ३७६ गतौ । हुड्यात्—हूड्यात्—होड्यात् ॥

375 √ Huḍṛi, 375. A. √ Huḍṛi, 376. √ Hoḍṛi, to go.

Pre. तुडति । Per. तुतुड । I Fut. तोडिता । Bene. तुड्यात् । Aorist. अतुडीत् Caus. तोडयति । Aorist अतुतुडत् । Desi. तुतुडिषति । Inten. तोतुड्यते । Yan luk तोतुडीति or तोतुटीति ॥

376A. √ Hudri. Pre. हौडति । Per. जुहौड । I Fut. होडिता । Bene. हुड्यात् । Aorist अहौडीत् । Caus. होडयति । Aorist अजुहौडत् ॥

376. √ Hodri. Pre. हौडति । Bene हे ड्यात् ॥

376.A. √ Haudri. 376.B √ Kadri. These are not in the Siddhânta.

रौड्डृ (रोडृ) ३७७ अनादरे ।

377. √ Raudri, to despise. Pre. रौडति, रोडति ॥

रे डृ ३७८, लोडृ ३७९ उन्मादे ।

378 √ Redri, 379. √ Lodri, to be foolish or mad. Pre. रेडति ; लोडति ॥

अड ३८० उद्यमे । अडति । आड । आडतुः । आडुः ॥

380. √ Ada, to try ; to exert.

Pre. अडति । Per. आड आडतुः, आडुः । I Fut. अडिता । Aorist. आडीत्, आडिष्टाम, आडिषुः । Caus. आडयति । Desi. अदिडिषति ॥

Noun अडः 'the sting or tail of a scorpion.' Hence 'sharp.' व्यडः 'specially sharp' The son of Vyada is व्याडिः ॥

लड ३८१ विलासे । लडति । डलयोर्लरयोश्चैकत्वस्मरणाल्ललतीति स्वाम्याद्यः ॥

381. √ Lada, to dally ; to sport ; to play. This is Ghatâdi also.

Pre. लडति । Per. ललाड । I Fut लडिता । Aorist. अलाडीत्, अलडीत् । Caus. लाडयति । Desi लिलडिषति । Inten लालड्यते । यङलुक् - लालडीति । लालट्टि ॥

According to Kshirasvâmi and others, the ड and ल being interchangeable and so also ल and र we have the from ललति &c also.

लल ३८२ ईप्सायाम् ।

382. √ Lala, (to play ; to sport ; to dally.), to desire. This root is found in the Shiddânta Kaumudi, in the sense of 'to desire'. Mâdhava says under लड : "Some read √ lala ipsâyâm after it Kshirasvâmi and Purushakâra do not approve it as a seprate root.

Pre. ललति । Caus. लालयति । Noun ललना ॥

कड ३८३ मदे । कडति । 'कडि' इत्येके । कण्डति ॥

383. √ Kada, to be proud.

Pre. कडति ; कण्डति । Per. चकाड, चकण्ड । I Fut. कडिता, कण्डिता । Aorist. अकाडीत्, अकडीत्, अकण्डीत् । Caus. काडयति, कण्डयति । Desi. चिकडिषति । चिकण्डिषति । Inten. चाकड्यते । चाकण्डीति, चाकण्टि । Kshirasvâmi reads it as कडि and says 'according to Dûrgâ it is कडे ।" This root is found in the Tudâdi also VI, 86. The root कडि is âtmanepadi also. I 302.

गडि ३८४ वदनैकदेशे । गण्डति । इति टवर्गीयान्ताः ॥

384. √ Gadi' 'to cheek '(?).

Pre. गण्डति । Per. जगण्ड, जगण्डतुः, जगण्डुः । I Fut. गण्डिता । Aorist. अगण्डीत् अगण्डिष्टाम्, अगण्डिषुः । Caus. गण्डयति । Desi. जिगण्डिषति । Inten. जागण्ड्यते । Noun

ṭ: 'cheek.' According to some the last five roots (including gaṇḍa) are incapable of conjugation. Nouns only are formed from them.

Here end the roots whose final is a letter of the palatal class.

चञ्च पञ्चर्णयान्ताः । तचानुदात्तः स्तोभत्यन्नाश्चतुस्त्रिंशत् ॥

Now we give the roots ending in a labial. Of these, thirty four up to Stubha are anudâttet.

तिपृ ३८५, तेपृ ३८६, ष्टिपृ ३८७, ष्टेपृ ३८८ क्षरणार्था । आद्योऽनुदात्तः । शेषत्वात्परो स्वयं सेडिति वक्ष्याम । तेप्यते । तितिपे । क्रादिनियमाद्धिट् । तितिपिषे । तेप्ता तेप्स्यते ॥

The first of these roots is anudâtta also and hence अनिट् । Kshirasvâmi mistook it as सेट् ॥

Thus Pre : तेप्यते । Per. तितिपे । Though this is anit, yet in the Second and First Person इट् would be added by the rule of kryâdi (VII 2. 13. S 2293) therefore, we have तितिपिषे and तितिपिष्वहे &c. The First Future is तेप्ता । The Second Future is तेप्स्यते ।

In forming the Benedictive the following rule applies: -

२३०० । लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । १ । २ । ११ ॥

कृग्रूपोपान्त्यः परो झलादौ क्ङिदात्मनेपदपरः सिङ्सीयुटौ किदिवत्स्तः । क्षिषीष्ट । क्षिषीयास्ताम् । क्षिषीरन् । लुङि झलो झलि (२२८९) इति सकारलोपः । अक्षिप्त । अक्षिषाताम् । अक्षिषत । तेप्यते । तिप्सीष्ट । तिप्सीयास्ताम् । तिप्सीरन् । तिष्टिपीष्ट । तिष्टिपीयास्ताम् । तिष्टिपीरन् । तिष्टेपीष्ट । तिष्टेपीयास्ताम् । तिष्टेपीरन् ॥

2300. After roots ending in a consonant, that adjoins a vowel of *ik* pratyâhâra, the substitutes of liṅ (III. 3· 161) and *sich* (III. 1. 44) when they begin with a consonant of jhal pratyâhâra, are *kit*, when the âtmanepada affixes follow

NOTE : - The sûtra consists of two words लिङ्सिचौ and आत्मनेपदेषु, literally meaning "the affixes *liṅ* and *sich* in the Atmanepada." The other phrases, given in the above text must be supplied from the previous sûtras, to complete the sense. The *anuvṛitti* of the word सन्, that began with sûtra, I. 2. 8. does not extend further As : - भित्सीष्ट 'may he break' and भुत्सीष्ट 'may he know,' अभित्त 'he broke, अबुद्ध 'he know.'

Thus the root तिप् ends with a simple consonant, is preceded by इ a letter of *ik* pratyâhâra ; after this root the jhalâdi affix सीष्ट of the Benedictive in the Atmenepada is treated like कित् ; therefore there is no guṇa substitution of the vowel of the root before this affix. तिप् + सीष्ट = तिप् सीष्ट ॥

So also तिप्सीयास्ताम्, तिप्सीरन् ॥

Similarly in the Aorist we have अ+तिप्+सिच्+त, the स of the Aorist being elided by VIII. 2. 26. S. 2281 = अतिप्त । अतिप्साताम् । अतिप्सत ॥

385. √Tipṛi, to sprinkle. This root is anit as it is included in the list of anit roots

Pre. तेप्यते । Per तितिपे । तितिपिषे । तितिपिष्वहे । I Fut· तेप्ता । II Fut. तेप्स्यते । Imp तेपताम् । Imperf अतेपत । Pote. तेपेत । Be ne. तिप्सीष्ट, तिप्सीयास्ताम्, तिप्सीरन् ।

Aorist. अतिपत्, अतिपत्साताम्, अतिपत्सत । Caus. तेपयति । Aorist. अतितेपत् । Desi, तितिपत्सते । Inten. तेतिप्यते । Yaṅluk. तेतिपीति or तेतेप्ति ॥

386. √Tepri. Pre. तेपते । Per. तितेपे । I Fut. तेपिता । II Fut. तेपिष्यते । Imp. तेपताम् । Imper. अतेपत । Pote. तेपेत । Bene. तेपिषीष्ट । Aorist. अतेपिष्ट । Caus. तेपयते । Desi. तितेपिषते । Inten. तेतिप्यते । यङ्लुक्: तेतेपीति or तेतेप्ति ॥

387. √Shṭipri. Pre. स्तेपते । Per. तिष्टिपे । तिष्टिपाते । तिष्टिपिरे । I_2^3 Fut. स्तेपिता । Imperative स्तेपताम् Imper. । अस्तेपत । Pote. स्तेपेत । Bene. स्तेपिषीष्ट Aorist. अस्तेपिष्ट । Condi. अस्तेपिष्यत । Caus. स्तेपयते । Desi. तिस्तेपिषते or तिस्तिपिषते। The स is not changed to ष (see VIII. 3. 61 S 26.7). Inten. स्तेष्टिप्यते । यङ्लुक् तेष्टिपीति or तेष्टेप्ति । Ger. स्तेपित्वा or स्तेपित्वा ॥

388. √Shṭepri. Pre. स्तेपते । Per. तिष्टेपे। I Fut. स्तेपिता। II Fut. स्तेपिष्यते Imperative. स्तेपताम् । Imper. अस्तेपत । Pote. स्तेपेत । Bene. स्तेपिषीष्ट । Aorist. अस्तेपिष्ट । Condi. अस्तेपिष्यत । Caus. स्तेपयते । Desi. तिस्तेपिषते । Inten. तेष्टेप्यते ॥

तेपृ ३८९ कम्पने च ।

389. √Tepri, to tremble, shake. By the force of च it means also to sprinkle.

Pre. तेपते । Per. तितेपे । I Fut. तेपिता । II Fut. तेपिष्यते । Impera. तेपताम् । Imper. अतेपत । Pote. तेपेत । Bene. तेपिषीष्ट । Aorist. अतेपिष्ट । Condi. अतेपिष्यत । Caus. तेपयते । Desi. तितेपिषते । Inten. तेतेप्यते ॥

ग्लेपृ ३९० दैन्ये । ग्लेपते ॥

390. √Glepri, to be poor Pre ग्लेपते । Per. जिग्लेपे I Fut. ग्लेपिता । Bene. ग्लेपिषीष्ट । Aorist. अग्लेपिष्ट। Caus. ग्लेपयते । Desi. जिग्लेपिषते । Inten. जेग्लिप्यते ।

टुवेपृ ३९१ कम्पने । वेपते ॥

391. √Tuvepri, to shake, to tremble.

Pre. वेपते । Per. विवेपे । I Fut. वेपिता । Aorist अवेपिष्ट । Caus. वेपयति (The Causative is Parasmaipadi because the verb has the sense of motion I. 3. 87. S. 2753). Desi. विवेपिषते । Inten. वेवेप्यते ॥

Nouns. वेपथुः 'trembling,' (III 3. 89 S. 3267 because of टु) । विपिनम् (Up. II. 52), वेपनः (with युच् III. 2. 148 S. 3128).

केपृ ३९२ गेपृ ३९३, ग्लेपृ ३९४ च । चात्कम्पने गतौ च । सूत्रविभागेनेति स्वामी । मैत्रेयस्तु चकारमन्तरेण पठित्वा कम्पन इत्यपेक्षत इत्याह । श्लेगार्थभेदात्पुनः पाठः ॥

392. √Kepri, 393. √Gepri, 394. √Glepri, to tremble, and to move. By the force of च, both the senses of trembling and moving are taken. This is done by yoga-vibhâga according to Swâmi. According to Maitreya, the sense of trembling would be understood by context even without च । His meaning is that these roots could well have been read with √वेप, but they are not done, because traditionally they are read separately. The √Glep is repeated because it has a different meaning here.

Pre. केपते । Per. चिकेपे । I Fut. केपिता । Bene. केपिषीष्ट । Aorist अकेपिष्ट । Caus. केपयति (I. 3. 87 S. 2753) Desi. चिकेपिषते Inten. केकेप्यते ॥

393. √Gepri. Pre. गेपते । Per. जिगेपे । I Fut. गेपिता । Bene. गेपिषीष्ट । Aorist, अगेपिष्ट Caus. गेपयति । Desi. जिगेपिषते । Inten. जेगिप्यते ॥

394. √Glepṛi Pre. ग्लेपते । Per. जिग्लेपे । I Fut. ग्लेपिता । Bene. ग्लेपिषीष्ट । Aorist—अग्लेपिष्ट । Caus. ग्लेपयति । Desi. जिग्लेपिषते । Inten. लेग्लेप्यते ॥

मेपृ ३९५, रेपृ ३९६, लेपृ ३९७, षेपृ ३९८ गतौ ।

395. √Mepṛi, to move. According to Maitreya it means 'to erve, to attend upon.' The reading of Kshirasvâmî is mepṛi, repṛi, lepṛi gatau. But Maitreya reads it as mepṛi lepṛi sevane ; repṛi plavagatau. Some text have षेपृ and षेपृ ॥

Pre. मेपते । Per. मिमेपे । I Fut. मेपिता । Bene. मेपिषीष्ट । orist मेपिष्ट Caus. मेपयति । Desi. मिमेपिषते । Inten. मेमिप्यते ॥

396. √ Repṛi, to go. According to Maitreya it means 'to leap, jump swim'. Pre. रेपते । Per. रिरेपे । I Fut रेपिता । Bene. रेपिषीष्ट । orist रेपिष्ट Caus. रेपयति । Desi. रिरेपिषते । Inten. रेरिप्यते ॥

397. √Lepṛi, to go, move.

Pre. लेपते । Per. लिलेपे । I Fut. लेपिता । Bene. लेपिषीष्ट । ori लेपिष्ट Caus. लेपयति । Desi. लिलेपिषते । Inten. लेलिप्यते ॥

398. √Dhepṛi. Pre. धेपते । Per. दिधेपे । I Fut. धेपिता । ori धेपिष्ट Caus. धेपयति । Desi. दिधेपिषते । Inten. देधेप्यते ॥

त्रपूष् ३९९ लज्जायाम् । त्रपते ।

The Present is त्रपते । In forming the Perfect, the following rul pplies.

२३०१ । तृफलभजत्रपश्च । ६ । ४ । १२२ ॥

एषामत एकारोऽभ्यासलोपश्च स्यान्ङिति सिटि सेटि थलि । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे ऊदित्त्वाद्विड्वा । त्रपिता-त्रप्ता । त्रपिषीष्ट-त्रप्सीष्ट ॥

2301. ए is substituted for the अ of तृ, फल, भज and त्रप, and the reduplicate is elided, when the affixes of the Perfect having an indicatory ङ् (or ङ्) follow, as well as when थल् with the इट् augment follows.

Thus (तेरतुः, तेरुः, तेरिथ, फेलतुः, फेलुः, फेलिथ, भेजतुः, भेजुः, भेजिथ), त्रेपे, त्रेपाते, त्रेपिरे ॥ Note :—In the case of तृ the rule applies to the र obtained by Guṇa, contrary to VI. 4. 126, in फल् and भज् the rule, that no different substitute should be in the reduplicate, is not adhered to, and in त्रप the र does not stand between the two *simple* consonants.

The root √त्रपूष् being exhibited with an indicatory ऊ shows that the addition of the augment इट् is optional (VII. 2. 44 S. 2279 and VII. 2. 15. S. 3025). Thus the First Future is त्रपिता or त्रप्ता । Benedictive त्रपिषीष्ट or त्रप्सीष्ट । The indicatory ष् shows that the feminine noun from this root is formed by ङीष् (III. 3. 104 S. 3281). As त्रपा ।

399. √Trapûsh, to be ashamed, abashed.

Pre. त्रपते । Per. त्रेपे । I Fut. त्रपिता or त्रप्ता । II Fut. त्रपिष्यते or त्रप्स्यते । Imperative त्रपताम् । Imper. अत्रपत । Pote. त्रपेत । Bene. त्रपिषीष्ट or त्रप्सीष्ट । Aorist अत्रपिष्ट or अत्रपत । Condi अत्रपिष्यत or अत्रप्स्यत । Caus त्रपयति । Aorist अतित्रपत् । Being a Ghaṭâdi root also (see 859) it is mit (VI. 4. 92 S. 2568) and hence the shortening in the Causative. Desi तित्रपिषते, or तित्रप्सते । Inten त्रात्रप्यते । वह् लुक्, त्रात्रपीति or त्रात्रप्ति ॥ Past Part. Pass. त्रप्तः । Past Part. Ac t

वप्तवान् । Ger. वप्त्वा or वपित्वा । Infini. वप्तुम् । वपितुम् । Nouns वपनप्रियः (III. 2. 116 S. 3116). वपु 'Tin.

कपि ४०० चलने । कम्पते । चकम्पे ॥

400. √Kapi, to move; to tremble.

Pre. कम्पते । Per. चकम्पे । I Fut. कम्पिता । Caus. कम्पयति । (I. 3. 87. S. 2753) Desi. चिकम्पिषते । Inten. चाकम्प्यते । Nouns :—कम्पः (III. 2. 167. S.3147.) कम्पनः (III. 2. 148. or 149. S. 3128 or 3129). कपिः (Un IV. 144) वृषाकपिः "Vishnu or Rudra." कपिलः (See however Un I. 55).

रबि ४०१, लबि ४०२, अबि ४०३ शब्दे । ररम्बे । ललम्बे । आनम्बे ॥

401 √Rabi, 402. √Labi, 403 √Abi, to sound.

401√Rabi, Pre. रम्बते । Per. ररम्बे । I Fut. रम्बिता । Aorist अरम्बिष्ट । Caus रम्बयते । Desi. रिरम्बिषते । Inten. रारम्ब्यते । यङ्लुक् । रारम्बीति or रारम्ब्ति । Imperfec अरारन् । Noun :ङेरम्बः ॥

402 √Labi, to sound. Pre. लम्बते । Per. ललम्बे । I Fut.लम्बिता । Aorist अलम्बिष्ट । Caus. लम्बयते । Desi. लिलम्बिषते । Inten. लालम्ब्यते ॥

403. √Abi, to sound. Pre. अम्बते । Per. आनम्बे । I Fut. अम्बिता । Caus. अम्बयति Aorist आम्बिवत् । Desi. अम्बिबिषते । Nouns : त्र्यम्बकः " The father of the three worlds," अम्बरीषः । अम्बा ' mother.'

लबि ४०४ अवस्रंसने च ।

404. √ Labi, to hang down, hang from, ' to dangle.'

Pre. लम्बते । Per. ललम्बे । I Fut. लम्बिता । Nouns : अलाबूःwith the negative अ, and affix ऊ under Un. I. 87. It means gourd.

कबृ ४०५ वर्णे । चकबे ॥

405. √ Kabri, to color.Pre. कबते । Per. चकबे । I Fut. कबिता । Aorist. अचकबिष्ट । Caus. काबयति । Aorist अचकाबत् । Desi. चिकबिषते । Inten. काकब्यते । यङ्लुक् काकबि । Nouns कबरः । कबरी or कबरा. (IV. 1. 42. S. 500) कर्बुरः ॥

क्लीबृ ४०६ अधाष्ट्यें । चिक्लीबे ॥

406. √ Klibri, to be impotent. Pre. क्लीबते । Per. चिक्लीबे । I Fut. क्लीबिता । Aorist अचक्लीबिष्ट । Caus. क्लीबयति । Aorist अचिक्लीबत् । Desi. चिक्लीबिषते ।

कीबृ ४०७ मदें । कीबते ॥

407. √Kibri, to be drunk or intoxicated.

Pre. कीबते । Per. चिकीबे । I Fut. कीबिता । Caus. कीबयति, Aorist अचिकीबत् । Desi. चिकीबिषते । Noun : कीबः ॥

शीभृ ४०८ कत्थने । शीभते ॥

408. √Śibhri, to boast.

Pre. शीभते । Per, शिशीभे । I Fut. शीभिता । Caus. शीभयते । Aorist. अशिशीभत् । Desi. शिशीभिषते । Inten. शेशीभ्यते । यङ्लुक्, शेशीभि । (त changed to भ by VIII. 2. 40. S. 2280, and भ changed to ष by VIII. 4. 53. S. 52). Noun शीभरः ॥

चीभृ ४०९ च ।

409. √Chibhri, to boast. This is read separately because some read √ अभि instead. Pre. चीभते । Per. चिचीभे । I Fut. चीभिता । Aorist अचीभिष्ट ॥

रेभृ ४१०, अभि ४११, रभि ४१२ शब्दे । रिरेभे । 'अभिरभी' क्वचित्पठ्येते । अभ्यते । रभ्यते ॥

410. √Rebhri, to sound, to make noise, to low like a cow. Some read it as √अभि and √रभि ॥

Pre. रेभ्यते । Per. रिरेभे । I Fut. रेभिता । Aorist अरेभिष्ट । Caus. रेभयते । Desi. रिरेभिषते । Inten. रेरिभ्यते ॥

411. √Abhi, to sound.

Pre. अभ्यते । Per. आनभे or अभांचक्रे (Q). I Fut. अभिता । Aorist. आभिष्ट । Caus. अभयते । Desi. आभिषते । Nouns : अभः । आभिः ॥

412. √Rabhi, (to sound, to bellow, to low as a cow). To obstruct. To stop. Pre. रभ्यते । Per. ररभे । I Fut. रभिता । Aorist अरभिष्ट ॥

ष्टभि ४१३, स्कभि ४१४ प्रतिबन्धे । स्तभ्यते । उत्तभ्यते । उदः स्थास्तम्भोः—' (११८) इति पूर्वसवर्णः । विस्तभ्यते । 'स्तन्भेः' (२२७२) इति षत्वं तु न भवति । श्नविधौ निर्दिष्टस्य सौत्रस्यैव तत्र ग्रहणात् । तदीयं तु '—स्थास्तम्भोः—' (११८) इति पवर्गीयोपधपाठः 'स्तन्भेः' (२२७२) इति तवर्गीयोपधपाठश्चेति माधवः । केचिदस्य टकार औपदेशिक इत्याहुः । तन्यते ष्टभ्यते । ष्टभ्भे ॥

413. √Shtabhi, to stop, hinder, paralyse, benumb.

Pre. स्तभ्यते । Per. तस्तभ्भे । I Fut. स्तभिता । Aorist अस्तभिष्ट । Caus. स्तभयते The desiderative of this is तिष्टभ्भिषति । Desi. तिस्तभिषते । Inten. तास्तभ्यते ॥

With the Preposition ut, the form is उत्तभ्यते (See VII. 4. 61 S. 118) With वि we have विस्तभ्यते । Here स is not changed to ष because the sûtra VIII. 3. 67 S. 2272. applies to √स्तन्भ as exhibited there with न ; namely to the sûtra root that takes the vikarana श्नु by III. 1. 82 : and not to the present root स्तभ्भ । The reason of this is that in the sûtra VIII. 4. 61 S. 118 the root is exhibited as स्तम्भ with a labial nasal, while in VIII. 3. 67 S. 2272 the root is exihibited with a dental nasal. This is the opinion of Madhava. Some say the ट of ष्टभ्भ is original. According to them the conjugation is Pre. ष्टभ्यते Per. टष्टभ्भे ॥

414. √Skabhi, to stop, hinder.

Pre. स्कभ्यते । Pre. चस्कभ्भे । I Fut स्कभिता । Aorist अस्कभिष्ट । Caus स्कभयते । Desi. चिस्कभिषते । Inten. चास्कभ्यते । Past Part. Pass स्कभितः स्कभितः । Past Part Act. स्कभितवान् ॥

जभ (जभी) ४१५, जृभी ४१६ गात्र विनामे ॥

415. √जभ (जभी) 'to copulate.' Some read it as जभि । This root inserts a penultimate nasal by the following.

२३०२ । रधिजभोरचि । ७ । १ । ६१ ॥

एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जभ्यते । जजम्भे । जम्भिता । अजम्भिष्ट । जृम्भते । जजृम्भ ॥

2302. The augment 'num' is added after the root-vowel in 'radh' and 'jabh,' before the affixes beginning with a vowel.

NOTE—Thus रन्ध्यति, रन्धकः, साधुरन्धी, रन्धो वर्तते । जम्भयति, जम्भकः, साधुजम्भी जम्भंजम्भम्, जम्भो वर्तते । Though the वृद्धि rule is subsequent, it is superseded by

the augment. Why do we say 'befors an affix beginning wi th vowel ? Observe रब्धा, जभ्यम् ॥

Pre. जम्भते । Per. जजम्भे । I Fut. जम्भिता । II Fut. जम्भिष्यते । Imper. जम्भताम् । Imperf. अजम्भत । Pot. जम्भेत । Bene. जम्भिषीष्ट । Aorist अजम्भिष्ट । Condi. अजम्भिष्यत । Caus. जम्भयते or ति । Aorist अजजम्भत् । Desi, जिजम्भिषते । Inten. जंजम्भ्यते (III. 1. 24. S. 26 35 and VII. 4. 86 S. 2638), यङ् लुक, जङ्जभीति, or जङ्जम्भ्येत् । Dual जङ्जभ्यः । Pl. जङ्जम्भति । Noun जम्भः tooth. Maitreya makes it anit as जभ्यम् ॥

416. √Jribhi, 'To copulate,' ('To gape, yawn.') Pre. जृम्भते । Per. जजृम्भे । Fut जृम्भिता । Aorist अजृम्भिष्ट । Caus. जृम्भयते or ति । Aorist अजजृम्भत्' । Desi. जिजृम्भिषते ॥

शल्भ ४१७ कत्थने ।

417. √Śalbha, 'To praise.' 'to boast.' Pre. शल्भते । Per. शशल्भे । I Fut शल्भिता Aorist अशल्भिष्ट । Caus. शल्भयते । Desi शिशल्भिषते । Inten. शाशल्भ्यते ॥

वल्भ ४१८ भोजने ।

418. √Valbha, 'To eat.' This root begins with the dento-labial व ॥

Pre. वल्भते । Per- ववल्भे । I Fut. वल्भिता । Aorist. अवल्भिष्ट । Caus वल्भयति । It is always Parasmaipadi, because it means to eat. (I. 3. 87 S. 2753.) Desi विवल्भिषते । Inten. वावल्भ्यते ॥

गल्भ ४१९ धाष्टर्ये ।

419. √Galbha, To be bold or confident, or arrogant.

Pre. गल्भते । Per जगल्भे । I Fut. गल्भिता । Aorist अगल्भिष्ट । Caus. गल्भयते । Desi. जिगल्भिषते । Inten. जागल्भ्यते । Noun : प्रगल्भः 'daring, brave audacious.'

श्रम्भु ४२० प्रमादे । तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च । श्रम्भते । स्रम्भते वा ।

420. √Śrambhu, To be careless, negli e nt, to err. The root begins with the palatal श, but with the dental स according to Chandra, Swâmi having given both, adds स्रनसु also.

Pre. श्रम्भते । Per. शश्रम्भे । I Fut. म्भिता । Aorist अश्रम्भिष्ट । Caus. श्रम्भयते Desi. शिश्रम्भिषते । Inten. शाश्रम्भ्यते । Past Part Pass. श्रम्भितः । Past Part. Act श्रम्भितवान् ॥

ष्टुभु ४२१ स्तम्भे । स्तोभते ।

421. √Shtubhu, To stop, paralyse. Pre. स्तोभते, with वि, विष्टोभते । Per तुष्टुभे I Fut स्तोभिता । Caus. स्तोभयते । Desi. तुस्तोभिषते or तुस्तुभिषते । Inten. तोस्तुभ्यते Past. Part. Pass स्तुभितः or स्तुब्धम् । Pass Part Act. स्तुभितवान् । Ger. स्तुभित्वा or स्तोभित्वा (I. 2. 26. S. 2617).

Here end the thirty-four roots ending in a labial and which were Atmanepadi.

Now we give Parasmaipadi roots ending in a labial.

422. गुपू रक्षणे 'to protect.' In its conjugation the following sûtra applies.

२३०३ । गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्यः आयः । ३ । १ । २८ ॥

एभ्य आयप्रत्ययः स्यात्स्वार्थे । 'गुपान्त' (४९८६) नति गुणः ॥

2303. The affix आय comes without changing the sense, after गुपू 'to protect,' धूप 'to heat,' विच्छ 'to approach,' पण 'to praise' and पन 'to praise.'

NOTE :—Thus गोपायति 'he protects'; धूपायति 'he heats'; so also, विच्छायति धनायति, and पनायति.

NOTE.—The verb पण् being read along with यन् 'to praise,' has here the sense of praise only; so that the affix does not come after the verb पण् when it means 'to make a contract'; as शतस्य पणते, सहस्रस्य पणते.

NOTE :—The verbs in आय do not take Atmanepada affixes, as there is no indicatory letter to show that.

Thus गुप् + आय। Now applies S. 2189 and we get the guṇa of उ; as, गोपाय। This is now the *root*, for it gets the designation of Dhâtu or root by the following sûtra.

२३०४। सनाद्यन्ता धातवः। ३। २। ३२॥

सनादयः कमेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषां ते धातुसंज्ञाः स्युः। धातुत्वाल्लडादयः। गोपायति।

2304. All the words ending with the affixes सन् and the rest are called Dhâtus.

NOTE : This extends the sphere of Dhâtus or roots already defined in sûtra I. 3. 1. These roots may be called derivative roots. They are separate independent roots, and have all the functions of a root, as taking tense-affixes &c. as shown in the above examples. Thus चिकीर्षा 'to wish to do,' जारि 'to cause to do; चेक्रिय 'to do repeatedly' are separate roots and not the same as कृ, 'to do'; and thus take शप् &c.

The stems that take the affixes beginning with सन् and ending with णिङ्, namely, the following 1. सन् (III. 1. 5,6,7) 2. क्यच् (III. 1. 8). 3. काम्यच् (III 1. 9), 4. क्यङ् (III. 1. 11) 5. क्यष् (III. 1. 13.) 6. णिङ् (III. 1. 20) 7. णिच् (III. 1. 21), 8. यङ् (III. 1. 22) 9. णिच् (III. 1, 25) 10. यक् (III. 1. 27), 11 आय (III. 1. 28), 12. ईयङ् (III. 9. 29), and 13. णिङ् (III. 1. 30) are called also roots. Being roots they are conjugated in भ्वादि, तिङ् &c.

Thus √ गोपाय। Pres. गोपायति॥ In forming the Perfect, the following sûtras apply :—

२३०५। आयादय आर्धधातुके वा। ३। १। ३१॥

आर्धधातुकविवक्षायामायादयो वा स्युः॥

2305. The affixes आय and those that follow it, (i.e. आय, ईयङ् and णिङ्,) are optionally added, when it is desired to express one' self with an ârdhadhâtuka affix.

NOTE :—Thus स्य 3rd. sing. of the Future is an ârdhadhâtuka affix. It is optional to retain the *âya* of *gopâya* before this affix. So we have गोपायिष्यति or गोप्स्यति 'he will protect.' So also अर्तिता or अतीयिता; कमिता or कामयिता.

But for this sûtra, the affixes आय &c. would have come *always* even when ârdhadhâtuka affixes were to be applied. This makes it *optional*. Therefore the proper ârdhadhâtuka affixes should be applied when we retain आय &c. and when we do not retain them. Thus the ârdhadhâtuka णिच् (III. 3. 95) will be employed in forming the feminine noun from the simple root, but the ârdhadhâtuka अ (III. 3. 102) will be employed in forming the feminine when आय &c. are retained. Thus गुप्तिः or गोपाया.

२३०६ । कास्प्रत्ययादाममन्ते लिटि । ३ । १ । ३५ ॥

कास् धातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चाम्प्रत्यादिर्लिटि न तु मन्त्रे ॥

+ कास्यनेकाजग्रहणं कर्तव्यम् + ॥ सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय ततस्यानेऽनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः ॥

2306. आम् is the affix of the verb कास् 'to cough,' and of those roots that are formed by affixes (i. e. the derivative verbs), when लिट् follows, except in the Mantra.

Note :—This forms the Periphrastic Perfect. The perfect of कास् will be कासाम्, after which the terminations of the Perfect are all elided (II. 4. 81) and instead, the perfect tense of the auxiliary verb भू or अस् or कृ is added. As कासांचक्रे 'he coughed' ; चोरयामास 'he stole.' So also लोलूयांचक्रे.

This rule however does not apply to the Vedas ; as कण्वो नेनाम Rig Veda I. 79. 2.

Vart :—This rule only applies where the root is polysyllabic consisting of more than one vowel ; as चुलुम्पाञ्चकार, दरिद्राञ्चकार । The force of this vârtika is that even of non-derivative roots, the Perfect will be formed periphrastically if the root consists of more than one syllable. In fact, the vârtika would substitute the word anekâchah in the room of pratyayât. The sûtra would then run thus : kâsanekach âm amantre liṭi 'आम् is added to the root kâs and to roots of more than one syllable in the Perfect ; but not in the Vedas."

२३०७ । आर्धधातुके । ३ । १ । ३६ ॥

इत्यधिकृत्य ॥

2307. From this upto VI. 4. 68 inclusive, is always to be supplied "before an affix called ârdhadhâtuka (III. 4. 114 &c)."

Note:—This is an adhikâra sûtra and extends upto VI 4. 69 (exclusive). In all the sûtras upto VI. 4. 68 should be supplied the phrase " before an affix called ârdhadhâtuka." Thus VI. 4. 48 teaches " the अ standing at the end of a verbal stem is elided." To complete the sense we should add : "before an ardhâdhâtuka affix." Thus the final अ of the verbal stem चिकीर्ष is elided before the ârdhâdhâtuka affix तृ, as चिकीर्षितृ, जिहीर्षितृ but the final अ is not elided before a sârvadhâtuka affix, as the अ of भव in भवति, भवतः । The *luk*-elision of शप् after roots of अदादि class, implies that there is never *lopa* of शप् ॥

Kartká :—अतो लोपो यलोपश्च णिलोपश्च प्रयोजनम् ।
आल्लोप दैत्वमेत्वं च विषयद्वारेण सेर्युटि ॥

The following purposes are served by this sûtra, i. e. an ârdhâdhâtuka affix causes the following special changes (1) अतोलोपः—The elision of अ of a stem, as shown above, in चिकीर्षिता, चिकीर्षितुम्, (2) यलोपश्च, । The elision of य by VI. 4. 49, 50: as जेमिदिता, जेमिदितुम्, जेमिदितव्यम् from जेमिद्य the intensive stem. Before Sârvadhâtuka, we have जेमिद्यते, जेमिद्यते । (3) णिलोपश्च प्रयोजनम् । The elision of णि by VI. 4. 51, as कारया चारया पाठ्यते (पाठि+य+ते = पाठ्+य+ते), पाठ्यते । In Sârvadhâtuka, पाठयति, पाठयति, कारयति, चारयति । (4) आल्लोपः, the elision of आ, VI. 4 64—as ययतुः यतुः, वयतुः, वतुः, । In Sârvadhâtuka, यान्ति, वान्ति (5) दैत्वम्—The substitution of long ई for आ in some roots, VI. 4. 65 as दीयते, दीयते ; In Sârvadhâtuka अदाताम्, अधाताम् (6) एत्वम्—The substitution of ए for आ, VI. 4. 68 ;

as खेयात्, ख्येयात्; in Sârvadhâtuka, खायात्, ख्यायात्। This is confined to the Precative (Âśirlin). (7) क्ङिति च्छभावश्च सौयुटि, the treatment of the Precative like Aorist Passive in क्ङिति, by VI. 4. 62. as अचिक्रीष्ट, अचिक्रीष्ट। In Sârvadhâtuka क्ङिष्येत, क्ङिषीष्ट॥

२३०८। अतो लोपः। ६। ४। ४८॥

आर्धधातुकोपदेशकाले यदकारान्तं तस्याकारस्य लोपः स्यादार्धधातुके परे। गोपायां चकार। गोपायां बभूव। गोपायामास। जुगोप। जुगुपतुः। ऊदित्वाद्वेट्। जुगोपिथ जुगोपिथ। गोपायिता गोपिता गोप्ता। गोपाय्यात् गोप्यात्। अगोपायीत् अगोपीत् अगोपीत्॥

2308. The अ standing at the end of a stem is elided before an Ârdhadhâtuka affix.

NOTE:-Thus चिकीर्षिता, चिकीर्षितुम्, and चिकीर्षितव्यम्, from the Desiderative stem चिकीर्ष। So also धिनुतः and जयुतः from the roots धिन्व and जयव् thus धिन्व्+उ (III 1. 80)=धिन्+अ+उ (III. 1. 80)=धिन्+उ (अ being elided before the Ârdhâtuka उ)=धिनु, the 3rd Personal dual of it is धिनुतः। The addition of न् by III. 1. 80 and its subsequent elision by the present sûtra, may appear a redundancy, but the elided अ being sthânivat, prevents guna of धि। So also जयुतः। See sûtra III 1. 80. Why do we say "the अ is elided'? Observe खेता, ख्याता here इ and आ have not been elided. Why do we say "अतः with a त्"? The long आ will not be elided: as यात्रा, वात्रा। Why do we say 'before an Ardhadhâtuka'? Before Sârvadhâtkua there will be no elision of अ nor before a Taddhita: as चक्रत्वम् and दक्षता॥

Vârt:—The elision of such अ takes place even to the supersession of the subsequent rules relating to Vriddhi and lengtheming. As चिकीर्षकः, चिकीर्षकः चिकीर्ष्यते and चिकीर्ष्यते॥

Thus गोपाय+आम्+चकार=गोपायांचकार or गोपायां बभूव। or गोपायामास॥

The affix आय being optional before क्ङित् (III. 1. 31. S. 2305) we have the alternative forms जुगोप, जुगुपतुः। The root गुपू has an indicatory ऊ and so the इट् augment is optional (VII. 2 44. S. 2279). As जुगोपिथ or जुगोपिथ॥

The लृट् is गोपायिता or गोपिता or गोप्ता। The लिङ् is गोपाय्यात् or गुप्यात्। The लुङ् is अगोपायीत्, or अगोपीत् or अगोपीत्॥

गुपू ४२२ रक्षणे।

422. √Gupû, to protect. Pre. गोपायति। Per. जुगोप। जुगुपतुः। जुगोपिथ or जुगोपिथ। जुगुपिव or जुगुपिव। I Fut. गोपिता or गोप्ता। II Fut. गोपिष्यति or गोपीस्यति। Imperative गोपायतु। Impet. अगोपायत्। Pote. गोपायेत्। Bene. गुप्यात्। Aorist अगोपीत्सीत् or अगोपीत्। Condi. अगोपिष्यत् or अगोपीस्यत्। Caus. गोपयति. Aorist. अजूगुपत्। Desi. जुगुपसति or जुगुपिषति or जुगोपिषति। Inten जोगुप्यते। This Yaṅ. is never elided. Past Part. Pass. गुप्तः Ger. गुपित्वा or गोपित्वा or गुपित्वा। (I. 2 26 S. 2617). Adj. गोप्यम। Noun गुप्तिः॥

√Gupû To protect. Pre. गोपायति। Per. गोपायां चकार। I Fut. गोपायिता। II Fut. गोपायिष्यति। Imperative. गोपायतु। Imper. अगोपायत्। Pote. गोपायेत्। Bene. गोपाय्यात्। Aorist. अगोपायीत्। अगोपायिष्टाम। Condi. अगोपायिष्यत्। Caus. गोपाययति। Aorist अजुगोपायत्। Before the ârdhadhâtuka, the अ being always elided, the root becomes ag-lopi (VII. 4. 93. S. 2316.) and so VII. 4. 1 S. 2314 does not

apply. Desi. जुगोपायिषति । There will be no yaṅ as the root is of more than one syllable. Pass. Part. Pass. गोपायितः । Ger. गोपायित्वा । Adj. गोपाय्यम् ॥

धूप ४२३ संतापे । धूपायति । धूपायां चकार । दुधूप । धूपायितास्मि । धूपितास्मि ॥

423. √Dhûpa, to heat or to be heated. This is conjugated doubly like गुप् । Pre. धूपायति । Per. धूपायांचकार । दुधूप । I Fut. धूपिता, धूपायिता । Bene. धूपाय्यात् । धूप्यात् । Aorist अधूपायीत् । अधूपीत् । Caus. धूपयति । Desi दुधूपिषति । Inten. दोधूप्यते ॥

जप ४२४, जल्प ४२५ व्यक्तायां वाचि । 'जप' मानसे च ॥

424. √Japa, To mutter: to utter in a low voice or repeat internally. Pre. जपति । Per जजाप । जेपतुः । I Fut. जपिता । Aorist अजापीत् or अजपीत् । (VII. 2' 27. S. 284). Caus. जापयति Aorist अजीजपत् । Desi. जिजपिषति । Inten. जञ्जप्यते । Yaṅ luk जञ्जपीति or जञ्जपि । Adj. जप्यम् । Nouns: जपः । जञ्जपूकः 'an ascetic. (III. 2. 166 S. 3146).

425. √Jalpa, To murmur, speak. Pre. जल्पति । Per. जजल्प । I Fut. जल्पिता । Caus. जल्पयति । Desi. जिजल्पिषति । Inten. जाजल्प्यते । Noun: जल्पाकः F. जल्पाकी ॥

चप ४२६ सान्त्वने ॥

426. √Chapa, To console, soothe. Pre. चपति । Pre. चचाप । चेपतुः । चेपुः I Fut. चपिता । Aorist अचापीत् । Caus. चापयति । Desi. चिचपिषति । Inten. चाचप्यते । Nouns :—चपः 'a tree' according to Maitreya and 'bamboo' according to Dandanath. चापम् 'bow.' (IV. 3. 152 S. 1530).

शप ४२७ समवाये । समवायः संबन्धः सम्यगवबोधो वा । शपति ॥

427. √Shapa, To connect, to know completely. Samavâya means 'connection,' or 'thorough understanding.' Pre. शपति । Per. शशाप । I Fut. शपिता । Aorist अशापीत् । Caus. शापयति Aorist अशीशपत् । Desi. शिशपिषति । Inten. शाशप्यते । Nouns शप्तिः 'a yoke,' 'a horse.' शप्तः 'seven.'

427 A. √Shacha, 'To connect.' Sâkaṭâyana and Kshirasvâmi give this root. Pre. शछति । Noun शछिवः ॥

रप ४२८, लप ४२९ व्यक्तायां वाचि ।

428. √Rapa, To speak distinctly Pre. रपति । Per. ररप । I Fut. रपिता । Aorist अरापीत् । Caus. रापयति । Desi. रिरपिषति । Inten. रारप्यते । Adj. राप्य । (III. 1. 126 S. 2887). Noun : रिपुः 'an enemy' (Un I. 26).

429. √Lapa, To speak distinctly. Pre. लपति । Per. ललाप । I Fut. लपिता । Aorist अलापीत् । Caus. लापयति । Aorist अलीलपत् or अललापत् । Desi. लिलपिषति । Inten. लालप्यते । Adj. लाप्यम् ॥

चुप ४३० मन्दायां गतौ । चोपति । चुचोप । चोपिता ॥

430. √Chupa, To move slowly, creep or steal along. Pre. चोपति । Per चुचोप । I Fut. चोपिता । Aorist. अचोपीत् । Caus. चोपयति । Aorist. अचूचुपत् । Desi. चुचुपिषति or चुचोपिषति । Inten. चोचुप्यते । बहुलम्, चोचुपीति or चोचोपि । Ger. चुपित्वा । चोपित्वा । (I 2. 36 S. 2617). Nouns चोपनः । चोपकः । चुपम् ॥

तुप ४३१, तुम्प ४३२, तुप ४३३, तुम्प ४३४, तुफ ४३५, तुम्फ ४३६, तुफ ४३७, तुम्फ ४३८, हिंसार्थाः । तोपति । तुतोप । तुप्यति ।

२३१९ । यो सिभाषा । ६ । ४ । ७३ ॥

जनसनखनामात्मनेपदे आर्धधातुके कङिति । सायात्—सन्यात् ॥

2319. There is optionally the substitution of long आ for the finals of जन्, सन् and खन् before an affix beginning with य and marked with an indicatory क् or ङ् ॥

NOTE:—Thus जायते or जन्यते (with यङ्) जञ्जायते or जञ्जन्यते (with यङ्) । So also सायते or सन्यते, सासायते, or ससन्यते, खायते, or खन्यते, खाखायते or चञ्चन्यते ॥ Before the vikarana श्यन् of the Fourth class, which is ङित् according to I. 2. 4 ; the आ is *always* substituted for जन् by VII. 3. 79. *No option is allowed there.*

Therefore in the Benedictive of √जन we have सायात् or सन्यात् ॥

492. √Shana, to honor. Pre. सनति । Per. ससान । सेनतुः । I Fut. सनिता । Bene. सायात् or सन्यात् । Desi. सिसनिषति or सिसासति (VII. 2. 49 S. 2618 read with VI. 4. 42 S. 2504). Inten. सासन्यते or संसन्यते । Yaṅ luk संसनीति, or संसन्ति Dual संसतः । Noun सानुः 'peak,' Past. Part. Pass. सतः । Past. Part. Active सातवान् ॥

अम ४९३ गत्यादिषु । कनीदीप्तिकान्तिगतिषु— इत्यत्र गतेः परयोः शब्द-संभक्त्योरादिशब्देन ग्रहः । अमति । आम ॥

493 √ama, to go, 2. to sound 3. to honor. The word आदि in गत्यादिः means the गति: of the root कमी no 488, plus the शब्द and संभक्ति of the roots that follow it. Pre. अमति । Per. आम । आमतुः । I Fut. अमिता । Caus. आमयति । Desi. । अमिमिषति । Nouns. अमः । आमः 'Dysentery' आम् (with kvip) । अमिः । अमः । आन्तम् । Past. Part. Pass. अमितः or आन्तः; अमितवान् or आन्तवान् ॥

द्रम ४९४, हम्म ४९५, मीमृ ४९६ गतौ । द्रमति । दद्राम । हम्मयन्त— (२२९९) इति न वृद्धिः । अदद्रमीत् । हम्मति । जहम्म । मिमति । मिमीम । अयं शब्दे च ॥

494. √Drama, 495. √Hamma, 496 √Mimri, to go about ; run. Pre. द्रमति । Per. दद्राम । The Vriddhi is prohibited by S. 2299. I Fut. द्रमिता । Aorist अदद्रमीत् । Caus. द्रमयति । Aorist अदिद्रमत् । Pass. अद्रम्यि or अद्रामि with क्विप् and द्रमंद्रमम् or द्रामंद्रामम् with णमुल् । Fut. द्रमिष्यते or द्रामिष्यते or द्रमयिष्यते । Desi. दिद्रमिषति । Inten. दन्द्रम्यते Yaṅ luk दन्द्रमीति or दन्द्रन्ति D दन्द्रान्तः । 1st P दन्द्रयिम (VIII. 2. 65 S 2309). Imp. अदन्द्रन् (VIII. 2. 64 S. 341). Nouns द्रमिडः । दद्रमकः । द्रमः ॥

495. √Hamma to go. Pre. हम्मति । Per. जहम्म । I Fut. हम्मिता । Caus. हम्मयति । Aorist अजहम्मत् । Desi. जिहम्मिषति । Inten जेहम्म्यते । Yaṅ luk जंहम्मंति or जंहन्ति । D. जंहन्तः । Imperfect अजंहन् । Nouns हम्मतिः 'Knowledge.'

496. Mimri, to go. Some say it means 'to sound' also. Pre. मीमति । Per. मिमीम । मिमीमतुः । I Fut. मीमिता । Caus. मीमयति । Aorist. अमिमीमत् । Desi मिमीमिषति । Inten. मेमीम्यते । Yaṅ luk मेमीमीति or मेमीन्ति । Imperfect, अमेमीत् । Past part. Pass मीमितः । Ger. मीमित्वा ॥

चमु ४९७, छमु ४९८, जमु ४९९, झमु ५००, झमु ५०१, अदने ।

497. √Chamu, 498 √Chhamu, 499 √Jamu, 500 √Jhamu, 501 √Jhamu, to eat. When the root चमु is preceded by आ then the vowel is lengthened by the following sûtra. Pre. चमति । Per. चचाम । चेमतुः । I Fut. चमिता । Caus. चामयति । Desi. चिचमिषति । Inten. चञ्चम्यते । Yaṅ luk चञ्चमीति D. चञ्चान्तः । Nouns चमसः spoon, चमूः ॥

२३२० । ष्ठिवुक्लमुचमां शिति । ७ । ३ । ७५ ॥

एषामत्रो दीर्घः स्याच्छिति ॥

+आङि चम इति वक्तव्यम्+

आचामति । 'आङि' किम् । चमति । विचमति । अचमीत् । क्ष्विदिं केचित्पठन्ति । क्लेमति ॥

2320. Before any other Present character (शित्), the root vowel of ष्ठिव, क्लम्, and आ-चम् is lengthened.

Vârtika :– It should be stated that the rule applies to √cham, only then, when it is preceded by the preposition *â*, and not otherwise.

Thus आचामति । Why do we say 'when preceded by आ' ? Observe चमति, विचमति । The Aorist is अचमीत् । Some read √क्ष्विदि also here. Thus क्लेमति ॥

Note : The Kâśika reads this sûtra as ṣṭivu-klamy-âchamâm śiti, having inserted the आ from the vârtika. √Klam lengthens its vowel before śyan by VII. 3. 74 S. 2519, the present rule produces this change before the affix śap also, which it gets by III. 1. 70.

497 A. √âchamu, Pre. आचामति । Imperative आचामतु । Imper. आचामत् । Caus. आचामयति । Nouns चमः । चमकः ॥

498. √Chhamu. to eat. Pre. छमति । Per. चच्छाम । I Fut. छमिता । Caus. छमयति । Pass. Aor. अच्छमि or अच्छामि । Nvul छामंछामम् । Fut. छमिष्यते or छामिष्यते or छमिषिष्यते । Desi. चिच्छमिषति । Inten. चञ्छम्यते । Yaṅ luk चञ्छमीति or चञ्छन्ति । D चाञ्छान्तः ॥

499. √Jamu, to eat. Some read this as क्लिम । Pre. जमति । Per. जजाम जेमतुः । I Fut. जमिता । Past Parti. Pass. जान्तः । Ger. जमित्वा or जान्त्वा ॥

500. √Jimu, Pre. जेमति । Ger. जेमित्वा (?) or जिन्त्वा । Noun जेमनम् ॥

501. √Jhamu, Pre. झमति । Per. जझाम । I Fut. झमिता ॥

क्रमु ५०२ पादविक्षेपे ।

Now we take up the conjugation of 502. √Kramu, 'to walk, to step. This root takes श्यन् vikaraṇa also by the following sûtra.

२३२१ । वा भ्राशम्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः । ३ । १ । ७० ॥

एभ्यः श्यन्वा स्यात्कर्तरि सार्वधातुके परे ॥

2321. The affix श्यन् is optionally employed in the active voice before a sârvadhâtuka affix after the following verbs ; भ्राश् 'to shine,' म्लाश् 'to shine,' भ्रम् 'to whirl,' क्रम् 'to walk,' क्लम् 'to be sad,' त्रस् 'to fear,' त्रुट् 'to cut.' and लष् 'to desire.'

Note:—Thus भ्राशते or भ्राश्यते 'he shines' ; म्लाशते or म्लाश्यते, he shines,' भ्रमति or भ्राम्यति 'he whirls' ; क्रामति or क्राम्यति 'he walks ; क्लामति or क्लाम्यति 'he is sad.' So also त्रस्यति or त्रसति ; त्रुट्यति or त्रुटति ; लष्यति or लषति ॥

Thus क्रम+शप्+ति or क्रम्+श्यन्+ति । Now applies the following sûtra,

२३२२ । क्रमः परस्मैपदेषु । ७ । ३ । ७६ ॥

क्रमेर्दीर्घः स्यात्परस्मैपदे परे शिति । क्राम्यति – क्रामति । चक्राम । क्राम्यतु-क्रामतु ॥

2322. The long is substituted in क्रम्, before a शित् affix, in the Parasmaipada.

As क्रामति, क्रामतः, क्रामन्ति or क्राम्यति &c. Per. चक्राम । Imperative क्राम्यतु or क्रामतु &c.

Why in the Parasmaipada ? Observe आक्रमते आदित्यः ॥

How do you explain the lengthening in उत्क्राम and संक्राम (Imperative 2nd Per. Sg.) For when हि is elided by लुक्, (VI. 4. 105) then by I. 1. 63. the affix being dropped by a लु elision, it would produce no effect and so there ought to have been no lengthening ? This is no valid objection. The prohibition of I. 1. 63, applies to the अङ्ग *stem* after which the affix is elided. Here क्रम् is not a stem or aṅga with regard to हि, but it is a *stem* with regard to शप् as क्रम्+शप्+हि । Therefore, though हि is elided, the lengthening will take place by I. 1. 62, (प्रत्यय लक्षणम्) ॥

२३२३ । स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते । ७ । २ । ३६ ॥

अत्रेवेट । अक्रमीत् ॥

2323. The augment इट् is added to ârdhadhâtukavalâdi affixes after √स्नु and √क्रम्, only then when they do not occasion the taking of the Personal endings of the Atmanepada.

The roots स्नु and क्रम् are udâtta, and will get इट् augment naturally, the sûtra makes a restriction or niyama. The restriction is that when the roots themselves occasion âtmanepada affixes, then they do not take इट्, otherwise they will. Thus अक्रमीत् ॥

502. √Kramu, To walk, step. Pre. क्रामति । Per. चक्राम । चक्रमतुः । I Fut. क्रमिता । II Fut. क्रमिष्यति । Imperative क्रामतु । Imper. अक्रामत् । Pote. क्रामेत् । Bene. क्रम्यात् । Aorist अक्रमीत् । Condi. अक्रमिष्यत् । Caus. क्रमयति । Aorist अचिक्रमत् । Desi. चिक्रमिषति । Inten. चङ्क्रम्यते । Yaṅ luk. चङ्क्रमीति or चङ्क्रन्ति । Past Part. Pass. क्रान्तः । Ger. क्रान्त्वा । (VI. 4. 18 S. 3329). or क्रमित्वा । Nouns क्रमः । क्रमकः । चङ्क्रमण । नक्रः । क्रिमिः ॥

502 A. √Kramu, This root is âtmanepadi also when simple. (I. 3. 43. S 2716). Pre. क्रमते । Per. चक्रमे । I Fut. क्रन्ता । II Fut. क्रंस्यते । Imper. अक्रमत । Poten. क्रमेत । Bene. क्रंषीष्ट । Aorist. अक्रंस्त । Condi. अक्रंस्यत ॥

Here end the thirty Parasmaipadi roots.

अथ रेवत्यान्ता अनुदात्तेतः ॥

The roots upto रेव् inclusive are anudâttet.

अय ५०३, वय ५०४, पय ५०५, मय ५०६, चय ५०७, तय ५०८, णय ५०९, गतौ । अयते ॥

The Present is अयते । In forming the Perfect the following sûtra applies :—

२३२४ । दयायासश्च । ३ । १ । ३७ ॥

'दय' 'अय' 'आस' एभ्य आम्स्याम्लिटि । अयांचक्रे । अयिता । अयिषीष्ट ॥

2324. After the verbs दय 'to give,' 'to go,' and 'to protect,' अय 'to go,' and आस 'to sit,' there is the affix आम्, when लिट् follows.

Thus अयाञ्चक्रे । First Future अयिता । Pot. अयेत । Benedictive अयिषीष्ट । Before the affix आम् of the Perfect and Aorist, the following rule applies :—

२३२५ । विभाषेटः । ८ । ३ । ७८ ॥

इणः परो यः इट् ततः परेषां षीध्वं लुङ्लिटां धस्य वा मूर्धन्यः स्यात् । अयिषीढ्वम्-अयिषीध्वम् । आयिष्ट । आयिढ्वम्-आयिध्वम् ॥

2325. The cerebral sound is optionally substituted for the ध of षीध्वम and of the Aorist and the Perfect after the augment इट्, when the stem ends in इण् ॥

Thus अयिषीढ्वम् or अयिषीध्वम् । Aorist: आयिष्ट; आयिढ्वम् or आयिध्वम् ॥

When upasargas ending in r र such as nir, dur, or pra precede √aya, the *r* is changed to *l* by the following.

२३२६ । उपसर्गस्यायतौ । ८ । ३ । ७९ ॥

अयतिपरस्योपसर्गस्य यो रेफस्तस्य लत्वं स्यात् । प्रायते-प्रलायते । निस्दुसो रुत्वस्यासिद्धत्वाच्च लत्वम् । निरयते । दुरयते । निर्दुरोस्तु निलयते । दुलयते । 'प्रत्ययः' इति त्विणो रूपम् । अय कथम् 'उदयति विततोर्ध्वरश्मिरर्कः' इति माघः । 'इट' 'किट' 'कटी' इत्यत्र प्रश्लिष्टस्य एर्भविष्यति । यद्वा ×अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् × । चक्षिङोऽदित्करणाज्ज्ञापकात् । वादित्वात् वव्ये । पेये । मेये । षेये । तेये । प्रणयते । नेये ॥

2326. ल is substituted for the र of a Preposition, when √अय follows.

Thus प्रलायते, प्लायते । The स् of the Prepositions दुस् and निस् is changed to र्, but this र् is not changed to ल्, because it is asiddha thus we have the forms निरयणम्, दुरयणम् । But there is a preposition निर् also, the र of which is changed to ल्, as निलयनम् । See VII. 2. 46. So also there is a Preposition दुर् which forms दुलयते ॥

The word प्रत्ययः is not formed from प्रति + √अये but from प्रति + इण् ॥

If the root अय is Atmanepadi why is it conjugated as Parasmaipadi in the following line of Mâgha:—"udayati vitatordhva raśmi rajjau."? The word udayati is not formed by ud+√ay but from ud+√i; the √i is obtained by the analysis of √कटी as we have already shown. See √कटी । No. 342. Or the following maxim applies:

Maxim:—The âtmanepada, which a root may take because it is enunciated in the Dhâtupâṭha as anudâtteta is not of universal application. This maxim we infer from the jñâpaka of √चक्षिङ् which is shown with an indicatory ङ् । This root is of Adâdi class No. 7. It is read as anudâttet. It would have been conjugated in the âtmanepada by the mere fact of its being called anudâttet, the further adding of ङ् shows that the anudâttet tmanepada is not universally valid

In the Perfect of √वय, the rule VI. 4. 126 S. 2263 applies, because the root begins with a व and so we have वव्ये and not वेये । But पेये, मेये, षेये, तेये, प्रणयते and नेये ॥

503. √Aya, to go. Pre. अयते । Per. अयांचक्रे । I Fut. अयिता । II Fut. अयिष्यते । Imperative अयताम् । Imper. आयत । Pote. अयेत । Bene. अयिषीष्ट, अयिषीढ्व (or ध्व)म् । Aorist आयिष्ट, आयिढ्व (or ध्व)म् । Condi. आयिष्यत । Caus. आययति । Aorist अ + अयियत् । Desi. अयियिषते । Nouns आयः । अयः ॥

504. √Vaya, to go, move. Pre. वयते । Per. ववये । I Fut. वयिता । Desi. विवयिषते । Inten. वावय्यते ॥

504. √Vaya, in the Yaṅ luk. Pre. वावयीति or वावति। D. वावतः. Pl. वावयति, 2 S. वावयीषि, or वावसि, वावथः, वावथ, 1. S. वावयीमि or वावामि। वावावः, वावामः। Imperative वावय, वावयानि। Imper. अवावत् ॥

505. √Paya, to go. Pre. पयते। Per. पेये। I Fut. पयिता ॥

506. √Maya, to go. Pre. मयते। Per. मेये। I Fut. मयिता ॥

507. √Chaya, to go. Pre. चयते। Per. चेये I Fut. चयिता ॥

508. √Taya, to go, move; to guard, protect. Pre. तयते। Per. तेये। I Fut. तयिता। *Noun* तयः 'protection.'

509. √Naya, to go; to protect. According to Maitreya, it means 'to protect' also. Pre. नयते। Per. नेये। I Fut. नयिता ॥ In some lists √अयि is also mentioned.

दय ५१० । 'दानगतिरक्षणहिंसादानेषु' । आदानं ग्रहणम् । दयांचक्रे ॥

510. √Daya, to grant; give; 2. to go, 3. to protect; 4. to hurt; (to feel pity) 5. to accept. The word आदान means to accept. Pre. दयते। Per. दयांचक्रे। I Fut. दयिता। Nouns दयालुः, दया ॥

रय ५११ गतौ ।

511. √Raya, to go. Pre. रयते। Noun रायः ॥

ऊयो ५१२ तन्तुसंताने । ऊयांचक्रे ॥

512. √Uyi, to weave; sew. Pre. ऊयते। Per. ऊयांचक्रे। I Fut. ऊयिता। Caus. ऊययति। Aorist अ + ऊयियत्। Past Part. Pass. ऊतः। Past Part Active ऊतवान् Ger. ऊयित्वा। Noun ऊतिः ॥

पूयी ५१३ विशरणे दुर्गन्धे च । पूयते । पुपूये ॥

513. √Pûyi, to split up; to stink; to putrefy. Pre. पूयते। Per. पुपूये। I Fut. पूयिता। Caus. पूययति। Aorist. अपूपुयत। Desi. पुपूयिषते। Inten. पोपूय्यते। Yaṅ luk. पोपूयीति or पोपोति। D. पोपूतः। Past Part. Pass पूतः। Past Part. Active पूतवान्। Ger. पूयिता। Nouns पूयः 'pus.' पूतिः ॥

क्नूयी ५१४ शब्दे उन्दे च । चुक्नूये ॥

514. √Knûyi, to make a creaking sound; to be wet. Pre. क्नूयते। Per. चुक्नूये। I Fut. क्नूयिता। Caus. क्नोपयति (VII. 3. 36 S. 2570). Aorist. अचुक्नुपत्। Yaṅ luk चोक्नूयीति। Noun चेलक्नोपं वृष्टदेवः 'It rained enough to wet the garment.'

क्ष्मायी ५१५ विधूनने । चक्ष्माये ॥

515. √Kshmâyi, to shake; tremble. Pre. क्ष्मायते। Per. चक्ष्माये। I Fut, क्ष्मायिता। Caus. क्ष्मापयति। Aor. अचिक्ष्मपत्। Caus. Yaṅ luk चाक्ष्मापयतीति। Desi. चिक्ष्मायिषते। Inten. चाक्ष्माय्यते। Yaṅ luk चाक्ष्मायीति, or चाक्ष्मेति D. चाक्ष्मीतः। Imperative चाक्ष्मीतात् and चाक्ष्मीहि। Past Part. Pass. क्ष्मातः। Past Past Act. क्ष्मातवान् ॥

स्फायी ५१६, ओप्यायी ५१७, वृद्धौ । स्फायते, पस्फाये, प्यायते ॥

516 √Sphâyi, 517 √Opyâyi, to grow large or fat; to swell Pre. स्फायते। पस्फाये। I Fut. स्फायिता। Cause. स्फावयति। (VII. 3. 41. S. 2593). Aorist अस्फवत्। Yaṅ luk पास्फावयति। Nouns, स्फाः। स्फायदम्। स्फीरः। Past. Part. स्फीतः। (VI 1. 22. S. 3044). Past. Part. Pass. स्फीतवान् ॥

517. ओप्यायी वृद्धौ 'To grow large.' Present प्यायते । In forming the Perfect, पी is substituted by the following.

२३२७ । लिड्यङोश्च । ६ । १ । २८ ॥

लिटि यङि च प्यायः पीभावः स्यात् । पुनः प्रसङ्गविज्ञानात्पीभावस्य द्वित्वम् । 'हरनेकाच:-(२७२) इति यण् । पिप्ये । पिप्यते । पिप्यिरे ॥

2327. There is substitution of पी for प्याय्, when the affixes of the Perfect (लिट्) and the Intensive (यङ्) follow.

The anuvṛitti of the word विभाषा ceases. The phrase प्यायः पी of the preceding Ashṭâdhyâyi sûtra is drawn into this by force of the word च 'and'; thus आपिप्ये, आपिप्याते, आपिप्यिरे । The rule of substitution of पी being a subsequent rule, would have debarred reduplication which precedes it in order. The reduplication, however, takes place after the substitution, by force of the maxim of पुनः प्रसङ्ग "occasionally the formation of a particular form is accounted for by the fact that a preceding rule is allowed to apply again, after it had previously been superseded by a subsequent rule." Thus पी+लिट् = पि+पी+त = पि+प्य+ए (VI. 4. 82 S. 272 the य being substituted) = आपिप्ये with the affix आ । So also in the Intensive, as आपेपीयते, आपेपीयेते, आपेपीयन्ते ॥

In the Aorist, the following rule applies :—

२३२८ । दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् ।३ । १ । ६१ ॥

एभ्यश्चलेश्चिणादेकवचने तशब्दे परे ॥

2328. चिण् is optionally the substitute of च्लि, when त, the third person singular of the Atmanepada follows, after the verbs दीप्, 'to shine,' जन् 'to be produced', बुध् 'to teach or know', पूर् 'to be full', ताय् 'to extend or protect' and प्याय् 'to swell'.

Note :—Thus अदीपि or अदीपिष्ट 'he shone'; अजनि or अजनिष्ट 'he was produced'; अबोधि or अबुद्ध 'he knew'; अपूरि or अपूरिष्ट 'he was full'; अतायि or अतायिष्ट 'he extended'; अप्यायि or अप्यायिष्ट 'he grew'.

Then applies the following.

२३२९ । चिणो लुक् । ६ । ४ । १०४ ॥

चिणः परस्य तशब्दस्यलुक्स्यात् । अप्यायि—अप्यायिष्ट ॥

2392. The personal-ending त is elided after चिण्, the third person, singular Atmanepada of the Aorist.

Thus अप्यायि or अप्यायिष्ट ॥

Note :—As अकारि, अलावि, अकारि, अपायि । So also अकारितराम्, अकारितमाम् here the elision of the personal affix त (III. 1. 60) of the Aorist being considered as *asiddha*, the affixes तरप् and तमप् are not elided: though if the sûtra were to be literally interpreted, *every affix* after चिण्, ought to be elided. Or the word ङिति is understood here; so that कित् and ङित् affixes of चिण् are elided and not every affix.

517. √Opyâyi, to grow large. Pre. प्यायते । Pre. पिप्ये । पिप्याते । पिप्यिरे । पिप्यिषे । पिप्याथे । पिप्यिध्वे । पिप्यिवहे । I Fut. प्यायिता । Aorist अप्यायि or अप्यायिष्ट । Inten. पेपीयते । Yaṅ luk पाप्यायति D. पाप्यातः । Past Part. Pass. पीनः । Act. पीनवान् । Noun आप्यानः ॥

तायृ ५१८ संतानपालनयोः । संतानः प्रबन्धः । तायते । ततायें । अतायि—अतायिष्ट॥

518. √Tâyṛi, to spread, extend ; 2. to protect, preserve. The word sauAna means context. Pre. तायते । Per. ततायें । I Fut. तायिता । Aorist अतायि or अतायिष्ट । Caus. ताययति । Aorist अततायत । Past. Part. Pass. तायितः । Act. तायितवान् ।

शल ५१९ चलनसंवरणयोः ।

519. √Śala, to shake ; to tremble ; to cover ; to go. Pre. शलते । Per. शेले I Fut. शलिता । II Fut. शलिष्यते । Imperative शलताम् । Imper. अशलत । Pote. शलेत Bene. शलिषीष्ट । Aorist अशलिष्ट । Caus. शालयति । Aorist अशीशलत् । Inten. शाशल्यते Yaṅ luk शाशलीति or शाशल्ति । Imperfect अशाशल् । Past. Part. Pass. शलितः । Ger शलित्वा । Nouns, शलभः । शल्कम् । शलाका । शालूकः । शललम् । शलालुः ॥

519 A. √Chala, has the same meaning as शल । Not found in the Siddhânta nor in the Mâdhaviya, but given by Westergaârd.

वल ५२०, वल्ल ५२१, संवरणे संचरणे च । ववले । ववल्ले ॥

520. √Vala, 521 √Valla, to cover, enclose ; to go. Pre. वलते । Per. ववले । Caus. वलयति । It is मित् according to Bhoja. See √854. Nouns वालः । वारः । वलिनः । वलिभः । वलिः । वलयः । वलभीः । वलाकः । वालाकिः । वल्मीकं ॥

521. √Valla, to cover, to go, move. Pre. वल्लते । Per. ववल्ले । I Fut. वल्लिता । Inten. Yaṅ luk. Imperfect अवावल् । Nouns वल्लभः । वल्लरी । वल्लिः । वल्लीः । वल्लुरं 'dried meat.'

मल ५२२, मल्ल ५२३, धारणे । मेले । ममल्ले ॥

522. √Mala, 523 √Malla, to hold ; possess. Pre. मलते । Per. मेले । I Fut. मलिता । Nouns माला । माली । मलयः । मलम् । मलिनः । मलीमसः । आमलकी ॥

523. √Malla, to hold, possess. Pre. मल्लते । Nouns मल्लः । मल्लिका । मल्लकः । मलमल्लम् ॥

भल ५२४, भल्ल ५२५, परिभाषणहिंसादानेषु । बभले । बभल्ले ॥

524. √Bhala, 525 √Bhalla, 1. to describe ; 2. to hurt ; 3. to give. Pre. भलते । Nouns भालम् । भल्लूकः । भल्लः ॥

525. √Bhalla, Pre. भल्लते । Nouns भल्लुकः । भल्लः । भल्ली ॥

कल ५२६ शब्दसंख्यानयोः । कलते । चकले ॥

526. √Kala, to sound ; to count. Pre. कलते । Per. चकले । Nouns कालः । काली । कलिकम् । कलभः । कलिः । कलिका ॥

कल्लः ५२७ अव्यक्ते शब्दे । कल्लते अशब्दे इति स्वामी । अशब्दस्तूष्णींभाव इति च ॥

527. √Kalla, to sound indistinctly. According to Kshirsawâmî it means 'to remain silent, to make no sound'. Pre कल्लते । Noun कल्लोलः ॥

तेवृ ५२८, देवृ ५२९, देवने । तितेवे । दिदेवे ॥

528. √Tevṛi, 529 √Devṛi, to play, sport. Pre. तेवते । Per. तितेवे । I Fut तेविता । II Fut. तेविष्यते । Imperative तेवताम् । Imper. अतेवत । Pote. तेवेत । Bene. तेविषीष्ट । Caus. तेवयति ; Aorist अतितेवत् । Desi. तितेविषते । Inten. तेतेव्यते । Noun तेवूः (VI. 3. 19. S. 2561).

529. √Devṛi, to play. Pre. देवते । Nouns देवरः (Un III. 132). देवनः (Un. I. 106). वधूः ॥

षेवृ ५३०, गेवृ ५३१, ग्लेवृ ५३२, पेवृ ५३३, मेवृ ५३४, म्लेवृ ५३५, सेवने । परिनिविभ्यः— (२२७५) दति षत्वम् । परिषेवते । निषेवे । अय सोपदेशोऽपीति न्यासकारादयः । तद्व्याख्यविरुद्धम् । गेवते । जिगेवे । जिग्लेवे । पिपेवे । मेवते । म्लेवते ॥

530. √Shevṛi, 531 √Gevṛi, 532 √Glevṛi, 533 √Pevṛi, 534 √Mevṛi, 535 √Mlevṛi, (536 √Śevṛi, 537 √Khevṛi, 538 √Klevṛi, 539 √Kevṛi,) to serve. Pre. सेवते । Per. सिषेवे । I Fut. सेविता । Caus. सेवयति Aorist असिषेवत् । Desi, सिसेविषते । The स is not changed to ष by VIII, 61, S 2627. Inten. सेषेव्यते । Noun सेवूः । Past Part. Pass. सेवितः । Ger. सेवित्वा ॥

Note:—This root is enunciated by Nyasakâra and others as सेव । But this is against Bhâshya.

531. √Gevṛi, to serve. Pre. गेवते । Per. जिगेवे ॥

532. √Glevṛi, to serve ; worship ; Pre. ग्लेवते । Per. जिग्लेवे ॥

533. √Pevṛi, to serve ; Pre. पेवते । Per. पिपेवे ॥

534. √Mevṛi, to serve ; Pre. मेवते ॥

535. √Mlevṛi, to serve ; Pre. म्लेवते ॥

शेवृ, ५३६, खेवृ ५३७, क्लेवृ ५३८, केवृ ५३९, इत्यप्येके ।

536. √Śevṛi, to serve. Pre. शेवते ॥

537. √Khevṛi, to serve. Pre. खेवते ॥

538. √Plevṛi, to serve. Pre. प्लेवते ॥

539. √Kevṛi. to serve ; Pre. केवते ॥

रेवृ ५४० प्लवगतौ । प्लवगतिः प्लुतगतिः । रेवते ॥

540. √Revṛi, to go ; to jump. Pre. रेवते । *Nouns.* रेवा । रेवनः ।

Note :—According to Maitreya रेव and प्लव are two roots. But this is doubtful.

Here end Anudâtteta roots ending with रेव ॥

अथावत्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥

मव्य ५४१ बन्धने । ममव्य ॥

From this up to √वनि are udâtteta i, e, Parasmaipadins.

541. √Mavya, to fasten, bind. Pre. मव्यति । Per. ममव्य । I Fut. मव्यिता । II Fut. मव्यिष्यति । Imper. मव्यतु । Imper. अमव्यत् । Poten. मव्येत् । Bene. मव्यात् । Aorist. अमव्यीत् । Caus. मव्यपति । Aorist अममव्यत् । Desi. मिमव्यिषति । Inten. मामव्यते । Noun in तृच् is मामविता or मामव्यिता (VIII. 4. 64. S. 60, VI. 4. 49. S. 2631). Past. Part. Pass. मव्यितः । Ger. मव्यित्वा ॥

541. √Mavya, Yaṇ luk conjugation. Pre. मामव्यीति or मामति । D. मामीतः । Pl. मामव्यति । 2, S, मामव्यीषि or मामसि । मामीथः । मामीथ । 1, S, मामव्यीमि or मामीमि । मामीवः । मामीमः । Imper. मामव्यीतु, मामीतात् or मामतु । D, मामीतम् । Pl. मामव्यतु । 2, S, मामीहि or मामीतात् । Dual, मामीतम् । Pl, मामीत । 1, S, मामव्यानि मामव्याव । Imperfect अमामव्यीत् । अमामीताम् । अमामव्युः । 2, S, अमामः । 1, S, अमामव्यम् । D, अमामाव । Pl, अमामीम ॥

सूर्क्ष्य ५४२, ईर्क्ष्य ५४३, ईर्ष्य ५४४, ईर्ष्यार्थाः ।

542. √ Shûrkshya (Sûrkshya), 543 √ Irkshya, 544 √ Irshya, to disrespect, disregard, slight. Pre सूर्क्षति or सूर्ष्यति । Per. सुसूर्क्ष्य । I Fut सूर्क्षिता । II. Fut. सूर्क्षिष्यति । Imper. सूर्क्षतु । Imper. असूर्क्षत् । Potent. सूर्क्षेत् । Bene. सूर्क्ष्यात् । Aorist. असूर्क्षीत् । Condi. असूर्क्षिष्यत् । Caus. सूर्क्षयति । Aorist. असुसूर्क्षत् । Desi. सुसूर्क्षिषति । Inten. सोसूर्क्ष्यते or °र्ष्यते । Yaṅ luk सोसूर्क्षीति or सोसूर्ष्टि ॥

543. √ Irkshya, to envy. Pre. ईर्क्षति । Per. ईर्क्षांचकार । I Fut. ईर्क्षिता । II Fut. ईर्क्षिष्यति । Impera. ईर्क्षतु । Imper. ऐर्क्षत् । Potent. ईर्क्षेत् । Bene. ईर्क्ष्यात् । Aorist. ऐर्क्षीत् । Condi. ऐर्क्षिष्यत् । Caus. ईर्क्षयति । Aorist. ऐरिक्षत् । Desi. ईरिक्षिषति ॥

544. √ Irshya, to envy, Pre ईर्ष्यति । Per ईर्ष्यांचकार । I Fut ईर्ष्यिता । Caus. ईर्ष्यति । Aorist ऐर्षिष्यत् । Desi. ईर्ष्यिषति or ईर्षिषति (III. 1. 7. S. 2608 *Vârt*). Noun. ईर्ष्या ॥

हय ५४५ गतौ । अहयीत् । यान्तस्वाच्च वृद्धिः ॥

545. √ Haya, to go. Pre. हयति । Per. जहाय । जहयिथ । I Fut. हयिता । Aorist. अहयीत् (There is no Vriddhi as the root ends in य VII. 2. 5. S 2299). Caus. हाययति । Aorist अजीहयत् । Desi. जिहयिषति । Inten. जाहय्यते । Ger. हयित्वा । Noun. हय् (with kvip), हयः horse.

545. √ Haya, Yaṅ luk conjugation. pre. जाहयीति or जाहति । D. जाहतः । Pl. जाहयति । 2. S. जाहसि । 1. S. जाहामि ॥

शुच्यी ५४६ अभिषवे । अवयवानां शिथिलीकरणं सुरायाः संधानं चाभिषवः स्नानं च । शुशुच्य । चुच्य ५४६ वा इत्येके ॥

546. √ Suchyi. to squeeze, express (as juice); to distil. Abhishava means the loosening of the ingredients or members of a thing, as well as to distil liquor. According to Chandra it means 'to bathe' also. It is the sacred bath or baptism. Some read the root as √ chuchya. Pre. शुच्यति । Per. शुशुच्य I Fut, शुचिता । Caus. शुच्यति । Aorist अशुशुच्यत् । Desi. शुशुचिषति । Inten. शोशुच्यते । Noun in तृच् — शोशुचिता or शोशुच्यिता । Noun शुक्तिः ॥

546. √ Suchyi, Yaṅ luk conjugation. Pre. शोशुच्योति or शोशोक्ति । d. शोशुक्तः । Pl. शोशुच्यति । 2. S. शोशुच्योषि or शोशोक्षि । 1. S. शोशुच्योमि or शोशोक्ष्मि । शोशुच्वः । Imper, शोशोक्तु or शोशुग्धि । Imperfect अशोशुच्युः । अशोशुच्यम् ॥

546. A √ Chuchyi, to squeeze &c. Pre चुच्यति ।

हर्य ५४७ गतिकान्त्योः । जहर्य ॥

547. √ Harya, to go; to worship; to be weary or fatigued. Pre हर्यति । Per. जहर्य । I Fut. हर्यिता । Caus. । हर्ययति । Aorist अजहर्यत् । Desi. जिहर्यिषति । Inten. जाहर्य्यते । Trich जाहर्ता or जाहर्यिता । Nouns. हः (with kvip) हार्य । Ger. हर्यित्वा ॥

547. √ Harya, Yaṅ luk conjugation. Pre. जाहर्यीति । जाहर्क्तिः । d. जाहर्तः । Pl. जाहर्यति । 2. S. जाहर्षि । 1. S. जाहर्मि । Imperative. जाहर्क्षि । जाहर्याणि । Im. अजहार्यीत् । अजाहर्स्ताम् । अजाहर्युः । अजाहर्यम् ॥

अल ५४८ भूषणपर्याप्तिवारणेषु । अलति । आल ॥

548. √ Ala, to adorn, to be competent or able, to prevent. Pre. अलति । Perfect आल । In forming the Aorist, the following sûtra applies:—

२३३० । अतो लृान्तस्य । ७ । २ । २ ॥

'लृ' इति लुप्तषष्ठीकम् । अतः ममीपौ यौ ऋ ऌ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे वर्जि । न ट' (२२६८) इति निषेधस्य 'अता हलादेः' (२२८४) इति विकल्पस्य चापवादः । मा भवानाक्षीत् अयं स्यरितेतित्यक् । तन्मतेऽलते इत्यादापि ॥

2330 The Vriddhi is substituted for the short अ, when it is immediately followed by the final ऋ or ऌ of a root, before the Parasmaipada sich Aorist.

The 'लृ' in the sûtra is in the Genitive case, the case-affix is elided here.

Note: If the word 'anta' in the sutra be taken to mean 'a member or a part,' and 'ऋन्त' be taken as a Bahuvrihi, meaning "that which has a *l* or a *r* as its member"; and the word अङ्ग be taken as separate, then there would be no necessity of using the word *anta* in the sûtra; the tadanta-vidhi would have been enough, and would have shown that *l* or *r* must be *final*. And in that view the rule would have applied to अश्वल्लीत् also. If the word *anta* be taken to mean 'proximity' as it is taken by the Kâśika in the above note, then if the compound be genitive Tatpurusha, the rule would apply to √Rap, √Tran, √Śalla &c: because here *r* or *l* is in proximity to the अ of the root stem. But if the compound be Karmadhâraya, meaning "the proximate *l* or *r*" then *anta* being attributive ought to have stood first in the compound To avoid all these difficulties the author says "*l r* is in the genitive case &c." The sutra, therefore, means:—

If the *l* or *r* is in the proximity of a short अ, then of a stem ending in such a *l* or *r*, there is the Vriddhi of अ, when the Parasmaipada s-aorist follows. This supersedes the prohibition of VII. 2. 4. S. 2268; and the option of VII. 2. 7. S 2284. Thus the aorist will be आलीत् । (= अ + आलीत्), as in मा भवानालात् (where the augment अ is elided but the long आ is heard).

Some say the √ अल is svaritet. The root takes the Âtmanepada affixes also, according to their view. Thus अलते ॥

548. √ Ala, to adorn: 2 to be competent or able; 3. to prevent. According to Maitreya the root is atmanepadi also. Pre. अलति । Per. आल । I Fut. अलिता । Aorist आलीत् । Caus आलयति । Aorist आलिलत् । Desi. अलिलियति । Past. Part. Pass. अलितः । Ger अलित्वा । Noun अलङ्कम् । अलकाः । अलि । आली । अलाकम ॥

स्फुल ५४९ विशरणे । तृफल—' (२३२१) इत्येवम् । फेलतुः । फेलुः । अफालीत् ॥

549. √ Sphala to burst open, split or cleave asunder. Pre. फलति । Per. पफाल । फेलतुः । फेलुः । (by VI. 4. 112 S. 2301). Aorist अफालीत् । Caus. फालयति । Aorist अपीफलत् । Desi. पिफलिषति । Inten. पम्फुल्यते । Yan luk पम्फुलीति D. पंम्फुलतः । I. S. पम्फुलमि । Past Part. Pass. फुल्लः । Pass Part. Aor. फुल्लवान् । Ger. फलित्वा । Nouns फलम् । फलगुः ॥

मील ५५०, श्मील ५५१, ष्मील ५५२ निमेषणे । निमेषण सकोचः । द्वितीयस्तालव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः ॥

550. √ Mîla, 551 √ Śmila, 552 √ Smila, 553 √ Kshmila, to close (as the eyes), close or contract the eyelids: nimeshana means contraction. The second √ śmil begins with the palatal sibilant, the third √ smil begins with a dent

tal. Thus मीलति, ममीलति, स्मीलति, दमीलति । Pre. मीलति । Per. मिमील । I Fut. मीलिता । Caus मीलयति । Aorist अमीमिलत् । Desi. मिमीलिषति । Inten. मेमिल्यते । Yaṅ luk. मेमीलीति or मेमीलति ॥

पील ५५४ प्रतिषुम्भे । प्रतिष्टम्भो रोधनम् ॥

554. √Pîla, to check, obstruct, hinder. Pratishṭambha means obstruction, Pre. पीलति । Per. पिपील । I Fut. पीलिता । Noun पीला । पीलः । पीलुः । पीलुकुणः ॥

नील ५५५ वर्णे । निनील ॥

555. √Nîla or ṇîla, to colour or dye blue. Mâdhava reads the root as णील । Pre. नीलति । प्रणीलति । Per. निनील । I Fut. नीलिता । Nouns नीलः F. नीली or नीला ॥

शील ५५६ समाधौ । शीलति ॥

556. √Śîla, to meditate, contemplate. Pre. शीलति । Nouns शीलम् । शैली ।

कील ५५७ बन्धने ।

557. √Kîla, to bind, 'to stake.' Pre. कीलति । Nouns कीलः । कीलकं ॥

कूल ५५८ आवरणे ।

558. √Kûla, to cover. कूलति । Noun कूलं ॥

शूल ५५९ रुजायां संघोषे च ।

559. √Śûla, to be ill, to make loud noise, to impale. According to Mâdhava सङ्घाते च । Pre. शूलति । Noun शूलम् ॥

तूल ५६० निष्कर्षे । निष्कर्षो निष्कोषणम् । तच्चान्तर्गतस्य बहिर्निःसारणम् । तुतूल ॥

560. √Tûla, to draw out. Nishkarsha means unsheathing, bringing out that which is within : hence 'to extract.' Pre. तूलति । Per. तुतूल । Derivative Nominal root : तूलेनानुकुष्णाति=अनुतूलयति । The णिच् added by III. 1. 25. Aorist अतुतूलत् । Noun तूलम् ॥

पूल ५६१ संघाते ।

561. √Pûla, to heap up, collect. Pre. पूलति । Noun. पूलः ॥

मूल ५६२ प्रतिष्ठायाम् ।

562. √Mûla, to be firm, stand fast, to take root. Pre. मूलति । Nouns. मूलम् । मूल्यम् । मूलकः ।

फल ५६३, निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलुः ।

563. √Phala, to bear fruit, accomplish. Pre. फलति । Per. पफाल । फेलतुः । फेलुः । Nouns. फलं । फलकं । Past. Part. Pass. फलितम् ॥

चुल्ल ५६४ भावकरणे । भावकरणमभिप्रायाविष्कारः ।

564. √Chulla, to intimate one's desire, to sport. Pre. चुल्लति । Noun चुल्लिः । चुल्ली ॥

फुल्ल ५६५ विकसने ।

565. √Phulla. to bloom, expand. Pre. फुल्लति । Noun. फुल्लः । Past. Part. Pass. फुल्लितः । Ger. फुल्लित्वा ॥

चिल्ल ५६६ शैथिल्ये भावकरणे च ।

566. √Chilla, to become loose, to intimate one's desire. Pre. चिल्लति । Noun. चिल्लः ॥

तिल ५६७ गतौ । तेलति । तिल्ल इत्येके । तिल्लति ॥

567. √Tila, to go, move. Some read it as तिल्ल and conjugate it as तिल्लति । Pre. तेलति । Noun. तिलः । तैलीनम् ॥

वेल्ल ५६८, चेल्ल ५६९, केल्ल ५७०, खेल्ल ५७१, क्ष्वेल्ल ५७२, वेल्ल ५७३, चलने । पञ्च ऋदितः षष्ठो लोपधः ॥

568. √Velṛi, 569. √Chelṛi, 570. √Kelṛi, 571 √Khelṛi, 572 √Kṣhvelṛi 573 √Vella, to move, tremble, shake, play, sport. The first five have an indicatory ऋ; the last ends in ल and has a ल as penultimate. Pre. वेलति । Caus. Aorist अविवेलत् । Noun वेला ।

569. √Chelṛi, Pre. चेलति । Caus. Aorist अचिचेलत् । Noun चेलः; f. चेली; n. चेलम् ॥

570. √Kelṛi, Pre. केलति । Caus. Aorist अचिकेलत् । Nouns. केलिः । केलिन्, केला ॥

571. √Khelṛi, Pre. खेलति । Caus. Aorist अचिखेलत् । Noun. खेला ॥

572. √Kshvelṛi, Pre. क्ष्वेलति ॥

573. √Vella, Pre. वेल्लति । Caus. Aorist अविवेल्लत् । Noun. वेल्लः 'poison.'

पेल्ल ५७४, फेल्ल ५७५, शेल्ल ५७६ गतौ । पेल्ल इत्येके ॥

574. √Pelṛi, 575 √Phelṛi, 576 √Śelṛi, to go, move, shake. Some read पेल्ल also. Pre. पेलति । Caus. Aorist अपिपेलत् । Noun पेला ॥

575. √Phelṛi, Pre. फेलति ।

576. √Śelṛi, Pre. शेलति । Caus Aorist अशिशेलत् ॥

Note: Here in some texts we find the following three roots also :—*viz* :— खेलृ, पेलृ, सेलृ ॥

स्खल ५७७ संचलने । चस्खाल । अस्खालीत् ॥

577. √Skhala, to stumble, Pre. स्खलति । Per. चस्खाल । Aorist. अस्खालीत् । Caus. स्खलयति । It is मित् according to Bhoja. See √854.

खल ५७८ संचये ।

578. √Khala, to gather, collect. Also चलने to move, shake. Pre. खलति । Per. चखाल । Aorist अखालीत् । *Nouns.* खलः 'knave.' खलम् । खलतिः 'bald.'

गल ५७९ अदने । गलति । अगालीत् ॥

579. √Gala, to swallow. Pre. गलति । Aorist. अगालीत् । *Noun.* गलः ॥

षल ५८० गतौ । सलति ॥

580. √Ṣhala, to go. Pre. सलति । Caus. सालयति, Aorist असीसलत् । *Nouns.* शालः । सलिलम् ॥

दल ५८१ विशरणे ।

581. √Dala, to burst open, split, cleave, crack, Pre. दलति । Caus. दलयति, It is मित् according to Bhoja. See √854. *Nouns.* दाडिमम् । कुद्दालः ॥

श्वल ५८२, श्वल्ल ५८३, आशुगमने। शश्वाल। अश्वालीत्। अश्वल्ल। अश्वल्लीत्॥

582. √Śvala, to run, go quickly. Pre. श्वलति। Per. शश्वाल। Aorist अश्वालीत्। Caus. श्वालयति। Aorist अशिश्वलत्। Desi. शिश्वलिषति। Inten. शाश्वल्यते॥

583. √Śvalla, Pre श्वल्लति। Per. शश्वल्ल। Aorist अश्वल्लीत्।

खोल्ऱ ५८४, खोर्ऱ् ५८४ क, गतिप्रतिघाते। खोलति। खोरति॥

584. √Kholṛi, 584 A. √Khoṛi, to limp, to be lame. Pre. खोलति। Pe चुखोल। Caus. खोलयति, Aorist अचुखोलत्। *Noun.* खोड; 'lame.'

584. A. √Khoṛi, Pre. खोरति॥

धोर्ऱ् ५८५, गतिचातुर्ये। धोरति॥

585. √Dhoṛi, to go quickly to be skilful, to trot. Pre. धोरति। I Fut. धोरिता। Caus. Aorist अदुधोरत्। *Noun* धौरितकः॥

त्सर ५८६ छद्मगतौ। तत्सार। अत्सारीत्॥

586. √Tsara, to go or approach gently or stealthily, creep, crawl, to proceed crookedly, or fraudulently. Per त्सरति। Per. तत्सार। तत्सरतु। I Fut त्सरिता। Aorist अत्सारीत्। Desi. तित्सरिषति। Inten. तात्स्यर्ते। Yaṅ luk तात्सरीति or तात्तर्ति, 2. S. तात्सर्षि। Imperfect अतात्सः। *Nouns* त्सरुः। त्सरुकः॥

कमर ५८७ हूछने। चकमार॥

587. √Kmara, to be crooked, act dishonestly, decieve. Per. कमरति। चकमार। I Fut. कमरिता। Aorist अकमारीत्॥

अभ्र ५८८, बभ्र ५८९, मभ्र ५९०, चर ५९१, गत्यर्थाः। तिभक्षणेऽपि। अभ्रति। आनभ्र। मा भवानभ्रीत्। अङ्गान्तरफस्या : सम्प्रसारणस्य भावाच्च वृद्धिः॥

588. √Abhra, 589 √Babhra, 590 √Mabhra, 591 √Chara, to go to move. √चर means also to eat. Pre. अभ्रति। Per. आनभ्र। I Fut भ्रिता। Aorist अ + अभ्रीत् as मा भवानभ्रीत्। The र here is final of an अंग, yet as it is not in the proximity of अ, because भ intervenes, it does not cause the vriddhi of the अ of √अभ्र (See S. 2330). Caus. अभ्रयति Aorist आबिभ्रत्। Desi. बिभ्रिषति। Noun. अभ्रः। अभ्री। आभ्रकम्॥

589. √Babhra, Pre. बभ्रति। Per. बबभ्र। I Fut. बभ्रिता। Desi बिबभ्रिषति। Inten. बाबभ्र्यते। Yaṅ luk बाबभ्रति। Âbabhrti. Imperfect अबाबभ्रत् or अबाभ्रत्॥

590. √Mabhra, Pre. मभ्रति।॥

591. √Chara, Pre. चरति। Per. चचार। चेरतुः। चेरुः। I Fut. चरिता। Aorist. अचारीत्। Desi. चिकरिषति। Inten. चञ्चूर्यते। Yaṅ luk चञ्चुरीति or चञ्चूर्ति। Imperfect अचञ्चूः। Nouns. आचार्यः। चरः f. चरी। चराचरः। चरिष्णुः। चरण। चारकम्। चरुः। चरकः। चर्म। चारुः। Adj. in य चर्म्यम्। आचर्म्यः। उपचार्यम्॥

ष्ठिवु ५९२ निरसने। ष्ठिवुक्लमु-' (२३२०) इति दीर्घः। ष्ठीवति। अस्य द्वितीयस्यकारष्ठकारौ वेति वृत्तिः। तिष्ठेव। तिष्ठिवतुः। तिष्ठिवुः। टिष्ठेव। टिष्ठिवतुः। टिष्ठिवुः। हलि च (३५४) इति दीर्घः। ष्ठीव्यात्॥

592. √Shṭhivu. to spit. The short इ becomes long ई by VII. 3. 75. S. 2ecc, As ष्ठीवति। According to the Vritti the second letter of this root is

either ष or ठ dental or lingual. In other words, the root is ष्ठिव or स्थिव Of course, by sandhi ष स्थिव will become ष्ठिव, but this ष will reappear for the purpo es of reduplication. Thus from √ ष्ठिव where ष is changed to ठ we have तिष्ठिव &c. But from √ ष्ठिव where the ठ is original we have टिष्ठेव, टिष्ठिवतुः । Pre. ष्ठेवति । Per. तिष्ठेव or टिष्ठेव । तिष्ठिवतुः or टिष्ठिवतुः । तिष्ठिवुः or टिष्ठिवुः । I Fut. ष्ठेविता । II Fut. ष्ठेविष्यति । Imper. ष्ठेवतु । Bene. ष्ठीव्यात् । Before the affixes beginning with a consonant the ई is lengthened by VII. 2. 77. S 354 Aorist. अष्ठेवीत् । Caus. ष्ठेवयति । Aorist अतिष्ठिवत् । Desi. तिष्ठेविषति or तुष्ठूषति or टिष्ठेविषति &c. Inten. तेष्ठीव्यते or टेष्ठीव्यते &c. Noun. ष्ठीवनम् or ष्ठेवनम् । Past part. Pass. ष्ठ्यूनः । Ger. ष्ठेवित्वा or ष्ठ्यूत्वा ॥

जि ५९३ जये । अयमजन्तेषु पठितुं युक्तः । जय उत्कर्षप्राप्तिः । अकर्मकोऽयम् । जयति ॥

593. √ जि जये 'to surpass, excel.' This root ends in a vowel, and appro priately ought to have been classed with vowel-ending roots, and not here among consonant ending roots. Jaya means to get excellence. This is Intransitive. The root जय 'to obtain victory' is Transitive. Pre. जयति ॥

In forming the Perfect, the following sûtra applies.

२३३१ । सन्लिटोर्जेः । ७ । ३ । ५७॥

जयते रुन्तियिनमिनो योऽभ्यासस्तत: परस्य कुत्वं स्यात् । जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिगयिथ–जिगेथ । जिगाय – जिगय । जिग्यिव । जिग्यिम । जेता । जीयात् । अजैषीत् ।

2331. A gut'ural is substituted for the ज् in √ जि after a reduplication before the Desiderative affix सन्, and in the Perfect.

As जिगाय। Why in the Desiderative and Perfect only ? Observ जेजीयते। Though the root क्या also assumes the form जि by vocalisation (VI. I 16, 17) yet that जि is not to be taken here. That will form जिज्यतुः । जिज्युः ॥

593. √ Ji, to surpass, excel. Pre. जयति । Per जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिगयिथ or जिगेथ । जिगाय or जिगय । जिग्यिव । जिग्यिम । I Fut. जेता । II Fut. जेष्यति । Inrve जयतु । Imper अजयत् । Poten. जयेत् । Bene. जीयात् । Aorist. अजैषीत । Caus. जाययति । Aorist अजीजपत् । Desi. जिगीषति । Inten. जेजीयते । Yaṅ luk जाजयीति or जेजेति. D जेजितः, Pl जेज्यति ॥

जीव ५९४ प्राणधारणे । जिजीव ॥

594. √ Jiva to live, or to breathe. This is intransitive. Pre जीवति । Per. जिजीव । I Fut. जीविता । Caus. जीवयति । Aorist अजिजीवत् । Desi जिजीविषति । Inten. जेजीव्यते । No Yaṅ luk. Nouns. जीवम् as in यावज्जीवम् । जीविका । जीमूतः । जीवातुः । जेवातृकः । जीवन्तः ॥

पीव ५९५, मीव ५९६, तीव ५९७, णीव ५९८ स्थौल्ये । पिपीव । मिमीव । तितीव । निनीव ॥

595. √ Piva, 596 √ Miva, 597 √ Tiva, 598 √ ṇiva, to grow fat. Pre पीवति । Per. पिपीव । I Fut. पीविता । Caus. पीवयति । Aorist. अपीपिवत् । Desi पिपीविषति । Inten. पेपीव्यते । *Noun.* पीवरः 'fat.'

596. √ Miva, to grow fat. Pre. मीवति । Per. मिमीव । Noun. मीवरः 'a general' venerable.'

597. √Tiva, to grow fat. Pre. तीवति । Per. तितीव । Noun. तीवरः 'a hunter.'

598. √Niva, Pre. प्रणीवति । Per. निनीव । Noun. नीवरः 'a trader.'

क्षीवु ५९९, क्षेवु ५९९क, निरसने ।

599. √Kṣh vu (Kṣ'ivu) to sp t; eject from the mouth. According to Chandra the root is क्षेवु । Pre. क्षीवति or क्षेवति । Past. Pa t. Pass. क्यूतः । Ger. क्षीवित्वा or क्यूत्वा ।

599 A. √Kṣhevu, Pre. क्षेवति; ॥

उर्वी ६००, तुर्वी ६०१, थुर्वी ६०२, दुर्वी ६०३, धुर्वी ६०४ हिंसार्थाः । ऊर्वांचकार । 'उपधायां च' (२२६५) इति दीर्घः । तुतूर्वे ॥

600. √Urvi, 601 √Turvi, 602 √Thurvi, 603 √Durvi, 604 √Dhurvi, to hurt. Pre. ऊर्वति । The lengthening is by VIII. 2. 78 S. 2265. Per. उर्वांचकार । I Fut. ऊर्विता । II Fut. ऊर्विष्यति । Impve ऊर्वतु । Imper. ऊर्वेत् । Poten. ऊर्वेत् । Bene. ऊर्व्यात् । Aorist. ऊर्वीत् । Caus. ऊर्वयति । Aorist अ+ऊर्विवत् । Desi. ऊर्विविषति । Noun. ऊः d. उरौ Pl. उरः । Past. Part. Pass. ऊर्णः । Active ऊर्णवान् ॥

601. √Turvi, Pre तु(तू) र्वति । Per. तुतूर्व । I Fut. तूर्विता । Caus. तूर्वयति । Aorist अतुतूर्वत् । Desi. तुतूर्विषति । Inten. तोतूर्व्यते । Past. Part. Pass. तूर्णः । Active तूर्णवान् । Ger. तूर्वित्वा ।

Yan luk. Pre. तोतूर्वीति or तोतोर्ति । (VI. 4. 21. S. 2655; and I. 1. 4. S. 2656) तोतूर्तः । (VIII. 2, 77, S. 354); तोतूर्वति । Imper. तोतोर्तु or तोतूर्तात् । 2. S. तोतूर्हि । d. तोतूर्तम् । Aorist. अतोतोः । अतोतूर्वुः ॥

602. √Thurvi, Pre. थुथूर्वति or थूर्वति ॥

603 √Durvi, Pre. दुर्वति or दूर्वति ।

604. √Dhurvi, Per. धूर्वति । Noun. धूः d. धुरौ । धूर्वतिः or धूःपतिः । धौरेयः । धूर्तः ।

गुर्वी ६०५ उद्यमने । गूर्वति । जुगूर्व ॥

605. √Gurvi, to endeavour, Pre. गूर्वति । Per. जुगूर्व । Noun गुर्वा ॥

मुर्वी ६०६ बन्धने ।

606. √Murvi (Mûrvi), to bind, tie, Pre. मूर्वति । Per. मुमूर्व । Noun, मौर्वी ।

पुर्व ६०७, पर्व ६०८, मर्व ६०९ पूरणे ।

607. √Purva (Pûrva), 608, √parva, 609 √Marva, to fill. Pre. पूर्वति (S. 2265), Nouns. पूः । पूर्वः ॥

608. √Parva, Pre, पर्वति । Per, पपर्व । I Fut, पर्विता । Desi, पिपर्विषति । Inten, पापर्व्यते । Yan luk पापर्ति Imperfect अपापः । Noun, पः d. परौ Pl, परः । पर्वतः । पार्वती ॥

609. √Marva, Pre. मर्वति ।

चर्व ६१० अदने ।

610. √Charva. to chew. Pre. चर्वति । Caus. चर्वयति ।

भर्व ६११ हिंसायाम् ।

611. √Bharva, to hurt, Pre. भर्वति ।

कर्व ६१२, खर्व ६१३, गर्व ६१४ दर्पे ।

612. √Karva, 613, √Kharva, 614, √Garva, to be proud, to boast. Pre. कर्वति ।

613. √Kharva, Pre. खर्वति ।

614, √Garva, Pre. गर्वति ।

अर्व ६१५, शर्व ६१६ सर्व ६१७ हिंसायाम् । आनर्व । शर्वति । सर्वति ॥

615. √Arva, 616. √Sarva, 617, √Sharva, to kill, Pre. अर्वति । Per. आनर्व । I Fut. अर्विता । Desi. अर्विविषति ।

616 √Sarva, Pre. शर्वति । Noun. शर्वः f. शर्वाणी ॥

617. √Sharva, Pre. सर्वति । Caus. सर्वयति । Des. of Caus. सिसर्विषति । Ordinary Desi. सिसर्विषति । Noun. सर्वः । सर्वदा ॥

इवि ६१८ व्याप्तौ । इन्वति । इन्वां चक्रार ॥

618. √Ivi, to pervade, surround, Pre. इन्वति । Per. इन्वां चक्रार । I Fut. इन्विता । II Fut. इन्विष्यति । Imperative इन्वतु । Imper. ऐन्वत् । Bene. इन्व्यात् । Aorist, ऐन्वीत् । Caus. इनवयति । Aorist ऐनिवत् । P si. इन्विवयति । Noun. इन्वकाः । 'stars.'

पिवि ६१९, मिवि ६२०, णिवि ६२१ सेचने । तृतीयो मूर्धन्यो-ऽादिरित्येके । सेवने दति तरङ्गिण्याम् । पिन्वति । पिपिन्व ॥

619. √Pivi, 620, √Mivi, 621, √ṇivi, to wet, to moisten. According to some the third root is षिवि । According to Tarangini these mean 'to serve' also. Pre. पिन्वति । Per. पिपिन्व । I Fut. पिन्विता । Caus. पिन्वयति । Aorist अपिपिन्वत् । Desi. पिपिन्विषति । Inten. पेपिन्व्यते ।

620. √Mivi, to sprinkle, to honor, Pre. मिन्वति ।

621. √ṇivi, Pre. निन्वति प्रणिन्वति ।

621 A. षिवि √Shivi, Pre. सिन्वति ।

हिवि ६२२, दिवि ६२३, धिवि ६२४, जिवि ६२५ प्रीणनार्थाः । हिन्वति । दिन्वति ॥

622. √Hivi (ivi), 623. √Divi, 624, √Dhivi, 625, √Jivi, to be glad or to gladden. Pre. हिन्वति । Per. जिहिन्व । I Fut. हिन्विता ।

623. √Divi, Pre. दिन्वति ।

624. √धिवि 'to gladden, to be glad.' In conjugating this root the following sûtra applies :—

२३३२ । धिन्विकृण्व्योर च ।३। १ । ८० ।

अनयोरकारोऽन्ताटेशः स्यादुप्रत्ययश्च ञ्णित्यये । 'अतो लोपः, (२३०८) । तस्य स्थानिवद्भावान्नलघूपधगुणो न । उप्रत्ययस्य पित्सु गुणः । धिनोति । धिनुतः । धिन्वन्ति ।

2332. The vikaraṇa उ comes (instead of श्नु) after the roots धिन्वि 'to please', and कृण्वि 'to hurt', when a sârvâdhâtuka affix denoting the agent follows ; and in these verbs अ is the substitute of the final इ of these two roots.

The roots धिन्व् and कृण्व् belong both to the Bhuâdi class. Thus धिन्व उ+ति = धिन् + अ + उ+ति = धिन् + o + उ+ति (The अ is elided by VI. 4. 48. S. 2308) = धिनोति 'he pleases.' It might be asked, why there is no *guṇa* of the short penultimate इ of धिन् by rule VII. 3. 86 which requires the base to be *guṇated* before the sârvadhâtuka affix उ । The answer is to be found in sûtra I, 1. 57 the zero substitute of अ, though a blank, is like the former occupant (*sthânivat*) and thus prevents guṇa and इ is not considered penultimate,

While the उ itself is gunated before the पित् affix सिप् though it is not gunated before non-pit affixes, as धिनुतः, धिन्वन्ति ॥ In forming the First Person dual and plural, the next sutra gives an option.

NOTE:—Though the root धिनेव् √ Dhinv or gin lly is not one that ends in अ and t assumes the form धिनद dh na subsequently; yet at the time of applying the ârdhadhâtuka affix उ, it is अ ending, so the lopa rule VI. 4. 48 S. 2308 applies.

२३३३ । लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः । ६ । ४ । १०७ ॥

असंयोगपू र्व यः प्रत्ययोकारस्तदन्तस्याङ्गस्य लोपो वा स्यात् म्वोः परयो । धिन्वः-धिनुवः । धिन्मः-धिनुमः । सिपि तु परत्व दृणुः । धिनोमि ॥

2333. The उ of the vikaraṇa उ and श्नु where not preceded by a conjunct consonant, may be elided optionally before a personal ending beginning with म् or व् ॥

Thus धिन्वः or धिनुवः, धिन्मः or धिनुमः । Before the affix सिप्, however there will be guṇa, by the subsequent rule because the affix is पित् and thus we have धिनोमि ॥

In forming the Imperative the following rule applies,

२३३४ । उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् । ६ । ४ । १०९ ॥

असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेर्लुक्स्यात् । धिनु । नित्यस्त्वुकारलोपात्पूर्वमाट् । धिनवाव । धिनवाम । जिन्वतीत्यादि ॥

2334. The Imperative हि is elided after the उ of an affix, in the vikaraṇa with which the Present-stem is made, provided that the उ is not preceded by a conjunct consonant.

The affix उ with which the Present-stem is made is उ and श्नु ॥ After this उ, the Imperative हि is elided. Thus धिनु ॥

NOTE:—Why after 'उ'? Observe सुनोहि सुनीहि। Why do we say "उ being part of the vikaraṇa or affix"? Observe रुहि, युहि, here उ is part of the *root* itself, and not of the vikaraṇa. Why do we say 'not preceded by a conjunct consonant'? Observe प्राप्नुहि, राधनुहि, तन्नुहि ॥

NOTE:—The elision of हि after the उ of the vikaraṇa उ and श्नु is optional in the Vedas; as आसनुहि यातुधानान्, धिनुहि यज्ञपतिम्, तेन मा भाजिन कृणु ॥

The augment आट् being *nitya* (compulsory and never set aside by any rule) takes effect prior to the application of the rule requiring elision of उ। Thus म and व being preceded by आ, there is no occasion for applying VI. 4. 107 S. 2333; for उ is not followed by व or म but by आव or आम। Thus we have in the Dual and Plural धिनवाव and धिनवाम ॥

624. √ Dhivi, Pre. धिनोति। धिनुतः। धिन्वन्ति। धिनोषि। धिनुथः। धिनुथ। धिनोमि। धिनुवः or धिन्वः। धिनुमः or धिन्मः। Impve. धिनोतु। धिनुताम्। धिन्वन्ताम्। धिनु। धिनवानि। धिनवाव। धिनवाम। Imper. अधिनोत्। अधिनुताम्। अधिनुवन्। अधिनोः। अधिनुतम्। अधिनुत or अधिन्व। Pote. धिनुयात्। Caus. धिन्वयति ॥

625. √ Jivi, Per. जिन्वति ॥

रिवि ६२६, रवि ६२७, धवि ६२८ गत्यर्थाः । रिण्वति । रण्वति । धन्वति ॥

626. √ Rivi, 627 √ Ravi, 628 √ Dhavi, to go, move. Pre. रिण्वति। Per. रिरिण्व। I Fut. रिणविता। Aorist अरिण्वीत्। Caus. रिण्वयति, रिण्वयते। Desi. रिरिण्विषति। Inten. रेरिण्व्यते ॥

627. √Ravi, Pre. रण्वति । Per. ररण्व । I Fut. रणिता । Aorist अरण्वीत् Desi. रिरणिषति । Inten. रारण्यते ॥

628. √Dhavi, Pre. धन्वति । Per. दधन्व । I Fut. धन्विता । Aorist अधन्वीत् । Caus. धान्वयति, धान्वयते । Desi. दिधन्विषति । Inten. दाधन्यते । Nouns सुधन्वा । धन्विः ॥

कृवि ६२९ हिंसाकरणयोश्च । चकाराद्वातौ । 'कृणोति, इत्यादि धिनोतिवत् । अयं स्वादौ च ॥

629 √Krivi, to injure, to do By force of च the root means 'to move' also. It is conjugated like √धिन्व, and it also belongs to Svàdi class. Pre. कृणोति । (The sûtra III. 1. 80 S. 2332 applies here also). Per. चकृव । I Fut. कर्विता । Imperative कृणोतु । Imper. अकृणोत् । Pote. कृणुयात् । Aorist अकृणवीत् ॥

मव ६३० बन्धने । मवति । मेवतुः । मेवुः । अमवीत्—अमावीत् ॥

630. √Mava, to fasten, bind. Pre. मवति । Per. ममाव । मेवतुः । मेवुः I Fut. मविता । Aorist अमवीत् or अमावीत् । Caus. मावयति, मावयते । Aor. अमीमवत् । Desi. मिमविषति । Inten. मामव्यते । Noun :—मूः, d. मुवौ ॥

630. √Mava, Yañ luk. conjugation. Pre. मामवीति or मामेति । मामूतः । मामवति । मामेषि । मामूथः । मामूथ । मामेमि । मामावः । मामूमः । Imper. मामेतात् or मामेतु । मामेहि । मामवानि । Imper. अमामेत् । अमामेः । अमामवम् ॥

अव ६३१ रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवणस्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु ॥ अवति । आव । मा भवानवीत् ॥

631. √Ava, 1. to protect, 2. to go, 3. to be beautiful or brilliant, desire, 4. to please, 5. to be satisfied, 6. to understand, 7 to enter, 8 to hear, 9 to rule or be lord of, 10 to beg, 11 to act, 12 to wish, 13 to shine, 14 to obtain, 15 to embrace, 16 to injure or kill, 17 to accept (the word is âdâna and not dâna) 18 to divide, 19 to prosper. Pre. अवति । Per आव । आवतुः । I Fut. अविता । Aorist आवीत् (अवीत् without augment). Caus. आवयति, आवयते । Aorist अविवत् (without augment). Desi. अविविषति । Nouns ऊतिः 'help' (III. 3. 97) अविषः (Un. I. 45) 'ocean' ऊनः 'wanting' (Un. III. 2), अवनि, 'earth' (Un. II, 102) ओम् 'Om' (Un. I, 142). अविः 'a sheep' 'the sun' ओतुः 'the woof ; 'a cat.'

धावु ६३२ गतिशुद्ध्योः । स्वरितेत् । धावति—धावते । दधाव—दधावे ॥

632. √Dhâvu, to run, 2. to purify. This root is svaritet and so it is both Atmane and Parasmaipadi. Pre. धावति or धावते । Per. दधाव । दधावतुः । I Fut. धाविता । Caus. धावयति, धावयते । Desi. दिधाविषति or ते । Inten दाधाव्यते । Past. Part. Pass. धौतः । Act. धौतवान् । Ger. धावित्वा or धौत्वा ॥

Here end the roots ending in व ॥

Now we give the Atmanepadi roots ending in a sibilant

अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः ॥

धुक्ष ६३३ धिक्ष ६३४ संदीपनक्लेशनजीवनेषु । धुक्षते दुधुक्षते । धिधिक्षते । दिधिक्षते ॥

633. √Dhukṣha, 1. To kindle, 2. To be weary. 3. To live. Pre. धुक्षते । Per. दुधुक्षे । I Fut. धुक्षिता । II Fut. धुक्षिष्यते । Imperative धुक्षताम् । Imper. अधुक्षत । Poten. धुक्षेत । Bene. धुक्षिषीष्ट । Aorist अधुक्षिष्ट । Cond. अधुक्षिष्यत । Caus. धुक्षयति धुक्षयते । Aorist. अदुधुक्षत् । Desi. दुधुक्षिषते । Inten. दोधुक्ष्यते । Noun धुक्षः ॥

633. √Dhukṣha, Yaṅ luk conjugation. Pre- दोधुक्षीति or दोधुष्टि । दोधुक्षि । Imperative दोधुष्टु । दोधुक्षिठि । दोधुक्षाणि । Imper. अदोधोट् अदोधोट् ॥

634. √Dhikṣha, to kindle. 2. to harass, 3. to live. Pre. धिक्षते । Per दिधिक्षे । I Fut. धिक्षिता ॥

वृक्ष ६३५ वरणे । वृक्षते । ववृक्षे ॥

635. √Vṛikṣha, to accept; select; to cover. Pre. वृक्षते । Per. ववृक्षे । I Fut. वृक्षिता । Desi. विवृक्षिषते । Inten. वरीवृक्ष्यते । Yaṅ luk वरिवृष्टि । or वर्वृष्टि । Noun वृक्षः 'a tree.'

शिक्ष ६३६ विद्योपादाने । शिक्षते ॥

636. √Śikṣha, to learn, to teach. According to Tarangini this root is Parasmaipadi in senses other than that of learning. This is not approved by the Mâdhaviya. Pre. शिक्षते । Per. शिशिक्षे ॥

भिक्ष ६३७ भिक्षायामलाभे लाभे च । भिक्षते ॥

637. √Bhikṣha, 1. to beg. 2 to ask without obtaining. 3. to obtain. This root takes two accusatives. Pre. भिक्षते । Noun भिक्षुः 'a beggar, a mendicant.' भिक्षाकः 'a beggar.' Past Part. Pass. भिक्षितः । Act. भिक्षितवान् । Adjec. भिक्षितव्यं ॥

क्लेश ६३८ अव्यक्तायां वाचि । वाधने इति दुर्गः । क्लेशते । चिक्लेशे ॥

638. √Kleśa, 1. to speak inarticulately. 2. To impede or hinder, according to Durga. According to Swâmî the root means also 'to speak articulately.' Pre. क्लेशते । Per. चिक्लेशे । I Fut. क्लेशिता । Pass. क्लेश्यते । Desi. चिक्लेशिषते ॥

दक्ष ६३९ वृद्धौ शीघ्रार्थे च । दक्षते । ददक्षे ।

639. √Dakṣha, 1. To grow. 2 To do, go or act quickly. Pre. दक्षते । Per. ददक्षे । I Fut. दक्षिता । Noun. दक्षिणः f. णा । दक्षिणयः । दाक्षिणात्यः ॥

दीक्ष ६४० मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु । दीक्षते । दिदीक्षे ॥

640. √Dikṣha, 1. To shave one's head. 2. To sacrince 3. To invest with the sacred thread. 4. To practise self-restraint. 5. To dedicate one self to, or to vow (6 To consecrate oneself for the performance of a sacred rite. 7. To initiate) Pre. दीक्षते । Per. दिदीक्षे ॥

ईक्ष ६४१ दर्शने । ईक्षां ॥

641. √Ikṣha, 1. To see, behold, view, perceive, observe, look or gaze at Pre. ईक्षते । Per. ईक्षांचक्रे । I Fut. ईक्षिता । II Fut. ईक्षिष्यते । Imperative ईक्षताम् । Imper. ऐक्षत । Poten. ईक्षेत । Bene. ईक्षिषीष्ट । Aorist ऐक्षिष्ट । Condi. ऐक्षिष्यत । Caus. ईक्षयति । Aorist ऐक्षिक्षत् । Desi. ईक्षिक्षिषते । Noun सुखप्रतीक्षः ॥

ईष ६४२ । गतिहिंसादर्शनेष । ईषां चक्रे ॥

642. √Iṣha, to fly away, escape. 2. To attack, hurt, kill, 3. To look, see Pre. ईषते । Per. ईषांचक्रे । I Fut. ईषिता । Noun. ईषा । मनीषा ॥

भाष ६४३ व्यक्तायां वाचि । भाषते ॥

643. √Bhâsha, 1. To speak articulately. Pre. भाषते । Per. बभाषे । I Fut. भाषिता । II Fut. भाषिष्यते । Caus. भाषयति, भाषयते । Aorist अबीभषत् or अबभाषत् (VII. 4. 3. S. 2565) Inten. बाभाष्यते । Yaṅ luk. बाभाष्टि । Noun. भाषकः ॥

वर्ष ६४४ स्नेहने । दंत्योष्ठ्यादिः । ववर्षे ॥

644. √Varsha, 1, to anoint The root begins with व dento—labial. The root वृष, 'to rain' is Parasmaipadi, as will be shown hereafter. When meaning 'to be strong' it belongs to Churâdi class. Pre. वर्षते । Per. ववर्षे । I Fut. वर्षिता । Desi. विवर्षिषते । Inten वावर्ष्यते । Yaṅ luk वावर्ष्टि । लङ् अवावर्ट् ॥

गेषृ ६४५ अन्विच्छायाम् । 'ग्लेषृ' इत्येके । अन्विच्छा अन्वेषणम् । जिगेषे ॥

645. √Geshṛi, 1. To seek, search, investigate. According to Maitreya, it is ग्लेषृ । Pre. गेषते । Per. जिगेषे । I Fut. गेषिता । Caus. गेषयति । Aorist अजिगेषत् । Desi. जिगेषिषते । Inten. जेगेष्यते । Yaṅ luk जेगेष्टि । जेगेष्टः ॥

पेषृ ६४६ प्रयत्ने । पेषते ॥

646. √Peshṛi, 1. to strive diligently for. In the Mâdhaviya the root is एषृ and the form given is एषते । Pre. पेषते । Per. पिपेषे ।

जेषृ ६४७, णेषृ ६४८, एषृ ६४९, प्रेषृ ६५० गतौ । जेषते । नेषते । एषां चक्रे । पिप्रेष ॥

647. √Jeshṛi, 648, √neshṛi, 649, √Eshṛi, 650, √Preshṛi, 1. to go to move. Pre. जेषते ।

648. √neshṛi, Pre. नेषते, प्रणेषते ॥

649. √Eshṛi, Pre. एषते । Per. एषांचक्रे । I Fut. एषिता । II Fut. एषिष्यते । Caus. एषयति । Aorist एषिषत् (without the augment).

650. √Preshṛi, 1. to go, move, Pre. प्रेषते ।

रेषृ ६५१, हृषृ ६५२, ह्रेषृ ६५३ अव्यक्ते शब्दे । आद्यो वृकशब्दे । ततो द्वौ अश्वशब्दे । रेषते । हेषते । ह्रेषते ॥

651. √Reshṛi, 652, √Heshṛi, 653, √Hreshṛi, 1. To howl or yell. The root रेषृ is specially confined to the howling of the wolf. Pre. रेषते ।

652. √Heshṛi, to neigh. The neighing of a horse. Pre. हेषते ।

653. √Hreshṛi, to neigh. Pre ह्रेषते ॥

कासृ ६५४ शब्दकुत्सायाम् । कासां चक्रे ॥

654 √Kâsṛi, to cough, or make a sound indicatory of any disease. Pre कासते । Per. कासांचक्रे । I Fut. कासिता । II Fut. कासिष्यते । Impertive, कासताम् · Imper. अकासत । Pote. कासेत । Bene. कासिषीष्ट । Aorist अकासिष्ट । Condi, अकासिष्यत । Caus. कासयति । Aorist अचकासत । Desi. चिकासिषते । Inten. चाकास्यते । Yaṅ luk चाकास्ति । लोट्, चाकाधि । लङ्, अचाकत् । 2. S. अचकाः । Nouns :—कासारः, कासः । कासूः । कासूतरी । कसूरिः ॥

भासृ ६५५ दीप्तौ । बभासे ॥

655. √Bhâsṛi, to shine. Pre. भासते । Caus. भासयति । Aorist अबीभसत् । or अबभासत् (VII. 4. 3. S. 2565) Nouns :—भाः D. भासौ Pl. भासः । भास्करः ॥

णासृ ६५६, रासृ ६५७ शब्दे । नासते, प्रणासते ॥

656. √ṇâsṛi, 657, √Râ ṛi, to sound. Pre. नासते । प्रणासते । Nouns :—नास्यम् । नासिका ॥

657. √Râsṛi, to sound. Pre. रासते । Nouns :—रासः । रासभ. 'an ass.' रास्ना ॥

णस ६५८ कौटिल्ये । नसते ॥

658. √ṇasa, to be crooked or curved, to bend. Pre. नसते । प्रणसते । Per. नेसे । I Fut. नसिता । Caus, नासयति । Aorist अनीनसत् ॥

भ्यस ६५९ भये । भ्यसते । बभ्यसे ॥

659. √Bhyasa, to fear. Pre. भ्यसते । Per. बभ्यसे । I Fut. भ्यसिता । II Fut भ्यसिष्यते । Caus. भ्यासयति । Aorist अबिभ्यसत् । Inten. बाभ्यस्यते । Yaṅ luk बाभ्यस्त्रि लोट्, बाभ्यधि ॥

आङः शसि ६६० इच्छायाम् । आशंसते । आशशंसे ॥

660 √â śasi, to wish, desire The root must always be preceded by the Upasarga आ । Durga reads it as आशन्स् without indicatory इ । So also Swâmi. शंस to praise is Parasmaipadi. It belongs to the Adâdi class also. Pre. आशंसते । Per. आशशंसे । I Fut. आशंसिता । Caus. आशंसयति । Aorist आशशंसत् । Desi आशिशंसिषते । Inten. आशाशंस्यते । Past Part. Pass. आशंसितः । Adj. आशंस्यम् । Nouns :—आशंसुः । आशस्य ॥

660. √Aśaṅs, Yaṅluk Pre. आशाशंस्ति । Impve आशाशन्धि । Imper. आशाशन् ॥

ग्रसु ६६१, ग्लसु ६६२ अदने । जग्रसे । जग्लसे ॥

661. √Grasu, 662, √Glasu, to swallow, devour, eat up, consume. Pre. ग्रसते । Per. जग्रसे । I Fut. ग्रसिता । Caus. ग्रासयति, ग्रासयते । Past Part. Pass. ग्रस्तः । Ger. ग्रसित्वा or ग्रस्त्वा । Nouns ग्रासः । ग्रसिष्णुः ॥

ईह ६६३ चेष्टायाम् । ईहां चक्रे ॥

663. √iha, to endeavour. Pre. ईहते । Per. ईहांचक्रे । I Fut. ईहिता । II Fut. ईहिष्यते । Imperative ईहताम् । Imper. ऐहत । Pote. ईहेत । Bene. ईहिषीष्ट । Aorist ऐहिष्ट । Condi. ऐहिष्यत । Caus. ईहयति, Aorist ईजिहत् । (without the augment) Desi ईजिहिषते । Nouns ईहा ऐहो, पर्यैहो ॥

बहि ६६४, महि ६६५ वृद्धौ । बंहते । बबंहे । मंहते ॥

664. √Bahi, to increase. Pre. बंहते । Per. बबंहे । I Fut. बंहिता । Bene. बंहिषीष्ट । Caus. बंहयति, । Aorist अबबंहत् । Desi. बिबंहिषते । Inten. बाबंह्यते ॥

664. √Bahi, Yaṅ luk. Pre. बाबर्हिठ । d. बाबर्हठः । pl. बाबंहति । बाभङ्क्ति बाबंक्ति । बाबंह्मः ॥

665. √Mahi, to increase. Pre. मंहते ॥

अहि ६६६ गतौ । अंहते । आनंहे ॥

666 √Ahi, to go, approach, set out. Pre. अंहते । Per. आनंहे । I Fut. अंहिता Caus. आहयति, । Aorist आजिज्ञहत् । Desi, अजिज्ञहिषते । Noun:—अंहः ॥

गर्ह ६६७, गल्ह ६६८ कुत्सायाम् । जगर्हे । जगल्हे ॥

667. √Garha, 668, √Galha, to blame. Pre. गर्हते । Per. जगर्हे । I Fut. गर्हिता । Desi. जिगर्हिषते । Inten. जागर्ह्यते । Yaṅ luk जागर्हीति । Imperfect अजागर्घट् ॥

668. √Galha, to blame. Pre. गल्हते । Per. जगल्हे । I Fut. गल्हिता । Desi. जिगल्हिषते । Inten. जागल्ह्यते । Yaṅ luk Imperfect अजागल ॥

बर्ह ६६९, बल्ह ६७० प्राधान्ये । ओष्ठ्यादी ॥

669. √Barha, 670, √Balha, to be pre-eminent or excellent. These roots commence with ब (labial). Pre. बर्हते । Per. बबर्हे । I Fut. बर्हिता । Noun बर्हिणः । बर्ही ॥

670. √Balha, to be pre-eminent. Pre. बल्हते । Per. बबल्हे । I Fut. बल्हिता ।

वर्ह ६७१, वल्ह ६७२ परिभाषणहिंसाच्छादनेषु । दंत्यो आदी कौचित्तु । पूर्वयोर्दंत्योष्ठ्यादितामन्ययोरोष्ठ्यादितां चाहुः ॥

671. √Varha, 672, √Valha, 1. To speak. 2. To hurt. 3. To cover. Mâdhavîya reads 'dâneshu' 'to give' as the third meaning. The root begins with व (dento-labial). Some read the last two roots with व, and the present two with ब (b). Pre. वर्हते । Per. ववर्हे । I Fut. वर्हिता ॥

672. √Valha. Pre. वल्हते । Per. बबल्हे । I Fut. वल्हिता ॥

प्लिह ६७३ गतौ । पिप्लिहे ॥

673. √Pliha, to go, move. Pre. प्लेहते । Per. पिप्लिहे । I Fut. प्लेहिता । Desi. पिप्लिहिषते । Ger. प्लिहित्वा or प्लेहित्वा । Noun प्लीहा ॥

वेहृ ६७४, जेहृ ६७५, बाहृ ६७६ प्रयत्ने । आद्यो दंत्योष्ठ्यादिः । अन्त्यः केवलोष्ठ्यादिः । उभावप्योष्ठ्यादी इत्येके । दन्त्योष्ठ्यादी इत्यपरे । जेहतिर्गत्यर्थोऽपि । बबाहे ॥

674. √Vehṛi, 675, √Jehri, 676, √Bâhri, to endeavour.

The root 'vehṛi' begins with dento-labial व । बाहृ 676 begins with the labial ब । Some say both begin with ब (labial). Others say both begin with व (dento labial). Pre. वेहते । Per. विवेहे । I Fut. वेहिता । Caus. वेहयति । Aorist अविवेहत् Noun वेहत् 'a barren cow.'

675. √Jehṛi, to endeavour. It also means 'to go.' Pre. जेहते ।

676. √Bâhṛi, to endeavour. Pre. बाहते । Per. बबाहे । Nouns. बाढ़, बाहा ॥

द्राहृ ६७७ निद्राक्षये । निक्षेपे इत्येके ।

677. √Drâhṛi, to wake. According to some it means 'to throw.' Pre द्राहते । Inten. दाद्राह्यते । Yaṅ luk दाद्राधि । d. दाद्राग्धः । 2. S. दाधर्षि । Imperfect अदाधर्षीत् ॥

काशृ ६७८ दीप्तौ । चकाशे ॥

678. √Kâśri, to shine. Pre. काशते । Per. चकाशे । I Fut. काशिता । II. Fut. काशिष्यते । Impve. काशताम् । Imper. अकाशत । Poten. काशेत । Bene. काशिषीष्ट । Aorist. अकाशिष्ट । Condi. अकाशिष्यत । Caus. काशयति । Aorist अचकाशत् । Desi. चिकाशिषते । Inten. चाकाश्यते । Nouns. काशी । नीकाशः । काशिः । काशम् । काशिकी । काशः ।

678. √Kâśri, Yaṅ luk conjugation. Pre. चाकाष्टि । चाकाशि । चाकाशिम । चाकाश्वः । चाकाश्मः । Impve. चाकाड्ढि । Imperfect. अचाकाट् ॥

ऊहृ ६७९ वितर्क । ऊहां चक्रे ॥

679. √ûha, to reason, infer, deliberate about. Pre. ऊहते । Per. ऊहांचक्रे । I Fut. ऊहिता । II Fut. ऊहिष्यते । Imperative. ऊहताम् । Imper. औहत । Poten. ऊहेत । Bene. ऊहिषीष्ट । Aorist. औहिष्ट । Condi. औहिष्यत । Caus. ऊहयति । Aorist औजिहत् । Desi. ऊजिहिषते ॥

गाहू ६८० विलोडने । गाहते । जगाहे । जगाहिषे । जघाहे । जगाहिढ्वे–जगाहिध्वे–जगाढ्वे ॥

680. √गाहूविलोडने 'to shake, stir up, churn, agitate' Pre. गाहते । Per. जिगाहे । 2nd. Per. S. जगाहिषे or जघाहे Pl. जगाहिढ्वे-°ध्वे or जगाढ्वे । I Future गाहिता । When ढ is not added then the following applies.

२३३५ । ढो ढे लोपः । ८ । ३ । १३ ॥

ढस्य लोपः स्याद्ढे परे । गाहिता–गाढा । गाहिष्यते–घाक्ष्यते । गाहिषीष्ट–घाक्षीष्ट । अगाहिष्ट–अगाढ । अघाक्षाताम् । अघाक्षत । अगाढाः । अघाढ्वम् । अघाहि ॥

2335. There is elision of ढ् when ढ् follows.

Though this sûtra is read in the division of Grammar which is governed by पदाधिकार, yet this elision takes place only when the ढ is not at the end of a pada. Thus गाढा from गाह् + ता । The ह is changed to ढ by VIII. 2. 31 S. 324. and the त is first changed to ध by VIII. 2. 40 S. 2280 and then to ढ by VIII. 4. 41. S 113. Thus गाढ् + ढा । The first ढ् is elided by this sûtra and we get गाढा । The change of ध into ढ by VIII. 4 41, should be caus lered as valid and siddha for the purposes of this rule, otherwise this rule will find no scope.

NOTE :—The form जघाहे is thus evolved :—गाह् + षास् = गाह् + से (III. 4. 80. S 2236) = गाढ् + से (VIII. 2. 31. S 324) = घाढ् + से (VIII. 2. 37 S. 326) = घाक् + से (VIII. 2. 41 S. 295) = घाक्षे, and with reduplication जघाक्षे ।

680. √Gâhu, to stir up. Pre. गाहते । Per. जगाहे । जगाहिषे or जघाक्षे । जगाहिढ्वे, ध्वे or जगाढ्वे । I Fut. गाहिता or गाढा । II Fut. गाहिष्यते or घाक्ष्यते । Imperative. गाहताम् । Imper. अगाहत । Poten. गाहेत । Bene. गाहिषीष्ट or घाक्षीष्ट । Aorist. अगाहिष्ट or अगाढ । अघाक्षाताम् । अघाक्षत । अगाढाः । अगाढ्वम् । अघाहि । Caus. गाहयति । Aorist अजीगहत । Desi. जिघाक्षते or जिगाहिषते । Inten. जागाह्यते । Yaṅ luk जागाहि । Ger. गाढ्वा or गाहित्वा ।

गृहू ६८१ ग्रहणे । गर्हते । जगृहे ॥

***ऋदुपधेभ्यो लिटः क्ङित्त्वं गुणापूर्वविप्रतिषेधेन * ॥**

जगृहिषे–जगृक्षे । जगृढ्वे । गर्हिता–गर्ढा । गर्हिष्यते–घर्क्ष्यते । गर्हिषीष्ट–घृक्षीष्ट । लुङि । अगर्हिष्ट । ढत्वाभावे ॥

681. √गृहू ग्रहणे 'to take,'

Thus Pre. गर्हते । Per. जगृहे । Before the augment ढ् the following Vârtika applies:

Vârt :—The affixes of लिट् (Perfect) are कित् in the case of roots that have a penultimate ऋ; and this कित्—condition takes effect before the application of Guṇa rule, by debarring the subsequent in anticipation. The sûtra requiring Guṇa, namely, पुगन्तलघु (VII. 3. 86 S. 2189) being subsequent to the *kit va* rule, would have applied first, but it is set aside by this vârtika. Thus we have जगृहिषे or जगृक्षे । जगृढ्वे &c. Aorist. अगर्हिष्ट ।

But when it does not take the augment ढ्, the following rule applies in forming its aorist.

२३३६ । शलदगुपधादनिटः क्सः । ३ । १ । ४५ ॥

दगुपधो यः शलन्तस्तस्मादनिटश्चले क्सादेशः स्यात् । अघक्षत ॥

2336. After a verb that ends in a शल् consonant (श, ष, स, and ह) and has an इक् vowel for its penultimate letter, and does not take इट् (VII. 2. 10), क्स is the substitute of च्लि.

Thus अग्रह् + क्त + त = अघक्षत ।

Before the affixes beginning with a vowel, the अ of क्स is elided by the following sútra.

२३३७ । क्सस्याचि । ७ । ३ । ७२ ।

अजादौ तङि क्सस्य लोपः स्यात् । 'अलोऽन्त्यस्य' (४२) । अघक्षाताम् । अघ क्षत ॥

2337. The (अ of the Aorist characteristic) क्स is elided before an affix beginning with a vowel.

The elision is of the final अ of Ksa, and not of the whole affix, (See I. 1 52. S 42). Thus अघक्षाताम् । अघक्षत ॥

Note:—Why do we say 'when ending in श, ष, स and ह'? Observe. अभैत्सीत्, अच्छैत्सीत्; here सिच् is employed. Why do we say 'having for its penultimate इ, उ, ऋ or ऌ'? Observe अधार्क्षीत् । Why do we say 'not having an intermediate ई'? Observe अक्रोक्षीत and अमोक्षीत । See VII. 2, 4. and VIII. 2. 28.

Had the अ not been elided before आताम्, and आथाम्, then इय must have been substituted for it according to VII. 2. 81. Why do we say before an affix beginning with a vowel? Observe अघुक्षत्, अघुक्षताम् । Why do we say क्स and not only स? So that the elision should not take place here, as उत्सौ, उत्साः, वत्सौ, वत्साः, तृणसौ, तृणसः ॥

681. √Grihu, to take. Pre. गर्ह्यते । Per. जगृहे । जगृहिषे or जघृक्षे । जगृहिध्वे । or जघृढ्वे । I Fut. गर्हिता, गर्ढा । II Fut. गर्हिष्यते, घर्क्ष्यते । Imperative. गर्ह्यताम् । Imper. अगर्ह्यत । Poten. गर्ह्येत । Bene. गर्हिषीष्ट or घृक्षीष्ट । Aorist. अगर्हिष्ट or अघृक्षत । अगर्हिषाताम् or अघृक्षताम् । अगर्हिषत । अगर्हिष्ठाः or अघृक्षथाः । अगर्हिढ्वम् or ध्वम् अघृक्षध्वम् । अगर्हिषि or अघृक्षि । अगर्हिष्वहि or अघृक्षावहि । Desi. जिगर्हिषते, जिघृक्षते । Inten. जरीगृह्यते । Yaṅ luk जर्गर्ढि or जर्गर्ढि d. जर्गर्ढः । Noun गृहम् । Ger. गर्हित्वा । गढ्वा ।

ग्लह ६८१ च । ग्लहते ॥

681. A. √Glaha cha, to take, Swâmi, Kâśyapa and Śimmata read glaha Pre. ग्लहते । Noun. ग्लहः ॥

घुषि ६८२ कान्तिकरणे । घुंषते । जुघुंषे । केचित् 'घस' इत्यदुपधं पठन्ति ॥

682. √Ghuṣhi, to be beautiful or brilliant. Some read it as √Ghas, Chandra and Kâśyapa read it as घिसि with a penultimate इ । Pre. घुंषते । Per. जुघुंषे । I Fut. घुंषिता । Desi. जुघुंषिषते । Inten. जोघुष्यते । Yaṅ luk. जोघुंष्टि । लोट् 2nd P. जोघुंषिढ । लङ् अजोघुन् ॥

Here end the roots whose final is a sibilant and which are Ātmanepadi.

Herewith commence roots ending with a sibilant and which are Parasmai padi.

अयाहित्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥

घुषिर् ६८३ अविशब्दने । विशब्दनं प्रतिज्ञान ततोऽन्यस्मिन्नर्थे दृत्येके । 'शब्दे दृत्यन्ये पेठुः । घोषति । जुघोष । घोषिता । दरिद्रास्वादङ्वा । अघुषत्–अघोषीत् ॥

683. √Ghuṣhir, not to procalaim 2. To sound. The word aviśabdana means not-viśabdana. The word viśabdana means 'promise.' According to others the word is śabda only and the root means 'to sound'. The indicatory इर् makes the rule III. 1. 57, S. 2269 applicable in the aorist. When the root has all other meanings except that of 'proclaiming' (v śabdana) it is read here. When it has the meaning of viśabdana (proclaiming), it belongs to Churâdi class (X 187). Pre. घोषति । Per जुघोष । I Fut. घोषिता । Aorist अघुषत् or अघोषीत् । अघुषताम् । or अघोषिष्टाम् । Caus. घोषयति । Aorist अजूघुषत् । Desi. जुघुषिषति, or जुघोषिषति, Inten जोघुष्यते । Yaṅ luk जोघोष्टि । लोट् 2nd S. जोघुड्ढि । लङ् अजोघोट् । Past Part. Pass. घुष्टः (VII. 2. 23 S. 3063). Ger. घुषित्वा or घोषित्वा । Noun घुष्टा ॥

अक्षू ६८४ व्याप्तौ ।

684. अक्षू व्याप्तौ 'to pervade.' As अक्षति । But by the following sûtra, it takes the vikaraṇa श्नु also.

२३३८ । अक्षोऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ७५ ॥

अक्षो वा श्नुप्रत्ययः स्यात्कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे । पक्षे शप् । । अक्ष्णोति । अक्ष्णुतः । अक्ष्णुवन्ति । अक्षति । अक्षतः । अक्षन्ति । आनक्ष । आनक्षिथ–आनष्ठ । अक्षिता–अष्टा । अक्षिष्यति । 'स्कोः' (३८०) इति क्सलोपः । 'ष्ठेाः कः सि' (२९५) । अक्ष्यति । अक्ष्णोतु । अक्ष्णुहि । अक्ष्णवानि । आक्ष्णोत् । आक्ष्णुवम् । अक्ष्णुयात् । अक्ष्यात् । ऊदित्वाद्वेट् । 'नेटि' (२२९८) । मा भवान क्षीत् । अक्षिष्टाम् । अक्षिषुः । इडभावे तु मा भवानाक्षीत् । आष्टाम् । आक्षुः ॥

2338. The vikaraṇa श्नु is optionally employed after the root अक्ष 'to pervade,' when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus अक्ष्णोति or अक्षति 'he pervades or obtains.' D. अक्ष्णुतः । Pl. अक्ष्णुवन्ति ।

684. √Akṣhû, to pervade. Because the root has an indicatory long ऊ, the इट् augment is optional. Pre. अक्षति । अक्षतः । अक्षन्ति । Per. आनक्ष । आनष्ठ or आनक्षिथ । आनक्ष or आनक्षिव । I Fut. अक्षिता, or अष्टा । II Fut, अक्षिष्यति or अक्ष्यति (= अक्ष्+स्यति=अक्क्+स्यति VIII. 2. 41 S. 295 = अक्+स्यति the क् is elided by VIII. 2. 29 S. 380 = अक्ष्यति) । Imperative अक्षतु or अक्ष्णोतु । अक्ष्णुहि । अक्ष्णवानि । Imper. आक्षत् or आक्ष्णोत् । 1. S. आक्ष्णुवम् । Pote. अक्षत् or अक्ष्णुयात् । Bene. अक्ष्यात् । Aorist आक्षीत् (अक्षत् without augment by VII. 2. 4 S. 2268). D. अक्षिष्टाम् । P. अक्षिषुः । When इट् is not added, we have अ–अक्षीत् । आष्टाम् । आक्षुः । Caus. अक्षयति । Aorist आचिक्षत् । Desi. अचिक्षिषति or अचिक्षति । Past Part. Pass. अष्टः । Ger. अक्षित्वा । अष्ट्वा । Noun अक्षिः 'eye.'

तक्षू ६८५, त्वक्ष ६८६ तनूकरणे ।

685. तक्षू तनू करणे 'to make thin.' As तक्षति । This root also take श्नु optionally by the following sûtra.

२३३९ । तनूकरणे तक्षः । ३ । १ । ७६ ॥

श्नुः स्याद्वा शबविषये । तक्ष्णोति-तक्षति वा काष्ठम् । ततक्षिथ–ततष्ठ । अतक्षीत् । अतक्षिष्टाम्

अतात्क्षीत् । अताष्टाम् । 'तनूकरणे' किम् । वाग्भिः संतक्षति । भत्संयतीत्यर्थः ।

2339. The affix श्नु is optionally employed after the root तक्ष 'to make thin' when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus तक्षति or तक्ष्णोति काष्ठं 'he planes the wood.' Why do we say 'when meaning to make thin ?' Observe, वाग्भिः संतक्षति । 'he cuts with speech.'

685. √Takṣhû, to make thin. Pre. तक्षति or तक्ष्णोति । Per. ततक्ष । ततक्षिथ or ततष्ठ । Aorist अतक्षीत् or अतात्क्षीत् । अतक्षिष्टाम् or अताष्टाम् । Noun तक्षा ॥

686. √Tvakshû, Pre. त्वक्षति । Per. तत्वक्ष । I Fut. त्वक्षिता ॥

उक्ष ६८७ सेचने । उक्षां चकार ॥

687. √Uksha, to sprinkle. Pre. उक्षति । Per. उक्षां चकार । I Fut. उक्षिता । Nouns :—मक्षोक्ष. श्रौक्षकम् । जातोक्षः । वृक्षोक्षः ॥

रक्ष ६८८ पालने ।

688. √Rakṣha, to protect, Pre. रक्षति । Per. ररक्ष । I Fut. रक्षिता । Nouns रक्षणं, रात्रसः । रक्षः । निरक्षी ॥

णिक्ष ६८९ चुम्बने । प्रणिक्षति ॥

689. √ṇikṣha, to kiss, Pre. निक्षति । With प्र we have प्रणिक्षति invariably by VIII. 4. 14. S. 2287. But in Kṛidanta we have प्रणिक्षणम् or प्रनिक्षणम् by VIII. 4. 33. S. 2839) Per. निनिक्ष । I Fut. निक्षिता ॥

तृक्ष ६९०, स्तृक्ष ६९१, णक्ष ६९२, गतौ । तृक्षति । स्तृक्षति । नक्षति ॥

690. √Trikṣha, 691 √Stṛiksha, 692 √ṇakṣha, to go, to move. Pre. तृक्षति । Per. ततृक्ष । I Fut. तृक्षिता । Caus. तृक्षयति. Aorist अततृक्षत् । Desi. तितृक्षिषति । Inten. तरीतृक्ष्यते । Yaṅ luk. तरीतृष्टि । Nouns तार्क्ष्यः । तृक्षः Name of Kâśyapa.

691. √Stṛiksha, Pre. स्तृक्षति । Per. तस्तृक्ष । I Fut. स्तृक्षिता । Inten. तरीष्टृक्ष्यते ॥

692. √ṇakṣha, to go, to move. Pre. नक्षति । प्रणक्षति । Per, ननक्ष । I Fut. नक्षिता । Noun नक्षत्रम् ॥

वक्ष ६९३ रोषे । संघाते इत्येके ।

693. √Vakṣha, to be angry Some say it means 'to accumulate'. Pre. वक्षति । Per. ववक्ष । I Fut. वक्षिता । Noun वक्षः ॥

मृक्ष ६९४ संघाते । म्रक्ष इत्येके ।

694. √Mṛiksha, to accumulate. Some say the root is म्रक्ष । Pre. मक्षति । or म्रक्षति । Per. ममक्ष or ममक्ष । I Fut. मक्षिता or म्रक्षिता । Noun मक्षिका ॥

तक्ष ६९५ त्वचने । त्वचनं संवरणं त्वचो ग्रहणं च ॥

695. √Takṣha, to cover. The tvachana means 'to cover,' and also 'to appropriate.' Some read it as √paksha with the meaning to accept. The root तक्षू meaning 'to make thin' has already been taught before. Pre. तक्षति । Per ततक्ष । I Fut. तक्षिता । See no 685.

पक्ष ६९६ परिग्रहे इत्येके ।

696. √Pakṣha, to accept. Pre. पक्षति । Per. पपक्ष । I Fut. पक्षिता । Noun पक्षः ॥

सूर्क्ष ६९७ आदरे । सुसूर्क्षते । 'अनादरे' इति तु क्वाचित्कोऽपपाठः । 'अवज्ञाऽवहेलनमसूर्क्षणम्' इत्यमरः ॥

697. √Shûrksha, to respect. 'To disregard' according to some. But this is wrong. See Amarakosha where the author gives the meaning of the word असूर्क्षणम् as 'disregard' and 'dishonor', (I, 7, 23 verse), Pre. सूर्क्षति ॥

काक्षि ६९८, वाक्षि ६९९, माक्षि ७०० काङ्क्षायाम् ।

698. √Kâkṣhi, 699 √Vâkṣhi, 700 √Mâkṣhi, to desire, to wish for. Pre. काङ्क्षति । Per. चकाङ्क्ष । I Fut. काङ्क्षिता । Caus. काङ्क्षयति, Aorist अचकाङ्क्षत् । Desi. चिकाङ्क्षिषति । Inten चाकाङ्क्ष्यते । Yaṅ luk चकाङ्क्षि ॥

699. √Vâkṣhi, Pre. वाङ्क्षति ॥

700. √Mâkṣhi, Pre. माङ्क्षति ॥

द्राक्षि ७०१, ध्राक्षि ७०२, ध्वाक्षि ७०३ घोरवासिते च ।

701. √Drâkṣhi, 702. √ Dhrâkshi, 703 √Dhvâkṣhi, to make a discordant sound. By force of च, it means 'to desire' also. Pre, द्राङ्क्षति । Noun द्राक्षा ॥

702. √Dhrâkshi, Pre. ध्राङ्क्षति । Noun ध्राक्षा ॥

703. √Dhvâkṣhi, to crow, to caw, 2. To desire. Pre. ध्वाङ्क्षति । Per. दध्वाङ्क्ष । I Fut. ध्वाङ्क्षिता । Noun. तीर्थध्वांक्षः (II. 1. 42. S. 719). ध्वाङ्क्षामत् । (VII. 2. 9. S. 1897).

चूष ७०४ पाने । चुचूष ॥

704. √Chûsha, to drink, to suck. Pre. चूषति । Per. चुचूष । I Fut. चूषिता . Caus. चूषयति । Aor. अचूचुषत् । Desi. चुचूषिषति । Inten. चोचूष्यते । Yaṅ luk चोचूष्टि ।

तूष ७०५ तुष्टौ ।

705. √Tûsha to be satisfied, to satisfy. Pre. तूषति ॥

पूष ७०६ वृद्धौ ।

706. √Pûṣha. to nourish, to increase, to grow. Note. This root belongs to Divâdi and Kryâdi classes also. Pre. पूषति । Nouns. पूषा 'Sun.' (Un. I. 156). पूषी a niche for placing the lamp'.

मूष ७०७ स्तेये ।

707. √Mûṣha, to steal, rob, plunder. Note. मुष with short उ belongs to Kryâdi class. Pre. मूषति । Nouns मूषकः 'mouse thief.' मूषिका ॥

लूष ७०८, रूष ७०९ भूषायाम् ।

708. √Lûṣha, to adorn, decorate. Pre. लूषति ॥

709. √Rûṣha, to adorn, Pre. रूषति ॥

शूष ७१० प्रसवे । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । तालव्योष्मादिः ॥

710. √ Śûṣha, (to produce, beget). The word prasava means permission. Therefore the root means 'to permit.' The root begins with the palatal sibilant and not with the dental sibilant as some wrongly read it. Pre. शूषति ॥

यूष ७११ हिंसायाम् । जूष च ।

711 A. √Jûṣha cha, to injure. This root is found in the Churâdi also, Pre. जूषयति ।

711 √Yûsha, to injure. Some read the root as यूष । It is conjugated similary to यूषति । Per. युयूषति । Noun यूष 'soup : broth.' So also यूषन् ।

भूष ७१२, तसि ७१३ अलंकारे । भूषति ॥

712. √Bhûsha, to adorn. It is found in the Churâdi class also. Pre. भूषति ॥

713. √Tasi, to adorn. It is not found in the Siddhânta or the Mâdhavîya. Pre तंसति ॥

ऊष ७१४ रुजायाम् । ऊषां चकार ॥

714. √ûsha, to be ill, Pre. ऊषति । Per. ऊषांचकार । Caus. ऊषयति । Aorist without augment ऊषिषत् as माभवानूषिषत् । Desi. ऊषिषति । Nouns :—ऊषः 'Salt ground ऊषरः 'a saline soil.'

ईष ७१५ उञ्छे ।

715. √Îsha, to glean. Pre. ईषति । Per. ईषांचकार । I Fut. ईषिता । Aorist मेषीत् । Nouns. ईषा 'the pole or shaft of a carriage or a plough'.

कष ७१६, खष ७१७, शिष ७१८, जष ७१९, झष ७२०, शष ७२१, वष ७२२ मष ७२३ रुष ७२४, रिष ७२५, हिंसार्थाः । तृतीयषष्ठौ तालव्यौष्म्यादी । सप्तमो दन्त्योष्ठ्यादिः । चकाष । चखाष । शिशेष । शिशेषिथ । शेष्टा । क्सः । अशिक्षत् । अशेक्ष्यत् । जेषतुः । जझषतुः । शेषतुः । ववषतुः । मेषतुः ॥

716. √Kaṣha 717 √Khaṣha, 718 √Śiṣha. 719 √Jaṣha, 720 √Jhaṣha, 721 √Śaṣha, 722 √Vaṣha, 723 √Maṣha, 724 √Ruṣha, 725 √Riṣha. To injure, to kill. The third (no 718) and the sixth (No. 721) begin with a Palatal sibilant. The seventh (No. 722) begins with a dento-labial. Pre. कषति Per. चकाष । I Fut. कषिता । Aorist अक्राक्षीत् or अक्राक्षीत् । Past Part. Pass. कषितः or कष्टम् । Nouns निकषः । आकषकः or °षिकः । सर्वं कषम् । विकाषिन् (III. 2. 143. S. 3123).

717. √Khaṣha, to injure. Pre. खषति । Per. चखाष । Nouns खष्यः 'anger violence'. (Un III. 28).

718. √Śiṣha, to injure. Pre. शेषति । Per. शिशेष । शिशेषिथ । I Fut. शेष्टा । II Fut. शेक्ष्यति । Imperative शेषतु । Imper. अशेषत् । Pote. शेषेत् । Bene. शिष्यात् । Aorist अशिक्षत् (with क्स III. 1. 45 S. 2336). Or अशेषीत् । Condi. अशेक्ष्यत् । Caus शेषयति । Aorist अशीशिषत् । Desi. शिशिक्षति । Inten. शेशिष्यते । Yaṅluk. शेशेष्टि । Past Part. Pass, शिष्टः । Past Part Act. शिष्टवान् । Ger, शिष्ट्वा । Nouns शिष्यः=कालयोगः ॥

719. √Jaṣha, to injure. Pre जषति ।। Per. जजाष । जेषतुः । I Fut. जषिता । Imperative जषतु ॥

720. √Jhaṣha, to injure. Pre. झषति । Per. जझाष । जझषतुः ॥

721. √Śaṣha, to injure, Pre. शषति । Per. शशाष । शेषतुः । Noun. शष्यः ॥

722. √Vaṣha, to injure. Per. वषति । Per. ववाष, ववषतुः । वेष्टुः । I Fut. वषिता ॥

723. √Maṣha, to injure Pre. मषति Per. ममाष । मेषतुः ॥

724. √Ruṣha, to injure, Pre. रोषति । Per. ररोष । ररोषिथ । I Fut, रोषिता or रोष्टा । In forming the First Future the augment इट् is optional by the following sûtra. II Fut. रोक्ष्यति । Past. Part. Pass. रोषितम् । कषितम् or रुष्टः । Ger. रुषित्वा or रुष्ट्वा ॥

२३४० । तीषसहलुभरुषरिषः ७ । २ । ४८ ॥

इच्छत्यादेः परस्य तादेरार्धधातुकस्येड्वा स्यात् । रोषिता—रोष्टा । रोषिष्यति । रेषिता—रेष्टा । रेषिष्यति ॥

2340. An ârdhadhâtuka affix beginning with a त may optionally take the इट्, after the roots तृष्, सह्, लुभ्, रुष्, and रिष् ॥

Therefore we have in the First Future two forms रोषिता or रोष्टा ॥

725. √Riṣha, to injure. Some read the root पुष along with these roots. The Mâdhaviya does not approve it. Pre. रेषति । Per. रिरेष । I Fut. रेषिता, or रेष्टा । Past. Part. Pass. रिष्टः ॥

भष ७२६ भर्त्सने । इह भर्त्सनं शब्दः । भषति । बभाष ॥

726 √Bhaṣha, (to abuse, reproach) 2. To bark. The word bhartsane here means the 'sound of a dog.' The root therefore means 'to bark, growl' Pre. भषति । Per. बभाष । Noun. भषकः ॥

उष ७२७ दाहे । ओषति ॥

727 √Uṣha, to burn. Pre. ओषति । In forming the Perfect, the following sûtra allows an option. Per. ओषांचकार । उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ । I Fut. ओषिता । II Fut. ओषिष्यति । ImPerative ओषतु । Imper. ओषात् । Pote. ओषेत् । Bene उष्यात् । Aorist. औषीत् । Caus. ओषयति, Aorist अजूषत् (without augment.) Desi. ओषिषिषति । Nouns: उष्मा । उष्णः । उष्णिका 'gruel,' उष्णकोलसः । ओष्ठः 'lips' विस्नौष्ठी । उष्ट्रः camel.

२३४९ । उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ३८ ॥

एभ्यो लिट्याम्वा स्यात् । ओषां चकार · उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ ॥

2341. The affix आम् is optionally employed after these roots, viz:—उष् 'to burn,' विद् 'to know,' and जागृ 'to wake,' when लिट् follows.

Thus ओषाञ्चकार or उवोष । So also विदाञ्चकार or विवेद, जागराञ्चकार or जजागार । As there is an agreement in the present instance to regard the verb विद् as ending in a short अ, *guna* is not substituted, as it would otherwise have been, by rule VII. 3. 86.

जिषु ७२८, विषु ७२९, मिषु ७३०, णिषु ७३१, सेचने । जिजेष । स्वादिनियमादिट् । विवेषिथ । विवेषिव । वेष्टा । वेष्यति । अवेषत् ॥

728. √Jiṣhu, 729 √Viṣhu, 730 √Miṣhu, 731 √ṇiṣhu to sprinkle. Pre. एषति । Per. जिजेष । I Fut. जेषिता । Caus. जेषयति, Aor. अजीजिषत् । Desi. जिजिषिषति । जिजेषिषति । Inten. जेजिष्यते । Yaṅ luk जेजेष्टि । Past. Part. Pass. जिष्टम् । Ger. जेषित्वा । जिषित्वा (I. 2. 26) जिष्ट्वा (VII. 3. 56).

729. √Viṣhu, to sprinkle. The root विष्लृ व्याप्तौ belongs to the Juhotyâdi class: and विष विप्रयोगे to Kryâdi class. Pre. वेवेष्टि । Per. विवेष । विविषतुः । विविषुः । विवेषिथ । विविषिव । I Fut. वेष्टा । II Fut. वेक्ष्यति । Aorist. अविक्षत् (III. 1, 45). Desi. विविक्षति (I. 2. 10). Past. Part. Pass. विष्टम् । Ger. विषित्वा । वेषित्वा । विष्ट्वा । Adj वेष्यम् (V. 1, 100).

NOTE:—Though it is given in the list of aniṭ roots, yet it takes इट् in the Perfect by VII. 2, 13.

√730. Miṣhu, to sprinkle. When it means 'to emulate,' it belongs to Tudâdi class. Pre. मेषति । Per. मिमेष । I Fut. मेषिता । Nouns. मेषः । मेषी । Past. Part. Pass मिष्टम् । Act. मिष्टवान् । Ger. मिषित्वा or मेषित्वा ॥

731. √ṇiṣhu, to sprink'e. (Not given by Bhattoji). Pre. नेषति ॥

पुष ७३२ पुषौ । पोषति । पोषिता । पोषिष्यति । अपोषीत् । अनिट्केषु पुष्य इति श्यना निर्देशादयं सेट् । अतो न क्सः । अङ्विधौ दैवादिकस्य ग्रहणाच्चाङ् ॥

732. √Puṣha, to nourish. Per. पोषति । Per. पुपोष । पुपोषिथ । I Fut. पोषिता । II Fut. पोषिष्यति । Aorist. अपोषीत् । This root is सेट् ; for the पुष् which is aniṭ belongs to Divâdi class, as it is exhibited in the Anit list as पुष्यति । Therefore the aorist is not formed by क्स । Nor is the aorist formed by अङ् under III. 1. 55, for that पुष् is also of the Divâdi class. Past. Part Pass. पुषितः । पोषितः । पुष्टम् ॥

श्रिषु ७३३, श्लिषु ७३४, प्रुषु ७३५ प्लुष ७३६, दाहे । श्रेषति । शिश्रेष । श्रेषिता । श्लेषति । शिश्लेष । श्लेषिता । अयमपि सेट् । अनिट्सु दैवादिकस्यैव ग्रहणम् । इति कैयटादयः । यत्त्वनिट्कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तं तत्स्वोक्तिविरोधादूयनन्यान्तरविरोधाच्चापेक्ष्यम् । पुप्रोष । पुप्लोष ॥

733. √Śriṣhu, 734 √Śliṣhu, 735, √Pruṣhu, 736 √Pluṣhu, to burn. Pre. श्रेषति । Per. शिश्रेष । I Fut. श्रेषिता ॥

734. √Śliṣhu, to burn. This root is also सेट् । The root Ślish read in the Aniṭ list is Divâdi according to Kaiyaṭa and others. The opinion of the author of Aniṭ Kârikânyâsa is that both roots are aniṭ. That is however wrong, as it is against his former opinion, and against other books. See III. 1. 46 and comments on it by Kaiyaṭa and Haradatta. Pre. श्लेषति । Per. शिश्लेष । शिश्लेषिथ । I Fut. श्लेषिता । Past. Part. Pass. श्लिष्टः । Nouns, श्लक्ष्णः । श्लेष्मलः । श्लेषः ॥

735. √Pruṣhu, to burn. Pre. प्रोषति । Per. पुप्रोष ॥

736. √Pluṣhu, to burn Pre. प्लोषति । Per. पुप्लोष ॥

पृषु ७३७, वृषु ७३८, मृषु ७३९ सेचने । मृषु सहने च । इतरौ हिंसासक्लेशनयोश्च । पर्षति । पपर्ष । पृष्यात् ॥

737. √Pṛiṣhu, 738 √Vṛiṣhu, 739 √Mṛiṣhu, to sprinkle. The root मृषु means 'to endure' also. The other two (pṛish and vṛish) mean 'to hurt,' and 'to vex' also. According to Kâśyapa they mean 'to give' also. Pre. पर्षति । Per. पपर्ष । I Fut. पर्षिता । II Fut. पर्षिष्यति । Imperative. पर्षतु । Imper अपर्षत् । Pote. पर्षेत् । Bene. पृष्यात् । Aorist अपर्षीत् । Condi. अपर्षिष्यत् । Caus. पर्षयति, Aor. अपपर्षत् or अपीपृषत् । Desi. पिपर्षिषते । Inten. परीपृष्यते । Past. Part. Pass. -ष्टम् । पृषितम् । Ger. पृषित्वा । पृषद्वा । Nouns. पार्ष्णिः । पार्ष्णीलः ॥

737. √Pṛishu, yaṅluk conjugation. Pre. पर्पर्षीति or पर्पर्ष्टि । पर्पर्क्षि । Imperative पर्पर्ढि । पर्पर्षाणि । Imper. अपर्पर्ट् । अपर्पर्ट् । Aorist. अपर्पर्षीत् ॥

738. √Vṛiṣhu, to sprinkle. Pre. वर्षति । Per- ववर्ष । Nouns. वर्षः । वृष्टिः । वृष्यम् । वृषणः । वृषभः । वृष्णिः ॥

739. √Mṛishu, to sprinkle, Per. मर्मर्ष । Pre. ममर्ष । Ger. मर्षित्वा । मर्षित्वा । मर्षद्वा ॥

घृषु ७४० संघर्षे ।

740. √Ghṛiṣhu, to rub Pre. घर्षति । Per. जघर्ष । I Fut. घर्षिता । Noun. घृष्टम्

हृषु ७४१ अलीके ।

741. √Hrishu, to tell a lie, to become erect, to bristle, to be delighted. As हृष्टानि or हर्षितानि लोमानि 'the hair bristling up with delight.' Pre. हर्षति । Nouns. हर्षुलः । हर्षिमुः ॥

तुस ७४२, ह्रस ७४३, ह्लस ७४४, रस ७४५ शब्दे । तुतोस । अह्रास । अह्लास । ररास ॥

742. √Tusa, 743. √Hrasa, 744. √Hlasa, 745. √Rasa, to sound. Pre. तोसति । Per. तुतोस । I Fut. तोसिता । II Fut. तोसिष्यति । Imperative तोसतु । Imper. अतोसत् । Poten. तोसेत् । Bene. तुस्यात् । Aorist. अतोसीत् । Caus, तोसयति । Aorist अतूतुसत् । Desi. तुतुसिषति । तुतोसिषति । Inten. तोतुस्यते Yaṇ luk. तोतोस्ति । Imperative 2nd S. तोतुधि । (VIII. 2. 25). Imper. 2nd or 3rd. S. अतोतोद् (VIII. 2. 73) or 2. S. अतोतोः । Ger. तुसित्वा or तोसित्वा (I. 2. 26).

743. √Hrasa, Pre. ह्रसति । Per अह्रास । I Fut. ह्रसिता । Desi. जिह्रसिषति Inten. जाह्रस्यते । Yaṇ luk. जाह्रस्ति ॥

744. √Hlasa, Pre. ह्लसति । Per. अह्लास । I Fut. ह्लसिता ॥

745. √Rasa, to make sound. The root रस meaning 'to taste' belongs to Churâdi class. Pre. रसति । Per. ररास ॥

लस ७४६ श्लेषणक्रीडनयोः ।

746. √Lasa, to embrace, to play. This root belongs also to the Churadi (189) Pre. लसति । Nouns आलस्यम् । अलसः । लसः । विलासिन् (III. 2. 143).

घस्लृ ७४७ अदने । अयं न सार्वत्रिकः । लिट्यन्यतरस्याम् (२४२४) इत्यादेर्घसलादेशविधानात् । ततश्च यत्र लिङ्गं वचनं वास्ति तत्रैवास्य प्रयोगः । अत्रैव पाठः शपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लृदित्करणमङि । अनिट्कारिकासु पाठो बलाद्यार्धधातुके । क्मरचि तु विशिष्योपादानम् । घसति । घस्ता ॥

747. √Ghasḷri, to eat. This root is defective and is not conjugated in all tenses and moods. Because it is ordained as the substitute of अद in the Perfect (see II 4. 40). Had it been an independent root, perfect in all its conjugation, there would have been no necessity of that sûtra. Therefore this root घस् is used in those tenses and moods only where it is either specifically ordained or where its presence may be deduced. Its being read in the Bhvâdi class shows that it is conjugated as a Bhvâdi root, and not as an Adâdi root though a substitute of अद । Moreover it is Parasmaipadi. The indicatory लृ shows that the Aorist is formed with अङ् । This root is read in the list of the Anit. roots (see p 73) : in order that इट् augment is to be added in Ardhadhâtuka affixes beginning with a वल् consonant. Thus by III. 2. 160 It takes the affix क्मरच् ; but no augment is added before this affix. As घस्मरः । Pre, घसति । Per. जघास । I Fut. घस्ता । In forming the 2nd Future the following sûtra 2342 applies :—II Fut. घत्स्यति । (VII. 4. 49) Imperative , घसतु । Imper, अघसत् । Poten. घसेत् । The root is not found in the Benedictive. The Aorist is formed by the following sûtra 2343. Aorist अघसत् । Nouns घस्मरः । घासः । घासिः ॥

२३४२ । सः स्यार्द्धधातुके । ७ । ४ । ४९ ॥

सस्य तः स्यात्सादावार्धधातुके । चतस्यति । चस्तु । अचसत् । चसेत् । सिडाद्यभावादाङ्गिक्य स्याप्रयोगः ॥

2343. त् is substituted for the final स् of a root before an Ardhadhâtuka affix beginning with स् ॥

As चस् + स्यति = चत् + स्यति = चत्स्यति । Why do we say 'when ending in स'? Observe वक्ष्यति ॥ Why do we say 'beginning with स'? Observe चासः, वासः ॥ Why an ârdhadhâtuka ? Observe आस्ते, वस्ते, from आस् 'to sit' and वस्, to cover'; both Adâdi roots.

२३४३ पुषादिद्युताद्यर्लृदितः परस्मैपदेषु । ३ । १ । ५५ ॥

व्यन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च लेरङ् स्यात्परस्मैपदेषु । अचसत् ॥

2343. अङ् is the substitute of च्लि, after the verbs पुष् 'to nourish' and the rest, द्युत् 'to shine', and the rest, and the verbs having an inidcatory ऌ, when the affixes of the Parasmaipada follow.

Thus अचसत् । The verbs classed as पुषादि, are a sub-division of the 4th conjugational verbs; and द्युतादि verbs belong to the 1st conjugation. As पुष अपुषत् 'he nourished'; द्युत्, अद्युतत् 'he shone'; गम्, अगमत् 'he went'. But not so in the Atmanepada; as व्यद्योतिष्ट, अलोमिष्ट.

जर्ज ७४८, चर्च ७४९, झर्झ ७५० परिभाषणहिंसातर्जनेषु ।

748. √Jarja, 749 √Charcha, 750 √Jharjha, to say, 2, to injure, 3, to threaten.

The roots चर्च and झर्झ belong to the Tudâdi class also, and give rise to the same forms. The difference is in the accent only. 'चर्च to study' is Churâdi. Pre जर्जति ॥

749. √Charcha, Pre. चर्चति ॥

750. √Jharjha, Pre. झर्झति । Noun. झर्झरः ॥

पिसृ ७५१, पेसृ ७५२, विसृ ७५३, वेसृ ७५४, पिशृ ७५५, पेशृ ७५६ गतौ । पिपिसतुः । पिपेसतुः ॥

751. √Pisṛi, 752 √Pesṛi, to go, to move. The root पिस would become पेस by guṇa; the reading two roots separately is for the sake of कित् affixes, such a those of Perfect. Pre. पेसति । Per. पिपेस । पिपिसतुः । Caus. पेसयति, Aor. अपिपेसत् । the Inten, पेपिस्यते । Nouns :—पेस्वरः । (III. 2. 175.)

752. √Pesṛi, Pre. पेसति । Per. पिपेस । पिपेसतुः । Inten. पेपेस्यते ॥

753. √Visṛi to go, Pre. वेसति । Per. विवेस । विविसतुः । Inten. वेविस्यते ॥

754. √Vesṛi, to go. Pre. वेसति । Per, विवेस । विवेसतुः ॥

755. √Piśṛi, to go, to move. Pre. पेशति । Per. पिपेश । पिपिशतुः । Inten. पेपिश्यते ।

756. √Peśṛi, to go, Pre, पेशति । Per. पिपेश । पिपेशतुः । Inten. पेपेश्यते ॥

हसे ७५७ हसने । र्णिदित्त्वाच्च वृद्धिः । अहसीत् ॥

757. √Hase, to laugh. Pre. हसति । Per. जहास । I Fut. हसिता । Aorist, अहसीत् । (There is no Vriddhi, as the root has got an indicatory ऌ । VII. 2. 5.) Nouns : —हसः ; हासः । हासिनः । हस्तः । हस्तो । हास्तिकम् । हसम् ॥

णिश ७५८ समाधौ । तालव्योष्मान्तः । प्रणेशति ॥

758. √Niśa, to meditate. This root begins with a dental न and ends with a sibilant of the palatal class. Pre. नेशति or प्रणेशति । Per. निनेश । I Fut. नेशिता । Caus. नेशयति, Aorist अनीनिशत् । Desi निनिशिषति, or निनेशिषति । Inten. नेनिश्यते । Yaṅ luk. नेनेष्टि । Ger. निशित्वा । नेशित्वा । Nouns. निशा । नेशम् ॥

मिश ७५९, मश ७६० शब्दे रोषकृते च । तालव्योष्मान्तौ ॥

759. √Miśa, 760 √Maśa, to make a sound or noise, 2. to be angry. These two roots end in a palatal sibilant. Pre. मेशति । Per. मिमेश । I Fut. मेशिता ॥

760 √Maśa, Pre. मशति । Per. मशाश । I Fut. मशिता ॥

शव ७६१ गतौ । दन्त्योष्ठ्यान्तस्तालव्योष्मादिः । शवति । अशवीत्–अशावीत्

761. √Śáva, to go, approach. This root begins with a palatal Sibilant and ends with a dentolabial व । Pre. शवति । Per. शशाव । I Fut. शविता । Nouns. शवम् । शैवः ॥

शश ७६२ प्लुतगतौ । तालव्योष्मान्तः । शशाश । शेशतुः । शेशुः शेशिथ ॥

762. √Śaśa, to leap, bound, jump. The root ends in the palatal sibilant. Pre. शशति । Per. शशाश । शेशतुः । शेशुः । शेशिथ । I Fut. शशिता । Nouns. शशः शशनः ॥

762 A. √Kaśa, or √Kaṣha, to go. Some read this root here. But it belongs to Adâdi class properly. Pre. कशति । Per. चकाश ॥

शसु ७६३ हिंसायाम् । दन्त्योष्मान्तः । न शसददः–(२२८३) इत्येत्वं न । शशसतुः । शशसुः । शशसिथ ॥

763. √Śasu, to injure, kill. This root ends in a dental sibilant. Pre. शसति । Per. शशास । शशसतुः । शशसुः । शशसिथ । There is no इ nor elision of the reduplicate, because of the prohibition of VI. 4. 126 S. 2263. Noun. शस्त्रम् । Ger. शसित्वा or शस्त्वा ॥

शंसु ७६४ स्तुतौ । अयं दुर्गतावपीति दुर्गः । नृशंसो घातुकः क्रूरः' इत्यमरः । शशंस । आशिषि नलोपः । शस्यात् ॥

764. √Śaṁsu, to praise. Durga says 'the root means misfortune also. Pre. शंसति । Per. शशंस । I Fut. शंसिता । Bene. शंस्यात् । The nasal is elided by VI 4. 24. Caus. शंसयति । Aor. अशशंसत् । Desi. शिशंसिषति । Inten. शाशस्यते । Yaṅ luk शाशंस्ति । The nasal is not elided. Dual शाशस्तः । Here the nasal is dropped. Imperative 2nd Per. S. शाशधि । Past Part. Pass. शस्तम् । Past Part. Act. शंसितवान् । Ger. शंसित्वा or शस्त्वा । Nouns नृशंसः 'cruel.' नराशंसः । शस्यम् ॥

चह ७६५ परिकल्कने । कल्कनं शाठ्यम् । अचहीत् ॥

765. √Chaha, to cheat, deceive. The word parikalkana means duplicity. Pre. चहति । Per. चचाह । चेहतुः । I Fut. चहिता । Aorist अचहीत् । Desi, चिचहिषति । Inten. चाचह्यते । Yaṅ luk. चचाठि । The ह is changed to ठ by VIII. 2. 31, then applies VIII. 2. 40, then 4. 41, and VIII. 3. 13.

मह ७६६ पूजायाम् । अमहीत् ॥

766. √Maha, to honor, respect. Pre. महति । Per. ममाह । Aorist अमहीत् Nouns महाजातीयाः, महिषः, महिमा, महिमान् क्षेत्रः, माहिषम् । महान् । महती ॥

रह ७६७ त्यागे ।

767. √Raha, to quit, abandon. Pre. रहति । Per. रराह । I Fut. रहिता Nouns. रहः । रहसी । रहस्यम् । राहुः । अवरहम् । तत्परहम् ॥

रहि ७६८ गतौ । रंहति । रंह्यात् ॥

768. √Rahi, to move with speed, hasten. Pre. रंहति । Per. ररंह । I Fut. रंहिता । Noun रहः ॥

दृह ७६९, दृहि ७७०, बृह ७७१, बृहि ७७२ वृद्धौ । दर्हति । दर्ढ । ददृहतुः । दृंहति । बर्हति । बृंहति । बृहि शब्दे च । बृंहितं करिगर्जितम् इत्यमरः । बृहिर् इत्येके के । अबृहत्—अबर्हीत् ॥

769. √Dṛiha, 770 √Dṛihi, 771 √Bṛiha, 772 √Brihi, to grow, increase. The root बृहि (772) means also 'to make sonnd' As बृंहितं करिगर्जितम् "the sound of an elephant'. (A. K. II. 8. 107). Some read it as बृंहिर् । The aorist therefore will अबृहत् or अबर्हीत् । Pre. दर्हति । Per. ददर्ह । ददृहतुः । I Fut. दर्हिता । Caus. दर्हयति । Aor. अददर्हत् or अदीदृहत् । Desi. दिदृहिषति । Inten दरीदृह्यते । (VII. 4. 90. S. 2644.) Yaṅ luk दर्दृंहीति or दर्दर्ग्धि । Past Part Pass. दर्हितम् । Past Part. Act, दृंहितवान् । Ger. दर्हित्वा । Nouns दृढः । दृढिष्ठः ॥

770. √Dṛihi, Pre. दृंहति । Per. ददृंह । I Fut. दृंहिता । Desi दिदृंहिषति । Inten. दरीदृंह्यते । Yaṅ luk दर्दृंहीति । दर्दृंह्धि । दर्दृंग्धः । Imperfect अदर्दृंक् । Past Part. Pass दृंहितम् or दृढः । Past Part. Act. दृंहितवान् । Ger. दृंहित्वा ॥

771. √Bṛiha, Pre. बर्हति । Per. बबर्ह । I Fut. बर्हिता ॥

772. √Brihi, Pre. बृंहति । Per. बबृंह । I Fut. बृंहिता ॥

तुहिर् ७७३, दुहिर् ७७४ उहिर् ७७५ अर्दने । तोहति । तुतोह । अतुहत्—अतोहीत् । दोहति । अदुहत्—अदोहीत् । अनिट्कारिकास्वस्य दुहेर्यहणं नेच्छन्ति । ओहति । उवोह । ऊहतुः । ओहिता । मा भवानूहत् । ओहीत् ॥

773. √Tuhir, 774 √Duhir. 775. √Uhir, to distress. pain. Pre. तोहति । Per. तुतोह । I Fut. तोहिता । Aor. अतोहीत् or अतुहत् (III. 1. 57) Caus. तोहयति । Aor। अतूतुहत् । Desi. तुतुहिषति । । तुतोहिषति । Inten. तोतुह्यते । Yaṅ luk तोतोढि । तोतूढः, Past Part Pass. तुहितम् । Past Part. Act. तुहितवान् । Ger. तुहित्वा । तोहित्वा । (I. 2. 26).

774. √Duhir, According to Maitreya and others this root should not be included in the anit list. Pre. दोहति । Pe . दुदोह । I Fut, दोहिता । Aorist अदुहत् or अदोहीत् ॥

775, √Uhir, Pre. ओहति । Per. उवोह । ऊहतुः । ऊहुः । I Fut. ओहिता । Aorist ओहत् or ओहीत् मा भवानूहत् । Here the aorist is formed by अङ् of इरितो वा (III. 1. 57) The other form is ओहीत् ॥

अर्ह ७७६ पूजायाम् । आनर्ह ॥

776. √Arha, to honor, worship. Pre. अर्हति । Per. आनर्ह । I Fut. अर्हिता॥ Desi, अर्जिहिषति । Nouns सुखार्हः । दुःखार्हः । अर्घः ॥

Here ends this sub-section.

अथ क्रपूपर्यन्ता अनुदात्तेतः ॥

The roots up to क्रप् are anudâtteta.

द्यु त ७७७ दीप्तौ । द्योतते ॥

777. द्युत दीप्तौ 'To shine. Pre. द्योतते । In the Perfect, the following applies.

२३४४ । द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् । ७ । ४ । ६० ॥

अनयोरभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् । विद्युते । विद्युताते । द्योतिता ॥

2344. There is vocalisation of the half-vowel of the reduplicate of द्युत and स्वापि (Causative of स्वप्) ॥

As विद्युते । वि विद्योतिषते, विविद्युतिषते, (I. 2. 26) वि देद्युत्यते ॥

In forming the aorist the following sûtra applies.

२३४५ । द्युद्भ्यो लुङि । १ । ३ । ९१ ॥

द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदं वा स्यात् । पुषादिसूत्रेण परस्मैपदेऽङ् । अद्युतत्-अद्योतिष्ट ॥

2345. After the verbs dyut 'to shine,' and the rest the terminations of the Parasmaipada are optionally employed, when the affixes of luṅ (aorist) follow.

The Dyutâdi verbs are 22 in number (Bhuâdi 777 and twenty one that follow it up to चट 'to try.' By the the use of the word द्युद्भ्यः in the plural in the sûtra, the force is that of "and the rest." These verbs are anudâtteta and so by sûtra, I. 3. 12 they would have been invariably âtmanepadi, this aphorism makes them optionally so.

777. √Dyuta, to shine. The roots beginning with dyut and ending with Kripû are udâtta and anudâttet. Pre. द्योतते । In forming the Perfect there is vocalisation by VII. 4. 67 S. 2344. Per. विद्युते । विद्युताते । I Fut. द्योतिता । II Fut द्योतिष्यते । Impera. द्योतताम् । Imper. अद्योतत । Pote. द्योतेत । Bene. द्योतिषीष्ट । Aorist. अद्युतत् or अद्योतिष्ट । The root is optionally Parasmaipadi by I. 3. 91. S. 2345. When Parasmaipadi the Aorist is formed by अङ् because it belongs to पुषादि class. Caus. द्योतयति, Aor. अदिद्युतत् । Desi. विद्युतिषते, दिद्योतिषते । Inten. देद्युत्यते । Yaṅ luk देद्युतीति or देद्योत्ति । Ger, द्युतित्वा or द्योतित्वा । Nouns. विद्युत् । विद्युत् । द्योतिः ॥

श्वित्ता ७७८ वर्णे । श्वेतते । शिश्विते । अश्वितत्-अश्वेतिष्ट ॥

778. √Svitâ, to become white, be white. Pre. श्वेतते । Per. शिश्विते । I Fut. श्वेतिता । Aorist, अश्वितत् or अश्वेतिष्ट । Past. Part. Pass. श्वितम् । (VII. 2. 16) श्वितितम् (VII. 2. 17).

ञिमिदा ७७९ स्नेहने । मेदते ॥

779. √ñimidâ, to be unctuous or greasy. This root is found in the Divâdi and the Churâdi classes also. Pre. मेदते । In forming the Perfect, the following sûtra 2346 required guṇa : but it is not so. See explanation. Per. मिमिदे । I Fut. मेदिता । Aorist. अमेदिष्ट or अमिदत् । Past. Part, Pass. मिन्न: । Nouns. मेदुरः । मिद्य ॥

२३४६ । मिदेर्गुणः । ७ । ३ । ८२ ॥

मिदेरिको गुणः स्यादिस्संज्ञकझकारादौ । 'यङः' आदिग्रहणाभावाज्जाने गुणः । मिमिदे । अमिदत्-अमेदिष्ट ॥

2346. For ष in षिद् there is substituted a guṇa before such षित् affix, where the indicatory ष stands in the beginning of the affix.

Note:—As सेद्धा, सेद्धुम्, सेद्धव्यम् ॥ Why षिद् only? Observe क्षिदान्त क्षिद्यन्ति। The root षिधिदा belongs both to the Bhvâdi and the Divâdi classes The Bhvâdi षिद् will get guṇa before by ष्ण virtue of VII. 3. 86, but the Divadi. षिद् would not have got guṇa before श्यन्, as this affix is ञित् (I. 2. 4): hence the necessity of this sûtra. Before non षित् affixes there is no guṇa, as भिद्यते, भेदिष्यते ॥

The phrase षिति 'where the affix has an indicatory ष' is understood here from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtra VII. 3. 75. The word षित् should be explained as a Karmadhâraya compound meaning ष indicatory (षश्चासौ: इत्येति)। Then षिति would mean by यस्मिन् विधि स्तदादौ and the affix that *begins* with an indicatory ष। Therefore the affix ष्ण्यञ् (III. 4. 81) though a षित् affix, does *begin* with an indicatory ष, and hence before this affix there will be no guṇa Hence we have षिषिदे in the Perfect.

ष्णिष्विदा ७७४ स्नेहनमोचनयोः। मोहनयोः इत्येके। स्वेदते। सिष्विदे। अस्विदत्—अस्वेदिष्ट। ष्णिष्विदा च इत्येके। अत्ष्विदत्—अत्ष्वेदिष्ट॥

780. √ñi ṣhvidâ, to be greasy; to be disturbed, Some give the reading as मोहनयोः। Some read here the root ष्णिष्विदा also. Its forms in the aorist are अत्ष्विदत् or अत्ष्वेदिष्ट। Pre. स्वेदते। Per सिष्विदे। I Fut. स्वेदिता। Aorist. अस्विदत or अस्वेदिष्ट। Caus. स्वेदयति, Aor. असिस्विदत्। Desi. सिस्विदिषते। Inten. सेष्ण्विद्यते। Yaṇ luk सेष्ण्वेत्ति। Past. Part. Pass. स्विन्नः॥

रुच ७८१ दीप्तावभिप्रीतौ च। रोचते सूर्यः। हरये रोचते भक्तिः। अरुचत्—अरोचिष्ट॥

781. √Rucha, to shine; to like to be pleased, Pre. रोचते, as रोचते सूर्यः। हरये रोचते भक्तिः। Per. रुरुचे, I Fut. रोचिता। Aorist. अरुचत् or अरोचिष्ट। Caus रोचयति, रोचयते, Desi. रुरुचिषते, अरोचिषते, Ger. रोचित्वा or रुचित्वा। Nouns, रोचनम्। रोकः। रुक्मम्। रोचकः॥

घुट ७८२ परिवर्तने। घोटते। जुघुटे। अघुटत्—अघोटिष्ट॥

782. √Ghuṭa, to barter, exchange Pre. घोटते। Per. जुघुटे। I Fut. घोटिता। Aorist. अघुटत् or अघोटिष्ट। Caus. घोटयति, Aor. अजूघुटत्. Desi, जुघुटिषते। Inten. जोघुट्यते। Yaṅ luk जोघोट्टि। Past. Part, Pass, घुटितः or घोटितम्। Ger. घोटित्वा or घुटित्वा। Nouns. घुटिका। घोटकः। घोटः॥

रुट ७८३, लुट ७८४, लुठ ७८५ प्रतिघाते। अरुटत्—अरोटिष्ट॥

783. √Ruṭa, 784 √Luṭa, 785 √Luṭha, to strike against, resist The roots ruṭ and luṭ end with ṭ ट; the last लुठ luṭh ends with ṭh ठ। Pre. रोटते। Per. रुरुटे। I Fut. रोटिता। Aorist. अरोटिष्ट or अरुटत्॥

784. √Luṭa, Pre. लोटते। Per. लुलुटे। I Fut. लोटिता। Aorist. अलुटत॥

785. √Luṭha, Pre. लोठते। Per, लुलुठे। I Fut, लोठिता। Aorist. अलुठत् or अलोटिष्ठ॥

शुभ ७८६ दीप्तौ ।

786. √Śubha, to shine. Pre. शोभते । Per. शुशुभे । Aor. अशुशुभत् । Caus. शोभयति । Desi. शुशुभिषते । शुशोभिषते । Inten. शोशुभ्यते । Yaṅ luk शोशोक्ति । Ger. शोभित्वा or शुभित्वा ॥

क्षुभ ७८७ संचलने ।

787. √Kṣubha, to shake, tremble, to be agitated or disturbed.

Mâdhavîya gives the meaning of sañchalana as "प्रकम्पित्वं पर्यटनं गमनं च" । This root belongs to Divâdi and Kryâdi classes also. Pre. क्षोभते । Per. चुक्षुभे । Aorist अक्षोभिष्ट or अक्षुभत् । Past Part. Pass. क्षुब्धः or क्षुभितः ॥

णभ ७८८, तुभ ७८९ हिंसायाम् । आद्योऽभावेऽपि । 'नभन्तामन्यके समे' । 'मा भूवन्नन्यके सर्वे' इति निरुक्तम् । अनभत् । अनभिष्ट । दन्त्यो दिवादौ क्र्यादौ च ॥

788. √ṇabha, 789 √Tubha, to injure, to hurt. नभ means 'deprivation' also. Thus in the Nirukta we find "नभन्ताम् अन्यके समे" explained as "मा भूवन्नन्यके सर्वे" । So also the Bhâshya explains the word नभन्ताम् by माभवन्तु in the following नभन्तामन्यके । मा ज्याका अधिधन्वसु = अन्यकेषां ज्या भूयां धन्वसु स्थिता ज्याकाः छित्वा मा भवन्तु । Pre. नभते (प्रणभते) । Per. नेभे । Aorist अनभिष्ट or अनभत । Noun नभः "sky," 'Ocean.'

789. √Tubha, to hurt, injure. This and the last root belong to Divâdi and Kryâdi classes also. Pre. तोभते । Per. तुतुभे । I Fut. तोभिता । Aorist अतुभत् or अतोभिष्ट

स्रंसु ७९०, ध्वंसु ७९१, भ्रंसु ७९२ अवस्रंसने । ध्वंसु ७९३ गतौ च । अडि न लोपः । अस्रसत्—अस्रंसिष्ट । 'नास्रसत्करिणां यैवम्' इति रघुकाव्ये । 'भ्रंशु' इत्यपि केचित्पेठुः । अत्र तृतीय एव तालव्यान्त इत्यन्ये । 'भ्रंशु भ्रशु अधःपतने' इति दिवादौ ॥

790. √Sraṅsu, 791 √Dhvaṅsu, 792 √Bhraṅsu, to fall or drop down, slip off or down. ध्वंसु means 'to go' also. Before the Aorist in अङ् there is elision of the nasal, and the form is अस्रसत् as in the following verse of Raghuvaṅsa, नास्रसत् करिणां यैवम् । Some read here भ्रंशु also. Pre. स्रंसते । Per. सस्रंसे । I Fut. स्रंसिता । Aorist अस्रंसत् or अस्रसिष्ट । Desi. सिस्रंसिषते । Inten. सास्रंस्यते । Yaṅ luk सनीस्रंसीति । सनीस्रसः । Past Part. Pass. स्रस्तम् । Gerund स्रंसित्वा or स्रस्त्वा । Noun. उत्स्रासः ॥

791. √Dhvaṅsu, to fall down. Pre. ध्वंसते । Per. दध्वंसे । I Fut. ध्वंसिता ॥

792. √Bhraṅsu, to fall down. Pre. भ्रंसते । Per. बभ्रंसे । I Fut. भ्रंसिता ॥

793. √Dhvaṅsu, to go. Pre. ध्वंसते । Per. दध्वंसे । I Fut. ध्वंसिता ॥

स्रम्भु ७९४ विश्वासे । अस्रभत्—अस्रम्भिष्ट । दन्त्यादिरयम् तालव्यादिस्तु प्रमादे गतः ॥

794. √Sraṁbhu, to confide. This root begins with a dental sibilant (स), that which begins with a palatal sibilant (श) has already been taught before in the sense of carelessness. See root no. 420. Pre. स्रम्भते । Per. सस्रम्भे । I Fut. स्रम्भिता । Aorist अस्रभत् or अस्रम्भिष्ट । Caus. स्रम्भयति । Aor. असस्रम्भत् । Desi. सिस्रम्भिषते । Intensive सास्रम्भ्यते । Ger. स्रम्भित्वा or स्रब्ध्वा । Noun विस्रम्भी ॥

वृतु ७९५ वर्तने । वर्तते । ववृते ॥

795. √ Vṛitu, to be, exist, abide, remain, stay. Pre. **वर्तते** । Per. **ववृते** । I Fut. **वर्तिता** । II Fut. **वर्तिष्यते** । This is optionally Parasmaipadi by I. 3. 92. S. 2347 below. **वर्त्स्यति** । When Parasmaipadi, the root does not take the augment **इट्** by VII. 2. 59. S. 2348 below. Imperative. **वर्तताम्** । Imper. **अवर्तत** । Poten. **वर्तेत** । Bene. **वर्तिषीष्ट** । Aorist **अवृतत्** or **अवर्तिष्ट** । Condi. **अवर्तिष्यत** or **अवर्त्स्यत्** । Caus. **वर्तयति** । Aorist **अववर्तत्**, or **अवीवृतत्** । Desi. **विवर्तिषते** or **विवृत्सति** । Inten, **वरीवृत्यते** । Nouns **वर्तिष्णुः** । **वृत्त, वर्त्तनो** । **वृतिः** ॥

२३४७ । वृद्भ्यः स्यसनोः । १ । ३ । ९२ ॥

वृता विभ्यः परस्मैपदं वा स्यात्स्ये सनि च ॥

2347. After the verbs 'vṛit' to exist &c., Parasmaipada is optionally employed when the affixes sya (second Future and conditional) and san (Desiderative) follow.

The **वृतादि** verbs are five in number and are included in the **द्युतादि** subclass. They are **वृत्** 'to be,' **वृध्** 'to grow', **शृधु** 'to fart or break wind'; **स्यन्दू** 'to ooze,' and **कृपू** 'to be able.' As Future **वर्त्स्यति** or **वर्तिष्यते**, 'it will be,' Conditional **अवर्त्स्यत्** or **अवर्तिष्यत्**; Desiderative **विवृत्सति** or **विवर्तिषते** &c.

In other tenses than the above, they are always Atmanepadi. As **वर्तते** 'It is.

२३४८ । न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः । ७ । २ । ५९ ॥

एभ्यः सकारादेरार्धधातुकस्येण् न स्यात्सकारान्योरभावे । वर्त्स्यति-वर्तिष्यते । अवृतत्-अवर्तिष्ट । अवर्त्स्यत्-अवर्तिष्यत् ॥

2348. The Parasmaipada ârdhadhâtuka affixes beginning with **स्** do not get the augment **इट्** after **वृत्** and the three roots that follow it.

Thus **वृत्**—**वर्त्स्यति, अवर्त्स्यत्, विवृत्सति** । **वृध्**, **वर्त्स्यति** । **अवर्त्स्यत्** । **विवृत्सति** **शृधु** । **शर्त्स्यति** । **अशर्त्स्यत्** । **शिशृत्सति** । **स्यन्दू** । **स्यन्त्स्यति** । **अस्यन्त्स्यत्** ॥

The **वृतादि** roots are four **वृत्, वृध्, शृध्**, and **स्यन्द** (Bhu. 795-798). In the examples, the Parasmaipada forms are shown, because these roots are optionally Parasmaipadi by 1. 3. 92 before **स्य** and **सन्** ॥

Obj :—The word **चतुर्भ्यः** may conveniently have been omitted from the sûtra. A reference to the Dhâtupâtha will show that the **वृतादि** roots form a subdivision of **द्युतादि** roots, and stand at the end of Dyutâdi class. So that the sûtra **न वृद्भ्यः** would have been enough, and there would have been no uncertainty or vagueness about it, for the word **वृतादि** would mean 'the roots **वृत्** &c. with which the Dyutâdi class ends.' Thus we shall get the *five* roots 795 **वृतु वर्तने** 796 **वृधु वृद्धौ**, 797 **शृधु शब्दकुत्सायाम्** ; 798 **स्यन्दू प्रस्रवणे** and **कृपू सामर्थ्ये** । As regards the last root **कृपू**, we shall find from the next sûtra, that the present sûtra applies to this root also. Or we can change the order of the roots, putting **कृपू** first, and **वृतु** &c. after it, so that **वृतादि** will mean *four* roots only. Whether vṛitâdi be taken to mean the *five* or the *four* roots, the word **चतुर्भ्यः** is redundant.

Ans :—The word **चतुर्भ्यः** is used in order that the prohibition contained in this sûtra may debar the 'option' which the root **स्यन्दू** would have taken, because

of its indicatory long ऊ (VII. 2. 44). For this 'option' is an antaraṅga operation, because it applies to *all* ârdhadhâtuka affixes; while the 'prohibition' of the present sûtra is a bahiraṅga, because it applies to those affixes only which begin with ई। So that the 'prohibition' of this sûtra would not have debarred the 'option' of VII. 2. 44: and in the Parasmaipada स्यन्दू would have had two forms; which, however, is not the case because of the word चतुर्थ्यः by which the 'prohibition' is extended to स्यन्दू also. Thus in the Parasmaipada, we have only one form, as, स्यन्त्स्यति; but in the Atmanepada we have *two* forms स्यन्दिष्यते or स्यन्त्स्यते ॥

The word 'Parasmaipada' is understood in this sûtra, so that the prohibition does not apply to âtmanepada affixes: as वर्त्तिषीष्ट, वर्त्तिष्यते, व्यवर्तिष्यत, विवर्तिष्यते, स्यन्दिषीष्ट or स्यन्त्सीष्ट। Moreover, with regard to Atmanepada also, the इट् is added to these roots when they stand in the same 'pada' with the affixes. But when the Atmanepada affixes are added not to the *roots* 'vṛit &c,' but to the *roots* which are derived from the *nominal* bases formed from 'vṛit &c,' then the 'root' is not in the same pada with the affix, and the prohibition of this sûtra will apply. As विवृत्सिषीयते। Moreover, the rule applies, as we have said, to the affixes standing in the same 'pada' with the 'roots'; therefore it will apply to Desiderative roots, as विवृत्सति, though शप् here intervenes between the ârdhadhatuka affix सन and the Parasmaipada तिप्; so also, an ekâdeśa though sthânivat and therefore an intervention, will not be considered so for the purposes of this rule, as विवृत्सिष्यति; so also in विवृत्स्यति। The prohibition, moreover, applies; to क्त affixes, and where there is luk-elision of Parasmaipada affixes. As विवृत्सिता; and विवृत्सत्वम् where the Imperative हि is luk-elided, and being so elided, the force of Parasmaipada does not here remain by न लुमताङ्गस्य (I. 1. 62); hence the above *Isht*

वृधु ७९६ वृद्धौ।

796 √Vṛidhu, to grow, increase. The conjugation is like that of वृत। Pre. वर्धते। Per. ववृधे। I Fut. वर्धिता। Noun. वर्धिष्णुः। वर्धनः। वृद्धिः ॥

श्रृधु ७९७ शब्दकुत्सायाम्। दमो वृतिवत् ॥

797. √Śridhu, to break wind downwards. Conjugated like वृत। Pre. श्रर्धते। Per. शश्रर्धे। I Fut. श्रर्धिता ॥

स्यन्दू ७९८ प्रस्रवणे। स्यन्दते। सस्यन्दे। सस्यन्दिषे—सस्यन्त्से। सस्यन्दिध्वे—सस्यन्ध्वे। स्यन्दिता—स्यन्ता। 'वृद्भ्यः स्यसनोः' (२३४७) इति परस्मैपदे प्राप्ते कादिलक्षणमन्तरङ्गमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्थ्यहणसामर्थ्यात् 'न वृद्भ्यः' (२३४८) इति निषेधः। स्यन्त्स्यति—स्यन्दिष्यते—स्यन्त्स्यते। स्यन्दिषीष्ट—स्यन्त्सीष्ट। 'वृद्भ्यो लुङि' (२३४५) इति परस्मैपदविकल्पेऽङ्। नलोपः। अस्यदत्—अस्यन्त्त। अस्यन्त्साताम्। अस्यन्त्सत। अस्यन्त्स्यत्—अस्यन्दिष्यत्—अस्यन्त्स्यत् ॥

798. √Syandû, to ooze, trickle, drop, distil. The स is changed to ष optionally when preceded by अनु &c. See VIII. 3. 72 S. 2349. Pre. स्यन्दते। Per. सस्यन्दे। सस्यन्दिषे or सस्यन्त्से। सस्यन्दिध्वे or सस्यन्ध्वे। सस्यन्दिढ्वे or सस्यन्ढ्वे। I Fut. स्यन्दिता or स्यन्ता। II Fut. स्यन्दिष्यते or स्यन्त्स्यति or स्यन्त्स्यते। Impera. स्यन्दताम्।

Imper. अस्यन्ताम् । Poten. स्यन्देत । Bene. स्यन्दिषीष्ट or स्यन्त्सीष्ट । Aorist. (1) अस्यन्दिष्ट । (2) अस्यदत् or (3) अस्यन्त । (1) अस्यन्तां तामम् or अस्यन्तत । (2) अस्यदताम् । [When the root takes the affixes of the Parasmaipada, then the Aorist is formed by अङ् (S. 2345), before which the nasal is elided] Condi. (1) अस्यन्दिष्यत or (2) अस्यन्त्स्यत or (3) अस्यन्त्स्यत् । Desi. सिस्यन्दिषते, सिस्यन्त्सते, सिस्यन्त्सति । Inten. सास्यन्द्यते । Past. Pass. स्यन्तः । Ger. स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा । Nouns. सिन्धुः । सैन्धवः ॥

२३४९ । अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु । ८ । ३ । ७२ ॥

एभ्यः परस्याप्राण्यिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य षो वा स्यात् । अनुष्यन्दते – अनुस्यन्दते वा जलम् । 'अप्राणिषु' किम् । अनुस्यन्दते वस्ती । 'अप्राणिषु' इति पर्युदासात् 'मत्स्योदके अनेष्यन्दते' इत्यादौ षत्वं भवत्येव । 'प्राणिषु न' इत्युक्तौ तु नस्यात् ॥

2349. ष् is optionally the substitute of the स् of स्यन्द्, after the prepositions अनु, वि, परि, अभि and नि, when the subject is not a living being.

The root स्यन्दू प्रस्रवणे is anudâtta. Thus अनुष्यन्दते । विष्यन्दते । परिष्यन्दते । अभिष्यन्दत तैलम् । निष्यन्दते । अनुस्यन्दते । विस्यन्दते । परिस्यन्दते । Thus अनुष्यन्दते or अनुस्यन्दते जलम् ॥

Why do we say 'when the subject is not a living being'? Observe अनुस्यन्दते वस्तौ । The option of this sûtra will apply, when the subject is a compound of living and non-living beings. Thus अनुस्यन्देते or अनुष्यन्देते मत्स्योदके । The subject here is a Dvandva compound, and it is not in the singular number because of II. 4. 6. The word अप्राणिषु is a Paryudâsa and not a Prasajya-pratishedha. If it be the latter sort of prohibition, then the force will be on the word *living*, and in a compound like मत्स्योदके, consisting of *living* and *non-living* beings, the prohibition will apply because it has a *living* being in it, and so there will be no ष्व । In the other view, the force is on the word *non living*, and because the compound contains a non-living being, therefore the option will be applied, and the presence of the living being along with it will be ignored.

The anuvritti of परि, नि and वि is understood here from VIII. 3 70. So these words could well have been omitted from the sûtra, which might have then been अन्वभिभ्यांच स्यन्दतेरप्राणिषु, and by the force of च we would draw in the anuvritti of परि &c.

799 कृपू सामर्थ्ये । In conjugating this root, the following applies.

२३५० । कृपो रो लः । ८ । २ । १८ ॥

'कृपः' 'उः' इति छेदः । 'कृप' इति लुप्तषष्ठीकम् । तच्चावर्तते । कृपो यो रेफस्तस्य लः स्यात् । कृपेर्ऋकारस्यावयवो यो रो रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात् । कल्प्यते । चक्लृपे । चक्लृपिषे – कृपश्च इत्यादि स्यन्दिवत् ॥

2350. For the र of the root कृप्, there is substituted ल् ॥

The word कृपो is compounded of कृप + ङ । The term कृप is used with the force of the genitive, the case-ending is considered as latent. It is repeated. The meaning is "In the place of the र of कृप there is ल । In the place of the र्-sound which is a portion of the ऋ of कृप and therefore which may be considered as like र्, there is substituted something which is like ल । That is when कृप assumes by

guna &c the form कर्प &c, then for र is substituted ल and we have कल्प । But even with कृप, a l-sound like ल is substituted for ऋ, and we have क्लृप" । As कल्पते, चक्लृपे &c like स्यन्दि ॥

The ऌ् here merely indicates the sound, and includes both the single consonant ऌ् and the same consonant of the vowel ऋ । So also with ॡ । So that for the single ऌ् there is substituted ल् ; and for ॡ when a portion of ऋ, the ल् is substituted, i.e. ऋ becomes ल । Thus क्लृप्=क्लृप्, as in the sûtra लुटि च क्लृपः (I. 3. 93.) कल्प्ता, कल्प्तारौ, कल्प्तारः । कल्पः । कल्पवान् ॥

The word कल्प is derived from the root क्लृप् by vocalisation, as it has been enumerated in Bhidâdi class (क्लृपेः संप्रसारणं च III. 3. 104). The vocalised root form कल्प is not to be taken here, as it is a lâkshanika form.

Vârt :—The words कल्पन, कल्पाय, कल्पोट, कल्पूर &c, are also from क्लृप् । Or by the Unâdi diversity, the ल् change does not take place.

Vârt :—Optionally so of आल &c. As, आलः or आरः, मूलम् or मूरम् । लघु or रघु, अलुः or अरुलः, अलम् or अरम्, अङ्गुलिः or अङ्गुरिः ॥

Vârt :—Optionally so in the Vedas, or when names, of कपिलका &c, as कपिरकः or कपिलकः, तिल्विलोकम् or तिर्व्विरोकम्, लोमानि or रोमानि, पांसुरं or पांसुलं, कर्म or कल्म, शुक्रः or शुक्लः, कल्मषं, कर्मषं ॥

Some say 'र and ल are one': and operations regarding र may be performed with regard to ल ॥

In forming the FirstFuture, the next sûtra applies.

२३५१ । लुटिक्लृपः । १ । ३ । ९३ ॥

लुटि स्यसनोश्च क्लृपेः परस्मैपदं वा स्यात् ॥

2351. After the verb klip 'to be fit', Parasmaipada is optionally employed, when lut (1st Future) is affixed, as well as when sya and san are affixed.

The verb क्लृप् is one of the five verbs of the sub-class, वृतादि । (I. 3. 92 S. 2347). Therefore it will take both Parasmaipada and Atmanepada, when the affixes स्य or सन follow. The present sûtra makes the additional declaration in the case of the 1st Future or लुट्. Thus in Lu we have :—कल्प्ता or कल्प्तारौ ; in the 2nd Future we have :—कल्प्स्यते or कल्प्स्यति, in the Desiderative we have :—चिक्लृप्सति or चिकल्प्सते ; in the Conditional we have :—अक्लप्स्यत or अकल्प्स्यत ॥

२३५२ । तासि च क्लृपः । ७ । २ । ६० ॥

क्लृपेः परस्य तासेः सकारादेरार्धधातुकस्य चेण् स्यसनोरभावे । कल्पितासि । कल्प्तास्य । कल्पितास्मे । कल्प्तास्मे । कल्प्स्यति । कल्प्स्यते । कल्पिषीष्ट—क्लृपीष्ट । अक्लृपत—अकल्पिष्ट—अक्लप्त । अकल्प्स्यत—अकल्पिष्यत—अकल्प्स्यत । वृत् । वृतः संपूर्णो वृतादिर्वृतादिश्चेत्यर्थः ॥

2352. The (Parasmaipada) Ârdhadhâtuka affixes beginning with स, and the affix तास् (the sign of the Periphrastic Future) do not get the augment इट्, after the root क्लृप् except in the Atmanepada affixes.

Thus कल्प्ता, कल्प्स्यति, अकल्प्स्यत्, चिकल्प्सति । But कल्पितासे, कल्पिषीष्ट, कल्पिष्यते, अकल्पिष्यत, चिकल्पिषते in the Atmanepada.

In the case of क्लृप् also, the इट् is added to the Ardhadhâtuka affixes in the Atmanepada, when the root stands in the same pada with the affixes and there is prohibition everywhere else. So also there is prohibition before kṛit-affixes, and the luk-elision of Parasmaipada. As चिक्लृपिता, चिक्लृपुस त्वं ॥

According to Padamanjari, these two sûtras could have been shortened thus:– (1) न दृभ्यः पञ्चभ्यः, (2) तासि च ; and "क्लृपः" could well have been omitted. The तास् comes only after क्लृप and not after other roots of Vṛitâdi class, in Parasmaipada [1. 3. 92 and 93]. Therefore, there is no fear that the prohibition तासि च will apply to the other roots of vṛitâdi, but only to 'klip,' because the word परस्मैपदेषु is understood here ; and as no roots of vṛitadi class take Parasmaipada in the Periphrastic Future except 'klip', there is no fear of any ambiguity.

कृप ७९९ सामर्थ्ये ।

799 √Kripû, to be fit or adequate for. By VIII. 2. 18 S. 2350 the र् of this root is changed to ल । Pre. कल्पे । Per. चकल्पे । चक्लृपिषे or चक्लृपुषे । I Fut. कल्पिता । कल्प्स्यते । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । Imperative कल्पताम् । Imper. अकल्पत । Pote. कल्पेत । Bene. कल्पिषीष्ट । क्लृप्सीष्ट । Aoriat अक्लृप्त or अक्लृपत् or अकल्पिष्ट । Condi. अकल्पिष्यत or अकल्प्स्यत । Inten. चलीक्लृप्यते । Yaṅ luk चल्कल्प्ति or चलिकल्प्ति or चलीकल्पि । वृत् । *"Vṛit" here means that the Dyutâdi and the Vṛitâdi roots end here.*

अथ त्वरत्यन्तास्त्रयोदशानुदात्तेतः षितश्च ॥

Now the thirteen roots ending with त्वरति No. 812 are anudatteta and ṣhit.

घट ८०० चेष्टायाम् । घटते । जघटे । घटादयो मितः इति वक्ष्यमाणेन मित्संज्ञा । तत्फलं तु णौ मितां ह्रस्वः (२५६८) इति चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् (२७६२) इति च वक्ष्यते । घटयति । विघटयति । कथं तर्हि 'कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये' 'प्रविघाटयिता समुत्पान्हरिदश्वः कमलाकरानिव' इत्यादि । शृणु । घट संघाते इति चौरादिकस्येदम् । न च तस्यैवार्थविशेषे मित्त्वार्थमनुवादोऽयमिति वाच्यम् । नान्ये मितोऽहेतौ इति निषेधात् । अहेतौ स्वार्थे णिचि त्रपादिपञ्चकव्यतिरिक्ताश्चुरादयो मितो नेत्यर्थः ॥

800 √Ghaṭa, to be busy with, strive after. The Ghaṭâdi roots are मित्, a designation which will be explained further on. The result of their being मित् is that the root is shortened in the causative by VI.4. 92 S. 2568 ; and there is optional lengthening before the affixes णिच् and णमुल् by VI. 4. 93 S. 2762. As घटयति, विघटयति । If so, how do you explain the lengthening in घाटनं and प्रविघाटयिता in "कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये" । and "प्रविघाटयिता समुत्पान्हरिदश्वः कमलाकरानिव." There is a घट संघाते belonging to the Churadi class. (No. 183). The above forms are from that root. It should not be said that that root is only a particular case of the present root, the sense of संघात being a species under the genus चेष्टा, and therefore that root is also mitâdi. This we say because there is a specific prohibition "no other roots of the Churadi which take णिच् are मित् ।" The meaning of अहेतौ is that except the five roots त्रप &c no Churâdi root which takes णिच् without change of sense is a मित् । For the अहेतु or स्वार्थे णि is added only to Churâdi roots. Pre. घटते । Per. जघटे । I Fut. घटिता । II Fut. घटि-

अते । Bene. घटिषीष्ट । Aorist अघटिष्ट । Condi. अघटिष्यत् । Pass. घट्यते । Aor. अघाटि or अघटि । Caus. घटयति । Aor. अजीघटत् । Before स्य, ताम् &c the lengthening is optional : as घटिष्यते or घाटिष्यते &c. Desi. चिघटिषते । Inten. जाघट्यते । Yaṅ luk जाघटि । Nouns घटा । घटिका । घटना ॥

व्यथ ८०१ भयसंचलनयोः । व्यथते ॥

801. व्यथ भयसंचलनयोः ॥

In conjugating this root in the Perfect, the following applies.

२३५३ । व्यथो लिटि । ७ । ४ । ६८ ॥

व्यथोऽभ्यासस्य संप्रसारणं स्याल्लिटि । हलादिः शेषोऽपवादः । यस्य हलादिः शेषेण निवृत्तिः । विव्यथे ॥

2353. There is vocalisation of the half-vowel of the reduplicate of व्यथ् in the Perfect.

As विव्यथे, विव्यथाते, विव्यथिरे । This ordains the vocalisation of य, which otherwise would have been elided as being a non-initial consonant (VII 4. 60) The vocalisation of य् is prevented by VI. 1. 37. Why do we say in the Perfect? Observe व्याव्यथते ॥

801. √Vyatha, 1. to be afraid, 2. to tremble. Pre. व्यथते । As व्याधात्व्यथने । In forming the Perfect, the sûtra VII. 4. 68 S. 2353 applies, which ceuse vo alisation Per. विव्यथे । I Fut. व्यथिता । Caus. व्यथयति, Aor. अविव्यथत् । Inten व्याव्यथते । Yaṅ luk व्याव्यर्धाति or व्याव्यत्ति । Nouns विधुरः । विथुरः । अव्यथी ॥

प्रथ ८०२ प्रख्याने । पप्रथे ॥

802. √Pratha, to become famous or celebrated. Pre. प्रथते । Per. पप्रथे । I Fut. प्रथिता । Pass. प्रथ्यते । Aor. अप्रथि or अप्राथि । Caus. प्रथयति, Aor. अपप्रथत् । Nouns. पृथ्वी । पार्थिवः । पार्थिवी । पृथुः । प्रथिमा ॥

प्रस ८०३ विस्तारे । पप्रसे ॥

803. √Prasa, to spread. Pre. प्रसते । Per. पप्रसे । Pass. प्रस्यते । Aor. अप्रसि or अप्रासि । Caus. प्रसयति, Aor. अपिप्रसत् । Desi. पिप्रसिषति, Inten. पाप्रस्यते । Yaṅ luk. पाप्रसि । Imperfect 3rd S. अपाप्रद् । 2nd. S. अपाप्रत् or अपाप्रः । Noun, प्रसा ॥

मृद ८०४ मर्दने ।

804. √Mrida, to pound, crush, grind Pre, मृदते । Per. ममृदे । I Fut. मर्दिता । Caus. मर्दयति. Aor. अममर्दत् । Desi. मिमृर्दिषते । Inten. मामृद्यते । Yaṅ luk. मामृदीति or मामृत्ति । Nouns मृदुः । मार्दवम् । मर्दो । मर्दिका । मूर्दिमा ॥

स्खद ८०५ स्खदने । स्खदनं विद्रावणम् ॥

805 √Skhada, to cut, to tear to pieces. Pre, स्खदते । Per. चस्खदे । I Fut. स्खर्दिता । Pass. स्खद्यते । Aor. अस्खदि or अस्खादि । Caus. स्खदयति, स्खादयते, Aor. अचिस्खदत् ॥

क्षजि ८०६ गतिदानयोः । मित्त्वसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि 'चिण्णमुलोः—' (२७६२) इति दीर्घविकल्पः । अक्षाज्जि—अक्षाजि । क्षज्जं क्षज्जम् । क्षाज्जं क्षाज्जम् ॥

806. √Kshaji, 1. to go 2. give Pre. क्षज्जते । Per. चक्षज्जे । I Fut. क्षजिजता । Pass. क्षज्ज्यते । Aor. अक्षज्जि or अक्षाज्जि । With णमुल् we have क्षज्जम् क्षज्जम् or क्षाज्जम् क्षाज्जम् । See S. 2762. Caus. क्षज्जयति, क्षज्जयते । Aor. अचक्षज्जत् । Desi. चिक्षाज्जयते, । Inten. चाक्षज्ज्यते ।Yaṅ luk. चाक्षज्ज्मि ॥

दक्ष ८०७ गतिहिंसनयोः। योऽयं वृद्धिशेव्ययोरनुदात्तेत्सु पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्स्वार्थोऽनुदात्तः ॥

807. √Dakṣha, 1 to go, 2, to injure The root दक्ष meaning वृद्धिशेव्ययोः (No. 639) read in the anudattet class is also a मित् root, that meaning being included in the meaning of the present root. Pre. दक्षते। Per. ददक्षे। I Fut. दक्षिता। Pass. दक्ष्यते। Aor. अदाक्षि or अदक्षि। Caus. दक्षयति, दक्षयते। Aor. अददक्षत् ॥

क्रप ८०८ कृपायां गतौ च।

808. √Krapa, 1. to pity, 2. to go. Pre. क्रपते। Per. चक्रपे। I Fut. क्रपिता। Pass. क्रप्यते। Aor. अक्रपि or अक्रापि। Caus. क्रपयति, Aor. अचिक्रपत्। Desi. चिक्रपिषते। Inten. चाक्रप्यते। Yaṅ luk चाक्रपि। Nouns. क्रपणः। कर्पूरः। कपोटः ॥

कदि ८०९, क्रदि ८१०, क्लदि ८११ वैक्लव्ये। वैक्लव्ये इत्येके। त्रयोऽप्यनिदित इति नन्दी। दृदित इति स्वामी। कदि क्रदी दृदितौ क्लद क्लद इति चानिदितावितिं मैत्रेयः। कदिक्रदिक्लदीनामाह्वानरोदनयोः परस्मैपदिषूक्तानां पुनरिह पाठो मित्स्वार्थ आत्मनेपदार्थश्च ॥

809. √Kadi, 810. √Kradi. 811. √Kladi, to be confounded or perplexed, to confound. Some read it as वैक्लव्ये। According to Nandi, all these three roots are without the indicatory द्। According to Swami they have an indicatory द्। According to Maitreya क्रदि and कदि have an indicatory द्; while क्लद and क्रद are without it. These three roots have been read in the Parasmaipada subclass. See *ante*. Their repetition here is for the sake of showing that they are मित् and also atmanepadi. Pre. कन्दते। Per. चकन्दे। I Fut. कन्दिता। Pass. कन्द्यते। *Aor.* अकान्दि or अकन्दि। Namul. कन्दंकन्द or कन्दंकान्दम। Caus. कन्दयति, कन्दयते। *Aor.* अचकन्दत्। Desi चिकन्दिषते. Inten. चाकन्द्यते। Yaṅ luk चाकन्दि ॥

810. √Kradi, to confound. Pre. क्रन्दते। Per. चक्रन्दे। I Fut. क्रन्दिता ॥

811. √Kladi, to confound. When these three roots are अनिदित् then we have कदयति. अकादि &c. Pre. क्लन्दते। Per. चक्लन्दे। I Fut. क्लन्दिता। Nouns. क्लन्दनं। क्लन्दनः। कदलो ॥

त्वरा ८१२ संभ्रमे। घटादयः षितः। षित्त्वादङ् क्ङित्सु वक्ष्यते ॥

812 √ṇavarā, to hurry, make haste. Pre. त्वरते। Per. तत्वरे। I Fut. त्वरिता। Pass. त्वर्यते। *Aor* अत्वरि or अत्वारि। Namul त्वरंत्वरं or त्वरंत्वार। Caus. त्वरयति। त्वरयते। *Aor.* अतत्वरत्। Desi तित्वरिषते। Inten. तात्वर्यते। Yaṅ luk तातूर्ति। तातूर्तः। तातरीषि। तातूर्षि। तातूर्यः। न तरीमि। तातूर्मि। Imperative तातूर्हि। Past. Part. Pass त्वरितः or तूर्णः। Nouns तूः, तुरी ॥

Here end those Ghatâdi roots which are षित्। *The force of* षित् *will be mentioned hereafter in the krit subdivision.*

अथ फणान्ताः परस्मै दिनः ॥

Sub-section. Now the roots that are given here after upto फण् *are Parasmaipadi*

ज्वर ८१३ रोगे। ज्वरति। जज्वार ॥

813. √Jvara, to be diseased, to be feverish. Pre. ज्वरति। Per. जज्वार। I Fut. ज्वरिता। II Fut. ज्वरिष्यति। Imperative. ज्वरतु। Imper. अज्वरत्। Pote. ज्वरेत्। Bene. ज्वर्यात्। Aorist. अज्वारीत्। Condi. अज्वरिष्यत्। Pass. ज्वर्यते। *Aor.* अज्वरि or

अज्वरीत् । Caus. ज्वरयति, ज्वरयते । *Aor.* अजिज्वरत् । Desi. जिज्वरिषति । Inten. जाज्वर्यते । Yaṅ luk जाज्वूर्त्ति, जाज्वूर्तः । Past. Part. Pass. ज्वरितः । ज्वरितवान् । Nouns. ज्वूः, ज्वुरी, ज्वुरः । ज्वरारी ॥

गड ८१४ सेचने । गडति । जगाड ॥

814. √Gaḍa, to distil, draw out. Pre. गडति । Per. जगाड । I Fut. गडिता । Pass. गड्यते । *Aor.* अगादि or अगडि । Caus. गडयति, गडयते । *Aor.* अजीगडत् । Desi. जिगडिषति । Inten. जागड्यते । Yaṅ luk जागडि । Nouns. गडुलः ॥

हेड ८१५ वेष्टने । हेडृ अनादरे इत्यात्मनेपदिषु गतः स एवोत्सृष्टानुबन्धोऽनुबन्धसेऽर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदिभ्यो ज्वरादिभ्यः प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्येऽनुवादसामर्थ्यात्परस्मैपदम् । हेडति । जिहेड । हिडयति । अहिडि—अहीडि । अनादरे तु हेडयति ॥

815. √heḍa, to surround. The root हेड अनादरे is âtmanepadi. That very root without its indicatory ऋ is repeated here for the sake of including it in the मित्त्व class. That root ought to have been included in the preceding list which gives atmanepadi roots, and not here in the Parasmaipadi subdivison? The very fact of its so given here shows that it is Parasmaipadi also. Pre. हेडति । Per. जिहेड । I Fut. हेडिता Pass. हेड्यते । Aor. अहिडि or अहीडि । Caus. हिडयति, Aor, अजीहिडत् । But from the root हेडृ अनादरे (No. 304) we have हेडयति । Desi. जिहेडिषति ॥

वट ८१६ भट ८१७ परिभाषणे । वट वेष्टने भट भृतौ इति पठितयोः परिभाषणे मित्त्वार्थोऽनुवादः ॥

816. √vaṭa. 817 √bhaṭa to speak, converse. These two roots have already been taught before in वट वेष्टने no 322, and भट भर्त्सा no 329. They are repeatedly here, in order to give them the additional meaning of paribhâshaṇa; and make them मित् । Caus. वटयति । भटयति । No lengthening. Aor. अवटि or अवाटि । अभटि or अभाटि ॥

नट ८१८ नृतौ । इत्यमेव पूर्वमपि पठितं तत्रायं विवेकः । पूर्वं पठितस्य नाट्यमर्थः । यत्कारिषु नटव्यपदेशः । वाक्यार्थाभिनयो नाट्यम् । घटादौ तु नृत्तं नृत्यं चार्थः । यत्कारिषु नर्तकव्यपदेशः । पदार्थाभिनयो नृत्यम् । गात्रविक्षेपमात्रं नृत्तम् । केचित्तु घटादौ नट नर्तौ इति पठन्ति । गर्तौ इत्यन्ये । तदपदेशपर्युदासवाक्यभाष्यकृता नाटि इति दीर्घपाठादुटादिर्णोपदेश एव ॥

818. √naṭa to dance. This root has also been taught before. See No. 332. The difference is this, the root taught before means nâtyam or dramatic representation: and a person who does that is called naṭa 'an actor.' The representation on the stage by spoken words to express the sense of something is nâtyam or drâma. But the root given here means to dance, the appropriate verbal nouns being nṛityam or nṛittam, and not nâtyam. The person who does this is called नर्तकः 'a dancer', and not नटः 'an actor'. The difference between nṛityam and nṛittam is this Representing of an action or object such as by pantomime or gesticulation is nṛityam; while nrittam is dancing pure and simple, mere movement of the body.

Some read नट नतौ 'to bend, to bow"; in the Ghaṭâdi list, and say the ghaṭâdi naṭa means to bow. They give the illustration नटयति शाखा 'He causes the branch to bend'. Others say that it means to go.

The ghaṭâdi naṭa (*i. e*, the present root) is to be understood to have been enunciated with an initial ण, that is it is णट नृत्तौ। The reason for this is that in the exceptions to the roots that are taught with an initial ण, the author of the Mâhabhâshya gives नाटि, i. e the nâta with long आ। The मित root can never have long आ in the causative. See VI. 1. 65. already gone before. In other words, the present root नट and the root no 322 are both लोपदेश and the Churâdi root नट is not so and is the root mentioned in sûtra VI. I. 65.

Note :—The representation of a scene may be by words (vâkyârtha-abhinaya) and then it is drama or nâṭyam. Or it may be by gesticulation without words (padârtha abhinaya), and then it is called nṛityam. Or there may be no representation at all, but mere rhythmic movements of limbs according to rules and then it is called nṛitta. Their respective nouns are naṭa 'an actor,' and narttaka 'a pantomime' or 'a dancer.'

The Causative of the Ghaṭâdi नट is नटयति 'he causes to dance' The aorist is अनटि or अनाटि ॥

टक ८१९ प्रतीघाते। स्तकति ॥

819. √Ṣhṭaka to resist, repel, push back, strike against. Pre. स्तकति। Per. तस्ताक। I Fut. स्तकिता। Caus. स्तकयति, स्तकयते। Aor. अतिष्टकत्। Pass aor अस्तकि or अस्ताकि। Desi. तिस्तकिषति। Inten. तास्तक्यते। Yaṅ luk तास्तक्ति ॥

चक ८२० तृप्तौ। तृप्तिप्रतीघातयोः पूर्वं पठितस्य तृप्तिमात्रे मित्त्वार्थोऽनुवादः। आत्मनेपदिषु पठितस्य परस्मैपदिष्वनुवादात्परस्मैपदम् ॥

820. √Chaka to be satiated, satisfied. This root has already been taught before as चक तृप्तिप्रतीघाते। No. 93. 'to be satisfied', and 'to resist.' It is âtmane. padi there. It is repeated here in order to make it a मित् root, and then to confine its meaning to satisfaction only. It is moreover Parasmaipadi now; because of its repetition in this list. Pre. चकति। Per चचाक। I Fut चकिता। A uist अचाकीत् or अचकीत्। Caus. चकयति, चकयते। Aor. अचीचकत्। Pass. aor. अचकि or अचाकि।

कखे ८२१ हसने। एदित्त्वाच्च वृद्धिः। चकखीत् ॥

821. √Kakhe to laugh. As it has an indicatory ए, there is no Vriddhi in the aorist. As चकखीत्। Pre. कखति। Per. चकाख। चकखतुः। I Fut कखिता। Aorist अकखीत्। Caus. कखयति, कखयते। Pass. Aor. अकखि or अकाखि। Desi चिकखिषति। Inten. चाकख्यते। Yaṅ luk चाकक्ति ॥

रगे ८२२ शङ्कायाम्।

822. √Rage to doubt. Pre. रगति। Per. रराग ॥

लगे ८२३ संगे।

823. √Lage to adhere or stick to. Pre. लगति। Noun लगः ॥

ह्रगे ८२४, ह्लगे ८२५, ष्लगे ८२६, ष्ठगे ८२७ संवरणे।

824. √Hrage. 825 √Hlage, 826 √Ṣhage, 827 √Ṣhthage 'to hide, cover.' Some read स्थगे instead of ष्ठगे। But it is incorrect, Pre. ह्रगति। Per. जह्राग।

Aorist अहूगोत् । Caus. हूगयति, हूगयते । Aor. अजिहूगत् । Pass. Aor. अहूगि । or अहूगि । Desi. जिहूगिषति । Inten जाहूग्यते । Yaṅ luk जाहूक्ति ॥

825. √Hlage, Pre. हूगति । Per. जहूग । I Fut. हूगिता । Aorist अहूगीत् ॥

826. √Shage, Pre. ह्गति । Per. सहाग । सेगतुः । सेगुः । Aorist असगीत् । Caus. सगयति, सगयते । Aor. असीसगत् । Pass. Aor. असगि or असागि । Desi. सिसगिषति । Inten. सासग्यते । Yaṅ luk सासक्ति ॥

827. √Shṭhage Pre. स्थगति । Per. तस्थाग । I Fut. स्थगिता । Aorist. अस्थगीत् । Caus. स्थगयति, स्थगयते । Aor. अतिस्थगत् । Pass. Aor. अस्थगि or अस्थागि । Desi. तिस्थगिषति । Inten. तास्थग्यते । Yaṅ luk तास्थक्ति ॥

कगे ८२८ नोच्यते । अस्यायमर्थ इति विशिष्य नोच्यते । क्रियासामान्यार्थत्वात् । अनेकार्थत्वादित्ये ॥

828 √Kage to act, perform. The word no'chyate means 'nothing is said That is we do not give any specific meaning to the √Kage, because it denotes action in general. Some say it has many meanings and therefore no particular meaning is assigned. Pre. कगति । Per. चकाग । I Fut. कगिता । Aorist अकगीत् । Desi. चिकगिषति ॥

अकु ८२९, अगु ८३० कुटिलार्यां गतौ ।

829. √Aku, 830 √Agu. To go or move tortuously like a serpent. Pre. अकति । Per. आक । I Fut. अकिता । Aorist आकीत्, as मा भवानकीत् । Caus. अकयति । Aor. मा भवान् अचकत् । Pass. Aor. मा भवान अकि or आकि । Desi अचिकिषति ॥

830. √Agu, Pre अगति । Per. आग । I Fut. अगिता । Aorist आगीत् । Caus. अगयति, अगयते । Desi. अजिगिषति ॥

कण ८३१, रण ८३२ गतौ । चकार्ण । रराण ॥

831. √Kaṇa, 832 √Raṇa to go, to move, These two roots have the meaning 'to make noise' also. See Nos. 476 and 472. When they have that sense their causative is कारयति and राणयति । Pre कणति । Per. चकाण । I Fut. कणिता । Caus. कणयति, कणयते । Pass. Aor. अकणि or अकाणि । Desi चिकणिषति ॥

832. √Raṇa, to go. Pre. रणति । Per. रराण । I Fut. रणिता । Caus. रणयति । रणयते ॥

चण ८३३, शण ८३४, श्रण ८३५ दाने च । शण गतौ दृश्यन्ये ॥

833. √Chaṇa, 834 √Śaṇ t, 835 √Sraṇa. To go as well as to give. According to some √Śaṇa means to go. Pre. चणति । Per. चचाण । सेणतुः । सेणुः I Fut. चणिता । Aorist अचाणीत् or अचणीत् । Caus चणयति, चणयते । Aor. अचीचणत् । Pass. Aor. अचणि or अचाणि । Desi. चिचणिषति । Inten चाचण्यते । Yaṅ luk चञ्चणीति ।

834. √Śaṇa. Pre शणति । Per शशाण । I Fut. शणिता । Aorist अशणीत् । अशाणीत् ॥

835. √Śraṇa, Pre. श्रणति । Per. शश्राण । I Fut. श्रणिता । Aorist अश्राणीत् । अश्रणीत् ॥

अथ (भथ) ८३६, (क्रथ) श्लथ ८३७, क्रथ ८३८, क्लथ ८३९ हिंसार्थाः । ञासिनिग्रहण—(६१७) इति सूत्रे क्राथेति मित्त्वेऽपि वृद्धिर्निपात्यते । क्राथयति । मित्त्वं तु निपातनात्परत्वात् णिलोपमुलोः—(२७६२) इति दीर्घे चरितार्थम् । अक्राथि—अक्राथि । क्रथं क्रथम् । क्राथं क्राथम् ॥

836 √Śatha (√śuṭha), 837 √Ślatha (√Kuṭha) 838 √Kratha, 893 √Klatha. To injure. Though the root √क्लथ is a मित root, yet it takes vriddhi in the Causative, because it has been particularised so in the sûtra II. 3. 56. S. 613. As क्लाथयति । The मित operation takes place on this root in the णिच् and णमुल् affixes by VI. 4. 93 S. 2762, because that is a sûtra subsequent to the nipâtana sûtra II 3. 56. This मित causes the lengthening before णिच् and णमुल् । As क्लथि or क्लाथि । क्लथंक्लथम् or क्लाथंक्लाथम् । Pre. क्लथति । Per. चक्लाथ । I Fut. क्लथिता । Caus. क्लथयति, क्लाथयति । Aor. अक्लिथत् । Pass. aor. अक्लथि or अक्लाथि । Desi. क्लिथिक्लथिषति । Inten. क्लाथ्यते । Yaṅ lnk क्लाथि ॥

837. √Ślatha, Pre श्लथति । Per. शश्लाथ । I Fut. श्लथिता । Desi. शिश्लथिषति । Inten. शाश्लथ्यते ॥

838. √Kratha, to injure. Pre. क्रथति । Per. चक्राथ । I Fut. क्रथिता ॥

839. √Klatha, Pre. क्लथति । Per. चक्लाथ । I Fut. क्लथिता ॥

'वन ८४० च' । हिंसायामिति शेषः ॥

840. √Vana (chana) to injure. By the force of the word च, the meaning of 'to injure' is drawn into it from the last. Some read it as √Chana. Pre. वनति । Per. ववान । I Fut. वनिता । Caus. वनयति, वनयते । Pass. Aor. अवनि or अवानि ॥

वनु च ८४१ नोच्यते । 'वनु' इत्यपूर्वएवायं धातुर्न तु तानादिकस्यानुवादः । उदित्करणसामर्थ्यात् । तनेक्रियासामान्य वनतीत्यादि । प्रवनयति । अनुदात्तस्य तु मित्त्वविकल्पो वक्ष्यते ॥

841. √Vanu. And √Vanu also is not mentioned. That is to say that this √Vanu is an original root and not a repetition of the Tanâdi root √Vanu to beg (VIII. 8). This we say because this √Vanu has an indicatory उ and scope must be given to it. For had it been merely a repetition of the Tanâdi √Vanu, that root has already an indicatory उ so that letter need not have been repeated here The conjugation is वनति and not वनुते । With a preposition we have प्रवनयति without lengthening. When the root does not take any preposition, it is optionally मित् and then the Causative is वनयति or वानयति । See Gaṇa sûtra ण्यासश्रन्थ वमां च lower down The root √Vanu means action in general. Pre. वनति । Per. ववान । I Fut. वनिता । Caus. प्रवनयति । Aor. प्रावीवनत् । Pass. Aor. प्रावनि or प्रावानि ॥

ज्वल ८४२ दीप्तौ । णप्रत्ययार्थं पठिष्यमाण एवायं मित्त्वार्थमनूद्यते । प्रज्वलयति ॥

842. √Jvala to shine. With this root also begins a sub-class called jvalâdi which by III. 1. 140 take अ in forming verbal nouns, and it will be taught later on, see No. 884. That root, to be taught subsequently, is repeated here in order to make it मित् । As प्रज्वलयति । When it does not take a preposition it is optionally मित् । See Gaṇa Sûtra later down. Pre. ज्वलति । Caus. प्रज्वलयति । Pass. Aor. प्राज्वालि or प्राज्वलि ॥

ह्वल ८४३, म्वल ८४४ चलने । प्रहूलयति । प्रम्वलयति ॥

843. √Hvala, 844 √Mvala to walk, move, Pre. हूलति । Per. जुहूल ।

I Fut. द्रुलिता । Aorist. अद्रुलीत् । There is no optional vriddhi. See VII. 2. 2. Caus. द्रुलयति । Without any preposition the root is optionally मित् । See below, Aorist. Pass. द्राद्रुलि or द्राद्रावि । Desi. दिद्रुलिषति । Inten. दाद्रुल्यते । Yaṅ luk दाद्रुलति ॥

844. √Hmala, Pre. ह्मलति । Per. जह्माल । I Fut. ह्मलिता ॥

'स्मृ ८४५ आध्याने' । चिन्तायां पठिष्यमाणस्य आध्याने मित्त्वार्थोऽनुवादः । आध्यानमुत्कण्ठापूर्वकं स्मरणम् ॥

845. √Smṛi. To remember with regret or anxiety. This root is taught farther on in the sense of 'remembering.' It is repeated here for the sake of making it मित् when it has the sense of remembering with regret. Adhyâna means 'remembering with anxiousness.' Pre. स्मरति । Caus. मातुः स्मरयति । Pass. Aor. अस्मरि or अस्मारि ॥

द ८४६ भये । 'दृ विदारणे' इति क्र्यादेरयं मित्त्वार्थोऽनुवादः । दृणन्तं प्रेरयति दरयति । भयादन्यत्र दारयति । धात्वन्तरमेवेदमिति मते तु दारतीत्यादि । केचिदुटादौ 'अत्सृधृस्वर–' (२५६६) इति सूत्रे च 'दृ' इति दीर्घस्थाने ह्रस्वं पठन्ति तन्मते इति माधवः ॥

846. √Dṛi to fear. Devs, Dhanapala and Purna Chandra are of opinion that this is an original root. But Maitreya holds that it is the same root as दृविदारणे 'to burst' of the Kryâdi class No. 23 and that it is repeated here to give it the designation of मित् । This is the opinion endorsed by the anthor of Siddhanta. Thus the causative दरयति means दृणन्तं प्रेरयति "Causes to burst or split up'. When it has not the meaning of fear, we have दारयति । According to those who hold it to be a Bhuâdi root, it is conjugated as दरति &c. Some read this root as दृ with a short ऋ in the sûtra VII. 4 95 S 2566 instead of long ॠ ॥ But that is wrong according to Mâdhava Pre दरति Per ददार । ददृतुः or ददरतुः । I Fut. दरिता । Caus दरयति ॥

न ८४७ नये । क्र्यादिषु पठिष्यमाणस्यानुवादः । नयादन्यत्र नारयति ॥

847. √Nṛi to lead. This is a repetition of the root which will be taught in the Kryâdi class. When the meaning is not that of to lead, the causative is नारयति । See Kryâdi No. 25 Pre. नरति or नृणाति । Per. ननार । I Fut. नरिता । Aorist. अनारीत् । Caus. नरयति । Pass. Aor. अनरि or अनारि ॥

श्रा ८४८ पाके । श्रै इति क्ङिताव्स्य 'श्रा' इत्यदादिकस्य च सामान्येनानुग्रहणम् ॥

× लुञ्चिकरणालुञ्चिकरणयोर्लुञ्चिकरणस्य ×

× लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् × इति परिभाषाभ्याम् । शपयति क्लेदयतीत्यर्थः । पाकादन्यत्र शापयति । स्वेदयतीत्यर्थः ॥

848. √Śrâ, to cook. The √Śrai to cook will be taught later on. See No. 966. It is that root with its ऐ changed to आ, so that Śrâ may include both the Bhuâdi No. 966, and the Adâdi Śrâ No. 44. The following two Paribhâshâs should be remembered in connection with forms like these.

Paribhâshâ 1. :—If a root occurring in a rule be such that it belongs to two classes, one in which there is no elision of the characteristic (Vikarana), and the other in which there is an elision of the vikarana (such as the roots of the Adâdi class), then we must interpret the rule to mean the root which is not Adâdi. Thus here ज्ञा belongs both to Bhuâdi and Adâdi : we must take it to mean Bhuâdi, and not Adâdi; in accordance with this maxim.

Paribhâshâ 2 :—Whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar—or when a term is employed in a rule which might denote both something by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule—such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule in which the same individual term has been employed. Thus in accordance with this maxim, the *original* root ज्ञा of the Adâdi class is to be taken, and not the root जि of the Bhuâdi class which assumes the form ज्ञा by the application of a rule of Grammar. The combined result of these two maxims is that we take *both* roots—the जि of Bhuâdi and the ज्ञा of Adâdi. Thus the Caus. ज्ञपयति means 'causes to boil.' When not meaning to cook, we have ज्ञापयति 'he causes to perspire' Pre. ज्ञपयति। Per. ज्ञिपाय। I Fut. ज्ञपयिता। Caus. ज्ञापयति। Aor. अज्ञपि or अज्ञपिप ॥

मारणतोषणनिशामनेषु ज्ञा ८४९। 'निशामनं चाक्षुषज्ञानम्' इति माधवः। 'ज्ञापनमात्रम्' इत्यन्ये। 'निशानेषु' इति पाठान्तरम्। निशानं तीक्ष्णीकरणम्। एष्वेवार्थेषु ज्ञानातिर्मित्। 'ज्ञप मिच्च' इति चुरादौ। ज्ञापनं मारणादिकं च। तस्यार्थः। कथं 'विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेति' इति 'तज्ज्ञापयत्याचार्यः' इति च। घटा। माधवमतेऽचाक्षुषज्ञाने मित्त्वाभावात्। ज्ञापनमात्रे मित्त्वमिति मते तु 'ज्ञा नियोगे' इति चोरादिकस्य। धातूनामनेकार्थत्वात्। निशानेष्विति पठतां हरदत्तादीनां मते तु न काप्यनुपपत्तिः ॥

849 √Jnâ to kill, to satisfy, to observe or behold. According to Mâdhava, nishâmana means visual perception. Others say it means to inform in general. Another reading is Nishâneshu. The root will then mean 'to sharpen'. The root √ज्ञा is मित् in these senses only. The Churâdi √ज्ञप is also मित्। See Churâdi No. 81. That also means to make known, to kill &c. If the root in these senses be मित्, how do you explain the forms विज्ञापयति and ज्ञापयति instead of विज्ञपयति and ज्ञपयति in the following sentences :—विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेति "Respectful statement made to superiors brings success, or तज्ज्ञापयत्याचार्यः 'thus announces or proclaims the Achârya'? Listen. According to Mâdhava the √Jnâ is मित् when it means seeing with eyes, and not intellectual conception. The root is therefore not मित् in the above examples, where it means to inform &c. and not visual perception. But in the opinion of those who hold the view that √Jnâ is मित् in the sense of 'to see, to inform' in general, the above forms are explained by saying that they are derived from the √Jnâ in yoga of the Churâdi class No. 193. For roots have many meanings; and so √Jnâ is not confined to niyoga only. Of course, no such difficulties arise in the case of Haradatta.

and others who read निशानेषु 'to sharpen,' and not the ambiguous word निशामनेषु in the text.

NOTE: —The different meanings of this root are illustrated by the following examples. Thus पशुं संज्ञपयति 'He causes the sacrificial animal to be killed;' विष्णुं विज्ञपयति 'He propitiates Vishnu'; संज्ञपयति रूपं 'He shows the form' (according to Mâdhava), 'He explains the form' (according to others). शस्त्रपयति शरम् 'He sharpens the arrow.'

कम्पने चलिः ८५०। 'चल कम्पने' इति ज्वलादिः। चलयति शाखाम्। कम्पनादन्यत्र तु शीलं चालयति। अन्यथा करोतीत्यर्थः' । 'हरतीत्यर्थे' इति स्वामी। सूत्रं चालयति। क्षिपतीत्यर्थः॥

850. √Chali to shake. The √Chala to shake is a root belonging to the Jvalâdi sub-division. Thus चलयति शाखां 'He shakes the branch.' But when it does not mean to shake, the Causative is châlayati, as शीलं चालयति 'He deviates from good conduct. That is, he does what is not proper.' According to Svâmi it means 'to take away.' So also सूत्रं चालयति 'he throws the thread.' Here चालयति means क्षिपति according to Sudhâkara. Pre. चलयति। Per चचाल, चेलतुः, चेलुः। I Fut. चलिता॥

छदिर ८५१ ऊर्जने। 'छद अपवारणे' इति चौरादिकस्य स्वार्थेणिजभावे मित्त्वार्थोऽयमनुवादः। अनेकार्थत्वाद्बूर्जेरर्थे वृत्तिः। छदन्तं प्रयुङ्क्ते छदयति। बलवन्तं प्राणवन्तं वा करोतीत्यर्थः। अन्यत्र छादयति। अपवारयन्तं प्रयुङ्क्ते छदयत्यर्थः। स्वार्थे णिचि तु छादयति। बलीभवति। प्राणीभवति अपवारयति वेत्यर्थः।

851. √Chhadir to strengthen, to animate. This is a repetition of the √Chhada 'to cover over,' of the Churâdi class No. 290, without the णिच्, in order to make it a मित् root. As the roots have many meanings, the sense of ऊर्जन is attached to it here. Thus छदयति means 'he strengthens or animates.' In other senses, the causative is छादयति which means 'he causes to cover.' When the root is Churâdi and takes णिच् without change of sense we have छादयति meaning 'he becomes strong,' 'he becomes animated' or 'he covers'

जिह्वोन्मथने लडिः ८५२। 'लड विलासे' इति पठितस्य मित्त्वार्थोऽनुवादः। उन्मथनं पीडनम्। जिह्वाशब्देन षष्ठीतत्पुरुषः। लडयति जिह्वाम्। तृतीयातत्पुरुषो वा। लडयति जिह्वया। अन्ये तु जिह्वाशब्देन तद्व्यापारो लक्ष्यते। समाहारद्वन्द्वोऽयम्। लडयति शत्रुम्। लडयति दधि। अन्यत्र लाडयति पुत्रम्।

850 √Lad to loll the tongue. This is a repetition of the √Lad 'to play' (see No 381), in order to make it मित् when it has this particular sense. The word unmathana means 'to strike'. It forms with the word jihvâ a Genitive Tatpurusha compound: meaning 'striking or shaking of the tongue.' Thus लडयति जिह्वाम् 'He lolls the tongue.' Or the word unmathana may form an Instrumental Tatpurusha compound with the word jihvâ. As लडयति जिह्वया 'He strikes by the tongue any other object.' Others hold that by the word jihvâ is indicated the action of the tongue. They say jihvonmathane is a Samâhâra Dvândva compound meaning 'the action of the tongue' and 'to strike.' Thus लडयति शत्रुम् 'He lures the enemy'; and लडयति दधि 'he licks the curd or churns the curd.'

Note : Thus for the purposes of णित् the root must mean (1) to loll the tongue, (2) to strike with the tongue, (3) to blame or abuse, (4) to lick &c (any action of the tongue) or to churn, orshake, When it has not these meanings, we have लादयति पुत्रम् 'He fondles his son.'

Note : Another reading is जिह्वोन्मथनयोः। The word मथन is same as मन्थन The ह in the three roots वलि, छदि and छर्दि is not indicatory of नुम् augment, but merely marks the root.

मदी ८५३ हर्षग्लेपनयोः। ग्लेपनं दैन्यम्। देवादिकस्य णित्त्वार्थोऽयमनुवादः। मदयति। हर्षयति। ग्लेपयति वेत्यर्थः। अन्यच्च मादयति। चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः।

853. √Madi 'to rejoice', 'to be poor' Glepan means poverty. This is a repetition of the Divâdi root No. 99, for the sake of making it णित्। Thus मदयति means 'He causes to rejoice', or 'he causes to be poor.' When not denoting 'to rejoice or to be poor', we have मादयति 'It produces mental confusion.' So also निमादयति 'He pronounces the vowels and consonants clearly.' As we find in the Prâtiśâkhyam उपलभ्य निर्मादं दन्त्यमूष्मभ्यः। अक्षरव्यञ्जनानामिति शेषः॥

ध्वन ८५४ शब्दे। भाव्यं णित्त्वार्थमनुध्वसते। ध्वनयति घण्टाम्। अन्यत्र ध्वानयति। अस्पष्टोच्चारमुच्चारयतीत्यर्थः। अत्र भोजः 'दलि वलि स्खलि रणि ध्वनि त्रपिलपयश्च' इति पपाठ।

854. √Dhvana to sound, This is a repetition, for the sake of णित्, of the root No. 881 to be taught hereafter, see its conjugation there. Thus the Causative is ध्वनयति घण्टाम् 'He sounds the bell.' In any other sense we have ध्वानयति meaning 'He causes to articulate indistinctly.'

Here Bhoja adds the following seven roots also, namely, दलि, वलि, स्खलि, रणि, ध्वनि, त्रपि and लपि। Of these ध्वनि and रणि have already been mentioned before in this list see No. 854, and 832 The √Dala to split (No. 581), √vala 'to cover' (No. 520), √skhala 'to stumble (No, 577), and √trap 'to be ashamed' (No. 399), have already been taught before, though not in the णित् sub-division. The causatives of these will be दलयति, वलयति, स्खलयति and त्रपयति॥

The root छदि is the same as the √Kshai to waste, to be mentioned later on (see No. 961) : the क्ष has been changed to छ and पुक् augment has been added. As छपयति॥

तत्र ध्वनि ८५५ रणो उदाहृतौ।

855. √Rana to sound. Caus. रणयति॥

दल विशरणे ८५६।

856. √Dala to split. Caus. दलयति॥

वल संवरणे ८५७।

857. √Vala, to cover. Caus. वलयति॥

स्खल संचलने ८५८।

856. √Skhala to stumble. Caus. स्खलयति॥

अपि ८५९, क्षपयश्च ८६०। अपुष् लज्जायाम् इति गताः। तेषां णौ दलवति। वलयति। स्खलयति। चपयति। 'च लये, इति वक्ष्यमाणस्य क्नसः स्वस्य पुक् निर्देशः। क्षपयति।

859. √ Trap to be ashamed Caus. चपयति। Cf. √ Trapuṣh 399.

860 √ Kshai, to waste. Caus. क्षपयति with the पुक् augment.

स्वन ८६१ अवतंसने। शब्दे इति पठिष्यमाणस्यानुवादः। स्वनयति। अन्यत्र स्वानयति।

861. √ Svana, 'to adorn' This is a repetition of the √ Svana 'to sound,' No 879 to be taught later on. Thus the causative is स्वनयति 'He causes to adorn.' But in any other sense we have स्वानयति 'He causes to resound.'

घटादयो मितः। मित्संज्ञा दत्यर्थः।

"Gaṇa-sûtra" A. The roots beginning with घट No. 800 and ending with स्वन (No. 861) are as if they had an indicatory म्॥

The result of which is that sûtras VI. 4. 92. &c apply to them. They get the disignation मित्॥

जन ८६२, जृष ८६३, क्नसु ८६४, रञ्जो ८६५, ऽमन्ताश्च ८६६। 'मितः' इत्यनुवर्तते। 'जृष' इति वित्वनिर्देशाज्जीर्यतेर्ग्रहणम्। जृणातेस्तु जारयति। केचित्तु 'जनी जॄष्क्नसु–, इति पठित्वा 'ष्णसु निरसने' इति दैवादिकमुदाहरन्ति।

"Gaṇa sûtra" B. The roots √ Janî, √ Jrîsha, √ Knasu, √ Rañja and those whose final is अम् are also मित्॥

The word मित् is understood in the sûtra The root जॄ is exhibited in the sûtra with an indicatory ष, as जृष्; and therefore it means the root जॄ that is conjugated as जीर्यते i. e. the Divâdi जॄ। The Kryâdi जॄ (जृणाति) is not मित् and its causative is जारयति। Some read this sûtra as, "The roots √ Jani, √ Jri, and √ Ṣhṇasu &c"; and they take the Divadi root √ Ṣhṇasu No. 5 and give example of it as स्नसयति॥

862. √ Jani 'to be produced,' It is a root of the Divâdi class and is conjugated there. See No. 41. It being a मित् the Causative is जनयति॥

863. √ Jrish, 'to grow old.' This is also a Divâdi root (see No. 22) Its causative is जरयति। Some read ॠ instead of ज॥

864. √ Knasu, This is also a Divâdi root (see No. 6). The causative is क्नसयति॥

865. √ Rañja 'to color.' This is a root belonging to both Divâdi and Bhvâdi classes. Its causative is रञ्जयति or रजयति। As रजयति मृगान् = रमयति। The न् is elided by the vârtika under VI. 4. 91. रञ्जयति पक्षिणः। No elision, as the object is 'birds' and not beasts.

866. The roots ending in अम् are मित्॥

As the roots क्रम्, गम्, रम्, &c. Thus their causatives are क्रमयति, गमयति, रमयति॥

ज्वलहलसलनमामनुपसर्गाद्वा। ८६७। एषां मित् स्यात्। प्राप्तविभाषेयम्। ज्वलयति। ज्वालयति। उपसृष्टे तु नित्यं मित्त्वम्। प्रज्वलयति। कथं तर्हि प्रज्वालयति। ज्वालयतीति। घञन्तात् 'तत्करोति–' इति णौ। कं संज्वालयतीति। 'मितां

ह्रस्व.' (२५६८) इति सूत्र 'वा चित्तविरागे' (२६०५) इत्यतो 'वा' इत्यनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिदं। कृतिकृत्। एतेन 'रजो विभावयन्नराजां' 'धुर्यान्विश्रामयेति सः' इत्यादि व्याख्यातम्।

867. "Gaṇa sûtra C. The roots √Jvala, √Hvala, √Hmala, and √Nama, are optionally मित् when not preceded by any preposition

When they are connected with a preposition they are optionally मित्। This is an example of prâptavibhâshâ. For these roots have already been declared as मित् by the previous rules. नम ends in अम् and is मित् by the last sûtra. The present sûtra declares an option under certain circumstances. As ज्वलयति or ज्वालयति॥

But when they are preceded by an upasarga they are *necessarily* मित् and no option is allowed. As प्रज्वलयति॥

How do you explain the non-mit causatives like प्रज्वालयति and उन्नामयति। These are not from the roots ज्वल् and नम्, but from the nouns ज्वल and नम formed by घञ् added to the above roots. To the nouns ज्वल and नम is added the Denominative affix णि with the force of तत्करोति। (See Churâdi Gaṇa sûtra तत् करोति तदाचष्टे after the root कथ) How do you explain the form संनामयति? According to the author o. Kâśikâ Vṛitti, it is explained as an example of option. For he reads in the sûtra मितां ह्रस्व (VI. 4. 92. S 2568), the anuvṛitti of वा 'optionally' from वा चित्तविरागे (VI. 4. 91. S. 2604); and makes that rule a vyavasthita-vibhâshâ. On that theory is explained also the forms रजो विभावयन् राज्ञाम् and धुर्यान् विश्रामयेति सः &c.

ग्लास्नावनुवमां च। ८६८। अनुपसर्गादिषां मित्त्वं वा स्यात्। आम्रयो रम्रे इतरयोः प्राप्त विभाषा।

868 "Gaṇa sûtra" D. The roots Glâ, Snâ, Vanu and Vama are optionally मित्॥

These roots are optionally मित् when not preceded by any preposition In the case of the first two roots, it is an aprâpta-vibhâshâ, for no rule has as yet declared √Glâ and √Snâ to be मित्। In the case of the last two roots, it is prâpta vibhâshâ for they were already मित् by the previous sûtra. Caus. ग्लपयति, ग्लापयति, स्नपयति, स्नापयति, वनयति, वानयति, वमयति, वामयति॥

न कम्यमिचमाम्। ८६९। अमन्तत्वात् प्राप्तं मित्त्वमेषां न स्यात्। कामयते। आमयति। चामयति।

869 "Gaṇa sûtra" E. The roots √Kam 'to love' √Am 'to go' and √Cham 'to eat' are not मित्॥

These roots all end in अम् and, therefore, by the Gaṇa-sûtra जनी &c they would have been मित्। Thus Caus. कामयते। आमयति। आचामयति॥

शमो दर्शने। ८७०। शाम्यति दर्शने मित् न स्यात्। निशामयति रूपम्। अन्यत्र तु "...णिनो निशमय्य बधूकथाः"। कथं तर्हि "निशामय तदुत्पतिं विस्तराद् गदतो मम" इति। शम आलोचने इति चौरादिकस्य धातूनामनेकार्थत्वात् कथने

870. "Gaṇa sûtra" F. The root √Śama meaning 'to see,' is not ञित् ॥

This root belongs to the Divâdi class. As निशामयति इदम् । 'He shows the form.' अत्युत्कृष्टमिदं तीर्थं भारद्वाज निशामय । "This is a very excellent holy place. see it O! Bhâradvâja." When not meaning to see. it is ञित् as it ends with अम् । Thus अस्मिन्नो निशमय्य वधूः कथा । How do you explain the form निशामय in the following verse : निशामय तदुत्पत्तिं विस्तराद् गदतो मम । "Hear from me in detail the account of his birth." This is a from of the Churâdi root शम् No. 156 As roots have multiple meanings. it means here to listen"; like शाम्यति ॥

यमोऽपरिवेषणे । ८७१ । यच्छतिर्भोजनतोऽन्यत्र ञित् न स्यात् । आयामयति । द्राघयति । व्यापारयति वेत्यर्थः । परिवेषणे तु—यमयति ब्राह्मणान् । 'भोजयति' इत्यर्थः । 'पर्यवसितं नियमयन्' इत्यादि तु नियमवच् छब्दात् सत्करोतीति बोद्धव्यम् ।

871. "Gaṇa-sûtra." G. The root √yama, when not meaning to eat, is not ञित् ॥

When not meaning to eat, the root यम उपरमे (यच्छति &c). is not ञित् । Thus आयामयति which is equivalent to द्राघयति or व्यापारयति । But when it means 'to eat,' we have यमयति ब्राह्मणान् । 'He feeds the Brâhmaṇas.' The form नियमयन् is not the causative Present Participle of √यम but to the noun नियमयत् is added the Denominative affix णि under सत् करोति sûtra. When this affix is added, the यत् is elided. From the Denominative root thus formed, we get the Present Participle नियमयन् ॥

स्खदिर ८७२ अवपरिभ्यां च । ञितेत्येव । अवस्खादयति । परिस्खादयति । 'अवावपरिभ्यः' इति न्यायकारः । स्वामी तु 'न क्ङिति—' इति नञमुत्तरत्रिसूत्र्यामननुवर्त्य शमः 'अदर्शने' इति विच्छेदं । यमस्तु 'अपरिवेषणे' ञित्त्वमाह । तन्मते 'पर्यवसितं नियमयन्' इत्यादि सम्यगेव । 'उपसृष्टस्य स्खदेश्चदवादिपूर्वस्य' इति नियतात्मनेपदयतीत्याह । तन्मात्सूबद्धये उदाहरणवत्युदाहरणयोर्व्यत्यासः फलितः । इदं च मतं वृत्तिन्यासादिविरोधादुपेक्ष्यम् ।

872. "Gaṇa sûtra." H. The root Skhada when preceded by the Prepositions *'ava'* or *'pari'* is not ञित् ॥

The words 'it is not ञित्' are understood here also. Thus अवस्खादयति and परिस्खादयति ॥

According to Bodhi Nyâsa, the three prepositions अप, अव and परि are taken for the purposes of this rule.

In the opinion of Svâmi the anuvṛitti of 'not' from the sûtra न क्ङिति &c Gaṇa sûtra E is not to be read in the subsequent sûtras F, G, and H, as we have done. According to him the sûtra F is not शमो दर्शने but शमोऽदर्शने meaning "the root √शम when denoting 'not-seeing' is ञित्" । He explains sûtra G as "the root √यम when not meaning *to eat* is ञित्" । In his opinion the examples पर्यवसित. नियमयन् &c are perfectly valid examples under the rule, with nothing exceptional about them. With regard to the present sûtra H. he explains it by saying 'the

√Skhada which is always मित्, without a preposition, is conditionally मित् when preceded by the Prepositions अव, and परि but it is not मित् when preceded by any other Preposition than these two." In other words he makes the present sûtra a Niyama rule, restricting the मित्-hood of the compound verb √Skhada to the Prepositions अव and परि। Therefore प्रस्खादयति is not मित् because the upasarga is प्र। Thus of the three sûtras F, G and H, asregards F. there is no ultimate difference between the Swami and us. With regards to G and H his view is diametrically opposed to us: so that the examples we have given under these sûtras are his counter-examples, and our counter-examples are his examples. This opinion should be rejected as opposed to the author of the Kâśikâ Vṛitti, and Nyâsa Kâra &c.

फण ८७३ गतौ। 'न' इति निवृत्तमसंभवात्। निषेधात्पूर्वमसौ न पठितः। फणादिकार्यानुरोधात्।

873. √Phaṇa, to go. The anuvṛittti of न of the Gaṇa-sûtra E which was current in the previous sûtras, is not to be read in this, and its anuvṛitti ceases; for it is not possible to read it into this sûtra. This sûtra could well have been inserted prior to the commencement of the prohibitory sûtras E, F, C, H. But it has not been so read, because of the necessity of those rules which ordain specific operations with regards to फणादि roots: such as the next sûtra.

२३५४। फणां च सप्तानाम्। ६। ४। १२५॥

एषां वा एत्वाभ्यासलोपौ स्तः क्ङिति लिटि सेटि थलि च। फेणतुः। फेणुः। फेणिथ। पफणतुः। पफणुः। फणयति॥

2354. ए is optionally substituted for the अ and आ of the seven roots फण्, राज्, भ्राज्, भ्राश्, भ्लाश्, स्यम् and स्वन्; and the reduplicate is elided thereby, before the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्) as well as before the थ with the इट् augment.

Thus फेणतुः, फेणुः, फेणिथ or पफणतुः, पफणुः, पफणिथः॥ So also the causative फणयति॥

'वृत्'। घटादिः समाप्तः। फणेः प्रागेव वृदित्येके। तन्मते फाणयतीत्येव।

End. The word vṛit means that the Ghaṭâdi roots end here or they remain only upto this place. It marks the end of this subdivision. Some read this word इत् just before फण and so in their opinion it is not a मित् root. Their causative is फाणयति।

Pre. फणति। Per. पफाण। फेणतुः। फेणुः। पफणिथ। पफण। पफणिव or फेणिव। पफणिम or फेणिम। I Fut. फणिता। Aorist अफाणीत्। अफणीत्। Caus. फणयति. Caus. Aor. अपीफणत्। When not meaning. to go, we have फाणयति सक्तून् 'He skims the gruel', Desi पिफणिषति। Inten. पंफण्यते। Yan luk. पम्फणीति or पम्फाणीति। D. पम्फाणटः। Imperative पम्फाणटि। Noun फाणटः 'a decoction.'

राज ८७४ दीप्तौ। स्वरितेत्। राजति-राजते। रेजतु – रराजतुः। रेजे रराजे। 'अतः, इत्यनुवृत्तावपि विधानसामर्थ्यादित एत्त्वम्।

874. √Rajṛi to shine. It is svaritet and consequently is conjugated in both Padas. Pre. राजति। A. राजते। Per. रराज। रेजतुः or ररजतुः। A. रराजे or रेजे। Though by VI. 4. 120, the ज substitution can take place only where there is short आ and not where there is long आ as in राज, yet it is so here, because of the specific rule VI. 4. 125 S. 2354, which causes the आ to be changed to ज। I Fut. राजिता। A. राजिता। Caus. राजयति; A. राजयते। Aor. अरराजत्। Desi. रिराजिषति। A. रिराजिषते। Inten. रारज्यते। Yaṇ luk रारष्टि। Nouns: सम्राट् 'an emperor.' राष्ट्रम्। राजन्। राजन्यः॥.

'टुभ्राज ८७५, टुभ्राश्रृ ८७६, टुभ्लाश्रृ ८७७ दीप्तौ'। अनुदात्तितः। भ्राजतेरिह पाठः फलादिकार्यार्थः। पूर्वं पाठस्तु ब्रश्चादित्वाभावार्थः। तत्र हि राजिसाहचर्यात्फलाद्देरेव ग्रहणम्। भेजे—अभ्राजे। 'वा भ्राश—' (२३२१) इति श्यन्वा। भ्राश्यते—भ्राशते। भेशे—अभ्राशे। भ्लाशते—भ्लाश्यते। भ्लेशे—अभ्लाशे। ह्रावपीमो नालव्यान्तौ॥

875. √Ṭu bhrâjṛi, 876 √Ṭu Bhrâśṛi, 877 √Ṭu Bhlâśṛi 'to shine. These are anudâttet. The root √Bhrâj is repeated here to make it applicable the Phaṇâdi rule S. 2354. Its enumeration in the preceding root No. 194 is to prevent the application to it of the ब्रश्च rule VIII. 2. 36. The ज of that भ्राज is not changed to ष्; but the ज् of this bhrâj is so changed. For in the sûtra VIII. 2. 36 the root bhrâj is read in the company of राज and so indicates that it is the Phaṇâdi √Bhrâj which is the subject of that rule. Pre. भ्राजते। Per. भेजे or अभ्राजे। I Fut. भ्राजिता। Inten. बाभ्राज्यते। Yaṇ luk बाभ्राष्टि। Imperfect. अबाभ्राट्। Noun. भ्राजभुः। भ्राष्ट्रम्॥

876. √Bhrâś to shine. Pre. भ्राश्यते or भ्राशते। The श्यन् is added optionally by III. 1 70. S. 2321. Per. भेशे, अभ्राशे। I Fut. भ्राशिता। II Fut. भ्राशिष्यते। Imperative. भ्राश्यताम्। भ्राशताम्। Imper. अभ्राश्यत। अभ्राशत। Pote भ्राश्येत। भ्राशेत। Bene. भ्राशिषीष्ट। Aorist. अभ्राशिष्ट। Caus. भ्राशयति। Aor. अबभ्राशत्। Desi. बिभ्राशिषते। Inten. बाभ्राश्यते। Yaṇ luk. बाभ्राष्टि। Nouns. भ्राशभुः॥

877. √Bhlâś to shine. Pre. भ्लाश्यते। भ्लाशते। Per. भ्लाशिता। II Fut. भ्लाशिष्यते। Imperative. भ्लाश्यताम्। अभ्लाशत। Pote भ्लाश्येत। भ्लाशेत। Bene. भ्लाशिषीष्ट। Nouns. भ्लाशभुः॥

'स्यमु ८७८, स्वन ८७९, स्तन or स्तन ८८०, ध्वन ८८१ शब्दे। स्यमादयः त्रयस्त्रिंशत्परस्मैपदिनः। स्येमतुः—अस्यमतुः। अस्यमीत् स्येमतुः—अस्वमतुः। अस्वानीत्—अस्वनीत्। श्विषति। अवध्वषति। मशब्दं भुङ्क्त इत्यर्थः। 'क्षेप्य स्वनः—' (२२७४) इति यत्वम्। अशदियो गताः। दध्वनतुः॥

The roots commencing with √Syam and ending with √Kshanate are Parasmaipadi. 878. √Syamu, 879 √Svana 880. √Shṭana 881. √Dhvana to sound. Pre. स्यमति। Per. सस्याम। स्येमतुः or सस्यमतुः। स्येमिथ or सस्यमिथ। स्येमुः। I Fut. स्यमिता। Aorist. अस्यमीत्। Caus. स्यमयति। Aorist. असिस्यमत्। It is a सिट् root as it ends with मु। Desi. सिस्यमिषति। Inten. सेस्म्यते। Yaṇ luk. संस्यमति or संस्मिता। Ger. स्यमित्वा or-स्मित्वा॥

879. √Svana to sound. Pre. स्वनति । With वि or अव, we have विष्वणति अवष्वणति । The स is changed to ष by S. 2274. Per. सस्वान । सस्वनतुः or स्वेनतुः । I Fut. स्वनिता । Aorist. अस्वानीत् or अस्वनीत् । Caus. स्वानयति । Aor. असिस्वनत् । It is a मित् root as read in the Ghatâdi list. Desi. सिस्वनिषति । Inten. संस्वन्यते । Yaṅ luk. संस्वन्ति ॥

880. √Shṭana to sound. Pre. स्टनति । Per. तस्टान । I Fut. स्टनिता ॥

881. √Dhvana to sound. Pre. ध्वनति । Per. दध्वान । I Fut. ध्वनिता । Noun, ध्वनिः ॥

Here ends Phaṇḍi subdivision.

षम ८८२, ष्टम ८८३ अवैकल्ये । सषाम । तस्टाम ॥

882. √Shama, 883 √Ṣṭama 'to be confused,' or 'not to be confused' Pre. शमति । Per. शशाम । शेमतुः । शेमिथ । I Fut. शमिता । Caus. शमयति । Aor. अशीशमत् । Desi. शिशमिषति । Inten. शंशम्यते । Yaṅ luk शंशमीति or शंशन्ति । d. शशान्तः ॥

883. √Shṭama 'not to be confused.' Pre. स्टमति । Per. तस्टाम । तस्टमतुः । I Fut. स्टमिता । Caus. स्टमयति । Aor. अतिष्टमत् । Inten. तंस्टम्यते । Yan luk. तंस्टन्ति ॥

ज्वल ८८४ दीप्तौ । अदो ल्यन्तस्य (२३३०) । अजज्वालीत् ॥

884. √Jvala, to shine, to burn. Pre. ज्वलति । Per. जज्वाल । जज्वलतुः । I Fut. ज्वलिता । II Fut. ज्वलिष्यति । Imperative. ज्वलतु । Impen. अज्वलत् । Pote. ज्वलेत् । Bene. ज्वल्यात् । Aorist. अजज्वालीत् । । See S. 2330 for Vriddhi. Condi. अज्वलिष्यत् । Caus. ज्वलयति, or ज्वालयति । प्रज्वलयति । No option, it is necessarily मित् here. Desi. जिज्वलिषति । Inten. जाज्वल्यते । Yaṅ luk जाज्वलीति । Nouns. ज्वालः । ज्वलः । ज्वलनः ॥

चल ८८५ कम्पने ।

885 √Chala. to shake, tremble, move. Pre. चलति । Per. चचाल । चेलतुः । चेलुः । I Fut. चलिता । Aorist. अचालीत् । Caus. चलयति, चालयति । Nouns. चलः । चालः । चलनः ॥

जल ८८६ घातने । घातनं तेक्ष्ण्यम् ॥

886. √Jala, to be sharp. Ghâtana means sharpness. Pre. जलति । Per. जजाल । I Fut. जलिता । Aorist. अजालीत् । Nouns. जलः । जालः । जडः ॥

टल ८८७ टवल ८८८ वैक्लव्ये ।

887. √Tal, 888 √Tval, to become confused or disturbed. Pre. टलति । Per. टटाल । I Fut. टलिता ॥

888 √Tval to become disturbed or confused. Pre. ट्वलति । Per. टट्वाल । टट्वलतुः । I Fut. ट्वलिता । Aorist. अटवालीत् । Nouns. ट्वालः । ट्वलः ॥

स्थल ८८९ स्थाने । Or छल स्थाने ।

889. √Sthala to stand firm, be firm. Pre. स्थलति । Per. तस्थाल । I Fut. स्थलिता । Aorist. अस्थालीत् । Caus. स्थालयति । Aor. अतिष्ठलत् । Inten. तास्थल्यते । Yaṅ luk तास्थल्ति । Nouns. स्थलः । स्थालः । स्थलं । स्थली । स्थला । स्थाला । विष्ठलम् । प्रतिष्ठलम् ॥

हल ८९० विलेखने ।

890. √Hal, to plough. Pre. हलति । Per. जहाल । I Fut. हलिता । Aorist. अहालीत् । Nouns. हलः । हालः । हलिः ॥

णल ८९१ गन्धे । बन्धने इत्येके ॥

891. √ṇal to smell. Kâśyapa says it means 'to bind.' Pre. नलति । प्रणलति । Per. ननाल । I Fut. नलिता । Aorist. अनालीत् or अनलीत् । Nouns. नलः । नालः । नाली । प्रणाली । नडः । नड्वलः । नड्वान् ॥

पल ८९२ गतौ । पलति ॥

892. √Pala, to go, move Pre. पलति । Per. पपाल । I Fut. पलिता । Aorist. अपालीत् or अपलीत् । Nouns. पलम् । पलं 'meat.' पलालम । पलाली ॥

बल ८९३ प्राणने धान्यावरोधने च । बलति । बेलतुः । बेलुः ॥

893. √Bala 1. to breathe or live. 2. To hoard grain. Pre. बलति । Per. बबाल । बेलतुः । बेलुः । I Fut. बलिता । Aorist. अबालीत् or अबलीत् । Nouns. बालम् बलम् । बाला । बलूलः । बलिः ॥

पुल ८९४ महत्त्वे । पोलति ॥

894. √Pula, to be great, to be lofty. Pre. पोलति । Per. पुपोल । I Fut. पोलिता । Caus. पोलयति । Aor. अपूपुलत् । Desi. पुपुलिषति, पुपोलिषति । Inten. पोपुल्यते Yaṅ luk पोपुलीति or पोपोलति । Past. Part. Pass. पुलितम् or पोलितम् । Ger. पुलित्वा or पोलित्वा । Nouns. पुलः । पुलकः । पुलिनः । पुलाकः ॥

कुल ८९५ संस्त्याने बन्धुषु च । संस्त्यानं संघातः । बन्धुशब्देन तद्व्यापारो गृह्यते । कोलति । चुकोल ॥

895. √Kula, to accumulate collect, (2) to behave as a kinsman, to be related. Saṁstyâna means collection. By the word bandhu or kinsman is taken here the act or behaviour of a Kinsman. Some read santâna instead of saṁstyâna. Santâna means an uninterrupted flow, as of father, son, and grandson &c. Per. कोलति । Per. चुकोल । I Fut. कोलिता । Desi. चुकोलिषति, चुकुलिषति । Inten. कोकुल्यते । Nouns. कुलीनः । कुल्यः । कौलेयः ॥

शल ८९६, हुल ८९७, पत्लृ ८९८ गतौ । शशाल । जुहोल । पपात । पेततुः । पतिता ॥

896. √Śal, 897 √Hula, 898 √Patḷṛi to go. The root √Hula means to kill and to cover also (हिंसा संवरणयोश्च) । Some texts read this sûtra as √Śala, √hvala, √hmala, √patḷṛi gatau, √hula hiṅsâ saṁvaraṇayoś cha. Pre. शलति । Per. शशाल । I Fut. शलिता । Nouns. शालः । शाला ॥

897. √Hula to go. Pre. होलति । Per. जुहोल । I Fut. होलिता । Caus. होलयति । Desi. जुहोलिषति, जुहुलिषति, Inten. जोहुल्यते । Ger. हुलित्वा or होलित्वा ॥

898. √Patḷṛi to fall, Pre. पतति । Per. पपात । पेततुः । पेतुः । I Fut. पतिता । II Fut. पतिष्यति । Imperative. पततु । Imper. अपतत् । Pote. पतेत् । Bene. पत्यात् । Aorist. अपप्तत् । In forming the Aorist, the next sûtra applies which inserts a च । Condi. अपतिष्यत् । Caus. पातयति । Desi. पिपतिषति or पित्सति । This root is optionally सेट् । See *ante*. Inten. पापत्यते । Yaṅ luk पनीपत्यते or पनीपति । Past. Part. Pass. पतितः । Ger. पतित्वा । Infini. पतितुम् । Nouns, पतनः । पातुकः । पत्रम् । पत्त्रम् । पत्तनम् । पातालः । पताका । पन्था । पथिकः ॥

२३५५ । पतः पुम् । ७ । ४ । १९ ॥

वृद्धि परे । अपप्तत् । नेर्गद-' (२२८५) इति णत्वम् । अप्रपणत् ॥

2355. The augment पुँ is added after the vowel of the root पत, in the चङ् Aorist.

As अपप्तत्, अपप्तताम्, अपप्तन् । The पत् takes the चङ् Aorist as it has an Indicatory च् in the Dhâtupâṭha (III. 1. 55).

The न of the upasarga नि is changed to ण after an alterant preposition by S. 2285. As अवपप्तत् ॥

कथे ८९९ निष्पाके । कथति । चकाथ । अक्राथीत् ॥

899. √Kvathe to boil, decoct, digest, Pre. कथति । Per. चकाथ । I Fut. कथिता । Aorist अकथीत् । Caus. कथयति । It belongs to the Ghaṭâdi class and is hence मित् । Noun, क्राथः ॥

पठे ९०० गतौ । अपठीत् ॥

900. √Pathe to go. Pre. पठति । Per. पपाठ । पेठतुः । I Fut. पठिता । Aorist अपठीत् । Noun, पठः । पाठः ॥

मठे ९०१ विलोडने । मेठतुः । अमठीत् ॥

901. √Mathe to churn. Pre. मठति । Per. ममाठ । मेठतुः । I Fut. मठिता । Aorist अमठीत् । Nouns. माठः । मठः ॥

टुवमू ९०२ उद्गिरणे । इदेव निपातनात् चतः इत्वमिति सुधाकरः । ववाम । ववमतुः । वादित्वादेत्वाभ्यासलोपौ न । भागवृत्तौ तु वेमतुरित्याद्युदाहृतं तद्वाध्यादौ न दृष्टम् ॥

902. √Tuvama, to vomit. The word उद् गिरणे is from the root √गॄ । The *short* ऋ could not be changed to इ by any rule of Grammar, The *Grammatical* form would have been उद्गरणं with the Guṇa of ऋ । But Pâṇini uses the word इदित् रण in this sûtra. So Sudhâkara says " the Nipâtana of this sûtra is the authority for changing the short ऋ of गॄ into इ । " Pre. वमति । Per. ववाम । ववमतुः । There is no द्वित्व or the elision of abhyâsa, because the root begins with व । In Bhagavṛitti the forms वेमतुः &c. are given. They are not found in the Bhâshya &c. I Fut. वमिता । Aorist अवमीत् । No Vṛiddhi. Caus. वामयति, वमयति । See Gaṇa sûtra D. of the Ghaṭâdi. Desi. विवमिषति । Iuten. वंवम्यते । Yaṅ luk. वंवन्ति । d. वंवाम्यः Imperative वंवाहि । Imperfect अवंवम् । Past. Part. Pass. वान्तः । Act. वान्तवान् । Nouns. वामः । वमथुः ॥

भ्रमु ९०३ चलने । 'वा भ्राश-' (२३२१) इति श्यन्वा । भ्रम्यति-भ्रमति । 'भ्राम्यति' इति तु दिवादेरेव्यते ॥

903, √Bhramu to move, to walk.

This root is optionally conjugated as a Divâdi root with श्यन् Vikaraṇa. (See 2321). Thus भ्रम्यति or भ्रमति । The form भ्राम्यति will be taught later on in the Divâdi. The Perfect is बभ्राम ।

In forming its dual the following sûtra applies.

२३५६ । वा भ्रमुत्रसाम् । ६ । ४ । १२४ ॥

एषामेत्त्वाभ्यासलोपौ वा स्तः क्ङिति लिटि सेटि थलि च । भेमतुः–बभ्रमतुः । अभ्रमीत् ॥

2356. ए is optionally substituted for the अ of the stems भ्रट् (भू) भ्रम्, and त्रस्, and the reduplicate is thereby elided, before the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्), as well as before the थल् with the augment इट् ॥

Thus (भेरतुः, भेरुः, भेरिथ:, भ्रज्रतुः, भ्रज्रुः, भ्रज्रिथ) भेमतुः, भेमुः, भेमिथ, or बभ्रमतुः, बभ्रमुः, बभ्रमिथ । त्रेसतुः, त्रेसुः, त्रेसिथ, or तत्रसतुः, तत्रसुः, तत्रसिथ ॥

903. √ Bhramu to move, to walk. Pre. भ्रमति or भ्रम्यति । Per. बभ्राम । बभ्रामतुः or भेमतुः । I Fut. भ्रमिता । II Fut. भ्रमिष्यति । Imper. भ्रमतु or भ्रम्यतु । Imper. अभ्रमत् or अभ्रम्यत् । Poten. भ्रमेत् or भ्रम्येत् । Bene. भ्रम्यात् । Aorist. अभ्रमीत् । Condi. अभ्रमिष्यत् । Caus. भ्रमयति । As it ends in अम् so it is क्ङित । Desi. बिभ्रमिषति । Inten. भ्रम् भ्रम् यते । Yaṅ luk भ्रम् भ्रन्ति । d. भ्रम् भ्रान्तः । Imperative भ्रम् भ्रीहि । Imperfect अभ्रम् भ्रन् । Past. Part. Pass. भ्रान्तः । Act. भ्रान्तवान् । Ger भ्रमित्वा or भ्रान्त्वा । Nouns. भ्रमः । भ्रमरः । भ्रूः ॥

क्षर ९०४ संचलने । अक्षारीत् ॥

904. √ Kshara, to ooze, to flow. Some read this sûtra as क्षल संचलने √ क्षल is conjugated like १ क्षर । Pre. क्षरति । Per. चक्षार । I Fut. क्षरिता । Aoirst. अक्षारीत् । Desi. चिक्षरिषति । Inten. चाक्षर्यते । Yaṅ luk. चाक्षर्ति । Imperative चाक्षर्हि । Imperfect अचाक्षर् । Nouns. । क्षारः । क्षरः । क्षरेजः ॥

Here end the roots beginning with Sama, which were Udâtta and Udâttet.

SUB-SECTION.

अथ द्वावनुदात्तेतौ ॥

Now the next two roots are Anudatteta.

षह ९०५ मर्षणे । परिनिविभ्य। (२२७५) इति षत्वम् । परिषहते । सेहे । सहिता । 'सोषसहे–' (२३४०) इति वा इट् । इडभावे ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः ॥

905. √ Shaha to endure, forbear.

The स is changed to ष by VIII. 3. 70. S. 2275 when preceded by pari, vi, or ni. As परिषहते । The Perfect is सेहे । The first future सहिता । The इट् augment is optional by VII. 2. 48. S. 2340. When इट् is not added, then we have the equation. सह् + ता = सढ् + ता (VIII. 2. 31 S. 324) = सढ + धा (VIII. 2. 40. S. 2280) = सढ् + ढा (VIII. 4. 40 S. 111) = स+ढा (VIII. 3. 13 S. 2335).

Now applies VI. 3. 112 S. 2 357 by which the अ of स is changed to ओ ॥

२३५७ । महिव्रहोरोदवर्णस्य । ६ । ३ । ११२ ॥

अनयोरवर्णस्य ओत्स्याद्ढलोपे सति ॥

2357. When ढ् or र् are elided, there is the substitution of ओ for the अ or आ of the verbs सह् and वह् ॥

Thus स + ढा = सोढा ॥

This स of Soḍhâ however is not changed to ष after परि &c., because of the following sûtra:—

२३५८ । सोढः । ८ । ३ । ११५ ॥

सोढ्रूपस्य सहेः सस्य षत्वं न स्यात् । परिसोढा ॥

2358. The ष् of सोढ form of the root सह is not changedto ष ॥

As परिसोढा । This is an exception to VIII. 3. 70.

Note: — Why do we say 'when सह assumes the form of सोढ' । Observe परिसहते, विसहते ॥

The change of स to ष of √सह is optional by the following sûtra when the augment ऋट् intervenes between the verb and the preposition परि &c.

२३५९ । सिवादीनां वाड्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ७१ ॥

परिनिविभ्यः परेषां सिवादीनां सस्य षो वा स्याटड्व्यवायेऽपि । पर्यषहत–पर्यसहत ॥

2359. The ष-change may take place optionally in the सिव् and the rest (of sûtra VIII. 3. 70 S. 2275), even when the augment ट intervenes between the prepositions परि, नि or वि and the verb.

The सिवादि are the four roots सिव सह, स्तु and स्वञ्ज, as well as the augment षुट् । This is an example of ubhayatra-vibhâshâ. In the case of स्तु and स्वञ्ज् it is prâptu-vibhâshâ, in the case of others it is aprâpta. Thus परि + असहत (Imperfect) = पर्यषहत or पर्यसहत ॥

905. √Shaha, to endure, to forbear. Pre. सहते । Per. सेहे । I Fut. सहिता; साढा । II Fut. सहिष्यते or सोक्ष्यते । Imperative सहताम् । Aorist असहिष्ट । Causative साहयति । Aor. असीषहत् । Desi. सिसहिषते । Inten. सासहते । Yaṅ luk सासेढि । Dual सासेठः 2. S. सासर्षि । Adjective सह्यम् । Nouns : साहः । सेढः । सहिष्णुः । सहनः । सासहिः ॥

रमु ९०६ क्रीडायाम् । रेमे । रेमिषे । रन्ता । रंस्यते । रंसीष्ट । अरस्त ॥

906. √Ramu, to play, sport, dally. Pre. रमते । Per. रेमे । I Fut. रन्ता । II Fut. रंस्यते । Imperative रमताम् । Imper. अरमत । Poten. रमेत । Bene. रंसीष्ट । Aorist अरंस्त । Condi. अरंस्यत । Caus. रमयति । Aor. अरीरमत् । Desi. रिरंसते । Inten. रंरम्यते । Yaṅ luk. रंरन्ति । D. ररतः (the nasal is elided by VI. 4. 37) 2. S. रंरंसि । S. रंरंषि । 1. Pl. रंरंमः । Nouns : रम्रः । रामः । रमणः । रन्तिः । रम्यम् । रथः ॥

Sub-section.

अथ ञसन्ताः परस्मैपदिनः ।

The roots upto √ञस are Parasmaipadi.

षद्लृ ९०७ विशरणगत्यवसादनेषु ।

907. √Shadlri. 1. To split or burst, 2. to go. 3. to be dejected. In conjugating this root, षद is replaced by सीद by the following sûtra :—

२३६० । पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः । ७ । ३ । ७८ ॥

पादीनां पिबादयः स्युरित्यंशकञ्शकारादौ प्रत्यये परे । सीदति । ससाद । सेदतुः । सेदिथ–ससत्थ । सत्ता । सत्स्यति । तृदित्त्वाट्ट । असदत् । 'सदिरप्रतेः' (३३७९) । निषीदति । न्यषीदत् ॥

2360. Before a Present-character (शित्), the following substitutions take place :—पिब् for पा, जिघ्र् for घ्रा, धम् for ध्मा, तिष्ठ् for स्था, मन् for म्ना, यच्छ् for दा (दाण्), पश्य् for दृश्, अर्च्छ् for ऋ, धौ for ङ, शीय् for शद and सीद् for सद ॥

Thus we have सीदति in the Present. The Perfect is ससाद । सेदतुः । सेदिथ or ससत्थ । The First Future is सत्ता । The Second Future is सत्स्यति । The Aorist formed by अट्, as the root has an indicatory ऋ Iri as असदत् ॥

The स is changed to ष when preceded by an alterant Preposition except प्रति (VIII. 3. 66 S. 2371) as निषीदति and न्यषीदत् । But the स coming after the reduplicate is not so changed because the following applies :—

२३६१ । सदेः परस्य लिटि । ८ । ३ । ११८ ॥

सदेरभ्यासात्परस्य सस्य षत्वं न स्याल्लिटि । निससाद । निषेदतुः ॥

2361. The स् of सद after the reduplicate in the Perfect is not changed to ष् ॥

In the Perfect, when root is reduplicated, there are two स' s, as ससाद । After a preposition, the first स will be changed to ष, but not so the second. Thus अभि-ससाद, परिससाद, निससाद, विससाद । Pre. सीदति । Per. ससाद । सेदतुः । 2. S. ससत्थ or सेदिथ । 1. d. सेदिव । 1. pl. सेदिम । I Fut. सत्ता । II Fut. सत्स्यति । Imperative सीदतु । Imper. असीदत् । Poten. सीदेत् । Bene. सद्यात् । Aorist असदत् । Caus. सादयति । Aor. असीषदत् । Desi. सिषत्सति । Inten. सासद्यते । Yaṅ luk. सासत्ति । Per. Part. Parasmai सेदिवान् । Nouns; परिषद् । सदः । सादः । निषादः । सद्यं । सद्म ॥

शदॢ ९०८ शातने । विशीर्णतायामयम् । शातन तु विषयतया निर्दिश्यते ॥

908. √Sadḷṛi, to fall, perish, decay, wither, The root means 'to decay. Here Maitreya has the following. "The root śadḷṛi means rending asunder, (विशातन) The root has the meaning of decay. The form शातने however is given as its meaning and not विशीर्णतायाम्, because शातन is derived from this very root śad with ल्युट् affix, and is a well-known word," This root, however, is Atmanepadi before ञित् affixes by the following :—

२३६२ । शदेः शितः । १ । ३ । ६० ॥

शिकारिणोऽस्यादात्मनेपदं स्यात् । शीयते । शशाद । शेदतुः । शेदिथ-शशत्थ । शत्ता । अशदत ॥

2362. After the verb śad to decay, when it has one of the affixes with an indicatory ś (śit) the Atmanepada is used.

NOTE :—The root 'śad' when taking any affix which is marked with an indicatory श, is conjugated in the Atmanepadi. In connection with this, must be read sūtra VII, 3. 78, S. 2360 पाघ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्त्तिसर्त्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः by which the root शद् is replaced by शीय before affixes having an indicatory श । Thus शद् + श + ते = शीय + अते = शीयते 'he decays or withers,' शीयेते they two decay शीयन्ते they decay. Pre. शीयते । Per. शशाद । शेदतुः । शेदिथ or शशत्थ । शेदिव । I Fut, शत्ता । II Fut. शत्स्यति । Imperative. शीयताम् । Imper. अशीयत । Poten. शीयेत । Bene. शद्यात् । Aorist अशदत् । Caus. शातयति । Desi. शिशत्सति । Inten, शाशद्यते । Yaṅ luk शाशत्ति । Nouns शादः । शादनम् । शद्रुः । शद्मः ।

कृश ९०९ आह्वाने रोदने च । क्रोशति । क्रोष्टा । क्रुशेः वसुः । चक्रुशत् ॥

909. √Kruśa 1. To cry out (2) to weep. Pre. क्रोशति । Per. चुक्रोश । चुक्रुशतुः । 2. S. चुक्रोशिथ । 1. d. चुक्रुशिव । 1. Pl. चुक्रुशिम । I Fut, क्रोष्टा (The root is Anit. See Anit list). II Fut. क्रोक्ष्यति । Imperative. क्रोशतु । Poten. क्रोशेत् । Bene. क्रुश्यात् । Aorist अक्रुशत् । The aorist is formed by the affix वसु by III, 1, 45. Caus. क्रोशयति ।

Aor. अचुक्रुचत् । Desi. चुक्रुचति । Inten. चोक्रुच्यते । Yaṅ luk. चोक्रोक्ति । Imperative चोक्रोढि । Imperfect अचोक्रोट् । Past. Part Pass. क्रुष्टः । Nouns :—आक्रोशकः । क्रोष्टः । क्रोशः । क्रुशः ॥

कुच ६१० संपर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेखनेषु । कोचति । चुकोच ॥

910. √Kucha (1.) To connect (2,) To make crooked or curve, (3) to stop (4)to delineate. Pre. कोचति । Per. चुकोच । I Fut. कोचिता ॥

बुध ६११ अवगमने । बोधति । बोधिता । बोधिष्यति ॥

911. √Budha to know, understand. Pre. बोधति । Per. बुबोध । I Fut. बोधिता । II Fut. बोधिष्यति । Caus. बोधयति । Aor. अबूबुधत् । Desi. बुबुधिषति । Inten. बोबुध्यते । Yaṅ luk. बोबोद्धि । Imperative बोबुधि । बोबुधानि । Imperfect 3 S. अबोभोत् । 2. S. °द् Past. Part. Pass. बुधितम् or बोधितम् । Ger. बुधित्वा or बोधित्वा ॥

रुह ६१२ बीजजन्मनि प्रादुर्भावे च । रोहति । ररोह । ररोहिथ । रोढा । रोहयति । अरुहत् ॥

912. √Ruha to grow, germinate, shoot forth. Pre. रोहति । Per. ररोह । 2. S. ररोहिथ । 1. d. ररुहिव । I Fut. रोढा । II Fut. रोक्ष्यति । Imperative. रोहतु । Imper. अरोहत् । Poten. रोहेत् । Bene. रुक्षात् । Aorist. अरुहत् । Caus. रोहयति । Aor. अरूरुहत् । Or Caus. Pre. रोपयति । Aor. अरूरुपत् । Desi. रुरुक्षति । Inten. रोरुह्यते । Yaṅ luk रोरोढि । d, रोरुढः । 2. S. रोरोक्षि । Imperative 2. S. रोरुढि । Imp. अरोरोद् । अरोरुढाम् । Past. Part. Pass. रुढः । Nouns. रोहितः । लोहितः ॥

कस ६१३ गतौ । अकासीत्—अक्सीत् । वृत् । ज्वलादिगणः समाप्तः ॥

913. √Kasa, to move, to go, approach Pre. कसति । Per. चकास । I Fut. कसिता । Aorist. अकासीत् or अक्सीत् । Caus. कासयति । Aor. अचीकसत् । Desi. चिकसिषति, Inten. चनीकस्यते । Yaṅ luk. चनीकसीति । Imperfect. अचनीकसत् । Noun. कंसरः ॥

वृत् । *End.* *Here ends the Jvaladi Gana.*

अथ गूहत्यन्ताः स्वरितेतः ॥

The roots upto √Gûha are svaritet and consequently are both Parasmai and Atmanepadi.

हिक्क ६१४ अव्यक्ते शब्दे । हिक्कति—हिक्कते ॥

914. √Hikka to hiccough. Pre. हिक्कति । A. हिक्कते । Per. जिहिक्क । A. जिहिक्के । I Fut. हिक्किता । A. हिक्किता । II Fut. हिक्किष्यति । A. हिक्किष्यते । Imp. हिक्कतु । A. हिक्कताम् । Imp, अहिक्कत् । A. अहिक्कत । Pot. हिक्केत् । A. हिक्केत । Ben, हिक्क्यात् । A. हिक्किषीष्ट । Aor. । अहिक्कीत् । A. अहिक्किष्ट । Caus. हिक्कयति । Aor. अजिहिक्कत् । Desi. जिहिक्किषति । जिहिक्किषते । Inten. जेहिक्क्यते । Yaṅ luk जेहिक्ति ॥

अञ्चु ६१५ गतौ याचने च । अञ्चति—अञ्चते । 'अचु' इत्येके । 'अचि' इत्यपरे ॥

915. √Añchu to go, move, (2) to request, ask, or call for. Some read it as √achu, while others as √achi. Compare √añchu *ante.* Pre. अञ्चति । A. अञ्चते । Per. आनञ्च । A. आनञ्चे । I Fut. अञ्चिता । A. अञ्चिता । Desi. अञ्चिचिषति । ते ।

टुयाचृ ९१६ याच्ञायाम् । याचति–याचते ॥

916. √ Ṭuyâchṛi to beg, ask, solicit. Pre. याचति । A. याचते । Per. ययाच । A. ययाचे । I Fut. याचिता । A. याचिता । Caus. याचयति । याचयते । Aor. अययाचत् । Desi. यियाचिषति । यियाचिषते । Inten. यायाच्यते । Yaṅ luk यायाक्ति । Past. Part. Pass. याचितः । Aor. याचितवान् । Adj. याच्यम् । Nouns. याचकुः । याच्ञा ॥

रेट ९१७ परिभाषणे । रेटति । रेटते ॥

917. √ Reṭṛi to speak. Pre. रेटति । A. रेटते । Per. रिरेट । A. रिरेटे । I Fut. रेटिता । A. रेटिता । Caus. रेटयति । रेटयते । Aor. अरिरेटत् । Desi. रिरेटिषति, रिरेटिषते । Inten. रेरेट्यते । Yaṅ luk रेरेट्टि । Past. Part. Pass. रेटितः । Ger. रेटित्वा ॥

चते ९१८, चदे ९१८(क) याचने । चचाति । चेते । अचतीत् । चचाद । चेदे । अचदीत् ॥

918. √ Chate, 919 √ Chade to ask, beg, request. Pre. चतति । A. चतते । Similary चदति । चदते &c. Per. चचात । चेततुः । A. चेते । I Fut. चतिता । A. चतिता । Aorist. अचतीत् । अचतिष्ट । Caus. चातयति । चातयते, Aor. अचीचतत् । Desi. चिचतिषति । चिचतिषते । Inten. चाचत्यते । Yan luk. चाचक्ति । Past. Part. Pass. चतितः । चतितवान् । Ger. चतित्वा । Adj. चत्यम् । Nouns. चतुरः । चत्वारः ॥

प्रोथृ ९१९ पर्याप्तौ । पुप्रोथ । पुप्रोथे ॥

919. √ Prothṛi 'to be equal to, 'to be match for.' Pre. प्रोथति । A. प्रोथते । Per. पुप्रोथ । A. पुप्रोथे । I Fut. प्रोथिता । A. प्रोथिता । II Fut. प्रोथिष्यति । A. प्रोथिष्यते । Caus. प्रोथयति । प्रोथयते । Aor. अपुप्रोथत् । Desi. पुप्रोथिषति । पुप्रोथिषते । Inten. पोप्रोथ्यते । Yan luk पोप्रोक्ति । Nouns. प्रोथः ॥

मिदृ ९२० मेदृ ९२० (क) मेधाहिंसनयोः । मिमेद । मिमेदे । 'धान्ता-दिमेा इति स्वामी । मिमेध । 'धान्तौ' इति न्यासः ॥

920. √ Midṛi, 920. A √ Medṛi, 1. 'to be wise 2. to injure. According to Swami these two roots end in ध instead of द ; as मिमेध । According to Nyâsa they end in ध । Pre. मेदति । A. मेदते । Per. मिमेद । मिमिदतुः । A. मिमेदे । I Fut. मेदिता । II Fut. मेदिष्यति । Caus. मेदयति । Aorist. अमिमेदत् । Desi. मिमिदिषति । मिमेदिषति । Inten. मेमिद्यते । Yaṅ luk मेमेत्ति । Ger. मिदित्वा or मेदित्वा ॥

NOTE :—Medṛi is conjugated like √ midṛi. Its Perfect dual is मिमेठतुः । for ठ is heard here.

मेधृ ९२० (ख) संगमे च । मेधति । मिमेधे ॥

920. B. √ Medhṛi 'to be fat' 2. 'to injure' 3. To meet. Pre. मेधति or ते । Per. मिमेध or धे । I Fut. मेधिता । II Fut मेधिष्यति or ते ॥

णिद ९२१ णेद ९२१ क । कुत्सासंनिकर्षयोः । निनेद । निनिदतुः । निनेदे ॥

921. √ ṇidṛi, 921 A. √ ṇedṛi 'to blame' 2. to approach. Pre. नेदति । Per. निनेद or दे । निनिदतुः ।

शर्धृ ९२२, मृधु ९२३ उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् । शर्धति–शर्धते । शर्धिता । मर्धति–मर्धते ॥

922. √Śṛidhu, 923 √Mṛidhu 'to be moist' or 'moisten'; 'undanam' means 'moistening.' Pre. शर्धति । A. शर्धते । Per. शशर्ध । A. शशर्धे । d. शशर्धतुः । I Fut. शर्धिता । A. शर्धिता । Caus. शर्धयति, शर्धयते । Aor. अशशर्द्धत् or अशीशृधत् । Desi. शिशर्धिषति, शिशर्धिषते । Inten. शरीशृध्यते । Yaṅ luk शरीशर्द्धि । Imperative शरीशृद्धि । Imperfect अशरीशर्त् । Past. Part. Pass. शृद्धः । Ger. शर्द्धित्वा or शृध्वा ॥

923. √Mridhu to moisten. Pre. मर्धति । A. मर्धते । Per. ममर्ध । ममर्धे । I Fut. मर्धिता । A. मर्धिता । II Fut. मर्धिष्यति । A. मर्धिष्यते । Caus. मर्धयति, मर्धयते, । Desi. मिमर्धिषति । मिमर्धिषते । Inten. मरीमृध्यते । Past. Part, Pass, मृद्धः । Ger. मर्धित्वा or मृध्वा ॥

बुधिर ९२४ बोधने । बोधति–बोधते । दरित्त्वादङ्वा । अबुधत्–अबोधीत्–अबोधिष्ट । 'दीपजन–' (२३२९) दर्ति चिणतु न भवति पूर्वोत्तरसाहचर्यात् देवादिकस्यैव तच्च ग्रहणात् ॥

924. √Budhir to know, to understand. Pre. बोधति । A. बोधते । Per. बुबोध । A. बुबुधे । I Fut. बोधिता । A. बोधिता । II Fut. बोधिष्यति । A. बोधिष्यते । Imperative. बोधतु । A. बोधताम् । Imper. अबोधत् । A. अबोधत । Poten. बोधेत् । A. बोधेत । Bene. बुध्यात् । A. बोधिषीष्ट । Aorist. अबुधत् । अबोधीत् । A. अबोधिष्ट । The Parasmaipadi Aorist is optionally formed by अङ्, as the root has an indicatory इर । See. III. 1. 57. S. 2269. The root occurs in the sûtra III. 1. 61 S. 2328, and therefore ought to have taken चिण् also. But it does not take it, because the √बुध there refers to the Divâdi √budh (No. 63), as it is read there (in S. 2328) with other roots of the Divâdi class. Caus. बोधयति , बोधयते ॥

उबुन्दिर ९२५ निशामने । निशामनं ज्ञानम् । बुबुन्दे । अबुदत् । अबुन्दीत् ॥

925. √U bundir to perceive, to know. The word nisâmana means knowledge. According to Madhava knowledge derived from visual perception. Pre. बुन्दति । A. बुन्दते । Per. बुबुन्द । A. बुबुन्दे । I Fut. बुन्दिता । A. बुन्दिता । Aorist. अबुन्दत् । or अबुन्दीत् । A. अबुन्दिष्ट । Desi. बुबुन्दिषति, बुबुन्दिषते । Inten. बोबुन्दते । Yaṅ luk बोबुन्ति । Imperative बोबुद्धि । Pass. Part, Pass. बुदम् (VIII. 2. 42. S. 3016) Ger. बुन्दित्वा or बुनत्वा । Noun. बुदबुदः ॥

वेण ९२६ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । वेणति–वेणते । नान्तोऽप्ययम् ।

926. √Veṇṛi, 1. to go, 2 to know. 3. to reflect. 4. to perceive. 5. to play on an instrument. 6. to take. Some read this root with a न also. Mâdhava reads vâditra-grahaṇa as a compound meaning "to take up a musical instrument in order to play upon it." Pre. वेणति । A. वेणते । Per. विवेण . A. विवेणे । I Fut. वेणिता । A. वेणिता । Aorist. अवेणीत् A. अवेणिष्ट । Caus. वेणयति । Aorist, अविवेणत् । Desi. । विवेणिषति । Inten. वेवेण्यते । Yaṅ luk वेवेणिट । Nouns, वेणिः । वेणी ॥

खनु ९२७ अवदारणे । खनति–खनते ॥

927. √Khanu to dig. Pre. खनति । A. खनते । Per, खखान । A, खखने । In forming the dual, the following sûtra applies, which gives us खख्नतुः । I Fut. खनिता । A खनिता । II Fut, खनिष्यति । A, खनिष्यते । Imper, अखनत् । A, अखनत ।

Poten. खनेत् । A खनेत । Bene. खायात् or खन्यात् । A. खनिषीष्ट । There is आ optionally by VI. 4. 43. S. 2319. Aorist. अखनीत् or अखानीत् । A. अखनिष्ट । Caus. खानयति । Aor. अचीखनत् । Desi. चिखनिषति । Inten. चंखन्यते । चाखायते । Yaṇ luk चङ्खन्ति । d. चङ्खातः । Past. Part. Pass. खातः । Ger. खनित्वा or खात्वा । Nouns:—खनकः । परिखा । आखानः ॥

२३६३ । गमहनजनखनघसां लोपः क्ङित्यनङि । ६ । ४ । ९८ ॥

एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ क्ङिति न त्वङि । जघ्नतुः । 'ये विभाषा' (२३१६)। खायात्, -खन्यात् ॥

2363. The root-vowel of गम्, हन्, जन्, खन्, and घस् is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory क् or ङ् ; but not before the Aorist affix अङ् ॥

Thus जघ्नतुः, चख्नतुः । Bene. खायात् or खन्यात् ॥

चीवृ ९२८ आदानसंवरणयोः । चिचीव–चिचीवे ॥

928. √Chivṛi to take or receive 2. to cover, Pre. चीवति A. चीवते । Per. चिचीव । A. चिचीवे । I Fut. चीविता । A. चीविता । Caus. चीवयति । Aor. अचिचीवत् । Desi. चिचीविषति । Inten. चेचीव्यते । There is no Yaṇ luk. Noun. चीवरम् ॥

चायृ ९२९ पूजानिशामनयोः ।

929. √Châyṛi to worship. 2. To observe. Pre. चायति । A चायते । Per. चचाय । A. चचाये । I Fut. चायिता । A. चायिता । Aorist. अचायीत् । A अचायिष्ट । Caus. चाययति । Aor. अचचायत् । Desi. चिचायिषति । चिचायिषते । Inten. चेचीयते (VI. 1. 21. S. 2467). Yaṇ luk. चेक्रयीति or चेकेति । d. चेकीतः । Past. Part. Pass. अपचायितः or अपचितः । Ger. चायित्वा । Noun : चनः ॥

व्यय ९३० गतौ । अव्ययीत् ॥

930. √Vyaya 'to go, to move.' Pre. व्ययति । A. व्ययते । Per. वव्यौ । A. वव्ये । I Fut. व्ययिता । A. व्ययिता । Pas. व्यय्यते । Caus व्याययति, व्याययते Aor. अविव्ययत् ॥

दाशृ ९३१ दाने । ददाश–ददाशे ॥

931. √Dâśṛi 'to give.' Pre. दाशति । A. दाशते । Per. ददाश । A. ददाशे । I Fut. दाशिता । A. दाशिता । Caus. दाशयति, दाशयते । Aorist. अददाशत् । Desi. दिदाशिषति, दिदाशिषते । Inten. दादाश्यते Yaṇ luk दादाष्टि । Past. Part. Pass. दाशवत् । *Nouns.* दाशः । पुरोडाशः ॥

भेष ९३२ भये । गतौ इत्येके । भेषति–भेषते ॥

932. √Bheshṛi 'to fear.' According to some this root also means to go to move. Pre. भेषति । A. भेषते । Per. बिभेष । बिभेषे । I Fut. भेषिता । A. भेषिता । Caus. भेषयति , भेषयते । Aor. अबिभेषत् । Desi. बिभेषिषति, बिभेषिषते । Inten. बेभेष्यते । Yaṇ luk बेभेष्टि ।

श्रेषृ ९३३, भ्लेष ९३३ (क) गतौ ।

933. √Bhreshṛi 'to go.' 933 A. √Bhleshṛi 'to go. Pre. भ्रेषति । A. भ्रेषते । Per. बिभ्रेष । A. बिभ्रेषे । I Fut. भ्रेषिता । A. भ्रेषिता । Inten. बेभ्रेष्यते । *Noun.* भ्रेषः ॥

अस ९३४ गतिदीप्त्यादानेषु । असति–असते । आस–आसे । अयं । शान्तोऽपि ॥

934. √Asa 1. 'to go.' 2. to shine, 3. to accept, take or seize.' Kshiraswâmi and Maitreya read this root as अष । Pre. अषति । A. अषते । Per. आष । A. आसे । I Fut. अषिता । A. अषिता । Caus. आषयति । A. आषयते । Aor. आषिषत् । Desi. अषिषियति । A. अषिषियते ॥

अय १३५ गतौ ।

935. √Aya 'to go' Swami and Kâśyapa read this root after 931 √Dâśri. But this appears anârsha, for Haradatta commenting on VIII. 2. 19 S. 2326 says अयति is anudâttet. P.e. अयते । Per. अयांचक्रे । I Fut अयिता ।

स्पश १३६ बाधनस्पर्शनयोः । स्पशनं ग्रथनम् । स्पशति—स्पशते ॥

936. √Spaśa 1. to obstruct 2 to touch. 3. to string together. Spaśana here means stringing together according to Swâmi. Some read the root as Pasha. others as paśa. Pre. स्पशति । A. स्पशते । Per. पस्पाश । A. पस्पशे । I Fut. स्पशिता । A. स्पशिता । Aorist. अस्पाशीत् or अस्पशीत् । Caus. स्पाशयति । Aor. अपस्पशत् । Desi. पिस्पशिषति । Inten. पास्पश्यते । Yaṅ luk पास्पष्टि । *Noun.* पस्पशा ॥

लष १३७ कान्तौ । बाधाश-(२३२१) इति श्यन्वा । लष्यति । लषति । लेषे ॥

937. √Lasha 'to wish, to desire.' By III. 1. 70. S. 2321 this root takes śyan vikarana also. Pre. लषति । A. लषते । With श्यन् we get लष्यति or लष्यते । Per. ललाष । A. लेषे । I Fut. लषिता । A. लषिता । Aorist. अलाषीत् or अलषीत् । Caus. लाषयति । Aor. अलीलषत् । Desi. लिलषिषति । Inten. लालष्यते । Yaṅ luk लालष्टि । Nouns. लषणः । लाषुकः । विलाषी ॥

चष १३८ भक्षणे ।

938. √Chasha 'to eat.' Pre. चषति । A. चषते । Per. चचाष । A. चेषे । I Fut. चषिता । A. चषिता । *Nouns.* चषकः चाषः ॥

छष १३९ हिंसायाम् । चच्छषतुः । चच्छषे ॥

939. √Chhasha 'to hurt, to injure.' Pre. छषति । A. छषते । Per. चच्छाष । d. चच्छषतुः । A. चच्छषे । I Fut. छषिता ॥

झष १४० आदानसंवरणयोः' ।

940. √Jhasha 1. to take, 2. to put on or wear. In the sense of 'to injure or hurt,' this root is Parasmaipadi only. (See No. 720) Pre. झषति । A. झषते । Per. जझाष । I Fut. झषिता । Acrist. अझाषीत् or अझषीत् ॥

भ्रक्ष १४१ भ्लक्ष १४१ (क) अदने । भक्ष इति मैत्रेयः ॥

941. √Bhraksha, 941 A √Bhlaksha 'to eat, to, devour.' According to Kshiraswami, the root is Bhlaks a ; Maitreya reads it Bhaksha. Pre. भक्षति A. भक्षते । P. भ्लक्षति । A. भ्लक्षते । Per. बभक्ष । A. बभक्षे । P. बभ्लक्ष । A. बभ्लक्षे I Fut. भक्षिता । A. भक्षिता । P. भ्लक्षिता । A. भ्लक्षिता । Aorist. अभाक्षीत् । Caus. भक्षयति । भ्लक्षयति । Aor. अबभक्षत् । अबभ्लक्षत् Desi. बिभक्षिषति । बिभ्लक्षिषति । Inten, बाभक्ष्यते । Yaṅ luk बाभष्टि । बाभ्लष्टि । Imp. बाभद्धि । बाभ्लद्धि । Imperfect. अबाभट् ॥

दासृ १४२ दाने ।

942. √Dâsṛi 'to give.' Pre. दासति । A. दासते । Per. ददास । A. ददासे । I Fut, दासिता । A. दासिता । Aorist. अदासीत् । A. अदासिष्ट ॥

माङ् ९४३ माने ।

343. √Mâṅi to measure, Per. माङ्ति । A. माङ्ते । Per. ममाङ । A. ममाङे । Fut. मातिता । A. मातिता । Aorist. अमाङीत् । A अमातिष्ट । Caus. माङयति । A. माङयते । Aor. अममाङत् । Desi. मिमातिषति । A. मिमातिषते । Inten. मामाङ्ते । Yaṅ luk. मामाटि ।

गुङ् ९४४ संवरणे ॥

944. √Guṅû 'to cover.'

In conjugating this root the followingsûtra applies.

२३६४ । ऊदुपधाया गोहः । ६ । ४ । ८९ ॥

गुह उपधाया ऊत् स्यादगुणङेतावजादौ प्रत्यये । गूहति-गूहते । ऊदित्त्वादिड्वा । गूहिता-गोढा । गूहिष्यति-गोक्ष्यति । गूहेत् । गुह्यात् । अगूहीत् । इडभावे क्सः । अघुक्षत् ॥

2364. For the penultimate ओ of the guṇated stem गोह् (from गुह्), there is substituted ऊ before an affix beginning with a vowel, ङ or ञ.

Thus गुह् + अप् + ति = गोह् + अ + ति = गूह् + अ + ति = गूहति । Atmanepada गूहते । In the First Future the इट् augment is optional, as the root has an indicatory long ऊ (VII. 2. 44). Thus गूहिता or गोढा । So also in the Second Future, as गूहिष्यति or गोक्ष्यति । The Potential is गूहेत् । The Benedictive is गुह्यात् । The Aorist is अगूहीत् । But when it does not take इट्, we have क्स, and then the form is अघुक्षत् ॥

In the Atmanepada, this क्स is optionally elided by the following.

२३६५ । लुग्वा दुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये । ८ । ३ । ९३ ॥

एषां क्सस्य लुग्वा स्याद्दन्त्ये तकि । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः । अगूढ । अघुक्षत । 'क्सस्याचि' (२३३७) इत्यन्त्यलोपः । अघुक्षाताम् । अघुक्षन्त । अघुक्ष्यहि—अघुक्षावहि । अघुक्ष्महि—अघुक्षामहि ॥

2365. The whole of the affix क्स is elided optionally before the personal endings of the Atmanepada beginning with a dental, after दुह्, दिह्, लिह् and गुह् ॥

Thus अगुह् + क्स + त = अगुह् + ० + त = अगुढ् + त (VIII. 2. 31. S. 324) = अगुढ् + ध (VIII. 2. 40 S. 2280) = अगुढ् + ढ (VIII. 4. 40. S. 111) = अगु + ढ (VIII. 3. 13. S. 2335) = अगूढ (VI. 3. 111. S. 174.)

The other form is अघुक्षत । Before the dual आताम् the final अ of क्स is elided by S. 2337 and we have the form अघुक्षाताम् । The Plural similarly is अघुक्षन्त । The 1st Person dual is अगुह्यावहि or अघुक्षावहि । The Plural is अगुह्यामहि or अघुक्षामहि ॥

NOTE:—As अदुग्ध or अधुक्षत, अदुग्धाः or अधुक्षथाः, अदुग्ध्वम्, or अधुक्षध्वम्, अदुह्वहि or अधुक्षावहि, अदिग्ध or अधिक्षत, अलीढ or आलक्षत, न्यगूढ or न्यधुक्षत ॥

Why दुह् &c. only? Observe व्यत्यकृक्षत । Why in the Atmanepada? Observe अधुक्षत only. Why before an affix beginning with a dental? Observe अधुक्षामहि only. Though the anuvṛitti of लोप was understood in this sûtra; the employment of the term लुक् indicates that the *whole* of the affix is to be elided. For लोप would have elided only the final अ of स । But even with the elision of अ alone we would have got all the above forms, except those in वहि । For अ being elided, we have स् between ह (a consonant of झल् class) and a dental (which is also a letter of झल् class). This स् situate between two झल् will be elided by VIII. 2. 26. Nor can it be objected that the elided अ is sthânivat, for by पूर्वत्रासिद्धं VIII. 2. 1, such an

elision cannot be sthânivat. Though व् is a dento-labial, yet it is included in the word dental. Had it not been meant to be so included, तौ (letters of त class) would have been taken in the sûtra See III. 1. 45, for this Aorist-affix.

944. √Guhû 'to cover, hide, conceal,' Pre. गूहति । A. गूहते । Per. जुगूह । A. जुगूहे । But the dual is जुगुहतुः for here गुह never assumes the form गोह । I Fut. गूहिता or गोढा । A गोढा । It optionally takes इट् as the root has an indicatory long ऊ । II Fut. गूहिष्यति, or धोक्ष्यति । A गूहिष्यते or धोक्ष्यते । Imperative. गूहतु । A. गूहताम् । Imper. अगूहत् । A. अगूहत । Poten. गूहेत् । A. गूहेत । Bene गुह्यात् । A. गूहिषीष्ट or घुक्षीष्ट । Aorist. अगूहीत् । or अघुक्षत् । A. अगूहिष्ट or अगूढ or अघुक्षत । Condi. अगूहिष्यत । अधोक्ष्यत् । A. अगूहिष्यत अधोक्ष्यत । Caus. गूहयति । A. गूहयते । Aor. अजुगूहत् । Desi. जुघुक्षति । जुघुक्षते । Inten. जोगुह्यते । Yaṅ luk. जोगुहीति or जोगोढि । Past. Part. Pass. गूढः । Ger. गूढ्वा or गुहित्वा । Adj. गोह्यनीय । गुह्यम् । Noun. गुहा ॥

Here end the hikkâdi roots which are ubhayapadi and end in a Consonant.

अथाजन्ता उभयपदिनः ।

Now we take up the conjugation of roots ending in a vowel and which are ubhayapadi.

श्रिञ् ९४५ सेवायाम् । श्रयति–श्रयते । शिश्रियतुः । श्रयिता । शिश्रि– (२३१२) दति चङ् । अशिश्रियत् ॥

945. √Śriñ 'to serve.' Pre. श्रयति । A. श्रयते । Per. शिश्राय । शिश्रियतुः । शिश्रियुः । शिश्रयिथ । शिश्राय or शिश्रय । शिश्रियिव । A. शिश्रिये । I Fut. श्रयिता । A. श्रयिता । II Fut. श्रयिष्यति । A. श्रयिष्यते । Imperative. श्रयतु । A. श्रयताम् । Imper. अश्रयत् । A. अश्रयत । Poten. श्रयेत् । A. श्रयेत् । Bene. श्रीयात् । A. श्रयिषीष्ट । Aorist. अशिश्रियत् । The Aorist is formed by चङ् (III. 1. 48. S. 2312). Caus. शाययति or शाययते । Aor. अशिश्रियत् । Desi. शिश्रयिषति, शिश्रीषति (VII. 2. 49. S. 2618 or VI. 4. 16. S. 2614). A. शिश्रयिषते, शिश्रीषते । Intensive शेश्रीयते । Yaṅ luk. शेश्रयीति or शेश्रेति । Past. Part. Pass. श्रितः । Ger. श्रित्वा । Noun. श्रयिः । श्री । श्रयु ॥

भृञ् ९४६ भरणे । भरति । बभार । बभ्रतुः । बभर्थ । बभृव । बभृवे । भर्ता ॥

946. √Bhṛiñ to fill, to support.

The present is भरति । Per. बभार । d. बभ्रतुः । 2. S. बभर्थ । 1. d. बभृव । The Atm. Per. 2nd S. is बभृवे । The First Future is भर्ता । In forming the Second Future the following sûtra applies:

२३६६ । ऋतो हलोः स्ये । ० । २ । ७० ॥

ऋतो हलन्तस्य च स्यस्य इट् स्यात् । भरिष्यति ॥

2366. स्य the sign of the Future and Conditional gets the augment इट्, after a root ending in short ऋ and after हल् ॥

Thus भरिष्यति । In forming the Benedictive the following sûtra applies :

२३६७ । रिङ् शयग्लिङ्क्षु । ७ । ४ । २८ ॥

शे यकि यादावार्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः स्यात् । रीङि प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्यात् क्ङीर्षो न । भियात् ॥

2367. For the final short ऋ of a root, there is substituted रि, before the Present-character श (श), before the Passive-character य, and before the augment यास् in the Benedictive.

NOTE:—The word लिङि in the aphorism is qualified by the phrase यकारादौ असार्वधातुके। A Liṅ affix which begins with a य and is not a Sârvadhâtuka, is necessarily the augment यास् of the Benedictive. Thus य—क्रीयते and म्रीयते (the ई comes by VI. 4. 77). यक—क्रियते म्रियते। लिङ्—क्रियात् and म्रियात्। This short इ debars the long ई of the last. The word non-Sârvadhâtuka being understood, the rule does not apply to the Potential, as क्रियात्। The सि (VII. 4 22) is understood here also, therefore when the Benedictive affix does not begin with य्, the rule does not apply, as अधीष्ट, दुर्वीष्ट॥

Thus we have म्रियात्। In the Atmanepada the following sûtra applies.

२३६८। उश्च। १। २। १२॥

ऋवर्णान्त्यरो झलादौ लिङ् सङ्परः सिच्येतेतौ कितौ स्तः। भूषीष्ट। भूषीयास्ताम्। अभार्षीत्। अभार्ष्टाम्। अभार्षुः॥

2368. And after verbs ending in ऋ, the substitutes of liṅ and the affix *sich*, are *kit*, when they begin with *jhal*, and the Atmanepada affixes follow.

Thus भृषीष्ट। d. भृषीयास्ताम्। The Aorist is S. अभार्षीत। d. अभार्ष्टाम्। Pl. अभार्षुः। When सुट् is not added, the following sutra applies:

२३६९। हल्ङ्याद्भ्यः। ८। २। २७॥

सिचो लोपः स्याज्झलि। अ॰त। अ॰ाताम्। अभरिष्यत्॥

2369. The स् of the aorist sign सिच् is elided, before an affix beginning with a *jhal* consonant, when it is preceded by a stem ending in a short vowel.

NOTE:—As अकृत, अहृषाः। Why do we say after a short vowel stem. Observe अस्राक्षीत्, अप्लाक्षीत्। Why do we say 'after a stem'? Observe अकृषाः। अलाविष्टाम्, अलाविषुः अपाविष्टाम् and अपाविषुः। Why do we say "before an affix beginning with a jhal." Observe अकृषाताम्, अकृषत॥

This lopa is also of the सिच्, therefore not here द्विष्टरी, द्विष्टमाम्। Here to the word द्वि is added the affix सुच् (V. 4. 18), and then the comparative affixes तर and तम with आम् (V. 4. 11). This स् is not dropped.

Thus अभृत। d. अभृषाताम्। The conditional is अभरिष्यत्॥

916. √ Bhṛiñ 'to fill.' 'to support.' Pre. भरति। A. भरते। Per. बभार। बभ्रतुः। बभर्थ। बभृव। A. बभ्रे। I Fut. भर्ता A. भर्ता। 2nd S. भर्त्तासे। II Fut. भरिष्यति। A भरिष्यते। Imperative. भरतु। A. भरताम्। Imper. अभरत्। A. अभरत। Poten. भरेत्। A. भरेत। Bene. भ्रियात्। A. भृषीष्ट। Aorist. अभार्षीत्। A. अभृत। Caus. भारयति। भारयते। Aor. अबीभरत्। Desi, बिभरिषति, बुभूर्षति। बिभरिषते, बुभूर्षते। Inten. बेभीयते। Yaṅ luk बर्भर्त्ति। Imperative बर्भृहि। Imperfect अबर्भः। Adj. भरणीयं। Noun. भर्त्ता। भार्या। भृत्यं। भरतः॥

हृञ् ९४७ हरणे। हरणं प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च। जहर्थ। जह्रिव। जह्रिवे। हर्ता। हरिष्यति॥

947. √ Hṛiñ 'to take, carry, convey.' Harana means 'to convey 'to accept, 'to steal' and 'to distroy.' As भारं हरति ग्रामम् 'he conveys the load to the villag· अंशं हरति 'he accepts a share.' सुवर्णं हरति चौरः 'the thief steals gold.' पापं हरति. शिवः 'Siva destroys sin.' In the sense of 'conveyance,' it takes two objectives Pre. हरति। A. हरते। Per. जहार। जहर्थ। जह्रिव। A. जह्रे। जह्रिवे। I Fut. हर्ता। A. हर्ता। II Fut. हरिष्यति। A. हरिष्यते। Nouns. हरिः। हरः। हृदयम्। हरितः॥

धृञ् ९४८ धारणे । धरति । अधार्षीत् । अधृत ॥

948. √Dhṛiṅ 'to hold, support.' Pre, धरति । A. धरते । Per. दधार । A. दधे । I Fut. धर्ता । A. धर्ता । Aorist. अधार्षीत् । A. अधृष्ट । Nouns. धर्मः । धारा ॥

कृञ् ९४९ करणे ।

949. √Kṛiñ 'to do.' This root is not mentioned in the Siddhânta Kaumudi. According to Mâdhava, it is anârsham. It is conjugated like the last.

णीञ् ९५० प्रापणे । निनयिय । निन्यिषे ॥

950. √ṇiñ 'to lead, to carry.' Pre, नयति । With the preposition प्र, प्रणयति । A. नयते । Per. निनाय । निन्यतु । निन्युः । निनयिथ or निनेथ । निन्यथुः । निन्य । निनाय or निनय । निन्यिव । निन्यिम । A. निन्ये । निन्यिषे । निन्यिध्वे or निन्यिढ्वे । निन्यिवहे । I Fut. नेता । A. नेता 2nd नेतासे । II Fut. नेष्यति । A. नेष्यते । Imperative. नयतु । A. नयताम् । Imper. अनयत् । A. अनयेत । Poten. नयेत् । A. नयेत । Bene. नीयात् । A. नेषीष्ट । Aorist. अनैषीत् । A. अनेष्ट । Caus. नाययति । A. नाययते । Aor. अनीनयत् Desi. निनीषति । A. निनीषते । Inten. नेनीयते । Yaṅ luk. नेनेति । d. नेनातः । Nouns. नायः । नीमिः । नेमः । नीथः ॥

Here end the Ubhayapadi roots ending in a vowel.

SUBSECTION.

अथाजन्ताः परस्मैपदिनः ॥

Now we take up the conjugation of Parasmaipadi aniṭ roots ending in a vowel

धेट् ९५१ पाने । धयति ॥

951. √Dheṭ to suck, to drink.

The Present is धयति । In forming the Perfect, the root is considered as if it was धा by the following sûtra:

२३७० । आदेच उपदेशेऽशिति । ६ । १ । ४५ ॥

उपदेश एजन्तस्य धातोरात्वं स्याच्चेत् शिति न ॥

2370. In a root, which in the system of grammatical instruction (*i.e.* in the Dhâtupâṭha), ends with a diphthong (ए, ऐ, ओ and औ), there is the substitution of आ for the diphthong, provided that no affix with an indicatory श् follows it.

Thus धे is equal to धा । Thus धा + णल् । Now applies the following sûtra.

२३७१ । आत औ णलः । ७ । १ । ३४ ॥

आदन्ताद्धातोर्णल औकारादेशः स्यात् । दधौ ॥

2371. औ is substituted for णल, the affix of the first and third person singular of the Perfect, after roots ending in long आ ॥

Thus धा + णल् = धा + औ = दधौ । The long आ is elided before dual by the following sûtra.

२३७२ । आतो लोप इटि च । ६ । ४ । ६४ ॥

अजाद्योरार्धधातुकयोः क्ङिदिटोः परयोरातो लोपः स्यात् । द्वित्वात्परत्वाल्लोपे प्राप्ते 'द्विर्वचनेऽचि' (२२४३) इति निषेधः । द्वित्वे कृते आलोपः । दधतुः । दधुः । दधिथ-दधाथ । दधिव । दधिम । धाता ॥

2372. The final आ of a root is elided before an ârdhadhâtuka affix with the augment वद् as well as when it begins with a vowel and has an indicatory क् or ङ् ॥

Thus दा + अतुस् । Here the rule of elision (V. 4. 64, S. 2372) is *subsequent* in the Ashtâdhyâyî order to the rule of doubling (VI. 1. 1. and 8. S. 2175 and 2177), hence elision ought to take place *first* and then doubling. But this is prevented by S. 2243. We double the root first and then elide the आ । Thus the dual is दधतुः । Pl. दधुः । 2nd S. दधिथ or दधाथ । 1st. d. दधिव ॥

The First Future is धाता । In forming the Benedictive the following two sûtras apply.

२३७३ । दाधा घ्वदाप् । १ । १ । २० ॥

दाऽपा धाऽपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दापदेपौ विना ॥

2373. The verbs having the form of dâ 'to give' and dhâ 'to place,' are called ghu.

NOTE :—This defines the word ghu. Four verbs have the form of दा, or assume it by the application of VI. 1. 45. S. 2370 and two, of धा; they are called घु । The ghu verbs have certain peculiarities of conjugation to be described hereafter.

The घु verbs are the following—डुदाञ् "to give," as प्रणिददाति; दाप् "to give," as, प्रणिदाता; दो "to cut," as, प्रणिद्यति; दैप् "to pity" as, प्रणिदयते, डुधाञ् "to place" as, प्रणिदधाति, धेट् to "feed" as, प्रणिदधति । In these examples, because of the verbs being घु, the न of श्नि is changed into ना by VIII. 4. 17.

Similarly दाप् "to cut" and दैप् "to clean" not being called घु, rules VII. 4. 46 and 47 do not apply to them. Thus दा + क्त=दातं 'what is cut,' as, दातं अस्निः । So also अवदातं "washed" as, अवदातं मुखं "a bright face." But with दा "to give," &c. दा + क्त = दद् + त (VII. 4. 46)=दत्तः "given," so also we have प्र+दा+क्त = प्रत्तम् (VII. 4. 47). The word घु occurs in sûtra VI. 4. 66, &c. The word dâp includes also daip by the paribhâshâ given under III. 4. 19, ै changed into आ by VI. 1. 45. S. 2370.

The root having got the designation घु, now applies the next sutra.

२३७४ । र्यलिङ् । ६ । ४ । ६७ ॥

घुसंज्ञानां मास्यादीनां चैत्वं स्यादर्धधातुके क्ङिति लिङि । धेयात् । धेयास्तां म । धेयासुः ॥

2374. य is substituted for the आ of the above roots in the Benedictive mood Active.

NOTE :—Thus देयात्, मेयात्, धेयात्, ग्धेयात्, मेयात्, पेयात्, and अवसेयात् । Before non-क्ङित् and non-ङित् we have दासीष्ट and धासीष्ट । By the word लिङ् is here meant the आशीर्लिङ् or the Precative mood; the Personal endings of which mood are ârdhadhâtuka by III. 4. 116. More-over by III. 4. 104 the Parasmaipada affixes only of the Benedictive are क्ङित्, so the present rule does not apply to the Atmanepada affixes of the Precative.

Thus धा + यात् = धेयात् । D. धेयास्ताम् । Pl. धेयासुः ॥

In forming the Aorist there is optionally सिच् by the following.

२३७५ । विभाषा धेट्श्व्योः । ३ । १ । ४६ ॥

आभ्यां च्लेरङ सिच् वा स्यादात्मनेपदे परस्मैपदे च तादौ तिङि परे । 'अङि' (२३१५) इति द्वित्वम् । अदधत् । अदधताम् ॥

2375. After the roots धे 'to suck,' and शिव, 'to grow,' चङ् is optionally the substitute of च्लि, when लुङ् follows signifying an agent.

As, अदधत् 'he sucked' dual अदधाताम् । The reduplication is by S. 2315. When it takes the alternative सिच्, then the next sûtra. II. 4. 78 S. 2376 comes into operation, and we have अधात् and अधासीत् 'he sucked.' So also of शिव, we have अशिश्वियत् 'he grew.' It also takes the चङ्, (III. 1. 58) and then its form is अशवत् or अशवयीत् ॥

२३७६ । विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः । २ । ४ । ७८ ॥

एभ्यः सिचो लुग्वा स्यात्परस्मैपदे परे । अघात् । अघ्रासीत् । अधुः ॥

2376. After the verbs घ्रा 'to smell,' धेट् 'to drink,' शा (शो) 'to pare,' छा (छो) 'to cut,' and सा (सो) 'to destroy,' there is optionally the elision of सिच्, when parasmaipada terminations are employed.

Thus we have अघात् । d. अघाताम् । Pl. अधुः । When सिच् is not elided, the following applies,

Note:—Thus (अघ्रात् or अघ्रासीत् 'he smelled,') अघात् or अघासीत् 'he drank;' अशात् or अशासीत् 'he pared,' अच्छात् or अच्छासीत् 'he cut' and असात् or असासीत् 'he destroyed' There is no option allowed in Atmanepada; thus, अघ्रासातां सुमनसौ देवदत्तेन । The root धेट् is a Ghu verb, and in its case, the सिच् would have been elided by the last rule also. The present declares an option.

२३७७ । यमरमनमातां सक्च । ७ । २ । ७३ ॥

एषां सक्स्यादेश्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु । अधासीत् । अधासिष्टाम् । अधासिषुः ॥

2377. The सिच् of the Aorist in the Parasmaipada takes the augment इट् after यम्, रम्, नम् and roots ending in long आ, and स् (सक्) is added at the end of these stems.

Thus अधासीत् । D. अधासिष्टाम् । Pl. अधासिषुः ॥

Note:—Thus अयंसीत्, अयंसिष्टाम्, अयंसिषुः । अरंसीत् । अरंसिष्टाम् । अरंसिषुः । The root रम् is Parasmaipadi when preceded by वि or आ (I. 3. 83) अनंसीत्, अनंसिष्टाम्, अनंसिषुः । Of roots ending in long आ:—अयासीत् । अयासिष्टाम्; अयासिषुः । यमादीनां सनलनलक्षणा वृद्धिः प्राप्ता सा नेटीति प्रतिषिध्यते । When the conjugation is Atmanepadi, the rule does not apply. As आयंस्त । अरंस्त । अनंस्त ॥

The Vriddhi in the case of यम् &c. ordained by VII. 2. 3, does not take place by VII. 2 4. In the Atmanepada we have आयंस्त । The root यम् is âtmanepadi, as it is preceded by आ (I. 3. 75) अरंस्त, अनंस्त (III. 1. 85). Exception to VII. 2. 10. 44.

धेट् ९५१ पाने । धयति ॥

951. √Dhet 'to drink, to suck.' Pre. धयति । Per. दधौ । दधतुः । दधुः । दधाथ or दधिथ । दधिव । I Fut. धाता । II Fut धास्यति । Imperative. धयतु । Imper. अधयत् । Poten. धयेत् । Bene. धेयात् । Aorist. अधासीत् or अदधत् or अधात् । d. अधासिष्टाम् or अदधताम् or अधाताम् । Condi. अधास्यत् । Pass. धीयते । Aorist. S. अधायि (VII. 3. 33. S. 2761). d अधायिषाताम् or अधिषाताम् । Caus. धापयति । Desi. दित्सति । Inten. देधीयते । Yan luk. दाधेति or दाधाति । D. दाध्नः । Nouns. धयः । धाना । धेनुः ॥

ग्लै ९५२, म्लै ९५३ हर्षक्षये । हर्षक्षयो धातुक्षयः । ग्लायति । अग्लौत् । अग्लिष-अग्लाष ॥

952. √Glai, 953 √Mlai 'to despond,' 'to be dejected in spirit.' The word harsha-Kshaya means the exhaustion of the vital humours. Pre. ग्लायति । Per. अग्लौ । अग्लिष or अग्लाष । अग्लौ । अग्लिव । अग्लिम । I Fut. ग्लाता । II Fut. ग्लास्यति Imper. ग्लायतु । Imper. अग्लायत् । Poten. ग्लायेत् । Bene. ग्लेयात्, or ग्लायात् (See VI. 4 68 S. 2378 for these forms.) Aorist. अग्लासीत् । Caus. ग्लापयति । Aorist अजिग्लपत् Desi. जिग्लासति । Inten. अाग्लायते । Yaṅ luk आग्लेति । d, आग्लौत् । Imp. आग्लासीत् Nouns, ग्लानः । ग्लानिः । ग्लौः ॥

२३७८ । वान्यस्य संयोगादेः । ६ । ४ । ६८ ॥

धुमास्थादेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात यत्वं वा स्यादार्धधातुके क्ङिति लिङि । ग्लायात्-ग्लेयात् । अग्लासीत् । म्लायति ॥

2378. For the final आ of any other root than those mentioned in VI. 4. 66, ए may optionally be substituted, in the Benedictive active, when the root begins with a conjunct consonant.

The स्था was the only root of VI. 4. 66, which could have been affected by this rule. It has been, however, specially exempted by the word अन्यस्य । Thus ग्लेयात्, or ग्लायात्, म्लेयात्, or म्लायात्, but only स्थेयात् (VI, 4. 66), and यायात् (not commencing with a double consonant). The phrase क्ङिति is understood here and therefore the rule applies to Parasmaipada affixes (III. 4. 104). Thus ग्लासीष्ट in Atmanepada. The root considered as an aṅga, should consist of a double consonant, therefore in निर्यायात् (from निर् + या), र् is not to be considered as a root having a double consonant, for र् is no part of the aṅga, but of the preposition.

953. √Mlai to be sad or dejected. Pre. म्लायति । Per. मम्लौ । I Fut. म्लाता । Noun. म्लानः ॥

व्यै ९५४ न्यक्करणे । न्यक्करणं तिरस्कारः ॥

954. √Dyai to treat with contempt; to disfigure. Nyakkaraṇa means humiliation, contempt &c. Pre. व्यायति । Per. वव्यौ ॥

द्रै ९५५ स्वप्ने ।

955. √Drai to sleep. Pre. द्रायति । Per. ददौ । Nouns. निद्रालुः । निद्रा ॥

ध्रै ९५६ तृप्तौ ।

956. √Dhrai 'to be pleased' Pre. ध्रायति । Per. दध्रौ ॥

ध्यै ९५७ चिन्तायाम् ।

957. √Dhyai 'to think of, meditate upon.' Pre. ध्यायति । Per. दध्यौ । Nouns. ध्यानः । सुधीः । धीवरी ॥

रै ९५८ शब्दे ।

958. √Rai 'to sound,' 'to bark at,' Pre. रायति । Per. ररौ । I Fut. राता । Noun. क्रोरः ॥

स्त्यै ९५९, ष्ट्यै ९५९ (क) शब्दसंघातयोः । स्त्यायति । सेपदेश-स्यापि सत्वे कृते रूपं तुल्यम् । सेपदेश फलं तु तिष्ट्यासति । अतिष्ट्यपदित्यत्र षत्वम् ॥

959. √Styai 959 A. √Ṣṭyai '1. to sound, echo' 2. to be collected into a heap.

The conjugation will be the same whether the root be taken as स्त्यै or ष्ट्यै, because ष is changed to स । The difference however appears in the Desiderative and the Causative, as तिष्ट्यासति (Des), अतिष्ट्यपत् (Causative Aorist). Pre. स्त्यायति । Per. तस्त्यौ । I Fut. स्त्याता । Past. Part. Pass. स्त्यानः । प्रस्त्रीतः । प्रस्तीमः । Nouns. स्त्री । स्तूपः

क्षै ९६० क्षदने ।

960. √Khai 1. to be steady or firm. 2. to strike, hurt, kill. Pre. क्षायति । Per. चक्षौ । I Fut. क्षाता ॥

क्षै ९६१, जै ९६२, शै ९६३ क्षये । क्षायति । जजौ । ससौ । शाता । 'घुमास्था—' (२४९२) इत्यत्र 'विभाषा घ्राधेट्—' (२४७६) इत्यत्र च स्यतेरेव ग्रहणं न त्वस्य । तेन एत्वसिजलुकौ न । शायात् । अशासीत् ॥

961 √Kshai, 962. √Jai, 963. √Shai, to wane, waste, decline. Pre. क्षायति Per. चक्षौ । I Fut. क्षाता । Past. Part. Pass. क्षामः, Active क्षामवान् । (VIII. 2. 53. S. 3032).

962. √Jai to wane, decline, decay. Pre. जायति । Per. जजौ । I Fut. जाता ॥

963. √Shai to decline. The √सा in VI. 4. 66. S. 2462 and II. 4. 78. S. 2376 refers to the Divadi √सा and not to the present root. Therefore there is not the य substitution of VI. 4. 67 S. 2374 or the elision of सिच् by II. 4. 78 S. 2376, Thus the Ben: is शायात् and not सेयात् and the Aorist is अशासीत् and not अशात् । Pre. शायति । Per. ससौ । I Fut. शाता । Bene. शायात् । Aorist. अशासीत् । Pass. शायते । Caus. शापयति । Aorist अशीशपत् । Desi. शिशासति । Inten. शाशायते ॥

कै ९६४, गै ९६५ शब्दे । गेयात् । अगासीत् ॥

964. √Kai, 965. √Gai to sound, to caw. The word शब्द means a particular kind of sound, such as, singing, cawing &c. Pre. कायति । Per. चकौ । I Fut. काता । Noun. काकः ॥

965. √Gai to sing, to speak. Pre. गायति । Per. जगौ । I Fut. गाता । Bene. गेयात् । (VI. 4. 66. S. 2462.) Aorist. अगासीत् ; Past. Part. Pass. गीत । Active गीतवान । Ger. गीत्वा । Nouns. गायकः । गायकः । गायनः । प्रगीतिः । गाथा उद्गीतः ॥

शै ९६६, श्रै ९६७ पाके ।

966. √Śai 967, √Śrai to cook Pre. शायति । Per. शशौ । I Fut. शाता ॥

967. √Śrai to cook, boil. Pre. शायति । Per. शश्रौ । I Fut. श्राता । Caus. श्रपयति । Past. Part. Pass. श्रृतम् । श्राणम् । (VIII, 2. 43. S. 3017) श्रपितम् । Noun : श्राणा ॥

पै ९६८, ओवै ९६९ शोषणे । पायात् । अपात् । अपासीत् । 'घुमास्था—' (२४९२) इतीत्वं तदपवाद । 'र्णलिङि' (२३७४) इत्येत्वं 'गातिस्था—' (२२२३) इति सिजलुक् च न । पाऽपस्य लार्तणिकत्वात् ॥

968. √Pai, 969. √Ovai to dry, wither.

The √Pâ though occuring in VI. 4. 66. S. 2462. does not refer to this √Pâ as it is Lâkshanika and not original, for the same reason, VI 4. 67. S. 2374 does not cause the ए change in the Benedictive. Nor does II. 4. 77 S. 2223 cause the elision of the सिच् in the Aorist. Pre. पायति । Per पपौ । I Fut. पाता । II Fut. पास्यति । Imperative. पायतु । Imper. अपायत् । Poten. पायेत् । Bene. पायात् । Aorist. अपासीत् or अपात् । Desi. पिपासति । Inten. पापयते । Yaṅ luk. पापाति or पापेति । D. पापोतः । Imperfect. अपापेत् or अपापात् । D. अपापोताम् । Pl. अपापुः । Ben :—पाषाय त् ॥

969. √Ovai to dry, to be languid or weary. Pre. वायति । Per. ववौ । Caus. वाययति । Noun. वायं ॥

ष्टै १७० वेष्टने । स्तायति ॥

970. √Shṭai to put on, adorn. Pre. स्तायति । Per. तस्तौ । I Fut. स्ताता । Caus. स्तापयति । Aorist अतिष्टपत् ॥

ष्णै १७० वेष्टने । 'शोभायांच' इत्येके । स्नायति ॥

970 A. √Shṇai to put on, some say that it means to adorn. Pre. स्नायति ॥ Noun:—उष्णीषम् ॥

दैप १७१ शो धने । दायति । ङ्घुत्वादेत्वसिज्लुकौ न । दायात् । अदासीत् ॥

971 √Daip to purify, to cleanse.

As this root is specifically excluded from the designation of ghu (I. 1. 20. S. 2373). it does not take the ए in Benedictive nor does it elide its सिच् in the Aorist, as दायात् and not देयात्; अदासीत् and not अदात् । Pre, दायति । Per. ददौ । I Fut. दाता । Bene. दायात् । Aorist अदासीत् । Caus. दापयति । Aorist अदीदपत् ॥

पा १७१ पाने । 'पाघ्राध्मा—' (२३६०) इति पिबादेशः । तस्यादन्तत्वा-त्वोपधागुणः ॥

972. √Pâ to drink. Pre. पिबति । (The √Pâ is replaced by √piba by VII. 3. 78. S. 2360. As पिब ends with ब, the उ is not penultimate and is therefore not gunated.) Per पपौ । I Fut. पाता । II Fut. पास्यति । Imperative. पिबतु । Imper. अपिबत् । Poten. पिबेत् । Bene. पेयात् । Aorist अपात । Caus. पाययति or पापयते । Aorist अपीप्यत् Desi. पिपासति । Inten. पेपीयते । Yaṅ luk पापेति or पापाति or पापति । D. पापीतः । Imperfect Pl. अपापुः । Pot. पापायात् । Bene. पापेयात् । Aorist अपापात् । Plural अपापुः । Nouns: यः as सुरापः । पानम् । संपीतिः । पायुः । पेकः । पापम् । पापः । पयः । पात्रम् ॥

घ्रा १७२ गन्धोपादाने । जिघ्रति । घ्रायात्—घ्रेयात् । अघ्रासीत् । अघ्रात् ॥

973. √ghrâ to smell, 2. to kiss. Pre. जिघ्रति । (S. 2360). Per. जघ्रौ । जघ्रिव I Fut. घ्राता । Bene. घ्रेयात् । or घ्रायात् । Aorist अघ्रासीत् or अघ्रात् । Caus. घ्रापयति । Aor. अजिघ्रपत् or अजिघ्रपत् । Desi. जिघ्रासति । Inten. जेघ्रीयते । yaṅ luk जाघ्रेति or जाघ्राति D. जाघ्रीतः । Past Part. Pass. घ्राणः । घ्रातः । Active घ्राणवान । घ्रातवान । Nouns. घ्राणः । घ्राणम् । घ्रातम् ॥

ध्मा १७४ शब्दाग्निसंयोगयोः । धमति ॥

974. √Dhmâ to blow (as a wind instrument), 2 to blow a fire. Here agnisanyoga means to blow a fire with the mouth. Pre. धमति । (S. 2360). Per. दध्मौ । I Fut. ध्माता । Poten. धमेत् । Bene. ध्मायात् or धमेयात्, । Caus. ध्मापयति Aorist

अदिधमषत् । Desi. दिधमासति । Inten. देधर्मीयते । yaṅ luk दाध्मति । Past. Part. Pass धमातः । Active धमातवान । Ger धमात्वा । Noun. धमः ॥

ष्ठा ९७५ गतिनिवृत्तौ । तिष्ठति । 'स्थादिष्वभ्यासेन—' (२२७७) इति षत्वम् । अधि ष्ठा । उपसर्गात्—' (२२७०) इति षत्वम् । अधिष्ठाता । स्थेयात् ॥

975. √Shṭhâ to resort or go to, 2. to stop, to be restrained Pre. तिष्ठति । (स्था is replaced by तिष्ठ (under VII 3. 78. S. 2360). With ङ &c. the root is Atmanepadi as स तिष्ठते, लिट् स तस्थे &c) Per. तस्थौ । The स will be changed to ष after an alterant letter, even though the reduplicate त intervenes. As अधितष्ठौ । See VIII 3. 64. S 2277. I Fut. स्थाता । The स will be changed to ष after an alterant Preposition. As अधिष्टाता । See VIII. 3. 65. S. 2270 A. संस्थाता । II Fut. स्थास्यति । अधिष्टास्यति । A. संस्थास्यते । Imperative. तिष्टतु । A. संतिष्ठताम् । Imper. अतिष्ठत् । A. समतिष्ठत । Poten. तिष्ठेत् A. संतिष्ठेत । Bene. स्थेयात् । The ष is not optional, as the rule VI. 4. 68. S 2378 does not specifically apply to √Sthâ. A. संस्थासीष्ट । Aorist अस्थात् । The सिच् is elided by II. 4. 77. S. 2223 With an alterant Preposition अध्यष्टात (VIII 3. 63, S. 2276). A. समस्थित । D. समास्थिषाताम् । Caus. स्थापयति । Aor. अतिष्ठिपत् (VII. 4. 5. S 2588), and not अतस्थपत् । Desi. तिष्ठासति । Inten. तेष्ठीयते (VI. 4. 66. S 2462). Yaṅ luk. तास्थाति । D. तास्थीतः (VI. 4 113. S 2497). Pl. तास्थति (VI. 4. 112 S. 2483) Past. Part. Pass स्थितः । Act. स्थितवान् । Ger. स्थित्वा । Nouns. स्थायी । इन्द्र प्रस्थः । युधिष्ठिरः । स्थाणुः । स्थविरः । अपि स्थः ॥

ष्मा ९७६ अभ्यासे । मनति ॥

976. √ Mnâ to learn diligently, to repeat in mind. Pre मनति । मन replaces ष्मा by VII. 3. 78 S 2360. Per. मम्नौ । Nouns. आम्नायः । निम्नः । सुम्नम् ॥

दाण् ९७७ दाने । प्रणियच्छति । देयात् । अदात् ॥

977. √Dâṇ to give. Pre. यच्छति । यच्छ is substituted for दा by VII. 3. 78 S 2360. The root being ghu, we have प्रणियच्छति by VIII. 4. 17. S 2285. Per ददौ । I Fut. दाता । II Fut. दास्यति । Imperative यच्छतु । Imper. अयच्छत् । प्रणययच्छत् Poten. यच्छेत् । Bene. देयात् । (VI. 4 67 S 2374). Aorist. अदात । (II. 4. 77. S. 2323). प्रणयदात् । Caus. दापयति । Aor. अददापत् । Desi. दित्सति (VII. 4. 54. S 2623 and VII. 4. 58. S. 2620) Inten. देदाप्यते । Yaṅ luk दादेति or दादाति । D. दातः । Imperative देहि । Past. Part. Pass. दत्तः । Act. दत्तवान् । Ger. दत्त्वा । Adj दामोर्य । देयम् । Nouns. दातः । दानुः । देष्णुः ॥

हूर् ९७८ कौटिल्ये । हूर्छति ॥

978. √Hvṛi to be crooked.

The present is हूर्छति । The Perfect is हूर् + णल् । Now applies the following sûtra

२३७९ । ऋतश्च संयोगादेर्गुणः । ७ । ४ । १० ॥

ऋवर्णस्य संयोगादेरङ्गस्य गुणः स्यात्सिटि । किदर्थमयोगं परत्वाद्गुणस्यापि भवति । रपरत्वम् उपधावृद्धिः । जहार । जहरतुः । जहुरः । जहर्थ । हर्ता । 'ऋच्छत्यृताम्' (२३३६) । हरिष्यति ॥

2379. A root ending in short ऋ and preceded by a conjunct consonant, gets Guṇa in the Perfect.

Though this rule is primarily for the sake of सित् affixes even, yet being subsequent it applies to णल् also. By I. 2. 5. S. 2242, the affixes of the Perfect.

other than णित् are कित् and consequently would not have caused Guna. This sûtra prevents that.

Then comes the question, does this sûtra prevent the Vṛiddhi of भृञ्? According to the Kâśika, it does not debar the Vṛiddhi of भृञ् caused by VII. 2. 115 S. 254. But according to the Siddhânta the present sûtra VII. 4 10. being subsequent in order of the Aṣṭâdhyâyi to the Vṛiddhi sûtra, VII. 2. 115 S. 254. applies to that latter also. Thus we get hvṛi + ṇal = hva + ṇal (Guṇa caused by the present sûtra) = hvar + ṇal (I. 1. 70 S. 51) = hvâr + ṇal (there is Vṛiddhi of the penultimate अ by VII. 2. 116 S. 2282) = जह्वार। Dual जह्वरतुः। Pl. जह्वरुः। 2nd S. जह्वर्थ।

First Future हर्ता। In the Second Future there is इट् augment by VII. 2. 70. S. 2366. Thus we have हरिष्यति॥

In forming the Benedictive, the following sûtra causes Guṇa.

२३८० । गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । ७ । ४ । २९ ॥

ऋतेः संयोगादेरञ्ञ्यक्ङिति च गुणः स्याल्लिङि यादावार्धधातुके लिङि च। हुर्यात्। अहार्षीत् अहार्ष्टाम्॥

2380. Guṇa is substituted for the final ऋ in the root ऋ (ऋति), and in those roots ending in ऋ, in which the vowel is preceded by a conjunct consonant, when the Passive character यक् or the Benedictive augment यास् follows.

NOTE:—The words ऋतः, यकि and लिङि are understood here. Not so the word ञ्ञ as its anuvṛitti is impossible. Thus ऋर्यते, ऋर्यात्, स्मर्यते and स्मर्यात्। This is an exception to I. 1. 5.

Thus हर्यात्। The Aorist is अहार्षीत्, d. अहार्ष्टाम्

978. √Hvṛi to be crooked Pre. हुरति। Per. जह्वार। जह्वरतुः। जह्वर्थ। जह्वरिव। I Fut. हर्ता। II Fut. हरिष्यति। Imper. हरतु। Imper. अहरत Poten. हरेत्। Benedictive हर्यात्। Pass. हूर्यते। Desi. जुहूर्षति (VI. 4 16. S. 2614. causes lengthening, VII. 1. 102. S. 2494 substitutes उर्, which becomes ऊर् by VIII. 2. 77. S 354). Inten. जाहूर्यते (VII. 4. 30. S. 2633). Yaṅluk जर्हर्ति। D. ॰र्तः। Imperative जर्हर्तु। Jarhvṛihi. 1st. S. जर्हुराणि। Imperfect अजर्हुः। Past. Part. Pass. हूतम्। Act. हूतवान्॥

स्वृ ९७९ शब्दोपतापयोः । 'स्वरतिसति–' (२२७९) इति वेट् । सस्वरिथ–सस्वर्थ । वमयोस्तु ॥

979. √Svṛi to sound, to pain.

The Present is स्वरति। The Perfect 3rd. S. is सस्वार। D. सस्वरतुः। 2nd S. सस्वरिथ or सस्वर्थ। The इट् augment is optional by VII. 2. 44. S. 2279. But this इट् option is set aside in the 1st Person Dual and Plural by the following sûtra.

२३८१ । अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ६ । ४ । ७७ ॥

अङ्गस्य एकाचउपान्त्यस्य यण्परयोरियङुवङौ स्तः। परमपि स्वरत्यादिविकरणं व्यवधायेत्यनुवर्तते पुस्तान्व्यतिषेधकारोऽत्रारम्भसामर्थ्यादिनेन निषेधेऽकादिनियमाच्चात्रेमिट्। सस्वरिव। सस्वरिम।

2381. The augment इट् is not added to an affix having an indicatory क् or ङ् when it comes after the root ग्रह्, or after a monosyllabic root ending in ऋ, ऌ, ॠ or ॡ in the Dhâtupâṭha.

This sûtra VII. 2. 11. is prior in Aṣṭâdhyâyî order to the sûtra स्वरतिसूति &c. VII. 2. 44. S. 2379 that ordains option; but never-the-less it debars that option: because this rule occurs in the general section of prohibition of इट् which commences with वृञ् वृति (VII. 2. 8) and is prior to the इट् ordinance of VII. 2. 35. The present sûtra, therefore, would have totally debarred इट् as in the Nishṭhâ स्वृतः सूत &c.

The augment however is added compulsorily in the Perfect, by the general restrictive rule of Kṛâdi. (VII. 2. 13. S. 2293) for स्वृ is not within the exception of that rule. Thus we get सस्वरिव and सस्वरिम ॥

In the Second Future there is compulsory इट् augment by VII. 2. 70. S 2366. As स्वरिष्यति । The Benedictive is स्वर्यात् । The Aorist is अस्वारीत् or अस्वार्षीत् । D. अस्वरिष्टाम् or अस्वार्ष्टाम् ॥

979. √Svṛi 1. to sound 2. to pain or be pained. Pre. स्वरति । With सम् the root is Atmanepadî. As संस्वरते । Per. सस्वार । सस्वरतुः । सस्वर्थ or सस्वरिथ । सस्वरिव । सस्वरिम । A. संस्वरे । संस्वरिषे । I Fut. स्वर्ता । A. संस्वरिता or संस्वर्ता । II Fut. स्वरिष्यति । A. संस्वरिष्यते । Imperative. स्वरतु । A. संस्वरताम् । Imper. अस्वरत् । Poten. स्वरेत् । A. संस्वरेत । Bene. स्वर्यात् । A. संस्वरिषीष्ट । Caus. स्वारयति । Aor. असिस्वरत् । Desi. सिस्वरिषति, सुस्वूर्षति । Iaten. सास्वर्यते । Yaṅ luk सर्स्वर्त्ति । D. सस्वृतः । Past. Part. Pass. स्वृतः । Act. स्वृतवान् । Ger. स्वृत्वा । Noun. स्वरः ॥

स्म १८० चिन्तायाम् ।

980. √Smṛi to remember. Some texts read the √Dvṛi at this place next to √Smṛi. It is conjugated like √hvṛi. As द्वरति &c Noun. द्वारः । Pre. स्मरति । Per. सस्मार । I Fut. स्मर्ता । II Fut. स्मरिष्यति । Imperative. स्मरतु । Imper. अस्मरत् । Poten. स्मरेत् । Bene. स्मर्यात् । Aorist. अस्मारीत् । Caus. स्मारयति । When Ghatadi स्मरयति । Aor. असस्मरत् । Desi. सुस्मूर्षते ॥

हृ १८१ संवरणे ।

981. √Hvṛi to cover (?) It is conjugated like √hvṛi No. 978. Pre. ह्वरति ॥

सृ १८२ गतौ । क्र्यां त्वाजेट् । सर्यते । ससव । रिङ् । सियात् । असार्षीत् । असार्ष्टाम् ॥

982. √Sṛi to go. As this root is specially mentioned in VII. 2. 13. it does not take इट् in the Perfect. As ससर्थ and ससव । In the Benedictive there is रि substitution in the room of the vowel ऋ as सियात् ॥

In the Aorist we have असार्षीत् । dual असार्ष्टाम् ॥

The following sûtra requires अङ् in the Aorist of सृ ॥

२३८३ । सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्च । ३ । १ । ५६ ॥

एभ्यश्चेरङ् स्यात्कर्तरि लुङि । ङित्त्वं लुप्तशपा शासिना साहचर्यात् 'मर्त्यर्ती' त्यादिकार्येष्व गृह्यते । तेन भवादीनाङित्त्वं । शीघ्रगतौ तु ग्रहादिषु ग्रा——(२३६०) इति शिति धौरादेशः । धावति ॥

2382. After the verbs सृ 'to go,' शास 'to order,' and ऋ 'to go,' अङ is the substitute of च्लि in the Parasmaipada as well as in the Atmanepada.

NOTE:—Thus असरत्, 'he went;' अशिषत्, 'he ordered;' आरत्, 'he went.' This sûtra has been separately enunciated in order to make the rule applicable to Atmanepada; as समरन्त (I. 3. 29). The ङ in the text is for the sake of drawing the anuvritti of the phrase 'in the Parasmaipada' of the last sûtra, into the present and its anuvritti will extend to future sûtras also.

The roots सर्ति and ऋति here being read along with the शास्—elided root शास्, mean the Juhotyâdi roots सृ and ऋ and not the सृ and ऋ of the Bhvâdi class. Therefore in the Bhvâdi there is no अङ, Aorist.

When the root √Sri means to move quickly, it is replaced by धौ in conjugational tenses by S. 2360. As धावति ॥

982. √Sri to go, to move. Pre. सरति। Per. ससार। ससरतुः। ससरुः। ससर्थ। ससरथुः। ससर। ससार। ससृव। ससृम। As this root is specifically mentioned in the Krâdi rule VII. 2. 13, there is no इट् augment in the Perfect. As ससर्थ। ससर्व। I Fut. सर्ता। II Fut. सरिष्यति। Imperative सरतु। Imper. असरत्। Poten. सरेत्। Bene. सियात्। There is रिङ् for ri by VII. 4. 28. Caus. सारयति। Aor. असीसरत्। Desi. सीषर्धति। Inten. सेसिर्ति। Yan luk सर्सर्ति। d. सर्सरतः। Nouns: सरः। सरणः। सुमरः। सारः। सर्वः। सरिः ॥

ऋ ९८३ गतिप्रापणयो. । अच्छति ॥

983. √Ri to go. The Present is अच्छति। The ऋ is replaced by अच्छ् by S. 2360. In the Perfect there is Guna by the following:

२३८३ । अच्छ-गृताम् । ७ । ४ । ११ ॥

तेषां द्वयजभाजां धातोर्ऋ तां च गुणः स्यात्सिचि । ततिप्राग्वदुपधावृद्धिः। आर। आरतुः। आरुः ॥

2383. There is guṇa in the Perfect of √ अच्छ् of the Tudadi class, and of √ ऋ and roots ending in long ऋ।

NOTE:—As आनर्च्छ, आनर्च्छतुः, आनर्च्छुः from अच्छ्, आर, आरतुः, आरुः from ऋ, and नि चकरतुः, नि चकरुः, नि जगरतुः, नि जगरुः from कॄ and गॄ। अच्छ् not having light vowel in the penultimate, would not have received guṇa by VII. 3. 86, this sûtra ordains it; roots in long ऋ never receive guṇa, but इर् substitution; this ordains guṇa. The Vriddhi of VII 2. 115 supersedes this rule, within its own jurisdiction, a prior superseding the posterior as निचकार, नि जगार ॥

Thus ऋ + णल् = अर् + णल्। Now there is Vriddhi of the penultimate अ by VII. 2 116, and with reduplication we get आर। Thus 3rd. S. आर। D. आरतुः। Pl. आरुः ॥

In the 2nd Per. S. the इट् augment is compulsory by the following sûtra.

२३८४ । इडत्यर्ति· व्ययतीनाम् । ७ । २ । ६६ ॥

'ऋद्' 'ऋ' 'व्यञ्' एभ्यस्त्रयो नित्यमिड् स्यात्। आरिथ। अर्ता। अरिष्यति। अर्यात्। आर्यात्। आर्ष्टाम् ॥

2384. The affix थल् gets always the augment इट् after ऋद्, ऋ and व्यय ॥

Note:—As आरिच, आरिव, and संचिस्वरिच। The root स्रंस् is not changed to स्रा (VI. 1. 46) in the Perfect. By VII. 2. 63, the roots अद् and स्रंस् would have *optionally* been सेद्, and सा never; therefore, the present sûtra makes the इट् augment compulsory. The इट् is repeated in the aphorism for the sake of clearness, the rule could have stood without it, for the anuvritti of 'optionally' could not have run into it from the last sûtra: for if it was an optional sûtra, the enumeration of अद् and सं was useless, as they were already provided for by VII. 2. 63. Therefore, this sûtra makes an invariable rule. Thus आरिच॥

983. √Ṛi to go, 2. to obtain. Pre. अर्च्छति। I Fut. अर्त्ता। II Fut. अरिष्यति। Imperative. अर्च्छतु। Imper. आर्च्छत्। Poten. अर्च्छेत्। Bene. अर्यात्। Aorist आर्षीत। आर्ष्टाम्। Caus अर्पयति (VII. 3. 36). Aor. स आ भवानर्पयत्। Desi. अरिरिषति। Inten. अरार्यते। Yaṅ luk अरर्त्ति or अरिर्यर्त्ति or अरर्तीति। D अर्च्छतः or अरियृतः। Pl. आरतीति। 2nd. S. अरर्षि° or अरिर्यर्षि। 1st. S. अरर्मि or अरिर्यर्मि। D. अर्च्वः। or अर्वृवः। Pl. अर्च्मः or अर्यृमः। Nouns. अर्यः। आर्यः। आरी। अरित्रम्। अरणम्। अरतः। अरः। अर्णः। आरः। अर्भः। अर्चः। ऊर्मिः। अर्वा। अरणिः। अरण्यः। ऋतुः। अरं। इरिणं। अर्णः। अर्णवः।

घृ ९८४, घृ ९८५ शेचने। गरति। जघरतुः। जगार। जगर्थ। जरिव। रिङ्। गिर्यात्। अगार्षीत्।

984. √Gṛi, 985. √Ghṛi to sprinkle. Pre. गरति। Per. जगार। जघरतुः। जगर्थ। जरिव। I Fut. गर्त्ता। II. Fut. गरिष्यति। Imperative. गरतु। Imper. अगरत्। Poten. गरेत्। Bene. घिर्यात्। There is रिङ् by VII 4. 28. Aorist अगार्षीत्। Câus. गारयति। Aorist. अजीगरत्। Desi. जिगीर्षति। Inten. जेगीर्यते। Yaṅ luk जगर्त्ति। Noun. गर्तः॥

985. √Ghṛi, to sprinkle. Pre. घरति। *Nouns* घृत। घृणा। घर्म॥

धूञ् ९८६ कूर्छने।

986. √Dhvṛi, to bend. 2. to Kiṭ. Pre. धरति॥

सु ९८७ गतौ। सुषोव। सुसुव। सूयात्। 'णिश्रि—' (२३१२) इति चङ्। असूषवत्। असुसुवत्॥

987. √Sru, to go, to move. The motion must however be of liquids. As स्रवति घृतम् 'The butter flows.' Pre. स्रवति। Per. सुस्राव। सुस्रुवतुः। सुस्रोथ। सुस्रुव। I. Fut. स्रोता। II. Fut. स्रोष्यति। Imperative. स्रवतु। Imper. अस्रवत्। Poten. स्रवेत्। Bene. सूयात्। Caus. स्रावयति। Aor. असुस्रुवत्। or असिस्रवत्। (VII. 4. 81). The aorist takes चङ् by S. 2312. There is no guṇa caused by S. 2189 as उवङ् is antaranga and supersedes guṇa. Desi. सुस्रूषति। Inten. सोस्रूयते। Yaṅ luk सोस्रोति। D. सोस्रुतः। Pl. सोस्रुवति। Nouns स्रावः। स्रुक्। स्रांतः॥

षु ९८८ प्रसवैश्वर्ययोः। प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम्। सुषोथ—सुषुविथ। सोता॥

988. √Ṣhu to permit, to be glorious.

The word प्रसव here means to permit, to approve, to command; as in the sentence देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे॥

The Perfect 2nd S. is सुषोथ। or सुषुविथ। 1st d. सुषुविव। First Future सोता॥

In the Aorist the following sûtra applies.

शल्यः। स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु। ७।२।७२॥

शल्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु। असावीत्। पूर्वोत्तराभ्यां त्रिद्भ्यां ऽशल्यर्थात्सुनोतेरेव त्रिति वर्ज असोषीत॥

2385. The सिच् of the s-Aorist gets the इट् in the Parasmaipada after the roots स्तु, सु and धूञ् ॥

As अस्तावीत्, असावीत्, अधावीत्। But अस्तोष्ट, असिष्ट, अधोष्ट or अधविष्ट in Atmanepada. Exception to VII. 2. 10 and 44.

The root स्तु, has an indicatory ञ्, as it is read in the Adâdi of ष्टुतौ, (No. 32): the root धूञ्, has also an indicatory ञ्; therefore the root सु, of this sûtra, according to some, refers to षुञ्, having an indicatory ञ् because it is read in the company of two roots one before and one after, each of which has an indicatory ञ्। According to them the present is confined to the षुञ् of the Svâdi class. Therefore the Aorist would be असौषीत् of this Bhvâdi √su; and असावीत् of the the Svâdi √su.

षु ६८८ प्रसवैश्वर्ययोः। प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम्। सुषोष—सुषुविथ। सोता ॥

988. √Shu, Pre. सवति। Per. सुषाव। सुषुवतुः। सुषोथ। सुषुविव। सुषुविम। I Fu. सोता। Aorl t. असावीत् or असौषीत्। Pass. सूयते। Aor. असावि। Desi. सुसूषति। Inten. सोषूयते। Yan. luk सोषोति। Past. Part. Pass. सुतः। Ger. सुत्वा। Noun. सव्यम् ॥

श्रु ६८९ श्रवणे।

989. √Śru to hear.

In conjugating this root th following sûtra applies.

२३८६। श्रुवः शृ च। ३। १। ७४ ॥

श्रुवः शृ त्यादेशः स्यात्, श्नुप्रत्यये। शपोऽपवादः। श्नोर्ङित्त्वाद्गुणाभावे न। शृणोति। शृणुतः ॥

2386. And शृ is the substitute of श्रु, and there is the affix श्नु after it, when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

This debar the Bhû-Class vikaraṇa शप्। As the vikaraṇa श्नु is ङित् (as it has no indicatory ङ् I. 2. 4.), there is no guṇa of the vowel of the root. Thus श्रु + श्नु + तिप् = शृ + नु + ति = शृणोति the hears'; शृणुतः 'they two hear'.

In forming the plural, the following sûtra applies.

२३८७ हुश्नुवोः सार्वधातुके। ६। ४। ८७ ॥

हुश्नुवोः श्नुप्रत्ययान्तप्रत्यानेकाच्योरङ्गस्य चासंयोगपूर्वस्य यस्याट्जादौ सार्वधातुके। इवङादेशापवादः। शृण्वन्ति। शृण्वः। शृण्मः। शुशोष। शुश्रुव। शृणु। शृण्वानि। शृणुयात्। श्रूयात्। असौषीत् ॥

2387. The semi-vowel व् is substituted for the उ of शु and for that of नु (the characteristic of the fifth class roots), before a sârvadhâtuka affix (III. 4. 113) beginnin with a vowel, when the stem consists of more than one syllable and the अ is not preceded by a conjunct consonant.

NOTE:—Thus —सुष्वति, सुष्वतुः; अनुष्वन् so also with नु—as सुन्वन्ति, सुन्वन्तु। अनुन्वन्। Why do we say "of and formed stems"? Observe सोषुवति, सोस्वति from Intensive bases, by the elision of the यङ् affix, The यङ् elided is in the

secular literature also, by the implication (jnâpaka) of this aphorism, for no counter-example can be formed of a root consisting of more than one syllable and ending in ङ, not preceded by a conjunct consonant and followed by a Sârvadhâtuka affix, unless the Intensive roots with the elision of यङ् be taken. Nor can we get examples from the Chhandas, for the preceding rule applies only to ârdhadhâtuka affixes. Why do we say before a Sârvadhâtuka? Observe जुहुवतुः, जुहुवुः (VI. 4. 77). So also not in आप्नुवन्ति and राध्नुवन्ति as the ङ is preceded by a conjunct consonant.

This debars the उवङ् substitute. Thus श्रु + नु + अन्ति = शृण्वन्ति (and not शृणु अन्ति).

989. √Śru to hear. Pre. शृणोति । शृणुतः । शृण्वन्ति । शृणोषि । शृणुथः । शृणुथ । शृणोमि । शृणुवः or शृण्वः । शृणुमः or शृण्मः । With सं the root is âtmanepadi. As संशृण्वते । D. संशृण्वाते । P. संशृण्वते । Per. शुश्राव । A. संशुश्रुवे । शुश्रुवतुः । शुश्रोथ । शुश्रुव । शुश्रुम । I Fut. श्रोता । A. संश्रोता । II Fut. श्रोष्यति । A. संश्रोष्यते । Imperative शृणोतु । A. संशृणुताम् । शृणु । शृण्वानि । Imper. अशृणोत् । अशृणुताम् । A. समशृणुत । Poten. शृणुयात् । A. संशृणवीत । Bene. श्रूयात् । A. संश्रोषीष्ट । Aorist. अश्रौषीत् । A. समश्रोष्ट । Caus श्रावयति । Aor. अशिश्रवत् or अशुश्रवत् (VII. 4. 81. S. 2578). Desi. शुश्रूषते । Inten शोशूयते । Yaṅ luk. शोशुवीति or शोशोति । Per. Part. Parasmai. शुश्रुवान् । Nouns. श्रुतिः । श्रवणं । श्रोत्रं । श्रवः । श्रोणिः ॥

ध्रु ९९० स्थैर्ये । ध्रुवति । अयं कुटादौ गत्यर्थोऽपि ॥

990. √Dhru to be firm or fixed. This root is read in the Kuṭâdi sub-division also, where it has the sense of motion. Pre. ध्रुवति । Per. दुध्राव । दुध्रुवतुः । दुध्रोथ or दुध्रुविथ । Noun. ध्रुव ॥

द्रु ९९१, द्रु ९९२ गतौ । दुद्रोथ–दुद्रविथ । दुद्रुविव । दुद्रोथ । दुद्रुव 'णिश्रि–' (२३१२) इति चङ् । अदुद्रुवत् ॥

991. √Du, 992 √Dru to go, move. Pre. द्रवति । Per. दुद्राव । दुद्रुवतुः । दुद्रोथ or दुद्रविथ । दुद्रुविव । I Fut. द्रोता । Nouns. द्रवः । संद्रावः । द्रूनः । द्रूतः ॥

992. √Dru, to go, move. Pre. द्रवति । Per. दुद्राव । दुद्रुवतुः । दुद्रोथ । दुद्रुव । I Fut. द्रोता । II Fut. द्रोष्यति । Aor. अदुद्रुवत् । The चङ् affix is used here. (S. 2312) Caus. द्रावयति । Aorist अदुद्रवत् or अदिद्रवत् (VII. 4 81. S. 2578). Desi. दुद्रूषति । Inten. दोद्रूयते । Yaṅ. luk दोद्रौति । *Nouns.* द्रोणः । द्रविणम् । द्रप्सुः ॥

जि ९९३, ज्रि ९९४ अभिभवे । अभिभवो न्यूनीकरणं न्यूनीभवनं च । आद्ये सकर्मकः । शत्रुञ्जयति । द्वितीये त्वकर्मकः । 'अध्ययनात्पराजयते' । अधीतुं श्लायतीत्यर्थः । 'विपराभ्यांजेः' (२६८५) इति तङ् । 'पराजेरसोढः' (५८९) इत्यपादानत्वम् ॥

993. √Ji 994, √Jri to conquer, overcome. The word abhibhava means both to conquer and to be conquered In the first sense, the root is Transitive. As शत्रुञ् जयति 'he conquers the enemies.' In the second sense it is In ransitive. As अध्ययनात् पराजयते which means he is tired of or weary of study. It is atmanepadi because of S. 2685. The object takes the ablative cas b S 589. Pre. जयति । Per. जिगाय । See जि already given before. Nouns :–धनञ्जयः । शत्रुजित् । अग्र्यो ॥

994 √Jri, to conquer. Pre. जूर्यति । Per. जिजूराय । जिजूरतुः । जिजूरिथ or जिजूरियिथ । I Fut. जूर्ता । II. जूर्यिष्यति । Imperative. जूर्यतु । Imper. अजूर्यत् । e. जूर्यात् । Aorist. अजूरीत् । Caus. जारयति । Aor. अजिजूरत् । जूर्णति । Inten. जेजूर्यते ॥

जु ९९५ इति सौत्र धातुः, अयं गत्यर्थः, वेगनचन इत्यपरे ।

995. √Ju, to go, to move quickly. It is not in the Dhâtupâṭha, but it is a Sûtra root. Pre. जवति । Caus. जावयति । Aor. अजीजवत् । (VII. 4. 80 S. 2577) Nouns जवनम् । जूः । जवः । जूतिः ॥

Here ends this subsection.

SUB-SECTION.

अथ डीङन्ता ङितः ॥

Now the roots up to डीङ् (No. 1017) are ङितः and Atmanepadi.

स्मिङ् ९९६ ईषद्धसने । स्मयते । सिस्मिये । सिस्मियाथ्वे=सिस्मियिध्वे ॥

996. √Smiṅ, to smile, Pre. स्मयते । Per. सिस्मिये । सिस्मिषाथ्वे (°ध्वे) । सिस्मिये । सिस्मियाते । I. Fut. स्मेता । II. Fut. स्मेष्यते । Imperative. स्मयताम् । Imper. अस्मयत । Poten. स्मयेत । Bene. स्मेषीष्ट । Aorist. अस्मेष्ट । Caus. स्मापयते । Aor. असिस्मपत् । Desi. सिस्मयिषति । Inten. सेस्मीयते । Yaṅ luk. सेस्मेति । Past. Part. Pass. स्मितः । Ger. स्मित्वा । Noun. स्मेरम् ।

गुङ् ९९७ अव्यक्ते शब्दे । गवते जुगुवे ॥

997. √Guṅ, to speak indistinctly. Some read √घुङ् भाषणे after this root is wrong. Pre गवते । Per. जुगुवे । जुगुविषे । जुगुविवहे । I Fut. गोता । II. Fut. गोष्यते । Imperative. गवताम् ; Imper. अगवत । Poten. गवेत । Bene. गोषीष्ट । Aorist. अगोष्ट । Condi. अगे ष्यत । Caus. गावयति । Aor. अजूगवत् । Desi. जुगूषते । (VI. 4. 16. S. 2614) Inten. जोगूयते । Yaṅ luk. जोगोति । Past Part. Pass. गुतः । Ger. गुत्वा । Nouns. गोत्रम् । अवगोतः । गवनम् ॥

गा ङ् ९९८ गतौ । गाते । गाते । गाते । इट स्वे ङिते वृद्धिः । गै । गाङ् वृद्धि । अगे । गेत । गेयाताम् । गेरन् । गासीष्ट । 'गाङ्कुटादिभ्यः--' (२४६१) इति सूत्र इकादेशस्य गाङो यहणं न स्वस्य । तेनाङित्वात् 'घुमास्था--' (२४६२) इतीत्वं न ; अगास्त । अदादिकोऽयमिति हरदत्तादयः । फले तु न भेदः ॥

998 √Gâṅ, to go.

It is thus conjugated. गा + झप् + ते = गा + अ + ते = गाते । The dual is गा + झप् + आते = गाते । The Pural is गा + झप् + झ = गा + अ + अते (VII. 1. 5. S. 2258)=गाते । In the dual गा + झप् becomes by coalescence गा for the rule of अवर्णादेर्ङितः being antaraṅga applies first, and so the rule VII. 2. 81. S. 2235 finds no scope, for there remains no longer any आ which is a portion of a ङित् affix. In the First. Person Singular the affix इट् is changed to अ, and we have गा + झप् + अ = गा + अ + अ= गा + ए = गे ॥

In the First Person Imperfect we have अगा + ङ = अगे by VI. 1. to 87. S. 69. The Benedictive is गासीष्ट । The sûtra गाङ्कुटादिभ्यः (S. 2461) refers to that √गा which is the substitute of √इङ्; and not to this √गा । Therefore this √गा is not ङित्, and consequently the sûtra घुमास्था &c. (S. 2462) does not apply, and so there is no ई । In other words the form is not गेयात् ॥

According to Haradatta (See Padamanjari on III. 2. 8. गाधोऽडङ्) this root belongs to the Adâdi class. This makes no difference however in the ultimate result. *Quere.* What is the necessity of reading it in the Bhuâdi list.

998. √Gâṅ to go. Pre. गाते । गाते । गाते । गाडे । गाधे । गाध्वे । गै । गावहै । गामहै । Per. जगे । जगाते । जगिषे । जगिध्वे । जगे । जगिवहे । I Fut. गाता । II Fut. गास्यते । Imperative गाताम् । गाताम् । गाताम् । गाध्व । गै । गावहै । गामहै । Imper. अगात । अगाताम् । अगात । अगाथाः । अगे । अगावहि । Poten. गेत । गेयाताम् । गेरन् । गेथाः । गेय । Bene. गासीष्ट । Aorist. अगास्त । अगासाताम् । अगासत । अगास्थाः । अगासि । Caus. गापयति । Aor. अजीगपत् । Desi. जिगासते । Inten. जेगीयते ॥

कुङ् ९९९, घुङ् १०००, ङुङ् १००१, कुङ १००२, ष्णुङ् १००३ शब्दे । अन्ये तु 'उङ् कुङ्खुङ्गुङ्घुङ्ङुङ्' इत्याहुः । कवते । घुक्वे । घवते । च ते ऊवे ॥ 'X वार्णादाङ्गं बलीयः X' इत्युङ् । ततः सवर्णदीर्घः । ग्रोता । ग्रोष्यते । ग्रोषीष्ट । ग्रोष्ट । ङवते । ङुङ्वे । ङोता ॥

999. √Kuṅ, 1000 √Ghuṅ, 1001 √Uṅ, 1002 √ṇuṅ, 1003 √Khuṅ to sound, make an indistinct noise. Others read it as Uṅ-Kuṅ-Khuṅ-Guṅ-Ghuṅ-ṇuṅ Pre. कवते । Per. घुक्वे ॥

1000. √Ghuṅ 'to sound, make an indistinct noise.' Pre. घवते । Per. घु क्वे ।

1001. √Uṅ to sound. Pre. ऊवते । ऊवते । Per. ऊवे । Here there is उवङ्, on the maxim "a rule of anga or stem is stronger than that relating to a letter." See S. VI. 4. 78. S. 2290. Thus उ + उवङ् = ऊव by the rule of lengthening of homogenous letters. I Fut. ग्रोता । II Fut. ग्रोष्यते । Imperative ऊवताम् । Imper. ऊवत । Poten. ऊवेत । Bene. ग्रोषीष्ट । Aorist. ग्रौष्ट । Caus. ऊवयति । Aor मा भवा नविवत् । Desi ऊविषते ॥

1002. √ṇuṅ to sound. Pre. ङ्वते । Per. ङुङ्वे । I Fut. ङोता ॥

1003. √Khuṅ to sound. Pre. ष्वते । Per ष्वुङ्वे । I Fut ष्वोता ॥

ष्युङ् १००४, ष्युङ् १००५, प्रुङ् १००६, ष्लुङ् १००७ गतौ । 'घुङ् इत्येके ॥

1004. √Chyuṅ, 1005. √Jyuṅ, 1006 √Pruṅ, 1007 √Pluṅ 'to cause, to go away.' Some read √Kluṅ also here. Pre. ष्वत्रते । Per. चुष्युवे । चुष्यु'षे । चुष्युध्वे । चुष्युवे । I Fut. ष्वोता । II Fut. ष्वोष्यते । Imperative ष्वत्रताम् । Imper. अष्वत्रत । Poten. ष्वत्रेत । Bene. ष्वोषीष्ट । Aorist. अष्वौष्ट । Condi. अष्वौष्यत । Caus. ष्वात्रयति । Aor. अचुष्वत्रत् or अचिष्वत्रत् (VII. 4. 81 S. 2578). Desi. चुष्वूषते । Inten. वोष्यूयते । Yaṅ luk वोष्वोति । Nouns: ष्वत्रम् । ष्वोत्रम् ॥

1005. √Jyuṅ to go near, to approach. Pre. ष्वत्रते । Per. जुष्युवे । I Fut. ष्वोता ॥

1006. √Pruṅ to go, move, jump. Pre. प्रवते । Per. पुप्रुवे । I Fut. प्रोता । Caus प्रावयति । Aorist अपिप्रवत् or अपुप्रवत् (VII. 4. 81 S. 2578)

1007. √Pluṅ to float, swim, to leap, jump &c. Pre. प्लवते । Per प्लुप्लुवे । Caus. प्लावयति । Aorist अपिप्लवत् or अपुप्लवत् (VII 4 81. S. 2578)

[illegible] । रेवते हिंसा । रवते । रविता सि ॥

[illegible] √Ruṅ 1 to go, to move 2 to hurt, kill, injure. Pre. रवते । Per. रुरुवे । [illegible] Caus. रावयति ॥

धृङ् १००९ अवध्वंसने । धरते । दधे ॥

1009. √Dhṛiṅ, to hold, to suffer, to destroy. It is conjugated like √Dhriñ Pre. धरते । Per. दधे ॥

मेङ् १०१० प्रणिदाने । प्रणिदानं तै निमयः प्रत्यर्पणं च । प्रणिमयते । 'नेर्गद—' (२२८५) इति यत्वम् । तच्च घुप्रकृतिमाङ्ङिति पठित्वा ङितो माप्रकृतेरपि ग्रहणस्येष्टत्वात् ॥

1010. √Meṅ to exchange or barter. The word praṇidâna means exchanging, to give something in return. Pre. मयते । With the Prepositions प्र and नि we have प्रणिमयते । The म is changed to या by S. 2285. The form माङ् of that sûtra includes the मेङ् also. For मे also assumes the form मा by VI. 1. 45. and moreover it has the indicatory ङ् । In fact we read the following ishṭi under VIII. 4. 17. S. 2285. मा इति माङ् मेङो ग्रहणमिष्यते 'By the word मा in the sûtra, both the verbs माङ् and मेङ् are to be taken, and not the roots मी or मि or मा माने though they also assume the form मा by VI. 1. 50." The general rule is गा मादा घुसंज्ञेषु अविशेषः "the forms gâ, mâ, and dâ include all roots that are originally gâ, mâ, dâ or which assume these forms by VI. 1. 45 and 50." This rule would have included √मा, √मि and √मा माने also. The ishṭi prevents this. In explaining I. 1. 21, दाधाघ्वदाप् Patanjali refers to VIII. 4. 17. and states that the word घु मा of that aphorism should be taken to mean घुप्रकृतिमाङ्, *i. e.* घुश्च प्रकृतिश्च माङ्, च "Ghu roots, the originals of ghu roots and the root माङ् and the originals that assume the form माङ् ।" Thus the sûtra VIII. 4. 17. applies not only to that ghu दा and धा as प्रणिदाता, प्रणिधाता ; but to the originals दे and धे also as प्रणिदायते, प्रणिधयते though here दे and धे have not assumed the form दा and धा and are not strictly ghu. Similarly VIII. 4. 17 applies not only to the root मा but to the originals also ; with this proviso that the originals must have an indicatory ङ्. Thus not only we have प्रणिमाता but प्रणिमयते also. The rule VIII. 4. 17. mentions मा only ; the root मे assumes the form मा before ârdhadhâtuka affixes by VI. 1. 45 ; but not before शप् of the Present. Therefore यात्रत्र rule strictly cannot apply to मयते । Hence the necessity of explaining the sûtra घुमा (VIII. 4. 17) by घुप्रकृति माङ् ; Per. ममे । 2nd. S. ममिषे । I Fut. माता । 2nd. S. मातासे । II. Fut. मास्यते । Imperative मयताम् । Imper अमयत । Poten. मयेत । Bene. मासीष्ट । Aorist. अमास्त । Caus मापयति । Aor. अममीमयत् । Desi. मित्सते । VII. 4. 54. S. 2623. and VII. 4. 49. S, 2342. Inten. मेमीयते (VI. 4. 66. S. 2462). Yaṅ luk मामाति । D. मामीतः । Past, Part. Pass. मित्त । Ger. अवमाय आयतं । अवमित्य ॥

देङ् १०११ रक्षणे । दयते ॥

11 √Deṅ to protect, cherish.

The Present is दयते । In forming the Perfect, the following sûtra applies,

२३८८ । दयतेर्दिगि लिटि । ६ । ४ । ९ ॥

'दिगादेशेन द्वित्वकार्यमिष्यते' इति दृक्तिः । दिग्ये ॥

2388. दिगि is substituted for दे (दयते), in the Perfect.

As अव दिग्ये, अव दिग्याते, अव दिग्यिरे ॥ The root देङ् 'to protect' (Bhu. 1110) is to be taken, and not दय 'to give' (Bhu. 510), for that root forms its Perfect by

आम् (Periphrastic Perfect) as taught in III. I. 37. The substitute क्रिय debars reduplication according to the Kâśikâ.

In forming the aorist the following sûtra applies.

२३८९ । स्याश्वोरिच्च । १ । २ । १७ ॥

अनयोरिदादेशः स्यात् सिच्च कित्स्यात् । अदित । अदिषाः । अदिषि ॥

2389. The affix *sich* before the Atmanepada affixes, is *kit* after "to stand" and *ghu* (I. 1, 20) verbs, and these verbs change their आ i to इ before these terminations.

Note : The roots स्था 'to stand,' दा 'to give,' धा 'to place' दै 'to pity' धे 'to feed दो 'to cut' change their vowels into इ before the terminations of the Aorist of the Atmanepada ; and those terminations are also *kit*. As उपास्थित, 'he worshipped उपास्थिषाताम् उपास्थिषत ; अदित 'he gave' अधित 'he fed.'

The root देङ् is ghu. So its Aorist is अदित । 2nd S. अदिषाः । 1st S. अदिषि ॥

1011. √Deṅ to protect, cherish. Pre. दयते । Per. दिग्ये । दिग्याते । दिग्यिरे । दिग्ये I Fut. दाता । II Fut दास्यते । Imperative दयताम् । Imper. अदयत । Poten दयेत । Bene. दासीष्ट । Aorist अदित । Ger. प्रदाय ॥

श्यैङ् १०१२ गतौ । श्यायते । शश्ये ॥

1012. √Śyaiṅ to go, move. Pre. श्यायते । Per. शश्ये । शश्याते । शश्याये । I Fut. श्याता । II Fut. श्यास्यते । Imperative श्यायताम् । Imper. अश्यायत । Poten. श्यायेत । Bene. श्यासीष्ट । Aorist अश्यास्त । Caus. श्याययति । Aor. अशिश्ययत । Desi. शिश्यासते । Inten. शाश्यायते । Yaṅ luk शाश्यायति । Ger. अवश्याय: । Nouns श्यात 'fat,' श्यान: or श्याम:

प्यैङ् १०१३ वृद्धौ । प्यायते । पप्ये । प्याता ॥

1013 √Pyaṅ, 1014 √traiṅ to grow, increase, swell. Pre. प्यायते । Per. पप्ये I Fut. प्याता ॥

त्रैङ् १०१४ पालने । त्रायते । तत्रे ॥

1014 √Traiṅ to protect, cherish Pre. त्रायते । Per. तत्रे । Past Part. Pass. त्रातं । त्राता ॥

पूङ् १०१५ पवने । पवते । पुपुवे । पविता ॥

1015 √Pūṅ to cleanse, purify. Pre. पवते । Per. पुपुवे । I Fut. पविता । II Fut. पविष्यते । Imperative पवताम् । Imper. अपवत । Pote. पवेत । Bene. पविषीष्ट । Aorist अपविष्ट । Caus. पावयति । Aor. अपीपवत । Desi. पिपविषते । Inten. पोपूयते । Yaṅ luk पोपोति । Past Part. Pass. पूतम् । पवितम् । Past Part. Act. पूतवान् । पवितवान् । Ger. पवित्वा or पूत्वा । Nouns: पोत्रम् 'mouth of a hog.' पवित्र 'sacred grass.

मूङ् १०१६ बन्धने । मवते ॥

1016 √Mūṅ to bind, fasten, tie. Pre. मवते । Per. मुमुवे । I Fut. मविता । Caus. मावयति । Aorist अमीमवत (VII 4. 80 S 2577). Desi. मुमूषते । Ger. मूत्वा ॥

डीङ् १०१७ विहायसा गतौ । डयते । डिड्ये । डयिता ॥

1017 √Diṅ 1. to fly, pass through the air. 2. to go. Pre. डयते । Per. डिड्ये । डिड्याते । I Fut. डयिता । II Fut. डयिष्यते । Imperative डयताम् । Imper. अडयत । Pote. डयेत । Bene. डयिषीष्ट । Aorist अडयिष्ट । Caus. डाययति Aor. अडीडयत् । Desi. डिडयिषते । Inten. डेडीयते । Yaṅ luk डेडेति । Past Part. Pass. डयित: । Ger. डयित्वा ॥

Here end the Atmanepadî roots.

तॄ १०१८ प्लवनतरणयोः ॥

1018. √Tṛi to float, to cross over.

In conjugating this root the following sûtra applies:

२३९० । ऋत इद्धातोः । ७ । १ । १०० ॥

ऋवर्णान्तस्य धातोरङ्गस्य इदन्तस्यात् ॥

+इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी विप्रतिषेधेन +। तरति। 'अचश्चास्तृताम्' (२३८३) इति गुणः। तृफल–' (२३०९) इत्यत्वम्। तेरतुः।

2390. For the final long ऋ of a root, there is substituted इ (I. 1. 51).

NOTE:—As किरति गिरति from कॄ and गॄ of the Tudâdi class. आस्तीर्णम् विस्तीर्णम्। from स्तॄ, the lengthening is by VIII. 2. 77. Why do we say of a root? Observe पितॄणाम्, मातॄणाम्। This substitution will apply to Derivative roots also, as किरीर्षति from कॄ 'to scatter.'

Thus तॄ + शप् + ति = तिर् + शप् + ति। Now applies the following.

Vârtika – The rules of गॄ and तॄ are set aside by the rules of guṇa and Vṛiddhi, on the maxim that the subsequent debars a preceding rule. The general rule that a subsequent debars a precedent would not have applied here, because the इत्व rule being antaranga is stronger than the guṇa rule. Hence the necessity of this vârtika. Therefore we have तॄ + शप् + ति = तर् + शप् + ति (Guṇa) = तरति ॥

In the Perfect, the sûtra VII. 4. 11. S. 2383 applies and we have ततार। In the dual, the sûtra VI. 4. 122 S. 2301 applies, and we have तेरतुः। तेरुः॥

In the first Future, there is optional lengthening of the इट् by the following.

२३९१ । वृतो वा । ७ । २ । ३८ ॥

वृङ्वृञ्भ्यामृवर्णान्ताच्चेटो ढ.र्धो वा स्याच्च तु सिचि। तरीता--तरिता। 'अचिटि' इति किम्। तेरिथ। 'वृत्रि च' (३५४) इति दीर्घः। तीर्णात्॥

2391. The इट् is optionally lengthened after वृङ्, वृञ् and after roots ending in long ऋ, except in the Perfect.

Thus तरिता or तरीता। Why do we say except in the Perfect? Observe तेरिथ। Before consonantal affixes there is lengthening (VIII. 2. 77. S. 354). As तीर्णम्॥

NOTE: — As वृ तरता। तरीता। प्रावरिता। प्रावरीता। ऋकारान्तेभ्यः। तरिता। तरीता। आस्तरिता। आस्तरीता। वृत इति किम्। करिष्यति। हरिष्यति। अलटीत्येव। ववरिथ। तेरिथ। Why do we say 'after वृ and long ऋ ending roots'? Observe करिष्यति and हरिष्यति॥

In forming the Aorist the following sûtra applies:—

२३९२ । सिचि च परस्मैपदेषु । ७ । २ । ४० ॥

अत्र वृत इटो दीर्घो न। अतारिष्टाम्॥

2392. The इट् is not lengthened after वृ and ऋ ending roots, in the s-Aorist of the Parasmaipada.

As प्रावारिष्टाम्, प्रावारिषुः, अतारिष्टाम्, from तॄ प्लवनतरणयोः। आस्तारिष्टाम्, आस्तारिषुः, from स्तृञ् आच्छादने; but प्रावरिष्ट, आस्तरिष्ट in the Atmanepada.

1018. √Tṛi, 1. to float, 2. to cross over. Pre. तरति। Per. ततार। तेरतुः। तेरुः। तेरिथ। तेरथुः। तेर। ततार or ततर। तेरिव। तेरिम। I Fut. तरिता, तरीता। II Fut,

तरिष्यति, तरीष्यति । Imperative तरतु । Imper. अतरत् । Poten. तरेत् । Bene. तीर्यात् । Aor. अतारीत् । अतारिष्टाम् । अतारीः अतारिष्टम । अतारिष्ट । Desi. तितीर्षति । तितरिषति । तितरीषति । Inten. तातीर्यते । Vaṅ luk तातर्ति । D. तातीर्तः । P. तातरिषति । 2nd S. तातर्षि । D. तातीर्षः । Imperative तातर्तु or तातीर्तात् D. तातीर्तम् P. तातरिषतु । 2nd S. तातीर्हि । 1st S. तातरानि ॥

अथाऽऽबधबुद्धान्तेभ्यः ॥

गुप १०१९ गोपने ।

1019. √Gupa to hide, (*to despise* according to Maitreya)

तिज १०२० निशाने ।

1020. √Tija to sharpen (*to endure or forgive.*)

मान १०२१ पूजायाम् ।

1021. √Mana to worship, (*to ask*).

बध १०२२ बन्धने ।

1022. √Badha to bind, (*to loathe*).

In conjugating these roots, the following three sûtras apply,

२३९३ । गुपतिजकिद्भ्यः सन् । ३ । १ । ५ ॥

2393. After the verbs गुप् "to despise" तिज् "to forgive" and किन् "to heal" comes the affix सन् ॥

२३९४ । मानबधदानशान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य । ३ । १ । ६ ॥

गुपादिभ्यः सन्स्यात् मानादीनामभ्यासस्यैकारस्य दीर्घश्च । 'गुपेर्जुगुप्सायाम्' । 'तिजे । क्षमायाम्' । 'किनेर्व्याधिप्रतीकारे' 'निगरणे' 'अपनयने' 'नाशने' 'संशये' च । मानेर्जिज्ञासायाम् । 'बधेश्चित्तविकारे' । 'दानेरावंशे' । 'शानेर्निशाने' ॥ 'सनाद्यन्ताः –' (३३०४) इति धातुत्वम् ॥

2394. The affix सन् comes after the verbs मान 'to honor,' बध 'to bind,' दान 'to cut' and शान 'to whet', and long ई is the substitute of the इ (VII. 4. 79) of the reduplicative (VI. I. 4) syllable.

This affix is to be added to the above verbs when they have the following meaning √Gup to 'despise,' √Tij 'to endure' and √Kit 'to heal,' 'to curb' 'to remove', 'to destroy,' 'to doubt,' √Man 'to ask' √Badh 'to loathe' √Dan 'to straighten' √Śana 'to whet' according to the following vârtikas :—

Vârtika ; The affix *san* is added to √Gup when it has the sense of to blame or despise,

Vârtika ; The affix *san* is added to √Tij when it means 'to forbear.'

Vârtika : The affix *san* is added to √Kit when it means 'to heal' 'to restrain or punish,' 'to remove,' 'to destroy,' 'to doubt'.

Vârtika : The affix *san* is added to √Mân when it means 'to ask.'

Vartika : The affix *san* is added to √Badh when it means mental perturbation.

Vârtika : The affix *san* is added to √Dân when it means to straighten,

Vârtika The affix *san* is added to √*Śân* when meaning 'to sharpen.'

The stems ending in सन् &c. are dhâtus or roots by S. 2304. When सन is added there is reduplication by the following.

२३९५ । सन्यङोः । ६ । १ । ९ ॥

सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । अभ्यासकार्यम् । गुपिप्रभृतयः जिद्भिन्नाः । निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तेतो दानशानौ च स्वरितेतौ । एते नित्यं सन्नन्ताः । अर्थान्तरे त्वनुबन्धकाश्चुरादयः । अनुबन्धस्य केवलेऽचरितार्थत्वात्सन्नन्तात् । धातोरित्यधिकृतत्वात्सनोऽत्र नार्धधातुकत्वम् । तेनेड्गुणौ न । जुगुप्सते । जुगुप्सांचक्रे । तितिक्षते । मीमांसते । भदभावः । वर्त्स्यम् । बीभत्सते ॥

2395. Of a non-reduplicate root ending in सन् (Desiderative) or यङ· (Intensive) affixes, there is reduplication of the first syllable if it begins with a consonant, and of the second syllable if the root begins with a vowel.

NOTE :—The word सन् यङोः should be construed as genitive dual and not as Locative dual. In the latter case, the meaning would be "when the affixes सन् and यङ· follow, a non-reduplicate root is reduplicated." The difficulty would be that while the root alone would be reduplicated, the augment इट् would not, as in अटिटिषति, अधिशिषयति । The phrase धातोरनभ्यासस्य is understood here also. The reduplication is of the first or second syllable, according as the root has an initial consonant or vowel. Thus यङ् + सन् (III. 1. 7) यङ. reduplicate पिपक्षति (VII. 4. 79).

The roots √Gupâ &c, with the exception of √Kit, when having the senses of 'despising' &c are anudatteta and not otherwise. The roots √Dânâ and √Śânâ are svaritet. These roots are always found with सन् added to them. Without सन् we never find them conjugated either in the Âtmanepada or the Parasmaipada. When they have different meanings from those given to them in the above vârtikas, namely when they have the Dhâtupâtha meaning of गोपन &c. th y are considered to have no indicatory letters attached to them, and then they belong to the Churâdi class. Thus √Gup to speak is Churâdi No. 231 ; √Tij 'to sharpen' No. 110, √Mâna 'to honor' No. 299, √Badh 'to bind' No. 14. The Atmanepada affixes are added to the roots ending in सन्, because in the case of these roots having the indicatory letter ञ anudâtta as final there is no scope for the Atmanepada affixes. For the simple roots गुप &c. are never found conjugated as गोपते, and so the Anudâtta indicatory ञ in गुप &c, does not mean, as it does everywhere else, that the simple roots √Gupa &c, should be conjugated in the Atmanepada ; but that the san-added root √Gup is to be so conjugated.

The affix सन् here is not an Ârdhadhâtuka affix, as it is in the regular Desideratives : because this सन् is not ordained to be added to *roots :* but to specific *terms* 'gup' 'tij' &c. It is only where सन् is added by force of the sûtra धातोः (III 1. 7. S. 2603) that it is Ardhadhâtuka. The significant use of the word dhâtoh in III. 1. 7, while its absence from the two immediately preceding sûtras III. 1. 5 and 6. shows that the सन् of these two latter sûtras is not an Ardhadhâtuka affix. Therefore it does not take the augment इट् nor does it cause Guṇa.

As जुगुप्सते 'he censures or despises' ; तितिक्षते 'he endures patiently' ; चिकित्सते 'he heals'. But गोपायति 'he protects'; तेजयति 'he sharpens' ; संकेतयति 'he makes sign.'

When सन् is added, there is reduplication of the root, by VI. 1. 9. Thus, गुप+सन् = गुगुप + स (VII. 4. 62)=जुगुप्स् to which is added the third person singular termination अते=जुगुप्सते ॥

The सन् is to be added only then, when the sense of the desiderative verb is as below : मीमांसते 'he investigates', जीभत्सते 'he loathes', दीदांसते 'he straightens'. शीशांसते he sharpens.' The verbs given in this and the preceding sûtra, are Desiderative in form, but not in meaning. The word 'optionally' in the next sûtra, may be read into this also, whereby the addition of सन् becomes optional. Thus मानयति, साधयति, दानयति and निधानयति are also valid forms.

Note. The √Gup 'to be agitated,' (Divâdi No. 123), and √Gupû to protect' (Bhuâdi 422), are not to be taken for the purposes of this sûtra, because √Gup here is read along with √Tij, and therefore it refers to that √Gup of the Dhâtupâtha which is followed by √Tij : and which is anudatteta. In fact the anubandha ञ in √Gupa, √Tija, &c is specially added to these roots in order to make them take âtmanepada affixes. For the letter ञ being anudâtta, makes these √Gup &c âtmanepadi. Though √Gup &c are not *full* roots, but root elements, for the full root is gup + san, yet the âtmanepada ordained for the element applies to the root also, on the maxim अवयवे कृतं लिङ्गं समुदायस्य विशेषकं भवति । (See Kâsikâ I. 3. 62) For if a mark (such as the anudâtta ञ in √Gupa) finds no scope in the part, it qualifies the whole , because scope must be given to it. Therefore though the simple root-element √Gupa connot be conjugated in the Atmanepada, the full root √Jugupsa is Atmanepadi by virtue of the indicatory anudâtta anubandha ञ of √Gup.

1019. √Gup, to hide. Pre. जुगुप्सते । Per. जुगुप्सांचक्रे । I Fut. जुगुप्सिता II Fut. जुगुप्सिष्यते । Imperative जुगुप्सताम् । Imper. अजुगुप्सत । Poten. जुगुप्सेत Bene. जुगुप्सिषीष्ट । Aorist अजुगुप्सिष्ट ॥

1020. √Tij, to sharpen, whet : but here 'to forgive.' Pre. तितिक्षते । Per. तितिक्षांचक्रे । I Fut तितिक्षिता । II Fut. तितिक्षिष्यते । Imperative तितिक्षताम् । Imper. अतितिक्षत । Poten. तितिक्षेत । Bene तितिक्षिषीष्ट । Aorist अतितिक्षिष्ट ॥

1021. √Mâna 'to worship' 'to honor,' but here 'to investigate.' Pre. मीमांसते । Per. मीमांसांचक्रे । I Fut. मीमांसिता ॥

1022. √Bandha to bind, fasten : but here 'to loathe' Pre. बीभत्सते । Thus बध् + सन् + यङ्+ते=बबध्+सन्+यङ्+ते=बिबध्+स+ते (VII. 4. 79. S. 2317) = बीबध् + स+ते (III. 1. 6. S. 2394) = बीभध्+सते (VIII. 2. 37. S. 326)=बीभत्+सते (VIII. 4. 55. S. 131).

रभ १०२३ राभस्ये । आरभते । आरेभे । रब्धा । रप्स्यते ॥

1023. √Rava to long for, be eager. 2. to embrace. Pre. आरभते । Per. आरेभे । आरेभिरे । आरेभिवहे । I Fut. आरब्धा । II Fut. आरप्स्यते । Imperative. आरभताम् । Imper. आरभत । Bene. आरप्सीष्ट । Aorist. आरब्ध । Caus. आरम्भयति । Aor. आरम्भत् । Desi. आरिप्सते । Inten. आराराभ्यते । Yañ luk आराराभीति । आरारब्धि । d. आरारब्धः । Pl. आरारभति । क्वीट् आरारम्भाणि । खश् । आरारप् । Nouns : आरम्भः । आरम्भणम् । रम्भा । रम्भः ॥

लुलभष १०२४ प्राप्तौ । लभते ॥

1024. √Dulabhash to get, obtain, Pre. लभते ॥

ष्वञ्ज १०२५ परिष्वङ्गे ।

1025. √Shvañja to embrace.

In conjugating this root, the following sûtra causes the elision of the nasal before the affix शप् ॥

२३९६ । तंरुसञ्जस्वञ्जां शपि । ६ । ४ । २५ ॥

2396. The nasal of तंरु, सञ्ज् and स्वञ्ज् is elided before the vikaraṇa शप् of the roots of the Bhu class.

NOTE: Thus तरति, सजति and परिष्वजते for the change of the त् of स्वञ्ज् to स see VIII. 3. 65.

२३९७ । रञ्जेश्च । ६ । ४ । २६ ॥

शपां शपि लोपः । स्वजते । परिष्वजते । 'वन्थिपन्थिघटिभ्रस्जीनां सिच्' इति आकारस्यान्तरम् । क्षेभतुः । 'ष्वञ्जने' इति भाष्यादाकारान्तेऽकर्तरि कर्मण्यात्मनेपदमिष्यते । 'सृघः परस्य लिटि' (२३६१) इति सूत्रे '+ स्वञ्जेरुपसंख्यानम् +' । अनेनाभ्यासात्परस्य शप्य न । परिषस्वजे-परिष्वञ्जे । सस्वञ्जिषे—सस्वञ्ज्जिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्क्ष्यते । स्वञ्जेत । अस्वङ्क्षीष्ट । अस्वञ्जत 'झाञ्जितात्-' (२३७६) इति झस्य झम् । परिनिविभ्यस्तु 'सिवादीनां वा-' (२३५६) इति विकल्पः यत्तदर्थमेव 'उपसर्गात्सुनोति-' (२३७०) इत्यत्र सिच्ग्रहणं स्वञ्जेर्यथा: 'परिनिवि-' (२३७५) इत्यत्र पुनस्तदादानम् । पर्यष्वङ्क्त-पर्यस्वङ्क्त ॥

2397. The nasal of रञ्ज is also elided before शप् ॥

NOTE:—As रजति, रजतः, रजन्ति । The separation of this from the preceding is for the sake of the subsequent sûtras in which the anuvṛitti of rañj only runs and not of dañs &c.

Thus स्वजते । परिष्वजते । In another grammar we find the following

Rule, The roots यञ्ज, यञ्ज, वञ्ज and स्वञ्ज are optionally क्ङित् when the affix of the Perfect follow,

[NOTE:—See I. 2. 6. in Kâśikâ, where however वा 'optionally' is omitted.]

Thus क्षेभतुः । Moreover we find the example ष्वञ्जने in the Mahâbhâshya See VIII. 3. 118 S. 2361. Therefore we adopt the above rule here also, though it is the opinion of a particular school only.

The स is not changed to ष after the reduplicate in the case of परिषस्वजे owing to the following.

Vartika:—In the sûtra VIII. 3. 118 S. 2361 (सदेः परस्यलिटि) we must enumerate स्वञ्ज also, i. e., the prohibition of that sutra applies to the √स्वञ्ज also. Therefore there is no ष change after the reduplicate.

Thus परिषस्वजे where the सिच् is ङित् and causes the elision of the nasal; or परिषस्वञ्जे where the सिच् is not treated as ङित् ।

Similary 2nd. Person Singular of the Perfect is सस्वञ्जिषे or सस्वञ्ज्जिषे ॥

1st. Future स्वङ्क्ता । 2nd. Future स्वङ्क्ष्यते ॥

Pot: स्वञ्जेत । Benedictive अस्वङ्क्षीष्ट । Aorist. झि + अस्वञ्जत । Here झ is changed to झ by VIII. 3. 63 S. 2276, read with VIII. 3. 65 S. 2370. But this change is optional by the VIII. 3. 73 and 71 S. 2275 and 2359 when the upasargas are परि, नि and वि । For this purpose of विकल्प only, the roots यज and स्वञ्ज have been

to ष by VIII. 3, 65 S. 2270 after pari, ni and vi also. Thus we have:—पर्यस्वङ्क्त or पर्यस्वङ्क्त ॥

1025. √Shvanja to embrace, clasp. Pre. स्वञ्जते । Per. सस्वञ्जे । सस्वञ्जिषे or सस्वञ्क्षिषे । सस्वञ्जिषीष्ट । I Fut. स्वङ्क्ता । II Fut स्वङ्क्षते । Imperative स्वञ्जताम् । Imper. अस्वञ्जत । Poten. स्वञ्जेत । Bene. स्वङ्क्षीष्ट । Aorist. अस्वङ्क्त । Caus. स्वञ्जयति । Aor. असस्वञ्जत् । Desi. सिस्वङ्क्षते । Inten. स्वाञ्जयते । Yan luk सास्वङ्क्ति or सास्वञ्क्ति । d. सास्वक्तः । Pl. सास्वञ्जति । Imperative 2nd. P. S. सास्वङ्धि । Imp. 3rd. P. S. असास्वन् ॥

हद १०२६ पुरीषोत्सर्गे । हदते । जहदे । हदा । हदत्स्यते । हदेत । हत्सीष्ट । अहदत ॥

1026. √Hada to void excrement, Pre हदते । Per. जहदे । जहदिषे । I Fut. हदा । II Fut. हत्स्यते । Imperative हदताम् । Imper. अहदत । Poten. हदेत । Bene. हत्सीष्ट । Aorist. अहत । Caus. हादयते । Aor. अजीहदत् । Desi. जिहत्सते । Inten. जाहदे । Yan luk जाहदीति or जाहर्ति । Past. Part. Pass. हत्तः । (VIII. 2. 42 S. 3016).

Here end the conjugations of the four roots beginning with हद ॥

SUB-SECTION.

अथ परस्मैपदिनः ॥

Now the Parasmaipadi roots.

क्षिण्विदा १०२७ अव्यक्ते शब्दे ।

1027. √ñikshvidâ to sound indistinctly. Pre. क्षिण्वेदति । Per. चिक्षिण्वेदे । चिक्षिण्वेदिथ । चिक्षिण्वेदिव । I Fut. क्षिण्वेदिता । II Fut. क्षिण्वेदिष्यति । Imperative. क्षिण्वेदतु । Imper अक्षिण्वेदत् । Poten. क्षिण्वेदेत् । Bene. क्षिण्विद्यात् । Aorist. अक्षिण्वेदीत् । Caus. क्षिण्वेदयति । Aor. अचिक्षिण्विदत् । Desi. चिक्षिण्विदिषति or चिक्षिण्वेदिषति । Yan luk नेक्षिण्वेदति । Past. Part. Pass. क्षिण्विदितः or क्षिण्वेदितम् । Ger. क्षिण्विदित्वा or क्षिण्वेदित्वा ॥

स्कन्दिर् १०२८ गतिशोषणयोः । अस्कन्दित्थ–अस्कन्थ । स्कन्ता । स्कन्त्स्यति । नलोपः । स्कद्यात् । दरित्वादङ् वा । अस्कदत्–अस्कान्त्सीत् । अस्कान्ताम् । अस्कान्त्सुः ॥

1028. √Skandir 1. to go move 2. To become dry.

The present स्कन्दति । Perfect 2nd. P. S. अस्कान्दित्थ or अस्कन्थ । 1st. F. स्कन्ता । 2nd. F. स्कन्त्स्यति । In the Benedictive the nasal is elided (III. 4. 104 S. 2216 and VI. 4. 24 S. 415) as स्कद्यात् । In the aorist there is optionally अङ् because the root has the indicatory इर् (III. 1. 57 S. 2269).

Thus अस्कदत् or अस्कान्त्सीत् । d. अस्कान्ताम् । Pl. अस्कान्त्सुः । When preceded by the preposition वि, the स is optionally changed to ष by the following rûles.

८३९८ । वेःस्कन्नेरनिष्ठायाम् । ८ । ३ । ७३ ॥

वेरुत्तरस्य स्कन्नेः सस्य वा षत्वं स्यात् । व्यस्कन्देदम् । 'अनिष्ठायाम्' इति षत्वाभावात् । विस्कन्ता–विस्कन्ता । निष्ठायां तु विस्कन्नः ॥

2398. The ष is optionally substituted for the स of स्कन्द, after the preposition वि, but not in the participles in त and तवत् ॥

This rule is confined to क्त affixes only, because of the prohibition of the क्त affix निष्ठा। Thus विस्कन्ता or विस्कन्तर्, विस्कन्तुम् or विस्कन्तुम्, विस्कन्तव्यम् or विस्कन्तव्यम् ॥

Why do we say 'but not in the Nishṭhâ'? Observe विस्कन्नः ॥

The same is the case when the prefix is परि by the following sûtra.

२३९९। परेश्च। ८। ३। ७४ ॥

अस्मात्परस्य स्कन्देः सस्य षो वा। योगविभागात् 'अनिष्ठायाम्' इति न संबध्यते। परिष्कन्दति-परिस्कन्दति। परिष्कन्नः-परिस्कन्नः। अत्वपक्षे ऽसात्वम्। न च षढत्वयोरयतया बहिरङ्गत्वान्नत्वस्यासिद्धत्वम्। 'धातूपसर्गयोः कार्यमन्तरङ्गम्' इत्यभ्युपगमात्। 'पूर्वं धातुरुपसर्गेण युक्यते तत साधनेन' इति भाष्यम्। 'पूर्वं साधनेन-' इति मतान्तरे तु न णत्वम् ॥

2399. ष् is optionally substituted for the स् of स्कन्द after the preposition परि every where.

Thus परिष्कन्दति or परिस्कन्दति। परिष्कन्ता or परिस्कन्ता, परिष्कन्तुम् or परिस्कन्तुम्, परिष्कन्तव्यम् or परिस्कन्तव्यम् ॥

The word परि could well have been included in the last sûtra as विपरिभ्यां स्कन्देः &c. The very fact that it has not been so included, indicates that the prohibition of अनिष्ठायाम् does not apply to it. Thus परिष्कन्नः or परिस्कन्नः ॥

When स is changed to ष, then न is also changed to ण। It cannot be said that the ष change depends upon two words, viz, the preposition and the word that follows it and therefore it is बहिरङ्ग and consequently असिद्ध or non-effective in applying an अन्तरङ्ग rule by the change of न to ण। For we have already said that an operation depending upon a verbal root and a preposition is an अन्तरङ्ग operation.

Moreover we find in the Bhâshya, the following rule laid down :—

The root is first joined with its preposition and then conjugated and affixes joined to it. But in the opinion of those who hold that the root is conjugated first and then the preposition added to it, there will be no ण change, and we shall get the form परिष्कन्नः ॥

1028. √Skandir 1. to go, move, 2. to become dry. Pre. स्कन्दति। Per. चस्कन्द। चस्कन्दिथ or चस्कन्थ। चस्कन्दिव। I Fut. स्कन्ता। II Fut. स्कन्त्स्यति। Imperative स्कन्दतु। Imper. अस्कन्दत्। Poten. स्कन्देत्। Bene. स्कन्दोत्। Aorist अस्कन्दत् or अस्कान्त्सीत्। अस्कान्ताम्। अस्कान्त्सुः। Caus. स्कन्दयति। Aor. अचस्कन्दत्। Desi. चिस्कन्त्सति। Inten. चनीस्कद्यते (VII. 4. 84. S. 2642) Yaṅ luk चनीस्कन्ति। D. चनीस्कत्सः। Past Part. Pass. स्कन्नः। Ger. स्कन्त्वा। Noun उत्स्कन्दः 'a kind of disease.'

यभ १०२९ मैथुने। येभिथ। ययब्ध। यब्धा। यप्स्यति। अयाप्सीत् ॥

1029. √Yabha, to cohabit, to have sexual intercourse with. Maitreya reads this root as जभ। Dhanapâla and Śâkaṭâyaṇa read both जभ and यभ। Śâkaṭâyaṇa further reads जप and जभ। Pre. यभति। Per. ययाभ। येभतुः। येभिथ or ययब्ध। येभिव। I Fut. यब्धा। II Fut. यप्स्यति। Imperative यभतु। Imper. अयभत्। Poten. यभेत्। Bene. यभ्यात्। Aorist अयाप्सीत्। अयाब्धाम्। Caus. याभयति। Aorist अयीयभत्। Desi. यियप्सति। Inten. यायभ्यते। Yaṅ luk यायब्धि। Ger. यब्ध्वा। Adj. यभ्यम् ॥

णम १०३० प्रह्वत्वे शब्दे च। नेमिथ-ननन्थ। नन्ता। अनंसीत्। अनंसिष्टाम् ॥

1030. √ṇama 1. To bow to, salute, bend. 2. to sound. Pre. नमति। Per. ननाम। नेमतुः। नेमिथ or ननन्थ। I Fut. नन्ता। II Fut. नंस्यति। Impertive नमतु

Imper. अनमत् । Poten. नमेत् । Bene. नम्यात् । Aorist अनंसीत् । अनंसिष्टाम् । Caus, नामयति, or नमयति । (See √842 &c). With the preposition it is always मित् as प्रणमयति । Aorist अनीनमत् । Desi. निनंसति । (VII. 2. 73, S. 2377). Inten. नंनम्यते । Yaṅ luk. नंनमीति or नंनन्ति । D. नंनन्तः । Pl. नंनमति । 1st. D. नंनम्वः । 1st. Pl. नंनमः । Imper. अनंनमत् । अनंनताम् । Ger. नन्त्वा । Nouns :—नम्रः । नेमिः । नमः । नप्ता ॥

लृ १०३१ सृप्लृ १०३२ गतौ ।

1031. √Gam lṛi, 1032 √Sṛiplṛi 'to go.' In the conjugation of the √Gam, the following sûtra applies.

२४०० । इषुगमियमां छः । ७ । ३ । ७७ ॥

एषां छः स्याच्छिति परे । गच्छति । जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । जगमिथ—जगन्थ । गन्ता ॥

2400. छ is substituted for the final of इष्, गम् and यम् before a Present-character (शित्) ॥

NOTE :—As इच्छति, गच्छति, यच्छति । The इष् with the indicatory उ is taken here, (Tud. 59), and not इष् of Divâdi (19) class or of Kryâdi class (53). There we have इष्यति and इष्णाति respectively. Those who do not read the sûtra as इषु &c, but as इषगमि &c, read the anuvṛitti of the word अचि from VII. 3. 72 into this sûtra ; so that the शित् is qualified by the word अ, i. e. a शित् affix which is merely a vowel, and has no consonant in it ; (and not a शित् affix which *begins* with a vowel.) Therefore though श्नान्न is a शित् affix beginning with a vowel, yet as it contains a consonant, the छ substitution does not take place, as इष्णाः (III. 1. 83). The reading of the text according to Patanjali and Kâtyayana is इषगमियमां छ, and hence the necessity of the above explanation. The reading इषु, though convenient, is not ârsha.

Thus Pre. 3rd S. गच्छति । Perfect. जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । 2nd S. जगमिथ or जगन्थ । 1st Future गन्ता ॥

In forming the 2nd Future, the following sûtra applies :- –

२४०१ । गमेरिट् परस्मैपदेषु । ७ । २ । ५८ ॥

गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात् । गमिष्यति । वृदिरत्रादङ् । 'अनङि' इति पर्युदासाज्जोपधालोपः । अगमत् । सर्पति । ससर्प ॥

2401. An ârdhadhatuka affix beginning with a स gets the इट् augment, after गम् in the Parasmaipada.

As गमिष्यति, अगमिष्यत, जिगमिषति ॥

NOTE :—Why of गम् ? Observe क्षेष्यति । The repetition of इट् shows that the rule is invariable. Why 'in the Parasmaipada' ? Observe संगंसीष्ट, संगंसीष्ट, संगंस्यते, संजिगंसते, संजिगंसिष्यते, अधिजिगांसते अधिजिगांसिष्यते ॥

As the √Gam has an indicatory lṛi, it forms its Aorist with च्लि । There is not the elision of the penultimate by VI. 4. 98 S. 2363 ; because of the special prohibition contained in that very sûtra in the case of the affix च्लि । Thus Aorist is अगमत् ॥

The √Sṛip is thus conjugated :—Present सर्पति । Perfect ससर्प । In forming the 1st Future, the following sûtra applies :—

२४०२ । अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् । ६ । १ । ५९ ॥

उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्वा स्याद्झलादावार्धधातुके परे । सप्ता—सर्प्ता । सर्पिष्यति—सृप्स्यति । असृपत् ॥

2402 The augment अम् comes optionally after the ऋ of those roots which are exhibited in the Dhâtupâṭha as anudâtta, when such roots end in a consonant having a ऋ as penultimate, and are followed by an affix beginning with a mute or sibilant and not having an indicatory ऋ ॥

NOTE :—The word उपदेश is understood here, so also अनुदात्तङित । Thus सर्ता or सर्तिता or सप्ता, दर्ता, दर्पिता or दर्प्ता । The roots सृप a satisfy,' and दृप, 'to be happy to release,' belong to Divâdi class, sub-class Radhâdi, and they take the augment इट् optionally (VII. 2 45), so we have the three forms given above; for these roots are also anudâtta in their first enunciation.

Why do we say "which are anudâtta in the Upadeśa or the system of grammatical instruction" ? Observe वर्ता, वर्तुम्, वर्तव्यम्, from वृतु वर्तने which is exhibited as उदात्त, and because it has an indicatory ऋ it takes इट् optionally. Why do we say 'having a penultimate ऋ letter' ? Observe भेत्ता, छेत्ता । Why do we say 'before an affix beginning with a mute or a sibilant' ? Observe सर्तव्यम्, दर्तव्यम् । Why do we say 'not having an indicatory ऋ' ? Observe सृप्तः, दृप्तः । Before affixes not beginning with a झल् consonant this augment will not be inserted, as सर्तव्यम् । दर्तव्यम् ॥

Thus 1st Future सर्ता or सर्प्ता . 2nd Future सरिष्यति or सरिष्यति । Aorist. असरत् ।

1031. √Gamlṛi to go. Pres. गच्छति । Per. जगाम । जग्मतुः । जग्मुः । अगन्थ or अगमिथ । अगन्व । अगम्म । I Fut, गन्ता । II Fut. गमिष्यति । Imperative. गच्छतु । Imper. अगच्छत् । Poten गच्छेत् Bene. गम्यात् । Aorist अगमत् । Pas. गम्यते । Caus, गमयति । Aorist, अजीगमत् । Inten. जंगम्यते । Yaṅ luk जंगमीति । or जङ्गन्ति । D. जङ्गमः । Pl. जङ्गमति । 1st. S. जङ्गन्मि D. जङ्गन्वः । *Nouns:*—जन्तुः । यमनः । गमत् गौ । गङ्गा ॥

1032. √Sṛiplṛi to go. Pre. सर्पति । Per ससर्प । ससर्पतुः । ससर्पिथ । ससर्पिव । I Fut. सर्प्ता, सर्प्ता । II Fut. सर्पिष्यति, सर्प स्यति । Imper. सर्पतु । Imper, असर्पत् । Pote. सर्पेत् । Bene. सृप्यात् । Aor. असर्पत् । असृपताम् । Caus. सर्पयति । Aorist असीसर्पत् । or असीसपत् । Deside. सिसृप्सति । Intm. सरीसृप्यते । Yaṅ luk सरीसर्पीति । or सरीसर्प्ति । or सरीसर्प्ति । Aorist सरीसृपः । Adj. सृप्यः । Nouns:—सर्पः । सर्पिः । सरीसृपः ।

यम १०३३ उपरमे । यच्छति । येमिथ—ययन्थ । यन्ता । अयंसीत् अयंसिष्टाम् ।

1033. √Yama to check, curb, restrain. According to Maitreya, the root has an indicatory ऊ । Pre यच्छति । (VII, 3. 77 S. 2400). Per, ययाम । येमतुः । येमुः । येमिथ or ययन्थ । I Fut. यन्ता । II Fut. यंस्यति । Imperative यच्छतु । Imper. अयच्छत् । Poten. यच्छेत् । Bene. यम्यात् । Aorist. अयंसीत् । अयंसिष्टाम् । Caus. यमयति । Aorist, अयीयमत् । Desi. यियंसति । Inten. यंयम्यते । Yaṅ luk. यंयन्ति । यंयन्तः । Adj. यम्यम् । Nouns. यमुना । यमः । यंयत् । यंयमः ॥

तप १०३४ सन्तापे । तप्ता । अतापसीत् ॥

1034. √ Tapa to suffer pain.

As 1st. Future तप्ता । Aorist अतापसीत् ॥

The स of the preposition निस् is changed to ष when followed by this root by the following sûtra :—

२४०३ । निसस्तपतावनासेवने । ८ । ३ । १०२ ॥

षः स्यात् । आसेवनं पौनः पुन्यं ततोऽन्यस्मिन्विषये । निष्टपति ॥

2403. ष् is substituted for the स् of निस् before the verb तप्, when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

The word आसेवन means doing a thing repeatedly and here it means making it red-hot repeatedly. Thus निष्टपतिः सुवर्णम् = सकृत् अग्निम् स्पर्शयति *i. e.*, he puts the gold into fire only once.

Why do we say when not meaning repeatedly. Observe निस्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः=पुनः पुनरग्निं स्पर्शयति ॥

Note:—In the sentences निष्टप्तं रक्तः, निष्टप्ता अरातयः the change has taken place either as a Vaidic irregularity or because the sense of repeatedness is not implied here.

1034. √Tapa, to suffer pain; to mortify the body. Pre. तपति । Per. तताप । तेपिथ or ततप्थ । I Fut. तप्ता । Imperative तपतु । Imper. अतपत् । Poten. तपेत् । Beno. तप्यात् । Aorist अताप्सीत् । अतप्ताम् । Pas. तप्यते । Caus. तापयति । Aorist अतीतपत् । Desi. तितप्सति । Inten. तातप्यते । Yaṅ luk तांतप्ति । Adj. तप्यम् । Nouns:—संतापः । तापसः । तपः । तपस्या । तपस्वी ॥

त्यज १०३५ हानौ । तत्यजिथ—तत्यक्थ । त्यक्ता । अत्याक्षीत् ॥

1035. √Tyaj to abandon. Pre. त्यजति । Per. तत्याज । तत्यजतुः । तत्यजिथ or तत्यक्थ । तत्यजिव । I Fut. त्यक्ता । II Fut. त्यक्ष्यति । Imperati e त्यजतु । Imper. अत्यजत् । Poten. त्यजेत् । Bene त्यक्ष्यात् । Aorist अत्याक्षीत् । अत्याक्ताम् । Caus. त्याजयति । Aorist. अतित्यजत् । Desi. तित्यजिषति । Inten. तात्यज्यते । Yaṅ luk तात्यक्ति । Nouns:—त्यागिन् । त्यागः । त्यद् ॥

षञ्ज १०३६ सङ्गे । 'ढंषसञ्जस्वञ्जां शपि' (२३९६) इति न लोपः । सजति । सङ्क्ता ।

1036. √Shanj, to stick or adhere to, cling to. The nasal is elided by VI. 4, 25 S. 2396. Pre. सजति । (With the preposition अभि, we have अभिषजति) । Per. ससञ्ज । ससञ्जतुः । ससङ्क्थ or ससञ्जिथ । ससञ्जिव । I Fut. सङ्क्ता । II Fut. सङ्क्ष्यति । Imperative सजतु । Imper. असजत् । Poten. सजेत् । Bene. सक्ष्यात् । Aorist. असाङ्क्षीत् । असाङ्क्ताम् । Desi. सिसङ्क्षति । Nouns. निषङ्गः, संगः । प्रसङ्गः । सक्थि ॥

दृशिर १०३७ प्रेक्षणे । पश्यति ॥

1037. √Dṛiśir 'to see. The root is replaced by पश्य by VII. 3. 78 S 2360. Thus Present is पश्यति ॥

In the conjugation of the Perfect (2nd Person. Singular) the following two sútras apply:—

२४०४ । विभाषा सृजिदृशोः । ७ । २ । ६५ ॥

आभ्यां वल् इड्वा ॥

2404. वल् the Personal ending of the Perfect, optionally gets the augment इट् after सृज् and दृश् ॥

Note:—As ससर्ज्ज or ससर्जिथ, ददर्श or ददर्शिथ । See VI. 1. 58 below for the अम् augment.

२४०५ । सृजिदृशोर्झल्यमकिति । ६ । १ । ५८ ॥

अनयोरमागमः स्याज्झलादौ किति । वदृष्ट-वदर्शिथ । द्रष्टा । द्रक्ष्यति । दृश्यात् । दृरित्वादङ् वा ॥

2405. The augment अम् (म) comes after the ऋ of सृज् 'to create,' and दृश् 'to see,' when an affix beginning with a झल् letter (the Mute and the Sibilant) follows: provided that it has no indicatory क् ॥

Thus where there is क्ङित् augment we have वदर्शिथ; but when there is no क्ङित् augment, we have the अम् and thus get वद्रष्ट ॥

1st. Fut. द्रष्टा; 2nd. Fut. द्रक्ष्यति । Ben. दृश्यात् । As the root has an indicatory ऋत् the aorist is formed optionally by च्लि (III. 1. 57. S. 2269). When there is च्लि, the following sûtra applies:—

NOTE:—Thus सृज् + तृन्=स्रज् + त्र + स् + तृ = स्रष्टृ । Nom. sing. स्रष्टा, so also स्रष्टुम्, स्रष्टव्यम्, द्रष्टा, द्रष्टुम्, द्रष्टव्यम् । This अम् augment prevents the guṇa substitute ordained by VII. 3. 86. But in अस्राक्षीत् and अद्राक्षीत् the Vṛiddhi takes place in the Aorist, after the augment अम् had taken effect.

Why do we say when beginning with a Mute or a Sibilant? Observe सस्रज्म, दर्शनम् with युच् । Why do we say not having an indicatory क्? Observe स्रष्टः, ष्टः, before the affix क्त । The forms of roots, being exhibited in the sûtra, the rule applies when affixes relating to verbs come after these, and not when other affixes relating to nouns follow. Thus रज्जुसृड्भ्याम्, । देवदृग्भ्याम् । Here the words are used as nouns rather than verbs. For the maxim धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यं applies here.

२४०६ । ऋदृशोऽङि गुणः । ७ । ४ । १६ ॥

ऋवर्णान्तानां दृशेश्च गुणः स्यादङि । अदर्शत् । अङभावे ॥

2406. Guṇa is substituted for the vowel of the root, before the affix अङ्, in the roots ending in ऋ or ॠ, as well as in दृश् ॥

Thus अदर्शत् । But when अङ् is not added the following sûtra applies :—

NOTE:—As अकरत् गुरुतो:करत्, अहं तेभ्योऽकरं नमः, असरत्, आरत्, अदर्शत्, अदर्शताम्, अदर्शन् । The affix अङ् means the Aorist character अङ्, of which the above examples are given. It also is the kṛit-affix (III. 3. 104), of which we have कृ—करः ॥

The word अकरत् is अङ् Aorist formed from कृ by III. 1. 59. The word असरत् (III. 1. 56). अदर्शत् by VI. 1. 57.

२४०७ न दृशः । ३ । १ । ४७ ॥

दृशश्चलेः क्सो न । अद्राक्षीत् ॥

2407. क्स is not the substitute of च्लि after the verb दृश् 'to see.'

Thus अद्राक्षीत् ॥

NOTE:—This is an exception to the sûtra III. 1. 45. enjoining क्स । The root दृश् will form its Aorists by III. 1. 57. and will take अङ् and सिच्; as अदर्शत् or अद्राक्षीत् 'he saw.'

1037. √ Dṛiśir to see. The root is âtmanepadi, with the preposition सम् । सन्पश्यते । Pre. पश्यति । Per. ददर्श । ददृशतुः । वदर्शिथ or वद्रष्ट । ददृशिव । I Fut. द्रष्टा । II Fut. द्रक्ष्यति । (VIII. 2. 41. S. 295). Imperative पश्यतु । Poten. पश्येत् । Bene. दृश्यात् । Aorist अदर्शीत्or अद्राक्षीत् । Pass. दृश्यते । Aorist अदर्शि । Caus. दर्शयति । Aorist, अदीदृशत् or अददर्शत् । Desi. दिदृक्षते । (1. 3. 57 S. 2731). Inten. दरीदृश्यते । Yaṅ luk।

दर्द्रष्टि । दर्दष्टः । Imperative. दर्दंढि । 1st. S. दर्दशानि । Imperfect. अदर्द्रक् । Nouns दृश्यम् । दर्शनम् । पशुः । दृष्टिः । दृश्वरी ॥

दंश १०३८ दशने । दशनं दंष्टाव्यापारः । पृषोदरादित्वादनुनासिकलोपः । अत एव निपातनादित्येके । तस्याप्येवं तात्पर्यम् । अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात् । 'दंशसञ्ज—' (२३९६) इति न लोपः । दशति । ददंशिथ—ददंष्ठ । दंष्टा । दंक्ष्यति । दश्यात् । अदांक्षीत् ।

1038. √Dansa to bite. The word daśana 'actions of the teeth' i. e. biting The word दशन is derived from this root. The nasal is elided by VI. 3. 109. S. 1034. Others say, the nasal is elided as a nipâtana or anomaly, because the word दशन् is so exhibited here.' They also refer to this because the particularising of the meaning is modern. In other words, they also mean that दशन has lost its nasal because such is the usage of the masters of language, for Prishodarâdi only validates the usage of the shishṭas. But in the Dhâtupâṭha sûtra दंश दशने the meaning दशन given to दंश is not the work of any ancient author: for all Dhâtupâtha *meanings* are recent additions to the bare list of *roots* prepared by Pâṇini: so any form occurring in these *meanings* cannot *ipso facto* be a standard. Therefore those who say that दशन is valid by nipâtana here must be presumed to mean that standard writers have used the word *dasana*, which has been repeated here by the person or persons who have added these meaning to the roots. There they also indirectly mean that the form is valid under the Prisodarâdi class.

Thus दंश + श्यन् + ति = दश् + अ + ति (the nasal is elided by VI. 4. 25. S. 2396)= दशति । The 2nd. Per. Singular of the perfect is ददंशिथ or ददंष्ठ । First Future दंष्टा । Second Future दक्ष्यति । Benedictive दश्यात् । Aorist अदाक्षीत् ॥

1038. √Dans to bite, sting. Pre. दशति । Per. ददंश । ददंशतुः । ददंशिथ or ददंष्ठ । ददंशिव । I Fut. दंष्टा । II Fut. दक्ष्यति । Imperative दशतु । Imper. अदशत् । Poten. दशेत् । Bene. दश्यात् । Aorist अदांक्षीत् । अदांष्टाम् । Caus. दंशयति । Aorist अदः दंशत् । Desi. दिदक्षति । Inten दंदश्यते । (III. 1. 24, S. 2635. VII. 4. 86. S. 2638) Yaṅ luk. दन्दशीति or दन्दष्टि । Nouns दंष्ट्रा । दंष्ट्री । दंदशूकः ॥

कृष १०३९ विलेखने । विलेखनमाकर्षणम् । क्रष्टा—कर्ष्टा । क्रक्ष्यति—कर्क्ष्यति । * स्पृशमृशकृषतृपदृपां क्ङेः सिज्वा वाच्यः * । अक्राक्षीत् । अक्राष्टाम् । अक्राक्षीत् । अकार्ष्टाम् । अकार्षुः । पक्षे वसः । अकृक्षत् । अकृक्षताम् । अकृक्षन् ।

1039. √Krish to plough, till. The word vilekhana means tilling. The First-Future is क्रष्टा or कर्ष्टा । Second Future is क्रक्ष्यति or कर्क्ष्यति । The Aorist sign सिच् is optional under the following

Vârtika. The सिच् of the Aorist is optional after the roots √Spriś; √Mriś, √Krish, √Trip, and √Drip. Thus अक्राक्षीत् or अकार्क्षीत् । D. अक्राष्टा or अकार्ष्टाम् । When सिच् is not added we have कृष, as अकृक्षत् । &c. Pre कर्षति । Per. चकर्ष । चकृषतुः । चकर्षिथ । चकृषिव । I Fut. क्रष्टा, कर्ष्टा । (VI. 1. 59. S. 2402). II Fut. क्रक्ष्यति, कर्क्ष्यति । Imperative कर्षतु । Imper. अकर्षत् । Poten. कर्षेत् । Bene. कृक्ष्यात् । Aorist. अक्राक्षीत्, or अकार्क्षीत् । Dual. अकृक्षताम् or अकार्ष्टाम् or अक्राष्टाम् । Plural अकार्षुः or अकृक्षन् । Con. अक्रक्ष्यत् । Caus कर्षयति । Aorist. अचीकृषत् or अचकर्षत् । Desi. चिकृक्षति । Inten. चरिकृष्यते । Yaṅ luk चरिकर्ष्टि । चरिकृष्टि or चरिकर्क्षीति । D. चरीकृष्टः or चरिकृष्टः । Imperative चरीकृष्टि । Imperfect अचरीकर्ट् or अचरीकृट् । Noun:—कृषः ॥

दह १०४० भस्मीकरणे । देहिथ—ददग्ध । दग्धा । धक्ष्यति । अधाक्षीत् । अदाग्धाम् । अधाक्षुः ॥

1040. √Daha to burn. Pre. दग्धति । Per. ददाह । देहतुः । देहिथ or ददग्ध (VIII. 2. 32. S. 325 ; VIII. 2. 40. S. 2280 ; VIII. 4. 53. S. 52). I Fut. दग्धा । II Fut. धक्ष्यति (VIII. 2. 32. S. 325, VIII. 2. 37. S. 326, VIII. 4. 55. S. 121). Imperative दग्धतु । Imper. अदग्धत् । Poten. दह्यात् । Bene. दक्षीष्ट । Aorist. अधाक्षीत् । अदाग्धाम् । अधाक्षुः । Caus. दाहयति । Aorist. अदीदहत् । Inten. दंदह्यते । Yaṅ luk दंदग्धि । Nouns:—परिदाही । निदाघः । अवदाघ । परिदाघः । दहनः ॥

मिह १०४१ सेचने । मिमेह । मिमेहिथ । मेढा । मेक्ष्यति । अमिक्षत् ॥

1041. √Miha to wet, moisten, sprinkle. Pre. मेघति । Per. मिमेह मिमेहिथ । मिमेढिथ । I Fut. मेढा । II Fut मेक्ष्यति । Imper. मेहतु । Imper. अमेहत् । Poten. मेह्यात् । Bene. मिक्षीष्ट । Aorist. अमिक्षत् । Caus. मेहयति । Aorist. अमीमिहत् । Desi. मिमिक्षति । Inten. मेमिह्यते । yaṅ luk मेमेढि । मेमीढः । Perfect. Parti. मीढ्वान् । मेढम् । मेह्य । मिहिरः । प्रमेहः ।

Here end the Skandadi roots.

-:o:-

कित १०४२ निवासे रोगापनयने च । चिकित्सति । संशये प्रायेण विपूर्वः । 'विचिकित्सा तु संशयः' इत्यमरः । अस्यानुदात्तेत्त्वमाश्रित्य 'चिकित्सते' इत्यात्मनेपदि कश्चिदुदाजहार । निवासे तु केतयति ॥

1042. √Kita to live' 2. to heal, cure, when meaning to doubt, it is generally preceded by वि । Thus विचिकित्सा means doubt. see Amarakosha I. 5. 3 It is Parasmaipadi but some take it to be anudâtteta and so conjugate it in the âtmanepadi. As चिकित्सते । when meaning to dwell, it is conjugated as केतयति । This root is *always* सन् ending in the sense of 'to heal,' 'to doubt,' See III. 1. 5. S. 2396. This सन् not being an Ardhadhâtuka affix, does not take इट् augment or cause Guṇa. Pre. चिकित्सति । "He cures." or केतयति । 'He dwells.' II Fut. चिकित्सिष्यति ।

Desi. चिकित्सिसति । As a general rule सन् is not added to a root which has already taken सन् । But that rule applies to the Desiderative सन् and not to the Svârtha सन् ॥

दान १०४३ खण्डने ।

शान १०४४ तेजने । एतौ वक्ष्यत्यन्ताः स्वरितेतः । दीदांसति—दीदांसते शीशांसति—शीशांसते । अर्थविशेषे सन् । अन्यत्र दानयति । शानयति ॥

1043. √Dâna (to straighten) to cut, divide. 1044. √Śâna to sharpen. From this upto √Vaha the roots are svariteta. These roots are also *always* सन् ending (See III. 1. 6. S. 2394) When not meaning 'to straighten' and 'to whet' respectively, we have दानयति । शानयति in the Churâdi. Pre दीदांसति A. दीदांसते । Caus. दानयति ॥

1044. √Śan to sharpen, whet. Pre. शीशांसति । A. शीशांसते । Caus. शानयति ॥

डुपचष् १०४५ पाके । पचति—पचते । पेचिथ—पपक्थ । पेचे । पक्ता । पक्षीष्ट ।

1045. √Dupachash to cook, boil. Pre. पचति । A. पचते । Per. पपाच । पेचतुः । पपक्थ or पेचिथ । A. पेचे । I Fut. पक्ता । A. पक्ता । II Fut. पक्ष्यति । A. पक्ष्यते ।

Imperative. पचतु । A. पचताम् । Imper. अपचत् । A. अपचत । Pote. पचेत् A. पचेत । Bene. पक्ष्यात् A. पक्षीष्ट । Aorist. अपाक्षीत् । A. अपक्त । अपक्षाताम् । Desi, पिपक्षति or पिपक्षते । Inten. पापच्यते । Yaṅ luk पापक्ति । D. पापक्तः । Past. Part Pass. पक्वः । (VIII. 2. 52. S. 3031). Act. पक्ववान् । Nouns. पक्वः । स्वपचः । पाक्किमम । पाकः । पचनम् ।

षच १०४६ समवाये । सचति । सचते ॥

1046. √Shacha to be associated with. Pre. सचति । A. सचते । Per. ससाच । सेचतु । सेचिथ । सेचिव । I Fut. सचिता । II Fut. सचिष्यति । Imper. असचत् । Bene. सच्यात् । Aorist. असचीत् or असाक्षीत् । (VII. 2. 7. S. 2 84). Caus. साचयति । Aorist. असीषचत् । Desi. सिसचिषति । (VIII. 3. 61. S. 2627). Inten. सासच्यते । Yaṅ luk सासक्ति ॥

भज १०४७ सेवायाम् । बभाज । भेजतुः । भेजुः । भोजिथ–बभक्थ । भक्ता । भक्ष्यति । भक्ष्यते । अभाक्षीत् । अभक्त ॥

1047 √Bhaja to serve. Pre. भजति । A. भजते । Per. बभाज । A. भेजे । भेजतुः भेजिथ or बभक्थ । भेजिव । I Fut. भक्ता । A. भक्तासे । II Fut. भक्ष्यति । A. भक्ष्यते । Imperative भजतु । A. भजताम् । Imper. अभजत् । A. अभजत । Poten. भजेत् । A भजेत । Bene. भज्यात् । A. भक्षीष्ट । Aorist अभाक्षीत् । A. अभक्त । अभक्षाताम् । Caus. भाजयति । Aorist अबीभजत् । Desi. बिभक्षति । A बिभक्षते । Inten बाभज्यते । Yaṅ luk बाभक्ति । Adj भजन या । बिभक्यः । Nouns :—भागः । भागी । भगिनी । सौभाग्यम् । भाक्ता । भक्तिः ॥

रञ्ज १०४८ रागे । नलोपः । रजति–रजते । अराङ्क्षीत्–अरङ्क्त ॥

1048. √Rañj to be dyed or colored. Pre. रजति । A. रजते । The nasal is elided by VI. 4. 26. S. 2397. Per. ररञ्ज । ररञ्जतुः । ररञ्जिथ or ररञ्जिथ । A. ररञ्जिषे । I Fut. रङ्क्ता । A. रङ्क्तासे । II Fut. रङ्क्ष्यति । A. रङ्क्ष्यते । Imperative रजतु । A. रजताम् । Imper. अरजत् । A. अरजत । Poten. रजेत् । A. रजेत । Bene. रज्यात् । A. रङ्क्षीष्ट । Aorist. अरराङ्क्षीत् । Dual अराङ्क्ताम् । A. D. अरङ्क्षाताम् । Pl. अराङ्क्षुः । A. अरङ्क्त । Desi रिरङ्क्षति । A. रिरङ्क्षते । Inten रारज्यते । Yaṅ luk रारङ्क्ति । D. रारक्तः । Nouns :—रजकः । रजनं । रजनी । रागी । रागः । रंगः । रक्तः । सरजसम् । रजतम् । राजतम् ॥

शप १०४९ आक्रोशे । आक्रोशो विरुद्धानुध्यानम् । शशाप–शेपे । अशाप्सीत्–अशप्त ॥

1049. √Śapa to curse. Pre. शपति । A. शपते । Per. शशाप । शेपतुः । शशप्थ or शेपिथ । A. शेपे । I. Fut. शप्ता । A. शप्तासे । II. Fut. शप्स्यति । Imperative शपतु । A. शपताम् । Imper. अशपत् । A. अशपत । Poten. शपेत् । A शपेत । Bene. शप्यात् । A. शप्सीष्ट । Aorist. अशप्सीत् । अशाप्ताम् । A. अशप्त । A. अशप्साताम् । Caus. शापयति । Aor. अशीशपत् । Desi. शिशप्सति । Inten शाशप्यते । Yaṅ luk शाशप्ति । Nouns. शपथ । शपनः । शप्तः ॥

ष्टिष १०५० दीप्तौ । ष्टेवति–ष्टेवते । तिष्टिवे । ष्टेष्यति । ष्टिक्षीष्ट । अष्टिक्षत । अष्टिक्षाताम् ॥

1050. √Tvish to shine, glitter, blaze. Pre. ष्टेवति । A. ष्टेवते । Per. तिष्टेव । तिष्टिवतुः । तिष्टेविथ । तिष्टिविव । A. तिष्टिवे । I Fut. ष्टेष्टा । A. ष्टेष्टासे । II Fut. ष्टेक्ष्यति । A. ष्टेक्ष्यते । Imperative ष्टेवतु । A ष्टेवताम् । Imper. अष्टेवत् । A. अष्टेवत । Poten. ष्टेवेत् । A. ष्टेवेत । Bene. ष्टिव्यात् । A. ष्टिक्षीष्ट । Aorist अष्टिक्षत् । अष्टिक्षाताम् । A. अष्टिक्षत । A. Dual अष्टिक्षाताम् । A. Pl. अष्टिक्षन्त । Caus. ष्टेवयति । Aorist अतिष्टिवत् । Desi. तिष्टिक्षति । A. तिष्टिक्षते । Inten. तेष्टिव्यते । Yaṅ luk तेष्टेष्टि । Dual तेष्टिष्टः । Nouns. ष्टेष्टा । ष्टेष्टृम् ॥

यज १०५१ देवपूजासंगतिकरणदानेषु । यजति—यजते ॥

1051. √Yaja 1. to worship with sacrifices, 2. to consecrate, 3. to bestow. Thus the Present is यजति or यजते । In forming the Perfect the following sûtra applies:—

२४०८ । लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् । ६ । १ । १७ ॥

वच्यादीनां ग्रहादीनां चाभ्यासस्य उभयेषामादेशानां स्यात्लिटि । इयाज ॥

2408. There takes place vocalisation of the semivowel of the reduplicate (abhyâsa) of both vachyâdi (VI. 1. 15) and grahâdi (VI 1 16) words, when the affixes of लिट् follow.

Thus इयाज । In forming the Dual and Plural, the following sûtra applies.

NOTE:—Thus वच—उवाच, उवचिथ, स्वप्—सुष्वाप, सुष्वपिथ, यज—इयाज, इयजिथ, ष्टुवप्—उवाप, उवपिथ । As regards ग्रहादि verbs; ग्रह—जग्राह, जगृहिथ (there is no speciality in the case of this verb, as these forms would have been evolved without even this rule). व्यध—विव्याध, विव्यधिथ, वश—उवाश, उवशिथ, व्यच्—विव्याच, विव्यचिथ, व्रश्च—बभ्रश्च and बभ्रष्टिथ ॥

This vocalisation of the reduplicate is taught with regard to those affixes which are not कित् । With regard to कित् affixes, the Rule VI. 1. 15 will apply.

२४०९ । वचिस्वपियजादीनां किति । ६ । १ । १५ ॥

वचिस्वप्योर्यजादीनां च संप्रसारणं स्यात्किति । पुनः प्रसङ्गविज्ञानादद्हित्वम् । ऊहतुः । ऊहुः । इयजिथ—इयष्ठ । ईजे । यष्टा । यक्ष्यति । इज्यात् । अयाक्षीत् । अयष्ट ॥

2409 The semivowels of the roots वच्, स्वप् and यजादि verbs are vocalised when followed by an affix having an indicatory क ॥

Thus यज् + अतुस् (which is कित् by I. 2. 5) = इय् + अतुस् = इय् इय् + अतुस् = ईजतुः । The reduplication takes place after vocalisation.

And as the rule of vocalisation is subsequent to that of reduplication in order, therefore by the maxim of परत्व 1. 4. 2, vocalisation will take place first and then reduplication, according to the maxim पुनः प्रसङ्ग विज्ञानात्सिद्धम् "occasionally the formation of a particular form is accounted for by the fact that a preceding rule is allowed to apply again, after it had previously been superseded by a subsequent rule."

NOTE:—The anuvritti of व्यच् does not run into this sûtra. The root वच includes the वच परिभाषणे of the Adâdi class (II. 54) and the वच् substitute of ब्रू (II. 4. 53) स्वप् is the root ञिष्वप् शये of the Adâdi class (II 59). The यजादि verbs are the last nine roots of the Bhvâdi class viz. यज्, वप्, वह्, वस्, वेञ्, व्येञ्, ह्वेञ्, वद् and वश् ॥ The semivowels of these eleven verbs are changed into the corresponding vowels, when an affix having an indicatory क is added to them. Thus with the Past Participle affixes क्त and क्तवतु we have the following forms:—1. वच्—उक्तः, उक्तवान्, (VIII. 2. 30,) 2 स्वप् = सुप्तः, सुप्तवान् 3 यज्,—इष्टः, इष्टवान्, (VIII. 2. 36) 4 वप—उप्तः, उप्तवान्, 5 वह्—ऊढः, ऊढवान् (VIII. 2 31, 40, VIII. 3. 13 and VI. 3. III) 6 वस्—ऊषितः ऊषितवान्, (VII. 2. 56 VIII. 3. 60) 7 वेञ्—उतः, उतवान्, 8 व्येञ्—संवीतः, संवीतवान्, 9 ह्वेञ्—हूतः, हूतवान्, 10 वद्—उदितः, उदितवान्, 11 दुओश्वि—द्यूनः, द्यूनवान् ॥

1051. √Yaja 1. to worship with sacrifices. 2. to consecrate, dedicate. 3. to bestow. Pre. यजति । A. यजते । Per. इयाज । ईजतुः । ईजिथ or इयष्ट । ईजिव । I Fut. यष्टा । II Fut यक्ष्यति । A. यक्ष्यते । Imper. यजतु । A. यजताम् । Imper. अयजत् । A. अयजत । Poten यजेत् । A यजेत । Bene. इज्यात् । A. यक्षीष्ट । Aor. अयाक्षीत् । अयाष्टाम् । अयष्ट । A. अयक्षाताम् । Pas. इज्यते । Caus. याजयति । Aorist अयीयजत् । Desi. यियक्षति । A. यियक्षते । Inten. यायज्यते । yaṅluk यायष्टि । Nouns. यागः । यायजूकः । इज्या । यज्ञः । यज्ञुः । यट् । यष्टा । यावति । यका । ऋत्विक् । दृष्टिः ॥

टुवप् १०५२ बीजसंताने । बीजसंतानं क्षेत्रे विकिरणं गर्भाधानं च । अयं छेदनेऽपि । केशान्वपति । उवाप–ऊपे । वप्ता । उप्यात् । वप्सीष्ट । प्रव्यवाप्सीत्–अवप्त ॥

1052. √Ṭu vap 1. to sow, 2. to beget, produce. The word vija—santâna literally means scattering the seeds—whether the seeds of grain &c. in a field or in the womb. This root also means to cut as केशान् वपति he cuts the hair; Pre. वपति । The preposition नि is changed to णि by VIII. 4. 17 S. 2285, As न्यवापयति । Per. उवाप । A. ऊपे । उवपथ or उवपिथ । उवपिव । I Fut. वप्ता । Imper. वपतु । Bene. उप्यात् । A. वप्सीष्ट । Nouns. वापी । वापिः । वप्रः ।

वह १०५३ प्रापणे । उवाह । उवहिथ । 'सहिवहोरोदवर्णस्य (२३५७) उवोढ–ऊहे । वोढा । वक्ष्यति । अवाक्षीत् । अवोढाम् । अवाक्षुः । अवोढ । अवक्षाताम् । अवक्षत । अवोढाः । अवोढ्वम् ॥

1053. √Vaha to carry, to convey. Pre, वहति । A. वहते । Per. उवाह । ऊहतुः । उवहिथ । उवोढ । ऊहिव । A. ऊहे । ऊहिवे । I Fut. वोढा । II Fut. वक्ष्यति । A वक्ष्यते । Imperative वहतु । A. वहताम् । with प्र we have प्रवहाणि । Imper. अवहत् । A अवहत । Poten. वहेत् । A. वहेत । Bene. उह्यात् । A. वक्षीष्ट । Aorist, अवाक्षीत् । D. अवोढाम् । Pl. अवाक्षुः । A. अवोढ । D. अवक्षाताम् । A. Pl. अवक्षत । A. 2 S. अवोढाः । A. Pl. अवोढ्वम् । A 1 S. अवहि । Cond. अवक्ष्यत् । Pas. उह्यते । Caus. वाहयति । Aorist अवीवहत् । Desi. विवक्षते । Inten. वावह्यते । Yaṅ luk वावोढः वावहति । Nouns :—ऊढः । ऊढिः Marriage. वधोढः । धोढः । वह्यः । वध्रूः । अनुड्वही ॥

वस १०५४ निवासे । परस्मैपदी । वसति । उवास ॥

1054. √Vasa to dwell.

This root is Parasmaipadi. The present is वसति । The Perfect 3rd S. is उवास । In the dual the स is changed to ष by the following sûtra.

२४९० । शासिवसिघसीनां च । ८ । ३ । ६० ॥

इण्कुभ्यां परस्यैषां यस्य षः स्यात् । ऊषतुः । ऊषुः । उवसिथ–उवस्थ । वस्ता । 'सःस्यार्धधातुके '(२३४२) वत्स्यति । उष्यात् । अवात्सीत् । अवास्ताम् ॥

2410. The ष् is substituted for the स् of शास्, वस् and घस्, when it is preceded by an इण् vowel or a guttural.

Note:—Thus अन्वशिषत्, अन्वशिषताम्, अन्वशिषन्, the Aorist of शास्; the सि is replaced by झल् (III. 1. 56), and the आ changed to इ by VI 4. 34. So also शिष्टः, शिष्टवान् ॥ From वस् उषितः, उषितवान्, उषित्वा । The Samprasâraṇa takes place by VI. 1. 15 as it belongs to Yajâdi class. From घस् we have ऊषतुः, ऊषुः in the Perfect. घस् is the substitute of अद् (II. 4. 30), the penultimate अ is elided by

VI. 4. 98. So also अवसन् in अवसन्नहन्नसिन्धवः पितरः (Rig. I. 82. 2). This is the Aorist form of वह् the वस् is substituted for वह् (II. 4. 37): the Aorist sign is elided by II. 4. 80.

Thus ऊषतुः । Pl. ऊषुः । 2nd. S. उवसिथ or उवस्थ । The First Future is वस्ता । The second Future is thus formed वस्+स्यति । Here the स् of √वस् is changed to त् by VII. 4. 49. S. 2342. We have therefore, वत्स्यति । The Benedictive is उष्यात् । The aorist is अवात्सीत् । अवात्ताम् ॥

1054. √Vasa to live, to dwell Pre. वसति । Per. उवास । ऊषतुः । उवसिथ or उवस्थ । ऊषिव । I Fut. वस्ता । II Fut. वत्स्यति । Imperative वसतु । Imper. अवसत् । Bene. उष्यात् । Aorist. अवात्सीत् । अवात्ताम् । अवात्सुः । Caus. वासयति । Aorist अवीवसत् । Desi. विवत्सति । Inten वावस्ति । Yaṇ luk वावस्ति । Imperfect अवावत् । Past. Part. Pass. उषितः । Act. उषितवान् । Ger. उषित्वा । Nouns. वास्तव्यः । अमावस्यम् । आवासी । प्रवासी । वत्सरः । वसतिः । वसन्तः । वास्तं । वस्तिः । वस्त्रम् । यासिः । वसुः । वसिष्टः ॥

वेञ् १०५५ तन्तुसंताने । वयति—वयते ॥

1055. √Veñ to weave.

The Present is वयति । A. वयते । In the Perfect √वे is replaced optionally by √वय by the following sûtra

२४११ । वेञो वयिः । २ । ४ । ४१ ॥

वा स्यात्सिटि । यकार उच्चारणार्थः । उवाय ॥

2411. When सिट् follows, वयि is optionally the substitute of वेञ् 'to weave.'

The य् in वयि is for the sake of pronunciation only. The substitute is वय । Thus वय + णल् = वय् + वय् + अ (VI. 1. 8. S. 2177) = उव् + वय् + अ (VI. 1. 17. S. 2408) = उवाय । In the dual we have वय + अतुः = उव् + अतुः ॥

The dual affix अतुस् being ङित् (I. 2. 5) the following sûtra would have applied and caused the vocalisation of य्; but it is not so by the sûtra that follows, namely S. 2413.

२४१२ । यङिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च । ६ । १ । १६ ॥

एषां किति ङिति च संप्रसारणं स्यात् । यकारस्य प्राप्ते ॥

2412. There is vocalisation of the semi-vowels of the following verbs, when an affix having an indicatory क् or ङ् follows:—यह 'to take', ज्या 'to become old', वेञ् 'to weave', व्यध 'to strike', वश 'to shine', व्यच 'to deceive', व्रश्च 'to cut,' प्रच्छ 'to ask', and भ्रस्ज 'to cook, to fry.'

The य required vocalisation, which is however prevented by

२४१३ । लिटि वयो यः । ६ । १ । ३८ ।

वयो यस्य संप्रसारणं न स्यात्सिटि । ऊयतुः । ऊयुः ।

2413. In the substituted root वय (II. 4. 41), the य in the Perfect is not vocalised.

The phrase संप्रसारणं is understood here. Thus उवाय ऊयतुः, ऊयुः । The word सिट् is employed in this aphorism for the sake of subsequent sûtras, this one could have done well without it even.

Though the य is not vocalised. it is optionally replaced by व by the following sûtra.

२४१४ । वश्चास्यान्यतरस्यां किति । ६ । १ । ३९ ॥

वयेः यस्य वो वा स्यात्किति लिटि । ऊवतुः । ऊवुः । वयस्तासावभावात्वलि जित्वमिट् । उवयिथ । स्यानिवद्भावेन जित्वात्सङ् । ऊये । ऊवे । वयादेशाभावे ॥

2414. Before the tense-affixes of the Perfect that have an indicatory क (I. 2. 5), for the य् of वय may optionally be substituted a व् ॥

Thus ऊयतुः or ऊवतुः, ऊवुः or ऊयुः ॥

Note:—According to Pâtanjali, the phrase वश्चास्य of this sûtra could have been dispensed with; this much would have been enough:—अन्यतरस्यां किति वेञः । Thus वे + अतुस् = वा + वा + अतुस् = ववतुः and ववुः (the vocalisation being prohibited). In the alternative:—वा + अतुस् = उ + अतुस् = उ + उवङ् + अतुस् (VI. 1. 77) = ऊवतुः, ऊवुः ॥ Here there is vocalisation. In the case of वय substitute, the य is never vocalised, so we have ऊयतुः, ऊयुः । Thus all the three forms have been evolved without using वश्चास्य ॥

In the 2nd S. there is always इट् augment, in spite of VII. 2. 62. S. 2295, because √वय is defective and can never be conjugated in the First Future with तास् । Thus we have उवयिथ ॥

The defective root वय being the substitute of वेञ् is considered to have an indicatory ञ् by I. 1. 56. S. 49 and so is conjugated in the Parasmai and Atmane both. Thus Atmane—Perfect is ऊये or ऊवे ॥

When there is no वय substitution for वे in the Perfect, the following sûtra applies.

२४१५ । वेञः । ६ । १ । ४० ॥

वेञो न संप्रसारणं स्याल्लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः । ववियथ-ववाथ । ववे । वाता । वास्यात् । वासीष्ट । अवासीत् ॥

2415. The semivowel of वे 'to weave' is not vocalised in the Perfect.

Thus ववौ, ववतुः, ववुः । This root belongs to यजादि class and would have been vocalised before कित् affixes by VI. 1. 15; and before non-कित् affixes the Reduplicate syllable of the Perfect would have been vocalised by VI. 1. 17. Both vocalisations are prohibited here.

1055. √Veñ to weave. Pre. वयति । A. वयते । Per. उवाय or ववौ । Dual. ऊयतुः or ऊवतुः । ऊयुः or ऊवुः । 2nd S. उवयिथ । ऊयथुः । ऊय । उवाय or उवय । ऊयिव । ऊयिम । A. ऊये । A. ऊयाते । A. ऊयिध्वे or ध्वे । A. ऊयिषीष्ट । I Fut. वाता । A. वाता । II Fut. वास्यति । A. वास्यते । Imperative. वयतु । A. वयताम् । Imper. अवयत् । A. अवयत । Pote. वयेत् । A. वयेत । Bene. ऊयात् । A. वासीष्ट । Caus. वाययति । Aorist अवीवयत् । Desi. विवासति । A. विवासते । Inten. वावायते । Yañ luk वावाति or वावेति । वावीतः । वावति । Imperative वावीहि । Adj. वानीयः । वायः । Noun:—तन्तुवायः ॥

व्येञ् १०५६ संवरणे । व्ययति ॥

1056. √Vyeñ to cover.

The Present is व्ययति । In the Perfect, the sûtra VI. 1. 45. S. 2370 required the य to be changed into या; but the following sûtra prevents that.

२४१६ । न व्यो लिटि । ६ । १ । ३६ ॥

व्येञ आत्वं न स्याल्लिटि । दृष्टिः । परमपि झलादिःशेषे बाधित्वा अस्य सम्प्रसारणम् । उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात् । अन्यथा वच्यादीनां वद्यादीनां वानुवृत्तेरेव सिद्धे किं तेन । विव्याय । विव्यतुः । विव्युः । 'वृतृवर्षि—' (२३८४) इति नित्यमिट् । विव्यथिथ । विव्याय—विव्यथ । विव्ये । व्याता । व्यात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत् । अव्यास्त ॥

2416. There is not the substitution of आ for the Diphthong of the root व्ये when the affixes of the Perfect follow.

Thus संविव्याय, संविव्यायिथ । The reduplicate of the Perfect is vocalised here by VI. 1. 17. The Vriddhi in संविव्याय takes place by VII. 2. 115 before the क्ङित् affix अट् ॥

Though in the reduplicate, the य् required to be elided by VII. 4. 60. S. 2179 because it is subsequent to the rule of samprasâraṇa ; yet the latter prevails and the य is vocalised to इ । (Had VII. 4. 60. S. 2179 applied then the vocalisation would have been of अ ।) This we do, because of the word ubhayeshâm being used in the sûtra VI. 1. 17. S. 2408. For there was no necessity of using this word in the sûtra VI. 1. 17, S. 2408, as the anuvṛitti of Vachyâdi and gràdi was already current in it.

Though the phrase सम्प्रसारणम् could have been supplied into this sûtra by the context and the governing scope of the preceding sûtras, its expreas mention in this sûtra is for the sake of indicating, that the rule of vocalisation supersedes even the rule of झलादिः शेषः VII. 4. 60, the vocalisation must take place at all events. Thus व्ये + अट् = व्य् + य् + अ । Here by VII. 4. 60, the second consonant य of व्य् ought to have been elided, and the equation would have stood व् + य् + अ and there would have been vocalisation of य by VI. 1. 17. S. 2408. But that is not intended. There is vocalisation of य and we have विव्याय । In fact the universal maxim of vocalisation is:—"The samprasâraṇa and the operation dependent on it possess greater force than other operations which are simultaneously applicable."

1056. √Vyeñ to cover. Pre. व्यति । A. व्यते । Per. विव्याय । A. विव्ये । विव्यतुः । A. विव्याते । विव्युः । विव्यथिथ । A. विव्यिषे । A. विव्यिध्वे or विव्यिढ्वे । विव्याय । A. विव्यिवहे । I Fut. व्याता । A. व्याता । II Fut. व्यास्यति । A. व्यास्यते । Imperative व्यतु । A. व्यताम् । Imper. अव्यत् । A. अव्यत । Poten. व्येत् । A. व्येत । Bene. व्यात् । A. व्यासीष्ट । Aorist अव्यासीत् । अव्यास्ताम् । A. अव्यास्त । Caus. व्याययति । Desi. विव्यासति । A. विव्यासते । Inten. वेवीयते । Yaṅ luk वाव्येति or वाव्याति । Dual वाव्यीतः । Plural. वाव्यति । Adj. व्यानीय । व्यायम् । व्यातव्यम् । Noun.—नीविः ॥

ह्वेञ् १०५७ स्पर्धायां शब्दे च ।

1057. √Hveñ . To emulate, to call by name.

The following sûtra applies in forming its Perfect.

२४१७ । अभ्यस्तस्य च । ६ । १ । ३३ ॥

अभ्यस्तीभविष्यतो ह्वेञः संप्रसारणं स्यात् । ततो द्वित्वम् । जुह्वाव । जुह्वतुः । जुह्वुः । जुहोथ or जुहविथ । जुह्वुवे । ह्वाता । ह्वयात् । ह्वासीष्ट ॥

2417. There is vocalisation of the semivowel of ह्वा in the reduplicated form, in both the syllables.

NOTE:—The abhyasta means the reduplicate and the reduplicated, both the llables. The vocalisation takes place before reduplication. Thus जुह्वाव, जोहूयते

and तुह्वयति । This and the last sûtra are one, in the original of Pânini, they have deen divided into two by the authority of a Vârtika.

The root ह्वे is vocalised *first* and then reduplicated. In other words, when such an affix follows which will cause reduplication, then ह्वे becomes हु by vocalisation first, and it is reduplicated afterwards. For the purposes of reduplication हु is the proper stem. Thus जुहाव. Dual जुहुवतुः, (VI. 4. 77 S. 271) Pl. जुहुवुः । 2nd S. जुहोथ or जुहविथ । Atm. 3. S. जुहुवे । First Future ह्वाता । Ben. ह्वेयात् । A. ह्वासीष्ट ॥

In forming the Aorist the following applies.

२४१८ । लिपिसिचिह्वश्च । ३ । १ । ५३ ॥

अभ्यस्तेरङ् स्यात् ॥

2418. After the verbs लिप् 'to paint,' सिच् 'to sprinkle' and ह्वे "to call," अङ् is the substitute of च्लि when सिच् follows signifying the agent.

NOTE :—Thus अलिपत् 'he painted or wrote'; असिचत् 'he sprinkled'; and आह्वत 'he called or challenged.'

But there is option in the Âtmanepada.

२४१९ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । ३ । १ । ५४ ॥

आतो लोपः । अह्वत् । अह्वताम् । अह्वन् । अह्वत । अह्वास्त ॥

2419. After the verbs लिप्, सिच् and ह्वे, अङ् is optionally the substitute of च्लि, when the affixes of the Atmanepada follow.

Thus (अलिपत or अलिप्त 'he painted'; असिचत or असिक्त 'he sprinkled';) अह्वत or अह्वास्त 'he challenged.' There is elision of आ by VI. 4. 44. S. 2372.

1057. √Hveñ 1. To vie with, emulate 2. To call by name. Pre. ह्वयति । A. ह्वयते । Per. जुहाव । A. जुहुवे । जुहुवतुः । A. जुहुवाते । जुहविथ (by guṇa of उ) or जुहोथ । A. जुहुविषे । A. जुहुविध्वे or ढ्वे । I Fut. ह्वाता । A. ह्वाताहे । II Fut. ह्वास्यति । A. ह्वास्यते । Imperative. ह्वयतु । A. ह्वयताम् । Imper अह्वयत् । Poten. ह्वयेत् । Bene. ह्वेयात् । A. ह्वासीष्ट । Aorist. अह्वत् । अह्वताम् । A. अह्वत । A. अह्वताम् । A. अह्वन् । Or. अह्वास्त । A. अह्वासाताम् । A. अह्वासत । Caus. ह्वाययति । Aor. अजूहवत् । Dual. अजूहवताम् । अजूहवन् । *Nouns* :—आह्वः । निह्नवः । विह्नवः । आह्वावः । आह्वा । आहूतिः । संहूतिः ॥

अथ द्वौ परस्मैपदिनौ ॥

वद १०५८ व्यक्तायां वाचि । अच्छ वदति । उवाद । ऊदतुः । उवदिथ । वदिता । उद्यात् । 'वदव्रज' (२२६०) इति वृद्धिः । अवादीत् ॥

The next two roots are Parasmaipadî.

1058. √Vada to speak distinctly. Pre. वदति । Per. उवाद । ऊदतुः । ऊदुः । उवदिथ । उवाद or उवद । ऊदिव । I Fut. वदिता । II Fut. वदिष्यति । Imperative वदतु । Imper. अवदत् । Poten. वदेत् । Bene. उद्यात् । Aorist. अवादीत् । Here the vṛiddhi is by VII, 2. 3. S. 2267. Caus. वादयति । Aorist. अवीवदत् । A. वादयते । Aorist. अवीवदत । Desi. विवदिषति । Inten. वावद्यते । Yaṅ luk वावदीति or वावत्ति । *Nouns* :—अवद्यम् । प्रवादी । प्रियंवद । परिवादी । वशंवदः । वादिः । वावदूकः । परिवादकः ॥

टुओश्वि १०५९ गतिवृद्ध्योः । श्वयति ॥

1059. √Ṭuośvi 1. to go, 2. increase.

The Present is श्वि+शप्+ति=श्वयति । In the Perfect there is vocalisation optionally by the following,

२४२० । विभाषा श्वेः । ६ । १ । ३० ॥

श्वयतेः संप्रसारणं वा स्याल्लिटि यङि च । सुश्राव । सुश्रुवतुः । श्वयतेर्लिट्याभ्यासलक्षण । प्रतिषेधः । तेन 'लिट्याभ्यासस्य–' (२४०८) इति संप्रसारणं न । शिश्वाय । शिश्विययतुः । श्वयिता । श्वयेत् । शूयात् । 'वृस्तम्भु–' (२२६१) इत्यङ् वा ॥

2420. There is optionally the vocalisation of the semivowel of श्वि before the affixes of the Perfect and the Intensive.

The phrases लिङ् यङाः and संप्रसारणं are to be read into this sûtra. Thus सुश्राव । श्वि + णल् = (शु उठ् + णल् VI. 1. 30) = शु + णल् (VI. 1. 108) = शु + शु + अ (VI. 1. 8) = सुश्राव । (with vriddhi) Or शिश्वाय, सुश्रुवतुः or शिश्विययतुः । So also in the Intensive as शोशूयते or शश्वीयते । The root श्वि would not have taken vocalisation before यङ् by any previous rule, this sûtra teaches optional vocalisation. The root would have taken vocalisation before लिट्, which is a कित् affix, invariably by VI. 1. 15, this sûtra modifies that by making the substitution optional.

Vârtika :—In the alternative, when the root does become vocalised, the reduplicate is also not vocalised in spite of VI. 1 17. This explains the form शिश्वाय, which by VI. 1. 17 would have been सुश्वाय ॥

The aorist is optionally formed by अङ् (III. 1. 58. S. 2391) when the aorist is formed by अङ्, the following sûtra applies.

२४२१ । श्वयतेरः । ७ । ४ । ११ ॥

श्वयतेरिकारस्याकारः स्यादङि । परूपम् । अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । 'विभाषा घट्यो:' (२३७५) इति चङ । चङि । अशिश्वियत् । 'चयन्त–' (२२६६) इति न वृद्धिः । अश्वीत् । वृत् । यजादयो वृतः । भ्वादिस्त्वाकृतिगणः । तेन लुलुम्पतीत्यादिसंग्रहः ॥

2421. The अ is substituted for the final of श्वि in the अङ् Aorist.

As अश्वत्, अश्वताम्, अश्वन् । For the अ of the stem and the अ of the affix there is the single substitute of the last by VI. 2. 97. See III. 1. 58.

Optionally the Aorist is formed by reduplication (चङ्) by III. 1. 49, S. 2375. Thus अशिश्वियत् । Here there is इयङ् substitution by VI. 4. 77. S. 271, as it is antaranga and therefore stronger than guna.

When the ordinary aorist is formed with सिच्, then by VII. 2. 5. S. 2299 there is no Vriddhi and we get the form अश्वयीत् ॥

वृत् 'End.' Here end the yajadi roots.

The Bhuâdi class is an Akritigana. All roots not otherwise classified, fall under this class. As लुलुम्पति &c.

1059. √Tuośvi 1. to go, 2. to increase. Pre. श्वयति । Per. सुश्राव । सुश्रुवतुः सुश्रुवुः । सुश्रविथ । सुश्रुवथुः । सुश्रुव । or सुश्राव । सुश्रुविव । सुश्रुविम । शिश्वाय । शिश्वियतुः । शिश्वियुः । शिश्वयिथ । शिश्वयथुः । शिश्वाय or शिश्वय । शिश्वयिव । शिश्वयिम । I Fut. श्वयिता । II Fut. श्वयिष्यति । Imperative श्वयतु । Imper. अश्वयत् । Poten श्वयेत् । Bene. शूयात् । Aorist, अश्वयत् । अशिश्वियत् । अशिश्वियताम् । अशिश्वियन् । अशिश्वियः । अशिश्वियम् । अशिश्वियव । अशिश्वियाव । अश्वयीत् । अश्वयिष्टाम् । Desi. शिश्वयिषति । Inten. अश्वीयते, शोशूयते, । Yaṅ luk शेश्वयीति or शेश्वेति । Dual. शेश्वियतः । Pl. शेश्वियति । Past. Part. Passive शूनः । Act. शूनवान् । Nouns:—श्वयथुः । श्वन् 'dog.' । श्वापदः ॥

इति सिद्धान्तभ्वादिप्रकरणम् ॥ Here ends the conjugation of roots belonging to the Bhvâdi class.

—:o:—

CHAPTER II.

अथ तिङन्तादादिप्रकरणम् ।

THE ADÂDI VERBS.

Before we take up the conjugation of the regular roots commencing with अद् 'to eat'; we shall show the conjugation of the sautra root क्षति, which is treated like the roots of this class.

२४२२ । क्षतेरीयङ् । ३ । १ । २९ ॥

क्षतिः शीत्रस्तस्मादीयङ् स्यात्स्वार्थे । 'जुगुप्साायामय धातुः' इति अहवः । 'क्षयार्थांच' इत्यके 'क्षताक्षन्ताः'-(२३०४) इति धातुत्वम् । क्षतीयते । क्षतीयांचक्रे आर्धधातुकविवक्षायांतु 'आयादय आर्धधातुके वा' (२३०५) इतियङभावे 'क्षेवात्क्षतेरि-' (२५५९) इति परस्मैपदम् । क्षातर्त । क्षर्तिष्यति । क्षार्तीत् ॥

2422. The affix ईयङ् comes after the sûtra root क्षति 'to reproach' without changing the sense.

Note—The indicatory ङ् shows that the verb will take the affixes of the Atmanepada ; as क्षतीयते 'he pities or reproaches'; so also, क्षतीयाते, क्षतीयन्ते ॥

Many say that the meaning of this root is 'to reproach. But others say it means 'to pity. The whole form क्षतीय gets the designation of dhâtu and is called 'root,' by S. 2304.

Thus the Preent is क्षतीयते, the Perfect is क्षतीयां चक्रे ॥

The addition of ईयङ् is optional when the affix of the Ardhadhâtuka follows (S. 2305). So when the ईयङ् is not added, the root is Parasmaipadi by the universal sutra 2159. Thus another from of the Perfect is क्षातर्त ॥

The Future is क्षर्तिष्यति । The Aorist is क्षार्तीत् ॥

Pre. क्षतीयते । Per. क्षतीयांचक्रे or क्षातर्त । I Fut. क्षतीयिता । क्षर्तिता II Fut. क्षतीयिष्यति । क्षर्तिष्यति । Aorist. क्षार्तीत्क्षिष्ट । क्षार्तीत् ॥

अद् भक्षणे । द्वौ परस्मैपदिनौ ॥

Now we take up the conjugation of the root अद 'to eat.' This and the next root are parasmaipadii. The vikarana शप् is elided by the following:—

२४२३ । अदिप्रभृतिभ्यः शपः । २ । ४ । ७२ ॥

लुक्स्यात् । अत्ति । अत्तः । अदन्ति ॥

2423. After the verb अद् 'to eat' and the rest, there is luk elision of the Vikarana शप् (III. 1. 68).

Thus अद्+शप्+ति=अत्ति 'he eats'; हन्ति 'he kills'; द्वेष्टि 'he envies.' The Adâdi verbs belong to the second conjugation. In this class of verbs, therefore, the terminations are added direct to the root.

अद् PERSENT.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अत्ति ।	अत्तः ।	अदन्ति ।
Second Person.	अत्सि ।	अत्थः ।	अत्थ ।
First. Person.	अद्मि ।	अद्वः ।	अद्मः ॥

—:o:—

In forming the Perfect, the following sûtra applies,

२४२४ । लिट्यन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४० ॥

अदो घस्तु वा स्याल्लिटि । अघास 'गमहन-'(२३६३) इत्युपधालोपः । तस्य स्थानिवद्भावेनाजादेर्द्वित्वम् । 'आडिचडि-'(२४९०) इति घत्वम् । जक्षतुः । जक्षुः । घसे । क्ङिति च (२३६३) इति गुणाभावात्सलि नित्यमिट् । अघसिष । आद । आदतुः । 'इदन्तो मसि-'(२३८४) इति नित्यमिट् । आदिथ । अत्ता । अत्स्यति ॥

2424. When लिट् (Perfect) follows घस्लृ is optionally the substitute of अद्.

अघास or आद 'he ate,' अत्तुः or आदतुः 'they two ate,' अत्तुः or आदुः they all ate.' The word अत्तुः is thus formed :—घस् + अतुस् = घस् + घस् + अतुस् (VI. 1. 8) = घ + घस् + अतुस् (VII. 4. 60) = ज + घस् + अतुः (VII. 4. 62) = ज + घस् + अतुस् (VIII. 4. 53) = ज + घस् + अतुस् = (VI. 4. 98) = अत्तुः (VIII. 3. 60). The penultimate अ of घस् is elided by S. 2363; this lopa being considered as not sthânivat for the purposes of the application of द्वित्विधि, the घ is changed to क by खरिच । See I. 1. 57. The स is changed to त by S. 2410.

The Second Person Sing. is अघसिष the augment इट् is Nitya and not optional, because, √Ghas being a Defective verb has no First Future (लृट्) See S. 2294 to 2296.

PERFECT.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Per.	अघास ।	अजक्षतुः ।	अजक्षुः ।
Second Per.	अजक्षिथ ।	अजक्षथुः ।	अजक्ष ।
First Per.	अघास or अघसम ।	अजक्षिव ।	अजक्षिम ॥

—:o:—

Third Per.	आद ।	आदतुः ।	आदिम ॥
Second Per.	(The इट् is compulsory S. 2384).	आदथुः ।	
First Per.	आद ।	आदिव ।	आदिम ॥

लृट् I. FUTURE.

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अत्ता ।	अत्तारौ ।	अत्तारः ।
Second Person.	अत्तासि ।	अत्तास्थः ।	अत्तास्थ ।
First Person.	अत्तास्मि ।	अत्तास्वः ।	अत्तास्मः ॥

लृट् II. FUTURE.

Third Person.	अत्स्यति ।	अत्स्यतः ।	अत्स्यन्ति ।
Second Person.	अत्स्यसि ।	अत्स्यथः ।	अत्स्यथ ।
First Person.	अत्स्यामि ।	अत्स्यावः ।	अत्स्यामः ॥

In the Imperative the following sûtra applies.

२४२५ । घुझल्भ्यो हेर्धिः । ६ । ४ । १०१ ॥

घोर्झलन्तेभ्यश्च हेर्धिः स्यात् । अद्धि । अत्तात् । अदानि ॥

2425. After घु and after a consonant (with the exception of semi-vowels and nasals), धि is substituted for the Imperative affix हि, when the latter does not take the augment श्नु ॥

Thus अद्+सि=अद्+हि=अद्+धि=अद्धि ॥

लोट् IMPERATIVE.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अत्तु or अत्तात् ।	अत्ताम् ।	अदन्तु ।
Second Person.	अद्धि or"	अत्तम् ।	अत्त ।
First Person.	अदानि ।	अदाव ।	अदाम ।

———:o:———

Informing the Imperfect, the following sûtra applies.

२४२६ । अदः सर्वेषाम् । ७ । ३ । १०० ॥

: परस्यार्धधातुकस्यार्धधातुकस्याडागमः स्यात् सर्वमतेन । आदत् । आताम् । आदन् । आदः । आत्त । आदम् । आद्व । आद्म । अद्यात् । अद्याताम् अद्युः । अद्यास्ताम् । अद्यासुः ॥

2426. After अद् 'to eat', comes the augment अद् before a Sârvadhâtuka affix consisting of a single consonant, according to the opinion of all grammarians.

आदत् and आदः । Before a non-aprikta we have अत्ति, अत्सि । The word सर्वेषाम् makes it a necessary rule and not optional, like the last Ashṭâdhyâyî rule VII, 3. 99.

लङ् । IMPERFECT.

	Sing.	*Dual.*	*Pluaal*
Third Person.	आदत् ।	आताम् ।	आदन् ।
Second Person.	आदः ।	आत्तम् ।	आत् ।
First Person.	आदम् ।	आद्व ।	आद्म ।

लिङ् । POTENTIAL.

Third Person.	अद्यात् ।	अद्याताम् ।	अद्युः ।
Second Person.	अद्याः ।	अद्यातम् ।	अद्यात ।
First Person.	अद्याम् ।	अद्याव ।	अद्याम ।

आशीर्लिङ् । BENEDICTIVE.

Third Person.	अद्यात्	अद्यास्ताम्	अद्यासुः ।

Second Person. अत्सि: ।	अत्तस्तम् ।	अत्त ।
Fist Person. अत्तसम् ।	अत्तस्व ।	अत्तस्म ।

In the Aorist, the following rule applies.

२४२७ लुङ्सनोर्घस्लृ । २ । ४ ३७ ॥

अदो घस्लृ स्याल्लुङि सनि च । लृदित्वादङ् । अघसत् ॥

2427. When luṅ (aorist) or san (desiderative) follows, घस्लृ *is the substitute of* अद् *'to eat.'*

Thus :—अघसत्, अघसताम्, अघसन् 'he ate'. The लृ in घस्लृ is servile and indicates the substitution of अघ् for सि of the Aorist. (III. 1. 55.) So also in the Desiderative, as जिघत्सति, जिघत्सतः, जिघत्सन्ति 'wishes to eat.

Note :—The verb अद् is replaced by घस् when the affix अच् follows. प्र + अद् + अच् = प्र घस् + अच् = प्रघसः 'voracious.'

AORIST.

Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Thir dPerson. अघसत् ।	अघसताम् ।	अघसन् ।
Second Person. अघसः ।	अघसतम् ।	अघसत ।
First Person. अघसम् ।	अघसाव ।	अघसाम ॥

1. √ Ad. 'to eat.'

Pre. अत्ति । अत्तः । अदन्ति । अत्सि । अत्थः । अत्थ । अद्मि । अद्वः । अद्मः । Per. अघास or आद । अदतुः or आदतुः । अदुः or आदुः । अदिथ or आदिथ । अदथुः or आदथुः । अद or आद । अघास or अघस । अदिव or आदिव । अदिम or आदिम । I Fut. अत्ता । अत्तारौ । अत्तारः । अत्तासि । अत्तास्थः । अत्तास्थ । अत्तास्मि । अत्तास्वः । अत्तास्मः । II Fut. अत्स्यति । अत्स्यतः । अत्स्यन्ति । अत्स्यसि । अत्स्यथः । अत्स्यथ । अत्स्यामि । अत्स्यावः । अत्स्यामः । Imperative, अत्तु or अत्तात् । अत्ताम् । अदन्तु । अद्धि । अत्तम् । अत्त । अदानि । अदाव । अदाम । Imper. आदत् । आत्ताम् । आदन् । आदः । आत्तम् । आत्त । आदम् । आद्व । आद्म । Poten. अद्यात् । अद्याताम् । अद्युः । अद्याः । अद्यातम् । अद्यात । अद्याम् अद्याव । अद्याम । Bene. अद्यात् । अद्यास्ताम् । अद्यासुः । अद्याः । अद्यास्तम् । अद्यास्त । अद्यासम् । अद्यास्व । अद्यास्म । Aorist. अघसत् । अघसताम् । अघसन् । अघसः । अघसतं । अघसत् । अघसम् । अघसाव । अघसाम । Cond. आत्स्यत् । आत्स्यताम् । आत्स्यन् । आत्स्यः । आत्स्यतम् । आत्स्यत । आत्स्यम् । आत्स्याव । आत्स्याम । Pass. अद्यते । Caus. आदयति । Aor. आदिदत् । Desi. जिघत्सति । Pre. part. Parasmai. अदन् । अदती । Past Part Pass. अन्नः । Ger. अत्त्वा । Infini. अत्तुम् । Nouns. अत्तम् । अदनम् ॥

हन २ हिंसागत्योः । प्रणिहन्ति ॥

2. √ Hana. To kill, to go.

Now we take up the conjugation of हन् 'to kill' 'to go', Thus the 3rd Person Singluar हन्ति with the preposition, प्रणिहन्ति । The न is changed to ण by VIII. 4.17.

In forming the dual, we have हन् + तस् । Now applies the following sûtra:—

२४२८। अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो झलिक्ङिति।६।४। ३७॥

'अनुनासिक-' इति लुप्तषष्टीकं वनतीतरेषां विशेषणम् । अनुनासिकान्तानामेषां वनतेश्च लोपः स्याज्झलादौ क्ङिति परे । यमिरमिनमिगमिहनिमन्मतयोऽनुदात्तोपदेशाः । तनुक्षणुक्षिणुक्षणु ऋणुघृणुवनुमनुतनोत्यादयः । हन्तेः । प्रन्ति ॥

2428. The final nasal of those roots which in the Dhâtupâṭha have an unaccented root-vowel, as well as of यम and तन &c., is elided before an affix beginning with a consonant (except a semi-vowel or nasal), when these have an indicatory क् or ङ् ॥

NOTE :—Thus यमु gives us यत्वा (with क्त्वा), यतः (with क्त), यतवान् (with क्तवतु), यतिः (with क्तिन्). Similarly रमु gives us रत्वा, रतः, रतवान्, रतिः। यम्, रम्, नम्, गम्, हन् and मन् which end in a nasal are to be considered as unaccented roots, though taught as accented in the Dhâtupâṭha. So also of वन्: i., e., वतिः with क्तिन्, with क्तिच् the nasal is not elided as वन्नि (VI. 4. 39); and before other jhalâdi affixes स, retains न् as all those affixes take the augmet इट्। The तनादि roots belong to the eighth class. Thus ततः, ततवान्। The Tanâdi roots are ten in number, तन्, सन्, क्षण्, क्षिण्, ऋण्, तृण्, घृण्, वन्, मन् and क्षण्। Of these सन् takes long आ also (VI. 4. 45) क्षण्...क्षतः, क्षतवान्, ऋण्...ऋतः, ऋतवान्; तृण्...तृतः, तृतवान्; घृण्...घृतः, घृतवान्; वन्... वतः, वतवान्; मन्...मतः, मतवान्॥

The word अनुनासिक is in the genitive case the sign of the genitive being suppressed. This qualifies all but one word वनति of the sûtra. The roots √Yam, √Kam, √Nam, √Gam, √Han and √Manya are taught as Anudâtta. The Tanâdi roots are √Tan, √Kṣhaṇ, Kṣhiṇ √Ṛiṇ, √Tṛiṇ, √Ghṛiṇ, √Van, and √Man. Thus हन् + तः = ह+O+तः = हतः॥

The Third Person Plural is formed thus:—हन् + झन्ति = हन् + अन्ति (VI. 4. 98 S. 2363) = घ्न् + अन्ति (VII. 3. 54. S. 358) = घ्नन्ति॥

When an alterant upasarga is added, the न is changed to ण by the following Sûtra.

२४२९। वमोर्वा। ८। ४। २३॥

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हन्तेर्नस्य णो वा स्याद्वमयोः परयोः। प्रहविम–प्रहन्मि। प्रहथः— प्रहन्थः। हो हन्तेः—(३५८) इति कुत्वम्। जघान। जघ्नतुः। जघ्नुः॥

2429. Optionally when व or म follows, the न of √*han* is changed to ण, when preceded by an upasarga competent to cause change.

Thus प्रहथः, परिहथः, or प्रहन्थः and परिहन्थः, प्रहथन्मः or प्रहन्मः, परिहथमः or परिहन्मः।

This sûtra enjoins an option in certain cases, where it would have been obligatory by the last Aṣhṭâdhyâyi rule VIII,. 4. 22.

In forming the perfect, the ह is changed to a guttural by VII. 3.54 S. 35.8.

PRESENT.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	हन्ति।	हतः।	घ्नन्ति।
Second Person.	हंसि।	हथः।	हथ।
First Person.	हन्मि।	हन्वः	हन्मः।

Now we take up लिट् or the Perfect.

हन्+लिट् = हन् हन्+अ = ह + हान् + अ=ज् + घान्+अ by VII. 3. 54. S. 358 = जघान। The dual is जघ्नतुः and the Pluralजघ्नुः॥

In forming the 2nd Pers. Singular, the following sûtra applies:—

२४३० । अभ्यासाच्च । ७ । ३ । ५५ ।

अभ्यासात्परस्य हन्तेर्हस्य कुत्वं स्यात् । अघनिष-अघन्ध । हन्ता । 'अहनोः-' (२३६८) वसीद् । हनिष्यति । हन्तु । हतात् ।मन्तु ।

2430. A Guttural is substituted for the ह in हन् after a reduplication also.

NOTE:—As जिघांसति, अहन्यते , अहं अघान ॥ The rule applies when such an affix follows which causes the reduplication of the stem (aṅga) हन्, therefore not in हननीयितुमिच्छति = जिहननीयिषति ॥

Thus we get अघनिष or अघन्ध ।

NOTE:—Although this sûtra could apply to the third person singular as well, yet VII-3-54 alone has been mentioned simply because it is antaraṅga.

लिट् PERFECT

	sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अघान ।	अघ्नतुः ।	अघ्नः ।
Second Person.	अघनिष or अघन्ध ।	अघ्नथुः ।	अघ्न ।
First Person	अघान or अहन ।	अघ्निव ।	अघ्निम ।

लुट् I. FUTURE.

Third Person.	हन्ता ।	हन्तारौ ।	हन्तारः ।
Second Person.	हन्तासि ।	हन्तास्थः ।	हन्तास्थ ।
First Person.	हन्तास्मि ।	हन्तास्वः ।	हन्तास्मः ।

लृट् II. FUTURE (before स्य the augment इट् comes by VII-2-70 S. 2366.)

Third Per.	हनिष्यति ।	हनिष्यतः ।	हनिष्यन्ति ।
Second Per.	हनिष्यसि ।	हनिष्यथः ।	हनिष्यथ ।
First Per.	हनिष्यामि ।	हनिष्यावः ।	हनिष्यामः ।

In forming the Imperative 2nd Per. Sing. the following applies:—

२४३१ ।हन्तेर्जः ।६ ४ ३६ ।

हेर्धरे । आभीयतया असिद्धत्वाद्धेर्न लुक् । जहि । घ्नानि । घ्नाव । घ्नाम । अघ्नत् । अघ्नताम् । अघ्नन् । अघ्नन्म् ।

2431. ज is substituted for हन् before हि ॥

Thus जहि शत्रून् ॥

This ज substitute of हन् is ordained by VI.4-36, a rule belonging to the Ā-bhîya section (asiddha vat atrâbhât VI. 4. 22. S. 2193): therefore it is considered asiddha or not to have taken efect for the purposes of theeletion of हि। For had ज been considered as valid, then हि would have been elided by VI-4-105 S.

Thus the Conjugation of हन् in the Imperative is:—

IMPERATIVE.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	हन्तु or हतात् ।	हताम् ।	घ्नन्तु ।
Second Person.	जहि ।	हतम् ।	हत ।
First Person.	हनानि ।	हनाव ।	हनाम ॥

In conjugating हन् in लङ् ; the Third Person Sing is thus formed अ + हन् + त् = अ + हन् + ० = अहन् the letter न being elided by VI-I-68. Thus we conjugate the root :—

IMPERFECT.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	अहन् ।	अहताम् ।	अघ्नन् ।
Second Person.	अहन् ।	अहतम् ।	अहत ।
First Person.	अहनम् ।	अहन्व ।	अहन्म ॥

—:o:—

लिङ् POTENTIAL.

Third Person.	हन्यात् ।	हन्याताम् ।	हन्युः ।
Second Person.	हन्याः ।	हन्यातम् ।	हन्यात ।
First Person.	हन्याम् ।	हन्याव ।	हन्याम ।

—:o:—

In the Benedictive वध replaces हन by the following sûtras.

२४३२ । आर्धधातुके । २ । ४ । ३५ ।

इत्यधिकृत्य ।

2432. The clause 'when the affix is ardha-dâtuka' is understood in the following aphorisms up to the aphorism 58 of the fourth chapter of the second Book of Pâṇini.

२४३३ । हनो वध लिङि । २ । ४ । ४२ ।

2433. वध is the substitute of हन् 'to kill' when the ârdhadâtuka लिङ (Benedictive) follows.

२४३४ । लुङि च । २ । ४ । ४३ ।

वधादेशोऽन्तः । 'आर्धधातुके' (२३०७) इति विषयसप्तमी । तेनार्धधातुकोपदेशेऽकारान्तत्वात् 'अतो लोपः' (२३०८) । वध्यात् । वध्यास्ताम् । 'आर्धधातुके' किम् । विध्यादेः हन्यात् 'हनः–' (२५६) इति णत्वम् । अवधयात् । अवधीत् ।

अथ चत्वारः स्वरितेतः । 'ह्वेञ ३ अप्रीतौ' । हुवेष्टि–हुविष्टे । हुवेष्टा । हुवेष्टा । हुवेष्यति–हुवेष्यते । हुवेष्टु–हुविष्टात् । हुविड्ढि । हुवेषाणि । हुवेवै । हुवेषावहै । अहुवेट् ।

2434. And when लुङ् (Aorist) follows वध is the substitute of हन् ॥

The substitute is *vadha* ending with an अ । Thus वध्यात् "may he kill" वध्यास्ताम् 'may they two kill,' वध्यासुः 'may they all kill.'

As the substitute वध ends in short अ, this अ is elided by S. 2308 because वध ends in an अ, at the time when the ardhadhâtuka affix is taught. This elision being like the original (Sthânivat I. 1. 56), in forming the Aorist लुङ्, we

have वधस + ० + ईत् = अवधीत् । Here zero being sthânivat prevents the vriddhi of अ of स which otherwise would have taken place by VII. 2. 7.

Note:—अवधीत् 'he killed,' अवधीष्टाम् 'they all killed.' The division of this aphorism from the last sûtra (yoga-vivâga) indicates that the next Ashtâdhyâyi rule II. 4. 44 applies to the Aorist only and not to the Benedictive as well. There is no option in the Benedictive Atmanepada.

The word आर्धधातुके in S. 2432 is in the 7th case ; the force of this case affix here is not that given in I. 1. 66. *i. e.* the sûtra does not mean 'when an ârdhadhâtuka affix follows.' But the 7th case has the force of indicating the subject (विषय) the meaning of the sûtra being 'when the subject is an ârdhadhâtuka affix.' The result of this explanation is, that the various substitutions enjoined hereafter, should be made first, and then the respective affixes should be applied. Thus whenever we want to affix any Ardhadhatuka-affix to अस् 'to be,' we must first sbstitute भू for it, and then take the proper ârdhadhâtka affix which would come with regard to भू. Thus we can apply यत् to भू by rule III. 1. 97, which says 'after verbs ending in vowels यत् is applied .' But this affix could never have been applied to अस्, which ends in a consonant. Thus we have भव्यम्. So the substitution does not depend upon any particular affix, but ârdhadhâtuka affixes as a class.

Or to take the example of वध । This vadha ends with अ and is the substitute of हन् which ends with a consonant. But to वध will be applied all those rules which can apply to a root ending with a vowel, when an ârdhadhâtuka affix is to be added. Thus अतः लोपः of 2308 will apply to this final अ of वध and cause its elision. Thus वध्यात्, वध्यास्ताम् ।

Why do we say 'when an ârdhadhâtuka affix is to be added' ? There will be no वध substitution before the sârvadhâtuka affixes, such as the Potential &c. Thus the Potential is हन्यात् । The न is changed to ण before an alterant letter. See S. 359. As प्रहण्यात् । The aorist is अवधीत् ॥

Pre. घ्नन्ति । घ्नत: । घ्नन्ति । हंसि । हथः । हथ । हन्मि । हन्वः । हन्मः । Per. जघान । जघ्नतुः । जघ्नुः । जघनिथ or जघन्थ । जघ्नथुः । जघ्न । जघान । or जघन । जघ्निव । जघ्निम । I Fut. हन्ता । II Fut. हनिष्यति । Imperative हन्तु or हतात् । हताम् । घ्नन्तु । जहि हतम् । हत । हनानि । हनाव । हनाम । Imper अहन् । अहताम् । अघ्नन् । अहन् । अहतम् । अहत । अहनम् । अहन्व । अहन्म । Poten. हन्यात् । हन्याताम् । हन्युः । हन्याः । हन्यातम् । हन्यात । हन्याम् । हन्याव । हन्याम ।Bene. वध्यात् । वध्यास्ताम् । वध्यासुः । वध्याः । वध्यास्तम् । वध्यास्त । वध्यासम् । वध्यास्व । वध्यास्म । Aorist. अवधीत् । अवधिष्टाम् । अवधिषुः । अवधीः । अवधिष्टम् । अवधिष्ट । अवधिषम् । अवधिष्व । अवधिष्म । Cond. अघनिष्यत् ।

With the upasarga आ, the root is atmanepadi. Thus :—

Pre. आहते । आघ्नाते । आघ्नते । आहसे । आघ्नाथे । आहध्वे । आघ्ने । आहन्वहे । आहन्महे । Per आजघ्ने । आजघ्नाते । आजघ्निरे । आजघ्निवे । I Fut. आहन्ताहे । II Fut. आहनिष्यते । Imperative. आहताम् । आघ्नाताम् । आहनै । आहन्व । Imper. आहत । आघ्नाताम् । आहथाः । आघ्नि । आहन्वहि । आहन्महि । Poten आघ्नीत । आघ्नीयाताम् । आघ्नीथाः । Bene. आवधिषीष्ट । आवधिषीयास्ताम् । Aorist आवधिष्ट or आवधिषाताम् । आवधिष्ठाः । आवधिषीवहि । आवधिषि । Cond. आहन । आहसाताम् । आहसत । आहथाः । आहध्वम् । आहसि । आहन्वहि ।

Sub-section III. The following four roots are conjugated in both forms 3.√dvisha to hate.

Thus the present parasmai is द्वेष्टि, Atm. द्वेष्टे। First Fut, द्वेष्टा; Second. Future Parasmai, is द्वेक्ष्यति, Atm. द्वेक्ष्यते। Imperative Parasmai 3rd S. द्वेष्टु or द्विष्टात् 2nd S. द्विड्ढि. 1st S. द्वेषाणि। Atm. 1. S. द्वेषै; 1. D. द्वेषावहै। Imperfect 3. S. अद्वेट्। In forming the plural the following sûtra applies.

२४३५। द्विषश्च। ३। ४। ११२।

लङो झेर्जुस् वा स्यात्। अद्विषुः। अद्विषन्। अद्वेषम्। द्विषीत। द्विक्षीष्ट। अद्विक्षत्। 'दुह ४ प्रपूरणे'। दोग्धि। दुग्धः। धोक्षि। दुग्धे। धुक्षे। दुग्ध्वे। दोग्धु। दुग्धि। दोहानि। धुक्ष्वो दोग्धै। अधोक्। अदोहम्। अधुग्ध्वम्। अधुक्षत-अधुक्षत। 'लुग्वा, दुह-' (२३६५) इति दुग्धपक्षे तथोरध्वम्वद्विधु। अदग्धाम्। 'दिह ५ उपचये'। उपचयो वृद्धिः। प्रणिदेग्धि। लिह ६ आस्वादने'। लेक्षि। लीढः। लिहन्ति। लेक्षि—लीढे। लिक्षे। लिह्वे। लेढु। लीढाम्। लेहानि अलेट्। अलिक्षताम्। अलीढ। अलिक्षोवक्षि। 'लिख् ७ अक्षरविन्यासे वाचि'। अयं दर्शनेऽपि। दकार ऽनुदात्तो मुखार्थः। 'लिखतः प्रयत्नं'। नुम्तु न। 'अनेदितः' इति व्याख्यानात्। ङकारस्तु '× अनुदात्तस्वरप्रयुक्तमात्मने पदमनित्यम् ×' इति ज्ञापनार्थः। तेन 'स्कायक्लिमोरनङि—' इत्यादि सिध्यति। लक्ष्टे। लक्षाते। 'आर्धधातुके' (२३७७) इत्यधिकृत्य।

2435. In the opinion of Sâkaṭâyana only, 'jus' is the substitute of 'jhi', in the Imperfect after the verb 'dvish' (to hate).

Thus अद्विषुः॥ But according to others, अद्विषन्। 1st S. अद्वेषम्।

The Potential Atm. is द्विषीत। Benedictive Parasmai द्विक्षीष्ट, Aor. is अद्विक्षत्।

द्विष ३ अप्रीतौ॥

Pre. द्वेष्टि। द्विष्टः। द्विषन्ति। द्वेक्षि। द्विष्ठः। द्विष्ठ। द्वेष्मि। द्विष्वः। द्विष्मः। Perf. विद्वेष। विद्विषतुः। विद्विषुः। विद्वेषिथ। विद्विषथुः। विद्विष। विद्वेष or विद्विष। विद्विषिव। विद्विषिम। 1 Fut. द्वेष्टा। द्वेष्टारौ। द्वेष्टारः। द्वेष्टासि। द्वेष्टास्थः। द्वेष्टास्थ। द्वेष्टास्मि। द्वेष्टास्वः। द्वेष्टास्मः। II Fut. द्वेक्ष्यति। द्वेक्ष्यतः। द्वेक्ष्यन्तिः। द्वेक्ष्यसिः। द्वेक्ष्यथः। द्वेक्ष्यथ। द्वेक्ष्यामि, द्वेक्ष्यावः। द्वेक्ष्यामः। Imperative. द्वेष्टु or द्विष्टात्। द्विष्टाम्। द्विड्ढि। द्विष्टम्। द्विष्ट। द्वेषाणि। द्वेषाव। द्वेषाम। Imper अद्वेट्। अद्विषां। अद्विषुः or अद्विषन्। अद्वेट्। अद्विषं। अद्विष्ट। अद्विष्व। अद्विष्म। Poten द्विष्यात्। द्विष्याताम्। द्विष्युः। द्विष्याः। द्विष्यातं। द्विष्यात्। द्विष्याम्। द्विष्याव। द्विष्याम। Bene द्विक्षीष्ट। द्विक्षीयास्ताम्। द्विक्षीरन्। द्विक्षीष्टाः। द्विक्षीयास्थां। द्विक्षीध्वम्। द्विक्षीय। द्विक्षीवहि। द्विक्षीमहि। Aorist अद्विक्षत्। अद्विक्षताम्। अद्विक्षन् or अद्विक्षुः। अद्विक्षः। अद्विक्षतम्। अद्विक्षत। अद्विक्षम्। अद्विक्षाव। अद्विक्षाम्। Cond अद्वेक्ष्यत्॥

Pre. द्विष्टे। द्विषाते। द्विषते। द्विक्षे। द्विषाथे। द्विड्ढे। द्विषे। द्विक्ष्वहे। द्विक्ष्महे। Per. विद्विषे। विद्विषाते। विद्विषिरे। विद्विषिषे। विद्विषाथे। विद्विड्ढे। विद्विषे। विद्विषिवहे। विद्विषिमहे। I. Fut द्वेष्टा। द्वेष्टारौ। द्वेष्टारः। द्वेष्टासे। द्वेष्टासाथे। द्वेष्टाध्वे। द्वेष्टाहे। द्वेष्टास्वहे। द्वेष्टास्महे। II. Fut द्वेक्ष्यते। द्वेक्ष्येते। द्वेक्ष्यन्ते। द्वेक्ष्यसे। द्वेक्ष्येथे। द्वेक्ष्यध्वे। द्वेक्ष्ये। द्वेक्ष्यावहे। द्वेक्ष्यामहे। Imper. द्वेष्टां। द्वेषैतां। द्वेषतां। द्विड्ढि। द्विषाथां। द्विड्ढम्। द्वेषै। द्वेषावहै। द्वेषामहै। Imperfect. अद्विष्ट। अद्विषाताम्। अद्विषत। अद्विष्टाः। अद्विषाथां। अद्विड्ढ्वम्। अद्विषि। अद्विष्वहि। अद्विष्महि। Poten. द्विषीत। द्विषीयाताम्। द्विषीरन्। द्विषीथाः। द्विषीयाथां। द्विषीध्वम्। द्विषीय। द्विषीवहि। द्विषीमहि।

Aorist. अदृविक्षत । अदृविक्षाताम् । अदृविक्षन्त । अदृविक्षथाः । अदृविक्षाथां । अदृविक्षध्वम् । अदृविक्षि । अदृविक्षावहि । अदृविक्षामहि । Pass. दृविक्ष्यते । Caus. दर्वेक्षयति । Aor. अदिदृविक्षत् । Desider. दिदृविक्षते । or त्रि । Inten. देदृविक्ष्यते । yan luk. देदृविषीति । or देदृवेष्टि । Imperfect Pl. अदेदृविषुः । or अदेदृविक्षन् । Aor. अदेदृविक्षीत् । Noun. विश्वदृविद् । प्रदविट् । दर्वेषः । दर्वेक्षाः । Past part. दृविष्टः । दिष्टवान् । Ger. दृविष्ट्वा ।

दुह ४ प्रपूरणे ।

4√duha To milk. Pre. दोग्धि । दुग्धः । दुहन्ति । धोक्षि । दुग्धः । दुग्ध । दोह्मि । दुह्मः । दुह्वः । Per. दुदोह । दुदुहतुः । दुदुहुः । दुदोहिथ । दुदुहथुः । दुदुह । दुदोह । दुदुह्विव । दुदुह्मिम । I Fut. दोग्धा । दोग्धारः II Fut धोक्ष्यति । धोक्ष्यतः । धोक्ष्यन्ति । Imper. दोग्धु । or दुग्धात् । दुग्धाम् । दुहंतु । दुग्धि । दुग्धम् । दुग्ध । दाहानि । दोहाव । दोहाम । Imper. अधोक् । अदुग्धाम् । अदुहन् । अधोक् । अदुग्धम् । अदुग्ध । अदोहम् । अदुह्व । अदुह्म । Poten. दुह्यात् । दुह्याताम् । Benedic. दुह्यात् । दुह्यास्ताम् । Aorist. अधुक्षत् । अधुक्षताम् । अधुक्षन् । अधुक्षः । अधुक्षतम् । अधुक्षत । अधुक्षम् । अधुक्षाव । अधुक्षाम । Caus. दोहयति । Aor. अदूदुहत् । Deside दुधुक्षति or ते । Intens. दोदुह्यते Yan luk. दोदुहीति or दोदोग्धि ॥

Pre. दुग्धे । दुहाते । दुहते । धुक्षे । दुहाथे । धुग्ध्वे । दुह्वे । दुह्वहे । दुह्महे । Per. दुदुहे । दुदुहाते । दुदुहिरे । दुदुहिषे । दुदुहाथे । दुदुहिढ्वे । दुदुहे । दुदुहिवहे । दुदुहिमहे । I Futur. दोग्धा । दोग्धारौ । दोग्धारः । दोग्धासे । II Fut धोक्ष्यते । Impera. दुग्धाम् । दुहाताम् । दुहताम् । धुक्ष्व । दुहाथाम् । धुग्ध्वम् । दोहै । दोहावहै । दोहामहै । Imperfect. अदुग्ध । अदुहाताम् । अदुहत । अदुग्धाः । अदुहाथाम् । अदुग्ध्वम् । अदुह्वि । अदुह्वहि । अदुह्महि । Poten दुहीत । दुहीयातां दुहीय । Benedic. धुक्षीष्ट । धुक्षीध्वम् । Aor. अधुक्षत । अधुक्षाताम् । अधुक्षन्त । अधुक्षथाः । अधुक्षाथाम् । अधुक्षध्वम् । अधुक्षि । अधुक्षावहि । अधुक्षामहि ॥

दिह ५ उपचये ।

5√diha, to thrive. The word upachaya means increase. Pre देग्धि with प्र and नि we have प्रणिदेग्धि । The न changed to ण by VIII. 4.17. S. 2285. But not in प्रनिदेदेग्धि because in VIII. 4. 17 S. 2285 the form degdhi is taken, with त्रिप् and so the rule does not apply to yanluk. See. VII. 2. 10. S 2246. Per दिदेह । I Future देग्धा । II Future धेक्ष्यति । Imperative देग्धु । Imper अधेक् । Poten । दिह्यात् । Bene दिह्यात् । Aorist अधिक्षत् । Cond अधेक्ष्यत् । Pass दिह्यते । Caus देहयति । Deside दिधिक्षति । Inten देदिह्यते । Yanluk देदेग्धि । Nouns: देग्धिनी देग्धी । देहः Pre. Part दिहन् । past. दिग्धम् । Paras दिग्धवान् । Fut- Part. धेक्ष्यन् । Ger. ध्यादि । Adj. देग्धव्यं । देहनीयं । देह्यम् ।

लिह ६ आस्वादने ।

6√Liha to lick. Pre लेढि । लीढः । लिहन्ति । लेक्षि । लीढः । लीढ । लेह्मि । लिह्मः । लिह्मः । Per लिलेह । लिलिहतुः । लिलिहुः । लिलेहिथ । लिलेढ । लिलिहिव । लिलिहिम ॥ I Fut. लेढा । II Fut लेक्ष्यति । Imper लेढु । लीढाम् । लिहन्तु । लीढि । लीढम् । लीढ । लेहानि लेहाव । लेहाम ॥ Imper अलेट् । अलीढाम् । अलिहन् । अलेट् । अलीढम् । अलीढ । अलेहम अलिह्व । अलिह्म । Poten लिह्यात् । लिह्याः । लिह्याम् । Benedi लिह्यात् । लिह्यास्ताम् । Aorist. अलिक्षत् । अलिक्षताम् । अलिक्षन् । अलिक्षः । अलिक्षतम् । अलिक्षत । अलिक्षम् । अलिक्षाव । अलिक्षाम ॥ Condi अलेक्ष्यत । Pass लिह्यते । Caus लेहयति । Aor. अलीलिहत् । Desidera लिलिक्षति । Inten. लेलिह्यते । yan. luk. लेलिहीति or लेलेढि । Nouns अहंलिहः । अवलेहः । लिक्षा । वहंलिहः । Pre part paras. लिहन् । Per part. लेलिहान् । Atm. लीढः Per part pass. लीढवान् । Act. लेक्ष्यन् Fut part. लीढ्वा Ger. लेढुम् Adj. लेढव्यं । लेहनीयं । लेह्यम् ।

PreAtm लीढे । लिहाते । लिहते । लिक्षे । लिहाथे । लीढ्वे । लिह्वे । लिह्वहे । लिह्महे Per

लिलिक्षे । लिलिक्षाते । लिलिक्षिरे । लिलिक्षिषे । लिलिक्षाथे । लिलिक्षिध्वे । लिलिक्षिवहे । लिलिक्षिमहे । I Fut लेक्षा । लेक्षारौ । लेक्षारः । लेक्षासे । लेक्षाथे । लेक्षाध्वे । लेक्षाहे । लेक्षास्वहे । लेक्षास्महे । II Fut लेक्ष्यते । Imper । लीक्षाम् । लिक्षाताम् । लिक्षताम् । लीक्ष्व । लिक्षाथां । लीक्ष्वम् । लेक्षै । लेक्षावहै । लेक्षामहै । Imper अलीक्ष । अलिक्षाताम् । अलीक्षत । अलीक्षाः । अलिक्षाथां । अलीक्ष्वम् । अलिक्षि । अलिक्ष्वहि । अलिक्ष्महि । Poten लिक्षीत । लिक्षीयाः । लिक्षीय । Benedi: लिक्षीष्ट । Aorist अलिक्षत or अलीक्ष । अलिक्षाताम् । अलिक्षन्त । अलिक्षथाः or अलीक्षाः । अलिक्षाथाम । अलिक्षध्वम् or अलीक्ष्वम् । अलिक्षि । अलिक्षावहि or अलिक्ष्वहि Condi अलेक्ष्यत ।

चक्षिङ् ७ व्यक्तायां वाचि ।

7. √Chakshiṅ व्यक्तायां वाचि । 'to speak articulately." This root also means to see, as चिक्षा ऽपाभिचष्टे अक्षोभि । The letter ङ् in चक्षिङ् । is indicatory of the fact that the affix युच् is added to the root by III 2. 149 S. 3129: which would not have been the case had the root not contained this anudâttâ ङ् ॥ Thus चिक्षणः प्रथम् ॥

This ङ् though indicatory, does not cause the insertion of the nasal नुम् because we have explained the word ङित: by अन्त्येदित: in the sûtra VII. 1. 58. S. 2262 because the word अन्त: is understood here from the preceding Ashtâdhyâyi sûtra 'goh padânte' VII. 1. 57. S. 3574. So that only those roots are ङित् for the purposes of नुम् augment, which contain the ङ् as their *Final*. The ङ् in चक्षिङ् is not final and so the root is not ङित्for the purposes of that sûtra.

What is the use of the letter ङ् when the root is already *ubhayapadî* ? Ans. The ङ् indicates by implication the existence of the following maxim :—

The atmanepada which is caused by an anudatteta letter, is *anitya*. Thus the Present Participle form ख्यायन् is valid ; as in the example ख्यायन् निर्मिमीते । &c. Here ख्याय is used as parasmaipadi though ordinarily it is âtmanepadi because the root ख्यायो has anudattâ long ए as indicatory. See Bhvâdi No. I. 516.

Thus we have चष्टे (the क is elided be स्को: VIII. 2. 29. S. 380). चक्षाते &c. In forming the Perfect, the following two sûtras apply: which are governed by the anuvritti of ârdhadhâtuka of the rule 2377.

२४३६ । चक्षिङ: ख्याञ् । २ । ४ । ५४ ॥

2436. ख्याञ् is the substitute of चक्षिङ् 'to perceive, to tell, when any ârdhadhâtuka affix is to be applied.

२४३७ । वा लिटि । २ । ४ । ५५ ॥

अत्र भाष्ये वशादिरयमादेश: । अशिष्टकायडे 'शस्य यो वा' इति स्थितम् । जित्वात्पदद्वयम् ॥ चख्यौ-चख्ये-चख्यौ-चख्ये । '+ यो द्वितीयाः- +' इति तु न चर्त्वस्यासिद्धत्वात् । चक्षते ख्याता-वशाता । ख्यास्यति-ख्यास्यते । वक्ष्यति-वक्ष्यते । अचष्ट । चक्षीत । ख्यायात्—वश्यात् । वक्षीयात्

2437. ख्याञ् is optionally the substitute of चक्षिङ् when लिट (Perfect) follows.

In the Mahâbhâshya the substitute begins with वश् Ks. The श is changed to ख optionaliy by the vârtika शस्य यो वा ॥ This vârtika he reads in the section of asiddhas. As the substitute has an indicatory ञ् it is conjugated in both padas. Thus the perfect is चख्यौ or चख्ये । or चक्ष्यौ or चक्ष्ये ॥

Note:—In the Mahâbhâshya on II. 4. 54 S. 2436 we find Patanjali saying that the substitute begins with ख and is ख्याञ्। This substitute Khyâñ assumes the form Khyâñ also. Thus ख्याञ् becomes ख्याञ् by substituting य for ञ under the following vârtika:—असिद्धे चास्य य वचनं विभाषा "The letter य optionally replaces the ञ of this substitute; and this य is asiddha, because this vârtika ought to be put in the section of asiddhas (VIII. 2. 1.) just at the close of the rules relating to the change of न to ण।" That being so, for the application of the prior rules the य is considered asiddha, but for the application of the subsequent खरत्व rule, it is considered siddha. Thus पर्याख्यानम्, here ञ changed to य is asiddha and so the sûtra खरवसः does not apply and न is not changed to ण॥

Note:—Prohibition must be stated when खल means 'exclusion'; as दुर्जनाः संखल्याः 'bad men should be excluded.'

Note:—Prohibition must be stated when the affixes अस and अन follow; as खलवा राक्षसाः 'the Râkshasas are cruel.' This is Vedic Sanskrit; modern खलवः. The meaning of the root खल् here, is 'to injure.' So also खिखलगः पक्षिणः; here the affix is अन ·

The substitute ख्याञ् becomes क्ष्याञ् by VIII. 4. 55. S. 121. This क्ष्याञ् is conjugated as चक्ष्यौ। A. चक्ष्ये।

The vârtika अयो द्वितीया (See S. 130. and 294) required ख् to be changed to ख; giving the form, चख्यौ; चख्ये but that vârtika also does not apply because खरत्व rule VIII. 4. 55. S. 121. by which the root ख्याञ् was changed to क्ष्याञ् is considered asiddha, so that for the purposes of that vârtika, क्ष्याञ् is still ख्याञ्॥ From the root खल itself, we get the perfect regularly. Thus चखले।

The First Future is ख्याता or क्ष्याता॥ The Second Future is ख्यास्यति or ख्यास्यते। Or क्ष्यास्यति or क्ष्यास्यते॥ The Imperfect is अचख्यट्। The Potential is ख्येत। The Benedictive is ख्यायात् or क्ष्यायात् or क्ष्येयात्।

In forming the Aorist the following sûtra applies:—

२४३८। अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। ३। १। ५२।

एभ्यश्चलेरङ्। अख्यत्-अख्यत-अवख्यासीत्-अवख्यास्त। + वर्जने ख्यायनेष्टः +। खमवखिष्टेत्यादि।

अथ एयन्ता अनुदात्तेतः। 'ईर ट गतौ कम्पने च'। ईर्से। ईरां चक्रे। ईरिता। ईरिष्यते ईर्साम्। ईर्ष्व। ईर्ध्वम्। ऐरिष्ट। 'ईड ट स्तुतौ'। ईट्टे।

2438. After the verbs अस् 'to throw', वच् 'to speak', and ख्या 'to speak', अङ् is the substitute of च्लि, when the Aorist follows signifying the agent.

NOTE:—वच् may be either the root, or the substitute of ब्रू (II. 4. 53) and so also ख्या may be the root, or the substitute of चक्ष् (II. 4. 54). The root अस् belonging to the दिवादि or the Fourth conjugation, falls under the subdivision पुषादि, and therefore it would have taken अङ् in the Parasmaipada by rule III. 1. 55. The repetition is to indicate that it takes अङ् in the Atmanepada also; as पर्यास्यत (VII. 4. 17), अवोचत् and आख्यत्. In the Passive, we have पर्यस्यिषाताम्.

Thus the aorist is P. अख्यत् or A. अख्यत or अवख्यासीत् or अवख्यास्त॥

Ishti: The substitute खश् does not take place when the meaning is 'exclusion,' as खपचक्षिप्त &c.

Note:—The following from Mâdhaviya Dhâtuvritti will make this clear. In the Mahâbhâsya the author has given the *two* substitutes ख्शाञ् and क्शाञ् first, and then he, in the alternative, gives *one* substitute क्षशाञ् which includes both ख्शाञ् and क्शाञ्, for it can assume both these forms. For क्षशाञ् becomes क्शाञ् by the चरत्व rule (VIII. 4, 55. S. 121). And क्षशाञ् also becomes ख्शाञ् by the operation of a vârtika which changes the श् into ष्, and this ष is considered asiddha when a prior rule is to be applied, because that Vârtika is read in the section of asiddhas, just after the ख् change rules.

The necessity of taking the substitute to be क्षशाञ् will be manifest from the following considerations :—

(a) In forming an abstract noun from सुपख्यः. such as सुपख्यस्य भावः=सौपख्यम् । This is formed by ष्यञ् affix V. 1. 124. S. 1788. But if ख्य be considered to have a penultimate ष (as in fact it has, but which under the above rule we consider as श) then the affix would have been ष्वुञ् by V. 1. 132. S. 1797 : and the form ought to have been सौपख्यकम् । But we never have this form: because V. 1. 132. S. 1797: does not apply, as the existence of ष in ख्य is ignored by it and to it, it is श । This is summed up in the vârtika : प्रयोजनं सौपख्ये ष्वुञ् विधिः ।

(b) Similarly पुंसः ख्यानं = पुंख्यानं । Here the स् of पुंस् being elided as the final of a conjunct consonant (VIII. 2. 23. S. 54): we have पुम्+ख्यानम् । Now by the vârtika under S. 139, the म् of पुम् would be changed to स्, because ख्या begins with ख a letter of खय् pratyâhâra, and is followed by य a letter of यम् pratyahara and so S. 139 ought to apply. The form ought to be पुंस्ख्यानम् । But this is not so, because the य in ख्या is considered asiddha and so ख is not followed by a letter of यम् pratyâhâra; and so the condition for the application of S. 139 does not exist. This is summed up by the vârtika स्विधिः पुंख्याने ।

(c) Similarly चक्षिप्ये । We get this form thus : चख्या + ष्ट् + ध्ये = चख् + ष् + ध्ये । Here ष् a letter of झष् pratyâhâra is followed by ष्ट्, and therefore VIII. 3. 79. S. 2325 requires the ष to be changed to ड । But this is not done, because ष is asiddha, and so there is no letter of झष् pratyâhâra in ख्, and so VIII. 3. 79 S. 2325 does not apply.

(d) Similarly नमः ख्याने । Here the visarga is followed by ख a letter of खर् pratyâhâra; and the ख् itself is followed by श् (for य् is श्), a letter of शर् pratyâhara, and so VIII. 3. 35. S. 150 applies, and the visarga remains unchanged. But if the substitute were not ख्शाञ्, then ख् being followed by य् would have brought in the application of VIII. 3. 37 S. 142. and the visarga would be changed to क jihvâmûliya. But this is not so. This is summed up in the vârtika :—ख्यानत्वं नमः ख्याने । Samsthâna means the jihvâmuliya change.

(e) Similarly the Niṣṭhâ is ख्यातम् with त । Had the य been really य and not श in disguise, then the root ख्या would be a यण् or semi-vowel having root, and VIII. 2. 43. S. 3017 would apply, and त would by changed to न । This is

summed up by the vârtika निष्ठा नत्वमाख्याते । The prohibition of VIII. 2 57 S. 3040, does not apply to this ख्या but to no. 39 ख्या ॥

(f) Similarly पर्याख्यानम् । Here न is not changed to ण, though between the र of पर्य and न, there are only झट् pratyâhara letters य, या, य, आ, and ङ् letter ख; and so the Sutra VIII. 4. 2. S. 197 read with VIII. 4. 29. S. 2835 would have applied. But य of ख्या is not considered an झट् letter as it is श । and therefore that sûtra does not apply. This is summed up in the vârtika: शास्त्वं पर्याख्याने ।

Pre. चष्टे । चक्षाते । चक्षते । चक्षृत्वे । Per. चचक्षे । चचक्षाते । चचक्षिरे । चचक्षिषे । चचक्षिध्वे । चचक्षे । चचक्षिवहे । Impera. चष्टाम् । चक्षाताम् । चक्षत्व । चक्षाथाम् । चक्षृढ्वम् चक्षै । Imper. अचष्ट । अचक्षाताम् । अचक्षत । अचष्टाः । अचक्षृढ्वम् । अचक्षि । अचक्ष्वहि । Poten. चक्षीत । चक्षीयाताम् । चक्षीरन् । चक्षीथाः । चक्षीयाथां । चक्षीध्वम् । चक्षीय ।

Nouns. त्रिचक्षणः । चक्षकाः । चक्षुः । संचक्ष्यः चक्षनीयः ।

7 (b) √Khyâñ to speak. Parasmai. Per. चख्यौ । चख्यतुः । चख्युः । चख्यिथ or चख्याथ । चख्यथुः । चख्य । चख्यौ । चख्यिव । II Fut. ख्याता । ख्यातासि । ख्यातास्मि । II Fut. ख्यास्यति । Bene. ख्येयात or ख्यायात् । ख्येयास्ताम् or ख्यायास्ताम् । ख्येयासुः । ख्येयाः or ख्यायाः । ख्येयास्ताम् । ख्येयासम् । or ख्यायासम् । Aorist. अख्यत् । अख्यताम् । अख्यन् । अख्यः । अख्यम् । अख्याव । Cond. अख्यास्यत् ।

Pass. ख्यायते । Aor. अख्यायि or अख्यत । Dual. अख्येताम् । Caus. ख्यापयति । Aor. अचिख्यपत । Desider. चिख्यासति । Inten. चाख्यायते ।

Nouns. सुख्याः अख्यानः आख्येयम् ।

7 (c) √Khyân. Atm. Per. चख्ये । चख्याते । चख्यिरे । चख्यिषे । चख्याथे । चख्यिध्वे । चख्ये । चख्यिवहे । चख्यिमहे । I Fut. ख्याता or ख्यायिता । ख्यातासे । ख्यातासे । II fut. ख्यास्यते or ख्यायिष्यते । Bene. ख्यासीष्ट । ख्यासीयास्ता । ख्यासीष्ठाः । ख्यासीध्वम् । ख्यासीय । Aorist. अख्यत । अख्येताम् । अख्यन्त । अख्यथाः । अख्यध्वम् । अख्ये । अख्यावहि । Condi. अख्या । स्यत or अख्यायिष्यत । Desi. चिख्यासते ।

7 (d) Kśâñ to speak. Per. चक्ष्यौ । चक्ष्यतुः । चक्ष्युः । चक्ष्यिथ । चक्ष्याथ । चक्ष्यथुः । चक्ष्य । चक्ष्यौ । चक्ष्यिव । चक्ष्यिम । I Fut. क्ष्याता । क्ष्यातासि । क्ष्यातास्मि । Bene क्ष्यायात् । or क्ष्येयात् । Aorist अक्ष्यासीत् । अक्ष्यासिष्टाम् । अक्ष्यासिषुः । अक्ष्यासीः अक्ष्यासिषम् । Condi. अक्ष्यास्यत् । Passive. क्ष्यायते । Aor. अक्ष्यायि or अक्ष्यायिष्ट or अक्ष्यास्त । Dual. अक्ष्यायिषाताम् or अक्ष्यासाताम् । Causa. क्ष्यापयति । Aor. अचिक्ष्यपत । Desi. चिक्ष्यासति । Inten. चाक्ष्यायते । Adj. अक्ष्येयम् ।

Per. चक्ष्ये । चक्ष्साते । चक्ष्यिरे । चक्ष्यिषे । चक्ष्साथे । चक्ष्यिध्वे । चक्ष्ये । चक्ष्यिवहे । I Fut. क्ष्याता । क्ष्यातासे । क्ष्यातास्ते । II Fut. क्ष्यास्यते । क्ष्यास्यसे । क्ष्यास्ये । Bene. क्ष्यासीष्ट । क्ष्यासीयास्ताम् । Aorist. अक्ष्यास्त । अक्ष्यासाताम् । अक्ष्यासत । अक्ष्यास्थाः अक्ष्यासि । Condi. अक्ष्यास्यत । चिक्ष्यासते ।

Sub-section IV. The roots upto √prichi are anudâtteta.

ईर ८ गतौ कम्पनेच ॥

8√ir *a* to go. 2. to agitate. Pre. ईर्ते । ईराते । ईरते । ईर्षे । ईराथे । ईर्ध्वे । Per. ईरांचक्रे । Some give the form ईरिरे । I Fut. ईरिता । ईरितासे । ईरितास्ते । II Fut. ईरिष्यते । ईरिष्यसे । ईरिष्ये । Imper. ईर्ताम् । ईर्ष्व । ईर्ध्वम् । ईर्ध्वे । Imper. ऐर्त । ऐराताम् । ऐरत । ऐर्थाः । ऐरि । ऐर्वहि । Poten. ईरीत । ईरीयाताम् । ईरीथाः । ईरीय । Bene. ईरिषीष्ट । ईरिषीष्टाम् ईरिषीष्ठाः । ईरिषीध्वम् । or ईरिसिङ्ढ्वम् । Aorist. ऐरिष्ट । ऐरिषाताम् । ऐरिष्ठाः । ऐरि-

ध्वम् । orऐरिढ्वम् । ऐरिषि । ऐरिव्वहि । Pass. ईर्यते । Caus. ईरयति । ईरयते । Aor. मा भवान् ऐरिरत् । Desi. ऐरिरिषते ।Nouns:-ईरयमीरः; समीरणः; and ईर्मः

ईड् ९ स्तुतौ ॥

9√ída to praise. Now we take up the conjugation of ईड् to praise. Thus ईड् + ते = ईट्टे । ईड्+से ॥ Now applies the following two sûtras :—

२४३९ । ईशः से । ७ । २ । ७८ ।

2439. The sârvadhâtuka affix से (the ending of the second Person Present and Imperative Atmanepada) gets the augment इट् after ईड् (Ad. 9)

NOTE:—As ईडिषे and ईडिष्व ॥ से becomes स्व by III. 4. 91 and 80. The से is exhibited in the sûtra without any case ending.

२४४० । ईडजनोर्ध्वे च । ७ । २ । ७८ ।

ईशोऽजनां 'से' 'ध्वे' शब्दयोः सार्वधातुकयोरिट् स्यात् । योगविभागो वैचित्र्यार्थः । ईडिषे । ईडिध्वे । + यकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् + । ईडिष्व । ईडिध्वम् । + विकृतियङ्ग्रहणेन प्रकृतेर्यङ्ग्रहणात् + । ऐड्ध्वम् । ईश ९० ऐश्वर्ये । ईष्टे । ईशिषे । ईशिध्वे । 'आस ९९ उपवेशने' । आस्ते 'दयायासश्च' (२३२४) । आसांचक्रे । आस्त्व । आध्वम् । आसिष्ट । 'आङ्शासु ९२ इच्छायाम्' । आशास्ते । आशासाते । आङ्पूर्वत्वं प्रायिकम् । तेन 'नमोवाकं प्रशास्महे' इति सिद्धम् । 'वस ९३ आच्छादने' । वस्ते । वस्से । वध्वे । वव्से । वसिता । 'कसि ९४ गतिशासनयोः' कंस्ते । कंसाते । कंसते । 'अयमनिदित् इत्येके' । कस्ते । तालव्यान्तोऽप्यनिदित् । कष्टे कशाते कड्ढ्वे । कड्ढ्वे । णिसि ९५ चुम्बने' । निंस्ते । दन्त्यान्तोऽयम् । आभरणकारस्तु तालव्यान्त इति भ्रमात् । 'णिजि ९६ शुद्धौ' । निङ्क्ते । निङ्क्षे निञ्जाता । 'ञिजि ९७ भोजने शब्दे' । ञिङ्क्ते । 'पिजि ९८ वर्णे' । 'संपर्चन इत्येके' । उभयत्रेत्यन्ये । 'भजयवे' इत्यपरे । 'भोजने शब्दे' इतीतरे । पिङ्क्ते 'एजि' इत्येके । एङ्क्ते । 'एजी ९९ वर्जने' । दन्त्योष्ठ्यादिः । ईदित् । एक्ते । एजाते । एढ्वे । 'इदित्' इत्यन्ये । एङ्क्ते । 'एजी २० संपर्चने' । एक्ते ।

'षूङ् २१ प्राणिगर्भविमोचने' । सूते । सुषुवे । सेता-सविता । 'भूसुवोः-' (२२२४) इति गुणनिषेधः । सुषुवे । सविषीष्ट । असविष्ट-असेष्ट । 'शीङ् २२ स्वप्ने' ।

2440. The sârvadhâtuka affix से and ध्वे, (the endings of the Present and the Imperative Atmanepadi) get the augment इट् after the roots ईड् (Ad. 9) and जन् ॥

NOTE :—Thus ईडिष्वे, ईडिध्वम्, ईडिढ्वे, ईडिढ्वम्, जनिष्वे, जनिध्वम्, जनिढ्वे, जनिढ्वम् । The root जनी (IV. 41) is taken here. The Vikaraṇa श्यन् has been elided in this case, as a Vedic irregularity, and so also there is not elision of the penultimate

This sûtra could well have been included in the last. The making of it a separate sûtra is a mere amplification and a variety. Thus ईड् + से = ईडिषे । ईडिध्वे ॥ The affix इट् will come before the स्व of the Imperative also: for though स्वे is not strictly speaking से and these rules do not strictly apply to स्वे, yet they would apply on the maxim" a form modified in a portion of it is not different from the original." So से and स्व ध्वे and ध्वम् are one and the same, as ईडिष्व and ईडिध्वम् ॥ By using the word विकृति in the above vârtika, the original affix ध्वम् (prakriti) is not to be taken. Therefore we have ऐड्ध्वम् in लङ् where no augment इट् is added, in other words when ध्वे is changed to ध्वम् by III. 4. 91 S. 2252 this ध्वम् is

vikriti or a *modified* form of ध्वे, and a rule applicable to ध्वे will apply to *this* ध्वम् ॥ But when ध्वम् is not a modified form of ध्वे but an *original* affix (prakriti) the rule applicable to ध्वे will not apply to it. The ध्वम् of the imperfect (लङ्) is such an original affix : and therefore no धुट् is added to it.

9√iḍa To praise.

Pre. ईट्टे । ईडाते । ईडते । ईडिषे । ईडाथे । ईडिध्वे । ईडे । ईड्वहे । ईड्महे । Per. ईडांचक्रे । I Fut ईडिता । ईडितासे । ईडितासे । II Fut. ईडिष्यते । Imp. ईट्टाम् । ईडाताम् । ईडिष्व । ईडाथाम् । ईडिध्वम् । ईडै । ईडावहै । ईडामहै । Imp. ऐट्ट । ऐडाताम् । ऐडत । ऐडथाः । ऐडाताम् । ऐड्ध्वम् । ऐडि । ऐडावहि । ऐड्महि । Poten. ईडीत । ईडीथाः । ईडिध्वम् । ईडिय । Bene. ईडिषीष्ट । ईडिषीष्टाः । ईडिषीध्वम् । ईडिषीय । Aorist. अिडिष्ट । ऐडिषाताम् । ऐडीषत । ऐडिष्ठाः । ऐडिषाथां । ऐडिढ्वम् । ऐडिषि । ऐडिष्वहि । ऐडिष्महि । Pass. ईड्यते । Caus ईडयति । Aor. मा भवान् ईडिडत । Desi । ईडिडिषते ।

ईश १० ऐश्च यै ॥

10√iś a To rule over. Pre. ईष्टे । ईशाते । ईशते । ईशिषे । ईशाथे । ईशिध्वे । ईशे ईश्वहे । ईश्महे । Per. ईशांचक्रे । I Fut. ईशिता । II Fut. ईशिष्यते । Imp. ईष्टाम् ईशाताम् ईशताम । ईशिष्व । ईशाथाम् । ईशिध्वम् । ईशै । ईशावहै । ईशामहै । Imper. ऐष्ट । ऐशाताम् ऐशत ऐष्ठाः । ऐशाथां । ऐड्ढ्वम् । ऐशि - ऐश्वहि । ऐश्महि । Poten. ईशीत । Bene. ईशिषीष्ट Aor ऐशिष्ट । ऐशिषाताम् । ऐशिषत । ऐशिष्ठाः । ऐशिषाथां । ऐशिढ्वम् ऐशिषि ऐशिष्वहि ऐशिष्महि Pass ईश्यते । Caus. ईशयति ईशयते । ईशकः Desi. ईशिशिषते । Noun : ईश्वरः ॥

आस ११ उपवेशने ।

11√âsa To sit down. Pre. आस्ते । आसाते । आसते । आस्से । आसाथे । आध्वे आसे । आस्वहे । आस्महे । Per. आसांचक्रे । The Perfect is formed periphrastically by III. 1. 37. S. 2324. I Fut. आसिता । आसितासे । आसितास्ते । II Fut. आसिष्यते । Impera आस्ताम् । आसाताम् । आसताम् । आस्स्व । आसाथां । आध्वम् । आसै । आसावहै । आसामहै Imperf. आस्त । आसाताम् । आसत । आस्थाः । आसाथां । आध्वम् । आसि । आस्वहि । आस्महि Poten. आसीत । आसीथाः । आसीय । Bene. आसिषीष्ट । आसिषीष्टाः । आसीषीय । Aor. आसिष्ट । आसिषत । आसिष्ठाः । आसिषाथां । आसिढ्वम् । आसिषि । आसिष्वहि । आसिष्महि । Caus. आसयति : । Aor· मा भवान् असिसत् । Desi. आसिसिषते ।

Nouns. आसीन । उपासितः । कैलासः ।

आङ् शासु १२ इच्छायाम् ।

12√śâs u To wish for, long for. The root शास् is generally found preceded by आ; but is not universally so: for we find it preceded by प्र also : as in the sentence नमोवाकं प्रशास्महे ॥

Pre. आशास्ते । आशासाते । आशासते । आशास्से । आशासाथे । आशाध्वे । आशासे । आशास्वहे । आशास्महे । Per. आशशासे । आशशासाते । आशशासिरे । आशशासिषे । आशशासाथे । आशशासिध्वे । आशशासे । आशशासिवहे । आशशासिमहे । Imper. आशास्ताम् । आशासाताम् । आशास्व । आशासोथाम् । आशाध्वम् । आशासै । आशासावहै । आशासामहै । Imper, आशास्त । आशासाताम् । आशासत । आशास्थाः आशासाथाम् आशाध्वम् । आशासि आशास्वहि । आशास्महि । Aor. आशसिष्ट । आशसिषाताम् । आशासिषत । अशासिष्ठाः । आशासिषाथां । आशासिढ्वम् । आशासिषि । आशासिष्वहि । आशासिष्महि । Caus. आशासयति । Desider. आशशासिषते । Inten. आशाशास्यते । yaṅluk आशाशासीति । or आशाशास्ति ।

वस १३ आच्छादने ।

13√vas a To wear, to put on.

Pre. वस्ते । वसाते । वसते । वस्से । वसाथे । वध्वे । वसे । वस्वहे । वस्महे । Per. ववसे । ववसाते । ववसिरे । ववसिषे । ववसाथे । ववसिध्वे । ववसे । ववसिवहे ववसिमहे । I. Fut. वसिता । Impera. वस्ताम् । वसताम् । वसाताम् । वस्स्व । वसाथां । वध्वम् । वसै । वसावहै । वसामहै । Imper. अवस्त । अवसाताम् । अवसत । अवस्थाः । अवसाथां । अवध्वम् । अवसि । अवस्वहि । अवस्महि । Aorist. अवसिष्ट । अवसिषाताम् । अवसिषत । अवसिष्टाः अवसिषाथां । अवसिढ्वम् । अवसिषि । अवसिष्वहि । अवसिष्महि । Causa. वासयति । Desider ववसिषते । Inten. वावस्यते । yaṅ luk. वावसीति or वावस्ति ।

Nouns: वसन् । वस्त्रम् । वासः । वसा ▸Past. Part. वसितं । Gerund. वसित्वा ।

कसि १४ गतिशासनयोः

14√Kas a To go, to destroy. Some read this root without ष्, so that no nasal is added as कस्ते । The root has also final ष without nasal, as कष्टे ।

Pre. कंस्ते । कंसाते । कंसते । कंसे or कंस्से । कन्ध्वे । Per. चकंसे । चकंसिषे । चकंसिवहे । Fut. कंसिता । II Fut. कंसिष्यते । Impera. कंस्ताम् । कंस्व । कन्ध्वम् । कंसै । Imper अकंस्त । अकंस्थाः । अकंसि । Poten. कंसीत । कंसीथाः । कंसीय । Benedic. कंसिषीष्ट । Aoris अकंसिष्ट । अकंसिष्टाः । अकंसिषि । Caus. कंसयति । Aor. अचकंसत् । Desidera, चिकंसिषते Inten चाकंस्यते । yaṅ luk. चाकंसीति or चाकंस्ति । Imperfect. अचाकन् ।

14a√Kasa. Pre, कस्ते । कसाते । कसते ।

14b√Kaśa.

Pre. कष्टे । कशाते । कशते । कक्षे । कशाथे । कड्ढ्वे । कशे । कश्वहे । कश्महे । Per. चकशे चकशिषे । चकशिवहे । I Fut. कशिता । II Fut. कशिष्यते । Impera. कष्टां । कशाताम् । कशताम् । कक्ष्व । कशाथाम् । कड्ढ्वम् । कशै कशावहै । कशामहै । Imper. अकष्ट । अकशाताम् । अकशत । अकष्ठाः । अकशाथाम् । अकड्ढ्वम् । अकशि । अकश्वहि । अकश्महि । Poten. कशीत । कशीथाः । कशीय । Benedic कशिषीष्ट । Aorist. अकशिष्ट । अकशिषाताम् । अकशिषत । अकशिष्टाः । अकशिषाथां । अकशिध्वम् । अकशिषि । अकशिष्वहि । अकशिष्महि । Causa. काशयति Aor, अचीकशत् । Desidera चिकशिषते । Inten. चाकश्यते । yaṅluk. चकशीति or चाकष्टि ।

Nouns:—कशा । कश्यम् । प्रतिष्कशः ।

णिसि १५ चुम्बने

15√ṇisi to kiss. The final स is dental. The author of Âbharaṇa mistook it to be a palatal ending निश् । Pre. निंस्ते । Per. निनिंसे । I Fut. निंसिता ।

णिजि १६ शुद्धौ

16√ṇiji to wash. The root is सेट् । The juhotyâdi√ṇij is aniṭ.

Pre. निङ्क्ते । निञ्जाते । निञ्जते । निङ्क्षे । Per. निनिञ्जे । निनिङ्क्षिषे । I Fu. निङ्क्षिता । II Fut. निङ्क्ष्यते । Imper. निङ्क्ताम् । Imper. अनिङ्क्त । Poten. निञ्जीत । Bene. निङ्क्षीष्ट । Aorist. अनिङ्क्षिष्ट । Caus. निञ्जयति, निञ्जयते । Aor अनिनिञ्जत् । Desi. निनिङ्क्षति, । Intens. नेनिज्यते । Yaṅ luk नेनिङ्क्ति or नेनिङ्क्ति ।

णिजि १७ अव्यक्तेशब्दे ।

17√śiji to tinkle, rattle, to roar.

Present. शिंङ्क्ते । Perfect. शिशिंजे । I Future. शिंजिता । Nouns. शिञ्जा । शिञ्जिनी ।

पिञ्जि १८ वर्णे

18√piji to tinge, dye, to color. According to Śākaṭayana it means 'to uch.' Sanmata says it has both these meanings. Kâśyapa says it means 'to join arts.' He also says it means to utter inarticulate sound. According to Maitreya he root is√ṛiji, as ऋङ्क्ते ।

Present. पिंक्ते । Perfect. पिपिंजे । I Future पिंजिता । Nouns पिंगः । पिञ्जरः । पिंगलः । पैंगल्यम् ।

वृजि १९ वर्जने

19√vṛiji to avoid, shun, abandon. The root begins with the dento-labial व v, and has an indicatory long ॠ । Âtreya and Durga read it as having an indicatory short ऋ ।

Pre. वृक्ते or वृङ्क्ते । वृञ्जाते or वृञ्ज्जाते । वृञ्जते । वृङ्क्षे or वृङ्क्षे । वृग्ध्वे । वृञ्जे । Per. ववृजे or ववृञ्जे । ववृजिषे । ववृजिवहे । I Fut. वर्जिता or वृञ्जिता । II Fut. वर्जिष्यते or वृञ्जिष्यते । Impera. वृक्ताम् or वृङ्क्ताम् । वृक्ष्व । वर्जै । वर्जावहै । Imper. अवृक्त or अवृङ्क्त । अवृक्थाः । ऋवृजि । Poten. । वृञ्जीत or वृञ्ज्जीत वृजीथाः । वृजीय । Benedic. वर्जिषीष्ट or वृञ्जिषीष्ट । Aoris. अवर्जिष्ट or अवृञ्जिष्ट । अवर्जिष्टाः । अवर्जिषि । Condi. अवर्जिष्यत । Pass. वृज्यते । Causa. वर्जयति, वर्जयते । Aor. अवीवृजत् or अववर्जत् । √vriji वृज्यति । Aor. अववृज्जत् । Desider. विवर्जयते or विवृञ्जयते । Intens. वरीवृज्यते । Yaṅluk. वर्वर्क्ति or वरीवर्क्ति or वरिवर्क्ति । √vriji. वरीवृज्यते । वरीवृङ्क्ति ।

Nouns:—वर्गः । अवर्गीयः । वृजनम् । Past Parti. वृक्तः । वृक्तवान् । Gerund वर्जित्वा । Infini वर्जितुम् । Adj. वर्जितव्यं । वर्जनीयं । वर्ज्यम् ।

पृची २० संपर्चने

20√pṛichi to come in contact with. It has an indicatory long ॠ । According to Durga, Kâśyapa, Nandi and Dhanapâla the root has an indicatory short ऋ । According to Kausika the root is पृञ्च । Present. पृक्ते ।

षूङ् २१ प्राणि गर्भ विमोचने ।

सोता-सविता । 'भूसुवोः-'(२२२४) इति गुणनिषेधः । सुवै । सविषीष्ट । असविष्ट-असोष्ट ।

21√Ṣhuṅ to bring forth, to beget: to give birth to.

Present. सूते । सुवाते । सुवते । सूषे । सूध्वे । सुवे । सूवहे । सूमहे । Perfect. सुषुवे । सुषुवाते । सुषुविषे । सुषुविढ्वे or ध्वे । सुषुविवहे । I Future. सोता । सविता । II Future सोष्यते, सविष्यते । Imperative. सूताम् । सुवाताम् । सूष्व । सुवै । (The आट् being पित् is not ङित् and so it ought to have caused Guṇa. But the Guṇa is prevented by VII. 3. 88 S. 2224). Imperfect. असूत । असुवाताम् । असूषाः । असूध्वम् । असुवि । असुवहि- Potential सुवीत । सुवीयाताम् । सुवीयाः । सुवीय । Benedictive सोषीष्ट, सविषीष्ट । सविषीयास्ताम्, सोषीयास्ताम् । सविषीरन् or सोषीरन् । सविषीष्टाः or सोषीष्टाः । सवीषीध्वम् or सोषीढ्वम् । सविषीय or सोषीय । Aorist. असविष्ट, असोष्ट । असविषाताम् or असोष्याताम् सविष्टाः or असोष्टाः । असविध्वम् or ढ्वम् or असोढ्वम् । असविषि or असोषि । असविष्वहि ।

Conditionl अशेष्यत, अशयिष्यत । Passive. शय्यते । Aor, अशायीत् or अशयि or अशयिष्ट or अशायिष्ट or अशेष्ट । Causative. शाययति, Aor. अशीशयत् । Desiderative. शिशयिषते । Intensive शेशय्यते । Yaṅ luk शेशयीति or शेशेति । शयान । शयित्वा । Nouns:—शयुः, शयिः, शयित्वा । शयूः । शयुः । शयवः, शयूतिः, विशयूतिः, निःशयूतिः, दुःशयूतिः,

शीङ् २२ स्वप्ने

22√śiṅ to sleep. In conjugating this root the following sûtra applies.

२४४१ । शीङः सार्वधातुके गुणः । ७ । ४ । २१ ।

'क्ङिति च' (२२१७) इत्यस्यापवादः । शेते । शयाते ।

2441. For the vowel of शी there is substituted guṇa, when a Sârvadhâtuka affix follows.

This is an exception to S. 2217. As शेते, शयाते ॥

NOTE:—But शिश्ये before the ârdhadhâtuka affix (III. 4, 115). Though these sârvadhâtuka affixes were ङित् (I. 2. 4. S. 2234) and would not have caused guṇa (I. 5. S. 2217), they do so by virtue of the present sûtra. The word शीङ् is read in the sûtra with the anubandha ङ् in order to indicate that the rule does not apply to यङ् लुक् as शेशीतः, शेशय्यते । In forming the plural the following rule applies.

२४४२ । शीङो रुट् । ७ । १ । ६ ।

शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः स्यात् । शेरते । शेवे । शेध्वे । शये । शेवहे । शिश्ये शयिता । अशयिष्ट ।

2442. The अत् substitute of झ् gets the augment रुट् after the root शी ॥

Thus शेरते, शेरताम्, अशेरत ॥

Note:—The augment र् is added at the beginning of the affix, making अत्=रत् ॥ Had this र् been an augment of झ्, then like the आट् augment in शयान्ते, it would have intervened between the शी and झ्, and झ् not immediately follwing a non-अ stem, अत् would not have been substituted for झ् at all. Therefore रुट् is made the augment of the *substitute* अत्, and not of झ् ॥ The root शी is read in the sûtra with its anubandha ङ् in order to indicate, that there is no रुट् augment when there is elision of the Intensive affix यङ्, nor any Guṇa. As शेति शेशयते ॥

22√śiṅ to sleep, to lie down.

Pre. शेते । शयाते । शेरते । शेवे । शेध्वे । शये । शेवहे । Per. शिश्ये । शिश्याते । शिश्यिरे । शिश्यिढ्वे or ध्वे । शिश्ये । शिश्यिवहे । I Fut. शयिता । II Fut. शयिष्यते । Imperative. शेताम् । शयाताम् । शेरताम् । शेष्व । शेध्वम् । शये । शयावहै । Imper. अशेत । अशयाताम् । अशेरत । अशेथाः । अशयि । अशेवहि । Poten. शयीत । शयीथाः शयीथ । Bene. शयिषीष्ट । शयिषीष्ठाः । शयिषीढ्वम् or ध्वम् । शयिषीय । Aorist. अशयिष्ट । अशयिष्ठाः । अशयिढ्वम् or ध्वम् । अशयिषि । Cond. अशयिष्यत । Pass. शय्यते । Aor. अशायि or अशायिष्ट or अशयिष्ट । Caus. शाययति । Aor. अशीशयत् । Desi. शिशयिषते । Inten.

शाशय्यते । yaṅ luk शेशयीति or शेशेति । Dual शेशीतः । Pl. शेशयति or शेशीयते । Fut. Part. शयिष्यमाणः । Ger. शयित्वा । Infini. शयितुम् । Adje. शयितव्यं शयनीयं शेयम् । Nouns:—शयालुः, शयथ । निशिशः । शय्या । शयानकः । शिक्षा । शिक्षावलः । शिक्षिः ।

अथ स्तौत्यन्ताः । परस्मै पदिनः । ऊर्णुस्तूभयपदी ।

Now the roots up to स्तौति are Parasmaipadi. But the root ऊर्णु is both Atmane padi and Parasmaipadi.

यु २३ मिश्रणेऽमिश्रणे च

23 √yu. 'To join, mix' 'to loosen.

It is thus conjugated. यु+ति । Now applies the following sûtra which causes the vṛiddhi of the उ of यु ।

२४४३ । उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ७ । ३ । ८९ ॥

लुग्विषय उकारस्य वृद्धिः स्यात्पिति हलादौ सार्वधातुके न स्वभ्यस्तस्य । यौति । युतः । युवन्ति । युयाव । यविता । युयात् । दृश 'उतो वृद्धिः—'न । भाष्ये 'पित्त्व क्ङित्त्व पित्व' इति व्याख्यानात् । विशेषविहितेन क्ङित्त्वेन पित्त्वस्य बाधात् । प्रयुयात् । अयावीत् ।

2443. A root ending in short उ, which has no Present characteristic (i. e. the vikaraṇa is dropped by luk elision), gets vṛiddhi, before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant, but not if the stem is reduplicated.

Thus यौति । युतः । युवन्ति । The Perfect is युयाव । The First Future is यविता । The Potential is युयात् । The augment यासुट् being ङित् (III. 4. 103), prevents पित् action in युयात् · Because in the Mahâbhâshya the explanation is "and पित् not ङित्, and ङित् notपित् ॥" Because a specific ङित् would debar पित् action. The phrase अभ्यस्तस्य should be read into the sûtra from VII. 3. 87: therefore Vṛiddhi does not take place here योयोति नोनोति ॥ Here there is luk-elision of यङ् ॥

23√yu to join, unite, mix

Pre. यौति । युतः । युवन्ति । यौषि । युथः । युथ । यौमि । युवः । युमः । Per. युयाव । युयुवतुः । युयुवुः । युयविथ । युयुवथुः । युयुव । युयाव or युयव । युयुविव । युयुविम । I Fut यविता । II Fut यविष्यति । Imperative यौतु or युतात् । युताम् । युवन्तु । युहि । यवानि । यवाव । Imper. अयौत् । अयुताम् । अयुवन् । अयौः । अयथम् । Poten. युयात् । युयाताम् । युयुः । युयाः । युयातम् । युयात । युयाम् । युयाव । Bene. यूयात् । यूयास्ताम् । Aorist. अयावीत् । अयाविष्टाम् । अयाविषुः । अयावीः । अयाविषम् । Cond. अयाविष्यत् । Pass. Pre. यूयते । Imperative यूयताम् । Imperfect. अयूयत । Pot. यूयेत । Caus. यावयति । Aor. अयीयवत् । (VII. 4. 80 S. 2577). Desi. यियविषति । युयूषति । Inten. योयूयते । यङ् luk. योयवीति or योयौति । Nouns. यवमान् । यूका । यौवनिका । यूथः । यविष्टः । यौवनम् । युवतिः । यावकः । यवः । यवनः ॥ Past Parti. युतः । युतवान् । Fut. Part. यविष्यमाणः । Ger. युत्वा । Inf. योतुम् । Adj योतव्यं । यवनीयं । यव्यम् ।

23 √Yu, Passive.

Pre यूयते । I Fut याविता or यविता । II Fut याविष्यते or यविष्यते । Imperative यूयताम् Imper. अयूयत । Pot. यूयेत Bene. याविषीष्ट or यविषीष्ट । Aorist. अयावि or अय-

क्ङिच्च or क्ङावित्। क्ङावितात्म् or क्ङिवातात्म्।

ङ २४ शब्दे

Thus ङ + ति। Now applies the following Sûtra.

२४४४। तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके। ७। ३। ९५।

एभ्यः परस्य सार्वधातुकस्य इडादेरिडागमः स्यात्। 'नाभ्यस्तस्य–' (२५०३) इत्यतोऽनुवृत्तिसंभवे पुनः सार्वधातुकग्रहणमपिदर्थम्। स्वौति–स्तौति। उवीतः–उतः। 'वलादेः' किम्। उवन्ति। 'सिचः' किम्। शाम्यति। 'सार्वधातुके' किम्। आशिषि उयात्। विध्यादौ तु उयात्–उविषात्। अस्तावीत्। अस्तविष्यत्। 'तु' २५ इति सौत्रो धातुर्गतिवृद्धिहिंसासु। 'अयं च लुग्विकरणः' इति स्मरन्ति। तवीति–तौति। तुवीतः–तुतः। तोता तोष्यति। 'ष्टु २६ स्तुतौ'। तौति। तविता। 'ष्णु २८ तेजने'। ष्णौति। ष्णविता। 'ष्णु २९ प्रस्रवणे'। ष्णौति। सुष्णाव। ष्णविता। ष्णूयात्। 'वर्णुञ् ३० आच्छादने'।

2444. A sârvadhâtuka conjugational tense affix, beginning with a consonant, optionally gets इट् augment, after the roots तु, ङ, स्तु, शम् and अम्॥

Note:—The root तु (Adâdi 25) means 'to increase,' ङ (Adâdi 24) 'to make a sound,' स्तु (Adâdi 34) 'to praise', शम् 'to be satisfied', and अम् 'to go'. According to Kâśika तु is a Sautra dhâtu. Thus उतौति or उतवीति, उपरौति or उपरवीति, उपस्तौति उपस्तवीति, शाम्यथम् or शमीथ्वम्, अभ्यमति or अभ्यमीति॥ शम् and अम् can then be followed by a cousonant beginning sârvadhatuka affix, when they lose their Present character (vikarana) as a Vedic anomaly (bahulam chhandasi).

Note:—The Apiśalâs read the sûtra as तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुकासुक्तन्तसि॥ This will then become a विधि rule for the Vedic forms. The word सार्वधातुका is here exhibited in the feminine. Thus स्वौति or रौति, उवीतः or उतः।

The repetition of 'sârvadhâtuka', though its anuvṛitti was present from 2503 is for the sake of stopping the anuvṛitti of ङित्, and this rule applies to ञित् affixes also, as तुवीत, अमिध्वम्॥

Why do we say "beginning with a consonant." Observe उवन्ति। Why do we say सिचः "tense affix." Observe शाम्यति। Why do we say 'a Sarvadhâtuka affix. Observe उयात् in the Benedictive. While the Potential is उयात् or उवीयात्। The aorist is अस्तावीत्। The conditional is अस्तविष्यत्॥ तु is a sautra Dhâtu; meaning 'to go, to increase, to injure.' They say the vikarana after is luk-elided. Thus तवीति or तौति। तुवीतः or तुतः। I. Fu. तोता। II. Fu. तोष्यति॥

24√ru to cry, howl, to sound in general.

Pre रौति, रवीति। उतः or उवीतः। उवन्ति। रौषि। or रवीषि। उथः or उवीथः। उथ or उवीथ। रौमि or रवीमि। उवः or उवीवः। उमः or उवीमः। Per. उराव। I Fut. रविता। II Fut. रविष्यति। Imperative. रौतु; रवीतु। Imper. अरौत्, अरवीत्। Poten. उयात् or उवीयात्। Bene. उयात्। Aorist. अरावीत्। Desider. उरुवति। Inten. रोरूयते। yaṅ luk रोरवीति or रोरौति। d. रोरूयतः or रोरुतः। Past Part. उतः। उतवान्। Fut. Part. रविष्यमाणः। Gerund उत्वा। Nouns रवथुः। रविः। अरावः। उंरावः।

तु २५ गति वृद्धि हिंसासु

25√Tu 1. to go 2. to increase. 3. to injure, hurt. This is a sûtra root, not found in the Dhâtu pâṭha. They say it belongs to the adâdi class.

Pre. तवीति, तौति, । तुतोत: or तुत: । Per. तुताव । तुतोद or तुतविथ । I Fut. तोता । II Fut. तोष्यति । Caus. तावयति, तावयते । Desider. तुतूषति or तुतावयिषति । Inten. तोतूयते ।

णु २६ स्तुतौ

26√ṇu to praise.

Pre. नौति । प्रणौति (VIII. 4. 14. S. 2287). Per. नुनाव । प्रणुनाव or प्रनुनाव । Desider. नुनूषति । or नुनावयिषति ।

26√ṇu, with the preposition आ the root is atmanepdi.

Pre. आनुते । आनुवाते । आनुवते । आनुषे । आनुवे । आनुवहे । Per. आनुनुवे । आनुनुविषे । आनुनुविध्वे or ढ्वे । आनुनुवहे । I Fut. आनविता । II Fut. आनविष्यते । Imperative. आनुताम् । आनुष्व । अनवै । Impre. आनुत । आनुथाः । आनुवि । Poten. आनुवीत । आनुवीथाः । आनुवीय । Bene. आनविषीष्ट । Aorist. आनविष्ट । आनविष्ठाः । आनविषि । Desider. आनुनूषते । Inten. yaṅ luk आ नोनुते ।

टुक्षु २७ शब्दे ।

27√ṭukṣhu 1. to sneeze. 2. to cough.

Pre. क्षौति । Per. चुक्षाव । I Fut· क्षविता । Inten. चोक्षूयते । Nouns :—क्षुरम । क्षुमा

क्ष्णु २८ तेजने ।

28√Kshṇu to sharpen, whet. With सम्, it is âtmanepadi. I. 3. 65. S. 2736.

Per. क्ष्णौति । A. संचक्ष्णुते । Per. चुक्ष्णाव । चुक्ष्णुवतुः । चुक्ष्णुवुः । A. संचुक्ष्णुवे I Fut. क्ष्णाविता । A संक्ष्णाविता । II Fut. क्ष्णाविष्यति A. संक्ष्णाविष्यते । Imperative क्ष्णौतु । A. संक्ष्णुताम् । Imper. अक्ष्णौत् । A. समक्ष्णुत । Poten. क्ष्णुयात् । A. संक्ष्णुवीत । Bene. क्ष्णूयात् । A. संक्ष्णुविषीष्ट । Pass क्ष्णूयते । Caus. क्ष्णावयति । Desi. चुक्ष्णूषति । A. संचुक्ष्णुषते । Inten. चोक्ष्णूयते ॥

ष्णु २९ प्रसवणे ।

29√ṣhṇu to tickle, ooze.

Pre. स्नौति । Per. सुष्णाव । I Fut. स्नविता । II Fut. स्नविष्यति । Imperative. स्नौतु । Imper. अस्नौत् । Poten. स्नुयात् । Bene. स्नूयात् । Aorist. अस्नावीत् Pass. स्नूयते । Caus. स्नावयति । Aor. असुष्णुवत् । Desi. सुष्णूषति । Inten. सेष्णूयते । yaṅ luk सेष्णौति or सेष्णोति । Nouns:—प्रस्नुता, स्नुषा, प्रास्नोष्ठ ।

29√ṣhṇu Passive.

Pre. स्नूयते । Per. सुष्णुवे । सुष्णुषे । सुष्णुध्वे । सुष्णुवहे । I Fut. स्नोता । स्नोतासे II Fut. स्नोष्यते or स्नाविष्यते । Imperative स्नूयताम् । Imper. अस्नूयत । Poten. स्नूयेत । Bene. स्नोषीष्ट । Aorist अस्नावि । अस्नोषाताम् ।

उर्णुञ् ३० आच्छादने ।

30√ûrṇu ñ to cover. In conjugating this root, the following applies :

२४४५ । ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । ३ । ९ ।

वा दृष्टिः स्याङ्सार्वधातुके परि सार्वधातुके । ऊर्णोति । ऊर्णौति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णुते-ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । * ऊर्णोतेराम्वेति वाच्यम् * ।

2445. Before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consnant, the final उ of ऊर्णु gets optionally vṛiddhi.

As प्रोर्णोति or प्रोर्णौति, प्रोर्णोषि or प्रोर्णौषि, प्रोर्णोमि or प्रोर्णौमि; but प्रोर्णुवानि before an affix beginning with a vowel.

In forming the Perfect, there is no addition of the Periphrastic आम्, by the following

Vartika. It must be stated that the root urṇû does not take the affix आम्, ॥

The root is therefore, reduplicated. The following is the particular sûtra that applies to its reduplication.

२४४६ । न न्द्रा : संयोगादयः । ६ । १ । ३ ।

अचः परा: संयोगादयो नदरा द्वितीये न भवन्ति । नुशब्दस्य द्वित्वम् । णत्वस्यासिद्धत्वात् । 'x पूर्वत्राविद्यमानवद्वचने x' इति स्वनित्यम् । 'उभौ साभ्यासस्य' (२६०६) इति सिद्धम् । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः ।

2446. the letters न, द, or र, when preceded by a vowel, and forming the first letter of a conjunct consonant, are not reduplicated.

Note:—The word dvitiyasya " of the second syllable," is understood here This sûtra debars the doubling of the consonants n, d, and r when forming parts of the second syllable, provided these letters occur in the beginning of a conjunct (saṁyoga) letter. Thus the Desiderative root of उन्दि is उन्दिष, formed by adding सन् and धट् ॥ The second syllable here is न्दिष, which is to be reduplicated by the last rule. But in doing so, न will not be doubled. Thus we get the form उन्दिदिषति; so also from अर्द्द् and अर्च्, we have अर्द्दिदिषति, and अर्चिचिषति ।

Note:— Why do we say "when न् द् and र् are the letters"? Observe भक्षोक्षयते from क्षि, in which क् is the initial letter and has been reduplicated in to क्ष् ॥ Why do we say "being the first letter in a conjunct consonant"? Observe. श्वासिश्विषति from the root श्वस् 'to breathe', the स् being changed intc ष् by VIII 4.19 and 21. The phrase अजादेः of the last sûtra is understood in this sûtra also. Thus दरिद्रासति ॥ Some explain the word अजादेः understood in this sûtra in the same way as in the last, namely as a karmadhâraya compound in the Ablative singular. They do so, in order to explain the form इन्द्रोद्रीयिषति, which is thus evolved इन्द्रूमि इच्छति = इन्द्रू + क्यच् III 1. 8=इन्द्रूय ॥ Then इन्द्रूयिषुमि इच्छति = इन्द्रूय+सन् ॥ Here though the second syllable consists of n, d and r, yet न alone is rejected in reduplication and not द and र also, as द and र are not immediately *after* the *initial vowel* (अजादि) इ in this case.

Therefore in ऊर्णु the syllable णु will be reduplicated and not the र of र्णु । Thus ऊर्णु+व = । Here the syllable णु is considered as नु for the perposes of doubling;

because the णु in ऊर्णु was obtained by changing न into णु by applying the Tripâdî sûtra VIII. 4. 1. S. 235. and such a change is asiddha for the application of 7 ½ Pada rules. (See VIII. 2. 1 S. 12). Thus we get ऊर्णुनु + स ॥

Q. What of the maxim which says that in the case of reduplication the Sûtra VIII. 2. 1. S. 12. does not hold good; and which therefore reqiured that णु should be reduplicated into णु ?

Ans. To this we answer that the maxim quoted by you (पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने) is not of universal application. This we infer from the implication of VIII. 4. 21 S 2606. That sûtra says "Both the न' s are changed into ण in the reduplicated forms of the root घन, when preceded by an alterant preposition". Thus the root ह + घन = हान। The Desiderative root from it is जिहांसति। If the maxim above given were of universal application then the reduplicated form would be जिहांसिसति and there would have been no necessity of the sûtra. The very fact that sutra requires both न s to be changed to ण shows the limited scope of this maxim. The following note on VIII. 4. 21. S. 2606 will explain the point better:—

Note. If the maxim पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने be not applied here; then we have the following dilemma in, हांसि + स + ति॥ Here the affix सन् requires reduplication, and the present sûtra requires णु change of न॥ The णत्व being asiddha, the reduplication being made first, we have हांसिनि + स + ति, and then the reduplicate णु intervenes between the cause ह and root-न् of नि, and so this न would not be changed to ण॥ If however the above maxim be applied, we first apply the णत्व rule as हांसि + स + ति, and then reduplicate सि; and we get the form हांसिसिसति even without this sutra.

Note. If we could get this form by the application of the above maxim where is the necessity of the present sûtra? The sûtra is necessary in order to indicate that the above maxim is *anitya* or not of universal application. And because it is *anitya*. that the form चोसळत् is evolved by reduplicating सळ् (See VIII 2. 1).

Therefore णु in the reduplicate here becomes नु। and we get ऊर्णौनाव by vriddhi. Dual ऊर्णुनुवतुः। Plural ऊर्णुनुवुः। In forming 2nd Person singular the following sutra applies.

२४४७। विभाषोर्णोः। १। २। ३।

स्वादिप्रत्ययो वा ङित्स्यात्। ऊर्णुनुविथ-ऊर्णुनविथ। ऊर्णुविता-ऊर्णोता। ऊर्णौतु-ऊर्णोतु ऊर्णवानि-ऊर्णवै।

2447. After the verb ûrṇu 'to cover,' the affix beginning with the augment स्वर् is regarded optionally like ñit.

Thus before the स्वादि termination थ of the 2nd Per. we may have either ऊर्णुनुविथ or ऊर्णुनविथ। The 1st Future is ऊर्णुविता or ऊर्णोता। The equation of the form is:—ऊर्णु + इ + ता = ऊर्णुव् + इता (VI. 4. 77) = ऊर्णुविता. When the affix is not regarded as ङित्, it produces guṇa, and we have the second form ऊर्णोता॥

NOTE:—Of course there is no option allowed before those affixes which do not take the augment वट् and before those terminations, consequently, we have only one form: as प्रोर्णु + ल्युट् = प्रोर्णो + अनम् = प्रोर्णवनम् 'covering,' प्रोर्णवनीयम् 'which ought to be covered.'

In forming the Imperfect, the following rule applies:

२४४८ । गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः । ७ । ३ । ९१ ।

ऊर्णोतेर्गुणः स्यादार्धधातुके झलादौ पिति सार्वधातुके । वृद्ध्यपवादः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । दत्त दधिर्न । 'ङिच्च पिच्च' इति भाष्यात् । ऊर्णूयात् । ऊर्णविषीष्ट-ऊर्णुविषीष्ट । और्णुषीत्—और्णुविष्टाम् ।

2448. Before a पित् Sârvadhâtuka affix which is a single consonant, Guṇa is substituted for the final of ऊर्णु ॥

This debars Vṛiddhi. As और्णोति, और्णोः ॥ Though the anuvṛitti of ङिति was understood in this sûtra from the last aphorism VII. 3. 90 the employment of the term अपृक्त implies the existence of the following maxim:—यस्मिन् विधिस्तदादावल् यच्चे "when a term which denotes a letter is exhibited in a rule, in the form of a Locative case, and qualifies something else which likewise stands in the Locative case, that which is qualified by it must be regarded as beginning with the letter which is denoted by the term in question, and not as ending with it".

In the Potential we have ऊर्णुयात्, ऊर्णुयाः etc. Here there is no Vṛiddhi even in the 3rd singular numbers. For though तिप्, सिप्, मिप् are पित् and so also their substitutes; and though they ought to cause Vṛiddhi by VII. 3. 89. S. 2443, yet as we have already said before, according to the Bhâshya an affix which is *specifically* called ङित् loses its *general* character of पित्; and *vice versa*, an affix which is specifically called a पित् loses its *general* character of ङित् ॥

In the Benedictive we have ऊर्णुयात् or ऊर्णविषीष्ट or ऊर्णुविषीष्ट ॥ In the Aorist the 3rd. P. Sing. is और्णुषीत्, dual. और्णुविष्टाम् । The following sûtra gives alternative forms.

२४४९ । ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । २ । ६ ।

वृद्धेः सिचि परस्मैपदे परे वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः । और्णावीत् । और्णाविष्टाम् । और्णाविषुः । और्णवीत् ।

'ष्णु ३९ अभिगमने' । स्नौति । स्नोता । 'षु ३२ प्रसवैश्वर्ययोः' । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सोता । असौषीत् । 'कु ३३ शब्दे' । क्नोता । 'ष्टुञ् ३४ स्तुतौ' । स्तौति--स्तवीति । स्तुतः--स्तुवीतः । स्तुते--स्तुवीते । 'स्तुसुधूञ्भ्यः--' (२३८५) इतीट् । अस्तावीत् । 'प्राक्सितात् (२३७६) इति यत्वम् । अभ्यष्टौत् । 'सिवादीनां वा--' (२३५६) । पर्यष्टौत्-पर्यस्तात् । 'ब्रूञ् ३५ व्यक्तायां वाचि' ।

2449. Before an वट्-beginning s-Aorist of the Parasmaipada, there is optional Vṛiddhi of the vowel of ऊर्णु ॥

As और्णावीत् or और्णवीत् ॥ This option applies when the सिच् is not treated as ङित् ॥ But after ऊर्णु, सिच् is optionally ङित्, (I.2 6): when it is ङित्, there being neither guṇa nor vṛiddhi; we have उवङ् substitution, as और्णुवीत् (VI,

4. 77). Thus we have three forms in the Parasmai-Aorist.

AORIST. I. FORM.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third person.	और्णावीत् ।	और्णाविष्टाम् ।	और्णाविषुः ।
Second person.	और्णावीः ।	और्णाविष्टम् ।	और्णाविष्ट ।
First person.	और्णाविषम् ।	और्णाविष्व ।	और्णाविष्म ।

II. FORM.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third person.	और्णावीत्	और्णाविष्टाम्	और्णाविषुः
Second person.	और्णावीः	और्णाविष्टम्	और्णाविष्ट
First person.	और्णाविषम्	और्णाविष्व	और्णाविष्म

THIRD FORM.

	Sing.	*Dual.*	*Plural.*
Third person.	और्णुवीत्	और्णुविष्टाम्	और्णुविषुः
Second person.	और्णुवीः	और्णुविष्टम्	और्णुविष्ट
Third person.	और्णुविषम्	और्णुविष्व	और्णुविष्म

-:o:-

30√ûrnuñ, (Parasmaipadi)to cover.

Pre. ऊर्णोति, or ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति । ऊर्णोषि or ऊर्णोषि । ऊर्णुथः । ऊर्णुथ ऊर्णोमि or ऊर्णोमि । ऊर्णुवः । ऊर्णुमः । Per ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः । ऊर्णुनुविथ or ऊर्णुनविथ । ऊर्णुनुवथुः । ऊर्णुनथुः । ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुविव or ऊर्णुनविव । ऊर्णुनविम । I Fut. ऊर्णविता or ऊर्णुविता । II Fut. ऊर्णाविष्यति or ऊर्णुविष्यति । Imperative ऊर्णोतु or ऊर्णोतु । ऊर्णुताम् । ऊर्णुवन्तु । ऊर्णुहि । ऊर्णुतम् । ऊर्णुत । ऊर्णवानि । ऊर्णवाव । ऊर्णवाम । Imper. और्णोत् । और्णुताम् । और्णुवन् । और्णोः । और्णुतम् । और्णुत । और्णवम् । और्णुव । और्णुम । Poten. ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । ऊर्णुयाम । Bene. ऊर्णूयात् । Aorist. और्णावीत् । और्णावीत् Cond. और्णुविष्यत् और्णाविष्यत् । Pass. ऊर्णूयते । Caus. ऊर्णावयति । Aor. और्णुनवत् । Desidera. ऊर्णुनूषति, ऊर्णुनविषति, ऊर्णुनुविषति । Inten. ऊर्णोनूयते । (See Vârtika under S. 2630). yaṅ luk. ऊर्णोनोति (VII. 3. 89. S. 2443). Nouns :—ऊढः, उढः, संन्नितोढः अफोढः, वामोढः, वरीयान्, वरिमा, ऊर्णायुः, ऊर्णा, वरा, वरिष्ठः Pres. Part. ऊर्णुवन् Past Part. Pass. ऊर्णुतः Act. ऊर्णुतवान् Fut. Part. ऊर्णविष्यन् or ऊर्णुविष्यन् । Grund.

30√ûrnuñ (Atmanepadi)

Pre. ऊर्णुते । ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । ऊर्णुषे । ऊर्णुवाथे । ऊर्णुध्वे । ऊर्णुवे । ऊर्णुवहे । ऊर्णुमहे । Per. ऊर्णुनुवे । ऊर्णुनुवाते । ऊर्णुनुविरे । ऊर्णुनुविषे । ऊर्णुनुवाथे । ऊर्णुनुविध्वे or ढ्वे । ऊर्णुनुवे । ऊर्णुनुविवहे । ऊर्णुनुविमहे । I Fut. ऊर्णुविता । ऊर्णाविता । II Fut ऊर्णाविष्यते । ऊर्णविष्यते । Imperative. ऊर्णुताम् । ऊर्णुवाताम् । ऊर्णुवताम् । ऊर्णुष्व । ऊर्णुवाथाम् । ऊर्णुध्वम् । ऊर्णवै । ऊर्णावहै । ऊर्णामहै । Impera- और्णुत । और्णुवाताम् । और्णुवत । और्णुथाः । और्णुवाथाम् । और्णुध्वम् । और्णुवि । और्णुवहि । और्णुमहि । Poten. ऊर्णुवीत । ऊर्णुवीयाताम् । ऊर्णुवीथाः । ऊर्णुवीय । ऊर्णुवीवहि । Bene. ऊर्णुविषीष्ट, or ऊर्णविषीष्ट । ऊर्णुविषीध्वं or ढ्वम् । ऊर्णुविषीय ।

Aorist. ऊर्णुविष्ट । ऊर्णुविषाताम् । ऊर्णुविषत । ऊर्णुविष्ठाः । ऊर्णुविषाथां । ऊर्णुविढ्वम् । ऊर्णुविषि । ऊर्णुविष्वहि । ऊर्णुविष्महि । ऊर्णविष्ट । ऊर्णविषाताम् । ऊर्णविषत । ऊर्णविष्टाः । ऊर्णविषाथां । ऊर्णविढ्वम् । ऊर्णविषि । ऊर्णविष्वहि । ऊर्णविष्महि । Condi. ऊर्णुविष्यत, or ऊर्णविष्यत । Pas. ऊर्णूयते । Casu. ऊर्णावयते, Desider. ऊर्णुनूषते । ऊर्णुनविषते, ऊर्णुनुविषते Pre Part. Atmane. ऊर्णुवानः Past. Part. Pass. ऊर्णुतः Active. ऊर्णुतवान् । Fut. Part. ऊर्णुविष्यमाणः or ऊर्णविष्यमाणः Ger. ऊर्णुत्वा । Infini. ऊर्णुवितम् । Adj. ऊर्णुविष्यं । ऊर्णुवनीयं ऊर्णव्यम् ।

द्यु ३१ अभिगमने ।

31√dyu to advance towards, encounter, attack, assail.

Pre द्यौति । Per. दुद्याव । दुद्युवतुः । दुद्यविथ or दुद्योथ । दुद्युव । दुद्याव । or दुद्यव । दुद्युविव । I Fut. द्योता । II द्योष्यति । Imperative. द्यौतु or द्युतात् । द्युहि । द्यवानि । Imper. अद्यौत् । अद्युताम् । अद्यौः । अद्यवम् । Poten. द्युयात्, द्युयाताम् । द्युयाः । द्युयाम् । Bene, द्यूयात् । Aorist. अद्यौषीत् । अद्यौष्टाम् । अद्यौषुः । अद्यौषम् । Condi. अद्योष्यत् । Pass. द्यूयते । Causative. द्यावयति । Aorst. अदुद्यवत् । Desi. दुद्यूषति । Inten. देद्यूयते । yaṅluk देद्योति or देद्यवीति । Passive. द्युतः । Ger. द्युत्वा ।

षु ३२ प्रसवैश्वर्ययोः ।

32√shu 1. to consent, or permit. 2. to possess power or supremacy. The word prasava here means 'consent, approval, permission.' As अग्निमिति ब्रह्मा प्रसौति ।

Pre. सौति । Per. सुषाव । I Fut सोता । Aorst. असौषीत् । Noun.:—सुषवो ॥

कु ३३ शब्दे ।

33√Ku, to hum, to coo (as a bee).

Pre. कौति । Per. चुकाव । चुकविथ or चुकोथ । चुकुविव । I Fut. कोता । Inten. चोकूयते । yaṅ luk चोकोति or चोकवीति । Nouns:—कविः । काव्यम् ॥

ष्टुञ् ३४ स्तुतौ ।

34√ṣhṭuñ (Parasmaipadi) to praise.

Pre. स्तौति, or स्तवीति, । स्तुतः or स्तुवीतः । स्तुवन्ति । स्तौषि or स्तवीषी । स्तुथः or स्तुवीथः । स्तुथ or स्तुवीथ । स्तौमि or स्तवीमि । स्तुवः or स्तुवीवः । स्तुमः or स्तुवीमः । Per. तुष्टाव । तुष्टोथ । तुष्टव । I Fut. स्तोता । II Fut. स्तोष्यति । Imperative. स्तौतु or स्तवीतु or स्तुतात् or स्तुवीतात् । Dual. स्तुतं or स्तुवीतं । Pl. स्तुवन्तु । 2nd. s. स्तुहि or स्तुवीहि । 1st. s. स्तवानि । Imper. अस्तौत् or अस्तवीत् । d. अस्तुताम् or अस्तवीताम् । Pl· अस्तुवन् । 2nd s. अस्तौः or अस्तवीः । 1st. s. अस्तवम् । d. अस्तुव or अस्तवीव । Poten. स्तुयात् or स्तुवीयात् । d. स्तुयाताम् or स्तुवीयाताम् Pl· स्तुयुः or स्तुवीयुः । 2nd, s. स्तूयाः or स्तुवीयाः । d. स्तुयातम् or स्तुवीयातम् । 1st. s. स्तुयाम् or स्तुवीयाम् । Bene, स्तूयात् । Aorist. अस्तावीत् । अस्ताविष्टाम् । अस्तावीः । अस्ताविषम् । Condi. अस्तोष्यत् । Pass. स्तूयते । Causa. स्तावयति । Desi. सुस्तूषति । Inten. तोष्टूयते Pre. Par स्तुवन् । Past. Pass. Par. स्तुतः । Act. स्तुतवान् । Fu. स्तोष्यन् । Ger. स्तुत्वा । Infini. स्तोतुम् Adj. स्तोतव्यं स्तवनीयं, स्तव्यम् ॥

The ष्ट् is added in अस्तावीत् by S. 2385. The स is changed to ष after an alterant upasarga अभि etc. by S. 2276 ; as अभ्यष्टौत् । This is optional under S. 2359, as पर्यष्टौत् or पर्यस्तौत् ॥

34. Ṣhṭuñ (Atmanepadi)

Pre. स्तुते । स्तुवाते । स्तुवते । स्तुषे । स्तुध्वे । स्तुवे । स्तुवहे । Per. तुष्टुवे । तुष्टुवाते । तुष्टुविरे । तुष्टुषे । तुष्टुध्वे । तुष्टुवहे । I. Fut. स्तोता । Impera. स्तुताम् । स्तुवाताम् । स्तुष्व । स्तुध्वम् । स्तवै । Imper. अस्तुत । अस्तुवाताम् । अस्तुथाः । अस्तुषि । Poten. स्तुवीत । स्तुवीयाताम् । स्तुवीथाः । स्तुवीय । Bene. स्तोषीष्ट । Aorist. अस्तोष्ट । अस्तोषाताम् । अस्तोष्ठाः । अस्तोढ्वम् । अस्तोषि । Past. Part. Pass. स्तुतः Active. स्तुतवान् । Ger. स्तुत्वा । Nouns:—ज्योतिष्टोमः । यावत्स्तुत् । प्रस्तावः । स्तुतिः । संस्तवः ।

Present. स्तुवीते । स्तुवीये । स्तुवीध्वे । स्तुवीवहे । Impera. स्तुवीताम् । स्तुवीष्व । स्तुवीध्वम् । Imper. अस्तुवीत । अस्तुवीथाः । अस्तुवीध्वम् । अस्तुवीवहि ।

ब्रूञ् ३५ व्यक्तायां वाचि ।

In the conjugation of this root we have double forms in the Present tense, by the following sûtra.

२४५० । ब्रुवः पञ्चानामादित आहो ब्रुवः । ३ । ४ । ८४ ।

ब्रुवो वटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां लकाराणां स्थाने आहादयः पञ्च वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः । अकार उच्चारणार्थः । आह । आहतुः । आहुः ।

2450. Instead of the first five tense-affixes, in the Present tense of the Parasmaipada coming after the verb 'brû' (to speak) there may optionally be the affixes of the Perfect; and 'âha' is at the same time, the substitute in the room of 'brû'.

The अ is for the sake of utterance only ; the real substitute is आह ॥

Thus आह 'he says' ; आहतुः 'they two say'; आहुः 'they say'; आत्थ 'thou sayst' ; आहथुः 'you two say' ; the rest like ब्रू as shown below :—

	Third Person.	*Second Person.*	*First Person.*
Singular.	आह or ब्रवीति	आत्थ or ब्रवीषि	ब्रवीमि
Dual.	आहतुः or ब्रूतः	आहथुः or ब्रूथः	ब्रूवः
Plural.	आहुः or ब्रुवन्ति	ब्रूथ	ब्रूमः

—:o:—

The word आदितः 'first' is used in the sûtra to indicate that the substitution should not take place in the case of the last four affixes. The repetition of the word ब्रुवः in the sûtra indicates the original expression which is to be replaced ; and shows that this change occurs in the Parasmaipada affixes only.

In forming the second Person singular आह् + थ the following sûtra applies.

२४५१ । आहस्थः । ८ । २ । ३५ ।

झलि परे । थस्थम् । आत्थ । आहथुः ।

2451. For the ह of the root आह्, there is substituted त before a jhal letter.

Thus आह् + थ = आ + त + थ = आत्थ ॥

As वृक्षमात्थ, किमात्थ. The word आत्थ becomes आत्थ by VIII. 4.55. S. 121.

The word झलि is understood here. Hence there is no change before vowel affixes, as आह, आहतुः, आहुः ॥

In the alternative, when there is no आह् substitution, we have ब्रू + सिप् । Now applies the following.

२४५२ । ब्रुवः पँच् । ७ । १ । ९३ ॥

ब्रुवः परस्य धातोः पित् पँच् स्यात् । 'आत्थ' इत्यत्र स्थानिवद्भावात्प्राप्तोऽयं झलीति सस्यविधानाच्च भवति । ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । आर्धधातुकाधिकारे ।

2452. Before a पित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant, the augment पँच् is placed after ब्रू ॥

As ब्रवीति, ब्रवीषि, ब्रवीमि, अब्रवीत् ॥ But ब्रवाणि before such an affix beginning with a vowel, and ब्रूतः before an affix which is not पित् ॥

The augment पँच् ought to have come in आह्+थ also, because थ being a substitute of the पित् affix सिप् will be considered as पित् by the rule of sthânivat (I. 1. 56. S. 49) But the augment does not come, because the थ substitution for ह by the last aphorism takes place only before a non-vowel affix for झलि is understood. That rule would have become redundant, if we could make the form आहीच ॥

In the Section treating of the rules that apply to ârdhadhâtuka affixes, we have the following sûtra, which applies to this root when an ârdhadhâtuka affix follows, such as the affixes of the Perfect.

२४५३ । ब्रुवो वचिः । २ । ४ । ५३ ॥

उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवचिथ-उवक्थ । ऊचे । वक्ता । ब्रवीतु । ब्रूतात् । 'क्ङिच्च यि' इत्यपित्स्वादीयन । ब्रवाणि । ब्रवै । ब्रूयात् । उच्यात् । 'अस्यतिवक्ति-' (२४३८) इत्यङ् ॥

2453. वचि is the substitute of ब्रू 'to speak' when any ârdhadhâtuka affix is to be applied.

Thus the Perfect of brû is formed from √vach; as उवाच । ऊचतु । ऊचुः 2nd. उवचिथ or उवक्थ 1st. ऊचे । The First Fut. is वक्ता 'he will speak.' The ब्र of वचि is for the sake of articulation only. The substitute being like the principal, वच् is Atmanepadi when the fruit of the action accrues to the agent, as ऊचे 'he spoke,' वक्ष्यते 'he will speak.'

In the Imperative one form is ब्रवीतु with the पँच् of S. 2452: but the affix तातङ् VII. 1. 35. S. 2197. which replaces तु is not considered पित्, because of the maxim already mentioned before "a ङित् is not पित्, nor a पित् should be considered ङित् for the purposes of operations depending on them." Therefore we have ब्रूतात् and not ब्रवीतात् । 1st Sing. ब्रवाणि । A. ब्रवै । Pot. ब्रूयात् । Ben. उच्यात् ।

In the Aorist, the affix चङ् is added by III. 1. 52.S. 2438. When चङ् is added the following applies.

२४५४ । वच उम् । ७ । ४ । २० ॥

चङि परे । अवोचत्-अवोचत ।

2454. The augment उ is added after the च of वच् in the चङ्-Aorist.

As अवोचत्, अवोचाताम्, अवोचन् ॥ See III.1. 52. S. 2438.

ब्रूञ् ३५ व्यक्तायां वाचि ।

35 √brûñ (Parasmaipadi) to speak distinctly.

Per. ब्रवीति । ब्रूतः । ब्रुवन्ति । ब्रवीषि । ब्रूथः । ब्रूथ । ब्रवीमि । ब्रूवः । ब्रूमः । Per. उवाच । ऊचतुः । ऊचु । उवचिथ or उवक्थ । ऊचथुः । ऊच । उवाच or उवच । ऊचिव । ऊचिम । I Fut. वक्ता । II Fut. वक्ष्यति । Imperative. ब्रवीतु । ब्रूताम् । ब्रुवन्तु । ब्रूहि । ब्रूतम् । ब्रूत । ब्रवाणि । ब्रवाव । ब्रवाम Imper. अब्रवीत् । अब्रूताम् । अब्रुवन् । अब्रवीः । अब्रूतम् । अब्रूत । अब्रवम् । अब्रूव । अब्रूम Poten. ब्रूयात् । ब्रूयाताम् । ब्रूयुः । ब्रूयात् । ब्रूयाव । ब्रूयाम । Bene. उच्यात् । उच्यास्ताम् । Aorist. अवोचत् । अवोचताम् । अवोचन् । अवोचः । अवोचतम् । अवोचत । अवोचम् अवोचाव । अवोचाम । Condi अब्रक्ष्यत् । Pass उच्यते । Caus. वाचयति । Desider. विवक्षति or ते । Inten वावक्ष्यते । Perf. Part. Atmane. अनूचानः । Nouns :—वाक्यम् । वाग्मी । वाक्, वाचाटः । नैकक्षम् ॥

35. √bruñ (Atmanepada). to speak distinctly.

Present. ब्रूते । ब्रुवाते । ब्रुवते । ब्रूषे । ब्रूवे । Per. ऊचे । ऊचाते । ऊचिरे । ऊचिषे । ऊचाथे । ऊचिध्वे । ऊचे । ऊचिवहे । ऊचिमहे । I Fut. वक्ता । वक्तासे । वक्ताहे । II Fut. वक्ष्यते । Imper. ब्रूताम् । ब्रुवाताम् । ब्रुवताम् । ब्रूष्व । ब्रूवाथाम् । ब्रूध्वम् । ब्रवै । ब्रवावहै । ब्रवामहै । Imper. अब्रूत । अब्रुवाः । अब्रुवि । Poten. ब्रुवीत । ब्रुवीयाताम् । ब्रुवीयाः । ब्रुवीय । ब्रुवीवहि । Bene. वक्षीष्ट । वक्षीयास्ताम् । वक्षीष्टाः । वक्षीय । Aorist. अवोचत । अवोचेताम् । अवोचन्त । अवोचथाः । अवोचे । अवोचावहि । Condi. अवक्ष्यत । Pass. उच्यते । वाचयते । विवक्षते । Inten. वावक्ष्यते । Nouns वाग्मी । वाक् । वाचिकम् ।

अथ शास्यन्ताः परस्मैपदिनः । इङ् त्वात्मने पदी ।

The following roots upto शास् are Parasmaipadi. But the root इङ् is Âtmanepadi.

इण् ३६ गतौ । एति । इतः ॥

The Present 3rd. S. is एति । D. इतः । In forming the plural, the following rule applies.

२४५५ । इणोयण् । ६ । ४ । ८१ ।

अजादौ प्रत्यये परे । इयङोऽपवादः । यन्ति । इयाय ।

2455. For the इ of the root इण् (एति) is substituted a semivowel (य), before an affix beginning with a vowel.

Thus यन्ति, यन्तु, आयन् ॥ This supersedes इयङ् substitution, and is itself superseded by VII 2. 115, and VII. 3. 84 which ordain Vriddhi and Guna : on the maxim मध्येऽपवादाः पूर्वान् विधीन् बाधन्ते, नेतराम् ॥ "Apavâdas that are surrounded by the rules which teach operations that have to be superseded by the apavâda operations, supersede only those rules that precede, not those that follow them." So we have अयनम् and आयकः ॥

The perfect 3rd. S. is इयाय । In forming the dual the following sûtra applies.

२४५६ । दीर्घ इणः किति । ६ । ४ । ६९ ।

इणोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यात् किति लिटि । ईयतुः । ईयुः । इयर्थिथ--इयेथ । येत् । येताम् । आयन् । इयात् । ईयात् ।

2456. A long vowel is substituted in the reduplicate of the root इ (एति), before a Personal ending of the Perfect, which has an indicatory ङ् ॥

As ईयतुः, ईयुः ॥ These are thus formed इ + अतुस् = य् + अतुः (य् substituted for इ by VI.4.81. S. 2455.) Then there is reduplication, the य becomes sthânivat to इ by I. 1. 59, S. 2243 and we have इ य+अतुः and then by the present rule ईयतुः ॥ Why do we say before a ङित् affix ? Observe इयाय, इयथिथ ॥

The 2nd S. is इयथिथ or इयेथ । The First Fut. is एता । The Imperative 3rd S. is इतात् । 2nd S. इहि 1st. S. अयानि । The Imperfect is ऐत्, d. ऐताम्, Pl. आयन् ॥ Pot. इयात् । Ben. ईयात् । But this long ई which was obtained by VII.4. 25 S. 2298 is shortened after an upasarga by the following.

२४५७ । एतेर्लिङि । ७ । ४ । २४ ।

उपसर्गात्परस्य इणोऽणो ह्रस्वः स्यादार्धधातुके क्ङिति लिङि । निरियात् । × उभयत आश्रये नान्तादिवत् × । अभीयात् । 'अणः' किम् । समेयात् । 'समीयात्' इति प्रयोगस्तु भौवादिकस्य ।

2457. The short is substituted for the simple (अण्) vowel of the stem इ (एति) before the augment यास् in the Benedictive, when a Preposition percedes it.

As निरियात् । उदियात् । समियात् । अन्वियात् ॥ This is an exception to VII. 4. 25 S. 2298 by which a long would have been substituted. But ईयात् without a Preposition. The अण् (VII.4.13. S 834.) is understood here also. Therefore य form of ई will not be shortened, as आ+ ईयात् = एयात्, समेयात् ॥

But in अभि + ईयात् = अभि + इयात् = अभीयात्, the long ई obtained by ekâdeśa is not shortened, because it is not preceded by an upasarga; for अभ् is no upasarga ; and there is no *long* ई after अभि, for the analysis of अभीयात् gives us अभि + इयात् । Nor can you say that the rule of अन्तादिवत् (VI.1.85 S.75) should apply here, and this ekâdeśa long ई should be considered as the beginning of the succeeding form, because the present rule of shortening depends upon the fulfilment of *two* conditions—1. A preposition to precede, and 2. A long vowel ई to succeed. They being so mutually inter-dependent, that VI.1.85 S.75 cannot apply.

Why do we say the simple अण् vowels are shortened ? Observe सम् + एयात् = समेयात् । The ए obtained by अ + ई is not shortened, because it is not an अण् vowel.

The समीयात् is not from this root, but from the Bhvâdi root ई गतौ (no 342.A.) The proper form of the Benedictive from the Adâdi is समियात् ।

The Aorist is formed by substituting √गा in the place of √इ by the following.

२४५८ । इणो गा लुङि । २ । ४ । ४५ ।

'गातिस्था—' (२२२३) इति सिचो लुक् । अगात् । अगाताम् । अगुः ।

2458. गा is the substitute of the root इण्, when लुङ् follows.

When गा is substituted, the aorist sign सिच् is elided by II.4.77.S.2223. अगात् 'he went.' अगाताम् 'they two went' अगुः 'they all went.'

NOTE:—The repetition of the word लुङ् in this sûtra, though its anuvṛitti was current from the last Ashtâdhyâyi aphorisms, indicates that there is no option allowed even in the Atmanepada, गा being the invariable substitute in all the Padas. Thus अगाथि अगासा 'you went.' The form अगात् is thus evolved अ + गा+सिच् + त् =अगात् (II.4.77. S. 2223.)

इण् ३६ गतौ ।

36. √ इण् to go.

Pre. एति । एतः । एन्ति । एषि । एथः । एथ । एमि । एवः । एमः । Per. इयाय । ईयतुः ईयुः । इयथिथ or इयेथ । ईय, इयाय or इयाय । ईयिव । I Fut. एता । II Fut. एष्यति Imperative. एतु or इतात् । इताम् । यन्तु । इहि । अयानि । अयाव । अयाम । Imper. येत् येताम् । यायात् । येः । येतम् । येत । यायम् । येव । येम । Poten. इयात् । इयाताम् । इयातः । इयाम् । इयाव । इयाम । Bene ईयात् । ईयास्ताम् । Aorist अगात । अगाताम् । अगुः । अगाः । अगातम् अगाम् । अगाव । अगाम । Condi. ऐष्यत् । Pass. ईयते । Aorist. अगायि । Causa. अययति as in प्रत्याययति ; or नमयति (II. 4. 46 S. 2607). Desi. जिगमिषति । (II.4.47.S 26-15) or इषिषति । as in प्रतीषिषति । Per. Part. Para. उपेयिवान् (III.2.109 S. 3098). Nouns:—इत्वरः । इत्वरी (F.) । इभः । इयः इयत्ता । इयत्ता । इयी ॥

इङ् ३७ अध्ययने ।

नित्यमधिपूर्वः । अधीते । अधीयाते । अधीयते ।

37. √ इङ् to study. This root is invariably found preceded by अधि । The Present S. is अधीते, D. अधीयाते, pl. अधीयते । In forming the perfect, following sûtra applies.

२४५९ । गाङ् लिटि । २ । ४ । ४९ ।

इङो गाङ्स्याल्लिटि आत्मनेपदयोः सिचमिति वा । अधिजगे । अधिजगाते । अधिजगिरे । अध्येता । अध्येष्यते । अध्यैथाः । गुणायादेशयोः कृतयोरुपसर्गस्य यण् 'पूर्वे धातुरुपसर्गेण—' इति वर्णनेऽन्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वं लक्षणहेतोः सार्वः । 'गोरध्ययने वृत्तम्' (२०६६) इति निर्देशाच्च भवति अध्येत । परत्वात्तिप् । तस आट् । इध्वम् । अध्येयाताम् । अध्येयि । अध्येवहि । अधीतेति । अधीयीयाताम् । अधीयीध्वम् । अधीयीय । अध्येषीष्ट ।

2459. गाङ् is the substitute of इङ् when सिच् (Perfect) follows.

Or rather the substitution takes place in anticipation of the adding of the सिच् affixes. Therefore in reduplication, गा is not considered as sthânivat to इ, for if it were so, then the sûtra I.1.59.S.2243 would require इ in the reduplicate.

The Perfect 3rd S. is अधिजगे, dual. अधिजगाते, pl अधिजगिरे । The First Future is अध्येता । The Second Future is अध्येष्यते । The Imperative अध्यैथाः formed thus: अधि + इ + ए = अधि+इ+ए=अधि+अय्+ए = अध्यैथाः । The guṇa and अय् substitutions take place first, and then the conjunction takes place with the upasarga, whose इ is then changed to ध्य् । This is in contravention to the general maxim that a root must first combine with the Preposition: for in that view,

the rule of इचश्च ङीषः being antaranga would have applied prior to the application of the guṇa rule : namely अधि+इ+ए would have become अधी+ए first and then guṇa अधी+ए=अधये । But this is not the correct form ; and this we infer from Pâṇini himself using the form अध्यगन in the sûtra क्षेरध्यगने दृक्तम् (VII. 2. 26 S. 3066). The form अध्यगन is thus evolved अधि+इ+अन=अधि+इ+अन= अधे+अन=अध्यगन। Had the root combined first with the preposition, then this form could not have been got. The employment of the form अध्यगन by Pâṇini himself shows that the rule धुडै धातुवद्वर्णेषु &c. does not apply to अधि+ इ ।

The Imperfect (लङ्) third person singular is अधीत (अधि+आट्+इ+त VI. 4. 72.S. 2254 = अधि+ए+त S. 269. =अधीत) । In forming the dual, the equation stands thus अधि+आट्+इयङ्+आताम् । Here the इयङ् substitution for इ takes place first, because it is taught by VI. 4. 77 S. 271, a rule subsequent in Ashtâdhyâyî order to the rule ordaining आट् namely VI. 4. 72 S. 2254. When इ is thus replaced by इयङ् then comes आट् । Then आ and इ of इयङ् coalesce into Vriddhi by S. 269. Thus अधि+आ+इय+आताम्=अधि+ऐय+आताम् (VI. 1. 90 S. 269) अधीयाताम् । The plural is अधीयत (अधि+आ+इय+अत the अ is replaced by अत VII. 5. S. 2258). The first person Singular is अधि+आ+इय्+इ=अधि+ऐय्+इ अधीयि । The dual is अधीयवहि ।

The Potential 3rd Per. S. is अधीयीत and is thus formed अधि+इ+सीयुट्+त= अधि+इ+ईय्+त the इ is elided by VII. 2. 79 S. 2211 = अधि+इय्+ईय्+त the इयङ् substitution by VI. 4. 77 S. 271 = अधीयीत the य् is elided by VI. 1. 66. S. 873.

The dual is अधीयीयाताम् । The Second person plural is अधीयीध्वम् । The first person Singular is अधीयीय ।

The Benedictive 3rd pers. Singular is अधीयीष्ट । Thus अधि+इ+सीयुट्+सुट् +त ॥ Here by III. 4. 107 S. 2210 there is सुट् । The dual is अधीयीयास्ताम्, and the plural is अधीयीरन् ॥

The Aorist (लुङ्) of अधि+इ is optionally formed from another stem, namely from √गा as the following sûtra shows.

२४६० । विभाषा लुङ् लृङोः । २ । ४ । ५० ।

एतौ गाङ् वा स्यात् ।

2460. In the Aorist and the Conditional Tenses, गाङ् is optionally substituted for the root इङ् ।

Thus अधि+इ+त=अधि+आट्+इ+च्लि+त VI. 4. 72 S. 2254 = अधि+आट्+गा+ इ+च्लि+त ।

This Substitute गाङ् should not be confounded with the root गाङ् । A peculiarity of this substitute गाङ् is that all affixes except ञित् or ञित् after it are considered as ङित् and so cause no guṇa or vṛiddhi &c. This is done by the following sûtra :

२४६१ । गाङ् कुटादिभ्योऽञ्ङित् ङित् । १ । २ । १ ॥

गाङादेशात् कुटादिभ्यश्च परोऽञ्ङितः प्रत्ययादिङितः स्युः ॥

2461. All affixes after गाङ् (the substitute of इ) and after the जुहोत्यादि roots are treated as if they had an indicatory ङ, except ङित् or णित् affixes.

Thus अधि+अद्+इ+सिच्+त=अधि+अद्+गा+सिच्+त। Now the following sûtra applies by which गा is changed to गी।

२४६२। घुमास्थागापाजहातिसां हलि। ६। ४। ६६।

एषामात्वं स्यात् हलादौ कित्यार्धधातुके। अध्यगीष्ट। अध्येष्ट। अध्यगीष्यत-अध्येष्यत। इक् ३८ स्मरणे'। अयमप्यधिपूर्वः। अधीगर्थदयेशाम्-'(६१३) लिङ्गात्। अन्यथापि 'इगर्थ'-इत्येव ब्रूयात्। * इयवङिक इति वक्तव्यम्*। अधियन्ति। अध्यगात्। केचित्तु आर्धधातुकाधिकारोक्तस्येवातिदेशमाहुः। तन्मते ययन। तथा च भट्टिः-'सखीतयो राघवयोरधीयन्' इति।

'वी ३६ गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु'। प्रजनं गर्भग्रहणम्। असनं क्षेपणम्। वेति। वीतः। वियन्ति। वेषि। वेमि। वीषि। अवेत्। अवीताम्। अवियन्। अडागमे त्वन्येनैकाच्त्वाव्यणिति केचित्। अव्यन्।

अनेकारोऽपि धात्वन्तरं प्रविशत्यते। एति। ईतः। इयन्ति। ईयात्। ऐवीत्।

या ४० प्रापणे। प्रापणमिह गतिः। प्रणियाति। यातः। यान्ति।

2462. For the final of the roots called ghu, as well as of mâ, sthâ, gâ, pâ, hâ, and sâ, there is substituted इ before an ârdhadhâtuka affix beginning with a consonant, which has an indicatory क or ङ।

By the preceding sûtra, affixes after गा are ङित्; and therefore by the present sûtra गा becomes गी। Thus अधि+अद्+गा+सिच्+त=अध्यगीष्ट।

But the substitution of गा for इ is optional. When there is no substitution, we have अधि+आद्+इ+सिच्+त=अधि+ऐ+स्+त (VI. 1. 90 S. 269)=अध्यैष्ट।

The Conditional is अध्यगीष्यत or अध्यैष्यत।

इङ् ३७ अध्ययने.

37√इ in (Atmanepadi) to study.

Pre अधीते। अधीयाते। अधीयते। अधीषे। अधीयाथे। अधीध्वे। अधीये। अधीवहे। अधीमहे। Per. अधिजगे। अधिजगाते। अधिजगिरे। अधिजगिषे। अधिजगाथे। अधिजगिध्वे। अधिजगे। अधिजगिवहे। अधिजगिमहे। I Fut. अध्येता। II Fut. अध्येष्यते। Imperative अधीताम्। अधीयाताम्। अधीष्व। अध्यैषै। अध्यावहै। Imper. अध्यैत। अध्यैयाताम्। अध्यैयत। अध्यैथाः। अध्यैथि। अध्यैवहि। Poten. अधीयीत। अधीयाताम्। अधीयीथाः। अधीयीध्वम्। अधीयीय। अधीयीवहि। Bene. अध्येषीष्ट। अध्येषीयास्ताम्। अध्येषीष्ठाः। अध्येषीढ्वम्। अध्येषीय। Aorist अध्यगीष्ट or अध्यैष्ट। अध्यगीषाताम् or अध्यैषाताम्। अध्यगीष्ठाः or अध्यैष्ठाः। अध्यगीढ्वम्। अध्यैढ्वम्। अध्यगीषि or अध्यैषि। अध्यैष्वहि। Cond. अध्येष्यत। अध्यगीष्यत। अध्यगीष्येताम्। अध्यगीष्यन्त। अध्यगीष्यथाः। अध्यगीष्यध्वम्। अध्यगीष्ये। अध्यगीष्यावहि। Passive अधीयते। Caus. अध्यापयति। Aorist अध्यजीगपत् or अध्यापिपत्। Desi. अधिजिगांसते। Nouns:—अध्याय। स्वाध्यायः। कटाध्यापकः।

इक् ३८ स्मरणे.

38√ik (Parasmaipadi) to remember. This root like the preceding, is also invariably found with the preposition adhi i. Because we find Pâṇini himself using the word adhigartha in sûtra II. 3·52. S. 613 in the sense of remembering, with the preposition adhi. If this root conveyed the sense of remembering without *adhi*, then Pâṇini would have used the word igartha इगर्थ in that sûtra, and not adhigartha.

Vart: It should be stated that √ik is treated like √in: so that there is यण् (S. 2455) substitutions here also. Thus Present Pl. अधियन्ति। The aorist is अध्यगात्। But according to some this rule is confined to ârdhadhâtuka affixes only i. e., इक् is like इण् so far as ârdhadhâtuka affixes go; but not to sârvadhâtuka affixes. Therefore there is no यण् of VI. 4. 81. S. 2455 in their opinion: on the contrary इयङ् comes. As the present participle अधीयन् used by Bhatti in the following verse सङ्गीतयोः राघवयोरधीयन्=स्मरन्। (2). This is the view of Atreya. According to him the Pre. Pl. is not अधियन्ति, but अधि + इयन्ति or अधीयन्ति॥ Haradatta is against this view.

Pre. अधीते। अधीतः। अधीयन्ति or अधियन्ति। Per. अधीयाय। I Fut. अध्येता। II Fut. अध्येष्यति। Imperative अधीष्व। Imper. अध्यैत्। Poten अधीयात्। Bene. अधीयात्। Aorist अध्यगात्। Con. अध्यैष्यत्। Pas अधीयते। Caus. अध्यापयति। Deside. अधिजिगांसति। Pre. Part. Parasmai. अधियन्। Past Part. Pas. अधीतः। Act. अधीतवान्।

वी ३९ गतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु.

39√vi 1 to go. 2. to pervade. 3. to conceive, bring forth. 4. to shine, be beautiful. 5. to throw, cast. 6 to eat. The root वी is split up, by some, into वी+ई। The long ई is conjugated as: एति, ईतः, इयन्ति। ईयात्, ईयाताम्। Aor. ऐषीत्। &c.

Pre. वेति। वीतः। वियन्ति। वेषि। वीथः। वीथ। वेमि। वीवः। वीमः। Per. विवाय। विव्यतुः। विव्युः। विवयिथ or विवेथ। विव्यथुः। विव्य। विवाय or विवय। I Fut. वेता। II Fut. वेष्यति। Imperative वेतु। वीतां। वियन्तु। वीहि। वयानि। वयाव। Imper. अवेत्। अवीताम्। अवियन्। When there is अट् augment, the root becomes अनेकाच् (of more than one syllable), and so there is यण् âdesa of VI. 4.82. S. 272, according to Atreya and the proper form is अव्यन् and not अवियन्। अवेः। अवीतम्। अवीत। अवयम्। अवीव। अवीम। Poten. वीयात्। वीयाताम्। वीयुः। Bene. वीयात्। वीयास्ताम्। Aorist अवैषीत्। अवैष्टाम्। अवैषीः। अवैष्टम्। Con. अवेष्यत्। Pas. वीयते। Caus. वाययति। Aorist अवीवयत्। In the sense of conceiving, we have वाययति (VI. 1. 55 S. 2603). Deside. विवीषति। Inten. वेवीयते। yaṅ luk वेवेति or वेवयीति। D. वेवीतः। Pl. वेष्यति Nouns. वेत्रम्। वेत्रक्षीयम्। Pre. Part. Parasmai, वियन् Past. Part. Pas. वीतः Act. वीतवान्।

39 A, √i to go.

Pre. एति। ईतः। इयन्ति। Poten. ईयात्। ईयाताम्। Aorist. ऐषीत्।

या ४० प्रापणे । प्रापणमिह गतिः । प्रणियाति । यातः । यान्ति ।

40 √yâ to go. The word prâpaṇa here means motion. The णि is changed to लि by VIII. 4. 17. S. 2285. and so we have प्रलियाति । D. यातः । Pl. यान्ति ।

Pre. याति । यातः । यान्ति । यासि । याथः । याथ । यामि । यावः । यामः । Per. ययौ । ययतुः । ययुः । ययाथ or ययिथ । ययथुः । यय । ययौ । ययिव । ययिम । I Fut. यातां । II Fut. यास्यति । Imperative यातु or यातात् । यातां । यान्तु । याहि । यातम् । यात । यानि । याव । याम । Imper. अयात् । अयाताम् । अयुः or अयान् । The Imperfect Plural is optionally formed by जुस् by the sûtra given below. अयाः । अयातम् । अयात । अयाम् । अयाव । अयाम । Poten. यायात् । यायाताम् । यायुः । Bene. यायात् । यायास्ताम् । यायासुः । Aorist अयासीत् । अयासीः । अयासिषम् । Condi. अयास्यत् । Pass. यायते । Caus. यापयति । Aorist अयीयपत् । Deside. यियासति । Inten. यायायते । yaṅ luk. यायेति or यायाति । D. यायीतः । Pl. यायति । Nouns यातिः । यामः । याथा । यायावरः । सुभयाः । यातुः । मगयुः । अध्वर्युः । देवयुः ।

२४८३ । जसः शाकटायनस्यैव । ३ । ४ । १११ ।

आदन्तात्परस्य जसो झेर्लुग्वा स्यात् । अयुः-अयान् । यायात् । यायाताम् । यायास्ताम् ।

'या ४१ गतिगन्धनयोः' । गन्धनं सूचनम् । 'भा ४२ दीप्तौ' । 'ष्णा ४३ शौचे' । 'वा ४४ गतौ' । 'ष्ठा ४५ क्षुत्तायां गतौ' । 'दा ४६ भक्षणे' ।

'वा ४७ रक्षणे' । यायास्ताम् । अयासीत् ।

'दा ४८ दाने' । 'आ ४९ आदाने' । ह्रस्वपि दाने' इति जन्तः

'ओप् ५० शपने' । प्रलिडाति-प्रलिदाति । दायास्ताम् । अदासीत् ।

'ख्या ५१ प्रकथने' । अयं धात्वादेशः । '* संख्यानत्वे नमः ख्याचे * इति वार्तिकम् । तत्प्रत्ययं चेह लिङ्गम् । संख्यानं जिह्वालूनीयः । स नेति ख्याप्रादेशस्य ख्यातित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । 'संपूर्वस्य ख्यातेः प्रयोगो न' इति न्यासकारः ।

'ष्ण ५२ पूरणे' । 'मा ५३ माने' । अक्षर्मकः । 'तमैो मसुस्तम न क्षीटभक्षिवः' इति माधः । उपसर्गसंबन्धेनार्थान्तरे सकर्मकः । 'उदरं परिमाति मुष्टिना' । 'नेर्गद-' (२२८५) इत्यत्र नास्य ग्रहणम् । प्रलिमाति-प्रलिमाति ।

'मप ५४ परिभाषणे' । मातिः । अयमन्तिमपरो न प्रयुज्यते । अनुवचनपरः' इत्यन्ये । 'क्षिपरः' इत्यपरे । मापि । माप्यात् । उच्यात् अवोचत् । 'विद ५५ ज्ञाने' ।

2463. In the opinion of Sâkaṭâyana only, 'jus' is the substitute of 'jhi', in the Imperfect of the roots which end in a long 'â'.

Thus अयुः । In the alternative, we have अयान्.

NOTE :—Why is जस् repeated here, when the context would have supplied this word; for the sûtra applies to लिङ् tenses, of which लुङ् being dealt with in the last, would leave जस् only to be dealt with by this aphorism, for no other लिङ् tense (like लिङ् or सिच्) can end in आ ? The repetition shows that the rule applies to those affixes which come after जस् as जस्, and not to those which come after another tense which is treated *like* जस् । Thus झेर् is treated *like* जस्, but for the purposes of this rule, झेर् would not be so treated. Thus the लि of

खोद् will not be changed into खुस् by III. 4. 109. Thus खिभ्यतु, खायतु, खिदन्तु। The word ग्रह has been used in the sûtra for the sake of the subsequent sûtra.

वा ४१ गतिगन्धनयोः। गन्धनं सूचनम्।

41√vâ 1. to go. 2. to blow. The word gandhanam here is synonymous with sûchana.

Pre. वाति। Per. ववौ। I Fut. वाता। II Fut. वास्यति। Imperative. वातु। Imper. अवात्। Poten. वायात्। Bene. वायात्। Aorist अवासीत्। Condi. अवास्यत्। Pass. वायते। Caus. वापयति or वाययति (VII. 3. 38 S. 2590). Deside. विवासति। Inten. वावायते Nouns. वातूलः। वातिकं। वायुः। वातकी। वात्या। वातः। निर्वाणः। निर्वातः। निर्वाणः।

भा ४२ दीप्तौ.

42 √bhâ to shine. with the Prepositions वि and अति, the root is âtmanepadî. Thus Sing. व्यतिभाते, D. व्यतिभाते, Pl. व्यतिभाते। 2nd S. व्यतिभासे। 1st S. व्यतिभे।

Pre. भाति। Per. बभौ। I Fut. भाता। II Fut. भास्यति। Imperative. भातु। Imper. अभात्। Poten. भायात्। Bene. भायात्। Aorist. अभासीत्। Con. अभास्यत्। Pass. भायते। Causa. भापयति। Deside. बिभासति। Inten. बोभायते। Nouns. भाः। निभः। प्रतिभा। प्रभायनं। प्रभा। प्रभानम्। भानुः।

ष्णा ४३ शौचे.

43 √ṣhṇâ to bathe.

Pre. स्नाति। Per. सस्नौ। सस्निथ or सस्नाथ। सस्निव। I Fut. स्नाता। II Fut. स्नास्यति। Imperative. स्नातु। स्नाहि। स्नानि। Imper. अस्नात्। अस्नाताम्। अस्नुः। अस्नाः। Poten. स्नायात्। स्नायाताम्। Bene. स्नेयात् or स्नायात्। Aorist. अस्नासीत्। Condi. अस्नास्यत् Pass. स्नायते। Caus. स्नापयति, स्नपयति। Deside. सिस्नासति। Inten. सास्नायते। yaṅ luk सास्नाति। Nouns निस्नातः। नदीष्णः। स्नस्नः। स्नानः। स्नापकः।

श्रा ४४ पाके.

44 √Śrâ to cook, boil, Compare Bhvâdi root शे पाके (No. 966).

Pre. शृणाति। Per. शशौ। I Fut शाता। II Fut. शास्यति। Imperative शृणातु। Imper. अशृणात्। Poten. शृणीयात्। Bene. शेयात्, शीयात्। Aorist. अशासीत्। Condi. अशास्यत् Pass. शायते, Caus. शपयति, शापयति। Deside. शिशासति। Inten. शाशायते। Nouns. शाणा। शयिता। शृतम्। Pre. Part. Parasmai. शृत्। Past Part. Pass. शीनः। शितम्। Act. शीनवान्।

द्रा ४५ कुत्सायां गतौ.

45 √drâ 1. to be ashamed. 2. to run, make haste. According to Swâmî it means to sleep also. In this sense it is generally preceded by नि।

Pre. द्राति। निद्राति। प्रणिद्राति। Per. ददौ। I Fut. द्राता। II Fut. द्रास्यति। Imperative. द्रातु। Imper. अद्रात्। Poten. द्रायात्। Bene. द्रेयात्। द्रायात्। Aorist. अद्रासीत्। Condi. अद्रास्यत्। Pass. द्रायते। Caus. द्रापयति Deside. दिद्रासति Inten. दाद्रायते Nouns निद्रालुः। तन्द्रालुः। निद्रा। तन्द्रा। Past Part. Pass. द्राणः। Act. द्राणवान्।

प्सा ४६ भक्षणे.

46√ psâ to eat, devour.

Pre. प्साति । प्रणिप्साति । Per. पप्सौ । I Fut. प्साता । II Fut. प्स्यति । Imperative. प्सातु । Imper. अप्सात् । Poten. प्सायात् । Bene. प्सेयात्, प्सासात् । Aorist. अप्सासीत् । Condi. अप्स्यत् । Pass. प्स्यते । Caus. प्सापयति । Deside. पिप्सासति । Inten. पाप्सायते । Nouns विश्वप्स । द्रुप्सः ।

पा ४७ रक्षणे । पायास्ताम् । अपासीत् ।

47 √ pâ to protect.

Pre. पाति । Per. पपौ । I Fut. पाता । II Fut. पास्यति । Imperative पातु । Imper. अपात् । Poten. पायात् । Bene. पायात् । पायास्ताम् । Aorist. अपासीत् । Condi. अपास्यत् । Pass. पायते Aorist अपासीत् । Caus. पालयति । Desi. पिपासति । Inten. पापायते । Nouns. पतिः । पितृव्यः । गोपालकः । पितामहः । बृहस्पतिः । पित्र्यम् । वास्तस्पतिः । विश्वस्पतिः । नपात् । पिता । सपत्नः ।

रा ४८ दाने ।

48√ râ to give, grant, bestow.

Pre. राति । Per. रराै । I Fut. राता । II Fut. रास्यति । Imper. रातु । Imper. अरात् । Poten. रायात् । Benedic. रायात् । Aorist. अरासीत् । Con. अरास्यत् । Pass. रायते । Causa. रापयति । Desidera. रिरासति । Inten. रारायते । Nouns :—रातिः । (friend) रात्रिभटः । रात्रिः । असुरः । (life-giver.) द्विरात्रः । द्वैरात्रिकम् ।

ला ४९ आदाने । "द्वावपि दाने"इति चन्द्रः ।

49 √ lâ to take, receive, obtain. According to Chandra, both √ râ and √ lâ mean to give.

Pre. लाति । Perfect ललौ । I Fut. लाता । II Fut. लास्यति । Impera. लातु । Imper. अलात् । Poten. लायात् । Bene. लायात् । Aorist. अलासीत् । Con. अलास्यत् । Pass. लायते । Cau. लापयति or लालयति (VII. 3. 39 S. 2591). Desi. लिलासति । Inten. लालायते । Nouns:—कृपालुः । लंघिमा । व्याजः । बाधुलकम् । लंघिष्ठः । लंघीयान् ।

दाप् ५० लवने । प्रणिदाति–प्रनिदाति । दायास्ताम् । अदासीत् ।

50 √ dâp to cut.

Pre. दाति । प्रणिदाति or प्रनिदाति (VIII. 4. 18. S. 2232). Perfect. ददौ । I Future. दाता । II Future. दास्यति । Impera. दातु । Imper. अदात् । Poten. दायात् । Benedic. दायात् । दायास्ताम् । Aorist अदासीत् । The सिच् is not elided, as the root is not *ghu*. Con. अदास्यत् । Pass दायते । Aorist अदासीत् । Cau. दापयति । Desi. दिदासति । Inten. दादायते । Noun :—दात्रम् ।

ख्या ५१ प्रकथने ।

51 √ Khyâ to tell,

This root is conjugated in the Sârvadhâtuka tenses only. It never takes the affixes of the ârdhadhâtuka class. Thus it is a defective root, not having all the tenses. It should not be confounded with the substitute √Khyâ that replaces √chakshiṅ (See. Adâdi 4.) That khyâ, of course, takes ârdhadhâtuka affixes.

The reason of our confining this root to Sârvadhâtuka affixes is this. If this root were capable of taking ârdhadhâtuka affixes, then we could form the noun ख्यातृ from it by adding the ârdhadhâtuka affix तृच् । But we cannot do so : if we want to get the word ख्यातृ we must derive it from ख्या of √चक्षिङ् (II 4. 54. S. 2436). For that ख्या is really ख्शा, the श is changed to ष, and this ष is considered asiddha. Therefore in नमः ख्यात्रे the visarga is not changed to the jihvâmuliya ह, by VIII, 3. 37. S. 142 ; because ख is considered to be followed by ष, a षत् letter, and so the visarga retains its form by VIII. 3. 35. S. 150. Had however ख्यात्रे in नमः ख्यात्रे been derived from this √ख्या, then nothing could have prevented the application of VIII. 3, 37. S. 142. and we would have got jihvâmuliya in नमःख्यात्रे ।

Under the sûtra चक्षिङः ख्याञ् (II. 4. 54. S. 2436) the Mahâbhâshya reads several vartikas : one of them is *Vart* : The substitute is ख्शात्रि ; *i. e.* ख्शाञ् । The reason of this is given in the subsequent vartikas : one of which is संस्थानत्वं नमः ख्यात्रे । *Vart* : The substitute is to be considered as khśâṅ, in order to prevent samsthâna modification of visarga in namaḥ khyâtre. Samsthâna is the technical term for jihvâmuliya, in the terminology of ancient grammarians. The necessity of making ख्याञ् substitute ख्शात्रि is to prevent this jihvâmuliya change.

We learn from the implication of this vartika and its explanation in the Mahâbhâshya that the present root never takes ârdhadhâtuka affixes.

This root, according to the author of Nyâsa, can never be preceded by the preposition सम् । That is we never find the form संख्यात्रि । The form संख्यः &c., is from the *substitute* √ख्याञ् and not from this *root*. See. III. 2. 7 S. 2921.

According to the Mâlhaviya Vritti, this *root* ख्या should also be considered as if it was ख्शा, just like the *substitute* ख्याञ् for the purposes of ârdhadhâtuka affixes. According to Atreya it is conjugated only in the ârdhadhâtuka form, others conjugate it generically, without confining it to ârdhadhâtuka affixes.

The word सख्या is derived from this root. The word सखायं is changed to स by Unadi IV. 136.

According to the Mâdhaviya, this root when taking ârdhadhâtuka affixes, is treated just like ख्याञ् obtained from ख्शाञ् ; and so the noun ख्यातृ formed from this root is just like ख्यातृ derived from ख्याञ् root. But Bhattoji does not agree with this opinion. According to the Mâdhaviya it would be conjugated in all Moods and Tenses ; and not confined to Sârvadhâtuka only.

ख्या ५१ प्रकथने (अयंसार्वधातुक मात्र विषयः) ।

51 √ Khyâ to tell, declare, communicate. This root is conjugated in the Sârvadhâtuka tenses only.

Pre. ख्याति । Im. ख्यातु । Imp. अख्यात् । Poten. ख्यायात् । Nouns :—ख्या । ख्यी । परमख्यः ।

प्रा ५२ पूरणे ।

52 √ prâ to fill.

Pre. प्राति । Per. पप्रौ । I Fut. प्राता । II Fut. प्रास्यति । Im. प्रातु । Imper. अप्रात् । Po. प्रायात् । Bene. प्रायात्, प्रेयात् । Ao. अप्रासीत् । Con. अप्रास्यत् । Pass. प्रायते । Cau. प्रापयति । Desi. पिप्रासति । Inten. पापायते । Nouns :—प्राणः (VIII. 2. 43. S. 3017), प्राणवान् । प्रायः । (III. 1. 141. S. 2203).

मा ५३ माने ।

53 √ mâ, to be contained or comprised in. It is Intransitive. As we find in Mâgha. तनौ मुमुक्षतश्च न कैटभद्विषः तपोधनाभ्यागम सम्भवा मुदः (Sis. I. 23.) The delights produced from the arrival of the austere sage could not be *contained* (mamuḥ) within the body of Hari the killer of Kaiṭava. The root is transitive when preceded by particular prepositions and having senses other than that given in the Dhâtupâṭha. As उदरं परिमाति मुष्टिना "With the fist he estimates the capacity of the stomach." So also मुखमुपमाति । अग्निमनुमाति । यज्ञम् निर्माति । भवान् प्रमाति ।

The मा in sûtra VIII. 4. 17. S. 2285 is not this root. Therefore we have प्रणिमाति or प्रनिमाति which is governed by VIII. 4. 18. S. 2232.

Pre. माति । Per. ममौ । I Fut. माता । II Fut. मास्यति । Imper. मातु । Im. अमात् । Poten. मायात् । Bene. मेयात् । Aor. अमासीत् । Con. अमास्यत् । Pass. मीयते । Cau. मापयति । Desi. मित्सति (VII. 4. 84. S. 2623. read with VII. 4. 58. S. 2620.) The स is changed to त् । Int. मेमीयते । (VI. 4. 66. S. 2462). Nouns—मायः । माया । प्रमः । प्रमा । मायिकः । मास्यन् । मायावी । मायी ।

वच ५४ परिभाषणे ।

54 √ vacha to speak. This root is not conjugated in the 3rd person Plural, when the affix is झि । Therefore the following are wrong :—वचन्ति, वच्यन्ति, वचन्तु, अवचन् or अवोचन् । Others say it is not conjugated in any Plural. Therefore वक्थ 2nd Pl, वच्मः । 1st Pl. ऊचुः Per. Pl. ऊच । Per. 2nd Pl. ऊचिम । Per. 1st Pl. वक्तारः । Fut. Pl. वच्यासुः । उच्यासुः are wrong. While some hold that the Plural so debarred is the affix झि only. In this view वक्थ, वच्मः, ऊच, ऊचिम are correct.

Pre. वक्ति । वक्तः । वक्ति । वक्थः । वक्थ । वक्मि । वच्वः । वच्मः । Per. उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवक्थ or उवचिथ । ऊच । उवाच or उवच । ऊचिव । I Fut. वक्ता । II Fut. वक्ष्यति । Imp. वक्तु, वक्तात् । वक्तां । वचन्तु । वग्धि । वचानि । Imper. अवक् or अग् । अवक्ताम् । अवचन् । अवक् । अवचम् । Po. उच्यात् । उच्यास्ताम् । उच्युः । उच्याः । उच्यास्म । उच्यास्व । Bene. उच्यात् ।

उक्थास्ताम् । Aorist अवोचत् । अवोचताम् । अवोचन् । Con. अवक्ष्यत् । Pass. उच्यते । Cau. वाचयति । Des. विवक्षति । In. वावक्यते । Nouns :—उक्थम् । औक्थिकः । वक्त्रम् । वक्त्रकः ।

विद ५५ ज्ञाने ।

55 √vida to know. In the Present Tense, the ordinary affixes are optionally replaced by those of the Perfect by the following :—

२४६४ । विदो लटो वा । ३ । ४ । ८३ ।

वेत्तेर्लटः परस्मैपदानां णलादयो वा स्युः । वेद । विदतुः । विदुः । वेत्थ । विदथुः । विद । वेद । विद्व । विद्म । पक्षे वेत्ति वित्त इत्यादि । विवेद । विविदतुः । 'उपविद–' (२३४९) इत्यादिना पक्षे 'विद' इत्यकारान्तनिपातनाच्च लघूपधगुणाः । विदांचकार । वेदिता ।

2464. The nine affixes of the Perfect tense, are optionally added in the Present tense also, after the verb 'vid'.

Thus :—

Singular.	वेद or वेत्ति	वेत्थ or वेत्सि	वेद or वेद्मि
Dual.	विदतुः or वित्तः	विदथुः or वित्थः	विद्व or विद्वः
Plural.	विदुः or विदन्ति	विद or वित्थ	विद्म or विद्मः

विद्

Singular.	*Dual.*	*Plural.*
विवेद ।	विविदतुः ।	विविदुः ।
विवेदिथ ।	विविदथुः ।	विविदिव ।
विवेद ।	विविदिव ।	विविदिम ।
	or	
विदांचकार ।	विदाञ्चक्रतुः ।	विदांचक्रुः ।
विदाञ्चकिथ ।	विदाञ्चक्रथुः ।	विदाञ्चकिव ।
विदाञ्चकार ।	विदाञ्चक्रिव ।	विदाञ्चकिम ।

When we form the Periphrastic Perfect with आम् by III. I. 38. S. 2341, there is no guṇa of the इ of विद् because it is not penultimate, as the root given in S. 2341 is विद ending with अ and not विद् ending in a consonant.

The First Future is वेदिता । In the Imperative, we have the optional form, विदांकुर्वन्तु &c. also by the following :—

२४६५ । विदाङ्कुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ४१ ।

वेत्तेर्लोट्याम्गुणाभावो लोटो लुक्लोडन्तकरोत्यनुप्रयोगश्च वा निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षित इति शब्दात् ।

2465. The form विदांकुर्वन्तु is optionally employed as an irregular form in the Imperative.

This irregular form is obtained by adding the affix आम् to the root विद् 'to know,' when followed by लोट् or the Imperative tense; the tense affixes of लोट् are then elided by *luk*; moreover there is no substitution of *guṇa* as required by VII. 3. 86; and when we have thus obtained the form विदाम्, we annex to it the

लोट् of the verb कृ; thus we have विदाङ्कुर्वन्तु or विदन्तु 'let them know.' The third person plural is not only intended to be spoken of by the employment of the form विदाङ्कुर्वन्तु in the aphorism; on the contrary, the word इति shows that all the numbers and persons of the Imperative may be so employed; as विदाङ्करोतु विदांकुरुताम् &c.

In other words the Periphrastic Imperative is formed by adding to विदां the Imperative of the root कृ। To form the Imperative of √kṛi, the following sûtras apply; it being remembered that the root √kṛi belongs to the Tanâdi class.

२४६६। तनादिकृञ्भ्य उः। ३। १। ७९।

तनादेः कञ्भ्यश्च 'उ'प्रत्ययः स्यात्। श्नोऽपवादः। तनादित्वादेव सिद्धे कञ्ग्रहणं 'गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यो भावे' क्तिन्निषेधार्थम्। तेन 'न विश्वसेदविश्वस्तम्' इत्यादि सिद्धम्। विदां करोतु।

2466. The affix उ comes after the roots of the Tanâdi class and after the verb कृ 'to make' when a sârvadhâtuka affix follows, signifying the agent.

This debars श्नु. As तन् + उ + ति = तनोति 'he expands'; कृ + उ + ति = करोति 'he makes'. Though the root कृ is included in the list of the Tanâdi verbs, for which see Dhâtupâṭha, yet its separate enunciation in the present sûtra is for the sake of showing that the operations dependent upon a word being included in a gaṇa or class, are not of universal validity. Therefore forms like विश्वसेत् are valid, as in the sentence, न विश्वसेदविश्वस्तम्। Here there is not the elision of श्नु in विश्वसेत् though the root श्वस् belongs to the adâdi class (No. 60). According to the Kâsikâ. the separate enunciation of कृ in this sûtra is for the sake of making a restrictive rule with regard to this verb; that is to say, the root कृ is a Tanâdi root only for the purposes of taking the affix उ; all the other operations of Tanâdi verbs are not to be performed upon it. Thus the rule II. 4. 79. does not apply to कृ. Thus अकत and अकात्राः; the सिच् elision is compulsory and not optional.

Thus the 3rd Person Singular is विदांकरोतु। In forming the 3rd Per. Singular with तातङ् or of the Dual. &c. of the Imperative of कृ the following applies.

२४६७। अत उत्सार्वधातुके। ६। ४। ११०।

उप्रत्ययान्तस्य कृञोऽकारस्य उत्स्यात्सार्वधातुके क्ङिति। उदिति तपरकरणसामर्थ्याच्च गुणः। विदां कुरुतात् विदां कुरुताम्। 'उतश्च-' (३३३४) इति हेर्लुक्। आमोऽत्वेन लुकोऽसिद्धत्वादुत्वम्। विदांकुरु। विदांकरवाणि। अकरोत्। अकरुताम्। 'सिजभ्यस्त-' (३३३६) इति झेर्जुस्। अकरुः।

2467. Before a Sârvadhâtuka affix with an indicatory क् or ङ्, short उ is substituted for the अ of कृ (कर् + उ) when gunated.

Note:—Thus कृ + उ + तस् = कर् + उ + तस् (VII. 3. 84) = कुर् + उ + तस् = कुरुतः (VI. 4.110). The तस् is ङित् by I. 2.4. So also कुर्वन्ति, कुरु ॥ Why do we say 'before a Sârvadhâtuka'? So that the rule may apply to what was once a Sârvadhâtuka, though no longer existent. Thus कुरु where the personal ending सि is elided, but it leaves its effect behind.

The त् in उत् shows that this उ is not to be gunated by VII. 3.86. When the affix is not ङित् or ङित् we have करोति, करोषि and करोमि (1. 2. 4).

Thus we have विदांकुरुताम् । D. विदांकुरुताम् ।

In forming the 2nd Person Singular, the सि is elided by VI. 4. 106. S. 2334. This elision of सि is ordained by a sûtra which falls in the subdivision of asiddhas, under असिद्धवदत्राभात् (VI. 4. 22. S. 2183); and therefore, it is considered to have not taken place for the purposes of उ change required by VI. 4.110. S. 2467. Therefore we have the form कुरु though no sârvadhâtuka affix follows. Thus विदांकुरु । 1st Sing. विदांकरवाणि ।

The Imperfect 3rd S. is अवेत्; D. अवित्ताम् । The Plural is formed by जुस् under III. 4. 109. S. 2226. Thus अविदुः । In the 2nd Singular, there is ड substitution of द by the following:—

२४६८ । दश्च । ८ । २ । ७५ ।

धातोर्दस्य पदान्तस्य सिपि परे डः स्याद्वा । अवेः-अवेत् । 'अस ५८ भुवि' । अस्ति ।

2468. द् or, ड may optionally be substituted for the final द् of a root, before the Personal-affix सि, when such द् stands at the end of a Pada.

Thus अवेः or अवेत्.

55 विद ज्ञाने (Parasmaipadi).

55√vida to know.

Pre. वेत्ति, वेद । विदतुः or वित्तः । विदन्ति or विदुः । वेत्सि or वेत्थ । वित्थः or विदथुः । वित्थ or विद । वेद्मि or वेद । विद्व or विद्वः । विद्म or विद्मः । Per. विवेद, विदांबभूव । विविदतुः । विविदुः । विवेदिथ । विवेद । विविदिव । I Fut. वेदिता । II Fut. वेदिष्यति । Imperative वेत्तु or वित्तात् or विदांकरोतु । वित्तां विदन्तु । विद्धि । वित्तं । वित्त । वेदानि । वेदाव । वेदाम । Imper. अवेत् । अवित्ताम् । अविदुः । अवेत् or अवेः अवित्तम् । अवित्त । अवेदम् । अविद्व । अविद्म । Poten. विद्यात् । विद्यास्ताम् । विद्युः । विद्याः । विद्यास्तम् । विद्यास्त । विद्याम् । विद्यास्व । विद्यास्म । Bene. विद्यात् । विद्यास्ताम् । Aorist अवेदीत् । अवेदिष्टाम् । अवेदिषुः । अवेदीः । अवेदिष्टम् । अवेदिष्ट । अवेदिषम् । अवेदिष्व । अवेदिष्म । Condi. अवेदिष्यत् । Pass. विद्यते । Caus. वेदयति । Aorist अवीविदत् । Deside. विविदिषति । Inten. वेवित्ते । yaṅ luk वेवेत्ति or वेवित्तीति । Nouns :— वेदः । वेद्यः । विदुरः । वित्तिः । वैदिकः । वेदना । विन्दुः । विद्या । चातुर्वेद्यः । Pre. Part. Parasmai. विदत् । विद्वान् Per. Part. Parasmai. विद्वान् । Past Part. Pass. विदितः । Act. विदितवान् Gerund विदित्वा (I. 2. 8. S. 2609)

55√vida. The root is Átmanepadi with the Preposition सम् (I. 3 29. S. 2669).

Pre. संवित्ते । संविदाते । संविदते or संवेद्रते । (VII. 1. 7. S. 2701). संवित्से । संविदे । Per. संविविदे । संविदांचक्रे । संविविदिषे । संविविदे । संविविदिवहे । I Fut. संवेदिता । संवेदितास्ते । II. Fut. संवेदिष्यते । Imperative संवित्तां । संविदातां । संविदतां or संविद्रतां । संवित्स्व । संवेदै । Imper. समवित्त । समविदातां । समविदत or समविद्रत । समवित्थाः । समविदि । Poten. संविदीत । संविदीयाताम् । Bene. संवेदिषीष्ट । संवेदिषीयास्ताम् । Aorist समवेदिष्ट । समवेदिषाताम् । Inten. । संवेवित्ते । D. संवेविदाते । संवेविदते ।

अस ५६ भुवि । अस्ति ।

56 √asa, to be. The Present 3rd S. is अस्ति । In the dual अ is elided by the following :—

२४६९ । श्नसोरल्लोपः । ६ । ४ । १११ ।

श्नस्यास्तेश्चकारस्य लोपः स्यात्सार्वधातुके झिङति । स्तः । सन्ति । 'तासस्योः-' (२१६९) थलि सलोपः । असि । स्थः । स्थ । अस्मि । स्वः । स्मः । 'आर्धधातुके' (२४३२) इत्यधिकृत्य ।

2469. Before a Sârvadhâtuka झित् or ङित् affix, the अ of श्न and अस् is elided.

श्न is the characteristic of the roots of the Rudhâdi class, while अस् is the root itself. Thus रुन्धः ; रुन्धति, भिन्तः, भिन्दन्ति ; So also of अस् :-स्तः, सन्ति ॥ But भिनत्ति and अस्ति before non—झित् and non—ङित् affixes. श्न+अस् ought to be श्नास्, instead of that we have श्नस् in the sûtra. The पररूप single substitution is an irregularity.

Sing.	*Dual.*	*Plural.*
अस्ति ।	स्तः ।	सन्ति ।
(अस् + सि =) असि । (The स is elided by VII. 4. 50. S. 2191).	स्थः ।	स्थ ।
अस्मि ।	स्वः ।	स्मः ।

Before ârdhadhâtuka affixes, the root अस् is replaced by भू by the following sûtra which falls in the section governed by आर्धधातुके (II. 4. 35. S. 2432).

२४७० । अस्तेर्भूः । २ । ४ । ५२ ।

बभूव । भविता । अस्तु । स्तात् । स्ताम् । सन्तु ।

2470. भू is the substitute of the verb अस् 'to be,' when an ârdhadhâtuka affix is to be applied.

Thus बभूव । Fut. भविता 'he will be,' भवितुम् 'in order to be,' भवितव्यम् 'must be.' *Note* :—Now the Perfect tense affixes are also ârdhadhâtuka affixes (III. 4. 115). The Perfect of अस् is therefore the same as that of भू, namely, बभूव &c. There is, however, an important exception to this rule, namely, when अस् is employed as an auxiliary verb in forming Periphrastic Perfect of other verbs. In that case अस् forms its Perfect tense regularly, आस, आसतुः, आसुः &c. This apparent breach of the present sûtra is explained by taking the term कृञ् in III.

1. 40. as a Pratyâhâra including ब्रू, भू, and अस्, and if अस् could not form its Perfect in the regular way, its inclusion in this Pratyâhâra would be useless; hence we conclude, that as an auxiliary verb, अस् forms its Perfect regularly.

The Imperative is अस्तु or स्तात्। 3rd स्ताम्। Pl. सन्तु। In the Second Person Singular अद् + हि the following applies:—

२४७१। घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च। ६। ४। ११९।

घोरस्तेश्चैत्वं स्याद्धौ परेऽभ्यासलोपश्च। आभीयत्वेनैत्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्धिः। 'अनसेः-' (२४६१) इत्यस्लोपः। एधि। सातङ्पक्षे एत्वं न। परेण सातङा बाधात्। 'x सकृद्गतौ-x' इति न्यायात्। स्तात्। स्तम्। स्त। असानि। असाव। असाम। 'अस्तिसिचः-' (२२२५) इतीट्। आसीत्। अनसेः-' (२४६१) इत्यस्लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वादाट्। आस्ताम्। आसन्। स्यात्। भूयात्। अभूत्। सिचोऽस्तेश्च विद्यमानत्वेन विशेषणादीयन।

2471. For the final vowel of the roots दा and धा (घु), and for the स् of अस्, is substituted ए before the Imperative ending हि; and thereby the reduplicated syllable of दा and धा is elided.

Thus (देहि, and धेहि, of घु, and) एधि of अस, the स् is elided by this sûtra, and अ is elided by VI. 4. 111. S. 2469. This लोप of the present sûtra should be considered as having an indicatory श् so that the *whole* of the reduplicate and not only the final letter of the abhyâsa (I. 1. 55) is elided.

Sing.	*Dual.*	*Plural.*
अस्तु	स्ताम्	सन्तु
एधि	स्तम्	स्त
असानि	असाव	असाम
	लङ्	
आसीत्	आस्ताम्	आसन्
आसीः	आस्तं	आस्त
आसम्	आस्व	आस्म

This ए ordained by the present sûtra is considered asiddha, as it falls in the âbhiya section (VI. 4. 22. S. 2183) and therefore हि is changed to धि by VI. 4. 101. S. 2425, for it is considered to have come after a झल् letter स्, though this स् no longer exists. But when सातङ् is added in the Imperative Second Singular, there is no ए change of the स of अस्। Because the सातङ् is ordained by a subsequent sûtra, and debars it. Even after the adding of सातङ्, there is no ए change by considering it as sthânivat to its principal हि, on the maxim that a rule once set aside, is set aside for good.

Thus we have स्तात्। स्तम्। स्त। असानि। असाव। असाम। In the Imperfect we have ईट् by VII. 3. 96. S. 2225. as आसीत्। In the dual, there is आट् augment before स्ताम् (VI. 4. 72. S. 2254), because the elision of अ by S. 2469 is asiddha, it being an âbhiya rule, and hence स्ताम् is considered as beginning with vowel. Thus we have आस्ताम्। Pl. आसन्। Pot. स्यात्। Ben. भूयात्। Aor. अभूत्। This is thus derived. अभू + सिच् + त् = अभू + ० + त् (the सिच् is elided by II.

4. 77. S. 2223). Now the aprikta स् required ईट् by VII. 3. 96. S. 2225. But it is not added, as we have already explained under that sûtra, that ईट् comes only then when सिच् and अस् exist as सिच् and अस्। See page 31. of this volume. Therefore we have अभूत्।

The स of अस् is changed to ष् when preceded by an alterant preposition, by the following :—

२४७२। उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः। ८। ३। ८७।

उपसर्गेभ्यः प्रादुसश्च परस्यास्तेः सस्य षः स्याद्यकारोऽपि च परे। निष्यात्। प्रादुःष्यात्। निषन्ति। प्रादुःषन्ति। 'यचपरः' किम्। अभिस्तः। 'मतू ५७ शुद्धौ'।

2472. The स् of the verb अस् is changed to ष्, when it is followed by a vowel or य् and is preceded by प्रादुः, or an upasarga having इ or उ in it.

The word यच् परः means 'followed by य् or अच्'॥ The word प्रादुः is an Indeclinable, meaning 'evidently.'

Thus अभिषन्ति, निषन्ति विषन्ति, प्रादुःषन्ति; अभिष्यात्, निष्यात्, विष्यात्, प्रादुःष्यात्॥

Why do we say "when it is followed by a vowel or य्" ? Observe निस्तः, विस्तः, प्रादुस्तः॥

५६ अस भुवि।

56 √asa, to be.

Pre. अस्ति। स्तः। सन्ति। असि। स्थः। स्थ। अस्मि। स्वः। स्मः। Per. बभूव or आस। आसतुः। आसुः। आसिथ। आसथुः। आस। आस। आसिव। आसिम। I Fut. भविता। II Fut. भविष्यति। Imp. अस्तु or स्तात्। स्ताम्। सन्तु। धि or स्तात्। स्तं। स्त। असानि। असाव। Imper. आसीत्। आस्ताम्। आसन्। आसीः। आस्तम्। आस्त। Pot. स्यात्। स्यातां। स्युः। स्याः। स्याम्। स्याव। Bene. भूयात्। Aor. अभूत्। अभूवन्। अभूः। Cond. अभविष्यत्। Pass. भूयते। Cau. अस्तेःस्थाने भूरादेशात् अन्यानि रूपाणि भूधातोर्ज्ञेयानि। Nouns :—नास्तिकः नास्तिकाधिकः नास्तिनास्ती।

56 √asa. This root is Atmanepadi, also, when preceded by व्यति।

Pre. व्यतिस्ते। व्यतिसाते। व्यतिसते। व्यतिसे। व्यतिसाथे। व्यतिध्वे। व्यतिस्वहे। व्यतिस्महे। Imper. व्यत्सीष्ट।

57 √mṛijû to wipe, wash off, cleanse. The ऋ gets vṛiddhi by the following sûtra :—

२४७३। मृजेर्वृद्धिः। ७। २। ११४।

मृजेरिको वृद्धिः स्याज्ञातुप्रत्यये परे। 'क्ङिच्चेत्यजादौ वेद्यते'। 'व्रश्च-' (२६४) इति षः। मार्ष्टि। मृष्टः। मृजन्ति-मार्जन्ति। ममार्ज। ममार्जतुः-ममृजतुः। ममार्जिथ-ममार्ष्ठ। मार्जिता-मार्ष्टा। मृक्षि। अमार्ट्। अमार्जम्। अमार्क्षीत्-अमार्जीत्। 'ऊदित् ५८ ऋधुविमोचने'।

2473. The Vṛiddhi (आर्) is substituted for the root vowel (ऋ) of the stem मृज् before any affix that is ordained after a root, provided it is not क्ङित् or ङित्।

As मार्ष्टा, मार्ष्टुम्, मार्ष्टव्यम् । The मृज् here is a root, and the affixes before which this Vriddhi takes place are those which come after *roots*, and not which come after Prâtipadikas. Therefore, not before the affixes भ्यां &c. as जंघपरिमृड्भ्याम्, मृड्भिः । The anuvritti of the word vibhakti has ceased. This sûtra debars guṇa of VII. 3. 84.

Iṭ̣hṭi:—The vriddhi is optional before a क्ङित् or ङित् affix whose first letter is a vowel.

The ज is changed to ष् by VIII. 2. 36. S. 294. Thus मृज् + ति = मार्ज् + ति = = मार्ष् + ति = मार्ष्टि ।

मृजू ५० शुद्धौ ।

57 √mṛijû, to wipe or wash off, cleanse.

Pre. मार्ष्टि । मृष्टः । मृजन्ति or मार्जन्ति । मार्क्षि । मृष्ठः । मृष्ठ । मार्ज्मि । मृज्वः । मृज्मः । Per. ममार्ज । ममार्जतुः or ममृजतुः । ममृजुः or ममार्जुः । ममार्जिथ or ममार्ष्ठ । ममार्जिव, ममृजिव or ममृज्व । I Fut. मार्जिता, मार्ष्टा । II Fut. मार्क्ष्यति, मार्ष्यति । Imp. मार्ष्टु or मृष्टात् । मृष्टां । मृजन्तु or मार्जन्तु । मृड्ढि । मार्जानि । मार्जाव । मार्जाम । Imper. अमार्ट् । अमृष्टाम् । अमृजन् or अमार्जन् । अमार्ट् । अमार्जम् । अमृज्व । Pot. मृज्यात् । मृज्याताम् । मृज्याः । मृज्यां । Bene. मृज्यात् । मृज्यास्ताम् । Aor. अमार्जीत् or अमार्क्षीत् । अमार्ष्टाम् or अमार्ष्टाम् । अमार्जिषुः or अमार्क्षुः । अमार्जीः or अमार्क्षीः । अमार्क्षिवम् or अमार्क्ष्म । Con. अमार्क्ष्यत्, अमार्ष्यत् । Pass. मृज्यते । Cau. मार्जयति । Aorist. अमीमृजत् or अमार्जत् । Des. मिमृक्षति, मिमार्जिषति । Int. मरीमृज्यते । yaṅluk मरीमार्क्षीति or मरिमार्ष्टि or मरीमृक्षीति । Nouns:—अपामार्गः । मार्जारः । मार्जारीयः । मृजा । Pre Part. Par. मार्जन्, मर्जन् । Past. Par. Pass. मृष्टः । Act. मृष्टवान् । Ger. मार्जित्वा, मृष्ट्वा ।

58 √rud ir, to weep, to shed tears.

This रुद् + ति । Now applies the following sûtra by which इट् is added even in Sârvadhâtuka affixes :—

२४७४ । रुदादिभ्यः सार्वधातुके । ७ । २ । ७६ ।

'रुद्' 'स्वप्' 'श्वस्' 'अन्' 'जक्ष्' एभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्येट् स्यात् । रोदिति । रुदितः । झौ परत्वादिटि धित्वं न । रुदिहि ।

2474. A sârvadhâtuka affix beginning with a consonant other than a य, gets the augment इट् after the root रुद्, and the four that follow it namely स्वप्, श्वस्, अन् and जक्ष् ।

Thus रोदिति, स्वपिति, श्वसिति, प्राणिति, जक्षिति । But जागर्ति which is beyond the five, and स्वप्या before ârdhadhâtuka affixes, and रुदन्ति before a vowel beginning affix.

The dual is रुदितः । The झि is not changed to धि by VI. 4. 101. S. 2425 by the असकृद्गत paribhâsha, as the इट् augment is subsequently taught. Or in the sûtra VI. 4 101. S. 2425 we may read the anuvritti of झल्, and it is only when झि begins with a झल्, that the rule will apply. Here by the addition of इट् the affix झि becomes ajâdi ; and so that rule has no scope. Thus रुदिहि ।

In the Imperfect there are ईट् and अट् augments by the following two sûtras.

२४७५ । रुदश्च पञ्चभ्यः । ७ । ३ । ९८ ।

रुदादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईट् स्यात् ।

2475. After रुद् and the four roots that follow it, comes the augment ईट् to a sârvadhâtuka affix consisting of a single consonant.

२४७६ । अड्गार्ग्यगालवयोः । ७ । ३ । ९९ ।

अरोदीत्-अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः-अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामङीक्याम-न्तरङ्गत्वाद्यासुट् । द्युयात् । अरुदत्-अरोदीत् ।

'ञिष्वप् शये' । स्वपिति । स्वपितः । सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वपिथ-सुष्वप्थ ।

2476. According to the opinion of Gârgya, and Gâlava, the augment अट् comes before a Sârvadhâtuka affix consisting of a single consonant, after the above five roots रुद &c.

Thus we have अरोदीत् with ईट्, or अरोदत् with अट् added to रुद् । Similarly अरोदीः or अरोदः ।

Note :—As अरोदीत्, अरोदीः, अस्वपीत् and अस्वपीः, अयज्ञीत्, अयजीः, प्राणीत्, प्राणीः, अजञ्जीत्, अजञ्जीः ॥ Why of these five only ? Observe अजागर् भवान् ॥ Why an aprikta affix ? Observe रोदिति ॥ The word रुदः in the preceding sûtra is singular, though it ought to have been plural.

Note :—As अरोदत् अरोदः, अस्वपत् अस्वपः, अयजत् अयजः, प्राणत् प्राणः, अजञ्जत् अजञ्जः ॥ The names of Gârgya aud Gâlava are mentioned for honoris causa.

Note :—The mention of these names is not for the sake of "option" (विकल्पार्थम्). Because the very injunction about अट्, would make the ईट् of the preceding sûtra optional. The mention of more than one Achârya in the sûtra is also for this very reason.

In the Potential, the यासुट् augment is added first to the affix, because it is antaranga, as it depends merely on the Mood लिङ्, while with regard to it, the ईट् and अट् augments are Bahiranga, because they depend on a particular base (prakṛiti such as √*rud* &c.) and a particular affix (pratyaya, namely only those which are aprikta). Therefore ईट् and अट् augments, though taught subsequent to यासुट् augment, do not debar it, because they are of weaker force compared with it. Therefore यासुट् is added first, and the 3rd Per. S. affix becomes यात्, which being no longer aprikta, there is no occasion for adding to it the augments ईट् or अट् of these two sûtras. Thus we have द्युयात् ।

The aorist is अरुदत् or अरोदीत्,

रुदिर् ५८ अश्रुविमोचने ।

58√rudir to weep, to cry.

Pre. रोदिति । रुदितः । रुदन्ति । रोदिषि । रुदिथः । रुदिथ । रोदिमि । रुदिवः । रुदिमः । Per. ररोद । ररुदतुः । ररुदुः । ररोदिथ । ररुदथुः । ररुद । ररोद । ररुदिव । ररुदिम । I Fut. रोदिता । II Fut. रोदिष्यति । Imp. रोदितु or रुदितात् । रुदिताम् । रुदन्तु । रुदिहि । रुदितम् । रुदित । रोदानि । रोदाव । रोदाम । Imp. अरोदीत् or अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः or अरोदः । अरुदितं । अरुदित । अरोदम् । अरुदिव । अरुदिम । Pot. रुद्यात् । रुद्यातां । रुद्युः । रुद्याः । रुद्यातम् । रुद्यात । रुद्याम् । Ben. रुद्यात् । रुद्यास्ताम् । Aor. अरुदत् or अरोदीत् । अरुदताम् or अरोदिष्टाम् । अरुदन् । अरुदः अरुदतम् । अरुदाव । Con. अरोदिष्यत् । Pass. रुद्यते । Cau. रोदयति । Aorist. अरुरुदत् । Des. रुरुदिषति । In. रोरुद्यते । Yaṅluk रोरुदीति or रोरोदि । Du. रोरुदः । Imper. ररोरोत् । Nouns :—रोदसी । रुद्राणी । रुद्रः । शतरुद्रीयम् ।

59√ñi śhvap to sleep.

The Present is स्वपिति । स्वपितः &c. The Perfect is सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । &c. When the root takes the upasargas सु or वि or निर् or दुर् then the स of the vocalised सु in the Perfect is changed to ष by the following :—

२४७७ । सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः । ८ । ३ । ८८ ।

एभ्यः सुप्यादेः सस्य षः स्यात् । 'पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते' । क्ङिति लिटि परत्वात्संप्रसारणे सत्वे ष कृते द्वित्वम् । × पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने × । सुषुपतुः । सुषुपुः । अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य संप्रसारणम् । सत्वस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं 'शलादिः शेषः' (२९७६) । नित्यत्वाच्च । ततः सुपि रूपाभ्यासे च षः । सुषुप्वाप । सुस्वप्रा । अस्वापीत्-अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुषुप्यात् । अस्वापसीत् । 'वसस्वपोः प्राग्वत्' । वस्वसिति । वस्वसिता । अवस्वसीत्-अवस्वसत् । वस्यास्ताम् । वस्यास्ताम् । 'वयस्वसः-' (२२६६) इति न दृद्धिः । अवत्सीत् । 'अन ६९ ख' । अनिति । आन । अनिता । आनीत्-आनत् ।

2477. The स of स्वप् when it assumes the form सुप्, and of सूति, and सम is changed to ष after सु, वि, निर् and दुर् ॥

The maxim is that the root is first joined with the upasarga, and then grammatical rules applied. Thus the compound verbs are सुस्वप्, विस्वप् &c. To this when the affixes of the Perfect which are क्ङित् are added, then first there is vocalisation of स into उ, and स changed to ष, and then reduplication. That is the steps are (1) सुषुप् (2) सुषुप्, (3) सुषुप् सुप् । For the purposes of reduplication the स changed to ष by the rule of Tripâdi ought to have been considered asiddha by VIII. 2. 1. This is prevented by the maxim already given under S. VI. 1. 3. *i. e.*, for the purposes of reduplication, the Tripâdi rules are not asiddha. Therefore ष is reduplicated. Thus we have the following equation : सु + स्वप् + अतुस् = सु-सुप् + अतुस् (VI. 1. 15. S. 2409) = सु + सुप् + अतुस् (VIII. 3. 88. 2477) = सुषुपसुप् + अतुस् (पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने) = सुषुपतुस् । So also सुषुपुः ।

Before those affixes of लिट् which are not क्ङित्, there is reduplication first, and then vocalisation of the abhyâsa. The ष change ordained by the present Tripâdi sûtra being considered asiddha (VIII. 2. 1.); the शलादिः शेषः (S. 2179) rule

applies prior to it. And because it is a *nitya* rule also, therefore it applies first. When झलादिशेषः has applied, there remains no *form* सुप् but only सु, and therefore the present rule does not apply, and there is no ष change. Thus सुस्वप् + णल् = सुस्वपस्वप् + णल् = सुसुप्स्वप् + णल् = सुसुस्वप् + णल् (S. 2179). Now the second सु cannot be changed to षु by the present sûtra because the condition for the application of this rule, namely the existence of the form सुप् is absent. Thus we get सुषुस्वाप and सुस्वप ।

Note :—The word सुपि is exhibited in the sûtra as the form of स्वप् with vocalisation. Thus सुषुप्तः निः सुप्तः, दुः सुप्तः ॥ The word सूति is the क्तिन् ending form of सू; the rule applies to this form only, as सुषूतिः, विषूतिः, निषूतिः and दुःषूतिः ॥ The word सम also means the *noun* सम and not the verb सम स्तम वैकृत्ये ॥ Thus सुषमम्, विषमम्, निःषमम्, दुःषमम् ॥

Note :—The following kârikâ sums up the above discussion.

Kârikâ:—सुपेः षत्वं स्वपेर्मा भूदिति सुष्वापेति केन न ।
झलादिशेषाच्च सुपिरिष्टं पूर्वं प्रसारणम् ॥
स्वादीनां नियमो नात्र प्राक्क्तितादुत्तरः सुपि ।
अनर्थके विषुषुपः षुपिभूतेो द्विरुच्यते ॥

Kârikâ—Why is षत्व taught with regard to the सुप् form of स्वप् ? *Ans.* सुपेः षत्वं स्वपेर्मा भूत्, so that the षत्व change should not take place in स्वप् form, as विस्वप्नः and विस्वप्नम् (III. 2. 172). *Q.* विसुष्वापेति केन न ? For what reason the षत्व change has not taken in the reduplicate विसुष्वाप, for here also in the reduplicate, is the form सुप्, as विसुप्स्वप्, and then by applying झलादिशेष rule, the प् is elided, and एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् applies ? *Ans.* झलादि शेषान् न सुपिः, we reduplicate the form स्वप्, as विस्वप्स्वप् and then elide प् as विस्वस्वप्, and then vocalise, as विसुस्वप्, so that there being no form सुप्, there is no षत्व ॥ दृष्टं पूर्वं प्रसारणं, in fact, the vocalisation takes place first, and then elision according to an ishṭi. See VI. 1. 17. Otherwise, in स्वप् स्वप्, as प् is elided, व् would also have been elided. Why is the स of विसुष्वाप not changed to ष by VIII. 3. 64 ? स्वादीनां नियमो नात्र प्राक् क्तितादुत्तरः सुपि, the rule VIII. 3 64 does not apply, because that rule is confined only to verbs up to क्तित in VIII. 3. 70, while सुप् is *after* that verb. Moreover the प् of सुप् being elided, the mere सु is अनर्थक, and the maxim is अर्थवद् ग्रहणे नानर्थकस्य ॥ *Q.* If this maxim is applied, how do you form विषुषुपुः ? *Ans.* अनर्थके विषुषुपुः षुपिभूतेोद्विरुच्यते, here the form सुप् is doubled, and not सुप् ॥ The root is first joined with the affix वि + स्वप्, then there is vocalisation विसुप्, then there is ष change, as विषुप्, then reduplication, as विषुपुप् ॥ Now षत्व being considered asiddha, the doubling should take place first ? No, for we have already shown that for the purposes of doubling, the षत्व change is not asiddha (VIII. 2. 3 Vârt.)

ष्विष्वप् ५९ शये ।

59 √ ṣhishvap to lie down, to sleep.

Pre. स्वपिति । स्वपितः । स्वपन्ति । स्वपिषि । स्वपिथः । स्वपिथ । स्वपिमि । स्वपिवः । स्वपिमः । Per. सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वप्थ or सुषुपिथ । सुषुपथुः । सुषुप । सुष्वाप । सुषुपिव । सुषुपिम । I Fut. स्वप्ता । II Fut. स्वप्स्यति । Imp. स्वपितु । स्वपिताम् । स्वपन्तु । स्वपिहि । स्वपितम् । स्वपित । स्वपानि । स्वपाव । स्वपाम । Imperfect अस्वपत् or अस्वपीत् । अस्वपिताम् । अस्वपन् । अस्वपः or अस्वपीः । अस्वपितम् । अस्वपित । अस्वपम् । अस्वपिव । अस्वपिम । Pot. स्वप्यात् । स्वप्याताम् । Bene. सुप्यात् । सुप्यास्ताम् । Aorist अस्वाप्सीत् । अस्वाप्ताम् । अस्वाप्सुः । अस्वाप्सीः । अस्वाप्तम् । Con. अस्वप्स्यत् । Pass. सुप्यते । With the Preposition सु, we have सुषुप्यते । Cau. स्वापयति । Aorist असूषुपत् । Des. सुषुप्सति । With वि, we have विषुषुप्सति । Inten. सोषुप्यते । (VI. 1. 19. S. 2645.) विसोषुप्यते । Yaṅ luk. सास्वपीति । Nouns :—स्वप्नः ।

श्वस् ६० प्राणने ।

60 √ śvas to breathe. In the Potential, the root is conjugated like the Bhuadi, the vikaraṇa शप् is not elided. This is the view of the Mâdhaviya. Bhattoji would elide शप् here also. The Potentials would according to him be श्वस्यात्, D. श्वस्याताम् &c.

Pre. श्वसिति । श्वसितः । श्वसन्ति । श्वसिषि । श्वसिथः । श्वसिथ । श्वसिमि । Per. शश्वास । शश्वसतुः । शश्वसिथ । शश्वस । शश्वास । शश्वसिव । शश्वसिम । I Fut. श्वसिता । II Fut. श्वसिष्यति । Imperative श्वसितु । श्वसिहि । श्वसानि । Imper. अशश्वसत् or अशश्वसीत् । अशश्वसिताम् । अशश्वसीः । अशश्वसः । अशश्वसम् । अशश्वसिव । Poten. श्वसेत् । श्वसेतां । श्वसेयुः । श्वसेः । श्वसेयम् । Bene. श्वस्यात् । श्वस्यास्ताम् । Aorist अश्वसत् । or अश्वसीत् । (There is no vṛiddhi because of S. 2299). अश्वसिष्टाम् । अश्वसीः । अश्वसिषम् । Condi. अश्वसिष्यत् । Pass. श्वस्यते । Caus. श्वासयति । Aorist अजिश्वसत् । Deside. शिश्वसिषति । Inten. आशश्वस्यते । yaṅ luk शश्वसीति । Nouns:—श्वसनः । आशश्वसनः । श्वासः ।

61 √ ana to breathe.

The Pre. is अनिति, Perf. आन, I Fut. अनिता, Imper. आनीत् or आनत् ।

The न of this root is changed to ण after an alterant preposition by the following sûtra.

२४७८ । अनितेः । ८ । ४ । १९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात् । प्राणिति ।

'अट कु पवायवायेऽपि' । अनिति । अनितः ।

2478. The न of the verb अन् 'to breathe', is changed into' ण, when preceded by an upasarga competent to produce the change.

Thus प्र+अनिति=प्राणिति 'he breathes.' पराणिति ॥ For अट् augment, see VII. 2 76.

अन ६१ प (प्राणने)।

61√ana to breathe.

Pre. अनिति। अनितः। अनन्ति। अनिषि। अनिमि। Per. आन (प्र+आन=प्राण) आनतुः। आनुः। आनिथ। आनिव। I Fut. अनिता। II Fut. अनिष्यति। Imperative प्र+अनितु or प्राणितात्। Imper. आनीत्, आनत्। Poten. अन्यात्। आयात्। Bene. असात्। आसयात्। आसयास्ताम्। Aorist आनीत्। आणीत्। आणिष्टाम्। आणीः। Condi. आनिष्य। Pass. अन्यते। Caus. आनयति। आणयति। Aorist आणिणत्। Deside. अनिनिषति। आणिणिषति। Nouns—आणः।

62.√jakṣha 'to eat,' when it is the reduplicated form of अद्; and 'to laugh,' when it is the reduplicated form of हस्।

The Pre. Sing. is अक्षिति, Dual. अक्षितः। In the plural the अन्त् is replaced by अत् by the following.

२४७९। अदभ्यस्तात्। ७। १। ४।

झस्य अत्स्यात्। अन्तापवादः। अक्षति। 'सिजभ्यस्त-' (२२२६) इति झेर्जुस्। अक्षतुः। अयमन्तःस्यादित्युज्ज्वलदत्तो भ्रमात्। उदात्तयः पञ्च गताः।

2479. अत् is substitute for झ after a reduplicated verbal stem.

This debars the अन्त substitution required by VII. 1. 3. S. 2169. Thus अक्ष्+झि=अक्षति। In the Imperfect Plural however जुस् replaces झि by III. 4. 109. S. 2226. As अजक्षुः।

Ujjvaladatta gives this root as यक्ष, and not अक्ष which is a mistake.

अक्ष ६२ भक्षहसनयोः।

62√jaksha 1. to eat 2. to laugh.

Pre. अक्षिति। अक्षितः। अक्षन्ति। अक्षिषि। अक्षिमि। Per. अजक्ष। अजक्षिथ। अजक्षिव। I Fut. अक्षिता। II Fut. अक्षिष्यति। Imperative अक्षितु। अक्षितां। अक्षतु। अक्षिहि। अक्षाणि। Imper. अजक्षीत्, अजक्षत्। अजक्षिताम्। अजक्षुः। Poten. अक्ष्यात्। अक्षेत् according to Chandra. अक्ष्यास्ताम्। Bene. अक्ष्यात्। अक्ष्यास्ताम्। Aorist अजक्षीत्। अजक्षिष्टाम्। अजक्षीः। अजक्षिषं। Condi. अजक्षिष्यत्। Pass. अक्ष्यते। Caus. अक्षयति। Aorist अजिक्षत्। Deside. चिक्षिषति। Inten. आक्ष्यते। yaṅ luk आक्षष्टि or आक्षष्टि। Noun:—अक्षत्।

Here end the five roots beginning with√rud.

'जागृ ६३ निद्राक्षये'। जागर्ति। जाग्रतः। जाग्रति। 'उपविष-' (२३४९) इत्यात्वम्। जागरांचकार-जजागार।

63√jâgri to awake.

The Pre. is जागर्ति, Dual. जाग्रतः, Pl. जाग्रति। In the Perfect there is optionally Periphrastic आम् by III. 1. 38. S. 2341. As जागरां चकार or जजागार। In the dual, we have guṇa by the following:

२४८० । जागेरविचिण्णल्ङित्सु । ७ । ३ । ८५ ।

जागर्तेर्गुणः स्यादविचिण्णल्ङित्स्वस्मिन्वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च । अजागरतुः । अजागः । अजाग्रताम् । अभ्यस्तात्त्वाज्झुस् ।

2480. The Guṇa (instead of Vṛiddhi or its prohibition) is substituted for the ऋ of the stem जाग्, except before the affix चि, before the Aorist character चिण्, before the Personal ending झस् of the Perfect, and before an affix with an indicatory ङ् ॥

Thus अजागरतुः । The Imperfect is अजागः । D. अजाग्रताम् । In the plural, the root being a reduplicated one we have झुस् by VII. 1. 4. S. 2479. Before this झुस्, the ऋ of jâgṛi takes guṇa by the following:

२४८१ । झुसि च । ७ । ३ । ८६ ।

अजादौ झुसीगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अजागरुः । 'अजादौ' किम् । जाग्रयुः । आशिषि तु जागर्यात् । जागर्यास्ताम् । जागर्यासुः । लुङि अजागरीत् । 'जाग्र इस' इत्यत्र यद्यप्याप्तः, तं सार्वधातुकगुणो बाधते, तं क्ङिति वृद्धिः, तां जागर्तिगुणः, तत्र कृते झलन्तलक्षणा प्राप्ता, 'नेटि' (२२६८) इति निषिद्धा, ततः 'अतो हलादेः–' (२२८४) इति बाधित्वा 'अतो ह्रस्वान्तस्य' (२३३०) इति प्राप्ता, 'ह्रस्वस्य–' (२२६६) इति निषिध्यते । तदाहुः—

'गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् ।
पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यथापूर्वाः प्राप्नुयो नव ॥'

इति । 'दरिद्रा ६४ दुर्गतौ' । दरिद्रति ।

248i. Before the personal-ending झुस् (उस्) of the Imperfect when it begins with a vowel, guṇa is substituted for the final इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, and ऌ of the stem.

Note:—As अजुहवुः, अजिमयुः, अजिमदः, अजागरः ॥ This Personal ending is ङित् according to I. 2. 4, and would not have caused guṇa (I. 1. 5), but for this sûtra. The ending झुस् (III. 4. 108) comes in the लिङ् also. There, however, it does not cause guṇa. As चिन्युः, सुनुयुः ॥ Here there are two ङित् affixes, the augment यासुट्, and the sârvadhâtuka झुस्; and the यासुट् prevents guṇa. The ङ् is read into the sûtra from I. 1. 3.

As अजागरः । Why do we say that the affix झुस् must be ajâdi or vowel-beginning? When this affix takes the augment यासुट् of the Potential, it assumes the form युस्, and is no longer vowel-beginning. Before it, there will be no guṇa. As जाग्रयुः । The Ben. forms are जागर्यात्, D. जागर्यास्ताम्, Pl. जागर्यासुः । The Aorist is अजागरीत् । It is thus evolved:

जाग्र+इ+स्+दीत्. The ऋ followed by इ required to be changed to र् by VI. 1. 77. This is prevented by the Guṇa rule VII. 3. 84. S. 2168. The ऋ ought to become अर् । This guṇa however is set aside by the Vṛiddhi rule VII. 2. 1. S. 2297.

This vṛiddhi, however, is set aside by peculiar guṇa of jâgṛi under VII. 3. 85. S. 2480. Thus we get जागर् +इ+स्+दीत्

Now the root being जागर् *ending in a consonant, sûtra VII. 2. 3. S. 2267 requires the vriddhi of* अ*; but this vriddhi, in its turn is set aside by VII. 2. 4. S. 2268. But now VII. 2. 7. S. 2284 requires optional vriddhi; but it is restricted by VII. 2. 2. S. 2330, and the vriddhi becomes compulsory. But VII. 2. 5. S. 2299 sets aside this vriddhi also. Thus.*

जाग्+झि=जाग्+झि (VI.1. 77. S 47)=जागर्+झि (VII. 3. 84. S. 2168)=जागार्+झि (VII. 2. 1. S. 2297)=जागर्+झि (VII. 3.85. S. 2480)=जागार्+झि (VII. 2.3. S. 2267) =जागर्+ झि (VII. 2. 4. S. 2268)= जागार or जागर्+झि (VII. 2. 7. S. 2284) =जागार्+झि (VII. 2. 2. S. 2330)=जागर्+झि (VII. 2. 5. S. 2299).

The following verse sums up these.

"Guṇa Vriddhi, Guṇa, Vriddhi, prohibition, option, again Vriddhi and then exception, these, with the change of *ṛi* into a semi vowel in the first instance, are the nine results."

जाग् ६३ निद्राक्षये ।

63. √ jâgri to wake.

Pre. जागर्ति । जाग्रतः । जाग्रति । जागर्षि । जागर्मि । जाग्रवः । Per. जागराञ्चकार, जजागार, । जजागरतुः । जजागरुः । जजागरिथ । जजागरथुः । जजागर । जजागार । जजागरिव । I Fut. जागरिता । II Fut. जागरिष्यति । Imperative जागर्तु or जागरितात् । जाग्रतां । जाग्रतु । जागृहि । जागराणि । Imper. अजागः । अजाग्रताम् । अजागरुः । अजागः । अजागरम् । अजाग्रव । Poten. जाग्रयात् । जाग्रयाताम् । जाग्रयुः । जाग्रयाः । जाग्रयां । जाग्रयाव । Bene. जागर्यात् । जागर्यास्ताम् । Aorist अजागरीत् । अजागरिष्टाम् । अजागरिषुः । अजागरीः । अजागरिषं । Condi. अजागरिष्यत् । Pass. जाग्रयते । Caus. जागरयति । Aorist अजीजागरत् । Deside. जिजागरिषति । Inten. जागर्यते । Nouns:—जागरूकः । जागरा । जागर्या । जाग्रविः । जजाग्रवान् । Past. Part. Pass. जागरितः । Act. जागरितवान् । Fut. Part. जागरिष्यन् । Gerund जागरित्वा । Infini. जागरितुं । Adj. जागरितव्यं । जागरणीयं । जागर्यम् ।

64. √ daridrâ to be poor. The Present 3rd Singular is दरिद्राति । In forming the Dual, the आ is replaced by इ, by the following:

२४८२ । इदुरिद्रस्य । ६ । ४ । ११४ ।

दरिद्रातेरिकारः स्याच्छलादौ ङिति सार्वधातुके । दरिद्रितः ।

2482. इ is substituted for the आ of दरिद्रा before a Sârvadhâtuka ङित् or ङित् affix beginning with a consonant.

Thus दरिद्रितः, दरिद्रिथः, दरिद्रिवः, दिरिद्रिमः ॥ But दरिद्रति before a vowel affix (VI. 4. 112) and दरिद्राति before a non-ङित् affix.

In forming the plural, the आ is elided before the affix झि (VII. 1. 4. S 2479), by the following sûtra:—

२४८३ । श्नाभ्यस्तयोरातः । ६ । ४ । ११२ ।

*श्नयोरातो लोपः स्यादिङ्कृति सार्वधातुके । दरिद्रति । अनेकाच्त्वादाम्वा । दरिद्रां चकार । 'आत औ णलः' (२३७१) इत्यत्र 'औ' इत्येव सिद्ध औकारविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते यवणार्थम् । अत एव ज्ञापकाज्ज्ञास्येके । ददरिद्रौ । ददरिद्रतुरित्यादि । यत्तु णलि ददरिद्रेति तच्चिन्त्यमेव । * दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षित आलोपो वाच्यः * । * लुङि वा * । * सनि ग्वुनि ल्युटि च न * । दरिद्रिता । अदरिद्रात् । अदरिद्रिताम् । अदरिदुः । दरिद्रियात्-दरिद्र्यात् । अदरिद्रीत् । दृदृक्षौ । अदरिद्रासीत् ।*

2483. Before a Sârvadhâtuka ञित् or ङित् affix beginning with a vowel, the long आ of श्ना (the vikaraṇa of the 9th class) and of the reduplicate stems is elided.

Note:—Thus लुनते, लुनताम्, अलुनत, मिमते, मिमताम्, अमिमत, संजिघ्नते, संजिघ्नताम् and ददरिद्रतः ॥ Why do we say 'of श्ना and the reduplicates?' Observe यान्ति वान्ति ॥ Why 'of long आ?' Observe बिभर्ति ॥ Why 'before ञित् and ङित्?' Observe, अलुनात्, अजघ्नात् ॥

Thus दरिद्रा+झि=दरिद्रा+आति (VII. 1. 4. S. 2479)=दरिद्रति (VI. 4. 112. S. 2486).

As the root is polysyllabic, its Perfect is formed periphrastically by आम् by the vârtika under III. 1. 35. S. 2306. Thus दरिद्रांचकार । Some say the Perfect is formed regularly, because of the implication of the sûtra आत औ णलः (VII 1. 34. S. 2371). There the sûtra teaches the substitution of औ for णल्, while the same form like उवौ, दधौ &c. could have been evolved by the substitution of औ for णल् । The fact that औ is taught there and not औ indicates that औ is to be heard even in the root daridrâ when the final आ is elided. They form the Perfect as ददरिद्रौ । Dual ददरिद्रतुः &c. But the form ददरिद्र in णल् is wrong and without authority.

Vârt.—The final of दरिद्रा is elided before an Ârdhadhâtuka affix. And this elision should be considered as siddha, in applying rules relating to affixes. Thus दरिद्रा by loosing आ becomes दरिद्र्, and we should apply those affixes which would come after a form like 'daridr', and not what would have come after a form like 'daridrâ.' Thus ण comes after roots ending in long आ (III 1 141): but this affix would not be applied here, but the general affix अच् (III. 1. 134). Thus दरिद्रातिः=दरिद्रः

Vârt.—Optionally so in the Aorist (adyatana-past) as अदरिद्रीत् or अदरिद्रासीत् ॥ The latter form is evolved by adding सच् of VII. 2. 73. S. 2377 and elision of सिच् ॥ The form दरिद्रस्य in the sûtra is Vedic, the root being shortened from दरिद्रा to दरिद्र ॥

Vârt.—The elision does not take place in the forms दरिद्रायक and दरिद्राण, and the Desiderative may be either दिदरिद्रासति or दिदरिद्रिषति ॥ To sum up "आ of दरिद्रा should be considered as elided when applying an ârdhadhâtuka affix, but optionally so before लुङ् (Aorist), and not at all before सन् (Desiderative), ग्वुल् and ल्युट" ॥

Therefore the first Future is दरिद्रा+चृद्+ता=दरिद्र्+ट्+ता (*vârtika*)=दरिद्रिटा The Imperfect is अदरिद्रात्, D. अदरिद्रिटाम्, pl. अदरिद्रुः ।

दरिद्रा ६४ दुर्गतौ ।

64 √daridrâ to be poor.

Pre. दरिद्राति । दरिद्रितः । दरिद्रति । दरिद्रासि । दरिद्रिथः । दरिद्रिथ । दरिद्रामि दरिद्रिवः । Per. दरिद्रांचकार । I Fut. दरिद्रिटा । II Fut. दरिद्रिष्यति । Imperative दरिद्रातु or दरिद्रितात् । दरिद्रितां । दरिद्रिहि । दरिद्राणि । Imper. अदरिद्रात् । अदरिद्रितां । अदरिद्रुः । अदरिद्राः । अदरिद्रां । Poten. दरिद्रियात् । दरिद्रियाताम् । Bene. दरिद्रियात् or दरिद्रात् । दरिद्रास्ताम् । Aorist अदरिद्रीत् or अदरिद्रासीत् । अदरिद्रिष्टाम् । अदरिद्रिषुः । अदरिद्रीः । अदरिद्रिषम् । Condi. अदरिद्रिष्यत् । Pass. दरिद्रायते । Aor. अदरिद्रि । or अदरिद्रायि । Both with क्सिच् । Caus. दरिद्रापयति । Deside. दिदरिद्रासति, दिदरिद्रिषति । Inten. दरिद्रिद्रायते । Nouns:—दरिद्रा । दरिद्रः । दरिद्रायकः । दरिद्रायकः । दरिद्रायकः । Past Part. दरिद्रितः । Act. दरिद्रितवान् ।

'चकासृ ६५ दीप्तौ' । ऋस्य अत् । चकासति । चकासां चकार । 'धि च' (२३७६) इति सलोपः । सिच एवेत्येके । चकाद्धि । 'चकाधि' इत्येव भाष्यम् ।

65 √chakâ ṛi to shine. In the 3rd Person plural, the ऋ is replaced by अत् by VII. I. 4. S. 2479. as चकासति । The Perfect is चकासां चकार । In the 2nd Person Singular of the Imperative, the स् of चकास् is elided by VIII. 2. 25. S. 2249. As चकाधि । Others say that the स of सिच् only is elided by that sûtra, and they give the form as चकाद्धि where ध is changed to द । But in the Mahâbhâshya the form given is चकाधि । In the Imperfect 3rd Singular, the ध becomes द by the following sûtra.

२४८४ । तिप्यनस्तेः । ८ । २ । ७३ ।

पदान्तस्य धातोः सस्य दः स्यात्तिपि न त्वस्तेः । अचकात्-अचकाद् । अचकासुः ।

2484. द is substituted for the final स् of a root, with the exception of अस्, before the Personal ending ति (त्), when it stands at the end of a word.

Note:—The स् of a root can stand at the end of a word when the Personal-ending is dropped. Thus अचकाद् भवान्, अन्वशाद् भवान्, from the roots चकास् and शास् ॥ The Personal affix is elided by VI. 1. 68, and thereby स comes to stand at the end of a Pada.

Note:—Why do we say 'before तिप्'? Observe चकास् formed by क्विप् affix added to the root.

Note:—Why do we say 'with the exception of अस्'? See आप एवेदं सर्वम् आः ॥ Here आः is the Imperfect 3rd Person singular of अस् ॥ The छेद् is not added as a Vedic irregularity. See VII. 3. 93, 97.

This sûtra is an exception to ससजुषोः (VIII. 2. 66. S. 162). Thus we have अचकाद् or अचकात् । The Plural is अचकासुः by जुस् (S. 2226). In the 2nd Person singular, the स् is either changed to द or त by the following:—

२४८५ सिपि धातो र्वा । ८ । २ ॥ ७४ ॥

पदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा । पक्षे [जश्त्वेन] दः । अचकाः-अचकात् ।

2585. र् or द् may optionally be substituted for the स् of a root, before the Personal ending सि (स्), when such स् stands at the end of a Pada.

Thus अचकास् त्वम् or अचकात् त्वम्, अन्वशास् त्वम् or अन्वशात् त्वम् ॥ For the र् is first substituted visarjaniya, which is then changed to स् ॥

The word धातोः is employed in the sûtra for the sake of the subsequent sûtras: so also the word र् ॥

चकास् ६५ दीप्तौ ।

65 √ chakâsṛi to shine.

Pre. चकास्ति । चकास्तः । चकासति । चकास्सि । चकास्मि । चकास्वः । Per. चकासाञ्चकार । I Fut. चकासिता । II Fut. चकासिष्यति । Imperative चकास्तु । चकास्ताम् । चकासतु । चकाधि । Imper. अचकात् । अचकास्ताम् । अचकासुः । अचकात् or अचकाः । अचकास्तं । अचकास्त । अचकासम् । अचकास्व । अचकास्म । Poten. चकास्यात् । चकास्यातम् । Bene. चकास्यात् । चकास्यास्ताम् । Aorist अचकासीत् । अचकासिष्टाम् । अचकासीः । अचकासिषम् । Condi. अचकासिष्यत् । Des. चिचकासिषति । Caus. चकासयति । Aorist अचीचकासत् ।

'शासु ६६ अनुशिष्टौ' । शास्ति ।

66 √ Śasu to teach.

The Present 3rd Person Singular is शास्ति । In forming the Dual, the श is replaced by ष by the following sûtra.

२४८६ शास इदङ्हलोः ॥ ६ । ४ । ३४ ॥

शास उपधाया इत्स्यादङि हलादौ क्ङिति च । 'शासिवसि-' (सू २४९०) इति षः । शिष्टः । शासति । अशास । अशासतुः । शास्तु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ।

2486. Before the Aorist in अङ् and before an affix beginning with a consonant having an indicatory क् or ङ्, there is the substitution of इ for the vowel of शास् ॥

Thus शास+तस्=शिस्+तस्=शिष्+तस् (VIII. 3. 60. S. 2410) =शिष्टः । The 3rd Pl. is शासति ।

The Perfect is अशास, D. अशासतुः ।

The Imperative 3rd Singular is शास्तु or शिष्टात् D. शिष्टाम्, Pl. शासतु । In forming 2nd singular, the root शास् assumes the form शा by the following sûtra:

२४८७ शा हौ ॥ ६ । ४ । ३५ ॥

शास्तेः शादेशः स्याद्धौ परे । तस्याभीत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः । शाधि । अशात् । अशिष्टाम् । अशासु । अशात्-अशाः । शिष्यात् । 'सर्तिशास्ति-' (सू २३८२) इत्यङ् । अशिषत् । अशासिष्यत् ।

2487. Before the Imperative affix हि, शा is substituted for शास् ॥

Thus अनुशाधि, उपाधि ॥ The धि is changed to धि by VI. 4. 101. S. 2425, though strictly speaking that rule ought not to apply, as धि does not come after a झल् letter but after the vowel आ of शा। But the substitution of शा for शास् is by a rule of âbhîya section and is asiddha for the purposes of धि substitution. Thus we have शाधि। See VI 4. 22.

Note:—The anuvritti of उपधायाः is not here; so शा is substituted in the room of the full word शास् and not only for the penultimate vowel of शास् ॥ The anuvritti of कित् and ङित् also is not here. Therefore, when this हि is treated as पित् (III. 4. 88), then too the substitution takes place, though a पित् Sârvadhâtuka is not ङित् (1. 2. 4). Thus शाधि is also found in the Vedas as having acute on the first syllable, which can only be when धि is पित् and consequently anudâtta (III. 1. 4)

शासु ६६ अनुशिष्टौ।

66 √śâsu to teach, instruct, train. This root takes two objects.

Pre. शास्ति। शिष्टः। शासति। शास्सि। शिष्ठः। शिष्ठ। शास्मि। शिष्वः। शिष्मः Per. शशास। शशासतुः। शशासिथ। शशास। शशासिव। शशासिम। I Fut. शासिता। II Fut. शासिष्यति। Imperative शास्तु or शिष्टात्। शिष्टां। शासतु। शाधि। शिष्टं। शिष्ट। शासानि। शासाव। Imper. अशात्। अशिष्टाम्। अशासुः। अशाः। अशात्। अशिष्टम्। अशासम्। अशिष्व। अशिष्म। Poten. शिष्यात्। शिष्यास्ताम्। Bene. शिष्यात्। शिष्यास्ताम्। Aorist अशिषत्। (by झल् S. 2382). अशिषताम्। अशिषन्। अशिषः। अशिषतम्। अशिषत। अशिषम्। अशिषाव। अशिषाम। Con. अशासिष्यत्। Pass. शास्यते। Caus. शासयति। Aorist अशशासत्। Deside. शिशासिषति। Inten. शेशिष्यते। yaṅ luk शाशास्मीति or शाशास्ति। D. शाशिष्टः। Nouns:—शिष्यः। शास्त्रम्। आशीः। शासनं। Pre. Part. Parasmai. शासन्। Past Part. Pass. शिष्टः। Act. शिष्टवान्। Fut. Part. शासिष्यन्। Gerund शिष्ट्वा। शासित्वा। Infini. शासितुं। Adj. शासितव्यं। शासनीयं। शिष्यम्।

दीधीङ् ६७ दीप्तिदेवनयोः। एतदादयः पञ्चधातवः छान्दसाः। दीधीते। धरनेकाच इति यण्। दीध्यते।

67. dîdhîṅ to shine.

The five roots commencing with this are found employed in the Chhandas literature.

The Present 3rd Sg. is दीधीते। The dual is दीधी+आते = दीध्याते the ई is changed to य by VI. 4. 82. S. 272. The First Person Singular is दीधी+इट्। Now the following sûtra requires that the ई should be elided before the 1st Per Sg. affix.

२४८८ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ॥ ६। ४। ५३ ॥

इतयोरन्यस्य लोपः स्याल्लकार इवर्णे च परे। इति लोपं बाधित्वा नित्यत्वाद्धेरित्वम्। दीध्ये। 'दीधीवेवीटाम्' (सू ३१६०) इति गुणनिषेधः। दीध्यावहे। दीधिता। दीधिष्यते।

2488. The final of दीधी and वेवी falls before an affix beginning with य, ध or ध्वं ॥

Note:—Thus आदीध्य and आवेव्य गतः, आदीध्यते, and आवेव्यते before य ॥ आदीधिषु, आवेविषु; आदीधीत and आवेवीत ॥ Why before य, ध or ध्वं? Observe आदीध्यनम् and आवेव्यनम् ॥ The long ई in धी is a sûtra विचित्र, for यिवर्णयोः would have been enough.

But this elision is prevented by the rule which requires the ध to be changed to ढ (III. 4. 79. S. 2233). because it is a nitya rule. When ध is changed to ढ there is no occasion for the application of this sûtra. Thus we have दीधी+ढ्वम्=दीध्वे । The Per. is दीधी+आम्+चक्रे । The आम् does not cause the guṇa of the final ई because of the prohibition of I. 1. 6. S. 2190. Thus we have दीध्यांचक्रे ।

दीधीङ् ६७ दीप्तिदेवनयोः ।

67 √ dîdhîṅ 1. to shine. 2. to seem, appear.

Pre. दीधीते । दीध्याते । दीध्यते । दीधीषे । दीधीध्वे । दीध्ये । दीधी । Per. दीध्यांचक्रे । I Fut. दीधिता । II Fut. दीधिष्यते । Imperative दीधीताम् । दीध्याताम् । दीधीध्व । दीध्यै । दीध्यावहै । Imper. अदीधीत । अदीध्याताम् । अदीधीथाः । दीधि । (ई elided by S. 2488). Poten. दीधीत । दीधीयाताम् । Bene. दीधीषीष्ट । Aorist दीधिष्ट । अदीधिष्ठाः । अदीधिषि । Condi. अदीधिष्यत । Pass. दीध्यते । Caus. दीधयति । (दीधं + णिच्+शप्+तिप् No vriddhi by S. 2190 = दीध्+णिच्+शप्+तिप् S. 2488 = दीधि+शप्+तिप्=दीधे+अ+ति). Deside. दिदीधिषते । (ई elided by S. 2488). Inten. देदीध्यते । Nouns:—दीधितिः Pre. Part. Parasmai दीधयत् । Past Part. Pass. दीधीतः । Act. दीधीतवान् । Fut. Part. दीधिष्यमाणः । Gerund दीधीत्वा । Infini. दीधीतुम् । Adject. दीधीतव्य । दीध्यनीय । देधीयम् ।

वेवीङ् ६८ वेतिनातुल्ये ।

वीगतीत्यनेन तुल्योऽर्थे वर्तत इत्यर्थः ।

68 √ vevîṅ 'to obtain' 'to conceive,' 'to pervade,' 'to cast,' 'to eat,' 'to wish,' 'to shine.' It has the same meaning as the root वी 'to go.' (II 39) It is conjugated like दीधी ।

Pre. वेवीते । Per. वेव्यांचक्रे । I Fut. वेवीता । II Fut. वेविष्यते । (S. 2488) Imperative वेवीताम् । Imper. अवेवीत । Poten. वेवीत । Bene. वेविषीष्ट । Aorist अवेविष्ट । Condi. अवेविष्यत । Pass. वेवीयते । Caus. वेवयते । Deside. वेवेवीयते । Inten. अवव्यीयत । Pre. Atmane. Par. वेवयानः । Past. Part. Pass. वेवीतः Act. वेवीतवान् । Fut. Part. वेवीष्यमाणः Gerund वेवीत्वा । Infini. वेवीतुम् । Adject. वेवीतव्य । वेव्यनीय । वेवेयम् ।

Here end the roots beginning with ज्ञ ।

अथ त्रय : परस्मैपदिनः । 'ष्ञस ६९ ष्ञस्ति ७० क्षेप्रे' । ष्ञस्ति । ष्ञस्तः । ष्ञस्यन्ति । ससास । सस्तुः । सस्तुः । सस्थ । 'पूर्वत्रासिद्धम्' (सू १२) इति सलोपस्यासिद्धत्वात् 'अतो हेः' (सू ३२०३) इति न लुक् । असत् । असस्ताम् । असुः । असत् । सस्यात् । असासीत्-असंसीत् । सन्ति । इदित्त्वात्नुमि कते संस्त इति स्थिते 'स्कोः—' (सू ३८०) इति सलोपे 'झरो झरि सवर्णे' (सू ७१) इति तकारस्य

सा लोपः । सन्तः । संस्तन्ति । बहूनां समवाये द्वयोः संयोगसंज्ञा नेत्याश्रित्य 'स्कोः-' (सू ३८०) इति लोपाभावात् । संस्ति । संस्तः । संस्तन्ति इत्येके ।

वस ६९ वस्ति क स्वप्ने ।

69 √ṣhas 69 (a) √shasti 'to sleep'. The roots वस्, संस्त,वश and the Intensives without यङ् are all Parasmaipadis. Some say that वस् and वस्ति are not two different roots : and that स्वस्ति is the root वस exhibited with श्नितृ in order to show difference of meaning. Swâmî gives only one root वस् वसने । वसन means sleep. The second root is सन्स्त् the स् in वस्ति is indicatory.

Pre. वस्ति । वस्तः । वसन्ति । वस्सि । वस्मि । Per. ववास । ऊषतुः । ऊषुः । वेसिथ । वेस । ववास or ववस । वेसिव । I Fut. वसिता । II Fut. वसिष्यति । Imperative वस्तु । वधि । (वस्+धि = स+धि (VIII. 2. 25. S. 2249). Now झलो झलि S. 2202 required the elision of धि as it follows after a root ending in झ । But it is not so, because the elision of स is by a Tripâdi rule and therefore asiddha before 7¼ Pâdi rules. S. 12.) वसानि । Imper. अवसत् । अवसताम् । अवसः । अवसत । Poten. वस्यात् । वस्यास्ताम् । Bene. वस्यात् । Aorist अवासीत् । or अवसीत् । Cond. अवसिष्यत् । Pass. वस्यते । Caus. वासयति । Aorist अवीवसत् । Deside. विवसिषति । Inten. वासस्यते । yaṅ luk वासस्ति ।

Nouns:—वस्यकः । वस्यं । वास्या । Pre. Part. Parasmai वसन् । Past Part. Pass. वसितं Act. वसितवान् Fut. Part. वसिष्यमाणः Gerund वसित्वा Infini. वसितुं Adject. वसितव्यं वसनीयं वस्यम् ।

69 (a) √ shasti. The स् is indicatory, and causes the addition of the nasal. The root is thus सन्स्त् The Present 3rd Singular is सन्स्त् + ति । (Sanst + ti). The स् is elided by VIII. 2. 29. S. 380: and we have सन्त्+ति । Then the त् is elided by VIII. 4. 65 S. 71. We have then सन् + ति=सन्ति । According to Átreya and Maitreya, the स is not elided, and they give the forms संस्ति, D. संस्तः, P. संस्तन्ति । They say that in सन्स्त् the conjunct or the saṅyoga consonants are न्स्त्, and therefore the designation of saṅyoga cannot be given to स्त् alone, and so the rule VIII. 2. 29 S. 380 does not apply as in सन्स्त् the स is not the initial of a conjunct consonant. Where there is conjunction of many consonants, the conjunction of two of them is not called saṅyoga, the definition cannot be split up.

Pre. सन्ति । सन्तः । संस्तन्ति ।

'वश ७० कान्तौ' । कान्तिरिच्छा । वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उष्टः । उवाश । ऊशतुः । वशिता । वष्टु । उष्टात् । उड्ढि । अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवशम् । उशावहै । उशामहै ।

७० वश कान्तौ

70 √vasâ 'to wish, desire, long for.' कान्ति here means desire.

Pre. वष्टि । उष्टः । उशन्ति । वक्षि । उष्टः । (VI. 1. 16. S. 2412). वश्मि । उश्वः । Per. उवाश । ऊशतुः । उवशिथ । उवशिव । I Fut. वशिता । II Fut. वक्ष्यति । Imperative वष्टु or उष्टात् । उष्टाम् । उड्ढि । वशानि । Imper. अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवट् । औष्टम् ।

ओष्ट । अवशम् । औशत । Poten. उशयात् । उशयाताम् । Bene. उशयात् । उशयास्ताम् । Aorist अवाशीत् । or अवशीत् । Condi. अवशिष्यत् Pass. उश्यत । Caus. वाशयति । Aorist अवीवशत् । Deside. विवशिषति । Inten. वावश्यते । (VI. 1. 20. S. 2646). yaṅ luk वावष्टि । D. वावष्टः । Nouns:—वशा । गोवशा । वशः । औशिजः । उशीरम् । उशना । Pre. Part. Parasmai. वशत् । Past Part. Pass. वशितः । Act. वशितवान् Fut. Part. वशिष्यमाणः । Gerund वशित्वा । Infini. वशितुम् । Adj. वशीतव्यं वशनीयं वश्यम् ।

'चर्करीतं च' (ग सू) । यङ्लुगन्तमदादौ बोध्यम् ।

चर्करीतं च । ७१ ।

यङ् लुगन्तमदादौ बोध्यम् ।

71. And Charkarîta verbs.

This is a Gaṇa sûtra. The word charkarita is the name given to the Intensive verbs where the यङ् is elided. All yaṅ luk Intensive roots are to be conjugated as Adâdi roots. In fact, they belong to this class. As almost all roots can give birth to yaṅ luk roots, as derivative dhâtus, the scope of the Adâdi class is immensely increased. We have given the illustrations of yaṅ luk under each root already, and so no especial illustrations are given here. The method of the formation of yaṅ luk will be taught in a future chapter.

'हुङ् ७२ अपनयने' । हूते । जुहुवे । हुवीत । होषीष्ट । अहोष्ट ।

हुङ् ७२ अपनयने

72√ hnuṅ 'to take away, rob, abstract.

Pre. निहूते । निहूवाते । निहूवते । निहुषे । निहूवे । Per. निजुहुषे । निजुहूवाते । निजुहुविषे । निजुहुविध्वे or ढ्वे । I Fut. नि + होता । II Fut. नि + होष्यते । Imperative निहूताम् । निहुष्व । निहूवै । Imper. नि+अहूत । न्यहूवाताम् । न्यहुषाः । न्यहुथाः । न्यहुवहि । Poten. निहुवीत । निहुवीयाताम् । Bene. निहोषीष्ट । Aorist नि + अहोष्ट । न्यहोष्ठाः । न्यहोढ्वम् । न्यहोषि । Condi. अहोष्यत । Pass. हूयते । Caus. निहावयति । Aorist न्यजुहूवत् । Deside. निजुहूषते । Inten. निजोहूयत । yaṅ luk निजोहूयीति । or निजोहोति । Pre. Part. Parasmai. Atmane. हूवान । Past. Part. Pass. हूयते । Act. हूतवान । Fut. Part. होष्यमाणः । Gerund हूत्वा । Infini. होतुम् । Adject. होतव्यं । हूयनीयं । हूय्यम् ।

इति निङन्तादादिप्रकरणम् ।

Here end the Adâdi roots.

CHAPTER III.

अथ तिङन्तजुहोत्यादिप्रकरणम् ।

THE JUHOTYADI VERBS.

This class of verbs begins with the root हु which by reduplication becomes juhu. The class gets its name from the first root.

हु १ दानादनयोः ।

'आदाने च' इत्येके । 'प्रीणनेपि' इति भाष्यम् । दानं चेह प्रक्षेपः । स च वैधे आधारे हविर्क्षेपे स्वभावाल्लभ्यते । इतश्चत्वारः परस्मैपदिनः ॥

1. √hu. To give, to eat. Some read it as âdâne "to accept." In the Mahabhâshya the additional sense of 'to satisfy' is also given to this root. The दान or giving here refers to the giving or throwing (of oblation into fire). The throwing therefore, naturally means the throwing in a proper receptacle (like fire &c.) and of the proper thing (as oblation &c).

The first four roots are Parasmaipadi. Thus हु+शप्+तिप् । Now applies the following :—

२४८९ । जुहोत्यादिभ्यः श्लुः । २ । ४ । ७५ ॥

शपः श्लुः स्यात् ॥

2489. After the verbs हु 'to sacrifice' and others, there is ślu-elision of the Vikaraṇa शप् (III. 1. 68).

Thus हु+o+तिप् । Now applies the following :—

२४९० । श्लौ । ६ । १ । १० ॥

धातोर्द्वे स्तः । जुहोति । जुहुतः । 'अदभ्यस्तात्' (२४७६) इत्यत् । 'हुश्नुवोः—' (२६८७) इति यण् । जुह्वति ॥

2490. Of a non-reduplicate root there is reduplication when the vikaraṇa is elided by ślu (श्लु) ।

NOTE :—The श्लु is the characteristic sign of the roots of the third class, and causes the elision of the vikaraṇa शप् । The reduplication is of the first or second syllable, according as the root has an initial consonant or a vowel. Thus जुहोति (from हु), बिभेति, जिहेति ॥

Thus हु+o+तिप्=जुहोति । The dual is जुहुतः । The Plural is जुहु+झि=जुहु+अति (VII. 1. 4. s. 2479)=जुह्व+अति (VI. 4. 87. s. 2387, व् instead of उवङ्)=जुह्वति ॥

In forming the Perfect we have optionally the Periphrastic form, with आम् added to the reduplicated stem by the following :—

२४९१ । भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च । ३ । १ । ३९ ।

एभ्यो लिट्याम्वा स्यादामि श्लाविव कार्यं च । जुहवांचकार । जुहाव । होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । हेर्धिः । जुहुधि । आटि परत्वाद्गुणः । जुहवानि । परत्वात् 'जुसि च' (२४८१) इति गुणः । अजुहवुः । जुहुयात् । हूयात् । अहौषीत् ॥

2491. आम् is optionally affixed, when लिट् follows, after the verbs भी 'to fear,' ह्री 'to be ashamed,' भृ 'to nourish,' हु 'to sacrifice;' and when आम् is affixed, the effect is as if there were श्लु elision and the roots belonged to Hvâdi class.

NOTE :—The effect of श्लु is to cause reduplication by rule VI. 1. 10. As बिभयाञ्चकार or बिभाय, जिह्रयाञ्चकार or जिह्राय, बिभराञ्चकार or बभार, जुहवाञ्चकार or जुहाव ॥

Thus जुहवांचकार or जुहाव । The First Fut. is होता । The second Future is होष्यति । The Imperative 3rd Sg. is जुहोतु or जुहुतात् । 2nd S. is जुहुधि, the हि is replaced by धि by VI. 4. 101. s. 2425. The 1st Sing. is जुहवानि by आट् (III. 4. 92. s. 2204) ; and as आट् is पित् by the above sûtra, it causes guṇa.

In the Imperfect 3rd Plu. we have अजुहवुः with जुस् । The जुस् causes guṇa under VII. 3. 83. s. 2481; and it debars the semi vowel substitution required by VI. 4. 87. s. 2387, because the guṇa (VII. 3. 83) is taught subsequent in Ashṭâdhyâyi order than the यणादेशः (VI. 4. 87).

	Singular.	*Dual.*	*Plural.*
Third Person.	जुहवांचक्कार	जुहवांचक्रतुः	जुहवांचक्रुः
Second Person.	जुहवांचकर्थ	जुहवांचक्रथुः	जुहवांचक्र
First Person.	जुहवांचकार	जुहवांचक्रिव	जुहवांचक्रिम
	or		
Third Person.	जुहाव	जुहुवतुः	जुहुवुः
Second Person.	जुहुविथ or जुहोथ	जुहुवथुः	जुहुव
First Person.	जुहाव	जुहुविव	जुहुविम
	लोट्		
Third Person.	जुहोतु	जुहुताम्	जुह्वतु
Second Person.	जुहुधि	जुहुतम्	जुहुत
First Person.	जुहवानि	जुहवाव	जुहवाम
	लुङ्		
Third Person.	अहौषीत्	अहौष्टाम्	अहौषुः
Second Person.	अहौषीः	अहौष्टम्	अहौष्ट
First Person.	अहौषम्	अहौष्व	अहौष्म

1 √hu. to offer or present (as an oblation to fire).

Pre. जुहोति। जुहुतः। जुह्वति। जुहोषि। जुहुथः। जुहुथ। जुहोमि। जुहुवः। जुहुमः। Per. जुहवांचकार or जुहाव। जुहुवतुः। जुहुवुः। जुहोथ or जुहविथ। जुहुवथुः। जुहुव। जुहाव, जुहव। जुहुविव। जुहुविमः। I Fut. होता। II Fut. होष्यति। Impera. जुहोतु। जुहुतात्। जुह्वतु। जुहुधि। जुहुतम्। जुहुत। जुहवानि। जुहवाव। जुहवाम। Imper. अजुहोत। अजुहुताम्। अजुह्वुः। अजुहोः। अजुहुतम्। अजुहुत्म्। Poten. जुहुयात्। जुहुयाताम्। जुहुयुः। Bene. हूयात्। हूयास्ताम्। The lengthening is by VII. 4. 25. s. 2298. Aorist. अहौषीत्। अहौष्टाम्। अहौषुः। अहौषीः। अहौष्टम्। अहौष्ट। अहौषम्। अहौष्व। अहौष्म। Condi. अहोष्यत्। Pass. हूयते। Caus. हावयति। अजूहवत्। Desid. जुहूषति। Intensive जोहूयते। जोहोति। जुहवति। Nouns. होमः। हविः। होत्रम्। हाव्यम्। जौहुतः। जौहुतः। होता। होतारौ। चीर होता। जुहूः। होत्रा॥

ञिभी २ भये। बिभेति॥

2. √ñibhî. to fear.

The Present is बिभेति। In the dual, there are double forms owing to the following sûtra.

२४९२। भियोऽन्यतरस्याम्। ६। ४। ११५।

इकारः स्याद्धलादौ कृङिति सार्वधातुके। बिभितः-बिभीतः। बिभ्यति। बिभयांचकार। बिभाय। भेता॥

2492. ई is optionally substituted for the ए of भी before a Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant and having an indictory क् or ङ्॥

Thus बिभितः or बिभीतः, बिभिथः or बिभीथः, बिभिवः or बिभीवः; बिभिमः or बिभीमः। But बिभ्यति before a vowel-beginning affix and बिभेति before a non कित् affix and भीयते before an ârdhadhâtuka affix.

2. √ñibhî. to fear, to be afraid.

Pre. बिभेति। बिभितः, बिभीतः। बिभ्यति। बिभेषि। बिभीथः, बिभिथः। बिभीथ, बिभिथ। बिभेमि। बिभिवः, बिभीवः। बिभिमः, बिभीमः। Pre. बिभयांचकार or बिभाय। बिभ्यतुः। बिभ्युः। बिभयिथ or बिभेथ। बिभ्यथुः। बिभ्य। बिभाय। बिभ्यिव। बिभ्यिम। I Fut. भेता। II Fut. भेष्यति। Impera. बिभेतु, बिभीतात्। बिभीताम्। बिभ्यतु। बिभिहि, बिभीतात्, बिभीहि। बिभीतम्। बिभयानि। Imper. अबिभेत्। अबिभीताम्। अबिभयुः। अबिभेः। अबिभीतम् or अबिभितम्। अबिभयम्। अबिभिव, अबिभीव। Pot. बिभीयात्। बिभियाताम्, बिभीयाताम्। बिभीयाः, बिभियाः। बिभीयां। Bene. भीयात्। भीयास्ताम्। Aorist. अभैषीत्। अभैष्टाम्। अभैषीः। अभैष्टम्। अभैष्व। अभैष्म। Cond. अभेष्यत्। Pass. भीयते। Caus. भापयते। (VI. 1. 56. s. 2593) भीषयते। (VII. 3. 40. s. 2595) भाययति। Aor. अबीभयत। अबीभयत। अबिभषत। Desi. बिभीषति। Intensive. बेभीयते। yanluk बेभेति। बेभीतः बिभितः॥ Nouns:-भीति। भयम्। भीः। भियौ। भीरुः। भीमः। भयानकः। भीलुकः। भीष्मः। भेकः। भीरुकः॥

ह्री ३ लज्जायाम्। जिह्रेति। जिह्रीतः। जिह्रियति। जिह्रयाञ्चकार -जिह्राय॥

3. √hrî. to be ashamed.

Pre. जिह्रेति। जिह्रीतः। जिह्रियति। Per. जिह्रियाञ्चकार or जिह्राय। I Fut. ह्रेतः। II Fut. ह्रेष्यति। Impera. जिह्रेतु। Imper. अजिह्रेत्। Poten. जिह्रियात्। Bene. ह्रीयात्। Aorist. अह्रैषीत्। Condi. अह्रेष्यत्। Pass. ह्रीयते। Caus. ह्रेपयति। Aor. अजिह्रियत्। Desi. जिह्रीषति। Inten. जेह्रीयते। Past Parti. Pass. ह्रीतः। ह्रीणः। Act. ह्रीतवान्। ह्रीणवान्॥ Nouns. ह्रीकः। ह्लीकः। ह्रीः॥

पॄ ४ पालनपूरणयोः॥

4. √prî. 1. to nourish : 2. to fill.

Thus पॄ+ति=पॄ पॄ+ति। Now applies the following sûtra by which इर् is substituted for the ऋ of the reduplicate:—

२४९३। अर्तिपिपर्त्योश्च। ७। ४। ७७॥

अभ्यासस्येकारोऽन्तादेशः स्याच्छ्लौ॥

2493. इ is substituted for the vowel of the reduplicate of ऋ and पॄ in the reduplicated Present-form.

NOTE :—As इयर्ति (VI. 4. 78) धूमम्, पिपर्ति सोमम्॥

Thus पिपॄ+ति। Now the following sûtra requires that the ऋ of पॄ should be changed to उर्॥

२४९४। उदोष्ठ्यपूर्वस्य। ७। १। १०२॥

अङ्गावयवौष्ठ्यपूर्वो यो ऋत्तदन्तस्याङ्गस्य उरुत्यात्। गुणवृद्धी परत्वादिमं बाधेते। पिपर्ति। उत्वम्। रपरत्वम्। 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः। पिपूर्तः। पिपुरति। पपार। क्ङिति ङिटि 'ऋच्छत्यृताम्' (२३८३) इति गुणे प्राप्ते॥

2494. उर् is substituted for the final long ऋ of a root, when it is preceded by a labial consonant belonging to the root-stem.

NOTE :—As पूर्त and पुपूर्षति from पॄ, so also मुमूर्षति॥ The lengthening is by VIII. 2. 77. The rule applies when the dento-labial व precedes : as वुवूर्षति ऋत्विजम् from वॄ so also प्रावुवूर्षति कम्बलम्। The labial consonant must be the consonant of the root. Therefore when ऋ 'to go' is preceeded by सम्, the rule will not apply, for म् is not part of the root : as समीर्णम् by VII. 1. 100.

NOTE :—*Vârt* :—The Guṇa and Vṛiddhi do take place in supersession of इर् and उर substitution. Thus आस्तरणम् and आस्तारकः (from स्तॄ with ल्युट् and ण्वुल), निपरणम्, निपारकः from पॄ, निगरणम्, निगारकः from गॄ॥

Thus पिपॄ+ति ought to be पिपुर्+ति। But the rules of Guṇa and Vṛiddhi being subsequent in the Ashṭâdhyâyî order, supersede this rule.

Thus we get by guṇa पिपर्ति । But in the dual, there will be ऋ of this sûtra, which must be followed by ऋ (I. 1. 51. s. 70), and is then lengthened by VIII. 2. 77. s. 354. Thus पिप्र+तः=पिपृ+तः (VII. 1. 102. s. 2494)=पिपृर्+तः (I. 1. 51. s. 70)=पिपूर्तः (VIII. 2. 77. s. 354). The Plural is पिपुरति ॥

The Perfect is पपार । In the dual we have पप्र+अतुस् । Now VII. 4. 11. s. 2383 requires guṇa of ऋ । But the following sûtra allows an option.

२४९५ । ऋहॄडॄप्रां ह्रस्वो वा । ७ । ४ । १२ ॥

एषां किति लिटि ह्रस्वो वा स्यात् । पक्षे गुणः । पप्रतुः । पप्रुः । परपतुः । पपरुः । परितापरीता । अपिपः । अपिपूर्ताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् । पूर्यात् । अपारीत् । अपारिष्टाम् । 'ह्रस्वान्तोऽयम्' इति केचित् । पिपर्ति । पिपृतः । पिप्रति । पिपृयात् । आशिषि । प्रियात् । अपार्षीत् । पाणिनीयमते तु 'तं रोदसी पिपृतम्' इत्यादौ छान्दसत्वं शरणम् ॥

2495. In ऋह, 'to injure' ॠ 'to tear' and पॄ 'to protect' the vowel may optionally be shortened in the Perfect.

NOTE :—As वि शश्रतुः by shortening or वि शशरतुः by guṇa, which prevents ए and adhyâsalopa (VI. 4. 126) वि शश्रुः or विशशरुः, विदृदतुः or विददरतुः, विदृदुः or विददरुः, निपप्रतुः or नि पपरतुः, नि पप्रुः or नि पपरुः ॥ Why is the word 'short' made optional in the sûtra, and not the word 'guṇa'; for in the absence of guṇa, the long ऋ would have become र before अतुः by यणादेशः, and we would have got the forms विशश्रतुः, विशश्रुः by the regular rules of 'sandhi' ? The word 'short' is used in the sûtra in order to debar the इर् and उर् alternatives. Had the sûtra been ऋह र प्रां वा the alternative examples would have been with इर् (VII. 1. 10.) as शिशिरतुः, दिदिरतुः and उर् (VIII. 2. 77) पिपुरतुः ॥ Some say this sûtra is unnecessary. The above forms like विशश्रतुः, विशश्रुः, &c., can be regularly obtained from the roots श्रा 'to cook', द्रा 'to abuse', and प्रा 'to fill' and as the roots have many other senses, besides those assigned to them in the Dhâtupâṭha, the roots श्रा, द्रा and प्रा will give the meanings of ऋह, ऋ and पॄ" ॥ If that were so, the form विशश्त्वान् with the affix क्वसु could not be formed, for we should have either विशशर्वान् from ऋह root or विशश्त्वान् from श्रा root but never विशश्रिवान् ॥ So the rule about shortening is necessary.

Thus पप्र+अतुस्=पपृ+अतुस्=पप्रतुः । Pl. पप्रुः । In the other alternative we have पपरतुः and पपरुः by guṇa.

The First Fut. is परिता or परीता । The Imperfect is अपिपूर्ताम् । P. अपिपरुः । Pot. पिपूर्यात् । Ben. पूर्यात् । Aor. अपारीत् । D. अपारिष्टाम् ॥

Some read this root as ending in short ऋ namely as पृ । The conjugation then is Pre. 3. s. पिपर्ति । D. पिपृतः । Pl. पिप्रति । Pot. पिपृयात् । Ben. प्रियात् । Aor. अपार्षीत् । The forms like पिपृतं in the तं रोदसी पिपृतं are Vaidic according to the Paninean system.

Pre. पिपर्ति । पिपूर्तः । पिपुरति । पिपर्षि । पिपूर्थः । पिपूर्थ । पिपर्मि । पिपूर्वः । पिपूर्मः । Per. पपार । पपरतुः or पपरतुः । पपुः or पपरुः । पपरिथ । पपरथुः । पपर । पपार । पपर । पपरिव or पपरिव । पपरिम or पपरिम । I. Fut. परिता । परीता । (VII. 2. 78. s. 2391). II. Fut. परिष्यति । परीष्यति । (VII. 2 78. s. 2391). Imper. पिपर्तु । पिपूर्तात् । पिपूर्ताम् । पिपरतु । पिपूर्हि । पिपूर्तम् । पिपूर्त । पिपराणि । पिपराव । पिपराम । Imper. अपिपः । अपिपूर्ताम् । अपिपरुः । अपिपः । अपिपूर्तम् । अपिपूर्त । अपिपरम् । अपिपूर्व । अपिपूर्म । Pot. पिपूर्यात् । पिपूर्याताम् । पिपूर्याः । पिपूर्याम् । Bene. पूर्यात् । पूर्यास्ताम् । Aorist. अपारीत् । अपारिष्टाम् । अपारिषुः । अपारीः । अपारिष्टम् । अपारिष्ट । अपारिषम् । अपारिष्व । अपारिष्म । Cond. अपरिष्यत् । अपरीष्यत् । Pass. पूर्यते । Caus. पारयति । Aor. अपीपरत् । Desi. पिपूर्षति । पिपरिषति । पिपरीषति । Inten. पोपूर्यते । Yanluk पापर्ति । पापरीति । पापूर्तः । Past Part. Pass., निपूर्तः । पूर्णः । Act. निपूर्तवान् । पूर्णवान् । Ger. पूर्त्वा । Nouns: -पुरुषः । पुरुषौ । पौरुषेयः । पुरुः । पुरवः । पूर्वं । पूः । D पुरौ । Pl. पुरः । पौरुषम् । पुरुत्रा । पूर्णम् । पुरीषः ।

'डुभृञ् ५ धारणपोषणयोः' ॥

5. √ḍubhṛiñ, 1. to support, 2. to nourish.

Thus भृ+श्लु+तिप्=भृभृ+ति=बृभृ+ति । Now the following sûtra causes इ in the reduplicate.

२४९६ । भृञामित् । ७ । ४ । ७६ ॥

'भृञ्' 'माङ्' 'ओहाङ्' एषां त्रयाणामभ्यासस्य इत्स्याच्छ्लौ । बिभर्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभृष्वे । श्लुवद्भावाद्द्वित्वेऽत्वे । बिभरामास—बभार । बभर्थ । बभूव । बिभृहि । बिभराणि । अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः । बिभृयात् । हियात् । भृषीष्ट । अभार्षीत् । अभृत ॥

2496. In the Reduplicated Present-form the three roots भृ, मा (माङ्) and हा (ओहाङ्), इ is substituted for the vowel of the reduplicate, when ślu follows.

NOTE:— As बिभर्ति, मिमीते, (VI. 4. 113) जिहीते ॥ The word 'three' is understood here, therefore not in ओहाक्—जहाति ॥ The rule applies in the Reduplicated Present system (श्लु) only: therefore not in बभार ॥

Thus बृभृ+ति=बिभृ+ति=बिभर्ति । D. बिभृतः । Pl. बिभ्रति । The root is Ubhayapadî, and so in the âtmanepada Pre. 2nd Pl. we have बिभृध्वे

In the Perfect we have ślu-vad-bhâva of III. 1. 39. s. 2491, and so reduplication, and the इत्व । As बिभर् । To this we add आम् and get बिभरामास । In the alternative we have बभार &c.

5. √ḍubhṛiñ. 1. to hold, 2. to nourish.

Pre. बिभर्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभर्षि । बिभृथः । बिभृथ । बिभर्मि । बिभृवः । बिभृमः । Per. बिभरां चकार, बभार । बभ्रतुः । बभ्रुः । बभर्थ । बभ्रथुः । बभ्र । बभार । बभूव । बभ्रम । I Fut. भर्ता । II Fut. भरिष्यति । Imper. बिभर्तु, बिभृतात् । बिभृताम् ।

बिभर्तु । बिभृहि । बिभृतम् । बिभृत । बिभराणि । बिभराव । बिभराम । Imper. अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः । अबिभः । अबिभृतम् । अबिभृत । अबिभरम् । अबिभृव । अबिभृम । Pote. बिभृयात् । बिभृयाताम् । Bene. भियात् । भियास्ताम् । भियासुः । Aorist अभार्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभार्षुः । अभार्षीः । अभार्ष्टम् । अभार्ष्ट । अभार्षम् । अभार्ष्व । अभार्ष्म । Con. अभरिष्यत् । Pass. भियते । Caus. भारयति । Desid. बुभूर्षति । Pre. Parti. Parasmai बिभ्रत् । Atmane बिभ्राणः । Nouns :—भृत्रिमम् । भरथुः । भृत्यः । भार्या ॥

Atmane. Pre. बिभृते । बिभ्राते । बिभृषे । बिभ्राथे । बिभृध्वे । बिभ्रे । बिभृवहे । बिभृमहे । Per. बिभरांचक्रे । बभ्रे । I Fut. भर्ता । II Fut. भरिष्यते । Impera. बिभृताम् । बिभृष्व । बिभरै । Imper. अबिभृत । अबिभ्रातां । अबिभ्रत । अबिभृथाः । अबिभि । अबिभृवहि । Pot. बिभृत । बिभीयाताम् । बिभीथाः । बिभीय । बिभिवहि । Bene. भृषीष्ट । भृषीयास्तां । Aorist. अभृत । अभृषाताम् । अभृथाः । अभृढ्वम् । अभृषि । Condi अभरिष्यत । Pass. भियते । Caus. भारयते । Desi. बुभूर्षते । Inten. बंभ्रीयते ॥

माङ् ६ माने शब्देच ।

6. √mâṅ 1. to measure. 2. to roar, sound.

Thus मा+श्लु+ते । The affix being ङित् the following sûtra causes the आ to be replaced by ई ॥

२४९७ । ई ह्ल्यघोः । ६ । ४ । ११३ ।

श्नाभ्यस्तयोरात ईत्स्यात्सार्वधातुके ङिति हलि न तु घुसंज्ञकस्य । मिमीते । 'श्नाभ्यस्तयोः–' (२४८१) इत्याकोपः । मिमाते । मिमते । प्रण्यमास्त ॥

2497. Before a Sârvadhâtuka ङित् or ञित् affix beginning with a consonant, the आ of श्ना and of the reduplicate stems is replaced by ई, except when the root is दा or धा (घु) ॥

NOTE:—Thus लुनीतः, पुनीतः, लुनीथः, पुनीथः, लुनीते and पुनीते । Of reduplicates we have मिमीते, मिमीषे, मिमीध्वे, संजिहीते, संजिहीषे, संजिहीध्वे । Why do we say 'beginning with a consonant' ? Observe लुनन्ति, मिमते । Why with the exception of घु ? Observe दत्तः, धत्तः । So also लुनाति and जहाति before non-ङित् and non-ञित् affixes.

Thus मा+श्लु+ते=मी+श्लु+ते=मिमीते । In the dual मिमा+आते=मिम्+आते (the आ is elided by VI. 4. 112. s. 2483)=मिमाते । So also in the Plural मिमा+अते=मिम्+अते=मिमते । The aorist with प्र+नि is प्रण्यमास्त । The न is changed to ण by VIII. 4. 17. s. 2285.

Pre. मिमीते । मिमाते । मिमते । मिमीषे । मिमाथे । मिमीध्वे । मिमे । मिमीवहे । मिमीमहे । Per. ममे । ममाते । ममिरे । ममिषे । ममाथे । ममिध्वे । ममे । ममिवहे । ममिमहे । I Fut. माता । II Fut. मास्यते । Impera. मिमीताम् । मिमाताम् । मिमताम् । मिमीष्व । मिमाथाम् । मिमीध्वम् । मिमै । मिमावहै । मिमामहै । Imper. अमिमीत । अमिमाताम् ।

अमिमत । अमिमीथाः । अमिमाथाम् । अमिमीध्वम् । अमिमि । अमिमीवहि । अमिमीमहि । Poten. मिमीत । मिमीयाताम् । मिमीथाः । मिमीय । Bene. मासीष्ट । मासीयास्ताम् । Aorist. अमास्त । अमासाताम् । अमास्यत । अमास्थाः । अमासाथाम् । अमाध्वम् । अमासि । अमास्वहि । अमास्महि । Condi. अमास्यत । Pass. मीयते । Caus. मापयति । Aor. अमीमयत् । Deside. मित्सते । VII. 4. 54. s. 2623 causes इत्; then the स is changed to द् । and abhyasa elided by VII. 4. 58. s. 2620. Intensive. मेमीयते । Yanluk. मामाति । मामेति । Dual. मामीतः । Pl. मामति । Past. Parti, Pass. मितः । Act. मितवान् । Fut, Parti. मास्यमानः । Ger. मित्वा । Nouns:-मायः । मेरुः । मायकः । मेयम् । प्रमितिः । प्रमा । वातप्रमी । माया । मायावी । मितिः । प्रमाय । मायिकः । धान्यमायः । प्रमः । प्रमितिः ॥

ओहाङ् ७ गतौ । जिहीते । जिहाते । जिहते । जहे । हाता । हास्यते ।

7. √ohâṅ, to go.

Pres. जिहीते । जिहाते । जिहते । जिहीषे । जिहाथे । जिहे । जिहिवहे । Per. जहे । I Fut. हाता । II. Fut. हास्यते । Impera. जिहीताम् । जिहाताम् । Imper. अजिहीत । अजिहाताम् । अजिहत । Pot. जिहीत । जिहीयाताम् । Bene. हासीष्ट । हासीयास्ताम् । Aorist अहास्त । अहासाताम् । Condi. अहास्यत । Pass. हीयते । Caus. हाययते । Aor. अजीहयत् । Desidera. जिहासते । Inten. जहायते । Yanluk. जहातीति । Past. Parti. Pass. हानः । Active. हानवान् ॥ Nouns:-हानिः । हायनः । त्रिहायणी ॥

'ओहाक् ८ त्यागे' । परस्मैपदी । जहाति ॥

8. √ohâk. to abandon.

This root is Parasmaipadî. The Present 3rd P. S. is जहाति । Before the terminations that are ङित्, there is optional change of the आ into short इ by the following:—

२४९८ । जहातेश्च । ६ । ४ । ११६ ॥

दृस्थाद्वा हलादौ किति सार्वधातुके । पक्षेईत्वम् । जहितः-जहीतः । जहति ॥

2498. इ is optionally substituted for the आ of हा (जहाति) before a Sârvadhâtuka कित् or ङित् affix, beginning with a consonant.

Thus जहितः or जहीतः (VI. 4. 113. s. 2497) जहिथः or जहीथः (VI. 4. 113) But जहति before a vowel affix, and जहाति before a non-ङित् affix, and हीयते and जिहीयते before an ârdhadhâtuka. The separation of this sûtra from the last, is for the sake of subsequent aphorisms.

Before the Imperative termination हि, there is आ substituted for आ as well as the preceding इ, and ई by the following :—

२४९९ । आ च हौ । ६ । ४ । ११७ ॥

जहातेर्हौ पर आ स्याज्जादिदीतौ । जहाहि-जहिहि-जहीहि । अजहात् । अजहुः ॥

2499. **आ** as well as **इ** (VI. 4. 116 s. 2498) and **ई** (VI. 4. 113. s. 2497) may optionally be substituted for the final of the stem of **हा** before the Imperative ending **हि** ॥

Thus **जहाहि, जहिहि** or **जहीहि** (VI. 4. 113 s. 2497).

The Imperfect is **अजहात्** । Pl. **अजहुः** । In the Potential the **आ** is elided by the following :—

२५०० । लोपो यि । ६ । ४ । ११८ ॥

जहातेरालोपः स्याद्यादौ सार्वधातुके । जह्यात् । एलिंङि (२३७४) । हेयात् । अहासीत् ॥

2500. The final of the stem of **हा** is elided before an affix beginning with **य** being a Sârvadhâtuka **कित्** or **ङित्** affix.

Thus **जह्यात्, जह्याताम्** and **जह्युः** ॥

In the Benedictive the **आ** is changed to **ए** by VI. 4. 67 s. 2374. As **हेयात्** । The Aorist is **अहासीत्** ॥

Pre. जहाति । जहितः or जहीतः । जहति । जहासि । जहिथः or जहीथः । जहिथ or जहीथ । जहामि । जहिवः or जहीवः । जहिमः or जहीमः । **Per** जहौ । जहतुः । जहुः । जहिथ or जहाथ । जहथुः । जह । जहौ । जहिव । जहिम । **I Fut.** हाता । **II Fut.** हास्यति । **Impera.** जहातु or जहितात् । जहिताम् or जहीताम् । जहतु । जहिहि or जहीहि or जहाहि । जहितं or जहीतं । जहीत । जहानि । जहाव । जहाम । **Imper.** अजहात् । अजहिताम् । अजहुः । अजहाः । अजहि (ही) तम् । अजहीत । अजहाम् । अजहाव । अजहाम । **Pote.** जह्यात् । जह्याताम् । जह्युः । जह्याः । जह्याम् । जह्याव । **Benedi.** हेयात् । हेयास्ताम् । **Aor.** अहासीत् । अहासिष्टाम् । अहासिषुः । अहासीः । अहासिष्टम् । अहासिष्ट । अहासिषम् । अहासिष्व । अहासिष्म । **Con.** अहास्यत् । **Pass.** हीयते । **Caus.** हापयति । **Aor.** अजीहपत् । **Desider.** जिहासति । **Inte.** जेहीयते । **Yanluk.** जाहीति । जाहेति । **Dual.** जाहीतः । **Pre. Par. Parasmai** जहत् । **Past Par. Pass.** हीनः । **Active** हीनवान् । **Fut. Par.** हास्यन् । **Ger.** हित्वा । **Infini.** हातुम् । **Adj.** हातव्यं । हानीयं । हेयम् । **Nouns** :—हानिः । प्राहृणः । विहायं । दीर्घाहा । अहः । पूर्वाह्णः । निरह्नः ॥

डुदाञ् ९ दाने । प्रणिददाति । दत्तः । ददति । दत्ते । ददौ । 'ध्वसोः-' (२४७१) इत्येत्वाभ्यासलोपौ । देहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः । दद्यात् । देयात । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदित ॥

9. √ḍudâñ. to give, bestow. It is a *ghu* root.

The Preposition **नि** is changed to **णि** after an alterant word when it is joined to this root. As **प्रणिददाति** (VIII. 4. 17. s. 2285). The **ङित्** dual loses the **आ** by s. 2483. as **ददा+तः=दत्तः** । The Imperative 2nd Singular loses

the abhyâsa, and आ is changed to ए (VI. 4. 119. s. 2471). as देहि। But this sûtra will not apply to तातङ् substitute of हि, as दत्तात् त्वम् on the maxim of सकृद्गत &c.

Pre. ददाति। दत्तः (s. 2483).। ददति। ददासि। दत्थः। दत्थ। ददामि। दद्वः। दद्मः Per. ददौ। ददतुः। ददुः। ददाथ or ददिथ। ददथुः। दद। ददौ। ददिव (s. 2372).। ददिम। I Fut. दाता। II Fut. दास्यति। Impera. ददातु, दत्तात्। दत्ताम्। ददतु। देहि। दत्तम्। दत्त। ददानि। ददाव। ददाम। Imper. अददात्। अदत्ताम्। अददुः। अददाः। अदत्तम्। अदत्त। अददाम्। अदद्व। अदद्म। Poten. दद्यात्। दद्याताम्। दद्युः। दद्याः। दद्यातम्। दद्यात। दद्याम्। दद्याव। दद्याम। Bene. देयात्। देयास्ताम् (s. 2374).। Aor. अदात्। अदाताम्। अदुः। अदाः। अदातम्। अदात। अदाम्। अदाव। अदाम। (s. 2223). Condi. अदास्यत्। Pass. दीयते। Caus. दापयति। Aor. अदीदपत्। Desid. दित्सति। Inten. देदीयते। Pre. Parti. Parasmai ददत्। Past Parti. Pass. दत्तः। Act. दत्तवान्। Fut. Parti. दास्यन्। Ger. दत्त्वा। Infi. दातुम्। Adjec. दातव्यं। दानीयं। देयम्॥

9. √ḍudâñ. Atmanepada.

Pre. दत्ते। ददाते। ददते। दत्से। ददाथे। दध्वे। ददे। दद्वहे। दद्महे। Per. ददे। ददाते। ददिरे। ददिषे। ददाथे। ददिध्वे। ददे। ददिवहे। ददिमहे। I Fut. दाता। II Fut. दास्यते। Impera. दत्ताम्। ददाताम्। ददताम्। दत्स्व। ददाथां। दद्ध्वम्। ददै। ददावहै। ददामहै Imper. अदत्त। अददाताम्। अददत। अदत्थाः। अददाथां। अदद्ध्वम्। अददि। अदद्वहि। अदद्महि। Poten. ददीत। ददीयाताम्। ददीरन्। ददीथाः। ददीयाथाम्। ददीध्वम्। ददीय। ददीवहि। ददीमहि। Bene. दासीष्ट। Aor. अदित। (s. 2369). अदिषाताम्। अदिषत। अदिथाः। अदिषाथाम्। अदिध्वम्। अदिषि। अदिष्वहि। अदिष्महि। (s. 2389). Condi. अदास्यत। Pass. दीयते। Caus. दापयते। Desid. दित्सते। Inten. देदीयते। Yan. दादेति or दादाति। Dual. दत्तः। Pre. Parti. Atmane. ददानः। Past Patri. Pass. दत्तः। Active दत्तवान्। Fut. Parti. दास्यमानः। Ger. दत्त्वा। Infini. दातुम्। Adj. दातव्यं। दानीयं। देयम। Nouns :- दायः। दायादः। आदिः। आद्यः। दत्रिमम्॥

'डुधाञ् १० धारणपोषणयोः'। 'दानेऽपि' इत्येके। प्रणिदधाति॥

10. √ḍudhâñ. 1. to hold. 2. to maintain. Some say it means 'to give' also.

The Present 3rd Singular with tho Prepositions प्र and नि is प्रणिदधाति। The न is changed to ण by s. 2285 because it is also a ghu root.

In forming the dual, we have दधा+तस्=दध्+तस् (the आ is elided by VI. 4. 112. s. 2483). Now the following sûtra, changes the द into ध॥

२५०१। दधस्तथोश्च। ८। २। ३८॥

द्विरुक्तस्य झषन्तस्य धाधातोर्बशो भष्स्यात्तथपरयोः ध्वोश्च परतः। 'वचनसामर्थ्यादलोपो न स्थानिवत्' इति वामनमाधत्वौ। वस्तुतस्तु×पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्×। धत्तः। दधति। धत्थ·। धत्थ। दध्वः। धत्ते। धत्से। धध्वे। धेहि। अधित॥

2501. For the द् of दध (the reduplicated form of धा) is substituted ध, before the affixes beginning with त, थ, स and before ध्वम्॥

NOTE :—The word दध is taken in the sûtra as the reduplicate form of धा दधाति and not the root दध धारणे of Bhuâdi class, as शप् intervenes there. By the word च we draw in the words स and ध्व॥ Thus धत्तः, धत्थः, धत्से, धत्स्व, धध्वम्॥

In the opinion of Vamana and Mâdhava the elided आ is not considered as sthânivat, because of the express injunction of this sûtra by which a letter of भष् pratyâhâra is substituted in the room of द a letter of झष् pratyâhâra. Had the elided आ been sthânivat, the root will not be झष्-ending, and so this sûtra would have been inapplicable. Not only this but in धा+o+तस् the elided आ would prevent the application of खरि च (VIII. 4. 55. s. 121). and the second धा could not be changed to त॥

But we need not endorse this view of Vâmana and Mâdhava. As a matter of fact, the rule of sthânivat does not apply to the Tripâdî aphorisms at all. Therefore the elided आ is not sthânivat : and we have धा changed to त ; as धत्तः॥

NOTE :—The elided आ is also not sthânivat, because we have to apply here a चर्त्व rule; an express prohibition of sthânivat is made with regard to चरविधिः by I. 1. 58. s. 51.

NOTE :—The last Pâṇini sûtra VIII. 2. 37. s. 326. could not have applied to दध for two reasons. 1st. It does not begin with a झष् letter, for the real reduplicate is धध, and द is merely a substitute, and is considered asiddha. 2ndly. The form दधा does not end in a jhash consonant, but in a vowel आ and though this आ is elided before these affixes, yet the lopa would be sthânivat. Hence the necessity of च in this sûtra. See contra the vârtik in Mahâbhâshya.

The word झलि is understood here, and so also झषन्तस्य ; and there can be no affix, but begins with त or थ, that can come after दध्॥ Why do we employ then the words 'before त and थ' ? Had we not used these the sûtra would have referred to स and ध्व only, as being in immediate proximity, and the च draws them in. According the Padamanjari the words तथोश could have been dispensed with: for before स् and ध्व, the ध change would have taken place by the last sûtra, whilst by this sûtra, the same change would have taken place before all other झष्-beginning affixes, and such affixes that can come after दध् are त or थ-beginning affixes.

The word jhash is understood here also, therefore the rule applies to *दध then only, when it assumes the form of* **दध्**, *by the elision of* **आ** ; *and hence not here in* **दधाति** ॥

डुधाञ् १० धारणपोषणयोः । दानेपि इत्येके । प्रणिदधाति ॥

10. √dudhâñ. 1. to hold, contain. 2. to maintain.

Some say it means to give also. The Present 3rd Sg. is **प्रणिदधाति** ॥

Pre. दधाति । धत्तः । दधति । दधासि । धत्थः । धत्थ । दधामि । दध्वः । दध्मः । Per. दधौ । I Fut. धाता । II Fut. धास्यति । Impera. दधातु or धत्तात् । धत्ताम् । धत्त । धेहि । धत्तम् । धत्त । दधानि । दधाव । दधाम । Imper. अदधात् । अधत्ताम् । अदधुः । अदधाः । अधत्तम् । अधत्त । अदधाम् । अदध्व । अदध्म । Poten. दध्यात् । दध्याः । दध्याम् । Bene. धेयात् । धेयास्ताम् । Aor. अधात् । अधाः । अधाम् । Condi. अधास्यत् । Pass. धीयते । Caus. धापयति । Desid. धित्सति । Inten. दाधयते । Pre. Parti. Paras mai. दधत् । Past Parti. Pass. हितम् । Act. हितवान् । Fut. Parti. धास्यन् । Ger. हित्वा । Infl. धातु । Adj. धातव्यं । धानीयं धेयं । Nouns :—धायः, दधि । उदधिः । हित्रिमम् । धात्री । सुधन्विः, विधिः, अन्तर्धा, शिरोधिः, धीवरी, धीवा, धातुः, धामा, कर्कन्धुः, सर्वधनी, धीवरः, धानाः ॥

10. √dudhâñ. Atmanepada.

Pre. धत्ते । दधाते । दधते । धत्से । दधाथे । धध्वे । दधे । दध्वहे । दध्महे । Per. दधे । दधाते । दधिषे । दधे । I Fut. धाता । II Fut. धास्यते । Impera. धत्ताम् । दधाताम् । दधताम् । धत्स्व । दधाथाम् । धध्वम् । दधै । दधावहै । दधामहै । Imper. अधत्त । अदधाताम् । अदधत । अधत्थाः । अदधाथाम् । अधद्ध्वम् । अदधि । अदध्वहि । अदध्महि । Poten. दधीत । दधीयाताम् । दधीरन् । दधीथाः । दधीयाथाम् । दधीध्वम् । दधीय । दधीवहि । दधीमहि । Bene. धासीष्ट । Aor. अधित । अधिषाताम् । अधिषत । अधिथाः । अधिषि । Con. अधास्यत् । Pass. धीयते । Caus. धापयते । Desid. धित्सते । Inten. देधीयते । दाधेति । दाधाति । धात्तः । Pre. Parti. Atmane. दधानः । Past Parti. Pass. हितं । Act. हितवान् । Fut. Parti. धास्यमानः । Ger. हित्वा । Infl. धातुम् । Adj. धातव्यं । धानीयं । धेयम् । प्रथः । किल्किन्धा । अन्तर्धिः । दुष्पन्धिः । उदधिः । औषधेयम् । दुष्पन्धिः । श्रद्धालुः । दिधिषूः । धनं ॥

अथ त्रयः स्वरितेतः । Now the next three roots are svaritet.

णिजिर् ११ शौचपोषणयोः ॥

11. √nijir. to wash. to nourish. Thus **निज्+श्लु+तिप्** ॥ Now applies the following sûtra which causes the guna of **इ** ॥

२५०२ । निजां त्रयाणां गुणः श्नौ । ७ । ४ । ७५ ॥

निज्विज्विषामभ्यासस्य गुणः स्याच्छ्नौ । नेनेक्ति । नेनिक्तः । नेनिजति । नेक्ता । नेक्ष्यति । नेनेक्तु । नेनिग्धि ॥

2502. Guna is substituted for the vowel of the reduplicate in the Reduplicated Present form (**श्लु**) of **निज्**, **विज्** and **विष्** ॥

Thus नेनेक्ति, वेवेक्ति, वेवेष्टि ॥ The word त्रयाणां could have been spared in this sûtra, as these three roots stand at the end of a subdivision, and त्रिजां would have denoted these three without the word trayâṇâm. The word is however used here for the sake of the subsequent sûtra. Why do we say in the reduplicated Present form ? Observe निनेज in the Perfect. In the Imperative 1st Person Sg. the following applies.

२५०३ । माभ्यस्तस्याचि पिति सार्वधातुके । ७ । ३ । ८७ ॥

लघूपधगुणो न स्यात् । नेनिजानि । अनेनेक् । अनेनिक्तम् । अनेनिजुः । नेनिज्यात् । निज्यात् । अनिजत्—अनैक्षीत् । अनिक्त ॥

2503. The guṇa is ordained by VII. 3. 86 s. 2189, is not substituted for the penultimate light इक् vowel in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhâtuka affix beginning with a vowel and having an indicatory प् ॥

As नेनिजानि, अनेनिजम् ; परि वेविषाणि, पर्यवेविषम् ॥ Why of a reduplicated root ? Observe वेदानि ॥ Why beginning with a vowel ? Observe नेनेक्ति ॥ The word पित् is read here for the sake of the subsequent sûtras, like VII. 3. 92. For here in cases other than पित्, guṇa will be prevented by ङित् because of सार्वधातुकमपित् ॥ Why a sârvadhâtuka affix ? Observe नेनेज in the Perfect, the affixes of which are ârdhadhâtuka (III. 4. 115). Why do we say a penultimate light vowel ? Observe जुहुवानि, अजुहवम् ॥

11. √ṇijir. 1. to wash, cleanse. 2. to nourish.

Pre. नेनेक्ति । नेनिक्तः । नेनिजति । नेनेक्षि । नेनिक्थः । नेनिक्थ । नेनेज्मि । नेनिज्वः । नेनिज्मः । Per. निनेज । निनिजतुः । निनिजिः । निनेजिथ । निनिजथुः । निनिज । निनेज । निनिजिव । निनिजिम । I. Fut. नेक्ता । II. Fut. नेक्ष्यति । Imper. नेनेक्तु or नेनिक्तात् । नेनिक्ताम् । नेनिजतु । नेनिग्धि । नेनिक्तम् । नेनिक्त । नेनिजानि । नेनिजाव । नेनिजाम । Imper. अनेनेक् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः । अनेनेक् । अनेनिक्तम् । अनेनिक्त । अनेनिजम् । अनेनिज्व । अनेनिज्म । Pot. नेनिज्यात् । नेनिज्याताम् । नेनिज्याः । नेनिज्याम् । Bene. निज्यात् । Aor. अनिजत्, अनैक्षीत् । अनिजताम्, अनैक्षाम् । अनिजन्, अनैक्षुः । अनिजः, अनैक्षीः । अनैक्षम् । अनैक्ष्व । Cond. अनेक्ष्यत् । Pass. निज्यते । Caus. नेजयति । Aor. अनीनिजत् । Desi. निनिक्षति । Inten. नेनिज्यते । Pre. Parti. Parasmai नेनिजत् । Past Part. Pass., निक्तः । Act. निक्तवान् । Fut. Parti. नेक्ष्यन् । Ger. निक्त्वा । Infini. नेक्तुम् । Adj. नेक्तव्यं । नेजनीयं । नेज्यम् । Nouns:—निजः । निर्णेजकः ॥

11. √ṇijir. to wash or clean oneself, to be purified. Atmanepada.

Pre. नेनिक्ते । नेनिजाते । नेनिजते । नेनिक्षे । नेनिजाथे । नेनिजिध्वे । नेनिजे । नेनिज्वहे । Per. निनिजे । निनिजिवहे । I Fut. नेक्ता । II Fut. नेक्ष्यते । Imper. नेनिक्ताम् । नेनिग्धम् । नेनिजै । नेनिजावहै । नेनिजामहै । Imper. अनेनिक्त । अनेनिक्थाः । अनेनिजि । अनेनिज्वहि । अनेनिज्महि । Pote. नेनिजीत । नेनिजीयातां । Benedi. निक्षीष्ट । Aor. अनिक्त । अनिक्षाताम् । Condi अनेक्ष्यत । Pass. निज्यते । Caus. नेजयते । Desid.

निनिक्षते। Inten. नेनिज्यते। नेनिजीति। नेनेक्ति। Pre. parti. Atmane नेनिजानः। Past Parti. Pass. निक्तः। Active निक्तवान्। Fut. Parti. नेक्ष्यमाणः। Ger. निक्त्वा। Infi. नेक्तुम्। Adj. नेक्तव्यं। नेजनीयं। नेज्यम्। Nouns :—निजः। निर्णेजकः॥

विजिर् १२ पृथग्भावे। वेवेक्ति वेविक्त। विवेजिथ। अत्र विज इट् (२५३६) इति डित्त्वं न। ओविजी इत्यस्यैव तत्र ग्रहणात्। खिजिविजी

12. √vijir. to separate, divide. The sûtra I. 2. 2. s. 2536 does not refer to this root, but to ओविजी (Tud. 9.) This root is anit and so that rule cannot apply to it at all. The roots खिज and विज are given in the Rudhâdi list also. See Rudhâdi 23.

Pre. वेवेक्ति। वेविक्तः। वेविजति। Per. विवेज। विवेजिथ। I Fut. वेक्ता। II Fut. वेक्ष्यति। Imper. वेवेक्तु। Imper. अवेवेक्। अवेविजम्। अवेविज्व। अवेविज्म। Pote. वेविज्यात्। Benedi. विज्यात्। Aor. अवैक्षीत्, अविजत्। Con. अवेक्ष्यत्। Pass. विज्यते। Caus. वेजयति। Desid. विविक्षति। Inten. वेविज्यते। Pre Parti. Parasmai. वेविजन्। Past. Parti. Pass. विक्तः। Act. विक्तवान् Fut. Parti. वेक्ष्यन्। Ger. विक्त्वा। Infi. वेक्तुम्। Adj. वेक्तव्यं। वेजनीयं। वेज्यम्॥

12. √vijir. to separate, divide. Atmanepada.

Pre. वेविक्ते। वेविजाते। वेविजते। Per. विविजे। I Fut. वेक्ता। II. Fut. वेक्ष्यते। Impera. वेविक्ताम् Imper. अवेविक्त। Pot. वेविजीत। Bene. विक्षीष्ट। Aorist. विक्त। Condi. अवेक्ष्यत। Pass. विज्यते। Caus. वेजयते। Desidera. विविक्षते Inten. वेविज्यते Pre. Parti. Atmane. वेविजानः। Past. Parti Pass. विक्तः। Active. विक्तवान्। Fut. Parti. वेक्ष्यमाणः। Ger. विक्त्वा। Infi. वेक्तुम्। Adj. । वेजनीयं वेज्यम्॥

विष्लृ १३ व्याप्तौ। वेवेष्टि-वेविष्टे। लदित्वादङ्। अविषत्। तङि वसः। अजादौ वसस्याचि (२३३१) इत्यलोपः। अविक्षत। अविक्षाताम्। अविक्षन्त॥

13. √vishṛi, to spread through, extend, pervade.

Pre. वेवेष्टि। वेविष्टः। (VIII. 4. 41. s. 113). Per. विवेष। I Fut वेष्टा। II Fut. वेक्ष्यति। (VIII. 2. 41. s. 295.) Impe. वेवेष्टु। वेविड्ढि। [वेविष्+हि=वेविष्+धि(VI. 4. 101. s. 2425)=वेविष्+ढि (VIII. 4. 41. s. 113) वेविड्+ढि (VIII. 4. 53. s. 52). Imper. अवेवेट्। (VIII. 2. 39. s. 84) Pote. वेविष्यात्। Bene. विष्यात्। Aorist. अविषत्। The aorist is formed with अङ् as the root has an indicatory ऌ (III. 1. 55. s. 2343). Cond अवेक्ष्यत्। Pass. विष्यते। Caus. वेषयति। Desid. विविक्षति। Inten. वेविष्यते। Pre. Parti. Parasmai. वेविषत्। Past. Parti. Pass. विष्टः। Active. विष्टवान्। Fut. Parti वेक्ष्यन्। Ger. विष्ट्वा Infi. । वेषणीयं। वेष्यम्॥

Pre. वेविष्टे। Per. विविषे। I Fut. वेष्टा। II Fut. वेक्ष्यते। Impera. वेविष्टाम्। Imper. अवेविष्ट। Pot. वेविषीत Bene. विक्षीष्ट। Aorist. अविक्षत। अविक्षाताम्। अविक्षन्त। The aorist is formed with क्स। Before vowel affixes the अ is elided by s. 2337. Condi. अवेक्ष्यत। Pass. विष्यते। Caus. वेषयते। Desid. विविक्षते। Inten. वेविष्यते। Pre. Parti. Atmane. वेविषाणः। Past. Parti. Pass. विष्टः। Active. विष्टवान्। Fut. Parti. वेक्ष्यमाणः। Ger. विष्ट्वा। Infi. वेष्टुम्। Adj. वेष्टव्यं। वेषणीयं। वेष्यम्॥ Nouns :-विष्णुः। विष्यः। परिवेषः। वेष्या। विषम्। इत्। इत्तानिजादयः। Here ends the Nijâdi sub class.

अथ आगस्कान्तात् परस्मैपदिनश् छान्दसाश्च।

All the roots upto the end of this class are Parasmaipadi and found in the chhandas literature.

घृ १४ क्षरणदीप्त्योः। 'जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन'। 'भृञामित्' (२४९६)। 'बहुलं छन्दसि' (३५९८) इतीत्त्वम्॥

14. √ghṛi, 1. to sprinkle. 2. to shine

Pre. जिघर्ति। जिघर्मि। Thus जिघर्म्यग्निं हविषा (मनसा) घृतेन(Rig. II. 11. 4.). Here the reduplicate vowel is replaced by इत् of VII. 4. 76. s. 2496. by the diversity allowed under VII. 4. 78. s. 3598. The classical form is घरति with शप् see Bhuâdi 985. Per. जघार। I Fut. घर्ता। II Fut. घरिष्यति। Impera. जिघर्तु। Imper. अजिघः। Poten. जिघ्रियात्। Bene. घ्रियात्। Aorist. अघार्षीत्। Con. अघरिष्यत्। Pass. घ्रियते। Caus. घारयति, Desi. जिघीर्षति। Inten. जेघ्रियते। Pre. Parti. Parasmai जिघ्रत्। Past. Parti. Pass. घृतः। Act. घृतवान् Fut. Parti. घरिष्यत्। Ger. घृत्वा। Infi. घर्तुम्। Adj. घर्तव्यं। घरणीयं। घार्यम्॥

हृ १५ प्रसह्यकरणे। 'अयं स्रुवोऽभिजिहर्ति होमात्'॥

15. √hṛi, to take by force.

Pre. जिहर्ति। As in the following अयं स्रुवोऽभिजिहर्ति होमात् (Rig Veda). The classical form is हरति with शप्। See Bhuâdi 947. Per. जहार। I Fut. हर्ता। II Fut. हरिष्यति। Impera. जिहर्तु। Imper. अजिहः। Poten. जिहियात्। Bene. हियात्। Aor. अहार्षीत्। Condi. अहरिष्यत्। Pass. ह्रीयते। Caus. हारयति। Desi. जिहीर्षति। Inten. जाहियते। Past. Parti. Parasmai जिहृत्। Past Parti. Pass. हृतः। Act. हृतवान्। Fut. Parti. हरिष्यन्। Ger. हृत्वा। Infini. हर्तुम्। Adj. हर्तव्यं। हरणीयं। हार्यम्॥

ऋ १६ सृ १७ गतौ। 'बहुलं छन्दसि' (३५९८) इत्येव सिद्धे 'अर्तिपिपर्त्योश्च' (२४९३) इतीत्त्वविधानादयं भाषायामपि। 'अभ्यासस्यासवर्णे' (२२९०) इतीयङ्। इयर्ति। इयृतः। इयृति। आर। आरतुः। 'इडत्यर्ति-' (२३८४) इति नित्यमिट्। आरिथ। अर्ता। अरिष्यति। इयराणि। ऐयः। ऐयृताम्। ऐयरुः। इयृयात्। अर्यात्। आरत्। सस्रर्ति॥

16.√ ṛi. 17.√sṛi. to go, to move. Though by the bahulam of VII. 4. 78. s. 3598, the reduplicate would have taken ई, yet the specific rule VII. 4. 77. s. 2493 ordains इ in the reduplicate of ऋ ; which shows that this root is found in the classical literature also. Before non-homogeneous vowel, the इ is replaced by इयङ् under VI. 4. 78. s. 2290.

With सम् the root is âtmanepadi also. As sam iyṛte,, D. iyrâte, 2nd S. iyrshe, 1st S. iyre. Per. आरे, अरिषे. आरिवहे । Imperative इयृतां, इयृातां, इयृष्व, इयरै । Imperfect ऐयृत, ऐयृातां, ऐयृथाः, ऐयि. ऐयृवहि । Pot. इयृीत, इयृीयाताम्, इयृीथाः, इयृीय । Bene. ऋषीष्ट. ऋषीयास्ताम् । Aor. आरत, आरेतां । आरन्त । आरथाः । आरे, आरावहि ॥

Pre. इयर्ति । इयृतः । इयृति । (iyrati) इयर्षि । इयर्मि । इयृवः । Per. आर । आरतुः । आरिथ (the इट् is compulsory under s. 2384). आरिव । I Fut. अर्ता । II Fut. अरिष्यति । Impera. इयर्तु, इयृतात् । इयृताम् । इयृतु । इयृहि, इयृतात् । इयरााणि । Imper. ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः । ऐयः । ऐयरम् । ऐयृव । Pot. इयृयात् । इयृयाताम् । इयृयुः । इयृयाः । इयृयाम् । Bene. अर्यात् । अर्यास्ताम् । Aor. आरत् । आरताम् । आरः । आरम् । आराव । Codn. अरिष्यत् । Pass. रियते । Caus. आरयति । Desid. रिरृषति । Pre. Parti. Parasmai इयृत् । Past Parti. Pass. ऋतः । Active ऋतवान् । Fut. Parti. अरिष्यन् । Ger. ऋत्वा । Infl. अर्तुम् । Adj. अर्तव्यं । अरणीयं । अर्यम् ॥

सृ १७ गतौ । ससर्ति ॥

17.√sṛi, to go, move.

Pre. ससर्ति । The classical form of these two roots is ऋच्छति and सरति under Bhuâdi. Per. ससार । I Fut. सर्ता । II Fut. सरिष्यति । Imper. ससर्तु । Imper. असस: Pot सस्रियात् । Benəd. स्रियात् Aorist असारीत्, असरीत् । Condi. असरिष्यत् । Pass. स्रियते । Caus. सारयति । Disid. सिसीर्षति Inten. सिस्रियंते । Pae. Parti. Parasmai. सस्रत् । Past. Parti. Pass. सृतः । Act. सृतवान् Fut. Parti. सरिष्यन् । Ger. सृत्वा । Infl. सर्तुम् Adj. सर्तव्यं । सरणीयं । सर्यम् ॥

भस १८ भर्त्सनदीप्त्योः । बभस्ति । 'घसिभसोर्हलि-' (३५५०) इत्युपधालोपः । 'झलो झलि' (२२८१) इति सलोपः । बब्धः । भप्स्यति ॥

18.√bhasa, 1 to revile, blame, abuse : 2. to shine.

Pre. बभस्ति । As कपिर्बभस्ति ते जनम् (Rig V.) The dual is बभस्+तस्= बभ्स्+तस् (the penultimate अ is elided by VI. 4. 100. s. 3550)=बभ्+बस् (the स् elided by VIII. 2. 26 s. 2281)=बभ्+धस् (VIII. 2. 40 s. 2280)=बब्धस् (VIII. 4. 43. s. 52)=बब्धः । The Plural is similarly बप्सति formed thus बभस्+अति=बभ्स्+अति (s. 3550) बप्स्+अति (VIII. 4. 55. s. 121). In both these classes, the elided penultimate अ, *i.e.*, the lopâdesa zero is not sthâ-

nivat for the purposes of जशित्यिधिः (VIII. 4. 53. s. 52), or चरित्यिधिः (VIII. 4. 55. s. 121), by the express prohibition of sûtra I. 1. 58. s. 51. Pre. बभस्ति। Nouns:-भस्त्रा भस्त्रिकः। भस्म। भस्त्रिका। अभस्त्रिका॥

कि १९ कित २० (Vedic) ज्ञाने। चिकेति॥

19. √ ki, to know.

Pre. चिकेति। चिकितः। चिक्यति। (The यक् is by VI. 4. 82. s. 272).

20. √ kita, to know.

This root is not found in the Siddhânta or the Madhaviya.

Pre. चिकित्ति॥

तुर २१ त्वरणे। तुतोर्ति। तुतूर्तः। तुतुरति॥

21. √tura, to run.

Pre. तुतोर्ति। तुतूर्तः। तुतुरति। The vowel is lengthened in the Dual by VIII. 2. 77. s. 354. Nouns: तुरः॥

धिष २२ शब्दे। दिधेष्टि। दिधिष्टः॥

22 √dhisha, to sound.

Pre. दिधेष्टि। दिधिष्टः॥

धन २३ धान्ये। दधन्ति। दधन्तः। दधनति॥

23. √dhana, to bear fruit.

Pre. दधन्ति। दधन्तः। दधनति॥

जन २४ जनने। जजन्ति॥

24. √jan, to beget. The Pre. 3 rd Sg. is जजन्ति। In forming the dual the following sûtra applies.

२५०४। जनसनखनां सञ्झलोः। ६। ४। ४२।

एषामाकारोऽन्तादेशः स्याज्झलादौ सनि झलादौ क्ङिति च। जजातः। जज्ञति। जजंसि। जजान। जजन्यात्-जजायात्। जन्यात्-जायात्॥

2508. The long आ is substituted for the final of जन्, सन् and खन् before the consonant-beginning Desiderative affix सन्, and before any other affix beginning with a jhal consonant, which has an indicatory क् or ङ्॥

Thus जजातः। Pl. जज्ञति। 2nd Sg. जजंसि॥

24. √jan, to beget, to be born.

Pre. जजन्ति । जजातः । जजति । जजन्सि । Per. जजान । I Fut. जनिता । II Fut. जनिष्यति । Impera. जजन्तु । Imper. अजजन् । Pot. जजन्यात् or जजायात् । Bene. जन्यात्, or जायात् । Aorist. अजानीत्, अजनीत् । Condi. अजनिष्यत् ॥

गा २५ स्तुतौ । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः । जिगीतः । जिगति ॥

25. √gâ, to praise, sing.

Pre. जिगाति । जिगीतः । जिगति । As देवान् जिगाति सुम्नयुः (Rig Veda).

Here ends the Juhotyadi class.

CHAPTER IV.

अथ तिङन्त दिवादि प्रकरणम् ।

THE DIVADI ROOTS.

This class contains some 137 roots. The first root is दिव् which gives the name to the class.

दिवु १ क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । भृञन्ताः परस्मैपदिनः ॥

1. √divu. 1. to play. &c. The roots up to भृञ् are Parasmaipadi In conjugating these roots, the vikaraṇa śyan is added by the following sûtra.

२५०५ । दिवादिभ्यः श्यन् । ३ । १ । ६९ ॥

शपोऽपवादः । 'हलि च' (३४४) इति दीर्घः । दीव्यति । दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्यतु । अदीव्यत् । दीव्येत् । दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् ॥

2505. The affix श्यन् comes after a root of the Divâdi class when a sârvadhâtuka affix denoting the agent follows.

This debars शप्. The servile श of श्यन् is for the sake of accent (VI. 1. 197), showing that the *udâtta* accent falls on the radical verb and not on the affix; and the indicatory श makes the affix sârvadhâtuka, but as the affix is non-पित् it does not cause guṇa of the vowel of the root. (I. 2. 4. s. 2234). It is conjugated as दिव्+श्यन्+तिप्=दीव्+य+ति ॥ The इ is lengthened by VII. 2. 77. s. 354. Thus we have दीव्यति ॥

1. √div. 1. to play, sport ; 2. to emulate or desire victory; 3. to sell, to deal in ; 4. to shine ; 5. to praise ; 6. to be glad ; rejoice ; 7. to be mad or drunk ; 8. to be sleepy ; 9. to wish for ; 10. to go.

Pre. दीव्यति । दीव्यतः । दीव्यन्ति । दीव्यसि । दीव्यामि । Per. दिदेव । दिदिवतुः । दिदिवुः । दिदिविथ । दिदिविव । दिदिविम । I Fut. देविता । II Fut. देविष्यति । Impera. दीव्यतु । दीव्यताम् । दीव्य (VI. 4. 105. s. 2202). दीव्यानि । Imper. अदीव्यत् । अदीव्यताम् । अदीव्यः । अदीव्यम् । Poten. दीव्येत् । दीव्येताम् । दीव्येयुः । दीव्येः । दीव्येयम् । Bene. दीव्यात् । दीव्यास्ताम् । Aor. अदेवीत् । अदेविष्टाम् । अदेवीः । अदेविषम् । Con. अदेविष्यत् । Pass. दीव्यते । Caus. देवयति । Aor. अदीदिवत् । Desid. दुद्यूषति । दिदेविषति । Inten. देदीव्यते । No yañluk. Ger. देवित्वा or द्यूत्वा । Noun :—देवः ॥

षिवु २ तन्तुसंताने । परिषीव्यति । परिषिषेव । न्यषेवीत्-न्यसेवीत्

2. √ṣhivu. to sew, darn, stitch together.

The स is changed to ष when preceded by the upsargas परि. नि or वि (VIII. 3. 70. 2275).

Pre. सीव्यति। Per. सिषेव। I Fut. सेविता। II Fut. सेविष्यति। Impera. सीव्यतु। Imper. असीव्यत् (with परि we have पर्यसीव्यत् or पर्यसीव्यत् by VIII. 3. 71. s. 2999). Poten. सीव्येत्। सीव्येताम्। Bene. सीव्यात्। Aor. असेवीत्। Condi. असेविष्यत्। Causa. सेवयति। Aor. असीषिवत्। Desid. सिस्यूषति। सिषेविषति। Inten. सेषीव्यते। Past. Parti Pass. स्यूतः। Active स्यूतवान्। Ger. सेवित्वा। स्यूत्वा। Nouns :—सेवनं.सीवनं. सूनः, सूत्रम्॥

स्रिवु ३ गतिशोषणयोः॥

3. √srivu. 1. to go; 2. to become dry.

Pre. स्रीव्यति। Per. सिस्रेव। I Fut. स्रेविता। II Fut. स्रेविष्यति। Impera स्रीव्यतु। Imper. अस्रीव्यत्। Poten. स्रीव्येत्। Bene. स्रीव्यात्। Aor. अस्रेवीत् Condi. अस्रेविष्यत्। Desid. सिस्रेविषति। सुस्रूषति। Inten. सेस्रीव्यते। Yanluk s. सेस्रोति. d. सेस्रुतः. pl सेस्रिवति, 2 s. सेस्रोषि 1 s. सेस्रोमि. d, सेस्रीवः, pl. सेस्रुमः। Past. Parti. Pass. स्रूतः। Active स्रूतवान्। Ger. स्रेवित्वा। स्रूत्वा। Nouns :—स्रूतिः। स्रूः। स्रुवौ॥

ष्ठिवु ४ निरसने। केचिदिहेमं न पठन्ति॥

4. √ṣhṭhivu, to spit, eject saliva from the mouth; to sputter. Atreya reads this root here. Others do not.

Pre. ष्ठीव्यति। Per, तिष्ठेव। I Fut. ष्ठेविता। II Fut. ष्ठेविष्यति। Impera. ष्ठीव्यतु। Imper. अष्ठीव्यत्। Poten. ष्ठीव्येत्। Bene. ष्ठीव्यात्। Aor. अष्ठेवीत्। Con. अष्ठेविष्यत्॥

ष्णुसु ५ अदने। 'आदाने' इत्येके। 'अदर्शने' इत्यपरे। सुष्णोस।

ष्णसु ५ (क) निरसने। स्नस्यति। सस्नास॥

5. √ṣhṇusu, 1. to take, 2. accept; 3. to disappear, become invisible. Some give it the sense of âdâna 'to accept'. Others of अदर्शन or disappearance.

Pre. स्नुस्यति। Per.. सुष्णोस। सुष्णुसतुः। सुष्णोसिथ। सुष्णुस। सुष्णोस। सुष्णुसिव। I Fut. स्नोसिता। II Fut. स्नोसिष्यति। Impera. स्नुस्यतु। Imper अस्नुस्यत्। अस्नुस्यः। Pot. स्नुस्येत्। Bene. स्नुस्यात्। Aor. अस्नौसीत्। अस्नोसिष्टाम्। अस्नौषीः। अस्नोषिष्ट। Con. अस्नोसिष्यत्। Caus. स्नोसयति Aor. असुष्णुसत्। Desid. सुस्नुसिषति। सुस्नोसिषति। Inten. सोष्णुस्यते। yanluk. सोष्णुसीति। सोष्णोस्ति। D. सोष्णुस्तः। Ger. स्नुसित्वा। स्नोसित्वा। Noun. स्नुषा॥

5 (a) √shṇasu, to spit.

Pre. स्नस्यति। Per. सस्नास॥

कसु ६ ह्वरणदीप्त्योः। ह्वरः कौटिल्यम्। चकनास॥

6. √knasu, 1. to be crooked; 2. to shine. Hvarana here means crookedness.

Pre. कनस्यति। Per. चकनास। I Fut. कनसिता। II Fut. कनसिष्यति। Impera. कनस्यतु। Imper. अकनस्यत्। Pot. कनस्येत्। Bene. कनस्यात्। Aorist अकनासीत or अकनसीत्। Condi. अकनसिष्यत्। Causa. कनसयति। Aor. अचिकनसत्। Desid. चिकनसिषति। Inten. चाकनस्यते। Yanluk. चाकनस्ति। Past. Parti. Pass. कनस्तः। Active. कनस्तवान्। Ger. कनसित्वा। कनस्त्वा। Nouns.-चकनसः॥

ष्युष ७ दाहे। वुष्योष॥

7. √vyusha (pyusha), to burn. The root begins with a dento labial व v; and ends with a palatal sibilant ष sh. It is read further on in the Pushâdi subdivision also. So the aorist is formed by अङ्। Some read this root as hyusa ह्युस॥

Pre. ष्युष्यति। Per. वुष्योष। वुष्योषिथ। वुष्युषिव। I Fut. ष्योषिता। II Fut. ष्योषिष्यति। Impera. ष्युष्यतु। Imper अष्युष्यत्। Poten. ष्युष्येत्। Bene ष्युष्यात्। Aor. अष्योषीत्। अष्योषिष्टाम्। Condi. अष्युष्यत्। Causa. ष्योषयति। Aor. अवुष्यु-षत्। Desid वुष्युषिषति। वुष्योषिषति। Inten. वोष्युष्यते। Yanluk. ष्योष्युषीति। वोष्योष्टि। Ger. ष्युषित्वा। ष्योषित्वा॥

प्लुष ८ च।

8. √plusha cha. Plusha also means to burn.

Pre प्लुष्यति। Per. पुप्लोष। I. Fut. प्लोषिता॥

नृती ९ गात्र विक्षेपे। नृत्यति। ननर्त॥

9. √nriti, to dance, move about. Thus the present is नृत्यति। The Perfect is ननर्त। In the Future, the इट् is optionally added by the following.

२५०६। सेऽसिचि कृतचृतछृदतृदनृतः। १। २। ५७।

एभ्यः परस्य सिज्भिन्नस्य सादार्धधातुकस्य इड्वा स्यात्। नर्तिष्यति। नर्त्स्यति। नृत्येत्। नृत्यात्। अनर्तीत्॥

2506. An ârdhadhaâtuka affix beginning with a स् (except सिच् the characteristic of the s-Aorist) may optionally take the augment इट्. after the verbs कृत्, (Tud 141, Rudh. 11) चृत्, (Tud. 35) छृद् (Rudh. 8) तृद् (Tud. 9) and नृत् (Div. 9).

Pre. नृत्यति। Per. ननर्त। ननृततुः। ननर्तिथ। ननृतिव। I Fut. नर्तिता। II Fut. नर्तिष्यति or नर्त्स्यति। Impera. नृत्यतु। Imper. अनृत्यत्। Pot. नृत्येत्। Bene. नृत्यात्। Aorist. अनर्तीत्। अनर्तिष्टाम्। Condi. अनर्तिष्यत्। अनर्त्स्यत्। Caus. नर्तयति, नर्तयते। Aor. अनीनृतत्। अननर्तत्। Desid. निनर्तिषति। निनृत्सति। Inten. नरीनृत्यते। Yanluk. नर्नर्ति। नरिनर्ति। नरीनर्ति। Past. Parti. Pass. नृत्तः। Act. नृत्तवान्। Adj. नर्तितव्यम्। नर्तनीय। नर्त्यम्। Noun :-नर्तकः॥

त्रसी १० उद्वेगे । वाभ्राश (२३२१) इति श्यन्वा । त्रस्यति-त्रसति । त्रेसतुः-तत्रसतुः ॥

10. √trasi. to fear, tremble, quake. This root optionally takes the vikaraṇa śyan. See 2321.

Pre. त्रस्यति or त्रसति । Per. तत्रास । तत्रसतुः or त्रेसतुः । तत्रसिथ । I Fut. त्रसिता । II Fut. त्रसिष्यति । Impera. त्रस्यतु or त्रसतु । Imper. अत्रस्यत् or अत्रसत् । Poten. त्रस्येत् or त्रसेत् । Bene. त्रस्यात् । Aorist. अत्रासीत् or अत्रसीत् । Condi. अत्रसिष्यत् । Causa. त्रासयति । Aor. अतित्रसत् । Desid. तित्रसिषति । Inten. तात्रस्यते । Yanluk. तात्रस्ति । तात्रसीति । Past. Parti. Pass. त्रस्तः । Act. त्रस्तवान् । Nouns:—त्रस्नुः । त्रासः । तरंगापत्रस्तः ॥

कुथ ११ पूतीभावे । पूतीभावो दौर्गन्ध्यम् ॥

11. √kutha, to stink, become putrid, foul. The word पूतीभावः means bad smell.

Pre. कुथ्यति । Per. चुकोथ । चुकोथिथ । I Fut. कोथिता । II Fut. कोथिष्यति । Impera कुथ्यतु । Imper. अकुथ्यत् । Poten. कुथ्येत् । Bene. कुथ्यात् । Aor. अकोथीत् । Pass. कुथ्यते । Causa. कोथयति । Aor. अचूकुथत् । Desid. चुकुथिषति or चुकोथिषति । (I. 2. 26 s. 2617) Inten. चोकुथ्यते । Yanluk. चोकोत्ति । Ger. कोथित्वा । (I. 2. 23. s. 3324). Nouns:-कुथः । प्रकुथितः ॥

पुथ १२ हिंसायाम् ॥

12. √putha, to injure, hurt. It is conjugated like the last. Compare the √puthi of the Bhuâdi No. 45.

Pre. पुथ्यति ॥

गुध १३ परिवेष्टने ॥

13. √gudha, to wrap up, cover, envelop. This root ends in ध (dh) and not थ (th).

Pre. गुध्यति । Ger. गुधित्वा । Nouns :-गोधा । गोधिका । गौधेरः । गौधारः । गोधूमः । गौधेयः ॥

क्षिप १४ प्रेरणे । क्षिप्यति । क्षेप्ता ॥

14. √kṣhipa. to send.

Pre. क्षिप्यति । Per. चिक्षेप I Fut. क्षिप्ता or क्षेप्ता । (The first form is given in the Mâdhaviya). II Fut. क्षिप्स्यति । Impera. क्षिप्यतु । Imper. अक्षिप्यत् । Poten. क्षिप्येत् । Bene. क्षिप्यात् । Aor. अक्षैप्सीत् । अक्षैषाम् । Condi. अक्षेप्स्यत् । Caus. क्षेपयति । क्षिपयति । Aorist. अचिक्षिपत् । Desid. चिक्षिप्सति । Inten. चेक्षिप्यते । Yanluk चेक्षेप्ति । Past. Parti. Pass. क्षिप्तः । Ger. क्षिप्त्वा । Nouns :-क्षिपकः । क्षिप्रः । क्षिप्रम् । क्षिपा ॥

पुष्प १५ विकसने । पुष्प्यति । पुपुष्प ॥

15. √puṣhpa, to blossom.

Pre. पुष्प्यति । Per. पुपुष्प । पुपुष्पिथ । पुपुष्पिव । I Fut. पुष्पिता । II Fut. पुष्पिष्यति । Impera. पुष्प्यतु । Imper. अपुष्प्यत् । Pot. पुष्प्येत् । Bene. पुष्प्यात् । Aor. अपुष्पीत् । Caus. पुष्पयति Aor. अपुपुष्पत् । Desid. पुपुष्पिषति । Inten. पोपुष्प्यते । Yanluk. पोपुष्प्ति । Nouns :- पुष्पम् । पुष्पकम् ॥

तिम १६ ष्टिम १७ ष्टीम १७ (क) आर्द्रीभावे । तिम्यति-स्तिम्यति-स्तीम्यति ॥

16. √tima. 17. √ṣhṭima, √ṣhṭima, to become wet. Some read here a fourth root तेम ॥

Pre. तिम्यति । स्तिम्यति । स्तीम्यति । तीम्यति : Per. तितेम । तिष्टेम । I Fut. तेमिता । II Fut. तेमिष्यति । Impera तिम्यतु । Imper. अतिम्यत् । Pot. तिम्येत् । Bene. तिम्यात् । Aor. अतेमीत् । Caus. तेमयति । Aor. अतीतिमत् । Desid. तितिमिषति । तितेमिषति । Inten. तेतिम्यते । Yan luk. तेतेम्ति । Nouns:-तिमिः । तिमिरम् ॥

व्रीड १८ चोदने लज्जायां च । व्रीड्यति ॥

18. √vṛiḍa, to throw, cast, send forth; to be ashamed, feel shame.

Pre. व्रीड्यति । Per. विव्रीड । विव्रीडिथ । विव्रीडिव । I Fut. व्रीडिता । II Fut. व्रीडिष्यति । Impera. व्रीड्यतु । Imper. अव्रीड्यत् । Pot. व्रीड्येत् । Bene. व्रीड्यात् । Aorist. अव्रीडीत् । Condi. अव्रीडिष्यत् । Causa. व्रीडयति । Aor. अविव्रीडत् । Desid. विव्रीडिषति । Inten. वेव्रीड्यते । yan luk. वेव्रीडि । Past. Parti. Pass. व्रीडितः । Ger. व्रीडित्वा । Noun:-व्रीडा ॥

इष १९ गतौ । इष्यति ॥

19. √iṣha, to go. Isha 'to wish is Tudâdi. Isha to repeat is Kryâdi.

Pre. इष्यति । Per. इयेष । ईषतु । इयेषिथ । ईषिव । I Fut. रिषिता । प्रेषिता । (VI. 1. 94. s. 78) II Fut. एषिष्यति । Impera. इष्यतु । इष्य । इष्याणि । Imper. ऐष्यत् । Pot. इष्येत् । Bene. इष्यात् । Aorist. ऐषीत् । Caus. एषयति Aor. अ+इषिषत् । Desid. इषिषिषति । Past. Pass. एषितः । Ger. एषित्वा । Nouns:-प्रैषः । प्रैष्यः । अन्वेषणा । पर्येषणा । परीष्टिः । एषणी । इषीका । इषीकतूलम् । इषुकचितम् ॥

षह २० षुह २१ चक्यर्थे । चक्यर्थस्तृप्तिः । सह्यति । सुह्यति ॥

20. √ṣhaha, 21. √ṣhuha, to satisfy, to be pleased. Mâdhaviya does not approve the reading of सह here. The word चक्यर्थे here means 'satisfaction'.

Pre. सहते ॥

Pre. सुष्वति। Per. सुषोह। I Fut. सोहिता। II Fut. सोहिष्यति। Impera. सुष्वतु। Imper. असुष्वत्। Pot. सुष्वेत्। Bene. सुष्वात्। Aorist. असोहीत्। Caus. सोहयति। Aor. असूषुहत्। Desid. सुसुहिषति। सुसोहिषति। Inten. सोषूयते। yanluk. सोषुहीति। सोषोहि। Past. Parti. Pass. सुहिता। Ger. सुहित्वा। सोहित्वा॥

जृष् २२ झृष् २३ वयोहानौ। जीर्यति। जजरतुः-जेरतुः। जरिता-जरीता। जीर्यत्। जीर्यात्। श्लुस्तम्भु-(२२९१) इत्यङ्वा। ऋदृशोऽङि गुणः (२४०६)। अजरत्-अजारीत्। अजारिष्टाम्। झीर्यति। जझरतुः। अझारीत्॥

22. √jṛish, 23. √jhṛish, to become old, to wither.

The aorist is formed optionally by अङ् (s. 2291). and the ऋ is gunated by s. 2406. The ष is indicatory for the purposes of ङित operations in the causative.

Pre. जीर्यति। जीर्यतः। (जृष्+श्यन्+ति=जिर्+य+ति VII. 1. 100. s. 2390 =जीर्यति। VIII. 2. 77. s. 354). Per. जजार। जजरतुः or जेरतुः। जजरुः or जेरुः। जजरिथ or जेरिथ। जजरथुः or जेरथुः। जजर or जर। जजार or जजर। जजरिव or जेरिव। I Fut. जरिता or जरीता। (VII. 2. 38. s. 2391). II Fut. जरिष्यति or जरीष्यति। Impera. जीर्यतु। Imper. अजीर्यत्। Poten. जीर्येत्। Bene. जीर्यात्। Aor. अजारीत् or अजरत्। अजारिष्टाम् or अजरताम्। Causa. जरयति। Aor. अजीजरत्। Desid. जिजरिषति। जिजरिषति। जिजरीषति। Inten. जेजीर्यते। Pre. Parti Parasmai. जीर्यन्। Nouns:—जीर्यन्ती। जरन्। जरती। युवजरती। जरद्गवः। अजर्यम। जरा। अतिजरांसि अनुजीर्याः। जारः। जरन्तः॥

23 √jhṛish. to become old.

Pre. झीर्यति। Per. जझार। जझरतुः or झेरतुः। जझरुः or झेरुः। Aor. अझारीत्॥

षूङ् २४ प्राणिप्रसवे। सूयते। सुषुवे। स्वरतिसूति-(२२७९) इति विकल्पं बाधित्वा ग्रयुकः किति (२३८१) इति निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान् नित्यमिट्। सुषुविषे। सुषुविवहे। सोता-सविता॥

24. √ṣhûṅ, to beget, to give birth.

In the perfect the इट augment is compulsory. For the prohibition of VII. 2. 11. s. 2381, though it debars the option of VII. 2. 44. s. 2279, yet is in its turn set aside by the restriction of VII. 2. 13. s. 2293.

Pre. सूयते। सूयेते। सूयसे। सूये। सूयावहे। Per. सुषुवे। सुषुविषे। सुषुविवहे। I Fut. सोता or सविता। (VII. 2. 44. s. 2279). II Fut. सविष्यते or सोष्यते। Impera. सूयताम्। सूयेताम्। सूयस्व। सूयै। Imper. असूयत। असूयेताम्। असूयथाः। असूये। असूयावहि। Poten. सूयेत। सूयेयाताम्। सूयेथाः। सूयेय। सूयेवहि। Bene. सोषीष्ट or सविषीष्ट। सोषीयास्ताम् or सविषीयास्ताम्। Aor. असोष्ट or असविष्ट। असोषाताम्। असोष्टाः। असोषि। Past. Parti. Pass. सूनः। Active. सूनवान् Ger. सूत्वा॥

दूङ् २५ परितापे । दूयते ॥

25. √dûṅ, to be afflicted, to suffer pain, be sorry.

It is conjugated like the last.

Pre. दूयते । Per. दुदुवे । I Fut. दोता ॥

दीङ् २६ क्षये । दीयते ॥

26. √dîṅ, to waste away. The Present is दीयते । The Perfect is दिदी+ए । Now applies the following sûtra by which a य is inserted before ए ॥

२५०७ । दीङो युडचि क्ङिति । ६ । ४ । ६३ ॥

दीङः परस्याजादेः क्ङिति आर्धधातुकस्य युट् स्यात् । * युग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ * । दिदीये ॥

2507. युट् is the augment after दीङ्, of an ârdhadhâtuka affix beginning with a vowel and having an indicatory क् or ङ ॥

Thus उपदिदीये, उपदिदीयाते and उपदिदीयिरे ॥ The Personal ending is ङित by I 2. 5. दी : being in the Ablative case, the augment is applied to the affix. Thus दिदी+युट्+ए । Now this युट् augment is ordained by VI. 4. 63. s. 2507, a rule falling under the Abhîya section (VI. 4. 22. s. 2183) and therefore is as if non-existent, and so by VI. 4. 82. s. 272, the long ई ought to be changed to य् before ए । The form ought to have been दिदे like डिदेय (No. 27). But this is prevented by the following vârtika. This augment, however, is not to be considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of semi-vowel substitution under VI. 4. 82. s. 272. If that substitution were allowed, the augment would become useless.

Vârtika : The augments वुक् and युट् are to be considered as valid or siddha for the purposes of the application of उवङ् and यण् substitutions.

In the Future, the of दी is changed to आ by the following aphorism.

२५०८ । मीनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च । ६ । १ । ५० ॥

एषामात्वं स्याल्ल्यपि । चकारादशित्येजिनमित्ते । दाता । दास्यते । अदास्त । अदास्थाः ॥

2508. And there is substitution of आ for the finals of मी 'to hurt', मि 'to scatter', and दी 'to decay' when the affix ल्यप् follows, *as well as before those non-*शित् *affixes which demand the substitution of a diphthong*, for the root-vowel of these verbs.

NOTE:—By force of the word च 'and' in the sûtra, the substitution takes place before all affixes other than शित्, and this substitution takes place, before the occasion for the applying of the affixes arises (उपदेशावस्थायाम् आत्वं

भवति) ॥ So that these verbs should be understood as if they were enunciated with an आ, so that all rules of affixes relating to आ will apply to them. Thus प्रमाता, प्रमातव्यम्, प्रमातुम्, प्रमाय, निमाता, निमातुम्, निमातव्यम्, निमाय, उपदाता, उपदातव्यम्, उपदातुम्, उपदाय ॥ The substitution of आ being understood to have taken place in the very उपदेश (in the dhâtupâṭha) of these roots, the affixes relating to roots ending in इ or ई do not apply to these at all. Thus उपदायो वर्त्तते, ईषदुपदानं, formed by घञ् and युच् by taking दी=दा and adding these affixes (III. 3. 128 and III. 3. 18) and not the affixes अच् (III. 3 56) and ल्युट् (III. 3. 126).

Thus दी+ता=दे+ता (This would have been in the ordinary way). But here ए is to be replaced by आ, or, rather no occasion should be given to convert ई to ए, but change the ई at once to आ। Thus we get दाता ॥

26. √dîṅ to waste, decay, diminish.

Pre. दीयते । दीयेते । Per. दिदीये । दिदीयाते । दिदीयिरे । दिदीयिषे । दिदीयिद्वे । दिदीये । दिदीयिवहे । I Fut. दातः । II Fut. दास्यते । Impera. दीयताम् । दीयेताम् । दीय्स्व । दीयै । Imper. अदीयत । अदीयेताम् । अदीयथाः । अदीयै । Pot. दीयेत । दीयेयाः । दीयेय । Bene. दासीष्ट । Aorist. अदास्त । अदासाताम् । अदास्थाः । अदासि । Condi. अदास्यत । Caus. दापयति । Desid. दिदीषते । दिदासते । Inten. देदीयते । yanluk. देदेति । D. देदीतः । Pl. देदति । Past Parti. Pass. दीनः । Active दीनवान् । Ger. दीत्वा ॥

डीङ् २७ विहायसा गतौ । डीयते ॥

27. √ḍîṅ, to fly, pass through the air.

Pre. डीयते । Per. डिड्ये । डिडियिषे । I Fut. डयिता । II Fut. डयिष्यते । Impera. डीयताम् । Imper. अडीयत । Poten. डीयेत । Bene. डयिषीष्ट । Aor. अडैत् । Causa. डाययते । Aor. अडीडयत् । Desid. डिडयिषते । Inten. डेडीयते । Yanluk. डेडेति । Past Parti. Pass. डीनः । Active डीनवान् । Ger. डयित्वा ॥

धीङ् २८ आधारे । धीयते । दिध्ये । धेता ॥

28. √dhîṅ, to hold, contain ; to disregard, disrespect.

Pre. धीयते । Per. दिध्ये । I Fut. धेता । II Fut. धेष्यते । Impera. धीयताम् । Imper. अधीयत । Poten. धीयेत । Bene. धेषीष्ट । Aorist अधेष्ट । Desid. दिधीषते । Past Parti. Pass. धीनः । Active धीनवान् । Ger. धीत्वा ॥

मीङ् २९ हिंसायाम् । हिंसात्र प्राणवियोगः । मीयते ॥

29. √mîṅ, to hurt, kill, injure ; die, perish. It is conjugated like √dhîṅ. Hinsâ here means the giving up of life.

Pre. मीयते । Per. मिम्ये । I Fut. मेता । II Fut. मेष्यते । Impera. मीयताम् । Imper. अमीयत । Poten. मीयेत । Bene. मेषीष्ट । Aor. अमेष्ट ॥

रीङ् ३० श्रवणे । रीयते ॥

30. √rîṅ, to trickle, drip, distil, ooze, flow.

Pre. रीयते । **Per.** रिरियै । रिरियिषे । **I Fut.** रेता । **II Fut.** रेष्यते । **Impera.** रीयताम् । **Imper.** अरीयत । **Poten.** रीयेत । **Bene.** रेषीष्ट । **Aor.** अरेट । **Caus.** रेवयते । **Aor.** अरीरिपत् । **Desi.** रिरीषते । **Past. Parti. Pass.** रीणः । **Active** रीयवान् । **Ger.** रीत्वा । **Nouns:**-अरीयम् । रीतिः । रतः ॥

लीङ् ३१ श्लेषणे ॥

31. √lîṅ, to stick or adhere firmly to, cling to. In the case of this root the is optionally changed to आ by the following.

२५०९ । विभाषा लीयतेः । ६ । १ । ५१ ।

लीयतेरिति यक्ग्रहणं निर्देशो न तु श्यनः । लीलीङोरास्थं वा स्यादेञ्विषये ल्यपि च । लेता-लाता । लेष्यते । लास्यते । 'एञ्विषये' किम् । लीयते । लिल्ये ॥

2509. There is optionally the substitution of आ for the final of ली 'to adhere', in the very dhâtupâṭha, when the affix ल्यप् follows or such an affix as would have demanded the substitution of the root vowel to a diphthong.

The liyateḥ in sûtra is conjugated with यक् and not with śyan, and therefore it includes the lî of Divâdi and Kryâdi both

The final of ली will take guṇa substitution before ङित् affixes, and will become ले, this incipient diphthong ए is changed to आ by this rule. The same is the case with all the roots subsequently taught, thus खिद् will be खेद्, and then ए changed to आ, गुर्=गोर् and ओ changed to आ &c. Therefore we have employed the anuvṛitti of एच् 'diphthong' in all sûtras. The words ल्यपि and आदेच उपदेश are understood here. The roots ली belonging to Divâdi and Kriyâdi are both included here. Thus विलाता, विलातुम्, विलातव्यम्, विलाय । Why do we say "before an affix which would have changed the ई to ए or ऐ?" Observe लीयते, लिल्ये । The श्यन् causes no change, and ए causes यक् change by s. 272 ; therefore before these affixes there is not आ substitution.

Pre. लीयते । **Per.** लिल्ये । लिल्यिषे । **I Fut.** लाता, लेता । **II Fut.** लास्यते, लेष्यते । **Impera.** लीयताम्, लीयस्व, लीयै । **Imper.** अलीयत । **Poten.** लीयेत । **Bene.** लासीष्ट, लेषीष्ट । **Aor.** अलास्त or अलेट । **Condi.** अलास्यत or अलेष्यत । **Causa.** विलाययति । विलापयति । विलीनयति । विलाययति । **Aor.** अलीलपत । **Desid.** लिलीषते । **Inten.** लेलीयते । **Yanluk.** लेलेति ॥

व्रीङ् ३२ वृणोत्यर्थे । व्रीयते । विव्रिये ।

32. √vrm, to choose, select. This root is found in the Kryâdi class also.

Pre. व्रीयते । Per. विव्रिये । I Fut. व्रेता । Parti. Pass. व्रीत: । Aot. व्रीत्वान् ॥ २५०९ । क । स्वादय श्चोदितः । (गणसूत्रः) ॥ तत् फलं तु निटानत्वम् ॥

2509, A. The roots स्तृ and the rest are to be considered as if they had an indicatory श्चो ॥

The roots beginning with स्तृ (No. IV. 24) an ending with this root are श्चोदित् । The result is that the Past participles are formed by न instead of त (See VIII. 2. 45. s. 3019). We have given examples under each root already.

पीङ् ३३ पाने । पीयते ॥

33. √pîṅ, to drink,

Pre. पीयते । Per. पिप्ये । Causa. पाययति । This is always Parasmaipadi (I. 3. 87. s. 2753). पाययते is from the Bhuâdi पिबति (I. 3. 89. s. 2755). Past Parti. Pass. पीत: । Active पीतवान् । Ger. पीत्वा, आपीय । while the form आपाय is from the Bhvâdi root pibati.

माङ् ३४ माने । मायते । मेमे ॥

34. √mâṅ, to measure. Compare Adâdi मा माने No. 53. and Juhotyâdi No. 6. The root मेङ् प्रणिदाने (I. 1010) of the Bhvâdi also assumes the form मा । The sûtra VI. 4. 66. s. 2462 applies to all these मा's.

Pre. मायते । Per. ममे । I Fut. माता । II Fut. मास्यते । Impera. माय-ताम् । Imper. अमायत । Poten. मायेत । Bene. मासीष्ट । Aor. अमास्त ॥

ईङ् ३५ गतौ । ईयते । अयां चक्रे ॥

35. √îṅ, to go. Compare अयति of the Bhuâdi No. 642 (a); and एति of the Adâdi No. 36.

Pre. ईयते । Per. अयांचक्रे । I Fut. एता । II Fut. एष्यते । Impera. ईय-ताम् । Imper. ऐयत । Poten. ईयेत । Bene. एषीष्ट । Aor. ऐष्ट । Causa. आययते । Aor. आयियत । Desid. ईयिषते । Ger. प्रेय, प्रतीय with lyap.

प्रीङ् ३६ प्रीतौ । सकर्मकः । प्रीयते । पिप्रिये ॥

36. √prîṅ, to be satisfied or pleased. It is a Transitive verb,

Pre. प्रीयते । Per. पिप्रिये । Causa. प्रायपते ॥

अथ परस्मैपदिनश्चत्वारः ।

Now the following four roots are Parasmaipadis.

शो ३७ तनूकरणे ॥

37. √शो to attenuate, In conjugating this root, the vowel ओ is elided by the following sûtra :

२५१० । ओतः श्यनि । ७ । ३ । ७१ ।

ओपः श्यञ्छ्यसि । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशौ । शशतुः । शाता । शास्यति । 'विभाषा ज्ञाश्रु-' (२३७६) इति सिचो वा लुक् । लुगभावे 'यमरम-' (२३७०) इतीट्सकौ । अशात् । अशाताम् । अशुः । अशासीत् । अशासिष्टाम् ॥

2510. A stem ending in ओ loses its final before the characteristic श्यन् ॥

NOTE :—As निश्यति from शो, अवच्छ्यति from छो, अवश्यति from दो, and अवस्यति from सो । The द् in ओत् is for the sake of euphony or ease of pronunciation.

According to Padamanjari, the sûtra should have been ओतः शिति and thereby there would be the saving of half a mâtrâ, and also there would be no necessity of repeating the word शिति in VI. 3. 75.

37. √śo, to sharpen, to make thin, attenuate. The सिच् is elided optionally by s, 2376. When it is not elided, in that alternative, we have ट् and सट् augments by s. 2377.

Pre. श्यति । श्यतः । श्यन्ति । श्यसि । श्यथः । श्यथ । श्यामि । श्यावः । श्यामः । Per. शशौ । शशतुः । शशिथ or शशाथ । शशव । शशिव । I Fut. शाता । II Fut. शास्यति । Impera. श्यतु । श्यतात् । श्यतां । श्यन्तु । श्यानि । Imper. अश्यत् । अश्यः । अश्यम् । Poten. श्येत् । श्येताम् । श्येयुः । श्येः । श्येयम् । Bene. शायात् । शायास्ताम् । Aor. अशात्, अशासीत् । अशाताम्, अशासिष्टाम् । अशुः । अशाः । Causa. शाययति । Desid. शिशासति । Inten. शाशायते । Yanluk. शाशाति । Past Parti. Pass. शातं, शितं । Act. शातवान्, शितवान् । Ger. शात्वा or शित्वा । Noun :-शाकः ॥

छो ३८ छेदने । श्यति ॥

38. √chho, to cut, mow, reap. It is conjugated like शो ॥

Pre. छ्यति । Per. चच्छौ । चच्छतुः । I Fut. छाता । II Fut. छास्यति । Impera. छ्यतु । Imper. अछ्यत् । Poten. छ्येत् । Bene. छायात् । Aor. अछात् or अछासीत् । Nonn :-छावा ॥

षो ३९ अन्तकर्मणि । स्यति । सस्यौ । अभिषयति । अभ्यस्यत् । अभिससौ ॥

39. √ṣho, to finish, complete, bring to an end. It is conjugated like शो ॥

Pre. स्यति । **Per.** ससौ । **I Fut.** साता । **II Fut.** स्यति । **Impera.** स्यतु **Imper.** अस्यत् । **Poten.** स्येत् । **Bene.** सेयात् (and not सायात्, because of VI. 4. 67 s. 2374). **Aor.** असात् or असासीत् । **Past Parti. Pass.** सितः । **Active** सितवान् । **Ger.** सित्वा, अवसाय ॥ **Nouns** :--सायः । सायंतनः ॥

दो ४० अवखण्डने । द्यति । ददौ । प्रच्छिदाता । देयात् । अदात् ॥

40. √do, to cut, divide, mow, reap. It is conjugated like शो ॥

Pre. द्यति । प्रच्छिद्यति because it is a ghu root. VIII. 4. 17. s. 2285. **Per.** ददा । **I Fut.** दाता । **II Fut.** दास्यति । **Impera.** द्यतु । **Imper.** अद्यत् । **Poten.** देत् । **Bene.** देयात् and not दायात्, VI. 4. 67. s. 2374. **Aor.** अदात् । **Caus.** दापयति । **Desid.** दित्सति । **Inten.** देदीयते । **Past Parti. Pass.** दित्तः । **Act.** दित्तवान् । **Ger.** दित्वा, अवदाय ॥

अथात्मनेपदिनः पञ्चदश ।

Now the following fifteen roots are Atmanepadi.

जनी ४१ प्रादुर्भावे ॥

41. √janî to be born. Before the affix śyan the जन is changed to जा by the following sutra.

२५११ । ज्ञाजनोर्जा । ७ । ३ । ७९ ॥

अनयोर्जादेशः स्याच्छिति । जायते । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । जनिता । जनिष्यते । 'दीपजन—' (२३२८) इति वा चिण् ॥

2511. Before a शित् affix, जा is substituted for ज्ञा and जन् ॥

NOTE :—As जानाति and जायते ॥ The जन् here belongs to Divâdi class, meaning 'to be produced', and not जन् of the Juhotyâdi class. Why जा (long) and not ज, for this ज would assume the form जा by VII. 3. 101 ? This long आ of जा indicates the existence of the maxim given above in VII. 3. 78 s. 2360; and had ज been the substitute, VII. 3. 101 s. 2170 could not have lengthened it.

In forming the Aorist, there is optionally चिण् by s. 2328. When चिन् is added the following applies.

२५१२ । जनिवध्योश्च । ७ । ३ । ३५ ॥

अनयोरुपधाया वृद्धिर्न स्यादचि णौ ण्यति कृति च । अजानि-अजनिष्ट ॥

2512. The Vriddhi is not substituted for the vowels of and वध before the Aorist-sign चिण् and the krit-affixes with an indicatory ञ् and ण् ॥

As अजनि and अवधि with चिण्, and जनक· and वधक: (with ण्वुल्), प्रजन:, वध: ॥ This rule refers to the separate and the distinct root वध and not the substitute of हन् ॥ This we see in the line मद्धकक्षेण वियेत वधकोऽपि न विद्यते ॥ The form from हन् will be घातक: ॥ Moreover the substitute वध ends with अ *i.e.*, it is of two syllables 'vadha', and as such it also does not admit Vṛiddhi. (See II. 4. 42). The prohibition refers to चिण् and kṛit-affixes, therefore not here, as अजान गर्भं महिमानमिन्द्रम् ॥

41./janî, to be born or produced ; to rise.

Pre. जायते । Per. जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिषे । जज्ञिवहे । I Fut. जनिता । II Fut. जनिष्यते । Impera. जायताम् । जायस्व । जायै । Imper. अजायत । Poten. जायेत । Bene. जनिषीष्ट । Aor. अजनि or अजनिष्ट। अजनिषाताम् । Causa. जनयति । Aor. अजजनि । अजीजनि । Desid. जिजनिषते । Inten. जाजायते । जंजन्यते । Yanluk. जंजनीति । जंजन्ति । Nouns :—अनुजाता । अनुः । जन्तुः । जन्म । जन्तुः । जन्यः । जान्यः । जनः । जनता । द्विजः । पंचजनीनम् । बीजम् ॥

दीपी ४२ दीप्तौ । दीप्यते । दिदीपे । अदीपि-अदीपिष्ट ॥

42./dîpî, to shine, blaze.

Pre. दीप्यते । Per. दिदीपे । I Fut. दीपिता । II Fut. दीपिष्यते । Impera. दीप्यताम् । Imper. अदीप्यत । Poten. दीप्येत ॥Bene. दीपिषीष्ट । Aor. अदीपि or अदीपिष्ट । Condi. अदीपिष्यत । Causa. दीपयते । Aor. अदीदिपत् । अदिदीपत् । Desid. दिदीपिषते । Inten. देदीप्यते । Yanluk. देदीप्ति । Past Parti. Pass. दीप्तः । Act. दीप्तवान् ॥ Nouns :-दीप्तिः, दीप्रः, दीपः ॥

पूरी ४३ आप्यायने । पूर्यते । अपूरि-अपूरिष्ट ॥

43./pûrî, to fill, satisfy, please. It is conjugted like the above.

Pre. पूर्यते । Per. पुपूरे । I Fut. पूरिता । II Fut. पूरिष्यते । Impera. पूर्यताम् । Imper. अपूर्यत । Poten. पूर्येत । Bene. पूरिषीष्ट । Aor. अपूरि or अपूरिष्ट । Past Parti. Pass. पूर्णः, पूरितः । Act. पूर्णवान्, पूरितवान् ॥ Noun :-पूरुः ॥

तूरी ४४ गतित्वरणहिंसनयोः । तूर्यते । तुतूरे ॥

44./Tûrî, 1. to go quickly, make haste ; 2. to hurt, kill.

Pre. तूर्यते । Per. तुतूरे । I Fut. तूरिता । II Fut. तूरिष्यते । Impera. तूर्यताम् । Imper. अतूर्यत । Poten. तूर्येत । Bene. तूरिषीष्ट । Aor. अतूरिष्ट । Condi. अतूरिष्यत । Causa. तूरयते । Aor. अतूतुरत् । Desid. तुतूरिषते । Inten. तोतूर्यते । Yanluk. तोतूर्ति । Past Parti. Pass. तूर्णः । Act. तूर्णवान् ॥

धूरी ४५, गूरी ४६ हिंसागत्योः । धूर्यते । दुधूरे । गूर्यते । जुगूरे ॥

45./dhûrî, 46./gûrî, to go, to hurt, kill.

Pre. घूर्यते। Per. जुघूरे। I Fut. घूरिता। II Fut. घूरिष्यते। Impera. घूर्यताम्। Imper. अघूर्यत। Poten. घूर्येत। Bene. घूरिषीष्ट। Aor. अघूरिष्ट। Past Parti. Pass. घूर्णः। Act. घूर्णवान्॥

46. √gûrî. to hurt, to go.

Pre. गूर्यते। Per. जुगूरे। I Fut. गूरिता। II Fut. गूरिष्यते। Impera. गूर्यताम्। Imper. अगूर्यत। Poten. गूर्येत। Bene. गूरिषीष्ट। Aor. अगूरिष्ट। Condi. अगूरिष्यत। Past Parti. Pass. गूर्णः। Act. गूर्णवान्॥

घूरी ४७, जूरी ४८ हिंसावयोहान्योः॥

47. √ghûrî, 48. √jûrî, to kill, hurt, 2. to grow old.

Pre. घूर्यते। Per. जुघूरे। I Fut. घूरिता। II Fut. घूरिष्यते। Impera. घूर्यताम्। Imper. अघूर्यत। Poten. घूर्येत। Bene. घूरिषीष्ट। Aor. अघूरिष्ट। Condi. अघूरिष्यत। Past Parti. Pass. घूर्णः। Act. घूर्णवान्॥

48 √jûrî. to hurt, to grow old.

Pre. जूर्यते। Per. जुजूरे। I Fut. जूरिता। II Fut. जूरिष्यते। Impera. जूर्यताम्। Imper. अजूर्यत। Poten. जूर्येत। Bene. जूरिषीष्ट। Aor. अजूरिष्ट। Past Parti. Pass. जूर्णः। Act. जूर्णवान्॥

शूरी ४९ हिंसास्तम्भनयोः॥

49. √śûrî, 1. to injure, hurt, kill, 2. to be firm.

Pre. शूर्यते। Per. शुशूरे। I Fut. शूरिता। II Fut. शूरिष्यते। Impera. शूर्यताम्। Imper. अशूर्यत। Poten. शूर्येत। Bene. शूरिषीष्ट। Aor. अशूरिष्ट। Past Parti. Pass. शूर्णः। Act. शूर्णवान्॥

चूरी ५० दाहे॥

50. √chûrî, to burn.

Pre. चूर्यते। Per. चुचूरे। I Fut. चूरिता। II Fut. चूरिष्यते। Impera. चूर्यताम्। Imper. अचूर्यत। Poten. चूर्येत। Bene. चूरिषीष्ट। Aor. अचूरिष्ट। Condi. अचूरिष्यत। Past Parti. Pass. चूर्णः। Act. चूर्णवान्॥

तप ५१ ऐश्वर्ये वा। अयं धातुरैश्वर्ये वा तङ्श्यनौ लभते। अन्यदा तु शब्दिकरणः परस्मैपदीत्यर्थः। केचित्तु वाग्रहणं वृतुधातोराद्यवयवनिच्छन्ति। तप्यते। तप्ता। तप्स्यते। 'पत' इति व्यत्ययेन पाठान्तरम्। 'द्युतद्यानानियुतः पत्यमानः'॥

51. √tapa √pata, to burn, 2. or to be powerful. This verb takes śyan and âtmanepada when it has the meaning of 'to be powerful or lord'. Otherwise it belongs to the Bhuâdi class and is Parasmaipadi. According

to some, the word वा of this sûtra is not to be read here, but that it is a portion or a member of the next sûtra वृतुवरणे and should be attached at the beginning there, as वावृतु वरणे। As ततो वावृत्यमाना सा रामशालां न्यविशत। The letters of तप are reversed, and we get the root पत also. That is another reading as we find in the Nirukta :—ऋच्यति, पत्यते, ऋयति, राजति these four have the meaning of lordliness and power." So also in Parakshudra : "ऋत वामा नियुतः पत्यमानः।"

Pre. तप्यते। Per. तेपे। I Fut. तप्ता। II Fut. तप्स्यते। Impera. तप्यताम्। Imper. अतप्यत। Poten. तप्येत। Bene. तप्सीष्ट। Aor. अतप्त। अतप्साताम्। Condi. अतप्स्यत। Caus. तापयति। Aor. अतीतपत्। Desid. तितप्सते। Inten. तातप्यते। Yanluk. तातप्ति। Past Parti. Pass. तप्तः। Act. तप्तवान्। Ger. तप्त्वा। Noun—तपनः॥

वृतु ५२ वरणे। वृत्यते। पक्षान्तरे। वावृत्यते। 'ततो वावृत्यमाना सा रामशालां न्यविशत' इति भट्टिः॥

52. √vṛtu, to select, choose. If the वा of the last sûtra, be really a portion of this, then the root is वावृतु and वृतु॥

Pre. वृत्यते, वावृत्यते। See above. Per. ववृते। I Fut. वर्तिता। II Fut. वर्तिष्यते। Impera. वृत्यताम्। Imper. अवृत्यत। Poten. वृत्येत। Bene. वर्तिषीष्ट। Aor. अवर्तिष्ट, अवर्तिषाताम्। Condi. अवर्तिष्यत। Caus. वर्तयति। Aorist. अवीवृतत्, अववर्तत्। Desid. विवर्तिषते। Inten. वरीवृत्यते। Yanluk. वर्वर्तीति। Past Parti. Pass. वृत्तः। Act. वृत्तवान्। Ger. वृत्वा। वर्तित्वा। Nouns:—वृत्रम्॥

क्लिश ५३ क। उपतापे। क्लिश्यते। क्लेशिता॥

53. A √kliśa, to suffer pain.

Pre. क्लिश्यते। Per. चिक्लिशे। I Fut. क्लेशिता। II Fut. क्लेशिष्यते। Impera. क्लिश्यताम्। Imper. अक्लिश्यत। Poten. क्लिश्येत। Bene. क्लेशिषीष्ट। Aor. अक्लिष्ट। Condi. अक्लेशिष्यत। Causa. क्लेशयते। Aor. अचिक्लिशत्। Desid. चिक्लिशिषते। चिक्लेशिषते। Inten. चेक्लिश्यते। Yanluk. चेक्लेष्टि। Past Parti. Pass. क्लेशितः, क्लिष्टः। Active क्लेशितवान्, क्लिष्टवान्। Ger. क्लिष्ट्वा, क्लेशित्वा॥

काशृ ५३ दीप्तौ। काश्यते॥

53. √kâśṛi, to shine.

Pre. काश्यते। Per. चकाशे। I Fut. काशिता। II Fut. काशिष्यते। Impera. काश्यताम्। Imper. अकाश्यत। Poten. काश्येत। Bene. काशिषीष्ट। Aor. अकाशिष्ट॥

वाशृ ५४ शब्दे। वाश्यते। ववाशे॥

54. √vâśṛi, to sound, hum (as birds), roar, cry &c.

Per. वाशयते । Per. ववाशे । I. Fut. वाशिता । II Fut. वाशिष्यते । Impera. वाशयताम् । Imper. अवाशयत । Poten. वाशयेत । Bene. वाशिषीष्ट । Aor. अवाशिष्ट । Condi. अवाशिष्यत । Causa. वाशयते । Aor. अववाशत् । Desid. विवाशिषते । Inten. वावाश्यते । yanluk. वावाष्टि । Nouns :—वाश्रः, वाशिरा ॥

अथ ण्व्यन्त स्वरितेतः ।

Now the following five roots are svaritet.

मृष ५५ तितिक्षायाम् । मृष्यति-मृष्यते । ममर्ष-मर्षुवे ॥

55. √mṛisha, to suffer, bear, endure, put up with.

Pre. मृष्यते । P. मृष्यति । Per. ममृषे । P. ममर्ष । A. ममृषिवे । I Fut. मर्षिता । II Fut. मर्षिष्यते । P. मर्षिष्यति । Impera. मृष्यताम् । P. मृष्यतु । Imper. अमृष्यत । P. अमृष्यत् । Poten. मृष्येत । P. मृष्येत् । Bene. मर्षिषीष्ट । P. मृष्यात् । Aor. अमर्षिष्ट । P. अमर्षत् । Condi. अमर्षिष्यत । P. अमर्षिष्यत् । Causa. मर्षयते । Aor. अममर्षत् । अमीमर्षत् । Desid. मिमर्षिषते । or ति । Inten. मरीमृष्यते । Yanluk. मरीमृषीति । मर्मृषीति । मर्मर्ष्टि । मरिमर्ष्टि । मरीमर्षि । Past Parti. Pass. मर्षितः । Act. मर्षितवान् । Noun :—दुर्मर्षणः ॥

शुचिर् ५६ पूतीभावे । पूतीभावः क्लेदः । शुच्यति-शुच्यते । शुशोच-शुशुचे । अशुचत्-अशोचीत्-अशोचिष्ट ॥

56. √i śuchir, to bathe, per form ablutions. Pûtibhâva means bathing.

Pre. शुच्यते । P. शुच्यति । Per. शुशुचे । P. शुशोच । I Fut. शोचिता । II Fut. शोचिष्यते । P. शोचिष्यति । Impera. शुच्यताम् । P. शुच्यतु । Imper अशुच्यत । P. अशुच्यत् । Poten. शुच्येत । P. शुच्येत् । Bene. शोचिषीष्ट । P. शुच्यात् । Aor. अशोचिष्ट । P. अशुचत् or अशोचीत् । Condi. अशोचिष्यत । P. अशोचिष्यत् । P. अशोचिष्यत् । Causa. शोचयते । Aor. अशशुचत् । Desid. शुशोचिषते । शुशुचिषते or ति । Inten. शोशुच्यते Yanluk. शोशोक्ति । Past. Parti. Pass. शुक्तः । Act. शुक्तवान् । Ger. शुचित्वा । Nouns:—शुक्तिः शुक्तिका ॥

णह ५७ बन्धने । नह्यति-नह्यते । ननाह । ननद्ध-नेहिथ । नेहे । नद्धा । नत्स्यति । अनात्सीत् ॥

57. √ṇaha, to tie, bind. This is anit.

Pre. नह्यते । प्रणह्यते । P. नह्यति । Per. नेहे । P. ननाह । नेहतुः । नेहुः । P. 2. s. ननद्ध । or नेहिथ । I Fut. नद्धा । [नह्+ता=नध्+ता (by VIII. 2. 34. s. 440)=नध्+धा (VIII. 2. 40 s. 2280)] II Fut. नत्स्यते । P. नत्स्यति । Impera. नह्यताम् । P. नह्यतु । Imper. अनह्यत । P. अनह्यत् । Pot. नह्येत । P. नह्येत् । Bened. नत्सीष्ट । Aorist. अनद्ध । अनत्साताम् । P. अनात्सीत् । Causa. नाहयते Aor. अनीनहत् । Desid. निनत्सते or ति । Inten. नानह्यते yanluk. नानद्धि । Nouns:—नद्धी । उपानहत् । नाभिः । पद्मनाभः ॥

रञ्ज ५८ रागे । रज्यति-रज्यते ॥

58. √rañj, to be dyed or colored, redden. compare the Bhuâdi root रञ्ज् (No 1048) also

Pre. रज्यते । P. रज्यति । The nasal is elided by VI. 4. 24. s. 415.

शप ५९ आक्रोशे । शप्यति । शप्यते ॥

59. √śapa, to curse. This is also conjugated in General Tenses like the Bhuadi root शप् (No 1049).

Pre. शप्यते । P शप्यति ।

अथैकादशानुदात्तेतः ।

Now the following eleven roots are anudâttet. They are anit and âtmanepadî.

पद ६० गतौ । पद्यते । पेदे । पत्ता । पत्स्यते-पत्सीष्ट ॥

60. √pada, to go, move. The aorist singular is formed by चिण् under the nest sûtra.

१५१३ । चिण ते पदः । ३ । १ । ६० ॥

पदश्चेश्चिण्स्यात्तशब्दे परे । प्रत्ययादि । अपत्साताम् । अपत्सत ॥

2513. चिण् is the substitute of च्लि after the verb पद् to go, when the affix त follows.

The affix त here means the third person singular tense-affix of the Atmanepada; as अपादि 'he went'; but not so in the dual and plural; as अपत्साताम् they two went; अपत्सत they went; अट्+पद+चिण्+त=अ+पाद्+इ=अपादि (the affix त being elided by VI. 4. 104).

Pre. पद्यते । Pre. पेदे । पेदिषे । I Fut. पत्ता । II Fut. पत्स्यते । Impera. पद्यताम् । Imper. अपद्यत । Pot. पद्येत । Bened. पत्सीष्ट । Aorist. अपादि । अपत्साताम् । अपत्सत । Causa. पादयते Aor. अपीपदत् । Desid. पित्सते । Inten. पनीपद्यते yauluk. पनीपत्ति । Nouns:-उत्पदिष्णुः । पदनः । पापनजौधिकः । पादः । पदेनी । पादुका । पद्मम् । पद्मवती । पद्म ॥

खिद ६१ दैन्ये । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता । अखित ॥

61. √khida, to suffer pain or misery.

Pre. खिद्यते । Per. चिखिदे । I Fut. खेत्ता । II Fut. खेत्स्यते । Impera. खिद्यताम् । Imper. अखिद्यत । Pot. खिद्येत । Bene. खित्सीष्ट । Aorist. अखित । Causa. खेदयते Aor. अचीखिदत । Desid. चिखित्सते । Inten. चेखिद्यते Past. Parti Pass. खिन्नः । Act. खिन्नवान् । Ger. खित्वा । Noun: खिदिरम् ।

विद ६२ सत्तायाम । विद्यते । वेत्ता ॥

62. √vida, to be, to exist.

Pre. विद्यते । Per. विविदे । I Fut. वेत्ता । II Fut. वेत्स्यते । Impera. विद्यताम् । Imper. अविद्यत । Pot. विद्येत । Bene. वित्सीष्ट । Aorist. अवित्त ॥

बुध ६३ अवगमने । बुध्यते । बुबुधे । बोद्धा । भोत्स्यते । भुत्सीष्ट । अबोधि-अबुद्ध । अभुत्साताम् ॥

63. √budha, to know, understand, perceive.

Pre. बुध्यते । Per. बुबुधे । I Fut. बोद्धा । II Fut. भोत्स्यते । VIII. 2. 37. s. 326. Impera. बुध्यताम् । Imper. अबुध्यत । Poten. बुध्येत । Bene. भुत्सीष्ट । Aor. अबोधि or अबुद्ध । अभुत्साताम् । Causa. बोधयति । Desid. बुभुत्सते । Inten. बोबुध्यते । Yanluk. बोबोधि । Atmane बुबुधानः । Past Parti. Pass. बुद्धः । Act. बुद्धवान् ॥

युध ६४ संप्रहारे । युध्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । कथं 'युध्यति' इति युद्धमिच्छतीति क्यच् । 'ऽअनुदात्तेरचलक्षणात्मनेपदमनित्यम्ऽ' इति वा ॥

64. √yudha, te fight, struggle. It is conjugated like the last.

QUES :–How do you explain the form युध्यति which is Parasmaipadi ?

ANS :–It is either a denominative verb formed from the noun युधम् as युधमिच्छति=युध्यति with the affix क्यच् ; or the Atmanepada dependent on a root being anudâttet is not of universal validity. Therefore this root is Parasmaipadi also. (See the explanation of this Paribhâshâ under VIII. 2. 19 s. 2326).

Pre. युध्यते । Per. युयुधे । I Fut. योद्धा । II Fut. योत्स्यते । Impera. युध्यताम् । Imper. अयुध्यत । Pten. युध्येत । Bene. युत्सीष्ट । Aor. अयुद्ध । अयुत्साताम् ॥

अनो रुध ६५ कामे । अनुरुध्यते ॥

65. √ano rudha, 'to desire.' The √rudh preceded by the preposition anu and meaning to desire, belongs to the Divâdi class and is Âtmanepadi. The √rudh itself belongs to the Rudhâdi class.

अण ६६ प्राणने । अण्यते । आणे । अणिता । अन इति दन्त्यान्तोऽयमित्यके ॥

66. √ana, √ana, to live, to breathe. Some read this root with a dental n (न).

Pre. अक्ष्यते । Per. आक्षे । I Fut. अक्षिता । II Fut. अक्षिष्यते । Impera. अक्ष्यताम् । Imper. आक्ष्यत । Pot. अक्ष्येत । Bene. अक्षिषीष्ट । Aorist. आक्षिष्ट । Causa. आक्षयति Aor. आचिक्षत् as in मामवानचिक्षत् । Desid. अचिक्षिषतते ॥

मन ६७ ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता ॥

67. √mana, to think, believe &c.

Pre. मन्यते । Per. मेने । I Fut. मन्ता । II Fut. मंस्यते । Impera. मन्यताम् । Imper. अमन्यत । Pot. मन्येत । Bene. मंसीष्ट । Aorist. अमंस्त । अमंसाताम् ॥

युज ६८ समाधौ । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः । अकर्मकः । युज्यते । योक्ता ॥

68. √yuja, to concentrate the mind. Samâdhi here means the cessation of the modification of the thinking principle. The root is intransitive.

Pre. युज्यते । Per. युयुजे । I Fut. योक्ता । II Fut. योक्ष्यते । Impera. युज्यताम् । Imper. अयुज्यत । Poten. युज्येत । Bene. युक्षीष्ट । Aor. अयुक्त । Nouns :— प्रयुक् । योगी । योगः ॥

सृज ६९ विसर्गे । अकर्मकः । 'संसृज्यते सरसिजैरुदयांशुभिन्नैः' । ससृजिषे । स्रष्टा । स्रक्ष्यते । 'लिङ्सिचौ–' (२३००) इति क्ङित्त्वाद् गुणो नाप्यम् । सृक्षीष्ट । असृष्ट । असृक्षाताम् ॥

69. √sṛija to quit, abandon, leave. It is also intransitive as in the verse सूनृत-रसवंं हरति पुष्प मनोकहानां, संसृज्यते सरसिजैरुदयांशुभिन्नैः । There is no guṇa of the vowel in the Benedictive, owing to I. 2. 11 s. 2300, nor is अम् added by VI. 1. 58. s. 2405, because the affixes are कित् ॥

Pre. सृज्यते । Per. ससृजे, ससृजिषे । I Fut. स्रष्टा । II Fut. स्रक्ष्यते । Impera. सृज्यताम् । Imper. असृज्यत । Poten. सृज्येत । Bene. सृक्षीष्ट । Aor. असृष्ट, असृक्षाताम् । Causa. सर्जयते । Aor. असीसृजत or असिसर्जत । Desid. सिसृक्षते । Inten. सरीसृज्यते । Yanluk. सरीसर्ष्टि ॥

लिश ७० अल्पीभावे । लिश्यते । लेष्टा । लेक्ष्यसे । लिक्षीष्ट । अलिक्षत । अलिक्षाताम् ॥

70. √liśa, to become small, decrease.

Pre. लिश्यते । Per. लिलिशे । I Fut. लेष्टा । II Fut. लेक्ष्यते । Impera. लिश्यताम् । Imper. अलिश्यत । Poten. लिश्येत । Bene. लिक्षीष्ट । Aor. अलिक्षत । अलिक्षाताम् । Causa. लेशयति । Aorist अलीलिशत् । Desid. लिलिक्षते । Inten. लेलिश्यते । Yanluk लेलेष्टि । Noun :—लिक्षा ॥

अयाग्यञ्जन्तात् परस्मैपदिनः ॥

राधः ७१ अकर्मकाद्वृद्धावेव ।

एवकारो भिन्नक्रमः । राधोऽकर्मकादेव श्यन् । उदाहरणमाह वृद्धाविति । यन्नमपराध्यति । दुःखतीत्यर्थः । 'विराध्यन्तं क्षमेतरः' । द्रह्यन्तमित्यर्थः । राध्यत्योदनः । सिध्यतीत्यर्थः । कृष्णाय राध्यति । दैवं पर्यालोचयतीत्यर्थः । दैवस्य धात्वर्थेऽन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्मकत्वम् । रराध । रराधतुः । रराधिथ । 'राधो हिंसायाम्' (२५३२) इत्येत्वाभ्यासलोपाविह न । हिंसार्थस्य सकर्मकतया दैवादिकत्वायोगात् । राद्धा । रात्स्यति । अयं स्वादिश्वादिश्च ॥

Now up to the end of this class all the roots are Parasmaipadi.

71. √râdha, to prosper. This root takes श्यन् only when it is intransitive. The एव is to be joined to the word अकर्मकात् by transposition, namely राधोऽकर्मकादेव श्यन् । The example will be when the root has 'the meaning of वृद्धि &c. In fact, the word वृद्धि is merely illustrative. The whole sûtra therefore means "the √râdha belongs to the Divâdi class, when it is intransitive and has the meaning like those of to increase, prosper &c." Therefore we have examples like these also:—(Mâgh II. 11). नद्ये सात्वती सुनुरयन्नमपराध्यति I do not grieve that the son of Sâtvati should offend me [or sin against me]. Here, because the root is intransitive, though it means to be inimical, it is conjugated in this class. Similarly विराध्यन्तंक्षमेतरः (Mâgh II. 43) Here also the verb is intransitive, and means to be inimical. So also राध्यत्योदनः । Here the verb means to become cooked. So also कृष्णाय राध्यति गर्गः । Garga looks to the welfare of Krishna, or he calculates the good and bad fortunes of Krishna from his horoscope. Here the meaning of the future good and bad fortunes is to be known from the implication of the root and it is therefore intransitive like the verb जीवति &c. Namely the root governs the word दैवं (fortune, luck) in the objective case; but this will not make the root transitive, because such an object is a portion of the meaning of the root and not a separate word governed by the root, so also is the root √jîva Intrasitive which governs the word prâṇa (life-breath) as object, the root meaning to hold breath. The sûtra VI. 4. 143 s 2532 does not apply to this √râdha, and so there is no elision of the reduplicate nor the change of the root vowel to ए in the Perfect, because the √râdha 'to injure' being transitive cannot belong to this class. This root also belongs to Svâdi and Churâdi classes.

Pre. राध्यति । **Per.** रराध । रराधतुः । **I Fut.** राद्धा । **II Fut.** रात्स्यति । **Impera.** राध्यतु । **Imper.** अराध्यत् ; **Poten.** राध्येत् **Bene.** राध्यात् । **Aor.** अरात्सीत् । अराद्धाम् । अरात्सुः । **Caus.** राधयति **Aorist.** अरीरधत् । **Desid.** रिरात्सति । **Inten** रराध्यते ॥

व्यध ७२ ताडने । ग्रहिज्या-(२४१२) इति संप्रसारणम् । विध्यति । विध्याध । विविधतुः । विध्यद्ध-विध्यधिथ । व्यद्धा । व्यत्स्यति । विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सीत् ॥

72. √vyadha, to pierce, to bore, to pick. The Present is व्यध+श्यन्+तिप्=विध्+श्यन्+तिप् (the affix श्यन् being ङित् carses the vocalisation by VI. 1. 16. s. 2412)=विध्यति ॥

Pre. विध्यति । Per. विध्याध । विध्यधतुः । विध्यधिथ or विध्यद्ध । विध्यधथुः । विध्यध । विध्याध । विध्यधिव । I Fut. व्यद्धा । II Fut. व्यत्स्यति । Impera. विध्यतु । Imper. अविध्यत् । Poten. विध्येत् । Bene. विध्यात् । Aor. अव्यात्सीत् । अव्याद्धाम् । Deside. विध्यत्सति । Inten. वेविध्यते । Yanluk. वाव्यद्धि ॥

पुष ७३ पुष्टौ । पुष्यति । पुपोष । पुपोषिथ । पोष्टा । पोक्ष्यति पुषादि-(२३४३) इत्यङ् । अपुषत् ॥

73. √pusha, to nourish, foster.

The aorist is formed by अङ् as the root belongs to Pushâdi class (III. 1. 55. s. 2343).

Pre. पुष्यति । Per. पुपोष । पुपोषिथ । I Fut. पोष्टा । II Fut. पोक्ष्यति । Impera. पुष्यतु । Imper. अपुष्यत् । Poten. पुष्येत् । Bene. ष्यात् । Aor. अपुषत् । Pass. पुष्यते । Aor. अपोषि । d. अपुषाताम् । Pl. अपुषत । Causa. पोषयति । Aor. अपूपुषत् । Decid. पुपुक्षति । Inten. पोपुष्यते । Yanluk. पोपोष्टि ॥

शुष ७४ शोषणे । अशुषत् ॥

74. √śusha, to be dried, become dry or parched up.

Pre. शुष्यति । Per. शुशोष । I Fut. शोष्टा । II Fut. शोक्ष्यति । Impera शुष्यतु । Imper. अशुष्यत । Poten. शुष्येत् । Bene. शुष्यात् । Aor. अशुषत् । Past Parti. Pass. शुष्क Act. शुष्कवान् । (VIII. 2. 51. s. 3030).

तुष ७५ प्रीतौ ।

75. √tusha, to be pleased or satisfied.

Pre. तुष्यति । Per. तुतोष । I Fut. तोष्टा । II Fut. तोक्ष्यति । Impera. तुष्यतु । Imper. अतुष्यत् । Poten. तुष्येत् । Bene. तुष्यात् । Aor. अतुषत् । Past. Parti. Pass. तुष्टः Act. तुष्टवान् । संतोषः ॥

दुष ७६ वैकृत्ये ।

76. √dusha, to be bad or corrupted.

Pre. दुष्यति । Per. दुदोष । I Fut. दोष्टा । II Fut. दोक्ष्यति । Impera. दुष्यतु । Imper. अदुष्यत् । Poten. दुष्येत् । Bene. दुष्यात् । Aor. अदुषत् । Past Parti. Pass. दुष्टः Act. दुष्टवान् । दोषी । दूषीका ॥

श्लिष ७७ आलिङ्गने । श्लिष्यति । शिश्लेष । श्लेष्टा । श्लेषष्यति ॥

77. √śliṣha, to embrace. The Present is **श्लिष्यति** । Per. **शिश्लेष** । I. Fut. **श्लेष्टा** । II. Fut. **श्लेषयति** । This root belongs to Pushâdi class and ought to take **अङ्** in the Aorist (III. 1. 55. s. 2343) but in forming its Aorist, **अङ्** is not added, but **क्स** under the sûtra **श्लिषः आलिङ्गने** (III. 1. 46. s. 2514). We divide this sûtra in two parts, by the method of Yoga bibhâga. The first portion being **श्लिषः**, and the second **आलिङ्गने** ॥

२५१४ । श्लिषः— ।

अस्मात् परस्यानिटश्च्लेः क्सः स्यात् । पुषादिकोऽपवादो न तु चिण्वत् । पुरस्तादपवादन्यायात् ॥

2514. After the root śliṣh, the *ksa* is the substitute of the aniṭ chli of the Aorist.

The root **श्लिष** ends in **ष** a letter of **शल्** pratyâhâra and would take **क्स** by I. 1. 45. s. 2336, why then this sûtra ?

This debars the **अङ्** which would have come otherwise to the supersession of **क्स** as the root belongs to the Pushâdi class. But this substitute **क्स** does not debar the **चिण्**, on the maxim that an apavâda rule which comes before a general rule, debars the rule which stands near to it, and not those which are far from it. Therefore this sûtra III. 1. 46 debars the **अङ्** of III. 1. 55. but not the **चिण्** of III. 1. 60. Why do we say of aniṭ—chli ? The rule will not apply to the Bhvâdi **श्लिष्** 'to burn', for that is **सेट्**; as **अश्लेषीत्** ॥

The next portion of the sûtra is given below.

२५१४ । श्लिष आलिंगने । ३ । १ । ४६ ॥

श्लिषश्च्लेरालिङ्गन एव क्सौ नान्यत्र । योगविभागसामर्थ्यात् 'शल इगुपधात्'–(३।१।३६) इत्यस्याप्ययं नियमः 'अश्लिषत्कन्यां देवदत्तः' । आलिङ्गन एव' इति किम् । समश्लिषज्जतुकाष्ठम् । अङ् । प्रत्यासत्ताविह श्लिषिः । कर्मण्यनालिङ्गने सिजेव न तु क्सः । एकवचने चिण् । अश्लेषि । अश्लेषाताम् । अश्लेषन्त । अश्लेषाः । अश्लिढ्वम् ॥

2514. **क्स** is the substitute of **च्लि** after the verb **श्लिष**, only then when it is employed in the sense of embracing and not otherwise.

This is a restrictive aphorism. By the breaking of this sûtra into two, the general rule III. 1. 45 s. 2336, under which the root would have taken **क्स** universally is restricted in its scope to that root **श्लिष्** which means to embrace. As **अश्लिषत् कन्याम्** 'he embraced the girl'. But **समश्लिषज्जतुकाष्ठम्** 'the glue joined the wood'. Here the Aorist is formed by **अङ्**. The root **श्लिष** means here to glue. (?). In the Passive when not meaning to embrace, the Aorist is by **सिच्** and not **क्स** ॥

* In the 3rd Person Singular, there is चिण्। As अश्लेषि । अश्लिषाताम्। अश्लिषत । अश्लिष्ठाः । अश्लिढ्वम् ॥

NOTE:—The following extract from the Mâdhavîya, will clear this sûtra. "How will you form the Atmanepada Aorist? We shall form it with the क्स of शलगुपधात् III. 1. 45. s. 2336. As समाश्लेषि कन्या देवदत्तेन 'the girl was embraced by Devadatta'. The dual and plural are समाश्लिषाताम् and समाश्लिषत। The 3rd Per. Sing. is formed √ चिण् (as in समाश्लेषि) because it being subsequent (III. 1. 60. s. 2513) debars क्स (III. 1. 45. s. 2336). If so, the क्स ought to come, even when the root does not mean to embrace? But the desired form is obtained from सिच्, as समाश्लिषत जतूनि काष्ठैः 'The glu s were joined by the woods'. How do you explain this? To get over this difficulty; we divide the sûtra श्लिषः आलिङ्गने into two. The first will be श्लिषः क्सः 'The affix ksa comes in the Aorist of śliṣh'. This, on the maxim of पुरस्तादपवाद &c. debars the अङ् and not the चिण्। The second will be आलिङ्गने। The root must mean to embrace. This rule will then be a niyama or restriction on the first. By this division of one sûtra into two, क्स, whether obtained from III. 1. 45. or III. 1. 46 first half (श्लिषः), will be restricted to that śliṣh which means to embrace, and to nothing else. Therefore in the sense of 'non-embracing', it will take अङ् in the Parasmaipada, and सिच् in the Âtmanepada respectively.

77. √śliṣha, to embrace.

Pre. शिश्लिष्यति। Per. शिश्लेष। I Fut. श्लेष्टा। II Fut. श्लेक्ष्यति। Imp ra शिश्लिष्यतु। Imper. अशिश्लिष्यत्। Poten. शिश्लिष्येत्। Bene. शिश्लिष्यात्। Aor. अशिश्लिषत् अशिश्लिषत्। Nonn:- श्लेष्मा ॥

शक ७८ विभाषितोऽमर्षणे। विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः। शक्नोति-शक्नुते हरिं द्रष्टुं भक्तः। शशाक। शेकिषे-शशकिषे। शेके। शक्ता। शक्ष्यति शक्ष्यते। अशकत्-अशक्त। सेट्कोऽयमित्येके। तन्मतेनानिट्का रिकास्तु खदित्पठितः। शकिता। शकिष्यति ॥

78. √śaka is ubhayapadî when not meaning मर्षण 'to endure.' 1 to be able, have power to effect.

(2. to bear, endure). It is both Padis. According to some this root is not aniṭ, but सेट्। In their opinion, the root शक् mentioned in the Aniṭ kârikâs does not refer to this root but to शक्ल् of th Swâdi class. Therefore the I. Future of this root is शकिता। The II Future शकिष्यति। The word विभाषितः is a technical word meaning ubhayapadi. When the root means मर्षण 'to endure' it does not belong to this class.

NOTE:-According to the Mâdhavîya, the root *belongs* to this class ken meaning endure. According to Kshîraswâmî the sûtra is thus explained

"when the sense is to endure, there is *option* (vibhâshita) with regard to the root *saki* ; that is in one alternative, it may be Divâdi, in the other Svâdi. As शक्यते and शक्नोति ।" Śâkṭâyan has also taken the word विषाषित in this sense.

Pre. शक्यति । A. शक्यते । Per. शशाक । A. शेके । शेकतु । शेकिथ or शशकथ । I Fut. शक्ता or शकिता । II Fut शक्ष्यति A. शक्ष्यते or शकिष्यति । Impera. शक्यतु । Imper. अशक्यत् । Poten. शक्येत् । Bene. शक्यात् । Aor. अशकत् । A. अशक्त । Pass. शक्यते । Desid. शिशक्षति or ते । Past Parti. Pass. शक्तः or शकितः Act. शक्तवान् । Ger. शक्त्वा ॥

ष्विदा ७९ गात्रप्रक्षरणे । घर्मस्नुतावित्यर्थः । अयं ञीदिति न्यासकारादयः । नेति हरदत्तादयः । स्विद्यति । सिष्वेद । सिष्वेदिथ । स्वेत्ता । अस्विदत् ॥

79. √shvidâ, to sweat, perspire. The word गात्रप्रक्षरण means the discharge of perspiration. According to Nyâsakâra &c. the root has an indicatory ञि according to Haradatta &c it is not so. See Padamanjarî on I. 2. 19. s. 3052.

Pre. स्विद्यति । Per. सिष्वेद । सिष्वेदिथ । सिष्वेदिव । I Fut. स्वेत्ता । II Fut. स्वेत्स्यति । Impera. स्विद्यतु । Imper. अस्विद्यत । Poten स्विद्येत् । Bene. स्विद्यात् । Aor. अस्विदत् । Causa. स्वेदयति । Aor. अस्विसदत् । Desid. सिस्विदिषति । Inten. सेस्विद्यते । Yanluk सेस्विति । Past. Parti. Pass. स्विन्नः । Act. स्विन्नवान ।

क्रुध ८० क्रोधे । क्रोद्धा । क्रोत्स्यति ॥

80. √krudha, to be angry.

Pre. क्रुध्यति । Per. चुक्रोध । चुक्रोधिथ । चुक्रुधिव । I Fut. क्रोद्धा । II Fut. क्रोत्स्यति । Impera. क्रुध्यतु । Imper. अक्रुध्यत् । Pot. क्रुध्येत् । Bene. क्रुध्यात् । Aor. अक्रुधत् । Noun:- क्रोधनः ॥

क्षुध ८१ बुभुक्षायाम् । क्षोद्धा । कथं क्षुधित इति । संपदादिक्विबन्तात्तारकादित्वादितजिति माधवः । वस्तुतस्तु वसतिक्षुधोः (३०४६) इतीट् ।

81 √kṣhudha, to be hungry. If the root is anit, how do you explain the form क्षुधितः । According to Mâdhava it is formed thus. From the root क्षुध we form the noun क्षुध् by adding क्विप् under Sampadâdi class (III. 2. 178) From this noun क्षुध् we form a secondary noun by adding the affix इतच्, by considering it to belong to the Târakâdi class, the force of the affix being तदस्य संजातं (V. 2. 36 s. 1837). Thus क्षुदस्य संजातं=क्षुधितः । As a matter of fact the form क्षुधितः is not a Taddhita derivative from the noun क्षुध्, but it is the Participle of क्षुध the इट् being added under VII. 2. 52. s. 3046.

Pre. रुध्यति । Per. रुरोध । I Fut. रोद्धा । II Fut. रोत्स्यति । Impera. रुध्यतु । Imper. अरुध्यत् । Poten. रुध्येत् । Bene. रुध्यात् । Aor. अरुधत् । Condi. अरोत्स्यत् ॥

शुध ८२ शौचे । शुध्यति । शुशोध । शोद्धा ॥

82. √śudha, to become pure or purified.

Per. शुध्यति । Per. शुशोध । I Fut. शोद्धा । II Fut. शोत्स्यति । Impera. शुध्यतु । Imper. अशुध्यत् । Poten. शुध्येत् । Bene. शुध्यात् । Aor. अशुधत् । Con. अशोत्स्यत ॥

षिधु ८३ संराद्धौ । ऊदित्पाठः प्रामादिकः । सिध्यति । सेद्धा । सेत्स्यति । असिधत् ॥

83. √ṣhidhu, to be accomplished or fulfilled. To read it as षिधू with long ऊ is incorrect.

Pre. सिध्यति । Per. सिषेध । I Fut. सेद्धा । II Fut. सेत्स्यति । Impera. सिध्यतु । Imper. असिध्यत् । Poten. सिध्येत् । Bene. सिध्यात् । Aor. असिधत् । Desid. सिसित्सति । Inten. सिसिध्यते Yanluk. सेधेद्धि Past Parti. Pass. सिद्धः । Ger. सिद्ध्वा । सिधित्वा । सेधित्वा । Caus. सेधयति or साधयति । (VI. 1. 49. s. 2602).

रध ८४ हिंसासंराध्योः । संराद्धिर्निष्पत्तिः । रध्यति । रधिज-भोरचि (२३०२) इति नुम् । ररन्ध । ररन्धतुः ॥

84. √radha, to injure, to be completed. Samrâddhi means completed. Pre. रध्यति । Per. ररन्ध । The nasal is added by s. 2302. The augment इट् is optionally added by the following sûtra.

२५१५ । रधादिभ्यश्च । ७ । २ ४५ ॥

रध् 'नश्' 'तृप्' 'दृप्' 'द्रुह्' 'मुह्' 'ष्णुह्' 'ष्णिह्' एभ्यो वलाद्यार्धधातुकस्य वेट् स्यात् ररन्धिथ-ररद्ध । ररन्धिव-रेध्व ॥

2515. A valâdi-ârdhadhâtuka affix optionally takes इट् after रध् and the seven roots that follow it (Divâdi. 84 to 91).

Thus ररन्धिथ or ररद्ध । ररन्धिव or रेध्व. The augment नुम् does not come in those affixes which are सेट् except in the Perfect by the following sûtra.

NOTE :—As रधिता or रद्धा ; नंद्धा, (VII. 1. 60 नुम्) नशिता ; त्रप्ता. (VI. 1. 59 अम्) तर्प्ता तर्पिता । द्रप्ता, दर्पिता ; द्रोग्ध. द्रोद्धा. (VIII. 2. 33) द्रोहिता; मोग्धा, मोद्धा, मुहिता; स्नोद्धा, स्नोहिता, स्नेग्धा, स्नेद्धा, स्नेहिता ॥

NOTE :—Some hold that the रधादि roots *optionally* take इट् in the Perfect Tense also, because the present sûtra being subsequent to VII.

2. 13, debars that sûtra so far. Others hold that the रधादि roots will *always* take इट् in the Perfect, because the former rule VII. 2. 13 is stronger than the present, inasmuch as that is a prohibitory rule. So they from ररन्धिव and ररन्धिम ॥

२५१६ । नेट्यलिटि रधेः । ७ । १ । ६२ ॥

लिङ्वर्जं इटि रधेर्नुम्न स्यात् । रधिता--रद्धा । रधिष्यति । रत्स्यति । अकि नुम् । 'अनिदिताम्—' (४१५) इति नलोपः । अरधत् ॥

2516. The augment नुम् is not added to रध्, before an affix beginning with the augment इट्, except in the Perfect.

As रधिता, रधितुम्, रधितव्यम्, but रन्धनम्, रन्धकः before Anit affixes, and ररन्धिव, ररन्धिम in the Perfect.

NOTE :—When नुम् is added रन्ध् becomes a root ending in a conjunct consonant, and therefore the लिट् affixes after it are not कित् (असंयोगात् लिट् कित् I. 2. 5), and therefore the न् is not elided by VI. 4. 24. But when the affix कसु of the Perfect is added, we have रेधिवस् Nom. Sg. रेधिवान् ॥ Here the affix being expressly taught with an indicatory क the न् is elided. The reduplicate is elided, the अ changed into ए, then इट् is added, then नुम्, and then the नुम् is elided by the expressly taught कित् ॥

NOTE :—Why was not the sûtra made as इटि लिटि रधेः when by so doing, the augment नुम् would have been added only in the Perfect when it had इट् and no where else ? This form of sûtra would have also meant that नुम् would be added in that Perfect which took इट् and in no other Perfect, while cases other than Perfect might take it. That being so, there would be no नुम् in ररन्ध, while रधिता would require नुम् ॥ See, however, the Mahâbhâshya for the *contra*.

लुङ्

अरधत् ।	अरधतां ।	अरधन् ।
अरधः ।	अरधतम् ।	अरधत ।
अरधं ।	अरधाव ।	अरधाम ।

This form अरधत् is thus evolved :—

अ+रध्+च्लि+त्=अ+रध्+अङ्+त्=(III. 1. 55. s. 2343. the root is Pushâdi)=अ+रध्+नुम्+अ+त् (VII. 1. 61. s. 2302)=अ+रध्+अ+त्=(the न is elided by VI. 4. 24 s. 415)=अरधत् ॥

Pre. रध्यति । Per. ररन्ध । ररन्धतुः । ररन्धुः । ररन्धिथ or ररद्ध । ररन्धथुः । ररन्ध । ररन्ध । ररन्धिव or रेन्ध्व । ररन्धिम or रेन्ध्म । I Fut. रधिता or रद्धा । II Fut. रधिष्यति or रत्स्यति Impera. रध्यतु । Imper. अरध्यत् । Pot. रध्येत् । Bene. रध्यात् । Aor. अरधत् । Condi. अरधिष्यत् । अरत्स्यत् । Causa.

रन्धयति Aor. अररन्धत्। Desid रिरन्धिषति। रिरन्त्सति। Inten. रारध्यते Yanluk. रारन्धीति or रारद्धि। Nouns:-रन्धनम्। रन्धकः॥

णश ८५ अदर्शने। नश्यति। ननाश। नेशतुः। नेशिथ॥

85. √naśa, to be lost.

According to one view, the aorist takes इ, not only in the chhandas, but in ordinary language also as. 3rd s. अनिशत्; pl. अनेशन्; 1st s. अनेशम्॥

85. √naśa, to be lost The Present is नश्यति। Per. ननाश; नेशतुः, नेशिथ। When the second Person Singular does not take इट् the following sûtra applies.

२५१७। नश्जिनमां झलि। ७। १। ६०॥

नुम्स्यात्। ननंक्ष। नेशिव—नेश्व। नेशिम—नेश्म। नशिता—नंष्टा। नशिष्यति—नङ्क्ष्यति। नश्येत्। नश्यात्। अनशत्। प्रणश्यति॥

2517. The augment नुम् is added after the vowel of the root in मस्ज् and नश्, before an affix, beginning with any consonant, other than a semi-vowel or a nasal.

NOTE:—As मङ्क्ता, मस्ज्+तृच् (no इट् by VII. 2. 10 s.2246), add न्=मस्न् ज्+ तृ, elide स् by VIII. 2. 29, change ज् to क्, and न् to anusvâra which then becomes ङ्॥ मङ्क्तुम्, मङ्क्तव्यम् नंष्टा, नंष्टुम् and नंष्टव्यम्॥ But मज्जनम् and नशिता, and मग्न (VI. 4. 32). In मग्नः and मग्नवान्, the नुम् is supposed to be placed before the last consonant in मस्ज्, in order that it may get elided.

Thus:-नश्+थल्=नश्+नश्+थल्=न+नश्+थल्=न+नश्+नुम्+थल्=नंष्ट॥

After an alterant preposition, the न is changed to ण; as, प्रणश्यति। But not so, under the circumstances mentioned in the following sûtra:

२५१८। नशेः षान्तस्य। ८। ४। ३६॥

णत्वं न स्यात्। प्रनंष्ट। अन्तग्रहणं भूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थम्। प्रनङ्क्ष्यति-नशिष्यति॥

2518. The ण् is not the substitute of the verb नश् 'to destroy', when ending in ष्॥

When the श् is changed to ष् in नश्, the न of नश् is not changed. Thus प्रनष्टः, परिनष्टः॥ The नुम् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24. and श् changed to ष् by VIII. 2. 36. S. 294.

Why do we say षान्तस्य? Observe प्रक्ष्यति, परिक्ष्यति॥ The word अन्त is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रनङ्क्ष्यति, which did end with ष् though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the श् of नश् is changed to ष् by VIII. 2. 36, and then this ष् is changed to क् by VIII. 2. 41 s. 295; and the नुम् is added by VII. 1. 60. s. 2517.

Pre. नश्यति । Per. ननाश । नेशतुः । नेशुः । नेशिथ or ननंष्ट । नेशथुः । नेशिव or नेश्व । नेशिम or नेश्म । I Fut. नशिता or नष्टा । II Fut. नश्यति or नङ्क्ष्यति । Impera. नश्यतु । Imper. अनश्यत् । Poten. नश्येत् । Bene. नश्यात् । Aor. अनशत् । अनशः । अनशम् । Condi. अनश्यत् or अनङ्क्ष्यत् ॥

तृप ८६ प्रीणने । प्रीणनं तृप्तिस्तर्पणं च । 'नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम्' । 'पितॄनतार्पयीत्' इति भट्टिः इत्युभयत्र दर्शनात् । ततर्पिथ-तत्रप्थ-ततेप्थ । तर्पिता-तर्प्ता-त्रप्ता । 'कृशतृशस्पृश'-इति सिच्वा । अताप्सीत्-अतर्पीत्-अत्राप्सीत्-अतृपत् ॥

86. √tṛip, to be pleased, to become satisfied. The word प्रीणन here means satisfaction, as well as causing satisfaction to another; as नाग्निस्तृप्यति काष्ठानाम् the fire is never satiated with fuels, so also पितॄन् अताप्सीत् 'He caused satisfaction to the ancestors' (Bhatti. I. 1). There we find it used in both senses. In the aorist the सिच् is optional by the vârtika under III. 1. 47. s. 2407. Thus we have four forms (1) अतृपत्, d. अतृपताम् with गड् as the root belongs to the pushâdi class. (2) अतर्पीत्, d. अतर्पिष्टाम् with सिच् । There is no vriddhi because of VII. 2. 4. s. 2268. (3) अत्राप्सीत् when anit, and अम् augment. (4) अतार्पीत् no अम् । but vriddhi in both cases by III. 2. 3. s. 2267.

Pre. तृप्यति । Per. ततर्प । ततृपतुः । ततर्पिथ or ततर्प्थ or ततृप्थ । ततृपथुः । ततृप । ततर्प । ततृपिव । I Fut. तर्पिता । तर्प्ता or त्रप्ता । II Fut. तर्पिष्यति । तप्स्यति or त्रप्स्यति । Impera. तृप्यतु । Imper. अतृप्यत् । Poten. तृप्येत् । Bene. तृप्यात् । Aor. (1) अतृपत् । अतृपताम् (2) अतर्पीत् । अतर्पिष्टाम् । (3) अताप्सीत् । (4) अत्राप्सीत् । Causa तर्पयति । त्रापयति । Aor. अततर्पत् । अतीतृपत् । Desid. तितर्पयिषति । तितृप्सति । Inten. तरितृप्यते । Yanluk. तरीतृपीति । तरीतर्प्ति । Past Parti. Pass. तृप्तः । Active तृप्तवत् । Ger. तर्पित्वा । तृप्त्वा ॥

दृप ८७ हर्षमाहनयो । माहन गर्व । दृप्यतीत्यादि ॥

रधादित्वादिमौ वेट्कावमर्थमनुदात्तता ॥

87. √dṛipa, to be greatly delighted ; 2. to be mad or foolish. The word 'mohana' here means to be proud. These two roots trip and drip being रधादि take इट् optionally (VII. 2. 45. s. 2515) ; they are anudâttet in order to apply to them the augment अम् ॥

Pre. दृप्यति । Per. ददर्प । I Fut. दर्प्ता ॥

द्रुह ८८ जिघांसायाम् । 'वा द्रुहमुह-(३२७) इति वा घः । पक्षे

ढः । दुद्रोग्ध-दुद्रोढ । दुद्रोहिथ । द्रोहिता-द्रोग्धा द्रोढा । द्रोहिष्यति-ध्रोक्ष्यति । ढत्वधत्वयो स्तुल्यं रूपम् । अद्रुहत् ॥

88. √druha, to bear malice or hatred ; to seek to hurt or injure. In 2nd Per. S. of the Perfect when no इट् is added we have दुद्रोग्ध । It is thus evolved. दुद्रोह्+थ=दुद्रोध+थ (VIII. 2. 33. s. 327)=दुद्रोघ्+ध (VIII. 2. 40. s. 2280.)=दुद्रौग्+ध (VIII. 4. 53. s. 52)=दुद्रोग्ध । But when ह is not changed to ध. for s. 327 is optional, then ह is changed to ढ by VIII. 2.31 s. 324 and the ध is changed to ढ by VIII. 4. 41. s. 113. and the first ढ is elided by VIII. 3. 13. s. 2335 and we have दुद्रोढ ॥

Pre. द्रुह्यति । Per. दुद्रोह । दुद्रुहतुः । दुद्रोहिथ or दुद्रोग्ध or दुद्रोढ । दुद्रुहथुः । दुद्रुहिव or दुद्रुह्व । I Fut. द्रोहिता or द्रोग्धा or द्रोढा । II Fut. द्रोहिष्यति or ध्रोक्ष्यति । The form will be the same ध्रोक्ष्यति, whether ह is changed to ध or ढ । Thus द्रोघ्+स्यति=ध्रोघ्+स्यति (VIII. 2. 37. s. 326)=ध्रोक्+स्यति (VIII. 4. 55. s. 121)=ध्रोक्ष्यति । So also when ह is changed to ढ । As द्रोढ्+स्यति=ध्रोढ्+स्यति=ध्रोक्+स्यति (VIII. 2. 41. s. 295)=ध्रोक्ष्यति । Impera. द्रुह्यतु । Imper. अद्रुह्यत् । Poten. द्रुह्येत् । Bene. द्रुह्यात् । Aor. अद्रुहत् । Condi. अद्रोहिष्यत् or अध्रोक्ष्यत् । Causa. द्रोहयति Aor. अदुद्रुहत् । Desid. दुद्रोहिषति । दुद्रुहिषति । दुध्रुक्षति । Inten. दोद्रुह्यते । Yanluk. दोद्रोग्धि । दोग्धोढि । दोध्रोढि । Past Parti. Pass. दुग्धः or दूढः । Act. दुग्धवान् or दूढवान् । Ger. द्रुहित्वा or द्रोहित्वा or दुग्ध्वा or दूढ्वा ॥

मुह ८९ वैचित्त्ये । वैचित्त्यमविवेकः । मुह्यति । मुमोहिथ-मुमोग्ध-मुमोढ । मोग्धा-मोढा मोहिता । मोहिष्यति-मोक्ष्यति । अमुहत् ॥

89. √Muha, to faint, swoon.

Pre मुह्यति Per. मुमोह । मुमुहतुः । मुमोहिथ or मुमोग्ध or मुमोढ । मुमुहिव or मुमुह्व । I Fut. मोहिता । मोग्धा । मोढा । II Fut. मोक्ष्यति or मोहिष्यति । Impera. मुह्यतु । Impe. अमुह्यत् । Pot. मुह्येत् । Bene. मुह्यात् । Aor. अमुहत् Condi. अमोहिष्यत् or अमोक्ष्यत् । Causa मोहयति । Desid. मुमुहिषति । मुमोक्षति । Inten. मोमुह्यते Yanluk. मोमोग्धि । मोमोढि । Past. Parti. Pass. मुग्धः । मूढः । Act. मुग्धवान् । मूढवान् । Ger. मोहित्वा or मोहित्वा । मुग्ध्वा or मूढ्वा ॥

ष्णुह ९० उद्गिरणे । स्नुह्यति । सुष्णोह । सुष्णोहिथ-सुष्णोग्ध-सुष्णोढ । सुष्णुहिव सुष्णुह्व । स्नोहिता-स्नोग्धा-स्नोढा । स्नोहिष्यति-स्नोक्ष्यति । अस्नुहत् ॥

90. √ṣhnuha, to vomit.

Pre. स्नुह्यति । Per. सुष्णोह । सुष्णोहिथ or सुष्णोग्ध or सुष्णोढ । सुष्णुहिव or सुष्णुह्व । I Fut. स्नोहिता, स्नोग्धा or स्नोढा । II Fut. स्नोहिष्यति or स्नोक्ष्यति । Impera. स्नुह्यतु Imper. अस्नुह्यत् । Pot स्नुह्येत् । Bene. स्नुह्यात् Aor. अस्नुहत । Past. Parti. Pass. स्नुग्धः or स्नूढः । Ger. स्नोहित्वा स्नुहित्वा स्नुग्ध्वा स्नूढ्वा ॥

ष्णिह ९१ प्रीतौ । स्निह्यति । सिष्णेह । वृत् । रधादयः समाप्ताः । पुषादयस्तु आगलान्तादिति सिद्धान्तः ॥

91. √ṣhniha, to feel or have affection for.

Pre. स्निह्यति । Per. सिष्णेह । सिष्णेहिथ or सिष्णेग्ध or सिष्णेढ । सिष्णिहिव or सिष्णिह्व । I Fut. स्नेहिता । स्नेग्धा । स्नेढा । II Fut. स्नेहिष्यति or स्नेक्ष्यति । Impera. स्निह्यतु । Imper. अस्निह्यत् । Poten. स्निह्येत् । Bene. स्निह्यात् । Aor अस्निहत् । Inten. सेष्णिह्यते । सेष्णिग्धि or सेस्नेढि । Desid. सिस्निहिषति । सिस्नेहिषति । सिस्निक्षति । Parti. Pass. स्निग्धः or स्नीढः । Acti. स्निग्धवान् or स्नीढवान् Ger. स्निहित्वा or स्नेहित्वा or स्निग्ध्वा or स्नीढ्वा । Caus. स्नेहयति । Aor. असिष्णिहत् ।

Vrit. Here end the Radhâdi roots. But the Pushâdi roots do not end here : for the valid opinion is that they extend upto the end of this class.

NOTE :—The word वृत् might be applied to Pushâdi and some have applied it thus. Thay say the pushâdi ends here ; and śamâdi begins next. This is however not correct.

शमु ९२ उपशमे ।

92. √śamu, to be tranquil. Thus शम्+श्यन्+तिप् । Now applies the following which causes the अ of शम् to be lengthened.

२५१९ । शमामष्टानां दीर्घः श्यनि । ७ । ३ ७४ ॥

शमादीनामित्यर्थः । प्रशिशाम्यति । शेमतुः । शेमिथ । शमिता । अशमत् ॥

2519. Before the Present character श्यन्, a long is substituted for the root-vowel in शम् and the seven roots that follow it.

NOTE :—As शाम्यति, ताम्यति, दाम्यति, श्राम्यति, भ्राम्यति, क्लाम्यति, कलाम्यति and माद्यति ॥ Why of these eight only ? Observe अस्यति ॥ Why before श्यन् ? Observe भ्रमति ; the श्यन् being optional after this root by III. 1. 70.

Thus प्रशिशाम्यति । The नि is changed to शि (III. 4. 17. s. 2285).

92. √śamu to be calm, quiet or tranquil.

Pre. शाम्यति । Per. शशाम । शेमतुः । शेमुः । शेमिथ । शेमिव । I Fut. शमिता । II Fut. शमिष्यति । Impera. शाम्यतु । Imper. अशाम्यत् । Poten. शाम्येत् । Bene. शम्यात् । Aor. अशमत् । Pass. शम्यते । Aor. अशमि or अशामि । Caus. शमयति । Desid. शिशमिषति । Inten. शंशम्यते Yanluk. शंशमीति । शंशन्ति । d. शंशान्तः । Past Parti. Pass. शान्तः । Active. शान्तवान् । Ger. शमित्वा or शान्त्वा । Nouns :—शमी । शमनः । प्रशान् । शान्तिः । शमितः । शम्बः । शम्बुः । शा-च्यम् । शामीलम् । शमीली । शमलम् ॥

तमु १३ काङ्क्षायाम् । ताम्यति । तमिता । अतमत् ॥

93. √tamu, 1. to wish, desire, (2 to be distresed in body or mind).

Pre. शाम्यति । Per. शशाम । शेमतुः । शेमिथ । शेमिव । I Fut. शमिता । II Fut. शमिष्यति । Impera. शाम्यतु । Imper. अशाम्यत् । Poten. शाम्येत् । Bene. शम्यात् । Aor. अशमत् । Condi. अशमिष्यत् । Causa. शमयति । Desid. शिशमिषति । Inten. शंशम्यते । Yanluk. शंशमीति । शंशन्ति । d. शंशाम्यः । Past. Parti. Pass. शान्तः । Act. शान्तवान् ॥

दमु ९४ उपशमे ।

उपशम इति यदन्तस्य । तेन सकर्मकोऽयम् । न तु शमिवदकर्मकः । अदमत् ।

94. √damu, to make calm or tranquil, to tame. The word उपशम here has causative force, *i. e.* to make one calm or tranquil: and not to be himself tranquil. It is therefore a transitive verb and herein it differs from √शम् । In fact the word उपशम here is derived from the causative root of शम्, and is therefore different from the उपशम of No. 92, which is derived from the simple root शम् ॥

Pre. दाम्यति । Per. ददाम । I Fut. दमिता । II Fut. दमिष्यति । Impera. दाम्यतु । Imper. अदाम्यत् । Poten. दाम्येत् । Bene. दम्यात् । Aor. अदमत् । Condi. अदमिष्यत् । Causa. दमयति or ते । Past. Pass. दान्तः । or दमितः । Act. दान्तवान् । Nouns : दमनः । दान्तः । अरिन्दमः । दमितः । दमुनाः । दण्डः । दधिडनायनः

श्रमु ९५ तपसि खेदे च ।

श्राम्यति । अश्रमत् ।

95. √Śramu, 1. to perform austerities ; 2. to be afflicted or distressed.

Pre. श्राम्यति । Per. शश्राम । I Fut. श्रमिता । II Fut. श्रमिष्यति । Impera. श्राम्यतु । Imper. अश्राम्यत् । Poten. श्राम्येत् । Bene. श्रम्यात् । Aor. अश्रमत् Condi. अश्रमिष्यत Past. Pass. श्रान्तः । Act. श्रान्तवान् । Noun :—कुमार श्रमणा

भ्रमु ९६ अनवस्थाने ।

'वा भ्राश–' (सू २३२१) इति श्यन्वा । तत्र कृते 'अनाशदृशनात्–' (सू २५१९) इति दीर्घः । भ्राम्यति । लुङ्यङ् । अभ्रमत् । शेषं श्यादिवत् ।

96. √bhramu, to roam or wander about. This root optionally takes श्यन् by III 1. 70. S. 2321. When श्यन् is added then there is lengthening of अ by VII. 3. 74. S. 2519. As भ्राम्यति । The aorist is by अङ् as अभ्रमत् । Otherwise it is conjugated like the √भ्रम of the Bhuâdi class No. 903.

Pre. भ्राम्यति । Aor. अभ्रमत् । *Noun* भ्रमी

क्षमू ९७ सहने ।

क्षाम्यति । जक्षमिथ–जक्षन्थ । क्षमिव– क्षम । क्षमिता–क्षन्ता । क्षमयति । श्यादिस्तु क्षिद् ।

97. √kṣhamû, to suffer, endure. This root has not the indicatory ष. The Bhvâdi root क्षमूष् has an indicatory ष. Therefore from the present root we get the noun क्षान्तिः while from that of the Bhvâdi class, we get क्षमा ।

Pre. क्लाम्यति । Per. चक्लाम । चक्लमतुः । चक्लमिथ or चक्लन्थ । चक्लमिव or चक्लम्व । चक्लमिम or चक्लम्म । I Fut. क्लमिता or क्लन्ता II Fut. क्लमिष्यति or क्लंस्यति Impera. क्लाम्यतु । Imper. अक्लाम्यत् । Poten. क्लाम्येत् । Bene. क्लम्यात् । Aor. अक्लमत् । Causa. क्लमयति । Aor अचिक्लमत् । Desid. चिक्लमिषति or चिक्लंसति । Inten चक्लम्यते । yaṅluk चंक्लन्ति । Past. Ger. क्लन्त्वा or क्लमित्वा Noun क्लमी ।

क्लमु ९८ ग्लानौ ।

क्लाम्यति–क्लामति । अयमेव श्यन्वपि 'दिवुक्लमु–' (सू २३२०) इत्येव । दीर्घं दिवे अक्लादिपाठो दिवुकर्षः । अङ् । अक्लमत् ।

98. √klamu, to be fatigued or tired. This also takes optionally श्यन् by III. 1. 70 S. 2321. The आ of √क्लमु would have been lengthened, before श्यन् as it is lengthened before शप् by VII. 3. 75 S. 2420, then why is it read in the अक्लादि class? It is read in the अक्लादि class in order that it may take the affix दिवुन् (III. 2. 141 S. 3121). The aorist is formed by अङ् as अक्लमत् ।

Pre. क्लाम्यति or क्लामति । Per. चक्लाम । I Fut क्लमिता । Aor. अक्लमत् ।

मदी ९९ हर्षे ।

माद्यति । अमदत् । अक्लादयोऽष्टौ गताः ।

99. √madî, to revel or delight in.

Pre. माद्यति Aor. अमदत् । Causa. मदयति or मा यति । Nouns:—मदनः । उन्नादी । मदः । प्रमदः । उन्मदः । उन्मदिष्णुः । मदिरा । हरन्मदः । मदाय् । Gerund मदित्वा । Part. मत्तः । मत्तवान् ।

Here end the eight roots of the Śamâdi class.

असु १०० क्षेपणे ।

अस्यति । आस । असिता ।

100. √asu, to throw. Pres. अस्यति । Per. आस । First Future असिता । In forming the Aorist अ is inserted by the following sûtra :—

२५२० । अस्यतेस्थुक् । ७ । ४ । १७ ।

अङि परे । आस्थत् । अस्य पुषादित्वादङि सिद्धे 'अस्यतिवक्ति–' (सू २४३८) इति वचनं तङर्थम् । तङ् तु 'उपसर्गादस्यत्वुसोः इति वक्ष्यते । पर्यास्यत् ।

2520. The root अस् (अस्यते) gets the augment थुक् before this Aorist, formed by अङ् ॥

As आस्यत, आस्यताम्, आस्यन् ॥ See III. 1. 52. S. 2438.

This root takes अङ् by III. 1. 55 S. 2343, because it belongs to the पुषादि class. Why is then अङ् enjoined specifically after it by the sûtra III. 1. 52 S. 2438? That sûtra ordains अङ् in the Atmanepada, while the Puṣhâdi aṅ comes in the Parasmaipada only. The √as is conjugated in the Atmanepada when it takes particular prepositions, such as परि &c. as will be taught in the vârṭika under sûtra VII. 1. 7. S. 2701. As पर्यास्यत ।

100. √asu, to throw.

Per. अस्यति । Per. आस । आसिथ । I Fut. असिता । II Fut. असिष्यति । Impera. अस्यतु । Imper. अस्यत् Poten. अस्येत् । Bene. अस्यात् । Aor. अस्थात् । आस्थताम् । Causa. आसयति Aor. आसिसत् Desid. असिसिषति Past. Pass. अस्तः । Act.

अस्तवात् । Ger. अस्तित्वा or अस्त्वा । Nouns:—अस्तुः । स्वस्ता । अवस्वा । संस्वस्वत् । प्रास्वत् । अस्तुः ।

100. √as preceded by any prefix is conjugated in the Atmanepadi.

Pre. निरस्यते । Per. निरास्ते । निरास्विते I Fut. निरासिता । II Fut. निरस्विष्यते। Impera. निरस्यताम् । Imper. निरास्यत । Poten. निरस्येत । Bene. निरस्विषीष्ट Aor. निरास्यत । निरास्येताम् । Pass. निरस्यते । Aor. निरासि d. निरासिषाताम् । Desid निरस्विषिषते or ति ।

यसु १०१ प्रयत्ने ।

101. √yasu, to strive, endeavour, labor. This root optionally takes स्यन् by the following two sûtras:—

२५२१ । यसोऽनुपसर्गात् । ३ । १ । ७१ ।

2521. The affix स्यन् is optionally added after the verb यस् 'to strive', when it is employed, without a preposition, and when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus यस्यति or यसति 'he strives'. But no option is allowed in आयस्यति, प्रयस्यति. This option is allowed even when the preposition is सम् by the following sûtra:—

२५२२ । संयसश्च । ३ । १ । ७२ ।

स्यन्वा स्यात् । यस्यति-यसति । संयस्यति-संयसति । 'अनुपसर्गात्' किम् । प्रयस्यति ।

2522. The affix स्यन् is optionally employed after the root यस् 'to strive', when it is preceded by the preposition सम्, and when a sârvadhâtuka affix denoting an agent, follows.

Thus संयस्यति or संयसति he strives'.

101. √yasu, to strive, endeavour, labor.

Pre. यस्यति or यसति । Per. ययास । येसतुः । I Fut. यसिता । II Fut. यसिष्यति । Impera. यस्यतु or यसतु । Impera. अयस्यत् or अयसत् । Poten. यस्येत् or यसेत् । Bene. यस्यात् । Aor. अयसत् । Condi. अयसिष्यत् । Causa. यासयति Desid. यियसिषति । Inten. यायस्यते । yaṅluk यायस्ति । Past Pass. यस्तः । Act. यस्तवात् Ger. यसित्वा or यस्त्वा ।

जसु १०२ मोक्षणे ।

जस्यति ।

102. √jasu, to set free, release. This root is in the Churâdi also.

Pre. जस्यति । Per. जजास I Fut. जसिता II Fut. जसिष्यति Imper. जस्यतु Imper. अजस्यत् Poten. जस्येत् Bene. जस्यात् Aor. अजसत् Noun: अजस्वत् ।

तसु १०३ उपक्षये ।

तस्यति । अतसत् ।

103. √tasu, to fade away, become exhausted; to throw or toss.

Pre. तस्यति । Per. ततास । I Fut. तसिता । II Fut. तसिष्यति । Impera. तस्यतु । Imper. अतस्यत् । Poten. तस्येत् । Bene. तस्यात् । Aor. अतसत् । Condi. अतसिष्यत्

दसु १०४ च ।

दस्यति । अदसत् ।

104. √dasu cha, *to throw, toss, decay. In the sense of 'to give,' it* is Bhvâdi.

Pre. दस्यति । Per. ददास । I Fut. दसिता । II Fut. दसिष्यति । Impera. दस्यतु। Imper. अदस्यत् । Poten. दस्येत् । Bene. दस्यात् । Aor. अदसत् । Condi. अदसिष्यत् । Nouns :—दस्री । Past. दसितः or दस्तः

वसु १०५ स्तम्भे ।

वस्यति । ववास । ववसतुः । 'न सवसद–' (सू २२६३) इति निषेधः । वशादिरयमिति मते तु । वेवसतुः । वेवुः ।

105. √vasu to fix. In the Perfect there is no वस्व nor the elision of the reduplicate, because VI. 4. 126, S. 2263 applies. According to others the root is वसु with 'b.' In that view the Perfect will be वेवसतुः, वेवुः ।

Pre. वस्यति । Per. ववास । ववसतुः । I Fut. वसिता ।

व्युष १०६ विभागे ।

अयं दाहे पठितः । अर्थभेदेन स्वकर्त्रे पुनः पठ्यते । अव्युषत् । ओदुपधादिर्दन्त्योऽयम् । 'व्युष्यति' इत्यन्ये । अवकारं 'घुष' इत्यपरे ।

106. √vyuṣh to divide. This has already been taught before with the sense of 'to burn'. It is repeated here again, because a new meaning is given to it; and to conjugate it in the aorist with अङ् as अव्युषत्. Some read this root as 'byus', beginning with ब 'b', and ending with स 's'. As व्युस्यति ।

The others read the root without व, as घुस, √vusa.

Pre. व्युष्यति or व्युस्यति or घुस्यति । Aor. अव्युषत् or अव्युसत् ।

प्लुष १०७ दाहे ।

अप्लुषत् । पूर्वत्रपाठः क्सिजर्थं इत्यादुः । तदृज्वादिपाठेन गतार्थमिति लुषत् ।

107. √pluṣha, to burn. The aorist will be with अङ्, as अप्लुषत् । It has been taught before also. There the aorist is with क्सिच् । Thus say some Acharyas. The better would be to say that it is included in the Bhuâdi class and so the aorist will be with क्सिच् ।

Pre. प्रुष्यति । Per. पुप्रोष । I Fut. प्रोषिता । Aor. अप्रुषत् ।

बिस १०८ प्रेरणे ।

बिस्यति । अबिसत् ।

108. √bisa, to incite, drive or urge on, instigate.

Pre. बिस्यति । Per. बिबेस । I Fut. बेसिता Aor. अबिसत् । Nouns : । बिसत् । बिसः । बिबिस्त । बैबिस्तकी ।

कुस १०९ संश्लेषणे ।

अकुसत् ।

109. √kusa to embrace, surround.

Pre. कुस्यति । Per. चुकोस । I Fut. कोसिता । Aor. अकुसत् । Noun: कुसितारी

बुस ११० उत्सर्गे ।

110. √busa, to discharge, emit, pour forth; divide.

Pre. बुस्यति । Per. बुबोस । I Fut. बोसिता । Impera. बुस्यतु । Imper. अबुस्यत् । Poten. बुस्येत् । Bene. बुस्यात् । Aor. अबुसत् । Nouns: बुसत् । सबेबुसत् । बुस्त्र ।

मुस १११ खण्डने ।

111. √musa, to cleave, divide.

Pre. मुस्यति । Per. मुमोस । I Fut. मोसिता । II Fut. मोसिष्यति Impera. मुस्यतु । Imper. अमुस्यत् । Poten. मुस्येत् । Bene. मुस्यात् । Aor. अमुसत् । Nouns : मुसत्र । मुसस्वः । मुस्ता । मुस्त्रक्त् ।

मसी ११२ परिणामे ।

परिणामो विकारः । 'वमी' इत्येके ।

112. √masî, to weigh, measure, to change form. Some read it as वमी √samî.

Pre. मस्यति । Per. ममाम । मेमतुः । I Fut. मसिता । II Fut. मसिष्यति । Impera. मस्यतु । Imper. अमस्यत् । Poten. मस्येत् । Bene. मस्यात् । Aor. अमसत् । Condi. अमसिष्यत् । Causa. मासयति । Aor. अमीमसत् । Desid. मिमसिषति । Inten. मामस्यते । yañluk मामस्ति Past. Pass. मस्तः । Act मस्तवान् । Nouns :—मस्त्रक्त् । मस्तु ।

लुट ११३ विलोडने ।

113. √luṭa, to roll or wallow on the ground. The Bhuâdi root forms its aorist as अलोटीत् with चिण् । It is in the Dyutâdi list also, and so the aorist is with अङ् also. As अलुटत् । A अलोटिष्ट ।

Pre. लुटयति । Per. लुलोट । I Fut. लोटिता । II Fut. लोटिष्यति । Impera. लुटयतु । Imper. अलुटयत् । Poten. लुट्येत् । Bene. लुटयात् । Aor. अलुटत् । Condi. अलोटिष्यत् ।

उच ११४ समवाये ।

उच्यति । उवोच । ऊचतुः । आ समवानुचत् ।

114. √ucha, to be suitable, suit, fit.

Pre. उच्यति । Per. उवोच । ऊचतुः । उवोचिथ । I Fut. ओचिता । II Fut. ओचिष्यति । Impera. उच्यतु । Imper. औच्यत् । Poten. उच्येत् । Bened. उच्यात् । Aor. औचीत् (The real form without the augment अ is उचत् as in आ समवानुचत् ।). Condi. ओचिष्यत् Desid. ओ चिचिषति । Past. Pass. उचितः । Ger. ओचित्वा । Nouns :—ओचित्वत् । ओचः । ओचकी । उच्यत् । औचिती ।

भृशु ११५ भ्रंशु ११५ (क) । अधः पतने ।

बभर्श । अभृशत् । 'अनिदितां–' (६१५) इति नलोपः । भ्रश्यति । अभ्रशत् ।

115. √bhṛiśu, √bhraṁśu, to fall down. As बभर्श । Aor. अभृशत् । From भ्रंशु we have भ्रश्यति and Aor. अभ्रशत् । The nasal is elided by. S. 415.

Pre. भृश्यति । Per. बभर्श । बभृशतुः । बभृशुः । बभर्शिथ । बभृश । बभृशिव । I Fut. भर्शिता । II Fut. भर्शिष्यति । Impera. भृश्यतु । Imper. अभृश्यत् । Poten. भृश्येत् ।

Bene. भृश्यात् । Aor. अभृशत् Condi. अभर्शिष्यत् । Causa. भर्शयति Aor. अबीभृशत् । अवभर्शति । Desider. बिभर्शिषति । Intèn. बरीभृश्यते । yaṅ luk बरीभर्ष्टि । Past. Pass. भृष्टः । Act. भृष्टवान् । Ger. भर्शित्वा भृष्ट्वा ।Nouns :— भृशक् । भार्श्यम् । भर्शिणा । भर्शीयान् ।

115 A. √bhramśu.

Pre. भ्रश्यति Pre. बभ्रंश बभ्रंशतुः । बभ्रंशिथ । बभ्रंशिव I Fut. भ्रंशिता । II Fut भ्रंशिष्यति । Impera. भ्रश्यतु । Imper. अभ्रश्यत् । Poten. भ्रश्येत् । Bene. भ्रश्यात् । Aor. अभ्रशत् । Causa. भ्रंशयति । Desid. बिभ्रंशिषति । Inten. बाभ्रश्यते । yaṅ luk बाभ्रंष्टि । Past. Ger. भ्रंशित्वा । or भ्रष्ट्वा ।

वृश ११६ वरणे ।

वृश्यति । अवृशत् ।

116. √vriś to choose, select.

Pre. वृश्यति । Per. ववर्श । I Fut. वर्शिता । II Fut. वर्शिष्यति । Impera. वृश्यतु । Imper. अवृश्यत् । Poten. वृश्येत् । Bene. वृश्यात् । Aor. अवृशत् । Nouns वृशिहः (VI. 4. 161 S. 1785). वृशीयान् ।

कृश ११७ तनूकरणे ।

कृश्यति ।

117. √kṛiśa, to become lean or emaciated ; to wane.

Pre. कृश्यति । Per. चकर्श । I Fut कर्शिता । II Fut. कर्शिष्यति । Impera. कृश्यतु । Imper. अकृश्यत् । Poten. कृश्येत् । Bene. कृश्यात् । Aor. अकृशत् । Condi. अकर्शिष्यत् । Causa. कर्शयति । Ger. कर्शित्वा । or कृशित्वा । Nouns: कृशः । कर्शिहः । कर्शीयान् । प्रकृशितः । परिकृशितः । कृशिमा । कृशानुः ।

जितृष ११८ पिपासायाम् ।

118. √ñitṛiṣha to be thirsty.

Pre. तृष्यति । Per. ततर्ष । I Fut. तर्षिता । II Fut. तर्षिष्यति । Impera. तृष्यतु । Imper. अतृष्यत् । Poten. तृष्येत् । Bene. तृष्यात् । Aor अतृषत् । Condi. अतर्षिष्यत् । Past. तृषितः । Ger. तृषित्वा or तर्षित्वा । Nouns: तृष्णक् । तृष्णा । तृट् । दुस्तर्षत् । दुस्तर्षम् ।

हृष ११९ तुष्टौ ।

श्यन्लुकी भौवादिकाद्विशेषः ।

119. √hṛiṣha, to be delighted, pleased. It is differentiated from the Bhuadi हृष by taking श्यन् and forming the aorist with अङ् ।

Pre. हृष्यति । Per. जहर्ष । I Fut. हर्षिता । II Fut. हर्षिष्यति । Impera. हृष्यतु । Imper. अहृष्यत् । Poten. हृष्येत् । Bene. हृष्यात् । Aor. अहर्षत् । Condi. अहर्षिष्यत् ।

रुष १२० रिष १२० (क) हिंसायाम् ।

'तीषसह–' (२३४०) इति वेट् । रोषिता–रोष्टा । रेषिता–रेष्टा ।

120. √ruṣha, √riṣha, to be angry ; to injure. It optionally takes इट् under S. 2340. A रोषिता or रोष्टा, रेषिता or रेष्टा ।

Pre. रुष्यति । Per. ररोष । ररोषिथ । रुरुषिव । I Fut. रोषिता । or रोष्टा । II Fut. रोषिष्यति । Impera. रुष्यतु । Imper. अरुष्यत । Poten रुष्येत् । Bene. रुष्यात् Aor.

अरुषत् । Condi. अरोरिष्यत् । Desi. दरदरिषति । दरोरिषति । Ger. रोरित्वा or रुरुषित्वा or दरित्वा । Part. रोरितः or दरः .

दिप १२१ क्षेपे ।

121. √dipa, to throw. It is found in the Tudâdi and Churâd classes also.

Pre. दिप्यति । Per. दिदेप । दिदेपिथ । दिदिपिव । I Fut. देपिता । II Fut. देपिष्यति । Impera. दिप्यतु । Imper. अदिप्यत् । Poten. दिप्येत् । Bene. दिप्यात् । Aor. अदिपत् । Condi. अदेपिष्यत् । Pass. दिप्यते Causa. देपयति Aor. अदीदिपत् । Desi. दिदिपिषति । दिदेपिषति । Inten. देदिप्यते । yaṅ luk देदेपि । Ger. दिपित्वा

क्षुप १२२ क्षोपे ।

122. √kupa to be angry.

Pre. क्षुप्यति । Per. चुक्षोप । I Fut. क्षोपिता । II Fut. क्षोपिष्यति । Impera. क्षुप्यतु । Imper. अक्षुप्यत् । Poten. क्षुप्येत् । Bene. क्षुप्यात् । Aor. अक्षुपत् । Condi. अक्षोपिष्यत् । Noun क्षुप्य 'a forest'.

गुप १२३ व्याकुलत्वे ।

123. √gupa, to be confused or disturbed.

Pre. गुप्यति । Per. जुगोप । I Fut. गोपिता । II Fut. गोपिष्यति । Impera. गुप्यतु । Imper. अगुप्यत् । Poten. गुप्येत् । Bene. गुप्यात् । Compare गोपायति and. जुगुप्सते of Bhvâdi, and गोपयति of Churâdi class.

युप १२४ रुप १२५ लुप १२६ विमोहने ।

युप्यति । दप्यति । लुप्यति । लोपिता । लुप्यतिः सेट्कः । अभिट्कारिकासु लिपिसाहचर्यात्लोदादिकस्यैव ग्रहणात् ।

124. √yupu, 125 √rupu, 126 √lupu, to trouble ; to efface ; to make level or smooth. Of these the √lupu is सेट् ; the root लुप् mentioned in the anit list is not this root, but the Tudâdi root लुप् as it is read along with √क्षिप of that class.

Pre. युप्यति । Per युयोप । I Fut. योपिता । II Fut. योपिष्यति । Impera. युप्यतु । Imper. अयुप्यत् । Poten. युप्येत् । Bene. युप्यात् । Aor. अयुपत् । Condi अयोपिष्यत् ।

125. √rupu,

Pre. दप्यति । Per. ददोप । I Fut. दोपिता । II Fut. दोपिष्यति । Impera. दप्यतु । Imper. अदप्यत् । Poten. दप्येत् । Benedic. दप्यात् । Aor. अदपत् । Condi. अदोपिष्यत् ।

126. √lupu.

Pre. लुप्यति । Per. लुलोप । I Fut. लोपिता । II Fut. लोपिष्यति । Impera. लुप्यतु । Imper. अलुप्यत् । Poten. लुप्येत् । Ben.. लुप्यात् Aor. । अलुपत् । Condi. अलोपिष्यत् ।

ष्टुप १२७ समुच्छ्राये ।

It is not given in the Siddhânta. It means " to heap up to pile, to collect, to raise."

लुभ १२८ गार्ध्ये ।

गार्ध्यमाकाङ्क्षा । 'वीयच्छ–' (२३४०) इति वेट् । लोभिता–लोब्धा । लोभिष्यति । लुभ्येत् । लुभ्यात् । अलुभत् । भ्वादेरदृत्कृतत्वाल्लोभतीत्यपीत्याहुः ।

128. √lubha, to covet, long for. The word 'gârdhyam' means 'greed'. It is optionally वेट् by S. 2340. As the word, वृत् 'finished,' is not used at the end of Bhuâdi class, as it is used at the end of other classes, every root can be conjugated in the Bhuâdi class, as that list is not exhaustive. Therefore लुभ forms लोभते also in the Bhuâdi class. This is the opinion of Atreya.

Pre. लुभ्यति । Per. लुलोभ । लुलोभिथ । I Fut. लोभिता or लोब्धा । II Fut. लोभिष्यति । I mpera. लुभ्यतु । Imper. अलुभ्यत् । Poten. लुभ्येत् । Bene. लुभ्यात् । Aor. अलुभत् । Condi. अलोभिष्यत् । Causa. लोभयति Aor. अलूलुभत् । Ger. लोभित्वा or लुभित्वा or लुब्ध्वा । Part. लुब्धः ।

लुभ १२९ संचलने ।

क्षुभ्यति ।

129. √kṣhubha, to be agitated or disturbed.

Pre. क्षुभ्यति । Per. क्षुक्षोभ । I Fut. क्षोभिता । II Fut. क्षोभिष्यति । Impera. क्षुभ्यतु । Imper. अक्षुभ्यत् । Poten. क्षुभ्येत् । Bene. क्षुभ्यात् । Aor. अक्षुभत् or अक्षोभीत् ।

णभ १३० तुभ १३१ हिंसायाम् ।

तुभिनभितुभयो श्वादौ क्र्यादौ च पठ्यन्ते । तेषां श्वादित्वादङ् सिद्धः । क्र्यादित्वात्पक्षे सिच्यवत्येव । इह पाठस्तु दयन्यर्थः ।

130. √ṇabha, 131 √tubha to injure, hurt, kill. The roots तुभ and णभ and tubha are in the Dyutâdi and Kryadi list, also (See Bhuâdi 787 &c.) and Kryâdi; they would have taken अङ् in the aorist by the fact of their being listed in the Dyutâdi; their inclusion in the Kryâdi class shows that the aorist is formed with सिच् also when it is considered to belong to that class. See Kryâdi No. 47 &c. Their inclusion therefore, here, is purely for the sake of दयन् ।

Pre. नभ्नाति । नभ्नभ्यति । Per. ननाभ । नेभतुः । नेभिथ । नेभिथ । I Fut. नभिता । Aor. अनभत् or अनभीत् or अनाभीत् ।

131. √tubha. The remarks applicable to √kshubha and √ṇabha apply to this also.

Pre. तुभ्यति । Per. तुतोभ । I Fut. तोभिता । II Fut. तोभिष्यति । Impera. तुभ्यतु । Imper. अतुभ्यत् । Poten. तुभ्येत् । Bene. तुभ्यात् । Aor. अतुभत् । Condi. अतोभिष्यत् ।

क्लिदू १३२ आर्द्रीभावे ।

क्लिद्यति । चिक्लेदिथ–चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव–चिक्लिद्व । चिक्लिदिम–चिक्लिद्म । क्लेदिता–क्लेत्ता ।

132. √klidû, to become wet, be damp, moist.

Pre. क्लिद्यति । Per. चिक्लेद । चिक्लेदिथ or चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव or चिक्लिद्व । चिक्लिदिम or चिक्लिद्म । Fut. क्लेदिता or क्लेत्ता । II Fut. क्लेदिष्यति or क्लेत्स्यति । Impera.

क्ष्विदतु । Imper. अक्ष्विदत् । Poten. क्ष्विदेत् । Bene. क्ष्विदात् । Aor. अक्ष्विदत् । Condi. अक्ष्विदिष्यत् or अक्ष्वित्स्यत् । Causa. क्ष्वेदयति Aor. अचिक्ष्विदत् । Des. चिक्ष्विदिषति । चिक्ष्वित्सति । Inten. चेक्ष्विद्यते । yaṅluk चेक्ष्वेत्ति । Part. Pass. क्ष्विन्नः । Act. क्ष्विन्नवत् । Ger. क्ष्विदित्वा or क्ष्वेदित्वा ।

ञिमिदा १३३ स्नेहने ।

'भिदेर्नुः' (२३४६) । मेदति । अमिदत् । द्युतादिपाठादेवामिदत् । अमेदिष्टेति ठोऽमेदोदिति ना भुदिति । द्युतादिभ्यो बहिरेवाल्पमेधदिषु पाठस्तूचितः ।

133. √ñi midâ, to be unctuous or greasy, to love. This root would ve formed its aorist with अङ् by the very fact of its being included in the Dyutâdi class (See Bhuâdi 777 to 799). The aorist would be अमिदत् and अमेदिष्ट there under. Its inclusion here indicates that it never takes सिच् , and we can never have the form अमेदीत् । If this be so, its inclusion there is problematic. For it would have formed अमदीत् । under Pushâdi. The better arrangement would have been, not to read it in the Dyutâdi class, but in the atmanepadi class any where else of the Bhuvâdi, to give us the form अमेदिष्ट ।

Pre मेदति । The vowel is gunated by S. 2346. Per. मिमेद । मिमेदिथ । I Fut. मेदिता । II Fut. मेदिष्यति । Impera. मेदतु । Imper. अमेदत् । Poten. मेदात् । Bene. मिद्यात् । Aor. अमिदत् । Desi. मिमिदिषति । मिमेदिषति । Ger. मेदित्वा or मिदित्वा ।

ञिक्ष्विदा १३४ स्नेहनमोचनयोः ।

134. √ñi kṣhvidâ 1. to be greasy or unctuous, love, 2. to release. It is in the Bhvadi also. See No. 780.

Pre. क्ष्विदति । Per. चिक्ष्वेद । I Fut. क्ष्वेदिता । II Fut. क्ष्वेदिष्यति । Impera. क्ष्विदतात् । Imper. अक्ष्विदत् । Poten. क्ष्विदेत् । Bene. क्ष्विद्यात् । Aor. अक्ष्वित्सत् । Condi. अक्ष्वेदिष्यत् ।

ऋधु १३५ वृद्धौ ।

आर्धत् । आर्धत् ।

135. √ṛidhu to prosper, grow, increase. This root is found in one Svâdi also. See No. 24.

Pre. ऋध्यति । Per. आनर्ध । आनृधतुः-आनर्धिव-आनर्धिम । I. Fut. अर्धिता । II Fut. अर्धिष्यति । Impera. ऋध्यतु । Imper. आर्धत् । Poten. ऋध्येत । Bene. ऋध्यात् । Aor. आर्धत् । (The real form is ऋधत् without the augment आ as in आ भवात् ऋधत् ।) Condi. आर्धिष्यत् । Causa., अर्धयति । Aor आर्दिधत् । Desi. अर्दिधिषति or ईर्त्सति । VII. 2. 49. S. 2318. Past. Part. ऋद्ध । Ger. अर्धित्वा or ऋद्ध्वा ।

गृधु १३६ अभिकाङ्क्षायाम् ।

अगृधत् । गृध् । पुषादयो दिवादयश्च वृत्ताः । केचित् पुषादिसमाप्त्यर्थमेव वृत्तकरणम् । दिवादिषु श्यादिविकरणोत्तिवचः । तेन जीवते जुष्वतीत्यादि सिद्धमित्याहुः ।

136 √gridhu, to covet, desire, to be greedy.

Pre. कृण्वति । Per. अनर्च । अनृचतुः । अनर्चिव । अनृचिम । I Fut. नर्चिता । II Fut. नर्चिष्यति । Impera. कृण्वतु । Imper. अनृण्वत् । Poten. कृण्वेत् । Bene. कृण्यात् । Aor. अनृचत् । Condi. अनर्चिष्यत् । Causa. नर्चयति or ते (I. 3. 69. S. 2739). Desi. चिनर्चिषति । Inten. नरीनृच्यते । yaṅ luk नर्नर्चीति । Ger. नर्चित्वा or कृत्वा । Nouns: कृत्नुः । नर्चनः । कृत्नः ।

ऋत् । Finish. According to Atreya and Maitreya the Divâdi and Pushâdi reach their completion here. Others hold that the word vṛit applies to Pushâdi only. There is no end to Divâdi class. It is an Akritigaṇa like the Bhvâdi. And thus the forms चीयते and कृण्वति &c. are explained by them.

मृग १३७ अन्वेषणे ।

137 √. mṛiga, to seek, search for.

Pre. कृण्वति ।

इति तिङन्तदिवादिप्रकरणम् ।

अथतिङन्त स्वादि प्रकरणम् ।

CHAPTER V.

THE SU-CLASS VERBS.

षुञ् १ अभिषवे ।

अभिषवः स्नपनं पीडनं स्नानं सुरासंधानं च । तत्र स्नानेऽकर्मकः ।

The first root of this class is —

1. √shuñ to bathe. The word abhishava here means to make one bathe, to squeeze, to bathe, and to distil spirituous liquor. It is intransitive in the sense of bathing.

Thus सु + शप् + ति । Now applies the following sûtra by which the vikaraṇa श्नु comes after these verbs instead of शप् ।

२५२३ । स्वादिभ्यः श्नुः । ३ । १ । ७३ ।

सुनोति । सुनुतः । 'हुश्नुवोः–' (२३८७) इति यण् । सुन्वन्ति । सुन्वः–सुन्वः । सुन्वहे–सुनुवहे । सुवाव–सुषुवे । सोता । सुनु । सुनवानि । सुनवै । सुनुयात् । सूयात् । 'स्नुसुधूञ्भ्यः–' (२३८५) इतीट् । असावीत्–असोष्ट । अभिषुणोति । अस्वधुणोत् । अभिसुषाव ।

2523. The affix श्नु comes after the roots of Svâdi class when a sârvadhâtuka affix denoting an agent follows.

This debars शप्. As सु + श्नु + तिप् = सु + नु + ति = सुनोति 'he presses out'.

The dual is सुनुतः । The plural is सुनु + अन्ति = सुन्वन्ति । Here व is substituted for उ by VI. 4. 87 S. 2387. The First Person dual is सुन्वः or सुनुवः by VI. 4. 107 S. 2333. The âtmanepadi dual is सुन्वहे or सुनुवहे । In the aorist there is इट् by VII. 2. 72. S. 2385. As असावीत् ।

The ष is changed to ष after an alterant preposition (VIII 3 65. S. 2270) As अभिषुणोति। But not in अभिसुवाव because of the *implied* prohibition of VIII. 3 64 S. 2277 Nor is ष changed in the Second Future and Desiderative, b se of the following.

२५२४। सुनोतेः स्यसनोः। ८। ३। ११७।

एषे षति च परे सुनः षेा न स्यात्। अभिषोष्यति।

2524. The ष् of सु (सुनोति) is not changed to ष् in the Future, Conditional and Desiderative.

Thus:—अभिषोष्यति, अभिषोष्यत्, अभ्यषोष्यत्, अभ्यषोष्यत् ॥

1. √ṣhu, to press out or extract juice; to distil. Parasmaipada.

Pre. सुनोति। सुनुतः। सुन्वन्ति। सुनोषि। सुनोथः। सुनुथः। सुन्वः। सुनोमः। Per. सुषाव। सुषुवतुः। सुषुवुः or सुषविथ। सुषुवथुः। सुषुव। सुषुवथ or सुषोथ। सुषुविव। सुषुविम। I Fut. सोता। II Fut. सोष्यति। Impera. सुनोतु। सुनुताम्। सुन्वन्तु। सुनु। सुनुतम्। सुनुत। सुनवानि। Imper. असुनोत्। असुनुताम्। असुन्वन्। असुनोः। असुनुतम्। असुनुत or असुनुष्ट। Poten. सुनुयात्। सुनुयाताम्। सुनुयुः। सुनुयाः। सुनुयातम्। सुनुयात। सूयात् सूयास्ताम्। Aor. असावीत्। असाविष्टाम्। असावीः। असविष्टम्। Condi. असोष्यत्। Causa. सावयति। Aor. असूषुवत्। Desid. सुसूषति। Inten सोसूयते। yanluk. सोसोति or सोसोति। d. सोसुतः। Nouns:—राजसूयः। आसाव्यम्। सुन्वती। सुत्या। सुरा। सुरकः।

1. sh̥uñ, to press out or extract juice, to distill. Atmanepada.

Pre. सुनुते। सुन्वाते। सुन्वते। सुनुषे। सुन्वाथे। सुनुध्वे सुन्ध्वे। Per सुषुवे। सुषुविषे। सुषुविध्वे सुषुविध्वे। सुषुवे। सुषुविवहे। सुषुविमहे। I Fut सोता। II Fut. सोष्यते। Impera. सुनुताम्। सुन्वाताम्। सुन्वताम्। सुनुष्व। सुन्वै। सुनवावहै। Imper. असुनुत। असुन्वाताम्। असुन्वत। असुनुथाः। असुन्थि। असुन्वहि। असुनुमहि। Poten. सुन्वीत। सुन्वीयाताम्। Bene. सोषीष्ट। सोसीयास्ताम्। सोषीढ्वम्। Aor. असोष्ट। असोषाताम्। असोष्टाः। असोषि। Condi. असोष्यत।

षिञ् २ बन्धने।

सिनोति। सिषिनोति। सिषाय-सिष्यिथ। सेता।

2. √ṣhiñ. To bind. Parasmaipada.

Pre. सिनोति। सिनोषि। सिनोमि। सिञ्वः। सिन्वः। Per. सिषाय। सिष्यथुः। सिषयिथ or सिषेथ। सिष्य। सिषाय or सिषय। सिष्यिव। I Fut. सेता। II Fut. सेष्यति। Impera सिनोतु। सिञ्जु। सिनवानि। Imper. असिनोत्। Poten. सिञ्जयात्। Bene. सीयात्। Aor. असैषीत्। असैष्टाम्। Condi. असेष्यत्। Pass. सीयते। Causa. साययति। Aor. असीषियत्। Desid. सिसीषति or से। Inten. सेसीयते। yanluk. सेसेति or सेसेति। Part. Pass. सितः। Act. सितवान्। Nouns:—सैन्धितः। सेतु। सित्वा। सेयः। सिवः। असिता सेयत्। परिसितः। परिसेवः।

2. √ṣhiñ to bind, fasten. Atmanepada.

Pre. सिञ्जे। सिञ्जाते। सिन्वे। सिन्वाते or सिञ्जाते। Per. सिष्ये। सिष्याते। सिष्यिरे। I Fut. सेता। II सेष्यते। Impera. सिञ्जताम्। सिञ्जस्व। सिनवै। Imper. असिञ्जत। असिञ्जाताम्। असिन्वि। असिन्वहि or असिञ्जहि। Poten. सिन्वीत। Bene. सेषीष्ट। Aor. असैष्ट। असैषाताम्। Condi. असेष्यत।

शिञ् ३ निशाने ।

तालव्यादिः । चेता ।

3. √śiñ, to whet, to sharpen. Parasmaipada.

Pre. शिनोति । Per. शिशाय । I Fut. चेता । II Fut. चेष्यति । Impera. शिनोतु । Imper. अशिनोत् । Poten. शिनुयात् । Bene. शीयात् । Aor. अचैषीत् ।

3. √śiñ, to whet, sharpen. Atmanepada.

Pre. शिनुते । Per. शिशिये । I Fut. चेता । II Fut. चेष्यते.

दुमिञ् ४ प्रक्षेपणे ।

'मीनातिमिनोति–' (२५०८) इत्वात्वम् । मम्ने । मम्यिव–मम्याव । मिम्ये । माता । मीयात् । मासीष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त ।

4. √ḍu miñ, to throw, cast, scatter. Parasmaipada.

Pre. मिनोति । Per. मम्नौ (S. 2508). मिम्यतुः । मिम्युः । मम्यिव or मम्याव । मम्यतुः । मम्य । मम्नौ । मिम्यिव । मिम्यिम । I Fut. माता । II Fut. मास्यति । Impera. मिनोतु । मिनु । मिनवानि । Imper. अमिनोत् । अमिनुताम् । Poten. मिनुयात् । Bene. मीयात् । Aor. अमासीत् । अमासिष्टाम् । Condi अमास्यत् । Causa. मापयति । Aor. अममीमवत् । Desid. मित्सति । Inten. मेमीयते । yaṅluk मेमेति । मेमयीति । Nouns: मिमिनत्, मीरः, प्रमवः

4. √ḍu miñ. Atmanepada.

Pre. मिनुते । Per. मिम्ये । मिम्यिषे । मिम्यिवहे । I Fut. माता । II Fut. मास्यते । Impera. मिनुताम् । मिनुष्व । मिनवै । Imper. अमिनुत । Poten. मिन्वीत । Bene मासीष्ट । Aor. अमास्त । अमासाताम् । Condi. अमास्यत ।

चिञ् ५ चयने ।

प्रतिचिनोति ।

5. √chiñ, to collect. The Present 3rd person is चिनोति । The preposition नि is changed to चि as प्रतिचिनोति (VIII. 4. 17 S. 2285). In the Perfect, the च is optionally changed to क by the following :—

२५२५ । विभाषा चेः । १ । ३ । ५८ ।

अभ्यासात्परस्य चिञः कुत्वं वा स्यात्सनि क्विटि च । प्रतिचिकाय । चिचाय–चिक्ये–चिक्ये । अचैषीत्–अचेष्ट ।

2525. A guttural is optionally substituted for the च् of चि after a reduplication in the Desiderative and Perfect.

As चिचीषति or चिकीषति, चिचाय or चिकाय ॥ But चेचीयते in other cases.

5. √chiñ, to collect. Parasmaipada.

Pre. चिनोति Per. चिकाय or चिचाय । चिक्यतुः or चिच्यतुः । चिकयिव or चिक्येव or चिच्यिव or चिच्येव । चिक्यिव । or चिच्यिव । I. Fut. चेता । II Fut. चेष्यति । Impera. चिनोतु । चिनुताम् । Imper. अचिनोत् । Poten. चिनुयात् । Bene. चीयात् । Aor. अचैषीत् । Condi. अचेष्यत् । Causa. चाययति । चाययति । Desi. चिचीषति । चिकीषति । Inten. चेचीयते चेकीयते । yaṅluk. चेचेति । Past Pass. चितः । Act. चितवान् । चेत्य Nouns :—निकायः । संचायः । परिचायः । उपचायः । अग्निचित् । इष्टेनचित् । निश्चयः । आचितीनः । पुरुषप्रचायः । चक्रप्रचयं । चायः । आचितिकः । गोत्र निकायः । निकुनिकायः । चितिः । द्विचितीकः । आचितीनः । आचितः । आचितवान् । आचितः । चिन्वत् ।

5. √chiñ, to collect. Atmanepada.

Pre. चिचुते । Per. चिचय or चिचये I Fut. चेता । II Fut. चेष्यते। Impera, चिचुताम् । Imper. अचिनुत । Poten. चिन्वीत । Bene. चेषीष्ट । Aor. अचेष्ट ।

स्तृञ् ६ आच्छादने ।

स्तृणाति । स्तृणुते । गुणो र्तिं –' (२३८०) दृत्ति गुणः । स्तर्यात् ।

6. √stṛiñ, to cover. The Present is स्तृणोति । Atm. स्तृणुते। In the Potential there is guṇa by S. 2380. As स्तर्यात् । In the Atmanepada, the इट् is optional in the Benedictive and Aorist by the following.

२५२६ । अतश्च संयोगादेः । ७ । २ । ४४ ।

अदन्तात्संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिडागमो वा स्यात्तङि । स्तरिषीष्ट - स्तृषीष्ट । अस्तरिष्ट - अस्तृत ।

2526. The इट् is opitionally added to the endings of the Atmanepada Benedictive and S-Aorist, after a root, which ends in short ऋ, which is preceded by a conjunct consonant.

As स्तरिषीष्ट or स्तृषीष्ट । Aor. अस्तरिष्ट or अस्तृत ।

Note:—Why ending in short ऋ? Observe क्वीषीष्ट, अक्वोष्ट, क्रोषीष्ट and अक्रोष्ट ॥ Why 'beginning with a conjunct consonant,? Observe कृषीष्ट, हृषीष्ट, अकृत and अहृत ॥ Why 'in the Atmanepada'? Observe अकार्षीत्, अहार्षीत् ॥ In संस्कृषीष्ट and संसस्कृत there is not इट्, first because सस्कृ (the form assumed by कृ with सुट् augment) is not so enunciated in the Dhâtupaṭha; the word upadeśa of VII. 2. 10, is understood here; so that the rule applies to those roots only which in the Dhâtupâṭha are ऋ ending and preceded by conjunct consonant; and secondly सुट् augment is considered as not attached to the root (VI. 1. 135), and therefore सस्कृ is not considered a root beginning with a conjunct consonant.

6. √stṛi, to cover. Parasmaipada.

Pre. स्तृणोति । स्तृणतः । स्तृण्वन्ति । स्तृणोषि । स्तृणोथः । स्तृणोमि । स्तृण्वः or स्तृणुवः । स्तृण्मः or स्तृणुमः । Per. तस्तार । तस्तरतुः । तस्तरुः । तस्तर्थ । तस्तर । तस्तार or तस्तर । तस्तरिव । I Fut. स्तर्ता । II Fut. स्तरिष्यति । Impera. स्तृणोतु । स्तृतम् । स्तृणवानि । Imper. अस्तृणोत् । Poten. स्तृण्यात् । Bene. स्तर्यात् । Aor. अस्तार्षीत् । अस्ताष्टाम् । Condi. अस्तरिष्यत् । Pass. स्तीर्यते । Causa. स्तारयति । Aor. अतिस्तरत् । Desid. तिस्तीर्षति । Inten. तास्तर्यते । yanluk तस्तर्ति । तस्तरीति । Pass. स्तृतः । Act. स्तृतवान् । Ger.

6. √stṛiñ, to cover. Atmanepada.

Pre. स्तृणुते । स्तृण्वे । स्तृण्महे । Per. तस्तरे । तस्तराते । तस्तरिरे । तस्तरिषे । तस्तराथे । तस्तरिढ्वे । तस्तरे । तस्तरिवहे । I Fut. स्तर्ता । II Fut. स्तरिष्यते । Impera. स्तृणुताम् । स्तृतम् । स्तृणवै । Imper. अस्तृणत । Poten. स्तृणीत । Bene. स्तृषीष्ट or स्तरिषीष्ट । Aor. अस्तृत or अस्तरिष्ट । अस्तृषाताम् or अस्तरिषाताम् । Condi. अस्तरिष्यत ।

कृञ् ७ हिंसायाम् ।

कृणोति - कृणुते । अकार । चकर्थ । अक्रे । क्रियात् । कृषीष्ट । अकार्षीत् । अकत ।

7. √kṛiñ, to hurt, injure, kill. Parasmaipada.

Pre. कृणोति। Per. चकार। चक्रतुः। चक्रुः। चकर्थ। चक्र। चकार or चकर। चकृव। I Fut. कर्ता। II Fut. करिष्यति। Impera. कृणोतु। Imper. अकृणोत्। Penen. कृषुयात्। Bene. क्रियात्। Aor. अकार्षीत्। अकार्ष्टाम्। Causa. कारयति। Aor अचीकरत्। Desid. चिकीर्षति। Inten. चेक्रीयते। yaṅluk चरीकर्ति।

7. √kṛiñ. Atmanepada.

Pre. कृणुते। Per. चक्रे। चक्राते। चक्रिरे। चकृषे। चक्राथे। चकृढ्वे। चक्रे। चकृवहे। चकृमहे। I Fut. कर्ता। II Fut. करिष्यते। Impera. कृणुताम्। Imper. अकृणुत। Poten. कृणुवीत। Bene. कृषीष्ट। Aor. अकृत। अकृषाताम्। Desid. चिकीर्षते।

वृञ् ८ वरणे।

8. √vṛiñ to choose, select In the Perfect, 2nd person singular the augment इट् is optional by the nipâtan of the following sûtra.

२५२७। बभूथाततन्थजगृम्भववर्थेति निगमे। ७। २। ६४।

एषां योगे इड आगमो निपात्यते। तेन भाषायां बभविथ। बभूव। बभूवथुः। वरिता-वरीता।

2527. In the Veda are found the irregular forms babhûtha, âtatantha, jagṛimbha, and vavartha.

As त्वं हि होता प्रथमो बभूव (=बभूविथ); यो रायस्परिधुर्जातवन्थ (=जातेथ); अकृण्वता ते वर्धितमिन्द्र हस्तवत् (=अकृढ्वम्), ववर्थ त्वं हि ज्योतिषा (=ववरिथ). See VII. 2. 13. This is also a niyama rule with regard to वृ, for by VII. 2. 13 the root वृ was already aniṭ, and its Perfect would have been ववर्थ by that rule. The special mention of this form shows that in classical literature this root is always वेट् before थ of the Perfect.

Therefore we have in classical literature ववरिथ with the वस् affix. In the First Future we have वरिता or वरीता। The lengthening is by VII. 2. 38. S. 2391.

The इट् augment is optional in the Âtmanepada Benedictive and Aorist by the following:—

२५२८। लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु। ७। २। ४२।

वृङ्वृञ्भ्यामुदन्ताच्च परयोर्लिङ् सिचोरिड्वा स्यात्सकि।

2528. The इट् is optionally added to the endings of the Atmanepada Benedictive and s-Aorist, after vṛi and roots ending in long ṛ (ॠ).

Thus the Benedictive is वृषीष्ट। But when इट् is added, we have the following equation: वृ+इ+ष्+स= वर्+इ+ष्+ई+स। Now VII. 2. 38 S. 2391 requires the lengthening of the short इ। This is prevented by the following.

२५२९। न लिङि। ७। २। ६९।

वृता लिङ इटो दीर्घो न स्यात्। वरिषीष्ट-वृषीष्ट। अवारीत्। अवरिष्ट-अवरीष्ट-अवृत।

2529. The इट् is not lengthened after the root वृ and ending radicals in the Benedictive.

As वरिषीष्ट,

8. √vṛiñ, to choose, select. Parasmaipada.

Pre. वृणोति । Per. अवार । अवृणुः । अवरिव । अवृ । अवार or अवर । अवृव । I Fut. वरिता or वरीता । II Fut. वरिष्यति or वरीष्यति । Impera वृणोतु । वृणुतात् । Imper. अवृणोत् । Poten. वृणुयात् । Bene. व्रियात् । Aor. अवारीत् । अवरिष्टात् । Condi. अवरिष्यत् । अवरीष्यत् । Pass. व्रियते । Aor. अवारि । Causa. वारयति । Aor. अवीवरत् । Desid. वुवूर्षति । विवरिषति । विवरीषति । Inten. वेवीर्यते । yaṅ luk. वर्वर्ति । Nouns:- वृत्यः । वारयत् । वार्या । वरित्वरा । निवरा । अवरावती । वारयी ।

8. √vṛiñ, to select, choose. Atmanepada.

Pre. वृणुते । Per. वव्रे । अवृषे । अवृढ्वे । अवृवृढ्वे । I Fut. वरिता or वरीता । II Fut. वरिष्यते or वरीष्यते । Impera. वृणुताम् । Imper. अवृणुत । Poten. वृणीत । Bene. वृषीष्ट or वरिषीष्ट । Aor. अवृत or अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृषाताम् or अवरिषाताम् or अवरीषाताम् । अवृण्वत । अवरिष्यत । अवरीष्यत । अवरिष्वहि । अवरीवृत । Condi. अवरिष्यत । अवरीष्यत । Causa. वारयति । अवीवरत् । Desid. वुवूर्षते । विवरिषति । विवरीषति । Inten. वेवीयते । Nouns : वृत्यः । वार्या । वरा । वारयत् । वृजन् । नीवारः । निवरः । प्रावरः अवरः । प्रवरा । वर्म । वर्मी । वार्ण्मेजावयिः । वरुथः । वरथ । वर्षः । वर्षी । ग्राम्यवर्षी । वरुथः । वरुथावी । नैग्रोधवरुथः । वरुथवरुथः । वरुथिवरुथः । वरुथिवत । वरुथवरुथः । वरुथ्यः । वरत्री ।

धुञ् ९ कम्पने ।

धुनोति-धुनुते । अधौषीत् । अधोष्यत् । दीर्घान्तेऽप्यत्र । धूनोति-धूनुते । 'स्वरेतिधूति-' (२२७९) इति वेट् । दुधविथ-दुधोथ । क्ङिति क्ङिति तु 'नुधुवः-' (२३८१) इति निषेधं बाधित्वा आदिनित्यनाग्निट्त्वमिट् । दुधुविथ । 'स्नुधुधूञ्भ्यः-' (२३८५) इति सिज्वमिट् । अधावीत्-अधविष्ट-अधोष्ट ।

9. √dhuñ, to tremble, shake. This root is taught with long ऊ also, as धूञ् । It will be optionally वेट् as it is specifically mentioned in the sûtra VII. 2. 44. S. 2279. As दुधविथ or दुधोथ । In other terminations of the क्ङित् Perfect the इट् augment is compulsory, because the prohibition of VII. 2. 11. S. 2381 is superseded by VII. 2. 13. S. 22 93. As दुधुविथ । The P. Aor. is अधावीत् । The इट् here is compulsory under VII. 2. 72. S. 2385.

Pre. धुनोति । Per. दुधाव । दुधविथ or दुधोथ । I Fut. धोता । धोतासि । II Fut. धोष्यति । Impera. धुनोतु । Imper. अधुनोत् । अधुधुतात् । Poten. धुनुयात् । Bene. धूयात् । Aor. अधौषीत् । Condi. अधोष्यत् । Causa. धावयति । Aor. अदूधवत् । Desid. दुधूषति । Inten धोधूयते । yaṅluk. दोधोति । Parti. धुतः । Ger. धुत्वा । Nouns: धुतिः ।

9. √dhuñ. Atmanepada.

Pre. धुनुते । Per. दुधुवे । दुधुविषे । I Fut. धोता । धोतासे । II Fut. धोष्यते । Impera. धुनुताम् । Imper अधुनुत । Poten. धुन्वीत । Bene. धोषीष्ट । Aor. अधोष्ट । Condi. अधोष्यत । Desid. दुधूषते ।

9. (a) धूञ् √dhûñ. This dhûñ is found in the Kryâdi class and Yujâdi also. The root dhû without ञ् is in the Tudâdi also.

Pre. धूनोति। A. धूनुते। Per. दधार A. दुधुवे। दुधविथ or दधोथ। दुधुविव। I Fut. धोता or धविता। II. Fut. धोष्यति or धविष्यति। A. धोष्यते or धविष्यते। Impera. धूनोतु or धूनुतात्। Imper. अधूनोत्। Poten. धूनुयात्। A. धूनीत। Bene. धूयात्। A. धोषीष्ट or धविषीष्ट। Aor. अधावीत्। अधाविष्टाम्। A. अधविष्ट or अधविष्ट। Causa. धूनयति (See Vârtika under S. 2572 for ण). Desid. दुधूषति। Past Part. धूतः। Ger. धूत्वा।

The following roots are Parasmaipadins.

टुदु १० उपतापे।

टुनोदि।

10. √ṭudu, to burn.

Pre. टुनोदि। Per. टुदाव। I Fut. दोता। II Fut. दोष्यति। Impera. टुनोतु। Imper. अटुनोत्। Poten टुदुयात्। Bene. टूयात्। Aor. अदौषीत्। Condi. अदोष्यत्। Causa. दावयति। Aor. अटूदवत्। Desid. टुदूषति। Inten. दोटूयते। yaṅluk दोदोति। Parti. टुदवान्। Ger. टुदित्वा। Noun: दावः। दवथुः।

हि ११ गतौ वृद्धौ च।

11. √hi, to go, 2. to promote.

Thus हिनोति। The न is changed to ण after an alterant preposition by the following sûtra.

२५३० । हिनु मीना । ८ । ४ । १५ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य हेर्नोर्मस्य च णः स्यात्। प्रहिणोति।

2530 The न of हिनु and मीना is changed into ण, when coming after an upasarga containing in it a cause of change.

Thus प्रहिणोति। (प्रहिणुतः, प्रमीणाति, प्रमीणीतः)।

Note:—The root हि belongs to the Svâdi class of verbs and takes the vikaraṇa नु technically श्नु; and the root मी belongs to Kryâdi class which takes the vikaraṇa श्ना। In the sûtra the verbs are shown with the vikaraṇas affixed. Under certain circumstances the forms of the vikaraṇa is changed from नु to नो and श्ना to मी, but the rule still applies, because the substitute of an अच् or vowel is like the principal. See I. 1. 57.

In forming the Perfect we have हि+चङ्=जि+अ। Now applies the following sûtra by which the is changed to घ।

२५३१ । हेरचङि । ७ । ३ । ५९ ।

अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हेश्च कुत्वं स्यान्न तु चङि। जिघाय।

2531. A guttural is substituted for the ह् of हि (हिनोति) after a reduplication, but not in the Reduplicated Aorist (चङ्)।

As अजिघाय but अमीहवत् नुतत् in the Reduplicated Aorist.

Obj. The word अचङि could be dispensed with from the sûtra, in as much as चङ् can never come after the simple root हि, but after the causative of हि, and the causative stem of हि is a different verb than, हि. Ans. The fact of this word अचङि being employed in the sûtra indicates the

existence of the following maxim : प्रकृतिग्रहणे यद्यविशेषस्तदादिग्रहणम् " A radical denotes whenever it isemployed in Grammar, not only that radical itself, but it denotes also whatever stem may result from the the addition to it of the causative affix णि" ॥ Therefore we have अविधावादिषति ॥

11. √hi, to go, promote.

Pre. हिनोति । Per. । जिघाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिघयिथ or जिहेथ । जिग्य । जिग्यिव । I Fut. हेता । II Fut. हेष्यति । Impera. हिनोतु । Imper. अहिनोत् । Poten. हिनुयात् । Bene. हीयात् । Aor. अहैषीत् । Condi. अहेष्यत् Causa. हाययति; Aor. अजीहयत् । Desdi. जिघीषति । Inten. जेघीयते । yaṅ luk जेघेति । Part. Pass. हितः । Act. हितवान् । Nouns :— हेतिः । हयः । हेतुः । जंहितोदः ।

पॄ १२ प्रीतौ ।

पृणोति । पर्ता ।

12. √pṛi, to please or delight.

Pre. पृणोति । Per. पपार । पपतुः । पपुः । पपर्थ । पपतुः । पप्र । पपार or पपर । पपरिव । पपरिम ॥I Fut. पर्ता । II Fut. परिष्यति । Impera. पृणोतु । Imper. अपृणोत् । Poten. पृणुयात् । Bene. पिपर्यात् । Aor. अपार्षीत् । Condi. अपरिष्यत् Causa. पारयति Aor. अपीपरत् । Desid. पुपूर्षति । Inten. पेपरीयते ।

स्पॄ १३ प्रीतिपालनयोः ।

'प्रीतिचलनयोः' इत्यन्ये । 'चलनं जीवनम्' इति स्वामी । स्पृणोति । पस्पार । 'स्पृ' इत्येके । स्पृणोति । पृणोत्वादयस्त्रयोऽपि ब्राह्मणा इत्याहुः ।

13. √spṛi; to gratify, to protect. Another reading is 'prīti-chalanyoh' —'to gratify, to live'. The word 'chalana' here means 'living', according to Svâmî. Some read it as स्पृ √smṛi as स्मृणोति। The three roots pṛi, spṛi, and smṛi are Vaidic, according to some.

Pre. स्पृणोति । Per. पस्पार । पस्पर्थ । I Fut. स्पर्ता । II Fut. स्परिष्यति । Impera. स्पृणोतु । Imper. अस्पृणोत् । Poten. स्पृणुयात् । Bene. स्पिपर्यात् । Aor. अस्पार्षीत् । Condi. अस्परिष्यत् । Causa. स्पारयति । Desid पुस्पूर्षति । Inten. पेस्पीयते ।

आप्लृ १४ व्याप्तौ ।

आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नुषः । आपाथ । आप्नुहि । सृदित्वादङ् । आपत् ।

14. √aplṛi, to pervade.

Pre. आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नोषि । आप्नोमि । आप्नुवः । Per. आप । आपतुः । आपिथ । आपिव । I Fut. आप्ता । II Fut. आप्स्यति । Impera. आप्नोतु । आप्नुहि । आप्नवानि । Imper. आप्नोत् । Poten. आप्नुयात् । Bene. आप्यात् । Aor. आपत् । The aorist is formed by अङ् as the root has an indicatory लृ (III. 1. 55. S. 2343). Condi. आप्स्यत् । Causa. आपयति । Aor. मा भवान् अपिपत् । Desid. ईप्सति VII. 4. 55. S. 2619. Parti. Pass. आप्तः । Act. आप्तवान् । Nouns :—आपण्य आप्तिः । आप्तजीविकः । आपः । परीपत् । अन्तरीपत् । द्वैपायन ।

शक्लृ १५ शक्तौ ।

शक्नुयात् ।

15. √saklṛi, to be able.

Pre. अश्नोति। अश्नुतः। अश्नुवन्ति। Per. आश। ईशतुः। ईशुः। अशिशूव or ईशिव। I Fut. अशा। II Fut. अशिष्यति। Impera. अश्नोतु। अश्नुतात्। Imper. आश्नोत्। Poten. अश्नुयात्। Bene. अशिषीष्ट। Aor. आशिषत् Condi. आशिषिष्यत्। Desid. शिशासते 'He desires to be able'. As अशूनि शिशासते। See Vârtika under S. 2687. Past. Pass. अशः। अशिषः। Act. आशिषात्। अशिशिषात्। Nouns:—अशः। अशिषत्।

राध १६ साध १७ संसिद्धौ।

राध्नोति।

16. √râdha, to accomplish, 17 √sâdha, to accomplish.' The Present is राध्नोति। In the Perfect, the reduplicate is elided, and र substituted for आ by the following sûtra

२५३२। राधो हिंसायाम्। ६। ४। १२३।

हिंसार्थस्याधातोरेतः क्ङिति क्ङिति हेटि यञि च। रेधतुः। रेधुः। रेधिथ। राद्धा। राध्नोति। राधा। अराधीत्। अराधात्।

2532. The र is substituted for the आ of राध when meaning 'to hurt some one', and the reduplicate is elided, before the affixes of the Perfect having an indicatory क् (or ङ्), as well as before यञ् with the यङ् augment.

Thus अरेधतुः, अरेधुः, अरेधिथ, but रराधतुः, रराधुः, रराधिथ in any other senses than that of 'hurting.' In this sûtra the *long* आ of राध is to be replaced by र, the anuvṛitti of short अ (अतः VI. 4. 120) is therefore not appropriate here. We should either read the anuvṛitti of आ from VI. 4. 112, or we should read the word यङ्लुबन्ते in this way "in राध् *whatever* stands between two simple consonants is replaced by र".

16. √râdha, to accomplish, complete.

Pre. राध्नोति। राध्नुतः। राध्नुवन्ति। Per. रराध। रराधतुः or रेधतुः। रेधुः or रराधुः। रराधिथ or रेधिथ। I Fut. राद्धा। II Fut. रात्स्यति। Impera. राध्नोतु। राध्नुतात्। Imper. अराध्नोत्। Poten. राध्नुयात्। Bene. राध्यात् Aor. अराधीत्। अराधिष्टाम्। अराधिषुः। Condi. अरात्स्यत्। Pass राध्यते। Causa. राधयति। Aor. अरीरधत्। Desid. रिरात्सति। Inten. रराध्यते।

17. √sâdha, to complete, finish.

Pre. साध्नोति। Per. ससाध। ससाधतुः। ससाधुः। ससाधिथ। ससाधिव I Fut. साद्धा। II Fut. सात्स्यति। Impera. साध्नोतु। Imper. असाध्नोत्। Poten. साध्नुयात्। Bene. साध्यात्। Aor. असात्सीत्। असाधात्। Condi. असात्स्यत्। Causa. साधयति। Aor. असीषधत्। Desid. सिसात्सति। Inten. सासाध्यते। yaṅluk सासाद्धि। Nouns: साधुः साधयः

अथ द्वावनुदात्तेतौ

The two following roots are anudâttet.

अशू १८ व्याप्तौ संघाते च।

अश्नुते।

18. √aśû, to pervade. 2. to accumulate.

The Present is आप्नुते । In the Perfect, न is inserted after the long आ the reduplicate, by the following sûtra.

२५३३ । अभ्यासेऽच । ७ । ४ । ५८ ।

दीर्घादभ्यासादचश्चोत्तरस्य नुट् स्यात् । आनशे । अशिता–आप्ता । अशिष्यते–आप्स्यते । आप्नुवीत । अशीष्ट–आशिषीष्ट । आशिष्ट–आप्त । आशाताम् ।

2533. After the lengthened आ of the reduplicate of आप् (आप्नोति), comes the augment नुट् (न) before the short अ of the root in the Perfect.

This applies to a case where the root does not contain a double consonant. Thus आनशे, आनशाते, आनशिरे । The rule applies to आप् of the Svâdi 18 and not to आप् of the Kryâdi 51; there we have आप, आपतुः, आपुः ।

18. √aśû, 1. to pervade, 2. to heap, accumulate.

Pre. अश्नुते । अश्नुवाते । अश्नुवते । अश्नुषे । अश्नुथे । अश्नुध्वे । अश्नुवहे । Per. आनशे । आनशाते । आनशिरे or आनशे । आनशिषे or आनक्षे । आनशिवहे or आनशवहे । आनशिमहे or आनशमहे I Fut. अशिता । अशिषा । II Fut. अक्ष्यते । or अशिष्यते । Impera. अश्नुताम् । अश्नुष्व । Imper. आश्नुत । आश्नुवाताम् । आश्नुवत । Poten अश्नुवीत । अश्नुवीथाः । Bene अशिषीष्ट । अक्षीष्ट । Aor. आशिषत् or आप्त । आशिषाताम् आशाताम् । Condi. आक्ष्यत । आशिष्यत । Causa. आशयते । Aor. आशिशत् । Desid आशिशिषते । Inten. आशाश्यते । yaṅ luk आशाशीति । Pass. अप्तः । Act. अप्तवान् । Ger. अशित्वा or आशित्वा । Nouns:—आशिषः । आशुः । अशुरः । अश्नः । अशनः । अक्षः । अशिः ।

क्ष्णुच १९ आस्कन्दने ।

क्ष्णुचते । क्ष्णुक्षे । क्ष्णोचिता ।

19. √kṣṇutigha, to assail, attack.

Pre. क्ष्णुचते । Per. क्ष्णुक्षे । I Fut. क्ष्णोचिता । II Fut. क्ष्णोक्ष्यते । Impera. क्ष्णुचताम् । Imper. अक्ष्णुचत । Poten. क्ष्णुचेत । Bene. क्ष्णुक्षीष्ट । Aor. अक्ष्णोक्षीत् । Condi. अक्ष्णोक्ष्यत । Causa. क्ष्णोचयति Aor. अचिक्ष्णुचत् । Desid. चिक्ष्णुक्षते । चिक्ष्णोक्षिषते । Inten. चेक्ष्णुच्यते yaṅ luk चेक्ष्णोक्षीति or चेक्ष्णोक्षि । Ger. क्ष्णुक्षित्वा । क्ष्णोचित्वा ।

अथ भ्वो गणान्तात् परस्मैपदिनः ॥

All the roots up to the end of this class are Parasmaipadins.

टिक २० टिग ३० क । गतौ च ।

टिकः क्ष्णुच्यते । टिक्ष्णोति । टिग्नोति ।

20. √tika 20(a) √tiga to go, attack, assail. By force of the letter the meaning to assail is also taken here.

Pre. टिक्ष्णोति । Per. टिटेक । टिटेकिथ । टिटिकिव । I Fut. टेकिता । II Fut. टेकिष्यति । Impera. टिक्ष्णोतु । Imper. अटिक्ष्णोत् । Poten. टिक्ष्णुयात् । Bene. टिक्ष्यात् । Aor. अटेकीत् । Condi. । अटेकिष्यत् । Causa. टेकयति Aor. अटीटिकत् । टेकाचयिः Desid. टिटेकिषति । Inten. टेटिक्यते । yaṅ luk. टेटिकीति । Nouns:—टिकः टेकाचयः । टिकटिकाचयः ।

20. √tiga to go, to attack, assail.

Pre. तिग्नोति । Per. तितेग । I Fut. तेगिता । II Fut. तेगिष्यति । Impera. तिग्नोतु । Imper. अतिग्नोत् । Poten. तिग्नुयात् । Bene. तिग्यात् । Aor. अतेगीत् । Condi. अतेगिष्यत् । Causa. तेगयति । Desid. तितेगिषति । Inten. तेतिग्यते ।

अघ २१ हिंसायाम् ।

घिघ्नोति ।

21. √shagha, to hurt, injure, kill.

Pre. घघ्नोति । Per. जघाघ । जघ्नतुः । जघिघ । जघिघ । I Fut. घघिता । II Fut. घघिष्यति । Impera. घघ्नोतु । Imper. अघघ्नोत् । Poten. घघ्नुयात् । Bene. घघ्यात् । Aor. अघाघीत् or अघघीत् । Condi. अघघिष्यत् । Causa. घाघयति । Aor अघीघघत् । Desid. जिघघिषति । Inten. घाघघ्यते । yaṅ luk. घाघघीति । घाघघ्मि ।

जिधृषा २२ प्रागल्भ्ये ।

धृष्णोति । दधर्ष । धर्षिता ।

22. √ḍidhṛishâ, to be proud or over-bearing.

Pre. धृष्णोति । Per. दधर्ष । दधृषतुः । दधर्षिथ । दधर्षिथ । I Fut धर्षिता । II Fut. धर्षिष्यति । Impera. धृष्णोतु । Imper. अधृष्णोत् । Poten. धृष्णुयात् । Benedi धृष्यात् । Aor. अधर्षीत् । Condi. अधर्षिष्यत् । Causa. धर्षयति । Aor. अदीधृषत् । अदधर्षत् । Desid. दिधर्षिषति । Inten. दरिधृष्यते । yaṅ luk. दरीधृषीति । दरिधृष्मि । Part. Pass. धृष्टः । Act. धृष्टवान् । Ger. धर्षित्वा । Noun :— दधृक् ।

दम्भु २३ दम्भने ।

दम्भनं दम्भः । दम्भोति । ददम्भ । 'अनिदितां हल उपधायां क्ङिति' इति ग्वाक्षरत्वान्तरनिदाभ्यामीयते इत्युक्तम् । 'अनिदिताम्–' (४९५) इति नलोपः । तस्यासीयत्वाद्-भिह्नत्वेन दग्धाभ्यासलोपयोरत्राप्ती । * दम्भेश्च दग्धाभ्यासलोपौ वक्तव्यौ * । देभतुः । ददम्भतुः । इदं क्ङिति चिदर्थमिच्छवश्चनिति सुधाकरादयः । तन्मते तिस्त्रिन्मित्वम् । देभ । देभिथ । 'देभ' इति ग्वाक्षरं बोध्यम् । अपिच्छिषयश्चनिति ग्वाक्षरादिमते तु । ददम्भ । ददम्भिथ । ददम्भेत्येव । दम्भ्यात् ।

23. √dambhu, to deceive, cheat, to injure, hurt. Thus the Present is दम्भोति । Perfect ददम्भ । We have already mentioned under S. 2397, that according to a certain Grammar (?) the affixes of the Perfect are optionally क्ङित् after the roots śranth, granth, dambh, and svañj. That rule is to be adopted here. The nasal is elided by S. 415. This elision being âbhîya (because taught by VI. 4. 24 which occurs in the subdivision of अचिट् ङमुडागमात् VI. 4. 22. S. 2183), is asiddha and so there can be no ध change or elision of the reduplicate in the Perfect. Hence the following vartika. "The ध change and the elision of abhyâsa take place with regard to this root dambha by the sûtra VI. 4. 120 S. 2260." Thus देभतुः । When not क्ङित्, we have ददम्भतुः ।

According to Sudhâkara and others the क्ङित् taught by the above, applies to all affixes of the Perfect, whether they be क्ङित् or non-क्ङित् । In their opinion, even in the singulars तिप्, सिप् and मिप् we have देभ, देभिथ and देभ । According to Nyâsakâra and others, the क्ङित् taught by the above rule is con-

fined to non-क्ित् affixes; therefore the singulars are 3. दद्म्न, 2. दद्म्निव and 1. दद्म्न ।

Pre. दम्नोति । The nasal is elided by S. 415. Per. ददम्न or देम । देमतुः or ददम्नतुः । ददम्नु : or देमुः ।ददम्निव or देमिव । देमतुः or ददम्नतुः । ददम्न or देम । ददम्न or देम । देमिव । I Fut. दम्निता । II Fut. दम्निष्यति। Impera. दम्नोतु । Imper. अदम्नोत् । Poten. दम्नुयात् । Bene. दम्यात् । Aor. अदम्नीत् । Condi. अदम्निष्यत् । Causa. दम्नयति । Aor. अददम्नत् । Desid. दिदम्निषति । दिप्सति । दीप्सति । VII. 4. 56. S. 2621. Inten. दादम्यते । yaṅ luk दादम्ति । Past Pass. दम्यः Act. दम्यात् । Ger. दम्नित्वा or दम्त्वा ।

ऋधु २४ वृद्धौ ।

24. √ṛidhu, to prosper flourish, grow.

Pre. ऋध्नोति । Per. आनर्ध । आनृधतुः । आनर्धिव or आनृधिव । I Fut. अर्धिता । II Fut. अर्धिष्यति । Impera. ऋध्नोतु । Imper. आर्ध्नोत् । Poten. ऋध्नुयात् । Bene. ऋध्यात् । Aor. ऋधत् as भवात् ऋधत् । Condi. आर्धिष्यत् । Causa. आर्धयति । Aor. आरीधत् । Desid. अरीधिषति or ईर्त्सति । Past. Pass. ऋद्ध । Ger. अर्धित्वा or ऋद्ध्वा ।

तृप २५ प्रीणने ।

क्षुभ्नादित्वाषत्वं न । तृप्नोति ।

25. √tṛipa , to be pleased or satisfied. Some read this root here. The न is not changed to ष as it is considered to belong to the kshubhnâdi class.

Pre. तृप्नोति । Per. ततर्प । ततृपतुः । ततर्पिव or ततर्प्व or ततृप्व । ततृपतुः । ततृप । ततर्प । ततृपिव । I Fut. तर्पिता or तर्प्ता or तप्ता । II Fut. तर्पिष्यति or तर्प्स्यति or तप्स्यति । Impera. तृप्नोतु । Imper. अतृप्नोत् । Poten. तृप्नुयात् । Benedi. तृप्यात् Aor. अतर्प्सीत् or अतृपत् । अतर्पिष्टाम् or अतृपताम् ।

२५३३ । क । छन्दसि ।

आ गवाग्नादधिआरोऽयम् ।

2533, A. The roots given here-after up to the end of the chapter are found employed in the Chhandas literature only.

This is an adhikâra gaṇa sûtra and exerts its influence up to the end of the chapter.

अह २६ व्याप्तौ ।

अह्नोति ।

26. √aha, to pervade.

Pre. अह्नोति ।

दृघ २७ घातने पालने च ।

दृघ्नोति ।

27. √dagha, 1. to kill, hurt ; 2. to protect.

Pre. दघ्नोति ।

चमु २८ भक्षणे

चम्नोति ।

28. √chamu to eat.

Pre. चम्नोति ।

रि २९ क्षि ३० क्षिरि ३१ क्षिरि ३२ दाश ३३ दृ ३४ हिंसायाम् ।

रिष्नोति । क्षिष्नोति । अयं भावादावपीत्येके । न तस्मतः क्षतक्षतां क्षिष्नोति' । ऋधीत्येव एवादिरित्यन्ये । ऋधिष्नोति । क्षिरिष्नोति । क्षिरिष्नोति । दाश्नोति । दृष्नोति । दृद् ।

29. √ri, 30√kshi, 31√chiri, 32√jiri, 33√dâśa, 34√dṛi. to hurt kill.

Pre. रिष्नोति ।

30. √kṣhi to hurt, kill. Some say that this root is found in the ordinary Sanskrit also. As न क्षद् यवः क्षतक्षतां क्षिष्नोति । Here kshiṇoti is used. So also वर्षा ऋतं हृदि व्याधतयाक्षधिक्षोद् । Some read it as ऋधि, as ऋधिष्नोति, and do not read two root रि and क्षि separately, but *one* root ऋधि ।

Pre. क्षिष्नोति ।

31. √chiri to hurt, kill.

Pre. क्षिरिष्नोति ।

33. √jiri, to kill, hurt.

Pre. क्षिरिष्नोति ।

33. √dâś, to hurt, kill.

Pre. दाश्नोति ।

34. √dṛi, to hurt, kill.

Pre. दृष्नोति ।

दृद् । End.

इति सिद्धान्तस्वादिप्रकरणम् ।

Here end the roots of the Svâdi Class.

———:o:———

॥ अथतिङन्त तुदादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER VI.

TUDADI ROOTS.

तुद् १ व्यथने ।

इतः उद् स्वरितेतः ।

This class of verbs take the vikaraṇa उ । The first root is तुद् 'to torment'.

Thus तुद्+श्यन्+ति। Now applies the following sûtra by which comes to the exclusion of श्यन्।

२५३४। तुदादिभ्यः शः। ३। १। ७७।

तुदति-तुदते। तुतोद। तुतोदिथ। तुतुदे। तोत्ता। अतौत्सीत्-अतुत्त।

2534. The affix श is employed after the roots of the Tudâdi class, in denoting the agent when a sârvadhâtuka affix follows.

This debars श्यन्. The indicatory श makes this affix a sârvadhâtuka affix. As तुद+श+ति=तुद+अ+ति=तुदति (I. 2. 4) 'he pains or torments'.

The root तुद् and the six following roots are svaritet.

1. √tuda, to pain, vex, torment.

Pre. तुदति। तुदतः। तुदन्ति। तुदसि। तुदथः। तुदथ। तुदामि। तुदावः। तुदामः। Per. तुतोद। तुतुदतुः। तुतुदुः। तुतोदिथ। तुतुदथुः। तुतुद। तुतोद। तुतुदिव। तुतुदिम। I Fut. तोत्ता। II Fut. तोत्स्यति। Impera. तुदतु तुदतात्। तुदताम्। तुदन्तु। तुद or तुदतात्। तुदतम्। तुदत। तुदानि। तुदाव। तुदाम। Imper. अतुदत्। अतुदः। अतुदम्। Poten. तुदेत्। तुदेताम्। तुदेयुः। तुदेः। तुदेतम्। Bene. तुद्यात्। तुद्यास्ताम्। Aor. अतौत्सीत्। अतौत्साम्। (VIII. 2. 26. S. 2281) अतौत्सीः। अतौत्स्तम्। Condi. अतोत्स्यत्। Causa. तोदयति। अतुतुदत्। Desid. तुतुत्सति। Inten. तोतुद्यते। yaṅ luk तोतुदीति or तोतोत्ति। Ger. तुत्वा। Nouns:—तुत्यम् तोत्रम् अरं तुदः विशुं तुदः तिलंतुदः तुदती। तुदन्ती।

Atm. Pre. तुदते। तुदेते। तुदन्ते। तुदसे। तुदेथे। तुदध्वे। तुदे। तुदावहे। तुदामहे। Per. तुतुदे। तुतुदाते। तुतुदिरे। तुतुदिषे। तुतुदाथे। तुतुदिध्वे। तुतुदे। तुतुदिवहे। तुतुदिमहे। I Fut. तोत्ता। II Fut. तोत्स्यते Impera. तुदताम्। तुदेताम्। तुदन्ताम्। तुदस्व। तुदेथाम्। तुदध्वम्। तुदै। तुदावहै। तुदामहै। Imper. अतुदत। अतुदेथाः। अतुदे। Poten. तुदेत। तुदेयाताम्। तुदेरन्। तुदेथाः। तुदेथ। तुदेवहि। Bene. तुत्सीष्ट। तुत्सीयास्ताम् (I. 2. 11. S. 2300). Aor. अतुत्त। अतुत्सातान्। Causa. तोदयते। Desid. तुतुदत्सते।

खुद २ प्रेरणे।

खुदति-खुदते। तुनोद-तुखुदे। नोत्ता।

2. √khuda, to send.

Pre. खुदति। अखुदति or ते। Per. तुनोद। I Fut. नोत्ता। II Fut. नोत्स्यति। Impera. खुदतु। Imper. अखुदत्। Poten. खुदेत्। Bene. खुद्यात्। Aor. अनौत्सीत्। Condi. अनोत्स्यत् Causa. नोदयति Desid. तुखुत्सति। Inten. नोखुद्यते। Past Pass. खुन्नः। खुत्तः। Act. खुन्नवान्। खुत्तवान्। Ger. खुत्वा। Nouns: आखुदः। नोखादखुदः।

Atm. Pre. खुदते। Per. तुखुदे। I Fut. नोत्ता। II Fut. नोत्स्यते। Impera. खुदताम्। Imper. अखुदत। Poten. खुदेत। Bene. खुत्सीष्ट। Aor. अखुत्त। Condi. अनोत्स्यत। Causa. नोदयते। Desid. तुखुत्सते।

दिश ३ अतिसर्जने।

अतिसर्जनं दानम्। देष्टा। दिक्षीष्ट। अदिशत्-अदिक्षत।

3. √diśa, to give, grant, bestow.

Pre. दिशति। Per. दिदेश। दिदेशिथ। दिदिशिव। I Fut. देष्टा। II Fut. Impera. दिशतु। Imper. अदिशत्। Poten. दिशेत्। Bene. दिश्यात्। Aor.

अदिदिवताम् । अदिदिवत् । अदिदिवः । Condi. अदेदिष्यत् Causa. देदिवयति । अदीदिवत् । Desid. दिदिदिवति । Inten. देदिव्यते । yaṅ luk देदिवीति । देदेष्टि । Nouns :—दिव् । dual दिवौ pl. दिवः । प्रतिदिवत् । दिवा दिवत् । दैदिवः दिदिवः देवः प्रादेवः प्रदेविनी ।

Atm. Pre. दिव्यते । Per. दिदिवे । दिदिविरे । दिदिविषे । दिदिविवहे । I Fut. देविता । II Fut. देविष्यते । Impera. दिव्यताम् । Imper अदिव्यत । Poten. दिविषीय । Bene. दिविषीष्ट । Aor. अदिविष्ट । अदिविषाताम् । अदिविष्यः । अदिविषि अदिविष्वहि । Desid. दिदिविषते ।

भ्रस्ज ४ पाके ।

'ग्रहिज्या–' (२४१२) इति वंप्रसारणम् । रस्य लुरित्येव यः । ञस्य जश्त्वेन जः । भृज्जति–भृज्जते ।

4. √bhrasja, 'to cook'.

In conjugating this root there is vocalisation of र into ऋ by S. 2412. Then the ज is changed to ज a letter homogeneous with j ज । Then the ज becomes ज by जश् rule. Thus भ्रस्ज्+अ+ति=भ्रष्ज्+अ+ति because ज is ञित् by I. 2. 4. S. 2234 (VI. 1. 16. S. 2412)=भ्रष्ज्+अ+ति (VIII. 4. 40. S. 111) =भृज्+अ+ति (VIII. 4. 53. S. 52)=भृज्जति । Atm. भृज्जते ।

In the Perfect, the following sûtra applies :—

२५३५ । भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४७ ।

भ्रस्जे रेफस्योपधायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्धधातुके । मित्त्वादन्त्यादचः परः । स्थानेयोगी-निर्देशाद्रोपधयोर्निवृत्तिः । बभर्ज । बभर्जतुः । बभर्जिथ–बभर्ष्ट । बभर्ज । रमागमे बभ्रस्ज । बभ्रस्जतुः । बभ्रस्जिथ । 'स्कोः–' (३८०) इति सलोपः । 'भ्रस्ज–' (२४१२) इति षः । बभ्रष्ट । बभ्रस्जे । भर्ष्टा–भ्रष्टा । भ्रक्षयति–भर्जयति । * कृडिति रमागमं बाधित्वा वंप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन * । भृज्यात् । भृज्यास्ताम् । भर्जीष्ट–भ्रक्षीष्ट । अभार्क्षीत्–अभ्राक्षीत् । अभर्ट–अभ्रष्ट ।

2535. In the room of the र् and the penultimate letter ज् of the root भ्रस्ज, there is optionally the substitute रम्, when an ârdhadhâtuka affix follows.

Note :—The र् and ज् cease to exist and र takes their place. The substitute having an indicatory म् comes after the final vowel (I. 1. 49). Thus भ्रस्ज+ध=भर्ज्+ध=भर्ष्ट the ज being changed to ष by VIII. 2. 36, and ध to ष्ट by VIII. 4. 41. The other form will be भ्रष्टा; so also भ्रष्टुम् and भर्ष्टुम्, भ्रष्टव्यम् and भर्ष्टव्यम्, भ्रष्टमम् or भर्जनम् ॥ But दृष्टः and दृष्टवान् by VI. 1. 16, in spite of this rule. The word उपदेश (VI. 4. 37), is understood here also. The rule therefore applies to the simple root bhrasj as originally taught in the Dhatupâṭha, and not to any Derivative root from it. As the Intensive (यङ) is बहीभृज्यते ॥

Thus bhrasj+ṇal=bharj+ṇal. The र् and ज् are elided, and in their place is put र् । In other words, the stem before ardhadhâtuka affixes is भर्ज् । Thus we have ब भर्ज । When there is not रम् augment, then we have बभ्रस्ज &c. In this latter case, in second person singular we get बभ्रष्ठ thus बभ्रस्ज्+थ=बभ्रज्+थ (the स is elided by S. 380)=बभ्रष्ज्+थ (ज changed to ष by VIII. 2. 36. S. 294).

Vârt:—The vocalisation takes place before क्ङित् and क्ङित् anix to the exclusion by anticipation of the substitute स्त्र् । As भृज्यात् ।

4. √bhrasja, to fry, roast.

Pre. भृज्जति । भृज्जतः । भृज्जन्ति । Per. बभर्ज्ज । बभ्रज्ज । बभर्ज्जतुः बभ्रज्जतुः । बभर्ज्जुः बभ्रज्जुः । बभर्ज्जिथ or बभर्ष्ठ । बभ्रज्जिथ or बभ्रष्ट । बभर्ज्जतुः बभ्रज्जतुः । बभ्रज्ज । बभर्ज्जिव बभ्रज्जिव । I. Fut. भर्ष्टा भ्रष्टा । II. Fut. भ्रक्ष्यति or भर्क्ष्यति । Impera. भृज्जतु । Imper. अभृज्जत् । Poten. भृज्जेत् । भृज्जेतुः । Bene. भृज्ज्यात् भृज्ज्यास्ताम् । Aor. अभार्क्षीत् । अभ्राक्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभ्राष्टाम् । अभार्क्षुः । अभ्राक्षुः । अभार्क्षीः । अभार्ष्टम् । अभ्राष्टम् । अभार्क्षम् । अभ्राक्षम् । Causa. भर्ज्जयति । Aor. अबभर्ज्जत् । or अभ्रज्जत् Aor. अभ्रज्जत् । Desid. बिभर्क्षति । बिभर्ज्जिषति । बिभ्रक्षति । बिभ्रज्जिषति । Inten. बरीभृज्ज्यते । yaṅ luk बाभ्रष्टि Past Pass. भृष्टः । Act. भृष्टवान् । Ger. भृष्ट्वा । Nouns:—भर्ज्जः । भ्रष्टुः । भार्ज्जथः । भार्ष्टिः । भृष्टुः । भार्ज्जवः । भृगवः । भ्राष्टम् ।

Atm. Pre. भृज्जते । भृज्जेते । भृज्जते । Per. बभर्ज्जे । बभ्रज्ज । बभर्ज्जाते । बभ्रज्जाते । बभर्ज्जिरे । बभ्रज्जिरे । बभर्ज्जिषे । बभ्रज्जिषे । I Fut. भर्ष्टा । भ्रष्टा II Fut. भृक्षते or भ्रक्षयते । Impera. भृज्जताम् । Imper. अभृज्जत । Poten. भृज्जेत । भृज्जेयाताम् । भृज्जेरन् । Bene. भर्क्षीष्ट । भ्रक्षीष्ट । भर्ज्जीयास्ताम् । भृज्जीयास्ताम् । Aor. अभर्ष्ट । अभ्रष्ट । अभ्रक्षाताम् । अभर्ष्टाः । अभर्ज्जाथाम् । अभर्ष्वहि । अभर्ष्महि । अभर्क्षि । अभ्रक्षि ।

क्षिप ५ प्रेरणे ।

क्षिपति–क्षिप्ते । क्षेप्ता । अक्षैप्सीत्–अक्षिप्त ।

5. √kṣhipa, to send.

Pre. क्षिपति । A. क्षिप्ते । Per. चिक्षेप । A. चिक्षिपे । चिक्षेपिथ । A. चिक्षिपिषे । चिक्षिप्थ । I Fut. क्षेप्ता । II Fut. क्षेप्स्यति । A. क्षेप्स्यते । Impera. क्षिपतु । A. क्षिप्ताम् । Imper. अक्षिपत् । A. अक्षिप्त । Poten. क्षिपेत् । A. क्षिपेत । Bene. क्षिप्यात् । A. क्षिपीष्ट । Aor. अक्षैप्सीत् अक्षेप्ताम् । A. अक्षिप्त । d. अक्षिप्ष्टाम् । Condi. अक्षैप्स्यत् Causa. क्षेपयति । Aor. अचिक्षिपत् । Desid. चिक्षिप्सति । A. चिक्षिप्सते । Inten क्षेक्षिप्यते । yaṅ luk क्षेक्षिपीति । क्षेक्षेप्ति ।

कृष ६ विलेखने ।

कृषति–कृष्टे । कर्ष्टा–कर्ष्टा । कृष्यात् । कृक्षीष्ट । स्पृशमृशकृष– इति सिच्वा । पक्षे वत्सः । सिचि अच्वा । अकार्षीत्–अकार्क्षीत्–अकृष्ट । तदि 'सिचिवृधी–' (२३००) इति कित्वादङ्ग । अकृष्ट । अकृक्षाताम् । अकृक्षत । अकृक्षत । अकृक्षाताम् । अकृक्षन्त ।

6. √ kṛisha, to plough, to make furrows.

The Aorist is formed *optionally* by सिच् under a vârtika to sûtra III. 1. 47. S. 2407, to the Bhuadi root √kṛisha. When सिच् is not added the aorist is formed by क्स (III. 1. 45 S. 2336). When सिच् there is optionally अट् augment. But in the Atmanepada there is no अट् because the सिच् is there कित् under I. 2. 11. S. 2300. Compare Bhuadi कृष No. 1039.

Pre. कृषति । A. कृषते । Per. चकर्ष । A. चकृषे । चकर्षतुः । A. चकृषाते । चकृषिरे । A. चकृषिषे । चकर्ष चकृषिव I Fut. क्रष्टा । कर्ष्टा II Fut. कृक्षयात । कर्क्षयति । A. कृक्षयते or कर्क्षयते । Impera. कृषतु । A. कृषताम् । Imper. अकृषत । A. अकृषत । Poten. कृषेत् । A. कृषेत P. D. कृषेताम् A. D. कृषयाताम् । Bene. कृष्यात् । A. कृक्षीष्ट । Aor. 1. with क्स । अकृक्षत् । अकृक्षताम् । अकृक्षन् । A अकृक्षत । । D. अकृक्षाताम् । pl. अकृक्षन्त । 2. with सिच् ।

अवार्षीत् । अवार्ष्टाम् । अवार्षुः । A. अकृष्ट । D. अकृक्षाताम् । pl. अकृक्षत 3. with अट् । अवार्क्षीत् । D. अवार्क्षाताम् । &c. Causa. अर्षयति । Aor. अचकर्षत् । अचीकृषत् । Desid. चिकृषति । Inten. चरीकृष्यते । yaṅ luk चरीकृष्टीति ।

ऋषी ७ गतौ ।

परस्मैपदी । ऋषति । आनर्ष ।

7. √ṛishî, to go. This root is Parasmaipadi.

Pre. ऋषति । आर्षति (VI. 1. 91. S. 74.) Per. आनर्ष । (VII. 4. 70. S. 2248, and VII. 4. 71. S. 2288). आनृषतुः । आनृषुः । आनर्षिथ । आनर्ष । I Fut. अर्षिता II Fut. अर्षिष्यति । Impera. ऋषतु । Imper. आर्षत् । (VI 1. 90. S. 269). Poten. ऋषेत् । Bene. ऋष्यात् । Aor. आर्षीत् । As आ अचानर्षीत् । The vriddhi is prevented by VII. 2. 4. S. 2268. Causa. अर्षयति । Aor. आर्षिषत् । Desid. अर्षिषिषति । Past. Part. Pass. ऋष्टः । Act. ऋष्टवान् । Ger. अर्षित्वा । Nouns :—ऋषः ।

जुषी ८ प्रीतिसेवनयोः ।

आत्मनेपदिनश्चत्वारः । जुषते ।

8. √jushî, 1. to be pleased, to enjoy. 2. to devote or attach one self to.

This and the following three roots are Atmanepadis.

Pre. जुषते । Per. जुजुषे । जुजुषिषे । I Fut. जोषिता । II Fut. जोषिष्यति । Impera. जुषताम् । Imper. अजुषत । Poten. जुषेत । Bene. जोषिषीष्ट । Aor. अजोषिष्ट । अजोषिषाताम् । Causa. जोषयति । अजूजुषत् । Desid. जुजुषिषते । जुजोषिषते । Inten. जोजुष्यते yaṅ luk जोजोष्टि । Past Pass. जुष्टः । Act. जुष्टवान् । Ger. जुषित्वा । जोषित्वा । Nouns :—जुषत् । जुष्यः । सजूः । D. सजूषौ । pl. सजूषः । जोषत् ।

ओविजी ९ भयचलनयोः ।

प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ।

9. √O vijî. This root is generally found preceded by उत् । As उद्विजते । The क्ङित् affixes are treated as ङित् by the following sûtra.

२५३६ । विज इट् । १ । २ । २ ।

विजेः परः इडादिः प्रत्ययो ङिद्वत् । उद्विजिता । उद्विजिष्यते ।

2536. An affix that begins with the augment इट् (VII. 2. 35) is ङित् after the root *vij*., 'to be afraid, to tremble.'

Note:—The root विज् does not strengthen its vowel before the affixes that take the intermediate इ, because those terminations are treated like ङित् affixes. The root विज् belongs to the Tudâdi class. Thus उद्विजिता 'he will be agitated,' उद्विजितुम् 'for the purpose of being agitated.' उद्विजितव्यम् 'ought to be agitated.'

But those affixes, which are not preceded by the augment इट्, are not like ङित्, and they consequently produce their own proper action, such as gunation &c. As उत्+विज्+अनीयर्=उद्वेजनीयम् 'that which ought to be agitated.'

9. √O viî. 1. to be afraid. 2. to shake, tremble.

Pre. उव्रिञ्चते । Per. उव्रिञ्चिचे । उव्रिञ्चिञ्चिचे । I Fut. उव्रिञ्चिता । No guṇa. II Fut. उव्रिञ्चिष्यते । Impera. उव्रिञ्चताम् । Imper. उव्रिञ्चत । Poten. उव्रिञ्चेत । Bene. उव्रिञ्चिषीष्ट । Aor. उव्रिञ्चिष्ट । Causa. उव्रिञ्चयते । Aor. उव्रिव्रीचिञ्चत् । Desid. उव्रिञ्चिञ्चिषते । Inten. उव्रिञ्चिञ्चयते । yaṅ luk उव्रिञ्चिञ्चीति । उव्रिञ्चेक्ति । Past Pass. उव्रिञ्चनः । Act. उव्रिञ्चवान् । Ger. उव्रिञ्चित्वा ।

ओलजी १० ओलस्जी १० क । व्रीडायाम् ।

लजते । लेजे । लज्जते । लालज्जे ।

10. √O laji, √O lasjî to be ashamed, to blush.

Pre लजते । Per. लेजे । लेजिचे । I Fut लजिता । II Fut. लजिष्यते । Impera. लजताम् । Imper अलजत । Poten. लजेत । Bene. लजिषीष्ट । Aor. अलजिष्ट । Condi. अलजिष्यत Causa लाजयति । Aor. अलीलजत् Desid. लिलजिषते । Inten. लालज्यते । yaṅ luk लालजीति । लालक्ति । Past. Pass. लग्नः । Act. लग्नवान् । Ger. लजित्वा ।

10A. √O lasjî to be ashamed, to blush.

Pre. लज्जते । Per. लालज्जे । IFut. लज्जिता । IIFut. लज्जिष्यते । Impera. लज्जताम् । Imper. अलज्जत । Poten. लज्जेत । Bene. लज्जिषीष्ट । Aor. अलज्जिष्ट । अलज्जिषाताम् । अलज्जिषत । Causa लज्जयति । Aor. अलीलज्जत् । Desid. लिलज्जिषते । Inten. लालज्ज्यते । yan luk लालज्जीति । लालक्ति । Part. Ger. लज्जित्वा । Nouns :—लज्जा । अत्र परस्मै पदिनः ।

व्रश्चू ११ छेदने ।

'ग्रहिज्या–' (२४१२) । वृश्चि । वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ–वव्रष्ठ । 'स्रिटथूयाखश्च–' (२४०८) इति संप्रसारणम् । रेफस्य ऋकारः । 'उरत्' (२२४४) । तस्य 'अचः परस्मिन्–' (५०) इति स्थानिवद्भावात् 'न संप्रसारणे–' (३६३) इति वस्योत्वं न । व्रश्चिता–व्रष्टा । व्रश्चिष्यति–व्रक्ष्यति । वृश्चयात् । अव्रश्चीत्–अव्राक्षीत् ।

11. √O vraśchu, to cut.

The व् of the root is vocalised to ऋ by VI. 1. 16 S. 2412, because the affix च is कित् । Thus वृश्चति ।

In the Perfect वव्रश्च + अत् = वव्रश्च + अत् (vocalisation is by VI. 1. 17 S 2408) = वव्रष्ठ + अत् (The श्च is changed to ष्ठ by VII 4. 66, S. 2244). This व is not now vocalised to उ *i.e.* we have not the form उवव्रष्ठ because the ऋ substitute of व् is considered sthanivat to व् by I. 1. 57 S. 50. Therefore व being really equivalent to व् there is no further vocalisation because of the prohibition of VI. 1. 37 S. 363. Thus the Perfect is वव्रष्ठ.

Pre. वृश्चति । Per. वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ वव्रष्ठ । वव्रश्चिव । I Fut. व्रश्चिता । or व्रष्टा । II Fut. व्रक्ष्यति । or व्रश्चिष्यति । Impera. वृश्चतु । Imper. अवृश्चत् । Poten. वृश्चेत् । Bene. वृक्ष्यात् । Aor. अव्रश्चीत् or अव्राक्षीत् । अव्रश्चिष्टाम् or अव्राष्टाम् । अव्रश्चिषुः । अव्रश्चीः । अव्रश्चिष्टम् । अव्रश्चिष्ट । अव्रश्चिषम् । Causa. व्रश्चयति । Aor. अवव्रश्चत् । Desid. विव्रश्चिषति; or विव्रश्चति । Inten. वरीवृश्च्यते yan luk, वाव्रश्चि । Dual वाव्रश्चः । Past. Pass. वृक्णः Act. वृक्णवान् Ger. व्रश्चित्वा Nouns :—वृक्षः ।

व्यच १२ व्यजीकरणे ।

विव्यचति । विव्यचाथ । विविच्यतुः । व्यचिता । व्यचिष्यति । विच्यात् । अव्यचीत्–अव्यचीत् । 'व्यचेः कुटादित्वमनसि' इति तु नेह प्रवर्तते । 'अनसि' इति वर्जनादेव कृञ्ग्रहणविषयत्वात् ।

12. √Vyacha to deceive.

Vârtika:—The root व्यच् 'to deceive,' is also treated like kuṭâdi verbs, except before the affix अन्. As विचिता 'the deceiver', विचितुम् 'for the purpose of deceiving' विचितव्यम् &c. Here there is samprasâraṇa before the nit terminations ता, तुम् and तव्यम्, and the य of व्यच् is changed into by VI. 1. 16.

But the affix अन् is not ṅit and consequently there is no samprasâraṇa before it. Thus उरुव्यचाः 'an imp.'

By I. 2. 1. S. 2461, all affixes other than those which have an indicatory ञ or are treated as ṅit after the roots of the kuṭâdi class. The vyacha by the above Vârtika, is declared to be a root of the kuṭâdi class. Therefore all affixes after it being ṅit, there ought to have been samprasâraṇa in the Acrist also. But this is not so, because the word अनिटि indicates that the √vyacha is kuṭâdi only before the affixes of the same class as अन, *viz.*, before the कृत् affixes, not before the तिङ् affixes.

Pre. विचति । (S. 2412). Per. विव्याच । विविचतुः । विव्यचिथ । विविचुः । विविच विव्याच । विविचिव । I Fut. व्यचिता । II Fut. व्यचिष्यति । Impera. विचतु । Imper. अविचत् । Poten. विचेत् । Bene. विच्यात् । Aor. अव्याचीत् or अव्यचीत् । अव्याचिष्टाम् or अव्याक्षाम् । Causa. व्याचयति । Aor. अविव्यचत् । Desid. विव्यचिषति । Past. Pass. विन्नः or विचितः । Act. विन्नवान् or विचितवान् Ger. विचित्वा Noun :—उरुव्याचाः 'an imp'.

उछि १३ उञ्छे ।

उञ्छति ।

13. √uchhi, to glean, gather bit by bit.

This and the next root are given in the Bhvâdi class also No. 230 and 231.

Pre. उञ्छति ।

उछी १४ विवासे ।

उच्छति ।

14. √uchhī, to abandon, to cease, to finish.

Per. उच्छति ।

ऋच्छ १५ गतीन्द्रियप्रलयमूर्तिभावेषु ।

ऋच्छत्यृताम् (२३८३) इति गुणः । द्विरुग्रहणस्यानेकसंयोगलक्षणत्वान्नुट् । आनर्छ । आनर्छतुः । ऋच्छता ।

15. √ṛichha, 1. to go. 2. to fail in faculties. 3. to become hard or stiff.

In the Perfect there is guṇa by VII 4. 15. S. 2383 and there is augment of the नुट् because the words two consonants in VII. 4. 71. S. 2288, include more than two consonants also.

Pre. ऋच्छति । Per. आनर्छ । आनर्छतुः । आनर्छः । आनर्छिथ । आनर्छिव । I Fut. ऋच्छिता । II Fut. ऋच्छिष्यति । Impera. ऋच्छतु । Imper. आर्छत् । Poten. ऋच्छेत् । Bene. ऋच्छ्यात् । Aor. आर्छीत् । (ऋच्छीत without the augment as in मा

भवानृच्छीत ।)आनिच्छटाम् । आर्च्छिषम । Causa. ऋच्छयति । Aorist आचिच्छत । (आममवानृचच्छत). Desid. ऋचिच्छिषति । Ger. ऋच्छित्वा ।

मिछ १६ उत्क्लेशे ।

उत्क्लेशः पीडा । मिमिच्छ । अमिच्छीत ।

16. √michha. 1. to hinder, 2. to annoy

The word 'utklesha' here means pain.

Pre. मिच्छति । Per. मिमिच्छ । मिमिच्छतुः । I Fut. मिच्छिता । II Fut. मिच्छिष्यति । Impera. मिच्छतु । Imper. अमिच्छत् । Poten. मिच्छेत् । Bene. मिच्छ्यात । Aor. अमिच्छीत् । Causa. मिच्छयति । Aorist अमिमिच्छत् । Desid. मिमिच्छिषति । Inten. मेमिच्छते । yan luk, मेमेच्छीति । मेमेहि ।

जर्च १७ जर्ज, चर्च १७ क । झर्झ १७ ख । परिभाषणभर्त्सनयोः ।

17. √jarcha, 17A. √jarja, 17B. √charcha, 17C. √jharjha,

1. to say, 2. to blame.

Pre. जर्जेति । चर्चति । चर्चेति । Per. जजर्ज । चचर्च । जझर्झ । Nouns :—चर्चिका । जर्जरः । झर्झरः ।

त्वच १८ संवरणे ।

तत्वाच ।

18. √tvacha, to cover.

Pre. त्वचति । Per. तत्वाच । I Fut. त्वर्चिता । II Fut. त्वचिष्यति । Impera. त्वचतु । Imper. अत्वचत् । Poten. त्वचेत् । Bene. त्वच्यात् । Aor. अत्वाचीत् । or अत्वचीत् । Causa. त्वचयति । Aorist अतित्वचत् । Nouns :—त्वक् त्वचः वाक्त्वचप् ।

ऋच १९ स्तुतौ ।

।

19. √richa, to praise.

It is conjugated like √ऋच ।

Pre. ऋचति । Per. आनर्च । I Fut. अर्चिता । Nouns :—अृक् ।

उछज २० आर्जवे ।

20. √ubja, to make straight.

The penultimate according to some, is not च but an upadhmâniya letter, *viz.*, a sibilant of the guttural class, *i.e.* उ≍ज. This upadhmâniya is included in the झष्, *i.e.* the sibilants श, ष; ह include these lost sibilants of the guttural and palatal classes also. Thus the root being उ≍ज, the upadhmâniya is changed to a letter of the जश् class, *viz.*, ब. Thus we get उब्ज । Some read the root as having a penultimate द (da) which becomes ब. Whereas others read it as having ब as a penultimate originally. Thus according to these different views we have either अब्युद्ज or अब्युब्ज: similarly समुद्ज or समुब्ज ।

In the Desiderative, उविवृज्जिषति ।

Pre. उब्जति । Per. उछज्ज । चकार । I Fut. उब्जिता । II Fut. उब्जिष्यति । Impera उब्जत । Imper औब्जत । Poten. उब्जेत् । Bene. उब्ज्यात् । Aor औब्जीत् ।

Causa. उज्जयति । Aorist औज्जिजत् । (माधवानुज्जिजत्) । Desid. उज्जिजयिषति (and not उविज्जिजयिषति) Ger. उज्जित्वा । Infin. उज्जितुम् । Adjec. उज्जितव्य । Nouns :—उज्जः । ओजः ।

उज्झ २१ उत्सर्गे ।

21. √udjha, (ujjha) to abandon.

This root has a द as penultimate which is changed to ज ।

Pre. उज्झति । Nouns :—उद्ध्योनदः ।

लुभ २२ विमोहने ।

विमोहनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता–लोब्धा । लोभिष्यति ।

22. √lubha, to bewilder, confound, perplex.

The word विमोहन means to make one perplexed.

Pre. लुभति । Per. लुलोभ । I Fut. लोब्धा or लोभिता । II Fut. लोभिष्यति । Impera. लुभतु । Imper. अलुभत् । Poten. लुभेत् । Bene. लुभ्यात् Aor. अलोभीत् Causa. लोभयति । Aorist अलुलुभत् Desid. लुलुभिषति or लुलोभिषति । Inten. लोलुभ्यते । yaṅ luk लोलोभ्य । Ger. लोभित्वा लुभित्वा ।

रिफ २३ कत्थनयुद्ध निन्दाहिंसादानेषु ।

रिफति । रिरेफ । 'रिह' इत्येके । 'बिभ्रु' न बिभ्रा मतिभी रिहन्ति' ।

23. √ripha, √riha, 1. to speak; to boast; to utter a rough grating sound; 2. to fight, 3. to revile, blame. 4. to hurt, kill. 5. to give.

It is conjugated like √lubha. Some read it as √riha as in the example बिभ्रु' न बिभ्रा मतिभीरिहन्ति । "The (innocent) child-like Brâhmaṇas injure others through their intelligence." The word न means इव or equal to.

Pre. रिफति । Per. रिरेफ ।

तृप २४ तृम्फ २५ तृम्प्र ।

आद्यः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः । द्वावपि द्वितीयान्तावित्यन्ये । तृपति । ततर्प । तर्पिता । 'स्पृशतृप–' इति सिच्विकल्पः यौवादिकस्यैव अकृपवादत्वात् । तेनात्र नित्यं सिच् । अतर्पीत् । तृम्फति । यस्य ङित्त्वात् 'अनिदिताम्–' (४१५) इति नलोपे । * ये तृम्फादीनां नुम्वाच्यः * । आदिशब्दः प्रकारे । तेन येऽत्र नकारानुबन्धास्ते तृम्फादयः । तृम्फन्ति । ततृम्फ । तृम्फ्यात् ।

24. √tṛip, √tṛipha, 25 √tṛinpha, to become satisfied.

The first ends with प and the second with फ. Some say that both end in फ. The optional सिच् ordained by the Vârtika स्पृशतृप given under S. 2407 in conjugating the √kṛisha of the Bhvâdi class, does not apply to this √tṛipa. For the √tṛipa mentioned in that Vârtika refers to pushâdi √tṛipa, because it declares a rule which sets aside the अङ् aorist of the pushâdi class (See III. 1. 55 S. 2343). Therefore in conjugating the √tṛipa of the Tudâdi class, the सिच् aorist is compulsory, as अतर्पीत् । The vikaraṇa श of the Tudâdi class being an अपित् sârvadhâtuka affix is nit under I. 2. 4 S. 2234. Consequently, the nasal of √तृम्फ requires elision by VI 4. 24 S. 415. But after such elision, the nasal is again inserted by the following Vârtika given under VII. 1. 59.

Vart :—The √तृम्फ and others like it. which have a nasal, should be also enumerated as taking the augment नुम् । These are the following roots of Tudâdi class : 24 तृप तृप्), 25. तृम्फ तृप्ती, 26. तुप् तुम्प, 27. तुफ तुम्फ हिंसायाम् 28. दृप (दृप), 29. दृम्फ उत्क्लेशे, 30 ऋफ (रिफ), ऋम्फ (रिम्फ), हिंसायाम 31 गुफ, गुम्फ ग्रन्थे, 32. उभ उम्भ पूरणे, 33. गुभ, गुम्भ शोभार्थे ॥ Of these, those which have a nasal, lose it by VI 4. 24, and then get the नुम् augment by the present rule, which being specifically ordained, cannot be again dropped. Thus तृम्फति, तुम्फति, तुम्पति, दृम्फति &c. Those which have no nasal, are conjugated as तृफति, तृपति, दृफति गुफति, उभति and गुभति ॥

The word आदि in the above *Vârtika* means प्रकार 'of the like nature' therefore, all roots of the Tudâdi class which have a nasal conjunct consonant are to be classed as तृम्फादि or तृम्फ like.

Pre. तृपति । Per. ततर्प । I Fut. तर्पिता । II Fut. तर्पिष्यति । Impera. तृपतु । Imper. अतृपत् । Poten. तृपेत् । Bene. तृप्यात् । Aor. अतर्पीत् । Causa. तर्पयति । Aorist अतीतृपत् or अततर्पत् । Desid. तितर्पिषति । Inten. तरीतृप्यते । yaṅ luk तर्तर्ति Ger. तर्पित्वा ।

25. √trimpha to become satisfied.

Pre. तृम्फति । Per. ततृम्फ । I Fut तृप्तिता । II. Fut तृप्तिष्यति । Impera. तृम्फतु । Imper. अतृम्फत् । Poten. तृम्फेत् । Bene. तृप्यात् । Causa तृम्फयति । Aorist अततृम्फत् । Desid. तितृप्तिषति । Inten. तरीतृप्यते । yaṅ luk तरीतृम्फति । Ger. तृप्तित्वा or तृफित्वा ।

तुप २६ तुम्प २६ क । तुफ २७ तुम्फ २७ क । हिंसायाम् ।

तुपति । तुम्पति । तुफति । तुम्फति ।

26. √tupa, √tumpa, 27 √tupha, √tumpha, to injure, hurt. These roots are Bhuâdi also. See Nos. 431, 432, 435 and 436.

The difference is in accent.

Pre. तुपति ।

26A. √Tumpa to injure.

Pre. तुम्पति ।

27. √tupha to injure.

Pre. तुफति ।

27 A. √tumpha to injure.

Pre. तुम्फति ।

दृप २८ दृम्फ २९ उत्क्लेशे ।

प्रथमः प्रथमान्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः । प्रथमो द्वितीयान्त इत्येके । दृपति । दृफति । दृम्फति ।

28. √dṛipa, √dṛipha, 29 √dṛimpha to pain, torture.

Pre. दृफति । दृपति ।

29. √drimpha.

Pre. दृम्फति ।

ऋफ ३० ऋम्फ ३० क । हिंसायाम् ।

ऋफति । आनर्फ । ऋम्फति । ऋम्फांचकार ।

30. √ṛipha, √ṛipha, √ṛimpha to injure, hurt, kill.

Pre. ऋफति । ऋम्फति । Per. आनर्फ । आनृफतुः । ऋम्फाञ्चकार । Desid. ऋफिफिषति । ऋम्फिफिषति । Ger ऋफित्वा । ऋम्फित्वा ।

गुफ ३१ गुम्फ ३१ क । ग्रन्थे ।

गुफति । जुगोफ । गुम्फति । जुगुम्फ ।

31. √gupha, √gumpha to weave together; tie, wind round.

Per. गुफति । गुम्फति । Per. जुगोफ । जुगुम्फ ।

उभ ३२ उम्भ ३२ क । पूरणे ।

उभति । उवोभ । उम्भति । उम्भांचकार ।

32. √ubha, √umbha, to fill with.

Pre. उभति । उम्भति । Per. उवोभ । ऊभतुः । उम्भाञ्चकार । Nouns :—उभी । उभाहस्ति उभायाहस्ति । उभाबाहु । उभयाबाहु । जुम्भी । अयस्कुम्भी कुम्भः कुम्भीनसः स्कुम्भः ।

शुभ ३३ शुम्भ ३३ क । शोभार्थे ।

शुभति । शुम्भति ।

33. √śubha, √śumbha to look beautiful, be splendid.

Pre. शुभति । शुम्भति ।

दृभी ३४ ग्रन्थे ।

दृभति ।

34. √dṛibhî to tie fasten, string together.

Pre. दृभति । Past Pass. दृब्धः ।

चृती ३५ हिंसाग्रन्थनयोः ।

चर्तिता । 'सेऽसिचि–' (२५०६) इति वेट् । चर्तिष्यति–चरीष्यति । अचर्तीत् ।

35. √chṛitî, 1. to hurt, kill, 2. to tie, bind or connect together.

Pre. चृतति । Per. चचर्त । चचृततुः । चचर्तिथ । I Fut. चर्तिता । II Fut. चर्तिष्यति or चरीष्यति । The इट् is optional by S. 2506, Impera. चृतनु । Aor. अचर्तीत् । Causa. चर्तयति Aor. अचीचृतत् । अचचर्तत् । Inten. चरीचृत्यते । yaṅ luk चरीचर्ति । चरीचृतः । Past. चृतः । चृतवान् ।

विध ३६ विधाने ।

विधति । वेधिता ।

36. √vidha to rule, govern, administer.

Pre. विधति । Per. विवेध । I Fut. वेधिता । II Fut. वेधिष्यति । Impera. विधतु Imper. । अविधत् । Poten. विधेत् । Bene. विध्यात् । Aor. अवैधीत् । Causa. वेधयति Aor. अवीविधत् । Desid. विविधिषति । विवेधिषति । Inten. वेविध्यते । yaṅ luk वेवेद्धि । Ger. विधित्वा । वेधित्वा ।

जुड ३७ गतौ ।

तवर्गपञ्चमान्त इत्येके । जुण्डति । 'मरुतो जुन्दन्ति' ।

37. √juḍa (√juna) to go. Some read it as √जुन, as in the example, दृष्टिर्वो विश्वे जयतो जुनन्ति ।

Pre. जुडति । Per. जुजोड । I Fut. जोडिता । II Fut. जोडिष्यति । Impera. जुडतु । Imper. अजुडत् । Poten. जुडेत् । Bene. जुड्यात् । Aor. अजोडीत् । Condi. अजोडिष्यत् । Causa. जोडयति । Aor. अजूजुडत् । Desid. जुजुडिषति । जुजोडिषति । Inten. जोजुडयते yan luk जोजुडीति । जोजोड्डि । Past Pass. जुडितः । Ger. जुडित्वा । जोडित्वा ।

मृड ३८ सुखने ।

मृडति । मर्डिता ।

38. √mṛiḍa to be delighted or happy.

Pre. मृडति । Per. ममर्ड । I Fut. मर्डिता । II Fut. मर्डिष्यति । Impera. मृडतु । Imper. अमृडत् । Poten मृडेत् । Bene. मृड्यात् । Aor. अमर्डीत् । Condi. अमर्डिष्यत् । Desid. मिमर्डिषति । Inten. मरीमृड्यते yaṅ luk मरीमर्ड्डि । Nouns:—मृडानी मृडः मृडीकं ।

पृड ३९ च ।

पृडति ।

39. √pṛiḍa cha, to delight, please.

Pre. पृडति । Per. पपर्ड । I Fut. पर्डिता II Fut. पर्डिष्यति । Impera. पृडतु । Imper. अपृडत । Poten. पृडेत् । Bene. पृड्यात् । Aor. अपर्डीत् । Condi. अपर्डिष्यत् । Causa. पर्डयति । अपीपृडत् । अपपर्डत् । Desid. पिपर्डिषति । Inten. परी पृड्यते । परीपर्ड्डि ।

पृण ४० प्रीखने ।

पृणति । पपर्ण ।

पृण ४० क । च ।

पृणति ।

40. √pṛiṇa, √vṛiṇa to delight. The √वण is read after this.

Pre पृणति । वृणनि । Per. पपर्ण । I Fut. पर्णिता । II Fut. पर्णिष्यति । Impera. पृणतु । Imper. अपृणत् । Poten. पृणेत् । Bene. पृण्यात् । Aor. अपर्णीत् । Nouns :—लोकंपृणः ।

मृण ४१ हिंसायाम् ।

41. √mṛiṇa to injure, hurt, kill.

Pre. मृणति । Per. ममर्ण । I Fut मर्णिता । II Fut. मर्णिष्यति । Impera. मृणतु । Imper. अमृणत् । Poten. मृणेत् । Bene. मृण्यात् । Aor. अमर्णीत् । Nouns: —मृणाखण् ।

तुण ४२ कौटिल्ये ।

तुतोण ।

42. √tuṇa to curve, make crooked, bend.

Pre. तुणति । Per. तुतोण । I Fut. तोणिता । II Fut. तोणिष्यति । Impera. तुणतु । Imper. अतुणत् । Poten. तुणेत् । Bene. तुण्यात् । Aor. अतौणीत् ।

पुण ४३ कर्मणि शुभे ।

पुणति ।

43. √puṇa to be virtuous or holy, act in a virtuous manner.

Per. पुणति । Pre. पुणोत । I Fut. णोणिता । II Fut. णोणिष्यति । Impera. पुणतु । Imper. अपुणत् । Poten पुणेत् । Bene. पुण्यात् । Aor. अणोणीत् । Nouns :—अणिपुणत् । अनिपुणः । नैपुणी । आचार निपुणः । निपुणः ।

मुण ४४ प्रतिज्ञाने ।

44. √muṇa to promise.

Pre. मुणति । Per. मुणोत । I Fut. णोणिता । II Fut. णोणिष्यति । Impera. मुणतु । Imper. अमुणत् । Poten. मुणेत् । Bene. मुण्यात् । Aor. अणोणीत् ।

कुण ४५ शब्दोपकरणयोः ।

45. √kuṇa, 1. to sound, 2. to support aid.

Pre. कुणति । Per. कुणोत । I Fut. णोणिता । II Fut. णोणिष्यति । Impera. कुणतु । Imper. अकुणत् । Poten. कुणेत् । Bene. कुण्यात् । Aor. अणोणीत् ।

शुन ४६ गतौ ।

46. √śuna, to go, move.

Pre. शुनति । Per. शुनोत । I Fut. णोणिता । II. णोणिष्यति । Impera. शुनतु । Imper. अशुनत् । Poten. शुनेत् । Bene. शुन्यात् । Aor. अणोणीत् । Nouns :—शुनकः ।

द्रुण ४७ हिंसागतिकौटिल्येषु ।

47. √druṇa 1. to hurt, injure, 2. to go, move, 3 to make curved or crooked, bend.

Pre. द्रुणति । Per. दुद्रोण । I Fut. द्रोणिता । II Fut. द्रोणिष्यति । Impera. द्रुणतु । Imper. अद्रुणत् । Poten. द्रुणेत् । Bene. द्रुण्यात् । Aor. अद्रोणीत् । Nouns :—द्रुणः । द्रोणी । द्रौणिदि । द्रुणी । द्रौणी । द्रौणायन । द्रौणकी । द्विद्रोणत् । द्रोणः ।

घुण ४८ घूर्ण ४९ भ्रमणे ।

48. √ghuṇa, 49 √ghûrṇa, to roll, whirl, stagger, reel.

Pre. घुणति । Per. घुणोत । I. Fut. णोणिता । II Fut. णोणिष्यति । Impera. घुणतु । Imper. अघुणत् । Poten. घुणेत् । Bene. घुण्यात् । Aor. अणोणीत् ।

Atm. Pre. घुणते । Per. घुणुणे । I Fut. णोणिता । II Fut. णोणिष्यते । Impera. घुणताद् । Imper. अघुणत । Poten. घुणेत् । Bene. घुणिणीष्ट । Aor. अघुणिष्ट ।

49. √ghûrṇa to roll, whirl.

Per. घूर्णति । Per. जुघूर्ण । I Fut. घूर्णिता । II घूर्णिष्यति । Impera. घूर्णतु । Imper. अघूर्णत् । Poten. घूर्णेत् । Bene. घूर्ण्यात् । Aor. अघूर्णीत् ।

Atm. Pre. घूर्णते । Per. जुघूर्णे । I Fut. घूर्णिता । II Fut. घूर्णिष्यते । Impera. घूर्णताद् । Imper. अघूर्णत । Poten. घूर्णेत । Bene. घूर्णिषीष्ट । Aor. अघूर्णिष्ट ।

षुर ५० ऐश्वर्यदीप्त्योः ।

षुरति । षुषोर । आशिषि षूर्यात् ।

50. √shura, √sura, 1. to rule; 2. shine.

Pre. कुरति । Per. कुकोर । कुकुरतुः । I Fut. कोरिता । II Fut. कोरिष्यति । Impera. कुरतु । Imper. अकुरत् । Poten. कुरेत् । Bene. कुर्यात् । Aor. अकोरीत् । Causa. कोरयति । अचूकुरत् । Inten कोकुर्वते । yaṅ luk कोकोर्ति । Noun :—कुरः ।

कुर ५१ शब्दे ।

कुरति । कूर्यात् । अत्र 'न भकुर्छुराम्' (१६२९) इति निषेधो न । ऋतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः ।

51. √kura to sound.

Pre. कुरति । Per. कुकोर । I Fut. कोरिता । II Fut. कोरिष्यति । Impera. कुरतु । Imper. अकुरत् । Poten. कुरेत् । Bene. कूर्यात् । The lengthening ordained by सिच (VIII. 2. 77. S. 354) was set aside with regard to कुर् by न कुर् &c. S. 1629. But that prohibition refers to कुर् form of √कृ 'to do' according to commentators. Hence there is lengthening with regard to this root. Aor. अकोरीत् ।

खुर ५२ छेदने ।

52. √khura, √kshura to scratch, cut.

Pre. खुरति । Per- चुखोर । I Fut. खोरिता । II Fut. खोरिष्यति । Impera. खुरतु । Imper. अखुरत् । Poten. खुरेत् । Bene खुर्यात् । Aor. अखोरीत् । Inten. चोखुर्वते । Noun :—खुरः । अस्या अखुरा । खुरचः ।

सुर ५३ संवेष्टने ।

53. √mura to encircle, surround.

Pre. सुरति । Per. सुषोर । I Fut. षोरिता । II Fut. षोरिष्यति । Impera. सुरतु । Imper. असुरत् । Poten. सुरेत् । Bene. सुर्यात् । Aor. असोरीत् । Condi. असोरिष्यत् । Noun :—सुरः ।

क्षुर ५४ विलेखने ।

54. √kshura, √khura to make lines or furrows.

Pre. क्षुरति । Per. चुक्षोर । I Fut. क्षोरिता । II Fut. क्षोरिष्यति । Impera. क्षुरतु । Imper. अक्षुरत् । Poten. क्षुरेत् । Bene. क्षुर्यात् । Aor. अक्षोरीत् । Condi. अक्षोरिष्यत् । Noun :—क्षुरः ।

घुर ५५ भीमार्थशब्दयोः ।

55. √ghura, 1. to be frightful or terrible; 2. to sound, snore, snort to cry in distress.

Pre. घुरति । Per. जुघोर । I Fut. घोरिता । II Fut. घोरिष्यति । Impera. घुरतु । Imper. अघुरत् । Poten. घुरेत् । Bene. घुर्यात् । Aor. अघोरीत् । Nouns :— घोरः । घुर्घुरः ।

पुर ५६ अग्रगमने ।

56. √pura to go in front.

Pre. पुरति । Per. पुपोर । I Fut. पोरिता । II Fut. पोरिष्यति । Impera पुरतु । Imper. अपुरत् । Poten. पुरेत् । Bene. पुर्यात् । Aor. अपोरीत् । Nouns:—पुरम् । पुरी ।

वृहू ५७ उद्यमने ।

दन्त्योष्ठ्यादिः । पवर्गीयादिरित्येके ।

57. √vṛihû, √bṛihû, to grow, increase, expand. The root begins with the dento labial व v. Others say it is labial ब b.

Pre. वृहति । Per. ववर्ह । ववृहतु । ववर्हिव । or ववर्ह । I Fut. वर्हिता । or वर्ढा । II Fut. वर्हिष्यति । or वर्धति । Impera. वृहतु । Imper. अवृहत् । Poten. वृहेत् । Bene. वृह्यात् । Aor. अवर्हीत् or अवृढत् । अवर्हिष्टाम् or अवृढताम् । Causa. वर्हयति । Aor. अवीवृहत् । अववर्हत् । Desid विवर्हिषति । विवृहति । Inten. वरीवृह्यते । yaṅ luk वरीवर्हि । Past Ger. वर्हित्वा or वृढ्वा ।

तृहू ५८ स्तृहू ५८ क । तृंहू ५८ ख हिंसार्थाः ।

तृहति । ततर्ह । स्तृहति । तस्तर्ह । तर्हिता–तर्ढा । स्तर्हिता–स्तर्ढा । अतृंहीत्–अतार्ङ्क्षीत् । अतार्ढाम् ।

53. √tṛihû, (*a*) stṛihû, (*b*) tṛinhû to injure, hurt, kill. Pre. तृहति । Per. ततर्ह ।

58(*a*). √strihû Pre. स्तृहति । Per. तस्तर्ह । I Fut. स्तर्हिता or स्तर्ढा ।

58(*b*). तृंह √tṛimhû to injure, kill.

Pre. तृंहति । The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415, as the vikaraṇa श is क्ङित् (I. 2. 4.) Per. ततृंह । ततृंहतुः । ततृंहिव । or ततृंढ । I Fut तृंढा । or तृंहिता । II Fut. तृंहिष्यति । or तृंक्ष्यति । Impera. तृंहतु । Imper. अतृंहत् । Poten. तृंहेत् । Bene. तृंह्यात् । The yasuṭ being क्ङित् the nasal is elided. Aor. अतृंहीत् । अतृंहिष्टाम् or अतार्ङ्क्षीत् । अतार्ङ्क्षाम् । Causa. तृंहयति । Aor अततृंहत् । Desid. तितृंहिषति । or तितृक्षति । The aṇit, वस् is क्ङित् । Inten. तरीतृंह्यते or तरीतृंढ्यते । Past तृंढः । तृंढवान् । Ger. तृंहित्वा or तृंढ्वा ।

ईष ५९ इच्छायाम् ।

'इषुगमि–' (२४००) इति छः । इच्छति । एषिता–एष्टा । एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् ।

59. √isha to wish for, desire. Some read it as having an indicatory उ । By S. 2400 the ष is replaced by छ in conjugational tenses.

Pre. इच्छति । Per. ईयेष । ईयेषतु । I Fut. एषिता । एष्टा । II Fut. एषिष्यति । Impera. इच्छतु । Imper. ऐच्छत् । Poten. इच्छेत् । Bene. इष्यात् । Aor. ऐषीत् । Nouns:—इष्टिः । इच्छा । इच्छुः । एषणी ।

मिष ६० स्पर्धायाम् ।

मिषति । मेषिता ।

60. √misha, to rival, contend, emulate.

Pre. मिषति । Per. मिमेष । I Fut. मेषिता । II Fut. मेषिष्यति । Impera. मिषतु । Imper. अमिषत् । Poten. मिषेत् । Bene. मिष्यात् । Aor. अमेषीत् अमेषिष्टाम् । Causa. मेषयति । Aor अमीमिषत् । Desid. मिमिषिषति । मिमेषिषति । Inten. मेमिष्यते । yaṅ luk मेमेषि । Ger. मेषित्वा or मिषित्वा । Nouns :—मेषः । मेषी । मिमेषः ।

किल ६१ श्वैत्यक्रीडनयोः ।

61. √kila, 1. to be or become white, 2. to play, sport.

Pre. किलति । Per. चिकेल । I Fut. केलिता । II Fut. केलिष्यति । Impera. किलतु । Imper. अकिलत् । Poten किलेत् । Bene. किल्यात् । Aor. अकेलीत् । Causa. केलयति । Desid. चिकिलिषति । चिकेलिषति । Inten. केकिल्यते । Noun :—किलिञ्चकः ।

तिल ६२ स्नेहे ।

62. √tila, to be unctuous or greasy.

Pr. तिलति । Per. तितेल । I Fut. तेलिता । II Fut. तेलिष्यति । Impera. तिलतु । Imper. अतिलत् । Poten. तिलेत् । Bene. तिल्यात् । Aor. अतैलीत् । Causa. तेलयति । अतीतिलत् । Desid. तितिलिषति तितेलिषति । Inten. तेतिल्यते ।

चिल ६३ वसने ।

63. √chila, to put on clothes.

Pre. चिलति । Per. चिचेल । I Fut. चेलिता । II Fut. चेलिष्यति । Impera. चिलतु । Imper अचिलत् । Poten. चिलेत् । Bene. चिल्यात् । Aor. अचैलीत् । Causa चेलयति । अचीचिलत् । Desid. चिचिलिषति । चिचेलिषति । Inten. चेचिल्यते ।

चल ६४ विलसने ।

64. √chala, to sport, play, frolic about.

Pre. चलति । Per. चचाल । I Fut. चलिता । II Fut. चलिष्यति । Impera. चलतु । Imper. अचलत् । Poten. चलेत् । Bene । चल्यात् । Aor. अचालीत् । अचलीत् । Cause. चलयति । Desid. चिचलिषति । Inten. चाचल्यते ।

इल ६५ स्वप्नक्षेपणयोः ।

65. √ila, 1. to sleep, 2 to throw.

Pre. इलति । Per. इयेल ईलतुः । I Fut. इलिता । II Fut. इलिष्यति । Impera. इलतु । Imper ऐलत् । Poten. इलेत् । Bene इल्यात् । Aor. ऐलीत् । ऐलिष्टाम् । Condi. ऐलिष्यत् । Causa. इलयति । Desid. इलिलिषति । Noun :—इला 'earth'.

विल ६६ संवरणे ।

दन्त्योष्ठ्यादिः ।

66. √vila, to cover, conceal. It begins with the dento-labial व v.

Pre विलति । Per. विवेल । I Fut. वेलिता । II Fut. वेलिष्यति । Impera. विलतु । Imper. अविलत् । Poten. विलेत् । Bene. विल्यात् । Aor. अवैलीत् ।

बिल ६७ भेदने ।

ओष्ठ्यादिः ।

67. √bila, to split, cleave, divide. It begins with the labial ब b.

Pre. बिलति । Per. बिबेल । I Fut. बेलिता । II Fut. बेलिष्यति । Impera. बिलतु । Imper. अबिलत् । Poten. बिलेत् । Bene. बिल्यात् । Aor. अबैलीत् । Noun :—बिलम् ।

णिल ६८ गहने ।

68. √ṇila, to become grave, hard, to lurk, hide, to stick, to die.

Pre. निलति । प्रणिलति । Per. निनेल । I Fut. नेलिता । II Fut. नेलिष्यति । Impera. निलतु । Imper. अनिलत् । Poten. निलेत् । Bene. निल्यात् । Aor. अनैलीत् ।

हिल ६९ भावकरणे ।

69. √hila, to sport amorously.

Pre. हिलति । Per. जिह्वेल । I Fut. हेलिता । II Fut. हेलिष्यति । Impera. हिलतु । Imper. अहिलत् । Poten. हिलेत् । Bene. हिल्यात् । Aor. अहैलीत् ।

शिल ७० शिल ७० उञ्छे ।

70. √śila, √shila to glean.

Pre. शिलति । शिलति । Per. शिशेल । शिशेल । I Fut. शेलिता । शेलिता ।

मिल ७१ श्लेषणे ।

71. √mila to join. The svaritet √mila is given further on. The present √mila will be Parasmaipadi even when the fruit of the action accrues to the agent.

Pre. मिलति । Per. मिमेल । I Fut. मेलिता । II Fut. मेलिष्यति । Impera. मिलतु । Imper. अमिलत् । Poten. मिलेत् । Bene. मिल्यात् । Aor. अमेलीत् ।

लिख ७२ अक्षरविन्यासे ।

लिलेख ।

72. √likha to write.

Pre. लिखति । Per. लिलेख । I Fut. लेखिता । II Fut. लेखिष्यति । Impera. लिखतु । Imper. अलिखत् । Poten. लिखेत् । Bene. लिख्यात् । Aor. अलेखीत् । Desid. लिलिखिषति । लिलेखिषति । Inten लेलिख्यते । Past Pass. लिखितः । Act. लिखितवान् । Ger. लिखित्वा । लेखित्वा । Nouns :—लेखनः । लेखनी रेखा । लेखा । दृग्लेखः । दन्तलेखकः ।

कुट ७३ कौटिल्ये ।

'नाकुटादिभ्यः–' (२४६१) इति क्ङित्वम् । चुकुटिव । चुकोट । चुकुट । कुटिता ।

73. √kuṭa, to be crooked or curved. From this up to 108 √kuñ are the kuṭâdi roots. All affixes after these roots are considered as ñit except those which have an indicatory ञ or च (See I. 2. 1 S. 2461).

Pre कुटति । Per. चुकोट । चुकुटतुः । चुकुटिव । चुकोट or चुकुट । चुकुटिव । I Fut. कुटिता । II Fut. कुटिष्यति । Impera. कुटतु । Imper. अकुटत् । Poten. कुटेत् । Bene. कुट्यात् । Aor. अकुटीत् । अकुटिष्टाम् । Causa. कोटयति । Aor. अचुकुटत् । Desid. चुकुटिषति । Inten. चोकुटयते । yan luk चोकुटीति । चोकोट्टि । The affixes are ñit in the yan luk. Ger. कुटित्वा । Nouns :—कुटयः । कोटवः । कोटः । कुट्टः । कुट्टलम् । कोटरः कुटित्रम् । कुटिलिका । कौटिलिकः । कुटी । कुटीरः । कुटरः ।

पुट ७४ संश्लेषणे ।

74. √puṭa to embrace, clasp, intertwine.

Pre. पुटति । Per. पुपोट । I Fut. पुटिता । Aor. अपुटीत् । Nouns :—पुटिका । पुटः ।

कुच ७५ संकोचने ।

75. √kucha, to contract. The word संकोचन given as the meaning of this root is formed by the affix ल्युट् added to कुच् । The form ought to be संकुचन, but the use of संकोचन by Pâṇini shows that ल्युट् causes guṇa inspite of the root belonging to the kutadi class.

Pre. कुचति । Per. चुकोच । I Fut. कुचिता । Aor. अकुचीत् । Nouns :—संकोचः

गुज ७६ शब्दे ।

76. √guj, to sound to hum, buzz.

Pre. तुतवि । Per. तुतोव । I Fut. तुतिता Aor. अतुतीत् । Noun :—तोवः ।

गुड ७७ रक्षाबाधयोः ।

77. √guḍa, to defend, preserve.

Pre. गुडति । Per. गुगोड । I Fut. गुडिता । Aor. अगुडीत् । Nouns :—गुडः 'Sugar,' गुडा 'hair'.

दिप ७८ क्षेपे ।

78. √dipa, to throw, cast, send. This root is found in the Divâdi class also, as दुप्यति ।

Pre. दिपति । Per. दिपटे । I Fut. दिपिता । Aor. अदिपीत् ।

छुर ७९ छेदने ।

'न अनुदुरोपधात्' (२४२९) इति अ दीर्घः । छुर्यात् ।

79. √chhura, to cut, divide. The उ is not lengthened in the Benedictive, because of the prohibition of VII. 2. 79 S. 1629.

Pre. छुरति । Per. चुच्छोर । I Fut. छुरिता । Bene. छुर्यात् । छुर्याताम् । Aor. अछुरीत् । Noun :—छुरिका ।

स्फुट ८० विकसने ।

स्फुटति । पुस्फोट ।

80. √sphuṭa, to expand, open, blow, blossom.

It is conjugated in the Bhuadi and Churadi classes also.

Pre. स्फुटति । Per. पुस्फोट । I Fut. स्फुटिता । Aor. अस्फुटीत् ।

मुट ८१ आक्षेपमर्दनयोः ।

81. √muṭa 1. to blame, rebuke, 2 to crush.

It is conjugated in the Bhuadi also as मोटति ।

Pre. मुटति । Per. मुमोट । I Fut. मुटिता । Aor. अमुटीत ।

त्रुट ८२ छेदने ।

'वा भ्राश-' (२३२१) सि स्वरूपा । त्रुटयति-त्रुटति । तुत्रोट । त्रुटिता ।

82. √truṭa, to tear, break, snap.

Pre. त्रुटति । or त्रुटयति । This root optionally takes स्यप् by III. 1. 70 S. 2321. Per. तुत्रोट । I Fut. त्रुटिता । Impera. त्रुटतु or त्रुटयतु । Imper. अत्रुटत् or अत्रुटयत् । Poten. त्रुटेत् or त्रुटयेत । Aor. अत्रुटीत् । Noun :—त्रोटिः ।

तुट ८३ वलहकर्मणि ।

तुटति । तुतोट । तुटिता ।

83. √tuṭa, to dispute, quarrel.

Pre. तुटति । Per. तुतोट । I Fut. तुटिता । Aor. अतुटीत् । Noun :—तुटिः ।

चुट ८४ छुट ८५ छ । छेदने ।

84. √chuṭa, √chhuṭa, √chhuṇa to cut off, divide.

The Bhvâdi form is चोटति ।

Pre. चुटति । छुटति । Per. चुचोट । छुछोट । I Fut. चुटिता । छुटिता । Aor. अचुटीत् । अछुटीत् ।

जुट ८५ बन्धने ।

85. √juḍa, √juṭa, to bind.

Pre. जुडति । जुटति । Per. जुजोड । जुजोट । 1 Fut. जुडिता । जुटिता । Aor. अजुडीत् । अजुटीत् ।

कड ८६ मदे ।

86. √kaḍa, to be disturbed or confused. This root need not have been read in the kuṭadi list, as it does not show any peculiarity of ñit conjugation.

Pre. कडति । Per. चकाड । I Fut चडिता । Aor. अकडीत् ।

लुट ८७ संश्लेषणे ।

87. √luṭa, to adhere.

It is conjngated in the Bhvâdi and Divâdi classes, also, as लोटति and लुटयति ।

Pre. लुटति । Per. लुलोट । I Fut. लुटिता ।

कृड ८८ घनत्वे ।

घनत्वं सान्द्रता । चकर्ड । कृडिता ।

88 √kṛiḍa, to cluster together. The word, घनत्व means सान्द्रता 'clustered together', 'dense'. According to some it means 'to graze'.

Pre कृडति । Per. चकर्ड । I Fut. कृडिता ।

कुड ८९ बालये ।

89. √kuḍa, to play or act like a child.

Pre. कुडति । Per. चुकोड । I Fut. कुडिता ।

पुड ९० उत्सर्गे ।

90. √Puḍa, to leave, quit, abandon.

Atreya reads कुड instead.

Pre. पुडति ।

घुट ९१ प्रतिघाते ।

91. √ghuṭa, to retaliate, to strike again. It is conjugated in the Atmanepadi of the Bhvadi class also. (I. 782).

Pre. घुटति । Per. जुघोट । I Fut. घुटिता । Nouns:—घोटः । घोटकः ।

तुड ९२ तोडने ।

तोडनं भेदः ।

92. √tuḍa, to split, rend, break. The word तोडन means breaking This root ends in the third letter *i.e.*, ड; but that which ends in the first letter *i.e.*, ट (तुट) meaning (to dispute, quarrel, has already been conjugated before (See No. 83).

Pre. तुडति । (The Bhvadi form is तोडति ।) Per. तुतोड । I Fut. तुडिता ।

षुड ९३ स्थुड ९४ संवरणे ।

षुडति । षुषोड । षुण्ड । 'षुड' 'षुड' इत्येके ।

93. √thuḍa. 94 √sthuḍa, to cover, screen. Some read षु and षुड instead.

Pre. षुडति । Per. षुषोड । I Fut. षुडिता ।

94. √sthuḍa to cover, screen.

Pre. स्थुडति । Per. तुस्थोड । I Fut. स्थुडिता ।

स्फुर ९५ स्फुल ९६ संचलने ।

'स्फुर स्फुरणे' 'स्फुल संचलने' इत्येके ।

95. √sphura, to throb, palpitate, shake. The स is changed to ष after निर्, नि &c. by the following sûtra :—

२५३७ । स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्य: । ८ । ३ । ७६ ।

षत्वं वा स्यात् । निष्फुरति–निःस्फुरति । 'स्फार' इत्यकारोपधं केचित्पठन्ति । पस्फार ।

2537. ष् is optionally substituted for the स् of स्फुर् and स्फुल after the prepositions निर्, नि and वि ।

Thus निष्स्फुरति or निस्स्फुरति, निष्फुरति or निस्फुरति, विष्फुरति, विस्फुरति ॥ स्फुलति, निष्स्फुलति, निस्स्फुलति, निष्फुलति, निस्फुलति, विष्फुलति, विस्फुलति ॥

Pre. स्फुरति । Some read स्फार instead, as स्फरति, पस्फार &c. Per. पुस्फोर । I Fut. स्फुरिता । II Fut. स्फुरिष्यति । Impera स्फुरतु । Imper. अस्फुरत् । Poten. स्फुरेत् । Bene. स्फूर्यात् । Aor. अस्फुरीत् । Causa. स्फोरयति or स्फारयति । Aor. अपुस्फुरत् । (पुस्फो रयिषति । पुस्फारयिषति ।) Desid. पुस्फुरिषति । Inten. पोस्फुर्यते । yaṅ luK पोस्फोर्ति । Dual, पोस्फूर्तः ।

96. √sphula, to tremble, vibrate. 2. to collect.

Pre. स्फुलति । Per. पुस्फोल । I Fut. स्फुलिता ।

स्फुड ९७ षुड ९८ भ्रुड ९९ संवरणे ।

97. √sphuḍa, 98 √chuḍa, √buḍa, 99 √vruḍa to cover.

Pre. स्फुडति । Per पुस्फोड ।

98. √chuḍa.

Pre. षुडति । Per. षुषोड ।

99. √vruḍa.

Pre. भ्रुडति । Per. बुभ्रोड ।

क्रुड १०० क्षुड १०१ निमज्जने इत्येके ।

100. √kruḍa, √kuḍa, 101 √bhriḍa, to sink, dive.

Pre. क्रुडति । Per. चुक्रोड । Nouns :—क्रोडा । क्रोडः । जलाद्यक्रोडी ।

101. √bhriḍa.

Pre. ब्रडति ।

षुड १०२ संघाते ।

102. √huḍa, to collect. This root is neither mentioned in the Siddhânta Kaumudi nor in the Mâdhaviya Dhâtu vritti.

गुरी १०३ उद्यमने ।

अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता ॥

103. √gurī, to make an effort or exertion.

This is anudâttet, seṭ and âtmanepadi.

Pre. गुरते । Per. जुगुरे । जुगुरिषे । I Fut. गुरिता । II Fut. गुरिष्यते । Impera गुरताम् । Imper. अगुरत । Poten. गुरेत । Bene. गुरिषीष्ट । Aor. अगुरिष्ट । अगुरिषाताम् । Causa. गोरयति । Aor. अजूगुरत । Desid. जुगुरिषते । Inten. गोगूर्यते । yaṅ luk गोगोर्ति । Past. Pass. गूर्णः Aot. गूर्णवान् Noun :—गूर्तिः ।

नू १०४ स्तवने ।

दीर्घान्तः । 'चरीचूनुचुकोदवः' । नूनुस्वारः चरन्तीचरिनः । नुवति । अनुवीत् ।

104. √nṛ̂, √nu, to praise. It ends in long ऋ, as in the sentence चरिचूनु चुकोदवः । The four roots hereafter are Parasmaipadis

Pre. नुवति । Per. नुनाव । नुनुवतुः । नुनुविव । I Fut. नुविता । II Fut. नुविष्यति । Impera. नुवतु । Imper. अनुवत् । Poten नुवेत् । Bene. नूयात् । Aor. अनुवीत् । Desid. नुनूषति । Inten. नोनूयते । yaṅ luk नोनोति Past Pass. नूनः Act. नूनवान् । Ger. नूत्वा ।

धू १०५ विधूनने ।

धुवति ।

105. √dhû, to shake, agitate.

It is conjugated like the last.

Pre. धुवति । Nouns:—धविष्णु ।

गु १०६ पुरीषोत्सर्गे ।

जुगुविव-जुगुव । गुता । गुष्यति । अगुषीत् । 'हलन्ताच्च' (२३६९) । अगुताम् । अगुषुः ।

106. √gu, √gû, to evacuate, defæcate.

Pre. गुवति । Per. जुगाव । जुगुवतुः । जुगुविव or जुगुव । I Fut. गुता । II Fut. गुष्यति । Impera गुवतु । Imper. अगुवत् । Poten. गुवेत् । Bene. गूयात् । Aor अगुषीत् । अगुताम् । अगुषुः । (VIII. 2. 27 S. 2 ,69). Desid. जुगूषति । Past Pass. गूनः । Act. गूनवान् ।

ध्रु १०७ गतिस्थैर्ययोः ।

'ध्रुव' इति पाठान्तरम् । आदस्य ध्रुवतीत्यादि ध्रुवतिवत् । द्वितीयस्तु सेट् । दुध्रुविव । ध्रुविता । ध्रुविष्यति । ध्रुव्यात् । अध्रुवीत् । अध्रुविष्टाम् ।

107. √dhru, 1. to go, move. 2. to be firm or fixed. Another reading is ध्रुव । The first root is अनिट् and is conjugated like the last. The second is seṭ and is conjugated as follows :—

Pre. ध्रुवति । Per. दुध्राव । दुध्रुवतुः । दुध्रुविव । I Fut. ध्रुविता । II Fut. ध्रुविष्यति । Impera. ध्रुवतु । Imper. अध्रुवत् । Poten. ध्रुवेत् । Bene. ध्रूयात् । Aor. अध्रुवीत् । अध्रुविष्टाम् । अध्रुविषुः Desid. दुध्रुविषति । Inten. दोध्रूयते ।

कुङ् १०८ शब्दे ।

'कीर्वाच्चः' इति कैयटादयः । कुविता । अकुविष्ट । 'इस्वान्तः' इति न्यासकारः । कुता । अकुत । कुत् । कुतादयो वृत्ताः ।

108. √kuṅ, √kūṅ, to sound, to moan, groan, cry. According to Kaiyaṭa, the root ends in long ऊ and so its I. Fut. is कुविता and Aorist अकुविष्ट । According to Nyâsakâra, it ends in short उ and its I. Fut. and Aorist are कुता and अकुत respectively.

Pre. कुवति । I Fut. कुता । Vrit (end). Here end the kuṭâdi roots.

पृङ् १०९ व्यापारे ।

आदेच उपदेशेऽशिति । रिङ् । इयङ् । उपास्रिषते । आपपे । आपपाते । आपरिष्यते । आपृत । आपृषाताम् ।

109. √pṛiṅ, to be busy or active

It is generally preceded by the preposition उप.

The रि is changed to रिङ by VII. 4 28 S 2367 and then there is इयङ् substitution

Pre. आस्रिषते । Per. आपपे । आपपाते । I Fut आपर्ता । आपर्ताते । II Fut. आपरिष्यते । Impera आस्रिषताम् । Imper. आस्रिषत । Poten. आस्रिषेत । Bene. आपृषीष्ट । आपृषीयास्ताम् । आपृषीरन् । Aor. आपृत । आपृषाताम् । आपृषत । Causa. आपारयति । Aor आपीपरत् । Desid. आपृप्सते । Inten. आपेस्रिषते । yaṅ luk आपर्पर्ति । Past Act आपृषिवान् । Ger. आपृत्य ।

मृङ् ११० प्राणत्यागे ।

110. √mṛiṅ, to die. This root is Atmanepadi under certain restrictions as mentioned in the following sûtra :—

२५३८ । म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । १ । ३ । ६१ ।

लुङ्लिङोः । म्रियतेः प्रकृतिभूतादकर्तृकादकर्मकाच्च । स्त्रियं स्वरादेश्च । म्रियते । अमारि । अमर्त्ताम् । मक्षिष्ट । मर्त्ता । मरिष्यति । मरीष्ट । अमृत ।

2538. After the verb mṛi to die, when it has one of the affixes having an indictory च, as well as when it takes the affixes luṅ (aorist III 2. 110) and liṅ (Benedictive III 3. 159) the Atmanepada affixes are used; (but in other tenses it is Parasmaipadi).

Note :—This is a restrictive sûtra the root मृङ् (to die), is marked with a ङ as an indicatory letter, so by sûtra I 3·12 it would be always Atmanepadi. But the present aphorism restricts it to लुङ् luṅ (Aorist) and लिङ liṅ (Benedictive) tenses, as well as to those tenses which are सिच्. Those that take सिच् affixes are the special tenses *e.g.* the Present, the Imperfect, the Potential and the Imperative.

It is only before these three affixes, namely, liṅ, luṅ and sit affixes, that the root mṛi takes the terminations of the átmanepada. Thus the

aorist अशित amṛita he died; Benedictive शिषीष्ट mṛishîshṭa 'may he die.' Similarly before śit affixes thus शिषते 'he dies,' =शि+ष+ते (VII. 4. 28) =शिष+ष+ते=शिषते (VI. 4. 77.) शिषेते, शिषन्ते

In other tenses, *viz.*, the two Futures; the Perfect and the Conditional, this verb is Parasmaipadi. As:- शरिष्यति he will die अशरिष्यत्.

The indicatory ष् in the root is for the sake of accent, under VI. 1. 186 S. 3730.

Pre. शिषते । Per. शशार । शशरतुः । शशरुः । शशर्थ । शशरिव । I Fut. शर्ता । शर्तासि । II Fut. शरिष्यति । Impera. शिषताम् । Imper. अशिषत । Poten. शिषेत । Bene. शीर्षीष्ट । Aor. अशरत । अशरीताम् । Causa. शारयति । Aor. अशीशरत् । Desid शिशीर्षति । Inten. शरीशीयते । yaṅ luk शर्शरीति । शर्शर्ति Past. Pass. शृतः । Act. शृतवान् । Ger. शृत्वा । Nouns:—शृत्युः । शरः । शरतम् ।

The following seven are Parasmaipadis.

रि १११ पि ११२ गतौ ।

कृसृभृवृस्तिदम्बरक्ष्मायजिसह्वरेफः । रिणति । रिणाति । रेता । रेषा ।

111. √ri, 112. √pi to go.

Pre. रिरिवति । Per. रिरिराव । रिरिवतुः । रिरिवुः । रिरिरिथ । or रिरिरेथ । रिरिरिव । रिरिरिम । I Fut. रेता । II Fut. रेष्यति । Impera. रिणवतु । Imper. अरिणवत् । Poten. रिरिवेत् । Bene. रीयात् । Aor. अरैषीत् । अरैष्टाम् । अरैषुः । Causa रापयति । Aor. अरीरपत् । Desid. रिरीषति । Inten. रेरीयते । yaṅ luk रेरीति । रेरेति ।

112. √ pi, to go. It is conjugated like the last.

Pre. पिपर्ति । Per. पिपाय । I Fut. पेता । II Fut. पेष्यति । Impera. पिपर्तु । Imper. अपिपर्त् । Poten. पिपेत् । Bene. पीयात् । Aor. अपैषीत् ।

धि ११३ धारणे ।

113 √ dhi, to hold, have possess.

Per. दिधर्ति । Per. दिधार । दिधरतुः । दिधरुः । दिधरिथ or दिधर्थ । I Fut. धेता । II Fut धेष्यति । Impera. दिधर्तु । Imper. अदिधर्त् । Poten. दिधेत् । Bene. धीयात् । Aor अधैषीत् ।

क्षि ११४ निवासगत्योः ।

114. √ kshi 1. to abide, dwell, stay. 2. to go, move.

Pre. क्षिणोति । Per क्षिक्षाय । क्षिक्षियतुः । क्षिक्षियुः । क्षिक्षयिथ or क्षिक्षेथ । I Fut. क्षेता । II Fut. क्षेष्यति । Impera. क्षिणोतु । Imper. अक्षिणोत् । Poten क्षिक्षेत् । Bene. क्षीयात् । Aor. अक्षैषीत् । Nouns—क्षीयायुः । क्षियायुः । क्षिक्षः । क्षितिक्षः । क्षर्वा ।

क्षू ११५ प्रेरणे ।

क्षुवति । क्षविता ।

115. √ shû to excite, incite, impel.

Per. क्षुक्षोव । With the preposition सु we have सुषुवति । सुषुवः । सुषुवन्ति । सुषुवसि । सुषुवथ । Per. सुषाव । सुषुवतुः । सुषुविव । सुषुविम । I Fut. सविता । II Fut. सविष्यति । Impera. सुषुवतु । Imper. असुषुवत् । असुषुविष्टाम् । Poten. सुषुवेत् । Bene. सूयात् । Aor. असावीत् । असाविष्टाम् । Causa. सावयति । Aor. असूषुवत् । Desid. सुसूषति । Inten.

कोशुवते । yan luk कोकोति । Past Ger. कृत्वा । Nouns :—कीरीवह् । कूर्णः । प्रकरी । कूर्वा । कविवह् । कूरी । कूरः । कीर्वह् । कीरः । कीरी ।

कॄ ११६ विक्षेपे ।

किरति । किरतः । चकार । चक्रतुः । करिता–करीता । कीर्यात् । अकारीत् ।

116. √kṛi 'to scatter.' This root adds a sibilant by the following :—

२५३९ । किरती लवने । ६ । १ । १४० ।

उपात्किरतेः धुडागमः स्याच्छेदेऽर्थे । उपस्किरति । * अडव्यवायव्यवायेऽपि धुट् कात्पूर्वं इति वक्तव्यम् * । उपास्किरत् । उपचस्कार ।

2539. The augment धुट् is placed before क, when the verb कॄ comes after उप and the sense is that of 'to cut or split'.

Thus उपस्कारं नखरदा लुनन्ति, उपस्कारं कारणीरदा लुनन्ति–विविच्य लुनन्ति ।

Vart :—The above augment takes place when चङ् is added to the verb उप-कॄ, as shown in the above examples When the meaning is not that of 'to cut', the form is उपकिरति ॥

Vart :—The augment धुट् comes before क, even when a letter of अट् pratyâhâra (vowel or semi-vowel) intervenes between उप and the root, or when the reduplicate intervenes. As उपास्किरत् and उपचस्कार ।

२५४० । हिंसायां प्रतेश्च । ६ । १ । १४१ ।

उपात्प्रतेश्च किरतेः धुट् स्याद्धिंसायाम् । उपस्किरति । प्रतिस्किरति ।

2540. The augment धुट् is placed before क, when the verb kṛi comes after उप and प्रति, and the sense is "to cause suffering."

Thus उपस्किरति प्रतिस्किरति । So also उपस्कार्यं or प्रतिस्कार्यं एष ते वृषल भूयात्—यथा ते वृषल विक्रीणते भूयाद् यथा हिंसामनुभवन्नासि ।

Why do we say when 'the sense is to cause pain'? Observe प्रतिकीर्यं ॥

116. √kṛi to scatter.

Pre किरति । किरतः । Per. चकार । चक्रतुः । चकरिथ । चकार or चकर । चकरिव । I Fut. करिता or करीता II Fut करिष्यति or करीष्यति । Impera. किरतु । Imper. अकिरत् । Poten. किरेत् । Bene. कीर्यात् । Aor. अकारीत् अकारिष्टाम् । Causa. कारयति । Aor. अचीकरत् । Desid. चिकरिषति । Inten. चेकीर्यते । yaṅ luk चाकरीति । चाकर्ति । Past Pass. कीर्णः Act. कीर्णवत् । Nouns :—कुदः । कुपः । अवकीर्णी । कीर्णिः । विकिरः । विष्किरः । अवस्करः । अवस्कारः । उस्कारं ।

गॄ ११७ निगरणे ।

117. √gṛi, to swallow. By the following sûtra, the र of this root is optionally changed to ल ।

२५४१ । अचि विभाषा । ८ । २ । २५ ।

गिरतेरेकस्य लत्वं वा स्यादजादौ । गिरति–गिलति । जगार–जगाल । जगरिथ । जगलिथ । गरिता–गलिता ।

2541. The र of gṛi is optionally changed to ल before an affix beginning with a vowel.

As निगिरति or निगिलति, निगरत्वत् or निगलत्वत्, निगारकः or निगालकः ॥

Note.—This is a vyavasthita-vibhâshâ, the optional forms have particular meanings. Thus गलः meaning 'neck' is always with ल; while गरः 'poison' is always with र ।

117. √gṛî to swallow.

Pre. गिरति, or गिलति । Per. अगार्, or अगाल । अगरिष्व । अगलिष्व I Fut. गरिता or गरीता, गलिता or गलीता । II Fut. गरिष्यति गरीष्यति । गलिष्यति or गलीष्यति । Impera. गिरतु or गिलतु । Imper. अगिरत् or अगिलत् । Poten. गिरेत् or गिलेत् । Bene. गीर्यात् । Aor, अगारीत् or अगालीत् । अगारिष्टाम् or अगालिष्टाम् Pass. गार्यते or गाल्यते । Causa गारयति or गालयति Aor. अजीगरत् or अजीगलत् । Desid. जिगरिषति । or जिगलिषति । Inten. जेगिल्यते । yaṅ luk, जागर्त्ति । Dual. जागीर्तः । Nouns :—गर्भिणगर्दः । गर्भः । गार्भिणत् । गरा । गोगर्भिणी । गुदः । गर्भिणी । उद्गरः । गरीयात् । गिलिगिलिकः । गरिमा । गरिष्ठः ।

117. √gṛî when this root is preceded by the preposition अव, it is Atman padi, and is conjugated as follows :—

Pre. अवगिर (or ल) ते । Per. अवजगिरे or ले) । अवजगरि (or लि) षे । I Fut. अवगरि (or री, लि or ली) ता II. Fut. अवगरिष्यते । I. अव गिरताम् । Im. अवगिरस्व । Pot. अवगिरेत । Ben अवगरीषीष्ट or अवगरिषीष्ट । Aor. अवागरिष्ट ।

हृङ् ११८ आदरे ।

आद्रियते । आद्रियेते । आदद्रे । आदद्रिषे । आदर्ता । आदरिष्यते । आदृषीष्ट । अदृत । आदृषाताम् ।

118. √dṛiṅ, to respect, honor.

Pre. आद्रियते । Per. आदद्रे । आदद्रिषे । I Fut. आदर्ता । II Fut. आदरिष्यते । Impera. आद्रियताम् । Imper. आद्रियत । Poten. आद्रियेत । Bene. आद्रिषीष्ट । Aor. आदृत । अदृषाताम् । Pass. आद्रियते । Causa दारयति । Aor. अदीदरत् । Desid आदिदरिषति । Inten. देद्रीयते । yaṅ luk दर्दर्त्ति । Ger. आदृत्य । Nouns:—आदृत्यः । आदरः । आदरी ।

धृङ् ११९ अवस्थाने ।

ध्रियते ।

119. √dhṛiṅ, to be, or exist; to live.

It is conjugated like the last.

Pre. ध्रियते । Per. दधे । I Fut. धर्ता । II धरिष्यते । Impera. ध्रियताम् । Imper. अध्रियत । Poten. ध्रियेत । Bene. ध्रिषीष्ट । Aor. अधृत । Nouns :—धर्मः । आधारः ।

अथ परस्मैपदिनः षोडशः ।

प्रच्छ् १२० ज्ञीप्सायाम् ।

पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिव–पप्रच्छ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् । पृष्ट । क्विप्रादयो पृक्षाः

120. √prachha, to ask, question, interrogate.

The following sixteen roots are Parasmaipadis.

With सम् it is Atmanepadi, as:—

Pre. पृच्छति । संपृच्छते । Per. पप्रच्छ पप्रच्छतुः । पप्रच्छ । पप्रच्छिव । संपप्रच्छे । संपप्रच्छिषे । I Fut. प्रष्टा । संप्रष्टा । II Fut. प्रक्ष्यति । संप्रक्ष्यते । Impera. पृच्छतु । संपृच्छताम् ।

Imper. अवृञ्चत् । अवावृञ्चत् । Poten. वृञ्चेत् । संवृञ्चेत । Bene. वृञ्च्यात् । संवृचीष्ट । Aor. अवार्चीत् । अवार्क्षात् । अवृचत् । अवावर्चात् । Causa. वर्चयति । Aor. अववर्चत् । Desid. विवृक्षति । Inten. वरीवृच्यते । yaṅ luk वरीवृचीति । वरीवर्क्षि । वरिवृक्षः । Adjec. वृच्यत् । Nouns :—वर्चणं । वर्च्यं । वर्चिकः । वर्चीवात् । वर्चः ।

तुमस्जो १२२ शुद्धौ ।

मञ्जति । ममञ्ज । 'मस्जिनशोर्झलि' (२५१७) इति नुट् । * मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नुम्वाच्यः * । संयोगादिलोपः । ममङ्क्थ । ममज्जिथ । मङ्क्ता । मङ्क्ष्यति । अमार्ङ्क्षीत् । अमार्ङ्क्षात् । अमार्ङ्क्षुः ।

122. √tu masjo, to bathe. By VII. 1. 60 S. 2517 a nasal is inserted before the consonantal affixes and this nasal is inserted before the final ज of the root by the following vârtika :—The नुट् comes before the final letter of the √masja, *i.e.* between स and ज । Thus मस्ज्. After reduplication, we get 2nd Pers. Sing. of the Perfect as ममङ्क्थ । The initial स् is elided by VIII. 2. 29 S. 380. But when the affix थ is वेट् there is no नुट्, then we get the form as ममज्जिथ ।

Pre. मञ्जति । Per. ममञ्ज । ममज्जतुः । ममज्जिथ or ममङ्क्थ । ममज्जिथ । I Fut. मङ्क्ता । II Fut. मङ्क्ष्यति । Impera. मञ्जतु । Imper. अमञ्जत् । Poten. मज्जेत् । Bene. मज्ज्यात् । Aor. अमार्ङ्क्षीत् । अमार्ङ्क्षात् । अमार्ङ्क्षुः । Causa. मज्जयति । Aor. अममज्जत् । Desid. मिमङ्क्षति । Inten. मामज्ज्यते yaṅ luk मामङ्क्ति । Past Ger. मङ्क्त्वा or मक्त्वा । Nouns :—मुङ्गः । मङ्गः । मङ्गुः । मङ्क्वः । मज्जतुः । मज्जा । मज्जानौ ।

रुजो १२३ भङ्गे ।

रोक्ता । रोक्ष्यति । अरौक्षीत् । अरौक्षात् ।

123. √rujo, to break to pieces, destroy.

Pre. रुजति । Per. ररोज । रुरुजतुः । ररोजिथ । रुरुजिथ । I Fut. रोक्ता । II Fut. रोक्ष्यति । Impera. रुजतु । Imper. अरुजत् । Poten. रुजेत् । Bene. रुज्यात् । Aor. अरौक्षीत् । अरौक्षात् । अरौक्षुः । Causa. रोजयति । Aor. अरूरुजत् । Desid. रुरुक्षति । Inten. रोरुज्यते । yaṅ luk रोरोक्ति । Past Pass. रुग्णः । रुग्णं । Act. रुग्णवान् । रुग्णवात् । Ger. रुक्त्वा । Nouns· रुजतुजुः । रोगः । रुङ्गोगः । हृद्रुरोगः रुजा ।

भुजो १२४ कौटिल्ये ।

भुजिवत् ।

124. √bhujo, to bend, to curve, make crooked.

It is conjugated like the last.

Pre. भुजति । Per भुभोज । I Fut. भोक्ता । II Fut. भोक्ष्यति । Impera भुजतु Aor. अभौक्षीत् । Noun :—भूल विभुजः । 'a chariot.'

छुप १२५ स्पर्शे ।

छोप्ता । अच्छौप्सीत् ।

125. √chhupa, √chupa, to touch

Pre. छुपति । Per. छुछोप । छुछुपतुः । छुछुपिव । छुछुपिम । I Fut. छोप्ता । II. Fut छोप्स्यति । Impera छुपतु । Imper अछुपत् । Poten. छुपेत् । Bene. छुप्यात् । Aor. अच्छौप्सीत् । अच्छौप्तां । Causa छोपयति । Aor. अचच्छपत् । Desid छुछुप्सति । Inten. चोछुप्यते । yaṅ luk चोच्छपि । Pass. छुप्तः । Ger. छुप्त्वा ।

रुश १२६ रिश १२६ क । हिंसायाम् ।

तायञ्चान्तौ । रोष्टा । रोक्ष्यति । रेष्टा । रेक्ष्यति ।

126. √ruśa, √riśa to injure, hurt, kill.

Pre. रुशति । Per. ररोश । ररोशिव । रुशिव । I Fut. रोष्टा । II रोक्ष्यति । Impera. रुशतु । Imper. अरुशत् । Poten. रुशेत् । Bene. रुश्यात् । Aor. अरुशत् । Causa. रोशयति । Aor. अरूरुशत् । Desid. रुरुशति । Inten. रोरुश्यते । yaṅ luk रोरोशि ।

126A. √riśa, to injure.

Pre. रिशति । Per. रिरेश । II Fut रेक्ष्यति । Impera रिशतु । Imper. अरिशत् । Poten. रिशेत् । Aor. अरिशत् । Causa. रेशयति । Aor. अरीरिशत् । Desid. रिरिक्षति । Inten. रेरिश्यते । yaṅ luk रेरेशि ।

लिश १२७ गतौ ।

लिशिवत् ।

127. √liśá, to go, moye. It is conjugated like √riśa. It is also found in the Divâdi class.

Pre. लिशति । Per लिलेश । I Fut. लेष्टा । Aor. अलिशत् ।

स्पृश १२८ संस्पर्शने ।

स्पार्ष्टा-स्पर्ष्टा । स्पार्क्षति-स्पर्क्षति । अस्पार्षीत्-अस्पार्क्षीत्-अस्पृक्षत् ।

128. √spriśá, to touch.

Pre. स्पृशति । Per. पस्पर्श । पस्पर्शतुः । पस्पर्शिव । पस्पृशिव । I Fut. स्पर्ष्टा । Impera. स्पृशतु । Imper. अस्पृशत् । Poten. स्पृशेत् । Bene. स्पृश्यात् । Aor. अस्पार्क्षीत् अस्पार्क्षीत् अस्पृक्षत् । अस्पार्ष्टां अस्पार्ष्टाम् । अस्पार्ष्टुः अस्पार्ष्टुः । Desid. पिस्पृक्षति । Inten. पस्पृश्यते । yaṅ luk, पस्पर्शि । Past Nouns :—स्पर्शः । इदंस्पृक् । दिदंस्पृक् उदकस्पर्शः संस्पृक्

विच्छ १२९ गतौ ।

'मुमुचू-' (२३०३) इत्यादयः । आर्धधातुके वा । विच्छायति । विच्छायांचकार-विविच्छ ।

129. √vichha, to go, move. By III. 1. 28 S. 2303, आय is added to the root before ârdhadhâtuka affixes optionally.

Pre. विच्छायति । Per. विचिच्छ or विच्छायांचकार । विचिच्छतुः । विचिच्छिव । विचिच्छिम । I Fut. विच्छिता or विच्छायिता । II. Fut. विच्छिष्यति or वि च्छयिष्यति । Impera. च्छतु Aor अवीच्छीत् अवैच्छीत् । अविच्छिताम् । Causa. विच्छयति । Aor. अवि or अविविच्छायत् । Desid. विविच्छिषति । Inten. वेविच्छ्यते । Past Pass. विच्छिन्नः । or विच्छायितः । Ger. विच्छायित्वा or विच्छित्वा । Noun :—विच्छन. ।

विश १३० प्रवेशन ।

विशति । वेष्टा ।

130. √viśa, to enter. It is conjugated like √riś.

With the prefix नि, it is Atmanepadi.

Pre. विशति । निविशते । Per. विवेश । निविविशे । निविविशिषे । I Fut. वेष्टा । निवेष्टा । II Fut. निवेक्ष्यते । Impera. निविशताम् । Imper. अविशत । Poten. निविशेत Ben. निविशीष्ट । Aor. अविक्षत । Desid. निविविक्षते । Inten. निवेविश्यते yaṅ luk निवेविशीति or निवेवेष्टि । Past Pass. विष्टः । Act. विष्टवान् । Nouns:—वेशन । वेशन्तः । निशन्ती । वेश्या । वेशः । D. वैशिका । S. विट् । विशी । Pl. विशः ।

मृश १३१ आमर्शने ।

आमर्शनं स्पर्शः । अमार्क्षीत्—अमार्क्षाद्—अमृक्षत् ।

131. √mṛiśa, to rub, stroke, to touch, to handle. It is conjugated like √spriśá.

Pre. मृशति । Per. ममर्श । ममृशतुः । ममर्शिव । ममृशिव । I Fut. मर्ष्टा । Aor. मार्क्षीत्, अमार्क्षीत्, or अमृक्षत् ।

क्षुद् १३२ प्रेरणे ।

कर्मणिप्रायेऽपि फले परस्मैपदार्थः पुनः पाठः ।

132 √ṇuda, to send, to prompt, propel. It has been repeated here because it is Parasmaipadi even where the fruit of the action accrues to the agent. (See No. 2).

षदॢ १३३ विशरणगत्यवसादनेषु ।

'शीदति' इत्यादि भीवादिकवत् । द्व पाठो दुष्यिक्लन्नार्थः । शीदती—शीदन्ती । ज्वलादौ पाठस्तु चार्थः । षादः । स्वरार्थम् । अवसुदाघः । अवसुदाघः ।

132. √shadḷri 1. to recline, lie down, 2 to go, 3. to be languid, to be in distress. It is conjugated like the Bhvâdi √shad ( ). Its insertion here is for the sake of making the सुच् optional as शीदती or शीदन्ती । Its insertion in the jvalâdi list is for the sake of adding the affix च to it (III. 1. 140 S. 2902) as षादः । Also for the sake of accent, as the base in the Bhvâdi class is anudâtta, because of the affix अच्, while the base in the Tudâdi is udâtta, because of the vikarana श । Thus Bhvâdi is षीदति, while Tudâdi is शीदति ।

Pre. शीदति । Nouns :—शीदती or शीदन्ती ।

शदॢ १३४ शातने ।

स्वरार्थं दय पुनः पाठः । अया तु नास्ति । 'अदेः शितः' (२३६२) इत्यात्मनेपदोक्तेः ।

134. √śadlṛi, to fall, perish, decay, wither.

It has been repeated here for the sake of accent, for it is conjugated like the Bhvâdi root except in the Present tense.

Thus Bhvâdi शीयते has accent on शी while in the Tudâdi, the accent falls on य । Its repetition here is not for the sake of adding the nasal न optionally in the शतृ (Present participle Parasmai), because before चिण् affixes it is always Atmanepadi by I. 3. 60 S. 2362. Therefore it never akes शतृ but शानच् । So it always forms शीयमानः ।

Pre. शीयते । Per. शशाद । I Fut. शत्ता । II Fut. शत्स्यति । Impera. शीयताम् । Imper. अशीयत । Poten. शीयेत । Bene. शद्यात् । Aor. अशदत् । Causa. शातयति । Desid शिशत्यति । Inten. शाशद्यते । yan luk शाशत्ति ।

अथ षद्लृ स्वरि धातवः ।

मिल १३५ संगमे ।

'मिल संगमेचपे' इति चटितवप्र पुनः पाठः आत्मनेपदार्थः स—र्थः । मिलति–मिलतः । मिलेत–मिलिषीष्ट ।

135. √mila, to assemble, to accompany, to come or meet together. The repetition of this root which has already been mentioned before as मिल संगमेचपे is for the sake of making it Atmanepadi when the fruit of the action accrues to the agent.

Pre. मिलति A. मिलते । Per. मिलेल A. मिलिले । I Fut. P. and A. मेलिता । II Fut. मेलिष्यति A. ते । Impera. मिलतु A. मिलताम् । Imper. अमिलत् A. । Poten. मिलेत् A. त । Bene. A. मिलिषीष्ट । Aor. A. अमेलिष्ट । Desid. मिमिलिषति or मिमेलिषते ।

मुच्लृ १३६ मोक्षणे ।

136. √much*l*ri, to liberate, to loose.

The nasal is inserted in the conjugation of this root by the following :—

२५४२ । मो मुचादीनाम् । ७ । १ । ५९ ।

मुञ्चति । मुञ्चते । मोक्ता । मुञ्चात् । मुक्षीष्ट । अमुचत्–अमुक्त । मुचु रचात् ।

2542. In मुच् &c., before the characteristic च of the Tudadi class, the न is placed after the vowel of the root.

Thus मुचतृ—मुञ्चति, (मुञ्चति, विञ्चति, सिञ्चति, सृञ्चति, स्रिञ्चति, स्रिंचति ॥)

Note :—Why "before च"? Observe मोक्ता, मोक्षीष्ट, मोक्षयति ॥ Why "of मच् &c."? Observe मुचति, मुचति ॥

Pre. मुञ्चति । Per. मुमोच । मुमुचतुः । मुमोचिथ । मुमुचिव । I Fut मोक्ता । II Fut. मोक्षयति । Impera मुञ्चतु । Imper. अमुञ्चत् । Poten. मुञ्चेत् । Bene. मुच्यात् । Aor. अमुचत् or अमोचयत् । Causa. मोचयति । Aor. अमूमुचत् । Desid. मुमुक्षति । Inten. मोमुच्यते । yaṅ luk मोमोक्ति । Nouns :—मोचः । मुक्ता । मोक्षितृ । मिमोक्षिषुः । मक्षमुचादि । मक्षमुक् । मक्षमुची । मक्षमुचः ।

Atm. Pre. मुञ्चते । Per. मुमुचे । I Fut. मोक्ता । II Fut. मोक्षयते । Impera. मुञ्चताम् । Imper. अमुञ्चत । Poten मुञ्चेत । Bene मुक्षीष्ट । Aor. अमुक्त । अमुचताम् । Causa. मोचयते । अमूमुचत । Desid. मुमुक्षते ।

लुप्ऌ १३७ छेदने ।

लुप्यति-लुप्यते । अलुपत्-अलुप्त ।

137. √lup*ḷ*ri, to cut off; to break.

It is conjugated like the last.

Pre. लृप्यति । Causa. लोपयति । Aor. अलृलुपत् or अलुलोपत् । Inten. लोलुप्यते । yaṅ luk लोलोप्ति ।

Atm. Pre. लुप्यते । Aor. अलुप्त ।

विदॢ्ऌ १३८ लाभे ।

विन्दति-विन्दते । विवेद-विविदे । व्यात्मनेपदिनौ वेदयतेऽपि । वेदिता । भावकर्मादिनोऽपि विद्यते । वेत्ता । वत्तिवेत्ता । वत्तिर्वेद्यौ । ज्ञेयं वत्तिरत्र दारादयश्चित्ते अवस्थानमित्यर्थः । वृत्तज्ञौ ।

138. √vid*ḷ*ri, to get, obtain, acquire.

Pre. विन्दति । विन्दतः । Per. विवेद । विविदतुः । विवेदिथ । I Fut. वेदिता । According to Vyâgrabhuti, it is set, but according to the Bhâshya, it is anit as वेत्ता । Impera. विन्दतु । Imper. अविन्दत् । Poten. विन्देत् । Bene. वित्तात् । Aor. अविदत् । अविदताम् । Causa. वेदयति Aor. अवीविदत् । Desid. विविदिषति or विवेदिषति । Inten. वेदिद्यते । yaṅ luk वेदेत्ति । Past Pass वित्तः । Ger. वित्त्वा or वेदित्वा । Nouns:—विन्दः । नोविन्दः । वृत्तः । ज्ञातवेदं । विन्दुः । वित्तम् । वेदिता । वत्तिवेत्ता is formed by adding the affix क्तृच् or तृच् to the root This word means a younger brother married before the elder.

Atm. Pre. विन्दते । Per. विविदे । I Fut. वेदिता । II Fut. वेदिष्यते । Impera. विन्दताम् । Imper. अविन्दत । Poten. विन्देत । Bene. वेदिषीष्ट । Aor. अवेदिष्ट ।

क्षिप १३९ उपदेहे ।

उपदेहो वृद्धिः । क्षिप्यति-क्षिप्यते । क्षेप्ता । 'क्षिविदिविभि-' (२३१८) इत्यत् । अक्षिपत् वा । अक्षिपत्-अक्षिपत-अक्षिप्त ।

139. √lipa, to besmear, to anoint, to cover: upadeha means to 'increase'. Its aorist is formed by च्लि (III. 1. 53 S. 2418) The च्लि aoris is optional in the Atmanepadi.

Pre. क्षिप्यति । Per. क्षिपेष । क्षिपेषिथ । क्षिक्षिपिथ । I Fut क्षेप्ता । II Fut. क्षेप्स्यति । Impera. क्षिप्यतु । Imper. अक्षिप्यत् । Poten. क्षिप्येत् । Bene. क्षिप्यात् । Aor. अक्षिपत् । Causa. क्षेपयति Aor. अचीक्षिपत् । Desid. चिक्षिप्यति । Inten. क्षेक्षिप्यते yaṅ luk क्षेक्षेप्ति । Nouns:—क्षिप्तः । निक्षिप्ता । क्षिप्तिः । क्षिप्तिः ।

Atm. Pre. क्षिप्यते । Per. क्षिपिषे । I Fut. क्षेप्ता । II Fut. क्षेप्स्यते । Impera. क्षिप्यताम् । Imper. अक्षिप्यत । Poten. क्षिप्येत । Bene. क्षिप्सीष्ट । Aor. अक्षिप्त or अक्षिपत । Desid. चिक्षिप्यते ।

क्षिच १४० क्षरणे ।

क्षिञ्चति-क्षिञ्चते । अक्षिचत्-अक्षिचत-अक्षिक्त । अभिक्षिञ्चति । अभ्यक्षिञ्चत् । अभिक्षिक्षेच ।

140. √shicha to sprinkle, moisten.

Pre. क्षिञ्चते । Per. क्षिक्षिचे । अक्षिक्त Aor. अक्षिचत् अक्षिक्षताम् । क्षिक्षिक्षते ।

Pre. क्षिञ्चति । With the prefix अभि, च is changed to क. Thus अभिक्षिञ्चति । अभ्यक्षिञ्चत् । अभिक्षिक्षेच । Per. क्षिक्षेच । क्षिक्षिञ्चतुः । क्षिक्षेचिथ । I Fut. क्षेक्ता । II Fut. क्षेक्ष्यति । Impera. क्षिञ्चतु । Imper. अक्षिञ्चत् । Poten. क्षिञ्चेत् । Bene. क्षिक्ष्यात् । Aor.

अचिक्षत् । Causa. क्षेपयति । Aor. अचीक्षिपत् Desid. चिक्षिपति । Inten. क्षेक्षिप्यते । yaṅ luk क्षेक्षेप्ति । Nouns :—क्षेप्तृ । क्षिप्त्वा ।

अथ अदः परस्मैपदिनः ।

कृती १४१ छेदने ।

कृन्तति । चकर्त । कर्तिता । कर्तिष्यति—कर्त्स्यति । अकर्तीत् ।

141. √Kṛitâ to cut.

The following three roots are Parasmaipadis.

Pre. कृन्तति । Per. चकर्त । चकृततुः । चकर्तिथ । चकृत । चकृतिव । I Fut. कर्तिता । II Fut. कर्तिष्यति or कर्त्स्यति । Impera. कृन्ततु । Imper. अकृन्तत् । Poten. कृन्तेत् । Bene. कृत्यात् । Aor. अकर्तीत् । अकर्तिष्टाम् । Causa. कर्तयति । Aor. अचकर्तत् । Desid. चिकृत्सति or चिकर्तिषति । Inten. चरीकृत्यते । yaṅ luk चरिकर्ति । Past Pass. कृतः । Act. कृतवान् । Nouns :—चिकर्तनः । कृतिः । कृत्यम् ।

खिद् १४२ परिघाते ।

खिन्दति । चिखेद । खेत्ता । अयं दैन्ये दिवादौ पचादौ च ।

142. √khida, to strike, press down, afflict.

This root when meaning 'to be poor,' belongs to the Divâdi and Rudhâdi classes also.

Pre. खिन्दति । Per. चिखेद । चिखिदतुः । चिखेदिथ । I Fut. खेत्ता । II Fut. खेत्स्यति । Impera. खिन्दतु । Imper. अखिन्दत् । Poten. खिन्देत् । Bene. खिद्यात् । Aor. अखेत्सीत् । अखैत्ताम् । Causa. खेदयति । Aor. अचीखिदत् । Desid. चिखित्सति । Inten. चेखिद्यते । yaṅ luk चेखेदीति । Past Pass. खिन्नः । Ger. खित्वा । Noun :—खिदिरः ।

पिश १४३ अवयवे ।

पिंशति । पेशिता । अयं दीप्तभाषायामपि । 'त्वष्टा रूपाणि पिंशतु' । वृत् । तुदादयस्तुदादयश्च ।

143. √pisá, to shape, fashion form.

This root when meaning 'to go', belongs to the Churadi class.

It means also 'to kindle, to show,' as in the sentence त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ।

Pre. पिंशति । Per. पिपेश । पिपिशिव । पिपिशिव । I Fut. पेशिता । II Fut. पेक्ष्यति । Impera. पिंशतु । Imper. अपिंशत् । Poten. पिंशेत् । Bene. पिश्यात् । Aor. अपेशीत् । अपेशिष्टाम् । Causa. पेशयति Aor. अपीपिशत् । Desid. पिपिशिषति । Inten. पेपिश्यते yaṅ luk पेपिशीति or पेपेक्ति । Past Pass. पिशितम् । Ger. पेशित्वा or पिशित्वा । Nouns :—पिशाचः । पशितामः । पिशङ्गः पिशंगा । पेशी ।

वृत् (end). Here end both the Muchâdi and the *Tudâdi*.

इति तिङन्तस्तुदादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्त रुधादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER VII.

THE RUDHADI ROOTS.

These are some twenty-five roots in all. Their chief peculiarity is that in the conjugational tenses they insert a nasal after the final vowel. The first root is.

रुधिर् १ आवरणे ।

मध स्वरितेत वृत्तिम् ।

1. √rudhir, to cover. This root and the eight that follow it are all svaritet and have each an indicatory वृद् (III. 1. 57. S. 2269). This root takes two accusatives: as व्रजं गां रुणद्धि । In conjugating verbs of this lass, the vikaraṇa श्नम् is added by the following :—

२५४३ । रुधादिभ्यः श्नम् । ३ । १ । ७८ ।

सार्वधातुके । सिपादौ प्रत्यये परे । नित्यत्वाद्गुणं बाधते । रुणद्धि : 'श्नसोरल्लोपः' । (२३६८) । सत्त्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारः । परत्वाद्धं ॥ तस्यादिटत्वात्सत्वं न । 'न पदान्त–' (५१) सि धूञेषामुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपो न स्थानिवत् । रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोद्धा । रोत्स्यति–रोत्स्यते । रुणद्धु । रुन्ध्यात् । रुन्धि । रुणधानि । रुणधै । अरुणत् । अरुन्धाम् । अरुणन् । अरुणः । अरुणतम् । अरुणत–अरौत्सीत्–अरुधत् ।

2543. The affix **श्नम्** comes after the roots of the Rudhâdi class, in denoting an agent when a sârvadhâtuka affix follows.

This debars **श्यन्**. The indicatory **न्** of the affix **श्नम्** shows that the affix **न** is to be placed after the last vowel of the root; for sûtra I. 1. 47. S. 37. applies, though it is an affix, and not an augment. As **रुध्+श्नम्+ति=रुध्+न+ति=र+ध+न्+ध+ति=रुणद्धि** 'he obstructs'. So also **भिनत्ति** 'he splits'. The indicatory **श** is for the sake of sûtra, VI. 4. 23. S. 2544 and VI. 4. 111. S. 2469, and not to give this vikaraṇa the name of sârvadhâtuka; since no purpose is served by calling it a sârvadhâtuka. Obj. By being a sârvadhâtuka, it will prevent guṇa in non—**ञ्णित्** affixes, by making them **ञ्णित्** (I. 2. 4. S. 2234)? No. The guṇa ordained by VII. 3. 84. S. 2168 is with regard to the **इक्** vowels of an aṇga or stem. But in **र+श्नम्+ध्+ति**, the **न** that ends in the **इक्** vowel **र** is not the *stem* or anga, but merely a portion of the stem: and so **ञ्णित्** affixes cannot cause the guṇa of this **र**। Nor does the vikaraṇa itself cause guṇa; because it being a nitya or compulsory affix is added, before the coming into operation of the Guṇa rule.

Thus व+ध+ध्+सिच्=व+ध+ध्+सि (VIII. 2. 40. S. 2280)=व+ध+द्+सि (VIII. 4. 53. S. 52)=वद्धि।

The dual is thus formed: व+ध+ध्+तस्=व+द्+०+ध्+तस् (VI. 4. 111. S. 2469. The अ of ध is elided before the ङित् sârvadhâtuka affix तस्) =व+ध्+०+ध्+तस्। The ध् is considered asidhha for the purposes of anusvâra change, as it was evolved by the operation of a Tripâdi rule VIII. 4. 1. S. 235, which is looked upon as non-effective for the purposes of the prior rule VIII. 3. 24 S. 123. Therefore ध् being still looked upon as ध् we change it to anusvâra. व+०+ध्+तस्। The anusvâra is then changed to a letter homogeneous with the subsequent by VIII. 4. 58. S. 124. As, व+द्+०+ध्+तस्। This द् obtained by a Tripâdî rule is asiddha for the purposes of the prior VIII. 4. 1. S. 235, and so it is not again changed to ध्।

Question.—In the equation व+द्+०+ध्+तस्, how can ध् be changed to anusvâra before ध्, since the lopâdesa zero *intervenes* between it and ध् and it is sthânivat? Moreover in व+०+ध्+तस् how can the anusvâra be changed to ध्, since it is not followed by ध्, but by a lopâdesa zero?

Answer.—The zero is not sthânivat because I. 1. 58. S. 51 makes a special exception in favor of savarṇa—viddhi and anusvâra—vidhi.

For further explaination of this rule see my Ashṭâdhyâyî page 50 paras. 6 and 7).

Thus in the third person dual we get व+द्+ध्+तस्=व+द्+ध्+थस् (VIII. 2. 40. S. 2280)=वत्थः or वद्धः॥

1. √rudhir to cover.

Pre. वद्धि। वद्धः। वध्नन्ति। वद्धसि। वध्थः। वध्न। वद्धस्मि। वध्वः। वध्मः। Per. ववरोध। ववरुधतुः। ववरुधुः। ववरोधिथ। ववरुधिव। I Fut. रोद्धा। II. Fut. रोत्स्यति Impera. वद्धात् or वध्नात्। वध्नाताम्। वध्नन्तु। वद्धाहि। वध्नीत। वध्न। वदानि ववराध। ववराध। Imper. अवधात् or ० द्। अवध्नाताम्। अवध्नन्। अवधाः or अवत्थाः अवध्नीत। अवध्न। अवधाव। अवध्नीव। अवध्नीम। Poten. वध्नीयात्। वध्नीयाताम्। वध्नीयुः वध्नीयाः। वध्नीयातम्। वध्नीयात। वध्नीयाम्। वध्नीवहि। वध्नीमहि। Bene. रुध्यात्। रुधीरन्ताम् Aor. अवधीत् or अरौत्सीत्। अवधिषाताम् or अरौद्धाम्। अवधिषुः or अरौत्सुः। अवधीः or अरौत्सीः। अवधिषं or अरौद्धं। अवधिष्व or अरौद्ध। अवधिषि or अरौत्स्व। अवधिष्वहि or अरौत्स्वहि। अवधिष्महि or अरौत्स्महि। Pass. रुध्यते। Aor. अरोधि। Causa. रोधयति। Aor. अरूरुधत्। Desid. रुरुत्सते। Inten. रोरुध्यते। yan luk रोरोद्धि Past. Parti, वद्धः। Parti. Ger. वद्धवा or रुद्ध। Nouns:—रोधः। रुधिरम्।

1. √rudh. Atmanepadi.

Pre. रुन्धे। रुन्धाते। रुन्धते। रुत्सते। रुन्धाते। रुन्धते। रुन्धे। रुन्धावहे। रुन्धामहे। Per. ररुधे। ररुधाते। ररुधिरे। ररुधिषे। ररुधाथे। ररुधिढ्वे। ररुधे। ररुधिवहे। ररुधिमहे।

I Fut. भेत्ता । II Fut. भेत्स्यते । Impera. भनत्ताम् । भनत्तात्ताम् भनत्तात्ताम् । भनत्स्व । भनत्तात्ताम् । भनत्स्व । भनवै । भनवावहै । भनवामहै । Imper. अभनत्त । अभनत्तात्ताम् । अभनत्त । अभनत्ताः । अभनत्तात्ताम् । अभनत्स्व । अभनत्थाः । अभनत्तात्ताम् । अभनद्ध्वम् । अभनवि । अभनत्स्वहि । अभनत्महि । Poten. भन्दीत । भन्दीवातात्ताम् । भन्दीरन् । भन्दीवाः । भन्दीवातात्ताम् । भन्दीध्वम् । भन्दीय । भन्दीवहि । भन्दीमहि । Bene. भत्सीष्ट । भत्सीवास्ताम् । Aor. अभदत् । अभदत्तात्ताम् । अभदत्त । अभद्वाः । अभदत्तात्ताम् । अभद्ध्वम् । अभदवि । अभदत्स्वहि । अभदत्महि ।

भिदिर् २ विदारणे ।

भिनत्ति–भिन्ते । भेत्ता । भेत्स्यति । अभिनत्–अभिनः । अभिनद्ध्वम् । अभिन्त । अभिदत्–अभैत्सीत्–अभित्त ।

2. √bhidir to break, cleave, split.

Pre. भिनत्ति । भिन्तः । भिन्दन्ति । भिनत्सि । भिन्थः । भिन्थ । भिनद्मि । भिन्द्वः । भिन्द्मः । Per. बिभेद । बिभिदतुः । बिभिदुः । बिभेदिथ । बिभिदिव । I Fut. भेत्ता । II Fut. भेत्स्यति । Impera. भिनत्तु or भिन्तात् । भिन्तात् । भिन्दन्तु । भिन्धि । भिनदानि । Imper. अभिनत् । अभिन्तात् । अभिन्दन् । अभिनः । अभिन्तम् । अभिन्त । अभिनद्ध्वम् । अभिन्द्व । Poten. भिन्द्यात् । भिन्द्यातात्ताम् । भिन्द्याः । भिन्द्यात् । Bene. भित्सात् । भित्सास्ताम् । Aor. अभिदत् । अभिदताम् । अभैत्सीत् । अभैत्साम् । Causa. भेदयति । Aor. अबीभिदत् । Desid. बिभित्सति । Atm. बिभित्सते । Inten. बेभिद्यते । yaṅ luk बेभिदीति or बेभेत्ति । Nouns:—भिदुर । भिदा । भित्सद् । भिदिर । उद्भिद् ।

2. √bhidir. Atmanepadi.

Pre. भिन्दे । भिन्त्से । भिन्दे । Per. बिभिदे । बिभिदिषे । I Fut. भेत्ता । II Fut भेत्स्यते । Impera. भिन्ताम् । भिन्दाताम् । भिन्त्स्व । भिनदै । Imper. अभिन्त । अभिन्दाताम् । अभिन्दत । अभिन्थाः । अभिन्दि । Poten. भिन्दीत । Bene. भित्सीष्ट । Aor. अभित्त । अभित्साताम् ।

छिदिर् ३ द्वैधीकरणे ।

अच्छिदत्–अच्छैत्सीत्–अच्छित्त ।

3. √chhidir to cut, to take away, to remove.

Pre. छिनत्ति । Aor. अच्छिदत् or अच्छैत्सीत् or अच्छित्त । Nouns: छिदुरम् । छिदा । छित्तिः । छेदः । छिदिरम् । छिद्रम् ।

रिचिर् ४ विरेचने ।

रिणक्ति–रिङ्क्ते । रिरेच–रिरिचे । रेक्ता । अरिचत् । अरिचत–अरैक्षीत्–अरिक्त ।

4. √richir to purge, evacuate.

Pre. रिणक्ति । A. रिङ्क्ते । रिरिचतुः । रिरिचुः । रिरेचिथ । रिरिचथुः । Per. रिरेच; A. रिरिचे । रिरिचाते । रिरिचिरे । रिरेचिथ । रिरिचिव । I Fut. रेक्ता । II Fut. रेक्ष्यति । A. रेक्ष्यते । Impera. रिणक्तु or रिङ्क्तात् A. रिङ्क्ताम् । रिङ्क्तात् । रिरिक्तु । रिरिग्धि । A. रिङ्क्ष्व । रिणचानि । A. रिचै । Imper. अरिणक्–क्त् । A. अरिङ्क्त । A. अरिङ्क्षाताम् । A. अरिचत । Poten. रिच्यात् । A. रिक्षीष्ट । रिच्यास्ताम् । Bene रिच्यात् । A. रिक्षीष्ट । Aor. अरिचत् or अरैक्षीत् । A. अरिक्त । A. अरिचाताम् । Causa. रेचयति । Aor. अरीरिचत् । Desid. रिरिक्षति. A. रिरिक्षते । Inten. रेरिच्यते । yaṅ luk रेरिरीति or रेरेक्ति । Nouns:—रेकः । रिङ्क्षत् । रिरिक्षुः । रिरिरिक्षुः । रिरिरिक्षुः ।

विचिर् ५ पृथग्भावे ।

विनक्ति-विङ्क्ते ।

5. √vichir to separate, to discriminate.

It is conjugated like √richir.

Pre. विनक्ति । A. विङ्क्ते । विङ्क्तः । Nouns:—विवेकी ; विवेकः ।

क्षुदिर् ६ संपेषणे ।

क्षुदति-क्षुन्ते । क्षोत्ता । अक्षदत्-अक्षौत्सीत्-अक्षुत्त ।

6. √kshudir to bruise ; pound down.

Pre. क्षुदति । क्षुन्तः । क्षुन्दन्ति । क्षुदसि । क्षुन्थः । Per. क्षुक्षोद । क्षुक्षोदिथ । क्षुक्षुदिवः । I Fut. क्षोत्ता । II Fut. क्षोत्स्यति । Impera. क्षुदतु or क्षुन्तात् । क्षुन्तात् । क्षुन्दन्तु । क्षुन्धि । क्षुन्धात् । Imper. अक्षुदत् । अक्षुन्ताम् । अ क्षुदन् । अक्षुदस्-द् or अक्षुधः । अक्षुन्धम् । अक्षुन्ध । Poten. क्षुन्दात् । क्षुन्दातात् । Bene. क्षुद्यात् । क्षुत्सीष्टात् । Aor. अक्षुदत् or अक्षौत्सीत् । अक्षुदताम् or अक्षौत्ताम् । अक्षुदन् । Causa क्षोदयति । Aor. अक्षुक्षुदत् । Desid. क्षुक्षुत्सति । A क्षुक्षुत्सते । Inten. क्षोक्षुद्यते । yañ luk क्षोक्षोत्ति । Pass. Past Parti. क्षोदित । Act. क्षोदितवत् । Nouns:— क्षुत् । क्षौद्र । क्षोदिमा ।

6. √kshudir. Atmanepada.

Pre. क्षुन्ते । क्षुन्दाते । क्षुन्दते । क्षुन्त्से । क्षुन्ध्वे । क्षुन्द्वे । Per. क्षुक्षुदे । क्षुक्षुदिषे । क्षुक्षुदिध्वे । I Fut. क्षोत्ता । II Fut. क्षोत्स्यते । Impera. क्षुन्ताम् । क्षुन्दाताम् । क्षुन्दताम् । क्षुत्स्व । क्षुक्षुदै । क्षुक्षुदावहै । Imper. अक्षुन्त । अक्षुन्दाताम् । अक्षुन्दत । अक्षुन्थाः । Poten. क्षुन्दीत । क्षुन्दीयातात् । Bene. क्षुत्सीष्ट । क्षुत्सीयास्ताम् । Aor. अक्षुत्त । अक्षुत्साताम् ।

यूजिर् ७ योगे ।

योक्ता ।

7. √yujir to join, unite.

Pre. युनक्ति । युङ्क्तः । युञ्जन्ति । युनक्षि । युनक्ष्मि । Per. युयोज । युयोजिथ । युयोज । युयुजिव । I Fut. योक्ता । II Fut. योक्ष्यति । Impera. युनक्तु or युङ्क्तात् । युङ्क्तात् । युञ्जन्तु । युङ्ग्धि or युङ्क्तात् । युङ्क्तम् । युनजानि । युनजाव । युनजाम । Imper. अयुनक्-०ग् । अयुङ्क्तात् । अयुङ्क्त । अयुङ्क्तम् । Poten. युञ्ज्यात् । युञ्ज्यातात् । Bene. युज्यात् । Pass. युज्यते । Nouns:—युग्यं । युक्तः । अश्वयुक् । योक्त्रः । योगी । योग्यः । यौगिकः । युगम् । परियोगः ।

7. √yujir. Atmanepada.

Pre. युङ्क्ते । युञ्जाते । युञ्जते । युङ्क्षे । युङ्ग्ध्वे । Per. युयुजे । I Fut. योक्ता । II Fut. योक्ष्यते । Impera. युङ्क्ताम् । Imper. अयुङ्क्त । अयुङ्ग्धि । अयुञ्ज्वहि । Poten. युञ्जीत । Bene. युक्षीष्ट ।

उच्छृदिर् ८ दीप्तिदेवनयोः ।

उच्छृदति-उच्छृन्ते । उच्छर्दं । 'छेऽविधि-' (२५०६) इति तुक् । उच्छृदिषे-उच्छृन्त्से । उच्छर्दिता । उच्छर्दिष्यति-उच्छर्त्स्यति । अच्छृदत्-अच्छर्दीत्-अच्छर्दिष्ट ।

8. √uchhṛidir. 1. to shine. 2. to play.

Pre. छृन्द्ति । छृन्दः । छृन्दन्ति । छृन्दसि । छृन्दः । Per. चच्छर्द । चच्छृदतुः । चच्छृदुः । चच्छृदिथ । I Fut छर्दिता । II Fut छर्दिष्यति । Impera छृन्द्तु or छृन्दात् । छृन्दाव । छृन्दाम । Imper. अच्छृन्द्त् । अच्छृन्दाव । Poten. छृन्दात् । Bene. छृद्यात् । Aor. अच्छृदत् । Causa. छर्दयति । Aor. अचच्छर्दत् or अचच्छृदत् or अचिच्छृदत् । Desid. चिच्छर्दिषति or चिच्छृत्सति । Inten. चरीच्छृद्यते । yaṅ luk चर्छर्ति । Pass. Past Parti. छृन्नः । Act. Past Parti. छृन्नवान् । Ger. छृत्वा or छर्दित्वा ।

8. √uchhridir. Atmanepada.

Pre छृन्ते । छृन्त्ये । छृन्दे । छृन्द्हे । Per. चच्छृदे । चच्छृदिषे । or चच्छृत्से । (The इट् augment is optional by VII. 2. 57 S. 2506). I Fut. छर्दिता । II Fut. छर्दिष्यते or छरत्स्यते । Imper. अच्छृन्त । अच्छृन्दावहै । Poten. छृन्दीत । Bene. छर्दिषीष्ट or छृत्सीष्ट । Aor अच्छृत or अच्छर्दिष्ट । अच्छृत्साताम् or अच्छर्दिषाताम् ।

उतृदिर् ९ हिंसानादरयोः ।

छुछतीत्यादि ।

9. √utṛidir. 1. to kill, to destroy, 2. to disregard.

It is conjugated like the last.

Pre. तृन्द्ति ।

तॄी १० वेष्टने ।

परस्मैपदी । तृन्द्ति । आर्धधातुके तौदादिकवत् ।

10. √kṛitī to surround, encompass.

It is Parasmaipadi; before ârdhadhâtuka affixes it is conjugated like the √kṛit of the Tudâdi class.

Pre. तृन्द्ति । तृन्तः । तृन्दन्ति । तृन्त्सि । तृन्द्मि । Per. चकर्त । चकृततुः । चकर्तिथ । चकृत । चकर्त । चकृतिव । I Fut. कर्तिता । II Fut. करत्स्यति or कर्तिष्यति । Impera. तृन्द्तु । Imper. अतृन्द्त् । Poten. तृन्त्यात् । Bene. तृत्यात् । Aor. अकर्तीत् । अकर्तिष्टाम् । Causa. कर्तयति । Aor. अचकर्तत् । Desid. चिकृत्सति or चिकर्तिषति । Inten. चरीकृत्यते । yaṅ luk चरिकृतीति ।

ञिइन्धी १९ दीप्तौ ।

अथ आत्मनेपदिनः ।

11. √ñi indhi to kindle, to blaze.

This and the two following roots are âtmanepadi.

Thus इ+श्नम्+न्ध्+ते । Now applies the following sûtra by which the न् of न्ध् is elided.

२४६ । आद्धलोपः । ६ । ४ । २३ ।

अनङः परस्य अङस्य धोः धस्य लोपः स्यात् । 'अनङोरत्लोपः' (२४६९) । इन्धे । इन्धे । इन्धिवहे । इन्धे । ऐन्ध । ऐन्धाः ।

2544. After श, which is added to the roots of the seventh class as a characteristic (*i. e.* the vikaraṇa श्नम्), there is the elision of the following श ॥

Therefore, इ+श+श्नु+ते=इ+श+नु+ते=इन्धे ।

11. √ñi indhî to kindle, to blaze.

This and the two following roots are Atmanepadi.

Pre. इन्धे or इंद्धे । इन्धाते । इन्धते । इन्धे । Per. इंधांचक्रे or इंधे or (I. 2. 6 S. 3393) I Fut. इंधिता । II Fut. इंधिष्यते । Impera. इंधां or इंद्धां । इन्धाताम् । इन्धताम् । इंत्स्व । इनधै । Imper. ऐंध or ऐद्ध । ऐन्धाताम् । ऐन्धत । ऐन्धाः । ऐन्धि । Poten. इंधीत । इन्धीयाताम् । Bene. इंधिषीष्ट । इंधिषीयास्ताम् । Aor. ऐधिष्ट । ऐन्धिषाताम् । Pass. इध्यते । Causa. इंधयति । Aor. ऐन्धिधत् । Desid. इंधिधिषते । Pass. इद्धः । Nouns:—अग्निसिन्धवः । समिद् । आग्निध्रः । विध्मः । इधः ।

खिद १२ दैन्ये ।

खिन्ते । खेत्ता ।

12. √khida to suffer pain or misery.

Pre. खिन्ते । खिन्दाते । खिन्त्से । खिन्दे । Per. खिखिदे । I Fut. खेत्ता । II Fut. खेत्स्यते । Impera. खिन्ताम् । खिन्दाताम् । खिन्त्स्व । खिनदै । Imper. अखिन्त । अखिन्दाताम् । अखिन्द्वम् । Poten. खिन्दीत । Bene. खित्सीष्ट । Aor. अखित्त । Causa. खेदयति । Aor. अचीखिदत् । Desid. चिखित्सते । Inten. खेखिद्यते । Pass खिन्दः । Ger. खित्त्वा । Nouns:—खिदिरः ।

विद १३ विचारणे ।

विन्ते । वेत्ता ।

13. √vida to consider, regard.

Pre. विन्ते । I Fut. वेत्ता ।

अथ परस्मैपदिनः ।

The following roots are Parasmaipadi.

शिष्लृ १४ विशेषणे ।

शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिशेषिथ । शेष्टा । शेषयति । शेशिषः । अशस्वत् । 'झरो झरि-(८१) सवर्णे वा, हलोपः । अनुस्वारपरसवर्णौ । शिषिड-शिषिड्ढ । शिनषाणि । अशिनट् । शृणिल्वा दट् । अशिषत् ।

14. √*sishḷri* to distinguish or discriminate from others.

Pre. शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिनक्षि । शिनक्ष्थः । शिंष्वः । Per. शिशेष । शिशिषतुः । शिशेषिथ । शिशिषिव । I Fut. शेष्टा । II Fut. शेषयति । Impera. शिनट् or शिंष्टात् । शिंषाम् । शिषिड or शिषड्ढि । The षि is changed to षि । The ष् changed to झष् letter ड by VIII. 4. 53 S. 52. The ड is optionally elided by S. 71. The ष changed to anusvâra, and which is changed to ष again. See note under S. 2543. शिनषाणि । Imper. अशिनट्-ड्ढ् । अशिंष्टात् । अशिंषषत् । अशिंष्व । Poten. शिंष्यात् । शिष्यास्ताम् । Bene. शिष्यात् । Aor. अशिषत् । The aorist is

formed by णच् because of the indicatory चु। See III. 1. 55. S. 2343. Causa. पेषयति। Aor. अपीपिषत्। Desid. पिपिषति। A. पिपिषते। Inten. पेपिष्यते। yaṅ luk पेपिषीति or पेपेष्टि। Pass. पिष्टः। Act. पिष्टवान्। Nouns:— पिपेषः। पैपेषिकं।

पिष्ल्रृ १५ संचूर्णने।

पिपिष्ल्रः। पिंष्ल्रि।

15. √pishlri to pound, to grind.

It is conjugated like √पिष्।

Pre. पिंष्ल्रि Noun:—पिष्ल्रत्।

भञ्जो १६ आमर्दने।

भनक्ति। बभञ्जिव। बभङ्क्व। भङ्क्ता।

16. √bhanjo, to break, tear down, shatter.

Pre. भनक्ति। भङ्क्तः। भञ्जन्ति। भनक्षि। भनक्थ। भङ्क्थः। Per. बभंज। बभञ्जतुः। बभञ्जिव or बभङ्क्व। बभञ्जिम। I Fut. भंक्ता। II Fut. भंक्ष्यति। Impera. भनक्तु or भङ्क्तात्। भङ्ग्धि। भनजानि। Imper. अभनक्। or ०ग्। अभङ्क्तात्। अभञ्जन्। अभनक्। अभनञ्जम्। Poten. भंज्यात्। Bene. भज्यात्। Aor. अभांक्षीत्। अभङ्क्तात्। Pass. भज्यते। Aor. अभंजि or अभाजि। Causa भंजयति। Aor. अबभञ्जत्। Desid. बिभंक्षति। Inten. बंभज्यते। yaṅ luk बंभंक्ति or बंभंजीति। Pass. भग्नः। Act. भग्नवान्। Ger. भङ्क्त्वा or भक्त्वा। Nouns:—भङ्क्तृ। भङ्गः। भङ्गी।

भुज १७ पालनाभ्यवहारयोः।

भुनक्ति। भोक्ता। भोक्ष्यति। अभुनक्।

17. √bhuja, 1. to protect, 2. to eat.

Pre. भुनक्ति। भुक्तः। भुञ्जन्ति। भुनक्षि। Poten. भुञ्ज्यात्। Bene. भुज्यात्। Aor. अभौक्षीत्। अभोक्ताम्। Causa. भोजयति। Aor. अबुभुजत्। Desid. बुभुक्षति। Inten. बोभुज्यते। yaṅ luk. बोभुजीति or बोभोक्ति। Pass. भुक्तम्। Nouns:— भोगः। भुजः। भोजः।

17. √bhuja, 1. to protect, 2. to eat. Atmanepada.

Pre. भुङ्क्ते। भुञ्जाते। भुञ्जते। भुङ्क्षे। भुञ्जाथे। भुङ्ध्वे। भुञ्जे। भुञ्जावहे। भुञ्जामहे। Per. बुभुजे। बुभुजिषे। I Fut. भोक्ता। भोक्तासे। II Fut. भोक्ष्यते। Impera. भुङ्क्ताम्। Imper. अभुङ्क्त। अभुञ्जाताम्। Poten. भुञ्जीत। भुञ्जीयाताम्। Bene. भुक्षीष्ट। Aor. अभुक्त। Desid. बुभुक्षते।

तृह १८ हिंसि १९ हिंसायाम्।

18. √tṛiha, to injure. Thus तृ+रभ+ह्+ति=तृभह्+ति। Now by the following sûtra, तृभह् becomes तृंह् before चित् affixes which begin with a consonant.

२५४५ । तृहश्च इन्द् । ७ । ३ । ९२ ।

तृहः श्वयति कृत इत्यागमः स्यादादौ क्ङिति । तृणेढि । तृण्ढः । तर्तर्ढ । तर्हिता । अतृणेट् । हिनस्ति । जिहिंस । हिंसिता ।

2545. Before a क्ङित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant, ढ् is added after ह् of the verbal stem तृंह् ॥

Note:—As तृणेढि, तृणेढि, तृणेढि, अतृणेट् ॥ In the last example though the affix vanishes altogether, yet it produces its effect. Why beginning with a consonant? Observe तृंहन्ति ॥ Why a क्ङित् affix? Observe तृण्ढः with तस् ॥ The stem तृंह् is formed from the root तृह् (Rudhâdi) with the vikaraṇa श्नम्, and is so exhibited in the sûtra in order to indicate that the augment इन्द् is added *after* the vikaraṇa श्नम् has been added, and that the root तृह् of Tudâdi class is not to be taken

Thus तृह्+इ+ढ्+ति= तृणेढ्+ति (VI. I. 87. S. 69) =तृणेढ्+ति (VIII. 2. 31. S. 324) =तृणेढ्+धि (VIII. 2. 40 S. 2280) =तृणेढ्+ढि (VIII. 4. 41 S. 113) =तृणेढ+ढि (VIII. 3. 31. S. 2335) =तृणेढि ।

18. √triha, √trihi, 19. √hisi to injure.

Pre, तृणेढि । तृण्ढः । तृंहन्ति । तृणेढि । (VIII. 2. 41. S. 295). तृण्ढः । तृण्ढ । तृणेढि । तृंह्वः । तृंह्मः । Per. ततर्ह । ततृहतुः । ततृहुः । ततर्हिथ । ततृढ । I Fut. तर्हिता । II Fut. तर्हिष्यति । Impera. तृणेढु or तृण्ढात् । तृण्ढाद् । तृंहन्तु । तृंहिढ । तृणहानि । Imper. अतृणेट्-०द् । अतृण्ढात् । अतृण्ढ । अतृणेट्-०द् । अतृणहत् । अतृंह । Bene. तृह्यात् । तृह्यास्ताद् । Aor. अतर्हीत् । अतर्हिष्टाद् । Pass. तृह्यते । Aor. अतर्हि । Causa. तर्हयति । Aor. अतत्तर्हत् or अतीतृहत् । Desid. तितर्हिषति or तितृंहति । Inten. तरीतृह्यते । yaṅ luk. तरीतर्हि । Ger. तर्हित्वा ।

19. √hisi to injure.

Pre. हिनस्ति । हिंस्तः । हिंसन्ति । हिनस्षि । हिनस्मि । Per. जिहिंस । जिहिंसतुः । जिहिंसिथ । जिहिंसिव । I Fut. हिंसिता । II Fut. हिंसिष्यति । Impera. हिनस्तु or हिंस्तात् । हिंस्तात् । हिंसन्तु । हिन्धि । हिनसानि । Imper. अहिनत् । अहिंस्ताद् । अहिंसत् । अहिनत्-०द । अहिनः (VIII. 2. 74. S 2485). अहिनसत् । अहिंसव । Poten. हिंस्यात् । हिंस्यास्ताद् । Bene. हिंस्यात् । हिंस्यास्ताद् । Aor. अहिंसीत् or अहिंसिष्ट । Causa. हिंसयति । Aoriat. अजिहिंसत् । Desid. जिहिंसिषति । Inten. जेहिंस्यते । yaṅ luk जेहिंस्ति । Pass. हिंसितः । Ger. हिंसित्वा । Nouns:—हिंसकः । हिंसन् । हिंसा । हिंसः ।

उन्दी २० क्लेदने ।

उनत्ति । उन्दतः । उन्दति । उन्दांचकार । औनत् । औन्ताद् । औन्दत् । औनः । औनत् । औनदत् ।

20. √undî to wet, moisten, bathe.

Pre. उनत्ति । उन्दः । उन्दन्ति । Per. उन्दाञ्चकार । Imp. 1st S. उनदानि । Imper. नत्तु । औन्दात् । औन्दत् । औनः; औनत्-०द् । औनदत् । Poten. उन्द्यात् । उन्दीरात् । Bene. उद्यात् । उद्दीरात् । Aor. औन्दीत् । औन्दिष्टाम् । Causa. उन्दयति । Desid. उदिदिषति । Pass. उन्द्यते; उद्यते; Ger. उन्दित्वा । Nouns :—औदः । औत्रुः । : । औदनम् । उद्गः । उदकः । उदधिः । उदधाः । उदन्वान् ।

अञ्जू २१ व्यक्तिम्रक्षणकान्तिगतिषु ।

क्ति । अक्तः । अञ्जन्ति । आनञ्ज । आनञ्जिथ-आनक्थ । अक्ता । अञ्जिता । क्ष्यति । अनजानि । आनक् ।

21. √añjû, 1. to anoint. 2. to shine, 3. to go.

Thus अञ्ज्+क्तिन्=अ+नक्+ञ्ज्+ति=अन+ञ्ज्+ति=अन+ज्+ति (VI. 4. 23. S. 2544)=अनक्ति । The dual is अन+ज्+तः=अन्+०+ज्+तः (S. 2469) =अक्तः (VIII. 2. 30. S. 378, VIII. 4. 55. S. 121). The Plural is अञ्जन्ति । The Perfect 3. S. is आनञ्ज; the 2. D. is आनञ्जिथ or आनक्थ ।

In forming the Aorist there is the augment सिच् by the following sûtra :

२५४६ । अञ्जेः सिचि । ७ । २ । ७१ ।

अञ्जेः चिणो सित्यनिट् स्यात् । आञ्जीत् ।

2546. The च् of the s-Aorist always takes the इट् after अञ्ज् (Rudh. 21).

As आञ्जीत्, आञ्जिष्टाम्, आञ्जिषुः ॥ But अक्ता or अञ्जिता in tenses other than Aorist. The root having an indicatory long ऋ optionally takes इट् (VII. 2. 44.)

21. √añjû 1. to anoint 2. to shine, 3. to go

Pre. अनक्ति । अक्तः । अञ्जन्ति । अनक्षि । अनक्ष्मि । अञ्ज्वः । Per. आनञ्ज । आनञ्जतुः । आनञ्जिथ or आनक्थ । आनञ्जिव or आनञ्ज्व । I Fut. अक्ता or अञ्जिता । II Fut. अक्ष्यति or अञ्जिष्यति । Impera. अनक्तु or अक्तात् । अक्षि । अनजानि । Imper. आनक् । आक्ताम् । आनजम् । आञ्ज्व । Poten. अञ्ज्यात् । Bene. अज्यात् । Aor. आञ्जीत् । आञ्जिष्टाम् । Cause. अञ्जयति । Aor आञ्जिजत् । Desid. अञ्जिजिषति । Pass. अक्तः । Act. अञ्जयात् । Ger. अञ्जित्वा or अक्त्वा । Nouns :—आञ्ज्यम् । अक्त्यम् । अङ्गः । अञ्जिता । अञ्जनं । अञ्जलिः ।

तञ्चु २२ संकोचने ।

तक्ता-तञ्जिता ।

22. √tañchû, √tañjû to contract, shrink.

Pre. तनक्ति । तक्तः । तञ्चन्ति । तनक्षि । तनक्ष्मि । Pre. तताञ्च । तताञ्चतुः । ततञ्चिथ or ततक्थ । ततञ्चिव । I Fut. तञ्चिता or तक्ता । II Fut. तक्ष्यति or तञ्चिष्यति । Impera. तनक्तु or तक्तात् । तक्ष्णि । तनजानि । Imper. अतनक् । अतक्ताम् । अतञ्चन् । अतनक् । अतनक्ष्व । अतञ्च्व । Poten. तञ्च्यात् । Bene. तच्यात् । Aor. अताङ्क्षीत् । Cause. तञ्चयति । Aor. अततञ्चत् । Desid. तितञ्चिषति or तितक्षति । Inten. तातच्यते । yaṅ luk तातक्ति । Pass. तक्तः । Ger. तञ्चित्वा । Nouns :—आतङ्कः । तक्रम् ।

ओविजी २३ भयचलनयोः ।

विनक्ति । विक्तः । 'विज इट्' (२५३६) इति क्डिच्वत् । विविजिथ । विजिता । अविनक् । अविजीत् ।

23. √o vijî 1. to be afraid, 2. to shake.

Compare the Divâdi root also. See No. 9.

Pre. विनक्ति । विक्तः । विञ्जन्ति । विनक्षि । विनक्थ । विञ्ज्वः । विञ्ज्मः । Per. विवेज । विविजतुः । विविजुः । विविजिथ । विविजिव । I Fut. विजिता । There is no guṇa of the root vowel because of the prohibition of I. 2. 2. S. 2536. II Fut. विजिष्यति । (I. 2. 2. S. 2536). Impera. विनक्तु or विक्तात् । विक्ताम् । विनजानि । Imper. अविनक् । अविक्ताम् । Poten विञ्ज्यात् । विञ्ज्यास्तां । Bene. विज्यात् । विज्यास्तां । Aor. अविजीत् । अविजिष्टाम् । Causa. वेजयति । Aor. अवीविजत् । Desid विविजिषति । Inten. वेविज्यते । yaṅ luk. वेविजीति or वेवेक्ति । Pass विज्यः । Act. विक्त्वात् । Ger. विजित्वा । (I. 2. 2. S. 2536, in spite of I. 2. 18 S. 3322.)

वृजी २४ वर्जने ।

वृणक्ति । वर्जिता ।

24. √vṛiji to avoid, shine.

Pre. वृणक्ति । वृक्तः । वृञ्जन्ति । Per ववर्ज । ववृजतुः । ववर्जिथ । ववृजिव । I Fut. वर्जिता । II Fut. वर्जिष्यति । Impera. वृणक्तु or वृक्तात् । वृक्ताम् । वृणजानि । Imper. अवृणक् । अवृक्ताम् । अवृणक् । अवृक्त । अवृणजम् । अवृञ्ज्व । Poten. वृञ्ज्यात् । Bene. वृज्यात् । Aor. अवर्जीत् । अवर्जिष्टाम् । Causa. वर्जयति Aor. अवीवृजत् or अववर्जत् । Desid. विवर्जिषति । Inten. वरीवृज्यते yaṅ luk वरिवृजीति or वरीवर्क्ति । Pass. वृक्तः । Ger. वर्जित्वा । (I. 2. 18. S. 3322, causes guṇa) Nouns :—प्रवर्ज्यम् ।

पृची २५ संपर्के ।

पृणक्ति । पपर्च ।

25. √ pṛichî, to bring in contact with, join.

Pre. पृणक्ति । पृक्तः । पृञ्चन्ति । Per. पपर्च । पपृचतुः । पपर्चिथ ।

Here end the Rudhâdi Roots.

अथ तिङन्त तनादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER VIII.

THE TANADI ROOTS.

अथ उप स्वरितेतः ।

These are ten roots in all: of which the first seven are Svaritet, and conjugated in both Padas. The first root is.

तनु १ विस्तारे ।

तनादिकृञ्भ्य उः' (२४६६) । तनोति । तन्वः-तनुतः । तनुते । ततान । तेने । तनु । अतनीत्-अतानीत् ।

1. तनु √tanu to stretch. In conjugating the roots of this class, sûtra III. 1. 79. S. 2466, introduces the vikaraṇa उ। For the facility of reference we repeat that sûtra here.

२५४७। क। तनादि कृञ्भ्य उः। ३। १। ७८।

2547. A. The vikaraṇa उ comes after the Tanâdi roots and after the root कृ, in the active voice before sârvadhâtuka affixes.

This debars श्नु। Thus तन्+उ+ति=तनु+ति=तनोति। The 1st Person dual is तन्वः or तनुवः। The उ is optionally elided here.

In the Atmanepada we have तनुते। Per. ततान। Pt. तेने। Impve. तनु The ङि is elided by VI 4. 106. S. 2334 Imperf. अतनीत् or अतानीत्। In forming the aorist, the च्लि is optionally elided by the following :—

२५४७। तनादिभ्य स्तथासोः। २। ४। ७९।

तनादेः च्लेरो वा लुगस्त्यासथासोः। थासा थासश्चार्वैकवचनं तबन्धो गृह्यते। सेनेह न। लुग्यतनिह्-अतानिह्। 'अनुदात्तोपदेश-' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः। तनि। अतत-अतनिह्। अतथाः-अतनिष्ठाः।

2547. After the verbs of Tanâdi class there is optionally the luk-elision of च्लि, when the Atmanepada affixes त and थास् of the third and second person singular follow.

The त refers to the 3rd Per. Singular affix, because it is read in the company of थास which is also singular. Hence in the Second Per. Plural of Parasmaipada त there is no elision of च्लि. Thus, अतनिह् गूयम् or अतानिह् गूयम्। The vṛiddhi is by VII. 2. 7. S. 2284. In अतत the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428. As अतन्+च्लि+त=अतन्+०+त (S. 2547)=अत+०+०+त (S. 2428).

Thus अतत। (VI. 4. 37) or अतनिह् 'he expanded,' अतथाः or अतनिष्ठाः 'thou didst expand.' Similarly अदात or अदानिह् 'he gave.' अदाथाः or अदानिष्ठाः 'thou didst give.'

1, √tanu to stretch, extend.

Pre. तनोति, तनुतः। तन्वन्ति। तनोषि। तनोमि। तन्वः or तनुवः। तन्मः or तनुमः। Per. ततान। तेनतुः। तेनुः। तेनिथ। तेनथुः। तेन। ततान or ततन। तेनिव। तेनिम। 1 Fut. तनिता। II Fut. तनिष्यति Impera. तनोतु, or तनुतात्। तनुताम्। तन्वन्तु। तनु। तनवानि। Imper. अतनोत्। अतनुताम्। अतन्वन्। अतनोः। अतनुतम्। अतन्व or अतनुव। Poten. तनुयात्। तनुयाताम्। तनुयुः। तनुयाः। तनुयातम्। तनुयात। Bene. तन्यात्। तन्यास्ताम्। Aor. अतनीत्। अतानिष्टाम् or अतनिष्टाम्। Pass. तायते or तन्यते। Causa. तानयति। Aor. अतीतनत्। Desid. तितनिषति or तितांसति or तितंसति। The इट् is optional under a Vârtika to VII. 4. 56· S. 2621. The lengthening is by VI. 4. 17. S. 2622. Inten. तंतन्यते yaṅ luk तन्वन्ति। D. तन्तान्तः। Ger. तंत्वा or तनित्वा। Nouns :—तन्तिः। ततिः। चरीतनुः। तनुः। तनूः। तन्वन्। तानः। तितनुः॥

1. √tanu. Atmanepada.

Pre. तनुते। तन्वाते। तन्वते। तनुषे। तन्वे। तनुध्वे or तन्ध्वे। Per. तेने। तेनाते। तेनिरे। तेनिषे। तेनिध्वे। I Fut. तनिता। II Fut. तनिष्यते। Impera. तनुताम्। तन्वाताम्। तनुष्व। तनवै। Imper. अतनुत। अतन्वाताम्। अतन्वत। अतनुथाः। Poten. तन्वीत। तन्वीयाताम्। तन्वीथाः। तन्वीध्वं। Bene. तनिषीष्ट। तनिषीवाहताम्। Aor. अतत or अतनिष्ट। अतथाः or अतनिष्ठाः। अतनिष्वम्।

धनु २ दाने।

तनोति-तनुते। 'वे विभाषा' (२३९९) तायात्-तन्यात्। 'अनुदात्त-' (२५०४) इत्यात्मनेपद। अतात-अतनिष्ट। अताथाः-अतनिष्ठाः।

2. √shanu to give, bestow.

In the Potential the न् is optionally replaced by आ under VI. 4. 43. S. 2319. Thus तायात् or तन्यात्। Before jhalâdi affixes there is आ substitution by VI. 4. 42. S. 2504. As अतात or अतनिष्ट। अताथाः or अतनिष्ठाः। The न in the root is lâkshaṇika, the real letter is न। We see this न in yañ luk as संतन्यते। Pre. तनोति। A. तनुते। Per. ततान। A. तेने। Poten तायात्। Bene. तन्यात्। Aor अतानीत् A अतनिष्ट or अतात। (VI. 4. 42 S. 2504), Pass तायते or तन्यते। Desid. तितायति or तितनिषति। Inten. तंतन्यते or तातायते yañ luk तंतन्ति। Pass. तानः। Act. तानवान्। Ger. तान्त्वा or तनित्वा। Nouns:—तानिः। तनिः। तन्तिः।

क्षणु ३ हिंसायाम्।

क्षणोति। क्षणुते। 'हनस्त-' (२२९९) इति न वृद्धिः। अक्षणीत्-अक्षत-अक्षनिष्ट। अक्षणाः-अक्षनिष्ठाः।

3. √kshaṇu to hurt, injure, to kill.

In the aorist there is no Vṛiddhi, because of the prohibition of VII. 2. 5. S. 2299. As अक्षणीत् A. अक्षत or अक्षनिष्ट। अक्षणाः or अक्षनिष्ठाः The ण् of the root is lâkshaṇika, the real letter is न We see it in तिक्षन्ति and क्षन्तिः।

Pre. क्षणोति A. क्षणुते। Per. क्षणाच A. क्षणके। I Fut. क्षनिता। A. क्षनिताहे। II Fut. क्षनिष्यति A. क्षनिष्यते। Impera क्षणोतु or क्षणुतात् A. क्षणुताम्। क्षणाताम्। Imper. अक्षणोत्। A. अक्षणुत। Poten. क्षणुयात् A. क्षनीत। Bene क्षण्यात् A. क्षनिषीष्ट। Aor. अक्षणीत्; अक्षनिष्ट A. अक्षत A. अक्षनिष्टाम् A. अक्षणाः or अक्षनिष्ठाः। Causa. क्षाणयति Aor. अचिक्षणत्। Desid तिक्षनिषति। Inten चाक्षण्यते। Part. Pass. क्षतः। Ger. क्षत्वा or क्षनित्वा।

क्षिणु ४ च।

उपान्त्यनिमित्तो लघूपधगुणः। '× संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः ×' इति न भवतीत्याचार्यमतम्। भक्षत्येवेत्यन्ये। जिक्षेति-जेक्षेति। जेक्षिवांसि। जेक्षिताहे। अजेक्षीत्। अक्षित-अक्षनिष्ट।

4. √kshiṇu cha to kill, hurt.

When the vikraṇa च is added there is guṇa of the penultimate short इ। But according to Atreya, there is no guṇa, on the maxim that a rule enunciated by employing a technical term in it is not universally valid.

Pre चिक्षोति or क्षेक्षोति A. चिक्षुते । Per. चिक्षेष A. चिक्षिषे । I Fut. क्षेक्षिता । क्षेक्षितासि । A क्षेक्षितासे II Fut. क्षेक्षिष्यति । A क्षेक्षिष्यते । Impera. चिक्षोतु A. चिक्षुताम् । Imper. अचिक्षोत् A. अचिक्षुत । Poten. चिक्षुयात् A. चिक्षयीत । Bene. चिक्ष्यात् A. चिक्षिषीष्ट । Aor. अक्षेषीत् A अक्षित or अक्षेक्षिष्ट । अचिक्षिषुः । Causa. क्षेक्षयति । Desid. चिक्षिक्षिषति । Int n. क्षेक्षिक्ष्यते yaṅ luk क्षेक्षेक्ष्टि । Pass. क्षित्यः । Ger. क्षिक्षित्वा or क्षेक्षित्वा or क्षित्वा । Nouns:—क्षितिः ।

ऋनु ५ गतौ ।

ऋनोति–ऋनीते: ऋर्नुतः । ऋर्नुवन्ति । आनर्च । आनृचे । अर्चितासि । आर्चीत् । आर्तं–आर्चिष्ट । आर्चाः–आर्चिषुः ।

5. √ṛiṇu to go.

Pre. ऋनोति । ऋर्नुतः । ऋर्नुवन्ति । ऋनोषि । ऋनोमि । Per. आनर्च । आनृचतुः । आनर्चिथ । आनृच । आनृचिव । I Fut. अर्चिता । अर्चितासि । II Fut. अर्चिष्यति । Impera. ऋनोतु । ऋर्नुहि । Imper. आनोत् । आर्नुताम् । Poten. ऋर्नुयात् । Bene. ऋच्यात् । Aor. आर्चीत् । आर्चिष्टाम् । आर्त or आर्चिष्ट । Causa आर्चयति Aor. आर्चयत् or अ+अर्चिषत् or अ+अर्चिषत् । Desid. अर्चिर्चिषति । Pass. ऋतः । Act. ऋतवान् । Ger. ऋत्वा or अर्चित्वा । Nouns:— अर्कः । अर्णवः । ऋतिः । स्वर्कः ।

5. √ṛiṇu Atmanepada.

Pre. ऋर्नुते । ऋर्नुवाते । ऋर्नुवते । आनर्चे । Per. आनृचे । आनृचिवे । आनृचिवहे । I Fut. अर्चिता । II Fut. अर्चिष्यते । Bene. अर्चिषीष्ट । Aor. आर्चिष्टाः or आर्चाः ।

तृनु ६ अदने ।

तृणोति–तर्णोति । तृनुते–तर्नुते ।

6. √tṛiṇu to eat grass or graze.

Pre. तर्णोति or तृणोति A. तर्नुते or तृनुते । Per. ततर्ण । Nouns:—तृनद् । ततृनद्

घृनु ७ दीप्तौ ।

जघर्ण । जघृने ।

7. √ghṛiṇu, to shine, burn.

Pre. घर्णोति । A. घर्नुते । Per जघर्ण A जघृने । Noun :— घृणा ।

अथ द्वावनुदात्तेतौ ।

Now the next two roots are anudâttet.

वनु ८ याचने ।

वनुते । ववने । चान्द्रमते परस्मैपदी । वनोति । ववान ।

8. √vanu to beg, ask, request. Thus Pre. वनुते । Per. ववने । In the opinion of Chandra, the root is Parasmaipadî As वनोति । Per ववान ।

Pre. वनुते । वनुवे । वन्वे । वनुवहे । Per. ववने । ववनिवे । I Fut. वनिता । II Fut. वनिष्यते । Impera. वनुताम् । Imper. अवनुत । Poten. वन्वीत । Bene. वनिषीष्ट । Aor. अवनिषु or अवत । अवनिष्टाः or अवताः । Causa. वानयति । Desid. विवनिषते । Inten. वंवन्यते । yaṅ luk. वंवन्ति । Past Part. Pass. वतः । Act. वतवान् । Ger. वनित्वा or वत्वा । Nouns :—वन्तिः । वनी । वाज्ञा । वनीवाः । वनीवः ।

मनु ९ अवबोधने ।

मनुते । मेने ।

9. √manu to consider.

Pre. मनुते । Per. मेने ।

कुकृञ् १० करणे ।

करोति । 'अत उत्सार्वधातुके' (२४६७) । कृतः । यत् । 'अ अकृर्कारात्' (२४२९) इति अ दीर्घः । कुर्वन्ति ।

10. √ḍu kṛiñ, to do.

The Present 3rd Per. Sing. is करोति । The dual is कृ+त+तः=कर्+त+तः=कुर्+त+तः । (the अ is changed to उ by VI 4. 110 S. 2467)=कुरुतः । The plural is कृ+अन्ति=कुर्वन्ति । The त is changed to व. The lengthening required by VIII. 2. 78. S. 2265, does not take place because of the prohibition of VIII. 2. 79 S. 1629.

In the First Person Dual and Plural, the affix त is elided by the following :—

२५४८ । नित्यं करोतेः । ६ । ४ । १०८ ।

करोतेः । प्रत्ययोत्पादस्य नित्यं लोपः स्वाङ्गपरयोः परयोः । कुर्वः । कुर्मः । चकार्व । चकृव । कर्ता । करिष्यति ।

2548. The elision of त is invariable before व् and म in the case of कृ (करोति).

Thus कुर्वः and कुर्मः ॥ Thus कृ+त+वः=कुर्+त+वः (VI. 4. 110. S. 2467)=कुर्+०+वः (VI. 4. 108). Now the lopa being not sthânivat, when a vowel is to be lengthened (I. 1. 58 S. 51.) उ of कुर् should be lengthened by VIII. 2. 77. S. 354. This contingency is prevented by VIII 2. 79. S. 1629.

In the Potential we have the same elision by the following :—

२५४९ । यै च । ६ । ४ । १०९ ।

कृञ उत्सोपः स्वाङ्गादौ प्रत्यये परे । कुर्यात् । आशिषि क्रियात् । कृषीष्ट । अकार्षीत् । 'सनाशिष्यः—' (२५४७) इति सुलोऽभावे 'स्वाङ्गात्' (२३६९) इति सिचो लोपः । अकृत । अकृषाः ।

2549. The affix त of the stem कृ is always elided before a personal ending beginning with a य ॥

Thus कुर्यात् कुर्याताम् and कुर्युः ॥ The augment यासुट् is treated here as an affix, and it makes the personal ending to which it is added, as an affix beginning with य ॥

The Parasmaipada aorist is अकार्षीत् । In the Atmanepada, the सिच् will be *optionally* elided by II. 4. 79 S. 2547. In the other alternative the सिच् will be elided by VIII. 2. 27. S. 2369. In other words, there will be no सिच् at all. As अकृत and अकृषाः ।

10. √ḍu kṛiñ to do.

Pre. करोति । कुरुतः । कुर्वन्ति । करोषि । कुरुथः । कुरुथ । करोमि । कुर्वः । कुर्मः । Per. चकार । चक्रतुः । चक्रुः । चकर्थ । चकृव । I Fut. कर्ता । II Fut. करिष्यति । Impera. करोतु, कुरुताद् । कुराणि । कुरु । करवाणि । Imper. अकरोत् । अकरोः । अकरवम् । Poten. कुर्यात् । कुर्याताम् । कुर्युः । Bene. क्रियात् । क्रियास्ताम् । Aor. अकार्षीत् । अकार्ष्टाम् ।

Pass. क्रियते Aor. अकारि। Caus. कारयति Aor. अचीकरत्। Desid. चिकीर्षति। Inten. कर्रीयते yañ luk चर्कर्ति or चर्करीति। Pass. कृतः। Act. कृतवान्। Nouns:—कृती। कृत्रिमम्। कर्म। कर्मठः। कारः। क्रतुः। कार्षापः। ।। कृत्यः

10. √du kṛiñ. Atmanepada.

Pre. कुरुते। कुर्वाते। कुर्वते। कुरुषे। कुर्वे। कुर्वहे। Per. चक्रे। चक्राते। चक्रिरे। चकृषे। चकृवहे। Impera. कुरुताम्। कुरुष्व। करवै। Imper. अकुरुत। अकुरुथाः। Poten. कुर्वीत। कुर्वीयाताम्। कुर्वीय। Bene. कृषीष्ट। कृषीयास्ताम्। Aor. अकृत। अकृषाताम्।

When the root कृ is preceded by the upasarga उप &c., a sibilant is inserted by the following two sûtras.

२५५० । संपरिभ्यां करोतौ भूषणे । ६ । १ । १३७ ।

2550. The augment सुट् is placed before स when सम्, परि and उप are followed by the verb कृ and the sense is that of ornamenting.

२५५१ । समवाये च । ६ । १ । १३८ ।

संपरिपूर्वस्य करोतेः सुट् स्यात् भूषणे संघाते चार्थे । संस्करोति । अलं करोतीत्यर्थः । संस्कुर्वन्ति । संघीभवन्तीत्यर्थः । संपूर्वस्य क्वचिदप्यूषणेऽपि सुट् । 'संस्कृतं भक्षाः' (१२१७) इति साधकात् । 'परिनिविभ्यः–' (२२७५) इति षः । परिष्करोति । विधानादीनां वा । पर्यस्करीत्–पर्यष्करीत् ।

2551 The augment सुट् is placed before स, when the verb कृ comes after सम्, परि and उप, the sense being that of combining.

Thus संस्करोति । The meaning is अलंकरोति 'he adorns.' So also संस्कुर्वन्ति meaning 'they combine.'

The augment सुट् is sometimes added to the root preceded by स even when the meaning is not that of adorning. Because Pañini himself has used the word संस्कृतं in the sûtra संस्कृतं भक्षाः (S. 1217) not in the sense of adorning.

With परि, the स of सुट् is changed to ष by VIII. 3. 70. S. 2275. As परिष्करोति । It is optional under the conditions of S. 2359. As पर्यस्करीत् or पर्यष्करीत् ।

Thus संस्कर्ता, संस्कर्तुम्, संस्कर्तव्यम् ॥ The स of सम् is changed to anusvâra by VIII. 3. 5. So also परिष्कर्ता परिष्कर्तुं परिष्कर्तव्यम् ॥ The स is changed to ष by VIII, 3. 70. So also with उप, as उपस्कर्ता, उपस्कर्तुं च उपस्कर्तव्यम् ॥ Why do we say 'when meaning to ornament'? Observe उपकरोति ॥ Sometime सुट् comes after सम् even when the sense is not that of ornamenting; thus संस्कृतमन्नम् ॥

The word समवाय means aggregation. Thus तत्र नः संस्कृतम् स नः परिष्कृतम्, तत्र नः उपस्कृतम् = वसुषितम् that is 'we assembled there.'

With उप the root, takes सुट् and has then the following additional meanings also, in addition to that given above.

२५५२ । उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च । ६ । १ । १३९ ।

उपात्पूर्वः सुट् स्यादेष्वर्थेषु । आत्मानुग्रहयोरर्थयोः । प्रतियत्नो गुणाधानम् । विकृतमेव वैकृतं विकारः । वाक्यस्याध्याहारः । आकाङ्क्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृता कन्या । अलंकृतेत्यर्थः । उपस्कृता ब्राह्मणाः । सङ्गतिता इत्यर्थः । यथोद्देशमस्योपस्कुरुते । गुणाधानं करोतीत्यर्थः । उपस्कृतं सुङ्क्ते । विकृत मित्यर्थः । उपस्कृतं जुहोति । वाक्याध्याहारेण जुहोत इत्यर्थः ।

2552. The augment सुट् is placed before स, when the verb comes after उप, and the sense is that of 'to take pains for something, to prepare, and to supply an ellipses in a discourse'.

To take pains in imparting a new quality to a thing in order to increase its value, or to keep it safe rom deterioration is called प्रतियत्नः ॥ That which is prepared or altered is called वैकृतं ॥ The word वैकृतं is the same as विकृतं, the affix अण् being added without changing the sense, by considering it to belong to प्रज्ञादि class (V. 4. 38). To supply by distinct statement the sense of a sentence which is alluded to, is called the अध्याहार of a sentence. Thus उपस्कृता कन्या, 'an adorned girl'. उपस्कृता ब्राह्मणाः 'the assembled Brâhmaṇas,' are examples under S. 2550 and 2551. While in the sense of 'taking pains' we have यथोद्देशमस्योपस्कुरुते (See I. 3. 32); गुणाधानमस्योपस्कुरुते ॥ In the sense of 'altering by preparing' we have: उपस्कृतं सुङ्क्ते, उपस्कृतं भक्षयति ॥ In the sense of 'supplying a thesis' we have उपस्कृतं जुहोति, उपस्कृतं जपति ॥ When not having any one of the above five senses (VI. 1. 137-139) we have उपस्करोति ॥

By the following sûtra, the augment is always to be placed before the स of सु ।

२५५३ । सुट्कात्पूर्वः । ६ । १ । १३५ ।

"अडव्यवायेऽपि" इत्युक्तम् । संचस्कार । 'आत्पूर्व–' इत्यादि भाष्ये प्रत्याख्यातम् । तथा हि 'पूर्वं धातुप्रवचनेन सुट्यते' । अन्तरङ्गत्वात्सुट् । ततो द्वित्वम् । यत्वं च 'अतश्च संयोगादेर्युः' (२३८९) । संचस्करतुः । 'कृसृभृ–' (२२९३) सूत्रे 'अतो भारद्वाजस्य' (२२९६) इति सूत्रे च "* कृञोऽनुट इति वक्तव्यम् *" । तेन सनुट्कात्परत्वेट् । संचस्करिव । संचस्करिव । 'कृञोऽसि–' (२३८०) इति सूत्रे 'नित्यं कृञ्दधि' (२५८७) इति सूत्रात् 'नित्यम्' इत्यनुवर्तते । 'नित्यं यः संयोगादिस्तस्य' इत्यर्थात्सुटि कृञो न । संनिपातात् । 'अतश्च संयोगादेः' (२५२६) इति सिज्विधोर्नेट् । 'स्वरात्च उपदेशे–' (२२४६) इति सूत्रात् 'उपदेशे' इत्यनुवर्त्य 'उपदेशे यः संयोगादिः' इति व्याख्यानात् । संस्कृतीह । उपस्कृत । उपस्कृषातात् ।

2553. Upto VI. 1. 157 inclusive, the following sentence is to be supplied in every aphorism:—"before सुट् is added सुट्" ॥

Vart:—The augment is to be added to स even when the augment अट् or the reduplicate intervenes between the Preposition and the स । We have taught this vârtika already under VI. 1. 140. S. 2539. Thus संचस्कार in the Perfect. Here the सुट् is added between the abhyasa च and स ।

In the Mahâbhâshya the addition of the phrase आत्पूर्वः in the sûtra has been criticised as redundant. That being so, we add the preposition first to the root, on the maxim that an upasarga is first joined to the

root. Then we add सुट् as it is antaranga to the rule of reduplication. Then we reduplicate. Thus we have चस्कृ। Now we apply VII. 4. 10. S. 2379, and guṇa is substituted for कृ in the सिच् affixes of the Perfect. As चस्करतुः।

The sûtras S. 2293 and 2296 which prohibit वुट् augment with regard to डु, should be read as qualified by the following:—

Vârtika:—The sûtras 2293 and 2296 apply to the डु which has not taken the augment सुट्। Therefore when सुट् is added, the root takes the augment वुट्। As चस्करिव। चस्करिम।

In the सिच्, the root स्कृ ought to take guṇa, by VII. 4. 29. S. 2380, because it ends in and begins with a conjunct consonant. This guṇa, however, does not take place, because in S. 2380 we read the anuvṛitti of सिच्यपरे from the preceding Ashtâdhyayi sûtra VII. 4. 8. S. 3587, and we interpret the word saṅyogâdi there to mean such a root which *always* begins with a conjunct consonant. But स्कृ is not such a root. The √कृ has temporarily assumed this form. Thus we have चस्किषतुः।

Nor is वुट् augment added in the Benedictive, and the Aorist by VII. 2. 43. S. 2526: for स्कृ is not the saṅyogâdi root contemplated by that sûtra. For in that sûtra we read the anuvṛitti of उपदेशे from the preceding Ashtâdhyâyî sûtra VII. 2. 10. S. 2246; and we interpret that sûtra to mean 'a root which in its *first enunciation* (upadeśa) in the Dhâtupâṭha is saṅyogâdi and ends with ऋ takes वुट् in the Benedictive and Aorist in the Atmanepada.' Now स्कृ is not sanyogadi in the updeśa: there it is only कृ। So that sûtra does not apply, and we have no वुट्। The Benedictive therefore is चस्कृषीष्ट and the Aorist is चस्कृत, dual चस्कृषाताम्।

The view of Kâsikâ is given in the following note:—

Note:—What is the necessity of using the phrase आदृच्छेः in this sûtra? It is used to indicate that the सुट् remains unattached to स्कृ, though it stands before it. Thus though सुट् becomes स्कृ, yet the latter should not be considered to be a verb beginning with a conjunct (sanyoga) consonant: and therefore the guṇa taught in VII. 4. 10 S. 2379 (the root ending in ऋ and preceded by a conjunct letter, takes guṇa before सिच्) does not apply, nor do the rules like VII. 4. 29. S. 2380, nor the rules ordaining the addition of intermediate इट् (VII. 2. 43 S. 2526) by which the इट् would come in सिच् and सिच् (Benedictive and Aorist): as, चस्कृषीष्ट and चस्कृत; and so also VII. 4. 29 S. 2380 does not apply as चस्किषतुः the Benedictive (चस्किषिच्) of चस्कृ॥ If so, then the anudâtta accent taught in VIII. 1. 28 would not take place, since the augment सुट् would intervene between the non-सिच्-word कृ and the सिजन्त word करोति, thus चस्करोति would have accent on the verb. It is a maxim स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् 'in applying a rule

relating to accent the intervening consonants are considered as if non-existent'; and therefore डुद् does not offer any intervention to the application of the rule VIII. 1. 28. S. 3935. If द् is not to be taken as attached to क, how do you explain the guṇa, in the Perfect 3rd Per. Dual and Plural in चेक्रतुः and चेक्रुः which apparently is done by applying VII. 4. 10. S. 2379. Though that rule strictly applies to roots beginning with a conjunct consonant, it will apply also to roots like चेस्कृ which have a conjunct consonant for their penultimate; and the guṇa is done also on the maxim सन्व्यवधिवत्स्वम् ग्रहणेन तुल्यते (See VI. 1. 132). The indicatory उ् in डुकृ् is for the purpose of differentiating it from कृ in the Sûtra VIII. 3. 70.

इति तिङन्ततनादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्त क्र्यादि प्रकरणम् ॥

CHAPTER IX.

THE KRYADI ROOTS.

डुक्रीञ् १ द्रव्यविनिमये ।

1. √ḍu krîñ. To purchase, to barter.

The kryâdi roots form the ninth class. They contain 61 roots. In conjugating these roots श्ना is added as a vikâraṇa by the following sûtra.

२५५४ । क्र्यादिभ्यः श्ना । ३ । १ । ८१ ।

क्रीणाति । 'दे हृस्वयोः' (२४८७) । क्रीणीतः । ईत्वात्पूर्वं जेरन्तादेशः परत्वान्ह्रस्वत्वादन्तरङ्गत्वाच्च । वर्णं प्रत्याह्रावः । ततः 'हृस्वाभ्यस्तयोः–' (२४८३) हृस्वात्तोपः । क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीणते । चिक्राय । चिक्रियतुः । चिक्रेयिथ–चिक्रयिथ । चिक्रियिव । चक्रियिवे क्रेता । क्रेष्यति । क्रीणात् । क्रेषीष्ट । अक्रैषीत् । अक्रेष्ट ।

2554. The affix श्ना comes after the roots of the Kryâdi class when a sârvadhâtuka affix follows denoting the agent.

Thus क्री+श्ना+तिप् = क्रीणाति 'He buys.' The dual is क्री+ना+तस् = क्री+नी+तस् (VI. 4. 113. S. 2497, the आ is replaced by ई) = क्रीणीतः । The plural is क्री+ना+झि. Here अन्त should replace क prior to the operation of the ई—rule: because it is a subsequent rule, being VIII. 1. 3. S. 2169; because it is a *nitya* or universal rule, and lastly because it is antaraṅga. So is the case when क is replaced by चण् (by VII. 1. 5. S. 2258). After such अन्त substitution, we have क्री+ना+अन्ति । Now applies VI. 4. 112 S. 2483 and आ is elided. Thus we yet क्रीणन्ति ।

1. √ḍu krīñ, to buy, purchase.

Parasmai. Pre. क्रीणाति। क्रीणीतः। क्रीणन्ति। क्रीणासि। क्रीणीथः। क्रीणीमः। Per. चिक्रिाय। चिक्रियतुः। चिक्रियुः। चिक्रयिथ or चिक्रेथ। चिक्रियथुः। चिक्रिय। चिक्राय or चिक्रय। चिक्रियिव। चिक्रियिम। I Fut क्रेता। II Fut. क्रेष्यति। Impera. क्रीणीतात् or क्रीणातु। क्रीणीतात्। क्रीणन्तु। क्रीणीहि। क्रीणीतम्। क्रीणीत। क्रीणानि। क्रीणाव। क्रीणाम। Imper. अक्रीणात्। अक्रीणीताम्। अक्रीणन्। अक्रीणाः। अक्रीणीतम्। अक्रीणीत। अक्रीणात्। अक्रीणीव। अक्रीणीम। Poten. क्रीणीयात्। क्रीणीयाताम्। क्रीणीयुः। क्रीणीयाः। क्रीणीयातम्। क्रीणीयात। क्रीणीयाम्। क्रीणीयाव। Bene. क्रीयात्। क्रीयास्ताम्। Aor. अक्रैषीत्। अक्रैष्टाम्। अक्रैषुः। अक्रैषीः। अक्रैष्टम्। अक्रैष्ट। अक्रैषम्। अक्रैष्व। अक्रैष्म। Causa. क्रापयति। Aor. अचिक्रपत्। Desid चिक्रीषति। Inten. चेक्रीयते। yaṅ luk चेक्रेति। Past Part. Pass. क्रीतः। Act. क्रीतवान्। Nouns:—क्रीतिर्। क्रूयः। क्रूयः। क्रायकः।

Atmane. Pre. क्रीणीते। क्रीणाते। क्रीणते। क्रीणीषे। क्रीणाथे। क्रीणीध्वे। क्रीणे। क्रीणीवहे। क्रीणीमहे। Per. चिक्रिये। चिक्रियाते। चिक्रियिरे। चिक्रियिषे। चिक्रियाथे। चिक्रियिध्वे। चिक्रिये। चिक्रियिवहे। चिक्रियिमहे। I Fut. क्रेता। II Fut. क्रेष्यते। Impera. क्रीणीताम्। क्रीणाताम्। क्रीणताम्। क्रीणीष्व। क्रीणाथाम्। क्रीणीध्वम्। क्रीणै। क्रीणावहै। क्रीणामहै। Imper अक्रीणीत। अक्रीणाताम्। अक्रीणत। अक्रीणीथाः। अक्रीणाथाम्। अक्रीणीध्वम्। अक्रीणि। अक्रीणीवहि। अक्रीणीमहि। Poten. क्रीणीत। क्रीणीयाताम्। क्रीणीयाः। क्रीणीय। क्रीणीवहि। क्रीणीमहि। Bene. क्रेषीष्ट। क्रेषीयास्ताम्। Aor. अक्रेष्ट। अक्रेषाताम्। अक्रेषत। अक्रेष्ठाः। अक्रेषाथाम्। अक्रेढ्वम्। अक्रेषि। अक्रेष्वहि। अक्रेष्महि। Desid. चिक्रीषते।

ष्मीञ् २ तर्पणे कान्तौ च।

कान्तिः कामना। ष्मीणाति–ष्मीणीते।

2. √smiñ 1. to please, 2. to be cheerful or gay. Kânti means desire. It is conjugated like √kṛi.

Pre. ष्मीणाति A. ष्मीणीते। Causa. ष्मापयति। Aor. अचिष्मीपत्। Aojec. स्मियः, Noun:—स्मियः।

श्रीञ् ३ पाके।

3. √śriñ to cook.

Pre. श्रीणाति। A. श्रीणीते। Causa. श्रापयति। Aor. अशिश्रपत्।

मीञ् ४ हिंसायाम्।

'हिञ् मीञा' (२५३०)। प्रमीणाति। प्रमीणीतः। 'मीनातिनिमीनोति–' (२५०८) इत्यैत्त्वविधय आपद्यत्। ममौ। मिम्यतुः। अमित्र–अमाय। मिम्ये। माता। मास्यति। मीयात्। अमासीत्। अमाक्षीत्। अमास्त।

4. √miñ to kill, injure. After an alterant preposition the म changed to भ by VIII. 4. 15. S. 2530. As प्रमीणाति। प्रमीणीतः. In the Perfect, मी becomes मा by VI. 1. 50. S. 2508, where otherwise it would have become either मै or मे by guṇa or vṛiddhi.

Parasmai. Pre. मीणाति। मीणीतः। मीणन्ति। मीणासि। मीणीथः। Per. ममौ। मिम्यतुः। मिमिथ or ममाथ। मिम्यथुः। मिम्य। ममौ। मिमिव। I Fut. माता। II Fut. मास्यति। Impera.

नीनाति । Imper. अनीनात् । Poten. नीनीयात् । Bene. नीयात् । Aor. अनायीत् । अनायिष्टाम् । Causa. नाययति । Aor. अनीनयत् । Desid. निनीषति । Inten. नेनीयते yaṅ luk नेनेति । Past Parti. Pass. नीतः । Act. नीतवान् । Ger. नीत्वा । Nouns :— नयः । नयः ।

Atmane Pre. नीनीते । नीनाते । नीनीषे । नीने । नीनीवहे । Pre. निन्ये । निन्याते । निन्ये । निन्यिवहे । I Fut. नाता । II Fut. नास्यते । Impera. नीनीताम् । Imper. अनीनीत । Poten. नीनीत । Bene. नासीष्ट । Aor. अनास्त । अनासाताम् । Desid. निनीषते ।

ष्णिञ् ५ बन्धने ।

षिनाति–षिनीते । षिषाय–षिष्ये । षेता ।

5. √shiñ to bind, fasten.

Pre. षिनाति A. षिनीते । Per. षिषाय A. षिष्ये । I Fut. षेता । II Fut. षेष्यति A. षेष्यते Desid. षिषीषति । Past Parti. Pass. षितः । Act. षितवान् ।

स्कुञ् ६ आप्रवणे ।

6. √skuñ, to cover, overspread.

This root takes श्नु as well as श्ना vikaraṇa by the following sûtra.

२५५५ । स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च । ३ । १ । ८२ ।

आत् श्ना । स्कुनोति–स्कुनुते । स्कुनाति–स्कुनीते । चुस्काव–चुस्कुवे । स्कोता । अस्कौषीत्–अस्कोष्ट ।

2555. And there is the affix श्ना after स्तम्भ, स्तुम्भ, स्कम्भ or स्कुम्भ 'to hinder', 'to be dull or insensible', 'to support', and स्कु 'to go by leaps', as well as the affix श्नु, when a sârvadhâtuka affix follows, in denoting the agent.

As स्तम्भ्नाति or स्तम्भ्नोति, स्तुम्भ्नाति or स्तुम्भ्नोति, स्कम्भ्नाति or स्कम्भ्नोति, स्कुम्भ्नाति or स्कुम्भ्नोति, स्कुनाति or स्कुनोति. The first four of these roots are not found in the Dhâtupâṭha and are to be found in the sûtras, and hence called Saûtra roots.

6. √skuñ to cover, overspread.

Parasmai. Pre. स्कुनोति or स्कुनाति । स्कुनीतः स्कुनन्ति । स्कुनासि । स्कुनाथः । स्कुनाथ । स्कुनामि । स्कुनीवः । स्कुनीमः । Per. चुस्काव । चुस्कवतुः । चुस्कविथ or चुस्कोथ । चुस्कुव or चुस्कुविव । I Fut. स्कोता । II Fut. स्कोष्यति । Impera. स्कुनोतु or स्कुनातु । स्कुनुताम् or स्कुनीताम् । स्कुन्वन्तु । स्कुनु or स्कुनीहि । स्कुनवानि or स्कुनानि । स्कुनाव । Imper. अस्कुनात् । अस्कुनीताम् । अस्कुनुत । अस्कुनाम् । Poten. स्कुनीयात् or स्कुनुयात् । स्कुनीयाः । स्कुनीयात् । Bene स्कूयात् । स्कूयास्ताम् । Aor. अस्कौषीत् । अस्कोष्टाम् । Causa स्कावयति Aor. अचुस्कवत् । Desid चुस्कूषति । Inten. चोस्कूयते yaṅ luk चोस्कोति । Past Parti. Pass. स्कुतः । Act स्कुतवान् । Ger. स्कुत्वा ।

Atm. Pre. स्कुनुते or स्कुनीते । स्कुनीवे । Per चुस्कुवे । चुस्कुविवे । चुस्कुविम्हे । I Fut. स्कोता । II Fut. स्कोष्यते । Impera. स्कुनुताम् or स्कुनीताम् । स्कुन्वाताम् or स्कुनाताम् । स्कुन्वताम् । स्कुनीष्व । स्कुनवै or स्कुनै । स्कुनावहै । Imper. अस्कुनीत । अस्कुनातांम् अस्कुनीयाः । अस्कुनि । अस्कुनीवहि । Poten. स्कुनीत or स्कुन्वीत । स्कुनीयाताम् । स्कुनीयाः or स्कुन्वीयाः । स्कुनीय or स्कोषिय । स्कुन्वीय । Bene. स्कोषीष्ट । Aor. अस्कोष्ट अस्कोषाताम् । Desid. चुस्कूषते ।

स्तम्भादयश्चत्वारः सौत्राः ।

सर्वे रोधनार्था इत्येके । माधवस्तु प्रथमतृतीयौ स्तम्भार्थौ द्वितीयो विश्लोषणार्थश्चतुर्थो धारणार्थ इत्याह । सर्वे परस्मैपदिनः । नक्षोपः । विष्टुम्नोति–विष्टुम्नाति । अवष्टुम्नोति–अवष्टुम्नाति । अवास्तुम्न । 'ष्टुस्तम्भु–' (२२९१) इत्यङ् वा । अष्टुमत् । व्यष्टुमीत् । स्तुम्नोति । स्तुम्नाति ।

Some say all these five roots are Sautra and mean to obstruct. But Mâdhava gives the meaning of 'hindering,' to the first and third *i.e.*, √stambhu and √skambhu, of 'cutting into pieces' to √stumbhu the second, and of 'support' to √skumbhu the fourth. All these are Parasmaipadins. The nasal is elided.

7. √stanbhu. (√stunbhu,) 8. √skanbhu, (√skunbhu) to stop, hinder.

Pre. विष्टुम्नोति or विष्टुम्नाति । The nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415. So with अव, as अवष्टुम्नोति or अवष्टुम्नाति । Per. अवास्तुम्न । Impera. स्तुम्नुहि or स्तुमान । Aor. व्यष्टुमत् with अङ् of III. 1. 58. S. 2291, or व्यष्टुमीत् ।

7(*a*). √stunbhu.

Pre. स्तुम्नोति or स्तुम्नाति । Impera. स्तुम्नुहि or स्तुमान ।

8. √skambhu.

In the case of स्कम्भु, the ष् is changed to ष when the verb is preceded by वि by the following sûtra.

२५५६ । वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् । ८ । ३ । ७७ ।

वेः परस्य स्कभ्नातेः सस्य षः स्यात् । विष्कभ्नोति । विष्कभ्नाति । स्कुम्नोति । स्कुम्नाति ।

2556. ष् is always substituted for the ष् of स्कभ्न, after the preposition वि ॥

Thus विष्कभ्नोति or विष्कभ्नाति ।

8(*a*). √skumbhu. As स्कुम्नोति or स्कुम्नाति ।

In the case of the above four roots, there is this further peculiarity, that in the Imperative Second Per. Sing. Parasmai, we have धानच् substituted for हि by the following sûtra :—

२५५७ । हुलः श्नः शानज्झौ । ३ । १ । ८३ ।

हुलः परस्य श्नः शानजादेशः स्याद्झौ परे । स्तभान । स्तुभान । स्कभान । स्कुभान । पचे 'स्कम्नुहि,' इत्यादि ।

2557. The affix शानच् is the substitute of श्ना after a root ending with a consonant, when झि follows.

Note :—The affix हि is the 2nd person singular of लोट् or the Imperative mood. Thus पुषाण 'do thou nourish', गृहाण 'do thou take', from roots पुष् and ग्रह which end with consonants. But we have धूनीहि 'do thou

buy'; here there is no substitution of श्नाभ्, because the root ends with a vowel. The repetition of श्ना in the sûtra shows that श्नाभ् is a mere substitute and not an independent affix.

Thus from √स्तन्भु—स्तनाभ; √स्कुन्भु—स्कुनाभ; √स्कन्भु—स्कभ्नाभ, √स्कुन्भु—स्कुभ्नाभ। *In the other alternative we have* स्तभ्नुहि *&c.*

युञ् ९ बन्धने ।

युनाति । युनीते । योता ।

9. √yuñ to bind, to fasten.

Pre. युनाति A. युनीते । I Fut. योता Desid. युयूषति ।

क्नूञ् १० शब्दे ।

क्नूनाति-नीते । क्नविता ।

10. √knûñ to make a creaking sound.

Pre. क्नूनाति A. क्नूनीते । Per. चुक्नाव । चुक्नुवतुः A. चुक्नुवे । चुक्नुवाते । I Fut. क्नविता । II Fut. क्नविष्यति A. क्नविषीष्ट । Aor. अक्नावीत् A. अक्नविष्टाः । Desid. चुक्नूषति or ०ते ।

द्रूञ् ११ हिंसायाम् ।

द्रूणाति-द्रूणीते ।

11. √drûñ to hurt, injure.

Pre. द्रूणाति A. द्रूणीते ।

पूञ् १२ पवने ।

12. √pûñ, to purify. The long ऊ is shortened before the ञित् affixes by the following sûtra.

२५५८ । ष्वादीनां ह्रस्वः । ७ । ३ । ८० ।

ञिति णिति परे । पुनाति-पुनीते । पविता ।

2558. A short is substituted for ष्ण *&c*, before a ञित् affix.

Note:—The Pvâdi roots form a subdivision of the Kryâdi class, beginning with पूञ् पवने (12) and ending with ष्ठ्यै शब्दसंघातयोः (32). The ष्वादि roots (VIII. 2. 44) are a portion of ष्वादि (Nos. 13 to 32). Others hold that upto the end of the Kryâdi class are Pvâdi. Thus पुनाति, लुनाति, स्तृणाति॥ Those who hold that the Pvâdi roots are upto the end of the Class, explain the non-shortening of श्नाभ्नाति (for श्ना would also then become Pvâdi), by saying that the express text of VII. 3. 79, substituting long आ prevents the shortening. They say had श्ना been also shortened, then merely अ substitute would have been enough and not आ; and this अ would have been lengthened in the case of अद् by VII. 3. 101, to form आद्यते॥

12. √pûñ to purify.

Pre. पुनाति A. पुनीते । पुनासि A. पुनीषे । पुनामि A. पुने । Per. पुपाव A. पुपुवे । पुपुवतुः A. पुपुविरे । पुपविथ A. पुपुविषे । A. पुपुवे पुपुविव । I Fut. पविता । II Fut. पविष्यति A. पविष्यते । Impera. पुनातु । पुनीताद् । पुनीष्व । पुने ।

लूञ् १३ छेदने ।

लुनाति । लुनीते ।

13. √lûn to cut.

It is conjugated like the last.

Pre. लुनाति A. लुनीते । Causa. लावयति Aor. अलीलवत् । VII 4 80 S. 2577). Past Parti. Pass. लूनः । Ger. लूत्वा । Nouns :—लवित्रम् । लूनिः । लवकः । अभिलावः । लोम । लोनः ।

स्तृञ् १४ आच्छादने ।

स्तृणाति–स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतुः । स्तरिता–स्तरीता । स्तृणीयात् । स्तृणीत । आशिषि स्तीर्यात् । 'क्ङिच्चिणोः–' (२५२८) इति वेट् । 'न क्ङिति' (२५२९) । इति गुण इटो क्ङिति दीर्घो न स्यात् । स्तरिष्यति । 'उच्च' (२३६८) इति क्ङित्वम् । स्तीर्ष्यति । क्ङिति च परस्मैपदेषु' (२३८२) इति न दीर्घः । अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्तारिषुः–अस्तरिष्टम्–अस्तीर्ष्टम् ।

14. √stṛiñ to cover.

Parasmai Pre. स्तृणाति । स्तृणीतः । स्तृणन्ति । Per. तस्तार । तस्तरतुः । तस्तरिथ । तस्तरिव । तस्तरिम । I Fut. स्तरिता or स्तरीता । (VII. 2. 38 S. 2391) II Fut. स्तरिष्यति or स्तरीष्यति । (VII 2. 38. S. 2391) Impera. स्तृणातु । स्तृणीहि । स्तृणानि । स्तृणाव । Imper. अस्तृणात् । अस्तृणीताम् । अस्तृणन् । अस्तृणाः । अस्तृणात् । Poten. स्तृणीयात् । Bene. स्तीर्यात् । Aor अस्तारीत् । अस्तरिष्टाम् । There is no lengthening of र into ऋ by S. 2391, because of the prohibition of VII. 2. 40 S. 2392. Causa. स्तारयति । Aor अतस्तरत् । VII 4 95. S. 2566. Desid. तिस्तीर्षति or तिस्तरिषति । or तिस्तरीषति । The इट् is optional by VII. 2. 41. S. 2625 Past Parti. Pass. स्तीर्णः । Nouns :—अभिप्रस्तारः । प्रस्तरः । विस्तारः । विस्तरः । विष्टारः । अवस्तारः । स्तोर्णिः ।

Atmane Pre. स्तृणीते । स्तृणीषे । स्तृणे । Per. तस्तरे । तस्तरिषे । तस्तरिवहे । II Fut. स्तरिष्यते or स्तरीष्यते (VII. 2. 38. S. 2391). Impera स्तृणीताम् । स्तृणीष्व । स्तृणै । Imper. अस्तृणीत । अस्तृणीयातां । Poten स्तृणीत । Bene स्तरिषीष्ट or स्तीर्षीष्ट । The इट् augment is optional by VII. 2, 42. S. 2528. The long ई does not take place in स्तरिषीष्ट, because VII. 2. 38 S 2391 is set aside by VII. 2. 39 S 2529. In स्तीर्षीष्ट there is no guṇa, because the affix is क्ङित् by I. 2. 12. S. 2368] Aor. अस्तीर्ष्ट or अस्तरिष्ट or अस्तरीष्ट । The इट् is optional by S. 2528. The lonthening of र takes place by VII 2. 38. S. 2391.

कॄञ् १५ हिंसायाम् ।

कृणाति–कृणीते । चकार–चक्रे ।

15. √kṛiñ to injure, hurt, kill.

It is conjugated like the last,

Pre. कृणाति । A. कृणीते । Per. चकार । A. चक्रे । चक्रतुः । चक्रुः ।

वृञ् १६ वरणे ।

वृणाति–वृणीते । ववार–वव्रे । वरिता–वरीता । आशिषि 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (२४९४) । वर्षात् । वरिषीष्ट–वृषीष्ट । अवारीत् । अवारिष्टाम् । अवरिषुः–अवरीषुः–अवृर्ष्टम् ।

16. vṛiñ to choose, select.

Pre. वृणाति । A. वृणीते । Per. ववार । A. ववरे । I Fut वरिता or वरीता । II Fut. वरि (or री) ष्यति । A. वरि (or री) ष्यते । Impera. वृणातु । A. वृणीताम् । Imper. अवृणात् A. अवृणीत Peten. वृणीयात् । A वृणीत । Bene. वर्यात् । The ञ् is changed to ण by VII. 1. 102. S. 2494; then ट् is added by I. 1. 51 S. 70, and ण lengthened by VIII. 2. 77. S 354 A. वरिषीष्ट or वृषीष्ट when there is no इट् by the option of VII. 2. 42, S. 2528; then the affix is क्ङित् by S. 2368, and ञ् is changed to ण by S. 2494. When there is इट् it is no tlengthened because of S. 2529. Aor. अवारीत् । D. अवारिष्टाम् । A. अवरि or री) ढ or अवृढ । Causa. वारयति Aor. अवीवरत् । Desid. विवृषति or विवरि री) (or री) वरि । Inten. वरीवृषते yaṅ luk वरीवर्ति । Past Parti. Pass. वृत्तः । Act. वृत्त वान् । Noun :—वृत्तिः ।

धूञ् १७ कम्पने ।

धुनाति-धुनीते । दुधाव-दुधुवे । दुधुविव । धोता-धविता । 'स्वरतिसूतिभ्यः-' (२३८५) इतीट् । अधावीत्-अधविष्ट-अधोढ ।

17. √dhûñ to shake, agitate.

Parasmai Pre. धुनाति । Per. दुधाव । दुधुवतुः । दुधविव । दुधुविव ।। दुधुविम । I Fut. धोता or धविता । II Fut. धो (or धवि) ष्यति । Impera. धुनातु । धुनीताम् । Imper. अधुनात् । Poten. धुनीयात् । Bene. धूयात् । Aor अधावीत् । अधाविष्टाम् । The इट् is compulsory under S. 2385, Causa. धूनयति । Aor. अदूधुनत् । Desid. दुधूषति । Inten. दोधूयते । yaṅ luk दोधोति । Past Parti. Pass. धूनत् । Ger. धूत्वा । Noun :—धूनत् ।

Atmane Pre. धुनीते । Per. दुधुवे । दुधुविषे । दुधुविढ्वे (or ढ्वे) । दुधुविवहे । II Fut. धो (or धवि) ष्यते । Impera. धुनीताम् । Imper. अधुनीत । Poten. धुनीत । Bene. धो (or धवि) षीष्ट । Aor. अधो (or धवि) ढ । Desid दुधूषते ।

। अथ कम्पात्परस्मैपदिनः परस्मैपदिनः ।

Now all the roots upto √badha are Parasmaipadins.

शॄ १८ हिंसायाम् ।

'शॄदॄमॄ ऋदितो वा' (२३८५) इति ऋदित्यत्वे सति । अन्यदा 'स्फुरत्स्फुलत्' (२३८३) इति गुणः । शशरतुः-शशरुतुः । 'स्वरतिः क्ङिति' (२३८९) इति निषेधस्य आदिशिनेन बाधः । शशरिव-शशिव । शरिता-शरीता । शृणीहि । शीर्यात् । अशारिष्टाम् ।

18. √śṛi to hurt, injure, kill.

Pre. शृणाति शृणीतः । शृणाम्ि । शृणामि । Per. शशार । शश्र (or शशर) तुः । शश्रुः or शशरुः । शशरिव । शश्र । शशार or शशिर । शशिव or शशरिव. The non-क्ङित् terminations being क्ङित् by 1. 2. 5. S. 2242 there is optional shortening of the long ऋ by VII. 4. 12. S. 2495. When there is shortening, the ऋ is changed to र or a semi-vowel. In the other alternative, there is guṇa by S. 2383. As शशृ + अतुस् = शश्रतुः । or शशृ + अतुस् = शशर् + अतुः = शशरतुः ।

The sûtra 2381 would have prohibited इट् before क्ङित् affixes *i. e.*, non-क्ङित् affixes. But it is set aside by the niyama rule of VII. 2. 13. S. 2293. Therefore शशृ + इट् + व = शशिव. I Fut. शरिता or शरीता । II Fut. शरि (or री) ष्यति । Impera. शृणातु । शृणीताम् । शृणीहि । Imper. अशृणात् । अशृणीताम् । अशाः । अशृणात् । अशृणीव । Poten. शृणीयात् । शृणीयाताम् । Bene

शीर्यात् । शीर्यास्ताम् (VII. 1. 100. S. 2390), Aor. अशारीत् । अशारिष्टाम् । (No lengthening of इ, See VII. 2 40. S 2392). Causa. शारयति । Aor. अशीशरत् । Desid. शिशरिषति (or रीषति) or शिशीर्षति । Inten. शेशीर्यते yaṅ luk शाशर्ति । Nouns :—शारः । शीशारः । शारकः । शरारुः । शिंशारः । शरः । शरीरं । शरत् । शरदिजः । शारदिकं । शारदः । शरदिकः । शारदका । शरद्युः । शरण्यं । शारणवत् । शरारुः ।

पॄ १९ पालनपूरणयोः ।

पप्रतुः–पपरतुः । आशिषि पूर्यात् ।

19. √pṛi 1. to nourish, 2 to fill.

Pre. पृणाति । Per. पपार । पपरतुः । पप्रतुः । I Fut. परि (or री) ता । II परि (or री) ष्यति । Impera. पृणातु । Imper. अपृणात् । Poten. पृणीयात् । Bene. पूर्यात् । (S. 2494,) Aor. अपारीत् । अपारिष्टाम् । Causa. पारयति । Aor. अपीपरत् । Desid. पिपरि (or री) षति or पुपूर्षति । Inten. पोपूर्यते । yaṅ luk पापर्ति । Past Parti. Pass. पूर्तः । Act. पूर्तवान् ।

वॄ २० वरणे ।

'भरणे' इत्येके ।

20. √vṛi to choose, elect. Some say it means 'to support.'

It is conjugated like √vṛiñ.

Pre, वृणाति ।

भॄ २१ भर्त्सने ।

भरेऽप्येके ।

21. √bhṛi to blame, censure. It is conjugated like √vṛiñ. It means also 'to support'.

Pre. बिभर्ति । Per. बभार । Nouns :—भरः । भरित्रं ।

मॄ २२ हिंसायाम् ।

म्रियति । ममार ।

22. √mṛi to kill, to injure. It is conjugated like √vṛi.

Pre. म्रियति । Per. ममार ।

दॄ २३ विदारणे ।

ददरतुः । दद्रुः ।

23. √dṛi to pierce.

Pre. दृणाति । Per. ददार । ददरतुः or दद्रतुः । ददरुः or दद्रुः । Causa. दारयति or दारयति । Aor. अददरत् । Nouns :—दरः । दरी । पुरंदरः । भगंदरः । दारः दरत् । दृषत् ।

जॄ २४ वयोहानौ ।

'जृ' इत्येके । 'जॄ' इत्यन्ये ।

24. √jṛi to grow old, to wither. Some read it as √जृ jhṛi, others as √जॄ dhṛi.

Pre. जृणाति ।

24(a). √dhṛi, according to Maitreya.

Pre. धृणाति ।

नॄ २५ नये ।

25. √nṛî to lead, to go.

Pre. नृणाति । Past Parti. Pass. नीर्णः । Act. नीर्णवान् । Nouns:—नरः । नरा । नारी ।

कॄ २६ हिंसायाम् ।

26. √kṛî to injure, hurt, kill.

Pre. कृणाति ।

ऋ २७ गतौ ।

ऋणाति । अरांचक्रार । अरिता-अरीता । आर्णीत् । आर्णीताम् । ईर्यात् । आरिष्टाम् ।

27. √ṛî to go, move.

Pre ऋणाति । ऋणीतः । ऋणाति । ऋणानि । Per. अरांचक्रार । I Fut. अरिता or अरीता । II Fut. अरिष्यति or अरीष्यति । Impera. ऋणातु । ऋणीताम् । ऋणीहि । ऋणानि । Imper. आर्णात् । आर्णीताम् । आर्णाः । आर्णात् । आर्णव । Poten ऋणीयात् । ऋणीयाताम् । Bene ईर्यात् । ईर्यास्ताम् । Aor. आरीत् । आरिष्टाम् । Causa. आरयति । Aor. आनवानरित्त् । Desid. अरिरिषति or आरिरीषति or ईर्षिषति । Past Part. Pass. ऋणीर्णः । Act. ऋणीर्णवान् । Ger. ईर्त्वा ।

गॄ २८ शब्दे ।

28. √gṛî to sound, to call out, invoke, proclaim.

Pre. गृणाति । Per. जगार । Inten. जेगिल्यते । yaṅ luk जागर्त्ति । D आगीर्णः ।

ज्या २९ वयोहानौ ।

'ग्रहिज्या-' (२४१२) ।

29. √jyâ to grow old, to decay. Thus ज्या + ना + ति = जि + ना + ति (vocalisation by S. 2412.) Now the following sûtra lengthens the इ, which however again becomes short by S 2558.

२५५९ । हलः । ६ । ४ । २ ।

अङ्गावयवाद्धलः परे यत्संयोगारब्धं तदन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात् । इति दीर्घे कृते । 'ज्यादीनां ह्रस्वः' (२५५८) । जिनाति । जिज्यौ । जिज्यतुः ।

2559. The long vowel is substituted for a vocalised half-vowel य, व and र at the end of a stem, when it is preceded by a consonant which is a portion of the stem.

Thus जि + ना + ति = जी + ना + ति = जि + ना + ति (shortened by S. 2558 as it belongs to Pvâdi class).

Pre. जिनाति । जिनीतः । जिनाति । जिनानि । जिनीवः । Per. जिज्यौ । जिज्यतुः । जिज्यिव or जिज्याय । जिज्यिव । I Fut. ज्याता । II Fut. ज्यास्यति । Impera. जिनातु । जिनीताम् । जिनीहि । जिनानि । जिनाव । Imper. अजिनात् । अजिनीताम् । अजिनाः । अजिनात् । अजिनिव । Poten. जिनीयात् । जिनीयाताम् । जिनीयाः । जिनीयात् । Bene. जीयात् । जेयास्ताम् । Aor. अज्यासीत् । अज्यासिष्टाम् । Causa. ज्यापयति । Aor. अजिज्यपत् । Desid. जिज्यासति । Inten. जेजीयते yaṅ luk जाज्यासि । Past Parti. Pass. जीनः । Ger. जीत्वा । Nouns:—अज्याय । ज्यानिः ।

री ३० गतिरेषणयोः ।

रेषणं वृकशब्दः ।

30. √ri 1. to go. 2. to howl. The word रेषण means the howling of a wolf.

Pre. रिणाति । रिणीतः । रिणाति । रिणानि । Per. रिराय । रिरिण्वतुः । रिरण्विव or रिरेष । रिरण्विव । Impera. रिणातु । रिणीहि । रिणानि । Imper. अरिणात् । अरिणीताम् । अरिणाः । अरिणात् । Poten. रिणीयात्ताम् । Bene. रीयात् । रीयास्ताम् । Aor. अरैषीत् । अरैषुताम् । Causa. रेषयति । Aor. अरीरिषत् । Desid. रिरीषति । Inten. रेरीयते ।

ली ३१ श्लेषणे ।

'विभाषा लीयतेः' । (२५०९) इत्येजिच्चये आत्वं वा । लली–लिलाय । लाता–लेता ।

31. √lī to adhere, to melt. The ली is optionally treated as ला under circumstances mentioned in S. 2509. As First Fut. लाता or लेता । Per. ललौ (from ला), or लिलाय ।

Pre. लिनाति । Per. ललौ or लिलाय । लिल्यतुः । लल्लाय or लिलेय or लिल्विव लिल्विव । I Fut. लाता or लेता । Impera. लिनातु । Imper. अलिनात् । Poten. लिनीयात् ।

ब्ली ३२ वरणे ।

ब्लिनाति ।

32. √vli, or √bli, 1. to go. 2. to choose. 3. to support.

Pre. ब्लिनाति । ब्लिनीतः । ब्लिनाति । ब्लिनानि । Per. बिल्लाय । बिब्लियतुः । बिल्लेय or बिल्लिव । बिब्लिविव । I Fut ब्लेता । II Fut. ब्लेष्यति । Impera. ब्लिनातु । ब्लिनीहि । ब्लिनानि । Imper अब्लिनात् । Poten. ब्लिनीयात् । Bene. ब्लीयात् । Aor. अब्लैषीत् । अब्लैष्टाम् । Causs. ब्लेषयति । Aor. अबिब्लियत् । Desid. बिब्लीषति । Inten. बेब्लीयते । Past Parti Pass. ब्लीनः । Ger. ब्लीत्वा ।

म्ली ३२ क । गतौ ।

वृत् । स्वादयो वृत्ताः । स्वादयोऽपीत्येके ।

32(*a*). √pli to go.

It is conjugated like √bli.

Pre. म्लिनाति ।

Vrit.—End. Here end the Luâdi roots. According to others Pvâdi also end here.

भ्री ३३ वरणे ।

33. √vri to select.

Pre. भ्रीणाति । भ्रीणीतः । भ्रीणाति । भ्रीणानि । Per. बिभ्राय । बिभ्रियतुः । बिभ्रेय । बिभ्रियिव । I Fut. भ्रेता । II Fut. भ्रेष्यति । Impera भ्रीणातु or भ्रीणीतात् । भ्रीणीहि । भ्रीणानि । Imper. अभ्रीणात् । अभ्रीणाताम् । अभ्रीणाः । अभ्रीणात् । Poten. भ्रीणीयात् । Bene. भ्रीयात् । Aor. अभ्रैषीत् । अभ्रैष्टाम् । Causa. भ्रापयति । Aor. अबिभ्रपत् । According to Swami भ्रेषयति । Desid. बिभ्रीषति । Inten. बेभ्रीयते yah luk बेभ्रेति ।

भी ३४ भये ।

'भरे इत्येके ।

34. √bhrî to fear; to support.

It is conjugated like the last.

Pre. बीभर्ति ।

क्षीष् ३५ हिंसायाम् ।

एषां त्रयाणां ह्रस्वः । केचित्त्विन्नन्ते इमं च ।

35. √kshîsh to injure, kill. The three roots क्षी, भी and क्षीष् are shortened. According to the opinion of others they are not. The root क्षीष् has an indicatory ष, and consequently takes the affix अङ्, as अक्षीषः ।

Pre. क्षीणाति । Per. चिक्षाय । Act. क्षीतवान् । Ger. क्षीत्वा । Adjct. क्षीयः ।

ज्ञा ३६ अवबोधने ।

'ज्ञाजनोर्जा' (२५११) । जानाति । दीर्घनिर्देशसामर्थ्यान्न ह्रस्वः ।

36. √jñâ to know. Thus ज्ञा + श्ना + ति = ज्ञा + ना + ति (S. 2511). As the substitute ना is taught with a long ना in the rule S. 2511, it is not shortened by the Pvâdi rule VII. 3 80 S. 2558.

Pre. जानाति । जानीतः । जानन्ति । जानासि । जानाथः । जानीथः । Per. ज्ञौ । ज्ञतुः । ज्ञिथ or ज्ञाथ । ज्ञिव । I Fut. ज्ञाता । II Fut. ज्ञास्यति । Impera. जानातु । जानीहि । जानानि । Imper. अजानात् । अजानीताम् । अजानन् । Poten. जानीयात् । Bene. ज्ञायात् or ज्ञेयात् । ज्ञासीष्ट or ज्ञेषीष्ट । Aor अज्ञासीत् । अज्ञासिष्टाम् । Causa ज्ञापयति । Aor. अज्ञिज्ञपत् । Desid. जिज्ञासते । Inten. जाज्ञपते । yaṅ luk जाज्ञपति । Past Parti. Pass. ज्ञातः or ज्ञापितः । Nouns :—ज्ञा । प्राज्ञा ।

बन्ध ३७ बन्धने ।

बध्नाति । बबन्धिथ बबन्ध । बन्धा । बन्धारौ । भन्त्स्यति । बधान । अभान्त्सीत् । पूर्वत्रासिद्धम्' (१२) इति भात्वाद्यात्पूर्वं 'झलो झलि' (२२८९) इति सिज्लोपः । प्रत्ययलक्षणेन त्रासिद्धत्वमाश्रित्य भत्वाभावो न प्रत्ययलक्षणं प्रति सिज्लोपस्त्रासिद्धत्वात् । अबन्धाम् । अभान्त्सुः ।

37. √bandha to bind, fasten.

Pre बध्नाति । बध्नीतः । बध्नासि । बध्नामि । The root nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. Per. बबन्ध । बबन्धतुः । बबन्धिथ। बबन्ध । बबन्धिव । I Fut. बन्धा । Thus बन्ध् + ता = बन्ध + धा (VIII. 2. 40. S. 2280) = बन्ध् + धा (VIII. 4. 53. S. 52) = बन्द्धा or बन्धा (VIII. 4. 65. S. 71). D. बन्धारौ । II Fut. भन्त्स्यति । Thus भन्ध् + स्यति = भन्द् + स्यति (VIII 2. 37. S. 326) = भन्त् + स्यति (VIII. 4. 55. S. 121). Impera बध्नातु । बध्नीताम् । बधान (III. 1. 83. S. 2557). बध्नाव । Imper. अबध्नात् । अबध्नीताम् । अबध्नाः । अबध्नीतम् । अबध्नीत । अबध्नीव । Poten. बध्नीयात् । Bene. बध्यात् । Aor. अभान्त्सीत् । अबान्धाम् । अभान्त्सुः । The vṛiddhi is by VII. 2. 3. S. 2263. In the dual we have अबान्ध् + ध् + ताम् । By the rule of पूर्वत्रासिद्धम् (S. 12) before the भ change of ध, we apply 2281 the ध् is elided as it is between two jhal letters (VIII. 2. 26. S 2281) = अबान्ध् + ताम् । Now we cannot consider ताम् as स्ताम् for the purposes of changing ध to भ by S. 326. The rule प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् । (I. 1. 62. S 262) does not apply, for the elision of सिच् is asidha for the purposes of that rule of pratyaya lakshaṇa. Thus we get अबान्धाम् । Cause. बन्धयति । Aor. अबबन्धत् । Desid. बिभन्त्सति । Inten.

वावध्यते yaṅ luk वावर्ध्मि। Past Parti. Pass. बद्धः। Nouns :—बर्धिः। बन्धुः। बन्धुरः। बन्धः।

वृङ् ३८ संभक्तौ।

वृणीते। वव्रे। वव्रिषे। वव्रिढ्वे। वरिता-वरीता। अवरिष्ट-अवृत।

38. √vriṅ to divide.

Compare Svâdi वृञ्।

Pre. वृणीते। वृणाते। वृणीषे। वृणे। वृणीवहे। Per. वव्रे। वव्रिषे। वव्रिढ्वे। वव्रे। वव्रिवहे। I Fut. वरिता or वरीता। II Fut वरिष्यते or वरीष्यते। Impera. वृणीताम्। वृणाताम्। वृणीष्व। वृणै। Imper. अवृणीत। अवृणाताम्। अवृणीथाः। अवृणि। Poten. वृणीत। वृणीयाताम्। Bene वृषीष्ट or वरिषीष्ट। Aor. अवरिष्ट or अवरीष्ट or अवृत। अवृढ्वम्। (2) अवरिष्टाम्। (3) अवरीढ्वम्। (4) अवरिष्टम्। (5) अवरीढ्वम्। Aor अवारि। 2) अवृत। (3) अवरिष्ट। (4) अवरीष्ट। (5) अवारिष्ट। In the dual the five forms of the Active, plus अवारिष्टाम् and अवारिष्वम्। In all seven. Causa. वारयति। Aor. अवीवरत्। Desid. विवरिषति or विवरीषति। Inten. वेवृीयते yaṅ luk वर्वर्ष्मि Nouns :—वर्या। वार्या। वरेण्यः।

ग्रन्थ ३९ विमोचनप्रतिहर्षयोः।

इतः परस्मैपदिनः। ग्रथ्नाति। 'ग्रथ्निग्रन्थि–' इत्यादिना क्ङिति परत्वाभ्यासलोपावत्रापि वक्तव्यौ इति हरदत्तादयः। ग्रेथतुः–ग्रेथुः। इदं क्ङिति क्ङितीति सुधाकरेण। ग्रेथिव। अस्मिन्नपि पक्षे अति। ग्रग्राथ। उक्तमे तु ग्रग्राथ–ग्रग्रन्थेति माधवः। तत्र मूलं मृग्यम्।

39. √śranth 1. to loosen, liberate, 2. to delight repeatedly. From this forward are Parasmaipada roots. According to Haradatta, there is परत्व and elision of the reduplicate in the Perfect, when the affixes are treated as क्ङित् under the *Rule* mentioned in S. 2397 See Padamanjari on 1. 2 6, where Haradatta says. "It must be stated that there is also परत्व and elision of the reduplicate" According to the opinion of Sudhâkara this क्ङित्त्व applies to the क्ङित् terminations of the Perfect also : as ग्रेथिव In this view the वल् (3rd S. and 1st S.) is also क्ङित्। As ग्रग्राथ। In the 1st S Mâdhava has given two forms ग्रग्राथ and ग्रग्रन्थ। The authority for it is questionable. When क्ङित्, the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415. According to Mâdhava the क्ङित् rule is optional.

Pre, ग्रथ्नाति। ग्रथ्नीतः। ग्रथ्नीवः। ग्रथ्नीवः। Per. ग्रग्रन्थ or ग्रग्राथ। ग्रेथतुः or ग्रग्रन्थतुः। ग्रेथुः। ग्रग्रन्थिथ or ग्रेथिथ। ग्रेथथुः। ग्रेथ। ग्रग्रन्थ or ग्रग्राथ or ग्रग्रथ। ग्रेथिव। ग्रेथिम। I Fut. ग्रन्थिता। II Fut. ग्रन्थिष्यति। Impera. ग्रथ्नातु। ग्रथ्नीताम्। ग्रनाथ। (III. 1. 83 S. 2557) ग्रथ्नानि। Imper. ग्रग्रथ्नात्। ग्रग्रथ्नीताम्। ग्रग्रथ्नाः। ग्रग्रथ्नीव। Poten. ग्रथ्नीयात्। ग्रथ्नीयाताम्। Bene. ग्रन्थ्यात्। ग्रन्थासीष्ट। Aor. ग्रग्रन्थीत्। ग्रग्रन्थिष्टाम्। ग्रग्रन्थिषुः। Pass. ग्रथ्नीते। (The थ is elided by the vârtika under III. 1. 88 S. 2771). Aor. ग्रग्रन्थि। Causa. ग्रन्थेयति। Aor. ग्रग्रन्थत्। Desid. निग्रन्थिषति। Inten. नाग्रथ्यते yaṅ luk नाग्रन्थीति or नाग्रन्थि। Ger. ग्रन्थित्वा or ग्रथित्वा। Nouns:—ग्रन्थना। ग्रग्रथः। निग्रथः।

ग्रन्थ ४० विलोडने।

40. √manth to churn. It governs two objectives. The perfect affixes are not क्ित् here. In the Passive, the affixes यक् and चिण् are not elided.

Pre. मन्थति । Per. मन्थाञ्च । मन्थाञ्चतुः । Pass. मथ्यते । Aor. अमन्थि ।

ग्रन्थ ४१ क । ग्रन्थ ४१ सन्दर्भे ।

अर्थभेदाद्ग्रन्थेः पुनः पाठः । रूपं तुल्यम् ।

41(*a*). √śrantha, 41. √grantha, to write, compose. The √śrantha is repeated here, because of the difference of meaning. Its conjugation is the same as already given above (See No. 39).

Pre. ग्रन्थति । Noun :—ग्रन्थि ।

कुन्थ ४२ संश्लेषणे ।

'संक्लेशे' इत्येके । कुन्थति । चुकुन्थ । 'कुथ' इति दुर्गः । चुकोथ ।

42. √kuntha, to cling to, to suffer pain. According to Durga, the root is kutha; the Perfect is चुकोथ । This root is found in the Bhvâdi and Divâdi.

Pre. कुन्थति । Per. चुकुन्थ or चुकोथ ।

मृद ४३ क्षोदे ।

मृद्नाति । मर्दाम ।

43. √mṛida, to squeeze, press, rub

Pre. मृद्नाति । मृद्नीतः । मृद्नन्ति । मृद्नासि । मृद्नामि । Per. ममर्द । ममृदतुः । ममृदुः । ममर्दिथ । ममृदथुः । ममृद । ममृदिव । ममृदिम । I Fut. मर्दिता । II Fut. मर्दिष्यति । Impera मृद्नातु । मृदान । (I I. t. 83 S 2557) मृद्नानि । Imper. अमृद्नात् । अमृद्नाः । अमृद्नात् । अमृद्नीव । Poten मृद्नीयात् । Bene. मृद्यात् । Aor. अमर्दीत् । Causa. मर्दयति । Aor अममर्दत् or अमीमृदत् । Desid मिमर्दिषति । Inten. मरीमृद्यते । yaṅ luk मर्मर्ति । Ger. मृदित्वा । Adjct मृद्नः । Nouns :—मृत् । मृत्तिका । मृत्या । मृत्स्ना । मर्दनम् ।

मृड ४४ च ।

अयं सुखेऽपि । मृडति । मृड्नाति ।

44. √mṛida, to be happy or delighted By the force of the word च it means to squeeze, press, and rub also. It is conjugated in the Tudâdi class also.

Pre. मृड्नाति । Ger. मृडित्वा ।

गुध ४५ रोषे ।

गुध्नाति ।

45. √gudha to be angry.

It is conjugated in the Divâdi class.

Pre. गुध्नाति । Per. जुगोध । Past Parti. Pass. गुधितः । Act. गुधितवान् । Ger. गुधित्वा ।

कुध ४६ निष्कर्षे ।

कुध्नाति । कोधिता ।

46. √kusha to tear, extract, pull or draw out.

The इट् augment is optional, if the root is preceded by निर् by the following sûtra.

२५६० । निरः कुषः । ७ । २ । ४६ ।

निरः परात्कुषो वलादेरार्धधातुकस्य इट् वा स्यात् । निष्कोषिता–निष्कोष्टा । निरकोषीत्–निरकुषत् ।

2560. A valâdi-ârdhadhâtuka affix gets optionally the augment इट्, after कुष् when it is preceded by निर् ।

As निष्कोष्टा or निष्कोषिता, निष्कोष्टुम् or निष्कोषितुम्, निष्कोष्टव्यम् or निष्कोषितव्यम् । But only कोषिता, कोषितुं, कोषितव्यम् without निर् ।

Pre. कुष्णाति । कुष्णाति । कुष्णानि । कुष्णीवः । Per. चुकोष । चुकुषतुः । चुकोषिथ । चुकुषिथ । Impera. कुष्णातु । कुषाण । Imper अकुष्णात् । Poten. कुष्णीयात् । Bene. कुष्यात् । Pass. कुष्यति or कुष्यते । Aor. अकोषि । Nouns:—कुक्षः । कुक्षिः । कोशेयकः । कोशः । कोशेयः ।

46. √kusha, preceded by निर् ।

Pre. निष्कुष्णाति । Per. निष्चुकोष । I Fut निष्कोषिता or निष्कोष्टा । II Fut. निष्कोषिष्यति or निष्कोक्ष्यति । Aor. निरकोषीत् or निरकुषत् । Desid. निष्चुकोषिषति or निष्चुकुषति । Past Parti. Pass. निष्कुषितम् ।

क्षुभ ४५ संचलने ।

'क्षुभ्नादिषु च' (७१२) । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । क्षोभिता । क्षुभाण ।

47. √kshubha to shake, tremble. The vikarana श्ना is not changed to ष्ना because of the prohibition under VIII. 4. 39 S. 792. This root is conjugated in the Bhvâdi and Divâdi also.

Pre. क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । Per. चुक्षोभ । चुक्षुभतुः । चुक्षोभिथ । चुक्षुभिथ । I Fut. क्षोभिता । II Fut. क्षोभिष्यति । Impera. क्षुभ्नातु । क्षुभाण । क्षुभ्नानि । Imper. अक्षुभ्नात् । Poten. क्षुभ्नीयात् । Bene. क्षुभ्यात् । Aor. अक्षोभीत् । अक्षोभिष्टाम् । Desid. चुक्षुभिषति ।

णभ ४८ तुभ ४९ हिंसायाम् ।

नभ्नाति । तुभ्नाति । 'नभते' 'तोभते' इति यदि । 'नभ्यति' 'तुभ्यति' इति श्यनि ।

48. √nabha, 49 √tubha to hurt, injure. These two roots are conjugated in the Bhvâdi and Divâdi also.

Pre. नभ्नाति । With प्र, we have प्रणिनभ्नाति or प्रनिनभ्नाति । VIII. 4. 18. S. 2232. Aor. अनभीत् or अनाभीत् ।

49. √tubha.

Pre. तुभ्नाति ।

क्लिशू ५० विबाधने ।

'क्नाद्' (७१२) इति क्नुत्वनिषेधः । क्लिश्नाति । क्लेशिता –क्लेष्टा । अक्लेशीत्–अक्लिशत् ।

50. √klishu to torment, afflict.—Thus क्लिश् + ना + ति। Here न is not changed to a nasal homogenous with श namely ञ् because of the prohibition of VIII. 4. 44. S. 112.

Pre. क्षिरत्यति । क्षिरतीतः । क्षिरत्यति । क्षिरत्यमि । Per. चिक्षेर । चिक्षिरतुः । चिक्षिरिथ or चिक्षेरिथ । चिक्षिरिव or चिक्षिरेव । चिक्षिरिम or चिक्षिरेम । I Fut. क्षेरा or क्षेरिता । II Fut. क्षेरिष्यति or क्षेरिष्यति । Impera. क्षिरत्यात् । क्षिरताम् । क्षिरत्यानि । Imper. अक्षिरत्यात् । Poten. क्षिरतीयात् । Bene. क्षिरयात् । Aor अक्षेरीत् or अक्षिरत् । अक्षेरिष्टाम् । Causa. क्षेरयति Aor. । अचिक्षिरत् । Desid चिक्षेरिषति, चिक्षिरिषति or चिक्षिरिषति । Inten. चेक्षिरयते । Past Parti. Pass. क्षिरः or क्षिरितः Ger । क्षिरित्वा or क्षिरूत्वा ।

अश ५१ भोजने ।

अश्नाति । आश ।

51. √aśa to eat.

Pre. अश्नाति । अश्नीतः । अश्नन्ति । अश्नामि । Per. आश । आशिव । आशिम । I Fut. अशिता । II Fut. अशिष्यति । Impera. अश्नातु । अशान । अश्नानि । Imper. आश्नात् । आश्नाः । आश्नाम् । Poten. अश्नीयात् । Bene. अश्यात् । Aor. आशीत् । आशिष्टाम् । Causa. आशयति । Aor. आशशानशिषत् । Desid. अशिशिषति । Inten. अशाश्यते । yaṅ luk आशि । See vârtika under S. 2630. Per Parti. Parasmai आशत् । (III 2. 109. S. 3098).

उधृस ५२ उञ्छे ।

उधार इत् । उधारति । उधारो धात्ववयव इत्यपरे । उधरांचकार ।

52. √udhrasa to throw or toss up. 2. to glean. The उ is indicatory. Kshîraswâmi says the उ is part of the root. Then the Perfect is उधरासाञ्चकार । Pre. उधरति । Aor औधरत् ।

Pre. धरति । Per. दधार । दधरिव । I Fut धरिता । II Fut. धरिष्यति । Impera. धरतु । धरान । Imper. अधरत् । Poten धरीयात् । Bene. धर्यात् । Aor अधारीत् । or अधरीत् । Causa. धारयति । Aor अदिधरत् । Desid. दिधरिषति । Inten दाधर्यते yaṅ luk दाधरि । Past Parti. Pass. धर्त । Ger. धरित्वा । or धरीत्वा ।

ईष ५३ आभीक्ष्ण्ये ।

पौनः पुन्यं गृह्यार्थो वा आभीक्ष्ण्यम् । इच्छति । 'तीषसह-' (२३४०) इत्यत्र वर्तिका वा इषधर्षादधारविकरणस्य तौदादिकस्यैव इषेर्ग्रहणं न तु इच्छतीच्छार्थयोरित्याहुः । इषिता । वस्तुतस्तु इच्छतेरपि इदित्करणे उचितः । तथा च वार्तिकम्— '* इषेस्तु धारे इदन्तस्य-धात्वन्तरविधेः *' इति ।

53. √iśha to cause to move quickly, let fly, cast. 2. to fly off, escape, 3. to strike, smite.

The word âbhîkshṇyam means continued repetition or intensity. See III. 2. 81. The continuity refers to the action in general. The √iśha mentioned in VII. 2. 48 S. 2340 does not refer to the present root, because that root is recited there along with धस and therefore refers to the Tudâdi root इष whose vikaraṇa is अ and not to this root or to the √iśha of the Divadi class. This is what the Achâryas say. Therefore the इट् augment is not optional in the case of the present root. Thus the 1st Future is इषिता according to their opinion. But as a matter of fact, the present root also takes optionally इट् because of the following.

Vârtika. The सद् is prohibited in the 3rd Singular after the √*isha* of the Divâdi class only (See Padamanjari on VII. 2. 48).

Pre. इच्छति । इच्छीत् । Per. इयेष । ईषतुः । ईषुः । इयेषिथ । इयेष । ईषिव । ईषिम । I Fut एषिता or इषिता । II Fut. एषिष्यति । Impera. इच्छतु । इच्छतात् । इच्छानि । Imper. ऐच्छत् । ऐच्छीत्, ऐच्छीताम् । ऐच्छन् । Poten. इच्छीयात् । Bene. इष्यात् । Aor. ऐषीत् । Condi. ऐषिष्यत् । Causa. एषयति । Aor. मा ममानिषिषत् । Desid. एषिषिषति । Past Parti. Pass. इष्टः । Ger. इष्ट्वा ।

विष ५४ विप्रयोगे ।

विष्यति । वेष्टा ।

54. √*visha* to separate ; to disjoin.

Pre. विष्यति । Per. विवेष । विविषतुः । विविषुः । I Fut. वेष्टा । Impera. विष्यतु । विषतात् । विष्यानि । Imper. अविष्यत् ।

प्रुष ५५ प्लुष ५६ स्नेहनसेचनपूरणेषु ।

प्रुष्णाति । प्लुष्णाति ।

55. √*prusha*, 56 √*plusha*, 1. to become wet or moist, 2. to pour out, sprinkle, 3. to fill.

Pre. प्रुष्णाति । Per. पुप्रोष । पुप्रोषिथ । पुप्रुषिव । II Fut. प्रोषिष्यति । Impera. प्रुष्णातु । प्रुषाण । प्रुष्णानि । Imper. अप्रुष्णात् । Poten. प्रुष्णीयात् । Bene. प्रुष्यात् । Aor. अप्रोषीत् । Causa. प्रोषयति । Aor. अपुप्रुषत् । Desid. पुप्रु (or प्रो) षिषति । Inten. पोप्रुष्यते *yaṅ luk* पोप्रोष्टि । Past Parti Pass. प्रुषितः । Ger. प्रोषित्वा or प्रुषित्वा ।

56. √*plusha*. It is conjugated like the last.

Pre. प्लुष्णाति ।

पुष ५७ पुष्टौ ।

पोषिता ।

57. √*pusha*, to nourish, to support.

Pre. पुष्णाति । पुष्णीतः । Per. पुपोष । पुपोषिथ । I Fut पोषिता । Impera. पुषाण । Imper. अपुष्णात् । Poten. पुष्णीयात् ।

मुष ५८ स्तेये ।

मोषिता ।

58. √*musha* to steal

Pre. मुष्णाति । I Fut. मोषिता । Desid. मुमुषिषति । Ger. मुषित्वा ।

खच ५९ भूतप्रादुर्भावे ।

भूतप्रादुर्भावोऽस्त्रिआन्तोऽस्ति । खच्णाति । चाच्वोऽवमित्येके ।

59. √*khacha*, to comeforth, appear, to be born again.

Some say the root is चच ।

Pre. चच्णाति । Per. चचाच । चचचिथ । चचचिव । I Fut. चचिता । II Fut चचिष्यति । Impera. चच्णातु । चचाण । चच्णानि । Imper. अचच्णात् । Poten. चच्णीयात् । Bene. चच्यात् । Aor. अचचीत् or अचाचीत् । Causa. चाचयति । Aor. अचीचचत् । Desid. चिचचिषति । Inten. चाचच्यते । *yaṅ luk* चाचष्टि । Past Parti. Pass. चचितः । Ger. चचित्वा ।

59*a*. √khava.

Before ञ्णि and ञ्णि affixes the व is changed to ख by the following sûtra.

२५६१ । व्होः शूडनुनासिके च । ६ । ४ । १९ ।

व्हुञ्छब्दस्य वस्य धस्य च भकारात् 'ह' 'ऊठ्' एतावादेशौ स्तोऽनुनासिके झलादौ च क्ङिति । खौनाति । चखाव । खविता । खानयः चरस्थानुठि कृते इसन्तस्याभावान्न खानप् । खौनीहि ।

2561. For व्हु (including the augment नुक्) is substituted ख्, and for व is substituted ऊठ्, before an affix beginning with a Nasal, as well as before ञ्णि and jhalâdi ञ्णि an l ञ्णि affixes (VI. 4. 15).

Thus व्हु+ना+ति=ख+ऊठ्+ना+ति=खौनाति । Pre. खौनाति । Per. चखाव । I Fut. खविता । Impera. खौनातु । खौनीहि । The affix खानप् required by III. 1. 83 S. 2557 is not added here because when ऊठ् substitution takes place, the root no longer ends in a consonant. Imper. अखौनात् । Poten. खौनीयात् । Bene. ख्यात् ।

हेढ ६० ध ।

ढुध्यत् । ढेढ्धाति ।

60. √hedha dha, to be born, &c.

Pre. ढेढ्धाति। The ह is changed to ढ् and ध to ध.

ग्रह ६१ उपादाने ।

स्वरितेत्। 'ग्रहिज्या–' (२४१२) । गृह्णाति–गृह्णीते ।

61. √graha, to seize. This root is svaritet. The र is vocalised into ऋ by S. 2412. Thus we have P. गृह्णाति । A. गृह्णीते । The augment सट् is lengthened by the following sûtra.

२५६२ । ग्रहोऽलिटि दीर्घः । ७ । २ । ३७ ।

सकारादौ प्रहेर्विहितस्यैटो दीर्घः स्यान्न तु लिटि । ग्रहीता । लिटि तु जग्रहिव । गृह्यात् । ग्रहीषीष्ट । 'वृश्च–' (२२९९) इति न वृद्धिः । अग्रहीषात् । अग्रहीत् । अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत ।

2562. The augment सट added to the valâdi Ârdhadhâtuka affixes, becomes lengthened, except in the Personal endings of the Perfect, after the root ग्रह ॥

As ग्रहीता, ग्रहीतुम्, ग्रहीतव्यम् ॥ Why not in the Perfect? Observe जगृहिव जगृहिम ॥ The lengthening takes place of the सट् taught in VII. 2. 35, and does not refer to the च्लि लुक् सट् of VI. 4. 62 ; as ग्राहिता, ग्रहिष्यते ॥

61. √graha, to seize, take :

Parasmai. Per. गृह्णाति । गृह्णीतः । गृह्णन्ति । गृह्णासि । Pre. जग्राह । जगृहतुः । जगृहुः । जग्रहिथ । जगृहथुः । जग्राह or जग्रह । जग्रहिव । I Fut. ग्रहीता (S. 2562) II Fut. ग्रहीष्यति (S. 2562) Impera. गृह्णातु । गृहाण । गृह्णानि । Imper. अगृह्णात् । अगृह्णीताम् । Poten. गृह्णीयात् । गृह्णीयाताम् । गृह्णीयुः । Bene. गृह्यात् । गृह्यास्ताम् । Aor. अग्रहीत् । अग्रहीषाम् । The vṛidhi is prohibited because the root ends in ह

See S. 2299. Desid. जिघृक्षति । Inten. जरीघृह्यते । yaṅ luk जाघर्ति । D. जाघृतः । Another form is जाघरीति । 2nd S. जाघर्षि । 1st जाघर्मि । D. जाघृवः । Nouns:— ग्रहस्रक् । ग्रहस्वाः । ग्रहः । ग्राहः । ग्रहः । ग्रहं ।

Atm. Pre. घृह्वीते ।।घृह्वीवे । घृह्वे । घृह्वीवहे । Per. जघृहे । जघृहाते । जघृहिषे । जघृहिढ्वे or ध्वे जघृहिषीवहे । II Fut. ग्रहीष्यते । Impera. घृह्वीतात् । घृह्वाताम् । घृह्वीध्वं । घृह्वै । Imper. अघृह्वीत । अघृह्वाताम् । Poten. घृह्वीत । घृह्वीवाताम् घृह्वीरन् । Bene. ग्रहीषीष्ट । ग्रहीषीवास्ताम् । Aor. अग्रहीष्ट । अग्रहीषाताम् । अग्रहीध्वं । Desid. जिघृक्षते ।

61. √graha, yaṅ luk.

Pre. जाघरीति or जाघर्ति । जाघृतः । जाघ्रति । जाघर्षि । जाघृथः । Per. जाघ्राय जघ्राय । I Fut. जाघरीता । II Fut. जाघरीष्यति । Impera. जाघर्तु । जाघृताम् । जाघृहि । Imper अजाघर्त् । अजाघृताम् । अजाघ्रुः । अजाघर्ट् । अजाघृतम् । Poten. जाघृयात् । जाघृयातां । Bene. जाघृक्षात् । जाघृक्षास्तां । Aor. अजाग्रहीत् । Condi. अजाग्रहीष्यत्।

Here end the Kryâdi roots.

इति तिङन्तक्रयादिप्रकरणम् ।

अथ तिङन्त चुरादि प्रकरणम् ।

CHAPTER X.

THE CHURADI ROOTS.

चुर १ स्तेये ॥

This class contains roots which are conjugated almost like causatives. The affix णिच् must be added, by the following sûtra, in order to *complete* the root.

२५६३ । सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्ण-चुरादिभ्यो णिच् । ३ । १ । २५ ।

एभ्यो णिच्स्यात् । चूर्णादिभ्यः 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे–' इत्येव सिद्धे सेनादिह यत्नं प्रयत्नार्थम् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । 'पुगन्त–' (२९८६) इति गुणः । 'सनाद्यन्ता:–' (३३०८) इति धातुत्वम् । तिप्यनादि लुगाद्यदेशौ । चोरयति ।

2563. The affix णिच् is employed after these words, *viz.*:— सत्य 'truth' (which then takes the form of सत्याप as exhibited in the sûtra), पाश 'a fetter', रूप 'form', वीणा 'a lute', तूल 'cotton', श्लोक 'celebration', सेना 'an army', लोम 'the hair of the body', त्वच 'the skin', वर्म 'mail', वर्ण 'celebration', चूर्ण 'powder' and the verb of the Churâdi class.

Thus सत्यापयति 'he speaks truly'; विषापयति 'he unfetters or liberates'; दर्शयति 'he looks'; उपगीतयति 'he sings with the lute'; अनुलूपयति 'he makes a brush'; उपस्तोमयति 'he praises in verse'; अभिसैन्यति 'he advances with the army', अनुलोमयति 'he rubs over the hair', त्वचयति 'he feels of the skin'; संनह्यति। 'he puts on the mail armour'; वर्णयति 'he celebrates or colors'; अवचूर्णयति he pulverises. The roots of the *Churâdi* class belong to the tenth conjugation, a list of which will be given hereafter. After the verbs of the *Churâdi* class, the affix णिच् is employed without alteration of the sense; as चोरयति। 'he steals'. So also णिजन्तयति।

From सत्य upto चूर्ण are enumerated certain prâtipadikas that take णिच्। It was not necessary to have mentioned them separately. For they would, like every other noun, have taken णिच् to form verbs, under the General Rule given further on: namely the ——

Gana-Sutra:—Diversely the affix णिच् is added to a pratipadika, with the force of the meaning of the root, and thereby the word undergoes the same modifications as before सत्य।

This gaṇa sûtra is taught further on; See root No. 368. The mention of these special nouns in this sûtra is therefore illustrative only. While in the case of the Churâdi roots, the force of the affix is that of svârtha—*i.e.*, it does not change the meaning of the root

Thus चुर्+णिच्=चोर्+णिच् (The guṇa is by S. 2189)=चोरि। Now the stem चोरि gets the designation of dhâtu or root by S 2304. Being a dhâtu, it takes शप् vikaraṇa, the vikaraṇa of the roots in general, and the terminations तिप् &c. Thus चोरि+शप्+तिप् (III. 1. 68. S. 2167)=चोरे+अ+ति (VII. 3. 84. S. 2168)=चोरयति।

The root चोरि like all other roots of this class may be conjugated in the Atmanepada also, when the fruit of the action accrues to the agent. The following sûtra states that rule.

स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले। १। ३। ७२।

णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले। चोरयते। चोरयाञ्चक्रे। चोरयिता। चोरयिष्यते। चोरयिषीष्ट। णिचि–' (२३९२) इति चङ्। 'णौ चङि–' (२३९४) इति ह्रस्वः। क्षिप्तवान्। इत्यादिः सेधः' (२३७९)। 'दीर्घो लघोः' २३९८ इत्यभ्यासदीर्घः। अचूचुरत्–अचूचुरत।

2564, After a verb ending in affix ṇi (णिच्) when the fruit of the action accrues to the agent, the Atmanepada is employed.

Thus चोरयते. The Perfect is formed periphrastically, as चोरयाञ्चक्रे। The First Future is चोरयिता। The Paras. Ben. is चोरयिषीष्ट। The Atm. Benedictive is चोरयिषीष्ट।

The aorist of णिजन्त roots is formed by चङ् under III. 1. 48. S. 2812. Thus चोरि+चङ्+त=चोर्+चङ्+त (VI. 4. 51. S. 2313)=चुर्+चङ्+त (the shortening takes place by VII 4. 1. S. 2314)=चुर्+चुर्+चङ्+त (VI. 1. 11.

S. 2315)=चु+चुर्+च्ह्+त (VII. 4. 60. S 2179)=चु+चुर्+च्ह्+त (VII. 4. 94. S. 2318)=अचूचुरत्। The Atmanepada Aorist will be अचूचुरत।

चुर १ स्तेये।

1. √chura, to steal. The final र in चुर is for the sake of utterance only: as there is no other necessity of it. The root चुर् &c. are incoate roots: to complete them, णिच् is added. The real root is चोरि। Sometimes, however, चुर &c. are considered as independent roots.

Parasmai. Pre. चोरयति। चोरयतः। चोरयन्ति। चोरयसि। चोरयथः। चोरयथ। चोरयामि। चोरयावः। चोरयामः। Per. चोरयां चकार or चोरयां बभूव or चोरयाञ्चक्रे। I Fut. चोरयिता। II Fut. चोरयिष्यति। Impera. चोरयतु। Imper. अचोरयत्। Poten. चोरयेत्। Bene. चोर्यात्। Aor. अचूचुरत्। Desid. चुचोरयिषति। Nouns:—चोरः। चौरः। चोरका।

Atmane. Pre. चोरयते। चोरयेते। चोरयन्ते। चोरयसे। चोरयेथे। चोरयध्वे। चोरये। चोरयावहे। चोरयामहे। Per. चोरयां चक्रे। I Fut. चोरयिता। II. Fut. चोरयिष्यते। Impera. चोरयताम्। Imper. अचोरयत। Poten. चोरयेत। Bene. चोरयिषीष्ट। Aor. अचूचुरत। Desid. चुचोरयिषते।

चिति २ स्मृत्याम्।

चिन्तयति। अचिचिन्तत्। 'चिन्त' इति पठितव्ये इदित्करणं चिन्तः णाविष्ठवत्वे सिद्धत्। तेन 'चिन्तयाम्' 'चिन्तयते' इत्यादौ नलोपो न। चिन्तति। चिन्तेत्। इतश्च ज्ञापकात् णाविष्ठवत्वाभावेऽपि नित्यमेवेदं। 'अत एकहल्–' (२२६०) इत्यत्र वृत्तिकृता 'अनाच' 'अनञ्चतुः' इत्युदाहरणत्वात्। चिन्तेरापेक्षिकत्वपरे। अत एव 'आचूचुत्' इत्यत्र न वैयर्थ्यम्।

2. √chiti, to think, consider, ponder over. For the purposes of Churâdi, the root ought to have been read as चिन्त and not चिति with an indicatory इ। The nasal brought in by इदित् differs from the nasal uttered with the root, in one important point, namely the इदित् nasal is never elided, the other is elided before णिच् affixes (VI. 4 24. S. 415). But that contingency can never apply to the Churâdi roots For these roots invariably take णिच्, and so half roots like चिन्त &c. can never be followed *directly* by a णिच् affix, for णिच् always intervenes. Even when णिच् is elided under certain circumstances, the lopa becomes sthânivat and acts as a buffer. What is then the necessity of this indicatory इ in चिति and why is not the semi-root read चिन्त at once?

The very fact of this इदित् shows, by implication, the existence of the following rule: "all the so called Churâdi roots, that have an indicatory इ get णिच् *optionally*." Therefore these roots may be conjugated like Bhvâdi roots also. And when thus conjugated the इदित् prevents the elision of the nasal. As चिन्तयति, चिन्तयते &c. Others hold that the इ is an indication that *all* Churâdi roots are optionally णिजन्त; and not merely those roots which have an indicatory इ। The author of the Kâsikâ evidently adopts this view. For in giving counter-examples of rule VI. 4. 120 S. 2260, he writes अनञ्चतुः, अनञुः from the Churâdi root अञ्च। If the णिच् were universal,

नच would have formed its Perfect periphrastically and never by reduplication. While on the other hand, some hold, that the द in चिति does not indicate that *all* Churâdi roots are optionally चिजन्त, but that it indicates only a special rule, namely those Churâdi roots which are marked with द may take णिच् optionally. Their authority is the gaṇa sûtra आदृगमहन, which is read after the root स्वद् (No. 263). It means that all roots from No. 264 upto 306 (भूष) take णिच् optionally. If the णिच् was optional for *all* the roots of the Churâdi class, there was no necessity of specialising these few roots from कुड upto भूष। In this view, this gaṇa sûtra does not become superfluous, as it would be under the former view.

Pre. चिन्तयति। चिन्तति। Per. चिन्तयाम्बभूव or चिचिन्त। I Fut. चिन्तयिता or चिन्तिता। Poten. चिन्तयेत्। चिन्तेत्। Bene. चिन्त्यात्। Aor. अचिचिन्तत्। Nouns:—चिन्ता।

यत्रि ३ संकोचे।

यन्त्रयति। 'यन्त्र' इति चटिदुं शक्यम्। यदु इदितस्करणात्सन्नन्तीति नाथवेनोक्तं तच्चिन्त्यम्। इयं पुस्तितत्रिण णिचु।

3 √yatri, to restrain, curb, check The root might well have been read as यन्त्र। Mâdhava on the strength of its being इदित्, makes णिच् optional, and he conjugates it in the Bhuâdi also. As यन्त्रति। It is problematic. So also with regards to the roots √kudri, √tatri and √matri.

Pre यन्त्रयति। यन्त्रति। Past Parti. Pass. यंत्रितः। Nouns:—यंत्रणा।

स्फुडि ४ परिहासे।

स्फुण्डयति। इदितस्करणात्स्फुण्डति। 'स्फुटि' इति पाठान्तरम्। स्फुण्टयति।

4. √sphuḍi, to jest, joke, laugh at. The णिच् is optional, because of इदित्। Another reading is sphuṭi

Pre. स्फुण्डयति। स्फुण्डति। or स्फुण्टयति। स्फुण्टति।

लक्ष ५ दर्शनाङ्कनयोः।

5. √laksha, 1. to notice, observe, see. 2. to mark, denote.

Pre. लक्षयति। Nouns:—लक्षणीः। लक्षणीयान्। लक्षणकः। लक्षय। लक्षयन्। लाक्षिकः। लाक्षणिकः।

कुद्रि (कुदू) ६ अनृतभाषणे।

कुन्द्रयति।

6 √kudri, to lie. Swâmi reads it with an indicatory ऋ as कुद्र। Then we have कोदयति। Aor. अचुकोदत्।

Pre. कुन्द्रयति। कुन्द्रति। Aor. अचुकुन्द्रत्।

लड ९ उपसेवायाम्।

लाडयति।

7. √laḍ, to fondle, caress. The root is found in the Bhuâdi also, with the force vilâsa

Pre. लाडयति।

क्लिदि (क्लिद्) ८ स्नेहने ।

क्लिन्दयति-क्लिन्दति ।

8. √klidi, to love; to be unctuous or greasy. The indicatory इ is to imply that क्लिच् is optional. The root is found in the Bhuâdi and Divâdi also.

Pre. क्लिन्दयति or क्लिन्दति ।

ओलडि (उलडि) ९ उत्क्षेपणे ।

ओलण्डयति-ओलण्डति । ओकार इदित्त्वेन । उण्डयति-उण्डति । उकारादित्वेनित्यन्ये । उलण्डयति ।

9. √oladi, to throw up. Some say that ओ is not part of the root, but indicatory. Some read it as उलडि beginning with उ u.

Pre. ओलण्डयति or ओलण्डति । or उण्डयति or उण्डति । or उलण्डयति or उलण्डति । Desid. ओलिलण्डयिषति ।

जल १० अपवारणे ।

'जल' इत्येके ।

10. √jala, to cover, screen. Some read it as जल √laja.

Pre. जालयति । लालयति ।

पीड ११ अवगाहने ।

पीडयति ।

11. √pîda, to pain, torment. In the aorist, the shortening of the penultimate required by VII. 4. 1. S. 2314, is optional, in the case of this root, by the following sûtra.

२५६५ । आजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ३ ।

एषामुपधाया ह्रस्वो वा स्याच्चङ्परे चौ । अपीपिडत्-अपिपीडत् ।

2565. The shortening of the penultimate of the क्षिच् ending stem, in the चङ् (reduplicated) Aorist, is optional in the following:—bhrâj, bhâs, bhâsh, dîp, jîv, mîl and pîd.

Thus अपीपिडत् or अपिपीडत् ।

Pre. पीडयति । Aor. अपीपिडत् or अपिपीडत् । Noun:—पीडा ।

नट १२ अवस्यन्दने ।

12. √nata, to drop or fall. Avasyandana means dancing, or acting. The roots have many meanings, and so it means to hurt also when preceded by उद, as चोरस्योन्नाटयत् under II. 3. 56 S. 617, where the verb governs the genetive. But that rule does not apply to the aorist, where we have the accusative, as चोरमनीनटत् । See the Bhuâdi नट् No. 332, for the contrary opinion.

Pre. नाटयति । Aor. अनीनटत् ।

अथ १३ श्रथने ।

'श्रथयामे' इत्येके ।

13. √śratha, to make effort. Maitreya reads it as श्रथयामे 'to go'. Many say it means great rejoicing. Some read the root ग्रन्थि after this.

Pre. शार्थयति ।

अथ १४ बंधनने ।

शार्थयति । 'बन्ध' इति चान्द्राः ।

14. √badha, to restrain. Chandra reads it as बन्ध । The root is found in the kryâdi also, as बध्नाति । The Bhuâdi बन्ध is always बद् ending and so its form is बन्धयते । That can never be confounded with this root. See Bhuâdi No. 978.

Pre. बार्थयति ।

पॄ १५ पूरणे ।

पार्थयति । दीर्घोच्चारणं किम्? पार्थिष्यते लिङ्गं तर्हि वेट्प्रत्ययाय । एवं पॄणातिपिपर्त्योर्ग्रहणं 'पर्तिता' इत्यादिसिद्धयर्थम् । पर्तति पर्तते इत्यादिसिद्धिः प्रवत् ।

15. √pṛi, to fill. The long ॠ indicates by implication that the सिच् is optional and that the root is also वेट् । The result is that we have forms like पर्तति and पर्तते in the present. Of course in the First Future also we have the alternative form पर्तिता but then this can be derived either from the पॄ-पृणाति or पॄ-पिपर्ति (See Kryâdi No. 19; and Juhotyâdi No. 4).

Note:—If the सिच् were invariably added, then there was no necessity of long ॠ, for short ऋ would also give the form पार्थयति । The only purpose that long ॠ serves is that the root becomes वेट् under the Kârikâ ऋदृदन्तः । &c., (See S. 2258). Thus पॄ + सिच् + या = पर्तिषी । But this form can be evolved from other roots also.

Pre. पार्थयति or पर्तति । D. पार्थयतः or पर्ततः ।

ऊर्ज १६ बलप्राणनयोः ।

16. √ûrja, to strengthen, to live, to breathe.

Pre. ऊर्जयति । Aor. ऊर्जिजत् । Desid. ऊर्जिजयिषति । Noun :—ऊर्क् ।

पक्ष १७ परिग्रहे ।

17. √paksha, to take; seize; to side with.

Pre. पक्षयति । Aor. अपक्षपत् ।

वर्ण १८ चूर्ण १८ क । प्रेरणे ।

'वर्ण वर्णने' इत्येके ।

18. √varṇa, to send.

Some read √varṇa varṇane, 'to describe,' and √chûrṇa preshane 'to send or incite'.

Pre. वर्णयति ।

18A. √chûrṇa to powder.

Pre. चूर्णयति ।

१९ प्रथ प्रख्याने ।

आथयति । 'चान्दो चिणोऽदेशौ' इति अथयाञ्चक्रुषान्नाथ चिणन् ।

19. √pratha to spread abroad, proclaim. This root is Bhuâdi also, and read there in the ghaṭâdi class which is णिच् । See Bhuâdi No. 802. But the Churâdi pratha is not णिच्, because under the gaṇa sûtra चान्दो चिणो ऽदेशौ given under VII. 3. 86. S. 2570 further on, no other roots, except the five चुर् &c. of the Churâdi class, in which णिच् is अदेशु *i.e.*, does not change the meaning of the root, are णिच् । Therefore it is not णिच् । We have always आथयति and never अथयति from this root.

In the aorist, the following sûtra ordains अ in the reduplicate instead of इ of VII. 4. 79 read with VII. 4. 93. (S. 2317 and 2316).

२५६६ । अस्मृदृत्वरप्रथमृदस्तृस्पशाम् । ७ । ४ । ९५ ।

एषामभ्यासस्यात्वारोऽज्झलादेः क्ङिति च्लौ परे । इत्वापवादः । अप्रथथत् ।

2566. Short अ is substituted for the vowel of the reduplicate in the Reduplicated Aorist of the Causative, of the roots smṛi, dṛi, tvar, prath, mrad, stṛi and spaś.

Note:—Thus असस्मरत्, अददरत्, अतत्वरत्, अपप्रथत्, अमम्रदत्, अतस्तरत्, अपस्पशत् । This debars the इ which would have come under VII. 4. 93. The *short* अ indicates that it is not to be lengthened by VII. 4. 94, as अदीदरत् ।

This debars the इ of VII. 4 79. S. 2317. Thus अप्रथथत् ।

Pre. आथयति । Aor. अप्रथथत् ।

पृथ २० प्रक्षेपे ।

20. √pṛitha, to throw, cast. By the following sûtra, short अ is optionally substituted in the reduplicate of the aorist.

२५६७ । उरत् । ७ । ४ । ९ ।

उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने अत्स्याद्धा चङ्परे णौ । इरितोऽपवादः । अपीपृथत्-अपपर्थत् । 'चर्' इत्येके । आथयति ।

2567. The short अ is optionally substituted for the penultimate ऋ of a Causative or णिच्—ending stem, in the reduplicated Aorist in चङ् ।

Note.—This debars the इट् (VII 3. 101), अट् (VII. 3. 86), and आट् (VII. 2. 114) substitutes. Thus अचिक्रीर्तत् (VII. 1. 101) or अचिक्रितत् from कृत् (Chur 111): अचकार्षत् (VII. 3. 86), or अचीकृतत्; अजगार्हत् (VII. 2. 114) or अजीगृहत् । Though the इट्, अट् and आट् substitutes are antaranga operations, they are prohibited by the express text of this sûtra. The short अ is substituted even for a long ऋ: the इ of ऋत् shows that, as in अचीकृतत् (VIII. 2. 77). In fact, this अ substitute does not take place after the operations of इट्, आट् and अट् substitutions have taken effect, but it is a form which suspends the operation of all those rules.

Thus अघीदृषत् or अघदर्षत् । Some read this root as घद ।

Pre. घार्दयति or घादयति । Aor. अघदर्षत् or अघीदृषत् । अघीघदत् ।

घम्ब (शम्ब) २१ (सम्ब) संबन्धने ।

घम्बयति । अघडम्बत् । शम्बच । अशशम्बत् । सम्ब इत्येके ।

21. √shamba, to collect, to heap together.

Maitreya reads after this—

२१ क । शम्बच । अशशम्बत् ।

The root घम्ब also has the same meaning. Some read it as सम्ब ।

Pre. घम्बयति । शम्बयति । Aor. अडडम्बत् । अशशम्बत् । Noun :— शम्बरः ।

भक्ष २२ अदने ।

22. √bhaksha, to eat.

Pre. भक्षयति ।

कुट्ट २३ छेदनभर्त्सनयोः ।

'पूरणे' इत्येके । कुट्टयति ।

23. √kutta, 1. to cut, divide 2. to blame, censure. Some say it means 'fill' also.

Pre. कुट्टयति । Aor. अचुकुट्टत् । Nouns: कुट्टाकः । कुट्टाकी । कुट्टं कुटः । कुट्टिमं ।

पुट्ट २४ चुट्ट २४ क । अल्पीभावे ।

24 √putta, 24A. √chutta, to become small, decrease.

Pre. पुट्टयति । Aor. अचुपुट्टत् ।

24A. √chutta.

Pre चुट्टयति । Aor. अचुचुट्टत् ।

अट्ट २५ चुट्ट २६ अनादरे ।

अट्टयति । अयं दोषवः । दृस्थस्वाद्विद्वत्वात् 'न म्द्राः-' (२४४६) इति निषेधः । आट्टिटत् ।

25 √Atta. 26. √shutta, to despise, contemn.

The root अट्ट has a penultimate ट really. This ट is changed to ड् by VIII 4 41 S. 113. The ड् substitution being considered asiddha the ट is not reduplicated by the prohibition of VI. 1. 3 S. 2446. The टि is reduplicated. Thus आट्टिटत् । See also Bhuâdi अट्ट No. 273.

Pre. अट्टयति । Aor. आटिटत् ।

26. √shutta.

Pre. चुट्टयति । Aor. अचुचुट्टत् ।

लुण्ट २७ स्तेये ।

लुण्टयति । 'लुण्टति' इति 'लुटि स्तेये' इति भौवादिकस्य ।

27. √lunt, to steal, rob, loot.

But the Bhuâdi लुटि स्तेये (No. 350) gives लुण्टति । What is the necessity of reading the Bhuâdi root with ण्, when by reading the present root as लुटि we could have obtained the Churâdi and the Bhuâdi form लुण्टयति and लुण्टति by making the णिच् optional. This is for the sake of the लुट्

affix which would have been otherwise debarred by the चाक्लृप् of III. I. 155. S. 3185 where क्षुधम् is specifically mentioned. Under the present arrangement चाक्लृप् of that sûtra applies to the pratipâdokta form क्षुध of Churâdi, and not to the क्षुधि of Bhuâdi. Thus from Churâdi we have the noun क्षुधावान्; but from Bhuâdi, we get the noun क्षुधिवान्।

Pre. क्षुधयति। Aor अजुक्षुधत्। Noun:—क्षुधावान् fem क्षुधावती।

शठ २८ श्वठ २९ असंस्कारगत्योः। श्वठि इत्येके।

28. √śaṭha. 29. √śvaṭha, 1. to finish, 2. to go, move.

Some read it as श्वठि √śvaṭhi.

Pre शाठयति। श्वाठयति। श्वठयति। Aor. अशीशठत् अशीश्वठत्। अशश्वठत्।

तुजि ३० पिजि ३१ हिंसाबलादाननिकेतनेषु

तुज्जयति। पिञ्जयति। इदित्त्वरक्षार्थमुज्जयति। पिञ्जयति। 'तुज' 'पिज' इति चैकेषाम्। 'तञ्जि' 'तुञ्जि' इत्येके।

30. √tuji. 31. √piji 1. to hurt, kill, 2, to be strong or powerful; 3. to give, to take; 4. to live; dwell.

Because of the indicatory इ, the पिच् is optional. Some read these as पिज, and पिञ्ज others as तञ्जि and तुञ्जि। The Bhuâdi तुजि means 'to protect' also (See No. 264).

Pre. तुज्जयति or तुञ्जति। Aor. अतुतुज्जत्।

31. √piji.

Pre. पिञ्जयति or पिञ्जति। Aor. अपिपिञ्जत्।

पिस ३२ गतौ।

पेसयति। 'पेसति' इति तु भ्वादि गणत्।

32 √pisa, to go. The Bhuâdi पिस forms पेसति। (See No. 751).

Pre. पेसयति। Aor. अपीपिसत्।

शान्त्व ३३ शान्तप्रयोगे।

33 √shântva, to pacify, appease.

Pre शान्त्वयति। Aor अशशान्त्वत्। Desid. शिशान्त्वयिषति।

श्वल्क ३४ वल्क ३५ परिभाषणे।

34. √śvalka. 35. √valka to tell, narrate.

Pre. श्वल्कयति। Aor. अशश्वल्कत्।

35. √valka

Pre. वल्कयति। Aor. अवावल्कत्।

स्निह ३६ स्नेहने।

'स्निट' इत्येके।

36. √shniha to make unctuous; to cause to love.

Some read it as स्निट। It is conjugated in the Divâdi also (See No. 91).

Pre. स्नेहयति। Aor. असिस्निहत्।

स्मिट ३७ अनादरे ।

अनोपदेशत्वान्न षः । अभिस्मिटत् । 'स्मिङ् अनादरे' इत्येके । स्मिस्वप्योर्यदि स्वरितार्थ-स्वादिच्छन्त्यात्मनेपदम् । स्मायते ।

37. √smiṭa to slight, scorn, despise.

As it is not taught with ष, there is no change of ष into ष, as अभिस्मिटत् । Some read it as स्मिङ् 'to slight' As the indicatory ङ् can have no meaning in a part of a root; it must therefore be taken to indicate that the स्मिङ् root is âtmanepadî. As स्मायते । This is on the maxim अनवयवे कृतं लिङ्गम् &c.

Pre. स्मेटयति । स्माययते । Aor. अभिस्मिटत् । अभिस्मियत् ।

क्ष्विष्ट ३८ क्ष्वेडने ।

38. √ślisha to unite, join, connect.

The श्लेषयति 'to burn' is Bhuâdi, and श्लिष्यति to embrace is Divâdi.

Pre. श्लेषयति । Aor. अशिश्लिषत् ।

पथि ३९ गतौ ।

पन्थयति–पन्थति ।

39. √pathi to go. The पथति is Bhuâdi. The indicatory थ makes it Bhuâdi पन्थति also.

Pre. पन्थयति or पन्थति । Aor. अपपन्थत् or अपन्थात् ।

पिच्छ ४० कुट्टने ।

40. √pichha to cut, divide.

Pre. पिच्छयति । Aor. अपिपिच्छत् ।

छदि ४१ संवरणे ।

छन्दयति–छन्दति ।

41. √chhadi to cover.

Pre. छन्दयति or छन्दति । Aor. अचछन्दत् ।

श्रण ४२ दाने ।

प्रायेणार्थं त्रिपूर्वः । विश्राणयति ।

42. √śraṇa to give, bestow. It is generally preceded by the preposition वि. This root is read in the ghaṭâ li list also. The causative is therefore श्राणयति ।

Pre. विश्राणयति । Aor. व्यशिश्रणत् ।

तड ४३ आघाते ।

ताडयति ।

43. √taḍa to beat, strike.

Pre. ताडयति । Aor. अतीतडत् ।

खड ४४ खडि ४५ भे । खडि ४५ खे । भेदने ।

खाडयति । अपखडयति । अपखदयति ।

44. √khaḍa 44A. √khaḍi, 44B. √kaḍi, to cut, divide.

Pre. खाडयति । खण्डयति or खण्डति । खण्डयति or खण्डति । Aor. अचीखडत् । अखण्डीत् or अखखण्डत् । अखखण्डत् or अखण्डीत् ।

कुडि ४५ रक्षणे ।

45. √kuḍi, to protect.

Pre. कुण्डयति or कुण्डति ।

गुडि ४६ वेष्टने ।

'रक्षणे' इत्येके । 'कुडि' इत्यन्ये । अवकुण्डयति–अवकुण्डति । 'गुडि' इत्यपरे ।

46. √guḍi to surround; envelop; cover. Some say it means to protect; some read the root as कुडि । others as गुडि ।

Pre. गुण्डयति or गुण्डति । अव कुण्डयति or अव कुण्डति ।

खुडि ४७ खण्डने ।

47. √khuḍi to break in pieces, to divide.

Pre. खुण्डयति or खुण्डति ।

वटि ४८ विभाजने ।

'वडि' इत्येके ।

48. √vaṭi to divide. Some read it as √vaḍi.

Pre. वाटयति । वाण्डयति । or वण्टति ।

मडि ४९ भूषायां हर्षे च ।

49. √maḍi 1. to adorn; 2. to rejoice The मण्डादि is Bhuâdi. There is a Bhuadi root मडि भूषायाम् (No. 344). So the ट in मडि of the present root is not to indicate that the णिच् is optional. Therefore we cannot have the form मण्डयति meaning 'he rejoices.'

Pre. मण्डयति ।

भडि ५० कल्याणे ।

50. √bhaḍi to make fortunate. See Bhuâdi √bhaḍi No. 292.

Pre. भण्डयति or भण्डति ।

छर्द ५१ वमने ।

51. √chharda to vomit.

Pre. छर्दयति । Aor. अचच्छर्दत् ।

पुस्त ५२ बुस्त ५२ क । आदरानादरयोः ।

52. √pusta. 52A. √busta, to regard; to disrespect, contemn.

Pre. पुस्तयति । बुस्तयति । Noun:—पुस्तकम् । बुस्तम् ।

चुद ५३ संचोदने ।

53. √chuda, to send, direct: to ask. When it means to ask, it takes two accusatives as देवदत्तमर्थम् चोदयति ।

Pre. चोदयति । Nouns:—प्रेरा । प्रेरणा: ।

जक्ष ५४ जक्ष ५५ भाशने ।

चोपदेशवशे पठ्यं दक्षोऽपत् । अजक्षयति ।

54. √nakka. 55. √dhakka to destroy completely. The root begins with the dental न and is specially mentioned in the list of seven roots which do not change their न to ण See VI. 1. 65. S. 2286.

Pre. नक्कयति । प्रणक्कयति ।

55. √dhakka, to destroy.

Pre. धक्कयति ।

चक्क ५६ चुक्क ५६ क । व्यथने ।

56. √chakka. 56A. √chukka, to suffer, to inflict pain. Some texts read it as चिक्क √chikka.

Pre. चक्कयति । चुक्कयति ।

क्षल ५७ शौचकर्मणि ।

57. √kshala to wash, purify, cleanse.

Pre. क्षालयति । Aor. अचिक्षलत् ।

तल ५८ प्रतिष्ठायाम् ।

58. √tala, to establish.

Pre. तालयति । Aor. अतीतलत् । Nouns :—तालं । तलं ।

तुल ५९ उन्माने ।

तोलयति । अतूतुलत् । अयं 'तुलयति तुलया' इत्यादि । '–अनुलोपनाभ्यास्–' (६३०) इति निपातनादकृत्तस्य तुलाशब्दस्य सिद्धौ सत्यां चिच् ।

59. √tula to weigh, measure. If the proper form is तोलयति, how do you explain the form तुलयति in the sentence तुलयति तुलया &c. The form तुलयति is derived from the noun तुला with चिच् under the gaṇa sûtra already mentioned before and to be taught hereafter (see root √कम sûtra 2573). The word तुला is formed by अङ् under the nipâtana of II. 3. 72. S. 630 where Pâṇini himself uses the word तुला । Thus तुला + चिच् (gaṇa sûtra) = तुलयति । But the aorist is अतूतुलत् । There is no lengthening of the reduplicate as a vowel has been elided.

Pre. तोलयति । Aor. अतूतुलत् । Nouns :—तुला । तुल्यम् ।

दुल ६० उत्क्षेपे ।

60. √dula, to swing

Pre. दोलयति । Aor. अदूदुलत् । Nouns :—दोला । दुलिः ।

पुल ६१ महत्त्वे ।

61. √pula, to be great, to be lofty, पोलयति is Bhuâdi.

Pre. पोलयति ।

चुल ६२ समुच्छ्राये ।

62. √chula, to raise, elevate.

Pre. चोलयति । Noun :—चोलः ।

मूल ६३ रोहणे ।

63. √mûla to plant, to grow, sprout.

Pre. मूलयति ।

कल ६४ विल ६५ क्षेपे ।

64. √kala. 65. √pila to hold, bear, carry. The form चल च from kathâdi चल. The चलते is Bhuâdi (No. 526).

Pre. चालयति ।

65. √pila or √vila. The Tudâdi root form is विलति ।

Pre. वेलयति or वेलयति । Nouns :—वेला ।

विल ६६ भेदने ।

66. √bila to split, to divide. The Bhuâdi form is वेलति ।

Pre. वेलयति ।

तिल ६७ स्नेहने ।

67. √tila, to be unctuous or greasy, to annoint. The Tudâdi form is तिलति, and Bhuâdi तेलति । Pre. तेलयति ।

चल ६८ भृती ।

68. √bala, to live Not in the Siddhânta. Instead of this we find there चल भृती । The Bhuâdi is चलति ।

Pre. चालयति ।

पाल ६९ रक्षणे ।

69. √pâla to protect.

Pre. पालयति । Aor. अपीपलत् ।

लूष ७० हिंसायाम् ।

70. √lûsha, to hurt, injure.

Pre. लूषयति । Aor. अलूलुषत् ।

शुल्ब ७१ माने ।

शूर्प ७१ क । च ।

71. √śulba 1. to measure. 2. to create. Another reading is शूर्प 'śûrpa.'

Pre शुल्बयति । शूर्पयति । Aor. अशुशुल्बत् । Noun :—शूर्प ।

चुट ७२ छेदने ।

72. √chuṭa to cut off, divide.

Pre. चोटयति or चुटति in Tudâdi.

मुट ७३ संचूर्णने ।

73. √muṭa to crush, break, powder.

Pre. मोटयति or मोटति in the Bhuâdi with the sense of 'to rub' or चुटति in Tudâdi No 98.

पडि ७३ क । पसि ७४ नाशने ।

पण्डयति-पण्डति । पंसयति-पंसति ।

73A. √paḍi. 74. √pasi to destroy. The Bhuâdi form is पण्डते (No. 30).

Pre, पण्डयति or पण्डति । पंसयति or पंसति । Noun :—पांसुः ।

वज ७५ मार्गसंस्कारगत्योः ।

75. √vaja 1, to trim, prepare; 2. to go, move. Another reading is व्रज 'to go.' Swami reads it व्रज, मार्ग as two roots: namely vraj one, and mârga another root. In another text we find वज् व्रज् two roots. (See also Bhûâdi Nos. 271 and 272).

Pre. वाजयति । व्राजयति । मार्गयति ।

शुल्क ७६ अतिस्पर्शने ।

76. √śulka to gain; to pay, give: to touch.

Pre. शुल्कयति ।

चपि ७७ गत्याम् ।

चप्पयति–चप्यति

77. √chapi, to go, move.

Pre. चप्पयति or चप्यति ।

क्षपि ७८ क्षान्त्याम् ।

क्षपयति–क्षप्यति ।

78. √kshapi to endure.

Pre. क्षप्पयति or क्षप्यति ।

क्षजि ७९ कृच्छ्रजीवने ।

79. √kshaji, to live in distress or pain.

Pre. क्षज्जयति or क्षज्यति । Another form is with छ chh.

स्वर्त ८० गत्याम् ।

स्वभ्र ८० क च ।

80. √śvarta, 80A. √śvabhra, to go, move.

Pre. स्वर्तयति । स्वभ्रयति ।

ज्ञप ८१ मिच्च ।

ज्ञपं ज्ञाने ज्ञापने च वर्तते ।

81. √jñapa, 1. to know. 2. to inform. This root is णिच् and it means to know and make others to know. Being a णिच् root the following sûtra (S. 2568) applies.

२५६८ । मितां ह्रस्वः । ६ । ४ । ९२ ।

मितामुपधाया ह्रस्वः स्यादसौ परे । ज्ञपयति ।

2568. The roots having an indicatory म्, retain their penultimate short vowel before the affix णि । The penultimate of णिच् roots is shortened.

The णिच् roots are चटादि a subdivision of Bhwâdi (800 to 873), and all other roots that end in अम् as चम् and जम् of the Divâdi class. Thus चटयति जपयति, जभयति, रभयति, लभयति, क्षपयति । Some read the anuvṛitti of the word 'optionally' from the last sûtra into this. This will then be a limited option only (vyavasthita-vibhâshâ). The forms चस्मापयति and जम्भापयति are thus explained.

Pre. चयपति Desid. चिचयपिषति। चेष्यति। Past Parti. Pass. चयः or चयितः।

यम ८२ च परिवेषणे।

चान्यित्। परिवेषणमिह वेष्टनम्। न तु भोजना दावि वेष्टना। चमयति चन्द्रम्। परिवेष्टय इत्यर्थः।

82. √yama cha. By force of च, this root is also a णित्। The word parivesheṇa here means 'to move round' and not 'to feed'; or 'surround.' As चमयति चन्द्रम् "He moves round the moon." Pre. चमयति।

क्षप ८३। (चह) ८३ क। परिकल्थने।

चपयति। अचीचपत्। अन्यादौ चमयमाचक्ष्य तु अदन्तत्वेनान्तोपित्वाद्दीर्घे चन्यहावी न। अचपयत्। 'चप' इत्येके। चपयति।

83. √kshapa to miss, to deceive. Not in the Siddhanta.

83A. √chaha, to deceive. This root is read in the kathâdi list also, as will be taught further on. The result is that as it ends with अ, which is however elided: therefore it becomes अगलोपित् and consequently VII. 4. 93. S. 2316 does not apply and so there is no lengthening under S. 2315 or Sanbadbhava in the aorist. As अचचहत्।

Maitreya reads the root as √चप and he gives the example चपयति।

Being णित्, we have the Passive aorist अचपि or अचापि with चिण् and आदिचार्ं with चङ्। Pre. चहयति। Aor. अचीचहत्।

रह ८४ त्यागे।

इत्येके। अरीरहत्। अन्यादेस्तु अररहत्।

84. √raha to quit, leave, abandon. This will also be found in the kathâdi, and the aorist there will be अररहत्, while the aorist here is अरीरहत्।

Pre. रहयति। Aor. अरीरहत्।

बल ८५ प्राणने।

बलयति।

85. √bala to strengthen; to live. Pre. बलयति।

चिञ् ८६ चयने।

86. √chiñ to collect, gather. Thus चि+चिण्+चङ्+तिप्=चै+चिण+चङ्+तिप्। Now applies the following sûtra.

२५६९। चिस्फुरोर्णौ। ६। १। ५४।

आत्वं वा स्यात्।

2569. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the roots चि and स्फुर् when the affix णिच् is added.

Thus चै+चिण्+चङ्+तिप्=चा+चिण्+चङ्+तिप्।

Now applies the following sûtra by which a प् is inserted.

२५७० । अतिंह्रीब्लीरीक्नूधूसाह्वाव्यातां पुग्णौ । ७ । ३ । ३६ ।

चपयति-चपयति । जित्वरत्वादागन्तवादस्य विभाषयत्वः । चपते । अभिचपयति-अभिचपति । 'आम्ये णिलोऽहेतौ' । अहेतौ स्वार्थे विधि चुरादिभ्योऽन्ये णिलो न स्युः । तेन चुरादीनामन्तस्थमनुबन्धं णिलं च ।

2570. The augment पुक् (प्) is added to the roots ह्री, ली, री, क्नूय्, धूसाह्वाय्, and to a root ending in long आ, when the affix णि follows.

Thus चा+प्+णि+अ+ति=च+प्+इ+अ+ति S. 2568. Because the root is णिद्=चपयति । When there is no आत्व of S. 2569, we have चपयति ।

The root णि has an indicatory क् which shows that णिच् is optional. Therefore without णिच् we have चपति or चपते ।

So also अभिचपयति or अभिचपति ।

आम्ये णिलोऽहेतौ ।

Gaṇa sutra.—Except these (jñap, yama, chaha, chapa, raha, bala and chi) no other roots of this churâdi class are णिद् ।

The word अहेतौ means 'without the causative force'—the class where णिच् is added as svârtha, *i.e.*, the Churadi class. Therefore the roots चप् &c., though ending in अप् will not be णिद् under the gaṇa sûtra अनीयूप (See S. 2353) See S. 2352 also. Pre. चपयति or चपयति or चपति ।

घट्ट ८७ चलने ।

87. √ghaṭṭa to shake, stir about. Pre. घट्टयति । The Bhuâdi form is घट्टते ।

मुस्त ८८ संघाते ।

88. √musta to heap up, gather, accumulate. Mâdhavîya reads here मस्तयति ।

खट्ट ८९ संवरणे ।

89. √khaṭṭa to cover, screen. Pre. खट्टयति ।

षट्ट ९० स्फिट्ट ९१ चुबि ९२ हिंसायाम् ।

90. √shaṭṭa. 91. √sphiṭṭa. 92. √chubi to injure, kill

Pre. षट्टयति ।

91. √sphiṭṭa. Pre. स्फिट्टयति ।

92. √chubi.

Pre. चुम्बयति (or चुम्बति Bhuadi 'to kiss.')

पुस, व्युष ९३ पुस ९४ संघाते ।

'पूर्ष' इत्येके । 'पुष' इत्यपरे ।

93. √pusa. 94. √pûla to collect. Some read पूर्ष √purṇa. Others read पुष √puṇa. Some read √vyus for √pus.

94. √pûla. Pre. पूलयति ।

पुंस ९५ अभिवर्धने ।

95. √pumsa 'to crush, grind; to trouble. Pre. पुंसयति ।

व्यप (व्यय) क्षेपे ९६ टकि ९७ बन्धने ।

टङ्कयति–टङ्कति ।

96. √vyapa, to throw. This root is not in the Siddhânta.

97. √ṭaki to bind, tie, fasten.

Pre. टङ्कयति or टङ्कति । Nouns :—टङ्का । विटङ्कः ।

धूस ९८ कान्तिकरणे ।

धूसयति । धस्त्वान्तः । 'धूर्षण्यान्तः' इत्येके । 'षात्वषत्वान्तः' इत्यपरे ।

98. √dhûsa, to adorn, decorate. The sibilant is dental (स). Some say it is cerebral (ष) Others saylit is palatal (श).

Pre. धूसयति । Noun :— धूसरः ।

कीट ९९ वर्णे ।

99. √kîṭa 1. to tinge or color, 2. to bind. Pre. कीटयति ।

चूर्ण १०० संक्रोचने ।

100. √chûrṇa, to contract, to close, shrink. The repetition of √churṇa is for the sake of different meaning.

Pre. चूर्णयति ।

पूज १०१ पूजायाम् ।

101. √pûja, to worship. Pre. पूजयति । Noun :—पूजा ।

अर्क १०२ स्तवने ।

'तपने' इत्येके ।

102. √arka, 1. to heat, warm. 2. to praise. Some read तपने instead of स्तवने । तपन means 'heating.' Pre. अर्कयति ।

शुठ १०३ आलस्ये ।

103. √śuṭha, to be idle or lazy.

Pre. शोठयति । The Bhuâdi form is शोठति (No. 364).

शुठि १०४ शोषणे ।

शुण्ठयति–शुण्ठति ।

104. √śuṭhi to be dry.

Pre. शुण्ठयति or शुण्ठति । The root शुण्ठ is read in the Bhuâdi also. (No. 365). This root would have given the form शुण्ठति । The Bhuâdi शुण्ठ is rather superfluous.

जुड १०५ प्रेरणे ।

105. √juḍa, to send.

Pr . जोडयति। The form जुडति is Tudâdi (No. 85).

गज १०६ गार्ज १०७ शब्दार्थौ ।

गाजयति । गार्जयति ।

106. √gaja. 107. √mârja to sound, roar.

Pre. गाजयति or गाजयते । The Bhuâdi forms are गज्जति, गर्जति and गृज्जति ; (Nos. 265, 266 and 267).

मर्च १०७ क । च ।

मर्चयति ।

107. √mârja. 107(*a*). √marcha to sound.

Pre. मार्जयति । मार्चयति । Bhuâdi मर्चति ।

घृ १०८ प्रस्रवणे ।

'स्रावणे' इत्येके ।

108. √ghṛi to sprinkle over, wet, moisten. Some read स्रावणे instead of प्रस्रवणे ।

Pre. घार्यति । The Bhuâdi is घरति । The juhotyadi is जिघर्ति । (See No I. 985 and No. III. 14).

पचि १०९ विस्तारवचने ।

पञ्चयति । 'पञ्चते' । इति व्यक्तार्थस्य अपि गतत् ।

109. √pachi, to explain fully, dilate upon, amplify.

Pre. पञ्चयति or पञ्चति । In the Bhuâdi पञ्चते has been taught (No. 187).

तिज ११० निशाने ।

तेजयति ।

110. √tija, to sharpen. Pre तेजयति । The Bhuâdi form is तेजति ।

कृत १११ संशब्दने ।

111. √kṛita. 1. to mention, utter, 2. to name, call. Thus कृत+णिच्+अप्+ति । Now applies the following sûtra by which the ऋ is changed to इर् ।

२५२१ । उपधायाश्च । ७ । १ । १०१ ।

धातोरुपधाया ऋत इत्स्यात् । रपरत्वम् । 'उपधायां च' (२२६५) इति दीर्घः । कीर्त इति । 'उश्नुत्' (२५६७) । अचीकृतत्-अचिकीर्तत् ।

2571. इर् is also substituted for the penultimate long ऋ of a root: and thereby र् is added to इ by I. 1. 51. S. 70.

As कीर्तयति, कीर्तयतः, कीर्तयन्ति; from कृत् । The lengthening is by VIII. 2. 78. S. 2265.

Pre- कीर्तयति । Aor. अचीकृतत् or अचिकीर्तत् (See VII. 4. 7. S. 2567).

वर्ध ११२ छेदनपूरणयोः ।

112. √vardha, I. to cut, divide, 2. to fill. Pre. वर्धयति । Aor. अववर्धत् ।

कुम्भि ११३ आच्छादने ।

कुम्भयति । 'कुम्भि' इत्येके ।

118. √kubi, to cover. Some read कुभि √kubhi.
Pre. कुम्बयति or कुम्भति। कुम्बयति or कुम्भति। Noun :—कुम्बा।

लुबि ११४ तुबि ११५ अदर्शने।

'अदर्शने' इत्येके।

114. √lubi, (to torment, harass). 115. √tubi to become invisible to hurt, trouble. Instead of 'adarshane,' another reading is 'ardane'.
Pre. लुम्बयति।
115. √tubi 'to disappear'. Pre. तुम्बयति।

ह्लप ११६ व्यक्तायां वाचि।

'क्लप' इत्येके।

116. √hlapa to speak, to sound, to creak. Some read it √klapa.
Pre. ह्लापयति। क्लापयति।

चुटि ११७ छेदने।

117. √chuṭi to cut, divide. Pre. चटयति or चटति।

मृडि, तुडि ११८ इल ११९ प्रेरणे।

मृडयति। ऐलिलत्।

118. √mṛiḍi. √tuḍi 119. √ila to send. The √mṛidi is apparently wrong according to Mâdhava and it is not given in the Siddhânta. nor is √tuḍi.
119. √ila. Pre. इलयति। Aor. ऐलिलत्।

म्रक्ष १२० म्लेच्छने।

120. √mraksha (1. to smear, annoint. 2. to accumulate) 3. to speak indistinctly. Pre. म्रक्षयति।

म्लेच्छ १२१ अव्यक्तायां वाचि।

121. √mlechha, to speak confusedly, barbarously.
Pre. म्लेच्छयति। The Bhuâdi form is म्लेच्छति।

ब्रूस १२२ वर्ह १२३ हिंसायाम्।

केचिदित्थं गर्ज गर्द शब्दे। गर्ध अभिकाङ्क्षायां इति पठन्ति।

122. √vrûsa. 123. √varha, to injure, kill. Some read here √garja and √garda 'to make sound', and √gardha 'to desire'.
Pre. ब्रूसयति।
123. √varha. Pre. वर्हयति।

गर्ज गर्द १२४ शब्दे।

124. √garja, √garda to sound. Pre. गर्जयति। गर्दयति।

गर्ध १२५ अभिकाङ्क्षायाम् इति पठन्ति।

125. √gardha, to be desirous or greedy. Pre. गर्धयति।

गुर्द १२६ पूर्वनिकेतने।

126. √gurda. 127. √ourva, to dwell, inhabit. Some do not read.

पूर्व as a separate root but make it part of the meaning, as purvanikatane 'former dwelling place'. Pre. पूर्वयति ।

पुर्व (पूर्व) १२७ निकेतने ।

127. √purva. Pre. पूर्वयति ।

जसि १२८ रक्षणे ।

'णो ' इति केचित् । जंजयति–जंजति ।

128. √jasi, to protect, to liberate. Instead of rakshaṇe, Deva reads it mokhshaṇe. Pre. जंजयति or जंजति । The Divâdi form is जस्यति ।

ईड १२९ स्तुतौ ।

129. √iḍa, to praise.

Pre. ईडयति । The adâdi form is ईट्टे । Aor. ऐडिष्ट ।

जसु १३० हिंसायाम् ।

130. √jasu to injure, to kill.

Pre. जासयति । Past Parti. Pass. जस्त । Ger. जसित्वा or जस्त्वा ।

पिडि १३१ संघाते ।

131 √piḍi, to heap or accumulate. Pre. पिण्डयति or पिण्डति ।

रुष १३२ रोषे ।

'रट' इत्येके ।

132. √rusha, to be angry. Some read it as √ruṭ.

Pre रोषयति । The Bhuâdi form is रोषति । The Divâdi is रुष्यति ।

डिप १३३ क्षेपे ।

133. √ḍipa, to throw, cast. Pre. डेपयति ।

ष्टुप १३४ समुच्छ्राये ।

134. √shṭûpa, to heap up, to erect, raise. Pre. ष्टूपयति ।

आकुस्मादात्मने पदिनः । कुस्मनाम्नो वा इति वक्ष्यते
तनादि व्याप्येत्यर्थः । अकर्तृगामि फलायमिदम् ॥

Sub-section II. upto the √kusma, are Atmanepadis. The √kusma will be taught later on. All the roots taught hereafter and including √kusma are Atmanepadis. This is in order to make these roots Atmanepadis when the fruit of the action does not accrue to the agent.

चित १३५ संचेतने ।

चेतयते । अचीचितत् ।

135. √chita, to perceive, to understand.

Pre. चेतयते । The Bhuâdi form is चेतति (See No. 39). Aor. अचीचितत् ।

दंशि १३६ दंशने ।

दंशयते । अददंशत् । इदिरवादिभ्यो णिजनाद्ये । दंशति । आकुस्मीयनाम्नेषं क्षिपूर्वमिति दोषेभ्येति व्याख्यातारः । नक्षोपे वक्ष्यमाणाकर्म्यात्मनेपदाहेरेव ग्रहणात् ।

136. √daśi, to bite.

Pre. दंशयति। As the root has an indicatory ञ, the णिच् is optional, and when there is no णिच्, the form is दंशति। It is Parasmaipadi because the Atmanepada ordained by the rule that all roots up to √kusma, are Atmanepadi, is confined to णिच् ending roots only and not when those roots do not take the affix णिच्. This is the opinion of all the commentators. When there is the elision of न, the root is Bhuâdi, because it is read along with √sañj. In other words the elision of the nasal of दंश ordained by VI. 4. 25. S. 2396, is confined to the √dans of the Bhuâdi class and not to the present root which is also optionally conjugated in the Bhuâdi class. Therefore here we have दंशति, while the root belonging to the Bhvâdi class is conjugated as दशति। Pre. दंशयते। Aor. अददंशत्।

दसि १३७ दर्शनदंशनयोः।

दंशयते-दंशति। 'दस' इत्यप्येके।

137. √dasi, 1. to see. 2. to bite. Some read this root as dasa without ञ. It is found in the Divâdi class also as दस्यति।

Pre. दंशयते or दंशति। Nouns:—दाशः। दाशी।

डप १३८ डिप १३८ क। संघाते।

138. √ḍapa, √ḍipa to collect, accumulate. The Parasmai डेपयति has already been taught before. The root has a different meaning there.

Pre. डापयते। डेपयते।

तत्रि १३९ कुटुम्बधारणे।

तन्त्रयते। चान्द्रा धातुद्वयमिति मत्वा 'कुटुम्बयते' इत्युदाहरन्ति।

139. √tattri to support or maintain (as a family). Chândrâ says that तत्रि and कुटुम्ब are two different roots and so he gives the example of कुटुम्बयते। Pre. तन्त्रयते or तन्त्रति। Noun:—तन्त्रम्।

मत्रि १४० गुप्तपरिभाषणे।

140. √mattri, to consult, to give advice, to mutter; to speak in secrecy. Pre. मन्त्रयते। P. मन्त्रति।

स्पश १४१ ग्रहणसंश्लेषणयोः।

141. √spaśa, to take 2. to unite.

Pre. स्पाशयते। स्पशति। Aor. अपस्पशत।

तर्ज १४२ भर्त्स १४३ तर्जने।

142. √tarja. 143. √bhartsa, to threaten, menace.

Pre. तर्जयते। भर्त्सयते।

वस्त १४४ गन्ध १४५ अर्दने।

वस्तयते। गन्धयते।

144. √vasta. 145. √gandha, to torment.

Pre. वस्तयते। गन्धयते।

विष्क १४६ हिंसायाम्।

'रिष्क' इत्येके।

146. √vishka, to injure, to hurt. Some read it as विष्क giving the example of विष्कयते । Pre. विष्कयते ।

निष्क १४७ परिमाणे ।

147. √nishka, to weigh, measure.

Pre. निष्कयते । Nouns :—निष्कः । नैष्किकम् ।

लल १४८ ईप्सायाम् ।

148. √lala, (to fondle), to desire.

Pre. लालयते । Aor. अलीलसत । Nouns :—लुलापः । लोलापिका ।

कूण १४९ संकोचे ।

149. √kûṇa, to contract, close. Some read the root as कुण, but it is not approved, for the √kuṇa will be taught in the kathâdi class. The Tudadi form is कुणति । Pre. कूणयते । Noun :—कूणिः ।

तूण १५० पूरणे ।

150. √tûṇa, to fill, fill up. Pre. तूणयते । Nouns :—तूणः । तूणीरः ।

भ्रूण १५१ आशाविशङ्कयोः ।

151. √bhrûṇa, 1. to hope 2. to fear. Pre भ्रूणयते । Noun :—भ्रूणः ।

शठ १५२ श्लाघायाम् ।

152. √śaṭha, to praise, to boast. Pre. शाठयते ।

यक्ष १५३ पूजायाम् ।

153. √yaksha, to worship. Pre. यक्षयते ।

श्यम १५४ वितर्के ।

154. √syama, to consider, reflect. Syamate is Bhuâdi form, the meaning differs from the present root. Pre. श्यामयते ।

गूर १५५ उद्यमने ।

155. √gûra, to make an effort or exertion. Some read it as गुरी, but this is not an approved reading. Pre. गूरयते ।

शम १५६ लक्ष १५७ आलोचने ।

'शाम्यै णितः—' इति णिच्प्रतिषेधः । शामयते ।

156. √śama, 157. √laksha, to see, look at, inspect, display. Though the root शम ends in अम, it is not णित् because of the prohibition, no other roots of the Churâdi class are णित् except the seven *viz*, चप &c. Therefore we have शामयते but never शमयते । Pre. शामयते । लक्षयते ।

कुत्स १५८ अवक्षेपणे ।

158. √kutsa, to abuse, revile. Pre. कुत्सयते ।

त्रुट १५९ छेदने ।

'त्रुट' इत्येके ।

159. √truṭa, to cut, divide. Some read it as त्रुट. This root is found in the Tudâdi class also. Pre. त्रोटयते ।

गल १६० स्रवणे ।

160. √gala, to flow. Pre. गालयति । The Bhuâdi form is गलति ।

भल १६१ आभवदने ।

161. √bhala, (to see, behold); to expound, explain. Pre. भालयति ।

कूट १६२ आप्रदाने ।

'अवक्षेपणे' इत्येके ।

162 √kûṭa, to abstain from giving; to censure. According to some, it means also to be distressed. Some read it as कुट प्रतापने meaning to burn. The form will be कोटयति । Pre. कूटयति ।

कुट्ट १६२ क । प्रतापने ।

162A. √kuṭṭa, to burn, कुट्टयति । This is found in the kathâdi also.

वञ्चु १६३ प्रलम्भने ।

163. √vanchu, to cheat, deceive, defraud. According to Haradatta, the root has an indicatory long ञ. The root is Parasmaipadi in certain senses.

Pre. वञ्चयति । वञ्चति । (Because the इट् is optional before क्त्वा by the force of the indicatory ञ, therefore the क्त्वा is optional. The reasoning is the same as in the case of the वेट् roots of this class.) Inten. वनीवच्यते (VII. 4. 84. S. 2642). Past Parti. Pass. वञ्चित । Ger. वञ्चित्वा or वञ्चित्या (I. 2. 24. S. 3325) or वञ्चित्वा ।

वृष १६४ शक्तिबन्धने ।

शक्तिबन्धनं प्रजननसामर्थ्यं शक्तिसंबन्ध । वर्षयति ।

164 √vṛisha, to be powerful or eminent. 2. To have the power of production. The words शक्तिबन्धने mean both 'the power of procreation,' and 'to be powerful.' The forms वर्षति and गर्षति are Bhuâdi from different roots Pre. वर्षयति ।

मद १६५ तृप्तियोगे ।

मादयति ।

165. √mada, to please, gratify. Pre. मादयति ।

दिवु १६६ परिकूजने ।

166. √divu, to suffer pain, lament, moan. Pre. देवयति । Noun:—परिदेवकः ।

गृ १६७ विज्ञाने ।

गारयति ।

167. √gṛi, to make known, relate, teach. The form गिरति is Tudâdi from √gṛi (No. 117); गृणाति (kryâdi 28) गरति (Bhuâdi No. 984). Pre गारयति ।

विद् १६८ चेतनाख्यानविवासेषु ।

वेदयते ।

सत्तायां विद्यते लाभे वेत्ति विन्ते विचारणे ।

विन्दते विन्दति प्राप्तौ स्वयम्भुवचनम्वैविद्यं लभणम् ॥

168. √vida, 1. to feel, experience, 2. to tell, declare 3. to dwell. This root is found in other classes also. In the sense of 'to be' we have विद्यते 'It is'. (This is Divâdi.) In the sense of 'to know,' we have वेत्ति 'He knows'. (This is Adâdi) In the sense of 'to reason,' or 'reflect.' we have विन्ते. 'He reflects'. (This is Suâdi). In the sense of 'to obtain or gain,' we have विन्दति or विन्दते 'He acquires.' (This is Tudâdi). All these meanings are summarised in the verse given above.

Pre. वेदयते ।

मान १६९ स्तब्धे ।

मानयते ।

169. √mâna, to be proud. While मन्यते 'he knows', and मनुते 'he understands' are other forms. Pre. मानयते ।

यु १७० जुगुप्सायाम् ।

वावयते ।

170. √yu, to censure. While युनक्ति or युनीते 'He binds' and यौति 'He mixes' are other forms. Pre. वावयते ।

कुत्स १७१ भाव्ये वा ।

'कुत्स' इति धातुः कुत्सितत्वभावे वर्तते । कुत्सयते । अचुकुत्सत् । अथ वा 'कुत्स' इति प्रातिपदिकम् । ततो धात्वर्थे क्विप् । तत्र कुत्सीयाः ।

171. √kusma, 1. to smile improperly, 2. to guess, percieve, imagine.

Gana sutra.—The affix क्विप् comes after kusma, whether it be a root or a Name (*i.e.*, a Prâtipadika).

The word kusma is either a root meaning to smile improperly. As कुत्सयते, Aor. अचुकुत्सत or the word kusma is a noun ; and to it is added क्विप् to make a derivative verb. *Quere*: From what root is this noun derived, if there is no distinct root like kusma.

Note :—कु is not to be considered as a prefix. कुत्स is an invariable corapound, if it be a compound of कु + त्सि (smile). The anomalies in the other view are : (1) कुत्सयते and not कुत्सयते (2) we could not get कुत्सयांचक्रे । (3) nor अचुकुत्सयत with चङ्, and अङ् would come after कु । (4) nor कुत्सनः with युच् but कुत्सितिः (5) No इट् in कुत्सयिता (6). The gerund would be with ल्यप् and not with ktvâ.

Pre. कुत्सयते । Per. कुत्सयां चक्रे । I Fut. कुत्सयिता । Aor. अचुकुत्सयत । Desid. कुत्सयिषते । Ger. कुत्सयित्वा । Nouns :—कुत्सनः (and not कुत्सितिः); कुत्सकः ।

Here ends the A kusmiya sub-division.

चर्च १७२ अध्ययने ।

172. √charcha, to study. Pre. चर्चयति । Noun :—चर्चा ।

बुक्क १७३ भाषणे ।

173. √bukka, to bark ; to speak ; to sound in general.

Pre. बुक्कयति । The Bhuâdi is बुक्कति ।

शब्द् १७४ उपसर्गादाविष्कारे च ।

चादुश्चर्चे । प्रतिशब्दयति । प्रतिज्ञामाविष्करोतीत्यर्थः । 'अनुपसर्गाच्च' । 'आविष्कारे' इत्येव । शब्दयति ।

174. √śabda ; 1. to sound, 2. to speak, call. When preceded by an upasarga, it means to disclose. By the force of "च" it means to bark also. As प्रतिशब्दयति = प्रतिज्ञामाविष्करोति "He discloses the promise."

When not preceded by a preposition it also has the same meaning : *i.e.*, to disclose. As शब्दयति । Pre. शब्दयति ।

कण १७५ निमीलने ।

काणयति । 'नौ चङुपधाया ह्रस्वः' (१२३६) । * काण्वादीनां वा * इति विकल्पात् । अचीकणत्–अचकाणत् ।

175. √kaṇa, to wink, to close the eye with the lids or lashes. In forming the reduplicated aorist in चङ्, the shortening required by VII. 4. 1. S. 2314 is counter manded by the vârtika :—There is option with regards to √काण &c" Therefore the shortening is optional.

Pre. काणयति । Aor. अचीकणत् or अचकाणत् । Noun :—काणः ।

जभि १७६ नाशने ।

जम्भयति–जम्भति ।

176. √jabha, to crush. destroy. Pre. जम्भयति or जम्भति ।

क्षुद् १७७ क्षरणे ।

क्षूदयति । अक्षूषुदत् ।

177. √shûda, 1. to strike, hurt, kill, 2. to pour out. Some read काषवे instead of क्षरणे । क्षुदते is Bhuâdi. Pre क्षूदयति । Aor अक्षूषुदत् ।

जसु १७८ ताडने ।

जासयति–जसति ।

178. √jasu, to strike, to hurt. The णिच् is optional, as the root has an indicatory उ । Pre. जासयति or जसति ।

पश १७९ बन्धने ।

पाशयति ।

179. √paśa, to bind. Pre. पाशयति ।

आम १८० रोगे ।

आमयति । 'आम्ये नितः–' इति निषेधः । 'आम' गत्यादौ अपि गतः । तस्माद्धेतुमतरयो 'न क्रम्यनिचमाम्' इति निषेधः । आमति ।

180. √ama, to be ill or diseased.

Though ending in अम् the root is not णित् because of the rule that only jñap &c. roots of the Churâdi class are mit. The √ama 'to move' is Bhuâdi also. With regard to this root, the णिच् hood is prohibited by the rule:—" The roots अम्, कम् and गम् are not णिच् in the causative." Therefore both अम् roots are non-mits. See the gaṇa sûtra न ल्यपि लघुपूर्वात् under the Bhuâdi root √svana No. 861.

Pre. आमयति । आमयतः । Noun:— आमः ।

चट १८१ स्फुट १८२ भेदने ।

विकल्पे चयोः 'स्फुटति-स्फोटति' इत्युभयम् ।

181. √chaṭa. 182. √sphuṭa to pierce, break. When meaning to bloom, the root is conjugated in the Tudâdi and Bhuâdi as स्फुटति or स्फोटति ।

घट १८३ संघाते ।

घाटयति ।

183. √ghaṭa, to injure, kill; collect together. Pre. घाटयति ।

हल्यर्थाश्च १८४ ।

नवगणपठितेभ्योऽपि हल्यर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्त इत्यर्थः ।

184. *Gaṇa sutra* —The roots denoting 'to kill' take णिच् without change of sense.

Although such roots are read in the other nine classes, yet they are all capable of being conjugated in the Churâdi class, by virtue of this rule. This therefore increases the list of Churâdi roots enormously. Thus from the Adâdi root हन् we can form not only हन्ति 'he kills,' but घातयति 'he kills' also.

दिवु १८५ मर्दने ।

उदित्त्वादेवकीत्यपि ।

185. √divu to vex, torment. Owing to the indicatory उ, the णि is optional. We have therefore देवति also. Pre. देवयति ।

अर्ज १८६ प्रतियत्ने ।

अवगर्वान्तरेऽपि । द्रव्यमर्जयति ।

186. √arja, to prepare It has other meanings also. As द्रव्यमर्जयति. 'He acquires property.'

घुषिर् १८७ विशब्दने ।

घोषयति । 'घुषिरविशब्दने' (३०६३) इति चुरौ 'अविशब्दने' इति निषेधात्तिङ्ग्रहविरहोऽत्र सिच् । घोषति । इदित्त्वादङ्भा । अघुषत्-अघोषीत् । एवन्तस्य तु अघूघुषत् ।

187. √ghushir, to sound, to cry or proclaim aloud. Pre. घोषयति । In the sûtra VII. 2. 23. S. 3063 we are told that the root घुषिर् does not take the intermediate when the meaning is other than that of 'to sound'

('a visabdane.') Therefore by the implication of the word अविशब्दने in that sûtra, we infer that the णिच् is not compulsory after this root. Therefore we have घोषति also. Owing to the indicatory च्, the aorist is optionally formed by अङ्। As अघुषत् or अघोषीत्। The aorist of the Churâdi will be अजुघुषत्।

आङः क्रन्द् १८८ सातत्ये।

भौवादिकः क्रन्दधातुरादाग्रहणार्थं उक्तः। स एवाङ्पूर्वो णिचं लभते सातत्ये। आक्रन्दयति। अन्ये तु 'आङ्पूर्वो घुषिः क्रन्द् शातत्ये' इत्याहुः। आघोषयति।

188. √â kranda: "to repeat." In the Bhuâdi class the root, √kranda has been taught in the sense of to call &c., (No. 71). That very root when preceded by the preposition आङ् takes the affix णिच् when the meaning is that of repetition. As आक्रन्दयति.

Others says that the root √ghushir preceded by आङ् has the sense of क्रन्दशातत्ये "repetition of sound". As आघोषयति।

लस १८९ शिल्पयोगे।

189. √lasa, to exercise or practise any art. The Bhuâdi लसति has a different meaning. Pre. लासयति।

तसि १९० भूष १९० क। अलंकारे।

अवतंसयति-अवतंसति। भूषयति।

190. √tasi, to decorate. Pre. अवतंसयति or अवतंसति। 190(a) √bhusa to decorate. As भूषयति।

मोक्ष १९१ असने।

191. √moksha, to cast, hurl, fling. Pre. मोक्षयति। As मोक्षयति अराट्।

अर्ह १९२ पूजायाम्।

192. √arha, to worship. Pre. अर्हयति।

ज्ञा १९३ नियोगे।

आज्ञापयति।

193. √jñâ, to order, direct. The root is always preceded by आङ्। When meaning to kill, &c., we have घातयति। When meaning to understand, we have घपयति, or विज्ञापयति। See Ghatâdi list in the Bhuâdi class. The kryâdi form is आज्ञाति। Pre. आज्ञापयति।

भज १९४ विश्राणने।

194. √bhaja to give.

Pre. भाजयति। The Bhuâdi is भजति or भजते। The Rudhâdi is भनक्ति।

शृधु १९५ प्रसहने।

'अशशर्धत्-अशीशृधत्'।

195. √śridhu to in sult, to mock, ridicule. The णिच् is optional because of the indicatory ध। Pre. शर्धयति। शर्धति। Aor. अशशर्धत् or अशशृधत् or अशीशृधत्। Ger. शर्धित्वा or शृद्ध्वा।

यत १९६ निकारोपस्कारयोः ।

196. √yata, 'to endeavour.' The word 'nikâra' means 'endeavour,' 'direction.' Kshîrasvâmî reads निराकारोपस्कारयोः nirâkâra he explains to mean 'to overpower.' Preceded by निर् it means 'to give back.' As ऋणं निर्यातयेति 'he repays the debt.' Pre. यातयति ।

रक १९७ लग १९७ आस्वादने ।

'रक' इत्येके । 'रग' इत्यन्ये ।

197. √raka, √laga to taste. Some read √ragha, others √raga instead of √raka. The Ghatâdi form is जगयति but the sense is different. Pre. राकयति । लाकयति । राघयति । रागयति ।

अञ्चु १९८ विशेषणे ।

अञ्चयति । उदित्त्वनिड्विकल्पार्थम् । अत एव दिग्योगिसो क्विप् । अञ्चति । एवं वृधुसहु-प्रभृतीनामपि बोध्यम् ।

198. √anchu to manifest. As अञ्चयति । The indicatory उ makes the augment वट् optional, consequently the क्विप् is also optional. Thus अञ्चति । Similar is the case with the roots √śridhu, √jasu, &c., mentioned before.

लिगि १९९ चित्रीकरणे ।

लिङ्गयति–लिङ्गति ।

199 √ligi, to paint.

Pre. लिङ्गयति or लिङ्गति । The Bhuâdi लिङ्गति means 'to go'

मुद २०० संसर्गे ।

मोदयति घृतेन ओदनम् ।

200. √muda to mix, blend As मोदय घृतेन ओदनम् 'he mixes the gruel with clarified butter.'

ग्रस २०१ धारणे ।

'ग्रहण' इत्येके । 'धारणे' इत्यन्ये ।

201. √trasa, to hold. Some read grahaṇe 'to take', others धारणे 'to obstruct,' instead of 'dhâraṇe'. Pre. ग्रासयति ।

उद्ग्रस २०२ उञ्छे ।

उकारो वाद्यवयव इत्येके । नेत्यन्ये । ग्रासयति । उद्ग्रासयति ।

202. √udhrasa, (to throw or toss up), to glean. Some say उ is part of the root. Others say it is not. The root is kryâdi also.

Pre. ग्रासयति or उद्ग्रासयति ।

मुच २०३ प्रमोचने मोदने च ।

203. √mucha to liberate, to gladden, delight. It is Bhuâdi and Tudâdi also. Pre. निर्मोचयति ।

वस २०४ स्नेहच्छेदापहरणेषु ।

204. √vasa 1. to love, 2. to cut, divide, 3. to take.

Pre. वासयति । Other forms are वस्ते 'he covers' (Adâdi No. 13), वस्यति 'he stops' (Divâdi No. 105), while वास is kathâdi.

चर २०५ संशये ।

205. √chara to doubt. Pre. चारयति । The Bhuâdi is चरति ।

च्यु २०६ शहने ।

'हसने च' इत्येके । च्यावयति । 'च्युस' इत्येके । च्योसयति ।

206. √chyu to laugh; to suffer pain. Some read it as च्युस √chyus. Pre. च्यावयति or च्योसयति ।

भुवोऽवकल्कने २०७ ।

अवकल्कनं चिन्तीकरणमित्येके । चिन्तनमित्यन्ये । भावयति ।

207. √Bhû. The root √bhu takes the affix णिच् when meaning 'to mix' to reflect'. The word avakalkana means according to some 'to mix' others say it means 'to think.' Pre. भावयति । The Bhuâdi form is भवति ।

कृपेरुच २०८ ।

कल्पयति ।

308. √kripa. This root also takes णिच् in the senses mentioned in the last. Pre. कल्पयति ।

आ स्वदः सकर्मकात् ।

स्वदिपर्यन्तेभ्यो धातुभ्य कर्मण्य एव णिच् ।

Gana sutra:—The affix णिच् comes after the following roots upto √svada inclusive when they take an object.

Where there is a possibility of governing an objective case there these roots are Churâdi.

Some explain this sûtra as. "The root Svada preceded by आ takes the affix णिच् when it is Transitive."

ग्रस २०९ ग्रहणे ।

ग्रासयति फलम् ।

209 √grasa to eat, devour. As ग्रासयति फलम् 'he eats the fruit.'

पुष २१० धारणे ।

पोषयत्याभरणम् ।

210. √pusha, to put up or wear. As पोषयत्याभरणम् 'She wears ornaments'. Other forms are पोषति (Bhuâdi), पुष्यति (Divâdi) पुष्णाति kryâdi).

दल २११ विदारणे ।

दालयति ।

211. √dala to split, to tear. As दाडयति।

पट २१२ पुट २१३ लुट २१४ तुजि २१५ मिजि २१६ पिजि २१७ लुजि २१८ भजि २१९ लघि २२० त्रसि २२१ पिसि २२२ कुसि २२३ दशि २२४ कुशि २२५ घट २२६ घटि २२७ बृहि २२८ बर्ह २२९ बलह २३० गुप २३१ धूप २३२ विच्छ २३३ चीव २३४ पुष २३५ लोकृ २३६ लोचृ २३७ खद २३८ क्षुप २३९ तर्क २४० वृतु २४१ वृधु २४२ भावार्थाः।

पाडयति। पोडयति। लोडयति। तुञ्जयति। तुञ्जति। एवं परेषाम्। पाडयति। पटयति।

212. √paṭa, 213. √puṭa, 214. √laṭa, 215. √tuji 216 √miji, 217 √piji, 218 √luji, 219 bhaji, 220 √laghi, 221 √trasi, 222 √pisi, 223 kusi, 224 √dasi, 225 √kusi, 226 √ghaṭa, 227 √ghaṭi, 228 √bṛihi, 229 √barha, 230 balha, 231 √gupa, 232 dhûpa, 233 √richchha, 234 √chîva, 235 √putha, 236 √lokṛi, 237 √lochṛi, 238 √ṇada, 239 √kupa, 240 tarka, 241 √vritu, 242, √vridhu, to speak, to shine.

Thus पाडयति, पोडयति, लोडयति, तुञ्जयति, or तुञ्जति। So also of the rest. पटयति, पटयति।

In forming the Aorist of लोक् and लोच् there is no shortening by the following:—

२५७२। मान्लोपिशास्वृदिताम्। ७। ४। २।

चिण्वदिटि लोपिनः शास्तेर्ऋदितश्च लघोरुपधाया ह्रस्वो न स्यात्चङ्परे णौ। अजुलोचत् अजुलोचत्। अवर्तयति। अवर्धयति। ऊदित्त्वादूर्तयति। अवर्धयति।

2572. The shortening of the penultimate of the stem, before the causative affix, in the reduplicate-Aorist, does not take place, when it is a (Denominative) stem, which has lost a simple (end vowel of the Nominal-stem), before the Causative sign and also not, when it is the verb शास्, or a root which has an indicatory ऋ॥

Note:—The word मान्लोपिन् means literally a stem, in which a simple vowel (मान् pratyAhâra) or a portion containing an अक् vowel has been dropped. As the final vowels of Denominative stems are so elided before the Causative sign णि, the sûtra has been translated accordingly. Thus अजनाजत्=नाजानाकवत्; अजनातरत्=नातरनाकवत्, अत्यरराजत्=राजानमतिक्रान्तवान्, अन्वलुलावत्=लोनान्वलुहवान्॥ Where a simple अक् vowel *alone* is elided, as in the case of नाजा, there the elided आ being sthânivat, would prevent the shortening, the आ of आ not being then considered penultimate. So that मान्लोपिन् could be spared from the sûtra, since the sthânivad-bhâva would prevent shortening. But where an अक् vowel plus a consonant is dropped, as in राजन् and लोमन्, there the sthânivad-bhâva does not apply (I. 1. 57), hence the necessity of employing the term मान्लोपिन् in the sûtra.

Similarly अवधावत् from धाव्; and अवधावत् from धावृ, अवधावत् from धावृ, and अधुक्षोवत् from क्षौङ्। See III. 1. 21 and 25.

Thus अधुक्षोवत् and अधुक्षोषत्। So also वर्धयति। वर्धयति। As वृधु is read above with an indicatory ध, the णिच् is optional and so we have वर्धति।

212. √paṭa. Pre. पाटयति। But पटयति in kathâdi and पटति in Bhuâdi.

213. √puṭa. Pre. पोटयति। But पुटयति in kathâdi and पुटति in Tudâdi.

214. √luṭa. Pre. लोटयति। But लोटति (Bhuadi No. 336) and लुट्यति (Divâdi No. 113). So also लोटते and लुटते।

215. √tuji. Pre. तुञ्जयति। तुञ्जति। But तोजति (Bhuâdi).

216. √miji. Pre मिञ्जयति। मिञ्जति।

217. √piji. Pre. पिञ्जयति। पिञ्जति। But पिङ्क्ते। (Adâdi).

218. √luji. Pre. लुञ्जयति।

219. √bhaji. Pre. भञ्जयति। But भजति। (Bhuâdi) नभक्ति (Rudhâdi), and भाजयति already gone before.

220. √raghi. Pre. लङ्घयति। लङ्घति।

221. √trasi. Pre. त्रंसयति। त्रंसति। But त्रसयति and त्रसति (Divâdi).

222. √pisi. Pre. पिंसयति। पिंसति। But पेसयति 'he moves: and पेसति Bhuâdi.

223. √kusi. Pre. कुंसयति। कुंसति। Noun भ्रुकुंसः।

224. √daśi. Pre. दंसयति। दंसति। But दशति 'he bites' is Bhuâdi.

225. √kuśi. Pre. कुंसयति। कुंसति।

226. √ghaṭa. Pre पाटयति। It means 'to collect' also. Its repetition here is because of the difference of meaning. While घटते is ghatâdi.

227. √ghaṭi. Pre. घटयति। वटति। Noun घटा।

228. √vṛihi. Pre. बृंहयति। बृंहति। The Bhuâdi is बर्हति।

229. √varha. Pre. बर्हयति।

230. √valha. Pre. वल्हयति।

231. √gupa. Pre. गोपयति। But गोपायति 'he protects' is Bhuâdi, गुप्यति is Divâdi.

232. √dhûpa Pre. धूपयति। But धुपति is Tudâdi.

233. √vichchha. Pre. विच्छयति। But विच्छवयति is Tudâdi.

234. √chîva. Pre. चीवयति।

235. √putha. Pre. पोथयति। But पुथ्यति 'he injures' is Divâdi; and पुन्थति is Bhuâdi.

236. √lokṛi. Pre. लोकयति। But लोकते 'he sees' is Bhuâdi. Aor. अलुलोकत्। S. 2572.

237. √lochṛi. Pre. लोचयति। But लोचते 'he sees' is Bhuâdi Aor. अलुलोचत्।

238. √ṇada. Pre. नादयति। But नदति 'he sounds,' is Bhuâdi.

239. √kupa. Pre. कोपयति। But कुप्यति 'he is angry' in the Divâdi.

240. √tarka. It means 'to reason' 'to argue', 'to draw inferences,' also. Pre. तर्कयति ।

241. √vṛitu. Pre. वर्तयति । वर्तति because of the indicatory ङ । वृत्यते is Divâdi. वर्तते is Bhuâdi.

242. √vridhu. Pre. वर्धयति । वर्धति for the same reason.

रुठ २४३ लजि २४४ भ्रजि २४५ दृसि २४६ भृशि २४७ रुशि २४८ शीक २४९ रुसि २५० क्ष । नट २५० पुटि २५१ जुचि (जिचि) २५२ जि २५२ क्ष । चि २५२ ख । रघि २५३ लघि २५४ अहि २५५ रहि २५६ महि २५७ च ।

243. √ruṭha to 257 √mahi cha, to speak. These fifteen roots are given by Kâśyapa and Swâmî.

Pre. रोठयति । But रुष्टति 'he steals' is Bhuâdi and रोठते 'he re-acts.'

244. √laji. Pre. लञ्जयति । लञ्जति । compare लजति-लज्जति 'he parches' in the Bhuâdi No. S. 257, 258) and लाजति-लाज्जति । (Bhuâdi Nos. 259 & 260) लजते is Tudâdi No. 10. and लञ्जयति 'he manifests' is kathâdi.

245. √aji. Pre. अञ्जयति । अञ्जति । But अनक्ति in Rudhâdi.

246. √dasi. Pre. दंशयति । दंशति ।

247. √bhṛiśi. Pre. भ्रंशयति or भ्रंशति । But भ्रश्यति (Bhuâdi) and भ्रश्यति (Div. 115.) 'he falls.'

248. √ruśi. Pre. रंशयति । रंशति ।

248 (*a*). रुचि, 249. √śika.

Pre. रंचयति । रंचति । शीकयति । But शीकति-ते 'he sprinkles' is Bhuâdi No. 75.

250. √naṭa. Pre. नाटयति । When meaning to dance, it is also Churâdi as tanght in No. 12. नटति is Ghaṭâdi.

251. √puṭi. Pre. पुटयति । But पोटते 'he changes' is Bhuâdi.

252. √juchi. Pre. जुञ्चयति or जुञ्चति ।

253. √raghi Pre. रङ्घयति or रङ्घति । See also Bhuâdi No. 107, for रङ्घते । 'he moves'.

254. √laghi. Pre. लघयति or लङ्घति ।

255. √ahi.

Pre. अंहयति or अंहति । But अंहते 'he moves' is Bhuâdi No 666.

256. √rahi. Pre. रंहयति or रंहति । But रहयति 'he abandons' is kathâdi.

257. √mahi. Pre. मंहयति or मंहति । But महयति 'he honors' is kathâdi महति. is Bhuâdi No. 766 मंहते is No. 665.

खडि २५८ तड २५९ नल २६० च ।

258. √laḍi. 259. √taḍa. 260. √nala cha, to spcak.

Pre. खण्डयति or खडति । But खाडयति 'to fondle,' and खडति also खोडयति । But खोडति and तुण्डते (Bhuâdi Nos. 374 & 295); and तुडति is Tudâdi No. 92 नालयति or नाडयति । But नलति is Bhuâdi No. 891.

पुरी २६१ आप्यायने ।

ईदित्वं णिद्यावार्थनिवृत्त्यर्थम् । अत एव णिच्यपि ।

पूरयति-पूरति ।

261. √pûrî, to fulfil, satisfy. The long indicatory ई is for the sake of prohibiting the augment इट् । Therefore the णिच् is optional.

Pre. पूरयति or पूरति । But पूर्वते in the Divâdi No. 43.

रुज २६२ हिंसायाम् ।

262. √ruja, to hurt, kill.

Pre. रोजयति । But रुजति 'he breaks' is Tudâdi No. 123.

ष्वद् २६३ आस्वादने।

'स्वाद' इत्येके । अविष्वदत् । ह्रीर्ष्येण स्वयोपदेशत्वात् । अविस्वदत् ।

263. √shvada, to taste. Some read it as √shvâda. The aorist of ष्वद् is अविष्वदत्. But of the long स्वाद् it is अविस्वदत् । The ष is not changed to ष because the root is exhibited as स्वाद् and not as ष्वाद् ।

Pre. स्वादयति । But the Bhuâdi form is स्वादते or स्वदते । Aor. अविस्वदत् ।

आधृषाद्वा ।

इत आ हृषं णिगादिरिति पूरयादिनिवृत्त्यर्थम् ।

Gana Sutra:—The roots upto dhrisha inclusive are optionally conjugated in णिच् । (No 306).

युज २६४ पृच २६५ संयमने ।

योजयति-योजति । अयूयुजत् । पर्चयति-पर्चति । पर्चिता । अपपर्चीत् ।

264. √yuja. 265 √pricha, to join, unite.

Pre. योजयति । or योजति । I Fut. योक्ता । Aor. अयूयुजत् ।

265 √pricha. Pre. पर्चयति or पर्चति । I Fut. पर्चिता । Aor. अपपर्चीत् ।

अर्च २६६ पूजायाम् ।

266. √archa, to worship Pre. अर्चयति or अर्चति ।

वह २६७ प्रापणे ।

वाहयति । 'न स्वार्थं नागः वहति अन्यनिष्ठः परिभवत्' ।

267. √shaha, to cause to bear or suffer.

Pre. वाहयति or वहति or वहते । This ought not to be read here according to the author of the vritti. However the form वहति is valid, as we find it in the following sentence न स्वार्थं नागः वहति अन्यनिष्ठः परिभवत् ।

ईर २६८ क्षेपे ।

268. √îra, to cast, (to go). Pre. ईरयति or ईरति । But ईर्ते is Adâdi.

ली २६९ द्रवीकरणे ।

लाययति-लयति । लेता ।

269. √lî, to melt. Pre. लाययति or लयति । But लीयते is Divâdi No. 31, and लिनाति is kryâdi No. 31, I Fut. लेता ।

वृजी २७० वर्जने ।

वर्जयति–वर्जति ।

270. √vṛiji, to shun, avoid. The long ई indicates the absence of the augment इट् in the Niṣṭhâ.

Pre. वर्जयति or वर्जति । But वृजते is Adâdi No. 19; and वृञ्जते and वृणक्ति is Rudhâdi No. 24, I Fut. वर्जिता ।

वृञ् २७१ आवरणे ।

वारयति–वरति–वरते । वरिता–वरीता ।

271. √vṛiñ, to cover.

Pre. वारयति or वरति । A. वरते । cf. वृणोति, वृणुते of Svâdi No 8; and वृणीते of kryâdi No. 20, I Fut. वरिता or वरीता ।

जॄ २७२ वयोहानौ ।

जारयति–जरति । जरिता–जरीता ।

272. √jṛî, to grow old. Pre. जारयति or जरति । I Fut. जरिता or जरीता ।

जॄ २७२ क । च ।

जॄावयति–जूर्वति । जूर्ता ।

272A. √jri cha, to grow old. Pre. जॄावयति or जूर्वति । I Fut. जूर्ता ।

रिच २७३ वियोजनसंपर्चनयोः

रेचयति–रेचति । रेक्ता ।

273. √richa, 1. to separate, 2. to unite. Pre. रेचयति or रेचति । I Fut. रेक्ता ।

शिष २७४ असर्वोपयोगे ।

शेषयति–शेषति । शेष्टा । अशिषत् । अयं विशेषोऽतिशये ।

274. √śisha, to leave as remainder, spare. It is generally preceded by the preposition वि meaning to excel Thus विशेषयति or विशेषति ।

Pre. शेषयति or शेषति । I Fut. शेष्टा । Aor. अशिषत् ।

तप २७५ दाहे ।

तापयति–तपति । तप्ता ।

275. √tapa to burn. Pre. तापयति or तपति । I Fut. तप्ता ।

तृप २७६ तृप्तौ ।

'संदीपने' इत्येके । तर्पयति–तर्पति । तर्पिता ।

276. √tṛipa, to please. Kshîrasvâmî says it means संदीपने 'to kindle'. This root is not Aniṭ. The तृप् of the Divâdi class is Aniṭ.

Pre. तर्पयति or तर्पति । But तृप्यति is Divâdi No. 86, and तृपति is Tudâdi No. 26, I Fut. तर्पिता ।

कृदी २७७ संदीपने ।

कर्दयति–कर्दति । कर्दिता । कर्दिष्यति । 'सेऽसिचि–' (२५०६) इति विकल्पो न । चादयर्थाश्च रौधादिकस्यैव ग्रहणात् । 'चप कृप हृष संदीपने' इत्येके । चर्पयति । चर्पति ।

277. √chhṛidi, to kindle. The root छृद mentioned in sûtra VII. 2 57. S. 2506 does not refer to the present root, but to the Rudhâdi root, because the other roots read along with it there belong to that class, consequently there is no optional adding of the augment इट् ।

Some read here the following three additional roots: √chṛipa as छर्पयति; √chhṛipa as छर्पयति; and √dṛipa, as दर्पयति ।

Pre. छर्दयति or छर्दति । But छृन्दे, छृन्दति is Rudhâdi No. 8, I Fut. छर्दिता । II Fut. छर्दिष्यति । Past Parti. Pass. छृन्नः । Act.

दृभी २७८ भये ।

दर्भयति–दर्भति । दर्भिता ।

278. √dṛibhi, to fear.

Pre. दर्भयति or दर्भति । I Fut. दर्भिता । Past Parti. Pass. दृब्धः ।

दृभ २७९ संदर्भे ।

अयं तुदादावीदित् ।

279. √dṛibha, to tie, fasten, string together. This root is ईदित् in the Tudâdi class. It is conjugated like the last, but as it has no indicatory long ई, the nishthâ is सेट् ।

Pre. दर्भयति or दर्भति । The Tudâdi form is दृ ति । Past Parti. Pass. दर्भितः ।

अथ २८० मोक्षणे ।

'हिंसायाम्' इत्येके ।

280. √śratha, to untie, loosen, (to kill). Some say it means 'to hurt' or to injure'. Pre. अाथयति or अथति । See आाथयति No. 13, for 'he endeavours'; अथयति । 'he is weak' in Kathâdi.

मी २८१ गतौ ।

आायति–अति । मेता ।

281. √mi, to go, move.

Pre. आायति or अति । cf. मीनीते, मिनाति of the kryâdi No. 4; मिनुते of the Svâdi No. 4, I Fut. मेता । Desid. मिमीषति ।

ग्रन्थ २८२ बन्धने ।

ग्रन्थयति–ग्रन्थति ।

282. √gratha, to fasten, tie. Pre. ग्रन्थयति or ग्रन्थति ।

शीक २८३ आमर्षणे ।

283. √śika, to be patient. Pre. शीकयति or शीकति । cf. शीकते 'he sprinkles' Bhuâdi No. 75. I Fut. शीकिता ।

चीक २८४ च ।

284. √chika cha, to endure, bear, suffer.

Pre. चीकयति or चीकति । I Fut. चीकिता ।

अर्द २८५ हिंसायाम् ।

स्वरितेत् । अर्दयति-अर्दति-अर्दते ।

285. √arda, to injure, hurt, kill. It is Svaritet.

Pre. अर्दयति or अर्दति or अर्दते । cf. Bhuadi No. 56.

हिंसि २८६ हिंसायाम् ।

हिंसयति-हिंसति । 'हिनस्ति' इति श्नसि गतत्वं ।

286. √hisi, to hurt, injure, kill. The णिच् would have been optional by the very fact that it has an indicatory इ। Its inclusion in the चुरादि list appears superfluous.

Pre. हिंसयति or हिंसति । But हिनस्ति is Rudhadi No. 19.

अर्ह २८७ पूजायाम् ।

287. √arha, to worship. Pre. अर्हयति cf. No. 192. or । अर्हति ।

आङः षद् २८८ पद्यर्थे ।

आसादयति-आसीदति । 'पाघ्रा-' (२३६०) इति सीदादेशः । आसत्ता । आसात्सीत् ।

288. √âṅah shada, to approach, go to, reach. The √shada preceded by the preposition आ is optionally conjugated in the Churâdi class.

Pre. आसादयति or आसीदति । The सीद is substituted for षद by VII. 3. 78. S. 2360 in the Bhuâdi. See No. 907, I Fut. आसत्ता । Aor. आसात्सीत् ।

शुन्ध २८९ शौचकर्मणि ।

शुन्धिता । अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् ।

289. √śundha, to be purified or cleansed, to cleanse.

Pre. शुन्धयति or शुन्धति । cf. Bhuâdi No. 74, which is however intransitive I Fut. शुन्धिता । Aor. अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् ।

छद् २९० अपवारणे ।

स्वरितेत् ।

290. √chhada, to cover It is svaritet.

Pre. छादयति or छदति or छदते । But छदयति is ghatâdi.

जुष २९१ परितर्कणे ।

परितर्कणमूहो हिंसा वा । 'परितर्पणे' इत्यन्ये । परितर्पणं परितुष्टिक्रिया । जोषयति-जोषति । प्रीतिसेवनयोर्जुषत इति तुदादौ ।

291. √jusha, to hurt, to be satisfied. The word paritarkana means 'to reason' 'to injure'. Kshîra Swâmî says the root means 'to be satisfied'. It is conjugated in the Tudâdi also. See No. 8.

Pre. जोषयति or जोषति ।

धूञ् २९२ कम्पने ।

धावित्यधिकृत्य । * धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः * । धूनयति-धवति-धवते । केचित्तु 'धूञ्प्रीङोः-' * इति पठित्वा प्रीङादिसाहचर्याद्धुनादेरेव धुञस्यादुः । धावयति । अयं स्वादौ श्वादौ तुदादौ च । स्वादौ हस्वश्च । तथा च कविरहस्ये—

'धूनोति चम्पकलतानि धुनोत्यशोकं धूतं धुनाति धुवति स्फुटितादिधुञ्तत् ।
वायुर्विधूनयति चम्पकपुष्परेणून्यत्स्वानने धवति चन्दनलक्ष्मदीप्तः ॥'

292. √dhûñ, to shake, agitate, cause to move. Under the rules applying to णिच्, we find the following vârtika under sûtra VII. 3. 37. S. 2585, in which the anuvṛitti of णौ "when णि follows," is current from VII 3. 86 S. 2570 :—

Vârtika.—It should be stated that the roots dhûñ and prîñ take the augment द्युक् when the affix णि follows.

Thus धूनयति or धावयति or धवते। Some read this vârtika as धूञ् प्रीञोर्द्युग्वक्तव्यः। and because धूञ् is found in the company of प्रीञाति, they would confine the augment द्युक् to the धू of the kryâdi class and not to the Churâdi धू. According to them, it is conjugated as धावयति।

This root is Svâdi No. 9; kryâdi No. 17; and Tudâdi No. 105. The उ is short in the Svâdi. Thus we find in the above verse of Kavirahasya all the different conjugations of the √dhû.

Pre. धूनयति or धावयति or धवते।

प्रीञ् २९३ तर्पणे।

प्रीणयति। "धूञ्प्रीणोः-" इति ह्रदन्तोऽयमाटे द्यु। प्रावयति-प्रयति-प्रयते।

293. √prîñ, to please, satisfy. If we apply the vârtika given under the last root, then we get द्युक् augment, and the form will be प्रीणयति। But if we follow the opinion of Haradatta, who reads the vârtika as धूञ्प्रीणोः &c., then there will be no द्युक् augment; and the form will be प्रावयति।

Pre. प्रीणयति or प्रावयति। Without णिच्, प्रयति or प्रयते।

ग्रन्थ २९४ ग्रन्थ २९४ क। संदर्भे।

294. √śrantha, 294A. √grantha, to fasten, tie.

Pre. ग्रन्थयति or ग्रन्थयति or ग्रन्थति, ग्रन्थति। cf. ग्रथ्नाति, ग्रथ्नाति Kryâdi No. 41; ग्रन्थते, ग्रन्थते Bhuadi.

आप्लृ २९५ लम्भने।

आपयति-आपति। आपत्। आप्ता। स्वरितेदयमित्येके। आपते।

295. √âp*l*ri, to obtain. Some say this root is svaritet.

Pre. आपयति or आपति or आपते। I Fut. आप्ता। Aor. आपत् with अट् because the root has an indicatory लृ।

तनु २९६ अनुपकरणयोः।

'उपसर्गाच्च दैर्घ्ये'। तानयति। वितानयति-तनति। वितनति। 'चञ अनुपसर्गमनयोः' इत्येके। चानयति-चनति।

296. √tanu, 1. to confide, trust, place confidence in. 2. to help, assist, aid. When preceded by an upasarga it means to extend. Some read at as √chana to 'trust,' 'to kill.' Pre. तानयति। वितानयति। तनति। वितनति। चानयति। चनति। cf. चनयति। of the Ghatâdi.

वद २९७ संदेशवचने।

वादयति। स्वरितेत्। वदति-वदते। अनुदात्तेदित्येके। उवदतुः। उवदिथ। उवदे। उदात्तः।

297. √vâda, to cause to speak or say; to cause to sound, play on a musical instrument. This root is svaritet. Some say it is anudâttet.

Pre. वादयति or वदति। A. वदते। Per. ववाद। A. वविदे। ववदतुः। ववदिव। Bene. वद्यात्।

वच २ ८ परिभाषणे।

वाचयति–वचति। वक्ता। अवाचीत्।

298. √vacha, to speak. Pre. वाचयति or वचति। I Fut. वक्ता। Aor. अवाचीत्।

मान २९९ पूजायाम्।

मानयति–मानति। मानिता। विचारणे तु भौवादिको नित्यमात्मनेपदी। एतन्मते मानयते। इत्याकुस्मीयाः। पन्यत इति दिवादौ। मनुत इति तनादौ च।

299. √mâna, to honour, to worship. When it means 'to reflect,' it is Bhuâdi and invariably followed by उप्। When meaning 'to stop,' it is read in the Akusmiya class, and we have मानयते। In the Divâdi we have मन्यते। (No. 67.); in the Tanâdi मनुते (No. 9).

Pre. मानयति or मानति। I Fut मानिता।

भू ३०० प्राप्तावात्मनेपदी।

भावयते–भवतं। क्विब्वचिप्रच्छयायतस्तुकटप्रुजुग्रां यङि। भवति।

300. √bhû, to obtain, gain. It is Atmanepadi. Some say it is Atmanepadi only then when क्विप् is joined to it. Otherwise it is Parasmaipadi; as भवति and never भवते।

Pre. भावयते or भवते। According to others भवति। I Fut, भविता।

गर्ह ३०१ विनिन्दने।

301. √garha, to blame, censure, reproach.

Pre. गर्हयति or गर्हति। cf. Bhuâdi गर्हते No. 667.

मार्ग ३०२ अन्वेषणे।

302. √mârga, to seek. Pre. मार्गयति। But मृगयते is kathâdi. I Fut. मार्गिता। Pre. Parti. Atmane मार्गाणः।

कठि ३०३ शोके।

उत्पूर्वोऽयमुत्कण्ठावान्। उत्कण्ठते इत्यात्मनेपदी गतः।

303. √kaṭhi, to mourn, grieve for. When preceded by उद् it means 'to be anxious'. उत्कण्ठते is Atmanepadi already taught before. Pre. कण्ठयति or कण्ठति। But कण्ठते is Bhuâdi No. 283, and कठति (Bhûadi N0. 356). I Fut. कण्ठिता।

मृजू ३०४ शौचालंकारयोः।

मार्जयति–मार्ष्टि। मार्जिता–मार्ष्टा।

304. √mṛijû, 1. to wipe or wash off, cleanse. 2. to deck, adorn. The वृद्ध is optional because of the indicatory ऊ।

Pre. मार्जयति or मार्ष्टि। I Fut. मार्जिता or मार्ष्टा। Past Parti. Pass. मृष्टः।

मृष ३०५ तितिक्षायाम् ।

स्वरितेत् । मर्षयति-मर्षति-मर्षते । मृष्यति-मृष्यते इति दिवादौ । हेषणे अपि मर्षति ।

305. √mṛisha, to suffer, endure, put up with.

Pre. मर्षयति or मर्षति । A. मर्षते । But मृष्यते or ति is Divâdi No. 55; and मर्षति "he sprinkles" is Bhuâdi. No 739.

धृष ३०६ प्रसहने ।

धर्षयति-धर्षति । इत्वाधृषीवाः ।

306. √dhṛisha, to assail, attack, outrage. According to Śâkatâyana the root has an indicatory आ । The Nishṭhâ is therefore धृष्टः । Some read the root चक्ष आक्षणे here. Pre. धर्षयति । I Fut. धर्षिता or धृषिता ।

Here end the Yujâdi or Adhṛishṭya roots.

र: ।

Sub-section *Kathâdi Roots.*—Now all the roots taught hereafter end in a short अ ।

कथ ३०७ वाक्यप्रबन्धे ।

अलोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः । कथयति । अलोपित्वान्न हीर्घश्चन्द्रवद्भावो । अचकथत् ।

307. √katha, to tell, narrate. The final अ in कथ is part of the root and not indicatory. The result of which is that when this अ is elided, the substitute Zero becomes sthânivat and prevents vriddhi. Thus कथ + णिच् + चङ् + ति = कथ् + णिच् + चङ् + ति (the अ is elided by VI 4. 48. S. 2308). This elided अ becomes sthânivat for the purposes of purvaviddhi, under I. 1. 57. S. 50, the substitution of vriddhi for the penultimate by VII. 2. 116 S. 2282, does not take place, for the अ in कथ is not penultimate. Hence we get कथयति and not काथयति ।

Moreover as there is the elision of the vowel अ of the root कथ by VI. 4. 48 S. 2308, the root is अकथ्, and therefore, in the Aorist there is neither the lengthening by VII. 4 94. S. 2318, nor the San-vadbhâva, taught in VII. 4. 93. S. 2316. We have अचकथत् ।

Other uses of making the final अ a portion of the root will be mentioned later on as occasion requires. Pre. कथयति । Aor अचकथत् ।

वर ३०८ ईप्सायाम् ।

वरयति । वारयतीति गतम् ।

308 √vara, to ask for, choose.

Pre. वरयति । While वारयति has been taught before. See No. 271.

गण ३०९ संख्याने ।

गणयति । ॐ

309. √gaṇa, to count, number, enumerate. In forming the aorist long ई is optionally substituted for the अ of ण by the following sûtra.

२५७३ । ह्रे च गणः । ७ । ४ । ९७ ।

अचीकपत् अपीपपत् ह्रस्वाभ्यासदूरे की । पादह् । अजगपत्-अजीगपत् ।

2573. In the Reduplicate Aorist of the चिच् ending roots ह्रे is substituted optionally for the vowel of the reduplicate in गण् ॥

As अजीगपत् or अजगपत् ॥ गप is a root which ends in अ, and this अ being elided by VI. 4. 48 before the affix चि, the rule VII. 4. 93, does not apply to it, because there is an ak-lopa here, so in the other alternative, it has its natural अ ।

Pre. गपयति । Aor. अजीगपत् or अजगपत् । Nouns :—गपिका । गापित्वत् ।

शठ ३१० श्वठ ३१० क । सत्यगत्यभाषणे ।

310. √śaṭha, 310A. √śvaṭha, to speak ill of, to speak well or elegantly. Some read अशाठयी ।

Pre. शठयति । श्वठयति । But शाठयति and श्वाठयति in Gatyâdi, and शाठयते in Âkusmiya; and शठति is Bhuâdi No. 321.

पट ३११ वट ३११ क । ग्रन्थे ।

311. √paṭa, 311A. √vaṭa, to string, or weave.

Pre. पटयति । But पाटयति 'he speaks' has been taught before. पटति 'he moves' is Bhuâdi No. 318. So also वटयति । But Bhuâdi is वटति No. 322, and the causative of it is वाटयति 'he causes to surround.' वटयति is ghaṭâdi No. 816.

रह ३१२ त्यागे ।

अरारहत् ।

312. √raha, to quit, leave, abandon. Pre. रहयति । But रहति Bhuâdi No. 767; and रंहति 'he goes' No. 768. Aor. अरारहत् ।

स्तन ३१३ गदी ३१४ देवशब्दे ।

स्तनयति । गदयति । अजगदत् ।

313. √stana. 314. √gadi, to thunder, roar loudly. The long ई is the sign of the dual case in स्तनयन्ती ।

Pre. स्तनयति । Aor. अतस्तनत् । Desid. तिस्तनयिषति । न is not changed to ण as the root is not ओपदेव । Noun स्तनयित्नु ।

314. √gadi. Pre. गदयति । But गदति Bhuâdi No. 52.

पत ३१५ गतौ वाक्यिजन्तः ।

पादन्त इत्येके । आद्ये पतयति-पतति । पतांचकार । अपतीत् । द्वितीये पात्यति । अपीपतत् ।

Gana Sutra :—Optionally the verb √pata takes चिच् when meaning 'to go'. Some say the option refers not to चिच् but to its being adanta (ending in a short अ). According to the first view we have पतयति or पतति । Per पतांचकार । Aor. अपतीत् । According to the second view we have Per पात्यति । Aor. अपीपतत् ।

315. √pata, 'to go'.

Pre. पटयति or पटति। I. पाटयति or पटयति। Per. पर्पाटयते। The Perfect is periphrastic, as the root contains more than *one* vowel (*i.e.*, *pata*). Not so the Bhuâdi √pata No. 898. But if आ refers to अदन्त, then the Per. is पटपाट यते। Aor. अपटीत् or अपीपटत्। Noun :—पटपाटुः।

पट ३१६ अनुपसर्गात्।

अन् रहितस्येव। पटयति।

316. √paṭha. when not preceded by a preposition, means 'to go,' and takes णिच्।

Pre. पठयति। But it is Bhuâdi when preceded by an upasarga, as प्रपठति। The anuvritti of आ is taken here by some. According to them the root is optionally अदन्त। Thus we have पाठयति also.

स्वर ३१७ आक्षेपे।

स्वरयति।

317. √svara, to find fault, blame, reprove, censure.

Pre. स्वरयति। But स्वरति 'he makes sound' is Bhuâdi.

रच ३१८ प्रतियत्ने।

रचयति।

318. √racha, to arrange, prepare, make ready. Pre. रचयति।

कल ३१९ गतौ संख्यानेच।

319. √kala, to go, 2. to enumerate, calculate. Pre. कलयति। But कालयति 'He throws' is No. 64; and कलते is Bhuâdi No 526, Noun :—कलिः 'the period or unit of astronomical calculation.'

चह ३२० परिकल्कने।

परिकल्कनं दम्भः पाटवं च।

320. √chaha, to be proud or haughty. The word parikalkana means pride and deceit. Pre. चहयति। See the section Ghaṭâdi for this root The Bhuâdi is चहति। No. 765.

मह ३२१ पूजायाम्।

महयति। महतीति अपि गतम्।

321. √maha, to honor, worship. Pre. महयति। But महति is Bhuâdi No. 766.

सार ३२२ कृप ३२३ श्रथ ३२४ दौर्बल्ये।

सारयति। कृपयति। श्रथयति।

322. √sâra, 323. √kṛipa. 324. √śratha, to be weak. Pre. सारयति।

323 √kṛipa. Pre. कृपयति But cf. कल्पयति from कृपूसामर्थ्ये (No. I. 779) and कल्पते from Bhuâdi No. 799.

324. √śratha.

Pre. श्रथयति। But आश्रथयति 'He tries' is No. X. 18, and आश्रथयति 'He releases' is No. X. 282, while श्रथति is âdhrishiya.

स्पृह ३२५ ईप्सायाम् ।

325. √spṛiha, to desire. Pre. स्पृहयति । Noun :—स्पृहयालुः ।

भाम ३२६ क्रोधे ।

अबभामत् ।

326. √bhâma, to be angry.

Pre. भामयति । But भामते is Bhuâdi No. 468. Aor. अबभामत् ।

सूच ३२७ पैशून्ये ।

सूचयति । अकोपधेत्वान्न षः । असूसुचत् ।

327. √sûcha, to trace out, spy, ascertain.

Pre. सूचयति । Aor. असूसुचत् । The च is not changed to ष, as the root is not कोपधेच । Inten. सोसूच्यते । च not changed to ष ।

खेट ३२८ भक्षणे ।

तृतीयान्त इत्येके । 'खोट' इत्यन्ये ।

328. √kheṭa, to eat. Some read it as खोट √khoṭa and √kheḍa.

Pre. खेटयति । खोटयति । The Bhuâdi form is खेटति । Noun :—आखेटना ।

क्षोट ३२९ क्षेपे ।

329. √kshoṭa, to throw. Pre. क्षोटयति ।

गोम ३३० उपलेपने ।

अजुगोमत् ।

330. √goma, to plaster with cowdung. Pre. गोमयति । Aor. अजुगोमत् ।

कुमार ३३१ क्रीडायाम् ।

अचुकुमारत् ।

331. √kumâra, to play. Pre. कुमारयति । Aor. अचुकुमारत् ।

शील ३३२ उपधारणे ।

उपधारणमभ्यासः ।

332. √śîla, to study, practise repeatedly. The word upadhârana means 'practice'. Pre. शीलयति । But शीलति 'he meditates' is Bhuâdi No. 556, Past Parti. Pass. शीलितः ।

साम ३३३ सान्त्वप्रयोगे ।

असषामत् । 'साम सान्त्वने' इत्यतीतस्य तु असीषमत् ।

333. √sâma, to appease, conciliate, soothe.

Pre. सामयति । Aor. असषामत् । But असीषमत् from the root साम सान्त्वने which has been taught before. *Quere.* No where before has the root साम सान्त्वने been taught in the current texts of the Siddhânta Kaumudi or Dhâtupâṭha. Mâdhava also refers to साम सान्त्वने here, but no where has he given it separately. Others say that the root सान्त्व सामप्रयोगे No. 33, should be read as two roots (1) सान्त्व (2) साम ; and प्रयोगे is their meaning.

वेल ३३४ कालोपदेशे ।

वेलयति । 'काल' इति पृथग्धातुरित्येके । कालयति ।

334. √vela, to count the time. Some, say काल is a separate root; and not the meaning of वेला । Pre. वेलयति । कालयति । Noun :—वेला ।

पल्यूल ३३५ लवनपवनयोः ।

335. √palyûla, 'to salt,' 'to purify.' The word palyula means 'soap.' As in the Taittariya Samhita नास्य पल्यूलनेन वायः पल्यूलयेयुः । Pre. पल्यूलयति ।

वात ३३६ सुखसेवनयोः ।

'गतिसुखसेवनेषु' इत्येके । वातयति । अववातत् ।

336. √vâta, 1. to go: 2, to make happy; 3. to serve.
Pre. वातयति । Aor. अववातत् ।

गवेष ३३७ मार्गणे ।

अजगवेषत् ।

337. √gavesha, to seek, search, to hurt. Pre. गवेषयति । Aor. अजगवेषत् ।

वास ३३८ उपसेवायाम् ।

338. √vâsa, to scent, perfume, incense, fumigate, make fragrant; to steep, infuse; to spice, season. Pre. वासयति । Compare वस्ते Adâdi No. 13; and वस्यति 'he stops' Divâdi No. 105, Noun :—वासना ।

निवास ३३९ आच्छादने ।

अनिनिवासत् ।

339. √nivâsa, to dress. Pre. निवासयति । Aor. अनिनिवासत् ।

भाज ३४० पृथक्कर्मणि ।

340. √bhâja, to divide, distribute. Pre. विभाजयति ।

सभाज ३४१ प्रीतिदर्शनयोः ।

'प्रीतिसेवनयोः' इत्यन्ये । सभाजयति ।

341. √sabhâja, 1. to please, 2. to show According to others it means 'to please' and "to serve." Pre. सभाजयति ।

ऊन ३४२ परिहाणे ।

ऊनयति । 'ओः पुयण्ज्य–' (२५७७) इति सूत्रे 'वयवोः' इति वक्तव्ये वर्णव्यत्ययाद्वकारऊकारयोर्लिङ् 'णिचि श्नु आदेशो न ण्यादृद्धिरेचि कार्ये' इति । 'यत्र द्विरुक्तादभ्यासोत्तरखण्डस्यादेरऽ उपजियायां परिनिष्ठिते रूपे धातवोर्थो लभ्यते तत्रैवायं निषेधः' । धातुरूपस्य सजातीयापेक्षत्वात्।तेन 'अचिकीर्तत्' इति सिद्धम् । प्रकृते तु न अव्ययस्य द्वित्वं तत ऊत्तरखण्डेऽस्योपः । औनयत् । आववानूनयत् ।

342. √ûna, to leave deficient or unfinished, to lessen, diminish. Pre. ऊनयति । Aor. अ+ऊनिनत् or औनयत् । Noun :—नावोदः ।

In forming its aorist, the syllable न is reduplicated in order to obtain the desired form औनयत् which is done by first reduplicating the न and then

eliding the अ by force of the affix क्ङिच्. Of course, this is an unusual procedure, but in following the ordinary procedure the difficulty is this; if in अव+णि+चङ् we elide the अ of व first and this we must do, because elision taught later should be applied first, then the only syllable that we can reduplicate will be णि formed by ण्+इ of क्ङिच्, and the form would be अवीविणत्। Nor can the sûtra द्विर्वचनेऽचि help us (whether we interpret that sûtra to mean that the elided अ is *sthânivat* for the purposes of reduplication or that the elision should not take place when there is reduplication yet to be done); because the affix क्ङिच् does not cause reduplication and therefore द्विर्वचनेऽचि does not apply to it. To get out of this difficulty, we take the help of the *jnâpaka* of VII. 4. 80. S. 2577, *viz.*, the existence of the following rule:—Though क्ङिच् is not the cause of reduplication, yet the substitution to be caused by it does not take place or is to be considered as *sthânivat* for the purposes of reduplication.

The *jnâpaka* is arrived from the whole sûtra according to some By VII. 4. 80 S. 2577, the following forms are evolved. विभावयिषति, विलावयिषति, वि जा अ यि षति, from √bhû, √lû and √jû, by changing the अ of the reduplicate in to इ. Now, had क्ङिच् been allowed to operate first, there would have been no अ in the reduplicate, but the भ्, ल् and ज would have been followed by अ, and this अ would have been changed to इ by the ordinary rule of VII. 4. 79 S. 2317. It is only when क्ङिच् is added that there is a possibility of भ, &c. being followed by अ, otherwise not.

Objection.—Admitting that the forms विभावयिषति &c. would have been obtained by the application of VII 4. 79 S. 2317 without the help of VII. 4. 80. S. 2577 yet, this latter rule is necessary for the purposes of the forms like पिपविषते, पिवविषति from the √pû & √yu. Because by the ordinary rule, the forms would have been पुपविषते and पुवविषति hence the necessity of S. 2577. Hence that sûtra, as a sûtra, cannot be the jñâpaka of the rule given above, for it has its scope here. The चङ् augment is added to the यङ् in the case of these two roots √pû and yu (by VII. 4. 74 S. 2626 and VII. 2. 49 S. 2618) and as the affix चङ् assumes the form चङ्, and as it is the cause of reduplication, as well as of guṇa, the latter will not take place till reduplication is over, for द्विर्वचनेऽचि applies here. Thus पू+चङ+सि=पुपू+अति=पुपोअति=पुपविषति। So also पुपविषति। Now nothing can change the उ to इ but this sûtra. In fact only these two roots require this sûtra, because their Desiderative takes the augment चङ् and so is not क्ङिच्।

Therefore the author says the use of the class term यु and the pratyâhâra चङ् instead of व and य is the real *jnâpaka* here. For as the necessity of the sûtra is only to evolve the two forms पिपविषते and पिवविषति, while other forms can be evolved by the ordinary rules of चङ्परः &c. Pâṇini

would have made the sûtra णेः अनिटि। His not having made it so, is the jñâpaka that णिच् does not produce its effect till the reduplication is not over. For had it produced its effect first, then अनीनयत्, अनीनयत्, अनीनवत्, अनीनवत् अनीनवत् (the चङ् aorists of नी, भू, कृ, सू and हु, and चङ् is treated like चङ्), could have been evolved by the ordinary rule of द्व्यचः, and there would have been no ङ in the reduplicate to operate upon by णेः नु &c. Therefore the employment of नु instead of न, and of चङ् pratyahâra instead of न is useless: hence we say this is ज्ञापकः of the above rule. The operation of the jñâpaka is formed where the sûtra णेः नुगतौ &c. does not apply; as in चुकावयिषति, उद्चुकावयिषति Aor. औचुकवत्, चुकावयिषति Aor. अचुकुवत्, अर्चुकावयिषति Aor. और्चुकवत्, चुस्कारयिषति Aor. अचस्कुरत्।

In the formation of the forms in णिच् or ardhdhatuka where guṇa is applicable the letter ै is changed to आ by the sûtra विभाषाधातौ॥

जन+णिच्+चङ्+त=जन्+णिच्+चन्+त=जनि+चङ्+त=अजनि with अट्=अजीजनत्।

When we elide the अ of जन before the णि and चङ्, because the rule of elision is subsequent to that of reduplication, and also because it is antaranga, then we get the stem जनि, a root which begins with a vowel, and in its reduplication the sûtra अजादेर्द्वितीयस्य (VI. 1. 2. S. 2176) applies, and so नि is reduplicated, and we get the above form अजीजनत्।

But this is not the desired form: the correct form is जीजनत्। This cannot be obtained without reduplicating न। Nor can you say that by applying the sûtra द्विर्वचनेऽचि (I. 1. 59. S. 2243.), the elided अ of जन will be sthânivat for the purposes of reduplication and that न will be reduplicated and not नि। That sûtra applies where the *cause* of reduplication follows such elided अ। But here the अ is elided by णिच् which is not the cause of reduplication, and so that sûtra does not help you. Therefore our author says: "In the sûtra VII. 4. 80. 6. 2577 Pânini has used नु, चङ्, णि, while न, चङ् would have been sufficient; the very fact of Pânini's using the word नु denoting the whole class of labials, the word चङ् denoting the letters included in that pratyâhâra, and अ, indicates, that the substitution for the vowel does not take place befere णिच् when reduplication is to be done.

The meaning is this. The sûtra VII. 2. 74. S. 2626 ordains the augment इट् to the affix चङ् after the root भ्रस्ज्; and the sûtra VII. 2. 49. S. 2618 similarly ordains इट् to चङ् after the root भू (भावि). Thus भ्रस्ज्+च+च+णि, and भू+च+च+णि, here the affix च causes guṇa, and we have भर्ज+णि, and चङ् causes reduplication and by the sthânivadbhâva of द्विर्वचनेऽचि or the prohibition of substitution by the above vârtika, the reduplication will be of the stem ending in ज्, thus भ्रस्ज् भर्ज+णि, and भुवि+णि=भुवयि and भुवयिषति। Now applies VII. 4. 80. S. 2577, and ज् is changed to ज्। Therefore in order that the ज् of the reduplicate may

be changed to ऋ, the word च, चङ् have not been used by Pânini, but ङ्, and चङ् ; Otherwise the forms चिषविषते or ० षि could not be formed, by substituting ऋ for the ष of the reduplicate.

Moreover, if you say that by using the terms ङ् and चङ् the rule is made applicable to all the labials, as a class, and so also to all semi-vowels and that thus we get अवीभवत्, अमीमवत्, अरीरवत्, अलीलवत्, अवीवचत्, चिभावयिषति, चिमावयिषति, रिरावयिषति, चिलावयिषति। We reply that these forms could have been got without that sûtra. For after changing the ष to भव् or माव् as required, we reduplicate the stem ending in भव् or माव् and then for the अ of the reduplicate we substitute long ई, by VII. 4. 79. S. 2317 and VII. 4. 94. S. 2318. Therefore the mention of ङ्, चङ् is useless in that sûtra.

Consequently we say that the sûtra indicates by implication the existence of the above maxim, that the substitution required by णिच् does not take place in the case of a vowel, when a reduplication is to take place. In other words, the substitution is postponed, till the reduplication is not effected. After that the substitution takes place.

Moreover this prohibition, that a substitution caused by णिच्, does not take place, is qualified by this further proviso: 'This prohibition applies only there, where by reduplication, the first vowel of the second portion of the stem next to the reduplicate is अ, whether original or obtained by the application of any rule."

The utility of the maxim obtained from the implication of अतो: लुगन् णि &c. is illustrated in the following example. डु+णिच्+यङ्+चङ्+ति=दुदावयिषति। The चङ् aorist is अदुदवत्। Similarly "he acts like उडु" is उडवति। Here to the nominal base उडु we add क्विप् under the vârtika to S. 2665, and we get the *root* उडु. To this we add णिच् and यङ्। We get उडुडावयिषति; the चङ् aorist is औडुडवत्। Similarly from the sûtra Dhâtu डु, we have with णिच् and यङ्, the form डुडावयिषति, the चङ् aorist is अडुडवत्। Similarly डुडावयिषति and अडूडवत्। पुत्कारयिषति, अपुत्कुरत्। The आ in the last example is by VI. 1. 54 S. 2569, and we have अपुत्करत्। Here the ष appears in the reduplicate. If there had not been the above jñâpaka rule we would have got the forms चिषावयिषति &c. Considering all these points, the author of the vârtikas, Kâtyâyana says: "The ङ् and चङ् in the sûtra VII. 4. 80 indicate by implication that the substitute of a vowel caused by णि is sthânivat to the original." This sthânivadbhâva is illustrative of the prohibition also: namely that the substitution for the vowel does not take place till the reduplication is not done. Therefore, Bhattoji Dikshita has given the above rule in the form of a prohibition, rather than an affirmation. For prohibition is also illustrative of the sthânivadbhâva.

Question.—If this be a general rule, then from the root ष्टुञ् स्तुतौ, we get the following form in the aorist, स्तु+णिच्+चङ्+त्. Here we redupli-

cate first, and get चृ + चृत + क्विप् + च + त् = चर् + चृत + क्विप् + च + त् (VII. 4. 66. S. 2244) = अचचीर्तत् । But this is incorrect.

Answer.—In order to prevent this, we have added the proviso, that the above rule will not apply when the substitution caused by क्वि is not, such as ends in च । Here the substitution caused by क्विप् is not च ending. The *uttarakhanda* or the portion of the stem next to the reduplicate may contain either an original च, or the च of the affix चङ् । Thus in औजजत् or औणनत् the uttarakhanda of the stem is ज् and ण् without any च of their own ; the च that is seen in them is the च of चङ्; so they have no च in their परिनिष्ठित state, so the author has used the additional word प्रक्रिया । They get an च in the state of evolution. While in the case of चुचावयिषति &c. there is no च in the prakriyâ state, for there the vowel is (चुचौ + क्वि + इट् + षति) चौ ; and it is in parinishṭhita state that we get आ of चा ॥

Moreover a jñâpaka rule applies to cases *sui generis* and not to every case indiscriminately. Therefore we have the form अचिचीर्तत् and not अचचीर्तत् । For the jñâpaka is derived here from the sûtra प्रयण् क्वि &c., where *always* the uttarakhanda of the stem will have the letter च; and so the jñâpaka is confined to such cases only.

In the case of जन, before चङ्, we reduplicate the न first, and *then* elide the न, as जन + क्विप् + चङ् + त = जनन + क्विप् + चङ् + त = जनन् + क्विप् + चङ् + त (VI. 4. 48. S. 2308) = अजनन् + चङ् + त (VI. 4. 51. S. 2313.) = अजनत् ।

ध्वन ३४३ शब्दे ।

अदध्वनत् ।

343. √dhvana, to sound. Pre. ध्वनयति । The Bhuâdi form is ध्वनति । Aor. अदध्वनत् ।

कूट ३४४ परितापे ।

'परिदाहे' इत्यन्ये ।

344. √kûṭa to be distressed; some say it means to burn. (It means also to invite. See the next root.)

Pre. कूटयति । The form कुटयति belongs to the आकुस्मीय class.

संकेत ३४५ ग्राम ३४६ कुण ३४७ गुण ३४७ क । चाभन्त्रणे ।

चात्कूटोऽपि । कूटयति । संकेतयति । ग्रामयति । कुणयति । गुणयति । पाठान्तरम् ।

केत ३४७ ख । श्रावणे निमन्त्रणे च ।

केतयति । निकेतयति 'कुण गुण चाभन्त्रणे' । चकारात्केतने ।

345. sanketa. 346. √grâma. 347. √kuṇa. √guṇa to invite.

By force of the word च, we draw in the root कूट also. Thus कूटयति also means 'he invites.' While another reading is केत श्रावणे निमन्त्रणे च । keta 'to be learned' or 'to hear.' 'to invite.' As केतयति and निकेतयति । After this are read the following. √kuṇa √guṇa 'to invite.' By force of च they have the sense of ketana also. Pre. संकेतयति ।

346. √grâma. Pre. ग्रामयति ।

347. √kuṇa. √guṇa cha. Pre. कुणयति । गुणयति ।

कूण ३४८ संकोचनेऽपि ।

348. √kûṇa, means to contract, close also, in addition to the meanings given to the roots mentioned last. Pre. कूणयति ।

स्तेन ३४९ चौर्ये ।

अतिस्तेनत् ।

349. √stena, to steal. Pre. स्तेनयति । Aor. अतिस्तेनत् । Nouns :—स्तेनः । स्तेयम् । स्तेन्यम् ।

आगर्वादाल्मनेपदिनः ।

Section VI. Up to the √garva inclusive, are Atmanepadis.

पद ३५० गतौ ।

पदयते । अपपदत ।

350. √pada, to go or move. Pre. पदयते । The Divâdi form is पद्यते । Aor. अपपदत ।

गृह ३५१ ग्रहणे ।

गृहयते ।

351. √gṛiha, to accept. Pre. गृहयते । Noun :—गृहयालुः ।

मृग ३५२ अन्वेषणे ।

मृगयते । 'मृग्यति' इति अदादिः ।

332. √mṛiga, to seek. Pre. मृगयते । The form मार्गयति is आदृगमहन; and मृग्यते is अदादि ।

कुह ३५३ विस्मापने ।

353. √kuha, to cheat, deceive, Pre. कुहयते । Nouns :— कुहना । कुहः ।

शूर ३५४ वीर ३५५ विक्रान्तौ ।

354. √śûra. 355. √vîra, to act the hero, be powerful. Pre शूरयते ।

355. √vîra. Pre. वीरयते ।

स्थूल ३५६ परिहंहणे ।

स्थूलयते । अतुस्थूलत् ।

356. √sthûla, to become big or stout ; grow bulky or fat.

Pre. स्थूलयते । Aor. अतुस्थूलत । Nouns :—स्थूलः । स्थविष्ठः । स्थवीयान् ।

अर्थ ३५७ उपयाच्ञायाम् ।

अर्थयते । आर्तथत ।

357. √artha, to request, beg, supplicate. Pre. अर्थयते । I Fut. अर्थयिता । II Fut. अर्थयिष्यते । Aor. आर्तथत ।

सत्र ३५८ सन्तानक्रियायाम् ।

असत्रयत् । अनेकाच्त्वाच्च चोपदेशः । सिसत्रयिषते ।

358. √sattra, to perform a sacrifice.

As the root consists of more than one vowel it has not been taught with a ष as its initial. Therefore in the Desiderative the root स remains unchanged. Pre. सत्रयते । Aor. असत्रयत । Desid. सिसत्रयिषते ।

गर्व ३५९ माने ।

गर्वयते । अदन्तत्वसामर्थ्यादिञ्जिबन्तस्यैव । 'चायोरन्त उदात्तः' सिद्धि 'आद्' च जक्षत् । दक्षनप्येऽपि । दृक्षामर्वीयाः ।

359. √garva, to be proud. As the root ends in व, therefore the णिच् is optional. The result of this is that the final of the root is udâtta, by which the accent falls on व and also the Perfect is formed by आम् as the root consists of more than one vowel. So also in the case of the other roots mentioned hereafter. Pre. गर्वयते ।

Here ends the section of आगर्वीय ।

सूत्र ३६० वेष्टने ।

सूत्रयति । असूसूत्रत् ।

360. √sûttra, to tie, to bind. Pre. सूत्रयति । Aor. असूसूत्रत् । Inten. सोसूत्र्यते ।

मूत्र ३६१ प्रस्रवणे ।

मूत्रयति—मूत्रति ।

361. √mûttra, to make water; to micturate.

Pre. मूत्रयति or मूत्रति । Inten. मोमूत्र्यते ।

रूक्ष ३६२ पारुष्ये ।

362. √rûksha, to be severe. Pre. रूक्षयति । The Bhuâdi form रूक्षति ।

पार ३६३ तीर ३६४ कर्मसमाप्तौ ।

अपपारत् । अतितीरत् ।

363. √pâra. 364. √tîra, to accomplish.

Pre. पारयति। तीरयति। Aor. अपपारत् । अतितीरत् ।

पुट ३६५ संसर्गे ।

पुटयति ।

365. √puṭa, to compose, put together Pre. पुटयति । The form पोटयति 'he speaks' has already been taught before. पुटति 'he embraces is Tudâdi.

चेक ३६६ दर्शने इत्येके ।

अचिचेकत् ।

366. √dheka, to see. This root is given by some. Mâdhava does not give it. Aor. अचिचेकत् ।

कत्र ३६७ शैथिल्ये ।

कत्रयति—कत्रति । 'कर्त' इत्यप्येके । कर्तयति—कर्तति ।

367, √kattra, to relax. Durga reads it as कर्त । Pre. कत्रयति or कत्रति । कर्तयति or कर्तति । Nouns :—कत्रिः । आत्रेयकत् ।

प्रातिपदिकाद्ध्रात्यर्थे अकुलमिष्ठवच्च ३६८ ।

प्रातिपदिकाद्ध्रात्यर्थे क्विब्त्यादिषु यथा प्रातिपदिकस्य पुंवद्भावरमावटिलोपविन्मतुब्लो-पवत्कादिलोपप्रत्ययलक्षणादेशभसंज्ञास्तद्वत्कार्यमपि स्युः । पटुमाचष्टे पटयति । परत्वाद्ध्रौ सत्यां टिलोपः । अपीपटत् । 'णौ चङि-' (२३९४) इत्यत्र भाष्ये तु 'धृङ्डेर्लोपो बलीयान्' इति स्थितम् । अपपटत् । 'तत्करोति तदाचष्टे' । पूर्वस्य प्रपञ्चः । करोत्याचष्ट इति वाक्यार्थनाम क्विब्र्थः । त-दर्थस्त्वविवक्षितः । 'तेनातिक्रामति' । अश्वेनातिक्रामति अश्वयति । हस्तिनातिक्रामति हस्तयति । 'धातुरूपं च' । क्विप्प्रकृतिर्धातुरूपं प्रतिपद्यते । अकुलदनोऽकुलडुभ्वर्थयोः । तथा च वार्तिकम्- '* आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे कृष्णुवत्प्रकृतिप्रत्ययावयवाः प्रकृतिवच्च कारकम्' इति । कंसवधमाचष्टे कंसं घातयति । इह 'कंसं हन्' इति स्थिते ।

368. *Gana sutra.*—After every nominal stem the affix णिच् may be added with the force of a verb, and it is then treated like the affix तुह्यत् ।

All the changes which the affix तुह्यत् causes, takes place, when णिच् is added to nouns. The affix तमप् forms superlatives under V. 3. 55 S. 2001 upto V. 3. 65 and changes caused by तमप् are given in sûtra, VI. 4. 154 and the following.

Thus the nominal stem if feminine, becomes masculine when तमप् is added. The same will be the case when णिच् is added : so also there is the elision of टि, the elision of णिच् and शतृप्, the elision of णल् &c., the substitution of म, स्य, स्का &c., and getting the designation of भ । Thus there is elision of टि in पटयति derived from पटु । The णिच् causes the vṛiddhi of the उ of पटु, because the rule of vṛiddhi is subsequent and after the vṛiddhi has taken place, the vârtika causes the elision of टि । Thus in this view, the aorist is अपीपटत् । But in commenting on the sûtra VII. 4. 1 S. 2314. णौ चङि &c. Patanjali says "The lopa-rule is stronger than the rule of vṛiddhi". Therefore in पटु+णि+चङ् if we have टि lopa first, then the equation is पट्+णिच्+चङ्=पट्+०+चङ्=अपपटत् । In this view there is not sanvadbhâva nor lengthening as required by VII. 4. 93 S. 2316, and VII. 4. 94 S. 2318, because there is the elision of उ (the vowel of अक् pratyâhara). The force of णिच् after nominal stems is given by the following.

तत् करोति तत् आचष्टे ॥

Gana sutra —The affix ṇich, coming after a noun, denotes "he does that thing", or 'he declares that thing'

This is an amplification of the last gaṇa sûtra. Doing or declaring whatever is expressed by the noun, is the meaning of the affix णिच् । The senses of the tense affixes लट् &c , is not mentioned here, for they will come as a general rule.

तेनाति क्रामति ॥

Gana sutra —The affix णिच् is added to a nominal base, in the third case in construction, in the sense of 'he excels by means thereof'.

As अश्वेनाति क्रामति=अश्वयति 'he surpasses by means of the horses' so also हस्तयति 'he excels through the elephant.'

धातुरूपं च ॥

Gana sutra.—The nominal base before the affix णिच्, takes the form of a dhâtu. [By force of the word च, other meanings not specified are also included. Thus the following vârtika teaches :—

Vârtika.—After a word formed by a kṛt affix, and denoting a story, there is added the affix ṇich with the force 'he recites or declares that legend; and thereby the kṛit affix is elided and the word resumes its original form, and the base is as if the agent.

Thus कंसवधमाचष्टे=कंसं घातयति 'he declares or recites the story of the killing of Kaṇsa'. Here we have कंस+णि । Now applies the following sûtra.

Note:—The Prâtipadika followed by the causative णि, undergoes all the changes, as it would have undergone, had the affix तुह्य followed it. Those changes are (1) पुंवद्भावः the feminine noun becomes masculine : as,

दर्शनाचष्टे = दरदयति, दरदयति ॥ दृह belongs to तत्करोत्यादि affixes and causes masculation by VI. 3. 35 S. 836 (2) रभावः—the change of ऋ to र, as वृषलमाचष्टे = वर्षयति, वृषयति, see VI. 4. 161. S 1785, (3) द्विरोपः—as, षट्नाचष्टे = षटपयति, षषयति by this sûtra, (4) यङादिपरत्व *i.e*, the application of Rule VI. 4. 156 S. 2015 as, स्थूलनाचष्टे = स्थवयति ॥ According to the school of Bhâradvâja, three more purposes are served: (5) णिच् भवतेर्लुक्—as स्वश्चिवनाचष्टे = स्वनयति, बहुनन्तनाचष्टे = बनयति, see V 3. 65. S. 2020, (6) कन्यादिः—the substitution of कन् for युवन् and अल्प (V 3. 64 S. 2019)—as युवानमाचष्टे or अल्पमाचष्टे = कनयति ॥ (7) मादि substitution, as required by VI. 4. 157 S. 2016: as, प्रियमाचष्टे = प्रामयति ॥

Vart:—After words ending in कृत् affixes and describing legends, comes the affix णिच्, when the sense is 'he recites or narrates that'. The कृत् affix is elided, the word resumes its basic (प्राकृतिक) form, and the base is as if the agent, thus कंसवधिनमाचष्टे = कंसं घातयति; बलिबन्धनमाचष्टे = बलिं बन्धयति; राज्ञागमनमाचष्टे = राजानम् आगमयति.

Note:—Under the conditions mentioned in the last वार्तिक, the upasarga आ is elided, when duration of time is meant expressing limit. Thus आरात्रिविवासं आचष्टे = रात्रिं विवासयति; here the आ of आरात्रि is elided.

Note:—Under the conditions mentioned in the last note the affix णिच् has the sense of 'making wonderful', meaning 'attaining that' Thus उज्जयिन्याः प्रस्थितो माहिष्मत्यां सूर्योद्गमनं समावयते = सूर्योदुद्गमयति 'going from Ujjain he finds the sun rise in Mahismati (wonderful speed)'.

Note:—When an asterism is in composition and the sense is that of knowing, there comes the affix णिच् after a word ending in कृत् affix, the कृत् affix is elided the word reassumes its basic form and the base is as if the agent. Thus पुष्ययोगं जानाति = पुष्येण योजयति. So also नक्षत्रियोगमयति.

२५७४ । हनस्तोऽचिण्णलोः । ७ । ३ । ३२ ।

हन्तेस्तकारोऽन्तादेशः स्याच्चिण्वदल्लकारे णिति क्ङिति च । नन्वत्राकृतंजा धातुसंज्ञा च कंसवधिनिवृत्त्य प्राप्ता । तत्राह द्विरचयोदेधिः । किं च । कृत्वस्त्वे न स्यातां । धातोः स्वरूपग्रहणे तत्प्रत्यये कार्यविज्ञानात् । घत्वम् । * प्रकृतिवच्च *' इति चकारो भिन्नक्रमः । ऊरकं च । धात्वार्थं च । हेतुमच्चिरुचः प्रकृतेर्हन्त्वादेर्हेतुमत्त्वे धातुत्वं कारकं धात्वाख्यमन्तर्भूतं द्वितीयान्तं नाहृत्वं च आर्थं कृत्वस्त्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघतत् । 'कर्तुरनाद्धात्वर्थे' । कर्तुर्व्यापारार्थं धात्वर्थं न तु चक्षुरादिनात्रित्यर्थः । अखिना हन्ति । अवधयत् ।

2574. त is substituted for the ह् of the root हन् before an affix with an indicatory ञ् or ण्, which causes also the vṛiddhi of the penultimate अ, but the augment is not added before the Aorist-sign चिण्, nor before the Personal ending णल् of the Perfect.

Note:—The anuvṛitti of 'Taddhita' ceases, and with it that of ञित् also which causes Vṛiddhi in Taddhita only. The णित् and ञित् do govern still. Thus घातः (with घञ्), घातयति (with णिच्), घातकः (with ण्वुल्), जातुधानित् with ल्युट्; घातंघातम् with णमुल् ॥ But जघानि and जघान with णिच्

and क्विप् ॥ This sûtra has reference to roots, and refers to those affixes only which come after roots (धातुप्रत्यय), therefore not in आत्मनः from पूञ्हन् ॥

Thus अंसयध्यातहे । Here to the krit formed word अंसयध we add the affix क्विप् । Now वध is formed by अच् affix added to हन् by III 3. 76 S. 3253; and thereby हन् is changed to वध् । By the vârtika given above, we drop the krit affix अच्; and then the modification वध् disappears and the original हन् reappears. Thus we get अंस हन्+क्विप् । Now by the present sûtra we substitute त् for न् । As अंस+हन्+क्विप्=अंस+हात्+क्विप्=अंसं घातयति ।

Now, the whole form अंस हन् gets the designations of aṅga and dhâtu and not the form हन् alone. Therefore the augment अट् should be placed before अंस in the Imperfect and the aorist and the reduplication should be of अंस and not of हन् But this is undesirable, for the proper form of the Aorist is अंसमजीघनत् and not something like अघीअंसंहनत् ।

This objection that the whole form अंसंहन् is the aṅga and the dhâtu, is open to the above objection with regard. to the augment अट् and the reduplication. Moreover, there will be no gutturalization of त into क or of the change of न into त, for it is the general rule, that when a particular root form is mentioned in a sûtra, the operation ordained by the sûtra, is to be performed on that root form alone when the particular affix follows. Therefore the changes which will take place with regard to the √han will not take place when the root is अंस हन्.

As in the word आत्मघ्नम् there is no change of न into त by the present sûtra; because the root here is not simple हन् but compound of पूञ+हन् ।

True, this would have been so, but the above vârtika uses the word 'cha' in 'prakṛitivat cha,' and it indicates a different operation, for it is to be read not after प्रकृति but after कारक; *i.e*, प्रकृतिवत् कारकं च । And by the force of the word 'cha', we draw in the word 'kâryam' also. Thus not only the kâraka relation resumes the form of the original, but the *operation* (kâryam) also is the same.

Note:—Though by simply making the kâryam the same as the original, we can get the अट् augment and the reduplication of the original verb, yet by applying the same to kâraka, we get back the original case ending of the noun. By kâryâtideśa we get the ष changed to ध, and न to त । Thus when the noun (or rather compound word) अंसवधः is to be converted to a denominative verb; not only by kâryâtideśa the वधः goes back to its original form हन् and then हन् is operated upon: but the upapada अंस which had lost its case-ending in forming the samâsa, gets back that case-ending by kârakatideśa. Thus the aorist of the denominative verb derived from अंसवधः will be अंसमजीघनत् । Here the accusative case-ending which was latent in अंसवधः becomes manifest as a kâraka relation.

When the क्विप् affix of the causative (hetumat) is added to the root √han, the root undergoes certain changes. With regard to the causative

affix णिच् the root कृ is the base (prakriti). There is always a particular kâraka relation which a word has before a causative verb, though that case-relation becomes latent when an upapada samâsa is formed, that particular case-relation, as well as the particular operations, such as gutturalisation of च to क and त change of न, which take place before the causative णिच् in the case of कृ, both these namely the kâraka relation, and kârya operation re-appear in the case of denominative verbs formed from nouns like अंशयः &c. As अंशयतीवत् ।

Note:—Similarly from the compound word राजागमनं, we have राजागमनयति meaning "he declares the coming of the king, or narrates the story of the coming of the king'. So also from देवदत्तयागं we have देवदत्तेन याजयति; from यज्ञिनदी इदम् we have यज्ञिनदीय् or यज्ञिनदया इदयति ।

कर्तुः क्यङ् सलोपश्च ॥

Gana sutra.—To the noun denoting the instrument with which the agent operates, is added the affix णिच् with the force of a verb.

The word करण or instrument here means the object by means of which any act is accomplished by the agent and not merely the organs of of sense like eye, ear, &c.

Thus असिना हन्ति = असयति 'He kills with the sword.'

Note.—Similarly चक्षुषा पश्यति = चक्षयति । Some do not form such verbs. So देवदत्तेन याचयति = देवदत्तयति । Other examples are परिणिरत्व वध्नाति = अवकरयति । परशुना छिनत्ति = परशयति 'he axes'. दात्रेण लुनाति = दात्रयति 'he sickles.'

वष्क ३६९ दर्शने ।

369. √vashka, to see. Pre. वष्कयति ।

चित्र ३७० चित्रीकरणे ।

'आलेख्यकरणे' इत्यर्थः । कदाचिद्दर्शने । 'चित्र' इत्ययमनुकृतदर्शने णिचं लभते । चित्रयति ।

370. √chittra, to paint, to see. The word chitrî karaṇa means painting a picture'.

Vartika.—The affix णिच् is added to चित्र with the force of 'to see as a wonder'. As चित्रयति 'he sees as a wonder.' Pre. चित्रयति ।

अंस ३७१ समाघाते ।

371. √aṅsa, to divide. Pre. अंसयति । Noun :—अंशः ।

वट ३७२ विभाजने ।

372. √vaṭa. to distribute. Pre. वटयति ।

रट ३७३ परिभाषणे ।

373. √raṭa. to speak. This root is not found in the Siddhânta.

लज ३७४ प्रकाशने ।

'वटि' 'लजि' इत्येके । वटयति । लज्जयति । अदन्तेषु पाठबलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये । ति । लज्जापयति । आलटावस्तु अवादीनां वर्णेषां पुछनाह । तन्नते 'अवापयति' गवापयति इत्यादि ।

374. √laja, to make clear. Instead of 372 √vaṭa and 374 √laja, others read these as √vaṭi and √laji. As वण्टयति, लज्जयति । These roots

ordinarily even would not take vriddhi, because the vowel is heavy. Their inclusion in the kathâdi class therefore can serve no purpose. We therefore, infer that the vriddhi of the इ of णिच् takes place in their case. Thus we have चपेटाचयति and लज्जाचयति। Note:—Both these roots have already been taught in the Chûrâdi class; चट as No 311 and लज्ज as No. 244.

But according to Sâkaṭayana, all the roots of kathâdi subdivision take पुक् augment. According to him the forms are कलापयति, गदापयति।

Pre. खलयति।

मिश्र ३७५ संपर्के।

375. √miśra, to mix. Pre. मिश्रयति। Noun:— गुडमिश्रः।

सङ्ग्राम ३७६ युद्धे।

अयमनुदात्तेत्। अकारमध्यलोपात्। असस्संग्रामत।

376. √saṅgrâma, to fight. This is anudâtteta Because an अ is understood here. Note संग्राम+अ (anudâtta)=संग्राम। Thus the final अ of संग्राम represents really two अ's, one an anudatta अ which is इत् and makes the root Atmanepadi; and the other the अ of the word संग्राम which is elided before णिच्। The word संग्राम is really a noun denoting 'a battle': and the affix णिच् is added to it with the force of तत् करोति 'he does that.'

The aorist is असस्संग्रामत the penultimate आ is not shortened, as the elided अ acts as a preventive, for it makes the root an अनुलोपिन् one. Pre. संग्रामयति। Aor. असस्संग्रामयत।

स्तोम ३७७ श्लाघायाम्।

अतुस्तोमत्।

377. √stoma, to praise. Pre. स्तोमयति। Aor. अतुस्तोमत् (No shortening of the penultimate) Nouns:—स्तोमः। अग्निष्टोमः।

छिद्र ३७८ कर्णभेदने। कर्ण ३७९ इति धात्वन्तरमित्यन्ये।

'कर्णभेदने' इत्यन्ये।

378. √chhidra. 379. √karṇa, to pierce.

The Siddhânta text is √chhidra, karṇabhedane 'the root chhidra means to pierce the ear.' Some read 'karaṇabhedane' instead of karṇabhedane. While the others hold that कर्ण is a separate root altogether. Pre. छिद्रयति। कर्णयति।

अन्ध ३८० दृष्ट्युपघाते।

'उपसंहारे' इत्यन्ये। आन्दधत्।

380. √andha, to grow blind. Some read upasamhâre instead of upaghâte. Pre. अन्धयति। Aor. आन्दधत्।

दण्ड ३८१ दण्डनिपातने।

381. √daṇḍa, to beat with a stick. This root takes two objects.

अङ्क ३८२ पदे लक्षणे च।

आङ्कत्।

382. √aṅka, to mark, to step.

अङ्क ३८२ क। च।

382A. √aṅga This also means the same. Pre. अङ्गयति । अङ्गति । But अङ्गते and अङ्गति are Bhuâdi. Aor आङ्गयत् । आङ्गगत् ।

सुख ३८३ दुःख ३८४ तत्क्रियायाम् ।

383. √sukha, to give pleasure, 384. √duhkha, to give pain. These are also nouns; and णिच् would have been added to them under the gaṇa sûtra given above. Some say their separate mention is for the sake of adding the affix even when an upasarga is added. Pre. सुखयति । दुःखयति ।

रस ३८५ आस्वादनस्नेहनयोः ।

385 √rasa, to taste, to delight. Pre. रसयति । But रसति is Bhuâdi.

व्यय ३८६ वित्तसमुत्सर्गे ।

अव्ययत् ।

386 √vyaya, to dissipate. Pre. व्यययति । But व्ययते is Bhuâdi.

रूप ३८७ रूपक्रियायाम् ।

रूपस्य दर्शनं करणं वा रूपक्रिया ।

387. √rûpa, to give beauty. The seeing of beauty and making beautiful are both meant by the word rûpa-kriya. Pre रूपयति । रूपति ।

छेद ३८८ द्वैधीकरणे ।

अच्छिदत् ।

388. √chheda, to bisect, divide into two.
Pre. छेदयति । छदयति । Aor. अच्छिदत् ।

छद ३८८ क । अपवारणे ।

छत्येके । छदयति ।

388A. √chhada apavâraṇe is given by some instead of √chheda.

लाभ ३८९ प्रेरणे ।

389. √lâbha, to send. Pre. लाभयति । But लभते 'he acquires' is Bhuâdi.

व्रण ३९० गात्रविचूर्णने ।

390. √vraṇa, to wound. Pre. व्रणयति । But व्रणति 'he makes sound' is Bhuâdi.

वर्ण ३९१ वर्णक्रियाविस्तारगुणवचनेषु ।

वर्णक्रिया वर्णकरणम् । सुवर्णं वर्णयति । कथां वर्णयति । विस्तृणातीत्यर्थः । हरिं वर्णयति । स्तौतीत्यर्थः ।

391. √varṇa, to color, to exert, to extend, praise, explain.

The word वर्णक्रिया means giving color. As सुवर्णं वर्णयति 'he polishes the gold. But कथां वर्णयति 'he relates a story'—or 'he expands the talk'. हरिं वर्णयति 'he praises Hari'. Pre. वर्णयति ।

बहुलमेतन्निदर्शनम् ३९२ ।

अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाहुलकादन्येऽपि बोध्याः । तद्यथा । 'चर्च अध्ययने' । अपचर्चत् । 'विच्छ दर्शने' । 'वप प्रेरणे' । 'वस निवासे' । 'मुत्स आवरणे' । स्वमाच्छोदयति । मेघोच्छोदयति । विछन्यवति । अवधीरयतीत्यादि । अन्ये तु दशनचीपाठो 'बहुलम्' इत्याहुः । तेनापठिता अपि धौत्र लौकिकवैदिका बोध्याः । अपरे तु भवनचीपाठो 'बहुलम्' इत्याहुः । तेनापठितेष्वोऽपि ह्रस्वित्स्वार्थे णिच् । 'राजो राज्यनचीकरत्' इति भवेत्याहुः । चुरादिभ्य एव बहुलं णिजित्यर्थं इत्यन्ये । चर्च चर्चाः प्राचां ग्रन्थे दिवताः ।

392. *Gana sutra.*—In this class diversely many roots besides those mentioned above are to be included as ending in श ।

This class means the sub-class of roots ending in श or the kathâdi class. By force of the word बहुल other words are also so included. As the following.

392(*a*). √parṇa, 'to make green'. As पर्णयति, Aor. अपपर्णत् ।

392(*b*). √vishka 'to see'. As विष्कयति ।

392(*c*). √kshapa 'to send'. As क्षपयति ।

392(*d*). √vasa. 'to dwell'. As वसयति ।

392(*e*). √tuttha, 'to cover'. As तुत्थयति ।

So also we get the forms आन्दोलयति, मेरुं क्षोलयति, विडम्बयति, अवधीरयति &c.

Others say that the word बहुल here means that there is diversity regarding *all* the roots of the ten classes. Therefore roots not mentioned in the Dhâtupâtha are valid, such as sautra roots, the laukika roots found in ordinary language, and vaidika roots. Others say the bahula applies to the roots of the nine classes: namely roots, other than churâdi, also take णिच् without any causative force. As राजा राज्यमचीकरत् while others hold that bahulam qualified णिच् namely the churâdi roots take nich diversely. All these several views are to be found maintained by the ancient authors. Thus the following is valid.

विगलन्त्यामु जीमूता, विडम्बन्ते दिविग्रहाः ।
वयन्ति विद्युतः प्रावृड्, वीवन्तेकाग्रविग्रहाः ।

Pre. पर्णयति ।

शिङ्कृान्निरस्ने ३९३ ।

अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकान्निरस्नेऽर्थे णिच् स्यात् । हस्तौ निरस्यति हस्तयते । पादयते ।

393 *Gana sutra*—The affix णिच् comes after a noun denoting a bodily organ, when the sense is that of 'moving' or 'removing.' Thus हस्तौ निरस्यति = हस्तयते 'he moves the hand' So also पादयते ।

श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाह्वामश्वतरेलकलोपश्च ३९४ ।

श्वेताश्वादीनां चतुर्णामश्वादयो लुप्यन्ते णिच् च धात्वर्थे । श्वेताश्वमाचष्टे तेनातिक्रामति वा श्वेतयते । अश्वतरयते । गालोडितं वाचां विनर्दः । तत्करोति, गालोडयते । आह्वयते । केचित्तु णिचमेवानुवर्तयन्ति तन्मते । एरत्वमेवदमपि ।

394. *Gana sutra.*—The words śvetâśva, aśvatara, gâloḍita, and âhvaraka lose their final *aśva*, *tara*, *iṭa*, and *ka* respectively before the affix णिच् ।

Thus श्वेतयते 'he declares the śvetâśva story, or he surpasses by a white horse'. So also अश्वतयते 'he surpasses by means of a mule.'

The word गालोडित means the confusion of speech. He who does that, is said गालोडयते He speaks confusedly. So also आह्वयते ।

Some read the anuvṛitti of णिच् only in this sûtra. According to them, these may be Parasmaipadîs also. As श्वेतयति ।

पुच्छादिषु धात्वर्थे इत्येव सिद्धम् । ३९५ ।

विगलन्तादेव बहुलवचनादात्मनेपदसिद्धौ । यत्तु 'पुच्छभरद्–' (२६०६) इति णिच् विधिः । विडम्बादयो ग्रन्थान्ते मङ्गलार्थाः ।

395. *Gana sutra.*—The words puchchha &c., would take the affix णिच् by the rule प्रातिपदिकाद् &c., (gaṇa sûtra 368 *ante*), and therefore Pâṇini need not have made his rule III. 1. 20. S. 2676 regarding those words.

These words would take णिच by the gaṇa sûtra above mentioned, and they would be âtmanepadî by force of the word *bahula*: so no need of teaching णिच् । und r III. 1. 20. S. 2676.

The word Siddham is used at the end as a mark of auspiciousness.

Here ends the Churâdi Chapter.

इति चिन्तामणिपुरादिमञ्जरयाम् ।

अथ णिजन्त णिच्प्रकरणम् ।

CHAPTER XI.

CONJUGATION OF THE CAUSATIVES.

Causatives are formed by adding णिच् to any root. The force of this is given in the two following sûtras.

२५७५ । तत्प्रयोजको हेतुश्च । १ । ४ । ५५ ।

कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च स्यात् ।

2575. That which is the mover thereof, *i. e*, of the independent source of action, is called Hetu or cause, as well as kartâ or agent.

Note:—Thus कारयति he causes to be made, हारयति he causes to be taken. When hetu is employed as agent, the verb is put in the causative form (III 1. 26)

The force of the word च is to give both names to the mover of an agent *viz*, Hetu and kartâ: otherwise by I. 4. 1. one name would have been given

२५७६ । हेतुमति च । ३ । १ । २६ ।

प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ वाच्ये धातोर्णिच्स्यात् । भवन्तं प्रेरयति भावयति । 'णिचश्च (२५६४) इति कर्तृगे फले आत्मनेपदम् । भावयते । भावयांचक्रे ।

2576. The affix णिच् is employed after a root, when the operation of a causer, such as command &c., is to be expressed.

Note:—The *hetu* means the mover of the independent agent; an operation relating to the *hetu*, such as *directing* &c. is called *hetumat*; as कटं कारयति 'he causes to prepare a mat'; ओदनं पाचयति 'he makes the rice to be cooked'. In other words, the affix णिच् forms the causative verbs.

Thus भवन्त प्रेरयति = भावयति 'he sets one a-thinking.' By I. 3. 74. S. 2564, the णिजन्त roots are conjugated in the Atmanepada, when the fruit of the action accrues to the agent, as भावयते 'he sets himself a-thinking.' So also भावयां चक्रे ।

२५७७ । अतो: पुयणज्यपरे । ७ । ४ । ८० ।

अति परे यदङ्गं तदवयवाभ्यामोकारस्त्रैपं स्यात्पवर्णयणजकारेष्ववर्णपरेषु परतः । अघी-भवत् । अघीयवत् । नूङ् । अघीनवत् । अघीयवत् । अरीरवत् । अलीलवत् । अजीजवत् ।

2577. **ष** is substituted for the final **त** or **थ** of a reduplicate, before a labial, a semi-vowel and before **स्**, when **अ** or **आ** follows these consonants, in the Desiderative.

The **सिजन्त** roots form the their Aorists with **चङ्** and all the operations of **चङ्** are performed on them. Therefore the Aorist of the **सिजन्त** root **भावि** from √bhû, is thus formed:—**भावि+चङ्+त्**. Now the **चङ्** requires reduplication. Thus we get **भा+भावि+चङ्+त्**. But **भा** is really to be considered as **भू** for the **णिच्** operation is suspended, as already explained before in conjugating the √ana, (Churâdi 342). Thus we get **भू+भावि+चङ्+त्** (the **इ** being elided by VI. 4. 51 S. 2313)=**भू+भव्+अ+त्**. Now applies the present sûtra and we get **अबीभवत्**। So also **अपीपवत्**। **अमीमवत्** from the √mâ. **अयीयवत्** from the √yu. **अरीरवत्**। **अलीलवत्**। **अजीजवत्** from the sautra root **जु** 'to go'.

But this **ष** is optional in the case of the roots given in the next sûtra.

(For further explanation of this sûtra. See S. 2626.)

२५७८। स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा। ७। ४। ८१।

एषामभ्यासोत्तरस्य इत्वं वा स्यात्सन्यवर्णपरे धात्वक्षरे परे। असिस्रवत्–असुस्रवत्। 'भ्राज्ञोपि–' (२५७२) इति इत्त्वनिषेधः। अशश्रावत्। अदुद्रोकत्। अपीप्लवत्। अतान्तरे। अच्यवकावत्। 'भ्राज्ञोपि' इति सुसुध्वाभ्रमकत्व उदाहरिष्यते। दयन्ताच्चिच्। पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वा वृद्धिं बाधित्वा क्ङिति लोपः। चोरयति। 'यौ चक्रि–' (२३९४) इति ह्रस्वः। 'दीर्घो लघोः' (२३९८)। न चाभ्यासोत्तरत्वाद्द्वयोरप्यसंभवः। दयाकृतिनिर्देशात्। अशुश्रुवत्।

2578. **ष** is optionally substituted for the final **त** of the reduplicate of **स्रु**, **द्रु**, **प्रु**, **प्लु** and **च्यु** when the semi-vowel is followed by **अ** or **आ** of the root in the Desiderative or in the Causative Aorist.

Note:—Thus **सिस्रावयिषति** or **सुस्रावयिषति**; **शिश्रावयिषति** or **शुश्रावयिषति**; **दिद्रावयिषति** or **दुद्रावयिषति**; **पिप्रावयिषति** or **पुप्रावयिषति**; **पिप्लावयिषति** or **पुप्लावयिषति**; **चिच्यावयिषति** or **चुच्यावयिषति**॥ All these are Desideratives of the Causatives of the above roots. Here though a letter like **स्**, **श्**, **द्** &c., intervenes between the semi-vowel and the preceding **त** of the reduplicate, yet the substitution takes place owing to the express text of this sûtra. In the preceding aphorism, the semi-vowel followed *immediately* after the **त** of the reduplicate. The option of the present sûtra is, therefore, an aprâptavibhâshâ. The word **अपरे** is understood here also: therefore not in **सुस्रूषति**, **शुश्रूषति**॥

Thus the Aorist of **स्रु** is **असिस्रवत्** or **असुस्रवत्**। By VII. 4 2. S. 2572, where an **अक्** vowel of the root is elided, there is no shortening, as **अशश्रावत्**, **अदुद्रोकत्**, and **अपीप्लवत्**। According to another opinion the form would be **अच्यवकावत्**।

The example of **भ्राज्ञोप** will be given in the Chapter of roots derived from nouns.

Causatives may be formed of Churâdi roots also, though they already end in चिच्. In that case, the first चिच् will be elided either because of the conflict of two rules, or because one is an exception to the other and so there will be no vṛiddhi. Thus चोरयति । In the aorist here is the shortening of the penultimate by VII. 4. 1 S. 2314 Thus चोर becomes चुर. Then there is lengthening of the reduplicate VII. 4. 94 S. 2318. Thus अचूचुरत् । Both the shortening by VII. 4. 1 S. 2314 and the lengthening by VII 4. 94 S. 2318 apply successively and are not impossible because there is the form of चिच before the affix चङ्. But we may have another form अचुचोरत् also.

२५७९ । धौ च संश्चङोः । ६ । १ । ३१ ।

सन्परे चङ्परे च धौ रूपवतीः संप्रसारणं वा स्यात् । 'x संप्रसारणं तदाश्रयं च कार्यं बलवत् x' इति वचनात्संप्रसारणस्य । पूर्ववत् । अचूचुवत् । अलघुत्वान्न दीर्घः । अशिश्रियत् ।

2579. There is optionally the vocalisation of the semi-vowel, in the causative of चिच्, when followed by the Desidcrative सन् and the Aorist चङ् affix.

The phrase विभाषा धेः is understood here. In forming the Desiderative and the Reduplicated Aorist forms of the Causative of चिच्, there is optional vocalisation. Thus चुचाययिषति or चिच्चाययिषति ॥ So also in the Reduplicated Aorist चङ्, as अचूचुवत् or अचिच्चियत् ॥ By the maxim संप्रसारणं संप्रसारणाश्रयं च बलीयो भवति (see sûtra VI. 1. 17), the antaraṅga substitution of Vṛiddhi &c., is superseded by the samprasâraṇa and the subsidiary operations relating to it here. The vṛiddhi and the substitution of आय् take place *after* the samprasâraṇa has taken place. The sûtra VII. 4 80 teaching the substitution of धै for the ध of the reduplicate, when चङ् follows, shows by implication that the substitution caused by चि is sthânivat though it itself does not cause reduplication (I. 1. 59) Thus चिच्+चि=चै+च=चाय्+च=चायि ॥ In reduplicating चायि we cannot form चायचाय, but must consider the substitute equal to the original च of चिच् and must reduplicate it. We thus get चिच्चाययिषति ॥ In the case of vocalisation, the rules of Vṛiddhi &c. are postponed. Thus चिच्+चि+चङ् (VI. I. 108)=चु+चि+चङ्=चौ+च+चङ्=चाय्+च+हल्+चङ्=चाचै+हल्+चङ् =चाचयि+चङ् ॥ Here we require reduplication. The substitute आय् in चाय् though not *caused* by चङ्, is treated sthânivat under I 1. 59 to च, which is carried in reduplication. Similarly the Aorist. चिच्+चि+चङ्= चु+च+अ=चु+चु+च+अ=चु + चौ + च + अ = चु + चाय् + च+अ = चु + चय् +च+अ (VII. 4. 1)=चु+चय्+०+अ (VI. 4 51)=अचूचयत् (VII. 4. 94.)

२५८० । स्तम्भुसिवुसहां चङि । ८ । ३ । ११६ ।

उपधार्ननिमित्तं षत्वं तस्य धो न स्यात्चङि । अवातस्तम्भत् । पर्यसीषिवत् । व्यसीषहत् । आदिदत् । आशिश्रियत् । बहिरङ्गोऽप्युपधाहस्वो द्वित्वात्पागेव । ओषीर्ह्रिदित्करणाच्चिण्वद्भावः । आ

अस्तिसिचपृ । दस्तादावेवतो सिचावाल्पं वृद्धिः । आ अस्तास्तेसिचपृ । 'न स्म्राभ्यः'–(२८४६) इति सदरार्धां न सिच्यत् । औच्छिषत् । आक्षिषत् । आर्क्षिषत् । 'इच्छ' आर्क्षे । उपदेशे इकारोच्चारणं । 'भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः' (२८७७) इति चूर्णे सिचावाल्पत्वं वः । च वाग्रहणोऽपि सिच्यविधे 'नभ्राः–' (२८४६) इति निषेधात्सिचमवहत्य सिच्यै सूत्रे प्रवर्तते न तु ततः प्राक् । दस्तारोऽप्यारभ्य-मानश्चर्वाक् । औच्छिषत् । अस्तादेरित्येव । नेह । अदिद्रवत् ।

2580. The च्लि change does not take place in the reduplicated Aorist of the roots स्तम्भु, सिच् and सह ॥

The root स्तम्भ required स change by VIII. 3. 67, and the roots सिच and सह by VIII. 3. 70. Thus चर्कस्तम्भत्, अम्बस्तम्भत् ॥ सिच:—चर्कसीषिचत्, अम्बसीषिचत् ॥ सह:—चर्कसीषहत्, अम्बसीषहत् ॥

Note:—This prohibition refers to the स change that is caused by an Upasarga and not to the reduplicate change, as we have illustrated in the above example.

Similarly आक्षिक्षत्, आक्षिषत् । Here the reduplication is of the root *plus* the affix सिच्, *viz.*, of क्षि and क्षि । Thus अट् or अट्+सिच्+चङ् =आक्षि or आक्षि+चङ्. Here the rule of shortening of the penultimate, (VII. 4. 1. S. 2314) though a Bahirañga operation takes place before reduplication because of the implication of the long ऊ in the root ओषूञ् । For, when the root is reduplicated along with the सिच्, there is no sanvad-bhâva, and consequently, there is no lengthening by VII. 4 94. S 2318. Thus we have अक्षिक्षत् and अक्षिषत् which with the augment becomes आक्षिक्षत् and आक्षिषत् । But if the reduplication had taken place before the shortening of the penultimate, then the penultimate could never have been shortened. Now, the root ओषूञ् (Bhuâdi 482) has an indicatory ऊ which means that in the चङ् aorist, the penultimate will not be shortened (VII. 4. 2. S. 2572.) Thus ओषूञ्+सिच्+चङ्=औषि+चङ्+त. Had the rule of shortening not applied before reduplication, we would get regularly औषिषि+चङ्+त giving us the form औषिषत्. But the indicatory ऊ is a jñâpaka showing that the shortening takes place before reduplica-tion and hence the necessity of adding ऊ to the root ओषूञ् to prevent this shortening.

Similarly the Causative Aorist of द्रव is द्रदिषत् without the augment अ । As in आ अवात् द्रदिषत् । With the preposition प्र it will be आ अवात् प्रेदिषत् । Here the sûtra VI. 1 89, S. 73 does not cause vṛiddhi of प्र+द्रदिषत्; be-cause in explaining that sûtra we have shown that the vṛiddhi takes place then only when there is a diphthong ए in the verb एधति, and not when by shortening, it assumes the form द्र । In fact that sutra VI. 1. 89. S 73 is qualified by the word एधादि ॥

In reduplicating, the श, ह, and र are not reduplicated because of the prohibition of VI. 1. 3. S. 2446. As औच्छिषत्, आक्षिक्षत्, आर्क्षिषत् ।

The root ऊदुङ् Tudâdi No 21 is really उदुङ् and has a penultimate द in upadeśa. The द is changed to ड, because of the nipâtana of the sûtra VII. 3. 61. S. 2877 where Pâṇini used the form ऊदुङ्। Though this द changed to ड is antaraṅga, yet S. 2446 applies, and ड is not reduplicated, but ऊ is reduplicated, for the rule changing the द to ड is suspended till reduplication, and comes into force after reduplication, and not before it. This is because ऊदुङ् is उदुङ् really. Thus its aorist is औज्जिघत्। See Tudâdi No. 21.

The prohibition of न ष्ना: (S. 2446) applies only where the root begins with a *vowel*. Where the root begins with a consonant, there the न, द or र is reduplicated. As अदिद्रियत्।

२५८१। रभेरशब्लिटोः। ७। १। ६३।

रभेर्नुम्स्यादचि। न तु शप्लिटोः। आरब्भत्।

2581. The augment नुम् is added after the vowel of the root रभ् before an affix beginning with a vowel, but not before the vikaraṇa शप् or the affixes of the Perfect.

Thus आरब्भयति, आरब्भकः, साधुलब्भी, आरब्भलारब्भम्, आरब्भो वर्तते॥ Aor. आरब्भत्। But आरभते in शप्, and आरेभे in लिट्, and आरब्धा before an affix beginning with a consonant.

२५८२। लभेश्च। ७। १। ६४।

अललब्भत्। हेरचि' (२५३१) इति चूत्रे 'अचि' इत्युक्तेः कुत्व भ। अजीहवत्। 'अत्स्तृ-दृस्वरप्रयन्नदस्लृस्पशाम्' (२५६६)। अवस्मरत्। अददरत्। तपरत्वसामर्थ्यादत्र लघोर्न दीर्घः।

2582. So also of लभ्, before an affix beginning with a vowel, with the exception of शप् and लिट्, there is the augment नुम्॥

As लब्भयति, लब्भकः, साधुलब्भी लब्भंलब्भम्, लब्भो वर्तते Aor, अललब्भत्॥ But लभते with शप्, and लेभे in the Perfect, and लब्धा before an affix beginning with a consonant. The separation of this from the last, is for the sake of the subsequent aphorisms.

The Aorist of the Causative of हि is अजीहवत्। The ह is not changed to a guttural here by VII. 3 56. S. 2531 because exception is specifically made there in favor of चङ् Aorist.

By VII. 4. 95 S, 2566, the reduplicate vowel is changed to अ in the case of √smṛi, √dṛi &c. As असस्मरत्। अददरत्। The short अ is not lengthened, because it is so ordained; otherwise S. 2566 would have taught long आ at once.

२५८३। विभाषा वेष्टि चेष्टयोः। ७। ४। ९६।

अभ्यासस्यायं वा स्यादचि परे यौ। अवयेहत्-अविवेहत्। अवयेहत्-अविचेहत्। 'आजभाज-' (२५६५) इत्यादिना जोपधाहस्वः। अविभ्रजत्-अवभ्राजत्। * आदयादीनां वेति वक्तव्यम्"। एषान्ताः अकारलकारलुपदेशः आदयादयः चङ्भाश्च उक्ताः। द्वाविंशतिरोदितोपध-ह्रस्वारोऽधिका ज्ञाते। 'द्वाविंशोठि' इत्यप्यत्र दृश्यं द्वादश। अचीकसत्-अवकासत्।

2583. Short अ is optionally substituted for the vowel of the reduplicate in भेद् and भेष् in the Reduplicated Aorist of the Causative.

Thus अबीभिदत् or अबिभेदत्, अबीभिषत् and अबिभेषत्॥ In one alternative there is shortening of the reduplicate (VII 4. 59), and after such shortening, there is अ substituted in the other alternative.

By VII 4. 3. S. 2565, the roots √bhraj &c., are optionally lengthened in the penultimate. As अबिभ्राजत् or अबभ्राजत्।

Vartika.—The roots खादि and the rest optionally shorten their penultimate in the चङ् Aorist.

In the Mahâbhâshya, the following six roots, when Causative, are classed as Kâṇyâdi, namely ऊठ, एठ, भठ, ऊठ, क्षुप and ईड। The Nyâsa adds the following four. द्वादि, खादि, लोटि, and लोडि। While two more खादि and लोठि are mentioned in other places. Thus altogether there are *twelve* Kâṇyâdi roots. Thus अबीऊठत् or अबऊठत्। अटीएठत् or अटएठत्। अबीभठत् or अबभाठत्। अबीऊठत् or अबऊठत्। अलूलुपत् or अलुलोपत्। अबीलिठत् or अबीडेठत्।

२५८४। स्वापेश्चषि। ६। १। १८।

चयन्तस्य स्वापेश्चषि संप्रसारणं स्यात्। असूषुपत्।

2584 Of the causative verb स्वापि "to cause one to sleep", there is vocalisation of the semi-vowel, when the affix चङ् of the Reduplicated Aorist follows.

Thus the Aorist of स्वापि is असूषुपत्, असूषुपताम्, असूषुपन्॥

Note:— The vocalisation takes place before reduplication, then there is guṇa of the penultimate short vowel, then this is again shortened by VII. 4. 1, then there is reduplication, and then lengthening of the vowel of the reduplicate by VII. 4. 94. Thus स्वापि+चङ्=सुपि+चङ्=सुप् (VI. 4. 51) +चङ् (VII. 3. 86)=सोप्+चङ्=सुप्+चङ् (VII. 4. 1)=सु+सुप्+चङ् (VI. 1. 11)=सूषुपत् (VII. 4. 94) which with the augment अ becomes असूषुपत्॥

Note:—Why do we say 'when चङ् follows? Observe स्वाप्यते, स्वापितः॥ The anuvṛitti of क्ङिति has ceased, that of ङिति however is here.

२५८५। शाच्छासाह्वाव्यावेषांयुक्। ७। ३। ३७।

सौ। युगोऽपवादः। शावयति। द्रावयति।

2585. The augment युक् (य्) is added to the verbal stems शा, छा, सा, ह्वा, वे and वा before the affix णि (Causative).

This debars युक्। As शापयति, च्छापयति, सादयति, ह्वादयति, व्यादयति, वादयति, drink'. (Bhu 972) and वापयति॥ The word वा includes the root वा 'to blow' 'to dry' (Bhu 968), but not वा 'to protect' (Ad. 47): because the latter looses the

Note:—The roots भुज् and भीज् take the augment कुक् before णि, as भूभवति, भीषावति ॥

All these augments are added to the roots, in order that VII. 4. 1. should cause the shortening of the vowel preceding these. Thus the Aorist of the above are अबीभवत्, अभीषवत्, अबूभुजत्, अबीभिजत् ॥

The roots ज्ञा, ज्ञा, ज्ञा, ज्ञा आ and पा are exhibited as ending in long आ their Dhâtupâṭha forms are ज्ञा, ज्ञो, ज्ञो, दै, दो, दे, धे and पै ॥ This indicates that these roots would have taken कुक् by VII. 3. 36, the word आत् 'ending in long आ' means the roots which actually end in long आ, as well as those which get long आ by VI. 1. 45. This also indicates, that in this subdivision or section, the maxim of lakshaṇa pratipadokta &c. does not apply. Therefore when the roots ह with आप, and नि assume the form अपि-आ and ना before the affix णि by VI. 1. 48, the augment कुक् is added to them, thus अजापवति, नापवति ॥

In forming the aorist of हा the following sûtra causes vocalisation.

२५८६ । हूः संप्रसारणम् । ६ । १ । ३२ ।

चङ्परे ण्यङ्परे च णौ हूः संप्रसारणं स्यात् । अजूहवत्-अजुहावत् ।

2586. There is the vocalisation of the semi-vowel of the causative of *hve* (ह्वे) before the Desiderative and the Reduplicated Aorist affixes.

The whole of VI. 1. 31 is to be read into this sûtra. Thus (जुहावयिषति and जुहावयिषतः, जुहावयिषन्ति;) अजूहवत्, or अजुहावत्, अजूहवताम् and अजूहवन् ॥

Note:—The root हा does not take the augment क् required by VII. 3. 37 before the affix णि, because the Samprasâraṇa rule is stronger. The repetition of the word संप्रसारणं in this sûtra, though its anuvritti was present, indicates that the force of the word विभाषा has ceased. Though this and the next sûtra VI. 1. 33 could well have been made one, their separation shows that the samprasâraṇa does not take place when another affix, not causing reduplication, intervenes. As ग्रह-णिच्-ति= ग्राहयति; the De iderative of this verb is जिघ्राहयीषति ॥

२५८७ । लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य । ७ । ४ । ४ ।

पिबतेरङ्गस्य लोपः स्यादभ्यासस्य ईदन्तादेशश्च चङ्परे णौ । अपीप्यत् । 'अर्तिह्री-' (२५७०) इति पुक् । अर्पयति । ह्रेषयति । ह्लेपयति । रेषयति । वलोपः । ह्लीपयति। ह्लापयति । स्वापयति ।

2587. The penultimate vowel, in the Causative stem of पा 'to drink' is elided in the Aorist, and for the vowel of the Reduplicate there is substituted long ई ॥

As पा+णि+अत्=पाय्+इ+अत् (VII. 3. 37)=पाय्+अत् (VI. 4. 51)=प्य्+अत् (VII. 4. 8)=पप्य्+अत् (I. 1. 59)=पीप्यत् (VII. 4. 4). Thus अपीप्यत्, अपीप्यताम्, अपीप्यन् ॥ When the penultimate आ is elided, there remains प्

which cannot be reduplicated as having no vowel, but the elided आ is considered as sthânivat and thus पा is reduplicated. Sûtra VII. 4. 80 establishes by implication the principle that the substitutes caused by णि are sthânivat. Thus भू+णि=भावि; in reduplicating, this भा will not be reduplicated, but भू, as बुभावि, भा=भू by sthâinvad-bhâva.

We repeat here VII. 3. 36 S. 2570, because of the context.

२५८७ । क । अर्तिह्रीड्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातां पुङ्णौ । ७ । ३ । ३६ ।

2587A. The augment पुक् (प्) is added to the roots ऋ, ह्री ह्लीं, री, क्नूय्, क्ष्माय्, and to a root ending in long आ, when the affix णि (the Causative) follows.

As अर्पयति, ह्रेषयति, ह्लेषयति, रेषयति, क्नोपयति, क्ष्मापयति ॥ The anuvṛitti of every word other than अङ्ग (VI. 4. 1.) ceases. The प् of क्नूय् and क्ष्माय् drops by VI. 1. 66. The guṇa takes place by VII. 3. 86. Of the roots ending in long आ, we have म्लापयति, दापयति, धापयति ॥ The root ओ (Bhu. 983) गतिसंशपनयोः, and ओ (Juhotyâdi 16) गतौ are both meant here. Similarly री includes रीङ् श्रवणे (Divâdi 30), and री गतिरेषणयोः (Kryâdi 30). The augment is added at the end of the precediug stem of the root, and not to the affix. Being added to the root it becomes part of the root-stem, and in forming the reduplicate Aorist of such stems, the vowel before प् is shortened by VII. 4. 1. If प् were not the part of the stem, that vowel would not be shortened. Thus from दापयति; we have Aorist अदीदपत् ॥

In forming the Aorist of स्थापयति, the following sûtra applies:—

२५८८ । तिष्ठतेरित् । ७ । ४ । ५ ।

उपधाया इदादेशः स्थाप्यङ्परे णौ । अतिष्ठिपत् ।

2588. Short इ is substituted for the penultimate vowel of the Causative stem of स्था in the Aorist.

Thus अतिष्ठिपत्, अतिष्ठिपताम्, and अतिष्ठिपन् ॥ The form is thus evolved स्था+णिच्+अत्=स्थाप्+इ+अत् (VII. 3. 36)=स्थाप्+अत् (VI 4. 51)=स्थिप्+अत् (VII. 4. 5)=तिष्ठिपत् ॥

२५८९ । जिघ्रतेर्वा । ७ । ४ । ६ ।

अजिघ्रिपत्-अजिघ्रपत् । 'उर्ऋत' (२५६७) । अचीकृतत्-अचिकीर्तत् । अजीगृतत्-अजिगर्तत् । अदीधृतत्-अदिधर्जत् । " घ्राधेर्वा लुग्वक्तव्यः " । पुकोऽपवादः । घ्राययति ।

2589. Short इ is optionally substituted for the penultimate vowel of the Causative stem of घ्रा in the Aorist.

As अजिघ्रिपत् or अजिघ्रपत्, अजिघ्रिपताम् or अजिघ्रपताम्, अजिघ्रिपन् or अजिघ्रपन् ॥ Thus घ्रा+णि+अत्=घ्राप्+इ+अत् (VII. 3. 36)=घ्रिप्+इ+अत् (VII. 4. 6)=घ्रिप्+अत् (VI. 4. 51)=जिघ्रिपत् ॥ When इ is not substituted, आ is shortened by VII. 4. 1.

We repeat here VII. 4. 7. S. 2567.

२५८९ । क । उर्ऋत् । ७ । ४ । ७ ।

2589A. Short ऋ is optionally substituted for the penultimate ऋ and ॠ of a Causative stem, in the reduplicated Aorist.

This debars the वृद् (VII. 3. 101). भृद् (VII. 3. 86), and भार् (VII. 2. 114) substitutes. Thus अचिकीर्तत् (VII. 1. 101) or अचीकृतत् from कृत् (Chur. 111.): अबबर्तत् (VII. 3 86), or अबीभृतत्; अनमार्जत् (VII. 2. 114) or अमीमृजत् ॥

Note :—Though the वृद्, भृद् and भार् substitutes are antaranga operations, they are prohibited by the express text of this sûtra. The short ऋ is substituted even for a long ॠ: the त् of ॠत् shows that, as in अचीकृतत् (VIII. 2, 77). In fact, this ऋ substitute does not take place after the operations of वृद्, भार् and भृद् substitutions have taken effect, but it is a form which suspends the operation of all those rules.

In forming the चङ् Aorist of √पा, the augment युक् should have been added by 2587A, but the following vârtika prevents it.

Vart :—The root पा 'to protect' takes the augment युक् before णि, as पापयति ॥

The root पा would have also taken the augment युक् but this is prevented by the following when the root means 'to shake'.

२५९० । धो विधूनने युक् । ७ । ३ । ३८ ।

धातेर्हेत्वर्थस्यो ऽन्येऽर्थे । धापयति । 'अन्ये' किम् । धेक्षान्धापयति । 'विभाषा कीयतेः' (२५०९) ।

2590 धा gets the augment युक् (क्) before the affix णि when the Causative has the sense of 'shaking'.

As धेक्षोपधापयति ॥ But धा धापयति धेक्षाम् when the sense is not that of shaking. This form could have been obtained from the root धक् 'to move', (Bhu. 271) with the affix णि in the ordinary way without any augment. The special augment क् to धा indicates that this root will not take युक्, which it would have otherwise done by the last sûtra. The root धा belongs to Bhu. 969 (धोङ् धोपने) ॥

The roots ली, and लीङ् optionally become ला by VI 1. 51 S. 2509 and therefore they would have taken युक् in the Causative. The following sûtra ordains युक् optionally :—

२५९१ । लीलोर्नुग्लुकावन्यतरस्यां स्नेहविपातने । ७ । ३ । ३९ ।

लीयतेर्लातेश्च । अनाङ्नुग्लुकावागमौ वा स्तो यौ स्नेहद्रवे । विलीनयति-विलापयति-विलासयति-विलाययति वा घृतम् । 'ली' 'ला' इति ईकारमकारेवादारभ्यते युक् । स्नेहद्रवे किम् । लोष्टं विलापयति । * अवल्यनाभिनन्दनेषु किति णित्यनारभ्यमिति वाच्यम् *

2591. The roots ली and ला get optionally युक् and नुक् augment respectively, before the affix णि when the causative means 'the melting of a fatty substance.'

As वि लीयति, वि लाययति, वि लापयति, or वि लापयति चृतद् ॥ The augment चुक् is added to ली when the root ends in long ई, and that also optionally. When the augment is not added, the regular causative लापयति is formed. But when ली gets the form ला by VI. 1. 51, it does not take the augment चुक् ॥ The root ली includes both ली and लीङ् of Kryâdi and Divâdi. The root ला includes ला 'to give' (Adâdi 49), and ला the form assumed by ली under VI. 1. 51. When चुक् is not added to ला, चुक् is added by VII. 3. 36. Why do we say when meaning 'to melt fat'? Observe only लीनं विलापयति, जटाभिर्लापयते (1. 3. 70.)

Vârtika :—The ली invariably takes ला substitution when the sense is that of 'deceiving,' sub-duing,' or 'showing respect,' when the affix is not णिच् ॥ As जरत्खाजुल्लापयते, श्येनो वर्तिकामुल्लापयते ॥ The option allowed by this aphorism is a restricted option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution of ला for the final of ली is *optional* when the sense of the root is not that of 'showing respect', 'subduing' or 'deceiving'. But when it has any one of these three senses, the substitution is *compulsory*. See I. 1. 70.

When the √ली becomes ला by this Vârtika, it is always conjugated in the Atmanepada, even when the fruit of the action does not accrue to the agent by the following sûtra.

२५९२ । लियः संमानशालीनीकरणयोश्च । १ । ३ । ७० ।

लीङ्लिषोर्यक्तयोरात्मनेपद स्यात्कर्तुरेऽपि फले पूजाभिप्रययोः प्रकृत्यर्थे चार्थे । जटाभिर्लापयते । पूजामभिप्रयच्छतीत्यर्थः । श्येनो वर्तिकामुल्लापयते । अभिभवतीत्यर्थः । बालमुल्लापयते । वञ्चयतीत्यर्थः ।

2592. After the causative of the verb lî to melt or stick, the Atmanepada is employed, when used in the sense of showing respect, subduing and deceiving, even though the fruit of action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is to be supplied here from sûtra 67. This sûtra has its scope only when the fruit of the action does not accrue to the agent. In the Dhâtupâtha, there are two roots ली, one is technically called लीङ् and means 'to stick,' and belongs to the Divâdi class. The other ली meaning to 'melt' belongs to the Kryâdi class. As there is no specification in the sûtra as to what ली is to be taken, both are, there-fore, taken.

As जटाभिर्लापयते 'he gets respect or causes respect to be shown to him on account of his matted hair. श्येनो वर्तिकामुल्लापयते 'the hawk subdues the partridge' बालमुल्लापयते 'he deceives the boy'.

The root ली also becomes ला by the following.

२५९३ । विभाषेटिलिषोः । ६ । १ । ५६ ।

विभाषेटेरेव लापः वा स्यात्स्वरोऽजादावयं चेत् ।

2593. There is optionally the substitution of आ for the diphthong of the root भी 'to fear', in the Causative, when the fear is produced directly through the agent of the causative.

Thus भी + णि = भा + णि. This भा takes पुक् by VII. 3. 36 S. 2570. The following sûtra causes it to be conjugated in the Atmanepada.

२५९५। भीस्म्योर्हेतुभये । १ । ३ । ६८ ।

भयस्माभ्यामाभ्यामात्मनेपदं स्याद्हेतौ तोहेतु चेत्स्यात् । यूनि भवत्यपत्यं यात्यसौयोपसर्जनत्वात् । पुरुषो भाषयते ।

2594. After the causatives of the verbs bhî to fear, and smi to wonder, even where the fruit of the action accrues not to the agent, the Atmanepada is employed, when the fear is produced directly by the causative agent.

Note:—The phrase 'of the causative ending in णि' is understood in this sûtra and is to be supplied from the previous aphorism. This sûtra is also restricted to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word हेतु in the aphorism has been defined later on in sûtra I. 4. 55 (स्वतन्त्र कर्ता); it is the agent which is the mover of another's agent. When a fear is caused by a हेतु it is called हेतुभय. The word भय 'fear' in the aphorism is illustrative, and includes by implication विस्मय 'astonishment' also. As जटिलो भीषयते 'the jatila, the cock-headed frightens.' मुण्डो भीषयते 'the munda, the shaven-headed frightens'; जटिलो विस्मापयते 'the jatila astonishes,' मुण्डो विस्मापयते 'the munda astonishes' *i.e.*, the very fact of matted-hair or shaven-head frightens' &c.

Note:—Why do we say हेतुभय? For if the fear or astonishment is not the direct result caused by the agent, but arises from something else, then the âtmanepada will not be used. As कुञ्चिकयैनं भाषयति 'he frightens him with the kunchika,' रूपेण विस्मापयति 'he astonishes with his form'. Here kunchika and rupa are the instruments, which cause fear or astonishment, and are not the hetu thereof.

Thus मुण्डो भाषयते ।

But when the root भी is not changed to भा, then instead of पुक्, it takes the augment पुक् by the following sûtra.

२५९५। भिय हेतुभये पुक् । ७ । ३ । ४० ।

'भी' 'ह्री' इति ईकारः अतिरिच्यते । ईकारान्तस्य भियः पुगागमो हेतुभये । भीषयते ।

2595. The augment पुक् is added to the root भी before the affix णि, when fear is caused immediately owing to the agent of the Causative.

As मुण्डो भीषयते, जटिलो भीषयते ॥

Note:—See I. 3. 68. Here also भी with long ई being employed in the sûtra, indicates that पुक् is added then only, when the root has the form भी,

but when it assumes the form आ by VI. 1. 56, the proper augment वुक् will come; as वुक्तो आपयति ॥ Why do we say 'when the agent of the causative is himself the direct cause of fear'? Observe कुक्षिस्थेन आपयति, for here कुक्षिस्था causes fear and not the agent of the verb. The ऐ is vriddhied and आय substituted

The भी of this sûtra may be taken to be a compound of भी+ऐ meaning that the root भी when ending in long ऐ takes वुक् and not when it ends in long आ ।

२५९६ । नित्यं स्मयतेः । ६ । १ । ५७ ।

स्मयतेरेषो नित्यमात्वं स्यादचौ हेतोः स्मये । अटिलो विस्मापयते । हेतीक्षेहुपस्मयाविस्मुक्षेर्नेच ॥ कुक्षिस्थेन आपयति । विस्मापयति । अथ तर्हि 'विस्मापयन्त्यिस्मितलाञ्छनभूतां' इति । 'मनुष्यवाचा' इति करणादेव हि तत्र स्मयः । अन्यथा आपयति स्यात् । वस्तुतः । 'विस्मापयन्' इत्येव पाठ इति वांप्रदाविकाः । यद्वा । मनुष्यवाक्करणयोरप्यकर्त्री विस्मापयते तया क्षिप्तो विस्मापयन्निति चयन्तादचौ 'अता' इति ज्यारुपेयत् ।

2596. There is invariably the substitution of आ for the diphthong of the root स्मि 'to smile' in the Causative, when the astonishment is produced directly through the Agent of the Causative.

The words भी and हेतुमये are both understood here. The word नित्य shows that the anuvṛitti of विभाषा ceases. Thus वुक्तोऽटिलो वा विस्मापयते ॥ Otherwise we have कुक्षिस्थेन विस्मापयति ॥ The word स्मय here is taken to mean स्मयति *i. e.*, 'wondering, feeling astonished'. See I. 3. 68 where also this meaning has been extended to स्मय by its connection with भीस्मि together; the proper word ought to have been हेतुमये in connection with स्मि, and हेतुमये in connection with भी ॥

Question.—How do you explain the form विस्मापयन् in the following verse (Raghu Vaṁśa II. 33). तमार्षभूतं नृपतीसयेषु मनुष्यवाचा मनुबंशकेतुम् । विस्मापयन् विस्मितलाञ्छनभूतां । सिंहोऽपवादं सिषणाद सिंहः ॥ "The lion, who had seized the cow, spoke to him (King Dilipa) the elect of the Aryas, the banner of Manu's line, and possessed of lion's prowess, in human accents, thus astonishing him (the more) who was (already) surprised at his own state (of paralysis in not being able to shoot the arrow at the lion)?" For here the astonishment is not produced by the *Agent*, (kartâ), but by the Instrument (karaṇa), namely by "the human voice" in which the lion addressed the King Dilipa and, therefore, there ought to have been no आ nor वुक् ॥ Moreover, the proper participial affix in that case would have been शानच् of the Atmanepada and not शतृ as it is in विस्मापयन् ॥

Answer.—True. Therefore, the text according to the traditional reading is विस्मापयन् and not विस्मापयन् । (*Note*:—In fact Mallinâtha reads it as विस्मापयन् and explains it as विस्मि+णि=विस्मै+णि=विस्मापि, which with शतृ becomes विस्मापै+अत=विस्मापयत् ।)

Or. The real sentence is this. The king (already) wonders (at his loss of control over his limbs). (राजा विस्मयते). Him astonishes (further) the human voice (of the lion) (तं मनुष्यवाक् विस्मापयते). By means of that voice the lion astonished the king (तया सिंहो विस्मापयत्). Thus the *hetu* of the first causative is 'the human voice': and so there are both णि and णु। That is to say, the human voice is the agent of the impeller of the action, and it produces astonishment. By means of that the lion astonished &c. Thus it is a case of double causative: and the णु affix is added after such a double Causative.

The human voice causes astonishment, मनुष्यवाक् विस्मापयते। The lion through the human voice causes astonishment, सिंहो मनुष्यवाचा विस्मापयत्। Thus विस्मापि + णि + णु = विस्माप् + णि + णु (the first णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313) = विस्मापि + णु = विस्मापयत्।

२५९७। स्फायो वः। ७। ३। ४१।

णौ। स्फावयति।

2597. For the final of the stem स्फाय् is substituted व् in the causative.

As स्फावयति॥

२५९८। शदेरगतौ तः। ७। ३। ४२।

शदेर्यो योऽन्तादेशः स्याप्तश्च तु गतौ। शातयति। गतौ तु गाः शादयति गोविन्दः। गमयतीत्यर्थः।

2598. For the final of the शद् is substituted त in the Causative, when it does not mean 'to drive'.

As पुष्पाणि शातयति, फलानि शातयति, but गाः शादयति गोपालकः "the cowherd drives the kine."

२५९९। रुहः पोऽन्यतरस्याम्। ७। ३। ४३।

णौ। रोपयति-रोहयति।

2599. प् may optionally be substituted for the final of रुह् in the Causative.

As व्रीहीन् रोपयति or रोहयति॥ "He sows the barley." According to Padamanjari this sûtra could be dispensed with. The form रोपयति could be obtained from the root रुप् of the Divâdi class: which though meaning रोहण may be taken to mean 'grow' also; अनेकार्थत्वाद् धातूनाम्॥

२६०० । क्रीङ्जीनां णौ। ६। १। ४८।

एषामेच आयः स्यात्सौ। क्रापयति। अक्रापयति। जापयति।

2600. The substitution of आय for the diphthong takes place in the causatives of the roots क्री 'to buy', इ 'to study' and जि 'to conquer.'

Thus क्रापयति Aor. अचिक्रपत्। अक्रापयति and जापयति Aor. अजीजपत्। The augment च् is added by VII. 3. 36, since these roots end in long आ॥ The aorist of अक्रापयति is formed by the following sûtra.

२६०१ । णौ च संश्चङोः । २ । ४ । ५१ ।

चङ्परे चङ्परे च णौ हलो गाङ्वा स्यात् । अजीगपत् । अजापिपत् ।

2601. गाङ् is optionally the substitute of हन् in the causative (णि) when that causative takes the affix san (desiderative) and chaṅ (Aorist).

Thus (अघिजिगापयिषति or अजापिपयिषति 'he desires to teach.') अजीगपत् or अजापिपत् 'he taught.' The ई is changed into आ by VI 1. 48. Thus हन् + णिच् = घा + णिच् = घा + प् + अ = आपि. This rule applies to the Desideratives of Causatives and the Aorist of the Causatives.

२६०२ । सिध्यतेरपारलौकिके । ६ । १ । ५९ ।

ऐहलौकिकेऽर्थे विद्यमानस्य सिध्यतेरेच आत्वं स्यादणौ । अन्नं साधयति । सिध्यादय-श्चेतनार्थाः । 'अपारलौकिके' किम् । तापसः सिध्यति । तत्त्वं निश्चिनोति । तं प्रेरयति । सेधयति तापसं तपः ।

2602. The substitution of आ takes place for the diphthong in the causative of सिध्, when it does not refer to the next life.

The word पारलौकिक is derived from परलोक 'the next world' by adding the affix ठक् with the force of 'for the sake of' (V. 1. 109). The double Vṛiddhi takes place by VII. 3. 20. The sense of the word सिध् must refer to अचेतन or non-intelligent things for the purposes of this substitution. Thus अन्नं साधयति, ग्रामं साधयति ॥ Why do we say when not referring to the next world? See तपस्तापसं सेधयति, स्वान्तेवासं धर्मादि सेधयन्ति ॥ The force of सिध् is here that of knowledge, तापसः सिद्धति = तापसस्तपसा साधयति "The ascetic realises the truth," *i.e.*, becomes Perfect. The austerity incites the ascetic to the acquisition of that knowledge, and so we say सेधयति तापसं तपः 'the austerity produces perfection in the ascetic'. Why the subsititution does not take place in : अन्नं साधयति, ब्राह्मणेभ्योदास्यति 'he causes food to be prepared for the purpose of giving to the Brahmanas'. Here though the gift of the food produces effect in the next world, yet as that is the effect of दास and not of the verb सिध्, the substitution does take place. When the verb सिध् *directly* and not through the mediation of another action, produces pâraloukika effect, then the substitution does not take place. The verb सिध् here belongs to the Divâdi class and not to the Bhuâdi, as the form सिध्यति in the sûtra shows it.

२६०३ । प्रजने वीयतेः । ६ । १ । ५५ ।

वयेच आत्वं वा स्यादणौ प्रजनेऽर्थे । वापयति-वापयति वा गाः वृषोवाजः । गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः । 'अतुपधाद्रो गोदः' (२३६४) । नूदयति ।

2603. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root वी in the Causative, when meaning 'to conceive an embryo'.

The root जॉ Adâdi 39 means 'to go, to conceive, to shine, to eat, and to desire'. The substitution takes place when it means 'to impregnate or conceive'. Thus द्रुते जातो गर्भः प्रजावयति or प्रजायति=गर्भं ग्राहयति ॥ The word प्रजन means the receiving of the embryo which in course of time will lead to the birth of a child.

The causative of √द्रुह जिघांसायाम् (Bhu. 944), is द्रूहयति । The short उ is lengthened by VI. 4. 89. S. 2365.

२६०४ । दीर्घो द्रौ । ६ । ४ । ९ ।

'द्रुः' इति द्रुवचम् । द्रुग्रहेरवयवावा अत्रत्यावयवौ । द्रावयति ।

2604. The ओ of द्रोष् is replaced by आ before the causative णि ॥

Thus द्रावयति, द्रावयतः, द्रावयन्ति ॥ Similar reasons as in गोह, may be given for the root द्रु being exhibited as द्रोष in the sûtra. But the better construction of the sûtra would have been द्रुषोषौ । When not followed by णि, we have द्रोषो वर्तते ॥

The substitution however, is optional by the following sûtra if it means mental agitation.

२६०५ । वा चित्तविरागे । ६ । ४ । ९९

चित्तोऽभीप्सितः । चित्तं द्रावयति–द्रोषयति वा कामः । 'जनीजृष्–' । जनयति–जरयति । जृङ्गतौस्तु । जारयति । " एजेर्जौ द्रुगरभ्यो मतोर्णो वक्तव्यः " । द्रुगरभ्यामेटकृत् । एजयति द्रुगात् । 'द्रुग–' इति णिच् । एजयति चलितः । एजयादन्यत्र तु एजयति द्रुगाद्गुणदानेन । पुरादिषु अयादिषिच् । 'स्फुरोरौ' (२५६९) । चपयति–चपयतीत्युक्तम् । स्फोरौस्तु । चापयति–चापयति । स्फारयति–स्फोरयति । अनुस्फुरत्–अनुस्फुरत् ।

2605. The आ substitution for the ओ of द्रोष् is optional, when the sense is that of the disturbing of the mind.

As चित्तं or प्रजां द्रावयति or द्रोषयति कामः 'the desire perverts the Intelligence'. Otherwise चापनं द्रावयति when mental agitation is not meant.

Here we repeat the sûtra VI. 4. 92. S. 2568, because of the context.

२६०५ । क । णिति द्रुस्वः । ६ । ४ । ९२ ।

2605A. The roots having an indicatory क्, retain their penultimate short vowel before the Causative णि ॥

The णिच् roots are चङादि a subdivision of the Bhuâdi (800 to 873), and some belong to the Churâdi; and all other roots that end in अय as अय and अय of the Divâdi class. Thus चटयति, ज्वलयति, जनयति from √janî (I. 862) जरयति, from √jrish (I. 863); but जारयति from the Rudhâdi root जॄ (IX. 24). जनयति, चपयति ॥ Some read the anuvṛitti of the word 'optionally' from the last sûtra into this. This will then be of limited option only (vyavasthita-vibhâshâ). The forms उत्त्रासयति and संत्रासयति are thus explained.

Vart:—The causative of the root रञ्ज् loses its nasal when meaning 'to hunt the deer': as, रञ्जयति मृगान् 'he hunts the deer', but रञ्जयति पक्षिणः 'he hunts the birds.' Moreover when the sense is other than that of hunting, we have रञ्जयति in connection with मृगः also. As रञ्जयति मृगान् तृणदानेन 'he gratifies the deer by giving them grass'.

In the Churâdi class, under the subdivision चयादि which are णिच् we find the root क्षि (X. 86). In forming its causative the following sûtra applies.

२६०५ । वा । क्षिस्फुरोर्वी । ६ । १ । ५५ ।

2605B. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the roots क्षि and स्फुर् when in the Causative.

Thus क्षपयति क्षययति (VII. 3. 36 for the addition of पुक्) but from the √क्षि क्षिणोति (V. 5): we have क्षापयति and क्षाययति। The svâdi क्षि is not णिच्। So also स्फोरयति or स्फारयति। The Aor. is अपुस्फुरत् or अपुस्फरत्।

२६०६ । उभौ साभ्यासस्य । ८ । ४ । २१ ।

साभ्यासस्यानितेरभ्यासस्थौ नकारौ चरत्वं प्राप्नुतो निमित्ते सति। प्राचिचत्।

2606. Both the न's are changed into च in the reduplicated forms of the verb चि, when preceded by an upasarga competent to cause the change.

Thus in the Desiderative प्राचिचिषति and the Aorist of the Causative प्राचिचत्, and so also परावाचिचिषति and परावाचिचत्॥

Note:—If the maxim पूर्वत्रासिद्धीयमधिर्वचने be not applied here; then we have the following dilemma in, प्राञ्चि+च+सि॥ Here the affix सन् requires reduplication, and the present sûtra requires च change of न॥ The चत्व being asiddha, the reduplication being made first, we have प्राञ्चिञ्चि+च+सि, and then the reduplicate च intervenes between the cause न and the root च् of चि, and so this न would not be changed to च॥ If however the above maxim be applied, we first apply the चत्व rule, as प्राञ्चि+च+सि, and then reduplicate चि; and we get the form प्राचिचिषति even without this sûtra.

Note:—If we could get this form by the application of the above maxim, where is the necessity of the present sûtra? The sûtra is necessary in order to indicate that the above maxim is *anitya* or not of universal application. And because it is *anitya*, that the form प्रोचिषत् is evolved by reduplicating उच् (See VIII. 2. 1).

२६०७ । स्त्रौ गन्निरकोधने । २ । ४ । ४६ ।

द्रुस्रो गन्निः स्यादचौ। गमयति। क्रोधने तु गमयाययति। '* द्रुस्रुहिंसोः–*'। अचिगमयति। इनस्तोऽचिरचलोः' (२५७३)। 'हो हन्तेः' इति कुत्वम्। घातयति। * ईर्ष्यक्रीड्युजीवयेति च वक्तव्यम् *। ततीयस्वरूपग्रहणस्य तृतीयेऽपि इति वार्त्तिकात्। आर्द्धं चकारस्य द्वित्वं घारयिष्यति।

द्वितीये तु 'ज्ञापेर्द्वितीयस्य' (२१७६) इत्यस्यापवादत्वेन चरितार्थे प्रवर्तते। ऐच्चिर्चयत्-ऐचिर्चत्। द्वितीयस्यापवार्थं त्वियन्तायत्वमि चकार स्वाश्रयार्थं भूयते। इत्यादिः शेषात्। द्वित्वं तु द्वितीयस्यैव। तृतीयाभावेन प्रकृतस्यादिभागस्य। नियुक्तेरेवाभ्यासोत्तरं हुलक्षणौ गुणेन गुरुदीर्घौ। शेष 'आर्धधातुके स्वयोरित्यिवं त्रिवा' इत्यादि सिद्धम्। एवं चकर्षयेषु वर्षे द्रष्टव्यम्।

2607. When the affix चि (Causal) follows, नशि is the substitute of नश् when the sense is not that of 'informing' but that of 'going.'

नाशयति 'makes him go' नाशयतः, नाशयन्ति &c. But ज्ञापयति 'causes to believe.' अविनाशयति. The श of नशि is for articulation.

Vârt.—So also दृश to 'remember' which is treated like नश् as, अविनाशयति॥

We repeat here the sûtra VII. 3. 32. S. 2574.

२६०७। क। हनस्तोऽचिण्णलोः। ७। ३। ३२॥

2607A. For the त of हन् is substituted स् before an affix with an indicatory च् or ण्, but not before the affix चिण् of the Aorist, nor before णल् of the Perfect.

Thus घात+चिण्=घात+चिण्=घास+चिण्। Then by VII. 3. 54. S. 358, स is changed to ष and we get घातयति॥

So also ऐच्चिर्चयति॥ In forming its चङ् Aorist, the reduplication is irregular, as given in the following Vârtika.

Vartika.—In the case of ऐच्चिर्चयति the third should be reduplicated.

The meaning is, the *third consonant*, or the third *syllable*. If we take the first meaning, then this Vârtika prohibits the reduplication of च, (for र is already prohibited by चङ्परः). If we take the second meaning, this vârtika becomes an exception to VI. 1. 2. S. 2176. and is applicable to Desiderative bases only, for there alone we get the *third* syllable.

Thus by the ordinary rule the Aorist is ऐचिचत्, while by this vârtika it is ऐच्चिर्चत् according to the first meaning. In the case of the second meaning, the च alone will be heard in the reduplicate चङ् Aorist. Because the च् would be elided by हलादिशेषः (VII. 4. 60. S. 2179). So the reduplication will be of the *second* syllable only, because there being no *third* syllable, the vârtika under consideration does not apply for it applies only to the Desideratives.

In fact only *one* meaning can be illustrated in the Aorist of the Causative, while both are applicable in Desiderative, as given in the following note.

Note.—In the case of the verb ऐच्चिर्चयति the third should be reduplicated "Third of what"? Some say the third of the consonants, and according

to them the form is ईर्ष्यिष्यति ॥ Others say the third syllable, therefore of the root ईर्ष्यिष्य (ईर्ष्य + इट् + सन्), the third syllable ष is reduplicated: Thus ईर्ष्यिष्यष, ईर्ष्यिष्यिष (VII. 4. 79) the अ of ष is changed into short इ by VII. 4. 79. = ईर्ष्यिष्यिषति ॥

The root अर्च (X. 357) belongs to the Agârvîya subdivision, and ought to be conjugated in the Atmanepadî. How do you explain the Parasmaipada in आर्चन्ति अवनोत्सिक्तं प्रियाः (Mâgha)? It ought to be Atmanepada because the √artha belongs to agarvîya subdivision of the Churâdi.

Of the root, in which the causative णि, ceases to have the force of the causative (nivritta-preshaṇa), the meaning is the same as of the pure non णि root. In fact the णि does not make any alteration in the meaning. Therefore आर्चन्ति is really equal to आर्चनं कुर्वन्ति।

So is to be understood to be the case in all Transitive roots.

Here ends the Chapter on the Conjugation of Causatives.

इति सिङन्तणिच्प्रकरणम् ।

-:o:-

॥ अथ सिङन्त सन् प्रकरणम् ॥

CHAPTER XII.

THE DESIDERATIVE VERBS.

२६०८ । धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा । ३ । १ । ७ ।

इच्छार्थेभ्यः धातुभ्यः प्रत्ययो वा स्यादिच्छायाम् । धातोरिति वर्तमानत्वादिह सन् आर्धधातुकसंज्ञम् । इट् । द्वित्वम् । 'सन्यतः' (२३९७) । पठितुमिच्छति पिपठिषति । 'कर्मणः' किम् । जनमेजयेच्छतीति करणात्मा भूत् । 'समानकर्तृकात्' किम् । शिष्याः पठन्तिच्छति गुरुः । वाग्रहणात्पक्षे वाक्यमपि । 'लुङ्सनोर्घस्लृ' (२४२७) । इकाच उपदेशे-' (२२४९) इति नेट् । षत्वम् । अत्तुमिच्छति जिघत्सति । '* ईर्म्यतेस्तुनीषस्य-*' इति षित्वनीर्ह्रस्वत्वम् । इषिर्ईषिषति-ईषिर्ईषिषति ।

2608. The affix सन् is optionally attached, in the sense of wishing, after a root expressing the object wished, and having the same agent of the action as the wisher thereof.

The word धातोः being especially used in this sûtra, shows that this सन् is an ârdhadhâtuka affix, while the सन् taught in the two preceding Ashṭâdhyâyî sûtras S. 2309 and 2393. do not get this designation. The result is that this सन् gets the augment इट् where necessary. Thus पठ + इट् + सन् + सप् + ति = पठ् पठ् + इषति = पपठ् + इषति। Now applies VII. 4. 79. S. 2319 and the अ of ष is changed to इ। Thus we get पिपठिषति 'He desires to read'.

Why do we say कर्मणः 'after (a root expressing) an object'? The affix will not come after an Instrumental case. Thus नयनेनेक्षते; here there is no affix. But गन्तुमिच्छति will be जिगमिषति.

Why do we say यदाशयस्तृ'दात् 'when the subject of the verb to wish, is also the subject of the verb denoted by the object wished'? Observe "शिष्याः पठन्तु" इति, इच्छति गुरुः 'The teacher wishes 'Let the pupils read.' Here the teacher is the agent of the verb 'to wish', but he is not the agent of the verb 'to read', and hence there is no affixing of सन्।

The word वा 'optionally' shows that a sentence may also be employed to express the same idea. Thus अत्तुमिच्छति or जिघत्सति.

In forming the Desiderative of √अद 'to eat', सन् replaces अद् by II. 4. 37 S. 2427. The इट् augment is not added because of S 2246.

Thus अद्+सन्+अद्+ति = अदस्+अति = जिघस्+अति (S. 2617) = जिघत्सति (The स is changed to त).

Vârt:—The third of ईक्षे is reduplicated optionally. This vârtika has already been given under the last sûtra S. 2607. There are two interpretations of it. One is that the third *consonant* of ईक्षे namely क्ष is reduplicated. The other is that the third *syllable* of ईक्षिं is reduplicated namely the ि of सन्। Thus we have two forms ईक्षिक्षिषति or ईक्षिंईक्षिषति।

२६०९। रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च। १। २। ८।

एभ्यः संश्च स्यात् स च ङित्। रुरुदिषति। विविदिषति। मुमुषिषति।

2609. The affixes *ktvâ* and *san* (III. 1. 7) are *kit*, after *rud* 'to weep,' *vid* 'to know,' *mush* 'to steal,' *grah* 'to seize,' *svap* 'to sleep,' and *prachchh* 'to ask.'

Thus रुरुदिषति 'he wishes to cry' विविदिषति 'he wishes to know'; मुमुषिषति 'he wishes to steal'.

In forming the Desiderative of ग्रह्, the augment इट् is not added by the following sûtra.

Note:—The verb ग्रह् is changed into गृह्, स्वप् into सुप्, प्रच्छ् into पृच्छ before *kit* affixes by samprasâraṇa (VI. 1. 16).

Note:—The *ktvâ* and *san* would have been *optionally kit* after the verb रुद, विद् and मुष् by virtue of I. 2. 26, but this sûtra makes them *necessarily* so, after these three verbs. In the case of the verb ग्रह्, these affixes are *kit* by virtue of this sûtra only. In the case of the verbs स्वप् and प्रच्छ् the affix सन् is of course *kit*, because these two verbs are anit, that is, they do not take the intermediate इ; and therefore the सन् being directly affixed to them, and rule I. 2. 18 not applying, the indicatory *k* would make it *kit*. In reference to these verbs, therefore, the present sûtra teaches something new, only with regard to the affix सन्, by making

that also *kit*. The verb अच् takes the intermediate इ when the affix सन् follows, by virtue of the sûtra VII. 2. 75.

२६१० । सनि ग्रहगुहोश्च । ७ । २ । १२ ।

ग्रहेर्गुहेश्च सनि इडागमः स्यात् । 'सन्यङोः' (२४१२) इति सन्प्रकारस्य । जग्रहिषति । जुघुक्षति ॥

2610. The Desiderative affix सन् does not get the augment इट्, not only after roots ending in ह, ह, ह and ह, but also after ग्रह and गुह ॥

Thus ग्रह्+सन्+सन्+ति=ग्रह्+षति । The ष is vocalised by VI. 1. 16 S. 2412. Then reduplication takes place. As जाग्रह+षति । Then ष is changed to ष by VIII. 2 31. S. 324; and ष changed to क् by VIII. 2. 41. S. 295. Thus जाग्रक्+षति (for the ष was already changed to ष because it followed क्, the ष being no intervention). But this ष of सन् being considered asiddha, the ग् is changed to ज्, or rather क् (for ट् of ष) being considered asiddha, the ष is changed to ष by VIII. 2. 37. S 326; for जाग्रक् is still considered a झषन्त, as if ending in ह, and followed by ष still, though it is changed to ष; and thus S. 326. is made applicable. The whole equation is thus shown ग्रह्+सन् (the affix is ञित् by 1. 2. 8)=ग्रह्+स (VI 1. 16)=ग्रह्+ष (VIII. 2. 31)=ग्रक्+ष (VIII. 2. 41)=जिग्रक्षति (VIII. 2 37). So also with गुह् जुघुक्षते the सन् is ञित् here by 1. 2. 10.

From स्वप् we have सुषुप्सति । The desiderative सन् of भ्रस्ज takes इट् by the following sûtra:

२६११ । ऋतश्च संयोगादेः । ७ । २ । ४५ ।

'वृ' 'वृ' 'तृ' 'तृह्' 'तृफ्' 'भ्रस्ज्' इत्येतस्मात् सन इट् स्यात् । विवृत्सति । विवरिषति । तितरिषति । तितर्विषति । अनेटो दीर्घो नेह । दिदरिषते । दिधरिषते । अत्र 'उदितो वा' इति । नीवादिकयोर्वृ कृधृजोरिति वृद्धाव ।

2611. The desiderative सन् takes इट् after ऋ and the four roots that follow it. (Tud. 116-120), namely √gṛi, √dṛiṅ, √dhṛiṅ and √prachcha.

Thus विवरिषति, तितरिषति, दिदरिषते, दिधरिषते, तितर्क्षति (1. 2. 8; VI. 1. 16). But विवृत्सति not included in the five. The roots वृ and तृ would have optionally got इट् in the desiderative by VII. 2. 41, which would have been optionally lengthened by VII. 2. 38. But the इट् here being specifically ordained, does not get lengthened by VII. 2. 38. S. 2391. How do you explain उदृधीर्षुः? It is from the Bhuâdi root धृङ् or धृञ् ॥ Nos. 948 and 1009.

२६१२ । हलो झलः । १ । २ । ९

हलन्ताज्झलादिः सन्नित्स्यात् । जुघुक्षति । दीक्ष् । दाक्षुलिप्सति दिदीक्षते । सन्नित्त्वस्यानावात् 'नीग्रहतिलिषोरि-' (२५०८) इत्यादर्थं न । अत्र च 'सनि नीग्रा-' (२६२३) इति धूषे नावाद्योः धुषक्षीग्रहवर्जं धुक्षत् ।

2612. The affix *san* beginning with a letter of the *Pratyâhâra jhal* is like *kit*, after verbs ending in *ik* vowels.

Thus from √भू we have बुभूषति। The सन् here takes no augment इट्, and so it is अजादिः, and consequently भू is not guṇated, because the affix is ङित्।

Similarly from दीङ् Divâdi (No. 26) we have दिदीषते 'he wishes to give'. The ई is not changed to आ because VI. 1. 50 S. 2508 applies there only where ई otherwise would have been changed to इ or ए (इङ् घिसंज्ञः)। Therefore in the sûtra VII 4. 54, S. 2623, the roots आ and भी are separately enumerated

Note:—After the verbs ending in इङ् the desiderative suffix सन् is *kit* when it is अजादि, that is to say when the affix सन् does not take the intermediate इ. The affix सन् is an affix which begins with स् a letter of the' झल् class. But if the intermediate इ is added before it, it is no longer a अजादि affix, and in that case it is not ङित्. Thus from जि 'to conquer' which is a verb ending in इङ्, we have जिगीषति 'he wishes to conquer' भू 'to mix' बुभूषति; so also कृ 'to do' चिकीर्षति; तॄ 'to cross' तितीर्षति. भू 'to be' बुभूषति.

Note:—If however, verbs ending in इ or ई or ऋ or ॠ, take an intermediate इ, they likewise take guṇa. As:—स्मि 'to smile' takes guṇa, and makes its desiderative सिस्मयिषति.

Note:—The अजादि सन् is not *kit* after verbs ending in any other letter than the इङ्. As पिपासति (from पा) 'he wishes to drink.' So from ध्मा we have धित्मासति.

Note:—The object of making the affix सन् *kit* after verbs ending in *ik* vowels, is to prevent the guṇa of the vowel of the root, as in चिकीषति 'wishes to collect' बुभूषति 'wishes to praise.'

२६१३। हलन्ताच्च। १। २। १०।

इक्प्रत्ययीयादुपदेशः परो योऽजादिः सन्नित्स्यात्। भुज्। बुभुक्षति। विभित्सति। 'इकः' किम्। चिकीर्षति। 'अजः' किम्। चिचर्षिषति। इक्प्रक्रियं जाचिघटत्। युध्। तितुत्सति–तितुदिषति।

2613. And after a root ending in a consonant, and preceded by a vowel of the *pratyâhâra ik*, the affix *san* beginning with a *jhal* consonant, is like *kit*.

Thus from भुज् we have बुभुक्षति, and from भिद् 'to pierce' we have बिभित्सति 'he wishes to break,' here the root भिद् contains the *ik* vowel इ; it ends in a consonant द्; the affix सन् is directly added without taking an intermediate इ, and therefore it fulfills all the conditions of the sûtra and the vowel is not guṇated.

Why do we say "preceded by इ ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ऌ vowel"?

If the final consonant of the verb is not preceded by a vowel of the *ik* class, the affix सन् is not *kit* after such a verb. As यज्+सन्+ते=यियक्षते

'wishes to sacrifice.' Had the affix सन् been here a *kit* affix, there would have been samprasâraṇa by rule VI. 1. 16 which declares that there is samprasâraṇa of the verbs वच्, स्वप्, and यज्, &c., before *kit* affixes.

Why do we say jhalâdi *san*?

If the *san* takes the intermediate इ and is then no longer a झलादि सन्, it is not *kit*; and it causes guṇa. As चुत्+इ+सन्=चिकीर्षति 'he desires to be.' Here there is guṇa of *ṛi*.

Roots like दम्भ्, डुदाञ् &c., are governed by this rule, though they end in conjunct consonants, for the word इच् of the sûtra means *jâti* or class; thus दम्भ्+सन्+तिप्=दम+षति (VI. 4. 24 the *m* being elided by treating सन् as कित्)=दीम्षति or दिप्सति (VII. 4. 56). So from डुदाञ् we have दित्सति or दित्दिषति।

२६१४। अज्झनगमां सनि। ६। ४। १६।

अजन्तानां हन्तेरजादेश्च गमेः सनि दीर्घः स्याज्झलादौ सनि। 'सन्लिटोर्जेः' (२३३१)। जिगीषति। 'विभाषा धेः' (२५२५)। चिकीषति-चिचीषति। जिघांसति।

2664. The lengthening of the vowel takes place in the case of a stem ending in a vowel, as well as of हन् and गम्. (which is the substitute of इ) when the Desiderative affix सन् being jhalâdi (*i. e.* not taking the augment इट्) follows.

Note:—Thus of roots ending in vowel we have:—चिकीषति, चुहुषति, चिकीर्षति, जिहीर्षति (VII. 1. 100); of हन् and गम्, जिघांसति, and अधिजिगांसते॥

Thus from the root जि, we get जिगीषति; the ज is changed to ग (VII. 3. 57 S. 2331). Similarly from √धिष् शब्दे, we get चिकीषति or चिचीषति; the ष is optionally changed to क by VII. 3. 58 S. 2525. From the √हन् we get जिघांसति।

The गम् of this sûtra is the substitute of the root हन् and in forming its desiderative, the following sûtra applies:—

२६१५। सनि च। २। ४। ४७।

इको गमिः स्यात्सनि न तु बोधने। जिगमिषति। बोधने प्रतीषिषति। '* इदवदिदः *'। अधिजिगमिषति। अर्थमि तङ्। 'परस्मैपदेषु' इत्युत्सर्गेण ट्। 'अजादौ सनि' इति दीर्घः। जिगांस्यते। अधिजिगांस्यते। अजादेरप्यनिटत्वेनेच्छतेर्न दीर्घः। जिगंसते। अधिजिगंसते।

2615. And when सन् (Desiderative) follows, गमि is the substitute of इक् when the sense is not that of 'informing.'

जिगमिषति 'wishes to go' जिगमिषतः, जिगमिषन्ति. But अर्थान् प्रतीषिषति 'he wishes to inform the meaning.' So also with इट्, as अधिजिगमिषति॥ The yogavibhâga indicates that the anuvṛitti of सन् only runs in the next sûtra and not of जि. The form is thus evolved in the Parasmaipada; गम्+सन्=गम्+गम्+स (VI. 1. 9)=ग+गम्+स (VII. 4. 60)=ज+गम्+स (VII. 4. 62)=ज+गम्+इट्+स (VII. 2. 50)=जिगमिष, and then we add the personal terminations.

But in the Passive, the conjugation will be Atmanepadi. No इट् will be added here to the affixes, because it is confined to the Parasmaipada affixes only. The चङ् being now *jhalâdi*, there will be lengthening.

Thus we get चिकीर्षते । अचिचिकीर्षते ।

The last sûtra refers to that गम् which is the substitute of इ and therefore there is no lengthening of the root गम् meaning 'to go'. In its case, the forms will be जिगंसते । जिगमिषते ॥

Note:—The rule applies to that गम् which is the substitute of इङ्, इक् or इङ् (II. 4. 47 and 48) 'to study'. Therefore, not in जिगंसते वस्त्रो नाना (cf. VII. 2. 58). In the Veda we read स्वर्ण घोषं यजमिगांसम्, where though गम् means 'to go' and is not, therefore, the substitute of इङ्, the lengthening takes place by the rule VI. 3. 137. Or the word अच् should not be added in the sûtra at all: which should be read as इजन्तस्य सनि meaning, "There is lengthening of the stem when the Desiderative सन् follows' This would apply of course, to vowel-ending stems, because the sentence would mean that, for there cannot be lengthening of a consonant. This will apply to गम् also, in this way:—"A stem ending in a vowel is lengthened in the Desiderative, and so also of गम् which is a substitute of the vowel-stem इ" ॥ In this way, we may see, that there is no necessity of the Vârtika.

२६१६ । इङश्च । २ । ४ । ४८ ।

इङो गमिः स्यात्सनि । अधिजिगांसते ।

2616. And of इङ् 'to study,' गमि is the substitute when सन् follows.

अधिजिगांसते, ०सेते, ०सन्ते 'he wishes to study.' The root इङ् is always preceded by the preposition अधि. This will be Atmanepadi by I. 3. 12 and I, 1. 56. The form is similarly evolved by the application of rules VII. 2. 58, and VI. 4. 16.

२६१७ । रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

उह इह धी ये उपधे यस्य तस्माद्धलादे रलन्तात्परो यः सन्नादेशो वा स्यात्तो स्तः । 'सनि ग्रहगुहोः' (२३४४) । चिक्षु लिखते–चिक्षोलिखते । दधिक्षते–दधोक्षिते । लिलिखिषति–लिलेखिषति । 'रलः' क्ङित् । दिदेविषति । 'व्युपधात्' क्ङित् । विवर्तिषते । 'हलादेः' क्ङित् । दविद्विषति । इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते । 'X उपधाकार्यं हि द्वित्वात्प्रबलम् X' । ओदित्त्वं द्वित्वरहितस्य धातोरभ्यासेऽदर्शनपरत्वात् ।

2617. After a verb which begins with a consonant, and ends in a letter of *Ral pratyahara*, and has as its penultimate इ or ई, उ or ऊ, the *ktvâ* and *san* affixes are optionally *kit*.

The wording of this sûtra requires a little explanation. It consists of the following words:—

1. रलः ralaḥ, ablative of रल् (after the consonants included in the *Pratayhara ral i. e.*, all the consonants except य् y and व् *v*). Verbs having their final letter any single consonant except य् y or व् *v*.

2. अुपधात् means "after penultimate की." It is a compound of की+उपधा. The की itself is a compound of उ+इ=वि, in the dual की. Therefore the phrase means "after (verbs) having for their penultimate either इ *i* or उ ऊ long or short."

3. झलादेः means "beginning with a consonant."

All these three words qualify the word "verb" understood.

4. सन् means "and san."

The sûtra means, those verbs which have a रल् letter in the end, a झल् in the beginning, and an इ, ई or उ, ऊ in their penultimate, may optionally treat the affixes *ktvâ* and *san* as क्ङित्.

Thus चक्षिङ् 'to shine,' makes चक्षिङ्त्वा or चख्यित्वा 'having shone,' लिख् 'to write' makes लिलिखित्वा or लेलिखित्वा.

Similarly in *san* affix we have लिलिखिषति or लिलेखिषति 'he wishes to write' चिचक्षिङ्षते or चिचख्यिषते 'he wishes to shine.'

So also चचक्षिषते or चचख्यिषते।

Why 'rala'? The rule does not apply if the verb ends in a letter other than रल्. As दिव्+क्त्वा=देवित्वा; its desiderative will be दिदेविषति. No option is allowed here.

Why अुपधात्? There is no option when the penultimate vowel is not इ or उ. As वृत्+क्त्वा=वर्तित्वा. Des. विवर्तिषते.

Why झलादेः? The rule does not apply if the verb does not begin with a consonant. As वक्ष्यित्वा and वक्ष्यिषति. There is no option allowed here.

Note:—The rule does not apply if the क्त्वा and सन् are *aniṭ*. As भुक्त्वा, बुभुक्षते.

The reduplication though *nitya*, is here postponed in favor of *guna*, because of the maxim:—"An operation relating to penultimates is stronger than reduplication."

Moreover, the indicatory ङ् in the root चक्षिङ् is also a वाचक of the relative strength of these rules

२६१८। सनीवन्तर्धभ्रस्जदम्भु श्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम्। ७।२।४९।

इवन्तेभ्यर्धादिभ्यश्च सन क्त्वा स्यात्। इडभावे 'झलन्ताच्च' (२६१३) इति क्ङित्त्वम्। 'क्ङिति-' (२५६१) इति सस्य ऊठ्। षत्वम्। ष्टुत्वम्। दुदेविषति-दिदेविषति। 'क्ङीतिश्वयोरेव-' (२६२७) इति वचनसामर्थ्यान्न वः। दुस्वूषति-दिदेविषति।

2618. The desiderative सन् may optionally take क्त्वा, after a root ending in इवन्, and after ऋधु, भ्रस्ज, दम्भु, श्वि, दृ, डु, ऊर्णु, भृ, ज्ञपि, and सन्॥

Note:—Thus दिदेविषति or दुद्यूषति, दिदेविषति, दुस्वूषति॥ ऋध्, अर्द्धिषति, ऐर्त्सीत्॥ भ्रस्ज, बिभ्रक्षिषति, (VI. 4. 47) बिभ्रक्षति, (VIII. 2. 36 and 41) बिभर्क्षिषति,

विमर्दिषति ॥ दम्भु, दिदम्भिषति, दिम्भिषति, (VII. 4. 56) धीप्सति, मि, उज्झिम्रक्षिषति, उज्झिमीषति ॥ स्वृ, सिस्वरिषति, सुस्वूर्षति ॥ सु, सिषवयिषति, (VII. 4. 80) सुसूषति, जसु, मोक्षुमविषति, मोक्षुमुषिषति, मोक्षुमूषति ॥ The root क्षु of the Bhuâdi class is to be taken, as the form सर with सद् in the sûtra indicates, सिसरिषति, सुस्रूर्षति ॥ ऋधि, जिघर्धयिषति, ईर्त्सति ॥ ष्ठा, सिसास्थिषति, सिषासति ॥ केचिद्ग्रभरक्षपिसनितनिषति-दरिद्राजागरीति षठन्ति ॥ तितनिषति, तितंसति, तितांसति, चिचयिषति, चिक्षति, विदारद्रिषति, विदरिद्राषति ॥ धनीति किम् ? देविता, ग्रहा ॥ See S. 2621 further on.

When no इट् augment is added, the सन् is कित् by S. 2613. The ष् is changed to स by S. 2561. Thus दिव्+सन्+क्यच्+तिप्=दिव्+सि+य+षति=दि+य+षति=दुद्यूषति=दुद्यूषति। When however, सन् takes इट्, then the affix is not कित्, and we get दिदेविषति।

Similarly from जिष् we get, जुह्वूषति or जिजेविषति। The second ष is not changed to स because of the niyama rule VIII. 3. 61, S. 2627 to be taught later on.

In forming the Desiderative of ऋध्, we have अर्दिधिषति with वेट् सन्; and ऋध्+सन् when anit. Now apply the following two sûtras.

२६१९। आप्ज्ञप्यृधामीत्। ७। ४। ५५।

एषामन आदेरभ्यासस्य इत्स्यात्सन्यादौ क्ङिति।

2619. For the vowel of the roots आप्, ज्ञपि and ऋध् there is substituted long ई before the सन् of the Desiderative, when it begins with क्ङ्॥

Note:—Thus आप्—ईप्सति, ज्ञपि—जीज्ञप्यति, ऋध्—ईर्त्सति (I. 1. 51). The reduplication is dropped by VII. 4. 58. In the Causative stem ज्ञपि there are two vowels, the इ (णि) is dropped by pûrva-vipratishedha (the prior debarring the subsequent) according to VI. 4. 51, and ई substituted for अ according to the present sûtra. The word सन् is to be read into the sûtra, otherwise आपस्यति॥ The सन् must begin with क्ङ् *i. e.*, should not take the इट् augment, as in जिज्ञपयिषति, अर्दिधिषति॥ The roots ऋधि and ऋध् are optionally वेट् in the Desiderative by VII. 2. 49.

२६२०। अत्र लोपोऽभ्यासस्य। ७। ४। ५८।

'धि भीमा-' (२६२३) इत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्य लोपः स्यात्। आप्तुमिच्छति ईप्सति। ऋधितुमिच्छति। एषत्स्यन्। धर्त्स्यन्। ईर्त्सति-अर्दिधिषति। विस्रम्भयति-विस्रम्भिषति-विस्रम्भति-विस्रम्भति।

2620. The reduplicate is dropped under the circumstances mentioned in the foregoing sûtras VII. 4. 54 to VII. 4. 57.

Note:—The examples are given under the above-mentioned sûtras. The word 'of the reduplicate' अभ्यासस्य is to be supplied in all the subsequent sûtras upto the end of the chapter. Thus sûtra VII. 4. 59, says 'a short is to be substituted', we must supply the words 'for the reduplicate' to complete the sense; as दुद्रोषिषति, दुधर्षिषति॥ The word अत्र in the sûtra indicates that the reduplication is not to be elided, when an affix is treated

like सन् but is not actually सन् ॥ Thus चङ् Aorist is treated like सन् by VII. 4. 93; but the reduplication will not be dropped there; as अनीनयत्, अदीदपत् ॥ Some say the word अत्र here indicates that the *whole* of the reduplicate is dropped, and not only its final letter. Others elide the whole of the reduplicate on the maxim नानर्थकोऽलोऽन्त्यविधिः । "The rule I. 1. 52, by which a substitute should take the place of only the final letter of that which is exhibited in the Genitive case, is not valid, where what is exhibited in the Genitive is meaningless".

Thus आप्+ति=ईप्+सति=ईप्सति (No reduplication).

So also ऋध्+सति=ईध्+सति=ईर्ध्+सति (I. 1. 51. S. 70)=ईर्त्+सति (VIII. 4. 55. S. 121)=ईर्त्सति । The सेट् form is अर्दिधिषति । The form अर्दिधिषति is thus evolved. The Desiderative root is अर्धिष, the ऋ being gunated by VII. 3. 86 before सन् ॥ Now we reduplicate it, and the second syllable धिष् will be reduplicated by VI. 1 2. and the रेफ is not duplicated by VI. 1. 3: so we get धिष् to reduplicate, and ध is changed to द ॥ The form दैर्धिषति is thus evolved. By VII. 4. 55, the ऋ is changed to long ई, which is followed by र् by I. 1. 57. Thus we have ईर्ष् as root, and स is reduplicated, and the reduplicate is elided (VII. 4. 58). The forms धिरिषति and धीर्षति are similarly formed.

From भ्रस्ज (the third root given in S 2618) we get बिभ्रज्जिषति or बिभर्जिषति as सेट्, the double form is owing to the optional स्म् augment. The Anit forms are बिभ्रक्षति or बिभर्क्षति ।

In forming the Desiderative of दम्भ (the fourth root in S. 2618) the following sûtra applies.

२६२१ । दम्भ इच्च । ७ । ४ । ५६ ।

दम्भेरभ्यासस्यादीच्च सादौ सनि । अभ्यासलोपः । हलः परश्च' (२६१३ इत्यत्र हलग्रहणं धात्वधिकारस्थितयुक्तम् । तेन सनः क्ङित्त्वान्न लोपः । धिरिषति-धीरिषति-दिदम्भिषति । शिक्षीषति-शिक्षिषिषति । 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (२४९४) । मुस्मुर्षति-सिस्मरिषति । युयुषति-यियविषति । ऊर्णुनूषति-ऊर्णुनुविषति-ऊर्णुनविषति । न च परत्वाद्गुणादेशयोः कृतेऽभ्यास उकारो न श्रूयेतेति वाच्यम् । 'द्विर्वचनेऽचि' (२२४३) इति सूत्रेण द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिकृपातिदेशादादेशनिमित्ताद्वा । न च सन्नन्तस्य द्वित्वं प्रति कार्यित्वान्निमित्तता क्वचिदिति वाच्यम् । 'x कार्यमनुभवन्हि कार्यी निमित्ततया शास्त्रीयते न त्वननुभवन्नपि x' । न चेह सन्निमित्तत्वमनुभवति । बुभूर्षति-बिभरिषति । ऋपिः पुगन्तो ङित्संज्ञः पकारान्तस्त्रीरादिकश्च । दृङ्भावे 'दृङो ङल्' (२६१२) इति क्ङित्त्वान्न गुणः । अस्कन्-' (२६१४) इति दीर्घः परत्वाद्विकल्पेन वाच्यते । 'आरुरुषि-' (२६११) इति ईट् । धीर्षति-जिह्रषयिषति । अनितस्तु जिह्रषयिषति । 'अनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । सिषासति-सिसनिषति । '* तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनो वा इड्वाच्यः *' ।

2621. For the vowel of the root दम्भ् there is substituted इ as well as ई before the सन् of the Desiderative, when it begins with स् ॥

Note:—As धीप्सति or धिप्सति ॥ But दिदम्भिषति before the सेट्सन् ॥ The reduplication falls off by VII. 4. 58.

We have said in explaining I. 2. 10. S. 2613 हलन्ताच्च, that the word हल् or consonant there signifies the whole *class*; and not a root which ends in a *single* consonant. The चण् being ङित् after a root that ends in one consonant or more, it is ङित् after हन्थ् also, which ends in two consonants न् and थ्। Therefore the nasal is elided. Thus we get चिघ्वति or चीघ्वति। The ह is changed to ध.

When the चण् is णेर् we have चिघ्निचयति. From चि (fifth root of S. 2618), we get Aniṭ चिचीषति and seṭ चिचयिषति।

From स्वृ (sixth root of S 2618), we have Aniṭ सुस्वूर्षति, and seṭ सिस्वरिषति। The ऊ in the Aniṭ form is by VII. 1. 102 S. 2494, after the short ऋ has been lengthened by S. 2614

From सु (seventh root of S 2618) we have Aniṭ सुसूषति; seṭ सिषविषति। Here the equation is सु+स+सति=सुसु+षति (the reduplication takes place first). =सु+यविषति=सिषविषति (VII. 4. 80 S. 2577).

From ऊर्ध्व (eighth root of S. 2618) we have Aniṭ ऊर्ध्वूषति or ऊर्ध्वुषिषति; seṭ ऊर्ध्वयिषति। In ऊर्ध्व+षति, the guṇa being taught subsequently should take place first, and then reduplication. Then we get ऊर्धो+षति, and here ओ is changed to अव्, and we have ऊर्धव्+षति। But we cannot, however, do this: the guṇa and अव् substitution do not take place *prior* to reduplication, because of the sûtra द्विर्वचनेऽचि (S. 2243), which teaches, according to one interpretation, that a substitute of a vowel is just like the original for the purposes of reduplication; and according to another, that no substitution should take place so long as reduplication is not finished. Under whatever view of that sûtra, the reduplicate is ऊ and not व.

Nor must one object saying, "How can a Sannanta be the occasion or cause of reduplication, when it is itself an effect with regard to reduplication?" For the following Paribhâshâ answers this objection.

"Surely, that which undergoes an operation can, so far as it undergoes that operation, not be made the cause (of the application of a Grammatical rule)."

To explain this Paribhâshâ, the following is extracted from Kielhorn's translation of the Paribhâshenduśekhara:—"The words 'so far as it undergoes that operation are intended to make (the formation of) ऊर्ध्वयिषति and other (forms) possible. For in (the formation of) this (ऊर्ध्वयिषति) the syllable व has been reduplicated in accordance with I. 1. 59, whereas without (the restriction 'so far as it undergoes that operation') that (rule of Pâṇini's) could have had no concern (with the formation of ऊर्ध्वयिषति). The term चण्वतोः in VI. 1. 9 being a genitive, that which ends with चण् (*i. e.*, ऊर्ध्व+षण्) undergoes the operation (of reduplication) taught in VI. 1. 9. Were, then, the present Paribhâshâ to enjoin merely that 'that which undergoes an operation cannot be mde

the cause of the application of a grammatical rule'). इस् which forms part of the *kâryin* ऊर्ण् + इस्) could not be the cause of the peculiar reduplication (which is taught in I. 1 59.) But as the Paribhâshâ teaches that, that which undergoes an operation can only so far as it undergoes that operation not become the cause of the application of a grammatical rule, there is no reason why इस् in ऊर्ण् + इस् should not cause the application of I. 1. 59; for although ऊर्ण् + इस्, which includes इस्, is *kâryi*, yet the syllable ऊ only can be called the *kâryam anubhavan kâryi*)."

From भर the ninth root in S. 2618, we have बुभूर्षति (Aniṭ) and बिभरिषति (seṭ).

The root सपि (the last but one of S. 2618) is from सा with the augment पुक् । Or it is the root सप् one of the णित् roots, and प् is part of the root. It is then of the Churâdi class. When the सन् is Aniṭ, it is कित् by S. 2612 and so there is no guṇa. The lengthening required by S. 2614, is superseded by the subsequent rule which causes the elision of णि in सपि ॥ Then there is ई by S. 2619. Thus we have सीप्सति (Aniṭ). Or सिसपयिषति (Seṭ). But the non-णित् root सापि gives us सिसापयिषति ।

From सन् (the last of S. 2618) we have सिसासति (the long आ replaces अ by S. 2504) as Aniṭ; and सिसनिषति as seṭ.

Vart:—The इट् is added to सन् after अन् पत् and दरिद्रा optionally, as तितनिषति or तितंसति or तितांसति, (VI. 4. 17) पिपतिषति or पिपत्सति (VII. 4. 54, VIII. 2. 29. VII. 4. 58) दिदरिद्रिषति or दिदरिद्रासति ॥ Why do we say 'Desiderative'? Observe देविता, अह्ता ॥

In the case of सन् the following sûtra applies.

२६२२ । तनोतेर्विभाषा । ६ । ४ । १९ ।

अस्योपधाया दीर्घो वा स्याज्झलादौ सनि । तितांसति-तितंसति-तितनिषति । * आशङ्कायां सन्वक्तव्यः * । श्वा सुसूर्षति । कूलं पिपतिषति ।

2622. The lengthening of the penultimate of सन् is optional, before the Desiderative सन्, when it does not take the augment इट् ॥

Thus तितांसति or तितंसति ॥ But in तितनिषति no alternative is allowed, as इट् is added to सन् by VII. 2. 49 Vârt: optionally.

Vart:—The affix सन् is added, when the sense is that of 'in imminent danger'; as भङ्क्ते पतिष्यति कूलम् = पिपतिषति कूलम् 'the bank is in imminent danger of falling down'. So also श्वा सुसूर्षति.

Vart:—There is no affixing of सन् after a verb which has already taken सन् in the sense of wishing. As चिकीर्षितुमिच्छति. But from the सन् of III 1 5, 6 not denoting wishing, we have सुनुत्सिषते, मीनांसिषते.

Besides पिपतिषति given above we have an Aniṭ form also; when the wing sûtra applies.

२६२३ । सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामचङ्क्ष्म् । ७ । ४ । ५४ ।

एषामच इक्स्यात्सादौ सनि । अभ्यासलोपः । 'स्कोः–' (३८०) इति सलोपः । चिक्षति । दिदरिद्रिषति–दिदरिद्राषति । 'डुमिञ्' 'मीञ्' आभ्यां सन् । कृतद्वीर्घस्य मिनोतेरपि मीकपादिशेषादिक्ष् । 'षः सि–' (२३४२) इति तः । मित्सति । मित्सते । 'मा' माने । मित्सति । माङ्मेङोः । मित्सते । 'देदाञोः' । दित्सति । 'देङ्' । दित्सते । 'दाञ्' । दित्सति–दित्सते । 'धेट्' । धित्सति । 'धाञ्' । धित्सति–धित्सते । रित्सते । लिप्सते । 'ञक्ष्' । क्षिक्षति । 'शक ऊर्ध्वजे' इति दिवादिः । स्वरितेत् । शिक्षति–शिक्षते । पित्सते । '* राधो हिंसायां यलीक् साध्यः *' । रित्सति । 'हिंसायाम्' किम् । आरिरात्सति ।

2623. The इक्स् is substituted for the root-vowel of मी, मा, दा and धा (धु), रभ्, लभ्, शक्, पत and पद् when the Desiderative सन् beginning with स् (*i. e.*, not taking the augment इ) follows.

Thus पत्+सन्=पपित्स्+सन्। The reduplicate is elided by S. 2620: and the स is elided by S. 380. Thus we get पित्सति (पत्+सन्+आप्+तिप्=पित्स्+सति=पित्+सति).

So also from दरिद्रा of the Vârtika we have दिदरिद्रिषति or दिदरिद्राषति।

The मी includes मीनाति (Kryâdi 4) and मिनोति (णि of Svâdi 4) for णि assumes the form मी, by VI. 4. 16. Thus मित्सति, प्रमित्सति॥ The स् of इक्स् becomes त् by S. 2342. The मा denotes all the roots which assume the form मा, on the maxim मानादा ग्रहणेष्वविशेषः "The terms मा, मा or दा when they are employed in Grammar denote both the original roots मा, मा and दा and also the roots which are changed to मा, मा and दा"॥ They are मा and माङ् माने, and मेङ् प्रणिदाने॥ Thus मित्सति, मित्सते, अप मित्सते॥ धु—दित्सति or दित्सते from दो, or देङ् or दाञ्। So also धित् सते or धित्सति from धेट् or धाञ्। रभ्–आरिप्सते, लभ्–आलिप्सते, शक्–शिक्षति. But from the Divâdi root we have शिक्षति or ते। पत्–पित्सति, पद्–प्रपित्सते॥ In the roots that end in a vowel, the स् of इक्स् is changed to त् by VII. 4. 49, S. 2342 and in the roots that end in a consonant, this स् is dropped, according to VIII. 2. 29. S. 380. The reduplication falls by VII. 4. 58. S. 2620.

Why do we say 'when the Desiderative follows'? Observe दास्यति॥ The word सि is understood here from VII. 4. 49, so the rule will not apply when the Desiderative takes the augment इट्, as प्र पतिषति॥ Here पत optionally takes इट् under the vârtika वनिपतिदरिद्राकारमुपसंख्यानम् S. 2621.

Vârt:—The इक्स् comes after the root-vowel of राध् in the Desiderative, when the sense is that of 'to injure.' As प्रति रित्सति॥ Why do we say when the sense is that of 'to injure'? Observe आरि रात्सति॥

२६२४ । मुचोऽकर्मकस्यगुणो वा । ७ । ४ । ५७ ।

सादौ सनि । अभ्यासलोपः । मोक्षते–मुमुक्षते वा वत्सः स्वयमेव । 'अकर्मकस्य' किम् । मुमुक्षति वत्सं कृष्णः । 'न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः' (२३४८) । विवृत्सति । वक्ति तु । विवर्तिषते । 'सेऽसिचि–' (२५०६) इति वेट् । निवर्तिषति–निवर्त्स्यति ।

2624. When भुज् has an Intransitive signification, Guṇa is optionally substituted for its vowel before the aniṭ सन् of the Desiderative: and thereby the reduplicate is elided.

By I. 2. 10, S. 2613 after a root ending in a consonant, the सन् is like कित् and does not cause Guṇa. The present sûtra ordains it optionally. As भोक्तते or भुभुक्षते वत्सः स्वयमेव ॥ Why do we say "Intransitive." ? In the Transitive there is one form only, as भुभुक्षति वत्सं कृष्णः 'Krishṇa wishes to release the calf.' भुज् becomes Intransitive when it has a Reflexive significance, or when it expresses a mere action. The reduplication is elided by VII. 4. 58. S. 2620.

Here we repeat the sûtra VII. 2. 59. S. 2348.

२६२४ । क । न वृद् भ्यश्चतुर्भ्यः । ७ । २ । ५९ ।

2624. A. The Parasmaipada ârdhadhâtuka affixes beginning with स् do not get the augment इट् after वृत् and the three roots that follow it.

Thus वृत्—वर्त्स्यति, अवर्त्स्यत्, विवृत्सति । वृध् वर्त्स्यति । अवर्त्स्यत् । विवृत्स्यति । मृधू । वर्त्स्यति । अमर्त्स्यत् । मिमृत्सति । स्यन्द् । स्यन्त्स्यति । अस्यन्त्स्यत् ।

The वृतादि roots are four वृत् वृध्, मृध्, and स्यन्द (Bhu. 795-798), In the examples, the Parasmaipada forms are shown, because these roots are optionally Parasmaipadi by 1. 3. 92 S. 2347 before स्य and सन् ॥

In the âtmanepada, इट् is added. As विवर्तिषते ।

In the case of roots mentioned in VII. 2. 57. S. 2506, the इट् augment is optional. Thus तितर्तिषति or तितृ त्सति ।

२६२५ । इट् सनि वा । ७ । २ । ४९ ।

वृङ्वृञ्भ्यामृदन्ताच्च सन् इड्वा स्यात् । तितरिषति–तितरीषति–तितीर्षति । विवरिषति–विवरीषति–विवूर्षति । 'वृङ्' । विवूर्षते–विवरिषते । दुध्वूर्षति ।

2625. The Desiderative स् may optionally take इट् (which is optionally lengthened also) after the two roots वृङ् and वृञ्, and after ऋ ending roots.

As from वृञ् we have विवूर्षति । विवरिषति । विवरीषति । प्रादुवूर्षति । प्रात्तिवरिषति । प्रादिवरीषति । From वृङ्, विवूर्षते or विवरिषते । ऋकारान्तेभ्यः । तितीर्षति । तितरिषति । तितरीषति ।

So also दुध्वूर्षति from ध्वृङ्क्षीदित्त्वे । The ऋ is lengthened by S. 2614, then there is उ by VII. 1. 102. S. 2494, which is lengthened by S. 354.

२६२६ । स्त्रिपूङ्रञ्ज्वशां सनि । ७ । २ । ७४ ।

'स्त्रिङ्' 'पूङ्' 'ञ्' 'ञ्वञ्' 'वञ्' एभ्यः सन् इट् स्यात् । सिस्त्रयिषते । पिपविषते । अरिरिषति । इह 'रिङ्शयग्लिङ्क्षु' इति चलोऽवयवः कार्यभागिति कार्यिणो निमित्तत्वायोगात् 'ङिच्च' (२२४३) इति न प्रवर्तते । अञ्जिजिषति । अञ्जिघिषते । 'उभौ साभ्यासस्य' (२५०६) । प्राञ्जिञ्जिषति उपदेशेत्त्वात् । पुत्वम् । 'X पूर्वग्राहिद्वीयणङ्क्षित्वे X' इति

चङ्याश्च सन्नियतस्येटो ह्रित्वम् । द्वर्यादिः शेषः' (२५७९) । उचिच्छिषति । 'x निमित्ताभावे नैमित्तिकाभावः x' इति ह्रस्वमित्वम् । 'उदुपधात्–' (२५६९) इति सनुग्रहणं–चङ्याश्रयात् । प्रकृतिप्रत्ययापचिवचनाद्वा–' । 'सौ च संश्नोः' (२५७९)(२५८१) इति धूञाद्यनिटो नादृ ऋवर्णस्य संप्रसारणं च वा । अधिजिगापयिषति–अध्यापयिषयिषति । जिघ्राप्यिषति–घ्राप्यिषयिषति । ' । संप्रसारणम्' (२५८६) । घ्राप्यिषति । 'सौ ह्रित्वात्प्राग्च आदेशो न' इत्यकृत्वाद्धकारस्य ह्रित्वम् । घुक्षाप्यिषति । घुक्षाप्यिषति । 'नेः घुग्रव्यथरे' (२५७७) । विधाप्यिषति । विधाप्यिषयिषति । विनाप्यिषयिषति । रिरिक्षाप्यिषति । लिक्षाप्यिषयिषति । जिज्ञाप्यिषयिषति । 'घुग्रविति' ति क्ङिति । घुक्षाप्यिषति । 'ऋवरे' क्ङिति । घुघूषति । 'ऋवति' (२५७८) इति वं वा । विक्षाप्यिषयिषति । घुक्षाप्यिषयतीत्यादि । 'ऋवरे' इत्येव । घुघुषते ।

2626. The Desiderative चङ् gets the augment द् after the roots ह्रिञ्, घुङ्, घ्रा, ऋज्रा and ध्रा ॥

Thus ह्रिन्धिषते, घिधिषते (VII. 4. 80) अरिरिषते, अजिगजिषति (VI. 1. 2 and 3) and अधिधिषते । The root घ्रा is not governed by this rule, as घुघ्रषति । The √ऋज्रा (V. 18) of the Suâdi class is taken here, and not √ऋज् (IX. 51) of the Kryâdi class, for the latter *always* has इ्, while the former having an indicatory long ऋ has *optionally* इट् ॥ Both the Bhuâdi and Juhotyâdi ध्रा are taken in the sûtra.

The √ध्रा is Aniṭ as a rule. In अरिरिषते the reduplication is of the syllable रिष् (ऋ + इट् + सन् = अर् + इट् + सन् = अरिष्). Here इट् is a portion of the kâryin अरिष् and since a portion of सन् itself undergoes grammatical operation: therefore, it can not be the cause for the application of the operating rule, hence the sûtra द्विर्वचनेऽचि (S. 2243) does not apply. See the Paribhâshâ under VII. 4. 56. S. 2621. In fact, the rule of reduplication here is सन्यङोः (Genitive case) meaning "of a sananta or a yaṅanta, there is reduplication." (VI. 1. 9 S. 2395). Strictly speaking, therefore, सन् is not the *cause* of reduplication: but that a san-ending stem is reduplicated The san-ending stem is अरिष्, and it is to be reduplicated. Therefore रि is doubled: and ऋ the original root for अर् substitute is not considered sthânivat. Had सन्यङोः been in the Locative then द्विर्वचनेऽचि would have applied.

In the Desiderative of √अञ्, both न's become changed to ञ when preceded by an alterant preposition, (VIII. 4. 21. S. 2606), Thus आञ्जिञ्जिषति ।

In the case of √उदी, the augment तुक् is added to द ; and it becomes त्, thus we have उत्त् । Here त though caused by a Tripâdi rule is not asiddha for the purposes of reduplication because of the maxim "the sûtra VIII. 2. 1 does not hold good in reduplications." Therefore, we reduplicate त्त् (त and त and इट्). Then by आदिशेषः rule (S. 2179) we get त्ति (not त्त्,) thus, उत्तित्सति । The maxim "on the disappearance of a cause, the effect also disappears", is not of universal application. This we learn from the jñâpaka of S. 2561 where Pâṇini uses सन्यङोः, the along with the augment तुक् or by the vârtika under S. 2573, (आदेशादप् कृतम् तदाचष्टे कृत्तद्धितसमासेषु प्रकृतिप्रत्ययापचिः &c.) For had the rule "on the disappearance of a cause, the

effect also disappears" been of universal validity, there was then no necessity of using the words prakriti-pratyâpatti "there is return of the original form" in the above vârtika. For as soon as the kṛit affix was elided, the effect of kṛit would have also vanished, and so the word would have assumed its original form, without the express rule to that effect. That vârtika also is, therefore, a jñâpaka.

By the two sûtras of the same form, namely, **दो च संप्रसारणम्** (VI. 1. 31. S. 2579, II. 4. 51. S. 2601), the root **दद्** is replaced by **दा**, and there is vocalisation of **सि**। Thus we have **अदिदिजिगादयिषति** or **अदादियिषति**। **दिदासयिषति** or **दुदासयिषति**।

By VI. 1. 32. S. 2586, is vocalised. As **दुदासयिषति**। Here **द** is reduplicated, because of the maxim, the vowel substitution does not take place, prior to reduplication, when **सि** follows. (See √**जन** Churâdi No. 342).

So also we have **पुस्कारयिषति, दुदावयिषति**।

Here we again give the sûtra VII. 4. 80. S. 2577.

२६२६। क। श्रोः पुयण्ज्यपरे। ७। ४। ८०।

2626A. **त्** is substituted for the final **त** or **क** of a reduplicate, before a labial, a semi-vowel and before **ज्**, when **अ** or **आ** follows these consonants, in the Desiderative.

The word **पु-यण्-ज्**—**सि** is the Locative singular of the samâhâra dvandva compound of those three words—**पु**, **यण्** and **ज्**॥ The samâsânta affix **टच्** (V. 4. 106) does not come, as these affixes are anitya. The word **अ-परे** means that after which is the letter **अ**॥

Thus: 1. Labial:—**पिपविषते, पिपावयिषति, विभावयिषति**; 2. Semi-vowel:—**यियविषति, यियावयिषति, रिरावयिषति, लिलावयिषति**; 3. **ज**—**जिजावयिषति** from the root **जु**॥

The word **पिपविषते** is from √**पू** which gets **इट्** augment in **सन्** (VII. 2 74). then there is guṇa and **अव्** substitutions, but these latter being sthânivat for reduplication (I. 1. 59), **पू** is doubled; and for **अ** there is substituted **इ** by the present sûtra. **पिपावयिषति** is the Desiderative of the Causative of **पू**॥ **बिभावयिषति** is the Desiderative of the Causative of **भू**॥ **यियविषति** is the Desiderative of **यु** 'to mix', which is **सेट्** by VII. 2 49. **यियावयिषति** is the Desiderative of the Causative of this root. The words **रिरावयिषति** and **लिलावयिषति** are the Desiderative of the Causatives of **रौति** and **लुनाति**॥

This sûtra indicates the existence of the following maxim:—**अनिमित्तेऽपि यो स्थानिवद् भवति**, "though not the cause of reduplication, the substitute which takes place when **सि** follows, becomes like the original". Thus in **बिभावयिषति** we have **भावि+सन्** from **भू+णि+सन्**, here the **आव्** substitute caused by **णि** is sthânivat to **अ**, otherwise there would be no **अ** in the reduplicate to be operated upon by the present sûtra, See VI. 1. 31 S. 2621 also.

Why do we say "for the ष or स" ? Observe चाचष्यते, the Desiderative of which will be चाचषिषति ॥

Why do we say "followed by a labial, semi-vowel or अ" ? Observe अव सुस्रावयिषति, according to Padamanjari it is अवसुस्रावयिषति from the sautra root सु ॥ सुस्रावयिषति ॥

Why do we say 'when these consonants are followed by an अ' ? Observe सुसूषति ॥

By VII. 4, 81. S. 2578, there is स् substitution optionally in the case of the roots mentioned in that sûtra. Thus स्त्रिस्रावयिषति or सुस्रावयिषति । The word अचरे of the above sûtra applies to this also. Thus we have सुसूषते only when अ does not follow.

२६२७ । स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् । ८ । ३ । ६१ ।

अभ्यासेऽचः परस्य स्तौतिण्यन्तयोरेव षस्य षः स्यात्परश्चेत्तौ नाभ्यस्य । सुष्टूषति । 'ष्टु स्तिस्वाप्योः–' (२३४४) इत्युस्वत् । सुस्रावयिषति । स्त्रिस्रावयिषति । 'स्तौतिण्योः' किम् । सिसेविषति । उपदेशेषु 'स्वादिष्वसर्वनामस्थाने च–' (२२९७) इति षत्वम् । चरिचिक्षिषति । 'चक्षि' । क्षिम् । तिष्ठासति । सुष्टूषति । अभ्यासादित्यत्रैनं निषेधः । इक् । प्रतीषिषति । इक् । अधीषिषति ।

2627. ष् is substituted for स after स् or त् in the reduplication of a Desiderative, if the स of सन् is changed to ष् and not otherwise and then only in स्तु and in the Causative of roots, which in the Dhâtupâṭha begin with a ष् ॥

This rule is confined to the Desideratives of स्तु and of ष् beginning roots in the Causative, provided that the Desiderative sign ष् is changed to ष् ॥ The rule applies to the ष् of the substitute and not to the affix ष्; as there can be no such ष् after a reduplicate syllable. Therefore ष् means that ष which replaces the ष् of the roots.

Thus from स्तु we have सुष्टूषति ॥ Here the ष of सन् is changed to ष by the last sûtra, and therefore so also after the reduplicate स, the ष of स्तु is changed to ष ॥

Of the Causatives of roots beginning with ष् in the Dhâtupâṭha, we have सिषेविषति, सिषिक्षयिषति, सुष्वापयिषति ॥ In this last, the ष् of स्वप् is changed to ष by VII. 4. 67 S. 2344. So also सिस्रावयिषति ।

Why 'stu and the Causatives'? Though this ष change would have taken place by the preceding Ashtâdhyâyî sûtra (VIII. 3. 59), yet the separate enunciation of this rule indicates that this is a niyama aphorism —the ष change takes place only in these cases of स्तु and the Causatives of Desideratives under the conditions mentioned in this sûtra, and *no where else.* Thus सिसेविषति from the root षिञ्सेवृ (Tud. 140). This is a root, which is exhibited in the Dhâtupâṭha with a ष, therefore the form ought to have been सिषेविषति by VIII. 3. 59. but it is not so, because of the

niyama of the present sûtra. So also सुसूषते from षूङ् प्राणिप्रसवे (Div. 24): and सुसूषति from षू प्रेरणे (Tud. 115).

If this is a niyama rule by the very fact of its separate enunciation, what is then the necessity of using the word सन् in the aphorism? Ans. सन्नुतोऽभ्यासात्सन्; so that, the sûtra may mean "if सन् and Causatives *only*, when सन् follows"? and not "if सन् and Causatives when सन् only follows". In the latter view, we could not get the form सुस्राव; and the rule would have applied to चिचिषति also.

Why do we say "in the Desiderative स"? So that the niyama may not be any where else. Had सन्धि not been used in the sûtra, the restriction would have been with regard to every affix, and the sûtra would have meant "if there is occasion of सत्व change after a reduplicate, it should take place only in the case of सन् and the Causatives". Therefore ष change would not have taken place in चिषेव, as it is not a Causative.

Why do we say 'after a reduplicate'?

Answer.—So that this restriction may apply to that ष which would have been caused by the स् or ष of an abhyâsa, and not to that which would have been caused by an upasarga. As अभिषिषिषति, though without the Preposition, the form is सिसिषति॥ Here ष is changed to स by S. 2277.

Question.—No, this cannot be the reason, because the ष caused by the upasarga is considered as asiddha, and hence there would be no restriction.

Answer.—Then we say, the abhyâsa is taken to be qualified by सन्, namely that abhyâsa which is *caused* by सन्, would give occasion to this rule and not any other abhyâsa. Therefore if a reduplication has been caused by यङ् and then सन् is added to it, then the restriction of the present sûtra will not apply, and सत्व change will take place though the root may not be a Causative &c. Thus the यङ् of स्वप is सोषुप्य (VI. 1. 19). the Desiderative of this root is सोषुप्सिषते, with इट् augment, the elision of अ (VI. 4. 48) of य, the elision of यङ् by VI. 4. 49.

Question.—No this also cannot be the reason: because the सत्व change is antaraṅga, while the restriction niyama is Bahiraṅga. Therefore the word abhyâsa is employed superfluously in the sûtra.

Answer.—The word abhyâsa is taken in the sûtra, so that the restriction may be with regard to that ष which might have been caused by the स् or ष of the abhyâsa, and not to that ष which might be occasioned by the स् or ष of a *dhâtu* or verbal root. Thus प्रतीषिषति, प्रसीषिषति॥ Here the root षू or षूङ् in the sense of सौत्र &c., is turned to Desiderative with सन्; and by VI 1. 2, the सन् is reduplicated, then by VII. 4. 79, the स is changed to ष॥ Thus सस्रिव; here by the force of the स् of the abhyâsa सि, the स is changed to ष as सिस्रिव; (VIII. 3. 59) then as the restriction of this sûtra does not apply, the root ष causes the सत्व of the abhyâsa, as सिस्रिष॥ Had the word अभ्यासात् not been used in the sûtra, the ष of abhyâsa could not

have been changed to ष, for then the sûtra would have meant 'ष is substituted for स, only in the case of सन् and Causatives in the Desiderative सन्"; and as इच्छ is not a Causative-Desiderative, the restriction would have applied.

२६२८ । सः स्विदिस्वदिसहीनां च । ८ । ३ । ६२

अभ्यासेऽतस्य सन्तानामेषां सस्य ष वा स्यात् न चेत् परे । सिस्वेदयिषति–सिस्वादयिषति । सिसाहयिषति । 'स्वादिष्वेवाभ्यासस्य' इति निवृत्तान्नेह । अभिषुषूषति ।

षैषिद्धान्मनुषर्यायाद्वैषिद्धौ मनुषर्यिणः ।
षकारप्रश्नयो नेहुः सन्नन्तान्न धनिष्यते ॥

षैषिद्धाच्चैषिद्धः सकारो न । तेन द्वाशीये भव इति द्वाश्यनेव न तु द्वाशीयः । 'सकारः' किम् । ग्रहिज्यधे भव ग्राहिज्यधः । ग्राहिज्यधे भव ग्राहिज्यधीयः । अतस्तान्तात् । तथा सत्सर्वादिसकारः स न । धनवानस्यास्ति । इह मनुषन्तान्मनुष । सिसपत्तु स्यादेव । इषिडमती शाला । 'सकारः' इत्यनुवर्तते । अर्थद्वारा चाद्वयं तस्यार्थः । तेन द्वेष्याद्यन्तात्तस्य । स्वार्थसन्नन्तात्तु स्यादेव । जुगुप्सिषते । नीर्णांसिषते ।

2628. The ष is substituted for the स् after the reduplicate of the सन् Desiderative of the Causatives of स्विद्, स्विद्, and सह् ॥

The ष substitute of स् debars the cerebral change. In other words, the स of these roots remains unchanged. As सिस्वेदयिषति, सिस्वादयिषति and सिसाहयिषति ॥

By the niyama of S. 2277, there is no change here. अभिषुषूषति ।

Karika—An affix of the same form is not again added to a word which has already once taken it, under the following circumstances;—(1) a word which has already taken a śaishika affix will not take another śaishika of the same form. (2) a word which has taken an affix having the sense of *matup*, will not take another *matup* sense affix of the same form; and (3) lastly a root that has already taken the affix सन् will not take another सन् ।

Thus of (1) we have द्वाशीयः formed by the śaishika छ added to द्वाशा । No second छ can be added. Thus we cannot have द्वाशीये भवः = द्वशीयीयः, but we must use the sentence द्वाशीये भवः ।

Why do we say 'of the same form'? Observe ग्रहिज्यधे भवः = ग्राहिज्यधः with अण्, from this we have a tertiary derivative ग्राहिज्यधे भवः = ग्राहिज्यधीयः with छ ॥ Here अण् and छ are not of the *same* form; and so one does not debar the other.

Similarly with matup-affix. As from धनवान् we cannot have a tertiary derivative with matup: as धनवानस्यास्ति, no second मतुप् is added here. Of course, an affix of dissimilar form can be added. As इषिडमती शाला । The word 'sarûpa' here means the same in *form* AND *sense*. Therefore if a root has taken the *Desiderative* सन् (the affixes which has the force of *he wishes*), it will not again take another सन् । But if a root has taken the svârthika सन् (the affix which does not change the meaning of the root, as the सन् of III. 1. 5. S. 2393 added to √gup, √tij and √kit &c.), then it will take the Desiderative सन् also. Thus from the sannanta root jugupsa we form the Desiderative जुगुप्सिषते; नीर्णांसिषते ॥

Here end the Desideratives.

इति विडन्यङन्तकरणम् ।

॥ अथ तिङन्तयङ् प्रकरणम् ॥

CHAPTER XIII.

INTENSIVES WITH YAN.

२६२९ । धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् । ३ । १ । २२ ।

धोः पुप्यं वृत्तार्थेषु क्रियासमभिहारस्तिङन्तोत्थे यङ् स्यात् ।

2629. The affix यङ् comes after a root consisting of a single syllable, beginning with a consonant, when the repetition of the act or the intensity thereof is intended.

Note :—The phrase *kriyâ-samabhihâra* means repetition of the act or its intensity. As पच् 'to cook', पापच्यते 'he cooks again and again'; भाभ्रज्यते 'he shines with great intensity'. The root must be a simple root, and not compounded with any *upasarga*. We cannot therefore make Intensives of verbs like आद् 'to go', (because the root अद् is preceded by the upasarga आ); or आप् 'to be awake,' (because it contains two vowels); or ईक्ष् 'to see' (because it begins with a vowel).

२६३० । गुणो यङ्लुकोः । ७ । ४ । ८२ ।

अभ्यासस्य गुणः स्यादजि यङ्लुकि च । 'सनाद्यन्ता:–' (२३०४) इति धातुत्वात्तदादयः । रुदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनः पुनरतिशयेन वा भवति बोभूयते । बोभूयांचक्रे । अबोभूयिष्ट । 'धातोः' किम् । आर्धधातुकत्वं यथा स्यात् । तेन 'ह्रुवो बभिः' (२४५३) इत्यादि । 'स्वरात्' किम् । पुनः पुनर्जागर्ति । 'इत्तादेः' किम् । भृशमीष्टे । भृशं शोभते रोचत इत्यत्र यङ्लुगेति भाष्यम् । धोः पुप्ये तु स्यादेव । रोरुभ्यते । लोलुभ्यते । "मूचिसूचिभृशटपर्यर्थगुणैतिभ्यो यङ् वाच्यः" । आदाभ्रश्यद्राद्यवद्भावः । ज्ञाज्ञप्यते । सोसुप्यते । बोभूयते । अनेकाच्त्वेनाशोपदेशत्वात्त्वं च ।

2630. Guṇa is substituted for the इ and उ (with their long) of a reduplicate, when the Intensive character यङ् follows and also when it is elided.

Thus चेकीयते, बोभूयते with यङ्, and चेकीति with यङ् लुक् ।

The stems ending in यङ् or यङ् लुक् get the designation of dhâtu, by S. 2304, and so are conjugated in all Moods and Tenses. In making the Intensives, the root is reduplicated and it takes the terminations of the Atmanepada as the root is क्ङित् because यङ् has an indicatory ङ् ।

Thus बोभूयते 'He becomes again and again' or 'it becomes intense'. Per. बोभूयां चक्रे । Aor, अबोभूयिष्ट ।

Why have we used the word धातोः 'after a root' in the sûtra? So that the affix यङ् may get the designation of Ardhadhâtuka. Being an ârdhadhâtuka affix, the modifications which a root undergoes before it, take place here also. Thus भू is replaced by भव before ârdhadhâtuka

affixes. The same substitution will take place before यङ्। So that the Intensive of कृ will be from the root चर्क् (S. 2453).

Why do we say "after a monosyllabic root"? The affix यङ् is not added to the root जागृ which is of two syllables. Here we must use a sentence as, पुनः पुनर्जागर्ति ।

Why do we say "beginning with a consonant"? Observe कृञ्कीर्षते from डीष ।

The affix यङ् is not added according to the Bhâshya, in these cases कृञ् ओषति or कृञ् रोषति, as it is against usage to make Intensive forms of these verbs in the sense of *intensity*, though in the sense of *repetition* we have रोरुष्यते and ओषुष्यते ।

Vart:—The intensive affix यङ् comes after चुचि, चूचि, चूत्रि, अदि, अर्दि, अज and अर्ज, though some of these contain more than two vowels and others begin with a vowel. The first four roots चुच, चूच, चूत्र and अद all end in अ which is a portion of the root: and therefore they are dysyllabic. These are Churâdi roots.

In चोचूय्यते, the second य is not changed to व, because the root is not monosyllabic and is not taught in the Dhâtupâṭha with an initial व ।

So also ओषूय्यते ।

२६३१ । यस्य हलः । ६ । ४ । ४९ ।

'यस्य इति संघातग्रहणम् । हलः परस्य यस्यस्य लोपः स्यादार्धधातुके । 'आदेः परस्य' (४४) । 'आतो लोपः' (२३०८) । चोचूयांचक्रे । चोचूयिता । चोचूयिष्यति । चोचूयिषति ।

2631. When a consonant precedes the final य in a verbal stem, this य is elided also before an ârdhadhâtuka affix.

Thus Per. चोचूयां चक्रे । I Fut. चोचूयिता । So also चोचूयिषति । ओषूयिषति ॥

In the sûtra यस्य is given, which is the Genitive singular of य namely of the two letters य् अ ॥

Note:—By the rule of अलोऽन्त्यस्य (I. 1. 52), the अ of य ought to be elided and not य्; but that rule is evidently inapplicable here, since the elision of अ would have taken place by the preceding Ashtâdhyayî rule S. 2308: the present rule therefore teaches the elision of य (ya).

The word हलः is to be considered as in the ablative case, and then by I. 1. 54, S. 44 the first letter would be elided namely य् । The अ is of course, elided by VI. 4. 48 S. 2308.

Why have we taken [the two letters (संघात) conjointly *viz.*,] य and not य्? Observe ईर्ष्यिता, जर्ज्यिता, मुच्यिता from the simple *roots* ईर्ष्य्, जर्ज्य्, and मुच्य् ॥ Here य् not being followed by अ, is not elided (see Bhuadi 541—546).

Why do we say 'when preceded by a consonent?' Observe चोचूयिता, चोचूयिषति ॥

In conjugating the root अद in the intensive, the following sûtra applies.

२६३२ । दीर्घोऽकितः । ७ । ४ । ८३ ।

अकितोऽभ्यासस्य दीर्घः स्यादाति सनि क्नुकि च । अडाट्यते ।

2632. A long vowel is substituted for the अ of the reduplicate in the Intensive (with expressed or elided यङ्), when the reduplicate receives no augment having an indicatory क् ॥

The reduplicate receives augments like नीक्, नुक् by S. 2642 and S. 2643. Thus अडाट्यते । So also चाचक्यते, and चाचकीति, चाचक्यते and चाचकीति ॥ Why do we say "when it gets no augment ? Observe चंचक्यते, चंचकीति, टरट्यते, टंटकीति ॥

Note :—*Obj* :—When the क् augment is added, the reduplicate will end in a consonant, and as it does not end in a vowel, there will be no occasion for lengthening ; hence the employment of the term अकितः is useless.

Note :—*Ans.*—The employment of this term by the Achârya indicates the existence of the following maxim . सञ्ज्ञाविधिकारेष्वचाद्यादा नोत्सर्गान् विधीन् बाधन्ते "so far as changes of a reduplicative syllable are concerned, rules which teach those changes do not supersede one another". What is the necessity of this indication (jñâpaka) ? Observe डोडीय्यते, here the rule of lengthening of this sûtra, does not supersede, though it is subsequent, the rule of shortening in VII 4 59 ; so the diphthong ओ is shortened to उ, and it is then guṇated by VII. 4. 82. Secondly observe अरीरट्, here ट is substituted in the reduplicate by VII. 4. 79 plus 93, and then this is lengthened by VII. 4. 94, the latter not superseding the former. Thirdly observe नीनाय्यते &c., where in नाय्+यङ् (III. 1. 6), the reduplicate is lengthened but that does not prevent the इ of VII 4. 79. Fourthly observe अजीगपत्, where the ई substitute (VII. 4. 97) does not supersede the sûtra VII. 4. 60, by which the क् of गप् is elided.

In conjugating the √ri of the above vârtika (S. 2630), the following sûtra applies :—

२६३३ । यङि च । ७ । ४ । ३० ।

ऋतः संयोगादेर्ऋतो गुणः स्यादार्धधातुके । चकारात्परेऽस्य न ह्रस्वनिषेधः । 'अरार्यते' इति भाष्योदाहरणात् । अरारिता । अरार्यिता । अरीर्णुयते । डेमिद्यते । अस्तोरस्य स्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः । डेमिद्यिता ।

2633. Guṇa is substituted for the final ऋ of the root ऋ (ऋति) and in those roots, ending in short ऋ, in which the vowel is preceded by a conjunct consonant, when the Intensive character यङ् follows,

The root ऋ takes यङ् according to the Vârtika under Sûtra 2630, with Guṇa we have ऋ+य=अर्य ॥ By VI. 1. 2, the second member is reduplicated, in spite of the prohibition in VI. 1. 3, for according to Patanjali र् followed by य is not governed by that prohibition. So we have अर्यते, and

according to VII. 4. 60, the यु is dropped, and we have अर्च्, and by VII. 4. 83, we get र्दार्च्। This is an exception to I. 1. 5. Thus we have अदार्चीत् according to the example given in the Bhâshya. The I. Fut. is अदार्चिता। So also अदार्चिष्यत् is I Fut. of √अर्च् of the same vârtika. From ऊर्णु we have अनूर्णौत् दूनूर्णे।

Similarly from चिद् we have अचिच्छिदे। The elided अ of अ acts as स्थानिवत् and so prevents the guṇa of the penultimate इ। I. Fut. is अच्छेदिता।

२६३४। नित्यं कौटिल्ये गतौ। ३। १। २३।

गत्यर्थात्कौटिल्य एव यङ् स्यान्न तु क्रियायां विहारे। कुटिलं व्रजति वावुज्यते।

2634. The affix यङ् invariably comes, in the sense of crookedness, after a simple verb expressing motion.

Thus क्रम् 'to move', चंक्रम्यते 'he moves crookedly'. So also वावुज्यते. After a verb of motion, the य never expresses intensity or repetition; so if the latter sense is to be expressed, a phrase must be employed; as भृशं क्रामति 'he wanders much". This is inferred from the word नित्य used in the sûtra *i. e.*, यङ् always has the sense of crookedness and no other sense after a verb of motion.

२६३५। लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायाम्। ३। १। २४।

भ्यो धात्वर्थगर्हायामेव यङ् स्यात्। वर्हिषं लुम्पति लोलुप्यते। आसद्यते।

2635. The affix यङ् when it is intended to convey the sense of contempt (गर्हा) in respect of the sense of the root (भाव) comes always after the following roots, *viz*:—लुप् 'to cut off', षद् 'to sit', चर् to walk,' जप् 'to mutter silently any sacred formula', जभ् 'to gape or yawn', दह् 'to burn', दश् 'to bite' and गृ 'to swallow'.

Thus लोलुप्यते 'he cuts off badly'; सासद्यते 'he sits badly'; चंचूर्यते 'he walks badly'; जंजप्यते 'he recites badly'; so also जञ्जभ्यते, दन्दह्यते, दन्दश्यते निनेनिग्यते. The affix यङ् does not come in the sense of repetition &c, after the above verbs, but only in the sense of censurable performance of the action denoted by the verbs. Separate words must be used to express the Intensive or the Frequentative meaning. As भृशं लुम्पति 'he cuts off much".

Note:—Why do we say 'when contempt in regard to the sense of the root is meant'? Observe साधु जपति 'he recites well'. There is no affixing as no contempt is denoted. Why do we say 'in regard to the action denoted by the root'? When the contempt is not with regard to the sense of the root, but with regard to the action as accomplished, the affix is not employed. Thus मन्त्रं जपति वृषलः 'the Sûdra recites the sacred mantras'. The word नित्य of the last aphorism is understood here also.

The Intensive of अर्च् is formed by the following:—

२६३६ । चरफलोश्च । ७ । ४ । ८७ ।

अनयोरभ्यासस्यातो नुक्स्यादसङ् यङ् लुकोः । नुक् इत्यनेनानुस्वारो लक्ष्यते । "न च पदान्त-द्विर्वचनवत्" । 'वा पदान्तस्य' (१२५) इति यथा स्यात् ।

2636. The augment नुक् comes after the reduplicate of चर् and फल् in the Intensives (with or without यङ्) ॥

Note:—Thus चंचूर्यते and चंचूरीति (the lengthening of ऊ is by VIII. 2. 77) पंफुल्यते and पंफुलीति ॥ See the following sûtra.

The नुक् here refers to anusvâra. It is treated like padânta by the following

Vârtika.—The anusvâra should be treated as if final in a Pada. That being so, VIII. 4. 59. S. 125 applies to it: and it remains unchanged.

Thus चर्+यङ्=चर चर्+यङ् = चं चर्+यङ्। Now applies the following.

२६३७ । उत्परस्यातः । ७ । ४ । ८८ ।

चरफलोरभ्यासात्परस्यात उत्स्यादसङ्यङ्लुकोः । 'इति च' (३५४) इति दीर्घः । चञ्चूर्यते-चंचूर्यते । पन्फुल्यते-पंफुल्यते ।

2637. For the subsequent अ (*i.e.*, for the अ of the root and not of the reduplicate), there is substituted उ in the Intensive (with or without यङ्) of चर् and फल् ॥

The examples have been given above, as चंचूर्यते, चंचूरीति and पंफुल्यते पंफुलीति ॥ The lengthening is by S. 354. Why do we say 'the अ which stands subsequent to the reduplicate'? The substitute does not replace the अ of the reduplicate. Why do we say 'of अ'? The substitute should not replace the final letter, which it otherwise would have done by I 1. 12. The त् in उत् debars guṇa (VII. 3. 86) in चंचूर्ति and पंफुलीति, for though उ is lengthened by VIII. 2. 77, in चंचूर्ति, yet that lengthening is considered as non-existent or asiddha (VIII. 2 1) for the purposes of Guṇa (VII. 3. 36). *Quere.* If the त् in उत् debars guṇa, why should it not debar lengthening also of VIII. 2. 77?

In conjugating √japa and √jabha, √daha and √daśa of S. 2635 the following applies.

२६३८ । जपजभदहदशभञ्जपशां च । ७ । ४ । ८९ ।

एषामभ्यासस्य नुक्स्यादसङ्यङ्लुकोः । गर्हितं जपति जञ्जप्यते इत्यादि ।

2638. The augment नुक् comes after the reduplicates of जप, जभ, दह, दश, भञ्ज, and पश in the Intensive (with or without यङ्) ॥

Thus जंजप्यते and जंजपीति; जंजभ्यते and जंजभीति, दंदह्यते and दंदहीति, दंदश्यते and दंदशीति ॥ The root is दंश्, but it is exhibited in the sûtra as दश, showing that even in यङ् लुक्, the root loses its nasal. Similarly बंभज्यते and बंभजीति, and पंपश्यते and पंपशीति ॥ This last is a sautra root.

In conjugating √gṛi of S. 2635, a ग is substituted for र् by the following:—

२६३९ । ग्रो यङि । ८ । २ । २० ।

निरते रेफस्य लत्वं स्यादादेशे । गर्हितं निरति जेनिरयते । 'चुलाखा–' (२४६२) इतीत्वम् । चुक्वः । देदीयते । वेवीयते । वेवीयते । 'विभाषा श्वेः' (२४२०) । शोशूयते । शेश्वीयते । 'यङि च' (२४३३) । चारस्मर्यते । 'रीकृतः' (१२३४) । चेक्रीयते । चुट् । चंचेस्क्रीयते ।

2639. ल् is substituted for the र् of गृ in the Intensive.

Thus जिजेगिल्यते, जिजेगिल्वेते, जिजेगिल्यन्ते ॥ The root गृ takes यङ् when the sense of contempt is conveyed, with regard to the action denoted by the root, (III. 1. 24), गर्हितं गिरति = जेगिल्यते ॥

Note:—Some say that ग्र of the sûtra includes the two roots गृ (गिरति Tud. 117) and गृ (गृणाति Kry. 28). Others hold that the Tudâdi gṛî is only taken and not the Kryâdi. The Kryâdi gṛî never takes the Intensive form, no example of which is to be met in literature.

Note:—Why do we say in the Intensive? Observe जिगीर्यते with the Passive affix यक् ॥

The द्रु roots, and श्वा, श्वि &c., take long ई by S. 2462. Then there is guṇa: thus from √श्वा we have देदीयते ॥ From √श्वा (S. 2462) we have वेवीयते । From √श्वि (*i.e.*, शो), we have शेश्वीयते ।

The √टु ओ श्वि optionally is vocalised by VI. 1. 30 S. 2420. As शोशूयते or शेश्वीयते ।

From √स्मृ we have चारस्मर्यते । The guṇa is by VII 4. 30 S. 2633. From क्रु we have चेक्रीयते । The री is by S. 1234. With चुट्, चंचेस्क्रीयते ।

२६४० । स्विनो यङि । ८ । ३ । ११२ ।

स्विनः सस्य षो न स्यादादेशे । सिषेस्विष्यते ।

2640. The ष् substitution does not take place in the स् of स्विद् of the Intensive.

Thus सेस्विष्यते and अभिसेस्विष्यते ॥

२६४१ । न कवतेर्यङि । ७ । ४ । ६३ ।

कवतेरभ्यासस्य चुत्वं न स्यादादेशे । कोकूयते । कौतिकुवत्योस्तु चोकूयते ।

2641. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कु (कवते) in the Intensive.

As कोकूयते उद्गुः, कोकूयते खरः ॥ The कु here is कुङ् (Bhu. 999), and not कु 'to make sound' (Ad. 83, कौति), nor कुङ् (Tud. 108, कुवति) ॥ Of those two, we have चोकूयते ॥ Why do we say in the Intensive? Observe कुकुवे ॥

२७४२ । नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् । ७ । ४ । ८४ ।

एषामभ्यासस्य नीगागमः स्यादादेशे यङ्लुकोः । 'अक्षितः' इत्युलेर्न दीर्घः । नलोपः । वनीवच्यते । वनीवच्यत इत्यादि ।

2642. The augment नीक् is added to the reduplicate of the Intensive (with the expressed or elided यङ्) in the following:—वञ्चु, स्रंसु, ध्वंसु, भ्रंसु, कस्, पत्, पद् and स्कन्दु ॥

The augment makes the reduplicate चित् and so there is no lengthening because of अचितः of sûtra VII. 4. 83. S. 2632.

Thus चनीचन्यते and चनीचनीति; चनीचल्यते and चनीचलीति; चनीचव्यते and चनीचवीति; चनीचय्यते and चनीचयीति, (चनीचरयते and चनीचरीति), चनीचस्यते and चनी चसीति; चनीचत्यते and चनीचतीति, and चनीचथ्यते and चनीचथीति; चनीचक्षयते and चनीचक्षयीति॥ The nasal is elided in one alternative by VI 4 24.

In forming the Intensive of nasal-ending roots मुक् is inserted by the following.

२६४३। मुगतोऽनुनासिकान्तस्य। १। ४। ८५।

अनुनासिकान्तस्यैवाङ्गस्य योऽवयवोऽन्त्यस्तस्य मुडागमः स्यात्। मुडनुस्वारो लवपत्र इत्युक्तम्। कँचन्यते-कंचन्यते। तपरत्वकरणसामर्थ्यादनुनासिकेनैवेह न। 'भाम' क्रोधे। बाभाम्यते। 'ये विभाषा' (२३९९)। आभामयते-अभाम्यते। "* इन्धेर्हिंसार्थस्य यदि चनीभावो वाच्यः"। चेन्धीयते। हिंसार्थस्य किम्। इन्ध्यते।

2643. The augment मुक् (म्) is added after the short अ of a reduplicate in the Intensive (with or without यङ्) when the root ends in a Nasal.

The मुक् is anusvâra as already mentioned in S. 2636.

As तन्तन्यते and तन्तनीति, अङ्कन्यते and अङ्कनीति, कंचन्यते and कंचनीति; रंरन्यते and रंरनीति॥ The augment म् here should be considered as anusvâra, because an âdeśa is indicated by the nature of the sthânin which is replaced; and therefore in कंचन्यते, it remains anusvâra. Had it been म् it could not have been changed to anusvâra in कंचन्यते, रंरन्यते (See VIII. 3 24). In तन्तन्यते &c, the anusvâra is changed to न्, ङ् &c, by VIII. 4. 58; the other forms तंतन्यते तंतनीति, कंचन्यते, कंचनीति are derived by the following:—

Vart: —This anusvâra should be treated as if it was at the end of a Pada or word. That being so VIII. 4. 59 applies, and we have the anusvâra unchanged, as in कंचन्यते &c.

Why do we say "after a short अ"? Observe सेसिच्यते॥ The म् in अत indicates that the augment will not be added to a reduplicate which once was long आ but became short by VII 4. 59 as from आम 'to be angry' is आमाम्यते, (the second lengthening takes place by VII. 4. 83). Why do we say ending in a nasal? Observe आमाम्यते॥

The nasal ending roots अम्, यम्, अम optionally become आ, या, आ by VI. 4. 43 S. 2319, as आमामयते or अम्यते।

Vart:—In the Intensive of हन् 'to kill,' घनी is substituted for हन् as घेघ्नीयते॥ The substitute is with a long ई, had it been with a short इ, that might also have been lengthened by VII. 4. 25. Not doing so, however indicates the existence of the maxim कंचनुबन्धकविधेरनित्यत्वम् "A rule is not universally valid, when that which is taught in it is denoted by a technical term". It is through this that दर्शंदर्शुः is formed from दर्शं दर्शम्; because the Guna taught by VI. 4. 146, does not take place here before the Tad-

dhita affix यङ्, in as much as that rule VI. 4. 146. is taught by employing the technical term धुवः in धोर्ङ्यः instead of धोरेद्, hence that rule is anitya, and we have दवद्यते ॥

Why do we say when meaning 'to kill'? Observe जङ्घन्यते where it mea is to do.

२६४४ । रीगृदुपधस्य च । ७ । ४ । ९० ।

ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रीगागमः स्यादार्धधातुके यङि । वरीवृत्यते । कुण्ठादित्वान्न वः । वरीवृत्यते । वरीवृत्यते । उपधस्य किम् । चक्रीक्रियते । "रीगृदुपधस्य इति वक्तव्ये" । वरीवृत्यते । वरीवृत्यते ।

2644 The reduplicate of a root, which has a ऋ in the penultimate position, gets the augment री in the Intensive (with or without यङ्) ॥

As वरीवृत्यते and वरीवृतीति, वरीवृत्यते and वरीवृतीति ॥ वरीवर्त्यते and वरीवर्तीति ॥ Here र is not changed to ल because it is considered to belong to Kshubhnâdi class. So also वरीवृज्यते । From वृङ् we get वरीवृज्यते with ज in both places.

Vart:—It should be rather stated 'a root which contains a ऋ; when यङ् follows, whether this ऋ be of upadeśa, or obtained by samprasâraṇa so that the augment may come in वरीवृत्यते and वरीवृतीति where the ऋ is of vocalisation, and not penultimate also. So also वरीवृज्यते ।

२६४५ । स्वपिस्यमिडयेञां यङि । ६ । १ । १९

एभ्यस्यादेर्यङि । सोषुप्यते । सेसिम्यते । येयीयते ।

2645. There is vocalisation of the semi-vowel of the verbs स्वप् 'to sleep', स्यम् 'to shout', and ये 'to cover', when followed by the affix यङ् of the Intensive.

Thus सोषुप्यते, सेसिम्यते, येयीयते (VII. 4. 25 the short इ is lengthened). Why do we say 'when यङ् follows? Observe स्वप्न formed by क्विप् III. 2. 172.

२६४६ । न वशः । ६ । १ । २० ।

वावश्यते ।

6246. There is not vocalisation of the semi-vowel of वश, when the affix यङ् follows.

The word यङि is understood here. As वावश्यते, वावश्येते, वावश्यन्ते ॥ Why do we say "when यङ् follows"? Observe वश्यः, वश्यन्ति ॥ See VI. 1. 16 to which this rule is an exception.

२६४७ । चायः की । ६ । १ । २१ ।

चेकीयते ।

2647. The verb की is substituted for the verb चायृ 'to worship, to observe', when the Intensive affix यङ् follows.

The phrase यङि is understood here. Thus चेक्रीयते, चेक्रीयेते, चेक्रीयन्ते ॥

Note:—The exhibition of क्री in the sûtra with a long ई indicates that there is long vowel even in tenses where यङ् is elided, as चेक्रीतः ॥ For if the sûtra had enunciated क्री with a short इ as the substitute of घ्रा the forms चेक्रीयते &c, would have been still valid. Thus क्री+यङ्=क्रि+क्रि+य=चे+क्रि+य=चे+क्री+य (VII. 4. 25 causing the lengthening of the short इ). But then the Nishṭha would have been चेक्रितः which is wrong.

२६४८। ईं घ्राध्मोः। ७। ४। २९।

चेक्रीयते। देध्मीयते।

2648. Long ई is substituted for the vowel of the roots घ्रा and ध्मा in the Intensive.

As चेक्रीयते, देध्मीयते ॥ The long ई is for the sake of the subsequent Aṣhṭâdhyâyî sûtra, short इ would have by VII. 4. 25, given the same forms also.

२६४९। अयङ्यि क्ङिति। ७। ४। २२।

क्रीङोऽयङादेशः स्यादादौ ङ्किति परे। आदयते। अभ्यासस्य ह्रस्वः। ततो गुणः। डोडीयते। लोलूयते।

2649. Before an affix beginning with य् and having an indicatory ङ् or ङ्, there is substituted अय् for the ई of क्री ॥

As अय्यते with यङ्, आदयते with यङ्, प्रणय्य and उपणय्य with ल्यप् which being the substitute of क्त्वा is ङित् ॥ But क्रियते where the affix is य, and क्रेयम् where the affix is यत् (neither ङित् or ङित्) ॥

So also डोडीयते and लोलूयते।

Here ends the conjugation of Intensives in Yaṅ.

इति तिङन्तयङ् प्रकरणम्।

—:o:—

॥ अथ तिङन्त यङ्लुक् प्रकरणम् ॥

CHAPTER XIV

INTENSIVES WITH YAN—ELIDED.

२६५०। यङोऽचि च। २। ४। ७४।

यङोऽच्प्रत्यये लुक्स्याच्चकारात्तं विनापि बहुलं लुक्स्यात्। अनेनिमित्तकोऽयमन्तरङ्गत्वादादौ भवति। ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वाद्द्विर्वत्। अभ्यासकार्यम्। धातुत्वाल्लडादयः। 'शेषात्कर्तरि–' (२१५९) इति परस्मैपदम्। 'अनुदात्तङित–' (२१५७) इति तु न। किन्त्वस्य प्रत्ययाप्रत्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः। यत्र हि 'प्रत्ययस्यादाचारणं' रूपमात्रीयते तत्रैव तत्। अत एव सुद्रुवत्प्राचाम् इत्यत्र 'अत्वसन्तस्य–' (४२५) इति दीर्घो न। येऽपि स्वरूपमात्रादयो ऽनुदात्तङितस्तेऽप्योऽपि न। 'अनुदात्तङित–' (२१५७) इत्यनुबन्धनिर्देशात्। तत्र च '× दिवादिभ्यः–×' इति निषेधात्। अत एव श्नसोरल्लोपादयो न। नञेन निर्देशात्। क्रिं तु लक्षणेन। 'चर्करीतं च' भ्वादौ पाठाच्चरो लुक्।

2650. And there is diversely the luk-elision of यङ् (III. 1. 22) when the affix अच् (III. 1. 134) follows :—

By using 'diversely' there is elision of यङ् when other affixes than अच् follow, both in the sacred and profane literature; as लोलुवः 'much cutter' लोलुव+अच्); पोपुवः 'much purifier.' दन्दश्यंवः from दंश 'to drop.' दन्दश्यंवः from दंश 'to fall,' the श्री being added by (VII. 4. 84).

Note :—So also यङ् is elided before other affixes than अच्। thus यङ्लुगिकी लाक्षणीति, दुन्दुभिवीवदीति॥ See also I. 1. 4.

The elision of यङ् takes place first before all other operations, because (the elision is antaraṅga as it is not dependent on any thing else as an efficient cause. Then after such elision, the reduplication takes place, because the affix यङ्, though elided, leaves its effect behind. The root is considered to be यङन्त and so reduplicated. When doubling takes place, all operations of reduplication also take place. As the base ending in यङ् (whether present or elided) gets the designation of Dhâtu (root), it is conjugated in all moods and Tenses. It is conjugated in the Parasmaipada, because of the universal rule of S. 2159. The ङ् of यङ् does not make the conjugation Atmanepadî by S. 2157. The ङ् cannot act as Pratyaya-lakshaṇa because the elision of ङ् takes place even where य or a pratyaya is added, and where it is not added. The rule of Pratyaya lakshaṇa applies there only where an *affix* (pratyaya) is elided. It applies to the non-usual form of the affix; and depends upon the *real* (non-common) form of the affix (an affix stripped of all its indicatory letters). If there were the Pratyaya lakshaṇa of the elision of that which was not an integral portion of an affix, the formation of सुदृषद् would be impossible. For it is formed by adding सु to the plural noun दृषदः। as शोभना दृषदः (अस्मिन्)=सुदृषद्॥ In forming this Bahuvrîhi compound, the Nominative Plural affix अस् of दृषदः is elided, but there is no pratyaya lakshaṇa. Had there been a pratyaya-lakshaṇa, the word सुदृषद् being still considered to be अस्—ending, would cause the rule S. 425 to apply, and so there would be lengthening of the penultimate. But it is not intended because अस् is not essentially a Pratyaya in the sûtra अत्वसन्त &c. (S. 425).

The Atmanepada terminations will not come in yaṅ-luk after those roots even which in the Dhâtupâtha are especially Atmanepadî *i.e.*, which are anudâtta or which have an indicatory ङ्। Thus the roots स्पर्ध्, शीङ् &c., must be conjugated in the Parasmaipada in yaṅ luk, though in their ordinary state they are Atmanepadî. Because the rule अनुदात्तङित: (S. 2157) refers to indicatory letters which are anudâtta, or which is ङ्। The change caused by an indicatory letter does not take place in यङ् लुक् on the maxim क्वित्या यथादर्शनम् &c., (S. 2246).

Similarly there will not be added the vikaraṇas श्यन् &c., to the Intensive-roots in yaṅ luk, because those vikaraṇas are exhibited in the rules

ordaining them as coming after roots belonging to gaṇas (गणनिर्देश) : so they do not come in yaṅ luk. But not so the vikaraṇa श्नु । The rule ordaining it does not mention any gaṇa ; the rule is not गणनिर्देश: श्नु but सार्वधातुके श्नु (III. 1. 68. S. 2167). The श्नु not being गणनिर्दिष्ट will come after yaṅ luk. roots.

This श्नु , however, is elided by the following gaṇa sûtra.

। चर्करीतं च :

1. And after the verb called charkarîta the affix श्नु is luk-elided.

This sûtra is given at the end of Adâdi roots. Charkarîta is the technical name for यङ्लुक् roots.

The श्नु being luk-elided, the conjugation is very much like that of the Adâdi verbs with the following modifications.

२६५१ । यङो वा । ७ । ३ । ९४ ।

यङन्तात्परस्य हलादेः क्ङितः सार्वधातुकस्येट्वा स्यात् । 'युयुक्षीः–' (२२२४) इति युजिरेधो यङ्लुकि आद्यावयं भ । '–जोषुहुलेलिले–' (३५८६) इति झलादि क्ङिदत्र । अत एव यङ्लुग्भावाभावपक्षेऽनिट्त्वम् । न च यङ्लुग्भवनात्र एव युजादिभाग इति वाच्यम् । 'ऽप्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात्+' । 'द्विः प्रयोगो द्विर्वचनं चाहुय' इति सिद्धान्तात् । जोषवीति–जोषोति । जोषुतः । जोषुवति । जोषवांचकार । जोषविता । अजोषवीत्–अजोषोत् । अजोषोतात् । अजोषवुः । जोषोति । जोषुतः । जोषुवति । जोषवांचक्रार । जोषविता । अजोषवीत्–अजोषोत् । अजोषोतात् । अजोषवुः । जोषोतात् । जोषुवात् । जोषुवातात् । 'गातिस्था–' (२२२३) इति सिचो लुक् । यङो वा' (२६५१) इतीट्पक्षे सुचं वाधित्वा सिच्यङ्लुक् । अजोषुवीत् । अजोषोत् । अजोषुतात् । अम्प्रत्ययाश्रयो लुक् । सिच्यङ्लुक् । अजोषुवुः । अजोषविष्यदिति । चाकर्धीति–चाकर्धि । चाकर्धः । चाकर्धिम । चाकर्धि । 'लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः' (२४२५) । चाकर्धि । अङ् । अचाकर्त्–अचाकर्द् । झिचि 'दश्च'(२४६८) इति धत्वजशौ 'रो रि' (१७३) अचाकरुः । आगार्हि । आचार्हि । अगरुत् । झिचि धत्वजशौ । अचाकः । 'मार्ग' । मामार्क्षि । मामार्क्षः । 'दृध' । दादर्हि । दादर्ढः । दादर्ढि । अदादर्त् । अदादर्दुः । अदादः । अदादर्त् । लृकि । अदादार्षीत्–अदादर्षीत् । चेक्लुप्तीति–चेक्लप्ति । अचेक्लुप् । अचेक्लुप्ताम् । अचेक्लुप्तुः । जोषुदीति–जोषोति । जोषोषांचकार । जोषोषितः । अजोषुदीत्–अजोषोत् । अजोषुषुतात् । अजोषुषुतुः । अजोषुदीः–अजोषोः । अजोषोतम् । लृकि पुषः । अजोषोदीत् । चोक्षुर्ति–चोक्षुर्दीति । अङ् सिप् । अचोक्षुत्–अचोक्षुर्दीत् । सिच्यङि । अचोक्षुः । अचोक्षुताम् । अचोक्षुतुः । जनीवृहीति–जनीवर्हि । जनीवर्हः । जनीवर्हि । अजनीवृहीत् । अजनीवर्त् । अङ्क्ष्णीति–अङ्क्ष्णि । 'अनुदात्तोपदेश–' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । अङ्क्तः । अङ्क्षति । 'व्योर्' (२५०९) । अङ्क्ष्णि । अङ्क्ष्वः । यङन्तङ्क्ष्वोस्तत्स्थाने-दिमपेधः । अङ्क्षिता । अनुनासिकलोपस्थानीयरेफविधित्वाभ्यां हेर्धुक् । अङ्क्हि । 'मि यो घातोः' (३४९) । अजङ्क्ष् । अनुदात्तनिर्देशाभ्यां घञेरट् । 'हलन्त–' (२२९९) इति च वृद्धिः । अजङ्क्षीत् । अजङ्क्षिष्टाम् । हल्ङ्येकलुक् । 'अल्लोपोऽन्यस्य' (२४३०) इति लुप्ते यङ्लुकि 'हो हन्तेः–' (३५८) इत्यत्रेदं 'हन्तेः' इत्यनुवर्त्य विधिसं तथापि यङ्लुकि यङन्तस्यैवेति न्यायात् । 'ऽ सिचाप्रयो ऽ' इति निषेधस्यार्थस्यः । 'युधो यङ्लुगो' (२६३०) इति यानाभ्यामेवेडागमादिति भावः । अजङ्क्षीति । अजङ्क्ष्व । अजङ्क्षः । अजङ्क्षति । अजङ्क्षिता । सिचाभिर्देशाभ्यामेवेडो न । अजङ्क्हि । अजङ्क्षीत् । अजङ्क्ष् । अजङ्क्ष्वाम् । आशिषि तु वचादित्वात् । अजक्षीत् । अजक्षिष्टामित्यादि । अचादित्वं हित्वं न भवति । स्थानिवद्भावेन 'अजन्तावयव' इति निषेधात् । यद्वि यानाभ्यामित्यत्र यानोर्विशेषणत्वात् । अनुनासिकत्वात् । आङ्पूर्वात्तु 'आङो यमहनः' (२६९५) इत्यात्मनेपदम् ।

आनङृत इत्यादि । 'उरण्परे-' (२४३७) इति उपरत्वाण्ण भवः । 'इति च' (२५४) इति दीर्घस्तु न भवति । तत्पाक्षिकत्वेन उपरत्वानवस्थेत्वायोगात् । जङ्घूरीति-जङ्घूर्ति । जङ्घूर्तः । जङ्घूरति । अजङ्घूरीत् । अजङ्घूः । जङ्घूनीति । जङ्घून्ति । 'अनसन-' (२५०४) इत्यात्वम् । जङ्घातः । 'गमहन-' (२३६३) इत्युपधालोपः । जङ्घत्ति । जङ्घाहि । जङ्घानि । अजङ्घनीत् । अजङ्घन् । अजङ्घातम् । अजङ्घन्तु । 'ये विभाषा' (२३९६) । जङ्घायात्-जङ्घन्यात् । अजङ्घनीत्-अजङ्घातीत् । 'तसौ मत्वर्थे-' (२४४३) इत्यत्र 'नाभ्यस्तस्य' इत्यनुवृत्तेरतो वृद्धिर्न । योयोति-योयवीति । अयोयवीत्-अयोयोत् । योयुयात् । आशिषि दीर्घः । योयूयात् । अयोयावीत् । नेनयीति-नेनेति । आहेति-आहाति । 'हे इत्ययोः' (२४९७) । आहीतः । इह 'अहातेश्च' (२४९८) 'आ च हौ' (२४९९) 'लोपो यि' (२५००) 'घुमास्था' (२४४२) 'हलिलि' (२३७४) इत्येते यद्यपि न भवन्ति विप्रतिषेधात् । आहाति । आहाति-आहेति । आहीयः । आहीय । आहीहि । अजाहेत् । अजाहात् । अजाहीताम् । अजाहुः । आहीयात् । आशिषि आहायात् । अजाहासीत् । अजाहासिष्टाम् । अचाहिष्यत् । लुङ्लुप्ते प्रत्ययलक्षणाभावात् 'ह्यचिण्णलि-' (२४४५) इत्युत्वं न । 'अदादिभ्यः-' (२४७६) इति शपिनिर्दिष्टत्वादिदम् । सास्वपीति । सास्वपि । सास्वपः । सास्वपति । असास्वपीत्-असास्वप् । सास्वप्यात् । आशिषि तु 'याचिस्वपि-' (२४०९) इत्युत्वम् । सासुप्यात् । असास्वापीत् । असास्वपीत् ।

2651. The ञित् Sârvadhâtuka affixes, beginning with a consonant, optionally get the augment नुँट् in the Intensive.

Note:—As जालपीति in आकुलिको जालपीति, so also हुरुहिर्वावधीति, त्रिवावहो वृषभो रोरवीति अहादेशोभयत्र आशिषि । (Rig. IV. 58 3). Also not, as वर्वर्ति चक्रम् and वर्वर्ति ॥ These are all examples of the Intensive with the elision of यङ् । When the stem retains यङ्, there can be no ञित् Sârvadhâtuka affix beginning with a consonant after it, because then यङ् will intervene between the affix and the stem Hence no examples of the same can be given.

Thus जङ्घ् + यङ् = जङ्घ् + ० = जङ्घ + जङ्घ + ० = जो + जङ्घ + ० = जोजङ्घ. This is the new *root*. जोजङ्घ + यङ् + ति = जोजङ्घ + ० + तिप् । Now applies the present sûtra. जोजङ्घ + नुँ + ति । Then arises the question should the ङ be guṇated or not?

To this we answer by saying "there should be guṇa in the यङ् लुक् for the rule prohibiting guṇa in the case of जङ्घ्, as taught in VII. 3. 88. S. 2224 cannot apply to the yaṅ luk in the classical literature. This we infer from VII. 4. 65. S. 3576 (jñâpaka). For if the yaṅ luk of the classical literature did not take guṇa because of the prohibition of VII. 3. 88. S 2224, why did Pâṇini show जोजङ्घु (Imperative) as an exceptional form in the Vaidic yaṅ luk? That very form जोजङ्घु given by Pâṇini in VII. 4 65. S. 3596 show by implication that in the classical यङ्लुक् the form would not be जोजङ्घु but some thing different *i.e.*, there would be guṇa." This jñâpaka further shows that yaṅ luk is not confined to the Vaidic forms, but in the classics also.

The sûtra VII. 3. 88. S. 2224 probibits in express terms the guṇa of जङ्घ् before the sârvadhâtuka ञित् affixes. So it is argued that there should be no guṇa. But as a matter of fact that prohibition does not apply to यङ्लुक् in the classical literature. This we infer by Pâṇini using the Chhândasa form जोजङ्घु in S. 3596. Had the prohibition of the guṇation of जङ्घ् applied to the classical yaṅ luk (as it applies to the Vaidic yaṅ luk) then Pâṇini

would not have given that particular example बोभूयु in the Vaidic when such would have been the regular form.

Nor can it be said that the prohibition of guṇa with regard to भू, as given in VII. 3. 88. S. 2224 applies to the simple root भू and not to the derivative root बोभू, and so there was the necessity for Pâṇini of showing the irregular form बोभूयु। For the Paribhâshâ प्रकृति &c., states, that a rule enunciated with regard to a simple root, applies to its यङ् लुक् form also. Therefore, the prohibition of guṇa with regard to भू would have applied to बोभू also. The maxim प्रकृति ग्रहणे यङ् लुगन्तस्यापि ग्रहणं is further strengthened by the fact that the reduplications in the sixth adhyâya of Pâṇini (VI. 1. 1. &c.) are really the double use or repetition of the original root, and so they are not essentially different from the original roots.

Therefore we have बोभू+थैति=बोभवीति। When there is not the इट् augment, there we have बोभोति। The dual affix वस् being ङित् causes no guṇa, as बोभूवः। The Plural is बोभू+झि=बोभू+अति (VII. 1. 4. S. 2479)=बोभुवति।

The Perfect is बोभवां चकार। I. Fut. बोभवितास्मि। II. Fut. बोभविष्यति। Impve. 3. S. बोभवीतु or बोभोतु (Vaidic बोभूयु). With तातङ् we have बोभूतात्। 2. S. बोभूहि। 1- S. बोभवानि। D. बोभवाव॥ Imperfect अबोभोत् or अबोभूवीत्। D. अबोभूवाम्। pl. अबोभवुः॥ Pot. बोभूयात्। D. बोभूयास्ताम्। Ben. बोभूयात्। D. बोभूयास्ताम्।

In forming the Aorist the ङित् is elided by II. 4. 77 S. 2223. When इट् is added by VII. 3. 94. S. 2651 the उ is replaced by वुक् (VI. 4. 88: S. 2174) which debars the guṇa; because it is nitya. Thus we have अबोभोत् or अबोभूवीत्। D. अबोभूवाम्। The plural is formed by वुक्, and वुक् replaces उ। Thus अबोभुवुः। (*Note*:—Vâlhava gives अबोभूवन्).

The conditional is अबोभविष्यत्।

Now we shall take some typical roots and conjugate them in yaṅ luk.

2. √spardha. (Bhvâdi 3).

Pre. पास्पर्धीति। Here the reduplicate has been lengthened by VII. 4. 83. S. 2632. There is insertion of the long ई optionally by VII. 3. 94. S. 2651. When there is no insertion of the long ई, the form is पास्पर्धिं। The त is changed to ष by VIII 2. 40. S. 2280: and one ष is elided by VIII. 4. 65. S. 71. Dual पास्पर्धः। Pl. पास्पर्धति। 2nd Sing. पास्पर्धिर्षे।

In the Perfect, we have पास्पर्धाञ्चकार। I. Fut. पास्पर्धितास्मि। II. Fut. पास्पर्धिष्यति। Imperative 3rd S. पास्पर्धीतु or पास्पर्धुं or पास्पर्धात्। Dual. पास्पर्धाव। Pl. पास्पर्धन्तु। 2nd S पास्पर्धिं। The धि is changed to ढि by VI. 4. 101 S. 2425. Imperfect अपास्पर्द् or अपास्पर्धं। When there is augment इट् in the Imperfect, then the form is अपास्पर्धीत्। In the 2nd Per. singular one form is अपास्पाः where the final ध् of the root is changed to ष by VIII. 2. 75. S. 2468 and one स् is elided by VIII. 3. 14. S. 173. But

when there is no चत्व by S. 2468, the form of the 2nd Per. singular is अचाख्यर्द् or अचाख्यर्ट्। Pot. चाख्यर्ज्यात् Dual. चाख्यर्ज्यास्ताम्। Ben. Dual. चाख्यर्ज्याख्ताम्। Aor. अचाख्यर्जीत्। Here the ईट् is compulsory by VII. 3. 96. S. 2225. The ज is elided by VIII 2. 28 S. 2266. Dual अचाख्यर्जिष्टाम्। Pl. अचाख्यर्जिषुः। Con. अचाख्यर्जिष्यत्।

3. √gâdhṛi. (Bhvâdi 4).

Pre 3rd S. जागर्द्धि or जागर्धीति with long ईट्। The sûtras VIII. 2. 40 S. 2280 and VIII. 4. 53 S. 52 apply in evolving the first form, for ज of जिघ् is changed to ग and the ध of the root is changed to द। The 2nd Sing. is जागर्त्थि। Here by VIII. 2. 37 S. 326 the ध of the root is changed to र्, and by VIII. 4. 55 S. 121 the र is replaced by त। The Perfect is जागर्धां चकार। The form is Parasmaipadi. I. Fut. जागर्धिता। II. Futं. जागर्धिष्यति। Imperative 3rd S. जागर्धीतु or जागर्द्धु or जागर्द्धात्। Dual जागर्द्धाम्। Pl. जागर्धु। 1st S. जागर्धानि॥ Imperfect 3rd S. अजागर्धीत्। अजागर्द्धाम्। Dual अजागर्द्धाम्। Pl. अजागर्धुः। Or 2nd S. with ध is अजागर्धाः otherwise it is अजागर्द्धात् or ०द्। Pot. जागर्ध्यात्। जागर्ध्यास्ताम्। Aorist अजागर्धीत्। Dual अजागर्धिष्टाम्। Ben. जागर्ध्यात्। जागर्ध्यास्ताम्। Con. अजागर्धिष्यत्।

4. √nâthṛi, (Bhvâdi 7).

Pre. 3rd Sing. नानर्त्ति or नानर्धीति when ईट् is added. Dual नानर्तः। 2nd Dual नानर्थः। In नानर्त्ति the थ is replaced by त (VIII. 2. 40 S. 2280. and then this is changed to न by VIII 4. 55 S. 121.

5. √dadha, (Bhvâdi 8).

Pre, 3rd S. दादर्द्धि or दादर्धीति with ईट्। Dual दादर्द्धः। Pl दादर्धति। 2nd S. दादर्धीषि or दादर्त्थि। 1st S. दादर्द्धि or दादर्धीमि। Per दादर्धां चकार। I. Fut. दादर्धिता। II. Fut. दादर्धिष्यति। Impera. 3rd S. दादर्द्धु or दादर्द्धात् or दादर्धीतु। 1st S. दादर्धानि। Imperfect अदादर्धत् or अदादर्द्धम्। Dual अदादर्द्धाम्। Pl. अदादर्धुः। 2nd S. अदादर्धाः or अदादर्धत् or ०द्। अदादर्द्ध। 1st S अदादर्धम्। Pot. दादर्ध्यात्। Dual दादर्ध्यास्ताम्। Ben. दादर्ध्यात्। Dual दादर्ध्यास्ताम्। Aor. अदादर्धीत् or अदादार्धीत् where the vṛiddhi is optional by VII. 2. 7. S. 2284. Dual अदादर्धिष्टाम् or अदादार्धिष्टाम्। Con. अदादर्धिष्यत्।

6. √skudi, (Bhvâdi 9).

Pre. चोस्कुन्दीति with ईट्; or चोस्कुन्ति without ईट्। Per. चोस्कुन्दाञ्चकार। Imperfect अचोस्कुन् or अचोस्कुन्दीत् with ईट्। Dual अचोस्कुन्ताम् Pl. अचोस्कुन्दुः। Aor. अचोस्कुन्दीत्। The ईट् is compulsory by VII. 3. 96. S. 2225. Dual अचोस्कुन्दिष्टाम्।

7. √muda (Bhvâdi 16).

Pre. 3rd S. मोमुदीति or मोमोत्ति। Dual मोमुत्तः। Pl. मोमुदति। 2nd S. मोमोत्थि or मोमुदीषि। 1st S. मोमोद्मि or मोमुदीमि। Dual मोमुद्वः। Per. मोमोदाञ्चकार। I. Fut. मोमोदिता। II. Fut. मोमोदिष्यति। Imperative. मोमोत्तु or मोमुदीतु or मोमुत्तात्। 2nd S. मोमुद्धि। There is no guṇa here, as हि is अपित्। 1st S. मोमुदानि। Dual मोमुदाव। The guṇa is prevented here by VII. 3. 87,

S. 2503. *Query*:—Why does not the sûtra I. 1. 4. S. 2656 prevent guṇa in the case of चोक्षोदिता (I. Fut.) also?

Answer.—The elision of यङ् is by II. 4. 74 S. 2650 where the word बहुलं is understood from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtra बहुलं छन्दसि (II. 4. 73. S. 3400). Hence diversely, the guṇa is not prevented here, for the elision of the ârdhadhâtuka यङ् is by a bahulam rule, and so it does not occasion the application of the rule I. 1. 4. S. 2656. This is not however the view of the Mâdhavîya. The form there given is चोक्षुदिता।

Imperfect, 3rd S. अचोक्षोत् or oद्, or अचोक्षुदीत्। Dual अचोक्षुताम्। Pl. अचोक्षुदुः। 2nd S. अचोक्षोत् or अचोक्षोद् or अचोक्षोः (VIII. 2. 75. S. 2468) or अचोक्षुदीः with धि। 1st S. अचोक्षुदम्। Pot. चोक्षुतात्। Ben. 3rd S. चोक्षुदात्। Dual चोक्षुदास्ताम्। Aorist अचाक्षोदीत्। Here there is guṇa, either because the elision of क्विप् is considered as asiddha, and so क्विप् causes guṇa; or there is guṇa by pratyaya-lakshaṇa (I. 1. 62. S. 262); therefore the sûtra VII. 3. 87 S. 2503 finds no scope here. Dual अचोक्षोदिष्टां। Con. अचोक्षोदिष्यत्।

8. √kurda (Bhvâdi 21), √gurda (22) √khurda (23).

Pre. चोकूर्दि or चोकूर्दीति। 2nd S. चोकूर्दः। Per. चोकूर्दां चकार। I. Fut. चोकूर्दिता। Imperfect 3rd S. अचोकूर्दीत् or अचोकूर्त् or अचोकूर्द (VIII. 4. 56 S. 206), 2nd S. अचोकूः (VIII. 2. 75. S. 2468), or अचोकूर्दीः। The Imperfect 2nd S. of √khurd and √gurd are अचोखूः and अचोगूः respectively.

9. √vanchu 'to go' (Bhvâdi 204). The force of the Intensive affix यङ् here is that of moving crookedly by III. 1. 23. S. 2634. By VII. 4. 84 S. 2642 there is inserted the augment नीक्।

Pre, 3rd S. वनीवञ्चीति or वनीवङ्क्ति। Dual वनीवक्तः। Pl. वनीवचति। In the Dual the nasal is elided, because the Dual affix तस् is ञित् and so VI. 4 24 S. 415 causes the elision. Imperative 3rd S. वनीवञ्चीतु or वनीवक्तु or वनीवक्तात्। Dual वनीवक्ताम्। pl. वनीवचतु। 2nd S. वनीवग्धि। 1st S वनीवञ्चानि। Imperfect अवनीवञ्चीत् or अवनीवक्।

10. √gamḷri to go (Bhvâdi 1031).

Pre. जङ्गनीति or जङ्गन्ति। The augment नुक् is added by VII. 4. 85 S. 2643. The final nasal is elided by VI. 4. 37 S. 2428 in the dual as जङ्गतः। Pl. जङ्गनति। The penultimate अ is elided by VI. 4. 98 S. 2363. The 1st Sing. is जङ्गन्मि। Dual जङ्गन्वः। The final न of गन् is changed to ग् by VIII. 2. 65. S. 2309, I. Fut. जङ्गिता। Here the intermediate यङ् is not debarred, because the prohibition of S. 2246 we have already explained applies to monosyllabic roots and not to yaṅ luk. See sûtra VII. 2. 10. S. 2246. Compare I. Fut. गन्ता of the primitive √gam. Imperative 3rd S. जङ्गनीतु or जङ्गन्तु। 2nd S. जङ्गहि। *Q*. Why does not the sûtra अतो हेः (VI. 4. 105 S. 2202) cause the elision of हि for the stem जङ्ग ends in अ? *Ans*.—The real stem is जङ्गन् (न् changed to ग् by S. 2309); and the final ग् is elided before हि by the âbhîya rule VI. 4. 37 S. 2428, and consequently this elision is considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183), and so the हि is not

elided. But according to Sudhâkara the form would be जङ्घन्ति, the न् is not elided, for the sûtra VI. 4 37 S. 2428 is confined to the primitive roots (upadeśa) as taught in the Dhâtupâṭha and which are annudâtta and not to derivative roots. The Imperfect is अजङ्घनीत् or अजङ्घन्। This latter form is got by the application of नेरनेट् धातोः (VIII. 2. 64. S. 341) whereby the final न of the root is changed to न्। Dual अजङ्घनाव्। Pl. अजङ्घन्मुः (ajaṅghnmuḥ). 2nd S. अजङ्घनीः। Dual अजङ्घनतम्। Pl. अजङ्घनत। 1st S. अजङ्घनम्। Dual अजङ्घन्व। Pl. अजङ्घन्म। The Aorist 3rd S is अजङ्घनीत्। There is not the अङ् aorist here, for अङ् is confined to the primitive √gam which has an indicatory ङ् (III. 1. 55. S. 2343), and not to the derivative root where there is no anubandha ṛi. Nor is there vṛiddhi in the aorist, for it is prevented by VII. 2. 5. S 2299. The dual is अजङ्घनिहाव्।

11. √han to kill (Adâdi 2).

Pre जङ्घनीति or जङ्घन्ति। *Q.*—Here the न is changed to न by VII. 3. 55 S. 2430. But a reference to that sûtra will show that its operation is confined to the primitive root हन् for in the sûtra अभ्यासाच्च (VII. 3. 55. S 2430), the word हन्ति is understood from the preceding ashṭadhyâyî sûtra हेर्हन्तेः &c, (VII. 3. 54 S. 358), and as हन्ति in the sûtra is exhibited with ङित्, therefore that rule is confined to Primitive roots, and not to yaṅ luk because of the Paribhâshâ :—

ङितश्च यथाऽनुबन्धेन निर्दिष्टं यद्गुणेन च।
यत्रैकाश्रयं चैव तद्ग्रहणानि न यङ् लुकि॥

See sûtra 2246 (VII. 2. 10) for its explanation. *Ans.*—The objection is valid. But according to Nyasakâra, the न is changed to न in spite of that Paribhâshâ; which only shows that the rule contained in the Paribhâshâ above given is not of universal application: and is anitya. That the Paribhâshâ is anitya, we infer from the jñâpaka of sûtra गुणो यङ् लुकोः (VII. 4. 82. S. 2630), which ordains guṇa of the abhyâsa of the yaṅ-root. But the rule requiring reduplication is enunciated by using the word यङाच् for VI. 1. 1. S. 2175 says यङाचोः द्वे प्रथमस्य; and if the above Paribhâshâ were of universal application, there would be no reduplication in यङ् लुक् any where. But Pâṇini takes for granted that there is reduplication in yaṅ luk also; for he ordains guṇa of the reduplicate in yaṅ luk by S. 2630; which he would not have done had there been no reduplication in यङ् लुक्। The fact that there is reduplication in yaṅ luk, is a breach of the above Paribhâshâ. Hence the Paribhâshâ is *anitya* evidently, so far as reduplication is concerned. Why should it not be anitya in other respects also?

The Dual is जङ्घतः। Pl. जङ्घन्ति। I. Fut. जङ्घनिता। Imperative 2nd Sing. जङ्घनि। The sûtra हन्तेर्जः (VI. 4. 36 S. 2431) does not apply here, and so the न of हन is not changed to ज as in जहि; because the rule 2431 is shown with ङित् and so the above Paribhâsha applies. It is not consid

ered anitya here. The chhândas form of 2nd Sing. given in Nyâsa is is अङ्क्षनीहि । The elision of the final इ required by VI. 4. 37. S. 2428 does not take place in this example.

The Imperfect is अनङ्क्षनीत् or अनङ्क्षत् । Pot. अङ्क्षन्यात् । Ben. अङ्क्ष्यात् । Aor. 3rd S. अवधीत् । Dual अवधिष्टाम् &c. Here the √han is replaced by √vadha (II, 4. 42 S. 2433 and 2434) and when so, there is no reduplication. For the whole reduplicated stem "अङ्क्षत्" is replaced by वध in the Benedictive and Aorist, and this substitute वध *is* not again reduplicated. The reason of this is, that वध being a substitute of the *reduplicated* stem "jaṅghan," is sthânivat to it (I. 1. 56 S. 49) and is considered to be an *abhyasta* or reduplicated stem already; and there is no reduplication of an already reduplicated stem, because of the prohibition "अभ्यासस्य" in VI. 1. 8. S. 2177; and as it is in apposition with घातोः in the same sûtra S. 2177, it qualifies the root. So that a root which is not a reduplicate, is reduplicated. Because the force of the Bahuvrihi in the compound अभ्यास makes it a qualifying term to the word "dhâtoḥ" in S. 2177.

The √han is Atmanepadi when preceded by the Preposition आङ् । See sûtra S. 2695. The yaṅ luk of √âhan therefore will be आजङ्क्षते &c.

12. √chara to go, to eat. (Bhvâdi, 591).

Pre. चचुरीति or चचुर्वि । The अ of चर् is changed to उ by VII. 4. 88 S. 2637. This short उ is lengthened by VIII. 2. 77. S. 354 in the second form where there is no हेर्धि । Thus we have चच्चुर्+वि । This long ऊ is to be considered as non-effective for the purposes of guṇa ordained by VII. 3. 86 S. 2189, because it is caused by a Tripâdi rule (VIII. 2. 77 S. 354) and is therefore asiddha for the purposes of the application of a prior rule (VIII. 2. 1. S. 12). This long ऊ therefore ought to be guṇated by VII. 3. 86 S. 2189. This however is not the case because the उ was ordained by उदवर्णात् । (VII. 4. 88 S. 2637), the indicatory इ in उव् shows that there is no guṇa, but the form उ is to be retained. *Q.*—If the form उ is to be retained, because of इ in उव् (I. 1. 70 S. 15), why is it lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 for इ should prevent lengthening also. *Ans.*—The lengthening is, however, considered as asiddha for the purposes of the application of all other rules, and hence it is not prevented.

The dual is चच्चुर्वः । Pl. चच्चुर्मि । I. Fut. चच्चुरिता । II Fut. चच्चुरिष्यति । Imperative चच्चुरीतु or चच्चुर्तु । Imperfect अचच्चुरीत् or अचच्चुः । The lengthening here is by VIII. 2. 76 S. 433.

13. √khan to dig (Bhvâdi 927).

Pre. चङ्क्षनीति or चङ्क्षन्ति । Dual चङ्क्षतः । Here the final इ is replaced by आ (VI. 4. 42 S. 2504). The lengthening of अ of खन् would have taken place by VI. 4. 15 S. 2666 also, but that rule is debarred by the subsequent rule VI. 4. 42 S. 2504. The plural is चङ्क्षन्ति (chaṅkhnati). The penul-

timate अ of अद् is elided by VI. 4. 98 S. 2363. The Imperative 2nd Singular is अद्धादि। The हि being ङिच्च (III. 4. 87. S. 2201) is ङित् (I. 2. 4. S. 2234), hence अनङ् &c., (VI. 4. 42 S. 2504) applies and the द् is changed to घ्। 1st Sing. अद्मघानि। Imperfect 3rd Sing. अघद्धनीत् or अघद्धत्। Dual अघद्धाताम्। Pl. अघद्धुः। Pot. अद्धाघात् or अद्धन्यात्। The घ substitution for द् is optional here by VI. 4. 43 S. 2319, Aor. अघद्धनीत् or अघद्धासीत्। The vṛiddhi is here optional by अतोहलादेः (VII. 2 7 S. 2234).

Note:—Some give the Pre. 3rd Dual अद्धस्तः।

14. √yu to mix. (Adâdi 23).

Pre. वेषीति or वेषयीति। Sûtra VII. 3. 89 S 2443 would have caused vṛiddhi of व, but as the word आर्धधातुक is understood in that sûtra from the preceeding Ashṭâdhyâyî sûtra VII 3 87 S. 2503, the vṛiddai does not take place in the case of the reduplicate stem युयु। I. Fut वेषिषिता। Imperative वेषयीतु or वेषेषाणि। Imperfect अवेषयीत् or अवेषेषाम्। Pot. वेयुयात्। Ben. वेयूयात्। Here there is lengthening (VII. 4. 25 S. 2298) Aor. अवेषायीत्।

15. √nu to praise, (Adâdi 25). Pre. नेषयीति or नेनेषि। Imperative नेषयीतु। Imperfect अनेषयीत् or अनेनेषाम्। Pot. नेयुयात्। Ben. नेयूयात्। Aor. अनेषायीत्।

16. √hâ 'to go,' 'to abandon' (juhotyâdi 6 and 7)

Pre. जाहेति or जाहाति। Dual जाहीतः। Here the sûtra हे ह्यपो। (VI 4. 113 S. 2497) applies, and so there is long ई substitution. The following five sûtras which apply to the primitive root √hâ, do not apply to the Intensive root √jâhâ, because those rules specifically apply to the *primitive* root √hâ; as the root is exhibited in those sûtras with ञित्व् as ञाति, and hence the Paribhâshâ given under the √nan (above) applies and prevents the applications of these rules in जाह्वाद्। These five rules are (1) VI. 1. 116 S. 2498 which ordains optional short ई, (2) VI. 4. 117 S. 2499 which ordains long आ before हि affix, (3) VI. 4. 118. S. 2500 which teaches the elision of आ before an affix beginning with य। (4) VI. 4 66. S. 2462 which requires आ to be changed to ई, and (5) VI. 4. 67 S. 2374 which requires य substitution. In all these sûtras the root √hâ is exhibited with ञित्व्।

The Plural, therefore, is जाहति। 2nd S. जाहाति or जाहेषि। Dual जाहीथः। Pl. जाहीथ। 1st S. जाहेमि or जाहामि। Dual जाहीवः Pl. जाहीमः। Imperative 2nd S. जाहीहि (S. 2497). Imperfect अजाहेत् or अजाहात्। Dual अजाहीताम्। Pl. अजाहुः। Pot. जाहीयात्। The long ई is by S. 2497. Ben. जाहायात्। Aor. अजाहायीत्। Dual अजाहिष्टाम्। Con. अजाहिष्यत्।

Note:—Mâdhavîya gives Pre. 3rd Sing. जाहीति instead of जाहाति।

17. √svap 'to sleep' (Adâdi 58).

Pre. शास्वपीति or शास्वपिति। The vocalisation of व into उ which takes place in the case of सप् as in शोषुप्यते by VI. 1. 19 S. 2645, does not take place in सप् सुप् because the elision of an affix by सुप् prevents the affix

leaving any operative force behind. See I. 1. 62 S. 262, and I. 1. 63 S. 263. The sûtra सपादिभ्यः (VII. 2. 76 S. 2474) requires the augment वुक् to be added to sârvadhâtuka affixes. The √svap belongs to rudâdi subdivision and ought to take वुक्। But the operation of this rule is prevented also, because the rule is enunciated with regard to a gaṇa by using the word सपादि and so by the Paribhâsha given above under √han, that sûtra does not apply to yaṅ luk.

The Dual is सास्वप्तः। Pl. सास्वपति। Imperfect. असास्वपीत् or असास्वप्। Pot. सास्वप्यात्। Ben. सासुप्यात्। Here the न is changed to ण by samprasâraṇa, because VI. 1. 15 S. 2409 applies. This vocalisation is not inoperative in वङ्लुक् like the previous one of VI. 1. 19 S. 2645. The aorist is असास्वार्षीत् or असास्वपीत्। The vṛiddhi is optional by अतो हलादेः (VII. 2. 7. S. 2284)

18. √vṛit. (Bhvâdi 795)

Pre. वर्वर्तीति or वरिवृतीति or वर्वर्ति or वरिवर्ति or वरीवर्ति। These five forms are obtained by the application of the following two aphorisms.

२६५२। रुग्रिकौ च लुकि। ७। ४। ९१।

अनुदात्तस्य चर्तोरभ्यासस्य 'उक्' 'रिक्' 'रीक्' एत आगमाः स्युर्वङ्लुकि।

2652. The augments रीक्, उक् and रिक् come after the reduplicate of a root which has a ऋ in the penultimate, only when the वङ् of the Intensive is elided.

Note:—Thus वर्वर्ति वरिवर्ति, and वरीवर्ति; वर्वर्ति, वरिवर्ति, वरीवर्ति। The उ in उक् is for the sake of pronunciation, the augment is क्। The रीक् is read here from VII 4 90 S. 2644.

Note.—वर्वृज्यते and वर्वृज्यमानः should also be enumerated. These have taken उक् augment, though the वङ् is not elided here.

२६५३। ऋतश्च। ७। ४। ९२।

[अनुदात्तस्य चर्तोरभ्यासस्य उक् रिक् रीक् एत आगमाः स्युर्वङ्लुकि। वर्वर्तीति–वरिवृतीति–वरीवृतीति–वर्वर्ति–वरिवर्ति–वरीवर्ति। वर्वृतः–वरिवृतः–वरीवृतः। वर्वृतति–वरिवृतति–वरीवृतति। वर्वर्तांचक्रे–वरिवर्तांचक्रे–वरीवर्तांचक्रे। वर्वर्तितुम्–वरिवर्तितुम्–वरीवर्तितुम्। अचक्रिदित्त्वात् 'न भूसुधियुदृक्षु' (२३३८) इति न। वर्वर्तिष्यति–वरिवर्तिष्यति–वरीवर्तिष्यति। अवर्वर्तीत्–अवरिवृतीत्–अवरीवृतीत्। अवर्वर्त्–अवरिवर्त्–अवरीवर्त्। क्विपि 'वश्च' (२४६८) इति षत्वचर्त्वे 'रो रि' (१०३) अवर्वाः–अवरिवाः–अवरीवाः। अचक्रिदित्त्वाद् इक्। अवर्वर्तीत्–अवरिवर्तीत्–अवरीवर्तीत्। (19) चर्कर्तीति–चर्कर्ति–चरिकर्ति–चरीकर्ति। चर्कृतः। चर्कर्ति। चर्कर्तांचक्रे। चर्कर्तितुम्। चर्कर्तीति। अचर्कर्तीत्। अचर्कः। चर्कृत्यात्। आशिषि रिक्। चरिक्रियात्। अचर्कारीत्। 'ऋतश्च' (२६५३) इति तपरत्वान्नेट्। (20) 'कॄ विक्षेपे'। चाकर्ति। (20) सासर्ति। सासीर्तः। सासिरति। सासीर्ति। सासरीति। असासरीत्। असासः। असासीर्षीत्। असासरः। असासारीत्। असासारिष्टामित्यादि। (21) अर्वर्तेर्वङ् लुकि द्वित्वेऽभ्यासस्योरत्वं रपरत्वम्। 'इकादिः शेषः' (२५०९)। वङ्। रिरीकोरुक् 'अभ्यासस्यासवर्णे' (२२९०) इति इयङ्। अरर्ति–अरिवर्ति–अरीवर्ति। अरर्तीति–अरिवरीति। अवर्तः। अरिवृतः। क्ति अद्। वश्चत्वे 'रो रि' (१०३) इति लोपः। न च सन्निमन्तर्तेरुक्। इयङादिवत्। पूर्वग्राहिणी संज्ञेत्याहुः। आरर्ति।

अरिवृति । किति ङितवानिर्देशात् 'गुणोऽर्ति-' (२३८०) इति गुणो न । रिङ् रीङोः रीर्घः । आरिवात्-अरिरिवात्-अरीरिवात् । (22) 'ऋदृ शब्दे' । अर्दर्दीति । अर्दर्दिं । अर्दर्दः । अर्दर्दति । अनर्दर्दुं । (23) ऋदुपान्तेभ्य आग्रहीति-आग्राहि । तकारादौ किम्मिन्नित्यं यंग्रहारभ्यम् । तस्य बहिरङ्गत्वे नाडिद्धत्वाभ्यं यणादयः । आग्रुडः । आग्रुडति । आग्रहीषि-आग्रहि । खुटि । आग्रहिता । 'ग्रहोऽलिटि'-(२५६२) इति दीर्घस्तु न । तत्र 'वृद्धाभ्यः' इत्यनुवृत्तेः । आग्रवस्तु दीर्घनाह तद्ग्राह्यविषयत्वात् । (24) अर्दर्धीति । अर्दर्द्धिं । अर्दर्द्धुः । अर्दर्धति । अर्दर्धीषि-अर्दर्द्धि । अनर्दर्धीत् । इहभावि गुणः इत्यभ्यादिसोपः । अभ्यासः । अनर्दर्धर्तं । अनर्दर्धुं । अनर्दर्धात् । विधि 'वृद्ध' (२४६८) इति पदे वर्त्तव्यः । अनर्दार्धः । अनर्दर्धीत् । अनर्दर्धिंद्धात् । (25) आमर्च्छीति-आमर्द्धि । तकारादौ 'झलिग्धा-' (२४१२) इति यंग्रहारभ्यं न भवति रितवा निर्देशात् । 'ऋदृशोः खुट्-' (२५६१) इति वः । 'ग्रह-' (२६४) इति घः । आमर्ग्रुः । आमर्च्छति । आमर्द्धि । आमर्च्छावः । आमर्च्छमः ।

(26) 'यदागमवज्ञारभ्यन्ते तेषु तदादिनियमो यङ्लुक्यादि' इति 'ऋदृशोः-' (२५६१) इति खुटि नाडिद्धे यंग्रहीकृतम् । केवलेन एषहीकृतम् । इदं च 'ऋदृशोः-' (२५६१) इति वचनात् लक्षिप्यवत् । 'ऋवरत्यर-' (२५५४) इत्यृदादिनियोः ऋदिनग्रहणेषु यङ्लुगन्तस्येवेति ज्ञाप्यत्वात् । आमर्वादिर्धनर्तं च । (27) 'अर्च पूजने' । अयं चान्त ऋदृभावी । 'ईषु ईष्व ईषने इत्यादयो धान्ताः । (28) 'इष गतौ' । आइषीति-आइषि । आइषः । आइषति । आइषीषि-आइषि । अत्रि लोपे यणादौ दीर्घः । आइषि । आइषावः । आइषामः । (29) 'इर्य गतिकोपनयोः' । आइर्षीति-आइर्षि । आइर्ष्टः । आइर्ष्यति । लोटि । आइर्षि । अआइषः । अआइर्ष्टाम् । अआइर्षुः । (30) 'मह पूजने' ।

2653. The reduplicate of a root, which ends in short ऋ, gets, in the Intensive without यङ्, the above augments रीं, र् and रि ॥

Note:—Thus वर्वर्ति, वरिवर्ति, and वरीवर्ति, अर्दर्ति, वरिदर्ति and वरीदर्ति ॥ Why do we say 'which ends in a *short*' ऋ'? The rule does not apply to roots ending in long ऋ as, वार्वर्ति, वार्वीर्तः, वारिवर्ति from वृ ॥ The word ऋतः qualifies the word अङ्ग and not the word अभ्यास, for an abhyâsa is always short, so the त् in ऋत् would become meaningless if the word qualified reduplicate. Therefore वृ ending in long ऋ does not get रीं, र् and रि augments in the reduplicate.

Thus from वृत् we get वर्वर्ति with यङ्, वरिवर्ति with रिङ्; and वरीवर्ति with रीङ् of VII. 4. 90 S. 2644. The Dual is वर्वृतः or वरिवृतः or वरीवृतः । Pl. वर्वृतति or वरिवृतति or वरीवृतति । Perfect वर्वर्तांचार or वरिवर्तांचार or वरीवर्तांचार । I Fut. वर्वर्तितार or वरिवर्तितार or वरीवर्तितार । II. Fut. वर्वर्तिष्यति or वरिवर्तिष्यति or वरीवर्तिष्यति । Here the affix स्य takes the augment इट्, in spite of the prohibition of VII. 2. 59 S. 2348, because that rule uses the word वृद्भ्यः and is thus a नञ्निर्देश rule, and hence by the Paribhâshâ already mentioned under √han, such a rule does not apply to yaṅ luk. Imperative, 3rd S वर्वर्तीतु or वर्वर्तु or वरिवर्तु or वरीवर्तु or वरिवृतीतु or वरीवृतीतु । Dual वर्वृताम् or वरिवृताम् or वरीवृताम् । Pl. वर्वृतु or वरिवृतु or वरीवृतु । 2nd S. वर्वृधि or वरिवृधि or वरीवृधि । Imperfect 3rd S. अवर्वृतीत् or अवरिवृतीत् or अवरीवृतीत् with इट् । or अवर्वर्त् or अवरिवर्त् or अवरीवर्त् without इट् । In the 2nd Person singular where there is र substitution for त् by S. 2463, the र् is elided by S. 173. Thus we have अवर्वाः or अवरिवाः or अवरीवाः । Where there

is no चत्व, for it is optional, there we have the regular forms अवर्तीः or अवरिवृतीः or अवरीवृतीः with ईट्; and अवर्तत् —अवरिवर्तत्—अवरीवर्तत् without ईट्।

The aorist of the simple root वृत् is formed by अङ् by पुषादिद्युताद्यृदित् (III. 1. 55 S. 2343); but the rule is enunciated with regard to gaṇa by using the words pushâdi &c., so it does not apply to यङ् लुक् under the Paribhâshâ already mentioned before. Hence we have Aor. 3rd S. अवर्तीत् or अवरिवर्तीत् or अवरीवर्तीत्।

19. √ḍu kṛiñ 'to do' (Rudhâdi 8).

Pre. चर्करीति or चर्कर्ति or चरिकर्ति or चरीकर्ति &c. The conjugation of √kṛi is perhaps the most difficult, even according to ancient grammarians. The old name of the yaṅ luk, *i.e.*, Charkarîta is derived from this root. The following karika shows the idea of the ancients as regards this root and root kṝ in long ṛi.

Kârikâ:—किरतिं चर्कर्रीतान्तं चकतीत्यत्र यो नयेत्।

प्राप्तिज्ञं तमहं मन्ये प्रारब्धस्तेन संग्रहः॥

Kârikâ:—He who can conjugate, in the Present tense, the yaṅ luk Intensive of कृ and of other roots ending in long ऋ, is considered by me to be a person who has attained the right knowledge of the employment of the augments र् री, रि &c., and he has obtained the right use of words.

The word किरति in the Kârikâ is illustrative of all roots like कॄ (किरति) ending in long ऋ॥ चर्कर्रीत is the name given to the यङ् लुक् form of the Intensive by ancient grammarians. चर्कर्रीतान्त means, therefore, a form ending in yaṅ luk. चकति is illustrative of लट् or Present tense.

The following conjugation of √कॄ has been prepared by Pandit Jay Govinda Mâlavya and we give it here as a grammatical curiosity.

Note:—The difference between √कृ and √कॄ with long ऋ is shown in चाकर्ति without ईट्। With ईट् the form is चाकरीति। Imperative चाकरीतु or चाकर्तु or चाकीर्तात्। Dual चाकीर्ताम्। Pl. चाकिरतु। 2nd Sing चाकीर्हि। Imperfect अचाकरीत् or अचाकः। अचाकीर्ताम्। आचकतः। Pot. चाकीर्यात्। Ben. 3rd Dual चाकीर्यास्ताम्। Aor. अचाकारीत् dual अचाकारिष्टाम्।

॥ कृकृञ् करणे ॥

		Singular.	Dual.	Plural.
Pre.	3rd	चर्कर्तीति, चरिकर्तीति, चरीकर्तीति, चर्कर्ति, चरिकर्ति, or चरीकर्ति ॥	चर्कृतः, चरिकृतः, or चरीकृतः ॥ ...	चर्कृति, चरिकृति or चरीकृति ॥
	2nd	चर्कर्षीषि, चरिकर्षीषि, चरीकर्षीषि, चर्कर्षि, चरिकर्षि or चरीकर्षि ॥	चर्कृथः, चरिकृथः or चरीकृथः ॥ ...	चर्कृत, चरिकृत or चरीकृत ॥
	1st	चर्कर्तीमि, चरिकर्तीमि, चरीकर्तीमि, चर्कर्मि चरिकर्मि or चरीकर्मि ॥	चर्कृवः चरिकृवः or चरीकृवः ॥ ...	चर्कृमः, चरिकृम or चरीकृमः ॥
Per.	3rd	चर्कराञ्चक्रार, चरिकराञ्चक्रार or चरीकराञ्चक्रार ।	चर्कराञ्चक्रतुः चरिकराञ्चक्रतुः or चरीकराञ्चक्रतुः ।	चर्कराञ्चक्रुः, चरिकराञ्चक्रुः or चरीकराञ्चक्रुः ॥
	2nd	चर्कराञ्चकर्थ, चरिकराञ्चकर्थ or चरीकराञ्चकर्थ ।	चर्कराञ्चक्रथुः, चरिकराञ्चक्रथुः or चरीकराञ्चक्रथुः ।	चर्कराञ्चक्र, चरिकराञ्चक्र or चरीकराञ्चक्र ।
	1st	चर्कराञ्चकार, चरिकराञ्चकार or चरीकराञ्चकार ।	चर्कराञ्चकृव, चरिकराञ्चकृव or चरीकराञ्चकृव ।	चर्कराञ्चकृम, चरिकराञ्चकृम or चरीकराञ्चकृम ।
	3rd	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास । ...	चर्करामासतुः, चरिकरामासतुः or चरीकरामासतुः ।	चर्करामासुः, चरिकरामासुः or चरीकरामासुः ।
	2nd	चर्करामासिथ चरिकरामासिथ or चरीकरामासिथ ।	चर्करामासथुः, चरिकरामासथुः or चरीकरामासथुः ।	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास ।
	1st	चर्करामास, चरिकरामास or चरीकरामास । ...	चर्करामासिव, चरिकरामासिव or चरीकरामासिव ।	चर्करामासिम चरिकरामासिम or चरीकरामासिम ।
	3rd	चर्कराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।	चर्कराम्बभूवतुः, चरिकराम्बभूवतुः or चरीकराम्बभूवतुः ।	चर्कराम्बभूवुः, चरिकराम्बभूवुः or चरीकराम्बभूवुः ।

		Singular.	Dual.	Plural.
Per.	2nd	चकृराम्बभूविथ, चरिकराम्बभूविथ or चरीकराम्बभूविथ ।	चकृराम्बभूवथुः, चरिकराम्बभूवथुः or चरीकराम्बभूवथुः ।	चकृराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।
	1st	चकृराम्बभूव, चरिकराम्बभूव or चरीकराम्बभूव ।	चकृराम्बभूविव, चरिकराम्बभूविव or चरीकराम्बभूविव ।	चकृराम्बभूविम, चरिकराम्बभूविम or चरीकराम्बभूविम ।
I. Fut.	3rd	चकृरिता, चरिकरिता or चरीकरिता ।	चकृरितारौ, चरिकरितारौ or चरीकरितारौ ।	चकृरितारः, चरिकरितारः or चरीकरितारः ।
	2nd	चकृरितासि, चरिकरितासि or चरीकरितासि ।	चकृरितास्थः, चरिकरितास्थः or चरीकरितास्थः ॥	चकृरितास्थ, चरिकरितास्थ, or चरीकरितास्थ ।
	1st	चकृरितास्मि, चरिकरितास्मि or चरीकरितास्मि ।	चकृरितास्वः, चरिकरितास्वः or चरीकरितास्वः ॥	चकृरितास्मः, चरिकरितास्मः or चरीकरितास्मः ।
II. Fut	3rd	चकृरिष्यति, चरिकरिष्यति or चरीकरिष्यति ।	चकृरिष्यतः, चरिकरिष्यतः or चरीकरिष्यतः ।	चकृरिष्यन्ति, चरिकरिष्यन्ति or चरीकरिष्यन्ति ।
	2nd	चकृरिष्यसि, चरिकरिष्यसि or चरीकरिष्यसि ।	चकृरिष्यथः, चरिकरिष्यथः or चरीकरिष्यथः ।	चकृरिष्यथ, चरिकरिष्यथ or चरीकरिष्यथ ।
	1st	चकृरिष्यामि, चरिकरिष्यामि or चरीकरिष्यामि ।	चकृरिष्यावः, चरिकरिष्यावः or चरीकरिष्यावः ।	चकृरिष्यामः, चरिकरिष्यामः or चरीकरिष्यामः ।
Imperative	3rd	चकृरीतु चरिकरीतु, चरीकरीतु । चरकर्तु, चरिकर्तु or चरीकर्तु ।	चकृताम्, चरिकृताम् or चरीकृताम् ।	चक्रतु, चरिक्रतु or चरीक्रतु ।
	2nd	चकृहि, चरिकृहि or चरीकृहि ।	चकृतम्, चरिकृतम् or चरीकृतम् ।	चकृत, चरिकृत or चरीकृत ।
	1st	चकराणि, चरिकराणि or चरीकराणि ।	चकराव चरिकराव or चरीकराव ।	चकराम, चरिकराम or चरीकराम ।
Imperfect.	3rd	अचकरीत्, अचरिकरीत्, अचरीकरीत्, अचकः, अचरिकः or अचरीकः ॥	अचकृताम्, अचरिकृताम् or अचरीकृताम् ।	अचकरुः, अचरिकरुः or अचरीकरुः ।

	2nd	अपकर्करीः, अपरिकरीः, अपरीकरीः, अपकर्कः, अपरिकः or अपरीकः ॥	अपकर्कतस्, अपरिकृतस् or अपरीकृतस् ।	अपकर्कत, अपरिकृत or अपरीकृत ।
	1st	अपकर्करम्, अपरिकरम् or अपरीकरम् ...	अपकर्कव, अपरिकृव or अपरीकृव । ...	अपकर्कम, अपरिकृम or अपरीकृम ।
Poten.	3rd	चकर्कयात्, चरिकृयात् or चरीकृयात् । ...	चकर्कयातास्, चरिकृयातास् or चरीकृयातास् ।	चकर्कयुः, चरिकृयुः or चरीकृयुः ।
	2nd	चकर्कयाः, चरिकृयाः or चरीकृयाः । ...	चकर्कयातस्, चरिकृयातस् or चरीकृयातस् ।	चकर्कयात, चरिकृयात or चरीकृयात ।
	1st	चकर्कयाम्, चरिकृयाम् or चरीकृयाम् । ...	चकर्कयाव, चरिकृयाव or चरीकृयाव ।...	चकर्कयाम, चरिकृयाम or चरीकृयाम ॥
Ben	3rd	चक्रियास्, चरिक्रियास् or चरीक्रियास् । ...	चक्रियास्तास्, चरिक्रियास्तास् or चरीक्रियास्तास् ।	चक्रियासुः, चरिक्रियासुः or चरीक्रियासुः ।
	2nd	चक्रियाः चरिक्रियाः or चरीक्रियाः । ...	चक्रियास्तस्, चरिक्रियास्तस् or चरीकृयास्तस् ।	चक्रियास्त, चरिक्रियास्तor चरीक्रियास्त।
	1st	चक्रियासम्, चरिक्रियासम् or चरीक्रियासम् । ...	चक्रियास्व, चरिक्रियास्व or चरीक्रियास्व ।	चक्रियास्म, चरिक्रियास्म or चरीक्रियास्म ।
Aor.	3rd	अचकर्कारीत्; अचरिकारीत् or अचरीकारीत् । ...	अचकर्कारिष्टाम्, अचरिकारिष्टाम् or अचरीकारिष्टाम् ।	अचकर्कारिषुः, अचरिकारिषुः or अचरीकारिषुः ।
	2nd	अचकर्कारीः, अचरिकारीः or अचरीकारीः । ...	अचकर्कारिष्टम्, अचरिकारिष्टम् or अचरीकारिष्टम् ।	अचकर्कारिष्ट, अचरिकारिष्ट or अचरीकारिष्ट ।
	1st	अचकर्कारिषम्, अचरिकारिषम् or अचरीकारिषम् ।...	अचकर्कारिष्व, अचरिकारिष्व or अचरीकारिष्व ।	अचकर्कारिष्म, अचरिकारिष्म or अचरीकारिष्म ।
Con.	3rd	अचकर्करिष्यत्, अचरिकरिष्यत् or अचरीकरिष्यत् ।	अचकर्करिष्यताम्, अचरिकरिष्यताम् or अचरीकरिष्यताम् ।	अचकर्करिष्यन्, अचरिकरिष्यन् or अचरीकरिष्यन् ।
	2nd	अचकर्करिष्यः, अचरिकरिष्यः or अचरीकरिष्यः ...	अचकर्करिष्यतम्, अचरिकरिष्यतम् or अचरीकरिष्यतम् ।	अचकर्करिष्यत, अचरिकरिष्यत or अचरीकरिष्यत ।
	1st	अचकर्करिष्यम्, अचरिकरिष्यम् or अचरीकरिष्यम्।	अचकर्करिष्याव, अचरिकरिष्याव or अचरीकरिष्याव ।	अचकर्करिष्याम, अचरीकरिष्याम or अचरीकरिष्याम ।

कृ √KRI 'TO SCATTER.'

		Singular.	Dual.	Plural.
Pre.	3rd	चाकरीति or चाकर्ति	चाकीर्तः ...	चाकिरति
	2nd	चाकरीषि or चाकर्षि	चाकीर्थः ...	चाकीर्थ
	1st	चाकरीमि or चाकर्मि	चाकीर्वः ...	चाकीर्मः
Per.	3rd	चाकराञ्चकार, चाकरानास or चाकराम्बभूव	चाकराञ्चक्रतुः, चाकरानासतुः or चाकराम्बभूवतुः ।	चाकराञ्चक्रुः, चाकरानासुः or चाकराम्बभूवुः
	2nd	चाकराञ्चकर्थ, चाकरानासिथ or चाकराम्बभूविथ	चाकराञ्चक्रथुः, चाकरानासथुः or चाकराम्बभूवथुः	चाकराञ्चक्र, चाकरानास or चाकराम्बभूव
	1st	चाकराम्बभूव, चाकरानास or चाकराञ्चकार	चाकराञ्चकृव, चाकरानासिव or चाकराम्बभूविव ।	चाकराञ्चकृम, चाकरानासिम or चाकराम्बभूविम ।
I Fut.	3rd	चाकरितां	चाकरितारौ ...	चाकरितारः ।
	2nd	चाकरितासि ...	चाकरितास्थः ...	चाकरितास्थ ।
	1st	चाकरितास्मि ...	चाकरितास्वः ...	चाकरितास्मः ।
II. Fut.	3rd	चाकरिष्यति ...	चाकरिष्यतः ...	चाकरिष्यन्ति ।
	2nd	चाकरिष्यसि ...	चाकरिष्यथः ...	चाकरिष्यथ ।
	1st	चाकरिष्यामि ...	चाकरिष्यावः ...	चाकरिष्यामः ।
Impera.	3rd	चाकरीतु, चाकर्तु or चाकीर्तात्	चाकीर्ताम् ...	चाकिरन्तु ।
	2nd	चाकीर्हि or चाकीर्तात्	चाकीर्तम् ...	चाकीर्त ।
	1st	चाकरानि	चाकराव ...	चाकराम ।
Imper.	3rd	अचाकरीत् or अचाकः	अचाकीर्ताम् ...	अचाकरन् ।
	2nd	अचाकरीः or अचाकः	अचाकीर्तम् ...	अचाकीर्त ।
	1st	अचाकरम् ...	अचाकीर्व ...	अचाकीर्म ।
Pot.	3rd	चाकीर्यात् ...	चाकीर्यास्ताम् ...	चाकीर्युः ।
	2nd	चाकीर्याः ...	चाकीर्यास्तम् ...	चाकीर्यास्त ।
	1st	चाकीर्यासम् ...	चाकीर्यास्व ...	चाकीर्यास्म ।
Ben.	3rd	चाकीर्यात् ...	चाकीर्यास्ताम् ...	चाकीर्यासुः ।
	2nd	चाकीर्याः ...	चाकीर्यास्तम् ...	चाकीर्यास्त ।
	1st	चाकीर्यासम् ...	चाकीर्यास्व ...	चाकीर्यास्म ।
Aor.	3rd	अचाकारीत् ...	अचाकारिष्टाम् ...	अचाकारिषुः ।
	2nd	अचाकारीः ...	अचाकारिष्टम् ...	अचाकारिष्ट ।
	1st	अचाकारिषम् ...	अचाकारिष्व ...	अचाकारिष्म ।
Con.	3rd	अचाकरिष्यत् ...	अचाकरिष्यताम् ...	अचाकरिष्यन् ।
	2nd	अचाकरिष्यः ...	अचाकरिष्यतम् ...	अचाकरिष्यत ।
	1st	अचाकरिष्यम् ...	अचाकरिष्याव ...	अचाकरिष्याम ।

21. √tṛ 'to cross.' (Bhu. 1018).

Pre. 3rd Sing. तातर्त्ति। In the reduplicate the त् is changed to त by VII. 4. 66 S 2244, which त is followed by र् (I. 1. 51 S. 70) and this र is elided by VII. 4. 60. S. 2179. The त is then lengthened by VII. 4. 83 S. 2632, thus we get tâtarti. Dual तातीर्तः। Pl. तातिरति। 2nd S. तातर्त्सि। Dual तातीर्थः। Imperative 3rd S. तातर्त्तु or तातरीतु or तातीर्तात्। Dual तातीर्ताम्। Pl. तातिरतु। 2nd S. तातिर्हि। 1st S. तातरवि। Imperfect 3rd S. अतातरीत् or अतातः। Dual अतातीर्ताम्। Pl. अतातरुः। Pot. तातीर्यात्। Dual तातीर्यास्ताम्। Ben. तातीर्यात्। Dual तातीर्यास्ताम्। Aor. अतातारीत्। Dual अतातारिष्टाम्।

22. √ṛi 'to go' (Bhu. 983, juhotyâdi 16).

Pre. अरर्त्ति or अरिरर्ति or अररीति or अरिरीति। In forming the Intensive in yaṅ luk of √ṛi, the root is first reduplicated ऋऋ; then the first ऋ is changed to अ by VII. 4. 66. S. 2244, ऋ+ऋ=अ+ऋ। This अ is followed by र (I. 1. 51. S. 70) as अर्+ऋ। The र is elided however by VII. 4. 60. S. 2179. As अ+ऋ। Then by VII. 4 92 S. 2653 the three augments रुक् or रीक् or रिक् may be added to the reduplicate. The second ऋ is then gunated. Thus with रुक् the stem becomes अरर्। In the case of रीक् or रिक् there comes the further substitution of इयङ् by VI. 4. 78 S. 2290. Thus with री or रि, the stem was अरी+अर् or अरि+अर्. With इयङ् substitution, we have, अरिय्+अर् or अरिय्+अर्. In other words, the रीक् and रिक् forms become the same, when इयङ् is substituted. Thus the रीक् and रिक् stem is अरियर् which with ति gives अरियर्ति। With the augment इट् we get the other two forms अररीति or अरिरीति।

The Dual is अर्तः arritaḥ: or अरितः। The plural is ऋ+झि। There is reduplication as before, and we get अ+ऋ+झि। Then रुक् is added to the reduplicate, and we have अर्+ऋ+झि। The अ is replaced by अर् by VII. 1. 4 S 2479. Thus we have अर्+ऋ+अति। The ऋ+अति becomes रति by यणादेश (semi-vowel substitution VI. 1. 77 S. 47). Thus we have अर्+रति। The first र् of रुक् is elided by VIII. 3 14 S 173. Thus we get अ+रति। Then the अ is lengthened into आ by VI. 3. 111 S. 174; and so the form ultimately is आरति। *Q.*—But how do you elide र by VIII. 3. 14 S. 173, for that sûtra says that र is elided when it is followed by र; while in अर्+रति, the र is not technically followed by र, for the र of रति is really ऋ, by the maxim of sthânivat-âdeśa (I. 1. 57 S. 50). *Ans.*—The र substitute of ऋ is not considered sthânivat, because in the Tripâdi rules, the rule of sthânivat does not apply: and the elision of र before र् is by a Tripâdi rule (VIII. 3. 14 S. 173). See vârtika पूर्वत्रासिद्धीये न स्थानिवत् under VIII. 4. 1. S. 235, and VIII. 3. 58 S. 434. Thus the plural with the रुक् augment is आरति।

With रीक् or रिक् augments, the plural will be अरी+ऋ+अति or अरि+ऋ+अति With इयङ् substitution for री and रि, we get अरिय्+ऋ+अति

in both cases. Then there is र् for ऋ, as ariy+r+ati *i.e.* अरिय्+रति Thus the form is अरिय्रति ariyrati. *Q.*—Why is not य् elided before र् by खरवसानयोर्वि (VI-1. 66 S. 873)? *Ans.*—The य् would have been elided had there been an original र् following it: the र् that follows is really ऋ by sthânivat rule of अचः परस्मिन् (I. 1. 57 S. 50). The rule I. 1. 58. S. 51 does not apply. as that is modified by the vârtika स्वरादौ प्रत्ययेऽचि खोपाजादेश एव न स्थानिवत्। See sûtra II. 4. 56 S. 2292 where this vârtika is explained.

In the Benedictive, there is no guna: for the guṇa ordained by VII. 4. 29 S. 2380 (गुणः अर्ति संयोगा द्योः) applies to the primitive root ऋ and not to yaṅ luk, as the root is exhibited in the sûtra as अर्ति with श्नित्, and therefore by the Paribhâsha already given under S. 2246 and here also under √han, the rule does not apply to yaṅ luk.

Next there is रिङ् âdeśa by VII. 4. 28 S 2367. Then there is elision of the first र् by रोरि (VIII. 3. 14 S. 173), and lengthening by VI. 3. 111 S. 174. Thus आरिरियात् or अरिरिरियात् or अरीरियात्।

A complete conjugation of this root is given below. according to Pandit Jay Govinda Mâlavya.

ऋ 'to go.

Pre. 3rd P. S. अरर्ति or अरियर्ति or अरीर्ति or अरियरीति or अरिरीति। D. अर्तः or अरियृतः। Pl. आरति or अरियृति। 2nd P.S. अरर्षि or अरीयर्षि or अरीर्षि or अरियरीषि। D. अर्थः or अरियृथः। Pl. अर्थ or अरियृथ। 1st P. S. अरर्मि or अरिरर्मि or अरीरेमि or अरिरीरेमि। D. अर्वः or अरियृवः। Pl. अर्मः or अरियृमः।

Per. 3rd S. अररार्त्तार or अरियरार्त्तार।

I Fut. S. अररिता or अरियरीता।

II Fut. S अररिष्यति or अरियरिष्यति।

Impera. 3rd S. अरर्तु or अरियर्तु or अरीरेतु or अरियरीतु or अर्तात् or अरियृतात्। D. अर्तात् or अरियृतात्। Pl. आरतु or अरियृतु। 2nd S अर्तात् or अरियृहि or अर्तात् or अरियृतात्। D. अर्तत or अरियृतत्। Pl. अर्त or अरियृत। 1st S. अररारि or अरियरारि। D. अरराव or अरियराव। Pl. अरराम or अरियराम।

Imper. 3rd S. आरः or आरियः or आरीरेत् or आरियरीत्। D. आर्तात् or आरियृतात्। Pl. आरः or आरियरः। 2nd S. आरः or आरियः or आरीरेः or आरियरीः। D. आर्तत or आरियृतत्। Pl. आर्त or आरियृत। 1st S. आररम् or आरियरम्। D. आर्व or आरियृव। Pl. आर्म or आरियृम।

Pot. 3rd S. अर्यात् or अरियृयात्। D. अर्यास्ताम् or अरियृयास्ताम्। Pl. अर्युः or अरियृयुः। 2nd S. अर्याः or अरियृयाः। D. अर्यास्तम् or अरियृयास्तम्। Pl. अर्यात or अरियृयात। 1st. S. अर्याम् or अरियृयाम्। D. अर्याव or अरियृयाव। Pl. अर्याम or अरियृयाम।

Ben. 3rd S. आरियात् or अरिरियात् or अरीरियात्। D. आरियास्ताम् or अरिरियास्ताम् or अरीरियास्ताम्। Pl. आरियासुः or आरिरियासुः or अरीरियासुः। 2nd S. आरियाः or अरिरियाः or अरीरियाः। D. आरियास्तम् or अरिरियास्तम् or अरीरियास्तम्।

Pl. आरिवास्त or अरिरिवास्त or अरीरिवास्त । 1st S. आरिवावद् or अरिरिवावद् । or अरीरिवावद् । D. आरिवास्व or अरिरिवास्व or अरीरिवास्व । Pl. आरिवास्म or अरिरिवास्म or अरीरिवास्म ।

Aor. 3rd S. आरारीद् or आरिवारीत् । D. आरारिष्टाम् or आरिवारिष्टाम् । Pl. आरारिषुः or आरिवारिषुः । 2nd S. आरारीः or आरिवारीः । D. आरारिष्टम् or आरिवारिष्टम् । Pl. आरारिष्ट or आरिवारिष्ट । 1st S. आरारिषम् or आरिवारिषम् । D. आरारिष्व or आरिवारिष्व । Pl. आरारिष्म or आरिवारिष्म ।

Con. S. आरारिष्यद् or आरिवारिष्यद् ।

23. √grihû 'to seize'. (Bhvâdi 681).

Pre. जर्हृहीति the guṇa is prevented by VII. 3. 87 S. 2503 or जर्हर्हि । Dual जर्हृहः । Pl. जर्हृहति । 2nd S. जर्हृहीषि or जर्हर्षि । Dual जर्हृहः । 1st जर्हृहीमि Dual जर्हृहः । Pl. जर्हृहः । Per. जर्हृहाञ्चकार । I Fut जर्हर्हिता or जरीगर्हिता । The इट् augment is not optional here, though the root has an indicatory long ऋ । Imperative जर्हृहीतु or जर्हर्तु । Dual जर्हृहताम् । Pl. जर्हृहतु । 2nd S. जर्हृहि । 1st S. जर्हृहाणि । Imperfect 3rd S. अजर्हृहीत् । But when there is no इट्, the form is अजर्घर्ट् ajarghart Here there is भव् bhâva by VIII. 2. 37 S. 326. Dual अजर्हृहताम् । Pl. अजर्हृहुः । 2nd S. अजर्हृहीः or अजर्घर्ट् or अजर्घर्ड् ajarghart or ajarghard, 1st Sing. अजर्हृहम् । Dual अजर्हृह । Pot. जर्हृहीत् । Aor. अजर्गर्हीत् । Dual अजर्गर्हिष्टाम् । Con. अजर्गर्हिष्यत् ।

24. √grahα 'to hold' (Kryâdi 61).

The yaṅ luk forms of the √grah are some what different from these of the last root. Pre. 3rd S. जाग्रहीति or जाग्रर्हि । The samprasâraṇa required by VI. 1. 16 S. 2412 does not take place, as the affix वद् is elided by शप् and so there is no pratyaya-lakshana. Thus जाग्रह्+ति=जाग्रह्+ह्+ति=जाग्रह्+ह्+ति=जाग्रह्+ह्+ति=जाग्र+ह्+ति=जाग्रर्हि ।

The dual however causes vocalisation, because the dual affix तस् is ङित् and so VI. 1. 16 S. 2412 applies. But the ऋ so obtained by vocalisation, is Bahiraṅga and so the augments वद्, रीक् or रिक् do not come. Thus we get जाग्रहः । Pl. जाग्रहति । 2nd S. जाग्रहीषि or जाग्रर्षि । 1st S. जाग्रहमि । Dual जाग्रहः । Per. जाग्रहाञ्चकार । I. Fut. जाग्रहीता । II. Fut. जाग्रहीष्यति । The Future forms with long ई are according to Mâdhava. He says "The sûtra VII. 2. 37 S. 2562 अतोऽसिचि दीर्घः causes the lengthening of the इट् augment: for the sûtra means अतोऽङ्गविशिष्टस्य सिचि यो दीर्घ इति विहितविशेषणेऽपि द्विप्रयोगग्रहणसामर्थ्याद् द्विर्वचनस्य द्विरुक्तोऽपि य एव श्रूयते दीर्घो भवति । But the author of the Siddhânta Kaumudi says "The rule अतोऽसिचि (VII. 2. 37 S. 2562) does not cause the lengthening of इट्, because the words एकाचः "after a monosyllabic" are understood there. The Intensive root जाग्रह् is not monosyllabic. The lengthening given by Mâdhava is against the Mahâ Bhâshya and the rest like Kaiyaṭa and Haradatta." So the forms are I. Fut. जाग्रहिता । II. Fut. जाग्रहिष्यति ।

25. √gridhu 'to be greedy'. (Divâdi 136).

Pre. अर्चीति or अरिचीति or अरिचीति with इट् and the augments चङ्, रिक् or रीक्। Or अर्गर्हि or अरिगर्हि or अरीगर्हि without इट्। Dual अर्चीढः or अरिचीढः or अरीचीढः। Pl. अर्चीथ or अरिचीथ or अरीचीथ। Similarly 2nd Per. Singular has six forms अर् or अरि or अरीचीरीचि or अरिर्हि।

The Imperfect 3rd Sing. is आर्चीत् or आरिचत् or आरीचीत् with इट्।

When there is no इट् added, then there is guṇa of the ऋ of the root, as आर्च्+त्=आर्च्+०; the aprikta त् is elided by VI. 1. 68 S. 252; then guṇa आर्ग्+०. Then ग is changed to क by VIII. 2. 37 S. 326 as आर्क। The क is changed to ह by VIII. 2. 39 S. 84, and optionally this ह is changed to ढ by VIII. 4. 56 S. 206. So the forms with reduplication are आर्चर्क् or आर्चर्ढ् with चङ्; and आरिचत् or आरीचत् with रिक् and रीक्। The dual is आर्चीढाम् or आरिचं or आरीचीढाम्। The 2nd Per. Sing. is आर्चीः &c. But when इट् is not added and where the affix क्विप् is changed to क which is again changed to त we have आर्चाः। This form is thus evolved.

आर्च्+त्=आर्च्+० (VI. 1. 68 S. 252) =आर्ग् (guṇa)=आर्क् (ग changed to क by VIII. 2. 37 S. 326)=आर्ढ् (VIII. 2. 39 S 84) आर्ट्ट् (ढ् changed to ट् by VIII. 2. 75 S. 2468)=आर्ट् (the first ट् is elided by VIII. 3. 14 S. 173)=आर्चाः (elongation by VI. 3. 111 S. 174)=आर्चर्चाः (with reduplication and चङ् augment). With रिक् and रीक् we have आरिचाः and आरीचाः।

The Aorist is आरर्गीत् (or आरिचत् and आरीचत्) Dual आरर्टम् or आरिचं or आरीचीढाम्।

(*Note*:—See volume I. p. 88, sûtra VI. 3. 111 S. 174 for आर्चाः).

26. √prachchha. 'to ask'. (Tudâdi 120).

Pre. पाप्रच्छीति with इट्। पाप्रष्टि without इट्। The क्ष is changed to ष by VIII 2. 36 S. 294. The Dual is पाप्रष्टः। The र् of prachchha is not vocalised to ऋ before the क्विप् affix वस्, though so required by VI. 1. 16 S. 2412, because the root is exhibited in this sûtra 2412 as पृच्छति with क्तिप्, and therefore by the paribhâshâ already given under √han, the rule 2412 does not apply to यङ् लुक्। The च्छ is replaced by ष (by VI. 4. 19 S. 2561); and this ष is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294. Thus we get पाप्रष्टः। The plural is पाप्रच्छति। 1st Sing. पाप्रष्टिम। Dual पाप्रच्छ्वः। pl पाप्रष्मः। I. Fut. पाप्रच्छिता। II. Fut. पाप्रक्ष्यति। Imperative 3rd S. पाप्रच्छतु। 2nd S. पाप्रड्ढि। 1st Sing. पाप्रच्छानि। Imperfect अपाप्रट्। pl. अपाप्रच्छुः। 2nd S. अपाप्रच्छीः or अपाप्रट्। Dual अपाप्रष्टम् pl. अपाप्रष्ट। 1st S. अपाप्रच्छम्। D. अपाप्रच्छ्व। Pl. अपाप्रष्म।

27. Roots ending in ऋ or ॠ, where the ऋ is changed to अर् do not take yaṅ luk.

In the Great Commentary it has been indirectly said in the explanation on the sûtra यङ्वोः (VI. 4. 19) that those roots are not capable of being conjugated in yaṅ luk which end in ऋ or ॠ, and are such that their ऋ is changed to long अ (अर्). In other words no root which ends in ऋ or

यङ् can be conjugated in yaṅ luk, when the यङ् of such a root is capable of being changed to long ऊ। Though the Mahâbhâshya has not expressly laid down such a rule, yet it can be inferred from its comment on VI. 4. 19; S. 2561, while Kaiyyaṭa in his gloss thereon is more express. But यङ् of a root is changed to ऊठ् by VI. 4. 19 S. 2561 (ऊदोः &c.) as well as by VI. 4. 20 S. 2654 (ष्वर &c). The prohibition of यङ् लुक् applies to the ऊठ् of VI. 4. 19 S. 2561 (ऊदोः) and not to the ऊठ् of ष्वर &c. (VI. 4. 20). Therefore in the case of the two roots ऊब् (Divâdi 3) and णब् (Bhvâdi 630), where the ऊठ् substitution takes place by ष्वर &c. (VI. 4. 20 S. 2654) it is proper that they should be conjugated in yaṅ luk. The opinion of Mâdhava and others is also to the same effect. The root णह्य 'to bind' (Bhvâdi 541) ends in यङ्, and the ह of this root is replaced by ध after the elision of यङ् by हलोयमां (VIII. 4. 64 S. 60). This is a root which ends in a यङ् where the rule of ऊठ् applies. The root ought not to take yaṅ luk. But the Mâdhavîya gives its yaṅ luk form. Very likely sûtra VI. 4. 20 S. 2654 when it uses the √णब means √णह्य also. According to Siddhânta √nahya does not take yaṅ luk.

The roots like तेवृ, देवृ (Bhvâdi 528,) &c., end in व, and their व is changed to ऊठ, and so they take no yaṅ luk.

28. √णह्य to bind. [Note:—As said above, according to Bhattoji Dikshita this root does not take yaṅ luk. According to Mâdhavîya it does.]

Pre. नानह्यीति with ईट्। नानद्धि without ईट्। In this case the ह of णह् is elided by लोपोव्योर्वलि (VI. 1. 66 S. 873) while the य was elided by VIII. 4. 64 S. 60. Dual नानद्धः। Here the ह of णह्य् is elided by VIII. 4. 64 S. 60. The stem then is णह्, and here यङ् is changed to ऊठ् and there is vṛiddhi. The ऊठ् substitution (VI. 4. 19) being subsequent to lopa of VI. 1 66 debars the latter. The vṛiddhi takes place by VI. 1. 89 S. 73. As नानह्+तस् = नान+ऊठ्+तस् = नानौ+तः (अ+ऊ = औ S. 73). The 3rd P. pl. is नानह्यति। The plural affix is झि, an affix beginning with a झय् letter, and so the यङ् of णह्य ought to be elided before it by VI. 1. 66 S. 873. But as झि is always replaced by अति, the affix cannot be said to begin with a झय् letter: and so the lopa of S. 873 is debarred.

The 2nd Pers. Sing. is नानह्यीषि with ईट् or नानद्धि without ईट्। Dual नानद्धः। Pl. नानद्ध। In these the य् is elided, the ह् is replaced by ऊठ् and there is vṛiddhi, *i.e*, the न of न *plus* the ऊ of ऊठ् become नौ by VI. 1. 89 S. 73.

The 1st Per. Sing. is नानह्यीमि or नानौमि। Dual नानद्धः। Pl. नानद्धः। Though the affix मिप् being पित् is not ङित्, yet before this affix also there is ऊठ् substitution, because it begins with a nasal (anunâsika), and so VI 4. 19 S. 2561 applies.

The Imperative 3rd S. is आनयतीयु or आन्यु or आनीतात् । Dual आनीताम् । Pl. आनयन्तु । 2nd S. आनीहि or आनीतात् । Dual आनीतम् । Pl आनीत । 1st S. आनयानि । Dual आनयाव ।

Imperfect 3rd Sing. अनानयतीत् । Dual अनानीताम् । Pl. अनानयन्तु: । 2nd S. अनानः । 1st S. अनानयम् । D. अनानाव । Pl. अनानीम । In the Dual, the यत् being elided, there is lengthening of the अ of न by VII. 3. 101 S. 2170. In the plural, the त being elided, the न् is changed to अन् because the affix अन् begins with a nasal.

29 √haya to go (Bhvâdi 545).

Pre. 3rd S. आहयीति or आहति । Dual आहतः । Pl. आहयति । 2nd S. आहयि or आहयीहि । 1st S. आहयीमि or आहामि । There is lengthening of the अ in the second case, because when the य् of हय् is elided before the valâdi affix मि by लोपोऽयोर्वलि (VI 1. 66 S. 873), the अ of ह is longthened by VII. 3. 101 S. 2170. Dual आहावः । Pl. आहामः ।

The full conjugation of this root is shown below :—

Pre. 3rd P. S. आहयीति or आहति । D. आहतः । Pl. आहयति । 2nd P. S. आहयीहि or आहयि । D. आहथः । Pl. आहथ । 1st P. S आहयीमि or आहामि D. आहावः । Pl आहामः । Per. 3rd S. आहयाञ्चकार । 2nd S. आहयाञ्चकर्थ । 1st S. आहयञ्चकार । 1st Fut 3rd S. आहयिता । II Fut 3rd S. आहयिष्यति । Impera. 3rd S. आहयीतु or आहयु or आहतात् । D. आहताम् । Pl. आहयन्तु । 2nd S आहयि or आहतात् । D आहतम् । Pl. आहत । 1st S. आहयानि । D. आहयाव Pl. आहयाम । Imper. 3rd S अआहयीत् । अआहत् । D. अआहताम् । Pl. अआहयन्तु: । 2nd S. अआहयीः or अआहः । D. अआहतम् । Pl. अआहत । 1st S. अआहयम् । D. अआहाव । Pl. अआहाम । Pot 3rd S. आहयेत् । D. आहयेताम् । Pl आहयेयुः । 2nd S आहयेः । D. आहयेतम् Pl आहयेत । 1st S. आहयेयम् । (D आहयेव । Pl. आहयेम । Ben. 3rd S आहयेत् । D आहयेयास्ताम् । Pl आहयेयासुः । 2nd S आहयेः । D. आहयेयास्तम् । Pl आहयेयास्त । 1st S. आहयेयास्म । D आहयेयास्व । Pl. आहयेयास्म । Aor. 3rd S. अआहयीत् । D. अआहयिष्टाम् । Pl. अआहायिषुः । 2nd S. अआहयीः । D. अआहयिष्टम् । Pl. अआहयिष्ट । 1st S. अआहयिषम् । D. अआहयिष्व Pl अआहयिष्म । Con. 3rd S. अआहयिष्यत् ।

30. √harya to go &c. (Bhvâdi 548).

Pre. 3rd Sing. आहर्यीति or आहर्ति । Dual आहर्तः । Pl. आहर्यति । 2nd S. आहर्षि । The र is not optionally doubled because of the prohibition of अतोहि (VIII. 4. 49 S. 340). 1st S. आहर्मि । Imperative 2nd Sing. आहर्हि । 1st S. आहर्याणि । Impe. fect 3rd S. अआहर्यीत् । But when धेट् is not added, the form is अआहः । The य् is elided by VI 1. 66. S. 873, the aprikta त is elided by VI. 1. 68 S. 252. The Dual is अआहर्ताम् । Pl. अआहर्युः । 1st S. अआहर्याम् ।

31. √mava 'to bind' (Bhvâdi 630).

In conjugating this root in यङ् लुक् the अव् portion of the root अव is replaced by ऊठ् by the following sûtra.

२६५४ । ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च । ६ । ४ । २० ।

ज्वरादीनामुपधायाश्चोकट् स्यात्क्ङौ झलादावजादौ च प्रत्यये । अत्र क्ङितीति नानुवर्तते । अवतेस्तुनि 'ओतुः' इति दर्शनात् । अनुनासिकग्रहञ्च नानुवर्तते । अवतेर्मनीन्प्रत्यये तस्य ङित्त्वेऽपि 'ओतु' इति दर्शनादीडभाव ऊठि यिति गुणः । आमोमि—आमवीमि । आमूनः । आमवति । आमोषि । आमोमि । आमामः । आमूनः । आमोतु । आमूताद् । आमूहि । आमवानि । अनामोत् । अनामोः । अनामवम् । अनामाव । अनामून । 'डुमीं ङिंयावायाम्' । तोडुमीयति ।

2654. In the five roots ज्वर्, त्वर्, स्रिव्, अव् and मव्, there is the single substitution of ऊठ् for the व् and the vowel preceding the final consonant when they are followed by the affix kvi, or an affix which begins with a nasal or a *jhal* consonant.

Note:—Thus जूः, जूरौ, जूरः, जूर्तिः ॥ त्वरः—तूः, तूरौ तूरः, तूर्तिः ॥ स्रिविः—सूः, सूवौ, सूवः, सूतः, सूतवान्, सूतिः ॥ अवः—ऊः, ऊवौ, ऊवः, ऊतिः ॥ मवः—मूः, मूवौ, मूवः, मूतः, मूतवान्, मूतिः ॥ ज्वरत्वरेत्यपधा ग्रहणात् चरा, स्रिव्य वमवां पूर्वा ॥

Note:—In ज्वर् and त्वर् the ऊ replaces व् as well as the अ which *follows* व् ; and in स्रिव्, अव् and मव् it replaces the व् and the vowel इ and अ which *precede* व् ॥ Another reading is स्रिव् ॥

The anuvritti of ङित् and ङित् is not current in this sûtra from VI. 4. 15 S. 2663 : though they were current in the sûtra immediately preceding this in the Ashṭâdhyâyi namely in VI. 4. 19 S. 2561. For in अव्+तुन् the root is replaced by ऊ before this affix तुन् which is neither ङित् nor ङित्, and we get the form ओतुः 'a cat.' Had the condition of ङित् or ङित् been applicable to this sûtra, then we could not have got the form ओतुः from √अव । The root √ava takes the affix तुन् by the Uṇâdi sûtra I. 69 (खितनि-नमि &c.). See Uṇâdi p. 164.

Though the anuvritti of ङित् and ङित् is not current in this sûtra, yet that of अनुनासिकादि and झलादि is current from the preceding Ashṭâdhyâyi sûtras VI 4. 15 S. 2666 and VI. 4. 19 S. 2561. An affix which begins with a nasal letter, when added to any one of the five roots mentioned in this sûtra, causes the ऊठ् substitution. This we infer from अव्+मनिन्= ओण् । Here there is ऊठ् substitution before the affix मन् which begins with a nasal. The इ portion of the affix is elided. See Uṇâdi p. 181, sûtra अवतेरिलोपश्च (Uṇ I 142).

Pre. आमवीमि with ईट् ; but आमोमि without ईट् । Here the अव् portion of मव् is replaced by ऊठ् । and so we have आमू+णिच्=आमोमि । The affix णिच् being णित् is not ङित् and causes guṇa. The dual is आमूनः । Pl. आमवति । The plural affix अति is not jhalâdi and so there is no ऊठ् substitution 2nd S. आमोषि । 1st S. आमोमि । Dual आमामः । Here the व् of मव् is elided before the म of the valâdi affix by VI. 1. 66. S. 873, and then the अ of म is lengthened by VII. 3. 101 S. 2170. Pl. आमूनः । Imperative 3rd S आमोतु or आमूताद् । 2nd S. मवूहि 1st S. आमवानि । Imperfect 3rd S. अनामोत् or अनामोः । 1st S. अनामवम् । Dual अनामाव । Pl. अनामून ।

Pandit Jay Govinda Mâlavya has prepared the conjugation of this root as follows:—

Pre. 3rd P. S. जानवीति or जानोति । D. जानुतः । Pl. जानवति । 2nd P. S. जानवीषि or जानोषि । D. जानुथः । Pl जानुथ । 1st P. S. जानवीमि or जानोमि D जानावः । Pl. जानुवः । Per. जानवाञ्चकार । I. Fut. जानविता । II. Fut. जानविष्यति । Impera. 3rd S. जानवीतु or जानोतु or जानुतात् । D जानुताम् । Pl. जानवन्तु । 2nd S. जानुहि or जानुतात् । D जानुतम् । Pl. जानुत । 1st S. जानवानि । D जानवाव । Pl. जानवाम । Imper. 3rd S. अजानवीत् or अजानोत् । D. अजानुताम् । Pl. अजानवुः । 2nd S. अजानवीः or अजानोः ॥ D. अजानुतम् । Pl. अजानुत । 1st S. अजानवम् । D. अजानाव । Pl. अजानाम । Pot. 3rd S जानव्यात् । D. जानव्यास्ताम् । Pl. जानव्युः । 2nd S. जानव्याः । D. जानव्यास्तम् । Pl जानव्यास्त । 1st S जानव्यासम् । D. जानव्यास्व । Pl. जानव्यास्म । Ben. 3rd S जानव्यात् । D. जानव्यास्ताम् । Pl जानव्यासुः । 2nd S जानव्याः । D जानव्यास्तम् । Pl. जानव्यास्त । 1st S. जानव्यासम् । D. जानव्यास्व । Pl. जानव्यास्म । Aor. 3rd S अजानवीत् । D. अजानविष्टाम् । Pl. अजानविषुः । 2nd S. अजानवीः । D. अजानविष्टम् । Pl अजानविष्ट । 1st S. अजानविषम् । D. अजानविष्व । Pl. अजानविष्म । Con. 3rd S अजानविष्यत् ॥

32. √turvi 'to injure'. (Bhvâdi 601).

Pre तोतुर्वीति with ईट् । But without ईट् we have तोतुर्व+तिप् । Now applies the following sûtra which teaches the elision of व ।

२६५५ । रात्सोपः । ६ । ४ । २१ ।

रेफात्परयोर्हल्योर्लोपः स्यात्सौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । इति वकारोपः । तातुर्यतुः ॥

2655. After र् there is the elision of ह् and व् before 'झि' as well as before affixes beginnig with a jhal or a nasal.

Note:—Thus from दुर्छा—दूर्, दुरौ, दुरः, दूर्तं, दूर्तवान्, दूर्तिः, the त of Nishṭhâ is not changed into न by VIII. 2. 57. So also from दुर्छा we have दूर्, दुरौ, दुरः, दूर्छः, दूर्छवान्, दूर्तिः ॥ So also the व is elided as from तुर्वीः—तूर्, तुरौ, तुरः, तूर्छः, तूर्छवान्, तूर्त्तिः ॥ धुर्वीः—धूः, धुरौ, धुरः, धूर्छः, धूर्छवान्, धूर्तिः ॥

Thus तोतुर्व्+तिप्=तोतुर+तिप् (The व् is elided by the present sûtra)=तोतोर्+तिप् । There is guṇa of the short penultimate उ by VII. 3. 86 S. 2189. Here an objection is raised by an opponent who says there should be no guṇa, because तिप् is an affix which has caused a portion of the root (namely the letter व्) to be elided, and therefore the following sûtra prevents guṇa.

२६५६ । न धातुलोप आर्धधातुके । १ । १ । ४ ।

धात्वंशलोपनिमित्त आर्धधातुके परे इको गुणवृद्धी न स्तः । इति नेह निषेधः । विवादीनामनार्धधातुकत्वात् । तोतोर्ति । 'इति च' (३५४) इति दीर्घः । तोतूर्तः । तोतुर्वति । तोतोर्ति । दोदोर्ति । दोधोर्ति । 'मूर्छा' । मोमोर्ति । मोमूर्तः । मोमूर्च्छतीत्यादि । 'आर्धधातुके' इति विधिग्रहणं । तेन यङि विवक्षिते अमेर्मी । मेमीयते । अत्र यङ् सुप्रापि । सुब्ग्रहणे विधेयस्य धात्वेन द्वीभावस्याप्रवृत्तेः ।

2656. The guṇa and vṛiddhi substitutions, which otherwise would have presented themselves, do not take place, when

such an ârdhadhâtuka (III. 4. 114) affix follows, which causes a portion of the root to be elided.

Note:—Thus in लोलूयः "a great cutter," the original root is लू "to cut" which forms the Intensive verb लोलूय. In forming the noun of agency from the verb लोलूय, an ârdhadhâtuka suffix अच् III. 1. 134, is added. Thus लोलूय+अच्. At this stage, by force of II. 4. 74, which declares that 'before the affix अच् (III 1. 134) the य of the Intensive verb must be suppressed," the *ya* is dropped and we have लोलू+अ. Here by the general rule VII. 3. 84, the final ऊ would have been guṇated. But by virtue of the present sûtra, no guṇa takes place, because here on account of the ârdhadhâtuka affix अच्, a portion of the root, namely, य, has been elided; therefore no guṇa takes place. This we have लोलूयः "a great cutter."

Note:—The word धातु "root" has been used in the sûtra, in order to indicate that the exception does not apply where there is an elision of an anubandha or of an affix. As in लूञ्+क्त=लो+क्त=लवित्र Here the indicatory letter ञ् has been elided, but that does not prevent guṇation.

Note:—The word "ikaḥ' of the previous sûtra is understood in this sûtra also. The ik letters only are not guṇated or vṛiddhied before such ârdhadhâtuka affixes; the other vowels may do so. Thus in अभाजि the equation is as follows:—अ+भज्+चिण्=अ+भज्+इ (VI 4. 33). Here the ârdhadhâtuka affix चिण् has caused a portion of the root भज्, to be suppressed, *viz.*, the letter ज् has been elided. But nevertheless the अ of भज् is vṛiddhied before चिण् because अ is not included in the pratyâhâra ik; and the exception contained in the present sûtra only applies to the ik letters. So also रञ्ज्+घञ् (III. 3. 18)=रञ्+अ (VI. 4. 27.)=रागः (VII. 2. 116, and VII. 3. 52).

In लोलुव्+सि therefore there should be no guṇa, says the opponent. To this it is replied that there will be guṇa, for the prohibition of न धातुलोपे &c., of the present sûtra applies only to *ârdhadhâtuka* affixes, and सिच् being चित् is Sârvadhâtuka (III. 4. 113 S. 2166).

Therefore there is guṇa. Thus the form is लोलोर्षि। The dual is लोलूर्वः। The affix सच् being चित् does not cause guṇa. The lengthening of the ऊ is by S. 354. The व् of वर्व would have been elided before सि&c., by VI. 1. 66 S. 873 also; but in the case of लोलूर्व्+सच् (Dual) the elision of व् taught by S. 873 would have been set aside by VI. 4. 19 S. 2561, and there would have been उव् substitution for व्। Hence the necessity of the sûtra राल्लोपः (VI. 4. 21 S. 2655.) The plural is लोलूर्वति।

Similarly from the roots दुर्वी दुर्वी and दुर्वी 'to injure.' (Bhvâdi 602, 604 603) we have दोदोर्षि। दोदोर्ति। दोदोर्ति।

33. √mûrchchha 'to faint.' (Bhvâdi 227).

Pre. मोमूर्छीति with ईट्; and मोमोर्ति without ईट्। The छ is elided by राल्लोपः (S. 2655). Dual मोमूर्तः। Pl. मोमूर्छति। 2nd S. मोमूर्छीषि or

जोजोर्हि । Dual जोजूर्थः । Pl. जोजूर्थ । 1st S जोजूर्ह्मीमि or जोजोर्हि । Dual जोजूर्ह्वः । pl. जोजूर्मः । Per. जोजूर्हाचकार । I Fut. जोजूर्ह्विता । Impera. जोजूर्हीतु or जोजोर्तु or जोजूर्तात् । 2nd S. जोजूर्हि । Imperfect अजोजूर्हीत् or अजोजोः । Pl. अजोजूर्ह्व । Pot जोजूर्ह्यात् । Aor. अजोजोर्हीत् । Dual अजोजूर्ह्विष्टाम् । Con. अजोजूर्ह्विष्यत् ।

In the sûtra II. 4. 35 S 2432 आर्धधातुके, the word ârdhadhâtuka is in the locative case. The force of the locative is that of विषयसप्तमी । That is, it means whenever there is an occasion to add an ârdhadhâtuka affix. Thus the root अज 'to go' (Bhvâdi 248) is replaced by वी whenever there is an occasion to add an ârdhadhâtuka affix. Thus its Intensive with यङ् is वेवीयते । The √aja is replaced by √vî generally before any particular ârdhadhâtuka affix is added. But in यङ् लुक्, the very ârdhadhâtuka affix यङ् is elided, and so there is no occasion to add an ârdhadhâtuka affix, and consequently there is no substitution of वी for अज by II. 4. 56 S. 2292 ; therefore there can be no यङ् लुक् conjugation of अज्, as it is not a root that commences with a consonant (III. 1. 22 S 2629). See Ashṭâdhyâyî p. 324 on II 4. 35.

Therefore where यङ् is expressly added, there अज् is replaced by वी and we have वेवीयते । But where यङ् is to be elided by लुक् by II. 4. 74 S. 2650, there no ârdhadhâtuka affix is expressly added, so the root अज् is not subject to the addition of an ârdhadhâtuka affix, and so there is no substitution of अज् by वी and consequently there is no यङ् लुक् conjugation at all.

इति तिङन्तयङ्लुक्प्रकरणम् ।

Here ends yaṅ luk.

॥ अथ तिङन्ते नामधातुप्रकरणम् ॥

CHAPTER XV

THE DENOMINATIVE VERBS.

२६५७ । सुप आत्मनः क्यच् । ३ । १ । ८ ।

इच्छार्थेभ्यः इच्छार्थवर्जितेभ्यश्च सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच्प्रत्ययो वा स्यात् । चरित्रकर्मत्वात्-लुग्लुक् ।

2657. The affix क्यच् is optionally employed, in the sense of wishing, after a word ending in a case-affix, denoting the object wished as connected with the wisher's self.

The case-affix is elided, where the noun becomes part of the verb. S. 650.

Note :—This forms the Denominative verbs, *i.e.*, verbs derived from nominal bases. As, पुत्र 'son', पुत्रीयति 'he wishes for a son of his own' (पुत्र+क्यच्=पुत्री+य=पुत्रीय)' (II. 4. 71 S. 650 VII. 4. 33 S. 2659).

Note :—Why do we use the word सुप् ? The affix should not come after a whole sentence, but only after the particular word ending in the case-affix. Thus in ब्राह्मणं पुत्रमिच्छति, the affix comes only after पुत्रम् and not ब्राह्मणं पुत्रं.

Note:—Why do we say *âtmanah* ? Observe राज्ञः पुत्रमिच्छति 'he wishes a son for the king.' Here there *is* no affixing as the wishing is for another and not for one's own self.

Note:—The च in क्यच् is for the sake of classing *kyach, kyan and kyash* in one common group by simply using the word क्य, as in the sûtra नः क्ये I. 4. 15 S. 2659 ; while च् distinguishes *kyach* from *kyan* &c., and is not for the sake of accent, the affix will be udâtta by III. 1. 3. S. 3708.

Thus पुत्र+क्यच्+ति। Now applies the following :—

२६५८। क्यचि च। ७। ४। ३३।

अस्य 'ईत्' स्यात्। आत्मनः पुत्रमिच्छति पुत्रीयति। 'आप्नोऽपि ग्राम्ये' (६३) अवयति। आप्यति। 'लोपः आक्षस्यन्' (६०) इति नु म। अपदान्तत्वात्। तथा हि।

2658. Long ई is substituted for the final अ or आ of a Nominal stem, before the Denominative affix क्यच्॥

Thus पुत्र+अ+क्यच्+ति=पुत्री+यति=पुत्रीयति। So also गो+क्यच्+क्यच्+ति=गव्यति। Here sûtra VI. 1. 79 S. 63 applies. So also माल्यति। The elision of अ optionally, allowed by S 67 does not apply here: because that refers to the final अ of a *Pada*: while here it *is* not *pada* final: because by the next sûtra, nouns ending in अ only get the designation of Pada before क्य affix.

Note :—As पुत्रीयति, वधूयति, खट्वीयति, माल्यीयति॥ This is an exception to VII 4. 25. S. 2298. The separating of this aphorism from the preceding, is for the sake of the subsequent aphorism.

२६५९। नः क्ये। १। ४। १५।

क्यचि क्यङि च आप्तमेव पदं स्यान्नान्यत्। अनिघातार्थमारभ्यमाणा क्यङ्गौ परत्र लोपो न। गव्यांचक्रुः। गव्यिता। माल्यांचक्रुः। माल्यिता। नलोपः। राजीयति। 'क्ये लोपोऽरण्यपयोः' (१३०३)। स्वयति। अवयति। 'वश्चार्थयोः' इत्येव। पुत्रमिच्छति। अवनयति। 'इति च' (३५४)। नीर्यते। पूर्यते। 'आतो:' इत्येव। नेष्य। दिदेवयिषति दिदेवयति। इह पुत्रमिच्छति पुत्रीयतीति आधवोर्ल्लं प्रत्युदाहरन्ति चिन्त्यम्। पुत्रीयतेः आप्यात्। दीव्यतीति दीर्घत्वेन्तु प्राप्तः प्रातिपदिक एव। अवयति। 'दीङुवः' (१२३३)। अर्जीवति। 'क्यष्क्यङोः' (२२९९)। मालीयति। माल्यति। 'अकृत्सार्व-' (२२९८) इति दीर्घः। अवीवदत्। एवमिच्छति।

2659. The word-form ending in न, is alone called pada, when kya follows (*i.e.*, the affixes kyach, kyan and kyash).

Note:—These are affixes by which denominative verbs are formed from nouns. A word ending in स is called pada, when these affixes follow. Thus राजन्+क्यच्=राजीय, and the 3rd Per. *s.* राजीयति "he behaves like a king." So also राजन्+क्यङ्=राजायते (VII. 4. 25.) चर्मन्+क्यच्=चर्मीयते or चर्मीयति. The result of its being called pada is that the न् of राजन्, चर्मन् &c., is elided by VIII. 2. 7, S. 236 (there is elision of न् final in a pada which is entitled to the designatio of prâtipadika). Thus राजन्+क्यच्= राज+य=राजीय (VII. 4. 33 S 2658).

Note:—These three affixes क्यच् &c., come after case-inflected words (*i.e.*, words ending in sup), and though before these affixes, the case terminations are elided, still by I. 1. 62 such words would have retained the name of pada which they got by I. 4. 14. S. 29. The present sûtra, however, makes a restriction (niyama). It declares that only words ending in स् retain the name of pada: while all other case-inflected words before these affixes do not retain that designation. Thus the words वाच् 'speech,' स्रुच् 'a ladle' are not treated as pada and we have वाच्यते and स्रुच्यते. Had they been pada, the च would have been changed into क् by VIII. 2. 30 S 378.

In forming the Perfect, we apply आम्; as गव्य+आम्+चकार। Now VI. 4. 49. S. 2631 requires the elision of य। But the elision does not take place because of the maxim:—"That which is taught in a rule the application of which is occasioned by the combination of two things, does not become the cause of the destruction of that combination." Here आम् and आम् substitutions were caused in गो+क्यच् and गो+क्यच्, by the presence of च्; and this य cannot now destroy this य by S. 2631.

Thus we get Per. गव्यांचकार। I. Fut. गव्यिता। So also गाव्यांचकार। I. Fut. गाव्यिता।

But a word ending in स् gets the designation of Pada; and so its स् is elided by VIII. 2. 7 S. 236. As राजीयति।

From युष्मद् we get त्वदति, the syllable युष्म is replaced by त्व (VII. 2. 98 S. 1373)। So from अस्मद् we get मदति। The sûtra VII 2 98. S 1373 has current in it the anuvritti of एकार्थयोः 'when in the singular', from VII. 2. 97. S 389. Therefore in the plural we get युष्मदति and अस्मदति।

From गीः and पूः we get गीर्यति and पूर्यति। Here by VIII. 2. 77 S. 354 the penultimate is lengthened. The lengthening, however, takes place of the short vowel of the *root;* for the word *dhâtoh* is understood in that sûtra. Therefore, there is no lengthening here: दिवद्यति=दिव्यति। The counter-example पुरन् इच्छति=पुर्यति given by Mâdhava in this connection is of doubtful validity. For पूः and गीः stand on the same level. If गिरतीच्छति is गीर्यति; पुरतीच्छति should be पूर्यति। Because पूः and गीः are derived from the roots पॄ पालनपूरणयोः by adding the affix क्विप्, and VII. 1. 100. S. 2390, and VII. 1. 102 S. 2494.

The example दीव्यति given by the ancients is erroneous. For if दिवं इच्छति were दीव्यति, then दिवं might be derived from √दिवु, with क्विप्, but the form would be द्यूः which with क्यच् will be द्यूयति। If it (दिव) be formed by the affix विच् then the penultimate will be gunated, and we get देवयति। In the Kâśikâ on इच्छति च (VIII. 2. 77 S. 354) we find the same counter-example दिवमिच्छति = दिवयति।

So also from अदस् we get अदस्यति। From कर्तृ, we have कर्तरीयति by रीङ् of VII. 4. 27. S. 1234. The patronymic ष्य however is elided, as from गार्ग्य we get गार्गीयति by VI. 4. 152. S. 2119. From वाच्, वाच्यति। From कवि, we have कवीयति। The lengthening is by S. 2298. So also चमिच्यति।

२६६० । क्यस्य विभाषा । ६ । ४ । ५० ।

इतः परयोः क्यच्क्यङोर्लोपो वा स्यादार्धधातुके। 'आदेः परस्य' (88)। 'अतो लोपः' (२३०८)। तस्य स्थानिवद्भावात्सनुपधत्वं न। चमिचिषति। चमिच्चिषति। "न भान्तप्रकृतिकयुच्-स्याद्व्ययाच्च क्यच् न"। खिमिच्छति। इदमिच्छति। स्वरिच्छति।

2660. The elision of य of the Denominative stem (क्य) is optional, when preceded by a consonant and followed by an ârdhadhâtuka affix.

The क्य denotes the affixes क्यच् and य ङ्। Thus चमिचिषति or चमिच्चिषति, इदमिषति or इदमिच्चिषति meaning चमिचमात्मन इच्छति or चमिच इवाचरति &c.

Of the whole affix य (consisting of two letters य् and अ), the य् y is elided by this sûtra read with S आदेः परस्य (S. 44); the अ is then elided by S. 2308. Thus चमिच्य+इ+सा = चमिच+इ+सा (VI. 4. 50. S. 2660) = चमिष्+०+इ+सा (VI 4 48. S. 2308). This elided अ acts as sthânivat, and so the इ of चमिष् does not become penultimate, and so it is not gunated by VII. 3. 86. S. 2189. Thus we get चमिचिषति in the First Future.

When य् is not elided, we have चमिच्चिषति।

Vart:—The affix क्यच् does not come after a case inflected noun, which in its basic condition (prakriti) ends in स्, nor after an Indeclinable. Thus the Pronouns किम्, इदम् are स्-ending Prakritis. No क्यच् can be added to them. So we have a sentence only. As किमिच्छति or इदमिच्छति। Similarly स्वर् is an Indeclinable and here also we have स्वरिच्छति।

२६६१ । अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु । ७ । ४ । ३५ ।

क्यचन्ता निपात्यन्ते। अशनायति। उदन्यति। धनायति। 'बुभुक्षादौ' क्विप्। अशनीयति। उदनीयति। धनीयति।

2661. The Denominative roots अशनाय, उदन्य and धनाय are irregularly formed, when they respectively mean 'to be hungry', 'to be thirsty', 'to be greedy'.

Thus अश्वनीयति from अश्वन+क्यच्, आ instead of ई; the other form being अश्वनीयति who is not hungry at the time, but wishes to get food for some future occasion, and therefore when not meaning 'to be hungry'; उदन्यति 'he is thirsty', उदन् being substituted for उदक; in any other sense we have उदकीयति, who wants water for purposes of bathing &c. धनीयति 'he is greedy'; in any other sense, धनीयति who is poor, and therefore wishes to get riches.

२६६२ । अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि । ७ । १ । ५१ ।

एषां क्यचि अनुनागमः स्यात् । '* अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम् *' । अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । '* क्षीरलवणयोर्लालसायाम् *' । क्षीरस्यति बालः । लवणस्यत्यूढः । '* धर्मादिनियमेच्छायां क्यचि लालसायां सुगसुको *' दधिस्यति-दध्यस्यति । मधुस्यति-मध्वस्यति ।

2662. The augment अनुक् is added after the words अश्व, क्षीर, वृष and लवण before the Denominative affix क्यच्, when the delight of the subject in these things is to be expressed.

The anuvritti of क्यचि does not extend to this sûtra or any further. Thus अश्वस्यति वडवा, क्षीरस्यति बालकः, वृषस्यति गौ, लवणस्यत्यूढः ॥ अश्व+अनु+य+ति=अश्वस्यति (VI. 1. 97. S. 191). Why 'when the delight of the subject is meant'? Observe अश्वीयति, क्षीरीयति, वृषीयति and लवणीयति ॥

Vârt:—After अश्व and वृष, the force of the augment is that of desiring sexual connection. *Vârt*:—After क्षीर and लवण it has the force of ardently wishing for, *i.e.*, an intense thirsting after the thing. The augment is not added, though the sense may be that of delight, if it has not the above meanings. Others say *Vart*:—The augments सुक् and अनुक् should be added after every nominal stem when the sense is that of intense yearning after that thing: as दध्यस्यति, मध्वस्यति with अनुक् । When the augment सुक् is added the forms are दधिस्यति, मधुस्यति &c.

२६६३ । काम्यच्च । ३ । १ । ९ ।

उक्तविषये काम्यच्स्यात् । पुत्रमात्मन इच्छति पुत्रकाम्यति । इह 'यस्य हलः' (२६३१) इति लोपो न । अनर्थकत्वात् । 'यस्य' इति संधानमुत्तरपदमुक्त्वा । वृषस्काम्यति । सर्पिष्काम्यति । आत्मनेपदेभ्योऽप्ययं स्यादेव । क्रियाकाम्यति । स्वःकाम्यति ।

2663. And the affix काम्यच् is also employed, in the same sense of wishing, after a word ending in a case-affix, denoting the object wished as connected with the wisher's self.

Thus, पुत्रकाम्यति 'he wishes for a son of his own'.

The making of this a separate sûtra, instead of adding it with III. 1. 8. S. 2657 and making one sûtra of them both, is for the sake of the subsequent sûtra, where the anuvritti of *kyach* only runs, and not that of *kâmyach*. The क of *kâmyach* is not indicatory, but is a part of the real affix. Here, therefore, rule I. 8. 8 S. 195 which would have made the letter क indicatory, does not apply; because no particular purpose would be served

by making it indicatory. Or the affix *kâmyach* may be considered to have an indicatory च before it *i.e.*, the affix being *chkâmya*.

The rule VI. 4. 49. S. 2631 requiring the elision of य्, does not apply here; because that rule would be redundant here. The यस्य of S. 2631 refers to the syllable य्+अ "ya," as we have explained it there Were this य of काम्य to be elided before ardhadhâtuka affixes, we could not get the desired form.

So also we have यवागू काम्यति, सर्पिष् काम्यति ।

This affix comes after bases ending in च and after Indeclinables even, contrary to वच । See vârtika under VI. 4. 50 S. 2660 Thus we get क्विंकाम्यति । स्वः काम्यति ।

२६६४ । उपमानादाचारे । ३ । १ । १० ।

उपमानात्सर्वेभ्यः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच्स्यात् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम् । विष्णुमिव द्विजम् । '* अश्विकरणाच्चेति वक्तव्यम् *' । प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः । कुटीयति प्रासादे ।

2664. The affix क्यच् is optionally employed, in the sense of treatment, after a word ending in a case-affix denoting the object of comparison.

Thus पुत्रमिवाचरति छात्रं = पुत्रीयति छात्रम् 'he treats the pupil as a son'. So also विष्णुमिव द्विजम् 'he treats the Twice-born as a Vishṇû.

Vart :—So also in a locative case. As प्रासादीयति कुट्यां 'he dwells in a hut as if it were a palace'. पर्यङ्कीयति खट्वायां 'in a cot he lies down as if he were on a royal bedstead; he treats a cot as a royal bedstead'. So also कुटीयति प्रासादे ।

२६६५ । कर्तुः क्यङ् सलोपश्च । ३ । १ । ११ ।

उपमानात्कर्तुः सुबन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात् । चान्तस्य तु कर्तुराचारस्य लोपो वा स्यात् । क्यङ् चेत्पुत्रेः पत्ये वाक्यम् । चान्तस्य लोपस्तु क्यङ्संनियोगशिष्टः । स च क्यर्वल्लिङ्वत् । '* ओजसोऽप्सरसो नित्यमिसरेषां विभाषया *' । कृष्ण इवाचरति कृष्णायते । ओजःसमो वृत्तिविषये सहते । ओजायते । अप्सरायते । यशायते–यशस्यते । विद्वायते–विद्वस्यते । स्वप्नायते । नक्षत्रायते । अमेध्यायते तु दुष्यत्येव । अस्त्यत्रयते । 'क्यङ्मानिनोश्च' (८३७) । कुमारीवाचरति कुमारायते । हरिणीवाचरति हरिणायते । पुर्वीव पुरुषते । यवनीव यवनायते–यवनीयते–यवनीयते । पुरुषमिव पुमायते । पट्वीमिवाचरति पट्वीमिवति । 'न क्योपधायाः' (८३८) । वाग्मिकायते । '* आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा *' । वाग्मिवाचरति । अवगल्भादयः पचाद्यजन्ताः । क्विब्वचनिनियोगात्तदन्तत्वमुपसर्गत्वं चाश्रित्यायं प्रतिषेधः । तेन यक् । अवगल्भते । क्लीबते । होडते । भूतपूर्वाद्यमेधाच्च क्यङ् । यवनाद्यतिशायनत्वात्स्यात् । न च अवगल्भत इत्यादि विद्विस्तरत्वात् । सेवकाद्यमेधाचारेऽपि वृत्तिसंभवात् । धातुनाऽमेधार्थत्वात् । अवगल्भायते । क्लीबायते । होडायते । वार्तिकेऽवेत्युपसर्गविशिष्टपाठात्सेवकादुपसर्गान्तरविशिष्टाच्च यथेष्टमिति भाष्यादयः । यक् नेति सूचितम् । '* सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा वक्तव्यः *' । पूर्ववार्तिकं तु अनुबन्धार्थम् तत्र क्विबनुप्रसक्तः । प्रातिपदिकग्रहणादिह सुप इति न संबध्यते । तेन यदर्थं न । कृष्ण इवाचरति कृष्णति । 'अतो लुक्' (९९०) इति यथा वह परस्मैप । अ इवाचरति अति । अतः । अन्ति । अत्वसन्तस्य अमेधाच्च इत्यनुवर्तते । औ । आतुः । उः । क्विप् । 'अतो

पुत्रे' (१९९) । 'अत आदेः' (२२४८) इति दीर्घः । वत्स् । औ । वृद्धिः । अनुवादिषु तु 'आशी ओष इटि च' (२३७२) इत्यासीयः । आत्मेवाचरति आत्मति । क्विङ्विनिङ्इषुपरिभाषयैवादेशस्य पूर्वान्त्यत्वाद्वा क्विप् । आत्मांचकार । लकि । अमात्सात् । अत्र इरुत्वादिलोपो न । ईषाद्यर्थादाधो-ऽपि ओरेव ओषविधानात् । इट्सकौ । अमात्सीत् । ऋविरिव ऋषयति । आशीर्लिंकि । ऋषीयात् । 'रिचि वृद्धिः–' (२२९७) इत्यत्र 'धातोः' इत्यनुवर्त्य धातुरेव यो धातुरिति व्याख्यानान्नामधातोर्न वृद्धिरिति वैयदादयः । अऋषयीत् । नामधातोरपि वृद्धिमिच्छति । अऋषायीत् । विरिव अयति । विषाय । विव्यतुः । अवयीत्–अवायीत् । चीरिव अयति । शिश्राय । शिश्रियतुः । पितेव पितरति । आशिषि रिङ् । पित्रियात् । भूरिव भवति । अत्र 'नासिस्वा–' (२२२३) इति 'भुवो वुक्–' (२१७४) इति 'भवतेः–' (२१८१) इति च न भवति । अभिव्यक्तत्वेन धातुपाठस्वरूपेण तत्र ग्रहणात् । अभावीत् । बुभाव । बुरिव द्रवति । 'विभि–' (२३९२) इति न धक । अद्रावीत् ।

2665. The affix क्यङ् is optionally employed in the sense of behaving, after a word ending in a case-affix, denoting the object of comparison of the agent; and there is elision (lopa) of the final स of the noun, if it ends with a स.

The word च 'optionally' is current from III 1. 7. S. 2608. Since 'क्यङ् is optionally employed', as said above; we have in the alternative the full sentence. The elison of स of the स ending nouns, is dependent on the presence of क्यङ्। This elision is a regulated one—the स is dropped under particular circumstances only as taught in the following

Vârtika.—The elision of the स of the words ओजस् and अप्सरस् is invariable; of others optional.

Thus from kṛishṇa, we have कृष्णायते 'he acts like Kṛishṇa".

The word ओजस् 'strength', when used as a verb means a person possessed of it. As ओजायते 'he acts as if he possessed vigour = ओजस्वीव आचरति। So also अप्सरायते 'she behaves like an Apsaras' The elision of स is compulsory in these two cases.

But not so here: यशायते or यशस्यते, विद्वायते or विद्वस्यते।

So also स्वदसते from युष्मद् and नदसते from अस्मद्। But when the Pronouns are plural, we have युष्मदायते and अस्मदायते।

A Feminine noun becomes masculine before क्यङ् by VI. 3. 36. S. 837. Thus कुमारायते 'he acts like a girl.' हरितायते 'he behaves like a she-antelope.' So also गुरुयते 'he behaves like a female teacher.'

So also सपत्नीवाचरति = (1) सपत्नायते, or (2) सपतीयते, or (3) सपत्नीयते। The word सपत्न means an 'enemy'; and its feminine is सपत्नी 'a female enemy,' formed by ङीष् as the word belongs to the Sârṅgavâdi class. With क्यङ्, the word resumes its masculine form सपत्न, from which we get सपत्नायते, with lengthening under VII. 4. 25 S. 2298. This is the first form. (2). The second is from सपत्नी 'a co-wife one having the same husband as another.' It is formed by च under IV. 1. 35. S. 492 and then ङीष् added to पति। Therefore when this सपत्नी becomes masculine, the form becomes

पत्नि, from which we get पत्नीयते । (3). The third comes from पत्नी 'legal wife', compounded with स, and as this word has no corresponding masculine, it retains its form, and we get पत्नीयते ।

Similarly from युवति we have युवायते (masculine); from पट्वीमुदुवाचिव आचरति we have पट्वीमुदुयते । Here ई which is in immediate contact with the affix has become masculine, but not so पट्वी because it is not *followed* by क्यङ् ।

But a Feminine with a penultimate अ does not become masculine. (VI. 3. 37 S. 838). Thus चारिणायते । So also पक्षीयते, चौरीयते, ब्राह्मणीयते । &c.

Vârtika.—The affix क्विप् comes optionally after the words avagalbha, klîba. and hoḍa, with the force of behaving like that.'

By force of the word 'optionally' we have the affix क्यङ् also, as well as a sentence.

Q.—*All* nouns can take क्विप् in this sense under the vârtika "पर्वमात्तिचिदेभ्यः क्विप्" to be stated here after, what is the neceessity of the present vârtika ?

Ans.—As a matter of fact the present vârtika teaches something other than what appears on the surface. The words avagalva &c. are formed by the अच् affix of the Pachâdi class. This अच् is to be known to be Anudâtta and Anunâsika when in contact with *kvip*. Thereby, these *verbs* will be conjugated in the Atmanepada. When these nouns do not take *kvip*, but take kyaṅ, then the affix अच् is not Anudâtta or Anunâsika. Consequently it does not get the designation of धातु, and is not therefore elided.

Thus अवगल्भ + क्विप् + अच् + ते = अवगल्भ + ० + अते (अ elided because धातु) = अवगल्भते । So also क्लीबते and होडते । So also अवगल्भमानः ।

But अवगल्भ + क्यङ् + अच् + ते = अवगल्भायते (here अ is not elided, but lengthened by VII. 4. 25. S. 2298) So also क्लीबायते, होडायते ।

The Perfect of क्विप्—ending words is formed by आम् (periphrastically), though it does not consist of more than one syllable. For when गल्भ (noun) becomes गल्भ् (verb by kvip) it becomes monosyllabic and ought to form regular Perfect. But that is not the case: because it was at one time not monosyllabic. This is because of the very fact of this vârtika. The making of this vârtika is a Jñâpaka, that a stem which at one time was polysyllabic is still treated as such for the purposes of Periphrastic Perfect. The getting the form अवगल्भते is not absolutely dependent on this vârtika: so it cannot be said that the vârtika is necessary for the formation of अवगल्भते । For the simple roots also can be used with the force of "behaving like that:" because roots have many meanings. (That is to say, the form अवगल्भते can be derived from the simple root √गल्भ dhârshṭye (Bhuâdi 419) with the Preposition अव, and so there is no necessity of deriving it from the *noun* अवगल्भः । Therefore the real thing taught by this vârtika is that

the 'Perfect is formed by आम्; which would not be the case in the event of the simple root गल्भ ।). Thus the Perfect of the Denominative अवगल्भते is अवगल्भां चक्रे; of the simple अवगल्भते is अवजगल्भे । Similarly क्लीबां चक्रे, होडां चक्रे । The √klîba is Bhuâdi 406, and √hoḍri Bhuâdi 305.

In the vârtika, we have ava-galva, with the preposition *ava*. From this fact, Mâdhava and others hold, that from the simple noun गल्भः, or from a noun having some upasarga other than अव before it, there will be no क्विप् but क्यच् only. The proper inference is, however. that they will not take the affixes of the Atmanepada.

(Note :—In the Mâdhavîya Dhâtuvriti, however, we find him saying under the √galva (Bhuâdi 419) that the conjugation will be Parasmaipadî ; and not that no *kvip* will be added. Bhattoji had perhaps some different text of the Mâdhavîya before him. The counter-example given in the Mâdhavîya is गल्भति and अगल्भति ।).

Vart:—The affix क्विप् comes optionally in this sense after all crude nouns. As अश्वति or अश्वायते, गर्दभति or गर्दभायते.

The affix क्विप् has been taught in the previous vârtika with regard to three nouns.

As the word 'prâtipadika' is used in the present vârtika, the word सुपः (S. 2657) 'after a case inflected noun,' has no applicability here. Therefore, the operations dependent on the word getting the designation "pada" do not take place here.

Thus कृष्ण इवाचरति = कृष्णति । It is thus formed कृष्ण + अच् + तिप् = कृष्ण + ति (the final अ of Krishna and the अ of अच् coalesce into the form of the subsequent by sûtra VI. 1. 97 S. 191.) Similarly अ इवाचरति = अति । D. अतः । pl. अन्ति ।

The Perfect will be formed not by आम् which ought to be under the strict interpretation of III. 1. 35. S. 2306. For अ is here a denominative formed with the *affix* kvip, and therefore, it is a pratyayânta dhâtu, within the meaning of that sûtra. But in explaining that sûtra, we have removed the word 'pratyaya' and substituted for it 'anekâchah'. So that, even where a root is a derivative root (pratyayânta), but if it is monosyllabic, it will not take आम् । Therefore the Perfect is formed by औ, अतुः उः &c. As अ + अत्. Now applies VI. 1. 97 S. 191 by which अ + अ (of अत्) would become अ. But this is superseded by VII. 4. 70 S. 2246 and we have lengthening instead. Thus अ + अत् becomes आ + अत्. Then the अत् is changed to औ by VII. 1. 34 S. 2371. Then आ + औ becomes औ by VI. 1. 88 S. 72.

In the Dual, we have आ + अतुस्. Here आ is elided by VI. 4. 64, S. 2372 and thus we get अतुः as the Dual. Similarly in the Plural we have उः only.

Similarly from माला 'a garland', we get मालायति 'it is *like* a garland.' The word माला is feminine, formed by the affix आ added to माल. So the word माला is not prâtipadika or a crude noun but a प्रत्ययान्त noun. How is then क्विप् added to it, for the vârtika says that the affix क्विप् is added to *prâtipadikas* only? The affix क्विप् is added by the maxim:—"A Prâtipadika denotes, whenever it is employed (in grammar), also (such a crude form) as is derived (from it) by the addition of (an affix denoting) gender." Therefore the vârtika applies to feminine nouns also, though they are not *prâtipadikas* in the strictest sense of the word. Or माल + आ = माला. Here the single substitute आ may be considered as the final of the crude noun माल by VI. 1. 85 S. 75. Thus, in this view, माला is a *prâtipadika*. Thus माला + क्विप् + यङ् + तिप् = मालायति। The Perfect will be मालायांचकार। Imperfect अमालायत्। The equation here is:—अमाला + त्। Why is not the त elided by VI. 1. 68, S. 252? Because the elision ordained by that sûtra is confined to the case-affix सु when it follows the feminine ending in long ई or आ. In fact, the आप् in that sûtra, being read in connection with ङी, is confined to the case affix सु and not to the tense-affixes ति and सि। In the Aorist, we have the augments इट् and सक् by VII. 2. 73 S. 2377. Thus we get अमालासीत्।

Similarly from कवि 'a poet,' we get कवि + क्विप् + यङ् + ति = कवयति 'he behaves like a poet. The Benedictive is कवीयात्। In the Aorist, there are two forms:—अकवयीत् or अकवायीत्। The first is without vriddhi, because the rule of vriddhi contained in VII. 2. 1. S 2297 is confined to the vriddhi of the vowel of the roots only, for the word धातोः is understood in that sûtra from the previous Astadhayâyî sûtra VII 1. 100 S. 2390. Therefore the sûtra सिचि वृद्धि &c., is to be explained as, there is vriddhi of the vowel of the root when it is an original root. Therefore there is no vriddhi of the vowel when it is not an original root, but a denominative root. This is the opinion of Kaiyata. But Mâdhava would have vriddhi of the Denominative roots also and so we get the second form.

Similarly from वि 'a bird', we have वयति 'he flies like a bird'. Perfect विवाय, विव्यतुः। Aorist अवयीत् or अवायीत्।

From श्री 'fortune,' we have श्रयति, Perfect शिश्राय, शिश्रियतुः।

From पितृ 'father,' we have पितरति 'he treats like a father. In the Benedictive, the ऋ of पितृ is replaced by रि by VII 4. 28 S. 2367. Thus पित्रियात्।

From भूः 'existence' we have भवति 'he behaves like a being'. In its Aorist, there is not the elision of सिच् as is the case with the original root भू for II. 4. 77 S. 2223 does not apply to the Denominative root भू nor is there the augment वुक् ordained by VI. 4. 88 S. 2174 in the Perfect and the Aorist, nor is the उ of the reduplicate changed to अ by VII. 4. 73 S. 2181 because all those rules apply to the root भू of the Dhâtupâtha.

because of the express employment of the root भू in those sûtras. Therefore we have in the Perfect बुभाव and not बभूव and in the Aorist अभावीत् and not अभूत्।

From वृ 'a tree,' we have वृक्षति 'it is like a tree.' The Aorist is अवृक्षीत्। It is not formed by च्कृ, though the aorist of the simple root वृ is so formed under III. 1. 48 S. 232.

From इदम् or राजन् 'a king', we have इदम् or राजन्+क्विप्+च्वि+तिप् Now applies the following sûtra, by which the penultimate अ is lengthened.

२६६६। अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति। ६। ४। १५।

अनुनासिकान्तस्योपधाया दीर्घः स्यात्क्वौ झलादौ च ङिति। इदमिवाचरति। इदामति। राजेव राजामति। पथ्या इव पथीमति। मथीमति। भ्रुवुधीकति। द्यौरिव देवतीति भाषायः। अत्र ऊठि सवर्णदीर्घमुचितम्। क इव कति। 'चर्च्चो' इति इदेदयः। भाषायस्तु "ए वरलोपौ ४" इति सूत्रेणाकारलोपे वृद्धिं प्राप्तिस्यातो लोपाच्चेति ऊपपादयति। एव इव चस्वी। चस्व। चस्तु स्वामाव एवोपचारेति तदनाकरजेव।

2666. The penultimate vowel of a stem, ending in a nasal is lengthened before the affix क्विप्, and before an affix having an indicatory क् or ङ्, which begins with a consonant other than a semi-vowel or a nasal,

Thus from इदम् 'this', we have इदामति 'he behaves like this' from राजन् we have राजामति 'he is like a king.' Similarly from पथिन् 'road'. पथीमति। Some give पथेमति। From मथिन्, मथीमति।

From भ्रुवुधिन्, भ्रुवुधीकति।

Note:—The other examples of this sûtra are given below.

Thus शमान् and प्रतान् from the roots शम् and तन् by VIII 2. 64. So also before an affix beginning with a झल् consonant (any consonant but a nasal and a semi-vowel). As शान्तः (with क्त), शान्तवान् (with क्तवतु), शान्त्वा (with क्त्वा), and शान्तिः (with क्तिन्). These are all formed with ङित् affixes As to ङित् affixes we have शंशान्तः and तन्तान्तः formed by क्त 3rd Person Dual added to the Intensive roots शम् and तन्॥ क्त is ङित् by 1. 2. 4. Why do we say 'ending in a Nasal'? Observe स्रोदसपक्, पक्षः, पक्षवान्॥ Why do we say 'before झि and jhalâdi affix'? Observe शम्यते, तन्यते॥ Why do we say a ङित् or a ङित् affix? Observe शम्त्वा and तन्त्वा॥

Similarly from दिव्, as द्यौरिवाचरति we have देवति according to Mâdhava. (दिव्+क्विप्+च्वि+तिप्). But the proper form is द्यवति with the उट् substitution under VI. 4. 19 S. 2561. Thus दिव्+क्विप्+च्वि+तिप्=दि+अ+क्विप्+च्वि+तिप्। Here the guṇa of the penultimate required by VII. 3. 86. S. 2189 is debarred by the antaraṅga उट्, and we have द्य् which now by guṇa gives द्यवति।

Similarly from ब्रह्मन् 'Brahmâ'; we have ब्रह्म+क्विप्+यङ्+तिप्=ब्रह्मति 'he behaves like Brahmâ.' The Perfect, according to Haradatta is ब्रह्मी; but according to Mâdhava it is ब्रह्म। He relies on the vârtika given under S. 2313, which declares that the rule of the elision of अ supersedes by anticipation even the subsequent rules as to द्वयच् and vriddhi &c. So the vriddhi to be caused by यङ् in ब्रह्म+यङ् is superseded by VI. 4. 64. S. 2372, and we get the form ब्रह्म।

Similarly from स्व we have Pre. स्वति, Per. सस्वौ or सस्व। The Periphrastic Perfect स्वामास or स्वांचकार is invalid according to our view. For though √sva (noun स्व+क्विप्=√स्व) is a pratyaya-ending root, yet we have explained the sûtra, III. 1. 35 S. 2306, by saying that a root containing more than one syllable takes आम् and not a monosyllabic root.

२६६७। सूशादिभ्यो भुव्यच्वेर्लोपश्च हलः। ३। १। १२।

अप्रशस्तद्वाद्यविषयेभ्यो सूशादिभ्यो भवत्यर्थे क्यच् स्यादसन्वाद्यामावेषां लोपश्च। अप्रशो मृदुर्भवति सूशायते। 'अच्वेः' इति पदुं द्वाद्यवसात् 'अप्रशस्तद्वाद्ये' इति सप्तम्यन्त। तेनेह न। क्रु दिवा सूशा भवन्ति। ये रात्रौ सूशा भवन्त्यादयस्ते दिवा क्रु भवन्तीत्यर्थः। 'कुजमन्' अस्य सकोपः। कुजनायते। धुरादौ 'संग्राम युद्धे' इति पठ्यते। तत्र 'संग्राम' इति प्रातिपदिकम्। तस्मात् 'तत्करोति-' इति णिचिलुक्। तत्संनियोगेनानुबन्ध आसज्यते। युद्धे वोऽयं व्यापारश्चेद् इत्युक्तेऽपि व्यापारार्थत्वं संग्रामशब्दे लक्ष्ये विशिष्टपाठो व्यापयति। 'तत्करोति तदाचष्टे' पुर्वसूत्रं धातुसंज्ञाव्यापारे प्रत्यये चिरीर्धिते सूयक् क्रियते' इति। तेन भवःभवत्यादयत्। स्वमनायत। उन्मनायते। उद्मनायत। यत्र चाचारलक्षण अचानश्चित्यादावप्यर्थेत्यस्य सूयङ्करणं व्यर्थम्। व्यापारं च सजातीयविषयम्। तेन यत्रोपचरणरूपं सकलं भूयते न त्वादेशेनाप्यवयवं तत्रैव सूयङ्प्रवृत्तिः। यत्र च 'आ' 'ओदः' 'ओदः' च सूत्रार्थं 'ओदाचिरया'। अत्र 'उन्मनाय' 'अयमनाय' इतिवत्र क्यच्। व्यापारस्य विशेषविषयत्वे धातुवार्तिकं तद्वाच्यं च प्रमाणम्। तथाहि। * उत्सोमाद्भवादेः प्रतिषेधः *'। उत्सोमादेरु परयोरादेः परस्य नेत्यर्थः। उत्सोमायतीत्योदत्। औद्गारीयत्। औदीयत्। 'आदृह' (२६९) इति चवर्गदेर पुनर्धृङ्विधानादिदं सिद्धमिति धातु स्विवत्।

2667. The affix क्यच् in the sense of becoming what the thing previously was not, is employed after the crude forms सूश and the rest, which do not end with the affix च्वि (V. 4. 50); and there is elision (lopa) of the final consonant of these words, if they end in a consonant.

Thus, अप्रशो मृदुर्भवति=सूशायते 'he becomes much (from a little), शीघ्रायते 'he becomes swift (from being tardy)'. All these roots will be Atmanepadi (I. 3. 12).

The phrase, अच्वेः 'not ending in the adverbial affix chvi', refers to every one of the words belonging to the class द्वाद्यादि. It may be objected, what was the necessity of adding this condition, since the affix च्वि itself denotes that something has become what it was not before; and therefore a word which has taken the affix च्वि, will not again take क्यच् in that very sense. The repetition of च्वि here shows that the words सूश् &c., take the affix kyach in the sense of abhûta-tadbhâva, but never take the affix च्वि, in

the sense of 'something becoming what it was not before'. Thus the present sûtra is an exception to sûtra V. 4. 50 which ordains च्वि.

ऋ भृशादिः ।

भृश, तीव्र, मन्द, क्षयत, क्षयिष्णत, क्षतुक, उन्मनस्, अभिमनस्, सुमनस्, दुर्मनस्, रहस्, रेहस्, अरहस्, बहत्, बेहत्, बृहत्, बृहि, अधर, ओजस्, वर्चस्, (विमनस्, रभस्, रोहत्, हस्, अविस्, अरजस्)।

When there is not the sense of abhuta tad-bhâva, we have no affixing of kyâṅ. Thus क्व यिका भृशा भवन्ति which means "where go the stars in the day time, that appear at night"? The word भृशः here refers to stars., &c.

सुमनस् is a word of this Bhṛiśâdi class. Its final स् is elided. Thus सुमनायते। In the Imperfect where is the augment अट् to be added? Before सु or after सु? The following considerations show that it should be after सु।

'In the Churâdi class we have संग्राम युद्धे (No. 376). The word 'samgrâma' there is a noun. It takes णिच् in the sense of तत् करोति &c. [See vârtika under root ऊन (X. 367).]. When णिच् is added the √samgrâma is considered to have a final indicatory अ in addition to the अ of the noun. In fact, samgrâm a+a=samgrâma. Here अ+अ have become one single अ by अतो गुणे (VI. 1. 97 S. 191). Therefore we have used the phrase "अवयव दार्शनेत्, अकार मश्लेषात्" in explaining that root. The second अ is considered as इत् and anudâtta. The √samgrâma, is consequently conjugated in the Atmanepada.

Now why has Panini used the bigger word संग्राम and not the shorter word ग्राम, for ग्राम युद्धे would have given the same forms, by adding the proper upasarga सम् to the verbs, as the word संग्राम? The use of the bigger word संग्राम indicates the existence of the following rule:—"A compound noun having for its first term a word of the same form as an upasarga, is split up, and separated from such upasarga-looking first term, when an affix giving it the designation of dhâtu 'root' is intended to be added to it".

Therefore in सुमनस् though सु is not strictly speaking an upasarga, but as it is उपसर्ग सदृशाकार, it must be separated from मनस् and अट् inserted in the middle. Thus the Imperfect is स्वमनायत। Similarly उन्मनायते, Imp. उदमनायत।

Similarly in अजगरम &c., we have Imp. अयागरन्त। Aor. अयागरिष्ट। where अय the upasarga looking term is separated from गरम

The jñâpaka rule above given is not to be extended to every case. It is confined to cases *suo generis*. The separation of the pseudo upasarga takes place there only where the *full* and exact sound of the upasarga is heard in utterance: and not there where by âdeśa (substitution), the upa-

sarga form is modified: and becomes something else. Thus आ + ओदः = ओदः । The gerund formed from the denominative √odha will be ओदाचित्वा with ktvâ, and not with lyap: as is the case with उत्थनाय्य or अवगत्य &c. Because the upasarga आ is not heard here as आ but has become ओ and so the above rule does not apply.

As regards the *limited* scope of this rule derived from the jñâpaka of संग्रामयुद्धे, the authority is to be found in the vârtika given under VI. 1. 95. and Patanjali's comments there on. That vârtika is as follows:—

Vartika:—There is not the single substitute of the form of the subsequent in the case of आङ् when followed by उस् or ओस् or आङ् ।

Thus उक्षा 'the cow'. From it we have Denominative Imperfect 3rd singular ओक्षीयत् "he desired a cow." आङ् + ओक्षीयत् । Here आ + उ does not become ओ by VI. 1. 96. S. 2214 but औ । The affix here is क्यच् (S. 2658). Similiarly ओद्गारीयत् । Here आ + ओ(द्गारीयत्) does not become ओ by VI. 1. 95 S. 80, but ओ by the present vârtika. Similarly आङ् + आङ् + ऊढीयत् । Here आङ् + आङ् do not become pararupa ekâdeśa: but we have ओढीयत् । In all these cases there is vriddhi by VI. 1. 90. S. 269. The force of च in आदृच् (S. 269) is to *reordain* vriddhi, which was set aside by the preceding Ashṭâdhyâyî rules. This च used by Paṇini also indicates the limited scope of the jñâpaka upasarga samânâkâram purvapadam &c. And it has been fully established by Patañjali also in the Sixth Adhyâya.

The following extract from the Kasika on VII. 2. 21 will be explicit.

प्रभौ परिवृढः ।

The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

This is formed, like दृढ, from वृङ् or वृंह् । When not having the sense of 'Lord', we have परिवृढत्व and परिवृंहित्व ॥

The ढ is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृढयति, परिवृढत्वगतः; पारिवृढीकर्म्या ॥ The form परिवृढत्व is formed by क्यच् instead of ktvâ ॥ Though the full noun is परिवृढ and क्विप् is added to such a noun, yet for the purposes of ktvâ it is considered as a compound verb, having परि as upasarga. In fact, क्विप् is added to वृढ, and the root becomes वृढि, and then ktvâ is added to this root, and then there is compounding of परि with this word ending in ktvâ, and then by the regular process the ktvâ is replaced by क्यच् ॥ The general rule is that Derivative roots formed from nouns, like परिवृढ, उदमनस्, सुमनस् &c., which have an upasarga as one of their formative elements, are treated as if they were compound verbs having those upasargas. The result of this is, that though the full noun is सुमनस्, yet in the derivative verb सु will be treated as an upasarga, as in ordinary compound verbs. Thus the augment अ in the Imperfect is added after सु and not before it, as सुमनायत, उदमनायत ॥ The rule is उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञायामर्थवति विद्यमानं पूर्वम् क्रियते ॥ The

Participal form of these words is therefore with क्त्वा and not ktvâ, as कृत्वाख्यः and उच्चाख्यः। The only exception to this rule is the noun संस्कार, in which the upasarga सम् is not considered as a separate member in the Derivative verb. This being the general rule, in परिष्कुरुते the portion परि is treated as an upasarga, and कुरुते as the verb, and its accent is governed by सिङ् ङ सिच् (VIII. 1. 28) *i.e.*, it becomes altogether unaccented and परि retains its accent. So also परिष्कृत्य, where परि is compounded with the Participial form कृत्वा, and then त्वा is changed to ल्यप् by VII. 1. 37.

२६६८। लोहितादिडाज्भ्यः क्यष्। ३। १। १३।

लोहितादिभ्यो डाजन्ताच्च धातोर्भवे क्यङ्स्यात्।

2668 The affix क्यङ् in the sense of becoming what the thing previously was not, is employed after the words लोहित, *&c.* and after those that end with the affix डाच् (V. 4. 57), when these words do not take the affix च्वि (V. 4. 50).

२६६९। वा क्यषः। १। ३। ९०।

क्यङन्तात्क्यषन्तस्यैवेदं वा स्यात्। लोहितायति-लोहितायते। अत्र 'अभूततद्भावे' इत्यनुवृत्तमभूततद्भावविषयत्वं लभ्यं तच्च लोहितशब्दस्यैव विशेषणम्। न तु डाचोऽर्थवत्त्वात्। नाप्यादिशब्दस्याप्यर्थवत्त्वात्तस्य प्रत्ययत्वाभावात्। तथा च वार्तिकम्-"लोहितडाज्भ्यः क्यङ्वचनं कुप्वादिविस्तरार्थम्" इति। न चैवं डाज्भ्यश्च्वेरपि क्यङ्प्रसङ्गः, यङ्वेत्युच्चारणसामर्थ्यादिति वाच्यम्। तस्यापि भावे प्रत्ययत्वात्। पटपटायति-पटपटायते। कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटीति डाच्। डाजन्तात्क्यङ्येव विधानसामर्थ्यात्। यथा।

लोहितस्वाभ्रदुःखानि हर्षगर्वसुखानि च।
मूर्खोन्मिश्राकृपायूनः क्यङ्या निश्चयगर्ह्ययोः॥

इति पठित्वा स्वाभ्रादिभ्योऽपि क्यङि पदमञ्जर्यादिभिरुदाहरणमुक्तं वार्तिकविरुद्धम्। तस्मात्क्यङन्तः क्यङेव। स्वाभ्रायते। दुःखादयो वृत्तिविषये तद्वति वर्तन्ते। सिद्धविधिसुपरिष्कारार्था लोहितीयतीत्यादयः क्यङ्। लोहितीयति। लोहितीयते।

2669. The affixes of the parasmaipada are used optionally after the denominative verbs ending in the affix kyash.

Thus लोहितायते or लोहितायति 'he becomes red'; (पटपटायते or पटपटायति he makes a noise like patapata';) (लोहित+य=लोहिता+य=लोहिताय, VII. 4. 25).

The anuvritti of अभूततद्भावे is current in S 2668 from S. 2667 and hence the affix क्यङ् is added in the sense of अभूततद्भाव *i.e.*, something becoming that which it was not before. It qualifies the word 'lohita' only and not the डाच्, for it is impossible for डाच् ending words to denote that meaning. Nor does आदि qualify the word covered by the term आदि in the sûtra. For the employment of आदि has been considered superfluous by the following :—

Vârtika :—"The sûtra should have been rather लोहितडाज्भ्यः क्यङ्—the affix kyash comes after lohita and dâch ending words—provided they are not of the Bhrisadi class.:' There is no special class lohitâdi.

It should not be said that the श of क्यच् is part of the affix, just as the श of काम्यच् and therefore should not be elided, but should be heard, as it is possible to utter it, as in लोहितक्यशे like लोहित काम्यति। The superfluity of the श of क्यच् is established.

With दाच् we have चटपटादति or चटपटादशे।

The affix दाच् (V. 4. 57) comes when the verb following is one of the three कृ, भू, or अस्; as चटपटाकरोति, -भवति or -स्यात्. The present sûtra teaches by implication that when क्यच् follows दाच्, the above restriction, that the verb should be कृ, भू or अस्, is not applicable. Here दाच् comes without the addition of कृ, भू or अस्ति.

But those who on the strength of the following verse, use both the Parasmai and the Atmanepadas after the words स्वाम &c., go against the Bhâshya and the vârtika.

Verse:—1. lohita, 2. śyâma, 3. duḥkka, 4. harsha, 5. garva, 6. sukha, 7. mûrchchhâ, 8. nidrâ, 9. kṛipâ, 10 dhûma, 11. karuṇâ, 12. nitya, 13. charman (are lohitâdi words).

These words take क्यङ् and never क्यच्। Thus स्वामायते। The words दुःख &c., take क्यङ् when meaning 'he who is or possesses that'.

By the rule, a masculine includes the feminine, the affix क्यच् comes after लोहिनी also, as लोहिनीयति or लोहिनीयते।

Note:—The word चटपटादशे is formed by adding the affix *dâch* to the word चट which is first reduplicated, and then takes the denominative affix *kyash*. The affix *dâch* is added to express inarticulate sounds.

Note:—There is no special class called *lohitâdi*. The vârtika, there-fore, proposes that the sûtra should read ! without the word *âdi* as लोहितदाड्क्यषः क्यच्; 'the affix *kyash* comes after *lohita*, and words ending in *dâch*.

Kasika:—This rule applies to words other than पिशादि which are always invariably Atmanepadi owing to the णिच् affix क्यङ् while क्यच् is optionally both, (I. 3. 90). Thus वर्मायति or वर्मायते, पिङ्गायति or पिङ्गायते, कबरायति or कबरायते, कृपायति or कृपायते. The *lohitadi* is an आकृतिगण, the following being some of the words of this class; लोहित, नील, हरित, पील, मद्र, क्षेम and भद्र.

Kasika:—The indicatory श in क्यच् is not for the sake of prohibiting *guna* and *vriddhi* (I. 1. 5). For *guna* or *vriddhi* takes place in a *dhatu* followed by a *sarvadhâtuka* or *ârdhadhâtuka* affix. The affix क्यच् is not added to a *dhâtu* but to a nominal stem: hence there is no scope for the operation of *guna* &c. The श is for the sake of grouping क्यच्, क्यङ् and क्यष् in one class as क्य; as in sûtra नः क्ये (I. 4. 15). There is, however, no word ending in ष among those enumerated above.

२६७० । कष्टाय क्रमणे । ३ । १ । १४ ।

चेष्टायूर्णायताल्लङ्घनदम्भादित्यादेर्वे क्यङ् स्यात् । जह्वाय आस्ते जह्वायते । पापं चक्रुं प्रवृत्तवान् इत्यर्थः । '* चक्रजक्षजङ्घकृच्छ्रगहनेभ्यः कर्मवत्कर्तृकायामिति वक्तव्यम् *' । क्यच् पापम् । चक्रादयो वृत्तिविषये पाठार्थाः । तेभ्यो द्वितीयान्तेभ्यश्चिक्रीर्षायां क्यङ् । पापं चिक्रीर्षतीत्यर्थः । पापयतीति विग्रहः । चक्रायते । जक्षायते इत्यादि ।

2670. The affix क्यङ्, in the sense of exerting (in dishonesty) is employed after the word जह्व 'mischief', when the latter has the fourth case-affix in construction.

Thus, जह्वाय आस्ते=जह्वायते 'he is assiduous for trouble, *i.e.*, he is assiduous in the commission of dishonesty, or he plots'.

Vart :—This affix comes in the sense of exerting in evil, after the words चक्र, जक्ष, जङ्घ, कृच्छ्र and गहन. The word कर्तृ means 'sin' or evil. The words चक्र &c., denote 'evil' in this particular connection. The affix क्यङ् comes after these words when they are in second case in construction in the sense of exerting, for that. Thus पापं चिक्रीर्षति=चक्रायते, जक्षायते &c. In analysing thes words चक्रायते, &c., we must use terms other than these. Thus चक्रायते, जह्वायते, जक्षायते, कृच्छ्रायते, and गहनायते.

Note :—When the sense is not of 'evil', the affix is not added, as जक्षः जक्षं आस्ते.

२६७१ । कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः । ३ । १ । १५ ।

रोमन्थतपोभ्यां कर्मभ्यामनेव वर्तनायां चरणे चार्थे क्यङ् स्यात् । रोमन्थं वर्तयति रोमन्थायते । '* इनुपधलक्षण इति वक्तव्यम् *' । वर्तितस्यावृत्त्य पुनश्चर्वणमित्यर्थः । नेह । वीटो रोमन्थं वर्तयति । अवामप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यमिह रोमन्थः । तप इत्यतीत्यर्थे इति कैयटः । तपुलं चरतीत्यर्थे इति न्यासकारहरदत्तौ । '* तपसः परस्मैपदं च *' । तपश्चरति तपस्यति ।

2671. The affix क्यङ् is employed after the words, रोमन्थ 'ruminating' and तपस् 'austerity', when they are used as the objects of the action of repeating and performing respectively.

Thus, रोमन्थं वर्तयति=रोमन्थायते गौः 'the cow ruminates.'

Vart :—This is restricted to the word signifying movements of the jaws *i.e*, to draw out from the stomach the food already chewed, in order to chew it again. Therefore there is no affixing here; as वीटो रोमन्थं वर्तयति here रोमन्थ means the excretion that comes out of the lower opening of the alimentary canal. According to Kaiyata, it means 'the insect eats its own excretion'. According to Nyâsakâra and Haradatta it means the insect makes a ball out of its own excrementa (अवामप्रदेशान्निःसृतं द्रव्यं वर्तयति वृत्तं करोति वृत्तिकां करोतीत्यर्थः, भाष्ये इनुपधलक्षण नास्ति ।)

Vart :—The Prasmaipada affixes are used after the word तपस्; as तपश्चरति=तपस्यति, 'he performs austerity'.

२६७२ । वाष्पोष्मभ्यामुद्वमने । ३ । १ । १६ ।

वाष्पात् ऊष्मन् च्यर्थात् क्यङ् स्यात् । वाष्पमुद्वमति वाष्पायते । ऊष्मायते । '* फेनाच्चेति वाच्यम् *' । फेनायते ।

2672. The affix क्यङ् is employed in the sense of ejecting, after the words वाष्प 'vapour' and ऊष्मन् 'heat' as the object of the action.

Thus, वाष्पायते 'it emits vapour'; ऊष्मायते 'it sends out heat'.

Vartika. So also फेनायते 'it ejects froth'.

२६७३ । शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे । ३ । १ । १७ ।

एभ्यः कर्मभ्यः करोत्यर्थे क्यङ् स्यात् । शब्दं करोति शब्दायते । चर्वे 'तत्करोति–' इति णिजपवादोऽयम् इति न्यासः । शब्दयति । '* दुर्दिनदुर्दिमनीहारेभ्यश्च *' । दुर्दिनायते ।

2673. The affix क्यङ्, in the sense of making, comes after these words, as the object of the action, *viz.*:—शब्द 'sound', वैर 'hostility', कलह 'strife', अभ्र 'cloud', कण्व 'sin' and मेघ 'cloud'.

Thus, शब्दं करोति = शब्दायते 'he makes a noise'. So also वैरायते, कलहायते, अभ्रायते, कण्वायते, मेघायते ।

Vart :—It should be stated that the affix comes after दुर्दिन, दुर्दिम and नीहार; as दुर्दिनायते, दुर्दिमायते, नीहारायते ।

According to Nyâsa, these words take the affix णिच् also in the sense of तत्करोति तदाचष्टे, (see cnurâdi √katra) as शब्दयति ।

Note :—So also should be included the words अटा, अट्टा, ओखा, ओटा, चोटा चोटा and अट्टा; as अटायते, अट्टायते, ओखायते, ओटायते, चोटायते, चोटायते and अट्टायते ।

Note :—The word करणे in the sûtra is not the Grammatical *Karana* or the instrumental case, but has here its primary meaning of 'doing'.

२६७४ । सुखादिभ्यः कर्तुर्वेदनायाम् । ३ । १ । १८ ।

सुखादिभ्यः कर्तृभ्यो वेदनायामर्थे क्यङ् स्यात्तेनेदमात्मनेपदमेव चैतत्सुखादीनि स्युः । सुखं वेदयते सुखायते । 'कर्तुः प्रहयच्' किम् । परस्य सुखं वेदयते ।

2674. The affix क्यङ् in the sense of feeling, comes after the words सुख 'pleasure' &c., when the pleasure &c., belong to the agent as he feels thereof.

Thus सुखायते 'he feels pleasure'; दुःखायते 'he feels pain'.

Why do we say 'when the feeling belongs to the agent'? Observe सुखं वेदयति प्रभोर्भृत्यो देवदत्तस्य 'the valet knows the happiness of his master Devadatta.' Here the agent *viz.*, a valet, is not the percipient of the 'happiness,' which belongs to his master; hence there is no affixing.

सुखादिः ।

सुख, दुःख, दुख, नख, कृच्छ्र, अर्थ, अलीक, प्रतीप, कण्व, कृपण, रोष ।

२६७५ । नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् । ३ । १ । १९ ।

'अर्चायां' इत्यनुवृत्तेः क्रियाविशेषे प्रकारार्थे नमोवरिवश्चित्रङभ्यः क्यच् स्यात् । नमस्यति देवान् । प्रणमतीत्यर्थः । वरिवस्यति गुरून् । शुश्रूषत इत्यर्थः । चित्रीयते । विस्मयत इत्यर्थः । चित्रायत इत्यन्ये ।

2675. The affix क्यच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action *viz*:—नमस् 'adoration', वरिवस् 'honor' and चित्र 'wonder'.

Thus नमस्यति देवान्, 'he worships the gods'; वरिवस्यति गुरून्, 'he honors or serves the elders'; चित्रीयते 'he astonishes (makes it wonderful)'. The ङ् in चित्रङ् indicates that it takes the affixes of the Atmanepada. (चित्र + य = चित्री + य (VII. 4. 33) = चित्रीय).

२६७६ । पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् । ३ । १ । २० ।

'* पुच्छाद्धूवने व्यवने वर्तमाने च *' । पिचिपि पिच्छं लोलयति व्यवनयति । उत्पुच्छयते । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । '* भाण्डात्सञ्चयाचयने *' । घटान्पटयति । भाण्डानि चयनीकरोति । राशीकरोतीत्यर्थः । अममताण्डत । '* चीवराद्धरणे परिधाने च *' । कंथीवरयतेभिक्षुः । चीवरान्धरयति परिधत्ते इत्यर्थः ।

2676. The affix णिङ्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action, *viz*:—पुच्छ 'tail', भाण्ड 'pot' and चीवर 'rag'.

Thus उत्पुच्छयते 'he lifts up the tail', (the sense must be that of lifting or throwing about); घटान्भाण्डयते 'he collects pots in a heap'; कंथीवरयते भिक्षुः 'the beggar collects or wears rags'. Of the affix णिङ्, the effective portion is ङ्, the other letters are servile. The ङ indicates Atmanepada (I. 3. 12) and च serves the purposes of the application of the rule VI. 4. 51 which applies generally to all affixes containing णि, such as णिच्, णिच् &c.

Vart:—After the word पुच्छ the sense of the affix is that of lifting up, casting away or throwing about. The word व्यवन means throwing in different or contrary ways. As उत्पुच्छयते, विपुच्छयते परिपुच्छयते ।

Vart:—After भाण्ड the sense of the affix is that of accumulation in a heap. As घटान्भाण्डयते 'he collects the pots, *i.e.*, makes a heap of them'. The Aorist is अमममाण्डत ।

Vart:—After चीवर the sense of the affix is that of acquiring or wearing. As कंथीवरयते भिक्षुः 'the beggar acquires or wears rags'.

२६७७ । मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच् । ३ । १ । २१ ।

कृञर्थे । मुण्डं करोति मुण्डयति । '* वृतान्नोजनवस्त्रिमथुरयोः *' । वयः व्रतान्नं वा व्रतयति । '* वस्त्राद्यनाच्छादने *' । कंथयति । '* इत्थंभूताख्यानेऽयोः *' । इत्थंभूतयोरर्थयोरित्यर्थः । इदं कदं वा कृत्वाचरति इदयति, कदयति । गहनं दृढिः । परत्वाद्गुहो दृढयति-चीवरयतेरेवेण्ण भवति । अतः कण्ड्वादेर्यो न । अमहयत् । अचकदत् । कृतं करोति कृतयति । दुस्तानि विहन्ति विदुस्तयति । दुस्त खेया इत्येके । जटीभूताः केशा इत्यन्ये । जाटयन्त्यरे । मुण्डादयः 'तत्करोत्याचष्टे-' (२५६३) इत्यत्रैव पठितुं युक्ताः । 'प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे-' इत्येव सिद्धे

ंचिच्छुद्धर्थं चारेरेव्योऽपि णिजर्थेषु । पुरुषयति भावयत्यन् । णिजन्तस्यन्तः । रसयत्यसन्तम् । अवयत्यसि व्यञ्जनमिति । इति अवोरदन्तस्यार्थेषु । पटपत्यादुपसर्गेषु । वेर्णाचिच्छु अर्थेषु । पटर्थं धारेरित्यादेर्वा पटयत्यवयति । '* अर्थेषेदयोरित्यादुपसर्गस्य *' । अर्थोदयति । वेदयति । पाठं चिच्छुद्धति चिन्तयति । कर्थं पटयति कथयति । वीपरोपसर्गादुपचीयति । मुहेर्णा-दुकृष्यादित्यादुद्धुद्धयति । सुखार्थं दुहेर्णादुपदुहयतीत्यर्थः । श्लोकेरदन्तस्यैति उपश्लोकयति । वेर्णयन्ता-भियाति अभिपंचयति । 'उपसर्गात्सुनोति–' (२२७७) इति षः । अभ्यषेचयत् । 'आभिण्यात्–' (२२०६) इति षः । अभिषिषेचयिषति । 'स्वादिष्वसर्वनाम्नो च–' (२२७७) इति षः । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति । 'स्वच शैवरणे' । चः । स्व पुरुषाति स्वपयति । चर्मणा संनह्यति संचर्मयति । चर्मं पुरुषाति चर्मयति । पूर्वैरन्वक्षते अवपूर्वयति । दहुपचिदृस्यतिदेशात्पुंवद्भावादयः । पत्नी-भावहे दतयति । दारदभावहे दारदयति । पुत्रं प्रपद्यते । पुत्रो वस्यां पूर्वं वा दिलोपः । अपिप्रवत्–अपप्रवत् । पुरं व्रजयति । अमव्रजत् । पुरं पूर्वं पुरं प्रपद्यति अप्रपयति प्रापयति । अवव्रजत् अवव्रजयत् अवद्रुवत् । परिपुप्लुवति । पर्यंधवत् । अहिमारुयत् । ओडिवत् । इत्यादीनामद्वि-त्वाद्युत्तिप्रवृत्त्यर्थं द्वित्वम् । 'X पूर्वमाद्विर्धीयमद्वित्वे X' इति स्वमित्यभिधानात् । 'द्वि' इत्यस्य द्वित्वनित्यत्वयोः । ओडिडत् । जडमारुयत् । ओमडत्–ओडडत् । 'ओः पुयण्–' (२५७७) इति ण्यन्तस्यादन्तस्यहो सिद्धम् । 'द्वित्वे आर्धे धात्वय आदेशो न' इति जनतोकुलम् । 'प्रकृत्यैकाच्' २०९०) । पुद्धिपुत्री । स्वापयति । स्वां भां वाऽऽचष्टे स्वापयति । भापयति । अपर्वन्त त्व स्वयी । परस्कारपूर्वं नित्यत्वाद्युत्तिलोपः । पुद्धिः पुक् । स्वादयति भादयतीति तु व्याख्यम् । अन्तरङ्गत्वा-त्परस्मै कृते 'प्रकृत्यैकाच्' (२०९०) इति प्रकृतिभावात् । न च प्रकृतिभावो भाव्ये प्रत्ययवात इति प्रतिषेधव्यम् । भाव्यस्य प्रेङ्खादुद्दारत्वविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात् । युवाभार्यां वा युवयति । अवयति । युवामनाचष्टे आवयति । 'मध्यद्विते' (६७९) इति द्वित्वोपः । प्रकृतिभावस्तन । तेन नाभ्यादिन्यायेन 'द्वेः' इत्यत्रैव भाव्यो हि षः । अन्यत्रान्यप्रचारात् । अन्ये तु 'मध्यद्विते' (६७९) इति मेहादिद्विरुक्ते इत्यनि अन्यथासिद्धत्वात् । कृहिन्त इत्यादौ परत्वाद्वेरित्यत्रैव प्रवृत्तेः । तेन युवयतीति रूपमाहुः । विद्वांसमाचष्टे विद्वयति । अद्वयुवपरिभाषया णेरनादरात् णेरभावे । संप्रसारणं वृद्धावादेशे –य विद्वाद्यवतीत्यन्ते । विश्वदन्तादिलोपात्प्राक्कार्यत्वात्पूर्वं कृत्वं । द्वित्वं लोपः । विद्वयतीत्यत्रे । अद्वयुवाचष्टे वयीयवति । वयैत्विच्छ । अन्यत् प्रलोपयति । अन्यान्विच्छति। पूर्वोऽसवर्णे–' (९९) त्रिप्रकृतिभावयोः । अतिअविच्छ । अन्यद्वयुवाचष्टे वयीयवति अन्यान्विच्छ-तीति वयैत्विच्छ । वयैर्वयुवाचष्टे विरावयति । 'हेतुमिलोपेनाचष्टेऽपि बहिरङ्गत्वेनाद्विर्धात्वादिरत्व-सिद्धिः । 'अविद्यवदन–' (२९८३) इति नित्ये सङ्ख्यादेश अवयटिलोपोऽचिनुः । अन्त । प्रत्यद्विलोपो न । अद्वयुवपरिभाषया वा । अद्वयुवलोपेत्यनुपधाद्–ख्यो न । अविरिरावयत् । सप्रसारणमाचष्टे सम्प्रावयति । अवयत्यावयत् । विश्वस्य सुख अविविश्वस्रावयत् । देवदत्तमन् अविदेवदत्तात् । आ अम् आवयत्यावयत् । अवयुवयत् अवयुवावयति । आवयवयुवावयत् । अवयुवयत् । अवयुवयत् । अवयुवयत् । पुरं भावयति । अवीवयत् । भ्रुवं अवयुवयत् । त्रियं अवित्रियत् । वाग् अवयुवयत् । दारान् अदीदरयत् । भावयत्यवयुवयत् । स्वस्रयत् स्वापयत्यत् । स्वः । अवयवानां भवाने दिलोपः । स्वयति । अवस्वयत्–अवित्रियत् । वयुवाचष्टे । –इयतीत्यन्ते । अवित्रियत् अवयति । संप्रसारणं-वस्वाण्ण वृद्धिः । जीवतौ जीवन्तं वा अवयति । अवित्रियत् । पयस्विनोर्व पयसयति । इह दिलोपो नास्तीत्यादेश्च हुधः प्रवृत्तत्वात् । दधूयत् दधयति । दूरत् दवयति । अर्थे तर्हि 'दूरवरणयोर्वि त्रियत्यति' इति । दूरमतति अवति वा दूरात् । दूरात् दूरं वसतीत्यर्थः । युवानं यवयति । अवयति । 'युवाल्पयोः–' (२०९९) इति वा यण् । अस्त्रियं नेदयति । धात्रं धात्रयति । अम्बर्यं अम्बर्ययति । वृद्धभर्त्री न उपधर्मेत्यनुवृत्तेः । मृदुत् म्रावयति । वर्षयति । त्रियत् त्रावयति । स्थिरत् स्थापयति । स्थिरत् स्थावयति । उपत् –यति । धारयति । बहुलत् बंहयति । पुरत् भरयति । पुरत् भवयति । दीर्घत् द्रावयति । अन्धारत्व वृक्षयति ।

इति विकरणनामधातुप्रकरणम् ।

2677. The affix क्विप्, in the sense of "making," comes after these words as the object of the action *viz:* मुण्ड, 'shaving', मिश्र 'mixture', श्लक्ष्ण 'soft', लवण 'salt', व्रत 'vow', वस्त्र 'dress', हल 'plough', अल 'strife', कृत 'done', and जटिल 'matted hair'.

Thus मुण्डंकरोति=मुण्डयति 'He shaves.'

Vart:—The क्विप्, after the word 'vrata' has the force of 'eating as a vow', or 'abstaining from eating as a vow.' Thus पयो व्रतयति। 'He lives on milk as a vow.' शूद्रान्नं व्रतयति। 'He abstains from the Sûdras' food, as a matter of religious vow.'

Vart:—The क्विप् has the force of 'to cover', after the word 'vastra'. As वस्त्रयति। 'He covers with clothes.'

Vart:—After the words 'hali' and the rest, the affix क्विप् has the force of 'to seize or take.'

Vart:—And the words 'hali' and 'kali' become irregularly 'hala' and 'kala' and are so exhibited in the sûtra. As हलिं गृह्णाति=हलयति। कलिं गृह्णाति=कलयति। A big plough is called हलिः। The Aorist however is अजहलत्।

Thus हलि+क्विप्+चङ्+त। Here VII. 2. 115. S. 254 requires the vṛiddhi of the इ of hali. While the ishta-vad-bhâva ordained by the gaṇa-sûtra under Churâdi √katra (367) requires the elision of इ, as it is the टि portion. But even if इ be not elided first and be changed to ऐ because the vṛiddhi rule is subsequent in Ashṭâdhyâyî order to the टि elision rule (VI. 4. 155. S. 1786); thus हलै+क्विप्। then will apply the टि elision rule, and ऐ will be elided by *ishṭa*-vad-bhâva; and we get हल्+क्विप्। Here no अच् vowel has been elided for ऐ is not अच्; and so the root is अनञ्वदिक्विप् and so there will be sanvad-bhâva and lengthening. To prevent this the words are shown as हल and कल in the sûtra, so that rules VII. 4. 79. S. 2317 and VII. 4. 94 S. 2318 should not apply to them. So we get अजहलत्, and अचकलत्। For in हल and कल even if we make vriddhi, the vowel elided will be अच् vowel, as हल+क्विप्=हला+क्विप्=हल्+क्विप्। Thus it is अम् lopî and so there is no सन्वद्भाव &c.

Note:—In one view, the use of हल and कल in the sûtra is useless. The words हलि and कलि also would have given the above forms; if the टि elision were to take place prior to vṛiddhi; for then the words would become अम्—लोपिक्। Thus हलि+क्विप्+चङ्+त=हल्+क्विप्+चङ्+त (VI. 4. 155. S. 1786). Now sûtras S. 2317 and 2318 cannot apply, as an अच् vowel of the root has been elided. Thus we have अजहलत्। The fact however, is that Pâṇini having shown हलि and कलि in the sûtra with अ as हल and कल, must have meant that the vṛiddhi should take place before टि elision. Thus पटु+क्विप्+चङ्+त=पटौ+क्विप्+चङ्+त=पट्+त+अत्=

अवीवदत्। Here ई is elided: and it is not an अच् vowel; and so the root remains अवद्+ईकारस्य and the proper form is अवीवदत् and not अववदत्।

Similarly कृतं बहुमन्यते=कृतयति 'he appreciates kindness, *i.e.*, he is grateful.' So also कुशादि खिदन्ति=खिदयति। Some say कुशं means 'hair.' Others say it means 'matted locks or hair.' While according to another interpretation, it means 'sin'. There खिदयति means 'he combs the hair, or disentangles matted hair, or delivers from sin.

It would have been more appropriate to have inserted these words कृत &c., in the sûtra III. 1. 25. S. 2563, instead of making a separate sûtra of them.

All nouns can be converted into roots by adding क्विप् under the gaṇa sûtra आकृतिगणदात् चात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च (churâdi ✓katra 367). So the nouns कृत &c., would have taken क्विप् under the above gaṇa-sûtra also; the specific mention of these few nouns like muṇḍa &c, in this sûtra and some other sûtras by Paṇini indicates that these will take क्विप् even where there is चाक्षेप *i.e.*, where something must be added to complete the sense. Therefore in the case of nouns not specifically mentioned by Pâṇini in any of his sûtras, we cannot add क्विप् where there is चाक्षेप। Therefore though from पटुं आचष्टे we have पटयति, we cannot have this form after एतमीयं पटुं आचष्टे। But some of the words कृत &c. will become verbs even where there is चाक्षेप। As कृतयति चाक्षयत् 'he shaves the boy', मिश्रयति अन्नम् 'He mixes the food' स्रस्तयति वस्त्रम् 'he softens the dress' लवणयति व्यञ्जनम् he salts the condiment'.

The words दधि and मधि have been specifically mentioned by Pâṇini, in order to indicate that they become अ ending before क्विप्।

The noun चरम is specifically mentioned (S. 2563) in order that it may take the augment आमुक्, as चरमाचयति।

While other nouns have been specifically mentioned by Pâṇini, simply by way of amplification.

Thus चरम आदत्ते or आचष्टे=चरमाचयति।

Vart:—The words अर्च, and ईह take the augment आय् before the affix क्विप्; as अर्चायचयति, ईहायचयति. The whole equation is thus shown अर्च+आयुक्+क्विप्+अच्+सिप्=अर्च+आय्+अ+अम्=अर्चायअम्=अर्चायचयति (VII. 3. 86). The final syllable called इ is not elided in this case, *i.e.*, of अर्चाय् the syllable आय् is not elided before क्विप्, as it would have been by VI. 4. 155. S. 1786. The reason is that if आय् was to be elided, there would have been no necessity of adding it.

The affix क्विप् has the sense of 'unfettering' after the word चारु, of 'seeing' after दृश of 'singing in accompaniment' after वीणा, of 'brushing' after कृत, of 'praising' after शोभन, of 'leading' after ईह, of 'rubbing after ईक्ष, of 'taking' after स्रज्, of 'putting on' after अर्च and of 'taking' after अर्च.

Thus विस्रावयति 'he loosens the noose'. दर्शयति 'he sees the form'; उपगीयति 'he sings to the accompaniment of the Vîṇâ'. अनुतूलयति "he brushes with the tula brush". Tula is a brush made of the heads of grass. उपस्तोभयति 'he praises with verses'. From सेना we have अभिषेणयति 'he leads the army'. The ष of सेना is changed to ण by S. 2270. The Imperfect is अभ्यषेणयत्। Here the ष is changed to ण by S. 2276. The Desiderative is अभिषिषेणयिषति 'he desires to lead the army'. Here ष is changed to ष by S. 2277.

From लोम, weget अनुलोमयति 'he rubs the hair'.

The noun त्वच is formed from the root तुदादौ (Tudâdi 18), with the affix gha। Thus त्वचयति 'he takes the skin'.

So also चर्मयति "he fastens with leather."

वर्णयति 'he takes color' from varṇa.

Similarly पूर्वं रक्तं करोति = अवपूर्वयति।

By the gaṇa-sûtra under √katra (X. 367), the feminines are converted to masculine and so on (see page 498). Thus दत्तीमाचष्टे = दात्तयति (दत्ती fem. to दत्त masc.) दात्तमाचष्टे = दात्तयति। The descendant of दत्त is दात्तः by अण् under IV. 1. 170 S. 1188. The feminine of दात्तः is दत्त, the affix being luk-elided by IV. 1. 177 S. 1196. आत्त (दत्तवत् fem.) आत्तं चष्टे = दात्तयति (the fem. दत्त becomes masc. दात्तः).

From मृद् = मर्दयति (मृदु becomes मृद् by VI 4. 161 S. 1785). The Aorist is अमिमृदत् or अमर्मृदत्। The णि is elided either *after* vṛiddhi has taken effect or prior to it. Thus मृदु + णिच् + चङ् + त् = मार्दी + णिच् + अद् = मृद् + इ + अत् (णि elided by S 1786) = अमिमृदत्। When णि is elided before vṛiddhi, then the root being अनुदात्तोपदेश there is no san-vad-bhâva nor lengthening, and we have अममृदत्।

From मृद् we have मर्दयति (S. 1785). Aor. अममर्दत्। So also from भर्त्स, भर्त्सयति, Aor. अबभर्त्सत्। कृत्स, कृत्सयति., Aor. अचकृत्सत्। हुड, हुडयति; Aor. अजुहुडत्।

Similarly परिवृढयति, Aor. पर्यवीवृढत्। From ऊढि, the Aor. is औढिढत्। The word ऊढि 'marriage' is formed from the √वह with the affix क्तिन्; the ह् is changed to ढ् by VIII. 2. 31 S. 324. This change of ह् into ढ्, being ordained by a Tripâdi rule is considered *asiddha* and therefore in reduplication, we donot reduplicate क्ति, but consider it still to be ह् ति and reduplicate this last. Thus we get औढिढत्।

But there is another view which declares that for the purposes of reduplication, the changes caused by the Tripâdi rules are to be considered as valid, for the sûtra VIII. 2. 1. S. 12 is not of universal application (See Paribhâsha under VI. 1. 3. S. 2446). According to this Paribhâshâ, we can not get the form औढिढत्। But we have already explained

under VI. 1. 3 S. 2446, that this Paribhâshâ itself is not of universal application. This Paribhâshâ, therefore not being *nitya* we apply VIII. 2. 1. S. 12 to get the above form.

But others hold this Paribhâshâ to be *nitya* and they reduplicate हि and so give the form औहिषत् ।

Similarly from the noun ऊढः (वह+क्त), we have the Aorist औवहत् or औवढत् । Thus ऊढ+णिच्+चङ्+ह=ऊढ्+०+णिच्+अत्=ऊढि+अत् । Here in reduplicating, we ought to reduplicate हि with the ह् of णिच् added to it. How is ढ thon reduplicated in the above forms, *i.e.*, how आ is got in व and ड of औवहत् and औवढत् This is done by the indication of the sûtra VII. 4. 80 S. 2577. (भोः पुयणज्जपरे) where Pâṇini has used the class term यण् and the pratyâhâra यण् in the single letter व instead of य and र. We learn from this indication, that a substitution in the room of a vowel caused by णि does not take place when reduplication is to be done. Therefore we donot elide the final अ of ऊढ before णिच्. The equation therefore is ऊढ+णिच्+अत्=ऊढ+णिच्+अत्=ऊढ्+णिच्+अत्=औढठत् । This we have fully discussed in conjugating the √ûna of the Churâdi class (No. 342).

The following verse summarises the nouns that change their ऋ to र ।

पद्दं दृदं दृषं चैव कृषं हृद मेवच ।
चरि प्रुषं वृषं चैव षडेतान् रविधौ स्मरेत् ॥

In forming the Denominative verbs of स्व &c., which are monosyllabic nouns, we apply VI. 4. 163 S. 2010 which we repeat for the sake of the context.

२०१०क । प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । १६३ ।

2010A. "A monosyllabic bha stem retains its original form, without undergoing any change before the affixes दृश्, दृभ्र् and दृक्ष् ॥

Thus स्व+क्विप्+यच्+क्विप्=स्व+क्विप्+अति । By retaining its original form, there is not the elision of the final अ of स्व by टेः (VI. 4. 155. S. 1786). Therefore क्वि produces vṛiddhi. Thus we get स्वा+क्विप्+अति । Then there is the addition of the augment पुक् by VII. 3. 36. S. 2570.

Thus we get स्वापयति 'He makes his own'.

Objection.—Similarly from स्वां or मां आचष्टे we ought to have स्वापयति or मापयति । Here पुच्यत् and अत्यत् have been changed to स्यत् and अत् by VII. 2. 98. S. 1373 : *i.e.*, the पुच्य् and अत्य् (ending with य्) have been replaced by स्य and अ, so that we have पुच्यत्=स्य+अत् and अत्यत्=अ+अत् ॥ But before स्य+अत् or अ+अत् be changed to स्यत् or अत् by अ+अ becoming आ by Para-rûpa rule (VI. 1. 97. S. 191), the sûtra टेः (S. 1786) manifests

itself because it is a nitya rule and so the अद् is elided. Thus we get त्व and म left. Then there is the vriddhi and युक् augment. Thus युष्मद्+ ङिच्+असि=त्व+अद्+ङि+असि (VII. 2. 98 S. 1373)=त्व+ङि+असि (VI. 4. 155 S. 1786)=त्वा+ङि+असि (VII. 2. 115. S. 254)=त्वाद्+ङि+असि (VII. 3. 36. S. 2570.)=त्वादि+असि (VII. 3. 84. S. 2168)=त्वादयसि। So also मादयसि।

Ans.—The proper forms, however, are त्वाहयसि and मादयसि। Because the Para rûpa rule (VI. 1. 97. S. 191) being antaranga takes effect first, so that त्व+अद् and म+अद् become त्वद् and मद् and then by the application of the present sûtra prakṛityaikâch (S. 2010), the bases *tvad* and *mad* do not lose their ङि portion अद्, and thus we get the above forms.

Nor should the mistake be made that the rule of the retention of the original (*i.e.*, VI. 4. 163. S. 2010) has been set aside by Patanjali in his Great commentary.

Note:—In the Mahâbhâshya, Patanjali first settles that the Prakrityaikâch rule is confined to the affixes ishṭha, una and îyas: and then goes on asking: 'what are the examples of Prakṛitibhâva before these affixes ishṭha, una and îyas'.

1*st Ans.*—मेयाय् (म+ईयङ्), and मेयुः (म+उस्) where the ङि (अ of म) is not elided (म is the substitute of त्रिप् by VI. 4. 157 S. 2016). No, these are not the proper examples. The म &c., substituted for त्रिप् &c., by VI. 4. 157. S. 2016, is asiddha, because of अचिश्नुधातुभ्रुवां (VI. 4 22 S 2183), and S. 2016 is an âbhîya rule: so म substitution being asiddha, म is considered as if it was त्रिप्, *i.e.*, a word of *two* syllables, and so S. 2010 cannot apply to म. So there is neither Prakritibhâva here, nor the elision of ङि portion in म+उस्।

2*nd Ans.*—Let then the proper examples be मेयाय् and मेयुः which are formed by मयस्+ईयङ्, and मयस्+उस्, and where the word मयस् is replaced by म by V. 3. 60 S. 2009. The म substitution is by a rule outside the âbhîya class and is therefore not asiddha Hence the present sûtra applies to it, and there is Prakritibhâva, and the अ of म is not elided before these affixes

No, this also is not a valid example. The अ of म will not be elided because of the fact of its so uttered as a monosyllable in S. 2009.

3*rd Ans.*—The proper examples, therefore, are अचिक्नुः, अजीगपत् from अक्नुपिच्। Here चिच् is elided by V. 3. 65. S. 2020; and so अक्नु becomes monosyllabic. Here the final अक्नु is not elided, but the word retains its original form.

So much for Patanjali. Even with regards to अचिक्नुः several objections are raised to be set aside ultimately. Patanjali, therefore, has not really over ruled this Prakrityaikâch sûtra; but has only shown that the forms,

जेहुः, जेहुः &c., can be derived otherwise than by this rule. The necessity of this sûtra manifests itself in evolving the form ध्यायवति ।

Similarly from युवां and आवां we have युष्मयति and अस्मयति ; and from the plural युष्मात् and अस्मात् आचष्टे also the same forms. The substitutes युव and आव of the Dual do not come in the Denominative.

Similarly from ध्यायवायचष्टे we have आयवति । Here the final अत् of ध्यत् is elided by VI. 4. 144. S. 679. There is no Prakṛiti-bhâva and अत् is not retained. Because the rule of Prakṛitibhâva supersedes only the sûtra ङेः (VI. 4. 155 S. 1786) and not the preceding sûtra नद्युतश्चिदे (VI. 4. 144 S. 679): on the maxim येन नाप्राप्ति &c, *i.e.*, "a rule which is given (in reference to a particular case or particular cases, to which, or to all of which,) another (rule) cannot but apply, (or in other words, which all fall already under some other rule), supersedes the latter."

Or by the maxim "A rule, may it enjoin or forbid (anything) either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule."

In other words, under the first maxim, wherever there is an occasion to apply the rule prakṛityaikâch, there also applies the ङेः (S. 1786) but not नद्युतश्चिदे (S. 679). Thus in अग्नत्+ङस् the अत् is not elided by ङेः (S. 1786) nor by S. 679.

In ध्यत्+क्विच्+अति, there is vocalisation of ध into व by VI. 4. 133 S. 362 because the stem is *bha*. The vocalisation takes place even after the elision of अत् of ध्यत्, as the zero is considered sthânivat: or because the elision is considered asiddha and so the ध्य is त् ending for the purposes of of vocalisation. Thus we have भु+क्विच्+अति = भौ+ल्+अति = भावयति ।

According to others in ध्यत्+क्विच्+अति the rule VI. 4. 144. S. 679 does not apply: for that rule is primarily for Taddhita affixes; and it is by atideśa or analogy that it is applied to क्विच् by the Gaṇa sûtra प्रातिपदिकात् &c. (Churâdi ✓katra No. 367). As the rule नद्युतश्चिदे (S. 679) never applies to ङसुँ affix it does not apply to क्विच् also. For the forms अग्निङः &c. are derived by ङेः (S 1786) and not by नद्युतश्चिदे (S. 679): because ङेः (VI. 4. 155) is subsequent in the Ashṭâdhyayî order to नद्युतश्चिदे (VI. 4. 144). According to them the form is युष्मयति । Here by ishṭha-vad-bhâva there is vocalisation of अ into उ by VI. 4. 133. S. 362. Thus युष्म+क्विच्+अति । Now there is Prakṛati-vad-bhâva, because the word is monosyllabic, and so there is no अत् elision.

Similarly विद्वांसमाचष्टे = विद्वयति । Some say there is no samprasâraṇa here because of the maxim "when an operation which is taught in he aṅgâdhikâra (VI. 4. to VII. 4) has taken place and another operation of the angâdhikâra is subsequently applicable, this latter operation is not allowed to take place."

While others would have vocalisation, vriddhi and आव ; and they form विद्रावयति (विद्र + णिच् + अति = विद्र + णिच् + अति = विद्री + इ + अति = विद्रावि + अति = विद्रावे + अति).

While others hold that the proper form is विद्रयति । They say that the samprasâraṇa being a nitya rule takes effect prior to the णि elision. Then there is para-rupa, as it is an antaraṅga operation. Then there is णि elision. Their equation is this :—

विद्रुङ् + णिच् + अति = विद्र अङ् + णिच् + अति = विद्रुङ् + णिच् + अति = विद्र् + णिच् + अति = विदि + अति = विदे + अति = विद्रयति ।

Similarly उद्द्रुणावहे = उद्दीचयति । Here the upasarga उद् is separated from the verb अच्, and the affix णिच् is added to this अच् । Then by Prakrityaikâch (S. 2010) the णि-portion is not elided. Thus अच् + णिच् + अति । Then by VI. 4 139 S. 420, the अ of अच् is changed to ई । The nasal of अञ्च् is elided by VI. 4. 24. S. 415 before the affix. णि । Thus ईचि + अति = ईचे + अति = ईचयति ।

The Aorist is उदैचिचत् । Thus ईचि + चङ् + त = ईचिचि + चङ् + त (By I. 1. 59. S. 2243 the त of णिच् is not elided till reduplication is not finished. After reduplication, it is elided by VI. 4. 51 S. 2313) = ईचिचत् or with अ and vriddhi ऐचिचत् ।

Similarly from the noun प्रत्यञ्च् we have Pre. प्रतीचयति । Thus प्रति + अच् + णिच् + अति = प्रति + च् + णिच् + अति (the अ is elided by VI. 4. 138 S. 416) = प्रती + च् + णिच् + अति (the ई of प्रति is lengthened by VI. 3. 138. S. 417) = प्रतीचि + अति = प्रतीचयति ।

The Aorist is प्रत्यचिचत् । It is thus formed, प्रति + अ + णिच् + अट् + त = प्रति + च् + ई + अट् (the अ of the root is elided by VI. 4. 138. S. 416) = प्रति + चि + अट् = प्रति + चिचि + अट् = प्रति + अट् + चिचत् = प्रत्यचिचत् । Here the Aorist augment is अट् and not आट् ।

If we apply the option of Śâkalya, as given in VI. 1. 127. S. 91, there will be no sandhi, but prakritibhâva. As प्रति अचिचत् ।

Similarly उन्यङ्णावहे = उदीचयति । The aorist is either उन्यचिचत् or उदि अचिचत् just like प्रत्यङ् । उदि is the substitute of उद् by VI. 3. 93. S. 421.

From विर्यङ्णावहे = विरावयति । Here विरच् is not an upasarga, nor similar in form to any upasarga. Therefore it is not separated from the root. So the word is not monosyllabic, and hence prakṛityaikâch does not apply. Therefore there is the elision of the णि—portion by VI 4. 155 S. 1786. Thus विरि + अ + णिच् + अति = विरि + ० + णि + अति । Now विरच् was replaced by विरि by VI. 3. 94 S. 423 only then, when the अ of अञ्च् was not elided. But now as the whole root अच् has been elided including the अ, should not the original word विरच् reappear? No: विरच् is still replaced by विरि because the elision of अच् is Bahiraṅga and so asiddha as regards विरि sub-

stitution. Therefore we have तिरि+क्विप्+अति=तिरै+र+अति=तिरायति+अति=तिरायै+अति=तिराययति।

In तिरि+०+क्विप्+अति, should not the final र of तिरि be elided by ऽचि (S. 1786); or in तिरस्+क्विप्+अति why is not the क्विप् portion अस् elided by S. 1786? It is not elided because the first क्विप् elision (of अप्) is not considered as asiddha under the Abhiya rule (See S 2183), hence the र of तिरि is not penultimate; nor is अस् penultimate, before क्विप्, because the elided अप् is considered as still existent. This is on the analogy of क्विपोर्लुक्।

Note:—Thus क्विपोर्लुक् (VI. 4. 104, S. 2329) declares that there is elision of र after क्विप्। Thus अपागि is the 3rd Per. Sing. Aorist of पच्; the conjugational affix र is elided. But in forming the comparative or superlative of अपागि with तर or तम we do not again elide the र of these affixes, but get अपागिरतराम्। अपागिरतमाम्। Similarly once having elided a क्विप् portion, we do not again elide any क्विप्।

Or we may rely on the maxim अङ्गाधिके &c., "when an operation which is taught in the aṅgâdhikâra (VI. 4 to VII. 4) has taken place, and another operation of the aṅgâdhikâra is subsequently applicable this latter operation is not allowed to take place."

In forming the Aorist with चङ्, there is not the shortening of the penultimate by VII. 4 1. S. 2314 as the root is ag-lopin. Thus तिरि+अप्+क्विप्+चङ्+र=तिरि+०+र+अत्=तिरि+र+अत्=तिराय+अत्=अतितिरायत्।

The word सप्तपद् 'a comrade' is formed by सह+अक्ष्, the सह is replaced by सप्ति under VI. 3. 95. S. 422 From the noun सप्तपद् we have सप्तपदमाचष्टे=सप्तपदयति (सप्ति+अप्+क्विप्+अति=सप्ति+०+क्विप्+अति=सपै+र+अति). The Aorist is similarly असस्पदायत्।

From क्विप् अद्रुति we have क्विप्पद् (that which moves in the sky.) That which moves क्विप्पद्, is called क्विप्पद्मद् 'all-pervading.' (See. VI. 3. 92. S. 418). From this noun we have, Pre. क्विप्पद्मायति। The Aorist is अविक्विप्पद्मायत्।

Similarly from the noun दिवद्मद् we have Pre. दिवद्मायति। Aor. अदिदिवद्मायत्। See VI. 3, 92. S. 418.

Similarly from अदद्मद् (VIII. 2. 80. S. 419) we have Pre. अदद्मायति। Aor. अददद्मायत्। (which with अद् becomes आद &c.).

From अदद्रुमद् (another form of adadrafich) we have Pre. अदद्रुमायति। Aor. with the augment आददद्रुमायत्।

From अद्रुद्रुमद् (the third form of adadrafich) we have Pre अद्रुद्रुमायति। Aor. आद्रुद्रुमायत्।

From the noun भू 'the earth,' we have Pre. भायति। Aor. अबीभयत्।

From भ्रू 'brow', we get Pre. भ्रायति। Aor. अबुभ्रयत्।

From श्री 'fortune. Pre. श्रायति। Aor. अशिश्रयत्।

From गो 'cow'. Pre. गायति। Aor. अजुगयत्।

From रै 'wealth', Pre. रायति। Aor. अरीरयत्।

From नौ 'boat'. Pre. नावयति। Aor. अनूनवत्।

From स्वश्वः 'a beautiful horse, or he who possesses a beautiful horse. Pre. स्वश्वयति। Aor. स्वाश्वयत्।

By the *vârtika* given under IV. 2. 102 S. 1324, there is elision of the इ portion of the stem of an Indeclinable word, when it gets the designation of bha. Therefore in forming denominative verbs from Indeclinables, there is elision of इ caused by that *vârtika*. Thus स्वर् है=स्वरयति। The Aorist will be अस्वरत् or अस्वियत्।

Note:—The Mâdhaviya gives the forms Pre. स्वरयति। Aorist अस्वियत् or अस्वरत्।

Similarly, from बहुरत्नं आवहे=नावयति or according to some नहयति। The बह is replaced by नह by VI. 4 158 S. 2017.

Similarly from अश्वित् we have अश्वयति। The इत् is elided by V. 3. 65 S. 2020. Aorist is अश्वयीत्।

In अश्व्+च्वि+क्त, the vṛiddhi required by VII. 2. 116 S. 2282 does not take place because of the maxim अङ्गवृत्ते पुनर्वृत्तौ &c., or because of the maxim संज्ञा पूर्वविधौ निरवयवत्वम्, i.e "A rule is not universally valid, when that which is taught in it is denoted by a technical term"

Because the sûtra VII. 2. 116 S. 2282 uses the technical term vṛiddhi which is current in that sûtra from Ashtâdhyâyi VII. 2. 114 S. 2473.

From नीलम् (m. नीलन्तं आवहे or f. नीलन्तीं आवहे) we have Pre. नीलयति, Aor. अनिनीलत्। Here अनुप् is elided by V. 3. 65 S. 2020.

From पयस्विनीम् आवहे, we have Pre. पयसयति। Here इत् is elided by V. 3. 65 S. 2020. After this there is no elision of इ of पयस्+च्वि+क्त because the above rule (S 2020) ordaining लुप् of इत् is an apavâda to the rule of the elision of इ The Aorist is अप पयसत्।

Note:—From गोमन्तं, we have *Pre.* गमयति, Aor. अजूगमत्। Compare the three Aorists of अश्वित्, पयस्वित् and गोमत् with the Aorist from the nouns गो, अश्व् and पयस्।

From	गो,	the Aorist is		अजूगवत्।
,,	गोमत्,	,,	,,	अजूगमत्।
,,	अश्व्,	,,	,,	अशिश्वत्।
,,	अश्वित्,	,,	,,	अश्वयीत्।
,,	पयस्,	,,	,,	अपयसत्।
,,	पयस्वित्	,,	,,	अपयसयत्।

The Pre. of पयस् moreover is पयसयति, while that of पयस्वित् is पयसयति।

By VI. 4. 156 S. 2015, the words स्थूल, दूर, युव, स्व, हिम and हन lose their ल, र, व &c., before इष्ठ। Therefore from स्थूल we have स्थूल+इ्+अति=स्थू+इ्+अति=स्थो+ष्ठि्+अति (the guṇa is by VI. 4. 156 S. 2015)=स्थयति।

Similarly from दुरस्, we have Pre. दास्यति। The Aorists are अदुरस्यत् and अदुरसत् respectively. How do you explain then दुरस्यति in the following क्षीरस्वामिव्याख्यातरित्यभि दुरं स्यत्यसौ स्थिवस्यति (author of अमरकोष). It is from दुरं + अस्यति or दुरं + असति The meaning is दुरात् दुर्वति। It is locative singular of दुरस्। That is, we form the upapada compound दुरं + अस्यति or असति + क्विप् = दुरस् 'The long-goer'. From this *noun* दुरस् we get with क्यच्, the 3rd Per. S. दुरस्यति; or the Locative Sing. of अस्, दुरस्यत् *i.e.*, दुरस्यति।

From दुष, we have Pre. दास्यति or असयति। दुष is replaced optionally by अस् by S. 2019. The Aorist will be अदुषत् or अदीषसत्।

By V. 3 63 S. 2014, the word अग्निस is replaced by मेध, and वास by वास before the affix क्यच्। Therefore from अग्निस, we have Pre. मेधस्यति, Aor. अमिमेधत्। From वास, Pre. वासस्यति, Aor. अववासत्।

From अवस्यु we have Pre. अवस्यस्यति; Aor. आवस्यस्यत्। Here अवस्यु is not replaced by अ, though before the affix क्यच्, it is always replaced by यु or ष्य (V. 3. 60 and 61 S. 2009 and 2011). The substitutions do not take place because we separate the upasarga अ from अवस्यु and the affix क्यच् is added to अवस्यु and not to अवस्यु and there is no rule by which अवस्यु can be replaced by यु or ष्य।

By V. 3. 62 S. 2013, ष्य replaces युध्। Therefore the denominative verb of युध् is ष्यात्स्यति।

The word युध् is also replaced by सर्व by VI. 4. 157 S. 2016. Therefore there is another form *i.e.*, सर्वयति। The Aorist of युध् will be अजी यवत् or अयसर्वत्।

By VI. 4. 157 S. 2016, क्षिप् is replaced by अ, क्षिपक् by क्ष, क्षिपक् by क्ष, उप् by वप्, वहुल् by वंहि, दुष् by वद्, युध् by सर्व, दुस् (grief) by वद्, दीर्घ् by द्राघ् and वृन्दारक् by वृन्द। Therefore.

From क्षिपक्, Pre. क्षास्यति (क्षिपति Kshiraswâmi)। Aor. अक्षिपत्।

From क्षिपक्, Pre क्षास्यति (क्षपति Maitreya क्षिपक्ति Kaumâra)। Aor. अक्षिक्षपत्।

From क्षिपक्, Pre. क्षास्यति। Aor. अक्षिक्षपत्।

From उप्, Pre. वप्स्यति or वास्यति। Aor. अवीवपत्।

From वहुल् Pre. वहयति। Aor. अववहत्।

From दुष्, Pre. वद्स्यति। Aor. अवीवदत्।

From दुस्, Pre. वास्यति (According to Mâdhava दुष् ति)। Aor. अदिदवत्।

From दीर्घ्, Pre. द्राघयति। Aor. अदद्राघत्।

From वृन्दारक्, Pre. वृन्दयति। Aor. अववृन्दत्।

Here ends the conjugation of Denominatives.

—:o:—

अथ तिङन्तकण्ड्वादि प्रकरणम्

-:o:-

CHAPTER XVI.

KANDVADI ROOTS.

२६७८ । कण्ड्वादिभ्यो यक् । ३ । १ । २७ ।

कण्ड्वो धातुभ्यो नित्यं यक्स्यात्स्वार्थे । 'धातुभ्यः' किम् । प्रातिपदिकेभ्यो मा भूत् । द्विधा हि कण्ड्वादयः, धातवः प्रातिपदिकानि च । 'कण्डूञ् गात्रविघर्षणे' । कण्डूयति–कण्डूयते । 'मन्थु अवरावे' । रोच इत्येके । मन्थूयति चन्द्रस्तु जितमाह । मन्थूयते । बस्थु प्रजानाकुर्वयोः' । बस्थूयति । 'अथु उपतापे' । अथु 'स्वञ्जूञ्' इत्येके । अथ्यति । अथूयति–अथूयते । 'खेद् खोद् खीर्त्ये पूर्वभावे स्वप्ने च' । खीदाधित्येके । खेदयति । खेदिता । खोदयति । खोदिता । 'खेदा खीदी । 'इरद् इरद् इरद् ईर्ष्यावाद्' । इरद्यति । इरद्यति । इदि च' (३५४) इति दीर्घः । ईर्दयति–ईर्दयते । 'उपध् प्रजातीभावे' । 'वेद खीर्त्ये स्वप्ने च' । 'मेधा आशुग्रहणे' मेधायति । 'कुधुष क्षेपे' । कुधुष्यति । 'मनथ अरिविहिंसने' । मीच दाक्ष्य' इत्यन्ये । तन्तद् पन्थद् दुःखे' । 'कुच दुःख लक्षिप्रया-चाम्' । कुचयति । दुःखयति । कुर्द दुःखं धातुभवतीत्यर्थः । 'उपर प्रजायाम्' । 'अरर आराजनेति' । 'लिषद् विलिङ्गनाचाम्' । 'मिन्थ् उपक्षेपणाचाम्' । 'इषुच इच्छायाम्' । 'चरच चरक गतौ' । 'चुरच स्तेये' 'चुरच स्वराचाम्' । 'चुरच चारक्षणोपक्षणयोः' । 'गद्द व्यक्तायां वाचि' 'पक्ष क्षेपा क्षेपा विक्षापे' । 'इष इच्छायाम्' 'क्षेपा दक्षणे च' । अदन्तोऽयमित्यन्ये । क्षेपयति । 'क्षिप अक्षुत्कुत्सनयोः' । क्षिपयति 'आड जीवने' । 'इषीङ् रोषणे लज्जायां च' । 'महीङ् पूजायाम्' । महीयते पूजां लभत इत्यर्थः । 'क्षेपा दक्षाचाचाक्षणयोः' । 'प्रथद् चरित्रापचरित्रचरणयोः । 'तिरद् अन्तर्धौ' । 'अगद नीरोगत्वे' । 'उरद् अद्भाव्यैः' । उरद्यति । अद्भाव्यभवतीत्यर्थः । 'लरच गतौ' । 'पथद् प्रथने' । 'संभूषद् अनुपसर्गाचाम्' । 'अन्धर संधर संधरणे' । आधूषिणकोऽयम् ।

इति तिङन्तकण्ड्वादिप्रकरणम् ।

2678. The affix यक् is always employed after the roots कण्डु 'to itch', &c.

Thus, कण्डूयति or कण्डूयते 'he itches or scratches'. The words कण्डु &c. are both roots and nouns, and are placed, therefore, in a separate list by themselves and are not included in the general list either of verbs or of Denominatives. The affix applies to these words as *roots* and not as nouns.

Note:—The anuvṛitti of धातोः is current from III. 1, 22. The anuvṛitti of वा 'optionally' however, is not current. Hence the word 'always' used above. Otherwise the form would have been कण्डयति also.

2. √mantu, 'to offend'. Some say it means 'to be angry,' 'to be jealous'. Pre. मन्थूयति। But Chandra makes this root क्षिप्, and so we have Atmanepada also. As मन्थयते।

3. √valgu, (1) 'to praise or honor', (2) 'to be handsome, mild or gentle. Pre. वल्गूयति ।

4. √asu, 'to envy, to be jealous, to grumble, to detract from', some read it as 5, √asû, √asûñ

Note:—Mâdhava reads √asu √manas etau upatâpe, and gives the examples असूयति, Noun असूयुः । He says that Vardhamâna, Haradatta and the author of Gaṇaratna Mahodadhi read this root as √as ending in स and they say that some read it as *asuñ*; according to them the examples are Pre. अस्यति from √अस, असूयति and असूयते from √asuñ.

6. √leṭ, 7. √loṭ, 'to deceive; 2. to be first; 3. to sleep.' Some say these roots mean to shine also.

Thus Pre. लेटयति । I Fut. लेटिता (the ट is elided by VI. 4. 49 S. 2631) The equation लेट्+ट+इट्+ता=लेट्+ट्+इट्+ता. (The ट is elided by VI. 4. 48 S. 2308)=लेट्+ट+इ+ता=लेटिता. So also लोटयति and लोटिता ।

8. √lelâ, 'to shine', as in वातीपुत्रो लेलायत्यः, यदाचीतार्सि खाव ।

9. √iras, 10. √iraj, 11. √irañ, 'to envy'. Thus Pre. इरस्यति 'he behaves insolently' इरज्यति. But √irañ forms its Pre. ईर्ते or ईर्ते by VIII. 2. 77 S 354, ईर्ते means 'he completes the journey'.

12. √ushas, 'to dawn,' as उषस्यति रात्रिः 'the night ends in the dawn'.

13. √veda, 'to cheat, 2. to sleep,' Pre. वेदयति ।

14. √medhâ, 'to aprehend quickly,' Pre. मेधायति; (Mâdhava says मेध्यति).

15. √kushuva, 'to throw, 2. to abuse, 3. to despise,' Pre. कुषुव्यति ।

16. √magadha, 'to surround'. Some say it also means 'to serve. to be a slave, to attend upon as a bard, waiter &c.' Pre. मगध्यति ।

17. √tantas, 18. √pampas, 'to grieve,' 'to be sorrowful.' Pre. तन्तस्यति । पम्पस्यति ।

19. √sukha, 'to be happy,' 20. √dûkha 'to be sorrowful.' Pre. सुखयति 'he feels happy'; दुःखयति 'he feels sorrow'. These roots are in the churâdi class also (383 and 384). The forms given there are सुखयति and दुःखयति ।

21. √sapara, 'to honor, to worship.' Pre. सपर्यति । According to Gaṇa ratna Mahodadhi, the root ends in ऋ. Noun. सपर्या.

22. √arara, 'to work with the awl.' Pre. अरर्यति । The word आरा means pratod *i.*, 'a goad, a long whip, a pricking instrument.' The action connected with it is called आरार्यं ।

23. √bhishaj, 'to doctor.' Pre. भिषज्यति or भिषज्यते ।

24. √bhishnaj, 'to serve, worship, honor, to practise, follow', Pre. भिष्णज्यति ।

25. √ishudha, 'to contain arrows; implore, request, ask, to desire oblations', Pre. इषुध्यति ।

26. √charaṇa, 27. √varaṇa, 'to go.' Pre. चरयति । वरयति ।

28. √churâṇa, 'to steal'. Pre. चुरयति ।

29. √turaṇa, 'to be swift, to make haste'. Pre. तुरयति ।

30. √bhuraṇa, 'to hold. to support, to maintain'. Pre. भुरयति ।

31. √gadgada, 'to falter in speech', Pre. गद्गदयति ।

32. √elâ, 33. √kelâ, 34. √khelâ, 'to be merry or frolic some' Pre. एलायति । केलायति । खेलायति । Some read, 35. √ilâ instead of √elâ : as इलायति ।

36. √lekhâ 'to sport or dally wantonly,' to totter, waver'. Pre. लेखायति । Some read it as √lekha ending in short अ । The conjugation then is लेखयति । The अ is elided by अतो हेरचि (VI. 4. 48. S. 2308).

37. √liṭa 'to be small', 'to abuse, revile, censure'. Pre. लिट्टयति ।

38. √lâṭa, 'to live' Pre लाट्टयति ।

39. √hṛiṇîṅ, 'to be angry', 'to feel ashamed'. Pre. हीणयते ।

40. √mahîṅ, , to be honored.' Pre. महीयते. 'He gets honor'. As प्रेत्यस्वर्गे महीयते (RâmAyana) 'after death, he is highly respected in Heaven.'

41. √rekhâ, 'to praise, flatter'; 2. to obtain, (3. to vex, annoy, exasperate). Pre. रेखायति 'he feels flattered,' or, 'he flatters another.' The word आरायत्व means 'obtaining, attaining', or 'causing to obtain &c.'

42. √dravas, 'to trouble or afflict oneself', 2. 'to serve or wait upon a person.' Pre. द्रवयति ।

43. √tiras. 'to disappear.' Pre. तिरयति ।

44. √agada, 'to be free from disease'. Pre. अगदयति 'he has good health.'

45. √uras, 'to be strong'. Pre. उरयति 'he becomes strong'.

46. √taraṇa 'to go'. Pre. तरयति ।

47. √payas, 'to flow'. Prasṛiti is a measure; *i.e.*, a handful considered as a measure equal to two palas. Pre. पययति ।

48. √*sam*bhûyas, 'to be abundant'. Pre. संभवयति । Aor. असंभुवयीत् । Here the augment अट् is added before सम् which is not separated.

49. √ambara, 50 √samvara 'to bring together'. Pre. अंबरयति । संवरयति ।

This is an Akritigaṇa.

Here ends the Kaṇḍvâdi class.

अथ तिङन्तप्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

CHAPTER XVII.

ROSARY OF AFFIXES.

अवधूपयतीः यङ् । 'सन्यङोः' (२३९५) इति प्रथमस्यैकाचो द्वित्वे प्राप्ते । '* अवधूपेरादेस्तुडीयस्यैति वक्तव्यम् *' । अवधूपिषिषति । अयमन्तात्यङ् । '* धातोर्नामधातुषु *' । आद्यानां अनाद्यादेशस्य द्वित्वनिरत्वर्थः । अजादेस्त्वाद्येतरस्य । पुपुत्रीषिषति-पुत्रिपुत्रीषिषति-पुत्रीषिषिषति । अग्निषुत्रीषिषति-अग्नीषिषिषति । अहरत्नं संयुक्तादनादेः परस्यैव द्वित्वनिषेधः । इन्द्रीयतीः यङ् । द्वीपादनुसमुद्रं यङ्-इत्यत्रस्य द्वित्वम् । इन्द्रिन्द्रीयिषति-इन्द्रीयिषिषति । चिक्यन्द्रीयिषति-चिक्यिन्द्रीयिषति-चक्यीयिषिषति । मित्रायतेरनुनासिकाच्चार्थे प्रेरयितुं वेत्यन्ति । चित्रायिषति-आयिषयिषति-मायियिषिषति । उच्चं विचारयिषति-आरित्रयिषति-आरयिषिषति । आर्द्रं विचारयिषति-स्यादिरूपप्रथमः : चरत्वं तु नास्ति । 'यङ्लुबन्तात्यङ् । बोभूयिषिषति । बभूयिसन्नन्तात्यङ् । बोभूयियिषतीत्यादि ।

इति तिङन्तप्रत्ययमालाप्रकरणम् ।

The denominative verbs अवधूप &c., may take the further affix यङ्. Thus अवधूप+यङ्. Now by VI. 1. 9 S. 2395 there would have been reduplication of the first syllable अ. But the following *vârtika* ordains the reduplication of the third syllable.

Vârt :—The third syllable of the verbs अवधूप &c., is to be reduplicated. Thus अवधूप+इट्+यङ्=अवधूपिय=अवधूपियिषति; so also अवधूपियिषति &c.

Similarly from the denominative roots ending in यङ्, we may form further desideratives with यङ्. Thus पुत्रीय+यङ्. The reduplication here may be of any syllable we like, according to the following *vârtika* :—

Vârt :—Others say, any syllable of a नामधातु (verbs derived from nouns) may be reduplicated. Thus from the noun पुत्र is derived the root पुत्रीय, the desiderative root of which is पुत्रीयिष, which requires reduplication. Here any syllable may be reduplicated; as 1. पुपुत्रीयिषति, 2. पुत्रिपुत्रीयिषति, 3. पुत्रीयिषिषति, (4. पुत्रीयिषियिषति. Or there may be double and treble reduplication simultaneously as, पुपुत्रिपुत्रीयिषियिषति ४).

If a root begins with a vowel, then the reduplication is of any syllable other than the vowel. Thus अक्षीयिषिषति or अक्षिक्षीयिषति ।

By VI. 1. 3 S. 2446, there is prohibition of reduplication of a conjunct letter, beginning with श, ह or र only then when it is preceded by a vowel. Therefore in forming the desiderative from the √इन्द्रिय+इ+यङ्, the न् is not to be reduplicated, but the portion न्द्रि or न्दि may be reduplicated. The न् is not reduplicated because it immediately follows the vowel; while the न्द्रि is reduplicated, as the said prohibition does not

apply to it because it does not immediately follow the vowel. Thus चिक्लृप्तीचिचयिषति or चक्लृप्तीचिचयिषति ।

Similarly from the √चक्लृप्त + च् + यङ्, we have three forms, *viz*:—चिचक्लृप्तीचिचयिषति, or चक्लृप्तीचिचयिषति or चक्लृप्तीचिचयिषति ।

Similarly from the noun चित्र we form denominative with चिच् before which चित्र is replaced by र (VI. 4 157 S 2016) and from this denominative root we can form the desiderative root also and thus the following three forms are obtained :—

चित्राचयिषति or त्राचिचयिषति or त्राचयिचयिषति । (त्र + चिच् + च + यङ्). Similarly from चर्च the following three forms are obtained :—चिचार्चयिषति, or चार्चिर्चयिषति or चार्चयिचयिषति । चर्च is replaced by चार् (VI. 4. 157 S. 2016).

From चार्च we have the following forms:—चिचार्चयिषति, or चार्चिच्चयिषति or चार्चयिचयिषति । चार्च is replaced by चार्च by V. 3 63 S. 20. 4.

In the first form, the second च is not changed to क because that च is changed to च which is a substitute, that is, in the case of those roots only which are read in the Dhâtupâtha with a च and where this च is replaced by च. Though चार्च is also a substitute and the च of चार्च may be called a substitute च, because it is a member of a substitute, yet it is not a substitute च in the above sense.

We may form a quaternary derivative even. Thus from the root धू we may form the Intensive root दोधूय. From this, a Desiderative root दोधूयिष, from this again a causative root दोधूयिचि, from this again a Desiderative root दोधूयिचयिष । Thus दोधूयिचयिषति ।

Similarly from धू we may have the Intensive root दोधूय from this the causative root दोधूयि, from this the Desiderative root दोधूयिष, from this again a causative root दोधूयिचि as in दोधूयचयिषति &c.

Here ends the rosary of affixes.

o

CHAPTER XVIII.

अथ तिङन्तात्मनेपदं प्रकरणम् ।

:o:

THE RULES OF ATMANEPADA.

२६७९ । अ । अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ ।

आस्ते । शेते ।

2679A After a root which has an indicatory anudâtta vowel or an indicatory ṅ in the Dhâtupatha, the affixes are those of the Atmanepada.

The word âtmanepada governs all the subsequent sûtras upto I. 3. 77 inclusive. Thus the root आप has the final प of प as anudâtta. Therefore it is conjugated in the âtmanepada. Similarly √चीङ् has an indicatory ङ and therefore it is also conjugated in the âtmanepada.

२६७९ । भावकर्मणोः । १ । ३ । १३ ।

चक्रुवे । अनुचक्रुवे ।

2679. An Atmanepada affix is the substitute of the affix त (III 4. 69) when it denotes the action of the verb or the object of the verb.

Thus चक्रुवे । अनुचक्रुवे ।

Note:—Sûtra III. 4. 69 declares the "letter त (क्त, क्तिच् &c.,) is placed after transitive verbs in denoting the object also as well as the agent; and after intransitives in marking the condition (*i. e.*, the action itself which the verb imports) also as well as the agent" The Parasmaipada and Atmanepada affixes would have come, therefore, generally after all these verbs. The present sûtra restricts Atmanepada affixes to bhâva and karma verbs.

This is clear. Impersonal verbs and passive verbs as a rule are conjugated in the âtmanepada and take the terminations of that pada. These originally were verbs expressive of states rather than of actions. As of आस we have स्वास्यते भवता 'you dislike' (lit, 'it is disliked by you') सुप्यते भवता 'you sleep.' Similarly passive verbs as क्रियते कटः 'the mat is made'; ह्रियते भारः 'the load is carried.'

All verbs in Sanskrit may have three voices *viz.*, active, passive, and middle or impersonal; active voice is generally parasmaipada. The reflexive verbs known as कर्मकर्तरि are also âtmanepadi. Thus छिनत्ते केदारः स्वयमेव 'the wood cuts of itself.' See sûtra 78.

२६८० । कर्तरि कर्मव्यतिहारे । १ । ३ । १४ ।

क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्तर्यात्मनेपदं स्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः । 'हनश्चोरेलोपः' (२४६९) । व्यतिघ्नते । व्यतिघ्नाते । व्यतिघ्नते । 'तावतस्थोः–' (२१९१) इति धलोपः । व्यतिहते । 'वि च' (२२४६) । व्यतिघ्ने । ह इति' (२२५०) । व्यतिहते । व्यत्यहे । व्यतिहीत । व्यत्याहत । व्यतिहाते । व्यतिहाते । व्यतिहाते । व्यतिघ्नाते । व्यतिघ्नाते । व्यतिघ्नते ।

2680. In denoting the agent, when reciprocity of action is to be expressed, the affixes of the Atmanepada are employed.

Note:—The active or उभयतोभाष verbs when denoting reciprocal action are âtmanepadi. As, व्यतिपचन्ते, 'they cook for each other.'

व्यतिलुनीते 'he performs cutting of wood which was the appropriate offiee of another.'

Note:—The words "reciprocity or interchange of action" of this sûtra govern and are understood in the two following sûtras also.

Note:—The word karma in the sûtra means action and not the technical 'karma' meaning 'object' and the word vyatihâra means reciprocity or interchange.

When an action, such as cutting, which was appropriate to one person as a Śûdra, is performed by another, as by a Brâhmana whose duty it was not, that is called 'interchange of action.'

When such interchange is not meant Parasmaipada is used. As लुनन्ति 'they cut.' The word kartari here is used for the sake of the subsequent aphorism 78, which see.

By VI. 4. 111 S. 2469, the अ of अस् is elided. Thus Sing. व्यतिस्ते। Dual. व्यतिसाते। Pl. व्यतिसते।

Before 2nd P. S-g से, the स of the √अस् is elided. Thus व्यतिसे। व्यतिसाथे।

Before the Pl. affix ध्वे, the स is also elided by VIII. 2. 25 S. 2249, as व्यतिध्वे।

In the 1st. person, the स is replaced by ह by VII. 4. 52 S. 2250. As व्यतिहे।

Thus the full conjugation of the root व्यति+अस् is—

	1st Person.		2nd Person.		3rd Person.
Sing.	व्यतिहे,	...	व्यतिसे,	...	व्यतिस्ते।
Dual	व्यतिस्वहे.	...	व्यतिसाथे,	...	व्यतिसाते।
Pl.	व्यतिस्महे.	...	व्यतिध्वे,	...	व्यतिसते।

The Imperative 1st P. Sing. is व्यतिसै। The Imperfect 3rd P. Sing. is व्यतिस्त। The Aorist is व्यतिसीत।

From the √रा (II. 48), we have व्यतिरा। It is conjugated 3rd Per. S. व्यतिराते; Dual व्यतिराते। Pl. व्यतिरते।

Similarly from √भा (II. 42), we have 3rd Pers. Sing व्यतिभाते, Dual व्यतिभाते, Pl. व्यतिभाते, Per. व्यतिभासे।

The following sûtra makes an exception, with regard to the roots meaning 'to go,' and 'to kill.'

२६८१। न गतिहिंसार्थेभ्यः। १। ३। १५।

व्यतिगच्छन्ति। व्यतिघ्नन्ति। "प्रतिषेधे हृकादीनामुपसंख्यानम्"। हृकादयो हृञ्प्रकाराः शब्दक्रियाः। व्यतिहरन्ति। व्यतिजल्पन्ति। "हरतेरप्रतिषेधः"। संप्रहरन्ते राजानः।

2681. After verbs having the sense of 'motion,' or 'injury,' when expressing interchange of action, the Atmanepada affixes are not used.

This aphorism prohibits Atmanepada affixes in certain cases, where by force of the last sûtra, Atmanepada affixes would have been obtained. As व्यतिगच्छन्ति 'they go against each other,' व्यतिघ्नन्ति 'they injure each other.' व्यतिजल्पन्ति 'they fight together.'

The word 'not' of this sûtra is understood in the subsequent sûtra.

Vart:—This prohibition extends to the verbs हस् 'to laugh,' and the rest. As व्यतिहसन्ति, व्यतिअस्यन्ति, व्यतिपठन्ति। The इत्यादि are those roots which are like the verb to laugh, namely those which express sound.

Vart:—Prohibition must be made of the verb हरति 'he injures' as धर्मं हरन्ते राजानः ॥

२६८२। इतरेतरान्योन्योपपदाच्च। १। ३। १६।

"परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यम्"। इतरेतरस्यान्योऽन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनन्ति।

2682. And after the verbs which take the words itaretara 'each other,' and anyonya 'one another,' as upapada (or dependant qualifying words), the affixes of Atmanepada are not used, though reciprocity of action be denoted.

Thus इतरेतरस्य व्यति लुनन्ति 'they cut each other' अन्योन्यस्य व्यतिलुनन्ति 'they cut one another.'

Vart:—This rule must also be applied when the word परस्पर is in composition with the verb, as an upapada. As परस्परस्य व्यतिलुनन्ति.

२६८३। नेर्विशः। १। ३। १७।

निविशते।

2683. After the verb viś 'to enter,' when preceded by the preposition ni, the Atmanepada affixes are employed.

As विशति 'he enters,' but निविशते 'he enters in.'

Note:—Even when the augment अट् of the Imperfect, Aorist and Conditional tenses intervenes between the root and the preposition, terminations are of the âtmanepada. As व्यविशत 'he entered in.'

Note:—The नि of the sûtra must be an upasarga, because that has a sense, and not any नि. On this there is this paribhâshâ:—अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्य "a combination of letters capable of expressing a meaning denotes, whenever it is employed in grammar that combination of letters in so far as it possesses that meaning, but it does not denote the same combination of letters void of a meaning." Thus in मधुनि विशन्ति भ्रमराः 'the beetles enter the honey flowers' Here the नि is a part of the word मधुनि and has no sense by itself, and therefore the verb is in the Parasmaipada and not in the Atmanepada.

२६८४। परिव्यवेभ्यः क्रियः। १। ३। १८।

अकर्त्रभिप्रायार्थमिदम्। परिक्रीणीते-विक्रीणीते-अवक्रीणीते।

2684. After the verb krî 'to purchase,' when preceded by pari, vi or ava, the Atmanepada affix is employed, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb क्रीञ् 'to buy or barter,' has an indicatory ञ् and therefore, by I. 3. 72 it will be Atmanepadi when the fruit of the action accrues to

the agent. The present sûtra, therefore, refers to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent.

The root क्री 'to buy' as a general rule takes the terminations of both padas, but when it is preceded by pari, vi, or ava, it is restricted to Atmanepada terminations. As परीक्रीणीते 'he buys'; विक्रीणीते 'he sells'; अवक्रीणीते 'he buys.'

Note:—The word pari, vi, and ava must be upasargas, therefore, in the following example, there is no Atmanepada termination, because the vi there, is not a preposition but a noun, as, बहुविक्रीणाति धनम्.

२६८५। विपराभ्यां जेः। १। ३। १९।

विजयते। पराजयते।

2685. After the verb ji 'to conquer,' preceded by vi or parâ, the Atmanepada affix is employed.

This sûtra debars I. 3. 78 S. 2159 by which the root जि is generally Parasmaipadi.

As विजयते 'he conquers' पराजयते 'he conquers.' The words vi and parâ must be upasargas (prepositions), for the application of this rule. In the following examples, they are used as substantives बहुविजयति धनम्, परा अयति सेना॥

२६८६। आङो दोऽनास्यविहरणे। १। ३। २०।

आङ्पूर्वाद्दातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्तमानादात्मनेपदं स्यात्। विद्यामादत्ते। 'अनास्य—' इति किम्। मुखं व्यादत्ते। आस्यग्रहणविषयिकम्। पिप्पादिकां व्यादत्ते। 'व्यादत्तोष्टो पिप्पादिका' । नदी कूलं व्यादत्ते। "* पराङ्गकर्मकान्न निषेधः *"। व्यादत्ते पिपीलिकाः पतङ्गस्य मुखम्।

2686. After the verb dâ 'to give,' preceded by âṅ, and when not meaning 'to open the mouth,' the Atmanepada affix is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The root दा is generally both Parasmaipadi and Atmanepadi (I. 3. 72 S. 2158). But when preceded by the preposition आ, it is restricted to the Atmanepada. As विद्यामादत्ते 'he acquires knowledge.' But when it means "to widen the mouth" whether actually or metaphorically, it is parasmaipadi. As मुखं व्यादत्ते. 'He expands his own mouth.'

The prohibition also applies when the action is similar to the act of opening the mouth. As पिप्पादिकां व्यादत्ते 'he opens the tumour.' कूलं व्यादत्ते नदी 'the river breaks the bank.'

Vart:—When the action does not affect the agents' own body the verb is Atmanepadi, as व्यादत्तेपिपीलिकाः पतंगस्य मुखम्, 'the ants open the mouth of a locust.'

२६८७ । क्रीडोऽनुसंपरिभ्यश्च । १ । ३ । २१ ।

आदाङः । अनुक्रीडते । संक्रीडते । परिक्रीडते । आक्रीडते । अनोः कर्मप्रवचनीयाप्ये । उपसर्गेण सता बाधनार्थात् । नाचक्रकमनुक्रीडति । तेन कर्तृत्वार्थः । तृतीयार्थे इत्यनोः कर्मप्रवचनीयत्वम् । '* अनोऽकर्मणे *' । संक्रीडते । कर्मणे तु । संक्रीडति यत्नम् । '* आगमेः सनायाम् *' । यथातत्त्वेन ग्रहणम् । आगमवत्त्वं तावत् । मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः । '* अरुर्द्विषदजन्तस्य *' । धनुषि शिक्षते । धनुर्विषये बाणे शब्दे भवितुमिच्छतीत्यर्थः । '* आशिषि नाथः *' । आशिष्येवेति विषयार्थं वार्तिकमिदमुच्यते । चर्चिणो नाथते । चर्चिणं स्वादित्वाद्याचत इत्यर्थः । कथं नाथते विभु चरिं न प्रभुताम् इति । 'नाथृ' इति पठित्वा '* इदितोनुम्धातोः *' । नतं प्रकारः । पैतृकमस्या अनुद्वरते । पातृकं नाथः । पितुर्नामुद्धारात प्रकारं चरत परिशीलयन्तीत्यर्थः । 'आत्मेच्छ विभ्' । आत्मानुद्धरति । '* किंतेर्धर्मशोधिकाकुशायकरभेष्विति वाच्यम् *' इत्यादयो विषयाः । तत्र हर्षे विशेषस्य कारकस्य । इतरे फले ।

2687. After the verb krid 'to play' preceded by anu, sam or pari, as well as âṅ, the Atmanepada affix is used.

The word "आङ्" is to be read into the sûtra by virtue of the word च in the text As आक्रीडते, संक्रीडते, अनुक्रीडते, or परिक्रीडते 'he plays.'

The word anu, pari &c, being taught along with sam, indicates that the upasargas anu, pari &c, are to be taken, and not the karmapravachanîya anu pari &c. Therefore, when there prefixes are used as karmapravachanîya, they do not cause the verb क्रीड् to take the âtmanepada termiuations, as नाथवकमनुक्रीडति । 'he plays with the boy.' For the definition and action of karmapravachanîya, see. I. 4. 85. S. 549 and II. 3. 8. S. 548.

Vart :—When the verb क्रीड् compounded with सत् means 'to make a rattling or creaking noise,' it does not take âtmanepada terminations. As सङ्क्रीडन्ति शकटानि 'the carts rattle or creak.' But when it does not mean 'to creak,' the conjugation is Atmanepadî. As संक्रीडते 'he plays together.'

Vart:—The verb आगस् takes the âtmanepada terminations when meaning 'to wait for', 'to over look' 'to have patience' as, आगसवत्त्वं तावत् नाथवकम। 'Have patienc with the boy.' This applies to the causative root आगसि ।

Vart :—The verb शिक्षे Desider tive of शक् takes âtmanepada terminations, when meaning 'to enquire': as, धनुषि शिक्षते 'he investigates archery' *i. e.*, he desires to be proficient in the cience and practice of archery.

Vart :—The verb नाथ् when meaning to bless, takes the âtmanepada terminations, as , सर्पिषो- नाथते he blesses another soliciting from him clarified butter' *i. .* "may I have ghee and you be blessed for giving it to me." We have already explained that this vârtika declare niyama rule *i.e.*, √nâth tak s the atmanepada only in blessing. But how do you explain नाथसे in नाथसे विभुं चरिं न प्रभुताम् "why do you not pray to the Lord of all the world-upholder.' (Kirâtârjuniya XIII. 59)'? The text ought to

be भावयते and not भावयते। Why do we say 'when meaning 'to bless ?' Observe, भावयत्यनुभावयति, 'he begs of the boy.

Vart:—The verb इदंति takes the Âtmanepada terminations when meaning 'to take after the nature of the parents.' As पितृजवसा अनुकुरुते 'the horses resemble their father.' मातुर्गावोऽनुकुरुते 'the cows always imitate their mother in their actions and behaviour.' But when not having this meaning, we have मातरमनुकरोति 'he resembles his mother.' Here mere resemblance of form is indicated, and not resemblance in action, and behaviour.

Vart:—The verb किरति takes Âtmanepada terminations when meaning 'to scratch out or scatter with joy, for abode or food.' The joy &c. are objects. The joy is the cause of throwing. The other two namely 'food' and 'abode' are the results. Thus अव+कृ। Now applies the following:—

२६८८। अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने। ६। १। १४२।

अपात्किरतेः क्रुद् स्यात्। '* क्रुदपि हर्षादिष्वेव वक्तव्यः *'। अपस्किरते वृषो हृदः। कुक्कुटो भक्षार्थी। श्वा आश्रयार्थी च। 'हर्षादिषु' इति किम्। अपकिरति कुसुमम्। इह तक्रकुटो न। हर्षादिनात्रविवक्षायां यद्यपि तक् प्राप्तस्तथापि 'क्रुदभावे नेष्यते' इत्याहुः। गजोऽपकिरति। '* आङि क्रुमच्छ्वोः *'। आक्रुते। आक्रुच्छते। '* अव उपात्प्रत्यये *'। आक्रोशार्थात्स्वरितेतोऽकर्तृगेऽपि फले अवपूर्वकेऽर्थे आत्मनेपदं यत्तव्यभिचर्यर्थः। कृष्णाय अवक्रुशते।

2688. The augment क्रुद् is placed before क, when the verb कृ comes after अव and the sense is 'the scraping of earth by four-footed animals or birds.'

Vart:—The क्रुद् is added only then when 'joy &c.' as mentioned in the preceding sûtra is indicated.

The verb किरति takes Âtmanepada terminations when meaning 'to scratch out or scatter with joy', to make for abode or 'to search for food' As अवस्किरते वृषभो हृदः 'the bull gores the earth with joy.' अवस्किरते कुक्कुटो भक्षार्थी 'the cock scratches the earth in search of food,' अवस्किरते श्वाऽऽश्रयार्थी 'the dog scratches the earth to make his abode.' Why do we say 'joy etc.'? When not having these senses, we have अवकिरति कुसुमम् 'he scatters about the flowers.'

Here there is neither the Âtmanepada nor क्रुद्। Though there would have been Âtmanepada affix wherever there is the expression of joy &c., yet it is not so, according to the opinion of Patanjali in these cases where we cannot add क्रुद्। Thus गजोऽपकिरति 'the elephant scatters the earth with joy.' As the elephant has no claws with which it could scratch (आलेखन), the vert कृ does not take क्रुद् and consequently there is no Âtmanepada also.

Vart:—The verbs क्रु 'to cry' and प्रच्छ 'to ask' take the Âtmanepada terminations when preceded by the preposition आङ्, as आक्रुते शृगालः 'the jackal howls.' आप्रच्छते गुरुम् 'he questions the Guru.'

Vârt :—The verb अप् when meaning 'to abuse or censure' takes Atmanepada affixes. As कृष्णाय अपते 'he abuses Krishna.' Otherwise we have अपति 'he curses.'

Note :—This rule of क्षुद् applies when the scraping is through pleasure, or for the sake of finding food, or making a resting place. Therefore not here :—अपक्षिरति स्वा ओदनपिण्डनार्थितः ॥ And it is in the above senses of scraping through pleasure &c., that the root takes Atmanepada affixes; otherwise the Parasmaipada affixes will follow. See I. 3 21. Vârt.

२६८९ । समवप्रविभ्यः स्थः । १ । ३ । २२ ।

संतिष्ठते । 'स्थाध्वोरिच्च' (२३८९) । अस्थित । अस्थिषाताम् । अस्थिषत । अवतिष्ठते । प्रतिष्ठते । वितिष्ठते । '* आङः प्रतिज्ञावाचुपसंख्यानम् *' । शब्दं नित्यमातिष्ठते । नित्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः ।

2689. After the verb sthâ 'to stand,' preceded by sam, ava, pra, or vi, the Atmanepada conjugation is used.

As संतिष्ठते 'he stays with.' The aorist is formed by I. 2. 17. S. 2389. As अस्थित । dual अस्थिषाताम् । Pl. अस्थिषत । अवतिष्ठते 'he waits patiently,' प्रतिष्ठते 'he sets forth,' वितिष्ठते 'he stands apart.'

Vart :—The verb स्था when preceded by आङ् and meaning 'solemn declaration' or 'promise' takes the Âtmanepada terminations; as अस्ति संस्कारमाश्रमातिष्ठते ॥ Or to take another example, जलं विषं वा तव कारणादास्थास्ये 'for thee I shall surely have recourse to water or poison' Or शब्दं नित्यं आतिष्ठते 'know the Word to be eternal.'

२६९० । प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च । १ । ३ । २३ ।

गोपी कृष्णाय तिष्ठते । आत्मनं प्रकाशयतीत्यर्थः । 'संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः' । कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ।

2690. After the verb sthâ when meaning 'to indicate one's intentions to another,' or 'to make an award as an arbitrator,' the Atmanepada affix is employed.

The word prakâsana means disclosing one's intentions. The word stheyâkhya is a compound of stheya 'arbitrator' and âkhya 'name.'

As गोपी कृष्णाय तिष्ठते, 'the Gopî expresses her wish to Krishna, त्वत्तिष्ठते, 'he refers to thee for settlement,' संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः, 'who, when he is in doubt, has recourse to Karna and others as his judges or umpires.'

२६९१ । उदोऽनूर्ध्वकर्मणि । १ । ३ । २४ ।

शुक्लामुत्तिष्ठते । 'अनूर्ध्व-' इति किम् । पीठादुत्तिष्ठति । '* ईहाद्यासेव *' । सेह । ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति ।

2691. After the verb sthâ, preceded by ut, when not meaning 'to get up or rise,' as from a seat; the Atmanepada conjugation is employed.

The word 'karma' in this aphorism means 'action,' and does not mean the grammatical karma or 'object.'

As मुक्तौ उत्तिष्ठते 'he strives for liberation.' Why do we say 'not rising up'? Observe पीठादुत्तिष्ठति 'he rises up from the seat.'

Vart:—The force of the preposition 'ut' must be to express ईहा, 'effort, exertion wish or desire, to surprise or excell.' If this be not the force of ut, the terminations are those of the Parasmaipada. As अस्माद् ग्रामात् शतमुत्तिष्ठति 'a hundred is yielded by this village.' The word qualifies the word 'anûrdhakarmaṇi,' and does not debar the latter.

२६९२ । उपान्मन्त्रकरणे । १ । ३ । २५ ।

आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते । 'मन्त्रकरणे' किम् । भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन' । '* उपाद्देवपूजासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम् *' । आदित्यमुपतिष्ठते । कथं तर्हि 'स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थाभिधत्ते चरत्वती' इति । देवताध्यारोपात् । नृपस्य देवतांशत्वाद्वा । गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते । उपश्लिष्यवतीत्यर्थः । रथिकामुपतिष्ठते । मित्रीकरोतीत्यर्थः । पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते । प्राप्नोतीत्यर्थः । '* वा लिप्सायामिति वक्तव्यम् *' । भिक्षुकः ब्रह्मदत्तमुपतिष्ठते—उपतिष्ठति वै । लिप्सया उपगच्छतीत्यर्थः ।

2692. After the verb sthâ, preceded by upa, when meaning 'to adore,' the Atmanepada conjugation is used.

As ऐन्द्रयागार्हपत्यमुपतिष्ठते 'he approaches with prayers or worships the Gârhapatya fire with aindra hymns.' So also आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठति "he praises Agnidhra fire with Agneyya Riks:" *i.e.*, stands in its front uttering the said verses.

If it does not mean 'praising with hymns' the terminations which the verb takes, are those of the Parasmaipada, as भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन 'she approaches the husband through youth.'

Vart:—The verb स्था after the preposition उप takes the terminations of the âtmanepada, when meaning 'worshipping a deity,' 'to approach for intercourse or uniting or joining, 'to form friendship with,' and 'to lead to as a way.' Thus:—1st Deva pujâ आदित्यमुपतिष्ठते 'he worships the Aditya' 2. Sangati karaṇa पतिमुपतिष्ठते जारी 'the wife approaches the husband,' रथिकामुपतिष्ठते 'forms union with charioteers.' 3. Mitra karaṇa सन्तमुपतिष्ठते साधुः 'the good man approaches the saints to make friends with.' What is the difference between Sangati-karaṇa and Mitra-karaṇa? Sangati-karaṇa means drawing near and approaching together in space, as गंगायमुनामुपतिष्ठते 'the Ganga joins the Yamuna' While the friendly relations may be established without coming in physical contact. 4. Patha:—अयं पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते 'this road leads to Srughna.'

Vart:—It must be stated that the Atmanepada is optional when the sense is 'desire of getting.' As भिक्षुको ब्राह्मणकुलमुपतिष्ठते or उपतिष्ठति 'a beggar waits at the palace of a Brâhmaṇa with the desire of getting something.'

२६९३ । अकर्मकाच्च । १ । ३ । २६ ।

उपाच्छितुतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात् । भोजनकाले उपतिष्ठते । संनिहितो भवतीत्यर्थः ।

2693. After the verb sthâ, preceded by upa, when used intransitively, the Atmanepada conjugation is used.

As भोजनकाले उपतिष्ठते 'he stands ready at the time of dinner,' यावद्भुक्तमुपतिष्ठते 'he is present whenever it is dinner time,' यावदोदनमुपतिष्ठते 'he is present whenever there is food, that is he comes at the time of dinner.' The word bhukta is formed by adding the affix kta to the root, and has the force of 'condition' here.

The phrase 'when used in the Intransitive' governs the three succeeding sûtras also

If it is transitive; the verb upasthâ takes the parasmaipada terminations. As राजानमुपतिष्ठते 'he approaches the king.'

२६९४ । उदिभ्यां तपः । १ । ३ । २७ ।

'अकर्मकात्' इत्येव । उत्तपते । वितपते । दीप्य इत्यर्थः । '*स्वाङ्गकर्मकाच्चेति वक्तव्यम्*' । स्वमङ्गं स्वाङ्गं न तु '* अद्रवप्र-*' इति परिभाषितम् । उत्तपते । वितपते पाणिम् । मे । सुवर्णमुत्तपति । संतापयति विलापयति वेत्यर्थः । चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति । संतापयतीत्यर्थः ।

2694. After the verb tapa 'to shine,' when used intransitively, and preceded by ut or vi, the Atmanepada conjugation is employed.

As उत्तपते or वितपते विद्यया विद्वान् 'The scholar shines with knowledge.' But in the case of transitive verbs, it is Parasmaipadi. As उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः, 'the goldsmith heats the gold,' वितपति पृष्ठं रविः 'the sun heats the back.'

Vart:—It must be stated that the terminations are of the atmanepada, though the verb ut-tapa or vi-tapa be transitive, when the object is some limb or member of one's own body. As उत्तपतेपाणिम् or वितपतेपाणिम् or पृष्ठं 'he heats his own hand or back.' The word स्वाङ्ग means one's own body and not the pâribhâsika or the technical स्वाङ्ग meaning "a thing not being liquid or gaseous and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being and though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to have actually (not figeratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being." (IV. 1. 54 S. 510 स्वाङ्गत्वचोपसर्जनादसंयोगोपधात्). Therefore not so in the following देवदत्तो यज्ञदत्तस्य पृष्ठमुत्तपति 'Devadatta heats the back of Yajñadatta.' When the preposition is other than ut or vi, the prasmaipada affix is employed; as, विपृष्ठपति.

२६९५ । आङो यमहनः । १ । ३ । २८ ।

आयच्छते । आहते । अकर्मकात्स्वाङ्गकर्मकादित्येव । नेह । परस्य शिर आहन्ति । कथं तर्हि 'आयच्छने विषमविलोचनस्य यतः' इति भारविः । 'आहत्यं मा रघुसूनवे' इति भट्टिश्च । प्रमाद एवायमिति भागवृत्तिः । आप्येत्यध्याहारो वा । स्वयञ्लोपे पञ्चमीति तु स्वयन्तं विनैव तदर्थावगतिरत्र तद्विषयत्वं । मेक्तुमित्यादि तुमुन्नन्ताध्याहारो वास्तु । यतीयजनेत्येति वा ।

2695. After the verb yam 'to stop,' and han 'to injure' when used intransitively and preceded by âṅ, the Atmanepada conjugation is employed.

The word, intransitive of s. 2693 and 'a member of one's body as object' are understood here also. Both these verbs are generally parasmaipadi. When they take the affix आ they become âtmanepadi. Yam belongs to Bhvâdi class; and han to the Adâdi class. Thus आ+यम्+अ+ते=आ+यच्छ्+अते (VII. 3. 77)=आयच्छते 'it spreads.' आयच्छेते and आयच्छन्ते ॥ So also आ+हन्+ते=आ+ह+ते (I. 2. 4 and VI. 4. 37)=आहते, 'he strikes.' आ+हन्+आते=आ+हन्+आते (I. 2. 4 and VI. 4. 98)=आहसाते (VII. 3. 54), Pl. आहसते.

Not so when these verbs are used in the transitive, as आयच्छति कूपात्-रज्जुम् 'he draws up the rope from the well,' आहन्ति वृषलं पादेन 'he strikes the sinner with the foot.'

When the object is some member of the agent's own body these verbs take the Atmanepada terminations though transitive. As आयच्छते पाणिम् 'he puts forth his own hand.' आहते शिर 'he hurts his own head.' When the object is some limb of another's body, the teminations are of the Parasmaipada, as आहन्ति शिरः परकीयं 'they hurt others head.'

If so, how do you explain the use of the Atmanepada आयच्छने in the following line of Bhâravi? आयच्छने विषमविलोचनस्य यतः । (Kirâtârjunîya XVII. 63) Or the Atmanepada आहत्यं in आहत्यं मा रघुसूनवे of Bhatti? (Bhatti VIII. 15) According to the opinion of Bhâgavritti these are mistakes of those authors. Or the word आप्य is understood in every one of those lines: that is to say, the verb आहत is used Intransitively and so it properly takes the Atmanepada conjugation. If आप्य a word formed by स्वयप्, is understood here, then by the vârtika पञ्चमी विधानेष्वयप् लोपे कर्मण्यधुषसंख्यानं, the words यतः and रघुसूनवे ought to be in the Ablative case. (See S. 594). That vârtika is confined, however, to cases where the sense of a sentence is clear without the use of a स्वयप् formed participle, (as given in the examples under S. 594). But when a स्वयप् ending word is necessary to complete the sentence, there the above vârtika is not valid, and so the verb governs the accusative.

Or we may explain the above by taking the word भेक्तुम् 'to pierce' to be understood in the said lines. So there is no स्वयप्-elision in this case: and no difficulty about the above vârtika.

Or the words समीपमेत्य 'coming in front' are understood therein दिव्यलोचनस्य समीपमेत्य वक्षः आजघ्ने 'having approached in front of Shiva of the Divine sight, he struck his breast', *i.e* he struck his *own* breast as an athlete does out of extreme satisfaction and since the striking is of one's own breast (स्वाङ्गकर्म), the Âtmanepada conjugation is appropriate

२६९६ । आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४४ ।

हनो वधादेशो वा लुङि आत्मनेपदेषु परेषु । आवधिष्ट । आवधिषाताम् ।

2696. When Atmanepada affixes follow, वध् is optionally the substitute of हन् in the लुङ् (Aorist).

Thus आवधिष्ट or आहत ; आवधिषाताम् or आहसाताम्; आवधिषत or आहसत.

२६९७ । हनः सिच् । १ । २ । १४ ।

सिच्स्यात् । अनुनासिकलोपः । आहत । आहसाताम् । आहसत ।

2697. The *sich* Atmanepada affixes are *kit* after the root *han* 'to kill.'

As आहत, आहसाताम्, आहसत are the aorist of हन्.

The verb हन् becomes Atmanepadi when preceded by आ (I. 3 28). By the present sûtra the Aorist-affixes in the Atmanepada are सिच् after हन् and by VI. 4. 37 the न is elided before सिच् affixes, then by VIII. 2. 27 the स is elided. Thus आहन्+सिच्+त=आहत.

२६९८ । यमो गन्धने । १ । २ । १५ ।

सिच्कित्स्यात् । गन्धनं सूचनं परदोषाविष्करणम् । उदायत । 'गन्धने' किम् । उदायंस्त पादम् । आकृष्टवानित्यर्थः ।

2698. The affix *sich* before Atmanepada affixes, is *kit* after the verb *yam*, when meaning 'to divulge.'

The word *gandhana* means 'to divulge,' 'to make known the faults of another that had been concealed.'

The result of *kit* is that the nasal is elided. The verb यम् becomes Atmanepada when preceded by the preposition आङ् by rule I. 3. 28 Thus उत्+आ+यम्+त=उदायत='he divulged,' उदायसाताम्, उदायसत, the *sich* is elided by VIII. 2. 27 and स् by VI. 4. 37.

Why do we say 'to divulge." When the verb यम् has any other meaning than 'to divulge,' then the सिच् in the Atmanepada is not *kit*; as उदायंस्त पादम् 'he raised the foot.' So also उदायंस्त कूपादुदकम् 'he raised water from the well.

२६९९ । समो गम्यृच्छिभ्याम् । १ । ३ । २९ ।

'अकर्मकाभ्याम्' इत्येव । संगच्छते ।

2699. After the verbs gam 'to go,' and ṛichchh 'to become hard,' when used intransitively and preceded by sam, the Atmanepada conjugation is employed.

The above two verbs when preceded by the preposition सम् and used in the intransitive, take the terminations of the Atmanepada. As संगच्छते (VII. 3. 77) 'he joins.'

२७०० । वा गमः । १ । २ । १३ ।

गमः परौ झलादी लिङ्सिचौ वा कितौ स्तः । संगंसीष्ट-संगंसीष्ट । असगत-असगंस्त । असृच्छिष्यते । 'अकर्मकाच्च' किच् । ग्रामं संगच्छति । "विदि च्छिस्वरत्तीनामुपसर्गाभावात्" । वेत्तेरेव ग्रहणम् । संवित्ते । संविदाते ।

2700. Optionally after the verb *gam*, the lin (the Benedictive) and the aorist *sich* beginning with *jhal* consonants, in the Atmanepada, are *kit*.

The verb गम् 'to go' is Atmanepadi after the preposition सम् by I. 3. 29.

The result of its being *kit* is that the nasal is dropped in the Atmanepada, in forming the Aorist with सिच्, and the Benedictive. Thus we have the forms:—संगंसीष्ट or संगंसीष्ट in the Benedictive; and असगत or असगंस्त in the *sich* Aorist.

From √स्रृच्छ we have असृच्छिष्यते ।

Why do we say 'when these two roots गम् and स्रृच्छ are Intransitive?' Observe, ग्रामं संगच्छति ।

Vart:—The roots विद् 'to know,' prachchh 'to ask,' svar 'to find fault with,' should also be enumerated as taking the Atmanepada.

The विद् is the root वेत्ति (Adâdi No. 55). As संवित्ते, Dual संविदाते । In forming the plural the following sûtra applies.

२७०१ । वेत्तेर्विभाषा । ७ । १ । ७ ।

वेत्तेः परस्य आदेशस्यातो झादेशस्य झो वा स्यात् । संविद्रते । संविदते । संसृच्छते । संस्वरते । "* अर्तिसृदृशिभ्यश्चेति वक्तव्यम्" । अर्तीति द्वयोर्ग्रहणम् । अकृच्छिनौ त्यियर्तेरेवेत्युक्तम् । ना असृत । ना असृदाताम् । ना असृदतेति । समर्त । समर्ताताम् । समर्तेति च ऋदादेः । इदर्तेस्तु ना असरत । ना असरेताम् । ना असरन्त । असारत । असारेताम् । असारन्तेति च । संसृजते । असरयते । अकर्मकादिरयमेव । अत एव रक्षांसीति पुराणेऽपि संसृजन्ते' इति तुदादिप्रयोगः प्रायादिक इत्याहुः । अध्याहारो वा इति अथयद्वय इति अथादिसिजकर्मकाधिकारे इनिगम्यादीनां कथञ्चकर्मकतेति वेत् । सृजु ।

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

वदति भारम् । नदी वदति । स्वन्वदत इत्यर्थः । जीवति । मृत्यति । प्रसिद्धेर्वा । लेखो वर्तते । कर्मणोऽविवक्षातो यथा । 'हितान्न यः संशृणुते स किं प्रभुः' । "उपसर्गादस्यसूद्योर्वेत्ति वाच्यम्" । 'अकर्मकात्' इति निषृत्तम् । अन्यं निरस्यति–निरस्यते । अनूदित–अनूदिते ॥

2701. The अत substitute of झ (âtmanepada plural) gets the augment झ् after the verbal stem विद् (वेत्ति) ॥

As संविदते or संविद्रते; संविदताम् or संविद्रताम्; असविदत or असविद्रत ॥ The विद् is the Adâdi root here, and does not apply to विन्दते, विन्दाते, विन्दते, which belongs to the Rudhâdi class (विद विचारणे) ॥

There is no augment in अदृक्षत here also, as अवसिषेविरे ॥

Similarly from प्रच्छ we have संपृच्छते 'he asks'.

From √ख्यै, संख्यायते 'He blames.'

Vart :—The âtmanepada terminations are added to √भू, √śru, and √dṛiś, when preceded by the preposition अव ।

The √भू includes the two roots of the Bhuâdi and the Juhutyâdi both. But in the अङ्—aorist, only the Juh tyâdi is taken, as we have already mentioned under III. 1. 56. S. 2382. As आ अवभूत । अव+भू+चिण्+त । The चिण् is णित् by I. 2. 12. S. 2368, and so there is no guṇa. The चिण् is elided by VIII. 2. 27. S. 2369, and thus we get अवभूत। The augment आट् is not added because of आ ॥ The dual is आ अवभूषाताम्, and the plural is आ अवभूषत । The aorist with the augment आट् is अवार्षे, D. अवार्षाताम्, Pl. अवार्षत । Thus अव+आट्+भूत=अव+आर्षे (the vṛiddhi ekâdeśa is by VI. 1. 90. S. 269)=अवार्षे ।

Quere —When आ of आट्, and the भू of √भू become आर् by ekâdeśa then the real equation stands thus :—अव+आर्+चिण्+त । Now चिण् follows after a *long* stem, and so it cannot be elided by VIII. 2. 27, S. 2369 : and 3 S. form ought to be अवार्ढ्वं । The form अवार्षे appears to be a mistake. (*Tattvabodhini*)

The above forms are of the Bhuâdi भू । Of the Juhotyâdi भू, the aorist is by अङ् । Without the augment the forms are आ अवरत (अव+भू+अङ्+त=अव+अर्+अत VII. 4. 16. S 2406). The dual is आ अवरेताम् । The Plural is आ अवरन्त । But with the आट् augment we have 3. S. अवारत, D अवारेताम् Pl अवारन्त ।

Similarly from अव+भू we have संभूषते and from अव+हृ we have संहरते ।

The words अकर्मकात् ' after an Intransitive verb ' are understood in these vârtikas also. So we have परम् संहरति Parasmaipadi when the verb is Transitive. Therefore some say that संभूषते (Atmanepada) is wrong in the following line of Murâri :—

रक्षतीति पुरापि संभूषते । Or it is a correct form, the word इति अवयवः is understood in it, *i.e.*, रक्षतीति अवयवः पुरापि संभूषते ।

In this section, Intransitive verbs are taught ; for the anuvṛitti of अकर्मकात् commenced from I. 3 26 ; S. 2393 and is current ; how do you include the verbs हन् ' to kill' and गम् ' to go' along with the Intransitives in I. 3. 28, 29 ? Listen.

धातोरर्थान्तरे वृत्तेर्हिंसार्थस्योपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥

" An Intransitive action of a root is denoted :—

(1.) When it is used with a different meaning than the ordinary root meaning.

(2.) When the object is included in the sense of the root-meaning.

(3) When the object of the verb is so wellknown and invariable that it is never expressed

(4.) When it is not desired to express the object, *i.e*, when the object of the verb is understood or is of secondary importance.

1 Thus वहति भारम् 'he carries the load.' Here वहति is Transitive and is so used also. But it may be used Intransitively, when it has a sense other than that of carrying, though metaphorically it may mean so. Thus, नदी वहति 'the river flows.' Here वहति means 'flows.' (2) So also जीवति 'He lives' which is really equal to प्राणान् धारयति। Here the object प्राणा न् is really included in the meaning of the root जीव। Similiarly नृत्यति 'he dances,' which is really equal to गात्राणि विक्षेपति *i.e.*, he contorts the various limbs of his body' (see √जीव 'प्राणधारणे' I 594, √नृति 'गात्र विक्षेपे' IV. 9.); here the objects प्राण and गात्र are included in the meanings of the roots. (3) A root whose object is well known and is therefore invariably omitted is also used Intransitively. As मेघो वर्षति the cloud rains Here the object जल is not mentioned because it is so well known that whenever one says मेघो वर्षति, it is understood that मेघो जलं वर्षति।

(4) When the object is not prominently desired to be denoted: *i e*, when no stress is laid on the object. As विद्वान् न वः संयुञ्जते यत्किं प्रभुः Here the object of संयुञ्जते *i.e.*, advice is understood

Thus हन् 'to kill,' and गम् 'to go' though ordinarily Transitive, may become Intransitive, and so they have been mentioned in sûtras I. 2. 14 S. 2697 aud I. 3. 29. S. 2699.

Vart:—The verbs अञ्च् (Div. 100) 'to throw,' and ऋह (Bhuâdi 679) 'to optionally take the affixes of the âtmanepada, when they follow after an upasarga.

The anuvṛitti of 'after an Intransitive verb' which commenced with I. 3. 26. S 2693 ceases. Thus बन्धं निरस्यति or निरस्यते 'he throws off the bonds.' उन्मूहति or उन्मूहते।

The root ऋह, however, is shortened to उह, after a Preposition before an affix beginning with य, by the following sûtra.

२७०२। उपसर्गादुस्य ऊहतेः। ७। ४। २३।

यादौ ङ्किति। ब्रह्म वसुमत्। अग्निं वसुम।

2702. The short is substituted for the ऊ of ऊह् when a Preposition precedes it, and an affix beginning with य् with an indicatory ङ् or क् follows.

As वसुमत्। So also, वसुमते, प्रत्यूमते, वसुम, अभ्यूमते, अभ्यूम॥ So also अग्निं वसुम। But ऊहते without Preposition.

२७०३। निसमुपविभ्योः ह्वः। १। ३। ३०।

निह्वते।

2703. After the verb hve 'to call,' preceded by ni, sam, upa, or vi, the Atmanepada conjugation is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

As निह्वते ।

२७०४ । स्पर्धायामाङः । १ । ३ । ३१ ।

कृष्णश्चाणूरमाह्वयते । 'स्पर्धायाम्' किम् । कृष्णमाह्वयति ।

2704. After the verb hve, when meaning 'to challenge' and preceded by Â*n*, the Atmanepada is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

As कृष्णश्चाणूरमाह्वयते 'Krishṇa challenges Chânûra (in order to conquer him)' छात्रश्छात्रमाह्वयते 'one student emulates with another student.'

This sûtra is also for the purpose of showing that the root hve takes the Atmanepada terminations even when the direct fruit of the action does not accrue to the agent.

Why do we say "spardhâyam" meaning "to emulate, to vie, to desire to conquer another."? When the verb *hve* has not the above signification, it takes the terminations of the Parasmaipada. As कृष्णमाह्वयति गोपालः 'the cowherd calls the son.'

२७०५ । गन्धनावक्षेपसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषु कृञः । १ । ३ । ३२ ।

गन्धनं हिंसा । उत्कुरुते । दूषयतीत्यर्थः । दूषणं हि मार्गविरोधानुकूलत्वाद्धिंसैव । उत्कोचयते उत्कोचम् । रक्षणे वर्तिकामुद्वापयते । उत्कोचयतीत्यर्थः । हरितमुपकुरुते । सेवते । उत्कारान्प्रकुरुते । सेवु सहना प्रवर्तते । दशोदकस्योपस्कुरुते । गुणमाधत्ते । गाथाः प्रकुरुते । प्रकथयति । अन्नं प्रकुरुते । धर्मार्थं विनियुङ्क्ते । 'दधु' किम् । कटं करोति ।

2705. After the verb kṛi when meaning 'to divulge,' 'to revile,' 'to serve,' 'to use violence,' 'to cause change,' 'to recite,' and 'to do an act tending to effect a desired purpose,' the Atmanepada is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb कृञ् by I. 3. 72 would take the affixes of the Atmanepada when the direct fruit of the action accrues to the agent. This sûtra has been begun to show that this verb takes the Atmanepada terminations under certain circumstances even when the direct fruit of the action does not accrue to the agent.

The word gandhana comes from the √gandh 'to injure,' (ChurAdi 145), and means to inform against another maliciously with the object of injuring such person Avakshepaṇa means 'revile' 'to over-come,' sevana means 'to obey and serve,' sâhasikya means 'an act of violence,' pratiyatna means 'imparting a new quality or virtue,' prakathana means 'to

narrate fully,' upayoga means 'the disposal of a thing for the object of attaining merit &c.'

Thus उपस्कुरुते, = चूर्णयति means he informs against and as informing against another may lead to the loss of life of that person, it is "killing" or himsâ. (2) श्येनो वर्तिकामुदाकुरुते 'the hawk reviles the partridge.' (3) हरिमुपकुरुते 'he serves Hari.' महामात्रानुकुरुते 'he serves the Mahâmâtra.' (4) परदारान् प्रकुरुते 'he brings under control another's wife' *i.e.*, violates her. (5) एधोदकस्योपस्कुरुते 'the fuel gives a new quality (boils) to the water (or he prepares the wood and water for a sacrifice)' The object of the verb kṛi takes the affix of the sixth case *i.e.*, genitive, only when the verb means pratiyatna, see II. 3. 53. Therefore udakasya, though an object, has genitive form. The verb takes the augment सुट् only when it is preceded by upa and signifies pratiyatna see VI. 1. 139. Therefore, there is the insertion of sibilant in upaskurute. The word edhodakasya is a samâhâra compound of एधः 'fuels' and उदकं 'water': the word edha being a word ending in आ or it is a sandhi of एधस् + दकं। The word दकं has the same meaning as उदकं। (5) गाथाः प्रकुरुते 'he recites stories,' अपाख्यानात् प्रकुरुते 'he recites slander.' (6) शतं प्रकुरुते 'he devotes a hundred' pieces of money, to charitable purposes.

Why do we say in these senses? Witness चटं करोति 'he makes a mat.' In this case the Atmanepada affix is not employed.

The verb kṛi is understood in the three succeding sûtras.

२७०६। अधेः प्रसहने। १। ३। ३३।

प्रसहनं अभिभवः। 'षह मर्षणेऽभिभवे च' इति पाठात्। शत्रुमधिकुरुते। धनस्य दत्तमर्थः। अधिगच्छतीति वा।

2706. After the verb 'kṛi', preceded by adhi, when the sense is that of 'overcoming or forgiving', the Atmanepada is used, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The word prasahana means 'forbearance,' as well as 'over-coming,' because the root षह is read in the Dhâtupâṭha as having both these senses. As शत्रुमधिकुरुते 'he forgives the enemy,' or 'he conquers him.'

Note:—Why do we say, 'in the sense of to overcome?' Witness अर्थमधिकरोति 'he learns the meaning' in which example the Atmanepada affix is not employed.

२७०७। वेः शब्दकर्मणः। १। ३। ३४।

स्वरान्विकुरुते। उच्चारयतीत्यर्थः। 'शब्दकर्मणः' किम्। चित्रं विकरोति आत्मः।

2707. After the verb kṛi, preceded by vi, even when the fruit of the action does not accrue to the agent, and when the sense is that of 'making sound,' (literally, having 'sound' for its object) the Atmanepada is employed.

The word karma in the sûtra indicates the objective case or kâraka; and does not express 'action.' as in some previous sûtras such as I. 3. 24 S. 2691.

As श्रोद्दा विकुरुते स्वरान् 'the birds are making noise,' चर्मणो विकुरुते

The word वि governs the succeeding sûtra.

Why do we say "when governing a word expressive of sound in the objective case"? Witness चित्तं विकरोति कामः Desire perverts the mind.'

२७०८ । अकर्मकाच्च । १ । ३ । ३५ ।

'वेः कृञः' इत्येव । छात्रा विकुर्वते । विकारं भजन्ते ।

2708. After the verb kṛi preceded by vi, when used intransitively, the Atmanepada is used.

As विकुर्वन्ते वैग्वयाः 'the horses move gracefully,' भोदनस्य पूर्णास्तात्रा विकुर्वते 'the students being full of food, are acting as they will, or are aimlessly wandering about.'

२७०९ । संमाननोत्संजनाचार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः । १ । ३ । ३६ ।

अत्रोत्संजनज्ञानविगणनव्यया नयतेर्वाच्याः । इतरे प्रयोगोपायः । तथा हि । शास्त्रे नयते । शास्त्रस्थं विद्यान्तं शिष्येभ्यः प्रापयतीत्यर्थः । तेन च शिष्यसंमाननं फलितम् । उत्संजने । दण्ड-पुत्रनयते । उत्क्षिपतीत्यर्थः । शास्त्रयकशुपनयते । विधिनात्मसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । उपनयन-पूर्वदीक्षाध्यापनेन हि उपनेतरि आचार्यत्वं क्रियते । शास्त्रे । तत्त्वं नयते । निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्मकरानुपनयते । भृतिदानेन स्वसमीपं प्रापयतीत्यर्थः । विगणनशूकादेर्निर्वापणम् । शतं विनयते । दाक्षे देयं दानं परित्योधयतीत्यर्थः । शतं विनयते । धर्मार्थं विनियुङ्क्ते इत्यर्थः ।

2709. After the verb nî 'to lead,' when used in the sense of 'to guide so as to render the person guided worthy,' 'to lift up,' 'to make one a spiritual guide,' 'to determine the true sense,' 'to employ on wages,' 'to pay as debt,' and 'to give as in charity,' even when the fruit of the action does not accrue to the agent, the Atmanepada is used.

Here the senses of 'to lift up', 'to know', 'to pay a debt' and 'to spend' qualify the verb नि and are denoted directly by the root. The other senses given in the sûtra, do not adhere in the root, but depend upon the context; or is the result of the act. As शास्त्रे नयते 'He leads the pupil into the Scripture' *i.e.*, teaches him the truths found in the scriptures. From this results the संमानन of the pupil.

Note:—Sammânana means to respect; as नयते चार्वी लोकायते 'the Châryi gives instruction in the Lokâyata śastra.' The word Châryi primarily means intelligence, and by secondary use it has been extended to the 'preceptor' also, such a preceptor gives instruction in Lokâyata Śastra, that is to say, having established the truth of the doctrines of that

philosophy by argumentation, imparts them to the pupils. Those doctrines being thus established by reason, cause or bring respect (Sanmânitâ) and honor to the pupil when learned by him.

Utsañjana, 'to throw up, or lift up,' as माणवकमुदाचयते 'he lifts up the boy' दण्डमुदाचयते 'he lifts up the staff.'

Achârya-karaṇa 'acting as a teacher,' that is to say, to bring a boy near oneself in such a way, that being so brought near (upa-neta), he may be instructed and so the instructor becomes an âchârya. As माणवकमुपनयते 'he initiates the boy' (*i.e.*, making himself the preceptor he brings the boy near himself). Mere initiation does not make the initiator an Achârya; when after initiation, the initiator goes on teaching the boy, then he is called an Achârya, with regard to that boy.

Jñâna means 'knowledge, a demonstrated verity.' As चार्वी लोकायते 'the Chârvî investigates the truth of the Lokâyata doctrine.' Or सत्यं चयते 'He demonstrates or verifies the Truth.'

Bhṛiti means 'wages.' As कर्मकारानुपचयते 'he employs the servants on hire or wages.' literally, he brings the labourers near himself by giving them wages.

Vigaṇana means the paying off as a tribute, debts &c As मद्रा करं चिनवन्ते, 'the Madrâs pay the tax due to the king, that is, they discharge the debt.'

Vyaya means 'allotment of money on works of charity, &c.' As शतं चिनुते 'he expends a hundred pieces on charitable acts.'

Why do we say, in these senses? Witness अजां नयति ग्रामम् 'he carries the goat to the village.' Here there is no Atmanepada affix, as the verb has not any one of the above significations.

२७१० । कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि । १ । ३ । ३७ ।

पिचः कर्तृस्थे कर्मणि यदात्मनेपदं प्राप्तं तच्छरीरावयविन्ने एव स्यात् । सूत्रे शरीरग्रहणेन तदवयवो लक्ष्यते । क्रोधं चिनुते । अपनयति । तत्फलस्य चित्तप्रसादस्य कर्तृगत्वात् 'दृष्टि-लक्षितः–' (२१५८) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम् । क्षेपेण न । गुरुं चिनुति । अथ तर्हि 'चिनवन्त्य नयन्ति चौरयत्' इति । कर्तृगामित्वाविवक्षायां भविष्यति ।

2710 After the verb ni, when it governs an incorporeal object existing in the agent, as its object, the Atmanepada is used.

The verb नी is Atmanepadi when governing an object which has no material body, but is an abstract noun, that is an object which has abstract but no concrete existence; and when such an object has its seat in a portion of the agent of the verb. The word śarîra means the body of living beings, any portion of such body is also called śarîra. As क्रोधं चिनुते 'he subdues his own anger,' मन्युं चिनुते 'he suppresses anger.' The result of the subjugation of anger is mental peace, and thus the fruit of

the action accrues here to the agent; therefore, the verb would have been Âtmanepadî by S. 2158 also. The present sûtra declares a niyama or restriction. Therefore not in गुरुं विनयति।

The object must reside in the agent, (kartṛistha), otherwise the verb will be Parasmaipadi. As देवदत्तो यज्ञदत्तस्य क्रोधं विनयति 'Devadatta removes Yajnadatta's anger.'

The object moreover must be immaterial, otherwise the affix will be of Parasmaipada. As गुरुं विनयति 'he removes his own wort.' पादौ विनयति 'he bows his neck.' How do you explain the Parasmaipada in विनय च नयन्ति चौदनम्? This is valid when the accrual of the fruit of action to the agent is immaterial and not desired to be expressed.

Why do we say 'in the case of an object?' Witness बुद्धया विनयति 'he is submissive through knowledge,' मत्या विनयति. Here the verb विनयति has not taken an accusative case, but is in construction with an instrumental case, and therefore the present rule does not apply.

२७११। वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः। १। ३। ३८।

वृत्तिरव्यवच्छेदः। सर्गः प्रारम्भः उद्यमः। न प्रसिद्धस्यैव ग्रहणम्। सर्गे उदाहरणम्। तायनं वृद्धिः। तायने उदाहरणे। क्रमन्तेऽस्मिन् शास्त्राणि। स्फीतानि भवन्तीत्यर्थः।

2711. After the verb kram 'to move,' when used in the senses of 'continuity' 'energy' and 'development,' the Atmanepada is employed.

The word 'kram' governs the succeeding sûtras up to I. 3. 43 and is understood in them all.

The verb kram by I. 3. 78 (after the rest, let the parasmaipada affixes be employed in marking the agent), would have taken the affixes of the Parasmaipada; the present aphorism enjoins Atmanepada affixes in certain cases when the verb means to have a taste for &c.

Vṛitti 'continuity' means un-bstructed flow, or want of interruption (i.e., a taste for, or facility in, anything), sarga 'energy' means application, resolution and determination. Tâyana 'development' means increase and growth.

As (1) श्रुत्वापि क्रमते मतिः—'his reason proceeds unobstructed through the Rik. scriptures i.e., he can easily comprehend the Rik.' (2). व्याकरणाध्ययनाय क्रमते 'the pupil shows energy or exerts to study the grammar.' (3). अस्मिन् शास्त्राणि क्रमन्ते 'the shastras are developed in him.'

Why in these senses only? Witness अपक्रामति 'he runs away.

२७१२। उपपराभ्याम्। १। ३। ३९।

पूर्वादिष्वनाम्नानेषु क्रमेर्थे वृत्त्यर्थान्तर वर्तते। उपक्रमते पराक्रमते। मेरु पर्वमारुहति।

2712. After the verb kram, preceded by upa and para, when used in the senses of continuity, energy and development, the Atmanepada is employed

The words vṛitti &c., of the last sûtra are understood here also. Why has this been made a separate sûtra and not included in the last? The reason is to make a restrictive rule in the cases of upasargas; that is to say, only in the cases of the upasargas upa and parâ, there is âtmanepada affix; but not so when any other upasarga precedes the verb kram, though the sense may be of continuity &c. Thus उपक्रमते 'he commences to advance,' पराक्रमते 'he marches to attack.'

Why do we say after the upasargas 'upa and parâ'? Because, after any other preposition the affix will be of the parsmaipada; as संक्रामति 'he makes progress.' If the sense is not that of "continuity" &c., parasmaipada will be employed, as उपक्रामति पराक्रामति.

२७१३। आङ उद्गमने। १। ३। ४०।

आक्रमते सूर्यः। उद्गत इत्यर्थः। '* ज्योतिष्यद्गमन इति वाच्यम् *'। मेह। आक्रामति धूमो हर्म्यतलात्।

2713. After the verb kram, preceded by âṅ, the Atmanepada is employed, when used in the sense of 'the rising of a luminary.'

As आक्रमते सूर्यः 'the sun rises.' आक्रमते चन्द्रमाः 'the moon rises' आ क्रमन्ते ज्योतींषि 'the stars rise.'

Vart:—This ascending must refer to the heavenly bodies. Therefore in आक्रामति धूमोहर्म्यतलात्, 'the smoke rises from the surface of the terrace,' the verb क्रम is parasmaipadi. Why do we say in the sense of "to ascend"? Witness आक्रमति बालकः कुतपम् 'the boy assails the ox.'

२७१४। वेः पादविहरणे। १। ३। ४१।

वाजी विक्रमते वाजी। 'पादविहरणे' किम्। विक्रामति दंशः। द्विधा भवति। स्फुटतीत्यर्थः।

2714. After the verb kram, preceded by vi, the Atmanepada is employed, when used in the sense of 'placing of footsteps.'

As वाजी विक्रमते वाजी 'the horse is pacing gracefully.' The term vikramaṇa is applied to the special movements of horse &c

Why do we say "in the sense of throwing of foot"? In any other sense, the terminations will be those of the parasmaipada. As विक्रामति मृगचर्मच्छिदः 'the fold of the antelope skin is ruptured into two?'

Note:—Though in the Dhâtupâṭha the verb क्रमि and क्रमु have the meanings of pâda-viharaṇa and pâda-vikshepa, that is "throwing or placing of foot," and so it might be objected that the present sûtra is a useless repetition, yet as verbs have various other meanings than what is assigned to them in the Dhâtupâṭha, the present sûtra is not unnecessary.

२७१५। प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्। १। ३। ४२।

समर्थौ तुल्यार्थौ। सकर्मकादित्वात्परस्मैपदम्। प्रारब्धेऽनयोस्तुल्यार्थता। प्रक्रमते। उपक्रमते। 'समर्थाभ्याम्' किम्। प्रक्रामति। गच्छतीत्यर्थः। उपक्रामति। आगच्छतीत्यर्थः।

2715. After the verb kram, the Atmanepada is employed when it is preceded by pra and upa, both conveying the same sense; *viz.*, that of "beginning an action."

The word samartha means 'the same meaning.' It is a compound of सम + अर्थ। The sandhi ought to have been समानार्थ, but it is considered to belong to the śakandhvâdi class, and hence para-rûpa ekâdeśa into समर्थ। The upasargas प्र and उप have the common meaning of denoting beginning, though they have each other meanings also.

As प्रक्रमते भोक्तुम्, उपक्रमते भोक्तुम् 'he commences to eat' &c.

The prefixes pra and upa are synonyms, when they denote the commencement of an action.

Why do we say, "when they are synonyms." Witness the following पूर्वेद्युः प्रक्रामति अपरेद्युरुपक्रामति 'he goes during the first part of the day and he comes back during the latter part of the day.' Here in one case the sense is "to go," in another it means "to return."

Note:—Why in the latter case of 'aparedyur upakrâmati' there is not Atmanepada by virtue of I. 3. 39 as there is the upasarga upa here? The answer is that I. 3. 39 is not applicable as that rule is limited by the condition of the sense of 'continuity' &c. while in the present sûtra, that limitation is not applicable.

२७१६। अनुपसर्गाद्वा। १। ३। ४३।

क्रामति-क्रमते। अप्राप्तविभाषेयम्। पूरणादौ तु नित्यमेव।

2716. After the verb kram, the Atmanepada is optionally employed, when it is not preceded by any preposition.

The root 'kram' may always be conjugated as Atmanepadî when not having any upasarga. The option allowed by this sûtra is an example of what is technically known as aprâpta vibhâshâ *viz.*, an option which is not an alternative limitation to a general rule already found or known.

Examples: क्रामति or क्रमते 'he goes over.'

Note:—Why do we say 'when it is without any preposition? For no option is allowed when it takes preposition. As संक्रामति. Nor is any option allowed when it has particular meanings of पूर्ति continuity' &c., as given in I. 3. 38 S. 2711, though the root there also is without any preposition.

२७१७। अपह्नवे ज्ञः। १। ३। ४४।

अतनपचानीते। अपजपतीत्यर्थः।

2717. After the verb jña, when used in the sense of 'denying,' the Atmanepada is employed.

The root jña which ordinarily means 'to know' and is parasmaipadî by I. 3. 78. S. 2159 becomes Atmanepadî when through the virtue of any

prefix it means 'to deceive:' as शतमपजानीते 'he denies the debt of a hundred rupees.'

Note:—Why do we say when meaning "to deny?" Observe:—यत्किं चिदपि जानासि 'thou knowest not anything.'

२७१८ । अकर्मकाच्च । १ । ३ । ७५ ।

सर्पिषो जानीते । सर्पिषा उपायेन प्रवर्तत इत्यर्थः ।

2718. And when used intransitively, after the verb jña, the Atmanepada is employed, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

As सर्पिषो जानीते; मधुनो जानीते 'he engages in sacrifice by means of clarified butter or honey.' (See II. 3. 51 S. 612).

Note:—This Atmanepadî form of jña is employed when the fruit of the action does not accrue to the agent. From I. 3. 76 S. 2743 it will be seen that when the fruit of the action accrues to the agent, the verb is Atmanepadî.

Note:—How in the above example the verb jña is intransitive? Because the word sarpi*h* is not the object of knowledge, but it is an instrument of sacrifice, into which one engages from complete knowledge (jñâna); and it (sarpisha*h*) is in the genitive case by virtue of II. 3. 51 (षष्ठीहेतुप्रयोगे च) by which the instrumental) kâraka of the jña is put in the genitive case.

Note:—Why do we say of "Intransitive"? Because in the transitive it is parasmaipadî, as स्वरेण पुत्रं जानाति 'he knows (recognizes) the son by his voice.'

Note:—According to Tattvabodhini, ज्ञ not preceded by an upasarga will take Atmanepada by I. 3. 76. S. 2743: the present sûtra is limited to cases where it is preceded by a preposition. As सर्पिषोऽनुजानीते ।

२७१९ । संप्रतिभ्यामनाध्याने । १ । ३ । ७६ ।

शतं संजानीते । अवेक्षत इत्यर्थः । शतं प्रतिजानीते । अङ्गीकरोतीत्यर्थः । 'अनाध्याने' इति योगो विभज्यते । तत्सामर्थ्यात् 'अकर्मकाच्च' (२७१८) इति ग्राह्यिरपि वार्यते । भावं भावयं संजानाति । अर्थतः क्षेपत्वविवक्षायां वही ।

2719. After the verb jña preceded by sam or prati, the Atmanepada is employed, when not used in the sense of "remembering with regret."

The word jña is understood in this sûtra: and the aphorism applies to that jña which is used in the transitive. As शतं संजानीते 'he looks for a hundred,' so शतम् प्रतिजानीते 'he promises a hundred.'

This sûtra should be split up into two; (1) संप्रतिभ्यां (2) अनाध्याने । By this means the operation of I. 3. 45. S. 2718 is superseded in the case of the Intransitive ज्ञा also, when it means 'to remember with regret.'

Why do we say when 'not meaning remembering with regret?' Because it is not Atmanepadi, when it conveys that meaning. Thus मातुः or मातरं संवदति 'he remembers with regret his mother.' The object is put in the Genitive case under II. 3. 50. S. 606.

२७२० । भाषनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषु वदः । १ । ३ । ४७ ।

वदसंभाषोपमन्त्रणे धातोर्वाच्ये इतरे प्रयोगोपायवः । भाषे वदते । भाषमाणो ब्रवीतीत्यर्थः । उपसंभाषोपसाम्त्वयति । दृत्यानुपवदते । साम्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने । ज्ञाने वदते । यत्ने । क्षेत्रे वदते । विमतौ । क्षेत्रे विवदन्ते । उपमन्त्रयतेऽनुपच्छन्दयत् । उपवदते प्रार्थयत इत्यर्थः ।

2720. After the verb vad, the Atmanepada is employed, when used in the senses of "showing brilliance, or proficiency in," "pacifying," "knowledge," "effort," "difference of opinion," and "flattering."

The senses of 'persuasion' and 'enticing' are denoted by the root, the other senses are expressed by the context.

By I. 3. 78, vad generally takes the terminations of the Parasmaipada, by the present sûtra, it takes also the affixes of the Atmanepada when having certain meanings.

Bhâsana, (shining) means to illumine as वदते चार्वी लोकायते. The Châvi illumines the Lokâyata shâstras, by his discourses and clear exposition. भाषे वदते 'He expounds the scriptures.'

Upasambhâshâ (persuasion) means to appease, to conciliate; as दृत्यानुपवदते he conciliates or cajoles the servants.

Jnâna (knowledge) means to know completely as वदते चार्वी लोकायते the Châvi knows completely to discourse upon Lokâyata shâstra.

Yatna (endeavour) means energy as क्षेत्रे वदते. 'He toils in the field,' गेहे वदते 'he toils in the house.'

Vimati (disagreement) means dissension, want of unanimous opinion. As क्षेत्रे विवदन्ते. 'They disagree over the field' *i. e.*, holding different opinions they talk diversely.

Upamantrana (enticing) means to coax in secret, as, कुलभार्यामुपवदते 'he entices the wife of a respectable family (*i.e.*, seduces her in secret)' परदारानुपवदते 'he flatters another's wife.'

Why in the above senses only? Observe यद् किंचिद्वदति 'he says something',

२७२१ । व्यक्तवाचां समुच्चारणे । १ । ३ । ४८ ।

मनुष्यादीनां संभूयोच्चारणे यदेतत्पनेपदं स्यात् । संभवदन्ते ब्राह्मणाः । गेह । संभवदन्ति खगाः ।

2721. After the verb vad, the Atmanepada is employed when used in the sense of "speaking articulately in a similar manner by men."

As वंशवदन्ते ब्राह्मणाः 'the Brâhmaṇas are speaking in a chorus.' But in वंशवदन्ति खगाः 'the birds are chirping' it is properly Parasmaipadi.

Note:—The sense of the sûtra is that when men, who only are capable of articulate speech, speak all in one and the same time, then the verb vad takes the affix of the Atmanepada. When lower animals make a chorus of noise, the verb does not take the Atmanepada.

There must be samuchchâraṇa for the application of this rule, when there is no samuchchâraṇa or speaking in a chorus, this rule does not apply, as ब्राह्मणो वदति 'the Brâhmaṇa speaks.'

२७२२। अनोरकर्मकात्। १। ३। ५९।

अवक्लवाग्विषयाद्यनुपूर्वादकर्मकाद्वदेरात्मनेपदं स्यात्। अनुवदते अतः कलापस्य। 'अकर्मकात्' किम्। वत्साननुवदति। 'अवक्लवापात्' किम्। अनुवदति वीणा।

2722. After the verb vad, preceded by anu, and intransitively used, the Atmanepada is employed, when the sense is that of "speaking articulately in a similar manner by men."

As अनुवदते कठः कलापस्य 'Kaṭha is echoing or imitates Kalâpa.' He re-utters exactly what the Kalâpa--reader or the teacher says. The word anu here means 'similarly.'

Why do we say 'in the Intransitive'? Because when it is used in the transitive it takes the affixes of the Parasmaipada. As उक्थं अनुवदति "he repeats (the yajurveda) which he had learned before."

The words 'uttering of articulate speech' are understood here also. Otherwise अनुवदति वीणा 'the lute rebounds', here it is Parasmaipada.

२७२३। विभाषा विप्रलापे। १। ३। ५०।

विप्रलापेऽभिधेये अकर्मकात् वक्तृव्यापारे वदेर्वा स्यात्। विप्रवदन्ते-विप्रवदन्ति वा वैद्याः।

2723. After the verb vad, the Atmanepada is employed optionally, when the sense is that of "contradicting each other."

As विप्रवदन्ते or विप्रवदन्ति वैद्याः (the doctors are at variance). The words vyaktavâchâm (articulate utterance) and samuchchâraṇa (speaking together) are understood in this sûtra also.

The wrangling must be by talking at one and the same time, otherwise this rule will not apply. As क्रमेण वैद्या वैद्येन यद् विप्रवदन्ति 'the doctors contradict by turn another doctor.'

२७२४। अवाद्गृः। १। ३। ५१।

अवगिरते। 'गृ शब्दे' इति भ्वादेः।

2724. After the verb gṛi 'to swallow,' when preceded by ava, the Atmanepada is used

As अवगिरति (he swallows). The root gṛi 'to swallow' preceded by the preposition ava is Atmanepadi According to the Mahâbhâsâya the verb gṛi taken in this sûtra means 'to swallow' and belongs to the Tudâdi class No. 117; it is not the gṛi 'to make sound' which belongs to the Kryâdi class No. 28. Because there is no word formed with the latter verb by affixing the preposition 'ava' to it. By I. 3. 78 this verb gṛi 'to swallow' would have been Parasmaipadi, the present sutra debars that.

When it is not preceded by ava, it is Parasmaipadi, as गिरति 'he swallows.'

२७२५ । समः प्रतिज्ञाने । १ । ३ । ५२ ।

शतं गिरते संगिरते प्रतिजानीत इत्यर्थः । 'प्रतिज्ञाने' किम् । संगिरति ग्रासम् ।

2725. After the verb gṛi preceded by sam, the Atmanepada is used, when employed in the sense of 'promising.'

As शतं संगिरते 'he promises to pay a hundred.' Or शब्दं नित्यं संगिरते 'He acknowledges that the Word is eternal' If it does not mean to promise or acknowledge, it takes the Parasmaipada terminations. As संगिरति ग्रासम् 'he swallows the mouthful.'

२७२६ । उदश्चरः सकर्मकात् । १ । ३ । ५३ ।

धर्ममुच्चरते । उल्लङ्घ्य गच्छतीत्यर्थः । 'सकर्मकात्' किम् । वाष्पमुच्चरति । उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः ।

2726 After the verb char 'to walk' preceded by ut, when used transitively, the Atmenepada is employed.

As धर्ममुच्चरते he strays away from (the path of) religion (or duty). गुरुवचनमुच्चरते 'he transgresses the commands of his preceptor.'

Why do we say "when used in the transitive"? Observe वाष्पमुच्चरति 'the vapour is rising.' Here it is Parasmaipadi.

२७२७ । समस्तृतीयायुक्तात् । १ । ३ । ५४ ।

रथेन संचरते ।

2727. After the verb char, preceded by sam, and connected with a noun in the Instrumental case, the Atmanepada is employed.

As रथेन संचरते 'he drives in a chariot.'

२७२८ । दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे । १ । ३ । ५५ ।

संपूर्वाद्दाणस्तृतीयान्तेन युक्तादात्मनेपदं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे । दात्रा संयच्छते । पूर्ववृत्तौ 'वृत्तः' इति वर्तते । तेन तृतीयान्तमिह अवहितेऽपि प्रवर्तते । रथेन चतुरो ददाति । दात्रा संप्रयच्छते ।

2728. And after the verb dâ to give, preceded by sam, and connected with a noun in the Instrumental case, the Atmanepada is employed, provided this Instrumental case has the sense of the Dative case.

When is the 3rd case used with the force of the 4th case? That is answered by the following :—

Vârt:—The Instrumental has the force of the Dative when immoral conduct is implied. As दास्या or वृषल्या संप्रयच्छते "he gives (money with the object of enticing) to the female slave or prostitute." The word कर्मः in the preceding sûtra is in the Genitive case. Therefore it applies even there where another preposition intervenes between the कर्मन् and the root. In fact कर्मः covers both this and the sûtra that precedes it. As दत्त्वेन धनुदाचरति।

Note:—The verb dâ to give, is generally parasmaipadî, it becomes âtmanepadî under the above conditions.

Note:—Why do we say "when it has the force of the dative case"? Because when it has not the sense of the dative, parasmaipada terminations will be used, as पाणिना संप्रयच्छति, 'he gives with his hand

Note:—It might be asked how the âtmanepada terminations are employed when the preposition sam is not directly applied to the verb, but another preposition pra, intervenes between sam and the verb. The reply is that the word samah in I. 3. 54 S. 2727 is not in the ablative case (which would have required its being placed immediately before the verb), but it is in the genitive case and is used as an attribute.

२७२९। उपाद्यमः स्वकरणे। १। ३। ५६।

स्वकरणं स्वीकारः। भार्यामुपयच्छते।

2729. After the verb yam, to give, preceded by upa, when used in the sense of "espousing," the Atmanepada is employed.

This is clear. As भार्यामुपयच्छते 'he espouses or knows his wife.' But not so when another's wife is meant, there it is parasmaipadî.

By I. 3. 78, the verb yam would have been parasmaipadî, but the present sûtra makes an exception, when the root takes the preposition upa and means "to marry, to espouse, or to accept." The meaning of *svakarana* is confined to accepting in general. This is according to the Kâsikâ; according to the Mahâbhâshya, sva-karaṇa means 'to make one's own what was not previously his own'.

Note:—Why do we say in the sense of "marrying"? When it has any other sense, the parasmaipada affixes will be employed, as देवदत्तो यज्ञदत्तस्य भार्यामुपयच्छति, 'Devadatta has illicit intercourse with the wife of Yajñadatta.' In forming the aorist, the following sûtra applies.

२७३०। विभाषोपयमने। १। २। १६।

कर्मः क्सिच्च्लेर्वा स्यादात्मनेपदे। दानः क्रीतानुपायन-उपायंस्त वा। उदयोदेत्यर्थः। गन्धनाद्रे उपयमे तु पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यं क्सिच्वत्।

2730. The *sich* before the âtmanepada affixes is *kit* optionally, when *yam* means 'to espouse.'

Thus रामः सीतामुपायच्छत or उपायंस्त 'Râma espoused Sîta' उपायच्छत or उपायंस्त भार्याम् 'he espoused his wife.'

The word 'Upayamana' in the sûtra means 'to accept in marriage,' 'to espouse.' The verb यम् preceded by the preposition उप is Atmanepadî when it means 'to espouse' by I. 3. 56. S. 2739.

When यम means 'to divulge,' the aorist is परस्मै by I. 2. 15. S. 2698. Therefore, when उपयम् means 'to divulge', its *aorist* will be compulsorily परस्मै and not *optionally* so: for the present sûtra (I. 2. 16) though subsequent, is debarred in anticipation by the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra I. 2. 15 S. 2698.

२७३१ । ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः । १ । ३ । ५७ ।

सन्नन्तानामात्मनेपदं स्यात् । धर्मं जिज्ञासते । शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते ।

2731. After the Desideratives formed by the affix san, of the verbs jñâ 'to know', śru, 'to hear', smṛi 'to remember,' and dṛiś 'to see,' the Atmanepada is employed.

Note:—The above four roots are âtmanepadî when in the Desiderative form, the suffix "san" being the pratyaya by which desideratives are formed.

Note:—The verb jñâ takes the terminations of the âtmanepada when used in the senses indicated by the three sûtras 2717, 2718 and 2719 already explained. The desiderative form of jñâ would *ex-necessitate* take âtmanepada affixes when used in the above senses: I. 3. 62 S. 2734. The present sûtra, however, enlarges the scope of âtmanepada by declaring all desideratives of jñâ to be âtmanepada, in whatever sense they may be used.

Note:—Similarly by I. 3. 29 and the vârtika under it, the roots śru, and dṛiś, take the terminations of the âtmanepada, when preceded by sam, the desideratives of those would of course have taken âtmanepada affixes by I. 3. 62, but the present sûtra makes it general.

Note:—The present sûtra however enunciates a new rule in the case of the root smṛi.

As धर्मं जिज्ञासते 'he wishes to know (*i.e.*, enquires after) religion', गुरुं शुश्रूषते 'he serves the teacher', नष्टं सुस्मूर्षते 'he wishes to remember the forgotten.' नृपं दिदृक्षते 'he wishes to see the king.'

Why do we say, when taking the affix san? Because the primitive verbs will take the parasmaipada terminations as जानाति he knows; शृणोति he hears, स्मरति he remembers पश्यति he sees.

२७३२ । गत्यर्थाकर्मक० । १ । ३ । ५८ ।

गत्यर्थेभ्यः अकर्मकेभ्यश्च धातुभ्यः फलवति कर्तरि आत्मनेपदं स्यात् । 'अकर्मकाच्च' (२७१८) इति सिद्धे ज्ञानार्थनिवृत्त्यर्थम् ।

2732. After the desiderative of jñâ, when preceded by anu, the Atmanepada is not employed.

This sûtra read with S. 2718 limits the scope of parasmaipada to the transitive, desiderative verb anu-jñâ. As पुत्रमनुजिज्ञासति 'he enquires after the son.' This is an exception to the last sûtra only. Because of the maxim 'a rule, may it enjoin or forbid anything, either enjoins or forbids only that which is nearest to it in some other rule.' Therefore not here. सर्पिषोऽनुजिज्ञासते meaning 'he wishes to sacrifice with clarified butter'. Now √जनुषा when Intransitive is Atmanepadî by I. 3. 45 S. 2718: and therefore, *its* Desiderative is also Âtmanepadî by I. 3. 62 S. 2734.

Why do we say when preceded by anu? Because otherwise it will take the Âtmanepada terminations. As धर्मं जिज्ञासते he inquires after religion.

२७३३ । प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः । १ । ३ । ५९ ।

आभ्यां सन्नन्तादपि परं न स्यात् । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति । कर्मप्रवचनीयात्त्वादेव । देवदत्तं प्रति शुश्रूषते । 'अदेः शितः' (२३६२) 'शितेर्मुक्कृत्रिकोर्' (२५३८) इत्यात्मनेपदवत् ।

2733. After the desideratives of śru, when preceded by prati and âṅ, the Atmanepada is not used.

The verb śru, when taking the prefixes prati and âṅ, is not Âtmanepadî, though taking the desiderative "san." This is also an exception to the rule I 3. 57. Thus प्रतिशुश्रूषति and आशुश्रूषति ॥

The word prati and âṅ must be upasargas; if they are used as karmapravachaniyas (1. 4. 83 S 546) then the rule will not apply. As देवदत्तं प्रति शुश्रूषते ॥

२७३३ । क । शदेः शितः ॥ १ । ३ । ६० ॥

2733A. After the verb śad to decay, when it has one of the affixes with an indicatory ś (śit) the Atmanepada is used: but not in the Desiderative.

The root 'śad' when taking any affix which is marked with an indicatory श, is conjugated in the Âtmanepada. In connection with this, must be read sûtra VII. 3. 78. S. 2360, by which the root शद् is replaced by शीय before affixes having an indicatory श. Thus शद् + श + ते = शीय + ते = शीयते 'he decays or withers,' शीयेते 'they two decay', शीयन्ते 'they decay.'

Why do we say before affixes having an indicatory श? Before other affixes, it is not Âtmanepadî. As अशदत्यत् 'if he decayed', शत्स्यति 'he will decay'. शिशदिषति. 'He wishes to decay.'

The well-known vikaraṇas like श्यन्, श &c., the affixes like शतृ &c., are शित्-affixes. In other words, the root śad is Âtmanepadî in all conjugational tenses.

The sûtra has been explained before also. See No. 2362. It is repeated here because of the context.

२७३३ । मृ । म्रियतेर्लङ्लिङोश्च ॥ १ । ३ । ६१ ॥

2733B. After the verb mṛi to die, when it has one of the affixes having an indicatory च, as well as when it takes the affixes luṅ (aorist III. 2. 110) and liṅ (Benedictive III. 3. 159) the Atmanepada is used, but not in the Desiderative.

This is a restrictive sûtra, the root मृङ् (to die), is marked with a ङ् as an indicatory letter, so by sûtra I. 3. 12 S. 2157 it would be always Atmanepadi. But the present aphorism restricts it to लुङ् luṅ (Aorist) and लिङ liṅ (Benedictive) tenses, as well as to those tenses which are सित्.

It is only before these three affixes, namely, liṅ, luṅ and sit affixes, that the root mṛi takes the terminations of the atmanepada. Thus the aorist अमृत amṛita 'he died'; Benedictive मृषीष्ट mṛishîshṭa 'may he die.' Similarly before sît affixes; thus म्रियते 'he dies,' = मृ + श + ते (VII. 4. 28) म्रिय + अ + ते = म्रियते (VI. 4. 77) म्रियेते, म्रियन्ते. The root मृ belongs to the sixth class of verbs called Tudâdi which take the vikaraṇa श in the conjugational tenses (III. 1. 77). But the Desiderative is मुमूर्षति ।

In other tenses, *viz.*, the two Futures, the Perfect and the Conditional, this verb is parasmaipadî. मरिष्यति he will die. अमरिष्यत्. This sûtra has been taught in No. 2538. It is repeated here for the sake of the context.

२७३४ । पूर्ववत्सनः । १ । ३ । ६२ ।

सनः पूर्वो यो धातुरुक्तेन कृत्यं तत्सनादप्यात्मनेपदं स्यात् । यदिधिषते । धिधिषते । निविविषते । 'पूर्ववत्' किम् । बुभूषति । 'यदेः-'(२३६२) (२५३८) इत्यादिबुभूषते 'सनो न' इत्यनुवर्त्य बाधकभेदेन व्यावर्तयेत् । तेनेह न । धित्सति । जुगूर्षति । 'आत्मप्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य' (२२४०) । वर्णापाठे ।

2734. The verb which is Atmanepadî in its primitive form before the taking of the affix san; will also be Atmanepadî when it ends in the affix san.

In other words; after a desiderative verb, Atmanepada is employed, if it would have been used after the primitive verb.

If the primary verb is parasmaipadî, its desiderative will be also parasmaipadî; if the primary verb is Atmanepadî, its desiderative will be Atmanepadî. This is the general rule. Some exceptions to it have already been mentioned in sûtras I. 3. 57, 58, and 59. A root which was âtmanepadî, before taking the Desiderative affix सन् san, will be âtmanepadî even when it takes the affix सन् san. In other words, that by reason of which the âtmanepada affixes were ordained in the primary verb, will cause the same terminations to be applied when the verb ends in सन् san. Thus it was said in sûtra 1. 3. 12, that roots having an anudâtta accented vowel as indicatory, or a ञ् ñ as their indicatory letter, take the terminations of the âtmanepada. Thus एधते 'he prospers,' and शेते 'he sleeps.' The verb एध 'to increase' and शीङ् (to lie down) will remain âtmanepadî, even when

they are used as Desideratives. Thus वर्धिषिषते 'he wishes to prosper' and विवधिषते। Similarly I. 3. 17 S. 2686 declared that the verb विविश् is âtmanepadî as विविशते, this will be âtmanepadî also in the Desiderative form, as विविविशते 'he wishes to enter.' So also by I. 3. 40, S 2713 आसिषते is âtmanepadî, the Desiderative आसिसिषते will also be âtmanepadî.

But though by I. 3. 60 and 61. शीयते and स्विद्यते are âtmanepadi, yet शिशयिषति 'he wishes to lie down' जुघूर्षति 'he wishes to die,' are parasmaipadî. Because the âtmanepada affixes were ordained after the roots शी and घृ only under exceptional conditions and not generically, and as those conditions do not exist in the desiderative, the latter does not take the âtmanepada terminations. In fact, the words शनो न are to be read into those two sûtras *i.e.*, न from S. 2732; and शपः from 2734; and so in the Desiderative they are not âtmanepadî.

Of course, that which in its primary state would not have taken the terminations of the âtmanepada, there being a prohibition to that effect will not allow them in its Desiderative form. As अनुचिकीर्षति 'he wishes to imitate,' अनाचिकीर्षति. Here the root कृञ् by I. 3. 79 has been especially declared to be parasmaipadi, to the exclusion of âtmanepada affixes which would otherwise have come by I. 3. 32 and 72, and therefore its Desiderative is also parasmaipadi. The force of ञ् causing âtmanepada is counteracted by 1. 3. 79 S. 2745.

Now it might be asked:—"True, this rule provides for those cases where a root is conjugated in two forms, one a Primitive and another a Desiderative conjugation. But what provision do you make for those partial verbs which take the affix शप् even in their primitive form; and in whose case we have no prior form to look upon as a guide in the application of âtmanepada affixes. And there are at least 7 such quasi-roots which take शप् in this way, called also the self-descriptive शप्. Those quasi-roots are जुष्, तिज्, क्षिप्, नाथ्, अव धाव् and वाव्. What are we to do with these quasi-roots, which are always conjugated with the affix शप् and have no simpler conjugation?" To this we reply; "In the case of these partial verbs which take the self-descriptive शप् the pada will be regulated by the indicatory letters which these quasi-roots have. For though the full roots are जुगुप्स विविष, चिक्षिप्स, नीनाथ्स, नीनत्स, नीनाध्स and दीदाव्स. yet by the maxim अवयवे कृतं चिह्नं चतुष्टयस्य विशेषकं भवति, "a sign made in a portion of a thing, qualifies the whole thing:" the sign made in the expression जुष् &c, will qualify the whole verb जुगुप्स &c." Thus we have जुगुप्सते 'he despises,' चिक्षिप्सते 'he cures'; नीनाथ्सते 'he investigates' &c.

२७३४। क। आमूमत्ययवत् कृञोऽनुप्रयोगस्य। १। ३। ६३।

दधां चले।

2734A. The auxiliary कृ is Atmanepadî, if the principa verb to which आम् is added is âtmanepadî.

Thus एधां चक्रे । See S. 2240.

There are in Sanskrit two forms of the Perfect (लिट्): one formed in the ordinary way by the reduplication of the root, and adding the terminations; the other called the periphrastic Perfect, is formed by adding आम् to the root and then affixing to it the perfect tense of the roots कृ (to do), भू (to be) or अस् (to be). These latter verbs are called anuprayoga or auxiliary verbs, as it is with their help that the Perfect tense is formed. The question then arises, what conjugation, parasmai or âtmanepada, do these auxiliaries take in forming the periphrastic Perfect? This sûtra supplies the answer:—the auxiliary कृ follows the conjugation of principals, the other auxiliaries do not. Thus the root एध (to increase, prosper) is âtmanepadî, therefore in forming the periphrastic Perfect, the verb कृ will be also in the âtmanepada. Thus एधांचक्रे (he prospered). Similarly चद् (to appear with great splendour) is parasmaipadî and the auxiliary कृ after it will be parasmaipada, as चन्द्राञ्चकार (he appeared with great splendour).

But the other auxiliaries भू and अस् retain their own peculiar conjugation and are not influenced by the conjugation of their principal. Thus एधाम्बभूव, एधांबभूव.

The word âm-pratyaya of the sûtra means 'that after which the affix âm (III. 1. 35 and 36. आमात्यवाद्दाम्बभ्रे लिटि) comes.' Of the verb krit, when subjoined to another as an auxiliary, the termination is that of the âtmanepada like the verb that takes the affix âm. If this sûtra enjoined a rule of injuction (vidhi), then there would be the termination of the âtmanepada even in examples like उदञ्चांचकार and उदन्वांचकार where the fruit of the action accrues to the agent. This is no valid objection to the present sûtra. It is to be interpreted in both ways, that is, both as a vidhi (a general injunction) and a niyama (a restrictive injunction). How is that to be done? Because the word pûrvavat of the last sûtra is to be read in the present aphorism also. The second explanation, in that case will be for the sake of establishing a niyama or restrictive rule.

२७३५ । प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु । १ । ३ । ६४ ।

प्रयुङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । '* स्वरादन्तोपदेशादिति वक्तव्यम् *' । उदयुङ्क्ते । नियुङ्क्ते । 'अयज्ञपात्रेषु' किम् । द्रुग्धं स्वयं पात्राणि प्रयुनक्ति ।

2735. After the verb yuj to join, Atmanepada is used when it is preceded by pra and upa, except with reference to sacrificial vessels, even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The verb युजिर् 'to join' is svaritet, and consequently by sûtra I. 3. 72 it is always âtmanepadî, when the fruit of the action accrues to the agent The present sûtra declares when this verb may take the terminations of âtmanepada, even when the fruit of the action does not accrue to the agent

After the verb भुज् preceded by the prepositions प्र and उप the terminations are of the âtmanepada, when not employed in reference to sacrificial vessels. As प्रभुङ्क्ते 'he joins or employs'; उपभुङ्क्ते 'he fits or uses.'

Why do we say "when not employed in refernce to sacrificial vessels?" Because there the terminations will be of the parasmaipada. As द्रव्यं प्रभुनक्ति चरुणेति प्रभुनक्ति.

Vârtika':—It shall be rather stated that the root takes the terminations of the âtmanepada when preceded by any preposition beginning or ending with a vowel. This is an important modification of the above rule. Thus अभ्युङ्क्ते and निर्भुङ्क्ते. In fact, all upasargas, with the exception of उप, निर्, and दुर्, either begin or end with a vowel, and therefore the Vârtika amounts to the inclusion of all prepositions with the above exception.

With उप, निर् and दुर्, however, the root will take parasmaipada terminations; as संभुनक्ति.

२७३६ । समः क्ष्णुवः । १ । ३ । ६५ ।

संक्ष्णुते शस्त्रम् ।

2736. After the verb kshṇu, 'to sharpen,' preceded by sam, the Atmanepada is employed.

The verb क्ष्णु 'to sharpen, or grind,' is generally parasmaipadî, but it is âtmanepadî when it is preceded by the prefix सम्; as संक्ष्णुते शस्त्रम् 'he whets the weapon' संक्ष्णुवाते 'they two whet' संक्ष्णुवते 'they all whet'.

Note:—It might be objected, why has a separate aphorism been made of the verb kshṇu, it could well have been included in the I. 3. 29 S 2699 which also speaks of the force of the prefix sam, when used with the verbs gam, richchha &c. To this the answer is that, that sûtra treats of intransitive verbs, the word akarmaka being understood therein, while the present sûtra, as is evident from the example we have given above, treats of transitive verbs.

२७३७ । भुजोऽनवने । १ । ३ । ६६ ।

ओदनं भुङ्क्ते । अन्यवहरतीत्यर्थः । 'बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलाम्' । वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते' । दृशोपनोगोऽनुभवेऽर्थः । 'अनवने' किम् । नदीं भुनक्ति ।

2737. After the verb bhuj, the Atmanepada is used, except in the sense of 'protecting.'

The word अनवन means protection. अनवन 'non-protection.'

The root bhuj, when it does not mean to protect, is âtmanepadî. This root belongs to the Rudhâdi class and has several meanings, as, to feed, to cherish, to preserve, to eat and to enjoy. As ओदनं भुङ्क्ते 'he eats rice' also dual bhuñjâte, pl. bhuñjate &c. So also बुभुजे पृथिवीपालः पृथिवीमेव केवलाम् 'the king enjoys only the earth' वृद्धो जनो दुःखशतानि भुङ्क्ते 'the old man suffers many pains. But नदीं भुनक्ति 'He protects the earth.

The root bhuj belongs also to the Tudâdi class, No. 124 but there it has the sense of being curved or crooked. The bhuj belonging to the Tudâdi class is not to be taken in this sûtra, because that bhuj has never the sense of protecting. Therefore बिभुक्ते पाणिम् 'he bends the hand,' is in the parasmaipada.

२७३८। णेरणौ यत्कर्म णौ चेत्स कर्ताऽनाध्याने। १। ३। ६७।

यद्यन्तादाख्यातेपदं स्यादणौ वा क्रियायां चेत्पदयन्ते नोच्यते अणौ यत्कर्मकारकं च चेत्पदी कर्ता स्यात्स्वाध्याने। 'क्रियत' २५६४। इति विहेऽकर्मणिभावार्थेलिट्। कर्मणिभावे तु 'विभाषोपपदेन-' (२७५४) इति विकल्पे 'अकर्मकधर्मात्-' २७५४। इति परस्मैपदे च परस्मात्प्रागे 'पूर्वं क्रियतिषेधेनेदमेवेष्यते'। कर्तुस्वभावकाः कर्तुस्वक्रियाबोधोदाहरणम्। तथा हि। पश्यन्ति भवं भक्ताः। चाक्षुषज्ञानविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः। प्रेरणायामाख्याने। पश्यति भवः। विषयो भवतीत्यर्थः। ततो हेतुमण्णिच्। दर्शयन्ति भवं भक्ताः। पश्यन्तीत्यर्थः। पुनर्यथेक्षणाविषयायां दर्शयते भवः। इह प्रथमतृतीययोरेकस्यार्थस्य द्वितीयचतुर्थयोश्च तुल्योऽर्थः। तत्र तृतीयकक्षायां न तङ्। क्रियाख्यान्येऽप्यर्थे कर्मकारकस्य णौ कर्तृस्वभावात्। चतुर्थ्यां तु तङ्। द्वितीयामादाय क्रियाख्यात्। प्रथमायां कर्मणो भवत्येव कर्तृस्वाच्च। स्वयमारोहयते हस्तीत्यप्युदाहरणम्। आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः। स्वयमारोहयन्तीत्यर्थः। तत आरोहति हस्ती। स्वयमवतीत्यर्थः ततो विआरोहयन्ति। आरोहन्ती त्यर्थः। तत आरोहयते। स्वयमवतीत्यर्थः। यद्वा पश्यन्त्यारोहन्तीति प्रथमकक्षा प्राग्वत्। ततः कर्मैव स्वं हेतुत्वारोपाच्चिच्। दर्शयति भवः। आरोहयति हस्ती। पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतो स्त्यर्थः। ततो द्वितीयां तत्प्रकृतिमयां च चतुर्थीमुद्दिश्य प्रेषकयोरत्यागे दर्शयत आरोहयत इत्युदाहरणम्। अर्थः प्राग्वत्। अत्रिमपक्षे द्वितीयकक्षायां न तङ्। अनात्मक्रियत्वाभावाद्विषयार्थं स्वाधिक्यात्। 'अनाध्याने' किम्। स्मरति वसुदत्तं गोदत्तः। स्मरयति वसुदत्तः। उत्कण्ठत पूर्वकस्मृतौ विषयो भवतीत्यर्थः। 'भोरुत्साहेतुभये' (२५६४) त्यात्मनेपदम्।

2738. After a verb ending in the affix ṇi (causal) the Atmanepada is employed, provided that, when the object in the non-ṇi (or non-causal) case becomes the agent in the causal and when the very *verb* (karma=kriya) of the non-ṇi is also employed in the causal with ṇi; but not so when it means 'to remember with regret;' (even when the fruit of the action does not accrue to the agent.)

The phrase 'णेः (after the causatives)' of this sûtra governs the four succeeding sûtras and is understood in them. The sûtra consists of the following words:—णेः 'after the causative;' अणौ 'in the non-causative;' यत् 'what;' कर्म 'object;' or 'action'. This word has two meanings in this sûtra: first, the karma-kâraka, 'the objective case', secondly kriya, 'the verb' णौ 'in the causative;' चेत् 'if;' सः 'that;' कर्ता 'nominative;' अनाध्याने 'except to remember.'

In general, by I. 3. 74, S. 2564 the causative verbs take the terminations of the âtmanepada, when the fruit of the action accrues to the agent The present sûtra applies to the case where the fruit of the action does not accrue to the agent.

But even where the fruit of the action accrues to the agent, there are two exceptions. The sûtra I. 3. 77, S. 2744 makes the âtmanepada optional: while I. 3. 88. S. 2754 makes it Parasmaipadi. These two rules I. 3. 77 and 88 being subsequent to the present I. 3. 67, would debar this latter. But according to Patañjali it is not so. The णिजन्त root is conjugated in the âtmanepada, if it fulfils the conditions of this sûtra: and the subsequent rules S. 2754 and 2744 are set aside by purva-vipratishedha.

Note:—Thus I. 3. 77. S. 2744 has full scope in स्वं वर्णं यजति or स्वं वर्णं यजते 'he sacrifices for his own yajña.' But the present sûtra will debar the option, in दर्शयते राजा स्वयमेव 'the king makes himself seen.' Similarly I. 3. 88. S. 2754 has full scope in गोपी कृष्णं शाययति 'Gopî puts Kṛishṇa to sleep,' from कृष्णं शेते 'Kṛishṇa sleeps.' But the present sûtra will apply to शाययते केदारः स्वयमेव ।

By III. 1. 87. S. 2766 we learn that there is âtmanepada when the action affecting the agent is similar to the action which affects the object. Will not that general rule have covered the particular cases of the causatives? No. The examples to be given under the present sûtra are those, where the *bhâva* inheres in the agent and where the *kriyâ* inheres in the agent. Thus: पश्यन्ति भवं भक्ताः 'the devotees see the Supreme Being:' *i.e.*, by constant devotion, &c., they persuade Him to appear and thus make himself the object of visual perception. When this sense of persuasion is ignored, and the agency of the devotees is put out of sight, in other words when प्रेरकांश is given up, for in the Reflexive sense where agent is abandoned, for the sake of facility, such is the case, we have पश्यति भवः 'The Supreme Being manifests,' *i.e.*, becomes an object of perfect of perception. See Reflexive verbs Chapter 21. To this verb we add the affix णिच् with the sense of *hetu*. We get दर्शयन्ति भवं भक्ताः 'the devotees cause the manifestation of the Supreme Being'—*i.e.*, they see the Being. Again from this दर्शयन्ति, when we do not wish the sense of the causative to be expressed, *i.e*, when we do not wish to lay any stress on the sense of the causative we have the âtmanepada: as दर्शयते भवः । 'Bhava shows himself.' Here the sense of the first and the third cases and of the second and the fourth cases is the same. That is पश्यन्ति भवं भक्ताः and दर्शयन्ति भवं भक्ताः have the same meaning. So also पश्यति भवः and दर्शयते भवः । In the third case (दर्शयन्ति) there is not âtmanepada. For though the verb or action is the same as in the first example, yet the object kâraka of the non-ṇi verb (namely Bhava) is not here the agent of the ṇi-verb. But in the fourth case (दर्शयते) we have âtmanepada. For the *verb* here is the same namely the verb of the second example and the verb of the fourth are both Reflexive; and also the word Bhâva which was *object* in the first example, has become the *agent* in this fourth example.

Note:—The above is an example of kartṛistha bhâvaka verb. Bhâva or condition-verb is that sense of a root where the action is accomplished by means which are not dependent on motion from one place to another by the agent. As in the above example the act of seeing does not require any change of place or motion for its accomplishment. अपरिस्पन्दन साधनसाध्यो धात्वर्थो भावः । It resembles very much Reflexive verbs. Or rather *actions* which can be accomplished without much movement of the agent are Bhâvas.

While क्रिया or active-verb is that action which is accomplished by the movement of the agent. परिस्पन्दसाधनसाध्या क्रिया । We shall now give an example of kartṛistha-kriyâ

Thus (1) आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend down the elephant' Arohanti means to bend. From this we have the Reflexive voice, आरोहति हस्ती 'the elephant bends down.'

From this we have the Causative आरोहयन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant keepers bend down the elephant'; here आरोहयन्ति 'cause to bend down,' has the same meaning as आरोहन्ति । From this we have the Reflexive, by abandoning the force of causative, आरोहयते हस्ती 'the elephant bends down.'

Or पश्यन्ति and आरोहन्ति the first examples are retained as above namely पश्यन्ति भवं भक्ताः or आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः ।

From this we get *directly* causatives with णिच् having super imposed on the object the sense of hetu, namely the making the object the inciter of the action As दर्शयति भवः, आरोहयति हस्ती meaning incites while seeing and bending; the full sentences being पश्यतो भक्तान् दर्शयति भवः 'Bhâva shows himself to the gazing devotees'; *i. e.*, Bhava appears in such a glorious manner that it *compels* the devotees to look at Him Here the object Bhâva is now the inciter of the action. He *draws* the gaze of all towards Him. Here the Hetu (S. 2575) activity is imposed on the whilhom object. आरोहतो हस्तिपकान् आरोहयति हस्ती 'to the bending elephant keepers bends the elephant,' *i. e.*, the elephant bends of itself in such a graceful way as draws or attracts the attention of its keepers, as if it invites them to mount it. From these णिजन्त verbs, दर्शयति and आरोहयति from these very original roots पश्यन्ति and आरोहन्ति when the appropriate inciting senses are removed, we get the examples दर्शयते and आरोहयते । The meaning is the same as mentioned before. Here there are three stages only: (1) पश्यन्ति भवं भक्ताः or आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । (2) पश्यतो भक्तान् दर्शयति भवः, or आरोहतो हस्तिपकान् आरोहयति हस्ती । (3) दर्शयते भक्तान् भवः or आरोहयते हस्तिपकान् हस्ती । The last, of course, are examples under the present sûtra. In the second case, here, though the verb is णिजन्त it is not Atmanepadî. As there is absence of the same *actions* or verbs, because there is the addition of the sense of णिच् in the second.

Note:—Why do we say 'in the non-causative non-ṇi'? For this rule will not apply, when the primitive verb itself is formed by the affix णिच्; such are the roots of the tenth class or Churâdi in which the ṇich is added in the self-descriptive sense, and not for a causative purpose. Thus the root गण belongs to the Churâdi class; whose causative and primitive forms are the same. As गणयति गणं गोपालकः 'the cowherd counts the herd'; and the causative form is गणयति गणः स्वयमेव 'the herd makes itself to be counted.' The terminations in both cases are those of the Parasmaipada.

Note:—Why do we say 'when the object (karma) becomes the agent.' Because the rule will not apply, when any other kârṛaka or case, than the karma or object, of the primitive verb becomes the agent in the causatve. Thus लुनाति दात्रेण 'he cuts with the scythe,' लावयति दात्रं स्वयमेव 'the scythe is made to cut of itself.' Here the word dâtra was the instrument of the primitive verb which became agent in the causative, and therefore in the causative the terminations are of the parasmaimpada only.

Note:—Why do we say 'if in the causative' in the sûtra? It is for the purpose of indicating that the *verb* must be one and the same, both in the primary sentence and the causative sentence. Therefore the rule does not apply here where the causativc verb वेधयति in the second sentence was not used in the first sentence; आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend the elephant;' and आरोहयमाणो हस्तीभीतान् वेधयति भूमिम् 'the elephant that is being caused to bend is made to sprinkle with urine the frightened men'.

Note:—The word सः 'that' is employed in the aphorism to show that the objects in both sentences must be the same and not different Therefore in the following example where the objects are different, the terminations of the parasmaipada are only used. आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend the elephant': and आरोहयमाणो हस्ती स्वयमारोहयति मनुष्यान् 'the elephant, that is being caused to bend, makes men mount on the land.'

Note:—Why do we use the word kartâ (agent) in the sûtra? If the former object is not the agent in the second case, the terminations of the parasmaipada only would be used. As आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः 'the elephant-keepers bend the elephant;' and मात्रारोहयति महामात्रः 'the Mahâ mâtra makes them bend.'

Note:—Why do we say 'except when meaning to remember with tenderness?' Observe, स्मरति वनपुलनस्य कोकिलः 'the dove remembers, with regret, the forest tree;' and स्मरत्यत्यर्थं वनपुलनः स्वयमेव 'the forest tree is made to be remembered of itself'

२७३९ । क । भीस्म्योर्हेतुभये ॥ १ । ३ । ६८ ॥

2739A. After the causatives of the verbs bhî 'to fear', and smi 'to wonder,' even though the fruit of the action

accrues not to the agent, the Atmanepada is employed, when the fear is produced directly by the causative agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is understood in this sûtra and is to be supplied from the previous aphorism. This sûtra is also restricted to cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word हेतु in the aphorism has been defined later on in sûtra I 4. 55 (स्वतन्त्र कर्त्ता); it is the agent which is the mover of another's action. When a fear is caused by a हेतु it is called हेतुभय. The word भय 'fear' in the aphorism is illustrative, and includes by implication विस्मय 'astonishment' also. As जटिलो भीषयते 'the jaṭila, the cock-headed frightens.' मुण्डो भीषयते 'the munda, the shaven-headed frightens'; जटिलो विस्मापयते 'the jaṭila astonishes,' मुण्डो विस्मापयते 'the munda astonishes' *i.e.*, the very fact of matted-hair or shaven-head frightens' &c.

Why do we say हेतुभय? For if the fear or astonishment is not the direct result caused by the agent, but arises form something else, then the Âtmanepada will not be used As कुञ्चिकयैनं भाषयति 'he frightens him with the kunchika,' रूपेण विस्मापयति 'he astonishes with his form'. Here kunchika and rupa are the instruments, which cause fear or astonishment, and are not the hetu thereof. This sûtra has been explained in S. 2594.

२७३९ । गृधिवञ्चेर्यो: प्रलम्भने । १ । ३ । ६९ ।

प्रतारणेऽर्थे वर्त्तमानाभ्यामाभ्यां प्राग्वत् । बालकं गर्धयते । वञ्चयते वा । 'प्रलम्भने' किम् । श्वानं गर्धयति । अभिक्षाद्यवस्थोत्पादयतीत्यर्थः । अहिं वञ्चयति । वर्जयतीत्यर्थः । 'णेः सभावनमालीनीकरणयोश्च' (२५९२) । आत्मनेपदम् ।

2739. After the causatives of the verbs gridh 'to covet,' and vañch 'to go,' the Atmanepada is employed, when used in the sense of deceiving, even though the fruit of action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causatives ending in णि' is to be supplied here from I. 3. 67. This sûtra is also restricted to the cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word प्रलम्भन of the sûtra means deceiving. As बालकं गर्धयते 'he deceives the boy,' बालकं वञ्चयते 'he cheats the boy.'

Why do we say 'when it means deceiving.' When these verbs have not this meaning, their causatives take parasmaipada. As श्वानं गर्धयति 'he causes the dog to be greedy', अहिं वञ्चयति 'he avoids the serpent.'

२७४० । क । लियः संभावनमशालीनीकरणयोश्च ॥ १ । ३ । ७० ॥

2740A. After the causative of the verb lî 'to melt or stick,' the Atmanepada is employed, when used in the sense of showing respect, subduing and deceiving, even though the fruit of action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is to be supplied here from 1. 3. 67. This sûtra has its scope only when the fruit of the action does not accrue to the agent. In the Dhâtupâtha, there are two roots ली, one is technically called लीङ् and means to stick, and belongs to the Divadi class. The other ली meaning to 'melt' belongs to the Kryâdi class. As there is no specification in the sûtra what ली is to be taken, both are therefore taken.

The force of the word च in the sûtra is to include the word प्रलम्भन 'to decive' of the last sûtra into the present. The word पूजायाम् means 'to show respect.' The word जटाभिर्नीवहरणे means 'to subdue.' As जटाभिरुत्लापयते 'he gets respect or causes respect to be shown to him through or on account of his matted hair.' श्येनो वर्तिकामुल्लापयते 'the hawk subdues the partridge,' वञ्चयित्वामुल्लापयते 'who deceives thee'

The sûtra विभाषा लीयतेः VI. 1. 51 declares that the ई of ली is optionally changed into आ before certain terminations. But there is no option allowed when the root ली has any of the above three senses: in thess cases the substitution of आ is necessary and not optional. For the option allowed by sûtra VI. 1. 51 is a व्यवस्थितविभाषा and not a general विभाषा applicable everywhere.

Why do we say 'when it has the meaning of, to show respect &c.'? Because otherwise there is parasmaipada. As बालकमुल्लापयति. This sûtra was explained as S 2592

२७४० । मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे । १ । ३ । ७१ ।

'णेः' इत्येव । पदं मिथ्या कारयते । स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । 'मिथ्योपपदात्' किम् । पदं सुष्ठु कारयति । 'अभ्यासे' किम् । सकृत्पदं मिथ्या कारयति । 'स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले' (२१५८) । यजते । जुहुते । 'कर्त्रभिप्राये' किम् । ऋत्विजो यजन्ति । जुह्वति ।

2740. After the causative of the verb kṛi, the Atmanepada is used, when it has the word mithya, 'incorreet,' as an upapada (or dependent word,) and is employed in the sense of 'repeated wrong utterance' even when the fruit of the action does not accrue to the agent.

The phrase 'of the causative ending in णि' is to be supplied from I. 3. 67. The aphorism is restricted to the cases where the fruit of the action does not accrue to the agent. The word abhyâsa means doing again, or repetition; as पदं मिथ्या कारयति means 'he repeatedly pronounces the word incorrectly; that is with wrong accent &c., not once but constantly'

Why do we say 'when the word mithyâ is used as an upapada?' The causative of kṛi will take parasmaipada when it has any other upapada. Thus पदं सुष्ठु कारयति 'he pronounces the word correctly.'

Why do we say 'of the verb कृञ्'? Because the causative of any other verb used along with the word mithyâ will not have âtmanepada; as पदं

मिथ्या वाचयति 'he repeatedly utters the word wrongly.' Here चुर् takes parasmaipada.

Why do we say 'repeatedly'? For if the incorrect utterance is not habitual, then parasmaipada will be used; as यदि मिथ्यावादयति 'he pronounces wrongly, not always but once.'

२७४० । क । स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । १ । ३ । ७२ ।

2740A. After the verb marked with a svarita (svaritet) or which has an indicatory ñ (ñit), the terminations of the Atmanepada are employed, when the fruit of the action accrues to the agent.

The anuvṛitti of the phrase से does not go further The word क्रियाफलं is a compound, meaning 'fruit of the action.' When the principal object for the sake of which the action is begun, is meant for the agent indicated by the verb, there the âtmanepada is used after verbs having an indicatory ञ् or a svarita accent. As यजते 'he sacrifices for himself' पचते 'he cooks for himself.' Here the verb यज् and पच् are marked with svarita accent in the Dhâtupâṭha, and therefore they take the âtmanepada terminations.

Similarly सुनुते 'he presses the soma-juice,' कुरुते 'he does.' Here the verbs सुञ् and कृञ् have an indicatory ञ्.

In all the above cases, the principal object of the action such as getting heaven by performance of sacrifice, eating of food &c., is meant for the agent. That is to say, he sacrifices in order that he himself may attain heaven, he cooks in order that he himself may eat, &c.

Why do we say 'when the fruit of the action accrues to the agent'? Otherwise it will have parasmaipada. As यजन्ति याजकाः the priests sacrifice, (not for themselves, but for their clients)' पचन्ति पाचकाः 'the cooks cook (for their masters)' कुर्वन्ति कर्मकराः 'the menials work (for their master).' Here though the fees and the wages are the fruits which the agent gets, yet as that fruit is not the principal object for which the action was begun —the principal object of the sacrifice was not that the priest should get his fee, but that the sacrificer may go to heaven—the verb takes the terminations of the Parasmaipada. Here the principal fruit of the action does not accrue to the agent; but to a third party. See also S. 2158.

२७४१ । अपाद्वदः । १ । ३ । ७३ ।

स्वावयवपदते । कर्त्रभिप्राय इत्येव । अपवदति । 'भिषज्' (२५६४) । वादयते ।

2741. After the verb vad to tell, preceded by apa, when the fruit of the action accrues to the agent, the terminations are of the Atmanepada.

The pharse "when the fruit of the action accrues to the agent," is understood here. The sûtra is clear. As धनकामो न्यायमपहरते 'the wealth-seeker forsakes justice, that is to say, he wishes to acquire wealth at the sacrifice of justice.' But when the fruit of the action does not accrue to the agent, the parasmaipada is employed. As अपहरति.

२७४१ । णे । शिजन्तम् । १ । ३ । ७४ ।

2741A. After a verb ending in the affix ṇi (causal) when the fruit of the action accrues to the agent, the Atmanepada is employed.

The phrase "when the fruit of the action accrues to the agent" is to be supplied from sûtra I. 3. 72. The verbs that take the affix शिच् ṇich are generally causatives. As पटं कारयते 'he causes the mat to be made for himself', ओदनं पाचयते 'he causes the food to be cooked for himself'. When the fruit of the action does not accrue to the agent, the Parasmaipada is used. As पटं कारयति परस्य 'he causes anothers' mat to be made.' See S. 2564.

२७४२ । समुदाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे । १ । ३ । ७५ ।

'अग्रन्थे' इति च्छेदः । व्रीहीन्संयच्छते । भारमुदाच्छते । वस्त्रमायच्छते । 'अग्रन्थे' किम् । उद्यच्छति वेदम् । अधिगन्तुमुद्यमं करोतीत्यर्थः । कर्मणिप्राय इत्येव ।

2742. After the verb yam to strive, preceded by sam, ut and âṅ, when it does not refer to a book, the Atmanepada is employed, when the fruit of the action accrues to the agent.

The phrase 'when the fruit of the action, accrues to the agent' is read into this aphorism by anuvritti from sûtra I. 3. 72. As व्रीहीन् संयच्छते 'he gathers rice' भारमुदाच्छते 'he lifts up the load' वस्त्रमायच्छते 'he draws out the cloth.' The root yam preceded by the preposition आङ् takes the terminations of the Atmanepada by virtue of I. 3. 28 also; but in that aphorism the verb was intransitive, here it is transitive, and this explains the necessity of making two different sûtras for one compound verb आयच्.

Why do we say 'when it does not refer to a book.' For otherwise the verb will take the terminations of the parasmaipada. As उद्यच्छति चिकित्सां वैद्यः 'the physician studies diligently the [science of] medicine.' उद्यच्छति वेदं 'he exerts to learn the Vedas.'

When however the fruit of the action does not accrue to the agent the above compound verbs are parasmaipadî. As संयच्छति, उद्यच्छति, आयच्छति.

२७४३ । अनुपसर्गाज्ञः । १ । ३ । ७६ ।

गां आनीते । अनुपसर्गात् किम् । स्वर्गं लोकं न प्रजानाति । अथ तर्हि भट्टिः—'इत्थं मुधः पुर्वमवालुलोचे ततोऽनुजज्ञे गमनं सुतस्य' इति । अनभि लिट् । नृपेषेति विपरिणामः ।

2743. After the verb jñâ, when not preceded by any upa-

sarga, the terminations are of the Atmanepada, when the fruit of the action accrues to the agent.

The phrase 'when the fruit of the action accrues to the agent' is understood in this sûtra also. Thus गां जानीते 'he recognises the cow as his own'; अश्वं जानीते 'he recognises the horse as his own.'

Why do we say when not preceded by any upasarga? For when compounded with prepositions, it may take the Atmanepada terminations; as स्वर्गं लोकं न प्रजानाति मूढः 'the fool does not know the heavenly regions.' How do you explain अनुजहे in the following verse of Bhatti :—"इत्थं नृपः पूर्वमवाप्तुलोचे ततोऽनुजहे गमनं सुतस्य"? (I. 23). 'The king first deliberated, in this manner and then ordered the going of his son'. Here अनुजहे is 3rd Person Singular of the Passive of अनुहृ. It should be translated 'going of the son was ordered by the king."

Note:—When however, the fruit of the action does not accrue to the agent, the simple root ज्ञा takes parasmaipada terminations. देवदत्तस्य गां जानाति 'he recognises Devadatta's cow.'

२७४४। विभाषोपपदेन प्रतीयमाने। १। ३। ७७।

स्वरितञित इत्यादिपञ्चकृष्या यदात्मनेपदं विहितं तत्स्वर्यीयोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तुर्गामित्वे द्योतिते वा स्यात्। स्वं यज्ञं यजति-यजते वा। स्वं कटं करोति-कुरुते वा। स्वं पुत्रमपवदति-अपवदते वा। स्वं यज्ञं कारयति-कारयते वा। स्वं धुरं संयच्छति-संयच्छते वा। स्वां गां जानाति-जानीते वा।

इति तिङन्तात्मनेपदप्रकरणम्।

2744 The Atmanepada is optionally used, when the fact of the fruit of the action accuring to the agent is indicted by an upapada *i e.*, by a word used along with the verb.

By the preceeding five sûtras I. 3. 72 to 76 Atmanepada terminations were ordained to come after the verbs which implied the accrual of the fruit of the action to the agent, that is to say, where the verb by itself denoted this. But when the same idea, instead of being inherent in the verb, the necessity of using the Atmanepada affixes to denote the same idea is obviously removed, and in such a case it is optional whether we use the Atmanepada or Parasmaipada terminations. As स्वं यज्ञं यजति or यजते "he sacrifies for his own yajña." स्वं कटं करोति or कुरुते 'he makes his own 'mat' स्वं पुत्रमपवदति or अपवदते स्वमेवेदं पाचयते or पाचयति &c., &c. So on with all the five sûtras.

Here ends the Chapter on the rules of Atmanepada.

—:o:—

अथ तिङन्त परस्मैपद् प्रकरणम् ।

CHAPTER XIX.

THD PARASMAIPADA RULES.

We repeat here the sûtra I. 3. 78. S. 2159, in order to complete the context.

२७४५ । क । शेषात् कर्तरि परस्मैपदम् ॥ १ । ३ । ७८ ॥

2745. A. After the rest *i. e.*, after all those verbs not falling under any one of the previous provisions, the terminations of the Parasmaipada are employed, in marking the agent (*i.e.*, in the active voice).

Thus अस्ति 'it is.'

The rules of Atmanepada have been declared in the preceding 66 sûtras I. 3 12 to 77 The terminations of the Parasmaipada, which are the general verbal terminations, will come everywhere else, that is to say, where its operation is not debarred by any one of the preceding aphorisms. The present sûtra declares this universal rule. The word śesha or the rest, means that which is the residue after the application of all the previous restrictive rules. Thus it was declared by sûtra I. 3. 12 that a root having an Anudâtta vowel or a ङ as इङ् will take Atmanepada terminations. As आस्ते, शेते. The converse of this will take parasmaipada terminations, namely all verbs which do not have an anudâtta accent or a ङ as इङ् Thus याति 'he goes,' वाति 'it blows.' It has been declared by sûtra I. 3. 17 that the root विद when preceded by नि takes Atmanepada termination, as निविशते. When not preceded by नि but any other preposition it will take the parasmaipada termination As आविशति, प्रविशति.

Note:—Why do we say "when marking the agent"? For when used in the passive voice, the root will take the Atmanepada termination. As पच्यते 'it is cooked' गम्यते 'it is gone.'

Note:—Why is not parasmaipada used when the verb is employed reflexively? As in the following example:—पाच्यते ओदनः स्वयमेव 'the food cooks of itself.' Because in the present sûtra, the word कर्तरि of sûtra I. 3. 14 is to be read in by anuvritti, so that, in fact there are two कर्तरि in

this aphorism which thus means "when the agent of the verb is an agent pure and simple then parasmaipada is employed." While when a verb is used reflexively (कर्मकर्तरि) the agent of the verb is also, in one aspect, the object of the verb; and it is therefore, that in reflexive verbs the Atamanepada terminations are employed The Reflexive verbs however take atmanepada by the atidesa of S 2766.

२७४५ । अनुपराभ्यां कृञः । १ । ३ । ७९ ।

कर्तृगेऽपि फले गन्धनादौ च परस्मैपदार्थमिदम् । अनुकरोति । पराकरोति । कर्तरीत्येव । भावकर्मणोर्मा भूत् । न चैवमपि कर्मकर्तरि प्रसङ्गः । कार्यातिदेशपक्षस्य दुष्टतया तत्र 'कर्मवत्कर्मणा–' (२७६८) इत्यात्मनेपदेन परेणास्य बाधात् । ज्ञापातिदेशपक्षे तु 'कर्तरि कृत्' (२७६०) इत्यतः 'शेषात्–' (२७५९) इत्यतश्च कर्तृग्रहणमनुवर्त्य कर्तैव यः कर्ता न तु कर्मकर्ता सोऽत्रेत्यत्वेवम् ।

2745. After the verb kṛi to make, preceded by anu and para, parasmaipada is employed, even when the fruit of the action goes to the agent, and when the sense is that of "divulging" &c.

By aphorism I. 3. 32 the root कृ took the terminations of the Atmanepada when the sense denoted was that of "divulging, reviling" &c., and it also took Atmanepada terminations, when the fruit of the action accrued to the agent by virtue of I. 3. 72, because the root कृ has an indicatory ञ. The present sûtra makes an exception to those rules, and ordains Parasmaipada. Thus अनुकरोति he imitates. पराकरोति he does well.

The word कर्तरि is understood here also. The verb must be in the Active voice for the application of this rule. If however it is used Impersonally (भाव), or Passively (कर्म), then this sûtra will not apply. Moreover it will not apply to कर्मकर्ता also, namely to Reflexive verbs. In the case of these, the verb denotes the agent and the object both. In so much as it denotes the agent, should not अनुकृ and पराकृ take the Parasmaipada terminations? No. For the sûtra कर्मवत् कर्मणा &c. III. 1. 87 S. 2766 is an atideśa sûtra: it makes *all* the rules of Passive voice to apply by analogy to Reflexive verbs. That sûtra, therefore, being a subsequent sûtra, debars the Parasmaipada of अनुकृ and पराकृ when used in the Reflexive sense: and ordains Atmanepada instead.

There are two views about atideśa sûtras. One is, that an atideśa is of the *operations* (Kârya)) only. This is the principal view: (and adopted by the author in explaining S. 2766). In this view, all *operations* of the Passive come after the Reflexive also. As Atmanepada is an operation enjoined after the Passive verbs, it will be enjoined by kâryatideśa after the Reflexive verbs also. Thus the âtmanepada enjoined by I. 3. 13 S. 2679 after the Passive verbs, comes after the Reflexives also.

The other view is called Śâstrâtideśa namely *all* SUTRAS applicable to the Passive, become applicable to the Reflexives. In this view we have to apply the *Rules* (śâstra), namely the particular sûtras. In applying a sûtra we must see whether it is still in force or not, or has been superseded by any subsequent sûtra. In this view, the sûtra कर्मवत कर्मणा (S. 2766) does not *ordain* the Âtmanepada, but only the application of the rule I 3. 13. S 2679 (भावकर्मणोः) which ordains Âtmanepada. In applying, therefore, भावकर्मणोः (S. 2679) to the present sûtra अनुपराभ्यां कृञः, we see that this latter is a subsequent sûtra to the former, (this being I. 3. 79; while भावकर्मणोः is I. 3. 13), therefore this supersedes the former; consequently the Reflexives of अनुकृ and पराकृ must be Parasmaipadi. To get over this difficulty, we explain the present sûtra I. 3. 79 by reading into it the anuvṛitti of two कर्तरि's, one from I. 3. 14. S. 2680 (कर्तरि कर्म &c.) and the other from I. 3. 78. S. 2745A. (शेषात् कर्तरि), therefore when the agent of अनुकृ or पराकृ is agent pure and simple, then these verbs take the Parasmaipada: and not when the agent is also the object as in the Reflexive verbs

२७४६ । अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १ । ३ । ८० ।

'क्षिप प्रेरणे' । स्वरितेत् । अभिक्षिपति ।

2746. After the verb kship, 'to throw', coming after abhi, prati and ati, parasmaipada is used, even though the fruit of the action goes to the agent.

The root क्षिप 'to throw', is svariteta, therefore, by I. 3. 72 it would have taken Atmanepada termination, when the fruit of the action accrued to the agent; this aphorism ordains parasmaipada instead. As अभिक्षिपति 'he throws on,' प्रतिक्षिपति 'he turns away or rejects,' अतिक्षिपति 'he throws beyond.'

Note:— Why do we say "when coming after abhi, prati, and ati"? Because when compounded with any other preposition, it will not take parasmaipada, but will be governed by I. 3. 72. As आक्षिपते 'he throws down.'

The second कर्तृ of I. 3. 14 is also understood here, so that when the verb is used reflexively, the agent not being purely an agent, the present sûtra will not apply. As अभिक्षिप्यते स्वयमेव 'it is thrown on of itself.'

२७४७ । प्राद्वहः । १ । ३ । ८१ ।

प्रवहति ।

2747. After the verb vah 'to carry,' coming after pra, the Parasmaipada is used, even though the fruit of the action accrues to the agent.

The root वह 'to carry' is svaritet, and by I. 3. 72 it would have taken the Atmanepada termination, when the fruit of the action accrued to the agent. But the present sûtra ordains parasmaipada instead. As स्रवहति 'it flows.'

Why do we say "when coming after pra"? Because after any other preposition it will not take prasmaipada, as आवहते 'he brings.'

२७४८ । परेर्मृषः । १ । ३ । ८२ ।

परिमृष्यति । जीवादिवस्तु तु परिमर्षति । मृष परिक्षमायां चौरं विलम्ब अहिरणीति केचित् ।

2748. After the verb mṛish 'to bear,' preceded by pari, the Parasmaipada is used, even when the fruit of the action accrues to the agent.

The root मृष "to suffer" (Divâdi 55) is svaritet, and by I. 3. 72 it would have taken Atmanepada termination, when the fruit of the action accrued to the agent. This ordains parasmaipada instead. As परिमृष्यति 'he endures or he becomes angry.' But the Bhuâdi no 739 forms परिमर्षति, When not preceded by this preposition, it takes the Atmanepada terminations. As आमृष्यते.

According to some authors, the root वह of the last aphorism, is said to be understood in this, so that वह preceded by परि will also take parasmaipada terminations; as परिवहति. This is done by dividing परेर्मृषः into two sûtras namely, (1) परेः 'after pari the √vah is Parasmaipadî.' (2) मृषः the √mṛish is Parasmaipadî after pari.'

२७४९ । व्यापरिभ्यो रमः । १ । ३ । ८३ ।

विरमति ।

2749. After the verb ram 'to sport,' preceded by vi and âṅ, the Parasmaipada is used.

The verb रम् means 'to sport.' It is anudâttet and therefore by I. 3. 12 it would have taken Atmanepada terminations; the present sûtra ordains Parasmaipada instead, as विरमति 'he takes rest'; आरमति 'he delights in, परिरमति he sports.'

With other prepositions than these, it will take Âtmanepada terminations. As अभिरमते.

२७५० । उपाच्च । १ । ३ । ८४ ।

यज्ञदत्तमुपरमयति । उपरमयतीत्यर्थः । अन्यत्रापि विषयवशेऽयम् ।

2750. And also after upa, the √ram, takes the affixes of the Parasmaipada.

As यज्ञदत्तमुपरमयति 'he causes Yajñadatta to refrain.' The sense of the verb uparamati is causative here, as if it was उपरमयति. This is an examp' of a verb involving in it the causative affix णिच्.

२७५१ । विभाषाकर्मकात् । १ । ३ । ८५ ।

उपाद्रमेरकर्मकात्परस्मैपदं वा । उपरमति-उपरमते वा । निवर्तत इत्यर्थः ।

2751. After the √ram, preceded by upa, the parasmaipada is optionally used, when employed intransitively

The last aphorism ordained Parasmaipada absolutely, this declares an option under certain circumstances. As यावद्भुक्तमुपरमति or उपरमते 'he desisted from or was quiet while it was eaten.'

२७५२ । बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो ण्यैः । १ । ३ । ८६ ।

एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परं नैपदं स्यात् । 'चिण्ण' (२७६४) इत्यस्यापवादः । बोधयति पद्मम् । बोधयति काष्ठानि । नाशयति दुःखम् । जनयति सुखम् । अध्यापयति । द्रावयति । द्रावयतीत्यर्थः । द्रावयती । विस्रापयतीत्यर्थः । स्रावयति । स्यन्दयतीत्यर्थः ।

2752. After the verbs budh 'to know,' yudh 'to fight,' naś 'to destroy,' jana 'to be born,' iṅ 'to go,' pru 'to move,' dru 'to run,' and sru 'to flow,' ending in the affix ṇi (*i.e*, when used in the causative), the Parasmaipada is employed, even when the fruit of the action goes to the agent.

By I. 3. 74, causatives took the âtmanepada terminations, when the fruit of the action accrued to the agent. This makes an exception to that and ordains Parasmipada. As बोधयति पद्मं 'he expands the lotus,' बोधयति काष्ठानि 'he causes the stick to strike,' नाशयति दुःखम् he causes the destruction of sorrow, जनयति सुखम् he begets happiness; अध्यापयति वेदम् he teaches the Veda, द्रावयति 'he causes to obtain'; द्रावयति 'he causes to melt'; स्रावयति 'he causes to trickle'.

Of the above eight roots, those which are intransitive would have taken the Parasmaipada terminations under the conditions mentioned in I. 3. 88 that is to say, when the agent is a being endowed with reason. The present aphorism in the case of such intransitive verbs makes this additional statement, that those intransitive verbs will take prasmaipada, even when the agent is not a being endowed with reason. As बोधयति पद्मम् 'he makes the lotus to expand', बोधयति काष्ठानि 'he makes the woods to strike each other,' नाशयति दुःखम् 'he destroys sorrow,' जनयति सुखम् 'he produces pleasure.'

Again of the above eight roots, those that have ordinarily the sense of "moving" will get parasmaipada by I. 3. 87. The present sûtra, in their case makes this additional statement, that they will take parasmaipada terminations, even when the sense is not that of moving. Thus द्रु, means both 'to move,' and 'to obtain,' द्रु means 'to run' as well as 'to melt,' and स्रु, means 'to flow' as well as to 'to trickle.' As द्रवते he obtains; अयोद्रवति the iron melts; घटिकाः स्रवन्ति 'the water-vessels drip.' The examples in the first paragraph have therefore been thus translated.

The root द्रु is always compounded with अपि.

२७५३ । निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १ । ३ । ८७ ।

निगारयति । आशयति । भोजयति । चलयति । कम्पयति । '* अदेः प्रतिषेधः *' । आशयते देवदत्तेन । 'अनिघुद्धि–' । (५४०) इति कर्मस्थम् '* आदिखाद्योर्न *' इति प्रतिषिद्धम् । 'णिगरणचलन–' (२७५३) इति चूर्णेव आत्मनेपदार्थं निषेधः । देवादिसत्वकर्मणिभ्यादे परस्मैपदं स्यादेव । आशयत्यन्नं बटुना ।

2753. And after the causatives of verbs which have the sense of the 'eating or swallowing' and 'shaking or moving,' the Parasmaipada is employed, even when the fruit of the action goes to the agent.

The phrase ' when used in the causative (णेः) of the last sûtra is to be read into this also. The Parasmaipada is ordained as an exception to I. 3. 74 by which the âtmanepada was ordained, when the fruit of the action accrued to the agent. The word निगरण. means 'eating,' and चलन means 'moving,' 'shaking.' As निगारयति 'he causes to swallow'; आशयति 'he causes to eat.' भोजयति 'he feasts' चलयति 'he moves'; चोपयति, कम्पयति 'he shakens.' This aphorism applies to transitive verbs, and to verbs whose agents in non-causative state are inanimate objects *i.e.*, not possessed with reason.

Vart:—The prohibition of the root अद 'to eat,' must be mentioned. The causative of अद 'to eat,' takes the âtmanepada. Thus अत्ति देवदत्तः 'Devadatta eats'; आद्यते देवदत्तेन 'It is caused to be eaten by Devadatta'. The agent Devadatta of primitive verb has not become the object of the causative verb, as was required by the sutra I. 4. 52 S. 540, because the vârtika आदि खाद्योर्न (given also under that sûtra) prevents this. So देवदत्त is put in the Instrumental case. The prohibition of the vârtika applies to the Prasmaipada ordained by the present sûtra alone : and not of any other sûtra. Therefore there will be Parasmaipada when the agent is denoted, by the general sûtra शेषात् कर्तरि (S. 2159), when the fruit of the action does not accrue to the agent. As आदयति अन्नं बटुना. 'He causes the boy to eat the food.'

२७५४ । अकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् । १ । ३ । ८८ ।

परस्मात्परस्मैपदं स्यात् । शेते कृष्णः गोपी शाययति ।

2754. The affixes of the parasmaipada are employed after the causal of that verb, which in its non-causal state was intransitive and had a being endowed with reason for its agent; even when the fruit of the action accrues to the agent.

As शेते कृष्णः 'Krishna sleeps.' तं गोपी शाययति 'Gopî puts him to sleep'.

The phrase णेः is understood here also. The Atmanepada was ordained by I. 3. 74 when the fruit of the action accrued to the agent. This aphorism is an exception to that, and ordains Prasmaipada. As आस्ते

ः 'Devadatta sits:' आसयते देवदत्तं he makes Devadatta to sit. शेते देवदत्तः Devadatta sleeps, आसयति देवदत्तं he causes Devadatta to lie down.

२७५५। न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः। १। ३। ८९।

दम्यो दमन्तेभ्यः परस्मैपदं न। पिबतिर्निगरणार्थः। इतरे चित्तवत्कर्तृकाजन्तेभ्यः। नृतिग्रहणमौकारोऽपि। तेन नृजन्तेन प्राप्तिः। पाययते। दमयते। आयामयते। आयासयते। परिमोहयते। रोचयते। नर्तयते। वादयते। वासयते। '*शेट उपसंख्यानम्*'। 'पाययेते शिशुमेकं यवीयसी'। अकर्मकेभ्यो 'शेषात्-' (२१५९) इति परस्मैपदं स्यादेव। वत्सान्पाययति पयः। 'दमयन्तीमजनीयसानदत्'। निशां वासयति। 'वा दमयः' (२६६९)। लोहितायति-लोहितायते। 'धृङ्भृवो दुडि' (२३४५)। अस्तु तद्-अस्तोतिद्। 'धृङ्भृवः स्वप्तनोः' (२३४७)। वस्त्वयति। वस्त्वयते। चिपूरयति। चिपूरयते। 'दुडि च क्लृपः' (२३५१)। अरसत्। अरसायि। अरिषायत्। अरिषायते। अरिषय्यति। अरिषय्यते। चिक्लृप्यति-चिक्लृप्यते-चिक्लृप्यते।

इति सिद्धान्तपरस्मैपद प्रकरणम्।

2755. But the affixes of the Parasmaipada are not used after the causals of the verbs pâ 'to drink', dam 'to tame', âyam 'to extend', âyas 'to exert oneself,' parimuh 'to be bewildered', ruch 'to shine', nṛit 'to dance', vad 'to speak', and vas 'to dwell'.

The last two aphorisms had ordained Parasmaipada instead of Atmanepada, even when the fruit of the action accrued to the agent, thus debarring the latter's action which would otherwise have taken placce by virtue of I. 3. 74. This sûtra prohibits the last two sûtras, and re-instates Atmanepada of I. 3. 74. Thus the root पा 'to drink', has the sense of nigaraṇa or 'swallowing', the roots दम &c., have sentient beings as their agents; the root नृत् 'to dance' has the sense of चलन or 'moving,' but still these verbs have Âtmanepada affixes, and do not take the parasmaipada in the causative. As पाययते 'he causes to drink,' दमयते 'he causes to be tame.' आयामयते 'he lengthens', आयासयते 'he troubles,' परिमोहयते 'he entices', रोचयते 'he makes agreeable', नर्तयते 'he causes to dance,' वादयते 'he makes to speak', वासयते 'he causes to dwell'.

Vârt:—The root शेट should be enumerated along with पा &c. Thus पाययेते शिशुमेकं यवीयसी 'The two does suckle one young infant'. यवीयसी is nom. dual (Vaidic).

But the Parasmaipada ordained by S. 2159 is not debarred by the present sûtra. Therefore where the fruit of the action does not accrue to the agent, there is Parasmaipada. As वत्सान् पाययति पयः 'he makes the calves to drink milk.'

So also दमयन्तीमजनीयसानदत्.

So also निशां वासयति।

२७५५ । क । वा क्यषः । १ । ३ । ९० ।

2755A. The affixes of the Parasmaipada are used optionally after the Denominative verbs ending in the affix kyash.

This sûtra has already been given before. See No. 2669. As लोहितायति लोहितायते ।

२७५५ । ख । द्युद्भ्यो लुङि । १ । ३ । ९१ ।

2755B. After the verbs dyut 'to shine' &c. the terminations of the Paresmaipada are optionally employed, when the affixes of luṅ (aorist) follow.

This sûtra has already been given before. See No. 2345.

These verbs are anudatta so by I. 3. 12; they would have been invariably âtmanepadî, this aphorism makes them optionally so in the aorist. Thus अद्युतत् or अद्योदिष्ट 'he shone'. In other tenses than the aorist (लुङ्) these verbs are invariably Atmanepadî. As द्योतते 'he shines'.

२७५५ । ग । वृद्भ्यो स्यसनोः । १ । ३ । ९२ ।

2755. C. After the verbs vrit to exist, and the rest, the Parasmaipada is optionally employed when the affixes sya (Future and conditional) and san (Desiderative) follow.

This sûtra has already been given before. See No 2347.

The वृतादि verbs are five in number and are included in the श्यन् class. They are वृत् 'to be,' वृध् 'to grow', शृधु 'to fart or break wind': स्यन्द् 'to ooze,' and कृप् 'to be able'. As Ist Future वर्त्स्यति or वर्त्तिष्यते, 'it will be,' Conditional अवर्त्स्यत् or अवर्तिष्यत; Desiderative विवृत्सति or विवर्तिषते &c.

In other tenses than the above, they are always Atmanepadî. As वर्तते it is.

२७५५ । घ । लुटि च क्लृपः । १ । ३ । ९३ ।

2755D. After √klip 'to be fit', the Parasmaipada terminations are optionally employed in the First Future: as well as in the Second Future, the Conditional and the Desiderative.

Thus 1st Fut P. कल्प्तारि A. कल्पितासे, or कल्प्तासे । 2nd Fut. P. कल्प्स्यति, A. कल्पिष्यते or कल्प्स्यते ॥ Des चिक्लृप्सति । A चिकल्पिषते or चिक्लृप्सते ।

Here ends the Chapter on Parasmaipadas.

अथ भावकर्मतिङ् प्रकरणम् ।

—:o:—

CHAPTER XX.

—o—

THE IMPERSONAL AND PASSIVE VERBS.

अथ भावकर्मणो र्लडादयः ॥

Now we shall conjugate roots in Impersonal and Passive forms. Here we repeat sûtra I. 3. 13, S. 2679.

२७५६ । क । भावकर्मणोः । १ । ३ । १३ । इति तङ् ॥

2756A An âtmanepada affix is the substitute of the affix क (III. 4. 69) when it denotes the action of the verb or the object of the verb.

The Impersonal (bhâva) and Passive verbs are conjugated in the âtmanepada.

२७५६ । सार्वधातुके यक् । ३ । १ । ६७ ।

धातोर्यकप्रत्ययः स्याद्भावकर्मवाचिनि सार्वधातुके परे । भावो भावना उत्पादना क्रिया वा च धातुरूपेण सकलधातुवाच्या भावार्थकलकारैरेवानूद्यते । पुष्पवदलंपुष्पा सामानाधिकरण्यवदा-भावात्प्रथमपुरुषः । सिङ्वाच्यभावनाया अवस्त्वरूपत्वेन द्वित्वादप्रतीतेर्न द्विवचनादि । सिं त्वेकवचनमेव । तस्यौत्सर्गिकत्वेन संख्यामपेक्षत्वादनभिहिते कर्तरि तृतीया । स्वयं भवाम्यैच्छ धुषते । बभूवे ।

2756. The affix यक् comes after a root, when a सार्वधातुक affix (III. 4 113) follows, denoting the action or the object.

Note:—In forming Impersonal and Passive verbs, this affix is employed in the conjugational tenses Thus in Impersonal verbs आस्यते 'you sit', शय्यते भवता 'you lie'. So in Passive verbs; as क्रियते खटः and ग्राम्यः. The क of यक् is servile, and prevents guṇa and vṛiddhi. This affix is also used in reflective voice (अन्यैकर्तरि); as क्रियते खटः स्वयमेव 'the mat becomes made of itself'

The word bhâva means 'production, creating.'

Note:—From the causative of √भू, namely from √भावि is derived भावः by the affix अच् (III. 3. 56. S. 547). The causative, √भावि has the sense of 'production'. While the pure root भू has the same meaning as √कृ 'to do.' The author expresses both these meanings by saying:

Bhâva means production, the action of manifestation.

Note:—As in करोति घटं 'he makes the pot,' the operation helping the production of the pot depends on the potter; similar is the case in भावयति

घटम् 'the pot is (caused to be or) produced.' But in भवति घटः 'the pot becomes,' the operation helping the production of the pot inheres in the pot itself; but in a different way: it is the *effect* of the operation of production: while in the case of the potter it was the *cause*. Thus √भू &c., become Intransitive where the *effect* and *operation* inhere in one; while the roots are Transitive when the *effect* and the *operation* are in different objects.

This *action* (kriyâ) being the essence of a *root*, is expressed by every root, and is denoted by धातु, क्रिया &c., when it has the sense of the action. As this verb expresses *pure* action, there can be no syntactical agreement between it and 'I' and 'Thou'. So Impersonal verbs can never be conjugated in the First or Second Person: but only in the Third Person. Moreover as the conjugational terminations, in the case of Impersonal verbs, do not denote any substance, in as much as the action denoted by the tense-affix is not of the nature of a substance, to which the notions of duality or plurality might attach, since here there is no notion of duality &c., neither Dual or a plural affix is employed. Hence necessarily the Impersonal verb takes the singular affix only for that is the general number where no particular number is meant. Thus these verbs are conjugated only in the Third Person singular.

Note:—As a general rule, the Impersonal verbs are conjugated only in the singular: but sometimes they take Dual and plural terminations also. As ब्रह्मचारिका आस्यन्ते, हलयाचिकाः क्रियन्ते in the Mahâbhâshya. Tattvabodhini.

Where the agent is not particularised there the Third Person is used. त्वया or मया or अन्यैः भूयते। 'It is become by thee or me or by others *i. e.*, thou becomest, I become, they become.' So also बभूवे 'it was become.'

२७५७। स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च। ६। ४। ६२।

उपदेशे योऽच् तदन्तानां इगादीनां च धिनीनाङ्कार्यं वा स्यात्स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादीनामिडागमश्च। अयमिट् चिण्वद्भावसंनियोगशिष्टत्वात्तदभावे न। हृग्रहोर्भावकर्मणि इत्यधिकृतं सीयुटो विशेषणं नेतरेषामव्यभिचारात्। चिण्वद्भावाद्वृद्धिः। भाविता–भविता। भाविष्यते–भविष्यते। भूवलम्। अभूयत। भूयेत। भाविषीष्ट–भविषीष्ट।

2757. Before the affixes स्य (First Future and Conditional), सिच् (Aorist), the ârdhadhâtuka सीयुट् (Benedictive) and तास् (the Periphrastic Future), when these are used in the Impersonal (भाव) and Passive (कर्म) Voices, (1) the verbal stems ending in a vowel in the Grammatical system of instruction *i.e.*, in Dhâtupâtha, as well as which end in an affix which is enunciated as a vowel in upadeśa, and the verbs (2) धिन् (3) ग्रह् and (4) दृश् are treated with regard to operations relating to the

stem (aṅga) optionally in the same way, as in the third person singular of the Passive Aorist in चिण्, and when so treated, they have the augment इट् ॥

Note:—The words उपदेशेऽच् have been explained उपदेशे योऽच् तदन्तानां *i. e*, stems ending in that which is a vowel in the state of original enunciation. Thus the causatives (णिच् *i. e.*, इ-ending) roots, though not taught in the Dhâtupâṭha will be governed by this rule. The author has not explained उपदेशेऽच् by उपदेशेऽजन्तानां for then the causatives would not be included ; for causative roots are not *listed* any where ; for upadeśa means direct and express utterance : the causatives are not so uttered. Moreover the atideśa here is with regard to अङ्गकार्य, and not all the other operations of णिच् । Thus from हन् we have Passive Future घानिष्यते । Here हन् is not replaced by वध्, though in णिच् there is that substitution as अवधि for this substitution by II. 4. 43. S. 2434 is not an aṅga-operation. Similarly from हन् we have आयिष्यते, here there is no आ substitution, from हन् we have अध्यायिष्यते here there is no गाङ् substitution.

The इट् taught in this sûtra does not come where there is not chin-vad bhâva : because it is taught only as secondary to chin-vad bhâva and not primarily. The anuvṛitti of ârdhadhâtuka is current in this sûtra from VI 4. 46. S. 2307, and it qualifies सीयुट्: but not the others, because they are all ârdhadhâtukas already and so do not require any such qualifications. In fact स्य, णिच् and तासि are *invariably* ârdhadhâtuka, while सीयुट् when in the Potential is sârvadhâtuka also. When there is chin-vad-bhâva, there is vṛiddhi, because णिच् has an indicatory च (VII. 2. 115 S. 254).

Thus 1st Fut. भाविता or भविता 'it will be become by some one.'

2nd Fut. भाविष्यते or भविष्यते 'it will be become by some one. Impve. भूयताम् 'let it be become.' Imperf. अभूयत 'it was become.' Pot. भूयेत Bene. भाविषीष्ट or भविषीष्ट 'may it be become'

The aorist is formed as follows :—

२७५८ । चिण्भावकर्मणोः । ३ । १ । ६६ ।

क्ते सिचि परस्मैपदात्मनेपदानामिति तदादौ परे । अभावि । अभाविष्यत–अभविष्यत । तिङोरुत्तमयोरित्यात्मनेपदे च द्वितीया । अनुभूयत आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया च । अनुभूयेते । अनुभूयन्ते । त्वमनुभूयसे । अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्वभाविषाताम्–अन्वभविषाताम् । क्ङिलोपः । भाव्यते । भावयांचक्रे । भावयांबभूवे । भावयामासे । इह तदादेरस्य यकि इट इत्वे च कृते 'इ एति' (२२५०) इति इत्वं न । तासिसाहचर्यादस्तेरपि व्यतिह इत्यादौ भार्वधातुक इति इत्वप्रवृत्तेरित्याहुः । भाविता । चिण्वदिट आभीयत्वेनाशिद्वत्वाच्चिलोपः । भवे । भावयिता । भाविष्यते–भावयिष्यते । भाव्यताम् । अभाव्यत । भाव्येत । भाविषीष्ट–भावयिषीष्ट । अभावि । अभाविषाताम् । अभावयिषाताम् । बुभूष्यते । बुभूषांचक्रे । बुभूषिता । बुभूषिष्यते । बोभूय्यते । यङ्लुगन्तात्तु । बोभूयते । बोभवांचक्रे । बोभोविता–बोभविता । 'अकृत्सर्व–' (२२९८) इति दीर्घः । स्तूयते विष्णुः । तुष्टुवे । स्तावितां–स्तोता । स्ताविष्यते–स्तोष्यते । अस्तावि । अस्तावियाताम्–अस्तोषाताम् । 'अकोर्हे–'

(२३८०) इति गुपः । आर्यते । स्मर्यते । सृज्यते । चरस्वाग्निस्वरत्वाच्च सुचे स्परे कृतेऽन्तस्वाभावेऽप्युपदेशग्रहणाच्चिण्वदिट् । आरिता–आर्ता । स्मारिता–स्मर्ता । 'गुपोऽर्ति–' (२३८०) इत्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेरकृत्स्वान्नेह गुपः । संस्क्रियते । 'अनिदितां–' (४९५) इति नलोपः । अस्यते । इदितस्तु नन्द्यते । संप्रसारणम् । इज्यते । 'अर्यक्ष्वि कृकिति' (२६४९) । अभ्यते ।

2758. चिण् is the substitute of च्लि when त of the third person singular Atmanepada follows, denoting the action (भाव) or the object कर्म.

Note:—A verb is said to denote an action when it is used impersonally; and it is said to denote an object when used in the Passive sense. As अशयि भवता 'it was lain by you *i. e.*, you lay'; अकारि कटो देवदत्तेन; 'the mat was made by Devadatta'. The repetition of चिण् here is for the sake of distinctness.

Thus another form of the Aorist is अभाति । The Conditional is अभाविष्यत or अभविष्यत ।

Conjugation of भू *in the Impersonal.*

Pre. भूयते । Per. बभूवे । I. Fut. भाविता or भविता । II. Fut. भाविष्यते or भविष्यते । Impve. भूयताम् Imperf. अभूयत । Pot. भूयेत । Bene. भाविषीष्ट or भविषीष्ट । Aor. अभावि । (Condi. अभाविष्यत or अभविष्यत ।

Passive.

In the Passive, the verb does not govern the accusative, because the force of the accusative is contained within the tense-affix. Thus अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया च । 'The pleasure is experienced by Chaitra, by thee and by me.' Pre. 3. S. अनुभूयते । D. अनुभूयेते । Pl. अनुभूयन्ते । 2nd अनुभूयसे । 1st S. अनुभूये । Aor. 3. S. अन्वभावि । D. अन्वभाविषाताम् or अन्वभविषाताम् ।

From the causative √भावि we may form also the Impersonal and the Passive, as follows:—भावि + यक् + ते = भाव् + यक् + ते (The इ is elided by VI. 4. 51. S 2313.) = भाव्यते 'it is caused to be'. Pre. 3rd S. भाव्यते । Per. भावयाञ्चक्रे, भावयां बभूवे or भावयामासे । In this last example, we have आसे and not आहे । The 3rd S. affix त is replaced by ह (III. 4. 81 S. 2241) in the Perfect. Similarly 1st S. वट् becomes व by III. 4. 79. S. 2233. Thus अस् + व (whether 3rd Singular or 1st Singular) = अ + अस् + व = आस् + व । Now VII. 4. 52. S. 2250 requires the स् to be changed to ह् । But as a matter of fact it is not so. Because they say, the rule 2250 applies to the स् of अस् before the Sârvadhâtuka व only, and it is there only that the अ is changed to इ, because अस् is read along with सार्व—affix in VII. 4. 50 S. 2191. whose anuvṛitti runs into VII. 4. 52, S. 2250. Therefore, before the Sârvadhâtuka व the स of अस् is changed to ह । Thus in the लट्, First Person singular, of अस् preceded by व्यति, we have व्यति + अस् + व = व्यहिवे (the अ is elided by VI. 4. 111. S. 2469, and व changed to ह by S. 2250). But not so in the Perfect 3rd S. भावयामासे ।

The 1st Fut. is भाविता । It is thus derived भावि+इट्+ता. The इट् augment here is added by VI. 4. 62, S. 2757. This इट् is called चिण्वदिट्, and is distinguished from the ordinary इट् augment of the seventh Book of Pâṇini. The chiṇ-vad iṭ being ordained by VI. 4. 62, an âbhîya rule which commenced with VI 4 22. S. 2183, is considered as if non-existent. Therefore in भावि+(इट् non-existent)+ता, the चिण् is considered to be followed by an आर्धधातुक affix ता, and so the वि is elided by येऽचि VI. 4. 51 S. 2313 : and we get भाव्+इट्+ता=भाविता ।

The chiṇ-vad bhâva being optional, when we do not have it, then the form is भावि+इट्+ता=भावयिता (here the इट् is *not* chiṇ-vad-iṭ)—'it will be caused to be'.

The 2nd Fut. is भाविष्यते (chiṇ-vad-इट्) or भावयिष्यते ।

The Imperative is भाव्यताम् । The Imperfect is अभाव्यत । The Potential is भाव्येत । The Benedictive is भाविषीष्ट or भावयिषीष्ट । The Aorist is अभावि, D. अभाविषाताम् or अभावयिषाताम् &c.

The Impersonal and Passive conjugations of the Desiderative of भू is Pre. बुभूष्यते 'it is wished to be.' Per. बुभूषां चक्रे 'it was wished to be'; I Fut. बुभूषिता 'it will be wished to be.' II. Fut. बुभूषिष्यते 'it will be wished to be.' The Aorist with चिण् is अबुभूषि ।

The Intensive Impersonal or Passive is बोभूय्यते, and the yaṅ luk is बोभूयते । The Per. बोभवां चक्रे । I. Fut. बोभाविता or बोभविता ।

Similarly from स्तु 'to praise,' the Impersonal and Passive conjugations are Pre. स्तूयते, as स्तूयते विष्णुः 'Vishṇu is praised' The short उ is lengthened before the affix यक् by VII. 4. 25. S. 2298. Per. तुष्टुवे । I. Fut. स्तविता or स्तोता (S. 2757). II. Fut. स्तविष्यते or स्तोष्यते । Aorist 3. S. अस्तावि, Dual अस्ताविषाताम् or अस्तोषाताम् ।

Similarly from the √ऋ 'to go,' we have अर्यते (ऋ+यक्+ते=अर्+य+ते there is guṇa by VII. 4. 29 S 2380), 'it is gone.'

Similarly from √smṛi 'to remember', we have Pre. स्मर्यते 'it is remembered', Per. अस्मरे 'it was remembered.' I. Fut. of ऋ is अरिता or अर्ता, and स्मृ is स्मारिता or स्मर्ता । The two roots are guṇated to अर् and स्मर् because the rule ordaining guṇa is subsequent to the rule of इट् of chiṇ-vad-iṭ; and it is a *nitya* rule (because the guṇa rule will debar the vṛiddhi rule of अचोऽञ्णिति VII. 2. 115. S. 254, and thus we get अर् and स्मर् the र् being added by I. 1. 51. S. 70; and now अत उपधायाः VII. 2. 116. S. 2282 will cause vṛiddhi, and we get आर् and स्मार्; thus guṇa is *nitya*). Now after guṇa, the roots are no longer vowel-ending, for they end in र्, yet as in the upadeśa-state these roots were vowel ending, they will take the इट् augment of chiṇ-vad-इट्. Thus we have अरिता । When this इट् is not added we have अर्ता ; स्मारिता or स्मर्ता ।

Why there is no guṇa of the root कॄ which with the augment इट् becomes करि, and thus becomes saṅyogâdi and so VII. 4. 29 S. 2380 ought to

apply to it.' No: because, the word सञ्योगादेः of VII. 4. 10 S. 2379, whose anuvṛitti is current in S. 2380, is qualified by the word *nitya* of VII. 4. 8. S. 3587; therefore only those roots which are *invariably* saṅyogâdi are guṇated and not a root like स्रंस् which becomes saṅyogâdi by the addition of the augment नुट्। Therefore there is no guṇa in संस्रंसते।

Similarly from √srans we have स्रन्सते 'it is fallen'. The nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415. But from √nadi (which being इदित् becomes नन्द्) we have नन्दते 'it is become happy by so and so, *i.e.*, so and so is happy.' Here the nasal is not elided, because it is इदित्।

Similarly from वन्द् 'to worship,' we have वन्दते 'it is worshipped.' The व is changed to व by vocalisation under VI. 1. 15 S. 2409 before the ञित् affix यक्।

Similarly from ही we have ह्यते. The ही is changed to हय् before the ञित् affix यक् by VII. 4. 22. S. 2649.

२७५९। तनोतेर्यकि। ६। ४। ४४।

आकारोऽन्तादेशो वा स्यात्। तायते–तन्यते। 'ये विभाषा' (२३१९)। तायते–तन्यते।

2759. The long आ may be optionally substituted for the final of तन् before the Passive characteristic यक्।

Thus तायते or तन्यते; but no option is allowed in तन्तन्यते with यङ्।

२७५९। क। ये विभाषा। ६। ४। ४३।

2759A. The long आ is optionally substituted for the final of √jan, √san, and √khan before an affix beginning with य and which has an indicatory क् or ङ्।

This sûtra is a repetition of No. 2319. Thus from √जन् we have जायते or जन्यते 'it is born.'

२७६०। तपोऽनुतापे च। ३। १। ६५।

तपस्तेक्ष्विदम् स्यात्स्वर्मेऽर्तर्यनुतापे च। अन्वतप्त पापेन। पापं कर्तृ तेनान्याहत इत्यर्थः। कर्मणि लुङ्। यद्वा पापेन पुंसा कर्त्रा अघोचीत्यर्थः। 'पुनादया–' (२३६२) इतीत्वम्। चीयते। चीयते। 'आदेचः–' (२३७०) इत्यत्राधितीति कर्मचारयादित्संज्ञकञकारादौ निषेधः। एव आदि-ञ्णित्त्वाभावात्तस्मिन्नार्त्वम्। अन्ते।

2760. चिण् is not the substitute of च्लि after the verb तप् 'to suffer', when used reflexively, and when the sense is that of experiencing remorse.

This prohibition applies even to the passive and impersonal voices of the verb तप्; as अतप्त तपस्तापसः 'the ascetic performed austerity'; अन्वतप्त पापेन. 'The remorse was experienced by the sinner'. The word पाप means here 'the doer of पाप,' namely the sinner. "By him is experienced remorse," is the sense of the above sentence. The aorist अन्वतप्त is Passive. Or it may mean "by the person, or the doer of sin was experienced the

remorse resulting from sin,"—in other words, 'the sinner repented from evil deeds.'

By VI. 4. 66. S. 2462, the ghu verbs substitute a long ई for this आ before यङ् । As दीयते 'it is given', धीयते 'it is held'.

By VI. 1. 45 S. 2370, the roots ending in ए or ऐ, ओ, औ in the Dhâtupâtha, change their diphthongs into आ before all affixes except those which have an indicatory श । Now ए ञ्, the 3rd P. S. Atmanepada affix of the Perfect is a ञित् affix. Will therefore diphthong ending roots not change their vowels into आ before the ञित् affix एञ्, because of the prohibition of अञिति in S. 2370? The word अञिति however was explained as a Karmadhâraya compound meaning an affix which has an indicatory श in its *beginning*, and as एञ् has not श in its beginning, the prohibition of that sûtra does not apply. Thus we have आ in the Perfect 3rd P. S. also. As ग्लै + एञ् = ग्ला + एञ् (VI. 1. 45 S. 2370) = ग्लाते ।

Note:—The augment इट् is, of course, added to the affixes स्य, सिच्, सीयुट् and तासि and not to the stem. What are the special objects served by this atideśa aphorism? They are given in the following verse:—

Kârikâ चिरवद् वृद्धिर्युक् च हन्तेश्च धत्वं
दीर्घश्लोरो यौ मितां च चिरीति ।
इट् चासिद्धस्तेन मे लुप्यते चि-
र्नित्यश्चादं वलनिमित्तोऽविधाती ॥

Note:—First:—The vriddhi takes place as in चिच्, (VII. 2. 116, VII. 3. 34); Secondly, there is the addition of युक् augment (VII. 3 33); Thirdly च is substituted for the ह of हन् (VII. 3. 54); Fourthly, the roots having indicatory म (Bhuâdi 809 to 873) optionally lengthen their vowel (VI. 4 93), and lastly the addition of the augment इट् being considered as asiddha or not to have taken effect by VI. 4. 22, the rule VI. 4. 51 applies and the causative affix णि is elided: and this इट् is added irrespective of the conditions and limitations of VII. 2. 35 &c.

(1) Roots ending in a vowel in the Dhâtupâtha with the affix स्य as, ईक्षः—अक्षिष्यत or ईक्ष्यते, अक्षायिष्यत or अक्षेष्यत । So also, with दा, as, दायिष्यते or दास्यते, अदायिष्यत or अदास्यत ।

In शमि there are three forms, the two शामिष्यते or शमिष्यते, अशामिष्यत and अशमिष्यत being given by the elision of the causative ending by VI. 4. 51, in spite of the इट् augment which is considered as asiddha; and शम being a root of मित् class, the अ is lengthened optionally by VI. 4. 93. The forms शमयिष्यते and अशमयिष्यत are given when not treated as चिच्, the causative is retained, the penultimate being shortened by VI. 4. 92. With the affix सिच्—अक्षायिषाताम् or अक्षेषाताम्, अदायिषाताम्, or अदिषाताम् and अशामिषाताम् or अशमिषाताम् । With the affix सीयुट्—क्षायिषीष्ट or क्षेषीष्ट, दायिषीष्ट or दासीष्ट and शामिषीष्ट or शमिषीष्ट । With the affix तासि:—क्षायिता or क्षेता,

दायिता or दाता, धायिता or धाता। The चिण् aorist model of these roots is आधायि अदायि (VII. 3. 33), and अधत्त (VII. 3. 34) or अधात्त (VI. 4. 93).

(2) हन् :—Fut. घानिष्यते or हनिष्यते; Con. अघानिष्यत or अहनिष्यत, Aor. अघानिषाताम् or अवधिषाताम् and अहसाताम् (II. 4. 44); Ben. घानिषीष्ट or वधिषीष्ट; Per. Fut. घानिता or हन्ता॥ The चिण् model is अघानि॥

(3) ग्रह :—Fut. ग्राहिष्यते or ग्रहीष्यते; Con. अग्राहिष्यत or अग्रहीष्यत; Aor. अग्राहिषाताम् or अग्रहीषाताम् (अग्रहिषाताम्) ?; Ben. ग्राहिषीष्ट or (ग्रहिषीष्ट) ? ग्रहीषीष्ट, Per. Fut. ग्राहिता or ग्रहिता। The lengthening of ही takes plaee by VII. 2. 37. The चिण् model is अग्राहि॥

(4) दृङ् :—Fut. दर्शिष्यते or द्रक्ष्यते, Con. अदर्शिष्यत or अद्रक्ष्यत; Aor. अदर्शिषाताम् or अद्राक्षाताम्; Ben. दर्शिषीष्ट or दृक्षीष्ट; Per. Fut. दर्शिता or द्रष्टा (दर्शा) ?। The चिण् model is अदर्शि।

Why do we say before स्य &c? Observe चेतव्यम्, दातव्यम्। Why in the Impersonal and Passive? Observe चेष्यते and दास्यते॥ Why in Upadeśa? The rule applies to धारिष्यते also, though धार् (after guṇa change) ends in a consonant, but in its original enunciation it ends with a vowel. The atideśa rule being enunciated with regard to stems (anga), prevents the substitutions of हन् and हक् and हन्। Thus हनिष्यते, घानिष्यते, हस्यते or धारिष्यते, अस्येष्यते or अधारिष्यते। The substitutes वध or गा (II. 4. 42, 43, 45, 50) do not come according to the Kâśikâ, when these roots are treated as चिण्।

२७६१। आतो युक्चिण्कृतोः। ७। ३। ३३।

आदन्तानां युगागमः स्याच्चिण्कृति क्ति क्तिवि कृति च। दायिता-दाता। दायिषीष्ट-दासीष्ट। अदायि। अदायिषाताम्। अदिषाताम्। अधायिषाताम्। अधिषाताम्। अग्लादिषाताम्। अग्लासाताम्। हन्यते। 'अचिश्नुधातु-' (२५७४) इत्युक्तेर्हनस्तो न। 'हो हन्तेः-' (३५८) इति कुत्वम्। घानिता। हन्ता। घानिष्यते-हनिष्यते। आशीर्लिङि अघादेशस्यापवादत्वाच्चिण्वद्भावः। आर्धधातुके सीयुटीति विशेषविहितत्वात्। घानिषीष्ट। वधे। वधिषीष्ट। अघानि। अघानिषाताम्। अहसाताम्। वधे अघादेशः। अवधि। अवधिषाताम्। अघानिष्यत-अहनिष्यत। न च स्यादिषु चिण्वदित्यतिदेशाद्वधादेशः स्यादिति वाच्यम्। 'अङ्कृत्य' (२००) इत्यधिकारादाङ्कृत्येवातिदेशात्। मुहृते। चिण्वदिटो न दीर्घत्वम्। प्रकृतस्य वलादिलक्षणस्येटो 'ग्रहोऽलिटि-' (२५६२) इत्यनेन दीर्घविधानात् ग्राहिता-ग्रहीता। ग्राहिष्यते-ग्रहीष्यते। ग्राहिषीष्ट-ग्रहीषीष्ट। अग्राहि। अग्राहिषाताम्-अग्रहीषाताम्। दृश्यते। अदर्शि। अदर्शिषाताम्। सिचः क्सिवादयः। अद्राक्षाताम्। गिरतेर्लुङि च्लौ चतुरक्षिकं शतम्। तथा हि। चिण्वदिटो दीर्घो नेत्युक्तम्। अगारिष्यत्। द्वितीये त्रिषि 'वृतोवा' (२३९१) इति वा दीर्घः। अगरीष्यत्-अगरिष्यत्। एवं अयादां लत्वं हत्वं द्वित्वप्रयं चेति पञ्च वैकल्पिकानि। हत्वं पक्षयतिः। 'लिङ्सिचोः-' (२५२८) इति विकल्पत्वादिडभावे 'उश्च' (२३६८) इति क्सित्वम्। रपरत्वं 'हलि च' (३५४) इति दीर्घः। 'हचः ङीप्वन्-' (२२४७) इति नित्यं ङीप्वन्। अगार्ङ्क्षम्। उक्तानां द्वित्वविकल्पेऽष्टौ। उक्तपक्षत्रया सह संकलने उक्ता संख्येति।

हृद् दीर्घद्वित्वदिट् लत्वहत्वे दित्वत्रिकं तथा।
हत्याहानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम्।
स्तारकर्मणि सः षक् क्सिलोपः। अन्यते नोदो पुकुन्देन।

2761. A root-stem ending in आ receives the augment च्लि (इ), before the Aorist sign सिच्, and before a kṛit-affix with an indicatory क् or ङ्, which causes also the vṛiddhi of the root-vowel.

Note :—As अदादि, अधादि with सिच्, दायः and दायकः, धायः, धायकः with ण्वुल् and घञ्। Why 'सिच् and krit only'? Observe ददौ, दधौ in the Perfect, and दैपिः, धायिः with इञ् a Taddhita affix (IV. 1. 96). So also दा देवता अस्य = दः।

Thus I. F. दादिता or दाता। Ben. दादिषीष्ट or दासीष्ट। Aor. 3rd S. अदादि, D. अदादिषाताम् or अदिषाताम्। So also अधादिषाताम् or अधिषाताम्। So also from ग्लै, अग्लादिषाताम् or अग्लासाताम्।

From the √दम्, we have Pre. दाम्यते, I. F. दामिता. Here the म of √दम् is not replaced by न by VII. 3. 32 S. 2574 and as the I. F. is सिच्वत्, so there is no न substitution here. The द is changed to त by VII. 3. 54 S. 858. When there is no सिच्वद्भाव, I. F. is दन्ता। II. F. दामिष्यते or दमिष्यते। In the Benedictive, the √दम् is not replaced by अय, because the सिच्वद् भाव supersedes the substitution of अय.

Note :—But in the Aorist, the अयादेश will optionally take place on the maxim येन या प्राप्ति &c., for the अयादेश is superseded in the case of सिच् (II. 4. 42 S. 2433) but not in the case of च्लि (II. 4. 43 S. 2434).

The अयादेश takes place-in both the Parasmai and Atmanepadas of the Benedictive by II. 4. 42 S. 2433, but the सिच्वद् भाव is specially confined to the Atmanepada Benedictive, for there is no अयादेश here. Thus the Benedictive is दासिषीष्ट (with सिच्वद् भाव) and अदिषीष्ट without it. The Aorist is अदादि, D. अदादिषाताम्। Without सिच्वद् भाव is अदासाताम्। In the other alternative, there will be अयादेश by II. 4. 44 S. 2696, and thus we have अदयि, D. अदयिषाताम्, The conditional अदादिष्यत or अदयिष्यत।

It should not be said that by सिच् वद् भाव there should be अयादेश in the Future, Conditional &c., also, for the analogy of सिच्वद् operation is confined to the operations relating to a stem (अंग) only, because VI. 4 62 S. 2757 is an aṅgâdhikâra rule in which the anuvṛitti of anga is current. Therefore though there is अयादेश before सिच् by II, 4. 43 S. 2434, yet this सिच् operation not being an aṅga operation, will not take effect by force of the rule S. 2757.

Note :—अदसाताम् is thus evolved :—दम्+सिच्+आताम्। The सिच् is सिस् by VI. 4. 37 S. 2428. Therefore the म is elided. Thus we get अदसाताम्।

Similarly from the √यम (S. 2757), we have Pre. यच्छते। I. F. यंसिता where there is सिच्वद् भाव. Why is not the यम् of यंसिता lengthened by VII. 2. 37 S. 2562? The यम् ordained by S. 2757 is not lengthened, because the lengthening ordained by S. 2562 is of the valâdi यम्, *i.e.*, of the यम् ordained by the 7th Book of the Aṣhṭâdhyâyî *i.e.*, by VII. 2. 35 S. 2134

and as the rule of lengthening of वृद्ध् (VII. 2. 37 S. 2562) follows just after the rule ordaining the वलादि वृद्ध् (VII. 2. 35), it is confined by context to that वृद्ध् only and not to the चिण्वद् वृद्ध्. Where there is not चिण्वद् भाव, we have अदीषत where there is lengthening of the वलादि वृद्ध्। II. F. अदिष्यते, without चिण्वद्, अदीष्यते। Ben. अदीषीष्ट without चिण्वद्, and अदिषीष्ट with चिण्वद्। Aor. 3. S. अदादि। D. अदादिषाताम् or अदीषाताम्।

From √हृष् (S. 2757), Pre. हृषते। Aor. 3rd अहर्षि, D. अहर्षिषाताम् with चिण्वद् भाव।

Note:—The √हृष् forms its Aor. with सिच् because the ऋ is prohibited by III. 1. 47 S. 2407 and when it takes सिच्, then there is चिण्वद् भाव।

As the चिण् is ङित्, by I. 2. 11 S. 2300, there is no गुण्। Thus we have अहृषाताम्।

From √gṛī, we have in the Aorist, Second Person Plural (dhvam), 104 forms. Thus:—With chiṇ-vad-वृद्ध् which is not lengthened as we have said already, we get अगरिष्वम्। with the valâdi-वृद्ध्, the lengthening is optional by VII. 2. 38 S. 2391. Thus अगरीष्वम् or अगरिष्वम्। In every one of these the ष् is changed optionally to स् by VIII. 2. 21 S. 2541. Thus there are six forms. Again in every one of these six, the ग् may optionally be changed to ग्ह् by VIII. 3. 79. S 2325. Thus there are twelve forms. Of these twelve forms, the six in ग् may double their ग्, and the six in ग्ह् similarly double their ग्ह् Thus there are 24 forms. The doubling takes place by अनचि च (VIII. 4 47. S. 48).

Again when we apply the rule यवावति यद्वृत्ती नित्य दृलि वहौ (See under VIII. 4. 65. S. 71), the ग् is doubled in every one of the above 24 forms. Thus there are forty-eight forms.

Again by applying अनचि च (VIII. 4. 47 S. 48) the ग् is doubled. There ar thus 96 forms. Thus:—

I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
अगारिष्वम्।	अगाखिष्वम्।	अगरीष्वम्।	अगखीष्वम्।	अगरिष्वम्।	अगखिष्वम्।
अगारिढ्वम्।	अगाखिढ्वम्।	अगरीढ्वम्।	अगखीढ्वम्।	अगरिढ्वम्।	अगखिढ्वम्।
अगारिष्वम्।	अगाखिघ्वम्।	अगरीष्वम्।	अगखीष्वम्।	अगरिष्वम्।	अगखिष्वम्।
अगारिढ्वम्।	अगाखिढ्वम्।	अगरीढ्वम्।	अगखीढ्वम्।	अगरिढ्वम्।	अगखिढ्वम्।
अगारिष्वम्।	अगाखिष्वम्।	अगरीष्वम्।	अगखीष्वम्।	अगरिष्वम्।	अगखिष्वम्।
&c.	&c.	&c.	&c.	&c.	&c.
अगरिष्वम्।	&c.	&c.	&c.	&c.	&c.

To these ninety-six forms must be added the eight other forms thus evolved. By सिचि वृद्धिः (VII. 2. 42. S. 2528), the वृद्ध् augment is optional. When, therefore there is no वृद्ध्, we have अगृ + ध्वम्। The affix is treated as ङित् by I. 2. 12. S. 2368; and so the long ऋ is replaced by र (VII. 1. 100. S. 2390): and this र is followed by ष् by I. 1. 51. S. 70. Thus अगिर् + ध्वम् = अगीर् + ध्वम् (the lengthening is by VIII. 2. 77. S. 354.)—(1) अगीर्ढ्वम्

(the च is changed to क compulsorily by VIII. 3. 78. S. 2247). This is *one* new form. The क here may be doubled by VIII. 4. 46. S. 59, as, (2) अगीर्ढ्-ध्वम् । The च of these two forms may be doubled by झयो झयः &c., as, (3) अगीर्ढ्ध्वम् and (4) अगीर्ढ्ध्वम् । Thus there are four forms. The च of every one of these four, may be doubled by अभ्यासे चर्च (VIII. 4. 47. S. 48). Thus there are *eight* forms. These eight forms, added to the above ninety-six forms give us one hundred and four forms. The whole of this is summarised in the following verse.

"हट दीर्घेङिच्वदिट् सत्वहल्ये ङित्त्वञिच्च तवा ।
हल्यङ्गां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम्" ॥

Similarly from the *causative* णि-root, a Passive stem is formed with यक्, when णि is elided. As अभ्यते गोदो जुकुन्देन ।

२७६२ । चिण्ण्यमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ९३ ।

चिण्परे यमुलि च णौ णिलोपयोगे दीर्घो वा स्यात् । प्रकृतौ 'णिलोपे ह्रस्वः' (२५४८) एव तु न विकल्पितः । यण्लाञ्च्वौ ह्रस्वविकल्पाश्रिद्धेः । । दीर्घविधौ हि णिचो लोपो न स्थानिवदिति दीर्घः सिध्यति । ह्रस्वविधौ तु स्थानिवत्त्वं दुर्वारम् । भाष्ये तु 'x पूर्वत्राश्रिद्धे न स्थानिवत् x' इत्यवष्टभ्य द्विर्वचनसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरः प्रत्याख्याताः । चाविति जातिपरो निर्देशः । दीर्घग्रहणं चेह नास्तीति तदाशयः । शानिता–शनिता–शनयिता । शानिष्यते–शनिष्यते–शनयिष्यते । यङ्लुगन्तादिवत् । शंशम्यते । शंशानिता–शंशनिता–शंशनयिता । यङ्लुगन्तादिवच्चरितमेवम् । भाष्यमते तु यङ्लुगन्ता चरितमेवेति दीर्घो नास्तीति विशेषः । यण्लाञ्च्वाभावे । अभ्यते शुनिता ।

2762. Optionally a long may be substituted for the penultimate of the causative of णि roots, before the third person of the Passive Aorist in चिण् (इ), and before the Absolutive affix यमुल् (अय) ।

In the case of the primitive roots the shortening ordained by VI. 4. 92. S. 2568 is *compulsory*; the present sûtra does not ordain optional *lengthening* in their case. It does not apply to Primitive roots. But the optional shortening of the causative of a causative was unprovided for: hence this sûtra applies to the causative of a causative.

Moreover the present sûtra is a दीर्घविधि, a rule of lengthening. Therefore, in forming the causative of a causative, when the first णि is elided, the elision does not act as sthânivat, because of the prohibition of I 1. 58. S. 51 in favor of dîrgha-vidhi and so there is lengthening. But if this sûtra were a hrasva-viddhi (*i.e.*, if instead of dîrgha, the sûtra had used hrasva) then the elided णि would be sthânivat; and there would be nothing to prevent its being sthânivat.

In the Mahabhâshya, the commentator Patanjali relying on the vârtika पूर्वत्राश्रिद्धे न स्थानिवत् has shown that Pâṇini's sûtra I. 1. 58. S. 51 is superfluous so far as (1) rules of doubling, (2) rules of homogeneous letters, (3) rules of anusvâra, (4) rules of lengthening (5) rules of झय् letter substitution, and (6) the rules of चर् letter substitution are concerned.

The word णौ in the sûtra refers here to the whole class of causatives. The sense is that the word दीर्घः should not be used in the sûtra: for the desired object can be obtained by making the *hrasva* (short) optional.

Thus I. Fut. of the Passive of the causative अटि is अटायिता or अटयिता or अटयितास्। II. Fut. अटायिष्यते or अटयिष्यते or अटयिष्यते। The णिच् may be added to the Intensive.

As अंअट्यते। I. Fut. अंअटायिता or अंअटयिता or अंअटयितास्। Aor. अअंअटि or अअंअटायि।

The forms of the causative of the yañ-luk will also be the same.

According to the Mahâbhâshya there is no lengthening, after the Causative of the Intensive, when there in chiñ-vad-चट्, because the elided अ of यङ् being sthânivat, the च् is not immediately followed by णिच्; and so the अ of अच् is not *penultimate* and consequently the lengthening or the vriddhi of the penultimate finds no scope. This is the peculiarity according to the Bhâshya.

When there is no Causative णिच्, the simple Passive form is अट्यते मुनिना। This is an Impersonal verb.

Note:—In अटायिता &c., the gaṇa sûtra अनीकुषः &c., the root being णिच्, the penultimate would *always* have been short by VI. 4. 12. S. 2568: the present sûtra ma kes the *long* optional.

Note:—The optional *short* of the penultimate in the case of the causative of a causative could not be obtained by S 2568 as the elided णिच् would intervene, if the present sûtra were a hrasva-vidhi,

Note from the Kâsikâ: Why have we used the word दीर्घ in the sûtra? The rule does not teach merely the *optional shortening*. So that in the alternative of short, we have अटयि and in the other alternative we have अटायि, so that there is long. For had दीर्घ not been used, it would have taught optional short only, *i.e.*, it would be a ह्रस्वविधिह्रस्वविधि only, and there will be this difficulty:—when the causative of causative is taken, as in अनयत् मधुकृतौ, there would not be lengthening in the alternative. Because the lopa substitute of णि would be sthânivat: therefore, the णि which would be followed by णिच् or क्वसु्, would not have in it the णिच् aṅga, because the first णि intervenes between the णिच् aṅga and the णिच् and क्वसु् affix, and that णि which is preceded by a णिच् aṅga is not followed by णिच् and क्वसु् because the second णि (though elided) intervenes. Therefore, there would not be *optional* short here, but *campulsory* short, by the preceding Ashtâdhyâyî sûtra and no lengthening. The rule, therefore, teaches the optional substitution of the *long* (दीर्घ) as there arises no such anomaly in this view. For taking this rule to be a दीर्घविधि, the lopa-substituton of णि would *not* be sthânivat, by the express prohibition contained in I. 1. 58. and so we can get forms of double causative. But if we take it a ह्रस्वविधिह्रस्वविधि, then the lopa-adeśa of णि being sthânivat, would prevent getting

the alternative long form. Therefore, the word दीर्घं is used in the sûtra to make this rule a दीर्घविधि, and prevent sthânivat-bhâva.

Thus take the causative of अद्, which wll be अदि by the last Ashtâdhyâyî sûtra. Take its Intensive with यङ्, अदि+यङ् which causes doubling by VI. 1. 9 = अदि अदि+यङ् = अददि+यङ् (VII. 4. 60) = अं अदि+यङ् (नुक् or nasal being added to the abhyâsa by VII. 4 85) = अंअदि+यङ् = अंअद्+य (VI. 4. 51) = अंअदय. Add णिच् to this *i.e.*, make the causative of the Intensive. अंअद्+य+इ। Then the अ of य is elided by VI. 4. 48 = अंअद् +य्+इ. Then य् is elided by VI. 4. 49 = अंअद+इ = अंअदि. This अंअदि is the causative root of the Intensive of the Causative अद्। Now add णिच् or चङुण् to this root; and we get two forms short and long आं अदि or आंआदि with णिच् and अंअदत् or अंआदत् with चङुण्। The long forms could not have been obtained had this not been a दीर्घविधि, for then the lopa-ádesâ of णिच् being sthânivat would have prevented the application of दीर्घ।

The roots अद् and अद् (both Divâdi) ending in द् do not ever lengthen the root vowel before णिच् and चङुण् by VII. 3. 34. The present sûtra, therefore, does not apply to the *simple* roots. The derivative causative roots of these, namely, अदि—अदयति, अदि—अदयति, optionally lengthen the penultimate before these affixes. Thus अदि+णिच् = अद्+णिच् (the द of णि being elided by VI. 4. 51) = आदि or अदि (with the augment आ = आदाति or आदयति)। This rule applies when the Causative of the Causative root takes these affixes.

In fact the mention of the word दीर्घं implies as much, otherwse the sûtra could have been made without this word, for the word 'optionally' would have brought in both 'short' and 'long'. Thus in अदयन्तं प्रयुङ्क्ते 'he causes another to make quiet' we add णि (Causative sign.), to the Causative root अदि, as अदि+णि = अद्+इ (VI. 4. 51) = आदि, the lopâdeśa here is not sthânivat for the purposes of *lengthening* (दीर्घविधि) the अ of अद् (I. 1. 58)। From this आदि with णिच् we get आदाति, and with चङुण् we get आदत्। But we cannot get the short forms, by taking the other alternative, as the lopâdeśa will then be stânivat. Hence the necessity of the word दीर्घं in the sûtra. Thus the णिच् and चङुण् forms of the Causative of the Causative (*i.e.*, the double Causative) of अद् are आदयति or आदाति; आंअदत् आंआदात् and from the form अंअदयति, we have आंअदि or आंआदि, अंअंअदत् or अंआंआदात्। These latter are from the Causative stems of the Intensive root. The sign यङ् of the Intensive has been elided (VI. 4. 49) as shown above.

२७६३। नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः। ७। ३। ३४।

उपधाया वृद्धिर्न स्यात्सिचि क्ङिति क्ङिति कृति च। आयत्। अयत्। 'उदात्तोपदेशस्य' किम्। आनाम। 'मान्तस्य' किम्। अयादि। 'अनाचमेः' किम्। अचीकमत्। '* अनाचमिस्वपि-जनीनामिति वक्तव्यम्*'। क्ङिति 'आदादयः—' (२३०५) इति क्ङिदाशी। अजनि। क्ङिति च-

रथेवत् । अवादि । 'वच शिंचायाम्' । इकारः । 'अनिदमोः—' (२५१२) इति न वृद्धिः । अवचि । आशोऽ चिचिदत्र लुकिस्तु' (२४८०) इत्युलोपे वुक् । अवागादि ।

2763. The vṛiddhi is not substituted before the Aorist चिण् or a kṛit-affix with indicatory ञ् or ण् for the penultimate vowel of that root wh ich ends in च and is acutely accented in its original enunciation (Dhâtupâṭha), but not so in वच् after आ ।

The vṛiddhi of the penultimate अ takes place before चिण् and चिण् affixes (VII. 2. 116), that vṛiddhi does not take place in the case of udâtta roots ending in च् । Thus अवचि, अवचि, and अवचि in चिण् ॥ Compare VI. 4. 92, 93. Similarly with क्सण् affixes, as अवचः, अवचः इवचः, अवः, अवः, इवः । Why do we say 'acutely accented'? Observe, अवाचि । आवचः, वावचः ।

Note:—How do you explain उच्चक्र and उपरच्च? These are irregular forms exhibited by Pâṇini himself in the Dhâtupâṭha अङ्कउच्चने (Bhu. 880), वच उपरच्चे (Bhu. 1033). Why do we use "in the original enunciation or upadeśa"? So that the rule may apply to अवची, इवची, अवची, but not to आवचः, वावचः । Here to the root वच्, रच् and यज् is added the affix चिण्ङ् (III. 2. 141). The words अचिँण् &c., get the affix-accent, namely acute ँ ; and thus the root-vowel becomes anudâtta. Though the root *now* becomes anudâtta, yet because in its upadeśa it was udâtta, the present sûtra will apply and prevent vṛiddhi. The roots वच्, रच् are anudâtta in upadeśa, but in आवचः, वावचः they become udâtta by चिण् accent. This accent is a secondary accent and not the 'original' accent; and hence the present rule does not apply and there is vṛiddhi.

Why do we say ending in च्? Observe अवादि । आरचः वारचः ॥ Why with the exception of आयच्? Observe आयादि । आयायचः ।

Vârt:—Prohibition must be started in the case of the roots आ-यच्, अच् and यच्, as अयादि, अयादि; and आयादि । Note:—In the case of अच्, the affix क्सण् is added in that alternative, when the root does not take the affix चिण् (III, 1. 31). It thus gets vṛiddhi Similarly अच् gets आय by S. 2305 when it does not take चिण् । Thus अयादि with चिण्. The same with चिण् and चिण् ।

Note:—The word आयः is formed from the Churâdi अय्, which with the affix चिण् gets vṛiddhi, because चिण् is not a kṛit-affix, and is not therefore governed by this rule. If you say "let there be vṛiddhi of चिण् but this vṛiddhi will be shortened by VI. 4. 92 because it is a णिच् root," we reply "this root is not णिच्" । The णिच् roots are those enumerated in Bhuâdi class, subdivision अदादिः (800) No doubt, there it is said that the roots ending in अय् are णिच् (in अयन्ताः). But a root is regarded णिच् only with regard to the Causative चिण् affix, and not with regard to that चिण् of the Churâdi class where the sense of the causative is not involved in it. Therefore this root is not णिच् (VI. 4. 93).

Note:—The phrases पूर्वविद्वांसो मुनिः and others like it are incorrect. Why do we say 'चिण् and kṛit only'? Observe अबाध, उदाध, चबाध।

The root बध हिंसायाम् ends in a consonant; it is √badh and not √badha. There is no vṛiddhi of its penultimate अ, because VII 3. 35. S. 2512 prevents it. Thus अबधि।

In the case of √जागृ there is no guṇa but vṛiddhi, because VII. 3. 85. S. 2480 prohibits it with regard to चिण्। Thus अजागरि।

२७६४। भञ्जेश्च चिणि। ६। ४। ३३।

भञ्जेर्नो वा स्यात्। अभाजि-अभञ्जि।

2764. The nasal may be optionally elided in भञ्ज before the third person Passive of the Aorist in चिण (च्वि)

Thus अभाजि or अभञ्जि॥ This is an aprâpta vibhâsha, and teaches for the first time the elision of न in a certain contingency.

२७६५। विभाषा चिरक्तमुलोः। ७। १। ६९।

सनेर्नुमागमो वा स्यात्। अलम्भि-अलाभि। व्यवस्थितविभाषत्वात्प्राप्तेर्नित्यं नुप्। प्रालम्भि। द्विकर्मकाणां तु

गौणे कर्मणि दुहादेः प्रधाने नीहृकृष्वहाम्।
बुद्धिभक्षार्थयोः शब्दकर्मणां च निषेधतः।
प्रयोज्यकर्मण्यन्येषां वयन्तानां लादयो मताः॥

गौणे इति। अजा ग्रामं नीयते। हियते। कृष्यते। उह्यते। बोध्यते माणवकं धर्मः। माणवको धर्ममिति वा। भोज्यते माणवकमोदनः। माणवक ओदनं वा। देवदत्तो ग्रामं गम्यते। 'अकर्मकाणां कालादिकर्मकाणां कर्मणि भावे च लकार इष्यते'। माणवो भावं वा आस्यते देवदत्तेन। चिजन्तानु प्रयोज्ये प्रत्ययः। माणवास्यते माणवकः।

इति भावकर्मनिरूपकरणम्।

2765. The नुम् is optionally added to लभ् not preceded by a Preposition, before the चिण् Aorist and the Absolutive क्त्वा

Thus अलाभि or अलम्भि, लाभंलाभम् or लाभंलम्भम्॥ This is a Vyavasthita-vibhâshâ, the option is allowed where there is no Preposition along with the root; and no option is allowed but नुम् must be added, when a Preposition precedes: as प्रालम्भि, प्रलम्भम्।

As regards those roots which gorverned *two* objects (I. 4. 51. S. 539), the question arises 'with regard to what object, the principal or the secondary should the tense-affixes, &c., be added? Or should they be added with regard to both?" This query is answered by the following verse:—

"The tense-affixes are added with regard to the *secondary* object after (the twelve roots) दुह् &c., (of the verse given under S. 539): and with regard to the principal object after नी, हृ, कृष् and वह। As regards

the causative roots meaning 'to understand,' 'to eat,' 'to teach or make sound' (See I 4. 52. S. 540), *any* one of the two objects may be chosen as one desires for the purposes of being made the agent of the Passive verb). As regards other causative roots, the Passive tense-affixes &c., are added with regard to the prayojya –object."

Note:—That object which gets this designation by the sûtra अकथितं च (S. 539), *i.e*, the akathita object is *secondary* object. Those nouns which get the designation of karma or object by S. 540 are secondary objects. That noun which was *agent* of the non-causative verb, and which gets the designation of *object* in the causative verb is called prayojya-object. The 'other causatives' referred to above are roots which mean 'to go', and which are 'intransitive.'

Thus गौर्दुह्यते पयः देवदत्तेन 'By Devadatta the cow is milked milk,' from देवदत्तो गां दोग्धि पयः। Here गां the *secondary* object of the Active voice, has become agent in the Passive voice. Similarly with kṛitya affixes, as गौर्दोग्धव्या or दोहनीया पयः. So also गौः दुदोह or दुदोहा पयः।

Similarly अजा ग्रामं नीयते from ग्राममजां नयति। Here the *principal* object of नी has become the agent in the Passive. So also with क्षिपते कृष्यते, and उह्यते। So also अजा ग्रामंनेतव्या, नयनीया, नेया &c.

With roots meaning 'to understand' &c, we have बोध्यते माणवकं धर्मः or बोध्यते माणवको धर्मम्। Here the agent of the Passive may be the principal or the secondary object indifferently, from the causative बोधयति माणवकं धर्मम्।

From the causatives of roots meaning 'to go' we have देवदत्तो ग्रामं गम्यते 'D. is made to go to the village' from गमयति देवदत्तं ग्रामं 'he causes D. to go to the village.' Here Devadatta is prayojya-object of the causative; and it is made the agent of the Passive.

Ishti:—The tense-affixes may be used Passively or Impersonally after Intransitive and after roots that govern an object of time. As मासो or मासंवा आस्यते देवदत्तेन।

But after a causative of such a root, the affix comes with regard to prayojya object. As माणवमासयते माणवकः 'the boy is made to sit for a month.'

Here ends the Chapter on Impersonal and Passive Verbs.

अथ कर्मकर्तृतिङ्प्रकरणम् ।

CHAPTER XXI.

REFLEXIVE VERBS.

यदा सौकर्यातिशयं द्योतयितुं कर्तृव्यापारो न विवक्ष्यते तदा कारकान्तराण्यपि कर्तृसंज्ञां लभन्ते । स्वव्यापारे स्वतन्त्रत्वात् । तेन पूर्वं करणत्वादिलक्षणेऽपि संप्रति कर्तृत्वात्कर्तरि लकारः । खाड्गेविशिखत्ति । काष्ठानि पचन्ति । स्थाली पचति । कर्मणस्तु कर्तृत्वविवक्षायां प्रायशकर्मका अपि प्रायेणाकर्मकास्तेभ्यो भावे कर्तरि च लकाराः । पच्यते ओदनेन । भिद्यते काष्ठेन । कर्तरि तु ।

When in order to express the notion of the extreme facility of the action of the verb, it is not desired to express the operation of the agent, then other kârakâs also get the designation of the agent (kartâ). Because they are independent in their own sphere of action and whatever is independent is called kartâ (I. 4. 54. S. 529). Therefore, though in its original state, it might have been an instrument or any other kâraka, in the present state, since it denotes agency, it becomes the Nominative of the verb in the active voice. Thus खाड्गेविशिखत्ति, 'the sword cuts very well'. Here though the sword was the instrument in the former state (खड्गेना छिनत्ति 'he cuts with the sword'), yet since no stress is laid on the real agent, namely, the person who cuts, but, the action of the cutting was well done, as if the agent was nobody but that the sword itself did the whole work. In fact when prominence is intended to be given to any particular kâraka, it is put in the Nominative case. Similarly काष्ठानि पचन्ति 'the fuel cooks,' स्थाली पचति 'the pot cooks,' here the original was स्थाल्यां पचति । Here the locative has become the Nominative, expressing that the pot has so largely contributed to the action of cooking that we can say 'the pot has cooked.' In fact, the quality of the pot determines the quality of the cooking, so where it is intended to express where the quality of the pot is very good, there the pot is put in the Nominative case.

Thus an Instrument or a Locative kâraka becomes kartâ.

But where it is wished to express the extreme good quality of the object, in other words when it is intended to make the object the agent, then there is this difference, that the transitive verbs of the original sentence generally become intransitive in the second and the conjugation is either Impersonal or the tense affix denotes the agent; namely those roots which govern only one object become intransitive in the reflexive state, while the roots which govern ordinarily two objects, remain transitive in the reflexive also; but they can now govern only one object, because

one of the two objects has become the agent. When the verb has become intransitive, the result is that it is conjugated either in the Impersonal or it denotes the agent. Thus पच्यते ओदनेन, 'it is cooked by the rice'; भिद्यते काष्ठेन, 'it is split by the wood'. In other words, the rice and the wood are so good, that there is no difficulty, on the other hand, there is extreme facility in cooking them, that is the rice becomes cooked of itself and the wood splits as if on its own accord. These are examples of roots which govern one object. Of verbs which govern two objects, the following examples may be given:—मथ्नाति सागरोऽमृतं 'the ocean churns the ambrosia', *i.e.*, सागरममृतं मथ्नाति 'he churns the ambrosia out of the ocean' Another example is स्वयं प्रसुरवेऽस्य सुते वपस्तुता वसूपमानस्य वसूनि मेदिनी ।

Some say that the secondary object of the roots governing two objects can only become the agent of the reflexive verb. This is however doubtful, because we find examples like अन्ना ग्रामं नयति । पच्यते ह्यन्ने गौ स्वयमेव &c.

We have said that when an object becomes an agent in the Reflexive, the verb is conjugated either in the Impersonal or in the Active voice. Examples have already been given of the Impersonal use, but when it denotes the agent, namely, when the reflexive verb is conjugated in the active voice, or technically when the tense affixes denote the agent, then the following sûtra applies, by which all the rules of the Passive conjugation of the ordinary verbs are applied to the active conjugation of the Reflexive.

२७६६ । कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः । ३ । १ । ८७ ।

कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत्स्यात् । कार्यातिदेशोऽयम् । तेन यगात्मनेपदविधिवद्भवतिः स्युः । कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा । पच्यते ओदनः । भिद्यते काष्ठम् । अपाचि । अभेदि । नन्वाद्ये लकारे कर्तुर्द्वितीया स्यादस्मादतिदेशादिति चेन्न । लकारस्थाच्च एव कर्मा कर्मवत् । 'लिङ्याशिष्यङ्' (३४३४) इति द्विलकारकरणात् लः' इत्यनुवर्त्तेः । भावे प्रत्यये च कर्तुर्लकारेणानुपस्थितेः । अत एव कृत्यल्युटोर्बहुलमिति कर्मकर्तरि न भवति । किं तु भाव एव । भेत्तव्यं कुमुम्भेन । नन्वेवं पचिभिदोः कर्मस्था क्रिया विक्लित्तिर्द्विधाभवनं च । भेदस्तूभौ कर्तृस्था न तु तत्तुल्या । सत्यम् । कर्मस्थकर्तृत्वावस्थाभेदोपाधिकं तत्समानाधिकरणक्रियाया भेदमाश्रित्य व्यवहारः । 'कर्मस्था' इति किम् । करणाधिकरणस्थया तुल्यक्रिये पूर्वोक्तं साध्यसिद्धिरित्यादौ मा भूत् । किंच । कर्तृस्थक्रियेत्यो मा भूत् । गच्छति ग्रामः । आरोहति हस्ती । अधिशेते शास्त्रार्थः स्मरति अहर्यति वा । यत्र कर्मणि क्रियाकृतो विशेषो दृश्यते यथा पक्वेषु तण्डुलेषु यथा वा छिन्नेषु काष्ठेषु तत्र कर्मस्था क्रिया नेतरत्र । न हि पक्वापक्वतण्डुलोऽश्व गतागतग्रामेषु वैलक्षण्यमुपलभ्यते । करोतिरत्रप्रधानार्थः । उत्पत्तिस्तु कर्मस्था । तेन कारिष्यते घट इत्यादि । यत्रार्थस्तु नेतस्तिरश्चेत् । आशेच्छादिवदप्रक्षस्य कर्तृस्थत्वात् । तेनानुपयुक्तस्यमानेऽर्थे इति व्याख्यानम् । कर्तृस्थत्वेन यगभावाच्छयनि कृत ओलोपे च रूपसिद्धेः । तात्पर्यान्नादावदं व्याकरणं स्वात्मनेपदम् । "सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः" । अन्योन्यं स्नुषतः । अन्ना ग्रामं नयति । "कृदिषच्योर्बहुलं सकर्मकयोरिति वाच्यम्" ।

2766. The क denoting the agent, is treated as if it were a क denoting the object when the action affecting the agent is similar to the action which affects the object.

This rule substitutes operations (kâryâtideśa, S. 2745). This direction implies the substitution for the operations incident to a tense-affix or क, denoting an agent of all the operations, which fall to be performed when the tense-affix or क denotes the object. Hence there shall be the affixing of यक् (III. 1. 67, S. 2756) the employment of Atmanepada terminations (I. 3. 13. S 2679), the substitution of चिण् for च्लि (III. 1. 66 S. 2758), and the treatment of the word as directed in sûtra VI, 4, 62. S. 2757 (Dr. Ballantyne). Thus भिदाते काष्ठं स्वयमेव 'the wood splits of itself'; अभेदि काष्ठं स्वयमेव 'the wood splits of itself'. So also the aorist अपाचि and अभेदि।

Will not, by force of this atideśa, the agent become the object when the verb is conjugated in the Impersonal Mode? No The atideśa says, the agent expressed by the tense affix is treated like the object; *i.e*, the *Active voice* is treated like the *Passive voice* and not that the (noun) agent becomes the (noun) object. The present sûtra III. 1. 87 (S. 2766) is preceded in the Ashṭâdhyâyî by the two sûtras III. 1. 85 and III. 1. 86: namely व्यत्ययो बहुलम् and लिङ्याशिष्यङ् (S. 3433 and 3434). When these two sûtras are read together as *one* sentence, then by sanhita sandhi, the anusvâra becomes ङ् as व्यत्ययो बहुलं लिङ्याशिष्यङ्। From this double ङ्, one is read by anuvṛitti in the present sûtra. Therefore, we explain the present sûtra by saying लकारवाच्यः कर्ता कर्मवत्। But in the Impersonal verb, the agent is never expressed by the tense-affix. The tense-affixes, in the Impersonal have no indicatory force as regards the agent.

The result of this is that in the Reflexive verbs we have no kṛitya-derivatives, or Past Participles with क, or the adding of affixes having the force of खल्।

Note:—The affix *kta* ought to have been omitted from the above, as we find it in the Reflexive. As भिन्नः कुसूलः स्वयमेव। So also क्विनो ग्राहः स्वयमेव।

These affixes *(kṛitya, kta* and *khalartha)* are found in the Impersonal mode only. As भोक्तव्यं कुसूलेन।

Obj. The actions of the verbs 'to cook' and 'to split', when regarded as affecting their object, mean 'to soften &c., the rice &c.', and 'to divide into two the wood &c.' That *very* action (of softening and dividing which we found formerly in the object) we now find affecting the agent, it is a case of *identity* of action and not *similarity* of action—why do you say then *similarity* (tulya).

Ans.—True. Logically there is no *absolute* difference in the action, when it affected the object in the ordinary verb as ओदनं पचति and when it affected the agent in the Reflexive, as पचति ओदनः स्वयमेव; but as there is a grammatical difference, namely, the noun which was in the nominative case before is now in the accusative case, so there is a difference in

their status and condition, and so there is a difference in the syntactical agreement of the action in the two verbs——relying on this grammatical and linguistic difference, the word *tulya* has been used.

Note:—Tulya means similarity, and consequently it implies difference. But in पचति ओदनः स्वयमेव and ओदनं पचति there is no such *basic* or intrinsic difference. Hence the above objection. The answer to it in short is that though there is no essential difference yet there is *external* difference. For the *state* of an agent is certainly different from the *state* of an object, though the thing itself remain the same. Therefore an action related to an agent is different from that very action when related to an object.

Why have we used the word कर्मणा 'similar to the object'? The rule will not apply when the action affects in a similar say the Intrumental kâraka or a Locative kâraka. Therefore in धातु अभि खिनत्ति the conjugation is Active both in the original अभिना खिनत्ति and the Reflexive.

Moreover, the rule does not apply when the *action* affecting the *agent* is similar in both cases. As ग्रामं गच्छति he goes to the village. गच्छति ग्रामः the village goes. So also आरोहति हस्ती।

अधिगच्छति शास्त्रार्थं स्मरति अनुदहति च।

यत् कृपाप्रसादेन तस्मै श्रीगुरवे नमोऽस्तु सदा॥

"Salutation be always to that Teacher by the force of whose grace, the sense of the scriptures is understood and is remembered and faith is enkindled."

Note:—In English these must be put in Passive construction; but not so in Sanskrit.

Obj. A root or dhâtu generally denotes two things, the production of some effect, and the operation itself. Both are included in the word action. The thing related with the operation is agent, that related with the product is object. Now the roots 'to cook'; 'to split', or 'to go' and 'to mount' being Transitive, the product of these inheres in the object: and so to cook and to split are similar 'to go' and 'to mount'; how can it be known that the roots like 'to go', 'to mount', inhere in the agent only.? To this the answer is given below.

Where some specific *change* is seen in the object, by the action of the verb, as the action of cooking produces a definite change in the object cooked, for rice before cooking is different from the rice after cooking, or a wood before spliting is different from the wood after splitting there alone we say that '*the action is in the object.*' and not anywhere else. But no such difference is seen in a *village* b*efore* one *goes* to it, and *after* one goes to it, as we see in the case of cooked and uncooked rice. There-

fore verbs like 'to go', 'to understand' 'to remember' &c., are such where '*the action is in the agent.*' For a scripture learned, or a thing remembered remains the same both before and after the act. Similarly 'he mounts the elephant', the verb 'mounts' is an action which remains in the agent: for the elephant remains the same before the mounting and after it.

In other words the roots meaning 'to make karoti' in the sense of producing, and production are those whose action penetrates the object (karmastha-kriyâ). As आरिच्यते घटः &c. The हृञ् is chiñ-vad by VI. 4. 62. S. 2757. In the alternative the ordinary च्लि will come under VII. 2 70 S. 2366. (The Conditional is अकारिष्यत or अकरिष्यत । Benedictive आरिषीष्ट or कृषीष्ट । I Fut. आरिता or कर्ता । Pass. क्रियतेघटः स्वयमेव । Aor. अकारि । (But this is not the case with regard to verbs which denote the mere exertion or effort of the agent

Such verbs never become Passive by the present sûtra कर्मवत् कर्मणा &c. Because 'exertion or effort', is like 'knowledge', 'wishing' &c., essentially actions inhering in the agent (kartṛistha). Thus has been explained what verbs may be conjugated in the Passive Mood when used Reflexively, and what verbs cannot be so conjugated.

The form अनुव्यवस्यमान is to be explained in the same way in the sentence अनुव्यवस्यमानेऽर्थः. The verb is kartṛistha so there is no चिण् of the Passive Mode; the vikaraṇa श्यन् is added, the ओ is elided and so the above form is obtained. Thus अनु + वि + अव + सो + श्यन् + आन = अनुव्यव + स् + य + आन (VII. 3. 71. S 2510).

How do you add the Atmanepada affix शानच् (आन) to the √सो when you do not treat the verb like a Passive? The affix is not शानच् but the tâchchhilya affix आनम् .

In देवदत्त यज्ञदत्तौ अन्योन्यं स्पृशतः 'Devadatta and Yajñadatta touch each other;' here D and Y are both agents and objects should the conjugation be Passive in the Reflexive of स्पृशतः under these circumstances.' No: because of the following vârtika.

Vârtika:—Prohibition must be stated of the Transitive verbs. Thus अन्योन्यं स्पृशतः । So also अजा ग्रामं नयति ।

Vârtika:—The two Transitive roots √duh to milk, and √pach to cook diversely are conjugated in the Passive when used Reflexively.

२७६७ । न दुहस्नुनमां यक्चिण्वौ । ३ । १ । ८९ ।

एषां कर्मकर्तरि यक्चिण्वौ न स्तः । दुहेरनेन यक् एव निषेधः । चिण्तु क्रियाव्यवयते । अप् दुक् । गौः पयो दुग्धे ।

2767. The affix यक् (III. 1, 67) and चिण् (III. 1. 62) are not employed in the reflexive voice of the verbs दुह् 'to milk', स्नु 'to fall in drops' and नम् 'to bow'.

The affixes यक् and चिण् are used in forming the reflexive verbs, when the action affecting the agent is similar to the action which affects the object. With regard to the root दुह्, the affix यक् is only prohibited by the present sûtra; the चिण् being optionally employed by rule III. 1. 63, as दुग्धे अदुग्ध or अदोहि गौः स्वयमेव 'the cow flows or flowed of itself'; प्रस्नुते or अास्नोष्ट गौः स्वयमेव 'the cow flows or flowed of itself'; नमते or अनंस्त दण्डः स्वयमेव 'the stick bends or bent of itself'.

२७६८ । अातः कर्मकर्तरि । ३ । १ । ६२ ।

अदन्तात्धातोरिच्वा स्यात्कर्मकर्तरि तशब्दे परे । अकारि-अकृत ।

2768. चिण् is optionally the substitute of त when त, the third person singular of the Atmanepada follows, after a root which ends with a vowel, and when the object itself is spoken of as the agent

A reflexive verb is one in which the object is spoken of as the agent. In reflexive verbs therefore, चिण् is employed after roots ending in vowels; as अकारि कटः स्वयमेव 'the mat became made of itself'. This is an optional rule (प्राप्तविभाषा). Therefore we have also अकृत कटः स्वयमेव; similarly अलावि or अलविष्ट केदारः स्वयमेव 'the embankment broke of itself.'

But in verbs other than those that end in vowels, *i.e.*, in those which end with a consonant, the चिण् is obligatory in the reflexive voice, and not optional; as अभेदि काष्ठम् स्वयमेव the wood split of itself'. So also in verbs other than reflexives; as अकारि कटो देवदत्तेन.

२७६९ । दुहश्च । ३ । १ । ६३ ।

अदोहि । पक्षे वधः । 'लुग्वा-' (२३६५) इति पक्षे लुक् । अदुग्ध-अधुक्षत । उदुम्बरः फलं धयते । '* धृञियुज्योः श्वंस्तु *' । अनयोः सकर्मकयोः कर्ता बहुलं कर्मवद्भावपक्षादत्र श्वन्वाच्य इत्यर्थः । '* भ्रञ्जेः अह्नोपपन्ने कर्मण्येति वाच्यम् *' । भज्यते स्वयं भक्तः । अदुग्धा निष्पादयतीत्यर्थः । अनर्जि । युज्यते ब्रह्मचारी योगम् । '* भुवाकर्मकिरादिसमां चाण्यात्मनेपदात् *' । भुवादीनां किरादीनां नव्यन्तानां च वकिचौ चिण्वदिट् च नेति वाच्यमित्यर्थः । अलंकुरुते कन्या । अलमकृत । अवकिरते हस्तौ । अवाकीर्ष्ट । गिरते । अगीर्ष्ट । आद्रियते । आदृत । किरादिस्वदाद्यन्तर्गणः । चिकीर्षते कटः । अचिकीर्षिष्ट । इच्छायाः कर्तृस्थत्वेऽपि करोतिक्रियापेक्षयेह कर्मस्थक्रियात्वम् ।

2769. चिण् is optionally the substitute of त after the verb दुह 'to milk', when it is used reflexively, and when त follows.

Thus अदोहि or अदुग्ध गौः स्वयमेव 'the cow milked of itself.' In verbs other than reflexive, the चिण् is compulsory, *e g.*, अदोहि गौर्गोपालेन 'the cow was milked by the cowherd'.

In the alternative when चिण् is not added, the aorist is formed by क्स; as अधुक्षत। This क्स may be elided optionally by VII. 3. 73. S. 2365. as अदुग्ध।

Similarly with √चक् (See Vârtika to S. 2766). As उदुम्बरः पक्वं 'Udumbara fruit ripens'; from the sentence, कालः उदुम्बरं पक्वं पचति 'time ripens the Udumbara fruit'

Vârtika:—But the √sṛij and √yuj take the affix śyan These transitive roots are diversely conjugated in the Passive when used in the Reflexive form. The affix श्यन् debars यक् । The difference is in the accent.

Vârtika:—It must be stated that the affix śyan is added to the √sṛij, only then when it means 'made with faith or taking place of faith.' As सृज्यते अज भक्तः 'the devotee makes the garland with faith.' When there is not this sense, the यक् affix is used. The Aorist is असर्जि ।

Similarly with the √yuj. As युज्यते ब्रह्मचारी योगं 'the Veda-student performs Yoga or concentration of mind.'

Vârtika:—No conjugation other than that of the Atmanepada takes place of the roots denoting acts of adorning, or the roots कृ &c , &c , or which are Desiderative. Verbs denoting to adorn, the roots 'to scatter' &c, and the verbs ending in यच्, do not take यक् or चिण् or चिण् वद् दृट्। As अलम् कुरुते कन्या 'the girl adorns herself.' अलमकृत 'she adorned herself'. So also अवकिरते हस्ती, Aorist अवाकृट् । So also Pre निरते । Aor. अनीर्ढ । Pre. आप्रियते । Aor. आप्रुत । The kṇâdi roots are a sub-division of Tudâdi roots. Of Desideratives we have, Pre. चिकीर्षते कटः । Aor. अचिकीर्षिट् । Though the 'wishing' is a kartṛistha kriya (an action that primarily affects the agent only), yet with regard to the action of 'to make', it is considered to affect the object, and so there is Reflexive Mode.

२७७० । न रुधः । ३ । १ । ६४ ।

अस्यात्यच्लेष्विषन । अवारुद्ध गौः । कर्मकर्तरीत्येव । अवारोधि गौर्गोपेन ।

2770 चिण् is not the substitute of च्लि, in the third person singular of the Atmanepada after the verb रुध् 'to obstruct' when used in the reflexive sense.

Thus अन्ववारुद्ध गौ स्वयमेव 'the cow was obstructed of itself'. In verbs other than reflexive, चिण् is employed *e g.*, अन्ववारोधि गौर्गोपालेन.

२७७१ । तपस्तपःकर्मकस्यैव । ३ । १ । ८८ ।

कर्ता कर्मत्वस्यात् । विध्यर्थमिदम् । एवकारस्तु व्यर्थ एवेति वृत्त्यनुसारिणः । तप्यते तपस्तापसः । अर्जयतीत्यर्थः । तपोऽनुताप च' २७६०) इति चिणिनेधात्त्विच । अतप्त । 'तपः कर्मकस्य' इति किप् । उत्तपति सुवर्ण सुवर्णकारः । 'न दुहस्नुनमां यक्चिण्वौ' (२७६७) । प्रस्तुते । प्रास्तावित्-प्रास्तोट् । नमते दण्डः । अनंस्त । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र नमिः । '* यक्चिण्वोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिच्स्नुक्रमामुपसंख्यानम् *' । कारयते । अचीकरत । उच्छ्रयते दण्डः । उदचिक्रियत । चिण्वदिट् तु स्यादेव कारिष्यते । उच्छ्रयिष्यते । ब्रूते कथाः । अवोचत । भारद्वाजीयाः पठन्ति । '* स्नुक्रम्यिण्ण्यन्तेभ्यश्चात्मनेपदात्कर्मकर्तृकादनुपसंख्यानम् *' । पुष्पमुद्गरयति उत्पुष्पयते गौः । अन्तर्भावितण्यर्थत्वात् । उत्पुष्पयते गाम् । पुनः कर्तृस्थक्रियत्वात् । उत्पुष्पयते गौः उद्-

पुपुष्यत । यक्चिणोः प्रतिषेधाच्छ्वि चङी । अन्यिग्रन्थ्योरार्धधातुकत्वाच्चिण्भावपक्षे ग्रहणम् । ग्रन्थति ग्रन्थम् । अन्यति नेत्रलां देवदत्तः । ग्रन्थते ग्रन्थः । अग्रन्थिष्ट । अन्थते । अग्रन्थिष्ट । क्रीवादिकयोस्तु । अदनीते । ग्रदनीते स्वयमेव । विकुर्वते वैन्धवाः । वरुणन्तीत्यर्थः । वेः शब्दकर्मणः' (२७०७) 'अकर्मकाच्च' (२७०८) इति तङ् । अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषणत्यागे । विकुर्वते वैन्धवाः । व्यकारिष्ट । व्यकारिषाताम् । व्यकारिषत । व्यकृत । व्यकृषाताम् । व्यकृषत ।

2771. The agent of the verb तप् 'to heat,' becomes similar to the object, only when the object is the word तपस् itself.

This is a *vidhi* or original rule; and not an atidesa sûtra. According to the followers of the Vritti, the word एव in the sûtra is useless. As तप्यते तपस्तापसः 'the devotee performs austere devotion'; it means he acquires *tapas*.

In forming the aorist, the sûtra III. 1. 65. S. 2760 prohibits चिण्, and so the ordinary affix चिण् is employed. As अतपत ।

Why do we say 'when the object is the word tapas itself'? Observe तप्यति सुवर्णं सुवर्णकारः 'the glodsmith heats the gold'.

We repeat here the sûtra III 1. 89. S 2767.

२७७१ । क । न दुहस्नुनमां यक् चिणौ । ३ । १ । ८९ ।

2771A. The affixes *yak* and *chin* do not come in the Reflexive after the verbs *duh*, *snu*, and *nam*.

Of *duh* examples have been given, now are given examples of other roots of this sûtra. Thus प्रस्नुते । Aor प्रास्नाविष्ट or प्रास्नोष्ट । So also नमते दण्डः । Aor. अनंस्त । The root नम् has really a causative force, the sense of the causative णि being in the root.

Vârtika:—In connection with the prohibition of यक् and चिण् should be enumerated the roots formed by णि of the causative, the roots श्रि Sri 'to serve,' and ब्रू 'brû' 'to speak.'

As Pre. कारयते । Aor. अचीकरत् । Pre उच्चूयते दण्डः । Aor उदचिक्यित । Though there is no चिण्, yet the चङ् of chiñ-vad does come. As कारिष्यते । उच्चायिष्यते ।

So also from ब्रू, Pre, ब्रूते कथाः Aor. अवोचत ।

The Bharadvajîyas give this vârtika as below.

This prohibition of the employment of the affixes यक् and चिण् is extended to the verbs that take the affix णि causatives, to the verbs ग्रन्थ 'to loosen', (ग्रन्थ 'to compose' and) ब्रू 'to speak', and to the Atmanepadi Intransitive verbs. As कारयते 'it is caused to be made of itself'; अचीकरत् 'it was caused to be made of itself'; ग्रदनीते 'it loosens of itself'; अग्रन्थिष्ट 'it loosened of itself'; ग्रन्थनीते, ; अग्रन्थिष्ट 'it composes or composed of itself'; ब्रूते and अवोचत् 'it speaks and spoke of itself'; आहते and आहविष्ट आहवकः स्वयमेव

As with णि (*which* now includes the Causative चिण् as well as णिच् &c. (III. 1. 20. S. 2676 &c.) उत्पुच्छयते गौः from पुच्छमुदस्यति । But if it

be derived from the root in which the causative sense is considered to be latent, then we have उद्युञ्जयते गाम् । Again when it is intended to express the agent, we have उद्युञ्जयते गौः । The Aorist is उदयुञ्जत् । Here यक् and चिण् being prohibited, we have अक् and अङ् ।

The roots अन्ध and ग्रन्थ of this vârtika belong to the Adhrishîya sub-division of the Churâdi class. So the adding of णि is optional. When they do not take णि then they are governed by this vârtika. As ग्रन्थति ग्रन्थते । अन्धति भेषजां वैद्यवत् । The Reflexive are :—Pre. ग्रन्थते । Aor. अग्रन्थिष्ट । Pre. अन्धते । Aor. अन्धिष्ट ।

But from the kryâdi √śranth and √grantha, the examples are श्रथ्नीते or ग्रथ्नीते स्वयमेव ।

With Intransitive verbs, the examples are :—विकुर्वते वैन्धवाः ।

The Atmanepada is by S. 2707 read with S 2708. When the root is considered to have the latent sense of णि in it, and no stress is laid on the act of direction &c., of the agent, the example becomes विकुर्वते वैन्धवाः ।

Aor. अक्षारिष्ट । Dual. अक्षारिषाताम् । Pl. अक्षारिषत । Or. S. अकूत । D. अकूषाताम् । Pl. अकूषत ।

२७७२ । कुषिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च । ३ । १ । ८० ।

अनयोः कर्मकर्तरि न यक् किं तु श्यन्परस्मैपदं च । आत्मनेपदापवादः । कुष्यति-कुष्यते पादः । रज्यति-रज्यते वस्त्रम् । यगविषये तु आत्म एव प्रवृत्तिः । अरोचिषीष्ट । अरङ्क्षीष्ट ।

इति कर्मकर्तृ तिङ्प्रकरणम् ।

2772. The affix श्यन् comes after the roots कुष 'to pull', and रञ्ज 'to colour', in the reflexive voice, according to the opinion of the Eastern Grammarians, and these verbs take the affixes of the Parasmaipada.

This debars the affix यक् and the Atmanepada terminations. As कुष्यति पादः स्वयमेव 'the foot draws up of itself'; रज्यति वस्त्रं स्वयमेव 'the cloth colours of itself'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern' shows that it is an optional rule; so that we have also the forms कुष्यते and रज्यते.

It is only when these roots take श्यन् that they are Parasmaipadî optionally when they do not take श्यन्, they are compulsorily Atmanepadi in the Reflexive. The sûtra, therefore, does not apply where यक् comes under the ordinary rule. Thus Pre. अरोचिष्यते । Per. रुरुचे । Cond अरोचिष्यत Ben. अरोचिषीष्ट । From रञ्ज् we get Pre. रङ्क्ष्यते । Per. ररञ्ज । Aor अरञ्जि । Con. अरङ्क्षयत ।

With श्यन् we have कुष्यन्ति (the कुष् is compulsory, VII. 1. 81 S 446). With यक् it is optional by VII. 1. 80. S. 445.

Here ends the Chapter on Reflexive verbs.

अथ लकारार्थप्रकरणम् ।

CHAPTER XXII.

THE MEANING OF MOODS AND TENSES

A —1. Past Tense. Second Future used as Past Tense.

२७७३ । अभिज्ञावचने लृट् । ३ । २ । ११२ ।

स्मृतिबोधिन्युपपदे भूतसामान्यतले धातोर्लृट् स्यात् । अञ्जोऽपवादः । स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यावः । एवं बुध्यसे चेतयसे इत्यादियोगेऽपि । तेषामपि प्रकरणादिवशेन स्मृतौ सत्यिच्छत्वात् ।

2773. When a word implying 'recollection' is in connection with it, a verb takes the affix लृट् (2nd Future) in the sense of the past before the commencement of the present day.

The word अभिज्ञा means 'recollection'. This rule sets aside the affix अञ् As स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यावः 'rememberest thou, Krishna, we were dwelling (lit we will dwell) in Gokula'. Here वत्स्यावः = अवसावः ।

The word वचन meaning 'signification' in the sûtra, denotes that the construction is the same when the synonyms of अभिज्ञा are used; as स्मरसि 'dost thou remember'; बुध्यसे 'dost thou know'; चेतयसे 'dost thou reflect'; and the like. Because these also by context, are capable of being used to denote 'remembrance.'

२७७४ । न यदि । ३ । २ । ११३ ।

यद्योगे उक्तं न । अभिज्ञानादि कृष्ण यद् वने अभुञ्ज्महि ।

2774. The affix लृट् (the 2nd Future) is not applied in the sense of the past, when the upapada denoting recollection has in connection with it the particle यद्.

This prohibits लृट् which the verb यद् obtained from the last sûtra. As अभिज्ञानादि कृष्ण यद् वने अभुञ्ज्महि 'thou rememberest Krishna how we did enjoy in the forest'.

२७७५ । विभाषा साकाङ्क्षे । ३ । २ । ११४ ।

उक्तविषये लृट्वा स्यात् । लक्षणप्रत्ययाभ्यामेव साकाङ्क्षत्वेऽतिव्याप्तेः । स्मरसि कृष्ण यद् वने वत्स्यावस्तत्र नाद्यारभिष्यावः । यदो लक्षणं चारणं लक्षणम् । यदि यद् । यद्यदयोगेऽपि 'न यदि' (२७७३) इति वार्तिकात् परत्वाल्लिङ्लक्षणः । 'परोक्षे लिट्' (२७७९) । चकार । उक्तलक्षणविषयविधादिना चारोक्षत्वम् । 'युष्मदोऽहं किल विजजाप' । 'यद् यदद् पुरस्तात्तस्य तथा लिङादत्' । '" अत्यन्तापह्नवे लिङ्वक्तव्यः "' । अलिङ्क्षेत्यवार्त्तीः । मार्दं अलिङ्क्षाञ्चकार ।

2775. The लृट् is optionally applied in the sense of the past, when a word implying 'recollection' is in connection with it, and whether such word has the particle यत्र or is employed simply; provided that the two verbs, occurring in the same complex sentence, are so connected together, that each is necessary to the other, to complete the sense of the speaker.

The word चाक्षुष means the relation between the sign and the thing signified, wished for or wanted by the speaker, or in other words, when the first verb is related to another verb used in the same sentence, as a sign is to that which is indicated by the sign. As स्मरसि कृष्ण वने वत्सपालनस्य गोचारणविधाम : 'do you remember Krishna we went to the forest and there did cause the cows to graze'. Here dwelling is the लक्षण or mark, and grazing is the लक्ष्य or thing marked. In the alternative there will be Imperfect.

This option is allowed because the present sûtra is subsequent whether the particle यत्र is or is not used. As अभिजानासि देवदत्त यत्र काश्मीरान् गमिष्यामः (or यत्र काश्मीरान् गच्छामः) यत्र तत्रौदनं भोक्ष्यामहे (or यत्र तत्रौदनमभुङ्क्ष्महि) 'Do you recollect, Devadatta, how we went to Kashmir and how we ate rice there'.

In the above examples, the verb 'to go' is the sign, and the 'eating' or 'drinking', in the second sentence, is the thing really signified; the first verb is necessary as an introduction to the thought of the speaker which dwells more upon the second verb. Here the second sentence or proposition is used as completion or complement of the first proposition.

B.—Perfect Tense.

२७७५ । क । परोक्षे लिट् ॥ ३ । २ । ११५ ॥

2775A. The affix लिट् comes after a verb in the sense of the past, before the commencement of the current day and unperceived by the narrator.

The word परोक्ष 'unperceived' qualifies the words भूत 'past' and अनद्यतन 'non-current day' understood in this aphorism.

As, चकार 'he did'.

Note:—"It is evident that the लिट् (perfect) should not be used in the first person, *i.e.*, when the agent of the action is the speaker or writer himself: for it is impossible that the action should not have been witnessed by him".

But if by reason of some distracted, unconscious or absent state of mind, it is possible for the agent to speak of the action as one, of which he was not a conscious witness, the Perfect may be used even in the first person. As सुप्तोऽहं किल विललाप 'indeed I prated while asleep'. बहुमनद

पुरस्तात्तस्य भक्ता किलाहम् (Mâgha XI. 39.) 'I forsooth prated much before him, because I was frenzied'.

Vârt:—The Perfect should be employed (in denoting past time simply, whether of the current day or otherwise, and whether the action has been witnessed personally or not) if the sense is total denial of the action. As अजिङ्गेष्वजीगोः ? नाहं अजिङ्गान् अगाम 'did you live in the Kalinga country?' 'I did not even go to the Kalinga country'.

२७७६ । ह्यश्यद्यतोर्लङ् च । ३ । २ । ११६ ।

अनद्यतनपदार्थेलिङ्विषये लङ् स्याद् । चास्लिट् । इति ह्याक्षरोच्चकार वा । अभीक्ष्ण्ये-च्चकार वा ।

2776. And the affix लङ् comes after a verb when the particles ह and अभीक्ष्ण are in connection with it, and when the verb denotes past action unperceived by the speaker, and before the commencement of the current day.

The force of च 'and' is that the affix लिट् (Perfect) may also be employed in similar construction. As इति ह्याक्षरोत् (Imperfect), or इति ह चकार (Perfect) 'Alas! he did it. अभीक्ष्ण्ये-च्चकार or अभीक्ष्ण्ये-च्चकार 'again and again he did it'.

२७७७ । प्रश्ने चासन्नकाले । ३ । २ । ११७ ।

प्रष्टव्यः प्रश्नः । आसन्नकाले वृत्तेऽनद्यतनेऽर्थे लिङ्विषये लङ्लिटौ स्तः । अगच्छत्किल । जगाम किल । आसन्ने तु अंसं अगाम किल ।

2777. The affixes लङ् (Imperfect) and लिट् (Perfect) come after a verb (in expressing a past time not belonging to the current day and unperceived by the speaker) when the past time referred to is recent, and the sentence is interrogative.

This sûtra also qualifies the words भूत, अनद्यतन and परोक्ष which are understood in it. The word प्रश्न means 'what should be asked'; and आसन्न-काल 'time close at hand'. As, some one may ask another, अगच्छद् देवदत्तः or अगाम देवदत्तः 'did Devadatta go or has Devadatta gone (just now)'? अयजद् देवदत्तः or इयाज देवदत्तः 'Did Devadatta sacrifice or has Devadatta sacrificed'?

Why do we say 'in asking question'? Otherwise there would be Perfect tense only. As, अगाम देवदत्तः 'Devadatta has gone'.

Why do we say 'when the past time referred to is imminently recent'? Observe अद्यन्तं पृच्छामि, अगाम अंसं किल वासुदेवः 'I ask you, did Krishna indeed kill Kansa in days of yore'.

C—Present used as Past.

२७७८ । लट् स्मे । ३ । २ । ११८ ।

लिटोऽपवादः । यत्रेति रूपं पुरिपिष्टिरः ।

2778. The affix लङ् (Present) comes after a verb, when the particle स्म is in connection with it, (and denotes a past time not belonging to the current day and unperceived by the speaker).

All the words within brackets are understood in this aphorism. This debars लिट् or the Perfect tense. Thus यजति स्म युधिष्ठिरः 'Yudhishṭhira sacrificed'.

२७७९ । अपरोक्षे च । ३ । २ । ११९ ।

भूतानद्यतने लङ् स्यात्स्मयोगे । एवं स्म किल ब्रवीति ।

2779. The affix लङ् (Present) comes after a verb when the particle स्म is in connection with it, and denotes a past action not belonging to the current day, and when the action is perceived by the agent.

As एवं स्म किल ब्रवीति 'thus said the father'.

२७८० । ननौ पृष्टप्रतिवचने । ३ । २ । १२० ।

अनद्यतने परोक्ष इति निवृत्तम् । भूते लट् स्यात् । अकार्षीः किम् । नन्वकरोमि भोः ।

2780. The affix लट् is employed after a verb in denoting past action, when the word ननु is in connection with it, and an answer is given to a question.

The anuvṛitti of the words '*anadyatana*' and '*paroksha*' does not extend to this sûtra. This declares a rule with regard to past time in general. This debars लुङ् (the Aorist tense). As अकार्षीः किम्—ननु अकरोमि भोः 'Devadatta, did you make the mat? O, yes I did make it'.

Note:—Why do we say 'in reply to an interrogation'? Observe नन्वकार्षीत् मानवकः 'certainly, Mânavaka did it'.

२७८१ । नन्वोर्विभाषा । ३ । २ । १२१ ।

अकार्षीः किम् । न करोमि । नाकार्षम् । अहं तु करोमि । अहं त्वकार्षम् ।

2781. The affix लट् comes optionally after a verb, in denoting past time, in reply to an interrogation, when the words न 'not' and तु 'what of that' are in connection with it.

As, अकार्षीः किम्—न करोमि भोः or नाकार्षम्;—अहं तु करोमि or अहं त्वकार्षम् 'Devadatta, did you make the mat?—No I did not;—what of that, I did'.

२७८२ । पुरि लुङ् चास्मे । ३ । २ । १२२ ।

अनद्यतनग्रहणं नवद्यश्शब्दत्वानुवर्तते । पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चास्यङ् न तु स्मयोगे । यदि यथाप्राप्तम् । वक्ष्यतीह पुरा ह्यासीत्–अवोचत्–अवदत्–अपप्रच्छ । 'अस्मे' किम् । यजति स्म पुरा । भविष्यतीत्यनुवर्तमाने ।

2782. Optionally the affixes लुङ् and लट् come after a verb, in denoting past time not belonging to the current day, when

the word पुरा is used in the sentence, provided that the word एव is not used.

The anuvṛitti of the word *anadyatana*, which had come to a stop with III. 2. 120, manifests itself again in this sûtra by a process of jumping over the two intermediate aphorisms. This sort of anuvritti is technically called *mandûka-pluti* 'the leap of a frog' *i.e.*, skipping of several sûtras and supplying a word from a previous sûtra.

This is an optional rule, so that when *laṭ* and *luṅ* are not used, the proper tenses, as the case may be, must be employed. As यज्ञदत्तेह पुरा छात्राः 'the pupils lived here formerly.' So also, Aorist, यावान्नु: पुरा छात्राः; Imperfect, यावच्चिन्तय पुरा छात्राः; Perfect, अनुदित्त पुरा छात्राः।

Why do we say 'when the word एव is not used'? Observe यजति एव पुरा 'he did perform a sacrifice formerly'.

The anuvṛitti of Future भविष्यति from III 3. 3. S. 3171, is current in the next sûtra, which shows when the Present may be used with the force of Future.

२७८३। यावत्पुरानिपातयोर्लट्। ३। ३। ४।

यावद्भुङ्क्ते। पुरा भुङ्क्ते। निपातावेतौ निश्चयं द्योतयतः। 'निपातयोः' किम्। यावद्दास्यति तावद्भोक्ष्यते। अरण्यभूतया पुरा यास्यति।

2783. The affix 'Laṭ' comes after a root, with the force of futurity, when it has in construction with it the particles 'yâvat' and 'purâ'

The Present tense has the force of the Future when the *adverbs* यावत् and तावत् are used. The phrase 'futurity &c' is to be read into this sûtra from III. 3 3. S 3771. Thus यावत्ते से निपतति पुरा 'he will surely fall in the range of your sight' (Megha dûta) यावदस्य दुरात्मनः वधुन्भूतमाव वधुन्न प्रेषयामि, 'I shall send verily, Satrughna to exterminate this wretch'. Or यावद् भुङ्क्ते. He will surely eat or पुरा भुङ्क्ते। These two particles denote 'certainty'.

These words पुरा and यावत् must be used as adverbs (nipâtas), and not as relative pronouns. Therefore not here, यावद् दास्यति तावद् भोक्ष्यते 'as long as he will give, so long he will eat'; पुरा पुरिभवति 'he goes along the city'. Or अरण्य भूतया पुरा यास्यति. Here यावत् is a relative pronoun; and पुरा is the Instrumental singular of पुर् 'city'.

२७८४। विभाषा कदाकर्ह्योः। ३। ३। ५।

भविष्यति लट् वा स्यात्। कदा कर्हि वा भुङ्क्ते-भोक्ष्यते-भोक्ता वा।

2784. The affix 'Laṭ' is optionally employed after a root with the force of the futurity, when it has in construction with it, the adverbs 'kadâ' and 'karhi'.

As कदा भुङ्क्ते 'when will he eat', or कदा भोक्ष्यते or भोक्ता; so also कर्हि भुङ्क्ते or भोक्ष्यते or भोक्ता 'when will he eat'.

२७८५ । किंवृत्ते लिप्सायाम् । ३ । ३ । ६ ।

भविष्यति लकारा स्यात् । किं क्षत्रं क्षत्रं वा भोजयसि–भोजयिष्यसि–भोजयितासि वा । 'लिप्सायाम्' किम् । कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति ।

2785. When the word 'kim' or its derivatives are in construction with the verb, the affix 'Laṭ' is employed optionally after a root, in denoting future time, provided that the sentence expresses a desire of gaining on the part of the speaker.

The word 'optionally' is understood in this sûtra By using the word वृत्त along with किम् is meant that the rule applies even when किम् taken the affixes क्षत्र and क्षत्त्र The word लिप्सा means 'the desire of gaining or acquiring, a wish to have something or an intention of begging'.

As किं भवन्तो भोजयन्ति or भोजयितारः 'whom will you feed'? It implies a request on the part of the questioner to feed him also. So also क्षत्रे भिक्षां दास्यति, ददाति, दाता, or क्षत्त्रे भिक्षां दास्यति &c. 'Which of the two or which of these all, will he give alms? Will he give something to me'?

Why do we say 'when a desire of gain' is meant? When no desire of gain is implied, the Future tense must be employed; as, कः पाटलिपुत्रं गमिष्यति 'who will go to Pâṭaliputra?'.

२७८६ । लिप्स्यमानसिद्धौ च । ३ । ३ । ७ ।

लिप्स्यमानेनान्यादिना स्वर्गादेः सिद्धौ गम्यमानायां भविष्यति लकारा स्यात् । सोऽन्नं ददाति–दास्यति–दाता वा । स स्वर्गं याति–यास्यति–याता वा ।

2786. And when the success, that would accrue to another by fulfilling the desire of the speaker, is indicated in a sentence, the Present tense may optionally be employed with the force of the futurity.

The word 'optionally' is also understood here. The word लिप्स्यमानसिद्धिः is equal to लिप्स्यमानात् सिद्धि, an Ablative-Tatpurusha Compound, signifying *siddhi* or success, that would be acquired by another, by complying with the request of the speaker. The difference between this and the last sûtra is that whereas the last related to interrogative sentences having किम् in construction, the present relates to sentences in general. As यो अन्नं ददाति, स स्वर्गं गच्छति 'he who gives food, goes to heaven'; यो अन्नं दास्यति or दाता, स स्वर्गं गमिष्यति or गन्ता.

Here the speaker encourages the giver to the act of charity by holding out the hope, that from rice which is the object desire d(लिप्स्यमान) the success (सिद्धि), in the shape of *svarga*, will accrue to the giver.

In other words, the Present is sometimes used for the Future in conditional sentences, *i.e.*, it is employed in connection with a sentence declaring the compensation or reward which follows from the granting of the wish'.

२७८७ । लोडर्थलक्षणे च । ३ । ३ । ८ ।

लोडर्थः प्रेषादिर्लक्ष्यते येन तस्मिन्नर्थे वर्तमानाद्धातोर्भविष्यति लट्वा स्यात् । कृष्णश्चेद्भुङ्क्ते त्वं गाद्यारय । यदि लट्लृटौ ।

2787. The affix 'Laṭ' is optionally employed with the force of the futurity, after that root, which in a conditional sentence, is the condition precedent for the action indicated by another verb having the sense of the imperative mood.

The word लोडर्थ means 'having the sense of the affix लोट् or imperative mood'. The force of *lot* is 'to command, direct, invite &c' as given in III. 3. 162 and 163. The sûtra, translated literally, will mean 'the Present tense may optionally be employed when the action denoted by the verb is related to another action denoted by another verb in the imperative, as a sign (लक्षक) is to the thing signified (लक्ष्य)'. Thus उपाध्यायश्चेदागच्छति (आगमिष्यति or आगन्ता) अथ त्वं छन्दोऽधीष्व 'if the professor *comes* (*i.e.*, will come) then *read* you prosody'. Here the coming of the professor is the *lakshana* of the direction as to reading. Or कृष्णश्चेद् भुङ्क्ते त्वं गाद्यारय 'if Kṛishṇa will eat, thou graze the cattle,' *i.e.*, thou shouldst graze the cattle during the time that Kṛishṇa takes his meals. In the other alternative, there will be first and second Future.

२७८८ । लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके । ३ । ३ । ९ ।

ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरि ऊर्ध्वमौहूर्तिकः । निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च । ऊर्ध्वमौहूर्तिके भविष्यति लोडर्थलक्षणे वर्तमानाद्धातोर्लिङ्लटौ वा स्तः । मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदागच्छेत्-आगच्छति-आगमिष्यति-आगन्ता वा । अथ त्वं छन्दोऽधीष्व ।

2788. The 'Laṭ' (Present) or the 'Liṅ' (Potential) is used under similar conditions in denoting futurity, when the future time is future by a 'muhûrta' (48 minutes).

All the conditions of the last sûtra apply here also, namely 'when the action denoted by the verb is related to another action denoted by another verb in the imperative, as a sign is to the thing indicated'. By force of the word च we read the anuvṛitti of *lat* also into this aphorism. The word ऊर्ध्वमौहूर्तिक is a secondary derivatve from ऊर्ध्वमुहूर्त meaning 'that which exists in time *above* a muhûrta'. This is an irregular compound; and the vṛiddhi takes place irregularly of the उ of मु and not of ऊ as the general rule required. The whole word thus formed qualifies the word 'future'. Thus ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरि मुहूर्तस्य उपाध्यायश्चेदागच्छेत् (आगच्छति आगमिष्यति or आगन्ता), अथ त्वं छन्दोऽधीष्व 'If the teacher comes after an hour (of 48 minutes), you had better read the Prosody'.

२७८९ । वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा । ३ । ३ । १३१ ।

समीपमेव सामीप्यम् । स्वार्थे ष्यञ् । 'वर्तमाने लट्' (२१५१) इत्यारभ्य 'उताव्यनो बहुलम्' (३१६९) इति यावद्यो यथाविधि प्रत्यया उक्तास्ते तथैव वर्तमानसमीपे भूते भविष्यति च वा स्युः । अद्या आगतोऽसि । अयमागच्छामि । अयमागमम् । अद्या गमिष्यसि । इदं गच्छामि-गमिष्यामि वा ।

2789. The affixes which are employed when the sense is that of present time, may, optionally in like manner, be employed when the sense is that of past or future time, not remote from the present.

The words वर्तमानीय and वार्तमानीय are the words with the same signification, the latter being derived from the first by adding the affix स्वञ्. This affix is added with a self-descriptive force, without making any modification in the meaning. We learn thus incidentally from Pâṇini's using the word वार्तमानीय, that the affix स्वञ् also comes with a self-descriptive (svârtha) force, and the words चातुर्वर्त्यः &c. are thus formed.

The affixes which begin with III. 2. 123. S. 2151 (वर्तमाने लट्) and end with III. 3. 1. S. 3161 (उपपदे बहुलं,) are affixes which come in denoting the present time. These affixes come also with the force of the past or future time, when the sense is that the action has just taken place, or will immediately take place. Thus, to the question कदा देवदत्तागमनोऽसि 'when didst thou come Devadatta', it may be replied, either अयमागच्छामि 'I come now', or आगच्छन्तमेव मां विद्धि 'know me even to have come'; or अयमागतः 'I have now come'; or इदानीमागतः 'I have come now'. So also to the question कदा देवदत्त गमिष्यसि 'when will you go Devadatta' it may be replied, either इदं गच्छामि 'I go now' or गच्छन्तमेव मां विद्धि or इदं गमिष्यामि or अभ्यागमिषम् &c.

Note:—The phrase 'in like manner' (वत्) has been employed to indicate complete resemblance; that is to say, with whatever qualifications, the affixes have been enjoined to denote present time, namely, with whatever bases (प्रकृति), and words in compositions (उपपद), and restrictive significations (उपाधि), certain affixes have been enjoined,—the same affixes under those conditions and those circumstances, only will denote also immediate future and recent past. Thus शानच् by III. 2. 128 comes after the prakṛitis भू and यज्. in forming present participles; this affix, to denote past and future, must come only after भू and यज्. and so on. Thus वदमानः, यजमानः, अलंकरिष्णुः (III 2. 136) &c.

Why do we say 'not remote from the present, (वार्तमानीय)'? This rule will not apply when distant future or distant past is intended to be expressed. As श्वस् अगच्छत् पाटलिपुत्रम् 'he went day before yesterday to Pâṭaliputra'; वर्षेण गमिष्यति 'he will go in a year'

Dr. Böhtlingk translates this sûtra thus:—'Whatever is near to the present time, may be expressed as a present tense'.

२७९० । आशंसायां भूतवच्च । ३ । ३ । १३२ ।

वर्तमानसामीप्ये इति नानुवर्तते । भविष्यति काले भूतवद्वर्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युराशंसायाम् । देवदत्तोऽद्य श्वो वा पचति–पक्तिर्वा । वाक्यसंस्कारश्चम्–कृताभः–कृतप्रायो वा । 'X वाक्यार्थानुवादेऽविवक्षितविशेषाभिधेयः X' । तेन सकृच्छिष्टौ न ।

2790. The affixes which are employed, when the sense is that of the past time or of the present time, may, optionally, in like manner, be employed, after a root in denoting future time, when hope is expressed.

The word 'optionally' is understood here also. The phrase 'not remote from the present' is not valid in this aphorism. The word आशंसा means the wish or expectation of getting an object not yet obtained, and consequently this can refer only to future time. The force of च is to draw the word वर्तमानवत् from the last sûtra in this aphorism. This sûtra has been thus put by Mr. Apte :—" When hope is expressed in a conditional form, the Aorist (लुङ्), the Present, or Simple Future is used in both the clauses to denote a future time. Thus उपाध्यायश्चेदागतवत् or आगतः, or आगन्ता or आगन्तिष्यति वा वयं व्याकरणमध्यगीष्महि, or अधीतवन्तः or अधीमहे or अध्येष्यामहे 'if the teacher were to come, we should read grammar'. देवश्चेदवर्षीद्वर्षति-वर्षिष्यति वा, धान्यमवाप्स्यत्-अवापः-वप्स्यामो वा । 'If it rained, rains or will rain we will sow paddy'.

This construction is pos sible only when the past tense is expressed by लुङ् (Aorist); and not by लङ् or लिट्. For लुङ् denotes past time in general while लङ् and लिट् denote particular forms of past time; (see III 2. 110, 111 and 115). The phrase भूतवत् making an analogy with past time in general, will not therefore, refer to लिट् or लङ् which refer to past time in special.

Paribhâshâ :—" When operations dependent on the general properties of one thing are transferred to something else, operations dependent on special properties of the former are not thereby transferred to the latter."

२७९१ । क्षिप्रवचने लृट् । ३ । ३ । १३३ ।

क्षिप्रपर्याय उपपदे धातुविषये वृट् स्यात् । वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु त्वरितं वा वास्यति । क्षीघ्रं वप्स्यामः । नेति वक्तव्ये वृट्ग्रहणं लुटोऽपि विषये यथा स्यात् । यथा क्षीघ्रं वप्स्यामः ।

2791. When the word 'kshipra' (quickly) or its synonym is in construction with the verb, the future affix, 'Lriṭ' is employed after the root, when 'hope' is expressed in a conditional form.

This supersedes the last rule by which Aorist could also have been employed. By the present rule the Second Future can only be employed. Thus उपाध्यायश्चेत्क्षिप्रमागन्ताऽस्ति (or उपाध्यायश्चेदागतः—*Apte*) क्षिप्रं व्याकरणमध्येष्यामहे 'if the teacher were to come soon, we shall soon learn grammar'. वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु त्वरितंवावास्यति । क्षीघ्रं वप्स्यामः । 'If it rains soon, we shall sow early."

By force of the word वचन in the aphorism, we take the synonyms of क्षिप्र also, such as क्षीघ्र, आशु, त्वरितम्, &c.

An objector might say, "the use of the word वृट् in the sûtra is redundant; for the Future is the natural tense to be used, whenever *hope* is indi-

cated. Sûtra III. 3. 132 was merely an exception to this rule; so that the present sûtra re-enacting the general rule, ought to have been worded thus;—न क्षिप्रवचने 'not so when a word expressing quickness is employed'; for such a rule debarring the past tense given by III 3. 132, would have, of necessity, given scope to the Future tense which is the natural tense to express *hope*". To them we say, that there are two future tenses, लृट् and लुट्। By specifying लृट् we mean that लुट् should not be employed, even where it would otherwise have come, such as in the following:—श्वः क्षिप्रमध्येष्यामहे 'to-morrow we shall learn soon'. Or श्वः क्षीघ्रं वप्स्यामः 'to morrow we shall sow quickly'.

२७९२। आशंसावचने लिङ्। ३। ३। १३४।

आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्याप्तं तु लृटस्तत्। उपसेदुषोदाशंसेऽहमधीयीय। आशंसे क्षिप्रमधीयीय।

2792. The affix of the Potential is employed in denoting Futurity, after a root, when the upapada in composition with it, is a word expressing 'hope'.

This is also an *apavâda* of III. 3. 132. S. 2790 and teaches the employment of the Potential with a future force. Thus उपाध्यायश्चेदागच्छेत्, आशंसे युक्तोऽधीयीय 'if the teacher will come, I hope, you will study with diligence'. This being a subsequent rule, will apply even when the words expressive of 'quickness' are in composition. Thus आशंसे क्षिप्रमधीयीय 'I hope, I will learn soon'. So also, आशंसे युक्तोऽधीयीय, &c.

२७९३। नानद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्ययोः। ३। ३। १३५।

क्रियायाः सातत्ये सामीप्ये च लङ्लुटौ न। यावज्जीवमन्नमनदाद्दास्यति वा। सामीप्ये तुल्यजातीयेनाव्यवधानम्। येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता तस्यामग्नीनाधित्सत। सोमेनायजे। देवतायाग्नेः स्यागामिनी तस्यामग्नीनाधास्यते। सोमेन यक्ष्यते।

2793. When constant continuance of action or a near Past or Future is meant, the Past and Future are not denoted as taught in III. 2. 111 and III. 3. 15, through the Imperfect and the Second Future, but through the Aorist and the First Future.

The affixes लङ् (Imperfect Past) and लुट् (First Future), have been ordained to come, when past time not belonging to the current day, and future time not belonging to the current day, are respectively indicated. The present sûtra prohibits these two affixes. The word क्रियाप्रबन्धः means 'performing an action with continuity'; and सामीप्य means 'not remoteness of time, immediateness, without the intervention of anything of the same genus'. Thus यावज्जीवं भूयमन्नमनदात् (not अददात्) 'he gave food throughout his life'; or भूयमन्नं दास्यति 'he will give much food'. यावज्जीवं भूयमध्यापयिष्यत् throughout his life he taught', or यावज्जीवमध्यापयिष्यति 'through-

out his life he will teach'. In both these cases the Aorist and Second Future are used instead of the Imperfect and the First Future.

So also when recent past or immediate future is meant, the Aorist and the Second Future are employed, instead of the Imperfect and the First Future. Thus देवं पौर्णमास्यद्यक्षीत्सा, पशुरस्याद्युपाध्यायोऽग्नीनाधित or सोमेनायक्षु or गामदित 'during the full-moon that has just past, the teacher consecrated the fire, or performed the soma-sacrifice or gave a cow'. Here the Aorist is for the Imperfect. देवमनाधास्यदाऽऽगामिनी, पशुरस्याद्युपाध्यायोऽग्नीनाधास्यते or सोमेन यक्ष्यते, or ग गां दास्यते 'on the next new-moon day, the teacher will perform the fire-sacrifice or the soma-sacrifice, or he will give a cow'. Here the Second Future is employed instead of the First Future.

Note:—The double negative न अनद्यतन 'not non-today' implies the proper corresponding tenses which indicate adyatana.

२७९४ । भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् । ३ । ३ । १३६ ।

भविष्यति काले मर्यादोपावचनेऽवरस्मिन्प्रविभागेऽनद्यतनवत्। योऽयमध्वा गन्तव्य आ पाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र वत्स्यामः पास्यामः।

2794. The Futurity is not expressed, as taught in III. 3. 15, through the Second Future, but through the First Future, when a statement is made of a limit on this (avara) side of another place.

The phrase अनद्यतनवत् is valid in this sûtra also. The two conditions of the last aphorism, namely, 'continuity of action' and 'immediateness', however, do not apply here. Thus योऽयमध्वागन्तव्य आपाटलिपुत्रात्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्रौदनं भोक्ष्यामहे, तत्र वत्स्यामः पास्यामः 'on this side of the road from the city of Kosâmbi to the city of Pâṭaliputra, there we will eat rice, and there we will drink saktu.'

Note:—Why do we say 'in denoting future time'? Observe योऽयमध्वागत आपाटलिपुत्रात् तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्र पुत्रा अध्येमहि 'on this side of the road that leads from the city of Kosâmbi to the city of Pâtaliputra, we read together &c.

Note:—Why do we say 'when signifying limit'? Observe योऽयमध्वागिरिवचित्र गन्तव्यस्तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्रौदनं भोक्ष्यामहे, पशून् पास्यामः। Here the First Future is employed.

Note:—Why do we say 'when the अवर is in construction'? Observe योऽयमध्वागंस्तव्य आपाटलिपुत्रात् तस्य यदवरं कौशाम्ब्यास्तत्रौदनं भोक्ष्यामहे &c.

The examples of limit given in this aphorism, refer to local limit; in the subsequent sûtras examples will be given as to the limit of time and some difficulty will be observed therein.

२७९५ । काल विभागे चानहोरात्राणाम् । ३ । ३ । १३७ ।

पूर्वपूर्वं यदनद्यतनवत्तदहोरात्रसंबन्धिनि विभागे प्रतिषेधार्थमिदम्। योगविभाग उत्तरार्थः।

योऽयं वत्सर आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे । 'अनहोरात्राणाम्' किम् । योऽयं मास आगामी तस्य योऽवरः पक्षदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे ।

2795. The Second Future is employed instead of the First Future, in denoting Future time not belonging to the current day, when the word 'avara' is used together with a word expressing division of time, but not when it is a word giving the sense of 'day' or 'night'.

The whole of the last sûtra should be read into this. The difference between this and the last sûtra is, that sûtra III 3. 136 referred both to the limit of *space* and *time*, while sûtra III. 3 137 refers to the limit of *time* only; moreover with regard to time there is exception with regard to the portions of day and night. The *yoga-vibhâga*, the separation of this sûtra from the last, is for the sake of subsequent aphorisms. Thus योऽयं चैत्रस्य आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येष्यामहे 'in the month of Chaitra, the year after next, we shall read together'; तत्रौदनं भोक्ष्यामहे 'we shall eat rice then &c'.

Note:—This construction is, of course, only valid in denoting future time, otherwise not. Therefore not here योऽयं चैत्रस्यातीतस्तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्यैमहि 'in the month of Chaitra, the year before last, we *read* together'; तत्रौदनमभुञ्जमहि 'we *ate* together &c'.

Note:—Why do we say 'limit'? Observe योऽयं निरवधिकः काल आगामी तस्य यदवरमाग्रहायण्यास्तत्र युक्ता अध्येतास्महे—तत्रौदनं भोक्तास्महे ।

Note:—The limit must be 'on this side *i.e.*, अवर side'. With the पर side limit, this rule will not apply. With the word पर, this construction is optional. See the next sûtra.

Why do we say 'when not divisions of day and night'? There are three sorts of counter-examples in this case; as, योऽयं मास आगामी तस्य योऽवरः पंचदशरात्रः or योऽयं त्रिंशद्रात्र आगामी तस्य योऽवरोर्द्धमासः or योऽयं त्रिंशदहोरात्र आगामी तस्य योऽवरः पंचदशरात्रस्तत्र युक्ता अध्येतास्महे तत्र सकृत् पाठात्स्यः । Here Luṭ or First Future has been employed and not the Second Future.

२७९६ । परस्मिन्विभाषा । ३ । ३ । १३८ ।

अवरस्मिन्नर्थे पूर्वसूत्रद्वयमनुवर्तते । अमाङ्योगेऽपि । योऽयं संवत्सर आगामी तस्य यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे । अध्येतास्महे । 'लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ' (२२२९) भविष्यतीत्येव । सुवृष्टिस्खेदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत् ।

2796. Optionally so, when a declaration is made with regard to that side of a limit of time.

The whole of the last two aphorisms except the word अवर must be read into this. The sûtra will then stand thus: "The Second and the First Futures are optionally both employed in denoting future time, not belonging to the current day, instead of the First Future alone, when the

word परः is used signifying a limit of time on that side of a fixed period, provided that this word does not give the sense of day or night."

This is an example of aprâpta vibhâshâ.

This rule allows an option when the time refers to the परः side of a starting limit. Thus चोऽयं संवत्सरः आगामी तस्य यत् परमाग्रहायणवास्तत्र पुष्या अध्येष्यामहे or अध्येतास्महे 'we will read together in the month of Chaitra, the year after next'.

All the counter-examples given under the last aphorism, are also valid here by substituting the word परः instead of अवरः.

२७९६ । क । लिङ् निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ॥ १३९ ॥

2796A. Where there is a reason for affixing 'Liṅ' the affix 'Lṛiṅ' is employed in the Future tense when the non-completion of the action is to be understood.

The words 'in denoting future time' are understood here. The reasons for affixing लिङ् are such as cause and effect &c. mentioned in III. 3. 156 and 157 &c. The लृङ् is called the Conditional tense. "It comes in the conditional sentences in which the non-performance of the action is implied; or where the falsity of the antecedent is implied as a matter of fact. It usually corresponds to the English Pluperfect Conditional, and must, in Sanskrit, be used in both the antecedent and the consequent clauses".—*Apte's Guide.*

Thus सुवृष्टिरभविष्यत् तदा सुभिक्षमभविष्यत् 'if there had been good rain, then there would have been plenty of food; or if there were to be good rain then there would be plenty of food'. It is implied that there was not good rain, nor consequent plenty: or that the occurrence of good rain is dubious, and the desirable consequence equally so.

२७९७ । भूते च । ३ । ३ । १४० ।

पूर्वसूत्रं संपूर्णमनुवर्तते ।

2797. And (where there is a reason for affixing 'Liṅ', the affix 'Lṛiṅ' is to be employed, when the non-completion of the action is to be understood) if the sense is that of past time.

The whole of the last aphorism is understood in this. The last sûtra enjoined लृङ् in the Future tense; this sûtra ordains it in the Past, the Conditional tense having both these significations. The reasons for affixing लिङ् are given in sûtras III. 3. 152 and those that follow it. In sûtra III. 3. 141 and those that follow, as far as III. 3. 152, optional rules for the employment of the Conditional tense will be given. Thus:—दृष्टो मया भवत्पुत्रो अन्नार्थी परिधावन्नसकृत् अपरश्च द्विजो ब्राह्मणार्थी, यदि च तेन दृष्टोऽभविष्यत्, तदाऽभोक्ष्यत, न तु भुक्तवान्, अन्येन यथा च नतः। 'I saw your son, wandering about in search of food. I saw also a twice-born in search of a Brâhmaṇa (whom he would feast); if he (your son) had been seen by him (the twice-born), then he

would have been fed ; but as a matter of fact, he has not been fed, he went by a different road'.

The conditional sentence यदि च तेन दुहोऽभविष्यत् तदाऽभोक्ष्यत is employed under circumstances set out above. It refers to a past time, there is the relation of cause and effect existing, one being in search of food, and another in search of a guest to feed ; and the action is not completed ; both taking different roads, did not come across each other.

२७९८ । वोताप्योः । ३ । ३ । १५१ ।

'वा' 'आ' 'उताप्योः' । उताप्योरित्यतः प्राग्भूते लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ । पूर्वसूत्रं तु 'उताप्योः' इत्यादौ प्रवर्तत इति विवेकः ।

2798. From this point as far as sûtra III 3. 152 (the whole of the following sentence is to be taken as exerting a governing influence on the sûtras that follow: where there is a reason for affixing 'Liṅ', the 'Lṛiṅ may be) optionally (employed in denoting past time, when the non-completion of the action is to be understood).

All the words within brackets must be supplied from the previous sûtras to complete the sense. This sutra consists of three words वा 'optionally', आ 'as far as' and उताप्योः (the sûtra III. 3. 152). The words वा + आ + उ form वो by the rules of conjunction. The particle आ in this aphorism has the force of limit exclusive and not that of limit inclusive. The *optional* use of the conditional tense will be illustrated in the following aphorisms, where, in addition to the special tenses to be employed by those rules, we may employ the conditional also under those very circumstances, in the alternative, provided that the non-completion of the action is understood. Prof Bohtlingk translates this aphorism thus " optionally so, in connection with उत and अपि, the conditional tense may be employed".

२७९९ । गर्हायां लडपिजात्वोः । ३ । ३ । १५२ ।

आख्यां योगे लट् स्यात् कालत्रये गर्हायाम् । लुङादीन्परत्वादयं बाधते । अपि जातु स्यादिति । जातु गर्हितमेतत् । गर्हितमेतत् ।

2799. The affix 'Laṭ' is employed after a root, when it has in composition with it the words 'api' or jâtu', the sense implied by the sentence being that of 'censure'.

This debars the Aorist &c , as it is subsequent.

The word गर्हा means 'censure,' 'blame'. The affix लट् has been enjoined to come with a present signification, and would not have come to denote time in general, which however, it does here, for here the Present tense is employed in preference to the tense required by the time of the action, which is totally excluded. Hence the present sûtra. The लट् here denotes all the three times.

Thus अपि तव भवान् वृषलं याजयति 'even your honor sacrifices (or sacrificed or will sacrifice) to a Sûdra'; आहो तव भवान् वृषलं याजयति गर्हायाम्, अहो अत्याश्चर्यमेतत् 'possibly your honor sacrifices for a Sûdra'; the sense implied being that such conduct on the part of those men are blameworthy.

In the present case, there being no occasion for the application of लिङ्, of course, we cannot employ लृङ् to denote the non-completion of the action.

So also अपि or आहो भार्यां त्यजसि; आहो नपत्निकानाचरसि । गर्हितमेतत् । Fie! you abandon (or abandoned or will abandon) your wife'!

२८०० । विभाषा कथमि लिङ् च । ३ । ३ । १४३ ।

गर्हायामित्येव । आशास्ये लिङ् । चात्तस्य् । कथं धर्मं त्यजेस्त्यजसि वा । पक्षे आशास्ये लकारः । अत्र भविष्यति नित्यं लृङ् भूते वा । कथं नाम तव भवान्धर्मं मत्यजत् ।

2800. The affix 'Lin' as well as 'Lat' is optionally employed after a root, when the word 'katham' is in construction with it, and censure is implied.

The lat here denotes all the three times.

The word 'censure' is understood, and by च we draw लृङ् from the previous sûtra into this. By using the word 'optionally' in the aphorism, it is indicated that this rule does not exclude the application of the alternative tenses which would otherwise have been required by the time of the action. It is not total exclusion like the last. Thus कथं धर्मं त्यजेः or त्यजसि । 'How dost thou abandon duty'. ? In the alternative we have three ordinary tense affixes. Here in denoting the future there is always. Conditional. As कथं नाम तव भवान्धर्मं मत्यजत् or अत्याक्षीत् । While in denoting the Past, the Conditional is optional, when non-completion of the action is implied. कथं नाम तव भवान् वृषलं याजयेत् or याजयति or याजयिष्यति 'Indeed, how your honor can (or will) sacrifice for a Sûdra'.

So also कथं नाम तव भवान् वृषलं याजयिता अयाजयत् or याजयांचकार ।

Here there is an occasion for the application of the Potential mood (लिङ्); therefore when we intend to express non-completion of action in the past time, we can *optionally* employ the Conditional also (लृङ्). As कथं नाम तव भवान् वृषलम् अयाजयिष्यत् or याजयेत् 'Indeed, why did your honor (attempt to) sacrifice for that Sûdra (in vain)'.

Under similar circumstances, in denoting future time, the Conditional (लृङ्) must *invariably* be employed (III 3. 139): as कथं धर्मं च अत्यक्ष्यः 'why will you (attempt to) give up your duty'

२८०१ । किंवृत्ते लिङ्लृटौ । ३ । ३ । १४४ ।

गर्हायामित्येव । विभाषा ते नानुवर्तते । कः-कतरः-कतमो वा हरिं निन्देत्-निन्दिष्यति वा । लृङ् प्राग्वत् ।

2801. The affixes 'Lin' and Lrit come after a verb, when the interrogative words like 'kim' &c, are in composition with it and censure is implied.

Here also the Potential and the First Future are employed in perference to the time required by the action.

The word 'censure' is understood here; not so, however, the word 'optionally'. This excludes all other tense-affixes. The repetition of the word क्षिप् in this sûtra, is for the sake of excluding क्रुध्, whose anuvṛitti would also have run into this sûtra, had we taken the anuvṛitti of क्षिप् from the last sûtra instead of repeating it. Thus कः कतरो वा हरिं निन्देत्, निन्दिष्यति वा 'who will censure Hari?

In the Past tense, when the non-completion of action is implied, we may optionally employ the Conditional (लृङ्); and in the Future tense, under similar circumstances, we must employ the Conditional necessarily; as को नाम वृषलो यं तत्र भवानयाजयिष्यत् 'who is the Sûdra for whom your honor did sacrifice (in vain)'. This sûtra may be rendered thus also:—"In connection with an Interrogative Pronoun, when censure is implied, may be employed the Potential or the First Future".

२८०२। अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि। ३। ३। १४५।

नञ्योगादिति निवृत्तम्। अनवक्लृप्तिश्चंभावना। अमर्षोऽसहा। न संभावयामि न मर्षये वा भवान्हरिं निन्देत्-निन्दिष्यति वा। कः-कतरः-कतमो वा हरिं निन्देत्-निन्दिष्यति वा। लृङ् प्राग्वत्।

2802. When it is to be expressed that some body holds that something is not likely to take place, or is not to be tolerated, the Potential and the First Future are employed, even without the Interrogative Pronoun.

The anuvṛitti of the word 'censure' ceases. The word अनवक्लृप्तिः means 'impossibility, not to be believed'. The word अमर्षः means 'not endurable or not to be tolerated'. This excludes all other tenses, the Potential and the 2nd. Future coming in preference to all other tenses required by the time of the action. Thus न संभावयामि न मर्षये वा भवान् हरिं निन्देत or निन्दिष्यति 'I do not believe, or I cannot tolerate that you can revile or will revile Hari. Similarly कः or कतरः or कतमोहरिं निन्देत् or निन्दिष्यति॥

Note:—So also नाशक्नवयामि, न संभावयामि, न श्रद्दधे, तत्र भवान् नाम वृषलं याजयेत् or याजयिष्यति 'I do not believe, or think it possible or trust that your honor sacrifices (or sacrificed or will sacrifice) for a Sûdra'. न मर्षयामि तत्र भवान् वृषलं याजयेत् or याजयिष्यति 'I can not tolerate that your honor does (did or will) sacrifice for a Sûdra'.

When past time together with the non-completion of the action is to be expressed, we may *optionally* employ the Conditional (लृङ्), but *necessarily* so, when Future time is to be expressed. Thus नाशक्नवयामि तत्र भवान् नाम वृषलम् अयाजयिष्यत् 'I do not believe that your honor did or will sacrifice for a Sûdra',

२८०३। किंकिलास्त्यर्थेषु लृट्। ३। ३। १४६।

अनवक्लृप्तसम्भावनयोरित्येवमादीनां चेति यावदनुवर्तते । किंकिलेति चतुष्टयः क्रोधद्योतकस्य उपपदस्य । अस्त्यर्थाः अस्ति भवति विद्यते चेत्यादयः । किंकिलोऽपवादः । न अहमे न मर्षये वा किंकिल त्वं शूद्रान्नं भोक्ष्यसे । अस्ति भवति विद्यते वा शूद्रीं गमिष्यसि । अत्र लृङ् न ।

2803. The affix 'Lṛit' (the Second Future) is used after a root, when the words 'kiṁkila' or those having the sense of 'asti' (he is) are in construction with it, (when the action is not likely to occur, or is not to be tolerated and when censure (S. 2806) is implied).

The words within brackets must be supplied from the last aphorism and from S. 2806 The whole word किंकिल is to be taken as an upapada and not the word किं and किल separately. This word expresses 'anger'. The words having the sense of *asti* are अस्ति, भवति and विद्यते । This rule supersedes the Potential (लिङ्). Thus किंकिल or अस्ति or भवति or विद्यते नाम तत्र भवान् वृषलं याजयिष्यति, न मर्षयामि, न अद्दधे. 'Is it possible that your honor will (or did or does) sacrifice for a Sûdra? I cannot believe or tolerate it'.

Another example is न अहमे न मर्षये वा किंकिल त्वं शूद्रान्नम् भोक्ष्यसे 'I do not believe or can tolerate that thou shouldst eat the food of a Sûdra'; अस्ति भवति विद्यते वा शूद्रीं गमिष्यसि 'Is it possible that thou shouldst go to a female Sûdra'.

As there is no occasion for लिङ् here, we cannot have the Conditional (लृङ्) required by rule III 3. 141.

२८०४ । जातुयदोर्लिङ् । ३ । ३ । १४७ ।

'* यदायद्योपसंख्यानम् *' । लृटोऽपवादः । जातु यदा यदि वा त्वादृशो हरिं निन्देन्नावल्कयामि न मर्षयामि । लृङ् प्राग्वत् ।

2804. The affix 'Liṅ' comes after a root, the words 'jâtu' and 'yat' being in construction with it, when the sense is that the action is not believed to be likely, or is not to be tolerated.

This excludes the Second Future or 'Lṛit'. जातु तत्र भवान् वृषलम् याजयेत्, or यन्नाम तत्र भवान् वृषलम् याजयेत्, न अद्दधे न मर्षयामि ।

Vart :—The words यदा and यदि should be enumerated along with the words जातु and यत् in this rule. As यदा or यदि वा त्वादृशो हरिं निन्देन्नावल्कयामि न मर्षयामि 'neither do I think, nor do I tolerate that one like you should blaspheme Hari'.

Here also, when the non-completion of the action is implied, the Conditional (लृङ्) is *necessarily* employed in denoting *future* time, and *optionally* so in denoting *past* time. As जातु, यत्, यदा or यदि त्वादृशो हरिं निन्देत् or अनिन्दिष्यत् नावल्कयामि, न मर्षयामि वा 'neither do I believe, nor do I tolerate that one like you did attempt to blaspheme Hari'. यदि दुरभिगन्धास्यलब्धलोभ्यवावल्गन्यत् तव रतिं रमयिष्यत् पुष्करीके किमिमम् 'if you had felt (which you clearly have not) the fragrant smell of her breath, would you have had any liking for this lotus'?

२८०५ । यच्चयत्रयोः । ३ । ३ । १४८ ।

यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः न मन्ये न मर्षयामि ।

2805. The affix 'Liṅ' comes after a root, the words 'yachcha' and 'yatra' being in construction, when the sense is that the action is not believed to be likely, or not to be tolerated.

This supersedes the Second Future. The separation of this aphorism from the previous one, is for the sake of the rules that follow. The rule I. 3. 10 does not also apply here. Thus यच्च यत्र वा त्वमेवं कुर्याः न मन्ये, न मर्षयामि 'I do not think, nor can I tolerate that thou wilt do so'.

The Conditional (वृक्) will also be employed under its own proper conditions as shown in the last aphorism.

२८०६ । गर्हायां च । ३ । ३ । १४९ ।

अनवक्लृप्त्यमर्षयोरिति निवृत्तम् । यच्चयत्रयोर्योगे गर्हायां लिङेव स्यात् । यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः । अन्याय्यं तत् ।

2806. The affix 'Liṅ' comes after a root in all tenses when the words 'yachcha' and 'yatra' are in composition with it, provided that censure is implied.

The governing force of the words *anavaklipti* and *amarsha* ceases. This debars all other tense-affixes. Thus यच्च or यत्र त्वं भवान् वृषलं याजयेत् अहो वृद्धः सन् ब्राह्मणः, गर्हामहे, अहो अन्याय्यमेतत् 'we blame you, who being an opulent, old Brâhmaṇa (who ought to know better) officiate as a sacrificial priest for a Sûdra, O! It is improper'!

When the non-completion of the action is indicated, the Conditional tense must be employed under the rules given in III. 3. 39-140-141. As यच्च or यत्र त्वं इरिं निन्देः or अनिन्दिष्यः, गर्हामहे 'we censure that you should (have attempted to) blaspheme Hari', &c.

२८०७ । चित्रीकरणे च । ३ । ३ । १५० ।

यच्च यत्र वा त्वं शूद्रं याजयेः । आश्चर्यमेतत् ।

2807. The affix 'Liṅ' comes in all tenses after a root, when used with the words 'yachcha' and 'yatra' and the sense implied is that of 'wonder'

The word चित्रीकरणं means 'wonder, astonishment, strangeness &c'. This debars all the other tense-affixes. Thus यच्च or यत्र त्वं भवान् वृषलं याजयेत् आश्चर्यमेतत् 'this is a wonder that you should sacrifice for a Sûdra'.

Note :—When the non-completion of the action is indicated, the Conditional is employed under the rules III. 3. 139, 140 and 141. Thus आश्चर्यमेतत् यच्च or यत्र त्वं शूद्रं याजयेः or अयाजयिष्यः 'it is a wonder that you should (have attempted to) perform a sacrifice for a Sûdra'; आश्चर्यमेतत् यच्च

or यत्र त्वं शूद्रं अयाजयिष्यः 'it is a wonder that you should (hereafter attempt to) make a Sûdra perform a sacrifice.

२८०८ । शेषे लृङ्यदौ । ३ । ३ । १५१ ।

यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदे विस्मीकरणे गम्ये धातोर्लृङ् स्यात् । आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति । 'अयदौ' किम् । आश्चर्यं यदि सोऽधीयीत ।

2808. In all other cases, when wonder is implied by words other than 'yachcha' and 'yatra', the affix 'Lrit' is employed after a root, except when the word 'yadi' is used.

In all other cases, that is to say, in cases where the words यच्च or यत्र are not employed, as well as where the word यदि is not used, the Second Future is used in preference to the Potential.

Thus आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति 'a miracle that the blind see Krishna.' आश्चर्यं, चित्रं, अद्भुतम् अन्धो नाम पर्वतमारोक्ष्यति, बधिरो नाम व्याकरणम् अध्येष्यते 'it is wonderful, strange and astonishing that the blind man should ascend a mountain, or a deaf person should read grammar'.

Not so, when the word यदि is employed. Thus आश्चर्यं यदि सोऽधीयीत 'a wonder, if he study'. आश्चर्यं यदि स भुञ्जीत 'a wonder, if he eat'.

As there is, in this case, no occasion to employ the Potential, we cannot employ the Conditional as directed in sûtras III. 3. 139, 140 and 141.

२८०९ । उताप्योः समर्थयोर्लिङ् । ३ । ३ । १५२ ।

वाक्यालङ्कारयोरुतापी शब्दयोः समानार्थता । उत अपि वा हन्यादेव हरिः । 'समर्थयोः' किम् । उत दण्डः पतिष्यति । अपिधास्यति द्वारम् । प्रश्नः प्रच्छादनं च गम्यते । इतः प्रभृति लिङ्निमित्ते क्रियातिपत्तौ भूतेऽपि नित्यो लृङ् ।

2809. The affix 'Lin' comes after a verb in all tenses, when the words 'uta' and 'api', both having the same meaning, are in composition.

This excludes all the other tense-affixes. The meaning which is common both to उत and अपि is that of वाक्यालङ्कार 'assuredly, certainly, surely, really'. Thus उत or अपि हन्यादेव हरिः 'assuredly Hari destroys all sin.' उत कुर्यात् 'certainly he does'; अपि कुर्यात् 'assuredly he does'; उताधीयीत 'certainly he studies (will study &c.)'; अप्यधीयीत 'surely he studies &c.'.

Why do we say 'when they mean certainly'? Observe उत दण्डः पतिष्यति 'will the stick fall'? अपि द्वारं धास्यति 'he shuts the door'. Here उत is employed in asking questions, and अपि with धा means 'to shut'.

The option allowed by rule III. 3. 141. ceases. Hereafter the Conditional (लृङ्) must invariably be used even in indicating Past action, when action is not completed, and there is reason for the employment of लिङ् (Potential). In indicating Future time, of course, लृङ् must necessarily be employed as before. Henceforward, therefore, no option is allowed, but लृङ् *must* be employed where sûtras III. 3. 139 and 140

required it. As उताहनिष्यद् दस्युं राजा 'will the king kill the robber'? Ans. नाहन् न हनिष्यति "He did not kill, he will not kill.'

२८१० । काममवेदनेऽकच्चिति । ३ । ३ । १५३ ।

स्वाभिप्रायाविष्करणे गम्यमाने लिङ् स्याल्लन् तु कच्चिति । कामो मे भुञ्जीत भवान् । 'अकच्चिति' इति किम् । कच्चिज्जीवति ।

2810. The affix 'Liṅ' comes after a root, in expressing or making known a wish, except when the word 'kachchit' is in composition with it.

The phrase कामप्रवेदन means the expression of one's wish This debars all other tense-affixes. As कामो मे भुञ्जीत भवान् = अभिलाषो मे भुञ्जीत भवान् 'it is my wish that you will eat'.

Why do we say 'except the word कच्चित्'? Observe कच्चिज्जीवति ते माता कच्चिज्जीवति ते पिता । मारावित् त्वां पृच्छामि कच्चिज्जीवति पार्वती ॥ 'I hope thy mother is living, I hope thy father is living, I ask thee, O mârâvid! (Parrot), I hope that Pârvati is living'.

२८११ । संभावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे । ३ । ३ । १५४ ।

अलमर्थोऽत्र गृह्यते । संभावनमित्यत्रलमिति च प्रथमया सप्तम्या च विपरिणम्यते । संभावनेऽर्थे लिङ् स्यात्तच्चेत्संभावनमलमिति सिद्धाप्रयोगे सति । अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात् । 'सिद्धाप्रयोगे' किम् । अलं कृष्णो दस्युवं हनिष्यति ।

2811. The affix 'Liṅ' is employed after a root, when the expectation (of a person or thing being able or competent to do or suffer the action denoted by the verb) is implied (or expressed by any other word used along with them) than 'alam'.

The word लिङ् is under-tood here. The word संभावन means supposition and expectation in the power or ability of another to perform any action. This word is here qualified by the sense of the word अलं and though it is in the seventh case in the aphorism it must be construed as if it was in the first case. Similarly अल is in the first case, it should be construed in the seventh case. The word अलं means 'adequate'; so that the above-mentioned संभावनं must be completed, full and true *i. e*, realised. The phrase सिद्धाप्रयोगे qualifies अलं which must be taken here to be in the seventh case and means 'if the non-employment or omission of अलं is valid or unobjectionable." When is that unobjectionable.' When the sense of अलं is implied by the sentence, but this word itself is not used. The Potential Mood is employed when the expectation is of the kind above described This rule debars all other tense-affixes. Thus अपि पर्वतं शिरसा भिन्द्यात् I expect he will break even the hill with his head'; अपि द्रोणमन्नं भुञ्जीत 'I expect you will eat away even a *drona* of cooked food'.

Why do we use the word शक्त 'competent to do'? Observe, विदेशस्थायी देवदत्तः शतेन गमिष्यति शाकम् 'I expect Devadatta, who is living in a foreign country, will some day go back to his country'. Here though expectation' is expressed the idea conveyed by शक्त, namely, the power to do something or adequacy to do is not present; and hence the Future is employed instead of the Potential.

Why do we use the phrase विद्यमानेऽर्थे 'when the actual result does not take place'? Observe, शक्तो देवदत्तो हस्तिनं हनिष्यति 'Devadatta is in a position to kill the elephant, and he will carry it out also'.

Under similar circumstances, in past and future times, when non-completion of action is indicated, the Conditional tense (लृङ्) must be invariably used in preference to every other tense. Professor Bohtlingk translates the sûtra thus: "The Potential is employed when it is expressed that some one is believed to be capable of doing something, pre-supposing that the actual performance of the action does not take place".

२८१२ । विभाषा धातौ संभावनवचनेऽयदि । ३ । ३ । १५५ ।

पूर्वेभ्यस्त्रयस्तेऽर्थे । संभावनेऽर्थे धातावुपपदे उक्तेऽर्थे लिङ् वा स्यात् न तु यच्चेत् । पूर्वेण नित्ये प्राप्ते वचनम् । संभावयामि भुञ्जीत भोक्ष्यते वा भवान् । 'अयदि' किम् । संभावयामि यद्भुञ्जीतरन्तम् ।

2812. The affix 'Liṅ' is optionally employed after a verb when it has another verb which expresses 'expectation', in construction with it, but not so when the word 'yat' is used.

The whole of the last sûtra qualifies this sûtra; the 'expectation' indicated here being of the kind mentioned in the last sûtra and governed by the conditions laid down in that aphorism. The word by which an 'expectation' is expressed such as संभावय अपि, or अपिनाम, is called संभावन वचन. This sûtra enjoins an option, where by the last aphorism, there would have been necessarily the Potential Tense. Thus सम्भावयामि भुञ्जीत or भोक्ष्यते भवान् 'I expect you will eat'; अवकल्पयामि भुञ्जीत or भोक्ष्यते भवान् 'I hope you will eat'; मन्ये भुञ्जीत or भोक्ष्यते भवान् 'I believe you will eat'. Why do we say 'not so when "yat" is used'? But no option is allowed, and the Potential must necessarily be used, when the word यत् is employed. As सम्भावयामि यद् भुञ्जीत भवान् 'I expect you will eat'.

The sûtra may also be rendered thus. "The Potential is not necessarily employed, where there is in connection with it a verb in the sense of 'to hold as possible', but not when यत् is employed."

२८१३ । हेतुहेतुमतोर्लिङ् । ३ । ३ । १५६ ।

वा स्यात् । कृष्णं नमेच्चेत्सुखं यायात् । कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति । 'भविष्यत्यर्थेऽयम्' । मेघ । इत्यादि प्रयोगः ।

2813 The affix 'Liṅ' is optionally employed after both those verbs which express the condition and its consequence.

The word हेतु means 'cause or 'condition' and हेतुमत् means 'consequence' or 'effect'. This supersedes all other tense-affixes; in other words, 'in conditional sentences in which one statement is made to depend upon another as its reason or ground, the Potential is used in both the antecedent and the consequent, otherwise called the *protasis* (हेतु) and *apodosis* (हेतुमत्), the former containing the condition or ground of argument, and the latter the conclusion based upon it'. Thus :—कृष्णं नमेच् चेत् सुखं यायात् or कृष्णं नंस्यति चेत् सुखं यास्यति "If he bow to Kṛishṇa, he will get happiness." दक्षिणेन चेद्यायान्न शकटम् पर्याभवेत् 'if he go by the right side, the cart will not be upset'; यदि कमलकम् आह्वयेन्न शकटम् पर्याभवेत् 'if he calls Kamalaka, the cart will not be upset'. Here 'going by the right side' is the *protasis* (हेतु), and 'not-upsetting' the *apodosis* (हेतुमत्).

This is an optional use of the Potential; we may use the Second Future in the alternative; thus दक्षिणेन चेद् यास्यति न शकटं पर्याभविष्यति 'if he goes by the south, the cart will not be upset'.

The word विभाषा 'optionally' used in the sûtra immediately preceding is also understood here.

Ishti :—This usage is confined to the Future only.

Though the anuvṛitti of लिङ् could have been taken from the last aphorisms, its repetition here is for the sake of pointing out the particular time, namely, the Future, in which the Potential should be employed. Therefore, it is not employed in the following sentences; हन्तीति पलायते 'he kills, therefore he flies': वर्षति इति धावति 'it rains, therefore he runs'.

It, of course, follows that when the non-completion of the action is indicated, the Conditional (लृङ्) should be employed, under these very circumstances. See examples under III. 3. 139.

२८१४ । इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १५७ ।

इच्छादि भुञ्जीत-भुङ्क्तां वा भवान् । इदं आमये प्रार्थय इत्यादिर्योगे बोध्यः । '* आमयादिदम इति वक्तव्यम् *' । हेतु । इच्छन्करोति ।

2814. The affixes 'Liṅ' and 'Loṭ' are employed after a root, when another verb having the sense of 'wishing', is in construction with it.

This supersedes all other tense-affixes. When words expressing 'wish', such as इष्, अर्च्, प्रार्थ &c, are used, the Potential or Imperative is used; thus इच्छामि आमये or प्रार्थये भुञ्जीत भवान् or भुङ्क्तां भवान्. 'I wish, desire or pray that your honor may eat'.

Vart:—It is only when a desire is expressed, that the Potential or the Imperative should be employed, and not merely when the verb 'to wish' or its synonyms are in composition. Therefore, the Potential or the Imperative is not used here: इच्छन् करोति 'wishing, he does'.

The sûtra may be rendered thus: 'In connection with a verb in the sense of 'wishing' the Potential or the Imperative may be employ ed.

२८१५ । लिङ् च । ३ । ३ । १५९ ।

यमानयतुर्योषु इच्छार्थेषु लिङ् । भुञ्जीयेतीच्छति स

2815. The affix 'Liṅ' is used after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction with it, and the agent of both the verbs is the same.

Under similar conditions, with words implying 'wish', the Potential is used in the sense of the Infinitive. Thus भुञ्जीय इति इच्छति 'he wishes that he may eat'; अधीयीवेतीच्छति 'he wishes that he will read'.

When the non-completion of the action is implied, the Conditional must be employed under rule III. 3 139.

२८१६ । इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने । ३ । ३ । १६० ।

लिङ् स्यात्पक्षे लट् । इच्छेत्-इच्छति । आमयेत्-आमयते । 'विधिनिमन्त्रण-' (२२०८) इति लिङ् । विधौ । यजेत । निमन्त्रणे । इह भुञ्जीत भवान् । आमन्त्रणे । इहासीत । अधीष्टे । पुत्रमध्यापयेद् भवान् । संप्रश्ने । किं भो वेदमधीयीय उत तर्कम् । प्रार्थने । भो भोजनं लभेय । एवं लोट् ।

2816. After roots meaning 'to wish', the Potential (Liṅ) is optionally used in denoting the present time.

This ordains लिङ् where there would have been otherwise लट्. Thus इच्छति or इच्छेत् 'he wishes'; वष्टि or उशति, आमयते or आमयेत ।

२८१६ । क । विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्ट संप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । ३ । ३ । १६१ ॥

2816A. The Potential mood is employed in denoting (*a*) command, (*b*) invitation, (*c*) permission, (*d*) entreaty, (*e*) question, and (*f*) prayer.

As (*a*) command : यजेत 'Let him sacrifice, (*b*) Invitation : इह भुञ्जीत भवान्, 'I invite you to dine here'. (*c*) Permission : इहासीत 'you may (are permitted) sit here'. (*d*) Entreaty पुत्रमध्यापयेद् भवान् 'I entreat you to teach my son' (*e*) Question : किं भो वेदमधीयीय उत तर्कम् 'may I read the Veda or the Logic'. (*f*) Prayer भो भोजनं लभेय 'O ! May I get food'.

So is the case with the Imperative by the next sûtra.

२८१६ । ख । लोट् च । ३ । ३ । १६२ ।

2816B. The affix 'Lot' also is employed after a root in the sense of commanding, &c.

The Imperative Mood is employed also under the circumstances mentioned in the last aphorism. The division of this aphorism from the last, is for the sake of subsequent sûtras in which the anuvṛitti of लोट् only runs and not those of others. Thus :—

(1) कटं तावद् भवान् करोतु 'make the mat'; ग्रामं भवान् गच्छतात् ।

(2 and 3) अमुत्र भवान् आस्ताम् 'there you are invited to' or you may, sit

(4) पुत्रमनुशासान् अध्यापयतु 'you will teach, I hope, the son'.

(5) किं भो वेदमधीये उत तर्कम् 'Sir what shall I learn, the Veda or the Logic'?

(6) भवति मे प्रार्थना व्याकरणमधीये उन्दोऽधीये 'this is my prayer that I may learn the Grammar, or that I may learn the Prosody'

२८१७। प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च। ३। ३। १६३।

प्रैषो विधिः। अतिसर्गः कामचारानुज्ञा। नवता यष्टव्यम्। भवताद्यतनात्। चकारेण लोटोऽपि मुक्तयोः प्राप्तकालार्थेषु।

2817. The affixes called 'Kṛitya', and the affix 'Lot' come also after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

The word प्रैष means 'direction'; अतिसर्गः means 'permission to do as one likes'; प्राप्तकालः means 'arrival of appropriate occasion or time for the doing of an action'. The force of च is to introduce the word लोट् into this aphorism. Thus भवता यष्टव्यम् 'you should sacrifice'. भवान् यजताम् 'you do sacrifice'. So also भवता कटः करणीयः, कर्तव्यः, कृत्यः or कार्यः 'you must, may, or it is proper time for you to make the mat'.

So instead of the Passive Potential Participles, for such the Kṛitya affixes (III. 1. 95 &c.) may properly be called, we may have the Imperative also. Thus करोतु कटं 'you must (may or it is the appropriate time to) make the mat'.

Note:—It might be asked 'Why the *kṛitya* affixes are enjoined to come with the force of direction, permission &c'. They have been ordained most generically to come in denoting action in the Abstract (भाव) and object (कर्म), and *a fortiori* they will come in denoting the senses of direction, permission &c, for the latter are but a species of action. If you say that लोट् being ordained in these special senses, will (on the principle, that an apavâda or special rule excludes an utsarga or general rule within the jurisdiction of such special rule) exclude *kṛitya* affixes; we would reply, that *kṛitya* affixes will not be excluded, for the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94) will apply'.

Note:—To this objection we answer 'the special mention of the word *kṛitya* in this sûtra, indicates the existence of the following maxim:—

'The rule of non-uniform affixes (III. 1. 94) does not *necessarily* apply to all cases after sûtra III. 3. 94 treating of primary affixes by which minine nouns are formed'.

Q.—What is the difference between the words विधि and प्रैष? Ans: Some say विधि means a precept enjoining something for the first time; while प्रैष means mere 'direction'.

२८१८। लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके। ३। ३। १६४।

प्रयादयोऽनुवर्तन्ते। मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत यजताम्- -पञ्चम्यम्।

2818. The affix 'Lin' (as well as the 'Kṛitya' and 'Loṭ') is used (under similar circumstances in the sense of direction, permission &c.) when the time is future be a Muhûrta (48 minutes or an Indian hour); (or the Potential may be used as well, when it signifies 'at this very moment').

The words लिङ &c. of the last sûtra, must be read into this. The force of च is to introduce the words कृत्य and लोट् from the last sûtra, into this. Thus ऊर्ध्वं मुहूर्तादुपरि मुहूर्तस्य भवता खलु कटः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः, or भवान् खलु कटं कुर्वीत (Potential) or करोतु (Imperative). 'You may make the mat after an Indian hour'; or you must &c', or 'it is proper time for you to make a mat just now'. Compare III. 3. 9. So also मुहूर्तादूर्ध्वं यजेत or यजताम् or यष्टव्यम् 'you may, should or ought to sacrifice after an hour'

२८१९ । स्मे लोट् । ३ । ३ । १६५ ।

पूर्वसूत्रस्थे विषये लिङः कृत्यानां चापवादः । ऊर्ध्वं मुहूर्तादिभवतां च ।

2819. The affix 'Loṭ' comes after a verb. when the word 'sma' is in composition; (when the sense is that of 'direction' permission) &c. and referring to time future (by a Muhûrta).

This supersedes the Potential (लिङ) and Potential Passive Participle (कृत्याः). Thus ऊर्ध्वं मुहूर्तात् भवान् कटं करोतु स्म, ग्रामं गच्छतु स्म, माणवकमध्यापयतु स्म 'you (may, must, or it is proper time to) make the mat, or go to the village or teach Mâṇavaka just now'. So ऊर्ध्वं मुहूर्तात् यजताद् स्म ।

२८२० । अधीष्टे च । ३ । ३ । १६६ ।

स्म उपपदेऽधीष्टे लोट् स्यात् । स्मं स्माध्यापय ।

2820. And when 'wish' is meant (the Imperative may be used when the word 'sma' is in composition with the verb).

The word स्म is understood here. The word अधीष्ट has already been explained in sûtra III. 3. 161. This rule supersedes the Potential. Thus अङ्ग स्म राजन् माणवकमध्यापय or अङ्ग स्म राजन्नग्निहोत्रं जुहुधि 'O! King! I wish that you teach the boy or make Agnihotra sacrifice'.

२८२१ । लिङर्थादि । ३ । ३ । १६८ ।

यदहयुक्त उपपदे कालसमयवेलासु च लिङ् स्यात् । कालः समयो वेला वा यदभुञ्जीत भवान् ।

2821. The affix 'Liṅ' comes after a root, when the word 'yad' is in composition, and the words 'kâla', &c. occur in construction.

This ordains the Potential and supersedes the Infinitive in '*tumun*'. Thus कालः, समयो, वेला वा यद् भवान् भुञ्जीत 'it is time that your honor should take your meals'.

२८२२ । अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

चात्तिङ् । त्वं कन्यां वहेः ।

2822. The affixes 'kṛitya', and the affix 'trich' are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the affix 'liṅ').

The force of च is to introduce the Potential (लिङ्) into this, from th last. Thus भवता खलु कन्या सोढव्या भार्या or वहनीया, (kṛitya); or भवान् च कन्या सोढा (trich); or भवान् खलु कन्यां वहेत् (liṅ) 'your honor is fit to marr the girl'.

Note:—Why specifically enjoin '*kṛitya*' and '*trich*' in the sense of fitness? They being enjoined universally, would *a fortiori*, be applied when *fitness* is to be denoted? Because the लिङ् being *specially* enjoined to denote fitness, and being an *Apavāda*, would have debarred *kṛitya* and *trich*, which being universal affixes, would give way. Nor can we, to prevent this contingency, take shelter under rule III. 1. 94 of 'non-uniform affixes', for we have seen that that rule is not universally valid.

२८२३ । शकि लिङ् च । ३ । ३ । १७२ ।

शक्तौ लिङ् स्यात् । पात्रमृत्याः । भारं स्वं वहेः । 'माङि लुङ्' (२२१९) माकार्षीः । मा भवतु मा भविष्यतीति । मायं माङ् किं तु माङ्शब्दः ।

2823. And the affix 'Liṅ' as well as the 'kṛitya' affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability'

The word 'capability' qualifies the root so that the sense of capability must be inherent in the root. Thus भवता खलु भारो वोढव्यः, वहनीयः, (kṛitya), or भवान् खलु भारं वहेत् 'you can carry the load'.

Though kṛitya-affixes would have come in this sense, even without any special rule, for they are general affixes, their special mention in this sûtra is to guard against their being superseded by लिङ्, for rule III. 1. 94 is not universally valid.

२८२३ । क । माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ ।

2823A. When the particle मा is added, then the aorist is employed in all tenses and moods. (See No. 2219).

Thus मा कार्षीः 'Do not do'. How do you explain the Imperative and the Second Future in the sentence अयं मा भवतु मा भविष्यति? This is not माङ् but a different particle मा ।

२८२४ । धातुसंबन्धे प्रत्ययाः । ३ । ४ । १ ।

धातुसंबन्धे यत्र कालेऽर्थे प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्यत्रापि स्युः । तिङ्वाच्यक्रियावाचः प्राग्धात्वादनुशेषेण गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः । वसन्तदर्थं । भूते लट् । अतीतवाचकर्तृकर्तृकं कर्मनिष्ठं । सोऽयमाख्यस्य पुत्रो भविता । शेषेण षष्ठ्यनाधो यः पुंस्त्वस्तत्कर्तृकं भवत् ।

2824. When there is a syntactical relation between the senses of the verbs, the affixes are valid, even in denoting time other than that for which they have been specifically enjoined.

The action denoted by the *conjugated* verb being the principal, regulates the time-element of the verb subordinate to it in the other : and so the affixes of the verb in the subordinate sentence denote the same time as that of the principal, though primarily those affixes might have denoted some other time.

Note :—The above sûtra is thus translated by Professor Bohtlingk :—"Words formed with affixes stand, (in reference to the time) in closer relation to the verb (with which they are allied)".

Note :—The above is not a literal translation but rather an adaptation. The literal translation will be something like this. "Affixes are employed in denoting relation (संबन्ध) between the senses of verbs". The word धातुस्वसम्बन्ध is a Genitive Compound meaning 'relation of root'. The word धातु 'root' is figuratively used for धात्वर्थ 'sense of root'; so that the above compound means 'relation of the senses of roots' In other words, the relation between the roots should be that of qualifier and the qualified. When there exists such a relation between the senses of two verbs, namely, that of qualifier and the thing qualified, then the affixes may be employed in denoting other times, than that specifically ordained for them.

Thus तत्र वसन् ददर्श 'living there, he saw'; अग्निष्टोमयाज्यस्य पुत्रो भविता 'to him a son will be born, a performer of the Agnishṭoma sacrifice'; कृतः कटः श्वो भविता 'he will be to-morrow maker of the mat'; अग्निष्टुदयाजी।

Note :—Here, though the time of the action of living denoted by वसत् is present, (III. 2. 124), this action is present only in relation to the action of seeing, and though because the latter action is past, the former action also is past with reference to the speaker or writer, this circumstance does not affect the form of वसत्, which therefore may remain as it is. In other words, 'affixes are related directly to the root, and not to the whole sentence'.

Note :—Similarly the word अग्निष्टोमयाजी is formed by an affix (III. 2. 85) denoting past time, while the word भविता is in the Future tense. Now, this linking together of a word in the Past tense with a word in the future is a valid usage. Here the time of the qualified verb भविता does not affect the special time of the qualifier *Agnishtomayâji*.

Note :—Q.—Why has the word धात्वर्थ been repeated in this sûtra, when it was understood in this from III. 1. 1 ? Ans.—The repetition is for the sake of indicating that the affixes which are not ordained to come after roots (धातु), but which are enjoined to come after nouns &c. such as Taddhita affixes, are even valid in other tenses than those in which they have been specifically enjoined when related to a verb. Thus गोमानासीत् 'he was possessed of a cow'; गोमान् भविता 'he will be possessed of a cow'. Here the Taddhita affix मतुप् is added to the noun गो 'cow', with a present signification (V. 2 94). the word गोमत् meaning 'who *has* cows' or 'in

which there *are* cows' This word गोमत्, however, is related and validly so, to the words आसीत् and भविता—one in the Past tense and the other in the Future.

२८२५। क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हिस्वौ वा तध्वमोः। ३। ४। २।

बोधः पुन्ये वृत्तार्थे च क्रियासमभिहारे यावर्थेलोट् स्यात्तस्य च हिस्वौ स्तः। तिङामवयवाद्यः सौ च हिस्वौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तस्तिङ्संज्ञौ च। तध्वमोर्विषये तु हिस्वौ वा स्तः। पुरुषैकवचनसंज्ञे ठनावेरतिदिश्येते। हिस्वविधानसामर्थ्यात्। तेन बहुलपुरुषबहुवचनविषये परस्मैपदहिभ्यो हिः त्मनेपदस्वभ्यः स्वोः भावकर्मकर्तृषु।

2825. When the (frequency or) repetition of an action is indicated, the affix 'Loṭ' is added to the root, and the verb is repeated. And the affixes 'hi' and 'sva', or the affixes 'ta' and 'dhvam' are the substitutes of 'Loṭ'.

Professor Bohtlingk translates this as follows: "When the repetition of an action is expressed, the Imperative is used, and though the second person singular is used, it may also stand for the second person plural."

The phrase धातुसंबन्ध of the last sûtra is understood here also. The frequency or repetition of an action is called समभिहार। This word qualifies the sense of the original. In other words, "when the sense of frequency &c. is understood in connection with the action, this sense not being included in that of the verb, as it may be in the case of a verb from frequentative roots."

This Imperative mood is employed in all Tenses and Persons in connection with all moods. But this peculiar use of the Imperative is confined to the 2nd. person singular and plural Parasmaipada (हि and त; and 2nd. person singular and plural Atmanepada (स्व and ध्वम्). In other words, "the Imperative second person (Parasmaipada and Atmanepada) is repeated, though the subject of the main verb be different and the verb be in any tense." Thus लुनीहि लुनीहीत्येवायं लुनाति 'he cuts repeatedly', as if some one was always calling out to him 'cut thou, cut thou'. लुनीहि लुनीहीत्येव दूतौ लुनीतः or दूते लुनन्ति 'they cut often and often'. So also लुनीहि लुनीहीत्येव त्वं लुनासि, युवाम् लुनीथः or यूयं लुनीथ 'thou or you two or you all cut repeatedly' as if some one was calling out to you 'cut you, cut you'.

So also लुनीत लुनीतेत्येव यूयं लुनीथ, अहं लुनामि, अयमलावीत् &c. 'you cut, I cut, he has cut repeatedly', as if some one was calling out to us 'cut ye, cut ye'. Similarly with Atmanepada roots; as अधीष्वाधीष्वेत्येवायमधीते, दूतौ अधीयाते, दूते धीयते &c. 'he or they study hard' as if some one was calling out to them 'study thou, study thou'.

So also अधीध्वमधीध्वमित्येव यूयमधीध्वे &c. Similarly in every tense, mood and person; as अधीष्वाधीष्वेत्येवाहमधीये, आवामधीवहे, वयमधीमहे।

The Intensive verbs in यङ् also have this meaning of frequency, but there the verb is not repeated, as the sense of frequency there is inherent

in the verb; in this case we must repeat the verb to express frequency, See VIII. 1. 4.

This use of the Imperative is not found in Literature (Bohtlingk), but in Marathi.

२८२६ । समुच्चये ऽन्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३ ।

समुच्चियमाणक्रियाविशेषवाचकादेव धातोर्लोट् प्रत्ययो वा स्यात् ।

2826. The affix 'Loṭ' is similarly added to the root optionally, when several themes follow one after another.

In this case also the terminations of the second person singular and plural Atmanepada and Parasmaipada are employed, namely, हि, स्व, or त and ध्वम् । Thus आच्छत्र जटच्छत्र जहुरुच्छत्र स्वाध्यधिजागच्छेत्येवाजागटहि or इमाजटत, or इमेऽटध्वम् ।

Similar examples can be formed as in the last aphorism; only the Imperative is not doubled as in the last case.

Similarly छन्दोऽधीष्व, व्याकरणमधीष्व, निरुक्तमधीष्वेत्येवाजागधीते, or इमाजधीयाते or इमेऽधीयते 'he or they two or they all learn, learning Prosody, learning Grammar, learning Nirukta'.

This being an optional rule, we have these forms also; व्याकरणमधीते, छन्दोऽधीते, निरुक्तमधीते, इत्येवाजागधीते, इमाजधीयाते, इमेऽधीयते । छन्दोधीते, व्याकरणमधीते निरुक्तमधीते, इत्येव स्वमधीते, युवामधीयाथे, यूयमधीध्वे । छन्दोधीते व्याकरणमधीते, निरुक्तमधीतहत्ये वाहमधीते, आवामधीवहे, वयमधीमहे ।

२८२७ । यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् । ३ । ४ । ४ ।

आर्धधातुके यो विधिस्तदुपसर्जनस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् ।

2827. In the first case (comprised under sûtra III. 4. 2), the same verb must be used in the subsequent clause, as the verb which was put in the Imperative mood.

The examples have already been given under III. 4. 2. S. 2825 We cannot say लूनीहि लूनीहीत्येवार्थं ब्रूयात्; we must use a verb from the root लू 'to cut'. Such as लुनाति, &c, So also अधीष्वाधीष्व takes अधीते only after it and not a synonymous verb like पठति &c.

२८२८ । समुच्चये सामान्यवचनस्य । ३ । ४ । ५ ।

समुच्चये यो विधिर्यो सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात् । अनुप्रयोगात्पश्चाच्च यदा यत्क्रियाविशेषवाचकं यद्यद् । ततः संख्याकालयोः पूर्वक्रियाविशेषार्थस्य चाक्रियमाणः । क्रियाजनितिरादरे द्वेयाच्ये । * * आहिवाहीति याति । पुनः पुनरतिशयेन वा यानं प्रत्र तस्यार्थः । एवकर्तृकं वर्तमानं यानं यातीत्यस्य । इतिशब्दस्वरूपमेदाभ्ये तात्पर्यं द्योतयति । एवं यातः । यास्यति । यास्यति । यायः । याय । यातवानिति पूर्वं याय । याहिवाहीत्यवाचीत् । यास्यति वा । अधीष्वाधीष्वेत्यधीते । अक्रियमाणे पक्षे ऽधीष्वमधीष्वमिति पूर्वमधीष्वे । समुच्चये तु समूल्यिव धातोः स्वादेरन्त्यमहरति । अन्नं भुङ्क्ष्व दाधिजमाश्वाधवहरते । तच्चमोस्तु पिबतखादतेत्यन्त्यमहरत्य । भुङ्क्ष्वाश्वाधवमित्यन्त्यमहरत्ये । पचे तिस्रो । अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगाभावे सामान्येनानेकाध्यायः । पक्षे समूल्यं पिबति धातोः स्वादति अन्नं भुङ्क्ष्वे दाधिजमाश्वाधवहरते । एवेन

पुरीषवस्कन्द खुनीहि नन्दनं सुखाय रक्षांसि हतान्यराक्षसाः ।
त्रिसृत्य चक्रे बसुनिद्विषा बली व इत्यनस्याद्यमहर्दिवं दिवम् ॥ १ ॥

इति भाख्यातम् । अवस्कन्दनलवनादिरूपा भूतामदातनपरोक्षा चक्रकर्तृका अस्याद्यक्रियेत्यर्थात् । इह पुनः पुनः कृस्कन्देत्यादिरर्थ इति व्याख्यान भ्रमनूलकमेव द्वितीयसूत्रे क्रियासमभिहार इत्यस्यानुवृत्तेः । लोडन्तस्य द्वित्वापत्तेश्च । पुरीषवस्कन्देत्यादि तथ्यमपूर्वैकक्रियत्वमिति केषां चिद्भ्रम एव । पुरुषवचनसंज्ञे इह नेत्युक्तत्वात् ॥ * ॥

॥ इति सकारार्थप्रक्रिया ॥ * ॥

इति भट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धे तिङन्तं समाप्तम् ॥

2828. In the second case (III. 4. 3) where many actions are spoken of together, the verb that is made to follow, should be such as has the sense common to all those verbs.

After the second verb, the appropriate Tenses, Mood and Personal affixes should be added. By that will be expressed the member, and the tense, and the particular person of the verb.

Thus ओदनं भुङ्क्ष्व, सक्तून्पिब, यवान् खादेत्येवायमभ्यवहरति 'he takes his meals, eating rice, drinking saktu, and tasting fried corn'. Here the verb अभ्यवहरति has a sense common to all the verbs in the Imperative mood. The object of taking the second verb having the senses common to all the antecedent verbs, is to prevent the repetition of *all* the previous ones. In the secular vernacular, the brevity, however, is often not approved.

Vart:—When intensity or frequency of an action is denoted, the word is uttered twice: as, स भवान् सुनीहि सुनोहि त्वेवायं सुनाति ॥ See III. 4 2.

So also 'याहि याहि" इति याति 'go, go', so he goes: *i.e.*, he goes continually'. That is, he goes repeatedly or excessively. The sense of the verb ending in हि (याहि) is going frequently or excessively. The sense of याति is going in the Present time, once only by a single agent. The word shows the equality or identity of the two verbs: *i.e.*, याहि याहि = याति। Similarly याहि याहि इति यातः। So also याहि याहि ति यास्ति, or यासि or यासः or याथ ॥ So also 'यात यात' ति सुयङ् याथ। "You went often and often". Similarly "यायं यायं" ति अयासीत् or यास्यति. He went (or will go) often and often'. Similarly "अधीष्व अधीष्वे" इति अधीते. 'He studies excessively'. So also अधीष्वमधीष्व ति सुयमधीष्व "you study very much."

The above are examples of Kriyasamabhihâra under S. 2825. Examples under Samuchchaya are given below:—As सक्तून् पिब यवाः खाद इति अभ्यवहरति 'he takes his meals eating barley and tasting fried corn'. So also, अन्न—मुद्गस्य दधिनश्च आस्वादयस्व इति अभ्यवहरते "he takes his meals eating rice and tasting the preparation of curd" So also with च and श्वत्। As पिबत, खादत इति अभ्यवहरथ। 'They drink and eat—and thus take their meals'. So also भङ्क्ष्व्—आस्वादयस्वेति अभ्यवहरस्वे। In the alternative we have हि and इत्र also.

Here there is relation of identity with the general verb (abhyavaharati) used in the subsequent sentence, and the particular verbs which have collected together in the first sentence.

Where there is no samuchchaya, we use the ordinary Tenses. As यवागूं पिबति 'he drinks barley gruel'. भक्षान् : भक्षयति 'he eats fried corn'. ओदनं भुङ्क्ते 'he eats rice'. दार्ढिकमास्वादयते 'he tastes curd-preparation'.

In the same way is explained the following verse of the Śiśupâla-vadha.

पुरीमवस्कन्द (he beseiged the Puri), मुमोचि नन्दनं (he destroyed the Nandana garden by cutting down the trees), मुमोष रत्नानि (he stole the gems, that is, plundered good things), चकारदारुणाः (took away captive the heavenly nymphs).

विबुध्य चक्रे मघुचिच्चिदा बली (that powerful *Râvana* contending with the Enemy-of-Namuchi (Indra), made) च दत्तसंतत्वात्स्वयमहर्दिवं दिवः (disturbance night and day, and so made heaven unpleasant) (Mâgha 1. 51).

Here in the first part of the sentence there are four verbs in the Imperative Mood, namely (1) avaskanda 'beseige thou', (2) lunihi 'cut down thou', (3) mushaṇa 'steal thou', and (4) hara 'capture thou'. They all are in syntactical relation with the one agent Râvaṇa, and the one verb अदत्तसंतत्वात् चक्रे, made disturbance' in the past tense, not of the current day and not seen by the narrator, covers all the above four verbs, for they are all the *particular* forms of the *general* action 'to disturb the peace'.

To explain avaskanda &c., by "he repeatedly beseiged, frequently cut down &c." as it is actually done by Mallinatha in his commentary, by taking them as Imperatives with the force of Frequency of III. 4. 2. S. 2825 is inaccurate and erroneous. Because in the sûtra यजुष्येऽप्यसवरूपात् (III. 4. 3. S. 2826) the anuvṛitti of the words kriyâ samabhihâre of the preceding sûtra is not current. For then there ought to have been the repetition of the Imperative verb. But as avaskanda &c., are not *repeated* in the above verse, it is not a case of Kriyasamabhihâra but of samuchchya pure and simple.

The opinion of some commentators that 'avaskanda' &c., are in the second Person Singular is also erroneous. For we have already said that the Person and Number designations do not attach to these verbs: so though avaskanda &c, have the *form* of 2nd. Person Singular, yet they are really not so.

Here ends the Chapter on the meaning of Tense affixes.

Here ends the Part I, Volume II, treating of the conjugation of verbs of the Siddhanta Kaumudi of Bhattoji Dikshita.

THE SIDDHÂNTA KAUMUDI.

VOLUME II.

PART II.

अथकृदन्तप्रकरणम्

THE KRIDANTA AFFIXES.

CHAPTER I.

२८२९ । धातोः । ३ । १ । ९१ ।

आ तृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयम् । 'तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्' (२८९) । 'कृदतिङ्' (२९४) ।

2829. As far as the end of the Third Book reckoning from the present aphorism, the affixes treated of are to be understood as coming after some verbal root.

This is an Adhikâra Sûtra. All these verbal affixes are broadly divided into two parts कृत् and कृत्य affixes. which will be described later on.

Here we must again repeat the two sûtras that follow it in the Ashtâdhyâyî, namely, III. 1. 92. S. 781 ; and III. 1. 93. S. 374.

२८ २९ । क । उपपदं च सप्तमीस्थम् ॥ ३ । १ । ९२ ॥

2829A. Here a word exhibited in the locative case is called an upapada or a dependant word.

२८ २९ । ख । कृदतिङ् ॥ ३ । १ । ९३ ।

2829B. Any affix except tin, is called krit.

२८३० । वा सरूपोऽस्त्रियाम् । ३ । १ । ९४ ।

परिभाषेयम् । अस्मिन्भागे धात्वधिकारेऽनुपपदोऽपवादश्चास्य उत्सर्गस्य वाधको वा स्यात्स्त्र्याख्यिकारो ऋक्षंवर्जना।

2830. In this portion of the sûtras, in which there is a reference to verbal roots, an affix which is calculated to debar a general one, not being of the same form, optionally debars it ; but not so in the case of feminine affixes (III. 3. 94, &c.)

Note.—Thus the affixes ण्वुल् and तृच् (III. 1. 133) are general affixes applicable to all roots in forming nouns of agency; and the sûtra III. 1. 133 which ordains these affixes, is an *utsarga* or a general rule; while the sûtra III. 1. 135 ordaining the affix अ after verbs having a penultimate इक् vowel, and the roots वद, वी and वह is an apavâda or a special aphorism. In the latter case, therefore, optionally we may have the affixes ण्वुल् and तृच् also. Thus विच् is a root that has a penultimate इ belonging to the pratyâhâra इक्; and therefore, in forming the noun of agency from it, the affix अ will have to be applied by rule 135 of this chapter already mentioned; thus विचि + अ = विचि + अ = विचिः; but this special rule, however, does not debar the operation of the general rule, and we have optionally विचि + ण्वुल् = विचेचकः; and विचि + तृ = विचेतृ nom. sing. विचेता.

२८३१ । कृत्याः । ३ । १ । ९५ ।

अधिकारोऽयं ण्वुलः प्राक् ।

2831. From this aphorism, as far as the aphorism ण्वुल्तृचौ (III. 1. 133), all the affixes treated, will get the name of Kṛitya.

This defines the class of affixes known as *kritya* a subdivision of *kṛit* affixes. These are certain affixes like तव्य, अनीय, &c., which may be treated as declinable verbal terminations. (III. 4. 70). The word formed by them may be called Passive Potential Participles or Future Passive Participles.

२८३२ । कर्तरि कृत् । ३ । ४ । ६७

कृदतिङन्तः कर्तरि स्यादिति प्राग्दे ।

2832. The affixes called 'Kṛit' are used in the sense of agent.

The words formed by *kṛit* affixes have the sense of agency. When no other special sense has been assigned to them by any rule, then this rule will apply, and fix the force of the affix. This rule will not, therefore, apply to *kṛit* affixes like ण्वुल् (III. 2. 5 and 6) to which a special sense has been assigned, but affixes like ण्वुल् and तृच् &c., (III. 1. 133). Thus कारकः means a 'doer'; कर्ता 'an agent'; नन्दनः 'one who causes happiness'; ग्राही 'who seizes'; पचः 'who cooks.'

The following sûtra, however, makes an exception to this general sense of *kṛit* affixes.

२८३३ । तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः । ३ । ४ । ७० ।

एते भावकर्मणोरेव स्युः ।

2833. The affixes called 'kṛitya' and the affix 'kta' and those that have the sense of 'khal', have only these last two senses, namely, an action and an object, (bhâva and karma).

Note.—The word तयोः 'of those two' refers to भाव 'an Impersonal act', and कर्म 'object'. The word एव 'only' is used in the sûtra to exclude the word 'agent' from it. Thus कर्तव्यः कटो भवता 'the mat must be made by you'; भोक्तव्यः ओदनो भवता 'the rice must be eaten by you'. Here the affix तव्य has the force of denoting the object; we may, therefore, call it the Potential Passive Participle affix. So also भवितव्यंभवता 'you must eat'; शयितव्यंभवता 'you must lie down'. Here the sense of the affix तव्य being that of the action itself, which being Impersonal, is in the singular number as it is one only, and neither male nor female, there is, from the nature of the case, a singular affix, and the neuter gender is employed.

Similarly the affix क्त denotes both the object and the action; कृतः कटो भवता 'the mat is made by you'; भुक्त ओदनो भवता 'the rice is eaten by you'. Here त is used with the force of denoting the object and may be called the past passive participle.

Similarly त may be used in denoting the mere act; आसितं भवता 'you sat; शयितं भवता 'you lay down'.

Similarly the affixes having the sense of खल् (III. 3. 126) denote both the object and the Impersonal act. In the following examples the affixes denote the object; ईषत्करः कटो भवता 'this mat is made, by little at a time, by you'; सुकरः 'what is made with ease'; दुष्करः 'what is made with difficulty'. In the following examples the affixes denote the act; ईषदाढ्यंभवं भवता and स्वाढ्यंभवं भवता।

After transitive verbs, the *kritya*, the *kta* and the *khalârtha* affixes only denote the object, but never denote the भाव or 'an Impersonal action'.

२८३४। तव्यत्तव्यानीयरः। ३। ९। ९६।

धातोरेते प्रत्ययाः स्युः। तकारेरेकौ स्वरार्थौ। एधितव्यम्। एधनीयं स्वया। भाव औत्सर्गिकश्चेत्र एधनं क्रीवत्वं च। चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया। "* अचेरतव्यस्कर्तरि च*"। अस्तीति वास्तव्यः। "*क्रीलिनर उपसंख्यानम्*"। पचेलिम भावाः पक्तव्याः। भिदेलिमाः शरलाः भेत्तव्याः। कर्मणि प्रत्ययः। वृत्तिकारस्तु 'कर्मकर्तरि चायमिष्यते' इत्याह। तद्वाच्यविषयम्।

2834. The affixes तव्यत्, तव्य and अनीयर् come after verbal roots.

The phrase 'after verbal roots' is understood in this aphorism by anuvṛitti from sûtra 2829. The final letters त् of तव्यत् and र् of अनीयर् are for the sake of indicating accent, being merely diacritical letters. The letter त् indicates svarita accent (VI. 1. 185) and the letter र indicates penultimate udâtta accent (VI. 1. 217); these being exceptions to the general rule of accent given in III. 1. 3.

Thus एध+तव्यत्=एधितव्यम्, and एध+तव्य=एधितव्यम् 'must be increased; एध+अनीयर्=एधनीयम् 'must be increased'. In these cases the sense being that of the Impersonal action itself or bhâva, there is neuter gender singular number.

When karma or object is denoted by these affixes, we have the example ज्ञेयम् or त्वयेदं धर्मं ज्ञप्यता "The dharma must be acquired by thee." Here the affixes have a Passive designation.

Vart.—The affix तव्यत् when coming after the verb वस् 'to dwell' in marking the agent, is treated as if it had an indicatory ण्. The force of ण् is to cause vriddhi. Thus वस् + तव्यत् = वास्तव्यः 'a dweller'. Here the word is in the masculine gender, as the force of the affix is that of the agent, and not as it generally has that of an act or object (III. 4. 70).

Vart.—The affix खेलिमर् should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism. Thus पचेलिमा माषाः 'kidney beans fit to be cooked'; भिदेलिमा वरणाः 'the woods are apt to be split, *i.e.*, fragile'. This affix is to be employed when it is intended to express an object alone (*i.e.*, in the passive sense) and cannot be employed like those enumerated above, to denote also the action. The auther of Kâsikâ says that the affix is used in the Reflexive sense (karma-kartari). But this is opposed to the Bhâshya.

२८३५ । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्या च उत्तरस्य कृत्यस्य चस्य चरं स्यात् । प्रवाचीयम् । 'चयः' जित् । प्रचयः । '*निर्जिरजस्रीषत्'इत्यादय *' । चयः परत्वाभावान्नञ्चारेच अवचायाच्चायाप्रापे वचनम् । परत्वच्चत्वम् । पूर्वस्य ष्टुत्वम् । निर्जिरचः ।

2835. The ण् of a Kṛit affix, preceded by a vowel, is changed into च, when it follows an alterant upasarga.

The following are the specific Kṛit affixes in which this change takes place:—चञ (ञ्), चाय (घञपोः &c. VII. 2. 82), चनीय, (III. 1. 96) चनि, (III. 3. 111) इनि (णिनि III. 2. 78, &c.) and the substitutes of णिच् (VII. 2. 42).

Thus

चञः प्रयाचम्, परिचाचम् प्रचाचम् परिचाचम् ॥ चायः प्रवाचायकम्, परिचायनाचम् ॥
चनीय प्रयाचीयम्, परिचाचीयम् ॥ चनि आप्रवाचि, आपरिचाचि ॥
इनि प्रवायिन्, प्रवायकौ, परिचायिन्, परिचायिकौ
णिजादेशः प्रहीचः, परिहीचः, प्रहीचवान् परिहीचवान् ॥ Long by VI. 4. 66.

Why do we say चयः 'preceded by a vowel?' Observe मज्जः, the Nishṭhâ of मस्ज् ॥ It is thus formed: मस्ज् + क्त = मस्ज् + त = मज्ज् + न (VII. 2. 45, the root मस्ज् is read as टुओ मस्जो शुद्धौ in the dhâtûpâṭha, having an indicatory ओ thus giving scope to the rule). मज्ज् + न = मज्ज् + न (The न substitution being considered asiddha, the स of masj is elided by VIII. 2. 29. and then there is gutturalisation by VIII. 2. 30) = मग्नः ॥

Vart.—The word निर्जिरचः should be enumerated in this place. As निर्जि-परोगास्मरबलमङ्गेन ॥ निर्जिरपीडपलजाङ्गेन ॥ Here the न does not come after a vowel but after ट् of जिट् and so the rule would not have applied to it. This vartika

makes the rule applicable to this ष also. Thus निर्विद्+त=निर्विद्+न (VIII. 2. 42. S. 3016)=निर्विद्+ष=निर्विषः ॥ The द is changed also to ण ॥

२८३६। णविभाषा । ८ । ४ । ३०।

उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य रायन्ताद्विहितोयः कृत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रयापणीयम् प्रवापनीयम् । 'विहितयिशेषणम्' किम् । यका व्यवधाने यथा स्यात् । प्रवाप्यमाणं पश्य । णत्वे 'दुर उपसर्गत्वं न' इत्युक्तम् । दुर्वापनम् । दुर्यापनम् ।

2836. The द of a Kṛit-affix ordained after a causative verb (रायन्त), is optionally changed to ण् when it comes after an alterant upasarga.

Thus प्रयापणम् or प्रवापणम्, परिवापणम् or परिवापनम् प्रवाप्यमाणम् or प्रवाप्यमानम्, प्रयापणीम् or प्रवापणीम्, अवावपिः or अवावपिः, प्रवापिणी or प्रवापिनी ॥

Why have we used the word विहित 'ordained' in explaining the sûtra? Because the change takes place, even where the कृत् affix does not follow directly after the affix णि but where a third affix such as यक् intervenes. As प्रवाप्यमाणम् पश्य ॥ The ङ being in the ablative, under the ordinary rule of interpretation (I. 1. 72), the kṛit-affix should come immediately after णि. For the purposes of causing the change of न to ष, the word दुर् is not considered to be an upasarga. This has already been taught before, (see vârtika under VIII 4, 16. S 2231). Thus दुर्वापणम् or दुर्यापणम् ॥

२८३७। हलश्चेजुपधात् । ८ । ४ । ३१ ।

इजादेरिजुपधात्धातोः परस्य नो ण स्यात् । प्रजोपणीयम्-प्रजोपनीयम्। 'इतः' किम्। प्रोहणीयम्। 'इजुपधात्' किम् प्रवपणीयम्।

2837 A kṛit-affix, coming after a verb, which begins with a consonant and has a penultimate इच् vowel, changes optionally its न् which is preceded by a vowel, into ण् when it comes after an alterant upasarga.

The phrase कृत्यप is understood here. Thus प्रजोपणीयम् or प्रजोपनीयम्, परिकोपणम् or परिकोपनम् ॥

Why do we say हलः 'beginning with a consonant'? Observe प्रहणीयम, and प्रोहणीयम, where the change is obligatory, under VIII. 4. 29. These are from ह्वेञ् चेष्टायाम and ऊहतर्के ॥

Why do we say इजुपधात् 'having a penultimate इच् vowel'? Observe प्रवणीयम and परिवपणम; no option.

Note.—The word हल् in the sûtra should be interpreted as हलादेः, and not as ordinarily "after what ends in हल्" ॥ For an इजुपध verb implies that it ends with a consonant, and so the employment of the word हल् in the text would have been useless had it meant हलन्तात् ॥

२८३८ । हृजादेः सनुमः । ८ । ४ । ३२ ।

सनुमश्चेद्भवति तर्हि हृजादेर्हलन्ताद्विहितो यः कृत्तस्यस्यैव । प्रेङ्खयीयत् । 'हृजादेः' किम् । 'भनिजनर्घे' । प्रभञ्जनीयत् । सुम्ग्रहणमुत्तरार्थम् । 'अट कुप्वाङ्–'(१९७) इति णत्वेऽप्रसङ्गः । सेनेह न । प्रेम्णनत् । इह तु स्यादेव । प्रोम्णयत् ।

2838. A kṛit-affix ordained after a verb beginning with an हृच् vowel, having the augment सुम् in it, and ending with a consonant, changes its न into ष when preceded by an alterant upasarga.

The word हलः of the last sûtra is understood here. But contrary to the construction put upon it in the last sûtra, here it means हलन्तात्, by the natural rule of construction as given in I. 1. 72. We must interpret it so here, because it is impossible for an हृजादि root to commence with a हल्; while to have done so in the last aphorism would have been redundant.

Thus प्रेङ्खयीयत्, परेखङ्खत् from हृषि भत्सर्थः the सुम् is added because it is हृदित् ॥ The rule will not apply to प्रेम्णनत् but it will apply to प्रोम्णयत् from ष्णम्प् दाने where म् or the nasal is part of the root. The सुम् here means the anusvâra generally as also in sûtra (VIII. 4. 2). Therefore though the change would have been vaild by the general rule, (VIII. 4. 29) this sûtra makes a नियम or restriction. That is, only in the case of हृजादि सनुम् verbs the change takes place, not in other सनुम् verbs. Thus प्रभञ्जनत्, परिभञ्जनत् from the root भनि भर्त्सने ॥

Note.—This rule does not affect rule VIII. 4. 30, relating to यण्न्त verbs, for those verbs cannot be said to end with a consonant Moreover, we have used the word विहितः in explaining the sûtra, in order to indicate this fact, that the kṛit-affix must be *ordained* after a consonant-ending verb. In the case of causative verbs, the kṛit-affix is *ordained* after a vowel-ending (णि) verb, and the vowel is elided *after* the adding of the affix. So that *before* the adding of the affix, the verb did not end in a consonant.

२८३९ । वा निंसनिक्षनिन्दाम् । ८ । ४ । ३३ ।

एषां नस्य षो वा स्यात्कृति परे । प्रनिंसितव्यम्–प्रनिंसितव्यम् ।

2839. The न of निंस 'to kiss' निक्ष् 'to be angry' and निन्द 'to blame' is changed to ष optionally, when preceded by an upasarga having in it a cause of change.

Thus प्रनिंसितव्यम् or प्रनिंसितव्यम्, प्रनिक्षकत् or प्रनिक्षकत्, प्रनिन्दनम् or प्रनिन्दनम् ॥

Note.—These verbs are written with ष in the Dhâtupâṭha, and therefore by rule VIII. 4. 14 ante, the change of न into ष would have been obligatory. The present sûtra makes it optional. The root णिंसि means 'to kiss', णिक्षि रोषे, and णिदि कुत्सायाम् ॥

२८४० । षः भाभूपूकमिगमिप्यायिवेपाम् । ८ । ४ । ३४ ।

षत्वं कृन्यस्य षो न । प्रभावनीयम् । प्रभवनीयम् । 'चूञ् दवैद्य ग्रहकलिष्यते' । चूकृस्तु प्रपवनीयः क्षोमः । '* स्वप्नस्नादीनामुपसंख्यानम् *' । प्रभापनीयम् । 'स्वप्नाद्यः सदव यो धा' इत्युक्तं सत्वमसिद्धत्वोपरि तद्वोध्यम् । सत्वस्यासिद्धत्वेन प्रकारस्यश्चाभावान्न सत्वम् प्रस्वापनीयम् ।

2840 The ष of a kṛit-affix is not changed to स, though preceded by an upasarga having in it a cause of change, when the affix is added to the following verbs : भा 'to shine', भू 'to be', चू 'to purify', क्ष्णि 'to be brilliant', गमि 'to go', ष्यायि 'to increase', वेप 'to shake'

This rule is an exception to VIII. 4. 29. Thus :—

भा, प्रभापनीयम् परिभापनम् । भू, प्रभवनीयम् परिभवनम् । चू, प्रपवनम्, परिपवनम् ॥

Ishṭi.—The verb चूञ् is to be taken and not the verb चूकृ ॥ In the case of the latter the change is obligatory, as, प्रपवणीयः क्षोमः ॥

क्ष्णि प्रक्षणनम्, परिक्षणनम् ॥ गमि प्रगमनम्, परिगमनम् ॥
ष्यायि प्रध्यायनम्, परिध्यायनम् ॥ वेप् प्रवेपनम्, परिवेपनम् ॥

Vârt.—The above roots, even when in the Causative, do not change the ष of their kṛit-affix. As प्रभापनीयम्, परिभापनम् ॥ There is no change in प्रस्वापनीयम् also. It is derived from the root स्वप्नाञ् with the prefix प्र ॥ The ष is replaced by स by a vârtika in the Mahâbhâshya under II 4. 54 : and the position of this vârtika is taught there also, namely, that it should be read in the subdivision of asiddhas (VIII 2. 1) just at the close of the ष change rules. Therefore स being considered asiddha, the ष is not changed to स because a स intervenes or rather is still considered to intervene between the र of प्र and ष ॥ Had the root been स्वप्नाञ् no rule would have prevented the change of ष to स in प्रस्वापनीयम् and the form would be प्रस्वापणीयम् See II. 4. 54. S 2486.

When the चू is changed to चु in प्रपवनम् the ष of प्रपवनम् is not changed. Thus प्रपवितः, परिपवितः ॥ The नुक् ordained by VII. 1. 60, is elided by VI. 4. 24, and चु changed to कु by VIII. 2. 36.

Why do we say सात्पदस्य ? Observe प्रक्षरयति, परिक्षरयति ॥ The word सात्पद is taken in order that the prohibition may apply to words like प्रपवकवति, which did end with कु though the ष has been changed by other rules, and is no longer visible. For here the कु of प्रपवकु is changed to कु by VIII. 2. 36, and then this कु is changed to कु by VIII. 2. 41 ; and the नुक् is added by VII. 1. 60.

२८४१ । कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ ।

आप्तवचने आगीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ।

2841. The affixes called 'kṛitya' (III. 1. 95) and the affix 'lyut', are diversely applicable.

By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus *kṛitya* affixes are ordained to come when an 'act' or an 'object' is to be expressed, but they come also when the *kâraka* is other than the objective. Thus चूर्णेन 'powder for bathing'; दातीयोब्राह्मणः 'a Brâhmaṇa to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, क्यु is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus चाटावास्ते = चाटवासः। वसतेर्वासे = वसतीवरः। For accent see VI. 2. 150.

To the root पद् with the upapada पस् (the negative Particle न) would have been added the two affixes यत् and क्यप् under sûtra III. 1. 106. S 2854. This sûtra ordains यत् only: and that also, when the sense is that of censure. The irregular form पदस्य therefore is for both these purposes.

Thus अवद्यं पापं 'a trifling sin'. Why do we say "when condemnable"? Observe अनुद्यं गुरुनाम 'the name of the teacher is not to be uttered'. The name of the teacher is neither condemnable nor incapable of utterance. But it is not polite for the pupil to utter the name of the teacher. As says the verse of the Smṛiti:—

"Let the person desirous of prosperity not take his own name, or his teacher's name, or the name of a great miser, or of an elder son or wife."

२८४२। अचोयत्॥ ३। १। ९७।

अपस्याहार्यं तीत्स्वात्। पेयम्। पेयम्। पानमात्रं पानीयमात्रं वा। पेयपिपासोऽयोपम्। अवदानिनेन चतोऽपि कुपत्स्वात्।

2842. The affix यत् comes after a root that ends in a vowel.

The letter त् of this affix is indicatory showing that the udâtta accent falls on the first vowel (VI 1. 213); thus गा + यत् = गेय noun *sing*, गेयम् 'what is to be sung'; so also पेयम् 'what is to be drunk'; धेयम् 'what is to be conquered'. The आ of गा and पा is changed into ए by VI. 4. 65.

Note.—Why do we say 'that ends in a vowel'? By III. 1. 124, a root ending in a consonant takes क्यप् affix instead of यत्; reading these two aphorisms together, the conclusion to be drawn is that the affix यत् comes

after roots which *primarily* end in a vowel, though in the course of development they may end in a consonant by the application of other rules. Thus from छो 'to cut', we have the desiderative root छिस्, which ends in a vowel स्. This स् is elided before ârdhadhâtuka affixes and thus the root becomes छित्, which ends in a consonant; nevertheless we shall have the affix यत् and not क्यत्. Thus छित्सत्यत् 'what is wished to be cut'; चिकीर्ष्यत् 'what is wished to be placed'. Similarly सु before ârdhadhâtuka affixes becomes सो, the सो is changed into अव् before य (VI. 1. 79) and the form then is अव्. The root अव् however takes यत् and not क्यत्; as अवनीयो यज्ञियः, &c.

We could have well spared the word अचः in this sûtra. For all roots either end in a vowel or a consonant. Now III. 1. 124 specifically ordains क्यत् after all roots ending in a consonant. Therefore यत् would find its scope only after those roots which end in a vowel.

For similar reasons, moreover there was no necessity of making this a separate sûtra, It could well have been included in the preceding Ashtâdhyâyî sûtra III. 1. 96. That is instead of तव्यत् तव्यानीयरः we could have well enunciated it as तव्यत्तव्यानीयर्यतः meaning "the affixes tavyat, tavya, anîyar and yat come after verbal roots." The scope of yat would be restricted to vowel ending roots by the subsequent sûtra III. 1. 124.

२८४३ । इद्यति । ६ । ४ । ६५ ।

यति परे आत ईत्स्यात् । गुप्यः । देवन् । ग्लेयत् । ' * तक्षियजियतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः* तक्ष्यत् । यज्यत् । चर्त्यत् । यत्यत् । जन्यत् । जनेर्हिंसिः स्वरार्थः । यजतापि क्यपिच्छेः । न च हृद्भिन्नयजः । 'जनिवध्योश्च' (२५१२) इति निषेधात् । ' * हनो वा वधश्च एवक्तव्यः *' । वध्यः । यजे यज्ञयमाजौ एयत् । चार्त्यः ।

2843. The final आ of a stem is changed into ई before the Krit-affix यत् "

Thus ग्लेयत्, ग्लेँयत्. The Guṇa takes place according to VII. 3. 84.

Vart.—The verbs तक्ष् 'to laugh at' यज् 'to kill' यत् 'to ask' यत् 'to attempt' and जन् 'to be born', should be enumerated in addition; that is to say, these verbs, though ending in a consonant, take यत् and not क्यत्; as तक्ष्यत्, यज्यत्, चर्त्यत्, यत्यत्, and जन्यत्. The root जन् would have assumed the form जन्य even by the affix क्यत्; the present vârtika ordains यत् for the sake of the accent. The क्यत् would not have caused vṛiddhi of the अ of जन्; for vṛiddhi is specifically prohibited with regard to जन् by VII. 3. 35. The accent of यत् is regulated by VI. 1. 213, and of क्यत् by VI. 1. 185.

Vart.—And of the verb यत् 'to kill' वध is the substitute when it optionally takes the affix यत्. Thus we have वध्यत् or वार्त्यत्. The latter form is evolved by sûtras VII. 3. 32 and 54. The affix यत् comes only after the यप् substitute; after यत् the affix क्यत् comes which changes the त् into प्, and य into र and causes vṛiddhi.

२८४४ । पोरदुपधात् । ३ । १ । ९८ ।

यवर्णान्तादनुपधादकारात्परात् । यतोऽत्यविधिः । शप्यम् । लभ्यम् । 'X नानुबन्धकृतमसारूप्यम् X'। अतो न ण्यत् । तव्यदादयस्तु स्युरेव ।

2844. The affix यत् comes after a root, which ends in a labial letter preceded by a short अ.

This debars ण्यत्; thus शप् + यत् = शप्यं 'to be sworn'; लभ् + यत् = लभ्यम् 'to be acquired'.

Note.—Why do we say 'which ends in a labial'? Because if a root ends in any other consonant, though preceded by a short अ the root will take ण्यत्; thus पच् + ण्यत् = पाक्यं 'what is to be cooked'; वाक्यं 'speech'.

Why do we say 'when preceded by a short अ'? When preceded by any other vowel, it will take ण्यत्; thus कुप् + ण्यत् = कोप्यम् 'to be angry'; so also गोप्यम् 'to be concealed'.

The word अत् is used in the sûtra in the original. The force of त् here is, by I. 1. 70, that short अ having one mâtrâ or prosodial length is to be taken and not long आ. Therefore, after the root आप् 'to obtain', we have ण्यत् and not यत्; thus आप्यं 'to be reached' *i.e.* 'attainable'.

In the sûtra III. 1. 94, s. 2830, we have used the word असरूप। But it must be understood that the indicatory letters do not make two affixes asarûpa, whose efficient parts are identical. Therefore यत् and ण्यत् are sarûpa affixes; and one will debar the other. And so there will be no ण्यत् added to these roots. But the affixes तव्यत्, &c., are not debarred; and they will certainly come after these roots.

Note.—Why do we say 'not being of the same form'? Because if two affixes have the same form, the present rule will not apply; and in the case of such affixes, the special affix will debar the general affix. Thus the affixes ण्यत् and क्यप् are, when stripped of their indicatory letters, affixes having the same form *i.e.* य; and therefore the sûtra III. 2. 1. ordaining ण्यत् as a generel rule, will be always debarred by sûtra III. 2. 3. oradaining क्यप्, as the latter is a special sûtra applicable only to those roots which end in long आ, or which are simple roots not compounded with any preposition. Thus गो + दा + क = गोदः 'giver of cows'. So also कम्बलदः 'blanket-giver'. In these cases we cannot have the affix यत्.

It follows from this sûtra as a necessary corollary, that the addition of indicatory letters does not make two or more affixes dissimilar in form (असरूप) when their essential effective element is the same. Thus the affixes क, क्यप्, ण्यत्, ण &c. are similar.

Why do we say 'but not so in the case of feminine affixes'? Because in the case of feminine affixes, a special affix will debar a general affix, though they may be dissimilar in form. Thus sûtra III. 3. 94. ordaining क्तिन् in forming feminine nouns from roots is a general or *utsarga* rule,

while sûtra III. 3. 102. ordaining अ after roots that have already taken some affix is a special or *apavâda* rule, and though अ and क्त are dissimilar in form, they being feminine affixes, the former will always debar the latter. Thus the compound desiderative roots चिकीर्ष and जिगीर्ष will form feminine nouns in आ and not by क्तिन्. Thus चिकीर्षा and जिगीर्षा and not चिकीर्षति, &c.

२८४५ । आङो यि । ७ । १ । ६५ ।

आङः परस्य लभेर्नुग्व्यवायाद्यौ प्रत्यये विधीयते । नुमि नुतेऽनुपपत्त्यभावाद् यप्येव । आप्-लभ्यो गौः ।

2845. The augment नुक् is added to लभ् preceded by आ, before an affix beginning with य ॥

As आलभ्यो गौः ॥ The नुक् is added before the addition of the affix, and by so doing लभ् becomes लभ्न् and thus loses its character of having a penultimate अ, and therefore by III. 1. 124, we shall have यत् affix, and not क्यप् affix by III. 1. 98.

Note.—Had the नुक् been added *after* the addition of the affix, then क्यप् would be added by III. 1 98. Though in both cases the form will be आलभ्य; the difference will be in the accent: क्यप् would throw the acute on the first syllable (यतोऽनाव:) ; while, as a matter of fact, the word has svarita on the final; thus instead of आलभ्य (VI. 1. 213. and by VI. 2. 139), which क्यप् gives, we have आलभ्य (तित् svar).

Note.—Why do we say 'when preceded by आ' ? Observe लभ्य ॥ How do you explain अभिष्टोम आलभ्य. ? All rules are optionally applied in the Vedas. Or आलभ्य may be explained by saying that the नुक् having been added, is again dropped.

२८४६ । उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ६६ ।

उपलभ्यः साधुः । 'स्तुतौ' किम् । उपलभ्यं यज्ञस्य उपलभ्यः ।

2846. The augment नुक् is added to लभ् preceded by उप, before य, when the reference is to something praiseworthy.

As उपलभ्यः साधुः ॥ (These words are formed by क्यप् and have svarita on the final.) Why do we say 'when referring to something praiseworthy'? Observe उपलभ्यः this is formed with the यत् affix (III. 1. 98), and means "capable of being perceived."

२८४७ । शक्यसहोश्च । ३ । १ । ९९ ।

शक्यम् । सह्यम् ।

2847. The affix यत् comes after the roots शक् 'to be able' and सह 'to bear'.

Thus शक्यम् 'possible' सह्यम् 'endurable',

२८४८ । गदमदचरयमश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १००।

गदश्च । मदश्च । चर्यश्च । 'अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्' । आचार्यो देशः । गम्यत्व इत्यर्थः । 'अनुदात्तेत्' क्विप् । आचार्यो मृगः । यमेर्नियमार्थत्वम् । सोपसर्गाच्चा भूदिति । प्रयाम्यत् । निपूर्वात्त्वादेव । सेव 'तत्र न यमेर्द्विनियम्यत्वम्' इति वार्तिकप्रयोगात् । यतेन 'अनियम्यस्य नायुक्तिः' । 'त्वयानियम्या मनु दिव्यचक्षुषा' इत्यादि व्याख्यातम् । नियमे चायुक्तिरिति वा ।

2848. The affix अत् comes after the roots गद् 'to speak', मद् 'to be mad', चर् 'to go, to eat', and 'यम् to restrain', when these roots do not take any preposition.

Thus गेयम् 'what is to be spoken, *i.e.*, prose'; मद्यम् 'wine'; चर्यम् 'what is to be followed; चम्यम् 'what is to be restrained'.

Why do we say 'when not preceded by a preposition'? When compounded with an upasarga, these roots will take यत्; thus प्रगाद्यम्; प्रमाद्यम् &c.

The root यम् would have taken the affix अत् by III. 1. 98 also, as it ends in म् and is preceded by आ; its separate enumeration in this sûtra is in order to show, that the compound verb यम् will not take the affix अत्. Therefore with regard to यम्, this is a *niyama* or restrictive rule and not a *vidhi* or original rule. Thus प्रयाम्यत्। Exception, however, must be made in the case of the preposition नि। There the affix अत् is added and not यत्; as we find the form निनियम्यम् used in a vârtika. For this reason the form अनियम्य is not without authority. As in the sentence त्वया नियम्या मनु दिव्यचक्षुषा॥

Or these forms can be explained not as kṛitya words formed by अत् added to the root यम्; but as Taddhita words formed by अत् added to the noun नियम् (IV. 4 98).

Vart.—The root चर when preceded by the preposition आङ् takes the अत् affix when the sense is not that of a preceptor'; thus आचार्यो देशः 'an approachable or communicable country'. But when the sense is that of teacher' the root takes यत्; thus आचार्यः 'a preceptor'.

२८४९ । अवद्यपण्यवर्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ ।

पदेनाव्युपपदे 'वदः सुपि–' (२८५४) इति यत्प्रयुपोः प्राप्तयोर्वेव देशेऽपि गर्हायामेवेषुप्रत्ययार्थे निपात्यन्ते । अवद्यं पापम् । 'गर्ह्ये' किम् । अनुद्यं गुरुनाम । तद्धि न गर्ह्यं बहुमानार्हं च ।

'आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिक्रमणस्य च ।
नेषद्भाषो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यस्त्रजस्तथा ॥'

इति स्मृतेः । पण्या स्त्रीः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः । पाप्यमन्यत् । क्रयविक्रयित्यर्थः । अनिरोधोऽप्रतिषेधस्तल्लिप्सिविषये वृद्धो वद् । यतेन वर्या कन्या । वरणीया ।

2849. The words अवद्य (VI. 2. 160) पण्य and वर्या are irregularly formed, having the sense of 'condemnable', 'saleable' and 'not restricted' respectively.

Thus, अवद्यं पापम् 'a censurable or trifling sin'. Another and regular form is अनुद्यम् This is formed by adding the affix यत् to the root वद् by III. 1. 106. As अनुद्यं गुरुनाम "the name of an elder should not be uttered."

Here there is no sense of condemnation, but it lays down a precept of good conduct according to the above verse of the smṛiti which declares "a person desirous of prosperity should not utter the names of himself or of his Guru or of a very miserly person, or of the eldest son or of a wife." So also पण्यः कम्बलः 'saleable blanket'; पण्या गौः 'saleable cow. The other and regular form is पण्यवत्, formed by the addition of वत् and meaning 'praiseworthy'. So also शतेन वर्या 'courted by hundreds'; सहस्रेण वर्या wooed by thousands, *i.e.*, there is no restriction as to the number of candidates for the purposes of selection of a husband by a maid: in other words वर्या = wooed, courted. Courted by hundreds, &c. The other and regular form is वृत्या from the root वृ 'to choose'. वर्या means a girl choosing her own husband and is not reserved or shy. The word वर्या in the sûtra is in the feminine gender, and it is in this gender only that the word is so formed. In the masculine gender, the word is regularly formed; thus वार्यो ऋत्विजः.

२८५० । वह्यंकरणम् । ३ । १ । १०२ ।

वहत्यनेनेति वह्यं शकटम् । 'करणम्' किम् । वाह्यम्-वोढव्यम् ।

2850. The word वह्यं is irregularly formed, in the sense of "wherewith something is carried".

The word वह्यं is derived from the root वह 'to carry' and means 'a vehicle' *i. e.*, that by which a thing is carried; as वह्यं शकटम् When it does not mean a carriage, the root takes the affix यत्; thus वाह्यः 'an ox'.

२८५१ । अर्यः स्वामिवैश्ययोः । ३ । १ । १०३ ।

'ऋ गतौ' अस्मादयत् । यपतोऽपवादः । अर्यः स्वामी वैश्यो वा । 'अन्ययोः' किम् । आर्यो ब्राह्मणः ब्राह्मण्य इत्यर्थः ।

2851. The word अर्य (and अर्य्य) is irregularly formed when meaning 'lord' and a 'Vaisya'.

The root ऋ 'to go', would have taken ण्यत् by III. 1. 124; but it takes यत् when the sense of the word formed by it is that of a 'lord or sir', or a man of the 'Vaisya' caste. As अर्य स्वामी, 'honored sir' आर्यो वैश्यः Arya or Vaisya.'

Note.—Though by VI. 1. 213, the affix यत् makes the udátta accent fall on the first syllable of the word, yet in the case of the word अर्य, when it means 'lord', the accent falls on the last syllable.

Why do we say 'when it means sir or a Vaisya? Otherwise the root takes the affix ण्यत् as आर्यो ब्राह्मणः 'the respectable Brâhmana," *i.e.*, one worthy to be approached or reachable.

२८५२ । उपसर्या काल्या प्रजने । ३ । १ । १०४ ।

गर्भग्रहणे प्राप्तकाला वेदित्यर्थः । उपसर्या गौः । गर्भाधानार्थं वृषभेणोपगन्तुं योग्येत्यर्थः । 'प्रजने काल्या' इति किम् । उपसार्या जायी । प्राप्तव्येत्यर्थः ।

2852. The word उपसर्या is irregularly formed in the sense of "ripe for cover, or ripe for fruition."

The word उपसर्जन is formed by adding युट् affix to the root सृ 'to move', compounded with the preposition उप. The word प्राप्त्या means having reached the time. The word प्रजन means the first conception. Thus उपसर्जना गौः 'the cow fit for cover'; उपसर्जना वडवा 'the mare fit for the horse'.

Why do we say 'when meaning what has reached the time favorable to conception'? Otherwise the affix ण्यत् will be used; as उपसार्या काशी 'Kâshi is approachable'.

२८५३ । अजर्यम् संगतम् । ३ । १ । १०५ ।

सङ्घ्वर्थाज्जीर्यतेः कर्तरि यत्संगतं चेद्विशेष्यम् । न जीर्यतीत्यजर्यम् । 'तेन संगतमार्येण राजार्यं कुरु द्रुतम्' इति भट्टिः । 'भृशैरजर्यं जरसोपदिष्टमदेहबन्धाय पुनर्वसन्धु' इत्यत्र तु संगतमिति विशेष्यमध्याहार्यम् । 'संगतम्' किम् । अजरिता कम्बलः । भावे तु संगतमर्तुमेऽपि स्यदेव । अजार्यं संगतेन ।

2853.—The word अजर्यम् (VI. 2. 160) 'imperishable' is irregularly formed when qualifying the word सङ्गतम् 'friendship' expressed or understood.

The word अजर्यम् is formed from the root जृ by the addition of यत् with the force of the agent and affixing the negative particle अ; as अ+जृ+यत् = अजर्यम् the force is not that of bhâva (III. 4. 70).

Thus अजर्यं नोऽस्तु सङ्गतम् 'let our friendship be imperishable'. So also अजर्यमार्यसङ्गतम्. So also Bhatti, "तेन सङ्गतमार्येण राजार्यं कुरु द्रुतम्"—O Rama! quickly make imperishable friendship with that honored one. "The word अजर्यं is an adjective qualifying the word 'friendship' expressed or understood. It does not mean friendship: for two synonyms can not be used in the same sentence: and अजर्यं सङ्गतं of Bhatti would have been wrong. Nor is ajaryam used in the sense of friendship in the sentence भृशैरजर्यं जरसोपदिष्टम् for here the word saṅgatam is understood, and ajaryam qualifies it.

Why do we say when qualifying the word सङ्गतम्? Observe अजरिता कम्बलः 'undecaying blanket' when the force is that of bhâva, the affix would be ṇyat, though the agent be saṅgata. As अजार्यं सङ्गतेन "Imperishable through friendship."

२८५४ । वदः सुपि क्यप्च । ३ । १ । १०६ ।

उत्तरसूत्रादिह भाव इत्यनुवर्तते । वदेर्भावे क्यप्त्वाच्चाद्यजपवर्गे सुप्युपपदे । ब्रह्मोद्यं ब्रह्मवद्यम् । ब्रह्म वेदः तस्य वदनमित्यर्थः । कर्मणि प्रत्ययान्तरमेके । उपसर्गे तु स्यदेव । अपवाद्यम् । अपवादम् ।

2854. After the root वद् 'to speak', governing a case-inflected word as its upapada, and not having a preposition annexed to it, there comes the affix क्यप् as well as यत् to denote condition.

The word भावे is to be drawn into this sûtra from the next.

The phrase 'not having a preposition' is to be read into this sûtra by *anuvritti* from III. 1. 100 S. 2848. The force of the word 'also' is to indicate that the affix यत् is also employed. The word सुपि means 'in construction with an upapada that ends in a case-affix'.

Thus ब्रह्म + वद् + क्यप् = ब्रह्म + वद् + य = ब्रह्मोद्यम्; ब्रह्म + वद् + वद् = ब्रह्मवद्यम् 'told by the Vedas or Brahman'. Similarly सत्योद्यम् or सत्यवद्यम् 'truth-mouthed'.

Some say these two affixes come with a Passive significance: and not that of bhâva only.

Why do we say 'when it has a case-inflected word as upapada'? Otherwise वद् + क्यप् = वाद्यम् a 'musical instrument'.

Why do we say 'not having a preposition'? Observe प्रवाद्यम् 'a rumour' formed by the affix क्यप् and not by यत् or क्यप्.

२८५५ । भुवो भावे । ३ । ९ । १०७ ।

उपपदात् । ब्रह्मणो भावो ब्रह्मभूयम् । सुपीत्येव । भव्यम् । अनुपपदे इत्येव । प्रभव्यम् ।

2855.—After the root भू 'to be', in construction with a case-inflected word as its upapada and when used without a preposition, the affix क्यप् is employed to denote condition (bhâva).

The words सुपि and अनुपपदे of previous sûtras are understood in this The *anuvritti* of यत् does not cover this aphorism. As ब्रह्मभूय गतः = ब्रह्मत्वं गतः 'gone to or arrived at Brahmâhood; देवभूय = देवत्वं गतः 'gone to divinity'.

The word *bhâva* of this sûtra governs the succeeding ones.

Why do we say 'in construction with a case-inflected word'? Otherwise it will take यत्; as भू + यत् = भो + यत् = भव्यम् (VI. 1. 79).

Why do we say 'not taking a preposition'? Observe प्रभव्यम्.

२८५६ । हनस्त च । ३ । ९ । १०८ ।

अनुपपदे सुप्युपपदे एतेर्नाधे, क्वब्व्यापत्तावात्वान्तादेशः । ब्रह्मणो एनं ब्रह्महत्या । स्त्रीत्वं लोकात् ।

2856. After the root हन् 'to kill', when in construction with a case-inflected word as its upapada, and when used without a preposition, comes the affix क्यप् in denoting condition, and the letter त is the subsitute of its final न् ॥

The phrases सुपि अनुपपदे and भावे are understood in this sûtra.

As ब्रह्म + हन् + क्यप् = ब्रह्म + हत् + य = ब्रह्महत्य, (VI. 1. 71) ब्रह्महत्या 'Brâhmaṇa murder'. The word is feminine because of usage.

Note.—When not in construction with a noun, the form is घातः 'a blow' (हन् + क्विप् + घञ्). This verb does not take the affix क्यप् in denoting condition, there being no example of such formation.

Why do we say 'when not taking a preposition'? Observe प्रघातो वर्तते 'there is a combat'.

२८५७ । एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् । ३ । १ । १०९ ।

एभ्यः क्यपप्रत्ययः ।

2857. After the verbs इ 'to go', स्तु 'to praise', शास् 'to govern', वृ 'to choose', इष् 'to respect' and दुष् 'to please', comes the affix क्यप्.

The anuvritti of धुवि, अनुपसर्गे and भावे does not extend to this aphorism. The present sûtra ordains generally the affix क्यप् after the above verbs.

२८५८ । ईद्यस्य यिति कृति तुक् । ६ । १ । ७१ ।

इत्यः । स्तुत्यः । शास इदङ्हलोः' (२८८६) । शिष्यः । 'वृ' इति वृञो ग्रहणं न भवति । वृत्यः । वृङस्तु वार्यो ऋत्विजः । आहृत्यः । हुत्यः । पुनः क्यपुक्तिः परस्यापि यथतो यावनार्यो । अयस्य स्तुत्यः । 'अंविदुहिदुहिभ्यो वा' इति आधिका । यत्यप् । यंत्यप् । दुहप् । दोहप् । गुहप् । गोहप् । 'अयस्यय्य यः' (२००९) । 'ईद्यवन्दवृजंयहां यतः' (३००२) इति चूत्रद्वयसाध्यं यिति । इतरयोस्तु मूलं दुग्यप् । '°आहृद्गुर्वादण्ण्यैः संज्ञायामनुपसंख्यानम्' 'अन्नु' अभिनवशब्दादिषु । वाहुलकात्स्वरे क्यप् । 'अनिदितां–' (६९५) इति नलोपः । आज्यप् ।

2858. To a root ending in a short vowel is added the augment त (तुक्) when a Kṛit-affix having an indicatory य follows.

Note.—Thus अग्नि+चि+क्विप्=आग्निचित् so also सोमसुत् ॥ Similarly अनुत्य and अदृत्य and उपस्तुत्य formed by the affix क्यप् ॥ Why do we say "ending in a short vowel"? Observe आस्तूय, आसवीः ॥ Why do we say "having an indicatory य्"? Observe स्तुवत्, हुवत् ॥ Why do we say "a kṛit-affix"? Observe चतुरः, चतुरनः, with the Taddhita-affixes तरप् and तमप् ॥ In the compound आसचिद्भुवत्, though the root is made short, yet there is no augment तुक्, in as much as the rule by which the root has been shortened is a Bahiranga rule, and the present rule is an Antaranga one. The maxim is अचिद्धं बहिरङ्गमन्तरङ्गे ॥ "That which is Bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is Antaranga is to take effect".

Thus इ+क्यप्=इ+त्+य=इत्यः 'to be gone'. So also स्तु+क्यप्=स्तुत्यः 'to be praised'; शास्+क्यप्=शिष्+य (आ being changed into इ by VI. 4. 34. S. 2486)=शिष्यः 'to be instructed, *i. e.*, a pupil'. So also वृ+क्यप्=वृत्य 'to be chosen. By वृ in the sûtra the root वृ ञ् is intended to be taken, and not the root वृङ्. The equivalent derivative of the latter is वार्यः as वार्यो ऋत्विजः । आहृ+क्यप् आहृत्यः 'to be honoured'; हुद्+क्यप्=हुत्यः 'to be served.'

Though the anuvritti of क्यप् was current from the previous sûtra 2854, its repetition in this aphorism is to indicate that other rules such as III. 1. 125, ordaining ṇyat should not take effect in the above verbs. Thus III. 1. 125. s. 2886. requires यत् after the verb स्तु, but the present rule prohibits that. Thus we have अवश्यस्तुत्यः 'must be praised.'

According to Kâsikâ, the roots अद् 'to praise' दुह् 'to milk' and गुह् 'to cover' optionally take the affix क्यप्. As अद्यप् or अद्यप् (VI. 4. 37); दुहप् or दोहप्, गुहप् or गोहप्. Of the above three forms s'asya may be explained by its being used by Pâṇini in the sûtra V. 3. 60. as formed by ṇyat of VI. 1. 214. But the authority for the other two is doubtful.

Vart.—The verb अञ्च् (चुरा॰ 21) 'to anoint', preceded by the preposition आङ् takes the affix क्यप् when used as an appellative. As आ+अञ्च्+क्यप् = आज्यम् meaning clarified butter. The nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415. The affix has the force of instrument as a diversity.

२८५९ । ऋदुपधाकृञ्वाहिवृतेः । ३ । १ । ११० ।

'वृत्' । वृत्यम् । 'वृध्' । वृध्यम् । ऋधिवृत्योस्तु । अर्त्यम् । चर्त्यम् । 'तपरकरणम्' किम् । 'वृत्' । वीर्त्यम् । अनित्यमयन्नाद्युदात्तम् इति किमर्थम् क्यप् । किमर्थम् यदेव ।

2859. After verbs having a penultimate short ऋ the affix क्यप् is employed, with the exception of the verbs ऋध् 'to be able', and वृत् 'to hurt'.

Thus वृध् + क्यप् = वृध्यम्; so also वृध्यम्. But ऋध् and वृत् will form अर्त्यम्, and चर्त्यम्.

Why have we used the letter त् in ऋत्? It is to indicate that short ऋ is meant and not long ॠ (I. 1. 70). Therefore the root वृत् will take क्यप् and form वीर्त्यम्. It has already been taught that किम् added to तुदादि roots is not of universal application. Therefore when किम् is not added we have the affix ṇyat. But when the root ends in ṇich then the yat is the proper affix.

२८६० । ईद् च खनः । ३ । १ । १११ ।

खात्यम् । खाद्यम् । खेयम् । 'द च' इति दकारः पुपठः ।

2860. The affix क्यप् is employed after the root खन् 'to dig,' and long ई is substituted for the final of the root.

By the force of च we draw in क्यप्.

Thus खन्+ क्यप्=ख+ई+य=खेयम् 'to be dug' (VI. 1. 87). The long ई is used in the sútra for the sake of euphony. The same purpose would have been served by using short इ, thus 'इ च खनः'. But the long ई indicates that the rule VI. 4 43 does not apply here. By that rule the आ of खन् would have been lengthened into आ before the affix क्यप्.

२८६१ । भृञोऽसंज्ञायाम् । ३ । १ । ११२ ।

भृत्याः अनेकरा भर्तव्या इत्यर्थः । क्विबाद्यन्तोऽयं न तु संज्ञा । '* नञस्तु बहुलम् *' । संभृत्याः संभार्याः । असंज्ञायामेव किमर्थमिदं वार्तिकम् । 'असंज्ञायाम्' किम् । भार्या नाम सखिवाः । अथ अयं भार्यो बहुरिति । इह हि संज्ञायामनञ–' (३२०६) इति क्यपा भाव्यम् । संज्ञायां तु दारवस्तु पुंसि चरितार्थः । इत्यम् । किमर्थं तु इति दीर्घान्तात्तु दारेर्धा यत् । यत्तु भरतेरेव ।' × यदुपधाच्चाक्रृ-अदेः–× ' इति परिभाषया ।

2861. The affix क्यप् is employed after the verb भृञ् 'to bear' when not used as a name.

Thus भृ + क्यप् = भृत्य Pl. भृत्याः 'those who ought to be supported,' *i.e.*, 'servants' The word is here a verbal noun and not an appellative. Why do we say 'when not used as an appellative'? Observe भृ + यत् = भार्यः 'a Kshatriya'. How do you then explain भार्या meaning 'wife'. For by the

sûtra III. 3. 99. S. 3276 the feminine ought to have been मृत्या with क्यप् and not मार्ज्या with ṇyat; for the exception अजर्यावाद् finds its full scope in the masculine? True: the objection is apparently valid. मार्ज्या is not from मृजूष्शुद्धौ (Bhuâdi 946) but from either मृ of the Juhotyâdi 5, or from मृ ending in long ऋ of the Kryâdi class No 21. The मृज् of the present sûtra must be confined to the Bhuâdi root, and not to the मृज् of the Juhotyâdi, for the latter has an indicatory ञ् and is read as ञिमृज् in the Dhâtupâtha. Because the maxim 'an expression with an indicatory letter does not include one with it' applies.

Vart.—The use of *kyap* is optional when this verb takes the preposition परि. Thus परिमृज्याः or परिमार्ज्याः This vârtika allows an option only when the word is not an appellative.

२८६२ । मृजेर्विभाषा । ३ । १ । ११३ ।

मृजेः क्यब्ण्यतौ स्याताम् । परिमृज्यः । मृज्यः ।

2862. The affix क्यप् optionally comes along with ṇyat after the root मृज् 'to cleanse'.

This is an example of *Prâpta-vibhâshâ*. By III. 1. 110 *ante*, the root मृज् having a penultimate ऋ would have necessarily taken *kyap*; this sûtra declares an option. As परिमृज्यः or परिमार्ज्यः 'to be cleansed'. The second form is thus evolved:—

परिमृज्+क्यप् (III. 1. 124). Now applies the following sûtra by which j is changed to g.

२८६३ । अजोः कु घिण्ण्यतोः । ७ । ३ । ५२ ।

पदस्य अजेश्च कुत्वं स्याद्घिति णिति च प्रत्यये परे । '* सिद्धावानिट इति क्त्वाक्यप् *' इत्येव । नञ्पूर्वः । 'मृजेर्वृद्धिः' (२४७३) । आर्ज्यः ।

2863. For the final च् or ज् of a root, there is substituted a corresponding guttural, before an affix having an indicatory घ and before ण्यत् ।

Thus we have परिमृज्+क्यप् । Then there is vṛiddhi of the ṛi of mṛig by VII. 2. 114: so we get परिमार्ज्य ः ॥

Note.—The यथासंख्य rule does not apply here. The sûtra does not mean that the च is gutturalised before a घित् and ज before a णित् affix; but both.

This guttural change takes place in the case of nyaṅku, &c., also by the following.

२८६४ । ण्यङ्क्वादीनां च । ७ । ३ । ५३ ।

कुत्वं स्यात् । ण्यङ्कुः । 'नाञ्चेः—' इत्युप्रत्ययः ।

2864. The gutural is substituted in nyaṅku and the rest. Thus नि+अञ्च+उ=ण्यङ्कुः a kind of black antelope.'

२८६५ । राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः । ३ । १ । ११४ ।

एते यञ् अयवन्ता निपात्यन्ते । राज्ञा सोतव्योऽभिषवहारो निष्पादयितव्यः । यद्वा । ऋतात्मकः सोमो राजा स यूयते क्रतवेऽत्रेत्यधिकरणे अवभिषातनाहुतिर्वा । राजसूयः—राजयत् । ऋदोरप् । वरत्याकाशे सूर्यः । ऋतरि अवभिषातनाहुत्याम् । यद्वा 'सू प्रेरणे' तुदादिः । सुवति ऋतमिति सोमं प्रेरयति अयतो यट् । मृषोपपदाद्वदेः ऋतमिति निपातं अयप् । मृषोद्यम् । विशेष्यनिघ्नोऽयम् । 'उच्चावचैरुदर्यगुणा मृषोद्याः' । रोचते अच्यः । गुपेरादेः कुत्वं च संज्ञायाम् । कुत्सं पूयतेऽस्मिन्निति कुप्यम् । गोप्यमन्यत् । कृष्टे स्वयमेव पच्यन्ते कृष्टपच्याः ऋतमृतरि । हृते तु ऋतमिति कृष्टपाच्याः । न व्यथतेऽव्यथ्यः ।

2865. The words राजसूय, सूर्य, मृषोद्य, रुच्य, कुप्य, कृष्ट, पच्य, and अव्यथ्य are irregularly formed by the addition of the affix क्यप् .

Thus राज्ञा सोतव्यः or राज्ञा इह यूयते, राज+सू+क्यप् =राजसूयः 'the Râjasûya or coronation sacrifice. The soma creeper is also called râjâ. The ceremony in which soma is extracted is also called râjasûya. The lengthening is by nipâtana.

Similarly सृ or सू+क्यप् =सूर्यः 'the sun', literally that which moves (सरति) in the sky; or that which impels (सुवति) creation to action. When sûrya is derived from sri+kyap; then ṛi is replaced by short ऋ which becomes lengthened by VIII. 2. 77. When it is derived from the Tudâdi root षुप्रेरणे, then the augment यट् is added to kyap. मृष+यट+क्यप् =मृषोद्यम् 'false speech'; this is an exception to III. 1. 106, by which यत् would also have been applied. This rule prevents it. In mṛishodya the affix kyap is added to √vad preceded by the upapada mṛishâ, the force of the affix being to denote an object, and it is nityа. The word follows the gender, &c., of the substantive which it qualifies, *i.e.*, it is dependant on its substantive (viseshya). Thus उच्चावचैरुदर्यगुणा मृषोद्याः. So also रोचते अयं,रुच्+क्यप् = रुच्यः 'an agreeable lover'. So also कुप्+क्यप् =कुप्यम् 'a base metal (other than gold and silver)'; the other form is गोप्यम् । कृष्ट+पच्+क्यप् =कृष्टपच्याः 'that which ripens of itself in cultivated ground,' This is when the force of the affix is that of a reflexive. But when it denotes an object (Passive) only, the form is कृष्टपाच्याः । न व्यथते=अव्यथ्यः 'a snake (what does not move by legs)'.

२८६६ । भिद्योद्ध्यौ नदे । ३ । १ । ११५ ।

भिदेरुन्देश्च क्यप् । उच्चैर्वर्तनं च । भिनत्ति कूलं भिद्यः । उच्चैरुद्यमनमुद्ध्यः । 'नदे' किम् । भेत्ता । उत्थिताः ।

2866. The words भिद्य and उद्ध्य are irregularly formed by the affix क्यप् when meaning a 'river'.

Thus भिद्+क्यप् =भिद्यः 'a river that breaks its banks by the rush of its water', the name of the Bhidya river.

उद्धृ+क्यप् =उद्ध्य 'a river whose waters overflow the banks', name of the Uddhya river; the ऋ is changed into ध्य. Why do we say "when mean-

ing a river''? When not meaning or qualifying the river, the regular forms are used; thus पोत्र and पुष्यित.

२८६७ । पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे । ३ । १ । ११६ ।

अधिकरणे क्यबन्तावाद्यते । पुष्यन्त्यस्मिन्नृग्वर्णाः पुष्यः । सिध्यन्त्यस्मिन्सिध्यः ।

2867. The words पुष्य and सिध्य are irregularly formed by the affix क्यप्, when used as names of asterisms.

Thus पुष्+क्यप्=पुष्यः 'the Pushya asterism'. It is so called because objects are nourished under the influences of this asterism. सिध्+क्यप्=सिध्यः 'the asterism Siddhya' another name of Pushya, so-called because things are accomplished under the influence of this star. The force of the affix is that of 'location'.

Note.—When not the name of asterisms, the forms are पोषणं 'nourishing,' सेधनं 'accomplishing'.

२८६८ । विपूयविनीयजित्या मुञ्जकल्कहलिषु । ३ । १ । ११७ ।

प्रकृतीश्चिन्त्यः क्यप् । विपूयो मुञ्जः । रज्ज्वादिकरणाय शोधयितव्य इत्यर्थः । विनीयः कल्कः । चित्त शोधयितव्य इत्यर्थः । पापजिति वा । जित्यो हलिः । वशेन कृष्टव्य इत्यर्थः । कृष्टवपनीकरणार्थं स्थूलकाष्ठम् । अन्यत्र विपव्यम् । विनेयम् । जेयम् ।

2868. The words विपूय, विनीय and जित्य are irregularly formed when they mean, the 'munja grass', the 'sediment' and the 'plough' respectively.

Thus वि+पू+क्यप्=विपूयः etymologically 'that which has *to be purified* to make rope'; वि+नी+क्यप्=विनीय 'a sediment or sin'; जि+क्यप्=जित्य 'a plough that which is *to be conquered* by strength'.

The regular derivatives are, विपव्यम्, विनेयम् and जेयम्.

२८६९ । प्रत्यपिभ्यां ग्रहे । ३ । १ । ११८ ।

"छन्दसीति वक्तव्यम्" । प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । लोके तु प्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् ।

2869. The verb ग्रह 'to seize', preceded by the prepositions प्रति and अपि, takes the affix क्यप् (in the Vedic literature.)

Vart.—It should be rather stated 'in the Vedic literature'.

Thus न तत्रस्थ न प्रतिगृह्यम् तत्सान्नाविगृह्यम् ॥

Note.—The Kâśikâ reads the word chhandasi into the sûtra itself.

In the classical Sanskrit the proper forms are प्रतिग्राह्यम् and अपिग्राह्यम्.

२८७० । पदाश्वैरिभाद्यापदेषु च । ३ । १ । ११९ ।

अवगृह्यम् । प्रगृह्यं पदम् । अश्वैरी परतन्त्रः । दृढाश्वाः युक्ताः । पञ्जरादिबन्धनेन परतन्त्रीकृता इत्यर्थः । वाग्द्वारा ग्राह्यतया सेना । ग्राह्यविशेषे तेत्यर्थः । क्रीलिङ्गनिर्देशात्पुंसकेऽर्थे । पदे भवः पदयः । दिगादित्वाद्यत् । आर्यैर्दृश्यत आर्यदृश्यः । तत्पदाभित इत्यर्थः ।

2870. The root ग्रह takes the affix क्यप्, when it means a 'word', a 'dependant', 'outside', or a 'partisan'.

Thus प्रगृह्यम् 'the Pragrihya words that donot admit of sandhi', already defined in sûtra I. 1. 11. So also अनवृच्छं. These are technical terms of the Prâtisâkhyas also.

The word अवश्यैरि means dependant upon others, not free to provide for himself. Thus पञ्जरस्थाः शुकाः 'the captive parrots': dependent upon others by being kept in cages, &c.

The word बाह्य means 'situated outside'. Thus बाह्यग्रामा सेना 'an army lying outside the village'. The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from बाह्य must also be feminine in gender to have this sense: and not when the word is masculine or neuter.

The word पक्ष्य is derived from पक्ष 'a side, a party', and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवपक्ष्याः 'siding with or being the partisans of Vâsudeva'. So also अर्जुनपक्ष्याः belonging to the party of Arjun'. So also आर्यपक्ष्यः 'the partisan of the Aryâs.'

२८७१ । विभाषा कृवृषोः । ३ । १ । १२० ।

क्यञ्क्यप्। कृत्यम्। वृष्यम्। पक्षे।

2871. After the verbs कृ 'to do', and वृष् 'to rain' the affix क्यप् is optionally employed.

The root कृ would have taken the affix ण्यत् by III. 1. 124, and the verb वृष् would necessarily have taken क्यप् by III. 1. 110; the present sûtra therefore declares an optional rule. Thus: कृ+क्यप्=कृत्यम् 'to be done'; or कृ+ण्यत्=कार्यम्. So also वृष्यम् or वर्ष्यम् 'stimulating'. In deriving the alternative forms, the following sûtra applies.

२८७२ । ग्रहसोर्यत् । ३ । १ । १२४ ।

ऋवर्णान्ताद्धलन्ताच्च धातोर्यत्स्यात्। कार्यम्। वर्ष्यम्।

2872. The affix ण्यत् comes after a verb that ends in ऋ (long or short), or in a consonant.

The phrase ग्रहसोः is in the genitive case dual number, the force of the genitive here being that of an ablative. As कृ+ण्यत्=कार्यम् 'to be made,' कृ+क्यप्=कर्त्यम्.

२८७३ । युग्यं च पत्रे । ३ । १ । १२१ ।

पत्रं वाहनम्। युग्यो गौः। अत्र कृयप्कृत्यं च निपात्यते।

2873. The word युग्यम् is irregularly formed meaning "a vehicle."

The word पत्र means that by which a thing is carried. Thus युग्यो गौः 'the carrier bull or the yoked bull'. युग्यो हस्ती 'the harnessed elephant ready to carry'. युज्+क्यप्=युग्यम्. Here ज is changed irregularly into ग before the affix kyap. When not meaning a carrier or a carriage, it has the form योग्यं,

२८७४ । अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ ।

अमोपपदादुवेरचिकरणे क्यप् । वृद्धौ सत्यां पाक्षिको डित्त्वम् निपात्यते । अमा यद् वसतोऽस्यां चन्द्रार्कावमावास्या–अमावस्या । 'ऋदुपोर्यप्' (२८७२) । 'चजोः–' (२८९३) इति कुत्वम् । पाक्षिकम् । "पाक्षे वृद्धेरभावाच्च" । ऋदुपधत्वाभावस्य सार्वधातुकोपदेशत्वात् । पाक्षिकीर्या वृध्यते पाक्षिकीर्या रज्जुः । "सत्यमपूर्वाच्च" । सत्यकीर्या ।

2874. Optionally the word अमावस्या is irregularly formed.

The word अमा means 'along' or 'together'. अमा in composition with the root वस् 'to dwell', takes the affix क्यप् in the sense of location of time. Optionally the *Vriddhi* is not substituted in such a case. The time or the day on which the sun and the moon dwell together in the same constellation is called अमावास्या or अमावस्या.

The final त in अमावस्यत् is indicatory and is for the sake of showing where the proper accent should fall.

The two forms अमावस्या or अमावास्या are the same word, and *a fortiori* a rule made with regard to one will be made applicable to the other. And to this effect there is a paribhâshâ which declares यद्देशविकृतस्यानन्यत्वम् ; 'that which has undergone a change in regard to one of its parts, is by no means in consequence of this change, something else than what it was before the change had taken place'. Therefore sûtra IV. 3. 30, though it in terms, says अमावास्यादावण् is made applicable to the form अमावस्या also.

In the ashtâdhyâyî order the sûtra ऋदुपोर्यप् (३ । १ । १२४ ॥) follows the present sûtra. So the author reads it again here.

2874A. The affix ṇyat comes after a verb that ends in ri or in a consonant.

Thus चर् + ण्यत् = चार्य्यत् । The gutturalisation is by VII. 3. 52. S. 2863.

Vart.—The root वृञ् takes the affix ण्यत् when compounded with the word पाशि. Thus पाशिकर्म्मा रज्जुः 'a rope.' This debars the kyap of 2859.

Vart.—The root वृञ् when preceed by both वस् and अम takes ण्यत् as

२८७५ । न क्षादेः । ३ । ३ । ५९ ।

क्षादेर्धातोस्त्रेः कुत्वं न । गर्ह्यम् । वार्तिकञ्चात्र 'चजोः–' (२८९३) इति सूत्रे 'निहावामनिदः' इति प्रतिषिध्य 'न क्षादेः' (२८७५) इत्यादि प्रत्याचक्षाणौ । तेन अर्हितर्हिमहतीनां न कुत्वं निहावां भेदकत्वात् । मुचुग्लुचुम्लुचतीनां तु क्षादित्वेऽपि कुत्वं स्यादेव । कूजनते तु यद्यपि विपरीतं ग्राहं तथापि 'चजोस्तं कुतीनां ग्राहावचत्' ।

2875. A guttural is not substituted for the final च् ञ् of a root which begins with a guttural, before an affix having an indicatory त and before ण्यत् ॥

As कुत्यः, कार्य्यः and गर्ह्यः with ण्यत्. This is an exception to VII. 3. 52.

The vârtikakâra is, however, of opinion that this sûtra is superfluous. For he inserts the word निहावामनिदः in the sûtra चजोः कु घिण्ण्यतोः

(VII. 3. 52) which would then mean: "For the final च or ज of a root, which does not take the intermediate न in the nishṭhâ, there is substituted a guttural before a क्त or क्तवतु affix." Therefore, there would be no guttural change of the roots √arj, √tarj, &c., because these are रेट् in their nishṭhâ or Passive Participle. While on the other hand there will be gutturalisation of the finals of भुज्, स्रुज्, &c., though these roots have a guttural as an initial, and according to the sûtrakâra there ought not to be any gutturalisation. Therefore, though according to the opinion of Pâṇini the sutra-author, the forms would have been quite the reverse, yet on the maxim यवीयस्त्रयाणां ग्रहणवत् "when there is a difference of opinion among the Three Sages, the opinion of the later in age prevails over that of the older." The opinion Kâtyâyana supersedes the rule of Pâṇini here.

२८७६ । अञ्जिभञ्ज्योश्च । ७ । ३ । ६० ।

न क्तिक्तवतू । भग्नाः । परिभग्नाः ।

2876. A guttural is not substituted for the final or च् of अञ्ज् and भञ्ज् before an affix having an indicatory क and before क्तवतु ॥

This is an exception to VII. 3. 52. Thus भग्नाः, परिभग्नाः ।

Note.—There is no example of अञ्ज् with the affix क्तवतु, because by II. 4. 56, सि replaces अञ्ज् before all ârdhadhâtuka affixes except क्त and क्तवतु ॥ The क of the sûtra implies that the rule applies to other roots also not mentioned, as भाजः, भाक्तवत् from भज् ॥

२८७७ । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ ।

एतयोरेतौ निपात्येते । भुज्यतेऽनेनेति भुजः पाणिः । 'इगुपध' (३३००) इति घञ् । स्रुज्यन्त्यस्मिन्निति स्रुजः । उपतापो रोगः । 'पाण्युपतापयोः' क्विप् । भोगः बहुभुजः ।

2877. भुज 'an arm', and स्रुज 'a kind of bodily disease', are irregularly formed, without any change of their ज before घञ् ॥

The word भुजः = भुज्यतेऽनेन, with घञ् (III. 3. 121. S. 3300). The irregularity consists in the absence of Guṇa, as well as of gutturalisation. स्रुजन्ति रोगाः शरीरेऽस्मिन् = स्रुजः from the root स्रुज त्यागे (Tudâdi 20). The irregularity consists in the non-changing of ज ॥ When not meaning 'an arm' and 'a disease', we have भोगः, बहुभुगः ॥

२८७८ । प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ ।

एतौ निपात्येते यज्ञाङ्गे । यज्ञस्य प्रयाजाः । अयोऽनुयाजाः । 'यज्ञाङ्गे' क्विप् । प्रयागः । अनुयागः ।

2878. प्रयाज and अनुयाज are irregularly formed with घञ् when meaning a portion of a sacrificial offering.

The words are derived from यज् with घञ् without the guttural substitution; as यज्ञस्य प्रयाजाः, अयोऽनुयाजाः, स्वयम्भे प्रयाजानां पश्चात् स्वं पुरस्तात् ॥ But प्रयागः and अनुयागः when not referring to portions of a sacrifice.

Note.—The प्रयाज and अनुयाज are illustrative only. The guttural change does not take place with other prepositions, &c, also, as उपयाजः, उपांशुयाजः, संयाजः, अनुयाजः, as in the sentences एकादशोपयाजाः, उपांशु याजमन्तरा यजति, अष्टौ पत्नी संयाजा भवन्ति, अनुयाजे हरन्ति ॥

२८७९ । वञ्चेर्गतौ । ७ । ३ । ६३ ।

कुत्वं न । वञ्च्यम् । 'गतौ' किम् । वंच्यं काष्ठम् । कुटिलीकृतमित्यर्थः ।

2879. A guttural is not substituted for the palatal of वञ्च् in the sense of 'going'.

As वञ्च्यं वञ्चन्ति पथिकाः, Why is गतौ used, when we know from the Dhatupâṭha (Bhuadi 204) that वञ्च् means 'to go'? The specification shows that the roots possess many meanings other than those assigned to them in the Dhâtupâṭha. Observe वङ्क्यं काष्ठं = कुटिलं ॥

२८८० । ओक उचः के । ७ । ३ ६४ ।

उचेर्गुणकुत्वे निपात्येते के परे । ओकः शकुन्तवृक्षयोः । शकुनयत्यनयत्रः कः । यजा विद्रे अन्तोदात्तार्थमिदम् ।

2880. ओक is irregularly formed from the root उच् with the affix क (अ) ॥

The change of च् into क् and the Guṇa are the irregularities. As ओकसे 'a bird, a śûdra. The affix क is added under III. 1. 135. The क is added with the force of वत्र् the Kâraka relation being that of Location, &c. The वत्र् affix would have given the form regularly, but then the word would have been acutely accented on the first syllable, but it is desired that the acute should be on the last. The words दिवोकसः, अलोकसः &c., are also irregular, formed with the Uṇadi affix असुन् the स् being substituted for र् as an Uṇadi diversity (bahulam).

२८८१ । यय आवश्यके । ७ । ३ । ६५ ।

कुत्वं न । अवश्यपाठ्यम् ।

2881. A guttural is not substituted for the palatal, before the affix यय, when it means 'to do as absolute necessity'.

As अवश्य पाठ्यम्, अवश्य वाठ्यम्, but पाक्यं, वाक्यं and रेक्यं when the sense is not that of necessity. See. III. 3 170-171 for this sense.

२८८२ । यजयाचरुचप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ ।

यये कुत्वं न । याज्यम् । याचयम् । रोचयम् । प्रवाच्यं ग्रन्थविशेषः । "ऋच्" । अर्च्यम् । ऋदुपधत्वेऽप्यतस्त्व चापकारवत् । "*त्यजेश्च*" । त्याज्यम् । 'त्यजिपृज्योश्च' इति जाजिका । तत्र पूजेरर्चं विन्त्यं भाष्यानुरोधात् । 'यत्प्रकारके त्यजेरयसंज्ञकात्' इति हि भाष्यम् ।

2882. A guttural is not substituted for the final palatals of यज्, याच्, रुच्, प्र-वच्, and ऋच् before the affix यत् ॥

As याज्यम्, याचयम्, रोचयम्, प्रवाच्यम्, and अर्च्यम् ॥ Though ऋच् has a penultimate ऋ and therefore by III. 1. 110 would have taken क्यप्, it takes

यत् by force of this sutra. ब्रह्मन् shows that the present sutra applies to it, though it means 'a word or speech', and the prohibition of VII. 3. 67 does not apply. ब्राह्मण is the name of a particular book. Others say that the prohibition applies to यत् only when it is preceded by ब्र and does not mean word or speech (VII. 3. 67) and not when it is preceded by any other preposition. As अधिब्राह्मणमदीक्षिति पठन्ति। This even in a very restricted sense, namely, on the tenth day of the Daśarâtra ceremony. In other places we have अधिब्राह्मणं।

Vârt.—स्वन् should be enumerated in this connection, *i.e.*, before स्वन्, the च् remains unaltered, as स्वाच्यम्। According to Kâśikâ, the vârtika applies to स्वन् and ध्वन्. The inclusion of ध्वन्, however, is doubtful, as it is not given in the Mahâbhâshya.

२८८३। अचोऽशब्दसंज्ञायाम्। ७। ३। ६७।

वाच्यम्। अन्यत्राप्यर्थं तु वाच्यम्।

2883. The guttural is not substituted for the final of यत् before स्वन् when it does not mean 'a word or speech'.

As वाच्यमात्र, अध्यायमात्र but अध्युपितं वाच्यमात्रं।

२८८४। प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे। ७। ३। ६८।

प्रयोक्तुं शक्यः प्रयोज्यो नियोक्तुं शक्यो नियोज्यो भृत्यः।

2884. प्रयोज्य and नियोज्य preserve their palatal in the sense of 'capable to do this'.

As प्रयोज्यः=प्रयोक्तुं शक्यः, नियोज्यः=नियोक्तुं शक्यः, *i.e.*, a servant; but प्रयोज्य and नियोज्य in other senses.

२८८५। भोज्यं भक्ष्ये। ७। ३। ६९।

भोज्यशब्दः। "* स्वत्यन्तरत्वे सत्यदन्तिभ्यां चेति वक्तव्ये"। वाच्यः। दन्त्यादिषु ध्वन्यादिषु दर्शनात्स्वीकार्यः। वाच्यः।

2885. भोज्य preserves its palatal in the sense of 'eatable'.

The word is derived from भुज् with स्वन् in the sense of 'able'. As भोज्य ओदनः 'eatable rice', भोज्या यवागूः 'eatable barley-gruel'. भक्ष्य here means anything which is fit for being eaten. When not having this sense we have भोज्यः ब्राह्मणः।

Vârtik.—The verb वच् and वन् should be enumerated in the chapter of स्वन्. Thus वच्+स्वन्=वाच्य. Though वचि is not read as a root in the Dhâtupâṭha, it must be taken as a root by the force of this vârtika. Thus वाच्यः

२८८६। ओरावश्यके। ३। १। १२५।

उवर्णान्नाद्यादिषूपसर्गस्थादवयवाद्यो ओरित्ये। वाच्यम्। पाच्यम्।

2886. The affix स्यन् comes after a root that ends in the letter ऊ long or short when the sense is that of necessity.

This debars the affix. यत्. Thus सु+यत्=सौ+य=सव्य (VII. 2. 115 and VI. 1. 79) 'must be cut'; so also पु+यत्=पाव्य 'must be purified'.

२८८७ । आसुयुवपिरपिलपिन्रपिचमश्च । ३ । १ । १२६ ।

'षुञ्' । आसव्यम् । 'षु प्रिञ्' । षाव्यम् । वाव्यम् । राव्यम् । लाव्यम् । म्राव्यम् । चाव्यम् ।

2887. The affix यत् comes after the verbs आसु 'to distil', षु 'to join', वप् 'to sow', रप् 'to speak distinctly' त्रप् 'to be ashamed', and चम् 'to drink'.

The verb आसु is a compound verb formed by the preposition आङ् and the root षु. This sûtra debars यत् that would otherwise have come by III. 1. 97 and 98. S. 2842 & 2844.

Thus आसु+यत्=आसव्यम्, (VII. 2. 115 and VI. 1. 79); so also षाव्यम्, वाव्यम्, राव्यम्, म्राव्यम् and चाव्यम्.

२८८८ । आनाय्योऽनित्ये । ३ । १ । १२७ ।

आङ्पूर्वान्नयतेर्यदादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्निविशेष एवैतत् । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च सततमप्रज्वलनात् । आनेयोऽन्यः । घटादिः । वेदकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ।

2888. The word आनाय्यः is irregularly formed when meaning 'impermanent'.

This word is thus formed:—आङ्+नी+यत्=आ+ने+य=आनाय्य, (the ए being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79).

As आनाय्यो दक्षिणाग्निः This is a species of Dakshiṇâgni fire. As this fire is *brought* from the Gârhapatya fire and is not permanently kept alive, therefore it is called ânâyya. This however, is not co-extensive with Dakshiṇâgni. It is that fire which is brought from the Gârhapatya, and has the same *source* with the Dakshiṇâgni and Ahavaniyâgni. A Dakshiṇâgni fire may be taken from different sources, as from the family of a well-to-do Vaiśya, or from a frying place, or from Gârhapatya fire. When it is taken from the last, *i.e.*, from Gârhapatya fire, it is ânâyya Dakshiṇâgni. Ahavaniya is also taken from Gârhapatya.

It is not every thing, that is not lasting, which is called ânâyya; for a fragile pot will not be called so. It applies only to the consecrated fire. When it has not this sense, the form is आनेय meaning 'what ought to be brought'.

२८८९ । प्रशाय्योऽसंमतौ । ३ । १ । १२८ ।

संमतिः प्रीतिविषयोऽयं कर्मव्यापारः । तथा भोगेष्वादरोऽपि संमतिः । प्रशाय्यशब्दोऽयम् । प्रीत्यर्हं इत्यर्थः । प्रशाय्योऽन्तेवासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रशेयोऽन्यः ।

2889. The word प्रशाय्यः is irregularly formed when meaning 'disapproved'

The word असंमति is a negative word meaning 'non-agreement'. It means also 'disrespect'.

Thus प्रकाम्यश्चोरः 'the thief is to be disliked'.

Why do we say when meaning 'disapproved'. Because otherwise the regular form is नी+यत् 'to lead' नेयः 'tractable'.

The word in the sûtra is असंमति which we have translated as 'disapproved'. But the word संमति also means अभिलाष or 'desire'; and असंमति would therefore, mean 'free from desire or worldly attachment'. Therefore the word असंमति means also 'free from attachment', as in the following sentence :—

ज्येष्ठाय पुत्राय पिता ब्रह्म प्रब्रूयात्, प्रकाम्याय अन्तेवासिने नान्यस्मै असंमतायैव 'let the father teach the Secret Doctrine to his eldest son, or to such pupil who is free from worldly attachment, and to no one else'.

२८९०। काम्यशंस्याध्वरनिकाम्यधाय्यामानहविर्निवासशंभविधेनीषु ।३।१।१२९।

कीयतेऽनेन काम्यं नाम्नः । दयङ्डित्त्वादेः पत्वं च । 'आतो युक्-' (२७१२) इति युक् । शस्यङ् क्रीयते होतार्थमग्निं प्रतीति शंस्याग्यं हविर्विशेषः । दयङादेशः सनो दीर्घश्च निपात्यते । निक्रीयतेऽस्मिन्नाज्यादिकं निकाम्यो निवासः । अधिकरणे दयत् । आतोधात्वादेः कुत्वं च निपात्यते । धीयतेऽनया सन्निधिरिति धाय्या ऋक् ।

2890. The words काम्य, काम्याय्य, निकाम्य and धाय्या are irregularly formed meaning 'a measure', 'an oblation to fire', 'a dwelling', and 'a sacrificial prayer', respectively.

These words are supposed to be formed thus :—मा (to measure) +दयत्= काम्यत्, the य being changed into य and another य being added by VII. 3. 33. The regular form is मेयत् 'to be measured' (मा+दयत्=मे+य VI. 4. 65.= मेय). शंस्+णी (to lead) +दयत्=शंस्याग्यत् 'the oblation'. It being a crude form applies to a particular kind of oblation. The regular form is शंस्नेयत्। नि+कि (to collect)+दयत्=नि+कै+य=नि+काय+य=निकाय्यः 'a dwelling'. The regular form is निकेय। धा (to put) +दयत्=धाय्या (fem.). The sâmadheni is the name of certain *Rik* hymns used as supplemental verses in a Litany. The other form is धेय।

२८९१। कृतौ कुण्डपाय्यसंचाय्यौ । ३ । १ । १३० ।

कुण्डेन पीयतेऽस्मिन्होमः कुण्डपाय्यः क्रतुः । संचीयतेऽसौ संचाय्यः ।

2891. The words कुण्डपाय्यः and संचाय्यः are irregularly formed meaning a sacrifice.

These words are thus formed : कुण्ड+पा (to drink)+दयत्=कुण्ड+पा+य+य (VII. 3. 33)=कुण्डपाय्यः 'the sacrifice in which Soma is drunk with a bowl'. The accent falls on the first syllable by VI. 1. 213. सम्+चि (to collect)+दयत्= संचाय्यः 'the sacrifice in which Soma is collected'.

If not applied to sacrifices, the forms will be कुण्डपानत् and संचेयः

२८९२। अग्नौ परिचाय्योपचाय्यसमूह्याः । ३ । १ । १३१ ।

अग्निशब्दार्थे स्वरविशेष एते साधवः । अन्यत्र तु परिचेयत् । उपचेयत् । संचानत् ।

2892. The words परिचाय्यः, उपचाय्यः and चयूह्यः are irregularly formed when they are names of fire.

These words are thus formed:—परि+चि+क्यप्=परि+चै+य=परि+चाय्+य=परिचाय्यः: 'sacrificial fire arranged in a circle' (the ै being changed into आय् by the analogy of VI. 1. 79. This peculiar sandhi before the semivowel य has been illustrated in the previous examples also). So also उपचाय्यः: 'a kind of sacred fire'. चि+चि+क्यप्=चय्+चय्+य=चयूह्यः: 'a kind of fire'. चयूह्यं चिन्वीत चयूह्याय्यः: let him kindle the Samûhya fire desirous of a victim'.

Why do we say 'when they are names of fire'? Observe otherwise, परिचेयम् 'to be heaped', उपचेयम् 'to be increased', चंचाक्यम् 'to be carried'.

२८९३ । चित्याग्निचित्ये च । ३ । १ । १३२ ।

चीयतेऽसौ चित्योऽग्निः । अग्नेश्चयनमग्निचित्या । 'शैषात्विसर्गयमाद्यर्थेषु कृत्याः' (२८९०) । स्वया गन्तव्यम् । गमनीयम् । गम्यम् । इह लोटा बाधा मा भूदिति पुनः कृत्यविधिः 'उपपिसादाद्यर्थं लोपदण्यविधिः कृदधिकृत्य' इति लोपयति । तेन '× लसयुष्टसुष्वसलर्थेषु च–×' इति लिङ्बाधा । 'अर्हे कृत्यतृचश्च' (२८२२) स्तोतुमर्हः स्तुत्यः स्तुतिकर्मा । स्तोता स्तुतिकर्ता । क्रियाबाधा मा भूदिति कृत्यतृचोर्विधिः ।

2893. The words चित्य and अग्निचित्य are also irregularly formed.

The word चित्यः comes from the root चि 'to collect', and means fire, *i.e.*, that which is collected. As चित्योऽग्निः: 'the funeral pile fire'. The word अग्निचित्या means, arranging the fire. The affix य has been added to denote condition, together with the augment डुक् (इ). These words have *udâtta* accent on the last vowel. The regular form is चेयम् 'to be gathered.'

२८९३ क । प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च । ३ । ३ । १६३ ।

2893A. The affixes called 'kṛitya', and the affix 'Lot' come after verbs, in the sense of direction, granting permission, and proper (particular) time.

Thus स्वया गन्तव्यं or गमनीयं or गम्यं "you must go", "you may go", or "it is proper time for you to go"

The re-ordaining of kṛitya affixes by this sûtra, in order that the kṛitya may not be debarred by loṭ or Imperative affixes, indicates by implication the existence of the following max m: "the rule of non-uniform affixes (III. 1. 94.) does not necessarily apply in all cases after sûtra III. 3. 94, treating of primary affixes by which the feminine nouns are formed."

In other words, the rule III. 1, 94 was not sufficient by itself to ordain kṛitya affixes to be added with the force of "directing," &c; for the *specific* affixes of लोट् would have debarred the *general* affixes of kṛitya. Hence the repetition of the word kṛitya in this sûtra. See sûtra 2817 where this

aphorism is fully explained. Therefore the *kta*, *lyuṭ*, *tumun*, and *khal*, meanings are never denoted by the kṛitya affixes; and the kṛityas can never come with the force of *kta*, &c. Thus दत्तं or दानं आसस्य Here by the sûtras III. 3. 114 and 115, the *kta* and *lyuṭ* have been added to √दा् with the force of भाव or condition. But the kṛit affix क्त् though denoting भाव by III. 3. 18, will not be added to √दा with this peculiar force. Similarly we have दिदासति भोजनम् 'He wants to eat', but we cannot have the घञ् affix here, though that also is ordained after a verb denoting इच्छा by III. 3. 157: but the णिच् will come not by force of III. 3. 157, but by III 3. 159. Similarly by III. 3. 128 the affix युच् is added to roots ending in long आ; but the affix क्त्वा will not come after such a root, by III. 3. 127.

२८९३ । कृ ॥ अर्हे कृत्यतृचश्च । ३ । ३ । १६९ ।

2893B. The kṛitya affixes and the affix tṛich are added to a root, when fitness as regards the agent is implied, (as well as the liṅ.)

Thus स्तुत्यः 'praiseworthy'. स्तोता 'the panegerist'. The ordaining of the kṛitya and tṛich is for the sake of indicating that they are not to be debarred by the Potential: for the anuvṛitti of णिच् is current into this sûtra by force of च in this aphorism. See S. 2818.

२८९४ । भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा । ३ । ४ । ६८ ।

एते कृत्यान्ताः कर्तरि वा निपात्यन्ते । चशब्दे तयोरेवेति समुच्चयात्कर्मणि । भवत्यस्मात् भावे घेञः । भवतीति भव्यः । भव्यमेव वा । गायतीति गेयः गाङ्गायच् । गेयं सामगेय वा इत्यादि । 'अचि णिङ् च' (२८२३) । प्रवक्तव्याः । वेत्तुं शक्यो वेद्यः । प्रवक्तीति वाग्यः । णिङा वाच वा वुञिति वुञ्योजिः । वाग्यादनेनैव वाचयमशब्दे शैवादिवृत्ते 'कृत्याङ्' इति वुञ्यच् । अर्हे कृत्यतृचोरर्हत्वं च ।

2894. The words 'bhavya', 'geya' 'pravachanîya', 'upasthânîya', 'janya', 'âplâvya' and 'âpâtya' may optionally be used to denote the agent.

These words are formed by *kṛitya* affixes and therefore by rule III. 4. 70, they would generally denote an action in the abstract, and the object, but not the agent. The present sûtra, however, makes them denote optionally the agent also. In the alternative they denote the action-name and the object also. Thus भव्य may mean 'existed', 'existence' or 'one who exists'; गेय means 'a singer', 'a song'; or 'singing'; प्रवचनीय means 'one who explains', 'what ought to be explained', or 'an explanation'; उपस्थानीय means 'who waits upon', 'what ought to be waited upon or served', or 'waiting upon or attendance'; जन्य = जायतेऽसौ or जन्यजनेन means 'one who gives birth, i.e., a father', 'birth' or 'what is born'; आप्लाव्य = आप्लवतेऽसौ or आप्लाव्यजनेन 'mean 'who immerses', one 'immersing', or 'what ought to

immersed'; आपात्य = आपतत्यर्थो or आपात्यमनेन means 'what falls upon', 'falling upon', or 'what ought to fall upon'. Thus गेयो गातव्यः गाता 'the boy is the singer of the Sâma'; or गेयानि गातव्येन सामानि 'the boy ought to sing the Sâma'; प्रवचनीयो गुरुः स्वाध्यायस्य 'the guru is the expounder of the lesson'; प्रवचनीयो गुरुणा स्वाध्यायः 'the lesson ought to be explained by the teacher'; उपस्थानीयो-ऽन्तेवासी गुरोः 'the pupil is the servant of the teacher'; उपस्थानीयः शिष्येण गुरुः 'the teacher ought to be served by the pupil'.

२८९४ । क । शकि लिङ्च । ३ । ३ । १७२ ।

2894A. And the affix Jiṅ as well as the kṛitya affixes come after a verb, when the sense is that of 'capability.'

By the force of the word च, we draw in the anuvṛitti of kṛitya. Thus भोक्तुं शक्यो भोज्यः or वहनीयो, or वाह्यः "cabable of carrying." That the ञित् may not debar the kṛityas, so the kṛitya has been read into this sûtra by the anuvṛitti or च ॥

We could have well omitted the words कृत्याः in the sûtra III. 3. 163, if we consulted brevity; for the jñâpaka of this sûtra would have been enough, *i.e.*, the च of this sûtra would have done it. The inclusion of the words कृत्य and तुच् also in III. 3. 169 is open to the same remarks.

इति कृदन्तकृत्यप्रकरणम् ।

Here ends the Chapter on the Kritya.

CHAPTER II.

अथकृदन्तप्रकरणम् ।

२८९५ । ण्वुल्तृचौ । ३ । १ । १३३ ।

चातोरेतौ स्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३२) इति कर्तरि । 'युवोरनाकौ' (१२४७) । कारकः । कर्ता । वोतुमर्हो वोढा । कारिका । कर्त्री । 'गाङ्कुटा–' (२४६१) इति ङित्त्वम् । कुटिता । अम्बि-दित्युतेर्ङित्त्वम् । वोटकः । 'विच इट्' (२५३६) । विचिता । 'इगन्तोऽचिण्वलोः' (२५७४) । चायकः । 'आतो युक्–' (२७६१) । दायकः । 'गोदास्रोपदेशस्य–' (२७६३) इति न वृद्धिः । अनकः । यनकः । अनिटस्तु निवाचकः । 'अनिदमोर्ह' (२५१२) । अनकः । 'अच इः' । अयकः । 'एचिजोरचि' (२३०२) । एन्यकः । अन्यकः । 'नेऽवस्थिटि एचेः' (२५१६) । एचिता–एष्टा । 'अस्मिनयोः–' (२५१७) इति युच् । अङ्का । अंष्टा–अंशिता । 'एनेरयङ्लिटोः' (२५८१) । एन्यकः । एन्या । 'अनेङ्' (२५८२) । अन्यकः । अन्या । तीषसह–' (२३४०) । एचिता–एष्टा । अहिता–ओढा । दरिद्रातेरालापः । दरिद्रिता । 'चतुर्ति न' दरिद्रायकः । 'कृत्यल्युटः–' (२८३१) इत्येव सूत्रमस्तु । अत्र चिहितालक्षणोऽम्बन्नादि स्युरित्यर्थात् । स्वं च चतुस्तदहं वोगविभागेन कृन्मात्र-स्यार्थेऽभिधानार्थम् । पादाभ्यां हिवते पादहारकः । कर्मणि ण्वुल् । '* कृनेः कर्तर्यात्मनेपद-विषयात्कृत् इत्यिनर्देशो वाच्यः*' । प्रकुर्वाणा । 'कर्तरि' इति किद् । प्रकुर्वाणस्त्यम् । 'आत्मनेपद–' इति किद् । संकुर्वितां । अनम्बनादीनां विषयग्रन्थः । तेन 'अनुपसर्गाद्वा' (२७१६) इति विकल्पार्थस्य न निषेधः । संचिता । तदर्थस्यनेव तद्विषयत्वम् । तेन कृन्तेस्त्यचीति केचित् । 'अनेरित्–' (२४०१) इत्यत्र परस्मैपदग्रहणं तङानवोरभावं लक्षयति । संकिरन्निचिता । एवं 'न वृद्यश्रुस्तुभ्यः' (२३४८) । विवृत्सिता । तङन्तावण्वुल् । अस्तोपस्य स्यानिवत्वान्न वृद्धिः । पापचकः । यङ्लुगन्तात्तु पापाचकः ।

2895. The affixes ण्वुल् (अक) and तृच् (तृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.

The word 'root' is understood in the above aphorism. Thus कृ+ण्वुल्=कार+वु (VII. 2. 115)=कार+अक (VII. 1. 1.)=कारक; nom. sing. कारकः 'doer.' कृ+तृच्=कर+तृ (VII. 3. 84)=कर्तृ; nom. sing. कर्ता. So also हारकः and हर्ता.

The च् of तृच् is not indicatory, but distinguishes this affix from तृच्; the simple तृ includes both तृच् and तृन्, as in V. 3. 59, and VI. 4. 154.

The accent is by III. 1. 3.

The trich has the force of 'fitness' also by III. 3. 169. Thus वोतुमर्हो=वोढा ।

Their feminines will be कारिका and कर्त्री ।

The affix तृच् is किद् after the roots गा and कुट &c. by I. 2. 1. Therefore we have कुट्+तृच्=कुटिता । But ण्वुल् is not किद् because it has an indicatory च । Thus कुट+ण्वुल्=कोटकः ।

So also by I. 2. 2. an affix that begins with the augment वुक् is ङित् after the root चिञ्। Thus चिञ् + वुक् = चिचिवा ॥

By VII. 3. 32, च replaces the च् of वुक् before a ङित् affix. Thus वुक् + ण्वुल् = चायकः ॥

By VII. 3. 33, the augment इट् is added to ण्वुल् when it comes after roots ending in long आ ॥ Thus दा + ण्वुल = दा + इ + अक = दायकः ॥

By VII. 3. 34, udâtta roots ending in च do not take vridhi before ण्वुल्। Thus अच् + ण्वुल् = अचकः ; so also वचकः ॥ But roots which are anudâtta and anit consequently take vriddhi. Thus णिचश् + ण्वुल् = णिचायकः॥

By VII. 3. 35. there is no vṛiddhi of the roots अद् and अस 'to kill'. Thus अद् + ण्वुल् = अदकः so also असकः। The √अस here is a distinct root and not the substitute of वध ॥

By VII. 1. 61. a nasal is inserted in the roots रध् and जभ् before ण्वुल्। Thus रन्धकः and जम्भकः ॥ But by the subsequent sûtra VII. 1. 62. the nasal is not inserted in रध before वेट् affixes. Therefore रध + इट् = रधिता। It is optionally वेट् by VII. 2. 45. The other form is रद्ध् + इट् = रद्धा।

By VII. 1. 60. a nasal is inserted in the roots नक्ष् and नश। Thus नक्षत्रा and नंष्टा। But नशिता। नक्षत्रा is thus formed. To the root क्षुभ्नादी शुभी (Tud. 121) is added इट्; the nasal is inserted by VII. 1. 60 ; the भ is elided by VIII. 2. 29, and then the final ष is gutturalised into क्ष।

By VII 1. 63. a nasal is inserted in the roqt रभ before ण्वुल् ॥ Thus रम्भकः। But रब्धा with इट्।

By VII. 1. 64 जभ gets a nasal before vowel-affixes. Thus जम्भकः but जब्धा with इट्।

By VII. 2. 48 the augment वुक् is optionally added to इट् after the roots वृ, वद्, व्रज्, यज्, and दिप्। Thus वरिता or वर्ता, वदिता or वेदा, &c.

By the vârtikas under VI. 4. 112, the आ of दरिद्रा is elided before इट्। Thus दरिद्रिता। But not so before ण्वुल्। As दरिद्रायकः।

The sûtra कृत्यल्युटो बहुलम् III. 3. 113 should be divided into two parts (1) कृत्यल्युटः 'Let the affixes kṛitya and lyuṭ be applied also to places other than those specifically ordained,' (2) बहुलं "The kṛit affixes have the senses other than those specifically given to them: and are applied to other than those expressly ordained." By thus splitting up III. 3. 113 into two sûtras, we can extend the scope of kṛit affixes. Thus ण्वुल् may be added with the force of 'object' also. As पादाभ्यां हिनस्ति = पादघातकः ॥

Vârt.—Prohibition of वुक् should be stated with regard to an Active kṛit affix when it comes after that root धुट् which is the subject of getting Âtmanepada affixes. In other words, which is conjugated in the Âtmanepada. Thus by I. 3. 42 धुट् preceded by स or उप is Âtmanepadi. Therefore वुक् will not take वुक्। As सधुक्ता उपधुक्ता ॥ Why do we say 'the Kṛit-affix should have an active force'? Observe सधुक्षितस्य, उपधुक्षितस्य ॥ Why do we

say "when it was subject of Atmanepada"? Observe चक्रिवान् । Here there is इट् augment; for कृञ् is not Âtmanepadi but Parasmaipadi.

The word विषय in the vârtika means ananyabhâva or *solely*. Therefore where the Âtmanepada is *optional* as it is by I. 3. 43 when kram takes no upasargas there this prohibition does not apply: for it is not *solely* Âtmanepadi.

Thus क्रमिता । But according to another view, the word विषय does not mean '*solely*', but "subject to" or 'capable of'. Therefore, wherever, the root क्रम् is *liable* to be conjugated in the Âtmanepada, there the इट् is prohibited. So we have the alternative form क्रन्ता also: for *kram* without upasargas *can* be conjugated in the Âtmanepada: though not *solely* in the Âtmanepada.

The sûtra VII. 2. 58 declares that an ardhadhâtuka affix beginning with a स् gets the इट् augment after नश् in the Parasmaipada. The phrase 'in the Parasmaipada' indicates the absence of the affixes *tas* and *âna*. Therefore the इट् is added before the क्त्वा affix. As दिदंसनशिषति । To the root नश् preceded by सन् we add the desiderative सन् । Then there is reduplication, and we have दंसनश्+स. Then स becomes षि by VII. 4. 79. Then comes the augment इट् and we have दंसिनशिष् and ष् is changed to ष् । Then दंसिनशिष्+तुच्=दंसिनशिष्+इट्+त=दंसिनशिषिता ॥

So also VII. 2. 59 declares that क्त्वा and the three roots that follow it get the augment इट् before च । The kṛit also get the augment. Thus विदृल्विदान

The affix यङ्लुक् is added to the Intensive root also. As चाचक्यः । There is no vṛiddhi, as the elided क is sthânivat. But in yanluk Intensive the form is चाचाक्यः । The Intensive root is चाक्क्य. Thus चाक्क्य+यङ्लुक्=चाक्क्+यङ्लुक् (the क is elided by VI. 4. 48). This lopâdeśa is sthânivat for the purposes of preventing Vṛiddhi. See I. 1. 57. So the क of चक्क् is not vṛiddhied. The क is elided by VI. 4. 49. Thus we have चाक्क्यः ॥

२८९६ । नन्द्रियहिपचादिभ्यो ल्युट्रिन्यचः । ३ । १ । १३४ ।

नन्द्रादेर्युर्नेन्द्रादेर्निः पचादेरच्प्रत्ययात् । नन्द्रयतीति नन्द्रनः । क्रमनर्दतीति क्रमार्दनः । चङ्क्रमणः । विदेवेष्य जीवातीति विजीवनः । लवनः । नन्द्रादिगणे निपातनात्प्रत्ययः । ग्राही । ग्रन्थी । मन्त्री । विज्ञपी । कृञश्चेति निपातनात् । विक्रयी । इह चरन्वचि । चरित्वाणी-चरित्वणी । चारित्रो चङ्क्रमणादौ निपातनात् । पचादिराकृतिगणः । 'क्रियन्तरस्त्रियाम्' (३९८९) । 'ऊर्णोतेर्विभाषा' (९८३६) इति सूत्रेणोरेर्नेर्देवाच्चोपधात् । ऊर्णुनाभेरिदं । ऊर्णुनाभेरपत्यं । ऊर्णुनाभेर्युवा । ऊर्णुनाभेरपत्यानि । ऊर्णुनाभेर्युवानः । पचतीति पचः । पेचतुः । पेचुः । पेचिथ । पेचथुः । पेचे । पेचाते । पेचिरे । ओदितश्चेति 'क्त्वो यक्-' (२९९७) इति क्त्वो यक् । आदाय । आदायेति 'ल्यब्लोपे' (२९९२) इति ल्यप् । ल्यपि च । आदीयते । आदीयेते । आदीयन्ते । 'ल्यपि लघुपूर्वात्' (२९९६) इति ल्यप् । 'अ सापनुदात्तो-' (२९५६) इति पुगागमः । पेचिवान् । पेचतुः । पेचुः । पचिता । पचितुः । पचितारः । '* चरित्रमित्रसित्रहीणां वा हिंसायामाख्यायामात्मनेपदेषु वक्तव्यम् *' । आनचक्ष ईश्वरस्वामाख्यातवान् । 'इडादिनियमः' (२९७९) च न । चरन्तरः ।

। पचायचः । यदावदः । '* इण्तेर्णेरन्तं च *' । यत्वणव्यावयोरुत्तरस्य तु 'अण्यावाय्यश्च' (२३३०) इति युच्यत् । पचायनः । '* पाटेर्डिच्युकौ च दीर्घश्चाण्यावस्य *' । पाटूचटः । पचे चटः । चलः । पतः । यदः । हनः । पाटः । 'राजेः क्विप्–' इति वा युच् । राजिंचरो राजिचरः ।

2896. After the verbs classed as नन्द 'to be happy', यद 'to take' and पच् 'to cook' there are the affixes ल्यु (अन) क्विप् (व्) and अच (अ) respectively.

The word *ādi* meaning 'and the rest,' is to be joined with every one of the above three words. These three affixes come respectively after the verbs of the above three classes. Thus after the verbs of नन्द class, comes the affix ल्यु; after the verbs of यद class, comes the affix क्विप्; after the verbs of पच् class, comes the affix अच्.

The नन्दादि verbs will not be found in one place in the Dhâtupâṭha. The list of the words formed by these affixes have, however, been collected in the Gaṇapâṭha. Thus नन्द्+ल्यु=नन्द्+यु (I. 3. 8)=नन्द्+अन (VI. 1. 1)=नन्दन, nom. sing. नन्दनः 'son' (lit, what gladdens). So also from the following causative roots, nouns are formed, meaning names:—वादि—वादनः or वाद्यनः; नदि—नदनः; हुदि—हूदनः (or भूदनः); वादि—वादनः; वर्धि—वर्धनः; शोभि—शोभनः and रोचि—रोचनः

The following derivatives are names:—वदि—वदनः; तपि—तपनः; दमि—दमनः

So also the following words:—अल्पनः, रजकः, दर्पकः, संभृण्डनः, संवर्धकः, संदर्भकः, जनार्दनः, यवनः, चवनः, मधुसूदनः, त्रिलोचनः, लवकः (the क in लवक is irregular), त्रिलवित्रिनायनः, कुलदमनः and अनुदमनः ॥

The यदादि verbs are also nowhere enumerated in a group. The following are, however, those verbs:—ग्रह्—ग्रहिन् nom. ग्राही; उत्पह्—उत्पाहिन् nom. उत्पाही; उद्यह्—उद्याहिन्; उद्वाह्—उद्वाहिन्; स्था—स्थायिन्; नम्—नमिन्; संयद्—संयहिन्. So also the verbs रज, सु, यज्, वप् and वा preceded by नि; as, निरजन्, निवायिन्, निवायिन्, निवायिन्, निवायिन्. The verbs वादि, व्याह्, संव्याह्, ग्रह, यद and वह take क्विप् when preceded by the negative particle; as, अवादिन्, अव्याहारिन्, असंव्याहारिन्, अग्राहिन्, अवाहिन् and अवायिन्. So also after verbs ending in a vowel when agents are non-conscious beings: as, अवायिन्, अहारिन्. So also, अविभावयिन्, अविभायिन्, विवयिन्, विवयिन् (meaning a place) विभायिन् and विवायिन्, अभिभायिन्, अपरायिन्, उपरोधिन्, परिवयिन् and परिवायिन् ।

The following are चयादि words:—चय, वय, वय, यद, चल, तप, पत, नदद्, नयद्, वद्, गरद्, ह्रयद्, वरद्, चीरद्, ग्राहद्, जर, गर, वर, चम, पूयद्, वेयद्, जोरद्, वेप, नेप, ह्रोप, ह्रष, दंश, दय, दम्भ, आरभट, स्वपच, नेष, क्षीव, चप, नद, रच, क्षीवद्, चरद् ।

The द् in नयद् &c., shows that the feminine of these is formed by long ई (IV. 1. 15). The चयादि class is an आकृतिगणः. Because we find words not enumerated above also formed by *ach* affix. Thus the word चरः 'doer' is an ach-formed word and is used by Pâṇini himself in the sûtra IV. 4. 143. So also the word चदः "dexterous" in the sûtra V. 2. 35. That अच् is a general affix coming after almost all roots, we may infer from II. 4. 74 which

declares that the Intensive character यङ् is elided before the affix अच्; thus showing that अच् comes after all Intensive roots: and *a priori* after all simple roots. Some of the चर्कादि words are read in order to fasten the anubandha ङ् to them; others are merely illustrative; while the remaining words debar the application to them of other affixes like अच् &c. Thus चर्कः is formed by अच् meaning "the cook", and it is merely illustrative. While नदङ्, चोरङ् and देविङ् are read with the anubandha ङ् indicating that their feminine is formed with long ई, as नदी, चोरी and देवी॥ In the case of देव the affix अ was the proper affix because the root has a penultimate व। But अच् debars that अ of III. 1. 135. In the cases of आरव्दा and स्वयम्भा the affix अच् of III. 2. 1. is debarred by अच्, for these words can be analysed as आरं विन्दति and स्वयं भवति। The word स्वयम्भुवः is also another form of this word as found in the Nyaṅkvâdi list.

When the यङ् is elided by II. 4. 74 before the affix अच्, then there is no Guṇa or Vṛiddhi of the root because of the prohibition of I. 1. 4. Thus we have, चेक्रियः, नेन्यः, लोलुवः, पोपुवः and नरीनृतः॥

Vart.—The roots चर्, फल्, गद्, and नद् take reduplication when followed by the affix अच् (III. 1. 134) and the reduplicate (abhyâsa) takes the augment आक्॥ The final consonants of the Abhyâsa (reduplicate) are not elided in these verbs, in order to give scope to the augment, for if the final consonants be elided by VII. 4. 60, then the addition of the augment becomes unnecessary; as there is no difference between the augment and the âdeśa (shortening of the vowel) taught in VII. 4. 59. Thus चराचरः, फलाफलः, गदागदः॥

The above vârtika is optional, so we have the forms चरः पुरुषः, फलो वृक्षः, नदो नदीभ्यः &c.

Vart.—The root दद् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the Abhyâsa, and क is the substitute of द of the Abhyâsa. Thus दद्+अच्=दद्+आक्+दद्+अच्=ददाकदः (The second द is changed into क by VII. 3. 55), as in the phrase ददाकदः मोदनस्यर्थीनात्॥

Vart.—The causative root चर्कि is reduplicated before the affix अच्, there is elision of कि (sign of the causative), and उक् is the augment of the Abhyâsa, and it is lengthened. Thus चर्कि+अच्=चाकूचरः॥

To the upapada or चर्कि is optionally added the augment ट् when it is followed by a kṛit word (VI. 3. 72.) Thus दात्रिञ्चरः or दात्रिचरः॥

२८९७। क्रुगुपधलाक्रीकिरः कः। १। ३। १३९।

स्पष्टः कः स्वाद्। क्विपः। लिलः। लुपः। कृपः। चः। क्रीणातीति क्रिवः। किरतीति किरः। चायदपचिचिता दयुल्तृचावपि। केचित्—केरा।

2897. After a verb ending in a consonant but preceded by ल, प or प (long or short), and after the verbs क्री 'to know', कॄ 'to please', and कॄ 'to scatter,', comes the affix क (क).

Thus विष्+अ=विष non. sing. विषः So also विषः 'inscription'; बुधः 'who knows'; बुधः 'lean'; या+अ=यः 'who knows' (VI. 4. 64); मी+अ=मिषः 'what pleases'; वृ+अ=वि+अ (VII. 1. 100)=विष्+अ (I. 1. 51)=विटः 'who scatters' *i.e.* 'hog'. By the rule of non-uniform affix (III. 1. 94) we have ग्वुल and ट्रिच also. As चेचयः or चेटा ॥

Note.—The words देव 'God', सेव 'service' and सेव 'ram', should be read in the चयादि class of the last sûtra, being formed by the affix घञ् and and not by अ.

३८९८ । आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ ।

आः स्यात् । 'स्यात्क्यषा–' (२९०३) इति स्यस्याचादेः । दुग्धुः । प्रयः ।

2898. Also after a verb ending in long आ when there is a preposition along with it, the affix अ is placed.

This is an *apavâda* of III. 1. 40, and debars the affix अ. Thus प्रस्था+अ=प्रस्थ+अ=प्रस्थः (VI. 4 64). दुस्त्रै+अ=दुस्त्र+अ=दुस्त्रः 'very weary' (आ substituted for ै by VI. 1. 45.) दुस्त्रै+अ=दुस्त्रा+अ=दुस्त्रः 'very languid'. So also प्रदः ॥

The final आ is dropped before the affix अ by VI. 4. 64. There is elision of long आ when an ârdhadhâtuka affix follows beginning with a vowel and having an indicatory क or ङ.

३८९९ । पाघ्राध्मा धेट् दृशः शः । ३ । १ । १३७ ।

पिबतीति पिबः । निप्रः । धमः । धवः । पया आत्मा । 'धेटश्चित्यवाच्यर्थं चयौ' इति वक्तीय ङीप्यात्रः । 'अकोऽस्यत्र धेय्यते' इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । 'प्रः पंज्ञायां क' । 'व्यात्मादिभिः–' (३३५) इति निर्देशात् ॥

2899. The affix श (श) is employed after the roots पा 'to drink', घ्रा 'to smell', ध्मा 'to blow', धेट् 'to suck', and दृश 'to see'.

Thus पा+श=पिब्+अ (VII. 3. 78)=पिब 'nom. sing पिबः; निप्रः। ध्मा+श=धम्+अ=(VII. 3. 78)=धमः; धे+श=धवः; so also दृ+श=पश्यः, (VII. 3. 78)=धमः; धे+श=धवः; so also दृ+श=पश्यः, (VII. 3. 78). As in यया पश्यः पश्यसी चक्षुषर्थः। यया is the proper feminine of यः, as यया आत्मा। The root धेट् having one indicatory ट would have made the feminine धत्री with ङीप् as we have in स्वधात्री formed by घक but this ordains धया ॥ According to Haradatta the feminine in ङीप् is formed only when the root takes घञ् and no where else.

Some commentators read the word 'upasarga' into this sûtra. According to them the forms like पश्यः &c., cannot be formed.

The affix श, of which श् is indicatory, the real affix being अ, causes the root to undergo all those changes, which it undergoes in special tenses; for it is a sârvadhâtuka affix there; see sûtra III. 4. 113 and VII. 3. 78.

Prohibition must be stated of the root भा, when the word to be formed is a name because of the word being so exhibited in II. 1. 56. As वि+भा+भा+क=व्याघ्रः 'tiger' (an animal that goes about smelling). Here there is क and not the affix ष.

२९०० । अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिसहिवेष्टिवेदिषेचिक्षणिक्वणिश्रन्थिग्रन्थिदंशिसञ्जिस्वञ्जिराञ्जिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ ।

घञ्। लिम्पः । विन्दः । धारवः । सहवः । वेदवः । वेदिवः । क्षणिः सुखार्थः क्षणो हिंसनवचनश्च । क्षणवः । क्वणवः । ग्रन्थवः । ग्रन्थवश्चादेव सिद्धे धारवत्वात्वा । धारवन्तो भवाः । 'षह मर्षणे' चुरादिः । हिंसनवचनश्च वा । दाहवः । 'अनुपसर्गात्' किप् । ग्रहिपः । "ओ सिध्यर्थाभ्यः" । सिद्धिष्णा देवाः । "भवादिभ्यो विन्देः संज्ञायाम्" । गोविन्दः । अरविन्दः ।

2900. The affix घञ् is employed after the following verbs when used without a preposition: लिम्प, विन्द and the causatives धारि, सहि, वेदि, वेदि, षेचि, क्षणि and क्वणि.

Thus लिम्पः 'smearing'; विन्दः 'acquiring'; धारवः 'holding' धारवः 'ferrying'; वेदवः 'knowing'; वेदिवः 'shaking'; षेचवः 'perceiving'; क्षणवः, and क्वणवः.

The root धारि means "to cause happiness," and is a sûtra root with the causative णि added to it. Thus धारवः "one who causes delight." By the maxim of va sarupa III. 1. 94) we can have kvip also. As धारु धरत्वात्वा "the supreme self, the giver of happiness." धारवन्तो भवाः "The devotees are, &c." The √षह 'to endure' 'to forbear' is churâdi (No. 267) and so has taken the णि. Or it is the causative of षह of Bhvâdi or Divâdi.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe ग्रहिपः; here the affix is क.

Vart.—The verb विन्द् with the preposition वि takes the affix घञ्. As विविन्ध्या 'the name of certain deities', 'a cow'.

Vart.—The affix घञ् is employed after विन्द when compounded with the words गो, &c., and when the word to be formed is a proper noun. As गोविन्दः 'Krishna' (protector of cows); अरविन्दः 'a lotus' (having petals like spokes).

२९०१ । ददातिदधात्योर्विभाषा । ३ । १ । १३९ ।

घञ्। दवः । दवः । दवे दधवाचो वः । अनुपसर्गादिति नैव । दवः । दवः ।

2901. The affix घञ् is optionally employed, after the root दा 'to give,' and धा 'to hold', when used without a preposition.

This debars क. Thus दवः 'giving'; or दायः 'inheritance'; दवः 'holding' or धावः 'having'.

When a preposition is used, the affix घञ् is not employed; as प्रदः, प्रदः.

२९०२ । ज्वलितिकसन्तेर्ण्यो वः । ३ । १ । १४० ।

इतिशब्द आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेर्ण्यो वः स्याद्वा । घञपवादः । ज्वालः—ज्वलः । चालः—चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । '* तनोतेर्यकि*' । इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न संबध्यते । अवतनोतीत्यवतानः ।

2902. After the verbs beginning with ज्वल 'to shine' and ending with कस 'to go', when used without a preposition, the affix ण is optionally employed.

The word इति in ज्वलिति means "beginning with". These are about 56 verbs, all belonging to the *Bhvâdi* class. See Nos 842, &c.

This debars the affix घञ् which comes in the alternative as ज्वालः or ज्वलः ; चालः or चलः

The affix ण (अ) having an indicatory ण् causes the vṛiddhi of the penultimate अ. When the affix ण is not used, then घञ् is used, and we have the other form. But compound verbs take घञ् ; as प्रज्वलः 'luminous'.

Vart.—The verb तन 'to stretch' must be included in this list, and it takes the affix ण ; as अवतानः. The conditions 'option' and 'without preposition' do not apply in this case. The verb तन् necessarily takes this affix, though compounded with an upasarga.

२९०३ । दयाद्व्यधाञ्रुसंस्रतीक्षवसावहिलिहिखिदश्च सप्तम्यः । ३ । १ । १४१ ।

दयैङ्प्रभृतिभ्यो णित्वं वः स्यात् । दयैङोऽवस्तेश्चादन्त्यत्वात्सिद्धे दृग्ग्रहणमुपपदे वं बाधितुम् । अवदयायः । प्रतिश्यायः । आदः । दायः । घायः । आघः । 'ञु गतौ' आङ्पूर्वः संपूर्वश्च । आद्रावः । संद्रावः । अत्ययः । अवसायः । अवहारः । लेढः । श्लेषः । श्वासः ।

2903. The affix ण is employed after the following verbs also :—दयै 'to go', verbs ending in long आ, व्यध 'to pierce', श्रि 'to pain,' द्रु 'to flow', स्रतीङ् 'to pass on', क्षवत 'to complete', असु 'to take away', लिह 'to lick', खिद 'to embrace', and श्वस 'to breathe'.

The root दयै, before affixes, becomes दा, (VI. 1. 45) and is thus included in the phrase 'verbs ending in long आ. What is then the use of its separate enumeration? The separate enumeration is for the sake of excluding the application of every other rule which might have prohibited ण. Thus III. 1. 136 enjoins क when a compound verb ends in आ. But that rule does not apply to the verb दा.

Thus अवदायः 'frost', प्रतिश्यायः 'catarrh', दायः 'inheritance', घायः 'having', आघः 'pain', आत्रावः wound', संद्रावः 'flow', अत्ययः 'transgression', अवसायः 'conclusion', अवहारः 'taken away', लेढः 'licking', श्लेषः 'embracing' श्वासः 'breath'. See VII. 3. 33.

२९०४ । द्रुस्रोरनुपसर्गे । ३ । १ । १४२ ।

वः स्यात् । द्रुतीति द्रावः । नीवाहपचाद्यजन्तत्वाद्द्रुस्रुभ्यामेव वः । इहापि पचाद्यच् । द्रवः । स्रवतीति स्रावः । उपसर्गे तु प्रद्रवः । प्रस्रवः ।

2904. The affix घ is employed after the verbs इ 'to burn' and नी to 'lead', when used without a preposition.

The root इ is the Svâdi verb इङ् 'to burn' (No. 10), and not the Bhvâdi इ 'to go' (No. 992), because it is read along with नी। The Bhvâdi इ takes the अच् of the चजादि class (III. 1. 134): as इघः।

Thus इ+घ=ई+घ (VII. 2. 115)=घायः (VI. 1 78) 'burning'. So also नी+घ=नी+घ=नायः 'leading'.

Why do we say 'when used without a preposition'? Observe अध्ययः 'burning'; अध्वयः 'friendship'.

२९०५। विभाषा ग्रहः। ३। १। १४३।

ग्रहो धा। घश्चेऽच्। अवस्थितविभाषेयम्। तेन अन्यत्रे ग्राहः। 'अग्रहीत्' इति जाजिला। ग्रहो देवः संवारह। भावाः पदार्थाः। भाव्यभवे तु प्राहवर्षाभ्युदादिरवन्ताहच्। भावः।

2905. The affix घ is optionally employed after the verb ग्रह् 'to seize'.

This debars the affix अच् which comes in the alternative. Thus ग्रह्+घ=ग्रह्+घ (VII. 2. 116)=ग्राहः 'seizing', 'a crocodile'; or ग्रह+अच्=ग्रहः 'a planet'.

The option allowed by this aphorism is a *vyavasthita-vibhâshâ* or definite option, that is to say, the affix घ is *always* used when the word to be formed means a water animal, such as a crocodile, shark, &c., and in that sense the word is ग्राह. But not so, when heavenly luminaries are meant; there the word is ग्रह.

According to Kâśikâ vârtika this rule should be extended to the Bhvâdi root भू 'to be' also. Thus:—भावाः 'conditions' 'objects,' and भवः 'existence,' 'deity'. But this vârtika is not found in the Bhâshya. According to him bhâva is wrong. According to Bhâshya the word bhâva is derived from the Churâdi भू (भावि)। (No. 300) 'to obtain': *i.e.*, from भावि a

२९०६। गेहे कः। ३। १। १४४।

गेहे कर्तरि हृञः कः स्यात्। गृह्णाति धान्यादिकमिति गृहम्। वाहुलकाद्गृहा दाराः।

2906. The affix क is employed after the verb हृ when the agent so expressed denotes 'a house'.

Thus हृ+क (VI. 1. 16)=गृह 'a house,' *i.e.*, that which holds paddy, grain, &c. The ऋ is changed into र by the rule of *samprasâraṇa*. The plural form गृहाः means 'wife', as she is especially the person that constitutes the house; while the plural of गृह meaning 'house' will be गृहाणि.

Note.—The sûtra is apparently redundant. Grihu could have been derived from grihu 'to take' with the affix क of III. 1. 135.

२९०७। शिल्पिनि ष्वुन्। ३। १। १४५।

क्रियाऽभ्यासः शिल्पं तद्वत्कर्तरि ष्वुन्स्यात्। '* नृतिखनिरञ्जिभ्यश्च च *'। नर्तकः—नर्तकी। खनकः—खनकी। '* अनि आक्षेपे च रञ्जेर्नलोपो वाच्यः *'। रजकः—रजकी। आद्यन्तौ टकितौ इति वृतिखनिभ्यामेव ष्वुन्। रञ्जेस्तु 'ष्वुल्तृचिष्वदेवंक्रियाः' इति ष्वुन्। टाप्। रजिका। पुंयोगे तु रजकी।

2907. The affix ष्वुन् (अक) comes after a verb, when the agent so expressed denotes an artist.

Dexerity in action is called śilpa.

Vart.—This affix should be confined to the verbs नृत् 'to dance', खन् 'to dig' and रञ्ज 'to dye'.

Thus नृत्+ष्वुन्=नर्त+अक (VII. 1. 1)=नर्तकः dancer.' The letter च is indicatory (I 3. 6) and by IV. 1. 41, it denotes that words formed by prefixes having indicatory ञ् form their feminine gender by the affix ङिप्. Thus the feminine of नर्तक is नर्तकी; so also खनकः 'miner', fem. खनकी; रजकः 'washerman,' fem. रजकी.

In the case of the root रञ्ज the nasal is elided. According to the opinion of the author of *Mahâbhâshya*, only two verbs are governed by this sûtra namely नृत् and खन्. According to him, the verb रञ्ज takes the affix ष्वुन्. Thus रञ्ज+ष्वुन्=रज्+वु (VI. 4. 37)=रज्+अक (VII. 1. 1.)=रजक feminine रजिका, 'a washerwoman'; but the *wife* of a washerman will be रजकी।

२९०८। गास्यकन्। ३। १। १४६।

गायतेः स्वञ्जन्स्यात्। शिल्पिनि कर्तरि। गायकः।

2908. The affix अकन्, (अक) comes after the verb गै to 'sing,' when the agent so expressed denotes an artist.

As, गै+अकन्=गायकः (VI. 1. 45) 'a singer', fem. गायिका.

२९०९। ण्युट् च। ३। १। १४७।

गायनः। टित्त्वाङ्गायनी।

2909. The affix ण्युट् is also employed after the verb गै 'to sing', when the agent so expressed denotes an artist.

By the word च 'also', the word गा of the last sûtra is drawn into this. Thus गै+ण्युट्=गा+अन (VII. 1. 1)=गायनः fem. गायनी; the ई is added by VII. 3. 33.

२९१०। हृश्चवृहिकालयोः। ३। १। १४८।

हाको हाकञ् ण्युट् स्याद् ग्रीहौ काले च कर्तरि। अहात्पुंदकमिति हायनो ग्रीहिः। अहानि वावाभिति हायनो वर्षम्। जिहीते प्राप्नोतीति वा।

2910. After the verb हा, also the affix ण्युट् is employed when the agent so expressed denotes 'rice' and 'time'.

The verb हा denotes the verbs हाक 'to abandon' and हाङ् 'to go' both belonging to the Third Conjugation, forming जहाति and जिहीते as 3rd per. sing. Thus हा+यजुङ्=हायनः 'a kind of rice' (that which *jahâti* 'leaves off' all water) हायनः 'a year' (that which *jihîte* 'goes through' all conditions.)

The accents are however different in the two. In one case the udâtta is on the middle; in the other, on the last.

२९११ । प्रुसृस्रुभ्यः सनभिहारे वुन् । ३ । १ । १५९ ।

सनभिहारप्रद्योत्ये धात्वर्थे वुन्प्रत्ययः स्यात् । प्रवकः । सरकः । स्रवकः ।

2911. After the verbs प्रु 'to go', सृ 'to move', स्रु 'to flow' and स्रू 'to cut', the affix वुन् is employed, when repetition is meant.

As, प्रु+वुन्=प्रो+अक (VII. 1. 1)=प्रवकः; so also, सरकः, स्रवकः, and स्रवकः.

The word *sanabhihâra* in the sûtra indicates that the action done by the agent must be well performed. The affix *vun* being thus ordained for the action, when it is well performed, it follows that it will not be employed where the action is repeatedly ill performed. The affix will be employed even when there is no repetition, but the action is well performed even at the first attempt.

२९१२ आशिषि च । ३ । १ । १५० ।

आशीर्विषयार्थवृत्तेर्धातोर्वुन्प्रत्ययस्तेरि । जीवतात्–जीवकः । नन्दतात्–नन्दकः । आशीः प्रयोक्तुर्धर्मः । आशास्विषुः पित्रादेरिच्छुभिः ।

2912. The affix वुन् is employed after all verbs, when benediction is intended.

As, जीव्+वुन्=जीवकः 'may he live'=जीवतात्; नन्दकः 'may he be happy'.

The word आशीः means a sort of prayer; and it relates to action. The force of this affix is that of 'an agent', with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent'.

The benediction here is the attribute of the person using the word. The speech is to be uttered by a father or a person like him, giving benediction on his son, &c., by saying "जीवकः" । The feminine is जीवका. See vârtika to VII. 3 45. S. 464

२९१३ । कर्मण्यण् । ३ । २ । १ ।

कर्मण्युपपदे धातोरण्प्रत्ययः स्यात् । उप्तपूर्वं क्षेत्रम् । कुम्भं करोतीति कुम्भकारः । आदित्यं पश्यतीत्यादावनभिधानात्तत्र । '° क्रीतेऽन्यविषयत्वपरित्यागे एव ° '। अपोऽभ्यवहरति चार्तिकम् । नावचरति । नावयाता । नावयति । अश्वयाताचारः । '° हेतुकर्तृभ्यां च ° '। शुक्लयतीति । वधूयति । कर्मं वहिं नक्षत्रचरणुपचरतीत्यः । कर्मणः क्रियात्वविवक्षायां भविष्यन्ति ।

2913. The affix अण् comes after a verbal root when the object is in composition with it, (as an upapada).

This gives rise to that well known kind of compounds called upapada samâsas under II. 3. 65. Thus कुम्भम् करोति 'he make a pot'=कुम्भकारः॥ But we cannot form any compound of the phrase आदित्यं पश्यति, &c., because never found in usage.

Vart.—The affix अ comes after the verbs मीञ्, काङ्, भक्ष and आचर and the noun in composition with it retains its original accent. As मांसमीनः 'addicted to flesh', fem. मांसमीना; मांसकामः 'loving flesh', fem. मांसकामा; मांसभक्षः 'carnivorous', fem, मांसभक्षा; and सत्याचाराचारः 'good-conducted', fem. सत्याचाराचारा।

Vart.—The affix अ comes after the roots ईक्ष 'to look' and क्षम् 'to forbear' under similar circumstances. As सुखप्रतीक्षः, fem सुखप्रतीक्षा 'expecting happiness'; बहुक्षमः fem. बहुक्षमा 'much forbearing'. How do you explain the forms गङ्गाधरः, भूधरः &c., not formed by अच्? These are not upapada samâsas at all: but genitive compounds, where the Genitive has the force of accusative by śesha rule of II. 3. 50. Thus धरः is a noun meaning "holder." Therefore गङ्गाया धरः 'the holder of Ganga'=गङ्गाधरः &c.

२९१४। ह्वावामश्च। ३। २। २।

अदस्वात्। आपवादः। स्वर्गहायः। तन्तुवायः। चान्द्रमावः।

2914. The affix अच् comes after the root ह्वे 'to call', वे 'to weave', मा 'to measure' when the object is in composition with it.

This debars the affix क (III 2. 3); as स्वर्ग+हे+अच्=स्वर्ग+हा+अ=स्वर्ग+हाव+अ (VII. 3. 33)=स्वर्गहावः. So also तन्तुवायः, चान्द्रमावः।

२९१५। आतोऽनुपसर्गे कः। ३। २। ३।

आदन्ताद्धातोरनुपसर्गात्कर्मण्युपपदे कः स्यात्। 'आतो लोपः'। गोदः। पार्ष्णिग्रः। 'अनुपसर्गे' किम्। गोसन्दायः। '* क्विबीजी सर्वत्र संप्रसारणिन्योः कः *'। ग्रहं जिघर्ति ग्रहघ्नः। सर्वत्र ग्रहणादातोपसर्गे। आहः। प्रहः।

2915. The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no upasarga preceding it and when the object is in composition with it.

This debars अच्; as गो+दा+क=गो+द+अ=गोदः 'Giver of cows', (the long आ is elided by VI. 4. 64,). So also, कम्बलदः 'who gives a blanket'; पार्ष्णिग्रः 'what protects the rear'; अङ्गुलिग्रः 'what protects the finger' (a thimble)'.

Why do we say 'when there is no upasarga'? Witness गोसंदायः 'who ceremoniously gives a cow', वडवसंदायः 'who ceremoniously gives a mare'. Here the compound verb संदा takes the affix अच्.

Vârt.—The affix क before which the final consonant with the vowel that precedes it is dropped, comes always after those roots whose semi-

vowel is vocalised in conjugation in cases where क would have otherwise come. Prasârani means samprasârana. Thus the root jyâ ends in long आ and would have taken क। But this root becomes vocalised by VI. 1. 16 before the vikarana śna. Therefore the upapada samâsa will be ग्रहज्यः। So also आहः and ग्रहः॥ Had the affix been क, the forms would have been ग्रहजिवः, आदुषः and ग्रदुषः by vocalisation. The affix क prevents it.

२९१६। सुपि स्थः। ३। २। ४।

सुपीति योगो विभज्यते। सुप्युपपदे आदन्तात्स्थः स्थात्। द्वाभ्यां पिबतीति द्विपः। वनस्थः। विषमस्थः। ततः स्थः। सुपि तिङ्तेः किः स्यादारम्भसामर्थ्याभावे। आखूनामुत्थानमाखूत्थः।

2916. The affix क comes after the root स्था, when in composition with a word ending in a case-affix, as an upapada.

In the three previous sûtras, the word in composition was always in the accusative case. This sûtra declares that with regard to the verb स्था, the upapada may have any case not necessarily the accusative. As वनस्थः = वने तिष्ठति 'who dwells in accessible position'; and विषमस्थः 'having an inaccessible position'; ततः स्थः॥

This sûtra should be divided into two sûtras (yoga-bibhâga). Thus:— (1) सुपि॥ The affix क comes after every root ending in long आ, when in composition with a case-inflected word; as द्वाभ्यां पिबति = द्वि + पा + क = द्विपः (VI. 4 64. S. 2372) 'who drinks with two organs,' *i.e.*, the proboscis and the mouth, an 'elephant'. So also पादपः 'a plant' (what drinks through the foot) कच्छपः 'a tortoise' (that always *protects* its *mouth* by by drawing it in, at the approach of danger). (2) सुपिस्थः॥ The affix क comes after the root स्था when in composition with a word ending in a case-affix. Since this is a new rule, it applies when the verb denotes 'condition or state'; for when it denotes agent, the affix would have come by III. 4. 67. S. 2834. As आखूनाम् + उत्थानम् = आखूत्थः 'the rising or appearance of rats,' 'a swarm of rats.'' See VI. 4, 64. S. 2372 for the elision of आ, and VIII. 4. 61. S. 118.

Note.—Why do we make this two-fold division, when we see the second rule is included in the first as the verb स्था also ends in a long आ? The reason is that the first rule applies where the *agent* is indicated, while the second rule applies where *condition* is to be denoted. As आखूनामुत्थानम् = आखूत्थः 'a swarm of rats'; so also शलभोत्थः a 'swarm of locusts'.

२९१७। प्रष्ठोऽग्रगामिनि। ८। ३। ९२।

प्रतिपूर्वस्य इति प्रष्ठो गौः। अग्रतो गच्छतीत्यर्थः। 'अग्र–' इति किन्। प्रस्थः।

2917. The word प्रष्ठ is irregularly formed when denoting 'a chief' or 'one who goes in front.'

Thus अह्नो गौः 'a good cow' अह्नोऽश्वः meaning a 'best horse'. Why do we say when meaning 'going in front'? Observe अग्रे हिमवतः पुरुषे. On the sacred peak of the Himalaya". अग्रेगः, ग्रीष्मेपारः 'a measure.'

२९१८ । अम्बाम्बगोभूमिसव्यापद्विपित्रिकुशेकुशङ्कङ्कुमञ्जिपुञ्जि-परमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः । ८ । ३ । ९७ ।

'स्थः' इति अस्त्यवयवान्तस्यानुकरणम् । यत्नपूर्वं प्रथमा । स्थ्नः स्थस्य तस्य ष्ठः स्थाद् । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इह ऊर्ध्वं कर्मणि धुवीति इत्यस्यानुवर्तते । तत्राकर्मकेषु धुवीत्यस्य संज्ञायाः ।

2918. The ष् of स्थ is changed to ष् after अम्ब, आम्ब गो, भूमि, सव्य, अप, द्वि, त्रि, कु, शेकु, अङ्कु, अङ्गु, मञ्जि, पुञ्जि परमे, बर्हिस्, दिवि and अग्नि ॥

Thus अम्बष्ठः, आम्बष्ठः, गोष्ठः, भूमिष्ठः, सव्येष्ठः, अपष्ठः, द्विष्ठः, त्रिष्ठः, कुष्ठः, शेकुष्ठः, अङ्कुष्ठः, अङ्गुष्ठः, मञ्जिष्ठः, परमेष्ठः, बर्हिष्ठः, दिविष्ठः, अग्निष्ठः ॥

The word स्थ is formed by the affix क and is shown in the sûtra in the first case, but with the force of the sixth case and means the word-form स्थ, and it is not the genitive case of स्थ, for then the rule would apply to गोस्थावत्, भूमिस्थावत् &c,

No 8.—*Vârt.*—The same change takes place in स्था, ष्ठिवन्, and ष्ठ्यु ॥ As अग्नेष्ठाः । परमेष्ठी । अग्नेष्ठा वाग्विः ॥

Both the words अकर्मणि and धुवि are understood in the sûtras that follow: *viz.*, the word अकर्मणि in sûtras that relate to transitive verbs, and the word धुवि everywhere else.

२९१९ । तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदो । ३ । २ । ५ ।

तुन्दशोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यां कः स्यात् । '* आसन्यनुसाहरणयोरिति यत्नपरम् * ' तुन्दं परिमार्ष्टीति तुन्दपरिमृजोऽजगरः । शोकापनुदः । पुत्रस्यादर्शा । अत्रकादन्यत्र तुन्दपरिमार्जे एव । यदप संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । '* अमरादौ भूतविधुरादिभ्य एवंलक्षणम् * ' । भूतानि विधुरति भूतविधुरो रथः । आकृतिगणोऽयम् । महीध्रः । कुद्रः । निस्तीति निसः ।

2919. The affix क comes after the verbs परिमृज् 'to wash out' and अपनुद् 'to drive away,' when in composition with the words तुन्द 'navel' and शोक 'grief', as objects, respectively.

As तुन्दं परिमृष्ट आस्ते 'he lay lazy.' So also शोकापनुदः पुत्रो जातः 'a son, destroyer of sorrow is born'.

Vart.—This affix is to be applied only then, when the meaning of the word to be formed is 'lazy' and 'giver of happiness'.

The epithet तुन्दं परिमृजः is applied to 'a lazy person'; while तुन्द परिमार्जः means 'who clears his navel'. So शोकापनुदः means 'giver of happiness,' while शोकापनोदः means 'remover of sorrow': he who by teaching the nothingness of the world removes sorrow is so called.

Vart.—The words भूतविधुरः 'a chariot' and the rest should be included in the subdivision of words formed by the affix क. The words belonging

to this head can only be recognised by their form, there being no list of them to be found anywhere. Thus चूर्णयितुप्रः 'a chariot', धनुषुपः 'a bow,' धान्यसुप 'sesamums', कुमुदम् (जो नेहते) 'a lotus':

गहीप्रः 'a mountain'; कुम्रः 'a mountain'; तिमिः 'a crocodile in the Ganges' (literally 'one who swallows'.)

२९२० । प्रे दाम्नीशसयुयुजस्तुदुसुसञ्जघसकसहचरः । ३ । २ । ६ ।

दाम्नीशस्यादीनां प्रोपसृष्टात्कर्मण्युपपदे कः स्यादेोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रथः । अनुपसर्गं इत्युक्तेः । आदर्म्यस्निम्नुपि न कः । गोसंप्रदावः ।

2920. The affix क comes after a root having the form of दा 'to give' &c., and शा 'to know', when taking the preposition प्र, and in composition with a word in the accusative case.

By III. 2. 3. the affix ण was applied after verbs that ended in long आ and had no *upasarga*. Now begins the case of verbs with upasarga. This debars the affix अण्; as सर्वप्रदः (VI. 4 64) 'giver of all; liberal', पथिप्रथः (VI 4. 64) 'acquainted with roads'. The long आ of दा and शा is elided by VI. 4. 64. S. 2372.

Why do we say 'when taking प्र'? With any other *upasarga* these verbs will take the general affix अण्; as गोसंप्रदावः ॥

२९२१ । सम्ज्ञायां ज्ञः । ३ । २ । ७ ।

गोसंज्ञवः ।

2921. The affix क comes after the root ज्ञा 'to tell', when preceded by the preposition सम्, and when the object is in composition with it.

The verb ज्ञा ends in long आ and by III 2. 3 when compounded with an upasarga, it would have taken the affix अण्. This debars अण्; as गोसंज्ञवः (VI. 4. 64) 'a cowherd' (गाःसंजानाति),

२९२२ । गापोष्टक् । ३ । २ । ८ ।

अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक्प्रत्ययात्कर्मण्युपपदे । सामगः-सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । "* विवेतेः वुरादीच्छेरिति वाच्यम् *" । वुरादी । धीवुरी । अन्यत्र वीरपा ब्राह्मणी । वुरं पाति रक्षतीति वुरपा ।

2922. The affix टक् comes after the verbs गै 'to sing' and पा 'to drink' when used without a preposition, and when the object is in composition with it.

The phrase *anupasarga* is to be read again into this sûtra by *anuvritti* from III 2. 3, though this *anuvritti* had temporarily lain dormant in III. 2. 6 and 7 as being unnecessary. This debars क; of this affix, ट् and क् are indicatory, the ट् showing, among others, that the feminine is formed by the affix ङीष् (IV. 1. 14).

As, सक्थं गायति=सक्थ+गाः+टक्=सक्थगः (VI. 4. 64) 'who sings Sakra hymns'. सामगः 'singer of Sâma', fem. सक्थगी and सामगी।

Vart.—The affix टक् comes after the verb पा when it means to drink and only when it is in composition with the words सुरा and सीधु as its object. This is an important modification of the general sûtra. Thus सुराप· fem. सुरापी 'wine-bibber'; सीधुपः fem. सीधुपी 'spirit-drinker'.

Why do we say 'when in composition with sûrâ and sidhu'? Observe क्षीरपा ब्राह्मणी 'the milk-drinking Brâhmaṇi'; formed by the affix क and the feminine, therefore, not formed by the affix ङी but by आ.

Why do we say 'when पा means to drink'? When पा means 'to protect' this affix is not used; as सुरापा 'who protects wine'.

When these words are compounded with an *upasarga* they do not take टक् but अच्; as अनुसंगापः, सामसंगापः।

Note:—*Vart.*—There is diversity in the Chhandas as to the employment of these affixes; as पा ब्राह्मणी सुरापी or सुरापः भवति नैनां देवाःपतिलोकं नयन्ति 'the Gods do not carry that Brâhmaṇi to the regions of her husband who drinks wine'.

२९२३। हरतेरनुद्यमनेऽच्। ३। २। ९।

अंशहरः। 'अनुद्यमने' किम्। भारहारः। '* अस्त्रिशाकूलाङ्कुशयष्टिघटघटीधनुःपूर्वेषपर्शकयानम्*'। अस्त्रिभृद्। शाकूलभृद्॥ भूते च चार्थे। भूतभृद्। यस्तु भूतं नेच्छत्यनुपाहरत्येव न तु भारवति तत्रापीच्छ। भूताहारः।

2923. The affix अच् comes after the verb हृ when it does not mean 'to raise up', when the object is in composition with it.

This debars अच्। The word उद्यमन means 'to raise a load'. Thus अंशं हरति=अंशहरः 'who takes a share, or sharer'; so रिक्थहरः 'an heir' (ऋ+अच्=हर्+अ=हरः) (VII. 3. 84)

Why do we say 'when it does not mean to raise up'? For then the affix अच् will be employed; as भारहारः 'a burden-bearer, a porter'.

Vart.—This affix comes after the verb भृ when in composition with the words अस्त्रि 'spear', शाकूल 'plough', अंकुश 'goad'; यष्टि 'staff', तोमर 'an iron club', घट 'jar', घटी 'a small jar', धनुष् 'a bow'; as अस्त्रिभृः 'a lancer', शाकूलभृः 'a plough-man', अंकुशभृः 'an elephant driver', यष्टिभृः 'a staff-bearer', तोमरभृः 'a club-bearer', घटभृः, घटीभृः 'a jar-bearer', धनुर्भृः 'a bow-bearer'.

Vart.—This affix comes after the verb भृ when the word भूत is in composition with it and the sense is that of 'holding'; as भूतभृः 'a thread-holder'. When it has not this meaning we have भूताहारः 'a thread-taker'.

२९२४ । वयसि च । ३ । २ । १० ।

उद्यमनार्थं धातुरत्र । अवयहरः कुमारः ।

2924. The affix अच् comes after the verb हृ when the object is in composition with it and when the meaning of the word so formed is descriptive of age.

In this sûtra the verb हृ has the sense of *udyamana* which was specifically excluded in the last The word वयस् means the condition of human body as dependent upon time. This rule applies to those words which indicate the attainment of appropriate age for the accomplishment of objects described by the *upapada*, or the reaching of that age in which the thing described by the *upapada*, naturally takes place; as अस्थिहरः श्वा 'the dog that has reached the age when it can chew bones' (lit. when it can raise it up); अवयहरः कुमारः 'the boy old enough to wear (lit. 'to raise up or bear) the shield'; so that the verb here has the sense of 'raising up'.

२९२५ । आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ ।

पुष्पावयाहरति तच्छीलः पुष्पाहरः । 'ताच्छील्ये' किम् । भाराहारः ।

2925. The affix अच् comes after the verb हृ (when the object is in composition with it), the root taking the preposition आङ्, and the sense of the word so formed is inclination or accustomed occupation.

The word ताच्छील्यं means a natural inclination or habitual occupation; as पुष्पाहरः (पुष्प + आहरति = पुष्प + आहर) 'he who has a natural tendency towards fetching flowers or whose habitual occupation is to collect flowers'.

Why do we say 'when denoting inclination'? Otherwse the affix will be अच्; as भारमाहरति = भाराहरः 'who brings load'.

२९२६ । अर्हः । ३ । २ । १२ ।

अर्हतेरव्यवात्कर्मणयुपपदेऽचोपवादः । पूजार्हा ब्राह्मणी ।

2926. The affix अच् comes after the verb अर्ह 'to respect', when the object is in composition with it.

This debars अच्. The words so formed are especially of feminine gender. As पूजार्हा ब्राह्मणी 'a Brâhmaṇa lady deserving of respect.'

२९२७ । स्तम्बकर्णयो रमिजपोः । २ । २ । १३ ।

'* हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यम् * '। स्तम्बे रमते स्तम्बेरमो हस्ती । 'तत्पुरुषे कृति–' (९७२) इति 'हलदन्तात्–' (९९६) इति वा ङेरलुक् । कर्णेजपः सूचकः ।

2927. The affix अच् comes after the verb रम् 'to sport' and जप् 'to whisper'' when the case-inflected words स्तम्ब 'a clump

of grass' and कर्ण 'ear' are in composition with them respectively.

The verb रद् is intransitive and the verb अद् can take an object under very limited circumstances only, namely, when the object denotes *Sàbda*; therefore in the case of both these verbs, the object cannot be in composition as an accusative case; consequently the *upapada* here must be a general case-inflected word. Hence there is the anuvṛitti of the word सुप् from sûtra III. 2. 4 into this, and the anuvṛitti of the word कर्मणि is inapplicable here.

Vart.—The words to be formed must have the sense of 'elephant' and a 'tale-bearer'. Thus वनेरदते=वनेरदः 'an elephant (lit. who sports in cluster of grass)' कर्णे वदति+कर्णेजपः 'a slanderer (lit. who whispers in the ear)'. The case affix is not elided, either VI. 3. 14. S. 972, or VI. 3. 9. S. 966 prevents the elision of the locative case-ending.

The affix अच् is not employed when the words to be formed do not mean an 'elephant' and a 'traducer'. Thus वनेरदा 'who plays in clusters of grass'. कर्णे जपिता गवाक्ष, 'the mosquito that hums near the ear'.

२९२८। शमि धातोः संज्ञायाम्। ३। २। १४।

शम्बरः। शम्बरः। पुनर्धातुग्रहणं वाचकविषयेऽपि यथा स्यात्। कृञो हेत्वादिषु सो वा भूत्। शङ्करा नाम परिव्राजिका तच्छीला।

2928. The affix अच् is employed after all verbal roots, when शम् 'well', is in composition, and the word so formed denotes a name.

As शम्+कृ+अच्=शंकरः lit. 'who does good'. So also शंभवः शंवदः। All these are proper nouns.

Why have we repeated the word *dhâtu* in this aphorism, when it was understood by anuvṛitti from sûtra III. 1. 91? To this the reply is, that the repetition of the word *dhâtu* shows that there is prohibition of the affix ट, that comes after the verb कृ in certain senses (III. 2. 20), when the word शम् is in composition. The affix अच् will be employed after the verb कृ and not the affix ट, when शम् is an upapada, even when the sense to be indicated is that of cause, habit, &c. (III. 2. 20). The result is that the feminine of शंकर will be शंकरा, and not शंकरी, which, had the affix been ट, would have been the proper feminine (See IV. 1. 14). शंकरा means 'a female-ascetic,' 'a vulture' and 'one having the habit of doing good'.

२९२९। अधिकरणे शेतेः। ३। २। १५।

शेते शयः। '* पारेमध्येषष्ठ्यावयसि *'। पारेमध्ये शेते पारेमधयः। पृषोदरः। उदरेशयः। '* उपसर्गादिषु धातुषु *'। उपसर्गः शेतेः उपशयः। अवपूर्वशयः। अवपतो भूमौ शय्य शेऽवभूथः। अधोमुखः शेत इत्यर्थः। '* गिरौ सञ्ज्ञायाम् *' गिरौ शेते

गिरिशः । अथ सर्हि 'गिरिशमुपचचार मरुत्वां वा वृत्रेशो' इति । गिरिरस्यास्तीति विग्रहे सोमादित्वात्पक्षः ।

2929. The affix अच् comes after the verb शी 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i.e., in the locative case.

The word सूपि (III 2. 4) a noun ending in a case-affix is understood in this aphorism. As खे शेते = खशयः 'who lies in the sky'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb शी when in composition with the words पार्श्व 'ribs', &c., though not necessarily denoting location; as पार्श्वाभ्यां शेते = पार्श्वशयः 'who reclines on his sides', उदरशयः 'who lies on his stomach', पृष्ठशयः 'who lies on his back'.

Vart.—So also when the words उत्तान &c., are in composition with it denoting agent and in the nominative case. As उत्तानः शेते = उत्तानशयः । अवभ्रूर्ध्वं शेते = अवभ्रूर्ध्वशयः 'he who sleeps with his face downwards'.

Vart.—In the Chhandas the affix अच् comes after the verb शी when in composition with the word गिरि in the locative. As गिरौशेते = गिरिशः 'who lies on the mountain'. How do you explain the use of गिरिश in the classical literature then, as in the following verse of Kalidâsa (Ku. I. 60 and 37) गिरिशमुपचचार मरुत्वां वा वृत्रेशी 'She of the beautiful hair daily worshipped Giriśa'. It is formed by the affix अ (V. 2. 100. S. 1907) गिरिरस्यास्ति 'He who has hills', and not by this vârtikâ.

The letter च of अच् is indicatory denoting that there is elision of the final vowel with what follows it (I. 1. 64).

२९३० । चरेष्टः । ३ । २ । १६ ।

अधिकरण उपपदे । कुचरः । कुचरी ।

2930. The affix ट comes after the verb चर् 'to go' when a word in the locative case is in composition with it.

The word *adhikaraṇa* of the last sûtra is understood in this. As कुरुषु चरति = कुचरः 'who goes among the Kurus'. मद्रचरः 'who goes among the Madras'.

Of the affix ट the real affix is अ, the letter ट being indicatory, showing that the feminine of these words is formed by the affix ङीष्. See. IV. 1. 14), as कुचरी, मद्रचरी ।

२९३१ । भिक्षसेनादायेषु च । ३ । २ । १७ ।

भिक्षां चरतीति भिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायेति ल्यबन्तम् । आदायचरः । अयम् 'प्रेम्णा स्त्रियं सहचरीम्' इति पचादिषु चरतिरिति पाठात् ।

2931. The affix ट is employed after the verb चर् 'to go', when the words in composition with it are भिक्षा 'alms', सेना 'army' and आदाय 'having taken'.

The *anuvṛitti* of the words 'in the locative case' does not extend to this aphorism, and hence the necessity of making a distinct and separate sûtra.

Thus भिक्षाचरः 'a beggar' (who goes for alms); सेनाचरः 'one who enters into an army'; आदायचरः 'one who goes after having taken'. The word âdâya is formed by *lyap* (the substitute of ktvâ). How do you explain the word चरन्ती the feminine in ङीप् of चरचर which must have been formed by ट ṭa in order to get ङीप्? It is not formed by ṭa-affix, but it is a compound of चर+चरट्. The word charaṭ is read with ṭ in Pachâdi list III. 1. 134. S. 2896. The difference between an upapada compound such as bhikshâchara, and a noun compound as चरचर is that the former is a *nitya*, and the latter an optional compound. See II. 2. 19. S. 782.

२९३२। पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः। ३। २। १८।

पुरःसरः। अग्रतःसरः। अग्रमग्रेसरो वा सरतीत्यग्रेसरः। सूत्रेऽग्र इत्येवोच्यमाने निशाग्रसरे। अयं तर्हि 'पूर्व सदग्रसरगर्हिसकृच्छ्वसारत्' इति। बाहुलकादिति हरदत्तः।

2832. The affix ट comes after the verb सृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे, all meaning 'in front of or before'.

The last word is 'agre' with ट and not 'agra'. This anomaly indicates that the word agresara may be analysed not only in the locative, but in the accusative and instrumental also. As अग्रम् सरति or अग्रेण सरति or अग्रे सरति। That the word in the sûtra is 'agre' and not 'agra' is implied by its being put last in the compound, otherwise as it begins and ends in a vowel, it would have stood first (II. 2. 33. S. 904). Moreover, even from 'agra' we could get the form 'agre-sara,' by non-elision of the 7th case-affix: the special mention of 'agre' shows that in analysis it may be in other cases than the locative.

As पुरः सरति = पुरः सरः 'who goes in front, a harbinger'. So also अग्रम् सरः and अग्रसरः 'going in front, a leader'. How do you explain अग्रसर in पूर्वं तदग्रसर गर्हितं कृच्छ्रसारत्? It is a diversity according to Haradatta, allowable under III. 3. 113. S. 2841.

२९३३। पूर्वे कर्तरि। ३। २। १९।

अर्तुरिति पूर्वशब्द उपपदे सर्तेष्टः स्यात्। पूर्वः सरतीति पूर्वसरः। 'कर्तरि' किम्। पूर्वं देवं सरतीति पूर्वसारः।

2933. The affix ट comes after the verb सृ 'to go', when पूर्व is in composition with it, denoting the agent.

Thus पूर्वः सरति = पूर्वसरः 'going in front'.

Why do we say 'denoting the agent'? Otherwise the affix अण् will be employed. As पूर्वं देवं सरति = पूर्वसारः 'going to the east'.

२९३४ । कृञो हेतुताच्छील्यानुलोम्येषु । ३ । २ । २० ।

कर्मण्युपपदे हेत्वादिषु कर्तृवाच्यः स्यात् । 'अतः कृकमि–' (१६०) इति सः । यशस्करी विद्या । आद्धकरः । वचनकरः ।

2934. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the object is in composition with it denoting 'cause', 'habit' and 'going with the grain' (concession).

The word हेतु of this sûtra means the final or conclusive cause, and is not the grammatical हेतु meaning 'agent'. ताच्छील्य means 'habit,' and literally, the act of being accustomed to that. आनुलोम्य comes from अनुलोम meaning 'with the hair', that is to say, regular, in natural order, successive, and hence 'favourable', and 'agreeable', 'complaisance', 'acquiescence', &c. Of हेतु, we have शोककरी कन्या 'the daughter that causes sorrow; यशस्करी विद्या 'honorable science'; the visarga of yaśah is changed to s by VIII. 3. 46. S. 160.; कुलकरं पर्व 'the family making wealth'. Of ताच्छील्य, we have आद्धकरः 'who performs obsequies'; अर्थकरः 'who amasses wealth.' Of आनुलोम्य, we have प्रेषकरः 'who promptly does what he is directed'; वचनकरः 'who regularly does what he is told'.

Why do we say 'when having these senses'? Otherwise the affix will be अच्, As कुम्भकारः 'potter', नगरकारः 'city-maker'.

२९३५ । दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपि-लिविलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुःषु । ३ । २ । २१ ।

कर्मण्युपपदे हेत्वादावपि । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । अस्तादित्वात्सः । भास्करः । बहुकरः । बहुशब्दस्य पैपुल्यार्थं संख्यापेक्षया वृथग्ग्रहणम् । लिपिलिविशब्दौ पर्यायौ । संख्या । एककरः । द्विकरः । अस्तादित्वादहस्करः । 'नित्यं कपालेऽनुत्तरपदस्थस्य' (१५९) इति सत्वम् । बहुष्करः । अग्रेसरः । '* क्विपस्तद्वदुपु कृभ्योऽखिलचामद * ' इति वार्तिकात् । क्विपकरः । तत्करः । हेत्वादौ तं वाचित्वा परत्वादच् । पुंयोगे ङीष् । क्विपकरी ।

2935. The affix ट comes after the verb कृ 'to make' when the following words are in composition with it:—दिवा 'by day', विभा 'light', निशा 'night', प्रभा 'splendour', भाः 'light', आर 'work', अन्त end', अनन्त 'endless,' आदि 'beginning', बहु 'many', नान्दी 'benediction', किम् 'what', लिपि 'writing', लिवि 'writing', बलि 'oblation', भक्ति 'devotion', कर्तृ 'agent', चित्र 'painting', क्षेत्र 'field', words denoting numerals, जङ्घा 'thigh', बाहु 'hand', अहर् 'day', यद् 'what', तद् 'that', धनुष् 'bow' and अरुष् 'wound'.

Both the words '*karma*' and '*sup*' are understood in this aphorism; that is to say, sometimes these upapadas have the accusative case and

sometimes they have other cases, as the construction may require. This affix ट comes when the sense is not that of cause, &c., as it was in the last sûtra.

Thus दिवाकरः 'the sun.' The word दिवा is an indeclinable and means 'in the day time'. There the *upapada*, therefore, is in the locative case. The sun is so called, because it makes creatures active in the day time.

So दिवाकरः 'the sun' (light-maker); निशाकरः 'the moon' (the night-maker); प्रभाकरः 'the sun'; भास्करः 'the sun' (the letter स is not changed into *visarga*, as it belongs to the Kaskâdi list VII. 3. 48. S. 144; कारकरः 'agent'; अन्तकरः 'death' (endmaker); अनल्पकरः 'magnifying to any extent'; आदिकरः 'the creator'; बहुकरः 'the busy'; The word 'bahu' here means 'spaciousness', and so it is not saṅkhya: when meaning 'many' it is sankhya and would be governed by sankhya of this sûtra. आशीःकरः 'the speaker of benediction'; किंकरः 'a servant'; लिपिकरः 'a scribe'; लिखिकरः 'a scribe'; यज्ञिकरः 'offering sacrifice'; भक्तिकरः 'a devotee'; कर्तृकरः 'an agent'; चित्रकरः 'a painter'; क्षेत्रकरः 'a cultivator'; एककरः 'doing only one thing', द्विकरः 'doing two things'; त्रिकरः 'doing three things'; अङ्घ्रिकरः 'a runner, an express'; वीरकरः 'a hero', 'a manual labourer'; अहस्करः 'the sun' (VIII. 3. 48. S. 144. by which there is s).; तत्करः doing that; यत्करः 'doing that'; धनुष्कारः 'bow-maker' (by VIII. 3. 45. S. 159 ष is changed to ष); व्रणकरः 'causing or inflicting wounds'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb कृ when किंच, यत्, तत् and बहु are in composition with it The speciality of ट affix is that the feminine of words derived from it is formed by long ई; while the feminine of words derived by अच् is formed by long आ. Thus किंकरा a female servant यत्करा, तत्करा; and बहुकरा; these words might be said to belong to the अजादि class (See IV. 1. 31). Even when 'hetu,' &c. (S. 2934) is expressed, there would be अच् and not ट for that is debarred. The feminine is by ङीष् as किंकरी 'the wife of a servant'.

२९३६ । कर्मणि भृतौ । ३ । २ । २२ ।

कर्मशब्द उपपदे करोतेष्टः स्याद्भृतौ । कर्मकरो भृतकः । कर्मकारोऽन्यः ।

2936. The affix ट comes after the verb कृ 'to make', when the word कर्म is in composition with it, and the sense of the word so formed is that of 'wages'.

The word भृति means service for hire, wages. The word कर्म does not mean the grammatical object but the word-form कर्म; as कर्मकरः 'a hired labourer' (not a slave); otherwise the affix is अच्; as कर्मकारः 'an artisan'.

२९३७ । न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ ।

एषु कृञ्टो न । वैरादिषु प्रायः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ।

2937. The affix ट does not come after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it :— शब्द 'sound', श्लोक 'verse', कलह 'quarrel', गाथा 'praise', वैर 'enmity', चाटु 'flattery', सूत्र 'thread', मन्त्र 'hymns' and पद 'word'.

This prohibition relates even when the sense is that of cause, habit, &c., of S. 2934. The affix ट being prohibited, the general affix अण् takes its place As शब्दकारः 'sounding, sonorous'; श्लोककारः 'a verse-maker'। कलहकारः 'one who foments quarrels'; गाथाकारः 'a writer of Gâthâs or prakrittic verses'; वैरकारः 'an enemy'; चाटुकारः 'a flatterer'; सूत्रकारः 'an author of sûtras'; मन्त्रकारः 'a composer of Mantras'; पदकारः 'an author of Padapâtha'.

२९३८ । स्तम्बशकृतोरिन् । ३ । २ । २४ ।

'* ग्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् *' । स्तम्बकरिर्ग्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । 'ग्रीहिवत्सयोः' किम् । स्तम्बकारः । शकृत्कारः ।

2938. The affix इन् comes after the verb कृ when the words in composition with it, are स्तम्ब 'a sheaf', and शकृत् 'ordure'.

Thus स्तम्ब + कृ + इन् = स्तम्बकरिः : nom. sing. स्तम्बकरिः; so also शकृत्करिः.

Vart.—This rule is applicable when the sense of the words to be formed, is that of 'rice' and 'a calf' respectively. Therefore स्तम्बकरिः, means 'rice', and शकृत्करिः 'a calf'.

When the words have not the senses of 'rice' and 'a calf', the affix अण् is employed. As स्तम्बकारः 'sheaf-maker', शकृत्कारः, 'ordure-maker'.

२९३९ । हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ ।

दृतिनाथयोरुपपदयोर्हृञ इन्स्यात् पशौ कर्तरि । दृतिं हरतीति दृतिहरिः । नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः । 'पशौ' किम् । दृतिहारः । नाथहारः ।

2939. When the agent indicated is an animal, the affix इन् comes after the verb हृ 'to take', the words in composition with it being दृति 'a leather-bag' and नाथ 'nose-string'.

Thus दृतिहरिः 'a dog' (a carrier of skin); नाथहरिः 'a beast' (that carries the nose-rope.' The word नाथ means 'a rope put in the nose of animals.'

When the words formed do not denote an animal, the affix अण् is employed ; as दृतिहारः 'a water-carrier (a carrier of a leather-bag for holding water). नाथहारः 'a carrier of his master'.

२९४० । कुलेपाहिरात्मम्भरिश्च । ३ । २ । २६ ।

कुलानि बृंहति कुलेपाहिः । उपपदस्य पदान्तस्य ग्रहेरिन्प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं बिभर्तीति आत्मम्भरिः । आत्मनो भृत्यगणः । भृञ इन् । चात्मुद्धिम्भरिः । चात्मात्तु आत्मोदरपुद्धि-म्भरिति भेदः । 'ग्रहोत्सर्गाद्यत्नसमुदरंभरत्वभक्षेषु' इति प्रपञ्चः ।

2940. And the words फलेग्रहि and आत्मम्भरि are irregularly formed.

The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इन् to the verb ग्रह and making the upapada end in the vowel ए. Thus फलानि गृह्णाति = फलेग्रहिः 'the fruit-bearing, *i.e.*, a tree'.

The word आत्मम्भरिः is formed by adding the augment मुक् (म) to the upapada आत्मन्, and the affix इन् to the verb भृञ्. Thus आत्मानं बिभर्ति = आत्मम्भरिः 'selfish' (one who feeds his own self).

The word 'and' indicates that there are other such irregularly-formed words. As कुक्षिम्भरिः 'gluttonous, selfish' (caring to feed his own belly). उदरम्भरिः 'gluttonous, selfish'.

Chandra Grammarian says that when the words आत्मन्, उदर and कुक्षि, are in composition as upapadas, then also the above forms are valid. As we find *Murâri*, author of Anargha-râghava using the form उदरम्भरि in the following verse :—

ज्येष्ठस्या आत्मम्भरिं भरतशत्रोराः ।

The word कुक्षिं भराः in the following is wrong it ought to be कुक्षिम्भराः ।

गिरिस्तु जनकाग्रजः इति न वक्ति चारण श्रजाः
किरिस्तु भरणीधरः इति न वक्ति भूदारजाः ।
भवस्तु भवयानिलः इति न वक्ति जलजानिलाः
प्रभुस्तु विबुधाग्रयः इति न वक्ति कुक्षिम्भराः ।

२९४१ । एजेः खश् । ३ । २ । २८ ।

पदस्यादेशेः खश् स्यात् ।

2941. The affix खश् comes after the verb एज् 'to tremble' when ending in णि and when the object is in composition with it.

Note.—This affix comes after the causative of एज्. Of the affix खश् the letters ख् and श् are indicatory, the real affix is अ. The ख् indicates that the augment मुक् is added to the upapada ending in vowel (VI. 3. 67.) The श indicates that this is a Sârvadhâtuka affix (III. 4. 113), and therefore the vikaraṇas like शप् &c. (III. 1. 68.) will be employed here.

२९४२ । अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ ।

अचो ह्रिषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्वादिष्वदन्त उत्तरपदे न स्वमयस्य । शिल्पाच्छवादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । [*] वासुनीतिलयर्चेष्वजचेट्टुदजहातिभ्यः खश उपसंख्यानम् *' । वासजया वृणाः ।

2942. मुम् is the augment added immediately after the final vowel, of अरुस्, द्विषत् and of a stem ending in a vowel, unless it is an Indeclinable, when a word formed by a खश् affix follows.

Note.—Thus अवद्रुदः, द्विषन्तपः, दारिसंजन्वा &c. See III. 2. 35, 39, 83. The षु of अवद् and the द of द्विषत् are dropped by VIII. 2. 23.

Note.—Why do we say 'of अवद् &c'? Observe पितृघ्नन्वा ॥ Why do we say 'not an Indeclinable'? Observe दोषाघन्वघनः, दिवाघन्दारात्रिः ॥ Why do we use the word अन्त in अजन्त, when merely saying अचः would have sufficed by the rule of tadanta-vidhi? This indicates that the shortening taught in the preceding sûtra does not debar the घुष् augment, nor does घुष् debar the shortening. So that घुष् is added after the shortening has taken place

Thus जनमेजघति=जनमेजयः (जन+इधि+घ्वच्+घ्वञ्=जनध्+एजे+अ+अ) जनमेजयः 'who awes mankind'.

Vart.—The affix घ्वञ् comes after the verbs जन् 'to go', धेट् 'to suck', ह्वद् 'to strike', मा 'to leave' when in composition with the words वात 'wind', घृणी 'a bitch', तिल 'sesamum' and अर्ह 'flatulence'. As वातप्रमाः हयाः 'swift antelopes' (going with the wind). For घृणी, the following applies by which the long ई of घृणी is shortened

२९४३ । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

खिदन्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात् । ततो घुष् । घृणिंचयः । तिलंतुदः । अपचता मापाः । दोषोऽपाजघदस्तं पहातीति विग्रहः । जहातिरन्तर्भावितण्यर्थः ।

2943. A short is always substituted for the final of the first member, when the second member is a word formed by an affix having an indicatory ख, but not when the first member is an Indeclinable.

Thus घृणी+च+घ्वञ्=घृणिंचयः 'a bitch-sucker'; तिलंतुदः 'an oilman'; अर्हंघ्नजह मापाः 'a kind of bean' (that causes or cures flatulence.) The word पहाति has the causative sense latent in it and means "causes to go away."

Thus दारिसंजन्वा, दरिसंजन्वा ॥ The augment घुष् does not prevent the shortening, had it done so, the rule would have been unnecessary. But दोषाघन्वघनः, दिवाघन्दारात्रिः, where दोषा and दिवा are Indeclinables there is no shortening. The above words are formed by घ्वञ् (III. 2. 83). The phrase anavyayasya indicates by implication that the word खित् here means खिदन्तः contrary to the maxim enunciated in VI 3 17. उत्तरपदाधिकारे प्रत्ययग्रहणे तदन्तविधिर्नास्ति ॥ For an Avyaya can never take a खित् affix which is ordained only after dhâtus.

२९४४ । नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः । ३ । २ । २९ ।

अत्र वार्तिकम्–"* स्तने धेटो नासिकायां ध्मायेति वाच्यम् *"। स्तनं धयतीति स्तनंधयः । धेटश्चित्त्वात्तलंधयी । नासिकंधमः । नासिकंधयः ।

2944 The affix घ्वञ् comes after the verbs ध्मा 'to blow' and धे 'to suck' when नासिका 'nose' and स्तन 'breast' are in composition with them as object.

Vart.—It should be stated that stana is compounded with √dheṭ, while nâsikâ is compounded with √dhet and √dhma both.

The rule of *yathâsankhyâ* as given in I 3. 10 does not, however, apply here For स्तन is compounded with धेट् ; as (स्तन+धे+खश्=स्तन+ध्+धे+अच्+खश्=स्तन+ध्+अच्+अ+श)=स्तनन्धयः 'an infant' (sucking the breast.)

The feminine of स्तनंधयः is स्तनंधयी: as the verb धे has an indicatory ङ् ।

But नासिका is compounded with both ध्मा and धे as नासिका+ध्मा+खश् =नासिक+ध्+अच्+अ (VI. 3 66 and 67 ; VII 3. 78)=नासिकंधमः 'blowing and breathing through the nose'. So also नासिकंधयः 'drinking through the nose'.

२९४५ । नाडीमुष्टयोश्च । ३ । २ । ३२ ।

इतरेतरपदयोः कर्मणोरुपपदयोः खश् स्यात् । 'यथासंख्यं नेष्यते' । नाडिंधमः=नाडिंधयः । मुष्टिंधमः=मुष्टिंधयः । ' * घटीखारीखरीशूद्रसंख्यानम् * ' । घटिंधमः=घटिंधय इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरी गर्दभी ।

2945. And when the words नाडी 'a tube' and मुष्टि 'fist' are objects in composition with the verbs ध्मा and धे, the affix खश् is employed.

Ishthi.—(Here also the irregularly-formed *Dvandva* compound नाडीमुष्टि shows that thereis non-applicability of the rule of *yathâsankhyâ*; for मुष्टि being a धि ought to have stood first (II. 2. 32).

Thus नाडिन्धमः 'blowing through the tube'; मुष्टिन्धमः 'blowing through the fist'; नाडिन्धयः 'sucking through the tube', an infant; मुष्टिन्धयः 'an infant'.

Vart.—The words ghaṭî, khârî (a measure), kharî (she-ass) should be enumerated.

The word *and* in the aphorism indicates that there are other words also so formed. Thus घटिन्धमः, घटिन्धयः, खारिन्धमः, खारि न्धयः, (खातन्धमः, खातन्धयः, 'a mountain'), so also खरिन्धमः ।

२९४६ । उदि कूले रुजिवहोः । ३ । २ । ३३ ।

उत्पूर्वाभ्यां रुजिवहिभ्यां कूले कर्मण्युपपदे खश् स्यात् । कूलमुद्रुजतीति कूलमुद्रुजः । कूलमुद्वहः ।

2946. The affix खश् comes after the verbs रुज् 'to break into pieces' and वह्, 'to carry" when preceded by the upasarga उत् and the word कूल 'bank' is in composition with them as the object.

Thus कूलमुद्रुजति=कूलमुद्रुजः 'breaking down banks' (such as a chariot, river, elephant, &c.) ; कूलमुद्वहः 'tearing up or carrying away the band'.

२९४७ । वहाभ्रे लिहः । ३ । २ । ३४ ।

वहः स्वप्नस्यं लेढीति वहंलिहो गौः । अदादित्वाच्छपो लुक् । खशो ङित्त्वान्मुम् । अभ्रंलिहो धातुः ।

2947. The affix खश् comes after the verb लिह् 'to lick when the word in objective case in composition with it, is the word अंस 'the shoulder of an ox' or अभ्र 'a cloud'.

As अंसलिहो गौः 'the shoulder-licking cow'; अभ्रं लिहो वायुः 'the cloud-licking wind'. The root लिह् belongs to the Adâdi class, so the vikaraṇa अप् is elided. The ह of लिह् is not gunated as the affix खश् is ङित् (I. 2. 4. S. 2234).

२९४८ । परिणाहे पचः । ३ । २ । ३ ।

प्रस्थंपचा स्थाली । खारीपचा खटाहः ।

2948. The affix खश् comes after the verb पच् 'to cook' when the word in objective case in composition with it denotes a measure.

Thus प्रस्थं पचति = प्रस्थंपचा 'a pot having the capacity to cook a *prastha* of food'; so also द्रोणम्पचः, खारिम्पचः 'a kettle.'

२९४९ । मितनखे च । ३ । २ । ३५ ।

मितंपचा ब्राह्मणी । नखंपचा यवागूः । पचिरत्र भावयाची ।

2949. The affix खश् is employed after the verb पच् when मित 'a small quantity' or नख 'nail' is the word in composition with it in the objective case.

The aphorism has its scope when the words formed do not denote measures, which was the case in the last sûtra. Thus मितम्पचा ब्राह्मणी the Brâhmaṇî who cooks a little, *i.e.*, a niggardly Brâhmaṇî'; नखम्पचा यवागूः 'the nailscorching barley gruel.' Her √pach denotes 'to scorch', 'to heat.'

२९५० । विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ ।

विधुंतुदः । तुनि तुदौ संयोगान्तस्य लोपः । अरुंतुदः ।

2950. The affix खश् comes after the verb तुद् 'to strike', when विधु 'the moon' or अरस् 'a wound' is the word in composition with it in the objective case.

As विधुन्तुदः राहुः 'the Râhu that eclipses the moon'; अरन्तुदः 'corrosive, wounding the vital parts'. For the addition of the augment तुक् after the word अरस्, see VI. 3. 67. S. 2942. Thus अरस्+तुद। Now स् the final of a conjunct consonant is elided by VIII. 2. 23. S. 54, and the form is अरन्तुदः।

२९५१ । अपूर्वपदादन्यतरस्यां ङितपोः । ३ । २ । ३६ ।

अपूर्वपदिति किम् । कुम्भिना गजः संयन्ता । पूर्वं न यन्तीत्यपूर्वपदा राजदारा । अन्यादेवः पूर्वः ।

2951. The affix खच् comes after the verb दृश् 'to see' and तप् 'to heat' when असूर्य and ललाट are respectively the words in composition with them in the objective case.

Thus असूर्य+दृश्+खच्=असूर्यम्पश्यः; as असूर्यम्पश्या राजदारा 'the king's wives not even seeing the sun' (being shut up in the harem, and so having no opportunity of seeing the sun, far less any other person who is a stranger, that is, they are so well protected that even the sun cannot see them, much less any irreverent gaze).

So also ललाटन्तपः 'heating the fore-head' (such as the sun).

The word असूर्य is an incomplete or impossible compound, as the negative अ applies to the verb दृश and not to the word सूर्य. This is in opposition to the rule of *samartha pada vidhi* (II. 1. 2).

२९५२। उग्रंपश्येरंमदपाणिंधमाश्च। ३। २। ३७।

एते निपात्यन्ते। उग्रमिति क्रियाविशेषणं तल्लिङ्गमुपपदे दृशेः खच्। उग्रं पश्यतीत्युग्रंपश्यः। इरोदकं तेन माद्यति दीप्यतेऽग्निष्वनेनेति इरम्मदो मेघध्वनिः। इह निपातनात्प्रत्ययलुक्। पाणयो ध्मायन्तेऽस्मिन्निति पाणिंधमोऽन्धकारः। अन्धकारादाहृत इत्यर्थः। तत्र हि तमोनिवृत्तये पाणयः ध्मायन्ते॥

2952. The words उग्रम्पश्य, इरम्मद and पाणिन्धम are irregularly formed.

Thus उग्रम्पश्यति=उग्रम्पश्यः 'fierce-looking'. The word ugra is an adverb; with this as an upapada, khaś is added to dṛiś इरया मदति=इरम्मदः 'delighting in drinking, an epithet of Agni, a flash of lightning'. The word ira means 'water' that which is excited or illumined by water is so-called. As an anomaly the vikaraṇa śyan is not added. So पाणिन्धमाः पन्थानः dark roads'; literally "where hands (pâṇayah,) are clapped (dhmâyante), owing to darkness, in order to drive away the snakes, &c."

२९५३। प्रियवशे वदः खच्। ३। २। ३८।

प्रियंवदः। वशंवदः। '* गमेः सुपि वाच्यः *'। अमंगार्थमिदम् नित्यंगमो हस्ती। '* विहायसो विह इति वाच्यम् *'। '* खच्च विह्वा वाच्यः *' विहंगमः-विहंगः। प्लवंगमः-प्लवंगः।

2953. The affix खच् comes after the verb वद् 'to speak' when प्रिय or वश is the word in composition with it in the objective case.

Thus प्रियं वदति=प्रियंवदः 'who speaks kindly'; वशंवदः 'who professes submission'.

Of the affix खच्, the letters ख्, and च् are indicatory; ख् indicates the insertion of the augment मुक् (VI. 3. 67), and च् shows that there is shortening of the vowel in certain cases (VI. 4. 94. S. 2955)

In the case of प्रिय and वश with वद्, the affix खच् would have given the same result as the affix खच्. Making a separate affix in this sûtra is for

the sake of the aphorisms that follow, where this affix will produce different effects than खच्.

Vart.—The affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when a word ending in a case-affix is in composition with it. As चिरंगमो हस्ती 'the slow-moving elephant'; चिरंगमा हस्तिनी 'the slow-moving she-elephant'. The words so formed are not epithets or names.

Vart.—This affix comes, under similar circumstances, when the word in composition with गम् is विहायस्; and the latter is then replaced by the word विह्. As विहायसा गच्छति=विहंगमः 'a bird (that which goes through the sky)'.

Vart.—In the *Vârtikas* above given, the affix खच् may optionally be considered as if it had an indicatory ड. The force of ड is to cause the elision of the final vowel with what follows it. As विहंगः or विहंगमः 'a bird'. So also भुजंगमः or भुजंगः 'a serpent' (what goes crookedly).

२९५४ । द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ ।

2954. The affix खच् comes after the verb तप 'to heat', when द्विषत् or पर is the word in composition with it in the objective case.

Note.—The verb तप् belongs both to the *Bhu* and the *Chur* classes. Both are meant in the sûtra. In the case of the *Bhvâdi*, the verb तापि is the causative ending in णि of तप्; while in the *Churâdi*, all verbs take णि.

Note.—Thus द्विषन्तं तापयति=द्विषन्तपः (VI. 4. 94) 'one who destroys his enemies', so also परन्तपः 'one who subdues his enemies, a hero'.

The तप becomes तप by the following sûtra, which shortens the vowel.

२९५५ । खचि ह्रस्व । ६ । ४ । ९४ ।

खचपरे णौ उपधाया ह्रस्वः स्यात् । द्विषन्तं परं वा तापयतीति द्विषंतपः । परंतपः । षटपदी-ग्रहणात्सिद्धे द्विषत्परिभाषानित्या । तेनेह न । द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः ।

2955. The penultimate of the Causative stem is shortened before the affix खच्॥

Thus द्विषन्तपः, परंतपः, पुरंदरः॥ See III 292. and 41.

This affix, however, will not apply when the above upapadas are in the feminine gender. In this case the general affix खच् will be employed; as द्विषतीं तापयति=द्विषतीतापः। The maxim "that a masculine includes the feminine for the purposes of the application of Grammatical rules" is not of universal application, because had it been so, Kâtyâyana would not have used both the masculine ghaṭa and the fem. ghâṭi in vârtika under S. 2945.

२९५६ । खाचि यमो व्रते । ३ । २ । ४० ।

खाचपरे उपपदे यमेः खच्प्रत्ययो व्रते गम्ये ।

2956. The affix खच् comes after the verb यम् 'to curb' when the word व्रत 'speech' is in composition with it as object, and the sense indicated is that of a vow.

२९५७ । व्रतवंयमनपुरंदरौ च । ६ । ३ । ।६९ ।

व्रतपुरोरनञ्खत्वं निपात्यते । व्रतंयमोऽनेनास्तीति । 'अत' इनि । अवक्त्वादिना व्रतं यच्छतीति व्रतयाचः ।

2957. व्रतंयम and पुरन्दर are irregularly formed.

The word व्रत means a vow taken according to the rules of Dharmaśâstra. Thus व्रतंयम आस्ते 'he has taken the vow of rigid silence'.

Why do we say 'vow'? Otherwise the form is व्रतयाचः 'restraining speech' (VI. 3 69) owing to want of power, &c.

Not.—Similarly पुरंदारयति=पुरन्दरः see below, for its formation. The shortening of व्रत and दार takes place by VI 4 94 S. 2955.

२९५८ । पूः सर्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४९ ।

पुरं दारयतीति पुरंदरः । सर्वंसहः । सहिग्रहणमलंकार्यम् । 'भगे च दारेः' इति खाभिधा । म्लेच्छास्तु खच्यभिहन्त्यादुः । भगं दारयतीति भगंदरः ।

2958. The affix खच् comes after the verbs दारि 'to split' and सह 'to bear' when respectively in composition with the words पुर् 'a city' and सर्व 'all', in the objective case.

As पुरं दारयति=पुरन्दरः 'name of Indra (who splits asunder cities)' (VI 3. 69 and VI. 4. 94); सर्वंसहोराजा 'the king who is all-forbearin The खच is taken here in order to form words which are not Names. When Names are to be formed, it takes khach by S. 2963.

Vart.—So also when the word भग is in composition with the verb दारि; as भगन्दरः 'a fistula in the anus'. This vârtika is given in the Kâśikâ. The word can be formed by the rule of 'bahulam' also according to some.

२९५९ । सर्वकूलाभ्रकरीषेषु कषः । ३ । २ । ४२ ।

सर्वंकषः खलः । कूलंकषा नदी । अभ्रंकषो वायुः । करीषंकषा वात्या ।

2959. The affix खच् comes after the verb कष् 'to rub' when the words सर्व 'all', कूल 'bank', अभ्र 'cloud' and करीष 'a dry cow-dung', are in composition with it in the objective case.

As सर्वंकषः खलः 'a villain, a rogue'; कूलंकषा नदी 'a river'; अभ्रंकषो वायुः 'a wind'; करीषंकषा वात्या 'a strong wind'.

२९६० । मेघर्तिभयेषु कृञः । ३ । २ । ४३ ।

मेघंकरः । ऋतिंकरः । भयंकरः । भयग्रहणं तदन्तविधिः । जनभंकरः ।

2960. The affix खच् comes after the verb कृ 'to make' when the words मेघ 'cloud', ऋति 'misfortune' and भय 'fear' are in composition with it in the objective case.

As मेघंकरः 'producing clouds'; व्यथंकरः 'giving pain'; भयंकरः 'frightful'.

Vart.—The *tadanta vidhi* applies in the case of upapadas like भय, &c. This is an exception to the *vârtika* under I. 1. 72. S. 26 by which, in the case of affixes, *tadanta-vidhi* was prohibited. Thus we have भयङ्करः 'who causes security'.

२९६१ । क्षेमप्रियमद्रेभ्यः खच् च । ३ । २ । ४४ ।

खच् कुतोऽनुवर्त्तनात् । चात्खच् । क्षेमंकरः–क्षेमकारः । प्रियंकरः–प्रियकारः । भद्रंकरः–भद्रकारः । केचित्तु चात्खेऽनुवर्त्तमानं खेत्यादिसूत्रे यो ना पुनरिति । अथ तर्हि 'अल्पारम्भाः क्षेमकराः' इति कथं क्षेमस्यविषयत्वात् कथम् ।

2961. And the affix खच् as well as अच् comes after the verb कृ 'to make' when the words क्षेम 'happiness', प्रिय 'pleasant' and भद्र 'joy' are in composition in the objective case.

The word 'and' denotes that the affix खच् is also to be included.

Thus क्षेमङ्करः or क्षेमंकरः 'propitious'; प्रियङ्करः or प्रियंकरः 'showing kindness' 'भद्रङ्करः or भद्रंकरः 'causing delight'.

The repetition of the affix अच् when its *anuvritti* could have been read into this sûtra by using the word वा 'optionally', indicates that these words never take the affix ट of sûtra III. 2. 20. S 2934 though cause, habit, &c., may be denoted; so that the feminine of those words is formed by आ and not by ई। How do you explain अल्पारम्भाः क्षेमकराः 'small beginnings lead to or cause prosperity'. The form Kshemakara is derived by the अच् of the Pachâdi class, the object denoting a relation not otherwise specified.

२९६२ । आशिते भुवः करणभवनयोः । ३ । २ । ४५ ।

आशितशब्द उपपदे भवतेः खच् । आशितो भवत्यनेनाशितंभव ओदनः । आशितस्य भवन आशितंभवः ।

2962. The affix खच् comes after the verb भू 'to be' when in composition with the case-inflected word आशित 'satisfied by eating' and the sense is that of instrument or condition.

The word 'सुपि' of III. 2. 4 is understood here.

Thus आशितंभवः meaning 'food' the quantity of rice sufficient to feed the guests to their satiation: literally by that which one is satiated. आशितो भवति अनेन. Here the word denotes instrument. And आशितंभवः also means 'satiety', which denotes condition, namely, the state of being satiated.

२९६३ । संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २ । ४६ ।

विश्वं बिभर्तीति विश्वंभरा । रथंतरं साम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं न स्वयमवार्थो-द्गमः । धनंजया जम्बा । वसुंधरो हस्ती । पुरंधरः पर्वतः । अत्रुंतपः । अत्रुंसहः । अरिंदमः । दमिः करणार्थां सेन सकर्मक इत्युक्तत्वात् । मतान्तरे तु अन्तर्भावितण्यर्थोऽप्ययं दमिः ।

2963. The affix खच् comes after the following verbs when the words to be formed denote a name:—viz., भृ 'to bear', तृ 'to

cross over', चू 'to choose', जि 'to conquer', धारि 'to hold', वहि 'to bear', तपि 'to heat' and दम 'to subdue'.

Both the words कर्मणि and कुपि of III. 2. 1 and 4 are understood here and should be applied as the occasion requires. Thus विश्वंभरा 'earth' (that which supports all); रथंतरं 'the Rathantara Sâma.' The etymology is merely रथेन तरति, but the whole word does not show in it the meanings of its different components. The word rathantara, however, is considered to be a *compound*, the result being that it takes the accent of the compound and has the avagraha of the compound. As in रथन्तरसामसारा वसिष्ठः the avagraha is after रथं। The accent is on the second member by कुदुत्तरपद-प्रकृतिस्वरः। Had it been an indivisible word there would have been no avagraha, and accent would have been on the first as it is a Neuter noun (see Phit. II. 8); पतिंवरा 'a girl' lit. (who is about to choose a husband); शत्रुंजयः 'an elephant' lit. (who conquers the enemy); शुतंधरः 'a mountain' or 'the pole of a carriage to which the yoke is fixed'; शत्रुंसहः 'Śatrunsaha' (withstanding an enemy; शत्रुंतपः 'Śatruntapa' (destroying an enemy); अरिंदमः 'Arindama' (victorious). The √dam is Transitive when meaning 'to pacify.' This has already been mentioned (see S. 2519 root दम). According to another opinion, the root dam has latent in it the sense of the causative and so becomes Transitive.

Why do we say 'when denoting a name'? Observe कुटुम्बभारः 'he who supports his family'.

२९६४। गमश्च। ३। २। ४७।

सुतङ्गमः।

2964. And the affix खच् comes after the verb गम् 'to go' when in composition with a word ending in a case-affix, and when the word to be formed denotes a name.

As सुतंगमः 'Sutangama'. Though the verb गम् could well have been included in the last aphorism, the separation serves the purpose of carrying the *anuvritti* of गम् into the subsequent sûtras.

२९६५। अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः। ३। २। ४८।

संज्ञायामिति निवृत्तम्। दृशु गतेर्दः स्यात्। डित्त्वसामर्थ्यादभवत्यपि टेर्लोपः। अन्तं गच्छ-तीत्यन्तग इत्यादि। '* सर्वत्रपञ्चमीबहुवचनवत् *' सर्वत्रगः। पन्थां पथिकं गच्छतीति पन्थगः। पन्थानमिति पथ्यक्षः क्षान्तं क्रियाविशेषवत्। '* उरसो लोपश्च *'। उरसा गच्छतीत्युरगः। '* कुटुम्बोरधिकरणे *'। कुक्षौ गच्छत्यत्र कुक्षिः। दुर्गः। '* अन्यत्रापि दृश्यते दृशि बहुलम् *'। प्रावृगः। '* डे च विहायसो विहादेशो बहुलम् *'। विगडः।

2965. The affix ड comes after the verb गम् 'to go' when in composition with the following words as its objects:-

'end' अन्तम् 'excessive,' अध्वन् 'road,' दूर 'far,' पार 'across,' सर्व 'all' and अनन्त 'endless'.

The anuvritti of the word शंसावाच् does not extend to this. As अध्वगः 'having gone to the end, thoroughly conversant'; अतिद्रवणः 'going too fast'; अध्वगः 'a way-farer'; दूरगः 'going to a distant place'; पारगः 'completely familiar'; सर्वगः 'going everywhere, the Supreme Being'; अनन्तगः 'going to infinity, moving for ever'.

Of the affix ड the letter ड् is indicatory, the real affix being अ, The ड indicates that the टि portion of the word to which this is added, must be elided (VI. 4. 143); as अन्त+गम्+ड=अन्त+ग्+अ (the टि portion अम् of गम् is elided). Now though the rule VI. 4. 143 says 'when that which has an indicatory ड, follows, there is elision of the टि of a पद'; yet in the present case, such elision takes place, although the word गम् here is not one of those called पद (I. 4. 18); because the presence of ड as an indicatory letter must not be unmeaning and should find some scope.

Vart.—The ड is also employed when the words in composition are सर्वत्र 'everywhere' and सर्प 'creeping'; as सर्वत्रगः 'Supreme Spirit'; सर्पगः 'a snake.' सर्पगम् is an adverb formed by the affix ड added to the √सृप् (IV. 60) and means 'creepingly' or 'downward.'

Vart.—So also when the word in composition is उरस् 'breast', and there is elision of its final. As उरस्+गम्+ड=उरगः 'moving on breast, a snake'.

Vart.—So also with the words सु 'well' and दुस् 'bad' when the resulting words denote location. As सुगः 'that in which one goes easily, easy of access' दुर्गः 'difficult of access, a fort'.

Vart.—Others say, that this ड is added when other words besides the above stand as upapadas. Thus ग्रामगः 'going to the village'.

Vart.—विहायस् is replaced by विह when the affix ड (III 2. 48) comes after the verb गम्; as विहगः 'a bird'. Thus we have three forms: विहग, विहङ्ग, विहङ्गम।

२९६६। आशिषि हनः। ३। २ ४८।

अमुं वधाच्छत्रुः। 'आशिषि' किम्। अमुघातः। '* दारादाहनीऽध्वस्त्रस्त्र च दः संज्ञायाम् *'। दारघ्नः उपपदे आङ्पूर्वाद्धन्तेरटप्रत्ययान्तादेशो घत्वञ्च दारयतीत्यर्थः। दारघातः। '* चारौ वा *' चारंघाटः चारंघाटः। '* कर्मणि घञि च *'। कर्मेत्युपपदे संपूर्वाद्धन्तेरर्थे घञित्यर्थः। वर्षाण्यंहन्तीति वर्षंधाटः। पदंधाटः। वर्षंधातः। पदंधातः।

2966. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill', when the object is in composition with it, and when benediction is intended.

The affix ड is understood in this sûtra. Thus अमुं वधात्=अमुहः 'may he kill the enemy'.

Why do we say 'when benediction is intended'? Otherwise we have अमुघातः 'who kills his enemy'.

Vart.—The affix अच् comes after the verb आहन् when the word दार 'wood' is in composition with it, and its final letter is changed into ट्, when the word so formed denotes a name. As दार आहन्ति=दार्वाघाटः (दार+आहन्+अच्) 'the wood-pecker'.

Vart.—So also optionally when the word चारु 'beautiful' is in composition under the circumstances detailed in the last *vârtika*: as चार्वाघाटः or चारुघातः।

Vart.—So also, when the verb हन् is preceded by the preposition सम्, and is in composition with a word in the objective case, the affix अच् is employed; and the final is replaced by ट्; as वर्णान् संहन्ति=वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः 'the alphabet'; पदानि संहन्ति=पदसंघाटः or पदसंघातः 'connecting the words that are separated, an annotator'.

२९६७। अपे क्लेशतमसोः। ३। २। ५०।

अपपूर्वाद्धन्तेर्डः स्यात्। अनाशीर्वचनविषयः। क्लेशापहः पुत्रः। तमोऽपहः सूर्यः।

2967. The affix ड comes after the verb हन् 'to kill' when it is compounded with the preposition अप्, and when the object in composition with it, is the word क्लेश 'pain' or तमस् 'darkness'.

As, क्लेशापहः पुत्रः 'the pain-allayer, *i.e.*, the son'; तमोऽपहः सूर्यः 'the darkness destroyer, *i.e.*, the sun'.

This aphorism has its scope when the sense is not that of benediction.

२९६८। कुमारशीर्षयोर्णिमिः। ३। २। ५१।

कुमारघाती। शिरः शीर्षभावो निपात्यते। शीर्षघाती।

2968. The affix णिमि comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it is कुमार 'a child', or शीर्ष 'head'.

Thus कुमार+हन्+णिमि=कुमार+घा+हन् (VII. 3. 54 and VII. 3. 32)=कुमारघातिन् Nom. sing. कुमारघाती 'child-killer'. So also शीर्षघातिन् Nom. sing. शीर्षघाती 'head-striking'.

The word शीर्ष is an irregular form of the word शिरस्।

२९६९। लक्षणे जायापत्योष्टक्। ३। २। ५२।

हन्तेष्टक्प्रत्ययः स्याल्लक्षणवाचिनि कर्तरि। जायाघ्नो वा। पतिघ्नी स्त्री।

2969 The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when it is in composition with the word जाया 'wife' or पति 'husband' as object, and when the word so formed denotes the agent possessed of that attribute (or when the word so formed denotes a mark).

The word सप्तम् of this sûtra gives rise to the doubt whether it means सप्तमी सप्तमि or सप्तमन्यर्थे सप्तमि. In the former case the meaning will be 'when the agent is itself the mark'; as जायाघ्नः 'a mole' (a mark on the body indicative of the death of one's wife). In the latter case the meaning will be 'when the agent is possessed of the attribute denoted by the word'; as जायाघ्नः 'the murderer of his wife'; पतिघ्नी 'the murderer of her husband'.

Of the affix टक् the letters ट् and क् are indicatory. The ट् shows that the feminine is formed by ङीं, and क् causes the elision of the penultimate अ of हन्. Thus जाया + हन् + टक् = जाया + हन् + अ (VI. 4. 98) = जायाघ्नः (VII. 3. 54).

२९७० । अमनुष्यकर्तृके च । ३ । २ । ५३ ।

जायाघ्नस्तिलकालकः । पतिघ्नी पाणिरेखा । घिनष्मं घृतम् । 'अमनुष्य–' इति किम् । जायुघातः शूद्रः । अथ कथं बलभद्रः प्रलम्बघ्नः । मधुघ्नः । मूलविभुजादित्वात् । चौरघातो नगरघातो हस्तीति तु वाहुलकादपि ।

2970. And the affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the object is in composition with it, and when the word to be formed denotes an agent other than a human being.

As जायाघ्नस्तिलकालकः 'the mole' (literally that which indicates the death of one's wife); पतिघ्नी पाणिरेखा 'the line of the palm of the hand' (that which indicates the death of one's husband). These two forms were deducible also from the last aphorism. स्नेहघ्नं मधु 'honey' (literally that which has the property of destroying the phlegm). घिनष्मं घृतं 'clarified butter' (lit. that which destroys the bile).

Why do we say 'when the agent is not a human being'? Observe जायुघातः शूद्रः 'a Sûdra' (literally one who kills the mice). Here the affix is अच् How do you explain the forms प्रलम्बघ्नः the killer of Pralamba demon, (an epithet of Balabhadra), Śatrughna, or मूलघ्नः? These forms are valid under Mûlavibhujâdi class (III. 2. 5. vârt S. 2919.): and are formed by the affix अ ॥

Why is the affix टक् not employed in the following? चौरघातो or नगरघातो हस्ती 'an elephant' (*i e.*, who kills a thief.) Here the word is formed by the affix घञ् on the analogy of sûtra III 3. 113 which allows a diversity in case of *kritya* affixes, which diversity is extended in this case to a *krit* affix.

२९७१ । शक्तौ हस्तिकपाटयोः । ३ । २ । ५४ ।

हन्तेष्टक्स्याज्ञौ दोरुत्वात् । मधुघ्नवर्तुलादित्वेनिदम् । हस्तिघ्नो वा । कपाटघ्नोऽर्गलः । कपाटेति पाठान्तरम् ।

2971. The affix टक् comes after the verb हन् 'to kill' when the word in composition with it as its object is हस्ती 'elephant' or कपाट 'gate' and when the sense indicated is that of power.

The sûtra applies where the agent is a human being. As हस्तिनं हन्तुं शक्तः = हस्तिघ्नः शक्तः 'a man who is strong enough to kill an elephant'; so also शक्तोऽन्धः 'a burglar' (who is capable of breaking open the doors).

Why do we say 'where power is indicated'? Observe विषेण हस्तिनं हन्ति = हस्तिघातः 'who kills the elephant by poison'. Here the affix is घञ्.

Another reading is शक्तोऽन्धः ॥

२९७२ । पाणिघताडघौ शिल्पिनि । ३ । २ । ५५ ।

हन्तेर्घञ्किटलोपौ घत्वं च निपात्यते पाणिताडयोरुपपदयोः । पाणिघः । ताडघः । 'शिल्पिनि' । किम् । पाणिघातः । ताडघातः ॥ '* राजन उपसंख्यानम् *' । राजानं हन्ति राजघः ।

2972 The words पाणिघ and ताडघ are irregularly formed when denoting an artificer.

These forms are thus evolved. This affix ण्वुल् is employed after the verb हन् in composition with पाणि 'hand' and ताड 'a blow' as object; then the कि portion of हन्, *i.e.*, अन् is elided, and ह is changed into घ irregularly. Thus पाणि + हन् + ण्वुल = पाणि + घ् + अ = पाणिघः 'a drummer' (workman or handicraftsmon); ताडघः 'a smith'.

Why 'when denoting an artificer'? Observe पाणिघातः 'boxing'; ताडघातः 'hammering'.

Vart.—The word राजघः should be enumerated in this connection; राजघः 'a regicide'. The affix ण्वुल् is taught now in the following:—

२९७३ । आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषूच्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन् । ३ । २ । ५६ ।

ख्युन् च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु, कर्मभूतेषु कृञः ख्युन्स्यात्। आढ्यादयश्चाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यंकरणः। 'अच्वौ' किम्। आढ्यीकुर्वन्त्यनेन । इह प्रतिषेधसामर्थ्यात्ख्युडपि नेति वार्तिकम् । आढ्यंकरो मु ख्युट् स्यादेव । अच्वाविति युक्तरार्थम् ।

2973. When the sense of the word to be formed is that of an instrumental agent, the affix ख्युन् comes after the verb कृ 'to make', when the following words are in composition with it as objects:—आढ्य 'rich', सुभग 'fortunate', स्थूल 'big', पलित 'grey', नग्न 'naked', अन्ध 'blind' and प्रिय 'pleasant', provided that, these words have the sense of the words formed by the affix च्वि, though not actually ending in the affix च्वि. (S. 2117).

The affix च्वि (V. 4. 50.) is added to a noun when it is in compo sition with the verbs भू 'to become', कृ 'to make' and अस् 'to be'; its force being that a thing attains to a condition in which it previously was not. The च्वि being an optional affix, its sense is two-fold; namely, words ending in च्वि and words not ending in च्वि. Both may have the force of च्वि. In the present sûtra, however, the words that actually end in च्वि have been ex-

cluded, while words which do not take the affix च्वि, but have the force of च्वि are included in the present sûtra.

Thus आढ्य + कृ + क्विप् = आढ्य + अ + अम् = आढ्यंकरणम् 'that by the instrumentality of which the poor becomes rich, viz., wealth, prosperity, means of enriching'; सुखंकरणम् 'making happy,'; स्थूलंकरणम् 'by which one becomes big'; पलितंकरणम् 'rendering grey'; नग्नंकरणम् 'making naked'; अन्धंकरणम् 'making blind'; प्रियंकरणम् 'showing kindness'.

Why do we say 'when the force is that of the affix च्वि'? Otherwise आढ्यं तैलेन कुर्वन्ति, *i.e.*, अभ्यञ्जयन्ति 'they anoint with oil.' Here though something is joined with what it previously was not joined, namely, with oil, yet as the radical word is not prominent here, the sense is not that of च्वि and hence this counter-example.

Why do we say 'when not ending in the affix च्वि'? Observe आढ्यमनेन कुर्वन्ति 'they make rich by this'. Here the affix क्विप् is not employed.

Kâśika.—It might be objected: 'well if क्विप् is not used, then the affix क्विन् must be used (III. 3. 117) as there is no difference between क्विप् and क्विन्; both having the efficient portion वि; what is then the use of prohibiting च्वि? We reply, 'because there is this prohibition, when the affix क्विप् is not employed the affix क्विन् will not also be employed. Thus by implication the affix क्विन् is also prohibited. The prohibition of च्वि in this sûtra is for the sake of the aphorisms that follow'.

Bhâshya.—Pâtanjali observes that this prohibition is superfluous, because there is no distinction between क्विन् and क्विप्. For the word formed by any one of these affixes have the same form and the same accent. Nor is there any distinction in the feminines of their derivatives. For the word formed by मन्, क्वनिप्, वनिप्, अच् and क्विप् take ई in the feminine as well as the words सर्व and बहुल. Nor is there any distinction in their *samâsas*. For in both the cases it will be *nitya samâsa*. Nor is the prohibition made for the sake of the augment सुक्. For it being an indeclinable, सुक् cannot come after it. The prohibition, therefore, is of no use to this sûtra, but it is inserted here for the sake of the following sûtras.

२९७४ । कर्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ । ३ । २ । ५५ ।

आढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वन्तेषु भवतेरेतौ स्तः । अनाढ्य आढ्यो भवतीति आढ्यंभविष्णुः । आढ्यंभावुकः । 'स्थूलपलितनग्नान्धप्रियसुखादिभ्यः च्वौ च' (३३२) पूर्वपदस्य । अन्धंकरोतीति णिच्यन्तस्य । 'अतिक्रान्तदूरक्रान्तदुर्गतिक्षेपबहुनिन्दाक्षेपकुत्सितैः प्रादयः' (३२९) 'क्रियायोगे गतिः' (३३०) 'ऊर्यादिच्विडाचश्च' (३३१) 'कुगतिप्रादयः' (३२९) 'अनाद्यन्वयोक्तौ' इति । बहुकृ-बहुभूः । अन्धाकृ-अन्धाभूः । 'अनेकोऽपि दृश्यः' । बहुकरः । बहुभवः । अन्धाकरः ।

2974. When the word to be formed denotes an agent, the affixes खिष्णुच् and खुकञ्, come after the verb भू 'to become', when it is in composition with words आढ्य, &c, provided that

these have the sense of the words formed by the affix क्विप् though not ending in क्विप्.

Thus आढ्यम्भविष्णुः 'becoming rich (who was not rich before)'; आढ्यम्भावुकः 'becoming rich'.

Why do we say 'when denoting the agent'? Not so when it denotes the instrument. The affixes will apply when the sense of the upapada is that of क्विप्, otherwise not; as आढ्यी भविता 'he will be rich'.

These affixes will not apply when the upapada ends in क्विप्; आढ्यी भविता।

२९७४। क। स्पृशोऽनुदके क्विन्। ३। २। ५८।

2974A. The affix क्विन् comes after the verb स्पृश् 'to touch', when it is in composition with a case-inflected word other than उदक 'water'.

By III. 2. 4, the *anuvritti* of the word कृपि is to be read into this sûtra. It might be objected 'why do we not read the *anuvritti* of the word कर्मणि instead of कृपि, because the verb स्पृश् is a transitive verb, and after such verbs, the anuvritti of कर्मणि ought to come from III. 2. 4'? To this we say there is no harm in reading the anuvritti of कृपि in this case; because the word कर्तरि of the last sûtra is also, in a way understood here, and indicates the collection of all sorts of agents whether objects, instruments, &c., and this can only be when the first member of the compound is a word in general.

Thus घृतं स्पृशति=घृतस्पृक्, nom. sing. घृतस्पृङ् 'he who touches clarified butter'. स्पृश्+क्विन्+कु=स्पृश्+वि+o (VI. 1. 68)=स्पृ+o (VI. 1. 67, and VIII. 2. 62). So also मन्त्रैः स्पृशति=मन्त्रस्पृक् 'who touches with hymns'; अद्भिः स्पृशति=अद्भस्पृक् 'who touches with water'. But उदकेन स्पृशति=उदकस्पर्शः here we have the general affix अप्. See S. 432.

२९७५। ख। ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च। ३। २। ५९।

2974B. The words ऋत्विज् 'a domestic priest', दधृक् 'impudent', स्रज् 'a garland', दिश् 'a direction' and उष्णिह् 'a quatrain' are irregularly formed by adding the affix क्विन्; and so also after the verbs अञ्चु 'to worship', युजि 'to join' and क्रुञ्च 'to approach', the affix क्विन् is employed.

The first five words are irregular forms. Thus ऋतु+यज्+क्विन्=ऋत्विज् 'he who performs sacrifice in the season (ऋतौ) or to the season (ऋतुम्). This word, however, is a रूढि word in which it is fruitless to search for its etymological meaning. दृभ्+क्विन्=दधृक्. Here there is reduplication and the final has acute accent. सृज्+क्विन्=स्रज्. Here there is augment सप्. दृश्+क्विन्=दिश्. So also उद्+स्निह्+क्विन्=उष्णिह् All these are in fact crude nouns, their current meaning having little traces of their root meaning.

The affix क्विन् comes after the three roots युज्, अञ्चु, and स्रुच्. Being read along with the five above-mentioned irregularly-formed words, there is some irregularity in the application of क्विन् to these verbs. Thus the affix क्विन् comes after अञ्चु only when a word ending with any case-affix precedes it in composition. As प्र + अञ्चु + क्विन् = प्राञ्च् nom. sing. प्राङ् (VI. 4. 24; VII. 1. 70, VIII. 2. 23 and 62) 'east'; so also प्रत्यङ् 'west'; उदङ् 'north'.

The affix क्विन् comes after युजिर् and स्रुच्य् when these are uncombined. Thus युज् + क्विन् = युज्. In nominative singular, युज् + सु = युज्ञ् + स् (VII. 1. 71) = युञ्ज् + o (VI. 1. 68) = युङ् (VIII. 2. 62) 'who joins'. When the root युज् is in composition with an *upapada*, it takes the affix क्विन् (see III. 2. 61). As वरयुङ् 'yoked with horses'.

So also स्रुच्य् + क्विन् = स्रुच्य्, nom sing. स्रुक्, 'a curlew'. The non-elision of the अ (VI. 4. 24) of स्रुच्य् is an irregularity, as this word has been taught in connection with other irregular words See S. 373.

२९७४ । ग । त्यादादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च । ३ । २ । ६० ।

2974C. And the affix कञ् comes after the verb दृश् 'to see' when it is in combination with त्यद्, &c., and does not signify perception.

See 429.

The force of 'and' is that the क्विन् also comes under similar circumstances. त्यद्, &c. are pronouns, for a list of which see I. 1. 27. Thus त्यादृङ् nom. sing. त्यादृक्, 'such-like' when it is formed by क्विन्; and त्यादृशः 'such-like' when the affix is कञ्. So also यद् + दृश् + क्विन् = यादृङ् (VI. 3. 91) nom. sing. यादृक् (VI. 1. 68, VIII. 2. 36 and 62, VIII. 4. 56); and यादृशः when कञ् is the affix. So यादृङ् or यादृशः 'what-like'.

What is the force of the letter ञ् of कञ्? It is for the sake of accent; the *udâtta* is on the first syllable of those words which are formed by an affix having an indicatory ञ् or ष् (VI. 1. 197). But the indicatory ष् would have given the same accent, there being no difference between कञ् and कष् in this respect. The indicatory ञ् then serves only the purpose of distinguishing the affix कञ् from कष् in sûtra IV. 1. 15 in which कञ् is taken and not कष्. Had we not formed this separate affix, then for कञ्क्वरप् of that sûtra, we should have read कष्क्वरप् so that the feminine of words formed by कष् would have also taken long ई, so that the feminine of यावकः (याव + कष् V. 4. 29) would have been यावकी instead of यावका.

Why do we say 'when not signifying perception'? See सं पश्यति = सदृशः 'who sees that'. The words त्यादृङ्, यादृङ्, &c., are crude nouns, in which the etymological sense of the root not being visible, the act of seeing can never be denoted by these words.

Vart.—This rule applies also when the words सदृश and अन्य are in composition with दृश्. 'As तादृश् or तादृशः 'like' (सदृश+दृश्+क्विप्=स+दृश् VI. 3. 89); so also अन्यादृशः or अन्यादृश् 'of another kind'.

Vart.—The affix क्त्वा comes also after the root दृश्. As तादृशः, तादृशः, अन्यादृशः and कीदृशः। तद्+दृश्+क्त्वा=ता+दृश्+क्त्वा (VI.3.91.)=तादृश्+क्त्वा (VIII. 2. 36)=तादृश्+ष (VIII. 2. 41)=तादृश्+ष (VIII. 3. 59)=तादृक्षः।

२९७५। सत्सूद्विषदुहदुषजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप्। ३।२।६१।

सप्तम्याः विबन्तात्सुपसर्गे सत्यपदान्ते च धातुमात्रादे। सूसद्। उपनिषद्। अवद्यद्भ्यः। प्रद्भ्यः। भिदादिङ्। अहिद्। जिघ्नुक्। प्रघ्नुक्। गोघ्नुक्। प्रघ्नुक्। अवद्यघ्नुक्। प्रघ्नुक्। वेदविद्। निविदित्यादि। "अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते द्वितीया"। अन्यदीः। आगदीः।

2975. The affix क्विप् comes after the following verbs when in composition with a word ending in a case-affix, though it may be an upasarga, *viz*:—सद् 'to sit', सू 'to bring forth', द्विष् 'to hate', दुह् 'to bear malice', दुष् 'to milk', युज् 'to join', 'to concentrate the mind', विद् 'to know', 'to become', 'to consider', भिद् 'to divide', छिद् 'to cut', जि 'to conquer', नी 'to lead' and राज् 'to shine'.

The phrase 'the word ending with a case-affix' is understood in this sûtra. The *anuvritti* of सप्तमी is not to be taken in this sûtra, for the same reasons as in III. 2. 58 S. 2974 A. The upasargas are also words ending in a case-affix, *i.e.*, they are also *subanta* words. Their special mention in this section, indicates by implication (*jñâpaka*) that wherever in the previous sûtras, the word *subanta* (a case-inflected word) is used, it does not include an upasarga (III. 1. 106).

The root सू being read in conjunction with क्विप् shows that अदादि class verb is meant here, and not भ्वादि class. The verb युज् includes, both युजिर् 'to join' and युज् 'to concentrate one's mind'. The verb विद् includes the three verbs having the sense of 'to know', 'to become' and 'to consider', but does not include the verb विद् 'to gain', because that root has an indicatory घ् (विद्घ्) while all these verbs have indicatory क्.

Thus, सद्, सूसद् 'the dweller in the sky'; उपनिषद् 'the dweller in the presence of the master';—शुचिषद् 'dwelling in purity'; अन्तरिक्षसद् 'dwelling in the skies', 'epithets of Brahma' (Kaṭh. 5. 2); उपसद् 'serving'. सू—अण्डसूः 'oviparous'; शतसूः 'bringing forth hundred'; प्रसूः 'parent'. द्विष्—भिद्रद्विष् 'treacherous'; अहिष् 'hostile'. दुह्—भिद्रध्रुक् 'treacherous'; प्रघ्नुक् 'hostile' (VIII. 2. 37). दुष्—गोघ्नुक् 'cowmilker'; प्रघ्नुक् 'milker' (VIII. 2. 32. and 37). युज्—अवद्यघ्नुक् 'carriage'; प्रघ्नुक् 'impulse', विद्—वेदविद् 'knower of Veda';

ब्रह्मविद् 'knower'; ब्रह्मब्रह्मविद् 'knower of Brahma' and क्रियाविद् 'invocation'. काष्ठ—काष्ठभिद् 'wood-cutter'; अरिभिद् 'cutter'. रज्जु—रज्जुकृद् 'rope-cutter'; अरिकृद् 'a cutter'. शत्रु—शत्रुजित् 'enemy-conqueror', अजित् 'conqueror'. नी—नेतानीः 'leader of an army'; अग्रणीः 'a leader'; ग्रामणीः 'head-borough'; अग्रणीः 'first'. (Why is there cerebral ष in these words? Because the word ग्रामणी has a cerebral ष in sûtra V. 2. 78 and that indicates that these words will have ष, as also by sûtra VIII. 4. 3). राध्—विराट् 'splendour'; सम्राट् 'emperor' (the letter ट is added by VIII. 3. 25).

Vart.—The letter ष replaces the ण of the root नी 'to lead', when the words 'agra' and 'grâma' are in composition with it, as अग्रषीः and ग्रामषीः।

२९७६। भजो णिः। ३। २। ६२।

सुब्युपपदेषु भोपपदे भजेर्धातोर्णिः स्यात्। अंशभाक्। प्रभाक्।

2976. The affix णि comes after the verb भज् 'to share' when in composition with a word ending in a case-affix, whether it be an upasarga or not.

The words 'upasarga' and 'supi' are understood in this sûtra. As अंशं भजते=अंशभाक्। Nom. sing. अंशभाक् 'sharing a portion. So also when in composition with a preposition; as प्रभाक् 'division'.

२९७७। अन्नेऽन्नादे। ३। २। ६८।

क्विट् स्यात्। आमगन्ति आमात्। सस्यात्। 'अन्नादे' किम्। अन्नादः।

2977. The affix क्विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when in composition with a case-inflected word other than अन्न 'food'.

Thus आमगन्ति=आमात् 'eating raw food'; सस्यात् 'granivorous'.

Why do we say 'when अन्न is in composition?' Because with अन्न as an upapada, we have अन्नादः 'eating food', which is formed by the general affix अच् (III. 2. 1.)

२९७८। कृव्ये च। २। २। ६९।

अदेर्विट्। पूर्वेण सिद्धे वचनमपवादबाधनार्थम्। कव्यात्। आमगांसभक्षकः। स्यं तर्हि 'अन्नादोऽन्नेऽप आमुः' इति। पक्वमांसं शब्द उपपदेऽच्। उपपदस्य अन्नादेशः पुंवद्भावादित्वात्।

2978. The affix क्विट् comes after the verb अद् 'to eat,' when the word कव्य is in composition with it

As कव्यमत्ति=कव्यात् 'carnivorous'.

Why has it been made a separate sûtra, when this form could have been obtained by the last sûtra also? To this the vârtika replies: 'This has been made a separate sûtra in order to indicate that the rule of पुंवद्भाव (III. 1. 94) does not apply here.' Therefore the affix अच् will not apply in the alternative. If the affix अच् does not apply, how then we get the form अन्नादः in the verse अन्नादोऽन्नेऽप आमुः (Amarakosha I. 1. 62) which is evident-

ly formed by the affix अद्? The affix अद् comes after the root when the word formed means 'the eater of meat which has been cut, dressed and cooked'; thus आमादः means a man who eats meat cooked and prepared, i.e., a meat-eater, a Rakshasa as opposed to a vegetarian or civilised man, while आमाद् means 'an animal which eats raw flesh'; the word आमादः in fact may be regarded as an irregular form falling under the पृषोदरादि class of sûtra VI. 3. 109. Thus पक्वमांस+अद्=क्रव्य+अद् the upapada pakvamâmsa is replaced by kravya irregularly under Prishodarâdi.

२९७९ । दुहः कब्घश्च । ३ । २ । ७० ।

आपदुघा ।

The affix कप् comes after the verb दुह् 'to milk' when in composition with a word ending in a case-affix and the letter घ replaces its final.

As आपदुघा 'a milch cow, giving abundance of milk'.

२९८० । अन्येभ्योऽपिदृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ ।

छन्दसीति निवृत्तम् । क्विन्प्रत्ययस्यकुरिति दीर्घः । क्विन्वनिब्बनिपश्विन् दृशे प्रत्ययाश्चातोः स्युः ।

2980. These affixes viz. क्विन्, क्वनिप्, वनिप्, and विच् are seen after other verbs also besides those ending in long आ.

The word छन्दसि is not understood here.

As these affixes all begin with a consonant, the question arises, will they take the augment इट्। This is answered by the next aphorism.

For examples of this sûtra, see 2981 and 2982.

२९८१ । नेड्वशि कृति । ७ । ३ । ८ ।

वशादेः कृत इडन स्यात् । यु । सुयर्मा । प्रातरित्वा ।

2981. The augment इट् is not added to a krit-affix beginning with a sonant consonant (यण् pratyâhâra).

As सु+यु 'to injure'+मनिन्=सुयर्मन्, 1st. sing. सुयर्मा 'who destroys well i.e., destroys sin or ignorance'. प्रातर्+इ 'to go'+क्वनिप्=प्रातर्+इ+वन् (VI. 1. 71)=प्रातरित्वन्, 1st. sing. प्रातरित्वा 'who goes early'.

२९८२ । विड्वनोरनुनासिकस्यात् । ६ । ४ । ४१ ।

अनुनासिकस्यात्स्यात् । विजायत इति विजावा । ओषु । अवावा । विच् । वेट् । वैट् । डुमच् ।

2982. A stem ending in a nasal, and followed by the विट् or वन्, always substitutes long आ for its nasal.

Thus अजाः, गोजाः, ऋतजाः, अद्रिजाः, गोषाः (e.g. गोषा इन्दुरसि Rv. IX. 2. 10), कूपखाः, अनखाः, वहखाः, दविद्राः, अग्नेगा उन्नेतृवाद् ॥ The affix विट् (which is totally elided) is added under III, 2. 67. The न of वन् is changed to ष by

VIII. 3. 108. in जोषा ॥ With the affix क्विप् we have the following:—पूर्वेषामग्रे (III. 2 75) The repetition of the word अनुदात्तोपदेश in this sûtra shows that the limitation of anudâttopadeśa, &c., which applied to the अनुदात्तोपदेश of sûtra VI. 4. 37. S. 2428 does not apply here.

Now we give examples of the affixes taught in III. 2. 75. S. 2980.

वि+आ+वच्+क्विप्=वि+आ+वच् (VI. 4 41) =विवाच्. 1st sing विवाचा 'who brings forth'. अग्रेवाचा 'who goes before'. So also from √जोष् Bhuâdi 482 we have जोष्+क्विप्=जो+आ+वच्=जोवाच्. Nom. S जोवाचा। रिष्+क्विप्=रेष् (VII. 3 86) 1st sing. रेट् 'who injures'; as in रेडसि वर्षं मयः (Yajur. Ved. VI. 18). Similarly from √rush with क्विप्, the form is रोट्। So also द्रुवच् formed by क्विप्

Note.—The word 'also' in S. 2980 has the force of removing all conditions under which these affixes were employed in the previous aphorisms, that is to say, these affixes come even when there is no upadada. As जीवा, जीवा.

The words 'are seen' in this sûtra show that all verbs do not admit of these affixes indiscriminately. It is only when we *see* a particular form that we can infer the existence of these affixes.

२९८३। क्विप्च। ३। २। ७६।

अयमपि दृश्यते। 'सम्मृज्द्रुच–' (२९७५) इति स्वरस्यैव प्रयोजनम्। उखास्रत्। पर्णध्वत्। वाहाभ्रट्।

2983. And the affix क्विप् is also seen after all verbs, whether having an upapada or not in the Vedic as well as in the modern Sanskrit.

As उखायाः स्रंसते=उखास्रत् (VI. 4. 24) 'falling from the pot', पर्णध्वत् 'falling from the leaves'; वाहाद् भ्रंशति=वाहाभ्रट्, 1st. sing. वाहाभ्रट् 'falling from a car'. The आ is long by VI. 3. 137. See Rig. Ved. I. 3. 8.

२९८४। अन्तः। ८। ४। २०।

पदान्तस्यानिटेरन्तस्य चरत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्तोत्। हे प्राट्। 'आश्च छ–' (२४८६) इति छत्वम्। निश्राडि आस्ति निश्राट्। '* आशायाः क्वौ उपधाया इत्वं वाच्यम् *' आशीः। छत्वेऽपि। नीः। पुः।

2984. The न of अन् is changed into ट, when it is preceded by an upasarga competent to produce the change, provided it occurs at the end of a pada.

As हे प्राट्! हे पराट्!! ॥ This rule is an exception to VIII. 4. 37. by which the final न् in a pada is not changed into ण ॥ The word अन्तः in the sûtra is to be understood to be equivalent to पदान्तः, and the rule applies when the word is in the vocative case.

The word प्रावृष् is a क्विप् formed word, and the ष् final is not elided in the Vocative Singular because of the prohibition of VIII. 2. 8; in every other place, when the ष् is padânta, it would be dropped; and therefore the illustration is given with Vocative singular, which alone satisfies the requirements of this sûtra.

By VI. 4. 34. S. 2486, the आ of √आप् is changed to इ before क्विप्। As निम्नधीः = निम्नानि आप्तानि। The stem is निम्नधिष् nom. निम्नधीः।

Vârtika:—The आ of आप् preceded by the preposition आङ् is changed to इ before kvip. As आपीः from आङ्+आप्+क्विप्। Similarly are formed नीः and भूः with the affix kvip. The crude forms are निष् and भुष्।

२९८५। वृस्मन्त्रन्क्विषु च। ६। ४। ९७।

वसु आदेर्ह्रस्वः स्यात्। तनुच्छत्। 'अनुनासिकस्य क्वि–' (२९६९) इति दीर्घः। 'नो नो धातोः' (३४१)। प्रतान्। प्रयान्। 'वह्नोः–' (२५६१) इत्यूठ्। अवढूः। 'व्यरत्स्वर–' (२६५३) इत्यूठ्। द्यूः। द्यूरौ। द्यूरः। द्रूः। स्रूः। ऊठ्। वृद्धिः। जनानवतीति जनौ। जनावौ। जनावः। भूः। भुवौ। भुवः। भुवूः। भुव्वौ। भुव्वः। 'राल्लोपः'। (२६५५)। भूर्छानूः। पुरौ। पुरः। पुर्वौ। पूः।

2985. The penultimate of वसि is shortened before the affixes वन्, मन्, अन् and क्विप्॥

Thus वर्षिन्, अयुगन् (neuter), उक्षन्, पामनच्छत् and उपच्छत्॥ The first three are Unâdi affixes.

As तनुच्छत्।

'From the roots तन् and यम् with affix kvip, are formed प्रताष् and प्रयाष्; thus प्रतन्+क्विप्=प्रताष्+क्विप्=(the lengthening of the penultimate is by VI. 4. 15. S. 2666) प्रतान् (ष् changed to न् by VIII. 2. 64. S. 341.) So also is प्रयान्।

From the दिव् 'to play', with affix kvip, is formed अवद्यूः 'dice-player'? The व् is changed to ऊ by VI. 4. 19. S. 2561. Thus अवदिव्+क्विप्=अवदिऊ+क्विप्।

From the roots स्वर् and स्वर् with the affix kvip, are formed द्यूष् and द्यूष्, the ष् is changed to र् by VI. 4. 20. S. 2654. They are declined thus: N. S. द्यूः। d. द्यूरौ। pl. द्यूरः। Nom. S. द्यूः। d. द्यूरौ। pl. द्यूरः। From क्विप् (S. 2654) is obtained द्रूः with kvip) From the root स्रव् (S. 2654) is derived स्रूः with क्विप्. Thus स्रव्+क्विप्=स्र+ऊठ्+क्विप्=स्रूः। d. स्रुवौ। pl. स्रुवः। With the upapada जन we have जन+स्रव्+क्विप्=जन+औ=जनौ: with the vriddhi. It is declined. Nom. S. जनौ। d. जनावौ। pl. जनावः।

From भव् (S. 2654., with kvip) is obtained भूः, declined as Nom. S. भूः d. भुवौ। pl. भुवः। But भुवूः, d. भुव्वौ, pl. भुव्वः

From भुवर्छा (S. 2656), by applying VI. 4. 21. S. 2655, is obtained with kvip भूः। भूरौ। pl. भूरः। From √भुर्वी we get Nom. S. भूः। d. भूरौ। pl. भूरः।

२९८६ । गमः क्वौ । ६ । ४ । ४० ।

अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गगत् । ' * गमादीनामिति वक्तव्ये * ' परीतत् । संयत् । नुनत् । * ह्रस्वे च गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च * ' । अग्रेगूः । अग्रेनूः ।

2986. The nasal of गम् is always elided before क्विप् ॥

Thus अङ्गगत्, ससिङ्गगत्, अध्वगतो दूरयः ॥ The त् is added by VI. 1. 71.

Vart.—It should be stated of गम् and the rest. The elision takes place here also संयत् परीतत्, ननुत् ।

Vart.—The nasal of गम्, &c.. is elided before ऊङ् : as, अग्रेगूः, अग्रेनूः ॥

२९८७ । स्थः क च । ३ । २ । ९९ ।

धात्वित्यत् । संस्थः । संस्थाः । 'अलि धातोः—' (२९२८) इत्यत्र धात्विति सूत्रम् ।

2987. The affixes क and क्विप् come after the verb स्था when it is in composition with a word ending in a case-affix or an upasarga.

Why has this aphorism been made, when by III. 1 4. स्था would have taken क and by III. 1. 75. it would have taken क्विप् also? This repetition is for the purpose of prohibiting the prohibition, that is to say, the sûtra III. 2. 14. S. 2928 prohibited the sûtra III. 2. 4. S. 2916 and the present sûtra removes that prohibition. Thus संस्थः and संस्थाः But for this sûtra, this form could not have been evolved ; for, with the upapada सम् the verb स्था would have taken the affix अच् by III. 2. 14.

२९८८ । सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ ।

अजातावर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये : उच्चभोजी । शीतभोजी । ' ब्राह्मणो ' क्विप् । ब्राह्मणानामन्त्रयिता । ' ताच्छील्ये ' किम् । उच्चं भुङ्क्ते कदाचित् । इह वृत्तिकारेणो-पसर्गनिमित्त एव सुपि णिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामपि सर्वोपसर्गस्यानमिति पठितम् । हरदत्त-भाष्यवार्तिकाभ्यां तदेवानुसृतम् । एतच्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यम् । प्रसिद्धश्चोपसर्गेऽपि णिनिः । ' न बभूवेपजीविनाम् ' । ' अनुयाविवर्गः ' । ' पतत्यधो धान त्विषारि ' । ' न वक्ष्यनीयाः प्रभवोऽनु-जीविभिः ' इत्यादौ । ' * साधुकारिष्वनुपसंख्यानम् * ' । * ब्रह्मणि वदः * ' । अताच्छील्यार्थं वार्तिकद्वयम् । साधुदायी । ब्रह्मवादी ।

2988. When 'habit' is to be expressed, the affix णिनि comes after a verb, provided that the word with a case-affix in composition with it does not mean a genus.

Thus उच्च+भुज्+णिनि=उच्चभोजिन्, 1st. sing. उच्चभोजी 'who eats his meal hot.' So also शीतभोजी, &c.

Why do we say 'when it does not mean a genus'? Witness ब्राह्मणानाम-न्त्रयिता 'the inviter of Brâhmanas.' We cannot form ब्राह्मणानामन्त्रयी ।

Why do we say 'when habit is to be expressed ? Witness उच्चं भुङ्क्ते 'he sometimes eats hot.' The author of the Kâsikâ vritti says that

though the anuvṛitti of the word 'sup' was understood in this aphorism, its repetition here declares that the upasargas are not included and he gives the following vârtikâ :—

Vart.—The verb चर् in composition with the preposition उद् or अति should be enumerated as taking this affix. As उदाचारिन्, fem. उदाचारिणी, 1st. plural उदाचारिण्यः. So also अत्याचारिणी, pl. अत्याचारिण्यः । Haradatta and Mâdhava have followed Kâsika in this respect.

This is however, against the Bhâshya and should be discarded. Moreover this affix comes even with upsaragas. As अनुचारिन्, अनुक्रोशिन्, उपक्रोशिन्, &c. As in the verse यवमुपोषक्रोशिनाम् ; अनुचारिवर्गः । पलाल्यधो धाम विसारि । भवच्चरीयाः प्रभवोऽनुक्रोशिनः ।

Vart.—So also when the sense is having skill in such and such action'. As चापुकारी 'excellent worker' ; चापुदायी 'giving liberally.'

Vart.—So also after the verb वद preceded by ब्रह्म. As ब्रह्मवादिन् in ब्रह्मवादिनो वदन्ति 'the knowers of Brahma say'. These two vârtikas cover cases where there is not the sense of 'habit'

२९८९ । कर्तर्युपमाने । ३ । २ । ७९ ।

णिनिः स्यात् । उपपदार्थः कर्ता प्रत्ययार्थस्य कर्तुरुपमानम् । उष्ट्र इव क्रोशति उष्ट्रक्रोशी । श्वाक्रोशी । अताच्छील्यार्थं चात्यर्थं च चूयते । 'कर्तरि' किम् । अनूपानिव भक्षयति माषान् । 'उपमाने' किम् । उष्ट्रः क्रोशति ।

2989. The affix णिनि comes after a verb when it is in composition with a word denoting an object of comparison, expressing the agent, the sense of the affix being 'doing something like that', that is to say, when the upapada agent is the standard of comparison of the agent denoted by the word to which the sense of the affix refers.

Thus उष्ट्र इव क्रोशति = उष्ट्रक्रोशिन् 'who makes a noise like a camel' ; श्वाक्रोशिन् 'who makes a noise like a crow'.

This sutra applies where 'habit' is not indicated : or where 'genus' is denoted in opposition to the last aphorism.

Why do we say 'when expressing the agent' ? Witness as अनूपानिव भक्षयति माषान् 'he eats *mâsha* like *apûpa*'. Here अनूप is object and not agent, and hence no composition takes place.

Why do we say 'denoting a standard of comparison' ? Otherwise there will be no composition. As उष्ट्रः क्रोशति 'the camel makes noise'.

२९९७ । व्रते । ३ । २ । ८० ।

णिनिः स्यात् । स्वयंग्रहणवती ।

2999. The affix णिनि comes after a verb, in composition with a word ending in a case-affix, when 'vow' is meant.

The word व्रत means a 'vow' as regulated and ordained by the Scriptures. This condition 'when vow is expressed' applies to the completed word, that is to say, when the complete word made up of the root, the upapada, and the affix, denotes a vow. As स्थण्डिलशायिन् 'the vow of sleeping on bare ground (and nowhere else) or a person who has taken this vow' अयाचितभोजिन् 'who has vowed not to eat during the performance of a Srâddha ceremony'.

Why do we say 'when vow is to be expressed'? Otherwise there is no composition. As स्थण्डिलशे शेते देवदत्तः 'Devadatta sleeps on bare ground'.

This sûtra is also an exception to III. 2. 78 applicable when 'habit' is not meant, or when 'genus' is to be expressed.

२९९१ । अभ्युलनाभीक्ष्ण्ये । ३ । २ । ८१ ।

यौगपद्ये सोत्से पुनःपुनर्वृत्तौ णिनिः । औदश्वित्रिक उशीनरः ।

2991. The affix णिनि comes after a verb diversely, when continued repetition of an action is to be expressed.

The word आभीक्ष्ण्य means continued repetition, that is to say, zealous practice or assiduous performance of anything, but does not mean habit. As कषायपायिणो गान्धाराः 'the people of Gândhâra are kashâya-drinkers'. कषाय + पा + णिनि = कषाय + पा + पुक् + णिनि (VII. 3. 33.) So also औदश्वित्रिक उशीनराः 'the people of Usinâra are milk-drinkers'. औदीच्-वाहिको बाह्लीकाः 'the people of Bâhlika are sauvira-drinkers'.

By using the word 'diversely' in the sûtra, this affix is not applied in other places, as in the following:—कुल्माषखादः 'a grain eater'.

२९९२ । मनः । ३ । २ । ८२ ।

सुपि चास्यैतिण्णिः स्यात् । दर्शनीयमानी ।

2992. The affix णिनि comes after the verb मन् 'to think', when there is a word with a case-affix, in composition with it.

The word 'supi' is understood in this sûtra. As दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; शोभनंमानी 'who thinks himself beautiful'.

Note.—The verb मन् belonging to the 4th conjugation is taken here and not that belonging to the 8th conjugation: because the anuvṛiti of the word 'diversely' is understood here. In the present aphorism, whether we take the Divâdi or Tanâdi मन् the resulting form would be the same, namely, मानिन्. But not so in the next aphorism, where before the affix शानच् there would be difference of form owing to the vikaraṇa, *i. e.*, in the 4th conjugation यक् would be added, but not so if the verb belonged to the 8th class.

२९९३ । आत्ममाने खश्च । ३ । २ । ८३ ।

स्वकर्मके मनते वर्तमानादन्यतेः धुषि खश् स्यात् । चादिखनिः । पण्डितमात्मानं मन्यते पण्डितंमन्यः । पण्डितमानी । 'खित्यनव्ययस्य' (२९४३) । कार्षिंमन्या । 'अनव्ययस्य' किम् । दिवा-

2993. And the affix खश् comes after the verb मन् 'to think,' when the word in composition with it is a word with a case-affix, and when it is employed to signify thought, whereof the object is self (the sense of the affix being 'thinking himself as such').

The word आत्ममान means 'thinking of one's own self.' By the word 'and' it is meant that the affix खिनि may be employed in the same sense. This rule applies where the agent, indicated by the sense of the affix, thinks himself possessed of the qualities of 'handsomeness,' &c., denoted by the upapada. As दर्शनीयंमन्यः or दर्शनीयमानी 'who thinks himself handsome'; पण्डितंमन्यः or पण्डितमानी 'who thinks himself learned'.

२९९३ । क । खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ ।

The long vowel is shortened before खश् by VI. 3. 66. S. 2943. Thus कार्षिंमन्या । Why do use in S. 2943 'when not an Indeclinable word'? Observe दिवामन्या ।

२९९४ । इच एकाचोऽम्प्रत्ययवच्च । ६ । ३ । ६८ ।

इजन्तादेकाचोऽम्स्यात्स च स्वादाम्वत्तिखदन्ते परे । 'औतोऽम्शसोः' (२८५) । गांमन्यः । 'वाऽम्शसोः' (३०२) । स्त्रियंमन्यः । स्त्रीमन्यः । भू । भरंमन्यः । भुवमन्यः । स्त्रियमात्मानं मन्यते स्त्रियमं कुलम् । भाव्यकारवचनाच्छीशब्दस्य ह्रस्वो नुमनोरमावश्च ।

2994. A monosyllabic word, ending in any vowel other than अ, when followed by a word formed by a खित् affix, receives the augment अम्, which is added in the same way as the affix अम् of the Accusative singular.

The word अच् is to be repeated here thus इच एकाचोऽच्, अम्प्रत्ययवच्च ॥ Thus गांमन्यः, स्त्रीमन्यः or स्त्रियंमन्यः, स्त्रियंमन्यः, भुवंमन्यः ॥ By force of the atideśa अम्प्रत्ययवत्, the changes produced by the Accusative ending are caused by this augment also: viz: the substitution of long आः, the substitution of a vowel homogenous with the first, the guṇa, the substitutes इयङ् and उवङ् As आ–गां मन्यः (VI. 1. 93. S. 285.); भुवंमन्यः as स्त्रीमन्यः (VI. 1. 107. S. 194.); guṇa, as,—भरंमन्यः (VII. 3. 110 S. 275) from भृ । And इयङ् and उवङ्, as स्त्रियंमन्यः, भुवंमन्यः (VI. 4. 80. S. 302.) Why do we say ending in a vowel other than अ (इच्)? Observe स्त्रम्मन्यः ॥ Who do we say 'a monosyllable'? Observe शेवाग्निं मन्यः ॥

The affix अच् is elided after a Neuter noun (VII. 1. 23), therefore, will this अच् also be elided when क्वि is treated as Neuter? As जिवनात्मानं मन्यते ब्राह्मणकुलं = जिगंमन्यत् or जिगन्यत्॥ The second form is the valid form according to the great commentator. Here there is shortening of क्वि, and the absence of अच् and मुक् augments.

२९९५। भूते। ३। २। ८४।

अधिकारोऽयम्। 'वर्तमाने लट्' (२९५१) इति यावत्।

2995. All the affixes to be treated of hereafter should be understood to come in the sense of past time.

The phrase 'with the sense of past time' is an adhikâra or governing aphorism and exerts its influence up to aphorism III. 2. 123. S. 2151; that is to say, these affixes give a signification of past tense to the verb whose anuvṛitti is also understood throughout the subsequent sûtras; see III. 1. 91.

Thus it will be taught in the next aphorism: 'after the verb यज्, when the word in composition is in the instrumental case, the affix क्विन् is employed. Here to complete the sense we must read into the sûtra, the words 'with the sense of past time'. As अग्निष्टोमेनेष्टवान् = अग्निष्टोमयाजिन् 'who has sacrificed with an Agnishtoma or a five-day series of offerings.

Why do we say 'with the sense of past time'? Otherwise these affixes will not be employed. As अग्निष्टोमेन यजति 'he sacrifices with Agnishṭoma'.

२९९६। करणे यजः। ३। २। ८५।

करण उपपदे भूतार्थाश्रयेक्विनिः स्यात्कर्तरि। सोमेनेष्टवान्सोमयाजी। अग्निष्टोमयाजी।

2996. The affix क्विन् comes after the verb यज् 'to sacrifice' with the sense of past time, when the word in composition is in the instrumenal case.

The anuvṛitti of क्विन् and not of यज् is to be read into this sûtra. As अग्निष्टोमयाजिन् 'who has sacrificed with Agnishtoma.' Here Agnishṭoma is the instrument for the attainment of the desired fruit. So also सोमयाजिन्।

२९९७। कर्मणि हनः। ३। २। ८६।

विशुध्यर्थोऽयम्। कर्मणीत्येतत् 'सह च' (३००६) इति यावदधिक्रियते।

2997. The affix क्विन् comes after the verb हन् 'to kill', with the sense of past time, when the word in composition is in the accusative case.

As पितृव्यघातिन् 'who has killed his paternal uncle'; हन्+क्विनि=घन्+क्विनि (VII. 3. 54.)=घत्+क्विनि (VII. 3. 32)=घातिन् (VII. 2. 116.)

This affix is employed only when censure is implied. Therefore it is not employed in चोरं हतवान् 'he has killed the thief'.

The anuvṛitti of the word कर्मणि of this aphorism extends up to sûtra III. 2. 96, S. 3006.

२९९८। ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्। ३। २। ८७।

हन् कर्मण्युपपदेऽन्तेषूते क्विप्स्यात्। ब्रह्महा। भ्रूणहा। वृत्रहा। 'क्विप्च' (२९८३) इत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम्। ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव भूत एव क्विबेवेति चतुर्विधोऽत्र नियम इति काशिका। ब्रह्मादिष्वेव क्विबेवेति द्विविधो नियम इति भाष्ये।

2998. The affix क्विप् comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition: ब्रह्म 'a Brâhmana,' भ्रूण 'at fœtus' and वृत्र 'Vṛitra'.

As ब्रह्महन् 1st. sing. ब्रह्महा 'who has killed a Brâhmaṇa'; भ्रूणहा 'who has killed a fœtus'; वृत्रहा 'who has killed Vritra,' *i.e.*, Indra'.

Since by sûtra 2983, the affix क्विप् was ordained to come after all verbs, and therefore would have come after the verb हन् also, where is the necessity of the present aphorism? This aphorism makes a niyama, *i.e.*, the verb हन् takes the affix क्विप् only when it is composition with the words ब्रह्म, &c. Four-fold restriction is here intended according to the Kâsikâ:—

(1) When हन् has, as upapada, the words ब्रह्म, &c., and not any other word; as पुरुषं हतवान् 'he has killed the man'.

(2) When the words ब्रह्म, &c., are upapadas of any other verb than हन्, then this affix is not employed; so that the verb must be हन्; thus ब्रह्माधीतवान् 'he has read the Veda'.

(3) The क्विप् is the only affix to denote past time in the case of हन् preceded by ब्रह्म, &c., and no other affix can be employed in this sense.

(4) This is employed only in the past tense and not in any other tense; as ब्रह्माणं हन्ति or हनिष्यति 'he kills or will kill the Brâhmana'. According to the Bhâshya, the niyama is two-fold only namely 2 and 3, *i.e.* the upapadas must be Brahmâna, &c., and the affix must be kvip.

२९९९। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः। ३। २। ८९।

सुकर्मादिषु च कृञः क्विप्स्यात्। त्रिविधोऽत्र नियम इति काशिका। सुकृत्। कर्मकृत्। पापकृत्। मन्त्रकृत्। पुण्यकृत्। क्विबेवेति नियमात्कर्म कृतवानित्यत्राप्यण्। कृञ एवेति नियमान्मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः। अत्र न क्विप्। भूत एवेति नियमान्मन्त्रं करोति करिष्यति वेति क्विबर्थाद्यां न क्विप्। स्वादिष्वेवेतिनियमाभावादन्यस्मिन्नण्युपपदे क्विप्। पापकृत्। पापयकृत्।

2999 The affix क्विप् comes after the verb कृ 'to make' with the sense of past time, when the following words in the accusative case are in composition :—सु 'well', कर्म 'action', पाप 'sin', मंत्र 'hymn' and पुण्य 'virtue'.

The phrase 'in the accusative case' is understood in this aphorism, and applies to all the abovementioned words, except सु which being an attributive word, of course, cannot take any case-terminations. As सुकृत् (VI. 1. 71) 'who has done well'; कर्मकृत् 'who has done all works'; पापकृत् 'who has committed sins'; मंत्रकृत् 'who has made a mantra'; पुण्यकृत् 'who has done virtuous actions'.

This sûtra also ordains a restrictive rule or niyama. Three-fold restriction is intended here according to the Kâśikâ: namely, restrictions with regard to past time, root kri and the affix; but not with regard to upapada. 1. The restriction being that the affix must be kvip, we have no क्विप् in कर्मकृतवान् ॥ 2 The root must be कृ, we have कण्डूयायनः = कण्डूयनशीलवान्। Here there is no kvip. 3. The time must be *past*. Therefore no kvip in the Present or Future; as कर्म करोति or करिष्यति। There being no restriction with regard to the upapadas, this affix is employed when words other than these सु, कर्म, &c., are upapadas. As, शास्त्रकृत् 'who has made Scriptures'; भाष्यकृत् 'who has made a commentary'. The त् is added to the root by VI. 1. 71.

३००० । सोमे सुञः । ३ । २ । ९० ।

सोमसुत् । चतुर्विधोऽयं नियम इति आशिका । एवमुत्तरत्रापि ।

3000. The affix क्विप् comes after the verb सु 'to press out juice', with the sense of past time, when the word सोम, in the accusative case, is in composition.

As, सोमसुत् 'who has pressed the soma juice, or soma-distiller'; 1st dual सोमसुतौ; 1st. plural सोमसुतः।

This sûtra is also for the sake of making a niyama of restrictive rule. The four-fold restriction is here intended, *i.e.*, as regards the verb, the tense, the upapada and the affix. This is according to the Kâśikâ. So also in the next sûtra.

३००१ । अग्नेश्चेः । ३ । २ । ९१ ।

अग्निचित् ।

3001. The affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when the word अग्नि, in the accusative case, is in composition.

As, अग्निचित् 'one who has kept the sacred fire'; 1st. dual अग्निचितौ; 1st. plural अग्निचितः।

Here also, as in the last aphorism, four-fold restriction is intended.

३००२। कर्मण्यदयाख्यायाम्। ३। २। ९२।

कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप्स्यात् अन्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम्। श्येन इव चितः श्येनचित्।

3002. In expressing an object the affix क्विप् comes after the verb चि 'to collect' with the sense of past time, when it is in composition with a word in the accusative case, provided that the word so formed is the name of the place or altar of fire.

The words चेः and कर्मणि are understood in this sûtra. The Name is expressed by taking the complete word consisting of the verbal root, the upapada and the affix. As श्येनचित् 'a fire altar which has been arranged in the shape of a hawk'; कङ्कचित् 'the fire altar arranged like a heron'.

The word आख्या indicates that these words are rudhi words, their sense depending upon usage rather than etymology. The arrangement of bricks for sacrificial purpose with regard to fire, gets these various names; that is, when the bricks are arranged like a falcon, it is called श्येनचित्, and so on.

३००३। कर्मणीनिविक्रियः। ३। २। ९३।

कर्मण्युपपदे विपूर्वात्क्रीञातेरिनिः स्यात्। "कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम्" सोमविक्रयी। घृतविक्रयी।

3003 The affix इनि comes after the compound verb विक्री 'to sell', in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

Vârtika.—The repetition of the word कर्मणि in the sûtra, though its anuvṛitti might have been drawn from the last aphorism, indicates that when the object carries with it sense of censure on the agent, then only this affix is employed and not with every and any object. As सोमविक्रयिन् 'the seller of soma plant'; घृतविक्रयिन् 'the seller of liquors'; employing disapproval of the action of those persons who carry on these mean professions. But not so in व्रीह्यविक्रायः 'the seller of paddy'.

३००४। दृशेः क्वनिप्। ३। २। ९४।

कर्मणि भूत इत्येव। पारं दृष्टवान् पारदृश्वा।

3004 The affix क्वनिप् comes after the verb दृश् 'to see' in the sense of past time, when in composition with a word in the accusative case.

As मेरुदृश्वन् 1st sing. मेरुदृश्वा 'who has seen the Meru'. पारदृश्वा 'who has seen the end or the other side'

Though the affix क्वनिप् was valid by sûtra III. 2. 75 its repetition here shows that no other affix comes in this sense after this verb.

३००५ । राजनि युधिकृञः । ३ । २ । ९५ ।

क्वनिप्स्यात् । युधिरत्रार्थोचितवर्त्तेः । राजानं योधितवान्राजयुध्वा । राजकृत्वा ।

3005. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् 'to fight' and कृ 'to make' with a past signification, when the word राजन् 'king' is in composition, in the accusative case.

How can the verb युध्, which is an intransitive verb, govern an object? It is a transitive verb, inasmuch as it is taken to be a causative verb, with the णिच् affix latent. As राजयुध्वन्, 1st. sing. राजयुध्वा (VII. 2. 7.) 'who has caused the king to fight'; राजकृत्वन्, 1st. sing. राजकृत्वा (VI. 1. 71.) 'who has made a king'.

३००६ । सहे च । ३ । २ । ९६ ।

अर्थगतीति निवृत्तम् । सहयुध्वा । सहकृत्वा ।

3006. The affix क्वनिप् comes after the verbs युध् and कृ, with a past signification, when the word सह 'with,' is in composition.

The anuvṛitti of karmani ceases.

The word सह, being a particle, and not denoting a substance, is incapable of taking any case. As सहयुध्वन् 'who has made to fight with', सहकृत्वन् 'who has done any thing along with another'.

३००७ । सप्तम्यां जनेर्डः । ३ । २ । ९७ ।

सरसिजम् । नन्दुरायां जातोनन्दुरजः । 'ड्यापोः—' (१००१) इति ह्रस्वः ।

3007. The affix ड comes after the verb जन् 'to be produced', with a past signification, when the word, in composition with it, is in the locative case

As सरसिजम् । So also उपसरे जातः = उपसरजः । जन् + ड = ज् + अ (VI. 4. 143) = ज 'born of the first conception', नन्दुरजः 'born in the stable'. Here नन्दुरा is shortened to नन्दुर by VI. 3. 63 S. 1001.

३००८ । पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ ।

जातिशब्दवर्जिते पञ्चम्यन्त उपपद जनेर्डः स्यात् । संस्कारजः । यज्ञदत्तजः ।

3008. The affix ड comes after the verb जन्, with a past signification, when the word in composition with it, is in the ablative case, which does not denote a genus.

As बुद्धिजः 'born through understanding'; संस्कारजः 'born of habit'; दुःखजः 'born through pain'; अदृष्टजः "result of the past karmas (adrishṭa)"

Note.—Why do we say 'when not denoting a genus'? Observe दन्तिनो जातः 'born of elephant'; अश्वाज्जातः 'born of horse'.

३३०९ । उपसर्गे च संज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ ।

'प्रजा स्वार्थसती जने'

3009. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when an upasarga is in composition and when the sense is simply appellative.

The term here being simply appellative, and not descriptive, cannot be explained by giving the signification of its component elements. As प्रजाः 'people', or 'a son'; as in the sentence प्रजास्वार्थसतीं जने (Amarakosha III. 3. 32.)

३०१० । अन्ये कर्मणि । ३ । २ । १०० ।

अनुपूर्वाज्जनेः कर्मण्युपपदे डः स्यात् । पुमांसमनुजाता पुमनुजा ।

3010. The affix ड comes after the verb जन् with a past signification, when the root takes the preposition अनु and is compounded with a word in the accusative case.

As पुमनुजा 'a girl born after the male child, *i. e.*, a girl having an elder brother'; स्त्र्यनुजः 'a boy born after the female child, *i.e.*, a boy having an elder sister'.

३०११ । अन्येष्वपि दृश्यते । ३ । २ । १०१ ।

अन्येष्वप्युपपदेषु जनेर्डः स्यात् । अजः । द्विजः । ब्रह्मजः । अधिपूर्वस्य जनेरौपाधिकस्यभिधार्थः । तेन भावव्यतिरेकेऽपि कारकान्तरेऽपि क्वचित् । परितः जाता परिजा ।

3011. The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in preposition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous sûtras.

Thus the locative case has been dealt with in sûtra III. 2. 97; but the affix comes when the upapada has any other case than the seventh. As न जायते = अजः 'unborn'; द्विर्जातः = द्विजः 'twice-born'.

Thus, it is said in sûtra III. 2. 98 that the upapada may be in the ablative case when genus is not denoted. We see, however, the affix employed when genus is denoted. As ब्राह्मजो धर्मः; क्षत्रियजं युद्धम् ।

It is declared in sûtra III. 2. 98 that when appellative is meant, the affix ड comes after the compound verb जन्. We find, however, the affix employed when the sense is not simply appellative; as अभिजाः or परिजाः 'born or produced all round, *i. e.*, hair'.

It is declared in sûtra III. 2. 100. 'When an object is in composition with the verb अनुज् this affix is employed'. But it may also be employed when no object is in composition. As अनुजः 'born after, *i. e.*, younger brother'.

The force of the word यद्यपि 'though' is to free this rule from all restrictions and conditions. So this affix comes after other verbs and other cases in composition with such verbs. As परिखा खातस्य=परिखा 'a moat' (literally that which has been dug all round); खातम् 'a pond'.

The Past Participles.

३०१२ । क्तक्तवतू निष्ठा । १ । १ । २६ ।

एतौ निष्ठासंज्ञौ स्तः ।

3012. The affixes kta and ktavatu are called Nishṭhâ.

३०१३ । निष्ठा । ३ । २ । १०२ ।

भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठा स्यात् । तत्र 'तयोरेव–' (२८३३) इति भावकर्मणोः क्तः । 'कर्तरि कृत्' (२८३४) इति कर्तरि क्तवतुः । उक्तावितौ । स्नातं मया । स्तुतस्त्वया विष्णुः । विष्णुर्विश्वं कृतवान् ।

3013. The affixes called निष्ठा come after a verbal root, employed with the sense of past time.

By III. 4. 70. S. 2833, the affix kta denotes 'state' and 'object,' *i. e.*, it is Pa-sive Participle; while the ktavatu is Active Participial affix by virtue of III. 4. 67. S. 2832. The त and क 's are इत्, the real affixes are त and क्तवत्। As स्नातं मया 'bathed by me'. स्तुतस्त्वया विष्णुः "Vishnu was praised by thee." विष्णुर्विश्वं कृतवान् 'Vishnu made the universe'. As कृ+क्त=कृतम् 'made'; कृ+क्तवतु=कृतवत्, 1st. sing. कृतवान् 'done'; so also भुक्तम् and भुक्तवान् 'eaten'.

३०१४ । निष्ठायामण्यदर्थे । ६ । ४ । ६० ।

एयदर्थो भावकर्मणी वर्तेऽन्यत्र निष्ठायां विषये दीर्घः स्यात् ।

3014. A long is substituted for the व of वि before the Passive Participle in क्त, when it has not the sense of the future Passive Participle in एयत्।

Note.—The force of एयत्, is to denote condition (Impersonal action) and object (passive). When the Past Participle has not the force of एयत्, the vowel of वि is lengthened. Thus आवीतः, प्रवीतः, परिक्षिप्तः all used in the active sense. The क्त is added to the Intransitive वि to denote the agent (III. 4. 72). Thus प्रवीतोऽयं देवदत्तस्य 'this is the spot where Devadatta perished'. Here क्त is used with a Locative force (III. 4. 76). Why do

we say 'not having the force of क्त?' Observe अक्षितमक्षिताभेदेच्छाः ॥ Here त is added with the force of condition, and akshitam means 'imperishable'. The vowel not being lengthened the त is not changed to न (VIII. 2. 46).

३०१५ । क्षियो दीर्घात् । ८ । २ । ४६ ।

दीर्घात्क्षियो निष्ठातस्य नः स्यात् । क्षीणवान् । भावकर्मणोस्तु क्षितः क्षायो भया । 'क्षयुकः क्षिति' (२३८१) । क्षितः–क्षितवान् । धुतः–धुतवान् । क्षुतः । '* क्षयोर्नु वद्भावो वाच्यः * ' । तेन वक्ष्यत्वान्नेट् । क्षर्णुतः । क्षुतः । क्षृतः ।

3015. The त of Nishṭhâ is changed to न, after क्षि, when the root-vowel is lengthened.

Thus क्षीणाः क्लेशाः; क्षीणो जारन्धः; क्षीणस्तपस्वी ॥ The vowel of क्षि is lengthened by VI. 4. 60 and 61.

Why do we say 'when the vowel is lengthened,? Observe अक्षितमक्षिताभेदेच्छाः ॥ The word अक्षितं is formed with क्त in the sense of भाव and means 'imperishable'. The Nishṭhâ being added in the sense of वक्ष्यत्, there is no lengthening of the vowel by VI. 4. 60.

The root क्षि includes the two roots क्षि क्षये and क्षि निवासगत्योः ॥ As क्षितः क्षायो भया ॥ See also the commentary of Sâyana on अक्षितः तिः सनेदिमं वाजमिन्द्रः सहस्रिणं॥ (Rig. I. 5. 9).

३०१५ । क्त । क्षयुकः क्षिति । ७ । २ । ११ । S. 2381.

Kârika:—वाच्य क्षयोर्नु वद्भावो वक्ष्यत्प्रतिषेधः प्रयोजनम् । आगम प्रतिषेधार्थमेकाचश्चेदुवक्ष्यत्वात् ॥

3015A. The augment वट् is not added to an affix having an indicatory क्, when it comes after the root क्षि, or after a monosyllabic root ending in उ, ऊ, ऋ or ॠ in the Dhâtupâṭha.

As क्षित्वा, क्षितः, क्षितवान् ॥ So also with roots ending in उक् vowels: as धुत्वा, धुतः, धुतवान् ; लूत्वा, लूनः, लूनवान् ; हृत्वा, हृतः, हृतवान्, तीर्त्वा, तीर्णः, तीर्णवान् ; ॥ धूतः । धूतवान् । क्षुतः ॥

Why 'क्षि and उक् ending roots only'? Observe विदितः ॥ Why having an indicatory क्? Observe अवितृ, अवितुम्, अवितव्यम्॥ Some read two न's in the sûtra and would apply it to the indicatory ण् also, as भूष्णु (III 2. 139).

Kârika:—क्षर्णु is treated as if it was क्षु, when the affix वक्ष्यत् is to be applied, आगम् is to be prohibited, or वट् is to be debarred.

The √ûrṇu being thus treated as a monosyllabic root, does not get वट् । Thus क्षर्णुतः । So also क्षुतः । क्षृतः ।

३०१६ । रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः । ८ । २ । ४२ ।

रेफदकाराभ्यां परस्य निष्ठातस्य नः स्यात् । निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दकारस्य च । शू । 'शॄदॄ–' (२३८०) । स्पर्धः । स्पर्धवान् । शीर्णः । बहिरङ्गत्वेन वृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कृतस्यापत्यं कार्तिः । भिन्नः । छिन्नः ।

3016. After र and ऋ for the त of the participial suffix त and क्तवतु, there is substituted न, and the same substitution takes place also for the preceding र ॥

After र:—अस्तीर्णम् विस्तीर्णम्, विकीर्णम्, निगीर्णम्, अवगूर्णम् ॥ Thus from √गॄ we get गॄ+त=गि+त (VII. 1. 100. S. 2390)=गिर्+त. (I. 1. 51. S. 70) गिर्+न (VIII. 2 42. = S. 3016) = गीर्ण ।

Note.—Why do we say "after र and ऋ"? Observe कृतः, कृतवान् ॥ The word र here does not denote the common *sound* र, which would include ऋ also, but the consonant र ॥ But even if ऋ be taken a common sound-name including ऋ and ॠ, yet the न change does not take place in कृत, &c., because between त and the ऋ sound, there intervenes vowel-sound अ, for ऋ is sounded not like pure ऋ, but ऋ+a vowel sound.

Note.—Why do we say "of the Participial suffix" ? Observe कर्ता हर्ता ॥

Note.—Why do we say "for the त"? Observe चरितम्, हरितम् ॥ Here the त of the Nishṭhâ does not follow *immediately* after ऋ the augment इट् intervenes.

Note.—Why do we say "of the preceding" ? The succeeding द will not be changed. As छिन्नवद्भ्याम्, छिन्नवद्भिः ॥

In the word भार्तिः the descendant of भृतः the त of Nishṭhâ is immediately preceded by ऋ, but no change has taken place, because the Vṛiddhi, by which भृ is changed to भार्, is Bahiraṇga and consequently asiddha, and for the purposes of न change, the ऋ so obtained is invalid. For the Vṛiddhi is ordained because of the अ of इञ् added to भृत; and it lies *outside* of the nishṭhâ त, and so is Bahiraṇga.

After द:—छिन्नः, छिन्नवान् छिन्नः, छिन्नवान् from छिद् and छिद् ॥

३०१७ । संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः । ८ । २ । ४३ ।

छिद्यादेरस्य नः स्याद् ह्रायः । ह्रस्वायः । ह्लायः ।

3017. For the त of the Nishṭhâ there is substituted न, after a root ending in आ and commencing with a conjunct consonant, if the latter contain a semi-vowel.

Thus from √ह्रा ह्रस्वावाद् we have ह्रायः, ह्रायवान् ॥ ह्रस्वायः । ह्लायः, ह्लायनवान् from ह्लै ॥ These roots ह्रा and ह्ला end in आ, have a conjunct consonant in the beginning one of which is a semi-vowel र and ल ॥

३०१८ । ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ ।

एभ्यो विहितस्यादिभ्यः परस्य नः । लूनः । ल्वा । 'ग्रहिज्या' (२४१२) । जीनः । '* दुक्रोर्दीर्घश्च *' । 'दु गतौ' । दूनः । 'दुदु उपतापे' इत्यस्य तु न गृह्यते धातुसम्बन्धाभावात् । 'दुदुतयोर्दुतवा' इति भावः । पूनः । '* पूजो विनाशे *' । पूना यवाः । विनष्टा इत्यर्थः । पूतवान्यवः । '* क्विबोरेवार्धधातुके वक्तव्ये *' । क्विप् । ग्राव इति क्विप् । क्विना पाठेन चूकरी । 'अर्च अर्चु अ–' इति क्विप् । क्विपो ग्रावो देवदत्तेन ।

3018. The त of Nishṭhâ is changed to न, after the root क्नू and the twenty roots that follow it.

These roots belong to Kryâdi class, and commence from क्नूयीदीप्तौ (IX. 13) and end with द्रू गतौ (IX. 32).

Thus क्नूनः, क्नूनवान्, द्रूनः, द्रूनवान्, from क्ना क्नीनः, क्नीनवान् the vocalisation is by VI. 1. 16. S. 2412.

Note.—After a root ending in ऋ or ॠ and after a root of Luâdi class, the त of the affix क्त is changed to न्, like as in Nishṭhâ. Thus कीर्णिः, गीर्णिः शीर्णिः, तूर्णिः, पूर्णिः ॥ These are from कॄ (IX. 26), गॄ (IX. 28), शॄ (IX. 18), तॄ and पॄ ॥

Vârt.—The vowel of the roots द्रुतरी (Bhu. 991) and शु (Bhu. 997), are lengthened before the Nishṭhâ which is changed to न ॥ As द्राकूनः, विशूनः ॥ The root द्रु 'to heat' (Sva. 10) has an indicatory द् and is therefore not taken. Its Nishṭhâ त is not changed to न । As द्रुतः in द्रुतुतया द्रुतया (Mâgha).

Vârt.—The न change takes place after प्रुङ् 'to destroy' (Bhu. 1015). As प्रुणा यवाः = विनष्टाः ॥ But प्रुतं धान्यं from प्रुङ् 'to purify' (IX. 12)

Vârt.—The same change takes place after the root ति बन्धने of Svâdi class No. 2 when used in a Reflexive sense of becoming a morsel fit for swallowing. As तिनो ग्रासः स्वयमेव, *i. e*, where a morsel by being mixed with curd, condiment, &c., becomes rounded of itself, there this form is used. तथाहानः पिण्डीभियमाणो ग्रासो, यदा दध्यादिव्यञ्जन वशेन तत्रानुकूल्यं प्रतिपद्यते तदाऽयम् प्रयोगः ॥ But when not used in this sense, we have तिता पाशेन सूकरी 'the she-hog is bound in the noose'. Moreover, the ग्रास must be the object and not the subject of the verb. Therefore not here: तितो ग्रासो देवदत्तेन ॥

३०१९ । ओदितश्च । ८ । २ । ४५ ।

भुजो भुग्नः । टुओश्वि । उच्छूनः । ओहाक् । ग्रहीतः । 'स्वादय ओदितः' इत्युक्तम् । क्नूनः-क्नूनवान् । द्रूनः-द्रूनवान् । ओदित्त्वे दीङः पाठसामर्थ्यान्नेट् । दत्तदीनः ।

3019. The त of Nishṭhâ is changed to न after a root, which has an indicatory ओ in the Dhâtupâṭha.

Thus from √bhuj o (Tud. 124), : भुग्न । भुग्नवान् । √ṭu o śvi (Bhu 1059) उच्छूनः । उच्छूनवान् । √o hâk (Juha 8) :— ग्रहीतः

So also ओलस्जी—लग्नः, लग्नवान्, ओविजी—उद्विग्नः, उद्विग्नवान् ॥ ओप्यायी वृद्धौ:—आपीनः, आपीनवान् ॥

The roots क्नूङ् प्लाक्षिप्रस्वे (Div. 24) &c. are considered as ओदित् See Divâdi root 24. Thus, क्नूनः, क्नूनवान्; द्रूङ्—द्रूनः, द्रूनवान्; दीङ्—दीनः, दीनवान्; ऊीङ्—ऊीनः, ऊीनवान्; धीङ्—धीनः, धीनवान्; मीङ्—मीनः, मीनवान्; रीङ्—रीनः रीनवान्, लीङ्—लीनः, लीनवान्, व्रीङ्—व्रीनः, व्रीनवान् ॥

The root दी which otherwise takes इट् does not do so in the Nishṭhâ as it is included in the ओदित् class. Thus दत्तदीनः ।

३०२० । द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः । ६ । १ । २४ ।

द्रवस्य मूर्तौ जाड्ये स्पर्शे चार्थे श्रयेः क्तप्रत्ययं स्यान्निष्ठावान् ।

3020. There is vocalisation of the semivowel of the root श्रा (श्रये) 'to go' when the nishṭhâ affixes follow, when the sense is "coagulation" or "cold to touch".

The word द्रवमूर्ति means 'hardening of a fluid,' by coagulation, &c.

Thus श्रये+क्त=शि+त । Now applies the following sûtra by which the nishṭhâ त is changed to न ।

३०२१ । श्रयोऽस्पर्शे । ८ । २ । ५३ ।

श्रयेर्धातोर्निष्ठातस्य नः स्याद्यदस्पर्शेऽर्थे । 'दत्तः' (२५५९) इति दीर्घः । शीनं घृतम् । 'अस्पर्शे' किम् । शीतं जलम् । 'द्रवमूर्तिस्पर्शयोः' किम् । संश्रयानो वृश्चिकः शीतात्संकुचित इत्यर्थः ।

3021. The Nishṭhâ त is changed to न after श्रये, but not when the Participle denotes 'cold to the touch.'

Thus शि+त=शि+न=शीन (the lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559) as शीनं घृतं 'frozen butter'

Why do we say 'not cold to the touch'? Observe शीतं जलम् 'cold water'. Why do we say 'there is vocalisation when meaning 'coagulation' and 'cold to touch'? There is no vocalisation when the sense is not that of 'coagulation' or 'cold', as संश्रयानो वृश्चिकः 'the rolled up scorpion'. The short इ is lengthened in शीन, &c., by VI. 4. 2. S. 2559.

The word स्पर्श is a guṇa word formed by घञ्, and denotes the particular guṇa or sensation to be sensed through the organ of touch. In this sense it is derived from the root स्पृश संस्पर्शने ॥ It also denotes a disease, derived from स्पृश उपघाते ॥ There is nothing to show, what स्पर्श is meant in the sûtra. Explanation is the only refuge here.

३०२२ । प्रतेश्च । ६ । १ । २५ ।

प्रतिपूर्वस्य श्रयः क्तप्रत्ययं स्यान्निष्ठावान् । प्रतिशीनः ।

3022. There is vocalisation of श्रा preceded by the upasarga प्रति, when the nishṭhâ affixes follow.

Thus प्रतिशीनः प्रतिशीनवान् ॥ This sûtra applies to cases where the words need not have the meaning of "coagulation" or "cold"

३०२३ । विभाषाभ्यवपूर्वस्य । ६ । १ । २६ ।

श्रयः क्तप्रत्ययं वा स्यात् । अभिश्रयणं अभिशीनम् घृतम् । अवश्रयानोऽवशीनो वृश्चिकः । व्यवस्थितविभाषेयम् । सेनेह न । अवश्रयाणः ।

3023. There is optionally the vocalisation of श्रा followed by the Nishṭhâ affixes, when the upasargas अभि and अव precede it.

Thus अभिक्षीनम् or अभिक्षयानम् घृतं, अवक्षीनो or अवक्षयानो वृक्षकः ॥ This option applies even when the word means "coagulation" and "cold". As (from √क्षयीञ्) अक्षयीनं or अक्षयानं घृतं, भेदः ॥ अवक्षीनो or अवक्षयानो वायुः, &c., अक्षयीतं or

॥

The घुर्ं in this sûtra serves the same purpose as in VI. 1. 23. Thus अभिक्षयीनं or अभिक्षयानं, अवक्षयीनं, अवक्षयानं ॥ The word shows that it is a vyavasthita vibhâshâ, hence there is no option allowed when अभि and अव are in the middle as, अवभिक्षयानं, अवक्षयानः ॥ Here we cannot have the alternative forms अवभिक्षयीनं, &c.

३०२४ । अञ्चोऽनपादाने । ८ । २ । ५८ ।

निष्ठादेश्च नः स्यान्न स्यादपादाने ।

3024. The Nishṭhâ त is changed to न, after अञ्च्, but not when it is in connection with an Ablative case.

Thus उच्चकैर्गौ उद्गतेः पादौ = उद्गतौ; तस्मात्पर्वतात् च्यवमानः ॥ The इट् augment is not added in उच्चकैः by the following.

३०२५ । यस्य विभाषा । ८ । २ । ५५ ।

यस्य क्त्वाप्रत्ययेऽनिटित्त्वमुक्तं तस्य निष्ठाया इडपि स्यात् । 'उदितो वा' (३३२८) इति क्त्वायां वेट्त्वादिह नेट् । तन्मतेन । 'अनुपादाने' किम् । उद्गतपादं भूयात् । तत्पक्षेऽनिट्त्वात् 'भूस्व-' (३८४) इति त्वे प्राप्ते । '* निष्ठादेशः परस्परसन्नियोगेऽनिटि विधौ वाच्यः *' । भूयस्कारः । वृक्णवान् ।

3025. The Participial-affixes do not take इट्, after those roots, to which another suffix can optionally be added, with or without this augment इ ॥

That is, a root which is *optionally* Seṭ before other affixes, is *invariably* aniṭ before Nishṭhâ. Thus by VII. 2. 44, वस् consonant beginning affixes are optionally वेट् after the roots भू, &c. The Nishṭhâ after भू, &c., will be invariably aniṭ. Thus बिभूतः, बिभूतवान्; भूतः, भूतवान् ॥ By VII. 2. 56. S. 3328. the roots having an indicatory उ, *optionally* are followed by Seṭ क्त्वा ॥ The Nishṭhâ after उदित् roots will *invariably* be aniṭ as सञ्चक्ष्ण, (from √añchu 'to honor'.)

Note.—By the vârtika यदि पदि दरिद्रातिशासुपसर्गेऽवाप् the roots पद् पत and दरिद्रा take optional इट् in the Desiderative (VII. 2. 49). Though पत is a root which thus *optionally* takes इट् in the Desiderative, yet its Nishṭhâ is always सेट्, for Pâṇini himself has employed the word पतित in sûtra II. 1. 24, 38. According to Padamanjari this rule of यस्य विभाषा is anitya and not of universal application. Because had this rule been of universal application, then the root क्षुध which is *optionally* aniṭ by VII. 2. 57, would be *universally* aniṭ by the present sûtra: and there would be no necessity of reading it with a long ऊ in the Dhâtupâṭha, as कृता अम· (VI. 141) to make its nishṭhâ aniṭ under VII. 2. 14.

Why do we say in S. 3024 'when not in construction with an Ablative case'? Observe उद्वृत्तादुदवर्तं वृत्तात्=उद्वृत्तं 'drawn out'.

The word अवत् is from the root अवु अवतिरक्षणकान्तिगतिषु, and not from the root अवत्; and hence the Nishṭhâ is not changed.

The change of त into न is ordained by a Tripâdi rule (VIII. 2. 48. &c.) and therefore it is considered asiddha (VIII. 2. 1. S 12), and therefore the क् of √vraśch requires to be changed to ष before त by VIII. 2. 36. S. 294. This is, however, prevented by the following.

Vart.—The substitute of the Nishṭhâ affixes should be considered as valid or siddha for the purposes of the rules relating to the (1) changing of त to क्, (2) accent (3) affix, and (4) वट् augment. As (1) वृक्णः, वृक्णवान्। The root is ओवृस्कृ (Tudâdi 11) the indicatory ओ shows that the nishṭhâ त is changed to न (VIII. 2. 45. S. 3019). This nishṭhâ substitute is considered as valid or siddha, and the final of the root is not changed to ष, as it otherwise would have been by VIII. 2. 36. S. 294. for न would have been still considered as त or a झल् letter. The equation is as follows :—वृस्क्+त=वृस्क्+न (VI 1. 16)=वृस्क्+ष (VIII 2. 45)=वृक्+ष (VII. 2. 29)=वृक्+ष (VIII. 2. 30)=वृक्णः (VIII. 4. 1) The क् is changed to ग् by VIII. 2. 30, by considering ष as asiddha and therefore equal to त of a झल् letter. Thus it will be seen that this ष is असिद्ध for the purposes of rule VIII. 2. 30, but it is सिद्ध only for the purposes of rule VIII. 2. 36.

३०२६। परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु। ८। ३। ७५।

पूर्वेण मूर्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते। परिस्कन्दः। 'प्राच्य-' इति किम्। परिस्कन्दः-परिस्कन्दः। 'परेरच' (२३९९) इति विकल्पः। 'स्तम्भेः (२२७२) इति षत्वे प्राप्ते।

3026. The word परिस्कन्दः is used without the cerebral change in the country of Eastern Bharata.

This is an anomaly. The ष required by the VIII. 3. 74 S. 2399 is prohibited. The other form is परिस्कन्दः। The word परिस्कन्द is formed by the affix घञ् or it is a Nishṭhâ, the त being elided. The word भरत qualifies the word प्राच्य।

Prof. Bohtlingk translates it "परिस्कन्द is seen in the usage of the Eastern People and the Bharata". He bases his construction on the sûtras II. 4. 66, and IV. 2. 113, where प्राच्यभरतेषु means "the Eastern People and Bharata".

Why do we say 'Eastern'? Observe परिष्कन्दः or परिस्कन्दः। The double form is by the option of VIII. 3. 74. S. 2399.

The ष of √स्कन्द् required to be changed to ष by VIII. 3. 67. S. 2272. The following sûtra prevents that.

३०२७ । प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । ८ । ३ । ११४ ।

अत्र षत्वं न स्यात् ।

3027. The words प्रतिस्तब्ध and निस्तब्ध are anomalous.

In these words the स is not changed to ष, though so required by VII. 3. 67. S. 2272.

३०२८ । दिवोऽविजिगीषायाम् । ८ । ३ । ५९ ।

दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाम् । द्यूनः । विजिगीषायां तु । द्यूतम् ।

3028. The Nishṭhâ त is changed to न, after दिव् when the sense is not that of 'play'.

The word विजिगीषा means "desire of conquest or gain", but here it means "gambling".

Thus आद्यूनः, = औदरिकः, परिद्यूनः = धीवः ॥ Why do we say "when it does not mean to play"? Observe द्यूतं वर्तते ॥ Here the throwing of dice is with the desire of winning or gaining victory (vijigîshâ) over the opponent.

३०२९ । निर्वाणोऽवाते । ८ । ३ । ५० ।

अवाते इति च्छेदः । निपूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्निर्वाः । वाते तु निर्वातो वातः ।

3029. The word निर्वाण is irregularly formed by changing the Nishṭhâ त to न, when the 'wind' is not the agent of the verb.

The word निर्वाण is formed the root वा, with the preposition निर् and the Participial affix त ॥ Thus निर्वाणोऽग्निः, = उपशान्तः, निर्वाणः प्रदीपः, निर्वाणो मुनिः = उपरतः ॥

Why do we say when not meaning "the wind"? Observe निर्वातो वातः, पर्यवातं वातेन ॥

In the sentences निर्वाणः प्रदीपो वातेन, निर्वाणोऽग्निर्वातेन, the न change has taken place, because the location of the verb वा is in the प्रदीप and अग्नि, and not in the वात, which is merely an Instrument. Hence the above vritti uses the words "if the sense of the verb वा has not the word वात as its agent".

३०३० । शुषः कः । ८ । ३ । ५१ ।

निष्ठात इत्येव । शुष्कः ।

3030. क is substituted for the Nishṭhâ त after the root शुष् ॥

As शुष्कः, शुष्कवान् ॥

३०३१ । पचो वः । ८ । ३ । ५२ ।

पक्वः ।

3031. व is substituted for the Nishṭhâ त after the root पच् ॥

As पक्वः, पक्ववान् ।

३०३२ । क्षायो मः । ८ । २ । ५३ ।

क्षामः ।

3032 म is sub tituted for the Nishṭhâ त after the root क्षै ॥ Thus क्षामः, क्षामवान् ॥

३०३३ । स्त्यः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ ।

प्रास्त्यः संप्रसारणं स्वाग्निहावाद् ।

3033. The verb स्त्या (ष्ट्ये and ष्ट्यै) when preceded by प्र changes its semivowel to a vowel, when a Nishṭhâ affix follows.

The phrases "when the nishṭhâ follows", and "there is vocalisation" are understood here. The anuvṛitti of क्ङिति does not run here. The roots ष्ट्ये and ष्ट्यै both assume the form स्त्या and are included here. Thus प्र+स्त्या+क्त=प्र+स्ति+त (VI 1. 108)=प्रस्तीतः (VI. 4. 2), and प्रस्तीतवान् ॥ The त of nishṭhâ affix would have been changed into न् by VIII. 2. 43 in as much as the root स्त्या has a semivowel and ends in long आ ॥ But by the vocalisation of य, the condition of यरः for the application of VIII. 2. 43, no longer existing, the affix त is not changed to न ॥ But त is optionally changed to न by VIII. 2. 54 below as प्रस्तीनः and प्रस्तीनवान् ॥

३०३४ । प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ ।

निष्ठादेश्य नो वा स्यात् । प्रस्तीनः-प्रस्तीतः । 'प्रात्' किम् । स्त्यानः ।

3034. न is optionally substituted for the Nishṭhâ त, after the root स्त्या preceded by प्र ॥

Thus प्रस्तीनः or प्रस्तीतः, प्रस्तीनवान् or प्रस्तीनवान् ॥ In the second alternative when न does not come, we first vocalise the root स्त्या into स्ति, and then add त ॥ Had Samprasâraṇa not taken place first, then the Nishṭhâ त would have been changed to न after स्त्या by VIII 2. 43. But when samprasâraṇa is once made, the root no longer has a semivowel and so there remains no occasion for the application of VIII. 2 43.

Why do we say "when preceded by प्र?" Observe संस्त्यानः (VIII. 2. 43). संस्त्यानवान् ॥ If it was intended that vocalisation should take place when प्र singly stood before, then the sûtra could well have run thus प्रस्त्यः ॥ The use of the word पूर्वस्य implies that the rule applies when प्र stands first, though other upasargas may intervene between it and the root. Thus प्रसंस्तीतः, प्रसंस्तीतवान् ॥ The compound प्रपूर्वस्य should be explained as a Bahuvrîhi=प्रः पूर्वो यस्य धातुवर्गस्य तद्धातुवर्गस्य च प्रपूर्वं (that which consisting of root and upasarga is preceded by प्र is called प्रपूर्वं). Therefore the rule is made applicable to प्रसंस्तीतः &c.

३०३५ । अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः । ८ । २ । ५५ ।

क्तिच्क्तवतू । फुल्लः । निष्ठातस्य यस्यं विभाषेट् ; आयस्येकदेशस्यापीदं विभाषणमिष्यते । फुल्लवान् । क्षीवादिषु तु क्तमत्वयरेव तयोः । तस्याचिह्नत्वान्नाप्यटोऽभावश्च विभाष्यते । क्षीवः मत्तः । कृशस्तनुः । उल्लाघो नीरोगः । 'अनुपसर्गात्' किम् ।

3035 The irregular Participles फुल्ल 'blown,' क्षीव 'drunk, mad' कृश 'lean' and उल्लाघ 'healthy' are formed then only, when no Preposition precedes them.

The word फुल्ल is derived from the root ष्फिलत्ता ष्फिलत्ते the ष is changed to ल ॥ The change of त to त (VII. 4. 88) and the want of इट् augment (VII 2. 16) are regular. The same change takes place before क्तवतु also, as फुल्लवान् ॥

The affix त is elided after the roots क्षीव्, कृश् and उद्—लाघ्, and as the elision is asiddha there would have been इट्, but as an anomaly the augment इट् is prohibited also; this is the irregularity in क्षीवः, कृशः and उल्लाघः ॥

Why do we say when not preceded by a Preposition? Observe (प्रफुल्लाः द्रुमलताः, प्रक्षीबितः, प्रकृशितः, प्रोल्लाघितः ॥ In the case of लाघ्, prepositions other than उद् are prohibited).

३०३६ । आदितश्च । ७ । २ । १६ ।

आकारेतो निष्ठाया इडागम स्यात् ।

3036. The Participial-affixes do not get इट् augment after a root which has an indicatory आ ॥

The root ष्फिलत्ता has an indicatory आ, and so its nishṭhâ will not take इट् । Thus फुल्+त । Now applies the following by which the त of त is changed to त ॥

Note.—As ष्फिलिदा—ष्फिल्नः, ष्फिल्नवान्; ष्फिल्विदा—ष्फिल्वनः, ष्फिल्वनवान्, ष्फिल्विदा—ष्फिल्नः, ष्फिल्नवान् ॥ The च implies that other roots not enumerated are to be also included, as आदवस्तः, दान्तः ॥

Note.—This and the sûtra following it in the Ashtâdhyâyî could have been made into one, as आदितश्च विभाषा आदादिकर्मणोः ॥ The separate making of two sûtras indicates that the rule of यस्य विभाषा (VII. 2. 15), applies with the restrictions and limitations of the rule ordaining 'option', *i. e.*, the prohibition of इट् augment, with regard to the participial-affixes is limited by the same conditions, which apply to the optional employment of इट् before other affixes in the विभाषा rules (यदुपाधेर्विभाषा, तदुपाधेः प्रतिषेधः) ॥ Thus VII. 2. 68 ordains इट् optionally to the affix क्तवतु after the roots गद्, इद्, विद् and विद् ॥ The root विद् there is the Tudâdi root meaning 'to acquire'. The rule यस्य विभाषा will apply to this विद् with this meaning: and not to विद् meaning 'to know' the Past Participles of which are विदितः, विदितवान् ॥

३०३७ । तितुत्रतसिमसिकसिपसिदीधीवेवीटाम् । ७ । १ । ४५ ।

चरफलोरत उत्सर्गात्तादेः क्तिति प्रवुल्लः । प्रवीचितः । प्रवृक्षितः । प्रोल्लाक्षितः । अथ तर्हि 'शोभयितुं वायुनेव प्रफुल्लम्' इति । 'फुल्ल विकसने' चयादावत् । सूत्रं तु फुल्लादिनिपूरयर्थम् । ' *उत्फुल्लसंफुल्लयोरपसंख्यानम् * '

3037. त is substitutied for the vowel of चर् and फल् before an affix beginning with त having an indicato y त ॥

Thus चरितः (=चरणं or ब्रह्मचर्यः) प्रचुल्लाः and प्रचुल्लि ॥ The anuvṛitti of चर् फलोरत्सर्गात्तादेः does not apply here, though present. See VIII. 2 55.

Thus चल्+त=चुल्+त=प्रचुल्लतः । so also प्रवीचितः । प्रवृक्षितः । प्रोल्लाक्षितः । How do you explain the form प्रफुल्लम् in शोभयितुं वायुनेव प्रफुल्लम् । (Raghu II. 29). It is not the Passive Part. of विकसन, but a derivatve of √फुल्ल 'to bloom' with the affix क्त of the Pachâdi. The present sûtra prevents the forms फुल्ल, &c.

Vart —The forms उत्फुल्लः and संफुल्लः should be enumerated. Here त is changed to त, though the root has taken a Preposition.

In the word परिक्षितः, the word परि is not a Preposition with regard to the verb क्षि; परिगतः क्षितः=परिक्षितः ॥ So that परि is upasarga of the verb गतः understood, hence we have the form क्षितः ॥

३०३८ । ञुदविदोन्दात्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ४६ ।

षत्वेष्टो निष्ठातस्य नो वा । प्रुण्णः-प्रुत्तः । 'विद' विचारणे रौधादिक एव गृह्यते । तस्मिन्परेऽस्य सादृश्यात् । विन्नः-वित्तः । वेत्तेस्तु विदितः । विद्यतेर्विण्णः । उन्दी ।

3038. The Nishṭhâ त may optionally be changed to ण, after ञुद, विद, उन्द, घ्रा, ह्री ॥

Thus प्रुण्णः or प्रुत्तः, विन्नः or वित्तः, (उद्प्रुण्णः, or उद्प्रुत्तः, घ्राणः or घ्रातः, ह्राणः or ह्रातः, क्लीबः or क्लीतः, ॥

With regard to ह्री, the ण change was not ordained by any rule, and so it is an aprâpta-vibhâshâ. With regards to others, the ण change would have *always* taken place by VIII. 2. 42 and 43, this makes it optional.

The root विद् विचारणे of Rudhâdi is to be taken here, and not other विद् roots, because it is read along with √undî which belongs to that class.

Thus Nishṭhâ of विद्—वेत्ति of Adâdi class is विदितः; (2) of विद्—विद्यते, of Divâdi class is विन्नः only; (3) of विद् of Tudâdi is विन्नः; (4) of विद् of Rudhâdi are both वित्तः and विन्नः ॥ The Tudâdi विद् has also the form वित्तः in the sense of भोग by VIII 2. 58.

The root उन्द् is read in the Dhâtupâṭha with an indicatory long ई, the force of which is explained in the following sûtra :—

३०३९ । इकोदितो निष्ठायाम् । ७ । २ । १४ ।

इकवतेरीदितश्च निष्ठाया इट् । उन्नः–उन्नः । आनः–आनः । प्रानः–प्रानः । क्षीनः–क्षीनः ।

3039. The Participial affixes त and तवत् (kta and ktavatu), do not get the इट् augment after इत्, and after the root which has an indicatory ई ॥

Thus उन्द् + क्त = उन्नः or उन्नः । The Past Participle of √म्रा (S 3038) is म्रातः or म्रानः । Of √म्रा (S. 3038) is म्रानः or म्रातः । Of √क्षी, क्षीनः or क्षीतः ।

३०४० । न ध्याख्यापॄमूर्छिमदाम् । ८ । २ । ५७ ।

एषां निष्ठातस्य नत्वं न । ध्यातः । ख्यातः । पूर्तः । 'दास्तीपः' । मूर्तः । मत्तः ।

3040. The Nishṭhâ त is not changed to न after ध्या, ख्या, पॄ, मूर्छि and मद ॥

Thus ध्यातः, ध्यातवान्, ख्यातः, ख्यातवान्, पूर्तः, पूर्तवान्, मूर्तः, मूर्तवान्, मत्तः, मत्तवान् ॥

This debars the न change prescribed by VIII. 2. 42, 43. S. 3016 and 3017.

The root मूर्छि is exhibited in the sûtra in its lengthened from ; the root मुर्च्छ is lengthened by VIII. 2. 78 and the च्छ is elided before त by VI 4. 21. S. 2655.

३०४१ । वित्तो भोगप्रत्ययोः । ८ । २ । ५८ ।

विन्दतेर्निष्ठान्तस्य निपातोऽयं भोग्ये प्रतीते चार्थे । वित्तं धनम् । वित्तः पुरुषः । 'अनुदात्तोपदेश' इति क्वसौ वेट्त्वाद्विद इट् ।

3041. The irregularly formed Participle वित्त denotes 'possession' and 'renowned'.

This is derived from विदॢ लाभे of the Tudâdi class, the त is not changed to न though so required by VIII. 2. 42. S. 3016.

Thus वित्तवतः बहु = धनवतः बहु 'he has much riches'. Because riches are enjoyed (भुज्यते), so they are called भोग or 'enjoyments' *par excellence*.

In the sense of 'renowned', we have वित्तोऽयं मनुष्यः 'this man is renowned or famous". Here वित्तः = प्रतीतः ॥ प्रतीयते = प्रत्यक्षः ॥

Why do we say when having the sense of 'possessions' and famous'? Observe विन्नः ॥ The root is anit in the Nishṭhâ because it is optionally वेट् before क्वसु affix by VII. 2. 68, S. 3099 See S. 3025.

३०४२ । भित्तं शकलम् । ८ । २ । ५९ ।

भिन्नमात्रम् ।

3042. The word भित्त is irregularly formed in the sense of a fragment, a portion'.

Thus निन्दं तिष्ठति, निन्दं प्रपतति ॥ This is synonymous with अवज्ञा ॥ The root-meaning of निन्द् is not very manifest in this word, it may be taken as a *rudhi* word. The regular form is निन्द्य under VIII. 2. 42. S. 3016.

३०४३ । ऋणमाधमर्ण्ये । ८ । २ । ६० ।

ऋणातेः ते तकारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्यव्यवहारे । ऋतमन्यत् ।

3043. The word ऋण is irregularly formed in the sense of 'debt.'

It is derived from ऋ, the त is changed to न ॥ The word आधमर्ण्य is compounded from अधम ऋणे "he who in a debt transaction holds a lower position, *i.e*, a debtor." The other form is ऋत 'truth, right.'

३०४४ । स्फायः स्फी निष्ठायाम् । ६ । १ । २२ ।

स्फीतः ।

3044. The स्फी is the substitute of स्फाय 'to swell,' when the Nishṭhâ affixes follow.

Thus स्फीतः, स्फीतवान् ॥ Why do we say "when the Nishṭhâ affixes follow"? Observe स्फातिः formed by क्तिन् ॥ In the phrase स्फाती भवति, the word स्फाती is the feminine of the word स्फाति formed by क्तिन् ॥

३०४५ । इडितो निष्ठायाम् । ७ । २ । ४७ ।

निरः कुषो निष्ठाया इट् स्यात् । 'यस्य विभाषा' (३०२५) इति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः । निष्कुषितः ।

3045. The augment इट् is added to the Participial affixes त and तवत्, after कुष् preceded by निर् ॥

As निष्कुषितवान्, निष्कुषितः ॥ The special mention of इट् in the sûtra is for the sake of making its addition invariable, otherwise it would have been optional, or debarred by VII. 2. 15. S. 3025. In the subsequent Ashṭâdhyâyî sûtra, the addition becomes again optional.

३०४६ । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात् । उषित्वा । उषितः । क्षुधित्वा । क्षुधितः ।

3046. The affix ktvâ, kta and ktavatu always receive the augment इट् after वस् (वसति) and क्षुध् ॥

As उषित्वा, उषितः and उषितवान् क्षुधित्वा, क्षुधितः, क्षुधितवान् ॥

Note.—The वस् of the Adâdi class will get इट् as it is enumerated in the list of वेट् roots. The repetition of इट् shows that the rule is invariable, the 'optionally' of the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra does not affect it.

३०४७ । अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात् । अञ्चितः । गतौ त्वक्तः ।

3047. The affixes ktvâ, kta and ktavatu take the augment इट् after the root अञ्च्, when meaning 'to honor or do something to show honor.'

As अञ्चित्वा वायु सुदेशं, अञ्चितो अश्व सुरथः (III. 2. 188, VI. 4. 30. II. 3. 67). By VII. 2. 56 अञ्च् would optionally have caused इट् to come before ktvâ, and hence by VII. 2. 15. S. 3035 never before the Niṣṭhâ. This sûtra ordains invariable addition of this augment. Why do we say when meaning 'to honor'? Observe उदञ्चनादयं कूपात्, 'the water is raised from the well,' where √anchu means 'to go'. See VIII. 2. 48. S. 3024, and VII 2. 15. S. 3025.

३०४८। लुभो विमोहने। ७। २। ५५।

लुभः क्त्वानिष्ठयोरिण्न स्यादिट् स्वाप्ये तु नात्वे। लुभितः। नात्वे तु लुब्धः।

3048. The affixes ktvâ, and kta, ktavatu take इट् after the root लुभ् (Tud. 22) when meaning 'entangled or confused.'

As लुभित्वा and लोभित्वा, विलुभितः लोभः, विलुभितः चीवरः, विलुभितानि वचांसि॥ विमोहनं=आकुलीकरणं॥ By VII. 2. 48 लुभ would have optionally caused इट् to come before ktvâ, and then by VII. 2. 15 the Niṣṭhâ would never have been वेट्॥ Hence this sûtra. Why do we say when meaning 'to entangle'? See लुब्धः चूतलताः=गीतेन चीडितः,॥ लुभ् 'to be greedy' (Div. 128) is not governed by this rule, but by VII. 2. 48. As लुब्ध्वा or लोभित्वा and लुभित्वा (1. 2. 26)॥

३०४९। क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः। ७। २। ५०।

इड्वा स्यात्। 'क्लिश उपतापे' नित्यं प्राप्ते। 'क्लिशू विबाधने'। अत्र क्त्वायां विकल्पे सिद्धेऽपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः। क्लिशितः-क्लिष्टः।

3049. The affixes ktvâ, kta, and ktavatu, may optionally take इट् after क्लिश्॥

As क्लिष्ट्वा or क्लिशित्वा, क्लिष्टः or क्लिशितः, क्लिष्टवान् or क्लिशितवान्॥ क्लिश् (Divâdi 52) उपतापे, being anudâtta would *always* have taken इट् before ktvâ and Niṣṭhâ. Hence this rule ordains option with regard to ktvâ. क्लिशू विबाधने (IX. 50) having an indicatory उ would have optionally taken इट् before ktvâ by VII. 2. 44, but then the Niṣṭhâ affixes by VII. 2. 15 would never have taken the augment.

३०५०। मृडमृद। ७। २। ५१।

मृडः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात्।

3050. The affixes ktvâ, kta and ktavatu optionally get इट् after मृड॥

As धूत्वा or धवित्वा, धौतोधितवान्, धौतोधितवितः धूतवान् or धवितवान् ॥ This allows option where by VII. 2. 11. there would have been prohibition. See I. 2. 32, given below.

When the affix takes the augment इट्, it is no longer regarded as कित्, by the following sûtra, and so there is guṇa.

३०५१ । धूङः क्त्वा च । १ । २ । २२ ।

धूङः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात् । धवितः–धूतः । क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम् । 'धोपदेशात्–' (३३२८) इत्यत्र हि क्त्वापि ङिच्चेष्यते ।

3051. The seṭ Niṣṭhâ and the seṭ *ktvâ* are not *kit* after the verb pû[n] 'to purify.'

Thus धू+इट्+त=धो+इत=धवितः । When there is no इट्, we have धूतः ।

By rule VII. 2. 51, S. 3050 after the verb धू the Niṣṭhâ affixes and *ktvâ* take the intermediate इ. So that *ktvâ* being *séṭ* (by virtue of S. 3050) would have been non-kit by S. 3322; and it might be asked what is the necessity of repeating it in this sûtra: when I. 2 18. S. 3322 comprised the case. The reason of this repetition is that by mentioning *ktvâ* in this sûtra, it has governing force over the succeeding Aṣhṭâdhyâyî sûtras.

Thus in I. 2. 23. S. 3324 the affix ktvâ alone is taken and nothing else.

३०५२ । निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः । १ । २ । २३ ।

एभ्यः सेटिनिष्ठा किन्न स्यात् । धवितः–धवितवान् । अनुबन्धनिर्देशो वङ्सुङ्मिधृत्वर्थः । क्षेदितः–क्षेदितवान् । ' * आदिर्ञमिषि निष्ठा वक्तव्या * ' ।

3052. The seṭ Niṣṭha affixes are not *kit* after the five verbs śi 'to lie down,' *svid* 'to sweat,' *mid* 'to melt,' *kshvid* 'to be unctuous,' and *dhrish* 'to offend.'

Thus धवितः । धवितवान् ।

The root शीङ् is read in the sûtra with its indicatory letter ङ्, in order to indicate that this rule does not apply to the Niṣṭhâ of yan luk. Thus क्षेदितः । क्षेदितवान् ।

The other four roots स्विद् (ञिष्विदा), मिद् (ञिमिदा), क्ष्विद् (ञिष्विदा) and धृष् (ञिधृषा) have all a long आ as indicatory, as well as the syllable ञि. These roots therefore by VII. 2. 16. S. 3036 are *aniṭ*, and consequently beyond the scope of the *operation* of the present sûtra. As स्विन्नः, स्विन्नवान्.

Though Niṣṭhâ त is generally a Passive Participial affix denoting a Past Time, it also denotes the beginning of an action by the following vârtika.

Vârtika: when the beginning of an action is intended to be expressed, the Niṣṭhâ affixes are employed.

When *kta* denotes an âdikarma, it loses its Passive force and becomes an Active Participle by the next sûtra. Therefore, when the Nishṭhâ affixes denote 'a state or condition, bhâva,' or 'beginning of action,' then the above four roots optionally become *seṭ*. (VII. 2. 17) It is in that case that the present sûtra is applicable to them.

३०५३ । आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च । ३ । ४ । ७१ ।

आदिकर्मणि यः क्तः स कर्तरि स्यात् । भावावकर्मणोः ।

3053. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

The word आदिकर्मणि means 'the beginning of an action' or when the action signified by the roots, is intended to be expressed merely as having been simply begun. The force of च in the sûtra is to indicate that even when the beginning of an action is intended to be expressed, the क्त may be used to denote the act and the object as well.

Note.—When Bhâva and âdikarma are denoted by the Nishṭhâ, it optionally takes इट् by the following.

३०५४ । विभाषा भावादिकर्मणोः । ७ । २ । ७२ ।

भाव आदिकर्मणि चादितो निष्ठाया इड्वा स्यात् । प्रस्वेदितष्ठीव्रः । प्रस्वेदितं तेन । 'ञिक्षिदा' इति श्वादिरत्रगृह्यते श्रीद्वितः साहचर्यात् । स्विदातेस्तु स्विदित इत्येव । 'ञिमिदा' 'ञिष्विदा' दिवादौ भ्वादौ च । प्रमेदितः–प्रमेदितवान् । प्रस्वेदितः–प्रस्वेदितवान् । प्रमर्षितः–प्रमर्षितवान् । मर्षितं तेन । 'सेट्' किच्च । प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेनेत्यादि ।

3054. The principal affixes after roots having an indicatory श्, may optionally take the augment इट्, when the affixes have an Impersonal sense, or denote the beginning of an action.

Thus the four roots ñi shvidâ, ñi midâ, ñi kshvidâ and ñi dhṛishâ become सेट् when their Participle denotes an Impersonal sense, or the beginning of an action and when the Nishṭhâ is not कित् by S. 3052, Thus प्रस्वेदितष्ठीव्रः (âdikarma). प्रस्वेदितं तेन (bhâva). The (ñi) shvid (â) of this sûtra (S. 3052) is the Bhuâdi root, as it is read in the company of √mid √kshvid. &c., which have ञि indicatory. It must, therefore, be that √svid which has an indicatory ञि, and that is Bhvâdi (No 780). Of the Divâdi root ष्विद् (No. 79) there is no guṇa, as स्विदितः ।

The two roots ñi midâ and ñi kshvidâ belong both to the Divâdi (Nos. (133, 134) and the Bhvâdi (No. 779, 780 or 1027). Both are taken here. Thus प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रस्वेदितः । प्रस्वेदितवान् ।

The fifth root dhṛish (V. 22) offers no peculiarity. Thus प्रमर्षितः प्रमर्षितवान् । So also मर्षितं तेन ।

Why do we say in S. 3052 "the सेट् nishṭhâ"? Observe प्रस्विन्नः । प्रस्विन्नं तेन । No guṇa.

३०५५ । मृषस्तितिक्षायाम् । १ । २ । २० ।

वेदिमद्वा क्तिच्न स्यात् । मर्षितः–मर्षितवान् । 'क्तवावान्' क्तिच् । अपशुपितं वाक्यवत् । अवि-क्ष्यच्छित्यर्थः ।

3055. The set Nishṭha is not *kit* after the verb mṛish when meaning 'to forbear'

Thus मर्षितः 'forborne' मर्षितवान् 'forbore.'

Why do we say 'when meaning to forbear?' When it has not this sense, the set nishṭhâ will be क्तिच्. As अपशुपितं वाक्यवत् 'he spoke unintelligible language.'

३०५६ । उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् । १ । २ । २१ ।

उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः वेदिमद्वा वा क्तिच्न स्यात् । स्नुतिवत्–स्नोतितवत् । द्युदितवत्–द्योदितं वाक्यम् । प्रस्नुतिवः–प्रस्नोतितः । प्रद्युदितः–प्रद्योदितः वाक्यः । 'उदुपधात्' क्तिच् । चिदि-तवत् । 'भावा–' इत्यादि क्तिच् । चर्चितं कार्षापणवत् । 'वेट्' क्तिच् । भुक्तवत् । 'अश्विखरदोश्च चक्षेत्यते' । भेद । गुप्यतेर्धुक्तिवत् ।

3056. The set Nishṭhâ is optionally not *kit*, after the verbs having a penultimate उ, if used impersonally or denoting the beginning of action.

According to some the *sêṭ Nishṭhâ* suffixes are not *kit* after the verbs having a penultimate उ if those verbs are used impersonally (bhâva) or denote the beginning of action (âdi-kárman). Thus स्नु 'to shine' स्नुतिवत् भेद or स्नोतितवत् भेद 'it has been lighted.' Similarly प्रस्नोतितः or प्रस्नुतितः 'he first illumined.' So also द्युदितं or द्योदितं वाक्यम् । प्रद्युदितः or प्रद्योदितः वाक्यः । The word penultimate or *upadhâ* has been defined in I. 1. 65.

Why do we say "when उ is penultimate?"

If the verb has any other vowel than उ as penultimate, then the rule does not apply. As लिखितवत् भेद 'written by him.' Or चिदितवत् । Here इ is penultimate; and, therefore, no option is allowed.

Why do we say "when used impersonally or denoting âdikarma?"

This rule has no application where the Nishṭhâ does not express either भाव 'condition' or 'Impersonal action'; or आदिकर्म 'beginning of action', but is used as a verbal adjective. As चर्चितं कार्षापणं ददाति 'he gives a shining coin (called kârshâpaṇa).' Here the word चर्चित 'shining' is used as adjective.

Why do we say 'वेट्'?

The rule applies to the Nishṭhâ which takes the intermediate त and not to others; as, प्रभुक्त ओदनः 'the rice that has been eaten.' Here no option is allowed. So also भुक्तवत् ।

Iṣṭhi:—This optional form of past participle is restricted in its scope. Those verbs which take the vikaraṇa श्यन् *i. e.*, the verbs of the *Bhu* class, &c., admit of this option. Thus द्युत् 'to wrap up' belongs to the Divâdi class, and therefore, its participle has one form only, as, द्युदितं,

३०५७ । निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ ।

सेटीति पदच्छेदः स्वार्थे । आप्तिवत्वादित्यादिना । 'स्वीदितः–' (३०३९) इति नेट् । धेत्रसारत्वात् । क्षूनः । दीनः । गुडू । गूढः । वनु । वतः । तनु । ततः । घतेः । घनि सेट्कत्वादिदमारभ्यते प्राक् 'द्वितीया त्रिभ–' (६८६) इति क्तप्रे निपातनादिट् । घनितः । 'सेऽसिचि' (२५०६) इति सेट्कत्वादिदमारभ्यते क्तप्रत्ययादीनामनीदित्त्वेनानित्यत्वज्ञापनाद्वा तेन 'आप्तिवन्निघरात्रधिया' इत्यादि । 'वस्वेकाजाद्धसाम्' (३०२५) इत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ।

3057. The affix सि is elided before the affixes kta, and ktavatu when these take the augment इट् ॥

Thus आप्तिः । आप्तिवान् । So also. आर्त्तिवत्, दारितवत्, मनिवत्, वनितवत् ॥

By sûtra VII, 2. 14. S. 3039 the √śvi does not take इट् in the Nishṭhâ. The root is डु ओ सिव in the Dhâtupâṭha. Thus सिव+त=डु+त (the vocalisation is by VI. 1. 15. S. 2409) = डु+त (VI. 4. 2. S. 2559) = डूनः (VIII. 2. 45. S. 3019). Similarly from √dîpî (IV. 42), दीनः, √guhû, गूढः ।

From √vanu, वतः, the nasal is elided by VI. 4. 37. S. 2428 √tanu, ततः । The root वत is optionally सेट् in the Desiderative by the vârtika वनिमनिसनितनिक्षणिक्षुणिक्षुणिस्वनिहनिदीनां णौ क्ङिति वेट् वाच्यः (See S. 2621). The Nishṭhâ would not therefore, have taken इट् (S. 3025); but as Pâṇini himself has used the form घनितः in II. 1. 24. S. 686, we infer that the prohibition of S. 3025 does not apply to घत । Or it may be said that S. 3025 is *anitya* (not universally valid). For had it been universally valid, the roots क्षुन, क्षुण, क्षुद took optional इट् by VII. 2. 57. S. 2506; and would therefore have formed their Past Participle without इट् by virtue of S. 3025. What was, therefore, the necessity of teaching these roots with a long ऊ in the Dhâtupâṭha (Tudâdi 141 & 35; Divâdi 9), and making them applicable the rule VII, 2. 14. S. 3039. Thus वस्वेकाजाद्धसाम् (S. 3025) is anitya: hence the form आप्तिवत्, &c., are valid: as in आप्तिवन्निघरात्रधिया । &c. See note under S. 3025.

Moreover, the sûtra वस्वेकाजाद्धसाम् (S. 3025) applies only to monosyllabic roots, as the word एकाचः is understood therein from VII. 2. 10. S. 2246. It does not apply to roots having more than one syllable. Thus दरिद्रितः from √daridra.

३०५८ । तुदादिभ्यश्छादिभ्यो नित्यम् । ७ । २ । ९८ ।

तुदादीभ्यश्छादिभ्यश्च निपात्यन्ते चतुष्टयेन भव्यादिषु वाच्येषु । तुदादिभ्यश्चतुष्टयः शब्दौघो भव्यः । भव्यमदनीयम् । चुरादौ भव्यरूपेण । स्वान्तं मनः । श्वान्तं शवः । क्षान्तं क्षमम् । निष्ठानत्वमपि निपातनात् । क्षिप्तदमित्यादि । क्षिरिञ्जः स्वरः । 'क्ष्मेच्छ' 'रेषु' इत्यादिरयमर्थो इत्यत्रापि निपात्यते । नादरणनादाद्यर्थाः क्षवादयः क्षवादयः । नादयस्तु भवनीतभावात्मकार्थवन्तः भव्यं द्रव्यं नादरणमिति वेदमाद्य स्पष्टं । वादं मृगम् । भव्यत्र तु चुरादिवत् । चुरादौ दानेति त्यागनशाराणामनित्यत्वात्तु । दत्तमितम् । श्वपितम् । क्षमितम् । क्षरोडितम् । क्षिरेमितम् । क्षणितम् । क्षाहितम् ।

3058. The following eight words are formed without इट् augment, in the senses given against them:—

1. चुन्थः "porridge" or 'a churning stick', 2. स्वान्तः 'the mind', 3. ध्वान्तः darkness', 4. लग्नः 'attached', 5. म्लिष्टः 'indistinct or unintelligible', 6. विरिब्धः 'a note or tone', 7. फाण्टः 'a decoction made without an effort or by an easy process, and 8. बाढः 'excessive'.

The word 'mantha' means 'fried barley mixed with any liquid substance'. It also means 'the churning stick.' 2. Svânta means 'mind, or manas'; 3. Dhvânta means 'darkness' 4. Lagna means 'attachment.' The त of the nishṭhâ is changed to न as an irregularity. 5. Mlishṭham means 'indistinct,' or inarticulate speech. 6. Viribdha means 'tone or sound.' These last two words are derived from √mlechchha and √rebhri: the penultimates have been changed to र anomalously. 7. Phâṇṭam is a decoction made by an easy process. But Mâdhava in his commentary on the following text of the Śatapatha Brahmaṇa: (तद्वै नवनीतं भवति घृतं देवानां परमं अन्नाद्यम्।) says 'phâṇṭam is the first particles of butter produced by churning.' 8. Bâdha means excessive.

When the words have not the above senses we have 1. चुन्थितं 'disturbed or agitated'. The phrase चुन्थो दास is a metaphorical use of the word and shows the anitya nature of âgama rules (as the इट् âgama) 2. स्वनितः as स्वनितो वृदङ्गः, स्वनितं मनसा॥ 3. ध्वनितो वृदङ्गः or ध्वनितं मनसा॥ 4. लगितं, 5. श्लेष्मितं (=अव्यक्तभाषितं) 6. विरेभितं from रेभृ 'to sound', or विरिभितं from रिभि॥ 7. फाणितं॥ 8. बाधितं from √बाध् 'to strike.'

३०५९। धृषिशसी वैयात्ये। ७। २। ११।

वयौ निष्ठादानविधय एवानिटो उक्ताः। धृष्टः।
विकल्पस्तेषु वैयात्ये धृषिर्नास्ति। अतश्च नियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः। विशसितः भाषा-विच्छेदनमिति हरदत्तः। नाधवस्तु भावादिकर्मणोरेवैयात्ये विकल्पमाह। धृष्टच्=चर्षितम्। प्रधृष्टः-प्रधर्षितः।

3059. The Participial affix does not get इट् augment, after the roots धृष् and शस्, 'bold, impudent and arrogant'.

As धृष्टः विशस्तः॥ The root धृष् is exhibited in the Dhâtupâtha as जिधृषा 'to be impudent' (V. 22), and as it has an indicatory आ, its past participle would be अनिट् by VII. 2. 16. S. 3036 शस् is शसु in the Dhâtupâṭha (I. 763), and as it has an indicatory उ by VII. 2. 56. read with VII. 2. 15, its Nishṭhâ is also Aniṭ. The special mention of these roots here, is for the sake of making a niyama rule: namely, अनिट् only then when meaning 'impudent', and सेट् in other senses: as धर्षितः, विशसितः

धृष् never forms past participle with the force of भाव (Impersonal action) or आदिकर्म (beginning of action), and therefore VII. 2. 17 cannot apply to it. Therefore it is a niyama rule"—thus says the author of the Kâśikâ Haradatta says "the use of indicatory श्ना in धृषा is of doubtful propriety.". But Mâdhava says "that the option is allowed in the Impersonal and Adikarma when it does not mean impudent." Thus धृष्ट or धर्षितम् bhâva and and प्रधृष्टः and प्रधर्षितः (âdikarma) Bhattiji quotes Haradatta and Mâdhava, and says that धृष् forms participles in those senses, when option is allowed as, धृष्ट or धर्षितं, प्रधृष्टः or प्रधर्षितः not meaning 'impudent'.

३०६० । दृढः स्थूलबलयोः । ७ । २ । २० ।

स्थूले बलवति च निपात्यते। 'दृह हृहि वृद्धौ'। रूस्येडभावः। तस्य ढत्वम्। ह्रस्य लोपः। इदितो नलोपश्च। दृढतः-दृढतोऽन्यः।

3060. The irregularly formed Past Participle दृढ means 'stout' and 'strong.'

It is derived from दृंह् with क्त affix. In other senses, the forms are दंहितम् or दृहितम् ॥ There are two roots one दृह् (I. 769) without nasal, and the other दृंह (I. 770) with the nasal. दृढ can be derived from any one of these by eliding ह्, and the nasal, and changing त to ढ and not adding the augment इट् ॥

The difference between स्थूल and बल is that a man may be stout or स्थूल without being strong (बलवान्) and *vice versa*. The word बल in the sûtra is equal to बलवत् । The irregularity in the formation of दृढ consists in the absence of इट् and the elision of ह् (and of ऋ, if the root दृंह् be taken): and the change of त into ढ ॥ This irregular elision of is for the sake of preventing the application of the rule पूर्वत्रासिद्धम् (VIII. 2. 1). The form could have been obtained in the regular way by the elision of ह, thus: दृंह् + त = दृह् + त (VIII. 2. 31) = दृढ् + त = दृढ् + ढ = दृ + ढ (VIII. 3. 13) = दृढ ॥ But then when ढ is elided, the rule पूर्वत्रासिद्धम् will apply, and the forms द्रढिमा, द्रढीयान्, द्रढयति could not be obtained. For ऋ is changed to र् by VI. 4. 161 only when it is *laghu* or light, but ह् lopa being considered asiddha, the ऋ would be heavy as standing before a conjunct consonant. So also the form परिदृढ्याऽगतः could not be obtained: for the ध् would not be changed to ध् before क्यच् when the ऋ is not light or laghu (VI. 4. 56). So also, परिदृढस्यापत्यं = पारिदृढी (the daughter of Paridṛdha) could not be formed. For ऋ being considered guru or heavy, the affix ङ्यङ् would have come in the feminine (IV. 1. 78).

३०६१ । प्रभौ परिवृढः । ७ । २ । २१ ।

'बृह वृहि वृद्धौ'। निपातनं प्राग्वत्। परिवृढितः-परिवृढितोऽन्यः।

3061. The irregularly formed परिवृढ means 'Lord'.

This is formed, like द्रढ, from वृङ् or वृंङ् ॥ When not having the sense of 'Lord', we have परिवृढितव् and परिवृंढितव् ॥

The इ is elided first as an anomaly. By so doing we can get the forms like परिवृढयेति, परिवृढ्यगतः ; पारिवृढीकर्म्या ॥

३०६२ । कृच्छ्रगहनयोः कषः । ७ । २ । २२ ।

कषो निष्ठाया इडन स्यादेतयोरर्थयोः । कष्टं दुःखं तत्कारणं च । 'स्यादस्त्रं कृच्छ्रनाभीलम्' । कष्टो मोहः । कष्टं शास्त्रम् । दुरवगाहनित्यर्थः । कषितमन्यत् ।

3062. The Participial affix does not take the augment इट् after the root कष्, when the participle means 'difficult' and 'impenetrable'.

The word kashṭa means 'sorrow' and 'its cause', See Amara Kośa I. 9. 3. As कष्टो मोहः 'delusion is sorrow' *i.e*, cause of sorrow, कष्टं शास्त्रम् 'difficult is the scripture' *i.e.*, difficult of penetration. कष्टोऽग्निः, कष्टं व्याकरणं ततोऽपि अष्टतराणि सामानि ॥ "Difficult is Fire-sacrifice *i.e.*, it is difficult to completely master the ritual connected with the worship of fire ; and difficult enough is Grammar, but the Sâmans are worst of all". कष्टानि वनानि 'impervious forests.' अष्टाः पर्वताः ॥ When not having these senses, we have कषितं सुवर्णम् ॥

३०६३ । घुषिरविशब्दने । ७ । २ । २३ ।

घुषिर्निष्ठाया अनिट् स्यात् । घुष्टा रज्जुः । 'अविशब्दने' किम् । घुषितं वाक्यम् । शब्देन प्रकटीकृताभिप्रायमित्यर्थः ।

3063. The Participal affix does not take the augment इट्, after the root घुष् in any sense other than that of 'proclaimed.'

As घुष्टा रज्जुः, घुष्टो वादैः । Why do we say 'not meaning to proclaim'? Observe घुषितं वाक्यमनाह 'He uttered definite speech' *i.e.*, he expresses his intention by words विशब्दन=प्रतिज्ञानम् 'assertion, affirmation, agreement'. घुषिर् अविशब्दने is Bhvâdi (I. 683), and घुषिर् विशब्दने is Churâdi (X. 187), both of these are referred to in the sûtra. The prohibition of विशब्दन in the sûtra, indicates by jñâpaka that the णिच् added to the root in the Churâdi class in the sense of विशब्दन is anitya. So the following construction becomes valid :—as महीपालवचः श्रुत्वा घुषयुः पुष्पमालवाः "expressed their opinions in words". In fact the Churâdi णिच् will intervene between the root and the affix, and so no use prohibiting इट्। Thus घुष्+णिच्+त=घोषितः (S. 3057).

३०६४ । अर्देः संनिविभ्यः । ७ । २ । २४ ।

एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठाया इडन स्यात् । समर्दः । न्यर्दः । व्यर्दः । अर्दितोऽन्य ।

3064. The Participial affix does not take the इट्, after the root अर्द when it is preceded by सं, नि or वि ॥

As समर्दः 'plagued.' न्यर्दः, व्यर्दः ॥ Why 'of अर्द'? Observe समेधितः ॥ Why 'सं, नि or वि'? Observe अर्दितः ॥

३०६५ । अभेश्चाविदूर्ये । ७ । २ । २५ ।

अभ्यर्च्यम् । नातिदूरासन्नं वा । अभ्यर्दितमन्यत् ।

3065. The Participial affix does not take the वुक्, after अर्च preceded by अभि, when the meaning is that of 'near'.

As अभ्यर्चा सेना, अभ्यर्चा यवाः ॥ Why 'when meaning near'? See अभ्यर्दितो वृषलः पीडितेन meaning पीडितः ॥ विदूरं means 'remote,' that which is not remote is अविदूरं 'non-remote,' the state of being non-remote is आविदूर्यम् 'non-remote-ness.' The affix वुक् is added irregularly, in spite of the prohibition contained in V. 1. 121.

३०६६ । क्षीरव्यये वृत्तम् । ७ । २ । २६ ।

स्वभ्ताद्वृतेः क्तस्येडभावो णिलुपश्चाधीयानेऽर्थे । वृत्तं छन्दश्छात्रेण संपादितम् । अधीतमित्यर्थः । अन्यत्र तु वर्तिता रज्जुः ।

3066. The word वृत्त is formed from the causative of वृत्, in the sense of 'studied through or read.'

There is absence of इट् and luk-elision of the causative sign. Thus वृत्तं छन्दश् छात्रेण 'the prosody was finished by the pupil.' वृत्तो गुरोः देवदत्तेन 'Devadatta has read or gone through Guna' (गुरुं पाठः पदक्रम-संहिता क्रमेणाध्ययनविषयः) ॥ वृत्तं पारायणं देवदत्तेन ॥ When the sense is not that of 'read', we have वर्तितम् as vartitam rajjuh 'the coiled rope' ॥ The root वृत् is intransitive, and becomes Transtive when employed in the Causative. The participle is formed from this Transtive causative verb, otherwise it could not have governed an object as shown above. "The affix क्त is added with a Passive force to वृत्, as we find the author himself using this form in निर्वृत्तम् in sûtras IV. 2. 68, and V. 1. 79; on the analogy of निर्वृत्त the word वृत्तः could also have been formed without this sûtra."

३०६७ । शृतं पाके । ६ । १ । २७ ।

नातिप्रपक्वयोः क्ते गुणाभावो निपात्यते क्षीरहविषोः पाके । शृतं क्षीरं स्वयमेव विक्लित्तिम् गतं । हविरित्यर्थः । हविर्हविष्यान्नमन्यत्तु श्रपितं वा ।

3067. Optionally शृत is formed in the sense of 'cooked' by the vocalisation of the semivowel of श्रा before the nishthâ affix क्त ॥

The word विभाषा is understood here. The roots श्रै 'to cook' of the Bhvadi class, and श्रा 'to cook' of the Adâdi class, and श्रा 'to cook' of the Bhvâdi sub-class Ghatâdi, are meant here. In all these, शृ replaces श्रा, whether causative or not. Thus शृतं क्षीरं, शृतं हविः ॥ This is a vyavasthita vivhâshâ; so that श्रा is invariably changed to शृ when referring to क्षीर and हवि, but not anywhere else. Thus श्राता यवागूः, श्रपिता यवागूः (VII. 3. 36 and VI. 4. 92). This word does not take double causative, though the sense may require it. As, श्रपितं क्षीरं देवदत्तेन यज्ञदत्तेन "Devadatta through Yajnadatta has caused the milk to be cooked". The श्रा is intransitive. When

the sense is that of Reflexive, or Causative, there the form क्त is to be used. As भृतं क्षीरं स्वयमेव, भृतं क्षीरं देवदत्तेन ॥

३०६८ । आ दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्ताः । ७ । २ । २७ ।

सति क्तिचि णिच्छाब्दा वा निपात्यन्ते । पक्षे । दमितः । यमितः । पूरितः । दासितः । स्वादितः । रमितः । छादितः ।

3068. The following irregularly formed Participles, from the causative roots, may optionally take इट्, namely दान्त, शान्त, पूर्ण, दस्त, स्पष्ट, छन्न, ज्ञप्त ॥

These words are formed either from the causative base or from the primary roots दम् &c. The other forms are दमितः, यमितः, पूरितः, दासितः, स्वादितः, छादितः and छन्नितः ॥ The words दान्त &c., are formed by the lukelision of क्ति (Causative), and not taking the इट् Augment. By VII. 2. 49 क्त optionally is सेट् and therefore, by VII. 2. 15, its Participle would have been *always* अनिट् hence, this sûtra makes an option.

३०६९ । रुग्यमत्वरसंभ्रमाक्ष्णाम् । ७ । २ । २८ ।

एभ्यो निष्ठायां इड्वा । रुग्नः-रुग्णः । श्रान्तः-श्रमितः । दूर्णः-त्वरितः । भ्रान्तः । संभ्रष्टः-संभ्रमितः । आक्ष्वाण्णः-आक्ष्वणितः ।

3069. The Participial affix may optionally get इट् augment, after रुग्, श्रम्, त्वर्, संभ्रम्, and आक्ष्वण् ॥

As. रुग्नः or रुग्णितः ॥ By VII. 2. 48, the affixes after रुग् are *optionally* सेट्, and therefore by VII. 2. 15, the Nishṭhâ after this verb would have been *always* aniṭ; hence this optional rule. श्रम्नवान्तः or श्रम्नवमितः; दूर्णः or त्वरितः ॥ The त्वर् is exhibited in the Dhâtupâṭha as त्रिष्वरा (I. 812) *i.e.*, with an indicatory long आ, and hence by VII. 2. 16. would have been aniṭ always, this rule makes it optionally aniṭ. So also, संभ्रष्टो घातः, or संभ्रमितो घातः, संभ्रष्टुं, or संभ्रमितुं वाक्यमाह, संभ्रष्टो or संभ्रमितो दग्धो ॥ भ्रम preceeded by सम् will be optionally aniṭ, even when having any sense other than that of 'proclaimed', as this *subsequent* sûtra supersedes VII. 2. 23 so far. So also आक्ष्वान्तः or आक्ष्वणितो देवदत्तः, आक्ष्वान्तवत् or आक्ष्वणितं मनः ॥ स्वर् when preceded by आ, though denoting 'mind,' is *optionally* aniṭ, in spite of VII. 2. 18, that rule being superseded so far by this *subsequent* rule.

३०७० । हृषेर्लोमसु । ७ । २ । २९ ।

षेर्निष्ठाया एड्वा स्याल् लोमसु विषये । हृष्टं-हर्षितं लोम । '* विस्मितप्रतिघातयोश्च *' क्तो- विस्मितो मैत्रः । विस्मितः प्रतिहतो वेत्यर्थः । अन्यत्र तु । 'हृषु अलीके' उदितवान्निष्ठायां नेट् । 'हृष हृष्टौ' इट् ।

3070. The Participial affix optionally takes इट्, after हृष when the word लोमन् or its synonym is in construction with it.

As हृष्टानि लोमानि or हर्षितानि लोमानि; हृष्टाः केशाः or हर्षिताः केशाः; हृष्टं or हर्षितं लोमभिः or केशैः। The word लोम means the hair of the body as well as of the head: as in the sentence लोमहर्षं दृष्ट्वा शोचं कर्तव्यम्॥ The sense of हृष in connection with लोम will be that of bristling up, horipillation. Why do we say "in connection with लोम?" Observe हृष्टो (Bhuadi) देवदत्तः 'the deceived Deva Datta' and हर्षितो (Divâdi) देवदत्तः 'the delighted Devadatta.

Vârt:—The option is allowed also in the senses of 'astonished' and 'beaten back', as हृष्टो or हर्षितो देवदत्तः 'the astonished D'. हृष्टाः हर्षिता दन्ताः 'the bent or destroyed teeth'.

हृषु अलीके 'to lie' (I. 741) is exhibited with an indicatory उ in the Dhâtupâṭha, and would have been consequently *always* anit in the Nishṭhâ (VII. 2. 15), because it was optionally anit before ktvâ (VII. 2. 56) hence this rule. हृष् तुष्टौ "to be delighted' (IV. 119) is also included here, this verb is सेट्॥ The option appertains to both these verbs.

३०७१। अपचितश्च। १। २। ३७।

चायतेर्निपातोऽयं वा। अपचितः-अपचायितः।

3071. And अपचित has also a second form with the augment क॥

The word अपचित is formed with the preposition अप added to the root चायृ (I. 923) 'to honor, to fear, to see' and चायृ changed irregularly to चि before क्त॥ The other form is अपचायितः, as अपचितो or अपचायितो ऽनेनगुरुः 'the teacher is feared by him'. This example is given when the sense is that of 'fear'; when the word means 'honor', then the participle must govern the genitive case, as required by III. 2. 188.

३०७२। प्यायः पी। ६। १। २८।

पी इत्ययमिष्ठायाम्। व्यवस्थितविभाषेयम्। तेन स्वाङ्गे नित्यम्। पीनं भुजम्। अन्यत्र प्यानः-पीतः स्वेदः। सोपसर्गस्य न। प्रप्यानः। आङ्पूर्वस्यान्यूधसोः स्यादेव। आपीनोऽन्धुः। आपीनमूधः।

3072. पी is optionally the substitute of the root प्यायृ 'to increase' before the Nishṭhâ affixes.

The root ओप्यायी वृद्धौ belongs to the Bhvâdi class. The indicatory ओ shows that the affixes त and तवत् are changed into न and नवत् (VIII. 2. 45). Thus पीनं भुजम्, पीनो बाहुः, पीनवुरः॥ The option here is also a regulated option (vyavasthita-vibhâshâ). The substitution takes place when it refers to a limb (svânga) or a portion of body. As पीनं भुजम्। But when it is not a svânga word, then प्यानः or पीनः स्वेदः।

Vartika.—The substitution takes place *invariably* when the root is without upasarga, and *never* when it is preceded by an upasarga. Thus प्रप्यानः, आप्यानवृद्धयः॥

Vartika.—The substitution, however, must take place when the preposition आङ् precedes the root, and the words आन्धुः and आन्धवम् are in composition: as आपीनोन्धु andhu means a "well" आपीनमूधः ॥

३०७३ । ह्लादो निष्ठायाम् । ६ । ४ । ९५ ।

ह्रस्वः स्यात् । प्रह्लन्नः ।

3073. The penultimate of the Causative of ह्लद् (ह्लादि) is shortened before the Participle affixes क्त and क्तवतु ॥

Thus प्रह्लन्नः, प्रह्लन्नवान्, but प्रह्लादयति before non-nishṭhâ. The rule applies also when क्लिन् follows as प्रह्लित्तिः ॥ This is done by splitting up the aphorism into two (1) ह्लादः (2) निष्ठायाम् ॥

३०७४ । द्यतिस्यतिमास्थामित्ति किति । ७ । ४ । ४० ।

स्थाघ्वोरित्त्वादीयः स्यात्तादौ किति । ईत्यद्द्वाद्यभोरपवादः । दित्तः । सित्तः । मा माङ् मेङ् । मित्तः । स्थित्तः ।

3074. The short इ is substituted for the final of दा (Div. 40) धा (Div. 39) मा (Ad. 6, Bhu. 1010) and स्था, before an affix beginning with त and having an indicatory क् ॥

This debars the long ई and दद् substitution (S. 3077 and 2462)

As निर्दित्तः and निर्दित्तवान्; अवसित्तः and अवसित्तवान्, मित्तः and मित्तवान्; स्थित्तः and स्थित्तवान्, all with क्त and क्तवतु ॥ Why before त? Observe अवदाय ॥ Why before a किद् affix? Observe अवदाता with तृच् ॥

३०७५ । शाच्छोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ ।

शित्तः-शातः । छित्तः-छातः । व्यवस्थितविभाषात्वाद्व्रतविषये श्यतेर्नित्यम् । संशित्तं व्रतम् । सम्यक्संपादितनित्यर्थः ॥ संशितेव ब्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ।

3075. Short इ is optionally substituted for the final of शा (शो) (Div. 37) and छा (छो) (Div 38) before an affix beginning with त and having an indicatory क ॥

As निशित or निशातम्, निशितवान् or निशातवान्, अवच्छित, अवच्छितवान् or अवच्छातं, अवच्छातवान् ॥ The शा *always* takes the इ when it means a vow as संशितेव ब्राह्मणः = संशितव्रतः "diligent in the performance of his vows, or who has fully completed his vow'. The rule of this sûtra thus becomes a vyavasthita vibhâsha.

३०७६ । दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ ।

तादौ किति । अभिहितम् । निहितम् ।

3076 हि is substituted for धा (दधाति) before an affix beginning with त and having an indicatory क ॥

As अभिहितम् । निहितम् so also, हितः, हितवत्, हित ॥

३०७७ । देो दद्घोः । ७ । ४ । ४६ ।

पूर्वसूत्रस्थ 'दा' इत्यस्य 'दद्' स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् । दत्तः । 'घोः' किम् । दातः । लान्तो नायमादेशः । न चैवं विदत्तनित्यादावुपसर्गस्य 'दधि' (३००९) इति दीर्घापत्तिः । तकारादौ तद्विधानात् । दान्तो वा । धान्तो वा । न च दान्तत्वे झिझाधत्वं धान्तत्वे 'झषस्तथोः—' (२२८०) इति धत्वं वक्तव्यम् । तन्निमित्तत्वस्यानादिरोधात् ।

3077. For दा when it is a Ghu (I. 1. 20), there is substituted दद् before a कित् affix beginning with त ॥

As दत्तः, दत्तवान्, दत्ति ॥ Why of दा? Observe पीतः, पीतवान् from पेट्, and the long ई is by VI. 4. 66. Why when it is Ghu? Observe दातं वर्हिः from दाप् 'to cut', and अवदातं वस्त्रं from दैप् 'to cleanse.'

Note.—The substitute is दद् ending in द, according to an *Ishti*.

Kârika: —धान्ते दोषो धीर्घत्वं स्याद्, दान्ते दोषो जिह्वा मत्वम् ।
धान्ते दोषो धत्वं प्राप्नुयाद्, यान्तेऽदोष स्वरस्यात् यान्तम् ॥

If the substitute be दद् ending in द, then it would require the lengthening taught in VI. 3. 124. S. 3079 (N. B. The sûtra दधि should be interpreted as 'the vowel of the Preposition is lengthened before a substitute of दा which *ends* in द' in order to make this objection applicable. That sûtra however is capable of another interpretation). If the substitute be दद् ending in द then the Nishṭhâ त would be changed to न by VIII. 2 42: as in भिद्+त=भिन्नः ॥ If the substitute be दद् ending in ध्, then by VII. 2. 40 S. 2280, the Nishṭhâ त would be changed to ध ॥ Hence the substitute is दद् ॥

If however, the sûtra VI. 3. 124, is interpreted as "the vowel of a preposition is lengthened before a substitute of दा which *begins* with त", then the substitute may be दत् also without any harm. Even if the substitute be दद् or दध्, the apprehended द् and ध् substitutions will not take place, on the maxim तन्निमित्तत्वस्यानादिरोधात् ॥ See VII. 1. 13. S. 204.

३०७८ । अचउपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ ।

अजन्तादुपसर्गात्परस्य 'दा' इत्यस्य घोरन्तस्तः स्यात्तादौ किति । चर्त्वम् । प्रत्तः । अवत्तः ।
अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं चादिकर्मणि ।
बुदत्तमुदत्तं च निदत्तमिति चेष्यते ॥
सघण्टादत्तवामात्तम् ।

3078. त is substituted for the final vowel of the ghu root दा before a कित् affix beginning with त, when a Preposition ending in a vowel precedes it.

Thus प्र+दा+त=प्र+द्+त+त=प्र+त्+त+त (द changed to त by S. 121.)

The examples under the present sûtra are प्रत्तं, अवत्तं, नीत्तं परीत्तं ॥ For the lengthening see VI. 3. 124. Why do we say ending in a vowel'?

Observe निर्दत्तम् दुर्दत्तम् ॥ Why "after an Upsarga only"? Observe दधि दत्तम्, मधु दत्तम् ॥ Why 'the दा called Ghu'? Observe अवनार्तं घुसंज्ञं form दैत् ॥

The following are exceptions to VII. 4. 47, अवदत्तं, विदत्तं, प्रदत्तं, मुदत्तं, अनुदत्तं and निदत्तं ॥ Or the words अव &c, here are not Upasargas. See I. 4. 57.

Kârikâ:—अवदत्तं विदत्तं च प्रदत्तं पाणिजर्जनि ।

मुदत्तमनुदत्तं च निदत्तमिति वैष्यते ॥

The word पाणिजर्जनि qualifies pradatta only. The word च shows that regular forms अवत्तं, वित्तं, प्रत्तं, &c also are valid.

Obj. The word उपसर्गात् in the sûtra is in the Ablative case, and by I. 1. 67, the substitutes त should replace only the *first* letter of दा, how does it replace the *whole*?

Ans—The word अचः is to be repeated in the sûtra, one अचः being in the Ablative case and qualifying उपसर्गात्, and the other अचः being in the Genitive case showing the sthânin to be अ, as "after an Upasarga ending in a vowel, त is substituted *for the vowel* of दा". Or the word अस्य may be read into this sûtra from VII. 4. 32. Or उपसर्गात्तः consists of three त's, the substitutes being त, and being a substitute of more than one letter, it replaces the *whole* of दा (I. 1. 55).

Vârt.—After a Preposition ending in a vowel, त is substituted for the final त of दा (दैप्), when त would have been substituted otherwise for its final by VII. 4. 40. As अवत्तम्, प्रत्तम् दुदोति and नीत्तं, वीत्तं ॥

३०७९ । दस्ति । ६ । ३ । १२४ ।

दृगन्तोपसर्गस्य दीर्घः स्यादादेशे यस्तकारस्तदादावुत्तरपदे । 'खरि च' (१२१) इति चर्त्वे-नावयवस्तित्वम् । नीत्तम् । कूत्तम् । 'ज्ञाजनो-' (२४६२) इतीत्वम् । दैप् । दीत्तम् । गीत्तम् । धीत्तम् । 'अनवन-' (२५०४) इत्यात्वम् । आत्तम् । घात्तम् । स्थात्तम् ।

3079. A Preposition ending in इ or उ lengthens its final vowel, before the verb दा, when the latter is changed to त ॥

Thus नीत्तम्, कूत्तम्, धीत्तम्, परीत्तम् ॥ See VII. 4. 47 S. 3078 for the change of दा to त ॥ But प्रत्तम्, अवत्तम्, where the prepositions do not end in इ or उ ॥ Why do we say 'दा is changed to त'? Observe वितीर्णम् वितीर्णवान् ॥ Why do we say तं 'a substitute of दा, beginning with a त'? Observe मुदत्तम्, here दत् is the substitute of दा (VII. 4. 46 S. 3077.)

Obj.—Now the change of द to त takes place by S. 121 (as दा+क्त=द्+त्+त S. 3078=त्+त्+त) ; and S. 121 खरि च (VIII. 4. 55. S. 121) being a Tripâdi is asiddha for the purposes of VI. 3. 124 (the present sûtra), and so the त substitute of द् should be considered as द and the present sûtra cannot apply.

Ans.—The present sûtra will apply by considering द substitution of इ to be siddha or valid: as was done in VI. 1. 113. S. 163 in the case of च ॥

By VI. 4. 66. S. 2462 the आ of ghu verbs is changed to ई. Thus भेट् (आ) forms its Past Participle भीतवत्। By the same rule गा becomes गी as गीतवत् ; and पा becomes पी as पीतवत्।

By VI. 4. 42. S. 2504, the roots अद्, खन and सन become आ, खा and सा, as आतवत्, खातवत् and सातवत् ॥

३०८० । अदेर् जग्धिर्ल्यप्ति किति । २ । ४ । ३६ ।

ल्यबिति लुप्तसप्तमीकम्। अदो जग्धिः स्याल्ल्यपि तादौ किति च। इकार उच्चारणार्थः। धत्वम्। 'हरो झरि–' (७१) जग्धः। 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच' (३०५३)। प्रकृतः जग्धं वः। प्रकृतः जग्धवत्तेन। निष्ठायामण्यदर्थे' (३०१४) इति दीर्घः। 'क्ष्ियो दीर्घात्' (३०१५) इति मत्वम्। प्रक्षीणः षः।

3080. The word जग्धि is the substitute of अद् 'to eat,' when the affix ल्यप् (VII. 1. 37) or an ârdhadhâtuka कित् affix beginning with त follows.

प्रजग्ध्य 'Having eaten.' (प्र+अद+ल्यप्=प्र+जग्ध्+य). So also जग्ध 'eaten' (अद+क्त=जग्ध्+त=जग्+ध्+ध=जग्+ध (elided by S. 71.)

The इ in जग्धि is merely for the sake of articulation and is not an anubandha, otherwise there would have been the insertion of the nasal न (नुम्). So also the इ in घसि &c., is merely for the sake of articulation. But अद्+क्त=अन्नः 'food' is an irregularity.

Note—The employment of ल्यप् in this sûtra indicates the existence of this Paribhâshâ. 'A bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antranga rules.' Because in case this maxim did not exist, the substitution of जग्ध् for अद् before ल्यप् which is taught in this sûtra, would follow already from the word कित् (before that which is distinguished by an indicatory क') in this rule, *i.e.*, जग्ध would (by maxim 'that which is bahiranga is regarded as not having taken effect, or as not existing, when that which is antaranga has taken effect') first be substituted for अद् before क्त and ल्यप् afterwards for क्त.

Why do we say 'before affixes beginning with त'? Observe अद्यते 'is eaten.'

Why do we say 'before affixes having an indicatory क'? Observe अत्तव्यम्.

Here we repeat III. 4. 71 S. 3053,

३०८० । क । आदिकर्मणि क्तः कर्तरिच । ३ । ४ । ७१ ।

3080. A. The affix 'kta' also denotes the agent, when it expresses a beginning of an action.

Thus प्रकृतः कटं देवदत्तः here the agent is denoted. प्रकृतः कटो देवदत्तेन; here the object is denoted. प्रकृतम् प्रभुक्त ओदनं देवदत्तेन; here mere action is denoted. Similarly प्रभुक्त ओदनं देवदत्तः (agent); प्रभुक्त ओदनो देवदत्तेन (object); प्रभुक्तं देवदत्तेन (act).

Similarly from √kshi, is derived प्रक्षीणः कः with the force of âdikarma. The short इ is lengthened by VI. 4. 60. S. 3014 and the affix त is changed to न by VIII. 2. 46. S. 3015, But this lengthening of the short इ of क्षि is optional under the following sûtra.

३०८१ । वाक्रोशदैन्ययोः । ६ । ४ । ६१ ।

क्षियो निष्ठायां दीर्घो वा स्यादाक्रोशे दैन्ये च । क्षीणायुर्भव । क्षितायुर्भव । क्षीणोऽयं तपस्वी । क्षितो वा ।

3081. The long is optionally substituted, for the इ of क्षि, before the Past Participle क्त, not having the sense of the Future Passive Participle क्यप्, when the word means 'imprecation' or 'a miserable plight'.

Thus क्षितायुरेधि or क्षीणायुरेधि 'Be thou short lived.' क्षितकः, क्षितोय तपस्वी, क्षीणोऽयं तपस्वी 'this hermit is miserably lean' ॥ When not meaning the cursing or miserable condition, we have one form only, as क्षीणचन्द्रः ॥

३०८२ । निनदीभ्यां स्नातेः कौशले । ८ । ३ । ८९ ।

आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गम्ये । निष्णातः शास्त्रेषु । नद्यां स्नातीति नदीष्णः । 'कुपि–' (२९१६) इति कः

3082. The ष् is substituted for the स् of स्ना, after नि and नदी when the word so formed denotes "dexterous."

Thus निष्णातः शास्त्रेषु 'expert in the scriptures?' निष्णातो रज्जुवर्तने । नद्यां स्नातीति नदीष्णः 'dexterous in swiming in the river'. This last word is formed by the क added to स्ना preceded by the upapada नदी under sûtra III. 2. 4. S. 2916.

Why do say 'when meaning dexterous'? Observe निस्नातः, नदीस्नातः (नद्यां स्नातः)

३०८३ । सूत्रं प्रतिष्णातम् । ८ । ३ । ९० ।

प्रतेः स्नातेः षत्वम् । प्रतिष्णातं सूत्रम् । शुद्धमित्यर्थः । अन्यत्र प्रतिस्नातम् ।

3083. The word प्रतिष्णातः is irregularly formed when meaning a sûtra.

Thus प्रतिष्णातः सूत्रम् *i. e.*, शुद्धम् 'pure'. When it has not this meaning we have प्रतिस्नातं—'bathed'

३०८४ । कपिष्ठलो गोत्रे । ८ । ३ । ९१ ।

कपिष्ठलो नाम चरण आपिशलिः पुत्रः । 'गोत्रे' किम् । ऋषीणां स्थानं कपिस्थलम् ।

3084. The word आपिशलि is irregularly formed denoting the founder of a gotra of that name.

Thus the son of Kapishṭhala will be आपिशलिः ॥ The word "gotra" here does not mean the grammatical "gotra," but the popular term 'gotra' denoting 'clans,' as described in the list of pravaras. Why do we say "when denoting the founder of a gotra"? Observe कपिस्थलम् 'the land of the monkeys.'

३०८५ । विकुशमिपरिभ्यः स्थलम् । ८ । ३ । ९६ ।

एभ्यः स्थलस्य षस्य षः स्यात् । विष्ठलम् । कुष्ठलम् । अमिष्ठलम् । परिष्ठलम् ।

3085. The ष् is substituted for the स् in स्थल after वि, कु, अमि and परि ॥

Thus विष्ठलम्, कुष्ठलम्, अमिष्ठलम् and परिष्ठलम् ॥ The word वि, कु and परि are compounded under II. 2. 18; the word अमी forms a genitive by VI. 3 63. In the aphorism the word अमि is shown with a short इ, indicating thereby that when the इ is not shortened, the cerebral change does not take place; as अमीस्थलम् ।

३०८६ । गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च । ३ । ४ । ७२ ।

एभ्यः कर्तरि क्तः स्याद्भावकर्मणोश्च । गङ्गां गतः । गङ्गां प्राप्तः । ग्लानः क्षः । लक्ष्मीं श्लिष्टो हरिः । शेषमधिशयितः । वैकुण्ठमधिशितः । शिवमुपासितः । हरिदिनमुपोषितः । राममनुजातः । गरुडमारूढः । विश्वमनुजीर्णः । पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि ।

3086. The affix 'kta' is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after intransitive roots, and after the verbs 'ślish' (to embrace), 'śî (to lie down), 'sthâ' (to stand), 'âs' (to sit), 'vas' (to dwell), 'jan' (to produce), 'ruh' (to mount) and 'jṛi' (to grow old).

The phrase 'the act and object' has been added into the sûtra by virtue of the word च ॥ गङ्गागतः 'gone to the Ganges'; गङ्गाप्राप्तः 'reached the Ganges'; ग्लानः क्षः 'he is fatigued'; लक्ष्मीश्लिष्टो हरिः 'Hari embraced Lakshmî; शेषमधिशयितः 'Sat on the serpent' वैकुण्ठमधिशितः 'resided in the Vaikuṇṭha', शिवमुपासितः 'Served Śiva' हरिदिनमुपोषितः 'fasted on the day of Hari'. राममनुजातः 'followed Râma'. गरुडमारूढः 'rode Garudha'. विश्वमनुजीर्णः 'destroyed the universe'.

In addition to the examples given in the text above, we give the following more from the Kâśikâ.

Thus गतो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta is gone to the village' (agent); देवदत्तेन ग्रामः गतः 'the village was gone to by Devadatta (object); गतं देवदत्तेन 'Devadatta went' (act). The past participle forms from Intransitive verbs, denote the agent and the act only; or in other words, they are used impersonally and in the Active voice, but never in the Passive voice or denoting the object. Thus ग्लानो भवान्, 'you were wearied' (agent), ग्लानं भवता (object); आसितो भवान् 'you sat' (agent), आसितं भवता (object); उपश्लिष्टो गुरुः भवान् 'the guru was embraced by you' (object), उपश्लिष्टवान् भवता 'you embraced' (act); उपशयितो गुरुम् भवान् 'you lay near the guru' (agent), उपशयितो गुरुः भवता (object), उपशयितं भवता (act); उपस्थितो गुरुम् भवान् (agent), उपस्थितो गुरुः भवता (object), उपस्थितं भवता (act); उपासितो गुरुम् भवान् (agent), उपासितो गुरुः भवता (object), उपासितं भवता (act); अनुषितो गुरुम्भवान् (agent), अनुषितं भवता (act); अनुजातो मातरञ्चो मातरिणान् (agent), अनुजातया मातरञ्चेन मातरिणा (object), अनुजातं मातरञ्चेन (act); आरूढो वृषं भवान् (agent), आरूढो वृषो भवता (object), आरूढं भवता (act); अनुजीर्णो वृषली देवदत्तः (agent), अनुजीर्णा वृषली देवदत्तेन (object), अनुजीर्णं देवदत्तेन (act). The verbs श्रयिश्च &c., become transitive with certain prepositions or *upasargas*, hence they have been mentioned here. Otherwise there was no necessity of mentioning them separately; as they, being intransitive verbs, when without prepositions would be included in the word *akarmaka* of the sûtra.

३०८७ । क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः । ३ । ४ । ७३ ।

एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात् । चादसवाप्यर्थेभ्यः । ध्रौव्यं स्थैर्यम् ।

भुक्तुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रथापतेः ।

भुक्तमेतदनन्तस्येत्युर्वीपाला विदुश्चवः ॥

एभ्य आधेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च । आसितो भुक्तुन्दः । आसितं तेन । गत्यर्थेभ्यः कर्तरि कर्मणि च । रथापतिरिदं यातः । तेनेदं यातम् । भुजेः कर्मणि । अनन्तेनेदं भुक्तम् । श्रयम् 'भुक्ता ब्राह्मणाः' इति । भुक्तमस्ति स्वामिति मत्वर्थीयोऽच् वर्तमान इत्यधिकृत्य ।

3087. The affix 'kta' which is ordained after roots denoting fixedness (to cling to a place), motion and taking, gives the sense of location as well.

The verbs denoting ध्रौव्य or 'persisting in a place' are Intransitive verbs. The *pratyavasâna* means 'eating' also; the force of च in the sûtra is that the affix *kta* expresses other relations also. Thus after verbs denoting 'fixedness' or *dhrauvyârtha* it denotes the *agent*, the *act* and the *location*; after verbs denoting 'taking or eating', it has the sense of *object*, *act* and *location*. Thus आसितो देवदत्तः 'Devadatta sat'; आसितं तेन 'sitting by him (act); इदमेषामासितम् 'this was their seat' (location); यातो देवदत्तो ग्रामम् 'Devadatta went to the village' (active); यातो देवदत्तेन ग्रामः (passive); यातं देवदत्तेन (abstract); इदमेषां यातम् 'this is their place of going'

(location); भुक्तं ओदनो देवदत्तेन (passive); भुक्तं ओदनं देवदत्तः (active); देवदत्तेन भुक्तम् (abstract); इदमेषां भुक्तम् (location); कथं भुक्ता ब्राह्मणाः। पीता गावः। The आ in भुक्ता and पीता has the force of मतुप् (IV. 2. 85) भुक्तमेषामस्ति or पीतमेतासामस्ति।

Thus in the following verse are illustrated the various uses of आस &c.

मुकुन्दस्यासितमिदं यातं रमापतेः।
भुक्तमेतदनन्तस्येत्यूचुर्गोप्यो दिदृक्षवः॥

"This is the seat (âsitam) of Mukunda' this is the path (yâtam) trodden by the Lord of Ramâ; this is the food (bhuktam) of Ananta,"—thus spoke the Gopîs desirous of seeing.

The √आस being Intransitive, the affix has the force of the agent and condition. As आसितो मुकुन्दः Mukunda sat. आसितं तेन 'It was sat upon by him.'

After roots denoting 'to go', the force of the affix is 'agent' and 'object.' As रमापतिरिदं यातं and तेनेदं भुक्तम्।

After verbs of 'eating' it denotes the object. As अनन्तेनेदं भुक्तम्। How do you explain the active use in भुक्ता ब्राह्मणाः? It is not Past Participle, but formed by the affix अच् added with the force of Matup, to the noun bhukta: as भुक्तमस्ति यस्याम्=भुक्ता:।

The Past Participle has also the force of the Present by the following sûtra, which is read in the sub-section governed by वर्तमाने of III. 2. 123. S. 2151.

३०८८। ञीतः क्तः। ३। २। १८७।

स्निह्विदा। स्नुविक्लवः। स्निह्न्धी। द्रुढः।

3088. The verbal roots, marked with an indicatory ञि take the affix क्त, in denoting the present time.

The *Nishṭhâ* affix क्त, as a general rule, is a participial affix and denotes past time; and is so ordained by III. 2, 102. The present sûtra thus makes an exception in case of those verbs which are marked with an indicatory ञि in the *Dhâtupâṭha*; as स्निह्विदा 'to be affectionately inclined'; स्निन्नः (स्निद्+क्त=स्निद्+त=स्निद्+न (VIII. 2. 42) 'being affectionately inclined'. So (स्निह्विदा—स्विन्नः 'sounding inarticulately'; स्निह्न्धी—द्रुढः 'bold'. (स्निह्न्धी—द्रुढः)। The anuvritti of वर्तमाने 'in the sense of present', is read into this sûtra from III. 123. S. 2. 2151.

३०८९। मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च। ३। २। १८८।

मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात्। राज्ञां मत इष्टः। नैरिष्यमाण इत्यर्थः। बुद्धः। विदितः। पूजितः। अर्चितः। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। शीलितो रक्षितः। क्वान्त आकूतो द्रुढ इत्यादि।

3089. And after roots denoting inclination, understanding, or respect, the affix क्त is employed with the force of the present

The word मति means 'wish' or 'desire' as it is read along with buddhi and so cannot mean buddhi. बुद्धि means 'knowledge'; and पूजा means 'worship', 'honor' or 'respect.' As राज्ञा मतः ः,—दृष्टः,—बुद्धः,—ज्ञातः,—पूजितः, &c. 'the king wishes, desires, thinks, knows, honors, respects &c'.

The force of the word च is to include other kinds of verbs, not included in the above sûtra. Thus the following participles have their senses confined not to the past time only: शीलितः 'practised,; रक्षितः 'protected'; क्षान्तः 'forbearing' आक्रुष्टः 'censured'; हृष्टः 'pleased'; रुष्टः 'angry'; रुषितः 'angry'; अभिव्याहृतः 'uttered'; तृप्तः 'happy'; तुष्टः 'satisfied'; कान्तः 'favourite'; संयतः 'restrained',; उद्यतः 'ready' कष्टं 'evil, misery' (with a future signification); and अमृतम् 'immortal'. So also :—सुप्तः 'sleeping'; शयितः 'lying down'; आशितः 'eaten'; लिप्तः 'smeared'; तृप्तः 'satisfied'; all these have a present signification.

३०९० । नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ।

क्रियावाचिधातोर्भावे कालसामान्ये क्तः स्यात् । जल्पितम् । दर्शितम् ।

3090. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितम् 'laugh'; जल्पितं 'speech', शयित 'sleeping'. So also गतं, याचितं &c.

३०९१ । सुयजोर्ङ्वनिप् । ३ । २ । १०४ ।

सुनोतेर्यजेश्च ङ्वनिप्स्याद्भूते । सुत्वा । सुत्वानौ । यज्वा । यज्वानौ ।

3091. The affix ङ्वनिप् comes after the verbs सु 'to press out or extract juice' and यज् 'to sacrifice', with a past signification.

As सु+ङ्वनिप=सुत्+यन् (VI. 1 71)=सुत्वन् 1st. sing. सुत्वा 'who has pressed out or extracted juice'; dual सुत्वानौ। यज्वन्, 1st. sing. यज्वा 'who has sacrificed' d. यज्वानौ। The त is added by VI. 1. 71. See Rig. Ved. I. 3. 1.

३०९२ । जीर्यतेरतृन् । ३ । २ । १०४ ।

भूत इत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरतः । वाक्यप्रबन्धेन निष्ठापि । जीर्णो जीर्णवान् ।

3092. The affix अतृन् comes after the verb जॄ 'to grow old' with the sense of past time.

As जॄ+क्तवतु=जर्+अस् (VII. 3. 84)=जरस्, 1st sing. जरस्, dl. जरस्वौ, pl. स्‌ 'grown old' (VII 1. 70).

By the rule वाऽसरूप (III. 1. 94), the Nishṭhâ affixes also come after this verb. As जीर्णः and जीर्णवान्। जॄ+क्त=जिर्+त (VII. 1. 100 and I 1. 51)=जिर्+त (VIII. 2. 42)=जीर्णः (VIII. 2. 77 and VIII 4. 1) 'grown old'

३०९३। छन्दसि लिट्। ३। २। १०५।

3093. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with a past signincation.

As अहं सूर्यमुभयतो ददर्श 'I saw the sun from both sides'; अहं द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth.' Here the words ददर्श and आततान have the force of nishṭhâ See Yaj. Ved. VIII. 9.

Why this separate sûtra, when by aphorism III. 4. 61, in the Chhandas the *lun*, *lan̂*, and *liṭ* come in all tenses? That rule is made with regard to two or more verbs when in syntactical relation (सामर्थ्यवन्त) with each other (III. 4 1). The present rule is general, and without any such limitations.

३०९४। लिटः कानज्वा। ३। २। १०३।

3094. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच्।

As अग्निं चिक्यानः 'he consecrated the fire'; सोमं सुषुवानः 'he pressed the *soma* juice'. This being an optional affix, sometimes is not employed; as in the examples in the last aphorism.

Why has the word *liṭ* been repeated in the sûtra, when its anuvṛitti could have been drawn from the last sûtra? The substitute कानच् replaces not only the special लिट् of sûtra III. 2. 105, but the general लिट् which comes after the roots in forming the perfect tense; so that the affix कानच् forms verbal adjectives as well as the perfect tense.

The affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I. 4. 100. हुवुवान (Rig. Ved. I. 3. 6).

।३। २। १०७।

इह भूतसामान्ये छन्दसि लिट्। तस्य विधीयमानौ क्वसुकानचावपि छन्दसीति त्रिमुनिमतम्। कानयस्तु बहुलं प्रयुञ्जते। 'तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे'। 'ये यानि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते' इत्यादि।

3095. In the Chhandas the affix लिट् is optionally the substitute of लिट्.

The force of लिट् here is to denote the past in general. According to the opinion of the Three Sages (Pânini Kâtyayana and Patanjali) the

affixes Kânach and Kvasu which come with the force of लिट् are Vaidika also and not found in the classical literature. But the poets use it diversely. As तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे ॥ येयांसि सर्वाणि अधिजग्मुषस्ते ॥

As अधिवस् 1st. sing. अधिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19) ; पपिवस् 1st. sing. पपिवान् 'drunk'.

Sometimes it does not come, as in the example under sûtra III. 2. 105 ; सूर्यंभुभवतो ददर्श.

The division of this sûtra from the last, in which it could well have been included, is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of क्वसु only runs.

३०९६ । वसोरेकाजाद्धसाम् । ७ । २ । ६७ ।

धातुविशेषणमाभ्यासाच्चेत्यतो भाभ्यासादुत्तरयोर्यो वसोरिट् नान्येषात् । नकात् । आरिवान् । आ ददिवान् । 'दधात्' क्सि । बभूवान् ।

3096. The Participial affix वस् (क्वस्) gets the augment इट् only then when the reduplicated root before it consists of one syllable, or when it comes after a root ending in long आ, and after घस् ॥

Thus monosyllable :—आरिवान् । So also आदिवान्, आसिवान्, येयिवान् येषिवान् ॥ In the first two of these, the reduplicate stems आद् and आस् become of one syllable by the coalescence of अ अद् and अ अस् ॥ In येष् and येक् the reduplicate is elided and the vowel अ changed to ए, and thus the reduplicate has become of one syllable. Of roots ending in आ we have ददिवान्, दधिवान्, तस्थिवान्, of भू—जभिवान् ॥ This वस् would have taken the augment by the general rule of इट् increment, the present sûtra makes a niyama, so that the roots which are not monosyllabic in the reduplicate form are aniṭ : as विभिद्वान्, चिच्छिद्वान्. बभूवान्, पिपिवान् ॥

३०९७ । भाषायां सदवसश्रुवः । ३ । २ । १०८ ।

सदादिभ्यो धातुभ्यो भाषायां लिट्वा स्यात् तस्य चानित्यं द्वयुः । 'निषेदुषीमासन-मन्धधीरः' । अभूभुवस्तामभवज्जनस्य' । शुश्रुवान् ।

3097. In the classical Sanskṛit, the affix क्वसु optionally replaces लिट् after the verbs सद्, वस् and श्रु with a past signification.

This being a substitute only, the original affix लिट् also comes after these verbs. As, उपसेदिवान् कौत्सः पाणिनिम् 'Kautsa served Pâṇini.' In the alternative, the proper affixes of the past tense will be employed. As उपासदत् 'he served' ; उपासीदत् and उपससाद.

So also अनूचिवान् कौत्सो पाणिनिम्. In the alternative we have उच्चाम्रौषीत्, उपाशृणोद् and अनूवास.

So also उपयुक्तवान् कौत्सः पाणिनिम्. In the alternative we have उपायौषित् उपायूषोत् and उपयुयुक्ष. So also निषेदुषीम् and अभ्युदुषः from सद् and वस्॥

The affix क्वसु is employed with the force of लुङ् and लङ् also.

३०९८ । उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च । ३ । २ । १०९ ।

एते निपात्यन्ते । उपपूर्वादिणो भावलक्षणे भूते काले लिडर्थे क्वसुः । इङ् । उपेयिवान्, 'उपेयुषः स्वामपि नर्तिमभ्यगात्' । उपेयुषी । उपेत्यधिवसि तम् । ईयिवान् । समीयिवान् । नञ्पूर्वादश्नातेः क्वसुरिडभावश्च । 'भृतमयभृतैरमाशुषः,' इति भारविः । अनुपूर्वाद्वचेः कर्तरि कानच् । वेदस्यानुवचनं कृतवाननूचानः।

3098. The forms उपेयिवान्, अनाश्वान् अनूचान् are irregularly formed.

These forms are thus evolved :—To the verb इ 'to go' with the preposition उप, the affix क्वसु is added: as उप + इ + क्वसु. The root is reduplicated: as उप + ई + इ + क्वसु. The reduplicate is here long ई by VII. 4. 69. This long does not coalesce with the short इ by the rules of sandhi; for then the rule by which this ई was introduced would have no scope. Now we add the augment इट् contrary and in opposition to the rule VII. 2. 67, and this is the irregularity. As उप + ई + इ + इट् + क्वसु, Then the root इ is replaced by य by sûtra VI. 4. 81. As उप + + य् + इट् + क्वसु = उपेयिवस्, 1st. sing. उपेयिवान्. The augment इट् is however dropped in those cases (भ) where वस् is changed into उस्; because the insertion of इट् was itself an exceptional case of limited scope :—for while the general rules VII. 2. 75 &c. ordained it, the special rule of VII 2. 67 prohibited it; and it was by prohibition of this prohibition that इट् was employed before वस्. Therefore in the accusative plural we have उपेयुषः; instrumental sing उपेयुषा &c.

This irregular participle is not limited to the upasarga उप; we find such irregular forms with other upasargas and without them also; thus समीयिवान्, and ईयिवान् as well.

By the anuvritti of the word वा read in this aphorism, we have लुङ् &c. in the alternative. As in Aorist उपागात्, Imperfect उपैत्, Perfect उपेयाय।

The word अनाश्वान् is thus formed :—To the verb अश् 'to enjoy' we add the negative particle अन; apply the affix क्वसु and do not insert the augment इट्; so, we have अन + अश् + क्वसु = अनाश्वस्, 1st. sing. अनाश्वान्. In the alternative we have Aorist नाशीत्, Imperfect नाश्नात् and Perfect नाश.

The word अनूचानः is this derived :—The affix कानच् is added in expressing the agent to the verb वच् preceded by अनु. In the alternative we have Aorist अन्ववोचत्, Imperfect अन्वब्रवीत् Perfe अनूवाच.

३०९९ । विभाषा गमहनविद्विशाम् । ७ । २ । ६८ ।

इम्बेर वसेरिट्सिचौ । जग्मिवान्—जगन्वान् जग्मिवान्—जघन्वान् । विविदिवान्—विविद्वान् । विविशिवान्—विविश्वान् । विशिना साहचर्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । वेत्तेस्तु विविद्वान् । 'नेड्वशि कृति' (२९८१) इतीट्निषेधः । "दृशेश्च" , ददृशिवान्—ददृश्वान् ।

3099. The affix वस् (वसु) optionally takes इट् after गम्, हन्, विद् and विश् ॥

As गम्—जग्मिवान् or जग्मान् (म् changed to by VIII. 2. 64); हन्—जघ्निवान् or जघन्वान् (VII. 2. 54 and 55) विद्—विविदिवान् or विविद्वान्, विश्—विविशिवान् or विविश्वान् ॥ The root विद् 'to acquire' belongs to the Tudâdi class. as it is read here with the Tudâli विश् ॥ The root विद् 'to know' (II. 55. IV 62), forms *invariably* विविद्वान् because it is âtmanepadi and cannot take इट् augment before वस् affix. (S. 2981).

Vârt.—The root दृश् should also be enumerated. As ददृशिवान् and ददृश्वान् ॥

३१०० । लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे । ३ । २ । १२४ ।

अप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्ये सतीत्यर्थः । अदादि । पचन्तं चैत्रं पश्य ।

3100. The affixes शतृ and शानच् are substitutes of लट्, when agreeing with what does not end with the first case affix.

As पचमानं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta who is cooking'; पचता कृतम् or पचमानेन कृतम् 'done by one who is cooking'. पच्+शानच्=पच्+श्यन्+शानन् (III. 4. 113 III 1. 68)=पच्+अ+नुक्+आन (VII. 2. 82)=पचान । So also पच्+श्यन्+शतृ=पच्+अ+अत्=पचत् as पचन्तं चैत्रं पश्य ॥

Why do we say 'when agreeing with what does not end with first case-affix? Observe देवदत्तः पचति 'Devadatta cooks'.

The affix आन of शानच् &c. takes the augment न by the following.

३१०१ । आने मुक् । ७ । २ । ८२ ।

अङ्गस्यादो मुगागमः स्यादाने परे । पचमानं चैत्रं पश्य । सङ्कित्यनुवर्तमाने पुनर्लङ्ग्रहणमधिकविधानार्थम् तेन प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित् । तन्त्राङ्गत्वम् । "नाडवाक्रोश इति वाच्यम्" । 'या जीवन्यः परावद्धादुःखदःखेऽपि जीयति' । 'मादि मुक्' (२२९९) इति प्राप्ते । सामर्थ्याल्लट् ।

3101. Before the Participal ending आन, a verbal stem ending in short अ, gets the augment मुक् ॥

Thus पचमानः । As पचमानं चैत्रं पश्य 'see Chaitra who is cooking.'

Since the term लट् might have have been supplied in III 2. 124 S. 3100 from the last Ashṭâdhyâyî aphorism, III. 2. 123. S. 2151 its double citation is for the sake of larger application of this rule; that is to say, this rule applies sometimes even when the word is in concord with a nominative

case. As यन् ब्राह्मणः 'who is a Brâhmaṇa'=अस्ति ब्राह्मणः; so also विद्यते ब्राह्मणः and विद्यमाने ब्राह्मणः; जुहुत् and जुहोति; and अधियानः and अधीते।

Vart.—These affixes are employed after a verb, when the particle मा is in composition, and censure or curse is implied. As मा पचन् and मा पचमानः 'may he not cook'; मा जीवन् यः परावज्ञारुः खदन्धोऽपि जीवति 'cursed be he (lit. may he not live) who though smitten by the pain of the contempt of others, still lives'. Some commentators read the anuvṛitti of the word 'option' from sûtra III. 2. 121 into this. That option, however, is a limited option (*vyavasthita-vibhâshâ*) and not of universal application. Whenever a particular form is found as differing from the general form, there it should be understood that the option has been allowed, and not everywhere.

By III. 3. 175 S. 2219 (माङि लुङ्) the aorist replaces all tense affixes when मा is used. This vartika makes an exception to that and the Present is used.

३१०२। संबोधने च। ३। २। १२६।

हे पचन्। हे पचमान।

3102. The affixes शतृ and शानच् are the substitutes of लट् even when agreeing with what ends with a first case-affix, provided that it is in the vocative case.

This aphorism declares when these participles may be employed even in the first case, as हे पचन् or हे पचमान 'O thou who art cooking'.

३१०३। लक्षणहेत्वोः क्रियायाः।। ३। २। १२६।।

क्रियायाः परिचायके हेतौ चार्थे वर्तमानाद्धातोर्लटः शतृशानचौ स्तः। यवनाः भुञ्जते यवनाः। अधीयन्वसति। हरिं पश्यन्मुच्यते। हेतुः फलं चारत्वं च। 'कृत्यचः' (२८३५)। अधीयानः सोमः।

3103. The affixes शतृ and शानच् are the substitutes of लट् and come after a verb, in expressing an attendent circumstance or characteristic, and the cause of an action.

The word लक्षण means that by which a thing is recognised or known *i.e* an attribute; हेतु means both the producer or cause as well as the product and the fruit. Both these words are attributes of the word क्रिया. Of *lakshana*:—as, यवनाः भुञ्जते यवनाः 'the Yavanas take their meals lying down' विष्णुतोऽनुव्रजति गच्छतः। Of *hetu*:—as हरिं पश्यन् मुच्यते 'by (reason of) seeing Hari, he gets liberation'; अधीयानो वसति 'for the sake of study he dwells here'. अर्जयन् वसति 'he dwells there in order to acquire wealth."

Why do we say 'when denoting a characteristic or a cause'? Observe पचति 'he cooks'; पठति 'he reads'.

Why do we say 'of the action'? Not so when the participle is the characteristic or cause of a substance or a quality. As यः कम्पते सोऽश्वत्थः 'that which is shaking is the Aswattha'; यद्गच्छति तल्लघु 'whatever floats is light'; यन्निमज्जति तद्गुरु 'that which sinks down is heavy'.

Vart.—This participle also defines the agent of an action as, सोऽधीयान आस्ते स देवदत्तः 'he is Devadatta who sits studying'.

Vart.—This participle is also used to state a general truth: as शयाना दूर्वा 'the Dûrvâ grass grows in a recumbent position'; आसीनं पद्मं 'a lotus stalk grows in an upright position'. The compound अल्पाक्षरयोः of the sûtra contradicts the rule by which a word of fewer syllables stands, first (II. 2. 14). This shows that the rule II. 2. 14. is not universal.

३१०३ । क्त । कृत्यचः । ८ । ४ । २९ ।

प्रपीयमानः सोमः ।

3103 A. The dental त of a Krit-affix is changed to न, when an alterant preposition precedes it.

Thus with प्र we have प्रपीयमानः सोमः । See S. 2835.

३१०४ । ईदासः । ७ । २ । ८३ ।

आसः परस्यानङेत्स्यात् । 'आदेः परस्य' (४४) । आसीनः ।

3104. The long ई is substituted for the आ of आस, after आङ् ॥

Thus आसीनो यजते ॥ See I. 1, 54 S. 44 by which the *first* letter of the *second* term after आसः which is exhibited in the Ablative is taken here) The आङ् which is in the 7th case in the last aphorism should be taken in the 6th case in this.

३१०५ । विदेः शतुर्वसुः । ७ । १ । ३६ ।

वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरादेशो वा स्यात् । विदन् । विद्वान् । विदुषी ।

3105. The वसु is substituted for the Present Participle affix शतृ after the root विद् 'to know'.

Thus विद्वस् n. s. विद्वान्, विद्वांसौ, विद्वांसः ॥ The words formed with affixes having an indicatory उ ऋ (उगित्) add a न् in their strong cases (VII. 1. 70), and form their feminine with unaccented ई As, विदुषी । The शतृ is an affix having an indicatory ऋ, therefore, its substitute would also be considered as having an indicatory ऋ, the उ of वसु therefore is not absolutely necessary for the purposes of उगित् operations, वसु is so written, in order that in the sûtra वसो संप्रसारणं (VI. 4. 131), both क्वसु and वसु should be included. Nor can we object that in the above mentioned sûtra, वसु with one indicatory letter being taken, cannot include an affix like क्वसु having two indicatory letters,—on the maxim एकानुबन्धकग्रहणे न द्व्यनुबन्धकस्य—for if that were so, there was no necessity of उ in वसु ॥ Some read the anuvṛitti of the word optionally into this: and we have विदन्, विदन्वौ, विदन्तः formed with शतृ (see V. 4. 38).

३१०६ । तौ सत् । ३ । २ । १२७ ।

तौ शतृशानचौ सत्संज्ञौ स्तः ।

3106. These two शतृ and शानच् are called सत्.

These participial affixes get collectively this name ; and as such they are not limited by the conditions enumerated above ; so that they replace not only the affixes of the present tense but sometimes of the Future also (III. 3. 14.), as well as other tenses. Thus ब्राह्मणस्व कुर्वन्, करिष्यन्, कुर्वाणः करिष्यमाणः ।

The word सत् occurs in sûtra III. 3. 14 s. 3107. See below.

३१०७ । लृटः सद्वा । ३ । ३ । १४ ।

व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनाप्रथमासामानाधिकरण्ये प्रत्ययेऽप्रत्ययोः संबोधने लक्षणहेत्वोश्च नित्यम् । करिष्यन्तं करिष्यमाणं पश्य । करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः । करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्थविष्यन्वर्तते । प्रथमासामानाधिकरण्येऽपि क्वचित् । करिष्यतीति करिष्यन् ।

3107. The affixes called 'Sat' *i. e.* 'śatri' and 'śânach' are optionally the substitutes of 'Lṛiṭ'.

This option is a regulated option ; that is to say, the affixes शतृ and replace लृट् under the conditions in which they replace लट् thus by III 2. 124, s. 3100 these affixes will replace लृट् when agreeing with what does not end with the first case-affix. In these cases शतृ will *invariably* replace लृट् In other cases it will *optionally* replace लृट्. In these cases they will form what is known as future participles. As करिष्यन्तं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta about to do'; करिष्यमाणं देवदत्तं पश्य 'behold Devadatta being about to be done'. हे करिष्यन् or हे करिष्यमाण. Besides simple futurity, it denotes intention or purpose, as अर्जविष्यमाणो वसति 'he dwells intending to earn his livelihood'; करिष्यमाणः शरान् शरासनं 'intending to furnish his bows with arrows'. The descendant of करिष्यत् is कारिष्यतः। So also करिष्यद् भक्तिः।

When, however, it agrees with the nominative case, it is optionally employed. As करिष्यन्, करिष्यमाणः, करिष्यति or करिष्यते देवदत्तः 'Devadatta will do :

The form करिष्यन् is thus evolved. As कृ+लृट्=कृ+स्य+लृट् (III. 1. 33) = कर्+ऋट् +स्य+शतृ=करिष्यत् nom. sing करिष्यन्। In other words the participial affixes अत् (अन्त) and मान, technically known as शतृ and शानच्, also come after a verb that has taken the personal ending स्य of the Future.

३१०८ । पूङ्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ ।

वर्तमाने । पवमानः । यजमानः ।

3108. The affix शानन् comes after the verbs पू 'to purify' and यज् 'to sacrifice'.

As पवमानः 'purifier (fire or air)'; यजमानः 'sacrificer.

३१०९ । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् । ३ । २ । १२९ ।

धातु शीलेषु कर्तरि चानश् । भोगं भुञ्जानः । कवचं बिभ्राणः । शत्रुं निघ्नानः ।

3109. The affix चानश् comes after a verb, in expressing 'habit', 'standard of age' and 'ability.'

The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as 'infancy', 'youth' &c; शक्ति means 'capacity to do a thing'. As भोगं भुञ्जानः 'habituated to enjoy'; कवचं बिभ्राणः 'wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; शत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe'. So also, क्षीरं दुग्धवयसानाः, भुञ्जयसानाः, कवचं धर्यस्यसानाः, शिखरं दृंहसानाः and पचसानाः ।

३११० । इङ्धार्योः शत्रृकृच्छ्रिणि : ३ । २ । १३० ।

आभ्यां शतृ स्यादकृच्छ्रिणि कर्तरि । अधीयन् । धारयन् । 'अकृच्छ्रिणि किम् । कृच्छ्रेणाधीते । धारयति ।

3110. The affix शतृ comes after the verbs इङ् 'to go' and धारि 'to hold' in denoting that the agent does the action without trouble.

The word अकृच्छ्र means that which is accomplished by the agent with ease and facility. As अधीयन् पाराशर्यम् 'the facile reading of the Purâna'; धारयन्नुपनिषदम् 'easily mastering the Upanishad'. The root धारि is causative of धृ and means here 'to master'

Why do we say 'when facility is indicated'? Otherwise कृच्छ्रेणाधीते 'he reads with difficulty'; कृच्छ्रेण धारयति 'he remembers with difficulty'.

३१११ । द्विषोऽमित्रे । ३ । २ । १३१ ।

द्विषन्नमित्रः ।

3111. The affix शतृ comes after the verb द्विष् when the agent indicated means an enemy.

The word अमित्र means 'enemy'. As द्विषन् 'enemy', द्विषन्तौ 'two enemies' द्विषन्तः 'enemies.'

Why do we say 'when denoting an enemy'? Observe द्वेष्टि भर्तारम् 'the wife hates her husband'.

३११२ । सुञो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ ।

सवं सुन्वन्तः सवं यजमानाः सवियः ।

3112. The affix शतृ comes after the verb सु 'to press out juice' when the sense is that of association with a sacrifice.

The word यज्ञसंयोग is an instrumental compound, meaning association or connection (संयोग) with sacrifice. As सु+सु+शतृ: (III. 1. 76, III. 4. 113)

=यज्+अस् (1. 2. 4.)= (VI. 1, 77), 1st. sing यज्वन्, 1st. pl. यज्वन्तः 'the sacrificer'; as in सर्वे यज्वन्तः 'all are interested in, or partake of, or share in the sacrifice' सर्वेयजमानाः ॥

The word यजेत indicates that the principal sacrificer. *i.e.* the यजमान is meant and not every person who is associated in the performance of a sacrifice in a subordinate capacity; such as याजकाः 'the sacrificing priests'.

३११३ । अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ ।

3113. The affix शतृ comes after the verb अर्ह in expressing praise.

As अर्हन्निह भवान्विद्यास् 'thou art worthy of this knowledge here'; अर्हन्निह भवान्पूजास् 'thou art worthy of honor in this place'

३११४ । आ क्वेस्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ १३४ ।

क्विप्रभिव्याप्य वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु कर्तृषु बोध्याः ।

3114. From this sûtra as far as क्विप् in sûtra III 2. 177 inclusive, the affixes that we shall treat of, are to be understood in the sense of 'agents having such a habit', or 'nature', or 'having skill in such and such action'.

The force of आ in this sûtra is limit inclusive, and includes, क्विप्. also. The term तच्छील means 'the natural inclination towards an action not prompted by a contemplation of its fruit or result'. The term तद्धर्म means 'who enters upon action, not from habit, but thinking that it is his duty'. The term तत्साधुकारि means 'who does the action expressed by the verb in an excellent way'. Illustrations of these will be given under the subsequent aphorisms.

३११५ । तृन् । ३ । २ । १३५ ।

कर्त्ता कटस् ।

3115. The affix तृन् comes after verbs in the sense of 'agents having such a habit &c'.

The ऋ of तृन् is indicatory, and regulates the accent (VI. 1. 197). As +तृन्=कर्तृ, 1st. sing. कर्ता. This affix denotes *habit* in the following; as, कर्ता कटान् 'who is accustomed to make mats.' *Nature*:—as लुनद्यितारः श्राविष्ठायना भवन्ति वधूनुदास् 'the family of Srâvishthâyana shave the heads of their widows'; अन्नमपहर्त्तार आढुरका भवन्ति श्राद्धे क्षिप्ते 'the Ahvarakas steal away food as soon as Srâddha is accomplished'; उन्नेतारस्तौल्वलायना भवन्ति पुत्रे जाते 'the Taulvalâyanas become elated on the birth of a son'. *Skill*:—as कर्त्ता कटस् 'skilful maker of mats'. गन्ताऽऽखेटस् 'skilful hunter'.

Vart.—The simple verbs, without upsargas, take the affix तृच्, when the words so formed are names of sacrificial priests. As हु+तृच्=होतृ, 1st. sing. होता 'the *Hotri* priest'; so also, पोतृ 'the *Potri* priest'.

Why do we say 'when not taking the upasargas'? Observe उद्गातृ 'the Udgâtri priest'; प्रतिहर्तृ the *Pratihartri* priest'. Here the affix is ऋच्. Though the form is the same, there is difference however in the accent; *i.e.* तृच् places udâtta accent on the first syllable (VI. 1. 197), while ऋच् places it on the last (VI. I. 163).

Vart.—The augment तुक् is added when नी takes the affix तृच्; as नी+तुक्+तृच्=नेष्टृ, 1st. sing. नेष्टा 'Neshṭri priest'.

Vart.—When signifying deity, the verb त्वष् takes तृच्; the letter ष is the substitute for the ष of the root; and the affix does not take the intermediate इट् augment; as, त्वष्+तृच्=त्वष्टृ, 1st. sing. त्वष्टा 'Tvashṭri'.

Vart.—The root दा takes तृच्, when the word to be formed means an officer; as दातृ 'an attendant, a door keeper'.

Vart.—In the Veda, the root दा takes तृच्, as दातृ. The form is the same as the last, but there is difference of accent.

३११६। अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसह-चर इष्णुच्। ३। २। १३६।

अलंकरिष्णुः। निराकरिष्णुः। प्रजनिष्णुः। उत्पचिष्णुः। उत्पतिष्णुः। उन्मदिष्णुः। रोचिष्णुः। अपत्रपिष्णुः। वर्तिष्णुः। वर्धिष्णुः। सहिष्णुः। चरिष्णुः।

3116. The affix इष्णुच् comes after the following verb in the sense of the 'agent having such a habit *&c.*; viz.— अलंकृ 'to adorn', निराकृ 'to expel', प्रजन् 'to be born', उत्पच् 'to be ripe', उत्पत 'to fly', उन्मद् 'to be mad', रुच् 'to shine अपत्रप् 'to be ashamed', वृत् 'to be', वृध् 'to grow' सह् 'to bear' and चर् 'to walk'.

As अलंकरिष्णुः 'decorating', निराकरिष्णुः 'repudiating', प्रजनिष्णुः 'procreative', उत्पचिष्णुः 'apt to ripen', उत्पतिष्णुः 'flying', उन्मदिष्णुः 'mad', रोचिष्णु 'bright', अपत्रपिष्णुः 'bashful', वर्तिष्णुः 'revolving,' वर्धिष्णुः 'growing', सहिष्णुः 'patient', चरिष्णुः 'moveable'.

Vart.—The affix इष्णुच् debares by anticipation the affix ञ्नुच् of III. 2. 151, after the root अलंकृ though it has the sense of decorating.

३११७। शीङ्स्वप्दसि। ३। २। १३७।

शीङ्यः पारयिष्णवः'।

3117. The affix इष्णुच् in the sense of 'the agent having such a habit *&c.*', comes in the Chhandas, after a verb that ends in the causative णि.

The Causatives take this affix in the Vedic literature. As दृषदं धारयिष्णवः 'who hold the stones'; वीरुधः धारयिष्णवः।

३११८। भुवश्नुच्। ३। २। १३८।

छन्दसीत्येव। भविष्णुः। ननु तर्हि 'जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवम्' इति। निरंकुशाः कवयः। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। अभविष्णुरिति वृत्तिः। एवं शयिष्णुः। भैमसेनाद्ये दृष्टम्।

3118. The affix श्नुच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes in the Chhandas, after the verb भू 'to be' also.

Thus भविष्णुः 'becoming'. How do you explain its use in the classical literature, as in the following जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवम्। "The Poets are above all rules and free."

The *yoga-vibhâga* or the division of this sûtra from the last, with which it could well have been read, is for the sake of the subsequent sûtras.

The word 'also' indicates the existence of other verbs not included in the above two sûtras; as, आजिघ्नुना लोहितचन्दनेन। This example is given in the Kâsika. Also शयिष्णुः। This is, however, not found in the Bhâshya.

३११९। ग्लाजिस्थश्नुच् स्नुः। ३। २। १३९।

छन्दसीति निवृत्तम्। णित्वं ननु क्ङिति। तेन स्थ इत्वं न। ग्लास्नुः। भित्त्वान्न गुणः। जिष्णुः। स्थास्नुः। जाह्नुवः। 'ऋदुशनः क्ङिति' (२३८१) इत्यत्र गकारश्लेषात्। भूष्णुः। "दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानम्"। दक्षयन्तः यजमानाः।

3119. The affix स्नु comes after the following verbs in in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz—ग्ला 'to be weary', जि 'to conquer' and स्था 'to stand', as well as after भू 'to be'.

As, ग्लास्नुः 'languid'; जिष्णुः 'victorious'; स्थास्नुः 'disposed to stand firm, immoveable'; भूष्णुः 'being'.

The anuvritti of the word *Chhanaasi* does not extend to this sûtra The indicatory letter of this affix is really ण and not क, and therefore, there is no substitution of long for the आ of स्था, which would otherwise have taken place, had the affix been क्ङित् (VI. 4. 66).

In the sûtra I 1. 5. (कृङिति च) the letter ण is also included; for ण coming before क, is changed by the rules of *sandhi* into क and is not therefore visible. This affix therefore does not cause *gun* As जिष्णुः। स्थास्नुः। By the force of च, the rule applies to √भू also.

So also in sûtra VII. 2. 11. S. 2381 (अनुदात्तः क्ङिति) the augment इट् does not come after the verb स्नु, or a monosylliabic verb ending in a letter of the part âhâ.a उक्, when an affix having an indicatory क follows. Here also क includes ण; and therefore in भूष्णु we have no intermediate augment इट्.

Vart —In the Chhandas this affix comes after the verb दंश 'to bite ; as दंशवः पशवः 'the beasts that bite'.

३१२० । अशिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः । । ३ । २ । १४० ।

अश्नुः । गृध्नुः । धृष्नुः । क्षिप्नुः ।

3120. The affix क्नु comes after the verbs अश् 'to tremble', गृध् 'to be greedy', धृष् 'to be bold' and क्षिप् 'to throw' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As, अश्नुः 'trembling'; गृध्नुः 'greedy'; धृष्नुः 'beld'; and क्षिप्नुः 'throwing'.

३१२१ । शमित्यष्टाभ्यो घिनुण् । ३ । २ । १४१ ।

उकार उच्चारणार्थ इति वार्त्तिकम् । अनुबन्ध इति भाष्यम् । तेन शमिनितरां शमिनीतरेत्यत्र 'अनितरच्' (६८७) इति पुंवद्भावः । न चैवं शमी शमित्यादेः नुम्प्रसङ्गः । अल्ग्रहणमपकृष्य भ्राजन्तानामेव ग्रहणात् । 'नेदाप्तादेर्यवः–' (२७६३) इति वृद्धिनिषेधः । शमी । तमी । दमी । श्रमी । भ्रमी । क्षमी । क्लमी । मदादी । उत्पूर्वान्मदेः भ्राजंभासधियूधिपाशासुसृजिदृशिस्पृशिदम्भुसंभुस्कन्दिस्पन्दिक्लमिदंशिसञ्जिस्वञ्जिराजिभ्राजिभासिभिषक्षिनाथिघृषिवाशीभ्यो णः (३।१।१४२) इति णप्रत्ययविधिना घिनुणपि । उन्मादी । 'साध्वीलिलिजेषु वावचनविधिर्भारवि +' इति तु वार्त्तिकम् ।

3121. The affix घिनुण् comes after the eight verbs beginning with शम् 'to be calm', in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The word इति in the aphorism indicates beginning. These eight verbs begin with शम् and end with भ्रम् in the list of verbs. Of the affix घिनुण् the real affix is अण्, the other letters are servile ; the ण is for the sake of substituting guttural for the final palatals ; उ is for the sake of euphony according to Kâśikâ, or for the sake of rule VI. 3. 45 according to the Bhâshya ; and the letter ण् causes vriddhi (VII. 2. 116): which in the case of roots ending in म is prohibited by the rule VII. 3. 84 S. 2763, the only verb taking vriddhi being भ्रम् ।

As शमिन् 1st. sing. शमी 'calm'; likewise तमी 'desiring'; दमी 'taming श्रमी 'laborious'; भ्रमी 'whirling', 'moving round'; क्षमी 'fatiguing'; bearing'; मदादी 'mad' and उन्मादी 'mad'. Though by III. 2. 136 , S. 3116 the verb उन्मद takes the affix इष्णुच्, it also takes the affix घिनुण् by the rule of वावचन (III. 1. 94).

All these verbs belong to the *Divâli* class. After other verb than these eight, we have other affixes ; as क्षमिता.

The उ being an indicatory letter, we have शमनितरा or शमनीतरा । Here there is optional shortening by considering the affix as "ugit" under VI. 3. 45, S. 987. Nor is there any occasion to add नुम् augment in शमी , शमिनी । &c. because नुम् is added to अल् ending words only : the word अल् being drawn into VII. 1. 70 S. 361, from VII. 1. 60 S. 2517, that rule (S. 361) is limited to words ending in a अल् letter. The vriddhi is prohibited by S. 2763.

Paribhâsha :—" The rule III. 1. 94 S. 2830 by which an *Apavâda*-affix which is not uniform with an *utsarga* affix should supersede the

latter only optionally, has no concern with *Apavada* affixes added in the sense of 'having such a habit.' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177.

This Paribhâshâ is not of universal application; hence we have two derivatives उन्मादिष्णुः by S. 3. 11. 6, and उन्मादिन् by the present sûtra.

३।२२। संपृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च। ३। २। १४२।

विनुरुत्वात्। संपर्की। अनुरोधी। आयामी। आयासी। परिस्रावी। संसर्गी। परिदेवी। संज्वारी। परिक्षेपी। परिरटी। परिवादी। परिदाही। परिमोही। दोषी। द्वेषी। द्रोही। दोही। योगी। आक्रीडी। विवेकी। त्यागी। रागी। भागी। अतिचारी। अपचारी। आमोषी। अभ्याघाती।

3122. The affix विनुच् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. viz :—संपृच्, अनुरुध्, आयस्, आयस्, परिसृ, संसृज्, परिदेव, संज्वर, परिक्षिप्, परिरट्, परिवद्, परिदह्, परिमुह्, दुष्, द्विष्, द्रुह्, दुह्, युज्, आक्रीड्, विविच्, त्यज्, रज्, भज्, अतिचर्, अपचर्, आमुष् and अभ्याहन्.

The root संपृच् is to be taken as belonging to the Rudhâdi class, and not as belonging to the Adâdi, because the vikaraṇa is elided in the latter. The root परिदेवि belongs to the Bhvâdi class, the simple verb being देव् 'to sport'. The verb क्षिप् 'to throw' is common both to the Tudâdi and the Divâdi, and both are taken here. युज् 'to concentrate' is Divâdi, and युज् 'to join' is Rudhâdi; both are meant here. The verb रंज् 'to color' has lost its nasal in this sûtra, irregularly.

Thus संपृच्+विनुच्=संपर्क+इन् (VII. 2. 52)=सम्पर्किन् 1st sing. सम्पर्की 'mixture'; similarly, अनुरोधी 'compliant', आयामी 'one who restrains'; आयासी one who exerts'; परिस्रावी 'that which flows round'; संसर्गी 'united'; परिदेवी 'lamenting'; संज्वारी 'greatly heating'; परिक्षेपी 'moving about'; परिरटी 'crying aloud'; परिवादी 'reviling,; परिदाही 'burning'; परिमोही 'beguiling'; दोषी 'guilty'; द्वेषी 'hating'; द्रोही 'quarrelling'; दोही 'milking'; योगी 'uniting or concentrating'; आक्रीडी 'playing'; विवेकी 'discriminating'; त्यागी 'renouncing'; रागी 'yearning after'; भागी 'sharing'; अतिचारी 'transgressing'; अपचारी 'offending'; 'आमोषी a thief; अभ्याघाती 'attacking'.

The indicatory च of the affix shows that the final palatal is changed into a corresponding guttural before this affix. (VII. 3. 52 and 54).

३।२३। वौ कषलसकत्थस्कभः। ३। २। १४३।

वकषावी। विलासी। विकत्थी। विस्कभी।

3123. The affix विनुच् comes after the verbs कष् 'to injure', लस् 'to embrace and sport', कत्थ् 'to praise' and स्कभ् 'to believe', when these are in composition with the preposition वि।

As विक्षायी 'injuring; विलायी 'sportive, a sensualist'; विजल्पी 'vaunting'; and विश्रम्भी 'confiding'.

३१२४ । अपे च लषः । ३ । २ । १४४ ।

पाप्ती । अपलाषी । विलाषी ।

3124. The affix विनुच् comes after the verb लष 'to wish' when compounded with the preposition अप and वि ।

As अपलाषी 'thirsty'; विलाषी. The term वि is to be read into this sûtra by the force of the word 'and'.

३१२५ । प्रे लपसृदुमथवदवसः । ३ । २ । १४५ ।

प्रलापी । प्रवारी । प्रद्रावी । प्रमाथी । प्रवादी । प्रवासी ।

3125. The affix विनुच् comes after the verbs लप्, वृ, द्रु, मथ, and वस when compounded with the preposition प्र ।

As प्रलापी 'prattling'; प्रवारी 'extending around'; प्रद्रावी 'running away, fugitive'; प्रमाथी 'tormenting'; प्रवादी 'reporting'; प्रवासी 'a traveller'.

The root वस् here is the Bhvâdi वस् meaning 'to dwell' and is not the Adâdi meaning 'to cover', because in the latter the vikarana is elided.

३१२६ । निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयेवुञ् । ३ । २ । १४६ ।

पञ्चम्यर्थे प्रथमा । तस्येदं वुञ्स्यात् । निन्दकः । हिंसक इत्यादि । चकुला विद्वे वुञ्चकर्मं पक्षं तच्छीलादिषु बाधकत्वन्यायेन तृजादयो नेति ।

3126. The affix वुञ् is added to the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c'.—निन्द्, हिंस, क्लिश्, खाद्, विनाश्, परिक्षिप्, परिरट्, परिवाद, व्याभाष् and असूय ।

In this sûtra the whole phrase ending with असूय has taken the termination of the first case; which, however, has the force of the ablative here.

As निन्द्+वुञ् =निन्दकः (VII. 1. 1) 'blaming'; so also हिंसकः 'injuring'; क्लेशकः 'tormenting or troublesome; खादकः 'eating'; विनाशकः 'destroying'; परिक्षेपकः 'surrounding'; परिरटकः 'who cries aloud'; परिवादकः 'a plaintiff; व्याभाषकः 'detracting'; and असूयकः 'detracting'.

The same forms as the above would have been obtained by adding the affix ण्वुल taught in III. 1. 133, as by adding वुञ्: its separate enunciation indicates the existence of the following paribhâsha :—

The rule of III. 1. 94 by which an *apavâda*-affix which is not uniform with *utsarga*-affix should supersede the latter only optionally, has no concern with *apavâdâ*-affixes added in the sense of 'having such a habit' *i.e.* with the affixes taught in III. 2. 134—177". Therefore the affixes वुञ् &c, are not added in the sense of 'having such a habit &c'.

३१२७ । देविक्रुशोश्चोपसर्गे । ३ । २ । १४७ ।

आदेवकः । आक्रोशकः । 'उपसर्गे' किम् । देवितः । क्रोष्टा ।

3127. The affix वुञ् comes after the verbs देवि 'to lament' and क्रुश 'to cry', when an upasarga is in composition with them.

As आदिवकः 'one who sports or laments'; आक्रोशकः 'vociferous, a reviler'; परिदेवकः 'one who laments'; परिक्रोशकः 'a reviler'.

Why do we say 'when in composition with an *upasarga*'? Observe देवविता and क्रोष्टा formed by तृच् (III. 2. 135).

३१२८ । चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच् । ३ । २ । १४८ ।

चलनार्थाच्छब्दार्थाच्च धातोर्युच् स्यात् । चलनः । चोपनः । कम्पनः । राडनः । रवणः । 'अकर्मकात्' किम् । पचिता विद्यात् ।

The affix युच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c'. after intransitive verbs denoting 'motion' or 'sound'.

As चल्+युच=चलनः 'moving' (VII. 1. 1); चोपनः 'creeping'; कम्पनः 'shaking'; राडनः 'sounding'; रवणः 'roaring'.

Why do we say 'intransitive'? Observe पचिता विद्यात्.

३१२९ । अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ ।

अकर्मकादनुदात्तेतो हलादेश्च धातोर्युच् स्यात् । वर्तनः । वर्धनः । 'अनुदात्तेतः' किम् । भविता । 'हलादेः' किम् । पचिता । 'अकर्मकात्' किम् । पचिता वस्त्रम् ।

3129. The affix युच् comes in the same sense after such intransitive verbs as are Atmanepadi and begin with a consonant and are Anudâttet *i. e.* have a gravely accented vowel as indicatory.

As वर्धनः 'being'; वर्द्धनः 'growing'.

Why do we say 'Anudâttet'? Observe भविता.

Why do we say 'beginning with a consonant'? Observe पचिता, which though Atmanepadi, takes तृच्.

Why after 'Intransitive'?. This rule will not apply if the root is transitive; as पचिता वस्त्रं ।

३१३० । जु नृङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० ।

'जु इति सौत्रो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । नृङ्क्रमणः । दन्द्रमकः । सरकः । गृधेर्लक्षणे षट्-ग्रहणं 'लषपतपद-' (३१३४) इत्युक्ता वाधा मा भूदिति । तेन गार्ध्नीलिकेषु परस्परं बाधकविधिर्नास्तीति । तेनालंकृञ्जल्पुन्न ।

3130. The affix युच् comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c', viz:— जु, क्रम्य, दन्द्रम्य, नृ, , , , , पत and पद.

The verb जु is not to be found in the Dhâtupâtha, but is taught in the aphorisms and is hence called a *sautra dhâtu*. It means 'to go', 'to be quick'. As +युच्=जो+अन (VII. 1. 1. and VII. 3. 84)=जवनः (VI. 1. 78, II. 3. 46) 'a courser, a swift horse'. क्रम्य+युच्=क्रम्+अन (II. 4. 74)= : 'moving about'; so also दंद्रमकः 'wandering'; सरकः 'flowing'; गर्द्धनः 'greedy'; ज्वलनः 'burning'; शोचनः 'grieving'; लषकः 'desiring'; पतनः 'falling', पदनः 'moving'.

The enumeration of the word पद in the above, indicates that this tra applies to the transitive verbs; otherwise the sûtra III. 2. 148 would

have been sufficient, as चद् is a चलनार्थ verb. Moreover the affix ukaṅ of III. 1. 154, S. 3134 will not now debar this युच् after otherwise it would have. Others say that the inclusion of चद् in this aphorism indicates the existence of the *paribhâshâ* already given under sûtra III. 2. 141 *i.e.* the rule of III. 1. 94 has no concern with affixes added in the sense of 'having such a habit &c'. The affix इष्णुच् which by III 2. 136 is added to अलंकृञ्, supersedes, therefore, not merely the addition of तम् to अलंकृञ्, (III. 2. 135), but also the addition of शतृ to the same. If a *tâchchhilika apavâda* were to supersede only an *atâchchhilika utsarga*, it would have been superfluous for Pâṇini to teach in this sûtra the addition of युच् to चद्, because in that case the addition of उकञ् to चद् by III. 2. 154 would not have debarred the addition of युच् to चद् by III. 2. 149. The repetition is for the sake of *jnâpana* therefore, and it indicates the existence of the above-mentioned maxim. The *jnâpana* is not, however, of universal application; for sometimes both affixes are applied concurrently;
विजल्पनः ।

३१३१ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ ।

क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ।

3131. And after the verbs having the sense of क्रुध् 'to be angry' and मण्ड 'to adorn', the affix युच् is employed.

As क्रोधनः 'wrathful'; रोषणः 'irascible,'; मण्डनः 'adorning'; भूषणः 'ornament'. But not so after the verb अलंकृ to which sûtra III. 2. 136 applies.

३१३२ । न यः । ३ । २ । १५२ ।

यकारान्ताद्युच् न स्यात् । क्नूयिता । क्ष्मायिता ।

3132. The affix युच् is not employed after those verbs which end in the letter य.

This debars III. 2. 149. As क्नूयिता 'making creaking sound'; क्ष्मायिता 'trembling'. In these cases the affix तृच् is employed (III. 2 135).

३१३३ । तूदीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ ।

युच् स्यात् । तूदिता । दीपिता । दीक्षिता । 'नन्दिग्रहि–' (३१४९) इति रेफ युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति 'ल्युट्शीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्ति' इति प्राविकमिति । तेन ऊढया युवतिः । ऊढ्या ऊढ्यना शाला । यदि तूदेर्युच् स्यात् ततो नप्तृनेष्टृ० । तन्त्रादिः ।

3133. The affix युच्, does not come after the verbs तूद् 'to strike', दीप् 'to shine' and दीक्ष् 'to initiate'.

These three verbs are *anudâttet*, and by sûtra III. 2. 149, would have taken युच्। The present sûtra prohibits that. Therefore, they take तृच्. As, तूदितृ 1st sing तूदिता 'one who strikes'; 'दीपितृ one who shines'; 'one who initiates'.

Now, it might be objected—" We find that sûtra III. 2. 167 specifically enjoins the affix र after दीप्; this apavâda rule will therefore, supersede the general rule; where is then the necessity of the present

rule? If you say that the affix युच् is also obtained by the rule of non-uniformity (III. 1. 94), we reply that the Paribhâshâ given under sûtra 3121 will prevent that." This objection is answered by saying that the above-mentioned Paribhâshâ is not of universal application; there are exceptions to it, as कम्र यवतिः and कम्रा युवतिः 'a young girl' which are both valid forms derived by adding र and युन् to the verb कम. So also कम्प्रा and कम्पना शाखा 'a shaking branch.'

If we prohibit अक after the root सूद how do we get the forms मधुसूदन and रिपुसूदन? This objection may be answered in three ways: (1) the present is *anitya* rule, not of universal application, which can be inferred from finding this sûtra separated from the last (yogavibhâga), when it was easier to make them one, (2) the words मधुसूदन &c, belong to the न-आदि class (III. 1. 134) taking the affix ल्यु or (3) they are formed by III. 3. 113 by the affix ल्युट्

३१३५। लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशूभ्य उकञ्। ३। २। १५५।

लाषुकः। पातुकः इत्यादि।

3134. The affix उकञ् comes after the following verbs, in the sense of 'the agent having such a habit &c':—लष्, पत्, पद्, स्था, भू, वृष्, हन्, कम्, गम्, शूङ् and शक्।

As लाषुकं दुग्धसंगतं, प्रपातुका गर्भा भवन्ति, उपपातुकंसत्त्वं उपस्थातुका इत्यं न्ति 'प्रभावुकमन्नं भवति, प्रवर्षुकाः पर्जन्याः, आघातुकं आपालिकस्य शूलम्, आशुकं स्त्रियो भवन्ति, आगामुकं वाराहर्षी एव आहुः, जिंघांसकं तीक्ष्णमाहुः। The च is added after स्था in उपस्थायुक by VII. 3. 33. The इत् is changed into आत् by VII 3. 32 and 54.

३१३५। जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन्। ३। २। १५५।

जल्पाकः। भिक्षाकः। कुट्टाकः। लुण्टाकः। वराकः। वराकी।

3135. The affiix षाकन् comes, in the sense of the 'agent having such a habit &c', after the following verbs:—जल्प्, भिक्ष्, and कुट्ट्।

The ष is indicatory showing that the feminines of the words so formed take the affix ङीष् *i.e.* long ई (IV. 1. 41.) As जल्पाकः 'talkative'; भिक्षाकः 'a beggar'; कुट्टाकः 'who or what cuts'; लुण्टाकः 'a thief or robber'; वराकः 'low, miserable'. In the feminine जल्पाकी, वराकी &c.

३१३६। प्रजोरिनिः। ३। २। १५६।

प्रजविनौ। प्रजविनः।

3136. The affix इनि comes in the sense of 'the agent having such a habit etc', after the verb प्रजु 'to hasten forward.'

As प्रजविन् sing. प्रजवी 'an express, courier', dual प्रजविनौ, pl. प्रजविनः॥

३१३७। जिदृक्षिविश्रीङ्रुदाजिधृषाम्व्यथाऽऽयसपरिभूप्रसूभ्यश्च। ३। २। १५७।

जयी। दरी। क्षयी। विश्रयी। अत्ययी। धमी। अव्ययी। अभिभवी। परिभवी। प्रसवी।

3137. The affix इष्णि comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs जि 'to conquer', इष् 'to respect', क्षि 'to waste, to dwell, to go', क्षिप् 'to shelter', इ 'to go', वम् 'to vomit', अक्षम 'not to give pain', अक्षय 'to injure', परिभू 'to humiliate' and प्रभू 'to beget'.

As जयिन् 1st. sing. जयी 'conquering', similarly, इषी 'respecting'; क्षयी 'wasting'; क्षिप्यी 'wasting', अक्षम्यी 'exceeding'; वमी 'vomiting'; अक्षय्यी 'free from pain', अक्षयमी 'not injuring'; परिभवी 'humiliating' and प्रभवी procreating'.

३१३८ । स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८

आत्यादयश्चत्वारोऽदन्ताः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तन्द्रालुः । द्रा । तदेः नान्तत्वं निपात्यते । तन्द्रालुः । "ॠीडेो धात्वः" । श्रद्धालुः ।

3138. The affix आलुच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the following words:—स्पृह 'to desire', गृह 'to seize', पत 'to fall', दय 'to give, to go, to protect', निद्रा 'to sleep', तन्द्रा 'to be tired' and श्रद्धा to venerate'.

The first three verbs belong to the Churâdi class and end in short and take णिच् without guna or vriddhi.

As, स्पृहयालु 'disposed to be desirous of'; गृहयालु 'disposed to catch hold of or seize'; पतयालुः 'tending or prone to fall'; दयालुः 'compassionate'; निद्रालुः 'disposed to sleep'. The word निद्रा is formed by adding the preposition नि to the verb द्रा 'to go crookedly'; तन्द्रालुः 'slothful', तन्द्रा is formed by adding तद् to द्रा, and then irregularly changing the द् into न्. श्रद्धालु 'full of faith'. The term श्रद्धा is formed by adding अङ् to the verb डुधाञ् 'to hold'. See VI. 4. 55 for adding अ।

Vart.—The affix आलुच् comes also after the root शीङ् 'to lie down', as शयालुः 'disposed to lie down'.

३१३९ । दाधेटसिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ ।

दारुः । धारुः । सेरुः । शदुः । सदुः ।

3139. The affix रु comes after the verbs दा 'to give', धेट् 'to suck', षि 'to bind', शद 'to fall' and सद 'to sit'.

As, दारुः 'a munificent man', मातरं धारुः मातरि 'a sucking child of the mother'. The genitive case is here prohibited by II 3. 69, the र being taken as equivalent to ज. As सेरुः 'binding'; शदुः 'falling', and सदुः 'resting'.

३१४० । सृघस्यदः क्मरच् । ३ । २ । १६० ।

सृमरः । घस्मरः । अद्मरः ।

3140. The affix क्मरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c', comes after the verbs सृ 'to flow', घस् 'to eat' and अद 'to eat'.

As सृमरः 'going, a kind of deer', घस्मरः 'gluttonous'; अद्मरः 'voracious'

३१४१ । भञ्जभासमिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ ।

भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ।

3141 The affix घुरच् comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs भञ्ज् 'to break', भास् 'to shine', and मिद 'to be fat.'

As भंज्+घुरच्=भंग्+उर (VII. 3. 52)=भंगुरः 'brittle'; the palatal being changed into guttural because of the indicatory च. So also मेदुरः पशुः 'a fat beast'; भासुरं ज्योतिः 'splendid light'.

After the verb भञ्ज् this affix gives a reflexive signification—that which naturally breaks of itself.

३१४२ । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ ।

विदुरः । भिदुरम् । छिदुरम् ।

3142. The affix कुरच् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs विद् 'to know', भिद् 'to divide' and छिद् 'to pierce'.

As विदुरः पण्डितः 'a knowing Pandit': भिदुरं काष्ठम् 'a splitting or fragile wood'; छिदुरा रज्जुः 'a cutting or breaking rope'. The affix is employed in a reflexive sense after the verbs भिद् and छिद्.

Note.—The affix कुरच् comes after the verb वध 'to kill'; and there is vocalisation of the semivowel; as विधुरः ।

३१४३ । इत्वरशजिसर्तिभ्यः क्वरप् । ३ । २ । १६३ ।

इत्वरः । इत्वरी । मरुत्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ।

3143. The affix क्वरप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs इ 'to go', शद् 'to destroy', जि 'to conquer', and सृ 'to flow'

The त् is indicatory employed in order to introduce the augment इट् between the verb and the affix (VI. 1. 71). Thus इ+क्वरप्=इ+त्+वर=इत्वरः, fem. इत्वरी a traveller'; मरुत्वरः, fem. मरुत्वरी 'transitory.' जित्वरः, 'victorious', fem. जित्वरी; सृत्वरः fem. सृत्वरी 'going, a river'.

Though the affix begins with a letter of वच् *pratyāhāra*, and ought to have taken the intermediate इट् (VII. 2. 35) yet it is prohibited by VII 2. 8

३१४४ । गत्वरश्च । ३ । २ । १६४ ।

गमेरनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ।

3144. And the word गत्वर is irregularly formed.

The word गत्वर is formed by eliding the म् of गम् and adding the affix क्वरप्. As गत्वरः, fem. गत्वरी 'locomotive, transient'.

३१४५ । जागरूकः । ३ । २ । १६५ ।

जागर्तीकः स्यात् । जागरूकः ।

3145. The affix ऊक comes after the verb जागृ 'to be awake' in the sense of 'the agent having such a habit.'

As जागरूकः 'wakeful',

३१४६ । यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ ।

यङन्तेभ्यो धातुभ्यः ऊकः स्यात् । दशानिति भाविना नकारेण निर्देशः । यायजूकः । जञ्जपूकः । दन्दशूकः ।

3146. The affix ऊक comes in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs यज्, जप् and दंश् when they end in the affix यङ्.

The intensives of these verbs take ऊक. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices'; जञ्जपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly; snake (what bites frequently)'. The nasal is inserted by VII. 4. 86. S. 2658. The root दंश् (Bhvâdi) is shown in the sûtra without its nasal, in anticipation of its losing it before the affix by VI. 4. 24 S. 415.

३१४७ । नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ ।

एषां रः । स्नेरः । अविर्नञ्पूर्वः क्रियाकालतत्त्वे वर्तते । अजस्रं सततमित्यर्थः । कस्रः । हिंस्रः । दीप्रः ।

3147. The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c' after the verbs नम 'to bow', कम्प् 'to shake', ष्मि 'to smile', अजस् 'not to cease', कस् 'to desire', हिंस् 'to injure', and दीप 'to shine'.

Thus, गम्रं काष्ठं 'soft wood', कम्प्रा शाखा 'shaking branch'; स्नेरं मुखं 'smiling face'; अजस्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually'; कस्रा युवतिः 'a beautiful maiden'; हिंस्रं रक्षः 'the injuring Râkshas'; दीप्रं काष्ठं 'brilliant wood.'

The word अजस्रं is an adverb, and is derived from the root जस् 'to set free' with the negative particle अ, and the affix र; as अ+जस्+र=अजस्रं ।

३१४८ । सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ ।

चिकीर्षुः । आशंसुः । भिक्षुः ।

3148. The affix उ comes after roots that have taken the affix सन् and after the verbs आशंस् 'to wish' and भिक्ष् 'to beg' in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

The term सन् in the aphorism means Desideratives in the affix सन्, and not the verb सन्, because the verb सन् is never seen with this affix.

As, चिकीर्षुः 'desirous of doing'; जिहीर्षुः desirous of taking'; आशंसुः 'desirous'; भिक्षुः 'a beggar'.

The verb आशंस् with the upasarga आ is the verb इच्छ 'to desire' and not the verb शंस 'to praise'.

३१४९ । विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ ।

वेत्तेर्नुं विशेषस्यत्वं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इच्छुः ।

3149 The words विन्दु and इच्छु are irregularly formed by the addition of the affix उ, in the sense of 'the agent having such a habit &c.'

To the verb विद् we add the augment नुम् and then the affix उ; as, विद्+नुम्+उ=विन्दुः (I. 1. 47)=वेदनशीलः 'intelligent'; so of इष् 'to wish', the ष is replaced by छ, and we have इच्छुः=इच्छनशीलः 'desirous'.

३१५० । क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० ।

'देवाञ्जिगाति सुम्नयुः' ।

3150. The affix उ comes in the Chhandas, after the roots that have taken the Denominative affix क्य in the sense of 'the agent having such a habit &c'

The term क्य includes the three affixes क्यच्, क्यङ् and क्यष् (see sûtras III. 1. 8. 11, 13, &c). As मित्रयुः, संस्त्वेदयुः, सुम्नयुः (Rig. Ved. I. 3. 4). As देवाञ् जिगाति सुम्नयुः ।

In the modern Sanskrit तृच् will be employed. As मित्रीयिता,. By sûtra VII. 4. 33, the long ई replaces the final अ, when क्यष् follows; as पुत्र + क्यच् = पुत्री + य = पुत्रीय. Why then in the case of मित्रयुः there is not the substitution of long ई for the अ of मित्र? Because the rule VII. 4. 33 is set aside by VII. 4. 35 which declares that in the Chhandas the long ई is not substituted for the अ ।

३१५१ । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

आदन्ताद्दन्ताद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिड्वत् । वचिः सोमम् । दविर्गाः । अभिजघ्रम् । जग्मिर्युवा । 'जघ्निर्वृत्रमिन्द्रियम्' । जक्षिः । '* आयायां णाङ्कुसगजिजनिभ्यः *' । दक्षिः । चक्रिः । सक्थिः । जग्मिः । जक्षिः । नेमिः । '* सासहिवाँश्चाभिभूयाम् *' । यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ।

3151. In the Chhandas, the affixes कि and किन् in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long आ, or short or long ऋ, and after the verbs गम् 'to go', हन् 'to kill', and जन् 'to be produced', and these affixes operate like लिट् causing reduplication of the root.

The इ after आ is either for the sake of euphony, or for the sake of precision. Had it been त्, then by the rule of तपर (I. 1. 70) short ऋ would only be included and not long ॠ. But the present rule is applicable to long ॠ as well.

Thus पा + कि = पचिः 'drinking'; as पचिः सोमं 'drinking the soma-juice'; दः 'giving cows' (Rig. Ved. VI. 23. 4). जिजापयन्ती तनुरिः (Rig. Ved. IV. 39. 2, VI. 68. 7). दूरे अध्वाजगुरिः (Rig. Ved. X. 108. 1). गम् + किन् = जग्निः 'being in constant motion, wind,'; जग्निर्युवा (Rig. Ved. II. 23. 11), हन् + किन् = जघ्निः 'killing, a weapon offensive'; जघ्निर्वृत्र (Rig. Ved. IX. 61. 2); जन् + किन् = जाग्नः as जातवीजाह् (T. S. VII. 20. 1). So also वचि र्वोजुम् ।

The letter क् in these affixes is indicatory. It might be said 'it is superfluous to make these affixes कित्, because these being treated like लिट् will be कित् by rule I. 2. 5'. True, they would be कित् by the rule I. 2. 5, but then the rule VII. 4. 11. (when *lit* follows, *guna* is the substitute of the verb अञ्च् and of those that end in the long ऋ) would also have applied to these affixes, and would have caused *guna*. It is to prevent this *guna* of the letter ऋ that we have annexed an indicatory क् to these affixes.

Vart.—The affixes क्कि and क्किन् are of universal application in the Chhandas, and are not confined to the verbs enumerated in the sûtra, as we see them in वह् &c.; as वेदिः (Yaj. Ved XII. 105); नेमिः (Rig. Ved. II. 5. 3).

Vart.—The affixes क्कि and क्किन् come after the roots धात्, तृन्, चृ, नमि, and यमि in the classical literature also; as, दधिः, चक्रिः, चक्तिः, जक्षिः, जग्मिः, नेमिः।

Vart.—The affixes क्कि and क्किन् come after the Intensive (यङन्त) roots of वह्, वद्, चल्, and चद्. As, वावहिः, वावदिः, चाचलिः, चाचतिः (VII. 4, 83).

३१५२। स्वपितृषोर्नजिङ्। ३। २। १७२।

स्वप्नक। तृष्णक्। तृष्णजौ। तृष्णजः। 'धृषेश्च' इति वार्त्तिकमिति काशिकादौ। धृष्णक्।

3152. The affix नजिङ् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c', after the verbs स्वप् 'to sleep' and तृष 'to be thirsty'

As स्वप्+नजिङ्=स्वप्नङ् 1st. sing. स्वप्नक् 'sleeping, drowsy'; तृष्णज् 1st. sing. तृष्णक् covetous, thirsty'.

Vart.—So also after the verb धृष् 'to insult, be bold'; as, धृष्णज् 1st. sing. धृष्णक् 'bold, impudent'. (This vârtika is found in Kâśikâ).

३१५३। शृवन्द्योरारुः। ३। २। १७३।

शरारुः। वन्दारुः।

3153. The affix आरु comes in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs शॄ 'to injure' and वन्द् 'to praise', 'to salute'

As शरारुः 'noxious, a mischievous animal'; वन्दारुः 'praising, a bard'.

३१५४। भियः क्रुक्रुकनौ। ३। २। १७४।

भीरुः। भीलुकः। '* क्रुकन्नपि वाच्यः *'। भीरुकः।

3154. The affix क्रु and लुकन् come in the sense of 'the agent having such a habit' after the verb भी 'to fear'.

As, भीरुः 'fearful, timid'; भीलुकः 'timorous, a bear, a tiger, a jackal'.

Vart.—The affix क्रुकन् should also be stated; as भीरुकः।

३१५५। स्थेशभासपिसकसो वरच्। ३। २। १७५।

स्थावरः। ईश्वरः। भास्वरः। पेस्वरः। क्लस्वरः।

3155. The affix वरच् comes, in the sense of 'the agents having such a habit &c' after the verbs स्था 'to stand', ईश 'to rule', भास् 'to shine', पिस् 'to go' and क्लस 'to go.'

A स्थावरः 'immoveable'; ईश्वरः 'ruler, God'; भास्वरः' luminous.' पेस्वरः 'going, destructive'; विकस्वरः 'opening, expanding'.

३१५६। यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्। ३। २। १७६।

यातेर्यङन्ताद्वरच्प्रत्ययात्। 'अतो लोपः' (२३०८)। तस्य 'अचः परस्मिन्–' (५०) इति स्थानि-वद्भावे प्राप्ते पदस्य परनिमित्तवधे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽआदेशो न स्थानिवत्। तस्य बलीयं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधात् लोपो व्योः–' (८७३) इति बलीयः। आल्लोपस्य स्थानिवत्त्वम् शित्यातो लोपे प्राह 'वरे लुप्तं न स्थानिवत्' ॥ यायावरः।

3156. The affix वरच् in the sense of 'the agent having such a habit &c' comes after the verb या when it ends with the affix यङ्.

With the affix यङ्, the intensives of verbs are formed; as यायावरः 'a vagrant, an ascetic'. See sûtra I. 1. 58.

Thus या+यङ्+वरच्। Now applies VI. 4. 48. S. 2308, requiring the elision of the अ of the य of यङ्। Thus या+य्+०+वर॥ This elided अ caused by a subsequent rule would have been sthânivat by I. 1. 57 S. 50. But it is not sthânivat for the purposes of the rules relating to the final member of a pada, or for doubling &c. See I. 1. 58. S. 51. Now VI. 1. 66. S. 873 requires the elision of य् before वर। But if the elided अ be sthânivat, then it would intervene, and य् could not be said to be followed by व and so there would be no elision of य्। But I. 1. 58. S. 51 declares that for the purposes of य् elision the vowel substitute is not sthânivat. Thus यायाय्+०+वर=यायाय्+०+०+वर। Now the आ of या requires to be elided, if the elided अ be sthânivat. But this is prevented by the same rule (I. 1. 58. S. 51) with regard to वर विधिः।

Note.—To understand this sthânivat question properly, we give the following quotation from the Ashtâdhâyî I. 1. 58. S. 51.

Thus from the intensive verb यायाय we have यायावरः 'a vagrant.' It is formed in this wise यायाय+वर (III. 2. 176)=यायाय्+०+वर (VI. 4. 8). Here the अ of य has been dropped and replaced by lopa, on account of its being followed by the ârdhadhâtuka affix वरच्. The next step is to drop the य् by rule VI. 1. 66, which declares that the letters झ् and य् are dropped before affixes beginning with any consonant except य् *i.e.*, beginning with consonants of झल् pratyâhâra. Now if the lopa substitute be considered as sthânivat to अ, then the affix वरच् is not an affix having an initial consonant and the rule, which requires the dropping of य्, would not apply. The sûtra I. 1. 58. however provides for this by not making it sthânivat.

Thus यायाय+०+वर. Now there is a rule (VI. 4 64) which declares that the final long आ of a base is dropped before ârdhadhâtuka affixes having an initial vowel. Here therefore, if the âdeśa 'lopa,' which replaced the vowel अ, be considered as sthânivat, by I 1. 57. S. 50 and वर be considered as an affix having a latent initial vowel, then the आ of यायाय requires to be dropped. But this sûtra prevents this and we have the form यायावर; as अप्सु यायावरः प्रवपेत पितॄन्॥

३१५७। भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपृजुग्रावस्तुवः क्विप्। ३। २। १७७।

विभ्राट्। भाः। भासौ। धूः। धुरौ। विद्युत्। ऊर्क्। पूः। पुरौ। हृत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्जिसमसजिदृशिस्पृशयुजयाजयाचयतविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि दृश्यते। जूः। जुवौ। जुवः। ग्रावशब्दस्य धातुना सहायः कृञि निपात्यते। ततः क्विप्। ग्रावस्तुत्।

3157. The affix क्विप् comes, in the sense of 'the agent having such a habit &c.' after the verbs भ्राज् 'to shine' भास 'to shine' भुर्व 'to injure', ध्रुव 'to shine', ऊर्ज 'to be strong', पॄ 'to fill', 'to move rapidly' and स्तु 'to praise', when it is preceded by the word ग्रावन् 'a stone'.

Thus, विभ्राज् 1st. sing. विभ्राट् 'splendid' · भास् 1st. sing. भाः 'light' d ; भाषौ ॥ ; भुर्व्+क्विप्=भुर् (VI. 4. 21), 1st. sing. भूः 'who injures' d. भ्वरौ । विध्रुत् 'lightning'; ऊर्ज 1st. sing. ऊर्क् 'strength'; पुर् 1st. sing. पूः 'what fills ; पुरौ ; जूः 'swift'. In the case of जू, a long vowel is the substitute of जु by applying the next sûtra, where the word दृश्यते shows that the rules, of legthening &c., apply also. Thus S जूः । d. जवौ । pl जुवः । See vârtika under that sûtra. ग्रावस्तुत् (VI. 1. 71) 'a priest (VII. 2. 92). The compounding of the noun grâvan with a root is anomalous and formed by this sûtra After such compounding क्विप् is added. Though by the universal rule III. 2. 76, the affix क्विप् would have come after these verbs also, the repetition of the affix shows that वासरूपविधि does not apply in *tâchchhilika* affixes.

३१५८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यते । ३ । २ । १७८ ।

क्विप् । क्षित । भिद् । दृश्यग्रहण विध्यन्तरोपसग्रहार्थम् । क्वचिद्वृद्धिः क्वचिदसंप्रसारणं क्वचिद्वृद्धे क्वचिद्वृद्धस्य । तथा च वार्तिकम् । "* क्विब्वचि प्रच्छायतस्तुकटप्रुजुग्रीवां दीर्घोऽसंप्रसारणं च *" । क्विब्वचीत्यादिनोक्तादिसूत्रेण केषांचिद्विधिस्तद्धीलादौ तृजा बाधा मा भूदिति वार्तिके ग्रहणम् । वक्तीति वाक् । पृच्छतीति प्राट् । आयतं स्तौति आयतस्तूः कटं । प्रवते कटप्रूः । जुहोतेः । अयति हरिं धीः । "* दॄतिनाथिजुहोतीनां द्वे च *" । विग्रहणाद्भ्यासलोपः । दिद्युत् । अगत् । "* जुहोतेर्दीर्घश्च *" । जुहूः । "हु भये । अस्व हस्वत्व । दार्वति । ददृत् । "* आयतेः संप्रसारणं च *" । धीः ।

3158. The affix क्विप् is seen after other verbs also, besides those mentioned above, in the sense of 'the agent having such a habit &c'.

As युज्, 1st. sing. युक् 'joining'; क्षित् 'piercing' ; भिद् 'dividing'.

By using the words 'is seen' in the aphorism, it is implied that other rules also apply concurrently with क्विप्. Thus in some cases we find lengthening of the vowel; in some, there is reduplication of the root; in some instances there is *sampraśârana* of the semivowel ; and in other cases there is shortening. These are taught in the following vârtikas.

Vart.—When क्विप् follows, the long vowel is the substitute of वच् 'to peak', प्रच्छ् 'to ask', आयतस्तु 'to praise long', कटप्रु 'to move through a mat', to move rapidly', and श्री 'to serve', and there is no substitution of a vowel for the semivowel (VI. 1. 16). Some of these would have been formed by the Unâdi sûtra (II. 57). Their inclusion in the vârtika shows that in the tachchhilâdi sense, the kvip should not be superseded by तृच् ।

As, वाक् 'the voice'; प्रच्छ् + क्विप् = प्रच्छ् + क्विप् (VI. 1. 10) = (VIII 2. 36) प्राट् (VIII. 4 56) 'who asks'; यायतक्रूः who praises long'; 'a worm'; द्रुः 'swift'; श्रीः 'the goddess Lakshmi'.

The word द्रु which was mentioned in the last sûtra is redundant here.

Vart.—There is reduplication of the verbs द्युत् 'to shine', गम् 'to go' and 'to invoke', when क्विप् follows. By force of 'dṛisyate', the words get the designation of abhyâsa : so the doubling of the eighth adhyâyâ applies also. As, विद्युत् 'shining'; जगत् 'going, the world.

Vart.—There is lengthening also of the vowel of जुहू: as जूहू: 'a crescent-shaped wooden ladle used for pouring the sacrificial ghee into the fire.'

Vart.—The root दृ 'to fear' is shortened also ; as दर्त् 'fearing.'

Vart.—The verb धा 'to think' has samprasâraṇa ; as धीः 'thinking'.

३१५९ । भुवः संज्ञान्तरयोः । ३ । २ । १७९ ।

विप्रभूर्नाम कश्चित् । प्रतिज्ञाधमर्णयोरन्तरे यस्तिष्ठति विश्वासार्थं स प्रतिभूः ।

3159 The affix क्विप् comes after the verb भू 'to be' when the word so formed denotes a name or a surety.

As, विभूः 'a person called Vibhû'; प्रतिभूः 'a surety *i-e.* he who stands intermediate between the debtor and the creditor'. So also विप्रभूः ।

३१६० । विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञायाम् । ३ । २ । १८० ।

एभ्यो भुवो डुः स्यान्न तु संज्ञायाम् विभुर्व्यापकः । प्रभुः स्वामी । संभूर्ब्रह्मेशा । संज्ञायां तु विभूर्नाम कश्चित् । "सितङ्गादिभ्य उपसंख्यानम्" । सितं द्रवतीति सितद्रुः । यतद्रुः । यमद्रुः । अन्तर्भावित ण्यर्थोऽत्रभवति ।

3160 The affix डु comes after the verb भू when it is preceded by the upasargas वि, प्र and सम् ; provided that the word to be formed does not mean an appellative.

As विभुः 'all pervading', प्रभुः 'lord', संभुः 'Creator'.

Why do we say 'when it is not a proper name'? Observe विभूः 'a person called Vibhû'.

Vart.—The words सितद्रु &c, also are formed by this affix. As सितद्रुः 'the sea'; शंभुः 'causing happiness'. This has the force of latent causative: as शं (सुखं) भावयति = शंभुः 'causing happiness'. So also यतद्रुः ।

३१६१ । धः कर्मणि ष्ट्रन् । ३ । २ । १८१ ।

धेटो धात्रश्च कर्मण्यर्थे ष्ट्रन्स्यात् । 'धात्री जनन्यामलक्यां वसुधायामुपमातृषु' ।

3161 The affix shṭran comes, in denoting the object, after the verb धा 'to feed'.

The indicatory ष denotes that the feminine is formed by ङीष् (ङ) affix. As धात्री 1, "the mother" whom the children suck (*dhayanti*) 2, the Amalaki fruit, which holds (*dadhâti*) all medicinal properties)'3, "the earth" which sustains all); 4 the wet nurse'. See Amarakosa III. 3. 176.

३१६२ । दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे । ३ । २ । १८२ ।

दात्रादेः ष्ट्रन्प्रत्ययस्करणेऽर्थे । दात्यनेन दात्रम् । नेत्रम् ।

3162. The affix shtran with the sense of instrument, comes after the verbs दाप् 'to cut', नी 'to lead' शस 'to hurt', यु 'to join', युज् 'to join', स्तु 'to praise', तुद 'to inflict pain', सि 'to bind', सिच् 'to sprinkle', मिह 'to urine', पत 'to fall', दंश 'to bite' and 'to bind'.

As दात्र, 1st. sing. neuter दात्रम् 'a sickle' (lit, that with which one cuts); नेत्र 1st sing. नेत्रम् 'eye'

३१६३ । तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च । ७ । २ । ९ ।

एषां दशानां कृत्प्रत्ययानामादिर्न स्यात् । शस्त्रम् । योत्रम् । योक्त्रम् । स्तोत्रम् । तोत्रम् । सेत्रम् । सेक्त्रम् । मेढ्रम् । पत्त्रम् । दंष्ट्रा । नष्ट्री ।

3163. The इट् augment is not taken by the following Krit-affixes:— ति तु, त्र, त, थ, सि, सु, सर, क and स ॥

शस्त्रं (VII. 2. 9) 'a weapon'; योत्रं 'the tie that fastens the yoke'; योक्त्रम् 'the tie of yoke'; स्तोत्रं a penegyric'; तोत्रं 'a goad', सेत्रं 'a ligament'; सेक्त्रं 'a sprinkling vessel'; मेढ्रम् 'the penis ; पत्त्रम् 'a vehicle'; दंष्ट्रा 'a large tooth'.

The word दंष्ट्रा belongs to the *Ajâdi* class and hence forms its feminine in टाप् (आ) and not in ङीष् (IV. 1. 4).

The root दंश is read in the aphorism without its nasal *i.e* as दश्. This indicates by implication that दश् loses its nasal before some affixes such as ष्ट्रन्; thus we have दशनम् 'tooth'.

And lastly नह्+ष्ट्रन्=नद्ध्र *fem.* नद्ध्री (VIII. 2. 34), and 40), 'a thong'.

Note.—Thus (1) क्त्रि—तन्त्रिः but तनिता तनितुम्, क्त्रिन् - दीक्षिः but दीक्षिता, दीक्षितुम् ॥ (2) क्षुन् (Un I 70)—सक्तुः but, सक्तिता, सक्तितुम् ॥ (3) ष्ट्रन् (III. 2. 182)—पत्रं but पतित्रं, पतित्रम्, so also Unâdi ष्ट्रन् (Un IV. 158), as तन्त्रम् from तन् ॥ (4) तन् (Un III. 86)— इक्षः but इक्षिता, इक्षितुम्; so also लीतः, धूर्तः from ली, धू, धूर्वि forming इट् लवित्रं, धवित्रं धूर्वित्रं ॥ The affix mentioned in the sûtra refers to this Unâdi त्र (Un III. 86), and not to the त्र (क्त्र) of Nishthâ, for the Nishthâ त्र takes the augment, as इक्षित्रम् ॥ (5) क्थन् (Un II. 2)—कुद्रुम but कोचिता, कोचितुम्, काक्षम् but काक्षिता, काक्षितुम् ॥ (6) क्वि (Un III. 155), as कुक्षिः but कोचिता, कोचितुम् ॥ (7) क्षु (Un III. 157)—क्षुः but क्षविता, क्षवितुम्; (8) सरन् (Un III. 70)—शरत्.

३१६४ । हलसूकरयोः पुवः । ३ । २ । १८३ ।

पुङ्पूङोः करणे ष्ट्रन्प्रत्ययः । तच्चेत्करणं हलसूकरयोरवयवः । हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम् । शुद्धमित्यर्थः ।

3164. The affix ष्ट्रन् is employed after the verb पू with the sense of instrument, when denoting a member of the body of a plough or of a hog.

The verb पू includes both पूङ् and पूञ्; as पोत्रम् 'a plough-share'; पोत्रम् 'the snout of a hog'.

३१६५। अर्तिलूधूसूखनसहचर इत्रः। ३। २। १८४।

अरित्रम्। लवित्रम्। धवित्रम्। सवित्रम्। खनित्रम्। सहित्रम्। चरित्रम्।

3165. The affix इत्र comes after the verbs ऋ 'to go', लू 'to cut', धू 'to shake', षू 'to bring forth', खन् 'to dig', सह् 'to bear', and चर् 'to go' with the sense of instrument.

Thus, अरित्रं 'a rudder'; लवित्रं 'a sickle'; धवित्रं 'a fan'; सवित्रं 'cause of production'; खनित्रं 'a spade'; सहित्रं 'patience'; चरित्रं 'an instituted observance or a narrative'.

३१६६। पुवः सज्ञायाम्। ३। २। ३८५।

पवित्रम्। येनाज्यमुत्पूयते यच्चानामिकाक्षेपनम्।

3166. The affix इत्र comes after the verb पू 'to purify' with the force of the instrument; when the sense of the complete word is simply appellative, and not descriptive.

The verb पू includes two verbs पूङ् and पूञ् both meaning 'to purify', but belonging to two different conjugations; as पवित्रं 'an instrument for cleansing or purifying', such as a sieve or a strainer; and in this sense it means 'two blades of *Kusa* grass used at sacrifices in purifying and sprinkling ghee'. It also means 'the sacred thread, the clarified butter' &c.

३१६७ कर्तरि चर्षिदेवतयोः। ३। २। १८६।

पूर्वसूत्रं स्यात् ऋषौ करणे देवतायां कर्तरि। ऋषिर्मन्त्रः। तदुक्तमृषिर्यस्येति दर्शनात्। प्रपतेऽनेनेति पवित्रम्। देवतायां तु 'अग्निः पवित्रं स मा पुनातु'।

3167. The affix इत्र comes after the verb पू 'to purify' in the sense of 'the agent or the instrument' when it is respectively employed in connection with a Vedic mantra or a deity.

That is to say, when applied to a *Rishi* the force is that of an instrument, and when applied to a *Devatâ* the force is that of an agent. As, पवित्रोऽसि यमृषेः 'this Vedic Ṛishi or the Mantra of the Veda is sacred' (through whose instrumentality one is sanctified). The word Ṛishi here means 'mantra or sacred Vedic verse': as we find in the sentence तदुक्तमृषिणा॥ अग्निः पवित्रं स मा पुनातु 'the God Agni is sacred' (one that purifies), let him purify me'. So also, आयुः सोमः सूर्य ऋन्द्रः पवित्रं ते मा पुनन्तु।

HERE ENDS THE FIRST PART OF THE KRIT-AFFIXES.

THE UNÂDI SÛTRAS.

The *Unâdi* suffixes, though as necessary as the *Kridanta* ones, and as important as the *taddhita* suffixes added to the nouns of the *gaṇa-pâtha*, are seldom treated of in ordinary treatises of grammar as an essential subject of grammatical instruction. Pâṇini himself, though diffuse in other respects, stops short when treating of the *Unâdis* by saying "Unâdayo bahulam, they are too many." Moreover the formation of *Unâdi* words are so very arbitrary and complicated on account of the insertion, transposition, substitution and transmutation of letters by the indeterminate laws of prosthesis, epenthesis, metathesis, paragoge, synalepha, synesis, synacresis, synecphonesis, &c., that it can hardly be brought under the definite rules of permutation by sandhi, or reduced under the strictest forms of grammar for the adhesion of these suffixes. The primary signification of the root also is utterly lost in the derivative word formed from it.

Dr. Carey, at the end of his Sanskrit Grammar, has a Chapter devoted to the rules for the formation of aunádika words, and says they were contrived by the ancient grammarian Kátyayana for the derivation of doubtful words in the same manner as the Sautra roots are supposed for the themes of some derivative words of uncertain origin. Dr. Aufrecht, in the preface to his edition of the *Unâdi vritti* says. "The Unádi Sûtras are rules for deriving, from the acknowledged verbal roots of the Sanskrit, a number of appellative nouns, by means of a species of suffixes, which, though nearly allied to the so-called *krits*, are not commonly used for the purposes of derivation." Again, in another place, for distinguishing them from the *krit* suffixes, he says, "We find the *krit* suffixes in whole classes of verbs, employed for the same purpose, and subject to the same grammatical laws. The *Unâdi* suffixes, on the contrary, seem in both respects to baffle the efforts of the grammarian who tries to bind them to a definite rule. Lastly, it must be confessed that the derivations given of *Unâdi* words are frequently arbitrary and whimsical." It is necessary to notice in this place, in the words of Goldstucker, p. 171, "that there were two classes of scholars in ancient India, who entertained different views of the formation of words,—the one comprising the Nairuktâs or etymologists (except Gârgya), and the other consisting of some of the *Vaiyâkaranas* or grammarians, and the etymologist Gârgya. The former maintained that all nouns are derived from verbal roots, and the latter that only those nouns are so derived in which the accent and formation are regular, and the sense of which can be traced to the verbal root.

which is held to be their origin." The former prove the possibility of the undertaking, by the *Nirkutâ* and *Unâdi Sûtras*, as Yaska says, नामाख्यात जानीति शाकटायनो नैरुक्तसमयश्च "that all nouns derive their origin from verbs; so says Sákaṭâyana, and all the commentators of the Vedâs." The latter denied the possibility of deriving the Uṇâdi words from verbal roots. Pâtanjali, in his commentary on Páṇini, says उणादयोऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि "Uṇádis are crude forms without origin;" and another grammarian, उणादयो यथा तानि तथा साधूनि "the Uṇádi words are perfect as they are;" thus expressing the opinion that it is impossible to assign to them the same grammatical rules to which we are accustomed in other words.

"We have no direct tradition," says Aufrecht, "as to the author of the sûtras. They were composed before the time of Páṇini, as they are referred to by him in two different passages of his grammar. The fact, however, that both *Yáska* and the author of the *Kárikâ* (याकरणसमय खल्वपि नैरुक्ता नैगमाश्च) specify Sákaṭayana as the grammarian who derived all nouns from verbs, speaks in favour of Nágoji's conjecture that the authorship is to be attributed to Sákatáyana." Again says he, on page IX, "That in Vimala's Rúpamálâ grammar, I find the statement that Vararúchi is their author." उणादि स्फुटीकरणाय वररुचिना पृथगेव सूत्राणि प्रणीतानि तदया रूपाणि नीत्यादिः। This assertion which makes Vararúchi older than Páṇini, would have a claim to probability. But if Vararúchi be another name for Katyáyana, then Dr. Carey's text of the sûtras has every right to be attributed to him. Goldstucker, however, in his strictures on Aufrecht, would not have him for the elder Kátyáyana, but Vararúchi himself, who as he explains from the above passage on page 171, composed a separate work of his own on the *Unadi Sutras* in order to illustrate the suffixes. He does not allow the *Unadi Sutras* to be anterior to Páṇini, but acknowledges the suffixes to be of higher antiquity, and that Pánin lived a considerable time before the author of the *Unâdi Sûtras*, who compiled them for supplying the defects in Páṇini's work. (Dr. Râjendralal Mitra).

अथोणादयः ।

THE UNÂDI AFFIXES.

PADA I.

१ । कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् । १ । १ ॥

करोतीति कारुः शिल्पी कारकश्च । 'आतो युक्'— (२७६१) । वातीति वायुः । पायुर्गुदम् । जयत्यभिभवति रोगाञ्जायुरौषधम् । मिनोति प्रक्षिपति देहे ऊष्माजमिति मायुः पित्तम् । स्वादुः । साध्नोति परकार्यं साधुः । अशुते व्याप्नोत्यायुः । शीघ्रम् । 'आयुर्घृतेहिः पाटलः स्यात्' ।

1. The affix un comes after √kṛi 'to do' (VIII. 10), √vâ 'to scent', to 'blow' (II. 41), √pâ 'to drink', 'to protect' (I. 972, II. 47), √ji 'to conquer' (I. 593), √mi 'to throw' (V. 4) √svad 'to be pleasant to taste' (I. 18), √sâdh 'to accomplish' (V. 17) and √aśû 'to pervade' (V 18).

Thus कृ + उण् = कार् + उण् = कारुः 'an artificer, artist' lit. the maker. वा + उण् = वा + युक् + उण् (the augment yuk is added by VII. 3 33. S. 2761) = वायुः 'wind,' lit. the blower. पा + उण् = पायुः 'anus' 'protector'. In this last sense, we find it in सुवस्तस्य स्वतवां पायुरग्ने (स्वतवान् + पायुः = स्वतवां पायुः VIII. 3. 11. S. 3633). See also Amarakośa I. 6. 73. So also जि + उण् = जै + उण = जायुः 'medicine'. अगदो जायुः Amarakośa.

So also मि + उण् = मायुः 'bile, phlegm'. (Amarakośa I. 6. 62). It means 'sound' also. स्वद् + उण् = स्वादुः 'sweet'. साध् + उण् = साधुः 'saint', lit. 'who helps or accomplishes the work of another'. आशुः 'quick', 'rice'. See Amarakośa II. 9. 15.

By virtue of III. 3. 1, S. 3169, the unâdi affixes are added to roots other than those specifically mentioned in these sûtras: because of *bahulam* ("diversely"). Thus √रह 'to abandon—राहुः 'the demon Râhu'; lit. 'that which after catching the Moon, again *abandons*, it.' √वस् 'to dwell' वासुः 'The Container, the All-pervading',—lit. 'that in which all *dwell*', or 'who dwells every where'. He who is All-pervading (vâsu) and divine (Deva) is called Vâsudeva.

२ । छन्दसीणः । १ । २ ।

'मा न आयौ' ।

2. In the Vedas the affix उण् comes after √इ (to go).

Thus इ + उण् = ये + उ = आय् + उ = आयुः 'man'.

As in स्वाग्ने प्रयतनायुमायवे &c. (Rig. I. 31. 11), मा नस्तोके तनये मान आयौ &c. (Rig. I. 114. 8.) This आयुः is a word ending in उ, and should be dis-

tinguished from the word आयुस् ending in स् which is formed by the affix उस् (See Uṇâdi II. 118.) In the classical Sanskrit the word आयुस् meaning 'life- period' of man, is Neuter and ends always in स्। See Amarakośa (I. 8. 119.) आयुर्जीवितकालो समा। So also अदायुस् and अदायुः।

३। हृसनिजनिचरिचटिभ्यो ञुण् । १ । ३ ।

दीर्यत इति दारु। 'ञुः प्रत्ययः धातुरक्रियावत्' । जानु। जानुनी। इह 'अनिदितां हल' (२५१२) इति न निषेधः। अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात्। चारु रम्यम्। चाटु प्रियं वाक्यम्। धृतव्याख्यानात्कृ-प्रत्यये 'चटु' इत्यपि।

3. The affix ñuṇ comes after the roots √dṛi (I. 846) 'to tear', √shanu (I. 492) 'to give', √jana (I. 862) 'to beget', √chara 'to walk' (I 591, and √chaṭa (I. 316) 'to pierce'.

Thus दृ + ञुण् = दारुः 'timber' (Amarakośa II. 4. 13): lit. 'that which is torn asunder' जानुः 'summit' (A. K. II. 3. 5.) जानु n. knee. dual जानुनी। Here the prohibition against vṛiddhi, as ordained by VII 3. 35, S 2512, does not apply, because the affix ञुण् has two letters ञ् end ण् both of which are potent enough to produce vṛiddhi. If the vṛiddhi force of one letter be debarred by VII. 3. 35 ' the other letter will produce its effect चारुः, 'pleasant' चाटुः 'flattery' or 'flattering speech'. Another form is चटु derived by affixing कु under Mṛigayvâdi class.

४। किञ्जरयोः शृणाः । १ । ४ ।

किं शृणातीति किंशारुः सस्यशूकं वाच्यम्। जरामेति जरायुर्गर्भाशयः। 'गर्भाशयो जरायुः स्यात्'।

4. The affix ñuṇ comes after √śṛi (IX. 18) 'to injure' preceded by *kim*, and √iṇ (II. 36) 'to go' preceded by *jara*.

Thus किम् शृ + ञुण् = किंशारुः 'the beard of corn', 'an arrow' A. K. II. 9. 21 and III. 3. 162.) जरा इ + उस् = जरायुः 'the uterus'. (A. K. II. 6. 8). The Medinî Kośa says "Kim śâru. masc. means the ear of corn; an arrow, a heron's feather". It means a desert, a bleak mountain also.

५। त्रो रश्च लः । १ । ५ ।

तरन्त्यनेन वर्त्मा इति तालुः।

5. The affix ञुण् comes after the √tṛi (I. 1018) 'to cross over' and त्र 'to go' and thereby its र is changed into ल॥

Thus तृ + ञुण् = तालुः the palate, lit 'over which the sounds of letters cross'. The sûtra is त्रः रः चलः। Some read त्र into it, thus तृ + त्र = तॄ, dual तॄौ। Gen. dual त्रोः। Thus त्र + ञुण् = त्राटु + उ = त्रालुः 'potato'; 'pot.' A. K. II. 9. 31.

६। कृञे वयः कश्च । १ । ६ ।

कृञेन गत्तेन वर्धीति कृकवाकुः। 'कृकवाकुर्नपुरे च वरटे चरवायुधे' इति विश्वः।

6. The affix ñun comes after the √vach (III 54) 'to speak' preceded by कृक, and the च is changed into क ॥

Thus कृक+वच्+अण्=कृकवाकुः (a peacock) lit. that which speaks or makes sound 'through the throat'. Kṛika=throat. Viśva Kośa says "Kṛikav means a peacok and a lizard (saraṭa) and a cock (charaṇâyudha)."

९। भृमृशीतृचरित्सरितनिधमिमिमस्जिभ्य उः। १। ९।

भरति बिभर्ति वा सर्वः स्वामी हरः। उत्तेऽस्मिन्प्रजाश्च मरन्ति जलदेशः। शेते शयुर्नरः। तरन्ति सरयन्ति देवता इनमिति तरुः। स्वपः खड्गादिमुष्टिः। तनुः स्वल्पम्। तन्यते कर्मपाशोऽनया तनुः शरीरम् यां मूर्तिमनुसृतः'। धनुः शस्त्रविशेषः। 'धनुर्मा च पतुर्विदुः'। 'धनुरिवाजनि वक्रः' इति श्रीहर्षः। नयुः खिन्नरः। 'नदुः पाणीयकाङ्किका' इति रभसः'। स्यङ्-क्वादित्वात्कुत्वं जरत्खेनश्च्युदः।

7. The affix उ comes after the √bhṛi (I. 946. to support) √mṛi (VI. 110. to die) √śî II. 22 (to sleep), तॄ (to cross over), चर (to move), 'to eat' चर (to go with speed), तन (to spread), षप् (to produce or yield corn), णि (to scatter,) मस्ज (to purify).

Thus भृ+उ=भ 'Master', 'God'. lit, who supports, मरः 'desert', lit. the waterless place where people die. शयुः 'python' lit. who sleeps: (A. K. I. 8. 5); तरुः 'tree', lit. by which the planters thereof cross the hell. चरुः 'charu,' the food offered to the gods: lit. that which the Devas eat. स्वरुः 'sword,' 'the fist' तनु 'a little', 'body' (fem). Then it is either तनुः or तनूः। Literally that by which the noose of Karma is drawn out is tanu—as embodiment means further production of new karmas. धनुः 'a bow' The word धनु ending in उ is masculine. Another form is धनुस् ending रु। The masculine form is found in the following verse of Sri Harsha: धनुरिवाजनि वक्रः।

So also from णि—नयुः 'kinnara' (see A. K. I. 1. 74). The आ required by VI. 1. 50. S. 2508 does not take place as a diversity. So also मद्गु+उ=मद्गुः 'an aquatic bird', lit. that which immerses itself in water.' Rabhasa says "madgu and Pâṇîya-kâkikâ are synonyms." The ज is gutturalised to ग by its belonging to Nyankvâdi class. The न becomes द by तद्गुण्य change.

८। अण्वयुच। १। ८।

'लवलेशकलापवः'। चात्कटिवटिभ्याम्। कटति रत्नानां कटुः। वटति वर्तयतीति वटुः।

8. The affix उ comes after the root अण (I. 471 to sound).

Thus अण्+उ=अणुः (an atom). By force of the word च, this affix comes after कट् (to go) and वट् (to surround), also कटु as 'bitter' that which cuts the tongue, वटुः speaker, 'the child of a twiceborn.'

९। धान्ये नित्। १। ९।

धान्ये वाच्येऽयं उप्रत्ययः स्याद्। स च नित्। नित्त्वादाद्युदात्तः। प्रियङ्गवङ्गेऽवयवे। व्रीहिभेदस्त्वयं पुमान्'। नित्त्वग्रहणं 'वलिपादि-' इत्यादिलक्षणनिमित्ताय संज्ञायै।

9 The affix उ comes after the root अर्च (to sound), and it is considered as having an indicatory न, when the word denotes a kind of barley.

Thus अँशुः grain, barley. The indicatory न makes this word have the acute accent on the first syllable, while अर्शुः formed by the previous sûtra, has the accent on the last syllable.

This consideration of the affix as नित् governs the subsequent sûtras as far as कलिपादि &c, (Un I. 19). Thus प्रियङ्गवस्तु नेऽजवस्तु मे (Yajur Veda).

The word अणुः (mas.) is a kind of rice. See A. K. II. 9. 20.

१० शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्च । १ । १० ।

शृणातीति शरः । 'शरस्तायुधकोपयोः' । स्वरत्यजत् । स्नेदुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपु लीलत् । 'पुंसि भूम्न्यसवः प्राणाः' । वसुर्द्देग्नौ योक्त्रेऽशौ वसु तोये धने मणौ हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुस्चन्द्रः । बन्धुः । मनुः । चात् विदिभ्रवयवे' । विन्दुः ।

10. The affix उ comes after the root शृ (to hurt), स्वृ (to sound), स्निह (to be easily attached), त्रपुष् (to be ashamed), असु 'to throw', वस् ('to live', 'to cover') &c., हन् (to kill), क्लिद (to become wet), बन्ध् (to tie), मन् (to sound) 'to know'.

Thus शृ + उ = शरः (weapon), स्वरः (Thunder-bolt) A. K. I. 1. 50. स्नेहु (disease, moon) त्रपुः (Tin), असुः (life), (असु is always used as masculine gender plural) (see Amara kosha II. 8. 119) वसु m. lake, fire, yoke, and rays, neut. 'water,' 'wealth,' and 'gem'. हनुः (chin), क्लेदुः (moon) बन्धु (friend), मनुः (The divine sage supposed to be the father of the human race.)

The affix उ comes after the root विद् also because of the word च in the sûtra, as विन्दुः 'a drop'?

Note.—शरः 'anger, arrow, thunder bolt.' (Hema Chandra) Trapu, tin or lead: because on seeing fire it trembles (trapate) as if it was ashamed. Trapu-ranga or sîsaka (Medinî). असुः 'life-breaths' lit. they throw about the body human aura. हनुः masculine means 'cheek'. It is feminine also हनुमान् 'Hanumân'—the broad-cheeked one Sometimes it is long, as हनूमान्। बन्धुः 'friend' lit. one who *binds* another with the ties of affection'. मनुः the first king: it means Mantra also.

११ । स्यन्देः संप्रसारणं धश्च । १ । ११ ।

'देशे नदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्ना सरिति स्त्रियाम्' इत्यमरः ।

11. The affix उ comes after the root स्यन्द् (to run, to trickle, to flow out) and there is vocalisation and the change of द into ध ॥

Thus स्यन्द् + उ = सिन्धुः ('Sindh'. Ocean, the Indus,) Amarakosha III. 3. 100. It is masculine when it means the country 'Sindh,' the river 'Indus,' and 'Ocean'. It is feminine when it means 'a lake'.

१२ । उन्देरिच्चादेः । १ । १२ ।

उनत्ति इन्दुः ।

12. The affix उ comes after the root उन्द् (to make wet), and इ is substituted in the place of उ of the root,

Thus उन्द्+उ=इन्दुः 'The moon'.

१३ । इषेः किच्च । १ । १३ ।

इषेः स्वात्च च किदादेरिकारादेश्च । इषति क्षिणस्ति इषुः शरः । 'इषुर्द्वयोः' ।

13. The affix उ comes after the root इष् (I. 642) 'to move', (to kill), and it is treated as if it had an indicatory क and इ is replaced by short इ ॥

Thus इष्+उ=इषुः 'an arrow', lit. the killer. See Amarakosá (II. 8. 87).

१४ । स्कन्देः सलोपश्च । १ । १४ ।

कन्दुः ।

14. The affix उ comes after the verb स्कन्द् (I. 1028 to ascend,) and the स is elided thereby.

Thus स्कन्द्+उ=कन्दुः (a boiler', an oven). A. K. II. 9. 30.

१५ । सृजेरसुम्च । १ । १५ ।

चात्सलोप उमत्ययश्च । रज्जुः ।

15. The affix उ comes after the root सृज् (I. 69. "to let go'), the स is elided and the augment असुम् is added.

Thus सृज्+असुम्+उ=रज्जुः 'rope'. The स of the augment is changed first to ष् by ष्टुत्व, and then to ज by जश्त्व । रज्जुः means 'braid of hair,' 'rope', 'woman'. (Medini).

१६ । कृतेराद्यन्तविपर्ययश्च । १ । १६ ।

ऋकारतकारयोर्विपर्ययः । तर्कुः सूत्रवेष्टनम् ।

16. The affix उ comes after the root कृत 'to cut off,' and there is the transposition of the letters ऋ and त ॥

Thus कृत+उ=तृक्+उ=तर्कुः 'a spindle'.

१७ । नाञ्चेः । १ । १७ ।

स्वङ्गवादित्वात्कुत्वम् । नियतमञ्चति न्यङ्कुर्मृगः ।

17. The affix उ comes after the root अञ्च 'to make clear' preceeded by the preposition नि ।

Thus नि+अञ्च्+उ=न्यङ्कुः (a kind of antelope').

१८ । फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्च । १ । १८ ।

फलेर्गुक् फल्गुः । पाटेः पटिः । पाटयतीति पटुः । मन्यतेऽनेन मानुर्मन्वीकट । अन्यत इति मनु । जायत इति जनु ।

18. The affix उ and the augment गुक् come after the roots कल् (to bear fruit), पाट replaced by पट (to go), नभ (to salute, to bow down) replaced by नाक्, मन (to consider, to think); जन् (to be born); the final र s of the last two roots are respectively replaced by च् and त्॥

Thus कल्+गुक्+उ=कल्गुः 'unsubstantial'. पटुः 'clever. नाकुः 'a white ant hill. A. K. II. 1. 14. मधु 'sweet,' and मधुः 'a demon'. जतु 'red resin of certain trees'.

१९। वलेर्गुकच्च। १। १९।

वल संवरणे'।

19. The augment गुक् comes after the root वल् (I 520. 'to live',) before the affix उ.

Thus वल्+उ=वल्गुः 'beautiful'. The root is √vala संवरणे (I 520)

२०। शः किित्सन्वच्च। १। २०।

श्यतेः श्यात्स च किित्सन्वच्च। शिशुर्बालः।

20. The affix उ is किित् and is treated like सन् (desiderative) after the √शो (IV. 39) 'to sharpen', 'to make thin'.

Thus शिशुः 'child', शो+उ=शा+उ (VI. 1. 45. S. 2370)=शाशा+उ=शिशा+उ (S. 2317)=शिशुः (VI. 4. 64. S. 2371).

२१। यो द्वे च। १। २१।

सन्वदिति प्रकृते द्वेग्रहणमिषवधिहृत्यर्थम्। ययुरश्वोऽश्वमेधीयः।

21. The affix उ comes after the verb या (II. 40) 'to go away', and it is doubled.

Thus ययुः 'a horse, fit for the Aśvamedha sacrifice' या+उ=याया+उ=ययुः। Had the affix been like the desiderative as in the last, the form would have been शिशुः by सन्यङः S. 2317. Hence the sûtra kâra uses the words 'dve cha' 'There is doubling, but not like Sanvad.

२२। कुर्भ्रुवच्च। १। २२।

'वभ्रुर्भ्रुम्यन्तरे विष्णौ वभ्रू नकुलपिङ्गलौ'। चायस्यतोऽपि। चभ्रुः चर्ता। जभ्रुर्हन्ता। पभ्रुः पालकः।

22. The augment कु comes after the root भ्रु (I. 946. III. 5) 'to support', and the root is doubled.

Thus वभ्रुः 'an epithet of Śiva', 'Brown'. पभ्रुः means the Vaisvânara fire, 2, the Sûlâpâṇi—the Trident carrier; 3, the Garuḍa-bannered (Vishṇu), 4, broad, 5, mungoose. In these senses it is masculine, when adjective it means 'brown' and then takes the gender of the noun it qualifies.

By force of the word च 'and', the affix कु comes after other roots also. As हु+कु=जुहुः 'agent'. दद्+कु=जघ्नुः 'killer'. पा+कु=पपुः 'protector'

२३ । पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः । १ । २३ ।

कुः स्यात् । पुरः । भिनत्ति भिदुर्वज्रम् । 'ग्रहिज्या–' (२४१२) इति संप्रसारणम् । विरहितं विध्यति विधुः । 'विधुः शशाङ्के कर्पूरे हरीतक्यां च राक्षसे' । गृधुः कामः । धृषुर्दक्षः ।

23. The affix कु comes after the verbs पॄ (III. 4.) 'to protect, 'to fill up', भिद् (7. 2) 'to divide', व्यध (4. 72) 'to hurt', गृध (4. 136) 'to desire', धृष (5. 22,) 'to conquer' [and हृष (1. 741, 4. 119) 'to rejoice'.]

Thus पुरः [पॄ+कु=पु+कु (VII. 1. 102 S. 2494)=पुर्+उ]. 'much' heaven; the name of a prince; the pollen of flowers. भिदुः 'Indra's thunderbolt', lit. that which splits asunder विधुः from व्यध the य is vocalised to इ by S. 2412. It means 'the moon, lit. 'he who pains the lonely whose lover is absent'. The Viśvakosha gives its meaning as 'The moon, 2, the camphor, 3, the Hṛishîkesá, and 4 Rakshasa. गृधुः 'God of love', धृषुः 'expert' हृषुः 'pleasant', 'sun', 'fire', 'Râhu.'

२४ । कृग्रोरुच्च । १ । २४ ।

करोतीति कुरुः । गृणातीति गुरुः ।

24. The affix कु comes after the roots कृ (VIII. 10) 'to do', and गॄ (IX. 28) 'to sound' and उ is substituted in the place of ऋ and र follows such उ by S. 70.

Thus कुरुः 'a species of amaranth, गुरुः 'a spiritual preceptor'. Kuru is the name of a King: it means 'a priest' and 'boiled rice' also.

२५ । अपदुः सुषु स्थः । १ । २५ ।

'सुषामादिषु च' (१०२२) इति षत्वम् । अपदु प्रतिकूलम् । दुष्टु । सुष्टु ।

25. The affix कु comes after the verb स्था (I. 975.) 'to stand' when it is preceded by अप, दुर् and सु.

Thus अपदुः 'unfavourable', 'a child' दुष्टुः 'a wicked person.' सुष्टुः 'a good person.' The स of स्था is changed to ष under VIII. 3. 98. S. 1022: as these words are considered to belong to the Sushâmâdi class.

२६ । रपेरिच्चोपधायाः । १ । २६ ।

अनिष्टं रपतीति रिपुः ।

26 The affix कु comes after the verb रप् (I. 428) 'to speak', and its penultimate अ is changed to इ ।

Thus रिपुः 'enemy' lit. who talks always to the injury of one.

२७ । अर्जिहृशिकम्यमिपशिवाशामृजिपशितुग्धुग्दीर्घहकारश्च । १ । २७ ।

अर्जयति गुणान्पुरुः । सर्वानविशेषेण पश्यतीति पशुः । अन्नुः । अम्बुः कूपः । 'पांसुर्ना न द्रवो रजः' । ताम्रया अपिदन्त्याश्च संबन्धकरणांशयः' । वाशत इति वाशुः स्त्रीपुंसयोर्भुजः ।

27. Before the affix कु, ऋच is substituted for ऋर्च् (I. 242, X. 186) 'to gain', पश is substituted for दृश (I. 1037) 'to see,' the augment कुक् is added to ऋधि (I. 470. 869) 'to desire,' कुक् to ऋधि (I. 493, 869, X. 180) 'to be afflicted with disease', long आ is substituted for the short अ of धिष (10. 179) 'to destroy', and ष for the final स of वस (1. 5) 'to oppress.'

Thus ऋजुः 'straight', lit. who acquires or takes up good points or qualities, पशुः 'cattle' lit. who see all without discriminating anything. ऋन्धु 'cupid', ऋन्धुः 'a well', पांसुः 'dust' पांशुः 'manure', बाहुः 'arm', lit. that which obstructs.

The word पांसु is spelt as पांशु also. It is masculine. See A. K. II. 8. 98 (पांसुर्ना &c). The three words ऋच्छ, शूकर and पांसु are spelt with the palatal श also instead of the dental स as ऋच्छ, शूकर and पांशु। बाहु is masculine ; while its synonym भुजः is both masculine, and feminine as भुजा।

२८। प्रथिम्रदिभ्रस्जां संप्रसारणं सलोपश्च । १ । २८ ।

लघवां कुः संप्रसारणं भ्रस्जेः सलोपश्च । पृथुः । मृदुः । ग्रन्थ्वादित्वात्कुत्वम् । भृज्जति लघवा भृगुः ।

28. The affix कु is added to the roots प्रथ (I. 802) 'to become known', म्रद (I. 804) 'to crush' and भ्रस्ज (VI. 4) 'to try', and there is the vocalisation of र into ऋ and the elision of the स of bhrasj.

Thus पृथुः 'wide', मृदुः 'delicate' भृगुः 'a Rishi'. The ज is changed to ग as the word is considered to belong to the Nyankvâdî class, literally it means 'he who parches up by the force of austerity.'

२९। लङ्घिबंह्योर्नलोपश्च । १ । २९ ।

लघुः। "बालमूलतल्वलनकुलीनां वा लो रत्वमापद्यते'। रघुर्नृपभेदः। बहुः।

29. The affix कु comes after the roots लङ्घ (I. 108, 172, X. 220, 254) 'to leap' and बंह (I. 664) 'to increase' and the nasal is elided.

Thus लघुः light'; बहुः 'many'.

Vart.—The ल is optionally replaced by र in the following :—bâla, mûla, laghu, alam, and anguli. Thus बाल or बार; मूल or मूर, लघु or रघु, अलम् or अरम् and अङ्गुलि or अङ्गुरि। Raghu is the name of a King, the ancestor of Sri Rama Chandra.

३०। ऊर्णोतेर्नुलोपश्च । १ । ३० ।

उरु रविय।

30. The affix नु comes after the root ऊर्णु (II. 30) 'to cover', and the नु of the verb is elided thereby.

Thus उरुः 'the thigh.'

३१ । महति हृस्वश्च । १ । ३१ ।

ऋद महद् ।

31. The ऋ of ऋद is shortened when the sense is that of great'.

Thus ऋदः 'precious'

३२ । श्लिषेः कश्च । १ । ३२ ।

श्लिष्यतीति श्लिकुर्दृश्यः । उदात्तो ञ्योसिद्ध ।

32. The affix कु comes after the root श्लिष (I. 734, IV. 77, X. 38) 'to embrace', and the final ष is changed to क ॥

Thus श्लिकुः 'a servant', 'a libertine'; 'astronomy'.

३३ । आङ्परयोः खनिशुभ्यां डिच्च । १ । ३३ ।

आ खनतीत्याखुः । परं भृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलोपात्पर्शुरपि ।

33. The verb खन् (I. 927) 'to dig up', preceded by आ, and शु (9 18) 'to hurt', preceded by पर, take the affix कु, and thereby the last vowel and the consonant following it are elided.

Thus आखुः 'a mouse', lit. that which digs all round, परशुः 'a weapon in general', lit. that which hurts an enemy. The word assumes the form पर्शुः also, by the elision of अ of र under the Prishodarâdi class.

३४ । हरिमितयोर्द्रुवः । १ । ३४ ।

'द्रु गतौ' अस्माद्धरिमितयोरुपपदयोः कुः स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः । मितं द्रवति मितद्रुः समुद्रः ।

34. The verb द्रु (I. 992, V. 34) 'to run', preceded by हरि or मित, takes the affix कु under the same circumstances.

Thus हरिद्रुः a kind of tree', मितद्रुः 'Ocean.

३५ । शते च । १ । ३५ ।

शतधा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शाखा च । तद्वान्द्रुमः ।

35. So also when द्रु (I. 992, V. 34) 'to run' is preceded by शत ॥

Thus शतद्रुः = शतधा द्रवति इति literally that which runs in a hundred differrent channels.

By force of the word बहुलं, the affix comes, even after the root singly. As द्रुः (द्रु + कु = द्रू + क = द्रुः a tree) a branch of a tree, lit. that which goes up. That which possesses "dru" or branches, is called द्रुमः 'a tree'. S. 1915.

३६ । खरुशङ्कु पीयु नीलङ्गु लिगु । १ । ३६ ।

चत्वारेते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरः खगः । क्रूरो नुर्खोऽश्वश्च । 'शङ्कुर्ना नीलशस्त्रयोः' । 'पिबतेरीत्वं युगागमश्च' । पीयुर्वायवः काल: सुखं च । निपूर्वात्खलतिगता-

अस्मात्कुत्वे दीर्घश्च । नीलङ्गः कृमिविशेषः मृगालश्च । 'नीलाङ्गः' इति पाठान्तरम् । तत्र धातोरपि दीर्घः । 'लगे सङ्गे' अस्मात् दृषद् च । लगतीति लिगु क्विप् । लिगुर्मूर्खः ।

36. The five words खन, शङ्कु, पीगु, नीलङ्गु, and लिगु, are irregularly formed by कु affix.

खन is from √खनु 'to dig' (I. 927), शङ्कु from √शकि 'to doubt' (I. 86). In खन the न् of khan is replaced by र् before the affix कु ॥ Kharu means 'cupid, cruel, stupid and a horse'. It is the name of a Daitya also. It means also white. It is the name of Śiva.

2. शङ्कुः masculine means 'a dart, spear, spike, javelin, dagger'; 'a stake' 'a nail, pin or peg', 'poison', 'a measure of twelve fingers', 'the sine of altitude', 'the trunk of a tree'.

3. पीगुः is from √पा 'to drink': the आ is changed to ई and गुक् augment is added before कु । It means 'a crow, time', 'gold', 'the sun', 'awful'.

4. नीलङ्गु is from √लगि 'to go' (I. 154), preceded by नि, the vowel इ is lengthened before कु । Some derive it from नील+गम्+कु, the अम् of गम् is elided and the augment नुम् is added. Another form is नीलाङ्ग where the root vowel is also lengthened. It means 'an insect', 'a jackal', 'a large black bee'.

5. लिगु from √लगे 'to adhere' (I. 823), the अ is changed to इ. लिगु (Neut) the 'heart, लिगुः 'a block head' (masc.)

३७ । मृगय्वादयश्च । १ । ३७ ।

एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगं यातीति मृगयुर्व्याधः । देवयुर्धार्मिकः । भिक्षयुर्लौकयात्रानिपुणः । आकृतिगणोऽयम् ।

37. So also the words मृगयुः 'hunter' &c are irregularly formed by the affix कु ।

Thus मृगयुः 'a hunter', lit. 'one who goes (yâti) after deer;' देवयुः 'pious', भिक्षयुः 'an expert in worldly matters', 'friendly'. It is an Akritigana.

Note.—Mrigayu means 'a jackal', a hunter', the Supreme Spirit'. Other words not enumerated above also belong to this class. √पील to check: पीलु: 'an elephant', 'a tree', 'the trunk of a tree', 'an atom', 'a fruit.' The Aryâs generally mean by this word 'a tree', the Mlechchhas apply it to elephant (فیل). So also √पडि 'to go', पाण्डुः 'yellow &c, with the vriddhi of the root vowel. √कडि 'to be proud', कण्डुः 'itching.'

३८ । मन्दिवाशिमथिघटिचङ्क्रन्यङ्क्विभ्य उरच् । १ । ३८ ।

मन्दुरा वाजिशाला । वायुरा रश्मिः । मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अङ्कुरः । खर्जूरादित्वात्स्वादङ्कुरोऽपि ।

38. The affix उरच् comes after the verbs मन्द (I. 13) to praise &c, वायृ (4. 54) 'to roar', मथ (I. 901) 'to churn', घटे

(I. 918) 'to beg', भंक् (I. 93, 820) 'to resist' and भक्कि (I 87) 'to count or mark'.

Thus भण्डुरा 'a stable for horses' वाभुरा 'night' lit. in which animals, roar, भडुरा 'a town', भडुः 'cunning', भडुरः 'a chariot, a tree', भडुरः 'root' 'blood' 'hair of the body', 'drink', 'a sprout'. The word is भलुकः also with long ऊ, when it belongs to the Kharjurâdi class, and takes the affix कर।

३९। व्यथेः संप्रसारणं किच्च। १। ३९।

'विधुरद्वेरप्रवेशः'।

39. The affix उरच् comes after the verb व्यथ (I. 801) 'to be afraid, or vexed', the थ is changed to र and the affix is treated as if it had an indicatory क्।

Thus विधुरः 'a thief' 'a Râkshas', see V. 4. 68. S. 676 Padamanjari.

Note.—Another reading of the sûtra is व्यथेः संप्रसारणं धः किच्च। By this the थ is changed to ध also. According to this reading we cannot get the form विधुर। But this is a valid form as found in the Vedâs:—स्वमेषां विधुरा शावा। So also अथ विद्वा विधुरेवाचिदस्ता। There is however another word विधुर with *dh* also. It is derived from धुर 'a yoke or axle' compounded with the preposition वि and means 'whose yoke or companion is gone', hence, distressed, love lorn.

४०। मुकुरदर्दुरौ। १। ४०।

मुकुरो दर्पणः। बाहुलकान्मकुरोऽपि। दृ विदारणे' धातोर्दृङ्विदलनमस्यास्त्य र्दुरोऽद्रिः। 'दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः'। 'दर्दुरा चण्डिकायां स्याद्गानजाले च दर्दुरम्' इति विश्वः।

40 The words मुकुर 'a mirror', and दर्दुर 'frog', are formed by उरच् affix.

Another form of मुकुर is मकुर। This is because of the word bahulam. From √dṛî 'to tear' (IX. 23) is obtained दर्दुरः by reduplication, and adding नुक् augment to the abhyâsa, and eliding the final consonant, with the vowel that precedes it. Dardurah means 'cloud', 'a frog', 'a musical instrument like flute &c', 'a mountain', and the name of a mountain in the south. The Feminine दर्दुरा means 'Chaṇḍikâ—a name of Dûrgâ. The Neuter दर्दुरम् 'a group or assembly of villages'. (Viśva kośa).

Note.—From √मक्कि 'to adorn' (1. 89), is formed मकुरः by adding उरच् and dropping the nasal. It means 'a mirror', 'the Bakula tree', 'the rod or handle of a potter's wheel'. Dardura is derived by some by the guṇa of dṛî, and the addition of the augment दुक्। Instead of ग्रामजाल other readings are 'ग्राम जाल' and ग्रामजाल।

४१ । मद्गुरादयश्च । १ । ४१ ।

उरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । नादातेर्गुक् । मद्गुरः मत्स्यभेदः । 'कृङ् वर्णे' । वर्णागमः । 'कर्बुरः शबले-रक्षसोः' । बध्नातेः खर्जूरादित्वादूरोऽपि । 'बन्धूरबन्धुरौ स्यातां मद्गुबन्धुरयोस्त्रिषु' इति रन्तिदेवः । 'लोकतेर्वा कुक्' । कुक्कुरः-कुक्कुरः

41. So also with the words मद्गुर 'a kind of fish' and the rest.

These are words formed by the affix उरच् ।

1. From √मदी is formed मद्गुरः with the augment गुक् । It is the name of a kind of fish. √मदी 'to be glad'. (IV. 99)

2. √कृङ् 'to colour' (I. 405), कर्बुरः । The augment is बक् । It means 'white', and 'a demon' Karburam (Neut.) 'water', 'gold'. Karburah (masc.)' sin', 'an evil spirit'; Karburâ (Fem.) 'name of a plant.'

3. बन्धुरः from √बध्नाति (IX. 37) 'to bind'. As it belongs to the Kharjurâdi class also, बन्धूरः with long ऊ is also valid. It means 'bent', and 'lovely': and is used in all the three genders.

Vart.—The augment कुक् is optionally added to the √कुक्ष 'to accept' (I. 91) before the affix उरच् । As कुक्कुरः or कुक्षुरः 'a dog.'

Similarly √अद 'to move continuously'—आदुरः 'hurt', √वा 'to blow'—वागुरा the augment गुक् is added: 'a trap, a net'.

४२ । असेरुरन् । १ । ४२ ।

असुरः । प्रज्ञाद्यण् । आसुरः ।

42. The verb असु (IV.. 100) 'to throw up' takes the affix उरन् ॥

Thus असुरः 'a demon', with the अण् of the Prâjñâdi class, आसुरः 'demoniac'. (V. 4, 38)

४३ । मसेश्च । १ । ४३ ।

पञ्चमे पादे 'मसेरुरन्' इति वक्ष्यते । 'मसूरा मसुरा ग्रीहिभेदे पण्ययोषिति' । 'मसूरा मसुरा वा ना वेश्याग्रीहिभेदयोः' । 'मसूरी पादरोगे स्यादुपधाने पुनः पुमान्' । 'मसूरमसुरौ च द्वौ' इति त्रिकाण्डः ।

43. The verb मस् (4. 112) 'to measure' 'to become changed' also takes the उरन् affix.

Thus मसुरा 'kind of small pulse' 'a harlot.' In the Fifth Pâda, there is a sûtra declaring that the verb मस् takes the affix. उरन् । So we get मसूरा 'a lentil', 'a harlot'. In these senses the words are masculine optionally: namely मसुरः or मसूरः । while मसूरी means 'a kind of disease, small pox', and मसुरः (masc.) means 'a pillow', also.

४४ । शावशेराम्नौ । १ । ४४ ।

शु इत्वाश्वर्थे । श्वशुरः । 'पतिपत्न्योः प्रभूः श्वभूः श्वशुरस्तु पिता तयोः' इत्यमरः ।

44. The verb अशू (5 18.) to pervade, preceded by श्व the abbreviated form of आशु takes the affix उरच् when the sense is that of obtaining.

Thus श्वश्रुरः 'father-in-law.' अशु + अश् + उरच् = शु + अश् + उरच् = श्वश्रुरः 'wife's father, or husband's father'. Fem. श्वश्रूः। See Amarakośa. (II. 6. 31)

४५। अविमहिभ्योष्टिषच्। १। ४५।

अविषः। महिषः।

45. The affix टिषच् comes after the verbs अव (I. 631) 'to protect', and मह (I. 766) 'to worship'.

Thus अविषः 'The Ocean, a king', महिषः 'great'. (Buffalo) 'The demon 'Mahisha'. As तुरीयं धाम महिषो विवक्ति। So also उत माता महिषमन्वेनम्। Fem. महिषी 'Queen.

४६। अमेर्दीर्घश्च। १। ४६।

'आमिषं स्वस्त्रियां मांसे तथा स्वाद्वोग्यवस्तुनि'।

46. The affix टिषच् comes after the verb अम (I. 493, 869,) 'to eat.'

Thus आमिषम् 'food', 'flesh-food', 'an object of enjoyment'.

४७। रुहेर्द्विश्च। १। ४७।

'रुरुश्वरश्चरौहिषाः'। 'रौहिषो मृगभेदे स्याद्रौहिषं च तृणं मतम्' इति संसारावर्तः॥

47. The affix टिषच् comes after the verb रुह (I, 912) 'to grow', and there is vriddhi of the vowel of the root.

Thus रौहिषम् 'a kind of deer', a kind of straw'. Thus रुरु, श्वश्वर and रोहिष are different kinds of deer. रौहिषः (masc). is a kind of deer, रौहिषम् (neut.) is grass. (Sansârâvarta).

४८। तवेर्णिद्वा। १। ४८।

'तव' इति सौत्रो धातुः। 'तविषतारिषावर्णौ स्वर्गे च'। स्त्रियां तविषी-तारिषी नदी देवकन्या भूमिश्च। 'तविषी बलम्' इति वेदभाष्यम्।

48. The affix टिषच् comes after the verb तव् 'to be powerful' and it is treated as if it had an indicatory ण्।

The √तव is a Sautra root. The words तविषः and तारिषः mean 'the Ocean' and 'heaven'. The feminine तविषी or तारिषी means 'a river', a divine nymph, daughter of Indra', and 'the earth'. तविषी means 'power' according to the Veda Dhashya; as in the following Vedic Mantras:—इन्द्रो वृत्रस्य तविषीम् इन्द्रस्यात्र तविषीभ्यो विरप्शिन्। It means strong, and old in the Vedas. Gold is one of its meanings.

४९ । नञि व्यथेः । १ । ४९ ।

अव्यथिषोऽग्निसूर्ययोः' । अव्यथिषी धरारात्र्योः ।

49. The affix दिवच् comesafter the verb व्यथ (I. 801) 'to be agitated', when it is preceded by the negative particle अ

Thus अव्यथिषः 'The Ocean' 'the sun'. The feminine अव्यथिषी 'the earth' 'the midnight'.

५० । किलेर्वुक्च । १ । ५० ।

किल्बिषम् ।

50. The augment वुक् is added to दिवच् when the affix comes after the verb किल् (VI. 61.) 'to become white', 'to play'.

Thus किल्बिषम् 'sin', 'disease', 'a fault'.

५१ इषिमदिमुदिक्षिदिछिदिभिदिनन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचि-रुचिरुधिवन्धिशुषिभ्यः किरच् । । १ । ५१ ।

इषिरोऽग्निः । मदिरा सुरा । 'मुदिरः आखुकाश्रयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । क्षिदिरक्षत्रम् । 'छिदिरोऽस्त्रिकुठारयोः' । भिदिरं वज्रम् । नन्दिरं गृहम् । क्वियामपि । 'नन्दिरं नन्दिरात्रि स्यात्, इति विश्वः । 'चन्दिरौ चन्द्रहस्तिनौ' । तिमिरं तमोऽक्षिरोगश्च । मिहिरः सूर्यः । 'मुहिरः आलस्यवञ्चकयोः' । मुचिरो दाता । रुचिरम् । रुधिरम् । बधिरः । 'शुष शोषणे' शुषिरं छिद्रम् । शुष्कमित्यन्ये ।

51. The affix किरच् comes after the verbs इष् (6. 59,) 'to wish', मद् (4. 99,) 'to delight', मुद् (I. 16,) 'to be glad', क्षिद् (4 61,) 'to suffer pain', छिदिर् (7. 3) 'to cut off', भिदिर् (7. 2) 'to pierce through' नन्द् (I. 13) 'to praise', चन्द् (I. 68) 'to be glad or rejoice', तिम् (4. 68) to be wet or damp' मिह् (I. 1041) 'to make water', 'to wet,' मुह् (4. 89) 'to lose consciousness', मुच् (6. 136,) 'to release', रुच् (I 781) 'to shine beautifully', रुध् (VII. 1.) 'to confine' बन्ध् (I. 1022,) 'to tie' शुष् (4. 74)' to become dry'.

Thus इषिरः 'fire', मदिरा 'wine, मुदिरः 'a cloud', a libertine' (Viśva and Medini Kośâs). क्षिदिरः 'an ascetic', 'the moon, छिदिरः 'a sword, an axe, भिदिरम् 'Thunder bolt', नन्दिरम् 'house'. It is fem. also, नन्दिरा Viśva Kośa चन्दिरम् 'an elephant', 'the moon', तिमिरम् 'darkness', eye-disease,' मिहिरः 'The sun', मुहिरः 'Blockhead', 'god of love', 'a libertine'. मुचिरः 'a generous man' रुचिरम् 'Bright,' रुधिरम् 'Blood', बधिरः 'Deaf'. From √शुष 'to dry', is formed शुषिरम् a hole.' according to others it means 'dry'.

Note:—Ishiram 'food' also: Chhidirah 'fire,' 'rope or cord,' 'a sword', 'an axe,' Mandiram 'a city', 'a house': mandirah (masc.) 'an ocean. Mihira 'the sun', 'the mind.' Rudhirah (masc.) the planet Mars: (neut.)' saffron, and blood.

५२ । अशेर्च्छित् । १ । ५२ ।

आशिरो वह्निरक्षसोः ।

52. The affix क्विरच् comes after the verb अश (IX. 51), 'to eat', and it is treated as if it had an indicatory च ।

Thus आशिरः 'fire', 'a demon'.

५३ । अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः । १ । ५३ ।

अजेर्वीभावाभावः । अजिरमङ्गनम् । शशेवपधाया ह्रस्वत्वम् । 'शिशिरं स्यादृतोर्भेदे तुषारे शीतलेऽ न्यवत्' । 'अथ शोचने' उपधाया ह्रस्वं रेफलोपः । प्रत्ययरेफस्य लत्वम् । शिथिलम् । स्थाग्लाट्योरिलोपः । स्थिरं निश्चलम् । स्फिरं प्रभूतम् । तिष्ठतेर्बहुलस्वत्वं च । स्थविरः । खदिरः । बाहुलकाच्छीङो बुक्ह्रस्वत्वं च शिविरम् ।

53. The words अजिर 'court', शिशिर 'dew, cold' शिथिल 'loosened', स्थिर 'steady', स्फिर 'abundant', स्थविर 'an old man' and खदिर 'the moon', 'name of a tree', are formed by किरच् affix.

Thus 1. √अज (1. 248) 'to go'—अजिरम् 'court-yard' The root अज् is not replaced by वी here (II. 4. 56. S. 2292.) 2. √शश (I. 762) 'to go by leaps'—शिशिरः the penultimate अ is changed to इ । It means the cold season, hoar-frost, and cold. 3. √शथ (X. 280) 'to release', शिथिलम् । The penultimate अ is changed to इ, the र is elided, the र of the affix changed to ल । 4 and 5. The हि of √sthâ and √sphay is elided. स्थिरम् 'steady' स्फिरम् 'abundant' 6. √sthâ takes the augment बुक् and is shortened, to make स्थविरः 'an elder.' 7. खदिरः 'a kind of tree'. By bahulam, we get. 8. शिविरम् from √शीङ् with the augment बुक् and the shortening of the vowel of the root. It means 'the camp'—lit. where the army sleeps.

५४ । सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपण्डिलुण्डिकुण्डिभूभ्य इरच् । १ । ५४ ।

सलति गच्छति निम्नमिति सलिलम् । कलिलम् । अनिलः । महिला । पृषोदरादित्वान्महेलापि । भड इति सौत्रो धातुः । 'भण्डिलो धूर्तशैलो' । भण्डिलो धूर्तः कल्याणं च । शण्डिलो मुनिः । पण्डिलो गजकः । लुण्डिलो मुखरः । कोलिलः । भण्डिलो भव्यः । बाहुलकात्कुण्डिलः ।

54. The affix इलच् comes after the verbs सल् (1. 580) 'to go', कल् (I. 526, X. 64) 'to count' अन् (II. 61, IV. 66) 'to live', मह (I. 766) 'to worship', भड (sautra) 'to speak', भण्ड (IX 50) 'to make fortunate', शण्ड (I. 299) 'to be attacked with disease', पिण्ड (I. 293) 'to collect' लुण्ड् (I. 295,) 'to break,' कुङ् (I. 91) 'to accept' and भू (I. 1.) 'to be.'

Thus सलिलम् 'water' lit. what goes down; 2 कलिलम् 'covered with', 'mixed', 3. अनिलः 'wind', 4. महिला 'a woman,' 'a creeper' महेला is another

form valid under the Prishodarâdi class. (VI. 3. 109) 5. भविलः 'a hero', 'a servant' from the sautra root √भव 6. भविलः 'ambassador', 'lucky', 7. भविलः 'a Ṛishi', 8. तिथिलः 'an astrologer', 9. तुथिलः 'talkative' 10. कोकिलः 'Indian cuckoo', 11. भविलः 'that which happens'.

By virtue of bahulam, √कुट 'to be crooked', कुटिलं।

५५। कमेः षणुच्च। १। ५५।

कषिलः।

55. The affix इलच् comes after the verb कमु (I. 470,) 'to desire', and the म is changed to ष॥

Thus कषिलः 'Tawny.' 'the name of a sage', 'a dog', 'Vishnu,' 'incense'; fem. 'a brown cow', 'a kind of timber', 'a leech', 'a fire,' 'the sun'.

५६। गुपादिभ्यः कित्। १। ५६।

गुपिलो राजा। तिजिलो निशाकरः। गुडिलं वनम्।

56. The affix इलच् comes after the verbs गुप (I. 422) 'to protect' &c. and the affix is treated as if it had an indicatory क।

Thus गुपिलः 'a king', तिजिलः 'the moon' गुडिलम् 'forest,' from √gupû to protect, √tija (I. 1020) to sharpen, and √guhû (I. 944) to cover.

५७। मथिलादयश्च। १। ५७।

मथ्यन्तेऽत्र रिपवो मिथिला नगरी। पथिलः-पथिकः।

57. The words मिथिला 'town' and the rest are formed by इलच् affix.

Thus मिथिला 'the name of a city', literally 'where the enemies are crushed, (mathyante).' So also पथिलः 'a traveller'. These are from √mathe (I. 901) 'to agitate', and √pathe (I. 900) 'to go'.

५८। पतिकठिकुठिगडिगुडिदंशिभ्य एरक्। १। ५८।

पतेरः पक्षी गत्वा च। कठेरः कृच्छ्रजीवी। कुठेरः पर्वायः। वासुदत्तकाण्डपुत्र। गडेरो मेघः। गुडेरो गुडकः। दंशेरो हिंस्रः।

58. The affix एरक् comes after the verbs पत्लृ (I. 898, IV. 51) 'to fly', कठ (I. 356) 'to suffer pain or trouble', कुठि (I. 365.) 'to be blunted', गड (I. 814) to water' गुड (6. 77) 'to preserve' and दंश (I. 1038) 'to bite.'

Thus पतेरः 'a bird' 'a traveller' कठेरः 'a man leading a painful life' कुठेरः 'water pot.' The nasal is not added as a diversity for the ठ of कुठि, required a nasal the root being really कुण्ठ। गडेरः 'cloud', गुडेरः 'globe' दंशेरः = 'cruel', 'ferocious.'

५९। कुम्बेर्नलोपश्च। १। ५९।

कुबेरः।

59. The affix उरच् comes after the verb कुब्ज (I. 453,) 'to cover' and the nasal of the root is elided thereby.

Thus कुबेरः 'the God of wealth'.

६० । शदेस्तु च । १ । ६० ।

अवेरः अद्रुः ।

60. The affix उरच comes after the root अद्रु (I. 908,) 'to perish', and the द is changed to व ।

Thus अवेरः 'an enemy'

६१ । मूलेरादयः । १ । ६१ ।

उरजन्ता निपात्यन्ते । मूलेरो जटा । गुहेरो गोहा । गुहेरो लोहकारकः । मुहेरो मूर्खः ।

61. The words मूलेर and the rest are formed by उरच् affix.

Thus मूलेरः 'a lock of hair', गुहेरः 'a protector' मुहेरः 'a block-head; गुहेरः 'a blacksmith'.

These are from √mûla 'to establish or take root' √gudha 'to surround', √guda to protect, √guhû to cover, and √muhû to faint.

६२ । कपेरोतच्पक्षश्च । १ । ६२ ।

कपोतः पक्षी ।

62 The affix ओतच् comes after the verb कप (I. 405) 'to fly', the प is changed to प.

Thus कपोतः 'a pigeon'.

Note.—From √कप् 'to colour' is derived कपोतः 'a pigeon'. It is so called because its throat is variously coloured. The च् of ओतच् is redundant or rather misleading. The word कपोतः has always the acute on the ओ of the affix as in the lines: यत् कपोतः पदमग्नौ कृणोति । देवाः कपोत इषितो यदिच्छन् ।

६३ । भातेर्डवतुः । १ । ६३ ।

भातीति भवान् ।

63. The affix डवतु comes after the root भा (II. 42) 'to shine', 'to glitter'.

Thus भवान् 'your honor', 'your shining excellency'.

६४ । कठिचषिभ्यामीरन् । १ । ६४ ।

कठोरः । चषोरः ।

64. The affix ओरच् comes after the root, कठि (I. 365) 'to suffer pain', and चष (I. 93, 820) 'to be satisfied'.

Thus कठोरः 'Hard', 'full.' चषोरः 'a kind of bird'. As कठोरस्तारचिषच्छ-ऽवलच्छविः (Mâgha).

६५ । किशोराद्यच् । १ । ६५ ।

किंपूर्वस्य चुदातेर्डिलोपः । किशोऽल्लोपः । किशोरोऽल्पवयाः । वदोरः साधुः ।

65. The किशोर and the rest are formed by अोरच् affix.

Thus किशोरः 'the young of any animal'; वदोरः 'a saint'.

From चु 'to injure', preceded by किश्, is derived किशोरः । The डि of the root is elided, and the final of किश् is dropped. It means 'a colt,' 'the sun', 'a youth,' 'a medicinal herb', 'sandal.' From √saha (I. 905) वदोरः ॥

६६ । कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच् । १ । ६६ ।

कपीति निर्देशान्नलोपः । कपोलः । गडोलगण्डोलौ गुडकृत्पर्यायौ । कटोलः कटुः । पटोलः ।

66. The affix ओलच् comes after कप (I. 808) 'to shake', गड् (I. 814) 'run or flow as liquids' गण्ड (I. 65, 384) 'cheek', कट (I. 315, 342) 'to cover from rain', पट (I 318,) 'to go'.

Thus कपोलः 'cheek' the nasal is elided as it is so shown in the sûtra, गडोलः 'raw sugar', गण्डोलः 'raw sugar', कटोलः 'bitter', पटोलः 'a kind of cloth and vegetable,' 'moon-light.'

Some read कडि (I. 302) instead of कपि, and form कण्डोलः 'a chandâlâ. √कल्ल 'to sound,' (I. 527) कल्लोलः 'the noise of the waves.'

६७ । मीनातेरूरन् । १ । ६७ ।

मयूरः ।

67. The affix ऊरन् comes after the verb मी (IX 4.) 'to injure'.

Thus मयूरः 'a peacock'.

६८ । स्यन्देः संप्रसारणं च । १ । ६८ ।

सिन्दुरम् ।

68. The affix ऊरन् comes after the verb स्यन्द (I. 798) 'to flow out' and the य is changed to इ ॥

Thus सिन्दूरम् 'a kind of tree'; (neut.) 'red lead'.

६९ । सितनिगमिमसिसक्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् । १ । ६९ ।

सिनोतीति सेतुः । 'सितुम्–' (३१६३) इति भेट् । तन्तुः । गन्तुः । भरतु दधिभवदम् । कथयतु इति कत्तुः । ऋर्षर्षादिः । 'स्वर स्वर–' (२६५४) इत्यूट् । तत्र ह्रिङीत्यनुवर्तत इति जसे तु बाहुलकात् । ओतुर्विडालः । धातु । क्रोष्टा ।

69. The affix तुन् comes after the verbs षि (V. 2. IX. 5) 'to tie', तनि (8. 1.) 'to spread', गमल (I. 1031) 'to go' मसी (IV. 112) 'to complete', कच् (I. 176., 1046) 'to sprinkle', अवि (I. 631) 'to protect', धाञ् (III. 10) 'to bear', 'to support', क्रुश (I. 909) 'to lament'.

Thus सेतुः 'a bridge' 'a dam'. No इट् augment because of the prohibition of (VII. 2. 9). तन्तुः 'a thread' गन्तुः 'going', अम्लुः 'sour cream' वायुः 'that which unites.' It is masculine (II. 4 31) ओतुः 'a cat.' It is thus formed: अव्+तुन्=अ+अट्+तुन् (VI 4. 20) Thus sûtra कृञ्चिदि (I. 1. 6) is understood in that sûtra (VI 4. 20) according to some. So there is no guṇa. Thus ओतुः। धातुः 'an element', ओण्डुः 'a jackal.'

७० । पः क्तिच्च । १ । ७० ।

पिबतीति 'पीतुर्बद्धनो दिवाकरे' ।

70. The affix क्तु comes after the verb पा (I. 972) 'to drink, to preserve' and is treated as a कित् whereby the आ is changed to ई. (VI. 4. 66. S. 2462)

Thus पीतुः 'fire'; 'The sun.'

७१ । अर्तेश्च तुः । १ । ७१ ।

अर्तेस्तुः स्यात्स च कित् । 'ऋतुः स्त्रीपुष्पकालयोः' ।

71. The affix तु comes after the verb ऋ (I. 983, III. 16, V. 29) 'to go', and it is कित् ॥.

Thus ऋतुः 'season' and menstrual period &c. The word has acute on the final: As ऋतुना यजेत य ऋतुर्मनीषात् .

७२ । कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च । १ । ७२ ।

कन्यात्। 'कन्तुः कंदर्पचित्रवोः' । गन्तुरथराः । जन्तुः प्राणी । 'गातुः पुंस्त्रीलिङ्गे वह्नौ गन्धर्वे गायनेऽपि च' । भातुरादित्यः । 'यातुरध्वगकालयोः' । रक्षसि क्लीवः । हेतुः कारकश्च ।

72. The affix तु comes after the verb कम (I. 470, 869) 'to desire', मन् (IV. 67, VIII. 9, X. 169) 'to think', जन् (I. 862, III. 24, IV. 41) 'to be born', गा (I. 998, III. 25) 'to sing' भा (II. 42) 'to glitter', या (II. 40 'to become', and हि (V. 11) 'to go.'

Thus कन्तुः 'the heart', 'kâmadevâ, जन्तुः 'offence', जन्तुः 'animal', गातुः 'the male cuckoo,' 'bee' 'a celestial singer', and 'a song.' भातुः 'The sun', यातुः 'time, wind, traveller': when neuter, it means 'a demon.' हेतु 'cause'.

७३ । चायः किः । १ । ७३ ।

'केतुर्ग्रहपताकयोः' ।

73. The affix तु comes after the √châyṛi 'to honor' (I. 929) and कि is substituted for चाय् ।

Thus केतुः 'comet', 'a banner'. Thus चाय्+तु=कि+तु=केतुः ।

७४ । आप्नोतेर्ह्रस्वश्च । १ । ७४ ।

आप्नुः शरीरम् ।

74. The affix उ comes after the √आप् (V. 14; X. 295) 'to pervade', and the vowel is shortened.

Thus आप्तुः 'body.' 'a sacrificial animal'.

७५ । वसेस्तुन् । १ । ७५ ।

वस्तु ।

75. The affix तुन् comes after √vas 'to dwell,' (I. 1054.)

As वस्तु 'an object.'

७६ । आगारे णिच्च । १ । ७६ ।

'वेरनुपूर्वात्कुत्सिताद्' ।

76. The affix तुन् comes after the verb वस् (I. 1054,) 'to dwell, when the sense is that of a house and it is treated as if it had an indicatory ण्.

Thus वास्तु 'a house.' A. Kosha II. 2. 19.

७७ । कृञः कतुः । १ । ७७ ।

अनुपूर्वात् ।

77. The affix कतु comes after the verb कृ VIII. 10) 'to do.'

Thus क्रतुः 'a sacrifice' yajña.

७८ । एधिवह्योश्चतुः । १ । ७८ ।

एधतुः पुरुषः । वहतुरनड्वान् ।

78 The affix चतु comes after the verb एध (I. 2) 'to prosper,' and वह (I. 1053) 'to carry.'

Thus एधतुः 'a man', वहतुः 'an ox,' 'a traveller.' The affix has an indicatory च and so the word is end-acute. Thus स्योनं पत्ये वहतुं कृणुष्व ।

७९ । जीवेरातुः । १ । ७९ ।

'जीवातुरक्षियां भक्षे जीविते जीवनौषधे' ।

79. The affix आतु comes after √जीव (I. 594) 'to live.'

Thus जीवातुः (masculine), 'food.' 'life,' 'a medicine.' A. K. II. 8. 119

८० । आतृकन्वृद्धिश्च । १ । ८० ।

जीवेरित्येव । 'जीवातुकस्त्विन्दुभिषगायुष्यस्तु कृषीवले' ।

80. The affix आतृकन् comes after the verb √जीव (I. 495) 'to live' and there is vṛiddhi of ई ॥

Thus जीवातृक 'long-lived', 'moon', 'drug,' and 'an agriculturist,' 'a physician.' A. Kosha I. 3. 16. III. 1. 6.

८१ । कृषिचमितनिधनिगदिखदिभ्य ऊः । १ । ८१ ।

'ऋदुः पुंवि करीषाग्नौ ऋदूनद्यां स्त्रियां नदी' । चमूः । अनूः । चमूः सेनाद । 'ऋधु वर्धने । ऋधेर्वा चित्' । 'अर्ध ध्वसने' । अर्दुः पामा ।

81. The affix ऊ comes after the verbs कृष (I. 1039, VI. 6) 'to plough', चम (I. 497, 869, VI. 28) 'to drink', अन (VIII. 1, X. 296) 'to spread', ऋध (III. 23) 'to become rich', अर्द (I. 243) 'to gain', अर्द (I. 247) 'to pain', and the words so formed are feminine.

Thus ऋदूः 'fire of dried cow-dung,' 'cultivation,' 'river,' चमूः 'an army' अनूः 'body,' धनूः 'a bow', अर्दूः 'a merchant, 'a lightening' अर्दूः 'cutaneous eruption,' 'scab,' 'a worm.'

Thus in the Rabhasa-kośa we find 'karśûh pumsi karîshâgnau karśûr nadyâm &c.' The Medini-kośa says 'karśû is masculine and means fire of dried cow-dung, and it is feminine when meaning 'a river,' 'a canal' sarjû, m. merchant, f. a lightening; heaven, m. Creator, Rudra.

८२ । मृजेर्गुणश्च । १ । ८२ ।

मर्दूः मृडिकृत् ।

82. The affix ऊ comes after the √मृज (II. 57, X. 304) 'to clean', and there is guna of the ṛi into ar.

Thus मर्दूः 'purification,' 'a washerman.'

The vriddhi ordained by VII. 2. 114. S. 2473 is set aside by the guṇa specifically enjoined by this sûtra.

८२ क । खडेर्दुश्च । १ । ८२ क ।

खदूः । खदूः ।

82. A. The augment दुट् is added to ऊ after the verb खद (X. 44) 'to break', optionally.

Thus खदूदुः or खदूः 'breaking', 'dividing'.

८३ । वहो धश्च । १ । ८३ ।

'वहूर्धान्यु धान्यिषु' ।

83. The substitute ध replace the व of वह (I. 1053) 'to carry', before the affix ऊ ॥

Thus धूः 'a wife', 'a daughter-in-law'. A. Kosha III. 3. 101.

८४ । कषेर्हश्च । १ । ८४ ।

कण्डूः पामा ।

84. The affix ऊ comes after the verb कष (I. 934) 'to injure' and the ष is changed to ह ॥

Thus कण्डूः 'itch' scab'.

८५ । खित्कसिपद्यर्तेः । १ । ८५ ।

वापूः अश्वः । वापुरस्त्यस्मिन्देशे । वापः पिङ्गलः ।

85. The affix क comes after the verb, वप (I. 139) 'to go' पद (IV. 60) 'to go' or पत (1. 983, III. 16, V. 29) 'to go' and the affix is खित् ॥

Thus वापूः 'a lance', वापुः 'a shoe' वापः 'yellow.' The word वापू means 'indistinct speech', 'a sort of spear or lance', 'understanding'.

८६ । अशो डश्च । १ । ८६ ।

वापूर्णसहचरितम् ।

86. The affix क comes after the verb वप् (I. 471,) 'to sound', and the प of वप् is changed to ड.

Thus वाडूः 'a raft', 'a float'.

८७ । नञि लम्बेर्नलोपश्च । १ । ८७ ।

'द्रुम्बयलाबूपने नमे' इत्यमरः ।

87. The affix क comes after the verb लम्ब (I. 402, 404,) 'to hang down', and the nasal is elided, when the negative न precedes it.

Thus अलाबूः 'the bottle gourd' so called because it floats on water and does not sink (lambate) in it. See A. K. II. 4. 153.

८८ । के ऋ एरक् चास्य । १ । ८८ ।

ऋवर्ण उपपदे धृञादेः स्वादेरकारादेशः । 'अवेरस्तृकन्दे स्त्री' । वावुरत्रावुमत्यर्थे अवेरः स्त्रीत्वे पुंवद्भावे च ।

88. The affix क comes after the verb धृ (IX. 18) 'to hurt', preceded by ऋ and the ध is changed to र्.

Thus अवेरः 'a kind of grass'; and a root'. By force of the word 'diversely' (III. 3. 1. S. 3169) the affix ड (short) also comes: as अवेर । The former is always feminine, the latter is masculine and neuter.

८९ । ओ दुट् च । १ । ८९ ।

तरतेः स्वाभावस्य दुट् । 'तर्दूः स्वाङ्गावयवस्तत्कः' ।

89. The affix क comes after the verb तॄ (I. 1018) 'to cross over', to which is added the augment दुट्. ॥

Thus तर्दूः 'a wooden ladle'. See A. K. II. 9. 34

९० । दरिद्रातेर्यांलोपश्च । १ । ९० ।

दर आद्यौ यौ तयोर्लोपः । दर्दूः कुसूलभेदः ।

90. The affix क comes after the verb दरिद्रा (II. 64) 'to be poor' and the र and आ of the verb are elided.

Thus दर्दुः 'a kind of leprosy', 'a cutaneous disease'. The word दा of the sûtra is a compound of द+आ=दा ॥

Note.—Bhojadeva takes the word as दरीदाः beginning with द. He explains it in two ways: (1) दि+आ=दी, and the form then is दद्रुः for the sûtra then means, the दि and आ of daridrâ are elided. (2). द+द+आ=दी। In this view the second द r. of daridrâ is elided, Thus दद्रुः। With short उ, the form is दद्रुः। Thus there are four forms (1) dardrû दर्द्रूः (2) dadrû दद्रूः (3) dardû दर्दूः (4) दर्दुः dardru by Mṛigayvâdi class उ (un. I 37).

९१ । मृतिसृजिभ्यो दूः । १ । ९१ ।

मृदुर्नर्तकः । मृदुरपानत् ।

91. The affix दू comes after the verbs मृद (IV. 9) 'to dance', and मृद (I. 797, 922, X. 195.) 'to mock at' 'to fart'.

Thus मृदुः 'a dancer', मृदूः 'the anus'.

९२ । ऋतेरत्वं च । १ । ९२ ।

ऋतिः धीजो धातुः । ततः ऊरणानत् । रंतुर्देवनदी तत्त्वात्वं च ।

92. The affix दू comes after the verb ऋत (a sautra dhâtu) and the augment अत् is added to the verb.

Thus रन्तुः 'a celestial river' and 'true speech.' The √ऋत is a sautra dhâtu.

९३ । अन्दूदृन्भूजन्धूजपेर्दुक्कैन्धूदिधिषूः । १ । ९३ ।

एते धूमलवान्ता निपात्यन्ते । अन्दूर्बन्धनम् । 'दुनी द्रुन्दे' । निपातनाद्दुन् । दुन्दुः । ऋतुस्वारान्तोऽपि निपातनादित्येके । दृन्दुः । जनेर्डुः । जन्तुः । 'जतु आदरे' इत्यस्येत्येके । वातुसवारदृदुस्वोऽपि । जन्तुः । जर्वं खादति जर्वीलुः शरीरमलः । निपातनादीपच् । जर्वं दधाति जर्वन्धूर्धरी । निपातनाद्धुक् । दिधिं धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः पुनर्भूः । केचित्तु 'अन्दुदृन्भूजन्धूजन्दू' इति पठन्ति । 'दृन्भ उत्क्लेशे' दृन्दु वर्दयतीति । 'जनेर्डुः' । जन्तुः परद्रव्यापहारी ।

93. The words अन्दू, दृन्दु, जन्तु, जर्वीलु, जर्वन्धू and दिधिषू are formed by डु affix.

Thus अन्दूः 'a chain, a fetter, 'an ornament worn round the ankles', दृन्दुः 'snake'. जन्तु. 'The rose apple and its fruit', (जन्तु a thief) जर्वीलु 'a kind of annual plant or herb which dies after becoming ripe', 'phlegmatic'. जर्वन्धू the jujube tree'. दिधिषू. 'The second husband of a woman twice married'.

Notes.—From √adi 'to bind (I. 63) is अन्दूः। From √जा 'to accept' (II 49) is derived जर्वीलुः with the upapada जर्व। From √धृञ् 'to support' (III. 10), with the upapada जर्व is obtained जर्वन्धूः।

(2) From the √दुनी 'to string together' (VI. 34) is derived दृन्दुः 'a composer, a versifier, a reciter'. It is declined like गुरु। Another form is दुन्दुः without anusvâra.

(3) The word जन्तु is formed by adding the augment नुक् to the root √jan before this affix. Some derive it from √jamu, 'to eat' (I. 499).

By force of 'diversely,' there is short उ also, as जन्तुः। As in the line अस्य जन्तोः फलरसो नदीमुद्य प्रवर्तते।

(4) जक्ष+घा+उ=जक्षेलुः 'phlegm producing.' The insertion of ल is the irregularity.

(5) कर्क+घा+क=कर्कन्धुः 'what supports the crab'—*i.e.* badarî or jujube. The insertion of the nasal is the anomaly.

(6) दिधि+ष+क+दिधिषू literally, 'who abandons (syati) the firmness (didhi), *i.e.* a widow who remarries.

Some read the sûtra as जन्तु-तुन्तु-मन्तु-कन्तु। In this view तुन्तुः meaning 'a snake,' is derived from √तुन्त्र (VI. 29) 'to pain.'

(7) जन्तुः is derived from √जन् with the augment तुक्। It means 'one who steals the property of another,' 'a thief'.

९४। मृग्रोरुतिः। १। ९४।

मरुत्। मरुत्वतः।

94. The affix उति (ut) comes after the roots √मृ (VI. 117) 'to swallow', and √द्रु (VI. 110) 'to die.'

Thus मरुत् 'The wing of a bird', मरुत् 'wind'. This last word has two other forms also, मारुतः and मरुतः all meaning wind and breath. The word मरुत् belongs to Yavâdi class, (VIII. 2. 9) and with मतुप् forms मरुत्मान्।

९५। ग्रो मुट् च। १। ९५।

निरनुबन्धकस्य च मुट्। गर्मुत्तमुवर्णं तृणविशेषश्च।

95. The affix उति comes after the root √गॄ 'to swallow' with the augment मुट् added to it.

Thus गर्मुत् 'gold', 'a kind of grass'. The word is feminine.

९६। हृषेर्लच्। १। ९६।

'हर्षुः शो तृणकाश्मिनोः'। बाहुलकाच्चटसिः। चटुलं शोभनम्।

96. The affix उलच् comes after the verb हृष (I. 741 IV. 119.) 'to rejoice' 'to be satisfied.'

Thus हर्षुलः 'a deer', 'a lover'. By force of the word 'diversely', this affix comes after the root √चट 'to rain' 'to cover' (I. 316) also. Thus चटुलम् 'beautiful' inconstant'.

९७। हृसृरुहियुधिभ्य इतिः। १। ९७।

'इदित्कुमि वर्णे च तृणकाश्मिविशेषयोः'। इरिन्मही। 'रोहित्' तृणविशेषस्य स्त्री। 'युध' इति यौधेयो धातुः। मत्स्यस्य (or अश्वस्य) रोहित् पुच्छस्य यौधिदिति भाष्यम्।

97. The affix इति (it) comes after the roots √hṛi (I. 947, III. 15.) 'to steal', √सृ (I. 982, III. 17.) 'to go', √रुहि (I. 912) 'to grow' and √युध (I. 711) 'to please'.

Thus इरित् 'a quarter of the compass, direction'; 2. 'yellowish', 3. 'Turmeric, grass'. 4. 'the horse of the sun', 'a bay horse'. See Viśvakosha for

the verse "harit kakubhi varṇe cha &c." हरित् 'a river' रोहित् 'female of a kind of deer' योषित् a woman'. √yush is a sautra root not found in the original Dhâtupâṭha. Thus in the Bhâshya we have ऋश्यस्य रोहित् "the female of the deer called ṛishya or white footed antelope is called *rohit*." Similarly पुरुषस्य योषित् "the female of a man is called yoshit."

९८ । ताडेश्चिलुक् च । १ । ९८ ।

ताडयतीति तडित् ।

98. The affix डति comes after the verb तड (X. 43, 259) 'to beat', and the causative sign णि is elided.

Thus तडित् 'lightening': literally that which *strikes* (tâḍayati).

९९ । शमेर्दः । १ । ९९ ।

बाहुलकादित्वंचा स्यादेव इट् च न । 'शण्ढः स्यात्पुंसि नेाचती' । शण्ढः क्लीबः ।

99. The affix ढ dha comes after the root √शम् (IV. 92, X. 156),) 'to be appeased.'

Thus शण्ढः 'a eunuch'. The letter ढ is not इत्, nor is it replaced by ध (VII. 1. 2. S. 475), nor the augment इट् comes before it: all this is anomalous because of the "bahulam"—the Uṇâdi affixes are *diversely* applied.

Note.—The affix ढ would not have taken इट् by the prohibition of मेट् वसि वृसि (VII. 2. 8, S. 2981); but that sûtra is restricted by the vârtika मेट्वर नवादौ "the इट् does not come before the kṛit affixes beginning with va, ra, ma and na" hence the above explanation.

The word शण्ढः when masculine means "the bull." It also means 'a eunuch,' 'an emasculated person.'

१०० । कमेरठः । १ । १०० ।

कमठः । 'कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे नपुंसकम्' इति मेदिनी । बाहुलकाण्णित्वम् ।

100. The affix अठ (aṭha) comes after the root √कम् (I. 470) 'to desire'.

Thus कमठः 'a tortoise'. According to the Medinîkosha this word when masculine means 'a tortoise'; and when Neuter, 'a water-jar'.

By the force of the word "bahulam" this affix comes after √jṛi 'to grow old' As जरठः 'hard, solid, old, decrepit, pale, cruel.'

१०१ । रमेर्ठिच्च । १ । १०१ ।

रामठं हिङ्गु ।

101. The affix अठ (aṭha) comes after the root √रम् (I. 906) 'to delight', and there is Vṛiddhi of the vowel of the root.

Thus रामठम् 'The name of the plant called asafoetida'.

१०२ । शमेः खः । १ । १०२ ।

शङ्खः ।

102. The affix ख (kha) comes after the root √शम (IV. 92,) 'to be appeased.'

Thus शङ्खः 'the conch-shell' 'the bor[illegible] the forehead,' 'a hundred billions.'

Note.—The ख is not दित् nor is it replaced by ईय (VII. 1. 2. S. 475).

१०३ । कथेष्टः । १ । १०३ ।

कण्ठः ।

103. The affix ठ (ṭha) comes after the √कथ् (I. 476, 831,) 'to sound'

Thus कण्ठः 'throat,' 'the neck,' 'vicinity', 'sound', 'a kind of tree.'

१०४ । कलस्तृपशूलम् । १ । १०४ ।

तृप्तेः कलप्रत्ययः । चात्तृप्तेः । तृपला लता । 'तृपला तु चव्यजिते' ।

104. The affix कल (ala) comes after the √तृप (IV. 86, V. 25, VI. 24,) 'to become satisfied'.

Thus तृपला 'a creeping plant.' By the force of the word च 'and' in the sûtra, this affix comes after the root √तृप also. Thus तृपला "a creeper." It should be distinguished from the word त्रिफला "the three myrabolans." See Amarakosa II. 9. 111. Compare IV. 1. 21, S 479 where this word तृपला is considered as a Dvigu compound. त्रिफला and त्रिफला are also valid forms.

१०५ । शपेर्वलच् । १ । १०५ ।

शवलः ।

105. The affix वल (ala) comes after the root √शप् (IV. 59) 'to curse.' and the प् is changed to व ॥

Thus शवलः 'a variegated colour'.

Note.—Another reading is शमेर्वच ॥

१०६ । वृषादिभ्यश्चित् । १ । १०६ ।

वृषलः । पललम् । मासुलमाद्गुणः । वरलः । सरलः । 'अमेर्डुच्' । अम्बलः । 'वुड अवमर्दने' वुडलच् । 'अमेर्ह्रस्वश्च' । आम्रलच् । 'कुटिकडिजीलिभ्यः मन्वबलश्च वुट्' । कुट्मलः । कुटेरपि । कुड्मलः । आरलच् । मासुलमाद्गुणः । मोमलच् ।

106. The affix कल (ala) comes after the root √वृष (I 738) 'to rain' and the rest and it is considered as if it had an indicatory च.

Thus वृषलः 'a horse,' 'a Śûdra.' Similarly from √पल, पललम् "a sweet-meat made of ground sesamum and sugar," "mire," "flesh." पललः *m.* "a demon." The affix कल being चित् would not have caused guṇa, but owing to the Utṇâdi diversity it does so in the case of √वृ and √सृ । Thus वरलः 'a kind

of pine tree;' 'straight', 'artless'. As in the following verse: सरला चित्तवाहन्ते सरलाश्चन्दनद्रुमाः। न खलो न च पुण्याना मविनम् संसार कानने। Here every noun has a double meaning. Similarly सरलः 'trembling,' 'liquid.'

१०७। आले र्लुक्। १। १०७।

107. The affix आल (ala) comes after √अल् (I. 470, 869) 'to desire' and the augment is लुक्।

Thus अलवालः "the king of serpents *i. e.*, Śesha"; 'a dew-lap,' 'a wall,' 'a small worm,' 'an upper garment of wool;' when neuter it means 'water.' It means also 'a blanket of wool.' Similarly from √मुल 'to break' (Divadi), we get मुलाल 'a mace, club,' 'a pestle,' other forms of this word are मुसल and मुषल।

१०८। लङ्गे र्वृद्धिश्च। १। १०८।

लाङ्गलम्।

108. The affix आल (ala) comes after the root √लगि (I. 154) 'to obtain', 'to go,' and there is vṛiddhi of the root.

Thus लाङ्गलम् 'a plough'.

१०९। कुटिकशिकौति भ्यः प्रत्यस्य मुट्। १। १०९।

109. The affix अल comes after the verbs कुट (VI. 73) 'to curve' कष् 'to whip' (I. 762, 939, II. 14.) and कु (I. 999, II. 33,) 'to groan, to hum,' and there is augment मुट् added also.

Thus कुट्मलम् 'an opening bud'. The affix is added to √कुड also, as कुड्मलम् करमलम्। 'Sin', कोमलम् 'delicate.' In this last word the उ of √कु has taken guṇa by unâdi diversity.

Note:—The affix अल comes after other roots also as a unâdi diversity. As from √कुड or √कुष रलेषणे we get कोशलः or कोसलः 'the name of a country.' From √जङ or √जंघ जंघलं or जंघलं 'provisions for a journey,' 'a bank or shore,' 'jealousy.' From √जहि जाड्याने, by the elision of the ह we have जडली। The feminine affix ङीष् is added as it belongs to the gaurâdi class. It means 'the plantain tree,' 'a flag,' 'a king of deer,' 'the Bimba plant.' From √जडु काम्ती we have जलं 'water,' 'copper,' a lotus,' 'space,' 'a medicament.' The masculine जलः means 'a kind of deer.' जला means 'an excellent woman.' From √कुश we get कुशलः "expert, trained." From √मडि भूषायाम् we have मण्डलम् 'orb', 'a district,' a circle of a king's near and distant neighbours consisting of twelve kings.'

११०। मूजेर्हिलोपश्च। १। ११०।

110. The affix अल (ala) comes after √क्ष्णु (I. 269, II. 57,) 'to clean' and there is elision of the final vowel with the consonant that follows it.

Thus क्ष्णल् 'sin', 'excrement', 'impure secretion of the body', 'mean or covetous'.

१११ । क्षुपेरक्वोपधायाः । १ । १११ ।

क्षपलत् ।

111. The affix अल (ala) comes after the root √क्षुप (I. 430, VI. 125) 'to move slowly' and ष is changed to क before this.

Thus क्षपलत् 'unsteady'. The masculine क्षपलः means 'quick-silver', 'fish', 'the châtaka bird', 'a sort of perfume' The feminine क्षपला means 'Lakshmi', 'lightening' 'long pepper'.

११२ । शकिशम्योर्नित् । १ । ११२ ।

शकलत् । शमलत् ।

112. The affix अल (ala) comes after the √शक् (IV. 78, V. 15) 'to be able' and शम् (I. 870,) 'to be appeased' and it is नित् ॥

Thus शकलत् 'a part', 'the scales of a fish'; 'bark' शमलत् 'sin' 'fæces,' 'calamity'.

११३ । छो गुरूह्रस्वश्च । १ । ११३ ।

छगलः । प्रज्ञादित्वाच्छागलः ।

113. The affix अल comes after the root √छो (IV. 38) 'to cut', whereby the vowel of the root is shortened and the augment गुक् is added before the affix.

Thus छगलः 'a goat,' 'a blue garment' another form is छागलः as the word belongs to the Prajñâdi class.

११४ । अमान्तात्कड् । १ । ११४ ।

कपटः । रपटा । खपटः । गपटः । कपटहिरण्यखण्डयोः । अपटः । वासुदत्तादित्वात्स्वार्थाणः । चपटः । चंपातः । बालमन्दादित्वात्परे । अपटः । गपटः । चपटः । चपटः क्षोदः । चपटा बुद्धिः ।

114. The affix क comes after a verb ending in a nasal.

Thus कपटः 'a stick', रपटा 'a widow' 'a slut', खपटः 'a fragment or portion', 'candied sugar' 'a flaw in a jewel,' गपटः 'the castor oil tree', 'ferment', 'scum of boiled rice', कपटः 'a maimed or circumcised man' 'he whose hands are cut' अण्डः 'an egg,' चपटः 'a group or multitude' 'a bull', 'an eunuch.' The ट of the root is not changed to क as required by VI. 1. 64 S. 2264, as a unâdi anomaly. Some read it as कपटः with the palatal च ॥ गपटः 'the cheek,' 'a mark', 'a hero,' 'the temples', 'horse's trappings', 'a bubble', 'a kind of disease, चपटः 'violent, चपटः 'a eunuch', चपटा 'wisdom'.

Note.—The अच् in this aphorism is a pratyâhâra meaning the letters अ, भ, ङ, ञ and ण॥ No such pratyâhâra, however, is found in the Ashtâdhyâyî: the pratyâhâras ending in ञ are only three अच्, यञ् and ङय्॥ See Kâshikâ and my Ashṭâdyâyî. The above words are derived from √damu to tame (IV. 94) √ramu 'to play' (I. 906), √khanu 'to dig' (I. 927), √mana 'to think' (IV. 67), √vand 'to honor,' (I. 290), √ama to go &c' (I. 493), √shaṇu 'to give' (VIII. 2), √gam 'to go' (I. 103) √chaṇa 'to give' (I. 833), √paṇa 'to barter,' to praise.' (I. 466).

११५ । क्वादिभ्यः कित् । १ । ११५ ।

कवर्गादिभ्यो डः कित्स्यात् । कुण्डम् । कारडम् । गुड् । गुडः । 'गुड क्रीडे' गुडति क्रीडतः ।

115. The affix ड is कित् after a verb beginning with a guttural.

Thus कुण्डम्. 'A bowl shaped vessel,' कारडम् 'a section', गुडः 'treacle' गुडः 'a bee'.

Note.—From √kuṇ 'to sound, to support' comes कुण्डम् meaning "a hole in the ground for fire" 'a kind of measure', 'a natural basin of water', while कुण्डो means 'a Kamaudalu bowl': कुण्डः also means 'a son born in adultery'.

From √Kamu 'to wish', is formed कारडम्। It means a stem, a portion of a tree, an arrow, an opportunity, water, vile, private place, a staff.

From √guṅ 'to make inarticulate sound' comes गुडः, a globe or ball, treacle or molasses, an elephant's armour, the cotton tree, the milk hedge plant. गुडाकेशः 'he whose hair is like गुडा or milk hedge plant'. *i.e.*, जटाधारी 'matted hair' or Shiva. Or गुडाका + ईश 'Lord of sleep or sloth.'

From गुड 'to wander', we get गुडः 'a bee.'

११६ । स्थाचतिमृजेरालज्वालजालीयचः । १ । ११६ ।

स्थ्यादेरालच् । स्थालम्-स्थाली । चतेर्वालच् । चात्वालः । मृजेरालीयच् । मार्जालीयो विडालः ।

116. The affix आलच् comes after the root स्था (I. 975) 'to stand', वालच् after the root चत (I. 918) 'to beg', and जालीयच् after the root मृज (I. 239, II. 57,) 'to wash off' 'to make pure.'

Thus स्थालम् or स्थाली 'a plate', चात्वालः 'a hole in the ground to receive sacrificial fire'. 'kuśa grass'. मार्जालीयः 'a cat,' 'a Śûdrâ 'one who cleanses his body.'

Note.—The root स्था would have given स्थालः by the affix अच् alone. Why read the affix as आलच् ?

११७ । पतिवदिहन्याशालञ् । १ । ११७ ।

पातालम् । चषालः । ग्रहादित्वादपि चाषालोऽपीत्येके ।

117. The affix आलञ् comes after the roots पद (I. 898,) 'to fly', and चष् (I. 298) 'to become violent'.

Thus पातालम् "the lower world whereinto people fall owing to sin." पतङ्गः' lion', according to some the form is पाटुङ्गः, the vriddhi taking place as the word is considered to belong to the Prajnâdi class.

११८। तमिबिशिविडिमविकुलिकविपलिपडिभ्यः कालन्। १। ११८।

तमालः। विशालः। विडालः। कुवालम्। कुलालः। कपालम्। पलालम्। पल्लालः।

118. The affix कालन् comes after the roots तम (IV. 93) to grow tired', विश् (VI. 130) 'to enter'. विड् (I. 339) 'to curse', 'to cry out against', कुल् (VI. 41) 'to kill', कुल (I. 895) 'to be united', कल् (I, 808) 'to shake', पल् (I. 892,) to go', पल् (I. 187,1045) 'to develop.'

Thus तमालः 'a kind of tree, a kind of sword' विशालः 'Big', 'king', 'woman', विडालः 'a cat' कुवालम् 'the fibrous root of a lotus', कुलालः 'a potter', कपालम् 'the skull', पलालम् 'a straw', पल्लालः 'a city'.

Note.—तमालः a tree, a sword, the bark of bamboo, sectarial mark on the forehead. विशाला name of Ujjayini, of a river. विशालः noble, a kind of deer, a kind of bird.

११९। पतेरङ्डपलिधि। १। ११९।

पतङ्गः।

119. The affix aṅgach comes after the root पत (I. 898) 'to fly', when meaning an *insect*.

Thus पतंगः 'a bird', 'an insect'. It means also a kind of rice, and quick silver, the sun, a bird,

१२०। तरत्यादिभ्यश्च। १। १२०।

तरङ्गः। लवङ्गम्।

120. So also after the roots तॄ (I. 1018) 'to cross over' &c. comes the affiix अंगच्॥

Thus तरंगः 'a wave', लवङ्गः 'clove' from लूञ् 'to cut.'

१२१। विडादिभ्यः किन्। १। १२१।

विडङ्गः। कुवङ्गः। कुरङ्गः। वाहुलकादुत्वं च।

121. The affiix अंगच् comes afer the root विड् (I. 380) 'to sound' and the rest, and is कित्॥

Thus विडङ्गः 'clever' कुवङ्गः 'a kind of drum'; from √कुवोदे॥ कुरङ्गः 'a deer in general; from कॄ 'to scatter'. The ऋ is changed to उर् anomalously.

Note.—विडङ्गः is the Name of a vegetable and medicinal substance that destroys worms.

१२२। वृकृञोर्ह्रिन्। १। १२२।

आरङ्गः। आरः। अङ्गारविङ्गिः।

122. The affix अङ्गच् comes after the roots सृ (I. 982, III. 17) 'to go', and वृ (V. 8, IX. 38, X. 271) 'to choose', 'to worship', 'to cover', and there is Vṛiddhi.

Thus सारङ्गः 'an antelope,' वारङ्गः 'the handle of a sword.

Note:—These words are derived from √sṛi gatau, and √vṛiñ varaṇe, Sâraṅga m. means the spotted deer, the cuckoo, a large crane, the flamingo, an elephant, a lotus, the châtaka bird.

As a diversity (bahulam), this affix comes after नी 'to lead.' As नारङ्गः 'the orange tree, the juice of the pepper plant.

१२३ । गश्गमन्यद्योः । १ । १२३ ।

गङ्गा । अङ्गः पुरोडाशः ।

123. The affix गन् comes after the root गम् (I. 1031) 'to go' and अद् (II. 1.) 'to eat.'

Thus गंगा 'The river Ganges' अङ्गः "a sacrificial oblation called Puroḍâśâ."

Note:—By diversity (bahulam), the affix comes after the root अञ्च् 'to go' also. As अङ्गः the country called Aṅga: the body, the means, the subsidiary or supplementary portion &c.

१२४ । छापूखहिभ्यः किन् । १ । १२४ ।

छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् 'विट अवज्ञायाम्' अवज्ञायामपि । विड्गलतरलः । 'विडूविरमतश्च चर्वणमनेनेत्या' इति भाष्यः

124. The affix गन् comes after the roots छो (I. 498) 'to cut', पू (I. 1015, IX. 12) 'to make pure' खहि (X. 44) 'to separate' and it is किन् ॥

Thus छागः 'a goat', literally that which is cut for the sake of sacrifice. पूगः 'a betel nut, areca nut, so called as the mouth is *purified* by chewing it, 'a heap,' खड्गः 'a sword.

Note:—By the force of the word bahulam 'diversely,' this affix comes after the root विट् 'to disregard, despise' (I. 326) also and the ट is not changed to ड। As विड्गः fickle, an inconsistent lover. As in the Śiśupâla Radha V. 84:—विड्गै रमतश्च चर्वणमनेन वाविट् ॥

१२५ । मृजः किन्नुट् च । १ । १२५ ।

मृजो नज्जित्त्वाभावश्च नुट् च । 'मृङ्गः विड्गालिचूर्णवाटाः' ।

125. The affix गन् comes after the root भृ (I. 946, III. 5.) 'to support' with the augment नुट् and it is किन् ॥

Thus भृङ्गः a libertine (shidga), a large black bee (ali)': the bark of Laurus cassia (दालचिनीः) the cloud-rover (a kind of bird) (dhûmyâṭa).

१२६ । शृङ्गतेर्ह्रस्वश्च । १ । १२६ ।

शृङ्गम् ।

126. The affix नक् with the augment नुट् comes after the root शृ (IX. 18) 'to kill' and the vowel is shortened and it is ङित् .

Thus शृङ्गः " a horn : the top or summit of a mountain, elevation, lordship, a syringe, a mark or sign, the horn of the moon, a lotus. शृङ्गी: fem. gold used for ornaments, a kind of fish *i.e.*, sheat-fish, a kind of medicinal root, a kind of poison.

१२७ । गत्यशकुनौ । १ । १२७ ।

नुट् चेत्यनुवर्तते । शार्ङ्गः ।

127. The affix नक् comes after the root शृ (IX. 81) to injure with the augment नुट् when it means a bird.

Thus शार्ङ्गः a bird.

The vriddhi takes place by VII. 2. 115. S. 254. There is another word शार्ङ्ग meaning 'a bow'. It is a Taddhita word derived from शृङ्ग as शृङ्गस्य विकारः=शार्ङ्गः ॥

१२८ । मुदिग्योर्गग्गौ । १ । १२८ ।

मुद्गः । गर्गः ।

128. The affix नक् comes after the √मुद (I. 16,) 'to rejoice.' and the affix ग after √गॄ (I. 984) 'to swallow.

Thus मुद्गः 'a kind of bean, a sea bird'; गर्गः the sage Garga.

१२९ । अपडन्कृसृभृञः । १ । १२९ ।

करण्डः । वरण्डः चयी । भरण्डः स्वामी । वरण्डो मुखरोगः ।

129. The अपडच् comes after the roots कृ (I. 946), 'to do' सृ (I. 982), to go' भृ (I. 946) 'to support,' वृञ् (IX. 20) 'to choose.'

Thus करण्डः, a hive, a box or basket of bamboo, वरण्डः 'a rogue' or a bird; भरण्डः 'a king,' वरण्डः 'an eruption on the face.'

Note:—Karaṇḍa means a small box or basket of bamboo, a bee-hive, a sword, a sort of duck, liver. Varaṇḍa means a multitude, a pimple or eruption on the face, a veranda, a heap of grass, the string of a fish hook, a pocket.

By diversely (bahulam) we get from सृ 'to cross or flow,' वरण्डः the string, of a fish hook, old, wood, a raft.

१३० । शॄदृभसोऽदिः । १ । १३० ।

अदि । 'अदड्दवदूसवोः' । शदन्शवनद् ।

130. The affix अदि comes after the roots शॄ (IX. 18) 'to injure' and दॄ (IX 23) 'to tear', the and भस (III. 18) 'to shine.'

Thus शरद् 'autumn', दरद् heart' 'bank:' and भसद् 'sun.'

Note:—Śarad means a year, the season called autumn. Darad means the heart, terror fear a mountain, precipice, a bank or mound. Bh sad means the sun, a fish, a kind of duck, time, a float, the hinder parts, pudendum muliebre, a mouth.

१३१ । दृक्षतेः पुग्हृस्वश्च । १ । १३१ ।

दृषद् ।

131. The affix अदि comes after the root दृ (IX. 23) 'to tear,' the vowel is shortened and the augment पुक् is added.

Thus दृषद् 'stone'

Note:—Dṛishad means a rock, large stone, or stone in general, a millstone, a flat stone for grinding condiments upon.

१३२ । त्यजितनियजिभ्यो डित् । १ । १३२ ।

त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ।

132. The affix अदि comes after the roots त्यज (I. 1035) 'to forsake' तन (VIII. 1) 'to extend' यजि (I. 1051) 'to worship'.

Thus त्यद् 'he' or 'that,' तद् that, यद् who, which or that.

These are Pronouns belonging to the Sarvâdi class.

१३३ । एतेस्तट् च । १ । १३३ ।

एतद् ।

133. The affix अदि comes after the root इ (II. 36) 'to go,' and the augment तुट् is added, and इ is guṇated to ए।

Thus एतद् this.

१३४ । सर्तेरतिः । १ । १३४ ।

'अरट् स्याद्वातमेघयोः' । वेदभाष्ये तु 'यानिः कृणवदुप' इति मन्त्रे 'अरट्यो मधुमक्षिकाभ्यः' इति व्याख्यातम् ।

134. The affix अदि comes after the root सृ (I. 982) 'to go.'

Thus अरट् 'wind', 'cloud', 'a bee.'

In the Veda-bhâshya, commenting on the hymn यानिः कृणवदुप &c. SAyana explains the word अरट्यः by मधुमक्षिकाभ्यः "the honey bees."

१३५ । लङ्चेर्नलोपश्च । १ । १३५ ।

लवद् वायुः ।

135. The affix अदि comes after the root लङ्च (I. 172) 'to dry,' and the nasal is elided.

Thus लवद् 'air.'

१३६ । पारयतेरचिः । १ । १३६ ।

पारस्यचर्चच् ।

136. The affix अचि comes after the causative root पारि (X. 363) 'to accomplish.'

Thus पारच् or पारच् 'gold.'

१३७ । प्रथेः कित्संप्रसारणं च । १ । १३७ ।

पृथच् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

137. The affix अचि comes after the verb प्रथ (I. 802) to become famous and there is vocalization of the थ into थ ।

Thus पृथच् 'separately.' Thus word is an Indeclinable, as it has been listed in the Svarâdi class.

१३८ । भियः षुग्ह्रस्वश्च । १ । १३८ ।

भिषच् ।

138. The affix अचि comes after the verb भी (III. 2.) 'to fear' and the ई is shortened and षुक् augment is added.

Thus भिषच् a physician.

१३९ । युष्यसिभ्यां अदिच् । १ । १३९ ।

'युष्' चौरो धातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्यद् । अदस् ।

139. The affix अदिच् comes after the verbs युष a sautra root and अस (IV. 100) 'to throw.'

Thus युष्मद् 'you,' अस्मद् 'I' The √yush is a sautra root.

१४० । अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिञ्जिभ्यो असन् । १ । १४० ।

अक्ष्णोरसुर्दृष्टिरोगः । अर्सोऽक्षिरोगः । स्तोसः संघातः । होसः । हासः । चर्सो गमनम् । चर्मः । हेम कुण्डलम् । हासम् । प्रज्ञादित्वात् हौसं च । भास आदित्यः । धासः । 'धासः शोभनहरितेः' । पद्मम् । वस पुष्पाघात् । वससो रोगराजः । मेसः ।

140. The affix असन् comes after the fourteen roots अर्ति (I 983) 'to go,' स्तुञ् (II. 34) 'to praise', षुञ् (V. 1.) 'to anoint' to produce, सु (III. 1.) 'to give or to take,' सृ (I. 982) 'to go,' धृञ् (I. 948) 'to maintain,' क्षि (I. 255) 'to waste,' इञ् (II. 27) 'to sound,' भास (II. 42) 'to shine,' धस (II. 40) 'to attain,' वस (II. 41) 'to move, to blow,' चर्ति (IV. 60) 'to go,' मस (X. 153) 'to worship' and मी (1. 950) 'to carry.'

Thus अक्ष्णः 'eye disease', स्तोसः 'sacrifice' or 'assemblage,' होसः sacrifice, होसः offering in fire, चर्सः going, चर्मः duty, religion, हेमन् happiness, हासम् a kind of cloth, a room on the top of a house. Another form is हौसम् with vriddhi, as belonging to Prajñâdi class. भासः the sun, धासः a period of three hours. धासः beautiful, vile, पद्मम् a lotus, वसनः consumption from वस 'to honor. मेसः the foundation of a wall.

Note.—Soma means a kind of plant, nectar, the moon, a ray of light, camphor, water, air, wind, name of Kubera, of Shiva, of Yama, of Sugriva, chief; rice gruel, sky. Dharma means holy, usage, nature, disposition resemblance, a sacrifice, non-killing, the upanishad, the law, a bow, Yama, a drinker of Soma.

Kshaumam means linen, silken cloth, wove silk, an airy room on the top of a house, the back of an edifice, a fortified place before the building, linseed, flax.

Bhâma means passion, wroth, anger, the sun, brightness, lustre, splendour, a sisters' husband.

Vâma means wealth, name of Shiva, of cupid, an udder, left, vile &c. vâmî means the female of a jackal, a mare, a she ass, the female elephant.

Padma means lotus, an army arranged in the form of a lotus, treasure, a high number (one thousand billions), an elephant.

Nema means half a part, a boundary, an enclosure, tence, the foundation of a wall, fraud, deceit, evening, a hole, a ditch, a root, acting, dancing upper part. Vedic. food.

१४१ । जहातेः सन्वदालोपश्च । १ । १४१ ।

'जिह्मः कुटिलमन्दयोः' ।

141 The affix अच् comes after the root हा (III. 8.) to leave, the आ is elided and it is treated as the desiderative with सन् ॥

Thus जिह्म crooked, and slow.

The affix अच् is to be treated as the desiderative affix सन्, when it is added to the root हा ॥ The result is that there is reduplication (VI. 1. 9. S. 2395) and the adding of इ by VII. 4 79. S. 2317 for the आ of the reduplicate. हा+अच्=हहा+अच्=जहा+अच्=जिहा+अच्=जिह्मः । The neuter जिह्मम् is the name of ṭagara-plant.

१४२ । अवतेष्टिलोपश्च । १ । १४२ ।

अन्प्रत्ययस्यायं टिलोपो न प्रकृतेः । अन्यथा जिह्मिदेव ब्रूयात् । 'ज्वरत्वर-' (२६५३) इति ऊठौ । तयोर्वार्णे ब्रुवतो गुणः । चादिपाठादव्यत्वनिरुध्यसदसत्सम्प । तेषामवत्वार्थत्वात् । वस्तुतस्तु स्वरादिपाठादव्यत्वम् । अवतीति ओम् ।

142. The affix अच् comes after the root अव (I. 631) 'to preserve' and there is elision of the अच् portion of अच् ।

Thus ओम् । The sacred syllable (Om), the praṇava.

The elision of टि ordained by this sûtra applies to the टि portion of the *affix* अच्, and not of the *base* √अव ॥ For were it intended that the टि portion of the base was to be elided, then the easier thing would have been to call the affix अच् a जित् affix, and the indicatory ज would have elided the टि of the *base*.

This अव्+घञ्= av + m =ऊ ऊ + म्—The penultimate अ and the final व् are both changed to ऊ by VI. 4. 20 S. 2654. Then these two ऊ 's coalesce into one long ऊः as, ऊ+घ=ओघ् by changing ऊ to guṇa ओ॥

Ujvaladatta says "The word ओघ् is an Indeclinable, because it is listed in the चादि class (I. 4. 57. S. -20. and I. 1, 37. S. 447)." But it is a mistake, for चादि words are Indeclinabes only then when they do not denote any substance ; but ओघ् denotes the Supreme Substance. So it is not an Indeclinable under Châdi class. As a matter of fact, it is an Avyaya, because it is read in the Svarâdi class (I. 1. 37. S. 447) The God is called ओघ् 'Protector,' because He protects (अवति).

"ओ ग्रहणे स्वीः तौ रोधे" इति विश्वः॥

१४३। घसेरा च। १। १४३।

ग्रासः।

143. The affix घञ् comes after the root घस् (I. 661) to eat, with the substitution of आ for स्॥

Thus ग्रासः a collection, a village, literally that which swallows up or is swallowed up, that is, which comprehends all. The word संग्रामः means battle. ग्रामः musical note, वालिग्रामः, मण्डग्रामः, गुडग्रामः where grâma has the meaning of 'collection.'

१४४। अविसिविसिशुषिभ्यः कित्। १। १४४।

जनं नगरम्। रश्मिः। विसः सर्वः। 'शुष्मनग्निवनीरवोः'।

144. The affix मन् is कित after the verbs अव (I. 631) 'to preserve', षिव (IV. 2) to sew, षिञ् (V. 2, IX. 5,) to bind, and शुष् (IV. 74) to dry.

Thus जनम् town, रश्मिः light, विसः all, शुष्मन् fire, air sun. In the Veda Bhâshya, the word ऊमाः pl. is explained as तर्म का वर्धमानाः under the verse इति रवे ऊमुष् &c. In the feminine the form is ऊमा, the long ऊ is shortened. Umâ is a name of Pârvati.

रश्मिः meays ray. Some say it means thread विसः all. It is a Pronoun. It is listed in the Sarvanâma class.

शुष्मं splendour, the sun. In the Veda bhâshya it is explained by the word बलं 'strength'.

१४५। इषियुधीन्धिदसिश्यामूसूभ्यो मक्। १। १४५।

'इष्मः कामवन्तयोः'। ईषीति पाठे दीर्घादिः। युध्मः सरो योद्धा च। इध्मः समित्। दस्मो वर्धमानः। श्यामः। भूमः। सूमोऽन्तरिक्षम्। धातुलक्षादीनि त्रयः।

145. The affix मक् comes after the roots इष (IV. 19, VI. 59, IX. 53) to go, to desire to kill, to give. युध (IV. 64) to fight. इन्ध (VII. 11.) to light. दस (IV. 104) throw up. श्यैङ् (I. 10 12) to go. भूञ् (V. 9.) to shake सू (II. 21.) to bring forth.

Thus वसन्तः the desire, the spring season. Some read the root as ईष with long ई, which means 'to go'. Then the word is ईषन्तः ॥ युध्मः an arrow, a warrior; इध्मः fuel, especially that which is used for the sacred fire; इध्मः a sacrificer. धूमः cloud. धूमः smoke; द्यौः sky, heaven.

By force of the word बहुलं, we get ईर्मन् 'wound' also from ईर् 'to go'. So also जन्मन् from √जन 'to beget'. दस्मः means sacrificer, thief, fire. श्यामः dark-blue, black, श्यामा night, a shade, a dark woman, the indigo plant, basil, श्यामः name of a sacred fig tree at Allahabad, a cloud, the thorn-apple, the cuckoo, *n.* Black pepper, sea-salt. f. a woman who has borne no children, a cow, turmeric, the Priyangu creeper.

१४६ । युजिरुचितिजां कुश्च । १ । १४६ ।

युग्मम् । रुक्मम् तिग्मम् ।

146. The affix मन् comes after the roots युज (VII 7.) to unite; रुच (I. 781) to shine; and तिज (I 1020) to sharpen, and the final of the verb is changed into the guttural.

Thus युग्मम् a couple, रुक्मम् gold red, radiant, तिग्मम् sharp (hence) violent.

१४७ । हन्तेर्हिंसे च । १ । १४७ ।

हिंसम् ।

147. The affix मक् comes after the root हन (II 2.) to kill, which is replaced by हि ॥

Thus हिंसम् the winter season, frost, the sandal tree.

१४८ । भियः घुग्वा । १ । १४८ ।

भीमः । भीष्मः ।

148. The affix मक् comes after the root भी (III. 2. X. 278) 'to fear', with the optional augment घुक् ॥

Thus भीमः terrible, भीष्मः fearful. These are two well-known names of the Mahabhârata also.

१४९ । घर्मः । १ । १४९ ।

घृवातेर्मन्गुणश्च निपात्यते ।

149. The word घर्मः is irregularly formed with the मक् affix.

To the root घृ to sprinkle, to shine (III. 14) is added the affix मक् and the vowel ऋ is gunated to form घर्मः ॥

Note.— घर्मः hot, heat, summer, perspiration, boiler, sun shine, juice, milk.

१५० । ग्रीष्मः । १ । १५० ।

ग्रसतेर्मिर्धातोश्च ।

150 Grishma is irregularly formed.

To the root अद् to eat (I. 661) is added अक्ष् and anomalously we get ग्रीष्मः summer season.

१५१ । प्रथेः क्विबन्तंप्रसारणं च । १ । १५१ ।

पृथिवी । पथस्पितेवै । पृथ्वी । पृथ्वी पृथिवी' पृथ्वी·इति शब्दार्णवः ।

151. The affix क्विप् comes after the verb प्रथ (I. 802) 'to become famous', and the थ is changed to ठ ।

Thus पृथिवी the earth. Some read the affix वनिप्; then the form is पृथ्वी ॥ Some make the affix क्वन् and then the form is पृथ्वी ॥

In the Sabdârnava we have पृथिवी पृथ्वी ॥

Note.—The indicatory ङ् of the affix denotes that the feminine is formed by ङीप् ॥ The full text of the Sâbdârṇava is :—पृथिवी पृथ्वी पृथ्वी वरा वर्धमाना रत्ना ॥

१५२ । अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन् । १ । १५२ ।

अश्वः । 'प्रुष स्नेहनसेचनयोः' । 'प्रुष्वः रत्नाहुतुहुर्षयोः' । प्रुष्वाः जलकणिका । लट्वा पक्षिभेदः खड्गं च । खण्डं पापम् । वासुदेवादिषु क्विबन्तेषु । खट्वा । विश्वम् ।

152. The affix क्वन् comes after the verbs अशू (V. 18) to pervade, प्रुष (I. 803) to extend, लट (I. 320) to grow childish, कण (X. 175) to close, खट (I. 331) to desire, and विश (VI. 130) to enter.

Thus अश्वः a horse, प्रुष्वः the rainy season, the sun, a drop of water, लट्वा a sparrow, safflower; कण्वम् sin; another diversely made form is क्विण्वम् also. Kaṇva is the name of a sage also खट्वा a couch; विश्वम् the universe.

Note:—लट्वा means a house, a fruit, a kind of musical instrument, a sparrow, and game.

कण्वम् means sin and the sage Kaṇva. क्विण्वम् means a drug or seed used to cause fermentation in the manufacture of spirits.

खट्वा literally that which is *desired* by the persons feeling sleepy—*viz.* couch.

१५३ । इगशीङ्भ्यां वन् । १ । १५३ ।

वयो गन्ता । 'ये च वयः शयवः' । अर्शआदित्वान्मत्वर्थीयोऽच् । 'शेवं सिध्माय वयसाय' ।

153. The affix वन् comes after the roots इण् (II. 36) to go and शी (II. 22) to sleep.

Thus वयः going, शेव happiness.

वयः going, moving, speedy, quick. It means also a course, way, or a courser, a fleet horse as वयं वा गच्छन् ॥

When not denoting a substantive, it is an Indeclinable.

So also शेव as in शेवं सिध्माय वयसाय ।

Note:—According to Ujjvaladatta शेव means 'male organ.' The meaning given to it in the Veda Bhâshya is that of happiness.

१५४ । सर्वनीघृष्वरिष्वलष्वशिवयट्वयह्वा अकर्तरि च । १ । १५४ ।

अकर्तरीति निषात्यन्ते । सृवृनमेन विश्वमिति सर्वम् । निघृष्वंहतेर्नुडागमोऽपि । निघृष्वस्तेन निघृष्वः खुरः । रिष्वो हिंस्रः । लष्वो नर्तकः । शिव्य इत्यन्ये । वशीवयावा इत्यन्यपि । वेञोऽस्मिन् सर्वमिति शिवः शंभुः । वीङो ह्रस्वत्वम् । यद्वो रथो भूमौ यद्वः । प्रह्वस्त इति प्रह्वः । हेञ आचार्यकरणोपचारः । अहरतेरारोपो वा । हैयेर्वन् । हैव्य आचार्यः । ह्रस्व इत्यन्ये । 'अकर्तरि' किम् । सर्वा चारत्वम् । बाहुलकाद्वनीः । धुरः ।

154. The words सर्व all, निघृष्व friction, रिष्व anger, लष्व a dancer, शिव fortunate, यद्व a chariot, प्रह्व slanting, bowing humbly and हैव्य teacher are formed by वन् affix, when not denoting the agent.

All these are irregularly formed words not denoting an agent. Thus that by which the universe is pervaded (वृत) is सर्वम् 'All.' With the preposition नि added to the √ghṛish 'to rub,' we have निघृष्वः। The ऋ is not guṇated. That by which anything is grazed or pounded is निघृष्वः namely a hoof. (It means also wind, an ass or mule, a boar, a road.) रिष्वः injurious, hurtful. लष्वः a dancer. Some read it as शिव्यः। In this case the penultimate अ of the root लष् is changed to इ॥ That in which the universe sleeps is शिवः "Shiva" The long ई of √वीङ् is shortened. यद्वः means chariot, and the Bhuloka (the physical plane). That which is subdued is प्रह्वः stooping, submissive. It is either from the root ह्वेञ् the आ and ञ् of the root being elided; or it is from the root अहरति, with the elision of अ only. To the √हैय is added the affix वन् and we get हैव्यः 'teacher Âchâryá.' Some read it as ह्रस्वः with short ह॥

The word अकर्तरि in the sûtra means agent (कर्ता). Another reading is अकर्त्रे॥

Why do we say 'when not denoting the agent'? Observe √सृ सर्वा, चारत्वम्।

By the force of bahulam, we have धुरः from the root धुर्॥

१५५ । शैवयह्वजिह्वग्रीवाश्वग्रीवाः । १ । १५५ ।

शैव इत्यन्योऽप्यस्ति वन् । यागस्वभावेन यह्वः । धुरोऽपि बाहुलकात्। जिघ्रत्यनया जिह्वा । लक्षारत्वम् अः कुत्वाभावश्च। गिरत्यनया ग्रीवा । वेञोऽपि। आग्रीवीत्यश्वा वायुः । ग्रीवा कृमिः । वायुरित्यन्ये ।

155. The words शैव happiness, यह्व sacrifice, जिह्वा tongue, ग्रीवा neck आश्व air, ग्रीवा tapeworm, air, are also valid forms in वन्॥

The शैव of this sûtra differs from the शैव of I. 153, in its accent only. The word शैव of the present sûtra has acute on the final consonant. It is derived from √वीङ् 'to lie down' 'to sleep.' The यद्वः is from √या 'to go, The long या is shortened, the augment धुक् is added to the root. It means great, powerful, active, restless.

Note:—According to Ujjvaladatta this word is derived from √वह् 'to worship', the व is changed to ह। वहः means a sacrificer यजमानः according to him. In the Vedic Dictionary the word वह is read in the list of 'great'-denoting words. In Rigveda I. 36. 1. महो वह' पुरुणां Sâyana explains वह' as महान्तं ॥

The word जिह्वा is derived from लिह् to lick The ल is changed to ज, and इ is not gunated. That by which they lick (lihanti) is called जिह्वा 'tongue'. ग्रीवा is from गॄ 'to swallow' That by which a thing is swallowed is ग्रीवा 'throat or neck'. There is added the augment ईट् to the affix From आप 'to obtain', we have आप्वा 'air'. नीवा means the intestinal worms, *e.g.* tape-worm; some say it means wind in bowels.

Note:—नीवा is derived from नी to injure. The sûtra gives us also the form अनीवा (आप्वा + अनीवा = आप्वानीवा) If the word in the text be अनीवा then it is derived from अन 'to be ill': and means affliction, terror, a demon, an enemy. Thus in the Rig Veda VII. 55. 1. the word अनीवहा is explained as अनीवानां रोगाणां नाशकं ॥

१५६ । कृगृशदृभ्यो वः । १ । १५६ ।

कर्वः काम आखुश्च। गर्वः। गर्वः। दर्वो राक्षसः।

156. The affix व comes after the roots कॄ (VI. 116) to scatter, गॄ (VI. 117) to swallow, गृ (IX. 18) to injure, दृ (IX. 23) to tear.

Thus कर्वः desire, a rat; गर्वः pride. गर्वः An epithet of Shiva; दर्वः a demon.

१५७ । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः । १ । १५७ ।

योतीति युवा । वृषेन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वा मरुः । धन्व धनुराख्यम् । द्यु वा सूर्यः । प्रतिदीव्यत्यस्मिन्प्रतिदिवा दिवसः ।

157. The affix कनिन् comes after the roots यु (II 23) to mix; वृष (I. 738) to sprinkle, तक्ष (I. 685) to make small, राज (I. 874) to shine, धन्वि (I. 628) to go, द्यु (II. 31) to go before, प्रतिदिव (IV. 1.) to play.

Thus युवा young man, वृषा the sun, the ear, or Indra. तक्षा a carpenter, राजा king, moon, धन्वा a desert, waste, धन्व a bow द्यु वा the sun' प्रतिदिवा a day.

१५८ । सप्यशूभ्यां तुट् च । १ । १५८ ।

सप्त । अष्ट ।

158. The affix कनिन् comes after the roots सप् (I. 427) to connect, and अश् (V. 18) to occupy, and the augment तुट् is added thereby.

Thus सप्त seven, अष्ट eight.

From √सप समवाये and अशूङ्व्याप्तौ are derived these two numerals.

१५९ । नञि जहातेः । १ । १५९ ।

अहः ।

159. The affix कनिन् comes after the root हा (III. 8) to leave, preceded by the negative अ ॥

Thus अहः day That which separates the darkness from light, or removes, (जहाति) the darkness.

१६० । श्वन्युक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्धन्मज्जन्नर्यमन्विश्वत्सन्परि-ज्मन्मातरिश्वन्मघवन्निति । १ । १६० ।

श्वेते अर्थेवद्य अनिन्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । श्वयतीति श्वा । उक्षा । प्रुषा । 'ष्लिह गतौ' । ह्रस्वादेश्च दीर्घत्वम् । श्लेहतीति प्लीहा कुक्षिव्याधिः । 'क्लिदू आर्द्रीभावे' । क्लिद्यति क्लेदा चन्द्रः । स्निह्यतिर्वा । स्निह्यतीति स्नेहा मुहूर्तश्चन्द्रश्च । मुह्यन्त्यस्मिन्नाहते मूर्धा । मुहेर्धश्चायं दीर्घो धोऽन्तादेशो रुडागमश्च । मज्जत्यस्मिन्मज्जा अस्थिसारः । अर्यमृवी नाङ् । अर्यमा । विश्वं त्सयति विश्वत्साग्निः । परिज्मयते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । अनेनैव सूत्रेणोपो मन्नन्तादेशः । मातरि अन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा । मातोरिकारलोपः । 'मह पूजायाम्' । ह्रस्य घो मुगागमश्च । मघवेन्द्रः । इन्द्रुचादिषु प्रथमः पादः ।

160. The words श्वन् from श्वि (I. 96) to go, उक्षन् from उक्ष (I. 687) to sprinkle, प्रुषन् from प्रुष (I. 706) to nourish, प्लीहन् from प्लिह to go (I 673) क्लेदन् from क्लिदू (IV. 132) to wet, स्नेहन् from स्निह (IV. 91.) to be kind, मज्जन् from मज्ज (VI. 122) to purify, अर्यमन् from अर् to measure, विश्वत्सन् from त्सा (II. 46) to eat, परिज्मन् from ज्मन् (I. 862) to produce, मातरिश्वन् from श्वि (I. 1059) to grow and मघवन् from मह (X. 321) to worship, are formed with कनि affix.

These thirteen words are irregularly formed with the affix कनि ।

Thus from टु ओ श्वि 'to go, increase' we have श्वा 'dog.' From उक्ष सेचने 'to sprinkle' we get उक्षा 'ox.' So also प्रुषा from प्रुष 'to grow old.' From प्लिह to go, we have प्लीहा; the इ is lengthened. प्लीहा is the disease of the spleen, the enlargement of spleen. क्लेदा means moon and is from क्लिदू to wet, as the moon causes wet. From स्निह 'to please' we get स्नेहा 'a friend' 'moon.' The root vowel इ is gunated here to ए ॥ From मुह we get मूर्धा 'head'; because one *faints* or *loses consciousness* when struck on this part. The उ of √मुह is lengthened, and ह is replaced by ध and the augment रुक् is inserted. That which *sinks into* the bones is मज्जा 'the marrow of the bone.' अर्यमा comes from √माङ् preceded by अर्य । That which *eats* (त्सयति) all, is विश्वत्सा 'fire, the all—devourer.' परिज्मा 'fire or moon' because it *grows* all round. It is from √ज्मन्, the penultimate अ is elided, and a म is added at the end before the affix. मातरिश्वा that which grows (श्वयति) in the mother (मातरि)—mother space. The इ of the root श्वि is elided. From मह 'to honor' is derived मघवा 'Indra'. The ह is changed to घ, and the augment मुक् is added before the affix.

Note:—The affix here is कनि and not कनिन् । So that it is not a णित् affix. अर्यमा is the name of the sun, and of Pitris.

In his gloss on the Rig Veda verse परिज्मानं सुखं रथं, Sâyana explains the word परिज्मा by परिगन्ता 'running or walking round', He derives it from √अज् preceded by परि and the affix मन् of the Uṇâdi I. 159. The अ is elided, and the udâtta is on the first syllable. Ujjvaladatta reads it as परिज्वा from √ज्वु a sautra dhâtu.

CHAPTER II.

१६१ । कृञ्चान्याभ्यामेषुः । २ । १ ।

कारेषुः । हरेर्वर्णस्य प्रकर्षः ।

161. The affix एषु comes after the roots कृ (I. 949) to do, हृ (I. 917) to take. 1.

Thus कारेषुः an elephant, हरेषुः peasc, scent: a respectable woman, a copper coloured deer.

१६२ । हृसिकुधिनीरमिकाशिभ्यः कथन् । २ । २ ।

हृषो विषण्णः । कुष्ठः । नीथो नेता । रथः । काशृन् ।

162 The affix कथन् comes after the roots हृष (II 2) to kill, कुष (IX 46) to extract, नी (I. 950) to carry, रम (I. 906) to play, काश (I. 678) to shine 2.

Thus हृषः a man who is sad or depressed, कुष्ठः leprosy, नीथः leader, रथः a chariot, a limb, काष्ठम् wood, turmeric.

Note:—Kuśhtha means 'leprosy' as well as a scent.

नीथ is explained as स्तोम 'hymn' in the Veda Bhâshya on the mantra नीथे नीथे यजमानं सुवाम:

१६३ । अवे यजः । २ । ३

अवयजः ।

163. The affix क्थन् comes after the root यज (III. 5) to support, to nourish, preceded by अव । 3.

Thus अवयजः bathing at the end of a principal sacrifice for purification. It means the end of a sacrifice or yajña.

१६४ । उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् । २ । ४ ।

ओष्ठः । ओष्ठम् । गाथा । अर्थः । बाहुलकादौणादिकः ।

164. The affix थन् comes after the roots उष (I. 727) to burn, कुष (IX. 46) to extract, गै (I. 965) to sound, and ऋ (III. 16) to go. 4.

Thus ओष्ठः a lip (lower or upper). ओष्ठः any one of the viscera of the body, such as the heart, lungs &c. the belly, abdomen, a granary, store room: गाथा a religious verse, अर्थ desire. By force of bahulam, we get ओथः from ऋ 'to go'. It means swelling' intumescence.

१६५ । सर्तेरिथिन् । २ । ५ ।

सार्थः समूहः ।

165. The affix अथ is इथि after the root सृ (I. 982) to go. 5.

Thus सार्थः a collection or multitude in general; a company of merchants, caravan of traders, troops.

१६६ । जृवृभ्यामूथन् । २ । ६ ।

जरूथं गोधनम् । 'वरूथो रथगृहे ना' ।

166. The affix अथन् comes after the roots भृ (IX. 24) to grow old, decay, and वृञ् (V. 8.) to choose. 6

Thus अदथन् flesh, अदथः a sort of wooden fence or fender with which a chariot is provided as a defence against collision: an armour, a coat of mail, a shield, a group. In the Veda Bhâshya Varutha is the name of an Asura.

१६७ । पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् । २ । ७ ।

तीर्थं रविर्वृत्तं घीवत् । 'तीर्थं यागाध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यावतारिषु' । 'अवतारर्षिहट्टा-ध्वःक्षीरेषु च विसृतम्' इति विश्वः । तुत्थोऽग्निः । उक्थं सामभेदः । रिक्थम् । वातुलवाहुलेरपि । 'रिक्थबहुलं धनं वसु । विक्थम् ।

167. The affix थक् comes after the roots पा (I. 972) to drink, तॄ (I. 1018) to cross over, तुद (VI. 1) to give pain, वच (II. 54) to speak, रिच (VII. 4.) purge, विच (VI. 140) to ooze. 7.

Thus घीथः The sun, ghee; तीर्थं means "science, road, field, a remedy or expedient, a teacher, a minister, an avatâra, a sage, remnants of a meal, water, menstrual courses of a woman"—Viśvakosha. It means also a holy place of pilgrimage; तुत्थः fire, collyrium, sulphate of copper, indigo, small cardamons. उक्थम्. Name of the Samaveda; रिक्थम् wealth. By force of bahula, the affix comes after √ऋच also. As ऋक्थम्। विक्थम् boiled rice.

१६८ । ऋर्तेर्मिथि । २ । ८ ।

मिथ्यं वेदः ।

168. The affix थक् comes after the verb ऋ (III. 16) to go, preceded by मिथ् । 8.

Thus मिथ्यः Name of Sâma Veda. In the Veda Bhâshya on दूरेवद्यश्चे मिथ्यं वदन्तात् this word is explained as हिंसा 'injury.'

१६९ । निशीथगोपीथावगथाः । २ । ९ ।

निशीथोऽर्धरात्रो रात्रिमात्रं च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः ।

169. The words निशीथ mid-night, गोपीथ pilgrimage and अवगथ bathed early in the morning, are formed irregularly. 9.

निशीथः means mid-night or night in general. गोपीथं = तीर्थं place of pilgrimage. अवगथः = bathed in the morning.

Notes:—Nisittha is from √शीङ् to sleep, with the upasarga नि. Gopittha from √पा to drink with the upapada गो । Avagatha from √गाङ् to go, with the proposition अव and the root vowel is shortened. In Rig Veda I. 19. 1. the word गोपीथ is explained by Sâyana as गोमत्पानं 'Soma-drinking' Swâmi Dayânand explains it as गां वाचीं पृथिवीं वा पाति = पवित्रतः or राजा 'a learned man or a king,' or गावः पिबन्त्युदकमत्रेति = a river or a tank.

१७० । गद्योदि । २ । १० ।

उद्गीथः वाक्षौ सामविशेषः ।

170. The affix यक् comes after the root गै (I. 965) to sound preceded by उद् ॥ 10.

Thus उद्गेयः the second part of the Sâma Veda or the chanting of the Sâma Veda.

१७१ । समीकः । २ । ११ ।

समिधो वह्निः संग्रामश्च ।

171. The affix यक् comes after the root इ (II. 36) to go, preceded by सम् ॥ 11.

The समियः battle, fire.

In the Veda Bhâshya on Rig Veda IX. 95. 4, the word समियः is explained युद्धानि ॥ It means where they *go* for success सम्यगेति अवार्थेषु अत्र ॥ In the classical literature also, the √इण् preceded by सम् and ending in क्विप् has this meaning of "battle"; as in Amarakoshá II. 8. 106 where समितिः means 'battle.'

१७२ । तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः । २ । १२ ।

तिथेर्जलोपः । तिथोऽनलः कामश्च । पृष्ठम् । गूथं विष्ठा । यूथं वनूहः । 'प्रोथनस्त्री तुरङ्गास्ये प्रोथः प्रस्थित उच्यते' ।

172. The words तिथ fire, love, पृष्ठ the back, गूथ excrements, यूथ flock, and प्रोथः the nostrils of a horse, are irregularly formed with the affix थक् ॥ 12.

The word तिथ is derived from √तिज निशाने (I. 1020). The letter ज is elided before the affix थक् ॥ It means 'fire' and 'desire or love.' From √पृषु सेचने (I. 737) is derived पृष्ठः which means 'back' of the body. From √गु 'to evacuate' (VI 106) is obtained गूथ the lengthening is anomalous (nipâtana). From √यु मिश्रणे (II. 23) comes यूथम् and similarly the vowel is lengthened. It means a herd, a collection, a flock. From √प्रुङ् गतौ (I 1006) is derived प्रोथ by the guṇa of the root-vowel irregularly. प्रोथम् (*neuter*) means the mouth or nose of a horse; प्रोथः (*masc.*) means 'march or journey.' *Quere.* May it not be derived directly from √प्रोथ पर्याप्तौ (I. 919).

१७३ । स्फायितञ्चिवञ्चिशकिक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्विति-वृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवसिवाशिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् । २ । १३ ।

स्फायिप्रभृतयो रक्प्रत्ययान्ताः । वलि यलोपः । स्फारम् । ञ्याङ्क्वादित्वात्कुत्वम् । तञ्चम् । चञ्चम् । शक्रः । क्षिप्रम् । क्षुद्रः । सृप्रस्रन्द्रः । तृप्रः पुरोडाशः । प्रो बलवान् । वन्द्रः प्रजनः । उन्दी उन्दो जलचरः । श्विव्रं कुष्ठम् । 'तृत्रो रिपौ श्वघ्नी श्वघ्ने क्ली चक्रे च दानवे । अत्रेर्वी । वीरः । नीरम् । यद्रो ग्रामः । भद्रो हर्षो देशभेदश्च । 'भुद्रा प्रत्ययकारिणी' । 'क्षिद्रो रोगो दरिद्रश्च' । छिद्रम् । भिद्र यद्भम् । मन्द्रः । चन्द्रः । पचाद्यजि चन्दोऽपि । 'हिमांशुचन्द्रमाश्चन्द्रः शशी चन्दो हिमद्युतिः' । दद्रोऽग्निः । दक्षःस्यर्वेक्षः । 'दक्षः सद्मद्रः स्वरूपं च' । वसेः संग्रहारम्भे ।

173. The affix रक् comes after the following 32 roots, 1. √स्फायी (I.516) to increase, 2. √तन्दु (VII. 22), to contract, 3. वह (X. 136) to deceive, 4. √शक्लृ (V. 15) to be able, 5. √क्षिप (IV. 14.) to send, 6 √कुदिर् (VII. 6.) to pulverise, 7. √इङ् (I. 1032) to go, 8. √तृप (IV. 86) to be satisfied, 9. √हृष (IV. 87) to rejoice, to be proud, 10 √वदि (I. 11) to salute, to praise, 11 √उन्दी (VII. 20) make wet, 12 √श्वित्रा (I 778) to be white, 13. √दसु (I. 795) to remain, 14 √अज (I 248) to go, to throw, 15 √भी (I. 950) to carry, 16 √पद् (IV. 60) to go, 17 √नदी (IV. 99) to rejoice, 18 √मुद (I. 16) to rejoice, 19 √खिद (IV. 61) to be sorrowful, 20 √छिदिर् (VII. 3) to divide, 21 √भिदिर् (VII. 2.) to divide, 22 √भदि (I. 13.) to praise, 23 √भदि (I. 68) to rejoice, 24 √दह (I. 1040) to reduce to ashes, 25 √दसु (I V. 104) to throw up 26 √दम्भु (V. 23) to defraud, 27 √वस (I. 1054) to dwell, 28 √वादृ (IV. 54) to sound, 29 √वीङ् (II 22) to sleep, 30 √हसे (I. 757) to laugh, 31 √विष (I. 48) to go, 32 √भस (I. 786) to shine.

Thus 1. स्फारम् 'enlargement.' स्फाय्+रक् The य is elided by र which is a valâdi affix, by S. 873. 2. From √तन्द we get तन्द्+रक्=तन्द्रम्। The न is changed to क as the word belongs to Nyaṅkvâdi class. It means butter milk. So also 3. वक्रम् crooked. 4. शक्रः Indra, and a tree. 5. क्षिप्रम् quick. 6. क्षुद्रः small. 7. चन्द्रः moon. 8. तृप्रः a sacrificial cake or puroḍâśa. 9. हृद्रः 'powerful.' 10. वन्द्रः worshipper. 11. उद्रः a kind of aquatic animal 12. श्वित्रम् white leprosy. 13. वृत्रः an enemy, a sound, darkness, rock, wheel and the demon Vritra. 14. From √अज we get वीरः The √aja is replaced by वी by II. 4. 56. S. 2292. 15. From √भी we get भीरम् water.' 16. भद्रः a village. 17. भद्रः joy, and the country called Madra. 18. मुद्रा a seal, a coin, a secret sign of recognition. 19. खिद्रः a disease, poor. 20. छिद्रम् hole. 21. भिद्रम् a thunder bolt. 22. भन्द्रः deep sound. 23. चन्द्रः moon. Another form is चन्द without र formed by अच affix of Pachâdi class. As we find in the Sâbdârṇava the synonyms of moon are हिमांशुः, चन्द्रः, चन्द्रमा, शशी and चन्दः॥ 24. दद्रः fire. 25. दस्रः a divine physician. 26. वद्रः ocean and small. 27. The root वस् is vocalised to उस् and we have उस्+र॥ and the स is not changed to ष though it comes after उ, because of the following sûtra, which ordains that when स is followed by र, there is no mûrdhanya change.

३१६८। स रपरसृविसृजिस्पृशिस्पृहिसवनादीनाम्। ८। ३। ११०।

रेफपरस्य सकारस्य सृप्यादीनां सवनादीनां च मूर्धन्यो न स्यात्। 'पूर्वपदात्' (३६४३) इति षात्रः प्रतिषिध्यत इति वृत्तिर्भूयोऽभिप्रायात्। तेन 'आदिकर्मणि–' (२४१०) इति प्राप्तमपि न। उस्रो दक्षिणः। उस्रा गौः। वास्रो दिवसः। वास्रं मन्दिरम्। वीरोऽजगरः। हस्रो मूर्खः। विस्रः वायुः। ह्रस्रम्। "* पुषेरक्*"। पुस्रम्। वायुसखादयः।

3168. The ष substitution does not take place if र follows the स, as well as in सृप, सृज, स्पृश and स्पृह, and the words listed in in the Savanâdi class.

This debars the ष change otherwise required by VIII. 3. 106. S. 3643; according to the opinion of Kâsikâ-vritti: *i.e.* in the Vaidic literature also there is no ष change; much less would there be such a change in the classical literature, and so VIII. 3. 60. S. 2410. also does not apply. Thus उष्+रक्=उस्रः 'ray.' see Amarakośa I. 3. 33. and in the same II. 9. 66 उस्रा means 'a cow.' 28. From √वास we get वासुः: 'a day.' वासुव 'a temple. 29. From √अरिद् is derived अरिः a python snake, 30 From √वस comes वस्रः 'a fool.' 31. From √भिक्ष we get भिक्षः 'a saint.' 32. √शुभ gives शुभ्रम् white.

By force of the word बहुलं, this affix रक् comes after √क्षुद सम्पेषणे (IV. 111) also: as क्षुद्रम् meaning a pestle, a tear. It is synonym of अश्रुः a tear.

Note:—In the Daśapâdî 33 roots are given, namely the root भद is inserted between वर्भिन and वर्भि। The example is भद्रः 'ox.' Mâdhava also has the same.

१७४ । चकिरम्योरुच्चोपधायाः । २ । १४ ।

चुक्रमम्लद्रव्यम् । रुम्रोऽरुणः ।

174. The affix *rak* comes after √चक (I. 93) to satisfy, √रम (I. 906.) to play and the penultimate is changed to उ. 14.

Thus चुक्रम् an acid, a sour. रुम्रः delight, tawny, bright.

Note:— चुक्रः *m.* means sourness, and a kind of cane or sorrel: and चुक्री *f.* चाङ्गेरिका ॥ चुक्रम् *n.* = the sourness or acidity obtained from a tree.

१७५ । वौ कसेः । २ । १५ ।

विकुस्रश्चन्द्रः ।

175. The affix रक् comes after √कस् (I. 913) 'to do,' preceded by वि, and thereby the अ of the root is changed to उ ॥ 15.

Thus:— विकुस्रः The moon.

१७६ । अमितम्योर्दीर्घश्च । २ । १६ ।

आम्रम् । ताम्रम् ।

176. The affix रक् comes after the verbs √अम (I. 493) 'to speak', √तमु (IV 93) 'to grow tired', and there is lengthening of the vowel of the root 16.

Thus:— आम्रम्, mango, ताम्रम् red, metal,

१७७ । निन्देर्नलोपश्च । २ । १७ ।

निद्रा ।

177. The affix रक् comes after √णिदि (I. 66), 'to blame', and there is elision of the nasal before the affix. 17.

Thus:—निद्रा sleep.

१७८ । अर्देर्दीर्घश्च । २ । १८ ।

आर्द्रः ।

178. The affix रक comes after the verb √अर्द (I. 56) 'to go', and there is lengthening. 18.

Thus आर्द्रः a star आर्द्रा *f.* =the asterism Ardrâ.

१७९ । शुचेर्दश्च । २ । १९ ।

शूद्रः ।

179. The affix रक comes after √शुच (I. 198) to grieve, and thereby the च is changed to द and the vowel of the root is lengthened. 19.

Thus शूद्रः a Sûdra; literally 'a depressed or grieving person'.

१८० । दुरीणो लोपश्च । २ । २० ।

दुःखेनेयते प्राप्यत इति दूरम् ।

180. The affix रक comes after the verb √रम् (IV. 35) "to go" preceded by दुर् and the root is elided. 20.

Thus दूरम् distance: literally that which is reached with difficulty. It is thus evolved: दुर्+इ+रम्=दुर्+रम्=दू+रम् (र is elided by VIII. 3 14. S 173,)=दूरम् (lengthening by VI. 3. 111 S. 174).

१८१ । क्रूशेर्ङ्रः क्रूश्च । २ । २१ ।

क्रूर्यम् । क्रूरः ।

181. The affix रक् comes after √क्रूशी (VI. 141, VII. 11) to cut, to light, and the final श is changed to र in one case, and in the other क्रूर् replaces the whole verb also. 21.

Thus क्रूर्यम् painful. क्रूरः wicked, cruel.

१८२ । रोदेर्णिलुक् च । २ । २२ ।

रोदयतीति रुद्रः । 'बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः' । णिलुगित्येव । 'वान्तिघर्षजुषो यातस्तस्मात् घर्षजुषोऽपरे' ।

182. The affix रक comes after √रुदिर् (II. 58), to shed tears and there is elision of the causative sign णि. 22.

Thus रुद्रः dreadful. He who causes others to cry out.

Note:—The word रुद्रः is derived from the causative of the √रुदिर् to shed tear The Upanishads, however, derive it from the simple root रुद्, namely who himself cries out: and not who makes others to cry out.

23. A. बहुलमन्यत्रापि संज्ञाछन्दसोः ।

23. A. Diversely in proper names and in the Vaidic literature, the causative णि is elided after other roots than √rud, and before other affixes than rak also.

Note:—Thus of संज्ञा, we have अक्षः derived from the causative root अक्षयति =वर्णविक्षेपणाः । So also यं (यु) यावयति=यन्तुः । &c.

Note:—In the chhandas, we have from √vridhu to increase; वर्धन्तु स्वा सुहृदया where वर्धन्तु=वर्धयन्ति ॥ So also च द्यावा जजान from √jani 'to produce' =जनयामास ॥

Thus पर्णध्वः=पर्णानि शोषयन्ति "hot winds which cause the leaves to dry up", *i.e.*, the winter season. Similarly पर्णध्वः=पर्णानि शोषयन्ति "which cause the leaves to fall down" *i.e.* The winter season. As in the sentence वान्ति पर्णध्वो वाताः ततः पर्णध्वोऽभवत् ॥

१८३। जोरी च। २। २३।

जीरोऽणुः। ज्यानेरपीष्यते।

183. The affix रक् comes after the verb √जॄ (I. 995) to go, and ई replaces the ऋ of the root. 23.

Thus जीरः an atom: Vedic-quick, swift. According to Viśvakośa it means a sword, cumin seed. So also Medini.

According to some the root is √Jyâ 'to grow old' (IX. 29). Thus ज्या+रक्=जि+रक् (vocalisation by VI. 1. 16. S. 2412)=जीरः (lengthening by VI. 4. 2. S. 2559). This is an opinion apparently finding its support in the Mahâbhâshya where in commenting on I. 1. 4 न धातुलोप आर्धधातुके, the vârtika जीर्देरणुक् is set aside on the strength of the vârtika रदिद् ज्याः जेमवारकत् ॥

१८४। सुसूधागृधिभ्यः क्रन्। २। २४।

सुरः। सूरः। धीरः। गृध्रः।

184. The affix क्रन् comes after the verbs √सु (V 1) to press out, √सू (II. 21) to bring forth, √धा (III. 10) to support, √गृधि (IV. 136) to be greedy. 24.

Thus सुरा 'wine, lit. that which is distilled,' sometimes it means the goblet or vessel. The masculine सुरः means 'a god.' सूरः means 'the sun' *i.e.*, सुवति प्रेरयति कर्मणि लोकम् ॥ धीरः *m.* strong-minded, wise; gentle, धीरम् *n.* saffron. गृध्रः a vulture: a greedy person.

१८५। शुसिचिमीनां दीर्घश्च। २। २५।

शूरः वीरः। सूरः। चीरम्। चीरम्। मीरः दस्युः।

185. The affix क्रन् comes after √शु (I. 995) to go, √षि (V. 2), to bind, √चि (V. 5) to gather, √मि (V. 4), to throw away, and there is lengthening of the root of the vowel. 25.

Thus:—शूरः a hero, the sun, the lion. चीरं a plough, चीरम् a rag, मीरः the ocean. √शु is a sautra root: like √सु ॥

Note:—शूरः a hero, warrior, a lion, a boar, the sun, the Śâla tree, name of Yâdava the grand-father of Krishna: the Arka plant, the Chitraka tree.

चीरः a plough, the sun, the Arka plant.

चीरं a rag, a bark, a cloth or garment a necklace of pearls consisting of four strings, a stripe stroke; lead, a crest, the dress of a Buddhist priest, a manner of writing with strokes. चीरी *f.* a cricket: veil

नीरः the ocean, a limit, boundary, a drink, beverage, a particular part of a mountain.

१८६ । वाविन्धेः । २ । २६ ।

वीरं विभ्वरत् ।

186. The affix *kran* comes after √indhi 'to shine' when preceded by *vi*.

From √ञि इन्धी 'to shine' (VII. 11) we get विध्र thus: वि+इन्ध्+रन्=वि+ध्र्+र (the nasal is elided by VI. 4. 24. S. 415)=वीध्र pure, clean, the sky, wind, air, fire.

१८७ । वृधिवपिभ्यां रन् । २ । २७ ।

वर्त्रं वर्म । वप्रः प्राकारः ।

187. The affix रन् comes after √वृधु (I. 796) 'to increase' and √डुवप (I. 1052) to sow seed.

Thus वर्त्रं leather, वप्रः or वर्मं a field, a rampart, earth work, mud wall, a bank or mound of any kind, the slope or declivity of a hill, a summit or peak, the bank of a river, the foundation of a building, the gate of a fortified town, a ditch, the circumference of a sphere, dust, वप्रः a father, a Prajapati, वर्मं lead.

१८८ । ऋजेन्द्राग्रवज्रविप्रकुब्जबुध्नक्षुरभद्रोपभेरभेलशुक्लशुक्लगौरवर्णेरामालाः । २ । २८ ।

रन्प्रत्ययः ऊरविधयतिः । निपातनाद्गुणाभावः । ऋजोर्नाग्रः । इदि इन्द्रः । ऋजेर्नलोपः ॥ अग्रम् । 'वज्रोऽस्त्री हीरके पवौ' । कुत्सितो विप्रः । कुत्सितकुब्जयोर्नलोपः । कुत्सितं बध्नम् । कुत्सितं क्षुरम् । क्षुर छेदने' रेफलोपः । ऋजुकः । क्षुरः । 'क्षुर छेदने' रलोपो गुणाभावश्च क्षुरः । भद्रम् । 'उप समीपे' उपस्य गः । उग्रः । त्रिभी । भेरी । भेले भयतरलयोरभेदात् । शुचेरुपधाया ऊः । शुक्लः । भले लः । शुक्लः । गुर् वृद्धिः । गौरोऽत्यर्थे पित्ते चीते' 'ऋम गौरम्लौ' । वर्णो विलापी । इलो गुणाभावः । इदा भवे च वार्त्तिके । 'मा माने माला' ।

188. The words ऋजु a leader, इन्द्र foremost, अग्रम् first, वज्र thunder, विप्र Brahmin, कुब्जम्, forest कुब्रम् face, क्षुर razor, क्षुर hoof, भद्र wise, उग्र mighty, भेर drum, भेल timid, शुक्ल pure, शुक्ल white, गौर white and yellowish, वर्णः divider, इरा water, माला garland, are so formed with the affix ra. 28.

These nineteen words are irregularly formed by the affix रन्। There is no guṇa of the root vowel as anomaly. Thus 1. ऋजुः 'a leader.' It is from √ऋजु गति स्था मार्जनेषु (I. 189). 2. From √इदि परमैश्वर्ये (I. 64) इन्द्रः Indra: the Inner Self; the sun. 3. From √अगि गतौ (I. 830,) अग्रम् first, over, surplus, front, a weight=pala. The nasal is elided. 4. From √वज गतौ (I. 271) वज्रः *m.* diamond: the thunder-bolt 5. From √डुवप 'to sow seed' (I. 1052) comes विप्रः; the penultimate व is changed to ब॥ 6. From √कुचि आच्छादने (I. 453) comes कुब्रम् forest. The nasal is elided. 7. From √कुचि

'to kiss' (I. 456) comes मुखम् 'face.' The nasal is elided here also. 9. From √क्षुर विलेखने (VI. 52 and 54) comes क्षुरः 'the razor.' Thus क्षुर्+र= क्षुरः The root र is elided, and there is no guṇa. 10. From √क्षुर छेदने (VI. 52) comes similarly क्षुरः hoof; the र is elided and there is no guṇa. 11. From √भद्रि कल्याणे (I. 12) comes भद्रम् or भद्रः with the elision of the nasal. It means good, auspicious, happiness; gold, a fragrant grass, iron, a bullock, a species of wagtail, a kind of elephant, an imposter, an epithet of mount Meru 12. From √उच समवाये (IV. 114) comes उग्रः, the च is changed to ग। It means fierce, formidable, उग्रः Name of a mixed caste; Name of Rudra. 13. From √जिभी भये (III. 2) comes भेरी। Sometimes the र is changed to ल and we get भेली or भेलः। भेरी a kettledrum 14. भेलः a boat, a raft, a float, timid, foolish, unsteady, tall, agile. 15. From √भुज भोजने (I. 198) or √हेभुविर् भूतीभावे (IV. 56) comes भुक्रः; the ज is changed to क। Similar to the last we have भुक्रः also where र is changed to क। भुक्रः bright, the planet Venus, Name of the preceptor of asuras, the month of Jyestha, fire, the chitraka plant, the essence of anything, the male and female energy, भुक्रः white, Name of Shiva, a disease of the white part of the eye, fresh butter, sour gruel. 16. From √गुह् (I. 997) by virddhi of the root-vowel, we get गौरः white, shining, pure, the white mustard, the moon, a kind of buffalo, a kind of deer, the planet Jupiter, the name of Chaitanya; yellowish color, गौरी Name of Pârvati, a virgin, the earth, turmeric, the tulsi plant. 17. From √धन धान्यादौ (I. 491) comes धनुः wealthy. 18. From √धव् गतौ (II. 36) comes धरा spirituous liquor, water, the earth, speech, food. 19. From √ला आदाने (II. 53) is derived लाला, the र is changed to ल। लालः name of a district in west Bengal, name of a tribe, name of Vishnu, लालम् a field, high ground, a wood near a village, fraud. लाला a garland, wreath chaplet, a row, line, series, a group, a string, necklace; a rosary, a streak.

१८९। सपि यजे उक्रम्। २। २९।

'यज गतौ'। सम्यग्यजन्ति पदार्थान्ते जना अस्मादिति संयमुओ दुर्जनः। अस्विरत्व।

189. The उक्रम् comes after the root √यज् (I. 913), to go, when preceded by the preposition सम्. 29.

Thus संयमुओः unsteady, fickle, bad, wicked. Literally he from whom people thoroughly (सम्यक्) run away (यजन्ति): whom people religiously avoid.

१९०। पचिनशोर्नुक्सनुमौ च। २। ३०।

पचेः नः। पानुक्सः सूपकारः। नशेर्नुट्। संनुक्सः।

190. The affix नुक्सन् comes after the verbs √पच (I. 1045) to cook, and नश (IV. 85) to become invisible and the च of पच is changed to क, the augment नुट् is added to नश। 30.

From √कुच्च् (I. 1045) to cook and √कष हिंसायाम् (IV. 85) are derived कारुकः 'cook,' and कंसुकः injurious, destructive, small, thin. A nasal is inserted in the last. The क of the affix causes vriddhi in the case of √कष ॥

१९१ । भियः क्रुकन् । २ । ३१ ।

भीरुकः ।

191. The affix *krukan* comes after the root √bhi to fear (III. 2.) 34.

Thus भीरुकः timid, cowardly, a tiger, a jackal, a bear; an owl, a kind of sugarcane *n.* a forest, wood.

१९२ । कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि । २ । ३२ ।

रजकः । दण्डकृतकः । चरकः । 'चष भक्षणे' । चषकः । कुनकः । भषकः ।

192. When the word to be formed denotes an artisan, or is a name then the affix *kvun* is added to a root, even when not preceded by an upapada (as well as when preceded by an upapada). 32.

As regards śilpin or an artisan or artists. From √रज रागे (IV. 58) we get रजकः a washerman. √कृत छेदने (X. 23) दण्डकृतकः 'sugarcane-cutter,' one whose profession is to make sugar-cane into sugar=गौडिकः । Here there is an upapada दण्ड, the word is equal to दण्डान् कृतवति ॥ As examples of Saṁjñā or Appellation :—From √चर गतिभक्षणयोः (I. 591) चरकः a spy, a wandering mendicant. From √चष भक्षणे (I. 938) चषकः a vessel used for drinking spirits. From √कुन शब्दे (VI. 46) कुनकः a dog, Name of a sage. From √भष भर्त्सने (I. 726) भषकः 'a dog.'

१९३ । रमे रटच लो वा । २ । ३३ ।

रटको विलासी । लनकः ।

193. When the affix कुन् is added to the root रम the र is optionally changed to ल and the form it assumes is either रटकः or लनकः 33.

The word रटकः means licentious. लनकः is the name of a sage.

१९४ । जहातेर्द्वे च । २ । ३४ ।

जहज्जरत्यागी कालश्च ।

194. When this affix kvun is applied to the √ओहाक् (III. 8) the root is doubled. 34.

The word जरकः is derived from √ओहाक् त्यागे (III. 8), and means abandoning, leaving, time, the child, the slough of a snake.

१९५ । ज्ञो जन च । २ । ३५ ।

जनकः जनैतारः ।

195. When the affix kvun is applied to the √ज्ञा, the root assumes the form of जन before the affix is added to it. 35.

Thus धर्मं तनोति करोति, अग्निं धारयतीति, यः यः धमकः ध्मानंकारीवा. (The herald ?; the blacksmith.)

From the root √ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः (I. 974) 'to blow' is derived धमकः 'a blacksmith.'

१९६ । हनी वध च । २ । ३६ ।

वार्थकः ।

196. The root हन् is changed to वध् when this affix kvun is applied to it. 36.

Thus वधकः : 'an executioner', 'a murderer,' a kind of reed.'

By force of 'bahulam. the affix kvun comes after other roots also. As √कुह विस्मापने (X. 353) gives कुहकः 'a juggler, cheat, rogue'. Similarly √कृती छेदने (VI.141) gives कृतकः 'cutter'.

This diverse application of the affix बहुल् is shown in the next sûtra.

१९७ । बहुलमन्यत्रापि । २ । ३७ ।

'कुह विस्मापने' । कुहकः । कृतकः ।

137. The affix बहुल् comes diversely after other roots also. 37.

Thus कोहयति, विस्मयं कारयतीति कुहकः (the magician, the juggler) कृन्तति छिनत्ति अनेन इति कृतकं, निनत्ति भेदयतः निदकः (the axe), छिनत्ति भेदयत्यिदं वस्त्विति वा (the pearl piercer an instrument for boring diamond, pearl, &c); रोचते अनेन रुचकं, मातुलुंगफलम्वा. (that which makes food savoury, generally applied to a kind of lemon tree. called *citron*, or its fruit, the acid juice of which makes food agreeable); सङ्गति गच्छतीति सङ्गकः (a paramour); उदकमिव उदकं वृष्टयुदकमस्मीति उदकः योगी मेघो वा (that which gives off, a devotee or a cloud).

१९८ । कृषेर्द्विरुक्तादीचाम् । २ । ३८ ।

कार्षकः-कृषकः ।

198. When this affix kvun is applied to the root √कृष् (I. 1039), there is vriddhi of the vowel of the root, according to the Northern grammarians. 38.

Thus कृषकः or कार्षकः । It is derived from the root √कृष विलेखने (I. 1039) The word कार्षकः means a husbandman, cultivator, a ploughman. कृषकः has the additional sense of attractive, drawing. The neuter कृषकं means a plough share.

१९९ । उदकं च । २ । ३९ ।

प्रपञ्चार्थम् ।

199. This affix kvun is applied to √उन्दी (VII. 20), to form the word *udaka* 39.

From √undî kledane (VII. 20) is derived उदकः by kvun affix: and it means water. The word उदकः could have been derived regularly under the preceding sûtra 38, as it is a name; its separate mention here is a superfluity.

२०० । वृश्चिकृषोः किकन् । २ । ४० ।

वृश्चिकः । कृषिकः ।

200. The affix किकन् is applied to the roots वृश्चि and कृष्. 40.

Thus; वृश्चति छिनत्ति इति वृश्चिकः बिछी जीव विशेषः कृष्ण बीटोवा. A centipede a scorpion; also an earth worm; कृषति येन सः कृषिकः the ploughman. These words are from √श्चो अन्तू छेदने (VI. 11) and √कृष विलेखने (I. 1039).

२०१ । आंडि पचिक्रयः । २ । ४१ ।

आपचिकः पचपचिक्रयी । आक्रयिकः परदारोपजीवी ।

201. The affix किकन् comes after the roots पच and क्रय्, preceded by the prefix आ (*i e.* आ and आ). 41.

These are derived from √पच व्यवहारे to barter, (I. 466), and √क्रय (I. 716) to injure. The word आपचिकः means a merchant, a trader: and आक्रयिकः a catamite, a man supported by another's wife.

२०२ । मुषेर्दीर्घश्च । २ । ४२ ।

मूषिक आखुः ।

202. When this *kikan* affix is applied to the root मुष् the उ of मुष is lengthened. 42.

Thus मूषिकः a mouse. It is derived from √मुष स्तेये (I. 707) to steal.

२०३ । श्यमेः संप्रसारणं च । २ । ४३ ।

चाहीर्घः । सीनिको वृक्षभेदः ।

203. When the affix *kikan* is added to √syam there is vocalisation of the root as well. 43.

The force of च 'as well,' is that there is lengthening also. Thus सीनिकः 'a kind of tree.' It also means an ant hill, an ant. The root is श्यमु गतौ (I. 878).

२०४ । क्रिय इकन् । २ । ४४ ।

क्रयिकः क्रेता ।

204. To the root क्री is added the affix इकन् । 44.

Thus क्रयिकः 'the purchaser.' The root is डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये (IX. 1).

२०५ । आडि पचिपणिपतिखनिभ्यः । २ । ४५ ।

आपचिकः । आपणिकः । इन्द्रनीलः किरातश्च । आपतिकः श्येनो वैधावलश्च । आखनिको मूषिको वराहश्च ।

205. This affix ikan is also applied to the roots पच्, पण्, पत्, and खन्, when they are preceded by the preposition आ । 45.

Thus आपचिकः a shopkeeper. It is a superfluity; for when we get आपचिकः by sûtra 41 ante, a fortiori we get आपचिकः । From √पण we get आपणिकः an emerald, sapphire, a kirâta or barbarian. It comes from √पण व्यवहारे (I. 467). From √पत्लृ गतौ (I 869) comes आपतिकः a hawk, falcon,

accidental, unforeseen, sent from heaven. From √खनु अवदारणे (I. 927) comes आखनिकः a mouse or rat, a hog : a digger, ditcher, miner, a thief, a spade.

२०६ । हयास्त्याद्रुजविभ्य इनच् । २ । ४६ ।

हयेनः । स्त्येनः । हरिणः । अधिनोऽध्वर्युः ।

206. The affix इनच् is applied to the roots हये, स्त्यै, हृ, and अध ॥ 46.

Thus from हये गतौ (I. 1012) comes हयेनः the white color, a falcon ; from स्त्यै or ष्ट्यै शब्द संघातयोः (I. 959) comes स्त्येनः a thief. Some read this as स्येनः without त ।

From हृञ् हरणे (I. 947) comes हरिणः a deer, the white colour, a goose, the sun, Vishnu, Shiva. हरिणी one of the four classes of women : a yellow jasmine, a good golden image, name of a metre, the green color, turmeric, madder. From अध रक्षणादौ (I. 631) comes अधिनः an officiating priest at a sacrifice : an Adhvaryu.

२०७ । वृजेः क्सिच्च । २ । ४७ ।

वृजिनम् ।

207. The affix inach is treated as क्सिच् when added to the root √vṛij· 47.

From the root वृजी वर्जने (II. 19) we get वृजिनं sin. It means sorrow and 'curve' also.

२०८ । अजेरग च । २ । ४८ ।

औणादिकाजनार्थम् । अजिनम् ।

208. The affix inach is added to the root √aja ; and the root √aja (I. 248) is replaced by aja. 48.

In other words, the root remains unchanged. Otherwise by the general rule II. 4. 56 S. 2292, the root aja would have been replaced by √vi. This prevents that substitution.

Thus अजिनम् । The word means skin. See Amarakośa II. 7. 47.

२०९ । अशुसनन्यत्रापि । २ । ४९ ।

अठिनम् । अलिनम् । अलिनम् । कुविदनम् । अतः । 'वल्यवपि दिनम्' । दिवोऽपि दिनम् ।

209. The affix inach comes diversely after other roots also 49.

Thus √अठ क्षुधू जीवने (I. 356) gives us अठिनम् hard. √अल गत्यै (I. 891) gives अलिनम् a lotus. √अल भारे (I. 522) gives अलिनम् dirty. √कुवि दाहे (I. 289) gives कुविदनम् Name of a city, the capital of the Vidarbhas.

Note :—अठिन hard, stiff; cruel, inexorable, sharp, giving pain *mas.* a thicket. अठिना or sweetmeat made with refined sugar, an earthen vessel for cooking. अठिनी chalk, a water jar. अलिन dirty, foul, unclean, soiled, black, sinful, low, अलिनी a woman during menstruation.

कुण्डिनम् is the name of a city. As भगवद् कुण्डिनं अवसतो यती 'the eggborn went to the city Kuṇdinam' (Śhrī Harsha). Kuṇdina is the name of a saint also: whose descendants are called कौण्डिन्याः ।

49A. क्नूयीः ।

49.A. The affix inach is added to the root √क्नू (IV. 40) also.

From √क्नू अवस्यन्दने we get क्निम् 'divided or division': as in the Taittirīya यद् यत्किं क्निं whatever is cut (क्निं = छेदितं) on a Parush (यत्किं = यत्केनि) *i.e.* on a sacred day, belongs to the Devas. यत्केनि क्निं खण्डितं तद् दैवमागद् ॥ The word क्निं means 'a day' also.

२१० । द्रुदक्षिभ्यामिनन् । २ । ५० ।

द्रुणिनम् । दक्षिणः । दक्षिणा ।

210. The affix इनन् is applied to the roots, द्रु and दक्षि. 50.

From √dru गतौ (I. 992) and √daksha वृद्धौ (I. 639) we get द्रुणिनम् and दक्षिणम् and दक्षिणा ।

Thus; द्रुणति गच्छति द्रूयते प्राप्यते वा तत् द्रुणिनं द्रव्यं धनवर्चस् परानमनो वा (Property, gold, thing and power); दक्षते वर्धते शीघ्रकारी भवति वा स दक्षिणः सरलो धार्मिकः परसंप्रेऽनुवर्तनं 'right, honest, courteous, submissive.); क्रियां च दक्षिणा दानं प्रतिष्ठा वा. (a gift due to the Brahmanas on occasions of religious observances.)

२११ । ऋतेः क्रिदिच्च । २ । ५१ ।

ऋरिणं धूल्यम् ।

211. The affix inan when added to √ṛi (III. 16) to go; is treated as a क्रित्; and the ऋ is replaced by short र, which is followed by र by I. 1. 51. S. 70. 51.

Thus: ऋच्छन्ति गच्छन्ति यत्र यस्माद्वा जलात्तद् ऋरिणम् (a desert or saline soil).

Thus ऋ + इनन् = र + इनन् (no guṇa because the affix is treated as क्रित्; and ऋ is replaced by र by the express rule of this sūtra) = र + र् + इनन् (I. 1. 51. S. 70) = ऋरिणम् a desert, dreary region: a rivulet, a hole.

२१२ । वेपितुहोर्ङ्स्वश्च । २ । ५२ ।

विपिनम् । दुहिनम् ।

212. When the affix inan is added to √vep (I. 391) to shake, and √tuh (I. 773) to distress, the vowels of the roots are shortened to इ and उ respectively. 52.

Thus वेप् + इनन् = विप् + इनन् = विपिनम् 'forest.' दुह + इनन् = तोह् + इनन् = दुह् + इनन् = दुहिनम् cold, snow.

२१३ । तलिपुलिभ्यां च । २ । ५३ ।

'तलिनं क्रियते दक्षादौ स्वच्छेऽपि तलिनं क्लिदु' । पुलिनम् ।

213. So also the roots तल् and पुल् take the affix inan, and the root vowel remains short. 53.

Thus :—लावयति प्रतिनिधुवीति लविनम् (lonely, solitary, handful, and transparent); पोतवति नदात् भवतीति पुलिनम् (sea side, or river side).

These are from √लव प्रतिनिधावात् (X. 58) and √पुल नदात्वे (X. 61).

२१४ । गर्वेरत उच्च । २ । ५४ ।

गौरादित्वात्ङीष् । गुर्विणी गर्भिणी ।

214. To the root गर्व, is applied the affix इनच्, and the अ of garv is replaced by उ. 54.

Thus गुर्विणी । गर्वति प्राप्नोति गर्वयति गुं'यति वा सा गुर्विणी गर्भिणी वा ।

The root is गर्व गोचने । गुर्विणी means a pregnant woman. The feminine long ई is added as the word belongs to Gaurâdi class.

२१५ । रुहेश्च । २ । ५५ ।

रोहिणः ।

215. This affix इनच् comes after the root रुह (I. 912) to sprout. 55.

Thus the form is: रोहिणः । रोहति जीवेन जायते च रोहिणः a sandal wood tree; another form is रौहिणः as the word belongs to the Prajñâdi class.

२१६ । महेरिनच्च । २ । ५६ ।

माहिनच् । माहिनम् । महिमं राज्यम् ।

216. To the root मह is applied both इनच् and इनच् । 56.

Thus महति महते पूज्यते वा सम्राड्हिनच् (the kingdom) also महिनच्.

The affix इनच् is drawn into the sûtra by force of the word च 'also'. The root is मह पूजायाम् (I. 766). In the Veda Bhâshya the word माहिनः is explained as महनीयः or पूजनियः 'adorable' 'worship worthy'. See Rig Veda मुवच् स्वभिष्ट माहिनः वच् (I. 165 3).

२१७ । ह्रिव्यचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसंप्रसारणं च । २ । ५७ ।

वाच् । प्राट् । श्रीः । अध्वर्यवो घृतादिकमिति ऋ ईर्घोपकरणम् । प्रु हिं रूपम् । जटप्रूः जानदग्नी वीटम् । 'घृतात्प्राची मरुत्वतीं पिबाग्न्यां जवने हिवाट्' ।

217. The affix kvip is added to the roots vach, prachchh, śri, sru, dru, and ju: whereby the vowels of the roots are lengthened, but there is no change of the semi-vowel of the root into the corresponding vowel. 57.

Thus वच्+क्विप्=वाच् । The semi-vowel व required to be changed into उ by VI. 1. 15. S. 2409, but the above prohibition prevents this. Similarly प्रच्छ्+क्विप्=प्राट् The vocalisation required by VI. 1. 16. S. 2412 is prevented. The ट is changed to ड by VI. 4. 19. S. 2561. This ड is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294, which is changed to ड (प्रड्क्ष) and then to ट (प्रट्क्षः): thus we get S. प्राट्, dual प्राड्भी, pl. प्राड्भः ॥

Similarly श्रि+क्विप्=श्रीः

Similarly स्रु+क्विप्=स्रूः 'a sacrificial ladle, literally from which butter &c., *flows* into the sacrificial fire.

Similarly हु+क्विप्=हूः 'gold.'

Similarly भ्रु gives अतभ्रूः a lewd person, an insect. Similarly द्रूः meaning sky, Saraswatî, a demon and swift.

Note :—वक्ति यया वा वाक् (words); भृज्जतीति भ्राट्, (as अज्ज भ्राट्,) a disciple; श्रीयते जयति वा या श्रीः (a design of nature, beauty) वा जयति यस्या वा या जूः यज्ञयागस्य वा (a sacrificial ladle; a cascade).

द्रुयते गाय्यते द्रुःस्वनया वा द्रूः हिरण्यं वा (Gold) अटेन भ्रयते गच्छतीति अतभ्रूः आखुको अगः कीटो वा (a lewd person; an insect). जयति क्षीत्रं गच्छतीति द्रूः सरोऽश्वो वृषभ आकाशं विद्या वा (a rabbit, a horse, a bull, the sky, knowledge). So also the forms of प्रावृट् (the rainy season), द्वाः (the gate keeper), उदश्विद् (whey); स्रुक् (स्रुवन्ति स्रुवन्ति यया वा; hymn).

These words are from the roots अवपरिभ्यां वृङ् (II. 54), भ्रस्ज पाके ज्वादौ (VI. 120) ज्रिज् वेगायाम् (I. 945), स्रु गतौ (I. 987) द्रुङ् गतौ (I. 992) भ्रुङ् गतौ (I. 1006) and भ्रु गतौ (a sautra dhâtu).

२१८। आप्नोतेर्ङ्वस्वश्च। २। ५८।

आपः। अपः। अद्भिः। अद्भ्यः।

218. The affix क्विप् comes after the root आप् to pervade (V. 14) and thereby the long vowel आ is shortened into अ॥ 58.

Thus; आप्नुवन्ति शरीरमित्यापः। आपः (waters). This word is always feminine and plural in declension; thus: आपः, अपः, अद्भिः, अद्भ्यः, &c. The word means earth, water. See Amarakośa I. 10. 3.

Thus आप्+क्विप्=अप्। It is declined as above; *i.e.* Nom. Pl. आपः, Acc. Pl. अपः Inst Pl. अद्भिः; Dat, Abl. Pl. अद्भ्यः। Gen. Pl. अपां; Loc. अप्सु,।

२१९। परौ व्रजेः षश्च पदान्ते। २। ५९।

परेः क्विब्दीर्घौ सः पदान्ते तु षः। परिव्राट्। परिव्राजौ।

219. To the root व्रज्, preceded by the prefix परि, is added the affix क्विप्, whereby the short अ of vraj is lengthened into आ, and ष् replaces ज when it is final in a pada. 59.

Thus परितः सर्वतो व्रजति स परिव्राट् (a mendicant). Thus परिव्रज्+क्विप्=परिव्राज् but in the Nominative Singular it is considered as if it was परिव्राज्+स्। Then, the ज् is changed to ड् by जश्त्व and चर्त्व rules. The root is व्रज गतौ (I. 272).

The dual of परिव्राट् is परिव्राजौ and the plural is परिव्राजः॥

२२०। द्रुवः श्वुग्व्यडौ। २। ६०।

द्रूः।

220. The affix क्विप् is added to the root द्रु and the vowel is lengthened and the root is doubled as if the affix was व्यङ्. 60.

Thus :—द्रवोति दधात्यनया वा यया वा द्रूः (a wooden ladle by which ghee is poured into the sacrificial fire). The root is द्रु दारणाद्रवयोः (III. 1).

२२१ । स्रुवः चः । २ । ६१ ।

स्रुवः ।

221. The affix च is applied to the root स्रु to flow. 61.

Thus :—स्रवति घृतमस्मात् चः स्रुचः (a sacrificial ladle; meaning the same as स्रुः, Art. II. 57, preceding). Similarly स्रुवः (motionless, constant).

२२२ । क्विप् च । २ । ६२ ।

द्वयोः उच्चारणार्थः । च इत्कार्यः । स्रुच् । 'स्रुचं च स्रुचश्च संददृशे' ।

222. The affix क्विप् is also applied to the root स्रु. 62.

Thus घृतमस्मात् स्रवति वा स्रुच् (a sacrificial ladle). The affix is really व्; the च is for euphony, and प् is indicatory, by which the च is changed to a guttural. Thus स्रुच्, dual स्रुची, pl. स्रुचः । The plural form स्रुचः is found in the following स्रुचं च स्रुचश्च संददृशे ॥

२२३ । तनोतेरकृञि वः । २ । ६३ ।

तनोतेर्विच्प्रत्ययस्य वः । अनो यजयादीनाम् । त्वच् ।

223. The portion अन् of the root तन् to spread, is replaced by the syllable व va, when the affix क्विप् (व्) is added to it. 63.

Thus तन्+क्विप्=तव्+व्=त्वच् nom. S. त्वक् skin.

The substitute is the full syllable व va consisting of two letters व् and अ, and not merely व्। Hence Bhattoji uses the word śabda in explaining this sûtra. For the meaning of the word त्वच् see A. K. II. 6. 62.

२२४ । ग्लाजिस्थश्च्युदिभ्यां क्वौः । २ । ६४ ।

ग्लौः । नौः ।

224. To the roots √glai (I. 952) to be dejected, and √nud (VI. 2) to propel is added the affix ḍau. 64.

Thus ग्लै+क्वौ=ग्लौः moon. नुद्+क्वौ=नौः boat, ship. See A. K. I. 3. 14 and I. 10. 10.

२२५ । क्विरव्ययम् । २ । ६५ ।

क्वौरित्येव । ग्लौकरोति । 'कृञ्चेति' (३३९) इति च्विडे नियमार्थमिदम् । तद्धितमात्रवदव्ययत्वमेव ।

225. The words formed by ḍau are not indeclinables, except when they take the further affix chvi. 65.

The word क्वौ is understood in this sûtra. Thus ग्लौ करोति. Here the case-affix is elided, as the word is treated like a chvi formed taddhita, and hence is indeclinable. It means अग्लौः ग्लौः सम्पद्यते तथा करोति, converting that which was not glass (or camphor) into camphor; *i.e.* encamphoring &c.

The present sûtra is in fact a niyama or restrictive rule, for it restricts the too wide scope of I. 1. 39 S. 449 by which every word formed by the kṛit affix क्वौ, would have been *ipso facto* an indeclinable. As Uṇâdis are kṛit affixes, a word formed by क्वौ would be an indeclinable. But this

sûtra really says that a uṇâdi word formed by an ड or ओ, ै or औ affix is not an indeclinable, unless it is used with the force of *chvi* affix. See the following sûtras for ै and ओ affixes.

२२६ । राते डैः । २ । ६६ ।

राः । रायौ । रायः ।

226. To the root √râ (II. 48) to give, is added the affix ḍai (ै). 66.

Thus रा+ै=रै । It is declined thus रै+सुप्=रा+सुप् (VII. 2. 85. S. 286)=राः । Dual रायौ । Pl. रायः । रै means fire, sharp; gold, and riches.

२२७ । गमेर्डोः । २ । ६७ ।

'नौर्नाविद्वे बलीवर्दे किरणाम्बुमिदघोः' । 'द्यौ तु स्वर्गादिशि भास्त्वां भूम्नी च द्युस्त्रावपि' । 'भूक्षियोः स्वर्गवज्राम्बुरश्मिद्युम्नावलोमसु' । वायुसजाहदु तैरपि डोः । 'डोः द्यौ स्वर्गाम्बरिक्षयोः'

227. To the root √gam (I. 1031) 'to go' is added the affix do (ओ). 67.

Thus गम्+डो=गो । In declining this word, sûtra VII. 1. 90. S. 284 applies. The nom. S. is गौः । According to Keśava, this word means, when masculine, the sun; a bull, a ray of light, a kind of sacrifice; when feminine it means, a quarter of the compass, the goddess of speech *i.e.* Sarasvatî; the earth, the cow: when both masculine and feminine, it means, heaven, the thunder bolt of Indra, water, ray, a region of the sky, an arrow, and the hair of the body.

By force of bahulam, the affix comes after √dyut (I. 777) to shine. Thus द्यौः fem. Heaven and firmament.

२२८ । भ्रमेश्च भूः । २ । ६८ ।

भूः । भ्रान्ने । अग्रभूः ।

228. To the root √bhram (IV. 96) to wander about, is added the affix ḍû (ऊ) as well as to the root √gam. 68.

Thus भूः 'brow,' By force of the word च 'and', the affix is applied to अग्र also. Thus अग्रेभूः a servant, literally one who goes in front.

२२९ । दमे र्डोसिः । २ । ६९ ।

डोः । डोसी ।

229. To the root √dam (IV. 94) to tame, is added the affix ḍos (ओस्). 69.

Thus दम्+डोस्=दोस्, dual दोसी the fore-arm. According to Śriharsha the word is masculine, as दोर्षं तल्प । It is neuter also, as अयुद् दोसषी used in the Bhâshya. It is feminine also as दोषा 'arm': as in Dhananjya Kosha.

२३० । पणे रिञ्यादेश्च वः । २ । ७० ।

वणिक् । स्यादजुक् । 'नैगमो वाणिजो वणिक्' ।

230. To the root √paṇ to barter, to praise (I. 466) is added the affix iji (इक्), and the initial प is replaced by व । 70.

Thus वह्+इञ्=वह्+इ=वणिज् nom. s. वणिक् a trader. The word takes the affix वुञ् without changing the sense. As वाणिजः a trader. See Amarakośa II. 9. 78 for the phrase वैश्यो वाणिजो वणिक्।

२३१। वञ्चेः क्ङित्। २। ७१।

'उणिगञ्चौ वृद्धेऽपि च'।

231. The affix iji coming after √vañ to desire (II. 70) is treated as ङित् and so causes vocalisation. 71.

Thus वञ्+इञ्=उणिज्। The vocalisation takes place by VI. 1. 16. S. 2412. It means fire and ghee (clarified butter).

२३२। भृञ उच्च। २। ७२॥

भूरिजभुजिः।

232. The affix iji is ङित् after the root √bhṛi to support (I. 946) and the final of the root is replaced by long ऊ which is followed by र् (I. 1. 51. S. 70). 72.

Thus भृ+इञ्=भूर्+इञ्=भूरिज् nom. S. भूरिज् meaning the earth.

२३३। जसि सहोरुरिन्। २। ७३।

जयुरिर्बभूव। जयुरितरहितः पृथिवी च।

233. The affix *urin* comes after the roots √jas to release (IV. 102.) and √sah to endure (I. 905). 73.

Thus जयुरिः 'the thunder-bolt.' 'the wearied', 'the hungry." जयुरिः 'the sun, and the earth', the enduring, the long-suffering.

Note:—The words जयुरि and जयुरि are used in the following Riks:—जयुरये जवं चिन्वन्नार्ष्टिः। Here जयुरये (dative) is explained as जरणाय। In the Rik मीळ्हवन्नो जयुरिं न रथेवह्, the word जयुरिम् is explained as भुजिम्। In उक्षन्न जायो जयुरि र्भरायां the word जयुरि is explained by जवन मीळ्हः (Rv. IV. 38 7.)

२३४। सुयुरुवृञो युच्। २। ७४।

यवनश्चन्द्रमाः। यवनः। रवयः कोकिलः। वरयः।

234. To the roots √su to distil (V. 1) √yu to mix (II. 23), √ru to sound (II 24) and √vṛiñ to choose (V. 8) is added the affix yuch (यु) 74.

Thus यवनः moon, यवनः the Yavana, रवयः the cuckoo, and वरयः a kind of tree.

Note:—यवनः extracting the Soma-juice, a sacrifice, a libation, bathing, generation. यवनः a tribe of foreigners: Greek, an Ionian. रवयः sounding, tone. वरयः fem. is the name of a river. वरयः a bitter herb, and the neuter वरयं means a rampart, a bridge.

२३५। अशे रश्च च। २। ७५।

अरनोरेर्युच्स्यात् रश्चादेशश्च। रवणा वाद्यं। जिह्वायां तु रण्यवचनात्स्यात्।

235. The affix *yuch* is added to the root √aś to pervade (V. 18), and thereby √aś is replaced by raś. 75.

Thus अश्+युच्=रश्+युच्=रशना a sort of ornament for wearing round the waist of women. The word रशना tongue, has a dental स। It is derived from √रस to taste of the Churâdi class. (X. 385). It is formed by the affix क्यु as it belongs to the Nandâdi class. As a matter of fact, both words रशना and रसना are indifferently employed to denote a girdle and a tongue. The अश of this sûtra includes अद् भोजने also (IX. 51). The √रस will take युच् by बहुलमन्यत्रापि (see below II. 78). It includes √रस आस्वादने (I. 745) and √रस आस्वादने (X. 385).

२३६। उन्देर्नलोपश्च। २। ७६।

ओदनः।

236. The न of √undî (VII. 20) is elided, when the affix *yuch* is added. 76.

Thus उन्द्+युच्=उद्+युच्=ओदनः food, boiled rice, grain mashed and cooked with milk: a cloud. ओदनी the plant called balâ (sida cardifolia).

२३७। गमेर्गश्च। २। ७७।

गमेर्धातोर्नस्य गादेशः। गगनम्।

237. When the affix युच् is added to the root गम् to go (I. 1031) the म is changed to ग. 77.

Thus गच्छन्ति अस्मिन्निति, गगनम् the sky, the firmament. See A. K I. 2. 1.

२३८। बहुलमन्यत्रापि। २। ७८।

युच्स्यात्। रशनम्। रोचना।

238. The affix युच् is added diversely to various other roots with various other forms. 78.

Thus: द्योतते ऽर्चति इति द्योतनः प्रदीपो वा (light); रशनते गच्छतीति रशनम् रथोवा (a chariot); नयते प्राप्नोति रूपं येन तन्नयनं (eyes); चन्दत्याह्लादयतीति चन्दनं (sandal-wood) रोचते ऽर्चति रोचना। The bright sky, a handsome woman, a kind of yellow, pigment usually called गोरोचना। Similarly अयनः yellow; the ebony tree) &c.

Note:—These words are from the roots √dyut (I. 777) to shine, √syandû (I. 798) to flow, √nî (I. 950) to lead, √chadi (I. 68) to rejoice, √ruch (I. 781) to shine. रशन रथः a war-chariot, air, hearing, a kind of tree called tinisha: water, नयनं eyes: चन्दनः sandal-wood, a kind of monkey; and चन्दनी name of a river: चन्दनं a kind of medicinal plant called Bhadrakâli. रोचना a red lotus flower, yellow pigment, a handsome woman: रोचनः dark Sâlmali, bright, a stomachic, name of one of the five arrows of cupid. From अय् to throw, we get अयनं throwing, a missile, name of a tree (jîvaka). Similarly from √अय to go constantly (I. 38) preceded by राज, we get राजायनः the Piyâla tree.

२३९ । रञ्जेः क्युन् । २ । ७९ ।

रञ्जनम् ।

239. The root रञ्ज takes after it the affix क्युन् (ana). 79.

Thus रजति यस्यादर्शनेन तद्रजनम् कुसुम्भम् (safflower, saffron; a kind of colour resembling the deep yellow of the saffron) रजनी (night).

Note:—The root रञ्ज to colour (I. 1048); takes lyuṭ also and we get रञ्जनम् । The affix क्युन् being ञित् causes the elision of the nasal. Diversely (bhulam) the affix comes after कृष also, as कृषणः ।

२४० । भूसूधूञ्भ्यो देवृज्भ्यश्छन्दसि । २ । ८० ।

भुवनम् । भुवन आदित्यः । भुवनो वह्निः । सिषुवणं सुरतम् । कृष्वनमन्धसीवम् ।

240. In the chhandas, the affix क्युन् is added to the roots भू, सू, धू, and देवृज् । 80.

Thus भवतीति भुवनम् (the world, the earth,) सूते सूयते वा यः भुवनम् (God, the sun) धूनोति कम्पयतीति भुवनः अग्निर्वा (fire) सिषुवणं (the act of coition,) कृष्यति परिपक्वं भवति इति कृष्वनम् a frying pan, (the act of frying).

Note:—भू to be (I. 1), सू to beget (IV. 24), धू to shake (V. 9) देवृज् to fry (VI. 4) take kyun in the Vaidic literature. By bahulam, the affix is found after these roots in secular literature also. भुवनं a world, the earth, the heaven, a being, mankind, water. See A. K. II. 1. 6. देवृज्+क्युन्=देवृज्+यु (VI 1. 16. S. 2412)+देवृज्+यु (अचुरुच VIII. 4. 53. S. 52) देवृज्+यु=देवृज्यनम् a frying pan. See A. K. II. 9. 30.

२४१ । कृपृवृजिमन्दिनिधाञः क्युः । २ । ८१ ।

किरणः । पुरुषः वसुधः । कृष्णमन्धसिवम् । मन्दनं स्तोत्रम् । निधनम् ।

241. The affix क्यु comes after the roots कृ, पृ, वृजि, मन्दि, and नि+धा । 81.

Thus:—किरति विद्यां परेभ्यश्चारयतीति किरणः (the rays of sun or moon) पिपर्त्ति पालयति पूरयति वा स पुरुषः (अग्निः is understood) sea; वृक्षे वर्जयतीति वृजनम् (the sky, force). यो वेद वा मन्दते स्तौति स्वपिति जागर्यते वा तन्मन्दनम् (a hymn, a lover); निवर्त्तं दधाति यत्तन्निधनम् (death).

The roots are √kṛi to scatter (VI. 116), √pṛi to protect (III. 4) √vṛiji to avoid (II. 19) √madi to praise &c. (I. 38), √dhâ to support (III. 10). निधनं means the destruction, and family, race.

२४२ । धृषेर्धिष्वसंज्ञायाम् । २ । ८२ ।

धिषणो गुरुः । धिषणा धीः ।

242. The affix क्यु comes after the root धृष् (V. 22.) and when this affix is added, the form धृष् is changed to धिष्, and the word so formed denotes a name. 82.

Thus: धृष्णोति मानसमर्थं ददाति यः धिषणः गुरुः a teacher. A. K. I. 3. 24, An epithet of Brishaspati, the preceptor of the Gods, धिषणा the speech, praise, hymn, (intellect), understanding, earth, a cup, bowl.

२४३ क । हन्ते र्घुरच् । २ । ८३ क ।

घुरच्ः

243A. When the affix घ्रु is added to the verb हन्, the root changes itself to घुरच्.

Thus हन्ति हननेन वा प्रादुर्भवति स घुरच्ः a sound—lit. that which manifests on being struck.

२४४ । वर्तमाने पृषद् बृहन् महज् जगच् छतृवत् । २ । ८४ ।

अतिप्रत्ययान्ताः । 'पृषु सेचने' पुंसामाद्यः । पृषन्ति । बृहत् । महान् । गमेर्जगादेशः । जगत् ।

244. The words पृषत्, बृहत्, महत्, and जगत् are formed by the affix अति, and it is like शतृ affix, and the force the affix is to denote present time like the affix शतृ । 84.

These words are formed by the affix अति । From पृषु सेचने to sprinkle (I. 737) comes पृषन्ति a drop of water. It is neuter and always used in the plural. The singular is पृषत् । There is no guṇa of the root vowel. Similarly बृहत् is from the root बृह to increase (I. 771), महत् is from मह to worship (X. 321) जगत् is from गम् to go (I. 1031); and गम् is replaced by जग् ।

Note:—These word are really formed by the affix अति and not शतृ । It is treated like शतृ which is an उगित् affix and consequently VII. 1. 70 S. 351 applies, and we get उत् in महान् । In the feminine, we have ङीप् by IV. 1. 6. S. 455 as महती ।

Note:—Had the words पृषत् &c. been शतृ formed, then we could have easily omitted the words वर्तमाने and शतुवत्च from this sûtra. But they are not शतृ formed. Had they been so, then the vikaraṇa शप् would be added to the root मह, and there would be उत् by VII. 1. 80 S. 455, and an optional form महन्ती would arise. The accent moreover would be governed by VI. 1. 186 S. 3730 in that case. But if the affix be taken as अति then it being an ârdhadhâtuka affix, the vikaraṇa शप् is not added, and so the above difficulty does not arise. Hence Bhattoji takes these words as formed by the affix अति and not शतृ, though this अति is treated like शतृ for some purposes.

Note:—The example given above is पृषन्ति plural of पृषत्, in order to indicate that the word is neuter when meaning a drop. When masculine it means a deer. पृषती means an egg-plant, a thorn, the speech, a reservoir, a name of a metre, a wrapper or mantle. By being treated as शतृ there is उत् (VII. 1. 70. S. 361), as पृषत्=विप्रुषः । महती means an egg.-plant, when neuter, महत् means kingdom. When masculine, it means Mahat the Great principle of Sânkhya, the mighty. महती is also the name of the lute of Nârada; as पृषती is the name of the lute of Viśvâvasu, कलावती of Tumbaru

and जगत्वती of Sarasvatî. See Mâgha I. 10 (जातैजगत्वं जहतीं जुहुर्वुः). जगत् is neuter when meaning the world, the universe: when masculine it means wind, air. It has all the three genders when meaning immoveable. जगती means the earth, the world, a kind of metre, and man kind. The masculine जगत् 'air,' being treated as अत् formed takes ङीप् (VII. 1. 70. S. 361); and is declined as जगत्, dual जगत्तौ, pl. जगत्तः। But the जगत् derived under dyuti-gami-juhotinâm dvecha (Vârtika under III. 2. 178. S. 3158) not being अत् like is declined as जगत्, जगती and जगतः।

Thus: वर्षति सिञ्चति क्षिणत्ति च । वृत् वृषत् (A kind of deer, a drop of any liquid.) वर्षति वर्षतेऽजौ वृषत् (large). Fem, वृषती a portion of the Vedas).

२४५। संश्चत् तृपत् वेहत्। २। ८५।

पदे निपात्यन्ते। शृणद्धरवं शतृवद्भावमिच्छन्त्यन्ये। संपूर्वस्यैतेः क्विप् इकारलोपः। संश्चन्त्युदकम्। तृपच्छत्रम्। विपूर्वाद्धन्तेर्हिंसोपः हत च च। 'वेहद्गौर्वचातिनी'।

245. The words saṃśchat, tṛipat and vehat are irregularly formed by *ati* affix. 85.

These are Nipâtanas. They are enumerated separately from the last mentioned words, in order not to apply śatṛi-vad-bhâva to them. संश्चत् is derived from श्चि गतौ (V. 5) with the preposition सम्। The इ of श्चि is elided. संश्चत् means magic. From तृप प्रीणने (IV. 86) comes तृपत् 'umbrella.' From हन् to kill (II. 2.) comes वेहत् with the upasarga वि। The अन् of हन् is elided, and the ह of वि is changed to ह। वेहत् a barren cow, one who destroys the womb. See A. K. II. 9. 69.

Note :—The feminine of वेहत् would be वेहती had it been Śatṛi-like. But it is not so: and उगितश्च (IV. 1. 6) does not apply.

According to Subhuti Chandra संश्चत् is derived from अच्+श्चि to swell. तृपत् means moon also.

२४६। छन्दस्यसानच् शुजृभ्याम्। २। ८६।

अयसानः पन्थाः। अरसानः पुरुषः।

246. After the roots √śu to go, and √jṛî to grow old, comes the affix *asânach* in the chhandas. 86.

Thus अयसानः a road, a path, a way. अरसानः an old man or an invalid person.

Note:—But in the two verses अग्नयन्हे &c. (Rv. I. 62. 1 & 2.) the word अयसानाय is explained as अतिबलाय very powerful. It means also a cemetery but then it is differently derived.

२४७। ऋज्रिवृधिमन्दिसहिभ्यः क्वित्। २। ८७।

ऋज्रयसानो नेता। वृधयसानः पुरुषः। मन्दयसानोऽग्निर्वीरः। सहयसानो यज्ञो जगत्याः।

247. The affix असानच् is क्वित् after √riji (I. 190) to fry, √vridhu (I. 796) to increase, √madi (I. 13) to praise, and √saha (I. 905) to endure. 87.

Thus अब्जवाहः a cloud. पुरुषवाहः a man, वह्निवाहः fire, a living creature, बर्हवाहः a peacock, a sacrifice.

Note:—The root अर्ह takes घुण् as it has an indicatory ह; and this nasal is never elided here. Thus there can be no guṇa of अर्ह। So also of √वह्नि and √बर्ह॥ Therefore with regard to these three roots, the forms would have been the same, whether the affix were कित् or not. The difference would be with regard to गुण only. The above three roots might easily have been read along with गुङ् कुङ् of the last sûtra. The word घुञः in the next sûtra could also have been omitted. Thus instead of three apporisms, two would have been enough.

As, वह्निबर्हवाहान् घुञ् अर्हिभ्य इन्द्रे वहिभ्यः। and अर्तेर् घुट् च घुभ्यः कित्॥

In the Mantras अब्जवाहः पुरुवारः उद्भ्यः and अस्मिन् वर्हे वह्निवाहा पुरुवसू the words have been given their etymological meaning in the Bhâshya, and not the meanings as given above.

२४८। अर्तेर्गुणः घुट् च। २। ८८।

अर्तेर्वाहनोऽग्निः।

248. The √ऋ to go (I. 983) takes guṇa when the affix asânach is added to it; and the augment śuṭ (श्) is inserted. 88.

Thus ऋ+असानच्=अर्+श्+असानच=अर्शानः the fire; the killer of enemies.

Note:—In the Mantra आशानिषद्म शंसानाय, the word अर्शानाय (dative) is explained in the Bhâshya by अमूनां हिंसिने to the killer of enemies.

२४९। सञ्ज्ञानचस्तुवः। २। ८९।

शंसतेर्वाग्नौ वाच्ये।

249. The affix *ânach* is added to the root √stu to praise (II. 34), when the preposition सम् is in construction with it. 89.

Thus शंसतानः an orator, a good speaker.

२५०। युधिबुधिदृशिभ्यः किच्च। २। ९०।

युधानः। युधानः। द्युधानो लोकपालकः।

250. The affix ânach is added to √yudh to war (IV. 64.), √budhir to know (I. 924), and √dṛiśir to see (I. 1037); and it is कित्। 90.

Thus युधानः an enemy, an opponent. बुधानः a preceptor. दृशानः a guardian of the world. By bahulam it comes after √कृष also. As कृपाणः a sword. In the following shloka there is play on the words कृपणः 'a miser'; कृपाणः 'a sword,' and कोश 'a treasury' 'a sheath.'

कृपाणेन सदा दारं कृपणः सह गच्छति।
परेषां दारगमने यः स्वकोशं विमुञ्चति॥

२५१। बहुलैः सनीलुक् सलोपश्च। २। ९१।

बहुलाधिकारात्।

251. The affix ânach is added to the desiderative of the √hurchha, when the sign सन् of the desiderative is luk-elided; and the र of the root is lopa-elided. 91.

Thus जुहुराणः the moon.

Note:—The root √hurchchhâ to be crooked (I. 226) when in the desiderative, takes आनच्, but the सन् is elided and so also र of the root. In the Yajur Veda mantra पुरोऽरुणम् जुहुराणम् रपः the word juhurâṇam is explained as कौटिल्यवतः 'crooked'. See Isâ upanishad my edition p. 30.

२५२। शिते र्दृक्ष। २। ९२।

शितिदासः पुरुषकर्मा।

252. To the desiderative of the root √śvitâ 'to make white' (I. 778), is added the affix ânach, the affix सन् is elided and र् of the root is replaced by द्। 92.

Thus शितिदासः pious in conduct, virtuous, holy.

Note:—The affix is शित् and so there is no guṇa. Of course, in the desiderative there is reduplication. See Amarakośá III. 1. 46. Kshîrasvâmî derives this word from शितिं शवैत्ये (I. 10), with the affix आनच् with the force of शित्। In other words, he makes it the Perfect Participle of शितृ। He apparently has over looked this sûtra. The difficulty with the root शितिं is that the nasal caused by इदित् will not be elided: and आनच् is a Vaidic affix.

२५३। तृन् तृची शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां त्रानिटौ। २। ९३।

शंसेः क्षदादिभ्यश्च अनाम्नृन्तृची स्तः। तौ त्रानिटौ। शंस्ता। स्तोतारौ। शंस्तारः। शंसिः स्तौत्रो धातुः श्रवणीकरणे भवति च। अनुदात्तेत्। 'वृक्षे चक्षदानम्' इति नन्दात्। 'उद्गातारं वा वेदितारं वा चक्षते' इति ब्राह्मणाच्च। 'उक्षा रथ्यारथ्यौ द्वावर्थे वैदेयावपि चुक्षुवे'।

253. The affix tṛin comes after √śans, to praise (I. 764) and the affix tṛich after √kshad and the rest, when the word so formed is a name; and the affixes do not take the intermediate इ॥ 93.

Thus शंस्+तृन्=शंस्तृ, nom. s शंस्ता; dual शंस्तारौ; pl. शंस्तारः॥

The root क्षद् is a sautra dhâtu: and means to cut, to eat. It is Anudâttet. It is found used in the Rig Verse वृक्षे चक्षदानम्; and in the following phrase taken from the Brâhmaṇas:—उद्गातारं वा वेदितारं वा चक्षते। Thus क्षद्+तृच्=क्षत्तृ; nom. s. क्षत्ता। It means a charioteer, a gate-keeper, an off spring of a śûdra father and a Vaishya wife.

Note:—In explaining the sûtra VI. 4. 11 S. 277, it has already been said that the words नृ &c. have been used in that sûtra in order to teach by implication a *niyama* or restriction—namely the uṇâdi words formed by तृन् or तृच् do not get lengthened, except the eight words svasṛi &c. specifically mentioned in that sûtra. The word शंस्तृ is not among these

eight, hence its declension is अष्टारौ and not अष्टारौ, and अष्टरः and अष्टारः॥ The word has acute on the first syllable as the affix is कित्। As in the mantra प्राचधान उत अष्टासु विभ्रः।

The word आदि in चदादि refers to roots like आसु अदुक्षिद्दौ (II. 66). Thus आस्ता, du. आस्तारौ pl. आस्तारः। आस्ति or विनयति अस्यात्=आस्ता बुद्धः॥ It is the name of the Buddha. Similarly प्रआस्ता। See VI. 4. 11. S. 277. Its dual and plural are प्रआस्तारौ, प्रआस्तारः। The lengthening in both cases is by the sûtra VI. 4. 11. S. 277.

According to Medinî Kosha उग्रा means the son of a śûdra produced on a Vaiśya woman. This is the meaning taken by Bhattoji in the text above. But according to Amarakosá it is the son of a śûdra by a Kshatriya woman.

Similarly from √नी to lead, we get with the preposition उद् the noun उन्नेता a kind of Ritvik priest.

२५४। बहुलमन्यत्रापि। २। ९४।

नप्तृ। नप्ता। हृत्। हृत्वा। हृत्यादि।

254. Diversely also other words are formed by the addition of तृन् and तृच् to other roots. 94.

Thus नप्ता from नप् and हृत्वा from हृत्।

This sûtra is superfluous: for the word आदि of the last aphorism would have made these two affixes applicable to other roots also.

२५५। नप्तृ नेष्टृ त्वष्टृ होतृ पोतृ भ्रातृ जामातृ मातृ पितृ दुहितृ। २। ९५।

न पतन्त्यनेन नप्ता पौत्रो दौहित्रश्च। नयतीः पुण्यफलम्। नेष्टा। त्विषेरितोऽस्यच्। त्वष्टा। होता। होतारित्विग्भेदः। भ्राजतेर्जलोपः। भ्राता। जायां याति जामाता। 'जाम्र गुजावाद्' नलोपः। माता। यातेराकारस्येत्वच्। पिता। दुहितृतुच् हृद् दुहादावच्। दुहिता।

255. The following ten words are irregularly derived, *viz.*, नप्तृ (a grandson), नेष्टृ (one of the chief officiating priests at a Soma sacrifice), त्वष्टृ (name of a Vedic God), होतृ (a sacrificial priest), पोतृ (one of the sixteen officiating priests at a sacrifice), भ्रातृ (brother), जामातृ (son-in-law), मातृ (mother), पितृ, (father), and दुहितृ (daughter). 95.

These ten words are formed by tṛin or tṛich. With the negative particle न added to the root √पत् to fall (I. 898) is formed नप्तृ। The son's son or daughter's son is so called because through him the ancestors *do not fall* from heaven into the Naraka called पुत्।

From √नी to lead (I. 950) we get नेष्टृ by guṇa of the root and inserting the augment षुक्। It means the *leading* priest in a Soma sacrifice.

From √त्विष to shine (I. 1050) is obtained त्वष्टा by changing the ष of the root into ट ॥ It means the divine Architect; a carpenter. From √hu to sacrifice (III. 1.) comes होता the Hotṛi priest. From √pû to purify (I. 1015) comes the word पोता the Potṛi priest: a kind of Ritvik. From √bhrâj to shine (I. 194) comes भ्रातृ brother. The ऋ of the root is elided.

From √mâ to measure (II. 53) with the upapada जाया wife, comes जामातृ son-in-law, literally he who measures or causes to be measured the wife. From √मातृ to worship (I. 1021) comes मातृ mother. The ऋ of the root is elided. From √pâ to protect (II. 47) comes पितृ, the आ of the root is changed to ऋ ॥. From the root √duh to milk (II. 4) comes दुहितृ। The affix तृच् takes the intermediate इ as an exception: nor does it cause guṇa.

२५६। सासिचि यञ्। २। ९६।

256. The affix यञ् comes after the verb षञ् to throw (IV. 100) preceded by the preposition स्व 96.

Thus स्व + षञ् + यञ् = स्वयं, N. S. स्वसा (sister)

Another reading of this sûtra is सुञ्जसि यञ्। There is no difference of meaning; सुञि जसेः or सौ जसेः mean the same. The Commentary adopts the first.

२५७। यते र्वृद्धिश्च। २। ९७।

जाता। 'जायाश्च जातृवर्गस्य जातारः स्युः परस्परम्'।

257. The affix यञ् comes after the verb यत (I. 30) to attempt, endeavour, strive, try, and there is vṛiddhi of आ। 97.

Thus जाता (a husbands' brothers' wife). The wives of brothers are related to each other as जाता sisters-in-law. See Amarakośa (II. 6. 30) for the above verse of the text.

२५८। नञि च नन्देः। २। ९८।

न नन्दति ननान्दा। इह वृद्धिर्नापुवर्तते इत्येके। 'ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा ननन्दिनी च सा' इति मध्यदीपः।

258. The affix यञ् comes after the √नन्द् (I. 67) to be glad, when it is preceded by the indeclinable न and there is vṛiddhi of the root. 98.

Thus ननान्दा with vṛiddhi of the last sûtra, (husband's sister) literally meaning one who is never satisfied, however one might strive to please her. Others do not read the anuvritti of vṛiddhi into this sûtra. The form then is ननन्दा। Thus in Sabdârṇava we find 'the husband's sister is nanândâ, also called nanandâ, and nandinî.'

२५९ । दिवेर्द्वः । २ । ९९ ।

देवा । देवरः । 'स्वाश्रियो देवृदेवरौ' ।

259. The affix द्व comes after √दिव् (I V. 1) 'to joke.' 99.

Thus देवा or देवरः (husband's younger brother) Thus Amarakosha says: स्वाश्रूः स्वु श्वशुरः पत्न्याः स्वाश्रियो देवृदेवरौ" The brother of a wife is called śyâlâ, that of a husband, devṛi or devara" (A. K. II. 6. 32).

२६० । नयतेर्डिच्च । २ । १०० ।

ना । नरौ । नरः ।

260. The affix र is added to √nî to lead (I. 950) and it is डित् । 100.

Thus नी+र=न्+र (the इ portion ई of नी is elided, because the affix has an indicatory ट)=नृ । It is declined as S. नर, dual. नरौ, pl. नरः

२६१ । सप्तमे स्थश्छन्दसि । २ । १०१ ।

'अम्बाम्ब-' (२९१८) इत्यत्र "°स्थास्थिलन्थ्वादीनामुपसंख्यानम्°" । सप्तमेस्था सारथिः । सप्तमेस्थौ । सप्तमेस्थः ।

261. In the chhandas, the affix र which is डित्, comes after the verb स्था to stand (I. 975) when the word *savye* is in composition as an upapada. 101.

Thus सव्ये+स्था+र=सव्ये+स्थ्+र (आ elided because the affix is डित्)=सव्ये+स्थ् । Now applies the following vârtika which is to be found under sûtra VIII. 3. 97 S. 2918. (see my Ashṭâdhyâyî.)

Vârtika. The स of sthâ, sthin, and sthṛi is changed into थ when preceded by amba, âmba, go, bhûmi, savya, apa, dvi, tri, ku, śeku, śaṅku, aṅgu, mañji, puñji, parame, barhis, divi and agni. Therefore सव्ये+स्थ्=सव्येष्ठ । It means a charioteer and is declined as S. सव्येष्ठा, dual सव्येष्ठौ, pl. सव्येष्ठाः । The locative sign in सव्ये is not elided because of VI. 3. 14. S. 972.

२६२ । अर्तिसृधृ धम्यम्यश्यवितॄभ्योऽनिः । २ । १०२ ।

अदुम्भोऽनिमस्वयः स्यात् । अरणिर् ह्रस्वेरौ । अरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनिर्गतिः । अनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकाद्व्रजनिः ।

262. The affix अनि comes after the following eight verbs *viz:*—ऋ (I. 983) 'to go or move, or obtain' तॄ (I. 982) 'to move धृ (I 948) 'to support', धम् (I: 974) 'to blow', अव् 'to go' (I. 498), to eat (IX. 51) अव् 'to protect, defend or move', (I. 631) and तॄ 'to cross' (I. 1018). 102.

Thus ऋ+अनि+अरणिः 'a piece of wood of the śâmî tree used for kindling the sacred fire by attrition'.

अरणिः 'a path, way, road or course' similarly the word तरणिः is derived from the root तॄ to injure. It means a road, path. But in Veda Bhâshya

on इषमन्येवरत्रिम् it is explained by विंशाग्रवज्रोपवर्या (Rv. I. 31. 16) वरत्रिः 'the earth' वत्रिः the tube a blow-pipe, the artery or vein, also वत्री । अवत्रिः 'motion or way'; अवत्रिः 'the thunder bolt' of Indra: literally by which *is enjoyed* the kingdom by Indra: it means the sun also, अवत्रिः 'the earth'; वरत्रिः 'the boat'.

The word रत्रिः 'night' turmeric, or red lac; or lotus is diversely formed from the root रञ्ज् 'to be delighted' to dye, color, paint &c. The ञ of the root is also diversely elided. To the root is added the affix अत्रि. Another form is रत्री । The long ई (ङीष्) is added by कृदिकारात् &c.

२६३ । आदृ शुषेः सनश्छन्दसि । २ । १०३ ।

आदृशुषविरन्निर्वाहः ।

263. In the chhandas the affix अत्रि comes after the desiderative of the verb शुष् 'to be dried' (IV. 74) preceded by आद् । 103.

Thus आद् शुष्+सन्+अत्रि=आशुशुषत्रिः (wind, or fire): being worshipped on account of shining very quickly, or causing sorrow to one's enemies.

२६४ । कृषेरादेश्च चः । २ । १०४ ।

चर्वत्रिर्जनः ।

264. The affix अत्रि comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) and the initial क is changed to च. 104.

Thus कृष्+अत्रि=चर्वत्रिः (a man).

Note:—In the Vaidika Nighaṇṭu, the form चर्वत्रिः meaning 'a man' is read in the list of मनुष्यनाम

But Ujjvala Datta has read the sûtra as कृषेरादेश्च चः and so he has derived the form चर्वत्रिः meaning 'a harlot'. But this is not correct. Had it been so, the sûtra would have stood as धृषे च from the root dhṛish.

The Veda Bhâshya also explains the word चर्वत्रिः in the same way when commenting on the mantra ओभाचक्रुर्वर्वतीभूदः ॥ (Rv. I. 3 7)

२६५ । अदेर्मुट् च । २ । १०५ ।

अद्मत्रिरग्निः ।

265. The affix अत्रि comes after the verb अद् 'to eat or destroy' (II. 1), to which the augment मुट् is added. 105.

Thus अद्+मुट्+अत्रि=अद्मत्रिः 'fire'.

२६६ । वृतेश्च । २ । १०६ ।

वर्त्रिः । नोवर्धनस्तु वकारान्मुट् वर्त्मनिरित्याह ।

266. The affix अत्रि comes after the verb वृत् 'to subsist or exist (I. 795). 106.

Thus वृत्+अत्रि=वर्त्रिः 'a way, road.' See Amarakośa (II. 1-15.) But according to Govardhana, the augment मुट् is also to be added. Thus वृत्+मुट्+अत्रि=वर्त्मनिः 'a road'.

The feminine form is वर्त्री with the ङीष् of कृदिकारात् ।

२६७ । क्षिपेः क्किच्च । २ । १०७ ।

क्षिपक्षिरतुभ्यच् ।

267. The affix अनि comes after the verb क्षिप् 'to discharge, to let go &c.' (VI. 5) and the affix is treated as कित्. 107.

Thus क्षिप्+अनि=क्षिपणिः 'a stroke with a whip' a weapon. In the Veda Bhâshya क्षिपणिः is explained by प्रेषणं throwing, in the mantra उद्यस्य बाजी क्षिपणिं तुरण्यति ॥ (Rv. IV. 40. 4).

२६८ । अर्चि शुचि हु सृपि छादि छर्दिभ्य इसिः । २ । १०८ ।

अर्चिर्ज्वाला । इदन्तोऽप्ययम् । 'अग्निर्भ्राजन्ते अर्चयः' । शोचिर्दीप्तिः । हविः घृतिः । 'इस्वस्य-' (२९८५) इति ह्रस्वः । छदिः पटलम् । छर्दिर्वमनव्याधिः । इदन्तोऽपि । 'ऊर्ध्वतीक्ष्णरजुखवात्' ।

268. The affix इसि comes after the verb अर्च् (I. 219) 'to worship' शुच् (I. 198) 'to grieve'; हु (III. 1) 'to offer or present as an oblation to fire'; सृप् (I. 1032) 'to creep or crawl'; छादि (X. 290) to cover' and छर्द् (X. 51) 'to vomit'. 108.

Thus अर्च्+इसि=अर्चिस् (a ray light: flame;) The affix इ of the unâdi सब इः (IV. 138) also comes after this verb. Thus अर्च्+इ=अर्चिः (ray, flame of fire or of the morning twilight).

अर्चिस् formed with the affix इसि is neuter; but अर्चिः formed with the affix इ is feminine and its plural is अर्चयः as in अग्निं भ्राजन्ते अर्चयः । शुच्+इसि =शोचिस् 'light; lustre, radiance'. हु+इसि=हविस् 'clarified butter' for offering. सृप्+इसि=सर्पिस् 'clarified butter.' छादि+इसि=छदिस् 'the roof or thatch of a house'. The word is always feminine. See Linganuśâsana. III. 21. See A. K. II. 2. 14. The final इ of अर्चि is elided by VI. 4. 51. S. 2313 and the penultimate vowel of छादि is shortened by VI 4. 97. S. 2985. छर्द्+इसि=छर्दिस् (vomiting; sickness). The affix इ also comes after this verb. The word छर्दि ending in इ is also a valid form, meaning vomitting. As ऊर्ध्वतीक्ष्णरजुखवात् =छर्दि+अतीक्ष्ण+रजुखवात् ।

२६९ । वृंहेर्नलोपश्च । २ । १०९ ।

'बर्हिर्नो बृहतुक्थ्यः' ।

269. The न of वृंह् 'to grow, increase' (X. 228) is elided when the affix इसि comes after it. 109.

Thus वृंह्+इसि=बर्हिः *m.* 'fire, the kuśa grass' बृह्ना means fire. See Amarakosá I. 1. 57.

२७० । द्युतेरिसिआदेश्च जः । २ । ११० ।

द्योतिः ।

270. The affix इसि comes after the verb द्युत् 'to shine, be bright or brilliant' (I. 777) and the initial letter, that is द् is changed to ज् । 110.

Thus द्यु+इसिन्=द्युत+इसिन्=द्योसिन् 'light, lustre', fire, the sun, sight, the star.

२७१ । वसौ रुचेः सञ्ज्ञायाम् । २ । १११ ।

वसुरोचिर्यज्ञः ।

271. The affix इसिन् comes after the verb रुच् to shine (I. 781) when preceded by वसु and the word so formed is an appellative. 111.

Thus वसुयज्+इसिन्=वसुरोचिस् a sacrifice; religious ceremony. By bahulam, this affix comes after the single uncompounded verb also. As रोचिस्। See Amarakosha I. 3. 34.

२७२ । भुवः किस् । २ । ११२ ।

भुविः वसुद्रः ।

272. The affix इसिन् comes after the verb भू (I. 1.) 'to become' and the affix is treated as if it had an indicatory क। 112.

Thus भू+इसिन्=भुविस् 'the ocean.'

२७३ । सहो धश्च । २ । ११३ ।

सधिरनड्वान् ।

273. The affix इसिन् comes after the verb सह् (IV. 20) 'to endure, to support,' and the ह is changed to ध. 113.

Thus सह्+इसिन्=सधिस् an ox, a bull.

२७४ । पिबते स्युक् । २ । ११४ ।

'पाधिस्वसुःवसुद्रयोः' ।

274. The affix इसिन् comes after the verb पा (I. 972) 'to drink' and the augment स्युक् is also added to it. 114.

Thus पा+स्युक्+इसिन्=पाधिस् 'the sea; the eye'.

२७५ । जने रुसिः । २ । ११५ ।

जनुर्जननम् ।

275. The affix उसि comes after the verb जन् (IV. 41) 'to be born.' 115.

Thus जन्+उसि=जनुस् birth; production.

२७६ । मनेर्धश्च् छन्दसि । २ । ११६ ।

मधुः ।

276. In the chhandas the affix उसि comes after the verb मन् (VIII. 9) 'to think' and the न is changed to ध. 116.

Thus मन्+उसि=मधु 'honey' (compare also Un I. 18.).

२७७ । ऋतॄ सॄ वपि यजि तनि धनि तपिभ्यो नित् । २ । ११७ ।

अर्कः । अर्कौ । अर्चः । वसुः । वसू । वसवः । तनूः । तनूनि । धनुरक्षिणा । 'धनुर्वा अविदुषोऽपि निर्गुणः स्त्रिं करिष्यति' । धान्यस्योदन्यस्य वा धनुः । 'तनुः पृथिव्यामुशुरु' ।

277. The affix उषि comes after the following verbs, and is treated as if it was नित् and so makes the word first-acute. ऋ (III. 16) 'to go, to move or to obtain'; सॄ (III. 4) 'to fill or to satisfy'; वप् (I. 1052) 'to be get' 'to produce'; यज् (I. 1051) 'to sacrifice'; तन् (VIII. 1) 'to stretch'; धन् (III. 23) 'to sound or to bear fruit'; तप् (I. 1034) 'to shine or to blaze.' 117.

Thus ऋ+उषि=अर्क् 'the sun ; the boil'; A. K. II. 6. 54. अर्क् 'a joint or knot'; A. K. II. 4. 162. वसुः 'body or person'; वसुः 'a sacrificial prayer or formula', the Yajur Veda. वसु 'the body'; it is a neuter noun. Its N. dual and plural are वसुनी and वसूनि. धनुः 'a bow'; it is never used as a feminine noun. This word either ends in the consonant ः or the vowel उ. Thus in the passage धनुर्वा अविदुषोऽपि निर्गुणः स्त्रिं करिष्यति. 'a bow, though made of pure bamboo, but if without the bow string, can do nothing." The pun is on dhanu and guṇa. If धनु means a rich man, then the verse would mean "A rich man of a pure lineage, can do little if he has no good qualities." In the above verse the word is either *dhanus* ending in ः or *dhanu* ending in उ ॥ तनुः 'Fire; the sun ; an enemy.'

२७८ । एतेर्णिच्च । २ । ११८ ।

आयुः । आयुषी ।

278. The affix उषि comes after the verb इण् (II. 36) to go; 'to invigorate' and the affix is treated as a णित् and causes the vṛiddhi of the root. 118.

Thus इ+उषि=ऐ+उस्=आयुस् 'life, duration of life'. This word is of the neuter gender. So its N. Dual is आयुषी.

२७९ । चक्षेः शिच्च । २ । ११९ ।

चक्षुः ।

279. The affix सि comes after the verb चक्ष् (II. 7) to speak nd the affix is treated as if it had an indicatory श । 119.

Thus चक्ष्+उषि=अक्षि 'the eye' The affix being treated as शित् the root is not replaced by ख्या by II. 4. 54. S. 2434, though the affix is ârdhadhâtuka.

२८० । मुहेः किच्च । २ । १२० ।

मुहुरुद्यमः ।

280. The affix उसि comes after the verb मुह् (IV. 89) 'to faint, swoon, lose consciousness, become senseless'; and the affix is treated as if it had an indicatory क । 120.

Thus भुज्+उसि=भुजुस्। It is an अव्यय or indeclinable and means constantly.

२८१। बहुलमन्यत्रापि। ३। १२१।

जागर्तुः। परिचर्तुः।

281. This affix comes diversely in other places also. 121.

Thus जागर्तृ 'a learned man'; परिचर्तृ।

२८२। कॄ गॄ शॄ वृञ् वर्तिभ्यः ष्वरच्। ३। १२२।

'कर्वरो व्याघ्रदक्षयोः'। गर्वरोऽहंकारी। वर्वरी रात्रिः। 'वर्वरः प्राकृते जनः'। चत्वरम्।

282. The affix ष्वरच् comes after √कॄ (VI. 116) 'to scatter' गॄ (VI. 117) to swallow, शॄ (IX. 18) 'to kill, destroy, injure'; वृञ् (V. 8) 'to choose, select' and वर्त (I. 918) 'to ask, beg, request'. 122.

Thus कॄ+ष्वरच=कर्वरः 'a tiger; a demon' a Râkshasa, गर्वरः 'a proud man'; गर्वरी 'night'; वर्वरः 'a barbarian, चत्वरं 'a quadrangular place or courtyard.'

Note:—वर्वरः also means curly hair, a mode of dancing, the class of weapons, वर्वरा a kind of basil, वर्वरं yellow sandalwood, ver million, gum myrrh.

२८३। नौ सदेः। ३। १२३।

'निषद्वरस्तु जम्बालः'। निषद्वरी रात्रिः। इत्युणादिषु द्वितीयः पादः।

283. The affix ष्वरच् comes after the verb षद् (I. 907) 'to sit down' preceded by the preposition नि. 123.

Thus नि+सद्+ष्वरच्=निषद्वरः 'mud or mire.' निषद्वरी night'. The स is changed to ष by VIII. 3. 66. S. 2271.

CHAPTER III.

२८४। छित्वर छत्वर धीवर पीवर मीवर घीवर नीवर गह्वर कट्वर संयद्वराः। ३। १।

अत्रादयः ष्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते। 'छिदिर्' छद् इत्ययोरत्वकारोऽन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च। छिन्त्ते घृतैः। 'छत्वने गृहकुड्यजोः'। धीवरः कैवर्तः। पीवरः स्थूलः। मीवरो हिंसकः। घिनोतेर्दीर्घश्च। चीवरं भिक्षुकपावरणम्। नीवरो जातिविशेषः। नीवरः परिव्राट्। गाधतेर्हस्वत्वम्। गह्वरम्। कटे वर्षादौ कट्वरं च्यवनम्। यमेर्दीर्घः। संयद्वरो मृगः। यदेः संपूर्वस्य इत्येके।

284. The following eleven words are irregularly derived with the addition of the affix ष्वरच् Chhitvara, chhatvara, dhîvara, pîvara, mîvara chîvara nîvara, gahvara, kaṭvara, samyadvara 1.

1. छित्वरः 'fit for cutting hostile or roguish', from the verb छिद् 'to cut VII. 3). 2. छत्वरः 'a house, a bower', from the verb छद् 'to cover', (I. 851).

The final ऋ of the verbs वद् and विद् is changed to र् and there is no guṇation of र् of विद्. 3. धीवरः 'a fisherman' from the verb धीवाञ् 'to hold, to support' (III. 10). 4. धीवरः 'fat, large, or a tortoise' from the verb धा 'to drink' (I. 972) or from the verb धी 'to grow, increase, swell'. (I. 1013). Some derive it from √धीव (I. 595). The व is elided by VI 1. 66 S. 873. 5. धीवरः 'hurtful, injurious or the leader of an army' from the verb धा 'to measure' (II. 53). Some derive it from √धी 'to injure.' IV. 29. *Quere*: or √धीव (I. 596). 6. धीवरं 'a tatter, rag,' the dress of a mendicant, particularly of a Buddhist mendicant, from the verb धि 'to collect, to gather', (V. 5) the इ of which is lengthened before this Uṇâdi affix. *Quere* or from धीव (I. 594), व changed to व। 7. धीवरः one of the mixed tribes being the offspring of a Râjputrî by a Kshatriya, it also means the ocean or a hunter; from the root-धीव् 'to be large or strong' (I. 597). 8. धीवरः 'a trader, a religious mendicant' from the verb धी 'to lead' (I. 950), *Quere*. Or from √धीव (I. 598). 9. धवरम् 'a cave' from, the verb धाव् 'to dive or plunge into' (I. 680). The long आ is shortened before this uṇâdi affix. 10. धवरम् 'a sauce, condiment or the skim or whey of curds' from the verb धव् 'to go or to rain,' (I. 315). 11. धेवरः 'a king', from the verb धव 'to go' (I. 1033) preceded by the preposition उप. The व of the verb धव is changed to व. According to some, धेवरः (a king) is derived from the verb धव (to go or move) preceded by the preposition उप.

By bahulam we get उपवरः from the root वृ (III. 1) with the preposition उप। The ऋ of the root is elided. It means proximity: privacy, a solitary or lonely place.

२८५। वृषिखल्गिदीङ्ध्यविभ्यो नक्। ३। २।

'वृषः खर्वे नृषे पत्यौ'। खिनः काणः। खिनोऽर्हन्। दीनः। उष्णः। ऊनः।

285. The affix नक् comes after the verbs वृष्, 'to go' (II. 36) खिद् 'to bind' (V. 2) खि 'to conquer' (I. 993) दी, 'to waste' (IV. 26) ऊष 'to burn' (I. 727) and ऊन् 'to protect or defend' (I. 631). 2.

Thus वृ + नक् = वृषः 'a lord, the sun, a king'; खिनः 'one-eyed'; खिनः 'the Arhat of the Jainas, or the Buddha' or an old man; दीनः, 'a poor man'; उष्णः warm; ऊनः 'wanting, deficient'; sûtra VI. 6. 20. S. 2654 causes ऊ s

Note:—दीनः *f.* female of a mouse, or shrew.

२८६। फेनमीनौ। ३। ३।

फेनो निपात्यते। स्फायतेः फेनः। मीनः।

286. The words फेनः the 'foam, froth' and मीनः, 'a fish' are anomalous. 3.

These are irregularly derived by the addition of the affix नक् to the verbs स्फाय्, 'to swell, increase' (I 516) and मीञ्, 'to injure' (IV. 29), फे replaces sphây.

२८७ । कृवृषिमृजां वर्णे । ३ । ४ ।

कृष्णः ।

287. The affix नक् comes after the verb कृष् 'to plough' (I. 1039) when it means one of the colors. 4.

Thus कृष् + नक् = कृष्णः 'the dark color, Kṛishṇa is the name of the son of Satyavati (Vyâsa), name of Keśava (Shrî Kṛishṇa), a crow, name of Arjuna, कृष्णा is the name of Draupadî, a grape, a kind of plant. *n.* black pepper, iron.

२८८ । वन्धेर्ब्रुंधिबुधी च । ३ । ५ ।

ब्रध्नः । बुध्नः ।

288. The affix नक् comes after the verb वन्ध् 'to bind' (I. 1022) when the âdeśas ब्रुधि and बुधि replace it (the verb). 5.

Thus वन्ध् + नक् = ब्रध्नः, 'the sun'; वन्ध् + नक् = बुध्नः 'the foot of a tree; an epithet of Śiva'.

२८९ । धापृवस्सर्जतिभ्यो मः । ३ । ६ ।

'धाना भृष्टयवे स्त्रियः' । पर्णं पतन् । पर्णः खिंखुजः । 'वर्णो भूम्नि वेतसे च' । अजेर्वी । वेगः । अज आदित्यः । बाहुलकात्कुटादित्वम् । ओतेः ओकः पङ्गुः ।

289. The affix म comes after the verb धा 'to hold, to contain', (III. 10); पॄ 'to protect or fill', (III. 4); सृ 'to dwell, inhabit, live' (I. 1054); अज् 'to go, to drive', (I. 248); and अद, 'to go, walk, wander' (I. 38). 6.

Thus धा + म = धानाः *f.* 'fried barley or rice'; पॄ + म = पर्णम् 'a leaf' or पर्ण: 'the Palâśa tree' वस् + म = वसः, 'price' or वसम् 'hire or wages'. अज् + म = वेगः the root अज् is replaced by the root वी before ârdhadhâtuka affixes (II. 4 56 S. 2292.) वेगः means a thief or Prajâpati. अद् + म = अत्मः 'the sun, wind, a traveller'.

The word ओकः 'a lame man' is diversely derived by adding the uṇâdi affix क to the root उ 'to go, move' or hear (I. 987 or 989).

Note:—There is no vocalisation of √वस् and there is guṇa of √वी—the contrary would have been the case had the affix been नक् (कित्) like the last.

२९० । लक्षेरट् च । ३ । ७ ।

लक्षेर्धातोरादिरयन्तान्नः स्यात्तस्याडागमश्च । चान्नुडित्येके । 'लक्षं लक्षणं नाम्नि चिह्ने च' । लक्षको लक्षणश्च रामभ्राता । 'लक्षका हंसयोषायां चारलक्ष्म च लक्षणा' ।

290. The affix न comes after the √लक्ष to mark (X. 5) when it belongs to the Churâdi class and the root also takes the augments अट् and नुट्। 7.

Thus लक्ष् (which in the Churâdi class becomes लक्षयति) + अट् + न = लक्षणम् 'a name, sign', but when it takes the augment नुट्, then अट् + नुट् + न = लक्ष्मणः 'the step brother of Râma'. The feminine लक्षका means a goose; and लक्ष्मणा a female Sârasa bird.

Note:—The neuter nouns लक्षणं and लक्ष्मणं both mean a name, a mark. The same Lakshaṇa and Lakshmaṇa when masculine are the names of a brother of Râma.

२९१ । वनेरिच्चोपधायाः । ३ । ८ ।

सेना नदी ।

291. The affix न comes after the root वन्, 'to honor, to worship' (I. 492) and the penultimate vowel is changed to इ. 8.

Thus वन्+न=विन्+न=सेना, 'a river.' There is guṇa of the short penultimate इ ॥

२९२ । सिवेष्टेर्यूङ् च । ३ । ९ ।

दीर्घेऽच्चारत्वे सावर्ण्ये गुणः । स्यून आदित्यः । वासुलवास्वेवलोपः । ऊठ् । अन्तरङ्गत्वात्सवृद्धः । स्योनः ।

292. The affix न comes after the root षिव्, 'to sew, darn stitch together or weave, (IV. 2)', and the इ portion of the root (namely इव) is changed to यू. 9

Thus षिव्+न=स्यूनः 'the sun'.

The word स्योन is diversely formed without changing the इ portion to यू. Thus षिव्+न=षि+उ+न=स्यु+न (by the Paribhâsha अचिश्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ)=स्योनः (VII. 3. 86 S. 2189.)

Note:—See Kaiyyaṭa on VI. 4. 19 S. 2561 and I. 1. 72 S. 26. Had the guṇa taken place first, then the form would have been षिव्+न=षि+उ+न=षे+उ+न=षय्+उ+न=स्यु+न=स्योनः (the उ is guṇated by VI. 3. 84 S. 2168.) But this is not the valid form. Therefore the इ of षि is not guṇated but changed to य for the यङ् âdeśa is antaranga as compared with guṇa.

२९३ । कॄकृञसिदृपन्यनिस्वपिभ्यो नित् । ३ । १० ।

कर्णः । वर्णः । 'वर्णो ब्राह्मे च धूते च' । सेना । द्रोणः । पन्नो भीर्वर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ।

293. The affix न comes after the following roots and it is नित् whereby the acute falls on the first syllable., *viz*., कॄ to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8. IX. 16), वॄ 'to decay, to become old', (IV. 22 and IX. 24; X. 272) षि, 'to bind', (IV. 2), इ 'to go', (I. 992), पन्न 'to praise' (I. 467), अन्न 'to breathe' (II. 61), स्वप् 'to sleep' (II. 59). 10.

Thus कॄ+न=कर्णः 'ear'; वर्णः 'color'; जर्णः 'the moon or the tree; सेना 'army'; द्रोणः 'a measure of capacity'; पन्नः 'a snake'; अन्नम् 'food'; स्वप्नः 'dream, sleep.'

Note:—Karṇa is the name of the first born of Kuntî, Varṇa means caste, color, fame, painting, letters of alphabet.

२९४ । चेट् भृञ् । ३ । ११ ।

'चेनः सिन्धुर्नदी चेना' ।

294. The affix अ comes after the root चेट् 'to drink' (I. 951) and there is short इ substituted for the final आ of the root. 11.

Thus चे+अ=चि+अ=चेनः 'the ocean'. The feminine चेना means a river, speech, and in the Vedas, a milk cow also.

Note:—Had the इ been not replaced by इ then this आ would have been changed to ऐ before the ârdhadhâtuka affix अ and the form would have been चायः or चायः See VI. 1. 45 S. 2370.

२९५ । तृषिशुषिरसिभ्यः कित् । ३ । १२ ।

तृष्णा । तृष्णः दूरौ वर्तिष्ण । रज्जं तृष्णत् ।

295. The affix अ comes after the following roots and it is कित्; तृष् 'to be thirsty'; (IV. 118) शुष् 'to be dry'; (IV. 74) रस् 'to' roar, yell, cry out, scream' (I. 745) 12.

Thus तृष्+अ=तृष्णा 'thirsty' शुष्णः 'the sun, fire'; रज्जः 'a thing, object'.

२९६ । शुजो दीर्घश्च । ३ । १३ ।

शूना वधस्थानम् ।

296. The affix अ comes after the root शु (V. 1) 'to extract Soma juice, or to perform the Soma sacrifice), and the vowel उ of the root is also lengthened. 13.

Thus शु+अ=शूना 'a slaughter house'.

Note:—शूना 'a slaughter house, the sale of meat, hurting, killing, the soft palate, uvula, girdle, zone, mumps, a ray of light, a river, a daughter, a elephant's trunk. शून born, produced, blown, blossomed, empty, a flower.

२९७ । रमेस्तः च । ३ । १४ ।

रमयतीति रत्नम् ।

297. The affix अ comes after the root रम् 'to sport (I. 906) and the म् is changed to त्. 14.

Thus रम्+अ=रत्नम् 'a gem'. The affixis added to the causative of रम That which causes joy (रमयति) is called रत्नम् ।

२९८ । रास्नासास्नास्थूणावीणाः । ३ । १५ ।

रास्ना गन्धद्रव्यम् । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वाद्यभेदौ ।

298. The words रास्ना 'the incense or the name of a plant,' सास्ना 'the dew-lap of an ox'; स्थूणा 'the post or pillar of a house'; and वीणा 'the lute or the lightning' are irregular. 15.

They are derived from the following thus: by adding the affix अ to the roots रस् 'to taste', (X. 85), सस् 'to sleep,' (II. 69), स्था 'to rest, depend on', (I. 975), वी 'to go, move', (II. 39), we get the above words.

२९९ । गादाम्यानिष्णुच् । ३ । १६ ।

वेष्णुर्नाथः । वेष्णुर्दाता ।

299. The affix णिष्णुच् comes after the roots गै 'to sing' (I. 965) and दा 'to give' (III. 9). 16.

Thus गा + णिष्णुच् = गेष्णुः 'a singer, an actor'; देष्णुः 'a giver, *i. e.* a generous man'

३०० । कृत्यशूर्भ्यां क्स्नः । ३ । १७ ।

कृत्स्नः । अक्षयत्क्षत्स्नः ।

300. The affix ksna comes after the roots कृत् 'to surround, encompass' (VII. 10) and क्षद् 'to pervade' (V. 18). 17.

Thus कृत् + क्स्न = कृत्स्नः 'all, whole, entire, or कृत्स्नं water, the flank or hip'. क्षद् + क्स्न = क्षत्स्नः 'not broken, entire'

३०१ । तिजेर्दीर्घश्च । ३ । १८ ।

तीक्ष्णः ।

301. The affix क्ष्ण्य comes after the root तिज 'to sharpen' (I. 1020) and the vowel of the root is lengthened. 18

Thus तिज् + क्ष्ण्य = तीक्ष्णं 'sharp.' The vowel of the root is lengthened. The word means pungent, fiery, nitre, pepper, iron, war, poison, death, sea salt, plague.

Note:—This word is declinable in all the three genders, but it has different meanings when used in the masculine and neuter. For the different meanings of this word, any dictionary may be consulted.

३०२ । श्लिषेरञ्चोपधायाः । ३ । १९ ।

श्लक्ष्णः ।

302. The affix क्ष्ण्य comes after the root श्लिष् 'to embrace, to unite,' (I. 734) and the penultimate vowel, *i. e.* इ is changed to अ. 19.

Thus श्लिष् + क्ष्ण्य = श्लक्ष्णः 'beautiful'.

३०३ । यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् । ३ । २० ।

यज्यवो यजुः । 'मन्युर्वैन्द्रे क्रतौ क्रुधि' । शुन्ध्युर्वह्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः प्रजापतिः ।

303 The affix युच् comes after the roots यज् 'to worship' (I. 1051), मन् 'to think', (IV. 67), शुन्ध् 'to cleanse, purify' (I. 74) दस् 'to bite, destroy, over power' (IV 104), जन् 'to be born or produced' (I. 862) 20.

Thus यज् + युच् = यज्युः 'a priest familiar with the Yajur-Veda'; मन्युः distress, sacrifice or anger', शुन्ध्युः 'fire'; दस्युः 'robber or thief'; and जन्युः 'a creature, fire or the creator, *i. e.* Brahmâ'.

३०४ । भुजिमृङ्भ्यां कुक्त्युकौ । ३ । २१ ।

वृत्तिमात्रम् । कुत्युः ।

304. The affixes कुक् and त्युक् come respectively after the roots भुज् 'to eat, to rule or protect &c'; (VII. 17) and मृङ् 'to die, perish' (VI 110). 21.

Thus भुज् + कुक् = भुक्कुः 'food, a pot, vessel'; मृ + त्युक् = मृत्युः 'death'.

३०५ । सर्तेरयुः । ३ । २२ ।

सरयूर्नदी । अयुरिति पाठान्तरम् । स्रय्युः ।

305. The affix अयु : comes after the root सृ 'to go' (I. 982). 22.

Thus सृ + अयुः = सरयुः the name of the river, on the banks of which tood Ayodhyā. Some texts read the affix अयु : . In that case it will be स्रयुः and not सरयुः ।

३०६ । पाभीकिरिभ्यः पः । ३ । २३ ।

पाति रक्षत्यस्मादात्मानमिति पापम् । अभीगतः पापः । भेषः पुरोहितः ।
भीषो मृगविशेषः । किरः पानीयम् ।

306 The affix पः comes after the root पा 'to protect'; (II. 47); भी 'to lead, carry' (I. 950); किर् 'to pervade, spread through' (III. 13). 23.

Thus पा + = पाप 'sin.' This word literally means that from which one should protect or defend himself: that which should be guarded against. He who is immersed in or mixed up with it is called पापः 'a wretch' or sinner.

भी + षः = भेषः 'a priest'. Owing to diversity, when there is no guṇa, then it is भीषः 'the Kadumba tree'. किर् + षः = केरः 'water'.

३०७ । च्युवः किच्च । ३ । २४ ।

च्युर्गतौ वक्त्रम् ।

307. The affix षः comes after the root च्यु 'to move, to speak' (I. 1004) and it is कित् and so causes no guṇa of the root vowel. 24.

Thus च्यु + षः = च्युषः 'the mouth': literally through which one speaks.

Another reading is च्युषः कित् । The root is च्यु to move slowly (I. 409). The noun is च्युषः a languid walker.

३०८ । स्तुवो दीर्घश्च । ३ । २५ ।

स्तूपः स्तवनद्रावः ।

308. The affix ष comes after the root स्तु 'to praise, eulogize, extol', (II. 34) and the short उ of the root is lengthened. 25.

Thus स्तु + ष = स्तूपः 'a heap, pile, mound, a Buddhistic monument.'

३०९ । सुसृभ्यां क्विच् च । ३ । २६ ।

चारित्रिवत् । सूचः बाहुलकादूषच् । सूर्पच् ।

309. The affix च causing lengthening of the preceding च comes after the roots सु 'to extract Soma juice or perform Soma sacrifice, (V. 1), and सॄ 'to kill, destroy (IX. 18) and it is क्वि (which thereby places the accent on the first syllable VI. 1 197 S. 2686), and (it is क्वि also and so there is no guṇa. 26.

We read the anuvritti of क्वि here by virtue of च "and."

Thus सु+चः=सूँचः 'soup, a sauce', the lengthening takes place on account of diversity. सॄ+चः=सूँर्पच् 'a winnowing basket,' here the long ऊ in सूर्पच् takes place by virtue of VIII. 2. 77 S. 354.

३१० । क्रुयुभ्यां च । ३ । २७ ।

क्रुवन्ति नदन्त्या अस्मिन्क्रूचः । यूवन्ति बध्नन्त्यस्मिन्यूचः इति यूपो यज्ञपशवः ।

310. The affix च comes after the roots क्रु 'to sound, to moan, groan, cry, hum, (I. 999) and यु 'to join, unite' (II. 23), and the vowel of the root is lengthened. 27

Thus क्रु+च=क्रूचः the well, *literally*, that in which frogs make noise यु+च=यूपः 'sacrificial post, *literally* that to which animals for sacrifice are fastened'.

३११ । खपशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः । ३ । २८ ।

खनितेर्धातोरन्तस्थान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्वाऽरत्वस्य चत्वम् । 'खष्पो क्रोधबलात्कारौ' । शीङ्-शेतेर्ईत्वः । शिल्पं क्रीडनम् । शसु हिंसायाम् । निपातनादत्वस्यत्वम् । शष्पं बालतृणं प्रतिनादयतु । बाधतेः पः । 'बाष्पो नेत्रजलोष्मणोः' । बाष्पं च । रौतेर्वोपः । 'रूप स्वभावे क्रीड्यवं' । पॄ । पर्पं तृणं बालतृणं चक्रपीठं च । 'तल प्रतिष्ठायाम्' । चुरादिरिति ह्रस्वः । 'तल्पं शय्याद्वारेषु ।

311. The seven words khashpa, śilpa, śaṣhpa, bâṣhpa, rûpa, parpa, and talpa are irregularly formed by च । 28.

Thus खष्प 'anger or violence' from the root खन् 'to dig', (I. 927) the न् of which is changed to ष्. 2. शिल्पम् 'an art' from the root शील् 'to meditate, contemplate, (I. 556) the long ई of which is shortened. 3. शष्पम् 'young grass or loss of intellect' from the root शस् 'to kill or destroy', (I. 763) the स् is irregularly changed to ष्. 4. बाष्पम् 'tears', from the root बाध् 'to harass, oppress, (I. 5) the ध् is changed to ष्. 5. रूपम् 'form, appearance or beauty' from the root रु 'to cry, to sound, (II. 24) the short उ is changed to long ऊ. 6. पर्पम् 'young grass, house, a wheel carriage in which cripples are moved about'; from the root पॄ 'to fill up or gratify' (III. 4). 7. तल्पम् 'a couch, a wife, an upper story' from the root तल् 'to fix, to establish'. (X. 58). This root belongs to the *Churâdi* class and so there is the elision of णिच् when this affix is added.

३१२ । स्तनिहृषिषुघिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच् । ३ । २९ ।

'अवाभ्यस्त–' (२३१९) इति णेरादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्मा-तृकः । मदयित्नुर्मैरेयः ।

312. The affix itnuch comes after the causatives of √stana (X. 313) to sound, √hrisha, (IV. 119) to be pleased, √pusha (I. 732) to nourish, √gada (X. 313) to thunder, and √mada (I. 853) to intoxicate. 29.

Thus स्तन्+णि+इत्नुच्=स्तन्+अय+इत्नुच् (the णिच् is changed to अय by VI. 4. 55. S. 2311), =स्तनयित्नुः 'thundering, a cloud, falling-sickness', हर्षित्नुः 'gladdening; gold, a son'; पोषयित्नुः 'cuckoo or the twice born, the Brahman', गदयित्नुः 'talkative, lustful', मदयित्नुः 'the god of love, a drunken man,' the wine.

३१३ । कृहनिभ्यां क्त्नुः । ३ । ३० ।

कृत्नुः शिल्पी । हत्नुर्व्याधिः शस्त्रं च ।

313. The affix क्त्नुः ktnu comes after the roots कृ 'to do' (VIII. 10) and हन् 'to kill' (II. 2). 30.

Thus कृ+क्त्नु=कृत्नुः 'an artist'. There is no guṇa as the affix is ङित्। 'a hunter or disease' and a weapon. The न of the root √han is elided by VI. 4. 37. S. 2428. The same takes place in the following sûtra also.

Note:—By force of च in the above शस्त्रं च, the word hatnu means hantâ killer also. In the Daśapadîvritti the affix is read as *knu* without त्; and the example given is कृत्नुः agent: and हत्नुः check, the न of √han is elided diversely: and jigatnu is given as illustration from गद्। But all this is erroneous: for we find hatnu and kritnu in the following:—

As पुरुषघत्नुनूतये (Rv. I. 4. 1), ज्येष्ठराजं भरे कृत्नुं (kritnu), आगो बभाव हत्नवे (Rv. I. 25. 2), घृणं न जीवपृहत्नुषु । But योनः वधुत्व उत वा जिघत्नुः (Rv. II. 31. 9). In his Dhatu vritti Mâdhava also calls the affix *ktnu* and he explains the form जघत्नुः। See Dhatuvritti of Madhava under the root हन्।

Note:—जिघत्न means enemy in the Vedas.

३१४ । गमेः सन्यङश्च । ३ । ३१ ।

जिगत्नुः ।

314. The affix क्त्नुः a comes after the root गम् 'to go' (I. 1031) and there is सन् यङ् आव *i. e.* the root is reduplicated &c. like the Desiderative. 31.

Thus गम्+क्त्नुः=जिगत्नुः Breath, life

३१५ । दाभाभ्यां नुः । ३ । ३२ ।

दामुदाना । भानुः ।

315. The affix उ comes after the root दा 'to give' (III. 9) and भा 'to shine' (II. 42) 32.

Thus दातुः 'a donor, valiant'; भातुः rays, 'the sun'.

३१६ । यजेर्गश्च । ३ । ३३ ।

यज्ञुः ।

316. The affix उ comes after the root यज् 'to speak' (II. 54) and the ज् is changed to ग्. 33.

Thus यज्ञः 'talkative'.

३१७ । पेट् दृब्च । ३ । ३४ ।

धयति दात्रिति पेचुः ।

317. The affix उ comes after the root पेट् 'to drink' (I. 951) and the ट of the root is replaced by short त्. 34.

Thus पे+उः=पि+उ=पेचुः a cow, literally she who gives *suck* to her calves. Had the ट not been replaced by त् it would have been changed to ड by VI. 1. 45. S. 2370.

३१८ । सुवः क्वित् । ३ । ३५ ।

'सूचुः सुषेऽजुषे स्वौ' ।

318. The affix उ comes after the root सू 'to beget' (II. 21) and it is treated as क्वित्, and so there is no guna of the vowel. 35.

Thus सूचुः 'a son, a younger brother, the sun'. Viśvakosá.

३१९ । जहातेर्डुदेऽन्तलोपश्च । ३ । ३६ ।

जहुः ।

319. The affix उ comes after the root हा to abandon (III. 8) which is reduplicated and the final (vowel) is elided. 36.

Thus हा+उ=हाहा+उ=जहुः 'name of an ancient king.' The first is changed to ज by VII. 4. 62. S. 2245.

३२० । स्थो चुः । ३ । ३७ ।

'स्थाचुः क्लीबे स्थिरे हरे' ।

320. The affix उ comes after the root स्था 'to stand' (I. 975). 37.

Thus स्थाचुः 'a peg, firmness and a name of Siva'. Viśvakosá.

३२१ । अजिवृरीभ्यो णिच्च । ३ । ३८ ।

अजेर्वी । वेचुः । वृञ् वरणे वरयतेश्चेत्यौ । 'रेचुर्व्रश्चौ क्षिणं भूमिः' ।

321. The affix उ comes after the roots अज् 'to go' (I. 240) वृ 'to select', (IX 38); री 'to go and to howl', (IX. 30) and it gets the designation णित् which places the accent on the first syllable. 38.

Thus वंश्+नु (By II 4. 56. S. 2292 वंश् is replaced by वी)=वी+नु=वेणुः 'a flute, a reed,' name of a dynasty of kings'; वेणुः 'a river or a country' रेणुः 'dust or pollen'.

३२२ । विषेः किच्च । ३ । ३९ ।

विष्णुः ।

322. The affix नु comes after the root विष् 'to pervade' (III. 13) and it is treated both as कित् and णित् (the vowel is not gunated and the accent is on the first syllable). 39.

Thus विष्णुः Vishṇu.

३२३ । कृदाधारार्चिकलिभ्यः कः । ३ । ४० ।

बहुलग्रहणमनुवर्तते । 'कर्को धवलघोटकः' । दाको दाता । धाकोऽनड्वानाधारश्च । राका पौर्णमासी । अर्कः । 'कल्कः पापाशये पापे दम्भे विट्क्षिट्टयोरपि' ।

323. The affix क comes after the root कृ 'to do', (VIII 10), दा 'to give', (III. 9); धा 'to hold and to nourish', (III 10); रा 'to give', (II. 48); अर्च 'to worship', (I. 219); कल् 'to go', (X. 319). 40.

Because of the force of बहुलं 'diversely', which governs all the uṇâdi sûtras, the क् of the affix क is not इत्, as it would otherwise have been by I. 3. 8. S. 195. Had it been कित् the affix would have been merely अ.

Thus कृ+क=कर्कः 'a white horse, a crab, a mirror, fire, a water-jar'; दाकः 'a generous man,' an institutor of sacrifice'; धाकः 'an ox, a reservoir'; राका 'the full moon night, a river, a scab, a girl in whom menstruation has just commenced. अर्कः 'the sun', a leaf, a crystal; copper, कल्कः 'sinful; sin, filth and dirt, arrogance'.

By force of बहुलं, the affix क comes also after the root रल् 'to play (I. 906) Thus रङ्कः 'a poor man or miser'.

The र of रल् is changed to ङ by VIII. 2. 18 S. 2350 as belonging to the कपिलकादि class. Thus रल्+क=रङ्+क=रङ्क. To this we add the feminine affix टाप् and thus get रङ्का 'Ceylon', a harlot, a branch, a kind of grain.

३२४ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् । ३ । ४१ ।

'वृक उत्पलबाणयोः' । 'वृकः श्वापदकाकयोः' । भूक इच्छत् । शुष्कः । शुष्कोऽण्डम् ।

324. The affix ककं comes after the roots सृ 'to go', (III. 17) वृ 'to select' (V 8.) भू 'to be', (I. 1) शुष् 'to dry up' (IV. 74) and मुष् 'to steal' (I. 707) 41.

Thus सृकः 'Air, an arrow, a lotus'; वृकः a beast of prey, a wolf, a crow, भूकम् a hole, time, शुष्कः 'dry'; मुष्कः 'testicle'.

Note:—In the Veda Bhâshya on सृकं संशाय पविमिन्द्रतिग्मम् the word सृकं is explained as सरणशीलं flowing. Pavi thunderbolt; saṁśâya fully sharpened. Mushka means a mass, heap, a thief, or tree; scrotum.

३२५ । शुकशबरीत्वष्टाः । ३ । ४२ ।

शुकोऽन्यशीर्षः । शुकः । 'शबरं शबलम्' इत्यादि' । 'टुवप् बीजसन्ताने' । वप्यते स्म । उवष्टा ।

325. The words शुकः 'a parrot, the Śirisha tree; name of a son of Vyâsa; the name of the Minister of Râvana. शबरः 'the bark of a tree' उवष्टा a meteor, are irregularly formed. 42.

These words are formed by adding *ṭak* affix to √शुच् 'to shine' (I. 459) the final letter of this root is elided, √वप् 'to go, approach, hasten', (I. 520) and √उच 'to burn', (I. 727) the व is changed to ब respectively.

३२६ । कृवलीकापाशल्यतिमर्धिभ्यः कन् । ३ । ४३ ।

'कृवे शुकव्याख्यानयोः' । 'वेञो भयशुकनीषयोः' इति विश्वमेदिन्यौ । काकः । पाकः सिद्धः । शबलं शकलम् । अल्पः पथिकः शरीरावयवश्च । मर्कः शरीरवायुः ।

326. The affix कन् comes after the roots कृ 'to go' (II. 36) ली 'to fear' (III. 2) वे 'to sound', (I. 964) पा 'to drink' (I. 972) अल्, 'to go', (I. 896) मर्च 'to go walk 'wander', (I 38) मर्च 'to cleanse, sound, to threaten to hurt', (X. 107). 43.

Thus कृ+कन् = कृकः 'one, chief, alone', ली+कन् = लेकः 'a frog and according to the authors of Viśva and Medini, also a sheep or rain.' काकः 'a crow, a lame man, bathing by dipping the head only into water, a sectarial mark, a kind of measure, name of a Dvîpa, name of several plants, a multitude of crows, a modus coeundi. पाकः 'very young; greyness of hair caused by old age; cooking, boiling &c.' अल्+कन् = शकलम् the scale of a fish, bark, rind, a part, portion fragment.

अल्पः 'a traveller' a limb or member of the body'. मर्कः 'the vital breath life wind.' Some say √march is a sautra dhâtu. मर्चयति = मर्चयति (Veda Bhâshya)

By force of बहुल, the affix कन् comes after the root ली 'to sharpen, whet; make thin, attenuate' (IV. 37). Thus ली+कन् = लाकः 'name of the sixth Dvîpa, power, strength, the peak, tree &c.' The root ली becomes ला by VI. 1. 45. S. 2370.

३२७ । ली ह्रः । ३ । ४४ ।

लहातेः कन्प्रत्ययान्तो । निहाका गोधिका ।

327 The affix कन् comes after the root हा 'to abandon' (III. 8) preceded by the pre-fix नि. 44.

Thus निहा+कन् = निहाका 'a kind of lizard, the Gangetic alligator.' See Amarakośa I. 10. 22.

३२८ । नी यजेर्डिच्च । ३ । ४५ ।

'णिच्लोऽपी ह्रेति यजेर्डी' ।

328. The affix कन् comes after the root यज् to split, to go, to be dejected (I. 907), when it is preceded by the prefix नि and

the affix has the force of कित्, whereby the last vowel with the consonant after it is to be elided. 45.

Thus नि सद् + क = निष्कः 'a golden coin equal to one *karsha* or suvarṇa of 16 mâshas'. The स is changed to ष by VIII. 3 66. S. 2271. Nishka means a dinâra, a thunderbolt, an ornament, gold in general, a piece of gold.

३२९ । स्यमेरीट् च । ३ । ४६ ।

स्यनीको वल्मीकः वृक्षभेदश्च । इट् ह्रस्व इति केचित् । स्यनिकः ।

329 The affix कन् comes after the root स्यद् 'to sound' (I. 878) and the augment ईट् is added to the affix. 46.

Thus स्यद् + ईट् + कन् = स्यनीकः 'an ant-hill, a kind of tree.'

According to some 'the augment इट् is a short इ and not long ई. So the form is स्यनिकः ।

३३० । अजियुधुनीभ्यो दीर्घश्च । ३ । ४७ ।

'वीकः स्याद्वातपक्षिणोः' । डुवा । धूको वायुः । नीको वृक्षविशेषः ।

330. The affix कन् comes after the roots अज् 'to go', (I. 248), धु 'to join, unite' (II. 23)' धु 'to shake, agitate, (V. 9) नी 'to lead' (I. 950) and the short vowel is lengthened: and so there is no guna. 47.

Thus अज् + कन् = वीकः 'wind or a bird', डुवा 'a louse'; धूकः 'wind' नीका 'a channel for irrigation' a kind of tree.

Note.—√aja is replaced by √vi by II. 4. 56. S. 2292.

३३१ । ह्रियो रश्च लो वा । ३ । ४८ ।

'हीका हीका अपा मता' ।

331. The affix कन् comes after the root ह्री to blush, be modest (III. 3) and the र is optionally changed to ल्; the vowel of the root is lengthened and so there is no guna. 48.

Thus हीका or हीका 'bashfulness' timidity.'

३३२ । शकेरुनोन्तोऽत्युनयः । ३ । ४९ ।

'उन' 'उन्त' 'उन्ति' 'उनि' इते चत्वारः स्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ।

332. The four affixes उन, उन्त, उन्ति and उनि come after the root शक् to be able (V. 15). 49.

Thus शकुनः 'a bird in general, a vulture' a kind of song, an omen, a prognostic, शकुन्तः 'a kind of bird, a sort of insect'; शकुन्तिः 'a bird'; शकुनिः 'a bird, vulture', an eagle or kite; a cock; name of the villain in Mahabhârata.

३३३ । भुवो झिच् । ३ । ५० ।

भवन्तिवर्तमानकालः । वायुलक्षादवेह । भवन्तिः । वर्षेर्वन्तिः । 'झिबदन्ती जगद्भुतिः' ।

333. The affix झिच् comes after the root भू 'to be'; (I. 1). 50.

Thus भू + झिच् = भू + अन्त् (VII. 1. 3 S. 2169) + इच् = भवन्तिः 'the present time.'

By force of वसुलं, this affix comes also after the root वद् 'to protect' (I. 631). Thus वदन्ति: 'name of a city, the modern उज्जयिनी'.

So also after the root वद् to speak' (I. 1058). Thus वदन्ति: as in विप्रवदन्ती: 'a rumour.'

Note:—वदन्ती *f.* is another name of the present tense. See Mahâbhâshya अस्तिर्भवन्तीपरः प्रयोक्तव्यः ॥ The affiix comes after वद् also. As वद्+क्विप्=वुत्क्विः। Here the initial व of वत्क्विः is elided, and the root changed to वु ॥ The feminine is वुत्ती by ङीप् (IV. 1. 65. S. 520).

३३४ । वन्युक्षिपेर्भुश्च । ३ । ५१ ।

वाहुवः । 'विपरवुर्वन्तः' इत्वुव्वसदत्तः । 'वुवन्वुः स्वाभिवुर्वोः' ।

334. The affix वन्वुच् comes after the roots क्षिप् 'to throw' (IV. 14) and भू 'to be' (I. 1.). 51.

The √bhû is read into the sûtra by the force of च 'and'.

Thus क्षिप्+वन्वुच्=विपरवुः 'the spring season' according to Ujjvaladatta, the body; a fragrant smell; भू+वन्वुच्=वुवन्वुः 'a master; the sun'; the fire, the moon.

३३५ । अनुङ् नदेर्भुश्च । ३ । ५२ ।

चात्क्षिपेः । नदवुर्मेघः । क्षिपवुर्वातः ।

335. The affix अनुङ् comes after the roots नद् 'to sound' (I. 55) and क्षिप् 'to throw' (IV. 14), 52.

By the force of च 'and', the verb kship is read into this sûtra.

Thus नद्+अनुङ्=नदवुः 'a cloud'; क्षिपवुः 'wind'. There is no guṇa as the affix is ङित् (I. 1. 5. S. 2217).

३३६ । कृवृदारिभ्य उनय् । ३ । ५३ ।

'अपचो वृधमेदः स्वात्क्षपचा च कृपा नता' । कपयः । दारयत् ।

336. The affix उनय् comes after the roots कृ 'to scatter, (VI. 116), वृ 'to choose', (V. 8) दृ 'to kill, hurt, (IX. 23). 53.

Thus कृ+उनय्=कपयः 'pity, a kind of a tree; कपया means compassion; कपयः 'the ocean, firmament, the sun, the Varuṇa tree' दारयं 'severity, cruelty, horror'. The affix is added to the causative of the root दॄ: namely to √dâri.

३३७ । ओ रश्च लो वा । ३ । ५४ ।

'अपचस्तनुनो वृक्षा' ।

337. The affix उनय् comes after the root तॄ 'to cross over' (I. 1018) and the र् is optionally changed to ल्. 54.

Thus तॄ+उनय्=तपयः or तलुनः 'a young man'. The feminine is तपयी or तलुनी। The ङीप् is added as it belongs to the Gaurâdi class.

३३८ । क्षुधिपिशिजिधिभ्यः क्वित् । ३ । ५५ ।

क्षुधुनो म्लेच्छजातिः । पिशुनः । जिधुनम् ।

338. The affix उनन् comes after the roots क्षुध् 'to be hungry', (IV. 81) पिश् 'to shape, fashion, form', (VI. 143), जिध् 'to associate with, to unite', and it is treated as क्वित् and so there is no guṇa. 55.

Thus क्षुध्+उनन्=क्षुधुनः 'name of a savage race, the Mlechchas'; पिशुनः 'a slanderer, traitor,' a spy. जिधुनम् 'a pair, couple, sexual union.'

Note:—जिधि is a sautra root. पिशुनं means also cotton, a crow, saffron, a goblin.

३३९ । अर्तेर्नुक्च । ३ । ५६ ।

अर्जुनः पार्थः । मयूरादित्वात् । आर्जुनः ।

339. The affix उनन् comes after the root अर्ज् 'to bear fruit' (I. 563) and the augment नुक् is added to the root. 56.

Thus अर्ज्+नुक्+उनन्=अर्जुनः 'name of Arjuna'. A name of a river: a kind of tree.

As this word belongs to the मयूरादि class of Gaṇapâtha, the affix अण् comes after it. Thus आर्जुनः ।

३४० । अशेर्लशक्च । ३ । ५७ ।

अलुनम् ।

340. The affix उनन् comes after the root अश् 'to eat' (IX. 51) which is replaced by लश्. 57.

Thus अश+उनन्=लश्+उनन्=लशुनम् 'garlic.

३४१ । अर्जेर्णिलुक्च । ३ । ५८ ।

अर्जुनः ।

341. The affix उनन् comes after the causative of अर्ज to go, stand (I. 189) and there is the elision of णिच् the sign of the causative. 58.

Thus अर्ज्+णिच्+उनन्=अर्ज्+O+उनन्=अर्जुनः name of the third Pâṇḍava who was a son of Kunti by Indra.

Note:—The root may be अर्ज of the Churâdi class (X. 186). Arjuna means white, clear, bright, peacock, a cutaneous disease, a tree: the only son of his mother.

३४२ । तृणाख्यायां क्वित् । ३ । ५९ ।

क्वित्त्वादन्तोदात्तः । अर्जुनं तृणम् ।

342. When अर्जुन means grass, the affix is treated as क्वित्, which thereby places the accent on the final syllable. 59.

Thus अर्जुनं a kind of grass.

Note:—वसुंधरी a procuress, bawd, a cow, a kind of serpent, name of Ushâ wife of Ani ruddha, name of a river: वसुंधरम् silver, gold, slight inflammation of the white of the eye, grass.

३४३ । अर्तेरुच्च । ३ । ६० ।

343. The affix उनस् comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) and it is treated as चित्, throwing the accent on the final (VI. 1. 163. S. 3710). 60.

Thus ऋ + उनस् = अरुर्मः 'the sun,; tawny, perplexed, embarrassed, dumb, red color, the dawn personified as charioteer of the sun, a kind of leprosy a poisonous creature, a plant, molasses.'

३४४ । अजियन्यिशीङ्भ्यश्च । ३ । ६१ ।

'वसुनं देवमन्विदत्' । वसुना । वसुनोऽजगरः ।

344. The affix उनस् comes after the roots अज् 'to go', (I 248), यन् 'to check, curb, restrain', (I. 1033) and शी 'to sleep' (II. 22): and the affix is चित् । 61.

Thus अज् + उनस् = शी (II. 4. 56. S. 2292) + उनस् = वसुनँस् 'a temple; यमुना 'the river Yamunâ, Jumna, वसुनः, Python.

Note:—In the mantra विश्वानि देव वसुनानि विद्वान्, the word वसुना is explained as प्रज्ञानानि 'thoughts' in the Veda Bhâshya. In the Nighaṇṭu, Vayuna is read synonym with प्रज्ञा and प्रज्ञान ।

३४५ । वृतृवदिहनिकमिकसिभ्यः सः । ३ । ६२ ।

वर्षम् । 'वर्षः प्रावृषुष्णयोः' । वत्सः । वत्सम् । वत्सः । हंसः । 'अंसोऽक्षौ पाशभाजनम्' । अंसं मांसम् ।

345. The affix स comes after the roots वृ 'to select', (IX 16) तॄ 'to cross', (I. 1018), वद् 'to speak', (I. 1058), हन् 'to kill' (II. 2) कम् 'to shine', (I. 470), कस् 'to injure' (I. 716). 62.

Thus वृ + स = वर्षम् 'a year'; वर्षः 'flood or the ocean'; वद् + स = वत्सः 'a calf, a boy, son'; one just born, but the neuter वत्सम् means 'the breast'; हंसः a swan, goose, duck, flamingo, the supreme soul, the individual soul, the vital airs, the sun, Shiva, Vishnu, an unambitious monarch, an ascetic of a particular order, a spiritual preceptor, one free from malice, a mountain, envy, a buffalo. अंसः 'a drinking vessel; also the name of the maternal uncle of Krishṇa. अंसम् 'a star an asterism.

Note:—In वर्षं &c. thee is no intermediate ष because of the prohibition of VII. 2. 9. S. 3163. The स is not changed to ष as a diversity. But there is तस्य change in वत्स । Though all commentators on Unâdi sûtras have given वर्षम् and वर्षम् as illustrations: yet the forms वर्षम् and वर्षम् are also valid according to the authority of the Mahâbhâshya. In the other alternative, the forms will be वर्षम् and वर्षम् । Or the latter forms may be evolved from वृषि वृषि

with घञ् affix ; or by adding the affix अ to the causative roots of these, and under the vârtika घञर्थे क विधानम् (See III. 3. 58. S 3234).

वर्षः *m.* a continent, such as जम्बुवर्षः, Jambudvipa, a year, rain ; वर्षा *f.* the rainy season : the earth.

वर्षः desire, thirst, वत्सः a calf, the young of an animal, a boy, son, वंशः a drinking vessel, cup, can, goblet, bell-metal, white copper, particular measure. वप्रः lurking or hiding place, the end of the lower garment, a creeper, grass, dry wood, the arm-pit, the harem of a king, the interior of a forest, the side or flank, a woman's girdle, a surrounding wall, a part of a boat, the or bit of a planet, a buffalo, a gate. *n.* a star, sin.

३४६ । भ्रुवेरुपधायाः । ३ । ६३ ।

भ्रुवः ।

346. The affix व comes after the root भ्रू 'to burn' (I. 736) and the penultimate ऋ is changed to short अ. 63.

Thus भ्रू+व=भ्रुवः 'the Indian fig-tree ; one of the seven Dvîpas or continents of the world ; a side or back-door the space at the side of a door ; an ass, an egg.

३४७ । मनेर्दीर्घश्च । ३ । ६४ ।

मांसम् ।

347. The affix व comes after the root मन् 'to think' (IV. 67), and the अ is changed to आ । 64

Thus मन्+व=मांसम् 'flesh, meat, *f.* the Kakkoli plant.

३४८ । अशेर्देवने । ३ । ६५ ।

अवः ।

348. The affix व comes after the root अश् (V. 18) when it means 'to gamble.' 65.

Thus अश्+व=अवः 'a die'. The व is changed to ष by VIII. 2. 36 S. 294 ; then changed to ड by VIII. 2. 41 S. 295. It means an axis, axle, a cart, the beam of a balance, latitude of a place, rosary seed, a weight : a plant, a serpent, the soul, knowledge, law, an organ of sense, sea-salt, vitriol.

३४९ । स्रुस्रंसिध्वंस्वनडुहां दः । ३ । ६६ ।

स्रुवा । द्रुवः । द्रप्सस्रुवम् । अवं नयम् ।

349. The affix व comes after the roots स्रु 'to flow, to trickle', (II. 29), ध्रंस् 'to cut, to wound', (VI. 11), ध्वंस् 'to cut', (VI. 141), and अंह् 'to go', (VI. 7), and it is treated as क्वि and causes no guna. 66.

Thus स्रु+व=स्रुवा 'daughter-in-law or a kind of a tree', द्रु+व=द्रुव्+व=द्रुव्+व=द्रुव्+व=द्रुवः 'a tree.' The ऋ is vocalised to उ as the affix is क्वि (VI. 1. 16 S. 2412). See VIII. 2. 36 S. 294 and 295. द्रप्सः 'water';

'a star name of a mountain, a bear, a kind of plant *f.* north. pl. the pleiades.

३५० । ऋषेर्जातौ । ३ । ६७ ।

'ऋषोऽद्रिभेदे भल्लूके' इति च ।

350. The affix च comes after the root ऋष् 'to go, to kill', (VI. 7) and the word so formed means a species of an animal. 67.

Thus ऋष्+च=ऋक्षः 'a bear; a name of a mountain'.

Though the word has been formed by the last sûtra also, the present sûtra makes a niyama, namely √ṛish never takes च except when it denotes a species: while the other three roots take च without any such restriction.

३५१ । उन्दिगुधिकुषिभ्यश्छ । ३ । ६८ ।

उत्सः प्रस्रवणम् । गुच्छः स्तबकः । कुक्षिः उदरम् ।

351. The affix छ comes after the roots उन्द् 'to wet, moisten', (VII 10), गुध् 'to be angry (IX. 45), and कुष् 'to extract, (IX. 46), and it is treated as कित् । 68.

Thus उन्द्+छ=उत्सः 'a spring, fountain', the द् of the root is elided by VI. 4. 24 S. 415.

गुच्छः 'a bunch of flowers'; a pillar, a pearl necklace, the plumage of a peacock. कुक्षः 'the womb'.

३५२ । यधिपदयोर्दंशौ च । ३ । ६९ ।

दृप्तः कामदेवः । पद्मः ।

352. The affix च comes after the roots यध् 'to covet', (IV. 136) and पद् 'to purchase, to praise' (I. 466) the ध् and द of the roots are respectively changed to द् and श् । 69

Thus यध्+च=यद्+च=दृप्तः 'the God of love'; पद्+च=पश्+च=पक्षः 'a fort night, &c'. *Q.* The ध् ordinarily would have been changed to द् by झलां rule; and so we get यद्+च? Ans. No. The झलां is asiddha, and so there would have been भष् by VIII. 2. 37 S. 326.

३५३ । अशेः सरः । ३ । ७० ।

अक्षरम् ।

353. The affix सर comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18). 70.

Thus अश्+सर=अक्षरम् a letter. The श is changed to ष, and the latter to क्ष by S. 294 and 295. The word means All-pervading, the supreme Brahman, the Summum Bonum, the letters of an alphabet. Ujjvaladatta reads the affix as सरट् having an indicatory ट्; but it is incorrect. For ट् would place the accent on the first syllable (VI. 1. 197 S. 3686): while

the word has acute on the middle, by the affix accent (III. 1. 3. S. 3708). As in the following Rik mantra अग्नौ जरन्ते दयोनम् (Rv. I. 164. 39) and the following Yajush mantra ओषधि च वनस्पति पशूंस्तायमानि । So also the Mahâbhâshya at the end of second Ahnika says अन्तोदात्तौ वा वत्सरः ॥

३५४ । वसेस्त्रच् । ३ । ७१ ।

354. The affix त्रच् comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054). 71.

Thus वस्+त्रच्=वत्सरः a year'. The स् of वस् is changed to त् because त्रच् is an Ardhadhâtuka affix beginning with त । (VIII. 4. 49. S. 2342).

३५५ । सपूर्वाच्च । ३ । ७२ ।

संवत्सरः ।

355. The affix त्रच् comes after the root वस् 'to dwell' when it is preceded by any upapada, and the affix is treated as ञित्, which places the accent on the last syllable. 72.

Thus सम्+वस्+त्रच्=संवत्सरः 'a year'. So also इदुवत्सरः, परिवत्सरः &c. Some read the sûtra as संपूर्वात्, which is incorrect, for ञित् accent is not limited to संवत्सर only. As in mantra इदुवत्सराय परिवत्सराय the accent is on the final.

३५६ । कृभ्वृस्तिदृंभ्यः क्वित् । ३ । ७३ ।

वासुसकाश्च वत्सरः । 'कुवरः स्यात्तिलौदनम्' । भूवरः । भत्सरः । 'भत्सरो मक्षिका क्षेपा भंजनाली च का मता' ।

356. The affix त्रच् comes after the roots कृ 'to do', (VIII 10), भू 'to shake', (V. 9), भद् 'to be pleased, satisfied', (VI 99), and it is treated as क्वित् । 73.

Thus कृ+त्रच्=कुवरः 'a dish made of milk, sessamum and rice'. Here the त is not changed to ट, because of the force of बहुल diversely, which governs all the Unâdi sûtras.

भूवरः 'the grey color'; ट here also is not changed to त because of the force of बहुल, भत्सरः 'envy, jealousy &c'. But भत्सरा means 'a gnat'. But in the Vedas, the etymological meaning of the word भत्सर is taken, namely 'cause of delight, Thus in इन्द्रनिष्ठाय भत्सरम्, and संचिन्वतो भत्सरमिन्द्र कामम् (Rv. X. 30. 9)

३५७ । पदे रुच्च लः । ३ । ७४ ।

वत्सलः पन्थाः ।

357. The affix त्रच् comes after the root पद् to fall, to move', (I. 898) and the र् of the affix is replaced by ल. 74.

Thus पद्+त्रच्=पत्सलः 'a road'.

३५८ । तन्त्रियजां कषरत्रौ । ३ । ७५ ।

तन्त्रः वस्त्रवेष्टने । यजत्रः ऋत्विक् ।

358. The affix कूपरच् comes after the roots अप् 'to stretch', (VIII 1) and ऋष 'to go' (VI. 7). 75.

Thus अप्+कूपरच्=तँवरः the shuttle. See Amarakosha III. 2. 24. The च् is elided by VI. 4. 37. S. 2428 ऋष+कूपरच्=ऋँषरः 'a priest, a thorn'.

Note:—Ṛiksharam means shower of rain, and ṛiksharah *m* means a a priest But in the mantra अमृक्षरा ऋक्षराः वप्रुषम्वा the word anṛikshara̍h is explained as thornless.

३५९ । पीयूक्षिभ्यां कालन्कुक्षः संप्रसारणं च । ३ । ७६ ।

पीयुः पीलः । पियालो वृक्षभेदः । कुक्षालो देशभेदः ।

359. The affix कालन् comes after the roots पीङ् (a sautra dhâtu) and कुक्ष् 'to sound' (I. 477), and thereby the root piya is shortened to पि and kvan is vocalised to कुक् respectively. 76.

Thus पी+कालन्=पियालः 'name of a tree'; here the long ई of पीङ has been shortened; कुक्ष्+कालन्=कुक्षालः 'the name of a country'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all the Uṇâdi sûtras the word कपाल (a skull) is formed by the addition of the affix कालन् to the root कप् (to break).

Thus कप्+कालन्=कप्त (VII. 3. 53. S. 2864)+कालन्=कपालन् (the त् in कप्त is elided by VI. 4. 37 S. 2428.)

३६० । अठिकुचिभ्यां चायुः । ३ । ७७ ।

अठायुः पक्षी । कुचायुरग्निः कूर्मश्च ।

360. The affix चायु comes after the root अट 'to live in distress', (I. 356) and कुच 'to extract. (IX. 46). 77.

Thus अट्+चायु=अठायुः 'a bird'; कुच्+चायु=कुचायुः 'fire, the sun, a monkey.

Note :—Ujjvaladatta reads the root अप (I. 716) to injure instead of कुच, and gives the example अपायुः। This is, however ,against Dictionary. The Medini reads the word कुचायुः। *Quere*. Is there any word as अपायुः ?

३६१ । सर्तेर्दुक्च । ३ । ७८ ।

'वृधायुर्वातचक्रितोः' ।

361. The affix चायु comes after the root सृ 'to move' (I, 982) and the augment दुक् is added to the root. 78.

Thus सृ+दुक्+चायु=सृदायुः 'the wind, the river, a wheel, fire, a deer, the thunderbolt of Indra, the suns disc or orb.

३६२ । वृतेर्दृहिश्च । ३ । ७९ ।

वार्षायुः । वायुसवायुजारस्वाश्वश्च । वार्षायुः ।

362. The affix चायु comes after the root वृत 'to be, to exist' (I. 795) and the ऋ of the root is *vriddhied*. 79.

Thus वृद + आकु = वार्ताकुः 'the egg-plant'. By the force of बहुलं 'diversely which governs all Uṇâdi sûtras, the क of the affiix आकु is replaced by क. Thus वृद + आकु = वृद + आक = वार्ताकः ।

३६३ । पर्देर्भित्त्वंप्रसारणञ्चोपदश्च । ३ । ८० ।

'पृषोदरादित्वात्साधुः भिन्ने व्याप्ते भिन्नके च वरीतृषे' ।

363. The affix आकु comes after the root पर्द 'to break wind', (I. 29) and it is treated as भिद, the द is changed to श, and there is elision of the अ of the root. 80.

Thus पर्द + आकु = पृंदाकुः 'a scorpion, a tiger, a panther, a serpent or a tree'.

३६४ । वृयुवचिभ्योऽन्युजागूजल्पवः । ३ । ८१ ।

अन्युजागूजल्पवयुपेते क्रमात्स्युः । 'वरत्रयुर्मेघवातयोः' । वयागूः । 'वचकुर्पुरोहितप्रवाग्मिनोः' ।

364. The affixes अन्युच्, आगूच् and अल्पुच् come respectively after the roots वृ 'to go', (I. 982), यु 'to unite', (II. 23) वच् 'to speak'. (II. 54). 81.

Thus वृ + अन्युच् = वरत्रयुः 'a cloud; and wind', यु + आगूच् = यवागूः 'rice gruel'; A.K. II. 9. 50. वच् + अल्पुच् = वचल्पुः 'a Brâhman or a good speaker'.

Note:—The word वरत्रयु has been explained in the Veda Bhâshya as क्षीघ्रगामी swift going, in commenting on the mantra वरत्रयु रत्व पूषरत्वः ।

३६५ । आनकःशीङ्भियः । ३ । ८२ ।

श्वानकोऽजगरः । भयानकः ।

365. The affix आनक comes after the roots शी 'to lie down', (II. 22) and भी 'to fear'. (III. 10) 82.

Thus शी + आनक = शयानकः 'a python', भयानकः 'fearful, a tiger, name of Rahu, the sentiment of terror, one of the nine sentiments in poetry (रस).

३६६ । आवको लुधुशिङ्घिधाङ्भ्यः । ३ । ८३ ।

लवावकं दात्रम् । भवावकोवातः । घिङ्घावकः रसेभ्या । पृषोदरादित्वात्पक्षे अलोपः । 'घिङ्घाणं नासिकामले' । 'धावको दीनारभागः' ।

366. The affix आवक comes after the roots लू 'to cut', (IX 13), धू 'to shake, agitate', (IX. 17), घिण 'to smell', (I. 174) and धा 'to hold, to nourish'. (III. 10) 83.

Thus लू + आवक = लवावकम् 'a sickle, scythe', भवावकः 'wind'; घिङ्घावकः 'mucus discharge from the nostrils', the final क of this word is sometimes elided by the force of VI. 3. 109. S. 1034, thus घिङ्घाव 'the mucus of the nose, rust of iron, a glass vessel,; धावकः 'a gold coin, part of a dinara'.

Note:—In the Vikramâditya Kosá Śinghâṇa means घिंघावः शेषविषयोरि मलरोगेषु विच्छिन्ने ॥

३६७ । उल्मुकदर्विहोमिनः । ३ । ८४ ।

उच दाहे । उच्च वः मुडागमश्च । उल्मुकं ज्वलदङ्गारः । हुश्नुवोरिः । दर्विः । हुहोमि-र्भिभ्यः । होमी ।

367. The words उल्मुकः 'a fire brand, torch', दर्विः 'a ladle, spoon', and होमी 'a sacrificer' are irregular. 84.

These are derived from the respective roots उच 'to burn (I. 727) with the addition of the affix मुक्, the च् of the root being replaced by ल्; हु 'to hurt, kill', (V. 34) with the addition of the affix वि; and हु 'to worship' (III. 1) with the affix मिन्। See A. K. II. 9. 34 for darvi.

३६८ । ह्रियः कुक् रश्च लो वा । ३ । ८५ ।

ह्रीङ्हर्षिकुत्सयोर्वा ।

368. The affix कुक् comes after the root ह्री 'to shy' be modest or shy', (III. 13); and the र of the root is optionally changed to ल्। 85.

Thus ह्री+कुक्=ह्रीकुः or ह्रीकुः 'modest or bashful'. The affix being कित् does not cause guṇa.

३६९ । हसिमृगिरिवासिदम्भिकूपूधूर्विभ्यस्तन् । ३ । ८६ ।

दसभ्वस्तन्स्यात् । 'विदुज-' (३९६३) इति नेट् । हस्तः । मर्तः । मर्तः । गतः ऋतुः । वातः । अन्तः । दन्तः । 'छोतः स्यादनुचिह्नवोः' । 'छोतो बालबहिस्तवोः' । धातुसकाशादेर्दीर्घश्च । तुस्तं चार्थं धूसिर्वेष्टा च ।

369. The affix तन् comes after the ten roots हस् 'to smile, laugh', (I. 757), मृ 'to die', (VI. 110), गॄ to swallow (VI. 117), इण् 'to go', (II. 36), वा 'to blow', (II. 41), अद 'to go,' (I. 493), दम् 'to tame, conquer', (IV. 94), कू 'to cut', (IX. 13), पू 'to cleanse, to purify', (IX. 12) and धूर्व् 'to hurt, injure, kill (I. 604) 86.

The इट् augment is prohibited by VII. 2. 9 S. 3163. Thus हस्+तन्= हस्तः 'the hand'; मर्तः 'the earth, 'the mortal, the human being'; मर्तः 'the hole'; ऋतः 'a deer or antelope'; वातः 'wind'; अन्तः 'the end'; दन्तः 'a tooth'; छोतः 'tears, a mark or sign'; छोतः 'a child, a boat'; धूर्तः 'a rogue'; the व् of धूर्व् is elided by VI. 1. 66 S. 873 and not by VI. 4. 21. S. 2655; the penultimate ऊ is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354.

By the force of बहुल diversely' which governs all the Uṇadi sûtras the affix तन् comes after the root धुस् to sound, of which the short उ is lengthened. Thus धुस्+तन=धुस्तः 'sin, dust, matted hair'.

३७० । नञ्याप इट् च । ३ । ८७ ।

याचितः ।

370. The affix तन् comes after the root याच् 'to obtain', (V. 14), preceded by the prefix न and there is also the augment इट्. 87.

Thus क्षु + आप् + वप् + वन् = नापितः 'a barber'. The न is not elided as a diversity. See VI. 3. 73 S. 757.

३७१ । तनिमृङ्भ्यां क्विच्च । ३ । ८८ ।

ततम् । मृतम् ।

371. The affix क्त comes after the roots तन् 'to spread', (VIII. 1), and मृ 'to die', (VI. 110), and is treated as क्वि which causes the nasal of tan to be elided, and prevents guṇa of √mri. 88.

Thus तन् + क्त = ततम् 'any stringed musical instrument; wind'; मृ + क्त = मृतम् 'death'.

३७२ । अञ्जिघृसिभ्यः क्तः । ३ । ८९ ।

अक्तम् । घृतम् । घृतम् । सितम् ।

372. The affix क्त comes after the roots अञ्जू 'to smear to make clear', (VII. 21), घृ 'to sprinkle, to shine', (III. 14), and षि 'to bind'. (V. 2). 89.

Thus अञ्जू + क्त = अक्तः 'a tiger, a kind of fish. This is according to Ujjvaladatta. This appears to be wrong, for he cites Visva kosá अक्तं व्याघ्रे च मंडूके, but the true reading is व्यक्तं व्याघ्रे च मंडूके । घृतम् 'clarified butter', सितम् 'silver, white color, bound'; when used as a feminine, it means 'candied sugar'.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇâdi sûtras, the affix क्त comes also after the root गम् 'to go'. Thus गम् + क्त = गतम् 'gleaning, truth, water, worship &c'.

३७३ । दुतनिभ्यां दीर्घश्च । ३ । ९० ।

दूतः । नातः ।

373. The affix क्त comes after the roots दु 'to go', (I. 991), and वन् 'to spread' (VIII. 1) and the root vowels are respectively lengthened to long ऊ and आ. 90.

Thus दु + क्त = दूतः 'a messenger'. Its feminine is दूती (Gaurâdi ङीष्). दूति is from √dûñ by ktich. वन् + क्त = नातः 'father, brother &c'. It is a word of endearing address.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇadi sûtras, the affix क्त comes also after the root शी 'to sleep', to lie down'. Thus शी + क्त = शीतम् or शीता । शीता means the furrow made by the plough. It is synonym of सीता ।

३७४ । जेर्मूट् चोदात्तः । ३ । ९१ ।

जीमूतः ।

374. The affix *kta* comes after √ji (I. 593), and thereby the affix takes the augment चुट् which is udâtta : and the इ of the root is lengthened. 91.

By force of च 'and', there is lengthening of the vowel इ of the root.

Thus जि+चुँट्+क=जीचुँतः 'a cloud, a mountain, a nourisher, an epithet of Indra'.

Note:—According to some, this sûtra is said to be a non-rishi one, that is, not approved of, or composed by any Rishi. Hence they read the word जीचूत in the Gaṇapâtha in the इषीवरादि class.

३७५ । लोष्टपलितौ । ३ । ९२ ।

लुनातेः क्तः वस्य चुट् चातोर्लुक्च । लोष्टम् । पलितम् ।

375. The word लोष्ट 'a clod, a lump of earth' and पलित 'grey hair, mud heat' are anomalous. 92.

They are irregularly derived from the respective roots लू 'to cut', (IX. 13), and पल् 'to go, move' (I. 892) by the addition of the affix क्त. After the root लू, the त of the affix क्त is replaced by चुट् and the vowel of the root is also gunated. Thus लू+क्त=लो+चुट्+त=लोष्टः । Similarly पलितम् ।

Note:—लोष्ट is both masculine and neuter : so the plural is लोष्टानि or लोष्टाः ।

३७६ । हरितरोहितौ वर्णे भेदी । ३ । ९३ ।

हरितरोहितौ वर्णे भेदौ ।

376. The affix इतच् comes after the roots हृ 'to steal, rob' (I. 947) and रुहि 'to go, move' (I. 1012). 93.

Thus हृ+इतच्=हरित 'green or yellow color'; रुहि+इतच्=रुहा+इतच् (VI. 1. 45. S. 2370) =रोहितः 'white color'; brilliant.

३७७ । रुहेः रश्च लो वा । ३ । ९४ ।

'रोहितो हरणस्त्वग्योः' । लोहितं रक्तम् ।

377. The affix इतच् comes after the root रुह् 'to grow'; (I. 912) of which the र is optionally changed to ल. 94.

Thus रुह्+इतच्=रोहितः 'red color, saffron, a kind of deer, a kind of fish' or लोहितम् 'blood.'

Note:—Rohita means red, a fox, a kind of deer, red horse, name of Hariśhchandra's son, a kind of fish; *n.* blood, saffron, a straight rain bow. Lohita copper, Mars, a serpent, a kind of rice.

३७८ । पिशेः पिशच् । ३ । ९५ ।

पिशितं मांसम् ।

378. The affix इतच् comes after the root पिश् 'to shape, to light, to adorn' (VI. 143) and is treated as पिश्. 95.

Thus पिश्+इतच्=पिशितम् 'flesh'.

३७९ । श्रुदृक्षिस्पृहिगृहिभ्य आरुयः । ३ । ९६ ।

श्रवाय्यो बलिपशुः । दृवाय्यो गरुडो पृथ्वञ्च । स्पृहयाय्योः । गृहयाय्यो गृहस्थानी ।

379. The affix आरुय comes after the roots श्रु 'to hear', (I 989), दृ 'to grow', (I. 639), स्पृह् 'to desire for', (X. 325), गृह् 'to take' (I. 681). 96

Thus श्रु + आरुय = श्रवाय्यः 'an animal fit for sacrifice', दृवाय्यः 'a vulture, an epithet of garuḍa'; स्पृहयाय्यः 'desirous of obtaining, or a star' and गृहयाय्यः 'a house holder'.

Note:—In the Veda Bhâshya on the mantra उद्यतः श्रुचे भवति श्रवाय्यः the word Śravâyya is explained by श्रवणीय 'worthy of hearing.' So also the etymological meaning of दृवाय्य is taken in the mantra दृवाय्यो वो एष आर्य मित्रयः ।

३८० । दिधिषाय्यः । ३ । ९७ ।

दधातेर्द्विर्वचनं धुक्च । 'मित्र इव वो दिधिषाय्यः' ।

380. The word दिधिषाय्य is formed by reduplication of the root धा 'to hold, to nourish', (III. 10) and adding the affix आय्य and the augment धुक् । 97.

Thus धा धा + धुक् + आय्य = दिधिषाय्यः 'a false friend, spirituous liquor'. As in the mantra मित्र इव वो दिधिषाय्यः । The reduplicate धा is changed to ध ।

Note:—Ujjvaladatta reads the sûtra as दधिषाय्यः, and derives the word from √धष् with the upapada dadhi : the word meaning clarified butter.

The author of Daśapâdî vṛitti derives it from √dhish to sound (III. 22), by reduplication and without guṇa, and changing the ध of the reduplicate into ध । The author Prasâda also gives the same derivation. But all these are erroneous. The Vedic reading is दिधिषाय्य and not दधिषाय्य । *Quere*: may not the word दिधिषाय्य be derived regularly from √धिष् (III. 22) with reduplication, want of guṇation and adding आय्य ? In this view, the augment धुक् need not be added.

३८१ । वृञ एण्यः । ३ । ९८ ।

वरेण्यः । स्त्रियः ।

381. The affix एण्य comes after the root वृ 'to choose' (V. 9). 98.

Thus वृ + एण्य = वरेण्यः 'the best, the chief'.

३८२ । स्तवैः कसेण्यश्छन्दसि । ३ । ९९ ।

'स्तवेण्यं पुरुवर्पसम्' ।

382. In the chhandas, the affix कसेण्य comes after the root स्तु 'to praise' (II. 34). 99.

Thus स्तुषेय्यं पुरुवर्पसम् (Rv X. 120 6) स्तुषेय्यम्=स्तोतव्यम् worthy or deserving of being praised.' पुरुवर्पसम्=बहुरूपम् protœan in form.' Ujjvaladatta reads the sûtra as स्तुवः षेय्यः and gives the example स्तुषेय्यः Indra. ष् prevents guṇa, and उक् augment is added. This is against the Veda and the commentary. The word is stusheyya and not stuveyya in the Vedas.

३८३ । राजेरन्यः । ३ । १०० ।

राजन्यो वह्निः ।

383. The affix अन्य comes after the root राज् 'to shine' (I. 874) 100.

Thus राज्+अन्य=राजँन्यः 'fire'. Râjanya meaning a Kshatriya is formed by यत् under IV. 1. 137 S. 1153. It has svarit on the final.

३८४ । शुरम्योर्ग्रश्च । ३ । १०१ ।

शरण्यम् । रम्यम् ।

384. The affix अन्य comes after the roots शृ 'to injure' (IX. 18) and रम् 'to play'. (I. 906). 101.

Thus शृ+अन्य=शरण्यम् 'a place of refuge'. रम्यम् 'pleasant, delightful'.

३८५ । अर्तेर्नि च्च । ३ । १०२ ।

अरण्यम् ।

385. The affix अन्य comes after the root ऋ 'to go', (III. 16) and it is treated as णित् which places the accent on the first syllable. 102.

Thus ऋ+अन्य=ऋँण्यम् 'forest'.

३८६ । पर्जन्यः । ३ । १०३ ।

'पृषु सेचने' । पर्षत्य जः । 'पर्जन्यः शक्रसेचयोः' ।

386. The word पर्जन्य 'cloud, Indra' is irregular. 103.

This is formed by adding the affix अन्य to the root पृष् 'to sprinkle' (I. 737) and changing the ष् to ज्. It means a rain-cloud, thundering cloud and Indra; and Vishnu.

३८७ । वदेराव्यः । ३ । १०४ ।

'वदाव्यस्त्वागिवाग्मिनोः' ।

387. The affix आव्य comes after the root वद् 'to speak' (I. 1058). 104.

Thus वद्+आव्य=वदाव्यः 'a liberal or generous person, a fluent speaker'. The line वदाव्यस्त्वागिवाग्मिनोः is from Ajayakosha.

३८८ । अभिसर्तिसर्जिवधिपतिभ्योऽत्रन् । ३ । १०५ ।

अभित्रं भाजनम् । सत्रम् । यज्ञः । वधत्रमायुधम् । पतत्रं शकुनः ।

388. The affix अत्रन् comes after the roots अद् 'to go',

(I. 493) गद् 'to go', (I. 692) यज् 'to worship', (I. 1051) वध् 'to kill' (X. 14 and गद 'to go', (I. 898 . 105.

Thus. कुम्भ्+अत्रम्=कुम्भत्रम् 'a pot vessel'; नक्षत्रम् 'a star'; यज्वा 'a Brâhman who maintains the sacred fire'; वधत्रम् 'a deadly weapon'; पतत्रम् 'a wing, pinion, a feather, a vehicle'.

Note:—See Amarakosha for पतत्रम् च तनूरुहम् (A. K. II. 5. 36). See VI. 3 75 S. 759 for another derivation of यज्ञ॥ According to some yajatra means agnihotra ceremony. But it really means the deity worshipped in any ceremony: and has been so explained in Veda Bhâshya on यज्ञो वाजुर्वादिन गच्छतां संयजनीरंगति॥

३८९। गदेरादेश्च कः। ३। १०६।

गदत्रम्। डलयोरैक्यस्मरणात्कलत्रम्।

389. The affix अत्रम् comes after the root गद् 'to distil, to run as a liquid', (I. 814) and the ग is changed to क. 106.

Thus गद्+अत्रम् =कदत्रम्, a kind of vessel, a wife. Since द् is interchangeable with ल्, so we also get the form कलत्रम् 'a wife, hip'.

३९०। वृञश्चित्। ३। १०७।

वरत्रा चर्मनयी रज्जुः।

390 The affix अत्रम् comes after the root वृ 'to choose (V. 8) and is treated as चित् which thereby places the accent on the last syllable. 107.

Thus वृ+अत्रम्=वरत्रा 'a strap, thong or girth of leather'. See A K. II 10. 31 In the following verse the चित् accent is patent:—वरत्रायां वार्यां नद्यामाः।

३९१। सुविदेः कत्रः। ३। १०८।

'सुविदत्र कुटुम्बत्रम्'।

391. The affix कत्र comes after the root विद् 'to know' (II. 55) preceded by the preposition सु. 108.

Thus सुविद्+कत्र=सुविदँत्रम् 'a relative'.

Note:—Some read the affix as katran, with चित्। But it is erroneous: for we do not find the accent of चित् in बृहस्पते सुविदत्राणि राजा &c. The affix-accent is here on द (III. 1. 3. read with VI. 1. 139.); and not on वि॥

३९२। कृतेर्नुम् च। ३। १०९।

कृन्तत्रं खादनम्।

892. The affix अत्रम् comes after the root कृत् 'to cut' (VI. 14) and there is also the augment नुम्. 109.

Thus कृत्+नुम्+अत्र=कृन्तत्रम् 'a plough'

Note:—The word Krintatram is explained as that which ought to be cut, namely, a forest, in the mantra यन्ध च यद् कृन्तत्रं च।(Rv. X. 86. 20)

३९३ । भृमृदृशियजिपर्वि पञ्यजितनिमनिहर्यंभ्योऽतच् । ३ । ११० ।

हशब्योऽतच्त्वात् । भरतः । भरतो वृत्युः । 'दर्शतः सोमसूर्ययोः' । यजतः ऋत्विक् । पर्वतः । पचतोऽग्निः । अजतो रोगः । तमतस्त्वाधरः । नमतः ग्रहः । हर्यतोऽश्वः ।

393. The affix अतच् comes after the roots भृ 'to maintain', (I. 946), मृ 'to die', (VI 110), दृश् 'to see', (I. 1037), यज् 'to worship', (I. 1051), पर्व् 'to fill', (I 608), पच् 'to cook', (I. 1045), अज् 'to go', (I. 493), तम् 'to desire', (IV. 93), नम् 'to salute, to sound', (I. 1030), and हर्य् 'to go, to desire, to be wearied' (I. 547). 110.

Thus भृ + अतच् = भरतः 'name of the younger brother of Râma, as well as of the son of Dushyanta and Sakuntala; an actor &c.,); भरतः 'death'; दर्शतः 'the sun, the moon'; यजतः 'an officiating priest at a sacrifice'; पर्वतः 'a mountain'; पचतः 'fire'; अजतः 'sickness, disease'; तमतः 'desirous'; नमतः 'bent, bowed, an actor'; हर्यतः 'a horse'.

Note :—In the Daśapâdî the sûtra is read as बहुवीक् &c. According to it, the affix comes after √dṛin (VI. 118) âdare, and √śîṅ (II. 22) to sleep; and he gives the examples as दरतः and अयतः; but not दर्शतः। This however is not correct: for we find दर्शतः in the following mantras: यद्यन्तरग्निं दर्शतं वृहन्तम् ; and तरणिं विश्वदर्शतः (Rv I. 50. 4) and दैव्यो दर्शतो रथः &c.

The word Yajata however has been explained in the Veda-Bhâshya by यष्टव्य worthy of worship or what should be worshipped, in the mantra हिरण्ययमयं यजतो वृहन्तम् &c.

The word parvata means *m.* a tree, a kind of vegetable, a kind of fish, a Deva, name of a sage, a rock, hill, a mountain.

In the gloss on mantra परिष्वं हर्यतं हरिम् (Rv. IX 98. 7) haryata however is explained by "sarvaih spṛihaṇîya" desired or liked by all.

३९४ । पृषिरञ्जिभ्यां कित् । ३ । १११ ।

पृषतो हृगो विन्दुश्च । रजतम् ।

394 The affix अतच् comes after the roots पृष् 'to sprinkle (I. 737) and रञ्ज् 'to color, to please' (I. 1048) and is treated as कित्. 111.

Thus पृष् + अतच् = पृषतः 'a variegated antelope, a drop of water, a spot, mark'; रजतम् 'silver, gold, a pearl ornament, a mountain'. The nasal is elided because the affix is कित्।

३९५ । खलतिः । ३ । ११२ ।

स्खलतेः सलोपः अतच्प्रत्ययान्तश्चेयं च । खलतिर्निपातेनाधिरूढः ।

395. The word *khalati* is irregular. 112.

It is formed by the affix अतच् added to the root स्खल् 'to stumble, to trip'; (I. 577), when the स् is elided, and there is short इ added at the end.

Thus स्खल् + अतच् = खल् + अतच् + इ = खलतिः 'bald-headed'.

३९६ । शीङ्शपिरुगमिवदिजीविप्राक्षिभ्योऽथः । ३ । ११३ ।

वहभ्योऽथः स्यात् । शयथोऽजगरः । शपथः । रवथः कोकिलः । गमथः पथिकः गन्धर्वः । वञ्चयतीति वन्दते वन्दन्ते वा वन्दथः स्तोता स्तुत्यश्च । जीवथ आयुष्मान् । प्राणथो बलवान् । वायुलक्षाच्छन्दसिदमिष्यात् । 'शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः' ।

396. The affix अथ comes after the seven roots शी 'to lie down', (II. 22), शप् 'to curse', (I. 1049), रु 'to sound', (II. 28), गम् 'to go', (I. 1031), वञ्च् 'to cheat', (I. 204 and X. 168), जीव् 'to live' (I. 594), and प्र+अञ्च् 'to breathe' (II. 61). 113.

Thus शी+अथ=शयथः 'a python'; शपथः 'a curse'; रवथः 'the cuckoo', गमथः 'a traveller' a road; वञ्चथः 'a rogue'. But when the reading in the text, *i. e.* in the sûtra is वन्द् (to salute) instead of वञ्च्, then we have वन्दथः 'a praiser, a bard, one who deserves praise'; जीवथः 'life'; प्राणथो बलवान्, powerful, breahting.' By VIII. 4. 19 S. 2478 the न is changed to ण ।

By the force of बहुल (diversely), which governs the Uṇâdi sûtras, the affix अथ comes after the roots शम् 'to be calm or quiet or tranquil' (IV. 93) and दम् 'to restrain' (IV. 94).

Thus शमथः 'tranquility, calmness'; दमथः 'self-restraint' See Amarakosha III. 2. 3 for the verse शमथस्तु शमः शान्तिर्दान्तिस्तु दमथो दमः ।

३९७ । भृञश्चित् । ३ । ११४ ।

भरथो लोकपालः ।

397. The affix अथ comes after the root भृ 'to nourish or maintain, (III. 5) and is treated as चित्. 114.

Thus भृ+अथ=भरथः 'a sovereign, fire, a deity presiding over one of the regions of the world.

३९८ । रुदिविदिभ्यां ञिच् । ३ । ११५ ।

रोदितीति रुदथः शिशुः । वेत्तीति विदथः ।

398. The affix अथ comes after the roots रुद् 'to weep' (II 58) and विद् 'to know' (II. 55) and is treated as ञित्. 315.

Thus रुद्+अथ=रुदथः शिशुः 'a weeping, or crying child', विदथः 'knowing or the science of yoga'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sûtra as रुदिविदिभ्यां ञिच्, *i. e.* the affix अथ comes after the roots रु (to cry) and विद् and is treated as ञित्, and so he has evolved the form रु + अथ=रवथः ।

The author of Daśapâdi vṛitti has read the sûtra as रुदि विदिभ्यां ञिच्. But we have followed the Bhâshya and so have read the sûtra as रुदिविदिभ्यां ञित्. The affix is ञित् for in commenting on the sûtra गातु स्तुशास्यु &c. (I. 2. 1. S. 2461) Patanjali while enumerating ञित् affixes, mentions अथच् thus: के पुनश्चादयः ? अथच् अतृ वसितृ अथच् अथृ इति ॥

३९९ । उपसर्गे घोः । ३ । ११६ ।

आवसथो गृहम् । संवसथो ग्रामः ।

399. The affix अथ comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054), when preceded by an upasarga. 116.

Thus आ+वस्+अथ=आवसथः 'a dwelling house'; ग्रामवसथः 'a village'.

Note:—Ujjvaladatta has read the sûtra as ओपसर्गाद्घोः whereas others have read it औ आदि घोः। According to this latter view, Avasatha is the only form; and not samvasatha.

४०० । अर्त्तेरिषियमिमनिगमिनमिनसिवपिवसिवमिवहि-
मह्यियोऽत्वच् । ३ । ११७ ।

अर्तेरत्वच् स्यात् । अर्तीत्यत्वची वायुरात्मा च । अयतीत्यत्वची रात्रा भानुश्च । यमत्यस्मिन्नहनि यः सोमपात्रयागश्च । तान्यत्वच्यस्मिन्निति तत्रत्योऽण्व्यवहारः । यमत्योऽनुभूतः । 'रमत्यो हिंसायाँ च' । अयत्यो वर्षं वायुश्च । नमति नम्यति वा नमत्र आकाशः । तपतः सूर्यो यन्त्रञ्च । पतत्यः पक्षी । 'पत्यः पतत्रिणिपत्रे' । वहतः पचनयन्त्रञ्च । महत्यं ज्ञानम् ।

400. The affix अत्यच् comes after the following thirteen roots: *viz*:—अर् 'to go' (I 38), इष् 'to protect' (I. 631), यम् 'to drink, to eat' (I. 497), नम् 'to desire' (IV. 93), मन् 'to salute' (I. 1031), रभ् 'to begin, to embrace, to long for' (I. 1023), लभ् 'to obtain' (I. 1024), वध् 'to injure' (I. 788 and IX. 48), षप् 'to suffer pain' (I. 1034), वह् 'to go' (I. 898), मह् 'to praise' (I. 467), मह् 'to purchase, to honor, to praise' (I. 466), मह् 'to honor, to respect' (X. 321.), 117.

Thus अर्+अत्यच्=अर्त्यः 'wind, the soul'; lit. that which constantly moves, ; यम्यः 'the cup for drinking Soma-juice', lit. in which they drink. अर्त्यः 'a king, the sun'; lit. he who protects. &c; अर्त्यः 'darkness', नम्यः (favorable, kindly disposed); रभ्यः 'violence, anger, joy', लभ्यः 'wealth, a solicitor'; वध्यः 'the sky, the ocean'; तपत्यः 'the sun, the moon, a bird'; पत्यः 'a bird'; वह्यः 'the jack-fruit', मह्यः 'an article of sale, a commodity'; मह्यं 'knowledge'

Note:—अतसी *f.* common flax, hemp, linseed. यम्यः a vessel can, ladle &c. used at sacrifices for drinking the Soma juice, a cake made of barley. वह्यः the bread-fruit tree, a thorn, a kind of monkey, *f.* a kind of malady.

४०१ । वेञस्तुट् च । ३ । ११८ ।

वायुरात्मा वातरोगश्च । वेत्रः ।

401. The affix अत्र् comes after the root वे 'to weave, to sew' (I. 1055), and there is also the augment तुट्. 118.

By force of वा (diversely) which governs the Unâdi sûtras, the अ is wanting. Thus वे+तुट्+अत्र्=वेत्रः 'the reed'.

Note:—In the Daśapâdî vṛitti, the sûtra is read as विवप्लुङ् च, *i. e.* all the above operations take place after the root वी 'to go &c. (II. 39). Thus वी+क्षुङ् +अथच्=वेतसः।

४०२। वहियुभ्यां क्षित्। ३। ११९।

वाहयोऽध्वगः। वायवस्तृणसंघातः।

402. The affix अथच् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053), and यु 'to join' (II. 23), and is treated as क्षित्. 119.

Thus वह्+अथच्=वाहयः 'the python, a water course'; वायवः 'a heap of grass'. There, is vṛiddhi as the affix is क्षित्।

४०३। वयश्च। ३। १२०।

वय गतौ। वायवः काकः।

403. The affix अथच् comes after the root वय् 'to go, move' (I. 504), and is treated as क्षित्. 120.

Thus वय्+अथच्=वायवः 'a crow'.

४०४। दिवः क्षित्। ३। १२१।

दिवर्थं-दिवथम्।

404. The affix अथच् comes after the root दिव् 'to play' (IV. I.), and is treated as क्षित् 121

Thus दिव्+अथच्=दिवथम् or दिवसः 'a day'.

४०५। कृञ्शलिकलिगर्दिभ्योऽथच्। ३। १२२।

करभः। शरभः। शलभः। कलभः। गर्दभः।

405. The affix अथच् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116), शॄ 'to injure' (IX. 18), शल् 'to go, to tremble' (I. 896), कल् to scratch (I. 526), and गर्द् 'to sound, to roar' (I. 58). 122.

Thus कॄ+अथच्=करभः 'the back of the hand from the wriat to the root of the fingers; the trunk of an elephant, a young camel'; शरभः 'a young elephant'; शलभः 'a grass-hopper, locust, a moth'; कलभः 'a young elephant'; गर्दभः 'a donkey, the white water lily: smell: an insect.

४०६। ऋषिवृषिभ्यां क्षित्। ३। १२३।

ऋषभः। वृषभः।

406. The affix अथच् comes after the roots ऋष् 'to go' (VI. 7) and वृष् 'to sprinkle' (I. 738) and it is treated as क्षित्. 123.

Thus ऋष्+अथच्=ऋषभः 'a bull'; वृषभः 'a bull'.

Note:—Ṛishava means a bull, the male animal, the best or most excellent, the note ऋ, the hollow of the ear, a boar's tail, a crocodile's tail, a dried plant, name of an antidote, an incarnation of Vishnu, a sacrifice.

४०७ । रुषेर्णिच्च । ३ । १२१ ।

'रुष हिंसायाम्' । अत्वादभिनटित्त्वात् । लुवादेश्च । 'लुवर्णो अत्वदन्तिनि' ।

407. The affix अनच् comes after the root रुष् 'to be angry' (I. 724) and is treated as णित् (which thereby places the accent on the first syllable) and also as चित्. The root रुष् is replaced by लुव्. 124.

Thus रुष् + अनच् = लुव् + अनच् = लुवनः 'an elephant in rut'.

४०८ । राविवक्षिभ्यां च । ३ । १२५ ।

रावणः । वल्लभः ।

408. The affix अनच् comes after the roots राव् 'to cry' (I. 657), and वल् 'to go, to cover, to enclose (I. 520). 125.

Thus राव् + अनच् = रावणः 'an ass, a donkey'; वल्लभः 'a cowherd, a cook, beloved, dear, supreme, a lover, a favourite, an overseer, a good horse.

४०९ । जॄविशिभ्यां भच् । ३ । १२६ ।

जरन्तो जरिष्यः । वेशन्तः । वश्वसत् ।

409. The affix भच् comes after the roots जॄ 'to grow old' (IV. 22) and विश् 'to enter' (VI. 130). 126.

Thus जॄ + भच् = जॄ + अन्तः (VII. 1. 3. S. 2169) = जरन्तः 'old, decayed'; वेशन्तः 'a small pond, pool, fire'. A. K I. 10. 28.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the affix भच् also comes after the root अर्ह् (I. 776) 'to deserve, merit, worthy of', thus अर्ह् + भच् = अर्हन्तः 'a Buddhist or Jaina priest'.

४१० । रुहिमन्दिजीविप्राणिभ्यः षिदाशिषि । ३ । १२७ ।

रोहन्तो वृक्षभेदः । नन्दन्तः पुत्रः । जीवन्त औषधम् । प्राणन्तो वायुः । चित्वाञ्जीव् । रोहन्ती ।

410. The affix भच् comes in the sense of benediction after the roots रुह् 'to grow' (I. 912), नन्द् 'to be glad' (I. 67), जीव् 'to live' (I. 594), प्र + अन् 'to breathe' (II. 61), and is treated as षित् 127

Thus रुह् + भच् = रोहन्तः 'a tree'; नन्दन्तः 'a son'; जीवन्तः 'a drug, life'; प्राणन्तः 'wind'. Since the affix is treated as षित्, the feminines of the above words are formed by adding ङीष्. Thus रोहन्तः + ङीष् = रोहन्ती ।

४११ । तॄभूवहिवसिभाससिधिगडिमथिडजिमन्दिभ्यश्च । ३ । १२८ ।

ङकारो भच्छ्यात् । च च चित् । तरन्तः प्लवः । तरन्ती नौका । भवन्तः कालः । वरन्तो वायुः । वसन्त ऋतुः । भासन्तः सूर्यः । साधन्तो भिक्षुः । गडेर्धटादित्वान्नित्यत्वं ह्रस्वः । 'अवामन्त–' (२३१९) इति वेत्वः । गच्छयन्तो जलदः । नच्छयन्तो भूधरच् । जयन्तः शक्रपुत्रः । मन्थयन्तो मन्दधः ।

411. The affix भच् comes after the following ten roots and is treated as चित्:—1. तॄ 'to cross over' (I. 1018). 2. भू 'to be

(I. 1). 3. भृञ् 'to carry' (I. 1053). 4. भृञ् 'to live' (I. 1054). 5. भ्रञ् 'to shine' (I. 655). 6. भ्रस्ज 'to complete' (V. 17) 7. भ्रु 'to distil, to run as a liquid' (I. 814). 8. भ्रूञ् 'to decorate' (I. 344). 9. भि 'to conquer' (I. 593)and 10 भ्रूञ् 'to be pleased' (I. 67) 128.

Thus भू+अप्=भरण्वः 'the ocean'. Since the affix is treated as णित्, the feminine of the word भरण्वः will be formed by adding ङीष् to it; thus, भरण्वी 'a boat'. भवण्वः 'the present time'; भवण्वः 'the wind'; भवण्वः 'the spring'; भावण्वः 'the sun'; भावण्वः 'the mendicant'. The roots भृञ्, भ्रञ्, भि and भ्रूञ् belong to the भ्वादि subdivision of the भ्वादि class and they get the designation of णित्; hence by VI. 4. 92. S 2568, they retain their penultimate short vowel before the causative णि. By VI 4. 55 S 2311, अव् is substituted for the र् of भि before अप्. So भवभरण्वः 'cloud'; भवभरण्वः 'ornament'; भवण्वः 'the son of Indra, भव्भरण्वः a son.

४१२ । हन्तेर्मुट् हि च । ३ १२९ ।

हेमन्तः ।

412. The affix अप् comes after the root हन् 'to kill' (II. 2), and there is the augment मुट्. The root हन् is replaced by हि 129.

Thus हन्+मुट्+अप्=हि+मुट्+अन्त=हेमन्तः 'winter season'.

४१३ । भन्देर्नलोपश्च । ३ । १३० ।

भदन्तः प्रव्रजितः ।

413 The affix अप् comes after the root भन्द् 'to tell a good news, to be glad' (I 12) and न् of the root is elided. 130.

Thus भन्द्+अप्=भदन्तः 'an ascetic'.

४१४ । भ्राजेररः । ३ । १३१ ।

भ्रञ्जरा वेश्या । बाहुलकाच्चर्मरम्भरराहवः ।

414. The affix अर comes after the root भ्रस्ज् 'to go' (VI. 15). 131.

Thus भ्रस्ज्+अर=भ्रञ्जरा 'a harlot.'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words चर्चरी a kind of song the recitation of scholars', चर्मरं (the banner of Indar, and moss) and चर्मरः (a kind of drum, the Kali age, a cane staff) are respectively derived from the rooots चर्चृ 'to read, to discuss', चर्मृ (to say, to speak) and भर्मृ (to speak') by adding the affix अर्.

Note:—Swâmi Dayânanda Sarasvati derives such words as अहर, अवर, भन्दर, छन्दर, मीजर, ओदर, अवर, चवर, चर्मर, चर्मर, चर्मर, चित्तर, छन्दर, आडम्बर, चर्मर, भवर, लोमर &c, in short all words endings in अर, by the force of the बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras. According to him, अहरी is the feminine formed by adding ङीष् to the word अहर, the र् being replaced by ह by VIII. 2. 18. S. 2350 as belonging to the अचिरजादि class.

४१५ । अर्तिलूधूसूखनसहचरिभ्यश्च । ३ । १३२ ।

अर्त्यादिसूत्रम् । अरं अवाहत् । अमरः आतुरः । अमरः । चमरः । देवरः । वासरः ।

415. The affix अर comes after the six roots ऋ 'to go' (III. 16), लू 'to love, to be enamoured of' (I. 470), धू 'to travel' (IV. 90), षू 'to eat, to drink' (I. 497), and causatives of सि 'to play' (IV. 1), and चर् 'to live' (I 1054), and it is treated as णित् (*i. e* the accent is placed on the final syllable'). 132.

Thus ऋ + अर = अरं a covering, 'a door'; अमरः 'lustful, desirous'; अमरः 'a lover, a lover'; चमरः 'a kind of an antelope'; देवरः 'brother-in- law, *i. e.* husband's younger brother'; वासरः 'a day of the week'.

Note :—Some have read in the sûtra वासिभ्यः instead of वासिभ्यः Accordingly they derive the word वासरः (a cuckoo) from the root वास् 'to roar, to sound' (IV, 54) with the addition of the affix अर.

४१६ । कुधः अरन् । ३ । १३३ ।

कुधः अरित्वेदः ।

416. The affix अरन् comes after the root कुध् 'to make noise' (II. 33). 133.

Thus कुध् + अरन् = कुरः an osprey, 'a kind a bird'.

४१७ । अर्तिकृदिभ्यश्च आरन् । ३ । १३४ ।

अङ्गारः । वराहे अरादेशः । 'अम्बारः वारिवासकः' ।

417. The affix आरन् comes after the roots अङ् 'to go' (I. 155), वृ 'to be pleased' (I. 853), अम्ब् 'to praise (I 13). 134.

Thus अङ् + आरन् = अङ्गारः 'charcoal', the planet Mars; वराहः 'a hog, an elephant in rut' 'a thorn-apple or dhatura, a lover, libertine; अम्बारः 'the coral tree, an elephant', the celestial tree, the Arka plant, the dhattura plant, heaven : a cheat or rogue. After the root √mada, there comes the affix ārana also, as मेदारः ।

४१८ । मदेः आरच् च । ३ । १३५ ।

मदारः ।

418 The affix आरच् comes after the root मद् 'to distil, to run as a fluid' (I. 814, 65 (*a*), and it is changed to मद. 135.

Thus मद् + आरच् = मदारः 'the tawny color, a servant'.

४१९ । मृङ्गारझङ्गारौ । ३ । १३६ ।

मृङ्गारे रतः । झङ्गारे रवः । 'झङ्गारः अमलातुका' ।

419. The words मृङ्गारः 'sexual passion' and झङ्गारः (a golden vase or pitcher) are irregular. They are derived from the respective roots मृङ् 'to injure' (IX. 18) and झ 'to nourish or maintain' (III. 5), by adding the affix आरच् and the augments

चुक् and चुक्. There is shortening of the vowel of the root चृ also. 136.

Thus चृ+चुक्+चुक्+आरन्=चृंगारः the erotic sentiment, love, passion, coiton, marks made with red lead on the body of an elephant. चृंगारः a golden vase or pitcher, a vase used at the coronation of a king.

४२० । कङ्क्लिमृजिभ्यां चित् । ३ । १३७ ।

कङ्किः सौत्रः । कङ्कारो मयूरः । मार्जारः ।

420. The affix आरन् comes after the roots कङ्क् (a sautra root) and मृज् 'to purify' (II. 57), and is treated as चित् and so the acute is on the final. 137.

The root कङ्क् is a sautra one.

Thus कङ्क्+आरन्=कङ्कारः 'a peacock, the sun, an elephant, the belly, an epithet of Brahmâ, a hermit. मार्जारः 'a cat'.

४२१ । कमेः किदुच्चोपधायाः । ३ । १३८ ।

चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ।

421. The affix आरन् comes after the root कम् 'to love' (I. 470), and is treated as चित् and the penultimate vowel of the root is replaced by उ. 138.

Thus कम्+आरन्=कुमारः 'a son'. The anuvṛitti of चित् comes from the previous sûtra and so the accent falls on the last syllable.

Note:—कुमारः means a son, boy, a youth, a prince, an heir apparent, name of Kârtikeya, of Agni, a parrot, groom, Varunâdri.

४२२ । तुषारादयश्च । ३ । १३९ ।

तुषारः । क्षारः । सहार आम्रभेदः ।

422. The words tusâra and the rest are irregularly formed by the addition of the affix आरन् 139.

Thus 1 तुषारः 'snow,' from the root तुष् 'to please' (IV. 75.) 2. क्षारः 'a pond,' from क्षार् 'to make a sound indicating any disease' (I. 654). 3. सहारः 'the mango tree,' from the root सह 'to suffer' (I. 905).

४२३ । दीङो नुट् च । ३ । १४० ।

दीनारः सुवर्णभिरूपम् ।

423. The affix आरन् comes after the root दी 'to perish, die' (IV. 26), as well as the augment नुट्. 140.

Thus दी+नुट्+आरन्=दीनारः 'a golden coin'.

४२४ । सर्तेरपः युकच । ३ । १४१ ।

सर्पः ।

424. The affix अपः comes after the root सृ 'to move' (III. 17) as well as the augment युक्. 141.

Thus वृ + कुक् + कपः = वर्कपः 'mustard seed'.

४२५ । उषिकुटिदलिकचिखजिभ्यां कपन् । ३ । १४२ ।

'उषपो वह्निसूर्ययोः'। कुटपो मानधान्यस्य। दलपः प्रहरणम्। कचपं शाकपत्रम्। खजपं घृतम्।

425. The affix कपन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727), कुट् 'to be crooked' (VI. 73), दल् 'to burst open, split, clean, crack' (I. 581), कच् 'to bind' (I. 181), खज् 'to churn, agitate' (I. 250). 142.

Thus उष् + कपन् = उषपः 'fire, the sun'; कुटपः 'a measure of grain'; दलपः 'a weapon'; कचपं 'a vessel for vegetables'; खजपं 'clarified butter'.

४२६ । क्वणेः संप्रसारणं च । ३ । १४३ ।

कुणपम्।

426. The affix कप (kapan) comes after the root क्वण् 'to sound, jingle, tinkle' (I. 477), and the semi-vowel व is vocalised to उ॥ 143.

Thus क्वण् + कप = कुँणपम् 'a dead body'.

४२७ । कपश्चाक्रवर्मणस्य । ३ । १४४ ।

स्वरे भेदः।

427. According to Châkravarmana, the affix कप should be used instead of kapan, which thereby places the accent on the first syllable of the affix itself. 144.

Thus क्वण् + कप = कुर्णपम्। The accent is on the first अ of the affix.

४२८ । विटपपिष्टपबिशिपोलपाः । ३ । १४५ ।

चात्वारोऽमी कपन्प्रत्ययान्ताः। 'विट शब्दे'। 'विटपः'। विशतेरादेः पः। प्रत्ययस्य डुट्। वस्वच्। पिष्टपं भुवनम्। विशतेः प्रत्ययादेरित्वम्। बिशिपं भक्षिरम्। 'वृतेः संप्रसारणम्'। 'उलपं कोमलं तृणम्'।

428. The words विटपः 'a branch of a tree', पिष्टपः 'a division of the universe', बिशिपं 'a temple', and उलपः 'a creeping plant' are irregularly formed. These are formed by adding the affix कपन् to the roots विट् 'to sound' (I. 338), विश् 'to enter' (VI. 130), and वल् 'to go, hasten' (I. 520). 145.

Thus विट् + कपन् = विटप. a branch, a bush, a thicket. विश् + कपन्. The श of the root विश् is changed to ष and there is the augment डुट् and the ष् is also changed to ष, hence विश् + कपन् = पिश् + डुट् + कपन् = पिष्टपः a universe, a world. c. f. विष्टपम्। In forming बिशिपं, the augment इत् comes before the affix कपन्. Thus विश् + इत् + कपन् = बिशिपं a temple, an abode, a palace.

The word उलपं is formed by the root वल् undergoing *Samprasâraṇa*. Thus वल् + कपन् = उलपम् a creeping plant, soft grass, a shrub.

Note:—The word पिष्टप is so derived from √पिश, according to Ujjvala-datta. But others read the sûtra differently, instead of पिष्टप they read

विच्छ्व । This seems more appropriate as विच्छ्व is a well known word ; as यज्ञभूम्यस्य विच्छ्वं । A. K. II 1. 6.

४२९ । वृतेस्तिकन् । ३ । १४६ ।

वर्तिका ।

429. The affix तिकन् comes after the root वृत, to be, to exist, subsist' (I. 795). 146.

Thus वृत+तिकन्=वर्तिका 'a quail ; a paint-brush'.

४३० । कृतिभिदिलतिभ्यः कित् । ३ । १४७ ।

कृत्तिका । भित्तिका भित्तिः । छत्तिका गोधा ।

430. The affix तिकन् comes after the roots कृत 'to cut' (VI. 141), भिद 'to penetrate' (VII. 2), छद (a sautra root) and is treated as कित्. 147.

Thus कृत+तिकन्=कृत्तिका ' the third of the 27 lunar mansions or asterisms, consisting of 6 stars, the Pleiades ;' भित्तिका ' a wall, partition, a small house lizard ' छत्तिका ' a kind of lizard '.

४३१ । इष्यशिभ्यां तकन् । ३ । १४८ ।

इष्टका । अष्टका ।

431. The affix तकन् comes after the roots इष् 'to desire for' (VI. 59), and अश् 'to pervade (V. 18). 148.

Thus इष्+तकन्=इष्टका 'a brick'. अष्टका 'a collection of three days beginning with the 7th day after the full moon ; the 8th day of three months on which the manes are to be propitiated'.

Note :—Sûtra VII. 3. 44. S. 463 might have caused the insertion of an ट, but it is not so because Pânini himself reads it as इष्टका in VI. 3. 65. S. 1009 Others say that VII. 3. 44. S. 463 is anitya because had ट been nitya, where was the necessity of reading a separate affix tikan.

४३२ । इषुगमियमश्छः । ३ । १४९ ।

ऐषमो ब्राह्मणः । च छ छत्वात् ।

432. The affixes मन and छन् come after the root इष् 'to go' (II. 37). 149.

Thus इष्+मन्=एषमः 'a Brâhman'. Similarly एषमन् nom. s. एषमा formed by taśasun, the म is lengthened to मा in मा by VI. 4. 14. S. 425. The dual is एषमौ pl. एषमः । This word means a dappled horse also. The adjective एषम means of a variegated color.

४३३ । वीपतिभ्यां तनन् । ३ । १५० ।

'वी गत्यादौ' । वेतनम् । पत्तनम् ।

433. The affix तनन् comes after the roots वी 'to go, to pervade' (II. 39), and पद 'to fall (I. 898). 150.

Thus वी+तनन्=वेतनम् 'pay, hire, wages '; पत्तनम् 'a town, city, a musical instrument'. See A. K. II. 2. 1.

४३४ । दृदृभिभ्यां भः । ३ । १५१ ।

दर्भः । 'दर्भः स्यात्कुविन्दाग्रे' ।

434. The affix भ comes after the roots dṛi (IX. 23) 'to respect, tear honor, worship' and दृभ् 'to burst open' (I. 581). 151.

Thus दृ+भ=दर्भः 'kuśa grass used at sacrificial ceremonies'; दृभ्भः a wheel, the name of a sage.

४३५ । अर्तिगृभ्यां भन् । ३ । १५२ ।

अर्भः । गर्भः ।

435. The affix भन् comes after the roots ऋ 'to go' (I. 983) and गृ 'to sound (IX. 28). 152.

Thus ऋ+भन्=अर्भः a child; from it we get अर्भकः also with the affix कन्. गर्भः 'the womb, the belly, conception &c.

४३६ । दृक्षः कित् । ३ । १५३ ।

दृभः ।

436. The affix भन् comes after the root दृक्ष् 'to go' (II. 36) and is treated as कित्. 153.

Thus दृक्ष्+भन्=दृभः 'an elephant.' See Amarakośa II. 8. 35.

४३७ । अस्तिसक्तिभ्यां क्थिन् । ३ । १५४ ।

अस्थि । सक्थ ।

437. The affix क्थिन् comes after the roots अस् 'to throw (IV. 100) and सञ्ज् 'to stick to, to adhere' (I. 1036). 154.

Thus अस्+क्थिन्=अस्थि 'a bone' सक्थि 'the thigh'.

४३८ । प्लुषिकुषिशुषिभ्यः किन् । ३ । १५५ ।

प्लुषिर्वह्निः । कुक्षिः । शुषिर्वातः ।

438. The affix कि comes after the roots प्लुष् to burn', (I. 736), कुष् 'to draw out' (IX. 46) and शुष् 'to become dry' (IV. 74). 155.

Thus प्लुष्+कि=प्लुषिः 'fire' the burning of a house, oil; कुक्षिः the belly, the womb, a cavern, the sheath. शुषिः 'wind' light, lustre.

४३९ । अशेर्निच्च । ३ । १५६ ।

अक्षि ।

439. The affix *kṣi* comes after the root अश् 'to pervade' (V. 18) and it is treated as णित्. 156.

Thus अश्+क्षि=अक्षि 'the eye'.

४४० । दृधेः कनुः । ३ । १५७ ।

दृढः ।

440. The affix क्नु comes after the root इष् 'to desire for' (VI. 59). 157.

Thus इष्+क्नु=इक्षुः 'sugarcane'. See Amarakosá II. 4. 163.

४४१ । अवितृस्तृतन्त्रिभ्य ईः । ३ । १५८ ।

'अवीर्णारी रजस्वला' । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वीणादेर्गुणः ।

441. The affix ई comes after the roots अव् 'to protect' (I. 631), तॄ 'to cross over' (I. 1018), स्तृ 'to cover' (IX. 14) and तन्त्र् 'to rule' (X. 139). 158.

Thus अव्+ई=अवीः 'a woman who has mensturated'. तरीः 'a boat'; स्तरीः 'smoke'; तन्त्री the string of a flute &c.

४४२ । यापोः क्ङिद् द्वे च । ३ । १५९ ।

यवीत्यत्रः । 'यवीः स्यात्सोमसूर्ययोः' ।

442. The affix ई comes after the roots या 'to go, obtain' (II. 40) and पा 'to drink (I. 972), and is treated as ङित् and there is reduplication of the roots 159.

Thus या+ई=यया+ई=ययी 'a horse', the guṇa is prevented by the affix being regarded as ङित्.

So also पयीः 'the sun and the moon'.

४४३ । लक्षेर्मुट् च । ३ । १६० ।

लक्ष्मीः । हस्वादिषु तृतीयः पादः ।

443. The affix ई comes after the root लक्ष् 'to mark' (X. 5), and there is the augment मुट् and the sign ष् is elided. 160.

Thus लक्ष्+मुट्+ई=लक्ष्मीः 'the goddess of prosperity.

CHAPTER IV.

४४४ । वातप्रमीः । ४ । १ ।

वातशब्द उपपदे मानार्थोरीप्रत्ययः । स च ङित् । वातप्रमीः । अयं स्त्रीषु वयोः ।

444. The affix ई comes after the root मा 'to measure, to limit' (II. 53) preceded by the word वात (wind) and is treated as ङित्. 1.

Thus वात+म+मा+ई=वातप्रमीः (an antelope, literally that which is as fleet as the wind). This word is both of the masculine and feminine gender.

Note:— Since the affix is ङित्, the long आ of √मा is elided by VI. 4. 140 S. 204. See A. K. II. 5. 7.

According to Amara all animals having two, or four or six feet and all reptile are of both genders. Subhûti, Chandra &c. have also taken कायमणी as of both genders.

४४५ । अतन्यञ्जिवन्यकुयर्षिमद्यत्यञ्जिनुयुकृशिभ्यः कलिज्यतुञ्जलि-
जिहुजिहृजिसन्यमिथिनुत्यवासानुकः । ४ । २ ।

द्वादशभ्यः प्रत्ययेभ्यः । अर्तेः कलिज्यच् । 'बहुमुष्टिः करो रत्निः सोऽरत्निः प्रकृताङ्गुलिः' । तनोतेर्वनुच् । तन्यतुर्वायु रात्मिह । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरित्नुच् वनित्नुः स्वविरात्मज्ञ । अञ्जेरित्नुच् । अञ्जिन्नो भानुः । अर्षतेरिसन् । अर्षिर्सोऽग्रनासिक । नदेः स्वन् । नत्स्वः । अतेरि-थिन् । अतिथिः । अङ्गेर्वलिः । अङ्गलिः । क्रीशेरबः । अबवः । अप इत्येके । अबच् । क्रीतेरम्बः । बबासो दुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ।

445. The twelve affixes अतिन्, यतुच्, अलिच्, इतुच्, इहच्, इसच्, इथिन्, उलि, अव (or अप according to some), आस and आनुक् come respectively after the twelve roots ऋ 'to go' (I. 983), तन्, 'to spread' (VIII. 1), अंज 'to decorate, to go' (VII. 21), वन् 'to beg' (VIII. 8), अञ्ज् 'to go' (VII. 21), अर्षि causative of √ri to go', नद् 'to be pleased' (IV. 99), अत् 'to go' (I. 38), अङ्ग् 'to go' (I 155), क्री 'to sound' (II. 33), कृ 'to join' (II. 23), and कृश् 'to become lean or thin' (IV. 117). 2.

1. Thus ऋ + अलिच् = रलिः 'the closed fist', the elbow, the distance from the elbow to the end of the closed fist, a cubit. अरत्निः a cubit of the middle length, from the elbow to the tip of the little finger; an ell. It is formed from ratni with the negative particle. The vowel ऋ is changed to र by sandhi (VI. 1. 77. S. 47) before the अ of अलिच्॥ So we get ratni. In Daśapâdî the affix is atnich without अ and so it causes guṇa, and then the regular form is aratni. 2 तन् + यतुच् = तन्यतुः 'wind, night', a cloud, a thunderbolt. 3. अञ्ज् + अलिच् = अञ्जलिः 'the joined palms'. 4. वन् + इत्नुच् = वनित्नुः 'part of the entrails of an ainmal offered in sacrifice; the rectum'. 5. अञ्ज् + इहच् = अञ्जिन्नः 'the sun'; according to some, the affix इन्नुच् comes after tho root अञ्ज्, so they evolve the form अञ्जिन्नयुः 'the sun'. 6. अर्षि + इसच् = अर्षिसः 'the heart, flesh in the heart'. 7. नद् + स्वन् = नत्स्वः 'a fish'; name of a country'. 8. अत् + इथिन् = अतिथिः 'a guest', lit. a traveller: name of a son of Kuśa and Kumudavatî and grand son of Râma. अङ्ग् + उलि = अङ्गुलिः 'a finger'. 10. क्री + अव or अप = क्रयवः or क्रयपः 'an armour, a prickly'; shrub'. 11. कृ + आस = कदासः a kind of Khadira. 12. कृश् + आनुक् = कृशानुः 'fire'.

Note:—The word tanyatu has been explained by गर्जित thundered, in the mantra आविद्युच्छोचि तन्यतुर्न वृष्टिभ्; and by मेघ or cloud in the mantra वृक्षो वृष्टिर्न तन्यतुः; and by अशनि or thunder-bolt in the mantra दिव क्षित्रं न तन्यतुः। For अलिच् see the mantra अलिप्तो इदयादधि। The word अर्षिस is derived from

the causative of कृ; the पुक् is added by VII. 3. 36 S. 2570: and the causative sign ए is elided by VI. 4. 51. S. 2313.

४४६ । अः करन् । ४ । ३ ।

कृकरणौ खिद्रत्नवाचिनौ कारकस्य नैरन्त्यम् । कर्करः ।

446. The affix karan (kara) comes after the root कृ 'to injure' (IX. 18). 3.

In the next sûtra, the affix is treated as खित् therefore we conclude that it is not so in the present one, so the अ of the affix is not indicatory and is not elided, and the guṇa operation in not prevented.

Thus कृ+करन्=कर्करः sugar: candied sugar, a pebble, gravel, small stone, a fragment, any hard particle.

४४७ । पुषः खित् । ४ । ४ ।

पुष्करम् ।

447. The affix करन् comes after the root पुष् to nourish (I. 732) and is treated as खित्. 4.

Thus पुष्+करन्=पुष्करम् 'a pond' a blue lotus, the tip of an elephant's tongue, the skin of a drum, the blade of a sword, the sheath of a sword, an arrow, air, sky, atmosphere, a cage, water, intoxication, the art of dancing, war, battle, union, a place of pilgrimage in Ajmere, the bowl of a spoon, a part, portion; a kind of serpent, a kind of drum, the sun, an epithet of Krishna, of Shiva &c.

४४८ । बलञ्च । ४ । ५ ।

पुष्कलम् ।

448. The affix कल also comes after the root पुष् 'to nourish' (I. 732). 5.

Thus पुष्+कल=पुष्कलम् 'much, copious', full, complete, rich, magnificent, splendid; excellent, best, eminent, near, loud, resonant, a kind of drum: an epithet of Shiva, of mount Meru; a particular measure of capacity, alms to the extent of four morsels of food.

४४९ । गमेरिनिः । ४ । ६ ।

गमिष्यतीति गमी ।

449. The affix इनि comes after the root गम् 'to go' (I. 1031). 6.

Thus गम्+इनि=गमिन् n. s. गमी. one who intends to go. The force of the affix is that of futurity. See III. 3. 3. S. 3171. The गम्यादि of that sûtra refers to this गमी ॥

४५० । आदि खित् । ४ । ७ ।

450. The affix इनि comes after the root गम् (to go) when preceded by the preposition आङ् and is treated as णित् (where by the penultimate vowel of the root is lengthened). 7.

Thus आङ्+गम्+इनि=आगामिन् n. s. आगामी 'coming, future' =आगमिष्यति।

४५१। भुवश्च। ४। ८।

भावी।

451. The affix इनि comes after the root भू 'to be' (I. 1.) and is treated as णित्. 8.

Thus भू+इनि=भाविन्, n. s. भावी 'future'=भविष्यति।

४५२। प्रे स्थः। ४। ९।

प्रस्थायी।

452. The affix इनि comes after the root स्था (I. 975) 'to stand' preceded by the preposition प्र. 9.

Since the affix is treated as णित् and as the root-stem ends in आ, the augment वुक् (व्) is ordained by VII. 3. 33. S. 2761.

Thus प्र+स्था+इनि=प्रस्था+वुक्+इनि=प्रस्थायिन् 'departing, going'=गन्तुशीलः।

४५३। परमे णित्। ४। १०।

परमेष्ठी।

453. The affix इनि comes after the root स्था to stand (I. 975) preceded by the word परमे and is treated as णित् 10.

Thus परमे+स्था+इनि=परमेष्ठिन् n. s. परमेष्ठी. An epithet of Siva &c.

Note:—The affix being regarded as णित्, causes the elision of the आ of the root स्था by VI. 4. 64. S. 2372. By VI. 3. 9. S. 966, the locative ending of परमे is not elided, as it is a name. See A. K. I. 1. 16.

४५४। मन्थः। ४। ११।

मन्थतीति णित्त्वात्। णित्त्वाज्ज्ञापकात्कर्तरीयः। मन्थः। मन्थानौ। मन्थाः।

454. The affix इनि comes after the root मन्थ् 'to churn' (I. 43) and is treated as णित् which thereby causes the elision of थ् of the root. 11.

Thus मन्थ+इनि=मन्थिन् 'a churning stick'. Its Nom. forms are मन्थः, मन्थानौ, मन्थाः by VII. 1. 86 and 87. S. 366 and 367.

४५५। पतस्य च। ४। १२।

पन्थाः। पन्थानौ।

455. The affix *ini* comes after पथ् to go (I. 898), and the final of पथ् is replaced by न्। 12.

Thus ऋभु+इनि=ऋभु+इनि=ऋभिन्. n. s. ऋभ्वाः, ऋभ्वाणी &c. See VII. 1. 86 and 87 S 866 and 867.

Note :—The word ऋभ is another word having the same meaning. It is formed by अभ् affix of Pachâdi as we find in Subhûti Chandra भाः ऋभ इ भागेव।

From ऋभुक्षा with इनि of Matup-sense, we get ऋभुक्षिन् Indra lit. lord of heaven or thunderbolt. The nom. S. is ऋभुक्षाः (the long आ is by VII. 1. 85 S. 865, and क्ष is changed to भ by VII. 1. 86. S. 866) dual ऋभुक्षाणौ, pl. ऋभुक्षाणः। This is according to Ujjvaladatta. ऋभुक्षः meaning heaven and thunderbolt, is derived by adding the affix क्स to the root क्षि to dwell (VII. 114) preceded by ऋभु thus ऋभवो देवाः क्षयन्ति अस्मिन् that in which the Devas (ṛibhus) dwell or decay, namely heaven or thunderbolt.

But the Daśapâdî derives the word ṛibhukshin from the root क्षु to go, with the affix कुक्षिनच्. The sûtra given there is अर्तेः कुक्षिनच्। This sûtra is quoted in the Veda Bhâshya on ऋभुक्षणिन्द्रमाहुवत्तये। (Rig Veda I. 112. 4). The difference in these two etymologies consists in this. The first (formed with इनि affix) is final acute : for the क्ष of क्षि gets accent of the affix (III. 1. 3. S. 3708). In the other case, the accent is anomalous

४५६। बलेराकः ४।।१३।

बलाकाः पक्षी।

456. The affix आक comes after the root बल् 'to churn, agitate' (I. 250). 13.

Thus बल्+आकः=बलाकाः 'a bird, a churning stick'.

Note :—Swâmi Dayananda Sarasvatî says that the word बल्वजाः (a current, stream) from the root बल्व् (to move slowly) can be evolved under the present sûtra by the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras.

४५७। बलाकादयश्च। ४।१४।

बलाका। बलाका। बलाका।

457. The words balâkâ &c are irregular. 14.

The words बलाका 'a crane, a mistress,' बलाका 'a pencil or small stick used in painting the eyes with collyrium' and बलाका 'a banner,' are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots बल् 'to breathe, to live' (I. 893), बल् 'to shake, stir, agitate' (I. 896) and बल् 'to go' (I. 898).

Note :—Svâmi Dayânanda Sarasvatî, under the present sûtra places also the following words :—बलाका (a female elephant) from the root बल् (to know); बलाका (a hurricane) from the root बु (to cleanse); बलाका (a bird) from the root बल् to go or move).

४५८ । पिनाकादयश्च । ४ । १५ ।

पानेरित्वं धुट्च । क्षीवतुंदीः पिनाकः स्वाप्तुजवंजरत्वञ्चतेः । 'तड आघाते' । तडागः ।

458. The words pinâka &c. are also irregular. 15.

The words पिनाकः (the trident or the bow of Siva) and तडागः (a pond) are irregularly formed by adding the affix आक to the respective roots पा 'to protect' (II. 47) the आ of which is replaced by इ and which receives the augment धुट् also; and तड् 'to beat (X. 43).

See Amarakosá III. 3. 14, for the verse क्षीवतुंदुर पिनाकः ।

Note:—Under the present sûtra, Svâmi Dayânanda Saraswati places the following words also:—तडागः (a pond) from the root तड् (to beat); भद्राकः (prosperity good fortune) from the root भद् (to be glad) 'स्वाभाकः (a kind of grain or corn) from the root यी (to go, move), नभाकम् (the cloudy sky) from the root भा (to shine) with the negative particle न. पिण्याकः (oil cake) from the root पिण् (to grind), the ण of which is changed to न and there is the augment of ट. वार्ताकः or वार्ताकी (egg-plant) from the root वृत् (to exist), the ऋ of which is vriddhied. गुवाकः (the betel-nut tree) from the root गु (to sound indistinctly), the guṇation being prevented by the व in the affix.

४५९ । कविधूविध्यामीकन् । ४ । १६ ।

अमीका पक्षिजातिः । 'धूविका नेत्रयोर्मलम्' ।

459. The affix ईकन् comes after the roots कव् to injure (I. 716), and धू 'to commit a mistake' (IV. 76). 16.

Thus कव + ईकन् = अमीका 'a kind of a bird'; VI. 4 90 S. 2604. In the case of the root धू, the affix is added to the causative base. Thus धू + णि + ईकन् = धू + णि + ईकन् (VI. 4. 90. S. 2604) = धूविका (the णि is elided by VI. 4. 51. S. 2313). It means the mucus discharge of the eyes. See A. K II. 6. 67.

४६० । अनिधूविध्यां किकच । ४ । १७ ।

अनीकम् । धमीकम् ।

460. The affix ईकच् comes after the roots अन् to breathe (II. 61) and धम् 'to be glad' (IV. 119) and is treated as कित्. 17.

Thus अन् + ईकच् = अनीकम् 'an army'; धमीकम् 'an organ of sense'.

४६१ । घङ्कुण्डः कङ्कुणश्च । ४ । १८ ।

कणशब्द अण्णात्कङ्कुणन्तादीकञ्घाञोः कङ्कादेशश्च । 'चक्षिटकायां कङ्कणीका वैद्य प्रतिषेधादि च' ।

461. The affix ईकञ् comes after the root कण् 'to sound' (I. 476) when it is conjugated in the यङ् लुगन्त intensive, which is replaced by कङ्क. 18.

Thus चक्+चक् चुक्+ईकन्=चक् चक्+चक् चुक्+ईकन् (VI. 1. 9. S. 2395)= चचक्+ईकन् (VII. 4. 62. S. 2245)=च+चुक्+चक्+ईकन् (VII. 4. 85. S. 2643 चञ्चक्+ईकन्=कञ्चुक्+ईकन्=कञ्चुकीका a small bell or tinkling ornament

४६२ । गृपॄवृञां द्वे रुक् चाभ्यासस्य । ४ । १९ ।

गर्गरीको हिंसः । पर्पराको दिवाकरः । वर्वरीकः कुटिलकेशः ।

462. The affix ईकन् comes after the roots गृ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to maintain' (IX 19), and वृ 'to choose' (V. 8). The reduplication of the roots takes place; and the augment रुक् is added to the reduplicate 19

Thus गृ+ईकन्=गृगृ+ईकन्=गर्गृ+ईकन् (VII. 41. 66. S. 2244 and I 1. 51. S. 70)=ग+रुक्+गृ+ईकन् (VII. 4. 60. S. 2179)=गर्गरीकः 'a rogue; a mischievous man,' पर्पराकः 'the sun'; वर्वरीकः 'curly hair'.

४६३ । कर्करीकादयश्च । ४ । २० ।

'स्फुर स्फुरत्वे' । अवर्णादीकन्धातोः कर्करादेशः । कर्करीकं क्लिशत्वम् । वर्वरीकं वादित्रम् । कर्करीकं शरीरम् । तिन्तिडीको वृक्षभेदः । चरेर्नुक् च । चञ्चरीको भ्रमरः । गर्गरीको धीवलभः । कर्करीका गलन्तिका । पुष्करैः पुष्करीकं वादित्रम् । पुष्करीको व्याघ्रोऽग्निर्दिग्गजश्च ।

463. The words कर्करीक &c. are irregularly formed by the addition of the affix ईकन्. 20

Thus we add the affix ईकन् to the root स्फुर् 'to throb, palpitate' (VI. 95), which is replaced by कर्कर. स्फुर्+ईकन्=कर्कर्+ईकन्=कर्करीकन् 'a young shoot or branch'.

Note:—In the above mentioned manner, Ujjvaladatta evolves the form कर्करीकन्.

But Tattva Bodhini says that, in fact, it is derived by the operation of the previous sûtra, *i. e* the reduplication and the substitution of क for ग of the root, elision of ऋ and the augment रुक् take place and thus कर्करीक is formed. Because in the the gaṇa sûtra चरेर्नुक् च, which is included in this class, we read the anuvritti of हे रुक् &c. so that anuvritti should be read into this sûtra also

Similarly वर्वरीकन् a musical it strument ' from the root वृ 'to hurt, to kill' (IX 23); and कर्करीकन् the body; from the root कॄ 'to grow old' (IX. 24), are formed by the addition from the affix ईकन्. The word तिन्तिडीकः (the Tamarind tree) is formed from the root तिल् 'to make wet (IV. 16). by adding the augment नुक् to the reduplicate and changing ल to ड and affixing ईकन्.

Gaṇa sûtra. The augment नुक् is added to the reduplication of चर ॥.

The word चञ्चरीकन् (a beetle) is formed from the root चर् 'to walk' (I. 591); to the reduplicate of which is added the augment नुक् when the affix ईकन् follows. The हे of the preceding sûtra is understood here also. Instead of adding the agument रुक् to the reduplicate, नुक् is added in the case of √चर ॥

The words कर्करीकः 'a poor man, a pauper, a wicked man,' and कर्करीका 'a water jar with hole in the bottom from which the water drops upon the object of worship are derived from the reduplication of the roots कॄ 'to die' (VI. 110) and कॄ 'to do' (VIII. 10) respectively and adding the augment चङ् and the affix ईकन्.

The word पुण्डरीकन् (a lotus, a musical instrument) is formed from पुण्ड to be pious (VI. 43), the letter र is added to ण and then the augment चङ् and the affix ईकन् come after it.

Thus पुण्ड्+ईकन्=पुण्ड्+र+चङ्+ईकन्=पुण्डरीकन् a tiger, fire, one of the eight elephants that guard and preside over the eight cardinal points *i. e.* the elephant of the S. E. direction. The other meanings of this word are, a lotus flower, a white parasol, a kind of serpent, a species of rice, a kind of leprosy: a kind of mango tree, a pitcher: a mark on the forehead, a medicine, drug.

Note:—कर्करीकः the palm of the hand with the fingers extended, n. a young shoot or branch, softness, f. का a shoe. दर्दरीकः a frog, a cloud, a kind of musical instrument. कं a musical instrument in general. कर्करीकं the body. a region, country, a picture. तिन्तिडीकः a kind of bull. But तिन्तिडीकः means the tamarind tree, a sour sauce, चञ्चरीकः a large black bee.

४६४ । ईषेः किद्ध्रस्वश्च । ४ । २१ ।

इषीका शलाका ।

464. The affix ईकन् comes after the root ईष् 'to go' (I. 642), is treated as कित् and the long ई of the root is shortened. 21.

Thus ईष्+ईकन्=इषीका reed, rush, stalk of grass, an arrow, a sort of sugar-cane, probe, a painter's brush'. The कित् prevents guṇa The very fact that the short इ is ordained to replace the long ई of the root, would have prevented guṇa The making of the affix a कित् is unnecessary here; though it is necessary for the subsequent sûtras.

४६५ । ऋजेश्च । ४ । २२ ।

ऋजीक उपलः ।

465. The affix ईकन् comes afte the root ऋज् 'to go' (I. 189), and is treated as कित् 22.

Thus ऋज्+ईकन्=ऋजीकः 'polluted, smoke', name of Indra, name of a mountain.

४६६ । सर्तेर्नकच । ४ । २३ ।

सृणीका लाला ।

466. The augment नक् and the affix ईकन् come after the root सृ 'to go' (I. 982), and the affix is treated as कित्. 23.

Thus सृ+नक्+ईकन्=सृणीका 'saliva' See Amarakosa II. 6. 67.

४६७ । मृडः कीकच्कङ्कणौ । ४ । २४ ।

मृडीको मृगः । मृडङ्कः शिशुः ।

467. The affixes कीकच् and कङ्कण come after the root मृड् 'to be gracious &c. (VI. 38) and are treated as कित्. 24.

Thus मृड्+कीकच्=मृडीकः 'name of Śiva, a fish, deer'; मृड्+कङ्कण=मृडङ्कः 'a child'. Ujjvaladatta reads the affix as कीकन्। But it is wrong The word मृडीकँ is end-acute owing to कित् accent. As in the verse मृडीके अस्य सुमती स्याम the accent is कित्॥

४६८ । अलीकादयश्च । ४ । २५ ।

कीकजन्ता निपात्यन्ते । 'अल भूषणादौ' । अलीकं निःसत्त्वं । निपूर्वाद्वलीकं विमिश्रं खेदश्च । 'वलीकं पटसम्भारे' इत्यादि ।

468. The words अलीकम् (false) &c. are irregularly formed with the affix कीकच्। 25.

Thus अल् 'to adorn (I. 548)+ईक=अलीकम्; the word अलीकम् (unpleasantness) is formed from the root अल् preceded by the preposition नि and adding the affix ईकन्.

The word वलीकम् 'the edge of a thatched roof' is similarly formed from the root वल् 'to go' (I. 520). So also other forms.

Note:—The word वल्मीकम् (An ant-hill) is formed from the root वल् with the additions of the augment मुट् and the affix ईकन्

The word वाहीकः (the cow, the horse) is formed from the root वह् (to carry), the vowel of which is *vriddhied* before the affix ईकन्.

The word सुप्रतीकः (an epithet of Kâmadeva, of Śiva, of the elephant of the north-east quarter) is formed from the root इण् (to go) preceded by सुप्, and the root इण् takes the augment मुट्. Thus सुप्+इण्+ईकन्=सुप्+मुट्+इ+ईकन्=सुप्रतीकः॥

The word शलीकः (the name of a Rishi) is formed from the root शल् (to restrain) by adding the affix ईकन्.

४६९ । कृतॄभ्यामीषन् । ४ । २६ ।

करीषोऽग्नौ शुष्कगोमये । तरीषस्तरित्रं ।

469. The affix ईषन् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116) and तॄ 'to cross over' (I. 1018). 26.

Thus कॄ+ईषन्=करीषः 'dry cow-dung'. So also तरीषः 'a boat'.

४७० । शॄपॄभ्यां किच्च । ४ । २७ ।

शिरीषः । पुरीषम् ।

470. The affix ईषन् comes after the roots शॄ 'to injure' (IX. 18) and पॄ 'to nourish' (IX. 19) and is treated as कित्. 27.

Thus शॄ+ईषन्=शिरीषः (a kind of a tree); the ऋ of the root शॄ is changed to उर् by VII. 1. 100. S. 2390 read with I. 1. 51. S. 70. So also पुरीषम् 'fæces'.

The ऋ is changed to अर् by VII 1. 102 S. 2494, read with I. 1. 51. S. 70. See Amarakosá II 6. 68.

४७१ । अर्जेर्ऋज च । ४ । २८ ।

'ऋजीषं पिष्टपचनम्' ।

471. The affix ईषन् is ञित् when it comes after the root अर्ज् 'to procure' (I. 242) which is replaced by ऋज्. 28.

Thus अर्ज् + ईषन् = ऋज् + ईषन् = ऋजीषम् 'a frying pan'

Note:—It also means the residue of Soma. See gloss on the Mantras ऋजीषिणं वृषणसूत्त ञिवे; अनत्यो यातु नवनाद् ऋजीषी &c. See Amarakosá for the verse ऋजीषं पिष्टपचनं (A K. II 9. 32).

४७२ । अम्बरीषः । ४ । २९ ।

अयं निपात्यते । अवि शब्दे । 'अम्बरीषः पुनर्भाष्ट्रे' । अम्बरम् 'हविरम्बरीषं भाष्ट्रे ना' ।

472. The word अम्बरीषः is irregularly formed. 29.

It is from the root अंब् 'to sound' (I. 403) by adding the affix ईषन्.

The author of the comment on the Unâdi sûtras says when used in the masculine the word अंबरीष, means 'a frying pan'.

The author of the Amarakosá says that the word अंबरीषं when used in the neuter gender means a frying pan. See Amarakosá II. 9. 30.

Note:—The masculine form अम्बरीषः is given by the author of the Unâdi sûtras only; but in Sanskrit lexicons, the word is exhibited in the neuter gender. It means also regret, remorse, war, battle, one of the bells, a young animal, colt, the sun, the hog plum plant, name of Vishṇu, name of Śiva, name of a king of the solar race who was celebrated as a worshipper of Vishṇu.

४७३ । कृशपकटिपटिशौटिभ्य ईरन् । ४ । ३० ।

करीरो वंशाङ्कुरः । शरीरम् । पतीरं फलम् । कटीरः कन्दरोत्पन्नप्रदेशश्च । पटीरश्चन्दनः अपटकः कामश्च । 'शौटीर्य्यस्त्यागिवीरयोः' । ब्रह्मणादित्वात्ष्यञ् । शौटीर्यम् ।

473 The affix ईरन् comes after the roots कृ to scatter (VI. 116), शॄ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to fill' (IX 19), कट् to rain, to cover (I. 315), and to go (I. 342) पट् 'to speak' (X. 212), and शौट् 'to be proud or haughty', (I. 310). 30.

Thus कृ + ईरन् = करीरः 'the shoot of a bamboo'; शरीरम् 'the body'; पतीरम् 'a fruit'; कटीरः 'a cave, the hip'; पटीरः 'sandal wood, the God of love, that is the cupid'; शौटीरः 'an ascetic, a hero' As in the Gaṇa patha, the word शौटीर is enumerated in the ब्रह्मणादि class, it takes the affix ष्यञ् also by V. 1. 124 S. 1788. Thus शौटीर्य्यम् (pride, arrogance. &c).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, the words हिरण्डीरः (a man) from the root हिंड् 'a wander' (I. 287) किम्पीरः (the variegated color, the orange tree) from the root अट् (to walk, to step), अम्पीरः (the citron tree) from the root अद् (to eat), तूणीरः (a quiver) from

the root हृष् (to fill up) and other words ending in ईर e. g कुम्भीरः (an alligator), कुटीरः (a hut) &. are evolved under the present rule.

४७४ । वशेः किम् । ४ । ३१ ।

उशीरम् ।

474. The affix ईरन् comes after the root वश् to shine (II. 70) and is treated as कित्. 31.

Thus वश्+ईरन्=उशीरम् 'the fragrant root of the plant *Andropogon muricatus*'; the root वश् undergoes Samprasâraṇa, since the affix is regarded as कित्. See Amarakosá II. 4. 164.

४७५ । काश्मेर्नुट् च । ४ । ३२ ।

काश्मीरो देशः ।

475. The augment नुट् and the affix ईरन् come after the root कश् a sautra root and the affix is treated as कित्. 32.

Thus कश्+नुट्+ईरन्= काश्मीरः 'Kashmir'.

Another form is कार्श्मीरः under the Prishodarâdi class

४७६ । कृञ उरच् च । ४ । ३३ ।

कुरीरं मैथुनम् ।

476. The affix ईरन् comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10), the ऋ of which is replaced by उर (I. 1. 51. S. 70). 33.

Thus कृ+ईरन्=कुर्+ईरन्=कुरीरम् 'copulation'.

Swâmî Dayânanda Saraswatî derives कुलीरः (a crab), by the present sûtra, by saying that the र is changed to ल by कपिलादि rule.

४७७ । घसेः किच्च । ४ । ३४ ।

क्षीरम् ।

477. The affix ईरन् comes after the root घस् 'to eat' (I. 747) and is treated as कित्. 34.

Thus घस्+ईरन्=क्षस् (the root-vowel of घस् is elided by VI 4. 98 S. 2363)+ईरन्=क्षीरम् 'milk'.

४७८ । गभीरगम्भीरौ । ४ । ३५ ।

गमेर्भः । धातु लुप्तम् ।

478. The words *gabhira* and *gambhira* are irregular. 35.

The affix ईरन् comes after the root गम् 'to go' (I. 1031), the म of which is changed to भ. Optionally the root receives the augment नुट्.

Thus गम्+ईरन्=गभीरम् 'deep'; or, गम्+नुट्+ईरन्=गंभ+ईर=गम्भीरम्

४७९ । विषा विड्डा । ४ । ३६ ।

एव तेर्ददातेश्च विपूर्वस्याख्यानात्प्रत्ययः । विषा बुद्धिः । विड्डा स्वर्गः । अव्ययौ इमौ ।

479. The words *vish*^{a} and *vih*^{a} are irregular 36.

The affix आ comes after the roots षो 'to bring to an end' (IV. 39), and हा to abandon (III. 8) when preceded by the preposition वि and thus these words are formed.

Thus वि+षो+आ=विषा (intellect); विहा+आ=विहा (heaven).

These two words are Avyayas (or Indeclinables)

४८० । पच एलिमच् । ४ । ३७ ।

'पचेलिमो वह्निरण्योः' ।

480. The affix एलिमच् comes after the root पच् to cook' (I. 1045). 37.

Thus पच्+एलिमच्=पचेलिमः 'fire or the sun'. The force of the affix is to denote the agent. A similar affix is found among the krityas (केलिमर्), but with Passive force. See vârtika under III. 1. 96. S. 2884.

४८१ । शीङो धुक्लक्वलञ्वालनः । ४ । ३८ ।

चत्वारः प्रत्ययाः स्युः । शिधु मद्यम् । शीलं स्वभावः । शैवलः शेवालम् । बाहुलकाद्ध्रस्व पो ऽपि । 'शेवालं शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका' ।

481. The four affixes धुक्, लक्, वलञ् and वालन् come after the root शी 'to sleep' (II. 22). 38.

Thus शी+धुक्=शीधु 'an alcoholic liquor'; lit. which sends one to sleep'; शी+लक्=शीलम् 'conduct'; lit. the innate tendency; the latent tendency, the germs of which sleep in the nature. शी+वलञ्=शैवलः 'the green moss-like substance growing on the surface of water; a kind of plant'; शी+वालन्=शेवालम् (the same as शैवल).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, the व of शैवल is optionally changed to प. Thus शैवालः or शेपालः as in the Sabdârnava "शेवालं शैवलो न स्त्री शेपालो जलनीलिका" ।

४८२ । मृकणिभ्यामूकोकणौ । ४ । ३९ ।

मरको मृगः । काकूकः काकः ।

482. The affixes ऊक and उकण् come respectively after the roots मृ 'to die' (VI. 110) and कण् 'to sound' (I. 476). 39.

Thus मृ+ऊक=मरकः 'a quadruped, a peacock,' कण्+उकण्=काकूकः a crow.

४८३ । वलेरूकः । ४ । ४० ।

वलूकः पक्षी उत्पलमूलं च ।

483. The affix ऊक comes after the rooot वल् 'to go, hasten' (I. 520). 40.

Thus वल्+ऊक=वलूकः 'a kind of bird; the root of lotus'.

४८४ । उलूकादयश्च । ४ । ४१ ।

वक्तेः संप्रसारणञ्च । 'उलूकाविन्द्रपेचकौ' । वावदूको वक्ता । भल्लूकः । 'शमेर्दुक्च । शम्बूको जलशुक्तिः ।

484. The words उलूकः &c. are irregularly formed by adding the affix उक. 41.

Thus उलूकः Indra, the owl, is formed by adding the affix उक to the root वल् (I. 520) which undergoes Samprasâraṇa. It is the name of a country and its king who was an ally of the Kurus.

वावदूकः (a speaker) is derived by adding the affix उक to the root वद् (to speak) after its having undergone reduplication in वद्लुगन्त Intensive base.

Thus वद्+उक=वद् वद्+उक=वावदूकः an orator. See Amarakosá III. 1. 85.

भल्लूकः (a bear) from भल् 'to wound' (I. 525) plus उक.

Ganasutra. The augment दुक् is added to √शद् before the affix उक ।

Thus शम्बूकः (a shell) from शद् 'to control' (IV. 92) and adding the augment दुक् and the affix उक. It means a bivalve shell, a conch shell, a snail, the edge of the frontal protuberance of an elephant, name of a Sûdra who performed penance.

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, such words as जम्बूक, कम्बूक, एलूक, &c. are derived under the present rule. जम्बूकः a jackal, a low man, the rose apple tree, an epithet of Varuṇa. कम्बूकः name of a tree, एलूक a kind of perfume, a medicinal substance or plant.

४८५ । शलिमथिभ्यामूकण् । ४ । ४२ ।

शालूकं कन्दविशेषः । मण्डूकः ।

485. The affix ऊकण् comes after the roots शल्, 'to go' (I. 896) and मण्ड् 'to decorate' (I. 344). 42.

Thus शल्+ऊकण्=शालूकम् 'the root of the water-lily; nutmeg'. See A. K. I. 10 38.

मण्ड+ऊकण=मण्डूकः 'a frog' lit. who adorns the rainy season.

४८६ । नियो मिः । ४ । ४३ ।

नेमिः ।

486. The affix मि comes after the root नी to carry (I. 950). 43.

Thus नी+मि=नेमिः the circumference, ring or felly of a wheel; lit. what *leads* the wheel. It also means an edge, rim, a windlass, thunderbolt, the earth, the tree तिनिश ।

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâdi sûtras, स्वसृ a sister from the root सु (to go) is also derived under the present rule. Another form is स्वासृः according to Ajayakosá.

४८७ । ऋतॄकमिसृजिभ्यश्च । ४ । ४४ ।

ऊर्मिः ।

487. The affix मि comes after the root ऋ 'to go' (I. 983), and the ऋ is replaced by ऊर् 44.

Thus ऋ + मि = ऊर् + मि = ऊर्मिः 'a wave, bellow'.

Instead of ऊर्च with long ऊ the short उ might have been used as उर्च and then this उ would have been lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 The word ûrmî means also current, flow, light, speed, velocity, a fold or plait in a garment, a row, line, a human infirmity, distress, the course of a horse, missing, regretting, association &c

४८८ । भुवः किन् । ४ । ४५ ।

भूमिः ।

488. The affix मि comes after the root भू (to be) and is treated as कित् 45.

Thus भू + मि = भूमिः 'the earth' lit, on which creatures come into being.

४८९ । अश्नोते रश्च । ४ । ४६ ।

रश्मिः किरश्चो रज्जुश्च ।

489. The affix मि comes after the root अश् 'to pervade' (V 18) which is replaced by रश् 46.

Thus अश् + मि = रश् + मि = रश्मिः 'the ray of light' a string, cord, rope, a bridle, rein, a goad, whip, an eye lash, a measuring cord, a finger.

४९० । दलिमिः । ४ । ४७ ।

'दल विशरणे' । दलिमिरिन्द्रायुधम् ।

490. The word *dalmi* is also formed by *mi*. 47.

The affix मि comes after the root दल् to split (I. 581).

Thus दल + मि = दलिमिः. Indra's thunderbolt'

४९१ । वीज्याज्वरिभ्यो मिः । ४ । ४८ ।

बाहुलकात्पक्षत्वम् । 'वेणिः स्यात्वेशविन्यासः प्रवेणी च स्त्रियामुभे' । ज्यानिः । जूर्मिः ।

491. The affix मि comes after the roots वी 'to go to shine, to be beautiful' (II. 39), ज्या 'to become old' (IX. 29) and ज्वर् 'to be hot with fever or passion' (I. 813. 48.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the व of the affix is changed to ण after the root वी। Thus वी + मि = वेणिः 'braided hair'. See Amarakosá II. 6. 98'; ज्यानिः 'old age'; जूर्मिः 'speed, anger a disease of the female'. The व of ज्वर is changed into ण by VI. 4. 20. S. 2654.

Note:—Under the present rule, by the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, Swâmî Dayânanda Sarasvati evolves such words

as क्षितिः 'the earth' from the root क्षि 'to dwell' and क्रयिः 'buying, purchasing' from the root क्री 'to purchase'.

Note :—By the rule ह्रस्वादेरात् &c. the feminine of these words is formed by ङीष्। Thus वेणी braided hair, hair twisted into a single unornamented braid and allowed to fall on the back, said to be worn by women whose husbands are absent from them ; continuous flow, current, stream, the confluence of two or more rivers. the confluence of the Ganges, the Yamuna and the Saraswati. See Amarakosá II. 4. 69; क्षयादिः old age, decay, quitting, abandoning, a river, stream, oppression, deprivation, loss. क्षत्रिः swift, speedy, quick, running, praising, speed, an epithet of Aditya or sun, the body, the Brahm, anger, a fiery weapon.

४९२ । सृवृषिभ्यां कित् । ४ । ४९ ।

वृषिरुक्षः । 'वृष्णिः सक्थिप्रतोदयोः' ।

492. The affix क्नि comes after the roots सृ 'to move' (I. 982) and वृष् 'to sprinkle' to moisten' (I. 738) and is treated as कित्. 49.

Thus वृ+क्नि=वृक्षिः 'a goad, a hook to drive an elephant'; वृष्णिः 'a name of Yâdava, an ancestor of Krishna ; a cloud ; a ram'.

Note :—वृक्षिः is masculine also when meaning a goad : as used in Mâgha आरक्त गण्डलवलात् वृक्षिं क्षितावुप्त । According to Amarakosá it is feminine II. 8. 41. वृष्णि means heretical, heterodox, raining, *m.* a cloud, a ram, a ray of light, name of an ancestor of Kṛishṇa, name of Kiṛshṇa, of Indra, of Agni, air, wind, a heretic.

४९३ । अङ्केर्नलोपश्च । ४ । ५० ।

अग्निः ।

493. The affix क्नि comes after the root अङ्क् 'to go' (I. 155) whereby the nasal न् is elided. 50.

Thus अङ्क्+क्नि=अग्निः *m.* 'fire', name of various plants.

४९४ । वहिश्रिश्रुयुद्रुस्रुहास्वरिभ्यो नित् । ४ । ५१ ।

वह्निः । श्रेणिः । श्रोणिः । श्रोणिः । द्रोणिः । स्रवणिः । हरणिः । हरिणिः । वासुदेवाच्छरणिः ।

494. The affix नित् comes after the roots वह् 'to carry' (I. 1053) श्रि 'to help' (I. 945), श्रु 'to hear' (I. 989 , द्रु 'to join, to unite' (II. 23), स्रु 'to go' (I 992), हृ 'to be weary' (I. 952), हन् 'to kill' (III. 8), and स्वर् 'to hurry, to move with speed' (I. 812). 51

Thus वह्+क्नि=वह्निः 'fire'; श्रेणिः 'a line, a rod ; श्रोणिः 'the hip the loins' ; श्रोणिः ' womb. द्रोणिः ' an oval vessel of wood used for holding or pouring out water ; स्रवणिः ' decay '; हरणिः (loss) ; हरिणिः speed ; the mind ; a Sloka .'

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the words घृणिः fading from the root घृ (to fade), and शिनिः name of a warrior belonging to the side of the Yadavas from the root शी to lie down are evolved under the present sûtra.

४९५ । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णि । ४ । ५२ ।

घृणी च बहु निपात्यन्ते । घृणिः । किरणः । स्पृशतेः उत्वोपः । पृश्निरल्पशरीरः । पृषेर्नुट्च । पार्ष्णिः पादतलम् । अरेरपधाया उत्वम् । भूर्णिः अपदंशतनम् । बिभर्तेर्दीर्घत्वम् । भूर्णिर्घरट्टी ।

495. The words ghṛiṇi, pṛiśṇi, pârṣhṇi, chûrṇi and bhûrṇi are irregular. 52.

The following five words *viz*:—घृणिः (sun shine), पृश्निः, a dwarf, पार्ष्णिः 'the heel', भूर्णिः 'a sum of a hundred cowries'; भूर्णिः 'the earth, a desert' are irregularly formed by adding the affix णि to the respective roots घृ to sprinkle (I. 985), स्पृश्, to touch' (VI. 128) by eliding its श्; पृष to sprinkle (I. 787) by vṛiddhi of its ऋ; अर्; 'to go' (I. 591) by substituting उ for its penultimate vowel; and भृ 'to nourish, maintain' (III. 5) the ऋ of which is replaced by ऊ.

Note:—In Rv. I. 66. 1 the word भूर्णिः *is* explained as भर्ता supporter, nourisher.

Note:—Swâmî Dayânanda Saraswatî places the word भूर्णि (rolling, revolving) from the root भृ (to sprinkle) in this list.

४९६ । वृञ्भ्यां क्विप् । ४ । ५३ ।

वर्विर्पञ्चदः । वर्विः ।

496. The affix क्विप् comes after the root वृ 'to select' (V. 8), and भृ 'to worship, regard' (VI. 118). 53.

Thus वृ + क्विप् = वर्विः 'voracious, devourer'; वर्विः 'a ladle, spoon': *fem.* वर्वी with ङीष् of कृदिकारात् &c.

४९७ । जॄस्तृजागृभ्यः क्विन् । ४ । ५४ ।

जीर्विः पशुः । जीर्विर्हिंसकः । स्तीर्विरृत्विक् । जागृविर्नृपः ।

497. The affix क्विप् (क्वि) comes after the roots जॄ 'to grow old' (IX. 24), तॄ 'to injure' (IX. 18) स्तृ 'to cover' (IX. 14). and जागृ to awake from sleep (II. 63). 54.

Thus जॄ + क्विप् = जीर्विः 'an axe, the body, a cart'; जीर्विः 'destructive, a savage'; स्तीर्विः 'an officiating priest at a sacrifice'; जागृविः a king'.

The affix being क्वि the long ऋ is changed to ईर् by VII. 1. 100. S. 2390. The क्वि is not elided VI. 1. 67. S. 375 notwithstanding.

४९८ । दिवो द्यूते दीर्घश्चान्यासस्य । ४ । ५५ ।

'दीदिविः स्वर्नक्षत्रयोः' ।

498. The affix *kvin* (*vi*) comes after the root दिव् 'to sport, play' (IV. 1). The root is reduplicated and the short vowel of the reduplicate is lengthened. 55.

Thus दिव् + क्विन् = दिद्यु दिव् + वि = दीदिविः 'the heaven; salvation'.

Note:—दीदिवि shining, risen (as a star); दीदिविः boiled rice, heaven, an epithet of Agni, Brihaspati, final emancipation. In Rv. I. 1. 8 दीदिविम् is explained by द्योतमानं manifestor.

४९९। कृविघृष्विङ्कविस्थविकिकीदिवि। ४। ५६।

कृविस्तन्तुवायद्रव्यम्। घृष्विर्वराहः। छाय्वोर्ह्रस्वत्वं च। छविर्दीप्तिः। स्थविस्तन्तुवायः। दीव्यतेः किकीपूर्वात्। किकीदिविद्वावः। बाहुलकाद्धातुस्वादीर्घयोर्विनिमयः। 'चायेच किकिदीदिवा'।

499. The words kṛivi, ghṛiṣhvi, chhavi, sthavi, and kikidivi are irregular. 56.

The words कृविः (an instrument of weaving), घृष्विः (a boar), छविः (light), स्थवि (a weaver), किकी दिविः (the bird known as châtaka or blue jay) are irregularly formed with the affix क्विन् from the respective roots कृ 'to do', (VIII. 10), घृष् 'to sprinkle, (I. 740) छो 'to cut', (IV 38), स्था 'to stand' (I. 957), the vowel आ of the last two roots is shortened to अ; and दिव् 'to play', (IV. 1) preceded by the word किकी. By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, in किकीदिवी, the short इ's are some times changed to long ones and *vice versa*.

As in the line चायेच किकिदीदिवा।

५००। पातेर्डतिः। ४। ५७।

पतिः।

500. The affix डति comes after the root पा 'to protect' (II. 47) whereby the final vowel of the root is elided: as the affix has an indicatory ड. 57.

Thus पा + डति = पतिः 'master, lord, husband.

५०१। शकेर्ऋतिन्। ४। ५८।

शकृत्।

501. The affix ऋतिन् comes after the root शक् 'to be able' (V. 15). 58

Thus शक् + ऋतिन् = शकृत् ordure, excrement, especially of animals. See A. K. II. 6 67.

५०२। अमेरतिः। ४। ५९।

अमतिः ज्ञानम्।

502. The affix अति comes after the root अम् 'to go' (I. 493) 59.

Thus वह + अति = वहतिः 'time, the moon'.

५०३ । वहिवस्यर्तिभ्यश्चित् । ४ । ६० ।

वहतिः पवनः । 'वहतिर्वृषवाहिभ्यो' । वसतिः क्षोभः ।

503. The affix अति comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053), वस् 'to dwell', (I. 1054) ऋ 'to go' (III. 16), and is treated as चित्. 60.

Thus वह् + अति = वहतिः 'wind'; वसतिः 'a house, night'; ऋतिः 'anger'.

५०४ । अञ्चेः को वा । ४ । ६१ ।

अङ्कतिरङ्कतिर्वातः ।

504. The affix अति comes after the root अञ्च् 'to go' (I. 203) the च् of which is optionally changed to क्. 61.

Thus अञ्च् + अति = अङ्कतिः or अङ्कतिः 'wind, fire'.

५०५ । हन्तेरंह च । ४ । ६२ ।

हन्तेरतिः न्यादंहादेशश्च धातोः । हन्ति दुरितमनया अंहतिर्दानम् । 'प्रादेशनं निर्वपणमपवर्जनमंहतिः' ।

505. The affix अति comes after the root हन् 'to kill' (II. 2) which is replaced by अंह्. 62.

Thus हन् + अति = अंह् + अति = *f.* अंहतिः alms, charities, a gift: lit. by which misfortunes are warded off. See Amarakosà II. 7. 30 for the line प्रादेशनं &c. प्रादेशनं, निर्वपणं, अपवर्जनं are synonyms of अंहतिः a gift.

५०६ । रमेर्नित् । ४ । ६३ ।

रन्तिः क्रीडाकालयोः ।

506. The affix अति comes after the root रम् 'to play, to rejoice at' (I. 906) and is treated as नित् which thereby places the accent on the first syllable. 63

Thus रम् + अति = रन्तिः the God of love; time.

५०७ । सूङः क्रिः । ४ । ६४ ।

कूरिः ।

507. The affix क्रिः comes after the root सू 'to beget' (IV. 24). 64.

Thus सू + क्रिः = सूरिः 'a God, the sun, a learned or wise man, a sage: a priest, a worshipper, a title of respect given to Jaina teachers: name of Kṛishṇa.

In the Daśapâdî the sûtra reads thus: सुजेरित् दीर्घश्च । There the ऋ of रित् is not an anubandha or indicatory letter, but is part of the affix. In this view, the resultant word is सूरित्, declined as:—Nom. S. सूरी, du. सूरितौ, pl सूरितः ।

The ऋ in रित् is not indicatory, but is part of the affix for two reasons. In the next sûtra the affix क्रिन् is taught, where the ऋ is indicatory.

Had the ष of षित् been indicatory, it would have been briefer to say भुजः क्रिन्, and omit it from the next sûtra. Secondly भूरि has not the accent of षित्; it is finally acute. See Rv. I. 22. 20 तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः &c.

The commentator on Dasapâdî has taken ष् as indicatory, and gives the example as भूरिः। But it is wrong: as the accent is not on the first.

५०८। अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रिन्। ४। ६५।

अद्रिः। शद्रिः शर्करा। भूरि प्रभूतम्। भुक्रिर्ब्रह्मा।

508. The affix क्रिन् comes after the roots अद् 'to eat' (II. 1), शद् 'to perish' (I 908), भू 'to be' and शुभ् 'to shine' (I. 459) 65.

Thus अद्+क्रिन्=अद्रिः 'a mountain'; शद्रिः 'candied sugar; an elephant; lightning'; भूरि 'plenty, abundance'; भुक्रिः 'an epithet of Brahman'.

Note:—भूरिः *m.* an epithet of Vishṇu, of Brahmâ, of Śiva, of Indra, *n.* gold.

५०९। वङ्क्रयादयश्च। ४। ६६।

क्रिन्नन्ता निपात्यन्ते। वङ्क्रिर्वाद्यभेदो वृहदारण्यकेऽपि च। वप्रिः क्षेत्रम्। 'अंहिरङ्घ्रिश्च चरणः'। वदिः क्षौद्रो धातुः। वन्द्रिर्नीहः। बाहुलकादूरणः। भेरिः।

509. The words vaṅkri &c. are irregularly formed with the affix क्रिन्. 66.

Thus वङ्कृ 'to be crooked (I. 88)+क्रिन्=वङ्क्रिः 'a kind of musical instrument; the timber of a roof; a rib of an animal.' वप् 'to sow' (I.1052)+क्रिन्=वप्रिः 'a field'.

In the above two instances the ऋ of the roots वङ्कृ and वप् has not undergone Samprasârana. अंह् to speak (X. 255)+क्रिन्=अंहिः 'a foot'; अंघ् 'to go' (I. 109)+क्रिन्=अंघ्रिः (a foot).

वद् (it is a चौरभाषु *i. e.* not enumerated in Dhâtu pâtha but found in the sûtras only)+क्रिन्=वन्द्रिः (sleep). fem. वन्द्री with ङीष् of वृदिकारात् &c. भी (to fear)+क्रिन्=भेरिः (a drum). Here guṇa has taken place by the force of बहुल (diversely), though the affix is क्रिन्।

५१०। रात्यदिभ्यां त्रिप्। ४। ६७।

रात्रिः। अद्रिः कुञ्जरः।

510. The affix त्रिप् comes after the roots रा 'to give' (II. 48) and अद् 'to perish' (I. 908). 67.

Thus रा+त्रिप्=रात्रिः 'night'; अद्+त्रिप्=अद्रिः 'an elephant, a cloud name of Vishṇu. In the Veda Bhâshya on अत्रिमन् तपसा जेतुर्यशः the word is explained as the name of a Royal sage.

५११। अदेर्ड्रिनिश्च। ४। ६८।

आद्रिण्डुः। अद्री। अद्रिणौ। अद्रिणः। अद्रिः। अद्री। अद्रयः।

511. The affixes त्रिन् and त्रिच् come after the root अद् (to eat). 68.

Thus अद्+त्रिनि=अत्रिन् (a devourer). Its Nominative forms are अत्री, अत्रिणौ, अत्रिणः ॥ अद्+त्रिच्=अत्रि (Name of a celebrated sage) Its Nominative forms are अत्रिः, अत्री, अत्रयः.

Note.—Ujjvaladatta reads the sûtra as अदेत्रिन्, and so according to him, the affix is त्रिन्, the च is indicatory. He gives the example as अत्रिः। But this is not right. For the form अत्रिः could have been evolved by the affix त्रिच् of the preceding sûtra, where was the necessity of teaching a new affix त्रिन् for the accent of अँत्रिः whether formed by *trip* or *trin* is the same, for a त्रिन् is unaccented (III. 1. 4. S. 3709), and so the root retains its accent in the case of त्रिच्॥

Govardhana also reads the sûtra as Ujjvaladatta, but explains it differently, saying that the न् of *trin* is not indicatory but part of the affix. He gives the example as S. अत्री dual अत्रिणौ pl. अत्रिणः। But then the difficulty would be as to accent. The word अत्रिँन् has acute on the final, as in अहीन्वा अत्रिणं पर्षि and अग्ने दंविनि अत्रिणम् (Rv. X. 118. 1).

We have the authority of Kaiyaṭa for reading the sûtra as अदेत् त्रिनिच् See Kaiyata's gloss on च कृत्यताकृत्य (I. 1. 63. S. 263).

५१२। पतेरत्रिन्। ४। ६९।

पतत्रिः पत्री।

512 The affix अत्रिन् comes after the root पत् 'to go' (I. 898). 69.

Thus पत्+अत्रिन्=पँतत्रिः 'a bird'.

Note.—There is another word पतत्रिन् ending in न्। It is derived from पतत्र 'a wing', with the taddhita affix इनि with the force of matup. It is declined as पतत्री, पतत्रिणौ, पतत्रिणः &c.

५१३। मृकक्षिरुग्यामीत्रिः। ४। ७०।

मरीचिः। कक्षीचिः पल्वलो निगादश्च।

513. The affix ईत्रि comes after the roots, 'to die' (VI. 110) and कक्ष् 'to sound' (I. 476). 70

Thus मृ+ईत्रि=मरीचिः 'the name of a Prajâpati,'a ray of light, mirage, a miser; कक्षीचिः 'a sound, a tree, a creeper in flower' *fem.* a cart.

५१४। ग्रयतेरित्रिच्। ४। ७१।

ग्रयतीचिर्व्याधिः।

514. The affix ईत्रि comes after the root ग्रि 'to increase, to swell' (I. 1059) and is treated as त्रिच् which thereby places the accent on the last syllable. 71.

Thus ग्रि+ईत्रि=ग्रयतीचिँः 'sickness; disease'.

५१५ । वेञो वयिङ च । ४ । ७२ ।

वीयिस्तन्तुः । नञ्समासेऽवीयिर्मरुत्प्रभेदः ।

515. The affix वयि comes after the root वे 'to weave, to cover (I. 1055) and is treated as ङित whereby the final vowel of the root is elided. 72.

Thus वे+वयि=वीयिः (wave, billow, pleasure, leisure). The word वीयि with नञ् compound forms अवीयिः (name of a particular hell) lit. where there is no vibration, nor pleasure.

५१६ । अहन्निभ्यामूषन् । ४ । ७३ ।

अहूषः सूर्यः । हनूषो राक्षसः ।

516. The affix ऊषन् comes after the root अह 'to go' (III. 16) and हन् 'to kill' (II. 2). 73.

Thus अह+ऊषन्=अहूषः 'the sun'; हनूषः 'a Râkshasa, a Demon'.

५१७ । पुरः कुषन् । ४ । ७४ ।

पुर अग्रगमने । पुरुषः । 'अन्येषामपि-' (३५३९) इति दीर्घः । पूरुषः ।

517. The affix कुषन् comes after the root पुर् 'to become a head' (VI. 56) 74.

Thus पुर्+कुषन्=पुरुषः a person; no guṇa as the affix is ङित्। By the sûtra VI. 3. 137. S. 3539, the lengthening of the vowel of the root also takes place. So पूरुषः a male being, man, men, mankind, an officer, the height or measure of a man, the Supreme Being, the pupil of the eye, the soul, the Punnâga tree, the first, third, fifth, seventh, ninth and eleventh signs of the zodiac, the seven divine principles of universe.

५१८ । पृनहिकलिभ्य उषच् । ४ । ७५ ।

पर्षदः । नर्नुषः । अनुषद् ।

518. The affix उषच् comes after the roots पॄ to protect, to fill (IX. 19)' नह् 'to bind' (IV. 57), कल् 'to count, to sound' (I 526). 75.

Thus पॄ+उषच्=पर्षद् hard, abuse, gross, spotted, variegated, नँनुषः (name of a king of the lunar race). अनुषद् 'sin, foul, angry, cruel, dark, idle, a buffalo, filth.

Note:—The accent of ननुष is anomalous It is first acute. See gloss on Mantra देवा अनूषद् ननुषस्त्रिरह्नः ।

५१९ । पीयेरूषन् । ४ । ७६ ।

पीय इति सौत्रो धातुः । पीयूषम् । वायुजलाद्युणे 'पीयूषोऽभिनवं पयः' ।

519. The affix ऊषन् comes after the root पीय (which is a sautra dhâtu). 76.

Thus पीय्+ऊषन्=पीयूषम् nectar, ambrosia. See A. K. I. 1. 51.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi sûtras, the vowel of the root is some times guṇated and so we get the form मधुघः (nectar; the milk of a cow that has calved within seven days). See A. K II. 9. 54. for the line मधुघीतस्त्रिदिवं पयः।

Swami Dayânanda places the word अङ्कुशः (a hook, a goad) under this sûtra, deriving it from the root अङ्क् (to count, to mark).

५२० । मज्जेर्नुक्च । ४ । ७७ ।

मञ्जूषा ।

520. The affix अषच् comes after the root मज्ज् 'to bathe, to sink, to purify' (VI. 122), and there is the augment नुक् 77.

Thus मज्ज्+अषच्=मज् (the ज् being elided by the vârtika अलि चङीशि अजञ्जष् under VIII. 2. 29)+नुक्+अषच्=मञ्जूषा (a box; Madder).

Note:—The ज of √masj becomes ज by चर्त्व rule, then the ज is changed to ज by अज्झल् rule, thus the base is majj, which with नुक् &c. gives mañjûshâ with two ञ's. Or one ञ is elided by VIII. 4. 65 S. 71.

५२१ । गडेर्डूषच् । ४ । ७८ ।

गण्डूषः-गण्डूषा ।

521. The affix डूषच् comes after the root गड् 'to cheek, (I. 384), and there is the augment नुक् 78.

Thus गण्ड+डूषच्=गण्डूषः or गण्डूषा a mouthful, handful of water.

५२२ । अर्तेरुः । ४ । ७९ ।

अरुः अरुः । अरुः । अरवः ।

522. The affix उ comes after the root ऋ 'to go' (III. 16). 79.

Thus ऋ+उ=अरुः 'an enemy'.

Its Nominative forms are अरुः, अरू अरवः.

Note:—The affix is *aru* ending with उ and not *arus* ending with उस्। Sâyana however has taken this affix as *arus*. In explaining अरुषः in Rv. I. 18. 8, he says so. अरुषः is not however genitive of *ararus*, but of अरुरि अरुष् formed with कुरुच् and the negative अन्।

It is from the root रु to give with the Vaidic Perfect Participial affix कुरुच्। This अरुषः being a Tatpurusha, has acute on the first by VI. 2. 2. S. 3736, because the first member retains its accent. While had this word been formed by the affix अषच् (if there be such an affix), it could never have acute on the first syllable. In fact Sâyana has himself explained the अरुषे (dative) in this way, in his gloss on mantra कुवित्सोअरुषे दधत्। Moreover there is a word अरुष ending in उस as in the mantras अधिक्षमिरुष पुरः चरुर्न and अपारुषमेधिवक्षसो अग्ने &c. See also Rv. I. 147. 4.

५२३ । कुटः किच्च । ४ । ८० ।

कुटर्चं कुटम्। किच्चमपौजणं चिन्त्यम्।

523. The affix अच comes after the root कुट् 'to curve, to bend' (VI. 73), and is treated as कित्. 80.

Thus कुट्+अचः=कुटः a tent, a cock.

Why the author says that the affix अच after कुट् should be treated as कित् is difficult to understand. Because by I. 2. 1. S. 2461, all affixes coming after the root कुट् are treated as कित् and thus do not cause the guṇa substitution of the उ of कुट्.

५२४। शकादिभ्योऽटच् । ४ । ८१ ।

शकटोऽक्षिवाट् । कर्किर्गत्वर्धः । कङ्कटः संनाहः । देवटः क्षिप्पी । करट इत्यादि ।

524. The affix अटच् comes after the roots शक् (to go) &c. 81.

Thus शक्+अटच्=शकटः a 'carriage'; कंक् (to go)+अटच्=कंकटः 'military accoutrements'. दिव् 'to play' (IV. 1)+अटच्=देवटः 'an artist'; कॄ 'to scatter (VI. 116), +अटच्=करटः 'an elephant's cheek'. Or from कृञ् to do (VIII. 10).

Note:—Under the present sûtra, Svâmi Dayânanda Saraswati places many such words as कपटः, पर्कटः, कर्पटः, पर्पटः, कङ्कटम्, चर्पटः, भवटः &c.

Note:—Some derive शकटः from √śak to be able (V. 15) देवटः is from √devṛi devane (I. 529). करटः means also safflower, a crow, an athiest, a degraded Brâhmaṇa, a man of a low profession, a musical instrument, the first Śrâddha ceremony performed in honor of a dead person, करटा a cow difficult to be milked.

५२५। कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् । ४ । ८२ ।

करम्बं व्यञ्जनम् । 'कदिखडी' धौतौ । कदम्बो वृक्षभेदः । कडम्बोऽग्न्यागारः । कटम्बो वाद्यभेदः ।

525. The affix अम्बच् comes after the roots कॄ to do (VIII. 10) कद् and कड् (these two are sautra dhâtus, not being enumerated in Dhâtupâṭha) and कट् to rain, to cover (I. 315) 82.

Thus कॄ+अम्बच्=करम्बम् 'mixed, variegated,' कदम्बः 'a kind of tree'; कडम्बः 'the stem or stalk of a pot-herb; the end or point'; कटम्बः 'a kind of musical instrument'.

५२६। कदेर्णित्पक्षिणि । ४ । ८३ ।

कादम्बः कलहंसः ।

526. The affix अम्बच् comes after the root कद् (a Sautra dhâtu) and is treated as णित् when meaning a kind of bird 83.

Thus कद्+अम्बच्=कादम्बः 'kind of goose'. The affix being treated as णित् causes vṛiddhi of the end-vowel of the root by VII. 2. 115 S. 254.

५२७। कलिकद्योरलः । ४ । ८४ ।

कललः । कर्दलः ।

527. The affix अत् comes after the roots अल् 'to count (I. 526) and अर्द् 'to rumble as the bowels, to caw as a crow' (I. 60). 84.

Thus अल्+अत्=अलतः 'a pen, a reed for writing with; rice which is sown in May-June and ripens in December-January', a thief, a rogue.

अर्दनः 'mud, mire'.

५२८। कुषिपुलयोः किन्दच्। ४। ८५।

'कुच शब्दोपजरत्वयोः'। कुषिन्दः शब्दः। पुलिन्दो जातिविशेषः।

528. The affix किन्दच् comes after the roots कुष् 'to support, to converse or speak with (VI. 45), and पुल् 'to grow, to become tall' (I. 894). 85.

Thus कुष्+किन्दच्=कुषिन्दः 'noise'; पुलिन्दः 'name of a tribe; a savage, a barbarian'.

५२९। कुपेर्वो वश्च। ४। ८६।

कुषिन्दकुविन्दौ तन्तुवाये।

529. The affix किन्दच् comes after the root कुप् 'to be angry' (IV. 122) of which the प् is optionally changed to व. 86.

Thus कुप्+किन्दच्=कुषिन्दः or कुविन्दः (a weaver).

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇadi sûtras, the word अलिन्द (a terrace before a house-door, a place like the square at the door) is derived from the root अल् (to decorate) with the addition of the affix किंदच्

५३०। नौ वञ्चेर्थिन्। ४। ८७।

निवञ्च विरालिङ्गः।

530. The affix थिन् (*athi*) comes after the root वञ्च् 'to embrace, to fasten (I. 1036) preceded by the preposition नि. 87.

Thus नि+वञ्च्+थिन्=निवञ्च् (the ञ is changed to ङ् by VIII. 3. 65 S. 2270) +थिन्=निवंग् (the last consonant ङ् being changed to ग् by VII. 3. 52 S. 2863 because the affix has an indicatory *gh*.) +थिन्=निवंगथिः 'an embrace', a bow man, a charioteer, a car, grass, the shoulder.

५३१। उदर्तेश्चित्। ४। ८८।

उदरंधिः चतुरः।

531. The affix थिन् (*athi*) comes after the root ऋ 'to go' (III. 16) preceded by the preposition उद and is treated as चित्. 88.

Thus उद्+ऋ+थिन्=उदरंथिः 'the ocean'.

५३२। सर्तेर्थिन्च। ४। ८९।

सारथिः।

532. The affix अथिच् (*athi*) comes after the root रथ् 'to move to go' (III. 17) and is treated as च्वि. 89.

Thus रथ्+अथिच्=रथ्यः 'the charioteer'.

५३३। खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ। ४। ९०।

खर्जूरः। खर्जूरः। वस्त्रं वृणोत्यनेन। पिञ्जूलं कुशवर्तिः। 'अङ्गेर्ण्डिच्च' (गणसू।) लाङ्गलम्। कुक्षूलः। तनेर्ण्डूण्डिच्च (गणसू।)। तान्त्रूलम्। वृकात्तेर्ण्डूण्डिच्च (गणसू।)। वार्कूलः वृकोऽपि कुत्सा (गणसू।) वृकूलम्। कुक्षूलम्।

533. The affixes ऊर and ऊलच् come respectively after the roots खर्ज् &c. (to pain, to be uneasy), and पिञ्ज् (to kill) &c. 90.

Thus खर्ज् (I. 247)+ऊर=खर्जूरः 'date palm'; कृप् 'to be able (I. 799)+ऊर=कर्पूरः 'camphor'; वस्त्र् 'to cover' (I. 521)+ऊर=वस्त्रूरः 'dried flesh', पिञ्ज् (X. 31)+ऊलच्=पिञ्जूलम् (the leaf of the Kuśá grass). अङ्ग् 'to go, to go lame' (I. 154)+ऊलच्=लाङ्गूलम् (the tail of an animal), G. S. The vowel of √lang takes vriddhi. कुक्ष् 'to embrace (IV. 109)+ऊलच्=कुक्षूलः 'a granary; तन् 'to be fatigued (IV. 93)+ऊलच्, G. S. The augment ण्डुक् is added to the root which is also vriddhied. Thus ताम्बूलम् 'the areca nut, the *pán* leaf' वृक् 'to hurt, to kill (IX. 18)+ऊलच्, G. S. The augment ण्डुक् is added to the root which also gets vriddhi, thus forming वार्कूलः 'a tiger, a wolf; a demon, a bird, an eminent person; कु 'to go' (I. 991),+ऊलच् and कु 'to sound' (I. 999) +ऊलच् G. S. Both √du and √ku receive the augment ण्डुक् Thus दुकूलम् woven silk, a silk garment', and कुकूलम् chaff, a fire made of chaff, a hole, an armour'.

५३४। कुधञ्चट्दीर्घश्च। ४। ९१।

कूची चित्रलेखनिका।

534. The affix चट् comes after the root कु 'to sound' (I. 999), the vowel of which is also elongated. 91.

Thus कु+चट्=कूचः (the female breast). As the affix has an indicatory ट, therefore its feminine form is made by adding ङीष्, thus कूची (a small brush of hair, a pencil).

५३५। समीखः। ४। ९२।

समीचः समुद्रः। समीची हरिणी।

535. The affix खच् comes after the root अञ्च् 'to go' (II. 36), preceded by the preposition सम्, and the vowel of the root is elongated. 92.

Thus सम्+अञ्च्+खच्=समीचः 'the ocean'. Its feminine is formed by adding ङीष्, thus समीची 'a doe'.

५३६। सिवेर्यक् च। ४। ९३।

सूची दर्भादुरः। सूची।

536. The affix यक् comes after the root षिव् 'to sew, to write' (IV. 2) the षि portion of which is replaced by सू. 93.

Thus सिच्+वन्=सूचः 'a pointed shoot or blade of Kuśa grass'. The feminine is with ङीष् as सूची a needle.

५३७ । शनेर्क्रमन् । ४ । ९८ ।

शक्तौ धुवच् ।

537. The affix क्रमन् comes after the root शक 'to control' (IV 92) 94.

Thus शक्+क्रमन्=शक्मः 'the iron head of a pestle'.

५३८ । उदात्तादृयतश्च । ४ । ९५ ।

अन्यथा विधास्यमाने । 'ऊध उत्तमादे' । ऊधस् अत्वं गुणाभावश्च । उत्तमो मर्मावयवः । सुष्ठु आसद् । सिन्धः । सिन्धव् ।

538. The words ऊधस् &c., are irregularly formed with affix वन्. 95.

Thus उप् 'to collect together' (IV. 114)+वन्=उदवन् 'the womb', the द् of the root is changed to ध् and there is also absence of guṇa.

सुष् 'to grieve' (I-198)+वन्=सुर्वन् 'copper, a rope', there being also as in the previous instance the change of ष् into र् and absence of guṇa. षी (to lead)+वन्=निम्बः (the Nimba tree), and षी 'to pervade, to conceive, to be born' (II. 39)+वन्=सिन्वन् 'the disc of the sun or moon'. In these two instances the roots षी and षी receive the augment सुक् and their long vowel ई is also shortened to इ before the affix वन्. The word सिन्व is formed from the root षी, since there is no difference between the letters ष and ष (अवर्णेवर्णादा).

५३९ । स्थाः स्तोऽम्बाम्बवौ । ४ । ९६ ।

सिद्धेरम्बाम्बवौ स्तौ आदेशौ स्तः । 'स्तम्बौ गुच्छगुल्मादिनः' । स्तम्बः गुच्छगुल्मः ।

539. The affixes अम्बच् and अम्बन् come after the root स्था 'to stand' (I. 975), whereby स्था is changed to स्त. 96.

Thus स्था+अम्बच्=स्तम्बः 'a clump of grass &c'; स्तम्बः 'a bunch of flowers.

५४० । शाशपिन्द्यां दृदनौ । ४ । ९७ ।

'शादो अन्यासञ्ज्ञायोः' । शदः ।

540. The affixes र and दन् come respectively after the roots शो 'to sharpen, to make thin' (IV. 37) and शप् 'to curse' (IV. 59). 97.

Thus शो+र=शादः 'mud, young grass'. शप्+दन्=शब्दः 'noise'. It is different from the शब्द meaning a word.

५४१ । अवद्यादयश्च । ४ । ९८ ।

अवद्यरित्यवद्यः । 'वद्यैर्दुः' (भवद्यं) । दुष्टः ।

541. The words अवद्य &c. are irregularly formed, with the affix यत्. 98.

Thus अद् (to defend, protect)+वत्=अब्दः (a year). Gana sûtra. The augment *num* comes after √ku (II. 33). Thus कुद 'to sound'+वत्=कुन्दः 'a jasmine flower', the verb receiving the augment नुक्.

Note:—Swâmi Dayânanda derives the words वृन्दम्, अब्दः and कुन्दः by the force of the present sûtra.

५४२ । वलिमलितमिभ्यः कयन् । ४ । ९९ ।

वलयम् । मलयः । तनयः ।

542. The affix कयन् comes after the roots वल् to go, (I. 520), मल् 'to hold', (I. 522) and तन् 'to spread' (VIII. 1) 99.

Thus वल+कयन्=वलयम् 'a bracelet'; मलयः 'name of a mount in range in the south of India, abounding in sandal trees', तनयः 'the son'.

५४३ । वृङ्शोः कुग्दुकौ च । ४ । १०० ।

वृणय आत्मनः । हृदयम् ।

543. The affix कयन् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) and हृ 'to steal or rob' (I. 947) which respectively receive the augments कुक् and दुक्. 100

Thus वृ+कुक्+कयन्=वृणयः 'refuge, shelter'; हृ+दुक्+कयन्=हृदयम् 'the heart' lit. that which is attracted or stolen away by sense objects.

५४४ । क्षिपीभ्यां रुः । ४ । १०१ ।

क्षेरुः । क्षेरुः सूर्यः । बाहुलकात्क्वचिदेवेदम् । 'क्षेरुस्तरुसुरः पारः क्षेरुर्वाडीर्दिनमणी' ।

544. The affix रु comes after the roots क्षि 'to throw, to scatter' (V. 4), पी 'to drink' (IV. 33). 101.

Thus क्षि+रु=क्षेरुः 'the Meru or the Polar mountain'; पी+रु=पेरु 'the sun'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unadi sûtrâs, the affix रु comes after the root पा (to drink) also. This पारु 'the sun'. As in Hatta Chandra we find क्षेरुस्तरु सुरः पारः &c.

५४५ । जभ्वादयश्च । ४ । १०२ ।

जत्रु । जत्रुणी । भत्रु । भत्रुणी ।

545. The words जत्रु &c. are irregularly formed with the affix रु. 102.

Thus जन् 'to beget' (IV. 41)+रु=जत्रु 'the collar bone', the न् of the root is changed to त्र् । Its Nom. dual is जत्रुणी.

भन् 'to pervade' (V. 18)+रु=भत्रु 'tears'; dual भत्रुणी ।

Note:—Similarly किवु (a pot-herb, a kind of tree) from the root की (to lie down) with the augment गुक् and the affix रु; the long ी of the root being shortened.

Under the present rule, Swâmi Dayânanda places such words as किवु and जठु &c.

५४६ । रुशातिभ्यां क्रुन् । ४ । १०३ ।

वयर्हनजेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रत्ययादौ चाटाद्यत्वत्वम् ।

546. The affix क्रुन् comes after the roots रु to cry, howl (II. 24), and शद् 'to sharpen' (I. 908) in the causative. 103.

Thus रु+क्रुन्=रुरुः 'an antelope'.

शादि (causative) +क्रुन्=शत्रुः 'an enemy'. The word is शत्रु and not शात्रु the shortening takes place as the word is considered to belong to the प्रत्ययादि class.

५४७ । जनिदाव्युसृवृनदिवमिनमिसृडभ्य इत्वन्त्वन्त्रयिक्नन्शक्य-डटटाटचः । ४ । १०४ ।

जनित्वौ मातापितरौ । दात्वो दाता । च्योजो नप्त्राद्यजः क्रीवपुंवच्च । वृधिरकुच्च पृषः वृधौ धातुश्च । वृत्र आवृत्तं मूलकं च । नप्त्रय । चयदः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । विभर्ति भरटः कुलालो वृत्तकश्च ।

547. The following nine affixes इत्वन्, त्वन्, त्रच्, क्नयिन्, शक्, क्य, ड, डट and आटच् come respectiveby after the nine roots जन् 'to be born, to beget', (IV. 41), दा 'to give' (III. 9), च्यु 'to drop down' (I. 1004), वृ 'to move', (III 17), वृ 'to choose', (V. 8) नप्त् 'to be pleased' (IV. 99), चय् 'to be confused' (I. 882), नट् 'to salute (I. 1030) भृ 'to support, to maintain' (III. 5) 104.

Thus जन्+इत्वन्=जनित्वौ 'the father and mother'; दा+त्वन्=दात्वः 'a giver, a generous man'; च्यु+त्रच्=च्योत्रः 'a goer, oviparous, void of virtue' the vriddhi is caused by the affix त्रच् being regarded as ञित्.

वृ+क्नयिन्=वृञिः 'the goad to drive the elephant, the moon, the sun, the air', the affix क्नयिन् being regarded as ञित् prevents guṇa operations taking place and places the accent on the first syllable, as it has an indicatory ञ; whereas the accent of वृञि formed under Uṇadi IV. 49 (वृ वृधिभ्यां ञित्) has the accent on the last syllable. वृ+त्रच्=वृत्रः 'ginger, a root a rat; नप्त्+क्य=नप्त्र्यः (a fish), the accent being on the last syllable, whereas the word नप्त्र्य formed under Uṇâdi sûtra IV. 2 has the accent on the first syllable. चय्+ड=चयडः 'a eunuch'. As a diversity, the च of the root चय् is not changed to क् though so required by VI. 1. 64 S. 2264. The ड is not ञ्ड। Compare चयडः of अजेर्डः Uṇ 1. 99. नट्+डट=नटः (an actor), the ट् of the root is elided by the affix being regarded as ञित्.

भृ+आटच्=भरटः 'a potter, a servant'.

५४८ । अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ४ । १०५ ।

पेत्वनवृत्वन् । वृत्रम् ।

548. These affixes come after other roots also. 105.

Thus पा (to drink) +इत्वन्=पेत्वन् 'nectar'. वृ 'to nourish'+त्रच्=वृत्रं 'much'.

Note:—S Âm. Dayânanda places also the following words under this sûtra.—*viz*: —

५४९ । कुसेरुन्भोजेदेताः । ४ । १०६ ।

कुसुम्भम् । कुसुमम् । कुसीदम् । कुसितो जनपदः ।

549. The affixes उम्भन्, उम, ईद and इत्र come after the root कुस् 'to embrace', (IV. 109). 106.

Thus कुस्+उम्भन्=कुसुम्भम् 'safflower'; कुस्+उम=कुसुमम् 'a flower'; कुस्+ईद=कुसीदम् 'usury'; कुस्+इत्र=कुसितः 'an inhabited country.

५५० । वानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेलवलपल्वलसिध्न्यशल्याः । ४ । १०७ ।

वनोतेरसिप्रत्ययश्च उपधावृद्धिः । वानसिर्हिरण्यम् । पृणो वुक्च । पर्णसिर्जलम् । पॄ । पर्णसिर्जलगृहम् । 'सह आवासे' । उपसर्गात् । अस्मि सहश्च उक्च् । अङ्कुशः । चषेरालच् । 'चषालो यूपकटकः' । हलन्तो देवनेदः । चषालम् । लिखता यज्ञः । अङ्कुशप्रत्ययेऽकारः । सिध्नम् । सधेर्दः । 'शल्यं वा दुःखि चङ्कुर्ण' ।

550. The words Sânasi, varṇasi, parṇasi, taṇḍula, aṅkuśa, chaṣhâla, ilvala, palvala, dhishṇya and śalya are irregular. 107.

These words are irregularly formed thus 1. वानसिः (gold), from the root वन् 'to give, (VIII. 2) with the affix असि the penultimate vowel of the root gets vriddhi. 2. पर्णसिः (water), from the root पॄ 'to choose' (V. 8) with the additions of the augment उक् and the affix असि। In the Daśápâdî, पर्णसि is read instead. It means Lokapâla and is to be found in the Mantra पर्णसि मुदिताचर्य. 3. पर्णसिः 'a house standing in the midst of water, a summer-house', from the root पॄ 'to fill' (III. 4) with the affix असि and the augment उक् 4. तण्डुलः (rice) from the root तडु 'to beat' (X. 43) with the augment उल and the affix उलच्. It is end-acute, as the affix is चित्। See mantra वेषा उपडवात् लिखतेह। 5. अङ्कुशः 'the goad to drive an elephant' from the root अकि 'to mark' (I. 87) and the affix उशच्. It is also end-acute, because the affix is चित्। As in the Mantra धीरैषि अङ्कुशं यथा (Rv. X. 134. 6). 6. चषालः 'a wooden ring on the top of a sacrificial post', from the root चष् 'to eat' (I. 958) and the affix आलच्। Ujjvaladatta gives the affix as आलच्। But we do not find the चित् accent in the following चषालयूपाय अश्वयूपाय or चषालाश्वत्थः खदिरः वृक्षिवान्। 7. इलवलः (a demon; one of the five stars in the head of Orion) from the root इल् 'to go, to sleep' (VI. 65) and the affix वलच्. The irregularity consists in there being no guṇa of the root vowel. 8. पल्वलम् 'a small pool or tank lit. in which they drink from the root पा 'to drink' (I. 972), the long vowel of which is shortened before the augment उल् and the affix वलच्. 9. सिध्नम् (a house, a seat, fire &c.) from the root षिधॄ to conquer (V. 22) and the affix नक. The ध् of the root is changed to द् without being followed by र्। 10. शल्यम् 'a spear,

javelin, dart' from the root शक 'to shake, to go' (I. 896), and the affix प. It is masculine also: and means a porcupine, hedge hog, the thorny shrub, extraction of splinters, a fence, boundary, the Bilva and Madana trees, a kind of fish; name of a king of Madra.

५५१ । कूशासञ्जिभ्यः भ्रः । ४ । १०८ ।

कूशम् । शभ्रः स्निग्धवाक् । अम्लतो रसः । वाक्शब्दादन्येः । अम्लः ।

551. The affix भ्र comes after the roots कू 'to bind' (I. 1016), शक् 'to be able' (V. 15), अम्ल 'to sound (I. 403). 108.

Thus कू+भ्र=कूशम् 'the root of a plant'. So also शभ्रः speaking kindly sweet speaking. See Amarakosá III. 1. 36. It means also affable, agreeable: lit. he who *can* or *knows* how to speak, an able man. Another form is शक्लः। From अम्ल to sound, we get अम्लः acid taste.

By force of Bahulam (diversity) the affix comes after आर्ति to be ill (X. 180). As अम्लः acid. The long आ is shortened as a diversity.

५५२ । आशाशयिभ्यो यः । ४ । १०९ ।

आशया । छाया । शय्या । वाक्शब्दाद्युगीये । 'अर्धं दक्षिणतश्चोः' ।

552. The affix य comes after the roots आ 'to measure' (II. 58), शो 'to cut (IV. 38), and शय 'to sleep' (II. 69). 109

Thus आ+य=आया 'magic, illusion'; छाया 'shade', शस्य 'crop'.

By the force of बहुल (diversely) which governs the Unâli sûtras, the affix य comes after the root यु (to perform a sacrifice). Thus यु+य=प्रायं 'the usual position of the sacred thread when it hangs down over the left shoulder'. It means also left, left hand, southern, contrary, right.

Note:—By the present rule, Swâmi Dayânand derives the word अन्य (another) from the root अन् (to breathe) with the affix य.

५५३ । जनेर्वक्वन् । ४ । ११० ।

'जै विजायाम्' (३३१९) । जन्यं युद्धम् । जाया भार्या ।

553. The affix क्वन् comes after the root जन् 'to be born, to beget' (III. 24). 110.

Thus जन्+क्वन्=जन्वन् 'a battle' a market, a fair; जन्या the friend of a mother, the relation of a bride, जन्यः a father.

By VI. 4. 43. S. 2319, the न् of जन् is optionally replaced by long आ. Then the form will be जा+क्वन्=जाया (wife).

५५४ । अगन्याद्यत्यप् । ४ । १११ ।

अगन्या विवाहवेदी । एतेर्वर्णनाशनम् उपधावृद्धिश्च । अवन्या जातेष्टी । अवन्यः प्रजापतिः । 'अवी रक्षणे' । अव्या । अवतेरिकन् । अव्या ।

554. The words *agânya* &c. are irregularly formed with the affix क्यप्. 111.

Thus हन् 'to kill' (II. 2)+क्वन्। By VI 4. 98 S. 2363, the root vowel of हन् is elided; by VII. 3. 54 S. 358, the ह् is changed to घ्. Then as the root receives the augment अट्, the letter अ precedes the root. So हन्+क्वन्=घ्न्व and by adding the augment अट् it becomes अघ्न्वः the creator, but when feminine अघ्न्या 'a cow'.

According to some, अघ्न्यः is not formed with the augment अट् but by the negative particle नञ्.

Similarly कन्या (a girl) and वन्ध्या are formed with the affix क्यप् added to the roots कन् 'to shine' (I. 488) and बन्ध् 'to bind' (I. 1022) as क and ब are considered to be identical, the from is वन्ध्या also. It means barren.

Note:—The word सन्ध्या (morning and evening prayer) is formed from the root धा (to hold) preceded by the preposition सम् and followed by the affix क्यप्. According to Ujjvaladatta, कुम्भघ्न is formed from कुभ to sound, with the affix क्वन् and the augment कुक्। The word is first acute as it is formed by क्वन् (VI. 1. 213. S. 3701). According to others, it is formed by क्वन् and so is end-acute. See also VI. 2. 8 S. 3742 where कुक्षय is said to be formed by the affix क्षयच्।

५५५। स्नात्व्यादिपद्यर्तिपृशकिभ्यो क्वनिप्। ४। ११२।

स्नात्वा रविः। मह्वा शिवः। सह्वा चन्द्रः। 'अर्वा तुरङ्गगर्दभोः'। अर्वं ग्रन्थिः प्रस्तावश्च। अङ्क्वा हस्ती। ङीषौ। अङ्क्वर्यङ्गुलिः।

555. The affix क्वनिप् comes after the roots स्ना 'to bathe', (II. 43), मद् 'to be pleased', (IV. 99), सह् 'to go', (IV. 60) ऋ 'to go' (III. 16) पॄ 'to protect, to fill' (III. 4) and शक् 'to be able' (V. 15). 112.

Thus स्ना+क्वनिप्=स्नात्वन् Inom. S. स्नात्वा 'a tendon, muscle, tasteful' मह्वन् 'an epithet of Siva; fond of enjoyment', सह्वन् 'a road, way'; अर्वन् 'a horse; running and unworthy, censurable', पर्वन् 'a knot, joint, a book, section'; अङ्क्वन् 'an elephant'; the feminine of this word is formed by adding the augment र and the affix ङीप्, thus अङ्क्वरी 'a finger'.

See IV. 1. 7. S. 456 for the augment र। The word is used in this sense in the Mantra आरोहतं दशतं अङ्क्वरीर्नम. It also means a kind of metre, a river, a girdle.

५५६। शीङ्क्रुशिरुहिजिक्षिवृधुभ्यः क्नक्निप्। ४। ११३।

शीत्वाजगरः। क्रुत्वा पुरोडाशः। रुह्वा वृक्षः। जित्वा जेता। क्षित्वा वायुः। वृत्वा प्रजापतिः। धृत्वा विष्णुः।

556. The affix क्नक्निप् comes after the roots शी 'to sleep', (II. 22) क्रुञ् 'to cry, to lament', (I. 909), रुह् 'to grow' (I. 912) जि 'to conquer, (I. 993) क्षि 'to dwell', (VI. 114), वृ 'to go', (III. 17), धृ 'to support. (I, 948). 113.

Thus शी + क्वनिप् = शीवन् 'a large snake, python' क्रुवन् 'a jackal'; वहन् 'a plant', जित्वन् 'a conqueror' जित्वन् 'wind', भूत्वन् 'the creator'; भूत्वन् 'an epithet of Vishṇu',

५५७ । धाव्योः संप्रसारणं च । ४ । ११४ ।

शीवा कर्मकरः । शीवा स्थूलः ।

557. The affix क्वनिप् comes after the roots धे 'to contemplate (I. 957) and वे 'to grow' (I. 1013) which also undergo Samprasâraṇa. 114.

Thus धे + क्वनिप् = धीवन् 'clever, an artist'; वीवन् 'stout'. The lengthening is by VI. 4. 2. S. 2559.

५५८ । अदेर्घ च । ४ । ११५ ।

अध्वा ।

558. The क्वनिप् comes after the root अद् 'to eat' (II. 1) of which the final द् is changed to ध्. 115.

Thus अद् + क्वनिप् = अध्वन् 'a road'.

५५९ । प्र हरशदोस्तुट् च । ४ । ११६ ।

प्रेत्वा प्रवत्वा च सागरः । प्रेत्वरी प्रवत्वरी च नदी ।

559. The affix क्वनिप् comes after the root हृ 'to go' (II. 8) and वद् 'to perish' (I. 908), preceded by the preposition प्र, to which is added the augment तुट्. 116.

Thus प्र + हृ + तुट् + क्वनिप् = प्रेत्वन् 'the ocean'; प्र + वद् + तुट् + क्वनिप् = प्रवत्वन् 'the ocean'.

The feminines of these words are formed by adding the affix ङीष् (IV. 1. 7. S. 456.) Thus प्रेत्वरी and प्रवत्वरी 'a river'.

५६० । सर्वधातुभ्य इन् । ४ । ११७ ।

वह्निरग्निः । तुण्डिः । तुण्डिः । वल्लिः । वटिः । देववह्निः । काशते दीप्यते काशिः । यतिः । यष्टिः । यष्टी । केलिः । 'यती परिष्वाने' । अग्निः । वायुलवायुवः । कोटिः । हेलिः । वोचिः । अग्निः । कलिः ।

560. The affix इन् comes after all roots. 117.

Thus वह् to cook (I. 1045) + इन् = वह्निः (fire); तुण्डिः (face) from the root तुड् 'to break' (I. 374); तुण्डि (mouth, face) from तुद् to injure, 'to press out' (I. 95); वल्लिः 'a fold or wrinkle on the skin' from the root वल् 'to go, approach; (I. 520); वटिः 'circular' from the root वट् 'to surround (X. 311); यज्वा 'a sacrificer' from यज् 'to sacrifice' (I. 1015) Similarly we have देववह्निः 'a priest or sacrificer to the Gods. काशिः 'the city named Kâśi or Benares', from the root काश् 'to shine' (I. 678); यतिः (an ascetic) from यत् 'to go' (I. 30); यष्टिः 'a kind of jasmine' from यष्ट् 'to hold, possess'; (I. 523); केलिः 'play' from केल् 'to sport' (I. 570); मसिः 'ink' from मस् 'to change form, to weigh' (IV. 112); कोटिः (a crore, *i. e.* ten millions) from

कुङ् 'to curve, to bend (VI. 78). Though I. 2. 1. S. 2461 would prevent the guṇa of कुङ्, yet it takes place by the बहुल rule which governs the Uṇâdi sûtras. रेवि: 'the sun, amorous sport', from रिवृ 'to sport amorously' (VI. 69); वेदि: 'perfect wisdom or enlightenment' from the root विद् 'to know' (I. 911); नन्दि: (joy) from नन्द् 'to be glad' (I. 67); अरि: 'strife, quarrel' from अर् 'to sound' (I. 526).

Note:—Some hold that the words सर्वधातुभ्य: is an interpolation, because redundant. The real sûtra is इन् ।

५६१ । कृवृजॄसिद्धिस्तमिदिदाभ्यो नित् । ३ । ११८ ।

'कृतिर्निञ्जावजावन्हे वेदे विधि हवे दवौ । चन्द्रे जाते ह्वयाह्वे च वसे भावे च वीरिण:' वेदिर्वेदुप । रोदिर्नेमौ । वर्दि: । वेदि: । अदिरदेवा । वीर्दि: ।

561. The affix इन् comes after the roots कृ 'to steal' (I. 947), वृञ् 'to grind' (VII. 15), षू 'to grow' (I. 912), वृङ् 'to choose' (I. 795), सिध् 'to exist (IV. 62), दिद् 'to cut', (VII. 3), दाप् 'to name, 'to glorify' (X. 111). 118.

Thus कृ+इन्=केदि: 'a name of Vishṇu, a day, the God Indra, the frog, the lion, the horse, the sun, the moon, a parrot, an ape, the God Yama and wind'; रेवि: 'lightening'; रोदि: 'a religious man; a tree; a seed'; वर्दि: 'anything wrapped round, a pad, an ointment'; वेदि: 'a learned man; an altar; a name of the Goddess Saraswati'; अदि: 'a cutter'; वीर्दि: 'glory'.

५६२ । बहुलवाधात्किन् । ३ । ११९ ।

कृषि: । अर्षि: । कृषि: । सिचि: । बाहुलकाद्वृत्तौ सिचि: । 'कृष विलेखने' । कृषि । कृषी चूर्णिका ।

562. The affix इन् treated as सित् comes after those roots which have for their penultimate an ऋ vowel. 119.

Thus कृष् 'to plough' (I. 1039)+इन्=कृषि: 'a farmer'; अर्षि: 'a sage' from ऋष् 'to approach' (VI. 7); कृशि: 'pure' from कृश् 'to grieve' (I. 198); सिचि: (writing) from षिच् 'to stain' (VI. 139); by the force of बहुल (diversely), it is sometimes written as सिचि: also; कृषि: (a painter's brush) from कृष् 'to drive out, to measure' (I. 560); the feminine of this is कृषि.

Note:—Some read the sûtra as बहुलवाद् सि: and make the affix सि an apavâda of इन्। But it is not correct. For सि would make these words final-acute by affix accent. But we find that अर्षि:, कृशि: have acute on the first, as in the Mantras अग्नि: पूर्वेभि: ऋषिभि: (Rv. I. 1. 2) and कृषिर्देव कृषि: अग्नि: &c.

Note:—The words कृषि: &c. are also formed by the *Vart* बहुलवादिभ्य: given under III. 3. 108 S. 3285, but there is difference in accent. Then they have acute on the final: as in the Mantra अग्निर्ना दीव्य: कृषिरग्नि: (Rv. X. 34. 13) where कृषिर् has acute on the final.

Note:—कृषि: means summer, fire, pleasure, pure &c.

५६३ । भ्रमेः संप्रसारणं च । ४ । १२० ।

भ्रुमिर्वातः । बाहुलकाद्भ्रमिः ।

563. The affix इन् comes after the root भ्रम् 'to wander (IV. 96), which also undergoes Samprasâraṇa. 120.

Thus भ्रम्+इन्=भ्रुमिः 'whirl wind'. By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, there is also the from भ्रमिः (whirl wind). In the gloss on the mantra भ्रुमिं चिदस्या वपयो बुबुक्षि, the word bhṛimi is explained by भरणशीलं दरिद्रं जनम् ।

५६४ । भ्रमितमिशतिस्तम्भात्मत इन्वच । ४ । १२१ ।

त्रिमिः । संप्रसारणाद्भुस्रेः भ्रुमिरपि । त्रिमिर्मत्स्यभेदः । 'त्रिमिर्मे चक्षद्भुवोः' । त्रिमिन्नः चक्षुः ।

564. The affix इन् comes after the roots भ्रम् 'to walk, to step' (I. 502) मस् 'to be suffocated, to be fatigued' (IV. 93), मत् and स्तम्भ् (these two are सौत्र roots) and is treated as चित्. The म of these roots is replaced by त्र. 121.

Thus भ्रम्+इन्=त्रिमिः, sometimes the र् of the root undergoes Samprasâraṇa and then we get भ्रुमिः (an intestinal worm); त्रिमिः 'the ocean, a whale fish'; त्रिमिः 'black; white'; त्रिमिन्नः 'the ocean'.

५६५ । मनेरुच्च । ४ । १२२ ।

मुनिः ।

565. The affix इन् comes after the root मन् 'to think' (IV. 67) of which the न, is replaced by उ. The affix is treated as चित् । 122.

Thus मन्+इन्=मुनिः 'a sage', lit. who knows, or who thinks; a thinker,

५६६ । वर्षेर्वलिश्चाहिरण्ये । ४ । १२३ ।

वर्षिः सौत्रः । अत्र वलिरादेशः । 'ऋतोवहारवीः पुंसि वलिः प्राग्वत्सूत्रे त्रिवाद्' । हिरण्ये तु वर्षिः पुमर्थश्च ।

566. The affix इन् comes after the root वर्ष् which is replaced by वल् when not meaning हिरण्य (*i. e.* gold.) 123.

The affix इन् is treated as चित्. The root वर्ष् is a sautra one *i. e.* not found in Dhâtupṭâha but only in the sûtras. Thus वर्ष्+इन्=वल्+इन्=वलिः 'a tax, an offering usually religious, when in the masculine gender, but when in the feminine gender, it means a fold, winkle'.

The root वर्ष् is not replaced by वल् wnen it means हिरण्य (gold). Thus वर्ष्+इन्=वर्षिः 'gold'.

५६७ । वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनियाशिवादिवारिभ्य इन् । ४ । १२४ ।

'वासिरक्षेदनवस्त्रेषु' । वासिः-वासी । वाजिर्वेगः । राजिः-राजी । व्राजिर्वीथालिः । वादिः वारयिः । निवासिसेवेक्षणेषु । वासिरश्मिः । वाहिर्विद्वान् । वारिर्जलवन्धयी । जले तु क्लीबत्व । बाहुल बात् 'वारिः पवित्रमीप्सती' ।

567. The affix इञ् comes after the roots वद् 'to dwell' (I. 1054) वप् 'to sow' (I. 1052), यज् 'to sacrifice' (I 1051), राज् 'to shine' (I. 874), व्रज् 'to go' (I. 272), क्षद् 'to decay' (I. 907), क्षद् 'to kill' (II. 2), वाश् 'to roar' (IV. 54), and causative of वद् 'to say' (I. 1058), and वारि causative of वृ 'to choose' (V. 8) 124.

Thus वद्+इञ्=वासि a small hatchet.

Note:—This word vâsi is found in the following text of the Vaiseshika:—वास्वादीनाम् इव अरण्यानां अनुव्यवायित्वनियमात्। So also in the Mahâbhâshya: वास्यर्थमिति अत्र स्लोः इति सलोपः प्राप्नोति। वापिः (a well); वापिः (a sacrificer); रापिः or रापी (a streak, line); व्रापिः (a gust or gale of wind); वादिः (charioteer); the root इद् takes the preposition नि, thus निइद्+इञ्, (here by VII. 3. 54. S 358, the द् of इद् is changed to ष्) निषद्+इञ्=निषादिः 'a hammer, an iron club'. The द् of इद् is replaced by त् by VII. 3. 32. S. 2574.

वापिः (fire); वादिः (a learned man); वारिः (a place for fastening an elephant; but the word वारि when of the neuter gender means water). By the force of बहुल (diversely) वारि also means a caravan.

Note:—See vartikas under III. 3. 108. S. 3285 for some of these forms.

५६८। नहो भश्च। ४। १२५।

'वापिः स्यात्क्षत्रिये पुंसि'। प्राच्यस्तु स्त्रियां। पुंस्यपीति केचित्।

568. The affix इञ् comes after the root नह् 'to tie, to bind', (IV. 57) of which ह् is changed to भ्. 125.

Thus नह्+इञ्=नाभिः 'a Kshatriya when the word is used in the masculine gender, but in the feminine it means the navel'. Some use it as masculine when meaning even navel. See Linganuśâsana नाभिरक्षत्रिये।

५६९। कृषेर्वृद्धिश्छन्दसि। ४। १२६।

कार्षिः।

569. In the Chhandas the ऋ of the root कृष् to plough (I. 1039) undergoes vriddhi before the affix इञ्. 126.

Thus कृष्+इञ्=कार्षिः 'fire, ploughing'. In the secular literature, the form is कृषिः।

५७०। अरः शकुनौ। ४। १२७।

आरिः। आरिका।

570. The affix इञ् comes after th root ऋ to injure, to kill (IX. 18) the ऋ of which undergoes vriddhi, when the word means a vulture. 127.

Thus ऋ (IX. 18)+इञ्=आरिः 'the brid called Sârikâ'.

The ट् of आरि is changed to ल् by considering it to belong to अजिर आदि class, and so is evolved the word आलिः 'rice, the civet cat'.

५७१ । कृञ उदीचांकारुषु । ४ । १२८ ।

कारिः शिल्पी ।

571. The affix इञ् comes, after causing vṛiddhi of the root कृ 'to do' (VIII. 10) when the sense is that of an artist. 128.

Thus कृ+इञ्=कारिः 'an artist'.

५७२ । जनिघसिभ्यामिञ् । ४ । १२९ ।

जनिर्जननम् । घासिर्भक्षणम् ।

572. The affix इञ् comes after the roots जन् 'to produce' (IV. 41) and घस् 'to eat' (I. 747). 129.

Thus जन्+इञ्=जानिः 'birth, a woman, a mother' the vṛiddhi is prevented by VII. 3. 35 S. 2512. It is feminine gender. घस्+इञ्=घासिः fire, and food.

५७३ । अयतिभ्यां च । ४ । १३० ।

आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ।

573. The affix इञ् comes after the roots अज् 'to go' (I. 248) and अत् 'to go constantly' (I. 38). 130.

Thus अज्+इञ्=आजिः 'battle'; आतिः 'a kind of bird.'

Note:—By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇâdi affixes, the root अज् is not replaced by वी, as required by II. 4. 56.

Thus Uṇâdi sûtra is in fact a vârtika. See III. 3. 108 S. 3285.

५७४ । पादे च । ४ । १३१ ।

पदाजिः । पदातिः ।

574. The affix इञ् comes also after the roots अज् and अत् when preceded by the word पाद्. 131.

Thus पाद+अज्+इञ्=पदाजिः (a foot soldier); पदातिः ॥ By VI. 3. 52 S. 990, पद is substituted for पाद.

५७५ । अशिपणाट्योरुडायलुकौ च । ४ । १३२ ।

अशेर्व्याप्तेः । राशिः पुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ।

575. The affix इञ् comes after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and पणाय 'to bargain, to praise' (I. 466). The अ of अश् is replaced by उट् and the आय of पणाय is elided before the affix इञ्। 132.

Thus अश्+इञ्=रश्+इञ्=राशिः 'a heap'; पणाय+इञ्=पाणिः (a hand). The root पण always takes आय by III. 1. 28 S. 2303. This आय is ordained to be elided by the present sûtra.

५७६ । वातेर्डिच्च । ४ । १३३ ।

विः पक्षी । स्त्रियां ङीत्यपि ।

576. The affix रक् comes after the root वा 'to blow' (II. 41), and is treated as ङित् (*i. e.* the last vowel of the root is elided). 133.

Thus वा + रक् = विः 'a bird'. The feminine is ङीप्.

५७७ । अपे हृञः पूर्वे । ४ । १३४ ।

अहिः वृत्रः ।

577. The affix रक् comes after the root हृ 'to steal' (I. 947) preceded by the preposition अप; (when the word so formed means a well, and is treated as ङित्. 134.

Thus अप + हृ + रक् = अहिः 'a well'. See Amarakośá I. 10. 26.

५७८ । नौ व्यो र्वलोपः पूर्वस्य च दीर्घः । ४ । १३५ ।

व्येञ इयस्यादेशलोपश्च नेर्दीर्घः । नीविः । नीवी वस्त्रग्रन्थौ भूम्नि च ।

578. The affix रक् comes after the root व्ये (to cover) preceded by the preposition नि. The य् of the root व्ये is elided and the short इ of the prefix नि is elongated. 135.

Thus नि + व्ये + रक् = नि + व्या + इ (VI. 1. 45 S. 2370) = नि + वा + इ = नीविः 'a cloth worn round a woman's waist. See Amarakośá III. 3. 211.

५७९ । समानस्य छयः स उदात्तः । ४ । १३६ ।

समानशब्द उपपदे छया इत्यस्यादिरित्यस्य । स च ङित्च वक्ष्यमाणस्य समानस्य सदादेशश्च । समानं छयावस्मै सखेः इति सखा ।

579. The affix रक् comes after the root छया 'to relate, to tell (II. 51) preceded by समान and is treated as ङित्; and समान is replaced by स which has the udâtta accent. 136.

Thus समान + छया + रक् = सँ + ए = स + सँखि 'a friend' Nom. S. सखा

Note:—Ujjvaladatta explains the sûtra by saying 'the affix रक् which has udâtta accent comes after khyâ". This is wrong. The anuvṛitti of रक् is current here, not of इञ. The स of the sûtra is not the pronoun स (सद्); but an adeśá or substitute of samâna. Moreover सखि has acute on the first in the Vedas.

५८० । आङि श्रिहनिभ्यां कृत्यचः । ४ । १३७ ।

इयस्यात्र च ङित् आङो ह्रस्वश्च । 'श्रिणीभुवोरनुपसर्गे' । 'वर्षे हनावुदोऽध्नयिः' ।

580. The affix रक् comes after the roots श्रि 'to serve (I. 945) and हन 'to kill' (II. 2) preceded by आङ्, and is treated as ङित्. The आ of आङ् is also shortened. 137.

Thus आङ् + श्रि + रक् = अङ्किः 'a corner, angle of a room, house &c'. It is feminine. See Amarakośá II. 8. 93 for the phrase श्रितः पार्श्वमिलोदयः— pâli, aśri and koṭi are feminine meaning a corner, and the sharp side or edge of a weapon. अहिः 'a snake; the demon Vṛitra'.

Note:—The word अग्नि occurs in the sûtra V. 4. 120. S. 860.

५८१ । अर्च डुः । ४ । १३८ ।

रविः । चविः । तरिः । कविः । अरिः । अग्निः ।

581. The उ comes after the roots ending in vowels. 138.

Thus चि 'to sound' (II. 24)+उ=रविः 'the sun'; पू to purify (IX. 12)+उ=चविः 'the thunderbolt of Indra'; तरिः 'a boat' a box for clothes, from तॄ 'to cross over' (I. 1018), कविः 'a wise man, a poet', from कु to sound, (II. 33); अरिः 'an enemy' from ऋ 'to go' (III. 16); अग्निः (a black bee) from अञ्च् (to go), the ञ् being changed to ल् by considering it to belong to the Kapilakâdi class

५८२ । खनिकडमदयसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थचलिभ्यश्च । ४ । १३९ ।

खनिः । अधिहिंसः । अजिः । अविः । अवितर्कश्च । वनिरग्निः । खनिर्भस्त्रिदार्वं च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । चलिः पशुः ।

582. The affix इ comes after the roots खन् 'to dig' (I. 927), कड् 'to injure (I. 716), अज् 'to go' (I. 248), अव् 'to throw (IV, 100), वस् 'to cover' (II. 13), 'वन् 'to honor, (I. 491 and VIII. 8), वन् to love, to worship (I. 492 and VIII. 2), ध्वन् 'to sound' I 881 and X. 343), ग्रन्थ् 'to tie' (X 282), and चल् 'to move (I. 885). 139.

Thus खन्+इ=खनिः 'a mine'; कविः 'injurious, harmful'; अजिः 'motion'; अविः 'a sword'; वसिः 'a cloth'; वनिः 'fire'; वनिः 'worship, gift'; ध्वनिः 'sound'; ग्रन्थिः 'a joint'; चलिः 'an animal' or चरिः॥ Another form of खनि is खानिः। वनिः means begging also.

५८३ । वृतेश्छन्दसि । ४ । १४० ।

वर्तिः ।

583. The affix इ comes after the root वृत् '(to exist)', in the Chhandas. 140.

Thus वृत्+इ=वर्तिः 'anything wrapped round', an ointment, eye-slave, any cosmetic, the wick of a lamp, the fringe, a surgical instrument, a streak, a swelling.

५८४ । भुजेः किच्च । ४ । १४१ ।

भुजिः ।

584. The affix इ comes after the root भुज् to protect, to eat (VII. 17) and is treated as कित्. 141.

Thus भुज्+इ=भुजिः fire; in the Vedas, it signifies the two Aświnas.

५८५ । कृगृशपकुटिभिदिछिदिभ्यश्च । ४ । १४२ ।

इः कित्स्यात् । किरिर्वराहः । 'गिरिर्गोत्राधिरोगयोः' । गिरिका खाद्यः गिरिकाजः । छिदिः अवलो हन्ता च । भुजिर्नगरं राजा नदी च । कुटिः आखा शरीरं च । भिदिर्वज्रः । छिदिः परशुः ।

585. The affix इ comes after the roots वृ 'to scatter' (VI. 116), वृ 'to swallow' (VI. 117), वृ 'to injure' (IX. 18), पॄ 'to fill' IX. 19), कुट् 'to curve' (VI. 73), भिद् 'to divide' (VII. 2), छिद् 'to penetrate' (VII. 3) and is treated as कित्. 142.

Thus वृ+इ=वरिः a boar, a hog; गिरिः 'a hill, a huge rock, a disease of the eyes, an honorific title given to Sanyasins'; तरिः 'a locust, a killer, a sword'; पुरिः 'a city, a king, a river'; कुटिः 'a house, a body,; भिदिः 'the thunderbolt; छिदिः 'an axe'.

५८६ । कुडिकम्प्योर्नलोपश्च । ४ । १४३ ।

'कुडि दाहे' । कुडिर्देहः । कपिः ।

586. The affix इ comes after the roots कुडँ 'to burn' (I. 289) and कप् 'to shake, agitate' (I. 400) of which the न is elided. The affix is treated as कित्. 143.

Thus कुडँ+इ=कुडिः 'the body'; कपिः 'a monkey'.

५८७ । सर्वधातुभ्यो मनिन् । ४ । १४४ ।

क्रियते इति कर्म । चर्म । मर्म । जन्म । शर्म । स्थाम बलम् । 'इदमन्-' (२९८५) इति इदम्वः । द्रु । द्रुत्राणा ।

587. The affix मनिन् comes after all roots. 144.

Thus कृ 'to do' (VIII. 10)+मनिन्=कर्मन् act, 'work'; चर्मन् (skin) from चर् 'to go' (I. 591), भस्मन् 'ashes' from भस् to censure to blame, to shine' (III. 18); जन्मन् (birth) from जन् 'to beget' (III. 24); शर्मन् 'happy, prosperous' from शृ 'to injure' (IX. 18); स्थामन् 'strength, fixity' from स्था 'to stand' (I. 975); छद्मन् 'a disguise' from the Churâdi छादि 'to cover' (X. 388) the penultimate आ of छाद is shortened by VI. 4. 97 S. 2985; द्रुत्राणन् 'a name of Indra' from त्रै 'to protect' (I. 1014) preceded by the preposition द्रु lit. he who delivers excellently.

५८८ । ब्रूंहेर्नोऽच्च । ४ । १४५ ।

नकारस्याकारः । 'ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा विष्णः प्रजापतिः' ।

588. The affix मनिन् comes after the root ब्रूंहँ 'to grow, increase' (I. 772), the nasal being replaced be अ. 145.

Thus ब्रूंहँ+मनिन्=ब्रह्मन् the Nom. Sing. is ब्रह्मा 'one who knows Brahma, a Brâhmaṇa, the creator'. The neuter means Brahman the Supreme. It means austerity and the Vedas also

५८९ । अशिशकिभ्यां छन्दसि । ४ । १४६ ।

अश्मा । शक्मा ।

589. The affix मनिन् comes after the roots अशू 'to pervade' (V. 18) and शक् 'to be able' (V. 15) in the Chhandas. 146.

Thus अशू+मनिन्=अश्मन्, 'eating or pervading, a stone, a cloud'; शक्मन् 'a name of Indra'.

५९० । हृसृधृसृस्तृभ्य इनसिच् । ४ । १४७ ।

हरिणा जातः । चरिणा कुटुम्बम् । चरिणा रथम् । चरिणा वायुः । खरिणा शरथम् । चरिणा प्रथमः ।

590. The affix इनसिच् comes after the roots हृ 'to steal' (I. 947), धृ 'to nourish' (III. 5) सृ 'to hold' (I. 948), सृ to move (III. 17), स्तृ to cover (V. 6), तृ 'to injure' (IX. 18). 147.

Thus हृ + इनसिच् = हरिणस् nom. s. हरिणा 'time or death'; चरिणस् 'relation' चरिणम् 'a form, figure'; चरिणम् 'wind'; खरिणस् 'a bed, couch'; चरिणम् 'bearing' 'bringing forth'.

Note:—In the Daśapâdî the affix is read as ईनस् with long ई and णित्। According to it the anuvṛitti of chhandas runs in this sûtra: so that these are Vaidic words. This view appears to be right. The Daśapâdî sûtra is स्तृधृस्वानीनस्, and forms are चरीनस्, खरीनस् &c; as found in the following mantras बाजस्य चर्मं चमवत् चरीनसि; स्तीर्णं बर्हिः सुष्टरीमा सुवाचा &c. The words चर्मन् also, in the sûtra after the next, indicates that these intermediate sûtras are Vaidic.

५९१ । जनिमृङ्भ्यामिनजिन् । ४ । १४८ ।

जनिना जन्म । चरिणा मृत्युः ।

591. The affix इनजिन् comes after the roots जन् (to beget) and मृ (to die). 148.

Thus जन् (III. 24) + इनजिन् = जनिनस् 'birth, offspring'; मृ (VI. 10) + इनजिन् = चरिनस् death'.

५९२ । वेञः सर्वत्र । ४ । १४९ ।

छन्दसि भाषायां चेत्यर्थः । वेना छन्दुवावदन्तः । अर्दर्चादिः । वायनी वेमनी इति वृत्तिः ।

592. The affix इनसिच् comes every where after the root वे 'to weave' (I. 55) *i. e.* both in the Vaidic and secular literature. 149.

Thus वे + इनसिच् = वेनस् (a loom); this word belongs to the अर्दर्चादि class (II. 4. 31 S. 816). It is read in the Gaṇapâṭha both in the वायादय class (V. 2. 100) and शंखादय class (IV. 2. 75). See वायनी वेमनी in the Kâśikâ vritti.

According to Vṛittikâra, this word is of the feminine gender and not masculine or neuter as required by II. 4. 31 S. 816.

Thus he says the word form वेमनी is as valid as वायनी a rope for trying cattle. For the formation of the word वायनी, see Uṇâdi IV. 152.

५९३ । नासन्त्रीसन्त्र्योसन्त्रोसन्त्रोसन्त्राट्सन्ड्यासन् । ४ । १५० ।

नासानी निपातस्वरे । द्रावदेऽजेषेति नास । खिनोतेर्दीर्घः । नीना । नीनानी । नीनासः । नदे नासू । नीने । नीनाः । अवेर्नोऽन्तस्वरोत्वं मुखः । व्योम । रौतेः रोम । लोम । नासन्त नासन् । व्याप चरिनासं वेमन् ।

593. The seven words nâman, sîman, vyoman, roman, loman, pâpman, and dhyâman, are irregularly formed with the affix मनिन् 150.

Thus 1. नामन् 'a name', from the root ञमा to repeat, 'to remember', (I. 976), the irregularity consists in the elision of the म् of the root. 2. सीमन् (a boundary) from षिञ् 'to bind' (IX. 5), the इ of which is elongated before the affix मनिन्. Its Nom. forms are सीमा, सीमानौ, सीमानः. The word सीमन् forms its feminine with ङीप् (IV. 1. 13 S. 461). Thus its Nom. forms are सीमा, सीमे, सीमाः। 3. व्योमन् (the sky) from व्ये 'to cover' (I. 1056), the final of which is replaced by ओ which undergoes guṇa. 4. रोमन् 'the hair on the body of men and animals', from the रु 'to cry'. (II. 24). 5. लोमन् 'the hair on the body of men and animals', from लू 'to cut' (IX. 30). 6. पाप्मन् (sin) from पा 'to drink', (I. 972) with the augment पुक्. 7. ध्यामन् measure, lustre, splendour from ध्यै 'to think, to contemplate' (I. 957).

By the force of बहुल (diversely) which governs the Uṇâdi sûtras, the following words are also irregularly formed under the present rule:— यजमन् 'consumption', from यज् 'to worship' (X. 153) सोमन् 'the moon', from षु to send, (I. 987), चामन् 'a house, the body &c'. from चा 'to hold, to maintain' (III. 10).

५९५। सिपुसौ मनिः। ४। १५१।

उपसर्गसिबाद्यन्ययो सिपुसन्। स्वरार्थमिदम्। सुषर्मा।

594. The affix मनि comes after roots which are coupled with a Preposition. 151.

The relation of an upasarga with a verb is called सिपुस or coupling. Such compound roots take the affix मनि instead of मनिन्। The difference is in the accent. The word formed by मनिन् will have acute on the first syllable, as the affix is णित् (VI. 1. 197 S. 3686). While a word formed by मनि will have the affix-accent, for all affixes are first acute, if not otherwise provided for (III. 1. 3. S. 3708): *i. e.* the accent will fall on the last syllable. Thus from √हृ to injure (IX. 18) we have with मनिन् (Uṇ IV. 144), हर्मन्; but with मनि we get हर्मन्। In compounding these words with the preposition सु, they retain their accent by VI. 2. 139 S. 3873. Thus सुहर्मा or सुषर्मा, one under Uṇ IV. 144 and the last under the present sûtra.

५९६। सातिहेत्योर्मनिन्मनिणौ। ४। १५२।

स्वतीति साम। सामनी। आत्मा।

595 The affixes मनिन् and मनिण् come respectively after the roots सो 'to put an and to, destroy' (IV. 39) and अत् 'to go' (I. 38). 152.

Thus सो + मनिन् = सौमन् 'appeasing, the Sâmaveda itself', so called because it is very difficult to study. This word is of the neuter gender, its Nom: forms being सामन, सामनी, सामानि. Similarly आत्मन् + मनिन् = आत्मन् 'the soul'. This word is of the masculine gender.

Note:—These two affixes have indicatory म and ञ, which show that by both the accent is placed on the first syllable (VI. 1 197 S. 3686) and by the latter (ञ), vṛiddhi is substituted for the end vowel of a stem (VII. 2. 115 S. 254).

५९६ । हनिमशिभ्यां सिक्वन् । ४ । १५३ ।

'हंसिका हंसयोषिति' । मक्षिका ।

596 The affix सिक्वन् comes after the roots हन् 'to kill (II. 2) and मस् 'to buzz, hum' (I. 760). 153.

Thus हन् + सिक्वन् = हंसिका 'a female goose *i. e.* a gander; मक्षिका 'a fly'.

५९७ । कीरन् । ४ । १५४ ।

कवरः ।

597. The affix वरच् comes after the root कॄ 'to sound' (II. 33). 154.

Thus कॄ + वरच् = कवरः 'mixed, intermingled'; a reader or lecturer. Since there is no difference between व and ब, the feminine of कवर is कबरी formed with ङीष् (IV. 1. 42. S. 500), meaning a fellet or braid of hair. In other places the feminine form of the word is कवरा (a female reader or lecturer.)

५९८ । गिर उडच् । ४ । १५५ ।

गरुडः ।

598. The affix उडच् comes after the root गॄ 'to swallow' (VI. 117). 155.

Thus गॄ + उडच् = गरुडः 'a kind of bird'.

Note:—Some do not read the sûtra as given in the text, but analyse the word गरुड, as गरुडा डयते namely one who flies with wings (garut) and say that the affix ड comes after the root डी to fly (I. 1017) when preceded by the word गरुत्, enumerated in the Guṇapâṭha under ऋक्पादि class. The affix having an indicatory ड causes the elision of the final vowel of डी; and the त of गरुत् is elided by taking it to belong to the Prishodaradi class. Thus गरुत् + डी + ड = गरुडः ।

५९९ । इन्देः कमिर्लोपश्च । ४ । १५६ ।

इदम् ।

599. The affix कमि comes after the root इन्द् 'to be supremely powerful' (I. 64) of which the nasal is elided. 156.

Thus इन्द + कमि = इदम् 'this'.

Note:—Ujjvaladatta has read this sûtra as इन्देः सिच् with च। But we do not find the सिच् accent in idam in the Vedas. Thus in इदँह स्पश इन्द्रयँश्च (Rv. VI. 44. 16), इदँह वे सोम्यँह यँसु (Rv. VIII. 54. 8) the accent is on the second, and not on इ, which would have been the case if the affix were सिच् (VI. 1. 197. S. 3686). But in Dasapâdî, the sûtra is read as इदो दन्, *i. e.* the affix दन् comes after the root इद् 'to go'.

६०० । कायतेर्ङिनिः । ४ । १५७ ।

सिच् ।

600. The affix ङिनि "comes after the root कै 'to sound' (I. 964). 157.

Thus कै+ङिनि=किनि 'what, &c'. The affix having an indicatory ङ causes the elision of ऐ of the-root कै.

Note:—The final इ in ङिनि is merely for the sake of euphony. In fact, Daśapâdi gives the affix as ङिन and not ङिनि।

६०१ । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् । ४ । १५८ ।

वसत्र । अस्त्र । अस्त्र । 'हस्वस्य–' (३८८५) इति हस्वस्यस्त्र । छादयन्त्यनेन छत्त्र ।

601. The affix ष्ट्रन् comes after all roots. 158.

Thus वस् 'to dwell (I. 1054) +ष्ट्रन्=वस्त्र 'a cloth'; अस् 'to throw' (IV. 100)+ष्ट्रन्=अस्त्र 'a weapon'; हन् 'to injure' (I. 763) +ष्ट्रन्=अस्त्र 'a weapon'; छादि 'to cover' (X. 290)+ष्ट्रन्=छत्त्र 'an umbrella', the long आ of the root is shortened by VI. 4. 97. S. 2985.

The words like पत्त्र 'a leaf' from पत् 'to fall' (I. 898) पात्त्र 'a vessel' from पा 'to drink' (I. 927), दंष्ट्रा 'a tooth' from दंश् 'to bite' (I. 1038) &c. are formed by this rule.

६०२ । अस्तिजगमिनमिहनिविश्यशां वृद्धिश्च । ४ । १५९ ।

आप्ट्रः । गान्त्रं वसतत्र । गान्त्रं क्षोमत्र । हान्त्रं मरत्र । वैष्ट्रं चिह्नत्र । आप्ट्रमाकाशत्र ।

602. The affix प्ट्रन् comes after the roots वप् 'to cook' (VI. 4), गम् 'to go' (I. 1031), गद् 'to bow down, to sound' (I. 1030), हन् 'to kill' (II. 2), विश् 'to enter (VI. 130), and अश् 'to pervade' (V. 18.) and it causes the vriddhi of the vowel of the root. 159.

Thus अप्+प्ट्रन्=आप्ट्रः 'light, ether', by VIII .2. 23 S. 54, the प् of अप् is elided, and by VIII. 2. 36 S. 294, the अ is replaced by आ, and the त of the affix is then changed to ट ॥ गान्त्रं 'a car'; गान्त्रं 'a stotra'; घात्रं 'death'; वैष्ट्रं 'the Heaven'; आप्ट्रं 'the sky'.

६०३ । दिवेर्द्युट्च । ४ । १६० ।

द्यौत्रं ज्योतिः ।

603. The affix ष्ट्रन् comes after the root चिञ् 'to shine' (IV. 1) which is replaced by स्तुञ्. 160.

The letter ञ in the sûtra indicates that the root substitute undergoes vriddhi by force of the last sûtra.

Thus चिञ् + ष्ट्रन् = स्तु + ष्ट्रन् = स्तौत्र 'light'.

६०४ । उषिखनिभ्यां कित् । ४ । १६१ ।

उष्ट्रः । खात्रं खनित्रं अलाबात्रम् ।

604. The affix ष्ट्रन् comes after the roots उष् 'to burn' (I. 727) and खन् 'to dig' (I. 927) and is treated as कित्. 161.

Thus उष् + ष्ट्रन् = उष्ट्रः 'a camel'; खात्रम् 'a spade, an oblong pond'.

६०५ । सिविमुच्योष्टेरूच् । ४ । १६२ ।

सूत्रम् । मूत्रम् ।

605. The affix ष्ट्रन् comes after the roots षिञ् 'to sew' (IV. 2) and मुच् 'to save' (VI. 136), the षि portions of which are replaced by ऊ. The affix is treated as कित्. 162.

Thus षिञ् + ष्ट्रन् = सू + ष्ट्रन् = सूत्र 'a thread'; मूत्र (urine).

Note:—These two words could have been formed from the roots सूत्र and मूत्र of the Churâdi class also (X. 360 and 361) by the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231), but the difference would be in the accent.

६०६ । अमिचिनिदिशसिभ्यः क्त्रः । ४ । १६३ ।

आन्त्रम् । चित्रम् । मित्रम् । अस्त्रम् ।

606. The affix क्त्र comes after the roots अद् 'to go' (I. 493) चि 'to collect, gather' (V. 5), मिद् 'to love' (I. 779), and असु 'to injure' (I. 763). 163.

Thus अद् + क्त्र = आन्त्रम् 'an entrail', intestine'; चित्रम् 'a picture, मित्रम् 'a friend" अस्त्रम् 'a weapon'.

Note:— The lengthening in ântram is by VI. 4. 15. S. 2666. All these words are end acute by affix accent (III. 1. 3. S. 3708) as in सूत्र आन्त्रादि वेदे । चित्रं देवानाम् । मित्रं मयस्कृत् । अस्त्रस्य अस्त्रमसि ।

६०७ । पुवो ह्रस्वश्च । ४ । १६४ ।

पुत्रः ।

607. The affix *ktra* comes after the root पू 'to purify (IX. 12)' of which the long ऊ is shortened. 164.

Thus पू + क्त्र = पुत्रः 'a son'.

Note:—Some derive the word पुत्र as पुंनाम्नो नरकात्त्रायते इति आचारे *i. e.* one who saves from the hell called पुत्. In this sense the word will be formed thus :—पुत् + त्रा + क = पुत्रः (III. 2. 3 S. 2915).

६०८ । स्त्यायतेर्ड्रट् । ४ । १६५ ।

स्त्री ।

608. The affix *drat* comes after the root स्त्यै 'to sound, to collect, crowd' (I. 959). 165.

Thus स्त्यै+ङ्+ङीप्=स्त्री 'a woman'. The affix having an indicatory ङ causes the elision of the टि (*i. e* ऐ) portion of the root स्त्यै. Then the य् of the root is elided by VI. 1. 66 S. 73. Thus the stem formed is स्त्र. The feminine is formed by adding ङीप् by IV 1. 5 S. 470.

६०९ । गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यष्ट्रन् । ४ । १६६ ।

'नोत्रस्वाभ्यामर्थवशोः' । नोत्रा पृथिवी । पत्रं पुरम् । वेत्रम् । पक्त्रम् । वक्त्रम् । यन्त्रम् । धत्रम् । क्षत्रम् ।

609. The affix त्र *tra* comes after the root गु to speak indistinctly (I 997); धृ 'to hold (I. 948); वी to go, to beget (II. 39); पच् to cook (I. 1045); वच् to speak; (II. 54); चय 'to abstain' (I. 1033); मद् 'to go, to break' (I. 907) and क्षद् (it is sautra root) 166.

Thus गु+त्र=गोत्रः 'a family', its feminine is गोत्रा 'the earth'; पत्रं 'the house'; वेत्रम् 'the cane'; पक्त्रम् 'the sacred fire maintained by a house holder'; वक्त्रम् 'the face'; यन्त्रम् 'an instrument'; क्षत्रम् 'a sacrificial session'; क्षत्र the Kshatriya caste.

६१० । क्रुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् । ४ । १६७ ।

होत्रम् । यात्रा । मात्रा । श्रोत्रम् । भस्त्रा ।

610. The affix *tran* comes after the roots हु to sacrifice, to worship' (III. 1); या 'to go' (II. 40); मा to measure (II. 53) श्रु to hear (I. 986); and भस to censure, to shine' (III 18). 167.

Thus हु+त्र=होत्रम् 'a sacrifice or worship'; यात्रा 'going'; मात्रा 'a measure'; श्रोत्रम् 'hearing, the ear'; भस्त्रा 'a pair of bellows,' a leathern vessel for holding water'.

६११ । गमेरा च । ४ । १६८ ।

गात्रम् ।

611. The affix त्र comes after the root गम् 'to go' (I. 1031) of which म् is replaced by आ । 168.

Thus गम्+त्र=गात्रम् 'the body'.

६१२ । दादिभ्यश्छन्दसि । ४ । १६९ ।

दात्रम् । पात्रम् ।

612. In the Chhandas the affix त्र comes after the roots दा 'to cut' (II. 50), and the rest. 169.

Thus दा+त्र=दात्रम् 'an instrument of cutting, a sickle', पात्रम् 'a vessel' from the root पा 'to drink' (I. 972); क्षेत्रम् 'a field' from the root क्षि 'to dwell' (VI. 114).

६१३ । भूवादिगृभ्यो त्रिप्रन् । ४ । १७७ ।

भात्रिप्रन् । वात्रिप्रन् । गात्रिप्रोदप्रन् ।

613. The affix त्रिप्रन् comes after the roots भू 'to be' (I. 1), वद् 'to speak, to inform' (I. 1058) and गृ 'to swallow' (VI. 117). 170.

Thus भू + त्रिप्रन् = भात्रिप्रन् 'the three worlds *i. e.* heaven, earth and lower regions. The indicatory ष of the affix causes the vṛiddhi. वात्रिप्रन् 'a musical instrument' गात्रिप्रन् 'water'.

६१४ । चरेर्वृत्ते । ४ । १७१ ।

चारित्रन् ।

614. The affix त्रिप्रन् comes after the root चर् to walk (I. 591) when the derivative word means 'conduct'. 171.

Thus चर् + त्रिप्रन् = चारित्रं 'conduct, behavior'.

Note:—The word चरित्र has been also formed by इत्र affix, as already taught before. From this word, we can get चारित्रिन् by अण् of Prajñādi class. But the difference is in accent.

६१५ । अशित्रादिभ्य इत्रोत्रौ । ४ । १७२ ।

अशित्रन् । वहित्रन् । धरित्री नदी । त्रैङ् रक्षणादिभ्य उत्रः । ओत्रं प्रहरणम् । वृञ् । वस्त्रं प्रावरणम् ।

615. The affix *itra* and *utra* come respectively after the roots अश् 'to pervade' (V. 18) and √trai 'to protect' (I. 1014) and like these. 172.

Thus अश् + इत्र = अशित्रन् 'a thief, an oblation of rice'; वहित्रन् 'a raft, boat'; धरित्री 'the earth'. त्रै + उत्र = तोत्रं 'a goad, a kind of disease'; वस्त्रन् 'a cloak, mantle' from √vṛiñ (I. 8)

६१६ । अमेर्डिवति चित् । ४ । १७३ ।

अमित्रः अमुः ।

616. The affix इत्र, treated as चित्, comes after the root अम् to go (I. 493) when the derivative word means 'an enemy'. 173.

Thus अम् + इत्र = अमित्रः 'an enemy'. *Q.* Is it not अ + मित्र a non-friend. अ + मित्र = अमित्रन् which is Neuter.

६१७ । आः सलिलिमकविभ्याम् । ४ । १७४ ।

संपूर्वादिणो निपूर्वात्त्वपेश्च आ स्यात् । स्वरादित्वादव्ययत्वम् । उपया । निक्षया ।

617. The affix आ comes after the roots इण् 'to go' (II. 36) preceded by the preposition सम्, and कष् 'to extract' (I. 716) preceded by the preposition नि. 174.

The derivative words are avyayas, (indeclinables) since they are enumerated in the list of words beginning with स्वर &c. (I. 1. 37. S. 447).

Thus यद्+यद्+आ=यदया 'duly, seasonably'; निदया 'near', hard, close by &c.

By the force of बहुल 'diversely' which governs all Uṇâdi sûtras, दोषा (at night) is formed from the root दुष् 'to be bad or corrupted'. (IV. 76) with the affix आ; दिवा 'at day,' is from the root दिव् to shine (IV. 1) with the affix आ, there is no guṇa of the root by the बहुल (diversely); स्वधा 'the oblation of food offerred to the pitris or manes of deceased ancestors,' from the root स्वद् 'to be sweet'(I. 18) the द being changed to ध by the force of बहुल 'diversely'.

६१८। चितेः कपः कपूर्व च। ४। १७५।

बहुलवादनुदात्तः। 'चिक्कं नवृतं स्निग्धम्'।

618. The affix कप comes after the root चित् 'to think' (I. 39), of which the final is replaced by क. 175.

Thus चित्+कप=चिक्कम् 'greasy'. There is want of guṇa as a diversity. See Amarakosha II. 9. 46 for the line चिक्कं नवृतं स्निग्धम् &c.

६१९। सूचेः स्नप्। ४। १७६।

सूक्ष्मम्।

619. The affix स्नप् comes after the root सूच् 'to pierce' (X. 327). 176.

Thus सूचि+स्नप्=सूक्ष्मम् fine, subtle. The चि is elided. The च is changed to क्ष, and the च to ष।

६२०। पातेर्डुम्सुन्। ४। १७७।

पुमान्।

620. The affix डुमसुन् comes after the root पा 'to protect' (II 47). 177.

Thus पा+डुमसुन्=पुंस् the आ of पा is elided by the affix being डित्; न is changed to anusvâra. By VII. 1. 89 S. 436, अन् is substituted for the final of पुंस् in the strong cases. So its Nom. forms are पुमान्, पुमांसौ, पुमांसः the न being added in the strong cases after स by VII. 1. 70 S. 361. This word is, however, differently derived in the Mahâbhâshya; while others read the sûtra as पुंसो डुमसुन्।

६२१। रुचिभुजिभ्यां क्विच्वनप्। ४। १७८।

रुचिस्वनिष्टत्। भुजिष्यो दासः।

621. The affix क्विच्वनप् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), and भुज् 'to protect', enjoy (VII. 17), 178.

Thus रुच्+क्विच्वनप्=रुचिस्वनिष्ट 'agreeable, pleasing'; भुजिष्यः 'a servant'.

६२२। वसेस्तिः। ४। १७९।

'वस्तिर्नाभेरधो हृदोः'। 'वस्तयः स्युर्हतावपि'। वासुरक्षाच्छादनयोः। वास्तिः दासवत्सः। क्विच्वनपोरपवादतीरुणादिः। अन्यत्सर्वादिः।

622. The affix क्ति comes after the root वस् 'to dwell, to cover' (I. 1054, II. 18) 179.

Thus वस्+क्ति=वस्तिः 'the abdomen', the portion of the abdomen below the navel. The plural वस्त्रयः means the thread at the end of a piece of woven cloth: the fringe of a garment, the skirt, the edge or hem of a garment.

By the force of बहुल 'diversely' which governs the Uṇâdi sûtras, the root शास् 'to rule' (II. 66) takes also the affix क्ति after it. Thus शास्तिः punishment by the king.

So also अगस्तिः 'the name of a sage'; this word belongs to the अकल्प्यादि class of the Gaṇapâṭha. It is formed from the root अद् to throw (IV. 100): with the upapada अग a mountain. It literally means he who humiliates (अदयति) the mountain (अगं). Agasti humiliated or threw down the Vindhya hills.

६२३ । सावसेः । ४ । १८० ।

स्वस्ति । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

623. The affix क्ति comes after the root अस् to be (II. 56) preceded by the preposition सु. 180.

Thus सु+अस्+क्ति=स्वस्ति a term of blessing. This word is an indeclinable, as it is enumerated in the class of स्वर &c. I. 1. 37. S. 447.

६२४ । वी तसेः । ४ । १८१ ।

वितस्तिः ।

624. The affix क्ति comes after the root तस् 'to fade away' (IV. 103) preceded by the preposition वि. 181.

Thus वि+तस्+क्ति=वितस्तिः 'a measure of length equal to 12 *angulas* being the distance between the extended thumb and the little finger'.

Similarly विवस्तिः from the root वस् (to rule).

६२५ । पदिप्रथिभ्यां णित् । ४ । १८२ ।

पत्तिः । प्रथितिः । '* तितुत्रेष्वग्रहादीनाम्-*' इतीट् ।

625. The affix क्ति comes after the roots पद् 'to go' (IV. 60) and प्रथ् 'to be famous' (I. 802). and is treated as णित्. 182.

Thus पद्+क्ति=पत्तिः 'a footman'; प्रथ्+क्तिच्=प्रथितिः 'celibrity, fame'. The root प्रथ् has received the augment इट् by the *Vârtika* तितु &c. given in the Siddhânta Kâumudi under III. 3. 103 S. 3280, but in Kâśikâ under VII. 2. 9.

६२६ । कुल्लातेर्ह्रस्वश्च । ४ । १८३ ।

कुत्तिः ।

626. The affix क्ति comes after the root कृ to tear (IX. 23) of which the long ऋ is shortened. 183.

Thus कृ+क्ति=कृत्तिः 'a leathern bag for holding water. a fish'.

६२७ । कृतॄकृपिभ्यः कीटन् । ४ । १८४ ।

किरीटं किरोवेष्टनम् । तिरीटं तुवर्वम् । 'कृपीटं कुक्षिवारिणोः' ।

627. The affix कीटन् comes after the roots कॄ 'to scatter' (VI. 116) तॄ to cross over (I. 1018), कृप् 'to be weak'. (I. 799). 184.

Thus कॄ+कीटन्=किरीटम् 'a diadem, a crown', तिरीटम् 'gold'; कृपीटम् 'the belly, water, forest'.

Note:—In the Daśapâdi, the sûtra is read as कॄ तॄ कृपिकटिभ्यः । Accordingly, a fourth example is given there as कट् (to shake)+कीटन्=कट्टीटः ।

६२८ । रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितन् । ४ । १८५ ।

रुचितमिष्टम् । उचितम् । कुचितं परिमितम् । कुटितं कुटिलम् ।

628. The affix कितन् comes after the roots रुच् 'to please' (I. 781), वच् 'to speak' (II. 54), कुच् 'to utter a shrill cry as a bird' (I. 199, 200), कुट् 'to be crooked' (VI. 73). 185.

Thus रुच्+कितन्=रुचितम् 'pleasing, agreeable'; वच्+कितन्=उचितम् 'proper', the च of the root undergoing samprasârana before the affix having an indicatory क by VI. 1. 15 S. 2409. कुचितम् 'small, little'; कुटितम् crooked.

६२९ । कुटिकुषिभ्यां कमलन् । ४ । १८६ ।

कुट्मलम् । कुष्मलम् ।

629. The affix कमलन् comes after the roots कुट् 'to be crooked' (VI. 73) and कुष् 'to pull out, extract' (IX. 46). 186.

Thus कुट्+कमलन्=कुट्मलः 'an opening bud'; in the neuter, a hell. कुष्मलम् 'cutting, a leaf'.

६३० । कुषेर्लश्च । ४ । १८७ ।

कुल्मलं पापम् ।

630. The affix कमलन् comes after the root कुष्, the ष् of which is changed to ल्. 187.

Thus कुष्+कमलन्=कुल्मलम् 'sin'.

६३१ । सर्वधातुभ्योऽसुन् । ४ । १८८ ।

चेतः । सरः । पयः । चदः ।

631. The affix असुन् comes after all roots. 188.

Thus चित् to perceive (I. 39) +असुन्=चेतस् 'consciousness'; सरस् a pond from सृ 'to move' (III. 16) it forms its feminine with ङीष् thus सरसी 'a large lake', पयस् 'water, milk' from पी 'to drink' (IV. 33), पदस् 'an assembly, from पद 'to injure, to cut' (I. 907). Other words are also thus formed by this affix as अर्चस् (light) from अर्च् 'to shine' (I. 175), रोदस् 'weeping' from रुद् 'to weep' (II. 58), वयस् 'age' from वी 'to go, to grow &c', (II. 39), अयस्

food, boiled rice' from अन् 'to breathe' (II. 61), तमस् darkness, from तम् 'to fade' (IV. 93), तपस् 'courage' from तप् 'to endure' (I. 905), तपस् 'austerity' from तप् 'to burn' (I. 1034), महस् 'great' from मह् 'to worship' (X. 321), नभस् 'heaven' from नभ् 'to injure' (I. 788), रजस् 'dust, powder, diet' from रञ्ज् 'to color' (I. 1048), the nasal of रंज् is elided, because the affix is कित् after this root, as is taught in the subsequent sûtra IV. 216.

The words नर्म, वर्च, चर्म, वर्म and रक्ष ending in म are also valid forms. They are derived by the affix मन् (Pachâdi), except रक्ष which is formed by क्स (रक्षर्ये बहिषाक्स्)।

६३२ । रपेरत एऽच्च । ४ । १८९ ।

रेफोऽवद्यम् ।

632. The affix असुन् comes after the root रप् to speak distinctly, to praise (I. 428) of which अ is replaced by ए। 189.

Thus रप्+असुन्=रेफस् 'low, vile &c'. See mantra अरेफसावन्ता where the word is so explained in the gloss.

६३३ । अशेर्देवने युट् च । ४ । १९० ।

देवने स्तुतौ । यवः ।

633. The affix असुन् comes after the root अश् 'to pervade' (IV. 18) when the derivative word means praise, and there is also the युट् augment. 190

Thus अश्+युट्+असुन्=यवस् 'praise'. The word देवन means praise.

६३४ । उब्जेर्बले बलोपश्च । ४ । १९१ ।

ओजः ।

634. The affix असुन् comes after the root उब्ज् to make straight (VI. 20) when the derivative word means strength. There is the elision of ब of the root also. 191.

Thus उब्ज्+असुन्=ओजस् strength, power, light, aura.

६३५ । श्वेः संप्रसारणं च । ४ । १९२ ।

शवः । शवसी । शवसोऽयम् ।

635. The affix असुन् comes after the root श्वि to go, to swell, the व् of which undergoes Samprasâraṇa (*i. e.* व is changed to उ). 192.

Thus श्वि+असुन्=शवस् 'strength'. This word is of the neuter gender. Its Nom. forms are शवः, शवसी, शवांसि.

६३६ । अयतेः ख्याञ्ञे शिरः किच्च । ४ । १९३ ।

अयतेः शिर आदेशोऽसुन्प्रत्ययश्च । शिरः । शिरसी ।

636. The affix असुन् treated as कित् comes after the root यि 'to serve' (I. 945) which is replaced by शिरः when the derivative word means a part of the body. 193.

Thus शि + अनुत् = शिरस् 'the head'. Its Nom. forms are शिरः, शिरसी, शिरांसि ॥ The word शिर ending in अ is also a valid from, as शिरं बलाद् गया शिरे (Vâyu Purana).

६३७ । अर्तेरुच्च । ४ । १९४ ।

उरः ।

637. The affix अनुत् (treated as चित्) comes after the root 'to go' (III. 16) which is replaced by उ । 194.

Thus ऋ + अनुत् = उरस् 'the breast, excellent'.

६३८ । व्याधौ शुट् च । ४ । १९५ ।

अर्शो गुदजादिः ॥

638. The affix अनुत् comes after the root ऋ 'to go' and also the augment शुट् when the derivative word means a disease. 105.

Thus ऋ + शुट् + अनुत् = अर्शः 'piles'.

६३९ । उदके नुट् च । ४ । १९६ ।

अर्तेरुणादेरस्यास्यस्य च नुट् । अर्णः । अर्णसी ।

639. The affix अनुत् comes after the root ऋ 'to go', and also the augment नुट् when the derivative word means water. 196.

Thus ऋ + नुट् + अनुत् = अर्णस् 'water, stream, flood'. Its Nom. forms are अर्णः, अर्णसी, &c

६४० । वृञ आगसि । ४ । १९७ ।

वरः ।

640. The affix अनुत् comes after the root वृञ् 'to go' (II. 36), and also the augment नुट् when the derivative word means 'sin'. 197.

Thus वृञ् + नुट् + अनुत् = वरः 'sin'.

६४१ । रिषेर्धने धिच्च । ४ । १९८ ।

चात्पूर्ववदस्य नुट् । धित्वात्कुत्वम् । रेषः, नुडभावे ।

641. The affix अनुत् treated as धित् comes after the root रिष् 'to purge' (VII. 4) and also the augment नुट्, when the derivative word indicates wealth. 198.

The affix being treated as धित्, the ष् of the root is changed to क् (VII. 3. 52 S. 2863).

Thus रिष् + नुट् + अनुत् = रिक् + नुट् + अनुत् = रेङ्क्षः 'wealth, gold'. (The क् being changed to ङ् by VIII. 4. 2. S. 197).

Note:—In Dasapâdî vritti, the augment नुट् is not read into the sûtra, and the example given is रेषः, रेषसी &c. Ujjvaladatta reads the sûtra as

'richer dhane chit kichcha' and he gives the example रिक्वस् । But they are both wrong. We find the form रेक्वस् in the Vedas, as in मित्रं रेक्णो अत्र्याः, पतिं दक्षस्य रेक्णः (Rv. VII. 4. 7).

६४२ । चायतेरन्ते ह्रस्वश्च । ४ । १९९ ।

चनो अन्नम् ।

642. The affix अनुस् comes after the root चाय् 'to worship, to discern' (I. 929), the long आ of which is shortened to short अ, and there is also the augment नुट् when the derived word has some reference to food. 199.

Thus चाय्+नुट्+अनुस्=चय्+नुट्+अनुस्=चनस्. Food, delight. The य् of the root is elided by VI. 1. 66. S. 873.

Note :—The word is चन and not चस as wrongly given by the author of Daśapâdî vṛitti. In the Vedas we find चनो दधिष्व चचतः and सुते दधिष्व नहुषः with the dental न ।

६४३ । वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च । ४ । २०० ।

वर्षो रूपम् । शेपो गुह्यम् ।

643. The affix असुस् comes after the roots वृ 'to choose' (IX. 38), and शी 'to sleep' (II. 22.) and also the augment पुट्, when the derived words mean 'form' and 'a part of the body' respectively. 200.

Thus वृ+पुट्+असुस्=वर्षस् 'form'; शी+पुट्+असुस्=शेपस् 'the penis, a testicle, a tail'.

Note :—See the mantra पशून्हिरण्यशेवायजिवर्षसापुत । The word शेपः ending in स is also a valid form, as in the verse यस्यानुक्तन्यः प्रहरान शेपस् ।

६४४ । स्रुरिभ्यां तुट् च । ४ । २०१ ।

स्रोतः । रेतः ।

644 The affix असुस् comes after the roots स्रु 'to go, to flow' (I. 987) and रि 'to trickle' (IV. 30), and also the augment तुट्. 201.

Thus स्रु+तुट्+असुस्=स्रोतस् 'current'; the senses. रेतस् a flow, current, the semen, the quick silver.

६४५ । पातेर्बले जुट् च । ४ । २०२ ।

पाजः । पाजसी ।

645. The affix असुस् comes after the root पा 'to protect' (II. 47), and also the augment जुट्, when the derived word means 'strength'. 202.

Thus पा+जुट्+असुस्=पाजस् (strength) Its Nom. forms are पाजस्, पाजसी &c. Ujjvaladatta reads the augment as जुट् but it is incorrect. In the mantra वृषपाजा अजस्रः (Rv. III. 27. 28) the letter is ज and not च ।

६४६ । उदके पुट् च । ४ । २०३ ।

पावः ।

646. The affix असुन् comes after the root पा to protect, and the augment पुट् when the derived word means 'water.' 203.

Thus पा+पुट्+असुन्=पावस् 'water'. A. K. I. 10. 4.

६४७ । अन्ने च । ४ । २०४ ।

पावो भक्षम् ।

647. The affix असुन् and the augment पुट् come after the root पा to protect when the derived word means food. 204.

Thus पा+पुट्+असुन्=पावस् 'food'.

६४८ । अदेर्नुक्धौ च । ४ । २०५ ।

अदेर्नेऽर्थे धात्वोऽसुन्नुमागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नम् ।

648. The affix असुन् and the augment नुक् come after the root अद् 'to eat' (II. 1), the द् of which is changed to ध्; when the derived word means 'food'. 205.

Thus अद्+नुक्+असुन्=अन्धस् 'food'. A. K. II. 9. 48.

६४९ । स्कन्देश्च स्वाङ्गे । ४ । २०६ ।

स्कन्धः-स्कन्धौ ।

649. The affix असुन् comes after the root स्कन्द् 'to go, to be dry' (I. 1028), the द् of which is changed to ध्, when the derived word refers to 'a part of the body.' 206.

Thus स्कन्द्+असुन्=स्कन्धस् 'the shoulder'. Its Nom. forms are स्कन्धस्, स्कन्धौ.

६५० । आपः कर्मोख्यायाम् । ४ । २०७ ।

कर्मोख्यायां हस्वो पुट् च वा । अप्रः । अपः । बाहुलकात् । आपः । आपसी ।

650. The affix असुन् and optionally the augment पुट् come after the root आप् 'to pervade' (V. 14) the long आ of which is shortened to short अ, when the derived word refers to 'work' or 'form'. 207.

Thus आप्+पुट्+असुन्=अप्रस् or without the augment पुट्, अपस् 'work, sacrificial act or rite, form, shape'.

By the force of बहुल (diversely) which governs all Uṇadi sûtras, the long आ is neither shortened nor the augment पुट् added to, the root आप्, before the affix असुन्. Thus आपस् is formed. It is of the Neuter gender and means water, sin, a religious ceremony. Its Nom. forms are आपः, आपसी &c.

६५१ । रूपे पुट् च । ४ । २०८ ।

अन्धो रूपम् ।

651. The affix अङुस and the augment नुट् come after the root आप् (to pervade), the long आ of which is shortened to अ when the derived word means 'shape' or 'form'. 208.

Thus आप्+नुट्+अङुस=अप्नस् (shape, beauty). The प् of the root is changed to म by VIII. 4. 53. S. 52

६५२ । उदके नुम्नौ च । ४ । २०९ ।

अप्नः ।

652 The affix अङुस and the augment नुम् come after the root आप् the प् of which is replaced by म, and the long आ is shortened to अ, when the derived word means 'water'. 209.

Thus आप्+नुम्+अङुस=अम्नस् 'water'.

६५३ । नहेर्दिवि भश्च । ४ । २१० ।

नभः ।

653. The affix अङुस comes after the root नह् 'to bind (IV. 57), the ह् of which is replaced by भ, when the derived word means 'the sky'. 210.

Thus नह्+अङुस=नभस् 'the sky'.

६५४ । इण आगोऽपराधे च । ४ । २११ ।

'आगः पापापराधयोः' ।

654. The affix अङुस comes after the root इण् 'to go' (II. 36) which is replaced by आग, when the derived word means fault, a wrong act. 211.

Thus इण्+अङुस=आग+अङुस=आगस् 'fault, offence, sin'.

६५५ । अमेर्डुकच । ४ । २१२ ।

अंहः ।

655. The affix अङुस comes after the root अम 'to go' (I. 493), and also the augment डुक्. 212.

Thus अम+डुक्+अङुस=अंहस् a sin, trouble, anxiety, care &c.

६५६ । रमेरहच । ४ । २१३ ।

रंहः ।

656 The affix अङुस and the augment डुक् come also after the root रम 'to play' (I. 906). 213.

Thus रम+डुक्+अङुस=रंहस् enjoyment, speed, eagerness, violence.

६५७ । देशेऽह च । ४ । २१४ ।

रमतेऽस्मिन्रहः ।

657. The affix अङुस comes after the root रम (to play) the म of which is changed to ह् when the derived word means a place. 214.

Thus रम+अङुस=रहस् 'a deserted, lonely or hiding place; a secret, mystery; solitude &c'.

६५८ । अञ्चत्यञ्जियुजिभुजिभ्यः कुश्च । ४ । २१५ ।

चस्योऽनुनासिकवर्णलान्तादेशः । 'अङ्कञ्चिशरीरयोः' । अङ्कः पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तेजः ।

658. The affix असुन् comes after the roots अङ्क् 'to go, to worship' (I 203), अञ्ज् 'to anoint, to make clear' (VII. 21), युज् 'to unite (VII. 7), भुज् 'to break (I. 191) the last letters of each of these is replaced by क. 215.

Thus अङ्क्+असुन्=अङ्कस् 'a sign'. Its Nom. forms are अङ्कः, अंकसौ, अंकांसि. So also अंगस् 'a bird' its Nom. forms, being अंगः, अंगसौ, अंगांसि । योगस् 'yoga or contemplation and meditation; भर्गस् 'light'; The word योगस् is declined as योगस्, d. योगसौ, pl. योगांसि ।

Note:—In हरः स्मरहरो भर्गः the word bharga ends in ग formed by घञ् । Similarly we get from √ucha (IV. 114), ओकस् dwelling, temple.

६५९ । भूरञ्जिभ्यां कित् । ४ । २१६ ।

भुवः । रजः ।

659. The affix असुन् treated as कित् comes after the roots भू 'to be' (I. 1) and रञ्ज् 'to color (I. 1048)'. 216.

Thus भू+असुन्=भू+उव् (VI. 4. 77. S. 271)+असुन्=भुवस् 'the atmosphere, the ether'. It is an Indeclinable. So also रजस् 'dust &c.'

६६० । वसेर्णित् । ४ । २१७ ।

वासो वसस् ।

660. The affix असुन् comes after the root वस् 'to dwell' (I. 1054) is treated as णित. 217.

Thus वस्+असुन्=वासस् 'a cloth'. The vriddhi is caused by the affix being treated as णित.

६६१ । चन्देरादेश्च छः । ४ । २१८ ।

छन्दः ।

661. The affix असुन् comes after the root चन्द् 'to gladden, to shine' (I. 68) the initial च of which is changed to छ. 218.

Thus चन्द्+असुन्=छन्दस् (the Veda; a metre).

६६२ । पचिवचिभ्यां सुट् च । ४ । २१९ ।

'पक्षौ तु स्त्रीतौ पक्षी' । वक्षो हृदयम् ।

662. The affix असुन् with the augment सुट् comes after the roots पच् 'to cook (I. 1045) and वच् 'to speak (II. 54)'. 219.

Thus पच्+सुट्+असुन्=पक्षस् 'a wing, a half month'. Its Nom. forms are पक्षः d. पक्षसौ pl. पक्षांसि. In the Śrutis (*i. e.* Vedas), the word पक्षस् is of the neuter gender and ends in the consonant स् as in आसायै पक्षसी and पूर्वोत्तरे वै पक्षसी । But in the Smritis, the word is of the masculine gender, ending in a vowel. Thus its Nom. forms are पक्षः, पक्षौ &c. So also is the word वक्षस् formed meaning the chest.

६६३ । वहिहाधाभ्यश्छन्दसि । ४ । २२० ।

वना अनड्वान् । हावाछन्नः । धावाः पर्वत इति प्राहुः । वस्तुतस्तु विधित्यनुपपत्तेरे न डुद् । तेन वहेरुपधाहृद्धिः । इतरयोः 'आतो युक्-' (२७६९) इति युक् । 'ओता द्यौश्च नृवाहसा' । 'ओता इवं वृजनः स्तोमवाहाः' । विश्वो विहायाः । 'बाजश्मरो विहायाः' । 'देवो नयः पृथिवीं विश्वधायाः' । 'अधारयत्पृथिवीं विश्वधायसम्' । 'सर्वं भूरिधायसम्' इत्यादि ।

663. In the chhandas the affix अनुङ् comes after the roots वह् 'to carry' (I 1053) हा 'to abandon (III. 8)' and धा to hold (III. 10). 220.

According to Ujjvaladatta, and others the augment डुद् comes after the roots, by the force of the last sûtra. Thus the examples given by the ancient commentators Prasâdakâra &c. are वह्+डुद्+अनुङ्=वनड्वान् 'an ox'; हावन् 'the moon'; धावन् 'a mountain'.

But these forms are not correct; for no such words are to be found in the Vedas and this is a Vaidic sûtra. On the contrary, the forms found there are shown below. The anuvritti of छन्दसि is only current in this sûtra and not that of डुद् ।

Thus वह्+अनुङ्=वाहनड् 'Agni, a hymn'. In fact, the affix is treated as ङित्, thus causing vriddhi of the penultimate vowel of the root. As in the Rig Veda, ओता द्यौश्च नृवाहसा and ओता इवं वृजनः स्तोमवाहाः ।

After the other two remaining roots (*i. e.* हा and धा), the affix अनुङ् being treated as ङित् causes the augment युक् to be added by VII. 3. 33. S. 2761. Thus हा+युक्=हायनु (abandoning) and धा+युक्=धायनु supporting. As in the Rig Veda, विश्वो विहायाः (Rv. I. 128. 6) where विहायाः means महान् great. So also बाजश्मरो विहायाः । Similarly देवो नयः पृथिवीम् विश्वधायाः(Rv. I. 73. 3) "Like a God who (Agni) is the supporter of the whole universe." &c, where विश्वधायाः means सर्वस्य जगतो धर्ता । So also अधारयत् पृथिवीम्विश्वधाय वसु ।व सर्वम्भूरिधायसम् &c.

६६४ । इण आसिः । ४ । २२१ ।

अग्नाः अग्निः । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ।

664. The affix आसि comes after the root इण् 'to go' (II. 36). 221.

Thus इण्+आसि=अग्नाः 'fire'. It is an avyaya or Indeclinable since it has been enumerated in the list of words beginning with स्वर् &c. See I. 1. 37. S. 447.

६६५ । मिषुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् । ४ । २२२ ।

उपसर्गविशिष्टो धातुर्मिषुनं तत्रानुनोपधाद्योऽसिः स्वरार्थः ।

665. The affix असि comes after all roots instead of अनुङ् when they are in combination with an upasargaor preposition and every thing else is like as if *asun* was added. 222.

The difference between असि and असुन् is in accent only: otherwise the forms are the same. A root joined with an upasarga is called mithunam

Thus पँचस् formed by असुन् Un. IV. 190, but सुपर्चस् under the present sûtra. Similarly सुपर्चस् । सुक्रोतँस् &c.

६६६ । नञि हन एह च । ४ । २२३ ।

अनेहाः । अनेहसौ ।

666. The affix असि comes after the root हन् 'to kill' (II. 3) preceded by the negative particle नञ्, and the root हन् is replaced by एह. 223

Thus हन + असि = अन् + एह + असि = अनेहस् (without a rival, incomparable, not killed or destroyed or obstructed). Its Nom. sing. is अनेहाः by VII. 1. 94. S. 276. Its Nom. Dual is अनेहसौ.

६६७ । विधाञो वेध च । ४ । २२४ ।

विदधातीति वेधाः ।

667. The affix असि comes after the root विधाञ् (धा 'to hold (III. 10) preceded by वि) and the root विधा is replaced by वेध 224.

Thus विधा + असि = वेध + असि = वेधस् 'the creator, Name of Brahman'. Its Nom. sing. is वेधाः ।

६६८ । नुवो धुट् च । ४ । २२५ ।

नोधाः ।

668. The affix *asi* comes after the root नू 'to praise (II. 26), and there is also the augment धुट्. 225.

Thus नू + धुट् + असि = नोधस् the panegyrist. In the Mantra यद्गो भवद् नीवार्य नोधाः the word nodhâḥ is explained in the Nirukta by नोधा ऋषिं भवति the Rishi is called *nodhas* or he who praises.

६६९ । गतिकारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च । ४ । २२६ ।

असिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इत्युत्तरपदप्रकृति-स्वरत्वे सति वेधस्यानुदात्तत्व प्राप्ते अदपवादार्थमिदम् ।

669. The affix असि comes after compound words which have for their first member either a *gati* word, or when the upapada is a kâraka; and the first member retains its original accent. 226.

This sûtra regulates accent.

Thus सु + तप् 'to burn (I. 1034) + असि = सुँतपस् । Similarly जातँवेदस् from √विद (II. 55 and VI. 138).

By VI. 2. 139. S. 3873 compound words whose first member is a *gati* preposition or a Kâraka noun, retain the accent of their *second* member, and the first member becomes anudâtta. This sûtra makes an exception

to it and declares that such compounds, when असि formed, retain the accent of their *first* member, and the second member becomes anudâtta.

६७० । चन्द्रेमो डित् । ४ । २२७ ।

चन्द्रोपपदान्मातेरोऽसिः स्यात्स च डित् । चन्द्रमाः ।

670. The affix असिः treated as डित् comes after the root मा 'to measure' (III. 6 and IV. 34) preceded by the word चन्द्र as upapada. 227.

Thus चन्द्र + मा + असि = चन्द्रमस् + असि = चन्द्रमस् 'the moon, a month, camphor'. Its N. S. is चन्द्रमाः d. चन्द्रमसौ pl. चन्द्रमसः । Haradatta explains it by चन्द्रं रजतं अमृतं च तद्वत् मीयते असौ ।

६७१ । वयसि धाञः । ४ । २२८ ।

वयोवाचकात्धाञः ।

671. The affix असि treated as डित् comes after the root धा 'to hold' (III. 10) preceded by the word वयस् as upapada 228.

Thus वयस् + धा + असि = वयोधस् (a young man); its Nom. sing. is वयोधाः

६७२ । पयसि च । ४ । २२९ ।

पयोधाः समुद्रो मेघश्च ।

672. The affix असि treated as डित् comes after the root धा (to hold) preceded by the word पयस् as upapada 229.

Thus पयस् + धा + असि = पयोधस् (the ocean, a rain cloud), its Nom. sing. is पयोधाः ।

६७३ । पुरसि च । ४ । २३० ।

पुरोधाः ।

673. The affix असि treated as डित् comes after the root धा (to hold) preceded by the word पुरस् as upapada. 230.

Thus पुरस् + धा + असि = पुरोधस् (a family priest, particularly that of a king). Its Nom. sing. is पुरोधाः ।

६७४ । पुरूरवाः । ४ । २३१ ।

पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते ।

674. The word पुरूरवस् (the Nom. sing. of which is पुरूरवाः) is irregularly formed with the affix असि. 231.

The short उ of पुरु is elongated before the root रु 'to sound' (II. 24) to which the affix असि is added. Thus पुरु + रु + असि = पुरूरवस् 'the son of Budha and Ilâ and founder of the lunar race of kings.

६७५ । चक्षेर्ब्रुवं शिच्च । ४ । २३२ ।

नृचक्षाः ।

675. The affix असि which is diversely treated as शित् comes after the root चक्ष 'to observe' (II. 7). 232.

Thus नृ+चक्ष्+असि=नृचक्षस् 'a God, lit. seeing or guiding men'.

By the affix being treated as कित्, it gets the designation of Sârvadhâtuka (III. 4. 113 S. 2166), hence चक्ष् is not changed to चख्या, as is the case when the affix is not treated as कित्. Thus अ+चक्ष्+असि=अचक्षस् (a name of Prajâpati). Its N. S. is अचक्षाः।

६७६। उषः कित्। ४। २३३।

उषः।

676. The affix असि comes after the root उष् 'to burn' (I. 727) and is treated as कित्. 233.

Thus उष्+अस्=उषस् 'the dawn'.

Note:—In the Daśapâdi, the sûtra is read as वसः कित्. *i. e.* the affix असि treated as कित् comes after the root वस् (to dwell). Thus वस्+असि=उषस्। Before भ beginning affixes it is declined like अपस्; as बहुपद्भिः। See Vârtika उषसश्छेद्यते under VII. 4. 48.

६७७। दृमेरूनसिः। ४। २३४।

'ऊनार्चिर्दमुनाः'।

677. The affix ऊनसि comes after the root दम 'to control, to restrain' (IV. 94). 234.

Thus दम+ऊनसि=दमूनस् 'fire. See A. K. I. 1. 59 for the verse ऊनर्चिर्दमुनाः &c. Sometimes there is lengthening of the उ, as in जुह्वो दमूनाः (Rv. V. 4. 18) where damûnâḥ is explained by दानमना दान्तमनस्का charitably disposed, generous, or controlled of mind. दमूनसो अपसो ये सुहस्ताः (Rv. V. 42. 12).

The Dasápâdî gives the sûtra as दमेरूनसिः with long ऊ। According to it, the word with short उ is a diversity.

६७८। अङ्गतेरसिरिरुडागमश्च। ४। २३५।

अङ्गिराः।

678. The affix असि comes after the root अङ्ग् (to go) and also the augments इर and उड्. 235.

Thus अङ्ग् (I. 155)+इरुड्+असि=अङ्गिरस् (the name of a celebrated sage who composed some of the vaidika hymns).

६७९। सर्तेरप्पूर्वादसिः। ४। २३६।

अप्सराः। प्रायेवाय भुम्नि। अप्सरसः।

679. The affix असि comes after the root सृ 'to move' (III. 17) preceded by the word अप्. 236.

Thus अप्+सृ+असि=अप्सरस् (a celestial damsel), its Nom. sing. is अप्सरा

The word is said to be generally plural, as अप्सरसः। The singular is अप्सरा ending in long आ।

६८० । विदिभुजिभ्यां विश्वे । ४ । २३७ ।

विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ।

680. The affix अदि comes after the roots विद् 'to know (II. 55) and भुज् 'to feed, preserve' (VII. 17), when preceded by the word विश्व. 237.

Thus विश्व + विद् + अदि = विश्व वेदस् 'Fire', its Nom. sing. is विश्व वेदाः lit. he who knows all (विश्वं वेत्ति). So also विश्व भोजस् 'Indra'. lit. he who preserves all विश्वं भुङ्क्ते । The forms विश्ववेदाः and विश्वे भोजाः given by Ujjvaladatta, with the locative case—sign unelided, by virtue of VI. 3. 14. S. 972, does not appear to be correct. The locative of विश्व is with स्मिन् । In the following there is no locative sign :—पुरुहूतो भवन् विश्ववेदाः and पुरुषगः प्रभूते विश्वभोजाः ।

६८१ । वशेः अनसिः । ४ । २३८ ।

औशनाः शुक्रः । उशनाः ।

681. The affix अनसि comes after the root वश् (to desire). 238.

Thus वश् (II. 70) + अनसि = उशनस् (Name of Śukra).

Its Nom. sing. is उशनाः ।

इत्युज्ज्वलदत्तविरचितायां चतुर्थः पादः ।

CHAPTER V.

६८२ । अदि भुवो डुतच् । ५ । १ ।

अद्भुतः ।

682. The affix डुतच् comes after the root भू (to be) preceded by अद (an Indeclinable, meaning sudden). 1.

Thus अदभू + डुतच् = अद्भू + उतच् = अद्भुत (curious). The affix having an indicatory ड causes the elision of the vowel of the root भू.

६८३ । गुधेरूनः । ५ । २ ।

गोधूनः ।

683. The affix ऊन comes after the root गुध् 'to wrap up, envelope' (IV. 13). 2.

Thus गुध् + ऊन = गोधूनः 'wheat, the orange'.

६८४ । मसेरूरन् । ५ । ३ ।

मयूरः । प्रथमे पादे अनेकधा 'मसेः' इत्यस्य व्याख्यातः ।

684. The affix ऊरन् comes after the root मस् 'to weigh, measure' (IV. 112). 3.

Thus भस+ऊरत्=भसूरः 'a kind of pulse; a pillow'. By Uṇâdi I. 43., it was taught that the affix ऊरत् comes after the root भस् giving the form भसुरः with short उ । Thus we have two forms.

६८५ । स्थः किऊच । ५ । ४ ।

स्थूरो मनुष्यः ।

685 The affix ऊरत् comes after the root स्था to stand (I. 975) and is treated as कित्. 4.

Thus स्था+ऊरत्=स्थूरः 'a man'. As the affix is कित्, it causes the elision of the long आ of the root. In the Mantra स्थूरस्य रायो बृहतो य ईशे (Rv. IV. 21. 4) the word sthûra is explained by sthûla 'fat', 'big', steady.

६८६ । पातेरतिः । ५ । ५ ।

पातिः स्वामी । संपातिः पक्षिराजः।

686. The affix अति comes after the root पा 'to protect' (II. 47). 5.

Thus पा+अति=पातिः 'master, lord, husband', सम्पातिः, (the lord of birds).

६८७ । वातेर्नित् । ५ । ६ ।

'वातिरादित्यसोमयोः' ।

687 The affix अति comes after the root वा to move, to blow and is treated as नित्. 6.

Thus वा+अति=वाँतिः 'the sun, the moon'. See Rabhasa Kosha for the line वातिरादित्यसोमयोः ।

६८८ । अर्तेश्च । ५ । ७ ।

अरतिरुद्वेगः ।

688. The affix अति comes after the root ऋ (to go) and is treated as नित्. 7.

Thus ऋ (III. 16)+अति=ऊँरतिः 'dissatisfied, languid'.

६८९ । तृहेः क्नो हलोपश्च । ५ । ८ ।

तृणम् ।

689. The affix क्न comes after the root तृह् 'to injure, hurt, kill' (VI. 58) of which the ह् is elided. 8.

Thus तृह्+क्न=तृणम् 'grass'. No guṇa as the affix is कित् ।

६९० । वृञ्लुटितनितार्डिभ्य उलच्तरडश्च । ५ । ९ ।

वृण्वन्ते लुटयन्ते तन्यन्ते ताडयन्त इति वा तरडुलाः ।

690. The affix उलच् comes after the roots वृ 'to choose' (V. 8) लुट 'to roll' (I. 336), तन् 'to spread' (VIII. 1), and तार्ड् 'to beat' (X. 43), which are replaced by तरड्. 9.

Thus वृ or वुट or वद् or वाद्+उत्नच्=वर्त्+उत्नच्=वर्तुलः: 'rice' lit, that which is picked, or rolled, or stretched or thrashed.

Note:—Although by Uṇâdi IV. 107 (वानहि पर्वणि &c), the word वर्तुलः was irregularly formed, yet the difference between the word formed under that sûtra and the one formed under the present sûtra consists in the position of the accent. The affix उत्नच् of the present sûtra, being चित् places the accent on the last syllable (VI. 1 163 S. 3710), whereas the accent was placed on the middle syllable of वर्तुल formed under IV. 107 by force of मत्वर्थस्वर. (III. 1. 3. S. 3708).

६९१ । दंसेष्टनौ न आ च । ५ । १० ।

'दासः सेवकभृत्ययोः' ।

691. The affixes ट and टन् come after the root दंस (to serve), of which the न is changed to आ. 10.

Thus दंस्+ट or टन्=दासः or दाँसः 'a slave, a servant'. The ट् of the second affix shows that the accent should be placed on the first syllable. The affix having an indicatory ट shows that the word takes the affix ङीप् in forming its feminine. Thus दास+ङीप्=दासी.

६९२ । दंशेश्च । ५ । ११ ।

दाशो धीवरः ।

692. The affixes and operations applicable to दंस् by the last sûtra, also apply to दंश् (to bite). 11.

Thus दंश+ट or टन=दाशः or दाँशः 'a fisherman'.

६९३ । उदि चेर्डैसिः । ५ । १२ ।

स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । उच्चैः ।

693. The affix डैसि comes after the root चि 'to collect, to pick up' (V. 5) preceded by the preposition उत्. 12.

Thus उत् चि+डैसि=उत्चि 'the affix having an indicatory ड causes the elision of the टि portion of the root' +डैसि=उच्चैस् 'loudly, high, above'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर (I. 1. 37. S. 437).

६९४ । नौ दीर्घश्च । ५ । १३ ।

नीचैः ।

694. The affix डैसि comes after the root चि (to collect) preceded by नि of which the short इ is elongated. 13.

Thus निचि+डैसि=नीचैस् 'low, below'. This word is also an Indeclinable.

६९५ । सौ रमेः क्नो दमे पूर्वपदस्य च दीर्घः । ५ । १४ ।

रमेः पुमर्थाहमे वाच्ये क्नः स्यात् । किरवादयुनाधिक्लोपः । पूरत उपधाम्वो दयाशुच ।

695. The affix क comes after the root रप् to play (I. 906) preceded by सु. when the word so formed refers to puinshment. The short उ of सु is elongated. 14.

The affix having an indicatory क causes the elision of the nasal (न्) of the root. Thus सु रप्+क=सूरपः 'kindly disposed, calm'.

६९६ । पूजो यवयुकञ्रुस्रञ्च । ५ । १५ ।

यत्प्रत्ययः । पूरयत् ।

696. The affix यत् comes after the root पू to purify, to cleanse (IX. 12) and also the augment स्रुच्. The long vowel of the root becomes shortened. 15.

Thus पू+स्रुच्+यत्=पूरयत् 'virtuous deed, holy, sacred, pure &c'.

६९७ । स्रंसेः शि कुट् क्विप्च । ५ । १६ ।

स्रंसतेः क्विप्रत्ययो यत्प्रत्ययः क्विप्तस्य कुडागमश्च । क्विप्यत्

697. The affix यत् treated as क्विप् comes after the root स्रंस् 'to fall or drop down, to slip off or down' (I. 790), and also the augment कुट्. The root is replaced by शि. 16.

Thus स्रंस्+कुट्+यत्=शि+कुँ+य=शिक्यत् 'a loop or swing made of rope; a burden or load carried in a sling'.

The affix being treated as क्विप् prevents guṇa taking place.

६९८ । ऋतेः क्युरुच्च । ५ । १७ ।

उरच्चो नेयः ।

698. The affix क्यु comes after the root ऋ 'to go' (III. 16). and उ replaces the ऋ of the root. 17.

Thus ऋ+क्यु=उरच्यः a sheep or ram. The उ which replaces ऋ is followed by र् by I. 1. 51 S. 70. The यु becomes अक by VII. 1. 1. S. 1247.

६९९ । हिंसेरीरन्नीरचौ । ५ । १८ ।

हिंसीरो आद्युदात्तौ यौ ।

699. The affixes ईरन् and ईरच् come after the root हिंस् 'to kill, to injure' (VII. 19). 18.

Thus हिंस्+ईरन् or ईरच्=हिंसीरः or हिंसीरँः 'a tiger, a wicked man'.

Note:— The two affixes indicate different positions of the accent.

७०० । उदि ह्वातेरञ्जौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च । ५ । १९ ।

उदरम् ।

700. The affixes अच् and अञ् come after the root हृ to tear (IX. 23) preceded by the preposition उत्, of which the last letter (*i. e.* त्) is elided. 19.

Thus उत् हृ+अच् or अञ्=उदरँम् or उदरम् 'the stomach'.

Note:—The two affixes indicate different positions of accent. See VI. 1. 193 S. 3676 and VI. 1. 163 S. 3710.

७०१ । ङित्स्वनेर्मुट् च चोदात्तः । ५ । २० ।

अनस् च ङित्स्वाद्धातोर्मुट् च चोदात्तः । मुनस् ।

701. The affixes अस् and अस् treated as ङित् come after the root स्वन् to dig (I. 927), and also the augment मुट् which is उदात्त. 20.

Thus स्वन्+मुँट्+अस् or अस्=मुँ+स्व+अ=मुँस्व (the mouth). The affixes being treated as ङित् cause the elision of the टि portion of the root; the augment being मुट् is placed in front of the root.

Quere.—What is the necessity of two affixes here, any of them would have been enough.

७०२ । अमेः वस् । ५ । २१ ।

अंसः ।

702. The affix वस् comes after the root अम् 'to go' (I. 493). 21.

Thus अम्+वस्=अंसः 'the shoulder'.

७०३ । मुहेः खो मूर्च । ५ । २२ ।

मूर्खः ।

703. The affix ख comes after the root मुह् to be confused (IV. 89) which is replaced by मूर्. 22.

Thus मुह्+ख=मूर्खः 'an ignorant man'.

७०४ । नहेर्डलोपश्च । ५ । २३ ।

नखः ।

704. The affix ख comes after the root नह् to bind (IV. 57) of which the ह् is elided. 23.

Thus नह्+ख=नखः 'a nail'.

७०५ । शीङो ह्रस्वश्च । ५ । २४ ।

शिखा ।

705. The affix ख comes after the root शी to sleep (II. 22) of which the long ी is shortened. 24.

Thus शी+ख=शिखा 'the peak of a mountain; the wick of a candle', the crest.

Note:—No guna takes place as the shortening of the root vowel has been specifically ordained.

७०६ । माङ ऊखो मय् च । ५ । २५ ।

मयूखः ।

706. The affix ऊख comes after the root मा to measure (III. 6) which is replaced by मय्. 25.

Thus मा+ऊख=मयूखः 'a ray of light; beauty; flame'.

७०७ । कलिगलिभ्यां कगस्योच्च । ५ । २६ ।

कुल्कः शरीरावयवो रोगश्च । गुल्कः पादग्रन्थिः ।

707. The affix कक् comes after the roots कल् 'to count, to sound', (I. 526), and गल् 'to eat (I. 579) and the vowel अ of the roots is replaced by उ. 26.

Thus कल्+कक्=कुल्कः 'a disease'; गुल्कः 'the ankle'.

७०८ । स्पृशेः श्वअघ्रुनौ पू च । ५ । २७ ।

श्वअघ्रुनौ प्रत्ययौ 'पू' इत्यादेशः । 'पार्श्वोऽस्त्री जघनोरुधीः' । पर्शुः परुश्च ।

708. The affixes श्वअक् and घ्रुन् come after the root स्पृश् 'to touch' (VI. 128), which is replaced by पू. 27.

Thus स्पृश्+श्वअक्=पू+श्वअक्=पार्श्वः 'the part of the body below the arm-pit'. स्पृश्+घ्रुन्=पू+घ्रुन्=पर्शुः 'an axe', a weapon'.

७०९ । हनश्च अयतेर्घुन् । ५ । २८ ।

हनश्चान्तादेशो मुखवाची । मुखमाश्रयते इति श्वअघ्रु ।

709. The affix घ्रुन् comes after the root श्रि 'to serve' (I. 945) preceded by श्वअन् (face). 28.

Thus श्वअन्+श्रि+घ्रुन्=श्वअघ्रु+घ्रुन्=श्वअघ्रु । 'moustache and beard'; *literally*, that which serves the face'. The affix having an indicatory घ causes the elision of the टि portion of the root.

७१० । अश्रुवादयश्च । ५ । २९ ।

अश्रु ययमजक्षत् ।

710. The words अश्रु (tears) &c. are irregularly formed. 29.

Note:—According to some, this word is formed by adding the affix रुन् to the root अश् (to pervade).

According to others, this word is formed by adding the affix घ्रुन् to the root श्रि preceded by the negative particle अन्.

But the opinion of Ujjvaladatta as to the formation of this word from the root अश् with the augment रुट् and the affix घ्रुन् is incorrect. Since the affix has an indicatory घ it will cause the elision of the whole root अश् in whose stead will be left a zero only.

७११ । जनेष्टन्लोपश्च । ५ । ३० ।

जटा ।

711. The affix टन् comes after the root जन् 'to' beget' (IV. 41), the न् of which is elided. 30.

Thus जन्+टन्=जटा 'matted hair'.

७१२ । अक्तस्य जङ्घच् । ५ । ३१ ।

तस्य जनेः जङ्घादेशः स्यादचश्च । जङ्घा ।

712. The affix अच् comes after the root जन् (to beget) which is replaced by जङ्घ्. 31.

Thus जघ्+अच्=जङ्घ्+अच्=जङ्घ. The feminine of this will be जङ्घा leg from the ankle to the knee by IV. 1. 4. S. 454.

७१३ । हन्तेः शरीरावयवे द्वे च । ५ । ३२ ।

जघनम् । 'पश्चान्नितम्बः स्त्रीकट्याः श्रोणौ तु जघनं पुरः' ।

713. The affix अच् comes after the reduplication of root हन् to kill (II. 2), when the derived word refers to a part of the body. 32.

Thus हन्+हन्+अच्=जघनम् 'the hip and the loins'.

Note:—The ह is changed to घ by VII. 3. 55. S. 2430. See Amarakosha II. 6. 74 for the verse पश्चाद् नितम्बः स्त्री कट्याः श्रोणौ तु जघनं पुरः

७१४ । क्लिशेरन् लो लोपश्च । ५ । ३३ ।

लकारस्य लोपः । क्लेशः ।

714. The affix अन् comes after the root क्लिश् to torment, to distress, to be afflicted, to suffer (IX. 50) the ल of which is elided. 33.

Thus क्लिश्+अन्=क्लेशः 'hair

७१५ । फलेरितजादेश्च पः । ५ । ३४ ।

पलितम् ।

715. The affix इतच् comes after the root फल् 'to succeed' (I. 563) of which the initial letter (फ) is replaced by प. 34.

Thus फल्+इतच्=पलितम् 'grey hair'.

७१६ । कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन् । ५ । ३५ ।

करकः-करका । कटकः । नरकम्-नरकः । 'नरको नारकोऽपि च' इति द्विरूपकोशः । खरकं नभस्वत् । कोरकः कोरकं च ।

716. The affix वुन् comes after the roots कृ 'to do' (I. 949) &c. when the words so formed refer to the names of some objects. 35.

Thus कृ+वुन्=कर+अक् (VII. 1. 1. S. 1247, which ordains the substitution of अक् for the affix वुन्) =करकः 'the water pot of an ascetic'. Its feminine करका formed with टाप् means hail-stone.

So also कटकः 'a bracelet of gold' from कट् 'to rain' (I. 315), ; नरकः or नरकम् 'hell' from नृ 'to carry' (I. 847), in the Dvirûpakosha, there is also the word नारकः

खरम् 'the sky' from खृ 'to move' (III. 17); कोरकः or कोरकम् 'a bud, an unblown flower' from कुर् 'to sound' (VI. 51).

७१७ । चीकयतेराद्यन्तविपर्ययश्च । ५ । ३६ ।

कीचकः वंशभेदः ।

717. The affix उत्र comes after the root चीङ् to suffer (X. 284) the first and second consonants of which change places. 36.

Thus चीङ्+उत्र्=चीपत्रः (a bamboo).

७१८। पचिमटयोरिच्चोपधायाः। ५। ३७।

पेचत्रः। मेचत्रः।

718. The affix उत्र comes after roots पच् 'to cook' (I. 1045) and मच 'to be wicked, to cheat (I. 184), to the penultimate letters of which is added इत्. 37.

Thus पच्+उत्र=पइत्र्+अच्=पेचत्रः 'an owl'; मेचत्रः 'a peacock, the moon'.

७१९। जनेरत्रश्च। ५। ३८।

जठरम्।

719. The affix अत्र comes after the root जन् 'to beget' (I. 862), the न् of which is replaced by ठ. 38.

Thus जन्+अत्र्=जठरम् 'the womb'.

७२०। वचिमनिभ्यां चित्त्वम्। ५। ३९।

वठरो मूर्खः। 'जठरो पुनिशीपडयोः'। विदादित्वाञ्ज्ञाठरः। गर्गादित्वाञ्ज्ञाठर्यः।

720. The affix अत्र treated as चित् comes after the roots वच् 'to speak' (II. 54) and मन् 'to know' (IV. 67), the last letters of which are replaced by ठ. 39.

Thus वच्+अत्र=वठरः 'an ignorant or a cunning man'; a cock, मठरः a sage, intoxicated, drunk'. The form ज्ञाठर is also correct as that is read in the Gaṇapâṭha in the विदादय class (IV. 1. 104).

The form ज्ञाठर्य is also correct as it belongs to the गर्गादय class of the Gaṇapâṭha.

७२१। ऋजिदृक्षातेरलचौ पूर्वपदान्तलोपश्च। ५। ४०।

'ऋदरः दृदरलोः'।

721. The affixes अल् and अच् come after the root √dṛi 'to tear' (IX. 23) preceded by ऋ the last letter of which is elided. 40.

The two affixes mark the difference in accent.

Thus ऋ दृ+अल् or अच्=ऋदरः 'a brave man, or a Râkshasa'.

७२२। कृदरादयश्च। ५। ४१।

कृदरः कुसूलः। कृदरं खिलयवम्। कृदरः कर्षः।

722. The words कृदरः (granary) &c. are irregularly formed with the affixes अल् and अच् from the root कृ (to tear) with the Indeclinables kṛi, mṛi and sṛi. 41.

Thus कु+हु+अत् or अप्=कुहरः 'granary'; दृ+हु+अत् or अप्=दृहरम् 'sporting'; वृ+हु+अत् or अप्=वृहरः 'a snake'.

७२३ । हन्तेर्युग्नाद्यःतयोर्धत्वतत्वे । ५ । ४२ ।

घातनो घारकः ।

723. The affix युग् comes after the rooot हन् (to kill), the first letter of which (*i. e.* ह) is changed to ध and the second (*i. e.* न्) to त. 42.

Thus हन्+युग्=धन+अत् (VII. 1. 1. S. 1247)=घातनः 'a killer'.

७२४ । क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च । ५ । ४३ ।

क्रान्तुः पक्षी । गान्तुः पथिकः । क्षान्तुर्मशकः ।

724. The affix तुन् comes after the roots क्रम् to step (I. 502), गम् (to go), क्षम् 'to forgive' to endure, to suffer' (I. 469), and causes vriddhi. 43.

Thus क्रम्+तुन्=क्रान्तुः (a bird); गान्तुः 'a traveller'; क्षान्तुः 'a mosquito'.

७२५ । हर्यतेः कन्यन्हिरच् । ५ । ४४ ।

कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यम् ।

725. The affix कन्यन् comes after the root हर्य् to go, to be tired (I. 547) which is replaced by हिरच्. 44.

Thus हर्य्+कन्यन्=हिरच्+कन्यन्=हिरण्यम् (gold).

७२६ । कृञः पासः । ५ । ४५ ।

कार्पासः । ञित्त्वादित्वात्कार्पासं वस्त्रम् ।

726. The affix पास comes after the root कृ 'to do' (VIII. 10) 45.

Thus कृ+पास=कार्पासः 'cotton'. The word कार्पासम् (cloth) is formed by adding the affix अण् to कार्पास by IV. 3. 136. S. 1516.

७२७ । जनेस्तु रुग्च । ५ । ४६ ।

जर्वुर्हस्ती योनिश्च ।

727. The affix उ comes after the root जन् (to beget), the न् of which is changed to र्. 46.

Thus जन्+उ=जर्वुः 'an elephant; the female organ of generation'. The word उ in the sûtra is exhibited without any case affix.

७२८ । ऊर्णोतेर्डः । ५ । ४७ ।

ऊर्णा ।

728. The affix ड comes after the root ऊर्णु 'to cover (II. 30). 47.

Thus ऊर्णु+ड=ऊर्ण (the ड causes the elision of the उ of the root) It forms its feminine by the affix टाप्.

Thus ऊर्ण+टाप=ऊर्णा 'wool, a circle of hair between the eye brows.

७२९ । दधातेर्यक्षुट् च । ५ । ४८ ।

धान्यम् ।

729. The affix यत् and the augment क्षुट् come after the root धा to hold (III. 10). 48.

Thus धा + क्षुट् + यत् = धान्यम् 'wheat, barley, paddy.

७३० । जीर्यतेः क्रिन्नुश्च वः । ५ । ४९ ।

'जिविः स्थास्कन्दपतिजेः' । बाहुलकाद् 'इलि च' (३५४) इति दीर्घो न ।

730. The affix क्रिन् comes after the root जॄ to grow old (IX. 24), and व् replaces the र् of the root. 49.

Thus जॄ + क्रिन् = जिर् (VII. 1. 100. S. 2 390) + क्रिन् = जिर् + रिन् = जिवि्: 'Time, bird'.

By the force of बहुल which governs the Uṇâdi sûtras, the penultimate इ of जिर is not elongated, as is required by VIII. 2. 77 S. 351.

७३१ । मव्यतेर्यलोपो मश्चापतुट् चालः । ५ । ५० ।

मव्यतेरालप्रत्ययः स्यात्तस्यापतुडागमो धातोर्यलोपो मकारस्यान्तस्य । मयापतालो विषये ।

731. The affix आल and the augment आपतुट् comes after the root मव्य् 'to bind' (I. 541), of which य् is elided and the final letter (*i. e.* व्) is replaced by म्. 50.

Thus मव्य् + आपतुट् + आल = मव + आपत + आल = मयापतालः 'an object of sense'.

७३२ । ऋजेः कीकन् । ५ । ५१ ।

ऋजीक इन्द्रो धूमश्च ।

732. The affix कीकन् comes after the root ऋज् 'to go' (I. 189). 51.

Thus ऋज् + कीकन् = ऋजीकः 'Indra; smoke'.

७३३ । तनोतेर्डउः सन्वच्च । ५ । ५२ ।

'ततउः पुंसि क्लीबे च' ।

733. The affix ḍau which is treated like the Desiderative affix सन् comes after the root तन् 'to spread' (VIII. 1). 52.

Thus तन् + डउः = ततन् डउ = तत (the न् being elided by the affix having an indicatory ड) + डउ = ततउः 'a sieve, a parasol'. The अ of the reduplicate is changed to इ by Sanvadbhâva (VII. 4 79 S. 2317). This is one of those rare words in which two vowels in juxtaposition do not coalesce. The word is both masculine and neuter.

७३४ । अर्भकपृथुकपाका वयसि । ५ । ५३ ।

'ऋधु' वृद्धौ । अतो वुन् । मकारस्यान्तादेशः । भ्रमेः कुक्कन्भ्रमकारश्च । पिबतेः कन् ।

734. The words अर्भकः (a boy, child, the young of an animal), पृथुकः (a child) and पाकः (a child, young one) when referring to 'age,' are irregularly formed. 53.

Thus वृङ् 'to increase' (IV. 135) + उत् = वर्ध् + वन् = वर्धः 'the ध् is replaced by ध्).

वृध् 'to increase, rise' (I. 802) + कु + वन् = वृद्ध् (the ऋ undergoing samprasâraṇa before the affix having an indicatory क) + कु + वन् = वृद्धः. धा 'to drink' (I. 972) + वन् = धावः a suckling child, or a grown up child.

७३५ । अवद्यावद्यार्वरेफाः कुत्सिते । ५ । ५४ ।

अवद्यमिति वद् । अवद्यम् । अवद्यः । अवद्यः । अधमः । अर्वन् । अर्वा । रिप्रमेवेत्यादिनाङ्गेफः ।

735. The words अवद्यम् (censurable), अवद्य (sinful, wicked), अवद्यः (low, mean), अर्वन् (mean) and रेफः (low, vile) are irregularly formed when they refer to 'censurable conduct'. 54.

Thus, with the negative particle नञ्, to the root वद् 'to speak (I. 1058) is added the affix यत्, अवद् + यत् = अवद्यम्.

अव् 'to protect' (I. 631) + अत् = अवधः । The व of the root अव is replaced by ध, then we get the form अवध. ऋ 'to go' (III. 16) + वन् = अर्वन्; Nom. S. अर्वा ।

रिप् 'to boast, to sound' (VI. 23) + अत् = रेफः low, vile, contemptible. The root √रिप् belongs to the Tudâdi class.

७३६ । लीरीङोर्ह्रस्वः पुट् च तरौ क्षेषणकुत्सनयोः । ५ । ५५ ।

तरौ प्रत्ययौ ञ्नात्स्तो यावीर्ह्रस्वः प्रत्ययस्य पुट् । लिप्तं रिप्तम् । रिप्रं कुत्सितम् ।

736. The affixes त and र come respectively after the roots ली (IV. 31) 'to stick, to melt' and री to injure, to howl' (IV. 30), the long vowel (*i. e.* ई) of which is shortened, and they receive the augment पुट्, when they refer to 'clinging to, adhering to,' and 'censurable conduct' respectively. 55.

Thus ली + त = लि + पुट् + त = लिप्त 'besmeared, adhered, joined' री + र = रि + पुट् + र = रिप्र 'sin, impurity'.

७३७ । क्लिशेरीकचोपधायाः कन्लोपश्च लो नाम्च । ५ । ५६ ।

क्लिशेः कन्प्रत्ययादुपधाया ईत्वं तस्य लोपो नागमश्च । क्लीनाशो यमः । क्लिश्यकलं क्लिन्यत्

737. The affix कन् comes after the root क्लिश् 'to be afflicted, to suffer (IX. 50), the penultimate of which is replaced by long ई and श् is elided, and the augment नाम् is added. 56.

Thus क्लिश् + कन् = क्ली + नाम् + श् + कन् = क्लीनाशः (a name of Yama). It is not clear why an affix having an indicatory क has been taught in this sûtra, for the guṇation would have been prevented by the penultimate of the root being ordered to get the ई long.

७३८ । अम्नेरीराशुकर्मणि वरट् च । ५ । ५७ ।

चकारादुपधाया ईत्वम् । ईश्वरः ।

738. The affix वरच् comes after the root वश् 'to pervade' (V. 18) when the word formed from it refers to 'having the power of granting success soon'. 57.

By the force of च in the sûtra, the penultimate letter is replaced by ई (as in the last sûtra).

Thus वश्+वरच्=ईश्वरः 'God'. The feminine will be ईश्वरी with ङीप् as the affix is ङित्. The accent is in the middle (III. 1. 3. S. 3708) for all affixes are âdyudâtta as a general rule. The word ईश्वरी may be the feminine of ईश्वर also. The latter is formed by adding वनिप् to √ईश and न is changed to र by IV. 1. 7. S. 456. The accent here is on the first syllable: for vanip and ṅîp are accentless. But if ईश्वरी be formed by adding ङीष् (ङ्याप्-संज्ञा-च्छन्दसि) then the accent is on the final. Thus ईश्वरी or ईश्वर्री or ईश्वरी॑. The word ईश्वरः formed by the affix वरच् added to the root ईश under III. 2. 175. S. 3155 makes its feminine ईश्वरा with टाप्। (58 *a*)

५८। क। हन्ते रन् घश्च।

गत्वोरत्वाद्रन् प्रत्ययः स्यात् घश्चान्तो देशः। । हन्यते ग वसेऽतिथिभिरिति घरः गृहम्।

58 (*a*). The affix रन् is added to the root हन् to go (II. 2) and the letter घ is substituted for the final.

Thus हन्+र=घरः house lit. that which is visited by guests. It is a Daśapâdî sûtra.

७३९। चतेरुरन्। ५। ५८।

चत्वारः।

739. The affix उरन् comes after the root चत् to beg (I. 918) 58.

Thus चत्+उरन्=चतुर् (four) its Nom. pl. is चत्वारः (VII. 1. 98. S. 331).

Note:—The अ and न् in the affix उरन् are for the sake of accent, for the purpose of this sûtra could have been served by simply saying the affix उर्' &c. instead of उरन्.

७४०। प्रातेरुरन्। ५। ५९।

प्रातः।

740. The affix अरन् comes after the root अद 'to go' (I. 38) preceded by the preposition प्र. 59.

Thus प्र+अद्+अरन्= प्रातर् 'morning'. It is an Indeclinable, being enumerated in the list of words beginning with स्वर् &c. (I. 1. 57. S. 447).

Note:—The अद् portion of the affix अरन् is used for accent, as in the last sûtra.

७४१। अमेस्तुट् च। ५। ६०।

अन्तर्भध्यम्।

741. The affix अरच् comes after the root अद 'to go' (I. 493) and there is also the augment तुट्.

Thus अद्+तुट्+अरच्=अन्तर् (in the middle).

७४२ । दहेर्गो लोपो दश्च नः । ५ । ६१ ।

नप्रत्ययो धातोरन्त्यस्य लोपो दकारस्य नकारः । घनः ।

742. The affix **न** comes after the root **दह्** 'to burn' (I. 1040), the final letter (**ह्**) of which is elided, and **द** is changed to **न**. 61.

Thus **दह्+न=घन** 'a mountain, the sun &c'.

७४३ । सिचेः संज्ञायां हनुमौ कश्च । ५ । ६२ ।

सिञ्चतेः कप्रत्ययो हकारादेशो मुम्च स्यात् । सिंहः ।

743. The affix **क** comes after the root **सिच्** 'to sprinkle' (VI. 140) when the word derived from it denotes the 'name of a thing'. The **च** of the root is replaced by **ह** and there is also the **मुम्** augment. 62.

Thus **सिच्+मुम्+क=सिंह** 'a lion'.

७४४ । व्याङि घ्रातेश्च जातौ । ५ । ६३ ।

कप्रत्ययः स्यात् । व्याघ्रः ।

744. The affix **क** comes after the root **घ्रा** 'to smell' (I. 973) when preceded by **वि** and **आङ्** and when the word formed refers to a jâti (*i. e.* a class of animals.) 63.

Thus **वि+आङ्+घ्रा+क=व्याघ्र** 'a tiger'. The affix having an indicatory **क** causes the elision of the final vowel of the root.

७४५ । हन्तेरत्पुरच् । ५ । ६४ ।

घोरच् ।

745. The affix **अच्** comes after the root **घ्न** (to kill) which is replaced by **घुर्**. 64.

Thus **घ्न+अच्=घुर्+अच्=घोर** 'fearful, dangerous'.

७४६ । क्षमेरुपधालोपश्च । ५ । ६५ ।

चादच् । क्षमा ।

746. The affix **अच्** comes after the root **क्षम** 'to endure, to suffer' (I. 469) of which the penultimate vowel is elided. 65.

Thus **क्षम+अच्=क्ष+अच्=क्षम**. It forms its feminine with the affix **टाप्**. So we have **क्षमा** kṣhmâ (the earth).

७४७ । तरतेर्डिः । ५ । ६६ ।

त्रयः । त्रीन् ।

747. The affix **डि** comes after the root **तॄ** 'to cross over' (I. 1018). 66.

Thus **तॄ+डि=तिर्** (VII. 1. 100. S. 2390; VII. 1. 101 S. 2571)+**डि=त्रि**: three. The affix having an indicatory **ड** causes the elision of the **ति** portion of the root Its Nom. pl. is **त्रय** :; Accusative pl. is **त्रीन्** &c.

७४८ । ग्रहेरनिः । ५ । ६७ ।

ग्रहनिः । ङीप् । ग्रहनी व्याधिभेदः ।

748. The affix अनि comes after the root ग्रह् to accept (IX. 61.) 67.

Thus ग्रह् + अनि = ग्रहनिः an imaginary organ supposed to lie between the stomach and the intestines. It forms its feminine with the affix ङीप्. Thus ग्रहनी 'diarrhœa, dysentery'.

७४९ । प्रथेरमच् । ५ । ६८ ।

प्रथमः ।

749. The affix अमच् comes after the root प्रथ् to be famous to prosper. 68.

Thus प्रथ् + अमच् = प्रथमः 'the first'. Its plural is प्रथमे or प्रथमाः (I. 1. 33. S. 226).

७५० । चरेष्टच् । ५ । ६९ ।

चरमः ।

750. The affix अमच् comes after the root चर् 'to go (I. 591). 69.

Thus चर् + अमच् = चरमः 'last, ultimate, final'. Plural चरमे or चरमाः ।

Quere.—Why two separate sûtras: could not this be included in the last.

७५१ । मङ्गेरलच् । ५ । ७० ।

मङ्गलम् ।

751. The affix अलच् comes after the root मङ्ग् to go, move' (I. 157). 70.

Thus मङ्ग् + अलच् = मङ्गलम् good fortune, prosperous.

The Uṇâdi affixes are three hundred and twenty-five in number, according to Jñanendra Swamî whose commentary we have followed in translating and explaining these sûtras.

इत्युणादिषु पञ्चमः पादः ।

३१६९ । उणादयो बहुलं । ३ । ३ : १ ।

एते वर्तमाने भावायां च बहुलं स्युः । केचिदविहिता अप्यन्नाः ।

'संज्ञासु धातुरूपाणि प्रत्ययाश्च ततः परे ।

कार्याद्विज्ञादनुबन्धमेवञ्ज्ञेयमतन्त्रकम्' ॥

3169. The affixes 'Uṇ' and the rest, with the force of the present, and with a sense simply appellative, are attached diversely.

The phrase 'with the force of the present' (implying neither past nor future time) and 'with a sense simply appellative' (and not descriptive) must be read into this sûtra by anuvṛitti from sûtras III. 2. 123 & 185.

By using the word 'diversely' it is indicated that these affixes are, of course, applied after roots about which they are ordained, but they come also after roots about which they are not ordained. Sometimes we must infer their application by seeing actual words. Some affixes, though there be no express injunction regarding them, are to be inferred to belong to this class. The maxim in regard to the *Unâdi* affixes is that when, in appellatives, we find the forms of verbal roots and affixes coming after them, then we may know, from the result as presented in the word, what are the indicatory letters which the affix must be possessed of in order to produce the result.

These *Unâdi* affixes come after a limited number of roots, and not after every root, as the affixes taught in Pâṇini whose application is general; hence the word बहुल has been employed. Moreover there has been no exhaustive enumeration of the several roots after which these affixes come: only some of them have been collected in works treating of *Unâdi* affixes. Thus though the affix उणच् is ordained after कृ, it comes also after चक्ष as चंचुका. In fact there is a long discussion and it was a moot point at the time of Pâṇini whether these words said to be formed by *Unâdi* affixes were really derivative, or primitive ones. Moreover *all* the operations of these affixes have not been shown, that is their effects are not without remainder (अवशेष). They are valid and good if found in sacred Scriptures or secular literature. The authors of *Niruktas* and grammarians of the school of Sâkaṭâyaṇa, consider all nouns and substantives (नाम) as derivative words from simple roots (धातुज). Therefore where the derivation of a word is not apparent, one should infer the existence of proper base (प्रकृति) and affix (प्रत्यय) to form such a word.

The following slokas will be of some use to the student for ascertaining the *Unâdi* affixes:

धातुजत्वं प्रकृतेस्तु बहुशः प्रायसमुच्चयणादीव तेषाम् ।
कार्यंऽनेषविधेश्च तद्धितं नैगमरूढिभवं हि सुसाधु ॥ १ ॥
नाम च धातुजमाह निरुक्ते व्याकरणे शकटस्य च तोकम् ।
यस्य पदार्थविशेषनयुक्तं प्रत्ययतः प्रकृतेश्च तदुक्तम् ॥ २ ॥

३१७० । भूतेऽपि दृश्यन्ते । ३ । ३ । २ ।

3170. The 'Unâdi' affixes are seen also attached with the force of the past time.

By the last sûtra, it was taught that the *Unâdi* affixes come with the force of the present time. The present aphorism teaches that they come, with the force of the past also, not as a general rule, but in special cases. The force of the words 'are seen' being that no general rule can be laid

down about it, but on *finding* that certain words have a past significance we conclude that the affix in that particular case has the force of the past time.

Thus चर् + अनिन् = चर्मन् 'a way, road' (that which has been established as a rule); चर् + अनिन् = चर्मन् 'skin' (that which is lived in); so also भस्मन् 'ashes' (that which has been reduced to ashes).

३१७१ । भविष्यति गम्यादयः । ३ । ३ । ३ ।

3171. The words 'gamin &c. have the sense of the future time.

For the word गमी see Uṇâdi IV. 6. It is formed with इनि affix.

The force of the future time is in the affix, and is so ordained, and not in the original word which takes the affix. Thus we see that the *Unâdi* affixes, in a way, do come with the force of not only present, but past and future also, though in the latter two cases its scope is very limited. As ग्रामं गमी 'intending to go to the village'; आगामी 'that which has to come'. So also प्रस्थायी 'departing'; प्रतिरोधी 'an opponent, (who is going to obstruct'. प्रतिबोधी 'going to be awakened'. So also प्रतियोधी 'an adversary'; प्रतियोगी 'an enemy'; प्रतिवायी; आयायी; भावी, &c.

The Future, for the purposes of this rule, must be *anadyatana* future *i. e.* the affix should come in the sense of what will happen but not in the course of the current day. In other words, the force must be of the first future लुट्, and not of the second future लृट्. As श्वो गमी ग्रामं 'he intends to go to the village tomorrow'.

३१७२ । दाशगोघ्नौ संप्रदाने । ३ । ४ । ७३ ।

दाशी संप्रदाने कारके निपात्येते । दाशन्ति तस्मै दाशः । गां हन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः ।

3172. The words 'dâśa' and 'goghna' are irregularly formed, and the affix in these denotes the idea of the Dative or Recipient.

The word दाश comes from the root दाशृ 'to give' by adding the affix अच् under III. 1. 134. S. 2896. This being a कृदन्त word would have otherwise denoted the agent by III. 4. 67 S. 2832. The present sûtra makes it denote the recipient or have the force of the dative case. Thus दाश means 'to whom something is given *i. e.* a servant'. Similarly *goghna* does not mean the killer of cow', but 'he on whose coming, the cow is driven in order to give him, that is to say, a guest'. It is this irregularly-formed word *goghna* which is made applicable to the priests, guests, sons-in-law &c, and not the regularly-formed word *goghna* which means 'a killer of cow' or a 'Chandâla.' Thus दाशः = दाशन्ति तस्मै; गोघ्नः = तस्मै दातुं गां हन्ति ॥

३१७३ । भीमादयोऽपादाने । ३ । ४ । ७४ ।

भीमः । भीष्मः । प्रस्कन्दनः । प्रदः । भूर्णः । खनतिः ।

3173. The words 'bhîma' &c. are irregularly formed and denote ablation.

These words are formed by the *Unâdi* affixes. Thus भी + मक् = भीमः (Un. I. 145, 148); भी + ष्मक् + मक् = भीष्मः (Un. I. 148) &c. By the next sûtra, *Unâdi* words do not denote ordinarily the recipient and the ablation

The present sûtra makes them do so in the case of भीमादि words. The following is a list of Bhimâdi words:— भीमः, भीष्मः, भयानकः (Un. III. 82), जवः, चयः, (Un. I. 7), भूमिः (Un. IV. 45), रजः (Un. IV. 217), स्कन्दनः, (lyut) भूर्णः (Un. V. 22) खनुः, खुवः, or खुवः (Un. II. 61), क्रुच् (Un. II. 62) खनतिः (Un. III. 112)

३१७४ । ताभ्यामन्यत्रोणादयः । ३ । ४ । ७५ ।

संप्रदानापादानपरामर्शार्थं तग्रहणमिति । ततोऽसौ भवति तन्तुः । वृत्तं वर्तिरिति वर्त्म । चरितं तदिति चर्म ।

3174. The words formed by 'Unadi' affixes denote other ideas than these two, *i. e.* recipient and ablation

The *Unâdi* affixes being a subdivision of *krit* affixes, would have, by III. 4. 67, S. 2832 denoted the agent. By the present sûtra they are made to denote the object, the instrument and the location also. The word ताभ्यां has been used in the sûtra in order to include the word *sampradâna* also. For, had the sûtra been अन्यत्रोणादयः, only the *Apâdâna kâraka* would have been excluded, as being the nearest; but not so the *Sampradâna kâraka*. Thus कृषितोऽसौ = कृषिः (Un. IV. 120) 'agriculture *i. e.* what is ploughed' (object); तन्यते इति = तन्तुः (Un. I. 69) 'a thread *i. e.* what is drawn out'; वृत्तमिति वर्त्म (Un. IV. 145) 'a way *i. e.* what is established'; चरितं = चर्म (Un. IV. 145) 'skin' (in which they live).

THE KRIT-AFFIXES.—*(Continued.)*

CHAPTER IV.

३१७५ । तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां क्रियार्थायाम् । ३ । ३ । १० ।

क्रियार्थायां क्रियायामुपपदे भविष्यत्यर्थे धातोरेतौ स्तः । नान्तत्वादव्ययत्वम् । कृष्णं द्रष्टुं याति । कृष्णं दर्शको याति । अत्र वासरूपेण तृजादयो न । पुनरर्थं क्रुचेः ।

3175. The affixes 'tumun' and 'nvul' are placed after a verbal root, with the force of the future, when the word in construction therewith is another verb, denoting an action performed for the sake of the (future) action.

The word ending in तुन् is an Indeclinable as it ends in न् ।

As भोक्तुं व्रजति 'he goes to eat'; भोजनो व्रजति 'he goes to eat.' Here the upapada or the verb in construction is व्रजति; it denotes an action performed for the sake of the future action (क्रियार्थां), namely, eating.

Why do we say 'denoting an action'? The upapada must be an action and not a substantive; as जिटिलस्ते इति अस्य यदाः 'matted hair is for the purpose that he should beg.' Here the affixes are not employed.

Why do we say 'performed for the sake of another action'? Observe धावतस्ते पतिष्यति दण्डः 'running, the stick will fall.'

Obj.—Now, it might be asked why तुमुन् is taught a second time, when it was already taught generally by III. 1. 133; S 2895 and that being a common rule, would have applied to this subject also? If you reply that the future affix लट् would have prevented its application, in conditional sentences like the above, we say that the rule of 'non-uniform affixes applying simultaneously' given in III. 1. 94 S 2830 will step in and will conduce the application of तुमुन् in spite of लट्.

Ans—The repetition of the affix तुमुन् (ordained to come after a verbal root, when the word in construction therewith is another verb denoting an action performed for the sake of the future action,) is for the sake of prohibiting the application of the affixes like तुच् &c. in denoting the above sense; that is to say, the rule of आशिषि (III. 1. 94 S. 2830) does not apply here and we cannot optionally employ any other affix, with this gerundial sense. Thus we cannot say कर्त्ता व्रजति 'he goes to do'; but we must say कर्तुं instead.

These affixes form the gerund of the infinitive of purpose.

३१७६ । समानकर्तृकेषु तुमुन् । ३ । ३ । १५८ ।

अक्रियार्थोपपदार्थमेतत् । इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । इच्छति भोक्तुम् । वष्टि वाञ्छति वा ।

3176. The affix 'tumun' comes after a verb, when another verb meaning 'to wish' is in construction, provided that the agent of both the verbs is the same.

Thus इच्छति, वष्टि or वाञ्छति भोक्तुम् 'he desires to eat'; कामयते भोक्तुम् 'he wishes to eat'; पिनाकपाणिं पतिम् आप्तुम् इच्छति 'desires to obtain for her husband the Pinâka-handed God Siva'.

But why do we say 'when the agent of the Infinitive and the verb are the same'? We can not say देवदत्तं भोक्तुम् इच्छति यज्ञदत्तः 'Yajñadatta wishes Devadatta to eat'; for here the agents of भुज् and इष् are not the same. We must say, भुज्यात् instead of भोक्तुम्।

Why do not we use it here:—इच्छन् करोति 'wishing, he does'? Because the Infinitive is never found in such constructions. In other words, the Infinitive in तुम् is employed when both the verbs have the same agent.

३१७७ । शकधृषज्ञाग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् । ३ । ४ । ६५ ।

शकूपपदेषु धातोस्तुमुन्स्यात् । शक्नोति भोक्तुम् । एवं धृष्नोतीत्यादौ । अर्थशब्दश्चात्रैव संबध्यते । अनन्तरत्वात् । अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम् ।

3177. The affix 'tumun' is added to every verb, when another verb 'śak' (to be able), 'dhṛish' (to make bold), 'jñâ' (to know), 'glai' (to be wearied), 'ghaṭ' (to strive), 'rabh' (to begin), 'labh' (to get), 'kram' (to set about) 'sah' (to bear), 'arh' (to be pleased or to condescend), and a verb having the same meaning as 'as' (to be), is in construction.

Note:— The use of the Infinitive in तुमुन् formed by this rule, differs from that given in III. 3. 10. S. 3175 In that sûtra the Infinitive had the force of 'purpose' and here there is no such force. Moreover in this case there is an *upapada* in construction, though that *upapada* is a verb; in III, 3. 10, there was no such *upapada*.

Thus शक्नोमि भोक्तुम् 'I am able to eat'. Similarly जानाति—ग्लायति—घटते—आरभते—लभते—प्रक्रामते—सहते—अर्हति—अस्ति—भवति— or विद्यते भोक्तुम् 'he knows', he is wearied, he strives, he begins, he gets, he proceeds, he bears, he condescends or he is to eat'.

The word अर्थ in the sûtra applies to the root शक् only as it is nearest to it. As अस्ति or भवति or विद्यते भोक्तुम् ।

३१७८ । पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु । ३ । ४ । ६६ ।

पर्याप्तिः पूर्त्तता । तद्वाचिषु चात्रत्यैवशब्दवचनेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । पर्याप्तो भोक्तुं प्रभवीष्णः कुशलः पटुरित्यादि । 'पर्याप्तिवचनेषु' किम् । अलं भुक्त्वा । 'अलमर्थेषु' किम् । पर्याप्तं भुक्त्वे । अधुनैव गम्यते न तु भोक्तुः सामर्थ्यम् ।

3178. The affix 'tumun' comes after a verb having in composition with it 'alam' and its synonyms, when these words express 'to be capable of something'.

The word पर्याप्ति means 'capability, ability, fulness'. Thus विधिलिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुमुद्यतः सः पुमर्थः (Hitopadesa) 'who is able to avoid that which is stamped on his forehead'. भोक्तुमलं दग्धुमिदं तपः (Kumâra II. 56) 'his penance is able to burn the worlds'. अस्ति मे विभवः सर्वं परिज्ञातुम् (Vikramorvasi 2) 'I have power to know every thing.' भोक्तुं प्रभवीष्णः कुशलः पटुर्वा 'skillful in eating'.

Another interpretation of the sûtra is "the affix *tumun* is added to a verb, when it has in composition with it, the word पर्याप्ति or अलम् or a *synonym* of *alam* having the sense of *paryâpta*." Thus पर्याप्तो भोक्तुम्, अलं भोक्तुम्, भोक्तुम् पारयति ।

Why do we say 'paryâpti vachana—synonyms of paryâpti or capable'? Observe अलं भुक्त्वा ।

Why do we say "*alam* or its synonyms"? Observe पर्याप्तं भुक्ते he eats fully? Here muchness is indicated, and not the capacity of the eater.

३१७९ । कालसमयवेलासु तुमुन् । ३ । ३ । १६७ ।

पर्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थम् । कालार्थेषूपपदेषु तुमुन्स्यात् । कालः समयो वेलावेला वा भोक्तुम् । प्रैषातिग्रहप्राप्तिकालेषु कृत्यानां तेनेह न । 'भूतानि कालः पचतीति वार्ता' ।

3179. The affix 'tumun' comes after a root, when the words 'kâla', 'samaya', and 'velâ' (all meaning time) are in composition.

Thus कालो भोक्तुम् 'time to eat'. समयः खलु स्नानभोजने वेदितुम् 'it is time to bathe and take food'; वेला भोक्तुम् 'time to eat'. In short, Infinitive in तुमुन् may be used with words meaning 'time'; as अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितुम् 'this is, indeed, the time to show myself.

Why do not we use the Infinitive here कालः पचति भूतानि 'time devours all creatures'.? The sense of 'direction &c'. is understood in the sûtra from S. 2817 so when 'direction &c' is not meant, the Infinitive will not be used.

३१८० । भावेऽनाध्वशीर्षछन्दसि । ३ । ३ । ११ ।

भाव इत्यधिकृत्य वक्ष्यमाणा धञादयः क्रियार्थायां क्रियायां भविष्यन्त्यां स्युः । यागाय याति

3180. And the affixes that are ordained to come after a root with the force of denoting the mere action of the verb, such as घञ् &c. (III. 1 . 13.) have also the force of the future, when the word in construction therewith, is another verb denoting an action performed for the sake of the future action.

As यागाय व्रजति 'he goes to sacrifice'; भूतये व्रजति 'he goes for the sake of success'; पुष्टये व्रजति ।

३१८१ । अण्कर्मणि च । ३ । ३ । १२ ।

कर्मण्युपपदे क्रियार्थायां क्रियायां चार्थस्यात् । ण्वुलोऽपवादः । दात्रलवाय व्रजति । चरित्वादयं दात्रीम्वार्थते । कम्बलदाय व्रजति ।

3181. The affix 'aṇ' comes after a root with the force of the future, when the word in construction with it is in the accusative case, and when the action is performed for the sake of another action.

The word 'future' is understood here. The force of च is merely that of a connective particle. By III. 2. 1. S. 2913 the affix अच् comes after a root when the word in composition is in the accusative case. That is a general injunction; and the rule of वासरूप not applying, the affix ण्वुल would have debarred it as already said; hence this repetition. This rule being an apavâda rule (an exception or a special rule with regard to those verbs which have the accusative case in composition) will thus, within its own jurisdiction, prevent the application of ण्वुल् of III. 3. 10 S. 3157; and

by the rule of परत्व I. 4. 2, S.175 it will debar the affixes like क &c. Therefore this अच् comes after even those verbs also which were especially exempted from its operation by III. 2. 3. S. 2915&c. Thus by rule III. 2. 3 the अच् of III. 1. 1 could not have come after simple verbs ending in long आ, such as दा 'to give' &c. But the present अच् with a gerundial force will come even after such verbs. As गोदायो व्रजति he goes to give cows, and not गोदः। So also कम्बलदायो व्रजति 'he goes to give blanket'; कम्बलदायो व्रजति। दा+अच्=दायः (VII, 3. 33).

So also काष्ठदायो व्रजति 'he goes to cut wood.' In this case अच् would have been applied even by III 2. 1.S. 2913.

३१८२। पदरुजविशस्पृशो घञ्। ३। ३। १६।

भविष्यतीति निवृत्तम्। पदसेऽर्थे पादः। पदतीति रोगः। विशतीति वेशः। स्पृशतीति स्पर्शः।

3182. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pad' (to pace), 'ruj' (to pain), 'viś' (to enter), and 'spṛiś' (to touch).

The anuvṛitti of 'future' does not extend to this sûtra. The affixes hereinafter taught come in all the tenses.

As पद+घञ्=पादः 'foot'; रुज्+घञ्=रोगः 'disease'; so वेशः 'entrance.'

The verb स्पृश् takes घञ् when the sense is that of 'distress'; as स्पर्शः 'disease' or 'warmth.' The word स्पर्श meaning 'touch' is formed by adding the affix अच्, under rule III. 1. 134; as स्पर्शो देवदत्तः। There is difference in accent between these two words.

३१८३। सृ स्थिरे। ३। ३। १७।

'सृ' इति सुब्निर्दिष्टं धातोः स्थिरे कर्तरि घञ्स्यात्। सरति आसान्तरमिति सारः। "* व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यम् *"। अतिसारो व्याधिः। अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः। चिरादिभावनिमित्तेन सारत्वमीत्वर्थः। विसारो मत्स्यः। 'सारो बले दृढांशे च'।

3183 The affix 'ghañ' comes after the verb 'sṛi' (to move) when the agent is permanently fixed.

The word स्थिर means an object remaining steady throughout any period of time. That which thus remaining permanent *moves* through any interval of time, will apply to the agent of the verb. Thus, सृ+घञ् =सारः 'an essence'; as चन्दनसारः 'the essence of sandal', खदिरसारः 'the essence of catechu.

Why do we say 'permanently fixed'? Observe सर्ता 'moves', सारवः 'that which flows.'

Vart:—The word so formed also applies to disease, fish and strength. As अतिसारः 'dysentery'. The sense of causative is latent here in the root √sṛi. That which causes the excessive flow of blood &c. is called अतिसारः। विसारः 'a fish'; सारः 'strength.' See Amarakosá.

३१८४ । भावे । ३ । ३ । १८ ।

सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थे धात्वे धातोर्घञ्स्यात् । पाकः । पाकौ ।

3184. The affix 'ghañ' comes after a root when mere action is denoted.

Thus, पच्+घञ्=पाकः 'cooking' (VII. 2. 116 and VII. 3. 52); त्यागः 'abandoning'; रागः 'colouring' (VI. 4. 27). An action expresses a general state; so that all roots denote 'condition' when their meaning is to be expressed. And as the meaning of the root can be expressed by the root itself, therefore, the affixes घञ् &c. come after all verbal roots, when the sense of the root is denoted *as having attained to the completed state.* It is not necessary that the words so formed should be always of the masculine gender, singular number. They may take any other gender or number. As पक्तिः, पक्वम्, पाकौ, पाकाः । These affixes form in short, verbal nouns, or abstract nouns being names of action.

३१८५ । स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि । ६ । १ । ४७ ।

अनयोरेव आत्वं स्याद्घञि । स्फारः । स्फालः । 'उपसर्गस्य घञि–' (१०८८) इति दीर्घः । परीहारः । 'हृञः आधे' (१०४५) । आधे उत्तरपदे हृञन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः । नीकाशः । अनूकाशः । 'हृञः' किम् । प्रकाशः । 'नेरदान्तोपदेश–' (२९६३) इति न वृद्धिः । शमः । आचमादेस्तु । आचामः । आमः । दामः । किमान इति स्वपादिनीयम् ।

3185. In the roots स्फुर् and स्फुल् 'to move', there is the substitution of the आ for the diphthong when the affix घञ् follows.

Thus विस्फारः instead of विस्फोरः, and विस्फालः instead of विस्फोलः ॥ By VIII. 3. 76, the स is optionally changed to ष after वि, as विस्फारः, and विस्फालः ॥

By VI. 3. 122 S. 1044 the vowel of a preposition is optionally lengthened before this affix. As परीहारः or परिहारः

By VI. 3. 132 S. 1045, the simple vowels इ, उ, ऋ and ऌ of a preposition are lengthened before the word काश and of no other vowel. As, नीकाशः, अनूकाशः । Why do we say 'हृञ् vowels only'? Observe प्रकाशः no lengthening of the अ of प्र ॥

There is no vṛiddhi of the penultimate of roots ending in च्, because of the prohibition of VII. 3. 34. S. 2763. As यच्+घञ=यमः । But there is vṛiddhi of the penultimate vowels of आचम्, कम् and चम् by the vârtika under S. 2763. As आचमः । कामः । चामः ।

The vṛiddhi in किमानः is against the rules of Paṇini: for कम् is an udâtta root and is governed by VII. 3. 34 S. 2763.

३१८६ । स्यदो जवे । ६ । ४ । २८ ।

स्यन्देर्धञि नलोपो धुडभावश्च निपात्यते । स्यदो वेगः । अन्यत्र स्यन्दः ।

3186. The word स्यद is formed by घञ् in the sense of 'speed'.

The nasal of रञ्ज् is elided, and there is absence of vṛiddhi. As रङ्गो देवः। In other places, we have रञ्जः

३१८७। अवोदैधौद्म्नप्रवाहिनह्वाः। ६। ४। २९।

अवोदादयश्छेदाद्। एष इत्यस्मात्। ओद्म उन्दनम्। अन्तैर्नेतोपो वृद्ध्यभावश्च।

3187. अवोद, एध, ओद्म, प्रवाह, and हिनह्व are irregularly formed by the elision of न and

Thus उन्द्—अव+उन्द्+घञ्=अवोदः; इन्द्+घञ्=एधः, the guṇa is irregular, for I. 1. 4 applied here, and prevented guṇa. उन्द्+मन्=ओद्म (Uṇadi मन्). प्र+वह+घञ्=प्रवाहः (The want of vṛiddhi is the irregularity). So also हिनह्वः।

३१८८। अकर्तरि च कारके संज्ञायाम्। ३। ३। १९।

कर्तृभिन्ने कारके घञ्स्यात्।

3188. And the affix 'ghañ' comes after a root, when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, as a kâraka, but not as an agent kâraka.

Thus रञ्ज्+घञ्। Now applies the following sûtra.

३१८९। घञि च भावकरणयोः। ६। ४। २७।

रञ्जेर्नलोपः स्यात्। रागः। 'आतश्चोपसर्गे' डिच्। रज्यत्यस्मिन्नर्थः। प्राय्यत इति प्रागः। 'संज्ञायाम्' इति प्राधिकम्। जो भवता लाभो लब्धः। इह उत्तरं 'भावे' 'अकर्तरि कारके' इति 'तृज्वदनुटा बहुलम्' (२८४१) इति वाबहुलग्रहणाच्चानुवर्तते।

3189. The penultimate nasal of रञ्ज् is elided before घञ्, when the word formed with it expresses a state or an instrument.

Thus रागः 'passion, color, or the coloring stuff'. Thus आसुरो रागः, विचित्र रागः denote भाव, while रञ्जतेऽनेनेति रागः denotes instrument. The घञ् is added by III. 3. 121; and ञ् changed to क् by VII. 3. 52. But रङ्गः=रंजन्ति तस्मिन् 'a theatre.

Similary प्रागः (*i. e.* प्रागन्ति तत्) 'a dart, lit. that which men throw'; प्रवेवः (*i. e.* प्रवीव्यन्ति तत्) 'a sack, lit. that which men stitch together'; आहारः (*i. e.* आहरन्ति अस्मात्तत्) 'food, lit. that from which men take out the juice to nourish themselves. As मधुराहारः, तक्रशिलाहारः।

Note:—Why do we say in S. 3188 'not related as an agent'? Observe मेषः 'a sheep, lit. that which looks helplessly. Here the word मेष is related to the verb मिषति as agent, and the affix is consequently not घञ्.

Note:—Why do we say 'when denoting an appellative'; ? Observe कर्तव्यः कटः 'the mat must be made'.

The force of च in the sûtra is to indicate that घञ् may be applied irregularly in cases where appellative is not meant: as को भवता दायो दत्तः 'what gift was given by you'; को भवता लाभो लब्धः 'what gain was gained by you'.

Both the phrases, 'when denoting mere condition (भाव)' and 'a kâraka which is not an agent' are understood in the succeeding aphorisms. See, II. 2. 6 S. 756 about घञ Compound.

३१९० । परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः । ३ । ३ । २० ।

घञ् । अपेर्वाचनार्थमिदम् । दलस्तम्बुलनिचायः । द्वौ कूर्षनिष्पाकौ । द्वौ कारौ । "* हारजारौ सर्वैरपि विधुक्तम् *" । हारयन्तीति हाराः । जारयन्तीति जाराः ।

3190. The affix 'ghañ' comes after all roots, when the word so formed is the name of a measure.

Thus चि+चि+घञ्=निचै+अ (VII. 2. 115) =निचायः (VI. 1. 78) 'a heap'; as दलस्तम्बुलनिचायः; द्वौ कूर्षनिष्पाकौ । कॄ 'to scatter' +घञ्=कारः । द्वौ कारौ; जवः कारः ।

By using the word 'all' in the sûtra, it is indicated that the affix घञ् (III. 3. 57) is also superseded when this sense is to be indicated. Otherwise the affix घञ् would only be prohibited by the *Paribhâsha* :—"*Apavâdas* that precede the rules which teach operations that have to be superseded by the *apavâda*-operations, supersede only those rules that stand nearest to them, not the subsequent rules". Thus घञ् being taught in III. 3. 56 would be superseded, but not so अच taught in the subsequent aphorism III. 3. 57.

Vart :—The affix घञ् comes after the causative verbs हारि and जारि, and there is *luk* elision of the causative affix णिच् ; when the word so formed is related to the verb as agent. Thus हारयन्ति भ्रातॄन्=हारः 'a wife' (lit. 'who divides brothers' a wife breaking up the brotherly love) ; जारयन्ति =जारः 'a paramour'.

३१९१ । इङश्च । ३ । ३ । २१ ।

घञ् । अपोऽपवादः । उपेत्याधीयते उपाध्यायः । "* अपादाने चाहीयरुहोः *" इत्यधिकरणविवक्षायां ल्यब्लोपे च कीप् *" उपाध्याया–उपाध्यायी । "* कॄ वादुपसर्गनिवृत्तेषु *" । 'कॄ' इत्यविभक्तिको निर्देशः । कारो वायुः । करणे घञ् । कारो वर्णः । चित्रीकरणमिह कारार्थः । निवृत्ते चाविवक्षितेऽपेक्षेति निवृत्तग्रहणवत् । वायुलक्षात्करणे नञः । 'गोरिवाकृतनीडारः ग्रावेव विजिरे कृशः' । अकृतग्रहणश्च इत्यर्थः ।

3191. The affix 'ghañ' comes after the root 'iṅ' (to study).

This debars घञ् (III. 3. 56). As अधि+इ+घञ्=अधि+ए+अ=अध्यायः 'a lesson or lecture' ; उपाध्यायः (उपेत्याधीते) 'a teacher'.

Vart.—When the word to be formed is related to the verb इङ् as an ablative, the word is feminine also and optionally takes the affix कीप्. As उपेत्याधीयतेऽस्मात्=उपाध्याया or उपाध्यायी 'a female teacher'. One who herself teaches, and not the wife of a teacher.

Vart.—The affix घञ् comes after the root कॄ when the word so formed means 'wind', 'color', or 'cover'. As कारः 'wind', 'green colour' &c. गोरिवाकृतनीडारः ग्रावेव विजिरे कृशः "generally- lean in autumn, like a cow without the shade over it."

The word वृ is shown in the vârtika without any case-affix. In वारः meaning wind', the affix has the force of instrument. In वारः 'green colour', the sense of the root is to give diverse colours or to paint'. The word निवृत means by which any thing is covered. It is formed by क्त affix added with the force of instrument, as a diversity, to the root वृञ् वरणे। In वीवार the व is lengthened by S. 1044. The words अवृतवीवारः mean अवृतमावरणम् 'where no cover is made'.

३१९२। उपसर्गे रुवः। ३। ३। २२।

घञ्। संरावः। 'उपसर्गे' किम्। रवः।

3192. The affix 'ghañ' comes after the verb 'rû' (to roar), when it has an upasarga in composition with it.

This debars अप् (III. 3. 57). As संराव 'clamour', उपरावः &c.

Why do we say 'compounded with an upasarga'? Observe रवः 'sound'.

३१९३। अभिनिसः स्तनः शब्दसंज्ञायाम्। ८। ३। ८६।

अस्यात्वस्तनः सस्य षूर्धन्यः। अभिनिष्टानो वर्णः। 'शब्दसंज्ञायाम्' किम्। अभिनिः स्तनति वृषभः।

3193. The स् of स्तन् is optionally changed to ष् after the double preposition अभि निस् when the word so formed is the name of a particular letter (*i. e.* visarga).

As अभिनिष्टानो वर्णः, अभिनिष्टानो विसर्जनीयः or अभिनिस्तानो वर्णः or विसर्जनीयः॥ The compound preposition अभि-निस् causes this change, and not any one of them separately. Thus Apastamba:—द्व्यक्षरं चतुरक्षरं वा नामपूर्वमाख्यातोत्तरं दीर्घनिनिष्टान्तं, घोषवदादिरन्तस्थवत् "a name (nâme) should be such that it should consist of two syllables or four-syllables, that its first portion should be a noun (nama-pûrva), and its second portion a verb (âkhyâta), that it should end in a long vowel (dîrgha) or a visarga (abhinishṭêna), that the first letter of such a noun should be a ghosha or sonant letter (ghosha-vad-âdi), and a semivowel (antastha) should be in the body of it." Thus the names द्रविणोदा, वरिवोदा fulfill these conditions and are good names.

Why do we say 'when it is the name of a particular letter.'? Observe अभिनिः स्तनति वृषभः॥ The anuvṛitti of घञपो ceases from this place.

३१९४। समि युद्रुदुवः। ३। ३। २३।

संयुयते निर्नीयन्तेऽनयेति युडादिनिरिति संयावः विहविकारोऽपूपविशेषः। संद्रावः। संदावः।

3194. The affix 'ghañ' comes after the roots 'yu' (to join), 'dru' (to run) and 'du' (to burn), when in composition with the preposition 'sam'.

As संयावः that which is mixed with sugar &c. a sort of sweet cake. संद्रावः, संदावः। But अयवः where the preposition is not *sam*.

३१९५ । भिक्षीङुवोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । २५ ।

आयः । भावः । भावः । 'अनुपसर्गे' किम् । प्रभवः । प्रलयः । प्रभवः । अचम् 'प्रभावो राज्ञः' इति । अकृच्छ्रे भाव इति प्रादिसमासः । अचम् 'राज्ञो भव' इति । बाहुलकात् ।

3195. The affix 'ghañ' comes after the roots 'śri' (to go to) 'ṅī' (to lead) and 'bhû (to be), when not in composition with an upasarga.

This debars the affix अच् (III. 3. 56 S. 3231). As आयः 'shelter', भावः 'a means', भावः 'a condition'.

But with *upasargas*, we have प्रश्रयः 'respect', प्रणयः 'love'; प्रभवः 'source'.

How do we explain the form प्रभाव in प्रभावो राज्ञः 'the splendour of the king'? Here the word प्रभाव is not made from the compound root प्रभू+घञ्, but by compounding प्र with भाव by the rules of Prâdi samâsa, meaning 'excellent condition'.

How do you explain the form भव in भवो राज्ञः? Here the root भू has taken the affix अच् diversely by III. 3. 113. S. 2841.

३१९६ । वौ क्षुश्रुवः । ३ । ३ । २६ ।

विक्षायः । विश्रावः । 'वौ' किम् । क्षवः । श्रवः ।

3196. The affix 'ghañ' comes after the roots 'kshu' (to sneeze), and 'śru' (to move and hear) when the preposition 'vi' is in composition.

This debars the affix अच् (III. 3. 57 S. 3232); as विक्षायः 'cough'; विश्रावः 'flowing forth', 'celebrated'. But when without the preposition वि: we have क्षवः and श्रवः।

३१९७ । अवोदोर्नियः । ३ । ३ । २६ ।

अवनायोऽपो नयनम् । उन्नायः ऊर्ध्वनयनम् । अचम् 'उन्नयः उत्प्रेक्षा' इति । बाहुलकात् ।

3197. The affix 'ghañ' comes after the verb 'nî' (to lead) when the prepositions 'ava' and 'ut are in composition.

As अवनायः 'throwing down'; उन्नायः 'elevation'.

How do you explain उन्नय: in उन्नयः पदार्थानाम्? Here the affix is 'ach, by the diversity of III. 3. 113. S. 2841.

३१९८ । प्रे द्रस्तुस्रुवः । ३ । ३ । २७ ।

प्रद्रावः । प्रस्तावः । प्रस्रावः । 'प्रे' इति किम् । द्रवः । स्तवः । स्रवः ।

3198. The affix 'ghañ' comes after the roots 'dru', 'stu' and 'sru', when the word in composition is 'pra'.

As प्रद्रावः, प्रस्तावः, प्रस्रावः। But not so in द्रवः, स्तवः where there is no pra.

३१९९ । निरभ्योः पूल्वोः । ३ । ३ । २८ ।

निष्पूयते धूर्वाविनिरिति निष्पावो धान्यविशेषः । अभिलावः । 'निरभ्योः' किम् । पवः । लवः ।

3199. The affix 'ghañ' comes after the roots 'pu' (to purify) and 'lu' (to cut) when 'nir' and 'abhi' are respectively in composition.

The root पू refers to both पूङ् and पूञ्. The I. 3. 10, S. 128 must be applied here, and thus निर् comes before पू, and अभि before लू। As निष्पावः a kind of grain, lit. purified by 'winnowing'; अभिलावः 'moving'. But पवः and लवः, without these prepositions.

३२०० । उदनोर्गेः । ३ । ३ । २९ ।

उद्गारः । निगारः । 'उदनोः' किम् । गरः ।

3200. The affix 'ghañ' comes after the root 'gṛî when the upasargas 'ut' and ni are in composition.

The verb गृ here refers to both the verbs गॄ 'to make sound', and गॄ 'to swallow'. As उद्गारः समुद्रस्य 'the roaring of the sea'; निगारो देवदत्तस्य 'the swallowing of Devadatta'. But when without these prepositions, we have गरः ।

३२०१ । कॄ धान्ये । ३ । ३ । ३० ।

'कॄ' इत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्योर्घञ्स्यात् । उत्कारो निकारो धान्य विशेष इत्यर्थः । 'धान्ये किम् । भिक्षोत्करः । पुष्पनिकरः ।

3201. The affix 'ghañ' comes after the verb 'kṛi', when the prepositions 'ut' and 'ni' are in composition and when the sense of the verb relates to grain.

The verb कॄ here means 'to scatter', and not 'to injure', because no words formed by this affix are found in Sanskrit in that sense.

As उत्कारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'; निकारो धान्यस्य 'the winnowing of corn'. But when not referring to grain, we have भैक्षोत्करः 'a heap of alms', पुष्पनिकरः 'the essence or heap of flowers'.

३२०२ । यज्ञे समि स्तुवः । ३ । ३ । ३१ ।

समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन्देशे छन्दोगाः स देशः संस्तावः । 'यज्ञे' किम् । संस्तवः परिचयः ।

3202. The affix 'ghañ' comes after the root 'stu' when it is preceded by the upasarga 'sam' and the word refers to sacrificial subjects.

As संस्तावश्छन्दोगानाम् 'the Sanstâva of the Chhandogas; संस्तावः (= समेत्य स्तुवन्ति यस्मिन् देशे छन्दोगाः स देशः) means 'the place which the Brâhmaṇas repeating hymns and prayers, occupy at a sacrifice'.

But when not referring to sacrifice we have संस्तवश्छात्रयोः 'the mutual praising of the two pupils', *i. e.* becoming acquainted with each other.

३२०३ । प्रे स्त्रोऽयज्ञे । ३ । ३ । ९२ ।

'अयज्ञे' इति छेदः यज्ञे इत्यिमनुवर्तते । प्रस्तारः । 'अयज्ञे' किम् । बर्हिषः प्रस्तरो बुद्धिविशेषः ।

3203. The affix 'ghañ' comes after the root 'stṛi' (to cover), when preceded by the preposition 'pra'; provided that the word so formed does not refer to sacrifice'.

The division of the sandhi is straḥ+ayajñe; and not straḥ+yajñe because there is no necessity of repeating yajñe in this sûtra, as it could have been drawn by anuvṛitti from the last.

As, शङ्खप्रस्तारः 'a bed of conch'; मणिप्रस्तारः 'strewing of gems'. Why do we say when not meaning sacrifice? Observe बर्हिषः प्रस्तरः 'a handful of straw.

३२०४ । प्रथने वावशब्दे । ३ । ३ । ९३ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्भ्यन्यादशब्दविषये प्रथने । पटस्य विस्तारः । 'प्रथने' किम् । तृणविस्तरः । 'अशब्दे' किम् । ग्रन्थविस्तरः ।

3204. The affix 'ghañ' comes after the root 'stṛi' (to cover), where the preposition 'vi' is in composition with it, when the sense is that of extension, and such spreading does not refer to words.

The word प्रथन means 'extent, circuit, range'. As पटस्य विस्तारः 'the extension of the garment'.

Why do we say 'when meaning extent'? Observe, तृणविस्तरः 'a collection of grass'. Why do we say 'not referring to words'? Observe विस्तरो वचसाम् 'prolixity of words': or ग्रन्थविस्तरः ।

३२०५ । छन्दोनाम्नि च । ३ । ३ । ९४ ।

'स्तः' इत्यनुवर्तते । विष्टारपङ्क्तिरिति छन्दः । विस्तीर्यन्तेऽस्मिन्नक्षराणीत्यधिकरणे घञ् । ततः कर्मधारयः ।

3205. The affix 'ghañ' comes after 'stṛi' with the upasarga 'vi', when the word so formed is the name of a metre.

The word छन्द here means prosodial metre such as Gâyatri &c; and not the Vedas; otherwise the word नाम would not have been used. Thus वि+स्तृ+घञ् = वि+ष्टृ+घञ् (VIII. 3. 94) = विष्टारः 'the name of a metre called Vishṭâra-Paṅkti'.

The whole word विष्टारपंक्ति is the name of a metre, and is not a word *ending* with the affix ghañ; only a member of this word, *i. e.* the first part ends with ghañ. The seventh case-affix in the word छन्दोनाम्नि has the force of location *i. e.* when the word so formed occurs *in* a portion of a name of a meter; it is not the *full*, name, but it is *in* the name *i. e.* forms a portion of the name. It is a Karmadhâraya compound.

३२०६ । छन्दोनाम्नि च । ८ । ३ । ९५ ।

विपूर्वात्स्तृणातेर्भ्रन्तस्य सस्य षत्वं स्यात्छन्दोनाम्नि । इति षत्वम् ।

3206. Also when it is the name of a metre, the irregular form विहार is used.

By sûtra III. 3. 34 the word विहार is formed denoting a sort of metre called विहारपंक्तिः ॥

Why do we say when denoting 'the name of a Chhandas'? Observe पटस्य विस्तारः ॥

In fact this sûtra makes unnecessary the sûtra III. 3. 34. To avoid this difficulty, some say that the sûtra III. 3. 34 is not confined to the preposition वि so that we can form प्रस्तारपङ्क्तिः । संस्तारपङ्क्तिः ॥

३२०७ । उदि ग्रहः । ३ । ३ । ३५ ।

उद्ग्राहः ।

3207. The affix 'ghañ' comes after the verb 'grah' (to seize), when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix अप्. As उद्ग्राहः 'lifting up'.

३२०८ । समि मुष्टौ । ३ । ३ । ३६ ।

मल्लस्य संग्राहः । 'मुष्टौ' किम् । द्रव्यस्य संग्रहः ।

3208. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when in composition with the preposition 'sam', when the sense of the root refers to fist

The word मुष्टि means 'boxing, fist'; as, अहो मल्लस्य संग्राहः 'O! the clenching of the fist of the athlete'; अहो मुष्टिकस्य संग्राहः O! the seizing of the boxer', meaning grasping firmly.

Why do we say, 'referring to fist'? Observe संग्रहो धान्यस्य 'a collection of grain'.

३२०९ । परिन्योर्नीणोर्द्यूताक्षेषयोः । ३ । ३ । ३७ ।

परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च यत्स्यात्क्रमेण द्यूताक्षे च विषये । परिणायेन शारान्हन्ति । समन्ताच्छारसंचलनेनेत्यर्थः । इवोऽत्र न्यायः । उचितमित्यर्थः । 'द्यूताक्षेषयोः' किम् । परिणयो विवाहः । न्याय आगमः ।

3209. The affix 'ghañ' comes after the roots 'nî' (to lead), and 'i' (to go), when the prepositions 'pari' and 'ni' are respectively in composition with them, and when the words so formed respectively mean 'a game' and 'propriety or arrangement or law'.

Here again we take help of I. 3. 10 in interpreting this sûtra. The verbs परि+नी and नि+इ, take घञ् when respectively meaning 'gambling' and 'fitness'. As परिणायेन शारान् हन्ति 'he kills (or takes) many pieces by moving a chessman.' Here परिणाय=समन्ताच्चलन means 'the moving of chess-pieces from every side, and so winning the game.' So also नि+इ+घञ्=नि+ए+अ=नि+आय=न्यायः 'justice', 'propriety', 'logic'.

But when not having these senses, we have परिक्षयः 'marriage', and व्ययः 'decay'; as व्यवहृतः पापः 'the sin has been destroyed'. The word अप्रैत्य means पादार्थानामभक्षणपचारो यथाप्राप्तकरत्वम् ।

३२१० । परावनुपात्यय इणः । ३ । ३ । ३८ ।

क्रमप्राप्तस्थानतिपातोऽनुपात्ययः । तस्य पर्यायः । 'अनुपात्यये' किम् । कालस्य पर्ययः । अतिपात इत्यर्थः ।

3210. The affix 'ghañ' comes after the root 'i' (to go) in composition with the word 'pari', when the sense is that of following in regular succession.

As पर्यायः 'turn, succession'; तव पर्यायः 'thy turn'; मम पर्यायः 'my turn.'

Why do we say 'when meaning turn'? Observe कालस्य पर्ययः 'the lapse of time'. The word अनुपात्ययः = क्रमप्राप्तस्थानतिपातः 'not breaking the series or order'.

३२११ । व्युपयोः शेतेः पर्याये । ३ । ३ । ३९ ।

तव विशायः । तव राजोपशायः । 'पर्याये' किम् । विशयः संशयः । उपशयः समीपशयनम् ।

3211. The affix 'ghañ' comes after the root 'śī' (to lie down) when the prepositions 'vi' and 'upa' are in composition with it, and when the sense of the word so formed is that of 'regular succession'.

As, तव विशायः 'thy turn of sleeping' (*i. e.* the rest enjoyed in rotation by the sentinels on watch); मम विशायः 'may turn of rest'; तव राजोपशायः = तव राजानमनु पर्यायेणोपर्यायः 'thy turn of sleeping the king'.

Why do we say 'regular succession'? Observe उपशयः 'lying by the side of or ambush'; विशयः 'doubt'.

३२१२ । हस्तादाने चेरस्तेये । ३ । ३ । ४० ।

हस्तादान इत्यनेन प्रत्यासत्तिरादेयस्य लक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । हस्तादाने' किम् । वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति । 'अस्तेये' किम् । पुष्पप्रचयश्चौर्येण च ।

3212. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to collect), when the sense expressed is that of taking by hand, provided it does not refer to stealing.

By saying 'taking by hand' the close proximity of the person taking, to the thing accepted or taken, is indicated. As पुष्पप्रचायः 'gathering flowers by hand'; फलप्रचायः 'gathering fruits by hand'.

Why do we say 'taking by hand'? Observe वृक्षाग्रस्थानां फलानां यष्ट्या प्रचयं करोति 'he gathers with the stick the fruits hanging on the top of the tree'.

Why do we say 'when not meaning to steal'? Observe पुष्पप्रचयश्चौर्येण च 'the gathering of flowers by theft'.

Prohibition must be stated in the case of the word उच्चयः 'gathering'; as पुष्पोच्चयः 'gathering of flowers by hand'.

३२१३ । निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्च कः । ३ । ३ । ४१ ।

चञ् चिनोतेर्धञादेश्च ककारः । उपसमाधानं राशीकरणं तच्च चात्वर्थः । अन्ये प्रत्ययार्थस्य कारकस्योपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकाश्यमग्निं चिन्वीत । शरीरे । चीयते-ऽस्मिन्नस्थ्यादिकमिति कायः । समूहे । गोमयनिकायः । 'चञ्' कित् । चयः । 'चः कः' इति चस्य आदेरित्युक्तेर्यङ्लुक्यादेरेव यथा स्यादिति । गोमयानां निकेतायः । पुनः पुना राशीकरणमित्यर्थः ।

3213. The affix 'ghañ', comes after the root 'chi' (to gather), and 'k' is the substitute of the initial 'ch'; in the se senses *viz.*—'a dwelling', 'a fire on the funeral pile', 'the body' and 'collection.'

That in which people dwell (निवसति) is called निवासः or 'dwelling'. That which is gathered together (चीयते) is called चिति or 'funeral pile'. शरीर means the body of all living beings; and उपसमाधानम् means making a heap: it refers to the meaning of the root: while the others refer to the meaning of the affix and of the Kâraka. Thus निवासः 'a dwelling'; as in काशीनिकायः 'Kâsi-dwelling'; आकाश्यमग्निं चिन्वीत 'let him arrange the âkâya fire *i. e.* the funeral fire'; कायः 'body', as अनित्यः कायः 'a perishable body'. The meaning of the root चि is not very manifest in it. Literally it would mean "that in which are collected together blood, bones &c.—an organism". महान् गोमयनिकायः 'a heap of cow-dung'.

Why do we say 'when having these senses'? Observe चयः 'gathering'. Why is not this rule applied in महान् काष्ठनिचयः 'a large heap of wood'? Here multiplicity is expressed and not collection or aggregation.

Instead of saying "चः कः", the sûtra uses आदेः, indicating that in the yañluk, where there are *two* च's, the first only should be changed to क and not the second. As गोमयानां निकेतायः 'the frequent heaping of cow-dung'.

३२१४ । संघे चानौत्तरार्थे । ३ । ३ । ४२ ।

चेर्धञादेश्च कः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनां समूहः संघः । 'अनौत्तरार्थे' कित् । सूकरनिचयः । संघे किम् । धानकर्षवपुष्कयः ।

3214. The affix 'ghañ' comes after the root 'chi' (to gather) and 'k' is the substitute of the initial 'ch', in the sense of a multitude or assembly, (of living beings possessing some common characteristics), but not merely a confused crowd of men.

The word संघ means a collection or assembly of living beings. It is of two sorts:—either by collection of persons possessing common qualifications, or a mere confused crowd of men. The collection denoting a confused crowd is here excepted and by *paryudâsa* negation the other is taken. This भिक्षुनिकायः 'the assembly of Bhikshus; ब्राह्मणनिकायः 'the assembly of Brâhmaṇas'; वैयाकरणनिकायः 'the assembly of Grammarians'.

But शूकरनिचयः 'a herd of hogs'; because it is a mere collection. So also कृताकृतसमुच्चयः 'the collection of what is done and not done'; प्रमाणसमुच्चयः 'the collection of proofs'. So also ज्ञानकर्म समुच्चयः "the harmonious development and treading the path of wisdom and work both simultaneously". Here there is no भाव in either of the two senses, it not being a collection of living animals, the affix *ghan* is not employed.

३२१५ । कर्मव्यतिहारे णच्स्त्रियाम् ३ । ३ । ४३ ।

स्त्रीलिङ्गे भावे णच् ।

3215. The affix ṇach' comes after a root in denoting reciprocity of action, and the word so formed is in the feminine gender.

The word कर्म means 'action' and is not the technical 'Karma' meaning the accusative case. व्यतिहार means reciprocity or interchange of action. The word so evolved is feminine in form and denotes mere 'action' (भाव) also. The anubandha च in णच् is qualitative and is added to distinguish this affix from other affixes: thus in V. 4. 14. S. 3216 this particular affix is meant.

Thus वि+अव+क्रुश्+णच्+अञ्+ङीष्=व्यावक्रोशी (V. 4. 14, and VII. 3. 6) 'mutual abuse'. So also व्यावहासी, व्यावलेखी. The affix णच् forms only an imaginary stem; for this stem must take the अञ् by V. 4 14 which even does not form the complete word until the affix ङीष् of the feminine is added

Why do we say 'in the feminine'? Observe व्यतिपाको वर्तते ।

३२१६ । णचः स्त्रियामञ् । ५ । ४ । १४ ।

3216 The affix añ (अ) comes without changing the sense, after a word ending in the affix ṇach (+/—अ), when the word is feminine.

By III. 3. 43 the affix अप् is ordained after feminine words denoting reciprocity of action. The affix अञ् comes after such a word without changing the sense, when the thing donoted is feminine. Thus व्यावक्रोशी, व्यावहासी वर्तते ॥

३२१७ । न कर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ ।

अत्र ञेरुम् स्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ।

3217. The prohibition and the augment, ordained by VII. 3 3, S. 1098 do not apply to a word which expresses the reciprocity of an action.

As व्यावक्रोशी, व्यावलेखी, व्यावधर्त्ती, व्यावहासी ॥ See III. 3. 43 and V. 4. 14.

३२१८ । अभिविधौ भाव इनुण् । ३ । ३ । ४४ ।

3218. The affix 'inuṇ' comes after a root in denoting condition, when co-extensiveness is meant.

The word अभिविधि means co-extensiveness, that is to say, the complete comprehension or relation between the action and the quality. Thus सांराविणम् 'a general or tumultuous uproar'; सं+कुट्+इन्+अण (V. 4. 15 and VI. 4. 164)=सांकूटिनम् 'a general confusion'; so संस्राविणम् 'a general flow or stream'.

Why do we say 'when meaning co-extensiveness'? Observe संकोटः, संरावः, संस्रावः ।

३२१९ । आशिषि नाथः । ५ । ४ । १५ ।

'इनण्यनपत्ये' (१२४५)। सांराविणं वर्तते ।

3219. The affix an (+—अ) comes without changing the sense, after a stem ending in the affix inuṇ (इनुण्)

By III. 3. 44, the affix इनुण् is added to a root to express a condition resulting from a universal co-operation of the action denoted by the root. But a word formed by इनुण् is after all an imaginary word, it requires the further addition of this affix अण् to make it a complete word. In fact all svârtha affixes generally complete the not fully developed word. Thus सांराविणम् वर्तते, सांकूटिनम् ॥ The टि portion is not elided because of VI 4. 164 S. 1245.

३२२० । आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ ।

'अण' 'णि' इत्योर्ग्रहेर्घञ्स्यात् शापे । अवग्राहस्ते भूयात् । अभिभव इत्यर्थः । निग्राहस्ते भूयात् । बाध इत्यर्थः । 'आक्रोशे' किम् । अवग्रहः पदस्य । निग्रहश्चोरस्य ।

3220. The affix 'ghañ, comes after the verb 'grah' (to seize), in composition with 'ava', and 'ni'; when malediction is meant

Though इनुण् is immediately near, we take the anuvṛitti of घञ् (III. 3 16), because we see that its anuvṛitti is possible.

The word आक्रोश means 'cursing'. As अवग्राहो ह्यन्त ते वृषलभूयात् 'curs be thou, O! sinner'. So also निग्राहस्ते भूयात् ।

Why 'when meaning cursing'? Observe अवग्राहः पदस्य; निग्रहश्चोरस्य ।

३२२१ । प्रे लिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ ।

पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः ।

3231. The affix 'ghañ' comes after the root 'grah' when the word 'pra' is in composition, and the sense denoted is the desire of acquistiion.

As पात्रप्रग्राहेण चरति भिक्षुः भिक्षार्थी 'the Bhikshu walks for the sake of alms, carrying a vessel in hand'; कुक्षिप्रग्राहेण चरति द्विजो दक्षिणार्थी 'carrying

a sacrificial ladle, the Brâhmaṇa walks about for his fee'. The word लिप्सा means the wish to have something.

Why do we say 'when meaning desire of gain'? Observe ग्रहो देवदत्तस्य।

३२२२। परौ यज्ञे। ३। ३। ४७।

उत्तरः परिग्राहः। स्फ्येन वेदेः स्वीकरणम्।

3222. The affix 'ghañ, comes after the root 'grah', in composition with 'pari' when it relates to sacrificial subjects.

As उत्तरः परिग्राहः 'the northern fencing of the sacrificial altar', अधरपरिग्राहः 'the southern fencing of the sacrificial altar'.

Why do we say 'when relating to sacrifices'? Observe परिग्रहः देवदत्तस्य 'the fencing of Devadatta'.

३२२३। नौ वृ धान्ये। ३। ३। ४८।

'वृ' इति लुप्तषष्ठ्यन्तम्। नीवाराः। 'धान्ये' किम्। निवरा कन्या। क्तिन्निवपेऽपि बाहुलकादप्। प्रवरा वेतिवत्।

3223. The affix 'ghañ,' comes after the verb 'vṛi, preceded by 'ni'; when the sense is that of grain.

The वृ here means both वृङ् and वृञ् and is in the Ablative case, the case affix being elided. This debars the affix अप्. As नीवाराः 'rice growing wild or without cultivation'.

Why do we say 'meaning grain'? Observe निवरा कन्या 'a virgin girl'. The proper affix is ktin, but अप् is added diversely as प्रवरा (See III. 3. 58. S. 3234).

३२२४। उदि श्रयतियौतिपूद्रवः। ३। ३। ४९।

उच्छ्रायः। उदावः। उत्पावः। उद्द्रावः। कथं 'पतनाग्राः सञ्जुच्छ्रयाः' इति। बाहुलकात्।

3224. The affix 'ghañ' comes after the verbs 'śri', 'yu', 'pû' and 'dru', when the preposition 'ut' is in composition.

This debars the affix *ach* (III. 3. 56). Thus उच्छ्रायः 'rising of a planet'; उदावः 'mixing', उत्पावः 'purifying ghee'; and उद्द्रावः 'flight'.

How do you explain the form सञ्जुच्छ्रयः in पतनाग्राः सञ्जुच्छ्रयाः? The word विभाषा 'optionally' in the next sûtra, exerts a retrospective effect on this sûtra, and the form is an optional one. This is a most unusual thing and is called सिंहावलोकनन्यायः 'the maxim of the lion's backward glance'. It is used when one casts a retrospective glance at what he has left behind, while at the same time he is proceeding, just as the lion, while going onward in search of prey, now and then bends his neck backwards to see if anything be within its reach.

३२२५। विभाषाङि रुप्लुवोः। ३। ३। ५०।

आरावः-आरवः। आप्लावः-आप्लवः।

3225. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verbs 'ru' (to roar) and 'plu' (to float), when the preposition 'âṅ' is in composition.

As आरावः or आरवः 'noise'; आप्लावः or आप्लवः 'bathing'.

३२२६ । अवे ग्रहो वर्षप्रतिबन्धे । ३ । ३ । ५१ ।

विभाषेति वर्तते । अवग्रहः—अवग्राहः । 'वर्षप्रतिबन्धे' किम् । अवग्रहः पदस्य ।

3226. The affix 'ghañ' is optionally employed after the root 'grah', when the word 'ava' is in composition, the sense being withholding of rain.

The word 'optionally' is understood here. The word वर्षप्रतिबन्ध means the absence of rain, from some cause or another, when the season has arrived; as अवग्राहः or अवग्रहो देवस्य 'the draught of rain'.

Why do we say 'when meaning 'obstruction of rain'? Observe अवग्रहः पदस्य ।

३२२७ । प्रे वणिजाम् । ३ । ३ । ५२ ।

प्रे ग्रहेर्घञ्वा वणिजां संबन्धी चेत्प्रत्ययार्थः । तुलामूनमिति यावत् । तुलाप्रग्राहेण चरति । तुलाप्रग्रहेण ।

3227. The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed relates to commerce.

Both the words *grah* and *vibhâshâ* are understood here. By 'relation to commence' is meant here the string of the balance; and not commerce in general. That string by which a balance is held is called तुलाग्रहः or तुलाग्राहः, as तुलाग्राहेण चरति or तुलाग्रहेण चरति; and this may be said of any person whether he be a trader or not.

Why do we say 'when belonging to commerce'? Observe प्रग्रहो देवदत्तस्य 'the whip of Devadatta'.

३२२८ । रश्मौ च । ३ । ३ । ५३ ।

प्रग्रहः—प्रग्राहः ।

3228. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'grah' in composition with 'pra', when the word so formed means 'a rein'.

The word रश्मि means here the bridle by means of which horses &c. joined to the carriage, are held under control; as प्रग्रहः or प्रग्राहः 'a rein'.

३२२९ । वृञोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ ।

विभाषा प्र इत्येव । प्रवारः—प्रवरः ।

3229. The affix 'ghañ' comes optionally after the verb 'vṛi' (to choose), when 'pra' is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering'.

As प्रावारः or प्रवरः 'a cloak, a veil'.

Why do we say 'when it means a covering'? Observe प्रवरा गौः।

३२३० । परौ भुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ ।

परिभावः-परिभवः। 'अवज्ञाने' किम्। सर्वतो भवनं परिभवः।

3230 The affix 'ghañ' is optionally employed after the verb 'bhu', the word 'pari' being in construction, when the sense of the word so formed is 'disregard'.

The word अवज्ञान means 'contempt', 'neglect', 'disregard' &c. As परिभावः or परिभवः 'insult, humiliation'.

Why do we say 'when meaning disregard'? The word परिभवः may be then construed to mean सर्वतोभवनं = परिभवः 'surrounding'.

३२३१ । एरच् । ३ । ३ । ५६ ।

चयः। जयः। '* भयादीनामुपसंख्यानं नपुंसके भ्रादिनिडर्थम् *'। भयम्। वर्षम्।

3231. The affix 'ach' comes after a root ending in 'i' or 'î' (when mere action is denoted, or when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as an agent).

The words within brackets are to be supplied from sûtras 18 and 19: and these words are to be supplied in every subsequent sûtra as far as sûtra III. 3. 113 This debars घञ्. The च् in अच् is qualitative, in sûtras like VI. 2. 144.

Thus, चयः 'collection'; अयः 'going'; जयः 'victory'; क्षयः 'wasting'.

Vart.—In this connection the words भय &c. should also be enumerated. As भी + अच् = भयम् 'fear'; वर्ष् 'rain'. These being neuter words, otherwise would have taken the affix क्त &c. but for this Vârtika.

३२३२ । ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ ।

ऋवर्णान्तादुदन्ताच्च धातोरप्। करः। गरः। शरः। यवः। लवः। स्तवः। पवः।

3232. After a root ending in long 'ṛ̂', short 'u', or long 'û', there is the affix 'ap'.

This debars घञ्. The प् is indicatory for the sake of accent (III. 1. 3); as कॄ + अप् = करः 'scattering'; गॄ—गरः 'beverage, poison'; शॄ—शरः 'arrow'; यु—यवः 'barley'; लू—लवः 'reaping'; पू—पवः 'winnowing corn'.

The द् in ऋद् is merely for the sake of euphony: it is not ऋ changed into द; for then by the rule 'that which follows ऋ is also called ऋवर्ण' short उ only would have been taken and not long ऊ (I. 1. 70).

३२३३ । वृक्षासनयोर्विष्टरः । ८ । ३ । ९३ ।

अनयोर्निपूर्वस्य सः षत्वं निपात्यते। विष्टरो भूमौ आसनं च। 'वृञ्-' इति किम्। आसनस्य विस्तरः।

3233. The word विष्टर is irregularly formed in the sense of "tree" and "seat."

This word is formed by adding the affix अप् to the root स्तृ preceded by the preposition वि ॥ Thus विष्टरो वृक्षः ॥ विष्टरमासनम् ॥

Why do we say when meaning a 'tree' or a 'seat'? Observe औलपिबाक्यस्य विस्तरः ॥ See sûtra III. 3. 57. S. 3232 by which अप् is added here instead of घञ् ॥

३२३४ । ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च । ३ । ३ । ५८ ।

अप्स्यात् । घञपोरपवादः । ग्रहः । वरः । वरः । निश्चयः । गमः । '* अग्रिरग्नौचय-नेऽस्त्यामन् *' । वह्निः । रथः । '* घञर्थे कविधानम् *' । प्रस्थः । विघ्नः । '* हिंस्यमकरणे चे कृञादीनामिति वक्तव्यम् *' । चक्रम् । चिच्छिदम् । चक्रमणः ।

3234. The affix 'ap' comes after the verbs 'grah', 'vṛi', 'dṛi', 'niśchi' and 'gam'.

This debars घञ्; and in the case of निश्चि the affix अप् is debarred. As ग्रहः 'a planet'; वरः 'a boon'; वरः 'tearing, a cave'; निश्चयः 'cartainty'; गमः 'march'.

The verb निश्चि would have taken अप्, but takes अप् which causes difference of accent.

Vart.—The roots घञ् and रथ् should also be included in this; as वश्यः 'obedient'; रथः 'battle'.

Vart.—When the sense is that of घञ्, the affix क is directed to be employed; after the following verbs:—स्था, स्ना, पा, व्यच्, हन् and युच्। As प्रस्थः 'a table-land' (on which they *move*); प्रस्नः 'a vessel for bathing' (in which they *bathe*); प्रपाः 'a place where water is distributed to travellers' (that out of which they *drink*); आविधः (VI. 1. 16) 'an awl, a drill' (that by which they *pierce*); विघ्नः 'an obstacle' (in which they are *obstructed*); आयुधः 'battle' (where they *fight*).

Vart:—The roots कृ &c. are reduplicated before the affix क। This vârtika comes under VI. 1. 12, relating to reduplications. Thus चक्रम्, चिच्छिदम् and चक्रमणः

३२३५ । उपसर्गेऽदः । ३ । ३ । ५९ ।

अप्स्यात् ।

3235. The affix 'ap' comes after the verb 'ad '(to eat) when an upasarga is in composition.

Thus प्र+अद्+अप्। Now applies the following sûtra by which अद् is replaced by घस्।

३२३६ । घञपोश्च । २ । ४ । ३८ ।

अदेर्घस्तु स्याद्ञ्यपि च । प्रघसः । विघसः । 'उपसर्गे' किम् । घासः ।

3236. And when the affix घञ् and अप् follow, घस् is the substitute of अद्.

As निघसः (II. 4. 38) 'half-chewed morsel'; प्रघसः 'voracious'.

Why do we say 'when compounded with an upasarga'? Observe घासः '. grass' अद्+घञ्=घस्+अ (II. 4. 38)= घासः।

३२३७। नौ ण च। ३। ३। ६७।

नौ उपपदे अदेर्धः स्यादप्च। प्याद्यः। निघसः।

3237. And the affix 'na' as well as 'ap' comes after the verb 'ad, (to eat), when the upasarga 'ni' is in composition.

As नि+अद्+ण=नि+आद्+अ=प्याद्यः (VII. 2. 116) 'feeding'; नि+अद्+अप्=नि+घस्+अ (II. 4. 38)=निघसः 'eating, food'.

३२३८। व्यधजपोरनुपसर्गे। ३। ३। ६९।

अप्स्यात्। व्यधः। जपः। उपसर्गे तु। आव्याधः। उपजापः।

3238. The affix 'ap' comes after the verbs 'vyadh' and 'jap', when no upasarga is in composition with them.

This debars घञ्. As व्यधः 'wound'; जपः 'muttering'.

Why do we say 'when upasarga-less'? Observe आव्याधः उपजापः।

३२३९। स्वनहसोर्वा। ३। ३। ६२।

अप्। पक्षे घञ्। स्वनः–स्वानः। हसः–हासः। अनुपसर्ग इत्येव। प्रस्वानः। प्रहासः।

3239. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'svan' and 'has' when no upasarga is in composition with them.

Thus स्वनः or स्वानः 'sound'; हसः or हासः 'laughter'. But with upasargas, we have only one from; प्रस्वानः a loud noise'; प्रहासः 'a loud laughter'.

३२४०। यमः समुपनिविषु च। ३। ३। ६३।

स्वनुपसर्गे च यमेरप्वा। संयमः–संयानः। उपयमः–उपयानः। नियमः–नियानः। विषमः–वियानः। यमः–यानः।

3240. And the affix 'ap' comes optionally after the verb 'yam' when the upasarga is 'sam', 'upa', 'ni' and 'vi', are in composition; or even when it is upasarga-less.

This debars घञ्. As संयमः or संयानः 'restraint'; उपयमः or उपयानः 'marriage'; नियमः or नियानः 'restrictive rule; वियमः or वियानः 'check, distress'; यमः or यानः।

३२४१। नौ गदनदपठस्वनः। ३। ३। ६४।

अप्वा स्यात्। निगदः–निगादः। निनदः–निनादः। निपठः–निपाठः। निस्वनः–निस्वानः।

3241. The affix 'ap' comes optionally after the verbs 'gad' (to speak), 'nad' (to sound), 'paṭh' (to read), 'svan' (to sound), when the upasarga 'ni' is in composition with them.

This debars घञ्. Thus निगदः or निगादः 'recitation'; निनदः or निनादः 'noise'; निपठः or निपाठः 'reading'; निस्वन or निस्वानः 'a noise'.

३२४२ । क्वणो वीणायां च । ३ । ३ । ६५ ।

भावनुपसर्गे च वीणाविषयाच्च क्वणतेरेवा स्यात् । वीणाग्रहणं प्राधान्यार्थम् । निक्वणः-निक्वाणः । क्वणः-क्वाणः । वीणायां तु । प्रक्वणः-प्रक्वणः ।

3242. The affix 'ap' comes optionally after the verb 'kvaṇ' (to jingle), when 'ni' is in composition with it, as well as when it is without any upasarga, or when 'flute' is meant.

This debars the affix घञ्. Thus निक्वणः or निक्वाणः 'a musical tone'. क्वणः or क्वाणः 'sound'. When it refers to 'flute', it must have some upasarga, not necessarily नि ; as अस्याश्चप्रक्वणा वीणा.

But not so here, अतिक्वाणो वर्तते, where the upasarga being अति and the word not referring to 'a flute,' no option is allowed. When flute is not meant, the upasarga must be नि or no upasarga at all, for the optional application of the affix अप्. To sum up, क्वण् takes अप् optionally under three conditions :—1st when preceded by नि, or 2ndly when having no upasarga, or 3rdly when it refers to 'flute', and then it must have some upasarga.

३२४३ । नित्यं पणः परिमाणे । ३ । ३ । ६६ ।

अदस्यात् । मूलकपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थं मूलकादीनां परिमितो मुष्टिर्बध्यते- सोऽत्र विषयः । 'परिमाणे' किम् । पाणः ।

3243. The affix 'ap' comes invariably after the verb 'paṇ' (to barter), when the sense is that of measure.

The word नित्यं 'invariably' is used in the aphorism in order to stop the anuvṛitti of the word optionally. Thus मूलकपणः 'a handful of radishes'; शाकपणः 'a handful of vegetable'. A small bundle of radishes &c, tied together for the purposes of sale is so-called. These words secondarily have come to mean 'a measure equal to a handful', irrespective of any thing.

When not meaning measure, we have पाणः 'trade'.

३२४४ । मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ ।

धनमदः । उपसर्गे तु । उन्मादः ।

3244. The affix 'ap' comes after the verb 'mad', when not in composition with an upasarga.

This debars घञ्. As विद्यामदः 'pride of knowledge'; धनमदः 'pride of wealth'; कुलमदः 'pride of family'. When compounded with upasargas, we have उन्मादः 'mad', प्रमादः 'error or carelessness'.

३२४५ । प्रमदसंमदौ हर्षे । ३ । ३ । ६८ ।

'हर्षे' किम् । प्रमादः । संमादः ।

3245. The words 'pramada' and 'sammada' are irregularly formed, meaning 'joy'.

As कन्यानां प्रजदः 'the joy of girls'; कोकिलानां संजदः 'the rejoicing of cuckoos'.

Why do we say 'when meaning delight'? Observe प्रजादः 'carelessness'; संजादः 'frenzy'.

३२४६ । समुदोरजः पशुषु । ३ । ३ । ६९ ।

संपूर्वोऽजिः पशुवाय उत्पूर्वश्च प्रेरणे तदभावपशुविषयकादप्यर्थात् । 'अवप्रपोः' इत्युपसर्गभिन्नादो ञ । समजः पशूनां संघः । उदजः पशूनां प्रेरणम् । 'पशुषु' किम् । समाजो ब्राह्मणानाम् । उदाजः क्षत्रियाणाम् ।

3246. The affix 'ap' comes after the verb 'aj' (to go), when the prepositions 'sam' and 'ut' are in composition, and the word so formed refers to beasts.

This debars घञ्. The root अज 'means to go, to throw'. When preceded by सम्, it means 'a collection'; and preceded by उत् it means 'driving. As समजः पशूनां 'a herd of cattle'; उदजः पशूनां 'driving forth of cattle'. The अज is not changed to वी, because II. 4. 56 S. 2292 ordaining this substitution excepts the affixes घञ् and अप्.

Why do we say 'when applying to cattle? Observe समाजो ब्राह्मणानां, उदाजः क्षत्रियाणां ।

३२४७ । अक्षेषु ग्लहः । ३ । ३ । ७० ।

अक्षग्रहणेन देयमं लक्ष्यते तत्र यत्पणरूपेण ग्राह्यं तत्र 'ग्लहः' इति निपात्यते । अक्षस्य ग्लहः । 'व्याप्यूतीनभिसरणग्लहागदीव्यन्' । 'अक्षेषु' किम् । पादस्य ग्रहः ।

3247. The word 'glaha' is irregularly formed, when the sense of the root refers to gambling.

This word is derived from the root ग्रह्. The verb ग्रह takes the affix अप् and thus forms ग्रह; and then irregularly र is changed into ल; as अक्षस्य ग्लहः 'cast of the dice'; the bet to be delivered on the fall of the dice.

Why do we say 'when referring to gambling'? Observe ग्रहः पादस्य ।

Others say, this word is derived regularly from the root ग्लह् 'to gamble', by adding the affix अप्, and thus debarring घञ्. They suppose, therefore, the existence of the root ग्लह् to explain the form ग्लहः । The counter-example which they would give is ग्लाहः 'receiving', formed by adding the affix घञ् ।

Thus व्याप्यूतीनभिसरणग्लहागदीव्यन् (Mâgh VIII. 32).

३२४८ । प्रजने सर्तेः । ३ । ३ । ९१ ।

प्रजनं प्रथमगर्भग्रहणम् । गवामुपसरः । अवप् 'अवसरः' 'प्रसरः' इति । अधिकरणे घुंञि, संपदादिभ्यः–' (३२९४) इति वः ।

3248. The affix 'ap' comes after the verb 'sri' (to flow), in the sense of impregnating (the covering of cows &c).

This debars घञ्. The word प्रजनं means 'the first covering of a cow by a bull'. As गवामुपसरः 'impregnation of cows'; पशूनामुपसरः 'impregnation of cattle.'

How do you explain avasara and prasara? They are formed by ghañ with the force of location denoting a name, under III. 3. 118. S. 3296.

३२४९ । ह्वः संप्रसारणं च न्यभ्युपविषु । ३ । ३ । ७२ ।

निह्वः । अभिह्वः । उपह्वः । विह्वः । 'ह्वे' क्विप् । प्रह्वाः ।

3249. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' to call, when the prepositions 'ni', 'abhi', 'upa' and 'vi' are in composition with it, and its semivowel is changed into the corresponding vowel.

This debars घञ्. As नि+ह्वे+अप्=नि+हु+अ (VI. 1. 108)=नि+हो+अ (VII. 3. 84)=निह्वः (VI 1. 78) 'invocation'; अभिह्वः 'invocation'; उपह्वः 'invitation; विह्वः 'calling'. But प्रह्वाः 'a summons'.

३२५० । आङि युद्धे । ३ । ३ । ७३ ।

आङुपसर्गेऽस्मिन्निमित्तेऽह्वः । 'युद्धे' क्विप् । आह्वाः ।

3250. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' when the word in composition is the upasarga 'âṅ', and the semi-vowel of the root is changed into its corresponding vowel, when the word so formed means battle.

As आह्वः 'battle' (where they *challenge* each other). But otherwise आह्वाः 'calling'.

३२५१ । निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ ।

आङ्पूर्वस्य ह्वयतेः संप्रसारणवृद्धिहोदकाधारदेशेऽवः । 'आह्वावस्तु निपानं स्याद्द्वयोरुदकभाजने' ।

3251. The word 'âhâva' is irregularly formed when meaning 'a trough.

The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then samprasâraṇa, and the vṛiddhi of the vowel. Thus आ+ह्वे+घञ्=आहु+अ=आहौ+अ=आहावः 'a trough near a well for watering cattle'. Otherwise आहावः 'calling'. Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water.

Thus आह्वावस्तु निपानं स्याद्द्वयोरुदकभाजने (Amarakosá I. 10. 26).

३२५२ । भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ ।

अनुपसर्गस्य ह्वयतेः संप्रसारणमुत्वं स्याद्भावे । हवः ।

3252. The affix 'ap' comes after the verb 'hve' and there is the change of the semi-vowel to its coroesponding vowel, when the root is upasarga-less, and mere action is denoted.

As हवः 'calling'; हवे हवे सुहवं सूरमिन्द्रम् ।

Why do we say 'when no upasarga is in composition with it? Observe आहारः। Though the anuvṛitti of the word भाव was understood in this aphorism from sûtra 3184, its repetition here shows that the anuvṛitti of sûtra 3188, which was running, must not be taken; so that this word applies to agent-kâraka also.

३२५३। हनश्च वधः। ३। ३। ९६।

अनुपसर्गाद्धन्तेर्भावे अप्स्यात्। वधादेशश्चान्तोदात्तः। 'वधेन दस्युम्'। घातम्। घातः।

3253. The affix 'ap' comes after the root 'han' when upasarga-less, in the sense of mere action, and 'vadha' is the substitute of 'han' before this affix.

This वध has udâtta accent on its final The affix अप् which is anudâtta generally (III. 1. 4) thus becomes udâtta.

As वधश्चोराणाम् 'the killing of thieves; वधो दस्यूनाम 'the killing of robbers'.

When action is not denoted, the affix घञ् applies; as घातः 'a blow.

So also when an upasarga is in composition with it; as प्रघातः, आघातः।

The word च in the aphorism does not connect हन्, with the substitute वध, there being no co-ordination, it refers to the affixes under discussion. Thus we have the affix घञ् also; as घातः 'killing'.

३२५४। मूर्तौ घनः। ३। ३। ९७।

मूर्तिः काठिन्यं तस्मिन्नभिधेये हन्तेरप्स्यात्। घनश्चादेशः। अभ्रघनः। अप् 'हेन्यवघनभानय' इति। धर्मशब्देन धर्मी लक्ष्यते।

3254. The affix 'ap' comes after the verb 'han', when the word so formed means solidity, and 'ghan' is the substitute of han.

The word मूर्ति means 'hardness', 'solidity'. Thus अभ्रघनः 'a mass of cloud'; दधिघनः 'solid curd'. How do we say घनं दधि or हैन्यवघनभानय. Here the quality is taken for the thing qualified.

३२५५। अन्तर्घनो देशे। ३। ३। ९८।

बाह्लीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम्। 'अन्तर्घः' इति पाठान्तरम्।

3255. The verb 'han' preceded by the word 'antar' takes the affix 'ap' and 'ghan' is the substitute of the word 'han', when the word so formed means 'a country'.

As अन्तर्+हन्+अप्=अन्तर्+घन्+अ=अन्तर्घनः 'name of a country of Bâhika'; (a porch or court, an open space before the house between the entrance door and the house). Some write the word with a घ as अन्तर्घः, that is also valid.

Why do we say 'when meaning a country'? Observe अन्तर्घातो 'striking in the middle'.

३२५६ । अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ ।

द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावसिन्दौ आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनसिद्धः । प्रविश-द्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यते इति प्रघणः-प्रघाणः । अकर्तरिच् । पक्षे वृद्धिः ।

3256. The words 'praghaṇa' and 'praghâṇa' are irregularly formed, meaning 'a portion of a dwelling house'.

Thus प्रघणः or प्रघाणः 'a porch before the door of a house, a portico'. The ap has the force of object'. There is vriddhi in one alternative. On both sides of an entrance to a house there are open spaces. The outer-yard is called praghâṇa or praghaṇa. Because persons entering *strike* that ground with their feet to throw off dust and dirt—so it is well stricken ground indeed.

This is formed from हन् with म, irregularly.

Why do we say when meaning a portion of a house? Observe प्रघातः ।

३२५७ । उदुधनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० ।

अत्याधानमुपरिस्थापनम् । यस्मिन्काष्ठेऽन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्षन्ते तदुद्धनः । अधिकरणेऽप् ।

3257. The word 'udghana' is irregularly formed in the sense of 'bench'.

This is formed from उद+हन् irregularly. Thus उद्धनः 'a carpenter's bench' (the wood on which placing other planks &c. the carpenter planes, carves &c.) The ap has the force of location.

When not having this sense, we have उद्घातः 'uneven'.

३२५८ । अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ ।

अङ्गं करीरादयः । न चेह न वर्धः किं तु पादिः पादहेत्याहुः । अकर्तरिच् । अपघातोऽन्यः ।

3258. The word 'apaghana' is irreguarly formed meaning a member of the body'.

This is formed irregularly from अप+हन्. Thus अपघनः 'a limb or member of the body'. The word अङ्ग means a portion of the body, such as hand or foot, and not the whole body. The ap has the force of Instrument here. Otherwise we have अपघातः ।

३२५९ । अयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ ।

एषु हन्तेः अकर्तरिऽप्यापूर्वस्य हन्तेर्घञादेश स्यात् । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघणः । 'द्रुघणः' इत्येके । 'पूर्वपदात्संज्ञायाम्-' (८५७) इति णत्वम् । संज्ञेयं कुठारस्य । द्रुर्वृक्षः ।

3259. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the words, 'ayas', 'vi' or 'dru' are in composition with it, when the word so formed is related to the verb as an instrument, and 'ghan' is the substitute of 'han'.

As अयोघनः a forge-hammer' (whereby the iron is destroyed); विघनः 'a mallet'; द्रुघणः 'an axe' lit. the tree (dru)-cutter. Some write द्रुघणः, the ण being changed into ण either by rule VIII. 4. 3. S. 857 or by

including this word in the class of आरोहणादि (IV. 2. 80). 'Dru' means 'tree'.

३२६० । स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ ।

स्तम्ब उपपदे हन्तेः कप्रत्ये कः स्यादप्च । पचे चमादेशश्च । स्तम्बघ्नः-स्तम्बघ्नः । कप्रत्ये हरादेश्च । स्तम्बघातः ।

3260. The affix 'ka' also comes after the verb 'han', when 'stamba' (a clump) is the word in composition, and the relation of the word so formed to the verb is that of an instrument.

The word च in the sûtra draws in अप् from the last aphorism and in that case चप् replaces हन्. Thus स्तम्बघ्न or स्तम्बघ्नः 'a small hoe for weeding clumps of grass'. In the feminine gender, the forms are स्तम्बघ्नी as well as स्तम्बघ्ना । When क is added we have स्तम्बघ्नः । Thus हन्+क=घ्न्+क (VI. 4. 98) =घ्न (VII. 3. 54). When अप् is added, हन् is totally replaced by घ्न् । When instrument is not meant, we have स्तम्बघातः ।

३२६१ । परौ घः । ३ । ३ । ८४ ।

परौ हन्तेरप्प्रत्ययान्तस्य घभावहरादेशौ । परिहण्यतेऽनेनेति परिघः ।

3261. The affix 'ap' comes after the verb 'han' when the upasarga 'pari' is in composition, and the relation between the word so formed, and the verb, is that of an instrument, and 'gha' replaces 'han'.

Thus परिघः 'an iron beam used for locking or shutting the gate, an iron club'. By the next sûtra, we get another form of this word.

३२६२ । परेर्घ्रुवे घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ ।

परे रेफस्य लो वा स्याद्घशब्देऽङ्कशब्दे च । पलिघः-परिघः । पर्यङ्कः-पल्यङ्कः । ध्रुव 'तरप्तमपौ घः' (२००३) इति ध्रुवभिन्नस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ।

2262. The र् of परि is changed to ल् before gha and anka.

As परिघः or पलिघः, पर्यङ्कः or पल्यङ्कः ॥ The worb ध्रुव here means the word-form ध्रुव, and not the technical ध of तरप् and तमप् ॥ See I. 1. 22. S. 2003.

३२६३ । उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ ।

उपपूर्वाद्धन्तेरप्प्रत्ययान्तोपधालोपश्च । आ अयमस्मिन् शेते इत्याश्रयः लक्ष्यते । पर्वतेनोपहन्यते शेतेऽस्मिन्निति पर्वतोपघ्नः ।

3263. The word 'upaghna' is irregularly formed meaning 'an inclined place for leaning or support'.

It is formed by adding अप् (III. 3. 76) to the verb हन् preceded by the upasarga उप, then eliding the penultimate अ of हन्; this is the irregularity. Then by sandhi rules हन् is changed into घ्न । This form would have been given by the affix घ also, without any irregularity.

The word आसन्न refers to proximity, contiguity. Thus पर्वतोपत्यकः 'the declivity of the mountain'; so also ग्रामोपत्यकः 'bordering the village'.

Why do we say 'when meaning 'support'? Observe पर्वतोपत्यकाः ।

३२६४ । संघोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ ।

संहननं संघः । गाधेऽप् । उद्गम्यते उत्कृष्टो भावस्तद्युद्घः । ऊर्ध्वयप् । गत्यर्थानां बुद्ध्यर्थत्वाद्धन्धिरत्र ।

3264. The words 'saṇgha' and udgha' are irregularly formed in the sense of 'a collection', and 'a praise' respectively.

These words are thus formed, सह+हन्+अप्=सं+ह्+घ=सं+घ्+घ=संघः Thus संघः पशूनाम् 'a herd of cattle'; so also उद्घो मनुष्यः 'an excellent man' 'who knows' well. The word 'respectively is inserted from I. 3. 10. When not used in these senses, we have संघातः 'union'. In saṇgha, the ap has the force of 'condition', and in udgha of 'object', as all *roots* meaning 'to go', denote also 'to understand', so 'han' here means 'to know', in udgha.

३२६५ । निघो निमितम् । ३ । ३ । ८७ ।

समन्ताज्ज्ञितं निमितम् । निर्निशेषं ज्ञायन्ते ज्ञायन्ते इति निघाः वृक्षाः । समारोहपरिणाहा इत्यर्थः ।

3265. The word 'nigha' is irregularly formed in the sense of 'as high as broad.'

The word निमित means 'measured all round' *i. e.* 'as high as broad' literally that which is known (hanyante=jñāyante) fully. As निघा वृक्षाः 'trees as high as broad'. निघा बालयः square or cubic or circular balls. Otherwise, when not meaning 'as high as broad', we have निघातः 'a blow'. The word निमितं=समन्ताज्ज्ञितं, समारोहपरिणाहवत् । It may be derived from मा or from मि । In the first case it will mean 'measured' and in the other, 'erected, built'. Professor Bothlingk refers to *Apastamba Dharma.* I. 20. 30 for the meaning of this word.

३२६६ । ण्वितृः स्त्रियाम् । ३ । ३ । ८८ ।

अयं भाव एव स्वभावात् । 'कृञेर्ण्वितृच्' । नित्यग्रहणात्क्त्रमर्थस्यैव । अत एव कृत्यल्युटेन न विग्रहः । कुपचप् । पाकेन निवृत्तं पक्त्रिमम् । कुवप् । उत्क्त्रिमम् ।

3266. The affix 'ktṛi' comes after the verb which has an indicatory 'ṇu', when denoting mere action &c.

The phrases 'when the sense is that of mere action', and 'when the sense is that of an appellative, the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent', are of course understood in this, as in all the previous aphorisms. Then by IV. 4. 20, S. 1570 (of the affix कृञि, अप् is always the augment) we must add क, for we can not use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिकप् । Thus कुपचप् 'to cook'—

पक्वजिनम् 'what is ripe'; उप्तम्—वप्तिनम् 'sown' (VI. 1. 15); कृत्रिमम्—कृत्रिनम् 'artificial'.

३२६७ । टित्वोऽयुच् । ३ । ३ । ८९ ।

अयमपि स्वभावाद्भाव एव । टुवेपृ । वेपथुः । श्वयथुः ।

3267. After that verb which has an indicatory 'ṭu', the affix athuch, comes with the force of denoting mere action &c.

As टुवेपृ—वेपथुः 'a trembling'; टुओश्वि—श्वयथुः 'swelling'; टुक्षु—क्षवथुः 'sneezing; टुडु—दवथुः 'burning'.

३२६८ । यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् । ३ । ३ । ९० ।

यज्ञः । याच्ञा । यत्नः । विश्नः । प्रश्नः । 'प्रश्ने चासन्न–' (२७७७) इति चासन्नार्थस्य संप्रश्नस्य । ङित्त्वं तु विश्न इत्यत्र गुणनिषेधाय । रक्षणः ।

3268. After the verbs 'yaj' (to worship), 'yâch' (to ask for,) 'yat (to strive), 'vichchh' (to shine), 'prachchh' (to ask) and 'raksh' (to preserve), comes the affix 'naṇ' with the force of denoting mere action &c.

The conditions of S. 3184 and 3188 are understood here also. The ङ् of नङ् is for the sake of prohibiting guṇa or vṛiddhi (I. 1. 5 S. 2217); as यज्ञः 'sacrifice'; याच्ञा 'solicitation'; यत्नः 'effort'; विश्नः (VI. 4. 19 S. 2561) 'lustre'; no guṇa, because of ङ्। प्रश्नः 'a question'; रक्षणः protection.

The root प्रच्छ, by VI. 1. 16, S. 2412 ought to have changed its च into छ the ङित् affix नङ्. Its not doing so must be taken to be an irregularity before countenanced by Pâṇini, as we know from the fact that Pâṇini himself uses the form प्रश्नः in III. 2. 117. S. 2777.

३२६९ । स्वपो नन् । ३ । ३ । ९१ ।

स्वप्नः ।

3269. The affix 'nan' comes, under similar circumstances, after the verb 'svap' (to sleep).

The final प् is indicatory and regulates the accent (VI. 1. 197 S. 3686;) as स्वप्नः 'a dream'.

३२७० । उपसर्गे घोः किः । ३ । ३ । ९२ ।

प्रधिः । अन्तर्धिः । उपधीयतेऽनेनेत्युपधिः ।

3270. The affix 'ki' comes under similar conditions, after a 'ghu' verb (I. 1. 20 S. 2373), when an upasarga is in composition with it.

The क् is indicatory, by force of which the final आ is elided (VI. 4. 64 S. 2372). Thus प्र+दा+कि=प्रदिः 'a present'; प्रधिः 'the periphery of a wheel'; उपधिः 'fraud'; अन्तर्धिः 'vanishing'.

३२७१ । कर्मण्यधिकरणे च । ३ । ३ । ९३ ।

कर्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे । अक्षाणि धीयतेऽस्मिन्निति अक्षधिः ।

3271. The affix 'ki' comes after a 'ghu' verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of 'location'.

As जलधिः 'the ocean (in which water is held)'; शरधिः 'a quiver (that in which arrows are put)'.

The word 'location' in the aphorism indicates that the words so formed should have no other significance. The word च in the aphorism draws in the affix कि from the last sûtra.

३२७२ । क्रियां क्तिन् । ३ । ३ । ९४ ।

क्तीक्तिनौ भावादौ क्तिन्स्यादृदशोऽपवादः । अजपो तु परत्वाद्भावेऽतौ । कृतिः । चितिः । स्तुतिः स्वकारी–स्वकारि 'स्वोतिकान्तः' इति तु प्राग्वादिकम् । क्तान्तादुत्वर्णं क्तिचि 'अच इः' इति वार्त्तिकेनेयङ् । "क्रुयजीक्तिक्तिन्क्षुधः करणे" क्रूयतेऽनया क्रुतिः । यजेरिष्टेश्च इष्टिः । स्तुतिः । "क्रुस्वादिभ्यः क्तिन्निडुत्वाट्टाभ्यः" । सेव नत्वम् । क्षीर्तिः । गीर्तिः । क्रूतिः । धूतिः । यूतिः । ह्वादः–' (३०७३) इति योगविभागात्क्तिनि ह्वस्वः । ग्रहन्धिः । 'ति च' (३०३७) । धृतिः । प्रुष्टिः । "वावतेः क्तिनि विभाषो वाच्यः" । अपचितिः । "संपदादिभ्यः क्विप्" । संपत् । विपत् । "क्तिन्पीष्यते' । संपत्तिः । विपत्तिः ।

3272. To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix 'ktin' is added to the root.

The conditions of rules 3184 and 3188 are understood here also. This supersedes यङ्, अङ् and अप् affixes, being taught subsequent to them. Thus कृतिः 'action', चितिः 'a gathering'; मतिः 'understanding': स्तुतिः 'praise'; स्वकारिः 'swelling'. The form स्वोति is erroneous, for स्वा is changed to स्वी only in the Nishṭhâ (S. 3044). Or it is derived from the root स्वोति formed from the Past Part. स्वोत with क्त्वि and adding इ। Thus स्वोति + इ (अचः इः) = स्वोतिः (VI. 1. 42. S. 3044). The क्त्वि is added to p. p. स्वोत to make it a root by the gana—sûtra given under the Churâdi √कत्र (No. 368).

Note.—The affix *ktin* should be declared to come after the verbs आप् 'to get' &c. Thus आप्तिः 'getting'; राद्धिः 'accomplishment'; दीप्तिः 'shining'; स्खलितिः 'a slip'; ध्वस्तिः 'destruction'; लब्धिः 'gain'.

Vart.—So also after the verbs क्रु 'to hear', यज् 'to worship' इष 'to wish' and स्तु 'to praise', when instrument is meant; as क्रुतिः 'ear' (that by which we hear)'; so इष्टिः, 'a sacrifice' or 'a wish' from yaj and ish स्तुतिः 'a praise.

Note.—The affix क्ति comes after the verbs 'क्षै to be exhausted', म्लै 'to fade, 'ज्या to grow old' and हा 'to leave'; as क्षयः 'exhaustion'; म्लानिः 'fading', जरा 'old age'; हानिः 'loss'.

Vart.—The affix क्तिन् coming after verbs ending in long ऋ and the verbs क्रू &c. is like a Nishṭhâ. Thus कीर्तिः 'scattering'; This form is thus evolved: कॄ + क्तिन् = कि + ति (VII. 1. 100 S. 2390) = किर् + ति (I. 1. 51 S. 70) = कीर् + ति (VIII. 2. 77 S. 354). At this stage, त is changed into र् by the

affix being treated as a Nishṭhâ (VIII. 2. 42 S.3018), and this त is changed into न by the ordinary rules of sandhi ; so also कीर्तिः 'praise' ; जीर्तिः 'old age' ; जीर्तिः 'drying' कूर्तिः (VIII. 2. 44) 'cutting'; द्यूतिः 'joining'; धूर्तिः 'agitation' ; धूर्तिः 'destruction' The आ of hlâd is shortened to अ by the analogy of Nishṭhâ (VI. 4. 95 S 3073) by dividing it into two). As अह्लन्तिः ॥ Similarly धूर्तिः । कुत्तिः । The अ of चद् and चस् is changed to उ by S. 3037.

Vart :—Before क्तिन् affix चाय् is always changed to चि, as अपचितिः 'Loss , destruction, showing reverence'. The affix क्तिन् is added to चाय् by considering it as belonging to the class of आप् &c. See above *Vart.* Otherwise it would take the affix अ by III. 3. 103.

Vart.—The affix क्विप् comes after the verbs संपद् &c, as संपद् 'prosperity' ; विपद् 'a calamity' ; प्रविपद् 'access'. The affix क्तिन् is also employed after these verbs :—as संपत्तिः, विपत्तिः । The verbs सू &c. are 21 verbs of kryâdi class.

३२७३ । स्थागापापचो भावे । ३ । ३ । ९५ ।

क्तिच्क्तिनदोऽपवादः । प्रस्थितिः । उपस्थितिः । जगीतिः । संगीतिः । पक्तिः । अवस्था 'अवस्था' 'संस्था' इति । 'व्यवस्थायाम्' इति चापकात् ।

3273. After the roots 'sthâ' (to stand), 'gâ' (to sing) pâ, (to drink) and 'pach' (to cook), the affix 'ktin' is employed, when a word in the feminine gender denoting a 'mere action' is to be expressed.

This debars the affix अङ् (III. 3. 106 S. 3283) which generally supersedes क्तिन् in cases of compound verbs ending in long आ. Thus प्रस्थितिः 'a journey' (VII. 4. 40 S. 3074.) ; उद्गीतिः 'a singing aloud' ; गै + क्ति = गा + ति (VI. 1. 45 S. 2370) = गी + ति (VI. 4. 66 S. 2462) ; संगीतिः 'a concert', प्रपीतिः 'a cistern'; संपीतिः 'drinking together' ; पक्तिः 'cooking'.

The repetition of the word भाव in this aphorism, in spite of its anuvṛitti being understood from S. 3184 is to exclude every other significance.

How do we get froms like अवस्था and संस्था ? Pâṇini himself, in his sûtras, has used forms like व्यवस्था &c. See I. 1. 34. S. 218 This is enough justification for us to derive forms like अवस्था, संस्था &c. by applying the affix अङ् under S. 3283 in spite of the present sûtra, which requires us to apply क्तिन् only.

३२७४ । ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च । ३ । ३ । ९७ ।

अवतेः 'ज्वरत्वर–' (२६५४) इत्यूठ् । ऊतिः । स्वरार्थं वचनम् । उदात्त इति हि वर्तते । द्यूतिः । जूतिः । अनयोर्दीर्घत्वं च निपात्यते । स्यतेः सातिः । 'दातिस्यतिभ्यां–' (३००४) इतीत्वे प्राप्ते इट्वाभावो निपात्यते । वनोतेर्वा 'अनसन–' (२५०४) इत्यात्वे ऊते स्वरार्थं निपातनम् । हन्तेर्हि नोतेर्वा हेतिः । कीर्तिः ।

3274. And these words *viz.* 'ûti' (preserving, sport), 'yûti' (joining), 'jûti' (velocity), 'sâti', (destruction), 'heti'

(a weapon) and 'kîrti' (fame) are anomalous forms, acutely accented.

The anuvṛitti of the word भंसे does not exist in this ; but the word उदात्त of the last Ashtâdhyâyî sûtra S. 3420 is understood here. The word ऊति is thus formed :—अव 'to protect' + क्तिन् = ऊ + ति: (VI. 4. 20. S. 2654) = ऊतिः । This form is regular and could be evolved from III 3. 94 also; but not so the accent. The irregularity in पूर्तिः and धूर्तिः consists in the lengthening of ऋ into ऊ ; in चार्तिः the आ of the root चै which becomes चा by VI. 1 45 S. 2370 is not changed into ऋ, as rule VII. 4. 40 S. 3074 required, and this is the irregularity. This form may also be derived from the root चर् with perfect propriety, except as to the accent, which would be regulated by the present sûtra: thus चर् + क्तिन् = चा + क्तिन् (VI. 4. 42 S. 2504) = चार्ति. The form हेर्तिं may by derived either from हर् or हिनोति ।

इन्द्रवाजेषुनोऽव सहस्रप्रधनेषु च । उग्रउग्राभिरूतिभिः ॥ (Rig. I. 7. 4) 'O Indra mayst thou mighty, defend us in battles and in fights of a thousand duels with thy mighty protections'. So also कीर्तिः ।

३२७५ । व्रजयजोर्भावे क्यप् । ३ । ३ । ९८ ।

व्रज्या । इज्या ।

3275. The affix 'kyap' comes after the roots 'vraj' (to go) and 'yaj' (to worship) acutely accented, in forming a word in the feminine denoting action.

This supersedes क्यन्. Thus व्रज्या 'wandering about'; इज्या (VI 1. 15 S. 2409) 'worshipping'. The च् of क्यप् is indicatory, and though it serves no purpose in this sûtra, it is, however, necessary in the next, for it is by force of क्यप् having च्, that we add a त by VI. 1. 71 S. 2858, in the words formed in the next aphorism

३२७६ । संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः । ३ । ३ । ९९ ।

समजादिभ्यः स्त्रियां भावादौ कर्मण्यर्थात् चोदात्तः संज्ञायाम् । '* अजेः व्यपि वीभावो नेति वाच्यम् *' । समज्यन्त्यस्यामिति समज्या सभा । निषीदन्त्यस्यामिति निषद्या । आपणः । निपतन्त्यस्यामिति निपत्या चिच्छिला भूमिः । मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वशिरा । विदन्त्यनया विद्या । सुत्याभिषवः । सभ्या । सूत्या । ईयतेऽनया इत्या विविक्षा ।

3276. The affix 'kyap' comes after the following verbs in forming a word in the feminine denoting 'an appellative' and is acutely accented *viz* :—'sam-aj', 'nishad' 'ni-pat', 'man','vid', 'suñ', 'śiñ', 'bhṛiñ' and 'iṇ'.

Thus समज्या 'an assembly' *Vart* :—The अच्, is not changed to ई before the affix kyap inspite of II. 4. 56. S. 2292 निषद्या 'a small bed or couch'; निपत्या 'slippery ground'; मन्या 'the nape or the back of the neck', by which one *understands* when a man is an anger'; विद्या 'knowledge'; सुत्या (VI. 1. 71) 'extraction of soma juice, parturition'; सभ्या 'bed'; भृत्या 'wages' service; इत्या 'a litter' palanquin'.

३२७७ । कृञः श च । ३ । ३ । १०० ।

'कृञः' इति योगविभागः । कृञः क्यप्स्यात् । कृत्या । 'श च' । चास्त्रियाम् । क्रिया । कृतिः ।

3277. And after the root 'kṛi' comes the affix 'śa' in forming a feminine, as well as the affix 'kyap'.

By the force of the word च we draw the affix क्यप् into this sûtra, and by the process called योगविभाग we can split up this aphorism into two :—

(1) कृञः 'after the root कृ there is the affix kyap'. As कृत्या ।

(2) श च 'and the affix श as well as ktin. Thus क्रिया, and कृतिः । When the affix श is added, the root assumes the form क्रिय by III 1. 67 S. 2756.

३२७८ । इच्छा । ३ । ३ । १०१ ।

इषेर्भावे यो वगमावश्च निपात्यते । इच्छा । '*परिचर्यापरिसर्यामृगयाटट्यागुपसंख्यानम्*' । यो वक्च निपात्यते । परिचर्या भृत्या । परिसर्या परिसरच्च । अत्र गुणोऽपि । मृग अन्वेषणे चुरादावदन्तः । अतो लोपाभावोऽपि । ये यकि विलोपः । मृगया । अटतेः ये यकि टेश्च्छन्दस्य द्वित्वं पूर्वभागे वकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाट्या । '*जागर्तेरक्यारे वा*' । पक्षे यः । जागरा–जागर्या ।

3278. The form 'ichchhâ' (desire) is irregular.

The word is thus formed : इष् + श = इच्छ + अ = इच्छा. The वक् ordained by III 1. 67 S. 2756 is not added, this is the irregularity.

Vart.—The follwing words are also irregularly formed:—परिचर्या 'perambulation' ; the guṇa is also an anomaly ; परिचर्या attendance, service ; मृगया 'hunting' from the churâdi root mriga (No. 137) 'to search' : it ends in अ । This अ is not elided, the णि is elided before य and यक् । अटाट्या 'the habit of roaming about as a religious mendicant'. The affixes य and यक् are irregularly added, and the syllable अट is reduplicated, but no य in the first portion, while the vowel is lengthened.

Vart.—From the root जागृ we have either जागरा or जागर्या 'waking'. The first is formed by the affix अ, the latter by य which brings in यक् (III. 1. 67 S. 2756).

३२७९ । अ प्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ ।

प्रत्ययान्तेभ्यो धातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाम्या ।

3279. After the verbs that end in an affix, there is the affix 'a', the word being feminine.

The verbs that end in an affix are derivative roots, such as Desideratives, Causatives, Intensives and Denominatives. Though taking affixes, they are called धातु (III. 1. 32 S. 2304), after these verbs the affix अ is used in forming the feminine noun.

Thus कृ + सन् = चीकिर्ष 'to wish to do ; this is a Derivative root ; after this root चिकीर्ष, we add अ । Thus चिकीर्ष + अ (VI. 4. 48 S. 2308) = चिकीर्ष । Then we add टाप् by IV. 1. 4. S. 454 and get चिकीर्षा 'the desire to do' ; so also चिहीर्षा 'the desire to take' ; पुत्रीया 'the desire to be like a son' ; पुत्रकाम्या

'desire of a son'; लोलूया 'much cutting'; जपजूया 'itch'. The sûtra is also found as आः अस्वयात् ।

३२८० । गुरोश्च हलः । ३ । ३ । १०३ ।

गुरुमतो हलन्तात्स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । 'गुरोः' किम् । भक्तिः । 'हलः' किम् । नीतिः । '* सिद्धावां वेट इति वक्तव्यम् *' । नेद । आप्तिः । 'सिसृम्र–' (३१६३) इति नेट् । दीप्तिः । '* सिसृप्रेप्यग्रहादीनामिति वाच्यम् *' सिसृप्तीति: । निषदितिः ।

3280. The affix 'a' comes after that verb which has a prosodially heavy vowel and ends in a consonant, when the word to be formed is feminine.

This debars क्तिन् । Thus कुत्सा 'an adulteress'; दुत्सा 'a tigress'; ईहा 'effort'; ऊहा 'supplying an ellipsis'.

Why do we say 'which has a prosodially heavy vowel'? Observe भक्तिः 'devotion'. Why do we say 'which ends in a consonant'? Observe नीतिः 'polity'.

Vart.—The affix ktin comes after roots which take an indicatory इ in the Niṣṭhâ. Not here as आप्तिः । The ktin does not take इट् by VII. 2. 9. S. 3163. So we get दीप्तिः ।

Vart.—The affix ति, सु and स्ति take इट् augment after ग्रह् and words of similar formation:— as सिसृप्तीतिः, उपस्तिहितिः, सिसृप्तिः । निषदितिः ॥

३२८१ । षिद्भिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ ।

षिदुपो भिदादिभ्यश्च स्त्रियामङ् । जॄष् । 'ऋदृशोऽङि गुणः' (२४०६) । जरा । अपूर्व । अपा । भिदा । छिदारूपं वक्तव्यम् ; भित्तिरन्या । छिदा । शृजा । ऋवेः संप्रसारणं च । कृपा ।

3281. The affix 'aṅ' comes after those verbs that have an indicatory 'ṣh', and after 'bhid' &c. when the word to be formed is feminine.

Thus जॄष् has an indicatory ष्, the real root being जॄ । From it we have जरा 'old age' (VII. 4. 16 S. 2406 causes guṇa),; अपूर्व—अपा 'bashfulness'.

So also from verbs of the *Bhidâdi* class we have भिदा 'breaking'; in the alternative we have भित्तिः । So also छिदा 'cutting'; छित्तिः 'cutting', आरा 'a knife, an iron instrument'; आर्तिः 'distress'; धारा a stream'; धृतिः । The list of *Bhidâdi* verbs will not be found given in one place in the *Dhatupâṭha*. They have been collected from different *Ganas*, and are the following:—

भिदा, छिदा, विदा, क्षिपा, शृजा (निर्देशात्), अद्रा, नेधा, गोधा, झारा, हारा, आरा, क्षिपा, धारा, धारा लेखा, रेखा, शृङ्गा, पीडा, वधा, वधा वृधा, वृजा, कृपा । (ऋवेःसंप्रसारणं च) and there is vocalisation of the र of krap. As ऋप्+अङ्+आ=कृपा ।

३२८२ । चिन्तिपूजिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ ।

अङ् स्यात् । पुंयोगेऽपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ।

3282. The affix 'aṅ' as well as the affix 'yuch' comes after the following verbs, forming feminine words:—'chint' (to think), 'pûj' (to worship) 'kath' (to narrate), 'kumb' (to cover) and 'charch' (to learn).

The force of च is to include the affix युच् into this sûtra (see III. 3. 107 S. 3284). All these verbs belong to the *Churâdi* or 10th class, and would have exculsively taken युच् by III. 3. 107 S. 3284.

Thus चिन्ता 'thought'; पूजा 'worship'; कथा 'narration'; कुम्बा 'a covering', 'a thick petticoat'; चर्चा 'recitation'.

When the affix is युच्, the forms are चिन्तना &c. (VII. 1. 1. S. 1247).

३२८३ । आतश्चोपसर्गे । ३ । ३ । १०६ ।

अङ् स्यात् । स्त्रियोऽपवादः । प्रदा । उपदा । * अदन्तरोपसर्गबहुलिः । श्रद्धा । अन्तर्धा । 'उपसर्गे घोः किः' (३२९०) इत्यनेन किः । अन्तर्धिः ।

3283. The affix 'aṅ' comes after those verbs which end in long 'â' when an upasarga is in composition, and when the word to be formed is feminine.

This supersedes स्त्रिच्. Thus प्रदा, प्रधा, उपदा, उपधा &c.

Vart.—For the purposes of this rule the particles श्रत् and अन्तर् should be treated like upasargas. Thus श्रद्धा 'faith' अन्तर्धा (I. 4. 59). So also धि is added by S. 3270. As अन्तर्धिः ।

३२८४ । क्र्यादिभ्यो युच् । ३ । ३ । १०७ ।

अकारस्यापवादः । कारका । हारका । आसना । अन्धना । '* वहिवन्दिविदिभ्यश्चेति वाच्यम् *' । वहना । वन्दना । वेदना । '* इवेरनिच्छार्थस्य *' । अन्वेषका । '* चरेर्वा *' । चर्चेत्यका । चरीचिः ।

3284. After verbs ending in 'ṇi', and after 'âs' (to sit) and 'śranth' (to loose), there is the affix 'yuch' when the word to be formed is feminine.

This excludes the affix अ (III. 1. 102 S. 3279). Thus कृ+णिच्=कारि; कारि+युच्=कारका (the ऋ is elided by VI. 4. 51) 'the causing to do'; हारका 'the causing to take'; आसना 'the sitting'; अन्धना 'the loosening'.

The root अन्धि taken here belongs to the *Kryâdi* class, meaning 'to loosen' and is not the अन्ध of Churâdi class, for the latter would be included, as a matter of course by belonging to the Churâdi class, which class of verbs take the affix णिच् ।

Vart.—The verb वह 'to move', वन्द 'to praise', and विद 'to feel', should also be enumerated, as taking युच्. Thus वहना 'shaking', वन्दना 'praising', वेदना 'knowledge, feeling, pain'. The verb वह here belongs to the Tudâdi class, and means 'to move' and not the वह of the Churâdi class, for that is already included by being णिजन्त ।

Vart.—The affix युच् comes after इच्छ् when it does not mean 'to desire'. Thus अन्वेषणा solicitation'; अन्वेषणा 'the searching after'.

Vart.—So also optionally when इच्छ् takes the upasarga परि; as, पर्येषणा or परीप्सिः 'investigation by reasoning'.

३२८५। रोगाख्यायां ण्वुल्बहुलम्। ३। ३। १०८।

मच्छर्दिका। प्रवाहिका। विचर्चिका। क्वचिन्न। शिरोऽर्तिः। "* धात्वर्थनिर्देशे ण्वुलुक्तव्यः *"। आयिका। आयिका। "* इच्छितपो धातुनिर्देशे *"। पचिः-पचतिः। "*वर्णोत्कारे*"। निर्देश इत्येव। अकारः। अकारः। "* रादिकः *"। रेफः। "*मत्वर्थाच्छः*"। बहुलवचनादकारलोपः। मत्वर्थीयः। "* इजादिभ्यः *" आजिः। आतिः। "* इञ्-षादिभ्यः "। वापिः। वाप्तिः। स्वरे भेदः। "* इकुप्यादिभ्यः "। कृषिः। *गिरिः*।

3285. The affix 'nvul' comes diversely after a verb, when the word to be formed is a feminine noun, being the name of 'a disease.'

This debars क्तिन् and all the rest. By using the word आख्या in the sûtra it is meant that the word so formed by this affix should be the appellation of the disease. The word 'diversely' shows the usual licence in the application all the rules of grammar. Thus मच्छर्दिका (VII. 1. 1 S. 1247) vomiting;' प्रवाहिका 'diarrhœa'; विचर्चिका 'itch'. scab'. Sometimes this affix does not apply; as शिरोर्त्तिः 'head-ache'.

Vart.—The affix *nvul* is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, आयिका 'to enjoy', आयिका to 'lie down' &c.

Vart.—The affixes इक् and इतच् are also employed in merely pointing out the roots; as भिदिः, छिदिः, पचतिः, पठतिः &c. The constant use of these affixes is to be found in these very sûtras. In the aphorisms the roots are exhibited in various ways; thus in S 3224 we have the root यु and यु exhibited as अयतिः and यौतिः। These latter forms indicate nothing more than the simple roots. So also, see VIII. 4. 17 S. 2285; VI. 4. 49. S. 2631

Vart.—The affix कार is employed in merely pointing out letters; as अकारः means 'the letter अ'; so also अकारः 'the letter अ'; इकारः 'the letter इ'।

Vart.—The affix इक is employed in pointing out the letter र; as रेफः

Vart.—The affix य comes after the word मत्वर्थ in merely pointing it out, and there is ellsion of the final अ diversely; as मत्वर्थीयः।

Vart.—The affix इञ् comes after the verbs अज् &c; as आजिः, आतिः, आदिः।

Vart—The affix इञ् comes after वप् &c As वापिः। वाप्तिः। The difference is in accent. See S. 3686.

Vart.—The affix इक comes after the verbs कृष् &c; as, कृषिः, गिरिः, &c.

३२८६। संज्ञायाम्। ३। ३। १०९।

अत्र धातो ण्वुल्। उद्दालकपुष्पभञ्जिका।

3286. The affix 'ṇvul' comes after a verbal root, when the word to be formed is an appellative.

As उद्दालकपुष्पमर्दिका 'a sort of game played by the people in the eastern district in which uddâlaka flowers are broken or crushed'. वरत्रकुसुमग्रथनादिका 'a sort of game'; आम्रमञ्जरीकादिका; आम्रीफलकादिका; आम्रखण्डिका; आम्रखण्डिका।

३२८७। विभाषाऽऽख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च। ३। ३। १११०।

परिप्रश्न आख्याने च गम्ये इञ्स्यात्। चारयवुल्। विभाषोक्तेर्वाक्यान्तरेऽपि। कां त्वं कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं वाकार्षीः। सर्वां कारिं-कारिकां-क्रियां-कृत्यां-कृतिं-वाकार्षम्। त्वं नखिं-नखिकां-नखनात्। वाजिं-वाजिकां-वर्त्या-वर्तिका।

3287. And the affix 'iñ' comes optionally after a root, when a question and answer is expressed, (as well as 'ṇvul' and other affixes ordained by other rules).

The word परिप्रश्न means 'question' and आख्यान means 'answer' in the sûtra. In making the compound of these words, the logical sequence is not observed. The compound आख्यानपरिप्रश्न may, however, be justified on the ground that in a Compound a word consisting of smaller number syllables should stand first (II. 2. 34 S. 905,) and hence *âkhyâna* is put first.

The force of च is to draw the anuvṛitti of the word ण्वुल् from the last sûtra into this. By the word 'optionally', it is meant that those affixes which would otherwise present themselves from the subsequent rules, should also be applied; thus: Q.—कां त्वं कारिमकार्षीः 'What work did you do'? A.—सर्वां कारिमकार्षम् 'I did all work'. Optionally we may have instead of कारि the following also. Q.—कां कारिकां, कृत्यां, कृतिं, क्रियां, अकार्षीः A.—सर्वां कारिकां or कृत्यां or कृतिं or क्रियां अकार्षम्। Similarly, Q.—कां नखिं (नखनां, नखिकां &c.) अचीनखः A.—सर्वांनखिं &c. अचीनखम्. So also कां वाजिम् or वाजिकाम्; कां वाजिम् or वाजिकां &c.

Why do we say 'in question and answer'? Observe कृतिः and कृतिः।

३२८८। पर्यायार्हणोत्पत्तिषु ण्वुच्। ३। ३। १११।

पर्यायः परिपाटीक्रमः। अर्हणमर्हः योग्यता। पर्यायादिषु द्योत्येषु ण्वुच्प्रत्ययः स्यात्। भवत आसिका। आसिका। अग्रगामिका। भवानिक्षुगुडिकामर्हति। ऋणे। इक्षुगुडिकां मे धारयसि। उत्पत्तौ। इक्षुगुडिका वा उदपादि।

3288. The affix 'ṇvuch' comes optionally after a root in the sense of succession, merit, debt or production.

The word पर्याय means turn or order of succession; अर्ह means worthy of respect; ऋण means debt owed to another; and उत्पत्ति means birth or production. This rule supersedes ण्वुल् and other affixes. Thus: (1) भवतः आसिका 'your turn of sleeping'; भवतीयग्रगामिका 'your turn of eating first'. (2) अर्हसि भवानिक्षुगुडिकाम् 'you deserve to have a meal of sugar and molasses'. (3) इक्षुगुडिकां मे धारयसि 'thou owest me a meal of sugar and molasses'; ओदनगोलिकां 'a meal of rice'; पयः पायिकां 'a drink of milk'. (4) इक्षुगुडिका मे उदपादि।

The word 'optionally' is understood in this sûtra also; as चिकीर्षितव्यवती।

The forms given by ल्युट and ल्युच् are the same, the difference is only in the accent. (VI. 1. 193, S 3676 and VI. 1. 163 S. 3710).

३२८९। आशीर्षि नञ्यनिः। ३। ३। ११२।

विभाषेति निवृत्तम्। नञ्युपपदेऽनिः स्यादाशीषि। अजीवनिस्ते वृषल भूयात्। अमरणिः। 'कृत्यल्युटो बहुलम्' (३८९१)। नामैऽजातेरिति च वारणे संज्ञायामिति च निवृत्तम्। राज्ञा भुज्यन्ते राजभोजनाः शालयः। 'मनःक्वौ भावे वा:' (३०९०)।

3289. The affix 'ani' comes after a verb when the particle 'naff' is in composition with it, and the sense implied is that of cursing.

The anuvṛitti of the word 'optionally' does not extend to this aphorism. The word आशीस् means to curse. This supersedes the affixes क्विप् &c. Thus अकरणिस्ते वृषल भूयात् 'may failure be to thee, O sinner'! तस्याकरणिरेवास्तु 'may he be disappointed'. So also अजीवनिस्ते वृष भूयात्। अमरणिः।

Why do we say 'when meaning to curse'? Observe अकृतिस्तस्य वटस्य 'the non-making of his mat'.

Why do we say 'when नञ् is in compcsition'? Observe मृतिस्ते वृषल भूयात् 'may death be to thee, O ! sinner'!

३२८९। वा। कृत्येल्युटो बहुलम्॥ ११३॥

वृत्तिः॥ कृत्यसंज्ञकाः प्रत्यया ल्युट् च बहुलमर्थेषु भवन्ति॥

3289A. The affixes called 'kritya' (III. 1. 95) and the affix 'lyuṭ', are diversely applicable and have other senses than those taught before.

The anuvṛitti of the phrases 'when denoting action and 'when the relation of the word formed to its parent verb is not that of an agent', which began with sûtras III. 3. 18 and 19, does not extend to th s sûtra or further. By saying 'diversely' we mean that they occur in other places than those where ordained by the rules. Thus the *kritya* affixes are ordained to come when 'act' or 'object' is to be expressed, but they come also when the *kâraka* is other than the objective. Thus स्नानीयं चूर्णम् 'powder for bathing'; दानीयो ब्राह्मणः 'a Brâhmaṇa' to whom a donation is to be made'. In the first of these examples the 'powder' is the 'instrument' expressible by the 3rd case, and in the second the 'Brâhmaṇa' is the recipient expressible by the fourth case; so that in both cases the affix is applied without any express rule.

Similarly, ल्युट् is ordained to come in denoting instrument, location, and a verbal noun (III. 3. 115 and 117). But it is applied in other senses also. Thus राजभोजनाः शालयः 'halls for the eating of kings'; राजाच्छादनानि वासांसि 'dresses to be worn by the 'king'.

By using the word 'diversely', even the *kṛit* affixes are applied in places other than those expressly ordained. Thus चादाल्चाद् हियते = चादहारकः। गले चोप्यते = गलेचोपकः। For accent see VI. 2. 150.

३२८९। क्त। नपुंसके भावे क्तः॥ ११४॥

वृत्तिः॥ नपुंसकलिङ्गे भावे वाच्ये क्तः प्रत्ययो भवति॥

3289B. The affix 'kta' is added to the root, when action is expressed, the word being in the neuter gender.

These are neuter abstract nouns: thus, हसितं 'laugh'; जल्पितं 'speech'; शयितं 'sleeping'. So also गतं, चेष्टितं &c.

३२९०। ल्युट् च। ३। ३। ११५।

हसितम्। हसनम्। योगविभागः उत्तरार्थः।

3290. The affix 'lyuṭ' is added to the root, when the name of an action is expressed, in the neuter gender.

Thus छात्रस्य हसनं 'the laughter of the student'; शोभनं 'beauty'; जल्पनं 'speech'; शयनं 'sleep'; आसनम् 'seat'. So also हसितं॥

The separation of this sûtra from the last, in which it might well have been included, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvṛitti of *lyuṭ* only runs, and not that of क्त।

३२९१। कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम्। ३। ३। ११६।

येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन्कर्मण्युपपदे ल्युट् स्यात्। पूर्वेण सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम्। पयः पानं सुखम्। 'कर्तरि' इति किम्। गुरोः स्नापनं सुखम्। नेह गुरुः कर्ता किं तु कर्म।

3291. The affix 'lyuṭ' is added to a root, when the name of an action is expressed in the neuter gender; provided that the verb has in construction with it, such a word in the accusative case, as indicates the thing, from the contact with which, there arises a pleasant sensation corporally to the agent.

This sûtra is thus translated by Bohtlingk:—"The affix ल्युट् comes in connection with an object, when through the contact with that, the agent of the action feels a lively pleasure". Though the affix *lyut* would have presented itself by the last aphorism, under the circumstances mentioned in this sûtra, the framing of this sûtra, is really for the purpose of teaching, that the compound so formed is a नित्य or invariable compound *i. e.* a compound which cannot be analysed into its component members:—for every उपपद compouud is a नित्य compound, (II. 2. 19). Thus पयः पानसुखं 'the pleasure of drinking milk'; ओदनभोजनं सुखं 'the pleasure of eating rice'.

Why do we say 'when the word in construction is in the accusative case'? Observe शय्योत्थानं सुखं 'rising from a bed of dawn is pleasant'.

Here there is no compounding as the upapada सन्निधा is in the ablative case.

Why do we say 'from the contact'? Observe अग्निकुण्डस्योपासनं सुखं 'it is pleasure to sit near by a fire-hearth'. Here there being no contact between 'fire' and 'body', there is no compounding.

Why do we say 'to the agent'? Observe गुरोः स्नापनं सुखं 'to the teacher it is pleasure, when he is made to bathe'. Here the word गुरुः is not the agent, but the object of the verb स्नापयति।

Why do we say 'corporally'? Observe पुत्रस्य परिष्वञ्जनं सुखम् 'embracing of the son is a pleasure'. Here the pleasure is a mere mental satisfaction and not a physical one.

Why do we asy 'a pleasant sensation'? Observe कण्टकानां मर्दनं दुःखम् 'it is painful to rub thorns'. In all the above counter-examples there is no compounding; see II. 2. 19 S. 782 and the connected sûtras.

३२९२। वा यौ। २। ४। ५७।

अजेर्वी वा स्याद्यौ। प्रवयणम्। प्रावणम्।

3292. वी is optionally the substitute of अज् when the affix यु (III. 3. 15 S. 3290.) follows.

This declares an option in the case of the affix ल्युट्, the word यु in the sûtra refers to this affix; as, प्रवयणः or प्रावणो दण्डः 'driving stick or whip'.

३२९३। करणाधिकरणयोश्च। ३। ३। ११७।

ल्युट् स्यात्। छिद्यतेऽनेन छिदिरः कुठारः। गोदोहनी स्थाली। ततः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः

3293. The affix 'lyuṭ' comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.

Thus छिद्यतेऽनेन छिदिरः 'an axe' (lit. an instrument for cutting wood); पलाशशातनः 'palâsa-cutter'; गोदोहनी 'a milk-pail' (a vessel into which milk is milked); so laso वस्त्रधानी। In other words, this affix expresses also the idea of the instrumental case (a tool), and of the locative case (a repository). The anuvṛitti of the words instrument and location extends up to S. 3304 inclusive.

३२९४। अन्तरदेशे। ८। ४। २४।

अन्तः शब्दाद्धन्तेर्नस्य णः स्यात्। अन्तर्हणनम्। देशे तु अन्तर्हननो देशः। अट्पूर्वस्येत्येव। अन्तर्घ्नन्ति। 'तपरः' किम्। अन्तरघानि।

3294. The न preceded by short अ of the root हन् is changed into ण, when the root follows the upasarga अन्तर्, and the word does not mean a country.

Thus अन्तर्हणयते and अन्तर्हणनं॥

Why do we say "when not meaning a country अदेशे ?" Observe अन्तरदेशः ॥

The phrase अवपूर्वस्य "preceded by short अ" of sûtra VIII. 4. 22 S. 359 is to be read into this sûtra also. Observe, अन्तर्जंघम् ॥

Why do we say "*short* अ ?" See अन्तरवासि ॥ The word antar is an upasarga for the purposes of ष change, by the vârtika under I. 4. 65 ; S. 766 therefore, it would have caused the ष change by VIII. 4. 22. The present sûtra is made, to show that the change takes place only then, when it does not mean a country.

३२९५ । अयनं च । ८ । ४ । २५ ।

अयनस्य णोऽन्तः शब्दान्तरस्य । अन्तरयणम् । अदेश इत्येव । अन्तरयणो देशः ।

3295. The ण of अयन is changed to ष, when preceded by the word अन्तर्, and the word does not denote a country.

Thus अन्तरयणं शोभनम् ॥ Why do we say "not denoting a country"? Observe अन्तरयणो देशः ॥ This ष change would have taken place by VIII. 4. 29, this special sûtra is for अदेश purposes. The word अयन is formed by ल्युट् added to अय् or इय् ॥

३२९६ । पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण । ३ । ३ । ११८ ।

3296. The affix 'gha' generally comes in the sense of a n instrument or location, after a root, when the word to be formed is a name and is in the masculine gender.

The force of the word प्रायेण 'generally' is to show that this rule is not a universal rule. Thus दन्तच्छदः 'the lip'. छादि 'to cover' + घ (VI. 4. 96 S. 3297. See below) = छदः lit. 'that by which the teeth are covered'; so also उरच्छद 'a breast plate'; घटः । These denote instruments.

So also in denoting 'location'. Thus आ + कृ + घ = आकरः 'a mine', so named because men work (*akurvanti*) in it, आलयः 'house' that in which men settle down.

Why do we say 'in the masculine gender'? Observe प्रसाधनम् 'a comb'; (lit. that by which men decorate). Here the affix is *lyut*.

Why do we say 'when the complete word so formed is merely an appellative? Observe प्रहरणो दण्डः 'the beating stick'.

The indicatory ञ् is merely qualifying for the application of sûtra VI. 4. 96, S. 3297 by which after the causative छादि, when घ is added, the long आ is shortened.

३२९७ । छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य । ६ । ४ । ९६ ।

द्व्यादिरुपसर्गो दीर्घस्य छादेर्ह्रस्वः स्याद्घे परे । दन्तावरणाद्यर्थेऽनेन दन्तच्छदः । आकुर्वन्त्यस्मिन्नाकरः ।

3297. The penultimate of the Churâdi छद् is shortened

before the affix घ (III. 3. 118), when not preceded by two prepositions (or more).

As उपरवहः, अध्वहः, वध्यवहः ॥ But चतुरध्वाहः with two prepositions. The same when preceded by more than two prepositions, as चतुरधिध्वाहः ॥ The elision of धि of धाधि &c., by VI. 4. 51 S. 2313 should not be considered as asiddha (VI. 4. 22 S. 2183) or sthânivat (I. 1. 57 S. 50), otherwise there would be no *penultimate* to be shortened.

३२९८ । गोचरसंचरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च । ३ । ३ । ११९ ।

चान्ता विचारपदौ । 'इसुसु' (३३००) इति वहेश्चाधारस्य चकारोऽयवादः । गावश्चरन्त्यत्रस्मिन्निति गोचरो देशः । संचरन्त्येऽनेन संचरो मार्गः । वहन्त्यनेन वहः स्कन्धः । व्रजः । व्यजन्तालवृन्तम् । विचारणाद्दीनादौ च । आपणः पण्यस्थानम् । निगच्छन्त्यनेन निगमश्चतुरादिः । चारजनः । निजनः ।

3298. And the words 'gochara', 'sañchara', 'vaha' 'vraja', 'vyaja', 'âpaṇa' and 'nigama' are anomalous.

These words are irregularly formed by the affix घ with the same force as in the last aphorism. This is an *apavâda* or exception to rule III. 3. 121, S. 3300 by which after roots ending in consonants, the affix क्विप् is added. Thus गोचरः 'pasturage', (lit. that in which the cows graze); संचरः 'a passage', (lit. through which they move); वहः 'a vehicle' (lit. by which men are carried); व्रजः 'a cow-pen, (by which they go); व्यजः 'a fan' (by which they move the air); the anomaly in this consists in not replacing the अच् of व्यच् (वि + अच्) by the substitute ई as required by sûtra II. 4. 56 S. 2292; आपण 'a market' (lit. that in which men come and *traffic)*; निगमः 'the Veda', 'a market' (that into which they *enter*)

The force of the word च in this aphorism is to include other words also, which have not been already mentioned. Thus चयः, निजनः 'a touch-stone' (lit. that on which they rub).

३२९९ । अवे तॄस्त्रोर्घञ् । ३ । ३ । १२० ।

अवतारः नूवादेः । अवस्तारो अवनिका ।

3299. The affix 'ghañ' comes after the roots 'tṛi' (to cross) and 'stṛi' (to spread), when the upasarga 'ava' is in composition with them, and when the word so formed is an appelative related to the verb either as an instrument or as a location.

This supersedes च. The ञ् is indicatory and causes the vṛiddhi of तॄ VII 2. 115 S. 254) and is also for the sake of regulating the accent (VI. 1. 195, 197 S. 3678,3686). The indicatory ष् is useful in the subsequent aphorism where it changes the palatals into gutturals. Thus अवतारः "the descent" into the well &c. अवस्तारः 'a screen round a tent'.

How do we apply अवतार also in phrases like अवतारो नद्याः 'the descent of rivers', for here the word *avatâra* is not an appellative? This use is

also allowed, because the anuvṛitti of the word भाव is understood here also; so that these words *avatâra* &c. may be employed in senses other than appellative.

३३०० । हलश्च । ३ । ३ । १२१ ।

हलन्माद्धञ्स्यात् । धात्वर्थात् । रमन्ते योगिनोऽस्मिन्निति रामः । अवहृज्यतेऽनेन व्याध्यादि-रित्यवहारार्थः । विभागेः घञ्घञौ ।

3300. And after a verb ending in a consonant, comes the affix 'ghañ', (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).

The whole of the phrase within brackets is to be read into this sûtra from III. 3. 118 S. 3296. This excludes घ. Thus लेखः 'a writing' (that in which something is inscribed); वेदः 'the Veda' (that by which all is known); वेषः 'dress' (that which is *entered into*); रागः 'obstruction'; मार्गः 'a way' (that on which they seek); अवहारार्थः 'a plant' (that by which disease or the like is cleared away); रामः 'Râma' (*i. e.* in which the devout delight); विभागः

३३०१ । अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च । ३ । ३ । १२२ ।

अधीयतेऽस्मिन्नध्यायः । निश्चयन्त्यनुमिन्वन्ति संहरन्त्यनेनेति विग्रहः । "अवहाराधाराधाया-मासुपसंख्यानम्" ।

3301. And the words 'adhyâya', 'nyâya', 'udyâva', and 'saṁhâra', are anomalous.

These words are formed by adding the affix घञ् to the exclusion of घ which would have come by III. 3. 118 S. 3296. All these words are derived from roots which end in vowels. Thus अधि+इ+घञ्=अध्यायः 'a chapter or book' (lit. that in which they read), नी—न्यायः 'logic, justice', (lit. निश्चिन्वन्ति अनेन that by which men are led); उद्-यु—उद्यावः 'mixture' (lit. उद्युवन्ति अनेन that in which they *blend*); सम्-हृ—संहारः 'destruction' (lit. संहरन्ति अनेन by which they are destroyed). *Vart*:—avahâra, âdhâra and âvâya should be enumerated. आ-धृ—आधारः 'support' (lit. in which anything is held); आ-वि—आवायः=आवयन्ति अस्मिन्। So also अवहारः।

३३०२ । उदङ्कोऽनुदके । ३ । ३ । १२३ ।

उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ्स्यात् न तूदके । पृतनुदच्यते उद्ध्रियतेऽस्मिन्निति पृतोदङ्कुर्नाम धान्यम् । 'अनुदके' किम् । उदकोदञ्चनः ।

3302. The word 'udaṅka' is anomalous, when the sense of the root refers to subjects other than 'water'.

The word is thus formed: उद्+अंच+घञ्=उदङ्कः 'a vessel'.

Would not the affix घञ् have come by sûtra III. 3. 121, S 3300 why then this aphorism? This is made a seperate aphorism in order to prohibit the application of the affix, where the word to be formed means 'water',

Thus तैलोदङ्गः 'a leathern vessel for oil'. So also घृतोदङ्गः ।

Why do we say 'when not referring to 'water'? Observe उदञ्जोर्धनः 'a bucket for drawing water' (उ+ञि+धन्)।

३३०३ । आलमानायः । ३ । ३ । १२४ ।

आनीयन्ते मत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः । आनय् इति क्विप् । आनयः ।

3303. The word 'ânâya' is irregularly formed when meaning 'a net'.

The word is thus formed in the sense of instrument. आ+नी+घञ्=आनायः 'a net (by which they are caught); as आनायो मत्स्यानां 'a net for fish'; आनायो मृगाणाम् 'a net for wild deer &c'. Why do we say 'not'? Observe आनयः ॥

३३०४ । खनो घ च । १ । ३ । १२५ ।

धातुग्रहणं । आखनः-आखानः । चित्करणमन्यतोऽप्यवयविति आधुदात्तार्थं । तेन भवः यदादित्वादि । "अनेर्डरेर्लोपश्च वा वाच्यः" । आखः-आखरः-आखनिकः-आखनिकवकः । एते खनिप्रत्ययान्ताः ।

3304. The affix 'gha' as well as 'ghañ' comes after the verb 'khan' (to dig), (when the word to be formed is an appellative related to the verb as instrument or location).

The affix घञ् has been read into the sûtra by force of the word च ।

Thus आखानः or आखनः 'a spade, a hoe.' The indicatory च serves no purpose in the case of khan, for the rule of gutturalisation (VII. 3. 52. S. 2863) has no applicability here. Therefore, since some scope must be given to 'च्' we infer that it applies to roots other than खन् also. As भवः । यदन् । (neut.)

Vart.—The affix ड also comes in this sense after the verb खन्. Thus आखन्+ड=आखः 'a spade'. The indicatory ड् shows that the final portion called टि should be elided.

Vart.—The affix डर also comes in the same sense: as आखरः a spade.

Vart.—So also the affix ठक; as आखनिकः 'a spade'.

Vart.—So too the affix ठकञ् as आखनिकवकः 'a spade'.

३३०५ । ईषद्दुःसुषु कृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषु खल् । ३ । ३ । १२६ ।

करणाधिकरणयोरिति निवृत्तम् । दुष् दुःखसुखार्थेषूपपदेषु खल्स्यात् । 'तयोरेव-' (२८३३) इति भावे ऊर्यादि च । कृच्छ्रे । दुष्करः क्रतौ भवता । अकृच्छ्रे । ईषत्करः । सुकरः । "* निखिनीलिमां खलर्थानामेव वाच्यम् " । ईषन्निमयः । दुष्प्रमयः । सुनिमयः । निमयः । प्रमयः । मयः ।

3305. In the sense of 'hard and difficult' or 'light and easy', the affix 'khal' is added to a verb, when 'îshad', and 'dur' and 'su' are combined with it as upapadas.

The anuvritti of the phrase 'when related as instrument or location' ceases with this aphorism. The word कृच्छ्र means heavy, and दुष् has the force of conveying that sense. The word अकृच्छ्र means 'light, easy'; and the words ईषत् and सु convey that sense. The affix comes with the force

of bhâva. and karma (S. 2833). Thus ईषत्करो मयेदं कटः 'a mat is made easily by you'; so also दुष्करः 'made with difficulty'; सुकरः 'made with ease'. Similarly ईषद्भोजः eating pleasantly'; दुर्भोजः and सुभोजः ।

Why do we say 'after ईषत् &c.? See कृच्छ्रेण कार्यः कटः 'the mat which is made with difficulty'.

Why do we say 'when meaning 'hard or light'? Observe ईषत्कार्यं 'a small work'.

Of the affix खल्, the letter ख and ल् are indicatory; ख causing the insertion of a nasal (technically called नुट् augment, VI.3. 67 S. 2942); and ल् regulates the accent (VI. 1. 193S. 3676). The augment नुट् will be added in the subsequent sûtra, the ख thus has no work in this sûtra.

Vart:—The सर् substitution does not take place when the affix खल् (III. 3. 56, III. 1. 134) and खमुञ् III. 3. 126) come after नि, नि भी and सोः as ईषन्निम्नः, निम्नो वर्तते । ईषत्प्रणतः, प्रणतो वर्तते । ईषद् विनत, विनतो वर्तते ॥

३३०६ । उपसर्गात्खल्घञोः । ७ । १ । ६१ ।

उपसर्गादिति समेर्नुम्व्यावृत्त्या । ईषत्प्रलम्भः । दुष्प्रलम्भः । सुप्रलम्भः । उपालम्भः ॥ 'उपसर्गात्' किम् । ईषल्लम्भः । लाभः ।

3306. The augment नुम् is added to सम् preceded by a Preposition, before the affixes खल् (III. 3 126) and घञ् ॥

Thus ईषत्प्रलम्भः, सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः, प्रलम्भः विप्रलम्भः ॥ This is a Niyama rule, and restricts the scope of VII. 1. 64 S. 2582. Before the vowel affixes खल् and घञ्, the root सम् gets the augment नुम् only then when it is preceded by a Preposition, and not otherwise, as ईषल्लम्भः, लाभो वर्तते ॥

३३०७ । न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् । ७ । १ । ६८ ।

उपसर्गान्तररहिताभ्यां तु दुर्भ्यां समेर्नुम् स्यात्खल्घञोः । सुलभम् । दुर्लभम् । केवलाभ्याम्' किम् । सुप्रलम्भः । अतिदुर्लम्भः । अथ यदि अतिसुलभमतिदुर्लभमिति । यदा स्वतौ कर्मप्रवचनीयौ तदा भविष्यति ।

3307. The augment नुम् is not added to सम् before खल् and घञ् when सु or दुः alone (without another Preposition along with them) precedes the root.

Thus सुलभम्, दुर्लभम्, सुलाभः, दुर्लाभः ॥ But सुप्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः ॥ The word केवल is used in the sûtra because सुदुर्भ्यां is in the Instrumental case and not in the Ablative. Had it been in the Ablative, there would have been no necessity of using the word केवल, for the rule would not have applied, when a preposition intervened between these and the root. In अतिसुलभम्, the word अति is not an Upasarga but a Karmapravachaniya; when अति is used as an Upasarga, we have अतिसुलम्भः ॥ If the words सुदुर्भ्याम् be construed as Ablative, then also the use of केवल is for a purpose similar to that as above.

३३०८ । कर्तृकर्मणोश्च भूकृञोः । ३ । ३ । १२७ ।

कर्तृकर्मणोरीषदादिषु षेयष्यादिषु भूकृञोः खस्स्यात् । 'यथार्थयं भेद्यते' । कर्तृकर्मणी च धात्वोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक् । '* कर्तृकर्मणोस्तृज्यकेरिति वाच्यम् *' खिष्यान्तुच् । अनाढ्येन दुःखेन भूयते दुराढ्यम्भवम् । ईषदाढ्यम्भवम् । स्वाढ्यम्भवम् । ईषदाढ्यङ्करः । दुराढ्यङ्करः । स्वाढ्यङ्करः । 'व्यर्थयेतः' खिष् आढ्येन भुज्यते ।

3308 The affix 'khal' comes after the verbs 'bhû' and kṛi', when the upapadas in composition with them are 'agent' or 'object' preceded by the words 'îshad' &c. in combination with them, meaning 'hard or light'.

Ishṭi :—The rule of respective allocation does not apply. The agent or the object stand immediately near the root, the words ईषद् &c. are placed before them.

Thus ईषदाढ्य भवं 'being enriched easily'; दुराढ्यं भवत् 'to be enriched with difficulty'; स्वाढ्यंकरो देवदत्तो भवता 'Devadutta can be made rich by you easily'.

Vart.—It should be stated that the agent and object in composition should be, as it they ended in the affix खिष् (V. 4. 50 S. 2117). Compare III. 2. 56 and III. 2 57. S. 2973,2974. Therefore we do not have it here : स्वाढ्येन भूयते or आढ्येन भुज्यते ॥

३३०९ । आसो युच् । ३ । ३ । १२८ ।

खलोऽपवादः । ईषत्पानः सोमो भवता । दुष्पानः । '* आधार्यां धारिसुधिदुधिषिसुधिषिभ्यो युच्वाच्यः *' । दुःशासनः । दुर्योधन इत्यादि ।

3309. The affix 'yuch' comes after roots ending in long 'A', (when 'îshad', 'dur' and 'su' are combined as upapadas, in the sense of easily or with difficulty).

The word ईषद् &c. are to be read into this sûtra, not so the words कर्तृकर्मणोः &c. This supersedes the affix खल्. Thus ईषत्पानः सोमो भवता 'the soma juice can be lightly drunk by you'; दुष्पानः 'difficult to be drunk'; सुपानः 'easy to be drunk' ईषद्दाने गौर्भवता 'the cow can be given with ease by you'; दुर्दानः, सुदानः &c.

Vart.—In the classical Sanskṛit, the affix '*yuch*' comes after the verbs शास्, युध्, हृञ्, धृष्, and धृष् ; as दुःशासनः 'Duḥśâsana' दुर्योधनः 'Duryodhana'; दुर्धर्षः, दुर्द्धर्षः, दुर्मर्षः ।

३३१० । वाऽवसाने । ८ । ४ । ५५ ।

पदस्य यो रः । निष्पानम् । वर्षिष्ठम्भवम् । 'वा' खिष् । निर्वः । 'अवसाने' किम् । पुरुषाणि । वर्षिष्ठः अवसानेऽयमिति अवसानेऽवसोऽयम् । तेभ्यो म । पुरुषेभ्यः ।

3310. After a र् final in a Pada, the र is not changed to ः ॥

Thus निष्पानम्, दुष्पानम्; 'the visarga is changed to र् here by VIII. 3. 41 S. 155 and VIII. 4. 29 S. 2635 is debarred. वर्षिष्ठम्भवम् (is a genitive com-

pound contra II. 2. 14 S. 708). So also बहुव्रीहौ (II. 1. 32 S. 694). The ष is in these two by VIII. 3. 45 S. 159, and VIII. 4. 10 S. 1054 debarred.

Why do we say "क्वि *after a* क्; ?" Observe निर्वेषः ॥

Why do we say पदान्तात् 'final in a Pada'? Observe सुस्वापि, सुस्वापि ॥ The word पदान्त is equivalent to पदे अन्तः or a Locative Tatpurusha; and does not mean final *of* a Pada. Therefore the rule does not apply here. सुवर्पिश्लेष (ins. sg.) सुवसुश्लेष ॥ Here the ष is added by V. 4. 154. S. 891 शोभनं सर्पिरस्य = सुवर्पिष्क (a Bahuvrihi) The ष is by VIII. 3. 39. S. 153 Before the affix क, the word सुवर्पिष् is a Pada (I. 4. 17 S. 230), and thus क् (ष्) is final *of* a Pada: but it is final of a preceding member *followed* by another Pada. The rule, in fact, applies to compounds, the ष् being final in the first term.

३३११ । आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः । ३ । ३ । १७० ।

अवश्यंकारी । शतंदायी ।

3311. The affix 'nini' is added to the root in denoting agent, showing that there is some necessity or indebtedness or obligation on the part of the agent in connection with the action denoted by the verb.

Thus अवश्यं कारी 'must be done'. The compounding here takes place by II. 1. 72. S. 754 So also शतं दायी 'ought to be given a hundred'.

३३१२ । कृत्याश्च । ३ । ३ । १७१ ।

आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव । अवश्यं हरिः सेव्यः । शतं देयम् ।

3312. The affixes called 'kṛitya' also come after a root when the sense to be indicated is that of 'necessity or obligation'.

Thus अवश्यं हरिः सेव्यः 'Hari *must* be served necessarily'. भवता खलु अवश्यं चटः कर्तव्यः, करणीयः, कार्यः or कृत्यः 'you ought to make the mat'; भवता शतं दातव्यं, देयं, &c, 'you ought to pay a hundred'.

३३१३ । क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम् । ३ । ३ । १७४ ।

धातोः क्तिच्क्तौ स्यादाशिषि संज्ञायाम् । 'तितुत्र–' (३१५६) इति नेट् । भवताद् विः ।

3313. The affixes 'ktich' and 'kta' are employed after a root, when benediction is intended, provided that the whole word so formed, is an appellative.

The affixes therefore, give the sense of the agent, with the addition that the action is simply the object of a prayer of some one who wishes that that may be the action of that agent, the sense being simply appellative. Thus वित्तिः = वयतात् 'a weaver' (lit. may he weave)'; वार्तिः or वर्तिः = वृतात् (VI. 4. 45) 'wealth or gift'; भूतिः = भवतात् 'success'; मन्तिः = मनुतात् 'respect'. These are examples of words formed by the affix क्तिच्. Of words formed by क्त in this sense, we have देवदत्तः = देवा एनं देयासुः 'Devadatta (lit. may the Gods give him). Though the affix क्त has already once

been generally ordained, its repetition here is to prevent its being superseded by क्त्वा। The च् of क्त्वाच् is qualifying only, distinguishing it from क्त्वा &c. and is useful in sûtra VI. 4. 39 below The affixes do not take इट् augment (See S. 3163).

३३१४। न क्त्विचि दीर्घश्च। ६। ४। ३९।

अनिदां वमतिखनोरुपधादीर्घं च दीर्घानुनासिकलोपौ न स्तः क्त्विचि परे। वन्त्वा। रन्त्वा। वन्त्वा। तन्त्वा।

3314. Before the affix क्त्वाच्, the above roots neither drop their nasal nor lengthen their root-vowel

The above roots *i. e.* anudâttopadeśa, ending in a nasal, and वम and तमादि, do not lose their nasal before क्त्वाच्. Thus वन्त्वैः, वन्त्वैः, वन्त्वैः॥ The lengthening would have taken place by VI. 4 15, S. 2666 when the nasal was not elided : that also is prohibited.

३३१५। खनः क्तित्रि लोपश्चास्यान्यतरस्याम्। ६। ४। ४५।

खनेतेः क्त्विच्यात्व वा स्यात्लोपश्च वा। खात्वा। खात्वा। खत्वा। खन्त्वा। देवा एनं देवासुर्वेत्यदन्तः।

3315. The long आ is optionally substituted for the final of खन् before the affix क्त्वाच्; and there is also elision optionally of the Nasal.

Thus we have three forms खात्वैः खन्त्वैः and खत्वैः॥ So also देवदत्तः :

३३१६। अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा। ३। ४। १८।

प्रतिषेधार्थयोरलंखल्वोर्योगयोः क्त्वा स्यात्। प्राचां ग्रहणं पूजार्थम्। 'अधीष्टाश्वपेन' (७८३) इति निषेधाभावेऽपपदसमासः। 'दो दद्घोः' (३०७७)। अलं दत्त्वा। 'पुगन्तस्वा–' (२४६२)। गीत्व खद्ध। 'अलंखल्वोः' क्त्वाच्। मा कार्षीत्। 'प्रतिषेधयोः' किम्। अलङ्कारः।

3316. According to the opinion of the Eastern Grammarians, the affix 'ktvâ' comes after a verb, when there are in combination with it, the words 'alam' and 'khalu', expressing the sense of prohibition.

The anuvṛitti of the words 'in the Vedas &c' does not extend further.

Thus अलं कृत्वा 'do not make'; खलु पीत्वा 'do not drink'. दा changed to पी by S. 2462, अलं बाले रुदित्वा do not weep, O girl? So also अलं दत्त्वा (S. 3077) by which दा changed to दद्।

Why do we say 'when there are अलं and खलु'? Witness मा कार्षीः 'do not make'. Why do we say 'when expressing prohibition'? Observe अलङ्कारः 'decoration'.

The phrase 'in the opinion of the Eastern Grammarians' shows that it is an optional rule. Therefore we have अलंरोदनेन 'do not weep'. Or if rule III 1. 94 be applied, then the use of the word प्राचां is for the sake of merely showing respect (pûjârtha'; the rule could have well stood without it. There is no upapada compounding because of the restriction of S. 783.

३३१७ । उदीचां माङो व्यतीहारे । ३ । ४ । १९ ।

व्यतीहारेऽर्थे माङः क्त्वा स्यात् । अपूर्वकालार्थमिदम् ।

3317. According to the opinion of the Northern Grammarians, the affix 'ktvâ' is added to the root 'mâṅ' (to exchange), when the sense is that of interchange, (though the action denoted by the former word is not prior to the action denoted by the latter word).

३३१८ । मयतेरिदन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ७० ।

मेङ धकारोऽन्तादेशः स्याद्वा ल्यपि । अपमित्य याचते । अपमाय । उदीचांग्रहणात्प्रत्याख्यानाभाव इति । याचित्वा अपमयते ।

3318. इ may optionally be substituted for the आ of मा, (मयति) before ल्यप् ॥

Thus अपमित्य अपमाय ॥

Thus अपमित्य याचते 'having offered an exchange, he asks' अप+मे+क्त्वा = अप+मा+ल्यप् = अप+मि+तुक्+य (VI. 1. 45 and 71) = अपमित्य (VII. 4. 40) This is an optional rule, as the phrase 'according to the northern' indicates. So we have in the alternative, याचित्वाऽपमयते 'having asked he exchanges'; and this is the more general use of *ktvâ*; namely, it comes after that verb which is concerened about a time *anterior* to that of the other; see III. 4. 21 S. 3320. The sûtra III. 4. 19. S. 3317 is an exception to III 4. 21.

The root मेङ् has been exhibited in the sûtra S. 3317 as माङ्, with the vowel आ instead of ए. This indicates the existence of the following Paribhâshâ :—

" A root, which, when destitute of anubandhas, ends in either ए, ओ or ऐ, must not be considered to have ceased to end in either ए, ओ, or ऐ, when an anubandha has been attached to it." By this Paribhâsha दैप् must be regarded as ending in ऐ, and as therefore आ may be substituted for the vowel ऐ (VI. 1. 45), even while प् remains, दैप् does assume the form दाप् and is consequently, by the prohibition अदाप् in sûtra I. 1. 20 S. 2373, forbidden to be termed नदी ।

३३१९ । परावरयोगे च । ३ । ४ । २० ।

परेऽवरे वाऽवरेऽस्मिन्परस्य योगे गम्ये धातोः क्त्वा स्यात् । अप्राप्य नदीं पर्वतः । परनदीयोगोऽत्र पर्वतस्य । अतिक्रम्य पर्वतं स्थिता नदी । अवरपर्वतयोगोऽत्र नद्याः ।

3319. The affix 'ktvâ' is added to a root, to denote what is situate on that (para) side or on this (avara) side of something.

The situation on the पर 'the other' side and अवर 'this' side, is called परावरयोगः । Thus अप्राप्य नदीम् पर्वतः स्थितः 'the mountain is situate without

having reached the river *i. e.* on this side of the river, the river being on the other side. Here the word पर्वत is qualified by the word नदी which is the point from which the situation is taken; and which in this case, is on the other side of the mountain. Similarly अधिरूढ़ो नु पर्वतं नदी स्थिता 'the river is situate on the other side of the mountain'. Here the relation between the 'mountain' and the 'river' is of अवर and पर।

३३२० । समानकर्तृकयोः पूर्वकाले । ३ । ४ । २१ ।

समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोः पूर्वकाले विद्यमानादातोः क्त्वा स्यात् । भुक्त्वा व्रजति । द्वित्वसम्प्रत्ययोः । स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति । 'अनुदात्त–' (२४२८) इत्यनुनासिकलोपः । विष्णुं नत्वा स्तौति । स्वरत्यादेः 'श्नसोः क्ङिति' (२३८१) इति निषेधस्यानित्यत्वात् पूर्वविप्रतिषेधेन । स्वृत्वा । नृत्वा । धूत्वा ।

3320. When two actions have the same agent, the affix 'ktvâ' comes after that verb which takes place in a time anterior to that of the other (*i e.* the Absolutive in 'tvâ' refers to that action which precedes in time).

Thus भुक्त्वा व्रजति 'having eaten he goes'; पीत्वा व्रजति 'having drunk, he goes'.

The rule is not confined to the case of *two* verbs: thus, स्नात्वा, पीत्वा, भुक्त्वा, दत्वा व्रजति 'having bathed, drunk, eaten and given, he goes'.

Similarly from नम् । विष्णुं नत्वा स्तौति 'He praises Vishṇu, bowing down'. The nasal is elided by S. 2428. In the case of स्वर् &c, there is always the absence of the इट् augment, because of the prohibition of S. 2381 by anticipation. As स्वृत्वा, नृत्वा and धूत्वा।

Why do we say 'having the same agent'? When the agents are different, the gerund cannot be used, but the Locative Absolute construction will have to be used to express the same sense. Thus भुक्तवति ब्राह्मणे गच्छति देवदत्तः the Brâhmaṇa having been fed, Devadatta goes'.

Why do we say 'which denotes *prior* action'? For, if the actions are co-eval, the gerundial construction will not be employed. Thus व्रजति च जल्पति च 'he goes and chatters'.

३३२१ । क्त्वि स्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ ।

एतयोर्नकारोपो न स्यात्क्त्वि परे । स्कन्त्वा । अधित्वाधित्वा । स्यान्त्वा–स्यन्दित्वा ।

3321. स्कन्द and स्यन्द retain their nasal before the affix ktvâ

Thus स्कन्त्वा, and स्यन्दित्वा or स्यन्त्वा, the इट being added when स्यन्द is considered as having an indicatory क् in the dhâtupâṭha. When इट् is added, ktvâ is no longer क्ित् by vritue of I. 2. 18, S. 3322 and elision would not take place, for no rule of elision would apply in that case.

३३२२ । न क्त्वा सेट् । १ । २ । १८ ।

सेट् क्त्वा क्ङिन्न स्यात् । अधित्वा । 'सेट्' किम् । भूत्वा ।

3322. The affix *ktvâ* when it takes the augment इट् (*i. e.* when it is set) is not *kit*.

Thus ग्रथित्वा। So also स्वेदित्वा, देवित्वा, वर्तित्वा, from ष्विद्, दिव् and वृत् 'to sweat' 'to shine', 'to be', Why do we say सेट्? Observe क्लृप्त्वा, no guṇa.

३३२३। मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा। १। २। ७।

एभ्यः सेट् क्त्वा स्कित्। मृडित्वा। 'क्लिशः क्त्वा-' (३०४९) इति सेट्। क्लिशित्वा-क्लिष्ट्वा। उदित्वा। उषित्वा। 'वदव्रज-' (२४०९) इति सिचमि। वदित्वा। विदित्वा। मुषित्वा। मृदित्वा।

3323. The सेट् *ktvâ* is however, *kit* after mṛid 'to be gracious', mṛid 'to squeeze', gudh 'to warp up', kush 'to tear', klîś 'to suffer', vad 'to speak' and vas 'to dwell'.

All the seven verbs mentioned in this sûtra are सेट् verbs, and take an intermediate इ. The क्त्वा before these verbs would not have been *kit* by virtue of the last sûtra; therefore arose the necessity of this sûtra, to provide in anticipation an exception to that sûtra, in favor of these verbs, where the affix *ktvâ* is *necessarily kit*. Thus मृडित्वा 'being gracious' मृदित्वा 'having squeezed' गुधित्वा 'having wrapped' कुषित्वा 'having torn', क्लिशित्वा 'having suffered' or क्लिष्ट्वा by S. 3049, उदित्वा 'having spoken' उषित्वा 'having dwelt'. The व *v* of वद् and वस् is changed into उ by the rule of Samprasâraṇa (VI. 1. 15 S 2409). It is स्कित् after मृड्, मृद्, गुध, कुष by S. 2609. As वदित्वा, विदित्वा, मुषित्वा and मृदित्वा (vocalisation by S. 2412, and lengthening by S. 2562).

Moreover in the case of the verbs गुध, कुष् and क्लिश्, S. 2617 would have made *ktvâ optionally kit*; the present sûtra makes it *necessarily* so.

३३२४। नोपधात्थफान्ताद्वा। १। २। २३।

सेट् क्त्वा किन्वाद्वा। ग्रथित्वा-ग्रन्थित्वा। गुफित्वा-गुम्फित्वा। 'नोपधात्' किन्। लोडित्वा। रेफित्वा।

3324. The set *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs having a penultimate न and ending in थ् and फ्.

The result of being *kit* is that the nasal is dropped In other words the dropping of the nasal is optional in such verbs. Thus from ग्रथ् we have ग्रथित्वा or ग्रन्थित्वा 'having twisted,' गुफित्वा or गुम्फित्वा 'having tied round' ग्रथित्वा or ग्रन्थित्वा.

The word "Nishṭhâ" does not govern this sûtra, and comes to an end with the last Ashṭâdhyâyî sûtra.

This rule does not apply to verbs that have not a penultimate न though they may end in थ् or फ्. As लोडित्वा and रेफित्वा 'having reviled' नोदित्वा 'having tied'. Here by S. 3322 the क्त्वा *tvâ* being not-kit, the vowels of the root रिफ्, and लुड् have been guṇated.

A verb may have a penultimate न्, but if it has not final थ or फ, the rule does not apply. As ग्रन्थ्+क्त्वा+ग्रन्थित्वा 'having dropped' ग्रन्थित्वा 'having killed'. Had it been *kit*, the nasal would have been dropped.

३३२५ । वञ्चिलुञ्च्यृतश्च । १ । २ । २५ ।

सेट् क्त्वा क्ङित् । वञ्चित्वा–वञ्चित्वा । लुञ्चित्वा–लुञ्चित्वा । ऋत्वा–अर्तित्वा ।

3325. The set *ktvâ* is optionally *kit* after the verbs *vanch* 'to cheat', *lunch* 'to pluck' and ṛit 'to dare or abhor.'

After the above three verbs, the *ktvâ* affix being *sêṭ* may or may not be *kit*. As वञ्चित्वा or वञ्चित्वा 'having cheated'. So also लुञ्चित्वा or लुञ्चित्वा 'having plucked' ऋत्वा or अर्तित्वा 'having dared'.

When the verb ऋ *ṛit* takes the affix क्त्वा it is not governed by this sûtra. See sûtra III. 1. 29.

When the *ktvâ* is not *sêṭ* but *aniṭ*, then there is no option allowed.

As यज + क्त्वा = यज्ट्वा.

३३२६ । तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य । १ । २ । २५ ।

तृप्यः सेट् क्त्वा क्ङित् । तृषित्वा–तर्षित्वा । मृषित्वा–मर्षित्वा । कृशित्वा–कर्शित्वा । 'रलो व्युपधात्–' (३४१७) इति वा किरच् । व्यृतित्वा–व्योतित्वा । लिखित्वा–लेखित्वा । 'रलः' क्ङित् । लेखित्वा । 'व्युपधात्' क्ङित् । वर्तित्वा । 'इलादेः' क्ङित् । वर्षित्वा । 'सेट क्ङित् । भुक्त्वा । 'वसतिक्षुधोरिट्' (३०४६) । उषित्वा । क्षुधित्वा–क्षोधित्वा । 'अर्त्तेः पूजायाम्' (३०४७) इति नित्यमिट् । अर्त्तित्वा । गतौ तु । अवर्त्तेत्यपि । क्षुभित्वा–क्षोभित्वा । 'क्षुभो विनोहने' (३०४८) इतीट् । विनोहने तु क्षुब्ध्वा ।

3326. The set *ktvâ* is optionally *kit*, according to the opinion of the Rishi Kâśyapa, after the verbs tṛish 'to be thirsty,' mṛish 'to sprinkle,' and kṛiś to become lean.

As तृषित्वा or तर्षित्वा 'having thirsted,' मृषित्वा or मर्षित्वा 'having sprinkled,' कृशित्वा or कर्शित्वा 'having become lean.' By sûtra 3322 the *sêṭ ktvâ* is never *kit*. This sûtra adds another exception to that general rule.

The special mention of Kâśyapa is for the sake of showing respect. The क is already understood in this sûtra by Anuvṛitti from sûtra 3324.

३३२६ । क । रलो व्युपधाद् धलादेः संश्च । १ । २ । २६ ।

3326A. A root ending in a letter of रल् pratyâhâra (every consonant except ह and य) and beginning with a consonant, and having a penultimate अ or ऋ optionally gunates its vowel before the सेट ktvâ and *san*.

Thus व्यृतित्वा or व्योतित्वा । लिखित्वा or लेखित्वा । Why 'ending in a consonant other than ह or य' ? Observe लेखित्वा where खिच् ends in ह ।

Why 'having ऋ or अ as penultimate' ? Observe वर्तित्वा from वृत् where the penultimate is ऋ ।

Why 'beginning with a consonant' ? Observe वर्षित्वा from वृष् ।

Why do we say 'सेट् ktvâ' ? Observe वृक्त्वा ।

३३२६ । ख । वसतिक्षुधोरिट् । ७ । २ । ५२ ।

3326B. The affixes ktvâ and the Niṣṭhâ always get the augment इट् after the roots *vas* and kṣudh.

Thus उषित्वा । क्षुधित्वा or क्षोधित्वा ।

३३२६ । ग । अञ्चेः पूजायाम् । ७ । २ । ५३ ।

3326C. The ktvâ and the Niṣṭhâ affixes get इट् after the root añchu 'to honor'.

Thus अञ्चित्वा । But when añch means to go there is the optional form अक्त्वा also.

३३२६ । घ । लुभो विमोहने: । ७ । २ । ५४ ।

3326D. The ktvâ and the Niṣṭhâ take इट् after √lubh when not meaning to be greedy.

Thus लुभित्वा or लोभित्वा । But लुब्ध्वा 'being greedy'.

३३२७ । ऊदृदन्तस्यैः क्ति च । ७ । २ । ५५ ।

ऊदन्तयोर्धात्वोरेव क्त्वि इट् स्यात् । ऊदित्वा-ऊर्त्वा । दृत्वा ।

3327. The affix ktvâ takes the augment इट्, after ऊ and ऋ ॥

As ऊदित्वा or ऊर्त्वा, and दृत्वा ॥ दृ was prohibited by VII. 2 11, S. 2381 and दॄ would have been optionally वेट्, as it has an indicatory long ऋ, by VII. 2. 44. S. 2279 Hence this rule. The special mention o ktvâ, stops the anuvṛitti of kta and ktavatu.

३३२८ । उदितो वा । ७ । २ । ५६ ।

उदितः परस्य क्त्वा इड्वा । यमित्वा । 'अनुनासिकस्य क्वि–' (२६६६) इति दीर्घः । यान्त्वा । दम्त्वा-दमित्वा ।

3328. The इट् is optionally the augment of ktvâ, after a root which has an indicatory short उ ॥

As यमु—यमित्वा or यान्त्वा the lengthening is by VI. 4. 15 S. 2666 यमु—यमित्वा or यान्त्वा; दमु—दमित्वा or दान्त्वा ॥ So also क्षुत्वा or क्षवित्वा ।

३३२९ । क्रमश्च क्त्वि । ६ । ४ । १८ ।

क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् । झलादौ क्त्वि परे । क्रान्त्वा–क्रम्त्वा । 'झलि' किम् । क्रमित्वा । 'पूङ्क्त्वा' (३०५०) इति वेट् । पवित्वा–पूत्वा ।

3329. The penultimate of क्रम् is optionally lengthened, before the affix ktvâ when it is jhalâdi, that is, without the augment इ ॥

Thus क्रान्त्वा or क्रान्त्वा; but क्रमित्वा only, with इट् augment. The word क्त्वोः is understood here from VI. 4. 15. S. 2666. But when क्त्वा is replaced by ल्यप्, the rule does not apply: as प्रक्रम्य, उपक्रम्य ॥ This is on the maxim अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गोल्यप् बाधते 'a bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule

३३२९ । क्त्वा । पूङश्च । ७ । २ । ५१ ।

3329A. The ktvâ and the Nishṭhâ optionally take इट् after पू ।

Thus पवित्वा (I 2. 22. S. 3051 causes guṇa), or पूत्वा ।

३३३० । जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ ।

जान्तार्नं नशेश्च नकारो वा स्यात्क्त्वि परे । भक्त्वा–भङ्क्त्वा । रक्त्वा–रङ्क्त्वा । 'अनिद्-नशेः–' (२५१७) इति कुप् । तस्य पदे खरः । नष्ट्वा–नंष्ट्वा । 'रधादिभ्यश्च' (२५१५) इतीट्पक्षे । नशित्वा । '* क्षयाद्दाविति वाच्यम् *' । भेद । अञ्जित्वा । अदित्वाङ्क्त्वा । पक्षे । अक्त्वा–अङ्क्त्वा । 'अनुदात्त–' (२५०४) इत्यात्मनेपद् । खात्वा–खनित्वा । 'दासिसक्ति–' (३०७६) इतीत्वम् । दित्वा । दित्वा । सित्वा । स्वित्वा । 'दधातेर्हिः' (३००६) । हित्वा ।

3330. The nasal may be optionally elided before ktvâ in a root ending in ञ् and in नश् ॥

Thus रङ्क्त्वा or रक्त्वा, भङ्क्त्वा or भक्त्वा, नष्ट्वा or नंष्ट्वा ॥ See VII. 1. 60 S. 2517 for the augment कुप् in नश् ॥ When इट् comes, we have नशित्वा ॥ It takes इट् by S. 2515.

Vart.—The elision of न् takes place before the jhalâdi ktvâ and not when it takes the augment इट् । Therefore not in अञ्जू, which forms its gerund as अञ्जित्वा । The root being अदित्, the इट् is optional. Therefore before the jhalâdi ktvâ, the forms are अद्क्त्वा, or अद्त्वा । The final of क्षद् खद् &c. are replaced by आ before ktvâ (S. 2504). Thus खात्वा or खनित्वा । The roots दासि दसि get इ by S. 3074. Thus दित्वा, सित्वा । सित्वा । स्वित्वा ।, The धि replaces धा before ktvâ (S. 3076). As हित्वा ।

३३३१ । जहातेश्च क्त्वि । ७ । ४ । ४३ ।

हित्वा । हात्वा । हात्वा । 'अदो जग्धिः–' (३०८०) । जग्ध्वा ।

3331. धि is substituted for हा (जहाति) before क्त्वा ॥

As हित्वा दाश्वं वसं मतः, हित्वा मच्छति । The rule does not apply to हा जिहीते ॥ There we have हात्वा मतः ॥

The अद् is replaced by जग्ध before ktvâ. As जग्ध्वा ॥ See S. 3080.

३३३२ । समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ ।

अव्ययपूर्वपदेऽनञ्पूर्वात्तस्य ल्यबादेशः स्यात् । कृ । भवकृत्य । 'अनञ्' किम् । कृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेट । चरित्वाकृत्वा ।

3332. In a compound, the first member of which is an Indeclinable but not नञ्; ल्यप् is substituted for कृत्वा ।

Thus भवकृत्य, सहकृत्य ॥ The tvâ is added by III. 4. 21, the compounding is by II. 2. 18, and कृ by VI. 1. 71. चारुकृत्य. The tvâ is added by III. 4. 61. and compounding is by II. 2. 22. नानाकृत्य; द्विधाकृत्य. The tvâ is added by III. 4. 62. Why do we say 'in a compound ? Observe कृत्वा हृत्वा. Here the counter example is हृत्वा, which is preceded by an Indeclinable कृत्वा, but as it is not compounded, there is no substitution. Why do we

say 'not preceded by नञ्'? Observe अकृत्वा, अहृत्वा। By explaining anañ as a paryudâsa prohibition, we get परमकृत्वा, उच्चकृत्वा। But if it were a prasajya pratishedha then the forms would be परमकृत्य. The word अनञ् means other than नञ्, and words of the same class as नञ्, *i. e.* Indeclinables: and does not mean words which are not Indeclinables. The compounds like आत्माधाञ्च contained in the class of अकृत्वाञ्च &c. (II. 1. 72), do not take क्त्वा anomalously. Or the word क्त्वायाः is in the Locative with the force of specification: and means those compounds which are specifically formed with ktvâ and not any compound in general.

Now by I. 1. 72, ktvâ would denote a form ending with ktvâ; and would include the case of a compound ending in ktvâ. But the general rule is modified by the maxim अन्यत्र प्रकृते प्रत्ययाद् य विहित तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् "an affix denotes, whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that affix has been added and ends with the affix itself." But the affix ktvâ is never ordained after a compound. Therefore, the case of compounds ending in ktvâ, would not be covered by the mere employment of ktvâ. Then comes the maxim कृद् ग्रहणे गति कारक पूर्वस्यापि ग्रहणं 'a krit affix denotes whenever it is employed in grammar, a word-form which begins with that to which that krit affix has been added and which ends with the krit affix, but moreover should a gati, or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the krit affix must denote the same word form together with the gati or the noun which may have been prefixed to it." By this a compound also may end in ktvâ. This maxim will cover cases like प्रकृत्य, पारम्पर्यतः कृत्य but not उच्चैः कृत्य &c. because उच्चैः is neither a gati nor a kâraka Hence the employment of the word क्त्वायाः in the sûtra, and also of the word अनञ्पूर्वे, for नञ् is neither a Gati nor a Kâraka.

३३३३ । क्त्वातुकोरसिद्धः । ६ । १ । ८६ ।

क्त्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशकार्यमसिद्धं स्यात्। ओऽचिषत्। इह पत्वम्। अपीत्य। प्रेत्य। 'इकस्य–' (२८५८) इति तुक्।

3333. The substitution of a single âdeśa is to be considered as to have not taken effect, when otherwise क्त्वा would have to be changed to त्वा, or when the augment त्वा (तुक्) is to be added.

The word असिद्ध means not-accomplished *i. e.* the operation caused by its having taken effect is not produced. The word asiddha always debars operations dependent upon the âdeśa, and gives scope to the operations dependent upon the general rule (असिद्धवदत्रादेशलक्षणमविधेर्यो पुरस्कर्तव्यस्तद्भावार्थं च॥)

Thus ओऽचिषत् here क्त्वा is not changed to त्वा॥ The equation is thus exhibited: अच्+अचिषत्=अट्+अचिषत् (the च changed to ट by VIII.

2. 66) = अड + ज्वलितिकसन्तेभ्यः (ड being substituted for ट by VI 1. 113) = ओ + ज्वलितिकसन्तेभ्यः (अ-।-ओ = ओ VI. 1. 87) = ओऽज्वलितिकसन्तेभ्यः (ओ+-अ = ओ VI. 1. 109). Now applies our sûtra. By VIII 3. 59, ष coming after ओ required to be changed into ष, but here the single-substitute ओ is considered to be non-effective for this purpose. Similarly ओऽस्व, ओऽस्य, ओऽस्ने ओऽस्नै ॥

Similary in अक्षीस्य there is the addition of स् by VI. 1. 71 S. 2858 though actually preceded by a *long* vowel. That vowel had resulted from the ekâdeśa of ई for इ-।-इ, and this ekâdeśa is considered as if non-effective for the purposes of सुक् augment. Similarly in अ-।-इ-+सुक्-।-इ = अस्य. Here also (आ-।-इ = ए) is considered asiddha. The सुक् is added by S. 2858.

३३३४ । वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ ।

अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा ल्याल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन नान्तानिटां वा नान्तानिटां वनादीनां च नित्यम् । आगत्य–आगम्य । प्रकल्य–प्रकल्प्य । प्रह्वे । प्रणत्य । प्रणद्य । वित्त्य । अदो जग्धिः–' (३०८७) । ' × अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गो ल्यब्बाधते × ' । जग्धिविधौ ल्यब्ग्रहणात् । तेन हित्वदत्वात्त्वेत्वदीर्घत्वक्षुठिटो ल्यपि न । विधाय । प्रदाय । प्रणम्य । प्रस्थाय । प्रक्रम्य । आपृच्छ्य । प्रदीव्य ।

3334. The nasal of the roots mentioned in VI. 4 37 S. 2428 (*i. e.* anudâtta ending in a nasal, and वनादि and तनादि) is optionally elided before the affix ल्यप् ॥

This is a vyavasthita-vibhâshâ. The option applies to roots ending in न्. In the case of roots ending in other nasals, the elision is compulsory. Thus प्रणत्य or प्रणम्य, प्रस्त्य or प्रस्थ्य, प्रकल्य or प्रकल्प्य, आगत्य, आगम्य but no option in आहत्य, प्रणत्य, प्रणद्य, वित्त्य ॥

By S. 3080, अद् is replaced by जग्ध before ल्यप् । From this we infer the existence of the maxim 'a bahiranga substitution of lyap supersedes, even the antaranga rules'. Because if this maxim did not exist, the substitution of jagdh for अद before lyap would follow already from the word क्ङिति in S. 3080.

In the case of प्रणाय and प्रस्थाय this maxim applies :—अन्तरङ्गानपि विधीन् बहिरङ्गो ल्यप् बाधते "a Bahiranga substitution of ल्यप् supersedes even antaranga rule". What are these antaranga rules superseded by the substitute ल्यप् ? (1) हित्वं—the substitution of हि for धा (VII. 4. 42). Thus हित्वा but प्रणाय and not प्रणहित्वा ॥ (2) दत्वं—the substitution of द् for धो (VII. 4, 46)—as दत्वा, but प्रदाय and not प्रदत्वा ॥ (3) आत्वं as required by VI. 4. 42 : as स्थात्वा, प्रस्थाय and प्रस्थात्य ॥ (4) इत्वं—as स्थित्वा but प्रस्थाय ॥ (5) ईत्वं by VI. 4. 66, as पीत्वा but प्रणाय ॥ (6) दीर्घत्वं by VI. 4. 15, as जाग्त्वा but प्रजाग्य ॥ (7) क्ङिति by VI. 4. 19, as मृदित्वा but अमृद्य इत्यत्र ॥ (8) ऊत्वं—as प्रभूत्वा ॥ (9) इट् (VII. 2. 56)—देवित्वा but प्रदीव्य ॥

३३३५। न ल्यपि। ६। ४। ६९।

ल्यपि परे धुमास्थादेरीत्वं न। धेट्। प्रधाय। प्रधाय। प्रधाय। प्रधाय। प्रधाय। प्रधाय। 'जीनातिक्ष्णोरनि–' (२५०८) इत्याकारः। प्रधाय। निधाय। उपधाय। 'विभाषा धेट्श्वोः' (२५०९)। विधाय–विधीय। विधेयः। उपधार्य। विधार्य।

3335. The ई substitution for आ under VI. 4. 66, S. 2462 does not apply when the absolutive affix ल्यप् follows धा धा, ष्ठा, गा, हा, दा and धा।

Thus प्रधाय, प्रधाय, प्रधाय, प्रष्ठाय, प्रगाय, प्रहाय and उपधाय। The affix ल्यप् as the substitute of क्त्वा, is a ञित् affix by I. 1. 56. The आ replaces the vowels of धिवी and जीनाति by S. 2508. Thus प्रधाय, निधाय and उपधाय। In the case of धी there is option by S. 2508. As विधाय or विधीय। The धि is elided before lyap. As उपधार्य, विधार्य।

३३३६। ल्यपि लघुपूर्वात्। ६। ४। ५६।

लघुपूर्वात्परस्य धेरभ्यासस्य एयादेशः ल्यादौ ल्यपि। निधेयम्। प्रधेयम्। प्रदेधिदम्। 'लघुपूर्वात्' किम्। संधातार्थं।

3336. अय् is substituted for the ए of धि, before the Absolutive affix ल्यप्, when the vowel preceding the ए is light.

Thus प्रधेयम् मतः, संधेयम् मतः, प्रदेधिदम्, निधेयम्। Why do we say preceded by the short इ? Observe प्रधाय मतः the vowel preceding the ए is long. Here VI 4. 51 applies. The shortening, the elision of ए and the elision of आ should not be considered as asiddha, as their place of operation is not the same. Thus धा+धि=धाधि; this आ is shortened by VI. 4 92, and we have धधि। This shortening is not to be considered as asiddha, for if asiddha, there being no laghu pûrva, the present rule would not apply. Similarly देधिदा is the Intensive root, its ए is elided by VI 4. 49, this elision is not considered as asiddha, if it were asiddha, the ए of धि would not be laghu. Similarly the elision of आ in धा which is a root which ends in आ, (see Dhâtupâṭha Churadi 309), is not considered as asiddha for similar reasons.

३३३७। विभाषापः। ६। ४। ५७।

आप्नोतेर्धेरभ्यासस्य एयादेशो वा ल्यादौ ल्यपि। आपय्य–आप्य।

3337. अय् is optionally substituted for the ए of धि before the affix ल्यप्, after the verb आप्।

Thus आपय्य or आप्य मतः। This however does not apply to the आप् substitute for इण्, as अध्याप्य मतः (VI. 1. 48. VII. 3. 36). The maxim of Pratipadokta applies here.

३३३८। क्ङिति। ६। ४। ५८।

क्ङिति ल्यपि धेर्धेः ल्यादेः। प्रधीय।

3338. A long is substituted for the व of वि before ल्यप्॥

As प्रवीय, उपवीय॥

३३३९। ल्यपि च। ६। १। ४१।

वेर्वो ल्यपि यंप्रसारणं न स्यात्। प्रवाय।

3339. The semivowel of वे is not vocalised when the Participial affix ल्यप् follows.

Thus प्रवाय, उपवाय॥

३३४०। व्यश्च। ६। १। ४२।

प्रव्याय।

3340. The semivowel of व्या 'to grow old' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

Thus प्रव्याय, उपव्याय॥

३३४१। व्यश्च। ६। १। ४३।

उपव्याय।

3341. The semivowel of व्या (व्ये) 'to cover' is not vocalised when the affix ल्यप् follows.

As प्रव्याय, उपव्याय॥ The separation of this sutra from the last is for the sake of the subsequent sûtra, in which the anuvṛitti of व्ये runs.

३३४२। विभाषा परेः। ६। १। ४४।

परेर्व्येर्वो वा संप्रसारणं स्याल्लयपि। सुक् वागमित्वा परत्वात् 'इणः' (३५५९) षत्वं दीर्घः। परिवीय-परिव्याय। ह्वयं मुखं व्यादाय स्वपिति' मेषे निमीलय इवति' इति। व्यादायमेषनिमीलनयोस्तत्कालेऽपि स्वापहासयोरनुक्तसमुच्चयस्तं भविष्यतो भविष्यति।

3342. The vocalisation may optionally take place when व्ये preceded by परि takes the affix ल्यप्॥

Thus परिवीय सुक् or परिव्याय॥ The augment सुक् presented by VI. 1. 71 is debarred by VI. 4. 2. S. 2559 which causes the lengthening of the vowel: since VI 4. 2 is subsequent to VI. 1. 71.

Vart.—The phrase सुक् व्यादाय स्वपिति मेषेनिमीलय इवति 'he sleeps, with his mouth open, and laughs with his eyes closed', is vaild, though the affix क्त्वा is not added to the verb denoting prior action. For he sleeps first, and then while so sleeping, he gapes: similarly he laughs first and then closes the eyes. So no ktvâ can be properly added under these conditions to verbs denoting subsequent action. There being no ktvâ, *a fortiori* there can be no lyap also. The vartika makes an exception. Though the 'sleeping' and 'laughing' preceded the action of 'gaping' and 'closing of eyes', yet as they *subsist* even after 'gaping' and closing of eyes', they may be said in so far to be *subsequent* to these.

३३४३ । आभीक्ष्ण्ये णमुल्च । ३ । ४ । २२ ।

पौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये धातोर्णमुल्त्वाव् स्यात्वा च । द्विरुक्तः । स्मारंस्मारं नमति शिवम् । स्तुत्वास्तुत्वा । पायंपायम् । भोजंभोजम् । आर्द्रमार्द्रम् । 'शिरतमुलोः–' (२७६२) इति णमुलपरे ओ वा दीर्घः । गार्भंगार्भम्–गर्भंगर्भम् । 'शिरतमा शिरतमुलोः' (२७६५) इति गुणः । लम्भंलम्भम्–लाभंलाभम् । व्यवस्थितविभाषयोपसृष्टस्य नित्यं गुप् । प्रलम्भंप्रलम्भम् । 'आतोऽशिचिण्क–' (२४८०) इति गुणः । जागरंजागरम् । दमन्तस्याप्येवम् ।

3343 The affixes 'ṇamul' and 'ktvâ' come after a root, when re-iteration is to be expressed.

The phrases 'when the agent of both the verbs is the same' and 'after the verb whose action occurs first in time' are to be read into this sûtra to complete the sense. The force of च is to introduce the affix क्त्वा into this sûtra. The affixes *ktvâ* and *namul* express 're-iteration' then only when the verb is doubled, and not singly. See rule VIII 1. 4. S 2140. Thus स्मारं स्मारं नमति शिवम् "Constantly remembering he bows to Shiva." So also we may have स्तुत्वा स्तुत्वा नमति शिवम् conveying the same sense. Similarly पायंपायं or भोजं भोजं or आर्द्रं आर्द्रं &c.

By VI. 4. 93 S. 2762 there is optional lengthening of the penultimate vowel before ṇamul, as गार्भं गार्भं or गर्भं गर्भं । This is of course confined to the causative णिच् roots.

In the case of the root labh, there is optionally the augment नुक् inserted, as लम्भम् लम्भम् or लाभं लाभम् by VII. 1. 69 S. 2765. But we have already explained in that sûtra that the option taught therein is a restricted one (vyavasthita vibhâsâ) and the नुक् is *compulso y* and not *optional* after pra &c. Thus प्रलम्भम् प्रलम्भम् only one form. In the case of √jâgri there is guṇa by VII. 3. 85 S. 2480 as जागरम् जागरम् The same is the case when the root takes the causative ṇi also.

३३४४ । नयट्युलाकाङ्क्षे । ३ । ४ । २३ ।

यच्छब्द उपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तत्र यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये सहाकाङ्क्षत्वं तत्राकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पचति । इह क्त्वाणमुलौ न । 'अनाकाङ्क्षे' किम् । यदय भुक्त्वा स्वपिति ततोऽधीते ।

2344. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are not added to a root, when the word 'yad' is used, in a simple sentence, which does not depend upon another to complete the sense.

The word आकांक्षा means 'inter-dependence' or the inability of a word, phrase or sentence, to indicate the intended sense in the absence of another word, phrase, or sentence. In other words, when there are two actions one prior and another subsequent, and they complete the sense of the sentence, without standing in need of any other verb; in such a case, *ktvâ* and *ṇamul* are not used, when the word *yad* is in composition This sûtra prohibits the affix *ktvâ* also, though the affix *ṇamul* is in immediate context. Thus यदयं भुङ्क्ते ततः पचति, यदयमधीते ततः शेते, having eaten, he cooks, having read, he sleeps'.

But when there is inter-dependence or आक्षिप्ता, we have यदयं भुक्त्वा व्रजति, अथैनं यव ततः चरत् । Professor Bothlingk translates it thus : ' In connection with यद् the above-mentioned Absolutives will not be applied, unless the two verbs required one more as complement."

३३४५ । विनाप्राग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३। ४ । २४ ।

आशीर्वचन इति नानुवर्तते । धातूपपदेषु यथासम्भवं कर्तृभेदयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः । अग्रेभोजं व्रजति । अग्रेभुक्त्वा । प्रथमंभोजम्–प्रथमंभुक्त्वा । पूर्वंभोजम्–पूर्वंभुक्त्वा । सर्वे सदादयः । अग्रे भुक्ते ततो व्रजति । आशीर्वचने तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव विधिः । अग्रे भोजंभोजं व्रजति । भुक्त्वाभुक्त्वा ।

3345. The affixes 'ktvâ' and 'namul' come optionally after that verb which denotes the prior action, when both verbs have the same agent, provided that the following words are in composition:—'agre', 'prathama' and 'pûrva'.

This is an *Aprâpta-vibhâshâ*. The word 're-iteration' is not understood here. Thus अग्रे, भोजं व्रजति 'having first eaten he goes'. In the same sense we may use also अग्रे भुक्त्वा व्रजति । Similarly प्रथमं भोजं व्रजति or प्रथमं भुक्त्वा व्रजति । Similarly पूर्वं भोजं व्रजति or पूर्वं भुक्त्वा व्रजति ।

By using the word 'optionally' it is indicated, that the regular Tenses, such as the Present &c, may be employed also. Thus अग्रे भुङ्क्ते ततः व्रजति 'he eats first and then goes'. The rule is compulsory when re-iteration (S. 3343) is denoted, for then that rule, though prior, will debar this subsequent rule. As अग्रे भोजं भोजं व्रजति or भुक्त्वा भुक्त्वा ।

३३४६ । कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् । ३ । ४ । २५ ।

कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये । चौरंकारमाक्रोशति । कृतेऽतिव्याप्तौ । चौरशब्दमुच्चार्येत्यर्थः ।

3346- The affix 'khamuñ' is added to the verb 'kṛi' (to utter), when a word in the accusative case is in construction with it, if the sense intended implies 'abuse'.

Of the affix खमुञ्, the efficient portion is अम्; the indicatory ख introduces the augment मुट् (VI. 3. 67 S. 2942). Thus चौरं कारमाक्रोशति 'he reviles him as thief, *i. e.* calls out in abuse 'thou art a thief., thou art a robber, &c.' The person is not really made a thief, but making him a thief is to express one's indignation. The verb कृ here means 'to utter'.

३३४७ । स्वादुमि खमुञ् । ३ । ४ । २६ ।

स्वादावर्थे धातौ उपपदेऽन्यतरकर्तृकयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य पाञ्चम्यं निपात्यते । अन्नस्यार्थं स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते स्वादुंकारं भुङ्क्ते । लवणंकारम् । अवश्यंकारम् । लवणस्य लवणत्वहेतो रित्यर्थः । कारशब्देन क्रियापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ।

3347. (When the actions, signified by the verbs 'kṛi' and another, have the same agent), the affix 'ṇamul' is added to the verb 'kṛi (which is concerned about a time anterior to that of the other), provided that a word signifying 'sweet' is in composition.

The words within brackets are to be read into the sûtra by anuvṛitti from III. 4. 21 S. 3320. Thus स्वादुङ्कारं or सत्वंकारं भुङ्क्ते 'he eats, having made his food sweet or seasoned. So also संपन्नकारं। The words संपन्न and सत्व are synonyms of स्वादु।

In the sûtra, the word स्वादुञ् is used ending with a ञ्. It is an anomalous form, and indicates that a ङ् must be added to the upapadas in these cases; the object served by this form being that rule IV. 1. 44 S. 502, by which feminine of words like स्वादु ending in उ is formed by long ऊ, does not apply here. Thus स्वादूम् कृत्वा यवागूम् भुङ्क्ते = स्वादुङ्कारं यवागूम् भुङ्क्ते। Here though यवागू is feminine, the attribute is still स्वादु and not स्वादू।

By applying III. 1. 94 S. 2830 we have the affix सात् in the alternative. Thus स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते। All these affixes form abstract nouns (भाव) as they have the sense of the affix तोसुन् (III. 4. 16 S. 3443). In connection with णमुल्, the Instrumental case can not, however, be used, *i. e.* we cannot use the Passive construction, *e. g.* स्वादुंकारं यवागूर्भुज्यते देवदत्तेन will be wrong.

३३४८। अन्ययैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत्। ३। ४। २७।

'यदु कृञो यद्भुज्यात्। सिद्धोऽप्रयोगोऽस्यैवंभूतस्यैवंकृञ्। अन्ययाकारम्। एवंकारम्। कथंकारम्। इत्थंकारं भुङ्क्ते। इत्थं भुङ्क्त इत्यर्थः। 'सिद्ध–' इति किम्। शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते।

3348. When the words 'anyathâ' (otherwise), 'evam' (so), 'katham' (how) and 'ittham' (thus) are compounded with the verb, then 'ṇamul' comes after 'kṛi' (to make), if it be such that its omission would be unobjectionable.

When is the non-employment of कृञ् valid? When the same sentence will remain correct by omitting कृ, *i. e.* when without employing it, the same idea will be expressed. Thus अन्ययाकारं, एवंकारं, कथंकारं or इत्थंकारं भुङ्क्ते 'he eats otherwise, he eats so, how does he eat, or he eats thus'. In fact, the sentence अन्ययाकारं भुङ्क्ते is equivalent to अन्यथा भुङ्क्ते।

Why do we say 'if the non-employment would be valid? Witness अन्यथा कृत्वा शिरो भुङ्क्ते 'he eats, having turned his head aside'. Here कृञ् could not be spared.

३३४९। यथातथयोरसूयाप्रतिवचने। ३। ४। २८।

कृञः सिद्धाप्रयोगश्चेत्येव। असूयया प्रतिवचने। यथाकारमहं भोक्ष्ये तथाकारं भोक्ष्ये किं तवानेन।

3349. The affix 'ṇamul' is added to the root 'kṛi (to make), when the words 'yathâ' and 'tathâ' are compounded with

it, and the sentence denotes an angry reply (if the omission of 'kriñ' is unobjectionable).

When one questions or replies in indignation, displeasure or anger, hen is this construction valid. Thus तथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन 'I will eat in that way; what is that to you'? Similarly यथाकारं भोक्ष्ये, किं तवानेन।

Why do we say 'when an angry reply is made'? Observe यथाकृत्वाऽहं भोक्ष्ये तथा त्वं द्रक्ष्यसि 'in what way I will eat, that thou wilt see'.

Why do we say 'when the omission of कृञ् would be valid'? Witness यथाकृत्वाऽहं शिरो भोक्ष्ये किं तवानेन 'what is that to you, in what way turning my head I will eat'?

३३५० । कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये । ३ । ४ । २९ ।

कर्मण्युपपदे चमुल्स्यात् । कन्याद्दशं वरयति । सर्वाः कन्या दृष्टवानित्यर्थः । ब्राह्मणवेदं भोजयति । यं यं ब्राह्मणं जानाति लभते विचारयति वा तं सर्वं भोजयतीत्यर्थः ।

3350. When the object is compounded with it, the verb 'dris' (to see), or 'vid' (to know), takes the affix 'ṇamul', to denote the total number of such objects.

Thus कन्याद्दशं वरयति 'he woos every girl that he sees *i. e* all the girls seen'. ब्राह्मणवेदं भोजयति 'he feeds as many Brâhmaṇas as he knows, *i. e.* all whom he knows, finds or thinks of".

३३५१ । यावति विन्दजीवोः । ३ । ४ । ३० ।

यावद्वेदं भुङ्क्ते । यावल्लभते तावदित्यर्थः । यावज्जीवमधीते ।

3351 The affix 'ṇamul' comes after the verb 'vid' (to get) and 'jiv', (to live), when the word yâvat, is combined with them.

As यावद्वेदं भुङ्क्ते 'he eats all that he gets'. यावज्जीवमधीते 'he studies as long as he lives, *i. e.* throughout his life'.

३३५२ । चर्मोदरयोः पूरेः । ३ । ४ । ३१ ।

ऊनयोरेव । चर्मपूरं स्तृणाति । उदरपूरं भुङ्क्ते ।

3352. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the words 'charman' and 'udar' are compounded with it as object.

Thus उदरपूरं भुङ्क्ते 'he eats so as to fill his belly'? चर्मपूरं स्तृणाति 'he spreads so as to cover the skin'.

३३५३ । वर्षप्रमाणे ऊलोपश्चास्यान्यतरस्याम् । ३ । ४ । ३२ ।

कर्मण्युपपदे पूरेर्णमुल्स्याद्वर्षप्रमाणे गम्ये । मेघोदकपूरं वृष्टो देवः । मेघोदकम् वृष्टो देवः । 'अत्र' इति किम् । उदकपूरं नापूत् । नूपिकाविलप्रम् ।

3353. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pûr' (to fill), when the word so formed expresses a measure of rainfall; and optionally the long 'û' of this 'pûr' is elided

Thus गोष्पदप्रं or गोष्पदं वृष्टो देवः 'it rained filling up small puddles (lit. the impression made by the foot of the cow on the soil)' सीताप्रं or सीतानं वृष्टो देवः 'it rained filling up all furrows'.

Why have we used the word पूरव 'of this pûr' in the sûtra? The long ऊ of प्लुष् is to be elided, and not the long ऊ, if there be any, of the *apada*. Thus भूविकाविलपूरं or भूविकाविलप्रं वृष्टो देवः। Here the long ऊ of भू is not shortened.

३३५४। चेले क्नोपेः। ३। ४। ३३।

चेलार्थेषु कर्मसूपपदेषु क्नूयेर्णमुल्स्याद्भावे। चेलक्नोपं वृष्टो देवः। वस्त्रक्नोपम्। वसनक्नोपम्।

3354. The affix 'ṇamul' comes after the causative of the root 'knûy' (to wet), when there is compounded with it a noun denoting 'clothing', in the accusative case, as an upapada, if the whole word so formed expresses a measure of the rain-fall.

The verb क्नोपि is the causative root formed from the simple root क्नूयृ 'to wet'. Thus चेलक्नोपं वृष्टो देवः or वस्त्रक्नोपं or वसनक्नोपं &c. 'it rained so as to wet the clothes'.

३३५५। निमूलसमूलयोः कषः। ३। ४। ३४।

कर्मणीत्येव। कषादिष्वनुप्रयोगं वक्ष्यति। अत्र प्रकारे पूर्वकाले इति न संबध्यते। निमूलकाषं कषति। समूलकाषं कषति। निमूलं समूलं कषतीत्यर्थः। यद्यप्यत्र धात्वर्थस्य निमूलादिविशेषणसंबन्धाद्भेदः। तेन सामान्यविशेषभावेन विशेषणविशेष्यभावः।

3355. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'kash' to rub, when the words 'nimûla' and 'samûla' are compounded with it in the accusative case.

Thus निमूलकाषं कषति he scrapes down to the scraping up of the roots; समूलकाषं कषति he scrapes up to the scraping up of the roots. In fact, the gerund of the root and the root itself denote the same thing; the whole sentence निमूलकाषं कषति &c. is equal to निमूलं कषति and समूलं कषति। From this sûtra up to III. 4. 46, S. 3367 the subsequent verb governing the previous word, must be derived from the same root from which the gerund is derived. Though the verb is the same in the antecedent and the subsequent, yet there is a slight difference of meaning: the verbal derivative qualifies the verb and thus intensifies the meaning of the simple root. See III. 4. 46. S. 3337 The word pûrva kâla does not govern this and the subsequent sûtras.

३३५६। शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः। ३। ४। ३५।

पदु कर्मसु विषेर्णमुल्। शुष्कपेषं पिनष्टि। शुष्कं पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषम्। रूक्षपेषम्।

3356. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'pish' (to

grind), when the words 'śushka' (dry), 'chûrna' (powder), and 'rûksha' (dry), in the accusative case are compounded with it.

Thus शुष्कपेषं पिनष्टि = शुष्कं पिनष्टि 'he grinds it dry grinding *i. e.* grinds it dry'; चूर्णपेषं पिनष्टि 'he grinds to powder grinding *i. e.* grinds till it becomes a powder; रूक्षपेषं पिनष्टि 'he grinds it dry'. Here also an appropriate verb from the same root पिष् must be used to govern the gerund.

३३५७ । समूलाकृतजीवेषु हृकृग्रहः । ३ । ४ । ३६ ।

कर्मणीत्येव । समूलघातं हन्ति । अकृतकारं करोति । जीवग्राहं गृह्णाति । जीवतीति जीवः । ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च' (६।१।१६) इति सम्प्रसारणम् । जीवन्तं गृह्णातीत्यर्थः ।

3357. The affix 'ṇamul' comes after the verbs 'han' (to kill), 'kṛi' (to make) and 'grah' (to seize), when the words, 'samûla', 'akṛita' and 'jiva' in the accusative case are respectively compounded with them.

Thus समूलघातं हन्ति (VIII. 3. 32 and 54) 'he destroys so as to tear up by the roots *i. e.* he totally extirpates'; अकृतकारं करोति 'he does a thing which was not done before'; तं जीवग्राहं गृह्णाति 'captures him so as to preserve his life, *i. e.* captures him alive'. Here also appropriate verbs from the same *roots* are used to govern the gerund. The affix क is added to ग्रह् because it has a penultimate इ vowel, and so जीव means 'living' and is equivalent to जीवति ।

३३५८ । करणे हनः । ३ । ४ । ३७ ।

पादघातं हन्ति । पादेन हन्तीत्यर्थः । यथाविध्यनुप्रयोगार्थः समिनरयवणाद्यर्थोऽयं योगः । भिन्नधातुसंबन्धे तु हिंसार्थानां च–' (३३६९) इति वक्तव्ये ।

3358. The affix 'ṇamul' comes after the verb 'han', when a word in the Instrumental case is in composition with it.

Thus पाणिघातं वेदिं हन्ति (VII. 3. 32 and 54) = पाणिना वेदिं हन्ति, he strikes the *Vedi* with the hand; पादघातं भुवं हन्ति 'he strikes the ground with the foot'. Reading this sûtra along with III. 4. 48, S. 3369 we find that हन् here does not mean 'to kill', and the further difference between this aphorism and that is, that in the case of this sûtra a *cognate* verb from the same root (S 3367) must be used, as the gerund; not so in sûtra III. 4. 48 because III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund. Further this sûtra is for the sake of forming *Invariable* compounds with the upapadas, such as पादघातं ।

According to Pâtanjali, this affix comes after हन् under this apphorism, even when हन् means 'to injure'; thus counteracting rule III. 4. 48, S. 3369 by anticipation, and in opposition to the general principle of interpretation enunciated in rule I. 4. 2. Thus असिघातं हन्ति 'he kills with the sword'; शरघातं हन्ति, 'he kills with arrows'.

३३५९ । स्नेहने पिषः । ३ । ४ । ३८ ।

स्निह्यते येन तस्मिन्करणे पिषेर्णमुल् । उदकेन पिनष्टि । उदकेन पिनष्टीत्यर्थः ।

3359. The affix namul, comes after the verb 'pish (to grind), when a word in the Instrumental case denoting 'liquid' is in composition.

Thus उदकेन पिनष्टि =उदकेन पिनष्टि (VI. 3. 58 S. 996.) 'he grinds with water'; तैलेन पिनष्टि 'he grinds with oil'. Here also III. 4. 46 S. 3367 applies, and an *appropriate* verb from the same root is employed to govern the gerund.

३३६० । हस्ते वर्तिग्रहोः । ३ । ४ । ३९ ।

हस्तार्थे करणे । हस्तवर्तं वर्तयति । करवर्तम् । हस्तेन गुलिकां करोतीत्यर्थः । हस्तग्राहं गृह्णाति। करग्राहम् । पाणिग्राहम् ।

3360. The affix 'namul' comes after the verbs 'varti' (causative of vrit) and 'grah' when a word denoting 'hand' in the Instrumental case, is in composition.

Thus हस्तवर्तं, करवर्तं or पाणिवर्तं वर्तयति =हस्तेन वर्तयति 'he revolves by the hand'. So also, तम् हस्तग्राहम् गृह्णाति 'he takes him by the hand': so पाणिग्राहम्, करग्राहम् &c.

Here also rule III. 4. 46 applies and *appropriate* verbs from the same roots must be employed to govern the gerund &c.

३३६१ । स्वे पुषः । ३ । ४ । ४० ।

करण इत्येव । स्व इत्यर्थग्रहणम् । तेन स्वरूपे पर्याये विशेषे च नमुल् । स्वपोषं पुष्णाति । धनपोषम् । गोपोषम् ।

3361. The affix 'namul' comes after the verb 'push' (to feed), when a word in the Instrumental case, having the sense of 'sva' is in composition.

The word स्व means 'self', 'kinsmen' and 'property'. Thus स्वपोषं पुष्णाति 'he feeds himself'; आत्मपोषं, गोपोषं, 'पितृपोषं, भ्रातृपोषं, धनपोषं, देपोषं &c. See I. 1. 68. Rule 3367 applies here also.

३३६२ । अधिकरणे बन्धः । ३ । ४ । ४१ ।

चक्रबन्धं बध्नाति । चक्रे बध्नातीत्यर्थः ।

3362. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when a word expressing location is in construction with it.

Of course, III. 4. 46 S. 3367 applies here also, and the gerund must be governed by a verb from the same root as *bandh* Thus चक्रबन्धं बध्नाति 'he binds to the wheel'; कूटबन्धं बध्नाति 'he binds in a snare'; मुष्टिबन्धं बध्नाति 'he binds in the fist'. चोरबन्धं बध्नाति=चोरे बध्नाति ।

३३६३ । संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ ।

बध्नातेर्मूलविभुजावाम् । क्रौञ्चबन्धं बध्नाति । मयूरिकाबन्धम् । अट्टालिकाबन्धम् । बन्धविशेषाणां संज्ञा इयम् ।

3363. The affix 'namul' comes after the verb 'bandh' (to bind) when the word so formed denotes an appellative.

Thus क्रौञ्चबन्धं बध्नाति 'he binds in the manner called *krauncha-bandhana* or 'heron-knot', मयूरिकाबन्धं बध्नाति or बद्धः 'he binds or is bound in a 'peacock-knot'. अट्टालिकाबन्धं बद्धः 'bound in a knot called *attâlikâ-bandhana*'.

All the above, *kraunc a-bandhana* &c. are names of various sorts of 'bonds or knots'. The rule III. 4. 46. S. 3367 also applies here.

३३६४ । कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ ।

जीवनाशं नश्यति । जीवो नश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहं वहति । पुरुषो वहतीत्यर्थः ।

3364. The affix 'namul' comes after the roots 'nas' (to perish) and 'vah' (to carry), when the words 'jiva' (life) and 'purusha' (person) expressing the agent of these verbs, are respectively in construction with them.

Thus जीवनाशं नश्यति = जीवो नश्यति 'he perishes, so that his life perishes *i. e.* dies away'; पुरुषवाहं वहति 'the man carries, *i. e.* the man becoming a servant, carries another on him = पुरुषः प्रेष्यो भूत्वा वहति ।

३३६५ । ऊर्ध्वे शुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ ।

ऊर्ध्वे कर्तरि । ऊर्ध्वमात्मानं शुष्यति । वृक्षादिरूर्ध्वं एव तिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्ध्वपूरं पूर्यते । ऊर्ध्वमुख एव घटादिर्वर्षोदकादिना पूर्णो भवतीत्यर्थः ।

3365. The affix 'namul' comes after the roots 'śush' (to dry) and 'pûr' (to fill), when the word 'ûrdhva', denoting an agent, is in composition with them.

Thus ऊर्ध्वशोषं शुष्यति वृक्षः = ऊर्ध्वं शुष्यति 'the tree is dried up while it is still standing'. Compare यद्वोर्ध्वशोषतृणवद्विशुष्कः 'or wither like the upheaved grass drying up, (Bhatti, III. 14) ; ऊर्ध्वपूरं पूर्यते 'the jar is filled full to the brim' such as by rain-water &c, the mouth of the pitcher &c being upwards Rule III. 4. 46 S.3367 applies here also.

३३६६ । उपमाने कर्मणि च । ३ । ४ । ४५ ।

चात्कर्तरि । घृतनिधायं निहितं जलम् । घृतमिव सुरक्षितमित्यर्थः । अजस्रणायं नद्धः । अजस्र इव नद्ध इत्यर्थः ।

3366. The affix 'namul' comes after a root, when an object or an agent, denoting similitude, is in composition with it.

The word 'agent' is read into the sûtra, by virtue of the word च 'also'. That with which any thing is compared is called उपमान or 'object of comparison or similitude'. As घृतनिधायं निहितं जलम् 'water was kept as, as carefully ghee is kept'. सुवर्णनिधायं निहितः 'was kept as gold'. The force is

that of इव; thus घृतनिषादम् निहितः = घृतनिष निहितः। So also when the object of comparsion is as agent: thus, अजनामं मृतः 'he perished like a goat'. So also मूलकनामम्, दन्तनामम्, &c.

३३६७। कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः। ३। ४। ४६।

यस्मात्प्रत्ययविधिः स तमानुप्रयोगस्य इत्यर्थः। तयोरेवेति। तयोरेवेदाहृतम्।

3367. The same verb should be employed after the gerunds formed from the verbs 'kash' &c; as the verb from which the gerund is derived.

From sûtra III. 4. 34 up to sûtra III. 4. 45, a verb from the same root must be employed in the subsequent part, as *anuprayoga*, from which the gerund in *namul* was formed. This rule has been illustrated in the examples under the previous aphorisms.

The present is a restrictive or *niyama* rule. This chapter deals with affixes employed in denoting syntactical relation between two verbs (धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः)। See III. 4. 1: so a gerund in *namul*, would, of course, be followed by some verb as *anuprayoga*; the present sûtra declares that the *other* verb must be from the same root as the gerund.

३३६८। उपदंशस्तृतीयायाम्। ३। ४। ४७।

इतः प्रभृति पूर्वकाल इति संबध्यते। 'तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्' (७८४) इति वा समासः। मूलकोपदंशं भुङ्क्ते। मूलकेनोपदंशम्। दश्यमानस्य मूलकस्य भुक्तिं प्रति करणत्वात्तृतीया। यद्यप्युपदंशिना सह न साक्षादः संबन्धस्तथाप्यर्थोऽयमित्येव कर्मत्वात्। एतावतैव सामर्थ्येन प्रत्ययः समासश्च। तृतीयायामिति बहुवचनमन्यार्थम्।

3368. The affix 'namul' comes after the root 'dans' (to bite) preceded by the preposition 'upa'; when a word ending with the third case-affix is in composition with it.

The *Upapada samâsa* is optional in this case (II. 2. 21 S. 784). Thus मूलकोपदंशं यथा भुङ्क्ते or मूलकेनोपदंशम् भुङ्क्ते 'he eats after having relished the food with radish'. Similarly आर्द्रकोपदंशम् or आर्द्रकेणोपदंशम् 'relished with ginger'.

The words मूलक &c in the above examples are the 'objects' of the verb उपदंश्, and 'instruments' of the verb भुज्। Though there is no syntactical relation between the biter and the radish, yet the sense of the passage connotes such relation because it (radish) is the object of the verb 'to bite'. So even in the absence of verbal concordance, there is logical concordance: and so this gives rise to the affix and the compounding. Moreover the use of the word tritîyâyâm indicates this.

Note:—The sense is this. The whole sentence when analysed stands thus. 1. मूलकेन भुङ्क्ते 'he eats with the radish'. How does he eat *i. e.* what does he bite when eating? The word "मूलकं" is the logical object answering to this question, but it is not present in the sentence. It is by context that we supply this word in the analysis of the sentence मूलकोपदंशं भुङ्क्ते। The

whole sentence thus is मूलकेन=मूलकमुपदधत्- भुङ्क्ते। Thus though there is no verbal agreement, there is logical concordance.

If the affix were to be added only then where there was a *verbal* concordance between the word in the instrumental case and the root, then the proper construction of the sûtra ought to have been उपदंश क्रत्वे just like हनः क्रत्वे (S. 3358). But it is not so. Pâṇini uses the words तृतीयायाम्, a bigger word than क्रत्वे, implying thereby that the instrumentality of मूलकेन is with relation to another verb than उपदंश। The word मूलक is not related to उपदंश as an instrument kâraka, but rather as an object kâraka and it is instrumental kâraka, by mediation, to the verb भुङ्क्ते।

By the rule of वाऽसरूप (III. 1. 94) the affix क्त्वा (or its substitute ल्यप्) may be optionally used, wherever we may use the affix णमुल्। Thus मूलकेनोपदस्य भुङ्क्ते।

३३६९। हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम्। ३। ४। ४८।

तृतीयान्त उपपदेऽनुप्रयोगवतां च समानकर्मकाद्धिंसार्थायां क्रियायां णमुल्स्यात्। दण्डोपघातं गाः कालयति दण्डेनोपघातम्। दण्डताडम्। 'समानकर्मकाणाम्' इति किम्? दण्डेन चोरमाहत्य गाः कालयति।

3369. The affix 'ṇamul' comes after roots having the sense of 'hins' (to strike), when the object of this gerund is the same as the object of the main verb, and when the noun with which it is compounded ends with the third case-affix.

Thus दण्डोपघातम् गाः कालयति 'he collects together cows, beating them with a club' The compounding is optional (II 2. 21.) Thus, we have also दण्डेनोपघातम्। Similarly with other verbs having the sense of हिंस thus, दण्डताडम् or दण्डेन ताडम्।

Why do we say 'when the object of the gerund is the same as the object of the main verb'? When the objects are different, णमुल् will not be employed. Thus चोरम् दण्डेनोपहत्य, गोपालको गाः कालयति having beaten the thief with the club, the cowherd collects together the cows'.

३३७०। समवप्रविभ्यः स्थः। ३। ४। ४९।

उपपूर्वेभ्यः पीडादिभ्यः समवप्रविभ्यश्च परेभ्यस्तिष्ठतेस्तृतीयान्ते पदे णमुल्स्यात्। पार्श्वोपपीडं शेते-पार्श्वयोरुपपीडम्-पार्श्वाभ्यामुपपीडम्। जङ्घोपरोधं गाः स्थापयति। जङ्घेन-जङ्घे उपरोधं वा। पादयुपवर्धं धानाः संगृह्णाति। पादाभ्युपवर्धम्-पादिनोपवर्धम्।

3370. The affix 'ṇamul' comes after the roots 'piḍ' (to press), 'rudh' (to obstruct), and 'krish' (to draw), when they are preceded by the preposition 'upa', and when they are compounded with nouns ending with the seventh case-affix or the third case-affix.

The phrase 'the 3rd case-affix' must be read into the sûtra by virtue of the word च । Thus पार्श्वेोपपीड़ं शेते 'he sleeps pressing on his sides'. The compounding is optional (II. 2. 21); so we have in the alternative, पार्श्वयोरुपपीड़म् or पार्श्वाभ्यामुपपीड़म् ।

So also व्रजोपरोधम् (or व्रजे उपरोधम् or व्रजेनोपरोधम्) गाः स्थापयति 'he stations the cows so that they are all in the fold'. पादयुपकर्षं (or पादाभ्युपकर्षम् or पादेनोपकर्षम्) धानाः संभृङ्क्ते । It is Bhvâdi कृष् here, and not Tudâdi.

३३७१ । समासक्तौ । ३ । ४ । ५० ।

तृतीयान्तसप्तम्योर्धातोर्णमुल्स्यात्संसक्तौ गम्यमानायाम् । केशग्राहं युध्यन्ते । केशेषु गृहीत्वा । हस्तग्राहम् । हस्तेन गृहीत्वा ।

3371. (The affix 'ṇamul' comes after a root, when a word in the Locative or Instrumental case is in composition with it), and when immediate contiguity is intended *i. e.* 'to fall together by the ears'.

The word समासक्तिः means 'immediate contiguity'. Thus केशग्राहम् (or केशेषु ग्राहम् or केशैर्ग्राहम्) युध्यन्ते 'having closely caught each other by the hair, they fight'. Similarly हस्तग्राहम् or हस्तेषु ग्राहम् or हस्तैर्ग्राहम्; so also यष्टिग्राहम् 'taking a stick'; लोष्ट्रग्राहं &c. See II. 2. 21.

३३७२ । प्रमाणे च । ३ । ४ । ५१ ।

तृतीयान्तसप्तम्योरित्येव । द्व्यङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकां छिनत्ति । द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुले वोत्कर्षम् ।

3372. The affix 'ṇamul' comes after a root, when a noun in the Instrumental or Locative case is in composition with it, and when a measure of length is intended.

The word प्रमाणम् means 'length or extension'. Thus द्व्यङ्गुलोत्कर्षं (द्व्यंगुले उत्कर्षम् or द्व्यंगुलेनोत्कर्षम्) खण्डिकां छिनत्ति 'he cuts pieces of the length of two fingers'. See II. 2. 21.

३३७३ । अपादाने परीप्सायाम् । ३ । ४ । ५२ ।

परीप्सा त्वरा । शय्योत्थायं धावति ।

3373. The affix 'namul' is added to the root, when a noun in the Ablative case is in composition, and when 'haste' is intended.

The word परीप्सा means 'haste, hurry'. Thus शय्योत्थायं (or शय्याया उत्थाय) धावति 'having risen from bed, he runs away'. That is to say, he runs with such a haste that he does not perform even the necessary ablutions &c, but as soon as he rises from the bed, he runs off. Similarly रन्ध्रापकर्षं पयः पिबति 'he drinks milk from a hole in the vessel', he being in such a haste, that he does not care to drink from the proper aperture. भ्राष्ट्रापकर्षमपूपान् भक्षयति 'he eats cakes hot from the frying pan', not waiting till they are placed on a dish.

Why do we say 'when meaning hurry'? Observe, आसनादुत्थाय गच्छति 'having risen from the seat, he goes'. Here 'haste' not being intended, the affix क्त्वा (ल्यप्) is employed. See II. 2. 21.

३३७४ । दुःखितीयायां च । ३ । ४ । ५३ ।

परीप्सायामित्येव । बर्हिग्राहं युध्यन्ते । लोष्ट्रग्राहम् ।

3374. The affix 'namul' comes after a verb, when a word in the Accusative case is in composition, and when 'haste' is intended.

Thus बर्हिग्राहम् (or बर्हिं ग्राहम्) युध्यन्ते 'they fight, having hastily taken up sticks'. That is, they are in such a haste to fight, that they do not tarry to take up the proper weapons, offensive, and defensive, but engage in fight with anything that is at hand, such as sticks, stones &c. Similarly लोष्ट्रग्राहम् or लोष्ट्रग्राहम् ।

३३७५ । अपगुरो णमुलि । ६ । १ । ५३ ।

'गुरी उद्यमने' इत्यस्यैषो वार्त्तिकाद्यजुलि । अपवगोरं युध्यन्ते । अस्यपगारम् ।

3375. There is optionally the substitution of आ in the room of the diphthong of the root गुर् 'to exert' when preceded by the preposition अप and taking the affix णमुल् ॥

The affix णमुल forming the Absolutive Participle is added by III. 4. 22 and the word formed by it is repeated. Thus अपगारमपगारम् or अपगोरमपगोरम् ॥ So also this affix is added by III. 4. 53: as, अस्यपगारं युध्यन्ते or, अस्यपगोरं युध्यन्ते "they are fighting with raised swords'.

३३७६ । स्वाङ्गेऽध्रुवे । ३ । ४ । ५४ ।

द्वितीयायामित्येव । अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल् । भ्रुविक्षेपं जल्पति । भ्रुवं विक्षेपम् । 'अध्रुवे' किम् । शिरः उत्क्षिप्य । येन विना न जीवनं तद्ध्रुवम् ॥

3376 The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case is in composition, signifying the limbs of one's own body, when the limb is such that its loss will not destroy life.

Thus भ्रुविक्षेपं जल्पति 'he narrates, throwing his eye-brows (glances) about in all directions'. अक्षिनिकाचम् अल्पति 'he prattles, having closed the eyes'.

The स्वाङ्ग word is "a word denoting a thing which not being liquid or gaseous, and being capable of being perceived by the senses, and not being one produced by a change from the natural state, exists in a living being, or though found elsewhere actually or at any particular time, had previously been known as existing in only a living being, or is found to actually, (not figuratively) the same relation to the being it is in, as a similar thing has to a living being".

The word अङ्ग means 'non-vital organ', or a limb which even being cut off, does not necessarily destroy life. Therefore, we cannot use the affix नमुल in the following, as *head* is not an अङ्ग limb:—शिरस्य क्षिप्त्वा शिरः प्रक्षिपति 'he narrates, having thrown the head on one side'. Compare VI. 2. 177.

३३७७। परिक्लिश्यमाने च। ३। ४। ५५।

पर्याप्तेः विधाप्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातूत्तरात्। उरःप्रतिपेदं युध्यन्ते। कृत्स्नपुरः पीडयन्त इत्यर्थः। 'उरोविदारं प्रतिपत्स्यते नरैः'। पुनर्वसिवत्।

3377. The affix 'namul' comes after a root, when a word in the Accusative case denoting a limb of one's own body, which is completely afflicted by the action, is in composition.

The word परिक्लिश्यमान means 'completely hurt or affected'. Thus उरः प्रतिपेदं or उरःपेदं युध्यन्ते = कृत्स्नपुरः पीडयन्तः 'they fight so as to afflict their whole bosom'. So also शिरःपेदं or शिरःप्रतिपेदं।

The difference between this and the last sûtra consists in this, that this sûtra applies even to vital organs, such as 'breast', 'head' &c; while the last aphorism applies to 'non-vital organs' only.

३३७८। विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानाभीक्ष्ण्ययोः। ३। ४। ५६।

द्वितीयायामित्येव। द्वितीयान्तं उपपदे क्रियादिभ्यो धातुभ्यो व्याप्यमाने आभीक्ष्ण्ये चार्थे गम्ये। भेदादिद्रव्यार्थां क्रियादिक्रियाणां आश्रयेण संबन्धो व्याप्तिः। क्रियायाः पौनः पुन्यमाभीक्ष्ण्यं। 'नित्यवीप्सयोः' (८१४७) इति द्वित्वं तु न भवति। तस्याश्रयेण स्वभावतस्तदीयकरणात्। यदभ्याभीक्ष्ण्ये धातुरूपं तच्च तथापि उपपदसमासार्थनाश्रयायामिह पुनर्विधिः। भेदानुप्रवेशमास्ते। भेदं भेदमनुप्रवेशम्। भेदमनुप्रवेशमनुप्रवेशम्। तच्च भेदानुप्रपातम्। भेदानुप्रपातम्। भेदानुस्कन्दम्। अव्याप्तौ तु भेदस्य धातुलक्षणस्य च पर्यायेण द्वित्वम्।

3378. The affix 'namul' comes after the verbs 'vis' (to enter), 'pat' (to fall), 'pad' (to go) and 'skand' (to leap) when a word in the Accusative case is in composition, and when the sense denoted is that of complete pervasion and total absorption.

The word व्याप्ति (or व्याप्यमान) means the full and complete pervasion of the substances with the actions (denoted by the verbs विश्, &c). The word आभीक्ष्ण्य means assiduous performance of any action, or absorption into it. In other words, 'frequency' of an action is आभीक्ष्ण्य। The word व्याप्ति therefore refers to the noun (in the accusative case) and आभीक्ष्ण्य to the verb (such as *vis* &c). These two words have the same significance here as the words व्याप्य and वीप्सा in sûtra VIII. 1. 4. S. 2140 and by the application of that rule, both the noun and the verb require to be repeated. That rule, however, will not apply here, when there is compounding by II. 2. 21. But when there is no compounding, (for rule II. 2. 21, makes composition only optional) then there is repetition of the noun if व्याप्ति 'all' is meant; and of the verb, if आभीक्ष्ण्य 'frequency or assiduous performance' is meant. Thus

गेहानुप्रवेशमास्ते, (or गेहंगेहमनुप्रवेशमास्ते or गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशमास्ते) 'having entered the house, he sits down', meaning either, 'having entered every house in succession, he sits down', or 'having repeatedly entered the house, he sits down'.

Similarly with the roots पत्, we may have three examples as in the last, and so also with the roots पद् and स्कन्द् । Thus गेहानुप्रपातमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपातमास्ते or गेहमनुप्रपातमनुप्रपातमास्ते); गेहानुप्रपादमास्ते (or गेहंगेहमनुप्रपादं or गेहमनुप्रपादमनुप्रपादम्); गेहावस्कन्दमास्ते (or गेहंगेहमवस्कन्दं or गेहमवस्कन्दमवस्कन्दम्) ।

Why do we say 'when the sense is that of *all* or *frequency*? Observe गेहमनुप्रविश्य भुङ्क्ते 'having entered the house, he eats'.

Q.—By sûtra III. 4. 22, *namul* would have been valid, when *abhikshna* was meant; and *abhikshna* and *asevâ* mean the same thing *i. e.* 'frequency, Why then ordain *namul* again, by the present sûtra, in the sense of *aseva*? If you say, "we repeat it, in order to prevent the coming of the affix क्त्वा", that is not so. For क्त्वा would come by वाऽसरूप rule; (see III. 1. 94 and III. 4. 47).

A.—The repetition is for the sake of *Upapada-samâsa* with a word in the accusative case. Under III 4 22, S 3343 there was no *upapada*, while in the present case there is an *upapada*.

Professor Bohtlingk translates this sûtra thus:—"क्षिप्, पत्, पद्, and स्कन्द् in composition with an accusative, form the absolutive gerund in अम् (namul), when one wishes to express that every object of that name is completely affected by the action, or that the action is constantly repeated in that object."

३३७९ । अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु । ३ । ४ । ५१ ।

क्रियामन्तरयति व्यवधत्ते इति क्रियान्तरः । तस्मिन्बाहुल्यार्थे वर्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिनि द्वितीयान्तेष्वुपपदेषु णमुल्स्यात् । द्वयहात्यासं गाः पाययति । द्वयहनत्यासम् । द्वयहतर्षम् । द्वयहन्तर्षम् । अस्यतेरेव तर्षेण च सर्वा पानक्रिया व्यवधीयते । अद्य पाययित्वा द्वयहमतिक्रम्य पुनः पाययतीत्यर्थः ।

3379. The affix 'namul' comes after the verbs 'as' (to throw) and 'trish' (to thirst), when it is intended to express an intermission of the action denoted by the root, provided that a word in the accusative case denoting time, is in composition

The word क्रियान्तर means 'the interval between two actions'. Thus द्वयहात्यासं or द्वयहनत्यासम् गाः पाययति 'he gives drink to the cows, after an interval of two days, *i. e.* every third day'. So also द्वयहतर्षं or द्वयहं तर्षं गाः पाययति 'having kept the cows thirsty for two days, he makes them drink'. That is to say, 'having given them a drink today, he gives them another drink after an interval of two days'; &c.

३३८० । नाम्न्यादिशिग्रहोः । ३ । ४ । ५८ ।

द्वितीयायामित्येव । नामादेडनाचष्टे । नामग्राहमाहयति ।

3380 The affix 'namul' comes after the roots 'âdiś' and 'grah', when the word 'nâman (name) in the Accusative, is in composition.

Thus नामादेडनाचष्टे 'he mentions it, telling his name'. नामग्राहं नामाहयति 'he calls me by taking my name (*i. e.* by my name)'.

३३८१ । अव्ययेऽयथाभिप्रेताख्यानेकृञः क्त्वाखमुलौ । ३ । ४ । ५९ ।

अयथाभिप्रेताख्यानं नाम अभिप्रेतोक्तेः विपरीतेच मीत्रैः अयथम् । उच्चैःकृत्य–उच्चैः कृत्वा उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे । मीत्रैःकृत्य–मीत्रैःकृत्वा–मीत्रैःकारं शृणोति ।

3381. The affixes 'ktvâ and 'namul' come after the root 'kṛi' (to make), when an Indeclinable word is in composition with it, and the meaning is the communication of anything in a disagreeable or undesired way.

The word अयथाभिप्रेताख्यान means literally 'to denote the expression of that which is not really intended' *i. e.* a manner not suited to the proper communication of that news, such as communicating a bad news in a loud voice and good news in a low voice. The compounding being optional, the affix क्त्वा may be replaced by खमुल्. Thus we have three forms मीत्रैःकृत्य, मीत्रैःकृत्वा, or मीत्रैःकारं. Thus if one had communicated an agreeable news like the birth of a son in a low voice, the other may retort "किं तर्हि वृषल मीत्रैः कृत्वा, मीत्रैः कृत्य or मीत्रैःकारमाचष्टे"; and so, if one had communicated an unpleasant news as ब्राह्मण ब्रूयाते गर्भिणी in a loud voice, the other may reply "किं तर्हि वृषलोच्चैःकृत्वा, उच्चैः कृत्य, or उच्चैःकारमाचष्टे"। (See II. 2. 22 for compounding)

३३८२ । तिर्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० ।

तीर्यशब्दे उपपदे कृञः क्त्वाखमुलौ स्तः चेन्नाहो गम्यायाम् । तीर्यकृत्व गतः । तिर्यङ्कारम् । चेन्नाश्च गत इत्यर्थः । 'अपवर्गे' किम् । तिर्यक्कृत्वा खाद्दं गतः ।

3382. The affixes 'ktvâ' and 'namul' come after the root 'kṛi', when the word 'tiryak' is in composition, in the sense of 'carrying to the end'.

The word अपवर्ग means 'completing or finishing'. Thus तिर्यक् कृत्य तिर्यक् कृत्वा or तिर्यक्कारं गतः = चेन्नाश्च गतः 'having completed, he went away'.

Why do we say 'when meaning completion'? Observe तिर्यक् कृत्वा खाद्दं गतः 'having placed the word *obliquely*, he went away'.

३३८३ । स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ ।

सुखतःकृत्य गतः । सुखतःकृत्वा । सुखतःकारम् । सुखतोभूय । सुखतोभूत्वा । सुखतोभावम् ।

3383. The affixes 'ktvâ' and 'namul' are added to the roots 'kṛi' (to make) and 'bhû' (to become), in composition

with a word denoting a member of one's own body; when the affix 'tas' is joined thereto.

Thus पुरतःकृत्व गतः or पुरतः कृत्वा गतः or पुरतः कारं गतः। Similarly पृष्ठतः भूय तिष्ठति or पृष्ठतः भूत्वा तिष्ठति or पृष्ठतः भावं तिष्ठति।

३३८४। नानार्थेऽप्रत्ययेऽन्यार्थे । ३ । ४ । ६२ ।

नानार्थेऽप्रत्ययान्ते उपपदेऽविद्यमाने सुपपदे कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ स्तः। नानेति नाना कृत्वा नानाकृत्व नाना कृत्वा–नानाकारम्। विनाकृत्व–विना कृत्वा–विनाकारम्। नानाभूय–नाना भूत्वा–नानाभावम्। अन्येन प्रकारेण भूत्वा एकधाभूय–एकधा भूत्वा–एकधाभावम्। एकधाकृत्व–एकधा कृत्वा–एकधाकारम्। 'अप्रत्ययेऽदव' किम्। द्विधाकृत्वा। पृथग्भूत्वा।

3384. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the roots 'kṛi' and 'bhû, when a word ending in the affix 'nâ' (V. 2. 27) or in an affix having the force of 'dhâ' (V. 3. 42), or having the sense of the affix 'chvi' (to make or to become something what it had not been before, V. 4 50), is in composition.

The two words, नाना various' and विना 'without' are formed by the affix ना (V. 2. 27); affixes having the force of धा are धा, धाच्, धम् and धया (V. 3. 42 to 46) which are added to numerals in the sense of 'part' or 'fold' &c. The force of *chvi* has already been explained.

Thus अनाना नाना कृत्वा गतः = नाना कृत्व गतः Similarly नाना कृत्वा or नानाकारं गतः। So also विना कृत्व, विना कृत्वा or विना कारं गतः। So also नाना or विना भूय—भूत्वा or नानां गतः। With words formed by धा and cognate affixes, we have:—द्विधा or द्वैधं कृत्व—कृत्वा—कारं—भूय—भूत्वा or धावं गतः। But not so in द्विधक् कृत्वा, पृथक् कृत्वा।

Why do we use the word 'affix (प्रत्यय)' in the sûtra? Without it, the sûtra would have run thus: नानार्थे च्व्यर्थे, and then any word, having the sense of ना, which has the force of 'except, various' or the sense of धा which means 'part or fold', when in composition with कृ or भू, would have taken the affix क्त्वा and णमुल्. But that is not so. Thus the words द्विधक् 'except' and पृथक् 'separately' have the sense of ना and धा respectively; as द्विधक्कृत्वा, or पृथक् कृत्वा।

Why do we say 'when the upapada has the force of the affix *chvi*'? Observe नाना कृत्वा धाहानि गतः।

The word अर्थे in नानार्थे qualifies only the term धा, and not ना, for there is no other affix having the sense of ना, which is a single affix taught in V. 2. 27; while, as shown above, there are other affixes having the force of धा। The composition optionally takes place by II. 2. 22.

३३८५। तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ ।

तूष्णीमिति सुपपदे कृभ्वोः क्त्वाणमुलौ स्तः। तूष्णीं भूय–तूष्णीं भूत्वा–तूष्णींभावम्।

3385. The affixes 'ktvâ' and 'ṇamul' are added to the root 'bhû', when the word 'tûshṇîm' (silently) is in composition.

Thus तूष्णींभूय, तूष्णीं भूत्वा, or तूष्णींभावम् 'having become silent'. The repetition of भू in this sûtra shows that the anuvṛitti of कृ does not run into it and altogether ceases.

३३८६ । अन्वक्भावाल्लोम्ये । ३ । ४ । ६४ ।

अन्वक्शब्द उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्त आनुकूल्ये गम्यमाने। अन्वग्भूय आस्ते। अन्वग्भूत्वा-अन्वग्भावम्। अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वानुकूलो भूत्वा आस्त इत्यर्थः। 'आनुलोम्ये' किम्। अन्वग्भूत्वा तिष्ठति। पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः।

3386. The affixes 'ktvâ' and 'namul' come after the root 'bhû', when the word 'anvak', in the sense of being favourably disposed, is in composition.

The word आनुलोम्य means 'agreeable, friendly or favourably disposed, or doing according to the wish of another.' Thus अन्वग् भूय—अन्वग् भूत्वा or अन्वग् भावमास्ते 'he is favourably disposed', *i. e.* he stands in front, or on the flanks or in the rear, ready to help.

Why do we say 'when meaning friendly'? Observe अन्वग् भूत्वा तिष्ठति 'he remains behind'.

इति कृदन्तप्रकरणम्।

Epilogue

इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम्।
विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकौस्तुभे॥
भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी।
प्रीत्यै भूयाद्भगवतोर्भवानीविश्वनाथयोः॥

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्धं समाप्तम्।

Thus a little guidance to the use and formation of the classical words has been shown (in these two volumes). Their full exposition is given, according to proper authorities and text, in the Sâbda Kaustubha.

May this Siddhânta-Kaumudî the work of Bhattoji Dikshita be acceptable to the two great Lords— —Bhavânî and Viśvanâtha.

Here end the uttararardha.

THE SIDDHANTA KAUMUDI.

OF

BHATTOJI DIKSHITA

1-1-07.

THE SIDDHÂNTA KAUMUDÎ.

VOLUME III.

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dikshita has collected together all the sútras of Pâṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyâyas in the order as they are found in the Ashṭâdhyâyî. The first chapter contains all those sûtras which occur in the First Book of Pâṇini.

३३८७ । छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्यात् । पुनर्वसुनक्षत्रं पुनर्वसू वा । लोके तु द्विप्रयोगमेव ।

3387. In the Vedas, the two stars, Punarvasû, may optionally be singular, (and connote a dual).

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, may be in the singular form and connote a dual meaning. As **पुनर्वसुनक्षत्रं** or **पुनर्वसू नक्षत्रमदितिर्देवता ॥** The option is only allowed in the Vedas and not in he secular literature. In the latter, it must be in the dual as, **गौ गतावित्र दिवः पुनर्वसू ॥** Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As **पुनर्वसू माणवकौ.**

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

प्राग्वत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388. In the Vedas, the two stars Viśâkhâ may optionally be in the singular number.

The word **विशाखा** is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus **विशाखा नक्षत्रम्** or **विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥**

३३८९ । षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा । १ । ४ । ८ ।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्छन्दसि विषयो वा स्यात् । "क्षेत्रस्य पतिना वयम्" । इह केति योगं विभज्य ङ्क्तरर्थात्मनुवर्तते । तेन सर्वे विधयश्छन्दसि वैकल्पिकाः । "बहुलं छन्दसि" इत्यादिरस्येव प्रपंचः । "यचि भम्" । नभोऽङ्गिरोमनुषां वत्वुपसंख्यानम् । ✦ । नभसा तुल्यं नभस्वत् । भस्त्वात् सत्वाभावः । अङ्गिरस्वदङ्गिरः । "मनुष्वदग्ने" । "अनेहसि" इति त्रिषित उर्सिपत्योर्मनेरपि बाहुलकात् । वृषन् वस्वश्वयोः । ✦ । वृषन्वसुं वस्व स वृषण्वसुः । वृषा अश्वो यस्यासौ वृषाश्वः । वृषान्नष्टर्तिनौ विभक्तिमपरित्यज्य पदत्वे सति नलोपः वापो भस्त्वाद्यर्थते । अतश्च "पदान्तस्य" इति खरादिनिषेधोऽपि न । "अस्तोरोऽनः" इति अस्तोरो न । अभस्त्वात् ।

3389. The word pati when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is ghi, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word pati is understood in this sûtra from the sûtra patiḥ samâse eva (I 4. 8. S 257). By that sûtra, pati would have been ghi only in composition. This sûtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus क्षेत्रस्य पतिना वयम् (Rig Veda. IV. 57. 1.)

This sûtra may be divided into two, (1) shaṣṭhi yuktaśchhandasi (2) vâ. In the latter we shall read the annuvṛitti of chhandasi. The sûtra will then mean.—(1) In the Chhandas the word pati is ghi when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedas. In fact, the bahulam chhandasi, which recurs so often in Pâṇini would become but a special case of this universal rule vâ chhandasi.

Note:—The word pati being treated as ghi, takes nâ in the Instrumental by VII. 3. 120. S 214.

Note.—कुलुञ्चानां पतये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kuluncha.

Why do we say 'when used in connection with a noun in the genitive case'? Observe मया पत्या उरुदृष्टिर्वयाः ।

Why do we say 'in the Chhandas'? Observe धार्मस्य पत्ये ।

Here we repeat the sûtra यचिभम् S. 231, for the purposes of certain vârtikas which apply to the Vedas.

३३८९ क । यांच भम् । १ । ४ । १८ ।

3389A. And when an affix, with an initial य or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with सु and ending in क, follows, not being Sarvanâmasthâna, then what precedes, is called Bha.

The word यचि is in the 7th case meaning 'when य् or अच् follows,' and by the last *Vârt.* of Sûtra I. 1. 72, it means; 'when an affix beginning with ya or ach follow.'

Vârtika:—The words नभस्, अङ्गिरस् and मनुष् should be treated as Bha when the affix वत् (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus नभस्वत् 'like the sky.' अङ्गिरस्वत् "like the Angiras." मनुष्वत् 'like the man.' By being Bha the स् is not changed which it would have been, had it been a pada (VIII. 2. 66 S. 162.)

The word मनुष् is formed by the affix उस् of the Unâdi sûtra (II. 115) janerusi, by being diversely applied to √मन. The word मनुष् being treated as bha, the sûtra VIII 3. 59. S. 212 applies, and ष् is changed to ष ।

Vârt :—The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words यसु and अश्व follow. Thus वृषण्वसुः वृषणश्वस्य मेने. Here had the word vrishan been treated as pada, the न would not have been changed into ण (VIII. 4. 37. S. 198) ; and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII. 2. 7. S. 236. Nor does the sûtra VI. 4. 134. S. 234 apply, because the word is not an anga.

In secular language the forms are वृषवसुः and वृषाश्वः ।

३३९० । अयस्मयादीनि च्छन्दसि । १ । ४ । २० ।

एतानि च्छन्दसि साधूनि । भपदसंज्ञाधिकारात्सर्वत्रायं योगं संज्ञातुयं बोध्यम् । तथा च वार्तिकम् । उभयसंज्ञानपवीति वक्तव्यमिति । + । " स सुष्टुभास ऋक्वता गणेन " । पदत्वात् कुत्वम् । भत्वाज्जश्त्वाभावः । जश्त्वविधानार्थायाः पदसंज्ञाया भत्वमाश्रयेण लाभात् । " नेनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु " । अत्र पदत्वाद् जश्त्वम् । भत्वात् कुत्वाभावः । " ते प्राध्वातेः " ।

3390. The words like ayasmaya &c., are valid forms in the Chhandas (Veda).

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada.

Thus we have the following Vârtika—

Vârt :—It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously. Thus in the word ऋक्वत् formed by ऋच् + वत् the च् is first changed into क् by treating the word rich as a Pada. Then the word ऋक् is treated as Bha, and therefore the क् is not changed into ग् before वत्. For had it been Pada, the form would have been ऋग्वत् 'Rigvat.' These irregularly formed words occur only in the Chhandas or Vedic literature. Thus स सुष्टुभास ऋक्वता गणेन (Rig Veda IV. 50. 5)

Similarly in the sentence नेनं हिन्वन्त्यपि वाजिनेषु (Rig Veda X. 71. 5) the word वाजिन is formed from वाच् + इन (=वाचां इनः 'lord or master of speech'). Here vâch being treated as a Pada, the ch is changed to j ; and then being treated as a Bha, the j is not changed to a guttural. Similarly अयस् + मय=अयस्मय 'made of iron.' Here the word अयस् is treated as Bha and hence the स् is not changed into र. Thus अयस्मयं वर्म 'iron made coat of mail.' अयस्मयानि पात्राणि 'iron vessels.' The present form of this word is अयोमयं ।

Now we repeat the sûtra I. 4. 80. S. 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas.

ते प्राध्वातेः । १ । ४ । ८० ।

3390A. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

३३९१ । छन्दसि परेऽपि । १ । ४ । ८१ ।

3391. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

As वायविन्द्रश्च सुन्वत आयातमुपनिष्कृतम् ॥ मन्दिस्वा धिया नरा (Rig. 1. 2. 6).

In this we have आयातमुप instead of उपायातम् 'Vâyu and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer.'

३३९२ । व्यवहिताश्च । १ । ४ ८२ ।

'हरिभ्यां याह्योक आ' 'आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि' ।

3392. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are also seen separated from the verb by intervening words.

As हरिभ्यां याह्योक आ (for हरिभ्यां आयाहि ओकः).

Here आ is separated from the word याहि by the intervening word ओक. So also in the sentence आ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 41. 1), "O Indra! come (आ याहि) on horses (हरि) which are spirited (मन्द्रैः=मादयितृभिः) and color of peacock's feather."

३३९३ । इन्धि-भवतिभ्यां च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परौ ऽपित् लिट् कित् । 'समीधे दस्यु हन्तमम्' । 'पुत्र ईधे अथर्वणः' । बभूव । इदं प्रत्याख्यानम् । 'इन्धेश्छन्दोविषयत्वाद्भुवो वुको नित्यत्वात् तांभ्यां लिटः किदुचनानर्थक्यम्' इति ।

इति वैठिकपकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

3393. The Lit or Perfect Tense affixes after the roots indh 'to kindle,' and bhu, 'to become,' also are kit.

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्धि ending in a compound consonant will not be governed by sûtra I. 2. 5. S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the पित् terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध् as in the following examples :—समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI. 16. 15), and पुत्र ईधे अथर्वणः, (Rig Veda VI. 16. 14). Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have बभूव, बभूविथ ॥

This sûtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahâbhâshya, who says "we could have done without this sûtra. Because the direct application of Perfect affixes to इन्ध is confined only to the Vedas, while in the secular literature the Perfect will be formed by आम् as इन्धां चकार; and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III 4. 117. S. 3435). While भू *always* takes the augment वुक् in the Perfect, for after *bhû*, the वुक् comes *invariably* whether there be guṇa or there be not guṇa. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots."

CHAPTER. II.

३३९४ । तृतीया च होश्छन्दसि । २ । ३ । ३ ।

जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्याद् द्वितीया च । 'यवाग्वा अग्निहोत्रं जुहोति' । अग्निहोत्रशब्दोऽत्र हविषि वर्तते । 'यस्याग्निहोत्रमधिषितमसेध्यमापद्येत' इत्यादिप्रयोगदर्शनात् । अग्नये जूयते । इति श्नुप्रत्यये च । यवाग्वाख्यं हविर्देवतोद्देशेन त्यक्त्वा प्रक्षिपतीत्यर्थः ।

3394. In the Chhandas (Veda). the object of the verb हु 'to acrifice' takes the affix of the third case, and of the second as ell.

This ordains the third case-affix; and by force of the word च 'and', the econd case-affix is also employed: as यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्वा is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentence like this:—यस्याग्निहोत्रमधिश्रितमसेध्यमापद्येत । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये हूयते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—*i. e.*, an oblation." The sentence यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû, offering it in honor of the deity."

Note:—In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हविः or oblation. The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति ॥ The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)" Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object.

But this sûtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire." As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रज्वलितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as हूयते ऽस्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire."

Therefore, when the example is यवाग्वा अग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhoti means prinana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्वा अग्निं प्रीणयति "he propitiates fire with yavâgû (barley)."

But when the sentence is यवागू अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhoti means prakshepana, *i. e.*, "he throws the yavâgû oblation (into the fire)" *i. e*, he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû.

३३९५ । द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्यात् । षष्ठ्यपवादः । 'गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः' ।

3395. The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brâhmaṇa literature.

This debars the Genitive case required by II. 3. 59. S. 620. Ex. गामस्य तदहः सभायां दीव्येयुः (Maitr. S. 1. 6. 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव् takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II. 3. 59 S. 620.

३३९६ । चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि । २ । ३ । ६२ ।

षष्ठी स्यात् । 'पुरुषमृगश्चन्द्रमसे' । 'गोधा कालका दार्वाघाटस्ते वनस्पतीनाम् वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । षष्ठ्यर्थे चतुर्थीति वाच्यम् । ✦ । 'या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वः' ।

3396. In the Chhandas the sixth case-affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix.

Ex. पुरुषमृगश्चन्द्रमसः or चन्द्रमसे 'to the moon, a male deer.' गोधा कालका दार्वा घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्यः 'to you lords of the forest, are lizard kâlaka bird, &c.' So also वायुरस्य उपा मन्थत् (R. Ved. X. 136. 7).

Vart:—In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth: as या खर्वेण पिबति तस्यै खर्वोजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual."

३३९७ । यजेश्च करणे । २ । ३ । ६३ ।

वह छन्दसि बहुलं षष्ठी । घृतस्य हृतेन वा यजते ।

3397. The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice.'

Ex. घृतस्य or घृतेन यजते 'he sacrifices with butter.'

३३९८ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ३९ ।

अदो घस्लादेशः स्यात् । घस्तां नूनम् । लुङि "मन्त्रे घस" इति च्लेर्लुक् । अडभावः । सघिवश्च मे' ।

3398. In the Chhandas (Vedas), घस्लृ is diversely substituted for अद् ।

As घस्तां नूनम् ।

The words अद् and घस्लृ are to be supplied in this sûtra from II. 4. 36. S. 3080, and II. 4. 37 S. 2427. घस्ताम् is the Aorist form of अद् ; the Aorist sign च्लि is elided by II. 4. 80. S. 3402. The augment अट् is not added, because of VI. 4. 74. S. 2228, read with the बहुल् of this sutra.

But the form घस्ताम् could have been obtained by II. 4. 37. S. 2427 also, for that sûtra also ordains घस् substitution for अद् । The proper example, under the present sûtra is not घस्ताम् ॥ Hence the other example सघिवः (Yajur Veda. Vaj S. XVIII. 9), which is free from this objection. The word घिवः = अदन् "eating." सघिवः "companion in eating." It is formed by adding the affix क्विन् (ति) to the √अद् ; as अद् + क्विन् ; then अद् is replaced by घस् by the present sûtra. Thus घस् + ति ॥ Then the penultimate अ of घस् is elided by VI. 4. 100. S. 3550, as घस् + ति ॥ Then स् is elided by VIII 2 26. S. 2281, as घ् + ति. Then त् is changed to ध् by VIII. 2. 40. S. 2280. Thus घ् + धि· Then घ् is changed to ग् by VIII. 4. 53. S. 52. The घ् is considered here as immediately in contact with ध् though technically speaking there is an elided अ between घ् and ध् ॥ But this zero is not sthânivat, because VIII. 4. 53, is a असिद्ध rule; and the zero âdeśa is not sthânivat for the purposes of असिद्धत्व rule (I. 1. 58. S. 51). Thus we get घिवः ; which with स, a shortened form of समान (VI. 3. 84. S 1012), gives us सघिवः ॥

३३९९ । हेमन्तशिशिरावहोरात्रे च च्छन्दसि । २ । ४ । २९ ।

द्वन्द्वः पूर्ववल्लिङ्गः । हेमन्तश्च शिशिरश्च हेमन्तशिशिरौ । अहोरात्रौ । 'अदिप्रभृतिभ्यः शपः'

3399. Of the compounds 'hemantaśiśirau' and 'ahorâtre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas. (Vedas).

This aphorism debars the general rule given in II. 4. 26. S. 812.

Similarly though the vikaraṇa शप् is ordained by II. 4. 72 S. 2423, to be elided after the roots of the Adâdi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided; as taught in the next sûtra.

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

" वृत्रं हनति वृत्रहा " । " अहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः " अत्र लुक् न । अदादिभिर्व्यभिचारात् विकल्पः । " शश्वत्तमं नो देवाः " । " कुहोत्यादिभ्यः श्लुः "

3400. In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikaraṇa शप् (III. 1. 68).

There is elision in other conjugations than Adâdi: and there is sometimes even no elision in Adâdi verbs. As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vṛitra-Killer kills Vṛitra.' हन् - शप् + ति = हनति instead of हन्ति । So also, अहिः शयत उपपृक् पृथिव्याः, here शयते instead of शेते (Rig. Veda I. 32. 5.) "The Dragon lies low on earth." In these cases the Vikaraṇa शप् has not been elided.

In some cases the शप् is elided even in conjugations other than Adâdi, as शश्वत्तमं नो देवाः निर्ऋतिः वृकस्य (Rig Veda II. 29. 6.) "Protect us, God, let not the wolf destroy us." instead of त्रायध्वम् ।

Similarly श्लु elision of the vikaraṇa is required by II. 4. 75. S. 2489, in Juhotyâdi class. But to this also, there is exception in the Vedas: as shown in the following sûtra.

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७६ ।

" ददाति प्रियाणि चिदुस्मि " । अनुपजनेऽपि । " पूषा विवष्टि " ;

3401. In the Chhandas there is ślu-elision of शप् diversely.

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained. ददाति प्रियाणि (instead of ददाति) चिदुस्मि (Rig Veda IV. 8. 3) "he gives even treasures that we love." See also Rig Veda I. 65, 4; VI. 24. 2; VII. 15. 12; VII 42. 4.

Similarly the ślu-elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyadi class. Thus देवो वो द्रविणोदाः पूषा विवस्वाँ-सिदम् "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him." (Rig Veda VII 16. 11) Here विवष्टि is from the √वश् "to shine" It belongs to the Adâdi class, but takes ślu elision. Hence वश् + शप् + ति = वश् + श्लु + ति = वश् वश् + ० + ति (VI. 1. 10. S. 2490) = विवश् + ति (the श is changed to ष by VII. 4. 76. S. 2190, read with the bahulam chhandasi) = विवष् + ति (VIII. 2. 36 S. 294) = विवष्टि (VIII. 4. 41. S. 26).

३४०५ । मन्त्रे घसह्वरणशवृदहाद्वृ कृगमिजनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

लिरिति च्लेः प्राचां संज्ञा । अस्येो लेर्लुक् स्यात् मंत्रे । " अजनयन्मरुतो वक्षणाभ्यः " । घस्ला देशस्य 'गमहन' इत्युपधालोपे झषीति षः । " माकिर्नेशत्त्वः " " धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य " ।

'नशेर्वा' इति कुत्वम्। "सुरुचो वेन आवः"। "मा न आधक्"। आत् इत्याकारान्तानां ग्रहणम्। "आप्रा द्यावापृथिवी"। "परात्रग् भारभृद्यथा"। "अक्रन् उषासः"। "स्वे दमि जागृवांसो अनुग्मन्"। संज्ञापूर्वको विधिरनित्यः। "अक्षत वा अस्य दन्ताः"। विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः। "न ता अगृभ्णन्नजनिष्ट हि सः"।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयोऽध्यायः।

3402. In the Mantra portion of the Vedas there is lukelision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs घस् 'to eat,' हृ 'to be crooked,' नाश 'to destroy,' वृ 'to choose,' 'to cover,' दह् 'to burn,' verbs ending in long आ, वृज् 'to avoid,' कृ 'to make,' गमि 'to go' and जनि 'to be produced.'

The word लि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense-affixes. Thus from घस the substitute of अद् we have अक्षन् in the sentence, अक्षन्नमीमदन्तह "Well have they eaten and rejoiced" (Rig. I. 82 2).

NOTE:—Thus in the Aorist of अद्, there comes घस् (II. 4. 37. S. 2427), the sign of the aorist is elided by this sutra. The penultimate अ of घस् is elided by VI. 4 98. S. 2363; and घ is changed to क by VIII. 4. 55. S. 121, and स् is changed to त् by VIII. 3. 60. S. 2410; thus we get क्त्, then we add the augment अट् which with the third person plural affix अन्, gives us अक्षन्॥

From the verb हृ we have माहुर्मित्रस्य स्तवम्। The माहुर् is the aorist 3rd Pers. Singular, of हृ। Thus हृ + च्लि + ति = हृ + ० + ति (S. 3402) = हुर् + त् (the elision of च्लि is by III. 4. 100. S. 2207). The guna takes place by VII. 3. 84. S. 2168 and then the त् is elided by VI. 1. 68. S. 242.

From नश् we have प्रणक् in the following verse मानः शंसो अरुषो धूर्तिः प्रणङ्मर्त्यस्य। रक्षा णो ब्रह्मणस्पते। 'Let not the foeman's curse, let not a mortal's ill slaught fall on us: Preserve us Brahmanaspati." (Rig. I. 18. 3.) The श् or नश् is changed to क् by VIII. 2. 63. S 431.

The word वृ in the sutra includes both वृङ् and वृञ्, as the word वेन in the following ब्रह्मं जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः। सबुध्न्या उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसतश्च विवः। (Yajur veda 13. 3).

From दह् we have आधक् as in सरस्वत्यभिनो नेषि वस्यो माप स्फरीः पयसा मा न आधक्। "Guide us Saraswati to glorious treasure: refuse us not thy milk nor spurn us from thee," (Rig. VI. 61. 14).

The word आत् means verbs ending in long आ, as प्रा 'to be full." Thus, चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आप्रा द्यावा पृथिवी अन्तरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च। (Rig I. 115. 1.) "The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth; the Sun hath filled the air and earth and heaven"

The root वृज् gives us वर्क्, as in the following verse:—मा नो अस्मिन्महाधने परा वर्ग् भारभृद्यथा। वयं सजित्वभिर्धनम्। (Rig VIII. 64. 12). "In this great battle cas us not aside as one who bears a load; snatch up the wealth and win it."

From कृ we have अक्रन् as in the following verse: अक्रन्नुषासोवयुनानि &c. (Rig. Veda I. 92. 2.) "The Dawns have brought distinct perception as before."

From गम we have आगमन् ; as in the following verse : वृनेव यन्तं बहुभिर्वसव्येष् स्वेरिषं जागृवांसो अनुग्मन् । कर्शतमग्निं दर्शतं वृसंतं वपावन्तं विश्वहा दीदिवांसं । (Rig Veda VI. 1.3)."

From जन we have अजनत; as अजनत वा अस्य दन्ताः ॥ This is an example from the Brâhman literature, as the word मंत्र in the sûtra refers also to the Brâhman literature.

But sometimes, the elision does not take place, because the word " option " is understood in this sutra. Thus न ता अशुभन् &c. (Rig Veda. V. 2. 4.) " These seized him not : he had been born already."

CHAPTER III.

३४०३ । अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिकयांरमयामकः पावयांक्रियाद्विदामक्रन्निति छन्दसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्यौ चतुर्थं नुडि 'आम्' 'अकः' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामकः । अभ्युदसीषददिति लोके । प्रजनयामकः । प्राजीजनदित्यर्थः । चिकयामकः । अचैषीदित्यर्थः चिनोतेरभ्यासस्येत्वं कुत्वं च । रमयामकः । अरीरमत् । पावयांक्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामक्रन् । अवेदिषुः ।

3403. The forms अभ्युत्सादयामकः, प्रजनयामकः, चिकयामकः, रमयामकः, पावयांक्रियाद्, विदामक्रन् are irregularly formed in the Chhandas with the augment आम्, and the auxiliary verbs अकर्, क्रियात्, and अक्रन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (लुङ्) of the causatives of the roots सद् 'to sit', जन् 'to be born,' and रम् 'to sport;' to which the affix आम् is added. The third is the Aorist of the root चि 'to collect,' to which आम् has been added after the reduplication and the change of इ into ए of the root. The auxiliary अकः; which is the 3rd Person Singular Aorist of कृ is added to all these four. The fifth is derived from the root पू 'to blow, to purify.' by adding the causative affix णिच्, annexing the affix आम् before the terminations of the Benedictive (आशीर्लिङ्) and then using after the form so obtained, the Benedictive of कृ, क्रियात्. The last is the Aorist of विद् 'to know,' to which आम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of कृ *i. e.*, the auxiliary अक्रन् is employed. These are the archaic forms ; their modern forms are as follow :—अभ्युदसीषदत्, प्राजीजनत्, अचैषीत्, अरीरमत्, पाव्याद्, अवेदिषुः ।

NOTE :—The word अभ्युत्सादयामकः is formed by adding the prepositions *abhi* and *ut* to the Causative root सादि । सादि with आम् becomes सादया, to which is added अकः the 3rd pers. Singular Aorist of कृ "to do." Thus कृ + च्लि + तिप् = कर् + च्लि + त् = कर् + o + त् (II. 4. 80. S. 3402) = कर् + o + o (VI. 1. 68. S. 252): which with the augment अट् becomes अकर् or अकः । This auxiliary अकर् is added to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed with आम् and अकर्, the special mood-affix of the Aorist is elided by II. 4. 81, S. 2238. The regular Causative Aorist is अभ्युदसीषदत् (सादयामकर् = असीषदत्). The

Causative सादि is shortened to सदि by VII. 4. 1. S. 2314. This is reduplicated before the Aorist affix च्लि by VI. 1. 11. S. 2315. Thus सदसद् Then द् is elided by VII. 4. 60. S. 2179. Then applying VII. 4. 93. S. 2316, read with VII. 4. 79. S. 2317, the स is changed to ष. Thus we have षीषद् + च्लि + त् = षीषदत्।

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikarana उ is not added because of the prohibition III. 4. 116. S. 2215, and then there is रि by VII 4. 28. S. 2367.

३४०४। गुपेश्छन्दसि। ३। १। ५०।

च्लेश्चङ्वा। 'गृहानकृणुतं युवम्'। अगोपायिष्टाम्।

3404. After the verb गुप् 'to protect,' चङ् is optionally the substitute of च्लि in the Chhandas.

This rule applies where the root गुप् does not take the affix आय (III 2. 28). As इमान् नो मित्रावरुणौ यत् गृहान् अकृणुतम् 'Mitra and Varuna protected these our houses.' The other forms are अगोपायम्, अगोपायिष्टम् or अगोपायिष्टम्. In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first.

३४०५। नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः। ३। १। ५१।

च्लेश्चङ् न। 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयीः'। 'मा त्वाग्निर्ध्वनयीत्।

3405. After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' इल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' चङ् is not the substitute of च्लि in the Chhandas.

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयीः (Rig Veda I. 53. 3.) मात्वाग्निर्ध्वनयीत् धूम गन्धिः (Rig Veda I. 162. 15.)

Thus we have ऊनयीः in the Vedas; नीनिनत् in the classical literature; so also ध्वनयीत्, ऐलयीत् and आर्दयीत्; their classical forms being अतिध्वनत्, ऐलिजत् and आर्दिवत्. See Rig Veda I. 53, 3, I. 162. 15, and Pāṇini VII. 2. 5.

३४०६। कमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि। ३। १। ५९।

च्लेरङ् वा। 'इदं तेभ्यो अकरं नमः'। अमरत्। अदरत्। 'यत्सानोः सानुमारुहत्'

3406. After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' अङ् is the substitute of च्लि when used in the Chhandas.

Thus अकरत् 'he did'; अमरत् 'he died'; अदरत् 'he tore'; आरुहत् 'he rose. The classical Aorist of these verbs are अकार्षीत्, अमत, अदारीत and अरुहत्.

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्यो अकरं नमः' (Rig. Ved. X. 85. 17). यत्सानोः सानुमारुहद्भूर्यस्पष्टकर्त्वम् (Rig, Ved. I. 10. 2).

३४०७। छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोचीयोच्छिष्यमर्यस्तर्याध्वर्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिधीयब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि। ३। १। १२३।

कृन्तर्तेर्नि स्यूर्वात्ययेऽपि प्राप्ते यत्। आद्यन्तयोर्विपर्यासो निपातः पत्वं च। 'निष्टर्क्यं चिन्वीत पशुकामः'। देवशब्द उपपदे हूयतेर्जुहोतेर्वा क्यप्यादीर्घश्च। 'स्पर्द्धन्ते वा उ देवहूये'। 'प्र' 'उत्

कार्यम् भवतेः क्यप् । प्रणीयः । उत्तीयः । उत्पूर्वाच्छ्रिञः क्यप् । उच्छ्रियः । 'मृङ्' 'स्तृञ्' 'धृञ्' इत्येते वत । मर्यः । स्तर्या । स्त्रियामेवायम् । ध्वर्यः खनेर्यक्प्रत्ययो । खन्यः । खान्यः । यजेर्यः । 'शुन्धध्वं देवाय कर्मणे देवयज्यायै' । आङ् पूर्वात्पृच्छेः क्यप् । 'आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति' । सीव्यतेः क्यप्त्वं च प्रतिषोव्यः । ब्रह्मणि वदेर्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । लोके तु 'वदः सुपि क्यप्च' (३८५४) इति क्यप्येते । भवतेः स्तोतेश्च यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्वाच्चिनोतेर्यदायो देवयज्च एष उत्तरपदे । उपचाय्यएडम् । '+ हिरण्य इति वक्तव्यम् +' । उपचेयएडमेवान्यत् । 'मृड' सुखने 'एड च' इत्यस्मादितुपधलक्षणः कः ।

3407. In the Vedas the following words are found which are formed irregularly :—निष्टर्क्य, देवहूय, प्रणीय, उत्तीय, उच्छ्रिय, मर्य, स्तर्या, ध्वर्य, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छ्य, प्रतिषीव्य, ब्रह्मवाद्य, भाव्य, स्ताव्य and उपचाय्यएड ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्टर्क्य is derived from the root कृत् 'to cut,' with the preposition निस्, and the affix यत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III. 1. 110. S 2859 ; निः + कृत् + यत् = निः + तृक् + य (the root कृत् transformed into तृक् by transposition) = निष्टर्क्य. As निष्टर्क्ये चिन्वीत पशुकामः ।

The above is apparently a guess-work etymology of the grammarians.

So also देवहूय is formed by adding to the root हूयते 'to call' or हु 'to invoke,' the affix क्यप् and the upapada देव ; the vowel of the root is then lengthened and the augment न (VI. 1. 71) is not allowed, देव + हू or हु + क्यप् = देवहूयः । Thus स्पर्धन्ते वाउ देवहूये (Rig. Ved. VII. 85. 2). So also प्र + णी (to lead) + क्यप् = प्रणीयः ; उत् + नी + क्यप् = उत्तीयः, उत् + श्रिञ् (to leave) + क्य , = उच्छ्रियम् ; मृ (to die) + यत् = मर्यः ; स्तृ (to cover) + यत् = स्तर्या ; it is always feminine. ध्वृ (to bend) + यत् = ध्वर्यः ; खन् (to dig) + यत् = खन्यः ; खन् + ण्यत् = खान्यः ; देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या ; always used as feminine. Thus in शुन्धध्वं देवाय कर्मणे देवयज्यायै । आ + पृच्छ् (to ask) + क्यप् = आपृच्छ्यः । Thus आपृच्छ्यं धरुणं वाज्यर्षति (Rig Ved VII. 107. 5). प्रति + सीव (to sew) + क्यप् = प्रतिषीव्यः ; ब्रह्मन् + वद् (to speak) + ण्यत् = ब्रह्मवाद्यः, in secular literature both क्यप् and ण्यत् come after this word (III. 1. 106. S. 2854.) भू (to be) + ण्यत् = भाव्यः ; स्तु (to praise) + ण्यत् = स्ताव्यः ; उप + चि (to collect) + ण्यत् + एड = उपचाय्यएडम्. *Vârt* :—This last word is formed then only when the word एड follows : and when the sense is that of 'gold.' Wher it does not mean 'gold,' the form is उपचेयएडम् । The root एड is read along with मृड in the Tudâdi class and means "to please." To this root is added the affix क (III. 1. 135. S. 2897).

३४०८ । छन्दसि घसभसनरतिमथाम् । ३ । २ । ८७ ।

एभ्यः कर्मण्युपपदे क्विन्प्रत्ययः । 'ब्रह्मजनिं त्वा जत्रनिम्' 'उत नो गोषणिं धियम्' । 'ये वयां पतिरसयः' । चतुरसा पतिरसी । 'हस्तिमंथीनामभि' ।

3408. In the Vedic literature, the affix क्विन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रक्ष् 'to protect' and मथ् 'to agitate,' when the object is in composition.

Thus ब्रह्मवनिं त्वा क्षत्रवनिम् (Vaj. San. I. 17., V. 12., VI. 3); उत नो गोषणिं (Rig Ved. VI. 53. 10), यो ते स्वनो रथिरक्षो (Rig. Ved. X. 14. 11) इन्द्रो वातूनाम-भवत् पारावतो वृषिर्मंद्रयोनाम् (Rig. Ved. VII. 104. 21).

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

खिञ्: स्यात् । एतनाषाट् ।

3409. In the Chhandas, the affix खिञ् comes after the verb सह् 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix.

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here. As एतन + सह् + खिञ् = एतनासाह्; nom. sing. एतनाषाट् 'a name of Indra.' The dental स is changed into cerebral ष by VIII. 3. 56, and the ह् into ट by VIII. 2. 31. The final आ of एतन is lengthened by VI. 3. 137. See Rig Veda. I. 175. 2, III. 29. 9, VI. 19. 7, IX. 88. 7, X. 103. 7.

३४१० । वहश्च । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । वित्ववाट् । योगविभाग उत्तरार्थः ।

3410. The affix खिञ् comes after the verb वह् 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it.

As प्रष्ठवाह् 1st sing. प्रष्ठवाट् 'carrying a *prashtha* measure;' so, वित्ववाट् ।

The division of this sûtra from the last is for the sake of the subsequent sûtras, into which the anuvritti of सह् only is carried and not of वह्. See Yajur Veda, XIV. 10, XVIII. 26.

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ण्युट् । ३ । २ । ६५ ।

ण्यु वहेर्ण्युट् स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः ।

3411. In the Chhandas, the affix ण्युट् comes after the verb वह when it is in composition with the words कव्य 'oblation of food to deceased ancestors,' पुरीष 'fæces' and पुरीष्य 'water.'

As कव्यवाहनः पितॄणाम् (Yajur Ved. II. 29) 'fire that carries the oblation to the *pitrus*;' पुरीषवाहनः 'carrier of water;' पुरीष्यवाहनः (Yaj. Ved. XI. 44). The feminine of these words is formed by adding long ई ।

३४१२ । हव्येऽनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्नो हव्यवाहनः । पादमध्ये तु 'वहश्च' इति खिञेव 'हव्यवाळग्निरजरः पिता नः'

3412. The affix ण्युट् comes in the Chhandas, after the verb वह् 'to carry' when it is in composition with the word हव्य 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a pâda (fourth part of a stanza).

As अग्निश्च हव्यवाहनः 'fire, the carrier of oblation to the gods.' (Rig Veda I. 44. 2.)

When this word occurs in the middle of a pâda, or at the beginning, the form is **ह्वयवाट्**, which is derived by adding the affix **क्विब्** (sûtra 3410). As **घृतवाडुग्निरजरः पिता नः** 'the never-decaying *Agni* or fire that carries oblation to the gods, is our father.' (Rig Veda. III. 2. 2.)

३४१३ । जनसनखनक्रमगमो विट् । ३ । २ । ६७ ।

'**विट्वनोः**—' (२६८२) **इत्यात्वम्** । **ब्रह्मजागोजाः** । '**गोषा इन्द्रो नृषा असि**' । '**सनोतेरनः**' (३६४५) **इति षत्वम्** । '**इमं गृभ्मंभिर्विमखादवाळत्**' । '**आ दधिकाः श्रवसा पञ्च कृष्टीः**' । **अर्वगाः** ।

3413. The affix **विट्** (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs **जन्** 'to be born,' **सन्** 'to bestow,' **खन्** 'to dig,' **क्रम्** 'to pace' and **गम्** 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long **आ** ।

The words **छन्दसि उपसर्गे** and **सुपि** are understood in this sûtra. The verb **जन्** includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen;' so also **सन्** means both 'to give' and 'to worship.'

Of the affix **विट्** the latter **ट्** is indicatory, and is qualifying, as in VI. 4. 41. S 2982, by which rule the final nasal of **जन सन्** &c., is replaced by long **आ** when the affix **विट्** follows, and the whole affix is elided by VI. 1. 67. S. 375.

As **अप् + जन + विट् = अब्जाः** (Rig Ved. VII. 34. 16) 'born in water' (VI. 4. 41. S. 2982); **गोजाः**: 'born in the heaven *i. e.* God' (Rig. Veda IV. 40. 5). So also from **सन्**—**गोषाः**: 'acquiring or bestowing cows' (VIII 3. 108. S. 3645); **गोषा इन्द्रोनृषा असि** 'O Indra! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX. 2. 10). From **खन्**—**बिसखाः**: 'digger of lotus stalk;' **कूपखाः**: 'digger of well.' From **क्रम्**—**दधिक्राः**: 'who gets milk' as, **आ दधिक्राः श्रवसा पञ्च कृष्टीः** (Rig Veda. IV. 38, 10 and 40. 5). From **गम्**—**अर्वगाः उन्नेतृणाम्** 'the leader.'

३४१४ । मन्त्रे श्वेतवहौक्थशस्पुरोडाशो विच् । ३ । २ । ७१ ।

'**+ श्वेतवहादीनां इत्यादर्शनं वक्तव्यम् +**' **यत्र पदत्वं भावि तत्र विचनेऽपवादो दर्शनव्य इत्यर्थः** । **श्वेतवाः** । **श्वेतवाहौ** । **श्वेतवाहः** । **उक्थानि उक्थैर्वा शंसति उक्थशा यजमानः** ॥ **उक्थशासौ** । **उक्थशासः** । **पुरो दाश्यते पुरोडाः** ।

3414. In the Mantra the affix **विच्** comes after the words **श्वेतवह्, उक्थशस्** and **पुरोडाश्** ॥

The above words contain both the verb and the upapada; the fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix.

Thus the affix **विच्** comes after the verb **वह्** preceded by the upapada **श्वेत** as denoting an agent, while the force of the whole word so formed denotes an object As **श्वेता एन वहन्ति = श्वेतवाह्** nom. sing. **श्वेतवाः** 'a name of Indra' (whom white horses carry). See VIII 2. 67. S. 3416.

The affix **विच्** is applied to the verb **शंस्** 'to praise' when preceded by

the word ऋक् as object or instrument; and then the nasal is irregularly dropped. As ऋक्सानि ऋक्सेषां संसति = ऋक्सासाम्, nom. sing. ऋक्सासाः (Rig Veda II. 39. 1.) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer.'

The क्विन् is applied after the verb दाञ् 'to give,' preceded by पुरो, and ड is changed into ड, the force of the whole word denoting an object. As पुरो दाश्यन्ति इति = पुरोडाम्, nom. sing. पुरोडाः (Rig Veda III. 28. 2) 'an offering.'

Vārt.:—The augment इस् is added to the words श्वेतवाह् &c., when the *pada* affixes follow. Thus before *pada*'s terminations श्वेतवाह् becomes श्वेतवस्। Therefore its instrumental dual is श्वेतवोभ्याम्, pl. श्वेतवोभिः।

The augment इस् is not applied before सर्वनामस्थान and भ terminations. As श्वेतवाहौ, श्वेतवाहः ॥ The whole declension this of word is given below :—

	Sing.	Dual.	Plural.
Nom.	श्वेतवाः	श्वेतवाहौ	श्वेतवाहः
Acc.	श्वेतवाहम्	Do.	Do.
Ins.	श्वेतोहा	श्वेतवोभ्याम्	श्वेतवोभिः
Dat.	श्वेतवाहे	Do.	श्वेतवोभ्यः
Abl.	श्वेतवाहः	Do.	Do.
Gen.	Do.	श्वेतवाहोः	श्वेतवाहाम्
Loc.	श्वेतवाहि	Do.	श्वेतवःसु
Voc.	श्वेतवाः or श्वेतवः		

३४१५ । ऋचे यजः । ३ । २ । ७२ ।

ऋचयाः । ऋचयाजौ । ऋचयाजः ।

3415. In the Mantra the affix क्विन् comes after the verb यज् 'to sacrifice' when in compositon with the word ऋच्।

As ऋचयाज्, nom. sing. ऋचयाः (Rig Veda I. 173. 12) 'the name of a Vedic priest;' as त्वं वत्ते वरुणाप्यावया असि 'Thou art the priest of Varuna in the sacrifice.'

The division of this aphorism from the last in which it could have been included, is for the sake of the subsequent sûtras in which the *anuvritti* of यज् only runs. This word is thus declined :—

	Sing.	Dual.	Plural.
1st.	ऋचयाः	ऋचयाजौ	ऋचयाजः
2nd.	ऋचयाजं	ऋचयाजौ	ऋचयाजः
3rd.	ऋचयाजा	ऋचयोभ्यां	ऋचयोभिः

३४१६ । ऋचयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । ३ । ६० ।

एते संबुद्धौ ऋतदीर्घा निपात्यन्ते । चातुरर्थिकाः ।

3416. The रु substitution of VIII. 2 66 S. 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of ऋचयाज्, श्वेतवाह् and पुरोडाश् giving the irregular forms ऋचयाः, श्वेतवाः and पुरोडाः॥

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular, be-

cause VI. 4. 14 does not apply to it. Thus हे चक्रवाः, हे श्वेतवाः, हे पुरोडाः ॥ By force of च in the sûtra, we form उच्चक्रवाः also similarly.

३४१७ । विच्युपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपपदे वहेर्धातोः । उपवट् ।

3417. The affix विच् comes after the verb वह् when उप precedes, in the Chhandas.

As उपवड्भिरक्षभी वहन्ति 'they carry it up with the उपवट् formulas.' उपवट् is the name of eleven formulas at a sacrifice.

३४१८ । सुदाती मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुपूर्वस्य दोपधस्य आकारान्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिन्नादयस्त्रयः प्रत्यया: स्युः । चार्त्विक् सुदामा । सुधीवा । सुधीवा । भूरिदावा । घसपावा । विच् । क्षीरालवाः ।

3418. The affixes मनिन् (मन्), क्वनिप् (वन्), वनिप् (वन्) and विच् come in the Chhandas, after verbs which end in long आ, when a case-inflected word or an upasarga is in composition.

The force of 'and' is to include विच्. Thus सुदा + मनिन् = सुदामन्, 1st sing. सुदामा (Rig. VI. 20. 7) 'one who gives liberally;' सुधी + क्वनिप् = सुधी + वन् (VI. 4. 66 = सुधीवन्, 1st sing. सुधीवा 'having good understanding;' सुपा + क्वनिप् = सुपीवन्, 1st sing. सुधीवा 'a good drinker,' भूरि + दा + वनिप् = भूरिदावन्, 1st sing. भूरिदावा (Rig. II. 27. 17) 'liberal;' घसपावन् 1st sing. घसपावा (Yaj. VI. 19) 'ghee-drinker.'

The affix विच् is also included in this aphorism. As क्षीराल + पा + विच् = क्षीरालवाः (Rig. X. 91. 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तरेऽपि हन्तेर्बहुलं क्विप्स्यात् । मातृहा । पितृहा ।

3419. In the Chhandas, the affix क्विप् diversely comes after the verb हन् 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III. 2. 87. S. 2998.

This aphorism ordains क्विप् in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III. 2. 87. S. 2998. As मातृहा उत्तमं नरकं प्रविशेत् 'may the matricide enter the seventh hell;' so also पितृहा 'patricide.'

Diversely we find also मातृघातः and पितृघातः ।

The Past participle Nishṭhâ is generally formed by त, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes आनच् and कसु as already taught in the sûtras III. 2. 105 S.3093; III. 2. 106 S. 3094; III, 2. 107 S. 3095. They are repeated here again.

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत सामान्ये । 'अहं द्यावापृथिवी आततान' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix लिट् comes after a verb with the force of Past participle, and Past tense in general.

As अहं द्यावापृथिवी आततान 'I stretched the heaven and the earth.' Here the word आततान has the force of nishṭhâ.

३४१९ क। लिटः कानज्वा। ३। २। १०५।

3419 B. In the Chhandas the affix लिट् is optionally replaced by the affix कानच् *i.e.*, the affix has the force of the Perfect.

As अग्निं चिकानः 'he consecrated the fire;' सोमं सुषुवाणः 'he pressed the *soma* juice.'

This affix comes after those verbs only which take Atmanepada terminations. See I.4. 100. तुतुजान (Rig Veda I. 3. 6).

३४१९ ग। क्वसुश्च। ३। २। १०७।

छन्दसि लिटः स्थाने क्वसुश्चादेशो वा स्यात्। 'चकाना दूडिं' । 'यो नो अग्ने अररिवाँ अघायुः' । 'छन्दस्यपभाषायामपि केषांचित्साधवः' । 'अत इनिठनौ' (३५५०) । उपधायाः सम्प्रसारणम् । अघायुः । 'सनाशंसभिक्षउः' । 'छन्दसि वनसनरक्षिमथाम्' । 'ऊर्णोतेर्विभाषा' । 'देवस्य सवितुः सवे' ।

3419 C. In the Chhandas the affix क्वसु is optionally the substitute of लिट् *i.e.*, the kvasu formed word has the force of the Perfect.

As अदिवस् 1st sing. अदिवान् 'eaten' (Yaj. VIII. 19); पपिवस् 1st sing. पपिवान् 'drunk.'

Thus चकाना दूडिं पैप्पलम् (Rig Veda VIII. 7. 23).

यो नो अग्ने अररिवान् अघायुः (Rig Veda I. 147. 4).

Here the word अररिवान् is formed from the root रा 'to give,' with the affix क्वसु having the force of Perfect. The Negative Particle अ is added. Thus रा + क्वसु = रा रा + वस् = र रा + द् + वस् (VII. 2. 67 S. 3096) = ररिवस्. The Nom. Sing. is ररिवान् "a generous man." अररिवान् "a miser, an enemy."

By S. III. 1. 8. S. 2657, the affix काच् is added to a noun in order to denote a *wish for one's own self*. The following vârtika makes an exception in the Vedas.

Vârt :—In the Vedas, the affix काच् is added after the word अघ, *even when the wish is with regard to another*. As मा त्वा वृका अघायवो विदन्. Here अघायु (pl अघायवः) is formed by *kyach*, उ being added by III. 2. 170. S. 3150, and आ is added by VII. 4. 37. See Rig Veda I. 120. 7. Thus अघ+काच् = अघ + य = अघ + य + उ (III. 2. 170. S. 3150) = अघा+यु (VII. 4. 37. S. 3590.)

By sûtra III. 3. 56. S. 3231. the affix क्यच् is added to roots ending in ऊ or ॄ, but in the Vedas this affix is added even after roots in उ or ऊ by the following Vârtika.

Vârt:—The words सव and सव are formed by the affix क्यच् and they occur in the Vedas. As 'ऊर्णोरस्तु मे सवः,' । देवस्य सवितुः, सवे (Rig Veda V. 82. 6.)

These roots नु and सु would have otherwise taken the affix क्यच्. The form would have been the same, but there would be difference of accent. See Rig. I. 112. 21, and Yaj. XI. 2.

३४२० । मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः । ३। ३। ९६।

वृषादिभ्यश्चित्स्यात् । स्वरितोदात्तः । 'वृष्टिं दिवः' । 'सुषमिष्टये' । 'यजायशीकम्' । 'इदं ते अन्नमी मतिः' । चित्तिः । भूतिः । 'अग्ने या वाहि वीतये । 'दाती स्वामेधसाम्' ।

3420. In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action :—'vṛish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'râ' (to give).

The construction of this sûtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus वृष्टिः 'raining'; इष्टिः 'wishing'; पक्तिः 'cooking'; मतिः 'thinking'; विदिः 'knowing'; भूतिः 'being'; वीतिः 'consuming'; दातिः 'giving'.

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda 11. 6. 5).
सुवृक्तिभ्यो (Rig Veda VI. 70. 4).
उक्थान्यजीजन (Rig Veda IV. 24. 7).
मक्षू गोमति: (Rig Veda VIII. 74. 7).
भूतिमूदिम: (Rig Veda I. 161. 1).
अग्न आयाहि वीतये (Rig Ved. VI. 16. 10).
दाती वामस्य शवस: (Rig. Ved. VII. 1, 20).

३४२१। छन्दसि गत्यर्थेभ्य: । ३ । ३ । १२९ ।

धेट्वादिभूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि युच्स्यात् । खनेऽपवादः । सूपसदनोऽग्निः ।

3421. The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'ishad' &c. meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs.

This debars the affix खल् of III. 3. 126, 127 S. 3305 and 3308. Thus सुषदनोऽग्निः । सुखसदनमन्तरिक्षम् । See T. S. 7. 5. 20. 1.

३४२२। अन्येभ्योऽपि दृश्यते । ३ । ३ । १३० ।

गत्यर्थेभ्यो येभ्यो धातवस्तेभ्योऽपि छन्दसि युच्स्यात् । 'सुवेदनामकरोद्ब्रह्मणे गाम्' ।

3422. The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'.

Thus सुवेदो नाम करोद् ब्रह्मणे गां; so also सुवेद् नाम करोद् ब्रह्मणे गां ॥ (Rig Veda X. 112. 8).

३४२३। छन्दसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ ।

धात्वर्थानां संबन्धे सर्वकालविवक्षायां धातोः । पक्षे यथास्वं तत्यया: । लुङि । 'देवो देवेभिरागमत्'। लोडर्थे लुङ् । 'इदं तेभ्यो नमः' । लङ् । 'अग्निमग्न ऐतारमवृणीतायं यजमानः' । लिट् । 'अदा ममार' । अदा म्रियत इत्यर्थः ।

3423. In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs.

The words धातुसम्बन्धे and कालतस्याम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be simila ly employed.

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig. I. 1. 5). 'O God Agni! come hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative. ये भुनस्य यजेतश्च इदं तेभ्योऽकरं नमः 'I make salutation &c. &c.' (Rig. X. 85. 17). Here अकरं is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमग्म होतारमवृणीतायं यजमानः। Here अङ् is used instead of अद्।

So also यज्ञो भवाद = यज्ञो विवर्ते। Here विद् is used instead of भद्।

NOTE:—अवृणत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root वृञ् has an indicatory ञ् in the Dhâtupâṭha and belongs to Pûshâdi class.

अवारम् here णिच् is replaced by आर् by sûtra VII. 2. 13. S. 2293. Thus कृ + आर् + म्. Then there is guṇa by VII. 4. 16 S. 2406. With the augment अ we get अकारम् "I did."

अवृणीत from वृञ् 'to choose'; add अङ्, and श्ना vikaraṇa because the root belongs to Kryâdi class. Then there is long ई by VI. 4, 113. S. 2497. Thus we have अवृणीत॥

३४२४। सिब्बहुलं लेटि। ३। १। ३४।

सिबादीनां वैकल्पिकत्वाद्यत्र धातोर्लेट् स्यात्तत्रापि।

3424. The affix 'Leṭ' is optionally employed in the Vedas, wherever the Potential can be used.

The formation of लेट् is shown in the subsequent sûtras. In the first place, the vikaraṇa सिप् is sometimes added between the Personal-endings and the root. Secondly, the Personal-endings themselves lose their त् thus ति becomes इ, सि becomes स्। Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal-endings and the root. Fourthly, the सिप् vikaraṇa sometimes causes Vriddhi also.

३४२५। सिब्बहुलं लेटि। ३। १। ३४।

3425. सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows.

३४२६। इतश्च लोपः परस्मैपदेषु। ३। ४। ९७।

लेटस्सिबादीनामितो लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु।

3426. In the Parasmaipada affixes the 'i' is optionally elided in the Subjunctive.

The वा of the the preceding Ashṭâdhyâyî sûtra III. 4. 96. is understood here also.

३४२७। लेटोऽडाटौ। ३। ४। ९४।

लेटः 'अट्' 'आट्' इत्यागमौ स्तः। तौ च सितौ। '+ सिब्बहुलं लिट्रूपाणि +'। दृक्षिः। 'प्र वा आयूंषि तारिषत्'। 'सुपेशसस्करति जोषिषद्धि'। 'आ सोषवद्भंसाताय वक्षत्'। सिप इकारस्य लोपाभावे। 'यतानि विद्युत्'। 'शिवः सूर्ये शिवो अग्ना भवानि'।

3427. The augments 'aṭ' and 'Âṭ' are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive.

The augments अट् and आट् are सित् and are not to be added at once, but by turns. Thus जुष् + सिप् + अट् + त् = जोषिषत्; तारिषत्, मार्ष्टिवत्; similarly यत् + आट् + ति = यतानि; वावर्धाति। See III. 1. 34 for the addition of सिप् in the above.

Vârt:—The vikaraṇa सिप् is treated as णित् and therefore causes Vriddhi. Thus from the root तॄ we have तारिषत्, as तॄ + सिप् = तॄ + सिप् + सिप् = तॄ + अट् + सिप् + सिप् = तार + ष + सि + ति = तारिषत्। Thus प्र वा आयूंषि तारिषत्।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिसेवनयोः; as in सुपेशस्करति जोषिषद्धि।

Similarly अवायिषत् from युप्रवेष्वर्यथेः, as in the following—
आ सायिवर्शंसानाय भरध्वम् (Rig Veda X. 99. 7.)

But when there is no सिच् added, and the स् of the Personal-endings is not elided, then we have forms like पवाति विद्युत् and प्रियः सूर्येषियो अग्नाभवाति (Rig Veda V. 37. 5)

In fact लेट् is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below :—

*I.—Present.—*लेट्

I.	भवाति	भवतः	भवन्ति
	भवाति	भवातः	भवान्ति
II.	भवसि	भवथः	भव-
	भवासि	भवाथः	भवाथ
III.	भवामि	भवावः	भवामः
		भवाव	भवाम

II.—Imperfect.

I.	अभवत्	अभवतः	अभवन्
	अभवात्	अभवातः	अभवान्
II.	अभवः	अभवतः	अभवत
	अभवाः	अभवाथः	अभवाथ
III.	अभवाम्	अभवावः	अभवामः
		अभवाव	अभवाम

III.—Present Conditional.

I.	भविषति	भविषतः	भविषन्ति
	भविषाति	भविषातः	भविषान्ति
II.	भविषसि	भविषथः	भविषथ
	भविषासि	भविषाथः	भविषाथ
III.	भविषामि	भविषावः	भविषामः
		भविषाव	भविषाम

IV.—Imperfect Conditional.

I.	अभविषत्	अभविषतः	अभविषन्
	अभविषात्	अभविषातः	अभविषान्
II.	अभविषः	अभविषतः	अभविषत
	अभविषाः	अभविषाथः	अभविषाथ
III.	अभविषाम्	अभविषावः	अभविषामः
		अभविषाव	अभविषाम

V.—Strong Present Conditional.

I.	भाविषति	भाविषतः	भाविषन्ति
	भाविषाति	भाविषातः	भाविषान्ति
II.	भाविषसि	भाविषथः	भाविषथ
	भाविषासि	भाविषाथः	भाविषाथ
III.	भाविषमि	भाविषावः	भाविषामः
		भाविषाव	भाविषाम

VI.—Strong Imperfect Conditional.

I.	अभाविषत्	अभाविषतः	अभाविषन्
	अभाविषात्	अभाविषातः	अभाविषान्

II. भाविषः	भाविषथः	भाविढ्वम्
भाविष्ठाः	भाविषाथः	भाविढ्वाम्
III. भाविषम्	भाविष्वहि	भाविष्महि
	भाविष्वहे	भाविष्महे

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेटुत्तमसकारस्य या लोपः स्यात् । करवाव । करवावः । टेरेत्वम् ।

3428. The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive.

As करवाव or करवावः, करवाम or करवामः । The first person is used in the sûtra to indicate that the स् is not elided in any other person.

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९५ ।

लेट आकारस्य ऐत् स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते' । आतामित्याकारस्यैकारः । विधिसामर्थ्यादाट ऐत्वं न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजाति यजात इत्' ।

3429. In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'ā' of आताम् and आथाम् in the first and second person dual of the Atmanepada.

Thus मन्त्रयैते, मन्त्रयैथे, करवैते, करवैथे । Why is not the augment आट् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आट् would be superfluous, and the sûtra enjoining आट् ought to have enjoined ऐट् at once.

सुतेभिः सुप्रयसा मादयैते (Rig Veda IV. 41. 3). Here the affix आताम् is changed to ऐते । The regular form ते the आ is changed to ए by III. 4 79. S. 2233.

The आ of the augment आट् is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजाति &c. यो यजाति यजात इत् (Rig Veda VIII. 31. 1).

३४३० । वैतोऽन्यत्र । ३ । ४ । ९६ ।

लेट् एकारस्य 'ऐ' स्याद्वा । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'वधूनामीशे' । 'यज्ञमृद्धान्ते' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयैते' ।

3430. In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sûtra.

Thus शये, ईशे &c, in the following examples :—उप्ताशानि शये, चक्रमेव पशूनामीशे, मदया यत्र वो यज्ञा गृह्यान्ते, मत्तेवत्याव्यव वः पात्राण्युच्यान्ते । And in the alternative we have simply ए, as यत्र क्व च ते मनो ददमस्य उत्तरम ।

NOTE :—ईशे from the root ईश ऐश्वर्ये । It is the 1st Pers. Sing. The Atmanepada Personal ending इट् of the 1st Pers. Sing. is changed to ऐ । This स् is not elided by III. 4. 97. S. 3426, because that sûtra is confined to Parasmaipada स् । The स् is changed to ष् by III. 4. 79. S. 2233, then ष् changed to ऐ by this sûtra.

गृह्यान्ते from ग्रह in the Passive. The य of the Passive is added, and then the 3rd Pers. Plural झि or अन्ति । The Personal ending takes the augment आट् and becomes आन्ति । The ह of ग्रह is changed to ध् by VI. 1. 16. S. 2412, and the ध् of आन्ति is changed to ष् by III. 4. 79. S. 2233, and this ष् is changed to ऐ by the present sûtra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

यत्रान्यत्र आशङ्कायां लेट् स्यात् । 'अहमेव पशूनामीशे' । 'नेज्जिघ्रायन्तो नरकं प्रपाम । मृत्योः पदं योपयन्तो' (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Leṭ' is employed after a root, in the Chhandas Literature.

The word उपसंवाद means 'reciprocal agreement, contracting to do.' Thus यदि मे भवानिदं कुर्य्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you.' Agreements like these are called उपसंवाद ; while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का 'apprehension or fear.'

Thus अहमेव पशूनामीशे ॥ This is the reply of Rûdra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripura. The word पशु means "bound souls, jiva treading the round of Samsâra." प्रपाम is Let the final स् is elided by III. 4. 98 S. 3428. मदया एव वो यज्ञा गृह्यान्ते ॥ मह्येवैन्यान्येव वः पात्राण्युद्यान्ते ॥ नेज्जिघ्रायन्तो (or. नेज्जिघ्रायन्तो) नरकं प्रपाम ॥ (Nir. I. 11 Bohtlingk) = जिघ्रायन्तो नरकपातं आशंकमाने ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Leṭ) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvṛitti was understood in the last sûtra.

By III. 1. 83, S. 2557, in the Imperative 2nd Pers. Singular, श्नानच् is sometimes substituted for the vikaraṇa श्ना, after the Kryâdi roots ending in consonants. By the next sûtra, श्नायच् is optionally the substitute in the Vedas.

३४३२ । छन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ ।

श्नाभावपक्षे श्नायच् । '+ हृग्रहोर्भश्छन्दसि +' इति हस्य भः । 'गृभाय जिह्वया मधु' । 'बधान देव सवितः' । 'अभिदिप्साम्—' (४९५) इति बन्धातेर्नलोपः । 'गृभ्णामि ते' । 'मघ्ना जभार' ।

3432. In the Chhandas, श्नायच् is also the substitute of श्ना after roots ending in consonants, when हि follows.

Thus गृभाय जिह्वया मधु. (Rig Veda VIII. 17. 5) "take up the honey with the tongue." The affix श्नायच् is also employed by force of the word api in the aphorism as बधान पशून् 'bind the beasts.'

Vârt :—In the Chhandas, भ is substituted for the ह of हृ and ग्रह ॥ Thus गर्भमेव संसरति ; मघ्नस्य गृभ्णाति ; सामिधेन्योऽजघिरे, उद्यामञ्जघिरे श्नाभञ्जघिरे देवा यतीर्यधन् ॥

NOTE :—गृभाय is derived from ग्रह् 'to seize'; the र is vocalised by यङ्लुग्वा etc. VI. 1. 16 S. 2412 ; and ह changed to भ by the vârtika above given. Thus ग्रह् श्ना + हि = गृह् + ना = गृभ् + ना=गृभ् + आय (श्नायच्) = गृभाय 'take up thou.'

NOTE :—बधान is formed by श्नायच् ; added to the root बन्ध् 'to bind' the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415 ; the Imperative affix हि is elided by VI. 4. 105 S. 2202. Thus बन्ध् + श्ना + हि = बध् + श्ना + हि = बध् । आन + हि = बध् + आन + ० = बधान "bind or tether."

Other examples of the change of ह into भ by the above vârtika are given below :—

गृभ्णामि ते (Rig Veda X. 85. 36). मघ्नाजभार

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणानां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छन्दसि । 'आयदा शुष्णस्य भेदति' । भिनत्तीति प्राप्ते । 'अरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्द्रो वस्येन नेषतु' । नयतेर्लोट् अपिषौ हौ विकरणौ ॥ 'इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम्' । तरेमेत्यर्थः । तरतेर्विध्यादौ लिङ् । उःअपिषपेति अपौ विकरणाः ।

सुप्तिङुपग्रहलिङ्गकरणानां कालसलक्ष्यकर्तृयदां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेवां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन ।

'धुरि दक्षिणायाः' । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'यजमानं ये अध्वयूयाय तक्षति' । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे । 'ब्रह्मचारिणमिच्छते' । इच्छन्तीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति' । युध्यत इति प्राप्ते । 'मधोस्तृप्ता इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुरुषः । 'अधा स वीरैर्दशभिर्वियूया' । वियूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । 'यज्ञोऽनीनाधास्यमानेन' । लुटो विषये लट् । 'तमसो मा अवुक्षत' । अवुक्षदिति प्राप्ते । 'मित्र वयं च सूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्व व्य.

त्ययस्तुवदयते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च तद्धितानां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अव्ययादाप्सुपः विषयेऽपि । अवयहे विशेषः । यद्यो यञ्चकादारभ्य 'लिङ्याशिष्यङ्' (३४३४) इति ङकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुदाहरणम् ।

3433. In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaraṇas श्यन् and the rest, which have been ordained under special circumstances.

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange; taking of two vikaraṇas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद + श्यन् + ति ; instead of भिनत्ति from the root भिद् 'to split', belonging to the Rudhâdi class; *e. g.* आयदा शुष्णस्य भेदति (Rig VIII. 40. 11) "He (Indra) breaks the eggs (children) of Shushṇa"; so also, अरसा मरते पतिः (Rig. X. 86. 11.); here there is मरते = (म + श्यन् + ते) instead of म्रियते ; the root मृ belonging to the Tudâdi class. So also there are two vikaraṇas at one and the same time, in the following. इन्द्रो वस्येन नेषतु 'May Indra lead by this abode' ; here there is नेषतु 3rd per. sing. of the Imperative (लोट्) of the root नी 'to lead' ; there are two vikaraṇas सिप् and अप् instead of नयतु = (नी + अप् + तु); इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रम् (Rig. VII. 48. 1). The word तरुषेम (तॄ + उ + सिप् + अप् + मस्) is the 1st per. sing. of the Optative (लिङ्) of the root तॄ and is formed by *three* vikaraṇas ; the classical form bein g तरेम 'may we cross.'

Kârikâ:—In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप् (case-affixes), (2) तिङ् (Personal-endings), (3) उपग्रह (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to कृत् and तद्धित affixes and (12) rules relating to the affixes included in the pratyâhâra यङ् (III. I. 22 to III. 1. 86) All these irregularities areexplained by the author by the word बहुलम् ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies

NOTE :—The word शास्त्रकृत् "science-maker," in the above kârikâ refers to Pâṇini.

Thus :—

(1). Irregular application of case-affixes: धुरि दक्षिणायाः (Rig Veda I. 164. 9.)

Here दक्षिणायाः (Genitive) is used instead of the Locative दक्षिणस्याम् ॥

(2). Irregular application of Personal-endings : ऋचार्चे ये अश्वयुदाय तक्षति (Rig Veda I. 162. 6). Here तक्षति is used instead of तक्षन्ति ॥

(3). Irregular use of Parasmaipada and Atmanepadas : as, ब्रह्मचारिणमिच्छते। Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीपमन्य ऊर्मयुं धयति instead of धुध्यते ॥

(4). Irregular use of Genders, as मधोरस्तृपा दधासते। Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुनः ॥

(5). Irregular use of Person. The word नरः in the Kârikâ means Person. As यथा वर्षारैः संयमि सिंयुवाः instead of सियुवास् ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person. This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix सि ॥

(6). Irregular use of Tenses. The word काल in the Kârikâ means the affixes denoting *time*. Thus ग्नोऽस्मीन् आधास्यमानिन। Here धक्ष्यत् is used instead of धक्ष्यत्। It is formed from धा with the affix शानच् (III. 3. 14 S. 3107) and the Mood. affix स्य (III. 1. 33. S. 2186), and the augment सुक् (VII. 2 82. S. 3101).

(7). Irregular interchange of consonants : as, समसो गा अदुक्षत्। Here ढ is, not changed to ध। The proper form is अधुक्षत्।

(8) Irregular vowels : as, मित्र वयं च सूरयः instead of मित्रा वयम् ॥

(9). Irregular use of Accents. This will be illustrated later on.

(10). Irregular use of Kârakas. The word कर्तृ in the Kârikâ means Kâraka ; and includes the Krit and Taddhita affixes. Thus from the root अद् 'to eat' with the upapada अन्न, a compound is formed by adding the affix अण्। Thus अन्न + अद् + अण् = अन्न + आद = अन्नादः। But in the Vedas, affix अच् is used. Thus अन्न + अद् + अच् = अन्न + अद = अन्नादः। Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different. Thus in one case it would be अन्न + आदाय, in the other अन्न + अदाय ॥

(11). The यङ् in the Kârikâ is a Pratyâhâra formed with the य of III. 1. 22, and the ङ् of चङ् in III. 1. 86. There is irregular use of these affixes also in the Vedas. These affixes are :—

1. यङ् Intensive affix. 2. णिच् Causative and Churâdi class affix. 3. श्नु Kandu yâdi class affix. 4. आय: 5. क्यच् 6. सिच् 7. स्य and सामि of the Future Tense &c. 8. सिच् of Let. 9. आम् of Perfect. 10. च्लि and सिच्, अस्, चङ्. and अङ् and सिच् of the Aorist 11. यक् of the Passive, 12. The vikaranas शप्, श्यन्, श्नु, श. श्नम्, उ, श्ना, and the Benedictive यङ्। The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c.

३४३४। लिङ्याशिष्यङ्। ३। १। ८६।

आशीर्लिङि परे धातोरङ् स्याच्छन्दसि। 'अच इः' (२४५४)। 'संयं योजेमाश्वये'। + इमोरश्वलक्ष्यः+'। 'पितरं च दृशेयं मातरं च' अत्र तु 'अदृशन्–' (२४०६) इति गुणः स्यात्।

3434. The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow.

This debars शप्. The affixes of the Benedictive are ârdhadhâtuka by III 4. 116. S. 2215; but in the Vedas they are sârvadhâtuka as well; see III. 4. 117. S 3135. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्था गा, गम, हन्, वच् यच् and दृश् ; as उपस्थेयम् ; इत्यनुशासेयम्, गमेम जानतो गृहान्, मंहं गोजेमाग्नये ; विद्येयमेनां मनसि प्रविष्टां ; व्रतम् चरिष्यामि तच्छकेयम् ; स्वर्गं लोकमारुहेयम्.

Vârt :—The affix यक् is employed in the Chhandas after the verb दृश् in the Benedictive. Had there been यक्, it would have caused *guṇa* by rule VII. 4. 16. S. 2406 ; to prevent this, यक् is ordained ; as पितरंच दृशेयं मातरंच (Rig Veda I. 24. 1). 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छन्दस्युभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वाधिकार उक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात् । 'अर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः' । अर्धयन्तित्यर्थः । आर्धधातुकत्वादिण्लोपः । 'सिषृक्षिरे' सार्वधातुकत्वात् झुः झेरुभावश्च । 'हुश्नुवोः—' (२३८९) इति यण् । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च' (३१५१) । आदन्ताद्गमादेश्च किकिनौ स्तः । तौ च लिड्वत् । 'दधिर्यज्ञम्' । 'पपिः सोमम्' 'ददिर्गाः' । जघ्निर्दुर्वा' । 'जांघ्रवं चयमिचियम्' । जक्षिः । लिड्वद्भावादेव सिचो 'झलो झलि' (२३८३) इति गुणबाधनार्थं किस्वम् 'अतृणत् छन्दसि' (३५७८) इत्युत्वम् । ततुरिः । जगुरिः ।

3435. In the Vedas this distinction of 'sârvadhâtuka 'and 'ârdhadhâtuka' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sârvadhâtuka* and *ârdhadhâtuka* affixes. Sometimes the लिङ् and लिट् are treated as if they were *ârdhâdhâtuka* Thus अर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः । Here the affixes of the लिङ् are treated as *ârdhadhâtuka* and consequently there is the elision of the झि by rule VI 4. 51. S. 2313 ; the proper form of this word would be अर्धयन्तु । Sometimes *ârdhadhâtuka* affixes are treated like *sârvadhâtuka* affixes ; as सुषिक्षिरे ; here the affixes of the लिट् are treated as *sârvadhâtuka* and so there is the Vikaraṇa झु and the ष is changed into क्ष । Thus, सि + सु+झु + इरे = सि + षृ + षु + इरे (III. 1. 74. S. 2386.) = सि + षृ + क्ष् + इरे (VI. 4. 87. S. 2387.) = सिषृक्षिरे । Similarly, सुस्विरे । The लिङ् is sometimes treated in the Vedas both as *ârdhadhâtuka* and *sârvadhâtuka* at one and the same time ; as उपस्थेयाम् अरणं बृहन्तम् । Here, by treating the affix as *ârdhadhâtuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII. 2. 79. S. 2211) and by treating it again as *ârdhadhatuka* the आ of स्था is changed into ए । So also in यक्षि the affix is treated as *sârvadhâtuka* and there is no substitution of भू for अस् as required by II. 4, 52. S. 2470.

In this connection, we read here again the sûtra III. 2. 171. S. 3151.

३४३५ क । आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।

3435. A. In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'â' or short or long 'ṛi' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

अधिर्जञ्जम् (Rig Ved. VI. 23 4). From the root जञ् + क्वि = अधिः। Reduplication because treated as क्विप्।

धधिः डोजम् (,, ,,). From डा + क्वि = धधिः।

दधिर्मनाः (,, ,,) From डा + क्वि = दधिः

अग्निर्युवा (Rig Veda VII. 20. 1.) From यु + क्विन् = अग्निः। The penaltimate व is elided by VI. 4. 98. S. 2263.

अग्निर्वृत्रमभिविध्यम् (Rig Veda. IX. 61. 20). From वृत् + क्विन् = अग्निः। व changed to भ by VII. 3. 54. S. 358.

अद्रिःडीजम् (T. S. VII. 5. 20. 1.) From अद् + क्विन् = अद्रिः

Q. "Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by असंयोगाल् क्विट् क्ङित् (I. 2. 5. S. 2242) the affixes क्वि and क्विन् (the real affix is व) would be ङित्; why are these affixes enunciated with an indicatory क् ?" Ans. They are read as ङित् in order to prevent *guṇa* in the case of roots ending in long ऋ; for by VII. 4. 11. S. 2383, क्विट् alone would not have been ङित् after long ऋ॥ The usefulness of the affixes being ङित् is illustrated in the next two examples.

तिग्मायुधा ततुरिम् (Rig Veda. IV. 39. 2). ततुरिम् = तारकं। दूरे अध्वाजनुरिः (Rig Veda X. 108. 1).

Here from the roots तॄ प्लवन तरणयोः and जॄ निगरणे both ending in long ऋ we get the forms ततुरिः and जनुरिः by the affix क्वि॥ Had the affix been merely व without indicatory क्, it being like क्विट् would have caused guṇa of ऋ by VII. 4. 11. S. 2383; but the indicatory क prevents it.

Thus तॄ + क्वि = तुर् + क्वि (the ऋ is replaced by उर् by VII. 1. 103. S. 3578.) Then there is reduplication. And we should get तुर् तुर् + व॥ But by I. 1. 59 S. 2243, the उर् substitution does not take place first. It is after reduplication that VII. 1. 103. S. 3578. finds scope. Thus त + क्वि = तॄ तॄ + क्वि = ततॄ + क्वि (VII. 4. 66. S. 2244.) = ततृ + क्वि (VII. 4. 60. S. 2179) At this stage will apply sûtra VII. 4. 11, and we have ततुरिः॥

Similarly we get जनुरिः॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेसेन्कसेकसेनध्यै अध्येन्कध्यै कध्येन्शध्यै शध्येन्तवैतवेङ्तवेनः। ३। ४। ९।

से। 'अपसे राधः'। सेन्। 'ता वामेषे'। असे। 'अरदो जीवसे धाः'। असेसिक्सातावाद्युदात्तः अस्से। सेसे। असेन्। 'गवामिव श्रियसे'। अध्यै। अध्येन्। 'अटतं एमाध्यै'। पत्र आद्युदात्तः अध्यै। अध्येन्। आद्युदात्तौ। पक्षे निस्वरः। अध्यै। 'राधसः सख मादयध्यै'। अध्येन्। 'वायवे पिबध्यै'। तवै। डातवाड। तवेङ्। सूतवै। तवेन्। कर्तवै।

3436. In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix 'tumun', viz:—'se', 'sen', 'ase', 'asen', 'kse', kasen', 'adhyai', 'adhyain', 'kadhyai', 'kadhyain', 'śadhyai', śadhyain', 'tavai', tavEn', and 'taven.'

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes. These when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes:—(1) से = से, सेन् and सस्से॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन्॥ (3) अध्यै = अध्यै, अध्येन्, अध्यै, अध्येन्, शध्यै and शध्येन्॥ (4) तवै॥ (5) तवे = तवेङ् and तवेन्।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz. ञ्, ङ्, श् and ध्। The forces of ञ् श् and ध् have already been explained; the indicatory ञ् makes the word take the *udâtta* accent on the first syllable (VI. 1. 197. S. 3686). Thus से is acute (III. 1. 3. S. 3701); सेन् has acute on the first syllable of the word (VI. 1 197); असे has accent of the affix (III. 1. 3); असेन् throws the accent on the first syllable of the word; the indicatory श् makes the numbers 11 and 12 Sârvadhâtuka, and the root takes the proper Vikarapa of its class before these affixes; while before ध्यै, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI. 1. 200. S. 3688. VI. 2. 51. S 3785.)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थ 'the sense of the affix तुम्' । The word तुमर्थ is here equivalent to भाव or 'action', for the *pratyayas* or affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. Thus no special meaning having been attached to तुमुन्, it will convey the meaning of the root to which it is added, *i. e.* it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood. (1) से—दातवे (from दा + से) राधः । (2) सेन्—ताताम्बेवे रथानाम् (Rig. V. 66. 3) from इ, एवे । (3 and 4) असे and असेन्—अस्मे शतं शरदो जीवसे धाः (Rig III. 36. 10), So also कर्त्वे दशाय जीवसे' (Rig. X. 57. 4) With असेन् the word will be जीवसे । (5) ध्यै—प्रेषे भगाय from इ, एषे । प्र + इषे = प्रेषे (6) ध्यैन् गव्यमिव त्रियसे (Rig. V. 59. 3). It has not the नित् accent (VI. 1. 197) which would have given us त्रियसे । (7 and 8) अध्यै, अध्यैन् जठरं पृणध्यै । The accent is on the last in one case and on the first in the other. (9) अध्यै—इन्द्राग्नी आहुवध्यै (Rig VI 60. 13) (10) अध्यैन् त्रिवध्यै । (11 and 12) शध्यै, शध्यैन्—त्रिवध्यै (Rig VI. 27 5); the accent however is on त्रि । मह माटवध्यै (Rig. VI 60 13). (13) तवे—सोममिन्द्राय पातवे । (14) तवेङ्—तं ते गर्भं हवामहे दशमे मासि सूतवे (Rig X. 184. 3). (15) तवेन=संतवे (Rig. I. 46. 7); कर्तवे (Rig. I. 85. 9); हर्तवे ॥

३४३७ । प्रये रोहिष्ये व्यथिष्ये । ३ । ४ । १० ।

एते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोढुमव्यथितुमित्यर्थः ।

3437. The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives.

Thus (1) प्रये देवेभ्यो महीः (Rig. I. 142. 6); प्र + या + कै = प्रये = प्रयातुम् । (2) ओषधीनां रोहिष्ये । रुह् + इष्ये = रोहिष्ये = रोढुकाय । (3) अ + व्यच् + इष्ये = अव्यथिष्ये = अव्यथनाय ।

३४३८ । दृशे विख्ये च । ३ । ४ । ११ ।

दृष्टुं विख्यातुमित्यर्थः ।

3438. The words 'dṛiśe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives.

Thus दृशे विश्वाय सूर्यम् (Rig. I. 50. 1) = द्रष्टुम् । विख्ये त्वा हरामि = विख्यातुम् ।

३४३९ । शकि णमुल्कमुलौ । ३ । ४ । १२ ।

अलोनाधुपपदे तुमर्थे एतौ स्तः । 'विभाजं नाशकत्' । 'अपनुदं नाशकत्' । विभक्तुमपनोत्तुमित्यर्थः ।

3439. The affixes 'ṇamul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able.)

Of the affix असुन् the real affix is अस् ; the letter उ causes vriddhi (VII. 2. 115) ; and स regulates the accent (VI. 1. 193). So also of कसुन् the letter क् prevents guṇa and vriddhi substitution (I. 1. 5.)

Thus अग्निं वै देवा विभाजं नाशक्नुवन् 'the Gods were not able to divide Agni.' विभज् + असुन् = विभाजं = विभक्तुम् । So also अवसुवं नाशक्नुवन्, instead of अवसोतुम् ।

३४४० । ईश्वरे तोसुन्कसुनौ । ३ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विचरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' । विचरितुं विलिखितुमित्यर्थः ।

3440 The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'Íśvara' is in composition.

Thus ईश्वरोऽभिचरितोः = अभिचरितुम् । ईश्वरो विलिखः = विलिखितुम् । ईश्वरो विदुः = वित्तिंतुम् ।

३४४१ । तुमर्थे तवैकेन्केन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न स्थेद्धातवे' । 'अवगाहे' । 'दिदृक्षेण्य.' । 'भूर्यस्पष्ट कर्त्वम्' ।

3441. The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes.'

The force of *kritya* affixes is to denote 'action' (भाव) and 'object' (कर्मन्). Thus अवधातवै = अवधातव्यम् ; परिधातवे = परिधातव्यम् ; अवगाहे = अवगाहितव्यम् ; दिदृक्षेण्यः (Rig. I. 106. 5) = दिदृक्षितव्यः ; शुशुक्षेण्यः = शुशुचितव्यम् ; कर्त्वम् ; (Rig. I. 10. 2) = कर्तव्यम् ।

The affix तवै was mentioned in sûtra III. 4. 9, also ; there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI. 1. 200 ; 2. 51.

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवख्यातव्यमित्यर्थः ।

3442. The word 'avachakshe' is an anomalous passive participle in the Vedas.

Thus रिपुणा नावचक्षे (Rig. IV. 58. 5) = नावख्यातव्यम् । अव + चक्ष् + एङ् = अवचक्षे । The sûtra II. 4. 54. S. 2436, is not applied here.

३४४३ । भावलक्षणे स्थेशभ्वीरुत्रिषिरुतमिजनिभ्यस्तोसुन् । ३ । ४ । १६ ।

'आमंस्थातोः सोदग्नि' । आसमाप्तेः सौदग्नीत्यर्थः । उदेतोः । अपकर्तोः । प्रवदितोः । प्रचरितोः । होतोः । आतमितोः । 'आसमाप्तिजनितोः संभवाय' ।

3443. The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz :— 'sthâ' (to stand), 'i' (to go), 'kriñ' (to make), 'vad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce).

These are also Infinitives. The phrase कृत्यार्थे is not to be read into this sûtra. The word भावलक्षण qualifies the sense of the root (भावो लक्ष्यते येन).

Thus, स्था—वा संस्थातोर्वेद्यां क्रीडन्ति=चात्वालाग्नेः क्रीडन्ति । वद्—पुरा पूर्वस्यादेतोरग्नेः । वस्—पुरा वत्सानामग्नाकर्तोः । वद्—पुरा प्रवदितो रज्ञो यज्ञेतव्यम् । वद्—पुरा प्रवत्तितोरग्नीधीये होतव्याः । (Gopatha Brahmana II. 2. 10) । सु—वा होतोरप्रसवत्तिष्ठति । नम्—वा नमितोरागीत (Taitt. Br. I. 4 4. 2) जन्—वा विजन्मितोः सम्भवाम (Taitt. S. II. 5. 1. 5).

३४४४ । सृविसृजोः कसुन् । ३ । ४ । १७ ।

भावलक्षण इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विसृपो विरप्शिन्' । 'पुरा जत्रुभ्य आतृदः' ।

इति तृतीयोऽध्यायः ।

3444. In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'sṛip' (to creep) and 'tṛid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action.

Thus विसृपः । पुरा क्रूरस्य विसृपं: (Yaj. I. 28.); आतृदः । पुरा जत्रुभ्य आतृदः (Rig. VIII. 1. 12). These words are Indeclinable by I. 1. 40. S. 450.

CHAPTER IV

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिशब्दाङ्कीरुवात् अजादिविषये छन्दसि । 'रात्री व्यख्यदायती' । लोके तु ऋतिकारादिति ङीष्यन्तोदात्तः ।

3445. The affix 'ṄÍp' comes after the word 'râtri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added.

Thus रात्री व्यख्यदायति, वा रात्री ह्यख्या, रात्रीभिः (3rd pl.); (Rigveda X. 127. 1. I. 35. 1.) but in the nominative plural we have रात्रयः, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यावत्या रात्रयः, instead of रात्र्यः । In the classical literature, the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 45) with acute on the final.

NOTE:—According to Kâtyâyana, ṅip is not added, not only when we apply the nominative plural termination अस्; but in all other terminations beginning with अस् also. Thus रात्रिं ह्यख्याचित्वा; here in the accusative singular case also the ङीष् is not employed.

But how do you explain the form रात्र्यः in the following तित्रिरपटवैरयगुविठतावच्च रात्र्यः ? This 'râtrya' is the nominative plural of 'râtri' which is formed by the feminine affix ṅip; and not by ṅish. The forms evolved by adding ङीष् or ङीष् are one and the same, except with regard to accent; that formed by ṄIsh has udâtta accent on the final: the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the kṛit affix त्रिच् (Un. IV. 67), and therefore, it is a word which is governed by IV. 1. 45 because it is a word falling in Bahuvâdi class, by virtue of the general subrule "a word ending with the vowel ऋ of a kṛit affix, other than क्तिन् belongs to Bahuvâdi class; some say that every word ending in ऋ, if it has not the force of the affix क्तिन् belongs to this class". Therefore it takes ङीष् in forming the feminine.

३४४६ । नित्यं छन्दसि । ४ । १ । ४६ ।

ऋदुदिभ्यश्छन्दसि विषये नित्यं ङीष् । 'वर्ष्णीषु क्षित्या' । नित्यग्रहणमुत्तरार्थम् ।

3446. The affix 'nish' is always employed in the Vaidic literature, in forming the feminine of the word 'bhu' and the rest.

Thus जहुर्नाम चित्सा ह्वयन्ति ॥ Here जहु is the name of a herb.

The word नित्य 'always' is used in the aphorism, more for the sake of the sub-sequent sûtra, which it governs than for this sûtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'nitya' would have been a necessary rule and not optional: for चारम्भसामर्थ्यादेव नित्यो विधिः सिध्यति, योगारम्भश्चित्यत्व योजनम् ॥

३४४९ । भुवश्च । ४ । १ । ४७ ।

ङीष्स्यात् छन्दसि । विभ्वी । सभ्वी । विप्रसंभ्य इति दुगत्तवान्तं वृचेऽनुवर्त्तते । उत उत्वमुदसे: । उदन्तादेशस्तु नीचः ।

'+सुद्यून्नाच्छन्दसि विभ्व +' ।सित्स्वरः । 'रथीरभून्मुद्गलानी' । ङीषो नित्यमानुक्कागमः ।

3447. The affix 'nis' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'bhu.'

Thus विभ्वी, (Rig. Ved. V. 38 1). सभ्वी (Rig Ved. I. 188. 5).

But why not so in the case of स्वयंभूः ? Because it ends in long ऊ, while विभ्वी &c. are feminine of विभु, &c. ending in short उ as these two words are formed by the affix डु (उ) of III. 2. 180. In fact the word उतः "after a word ending in short उ" of sûtra IV. 1. 44 governs this also. The word भुवः is the ablative case of भु irregularly formed by the substitution of उवङ् ; this form being confined to sûtras only.

Vârt:—In the Chhandas, the affix ङीष् with the augment आनुक् is added to the word सुद्युम्न; and the affix is treated as if it had an indicatory ल् ॥ The force of the indicatory ल् is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1. 193 लिति). Thus रथीरभून् मुद्गलानी गविष्टौ ॥ (Rig Veda X. 120. 2.)

३४५८ । दीर्घजिह्वी च च्छन्दसि । ४ । १ । ५८ ।

संयोगोपधत्वाभावाद्धो ङीर्विधीयते । 'आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवानां वक्तवाट् ।

3448. The form दीर्घजीह्वी 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas.

The word दीर्घजीह्वी is the feminine of दीर्घजीह्व, but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix ङीष् would not have applied to it by IV. 1. 54. The present aphorism enjoins ङीष् ॥ Thus दीर्घजीह्वी in the sentence आसुरीवै दीर्घजीह्वी देवानां वक्तवाट् ॥

NOTE ;—The word च, and' in the aphorism is used in order to draw in the word संज्ञा from the last, so that the word *dîrgha-jihvi* is always a Name. Moreover by using the feminine form dirgha-jihvi in the sûtra, it is indicated that the application of ङीष् is necessary and not optional, as was the case in the preceding Ashṭadhyâyi sûtras.

३४५९ । कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि । ४ । १ । ७१ ।

ऊङ् स्यात् । 'कद्रूश्च वै कमण्डलूः' ।

'+ गुग्गुलुमधुजतुपतयालुनामिति वक्तव्यम् +' । गुग्गुलूः । मधूः । जतूः । पतयालूः । 'वयया०' (१३२४) ।

'+ चाखिद्यस्योपसंख्यानं छन्दसि +' । 'चाखिद्यी चर्चते' ।

3449. The feminine affix 'ऊन्' comes in the Vedas after the words 'kadru' (tawny), and 'kamandalu' (a water pot).

Thus कद्रूश्च वै सुपर्णी च ॥ आसन्कमण्डलवः कुद्राव दक्षात् ॥

Why do we say "in the Vedas." Witness कद्रुः and कमण्डलुः ॥

Vârt:—So also after the words जुगुजु, मधु, जतु and उलवालु ॥ Thus जुगुजूः, मधूः, जतूः, and उलवालूः ।

Vârt:—The स्वप् is added to the word चाखिद् in the Vedas. As, चाखिद्यी चर्चते ॥

३४५० । छन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १९ ।

वर्षाभ्यः । ठस्येकादेशः । स्वरे भेदः । वार्षिकम् ।

3450. In the Chhandas, the word 'varshâ' takes the affix 'ṭhañ' in the remaining senses.

This debars ठक्. The form will have difference in accent. As मधुश्च माधवश्च वार्षिकावृतू ॥ The word ऋतु here means "mouth," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months.

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठञ्त्याऊन्दसि । वासन्तिकम् ।

3451. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta.'

This debars अण् (IV. 3. 16. S. 1387.) Thus मधुश्च माधवश्च वासन्तिकावृतू ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

छन्दसि ठञ् । हैमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्थः । शौनकादिभ्यश्छन्दसि' (१४८६) । णिनि शौनोर्ण । आङोऽनुपसर्गात् । शौनकेन शौनकमधीयते शौनकिनः । आञ्जनेयिनः । 'छन्दसि' किम् । शौनकीया त्रिष्टुभा ।

3452. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses, after the word hemanta.'

This debars अण् (IV. 3. 16). Thus मधुश्च माधवश्च हैमन्तिकावृतू ॥ The making of two separate Sûtras of 20 and 21, is for the subsequent sûtra, in which, the anuvṛtti of the word हैमन्त only is taken.

Here we must refer again to IV. 3.106. S. 1486.

३४५३ क । शौनकादिभ्यश्छन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452. A. The affix 'ṇini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'śaunak' &c., in denoting the Chhandas enounced by them.

This debars ञ and अण् ॥ Thus शौनकिनः "who study (IV. 2. 64) the Chhandas enounced by Śaunaka." Similarly आञ्जनेयिनः ।

Why do we say "in denoting *chhandas*?" Observe शौनकीया त्रिष्टुभा "the Orthography of Śaunaka." The affix here is छ (IV. 2. 114. S. 1337).

३४५३ । दुरश्चश्छन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे सति स्यात् । उरसि भवः । 'वक्ष पर्वसमो नृपुः' ।

3453. In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix 'mayaṭ' comes in the sense of 'its product or part.'

This ordains मयट् in the sacred literature in the sense dealt with in IV. 3. 143. S. 1523. Thus पर्णमयः, दर्भमयः, शरमयः in the following यस्य पर्णमयी जुहूर्भवति, दर्भस्तम्बयजुर्वाडेतो भवति, शरमयम् बर्हिर्भवति ।

३४५४ । नो स्वदुर्धबिल्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्वावुकारवान् । मैञ्जं शिक्यम् । यधौ चर्म तस्य विकारो वार्धी रज्जुः । वैल्वो यूपः, सभाया यः' (१६५७) ।

3454. The affix 'mayaṭ' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u in it nor after the words 'vardhra' and 'bilwa.'

Thus मैञ्जं शिक्यम् from मुञ्ज by अण् ॥ वार्धी बालप्रथयिता भवति; बैल्वं ब्रह्म वर्चसकामेन कार्यः ॥

The word उत्ववत् means 'having उत् or short u (I. 1 70).'

The word मुञ्ज is âdy-udâtta by तृणधान्यानां (Phiṭ II. 4): and therefore it takes the universal अण् (IV. 3. 134).

The word वर्ध meaning 'skin' is ádyudátta by Phiṭ II. 19, and therefore takes यत्, the feminine being formed by ङीप् (IV. 1. 15), as वार्धी "rope made of leather." वैल्व : means the yúpa in which sacrificial victims are tied.

By the sûtra सभाया यः (IV. 4 105. S. 1657) the affix य is added to सभा in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix ढ is added under similar conditions : as taught below.'

३४५५ । ढश्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

सभेयो युवा ।

3455. The affix 'ḍh' comes in the Chhandas after the word 'sabhâ,' in the sense 'of excellent with regard thereto.'

This debars य of the preceding sûtra IV. 4. 105. S. 1657. Thus सभेयः in सभेयोऽस्य युवा यजमानस्य वीरो जायताम् 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer.'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सम्प्रत्यन्ताद्भवार्थे यत् । 'मेध्याय च विद्युत्याय च' । यथायथं शैविकाणामणादीनां वाधवाधेऽयं यत् । पक्षे तेऽपि भवन्ति । सर्वविधानं छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तथा मुञ्जवाद्राम पर्वतस्तच्च भवो मौञ्जवतः । 'सोमस्येव मौञ्जवतस्य भक्षः' ॥ आचतुर्थसमाप्तेश्छन्दोधिकारः ।

3456. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there.'

This debars यत् च &c. (IV. 3. 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas. Thus the words मेध्यः and विद्युत्य in the following hymn of the Yajur Veda (16. 38) : नमो मेध्याय च विद्युत्याय च ॥ All the sûtras henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic sûtras, the word छन्दसि being understood in them all. The word भवे governs all the sûtras up to IV. 4. 118. S. 3464.

In the alternatives the affixes अञ् &c., will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Muñjavat; from it we get the Derivative word मौञ्जवतः in the sense of तत्र भवः, as in the sentence सोमस्येत्र मौञ्जवतस्य भक्षः "The eater of Soma plant produced on Muñjavat Mountains."

३४५७ । पाथोनदीभ्यांड्यण् । ४ । ४ । ११९ ।

'तमु त्वा पाथ्ये वृधा' । अनो॰ दधीत नाद्यो गिरो मे' । पार्थसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवो नाद्यः ।

3457. The affix 'ḍyaṇ' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadî,' wherby the last vowel, with the consonant following, is elided.

This debars यत् ॥ Thus पार्थसि भवः = पाथ्यः 'watery, celestial,' so also नाद्यः "of the river, fluvial." As in the following hymns 'तमु-त्वापाथ्ये वृधा,' (Rig Ved. VI. 16. 15) 'स नो दधीत नाद्या गिरो मे' (Rig Ved II. 35. 1). पाथः means firmament, and water.

३४५८ । वैशन्तहिमवद्भ्यामण् । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । 'वैशन्तेभ्यः स्वाहा' । 'हैमवतीभ्यः स्वाहा' ।

3458. The affix 'aṇ' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'veśanta' and 'himavat.'

This debars यत् ॥ Thus वैशन्तेभ्यः स्वाहा, हैमवतीभ्यः स्वाहा ॥

३४५९ । स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ । ४ । ४ । ११३ ।

जसे यत् । ड्यड्ड्ययोस्तु स्वरे भेदः । स्रोतसि भवः स्रोत्यः – स्रोतस्यः ।

3459. The affixes 'ḍyat' and 'ḍya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided.

This debars यत् which comes in the alternative. As स्रोतसि भवः = स्रोत्यः or स्रोत्यँ (Rig Ved X. 104. 8) the diffe ence being in the accent (III. 1. 3 and VI. 1. 185). The anubandha ड causes the elision of अस् of स्रोतस् ॥ When यत् is added the form is स्रोतस्यः ॥

३४६० । सगर्भसयूथसनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ ।

अनुभ्राता सगर्भ्यः । अनुसखा सयूथ्यः । 'यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुः' । नुनिर्नुतम् । 'नपुंसके भावेक्तः' (३०९०) । सगर्भाद्यस्त्रयोऽपि कर्मधारयाः । 'समानस्य छन्दसि—' (१०९२) इति सः । ततो भवार्थे यत् । यतोऽपवादः ।

3460. The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayûtha' and 'sanuta.'

This debars यत् the difference being in accent (VI. 1. 197). Thus अनुभ्रातः सगर्भ्यः 'a younger brother'. अनुसखासयूथ्यः 'a younger friend'. युता भवन्ति अस्मिन् So also यो नःसनुत्यः उत वा जिघत्नुः thief lit. 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II. 31. 9). From the root नु with the Passive त we get नुतम् ॥ The word समान is always changed into स in the Chhandas

(VI. 3. 84). All three are karmadhâraya compounds, as समानश्चासौ गर्भश्च = सगर्भः तत्र भवः = सगर्भ्यः ।

३४६१ । तुग्रादून् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेऽर्थे । पक्षे यत्रपि । 'आ वः शर्मं वृजनं तुग्र्यासु' इति बहूक्तेः । 'तुग्रियासु' इति छान्दसः । 'घनाकायस्त्रवरिष्ठेषु तुग्रशब्दः' इति वृत्तिः ।

3461. The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.

This debars यत्, which comes in the alternative. Thus तुग्रियः as त्व अग्ने वृषभस् तुग्रियाणां ॥ Which assumes the form तुग्र्य tugrya also. As आवः शर्मम् वृजनं तुग्र्यासु (Rig Veda I. 33. 15) Tugrya meaning 'sunk in the waters'. Another reading is तुग्रियासु ॥ The word तुग्र means 'food, firmament, sacrifice and varishṭa'.

३४६२ । अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ।

3462. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the word 'agra.'

Thus अग्रे भवं = अग्र्यम् ॥ Why this separate rule, for यत् would have come after अग्र by the general rule IV. 4. 110? The repetition is to show that यत् is not debarred by घ and छ of the next sûtra, which would have been the case, had this sûtra not existed.

३४६३ । घच्छौ च । ४ । ४ । ११७ ।

छान्दसः । अग्रे भवोऽग्रयः—अग्रियः—अग्रीयः ।

3463. The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there', after the word 'agra.'

Thus अग्र्यम् by (यत्), अग्रीयम् (by छ) and अग्रियम् (by घच्). And अग्रियम् (by घच्) from IV. 4. 115. See R V. 1. 13 10 दूतस्त्वष्टारम ग्र्यम् ॥

३४६४ समुद्राभ्राद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिया अप्सरसो मनोविशम्' । 'नानदतो अभ्रियस्येव घोषाः' ।

3464. The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra.'

This debars यत् ॥ Thus समुद्रियः and अभ्रियः, as in समुद्रिया अप्सरसो मनोविशम् and नानदतो अभ्रियस्येव घोषाः ॥ The word 'abhra', being a word of fewer syllables than 'samudra', ought to have come first. Its coming as a second member is an irregularity, and shows that the rule of pûrva-nipâta is not of universal application.

३४६५ । बर्हिषि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

प्राग्घिताद्यदित्येव । 'बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु' ।

3465. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction.

The anuvṛitti of तत्र भवः ceases. Thus बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ॥ R. V. 10. 15, 5.

३४६६ । दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० ।

भागोऽंशः । दूत्यम् ।

3466. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dûta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty.'

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger.' As यत्ते अग्ने दूत्यम् ॥ According to VI. 1. 213, the accent will be दूँत्यम् but the accented Text reads दूत्यम्ँ ॥

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनूः' ।

3467. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer,' after the words 'raksha' and 'yâtu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षस्य and यातव्य meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yâtus.' As या ते अग्ने रक्षस्या तनूः i. e. रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas.' So यातव्याः तनूः ॥ 'The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याद्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

'शंसने यत्स्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यम् । जगत्यम् । हविष्यम् ।

3468. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising', after the words 'revatî,' 'jagatî' and 'havishya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Krit affix भाव to the root, with the force of भाव or 'condition.' Thus रेवत्यम्, जगत्यम् and हविष्यम् 'praising of Revati, Jagati or Havishya.' The word हविष्यम् is thus formed हविषे हिता = हविष्याः 'things fit for offering' i. e. butter &c. (हविष् + यत् V. 1. 4) हविष्यानाम् प्रशंसनं = हविष्यम् (हविष्य + यत् IV. 4. 122 = हविष्य + यत् the final अ being elided by VI. 4. 148 = हविष् + यत् the य being elided by VIII. 4. 64).

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम्' ।

3469. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars अण् ॥ Thus असुर्यम् 'belonging to the Asuras.' As असुर्यं वा एतत् पात्रं यच्चक्रवृतं कुलालकृतम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras.' असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maitr S. I. 8. 3. So also असुर्या नाम ते लोकाः (Ishop. 3).

३४७० । मायायामण् । ४ । ४ । १२४ ।

आसुरी माया ।

3470. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'amour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ असुरस्य मायाः=आसुरः feminine आसुरी ॥ As आसुरी माया स्वधया कृतासि ॥

३४७१ । तद्वानासामुपधानो मन्त्र इष्टकासु लुक्च मतोः । ४ । ४ । १२५ ।
वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां वर्चस्याः । कृताः ।

3471. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is "this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks : And the affix matup is elided by luk.

This sûtra requires analysis. तद्वान् is formed by adding मतुप् to तद् meaning 'having that,' and refers to a noun formed by the affix मतुप् ॥ The word आसाम् is genitive plural fem. of इदं meaning 'of them'; the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र 'sacred hymn" इष्टका 'bricks.' The whole sûtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (âsâm), after a word which ends with matup (tadvân), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects; when such mantra refers to bricks: and when this affix yat is added, the affix matup is elided.' Thus वर्चस्वान् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (उपधीयते) with the recitation of वर्चस्वान् Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्वत् + यत् = वर्चस् + यत् the affix यत् (मतुप्) being elided=वर्चस्य, fem. वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i. e. on which Varchasvân mantra has been pronounced' So तेजस्या उपदधाति ॥ So यशस्याः, रेतस्याः ॥

NOTE :—Why do we say तद्वान् ? The affix is not to be added to the whole Mantra Why do we say, उपधान 'putting up' ? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e. g वर्चस्यानुपस्थान मन्त्र आसामिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra ? Observe अङ्गुलिमानुपधानो हस्त आसाम् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix Why do we say इष्टकासु ? Observe वर्चस्यानुपधानो मन्त्र एषां कपालानाम् here there will be no affix, the thing collected being potsherds and not bricks.

३४७२ । अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ ।
'आश्विनीरुपदधाति' ।

3472. The affix 'an' comes in the Chhandas, after the words aśvimân, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided.

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां = आश्विनः fem. आश्विनीः ॥ The word is thus formed. अश्विमान् + अण् = अश्वि + अण् the matup being elided IV. 4 125 = अश्विन् + अण् VI. 4 164 = आश्विन् ॥ Thus आश्विनीरुपदधाति 'he collects Aśvin bricks i. e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S. 5. 3. 1. 1.

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् । ४ । ४ । १२७ ।

तद्धानाम्नामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतोरिति पदमावर्त्य पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुबन्तो यो मूर्धशब्दस्ततो मतुप्स्यात् । प्रथमस्य मतोर्लुक्च । वयश्शब्दवत्यृचोपधेयाश्चिष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्धवद्शब्दौ स्तः । तेन 'उपधेयासु मूर्धन्वतीऽपदधाति' इति प्रयोगः ।

3473. The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mûrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas.'

The whole of the sûtra 3471 is understood here. The word मतोः should be repeated, and is to be construed in the Ablative case. The sûtra means "After the word mûrdha ending in matup, i. e. after the word murdhavat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra" The word वयस्या means the bricks, the Upadhâna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप् debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्धन्, that Mantra is both वयस्वान् and मूर्धन्वान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV. 4. 125 after both these words वयस्वान् and मूर्धन्वान् ॥ The present sûtra ordains मतुप् after मूर्धन्वान् ॥ Thus मूर्धन्वतीऽपदधाति 'he collects Mûrdhanvati bricks.' The words वयस्याः and मूर्धन्वत्यः denote the same object. See VI. 1. 176.

३४७४ । मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ ।

नभोऽभ्रम् । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । ओजस्या तनूः ।

3474. The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body.

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभांसि विद्यन्ते यस्मिन् मासे = नभस्यः 'the month of clouds' i. e. June-July.

Similarly ओजस्या तनूः 'the bodies full of vigor.'

३४७५ । मधोर्ञ च । ४ । ४ । १२९ ।

चात्यत् । माधवः – मधव्यः ।

3475. The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu.'

Thus माधवः or मधव्यः

३४७६ । ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० ।

ओजस्यमहः । ओजसीनं वा ।

3476. The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas,' when a day is meant.

Thus ओजस्यम् or ओजसीनं = अहः 'the day' lit. full of heat.

३४७७ । वेशोयशआदिभगाच्च । ४ । ४ । १३१ ।

वेशो बलं तदेव भगः । वेशोभाग्यः । यशोभग्यः । वेशोभगीनः । यशोभगीनः ।

3477. The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'vesas' or 'yasas' in the beginning.

The rule of yathâ-sankhya does not apply here.

The ञ् of यञ् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI. 1. 193). Thus वेशोभगो विद्यते यस्य स = वेशोभगीयः 'strong-fortune' so also यशोभगीयः 'famous fortune.' The word वेश means 'strength' : भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame.' The word वेशोभगः may be taken as a Dvandva compound of वेशस् 'force' and भगः 'fortune.' The word वेशोभगयः would then mean 'possessed of power and fortune.' With ख, वेशोभगीनः, यशोभगीनः ।

NOTE :—Kâsikâ does not read ख into this sûtra. That is more reasonable.

३४७८ । ख च । ४ । ४ । १३२ ।

वेशोयशोभग उत्तरार्थं । अमनिरादार्थं च ।

3478. The affix 'kh' also comes after the words 'vesobhaga' and 'yasobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup.

Thus वेशोभगीनः and यशोभगीनः ॥

Note according to the Kâsikâ : This sûtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यथासंख्य rule (I. 3. 10). For had the sûtra been वेशोयश आदेर्भगाद् यञ्खौ, as it occurs in the Siddhanta Kaumudi, then the affix यञ् would apply to वेशोभग, andthe affix ख to यशोभगः which is not what is intended. Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvritti of ख runs in the next sûtra, not so of यञ् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिनयौ च । ४ । ४ । १३३ ।

'गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः' । 'ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः' ।

3479. The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pûrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction.

The ख is read into the sûtra by force of the word च ; the anuvritti of मत्वर्थे ceases. Thus पूर्वैः कृतं = पूर्विणः 'made by the ancestors' i. e. a road. So also पूर्वैः and पूर्वीणः ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुरुषैः "past generations, ancestors." These words occur generally in the plural, and mean "road is widened by the forefathers" Thus गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः ॥ So also, ये ते पन्थाः सवितः पूर्व्यासः (Rig I. 35. 11). Another reading of this sûtra is पूर्वैः कृतमिनियाञ्छः the affixes then will be इनि (इन्), and य ; and छ will be drawn in by virtue of च ॥ The examples then will be पूर्विन् ; 3rd pl. पूर्विभिः (with इन्), as पथिभिः पूर्विभिः : or पूर्वीणैः (ख), or पूर्व्यैः (य) ॥

३४८० । अद्भिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यस्येदमप्यं हविः ।

3480. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of sanctified,' after the word 'apas' in the third case in construction.

Thus अप्यम् 'offering purified with water.' As यस्येदमप्यं हविः (Rig Ved. X 86. 12). The case of construction is indicated in the sûtra itself.

३४८१ । सहस्रेण संमितो घः । ४ । ४ । १३५ ।

'सहस्रियासोमां नेमर्धः' । सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, in the sense of 'like,' after the word 'sahasra,' in the third case in construction.

The case of construction is indicated by the sûtra. Thus सहस्रेण संमितः = सहस्रियः 'like unto thousand.' As in the following verse :—सहस्रियासोमां नेमर्धः (Rig Ved. I 168. 2). The word संमित means तुल्य 'equal to.' Some read the word समित instead of संमित, but the meaning will be the same.

३४८२ । मतौ च । ४ । ४ । १३६ ।

सहस्रशब्दान्मत्वर्थे घः स्यात् । सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः ।

3481. The affix 'gha' comes in the Chhandas, with the force of matup, after the word 'sahasra.'

As सहस्रमस्य विद्यते = सहस्रियः ॥ This debars the मत्वर्थ affixes विनि and इनि and अण् of V. 2 102 and 103.

३४८३ । सोममर्हति यः । ४ । ४ । १३७ ।

सोम्यो ब्राह्मणः । सोमार्ह इत्यर्थः ।

3483. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' in the second case in construction, when the sense is that of 'who deserves that.'

Thus सोममर्हति = सोम्यो ब्राह्मणः "The Brâhmana who deserves Soma" i. e. honorable and learned, and worthy of performing sacrifices. The difference between यत् and य is in accent.

३४८४ । मये च । ४ । ४ । १३८ ।

सोमशब्दात्यः स्यान्मयडर्थे । सोम्यं मधु । सोममर्यमित्यर्थे ।

3484. The affix 'ya' comes in the Chhandas, after the word 'Soma,' with the force of the affix mayat.

The force of the affix मयट् is that of ततः आगतः (IV. 3. 74 and 82). विकारावयव (IV. 3. 134 and 143) and प्रकृत (V. 4. 21). The case in construction will vary according to the sense. Thus सोम्यं मधुः पिबन्ति=सोममदः मधुः ॥

३४८५ । मधोः । ४ । ४ । १३९ ।

मधुशब्दान्मयडर्थे यत्स्यात् । माध्व्यः । मधुमय इत्यर्थः ।

3485. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after the word 'madhu,' with the force of the affix mayat.

Thus माध्व्यान् स्तोकान्=मधुमयान् ॥

३४८६ । छन्दसः समूहे च । ४ । ४ । १४० ।

स्वार्थेऽण्यडर्थे यत् । वत्स्यः । + अक्षरसमूहे छन्दस उपसंख्यानम् +' । छन्दः शब्दात्तत्समूहे वर्तमानात्स्वार्थे यञित्यर्थः । 'ओषाजय' इति चतुरक्षरम्, 'अस्तुश्रौषट्' इति चतुरक्षरम्, 'येयजामहे इति पञ्चाक्षरम्, 'यज' इति त्रयक्षरं त्र्यक्षरो वषट्कार एव वै सप्तदशाक्षरछन्दस्यः ।

3486. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayaṭ.

Thus वसव्यः = समूहः 'a collection.'

Vârt :—The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word छन्दस् when reference is made to the collection of letters. Thus the word छन्दस्यः in the following sentence: "सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः प्रजापतियज्ञो मन्त्रं विहिता," The 17 letters here referred to being त्रीणि भावय, four; अस्तु श्रौषट्, four; यज्ञ, two, ये यजामहे five; and वषट् two.

Vârt :—The affix यत् comes after वसु without changing the sense. As छन्दोनामधेयस्य वसुभिर्वसव्ये॥ Here वसव्ये: is equal to वसुभिः॥ Similarly अधिरोधे वसव्यस्य=वसोः॥

३४८७। नक्षत्राद्घः। ४। ४। १४१।

स्वार्थे। 'नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा'।

3447. The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning.

The anuvṛitti of समूह does not extend to this sûtra. Thus नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा = नक्षत्रेभ्यः स्वाहा॥

३४८८। सर्वदेवात्तातिल्। ४। ४। १४२।

स्वार्थे। 'सविता नः सुवतु सर्वतातिम्'। 'प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणाः'।

3488. The affix 'tâtil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning.

As सर्वतातिः and देवतातिः in the following hymns: "सविता नः सुवतु सर्वतातिम् (Rig Ved. X. 37. 14), and प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणाः (Rig Ved IV. 6. 3).

३४८९। शिवशमरिष्टस्य करे। ४। ४। १४३।

करोतीति करः। षष्ठ्यन्तम्। शिवं करोतीति शिवतातिः। 'यामिः शन्तातो भवथो ददाशुषे'। अथो अरिष्टतातये'।

3489. The affix 'tâtil' comes, in the Chhandas, after the word 'śiva,' 'śam,' and 'arishṭa' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word करः is equivalent to करोति formed by अच् (III. 1. 134).

This shows that the construction must be genitive. With a kṛit-formed word, it has accusative force, as, शिवस्य करः = शिवं करोति॥

Thus शिवस्य करः = शिवतातिः॥ So शंतातिः and अरिष्टतातिः॥ As यामिः शन्तातो भवथो ददाशुषे' (Rig. I. 112 20) शंतातो being dual of शन्तातिः, and meaning सुखस्य कर्तारौ; so also अथो अरिष्टतातये। (Rig Ved. X. 60. 8.)

३४९०। भावे च। ४। ४। १४४।

शिवादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि। शिवस्य भावः शिवतातिः। शन्तातिः। अरिष्टतातिः।

इति चतुर्थोऽध्यायः।

3490. The affix 'tâtil' comes in the Chhandas, after the words 'śiva,' 'śam' and 'arishṭa,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition.

Thus शिवस्य भावः = शिवतातिः 'the condition of blissfulness.' शन्तातिः 'the state of happiness or peace,' अरिष्टतातिः ॥ Here these words have the force of Verbal nouns.

CHAPTER V.

३४९१ । सप्तनोञ् छन्दसि । ५ । १ । ९१ ।

'तदस्य परिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्त साप्तान्यसृजत्' । सप्तवर्गमित्यर्थः । '+ शञ्छतोर्डतिशछन्दसितटस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः +' । पञ्चदशिनोऽर्धमासाः । त्रिंशिनो मासाः । '+ त्रिंशतेश्चेति वाच्यम् +' । विंशिनोऽङ्गिरसः । '+ युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुच्वाच्यः +। 'त्वावतः पुरुवसो' । 'न त्वावां अन्यः' । 'यज्ञं विप्रस्य मावतः' ।

3491. The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga.

As सप्त साप्तान्यसृजन् ॥ "They created the seven seven-fold monarchies.' The phrase तदस्य परिमाणं (V. 1 57 S. 1723) and वर्गे (V. 1. 60 S. 1726) are understood here.

Thus सप्तन् + अञ् = साप्त् + अ (the टि portion is elided by VI. 4. 144 S. 679) = साप्त ॥ Its Plural in जस् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns.

Vârt:—The affix त्रिंशत् comes in the Chhandas, after the words ending in शत् and शन्, as एतदर्धमासाः पञ्चदशिनोर्द्धमासाः "Half-months have a measure of 15 days". त्रिंशिनो मासाः "Months are of thirty days"

Vârt:—So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः "Angirasas consist of or comprise twenty Gotras."

Vârt:—The affix वतुप् comes after युष्मद् and अस्मद् in denoting similarity. As 'त्वावतः पुरुवसो' । न त्वावां अन्यः (Rig Veda VI. 21. 10). यज्ञं विप्रस्य मावतः (Rig Veda I. 142. 2).

३४९२ । छन्दसि च । ५ । १ । ९० ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्हति' इत्यर्थे यत्प्रत्ययश्छन्दसि । 'सादन्यं विदथ्यम्' ।

3492. The affix yat (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prâtipadika.

This debars टञ् &c. Thus उदक्या दृतयः, यूँ ष्यः पलाश्यः, गँत्यो वेशः ॥ See VI. I. 213.

सादन्यंविदथ्यम् (Rig. Veda. I. 91. 20).

The word सादन्य is derived from सदन "house." He who deserves a house is a सादन्यः ॥ The lengthening takes place by VI. 3. 137 S. 3539. विदथ means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदथ्यम् ॥

३४९३ । वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि । ५ । १ । ९१ ।

निर्वृत्ताधिकारेषु । इदुत्तरीयः ।

3493. The affix chha (îya) comes in the Chhandas, in the five fold senses taught in V. 1. 79, 80, after a stem ending with vatsara.

This debars ठञ् ॥ Thus बहुत्सरीयः, बहावत्सरीयः ॥

३४९४ । संपरिपूर्वात् ख च । ५ । १ । ९२ ।

छान्दसः । संवत्सरीणः । संवत्सरीयः । परिवत्सरीणः । परिवत्सरीयः ।

3494. The affixes 'kha' (ina) and 'chha' (iya) come in the Chhandas in the fivefold senses taught in V. 1. 79, 80, after the word vatsara, when preceded by sam and pari.

Thus संवत्सरीणः and संवत्सरीयः, परिवत्सरीणः and परिवत्सरीयः ॥

३४९५ । छन्दसि घस् । ५ । १ । १०६ ।

ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । 'भाग ऋत्वियः' ।

3495. In the Chhandas, the affix 'ghas' (iya) comes after the word 'ritu.' in the same sense of 'season has come for it.'

This debars मयट्. As भाग ऋत्वियः (Rig Ved. I. 135. 3). Here there is no Guṇa by VI. 4. 146, because by sûtra I. 4 16, ऋतु before the affix घस् gets the designation of यत्, hence the guṇa rule which applies to भ (I. 4. 18) does not apply.

३४९६ । उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ ।

धात्वर्थविशिष्टे साधने वर्तमानात् उपसर्गात् उत्तरे स्वार्थे वतिः स्यात् । 'यदुद्वतो निवतः । उद्गतानिर्गता नित्यर्थः ।

3496. In the Chhandas, the affix 'vati' is added to an Upasarga (Preposition), in the sense of a verbal root.

As the word उद्वतः and निवतः in the following Rik (X. 142. 4.)

यदुद्वतो निवतो याभि बप्सत् पर्वतेषि शुगृधिनीव सेना ॥ "When thou O Fire! goest burning high (उद्वतः = उद्गतान्) and low (निवतः = निर्गतान्) trees &c.

३४९७ । षट् च छन्दसि । ५ । २ । ५० ।

नान्तादसंख्यादेः परस्य डटस्यद् स्यान्मट् च । पञ्चथम्-पञ्चमम् ।

3497. The 'that' is the augment of 'ḍaṭ,' in the Chhandas, after a Numeral ending in 'n' and not preceded by another numeral: as well as the augment 'maṭ.'

Thus पंचथः, सप्तथः or पञ्चमः, सप्तमः ॥ As पर्यायाणि पञ्चथानि भवन्ति and पञ्चथमिन्द्रियमस्यापाक्रामत् ॥ See V. 2. 56.

३४९८ क । छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ ।

'पर्यवस्थाता शत्रुः' । 'अपत्यं परिपन्थिनम्' । 'मा त्वा परिपरिणौ विदन्' ।

3497 A In the Chhandas, the words paripanthin and paripariṇ are anomalously formed by the affix ini (in) and have the sense of "an antagonist."

अपत्यं परिपन्थिनम् (Rig Ved. I. 42. 3).

मात्वा परिपरिणौ विदन् (Yaj. Ved. IV. 34). See S. 1889.

३४९९ । बहुलं छन्दसि । ५ । २ । १२२ ।

मत्वर्थे विनिः स्यात् । अग्निस्ते यौजस्वी' । '+ छन्दोविन्मन्त्रकरणे अष्टाप्रेषलाहुवोभयकाम्यदुदयानां दीर्घश्चेति वक्तव्यम् +' । इति दीर्घः । 'संहितशुभयाविनम्' । धुनमेघाव्याय स्वरत्' । '+ छन्दसीवनिपौ च वक्तव्यौ +' । वृत्रे । 'रजोरभूत्' 'नृमङ्गलीरियं वधूः' । 'मघवानमीमहे' ।

3498. In the Chhandas, the affix vini is added diversely in the sense of matup.

As अग्ने तेजस्विन् ॥ *Sometimes it is not added, as* सूर्यो वर्चस्वान् ॥

Vârt.:—In the Chhandas, the final अ of द्रुघ, उभय and मुद्गल is lengthened optionally before विनि ; and it comes after अष्ट्रा, मेखला and रज्जु also : as अष्ट्रावी, मेखलावी, द्रुघावी, उभयावी, रज्जावी, मुद्गलावी ॥ As मंक्षिष्ठमुभयाविनम् ; शुनमष्ट्रा व्यचरत् । The word "aṣhṭṛâ" is a synonym of "daṅshṭrâ" and means 'tooth.'

Vârt.:—In the Chhandas, the affixes इन्, and वनिप् come in the sense of मतुप् ॥ Thus इन् :—रथीरभून् मुद्गलानी गविष्टौ (रथीः) Rig Ved. X. 102. 2. सुमङ्गलीरियं वधूः Rig Ved. X. 85. 33. वनिप् :—मघवानमीमहे: Rig Ved. X. 167. 2.

NOTE :—The affixes इरच् and इरच् come respectively after मेधा and रयि: as मेधिर, रयिरँः ॥

३४९९ । तयोर्दाहिलौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० ।

इदं तदोर्यथासंख्यं स्तः । 'इदा हि वे उपस्तुतिम्' । तर्हि ।

3499. After these two (nominal stems idam and tad), come respectively the affixes dâ and rhil, in the Chhandas, and also the other affixes.

The affix दा comes after इदम् and र्हि after तद् ॥ Thus इदा (V. 3. 3. S. 1949), तर्हि (VII. 2. 102. S. 265) So also इदानीम् and तदानीम् ॥ As इदा हि यमुप॑स्तुतिमिदा वामस्य भक्तये (Rig Veda VIII. 27. 11).

NOTE :—इदम् + दा = इ + दा (इदम् is replaced by इ by V. 3. 3. S. 1949).

३५०० । था हेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्था स्याद्धेतौ प्रकारे च । 'कथा यामं न पृच्छसि' । 'कथा दाशेम' ॥

3500. The affix 'thâ' comes in the sense of 'cause' also (as well as 'manner'), in the Chhandas, after the word kim.

The word प्रकार वचने is read into the sûtra by force of च ॥ Thus कथा wherefore ? why ? for what reason ?', कथा 'how.' The former is an example of हेतु 'reason or cause', the second of प्रकार 'manner.' As in the following sentences : कथा यामं न पृच्छसि Rig Ved. X. 146. 1. केन हेतुना यामं न पृच्छसि ॥ कथा दा शेम(Rig Ved. I. 77. 1).

NOTE : किम् + था = क + था (किम् is replaced by क by VII. 2. 103. S. 312, because the affix था is a vibhakti as defined in V. 3. 1. S. 1947).

३५०१ । पश्च पश्चा च छन्दसि । ५ । ३ । ३३ ।

अवरस्यास्तात्यर्थे निपातौ । 'पश्च हि सः' । 'नो न पश्चा' ।

3501. The words paścha and paścha are anomalous in the Chhandas, having the force of astâti.

By च, the word पश्चात् is also included. As पुरा व्याघ्रो जायते, पश्च, पश्चा or पश्चात् सिंह ॥ As पुश्चात् पु॒रस्तादधरादुदक्तात् (Rig Veda X. 87. 21) पुश्चेदम॒न्यदं॑भनु॒ब्राजत्रम् (Rig Veda X. 149 3). नोत पश्चा (Rig Ved. II. 27. 11)

३५०१ क । तु॒ुक्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ ।

तृजन्तान्नूवन्ताच्च दृष्टोपसुनो स्तः । 'आसुतिं करिष्टः' । 'वोढोपवी धेनुः ।

3501A. The affixes ishṭan and iyasun come in the Chhandas after a Nominal stem ending in tṛi. S 2000.

आसुतिं करिष्ठः (Rig Ved. VII. 97. 7) Thus कर्तृ + इष्ठ = कर् + इष्ठ (तृ elided by VI. 4. 154. S. 2008) द्रोहीयसी धेनुः ॥ Thus द्रोग्धृ + ईयसुन् = द्रोग्ध + ईयसुन् (ङीप् elided by VII. 1. 88. S. 368 = द्रोह् + ईयसुन् (तृ elided by VI. 4. 154. S. 2008).

३५०२ । प्रत्नपूर्वविश्वेमात् थाल् छन्दसि । ५ । ३ । ११९ ।

पदार्थे । 'तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा' ।

3502. In the Chhandas, the affix thâl comes in the sense of 'like this', after pratna, pûrva, viśva, and ima (idam).

Thus :—तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ज्येष्ठतातिं बर्हिषदं स्वर्विदम् ॥ (Rig Veda V. 44. 1). 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c.'

३५०३ । अमु च छन्दसि । ५ । ४ । १२ ।

किमत्तिङव्ययघादित्येव । 'प्रतं नय प्रतरम्' ।

3503. In the Chhandas, the affix amu (am) also is added after 'kim' &c, under similar conditions as in V. 4. 11. S. 2004.

To the word किम्, words ending in य, finite verbs and indeclinables, when taking the comparative affixes तर and तम is added the affix अम in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word च 'also' in the sûtra, the affix आमु is also included. Thus प्रतरञ्च प्रतरम् (Rig Veda X. 45. 9). प्रतरम् नयामः ॥ or प्रतराम् वस्यः । प्रतर means प्रकृष्टतर ॥

The words ending in आम् and अम् are indeclinables, as they are included in the class of Svarâdi (I. 1. 37. S. 447).

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिलतातिलौ च छन्दसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वार्थे । 'यो नो दुरेवो वृकतिः' । 'ज्येष्ठतातिं बर्हिषदम्' ।

3504. In the Chhandas, the affix til and tâtil come after vṛik and jyeshṭha when excellence is denoted.

The word प्रशंसायाम् is to be read into this sûtra. This also debars कपन् V. 3. 66. S. 2021. Thus वृकतिः or वृकतातिः, as, योनो मर्तो वृकतातिमत्यः (Rig Veda. II. 34. 9). Similarly ज्येष्ठतातिः ॥

यो नो दुरेवो वृकतिः (Rig Ved. IV 41. 4). ज्येष्ठतातिं बर्हिषदम् (Rig Ved. V. 44. 1).

३५०५ । अनसन्तात्पुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुरुषादटस्यात्समासान्तः । 'ब्रह्मसामं भवति' । देवच्छन्दसानि' ।

3505. In the Chhandas, the affix ṭach comes after a Tatpurusha compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as.'

Thus हस्ति + चर्मन् = हस्तिचर्मम् as in हस्तिचर्मे जुहोति, so also ब्रह्मचर्मेऽभिधीयते ॥ So also when a word ends in अस् as, देवच्छन्दसानि (देव + छन्दस् = देव + छन्दस् + टच् = देवच्छन्दसम्) so also मनुष्य च्छन्दसानि ॥

Why do we say "when ending in अन् or अस्" ? Observe खिल्वदाङ जुहोति ॥ Why do we say "in the Neuter" ? Observe सुचामार्यां पृथिवीं व्यामनेहसम् ॥

NOTE :—The word वा "optionally" should be read into the sûtra. Therefore टच् is optionally added as ब्रह्मसाम or ब्रह्मसामम्, देवच्छन्दः or देवच्छन्दसम् ॥

३५०६ । बहुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ ।

'बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश' ।

3506. The form bahuprajas is valid in the Vedas.

Thus बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश ॥ Rig Ved. I. 164. 32. In the classical literature, the form is बहुप्रजः as बहुप्रजो ब्राह्मणः ॥

३५०७ । छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दत् स्याद्बहुव्रीहौ । 'उभयतोदतः प्रति गृह्णाति' ।

3507. For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrîhi.

Thus पञ्चदन्तमालभेत, उभयदत आलभेत or उभयतो दतः प्रतिगृह्णाति ॥

३५०८ । ऋतश्छन्दसि । ५ । ४ । १५८ ।

ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्न कप् । हता माता यस्य हतमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

3508. The affix 'kap' does not come after a Bahuvrîhi ending in short 'ṛi' in the Vedas.

Thus हता माताऽस्य = हतमाता, हतपिता, हतस्वसा, सुहोता ।

CHAPTER VI.

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

'+ छन्दसि वेति वक्तव्यम् +' । 'यो जागार' । 'ददाति प्रियाणि' ।

3509. A. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two. S. 2175.

Vârt :—In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As ददाति प्रियाणि ॥ मघवा ददातु or ददातु, नस्तुतो वीरवद् धातु or दधातु ॥

Vârt :—The root जागृ is optionally reduplicated in the Perfect. As, यो जागार (or जजागार) Rig Ved. X. 44. 14.

३५०९ । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिगणः । 'प्रभरा तूतुजानः' 'सूर्ये नामज्ञानम्' । 'दाधार यः पृथिवीम्' 'स तूताव' ।

3509. In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots 'tuj' &c, a long is substituted.

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word आदि in तुजादि therefore should be construed as "verbs *like* tuj." So that wherever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तूतुजानः तुज् + कानच् III. 2. 106 = तूतुजानः Rig. I. 61. 12). सूर्ये नामज्ञानं । दाधार यः पृथिवीम् Rig Ved. III. 32. 8. स तूताव Rig Ved. I. 94. 2. This lengthening only takes place in the Vedas before some special affixes.

३५१० । बहुलं छन्दसि । ६ । १ । ३४ ।

हुः संप्रसारणं स्यात् । 'इन्द्रमा हुव ऊतये' ।

'+ क्वचिदेकस्मादपि लोपश्च छन्दसि +' अवक्लृप्तेरपरे वेः संप्रसारणमुत्तरपदादेर्लोपश्चेति वक्तव्यम् । तृचं सूक्तम् । 'छन्दसि' किम् । ऋचाम् ।

'+ रयेर्मतौ बहुलम् +' । रेवान् । रविमान्पुष्टिवर्धनः ।

3510. In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised.

Thus हुवे or हुवामि, as इन्द्रमाहुव ऊतये (Rig Ved. I. 111. 4). देवाँ अच्छर्त्ता हुवे ॥ The form हुवे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers. sing. the vikarana श्नु is elided, then there is vocalisation and substitution of उवङ् ॥ So also हुवामि मरुतः शिवान् । हुवामि विश्वान् देवान् ॥ So also हुवः as सुधीहुवम् (Rig. I. 2. 1.) 'hear the invocation.'

Vârt :—There is vocalisation of the semivowel of ऋ when followed by अच्, and there is elision of the अ of अच् when it refers to Metres. As तिस्र ऋचो यस्मिन् = तृचं सूक्तं ॥ तृचं साम ॥ The word तृच् takes the samâsânta affix अ by V. 4. 74. Why do we say when referring to a metre ? Observe ऋचाम् ॥

Vârt :—In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रयि followed by the affix मतुप् as रयि + मत् = रय् + म् + मत् = र + इ + य् + इ + मत् = र + इ + व् + मत् (VIII. 2. 15) = रेवत् ; as, आ रेवानेतु नो विशः ॥ Sometimes it does not take place, as रयिमान् पुष्टिवर्धनः ॥ The य here is not changed to व as required by VIII. 2. 15.

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्बहुलं कीत्वमादेशः स्याच्छन्दसि । 'स्व ए न्यञ्जिचक्युर्न निचिक्युरन्यम्' । लिट्युस् रूपम् । बहुलवचनादनुदात्तेनेट् । 'अग्निं ज्योतिर्निचाय्य' ।

3511. For chây is diversely substituted kî in the Chhandas.

Thus चिकुना निचिक्युः, न्यन्यं चिक्युर्न निचिक्युरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उस् of the Perfect. Sometimes there is no substitution. As अग्निं ज्योतिर्निचाय्य ॥ Thus चाय् + उस् = की + उस् = चिकी + उस् = चिक्युः । So also चाय् + क्त = चाय् + य = चाय्य ।

३५१२ । अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्युषेतित्याजश्राताः श्रितमाशीराशीर्तेः । ६ । १ । ३६ ।

एते छन्दसि निपात्यन्ते । 'इन्द्रश्च विष्णो यदपस्पृधेथाम्' । स्पर्धेर्लङ्याम् । 'अर्कमानृचुः' । 'वसून्यानृहुः' । 'अरेरर्दिश्च लिट्युसि' । चिक्युषे । च्युङो लिटि थासि । 'यक्षित्याज' । त्यजेर्णलि । 'श्रातास्त इन्द्र सोमाः' । 'श्रिता नो यज्ञाः' । 'शीङ् शपि निष्ठायाम्' । 'नाशिरं दुहे' । 'मध्यत आशीर्तेः' । शीङ यत्र क्विपि निष्ठायां च ।

3512. In the Chhandas, the following irregular forms are met with :—अपस्पृधेथाम्, आनृचुः, आनृहुः, चिच्युषे, तित्याज, श्राताः, श्रितम्, आशीः and आशीर्तेः ॥

The word छन्दसि is understood here. From the root स्पर्ध् 'to challenge', is formed अपस्पृधेथाम् being the Imperfect (लङ्), 2nd Pers. Dual, Atmanepada : there is reduplication of the root, vocalisation of र्, and the elision of अ irregularly. As, इन्द्रश्चविष्णो यदपस्पृधेथाम् (Rig Ved. VI. 69. 8). In the classical language

the form is अप ऋधंताम् ॥ Some say, it is derived from स्वर्ड् with the preposition अप, the vocalisation of र्, the elision of ड्, and the non-prefixing of the augment अट् in the Imperfect (VI. 4. 75). The counter-example of this will be अपास्वर्डंताम् ॥

From अर्च and अर्ह 'to respect, to worship', are derived आनर्चुः and आनर्हुः in the Perfect before the 3rd per. pl. उस्, there being vocalisation of र् and the elision of ह irregularly. Then ere is reduplication, then ऋ changed to अ, then the lengthening of this अ, then the addition of the augment न, as : अर्च् + उस् = अ + ऋच् + उस् = अ + ऋच् + उस् (VII. 4. 66) = आ + ऋच् + उस् (VII. 4. 70) = आ + न् + ऋच् + उस् (VII. 4. 71) = आनर्चुः ॥ The irregularity consists in the samprasâraṇa with the elision of ह ॥ Thus यत्रया अर्कमानर्चुः (Rig Ved. I. 19. 4). न यमून्वानर्हुः ॥ The classical forms will be आनर्चुः, आनर्हुः ॥

The form चिच्युषे is the Perfect 2nd per. sing. of the root च्युङ् 'to go': there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment अट् before the affix से ॥ This is the irregularity. The regular form is चुच्युविषे ॥

The form तित्याज as in "यस्तित्याज" (Rig Ved. X. 71. 6), is the Perfect of त्यज्, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity. The regular form is तत्याज ॥

From the root ओक्ष् 'to cook', is derived आता before the Nishṭhâ affix, ओ changed to आ irregularly. As आतास्त इन्द्रसोमाः ॥ The form शितं is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix. As सोमो गौरी अधिश्रितः, शितं नो यज्ञः ॥ Some say the आ substitution of ओ takes place when the word refers to सोम, in the plural, and शि when it refers to other than सोम ॥ Sometimes the word आसः is seen in the singular, referring to objects other than सोम। Thus यत्रि आसो जुहोतन ॥ In fact, the exhibition of the word आताः in the plural in the sûtra is not absolutely necessary.

The words आशीर् and आशीर्षः are from the same root ओ, with the prefix आङ् and taking the affixes क्विप् and क्त respectively. Before these ओ is replaced by शीर्, and the non addition of न in the Nishṭhâ is irregular, As, "नाशिरं दुह्रे" (Rig Ved. III. 53. 14), शीरंशध्यत आशीर्तः ॥ (Rig Ved. VIII. 2. 9.)

३५१३ । खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ ।

'खिद दैन्ये' । अस्येच आ स्यात् । खिखाद । खिखेदेत्यर्थः ।

3513. There is optionally the substitution of ā in the room of the diphthong of the verb khid 'to suffer pain,' in the Chhandas.

The word विभाषा is understood here. Thus खिन्नं खिखाद or खिखेद ॥ In the classical literature we have खिन्नं खेदयति ॥

३५१४ । शीर्षश्छन्दसि । ६ । १ । ६० ।

शिरःशब्दस्य शीर्षन् स्यात् । 'शीर्ष्णो जगतः' ।

3514. The word śîrṣhan is found in the Chhandas.

This word is another form of शिरः and means 'head.' This is not a substitute of शिर in the Vedas, for both forms are found therein. Thus शीर्ष्णो

क्षत्रः (Rig Ved. VII. 66. 15). In the classical literature there is only one form क्षिप्रः ॥

The Sûtras VI. 1. 104 and 105 declare. "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when अ or आ is followed by a vowel other than अ of the case-affixes of the Nominative and the Accusative." "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case-affix beginning with a vowel other than अ or by the Nom. Pl. affix जस् ॥" The following sûtra makes an exception in the Vedas.

३५१५ । वा छन्दसि । ६ । १ । १०६ ।

द्वेर्णाज्जसोऽपि च पूर्वसवर्णदीर्घो वा स्यात् । वीराट्ही । वीराड्भ्यो । 'मानुषीरीळते विशः । उत्तरसूक्तद्वयेऽपीदं वाक्यभेदेन संबध्यते । तेनाग्निपूर्वत्वं वा स्यात् । शर्मा च शर्म्य च । 'सूर्म्ये सुषिरामिव' । सपूसारणाच्च' (३३०) इति पूर्वरूपमपि वा । इध्यमानः । यज्यमानः ।

3515. In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI. 1. 104 and VI. 1. 105.

Thus मारुतीः or मारुत्यः, पिण्डीः or पिण्डयः, वीराट्ही or वीराड्भ्यो; उषाण्ही or उषाण्भ्यो ॥

'मानुषीरीळते विशः' (Rig Ved. V. 8. 3).

The two sûtras subsequent to this in the Ashṭádhyâyi, namely VI. 1. 107 and VI. 1. 108 are also influenced by the present sûtra. Thus sûtra VI. 1. 107 declares. "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the अ of the Accusative singular अम् ।" But this is optional in the Vedas. Thus शर्मीम् or शर्म्यम्, and सूर्म्ये सुषिरामिव (Rig Ved. VIII. 69. 12).

Similarly VI. 1. 108 declares. "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel." In the Veda this rule is optional, as इध्यमानः or इध्यमानः ॥

३५१६ । शेश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । ७० ।

लोपः स्यात् । 'या ते गात्राणाम्' । 'तासां पिण्डानाम्' ।

'+ यजुष्यादिषु छन्दसि पररूपं वक्तव्यम् +' । अपांस्तोमम् । अपां स्तोत्रम् ।

3516. In the Chhandas, the elision of case-ending i (śi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional.

Thus या ते गात्राणाम् (Rig. Ved. I. 162. 19.) तासां पिण्डानाम् (Rig Ved I. 162. 19).

Vârt:—In the Vedas, the para-rûpa substitution takes place when यजुष् &c. follow. Thus अपां त्वा यजुष् = अपां स्तोमम् ॥ So also अपां त्वा श्रोत्रम् अपां स्तोत्रम् ॥

३५१७ । भय्यप्रवय्ये च छन्दसि । ६ । १ । ८३ ।

बिभेत्यस्मादिति भय्यः । वेतेः प्रवय्या इति स्त्रियामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यन्ये । 'छन्दसि' किम् । भेयम् । प्रवेयम् ।

'+ द्रुदक्ष्यां घाप उपसंख्यानम् +' द्रुदे भवा द्रुघ्न्या घापः । भवे छन्दसि यत् ।

3517. The forms bhayya and pravayyâ are found in the Chhandas.

The word भव्य is derived from भी+यत्, and प्रवव्या from प्र+वी+यत् ॥ The guṇa इ is changed to अय् ॥ Thus भव्यं किलासीत् ॥ वत्सतरी प्रवव्या ॥ The यत् is added to भी with the force of Ablative by virtue of the diversity allowed by कृत्यल्युटो बहुलं (III. 3. 113) ॥ Thus बिभेति अस्माद् = भव्यम् "frightening or fearable." The word प्रवव्या is always used in the feminine : in other places प्रवेय is the proper form. Why we do say 'in the Vedas' ? Observe भेयम्, प्रवेयम् in the classi al literature.

Vârt :—The word हरव्या should also be enumerated when referring to water. As हरदे भवा = हरव्या आपः ॥ The affix यत् is added by IV. 4. 110 (हरद्+य=हरव्+य) ॥

३५१८ । प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ ।

अक्पादमध्यस्थ एङ् प्रकृत्या स्यादति परे न तु वकारयकारपरेऽति । 'उषप्रयन्तो अध्वरम्' । 'सुजाते अश्वसूनृते' । 'अन्तःपादम्' किम् । 'इताऽ यतेऽर्चन्ति' । 'अव्यपरे' किम् । 'तोशदन' तोशजन् ।

3518. The final 'e' or 'o' and the following 'a' when occurring in the middle half of a foot of a Vaidic verse, retain their original forms, except when the 'a' is followed by 'v' or 'y.' ॥

The word एङः is understood here, but it should be construed here in the nominative case and not in the Ablative. The word प्रकृति means 'original nature, cause.' The word अन्तर् is an Indeclinable, used in the Locative case here and means 'in the middle.' The word पादः 'the foot of a verse' refers to the verses of the Vedas, and not to the verses of the classical poetry. The word अति is also understood here. Thus उषप्रयन्तो अध्वरम् (Rig Ved. I. 74. 1.); सुजाते अश्वसूनृते (Rig Veda. V. 79. 1).

Why do we say 'in the inner half of a foot of a verse ?' Observe अवा मतो कुत इताऽ यतेऽर्चन्ति (Rig. Ved. I. 165. 1) ॥ Why do we say "when व् or य् does not follow अ ?" Observe तोशदन (Rig. X. 109. 1) ॥ Why do we say व or यो ? Observe अन्वग्निरुषसामग्रमक्रमत् ॥ Some read this sûtra as अन्तः पादमव्यपरे ॥ According to them, this sûtra supersedes the whole rule of juxtaposition or संहिता (VI. 1. 72).

३५१९ । अव्यादवद्याद्वक्रमुरव्रतायमवन्त्ववस्युषु च । ६ । १ । ११६ ।

एषु व्यपरेऽप्यति एङ् प्रकृत्या । 'वसुभिर्नोऽव्यात्' । 'मित्रमहो अवद्यात' । 'मा शिवासो अवक्रमुः' । 'ते नो अव्रत' । 'अतधारो अयं मणिः' । 'ते नो अवन्तु' । 'कुशिकासो अवस्यवः' । यद्यपि । बहुवचैस्तेनोऽवन्तु रघवः' सो यमागात्' तेऽरुणेभिः' इत्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते तथापि बाहुलकात्समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वार्त्तिक एवायमर्थः ।

3519. The 'e' or 'o' retain their original form in the middle of a Vaidic verse, when the following words come after them (though the 'a' in these has a 'v' and 'y' following it):—अव्यात्, अवद्यात्, अवक्रमुः, अव्रत, अयम्, अवन्तु, अवस्यु ॥

Thus अग्निः प्रथमोवसुभिर्नो अव्यात् ॥ मित्रमहो अवद्यात् (Rig IV. 4. 15), मा शिवासो अवक्रमुः (Rig VII. 32. 27) ; ते नो अव्रता: (Not in the Rig Veda). Prof. Bohtlingk gives the following examples from the Rig Veda :—शोचन्तोऽव्रतम् (VI. 14. 3) संदहन्तो अव्रतान् (IX. 73. 5), ऋते अव्रतान् (IX. 73. 8), अतधारो अयं मणिः, ते नो अवन्तु,

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अवन्तु is generally elided in the Veda after इ or आ) कुक्षिकासो अवस्यवः (Rig III. 42. 9).

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽवन्तु रुद्रयः (Rig Ved X. 77. 8), and सोऽयमागात् and तेऽङ्गोभिः (Rig Ved. I. 88. 2) &c. where there is no Prakriti-bhâva, but *sandhi*, yet these are to be explained by bahulam i. e. as a Vaidic diversity. But in the Prâtisâkhyas, there is an express rule to this effect; and not left to mere inference as here.

NOTE:—1. अव्यात् is Benedictive 3rd Per. Sing. of अव 'to protect.'

2. अवद्यात् is Ablative singular of अवद्य ॥

3. अवक्रमुः is the Perfect, 3rd Per. Plural of क्रम् preceded by the Preposition अव । There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अवचक्रमुः (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4. अवत is the Aorist of वृङ् and वृञ्; the 3rd Per. Pl. झि is replaced by अत । (The Aorist sign is elided by II. 4. 80. S. 3402).

5. अयम् is from इदम् ।

6. अवन्तु is Imperative 3rd Per. Pl. of अव 'to protect.'

7. अवस्युः is a Noun, from अव+असुन् = अवस् । Then is added क्यच् as अवस्य । Then उ is added by III. 2, 170, and we get अवस्युः ॥

३५२० । यजुष्यूरः । ६ । १ । ११७ ।

उरःशब्द एकश्रोऽनि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पादाभावादनन्तःपादार्थं वचनम् ।

3520. In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan. IV. 7). Some read the sûtra as यजुष्युरोः ॥ They take the word as उरु ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो ॥ They give the following example उरो अन्तरिक्ष सजूर् ॥ But in the Yajur Veda VI. 11, the text reads उरोरन्तरिक्षात् सजूः ॥

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्तः पादं of VI. 1. 115. does not apply here, and hence the necessity of a separate sûtra; otherwise VI. 1. 115, would have covered this case also.

३५२१ । आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽम्बिकेपूर्वे । ६ । १ । ११८ ।

यजुर्विषये एतद् प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातरः शुन्धयन्तु' । जुषाणो अप्तुराज्यस्य' । 'वृष्णो अंशुभ्याम्' । 'वर्षिष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् । अस्यार्थ—' । (३६७) इति ह्रस्वो न ।

3521. In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुषाणो, वृष्णो, वर्षिष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambâle' when they stand before 'ambike.'

Thus आपो अस्मान मातरः शुन्धयन्तु (Yaj. IV. 2). जुषाणो अप्तुराज्यस्य (Yaj. V 35). वृष्णो अंशुभ्यां गभस्ति पूतः (Yaj. VII. 1). वर्षिष्ठे अधिनाके ॥ The Vajasaneyi Sanhita has वर्षिष्ठेऽधि (V. S. I. 22). The Taittariya Sanhita has वर्षिष्ठे अधि ॥ (I. 1. 8. 1. 4, 43, 2. 5. 5. 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V. S. 23. 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait. S. VII. 4. 19. 1, and Tait. Br III. 9. 6.

3 has अग्ने अग्नाव्यग्निचे ॥ The words अग्ने &c. though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII. 3. 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽति प्रकृत्या यजुषि । 'प्रणो अङ्गे अङ्गे अवीध्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अशोचिषम्' ।

3522. In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o.'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अवाध्यत्, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्रः उदानो अङ्गे अङ्गे निधीतः, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अशोचिषम् (Yaj. 6. 20).

३५२३ । अनुदात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० ।

कवर्गधकारपरे अनुदात्तेऽति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्निः' । 'अयं सो अध्वरः' । 'अनुदात्ते' किम् । 'अधोऽये रुद्रे' । अयशब्द आद्युदात्तः । 'कुधपरे' किम् । 'सोयमग्निमन्तः' ।

3523. In the Yajur Veda, when an anudâtta *a* is followed by a Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*.

Thus अयं सो अग्निः (Yaj. 12. 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽये, here अये has an acute accent on the first syllable. Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्नि मन्तः ॥

३५२४ । अवपथासि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्त अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'क्रीडद्भ्यो अवपथाः' । वपेस्थासि लङि 'तिङ्ङतिङः' (३६३५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यदुद्रेभ्योऽवपथाः' । निपातैर्यद्यदि-' (३६३७) इति निघातो न ।

3524. In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathâs* follows *e* or *o* the vowels retain their original form.

Thus क्रीडद्भ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per. Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada. Thus अव+वप्+थास् ॥ The अ is grave by VIII. 1. 28. When it is not gravely accented, the अ drops. As यदुद्रेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ in not grave by virtue of VIII. 1. 30.

३५२५ । आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आङोऽचि परेऽनुनासिकः स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अभ्रआँ अपः' । 'गभीरआँ उपपुत्रे' । '+ ईषादादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः +' । 'ईषा अक्षो विरव्यः' । 'ईषा इयम्' । 'पूषा अविष्टु' ।

3525. For the adverb 'â' is substituted in the Chhandas the nasalised 'añ' when a vowel follows it, and it retains its original form.

Thus अभ्रआँ अपः (Rig Veda V. 48. 1); गभीरआँ उपपुत्रे विभावसुः (Rig Veda VIII. 67. 11.)

Vârt :—In the Vedas ईषा आहः &c. are found uncombined. As, ईषा आहा, आ ईमिरे विशंगिना, यथा अहूतः, यथा अगमन् &c.

त्वा हयम् (Rig Ved. VI. 75. 3.) पूषा अविष्टु (Rig Ved. X. 26. 1).

३५२६ । स्यश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य ङेर्लोपः स्याच्छन्दसि । 'एष स्य भानुः' ।

3526. In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *sya*, when a consonant follows it.

Thus उत स्य वाजी क्षिपणिं तुरण्यति । ग्रीवायां बद्धो अपिकक्ष आसनि (Rig Veda IV. 40. 4), एष स्य ते मधुमाँ इन्द्र सोमः (Rig Veda IX. 87, 4). Sometimes it does not take place : as एष स्यो निषतेत् ॥ The स्य means 'he.'

३५२७ । ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ ।

ह्रस्वात्परस्य छन्दस्यृदवत्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः' । सुश्चन्द्रः स्व ।

3527. In a Mantra, the 'sut' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मरुद्गणः (Rig Ved. IX. 66. 26). सुश्चन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमसावित्र ॥ Why do we say 'in a Mantra' Observe, सुचन्द्रा पौर्णमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samâsa) as it is well-known to all; and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey. Therefore the rule does not apply here सुक्रमसि चन्द्रमसि ॥

३५२८ । पितरामातरा च छन्दसि । ६ । ३ । ३३ ।

द्वन्द्वे निपातः । 'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । व्यादिपरीतमपि । 'नमातरापितरा नू चिदिष्टौ' ।

'समानस्य छन्दस्यमूर्ध्नप्रभृत्युदर्केषु' । समानस्यसः स्यान्मूर्धादिभिश्च उत्तरपदे । सगर्भ्यः ।

'+ छन्दसि स्त्रियां बहुलम् +' । विश्वमेवयोरादेशः । 'विश्वाची च घृताची च;' 'देवद्रीचीं नयत देवयन्तः'; 'कद्रीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarâmâtarâ' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form. The Vaidic form is derived by adding आम् to the first member, and आ is added to the second by VII. 1. 39 : and then Guṇa by VII. 3. 110. Thus आ मा गन्तां पितरामातरा च ॥

By force of च 'also', the converse is also valid. As न मातापितरा नू चिदिष्टौ ।

3528A. स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन्, प्रभृति and उदर्क ॥ (See VI. 3. 84. S. 1012.)

Thus सगर्भ्यः = समानो गर्भः "uterine brother."

Vârt :—In the Vedas, the finals of विश्व and देव are replaced by अद्र diversely before the feminine nouns : thus in "विश्वाची च घृताची च"; there is no substitution in विश्वाची, but in कद्रीची there is this substitution. कद्रीची is derived from किम्+अंच = कद्र+अंच ॥ Then ई is added ङीष्, and then like अजाची ॥ This vârtika is an exception to VI. 3. 92. S. 418.

देवद्रीचीं नयत देवयन्तः (Rig Ved. III. 6. 1.) कद्रीची (Rig Ved. I. 164. 17).

३५२९ । सध मादस्थयोश्छन्दसि । ६ । ३ । ९६ ।

सहस्य सधादेशः स्यात् । 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' । सोमः सधस्थम् ।

3529. *Sadha* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow.

Thus सधमादेष्वन्य एकास्ताः सधस्थाः ॥ Another example is आत्वा वृहन्तो हरयो युजाना, अर्वागिन्द्र सधमादो वहन्तु (Rig. III. 3. 7) सहमाद्यन्ति देवा अस्मिन् = यज्ञः ॥ 'इन्द्र त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved. VIII. 2. 3).

३५३० । पथि च छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पथिशब्द उत्तरपदे कोः कव आदेशश्च । कवपथः-कापथः-कुपथः ।

3530. The substitution of *ka*, and *kava* for *ku* takes place in the Chhandas before *patha*.

Thus कवपथः, कापथः and कुपथः ॥

३५३१ । साळ्हे साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सहेः धस्यात्यये ळ्हं ढ्वं ढि तृतीयं निपात्यते । 'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा' ओर्मध्यस्यस्य हस्य लः ळ्ह इत्यस्य प्रातिशाख्ये विहितः । आह हि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य संपद्यते स ळकारो लकारः ।
ढुकारतामेति स एव चास्य ढकारः सन्नूष्मणा संप्रयुक्तः ॥' इति ।

3531. 'Sâḍhyai' 'sâḍhwâ' and 'sâḍhâ' are irregularly formed in the Vedas.

Thus साळ्ही समन्तात्, साढ्वा शत्रून् ॥ The words साळ्ही and साढ्वा are both formed by तसि affix added to सह् the ओ substitution not taking place. In the first, तसि is changed to ध्यै ॥ The third word साढा is formed by तृन् affix added to सह ॥ In the classical literature सोढा and सोढ्वा are the proper forms.

'मरुद्भिरुग्रः पृतनासु साळ्हा (Rig Ved. VII. 56. 23).

In the Prâtisâkhya it is ordained that a ह situated between two vowels is changed to ल ; and a ढ so situated becomes ळ्ह् ॥ As says the kârikâ.

Kârikâ :—The letter ह falling between two vowels has become ळ् in the pronunciation of this Professor.

So also ढ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i. e., ळ्ह ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्वं स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ।

3532. In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashṭan' before a second member.

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in ङीष् (IV. 1. 8) of अष्टपात् (V. 4. 138 the अ of पाद being elided in a Bahuvrihi), पद being substituted for पात् by VI. 4. 130.

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदेव्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ ।

दीर्घः स्यान्मन्त्रे । 'अश्वावतीं सोमावतीम्' । इन्द्रियावान्मदिन्तमः । 'विश्वकर्मेमा विश्वदेव्यावती' ।

3533. In a Mantra, the final vowels of सोम, अश्व, इन्द्रिय and विश्वदेव्य are lengthened when the affix 'matup' follows.

Thus सोमावती, अश्वावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥
अश्वावतीं सोमवतीम् (Rig Ved. X 97. 7.)
विश्वकर्मेव विश्वदेव्यावता (Rig Ved. X. 170. 4).

३५३४ । ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ ।

दीर्घः स्यात्सम्बन्धे । 'षष्ठीयधीभ्य अदधात्योषधीषु' ।

3534 In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative.

Thus यद् ओषधीभ्यः अदधात्योषधीषु ॥

३५३५ । ऋचि तुनुघमक्षुतङ्कुवोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ ।

दीर्घः स्यात् । 'या तू न इन्द्र' । 'नू सूर्तः' । 'उत वा या स्यात्' । मक्षु गोमन्त-मीमहे । 'अग्ना आतवेदसम्' । तङिति यातेश्चस्य ङित्त्वपक्षे सवर्णम् । तेनेह न । 'कृणोत यावाणः' । 'कूमनाः' । 'अग्ना ते भद्रा' । 'यज्ञा नक्षत्रा' । 'उरुव्याचाः' ।

3535. In the Rig Veda, the finals of the particles तु, नु, घ, मक्षु, the tense-affix तङ्, कु, the ending 'tra' and the word उरुव्य are lengthened.

Thus तु :—या तू न इन्द्र वृत्रहन् (Rig IV. 32. 1) नु—नू मर्तः ॥ घ :—उत वा या स्यात् ॥ मक्षु:—मक्षू गोमन्तमीमहे ॥ तङ् :—अग्ना आतवेदसम् (Rig X. 176. 2). तङ् is the त substitute of या, when it is treated as ङित्, therefore it does not apply here, कृणोत यावाणः (I. 2. 4) कु—कूमनस् ; त्र—'अग्ना ते भद्रा । 'यज्ञा नक्षत्रा' उरुव्या योग्नेः ॥

Note :—The घ in the sûtra is the sound घ and not the technical घ (तरप् and तमप्). स्याल means "the wife's brother." अग्न is Imperative Second Person Plural. कृणोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तप् (VII. 1. 46. S. 3568). Since this affix is ङित् the present rule does not apply to it. उरुव्य is Imperative 2nd Per. Singular and is derived from the Kandwâdi root उरुव्य (formed by यक्). The affix ङि is elided by VI. 4. 105. S. 2202. The न of the Pronoun नस् is changed to स after उरुव्य by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३६ । दक्षः सुप्रि । ६ । ३ । १३४ ।

ऋचि दीर्घः स्यात्सौ । 'अभीषुणः सख्यानाम्' । 'सुप्रः' (३६४४) इति षः । 'नश्च धातुस्थो रुषुभ्य' (३६४६) इति णः ।

3536. In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su.'

Thus अभी षु णः सख्यानाम् (Rig. IV. 31. 3) उर्ध्व ऊ षुण ऊतये (Rig I. 36 13). The स is changed to ष by VIII. 3. 107 : S. 3644, and न changed to ण by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३७ । द्युषोऽतस्तिङः । ६ । ३ । १३५ ।

सम्बुद्धौ दीर्घः । 'दिद्युमा हि सक्षासदम्' ।

3537. A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables.

Thus विद्मा हि त्वा सत्पतिं वृर गोत्रम् &c. See Rig. III. 42. 6, विद्मा हि त्वा वसो अरम् । &c. But not here देवा भवत वाजिनः, as the verb consists of more than two syllables: not also here वा देवान् यक्षि यजि च as the verbs do not end in च ॥

NOTE:—विद्म is Present First Person Plural. म replaces मः by III. 4. 82. जग्म is 2nd Person Plural of the Perfect of गम ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

'इवा हि ते' ।

3538. In the Rig Veda the final of a particle is lengthened.

Thus इवा हि ते, चक्राते, चक्रा अरित्राः (Rig Ved. I. 2. 2).

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्यानां दीर्घः स्यात् । पूषणः । दण्डादण्डि ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also.

Here we must follow the usage of the Śishṭhas. Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid. Thus पूषणः दण्डादण्डि :।

३५४० । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । 'धाता धातृणाम्' इति बह्वृचाः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540. In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural 'nâm.'

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातृणाम् (Rig Ved. X. 128. 7). So also चतसृणाम् and चतसृणाम् ॥

The Rig Vedins read with long ऋ, the Taittariyas read it with short ऋ ॥

३५४१ । वा षपूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ९ ।

षपूर्वस्यानो नोपधाया वा दीर्घोऽसंबुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । क्षत्रियासम् । क्षत्रियसम् । 'निगमे' किम् । तक्षा । तक्षाणौ ।

3541. The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in 'n' before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when 'sh' precedes such a vowel.

Thus क्षत्रियासं or क्षत्रियसमिन्द्रम् ॥

Why do we say 'in the Nigama'? In the classical literature we have तक्षा, तक्षाणौ, तक्षाणः always.

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

दृढादेर्नृवि खिलोपेन निपात्यते । 'यो नः पिता जनिता' ।

3542. In a Mantra, the word 'janitâ' is formed irregularly by the elision of 'ṇi' before the affix 'tṛi' with the augment 'iṭ.'

Thus यो नः पिता जनिता (Rig Veda X. 82. 3.) ॥ Otherwise जनयिता in the classical literature. It is an exception to VI. 4 51.

३५४३ । शमिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ ।

शमयितेत्यर्थः ।

3543. 'Śamitâ' is formed irregularly by the elision of 'ṇi' before an 'iṭ' augmented affix, when meaning a sacrificial act.

Thus अग्ने क्षत्रं शमितः ॥ It is formed by तृच् and is in the Vocative case. Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See अग्ने क्षत्रं शमयितः ॥ See Satpatha Br. III. 8. 3, 4 and 5.

३५४४ । युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ ।

ल्यपीत्यनुवर्तते । वियूय । विप्लूय ।
'आडजादीनाम्' (२२५४) ।

3544. In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas.

Thus दान्यनुपूर्वं वियूय; यत्रा यो दक्षिणा परिप्लूय ॥ Why do we say, in the Chhandas'? Observe संयुत्य, आप्लुत्य in the classical literature.

By VI. 4. 72 the augment आट् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional. In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also.

३५४५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ ।

अनजादीनामित्यर्थः । आनट् । आवः । 'न माङ्योगे' (२२२८) ।

3545. The 'âṭ' augment is found in the Chhandas also.

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots. Thus आनट्, from नश् in the Aorist. The सिच् is elided by II. 4. 80, when VIII. 2. 63 does not apply, then श् is changed to ष् by VIII. 2. 36 which becomes ड् and finally ट् ॥ आनक्, from नश् when VIII. 2. 63 applies and आयुनक् ॥ आवः is Aorist of वृञ्, the affix being elided by II 4. 80. आनक् from नश् (II. 4. 80) and आयुनक् is the Imperfect of युज् ॥

The augments अट् and आट् are elided when the Particle मा is added. See VI. 4. 74. But not necessarily so in the Vedas as taught below.

३५४६ । बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

अडाटौ न स्तः माङ्योगेऽपि स्तः । 'अनिष्टा उग्रः सहसे तुरायः ।' 'मा वः क्षेत्रे परवीजान्यवाप्तुः'

3546. There is diversity in the Chhandas: the augment 'aṭ' or 'âṭ' is added even with 'mâ,' and sometimes not added even when there is no 'mâ'.

Thus in अनिष्टा उग्रः (Rig. X 73. 1), आममन्दीत् (Rig. I. 53. 3) and आममन्दीत् the augment is not added though there is no मा ॥ In मा वः क्षेत्रे परवीजान्यवाप्तुः; मा अभित्था', मा आवः, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'नभ्रं प्रथमं दभ्रे आपः' । रेभावस्त्राभीयत्वेनासिद्धत्वादाकारोपः । अत्र रेशब्दस्येटि कृते पुनरपि रेभावः । तदर्थं च सूत्रे द्विवचनान्तं निर्दिष्टमिरयोरिति ।

3547. 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda.

Thus कं स्विद्गर्भं प्रथमं दध्रे वाप: (Rig. X. 82. 5) वा स्य पत्रिदध्रे ॥ In दध्रे the आ of धा is elided, before the affix इरे by VI. 4. 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of the elision of आ ॥

Here इट् augment is first added to रे after the सेट् roots and the affix thus becomes इरे, then रे is substituted again for this इरे by this sûtra, thus the affix is brought back to its original condition. To show this repetition—रे—इरे—रे the sûtra has exhibited the word इरयो: in the dual number.

३५४८ । छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ८६ ।

भूसुधिभ्यां लसार्वधातुकयोश्च । 'वनेषु चित्रं विभ्वम्' । विभुवं वा । 'सुध्यो हव्यमग्ने:,' सुधियो वा ।

'+ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम् +' । 'तन्वं पुषेम' । तनुवं वा । त्र्यम्बकम्-त्रियम्बकं वा ।

3548. In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhû' and 'sudhî' are found sometimes the इयङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution.

As विभ्व :, विभुवम्, सुध्य: and सुधिय: ॥ वनेषु चित्रं विभ्वं विशे (Rig Veda IV. 7. 1) विभुवम् ॥ सुध्यो हव्यमग्ने for सुधियो हव्यमग्ने ॥

Vârtika:—There is diversely the substitution of इयङ् and उवङ् in the Chhandas, after तनु &c. and the rest. This ordains substitution even after words which are not roots.

As, तन्वं पुषेम (Rig Ved. X. 128. 1) or तनुवं ॥ त्र्यम्बकम् or त्रियम्बकम् "Three-eyed."

तनिपत्योश्छन्दसि । ६ । ४ । ९९ ।

तनोतेर्यकि यकारोपधयोः क्ङिति लत्वे । 'वितन्निरे कवय:' । 'शकुना इव पप्तिम' । आद्यायां वितेर्निरे । पेतिम ।

3549. In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'ṇ'.

As वितन्निरे कवय: ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन् ॥ The vowel अ of तन् is elided. Though the elision is *asiddha* yet the rule VI. 4 120 requiring the substitution of अ and the elision of the reduplicate त does not apply: because then the present sûtra would be nullified. शकुना इव पप्तिम: (Rig Ved. IX. 107. 20). This is also सिट् ॥ In the classical language we have वितनिरे, पप्तिम ॥

३५५० । घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० ।

'सगिश्चञ् मे' । 'अक्ष्या ते हरीधाना:' । 'दुभक्ष्या हेतिः' (३४२५) ।

3550. The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'ṇ'.

Thus सगिश्चञ्मे सपीतिश्चञ मे अक्ष्या ते हरी धाना: ॥ सगि: is thus derived: क्विन् is added to the root सद् : then by II. 4. 39, घस् is substituted for सद्; thus घस् + ति = घस् + ति (अ being elided by the present sûtra) = घ् + ति (स् being elided by

VIII. 2. 26), then स is changed to ष, and ष to ग and we have ग्धिः ॥ Then सभागाः ग्धिः=सगग्धिः (सभाग changed to स VI. 3. 84). The word सख्याम् is the Imperative of सख्, thus सख्+सु+साम्=स सख्+साम्=स सख्+साम् (VI. 4. 100)= सख्+साम् (VIII. 2. 26)=स स्+षाम्=सख्याम् ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first. See VII. 2. 67.

Why do we read "before an affix beginning *also* with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as सख्यति=सख्+सु+ति=स सख्+अति (VII. 1. 4)=सख्यति (VIII. 4. 55).

Why having an indicatory ङ् or ञ्? Observe संसृज् सस्रक्षति ॥ The ङ has been added into the aphorism by the Vârtikakâra.

३५५१ । सु शकु तॄस्तृभ्यश्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ ।

'सुधी सवम्' । 'शकुधी गिरः' । 'रायस्पूधि' । 'उरुगायस्य धि' । शवाधि ।

3551. धि is substituted for हि in the Vedas, after सु, शकु, तॄ, स्तृ and तॄ ॥

As सुधी सवम् (Rig Ved. I. 2, 1.) शकुधि गिरः (Rig Ved. VIII. 84. 3.) रायस्पूधि (Rig Ved. I. 36. 12). उरुगायस्य धि and शवाधि ॥

In शकुधी, the हि is not elided after the उ or सु, as it was required by VI. 4. 106, since the present aphorism specifically mentions it. The lengthening takes place by VI. 3. 137. The forms other than शकुधि are irregular; श्लु being added *diversely* by III. 1. 85, and then elided diversely by बहुलंछन्दसि II. 4. 73.

NOTE:—पूधि is from पॄ 'to protect'. The श्लु is elided; for the final ऋ there is ऊठ् by VII. I. 102. S. 2495 and it is lengthened by VIII. 2. 77 S 354 उरुगायस्य धि from गै; the स of सस् is changed to श by VIII. 4. 27 S. 3649 and the visarjaniya is changed to ष by VIII. 3. 50. S. 3635.

३५५२ । वा छन्दसि । ३ । ४ । ८८ ।

हिरपिद्वत् ।

3552. In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p.'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of लोट् has two forms, as प्रीणाहि or प्रीणीहि; युयुधि or युयोधि, धि being substituted for हि in the Vedas (by VI. 4. 103 S. 3553) as in the following verse:

अग्ने॒ नयं॑ सु॒ पथा॑ रा॒ये अ॒स्माञ्विश्वा॑नि देव॒ वयु॑नानि॒ विद्वा॑न् ।
यु॒यो॒ध्य॒स्मज्जु॑हु॒रा॑णमेनो॒भूयि॑ष्ठान्ते॒ नम॑उक्तिं॒ विधेम ॥
Rig Veda I. 189. 1: Yajur Veda, 40. 16.

३५५३ । अङितश्च । ६ । ४ । १०३ ।

द्योधिः स्यात् । रभ्नन्धि । रमेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । शपः श्लुरभ्यासदीर्घश्च । 'अस्मे प्रयन्धि' 'युयोधि जातवेदः' । यमेः शपो लुक् । यौतेः शपः श्लुः । 'अङितः' किम् । प्रयौहि ।

3553. 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense-affix is not 'Nit'.

Under III. 4. 88 S. 3552 क्ङि is also ङित् in the Vedas : and when it is ङित्, it is not क्ङिति by 1. 2. 4. Thus दारन्धि, प्रयन्धि and युयोधि in the following सोमदारन्धि ; अस्मभ्य सदयंश्च प्रयन्धि; युयोध्यस्मज् जुहुराणमेनः ॥

Why do we say 'when it is not ङित्' ? Observe शीङोधि ॥

(1) दारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of दम ; the शप being replaced by श्लु, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The म् is not elided, by VI. 4. 37 as the affix is not ङित् ॥ (2) प्रयन्धि is from यम the शप् is elided. (3) युयोधि from यु (यौति), the शप् being replaced by श्लु; युयोधि जातवेदः (Rig Ved. VIII. 11. 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वाङ्यादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ॥

आत्मनश्चतुर्थ्यादेर्लोपः स्यादाङि । 'त्मना देवेषु' ।

3554. In the Mantras, the beginning of 'âtman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows.

आङ् is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेषु (Rig Ved. VII. 7. 1).

३५५५ । विभाषर्जोश्छन्दसि । ६ । ४ । १६२ ॥

ऋजुशब्दस्यर्तः स्थाने रः स्याद्वा इष्टेमेयस्सु । 'त्वं रजिष्ठमनुनेषि' । ऋजिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishṭha, iman and îyas, the 'ṛi' of 'ṛiju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas.

As रजिष्ठः and ऋजिष्ठः, in त्वं रजिष्ठमनुनेषि (Rig Ved. I. 91. 1).

३५५६ । ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानिच्छन्दसि । ६ । ४ । १७५ ।

ऋतौ भवमृत्व्यम् । वास्तुनि भवं वास्तव्यम् । वास्त्वं च । मधुशब्दस्यार्थे स्त्रियां यलोपो निपात्यते । 'माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः' । हिरण्यशब्दाद्धितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रथेन' ।

इति षष्ठोऽध्यायः ।

3556. In the Chhandas the following are irregularly formed : Ṛitvya, Vâstvya, Vâstva, Mâdhvî, and Hiraṇyaya.

The word ऋत्व्य is derived from ऋतु, and वास्तव्य from वास्तु with the affix यत्, उ being changed to व ॥ ऋतौ भवम् = ऋत्व्यम्, वास्तौ भवम् = वास्तव्यम् ॥ वास्त्व is from वस्तु, as वस्तुनि भवः = वास्त्वः with the affix अण् ॥ माध्वी from मधु with the affix अण् in the feminine as 'माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः' Rig Ved. I. 90. 6. हिरण्यय is from हिरण्य with the affix मयट्, the म elided, as 'हिरण्ययेन सविता रथेन' (Rig Ved. I. 35. 2.)

CHAPTER VII.

'शीङो रुट् (३७७२) ।

By VII. 1. 6 S 2442; the augment रुट् is added to the tense-affix त the 3rd Person Plural Atmanepada. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । ८ ।

रुडागमः स्यात् । 'शेवल सात्मनेपदेषु' (३५६३) इति षत्वे तलोपः । 'धेनवो दुह्रे' । शीयाभावे धत्तं दुहते' । 'बहुचमस्य' । 'अतो भिस ऐस्' (२०३) ।

3557. The augment 'ruṭ' is diversely applied in the Chhandas.

The न of अत्त is elided by VII. 1. 41. S. 3563, in one alternative. Thus जेमतो दुरं ॥ When then there is no elision, we have अतं दुरते । So also अदृक्षमस्य ॥ देवा अदुरुं ; गन्धर्वा अप्सरसा अदुरुं ॥ Here अदुरुं is the Imperfect (लङ्) plural of दुर् ॥ Thus दुर् + झ = दुर् + रत् = अदुरुं, the त् being elided by VII. 1. 41. Sometimes, the augment does not take place, as अदुरुत ॥ Owing to the word अदुरुं, 'diversely', the augment र is added to other affixes also, than झ ॥ As अदृक्षम् in अदृक्षमस्य वेतवः ॥ This is the aorist in अङ् of the root दृश् by III. 1. 57. the guṇa ordained by VII. 4. 16, does not take place.

By VII. 1. 9 S. 203 ; ऐस् is substituted for भिस् in the Instrumental Plural after nouns ending in अ. But not always so, in the Vedas.

३५५८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १० ।

'यग्निर्देवेभिः' ।

3558. In the Chhandas the substitution takes place diversely.

That is ऐस् is substituted for भिस् even after stems which do not end in short अ ; as मतीः ; and some times the substitution does not take place even after items ending in short अ, as, देवेभिः, in देवोदेवेभिरागमत् (Rig Veda I. 1, 4).

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्वमोरदड् न । 'वार्त्रघ्नमितरम्' । 'छन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप्' (३३३२) ।

3559. In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc. Sg.) endings, after *itar*.

As इतरमितरमगडमजायत ; वार्त्रघ्नमितरम् ॥ Why in the Vedas ? See इतरत् काष्ठम्, इतरत् कुड्यम् ॥

By VII. 1. 37. S. 3332, ल्यप् is substituted for *ktvá* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not नञ् ॥ In the Vedas, this is optional.

३५६० । त्वापि च्छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यज्ञमानं परिधापयित्वा ।

3560. In the Chhandas the 'ktvâ' also, as well as lyap, is substituted for ktvâ, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative 'nañ.'

Thus अध्वां वासो यज्ञमानं परिधापयित्वा ॥

३५६१ । सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः । ७ । १ । ३९ ।

'ब्राह्मणः सन्तु पन्थाः' । पन्थान इति प्राप्ते सुः । 'परमे व्योमन्' । 'व्योमनि' इति प्राप्ते ङेर्ङि च । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते पूर्वसवर्णदीर्घः । 'या सुरथा रथीतमा तिविष्वणा अश्विना' । 'यौ सुरथौ तिविष्वणौ' इत्यादौ प्राप्ते या । 'नताद्ब्राह्मणम्' । नतमिति प्राप्ते आत् । 'यादेव विक्रम नात्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न युष्मे वाजबन्धवः' । 'अस्मे इन्द्रावरुणौ' । युष्मास्वस्मभ्यमिति प्राप्ते शे । ऊत्या । ऊष्णुया । ऊत्या ऊष्णुयेति प्राप्ते या ।

'नाभा पृथिव्याः' । नाभाविति प्राप्ते डा । 'सा अनुष्ठोच्चावचतात्' । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्था-वदङ् । आढो ङा । साधुया । साधिति प्राप्ते याच् । 'वसन्ता यजेत' । वसन्त इति प्राप्ते आल् । '+हयाडियाजीकारागामुपसंख्यानम्+' । उर्विया । दार्विया । उरुणा दाक्षेति प्राप्ते इया । सुत्ते-त्रिणेति प्राप्ते डियाच । 'हृतिं न शुष्कं सरसी शयानम्' । हेरोकार इत्याहुः । तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु ङेयन्ताद्धेर्लुक् । धैकारादेशस्य तूत्तादरणान्तरं मृग्यम् । '+आङ्याजयारामुपसंख्यानम्+' । 'प्रबाहवा सिसृतम्' । आसुनेति प्राप्ते आङादेशः । 'घेर्ङिति' (२४५) इति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच् । 'स नः सिन्धुमिव नावया' । नावेति प्राप्तेऽ-याच् । रित्स्वरः ।

3561. The following irregular endings are substituted for the various case-endings in the Chhandas: (1) 's' of the Nom. Sg. for 'as' of the Plural, (2) the *luk*-elision of the case-endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (śe) for the ending of the Nom. Plural, (7) yâ, (8) â (ḍâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (ḍyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11)' â' (accent of 'la').

Thus (1) अनृक्षरा ऋजवः सन्तु पन्थाः (for पन्थान) Rig Veda X. 85. 23.

Vârt.—It should be stated that case-endings replace case-endings promiscuously, as धुरि दक्षिणायाः (for दक्षिणायाम् Rig I. 164. 9).

Vârt.—One personal ending replaces another personal ending in the Vedas वयावं ये अश्वयूपाय तक्षति (for तक्षन्ति) Rig. I. 162. 6.

(2) लुक्-elision :—As परमे व्योमन् (Tait-up. II. 1. 1) for व्योमनि । Here is elision of ङि ॥

(3) Lengthening :—धीती, मती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and शुष्टुत्या ॥

(4) आ substitute :—As या सुरथा रथीतमोभा देवा दिविस्पृशा । अश्विना ता हुमामवे ॥ (Rig Ved. I. 22. 2). Instead of यौ, सुरथौ, दिविस्पृशौ, उभौ, &c. we have या, सुरथा, &c.

(5) आत्-नसाद् आक्षणम् for नसम् ॥ यादेव विक्त ता त्वा here या is for यम् ॥

(6) शे-न युष्मे (for युष्मासु) वाजबन्धवः, Rig. VIII. 68. 19. अस्मे (for अस्मभ्यम्) इन्द्राबृहस्पती; Rig. IV. 49. 4.

(7) या-उरुया, धृष्णुया for उरुणा and धृष्णुना ॥

(8) डा-नाभा (for नाभौ) पृथिव्याः Rig. I. 143. 4.

(9) ड्या-अनुष्ठ्या उच्चावचतात् for अनुष्ठया Ait Br. II. 6. 15. अनुष्ठानेन भयान् विशसनं करोतु । The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix अङ् (III. 3. 106) and the preposition अनु । In the Instrumental Singular, the टा is replaced by ड्या ॥ But is not the affix अङ् of III. 3. 106 set aside in the case of स्था by the specific affix क्तिन् of III. 3. 95 ? Not always, for Pâṇini himself has used forms like व्यवस्था (I. 1. 35) showing that स्था takes the affix अङ् also.

(10) याच्—साधुयाँ for साधु; the elision of सु which was otherwise required does not take place.

(11) आल्-वसन्ता यजेत for वसन्ते ॥

Vârt:—The following substitutes should also be enumerated, (*a*) इया, (*b*) डियाच् with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (*c*) long ई ॥ As (*a*) उर्विया परिधानम्, for उरवा, so also दार्विया for दारवा ॥ (*b*) सुरुचिया for सुरुचिणा, and सुगात्रिया for सुगात्रिणा ॥ (*c*) दृतिं न शुष्कं सरसी शयानम् (Rig Ved. VII. 103. 2) for सरसि ॥

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that ङि (Loc. Sing). is replaced by long ई of this Vârtika. The word ought to have udâtta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in ङीष् of सरस् ॥ The Loc. Sing. ङि is elided after it by clause (2) of this sûtra ; and it is not an example of the addition of long ई to सरस् ॥ Well, what is then the example of ई substitution of this vârtika ? That must be found out.

NOTE:—Sâyana also explains सरसी in this way दृतिं न ॥ दृतिमिव शुष्कं नीरसं सरसी महत्सरः ; सरसी गौरादिलक्षणो ङीष् ; सरस्यां "सुपां सुलुक्" इति सप्तम्यां लुक् । महति सरसि निर्जले घर्मकाले शयानं निवसन्तं मण्डूकगणा : ॥

Vârt:—So also (*a*) आड् (*b*) अयाच् and (*c*) अयार् : as प्रवाहवा सिसतम् (Rig Ved. VII. 62. 5), for प्रवाहुना । The उ is gunatad to ओ by VII. 3. 111, and ओ is changed to अव् before आ (*b*) स्वप्नयाँ सच सेवनम् for स्वप्नेन, (*c*) सिन्धुमिव नावयाँ (Rig Ved. I, 97, 8) for नावा ॥ The र् in अयार् regulates the accent.

The word आड्भे in the sûtra is compounded of three words आ + आत् + शे, the word आत् = आ + आत् ॥

३५६२ । अमो मश् । ७ । १ । ४० ।

सिबादेशस्यामो मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । शित्त्वात्सर्वादेशः । 'अस्तिसिचः—' (२२२५) इति ईट् । 'वर्धीं वृत्रम्' । अवधिष्टमिति प्राप्ते ।

3562. For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I. 1. 55) is substituted in the Chhandas.

The अम् here is the substitute of मिप्, and not the accusative singular affix. The अ in मश् is for the sake of pronunciation only. As वर्धीं वृत्रम् (for अवधिष्टम्) Rig. I. 165. 8 : ॥ The अट् augment is diversely elided (VI. 4. 75). The indicatory श् of मश् shows that the *whole* of the affix अम् is to be replaced. The long ई is added by VII. 3. 96. The substitution of म् for म् is to prevent the change of म् into anusvâra as in VIII. 3. 25.

NOTE :—Thus हन् + च्लि + मिप् = वध् + च्लि + मिप् (II 4. 43) = वध् + सिच् + मिप् (III. 1. 44) = वध् + इ + सिच् + मिप् = वध् + इट् + सिच् + अम् (III. 4 101) = वध् + इट + सिच् + म् (Present Sûtra) = वध् + इट् + सिच् + ईट् + म् (VII. 3. 96) = वध् + इट् + ईट् + म् (VIII. 2. 28) = वधीम् (VI. 1. 101).

३५६३ । लोपस्त आत्मनेपदेषु । ७ । १ । ४१ ।

छन्दसि । 'देवा अदुह्रत' । अदुह्रतेति प्राप्ते । 'ठसिजतः शये' । शेत इति प्राप्ते । 'आत्मने-इति किम् । 'उरुं दुहन्ति' ।

3563. In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवा यतुक्ष for अयुक्षत (see VII. 1. 8) ; दक्षिणतः अग्ने for अग्नेः ॥ Owing to the anuvritti of अपि from VII. 1. 38, this substitution sometimes does not take place ; as: आत्मानमन्तर्युक्षते ॥ Why in the Atmanepada ? Observe अश्वं युयुक्ष्व अश्वं अयुक्षिषम् ॥

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छन्दसि । 'अन्तरेदोषाणां वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564. In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'.

As अन्तरेदोषाणां वारयध्वात् for वारयध्वम् ॥ Ait Br. II. 6. 14.

३५६५ । यजध्वैनमिति च । ७ । १ । ४३ ।

इनमित्यस्मिन्परे ध्वमोऽन्तलोपो निपात्यते । 'यजध्वैनं प्रियमेधाः' । 'यकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565. यजध्वैनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् ॥

The word यजध्वम् followed by एनम् loses its final म् in the Vedas. As यजध्वैनं प्रियमेधः (Rig. VIII. 2. 37). The Kâśika adds "that य is also irregularly changed into य" : the form would then be यजध्यैनम् ॥ This is, however. a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटो मध्यमपुरुषबहुवचनस्यस्थाने तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कृणुतात्' । कृणुतेति प्राप्ते । 'सूर्यं चक्षुर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566. For the ending *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas.

As गात्रं गात्रमस्या नूनं कृणुतात् (for कृणुत), and क्रतवे नेषते वार्त्रियं खनतात् (for खनत) Ait Br. II. 6. 15, 16. अस्मारश्च संसृजतात् (= संसृजत), सूर्यं चक्षुर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनथनाश्च । ७ । १ । ४५ ।

तस्येत्येव । अणोत यावाणः । अणुतेति प्राप्ते त । 'सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे' । 'यथातन द्रविणं चित्रमस्मे' । तनप् । 'मरुतस्यव्रजुष्टन' । जुषध्वमिति प्राप्ते व्यत्ययेन परस्मैपदं श्लुश्च । 'विश्वे देवासो मरुतो यतिष्ठन' । यत्संख्याकाः स्युरर्थः । यच्छब्दाच्छान्दसो डतिः । अस्तेस्तस्य थनादेशः ।

3567. Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicatory *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *thana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative in the Chhandas.

Thus (1) अणोत यावाणः (for अणुत),

(2) सुनोतन पचत ब्रह्मवाहसे (Rig. Ved. V. 34. 1). सुनोतन = सुनुत ॥ यथातन द्रविणं चित्रमस्मे (Rig Ved. X. 36. 13). The indicatory प् makes तप् and तनप् non-ङित् affixes (I. 2. 4).

(3) तन :—मरुतः तव्रजुष्टन (Rig Ved. VII. 59. 9). for जुषध्वम्, the Parasmaipada and Ślu are anomalous.

(4) थन :—विश्वेदेवासो मरुतो यतिष्ठन ॥ The pronoun यत् becomes यति by taking the affix डति ; and अस् 'to be.' अस् + त = अस् + थन = स्थन ॥ Padamanjari says

"The Rig Vedins read अतिष्टम instead of अतिष्टम in Samhitâ Pâṭha, of कोवत्तो मतेा अतिष्टम ; and in Pada Pâṭha they read it as अतिस्थ म ॥ In this case, it is derived from अस् "to be." Kâśikâ derives it from इष् "to wish."

३५६८ । इदन्तो मसि । ७ । १ । ४६ ॥

मसोत्यविभक्तिको निर्देशः । इकार उच्चारणार्थः । अतिस्थमिकारस्थ्यरमावर्णविशिष्टः स्यात् । मस इगागमः स्यादिति यावत् । 'ग्नमेा भरन्त इमसि' । 'त्वमस्माकं तव स्मसि' । इदः म्स इति प्राप्ते ।

3568. The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*.

Thus ग्नमेा भरन्त इमसि (Rig Ved. I. 1. 7), for इमः । त्वमस्माकं तव स्मसि (Rig Ved. VIII. 92. 32) for स्मः ॥

The word मसि in the Sûtra is read without any case ending. The इ in it is for the sake of utterance only. "मस्" assumes in the Vedas a form which ends in इ । In other words the augment इक् is added to the affix मस् ॥ The sûtra might have been मस इक् ॥

३५६९ । त्वो यक् । ७ । १ । ४७ ।

'दिवं सुपर्णो गत्वाय' ।

3569. In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvâ' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus दिवं सुपर्णो गत्वाय (Rig Ved. VIII 100. 8).

३५७० । इष्टीनमिति च । ७ । १ । ४८ ।

क्त्वाप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'इषद्वीनं देवान्' । इषद्वेति प्राप्ते ।

3570. In the Chhandas the Absolutive 'ishṭvînam' is irregularly used for 'ishṭvâ.'

To the root यज् is added क्त्वा, and the final आ is replaced by ईनम् ॥ As इषद्वीनम् देवान् for इषट्वा देवान ॥ The च in the sûtra indicates that there are other forms like this, as पीत्वीनम् for पीत्वा ॥

३५७१ । स्नात्व्यादयश्च । ७ । १ । ४९ ।

आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्येकारो निपात्यते । 'खिवः स्नात्वी मदादिव' । 'पीत्वो सोमस्य वावृधे' । स्नात्वा पीत्वेति प्राप्ते ।

3571. 'Snâtvî' &c. are irregularly formed in the Chhandas.

Thus स्नात्वी मदादिव, for स्नात्वा ; पीत्वो सोमस्य वावृधे for पीत्वा ॥ The word आदि 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form like 'स्नात्वी, as पीत्वी &c.

३५७२ । आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० ।

अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक्स्यात् । देवासः । ब्राह्मणासः ।

3572. After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom. Pl. gets, in the Chhandas the augment *as* (*asuk*) at the end.

Thus ब्राह्मणासः पितरः सोम्यासः for ब्राह्मणाः and सोम्यः ॥ Rig VI, 75, 10. ये पूर्वासो य उपरासः (Rig X. 15. 2) for पूर्वे and उपरे ॥ So also पुनासः (R. I. 3. 4).

NOTE :—The form. जसेः instead of जसः is out of respect for ancient grammarians.

३५७३ । ओसामग्रयोश्छन्दसि । ७ । १ । ५९ ।

आमो नुट् । 'ओसामुदारो धरुणो रयीणाम्' । 'सूत ग्रामणीनाम्' ।

3573. In the Chhanda after the words 'sâ' and 'grâmaṇi' Gen. Pl. 'âm' gets the augment 'n.'

As ओसामुदारो धरुणो रयीणाम् (Rig Ved. X. 45, 5).

NOTE :—This sûtra could be well dispensed with: by 1. 4. 5. ओ is optionally a Nadi word in the Genitive plural. We make the option of that sûtra a vyavasthita-vibhâshâ, by saying ओ is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* everywhere else. As regards सूत ग्रामणीनाम्. we have सूताश्च ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः, the Genitive Pl. of which by VII. 1. 54 will be सूतग्रामणीनाम् ॥

The necessity of this sûtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते ग्रामण्यश्च सूतग्रामण्यः ॥

३५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विश्वा हि त्वा गोपतिं शूर गोनाम्' । 'पादान्ते किम् । 'गवां शता पञ्चयामेषु' । पादान्तेऽपि क्वचित् । छन्दसि सर्वेषां वैकल्पिकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

3574. After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen. Pl. âm.

As विश्वाहि त्वा गोपतिं शूरगोनाम् (Rig Ved. X. 47. 1); but गवां गोषुदमुञ्च यदङ्गिरः in the beginning of a Pâda. "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pâda, sometimes this rule does not apply, as हन्तारं शत्रूणां कधि विराजं गोपतिं गवाम् । गवां शता पञ्चयामेषु (Rig Ved. I. 122. 7).

३५७५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'चन्द्रो दधीषो अस्थभिः' ।

3575. In the Chhandas also, the stems asthi, dadhi, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *anṅ* before endings other than those mentioned in VII. 1. 75 S. 322.

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel. In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant. As हन्ता दधीषो अस्थभिः (Rig Ved. I. 84. 13).

३५७६ । र ऋतश्च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अक्षीभ्यां ते नासिकाभ्याम्' ।

3576. The acutely accented 'ṛ' is substituted for the final of asthi, dadhi, sakthi and akshi, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow.

As अर्वद्भ्यान् ते नासिकाभ्याम् ॥ (Rig ved. X. 163. 1). In अर्वद्भ्यः the augment नुम् is not added to the stem before the vowel-beginning ending, because VII. 1. 73, which ordained नुम्, is superseded by the present sûtra, and being once superseded, it is superseded for good. (सकृद् गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव) ॥

३५७७ । वृऋस्वतःस्वतवसां छन्दसि । ७ । १ । ८३ ।

एषां नुमस्यात्सौ । 'बोढ्रिन्द्रः' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उदोष्ठ्यपूर्वस्य' (२४:४) ।

3577. वृत्, स्ववस् and स्वतवस् take the augment *num* before the affix su (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas.

Thus ईदृङ्, तादृङ् यादृङ्, बदृङ्, स्यवान् स्वतवान्, ॥ The न् of ईदृश् (formed by III. 2. 60), is elided by VIII. 2. 23; and ङ् substituted for न् by VIII. 2. 62. The lengthening in स्वावान् and स्वतवान् is through VI. 4. 14.

बोढ्रिन्द्र (Rig. Ved. X. 108. 3).

For स्ववान् see Rig, Ved. I. 35. 10; III. 54, 12, VI. 47. 12;

For स्वतवान् see Rig Ved. IV. 2. 6.

By VII. 1. 102 S 2494 उर् is substituted for the final long ऋ of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root. In the Vedas however, there is diversity.

३५७८ । बहुलं छन्दसि । ७ । १ । १०३ ।

मतुरिः । जगुरि । पपुरिः ॥

3578. In the Chhandas, the *ur* substitution for 'ṛi' of a root-stem is diverse.

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial. Thus मतुरिः (Rig Ved. I. 145. 3) दूरे अधा जगुरिः, and पपुरिः from मॄ. ग् and पॄ ॥ All these words मतुरि, जगुरि and पपुरिः are formed by the affix क्विन् (III. 1 171).

३५७९ । हृ हूरेश्छन्दसि । ७ । २ । ३१ ।

हूरेर्निष्ठायां, 'हृ' आदेशः स्यात् । 'अहृतमसि हविर्धानम्' ।

3579. *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvâdi 978) in the Chhandas before the Participial-affix.

As ह्रुतस्य चाह्रुतस्य च, अहृतमसि हविर्धानम् (Vaj San. 1. 9). But हूतम् in the classical literature.

३५८० । अपरिह्वृताश्च । ७ । २ ३२ ।

पूर्वेण प्राप्तस्य देशस्याभावो निपात्यते । 'अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम्' ।

3580. The word 'aparihvṛitâḥ is irregularly formed in the Chhandas.

The ह्रु substitution required by the last sûtra, does not take place here. As अपरिह्वृतः सनुयाम वाजम् (Rig I. 100. 19). The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the sûtra also.

३५८१ । सोमे हूरितः । ७ । २ । ३३ ।

ह्वयङ्गुणौ निपात्येते । 'मा नः सोमो दुरितः' ।

3581. *Hwaritah* is irregularly formed from *hvri* in the Chhandas, by guna substitution and 'iṭ' augment, when it refers to Soma.

As मा नः सोमो दुरितो, विदुरितस्त्वम् ।

३५८२ । ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृवरुतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरिति(क्षमिति)वमित्यमितीति च । ७ । २ । ३४ ।

अष्टादश निपात्यन्ते । तत्र 'ग्रसु' 'स्कम्भु' 'स्तम्भु' एषामुदित्वाट्ठाद्यामिट् प्रतिषेधे प्राप्ते इतिनिपात्यते । 'युवं ग्रभीभिर्ग्रसितामसुष्वतम्' । 'विष्कभिते अजरे' । 'येन स्वः स्तभितम्' । सत्येनोत्तभिता भूमिः' । स्तभितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य पुनर्निपातनमन्योपसर्गपूर्वस्य मा भूदिति ।

'चते याचने' । 'कस गतौ' । आभ्यां क्त स्येडभावः । 'उक्षाहतश्चतसामुतः' । 'त्रिधा हृ यावमश्विना विकस्तम्' 'उत्तानाया हृदयं यद्विकस्तम्' । निपातनबहुत्वापेक्षया सूत्रे बहुवचनं विकस्ता इति तेनैकवचनान्तोऽपि प्रयोगः साधुरेव ।

'शसु' 'शंसु' 'शासु' एषामुदित्त्व इडभावः । 'एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता' । गायताभ उतशंस्ता' । 'प्रशास्ता पोता' ।

तरतेर्वृङ्वृञोश्च तृच 'उट्' उट् एकारागमौ निपात्येते । 'तरुतारं रथानाम्' । तरुतारम् । वरुतारम्–वरुतारम् । 'वरुत्रीभिः सुशरणो नो ऊत्या' । अत्र ङीबन्तनिपातनं प्रपञ्चार्थम् । वरुतृशब्दो हि निपातितः । ततो ङीपा गतार्थत्वात् ।

उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः शप इकारादेशो निपात्यते । 'उज्वल दीप्तौ' । 'क्षर संचलने' । 'टुवम् उद्गिरणे' । 'क्षम गत्यादिषु' । इत इतिरित्यस्यानन्तरं क्षमितीत्यपि केचित्पठन्ति । तत्र 'क्षमूष् सहने' इति धातुर्बौध्यः । भाषायां तु 'ग्रस्तस्कभ्यस्तभ्योत्तभ्यश्चसितविकसिताः' । विशसिता–शंसिता–शासिता । तरीता–तरिता । वरीता–वरिता । उज्ज्वलति ॥ क्षरति । पाठान्तरे क्षमति । वमति । अमति ।

3582. In the Chhandas, the following irregular forms are found, some with, and some without the augment 'iṭ'—1 grasita, 2 skabhita, 3 stabhita, 4 uttabhita, 5 chatta, 6 vikastâḥ, 7 viśastṛi, 8 śanstri, 9 śâstṛi, 10 tarutṛi, 11 tarûtṛi, 12 varutṛi, 13 varûtṛi, 14 varûtrîḥ, 15 ujjvaliti, 16 kshariti, (17 kshamiti,) 18 vamiti and 19 amiti.

Of the above nineteen words, 1, 2, 3, and 4 are from roots ग्रसु 'to swallow' (I. 661) स्कम्भु 'to stop' (I. 414) and स्तम्भु (I. 413) all having an indicatory उ, and therefore by VII. 2. 56 read with VII. 2. 15, their Nishṭhâ would not have taken इट् ॥ Thus युवग्रभीभिः ग्रसिता (ver. ग्रस्त) मसुष्वतम् Rig Ved. X. 39. 13. विष्कभिते अजरे (Rig Veda VI. 70. 1) (= विष्कब्धः); येन स्वस्तभितम् (Rig Ved. X. 121. 5) (= स्तब्धम्), ॥ सत्येनोत्तभिता भूमिः (= उत्तब्धः) Rig Ved. X. 85 1. the irregularity is only with the preposition उत्, with other prepositions, the form स्तभित is not employed.

Similarly (5) चत्ता (= चसिता) as in चत्तो इतश्चत्तामुतः (Rig Ved. X. 155. 2,) from चते याचने । (6) त्रिधाहृयावमश्विना विकस्तम् (Rig Veda I. 117. 24). उत्तानाया हृदयं यद् विकस्तम् । (=विकसितम्) The word vikastâḥ generally occurs in the plural and is therefore so shown in the Sûtra. But the singular is also valid

The forms, 7, 8, and 9 are from the roots शसु हिंसायाम and शंसु स्तुतौ, and शासु अनुशिष्टौ with the affix तृच and no augment; as एकस्त्वष्टुरश्वस्याविशस्ता (Rig

Veda I. 162. 19) (=विशसिता), उत शंसा सुविप्रः (Rig Veda I. 162. 5) (=शंसिता), प्रशास्ता पोता (Rig Veda I. 94. 6). (=प्रशासितम्) ॥

The forms 10, 11, 12, 13 and 14 are from the roots तॄ and तृ (तृह् and तृफ्) with the affix तृच् and the augment उट् and ऊट् ॥ As तरुतारं or तरूतारं रथानाम् Rig Veda X. 178. I. (=तरितारम् or तरीतारम्), वरूतारम् or वरूत्रम् रथानाम् (=वरितारम् or वरीतारम्); वरूत्रीभिः सुशरणोनो अस्तु (Rig Veda VII. 34. 22). वरूत्रीः is exhibited in this form of Nom. pl. of the feminine वरूत्री merely for the sake of showing one form in which it is found: another form is अहोरात्रे णि वैवरूत्र्यः । Here the plural is formed irregularly, by taking the word as वरूत्रि ॥ The feminine form could have been easily obtained from वरूतृ, by adding ङीप्, the special mention is explanatory. The rest 15, 16, 17, 18 and 19 are from उत्-उज्वल, वर्-वम्, वम् and अम्, formed with the vikarana शप् and the affix of the 3rd Per. Sing तिप् द being substituted for अ of शप्, or शप् is elided and the augment दृट् is added ॥ As अग्निरुज्ज्वलिति (=उज्ज्वलति), स्तोम वर्मिति (=वमति), स्तोकं वरिति (=वरति), यः सोम वर्मिति (=वमति), अभ्यमिति वरूथः (=अभ्यमति) ॥ Sometimes we have अभ्यमांति, as रावमभ्यमांति ॥

We should read here again VII. 2. 64. S. 2527.

३५८२ क ॥ बभूयाततन्यजगृम्भववर्थेति निगमे । ७ । २ । ६४ ।

विळ्मा तमुत्सं यत आबभूथ' । 'येनान्तरिक्षमुर्वाततनंथ' । 'जगृम्भा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्' । त्वं ज्योतिषा वितमो ववर्थ' । भाषायां तु । बभूविथ । आतेनिथ । जगृहिम । ववरिथेति ।

3582A. In the Nigama (Veda) are found the irregular forms बभूथ, आततन्थ, जगृभ्म and ववर्थ ॥

As, विळ्मा तमुत्सं यत आ बभूथ । येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्थ (Rig Veda. III. 22. 2), जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम् (Rig Veda X. 47. 1). त्वं ज्योतिषा वितमो ववर्थ ।

In the classical literature, we have बभूविथ, आतेनिथ, जगृहिम and ववरिथ respectively.

३५८३ । सनिंससनिवांसम् । ७ । २ । ६९ ।

सनिमित्येतत्पूर्वस्य सनोतेर्वा क्वसोरिट् । एत्वाभ्यासलोपाभावश्च निपात्यते ।

'+ पावकादीनां छन्दसि +' प्रत्ययस्यात्कादित्वं नेति वाच्यम् । 'हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः' ।

3583. The form *sasanivāṅsam* with *sanin* is irregularly formed;

This is derived from सनोति or सनति root with the affix Kvasu. As अग्ने त्वाग्ने सनिं ससनिवांसम् ॥ The augment दृट् is added, there is no change of अ of सन- to ए, nor the elision of the reduplicate before वस् ॥ The other form is सेनिवांसम् when not preceded by सनिम् ॥ This form ससनिवांसम् is Vedic, in the classical literature we have सेनिवांसम् ॥

Vārt.:—The feminine of पावक &c. in the Vedas does not take ङीष् for ङीप् ॥ As हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः, यासु अ लोमकाः; ऋक्षकाः &c. But पाविकाः, अलोमिकाः in the classical literature. (See VII. 3. 45. S. 464).

३५८४ । सोर्लोपो लेटि वा । ७ । ३ । ७० ।

'दधद्रत्नानि दाशुषे' । 'सोमो दददग्नयेवयं' । 'यद्धनिष्टमया दद्यात्' ।

3584. The final of 'dâ' and 'dhâ' ('ghû roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'leṭ'.

As दधद्रत्ना दाशुषे (Rig. I. 35. 8.) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig. X. 85. 41.) But also यदग्निरग्नये ददात् ॥

३५८५। मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८९ ।

स्थितिः ह्रस्वः । 'प्रमिणन्ति व्रतानि' । लोके प्रमीणाति । 'अस्तिसिचोऽपृक्ते' (२२२५) ।

3585. In the Chhandas 'mî' is shortened before a 'śit' affix.

As प्रमिनन्ति व्रतानि (Rig. X. 10. 5.) The न becomes ण (प्रमिणन्ति according to Kâśika) by VIII. 4. 15 Why in the Chhandas? Observe प्र मीणाति ॥

By VII. 3. 96 S. 2225 a single consonantal sârvadhâtuka affix gets the augment इट्, after अस् (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity.

३५८६। बहुलं छन्दसि । ७ । ३ । ९७ ।

'सर्वमा इदम्' ।

अस्तेर्लङ्, तिप्, ईडभाव अएअस्त्वाद्यडभ्यादिलोपः । अस्त्वविसर्गः । संहितायां तु 'भोभगो – (१६१) इति यत्वं । 'लोपः शाकल्यस्य' (६१) इति यलोपः । गोभिरक्षाः रक्षपालने' लुङ्, 'अतोहलन्तस्य' (२३३०) इति वृद्धिः । इडभावश्छान्दसः । अट् शेषं पूर्ववत् ॥

ह्रस्वस्य गुणः' (२४२) । 'असि च' (२४१) । '+ असादिषु छन्दसि वा वचनं प्राङ् णौ चङ्युपधायाः +' । 'अधा शतक्रत्वो यूयम्' शतक्रतवः । 'पशवेनम्यो यथा गवे' । पशवे । 'नाभ्यस्तस्याचि–' (२५०३) इति निषेधे । '+ बहुलं छन्दसीतियक्तव्यम् +' । 'आनुषग्लुजोषत्' ।

3586. In the Chhandas, a single consonantal Sârvadhâtuka affix gets diversely the augment 'iṭ' after *as* and *such* ॥

As आप एवेदं सलिलं सर्वमाः ॥ Here आः is used instead of आसीत् ॥

NOTE :—आः is thus evolved. अ+अस्+लङ्+तिप् । The इ that would have come by S. 2225 does not come. So we have अ+अस्+त् = आस् (the final consonant त् is elided by VI. 1. 68 S. 252). Then the स् is changed to र and then र् to visarga : and we have आर् । Then in sanhita, the visarga or र् is changed to अ by VIII. 3. 17 S. 167. and we get आए ॥ Then this ए् is elided by VIII. 3. 19 S. 67, and so we have सर्वम् आ इदम् ॥

Similarly in गोभिरक्षाः । It is the aorist (लुङ्) of रक्ष् 'to protect.' The Vriddhi takes place by S. 2330. The absence of इट् is the Vaidic irregularity.

By VII. 3. 108, a guṇa is substituted for short इ and उ in the Vocative Singular, and also in the Nonintuitive Plural by VII. 3. 109. The following Vârtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sûtra 108 downwards.

Vart :—All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas. As अग्ये or अग्न. पूर्णा दर्वि or पूर्णा दर्वी, अधा शतक्रत्वः (Rig Veda X. 97. 2) or शतक्रत्वः पशवे नम्यो यथागवे (Rig Veda I. 43. 2) or पशव नम्यः, किंकिदीव्या, किंकिदीविना ॥

By VII 3. 87 the guṇa is not substituted for the penultimate short इ, उ ऋ in the reduplicated form of a root, before a Sârvadhâtuka affix beginning with

a vowel and having an indicatory उ ॥ The following Vârtika makes an exception.

Vârt:—There is diversity in the Vedas. As अनुवक् जुजोषत् (Rig Veda III. 4. 10) the सेट् of जुष् ॥

३५८७ । नित्यं छन्दसि । ७ । ४ । ८ ।

छन्दसि विषये सन्नन्तस्य धातोरभ्यासस्य अवर्णस्य अचि परे नित्यम् । अवीवृधत् ।

3587. Short अ is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate आ or ऊ of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist.

As अवीवृधत् (Rig Veda VIII. 8. 8) अवीवृधताम्, अवीवृधन् ॥

३५८८ । न छन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ ।

पुत्रभिन्नस्यात्मनस्य ययोर्हल्यचोर्यौ न । मित्रयुः । 'क्याच्छन्दसि' (३५५०) उः । 'अपुत्रस्य' किम् । 'पुत्रीयन्तः सुदानवः ।

'+ अपुत्रादीनामिति वाच्यम् +' । 'अनीयन्तोऽन्यव्रतः' । अनमिच्छन्नीयर्थः ।

3588. In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'î' for the final vowel of the stem before the affix kyach, do not apply, except in the case of *putra*.

Thus मित्रयुः, संस्वेदयुः, देवाञ् जिगाति सुम्नयुः ॥ But पुत्रीयन्तः सुदानवः (Rig. VII. 96. 4.)

Vârt:—It should be rather stated पुत्र and the rest: as अनीयन्तोऽन्यव्रतः ॥ See III. 2. 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युद्रविणस्यू र्वण्यति रिक्वण्यति । ७ । ४ । ३६ ।

एते क्यचि निपात्यन्ते । भावार्थं तु उपत्ययाभावाद्दुष्टीयति । द्रविणीयति । वृणीयति । रिष्टीयति ।

3589. In the Chhandas दुरस्यु; द्रविणस्यु, वृवण्यति and रिक्वण्यति are irregularly formed.

As अविणीना दुरस्युः, (= दुष्टीयति with the affix क्यच् added to दुष्ट), द्रविणस्यु विपन्यया (द्रविणीयति, here द्रविणस् is substituted for द्रविण similarly). वृवण्यति = वृणीयति (वृवण् substituted for वृ) ॥ रिक्वण्यति = रिष्टीयति (रिक्वण् substituted for रिष्ट)॥

३५९० । अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ ।

'अश्व' 'अघ' इत्ययोः अकारान्तस्याङ्गस्य छन्दसि । 'अश्वायन्तो मघवन्' । 'मा त्वा वृका अघायवः' । 'न छन्दसि–' (३५८८) इति निषेधो नेत्वमात्रस्य । किंतु दीर्घस्यापीति । अत्रेदमेव सूत्रं ज्ञापकम् ।

3590. In the Chhandas, long 'â' is substituted for the final of aśva and *agha*, before the Denominative *kyach*.

As अश्वायन्तो मघवन् (Rig. VII. 32. 23), मा त्वा वृका अघायवो विदन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas *before* क्यच्, as taught in VII. 4. 35. S. 3588. See Vârtika to III. 1. 8. The word अघायु occurs in Rig. I. 120. 7, 27; 3.

३५९१ । देवसुम्नयोर्यजुषि काठके । ७ । ४ । ३९ ।

अनयोः क्यचि आत्स्याद्यजुषि कठशाखायाम् । 'देवायन्तो यजमानाः' । 'सुम्नायन्तो ह्वामहे' । तच्च यजुःशब्दो न मन्त्रमात्रपरः किं तु वेदोपलक्षकः । तेन ऋगात्मकेऽपि मन्त्रे यजुर्वेदस्थे भवति । किं च ऋग्वेदेऽपि भवति । सचेन्मन्त्रो यजुषि कठशाखायां दृष्टः । 'यजुषि' इति किम् । 'देवाञ्जिगाति सुम्नयुः' । ऋग्वृचानामप्यस्ति कठशाखा ततो भवति प्रत्युदाहरणमिति हरदत्तः ।

3591. The long 'â' is substituted for the final of *deva* and *sumna* before the Denominative *kyach* in the Yajush Kâṭhaka.

As देवायन्तो यजमानाः सुम्नायन्तो ह्वामहे । Why in the Yajus ? Observe देवाञ्जिगाति सुम्नयुः । According to Haradatta the author of Padamanjari, this counter example is taken from the Kaṭha Shâkhâ of the Rig Veda, for the Rig Veda also has a Kaṭha Shâkha. Why do we say in the Kiṭhaka ? Observe सुम्नयुरिदमाशात् ।

In this sûtra, Yajush is not confined merely to the Mantra, but means the Veda in general. Therefore the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, if it is found in the Yajur Veda. That is, the rule will apply to a Mantra of the Rig Veda also, in the Rig Veda, if it be such a Mantra which is common to the Rig and Yajur Veda Kaṭha Shâkhâ.

३५९२ । कव्यध्वरपृतनस्यर्चि लोपः । ७ । ४ । ३९ ।

'कवि' 'अध्वर' 'पृतना' एषामन्त्यस्य लोपः स्यात्क्यचि परे ऋचिविषये । 'स पूर्वया निविदा कव्यतायोः' । 'अध्वर्युं वा मधुपाणिम्' । 'दमयन्तं पृतन्यून्' । 'ठधातेर्हिः' (३०७६) । जहातेश्च कित्त्व (३३३१) ।

3592. In the Rig Veda, the final of कवि, अध्वर and पृतना is dropped before the Denominative क्यच् ।

स पूर्वया निविदा कव्यतायोः (*Rig.* I. 96. 2). अध्वर्युं वा मधुपाणिम् (Rig Veda X. 41. 3), दमयन्तम्पृतन्यून् (Rig Veda X. 74 5).

By VII. 4. 42. S. 3076 हि is substituted for the धा of ठधाति before an affix beginning with त् and having an indicatory क् । By VII. 4. 43, S. 3331 हि is substituted for the हा of जहाति before क्त्वा । But in the Vedas there is diversity

३५९३ । विभाषा छन्दसि । ७ । ४ । ४४ ।

'हित्वा शरीरम्' । हीत्वा वा ।

3593. *Hi* is optionally substituted for 'hî' before 'ktvâ' in the Chhandas.

As हित्वा शरीरं यातव्यं, or हीत्वा also. The long ई of VI. 4. 62 does not take place also as a Vedic irregularity.

३५९४ । सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीय च । ७ । ४ । ४५ ।

'सु' 'वसु' 'नेम' एतत्पूर्वस्य दधातेः क्ते प्रत्यये क्त्वा निपात्यते । 'गर्भे माता सुधितं वक्षणासु' । वसुधितमग्नौ । नेमधिता न पौंस्या । 'क्त्वि च दृश्यते । 'उत यत्रं वसुधितं निरंके' । धिष्वशब्दं दक्षिण इन्द्र दृश्ते' । धास्येति प्राप्ते । 'सुरेता रेतो धिषीय' । आशीर्लिङ् । ङित् । 'हटेाः' (३२५७) धास्रोर्येति प्राप्ते । 'अपो भि' (३४२) ।

'+ मासपक्षेन्द्रस्रोति वक्तव्यम् +' । मासद्विः शरद्विः । 'स्वः स्वतवसोरसञ्चेष्यते' । स्वतवाद्विः । अथेतरसुन् । शोभनमक्षो नेषां ते स्वक्षसः । 'तु' इति सौत्रो धातुस्तस्मादसुन् । स्वं

तत्रेो येषां ते स्वतवद्रिः । 'समुवद्रिरजायथाः' । 'मिथुनेऽसिः । 'वसेः किन्नु इत्यधिकस्यैव इति हरदत्तः । पञ्चपाठीरीत्या तु 'उषः किन्' इति प्राच्याख्यातः । 'न लुमतेर्धि' (६४९) ।

3594. The following five Vedic forms are irregularly formed, namely सुधित, वसुधित, नेमधित, धिष्व and धिषीय ॥

Of these five, सुधित, वसुधित and नेमधित are formed from the root धा with the affix क्त, preceded by सु, वसु and नेम ॥ As गर्भे माता सुधितम् (Rig Veda X. 27. 16). (=सुहितम्), उ वसुधितमग्निं जुहोति (=वसुहितं). The word वसुधितं is a Karmadhâraya compound, according to Haradatta. In the Veda-Bhâsya it is explained as वसूनां धातारं दातारम् ॥ The form वसुधिति with क्तिन् is also found in the Vedas. As :—उतश्वेतं वसुधितिं निरेके (Rig Veda VII. 90. 3) नेमधिता न पोस्या (Rig Veda X. 93. 13) (=नेमहिता) ॥ नेम means 'half.' धिष्व is Imperative 2nd Per. Sg. of धा, there is no reduplication, as धिष्व सोमम् = धत्स्व ॥ धिष्व वज्रम् हस्त आदक्षिणत्राभिः (Rig Veda VI. 18. 9). धिषीय is Benedictive Atmanepada 1st Per. Sg. of धा, the regular form being धासीय ॥ See III. 4. 105.

By VII 4. 48. S. 442, त् is substituted for the final of the stem अप् before a case-ending beginning with भ ॥ In the Vedas this substitution takes place in the case of भास &c.

Vârtika:—The त् substitution takes place in the Chhandas for the final of भास &c. Thus भात्भिः, भरत्भिः ॥ भास becomes भास् by VI. 1. 63.

Ishti :—The त् substitution should take place, according to Patanjali, after स्वश्वस्, स्वतवस् and उषस् also. As स्वश्वत्भिः । स्वतवस् is derived from अव् 'to protect,' with the affix असुन् and the prefix सु ॥ It means 'he whose protection is good.' See Rig Veda I. 35, 10; &c.

The word स्वतवस् is derived from the root तु with the affix असुन् and Prefix स्व ॥ It means धनवान् or wealthy. As स्वतवत्भिः । See S. 3633. Similarly उषद्रिः as in समुषद्रिः अजायथाः (Rig Veda I. 6. 3).

This word is formed by the affix असि which is treated as कित् after वस् (See Unâdi IV. 222 and 233). This is according to the opinion of Haradatta, who follows evidently the lost Unâdi Sûtras which consisted of Ten Padas. In the present Unâdi Sûtra of Five Padas we have उषः किन् and not वसेः किन् ॥ वसति सूर्येण सह इति उषा ॥

By VII. 4. 62 S. 2641, the Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of कृ (करते) in the Intensive. In the Vedas this prohibition applies to the root कृष् also.

३५९५ । कृषेश्छन्दसि । ७ । ४ । ६४ ।

कृषेर्यङ्यासस्य चुत्वं न । करीकृष्यते ।

3595. The Palatal is not substituted for the Guttural of the reduplicate of 'krish' in the Chhandas, when in the Intensive.

As करीकृष्यतेयत्कुणपः ; otherwise चरीकृष्यते कर्षीयतः ॥

३५९६ । दाधर्ति दर्धर्ति दर्धर्षि बोभूतु तेतिक्ते कलभ्यै पनीफण त्संसनिष्यदत्करिक्रत्करिक्रद्वरिभद्रुविधत्तो द्रविद्युतत्तरित्रतः सरीसृपतं वरीवृजन्मगृज्यागनीगन्तीति च । ७ । ४ । ६५ ।

यतेऽष्टादश निपात्यन्ते। आद्यास्त्रयो धृङो धारयतेर्वा।

भवतेर्यङ्लुगन्तस्य गुणाभावः। तेन भाषायां गुणो नभ्यते।

तिजेर्यङ्लुगन्तात्। दृयतेर्लिटि ह्रस्वादिः शेषादेशो रेफस्य लत्वमित्वाभावश्च निपात्यते। 'अलर्षि युध्म खजकृत्पुरन्दरः'। सिपा निर्देशो न सन्नन्तम्। 'अमर्सि दक्ष उत'।

फणतेराङ्पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य अतर्यभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते। 'अन्वापनीफणत्'।

स्यन्देः संपूर्वस्य यङ्लुकि अतर्वर्ग्यासस्य निक्। धातुसकारस्य षत्वम्।

करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः। 'करिक्रत्'।

क्रन्देर्लुङि च्लेरङ्द्विर्वचनमभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च। 'कनिक्रदज्जनुषम्। अक्रन्दीदित्यर्थः।

'बिभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभावः। 'वि यो भरिभद्येषधीषु'।

ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य अतर्यभ्यासस्य विगागमो धातोर्ऋकारलोपश्च। 'दविध्वतो रश्मयः सूर्यस्य'।

द्युतेरभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽत्वं विगागमश्च। 'दविद्युतत्तीव्यक्षोद्युद्यानः'।

तरतेः अतरि प्लवाभ्यासस्य रिगागमः। अछोर्ञ तरिरितः'। क्षपेः अतरि क्षो द्वितीयैकवचनेरेागमोऽभ्यासस्य।

वृजेः अतरि प्लवाभ्यासस्य रीक्।

मज्जेर्लिटि वानभ्यासस्य रुक् धातोश्च युक्। गमेराङ्पूर्वस्यलटि प्लवाभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च। 'वयुन्नो वेदा गनीगन्ति कर्णैः'।

3596. In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dâdharti, 2 dardharti, 3 dardharshi, 4 bobhûtu, 5 tetikte, 6 alarshi, 7 â panîphanat, 8 sam sanishvadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvatah, 13 davidyutat, 14 taritratah, 15 sarîsrpatam, 16 varîvrjat, 17 marmrjya and 18 â ganîganti.

The word छन्दसि is drawn in to this sûtra, by force of च॥ The from दार्धर्ति, is either from the Causative of the root धृङ् अवस्थाने or from धृञ् in the श्लु or यङ् लुक्, there is lengthening of the abhyâsa and elision of णि॥ (2) So also दर्धर्ति is the form in ślu, with रुक् augment of the abhyâsa. (3) दर्धर्षि if it be a form of यङ् लुक्, there is no irregularity. (4) बोभूतु, is from भू in the Intensive (यङ् लुक्) Imperative, irregularly without guṇa (6) अमर्षि is form the root मृष् (दयति) in Present, 2nd Person, the र् of abhyâsa is not elided, though required by VII. 4. 60, and this र् is changed to म irregularly. This form is found in the 3rd Person also as अमर्सि दक्ष उत (Rig Veda VIII 1. 7). अमर्सि दक्ष उत (Rig Veda VIII. 48. 8). (7) आ पनीफणत् is from फण् with आ augment and शतृ affix is added to यङ् लुक्, and in the reduplicate नी is added. (8) संसनिष्यदत् is from स्यन्द with the Preposition सम्, in the Intensive yaṅ luk, with शतृ affix, नि being added in the abhyâsa, the root स is changed to ष॥ The Preposition सं is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form as आ सनिष्यदत्॥ (9) करिक्रत् is from कृ (करोति), in the Intensive yaṅ luk, with शतृ, in the abhyâsa there is no palatal change (VII. 4. 62). and रि is added to the reduplicate. (10) कनिक्रदत् from क्रन्द in the Aorist with सिच् reduplication, there is no chutva (VII. 4. 62) of the reduplicate, and the augment नि is added. In the classical literature, the form is अक्रन्दीत्॥ कनिक्रदज्जनुषं (Rig Veda II. 4. 4). (11) भरिभ्रत् from भृ (बिभर्ति) in yaṅ luk with शतृ, without च of VII. 4. 76,

without jaśtva, and रि is added to the reduplicate. त्रिधो भरिभ्रोषधीषु (Rig Veda II. 4. 4). (12) दविध्वतः from ध्वृ (ध्वरति) in the yaṅ luk, śatṛi, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the ऋ is elided, दविध्वतः दृष्णयः सूर्यस्य ॥ (Rig Veda IV. 13. 4.) (13) दविद्युतम् is from dyut, yaṅ luk with śatṛ, there is no vocalisation of the reduplicate, with ऋ change and वि augment. (14) तरिष्णतः from सृ (तरति) with ślu śatṛ, genitive singular: and रि added to abhyâsa. सप्तेर्ग्रा तरिष्णतः (Rig Veda IV. 40. 3). (15) सरीसृपत् from सृप् with ślu śatṛ, Accusative with री added to abhyâsa. (16) वरीवृजत् from वृज् with ślu, śatṛ and री augment. (17) मर्मृज from मृज् with लिट् (Perfect) णल्, ङ added to abhyâsa, and ऋ added to the root, and there is no vriddhi, because there is no short penultimate now. In fact VII. 2. 114 is to be qualified by the words लघूपध from VII. 3. 86. (18) आ ममीगन्ति is from गम् with the Preposition आ, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII. 4. 62), and augment मी is added. वदन्ती मेदा ममीगन्ति कर्णम् ॥ (Rig Veda VI. 75. 3).

The word इति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included.

३५९७ । ससूवेति निगमे । ७ । ४ । ७४ ।

सूतेर्विहितं परस्मैपदं युगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूव स्थविरम्' । सुषुव इति भाषायाम् ।

3597. In the Chhandas sasûva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टिः ससूव स्थविरं otherwise सुषुवे । Rig Veda IV. 18. 10.

३५९८ । बहुलं छन्दसि । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासस्येकारः स्याच्छन्दसि । 'पूर्णां विवष्टि' । वशेरेतपट्त्वम् ।

3598. 'I' is diversely substituted in the Chhandas, for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form.

As पूर्णां विवष्टिं (from वश्).

इति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII.

३५९९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

एषां द्वे स्तः पादपूरणे । 'प्रप्रायमग्निः' । संसमित्सुवसे' । 'उपोप मे परामृश' । 'किं नोदुदु हर्षसे' ।

3599. *Pra*, *sam*, *upa*, and *ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed.

As प्र प्रायमग्निर्भरतस्य शृण्वते (Rig. VII. 8. 4), संसमित्सुवसे वृषन् । (Rig Veda X. 191. 1). उपोप मे परामृश (Rig Veda I. 126. 7), किं नोदुदु हर्षसे दातवाउ (Rig Veda IV. 21. 9).

३६०० । छन्दसि परेः । ८ । २ । १५ ॥

हकारान्तात्रेफान्तात्पदस्य मतोर्मस्य वः स्यात् । 'हरिवते हर्यश्वाय' । गोवन्ति ।

3600. In the Chhandas *v* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, *î* or *r*.

As, हरिवते हर्यश्वाय (Rig Veda III. 52. 7). Of the stems ending in ऋ we have गोर्वान् &c.

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अवन्तान्मतोर्मुट् स्यात् । 'अङ्गिरस्वन्तः ऊर्णस्वन्तः' । 'अस्यस्वन्तं यदनस्या बिभर्ति' ।

3601. The affix *mat* gets the augment 'nuṭ' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अङ्गिरस्वन्तः ऊर्णस्वन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7) अस्यस्वन्तंयदनस्या बिभर्ति (Rig Veda I. 164. 4).

३६०२ । नाद्घस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य घस्य नुट् । 'शुरुधिन्तरः' ।
'+भूरिदावत्तरुद्वाज्यः +' । 'भूरिदावत्तरो जनः' ।
'+ हदृधिनः + । 'रधीतरः' । 'रधीतमं रधीनाम्' ।

3602. In the Chhandas, the affixes *tar* and *tam* receive the augment nuṭ after a stem in *n*.

The affixes तरप् and तमप् are called घ। Thus सुरुधिन् + तर = सुरुधि + तर (VIII. 2. 7) = सुरुधि + नुतर (VIII. 2. 17) = सुरुधिन्तरः ।

Vârt.:—The augment नुट् is added to these affixes after भूरिदावन् ; as भूरिदावत्तरः (III. 2. 74, the affix is यञिञ्) जनः (Rig Veda VIII. 5. 39).

Vârt.:—Long ई is the substitute of the final of रधिन् before तर and तम । The word रधिन् is formed by the affix इनि in the sense of मतुप् । The final न् is first elided by VIII. 2. 7, and then for the short इ of रधि the long ई is substituted by the present vârtika. If the long ई were substituted for the final न् of रधिन् as रधिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekâdeśa with the preceding इ into ई and the form would always remain रधिईतरः । As रधीतरः, and रधीतमं रधीनाम् (Rig Veda I 11. 1). Or this ई may be considered to have come after रध in the sense of मतुप् ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि च्छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

सदेर्नञ्पूर्वात्क्तिपूर्वान्नि ष्ठाया नत्वाभावो निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । 'निषत्तमस्य च-'रतः' । असदं निषदमिति प्राप्ते । उन्देर्नञ्पूर्वस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरतेः । तुर्वतेर्वा । सूर्तमिति सृ' हत्यस्य । गूर्तमिति 'गूरी' हत्यस्य ।

3603. In the Chhandas we have the following irregular Participles: nasatta, nishatta, anutta, pratûrtta, sûrtta and gûrtta.

The words नसत्त and निषत्त are derived from the root सद् preceded by न and नि, and there is not the ष change of VIII. 2. 42. Thus नसत्तमञ्जसा ॥ In the classical literature we have असदम् ॥ So also निषत्तः in the Vedas, as in निषत्तमस्य चरतः (Rig Ved. 1. 146. 1) but निषण्णः in the classical literature. The word अनुत्तः is from उन्द with the negative नञ् ॥ The option of VIII. 2. 56 does not apply here. As अनुत्तमा ते मघवन् (= अनुदमम्) ॥ प्रतूर्तम् is from त्वर् or तूर्व्, as प्रतूर्तं वाजिनम् (= प्रतूर्णम्) ॥ When it is derived from त्वर् then ऊठ् is added by VI. 4. 20 ; and when from

तुज्, then VI. 4. 21 is applied. सूर्ष्व is from सृ, the ऋ is changed to ऊ irregularly; as सूर्तगाजः = सतागाव ॥ गूर्ष्व is from गृ as गूर्ता अमलस्य (=गृणे) ॥

३६०४ । अमवऊधरत्रित्युभयथा छन्दसि । ८ । २ । ७० ॥

रूत्वं रेफो वा । अमवय-अम रेव । ऊध यव-ऊधरेव । अव यव-अवरेव ।

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ûdhas, and avas.

Thus अम यव or अम रेव, ऊध यव or ऊधरेव; अव यव or अवरेव ॥ When रु is substituted for the finals, this रु is replaced by र् by VIII, 3. 17, which is elided by VIII. 3. 19. The word अमस् means 'a little', and अव, 'protection.'

३६०५ । भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ॥

भुव इति-भुवरित्ति ।

3605. In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahâ-vyâhṛiti.

Thus भुवरित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम् ॥ The mahâ-vyâhṛitis are three भूः, भुवः and स्वः ॥

३६०६ । ओमभ्यादाने । ८ । २ । ८७ ॥

ओम् इत्यप्लुतः स्यादारम्भे । 'ओ३म् अग्निमीळे पुरोहितम् । अभ्यादाने किम् । ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत । ओमिति जाप्यं ब्रह्म ।

3606. The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text.

The word अभ्यादानं means the commencement of a sacred mantra or vedic text. Thus ओ३म् अग्निमीळे पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विजं ॥ (Rig I. 1. 1.)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येतदक्षरमुद्गीथमुपासीत (Chhândogya Upanishad I. 1. 1). Here ओम् is not used to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment.

३६०७ । ये यज्ञकर्मणि । ८ । २ । ८८ ॥

येऽ यजामहे । 'यज-' इति किम् । ये यजामहे ।

3607. The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work.

Thus येऽयजामहे ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामह इति पञ्चाक्षरम् "Ye yajamahe" consists of five syllables. Here it is a simple recitation.

३६०८ । प्रणवष्टेः । ८ । २ । ८९ ॥

यज्ञकर्मणि टेरोमित्यादेशः स्यात् । 'वयं रेतांसि जिन्वतोऽम' । 'टेः' किम् । वृक्षस्तेऽत्रास्य मा भूत् ।

3608. In a sacrificial work, ओ३म् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence.

The word यज्ञकर्मणि is understood here also. The word प्रणव means ओम् ॥ It is the name given to this syllable. This ओम् is substituted for the final letter

(टि) of that word which stands either at the end of a Pâda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for अपां रेतांसि जिन्वति (Rig. VIII. 44. 16), we may have अपां रेतांसि जिन्वतोऽ३म् ॥ So also for देवाञ् जिगाति सुम्नयुः (Rig. III. 27. 1), we may have देवाञ् जिगाति सुम्नयेँ३म् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvṛitti from VIII. 2. 82, to indicate that ओम् replaces the *whole* of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अलोऽन्त्यस्य the final *letter* only of the टि portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुम्नयुः the visarjaniya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite अपां रेतांसि जिन्वति ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिघ्रुताग्ने चक्रवे हव्यवाहा३म्' । अन्तः' किम् । 'याज्यानामयं वाक्यसमुदायस्तदवयवानां प्रति वाक्यं टेः स्यात् । सर्वान्त्यस्य लोपाते ।

3609. The last vowel at the end of Mantras called Yâjya, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute.

Thus स्तोमैर्विधेमाग्नये३ (Rig. VIII. 43. 11), जिघ्रुताग्ने चक्रवे हव्यवाहा३म् (Rig. X. 8. 6)

Why do we say 'at the end' ? There are some Yâjya hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडाव्हानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

एषामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुब्रू३हि' । 'अग्नये गोमयानि प्रे३ष्य' । 'अस्तु श्रौ३षट्' । 'सोमस्याग्ने वीही वौ३षट् । 'अग्निमा३वह' ।

3610. In a sacrificial work, the first syllable of ब्रूहि, प्रेष्य, श्रौषट् वौषट् and आवह is pluta.

Thus अग्नयेऽनुब्रूँ३हि (Maitr S. I. 4 11) अग्नये गोमयानि (or न) प्रेँ३ष्य, अस्तु श्रौँ३षट् ; सोमस्याग्ने वीहीऽ वौँ३षट् अग्निमाँ३वह ॥

So also in पित्र्यायामनुस्वधा on the analogy of ब्रूहि, so also अस्तुस्वधा ॥ The word वौषट् is illustrative of the six forms वषट्, वौषट्, वाषट्, वौड्, वाड्, वड्.ट् ॥

But there is no prolation in आवह देवान् यजमानाय; आवह जात वेदः ॥

३६११ । अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीधः प्रेषणे आदेः प्लुतस्तस्मात्परस्य च । 'श्रोऽश्रावय' । सेधे । 'अग्नीदग्नीन्त्सीहर । बर्हिः स्तृणीहि' ।

3611. In an order given to Âgnîdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yajña, the principal priests (ṛitvij) are four, Adhvaryu, Udgâtâ, Hotâ and Brahmâ. Every one of these has three subordinate priests (ṛitvij) under him,

The duty of Âgnidhra is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (प्रैषण) made by the Adhvaryu, who is the Director of ceremonies, to the Âgnidhra to perform the functions of Âgnidh, both syllables become pluta.

The word आग्नीत् प्रैषण is a compound = आग्नीध: प्रैषणम् "a call or summons relating to Agnidh duty."

Thus आ३ आ३ अय, औ३ आ३ अय । The pluta takes place only in these examples ; therefore, not here, as आग्नीद्ग्नीन् विहर; अर्हि स्तृणाहि ।

३६१२ । अभाषा पृष्ट प्रतिवचने हे: । ८ । २ । ९३ ॥

प्लुत: । अकार्षी: कटम् । अकार्षं हो३ । अकार्षं हि३ । 'दृष्ट–'र्हति किम् । 'कटं करिष्यति हि३' । हे:' किम् । करोमि ननु ।

3612. 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be pluta.

Thus Q. अकार्षी: कटं देवदत्त ? Ans. अकार्षं हो३ or अकार्षं हि३ ।

Why do we say "in answer to a question" ? Observe कटं करिष्यति हि३ ।

Why do we say हे: 'of हि" ? Observe करोमि ननु ।

३६१३ । निग्रहानुयोगे च । ८ । २ । ९४ ॥

अत्र यद्ग्राह्यं तस्य टे: प्लुतो वा । 'अत्यामावास्येत्यात्थ' । अमावास्येत्येवं वादिनं युक्तया स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ।

3613. The end syllable of that sentence is optionally pluta, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure.

The word निग्रह: means the refutation of another's opinion. निग्रह्य is a gerund, and means having refuted'. अनुयोग: is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes pluta. The sûtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)."

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal." (अनित्य: शब्द:) । Proving by arguments the untenableness of this position, and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—अनित्य: शब्द इत्यात्थ३ or अनित्य शब्द इत्यात्थ 'This is then your assertion—that the word is not eternal'. Similarly अत्र याज्ञमित्यात्थ३ or अत्र याज्ञमित्यात्थ । अत्यामावास्येत्यात्थ३ or अत्यामावास्येत्यात्थ ।

३६१४ । आम्रेडितं भर्त्सने । ८ । २ । ९५ ॥

'दस्योदस्यो घातयिष्यामि त्वाम्' । आम्रेडितग्रहणं द्विरुक्तोपलक्षणम् । 'चोर चोर३' ।

3614. The final syllable of an âmreḍita vocative is pluta when a threat is expressed.

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII. 1. 8. S. 2143). Its final syllable becomes pluta. Thus दस्यो दस्यो३ घातयिष्यामित्वा ।

Though the anuvṛitti of the sûtra VIII. 2. 82, is current here, yet the final of the *sentence* is not pluta, but of the âmredita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चोरँ३ चोर or चोरँ चोरँ३ । The word âmṛ ḍita is employed in the sûtra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by *both* words, so that pluta may be of *both* words in turn: and not of the second word only, though that is technically called âmredita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ९६ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । 'अङ्ग कुजड़ इदानीं ज्ञास्यसि आत्मम' । 'तिङ्' किम् । 'अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि' । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग पच' । नेतदपरमाकाङ्क्षति । अत्संज्ञं दृश्येव 'अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि' ।

3615. The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion.

Thus अङ्ग कुजा३ इदानीं ज्ञास्यसि आत्मम । अङ्ग व्याहरँ३ इदानीं ज्ञास्यसि आत्मम ।

Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मिथ्या वदसि ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पच । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense.

The word अत्संज्ञं of the last sûtra is understood here also. Therefore not in अङ्ग अधीष्व, ओदनं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation. (VIII. 1. 33. S. 3940).

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ९७ ॥

वाक्यानां टेः प्लुतः । 'होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३ इ' । 'न होतव्या३मिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणैरवस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः ।

3616. The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives).

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con* is called vichâra or judgment. Thus होतव्यं दीक्षितस्य गृहा३ इ न होतव्या३मिति 'should one perform a sacrifice in the house of an initiated person.' Similarly तिष्ठेद्यूपा३ इ, नानुपरेद्यूपँ३इ ॥ Here also it is being reflected upon whether यूपं तिष्ठेत् or यूपं नानुपरेत् ॥ i. e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamâna. किं यूपंतिष्ठेत्, किं वा यूपं यजमानः नाययेत् ॥

३६१७ । पूर्वं तु भाषायाम् । ८ । २ । ९८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । 'अहिर्नु३ रज्जुर्नु' । प्रयोगापेक्षत्वं पुर्वत्वम् । दृश्ये भाषा ग्रहणात्पूर्वयोगस्यछन्दसीतिज्ञायते ।

3617. In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a niyama or restriction. The previous sûtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. 'तु here has the force of 'only.' Thus अहिर्नुँ३ रज्जुर्नु, 'Is it a snake or a rope' ? लोष्टोनुँ३ कपोतोनु 'Is it a clod of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

३६१८ । प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ९९ ॥

वाक्यस्य टेः प्लुतोऽनुप्रयोगे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । 'गां मे देहि भोः३' । 'दत्त ते ददामि३' । 'नित्यः शब्दः भवितुमर्हति३' । 'दत्त किमात्थ३' ।

3618. The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is pluta.

The word प्रतिश्रवण means 'agreement, assent or promise.' It also means 'listening to.' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sútra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1. to promise something to a petitioner, 2. to acknowledge the truth of some proposition, 3. to listen to another's words Thus गां मे देहि भोः, 1. दत्त ते ददामि३ ॥ 2. नित्यः शब्दो भवितुमर्हति३ ॥ 3. देवदत्त भोः, किमात्थ३ ॥

३६१९ । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्तः प्लुतः स्यात् । दूराद्धूते चेत्यादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते : अग्निभूत३ इ । पटो३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' इत्येतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक३ ।

3619. The final vowel at the end of a question or of a praise is pluta, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्तः । According to some, this rule does not ordain pluta, but only ordains the anudâtta-ness of those syllables which become pluta by the previous rules VIII. 2. 84 &c. The meaning of the sútra then is:—That pluta which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is anudâtta.

Thus अगमः३ पूर्वां३न् ग्रामां३न् अभिभूत३इ or अगमंः३ पूर्वां३न् ग्रामां३ पटो३ उ (i. e. अगमः पूर्वान् ग्रामान् अभिभूते or पटो) । The words अभिभूते, and पटो being finals in a question, become anudâtta as well as pluta. The other words अगमः &c. become svarita and pluta by VIII. 2. 105. See VIII. 2 107.

As regards अभिभूतिते we have शोभनः खल्वसि माणवका३ ॥ Here the final of माणवक becomes anudâtta and pluta.

३६२० । चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेरनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निचिद्धाया३ त्' । अग्निरिव भाया त् । 'उपमार्थे' किम् । कथंचिदाढ्यः । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निर्माणवको भायात् ।

3620. The end-vowel at the end of a sentence becomes anudâtta and pluta, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्तं is understood here. This sútra ordains pluta as well, and not merely accent.

Thus अग्निचिद् भाया३त् 'may he shine as fire'. So also राजचित् भाया३त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe **अयं खित् आह** । Here **खित्** has the force of 'littleness or difficulty'.

Why do we say **प्रयुज्यमाने** 'when expressly employed'? Observe **अग्निर्माणवको भायात्** 'Let the boy shine like fire'. Here **खित्** is understood, hence the rule does not apply.

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टेः प्लुतोऽनुदात्तः स्यात् । 'उपरिस्विदासी३त्' । 'अधःस्विदासी३त्' इत्यत्र तु 'विचार्यमाणानाम्' (३६१६) इत्युदात्तः प्लुतः ।

3621. In **उपरि स्विद् आसीद्** the end-vowel is anudâtta and pluta.

The word anudâtta is understood here also. The end-vowel would have been pluta here by VIII. 2. 97 : S. 3616, the present sûtra really ordains accentlessness of this pluta.

Thus **अधः स्विदासी३त्, उपरि स्विदासी३त्** (Rig X. 129. 5). In the first portion **आसीत्** is pluta and udâtta by VIII. 2. 97, in the second it is anudâtta by the present sûtra.

३६२२ । स्वरितमाम्रेडितेऽसूयासंमतिकोपकुत्सनेषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परोसूयादौ गम्ये । असूयायाम् । अभिरूपक३ अभिरूपक रिक्तं ते अभिरूप्यम् । संमतौ । अभिरूपक३ अभिरूपक शोभनोऽसि । क्षेपे । अविनीतक३ अविनीतक दद्यानो ज्ञास्यसि ज्ञात्म । कुत्सने । शार्ङ्गिक३ शार्ङ्गिक रिक्ता ते शक्तिः ।

3622. Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes pluta and svarita, when envy, praise, anger, or blame is expressed.

The Vocative is doubled by VIII. 1. 8. S 2143. This sûtra ordains pluta there. Thus Envy :—**माणवक३ माणवक, अभिरूपक३ अभिरूपक. रिक्तं ते अभिरूप्यम् ।** Praise :—**माणवक३ माणवक शोभनः खल्वसि ॥** Anger:—**माणवक३ माणवक, अविनीतक३ अविनीतक दद्यानो ज्ञास्यसि ज्ञात्म ॥** Blame :—**शार्ङ्गिक३ शार्ङ्गिक यष्टी का३ यष्टीक रिक्ता ते शक्तिः ॥**

३६२३ । क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाकाङ्क्षम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं ह रथेन यासि३ । उपाध्यायं पदातिं गमयसि । प्रार्थनायाम् । पुत्रांश्च लप्सीष्ट३ धनं च तात । व्यापारणे । कटं कुरु३ ग्रामं गच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् . दीर्घायुरसि अग्निदग्धोऽस्विहर ।

3623. When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes pluta and svarita, if this requires another sentence to complete the sense.

The word 'svarita' is understood here. The word **क्षिया** means 'the error in usage' or 'want of good breeding.' (VIII. 1. 60) **आशीः** means 'benediction.' **प्रैषः** means 'order' or 'commanding by words.'

Thus स्वयं रथेन यातिꣳ, उपाध्यायं पदातिं गमयति ॥ स्वयं ओदन भुङ्क्तेꣳ, उपाध्यायं भोजयन् याचयति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is सामर्थ्य ॥

Benediction:—सुमांसश्च भवीष्टाꣳ धर्मं च गात ; ज्योग्योग्योष्टाꣳ व्याकरणं च, भद्र ॥
Order:—जटं मुडꣳ ग्रामं च गच्छ ; यवान् लूनीहिꣳ, सक्तूंश्च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement'? Observe दीर्घायुरसि अग्नीदग्नीन् चिन्वन्। There cannot be any counter-example of चिया, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure.

३६२४ । अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत उदात्तश्च । प्रश्ने । अगमꣳः पूर्वाꣳ न ग्रामाꣳ न । सर्वपदानामयम् । आख्याने । अगमꣳ म् पूर्वाꣳ न ग्रामाꣳ न ।

3624. In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence.

The word 'padasya' is understood here: and so also the word 'svarita.' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated. In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby.

Thus in questioning we have:—अगमांꣳः पूर्वांꣳन् ग्रामांꣳन् आगन् भूतांꣳश्च or उदात्तꣳश्च ॥ Thus all words have become svarita and pluta. The final word would in one alternative, become anudâtta also, by VIII. 2. 100, as shown under that sûtra. The force of the word अपि in the sûtra, is to make the final word also svarita, and thus this sûtra makes VIII 2. 100 an *optional* sûtra with regard to question.

In *âkhyâna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this. Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sûtra. Thus अगमाꣳम् पूर्वांꣳन् ग्रामां न भेंꣳः ॥

३६२५ । प्लुतावैच इदुतौ । ८ । २ । १०६ ॥

दूराद्धूते च्छन्दसि प्लुतो विहितस्तत्रैवैचः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवावित्दुतौ प्लुतौ स्तः । ऐꣳ तिकायन । औꣳ पगव । चतुर्मात्रावेचौ संपद्येते ।

3625. In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta.

The pluta ordained by VIII. 2. 84 &c. when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ। The word प्लुतौ in the sûtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐꣳतिकायन, औꣳपगव ॥

This pluta of ऐ and औ has *four* mâtrâs. Thus अ+इ and अ+उ each has *one* mâtrâ. The pluta of इ and उ will have *three* mâtrâs. Thus अ+इ३ and अ+उ३, or the *whole* has *four* mâtrâs.

३६२६ । एचोऽप्रगृह्यस्यादूराद्धूते पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येदुतौ । ८ । २ । १०७ ॥

अप्रगृह्यस्यैचोऽदूराद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्धस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्य स्वार्धस्य इदुतौस्तः ।

'+ प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्यमाणाभीक्ष्ण्येषु ण्यासेषु +' । प्रश्नान्ते । अगमः पूर्वांश्चन्-यामाः३ न् । अग्निभूतः३ इ । अग्निभूतिते । भद्रं करोषि पटः३ उ । विचार्यमाणे । होतव्यं दोग्धित्व गर्ग३ इ । प्रत्यभिवादे । आयुष्मानेधि अग्निभूत३ इ । याज्यान्ते । स्तोमैर्विधेमाग्नय३ इ । 'पार-मक्षणम्' इति । विष्णुभूतेः३ पातयिष्यामित्वाम् । अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम् । पदान्तग्रहणं तु कर्तव्यम् । दूरे मा भूत् । भद्रं करोषि गौरिति । अप्रगृह्यस्य किम् । ओमने माने३ ।

'+ आमन्त्रिते क्त्वसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः +' । अग्नाः३इ पत्नो वः ।

3626. In the diphthongs, which are not Pragṛihya (I. 1. 11 &c) and which become pluta under the circumstances mentioned in VIII. 2. 83 &c., but not when that circumstance is a call from a distance (VIII. 2. 84); for the first half, there is substituted the prolated 'â', and for the second portion *i* or *u*.

The diphthongs or ए ऐ are ए, ऐ, ओ and औ । Their elements are अ+इ, and अ+उ । When these diphthongs are to be prolated, *at the end of a word*, the diphthong is resolved into its elements, the *first* portion अ is prolated, and इ or उ added, as the case may be. This इ and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be इ or उ, or ए or ओ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII. 2. 100, VIII. 2. 97, VIII. 2. 83, and VIII. 2. 90 only, according to the following Vârtikas.

Vârt:—The scope of this sûtra should be determined by enumerating the rules to which it applies.

Vârt:—It should be stated that it applies to sûtras VIII. 2. 100, 97, 83 and 90.

Thus VIII. 2. 100: As अगमाः पूर्वांश्चन् यामाश्चन् अग्निभूताइँ or ए_ाइउँ । भद्रं करोषि माणवकाः३ अग्निभूताइँ or ए_ाइउँ । So also VIII. 2. 97:—as होतव्यं दोग्धित्व गर्ग३इँ । So also VIII. 2. 83:—as, आयुष्मान् एधि अग्निभूताइँ or ए_ाइउँ । So also VIII. 2. 90:—as, उद्गात्रे वषात्रे सोमपृष्ठाय वेधसे । स्तोमैर्विधेमाग्नयाइँ । (Tait. S. I. 3. 14. 7).

This pluta आ is udâtta, anudâtta or svarita, according to the particular rule which has been applied, *i. e.* at the end of a question it is anudâtta or svarita, and everywhere else, udâtta. The इ and उ are of course, always udâtta: because the anuvṛitti of udâtta is current here.

Why do we restrict this sûtra to the above-mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूतेः३ पातयिष्यामि त्वा आगच्छ भो माणवक विष्णुभूते ।

In fact, the present sûtta being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूरादधूते in the sûtra, are redundant: and should not have been used. Moreover the word पदान्त should have been used in the sûtra, for it applies to diphthongs at the *end* of a pada. Therefore, not in भद्रं करोषि गौरिति । Here गौ before the sarvanâmasthâna affix सु is not a pada (1. 4. 17).

Why do we say 'when it is not a Pragṛihya'? Observe ओमने माने३ ।

Vârt:—This peculiar modification of pluta vowel takes place in the Vocative case in the Vedas. As अग्नाः३इ पत्नीवाः: स्तूदंवेन स्तृद्धा सोम पिब । Here by no

other rule, the Vocative would have become prolated.

३६२७ । तयोर्यवाविच संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतोर्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायाम् । अग्नइयाहा । पटइवाहा । अग्नइयिन्द्रम् । पटइवुदकम् । 'अचि' किम् । अग्नाइवडवौ । 'संहितायाम्' किम् । अग्नाइ इन्द्रः । संहितायामित्यधिकारः । इदुतोरसिद्धत्वादयमारम्भः सवर्णदीर्घत्वस्य आबादेश्च निवृत्त्यर्थः । यणादेरसिद्धत्वात् 'उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य बाधनार्थो वा ॥

3627. For these vowels *i* and *u*, are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a saṁhita (in an unbroken flow of speech).

The word संहितायाम् is an adhikâra and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach hereafter, up-to the end of the Book, will apply to the words which are in the Saṁhitâ.

Thus अग्नाइयाहा पटाइवाहा, अग्नाइयिन्द्रम्, पटाइवुदकम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अग्नाइवडवौ ।

Why do we say संहितायाम् 'in an uninterrupted flow of speech'? Observe अग्नाइ इ इन्द्रम्, पटाइउ उदकम् in the Pada Pâṭha.

This sûtra is made, because इ and उ being Pluta-modifications are considered as asiddha (VIII. 2. 1) for the purposes of इको यणचि (VI. 1. 77). But supposing that somehow or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI. 1. 101), or their retaining their form unchanged by VI. 1. 127. If it be said, that these rules VI. 1. 101, and VI. 1. 127, would not apply, because of the Vârtika इकः प्लुतपूर्वस्य सवर्णदीर्घ बाधनार्थं यणादेशो वक्तव्यः (Vârtika to VI. 1. 77); still the present sûtra ought to be made, in order to prevent यण् accent (VII. 2. 4. S. 3657).

३६२८ । मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि । ८ । ३ । १ ॥

र इत्यविभक्तिको निर्देशः । मत्वन्तस्य स च रः स्यात् । 'अतोऽन्त्यस्य' (७२) इति परिभाषया नकारस्य । 'इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् । 'हरिवोमे विमं त्वा' । 'छन्दसीरः' (३६००) इति सत्वम् ।

3628. For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Vocative singular, in the Chhandas.

The word संहितायां is understood here. A word ending in the affix मत् or वस्, changes its final त् or स् (I. 1. 52. S. 42) into र्, in the Chhandas, in the Vocative singular. Thus मत्:—इन्द्रं मरुत्व इह पाहि सोमम् (Rig. III. 51. 7), हरिवो मेविमं त्वा । Here मरुत्वः is Vocative Sg. of मरुत्वत् and हरिवः of हरिवत्, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses.' The म of मत् is changed to व by VIII. 2. 10; 15. S. 3 00. The base मरुत् before this termination is Bha by I. 4 19. The affix सु (nom. sg.) is elided by VI. 1. 68; the त् is elided by VIII 2. 23, and the न् (of नुम् VII. 1. 70) is changed to र् by this sûtra. So also इन्द्राणीति वृत्रहन्नाः उपब्रह्माणि हरिवः (Rig. I. 3. 6).

With वस्:—मीळ्हस्तोकाय तनयाय मयः (Rig. II. 33. 14): इन्द्रमाहुः । See VI. 1. 12, for the formation of मीळ्हान्, साह्वान् with क्वसु ॥

Why do we say 'of मत् and वत्' ? Observe ब्रह्मन् स्तोभ्यामः । Why do we say 'in the Vocative Singular ? Observe य एवं विद्वानग्निमाधत्ते । Why do we say 'in the Chhandas' ? Observe हे गोमन्, हे पयिवन् ॥

३६२९ । दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च । ६ । १ । १२ ॥

एते क्वस्वन्ता निपात्यन्ते । 'मीढ्वस्तोकाय तनयाय' ।

'+ वन उपसंख्यानम् +' । क्वनिब्विधेः सामान्यग्रहणम् । अनुबन्धपरिभाषा तु नेहास्तिष्टते । अनुबन्ध्ये ह्यनिर्देशात् । 'यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः । दृणः क्वनिप् ।

3629. The participles dâśvân, sâhvân and mîḍhvân are irregularly formed without reduplication.

The word दाश्वान् is from the root दाश् 'to give' with the affix क्वसु (III. 2. 107); here the reduplication and the augment इट् are prohibited irregularly; as दाश्वांसो दाशुषः सुतम् (Rig. I. 3. 7). The word साह्वान् is derived from the root सह् 'to endure,' by adding the affix क्वसु (III. 2, 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment इट् and the reduplication Thus साह्वान् जलाहकः । So also मीढ्वान् comes from मिह् 'to sprinkle' with the affix क्वसु (III. 2. 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non-application of इट्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ह् into ढ् । As मीढ्वस्तोकाय तनयाय मत्स (Rig Veda II. 33. 14). It is not necessary that these words should be in the singular always ; in their plural forms also they do not reduplicate.

Vârt :—The affix वन् should also be enumerated. The affixes क्वनिप् and वनिप् are both meant here. Its final is also changed to ड् in the Vocative Sg. As यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः । The word प्रातरित्वन् is formed by adding क्वनिप् to the root इ (इण्) preceded by प्रातः । See III. 2. 75. The तुक् is added by VI. 1. 71.

३६३० । उभयथर्क्षु । ८ । ३ । ८ ॥

अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा । पशूंस्तांश्चक्रे ।

3630. In both ways, in the Rig verses.

This ordains an option to the last sûtra, by which the र् substitution was compulsory. A word ending in न् followed by a letter of छव् class, which itself is followed by अम्, changes its final न् to र् *optionally* in the Rig Veda. Sometimes there is र् and sometimes न् ॥ Thus तस्मिन् त्वा दधाति or तस्मिँस् त्वा दधाति ; पशूंस्ताँश्चक्रे । (Rig Veda X. 90. 8).

३६३१ । दीर्घादटि समानपादे । ८ । ४ । ९ ॥

दीर्घाच्चकारस्य रुर्वा स्यादटि तौ चेदाटौ एकपादस्थौ स्याताम् । 'वेवाँ अच्छा सुमतौ' । 'महाँ इन्द्रो य ओजसा' । उभयथेत्यनुवृत्तेर्न ह । 'आदित्यान्याविशामसे' ।

3631. *Ru* is optionally substituted for that final *n* of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an 'aṭ' letter (vowels and semi-vowels with the exception of *l*), when these ('n' and 'aṭ') come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda.

The नः of VIII. 3. 7 is understood here: and so also अस्तु ॥ The word समानपाद means एकपाद, i. e. when both words are in one and the same Pâda of the verse. Thus परिधाँ रति (Rig. IX 107. 19) म देवाँ यक्षदति (Rig. I. 1. 2) देवाँ अच्छासुमतो; (Rig Veda IV. 1. 2.) महाँ इन्द्रो य ओजसा ॥ (Rig Veda VIII. 6 1.)

The word उभयथा of the preceding sûtra is understood here also; so that is an optional rule: and न् remains unchanged also, as आदित्यान् यवामहे आदित्यान् यावियामहे (Rig Veda VIII. 67. 1). See VIII. 3. 3.

३६३२ । आतोंटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अटि परतो रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'महाँ इन्द्रः' । तैत्तिरीयास्तु अनुस्वारमधीयते । तत्र छान्दसो व्यत्यय इति प्राञ्चः । एवं च सूत्रस्य फलं विसर्गः ।

3632. A nasal vowel is *always* substituted for 'â' before *ru*, when it is followed by a letter of 'aṭ' pratyâhâra (*i. e.* when it is followed by a vowel or *ha*, *ya*, *va*, or *ra*).

Thus VIII. 3 9 teaches ङ substitution of न्, the long आ preceding it, would have been optionally nasal by the last sûtra. The present sûtra makes it necessarily so Thus महाँ असि (Rig. III. 46. 2) महाँ इन्द्रो य ओजसा (Rig. VIII. 6. 1). देवाँ अच्छादीय्यन् ॥

Some (*i. e.* the Taittariyas) read it as anusvâra. This is a Vedic diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sûtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्पायौ । ८ । ३ । ११ ॥

रुर्वा । 'भुवस्पतिर्य स्वतवाँ: पायुरग्ने ।

3633. The *n* of 'svatawân' is changed to 'ru' before 'pâyu.'

As स्वत्वः पायुरग्ने (Rig IV. 2. 6) The word is स्वतवस्, the नुम् is added by VII. 1. 83. The word is derived from तु वृद्धौ with the affix असुन् (स्वन्तवो यस्यासौ स्वतवान्) ॥ See S. 3594.

३६३४ । कुन्दमि वाऽप्राम्रेडितयोः । ८ । ३ । ४९ ॥

विसर्गस्य सो वा स्यात्कुप्वोः प्रशब्दमामेडितं च वर्जयित्वा । 'अग्ने त्रातर्ऋतस्कविः' । 'गिरिर्न विश्वतस्पृथुः । नेह । 'वसुनः पूर्व्यः पतिः' । 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अग्निः प्र विद्वान्' । 'पुरुषः पुरुषः' ।

3634. *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas; but neither before *pra*, nor before a doubled word.

Thus:—अग्ने त्रात र्ऋतस्कविः (Rig Ved. VIII 60 5) गिरिर्न विश्वतस्पृथुः (Rig Veda VIII. 98. 4). But not here:—वसुनः पुर्व्यः पतिः (Rig Veda X. 48. 1).

Why do we say 'not before प्र and a doubled word'? Observe अग्निः प्र विद्वान् (Av. V. 26. 1), पुरुषः पुरुषः परि ॥

३६३५ । कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० ॥

विसर्गस्य सः स्यात् । 'प्रतिष्वा अपस्कः' । 'यथा नो वस्यसस्करत्' । 'सुषे शस्करति' । 'उरु णस्कधि' । सोमं न चारु मधवत्सु नस्कृतम्' । 'अनदितेः' इति किम् । 'यथा नो अदितिः, करत्' ।

3635. The Visarga is changed to *s* in the Chhandas, before कः, करत्, करति, क्रधि and क्रतः but not so the visa ga of *aditi*.

Thus प्रतित्रेाअस्कः ॥ कः is the Aorist of कृ. the च्लि has been elided by II. 4. 80.; the ऋ of कृ is gnnated before the affix तिप्, thus we have करत्, the त् is elided by VI. 1. 68; and the augment अट् is not added by VI. 4. 75. S milarly यथानेा अवृक करत् ॥ Here also करत् is the Aorist of कृ, with अट् by III. 1. 59. सुपेशस्करति, here करति is the लट् of कृ; शप् is added instead of उ, as a Vedic anomaly. उरुशंसक्रधि, here क्रधि is the Imperative of कृ, the सि is changed to धि, the vikarana is elided and धि changed to धि by VI 4. 102. See VIII. 4 27. for the change of न to ण ॥ सोमं न धारु मघवत्सु न स्कृतम्, here कृतम् is Past Participle of कृ ॥

Why do we say 'but not of अदितिः'? Observe यथा नेा अदितिः करत् (Rig Veda I 3. 42).

३६३६ । पञ्चम्याः परावध्यर्थे । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविभक्तान्तस्य स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः । 'दिवस्परिप्रथमं जज्ञे' । 'अध्यर्थे किम् । 'दिवस्पृथिव्याः पर्योजः' ।

3636. The visarga of the Ablative case is changed to *s* before *pari* meaning 'over'.

The word Chhandas is understood here also. Thus दिवस्परि प्रथम जज्ञे (Rig Ved. X. 45. 1)

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिवः पृथिव्याः पर्योज उदभरम् (Rig Ved. VI. 47. 27). Here परि has the sense of 'on all sides'.

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नेा दिवस्पातु' ।

3637. *S* may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pâtu' in the Chhandas

Thus सूर्यानेा दिवस्पातु, (Rig Veda X. 158. 1). Sometimes, the change does not take place; as परिषदः पात ॥

३६३८ । षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पतिं विश्वकर्माणम्' । 'दिवस्पुत्राय सूर्याय' । 'दिवस्पृष्ठं भन्दमानः' । 'तमसस्पारमस्य । 'परिद्यौत इलस्पदे' । दिवस्पयो दिधिषाणाः' । 'रायस्पोषं यजमानेषु' ।

3638. For the visarga of the Genitive, there is substituted *s* in the Vedas, before पति, पुत्र, पृष्ट, पार, पद, पयस् and पोष ॥

Thus वाचस्पतिं विश्वकर्माणमूतये, (Rig Veda X. 81. 7) दिवस्पुत्राय सूर्याय, (Rig Veda X. 37. 1) दिवस्पृष्ठं भन्दमानः (Rig Veda III 2. 12) तमसस्पारम् (Rig Veda I. 92. 6). परिद्यौत इलस्पदे (Rig Veda I 128. 1). दिवस्पयो दिधिषाणा (Rig Veda X. 114. 1). रायस्पोषं यजमानेषु (Rig Veda X. 17. 9).

Why do we say 'after a genitive case ? See मनुः पुत्रेभ्यो दायं व्यभजत् ।

३६३९ । इडायास्पदे वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुत्रपृष्टेषु परेषु । इलायास्पुत्रः-इलायाः पुत्रः । इलायास्पदे-इलायाः पदे ।

3639. *Sa* is optionally substituted for the visarga of '*dâyâḥ*' before *pati* &c., (VIII. 3. 53.) in the Chhandas.

Thus दृडायाः पतिः or दृडायास्पतिः दृडायास्पुत्रः । दृडायाः पुत्रः । दृडायास्पृष्टम् । दृडायाः पृष्ठम् । दृडाया स्थूरम्, दृडायाः थूरम् । दृडायास्थदम् । दृडायाः पदम् । दृडायास्थवः । दृडायाः थयः । दृडायाः थोधम् । दृडायास्थोधम् ॥

Here we must read again the sûtra VIII. 3. 102 S. 2403:—

३६३९ । क । निसस्तपतावनासेवने ॥

निसः सकारस्य मूर्धन्यः स्यात् । 'निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः' । 'अनासेवने किम् । निस्तपति । पुनःपुनस्तपनात्यर्थः ॥

3639A. *Sha* is substituted for the *sa* of *nis* before the verb *tap* when the meaning is not that of 'repeatedly making red hot.'

As निष्टप्तं रक्षो निष्टप्ता अरातयः ॥

Why do we say 'when the meaning is not that of repeatedly making red hot'? Observe निस्तपति meaning 'makes repeatedly red hot.'

३६४० । युष्मत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ ॥

पादमध्यस्थस्य सस्य मूर्धन्यः स्यात्तकारादिष्वं षु परेषु । युष्मदादेशाः त्वंत्वातेतवाः । 'त्विभिष्टं वेव सवितः' 'तेभिष्टवा अभिष्टे' । 'अप्स्वग्ने सधिष्टव' । 'अग्निष्ट द्वयम्' । 'आवाएंथवो निष्टतक्षुः' । 'अन्तःपादम' किम । तदग्निस्तटयमः' । 'यस्य आत्मेना मिन्द्रःभूदग्निस्तनुवाहाऽरिसवेदा विचर्षणिः' । अत्राग्निरिति पूर्वपादस्यान्तो न तु मध्यः ।

3640. The *s* standing in the inner half of a stanza is changed to *sh* before the *ta* of *twam* &c. and *tad* and *tatakshus*.

The word युष्मद् here means the substitutes त्वम्, त्वाम्, ते, तव. As अग्निष्ट्वं, मामग्नीत । त्वा, अग्निष्टं वा यद्वं यामसि । ते, अग्निष्टे विश्वमानव । तव, अप्स्वग्ने सधिष्टव, (Rig. VIII. 43. 9) । तत्, अग्निष्टद्विश्वमाएगाति, (Rig. X. 2. 4) तत्तक्षुः, आवाएंथवो निष्टतक्षुः वु ॥

Why do we say 'in the inner half of a stanza'? Observe यस्य आत्मेना त्विन्द्राभूदग्निस्तनुवाहाऽरिसवेदा विचर्षणिः । Here the word अग्निः is at the *end* of the first stanza while तत् is at the *beginning* of the second stanza, therefore the स् of अग्निस् is not in the middle of a stanza.

३६४१ । यजुष्येकेषाम् । ८ । ३ । १०४ ॥

युष्मत्ततक्षुःषु परत सस्य मूर्धन्यो वा । अग्निष्टवम् । अग्निष्टे । अग्नम् । अग्निष्टतक्षुः । पक्ष अग्निस्त्वामित्यादि ।

3641. In the opinion of some, the above change takes place in the Yajurveda also.

Thus अग्निष्टवम् or अग्निर्भिमत्वम् । अग्निष्टयम् or अग्निस्तेयम् । अग्निष्टत् or अग्निस्तत् । अग्निष्टतक्षुः or अग्निस्तनक्षुः ॥

३६४२ । स्तुस्तोमयोश्छन्दसि । ८ । ३ । १०५ ॥

नृभिष्टुतस्य—नृभिः स्तुतस्य । गोष्टोमम्—गोस्तोमम् । पूर्वपदादित्येव सिद्धे प्रपञ्चार्थमिदम् ।

3642. The *s* of *stut* and *stoma* in the Chhandas, is changed to *sh* in the opinion of some.

Thus त्रिभिष्टुतस्य or त्रिभिस्तुतस्य गोष्टोमं षोडशिनम्, or गोस्तोमं षोडशिनम्। This change would have taken place by the general rule contained in the next sûtra VIII. 3. 106, the special mention of स्तुत and स्तोम here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sûtra governs subsequent sûtra also.

३६४३। पूर्वपदात्। ८। ३। १०६॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य मस्य षो वा। 'यदिन्द्राग्नी दीवि ष्ठः'। 'पुरंधिꣳ स्यः स्वर्पती'।

3643. In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c.

The words छन्दसि and एकेषां are both understood here. Thus द्विषन्धिः or द्विषन्धिः त्रिषन्धिः or त्रिसन्धिः; मधुष्ठानम् or मधुस्थानम्, द्विसाहस्रं विन्दति or द्विषाहस्रं विन्दति॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रिःषप्तकृत्वाय or त्रिःसप्तकृत्वाय॥ यदिन्द्राग्नी दिविष्टिः (Rig Veda I. 108. 11). पुरंधिस्यः स्वर्पती (Rig Veda IX. 19. 2).

३६४४। सुञः। ८। ३। १०७॥

पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य सुञो निपातस्य मस्य षः। 'ऊर्ध्वं ऊ षु णः'। 'अभीषु णः'।

3644. The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c.

Thus ऊर्ध्वं ऊ षु णः (Rig Veda I. 36. 13.) अभी षु णः सखीनाम् (Rig Veda IV. 31. 3). The lengthening takes place by VI. 3. 134, and न changed to ण by VIII. 4. 27.

३६४५। मनोतेरनः। ८। ३। १०८॥

'गोषा इन्द्रो नृषा असि'। 'अनः' किम्। गोसनिः।

3645. The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances.

Thus गोषाः (Rig. IX. 2 10), formed by the affix क्विट् (III. 2. 67), the न् is elided by VI. 4. 41. So also नृषाः॥

Why do we say 'when it loses its न्'? Observe गोसनिं वाजमुदीषतम् (Atharv. III. 20. 10). Here the affix is इन् (III. 2. 27) See however गोषणम् in Rig. VI. 53. 10.

३६४६। सहेः पृतनर्ताभ्यां च। ८। ३। १०९॥

पृतनाषाहम्। ऋताषाहम्। चात्। ऋतीषाहम्।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pritana* and *rit*.

Thus पृतनाषाहम् ऋताषाहम्। The word च 'and' in the sûtra includes words other than those mentioned in it. The word ऋतीषाहं would be valid by this also.

३६४७। निरभिभ्योऽनूत्तरपदाये वा छन्दसि। ८। ३। ११९॥

उत्तर पूर्वपदस्य । न्यषीदत्-न्यसीदत् । व्यषीदत्-व्यसीदत् । अभ्यष्टौत्-अभ्यस्तौत् ।

3647. The *sh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'aṭ' intervenes.

Thus न्यषीदत् or न्यसीदत् पिता नः; व्यषीदत्; or व्यसीदत् पिता नः; अभ्यषीदत् or अभ्यसीदत् ॥

The anuvṛitti of छन्दसि and स्तंभ is not to be read into this sûtra. It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two. As व्यस्तौत्, न्यष्टौत्, अभ्यष्टौत or अभ्यस्तौत ॥

३६४८ । छन्दस्यृदवग्रहात् । ८ । ४ । २६ ॥

ऋकारान्तादवग्रहात्परस्य नस्य णः । वृषणः । पितृषाणम् ।

3648. In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'ṇa' when the prior term ends with a short 'ṛi' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms.

The word पूर्वपदात् is understood here. The word अवग्रह means a hiatus or separation. Thus पितृ षाणम्, ऋ अवग्रहः ॥ Here ऋ is अवग्रह ॥ The change of न into ण is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction. For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता ॥ The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place. The word संहिता of VIII. 2. 108, exerts regulating influence up to the end of the Book.

३६४९ । नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्थात् । 'अग्ने रक्षा णः' । 'शिक्षाणो अस्मिन्' । 'ऊरुणस्कृधि' । 'अभीषुणः' । 'मोषु णः' । इत्यष्टमोऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649. In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'ṇa' when it comes after a root having a *ra* or *sha* or after the words *uru* and *shu*.

Thus अग्ने रक्षाणः (Rig. VII. 15. 13) 'O Agni! protect us.' शिक्षा णो अस्मिन् (Rig. VII. 32. 26) 'Teach us this.' उरुः—उरुणस्कृधि (Rig. VIII. 75. 11) षु—अभीषुणः सखीनाम् (Rig. IV. 31. 3). ऊर्ध्वं ऊषुणः ऊतये (Rig. I. 36. 13).

The word नस् is here the pronoun नस्, which is the substitute, in certain cases of अस्मद् (VIII. 1. 21) and does not mean here the नस् substitute of नासिका । धातुस्थ means 'that which exists in a dhâtu,' namely र् and ष् when occurring in a root. The word उरु means the word form उरु; and षु means सुञ्, and is exhibited with ष-change. It does not mean the affix सु of the Locative Plural. Therefore not in छन्दो धातौ यष्टेषु नः ॥ The word रक्षा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI. 3. 135. The root शिक्ष् has the sense of दान in the Veda. धीः is 2nd Person Sg. Imperative of धा (VI. 4. 102), the visarga of नः is changed to ण् by VIII. 3. 50. In अभीषु there is lengthening by VI. 3. 134. so also in ऊषुणः &c.

Here ends the Book on Vedic forms.

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS.

CHAPTER I.

३६५० । अनुदात्तं पदमेकवर्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमचं वर्जयित्वा शेषं तत्पदमनुदात्तकं स्यात् । गोपायतं नः । अत्र सनाद्यन्ताः–' (३।१।३२) इति धातुत्वे धातुस्वरेण यकारोत्तर उदात्तः शिष्टमनुदात्तम् ।

'+ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणेभ्य इति वाच्यम् +' । तेनेत्तोदाहरणे । गुपेर्धातुस्वर आयस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । 'अन्यत्र' इति किम् । 'यज्ञं यज्ञमभि गूर्ते यंयज्ञेतः' । अत्र सति शिष्टोऽपि 'श्ना' इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस एव ।

3650. A word is, with the exception of one syllable, unaccented.

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudâtta or unaccented. This is a Paribhâshâ or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udâtta) or a circumflex (svarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means 'having anudâtta vowel.' What is the *one* to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here-in-after given. Thus VI. 1. 162 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in 'गोपायतं नः' (Rig Veda VI. 74. 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented.

Vârt:—The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikaraṇa accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of आय do not remain, but तस accent prevails.

Why do we say 'except when it is a Vikaraṇa accent'? Observe यज्ञं यज्ञमभि गूर्ते यंयज्ञेतः (Rig Veda III. 6. 10). Here the vikaraṇa श्ना accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तस् accent.

NOTE:—The rule is that except one special accent taught in a sûtra the other syllables take anudâtta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim: "परनित्यान्तरङ्गापवादे. स्वरेष्वन्त्या सतिशिष्टेनच" ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavâda is stronger than Utsarga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kâsikâ: यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य बाधको भवति 'that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debars such other.' Thus in गोपायति ; here the प्रत्ययस्वरः "the accent of the affix" (III. 1. 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an apavâda to the धातुस्वरः (VI. 1. 192) by which the final of a dhâtu is acute, and it debars the dhâtu-accent; but this affix accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of सतिशिष्ट, because even after the addition of the affix, these words *retain* the designation of dhâtu. Similarly in काष्णिबलसङ्कर्षणः "The son of him whose upper garment (uttarâsanga) is of black color, the Son of Baladeva," the Bahuvrihi-accent (VI. 2. 1) being an apavâda to Samâsa-accent; (VI. I. 223), debars the samâsa-accent; but this Bahuvrihi-accent is in its turn debarred by the rule of सतिशिष्ट when a farther compound is formed and the final word is a compound only and not a Bahuvrihi. Though the accent of the Vikaraṇa is a सतिशिष्ट, yet it does not debar the Sârvadhâtuka accent (VI. 1. 186). Thus in जुनोतिः, the accent of the vikaraṇa नु does not debar the accent of तस् ॥

३६५१ । अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः । ६ । १ । १९१ ।

यस्मिन्ननुदात्ते पर उदात्तो लुप्यते तस्योदात्तः स्यात् । 'दे॒वीं वाचं॑' । अत्र ङीरुदात्तः ।

3651. An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided.

The word udâtta is understood here. Thus कुमार॑ + ङी॒ = कुमारी॑ ॥ The word कुमार has acute on the last, when the unaccented (anudâtta) ङीप् is added to it, the अ॑ is elided (VI. 1. 148), the anudâtta ङी॒ becomes udâtta. So also य॒ष्मि॑न् + सु॒प् = य॒ष्मे॑: (VII 1. 88), य॒ष्मि॑न्+ य॒ = य॒ष्मे॑ यष्मिन् - अ॑ = य॒ष्मे॑ । The यष्मिन् has acute on the last. So also कुमुद+इमतु॑प् = कुमुद्वा॑न् (IV. 2. 87), नड्वा॑न्, वेत॒स्वत् । The words कुमुद &c are end-acute, and the affix मत् (वत्) is anudâtta (III. 1. 4).

दे॒वीं वाचं (Rig Veda VIII. 100. 11 and 101. 16).

३६५२ । चौ । ६ । १ । २२२ ॥

लुप्ताकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्यान्तोदात्तः स्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवादः । 'दे॒वव्रीचो' नयत देवयन्तः' ॥

'+अतञ्चित इति वाच्यम्+' । दाधीचः । माधुचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652. In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains.

Thus दे॒वव्र॑ीचो नयत देवयन्तः (Rig Veda III. 6. 1). This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2. 52.

Vârt:—This rule does not apply before a Taddhita affix. As दाधीचः, माधुचः ॥ Here the accent is regulated by the affix (III. 1. 3).

३६५३ । आमन्त्रितस्य च । ६ । १ । १९८ ॥

आमन्त्रितविशिष्टस्यान्त्यात्पूर्वस्योदात्तः स्यात् । 'अग्न॒ इन्द्र॒ वरु॑ण॒ मित्र॑ दे॒वाः' ॥

3653. The first syllable of a Vocative gets the acute accent.

Thus अग्न॒ इन्द्र॒ वरु॑ण॒ मित्र॑ दे॒वाः (Rig Veda V. 4 : 2). This debars the final accent ordained by VI. 2. 148. Though the affix may be elided by a सुबन्त word

(नक्. सुप् or सुप्), yet the effect of the affix remains behind in spite of I. 1. 63. As सँपरागच्छ ! सँपत्ना गच्छत ! ॥

३६५४ । आमन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । पराद्गुलस्य षाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिकः । 'कुवं मे गङ्गे यमुने सरस्वति' । 'अपादादौ' किम् । 'शुतुद्रि स्तोमम्' । 'आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्' (४९२) । 'अग्न इन्द्र' । यत्रेन्द्रादीनां निघातो न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदात्परत्वाभावात् । नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम्' (४९३) । समानाधिकरणे आमन्त्रिते परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवत् । 'अग्ने तेजस्विन्' । 'अग्ने त्रातः' । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायेषु मा भूत् । 'अन्ये देवि सरस्वति' ॥

3654. All the syllables of a Vocative are unaccented when a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a hemistich.

The Vocative is acutely accented on the first by VI. 1. 198, the present makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sûtra.

Thus कुवं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75. 5).

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich'? Observe शुतुद्रिस्तोमम् (Rig Veda X. 75. 5).

But rule VIII. 1. 72. S. 412 taught us that a Vocative standing before another word is considered as non-existent. Therefore in अग्न इन्द्र वरुण every Vocative gets the acute by the last sûtra, and the present sûtra does not make इन्द्र &c accentless, for the Vocative being non-existent, इन्द्र &c. are considered as not preceded by another word.

To VIII. 1. 72. S 412 there is however an exception made by VIII. 1. 73, S. 413. Therefore where there are two Vocatives *in apposition*, one qualifying the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent for the purposes of the present sûtra. Hence in अग्ने तेजस्विन्; अग्ने त्रातः; the words *tejasvin* and *trâtah* qualify *Agne*; and therefore they are unaccented. Why do we say 'when in apposition'? Observe अन्ये देवि सरस्वति; here the words are not in apposition, *i. e* one does not qualify the other, but they are merely synonyms: and therefore the present sûtra applies.

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । ७४ ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पूरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वसूत्रे योजितम् । आमन्त्रान्ते विशेषणे परे पूर्वं बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । 'देवाः' बलुर्वोऽव नः' । अत्र देवानां विशेषणं वर्धति । 'देवाः शरणम्' । इह द्वितीयस्य निघातो वैकल्पिकः ॥

3655. When the preceding Vocative is in the Plural number, it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vocative, in apposition with it, is a specific term.

The VIII. 1. sûtras 73 and 74 as enunciated by Pâṇini are नामन्त्रिते समानाधिकरणे, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by adding सामान्यवचने to 73 and completed the present sûtra by adding बहुवचनम् to it.

This ordains option, where the sûtra VIII. 1: 73, S, 413 would have made the consideration of the first vocative as existent, compulsory. Thus देवाः बलुर्वोऽव

वः शर्धाय (Rig Veda X. 128. 5). Here वत् is an adjective qualifying देवीः। So also द्यावः शरण्याः or द्यावा शरण्याः॥

३६५६। सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे। २। १। २॥

सुबन्तमामन्त्रिते परे परस्याङ्गवत्स्यात्स्वरे कर्तव्ये। 'द्रवत्पाणी शुभस्पती'। शुभ क्षति शुभेः क्विबन्तषष्ठ्यन्तम्। तस्य परशरीरानुप्रवेशे षाष्ठिकमामन्त्रितादुदात्तत्वम्। न षाष्टमिको निघातः। अंशः। पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेन पादादित्वात्। 'यस्ते द्विवो दुहितर्मर्तभोजनम्'। द्वत द्विवः षष्ठ्यन्ताष्टमिको निघातः। परशुना वृश्चन्'॥

'+ षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम् +'। षष्ठ्यन्तमामन्त्रितान्तं प्रति यत्कारकं तद्वाचकं चेति परिभाषणं कर्तव्यमित्यर्थः। तेनेह न। 'अयमग्ने जरिता'। 'एतेनाग्ने ब्रह्मणा'-समर्थानुसृत्या वा सिद्धम्॥

'+ पूर्वाङ्गवच्चेति वक्तव्यम् +'। आ ते पितर्मरुताम्। 'प्रति त्वा दुहितर्दिवः'॥

'+ अव्ययानां न +'। 'उच्चैरधीयान'। 'अव्ययीभावस्य त्विष्यते'। 'उपान्त्यध्यायान'॥

3656. A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the aṅga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied.

In other words, the word ending in a case-affix enters, as if, into the body of the vocative (àmantrita) word. Thus sûtra VI. 1. 198 S. 3653 declares 'a word ending in a vocative case-affix, gets the udâtta accent on the beginning *i.e.*, first syllable.' Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word पती 'O two lords'! has udâtta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as शुभस् 'of prosperity,' the accent will fall on शु, the two words being considered as a single word; as :—अश्विना यज्वरीरिषो द्रवत् पाणी शुभस्पती। पुरुभुजा धनस्पतम्। (Rig. 1. 3. 1). 'O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction.' Here VIII. 1. 19, S. 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, 'dravatpàni' being considered as non-existent, the second is beginning of a Pàda. But in the following example यस्ते द्विवो दुहितर्मर्त भोजनम् (Rig. Veda VII. 81. 5) the word द्विवः is accentless because of the VIII. 1 19. S. 3654.

So also परशुना वृश्चन् 'O thou cutting with an axe'! The word परशु is formed from the root शृ with the prefix पर and the Uṇàdi affix कु which is treated as कित् (See Uṇadi I. 34). Hence it has acute on the final. But by the present sûtra, being considered as the component part of the Vocative वृश्चन्, it becomes first-acute.

Vârt :—The rule of this sûtra should be confined to that word only that denotes the agent (kâraka) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kâraka to a verb, yet the verb in the sentence has a kâraka. That is meant in the Vârtika. Therefore not so here: अयमग्ने जरिता (Rig Veda X. 142. 1) and एतेनाग्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I. 31. 18).

Here the words अयम् and एतेन are not connected with the verb to which the Vocative refers; while in परशुना वृश्चन् the word परशुना 'with the axe' is a

kâraka to the verb denoted by the root वश्च 'to cut' from which the Vocative वृश्चन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in शुभस्पती where the word शुभस् is in the sixth case (derived with the affix क्विप् from शुभ्, the base being शुभ्); or (2) when the preceding word stands in the relation of a kâraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived: as in वृक्षेण वृश्चन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vârtika, and get the same result by the rule of समर्थपदविधिः; for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Vârt.—It should be rather stated: 'component part of the *preceding*' That is, while the sûtra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyayana would reverse the order. Thus आ ते पितर् मरुताम् (Rig Veda II. 33. 1).

Here the subsequent word मरुताम् becomes as an anga or component part of पितर् which is the preceding word. पितर् is accentless, because a Vocative, and therefore, मरुताम् also becomes accentless being considered as anga of पितर्। So also पशिं त्वा दुहितर् दिवः (Rig. VII. 81. 3); here दिवः is accentless, because the Vocative दुहितर् *is* nighata.

Vârt:—Prohibition must be stated of Indeclinables as उच्चैरधीयान ॥

Ishti.—But not so of the Avyayîbhâva compounds, which are also Indeclinables. As उपाध्यधीयान ॥

३६५७। उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य। ८। २। ४॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यणनः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात्। अभ्यग्नि क्षि स्वरितस्य यणः। अलप्त्याम्। अस्य स्वरितस्य चैपादिकत्वेनासिद्धत्वाच्छेवनिघातो न ॥

3657. A svarita vowel is the substitute of an anudâtta vowel, when the latter followe after such a semi-vowel, as has replaced an udâtta or a svarita vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यण् (semi-vowel) which यण् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अभ्यग्नि क्षि। The word अग्निं is finally acute (See Phiṭ Sûtras IV, 12. and I. 1). It is doubled by VIII. 1. 4. S. 2140. The second अग्नि gets the designation of âmredita VIII. 1. 2. and it is anudâtta by VIII. 1. 3. S. 3670. Therefore in अग्निं + अग्नि the इँ of the first is udâtta, the अ of second is anudâtta, the इ is changed to य्, this य् is udâtta-yaṇ hence the अ of the second अग्नि after it becomes svarita by the present sûtra. अग्निं + अग्नि = अग्न् य् + अग्नि = अभ्यग्नि ॥

Now to take an example of a svarita-yaṇ. The word अलपुँ is finally acute by kṛit-accent (VI. 2. 139. S. 3873). The Locative singular of this word is अलपुँ + ङि = अलप्त्यि, by VI. 4. 83. S 281). This इ is a semivowel which comes in the room of the acute ऊँ, therefore, it is udâtta-yaṇ. After this udâtta-yaṇ, the anudâtta इ of the Locative becomes svarita by the first part of this sûtra. Now when अलप्त्यि +

आर्द्धौ are combined by sandhi, this svarita ऋ is changed to र्; it is, therefore, a svarita-yan. The unaccented आ will become svarita, after this svarita-yan. As अवग्रहश्चार्द्धौ The word आद्धा is finally acute and consequently आ is not acute (Phit. I. 18).

This svarita ओः of आद्धा is evolved by the present sûtra which belongs to the Tripâdi section of the Aṣhṭâdhyâyî, and hence it is asiddha (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore rule VI. 1. 158. does not cause the ओः to lose its accent. Cf. 3660.

३६५८ । एकादेश उदात्तेनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहैकादेश उदात्तः स्यात् । 'सोऽयवः'। 'क्षत्रं मघवतः' ॥

3658. The single substitute of an unaccented vowel with an udâtta vowel is udâtta.

Thus सो ऽयवः (Rig Veda 61. 2) and क्षत्रं मघवतः । The word सः is anudatta by VIII 1. 21. S. 405. read with VIII. 1. 18. S. 403. The word अयवः is acutely accented on the first, as it is formed by adding क्वन् to यु (Un I. 151). The उ of यव is changed to व् (VIII. 2. 66. S. 162), which is again changed to उ (VI. 1. 113. S. 163). Thus सो ऽयवः। Here अ becomes pûrva-rupa by VI. I. 109. S. 86. which is udâtta.

क्षत्र is formed from क्षि by त्रप् affix (V. 3. 12. S 1959. and VII. 2. 105. S. 2299) and is svarita (VI. 1. 185. S. 3729). The word मघवत् is acutely accented on the first by the Phiṭ II. 6. The single long substitute is udatta.

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ वर उदात्तेन सहैकादेशः स्वरितो वा स्यात् । पक्षे पूर्वसूत्रेणोदात्तः । 'वीहुं ज्योतिर्हुवये' । 'अस्य श्लोको दिवीयते' । व्यवस्थितविभाषात्वादिकारयोः स्वरितः । ईर्षत्प्रयत्नेन नूदात्तः । किञ्च 'एङः पदान्तात्–' (८६) इति पूर्वरूपे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'सोऽयमागात् उत्तरं च प्रातिशाख्ये—'एकारयोश्च प्रश्लेषे सैवाभिनिहतेषु च' इति ।

3659. The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udâtta vowel, may optionally be svarita or udâtta.

Thus वीहुं ज्योतिर्हुवये । अस्य श्लोको दिवीयते । This is a vyavasthita-vibhâshâ; in this wise. There will *necessarily* be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (इ + इ) or of two short इ's, (2) where there is pûrva rupa by the application of एङः पदान्तात् अति (VI. 1. 109. S. 86) There will be udâtta where a long vowel comes in. Thus in वि + इदम् = वीदम् in वीहुं ज्यो तिर्हुवये, the long ई is substituted for two short इ's. This substitution of a *long* ई for two *short* इ's is technically called प्रश्लेष । Where there is Praś lesha, the long ई is *necessarily* svarita. Similarly when there is अभिनिहतसन्धिः *i. e.*, the peculiar sandhi taught in VI. 1. 109. Thus ते ऽवदन्, सोऽयमागात् । So also where there is सैषः सन्धि *i. e.*, the substitution of a semi-vowel in the room of an udâtta or svarita vowel as अर्ष्यसि । The above rules about svarita are thus summarised in the Prâtiśakhyas: एकारयोश्च प्रश्लेषे सैवाभिनिहतेषु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for इ + ई (one of the इ's being long), there it must *always* be acute. As अस्य श्लोको दिवीयते (Rig. 1. 190. 4). The words वहिं + ईयते are

compounded into तवीयसे । The word ङिति (Locative singular) is finally acute by VI. 1. 171, S. 3717. ईयसे is from the Divâdi root यस् यत्ने, and has lost its accent by VIII 1. 28. S. 3935.

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'युष्मिन्मोषे' । अस्यापि सिद्धत्वाच्छेदनिघातो न । 'तमीशानासः' ।

3660. The Svarita is the substitute of an Anudâtta vowel which follows an Udâtta vowel

Thus अग्निम् + ईळे = अग्निमीळे । Here ईळे which was अनुदात्त by rule VIII. 1. 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udâtta अ of agni.

The rule VI. 1. 158, S. 3650, does not change this svarita into an Anudâtta because for the purposes of that rule, the present rule is असिद्ध, or as if it had not taken place (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore both the udâtta and the svarita accent are heard

तमं॑ शा॒नासः (Rig Veda I. 129. 2).

Here तँम् the Accusative singular of तद् is finally acute. The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment आनुक् being inserted by VII. 1. 50. S. 3572. The word ईशानँ is derived from ईश 'to rule' with the affix शानच्, and therefore it is finally acute because of the ङित् accent. The Nom. Pl. affix जस् being a सुप् is anudâtta. The long ई and the श of सं are svarita.

३६६१ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्ग्यादिमते तु स्वार्धधातुकत्वेन । 'न य वाः' । 'बोधय॒ः' । 'क्रु॒ञ्चाँ॒ओजवः' ।

3661. All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udâtta or a svarita follows the anudâtta.

Thus न य वाः (Rig Veda III. 7. 1). बोधय॒ः; क्रु॒ञ्चाँ॒ओजवः ॥

Note:—This debars the preceding rule. That anudâtta which is *followed* by an udâtta is called उदात्तोदयः or उदात्तपरः । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians. That anudâtta which is *followed* by a svarita is called स्वरितोदयः । These are Bahuvrîhi compounds. Thus उदात्तोदयः—गार्ग्यस्तँच्च वात्स्य स्तँच्च । The word तँच्च is first acute by ङित् accent, before this udâtta, the य of these words does not become svarita. So with स्वरितोदयः—गार्ग्य॑ः क्रं॑; वात्स्य॑ः क्रं॑ । The word क्रं॑ is svarita being formed by the ङित् affix शप् (V. 3 12 S. 1969); before this svarita the preceding य does not become svarita.

Why do we say except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava'? Observe गार्ग्य॑ः क्रं॑, गार्ग्यस्तच्च । According to their opinion, the svarita change does take place.

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end. The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pâṇini commences his sûtra, with the auspicious word वृद्धिः 'increase' (in Sûtra I. 1. 1), has the word मित्र 'the well wisher' in the middle (IV. 4. 143), and राजन् at the end.

The mention of the names of those several Achâryas is for the sake of showing respect (pujârtham).

३६६२ । एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ । १ । २ । ३३ ॥

दूरात्संबोधने वाक्येऽनुदात्तः स्यात् । चौ स्वर्यशब्दः । 'आगच्छ भो माणवक' ।

3662. In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony.

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed; in it there is an absence of all the three tones mentioned above; and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance; and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As आगच्छ भो माणवक देवदत्त 'O boy Devadatta! come' There is vanishing of all the accents in the above case; and the final short vowel of Devadatta is changed into *pluta* by VIII. 2. 84 (दूराद्धूते च) ॥

३६६३ । यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु । १ । २ । ३४ ॥

यज्ञक्रियायां मन्त्रा एकश्रुतिः स्वाध्यायवदीप्सितव्या । 'अ॒ग्निमू॑र्धा दि॒वः ककु॑त्' । 'यज्ञ-' इति किम् । स्वाध्यायकाले चौ स्वर्यमेव । 'जपः' इति किम् । 'मर्॑जयन्त॒ परे॑' विदुरेवेत्स्यन्तु । ऊंवो नाम उपांशुयोगः । यथा जले निमग्नस्य । न्यूङ्खा नाम षोडश ओंकाराः । गीतिषु सामाख्या ।

3663. In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyûṅkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sâma Vedas.

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three-fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyûṅkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om.' Some of these are pronounced with udâtta and others with anudâtta accent. Sâmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As :—अ॒ग्नि-मू॑र्धा दि॒वः ककु॒त्पतिः॑ पृथि॒व्या अ॒यम् । अपां॑ रेतां॑सि जिन्वति ३ म् । (Rig Veda VIII. 14. 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent.—As मर्॑जयन्त॒ परे॑ विदुरेवेत्स्यन्तु (Rig Veda X. 128. 1).

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६६४ । उच्चस्तरां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ॥

यज्ञकर्मणि वौषडन्त उच्चैस्तरां वा स्यादेकश्रुतिर्वा ॥

3664. The pronunciation of the word 'vashat' may optionally be by raising the voice (accutely accented), or it may be pronounced with monotony.

The phrase 'yajña karma' is understood here. Even in yajña-karmas or sacrifices the word वौषट् may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषट् in the sûtra signifies वौषट् ।

३६६५ । विभाषा छन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

छन्दसि विभाषा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहितायां नैकश्रुत्यम् । ब्राह्मणेऽप्येकश्रुतिर्वेदवतामन्येषामपि यथादैवदाप्तं व्यवस्था ।

3665. The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents.

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously. Some say this is a limited option (vyavasthita-vibhâshâ).

The option allowed by this sûtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent: but in the Brâhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Rig Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brâhmaṇas.

Thus:—अग्निमीळे पुरोहितं or simply अग्निमीळे पुरोहितं । 'I praise Agni the puronita'.

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायास्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्यायाश्चेनिगदे 'यज्ञकर्मणि —' (३६६३) इति 'विभाषा छन्दसि' (३६६५) इति च प्राप्ता एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्योम् । सुब्रह्मण्य इन्द्रागच्छेति यत् । न च 'एकादेश उदात्तेनोदात्तः' (३६५८) इति सिद्धे पुनरत्रेदमुदात्तविधानं व्यर्थमिति वाच्यं । तत्रानुदात्त इत्यस्यानुवृत्तेः ।

'+ ऋमाक्रित्यन्तः +'। तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । गार्ग्यो यजते । क्रित्स्यात्प्राप्त आद्युदात्तोऽनेन बाध्यते । '+ऋमुष्येत्यन्तः+'। षष्ठ्यन्तस्यापि प्राग्वत् । दाक्षेः पिता यजते ।

'+ स्यान्तस्योपोत्तमं च +'। दाक्षेत्तः । तेन द्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्य पिता यजते ।

'+नामधेयस्य+'। स्यान्तस्य नामधेयस्य उपोत्तममुदात्तं वा स्यात् । देवदत्तस्य पिता यजते ।

3666. There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmaṇya hymns and in those hymns, the vowels, that would otherwise have taken the svarita accent, take the 'udâtta' accent instead.

The subrahmaṇya hymns are portions of the Rig Veda mentioned in Śatapatha Brâhmaṇa.

This sûtra prohibits Ekaśruti in the case of certain prayers called subrahmaṇya. By I. 2. 34 read with I. 2. 36 *ante*, prayers might be *optionally* uttered with Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmaṇya

prayers there is no ekaśruti; and in these hymns, a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a svarita accent, takes an udâtta accent instead.

As सुब्रह्मण्यो३ मित्रागच्छ इन्द्रश्चागच्छ. Here the word सुब्रह्मण्य is formed by the addition of the affix यत् (IV. 4. 98) to the word सुब्रह्मण्, and this य will get *svarita* accent by VI. 1. 185, (तित्स्वरितम्) as it has an indicatory त्; by the present sûtra, this nascent *svarita* is changed into udâtta. In the phrase इन्द्र आगच्छ, the word Indra being in the vocative case, इ is udâtta, the अ of *Indra* is anudâtta VI. 1. 198. The *anudâtta* preceded by an udâtta is changed into *svarita* (VIII. 4. 66).

Thus the अ of इन्द्र must become svarita, but by the present sûtra this nascent *svarita* is changed into an udâtta. Thus in इन्द्र, both vowels become udâtta. In the word आगच्छ, the आ is *udâtta*; the next letter which was anudâtta becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udâtta* by the present rule. Thus in the sentence इन्द्र आगच्छ, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudâtta* So also in इन्द्रश्चागच्छ, for the reasons given above, the letters अ and च्छ are anudâtta, the rest are all acutely accented. Cf. Shat Br. III. 3. 4. 17 and fgg.

Vârt:—In the Subrahmanya hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute.

Thus गार्ग्यो यजते। Here गार्ग्य is derived from गर्ग by the affix यञ् (IV. 1. 105), and therefore it ought to be acute on the first because of ञित् accent. But the present vârtika prevents that. Thus we have गार्ग्यो: instead of गार्ग्यो: ॥

Vârt:—So also the final of a word in the Genitive is acute in the Subrahmanya texts. As दाक्षो: पिता यजते। Here दाक्षि is derived from दक्ष by the Patronymic affix इञ् and it would have been दाक्षे: but the vârtika makes it दाक्षो: ॥

Vârt:—But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in स्य is udâtta.

Thus गार्गस्य पिता यजते। Here there are two udâttas in the same word

Vârt:—*Optionally* the penultimate of a Genitive in स्य is udâtta, when the word is a Proper Name. As देवदत्तस्य पिता यजते or देवदत्तस्य पिता यजते।

३६६७। देवब्रह्मणोरनुदात्तः। १। २। ३८ ॥

अनयोः स्वरितस्यानुदात्तः स्यात्सुब्रह्मण्यायाम्। 'देवा ब्रह्माण आगच्छत'।

3667. The word 'devá' and Brahmâṇa in those hymns have 'anudâtta' accent.

By I. 2. 37, it was declared, that in the subrahmaṇya hymns, *svarita* accent is replaced by *udâtta* accent. This sûtra makes an exception in favor of the words देवा and ब्रह्माण occurring in those hymns. These words have *anudâtta* accent. As देवा ब्रह्माणा आगच्छत 'come ye Devàs and Brahmâṇas.' Here the word देवा gets udâtta accent on the first syllable by VI. 1. 198 (in the vocative the accent is on the beginning): वा has originally an anudâtta accent which by VIII. 4. 66 (an *anudâtta* following an *udâtta* is changed into *svarita*) would have been

changed into *svarita*. This *svarita*, by the previous sûtra required to be changed into *udâtta*; but by this rule, it is replaced by *anudâtta*. In other words, the original *anudâtta* remains unchanged.

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३९ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'इमं मे गङ्गे यमुने 'सरस्वति' ॥

3668. The Monotony takes the place of the *anudâttas* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanihtâ is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudâtta* accents become Ekaśruti if they are preceded by *svarita* vowels; and are pronounced monotonously. As इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X. 75. 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati! this mine.

Here the word इमं has udâtta on the last syllable: the word मे is originally *anudâtta*, but by rule VIII. 4. 66 following an *udâtta*, it is changed into *svarita*; after this *svarita* all *anudâttas* like गङ्गे, &c., are replaced by ekaśruti. All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c., had anudâtta accent by rule VIII. 1. 19 (all vocative get anudâtta if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza.)

The word 'sanhita' has been used in the sûtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of anudâtta into ekaśruti. The word sanhitâ is defined in sûtra I. 4. 109.

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ४० ॥

उदात्तस्वरितौ परोयस्मात्तस्यानुदात्तस्य सन्नतरः स्यात् । 'सरस्वाँ_ श्रुतुंद्रि' । 'व्यंजय्_तस्वः' । 'तस्य परमाम्रेडितम्' (८३) ।

3669. The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudâtta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it.

In the previous sûtra it was said that an *anudâtta* preceded by a *svarita* becomes Ekaśruti. If however such an *anudâtta* is followed by an udâtta or a *svarita*, it does not become Ekaśruti but becomes *sannatara* *i.e.*, lower than *anudâtta*.

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudâtta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an udâtta or a *svarita*.

This is one explanation of the sûtra. There is another explanation which does not take the anuvṛitti of Ekaśruti in this sûtra. The anudâtta is replaced by *sannatara* when such anudatta immediately precedes an udatta or a *svarita*. The *sannatra* is also called anudâtta. Thus सरस्वति श्रुतुद्रि । व्यंजयतस्व ।

As देवा मरुतः पृश्निमातरोधेः ॥ Here the word मातर: is anudâtta. The word अधः has udâtta on the last syllable by VI. 1. 171. In the phrase मातरोधः (मातरः+अधः) The syllable रो is anudâtta, because anudâtta + anudâtta = anudâtta. This *anudâtta* रो, preceding the *udâtta* धः, is changed into *sannatara*.

३६७० । अनुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विरुक्तस्य परं डयमनुदात्तं स्यात् । 'दिवेदिवे' ।

3670. That which is called âmreḍita is gravely accented.

Thus 'दिवे दिवे' (Rig Veda I. 1. 3).

That is, all the vowels of the amreḍita become anudâtta or accentless.

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II.

ROOT-ACCENTS.

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

अन्त उदात्तः । 'गोपायत' स्यात् नः' । 'ऋषि सत्यः' ।

3671. A root has the acute on the end-syllable.

The word अन्त is understood here. Thus 'गोपायात, उनः' 'ऋषि सत्यः' (Rig Veda I. 87. 4).

३६७२ । स्वपादिहिंसामच्यनिटि । ६ । १ । १६८ ॥

स्वपादीनां हिंसेश्चानिट्यजादौ जसार्वधातुके परे आदिरुदात्तो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः । स्वपन्ति । स्वसन्ति । हिंसन्ति । पक्षे प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तता । 'कृडित्येवेष्यते' । नेह । स्वपानि । हिनसानि ।

3672. The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sârvadhâtuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'iṭ') follows after 'svap' &c., or after 'hins.'

The phrase जसार्वधातुके in the locative case is understood here. Thus स्वँपन्ति or स्वपँन्ति, स्वँसन्ति, or स्वसँन्ति हिंँसन्ति or हिंसँन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III. 1. 3. Why do we say 'before an affix beginning with a *vowel*'? Observe स्वप्यात्, हिंस्यात् । Why do we say 'not taking the augment इट्?' Observe स्वपिँः and स्वसिँतः ।

Ishṭi :—This rule applies to those vowel-beginning affixes which are ङित्; it does not apply to स्वँपानि, हिनँसानि ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८६ ॥

अनिट्यजादौ जसार्वधातुके परे अभ्यस्तानामादिरुदात्तः । 'ये दधति प्रिया वसु' । परत्वादित्स्वरमयं बाधते । 'दधाना इन्द्रे' ।

3673. The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'it') and being a sârvadhâtuka personal ending.

Thus ये ददति प्रिया वसु (Rig Veda VII. 32. 15). दँदति, दँदतु, दँधति, दँधतु, जँजति, जँजतु, जाँयति, जाँयतुः। Before consonant affixes: दद्भ्यात्। Before सेट् affixes:—जक्षितँः। Though the word आदि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sûtra, debars the स्वित् accent, as दधाना इन्द्रे (Rig Veda I. 4. 5).

३६७४। अनुदात्ते च। ६। १। १९०॥

अविद्यमानोदात्ते लसार्वधातुके परेऽभ्यस्तानामादिरुदात्तः। 'दधाति रत्नं द्रविणं च दाशुषे'।

3674. Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute.

The endings तिप् सिप् and मिप् are anudâtta (III. 1. 4). This sûtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus दँदाति, जँहाति, दँधाति, जिँह्वीते, मिँम्नीते। The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrihi *i. e.*, an affix in which there is no udâtta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted: as मा हि स्म दँधात्, and दँधात्यत्र। दधाति रत्नं द्रविणं च दाशुषे (Rig Veda I. 94. 14).

३६७५। भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वं पिति। ६। १। १९२॥

भीप्रभृतीनामभ्यस्तानां पिति लसार्वधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात्। 'योऽग्निहोत्रं जुहोति'। मँमत्तु नः परिज्मा'। 'माता यद्वीरं दधनत्'। 'जागर्षि त्वम्'।

3675. In भी, ह्री, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जाग्, in their reduplicates, the acute accent is, before the sârvadhâtuka unaccented endings of the three persons in singular, *pit*, on the syllable which precedes the affix.

This debars the accent on the beginning. Thus जिभँर्ति, जिह्वँेति, जिभँर्त्ति जुहोँति ममँत्तु नः परिज्मा (Rig Veda I. 122. 3). Here the root मद has diversely taken in the Chhandas the vikaraṇa श्नु, though it belongs to Divâdi class. जजँनत्, इन्द्रम्। The verb is here लेट् or the Vedic Subjunctive, so also is the next example. दधनत् from धन धान्ये, the इ of ति being elided by III. 4. 97, and the augment अट् being added by III 4. 94. माता वीरं दधनत (Rig Veda X. 73. 1). दधँनत्, दरिद्रँाति, जागँर्त्ति। In the case of other verbs we have दँदाति। Before affixes which have not the indicatory प (*i. e.*, all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable: as दँरिद्रति॥

३६७६। लिति। ६। १। १९३॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम्। चिकीर्षकः।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicatory ल्.

Thus चिकाँयंकः, जिह्रीर्षकः with the affix ण्वुल् (III. 1. 133), भीरिकाँयिषम् and क्षेपुकारिमाँसम् with the affixes सिषक् and भसक् (IV. 2. 54) accent on the चि and रि ॥

३६७७ । आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ।

अध्वनामादिरुदात्तो वा णमुलि परे । लोलूयं लोलूयम् । पक्षे सितस्वरः ।

3677. The first syllable may be optionally acute when the absolutive affix 'ṇamul' follows.

Thus लोलूयँयम् or लोलूयँयम् । In the reduplicate form लोलू, the second part लू is unaccented by VIII. 1. 3. The present sûtra makes लो accented, When लो is not accented, लू will get the accent by सित् accent. This rule is confined to polysyllabic the Absolutives, namely to the reduplicated Absolutives (VIII. 1. 4).

३६७८ । अचः कर्तृयकि । ६ । १ । १८५ ।

उपदेशोऽजन्तानां कर्तृयकि पर आदिरुदात्तो वा । लूयते केदारः स्वयमेव ।

3678. The roots which are exhibited in the Dhâtupâṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive.

The word उपदेश is understood here. Thus लूँयते or लूयँते केदारः स्वयमेव स्तोँयते or स्तोयँते केदारः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI. I. 186).

३६७९ । चङ्यन्यतरस्याम् । ६ । १ । २१८ ।

चङन्त धातावुपोत्तममुदात्तं वा । 'मा हि चीकरताम्' । धात्वकार उदात्तः । पक्षान्तरेऽकुदात्तः ॥

इति धातुस्वराः ।

3679. The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chaṅ' the word consisting of more than two syllables.

Thus मा हि चीकरँताम् or चीकँरताम् । The augment अट् is elided by the addition of मा, VI. 4. 74; हि prevents the verb from becoming anudâtta VIII. 1. 34 then comes the सित् accent of अट् ॥ The augmented form with अट् has acute always on the first syllable VI. 4. 71. When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as, आहि दर्शँत् ॥

Here ends the Chapter of Root-accents.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS.

३६८० । कर्तर्त्विनो घञोऽन्त उदात्तः । ६ । १ । १५९ ।

कर्तर्येतेर्धातोराकारवतश्च घञन्तस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्षः । शापा निर्देशात्पुंदाद्देराद्युदात्त एव । कर्षः । पाकः ।

3680. A stem formed with the Kṛita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*karshati*) or has a long â in it.

Thus कर्षः, पार्कः, त्यागः, रागः, द्वेषः, धार्यः । This is an exception to VI. 1. 197 by which affixes having an indicatory ञ् have acute accent on the first syllable. The word कर्ष formed with the Vikaraṇa श्यन्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कृष of Bhvâdi gaṇa is affected by this rule, and not कृष्-कर्षति of Tudâdigaṇa. The word कर्षः derived from the Tudadi कृष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उञ्छादीनां च । ६ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽनुगो नियतकाले कालविशेषे रथाद्यवयवे च । वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे । ऋत्यक् 'योगे योगे तवस्तरम्' । भक्तशब्दो दत्तस्तः । 'गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः' । उत्तमशश्वतमावपि । 'उदु'त्तमं वरुण' । 'शश्वत्तममीत्ते ।

3681. The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable.

Thus वैश्वानरः कुशिकेभिर्युगे युगे (Rig Veda III. 26. 3).

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम् (Rig Veda I. 30. 7).

The word भक्त is formed by घञ् affix, as in the following गावः सोमस्य प्रथमस्य भक्षः (Rig Veda VI. 28. 5).

So also उत्तम and शश्वत as in उदुत्तमं वरुण (Rig Veda I. 24. 15). शश्वत्तममीत्ते (Rig Veda X. 70. 3).

Note :— 1. उञ्छः, 2. म्लेच्छः, 3. जञ्जः, 4. जार्यः । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first. 5. जर्पः, 6. जर्धः are formed by अप् affix (III. 3. 61) which being grave (III. 1. 4.), these words would have taken the accent of the dhâtu (VI. 1. 162), *i. e* acute on the first syllable. Some read ज्यर्धः also here, 7. युगः is derived from युज् by घञ् affix, the non-causing of guṇa is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is योगः । 8. गरः = (दूषणे); is formed by अप्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9. वेगः, वेटः, वेष्टः (वेष्टः), and जर्धः, करणे । These words are formed by घञ् by III. 3. 121. When denoting instrument (करण) they take the above accent, when denoting भाव the accent falls on the first syllable. 10. स्तुयुद्रुवश्छन्दसि, *e. g.* परिष्टुत् परिद्रुत् संयुत् । 11. बर्हिः स्तोत्रे, the stotra means the Sâma Veda, the word बर्हिः occurring in the Sâma Veda has acute on the last: in other places, it has the accent on the middle. 12. श्वभ्रे वरः, the वरः has end acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by अप् affix it has acute on the first. 13. साम्यतोपो भावगर्हायाम्, thus साम्यः, तापः, in other senses, the acute is on the first. 14. उत्तमशश्वतमौ दर्शनः. *e. g.* उत्तमः, शश्वत्तमः । Some read the limitation of भावगर्हा into this also. 15. भक्तमन्यभागमन्या. (भागदेया) । These are formed by घञ्, भक्त though a णयन्त root is here घञन्तं ॥

1 उञ्छ, 2 म्लेच्छ. 3 जञ्ज, 4 जार्य, 5 जर्प, 6 जर्ध (ज्यर्ध), 7 युग, 8 गरो दूष्ये, 9 वेटवेगवेष्टजर्ध्याः, (वेष्ट वेष्ट) करणे, 10 स्तुयुद्रुवश्छन्दसि (परिष्टुत्, संयुत्, परिद्रुत्), 11 बर्हिः

स्तोत्रे, 12 खण्डे दरः, 13 साम्बताषौ भावगर्हायाम्, 14 उत्तमशब्बत्तमौ (उत्तमशब्बत्तमशब्दौ) शर्वच, 15 भद्रमन्द्र, भोगमन्द्याः (भद्रमन्द्रभोगदेहाः) ॥

३६८२ । चतुरः शसि । ६ । १ । १६० ॥

चतुरोऽन्त उदात्तः शसिपरे । 'चतुरः शब्दयन्तः' । 'अचि रः—' (२६६) इति रादेशस्य पूर्वविधौ स्थानिवत्त्वाच्च । चतसः पश्य । 'वसेस्त्रन्' । निस्वाद्युदात्तता ॥

3682. The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable.

Thus चतुरः शब्दयन्तः (Rig Veda X. 114. 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर् is चतस (VII. 2. 99), which has acute accent on the first (VII. 2. 99 Vârt.), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. This is so, because चतुर् has acute on the first, as formed by उरन् affix (Unâdi V. 58). Its substitute चतस् will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special enunciation of चात्युदात्त with regard to चतस् in the Vârtika चतसर्यात्युदात्तनिपातनं कर्तव्यं (VII. 2. 99) indicates that the present rule does not apply to चतस् । Another reason for this is as follows : चतस + शस् = चतस + अस् । Now comes the present Sûtra ; here, however, the र् (VII. 2. 100 S. 299) substitute of स being sthânivat, will prevent the udâtta formation of the अ of त ; nor will स be considered as final and take the acute, as there exists no vowel अ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतसः पश्य । Professor Bohtlingk places the accent thus चतुर्ँः, Pro. Max Muller चतुँरः । I have followed Prof. Max Muller in interpreting this sûtra; for Bohtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । झल्युपोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्भ्यो या झलादिर्विभक्तिस्तदन्तं पद उपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'अध्वर्युभिः ष ऽस्वभिः' 'नवभिर्वाजैर्नवती च' । 'सप्तभ्यो जायमानः' । 'आदृशभिर्दित्यैरस्तः' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'आभद्भिर्भूषंयमानः' । 'त्रिषधे देवेस्त्रिभिः' । 'झलि' किम् । 'नवानां नवतीनाम्' ॥

3683. The numerals 'shaṭ', 'tri' and 'chatur' when taking a case-affix beginning with a *jh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables.

The numerals षट्, त्रि and चतुर् when ending in a case-affix beginning with a झल् consonant, form a full word (पद), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the पद must be of three syllables at least. Thus षड्भिः, सप्तभिः, तिसृभिः, चतुर्भिः ॥ अध्वर्युभिः षड्भिः (Rig Veda III. 7. 7). नवभिर्वाजैर्नवतीश्च (Rig Veda X. 39. 10). सप्तभ्यो जायमानः (Rig Veda VIII. 96. 16). आदृशभिर्दित्यैरस्तः (Rig Veda VIII. 72. 8). Why do we say 'beginning with स् and भ्' ? Observe, नवानां नवतीनाम् (Rig Veda I. 191. 13). Why do we say 'the penultimate syllable'? Observe आभद्भिर्भूषयमानः (Rig Veda II. 18. 4) त्रिषधे देवेस्त्रिभिः (Rig Veda VIII. 35. 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उत्तरविधये ।

3684. In the classical language this is optional.

The सुप्तिङ् case-affixes coming after the above numerals षट्, त्रि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus षड्भिः or षड्भिः। In the alternative, VI. 1. 179 applies. So also सप्तभिः or सप्तभिः, तिसृभिः or तिसृभिः॥

३६८५। सर्वस्य सुपि। ६। १। १९१॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिरुदात्तः स्यात्। 'सर्वे नन्दन्ति यशसा'॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दन्ति यशसा (Rig Veda X. 71. 10).

३६८६। ञ्नित्यादिर्नित्यम्। ६। १। १९७॥

ञित्तस्य नित्तस्य वाऽऽद्युदात्तः स्यात्। 'यस्मिन्विश्वानि पौंस्या'। पुंसः कर्मणि ब्राह्मणादित्वाद्यञ्। सुते दधिष्व नश्चनः'। वायतेरसुन्। 'वायेरसे वसश्च' इति वकारादसुनो नुडागमश्च॥

3686. Whatever is derived with an affix having an indicatory ञ् or न्, has the acute invariably on the first syllable.

Thus यस्मिन् विश्वानि पौंस्या (Rig Veda I. 5. 9).

Here पौंस्य is from पुंस् with the affix यञ् because it belongs to the Brâhmanâdi class. (V. 1. 124. S. 1788.)

सुते दधिष्व नश्चनः (Rig Veda I. 3. 6). Here चनः is derived from the root वायृ गुत्यादिसामन्योः with the affix असुन् (Uṇâdi IV. 199), which takes the augment नुट् also, by force of the word च 'and' in the sûtra above quoted (Uṇadi IV. 199), and then the य of वाय् is elided. चनस् means 'food.'

३६८७। पथिमथोः सर्वनामस्थाने। ६। १। १९९॥

आद्युदात्तः स्यात्। ऋतं पन्थाः। 'सर्वनामस्थाने' किम्। 'ज्योतिरञ्जतः पथो रदं'। उदात्तनिवृत्तिस्वरेणान्तोदात्तं पदम्॥

3687. The acute accent is on the first syllable of *pathin* and *mathin* when followed by a strong case-ending.

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Uṇâdi affix इनि, (IV. 12. and 13, and are oxytone by III. 1. 3. They become âdyudâtta before strong cases. Thus ऋतं पन्थाः (Rig Veda IV. 18. 1).

Why do we say 'when followed by a sarvanâmasthâna case-affix'? Observe 'ज्योतिरञ्जतः पथो रदं. (Rig Veda X. 53. 6). The accent is on the final by VI. 1. 162, there being elision of the udâtta इन्॥

३६८८। अन्तश्च तवै युगपत्। ६। १। २००॥

तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदुदात्तौ स्तः। 'सर्वमे दासया उं'॥

3688. The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syllable and on the last syllable at one and the same time.

Thus दर्शे वो ऊतयो ऊ (Rig Veda IV. 21. 9). This is an exception to III. 1. 3. by which स of सनै ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1. 158. by which there can be only a single acute in a single word.

३६८९ । क्षयो निवासे । ६ । १ । २०१ ॥

आद्युदात्तः स्यात् । स्व उये सुक्षितम् । अरजन्तः ॥

3689. The word *kshaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling.'

Thus स्वेऽये सुक्षितम् । (Rig Veda X. 118. 1). The word is formed by घ affix III. 1. 118. and would have had accent on the affix (III. 1. 3). When not meaning a house, we have : क्षयो वर्तते दस्यूनाम् । The word is formed by अच् (III. 2. 31).

३६९० । जयः करणम् । ६ । १ । २०२ ॥

करणवाची जयशब्द आद्युदात्तः स्यात् । जयत्यनेन जयोऽश्वः ॥

3690. The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory.'

Thus जयोऽश्वः, but otherwise जयो वर्तते आक्रमणानाम् । The former जय is by घ affix, (III. 1. 118), the second by अच् (III. 2. 31).

३६९१ । वृषादीनां च । ६ । १ । २०३ ॥

आदिरुदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'इन्द्रं वाणीः' ॥

3691. The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable.

Thus वाजेभि र्वाजिनीवती (Rig. Veda I. 3. 10) इन्द्रं वाणीः (Rig Veda I. 7. 1). 1. वृ॒ष॒भः, 2. व॒न॒भः, 3. व॒र्ष॒भः, 4. व॒सु॒भः, 5. हि॒र॒ण्य॒, 6 ग॒व्य॒ः । These are formed by अच् (III. 1. 104). The word गव्य is from गो-गायति, irregularly it is treated as गै । 7. न॒य॒ः, 8. मा॒य॒ः, 9. त॒ल॒ः, 10. व॒ट॒ः. 11. च॒म॒ः, 12. खे॒ट॒ः, 13. सू॒ट॒ः, 14. व॒ट॒, (formed by अच्, numbers 8 to 11 are not in Kasika). सूट is formed by क (III. 1. 135) 15. यवः, 16. गुहा (formed by अङ् III. 3. 104). 17. अमरणे संज्ञायां संज्ञौ भावकर्मणोः :—श्रमः and रवः, 18. मन्त्रः (formed by अच् III. 1. 134), 19. शान्तिः formed by क्तिच्, 20. क्षामः, 21. वामः, both formed by घञ्, 22, धारा, 23. धारा, 24 धारा, (all three formed by अङ् III. 3. 104), 25. वक्षः = मोचरादिषु formed by घञ्, 26, कल्यः, 27. पादः formed by घञ्, which may either take the accent indicated by the affix or by VI. 1. 159, 28, पथः, 29. दक्षः । It is आकृतिगणः । All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule.

1 वृ॒ष॒भः, 2 व॒न॒भः, 3 व॒र्ष॒भ, 4 व॒सु॒भः. 5 ह॒य॒ः, 6 ग॒व्य॒ः. 7 न॒य॒ः, 8 मा॒य॒, 9 म॒य॒ः, 10 ज॒य॒ः , 11 च॒म॒ः, 12 ख॒ट॒ः, 13 सू॒ट॒ः, 14 कं॒य॒ः, 15 गु॒हा. 16 अमरणे संज्ञायां संज्ञौ भावकर्मणोः, 17 मन्त्रः, 18 शान्तिः, 19 क्षामः, 20 वामः, 21 धारा, 22 धारा. 23 धारा, 24 व॒क्षः, 25 कल्यः, 26 पादः, 27 पथः, 28 दक्षः, 29 आकृतिगणः ॥

३६९२ । संज्ञायामुपमानम् । ६ । १ । २०४ ॥

उपमानवाचकः संज्ञायामाद्युदात्तः । उपमेव चन्द्रः । अनेनैव सुप् । गतदेन ज्ञापयति ॥

'* कृत्तिस्त्व विधौ प्रत्ययवचनं न * ' इति । 'संज्ञायाम्' किम् । अग्निमाणवकः । 'उपमानम्' किम् । चैत्रः ॥

3692. The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name.

Thus वैय्या, वैयिका, वैयघटीवैयाकी! All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared). The affix कन् (V. 3. 96) is elided here by V. 3. 98. It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI. 1. 197), will remain behind by virtue of I. 1. 62, where is then the necessity of this sûtra. The formation of this sûtra indicates the existence of the following maxim :—

Vârt.:—The उत्सर्गापवाद rule is not of universal application in the rules relating to accent.

When the word is not a Name, we have चन्द्रिसदृशः। When it is not an upamâna we have चैत्रः (VI. 2. 148).

३६९३। निष्ठा च द्युद्भ्यः। ६। १। २०५॥

निष्ठान्तत्वं दृब्धः संज्ञायामाद्युदात्तो न स्यादादेः। दत्तः। 'दृब्धः' किम्। चिन्तितः। 'द्युभ्यः' किम्। जातः। 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्नेह। कृतम्। हृतम्॥

3693. A dissyllabic Participle in *ta* (Nishṭhâ), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'â.'

Thus मुँक्तः, मुँक्तः, दँत्तः। This debars the affix accent (III. 1. 3). In non-participles we have देवँः, भोगँः। In polysyllabic Participles we have चिन्तितँः, रक्षितँः। In Participles having long आ in the first syllable, we have, जातँः, जातृँः। When the Participle is not a Name we have, कृतम्, हृतम्॥

३६९४। शुष्कधृष्टौ। ६। १। २०६॥

अनयोराद्युदात्तौ स्तः। असंज्ञार्थमिदम्। 'अन्नं न शुष्कम्'।

3694. Also शुष्क and धृष्ट have acute on the first syllable.

These are non-Names. Thus शुँष्क and धृँष्ट। अन्नं न शुष्कम् (Rig Veda IV 4. 4).

३६९५। आशितः कर्ता। ६। १। २०७॥

कर्तृवाच्याशितशब्द आद्युदात्तः। 'क्वचित्काल आशितम्'॥

3695. The word आशित meaning 'having eaten has acute on the first syllable.

Thus 'क्वचित् काल आशितम्' (Rig Veda X. 117. 7).

३६९६। रिक्ते विभाषा। ६। १। २०८॥

रिक्तशब्दे वाद्युदात्तः। रिक्तः। संज्ञायां तु 'निष्ठा च द्युभ्यः' (३६९३) इति नित्यमाद्युदात्तत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन॥

3696. The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable.

Thus रिँक्तः or रिक्तँः। But when it is a Name, then VI. 1. 205. S. 3693, will make it *always* first acute. No option is allowed then.

३६९७ । जुष्टार्पिते च छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

चादुदात्ते वा स्तः ॥

3697. In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable.

Thus जुष्टः or जुष्टः; अर्पितः or अर्पितः । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III. 1. 3).

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

एतत्सूत्रं प्रत्याख्यातुम् । 'जुष्टो दमूनाः' । 'अग्नेर आयुर्वसिष्ठम्' इत्यादेः पूर्वेणैव सिद्धेः छन्दसि पाठस्य सर्वत्रत्वसत्त्वया विपरीतपाठनायोगात् । 'अर्पितास: वृष्टिर्न यंसाच्छतासः' इत्यादीनामेतदर्शनाच्च ॥

3698. In the Mantras, these words 'jushṭa' and 'arpita' have always the acute on the first syllable.

Thus जुष्टं देवानामर्पितं पितृणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित; in which option is allowed even in the Mantra: so that it has acute on the last in the Mantra even: *e. g.* तस्मिन्त्साकं चिशता न शंकवोऽर्पितः ॥

This sûtra is superfluous. For in the examples जुष्टो दमूनाः (Rig Veda V. 4. 5). and अग्नेर आयुर्वसिष्ठम् &c., they will have acute on the first, by the preceding sûtra, for the employment of the word छन्दसि in that sûtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language. So these would never have ceen final acute. Moreover, in the Mantra, अर्पितासःवृष्टिर्न यंसाच्छतासः (Rig Veda I. 164. 48), we find that the word अर्पितासः is end-acute, and this also is an argument against the present sûtra. For it shows that in the Mantra, these words are not *invariably* first-acute.

३६९९ । युष्मदस्मदोर्ङसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । 'न शिव शत्रव नो मयः' ॥

3699. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular.

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मँम स्वम्, तँव स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष and अस by adding the affix मटिच् (Un. I. 139) युष्मद् + ङस् = युष्मद् + अस् (VII. 1. 27) = तव + अद् + अस् (VI. 2. 96) = तँव + अँस् (VII. 2. 90) = तव (VI. 1. 97). Here by VIII. 2. 5. व would have been udâtta, but the present sûtra makes त udâtta. So also with मम ॥

३७०० । ङयि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं दिन्द्राय' । 'मह्यं वायः पवताम्' ॥

3700. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular.

Thus तुभ्यं दिन्द्रायः (Rig Veda II. 36. 1). मह्यं वायः पवताम् (Rig Veda X. 128. 2).

३७०१ । अतोऽमात्रः । ६ । १ । २१३ ॥

उदात्तवत्यस्य कुत्सः आद्युदात्तः । यत् स्वरितः । 'यु स्वरन्त्यस्य मात्रा' । अत्र । 'अमात्रः' किम् । 'नञ्सिमप्रत्ययात्' ॥

3701. Whatever is formed by the affix *yat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nâvyah' from 'nau.'

The word उदात्तवत् is understood here *from* VI. 1. 205. Thus तुज्यात्सवस्य राध्या (Rig Veda I 6. 2). The राध्यः is *from* राध् + णि + यत् । वेर्डित्, डेर्यम् (III. 1. 97); डित्त्वसामर्थ्य, वेरियम् (V. 1. 6). This rule debars the Svarita accent required by णित् (VI. 1. 185) But नैर्-नार्यम् as नदादि नाडायनाम् (Rig Veda I. 121. 13). The rule does not apply to words of more than two syllables thus :—विश्वोर्व्यम्, यजात्यम् ॥

३७०२ । दैड्यन्यतुसंयतुदां ध्यतः । ६ । १ । २१४ ॥

एषां यदुदात्तानामादिरुदात्तः । 'दैड्यो यूतनैङ्' । 'आजुह्वान दैड्यो बन्धमस्य' । 'पेरुं नो-पेरिषु वार्यम्' । उ उक्थमिन्द्राय शंस्यम्' ॥

3702. The acute accent is on the first syllable of दैड्य, बन्ध्य, यु शंस्य, and वुद्, when they are followed by the affix 'nyat.'

Thus दैड्यम् बन्ध्यम्, वौर्व्यम्, शैंस्यम्, दैड्यो भेतुः ॥ The two letters यु and त् being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sûtra. The accent would be regulated by त् ॥ The accent of त् however is debarred by this rule. The यु in the sûtra is युट् संज्ञक of Kriyâdi class : the वृञ् of स्वादि class takes kyap affix. See III. 1. 109.

दैड्यो यूतनैङ (Rig Veda I. 1, 2). आजुह्वान दैड्यो बंधमस्य (Rig Veda X. 110. 3) पेरुं नो पेरिषु वार्यम् (Rig Veda X. 24. 2). उक्थ मिन्द्राय शंस्यं (Rig Veda I. 10. 5).

३७०३ । विभाषा वेणिन्धानयोः । ६ । १ । २१५ ॥

आदिरुदात्तो वा । 'इन्धानो अग्निम्' ॥

3703. The acute accent is optionally on the first syllable of 'veṇu' and 'indhân.'

Thus इन्धानो अग्निम (Rig Veda II. 25. 1), वेणुः or वेणुः, इन्धानः or इन्धानः, or इन्धानैः । The word वेणु is derived by the Unâdi affix यु (III. 38), which being a णित् would *always* have acute on the first. This allows an option. The word इन्धान, if it is formed by शानच् will have the accent on the final. If it is considered to be formed by श्नुधातु the affix being a sârvadhâtuka is anudâtta and as it replaces udâtta final of the root, it becomes uḍâtta (VI 1. 161), and thus इन्धान gets acute on the middle. It would never have acute on the first syllable, the present rule ordains that also. When वेणु is used as an upamâna. वेणुरिव वेणुः, then it is *invariably* acutely accented on the first (VI. 1. 204)

३७०४ । स्थागदापाजहातिसां हलि च । ६ । १ । २१६ ॥

आदिरुदात्तो वा । डाप्प्रत्ययो ङच्चाः । अयः पचाद्यजन्ता ॥

3704. The acute accent is optionally on the first syllables of त्याग, राग, हास, कुह, स्वठ, and क्रथ ॥

Thus त्याँगः, or त्यागँः, रागः. रागँः, हासः. हासँः ॥ These are formed by घञ् affix and by VI. 1. 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुहँ : or कुहँ , or स्वठँः or स्वठँः, क्रथँः or क्रथँः; formed by अच् (III. 1. 13).

३७०५ । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्त्रियाम । ६ । १ । २१७ ॥

मतोः पूर्वं आकार उदात्तः स्त्रीलिङ्गे । खदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'â' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender.

Thus खदुम्बराँवती, पुष्करँावती, शरँावती (IV. 2. 85). The lengthening takes place by VI. 3. 120. वीरणँावती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe दधुमँती, तुमबँती ॥ The words दधु (Un. III. 157) and तुम (V. 2. 108) are end-acute, so the accent is on मतुप् by VI. 1. 176. Why do we say 'when a name' ? Observe खँट्वावती ॥ खट्वा is formed by क्वुन् and has acute on the first (Un. I. 151). Why do we say 'in the Feminine Gender' ? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मत्' ? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेत्रवती । ङीपः पित्त्वादनुदात्तत्वं प्राप्तम् ॥

3606. The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable.

Thus अजिरवतीँ. खदिरवतीँ, हंसवतीँ, जारुधवतीँ ॥ These words being formed by ङीँप् would have been unaccented on the final (III. 1. 4) Why do we use अवती and not वती ? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजन्वती ending in मन्वतः, the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII. 2. 2). But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asiddha for the purposes of this rule.

३७०७ । इवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

इवत्यन्तस्यापि प्राग्वत् । अहीवती । मुनीवती ॥

3707. The Names ending in ivati have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती ; मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS.

CHAPTER I.

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फिष् । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उष्ट्रैः ॥

1. A nominal stem is finally acute. As उष्ट्रैः ॥ The word फिष् is the name of Nominal stems or Prâtipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians.

२ । पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम् ॥

एतदर्थानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेरुहा' 'सुरूपा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपालङ्क' 'व्याधिघात' 'अरिवर्त' 'आरग्वध' इति पर्यायाः । अम्बार्थाः । माता । 'उनर्वन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2. The synonyms of पाटला, अपालङ्का, अम्बा and सागर are finally acute. Pâṭalâ is a kind of herb—पाटलाँ, फलेरुहाँ सुरूपाँ, पाकलाँ ॥ By Phit II. 19 the heavy vowel would have got the accent ; this makes these end acute. So also अपालङ्कँ, व्याधिघातँ, अरिवर्तँ, and आरग्वधँ are synonymns meaning a kind of plant (Cassia fistula). So also अम्बाँ, मातँा । This last is an exception to Phit II. 9. So also सागरँ, समुद्रँः ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नञ्विषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इष्टैव पर्युदासाल्लक्षापकात् ॥

3. The words denoting house, are end-acute, provided they are not in the Feminine. This is an exception to Phit II. 3. Thus गेहँम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाँला which is first-acute, because of this prohibition.

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्याच्च तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्मे भ्यस्ते गुदाभ्यः । स्यान्नञ्शिटामदन्तानाम्' इत्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततष्टाप् ॥

4. So also the word गुद, but not in the feminine, is end-acute. As गुदँम् । But in the feminine it is first-acute by Phit II. 6. and then टाप् is added. As आन्मे भ्यस्ते गुँदाभ्यः । (Rig Veda X. 136. 3).

५ । ध्यप्पूर्वस्य स्त्रीविषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽच् स उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीविषयवर्णा-' इति प्राप्ते । छाया माया । छाया । 'यान्तस्यानन्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । वाह्याम् । यञन्तस्यादाद्युदात्तत्वम् । 'विषयग्रहणम्' किम् । इभ्या । क्षत्रिया । 'यतोऽनावः' (३२०१) इत्याद्युदात्त इभ्यशब्दः । क्षत्रियशब्दस्तु 'यान्तस्यानन्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5. A feminine word ending in a vowel and preceded by ध and व is end-acute; as अन्तर्धा । This is an exception to Phit II. 20 So also छायाँ, मायाँ, जायाँ । This is an exception to III. 13 which would have made these first acute. Why feminine ? Observe आद्यम् which is first-acute, because it ends in the affix यञ् । Why have we used the word विषय in the sûtra ? The rule is confined to those words only which are always feminine, and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, दृभ्या, कर्चिया । The word दृभ्य is first-acute by VI. 1. 213, S. 3701. and कर्चिय is middle-acute by Phit III. 13.

६ । खान्तस्याश्मादेः ॥

नखम् । उखा । मुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्–' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भाण्डविशेषः । तस्य कृत्रिमत्वात् 'खन्यु वर्णं कृत्रिमाख्या चेत्' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयोः 'नञ्विषयस्य–' इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य 'स्वाङ्गशिटाम्–' इति 'नञ्विषयस्य–' इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु 'शीङः खो निच्च स्वरश्च' इत्युणादिषु निरवोक्तेरन्तरङ्गत्वाट्टापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिटाम्–' इति वा बाध्यम ॥

6 A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a श or म । Thus नखँम, मुखँम, दुःखँम, उखाँ । The word नख would have been first-acute by Phit II. 6 ; मुख and दुःख would also have been first-acute by Phit II. 3. The word उखा which means a pot would have been also first-acute by Phit II. 8. because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with श or म'? Observe शिँखा, मुँखम्, governed by Phit II. 6 or 3.

The word मुख being the name of a part of the human body is first-acute by Phit II. 6. Or because it is a Neuter noun, rule II. 3. of the Phit Sûtras applies and makes it first-acute.

The word शिखा is formed by Un. V. 24 with the addition of ख to the root शीङ् । The affix ख being expressly taught as नित् makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप् as it is an antaranga operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phit II. 6. it is first-acute.

७ । बंहिष्ठवत्सरतिशत्यान्तानाम् ॥

यथासम्भव उदात्तः स्यात् । अतिशयेन बहुलो बंहिष्ठः । निम्बादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'बंहिष्ठ रश्मे': सुदृ_ा रथेन' । 'यद्बंहिष्ठं नातिविधे' इत्यादौ व्यत्ययाट्टुदात्तः । संवत्सरः । अव्ययपूर्वपद प्रकृतिस्वरोऽत्रेत्यध्यत इत्याहुः । सप्ततिः । अशीतिः । 'लघावन्ते–' इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् । कृत्यपि प्राग्वत् । 'अभूंवर्णा प्रभृतस्या_ोः' । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । बाधादिसूत्रेण गतार्थमेतत् ॥

7. A word ending in नि, अत्, व, as well as बंहिष्ठ and वत्सर are end-acute. Thus बंहिष्ठैः (superlative of बहुल, the बंह is substituted by VI. 4. 157). It would have been first-acute, because of the नित् affix इष्ठन् (V. 3. 55). In बंहिष्ठे-रश्मैः सुदृशा रथेन ; यद्बंहिष्ठं नातिविधे, (Rig Veda V. 62. 9), the word is first-acute anomalously. In the word संवत्सरैः, VI. 2. 2. is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With नि we have सप्तति., अशीतिः । This debars Phit II. 19. With अत्, we have चत्वारिंशत् । Here also Phit II. 19 is set aside. As regards words ending in व्

Pâṇini VI. 2. 144. would govern them; as अभ्यर्हणं । प्रभृतैस्त्यागः । (Rig Veda V. 41. 19). Śâkaṭâyana's sûtra, therefore, is superfluous so far.

८ । दक्षिणस्य साधौ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थायां सर्वनामतया 'स्वाङ्गपूर्वटाम्–' इत्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु 'तद्धितस्ये–' इति गुरूदात्तः । दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानवर्तिषु इति कोशः ॥

8. The word दक्षिण is end-acute when meaning 'skilful.' As वीणायां दक्षिणैः – प्रवीणैः । When it has not this significance, it will be first-acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand.' In this case Phit II 6 would apply. In any other case Phit II. 19 would govern it. The word dakshiṇa has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c.'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥

इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ स्तः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्यायामिति किम् । प्रत्यङ्मुखस्यासीनस्य वामपार्श्वादक्षिणो भवति ॥

9. The first-syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb. When it means right hand, it may be either end-acute or first acute. As दाक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहुः । Why is the word âkhyâ used in the sûtra? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakshiṇa, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakshiṇa or south, and may be called dakshiṇa bâhu or the arm pointing towards south.

१० । छन्दसि च ॥

अस्याङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ ॥

10. In the Chhandas also the word dakshiṇa may be either first or end-acute. This is the case even when it does not mean right arm. As दक्षिणाश्वं दक्षिणा नां ददाति दक्षिणा चन्द्रमुत पप्रिरण्यं दक्षिणाश्वं वनुते यो मं आत्मा दक्षिणां धर्म कृणुते विजानन् । (Rig Veda X. 107. 7).

११ । कृष्णस्यामृगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः । 'वर्णानान्त्या–' इत्यादिसूत्रे प्राप्ते अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णानां व्रीहीणाम् । 'कृष्णं नो नाव वृषभः' । मृगाख्यायां तु । कृष्णो राज्ञे ॥

11. The word कृष्ण is end-acute, if it is not the name of an animal. This is an exception to Phit II. 10. As कृष्णानां व्रीहीणाम् । कृष्णो नो नाव वृषभः । But when denoting a wild animal, we have कृष्णो राज्ञे ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कृष्णस्येत्येव । 'ध्रुवं वां कृष्णो अश्विना' । कृष्णर्षिः ॥

12. Optionally so, when Krishṇa is a Proper-Name. As ध्रुवं वां कृष्णो अश्विना हवते वाजिनीवसू (Rig. VIII. 85. 3).

'The Rishi Krishṇa invokes you two, O Asvinas! O Lords of riches.'

१३ । शुक्लगौरयोरादिः ॥

नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्तत इति तु युक्तम् । 'सुरो गौरो यथापि वा' इत्यचान्तोदात्तदर्शनात् ॥

13. The first-syllable of सुक्र and गौर is acute. Some say it is a compulsory rule and not an optional one. Others read the anuvṛitti of वा into it and make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper Names : and therefore in सुरो गौरो यथापि वा (Rig Veda VIII. 45. 24), it is properly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अंगुष्ठोदकबकवशानां छन्दस्यन्तः ॥

बहुष्ठस्य स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम्' इति द्वितीयस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थं आरम्भः । वशायहणं नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोक आद्युदात्तमेत्याहुः ॥

14. The finals of बहुष्ठ उदक, बक and वशा are acute in the Chhandas. The word बहुष्ठं would have been middle-acute by Phiṭ III. 3, this ordains final-acute. So also with बकं । It would have been first-acute by Phiṭ II. 7. The word वशां is employed for the sake of niyama : it is end-acute in the Vedas only; in the classical language, it is first acute.

१५ । पृष्ठस्य च ॥

छन्दस्यन्त उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् ॥

15. And the word पृष्ठ is end-acute in the Chhandas. In the classical anguage, it is optionally so, *i.e.*, it is first-acute also by Phiṭ II. 6. As पृष्ठं or पृष्ठम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥

'उनर्वचस्यानाम्' इत्याद्युदात्तस्यापवादः ॥

16. अर्जुनं is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception to Phiṭ II. 9. Why do we say 'when it is the name of straw' ? Observe अर्जुनो वृक्षः where it is first-acute by Phiṭ. II. 9.

१७ । अर्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्यात्पूर्वम्' इति 'अतोऽनाद्यः, (३००१) इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

17. अर्यं is end-acute, when it means 'master.' Otherwise it is first-acute by Phiṭ III. 13 or Pâṇini VI. 1. 213. S. 3701. See also Pâṇini III. 1. 103 for the word अर्य and its vârtika.

१८ । आशाया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्यात्वादन्त्यर्थमिदम् । अत एव ज्ञापकात्किकुप्पर्यन्तस्याद्युदात्तता । 'इन्द्र आशाभ्यस्परि'॥

18. आशां is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies hat when आशा means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशाभ्यस्परि सर्वाभ्यो अभयं करत् । जेता शत्रून् विषूचिकः । (Rig II. 41 12). 'May the wise Indra, conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides.' Here आशा means direction.

१९ । नक्षत्राणामाश्विनयाणाम् ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । आश्वेषादीनां 'अयात्रन्ते-' इति प्राप्ते अश्वादयश्विनाश्च नाभिरूढत्वेनाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥

19. The names of Asterisms, which take the feminine affix आ, are end-acute. The asterisms अश्लेषा, अनुराधा, &c. would have been otherwise governed by Phit II. 19; while ज्येष्ठा, श्रविष्ठा, धनिष्ठा, being formed by इष्ठन्, would have been first-acute by नित् accent.

२० । न कृपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । कृत्तिका नक्षत्रम् । केचित्तु कृपूर्वो य आम्प्रत्ययस्तदाद्युदात्तमिति व्याख्याय 'आर्षिका' 'बहुलिका' इत्यत्राद्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20. Not so, if the final letter is का and the asterism is the name of Kṛittikâ. The final of कृत्तिका is not acute; it is first-acute by Phit II. 19. As कृत्तिका नक्षत्रम् । Others hold that the words ending in का in the feminine are not end-acute; and they mention आर्षिका, बहुलिका ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्तः । 'घृत' मिमिक्षे' आकृतिगणोऽयम् ॥

21. घृत and the rest are end-acute. As घृतं मिमिक्षे घृतमस्य योनिं घृते श्रितो घृतमस्य धाम, (Rig. II. 3. 11). 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c.' This is an Akṛitigaṇa: all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the Ghṛitâdi class.

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'ज्यष्ठ आह चमसा' । 'कनिष्ठ आह चतुरः' । 'वयसि' किम् । ज्येष्ठः श्रेष्ठः । कनिष्ठोल्पिकः । इह नित्त्वादाद्युदात्त एव ॥

22. ज्येष्ठँ and कनिष्ठँ are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest.' As ज्यष्ठ आह चमसाद्वा कृणुत कनीयान् त्वष्टेमं कृणवामेत्याह । कनिष्ठ आह चतुरस्कृणुतेति त्वष्टं ऋभवस्तत् पनयद्वचो वः । (Rig. IV. 33. 5). Here ज्येष्ठ means the 'eldest,' and refers to Ribhu, कनीयान् refers to his *younger* brother Ribhvâ, and कनिष्ठ refers to the youngest brother Vâja. ज्य in ज्येष्ठ here is the substitute of वृद्ध (V. 3. 62) and कन् for युवन् in कनिष्ठः by V. 3. 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe ज्यैष्ठ = श्रेष्ठ derived from प्रशस्य (V. 3. 61), and कनिष्ठ from अल्प (V. 3. 64) = अल्पिकः । These are first-acute by नित् accent. The present sûtra is thus an exception to नित् accent.

२३ । विल्वतिल्वयोः स्वरितौ वा ॥

अनयोरन्तः स्वरितो वा स्यात् । पक्ष उदात्तः ॥

इति फिदन्तेषु प्रथमः पादः ॥

23. The finals of विल्व and तिल्व are optionally svarita In the other alternative they will be acute. As विल्वँ or विल्वँ, तिल्वँ or तिल्वँ ॥

CHAPTER II.

१ । आद्यादिः प्राक् शकटेः ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकट्योः-' इति यावत् ॥

1. From this up to the end of Chapter III, the word आदि exerts the governing influence. From this sútra up to शकटिशकट्या (IV. 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught.

२ । ह्रस्वान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिरुदात्तः स्यात् । वलिः । तनुः ॥

2. A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, *is* first-acute. As वलिः, तनुः ॥

३ । नञ्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

'वने॒ न वा॒ यः'। इसन्तस्य तु धनिः । नपुंसकम् ॥

3. An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस् *is* first-acute. The word नञ् means नपुंसक or Neuter. As वने॒ न वा॒यः (Rig Veda X 39. 1). But धनिस्, धुक्षिस्, अर्चिस् &c. ending in इस् are end-acute.

४ । तृणधान्यानां च द्व्यषाम् ॥

द्व्यचामित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिलाः । बहुचां तु गोधूमाः ॥

4. Words denoting 'straw' and 'grain' are first-acute when consisting of two syllables. The word द्व्यष् = द्व्यच् । As कुँशाः, काँशाः, माँषाः, तिँलाः । But गोधूँमाः is acute on the middle by Phit II. 19. The word अच् is the Name given to vowels by Ancient Grammarians.

५ । नः संख्यायाः ॥

पञ्च । चत्वारः ॥

5. A Numeral ending in न् or र् is first-acute. As पँञ्च, चँत्वारः । In चत्वारः the word is middle-acute by आम accent; see Pàṇini VII. 1. 98. The proper example is चतुरुक्षाः । For चतुर्भिः is end acute by VI. 1. 167, चतुँर्भिः is middle acute by VI. 1. 180. चतुर्णाँम् is governed by VI. 1. 179. Hence example of a compound : which is first acute by VI. 2. 29.

६ । स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् ॥

शिट् सर्वनाम । 'कर्णाँभ्यां कुवुकादधि'। 'ओष्ठाँविव मधु'। 'विश्वो विहाँयाः

6. The words denoting bodily organs and ending in अ, as well as the pronouns are first-acute. The शिट् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians. As कर्णाँभ्यां कुवुकाँदधि, (Rig Veda X. 163. 1) ; ओष्ठाँविव मधुः, (Rig Veda II. 39. 6) विश्वो॒ विहाँयाः (Rig Veda I. 28. 6).

७ । प्राणिनां कृपूर्वम् ॥

ककारस्यैव आदिरुदात्तः । काकः । उकः । 'अकेँधुमें'। प्राणिनाम् किम् ? सौ अपि मँधूदकम् ॥

7. The syllable preceding the क is acute in the name of animate beings. Thus काँकः, उँकः, अकेँधुमें (Rig Veda I. 50. 12). Why in we say 'of living beings'? Observe सोंऽयं धिं मँधूदकम । (Rig Veda IX. 67. 32). Here उदक is end-acute by Phit II. 14.

८। खय्युत्तरौ कृत्रिमाख्या चेत् ॥

खयि परे उवर्णमुदात्तं स्यात्। कन्दुकः ॥

8. The उ preceding a खय् (th surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing. As कन्दुकः ॥

९। उनर्वबन्तानाम् ॥

उन। 'वर्धां यो रिशादसम्'। ऋ। 'स्वर्षारं त्वा कवयो'। वन्। 'पीवानं मेषम्' ॥

9. The words ending in उन, ऋ, and वन् are first acute. As उनः—वर्धां यो रिशादसम् (Rig Veda V. 64. 1). ऋ—स्वर्षारं त्वा कवयो (Rig Veda X. 108. 9). वन पीवानं मेषम् (Rig Veda X. 27 17).

१०। वर्णानां तणतिनितान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः। यतः। हरितः। शितिः। पृश्निः। हरित् ॥

10. Words denoting color are first-acute, when they end in त, ण, ति, नि and त्। Thus यतः, हरितः, शितिः, पृश्निः, हरित् ॥

११। ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृत्ताच्छील्ये ॥

ऋतुर्ये ह्रस्वान्तस्याविभूत ह्रस्वमुदात्तं स्यात्। मुनिः।

11. The initial short vowel is udátta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit': but not so when the initial vowel is short ऋ। As मुनिः। But not so in वृषभः ॥

१२। अक्षस्यादेवनस्य ॥

आदिरुदात्तः। 'अक्ष्नाजाः'। देवने तु। 'अक्षैर्मा दीव्यः' ॥

12. The word अक्ष is first-acute, when not meaning 'to gamble.' As अक्ष्नाजाः (Rig Veda I. 164. 13). But when it means देवन or play, we have अक्षैर्मा दीव्य। (Rig Veda X. 34. 13).

१३। अर्धस्यासमद्योतने ॥

अर्धो यामस्य। समेऽप्यन्ये तु अर्धे विष्यस्याः ॥

13. The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal.' As अर्धोयामस्य. But when it denotes *equal* portions, *i. e.* when it means 'half': we have अर्धे विष्यस्याः ॥

१४। पीतद्रुप्रभृतीनाम् ॥

आदिरुदात्तः। पीतद्रुः। अरुषः ॥

14. The words denoting पीतद्रु or yellow-trees are first-acute. As पीतद्रुः। अरुषः ॥

१५। यामादीनां च ॥

यामः। सोमः। यामः ॥

15. The words याम and the rest are first-acute. As यामः, सोमः, यामः ॥

१६। लुप्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

उच्चैव वडवा। 'स्किरन्तस्य' इति पाठान्तरम्। स्किरन्तिनि लुप्त प्राप्तां संज्ञा ॥

16. The words ending in a लुप् elided-affix denoting the name of the thing compared are first-acute. Another reading is स्फिगन्तस्य । The स्फिक् is the name given by Eastern Grammarians to लुप् elision. Thus चाँङ्गेरी in which the affix कन् (V. 3. 96) is elided by V. 3. 98. Why do we say 'a लुप् ending word'? Observe अग्निर्माणवकः ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रसिंहमहिषाणाम् ॥

एषामुपमेयमात्रे आद्युदात्तः। न । ताल इव तालः । मेडरिव मेडः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥

17. The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिंह and महिष are not first-acute when objects of comparison. The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वत, and means *species* of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र &c., are word-forms. Thus ताल इव तालः, मेडरिव मेडः, व्याघ्रः, सिंहः, महिषः । But when we have वृक्ष इवार्थं वृक्षः, पर्वत इवार्थं पर्वतः, then these two words would be first-acute by the preceding sûtra.

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृद्धः । वाङ्गामुदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥

18. The name of any particular kingdom, ending with a लुप् elided comparative affix, is first-acute, provided that the word has a Vriddhi letter in its first syllable. The word यमन्वा = वृद्ध । Thus वाँङ्गः, but अङ्गाँः is counter-example, because it is not a Vriddham.

१९ । लघावन्ते द्वयोश्च बहूनां गुरुः ॥

अन्ते लघौ द्वयोश्च बह्वोः सतोर्बहुकस्य गुरूदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः ॥

19. A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus कँल्याण or कल्याँणः; कोँलाहलः or कोलाँहलः ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णादनूपूर्वाणाम् ॥

एषां चयानामाद्युदात्तः । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्णः । श्येनी । हरिणी । चक्षुश्शब्दात्परः सोऽस्येषां स चक्षुपूर्वाः । तरक्षुः ॥

20. The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word चक्षु are first-acute. Feminine words; as—मँल्लिका; denoting color, as —श्येनी, हँरिणी; followed by चक्षु as—तँरक्षुः ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

पूर्वं लघु उदात्तं स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः ॥

21. The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus कुक्कुटः, तित्तिरिः ॥

२२ । नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥

अयमादेशः प्राप्तमुदात्तत्वं न । वसन्तः । कलशाखः ॥

22. The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As वसन्तः । कलशाखः ॥

२३ । धान्यानां च दीर्घान्तानामि ॥

आदिरुदात्तः । कान्तानाम् । श्यामाकाः । शान्तानाम् । राजमाषाः ॥

23. The words denoting the names of corns, and having a Vriddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute. Thus श्यामाकाः, राजमाषाः ending in क and ष respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhânta Kaumudi. श्यामाकाः is however governed by Phit III. 18. नैवादकाः would be a better example. According to another recension, the word ष does not occur in the sûtra. In the Phit-vritti the sûtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नैँवाकाः or नैवँदकाः, कँालाषाः or कालँाषाः ॥

२४ । जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥

आदिरुदात्तः । केकयः ॥

24. The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As कँैकयः । According to some, the accent of this word is governed by Phit II. 13 Their examples are अँङ्गाः, वँङ्गाः ॥

२५ । हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा ॥

हयति हल्संज्ञा । पललम् । शललम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'असंयुक्त–' इति किम् ? मल्लः ॥

25. A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus पँललम् or पलँलम्, शँललम्, or शलँलम् । The word ह in the sûtra is equivalent to हल् । Why do we say 'beginning with a हल्'? Observe एकलः । Why do we say 'a non-conjunct ल' ? See मल्लः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानां into this sûtra. They give the examples पञ्चालाः, कोशलाः, and the counter-example पलालम् ॥

२६ । दृगन्तानां च द्व्यषाम् ॥

आदिरुदात्तः । कविः ॥

इति फिट्सूत्रेषु द्वितीय पादः ॥

26. A word ending in इ, उ ऋ or ऌ long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कँविः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानाम् into this sûtra: and so their examples are कुँरवः and वेदयः (कुरु and वेदि), and their counter example is कविँ । Because कविः is found to be end-acute in अग्ने मर्ता दोष्यः कविमित्कृधस्व (Rig Veda X. 31. 13).

CHAPTER III.

१ । अथ द्वितीयं प्रागीषात् ॥

'ईषान्तस्य हलादेः–' इत्यतः प्राग्द्वितीयाधिकारः ॥

1. Up to ईषान्तस्य &c, (III. 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sûtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

'मकरवरुठ–' इत्यतः प्राक् त्र्यचामित्यधिकारः ॥

2. 'Of a word consisting of three syllables' is the phrase to be supplied in the following sûtras up to मकर &c. Sûtra 8.

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । ललाटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रसना । वदनम् ॥

3. Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As ललाँटम् । But the guttural-beginning कपोँलः is middle acute by Phit II. 19 and रसना and वदनं are first-acute by Phit II. 6.

४ । मादीनां च ॥

मलयः । मरः ॥

4. A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable; As मलँयः । मकँरः । महेँन्द्रः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शोतन्या । शतपुष्पा ॥

5. A tri-syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second. As शोतँन्या । शतँपुष्पा । Some read the sûtra as षादीनाम् and illustrate it by सर्षपा ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादपः । आतपः । लघ्वादीनां तु । अनूपम् । द्व्यचांतु । नीपम् ॥

6. A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second. As पादँपः, आतँपः । But अनूपँम् (VI. 2. 189), because the first-syllable is light: and नीपँम (VI. 2. 192), because the word consists of two syllables.

७ । युतान्यण्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणि ॥

7. A tri-syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second. As अयुँतम्, धमँनिः, विपँणी ॥

८ । मकरवरुठपारेवतवितस्तेक्षुवार्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्टाकाशीनामादिर्वा ॥

एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरुठ इत्यादि ॥

8. Either the first or the second syllable of these may have the acute: मँकर (or मकँर), वँरुठ (or वरुँठ), पाँरेवत (or पारेँवत), विँतस्त (or वितँस्त), इँक्षु (or इक्षुँ), वाँर्जि (or वार्जिँ), द्राँक्षा (or द्राक्षाँ), कँलोमा (or कलोँमा), उँमा (or उमाँ), काँष्ठा (or काष्ठाँ), पेँष्टा (or पेष्टाँ), काँशी (or काशीँ) ॥

९। छन्दसि च ॥

प्रमकराद्यर्थं आरम्भः। लक्षणानुसारादादिर्द्वितीयं वोदात्तं ज्ञेयम् ॥

9. In the Chhandas, several other words than प्रमकर &c., have acute either on the first or on the second.

१०। कर्दमादीनां च ॥

आदिर्द्वितीयं वोदात्तम् ॥

10. The words कर्दमा &c., have acute either on the first or on the second. As कर्दमा (or कर्दमा), कुलटा (or कुलटा), उदकः or उदकः, गान्धारिः or गान्धारिः ॥

११। सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदिर्द्वितीयं तेशब्दश्चेति त्रयः पर्यायेणोदात्ताः। सुगन्धितेजनाः ॥

11. The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute-accent. ते means the syllable ते of this word. Thus सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः ॥

१२। नपः फलान्तानाम् ॥

आदिर्द्वितीयं वोदात्तम्। राजादनफलम् ॥

12. Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. Thus राजादनफलम् or राजादनफलम् ॥

१३। यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13. A word ending in य has acute on the syllable preceding such य। As कुलायः ॥

१४। यान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः। सनाया सभा ॥

14. A word-ending in य has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it. As सनाया सभा। Others read this sûtra as यान्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in या and having ना or a light syllable preceding such या has acute on such ना and the light vowel.' They give examples of नैना, दिवा, मुधा ॥

१५। शिशुमारोदुम्बरबलीवर्दोष्ट्रारपुष्करसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15. The following words have acute either on the penultimate or the second syllable:—शिशुमारः (or शिशुमारः or शिंशुमारः or शिंशुमारः), उदुम्बरः (or उदुम्बरः), बलीवर्दः (or बलीवर्दः), उष्ट्रारः (another reading is उष्टारः), पुष्करसद् (or पुष्करसद्).

१६। सांकाश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्वाघाटानाम् ॥

द्वितीयमुदात्तं वा ॥

16. The second syllables of the following are optionally acute. सांकाश्यः (formed by यत् of IV. 2. 80); so also काम्पिल्यः, नासिक्यः, and दार्वाघाटः। See Vârtika दारावाहन under III. 2. 49, S. 2966.

१७ । ईषान्तस्य ह्यादेरादिर्वा ॥

ह्नलीषा । लाङ्गलीषा ॥

17. A word ending in ईषा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable. As ह्नँलीषा, लाँङ्गलीषा ॥

१८ । उशीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्य-देवराणाम् ॥

एषामादिरुदात्तः स्यात् ॥

18. The following have acute on the first उँशीरः, दाँशेरः, कपालः, पँलालः शैँवाल, श्यँामाक, शँारीर, शँराव, हृँदय, हिँरण्य, अँरण्य, अँपत्य, देँवर ॥

१९ । महिष्यावाठयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिरुदात्तः । महिषी जाया । आवाठा उपदधाति ॥

इति फिटसूत्रेषु तृतीयः पादः ॥

19. The word मँहिषी when meaning 'queen,' and अँावाठा when it is the name of a sacrifice are first acute. As महिषी जाया । आवाठा उपदधाति ॥

CHAPTER IV.

१ । शकटिशकट्योरन्तरमन्तरं पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटिः । शकटी ॥

1. Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus शँकटिः, शकँटिः, शकटिँः । शँकटीः, शकँटीः and शकटीँः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अन्तरमन्तरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः । कदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्त्योदात्तः ॥

2. So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brâhmaṇa. As गोँष्ठजः, गोष्ठँजः or गोष्ठजोँ ब्राह्मणः । Otherwise it will be always end-acute by कदुत्तरपदप्रकृतिस्वर (VI. 2. 139), as गोष्ठजँः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

3. So also the word पारावत, with the exception of its penultimate syllable. As पाँरावतः, पारँावतः and पारावतँः । But the penultimate syllable व is never acute.

४ । धूमजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानाम् ॥

एषां चतुर्णां धूप्रभृतींश्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः ॥

4. So also the words धूमजानु with the exception of धू, मुंजकेश with the exception of श, कालवाल with the exception of ल, and स्थालीपाक with the exception of स्था get acute in turn on every syllable. Thus धूँमजानुः, धूमजाँनुः, धूमजानुँः ।

मुञ्जकेशः, मुञ्जकेँशः, मुञ्जकेशँः । कालवालः, कालवाँलः । स्थालीपाकः, स्थाँलीपाकः or स्थालीपाकँः ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेशः । हरिकेशः ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn. As कँपिकेशः, कपिँकेशः, कपिकेँशः, कपिकेशँः । So also with हरिकेशः ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्पष्टम् । न्यङ्नानः । 'व्यचस्वयत्स्वः ॥

6. The words न्यङ् and स्वर् have svarita accent. As न्यँङ्नानः । व्यँचस्वयत स्वः (Rig Veda II. 24. 3).

७ । न्यर्बुदस्यल्कशयोरादिः ॥

स्वरितः स्यात् ॥

7. The first syllables of न्यर्बूद and व्यल्कश are svarita.

८ । तिल्यशिक्यमत्यकार्ष्म्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं क्षेत्रं तिल्यम् । वैश्वानर्या शिक्यमादत्ते । प्रभिन्नायमत्यमन्यास्यति । वज्रः कार्ष्म्यैवज्रेण । 'यतोनावः' (३९०१) इति प्राप्ते ॥

8. The finals of the following words are svarita; तिल्यं, शिक्यं, मत्यं, कार्ष्म्यं धान्यं, कन्या, राजन्यं, मनुष्यं । The word तिल्यम्=तिलानां भवनं क्षेत्रं । वैश्वानर्या शिक्यमादत्ते, प्रभिन्नायमत्यमन्यास्यति, वज्रः कार्ष्म्यैवज्रेण । Some of these are exceptions to VI. 1. 213.

९ । विलवभस्थवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

9. In the Chhandas the following words are finally svarita : विल्वं, भस्थं, वीर्यं । As ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वत्त्वसमसिमेत्यनुदात्तानि ॥

स्तुरंङ्त्वत् । 'उत त्वः पश्यन्' । 'नभन्तामन्यके समे' । 'सिमस्मै' ॥

10. The words त्वत्, त्व, सम, and सिम are wholly anudâtta. As स्तुरँङ्त्वत् (Rig Veda VII. 101 3), उत त्वः पश्यन् (Rig Veda X. 71. 4), नभन्ताम न्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1), सिमस्मै (Rig Veda I. 115. 4).

११ । सिमस्याथर्वणेऽन्त उदात्तः ॥

अथर्वण इति प्रायिकम् । तेन 'वासस्तनुते सिमस्मै' इत्यृग्वेदेऽपि भवत्येव ॥

11. In the Atharva Veda the word सिम is finally acute. The rule is not confined to the Atharva Veda : it is so found in the Rig Veda also. As वासस्तनुते सिमस्मै (Rig Veda I. 115. 4).

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्वाहा ।

12. The Indeclinables are first acute. As स्वाहा ॥

१३ । उपसर्गाश्चाभिवर्जम् ॥

13. The upasargas are first-acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभिः' । सप्तस्य तृतीये सह । 'सहस्य सः—' (१००६) इति प्रकरणे सहशब्द आद्युदात्त इति तु प्राज्ञः । तच्चिन्त्यम् ॥

14. The words एव and the rest are finally acute. Another reading is एवमादीनाम् । As एवँ, एवँम्, नूनँम्, सहँ । सहं ते पुत्र सू_रिभिः । In VI 3. 78 S. 1009, the word सह is first-acute according to Kâśikâ. Thus there is an apparent contradiction.

१५ । वाचादीनामुभावुदात्तौ ॥

उभौ यत्रैवमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य बाधाय ॥

15. Both syllables of the words वाच and the rest are acute. This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented. (VI. 1. 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम् ॥

16. The words च and the rest are anudâtta.

१७ । यथेति पादान्ते ॥

'तं नेमिमृभवो' यथा' । 'पादान्ते' किम् । 'यथानो अदितिः करत्' ॥

17. The word यथा is anudâtta at the end of a Pâda or verse. As तं नेमिमृभवो' यथा (Rig Veda VIII. 75. 5). But यथा'नो अदि'तिः करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I. 43. 2).

१८ । प्रकारादिद्विरुक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्तः । पटुपटुः ॥

18. A double-word is finally acute when it denotes प्रकार &c. Thus पटुपटुँः This would have been finally acute by Pâṇini's rule also; VIII. 1. 11 and 12.

१९ । शेषं सर्वमनुदात्तं ॥

'शेषं सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिद्विरुक्तस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥

इति फिट्सूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19. All other double-words are anudâtta. As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII. 8. 4) देवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3). ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS—(continued).

३७०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त एव स्यात् । अग्निः । कर्तव्यम् ॥

3708. That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable.

This sûtra may also be treated as a Paribhâshâ or an Adhikâra sûtra. The udâtta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels. Thus the affix तव्य has udâtta on the first अ, as in कर्तव्यम् । So also अग्निः formed with the affix नि (Uṇâdi IV. 50).

३७०९ । अनुदात्तौ सुप्पितौ । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । न यो युच्छति । अपित्पोरनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयौ ॥

3709. The case-affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudâtta.

This is an exception (apavâda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न यो युच्छति (Rig Veda V. 54. 13).

Here the root युच् प्रमादे is end-acute by VI. 1. 162. To it is added शप् which becomes svarita, as it is preceded by an udâtta (VIII. 4. 66). Then is added तिप्, which becomes monotone by I. 2. 39. S 3668, as it is preceded by a svarita. So the affix तिप् becomes monotone.

३७१० । चितः । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । "चितः सप्रकृतेर्बहुव्रजर्थम्" । चितिः प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदाये यस्मात्स उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । 'नभन्तामन्यके समे' । 'यजे सरस्वतीमहम्' । 'तकत्सु तं' ॥

3710. A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory 'ch', gets acute on the end syllable.

Vârt:—In the cases of affixes having an indicatory च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes 'bahu' and 'akach'. Thus बहुपटुः । The affix बहुच् is one of those few affixes which are really prefixes, (V. 3. 68). The accent will not, therefore, fall on च्, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base. So also with the affix अकच् । It is added in the *middle* of the word, but the accent will fall on the *end*; as उच्चकैः (V. 3. 71).

Thus:—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1). यजे सरस्वतीम् (Rig Veda VIII. 21. 18). तकत्सु ते (Rig Veda I. 133. 4).

३७११ । तास्वतस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चितस्तास्वतस्यान्त उदात्तः । पूर्वेण सिद्धे जित्स्वरबाधनार्थमिदम् । कोऽज्ञापनाः ॥

3711. A stem formed with a Taddhita-affix having an indicatory *ch*, has acute on the end syllable.

Thus कौञ्जायनाः formed by the affix चफञ् (IV. 1. 98). कुञ्ज + चफञ् + ञ्य = कौञ्जायन्यः, dual कौञ्जायन्यौ, pl कौञ्जायन्यः (ञ्य being elided by II. 4 62, and thus giving scope to चफञ् accent). In this affix there are two indicatory letters च and ञ ; the च has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ञ has two functions, one to regulate the accent by VI. 1. 197, and another to cause Vriddhi by VII. 3. 117. Now arises the question, 'should the word get the accent of च or of ञ' ? The present rule declares that it should get the accent of च and not of ञ, for the latter finds still a function left to it, while if ञ was to regulate the accent, च would have no scope.

३७१२ । कितः । ६ । १ । १६५ ॥

कितस्तद्धितस्यान्त उदात्तः । 'यदाग्नेयः' ॥

3712. A stem formed by a Taddhita affix having an indicatory *ka* has acute accent on the end syllable.

Thus यदाग्नेयः । Here the affix ढक is added to अग्नि by IV. 2. 33 S. 1236.

३७१३ । तिसृभ्यो जसः । ६ । १ । १६६ ॥

अन्त उदात्तः । 'तिस्रो द्यावो सवितुः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable.

Thus तिस्रो द्यावः सवितुः (Rig Veda I. 35. 6).

The word तिस् is end-acute; the feminine तिसृ being its substitute would also be end-acute. Before the affix जस्, the ऋ is changed to र by VII. 2. 100. Here VIII. 2. 4 would have made the जस् svarita. This debars that svarita accent. Therefore the word तिस्रः in the above example is end-acute.

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ । १६८ ॥

सावितीयमोजसुवचनम् । तत्र य एकाच् ततः परा तृतीयादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'वाजा विदथ्याः' । सौ किम् ? राज्ञेत्यादौ एकाचोऽपि राजशब्दात्परस्य मा भूत् । 'राज्ञो नु ते' । य एकाच किम् ? 'विदथे राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम् ? 'न दर्दर्शं वाजम्' ॥

3714. The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic.

The word सौ (locative of सु) refers to the सु of the Locative plural.

Thus वाजा विदथ्याः । Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञो नु ते वरुणस्य व्रतानि बृहद्गभीरं तव सोम धाम । (Rig Veda I. 91. 3) because the stem in the Locative Pl. of राजन् is not monosyllabic, but dissyllabic; though here it is monosyllabic. Why do we say 'monosyllable'? Observe विदथे राजनि त्वे (Rig Veda VI. 1. 13). Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददर्श वाजम् (Rig Veda X. 71. 4). The plural of Locative being taken in the sûtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि, as in

the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *singular* locative their stem has one syllable.

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । १ । १६९ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा तृतीयादि विभक्तिरन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाच्या ॥

3715. The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened.

The phrases 'एकाच्', and तृतीयादिर्विभक्तिः are understood here also. The nitya or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवा॑च्या, or परमवार्च्या, परमवा॑चे: or वाचे॑, परमवा॑चः or वा॑चः । So also परमत्वा॑च्या or त्वच्या &c.

३७१६ । अञ्चेश्छन्दस्य सर्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० ॥

अञ्चेः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधी॑चः' । चाविति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं तृतीयादिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं तस्यापिग्रहार्थम् । 'प्रतीचो॑ बाहून्' ॥

3716. In the Chhandas, the case-endings other than the sarvanâmasthâna, get the acute accent when coming after añch.

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रा॑दधी॑चो॑ अस्थभि (Rig Veda I 84. 13). Here the word दधीच् had accent on ची by VI. 1. 222, but by the present sûtra, the accent falls on the case-affix अस् ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word asarvanâmasthâna has been used here to include the ending अस् also. As प्रतीचो॑ बाहून् प्रतिभङ्ग्धेषाम् (Rig Veda X. 87. 4).

३७१७ । ऊदिदंपदाद्यप्पुभ्र्व्भ्यः । ६ । १ । १७१ ॥

'ऊद्' 'इदं' 'पदादि' 'अप्' 'पुम्' 'रै' 'दिव' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता । ऊद् । प्रष्टीहः । प्रष्टीहा ॥

'+ उञ्छुपधाग्रहणं कर्तव्यम् +' । इह मा भूत् । अनुवृवा॑' । 'अनुवावे' । इदम् । 'इ॒भिर्न॑भिर्न॑मः' । अन्वादेशे न । 'अन्तोदात्तात्' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तताप्यस्तीति वाच्यम् । 'इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्यापि विधानात् । 'इ॒ते क्रू॑' । 'माभ्यां गा अनु' । 'पञ्चभ्यामाहुतिभ्य॒-' (२२८) इति ऊद् पदादेः । 'इ॒दभ्यां [illegible]' । 'दृ॒ढिर्न जि॒ह्रा' । 'जायते मासिमासि' । 'मनश्चित्ते॒ दृ॒दा' । [illegible] । 'अ॒भातेव॑ पुंस:' । रै । 'रा॒या व॒यम्' । 'रा॒ये धर्ता' । दिव । 'दि॒वेदिवे॑' ॥

3717. The same (asarvanâmasthâna) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vâh'; also after *idam*, after *pad* &c. (upto 'nis' VI. 1. 63) after *apa*, *puns*, *rai* and *div*.

Thus: (1.) ऊद्:—प्रष्टीहः, प्रष्टीहा ॥

VArt.—In the case of ऊद् the penultimate उ should be taken. Therefore not here.

(2) इदम्—अभिर्विभिर्नः (Rig Veda IV. 17. 11).

Not so in anvâdeśa (II. 4. 32 S. 350), because the anuvritti of अन्तोदात्तात् is understood in this sûtra. Nor should it be said that there is final udâtta in the case of anvâdeśa इदम् also. Because in anvâdeśa the अद् substitute of इदम् is expressly taught to be anudâtta by II. 4. 32, and it can never be end acute. Thus in the following Rik verse (Rig Veda IV. 32. 22):—प्र ते अग्ने जिह्वया अंहामि गोरवो यथा। माभ्यां मा अनु शिश्वयः॥

Here आभ्यां is used as अन्वादेश referring to अद् of the preceding line.

(3) पद &c. These are the six words पद्, दत्, नस्, मास्, हृद् and निश् (VI 1. 63, S. 228). Thus पद्भ्यां भूमिः। दद्भिर्न जिह्वा (Rig Veda X. 68. 6). क्षपसे मासि मासि (Rig Veda X. 52. 3). मनसिजम्मे हृद आ (Rig Veda I. 24. 12).

(4) अप्:—as अपां फेनेन (Rig Veda VIII. 14. 13).

(5) पुंस्:—as अभातेव पुंसः (Rig Veda I. 124. 7).

(6) रै—as राया वयम् (Rig Veda IV. 42. 10). रायो धर्ता (Rig Veda V. 15. 1).

(7) दिव्—as दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3).

३७१८। अष्टनो दीर्घात्। ६। १। १७२॥

असार्विधि अन्तोदात्ता। 'अष्टाभिर्विश्वभिः'॥

3718. The asarvanâmasthâna case-endings after 'ashtan 'eight' have acute accent, when it gets the form 'ashtâ'

The word अष्टन् has two forms in the Acc. pl. and the other cases that follow it, namely अष्टा and अष्ट। The affixes of Acc. pl. &c., are udâtta after the long form अष्टा and not after अष्ट। Thus अष्टाभिः (Rig Veda II. 18. 4) opposed to अष्टभिः, अष्टाभ्यः: con. अष्टभ्यः, अष्टासु con. अष्टसु। The word अष्टन् has acute on the last syllable, as it belongs to the class of घृतादि words (Phit I 21); and by VI. 1. 180 the accent would have been on the penultimate syllable. This rule debars it.

३७१९। शतुरनुमो नद्यजादी। ६। १। १७३॥

अनुमः यः शतुप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परा नद्यजादिश्च असार्विधि अन्तोदात्ता स्यात्' 'अच्छा रयं प्रथमा जानती'। क्रियते। 'अन्तोदात्तात्' किम्। दधती। 'अभ्यस्तानामादिः' (३९७१) इत्याद्युदात्तः। 'अनुमः' किम्। तुदन्ती। इकारेणोऽपि उदात्तः। अदुपदेशात्परत्वाच्छतुः '-लसार्वधातुकम्-' (३९०१) इति निघातः॥

3719. After an oxytone Participle in *at* the feminine suffix 'ī' (nadi) and the case endings beginning with vowels (with the exception of strong cases) have acute accent, when the participle affix has not the augment *n* (*i. e* is not *anit*).

The word अन्तोदात्तात् 'after an oxytoned word' is understood here. Thus अच्छा रयं प्रथमा जानती (Rig Veda III. 31. 6). So also क्रियते (III. 2. 80 S. 2990).

If the participle is not an oxytone, the rule does not apply. As दँशत, दँशती। Here the accent is on the first syllable by VI. 1. 189. S. 3673. Why do we say 'not having the augment नुम्?' Observe तुदँन्ती। Here also by VI.

1. 186. S. 3730, after the root सुद् which has an indicatory ञ, in the Dhâtupâṭha being written सुद, the sârvadhâtuka affix शप् (अ) is anudâtta. This anudâtta अ, coalescing with the udâtta उ of सुद (VI. I. 162), becomes udâtta (VIII. 2. 5); and VIII. 2. 1 not being held applicable here, the Participle gets the accent, and not the feminine affix.

३७२० । उदात्तयणो हल्पूर्वात् । ६ । १ । १७४ ॥

उदात्तस्थाने यो यण्हल्पूर्वस्तस्मात्परा नदी शसादिर्विभक्तिश्च उदात्ता स्यात् । 'चोदद्यित्री सूनृतानाम्' । 'एषा नेत्री' । ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे ॥

3720. The same endings have the acute accent, when for the acutely accented final vowel of the stem, a semi-vowel is substituted, and which is preceded by a consonant.

Thus चोदयित्री सूनृतानाम् (Rig Veda I. 3. 11), एषा नेत्री (Rig Veda VII. 76. 7) ऋतं देवाय कृण्वते सवित्रे (Rig Veda II. 30. 1). All these are तृच् ending words and have consequently acute accent on the final (VI. I. 163).

३७२१ । नोङ् धात्वोः । ६ । १ । १७५ ॥

अनयोर्यणः परे शसादय उदात्ता न स्युः । ब्रह्मबन्ध्वा । 'सेत्पृक्ष्निः सुभ्वे' ॥

3721. But not so, when the vowel is of the feminine affix 'ऊ' (IV. 1. 66), or the final of a root.

After the semi-vowel substitutes of the udâtta ऊ (IV. 1. 66) or of the udâtta final vowels of the root, when preceded by a consonant, the weak case-endings beginning with a vowel do not take the acute accent. Thus ब्रह्मबन्ध्वा ब्रह्मबन्ध्वे, धीरबन्ध्वा, धीरबन्ध्वे from धीरबन्धू, which has acute accent on ऊ, because ऊँङ् is udâtta (III. 1. 3), and the ekâdeśa of it, when it combines with the preceding vowel is also udâtta (VIII. 2. 5). The व substituted for ऊ before the ending आ, is a semi-vowel substitute of an udâtta (उदात्तयण्); the affix after it would have become udâtta by the last sûtra, but not being so, the general rule VIII 2. 4 applies and makes it svarita. Let us take an example of a semi-vowel substitute of the vowel of a root (धातु-यण्)—सुकल्स्वा; सुकल्स्वे and खलप्वा, खलप्वे from सुकल्यू and खलपू respectively formed by क्विप् affix, the second member of the compound retaining its original accent, namely, the oxytone. the semi-vowel being substituted by VI. 4. 83. before the vowel case-endings. So also सेत्पृक्ष्निः सुभ्वे (Rig Veda VI. 66. 3).

३७२२ । ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप् । ६ । १ । १७६ ॥

ह्रस्वान्तादन्नोदात्ताच्चुटश्च परो मतुप्युदात्तः । 'यो अग्निमाँ उतमाँ इवर्धते' । नुट् । 'अस्य यवस्यः कर्णावन्तः सखायः' । 'अन्नोदात्तात्' किम् ? 'मा स्व विदद्विभुमान्' ॥

'+ स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् +' इत्यतत्र नेष्यते । 'सुकल्स्वाँ इन्द्रः' । 'नियुत्वान्वा युवाकवि' ॥

'+ रेभच्चाच्च +' । रेवाँ इद्रेवतः' ॥

3722. The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent. when an oxytoned stem ends in a light vowel, or the affix before it the augment *n* (VIII. 2. 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also. Thus

सो अं सिध्मो ऊर्वन्मां दधति (Rig Veda V. 42. 14). So also when मतुप् takes तुद्, as मघवत्वना, मघवत्तमः मघोनः इत्थाः (Rig Veda X. 71. 7). Here by VII. 1. 76, the word मघ takes मघवन् and becomes मघोन्, then is added तुद् by VIII 2. 16, and we have मघोन् त् मतुप् । The preceding त् is elided. When the stem is not oxytone (antodâtta) this rule does not apply : as वैश्वानरम् । मात्वा विद-दिन्द्रियाणम् (Rig Veda II. 42. 2). The word इन्द्र has acute on the first syllable, as it is formed from इन्द with the affix रक् (Un I. 10) which is चित् (Un I. 9). So the मतुप् retains its anudâtta here. So also in the case of मघवत्त्व त्, the affix does not become acute, though the word मघवन् has acute on the final as the intervening त् makes the न् of it heavy when the affix is added : the general maxim स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् does not apply here, because the very fact that त् is only taken as an exception, shows this, as मघवत्वा इन्द्र (Rig Veda III. 47. 1) निशुम्भवान्वा यवागहि (Rig Veda II. 41. 2).

Vârt :—The affix मतुप् becomes acute after the heavy vowel of रै ; as ग्नारैवान् = रयिरस्यास्ति । There is vocalisation of य of रयि, as र ए इ, then substitution of one, as र इ, then guṇa, as रै in रैवान् सदृक्षवतः (Rig Veda VIII. 2. 13).

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मतुपि योऽजन्तस्तदन्तादन्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । 'क्षेत्रस्य पतिनो वयम्' ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nâm' has optionally the acute accent.

Thus :—क्षेत्रस्य पतिनो वयम् (Rig Veda I. 3. 11).

So also अग्नीनाम् or अग्नीनाम्, वायूनाम्, or वायूनाम् कर्तॄणाम् or कर्तॄणाम् (see VII. 1. 54).

३७२४ । ऋचि छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

ऋचि परो नामुदात्तो वा । 'वेर्वसे नाना मभिमज्जतीनाम्' । वेत्युत्तरेण ङ । 'जयन्तीनां मरुतो यज्ञ' ॥

3724. In the Chhandas, the ending 'nâm' has diversely the acute accent after the feminine affix 'î.'

Thus वेवसेनानाम् अभिमज्जतीनाम्, (Rig Veda X. 103. 8). Sometimes it does not take place, as जयन्तीनाम् मरुतः (Rig Veda X. 103. 8).

३७२५ । षट्चतुर्भ्यो हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

ऋचि एभ्यो हलादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'आ वेदधिषु यमानः' । 'त्रिभिर्यज्ञं वेत्व' ॥

3725. The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *shat* (I. 1. 24), as well as after *tri* and *chatur*.

The anuvritti of अन्तोदात्तात् ceases : for the present rule applies even to words like वैश्वान and मैत्रेय which are acute on the initial by Phit II. 5. Thus षण्णाम् षड्भिः, षड्भ्यः, पञ्चानाम्, सप्तानाम्, त्रिभिः, त्रिभ्यः, चतसृणाम्, चतसृभिः (See VII. 1. 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants' ? Observe वैश्वान

पथः (VI. 1. 167 and VII. 2. 99). या वर्धिषूँ वसानः (Rig Veda II. 16. 4). त्रिभिः साकं देव सविता (Rig Veda IX. 67. 26).

३७२६ । न गोश्वन्साववर्णराड्ङिद्बह्वचः । ६ । १ । १८२ ॥

एभ्यः परानुदात्तं न । 'सखा' सुता । 'गोभ्यो' नातुम् । 'सुप त्यिङ् ङेर्यं यं' । सौ सवर्णदीर्घत्वेऽवर्णान्तात् 'तेभ्यो' सु_धम । तेषां वाहि चु_धी हवम् ॥

3726. The foregoing rules from VI. 1. 168 downwards have no applicability after *go*, and 'śvan' and words ending in them; nor after a stem which before the case ending of the Nominative singular has *a* or *â*, nor after 'râj,' nor after a stem ending in *anch*, nor after *krunch* and *krit*.

Thus गैङ्, गैं, गौभ्याम् as in सखा सुता (Rig Veda I. 122 7). Here by VI. 1. 168, the case endings would have got otherwise the accent, which is however prohibited. So also धुर्वा, धुर्भ्यां and धुरुभ्याम् । गोभ्यो नातुम् (Rig Veda VIII. 45, 30) Here VI. 1. 169 is prohibited. So also धुर्वा, धुर्भ्यां, धुरम्धुवा, धुरम्धुर्भ्यां and धुरम्धुरुभ्याम् । सुषविश्वश्चम् (Rig Veda V. 2. 7). The word सावर्ण्यः (सौ सवर्णे.) means 'what has अ or आ before सु (1st sing.)' Thus ॅतेभ्यः, ॅतेभ्यः, ॅपंभ्य. । तेभ्योदुग्धम् (Rig Veda V.79. 7). तेषां वाहि चुधी हवम् (Rig Veda I. 2. 1). So also राजा, राजे, धुरन्राजा । The word राज् is formed by क्विप् affix. भ्रस्ज् = भ्रस्ज + क्विप्; the prohibition applies to that form of this word wherein the nasal is not elided (VI. 4. 30). Thus भ्राँष्ट्रा, भ्राँष्ट्र्याम् । Where the nasal is elided there the case-ending must take the accent; as भ्राष्ट्रा, भ्राष्ट्रे । क्रुञ्च is also a क्विप् formed word. Thus क्रुञ्चा, क्रुञ्चे, धुरन्क्रुञ्चा । कृत is derived from कृ 'to do' or from कृत् 'to cut' by क्विप्; as कृँता, कृँते and धुरन्कृँता । Why has the word श्वन् been especially mentioned in this sûtra, when the rule would have applied to it even without such enumeration because in the Nominative Singular this word assumes the form श्वा and consequently it is सावर्ण्यः ? The inclusion of श्वन् indicates that the elision of न् should not be considered asiddha for the purposes of this rule. Therefore, the present rule will not apply to words like ब्रह्मन् and पितृ which in Nom. Sing. end in आ as ब्रह्मा and पिता after the elision of न् of सनड्ह् (VII. 3. 94). Thus the Locative Singular of ब्रह्मन् will be ब्रह्मणि by VI 1. 168; this prohibition not applying, and the affix मतुप् will get udâtta after पिता by VI. 1. 176 as पितृमाँन् । But rule VI. I. 176 will be debarred by the present in the case of दृषद्वान्, because दृषद् is a सावर्ण्य ॥

३७२७ । दिवो झल् । ६ । १ । १८३ ॥

दिवः परा झलादिर्विभक्तिरुदात्ता । 'द्युभिरक्तुभिः' । 'झल' इति किम् । 'उप त्वाग्ने दिवेदिवे' ॥

3727. After *div* a case-ending beginning with *jha* or *sa* is unaccented.

Thus द्युँभ्याम्, द्युँभिः रक्तुभिः (Rig Veda I. 34. 8). This debars VI. 1. 168, 171. why do we say 'beginning with a झल् consonant'? Observe उपत्वाग्ने दिवेदिवे, Rig Veda I. 1 7)

३७२८ । शृ छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १८४ ॥

शृः उरा छन्दसि विषये भभि वेदिषि । 'बभ्रिर्वेमानः' ॥

3728. After *śri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented.

Thus बर्भिः or बभ्रिभिः, बर्भ्यः, बभ्रिभ्यः, बर्भ्याम्, बभ्रिभ्याम्, बर्भु, बभ्रु । बभ्रिवमानः (Rig Veda IX. 75. 3). But not so श्रीः, श्रियै ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥

तित्कृज्ज्ञाप्यातम् । 'कृ वृजन' ॥

3729. An affix having an indicatory *t*, is svarita *i. e.*, has circumflex accent.

Thus विश्वाहोर्जम्, विश्वाहोर्जम्, formed by वत् (III. 1. 97). सार्वम्, सार्वम् with अण् (III. 1. 124). This is an exception to III. 1. 3 which makes all affixes Ádyudátta. For exception to this rule see VI. 1. 213 &c. वनवृजम् (Rig Veda I. 38. 2).

३७३० । तास्यनुदात्तेन्ङिदुपदेशात्तसार्वधातुकमनुदात्तमृदिद्गिट् । ६ । १ । १८६ ॥

उकारात्परं यत्सार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् । तासि । कर्ता कर्तारौ । कर्तारः । प्रत्ययस्वरापवादोऽयम् । अनुदात्तेन । ङ आस्ते । ङितः । 'अभि यन्ति ऊर्जसेभिः' । अनुपदेशात् । वुरंभुजा, वनवृजम्' । सिच्स्वरोऽजादिना बाध्यते । 'अर्धमानं स्वेदसे' । 'तास्यादिभ्यः' किम् । 'अभि वृधे वर्धन्तीः' । उपदेशग्रहणाच्च । 'वृतो वृजाय वर्धा' । 'सप्तहयम्' किम् । 'ऊतीव निग्रभा' । सार्वधातुकम्' किम् । शिश्ये । 'ऋदिद्गिडः' किम् । शेते । यदधीते । 'ऋ विद्यीन्धिखिदिभ्यो नेति वक्तव्यम् ऋ' । वृष्णे शर्धाय' यतश्च 'अनुदात्तस्य च यत्र-' (३६५१) इति सूत्रे भाष्ये स्थितम् ॥

3730. The Personal-endings and their substitutes (III. 2. 124-126) are, when they are sârvadhâtuka (III. 4. 113 &c), unaccented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tâsi' after a root which in the Dhâtupâṭha has an unaccented vowel or a 'ṅ' (with the exception of 'hnuṅ' and 'iṅ') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of Instruction (upadeśa).

Thus तासिः, कर्तारौ, —कर्तारः, this debars the affix accent (III. 1. 3). Anudâttet:—as, आस्—आस्ते, वस्—वस्ते । ङितः—चूङ्—चूते, शीङ्—शेते ; अभिजन्ति ऊर्जसेभिः (Rig Veda VII. 104. 8). अत् उपदेशः:—as तुदतः, तुदतः, पचतः, पठतः । वुरंभुजा वनवृजम् (Rig Veda I. 3. 1). A root taking अण् (अ) is considered as taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters ञ् and ण् are disregarded on the maxim अनुबन्धस्थानेऽन्त्यस्तं (= अनवयवस्तं) । Thus यजमानः, यजमानः । The augment नुक् is added by आने मुक् VII. 2. 82 which may be explained in two ways; *first*, the augment नुक् is added to the final अ of the base (aṅga) when आन (आनश् &c.) follows; or *secondly*, the augment नुक् is added to the base (aṅga) which ends in अ, when आन follows. In the first case नुक् becomes part and parcel of अ, and therefore उपदेश will mean and include an अ having such नुक्, on the maxim यदागमास्तद्गुणीभूतास्तद्ग्रहणेन ग्रह्यन्ते 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment.' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming अनुदात्तेत् । But if secondly मुक् be taken as part of the *base* which ends in आ, then the सकारादिधातुक does not follow an अनुदात्तेत्, because म intervenes. But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed. The augment मुक्, (म्) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix यासुट् has an indicatory उ, yet ङित accent (VI 1. 163) is debarred by this rule, as it is *subsequent*. As वर्धमानं स्वे दमे (Rig Veda I. 1. 8).

Why do we say after सादि &c. Observe अभिद्युधे मघोनः (Rig Veda III 6 10) क्न्यनिर्नः । The vikaraṇa नु is ङित् (I. 2. 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though नु is considered as ङित् for the purposes of preventing the guṇa of the prior term क्नि, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word ङित् in this sûtra may be taken as equal to ङिदुपदेश and not the जातिदेशिक ङित् like नु । Why do we use the word upadeśa ? So that the rule may apply to पँचाशः, पञ्चाशः, but not to शतः, शत: the dual of शत् which ends in त् in upadeśa, though before तम् and थस् it has assumed the form श । Therefore शतँ, शतँ: । शतोवज्रायथा (Rig Veda VI. 60. 6). Why do we use the word स (Personal endings) ? Observe अतोऽनिनाना formed by यासुट् added to हन् (III. 2. 128), which not being a substitute of सद्, is not a personal ending like यासुट् । Why do we use the word Sârvadâtuka ? Observe क्षिप्ये, क्षिप्यँते क्षिप्सिरे । Why do we say with the exception of हनुङ् and हन्? Observe हनूनँ, वद् अधीतँ ॥

Vârtika :—Prohibition must be stated of विद्, ईन्ध, and क्षिप् । Thus इन्धे राजा (Rig Veda VII. 8. 1).

This is explained in the Mahâbhâshya on sûtra VI. 1. 161. S. 3651.

३७३१ । आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

सिजन्तस्यादिरुदात्तो वा । 'यामिष्टं वर्तिरश्विनो ॥

3731. In 'sich' Aorist. the first syllable may optionally have the acute accent.

The word उदात्त is understood here. Thus, मा हि कौष्टाम्, मा हि कार्ष्टाम् ; मा हि लौविष्टाम or मा हि लाविष्टाम ॥ So also यामिष्टं वर्तिरश्विनो (Rig Veda VII. 40. 5 and VII. 67. 10).

३७३२ । थलि च सेटीडन्तो वा । ६ । १ । १८६ ॥

सेटि थलन्ते पदे ईडुदात्तः क्रमो वा आदिर्वा स्यात् । पक्षे तैतिले चयस्तदा 'सिति' (३७३८) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । तुलयिथ । अत्र सत्यारोऽपि पर्यायेणोदात्ताः ॥

3732 Before the ending *tha* of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment *i*, the acute accent falls either on the first syllable, or on this *i*, or on the personal ending

Thus सुँचक्षिय, सुचँक्षिय, सुचक्षिँय, and सुचक्षियँ । As कन् has an indicatory क् the syllable preceding the affix may have also the accent (VI. 1. 193). Thus we get the four forms given above. In short, with कन् termination, the accent may fall on any syllable. When the क is not क्ङिद्, the accent falls on the root and we have one form only by क्ङिद् accent (VI. 1. 193 S. 3676) :—सर्वाँय ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । ६ । १ । २१७ ॥

रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'यदाद्यवग्रहे' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

3733. What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables.

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus सरसाँवत् and चरसाँयम् formed by छनीयर् (III. 1. 96); यदुजाँतीयः, मदुग्राँतीयः by जातीयर् (V. 3. 19) यदाद्यवग्रहे ॥ This debars III. 1. 3.

Here end Affix-accents.

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV.

ACCENT OF COMPOUNDS.

३७३४ । समासस्य । ६ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'बह्वृचिवम्' ॥

3734. A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यच्च त्विषं (Rig Veda I. 4. 7). The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent; the udâtta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant.

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । ६ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोगि पूर्वं पदं प्रकृत्या स्यात् । 'कुत्वाड्डुचं'वत्समः' । 'उदात्त-' इत्यादि किम् । सर्वानुदात्ते पूर्वपदे समासान्तोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समग्राढः ॥

3735. In a Bahuvrihi, the first member preserves its own original accent.

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udâtta or svarita—which is in the first member : प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudâtta accent.' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudâtta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1. 158. Thus the first member of a Bahuvrihi would have lost its accent and become anudâtta; with the present sûtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udâtta. Thus कुत्वाड्डुचं वैवत्समः

The words udâtta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the pûrvapada are anudâtta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udâtta on the final by the universal rule enunciated in VI. I. 223. Thus सप्तमार्यः, here सप्त being *all* anudâtta, the accent falls on म ॥

३७३६ । तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीयासप्तम्युपमानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तैते पूर्वपदप्रकृतिस्वरे तत्पुरुषे समासे । तुल्यश्चेतः । 'कृत्यतुल्याख्या अजात्या' (७३६) इति तत्पुरुषः । खिरिवाया: खिरिकायाः । 'पृ न भ्रस्ज दम्भ्रस्जसर्जिशदसदां' । मन्थर्यति मादयै इन्द्रे सप्तमीतत्पुरुषः । अक्षौ श्यामा ॥

'+ सप्तमी सप्तपुरिणीतानाम् +' । अक्षेषु वा दृश्यः । 'परिगणनम्' किम् । कार्त्वाकायकः । मुहूर्तसुखम् भोगार्थं सुखम् ॥

3736. In a Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning 'a resemblance', or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यश्चेतः । This is a Karmadhâraya compound formed under II. 1. 68, S. 749 and तुल्य being formed by यत् is acutely accented on the first (VI. 1. 216).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as :—खिरिकायाः (II. 1. 30). खिरिः is formed by the Unâdi affix कु to खन (Un. IV. 143), and it being treated as a खित (Un. IV. 142) has udâtta on the final.

(3) When the first member is a word in the Locative case, as सप्तसप्तयुँत्सखम् (Rig Veda I. 4. 7). Here मन्थर्युँत्सखम् is a Locative Tatpurusha compound. मन्थर्यम् is an epithet of *India*. मन्थर्यति = मादयै = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as :—अक्षौ श्यामा ॥ These compounds are formed by II. 1. 55. अक्षौ is formed by Gaurâdi ङीष् and is final-acute.

(5) When the first member is an Indeclinable as, धृँषोवायः । (Rig Veda VI. 67. 9). The Indeclinable compound has udâtta on the first, it is formed by II. 2. 5.

Vârt:—In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle न, by कु, and by Particles (nipâta). Though मद् is one of the Nipâtas, its separate mention indicates that मद्-accent debars even the subsequent खल्-accent as मदखलिः (III. 3. 112, S. 3389). Therefore, it does not apply to स्वात्वाकायकः which has acute on the final and belongs to Mayûravyaṁsakâdi class.

(6) When the first member is in the accusative case, as:—मुहूर्तँसुखम् । They are formed by II. 1. 29. मुहूर्तं belongs to पुरोडरादि class and is acutely accented on the last.

(7) When the first member is a Kritya-formed word, as, भोक्ष्यो व्याम् । The compounding is by II. 1. 68. भोक्ष्य is formed by ण्यत् and has svarita on the final : (VI 1. 185).

३७३७ । वर्णो वर्णेऽनेते । ६ । २ । ३ ॥

वर्णवाचिन्युत्तरपदे वर्णवाचि पूर्वं पदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहित लक्षणायाः । कृष्णश्चासौ नक्तञ्चेत्यादिः । लोहितश्चासौ दृषच्चेति । 'वर्णः' किम् । परमकृष्णः । 'वर्णेऽनेते' किम् । कृष्णतिलाः । 'अनेते' किम् । कृष्णेतः ॥

3737. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color-denoting word, but not when it is the word *eta*.

Thus कृष्णसारङ्गी, लोहितलक्षणायाः । कृष्ण is formed by नक् affix (Un. III. 4) and has acute on the final (III. 1. 3). लोहित is formed by the affix तक् added to रुह (Un. III. 94) and has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकृष्णः (VI. 1. 223). Why do we say 'with another color-denoting word'? Observe कृष्णतिलाः (VI. 1. 223). Why do we say 'but not when it is एत'? Observe कृष्णेतः। The compounding takes place by II. 1. 69.

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे । ६ । २ । ४ ॥

इतरोत्तरपदयोः प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वं पदं प्रकृत्या स्यात् । अरित्रगाधमुदकम् । तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम् । वाध्दृग्दे दीयते तावदित्यर्थः । अरित्रशब्दः दृषच्चेति मध्योदात्तः । प्रमाणमितावरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम इव । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra *i. e.* of the depth of a pestle.' गोलवणम्, 'so much salt as may be given to a cow.' These are Genitive Tatpurusha compounds. अरित्र is formed by the affix इत्र added to रि (III. 2. 184), and has acute on the middle (III. 1. 3): गो is formed by डो (Un. II. 68) and has acute on the final ओ। The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length. The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent.

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S. 3734).

३७३९ । दायाद्यं दायादे । ६ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दः धुप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः । 'दायाद्यम्' किम् । परमदायादः ॥

3739. In a Tatpurusha compound, having the word dayada as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent.

Thus पित्र्यदायादः, धैनदायादः । The word धन is derived by adding धु to धान् (Un. II. 81). Though the Unâdi Sútra II. 81 ordains धु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of बहुल (III. 3. 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III. I. 3).

Why do we say 'when meaning inheritance'? Observe चरणदायादैः (VI. 1. 223) taking the final acute of a compound.

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्ध्यादि पूर्वपदं प्रकृत्या षष्ठ्यर्थे । गमनचिरम् । आतुरस्यकृच्छ्रम् । गमनं कारकक्रियत्वेन चिरकालभावि कृच्छ्रेणेति वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । सूपकृच्छ्रम् ॥

3740. In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus गमनचिरम्, or आतुरस्यकृच्छ्रम् । The words गमन and आतुरस्य are formed by ल्युट् affix, and have चित् accent (VI. 1. 193). This compound belongs either to the class of Mayûra-vyaṃsakâdi (II. 1. 72), or of an attribute and the thing qualified. When *going* to a place is *delayed* owing to some defective arrangement or cause, or becomes *difficult*, there is produced an *obstacle* or hinderance, and is called गमनचिरं or गमनकृच्छ्रं । Why do we say 'which experiences a hinderance'? Observe सूपकृच्छ्रम् ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

आद्यवयवि पदशब्दे उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । मूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । मूत्रशब्दो यजन्तः उच्चारशब्दो घञन्तः 'घञ–' (३८७८) आदिस्वरेणोदात्तः । 'अपदेशे' किम्, विष्णुपदम् ॥

3741. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext.'

The word अपदेश means 'a pretext,' 'a contrivance.' Thus मूत्रपदेन प्रस्थितः उच्चारपदेन प्रस्थितः । Gone on pretext of voiding urine or excreta.

The word मूत्र is derived by adding the affix ष्ट्रन् to the root मुच्, the क being substituted for उच् of मुच्, (Un. IV. 163), and has acute on the first (VI. 1. 197) or it may be a word formed by घञ् to the root मूत्रयति । The word उच्चार is also formed by घञ् and by VI. 2. 144, S. 3878, has acute on the final. The compounding takes place by II. 1. 72 or it is an attributive compound.

Why do we say 'when meaning a pretext?' Observe विष्णोः पदम् = विष्णुपदम् ॥

३७४२ । निवाते वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड्यनिवातम्, कुटीशब्दो गौरादिर्ङीबन्तः । कुड्यशब्दो यगन्तः । षष्ठ्यन्ते । 'वातत्राणे' किम् । राजनिवाते वर्तते । निवातशब्दोऽयं ऽठः वायुं ॥

3742. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'vâta' in the sense of a protection from wind.'

Thus कुत्रेवं निवातं = कुटीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds.' So also कुटीनिवातम् or कुटीनिवातम्। The word निवात is an Avyayibhâva compound = वातस्य अभावः (II. 1. 6): or a Bahuvrihi = निर्गतो वातोऽस्मिन्। The word कुटीनिवातम् &c., are examples of compounds of two words in apposition. कुटी is formed by ङीष् (IV. 1. 41), and has acute on the last (III. 1. 3). Some say that कुत्र is derived from कु by adding यत् with the augment डुक् and treating it as कित्, it has the acute on the first; others hold that it is derived by the affix डुक् to कु and the affix has the accent. The ड here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राज्ञो निवाते वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्व or vicinity.

३७४३। शारदेऽनार्तवे। ६। २। ९॥

ऋतौ भवमार्तवम्। तदन्यवाचिनि शारदशब्दे परे तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात्। रज्जु शारदमुदकम्। शारदशब्दो नूतनार्थः। तस्यास्त्वपदविषयः। 'रज्ज्वाः सत्र उद्भृतम्', रज्जुशब्द 'इञेरसुग्भ' इत्यादुत्रा व्युत्पादितः। 'अनार्तवे' किम्। उत्तमशारदम्॥

3743. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word Sârad' having any other sense than that of 'autumnal.'

The word आर्तव means appertaining to season (ऋतु) *i. e.*, when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new': and it forms n invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to रस्ज् (Un. I. 15), the स being elided. The affix उ is treated as कित् (Un. I. 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् 'best autumnal grass &c.' (VI. I. 223).

३७४४। अध्वर्युकषाययोर्जातौ। ६। २। १०॥

अनयोः परतो जातिवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम्। कठाध्वर्युः। दौवारिककषायम्। जातिशब्दः पदार्थ आत्मा। तस्मात्-'वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्च' (१४८४) इति खिनिः 'कठचरकाल्लुक्' (१४८७) इति लुक्। द्वारि नियुक्त इति ठक्यनोदात्तौ दौवारिकशब्दः। 'जातौ' किम्। परमाध्वर्युः॥

3744. In a Tatpurusha compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word अध्वर्यु or कषाय॥

Thus कठाध्वर्युः। This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning. कठ is derived by अच् affix (III. I. 34), and to it is added the Taddhita affix खिनि (IV. 3. 104. S. 1484), in the sense of कठेन प्रोक्तं (IV. 3 101), and the affix is then elided by IV. 3. 107, S. 1487.

So also दौवारिककषायम्। This is a Genitive compound. The word दौवारिक is formed by ठक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. 1. 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्वर्युः, परमकषायः (VI. 1. 223).

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ९९ ॥

जनोः पूर्वं प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समानार्थोऽयं पूर्वमाद्युदात्तो न सादृश्यम् ॥

3745. In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadṛiśa' or 'pratirûpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Unadi affix तृच् (Un II. 95) and is finally accented. Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृशँ: (VI. 1. 223); here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance.'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राग्रहपत्सप्तमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यम्+' इति माचश्लो लुक् । प्राच्यशब्द आद्युदात्तः । प्राच्यशब्दान्तो सप्तसमश्च प्राच्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । त्रीणि प्रस्थाः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746. In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu.

Thus प्राँच्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्त समाः प्रमाणमस्य । the affix माचञ् denoting 'measure' (V. 2. 37. S. 1838) is elided (See V. 2. 37. S. 1838 Vart) प्राच्यश्चासौ सप्तसमश्च = प्राँच्यसप्तसमः 'an Eastern seven-years old'; प्राच्य has acute on the first. Why do we say 'before a Dvigu'? Observe त्रीणि प्रस्थाः । Why do we say 'when denoting measure?' Obser e परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यपण्यं वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे परे सप्तम्युक्ते गन्तव्यवाचि पण्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दो रक्प्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747. Before the word 'vânij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals.

Thus मद्रँवाणिजः=मद्रेषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants i. e. 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds. मद्र is derived by रक् affix (Un II. 11) and is acutely accented on the last (VI. 1. 165). In the sense of पण्य we have : गोवाणिजः 'a dealer in cows;' गो is finally accented (Un II. 67).

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals?' Observe परमवाणिजँ: ॥

३७४८ । मात्रोपज्ञोपक्रमच्छाये नपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिषु परेषु नपुंसकवाचिनि सप्तम्युक्ते तथा । भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दो 'गुरोश्च हलः' (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्द आद्युदात्तः ।

मन्त्रोपक्रमम् । मन्त्रश्चक्रः । उपाध्यायस्य । दधुक्षायम् । दधुक्षश्च धानुष्काणी विग्रहात् । 'मधुश्चरे' किम् । दुग्धक्षाया ॥

3748. The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mâtrâ,' 'upajñâ,' 'upakrama', and 'chhâyâ' when these words appear as neuter.

Thus भिक्षामात्रं । The word मात्रा is here synonymous with तुल्य, the phrase being = भिक्षायास्तुल्यप्रमाणं, and is a Genitive compound. The word भिक्षा is derived from भिक्ष, by the feminine affix अ (III. 3. 103. S. 3280), and has acute on the final (II. 1. 3). So also with उपज्ञा, as पाणिन्युपज्ञम् (see II. 4. 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as मन्त्रोपक्रमाणि ब्राह्मणानि । The word मन्त्र is formed by ष्ट्रन् (III. 1. 144). The Tatpurusha compounds ending in उपज्ञा and उपक्रम are neuter by II. 4. 21. So also with छाया, as दधुक्षायम् । The word दधुक्ष is derived from दुह् by क्स affix (Un. I. 13),and it being treated as णित् (Un. I. 9) the acute falls on दु the first syllable (VI. I. 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—दधुक्षायाः छाया; and it is Neuter by II. 4. 22. When the compound is not a Neuter we have दुग्धक्षाया (II. 4. 25).

३७४९ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

एतयोः परयोर्हितवाचिनि तत्पुरुषे तथा । गमनसुखम् । गमनप्रियम् । गमनशब्दे णित्स्वरः 'क्ङिति' किम् । परमसुखम् ॥

3749. The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good.'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going,' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by ल्युट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI. I. 193). The word sukha and priya have the sense of क्ङित or 'well' '*good*,' 'beneficial,' *i. e.* when the thing denoted by the first term the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७५० । प्रीतौ च । ६ । २ । १६ ॥

प्रीतौ गम्यायां परयोः सुखप्रिययोः । ब्राह्मणसुखं पायसम् । ब्राह्मणप्रियोऽध्यायः । ब्राह्मणशब्दाव्यधौ पदव्यत्ययेऽन्तोदात्तौ । 'प्रीतौ' किम् । राजसुखम् ॥

3750. The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired.'

Thus ब्राह्मणसुखं पायसं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brâhmanas,' ब्राह्मणप्रियोऽनध्यायः &c. The words ब्राह्मण and ब्राह्म have acute on the final being formed by the affixes अण् and ण्य respectively (V. 4. 62 and III. I. 3) When not meaning agreeable to or desired, we have राजसुखम् ॥

३७५१ । स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिशब्दे परे स्ववाचि पूर्वपदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परस्वामी ॥

3751. In a Tatpurusha compound, having the word 'svâmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus गोँस्वामी । When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी ॥

३७५२ । पत्यावैश्वर्ये । ६ । २ । १८ ॥

'वसूना यज्ञपतिर्वसे' ॥

3752. In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent.

Thus वसूना यज्ञपतिर्वसे (Rig Veda I. 60. 4). The word यज्ञ is formed by क्त (III. I. 144) and has acute on the final (III I. 3)

३७५३ । न भूवाक्चिद्दिधिषु । ६ । २ । १९ ॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचिनि तत्पुरुषे समासे प्रकृत्या । भूश्च वाक्च चित्च दिधिषुश्च भूवाक्चिद्दिधिषवः । भूवाक्चितः । चित्पतिः । दिधिषूपतिः ॥

3753. The words भू, वाक्, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha when coming before the word *pati* denoting 'lord.'

This debars the accent taught by the last aphorism. Thus भूपतिः, वाक्पतिः, चित्पतिः, दिधिषूपतिः । All these are Genitive compounds and are finally accented by VI. I. 223.

३७५४ । वा भुवनम् । ६ । २ । २० ॥

ऊढ्यविषये । भुवनपतिः । 'भूकृञोः सिच्यः-' इति क्युक्तौ भुवनशब्दः ॥

3754. The word *bhuvana* may optionally keep its accent in Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord.'

Thus भुवनपतिः or भुवनपतिः । The word भुवन is formed by क्युन् (Un. II. 80), and has acute on the first (VI. I. 197).

३७५५ । आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने । ६ । २ । २१ ॥

अस्तित्वाध्यवसायः संभावनम् । गमनमाशङ्कते । गमनाबाधम् । गमननेदीयः । गमनमाबाधाध्यते निकटतरमिति वा संभाव्यते । 'संभावने' किम् । परमनेदीयः ॥

3755. Before आशङ्क आबाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition.

The word संभावनम् = अस्तित्वाध्यवसायः 'the hesitation about the existence of a thing.' Thus गमनमाशङ्कते वर्तते 'one fears the journey'; Similarly गमनमाबाधम् वर्तते = गमनं बाध्यते इति संभाव्यते 'it has stepped in as an obstacle to journey.' Similarly गमननेदीयो वर्तते = गमनमिति निकटतरमिति संभाव्यते 'the journey stands directly before.'

Why do we say 'when a supposition is meant'? Observe परमनेदीयः। All the above words are formed by ख्युट् affix and have क्षित् accent. (VI. 1. 193).

३७५६। पूर्वे भूतपूर्वे। ६। २। २२॥

आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यपूर्वः। पूर्वशब्दो वृत्तिविषये भूतपूर्वे वर्तते। 'भूतपूर्व' किम्। परमपूर्वः॥

3756. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pûrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—.'

Thus आढ्यो भूतपूर्वः = आढ्यपूर्वः 'formerly had been rich.' The compound must be analysed in the above way. The compounding takes place by II. 1. 57 or it belongs to Mayûra-vyaṁsakâdi class.

Why do we say when meaning 'had been lately.' Observe परमपूर्वः, should be analysed as परमश्चासौ पूर्वश्चेति। If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example. In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७। सविधसनीडसमर्यादसवेशसदेशेषु सामीप्ये। ६। २। २३॥

बहु पूर्वं प्रकृत्या। मद्रसविधम्। गान्धारसनीडम्। काम्बोरसमर्यादम्। मद्रसवेशम् मद्रसदेशम्। 'सामीप्ये' किम्। सह मर्यादया समर्यादं क्षेत्रम्। चैत्रसमर्यादम्॥

3757. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीड, समर्याद, सवेश, and सदेश in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीडम्, काम्बोरसमर्यादम्, मद्रसवेशम् and मद्रसदेशम्। The accents of these words have been taught before in Sûtras VI. 2. 12, 13. The words सविध &c., are derived from सह विधया &c., but they all mean 'in the vicinity': मद्रसविधं = मद्राणां सन्नीप्यम्। Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe सह मर्यादया वर्तते = समर्यादं क्षेत्रम् 'a field having boundary.' चैत्रस्य समर्यादं = चैत्रसमर्यादम् 'the bounded field of Chaitra.'

३७५८। विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु। ६। २। २४॥

विस्पष्टकटुकम्। विस्पष्टशब्दो 'गतिरनन्तरः' (३७८३) इत्यात्पुदात्तः। 'विस्पष्ट-' इति किम्। परमनवशम्। 'गुण-' इति किम्। विस्पष्टब्राह्मणः। विस्पष्ट। विशद। व्यक्त। संपन्न। पण्डित। कुशल। निपुण॥

3758. The words 'vispashṭa' &c. preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound.

Thus विस्पष्टं कटुकम्। The compounding takes place by II. 1. 4. and it should be analysed thus विस्पष्टं कटुकम्।

The word विस्पष्ट has acute on the first by VI. 2. 49. The word (2) विशद is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable. Some read the

word as विचित्रः, which being a Bahuvrihi has also first acute. The word (3) व्यंक has svarita on the first by VIII. 2. 4. The remaining words of this class are (4) संपर्चं, (5) पँटु or कटु, (6) पथिदत्, (7) कुशल (8) चपल and (9) निपुण. Of these, the word संपर्च has acute on the final by VI. 2. 144 ; पँटु is formed by उ (Un 1. 18), which being considered as नित् (Un. 1. 9), it has acute on the first. पथिदत is formed by क to the root पद्, and is finally acute (VI. 2. 144). कुशल has accent on the final, being formed by a krit affix (कुशान् लाति=कुशलः, ला आदाने, or Un I. 106). चपल being formed by a चित् affix (Un. I. 111), has acute on the final (VI. 1. 163), for चित् is understood in the Unadi sûtra Un. I. 111 from sûtra Un. I. 106. The word निपुण has acute on the final by VI. 2. 144, being formed by अ affix added to पुण &c.

Why do we say 'of विस्पष्ट &c., ? Observe परमवर्णम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality' ? Observe विस्पष्टब्राह्मणः ॥

३७५९ । ज्यावमकन्पापवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'श' 'ज्य' 'अयम' 'कन्' इत्यादेशवति पापवाचिनि चोत्तरपदे भाववाचि पूर्वं पदं प्रकृत्या । गमनश्रेष्ठम् । गमनज्यायः । गमनावमम् । गमनकनिष्ठम् । गमनपापिष्ठम् । 'श-' इत्यादि किम् । गमनशोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमनं श्रेयो गमनश्रेयः । 'कर्म-द्रुति किम । षष्ठीसमासे मा भूत् ॥

3759. In a Karmadhâraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhâva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V. 3. 60), 'jya' (V. 3. 61) 'avama' and 'kan' (V. 3. 64), and before a form built from the word 'pâpa.'

Thus गँमनश्रेष्ठम्, गँमनज्यायः, गँमनावमम्, गँमनकनिष्ठम् गँमनपापिष्ठम् । गमन is a ल्युट् formed word and has चित् accent *i. e.*, on the first syllable, (VI. 1. 193). The words श, ज्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sûtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of पाप, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word पापवत् ॥

Why do we say 'श &c.' ? Observe गमनशोभनम् । Why do we say 'a verbal Noun' ? Observe गमनश्रेयः, गमनँ श्रेयः = गमनश्रेयः a better carriage where the word' गमन is = गम्यतेऽनेन 'a carriage' here ल्युट् is in the sense of करण and not भाव (III 1. 117. S. 3293). Why do we say 'a Karmadhâraya compound' ? Not so in the Genitive compound.

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारवच्च पूर्वम् । कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः ॥

3760. The word 'kumâra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhâraya compound.

Thus कुमार श्रमण । The word कुमार has acute on the final, as it is derived

from the root कुमार क्रीडायाम् with the affix अच् of पचादि। By II. 1. 70, S. 752 it is ordained that कुमार is compounded with समस &c.

NOTE:—Some commentators hold that the word कुमार must be followed by समस &c. (II. 1. 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim लक्षण-प्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणम् "whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule in which the same individual term has been employed." Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all Karmadhâraya compounds of कुमार॥

३७६१। आदिः प्रत्येनसि। ६। २। २७॥

कुमारस्यादिरुदात्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये। प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येनाः। कुमारप्रत्येनाः॥

3761. In a Karmadhâraya compound of Kumâra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumâra.

The word प्रत्येनस् = प्रतिगतमेनोऽस्य। Thus कुमारप्रत्येनाः॥

३७६२। पूगेष्वन्यतरस्याम्। ६। २। २८॥

पूगा गणास्तेषूक्तं वा। कुमारज्ञातकाः। कुमारज्ञीमूताः। आद्युदात्तत्वाभावे कुमारज्ञेत्येव भवति॥

3762. The first syllable of Kumâra is acute optionally, when the second member is a word denoting 'the name of a horde.'

The word पूग means 'a multitude, a collection &c.' Thus कुमारज्ञातकाः or कुमारज्ञातकाः (VI. 2. 26), or कुमारज्ञातकाः। So also with कुमारज्ञीमूतकाः। Here ज्ञातक &c, are horde-names; and the affix अण is added to them by V. 3. 112: which is elided in the Plural by II. 4. 62. In the above examples when the word 'Kumâra' is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI. 2. 26, when the प्रतिपदोक्त maxim is not applied: when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI. 1. 223.

३७६३। दगन्तकालकपालभगालशरावेषु द्विगौ। ६। २। २९॥

एषु परेषु पूर्वं प्रकृत्या। पञ्चगवयः प्रमाणमस्य पञ्चगविः। दशमाक्तान्भूतो दशमाक्तः। पञ्चदशमासान्भृतः पञ्चदशमास्यः। 'तमधीष्टे—' इत्यधिकारे द्विगोर्यप्। पञ्चकपालः। पञ्चभगालः पञ्चशरावः 'वः संख्यायाः' इति पञ्चशब्दस्य आद्युदात्तः। 'दगन्ताविषु' किम्। पञ्चाश्वः। 'द्विगौ' किम्। परमगविः॥

3763. In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of *a (ik)*, before a word denoting time, as well as before 'kapâla,' 'bhagâla' and 'śarâva.'

Thus पञ्चारत्निः । The above is an example of Taddhitârtha Dvigu (II 1 52) equal to पञ्चारत्नयः प्रमाणमस्य, the प्रमाण denoting affix मात्रच् is always elided in Dvigu (V. 2. 3 Vârt). So also द्वैहायनः = द्वय मात्रान् भूतो । So also पञ्चहायन । This is also a Taddhitârtha Dvigu (II. 1. 52), formed by the affix यप् (V. 1.80-82 S 1744-46). So also पञ्चकपालः, पञ्चभगालः, पञ्चशरावः । These are also Taddhitârtha Dvigu formed by IV. 2. 16, the affix यप् being elided by IV. 1. 88. The word पञ्चन् is first acute by Phit (II. 5).

Why do we say "before an इगन्त stem &c"? Observe पञ्चभिरश्वैः क्रीतः=पंचाश्वैः, । Why do we say "in a Dvigu Compound?" Observe परमारत्निः ॥

३७६४ । बहुन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० ॥

बहुशब्दस्तथा वा । बहुरत्निः । बहुमास्यः । बहुकपालः । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य चेति 'उदात्तस्वरितयोः--' (३६५७) इति भवति ॥

3764. In a Dvigu compound, the word *bahu* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapâla, bhagâla and śarâva.

This allows option where the last rule required the accent necessarily. Thus बहुरत्निः or बहूरत्निः, बहुमास्यः or बहूमास्यः, बहुकपालः or बहूकपालः, बहुभगालः or बहूभगालः, बहुशरावः or बहूशरावः । The word बहु has acute on the final being formed by the affix कु (Un. I. 23). When the उ is changed to व, as in the first example, the anudâtta अ is changed into svarita by VIII. 2. 4. S. 3657, when the first member preserves its accent. In the other alternative, the accent falls on the last syllable.

३७६५ । दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ ॥

एतयोः परतः पूर्वं पदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः । पञ्चवितस्तिः ॥

3765. In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishṭi' and *vitasti* as second members.

Thus पञ्चदिष्टिः or पञ्चदिष्टिः, पञ्चवितस्तिः or पञ्चवितस्तिः । The affix मात्रच् is elided after the प्रमाण denoting words dishṭi and vitasti (V. 2. 37).

३७६६ । सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ ॥

अकालवाचि सप्तम्यन्तं प्रकृत्या सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः । सांकाश्येति यञन्तः । आतपशुष्कः । भाण्ड्यपक्वः । भाण्ड्यिति ष्ट्रञन्तः । चक्रबन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । 'अकालात्' किम् । पूर्वाह्णसिद्धः । कृत्स्वरेण बाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'śushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound.

Thus सांकाश्यसिद्धः or सांकाश्यसिद्धः, काम्पिल्यसिद्धः or काम्पिल्यसिद्धः । The word सांकाश्य is formed by the affix यञ् added to संकाश (IV. 2. 80). The words, sâmkâśya and kâmpilya have acute on the final, and by Phit Sûtra (III. 16) in the alternative the accent falls on the middle So also आतपशुष्क । The word

भाष्ट्र is formed by ष्ट्रन् affix, and has acute on the beginning. So also चक्रन्दस्यः The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time'? Observe पूर्वाह्णसिद्धैः। The compounding takes place by II. 1. 41. The accent of the Locative Tatpurusha taught in VI. 2. 1. was debarred by Krit-accent taught in VI. 2. 144. The present sûtra debars this last rule regarding Krit-accent and reordains the Locative Tatpurusha accent when the Krit-words are सिद्ध &c.

३७६७। परिप्रत्युपापा वर्ज्यमानाहोरात्रावयवेषु। ६। २। ३३॥

एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे। परित्रिगर्तं वृष्टो देवः। प्रतिपूर्वाह्णम्। प्रत्यपररात्रम्। उपपूर्वं रात्रम्। अपत्रिगर्तम्। उपसर्गा आद्युदात्ताः। बहुव्रीहितत्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम्। अपपरिरेव वर्ज्यमानमुत्तरपदम् तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात्। अहोरात्रावयवा अपि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति। 'वर्ज्य—' इति किम्। अग्निं प्रति प्रत्यग्नि॥

3767. The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayîbhâva compound also).

Thus परित्रिगर्ते वृष्टो देवः 'It rained all round (but not in) Trigarta.' (See II. 1. 11. and 12). So also परिसायंरम् परिसायंमनि, परिपूर्वं रात्रम्। So also प्रतिपूर्वाह्णम्, प्रत्यपररात्रम् उपपूर्वाह्णम्, उपपूर्वं रात्रम्, ॥ अपत्रिगर्ते वृष्टो देवः, (II. I. 11. and 12).

By Phit Sûtras IV. 12, and 13 all Particles (Nipâta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अभि। Therefore परि &c, have acute on the first. In a Tatpurusha and Bahuvrihi compounds, these words 'pari' 'prati' &c. as first members would have retained their accent by the rules already gone before; the present sûtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayibhâva compounds also. The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वर्जन, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप। With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as *excluded*, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि शलभाः पतन्ति।

३७६८। राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु। ६। २। ३४॥

राजन्यवाचिनां बहुवचनान्तानामन्धकवृष्णिषु वर्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या। उग्रसेनकौ। चैद्यकाः। शिनिवासुदेवौ। शिनिराद्युदात्तो लक्षणाप्तदपत्ये वर्तते। 'राजन्य—' इति किम्। द्रौपदीभैमसेनाः। द्रौपदी सखा द्रौपदीयाः। भैमेरपत्यं पुमान् भैमसेनः। अन्धकवृष्णय एते न तु राजन्याः। राजन्यशब्दाभिधानप्रत्ययानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम्। नेते तथा। 'बहुवचनम्' किम्। उग्रसेनवासुदेवौ। 'द्वन्द्वे' किम्। दक्षोनां कुमारा दाक्षिकुमाराः। 'अन्धकवृष्णिषु' किम्। कुरवकाराः॥

3768. The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural num-

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vṛishṇi.

Thus श्वाफल्कैचेकाः, चैत्रकैरोधकाः, शैनिवासुदेवाः । The word Śvâphalka is formed by अण् affix (IV. 1. 114) and has acute on the last (III. 1. 3). The word शिनि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan'? Observe द्वैप्यहैमायनाः । Here द्वैप्य is derived from द्वीप by the affix यञ् (IV. 3. 10) = द्वीपे भवाः । हैमायनः = हैमेरपत्यं युवा । These names belong to Andhaka and Vṛishṇi clans, but are not the warrior-names. The word राजन्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (अभिषिक्तवंश्याः); these (Dvaipya and Haimâyana) do not belong to any such family.

Why do we say 'in the Plural number'? Observe संकर्षणवासुदेवौ ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound'? Observe षष्ठीनां कुमाराः=दृष्णि-कुमारैः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vṛishṇi clans'? Observe कुकपञ्चालाः ॥

३७६९ । संख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्रेस्त्रयश्चादेश्च भाद्यु दात्तो निपात्यते ॥

3769. The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent.

Thus ऐकादश, द्वैादश, त्रैयोदश or त्रयोैदश । The त्रयस् is the substitute of त्रि VI. 3. 48) and has acute on the final.

३७७० । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयरौढीयाः । ह्रस्वेन मध्योदात्ता चेयं । आचार्योपसर्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम् । सकलो द्वन्द्व आचार्योपसर्जनो यथा विज्ञायेत । तेनेह न । पाणिनीयदेवदत्तौ । 'आचार्य—' इति किम् । छान्दसवैयाकरणाः । 'अन्तेवासी' किम् । आपि गलवपाणिनीये शास्त्रे ॥

3770. When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent.

The word अन्तेवासी means 'a pupil' 'a boarder; not a day scholar.' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जनः or teacher-derived name. Thus पाणि॑नीय-रौढी॑याः । Both words have acute on the middle as formed by ह affix. The word आचार्योप-सर्जन qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only. That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers. Therefore not in पाणिनीय-देवदत्तौ where though the first is a teacher-derived name, the second is not.

Why do we say "names derived from the teacher's'? Observe छान्दसवैय

Who do we say 'a scholar?' Observe आपिशलपाणिनीये शास्त्रे ॥

३७७१ । कार्तकौजपादयश्च । ६ । २ । ३७ ॥

एवं द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । कार्तकौजपौ । कतस्येदं कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ । सावर्णि मायङ्कवेयौ ॥

3771. Also in the Dvandvas 'kârtkaujapau' &c, the first members retain their accent.

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words. 1. कार्त-कौजपौ (formed by अण् IV. I. 114 in the sense of Patronymic, from कत and कुजप these being Rishi names) ॥

2. सावर्णिमायङ्कवेयौ (sâvarni is formed by ढक् Patron. affix and मायङ्कवेय by ढक् IV. I. 119).

3. आवन्त्यश्मकाः The word Avanti is end-acute, to which is added the Patron affix ñyaṇ by IV. I. 171, which being a Taddhâj is elided in the plural; अवन्तीनां निवासो जनपदः = आवन्ति the quadruple significant अण् being elided.

4. पैलशयापर्णेयाः (Paila is derived from Pilâ; the son of Pilâ is Paila, the yuvan descendant of Paila will be formed by adding फिञ् IV. I. 156, which is however, elided by II. 4. 59.) The word Śyâparṇa belongs to Bidâdi class IV. I. 104, the female descendant will be Śyâparṇi the yuvan descendant of her will be Śyâparṇeya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलशयापर्णेयौ also.

5 कपिशयापर्णेयाः Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by यञ् IV. I. 107, which is however elided by II. 4. 64. This compound must, therefore, be always in the plural.

6. शैतिकाक्षपांचालेयाः (Śitikṣha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikâkṣha by अण्, IV. I. 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by ढञ् which is elided by II. 4. 58. Pâñchâla's female descendant is Pâñchali, her yuvan descendant is Pâñchâleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतिकाक्षपाञ्चालेयौ also.)

7. कटुकवार्धूलेयाः or कटुकवार्चलेयाः (The son of Katuka will be formed by ढञ् IV. I. 59, which is elided in the Plural by II. 4. 66. The son of Varchalâ is Vârchaleya).

8. शाकलशुनकाः (The son of Śâkala is Śâkalya, his pupils are Śâkalâḥ by अण् IV. 2. 111. The son of Śunaka will be Śaunaka by यञ् IV. I. 104, which will be elided in the Plural by II. 4. 64). Some read it as शाकलशौनकाः, where the ढञ् affix after Śunaka is elided by II. 4. 66. So also शुनकर्धात्रेयः ॥

9. बाभ्रवकाभवाः (the son of Babhru is Bâbhrava).

10. आर्चाभिमौद्गलाः (Archâvinah are those who study the work produced by Richâva, the affix णिनि being added by IV. 3. 104. Mudgala belongs to Kaṇvâdi class IV. 2. 111; Maudgalâḥ are pupils of the son of Mudgala).

11. कुन्तिसुराष्ट्राः. This a Dvandva of Kunti and Surâshtra in the plural or of the country-names derived from them like Avanti. Kunti and Chinti have acute on the final.

12. खिञ्तिसुराष्ट्राः as the last. 13. तण्डवतण्डाः (Both belong to Pachâd class formed by अच् III. 1. 134, from तडि ताडने Bhvâdi 300, वतण्ड is formed from the same root with the prefix नञ्, the ञ् being elided, and both have acute on the final: and are enumerated in the Gargâdi list IV. 1. 105. In the plural the patronymic affix यञ् is elided by II. 4. 64.

14. गर्गवत्साः। Here also यञ् affix is elided by II. 4. 64.

15. अविमत्तकामबधाः or °विद्धाः। Avimatta has acute on the first being formed by the नञ् particle. Both the words lose इञ् patronymic by II. 4. 66.

16. बाभ्रवशालङ्कायनाः। The son of Babhru is Bâbhrava, and the son of Śalaṅku or Śalaṅka of नडादि IV. 1. 99 is Śâlaṅkâyana.

17. बाभ्रवदानच्युताः। Dânchyuta takes इञ् in the patronymic which is elided by II. 4. 66.

18. कठकालापाः। Kaṭhâḥ are those who read the work of Kaṭha, the affix खिञि (IV. 3. 104.) being elided by IV. 3. 107. Those who study the work of Kâlâpin, are Kalâpâḥ the अण् being added by IV. 3. 108, which required the इन् of Kalâpin to be retained by VI. 4. 164 but by a Vârtika under VI. 4. 144 the इन् portion is elided before अण्॥

19. कठकौथुमाः। Those who study the work of Kuthumin are कौथुमाः formed by अण् (IV. 1. 83) the इन् being elided before अण् by VI. 4. 144 Vârt already referred to above.

20. कौथुमलौकाक्षाः। Those who study the work of Lokâksha are Laukâkshâḥ. Or the son of Lokâksha is Laukâkshi, the pupils of latter are Laukâkshâḥ.

21. स्त्रीकुमारम्। Strî has accent on the final.

22. मौदपैप्पलादाः। The son of Muda is Maudi, the pupils of latter are Maudâḥ. So also Paippalâdâḥ.

23. मौदपैप्पलादाँः। The double reading of this word indicates that Rule VI. 1. 223 also applies.

24. वत्सजरत् or वत्सजरन्तः = वत्स + जरत्। Vatsa has acute on the final.

25. So also सौश्रुतपार्थवाः, The pupils of Suśruta and Pṛithu are so called; they take अण् IV. 1. 83. 26. जरामृत्यू, 27. याज्यानुवाक्ये। Yâjya is formed by यजत्, added to यज्, the ज् is not changed to a Guttural by VII. 3. 66. It has svarita on the final by तित् accent (VI. 1. 185). Anuvâkya is derived from anu + vach + ṇyat.

३७७२। महाव्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु। ६। २। ३८॥

महच्छब्दः प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु। महाव्रीहिः। महापराह्णः। महागृष्टिः। महेष्वासः। महाहैलिहिलः। महच्छब्दोन्नोदात्तः। 'सन्महत्-' (७४०) इति प्रतिषेदोत्तरपदाद्य स्वरः। नेह। महतो व्रीहिर्महद्व्रीहिः।

3772. The word महत् (महा) retains its accent before the following: व्रीहि, अपराह्ण, गृष्टि, इष्वास, जाबाल, भार, भारत, हैलिहिल, रौरव, and प्रवृद्ध॥

Thus महाँश्रोत्रिः, महाँश्वराद्धणः, महाँग्रष्टिः, महाँध्वासः, महाँजाखालः, महाँभारः' महाँभारतः, महाँहैलिहिलः, महाँरौरवः, महाँप्रवृद्धः, ॥ The महत् has acute on the final (Un II. 84.) On the प्रतिषेदोक्त maxim already mentioned under VI. 2. 26. S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II. 1.61. S. 740 for that is the particular rule of Karmadhâraya compounding relating to mahat (pratipadokta). This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpurusha. Thus महतो श्रोत्रिः = महद्श्रोत्रिः which has accent on the final by VI. 1.223.

३७७३ । क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३९ ॥

महच्च । क्षुल्लकश्चासौ वैश्वदेवश्च । महावैश्वदेवम् । क्षुधं लातीति क्षुल्लः । तस्मादज्ञातादिषु कोऽल्पोदात्तः ।

3773. The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaiśvadeva.

Thus महाँवैश्वदेवम्, and क्षुल्लकँवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus क्षुधं लाति=क्षुल्लः to which the Diminutive क (V. 3. 7 3. &c) is added: and the word has udâtta on the final.

३७७४ । उष्ट्रः सादिवाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रसादी । उष्ट्रवामी । उवेः ष्ट्रनि उष्टशब्द आद्युदात्तः ।

3774. The word 'ushṭra' retains its accent before 'sâdi' and 'vâmi'.

Thus उँष्ट्रसादी and उँष्ट्रवामी ॥ The word उष्ट्र is derived from उव् by ष्ट्रन् affix (Un IV. 162) and has acute on the first (VI. 1. 197.)

३७७५ । गोः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसादः । गोसादिः । गोसारथिः ॥

3775. The word *go* retains its accent before 'sâda', 'sâdi', and 'sârathi'.

Thus गोःसादः or गां सादयति=गोँसादः, गोः सादिः=गोँसादिः, and गोँसारथिः ॥ साद is formed from सद् with the affix घञ् and forms a Genitive compound (गोः सादः). Or from the causative verb सादयति, we get गोसादः by adding अण् (III. 9. 1) गोसादी is formed by णिनि from the same causative root. The Krit-accent is debarred in the case of सादं and सादिन्; the Samâsa-accent VI. 1. 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुलगार्हपतारिष्टगौडपूर्वपदात्यशालीलवृठकृपा पारेवडवा तैतिलकढूः पण्यकम्बलो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

एषां सप्तानां समासानां दासीभारादेश्च पूर्वपदं प्रकृत्या । कुलानां गार्हपतं कुलगार्हपतम् । उपत्ययान्तः कुलः ।

'+ तृजेरिति वाच्यम्+' । वृजिगार्हपतम् । वृजिराद्युदात्तः ।

रिक्तो गुडः रिक्तगुडः । रिक्तं विभाता' (३६६६) इतिरिक्तशब्द आद्युदात्तः । अपूपा आरतौ अपूपजरतौ । अश्लीला वृठकृपा अश्लीलवृठकृपा । अश्लीलशब्दो नञ्समानत्वादाद्युदात्तः । शीर्षत्यास्ति तत् श्लीलम् । शिध्माद्यादित्वाल्लत्वकपिलकादित्वाल् लत्वम् । पारे वडवेव पारेवडवा । त्रिपात्समादिकार्थे समासो विभक्त्यलोपश्च । पारशब्दो धृतादित्वादकारान्तः । तैतिलानां कढूः । तैतिलिनोऽपत्यं छात्रो वेत्यञन्तः । पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः । पण्यं

'+ संज्ञायामिति वक्तव्यम् +' अन्यत्र पचितव्ये कम्बले समासान्तोदात्तत्वमेव। प्रतिपदोक्ते समासे 'कृत्याः' (८८३९) इत्येव स्वरो विहितः। दास्या भारो दासीभारः। वैयघनिः। यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विधाय वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः। 'स राये मघुरन्ध्यात्'. पुरं शरीरं धियतेऽस्यामिति 'कर्मण्यधिकरणे च' (३२७९) इति किप्रत्ययः। अनुवद्यान्तः। नञ्विषयस्यैत्याद्युदात्तः पुरश्चक्रः॥

3776. The first member retains its accent in the following:—1. Kuru-gârhapata, 2. Rikta-guru, 3. Asûta-jaratî, 4. Aślîla-dṛiḍha-rûpâ, 5. Pâre-vaḍavâ, 6. Taitila-kadrûḥ, 7. Paṇya-kambalaḥ, and Dâsî-bhâra &c.

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom. Singular. Thus कुरुर्गार्हपतम् (कुरूणां गार्हपतम्, Kuru is formed by कु affix added to कृ Up. I. 24,) and has acute on the final.

Vârt:—So also वृर्जिगार्हपतम्, the word Vṛiji has acute accent on the first.

So also रिक्तो गुरुः=रिक्तर्गुरुः or रिक्तगुरुः for rikta has acute either on the first or on the second (VI. 1. 208 S. 3696). So also असूत . ूजरती, अश्लीलादृढरूपा=अश्लील दृढरूपा॥ Asûtâ and aślîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first: VI. 2. 2. That which has श्री is called श्लील, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmâdi class, and र changed to ल by its belonging to kapilakâdi class (VIII. 2. 18.) So also पारेवडवा, this is = पारेवडवेव॥ This is a samâsa with the force of इव, and there is irregularly no elision of the case-ending. It is not a compound under II. 1. 18, S. 672 The word पार belongs to Ghritâdi class, and has acute on the final. तैतिलानां कद्रूः=तैतिलर्कद्रूः, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by अण् affix. पण्यकम्बलः, paṇya ends in यत् and has acute on the first (VI. 1 213).

Vârt:—पण्यकम्बलः has acute on the first only when it is a name. Otherwise in पणितव्ये कम्बले compound, the accent will be on the final by the general rule VI. 1. 223. The word पण्य being formed by यत् affix (III. 1. 101) is acutely accented on the first (VI. 1. 213). The word पण्यकम्बलः is a Name when it means the market-blanket i. e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers. But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (V 1. 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a kṛitya affix, will retain its accent in the Tatpurusha, by VI 2. 2, we reply that the कृत्य used in VI 2. 2 relates to pratipadokta kṛitya compounds such as ordained by कृत्यतुल्याख्या अजात्या (II. 1. 68), while here the compound is by विशेषणं विशेष्येण (II. 1. 51) and is a general compound.

So also दास्याभारः=दासीभारः। The words belonging to Dâsî bhârâdi class are all those Tatpurusha compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired that the first member should retain its accent Ae:—स राये स पुरन्ध्याम (Rig Veda I. 5. 3). The word पुरन्धि means 'पुरं शरीरं धीयतेऽस्याम्'। The affix is कि, and the case-ending of पुर is retained as a Vaidic anomaly. The word पुर is first acute by Phit II. 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । ६ । २ । ४३ ॥

चतुर्थ्यंतार्थाय तदर्थवाचिन्युत्तरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । यूपाय दारु यूपदारु ॥

3777. A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former.

Thus यूँपदारु । The word यूप has acute on the first syllable, as it is formed by ष (Un. III. 27) treated as a नित् (Un. III. 26). This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship. The composition takes place by II. 1. 36.

३७७८ । अर्थे । ६ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778. Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent.

Thus देवँतार्थम् ; देवता being formed by a नित् affix (V. 4. 27) has acute on the middle.

३७७९ । क्ते च । ६ । २ । ४५ ॥

क्तान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोहितम् ॥

3779. The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta.'

Thus गोँहितम् । The compounding takes place by II. 1. 36.

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । ६ । २ । ४६ ॥

क्तान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । वेणिकृताः । वेणिशब्द आद्युदात्तः । पूगकृताः । पूगशब्दोऽन्तोदात्तः । 'कर्मधारये' किम् । वेण्या कृतं वेणिकृतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कृताकृतम् ॥

3780. Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhâraya compound.

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II. 1. 59. on the maxim of pratipadokta &c. Thus वेँणिकृताः, पूँगकृताः । The word वेँणि has acute on the first as it is formed by the affix नि which is considered नित् (Un. IV. 51). The word पूँग is end-acute as it is formed by the affix गक् (Un I. 124). Why do we say 'in a Karmadhâraya compound' ? Observe वेण्या कृतं = वेणिकृतँम् । Why do we say 'when it is a non-nishtha word' ? Observe कृताकृतम् । Here the compounding is by II. 1. 60.

३७८१ । अहीने द्वितीया । ६ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि समासे क्तान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टश्रितः । ग्रामगतः । कष्टशब्दोऽन्तोदात्तः । ग्रामशब्दो नित्स्वरेण । 'अहीने' किम् । कान्तारातीतः ॥

'+ अनुपसर्ग इति वक्तव्यम् + । नेह । सुखप्राप्तः । 'गाङ्-' (३८७८) इत्यस्यापवादोऽयम् ॥

3781. *Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation.*

Thus कष्टश्रितः, ग्रामगतः। कष्टं has acute on the end; ग्रामं has acute on the first, as it is formed by the जित् affix मन् added to ग्रस्, the final being replaced by आ (Un. I 143). Why do we say 'when not meaning separation'? Observe कान्तारातीतः, because one has taken himself beyond kântâra.

Vârt :—This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached: as सुखप्राप्तः, (VI. 4. 144). This is an exception to rule VI. 2. 144.

३७८२। तृतीया कर्मणि। ६। २। ४८॥

कर्मवाचके क्तान्ते परे तृतीयान्तं प्रकृत्या। 'त्वोतासः'। रक्षितः। महाराजहतः। वृद्धो रामगतः। कर्मणि' किम्। रथेन यातो रथयातः॥

3782. *A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta', when it has a Passive meaning.*

Thus त्वोतासः = त्वया ऊताः रक्षिताः 'protected by thee,' रक्षितः। महाराजेन तः। रक्ष is formed by रक् affix (Un II. 32) added to the causative रक्षि; महाराज is formed by the Samâsânta affix टच्, and has acute on the final. Why do we say 'when having a Passive signification'? Observe रथेनयातः=रथयातः। The 'kta' is added to a verb of motion with an Active significance.

३७८३। गतिरनन्तरः। ६। २। ४९॥

कर्मार्थे क्तान्ते परेऽव्यवहितो गतिः प्रकृत्या। पुरोहितम्। 'अनन्तरः' किम्। अभ्युद्धृतः। कारकपूर्वपदस्य तु सन्निधिष्टस्यापादिस्वर एव। दूरादागतः। चाद–' (३८७८) इत्यस्यायमपवादः॥

3783. *A word called Gati (1. 4. 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent.*

Thus पुरोहितम्। The word पुरस् is end-acute, as it is formed by the affix असि added to पूर्व by V. 3. 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samâsa end-acute IV. 1. 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI. 2. 2, (3) or the end-acute by VI. 2. 139 and 144. The present sûtra debars all these. Why do we say 'immediately?' Observe अभ्युद्धृतः। Where the distant Gati word अभि does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, उत् does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII. 2 70. But in दूरात् + आगतः (âgata being governed by this rule) we have दूरादागतः (II. 1. 39 and VI 3. 2), where VI. 2. 144 has its scope though it had not its scope in अभि + उद्धृतः = अभ्युद्धृतः॥

NOTE.—In the former case the following maxim applies कृदवयवे गतिकारकपूर्वे अपि कृदन्तं। 'A Krit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Krit affix has been added, and which ends with the Krit

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the Krit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it.' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word अवस्यु in this aphorism. When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word कर्मणि is understood here also; as प्रकृतः कटं देवदत्तः। This sûtra debars VI. 2. 144.

३९८४। तादौ च निति कृत्यतौ। ६। २। ५०॥

तकारादौ निति तुगन्ते प्रत्यये कृति परेऽन्तरो गतिः प्रकृत्याः। 'अग्नेरायो नृतमस्य प्रभूतौ'। 'सं नि तें गौ'। अन्तस्वरापवादः। 'तादौ' किम्। प्रकल्प्य कः। 'निति' किम्। प्रकर्ता। तृजन्तः। 'कृतौ' किम्। आगन्तुः॥

3784. An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word form d by) a Krit-affix beginning with *t* which has indicatory *n*, but not before *tu*

Thus अग्नि रायो नृतमस्य प्रभूतौ (Rig Veda III. 19. 3) प्रँकर्ता (with तृन् प्रँकर्तुम् (with तुमुन्, प्रँकृतिः (with क्तिन्)। This sûtra debars the Krit-affix accent (*VI.* 2. 139). Why do we say 'before an affix beginning with त्'? Observe प्रजँन्याकः formed with the affix आकन् (III. 2. 155), and the Gati प्र, the accent being governed by VI. 2. 139. Why do we say 'which is नित्'? Observe प्रकर्ता formed by तृच् affix. When a Krit-affix takes the augment इट्, it does not lose its character of beginning with त् on the Vârtika अनुपदेशो वा त्वादर्थमिडर्थम्। Thus प्रँलविता, प्रँलवितुम्। Why do we say 'but not before तु.'? Observe आगन्तुः with the Unâdi affix तुन्॥

३९८५। तवै चान्तश्च युगपत्। ६। ३। ५१॥

तवैप्रत्ययान्तस्य न्त उदात्तो गतेरन्तश्चानन्तरः। प्रकृत्या युगपदेतदुभयं स्यात्। 'अन्वेंतवा उं'। अन्तस्वरापवादः॥

3785. An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tavai* (III. 4 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well.

Thus अँन्वेतवै। All upasargas have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final. (Pânt IV. 13) which declares उपसर्गा आद्युदाता अभिवर्जम्। This debars अन् accent (*VI.* 2 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only has acute.

३९८६। अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये। ६। २। ५२॥

अनिगन्तोगतिर्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे प्रकृत्या। 'ये परावञ्चस्तात्'। 'अनिगन्तः' इति किम्। प्रत्यञ्चौ यन्तु। क्वप्रत्ययेत्वादयमेव। 'अञ्चितृशृणयाञ्जि क्वणुञ्जी परावः'। 'वप्रत्यये' किम्। उदञ्चनम्॥

3786. An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'añch' when an affix having a 'v' follows.

Thus पराञ्चः in ये पराञ्चस्तान् (Rig Veda I. 164 19). The accent is acute and optionally svarita by VIII 2. 6. Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्चः, here by VI. 2. 139 the second member retains its original accent. Why do we say 'before an affix क्व'? Observe उदञ्चनः। When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI. 1. 222 presents itself; but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent. Thus प्रैताः in अस्थि मज्ज्ञानि कणुहो पराचः (Rig Veda VI. 25. 3). In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये। The affix क्व is like क्विप्, &c., (VI. 1. 67).

३७८७। न्यधी च। ६। २। ५३॥

वप्रत्ययान्तेऽञ्चतावित्यर्थाक्षेपि न्यधी प्रकृत्या। न्यङ्कुसानः। 'उदात्तस्वरितयोर्यणः-' (२६५७) इति यस्येतेरकारः स्वरितः। अध्यङ्॥

3787. The Gatis 'ni' and 'adhi' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix.

Thus न्यङ्। The अ becomes svarita by VIII. 2. 4. S. 3657. So also अध्यङ्॥

३७८८। ईषदन्यतरस्याम्। ६। २। ५४॥

ईषत्कडारः। ईषदित्यमन्तोदात्तः। ईषद्दुःख इत्यादौ कृत्स्वर एव॥

3788. The word 'ishat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent.

Thus ईषत्कडारः or ईषत्कडारः। ईषत् has acute on the final. But in ईषत्कोपः &c., the Krit-accent will necessarily take place (VI. 2. 139), no option being allowed; because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non-Krit words under II. 2. 7.

३७८९। हिरण्यपरिमाणं धने। ६। २। ५५॥

सुवर्णपरिमाणवाचि पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने। द्वे सुवर्णे परिमाणमस्येति द्विसुवर्णं। तदेव धनं द्विसुवर्णधनम्। बहुव्रीहावपि परत्वात्टिलोप एव। 'हिरण्यम्' किम्। प्रस्थधनम्। 'परिमाणम्' किम्। काञ्चनधनम्। 'धने' किम्। निष्कमाला॥

3789. The first member, denoting the quantity of gold retains optionally its original accent, before the word धन॥

Thus द्विसुवर्णधनम् or द्विसुवर्णधनम्। This is a Karmadhâraya compound द्वे सुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णं. तदेव धनम्। It may also be treated as a Bahuvrihi compound, then the accent will be of that compound, as द्विसुवर्णधनः or द्विसुवर्णधनः। Why do we say 'gold'? Observe प्रस्थधनम्। Why do we say 'quantity'? Observe काञ्चनधनम्। Why do we say 'धन'? Observe निष्कमाला॥

३७९०। प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ। ६। २। ५६॥

प्रथमशब्दो वा प्रकृत्याभिनवत्वे। प्रथमवैयाकरणः। संप्रति व्याकरणमध्येतुं प्रवृत्त इत्यर्थः। प्रथमशब्दः प्रथेरमजन्तः। 'अचिर-' इति किम्। प्रथमो वैयाकरणः॥

3790. The word 'prathama' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice.'

The word अचिरोपसंपत्ति = अचिरोपक्रमेव or अभिनवत्वम् । Thus प्रथम वैयाकरणः or प्रथमवैयाकरणः=संप्रतिव्याकरणमध्येतुं प्रवृत्तः 'one who has recently commenced to study Grammar.' The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच् (Un V. 68) and by चित् accent the acute falls on the last Why do we say 'when meaning a Novice ?' Observe प्रथमवैयाकरणः (वैयाकरणानामाद्यो मुख्यो वा यः सः) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank' It will *always* have acute on the final.

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५८ ॥

वा प्रकृत्या । कतरकठः । कर्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् । इह तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ।

3791. The words कतर and कतम, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhâraya.

Thus कतरकठः or कतरकठः, कतमकठः or कतमकठः । The word Karmadhâraya is used for the sake of the next sûtra, this sûtra could have done without it, as 'katara' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhâraya compound, by II. 1. 63.

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५९ ॥

आर्यकुमारः । आर्यब्राह्मणः । आर्यो यगन्तत्वाट्टन्तस्वरितः । 'आर्यः' किम् । परम-ब्राह्मणः । 'ब्राह्मणादि-' इति किम् । आर्यक्षत्रियः । कर्मधारय इत्येव ॥

3792. The word 'âryа' optionally retains its original accent in a Karmadhâraya, before the words 'Brâhmaṇa' and 'kumâra.'

Thus आर्यब्राह्मणः or आर्यब्राह्मणः, आर्यकुमारः or आर्यकुमारः । The word आर्य is formed by ण्यत् affix and has svarita on the final. Why do we say 'Âryа' Observe परमब्राह्मणः, परमकुमारः । Why do we say before 'Brâhmaṇa' and 'Kumâra'? Observe आर्यक्षत्रियः । Why 'Karmadhâraya?' Observe आर्यस्य ब्राह्मणः = आर्यब्राह्मणः । According to the Accentuated Text the accent is आर्य (Pro. Bohtlingk).

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ६०

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्या कर्मधारये । राजब्राह्मणः । राजकुमारः । योग-विभाग उत्तरार्थः ।

3793. The word 'râjan,' retains optionally its accent before the words 'Brâhmaṇa' and 'Kumâra', in a Karmadhâraya.

Thus राजब्राह्मणः or राजब्राह्मणः, राजकुमारः or राजकुमारः । The word राजन् is formed by the affix कनिन् added to राज् (Un I. 156). But राज्ञो ब्राह्मणः=राज-ब्राह्मणः where the compound is not Karmadhâraya. The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sûtra into which the anuvṛitti of राजन् runs and not that of आर्य ॥

३७९४ । षष्ठी प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

षष्ठ्यन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनाः । राजप्रत्येनाः । 'षष्ठी' किम् । अन्यत्र न ॥

3794. The word 'râjan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyenas.'

The words राजन् and अन्यतरस्याम् are understood here also. Thus राज्ञः प्रत्येनाः or राज्ञः प्रत्येनाः । प्रतिगतं धनः यस्य = प्रत्येनाः । The sign of the Genitive is not elided by VI. 3 21. When आक्रोश is not meant, we have, राजप्रत्येनाः or राजप्रत्येनाः । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजा चासौ प्रत्येनाश्च = राजप्रत्येनाः no option.

३७९५ । क्त्वि नित्यार्थे । ६ । २ । ६१ ॥

क्त्वान्ते परे नित्यार्थे समासे पूर्वं वा प्रकृत्या । नित्यप्रहसितः । 'क्त्वाः' (६६०) इति द्वितीयासमासोऽयम् । नित्यशब्दस्त्यबन्त आद्युदात्तः । हसित इति यकारादिस्वरेणान्तोदात्तः । 'नित्यार्थे' किम् । मुहुर्तप्रहसितः ॥

3795. A word having the sense of 'always', retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta.'

Thus नित्यप्रहसितः or नित्यप्रहसितः । These are Accusative compounds formed under Rule II. 1. 28. S. 690 ; नित्य is formed by त्यप् affix, added to the upasarga नि (IV. 2. 104 Vârt) ; and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudâtta (III. 1, 4). हसित as end-acute by VI. 2. 144. S 3878. Why do we say 'when the first term means always'? Observe मुहुर्तप्रहसितः ॥

NOTE.—In the case of नित्यप्रहसितः &c., the samâsa accent VI. 1. 223 was first set aside by the Accusative Tatpurusha accent VI. 2. 2 ; this in its turn was set aside by क्त accent VI. 2 144, which is again debarred by the present.

३७९६ । ग्रामः शिल्पिनि । ६ । २ । ६२ ॥

वा प्रकृत्या । ग्रामनापितः । ग्रामशब्द आद्युदात्तः । 'ग्रामः' किम् । परमनापितः । 'शिल्पिनि' किम् । ग्रामरक्षा

3796. The word 'grâma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan.'

Thus ग्रामनापितः or ग्रामनापितः, ग्रामकुलालः or ग्रामकुलालः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix मक्कन् (Un I. 148). Why do he say 'ग्राम'? Observe परमनापितः । Why do we say 'a śilpi, a professional workman'? O serve ग्रामरक्षा ; where there is no option.

३७९७ । राजा च प्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ ॥

शिल्पिवाचिनि परे प्रशंसार्थे राजशब्दो वा प्रकृत्या । राजनापितः । राजकुलालः । 'प्रशंसायाम् किम्' । राजनापितः । 'शिल्पिनि किम्' । राजहस्ती ॥

3797. The word 'râjan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed.

Thus राजनापितः or राज्ञनापितः, राजकुलालः or राज्ञकुलालः 'A royal barber *i. e.* a skilful barber or one fit to serve the king even' &c. It may be either a Karmadhârbya or a Genitive compound. Why do we say राज्ञः ? Observe परमनापितः। Why do we say 'when denoting praise'? Observe राज्ञनापितः 'king's barber.' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant.

३७९८ । आदिरुदात्तः । ६ । २ । ६४ ॥

अधिकारोऽयम् ॥

3798. In the following up to VI. 2. 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied.

This is an adhikâra aphorism. The first syllable of the पूर्वपद will get the acute in the following aphorisms. In short, the phrase 'âdirudâtta' should be supplied to complete the sense of the subsequent sûtras. The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI 2. 91, the word उदात्त has longer stretch: it governs upto VI. 2 237.

३७९९ । सप्तमीहारिणौ धर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ ॥

सप्तम्यन्तं हारिवाचि च मात्रुदात्तं धर्म्ये परे। देयं यः स्वीकरोति स हारी त्युच्यते। धर्म्यमिति त्याचारनियतं देयम्। मुकुटेकार्षापणम्। हलेद्विपदिका। 'संज्ञायाम्' (९२१) इति सप्तमीलोपः। 'कारनाम्नि च-' (९६८) इत्यनुक्। याज्ञिकाश्वः। वैयाकरणहस्ती। क्वचिदयमाचारो मुकुटादिषु कार्षापणादि दातव्यं याज्ञिकादीनां त्वश्वादिरिति। धर्म्ये-' इति किम्। स्तम्बेरमः। 'वहरणे' किम्। वाडवाहरणम्। वडवाया अयं वाडवः। तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीरपुष्ट्यर्थं यद्दीयते तद्धरणमित्युच्यते। परोऽपि कृत्स्वरो हारिस्वरेण बाध्यत इत्यहरण इति निषेधेन बाध्यते। तेन वाडवहार्यमिति हारिस्वरः सिध्यति ॥

3799. The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting 'what is lawful', but not when it is 'haraṇa.'

The word हारिणा means 'he who appropriates the dues or taxes': and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get.' The word धर्म्य is formed by यत् under IV 4 91 and 92, and has the sense of both. Of Locative words we have the following examples:—मुकुटे-कार्षापणम्, हले-द्विपदिका। These compounds are formed under II. 1. 44, S. 721 and the sign of the Locative is not elided by VI. 3. 9 and 10, S. 968. With the name of a due-receiver हारी we have the following: याज्ञिकाश्वः 'the horse which is the customary due of the sacrificer.' So also वैयाकरणहस्ती। In some places the established usage is to give a kârshâpaṇa rom in a Mukuṭa &c or to give a horse to a sacrificer &c. Why do we say 'what is lawful'? Observe स्तम्बेरमः। Why do we say 'but not before हरण'? Observe वाडवहरणम् 'that which is given to a mare.' हरण is that customary food, hich is given to mare, after she has been

covered, in order to strengthen her. The word कृत्य is a Kṛit-formed word, its exclusion here indicates that other Kṛit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a द्वारा denoting word; and thus this sûtra supersede the Kṛit accent enjoined by VI. 2. 139, so far. Thus दाक्षद्वारेण: has acute on th first by this rule, the subsequent VI. 2. 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । २ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वं माद्युदात्तम् । गोबलीवर्दः । 'कर्तरि तत्परो युक्तः' ॥

3800 The first member of a compound has acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order.

The word युक्त means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' *i. e.* the person appointed to look after. Thus गोबलीवर्दः 'a cowherd looking after cow.'

३८०१ । विभाषाध्यक्षे । ६ । २ । ६० ॥

गवाध्यक्षः ॥

3801. The acute is optionally on the first syllable when the word अध्यक्ष follows.

Thus गोऽध्यक्षः or गवाध्यक्षः 'a superintendent of cows'

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापितः । 'पापाणके-' (७३३) इति प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणात्षष्ठीसमासे न ॥

3802. The word 'pâpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus पापनापितः or पापनापितः ॥ This rule applies to the pratipadokta sainâsa of पाप, in the sense of censure, as taught in II. 1. 54. S. 733 when it is an appositional compound; and not when it forms a Genitive compound. Thus पापस्यनापितः=पापनापितः ॥

३८०३ । गोत्रान्ते चासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्यासौबुतः । सुश्रुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः । चर्मे वासो । कुमारीटाङाः । शोभन वाणिनीयाः । कुमार्यादिलाभकामा ये दाक्षादिभिः प्रोक्तानि शास्त्राण्यधीयते न ख्य छिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षां लप्स्येऽहमिति माणवः । भयब्राह्मणः । भयेन ब्राह्मणः संपद्यते । 'गोचा ठिषु' किम् । दामीयात्रियः । 'क्षेपे' किम् । परमब्राह्मणः ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Mâṇava' and 'Brâhmaṇa,' when a reproach is meant.

Thus भार्यासौबुतः 'a descendant of Suśruta, under the petticoat government The compounding takes place by the analogy of राजपार्षदः । The

bove is an example of a Gotra word. Now with scholar nam e. कुमारीदाक्षाः 'the pupils of Daksha, for the sake of marriage i. e. who study the work of Daksha or make themselves the pupils of Daksha, for the sake of girls.' and श्रेष्ठं जनपदस्यिनांक्षाः &c. भिक्षामाचष्टे=भिक्षांलभते इमिति माक्षवो भवति। भैक्षवाक्षवः 'he who being a Brâhmaṇa by birth, acts like a Brâhmaṇa not willingly, but through fear of punishment.' अयो भयेन ब्राह्मणः संपद्यते। The compounding is by II. 1. 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word?' Observe डाक्षीपोचिवः। Why do we say 'when reproach is meant?' Observe परमब्राह्मणः॥

३८०४। अङ्गानि मैरेये। ६। २। ७०॥

मधुविकारेषो मैरेयः। मधुमैरेयः। मधुविकारस्य तस्य मध्यङ्गम्। अङ्गानि किम्। परम मैरेयः। 'मैरेये' किम्। पुष्पासवः॥

3804. The first syllable of the word preceding 'Maireya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same.

Thus मधुमैरेयः 'the maireya prepared from honey.' Why do we say when denoting 'an ingredient'? Observe परममैरेयं॥ Why do we say 'before मैरेय?' Observe पुष्पासवः॥

३८०५। भक्ताख्यास्तदर्थेषु। ६। २। ७१॥

भक्तमयम्। भिक्षांकंसः। भाजीकंसः। भिक्षादयोऽन्नविशेषाः। 'भक्ताख्याः' किम्। सम्भाराजनः। समवनं समाज इति क्रियामात्रमुच्यते। 'तदर्थेषु' किम्। भिक्षाधिः। बहुव्रीहिरयम्। पूर्वपदमन्तोदात्तम्॥

3805. A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्तकंसः, भाजीकंसः, । The words like भिक्षा, भक्त &c. are names of food. Why do we say 'when denoting the name of food'? Observe समाजशालयं: dining halls, (the word समाज = समवन is the name of an 'action' and not of a 'substance').' Why do we say 'tadartheshu suited to contain that'? Observe , which is Bahuvrîhi and the first member gets acute on the final.

३८०६। गोखिडालसिंहसैन्धवेऽपमाने। ६। २। ७२॥

धान्यगवः। गोखिडालः। तृणसिंहः। वस्त्रसैन्धवः। धान्यं गौरिवेति विग्रहः। व्याघ्रादिः गवाकृत्या सन्निवेशितं धान्यं धान्यगवशब्देनोच्यते। 'उपमाने' किम्। परमसिंहः॥

3806. A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, बिडाल, सिंह, and

॥

Thus धान्यगवः = धान्यं गोरिव। The compounding takes place by II. 1. 58 the words गो &c, being considered to belong to Vyâghrâdi class, which is an Akritigana. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यगव : means गवाकृत्या संस्थितं धान्यं। So also गोबिडाल

:. सँज्ञासेन्द्यकः, । Why do we say 'when denoting the object of comparision'? Observe परमसिंहः ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । ६ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्यं क्रीड-' (७११) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । दन्तभक्तिकां मे धारयसि ॥

3807. The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living.

Thus दँन्तलेखकः = दन्तलेखेन यस्य जीविका । The compounding takes place by II. 2. 17 S. 711. Why do we say when meaning 'means of living'? Observe दन्तभक्तिकां मे धारयसि । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes are called अक affixes. Thus ण्वुल्, वुन्, &c. are अक affixes (VII. 1. 1). Why do we say 'ending in the affix अक'? Observe रमणीयकर्ता । Here the compounding takes place by II. 2. 17, and the affix तृच् is added in the sense of sport and not of livelihood.

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । ६ । २ । ७४ ॥

प्राग्देशवाचिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । औदकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३८८६) इति ण्वुल् । 'प्राचाम्' किम् । औदपुष्पप्रचायिका । प्रमुदीचां क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तव पुष्पप्रचायिका । पर्याये ण्वुच् ॥

3808. A compound the second member of which is a word nding in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern eople, gets the acute accent on the first syllable.

Thus उँदकपुष्पभञ्जिका । These are formed by ण्वुल् affix (III. 3. 109. S. 3286,) and the compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say 'of the Eastern Folk'? Observe औदपुष्पप्रचायिका, which is a sport of the Northern eople. Why do we say 'when denoting a sport'? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy urn for &c.' which is formed by ण्वुच् (III. 3. 111) and denotes 'rotation or turn.'

३८०९ । ण्यासि नियुक्ते । ६ । २ । ७५ ॥

ण्यन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । छत्रधारः । 'नियुक्ते' किम् । :॥

3809. A compound, the second member of which is a word ending in the Krit-affix ण्य and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable.

Thus छँत्रधारः । Why do we say when meaning 'a functionary'? Observe

३८१० । शिल्पिनि चाऽकृञः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचिनि समासेऽणन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् स चेदणन्तः परो न भवति । तन्तुवायः । 'शिल्पिनि' किम् । कायदलावः । 'अकृञः' किम् । कुम्भकारः ॥

3810. And when such a compound ending in अण् affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from कृञ्), the acute is on the first syllable of the first word.

Here also the second term ends in अण् affix. Thus तन्तुवायः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe कायदलावः । Why do we say 'but not when the affix अण् comes after कृ' ? Observe कुम्भकारः ॥

३८११ । संज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अणन्ते परे । तन्तुवायो नाम कृमिः । 'अकृञः' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811. Also when such an upapada compound ending in अण् affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable : but not when the second term is कार ॥

Thus तन्तुवायः, 'a kind of insect, spider.' But not so अण् with कृ ; as रथकारः 'the name of a Brâhmaṇa caste.'

३८१२ । गोतन्तियवं पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपालः । अनियुक्तार्थो योगः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812. The words गो, तन्ति and यव get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गोपालः, तन्तिपालः, यवपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied. (तनु विस्तारे + क्तिच्). This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI. 2. 75. S. 3800. Why do we say गो &c. ? Observe वत्सपालः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोरक्षः ॥

३८१३ । णिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पवासी ॥

3813. A compound ending in the Krit-affix णिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member.

Thus पुष्पवासिन् ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपदं णिन्यन्ते पर आद्युदात्तम् । उदकवासी । घ्राङ्क्षरावी । उपमानग्रहणमस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृतौ' किम् । वृकवञ्चकः । 'प्रकृतिग्रहणम्' किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपसर्गनिरपेक्षा शब्दार्था तत्रैव यथा स्यात् । इह मा भूत् । गर्तशोचारी ॥

3814. When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by क्विन् affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so.'

The word उपमान means the object with which something is likened : शब्दार्थ means 'expressing a sound'; प्रकृति means 'root, without any preposition.' Thus उँच्चकोशिन्, ध्याँङ्क्षरावित्। The word उपमान shows the scope of this sûtra as distinguished from the last. So that; when the first term is an उपमान word, the preceding sûtra will not apply, though the second member may be a क्विन् formed word.

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply. At वृक्षवश्चिँन् which retains kṛit accent (VI. 2. 139).

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe गर्द भोङ्कारिन्। Here the second term radically (*i. e.*, châṛin) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition उप् that it means sound. The force of एव is that the उपमान words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then* when the second member is a radical sound name.

३८५५। युक्तारोह्यादयश्च। ६। २। ८१॥

आद्युदात्ताः। युक्तारोही। आगतयोधी। क्षीरक्षोता॥

3815. The compounds yuktârohin &c, have acute on the first syllable.

Thus 1 युँक्तारोही, 2 आँगतरोही, 3 आँगतयोधी, 4 आँगतवज्रधी, 5 आँगतनर्दी, 6 आँगतनर्दी, 7 आगतप्रहारी। These are formed by क्विन् affix, and are illustrations of Rule VI. 2. 79. Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus रोहिन् &c. must be preceded by युक्त &c. and युक्त &c. followed by रोहिन् &c. to make VI. 2. 79 applicable. Thus वृक्षारोहिँन् though ending in क्विन् does not take acute on the first, so युक्ताध्यायिँन्। 8 आगतमत्स्या or °त्स्य, 9 क्षीरक्षोता, 10 भ्रँगिनिभर्ता। The last two are Genitive compounds under Rule II. 2. 9. 11 ग्रँामगोधुक्, 12 अँश्वशिराः, 13 गँजशिराः, 14 ध्युँष्टशिराः, 16 श्वँनपादः (शुनपादः), 16 सँमपादः। All these are genitive compounds. 17. एँकशितिपात्=एक शितिःपादोऽस्य। This is a Bahuvrihi of three terms. The word एकशितिः is a Taddhitârtha Samâsa (II. 1. 51), and being a Tatpurusha, required acute on the final, as the Tatpurusha accent is stronger. This declares acute on the first. Moreover by VI. 2. 29, this word एकशितिः would have acute on the first as it is a Dvigu ending in a simple vowel. But the very fact that this word is enumerated here, shows that other Dvigu compounds in शिति are not governed by VI. 2. 29, therefore द्विशितिँपात् has acute on ति। The enumeration of the एक शितिपात् further proves by implication that the (एकशितिपात् स्वरवचनं ज्ञापकं निमित्त स्वरप्रधानत्वस्य) accent for the application of which a case is present is stronger (See Mahâbhâshya II. 1. 1). The class of compounds known as पँाचेकशित &c, (II 1. 48) also belongs to this class.

1 युक्तारोही, 2 आगतरोही, 3 आगतयोधी, 4 आगतवज्रधी 5 आगतनर्दी (आगतनर्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमत्स्यः (आगतमत्स्या), 8 क्षीरक्षोता, 9 भ्रगिनीभर्ता, 10 ग्रामगोधुक्

11 अश्वशिराः 12 गर्गशिराः, 13 ब्युष्टशिराः, 14 गवयाद्यः (गवयादयः), 15 यकञ्शिनियात्, 16 पार्श्वे संमिताद्यश्च (पार्श्वेसमिताद्यश्च), 17 समयाद्यः ॥

३८१६ । दीर्घकाशतुषाभ्रष्टवटजे । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीजः । काशजः । तुषजः । भ्राष्ट्रजः । वटजः ॥

3816. When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kâśa,' tusha, 'bhrâshṭra' or vaṭa, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable.

Thus कुँटीजः, काँशजः, तुँषजः, भाँष्ट्रजः, वँटजः। These are formed by the affix ड added to जन् (III. 2. 97).

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः । ६ । २ । ८३ ॥

बह्वचः पूर्वं स्यान्त्यात्पूर्वं पदमुदात्तं जे उत्तरपदे । उपसरजः । आमलकीजः । 'बह्वचः' किम् । दध्यज्ञानि तृणानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables. followed by *ja*, the acute falls on the syllable before the last.

Thus उपसँरजः, आमलँकीजः, and वर्डयाजः (though the last two words have upapadas ending in a long vowel, the accent is governed by this sûtra and not the last). Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दध्यज्ञानि तृणानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वं पदमुदात्तम् । तच्चेद्विवसतश्चेन्न । मल्लग्रामः । ग्रामशब्दोऽत्र समूहवाची देवग्रामः । देवस्वामिकः । 'अनिवसन्तः' किम् । दाक्षिग्रामः । दाक्षिनिवसः ॥

3818. Before 'grâma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant.

Thus मँल्लग्रामः । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly'. देवग्रामः=देवस्वामिकः । Why do we say 'when not meaning inhabitants'. Observe दाक्षिग्राम, 'a village inhabited by the decendants of Daksha'.

३८१९ । घोषादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिघोषः । दाक्षिकटः । दाक्षिह्रदः ॥

3819. The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c.

Thus दँाक्षिघोषः, दँाक्षिकटः, दँाक्षिवल्लभः, दँाक्षिवटरी, दाक्षिवल्लभः, दँाक्षिह्रदः, दँाक्षिपिङ्गलः, °दाक्षिपिङ्गकः, °दाक्षिमाला, दाक्षिरक्षा, °दाक्षिशाला, or (°रक्षः or °शालः), °दाक्षिशिल्पी, °दाक्ष्यवल्लभः, °दाक्षिशाल्मली, कुन्तलृणम्, ग्रामममुनिः, °दाक्षिपुंसा, °दाक्षिकूटः ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent. Some do not read the anuvritti of अनिवसन्तः in this aphoriam, others however read it.

1 घोष, 2 कट (घट), 3 वल्लभ (पल्लव), 4 ह्रद, 5 वटरी (वटर) 6 पिङ्गल, 7 पिङ्गक, 8 माला, 9 रक्षा (रक्षः), 10 शाला (शालः), 11 कूट, 12 शाल्मली, 13 अश्वत्थ, 14 तृण, 15, शिल्पी, 16 मुनि, 17 पुंसा (पुंसाकू ; पुंसा) ॥

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । ६ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यद्यपि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गो भवति तथापि 'तत्पुरुषे शालायां नपुंसके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रिशालम् ॥

3820 The words 'chhâtri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śâlâ.'

Thus छात्रिशाला, ऐलिशाला, भाविडशाला ॥

Where the Tatpurusha compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II. 4. 25; there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term; thus superseding VI. 2. 123 S. 3857 which specifically applies to Neuter Tatpurushas. Thus छात्रिशालम्, ऐलिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 ऐलि (ऐलि), 3 भाविड, 4 व्याडि, 5 काण्विड, 6 भाटि, 7 गार्गि (गार्गि)॥

३८२१ । प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम् । ६ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्क्यादिवर्जितमवृद्धं पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात् । इन्द्रप्रस्थः । 'अवृद्धम् किम् । दाक्षिप्रस्थः । 'अकर्क्यादीनाम्' इति किम् । कर्कीप्रस्थः । मकरीप्रस्थः ॥

3821. The first member, which has not a Vriddhi in the first syllable, or which is not 'karkî.' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha.'

Thus इन्द्रप्रस्थः । But not in दाक्षिप्रस्थः, which has Vriddhi in the first syllable; nor also in कर्कीप्रस्थः, मधीप्रस्थः &c.

1 कर्की, 2 मधी (मधी), 3 मकरी, 4 कर्कन्धू (कर्कन्धू), 5 शमी, 6 करीर, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुवल; कूरल), 9 बदरी (बदर) ॥

३८२२ । मालादीनां च । ६ । २ । ८८ ॥

वृद्ध्यर्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोणाप्रस्थः ॥

3822. The first syllable of 'mâlâ' &c, gets the acute when 'prastha' follows.

Thus मालाप्रस्थः, शोणाप्रस्थः ॥ This sûtra applies even though the first syllables are Vriddhi vowels. In the word शक and शोणा the letters श and शो are treated as Vriddhi (I. 1. 75).

1 माला, 2 शाला, 3 शोणा (शोण), 4 ठाला, 5 झाला, 6 झामा, 7 काञ्ची, 8 शक, 9 काम, 10 लीला ॥

३८२३ । ग्रामहत्वं नगरे ऽनुदीचाम् । ६ । २ । ८९ ॥

नगरे परे महत्वग्रन्थवर्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् सङ्केदुदीचां न । ब्रह्मनगरम् । 'ग्राम-' इति किम् । महानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीचाम्' किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823. The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People.

Thus ब्रह्मनगरम् । But not in महानगरम् and नवनगरम्. Why do we say 'but not of Northern People'? Observe काण्डीनगरम् कार्तिनगरम् ॥

३८२४ । अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच् । ६ । २ । ८० ॥

अर्म परे द्व्यच्त्र्यचपूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुप्तं अर्मं । कुट्टनमर्मं । 'अवर्णम्' किम् । कुट्टदर्मम् । 'द्व्यच्त्र्यच्' किम् । कपिञ्जलार्मम् । ब्रह्मबलमित्येव । महार्मम् । नवार्मम् ॥

3824. A word of two or three syllables ending in 'a' or 'â' (with the exception of 'mahâ' and 'nava'), standing before the word 'arma' has acute on the first syllable.

Thus गुप्तार्मम्, कुट्टनार्मम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)'? Observe कुट्टदर्मम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables'? Observe कपिञ्जलार्मम् । The words महा and नव are to be read here also. The rule therefore does not apply to महार्मम् and नवार्मम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकञ्जलम् । ६ । २ । ८१ ॥

अर्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि । भूतार्मम् । अधिकार्मम् । संजीवार्मम् । मद्राश्मयवक्षं संघातविग्रहीतार्थम् । मद्रार्मम् । अश्मार्मम् । मद्राश्मर्मम् । कञ्जलार्मम् ॥

'+ आद्युदात्तप्रकरणे द्विर्वोदात्तादीनां छन्दस्युपसंख्यानम् +' । द्विर्वोदात्ताय दाशुषे ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz. भूत, अधिक, संजीव, मद्र, अश्मन्, and कञ्जल ॥

Thus भूतार्मम्, अधिकार्मम्, संजीवार्मम्, मद्रार्मम्, अश्मार्मम्, मद्राश्मार्मम् (because the sûtra shows the compounding of those words in madrâśmam) कञ्जलार्मम् । All these compounds have acute on the final by VI. 1. 223.

Vârt.:—In the Vedas the words द्विर्वोदात्त &c, have acute on the first syllable. Thus द्विर्वोदात्ताय दाशुषे (Rig Veda IV. 30. 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ८२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्राक्समासपदादिगच्छताम् ॥

3826. In the following sûtras up to VI. 2. 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute.'

This is an adhikâra aphorism. In the succeeding sûtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent. Thus in the next sûtra the word सर्व gets acute on the final. This adhikâra extends up to VI. 2. 110. inclusive.

३८२७ । सर्वं गुणकात्स्न्र्ये । ६ । २ । ८३ ॥

सर्वशब्दः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्वेतः । सर्वमङ्गलम् । सर्वम्' किम् । परमश्वेतः आश्वयज्ञ्या परमत्वं श्वेतस्येति । गुणकात्स्न्र्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् । सर्वसोपर्णः । 'कात्स्न्र्ये किम् । सर्वो वां श्वेततरः सर्वश्वेतः ॥

3827. The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वश्वेतः, सर्वमहान् ॥

Why do we say सर्वं ? Observe परमश्वेतः, here the attribut of श्वेत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम् ॥

Why do we say 'attributive word'? Observe सर्वं सौवर्णः, 'golden', सर्वं राजतः 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकार्त्स्न्य here at all, but a विकारकार्त्स्न्य ॥

Why do we use the word 'Kârtsnya or complete pervasion.' Observe सर्वेभ्यः श्वेततरः = सर्वश्वेतः here the compounding takes place by the elision of the affix तरप् denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute, whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'kârtsnya' is not that of 'guṇa' but of 'guṇi', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

३८२८ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ९४ ॥

एतयोः परत पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनागिरिः । मौरिडनिकायः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ॥

3828. The last syllable of the first member before *giri* and nikâya has the acute, when the compound is a Name.

Thus अञ्जनागिरिः । The finals of añjana is lengthened by VI 3. 117. मौरिडनिकायः । Why do we say 'when it is a Name'? Observe परमगिरिः, ब्राह्मणनिकायः ॥

३८२९ । कुमार्यां वयसि । ६ । २ । ९५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसा सहास्य प्रयोगमार्षं प्रवृत्तिनिमित्तं सुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । नन्वयं वृद्धो गच्छति न कुमारत्वमेव । 'वयसि किम्' । परमकुमारी ॥

3829. The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumâri' follows, the compound denoting age.

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid'. The compounding is by II. 1. 57. The word वृद्धा becomes masculine by VI. 3. 42 in the example.

Q. The word कुमारी was formed by ङीष् by IV. 1. 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा; it is a contradiction in terms. *Ans.* The word कुमारी has two senses; one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age'? Observe परमकुमारी ॥

३८३० । उदकेऽकेवले । ६ । २ । ९६ ॥

अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुडोदकम् । स्वरे फलेऽम् एकादेशः । 'स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले' (१४५९) इति फले त्रप्रत्ययः । 'अकेवले' किम् । शीतोदकम् ॥

3830. Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गुँडोदकम् or गुडोदकम् । When we have already made the ड acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute ड of guda and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII. 2. 6. S. 3659. The word सकेवल means mixture. When mixture is not meant, this rule does not apply. As शीतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ क्रतौ । ६ । २ । ९९ ॥

द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गद्विरात्रः । 'द्विगौ' किम् । अतिरात्रः । 'क्रतौ' किम् । विल्वहोमस्य सप्तरात्रो विल्वसप्तरात्रः ॥

3831. Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गर्गँद्विरात्रः = गर्गाणां द्विरात्रः Why do we say 'before a Dvigu compound' ? Observe अतिरात्रँः (रात्रिमतिक्रान्त इति प्रादिसमासः) which being formed by the Samasânta affix अच् (V. 4 87) has acute on the final (VI. 1. 163). Why do we say ' when denoting a sacrifice ' ? Observe विल्वसप्तरात्रः=विल्वहोमस्य सप्तरात्रः ॥

३८३२ । सभायां नपुंसके । ६ । २ । ९८ ॥

सभायां परतो नपुंसकलिङ्गे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभा' याम्' किम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकयङ्गणाश्चेह । रमणीयसभम् । ब्राह्मणकुलम् ॥

3832. Before the word sabhâ when it is exhibited as Neuter, the first member of the compound gets acute on the last syllable.

Thus गोपालँसभम्, स्त्रीँसभम् ॥

Why do we say 'before सभा' ? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter' ? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II. 4. 23-24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Pratipadokta &c : the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभं, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (अभिधेय) is neuter.

३८३३ । पुरे प्राचाम् । ६ । २ । ९९ ॥

वैदग्धपुरम् । नान्दीपुरम् । 'प्राचाम्' किम् । शिवपुरम् ॥

3833. Before the word *pura*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute.

Thus वैदग्धँपुरम्, कार्णिँपुरम्, नान्दिँपुरम् । Why do we say of the Eastern people ' ? Observe शिवपुरम् ॥

३८३४ । अरिष्टगौडपूर्वे च । ६ । २ । १०० ॥

पुरे परेऽरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । अरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्वे' किम् । इहापि यथा स्यात् । अरिष्टाजिनपुरम् । गौडभृत्यपुरम् ॥

3834. When the words 'arishṭa' and 'gauḍa' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura.'

Thus अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, can apply the rule to अरिष्टश्रिंपुरम, गौडभृत्यपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मृदेरपत्यमिति शुभ्रादित्वात् ढक् ॥

3835. But when the word 'hâstina' 'phalaka and 'mârdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final.

This is an exception to VI. 2. 99. Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम्, The son of मृदु is मार्देय formed by ढक्, the word belonging to Śubhrâdi class. The ढ is elided by VI. 4. 147.

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशाले बिले । ६ । २ । १०२ ॥

एतान्यन्तोदात्तानि बिले परे । कुसूलबिलम् । कूपबिलम् । कुम्भबिलम् । शालबिलम् । 'कृषू लादि' किम् । सर्पबिलम् । 'बिल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836. The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila.'

Thus कुसूलँबिलम्, कूपँबिलम्, कुम्भँबिलम्, शालाँबिलम् । But not so in सर्पबिलम् । Why do we say 'before बिल'? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु । पूर्वपुकामशमी । अपरकृष्णाम्बिका । जनपदः । पूर्वपञ्चालाः । आख्यानम् । पूर्वयायातम् । पूर्वचानराटम् । शब्दग्रहणं कालवाचिदिक्शब्दलक्षणपरिग्रहार्थम् ॥

3837. Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chânarâṭa.'

Thus पूर्वँपुकामशमी or पूर्व° (VIII. 2. 6). The compounding takes place by II. 1. 50. अपरँकृष्णाम्बिका ॥

Country name—पूर्वँपञ्चालाः । These are Karmadhâraya compounds (II. 1. 58).

Story name :—पूर्वँयायातम् । So also पूर्व°चानराटम् । The employment of the term शब्द in the aphorism shows that time-denoting दिक् words as in पूर्व यायात should also be included.

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्वपाणिनीयाः । 'आचार्य –' इति किम् । पूर्वान्तेवासी । 'अन्तेवासिनि' किम् । पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् ॥

3838. The direction denoting words have acute on the final

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers.

Thu पूर्व पाणिनाचार्याः । Compare VI. 2. 36. Why do we say 'when derived from the names of their Teachers'? Observe पूर्वाचार्यो वार्षी । Why do we say 'Scholar-names'? Observe पूर्वं पाणिनीयं शास्त्रम् । (पाणिनीयं प्रागस्त्वम् पूर्वं चिरन्तनम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । ६ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्य वृद्धिरधिकृत्य या वृद्धिर्विहिता तद्भूयुत्तरपदे परे सर्वशब्दो दिक्शब्दाश्चान्ता दात्ता भवन्ति । सर्वं पाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । अधिकार ग्रहणं किम् । सर्वं माष सर्वं कारकः ॥

3839. Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vṛiddhi in the first syllable of the second term by VII. 3. 12 and 13.

By the sûtra उत्तरपदस्य VII. 3. 10. 12, the Vriddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ञ ञ्, or ञ्. follow, the Pûrvapada being , सर्व and दिश । The word उत्तरपदवृद्धिः therefore, means that word which takes Vṛiddhi, under the rule relating to uttarapada, *i. e.*, under rule VII. 3.12 and 13 Thus अपरपाञ्चालकः, सर्वं पाञ्चालकः । These are formed by वुञ् affix (IV. 2. 125)

Why do we say 'which takes Vriddhi in the second term under VII. 3 12 and 13?" Had the word उत्तरपदस्येति अधिकृत्य not been used by us in explaining the sûtra, then the sûtra, would have run thus वृद्धौ सर्वं च, and would have applied to cases like सर्वं माषः, सर्वकारकः; where माष; and कारकः are Vriddhi words not by virtue of VII. 3. 12.

३८४० । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तोदात्तः स्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरेण प्राप्ते स्यादुदात्तस्यापवादः । 'विश्वकर्मा विश्वदेवः' । । 'आविश्वदेवं सत्पतिम्' । 'बहुव्रीहौ । विश्वे च ते देवाश्च विश्वेदेवाः । 'संज्ञायाम्' किम् । विश्वंदेवः । प्रागव्ययीभावद्वहधिकारः ॥

3840. The word 'viśva' has acute on the final, being first mber in a Bahuvrîhi when it is a Name.

This is an exception to VI. 2. 1 by which the first member in a Bahuvrîhi would have retained its original accent. Thus:—विश्वकर्मा विश्वदेवः (Rig Veda VIII. 98. 2). आविश्वदेवं सत्पतिम ॥

Why do we say in a Bahuvrihi compound? Observe विश्वे च देवाः = ः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वेदेवा अस्य = विश्वदेवः । But विश्वामित्रैः and विश्वाजिन्नैः have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI 2. 165 which supersedes this. The word Bahuvrihi governs the succeeding sûtras up to VI. 2. 120 inclusive.

३८४१ । उदराश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ ॥

संज्ञायामिति वर्तते । बहोदरः । बहुश्वः । बहेषुः ॥

3841. The first member in a Bahuvrîhi, before the words 'udara' 'aśva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name.

Thus बहूँदरः, बहूँश्वः. and बहेँषुः । This sûtra is also an exception to VI. 2. 1 by which the first term would have retained its original accent. The word बहूँश has acute on the first by Phit II. 7. The word बहूँषि is also first acute as formed by कन् (Un IV. 118). The word बहुत is end-acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant.

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषुषु पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ निन्दायाम् । घटोदरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः अनुदर इत्यत्र नञ्सुभ्याम्–' (३६०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842. A word before 'udar' 'aśva' and 'ishu' in a Bahuvrîhi gets acute on the final, when reproach is meant.

Thus घटोँदरः, कटुकाँश्वः, चलाचलेँषुः । The word घट is formed by अच् (III. 1. 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI. 2. 1. even without this sûtra. The word कँटुक being formed by कन् (V. 3. 75) has acute on the first. In this and the last sûtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII. 2. 6. But बहुदरँः and बहूदरँः have acute on the final by VI. 2. 172, S. 3906 which being a subsequent sûtra, supersedes this present, so far as कन् and बहु are concerned.

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नद्यन्तं पूर्वमन्तोदात्तं बहुव्रीहौ । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । ब्रह्मबन्धुः ब्रह्मशब्दश्च आद्युदात्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843. In a Bahuvrîhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'î' ('nadî.' word) has the acute on its final syllable.

Thus गार्गीँबन्धुः । The word गाँर्गी is formed by adding ङीष् (IV. 1. 16) to गार्ग्य ending in यञ् (IV. 1. 105), and therefore, it is first acute. By VI. 2. 1 this accent would have been retained, but for the present sûtra.

Why do we say 'a Nadî (Feminine in ई) word'? Observe ब्रह्मँबन्धुः, the word ब्रह्म has acute on the first syllable as it is formed by मनिन् (Un IV. 146) and it retains that accent (VI. 2. 1).

Why do we say 'before बन्धु'? Observe गाँर्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रधौतपादः । 'निष्ठा' किम् । प्रसेवकमुखः । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुष्कमुखः ॥

3844. In a Bahuvrîhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable.

Thus प्रधौतपाद. or प्रधौतपादः (VI 2. 169).

Why do we say 'a Nishṭhâ'? Observe प्रसेवकमुखः which is acute in the middle by the krit accent being retained after प्र (VI. 2. 139).

Why do we say 'preceded by a preposition'? Observe सुक्तमुखः which has acute on the first by VI. 1. 206.

३८४५ । उत्तरपदादिः । ६ । २ । १९१ ॥

उत्तरपदाधिकार आद्युदात्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगालम्' (३८७६) इत्यतोधिकः ॥

3845. In the following sûtras, up to VI. 2. 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute.'

This is an adhikâra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI. 2. 137 exclusive.

३८४६ । वर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । १९२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणवाचिनश्च परः कर्णशब्द आद्युदात्तो बहुव्रीहौ । शुक्लकर्णः । शंकुकर्ण 'कर्ण' किम् । श्वेतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846. In a Bahuvrihi compound, the word 'karṇa' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark.

Thus with color we have शुक्लकर्णः and with mark-name, we have शङ्कुकर्णः the lengthening of शंकु takes place by VI. 3. 115. The marks of 'scythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them. It is such a 'mark' which is meant here.

Why do we say कर्ण? Observe श्वेतपादः, कूटशृङ्ग here श्वेत being formed by अच् (III. 1. 134) is end-acute, and कूट being formed by क (III. 1. 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound.

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark'? Observe शोभनकर्ण where शोभन being formed by युच् (III. 2. 149) is end-acute and this accent is retained (VI. 2. 1).

३८४७ । संज्ञोपम्ययोश्च । ६ । २ । १९३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । मणिकर्णः । गोपम्ये । गोकर्णः ॥

3847. In a Bahuvrîhi, the second member 'karṇa' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance.

Thus मणिकर्ण. is a Name: गोकर्णः, denotes resemblance *i. e.*, 'persons having ears like a cow.'

३८४८ । कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च । ६ । २ । ११४ ॥

संज्ञोपम्ययोरसुबुत्पत्तौ । शितिकण्ठः । खरकण्ठः । सुग्रीवः । गोपृष्ठः । गोजङ्घः । गोपम्ये । खर कण्ठः । गोपृष्ठः । सुग्रीवः । गोजङ्घः ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, ग्रीवा and जङ्घा have acute on the first syllable.

Thus Name : शितिकण्ठः । Comparison खरकण्ठः । Name कापृष्टः । Resemblance गोपृष्ठः । Name सुग्रीवः । Resemblance अश्वग्रीवः । Name गोजङ्घः । Resemblance गोजङ्घः ॥

The sûtra कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं is in Neuter gender, and ङ्घा is shortened, as it is a Samâhâra Dvandva. In the case of सुग्रीव, the accent would have fallen on the final व by VI. 2. 172, this ordains acute on ग्री ॥

३८४९ । वृन्नमवस्थायां च । ६ । २ । ११५ ॥

वृन्नशब्दो ऽवस्थायां संज्ञोपम्ययोश्चाद्युदात्तो बहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्गः । द्व्यङ्गुलशृङ्गः । शृङ्गोद्गमनादिकृतो गवा देर्वयोविशेषो ऽवस्था । संज्ञायाम् । नक्षत्रशृङ्गः । उपमायाम् । मेषशृङ्गः । ऽवस्था–' इति किम् । स्थूलशृङ्गः ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member 'śringa' gets acute on the first syllable.

Thus उद्गतशृङ्गः, द्व्यंगुलशृङ्गः । Here the word वृन्न denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long. Name : नक्षत्र-शृङ्गः । Comparison : मेषशृङ्गः । Why do we say when denoting 'age &c' स्थूलशृङ्गः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ ॥

नञः परायते ऽद्युदात्ता बहुव्रीहौ । 'ता मे जराद्युजरम्' । अजरम् । 'अमित्रमर्दय' । 'अवो देवेष्वमृतम्' । 'नञः' किम् । ब्राह्मणमित्रः । 'ज–' इति किम् । अमृतुः ।

3850. After a Negative Particle, in a Bahuvrihi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत ॥

Thus अजरः, अमरः, अमित्रः and अमर्त्य । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say 'जर &c.' Observe अमृतुः when the final gets the acute by VI. 2. 172.

३८५१ । सोर्मनसी अलोमोषसी ॥ ६ । २ । ११७ ॥

सोःपरं लोमोषसौ वर्जयित्वा मकारान्तमसन्तं बाह्युदात्तं स्यात् । 'नडसुभ्याम्' (३६०६) इत्यस्या पवादः । सु' कर्मणिः सुकृत्यः । 'न नो वस्तन्निमानः सुन्वन्ना । शिवा प सुभ्यः सु मना सुवर्चाः' । सुपेशंसस्करति' । 'सोः' किम् । कनत्कर्मा । 'मनसी' किम् । सु राजा । 'अलोमोषसौ' किम् । सुलोमा । सूषाः । कपि तु परत्वात् 'कपि पूर्वम्' (३६०९) इति भवति । सुकर्मकः । 'सु सोम स्कः' ॥

3851. After the adjective *su* in a Bahuvrihi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable.

Thus सुकर्माणः सुदक्षः (Rig Veda IV. 2. 17). सु नो वसूदनिमानः सुजल्का (Rig Veda VI. 22. 7). शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्चा (Rig Veda X. 85. 44). सु पेशसं करति (Rig Veda II 35. 1). सुकर्मन्, सुधर्मन् सुप्रथिमन्, सुपयस्, सुयशस्, सुखातस्, so also सुधीत् and सुधीत् from the root धंस् and ध्वंस् with the affix क्विप्। The final स् is changed to द् by VIII. 2. 72. But this substitution is considered asiddha for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in अस्। Why do we say 'after सु ?' Observe जनकर्मन्, कनयशस्। Why do we say 'ending in मन् and अस्?' Observe सुराजन् and सुतक्षन् formed by the affix कनिन् (Un. I. 156), and the accent is on ज and त, but with सु, the accent in thrown on the final by VI. 2, 172 S. 3906. Why do we say with the exception of सोमम and उक्थम्? Observe सुसोमम् and सूधंस (VI. 2. 127). The following maxim applies here : यनिनस्मन् ग्रहणाभ्यर्थवता ज्ञानर्थकेन च तदन्तविधिं प्रयोजयन्ति 'whenever अन्, or इन् or अस्, or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I 1. 72, something that ends with अन् or इन् or अस् or मन्, there (अन्, इन्, अस् and मन्) represent these combinations of letters, both in so far as they possess and also in so far as they are void of, a meaning.' Therefore the मन् and अस् void of meaning are also included here. Thus धर्मन् is formed by मन् (Un I. 140), but कर्मन् is is formed by मनिन् (Un. IV. 145), and प्रथिमन् is formed by इमनिच् affix (V. I. 122) in which मन् is only a part. Similarly यशस् is formed by असुन् (Un IV. 191), and so also सोतस् (Un IV. 202) ; but in सुधंस् (सुध्वस् from ध्वंस् with the affix क्विप् III. 2. 76) the rule applies also, though अस् is here part of the root. But when the samâsânta affix कप् is added (V. 4. 154), then the accent falls on the syllable immediately preceding कप् for there the subsequent Rule VI. 2. 173 S. 3907 supersedes the present rule : thus सुकर्मकः, सुसातकः॥

३८५२। क्रत्वादयश्च। ६। २। ११८॥

सोः परे क्रत्वादयः स्युः। 'साम्राज्याय सुक्रतुः'। 'सु प्रतीकः'। 'सु दृश्यः'। 'सु प्रतूर्तिं मनेहसम्'।

3852. After *su* in a Bahuvrîhi, the acute falls on the first syllable of *kratu* &c.

Thus साम्राज्याय सुक्रतुः (Rig Veda I. 25. 10) सुदृश्यः, सुप्रतीकः। सुप्रतूर्तिमनेहसम् (Rig Veda I. 40. 4).

३८५३। आद्युदात्तं द्व्यच्छन्दसि। ६। २। ११९॥

यदाद्युदात्तं द्व्यच्तत्सोकारं बहुव्रीहावाद्युदात्तम्। 'अधा स्वधाः'। 'सु_रथाँ' आतिष्ठिवे' निःस्वरेणाम्बरावाद्युदात्तौ। 'आद्युदात्तम्' किम्। 'बाहुं_बाहुः'। 'द्व्यच्' किम्। सु_गुरंहस्तु स्थिरगुः। स्थिरगुशब्दस्त्र्यच्॥

3853. In a Bahuvrîhi compound, in the Chhandas, a word of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by *su*, gets acute on the first syllable.

In other words, such a word retains its accent. Thus :—अधास्वश्च सु_रथाँ' आतिष्ठिवे (Rig Veda VIII. 68 16). Here स्वँश्चः and सुरँथः have acute on च and र, which they had originally also, for चश्च and रथ are formed by क्विन् (Un. I. 151) and क्वनिप् (Un. II. 2) respectively and have the णित् accent (VI. 1. 197).

Why do we say 'having acute on the first syllable'? Observe वा सुं॒ क्षुः क्ष॑ुधिः (Rig. II. 32. 7). Here वाक्षु has acute on the final (Un. I. 27 formed by क्षु affix and has the accent of the affix III. 1. 3).

Why do we say 'having two syllables'? Observe सुपुरुषत्. सुधिरवधः (Rig Veda I. 125. 2). This sûtra is an exception to VI. 2. 172.

३८५४ । वीरदीर्यो च । ६ । २ । १२० ॥

सोः परो बहुव्रीहौ छन्दस्याद्युदात्तौ । 'सु वीरे॑ण र॒यिणा' । 'सु॒ वीर्य॑स्य गोम॑तः' । वीर्यशब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनावः' (३९०१) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीर्यग्रहणं ज्ञापकम् । तत्र हि सति पूर्वेणैव सिद्धं स्यात् ॥

3854. In a Bahuvrîhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vrîa' and 'vrîya' have acute on the first syllable.

Thus सु॑ वीरे॑ण र॒यिणा (Rig Veda X. 122. 3). So also सु॒ वीर्य॑स्य गोम॑तः (Rig Veda VIII. 95. 4). The word वीर्य is formed by यत् affix and by VI. 1. 213, S. 3701 it would have acute on the first. But its enumeration in this sûtra shows that Rule VI. 1. 213, does not apply to वीर्य । The word वीर्य has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV. 9. In the classical literature it is âdyudâtta.

३८५५ । कूलतीरतूलमूलशालाक्षसमव्ययीभावे ।६ । २ । १२१ ॥

उपकूलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपाक्षम् । सुखम् । निः॒सम॑म् । तिष्ठद्गुप्रभृतित्वे ते । 'कूलादि' ग्रहणं किम् । उपकुम्भम् । 'अव्ययीभावे' किम् । परम कूलम् ॥

3855. In an Avyayîbhâva compound, the following second terms have acute on their first syllable : कूल, तीर, तूल, मूल, शाला, अक्ष and सम ॥

Thus उपकू॑लम्, उप॑ तीरम्, उपतू॑लम्, उपमू॑लम्, उपशा॑लम्, सुखं॑मम्, निः॒सं॑मम् । These last four are to be found in Tishthadgu class of compounds (II. 1. 17)

Why do we say 'कूल &c.'? Observe उपकुम्भम् ॥

Why do we say 'in an Avyayibhâva compound?' Observe परमकूलम्, उत्तम कूलम् । After the prepositions परि, प्रति, उप and अप, the words कूल &c. would have becomes accentless by VI. 2. 33, the present sûtra supersedes VI. 2. 33, and we have accent on कूल &c. and not on the Prepositions.

३८५६ । कंसमन्थशूर्पपाय्यकाण्डं द्विगौ । ६ । २ । १२२ ॥

द्विकंसम् । द्विमन्थः । द्विशूर्पः । द्विपाय्यम् । द्विकाण्डम । 'द्विगौ' किम् । परमकंसम ॥

3856. In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable : कंस, मन्थ, शूर्प, पाय्य and काण्ड ॥

Thus द्वि॑ कंसः, (द्वाभ्यां कंसाभ्यां क्रीतः the affix ष्ठन् V. 1. 25 is elided by V. 1. 28) द्वि॑मन्थः, (the affix ठक् V. I 19 is elided by V. 1. 28) द्विशू॑र्पः, (the affix यत् V. 1. 26 is elided) द्विपा॑य्यः, द्विका॑ण्डः । Why do we say in a Dvigu? Observe परम-कंसः ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । ६ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । प्राग्रशालम् । 'तत्पुरुषे' किम् । दृढशालं शालकटुकम् । 'शालायाम्' किम् । शालप्रशाला ॥

3857. The word 'śálá' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable.

Thus प्राग्रशालं कुलम् । The compound becomes Neuter by II. 4. 25.

Why do we say 'in a Tatpurusha'? Observe दृढशालं शालकटुकम् which is a Bahuvrihi compound and therefore the first member retains its accent (VI. 2. 1,) and as the first member is a Nishṭhá word, it has acute on the final.

Why do we say 'the word शाला?' Observe प्राग्रशालेयम् ॥

Why do we say 'in the Neuter'? Observe प्राग्रशाला । Compare VI. 2. 86.

३८५८ । कन्था च । ६ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्थाशब्द उत्तरपदमाद्युदात्तम् । सौश्रमिकन्थम् । प्राधुरकन्थम् । 'नपुंसके' किम् । दार्ढिकन्था ॥

3858. In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthá' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus सौश्रमिकन्थम्, प्राधुरकन्थम् । The word सौश्रमिः denotes the descendant of सुश्रमः (सौश्रमः श्रमेण अस्य) प्राधुर is formed by the preposition प्र with the verb धुर् and the affix क (III. 1. 136) The compound is Neuter by II. 4 20. These are Genitive compounds. When the word is not Neuter we have दृढिकन्था ॥

३८५९ । चादिश्चिहणादीनाम् । ६ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिहणादीनामाद्युदात्तः । चिहणकन्थम् । मन्तकन्थम् । के चादिरिति वर्तमाने पुनर्वचनं पूर्वं पदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859. In a Neuter Tatpurushá ending in 'kanthá' the first syllable of 'chihaṇa' &c. have the acute.

As चिहणकन्थम्, मन्तरकन्थम्, मन्धुरकन्थम् । The repetition of the word चादि if this sûtra, though its anuvritti was present, indicates that the first syllable on the *first member* gets the acute. The word चिहण is derived from the root चिनोति with चिह्, which gives चिह and हन is formed by adding अच् (III. 1. 134) to हन् । चह+हन = चिहण the elision of ह is irregular.

३८६० । खेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् । ६ । २ । १२६ ॥

वाहीष्वनरिष्टदारुष्वाद्युदात्तानि । पुत्रखेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । वृक्षकाण्डम् । दारुष्वेव पुत्रादीतां गर्हा । व्याख्यानात्सिद्धमाद्यः । 'गर्हायाम्' किम् । परमखेलम् ॥

3860. The words खेल, खेट, कटुक and काण्ड at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant.

Thus पुत्रखेलम्, नगरखेटम्, (खेट इति सुखनाम, सहन दुखेन) दधिकटुकम् (कटुकमस्वादु) वृक्षकाण्डम् । The reproach is denoted of the sons &c. by comparing them to खेल &c. The analysis will be पुत्र खेलमिव *s. c.* खेलवत् तुच्छम्, and the compounding

takes place under II. 1. 56: the Vyaghrâdi class being an akṛtigaṇa. When reproach is not meant, we have परमक्षेलम् ॥

३८६१ । चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२९ ॥

वस्त्रं चीरमिव वस्त्रचीरम् । कम्बलचीरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचीरम् ॥

3861. The word 'chîra' at the end of a Tatpurusha, has acute on the first syllable, when something is compared with it.

Thus वस्त्रम् चीरमिव=वस्त्रचीरम्, कम्बलचीरम् । Why do we say 'when comparison is meant?' Observe परमचीरम् ॥

३८६२ । पललसूपशाकं मिश्रे । ६ । २ । १२८ ॥

घृतपललम् । घृतसूपः । घृतशाकम् । 'भक्ष्येण मिश्रीकरणम्' (६६७) इति समासः । 'मिश्रे' किम् । परमपललम् ॥

3862. In a Tatpurusha ending in पलल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something.

Thus घृतपललम्, घृतसूपः, घृतशाकम् = घृतेन मिश्रं पललम् &c. The compounding takes place by II. 1. 35. S. 697. Why do we say 'when meaning mixed or seasoned?' Observe परमपललम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ ॥

आद्युदात्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । ग्राणिडसूदम् । दाण्डायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । ग्रामसंज्ञा एताः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863. The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpurusha denoting a Name.

Thus दाक्षिकूलम् ग्राणिडसूदम्, दाण्डायनस्थलम्, दाक्षिकर्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । ग्रकर्मधारये राज्यम् । ६ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुरुषे राज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'ग्रक-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेलराज्यादिस्वरादव्ययस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुचेलम् । कुराज्यम् ॥

3864. The word 'râjyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpurusha compound, which is not a Karmadhâraya.

Thus ब्राह्मणराज्यम् । In a Karmadhâraya we have परमराज्यम् ॥

Vârt.:—The accent taught in VI. 2. 126 to 130 S. 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI. 2. 2, though that rule stands first and this subsequent'. As कुचेलम्, कुराज्यम् ॥

३८६५ । सर्वादयश्च । ६ । २ । १३१ ॥

सर्वे सवर्ये: । वासुदेवपक्षे: । ग्रकर्मधारय इत्येव । परमसर्वे: । सार्वादिर्दिगाद्यन्तर्गण: ॥

3865. At the end of a non-Karmadhâraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c. have acute on the first syllable.

Thus कर्मण्यवर्गीयैः, दासकुलेदासकुलः । In a Karmadhâraya we have परमवर्ग्यः । The words वर्ग्य &c. are no where exhibited as such; the primitive words वर्ग, पूग, गण &c. sub-division of शिगादि (IV. 3. 54) are here referred to, as ending with यत् affix.

३८६६ । पुत्रः पुंभ्यः । ६ । २ । १३२ ॥

पुंभ्यः परः पुत्रशब्द आद्युदात्तस्तत्पुरुषे । दात्त्रकिपुत्रः । मात्रिश्वपुत्रः । 'पुत्रः' किम् । कार्पटिमातृकः । 'पुंभ्यः' किम् । दात्रीपुत्रः ॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable.

Thus दात्रकिपुत्रः, मात्रिश्वपुत्रः । Why do we say 'a पुत्र' ? Observe कार्पटिमातृकः । Why do we say 'after a masculine word' ? Observe दात्रीपुत्रः ॥

३८६७ । नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः ॥ ६ । २ । १३३ ॥

एभ्यः पुत्रो नाद्युदात्तः । आख्यायहज्ञात्यर्थानां तद्विशेषाणां च ग्रहणम् । आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नप्तृपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । याजकपुत्रः क्षेतुः पुत्रः । संयुक्ताः संबन्धिनः । श्यालपुत्रः । ज्ञातयो मातापितृसंबन्धेन बान्धवाः । ज्ञातिपुत्रः ज्ञातृपुत्रः ॥

3867. The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates.

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king', ऋत्विज् 'a sacrificing priest', संयुक्ताः 'relations through the wife's side' as श्याला 'brother-in-law' &c. ज्ञाति means 'all kinsmen related through father and in ther or blood-relations.' The word आख्या shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c., as well as to particular 'teacher' &c. Thus आचार्यपुत्रः, उपाध्यायपुत्रः, शाकटायनपुत्रः राजपुत्रः, ईश्वरपुत्रः, नप्तृपुत्रः, ऋत्विक्पुत्रः, याजकपुत्रः, क्षेतुःपुत्रः, (VI 3. 23) संयुक्तपुत्रः संबन्धिपुत्रः, श्यालपुत्रः, ज्ञातिपुत्रः, ज्ञातृपुत्रः, (VI. 3. 23). Here the special accent of पुत्र taught in the last sûtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI. 1. 2 23.

३८६८ । चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । ६ । २ । १३४ ॥

एतानि तत्पुरुषेऽप्राणिषष्ठ्यन्तात्परावयवादुदात्तानि तत्पुरुषे । मुद्गचूर्णम् । 'अप्र-' इति किम् । मद्रचूर्णम् ॥

3868. The words 'chûrna' &c in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being.

Thus मुद्गचूर्णम्, मद्रचूर्णम् but मद्रचूर्णम् where the first term is a living being, and परमचूर्णम् where it is not Genitive. Another reading of the sûtra is चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्युदात्तानि, the word उपयम being the ancient name of षष्ठी given by old Grammarians.

1 कूर्च, 2 कवित, 3 कवित्र, 4 कावित्र, 5 कावट, 6 कूरच्छा 7 तूस्त 8 कुनदुम (कुन्दम), 9 टलव, 10 जमशी, 11 चक्कन (चकन चकर्ण) 12 चौल ॥

The word कूर्च is derived from the root कुरी दृहि (Div 50) with the affix क; कवित and कवित्र are formed with the upapada कवि and the verbs वा 'to go' and त्र 'to protect' respectively, and the affix क (कवित्रंवाति = कवित्र) (III. 2. 3); with the affix कन added diversely (Un II. 56); कट with वटच् (Un IV. 81) gives कावट; this with चक (तनुकरति) gives कावट; दूरच्छ दूरति = दूरच्छा (Prishodarâdi); तुस्त (तस्तं) with न gives तूस्त the penultimate being lengthened; the word कुन्दु is formed by the affix डिम added to the root कुद with the upapada कु (कुत्सितं कुत्सितं वा कुदेति) the augment नुम being added to कुद। कुन्दुः सिञ्चीने = कुन्दुमः। टल with the affix अच् gives टलवः, जम with अशच् forms जमश, then is added ङीष्; चक्कन is formed by अच् (III. 1. 134) added to चक and reduplication, चौलस्यावर्ण = चौलः ॥

८६९। षट् च कारकादीनि। ६। २। १२५ ॥

अप्रविवक्षिता कारकादयः। दर्भकाण्डम्। दर्भपोरम्। तिलतण्डुलम्। मृदमूरः। सूपशाकम्। नदीकूलम्। 'षट्' किम्। राजपूरुषः। 'अव-' इति किम्। दत्तकाण्डम् ॥

3869. The six words काण्ड, पोर, पण्डुल, मूर, शाक and कूल of Sûtras VI. 2. 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable.

As दर्भकाण्डम्, दर्भपोरम्। In the last example पोर is not used as a comparison, that case being governed by VI. 2. 127, तिलपण्डुलम्, मृदमूरः, सूपशाकम्। Here पण्डुल, मूर and शाक do not denote mixing, which is governed by VI 2. 128. नदीकूलम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI 2 129. Why these 'six' only? Observe राजपूरुषः ॥ Why 'non-living'? Observe दत्तकाण्डम् ॥

३८७०। कुण्डं वनम्। ६। २। १२६ ॥

कुण्डमाद्युदात्तं वनवाचिनि तत्पुरुषे। दर्भकुण्डम्। कुवलयस्योत्पत्तिस्थाने। 'वनम्' किम्। मत्कुणकुण्डम् ॥

3870. The word 'kunda' at the end of a Tatpurusha compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable.

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor. Thus दर्भकुण्डम्। Why do we say when denoting 'a wood'? Observe मत्कुणकुण्डम् ॥

३८७१। प्रकृत्या भगालम्। ६। २। १२७ ॥

भगालवाज्जुनपटं तत्पुरुषे प्रकृत्या। कुम्भीभगालम्। कुम्भीनदालम्। कुम्भीकपालम्। मध्योदात्ता इते। प्रकृत्येत्यधिकृतम् 'वनम्' (३८७०) इति यावत् ॥

3871. The word 'bhagâla' at the end of a Tatpurusha, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included. As कुम्भी भगालम्, कुम्भीकपालम्, कुम्भीनदालम्। The words भगाल &c., have acute on the middle. Phit II. 9 The word प्रकृत्या governs the subsequent sûtras up to VI. 2. 143 S. 3877.

३८७२ । क्षितेर्निर्त्यावहूत्रवदुग्रोहाद्भसत् । ६ । २ । १३८ ॥

क्षितेः उत्तरमित्यावहूत्रवं प्रकृत्या । क्षितिपादः । क्षितिवंशः । पादशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । 'भसत्' उदात्तस्य निषात् । 'क्षितेः' किम् । दर्शनीयपादः । 'भसत्' किम् । क्षितिभसत् । क्षितिराद्युदात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad.'

Thus क्षितिपादः, क्षितिवंशः । The word पाद belongs to वृषादि class (VI. 1 203) and has acute on the first, and वंशः being formed by क्त (Un V. 21) affix has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'after क्षिति'? Observe दर्शनीयपादः which being formed by the affix अनीयर् has acute on the penultimate syllable यी by VI. 1. 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत्'? Observe क्षितिभसत् । The word क्षिति has acute on the first syllable (Phit II. 10). This sûtra is an exception to VI. 2. 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

सम्ब. कृदन्तं प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'ओषधीः पश्य यूयं वृधासंश्च' । पथमपथ्यम् । उपपदात् । उच्चैःकारम् । देवत्करः । 'अति' इति किम् । देवस्य कारकः । ङीष्ठो । कृदग्रहणं स्पष्टार्थम् । उपपदतिरस्कारित्वाच्च तरबाद्यन्तेन समासे कृत एव । तत्र गतिग्रहणात्तदाद्यस्वरः भवतीत्येके । उपपदतिदेशार्थं तु कृदग्रहणमित्यन्ये ॥

3873. In a Tatpurusha, a word ending in a Krit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I. 4. 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kâraka). or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III. 1. 92).

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । ओषधीः पश्य यूयं वृधासंश्च (Rig Veda I. 6. 2). The compounding is here by II 2 18. With kâraka-word we have :—दृषदं करोति (III. 3. 117). With upapada words, we have :—देवत्करः । All these are formed by कृत् affixes and the accent is governed by VI. 1. 193. i.e., the word is formed by कृत् (दृषदं कृ ञ्जसे येन)।

Why do we say 'after a Gati, Kâraka, or an Upapada word?' Observe देवस्यकारकः = देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kâraka relation. The genitive is here a शेष लक्षणा षष्ठी denoting a possessor and not a कर्मलक्षणा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II. 2 16 see also II. 3. 65.

The word कृत् is employed in the sûtra for the sake of distinctness ; for a gati, karaka or upapada could not be followed by any other word than a krit-formed word, if there was to be a samâsa. For two sorts of affixes come after a root (dhâtu) namely तिङ् and कृत् । A samâsa can take place with krit-formed words, but not with tiganta words. So that without employing कृत् in the sûtra, we

could have inferred that अत् was meant. Therefore, it is said the 'Kṛit' is employed in the sûtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपचतितराम्, प्रपचतितमाम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पचतितर and पचतितम ending in तरप् and तमप् and then आम्, is added and the accent of the whole word is regulated by आम् by the rule of तिङ्शित् (see V. 3. 56. and V. 4. 11). According to others, the अत is taken in this sutra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्रपचति देवदत्तः, or प्रपचति देवदत्तं (V. 3 67), or प्रपचतिरूपम् (V. 3 66). The accent of these will be governed by the rule of the Indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

यदु पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पतिर् वन आ' । 'बृहस्पतिर् यः' । बृहच्छब्दोऽत्राद्युदात्तो निपात्यते । 'हर्षया असोपतिम्' । शाङ्गरवादित्वादाद्युदात्तः असोशब्दः । 'असोभिमे' इति हर्षणात् । 'तनूनपादुच्यते' । 'नराशंसं वाजिनेम्' । निपातनाक्षीर्षः । 'शुनःशेपम्' ॥

3874. In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously.

NOTE :—Thus वनस्पतिर् वन आ (Rig Veda X. 101. 11). बृहस्पतिर् यः (Rig Veda IV. 50 7) हर्षया असोपतिम् (Rig Veda VIII. 15 13) तनूनपादुच्यते (Rig Veda III) 29. 11); नरा शं वाजिनम् (Rig Veda I. 106 4) शुनःशे म् (Rig Veda V. 2. 7 वनस्पतिः, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुट् augment comes by VI. 1 157. (2) बृहस्पतिः or बृहꣳस्पतिः = बृहतां पतिः (VI. 1. 157). The word बृहꣳत् is acutely accented on the final, some say it has acute on the first. (3) शचीꣳपतिः (Śachî being formed by ङीष्) some make Śachi acute on the first शचीꣳपतिः, by including it in Sarangrava class (IV. 1. 73). (4) नꣳनूꣳपात् (tanû being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and n pât = na pâti or na pâlayati with क्विप् and has acute on the first). (5) नराꣳशꣳसः (नरा अस्मिञ्जासंतां: शꣳसन्ति or नरा इव शꣳसन्ति) (nara is formed by घञ् and has acute on the first. Saṁsa is formed by घञ्, the lengthening takes place by VI. 3. 137). (6) शुꣳनः शेꣳपः = शुन इव शेपोऽस्य is a Bahuvrihi : the Genitive is not elided by (VI. 3. 21 Vârt), and both have acute on the first. (7) शꣳडामꣳर्कौ both 'Śaṇḍa' and 'Marka' being formed by घञ् have acute on the first : the lengthening takes place by VI 3. 137. (8) तृꣳष्णावडकौ। Tṛishṇa has acute on the first, वडकौ has acute on the final. The lengthening here also is by VI. 3. 137. (9) बिम्बꣳविश्वꣳवसोः। Bimba is finally acute, and viśva by VI. 2. 106 has acute on the final, as viśvavayas is a Bahuvrihi The lengthening takes place as before by VI. 3. 137. (10) मꣳमृꣳत्युः। मृद् is formed by क्विप् affix and मृत्यु has acute on the final. The words governed by this sutra are those which would not be included in the next two sûtras.

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या स्तः। 'अग्न इन्द्रावरुणौ' । 'इन्द्राबृहस्पती व्रतम्' । 'देवता' किम् । प्राजापत्यश्चेन्द्राग्नी । 'द्वन्द्वे' किम् । अग्निष्टोम ॥

3875. In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent.

Thus आय ऐन्द्राग्नं ग्रहो (Rig Veda VI. 68. 1) ऐन्द्राबृहस्पत्यं सदः (Rig Veda IV. 49. 5). The word इन्द्र has acute on the first (by nipâtana), सक्था is formed by उसन् (Un. III. 53) and by VI. 1. 197 has acute on the first. बृहस्पति has two acutes by VI. 2. 140, and Indra-Bṛihaspati has three acutes. Why do we say 'names of divinities' ? Observe द्यावापृथिवी। Why do we say 'a Dvandva' ? Observe अग्निष्टोमः ॥

३८७६। नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु। ६। २। १४२॥

पृथिव्यादिवर्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्राग्वत् न। 'इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः'। 'अपृथिव्यादौ' किम्। 'द्यावा पृथिवी जनयन्' । आद्युदात्तौ द्यावा निपात्यते। पृथिवीत्यन्तोदात्तः। रुद्रसोमौ। रोदेर्णिलुकि 'इति रगन्तो रुद्रशब्दः। 'इन्द्रोपूषणौ'। 'अवतु नः पूषन्—' इति पूषा अन्तोदात्तो निपात्यते। शुक्रामन्थिनौ। मन्थिविजन्तस्त्वादन्तोदात्तः। उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदावयवेषं यथा स्यादनुदात्तप्रत्ययेषं मा भूत्। अनुदात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम्॥

3876. In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudâtta, with the exception of **पृथिवी**, **रुद्र** **पूषन्** and **मन्थिन्** ॥

Thus इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः (Rig Veda I. 109. 3). Agni has acute on the final.

Why do we say with the exception of 'pṛithivi' &c ? Observe द्यावापृथिवी जनयन् (Rig Veda X. 66 9) dyâvâ has acute on the first, 'pṛithivi' being formed by 'nish', has acute on the final. सोमारुद्रौ, Rudra is formed by 'rak' affix (Un. II. 22.), and has acute on the final. ऐन्द्रापूषणा (Rig Veda VII. 35. 1) Pûshan has acute on the end. (Un. I. 159) शुक्रामन्थिनौ, the words Śukra and manthin have acute on the final.

The word uttarapada is repeated in the sûtra, in order that it should be qualified by the word 'anudâttâdau', which latter would otherwise have qualified Dvandva. The word 'anudâttâdau' shows the scope of the prohibition and the injunction.

३८७७। अन्तः। ६। २। १४३॥

अधिकारोऽयम्॥

3877. In the following sûtras up to the end of the chapter should always be supplied the phrase 'the last syllable of the second member has the acute.'

३८७८। थाथघञ्क्ताजबित्रकाणाम्। ६। २। १४४॥

'थ' 'अथ' 'घञ्' 'क्त' 'अच्' 'अप्' 'इत्र' 'क' इत्येतदन्तानां गतिकारकोपपदात्परेषामन्त उदात्तः। 'धृषिशसी वैयात्ये' । थाप्रत्ययः। शस। प्रभेदः। क्त। 'धूर्षा व्रश्चो दुःकृष्टनः'। पुरुषं वहतुप्रत्ययेषु स्तुत इति विग्रहः। अच्। प्रहवः। अप्। प्रणवः। इत्र। प्रलम्बित्रम्। क। गोदुहः। सूनविभुजादित्वात्कः। गतिकारकोपपदादित्येव। सुस्तुतं भवता॥

3878. The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in अ, अच, अङ्, क्त, अप्, अप्, ल्यप् and क्त्वा, when preceded by a Gati, a Kâraka or an Upapada (VI. 2. 139).

Thus प्रभृत्यायोः (Rig Veda V. 41. 19), प्रभृतिः formed by क्तिन् affix (Up. II. 2 and 3), and but for this sûtra, by VI. 2. 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first. चयः—चायस्तैः formed by असुन् affix (Up. III. 116). जयः—प्रभेदैः। नः—धर्तारञ्चो पुरुष्टुतः (Rig Veda I. 11. 4). The word पुरुष्टुतः should be analysed as पुरुषु बहुप्रदेशेषु स्तुतः 'praised in many lands'. क्वप् (III. 3 56) :—सदसत्तैः, the word सद 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI. 1. 201, 202). क्वप्—प्रवत्तैः। कृप—प्रवर्तिलम्। ऊ—गोदुहैः=गां दोग्धि, (III. 2. 5 Vârt) : (ऊ—being added by III. 1. 135). The word दुह has acute on the first, as it belongs to दुहादि class (VI 1 203). When the preceding words are not Gati, Kâraka or Upapada, this rule does not apply : as सुस्तुतं भवता, where सु being Karmapravachaniya, the word gets the accent of the In declinable.

इदंरं। सूपमानात्क्तः। ६। २। १४५॥

सोऽवयवभागाद्यत्परं तदन्तमन्तोदात्तम्। 'ऊ तस्य योगे। सुकृतस्य'। ब्रह्मण्युतम्॥

3879. The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *su* or by a word with which the second member is compared.

Thus सुकृतं म्, in the following Rik ऊतस्य योगो सुकृतस्य (Rig Veda X. 85. 24. With Upamâna words we have—ब्रह्मण्युतं म्। This debars VI. 2. 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतं म् भवता॥

इदंरं। संज्ञायामनाचितादीनाम्। ६। २। १४६॥

गतिकारकोपपदात्क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन्वर्जयित्वा। उपस्तुतः श्राक्त्यः। परिजग्धः गोविदग्धः। 'अन-' इति किम्। चाचितम्। चाख्यातम्॥

3880. The Participle in 'kta' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kâraka or an Upapada, if the compound denotes a Name, but not in 'âchita' &c.

Thus उपस्तुतैः श्राक्त्यः, परिजग्धैः गोविदग्धः। This debars VI. 2. 49. Why do we say 'when it is not चाचित &c.' Observe चाचितम् &c.

1 चाचित, 2 उपचित, 3 चाख्यात, 4 परिदग्धोम, 5 विदग्ध, 6 प्रतिपक्ष, 7 उपविष्ट, 8 प्रविष्ट, 9 उपहित (उपहत), 10 उपस्थित, 11 संहितागवि (संहितागब्दो यदा गोरन्यस्य न स्या तदान्तोदात्तो न भवति। यदा तु गोः संज्ञा तदान्तोदात्त एव)॥

The word संहिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow'; but when it denotes 'a cow' it has acute on the final.

इदंरं। प्रहृत्वादीनां च। ६। २। १४७॥

एषां क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तम्। प्रहृतः। प्रहृतः। चर्चारार्चोऽवमारमः। चाकलितगलोऽयम्॥

3881. The words 'pravriddha' &c., ending in 'kta' have acute on the final.

Thus प्रवृद्धः, प्रयुक्तैः । The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritigaṇa. The words have acute on the final, even when not followed by यान &c., though in the Ganapâṭha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान &c. that these words have acute on the final. This being an Akritigaṇa we have पुनरुक्तस्यूतं वासोदेयं, पुनर्निभृतो दत्तः &c.

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृषलः 3 प्रयुक्ताभूत्प्रायः or प्रयुक्ताः सत्तवः, 4 प्राकर्षं संचितः 5 प्रचयितो भोगेषु, 5 प्रत्याहृतः, 7 प्रविश्रस्तः, प्राकृतिगण ॥

३८८२ । कारकादृक्तस्युतयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुगुप्तः । 'कारकात्' किम् । संभूतो राज्ञायत्तः । 'क्तस्युतयोः' किम् । देवपालितः । अस्मादेवयमादत्त 'संज्ञायामन–' (३८८०) इति न । 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति तु भवति । 'एव' किम् । कारकावधारणं यथा स्यात्तस्युतावधारणं मा भूत् । अकारकादपि तस्युतयोरन्त उदात्तो भवति । संभृतः । 'आशिषि' किम् । देवैः दत्ता देवदत्ता । आशिषि वेत्य यमनेष्टेः नियमः । तेनान्यादृतो नदीति देवदत्त इत्यत्र न । अकर्त्रविवक्षस्य संज्ञेयम् । तृतीया कर्मणि' (३७८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'sruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kâraka).

Thus देव्रा दत्तेषायु = देवदत्तैः, विष्णुरेवं श्रुतवद् = विष्णुश्रुतैः । Why do we say 'preceded by a kâraka' ? Observe संभूतो राज्ञायत्तः । The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes.

Why do we say 'of दत्त and श्रुत' ? Observe देवपालितः (VI. 2. 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2. 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in त is preceded by a kâraka, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S. 3880 but such a word is governed by VI. 2. 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'एव (*alone*)' ? So that the restriction should apply to 'kâraka', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a nonkârka word. As संश्रुतैः ॥

Why do we say 'when denoting benediction' ? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवैः दत्ता = देवदत्ता । This rule applies to Datta and Śruta after a kâraka-word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as पाञ्चजन्यो दत्तः देवदत्तः. which is governed by VI. 2. 48.

३८८३ । तृत्यंभूतेन कृतमिति क्त । ६ । २ । १४९ ॥

तृत्यंभूतेन कृतमित्यर्थे तदिति यः समासस्तत्र क्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं स्यात् । सुप्तप्रलपितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति किमवस्थासामान्ये करोतिर्नभूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रलपितादपि कृतं भवति 'मृतीया कर्मणि' (३७८२) इत्यस्यापवादः ॥

3883. The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition.'

The word तृत्यंभूत means 'being in such a condition.' Thus सुप्तप्रलपितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns. This is an exception to VI. 2. 48. When the words प्रलपित &c. are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI. 2. 144 they get of course acute on the final.

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । ६ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तोदात्तम् यथः यानं सुखम् । राजभोजनाः शालयः । 'अनः' किम् । हस्तादायः । 'भा-' इति किम् । दत्तधावनम् । 'कारके त्युट् कारकात्' किम् । निदर्शनम् ॥

3884. After a kâraka as mentioned in VI. 2. 148, the second member ending in the affix अन, and denoting an action in the Abstract or the object (*i. e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final.

Thus यथानं सुखम् । This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun. राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective. This is formed by ल्युट् under III. 3. 116. For the Sûtra III. 3. 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhâva is meant, (2) as well as when object is to be expressed. When the first explanation is taken, the above are examples of Bhâva; when the second explanation is taken they are examples of Karma. Why do we say 'ending in अन्'? Observe हस्तादायः । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhâva), or an Object (karma)'? Observe दत्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental kâraka (III. 3. 117). Why do we say 'after a kâraka'? Observe निदर्शनम् । In all the counter-examples, the second members retain there original accent.

३८८५ । मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । ६ । २ । १५१ ॥

कारकात्परायेतान्युत्तरपदान्तोदात्तानि तत्पुरुषे । हस्तस्रावापवादः । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः छन्दोव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्वस्थानम् । ब्राह्मणयाजकः । गोक्रीतः । 'कारकात्' किम् । 'प्रभूतो संगतिम्' । अत्र 'तादौ च निति-' (३८८४) इति स्वरः ॥

3885. The words ending in मन् or क्तिन् affixes, and the word व्याख्यान, शयन, आसन, स्थान and क्रीत as well as याजक &c. have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kâraka word.

Thus मन्—रथवर्त्मन् । क्विन्—पाणिनिक्रान्तः । व्याख्यान—छन्दोव्याख्यानम् । अयन—राजअयनम् । आसन्—राजासनम् । स्थान—अश्वस्थानम् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II. 2. 9, and those compounds only are to be taken here; as ब्राह्मणयाजकः, क्षत्रिययाजकः, ब्राह्मणपूजकः, क्षत्रियपूजकः । क्रीत—लोकक्रीतः । This is an exception to VI. 2. 139, and in the case of क्रीत, rule VI. 2. 48 is superseded. The words व्याख्यान &c. do not denote here भाव or कर्म, had they done so, rule VI. 2. 149 would have covered them. When the first member is not a kâraka, we have प्रभूती सङ्गतिम् । Here the accent is governed by VI. 2. 50, S. 3784.

1 याजक, 2 पूजक, 3 परिव्राजक, 4 परिषेचक परिषेपक, 5 ज्ञापक ज्ञासक, 6 अध्यापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उद्वर्तक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रथगणक, 12 पत्तिगणक, 13 पोतृ, 14 पोतृ, 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्याः पुण्यम् । ६ । २ । १५२ ॥

अन्नोदानम् । अध्ययनपुण्यम् । 'तत्युडपे तुन्यार्थ–' (३७३६) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्याः' किम् । वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ॥

3886. The word 'puṇya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case.

Thus अध्ययने पुण्यम् = अध्ययनपुण्यम् । The compounding takes place by II. 1. 40 by the process of splitting the sûtra (yoga-vibhâga), taking सप्तमी there as a full sûtra, and योगडे: another. Here by VI. 2. 2, S. 3736 the first member would have preserved its accent, the present sûtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्य is derived by the Uṇâdi affix यत् (Uṇ V. 15) and would have retained its natural accent (VI. 1. 213) and thus get acute on the first syllable by krit-accent. (VI. 2. 139). Why do we say 'a locative case'? Observe वेदेन पुण्यं = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलहं तृतीयायाः । ६ । २ । १५३ ॥

माषेनम् । माषविकलम् । वाक्कलहः । तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वापवादोऽयम् । अत्र केचिद् वर्णेति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति । धान्यार्थः । ऊनशब्देन स्वर्थनिर्देशार्थेन तदर्थानां यत्किञ्चिति प्रतिपादोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीयाग्रहणं स्पष्टार्थम् ॥

3887. The acute falls on the final of words having the sense of 'ûṇa,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case.

Thus माषेनम्, माषविकलम्, वाक्कलहः । The compounding takes place by II. 1. 31. This is an exception to VI. 2. 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थ in the sûtra means the word' form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an Instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final.' The examples will be in addition to the above:—धान्येनार्थः=धान्यार्थः । If this be so, then the word-form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sûtra II. 1. 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word तृतीयाया:, from this sûtra, for by the maxim of pratipadokta &c. कृत्यार्थकलक्षं would have referred to the compound ordained by II. 1. 31. The mention of तृतीया here is only for the sake of clearness

३८८८ । मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पञ्चबन्धेनेकार्थे संधिः । तिलमिश्राः । सर्पिर्मिश्राः । 'मिश्रम्' किम् । युक्तधानाः । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिलसंमिश्राः । 'मिश्रप्रहणे सोपसर्गमनुपसर्गस्य ग्रहणमेव ज्ञापकम् । 'असंधौ' किम् । ब्राह्मणसंमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ॥

3888. The word 'miśra' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance.'

Thus तिलमिश्राः सर्पिर्मिश्राः । Why do we say मिश्र? Observe युक्तधानाः । Why do we say 'not having a Preposition'? Observe तिलसंमिश्राः । The employment in this sûtra of the phrase 'anupasargam' implies, that wherever else, the word miśra is used, it includes miśra with a preposition also. Therefore in II. 1 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also.

Why do we say 'not denoting a compact'? Observe ब्राह्मणसंमिश्रो राजा = ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थ्यमापन्नः ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे संपाद्यर्हहितालमर्थास्तद्धिताः । ६ । २ । १५५ ॥

संपादयत्यर्थमर्हतीत्यादयो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्परेऽन्तोदात्ताः । कर्षवेष्टकाभ्यं संपादि कार्षवेष्टकिकम् । न कार्षवेष्टकिकमकार्षवेष्टकिकम् । छेदमर्हति छेदिकः । न छेदिकोऽछेदिकः । न क्लेशेभ्यो हितोऽक्लेश्यः । न संतापाय प्रभवति असंतापिकः । 'नञः' किम् । गर्दभरतमर्हति गार्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गार्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रकृतिनिमित्तं संपादितत्वादनुध्यते । तत्प्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधिः । कर्षवेष्टकाभ्यं न संपादि मुखमिति । 'संपादि-' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीय अपाणिनीयः । 'तद्धिताः' किम् । वोढुमर्हति वोढा । न वोढावोढा ॥

3889. The words formed with the Taddhita affixes denoting 'fitted for that' (V. 1. 99), 'deserving that' (V. 1. 63), 'good for that' (V. 1. 5), 'capable to effect that' (V. 1 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'naञ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes.

Thus संपादि 'suited for that' (V. 1. 99) :—कार्षवेष्टकिकं मुखम् = न कार्षवेष्टकिकं (कर्षवेष्टकाभ्यां सम्पादि)। The affix is ठञ्। अर्ह 'deserving that' (V. 1. 63) :—छेदिकः = न छेदिकः (छेदमर्हति). The affix is ठक् (V. 1. 64 and V. 1. 19). हित 'good for that' (V. 1. 5) :—अक्लेश्यो हितः। The affix is यत् V. 1. 1. अलमर्थः 'capable to effect that' (V. 1. 101) :—असंतापिकः = न संतापिकः। The affix is ठञ् (V. 1 18). Why do we say 'after नञ्'? Observe गार्दभरथमर्हति = गार्दभरथिकः, विगार्दभरथिकः, when the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI. 2. 2. Why do we say 'negation of

that attribute'? Observe नञ्सुभ्यामर्थविशेषात्यः = अनर्थात् अर्थविशेषः। The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अनर्थवेष्टकिकं मुखं = अनर्थवेष्टकाभ्यां मुखम्। Why do we say 'in the sense of samapâdi &c'? Observe पाणिनीयमधीयते पाणिनीयः = अपाणिनीयः। Why do we say 'Taddhita affixes'? Observe कर्त्तुमर्हति = कर्त्तावेष्ठा, न वेष्ठा = अवेष्ठा। Here तृच् a krit is added in the sense of 'deserving' (III. 3. 169).

३८९० । यतोऽनावर्ते । ६ । २ । १५६ ॥

यतौ यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्यदस्यात्व उदात्तः स्यात्। पाशानां समूहः पाश्यः अपाश्यः। न पाश्यः अतंत्यप्। 'अतदर्थे' किम्। पाशाय हितम्। 'तद्धितः' किम्। अदेयम्। गुणाप्रतिषेधे' किम्। दंत्यादन्यदतंत्यम्॥

'+ तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्य+' इति। नेह। अवामदेयम्॥

3890. The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negativing the attribute.

Thus पाशानां समूहः = पाश्यः, न पाश्यः = अपाश्यैः. (IV. 2. 49) तन्त्रेषु भवं = तन्त्रम् न तन्त्रार्थं = अतन्त्रार्थम्, (V. 1. 6). Why do we say 'atadartha:—not useful for that, Observe पाशाय हितम् = पाशम्, न पाशम् = अपाशम् (V. 4. 25). Why do we say 'Taddhita'? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम् formed with the krit-affix यत्। Why do we say 'negativing the attribute'? There must be negation of the attribute, otherwise दन्त्यादन्यत् = अतंत्यम्। *Paribhâsha:*—"When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it." The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त् being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as ख &c. (IV. 2. 9), thus न वामदेवं = अवामदेवम्। See IV. 2. 9.

३८९१ । अचतुरविचतुरसुचतुरस्यशक्तौ । ६ । २ । १५७ ॥

अचतुरं चतुरं च नञः परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायाम्। अपचः पक्तुमशक्तः। अविविक्षः अशक्तौ' किम्। अपचो दीक्षितः। गुणप्रतिषेध एवेयम्। अन्योऽयं पचादपचः॥

3891. A word formed with the krit affix अच् and क, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'.

Thus अपचः = य पक्तुं न शक्नोति, so also अविविक्षः (III. 1. 134 &c). Why do we say when meaning 'not capable'? Observe अपचो दीक्षितः। A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking.

३८९२ । आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ ॥

नञः परावच्छावन्तोदात्तावाक्रोशे। अपचो जाल्मः। पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोश्यते। अविविक्षः॥

3892. A word formed by the krit-affixes अच् or क, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word.

Thus अपचोऽयं सं जाल्मः 'this rogue does not cook, though he can do so. Here avarice is indicated, the fellow wants more pay bofore he will cook : and not his incapacity. So also अविलिप्यः ॥

३८९३ । संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ॥

नञः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्तः ॥

3893. When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name.

Thus अदेवदत्तः 'No Devadatta, not deserving of this name.'

३८९४ । कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च । ६ । २ । १६० ॥

नञः परेऽन्तोदात्ताः स्युः । अकर्तव्यः । उक् । अनागामुकः । ष्णुच् । अनलंकरिष्णुः । ष्णुजग्रहणे खिष्णुचो दृश्यनुबन्धकस्यापि ग्रहणमिकारादेर्धातोरामर्थ्यात् । अनाढ्यंभविष्णुः । चार्वादिः । अचारुः । 'राजाहोःछन्दसि' । अराजा । अनडुत् । 'भाषायाम्' नञः स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kritya affixes (III. 1. 95), by उक, and ष्णुच्, and the words चारु &c. have acute on the final.

Thus kritya:—अकर्तव्यम्ः । उकः—अनागामुकः । ष्णुच्—अनलंकरिष्णुः । The affix ष्णुच् includes खिष्णुच् also : though the latter contains two anubandhas. In sûtra III. 2. 57 खिष्णुच् is ordained after भू but instead of खिष्णुच् with ख्, the affix might have been well exhibited as खष्णुच् without ख्. As भू is udâtta, भू + खष्णुच् = भू + ख् + खष्णुच् । So that we would have got the required form. But as a matter of fact the affix is exhibited there with an ख् for the sake of the present sûtra only, so that ष्णुच् here may include खिष्णुच् also । अनाढ्यंभविष्णुः, चारु &c:—अचारुः, असाधुः, अयौधिकः, अवदान्यः, अनभ्रमेजयः (double negation). अनकस्मात् (double negation). The words वर्तमान, वर्धमान स्वरमाण, धीयमाण, रोचमान क्रीयमाण, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denotiug names have acute on the final. अविकारः, असदृशः and अविकारसदृशः (विकार and सदृश taken jointly and separately). अगृहपति, अगृहपतिकः । अराजा and अनडुत् in the Vedas only. In the Vernacular they have the accent of नञ्, i. e. udâtta on the first.

1. चारु, 2 साधु, 3 यौधिक (यौधिक) 4 अनभ्रमेजय, 5 अवदान्य, 6 अकस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानस्वरमाणधियमाणक्रीयमाणरोचमानशोभमानाः (क्रियमाण क्रीयमाण) संज्ञायाम्, 8 विकारसदृशे व्यस्ते समस्ते (अविकार, असदृश अविकारसदृश), 9 गृहपति, 10 गृहपतिक, 11 राजाहोःछन्दसि ॥

३८९५ । विभाषा तृचक्तीक्ष्णशुचिषु । ६ । २ । १६१ ॥

नञ् । अकर्ता । अज्ञ । अनज्ञम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि । पञ्चाध्ययस्वरः ॥

3895. After the Negative particle, the final of the following is optionally acute :—a word formed with the affix 'trin,' and the words **अञ्च**, **तीर्ण**, and **शुचि** ॥

Thus **सून-अकर्त्री** or **अकर्त्री** ; **अञ्च** &c-**अनञ्चम्** or **अनञ्चम्**, **अतीर्ष्णम्**, or **अतीर्ष्णम्**, **अशुचिः** or **अशुचिः** ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI. 2. 2).

३८९६ । इदमेतत्तद्भ्यः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एभ्योऽनयोरन्त उदात्तः । इदं प्रथममस्य स इदंप्रथमः । एतद्द्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहौ' किम् । अनेन प्रथम इदंप्रथमः । 'तृतीया-' (६९२) इति योगविभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्भ्यः' किम् । यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् । तानि बहून्यस्य तद्बहुः । 'क्रिया गणने' किम् । अयं प्रथमः प्रधानं एषां त इदंप्रथमाः । द्रव्यगणनमिदम् । 'गणने' किम् । अयं प्रथम एषां त इदंप्रथमाः । इदंप्रधाना इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यं त्वात्कांप पूर्वमन्तोदात्तम् । इदंप्रथमकाः । बहुव्रीहावित्यधिकारो 'वन समासे' (३९१२) इत्यतः प्राक्खेऽध्यः ॥

3896. In a Bahuvrîhi, after the words **इदम्**, **एतद्** and **तद्** the last syllable of **प्रथम** and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant.

Thus **इदं प्रथमं गमनं भोजनं वा=स इदम्प्रथमः** 'this is the first time of going or eating.' **एतद्द्वितीयः**, **तत्पञ्चमः** । Why do we say 'in a Bahuvrîhi ?' Observe **अनेन=प्रथमः इदंप्रथमः** । Here the compounding takes place under S. 692 by dividing that sûtra into two parts by the method of yoga-vibhâga. Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI. 2. 2.

Why do we say 'after idam &c.' Observe **यत्प्रथमः = यःप्रथम एषाम्**, here the first term retains its accent by VI. 2. 1.

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe **तानिबहून्यस्य= तद्बहुः** ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe **अयं प्रथम एषां = त इदं प्रथमाः** । Here *substances* are counted and not *action*.

Why do we say 'in counting' ? Observe **अयं प्रथम एषां=इदं प्रथमाः** *i. e.* **इदं प्रधानाः** and the word **प्रथम** means here 'foremost,' and is not a numeral.

When the **कप्** affix is added, the acute falls on the last syllable preceding **कप्** । As **इदं प्रथमैकाः** । The Bahuvrîhi governs the subsequent sûtras up to VI. 2. 178, S. 3912.

३८९७ । संख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीहावन्तोदात्तः । द्विस्तना । बहुस्तना । 'संख्यायाः' किम् । दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् । द्विशिराः ॥

3897. In a Bahuvrîhi, after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final.

Thus **द्विस्तनी**, **बहुःस्तनी**: । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe **दर्शनीयस्तना** । Why do we say '**स्तन**' ? Observe **द्विशिराः** ॥

३८९८ । विभाषा छन्दसि । ६ । २ । १६४ ॥

'द्विस्तना करोति' ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numeral has acute on the final.

Thus द्विस्तनाँ or द्विस्त॑ना, चतुःस्तनाँ or चतुःस्त॑ना ॥

३८९९ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । 'संज्ञायाम्' किम् । प्रियमित्रः ॥

'+ ऋषिप्रतिषेधाच्च मित्रे +' विश्वामित्रर्षिः ॥

3899. In a Bahuvrîhi, ending in 'mitra' and 'ajina' the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रँः, कृष्णाजिन॑म् । Why do we say 'a Name'? Observe प्रियमित्रँः ॥

Vârt:—Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi. As विश्वामि॑त्रः which is governed by VI. 2 106 ॥

३९०० । व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानयावत्कात्स्न्यमन्तरमन्तोदानम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । 'व्यवधायिन.' किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्वभाव इत्यर्थः ॥

3900. In a Bahuvrîhi ending in 'antara' the acute falls on the final, after a word which denotes 'that which lies between.'

Thus वस्त्रान्त॑रम् 'through an intervened cloth or drapery,' वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c. Why do we say 'when meaning lying between'? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावोऽन्तरोऽन्योयस्य ॥

३९०१ । मुखं स्थाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः 'स्थाङ्गम्' किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901. In a Bahuvrîhi the acute is on the final, when the second member is 'mukha' meaning mouth i. e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically.

Thus गौरमुखँः । Why do we say 'an actual part of a body'? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means 'entrance'.

३९०२ । नाव्ययदिक्शब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उच्चैर्मुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । स्थूलमुखः । मुष्टिमुखः । पृथुमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र । गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते ॥

3902. In a Bahuvrîhi, the acute does not fall on such 'mukha' denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत् स्थूल, मुष्टि, पृथु and वत्स ॥

Thus अव्ययः उच्चैर्मुखः । The word उच्चैः is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राँङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI. 2, 52, गो &c :—

गोमुँखः, मद्रौमुखः' खलेँमुखः, मुष्टिँमुखः, पर्युँमुखः, and उत्लेँमुखः। In these the first members of the Bahuvrîhi preserve their respective accents, under Rule VI. 2. 1 and in the case of compounds preceded by गो, मुष्टि, and उत्ल, the optional rule taught in the next sûtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison.

३९०३। निष्ठोपमानादन्यतरस्याम्। ६। २। १६९॥

निष्ठान्तादुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्यादुं वान्तोदात्तं बहुव्रीहौ। प्रक्षालितमुखः। पक्षे 'निष्ठोपसर्ग-' (३८४४) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्। पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति। उपमानम्। सिंहमुखः॥

3903. In a Bahuvrîhi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth,' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that wherewith something is compared.

Thus प्रक्षालितमुखँः or प्रक्षालितँमुखः or प्रँक्षालितमुखः। When the final is not acute, then Rule VI. 2. 110 S. 3844 applies which makes the first member have acute on the final optionally; and when that also does not apply, then by VI. 2. 1 the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI. 2. 49). Thus there are three forms. So also with a word denoting comparison:—सिंहमुखँः or सिंहँमुखः॥

३९०४। जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपदाः। ६। २। १७०॥

सारङ्गजग्धः। मासजातः। सुखजातः। दुःखजातः। 'जातिकाल-' इति किम्। पुत्रजातः। 'अनाच्छादनात्' किम्। वस्त्रक्तः। 'अकृत-' इति किम्। कुण्डकृतः। कुण्डमितः। कुण्डप्रतिपन्नः। अस्माल्लक्षणाविष्ठान्तस्य परनिपातः॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c. the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrîhi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपन्न॥

Thus सारङ्गजग्धँः। काल:—मासजातँः। सुख &c.:—सुखजातँः। दुःखजातँः।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c. word'? Observe पुत्रजातः (II. 2. 37), the participle being placed after the word Putra

Why do we say 'when not meaning a garment'? Observe वस्त्रक्तः from the root वस् with the affixes क्त

Why do we say 'when not कृत &c.'? Observe कुँण्डकृतः, कुँण्डमितः, कुँण्डप्रतिपन्नः। कुण्ड is first acute by Phit II. 3. being neuter. These three participles do not stand first in a compound (contrary to II. 2. 36). This sûtra implies that as a special case Nishṭhâ participles may stand second in a compound. In the counter-examples, above given, the first members retain their original accent (VI. 2. 1). The words सुख &c are given under III. 1. 18.

1 सुख, 2 दुःख, 3 सूप, (सूप सोत्र) 4 कच्छ, 5 अस, 6 आस, 7 अक्षीक, 8 अक्षीप, 9 आसण, 10 कपण, 11 सोठ, 12 गहन.

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १०१ ॥

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः । दन्तजातः । मासजातः ॥

3905. After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c. in a Bahuvrîhi, the word 'jâta' has optionally acute on the final.

Thus दन्तजातः or दँन्तजातः, मासजातः or मँासजातः, सुखजातः or सुखँजातः; दुःखजातः or दुःखँजातः &c. The word दन्त is first acute by Phit II. 6; मास is first-acute by Phit II. 15. The words सुख and दुःख are end acute by Phit I. 6.

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १०२ ॥

बहुव्रीह्युत्तरपदमन्तोदात्तम् । अश्रोत्रिः । सुमाषः ॥

3906. A Bahuvrîhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound.

Thus अश्रोत्रिः, सुमाषः ॥

३९०७ । कपि पूर्वम् । ६ । २ । १०३ ॥

नञ्सुभ्यां परं यदुत्तरपदं तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कपि परे । अब्रह्मबन्धुकः । सुकुमारीकः ॥

3907. A Bahuvrîhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V. 4. 153) has acute on the syllable preceding the affix.

By the last sûtra, the accent would have fallen on कप्, this makes it fall on the vowel preceding it. Thus अब्रह्मबन्धुँकः, सुकुमाँरीकः ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १०४ ॥

ह्रस्वान्त उत्तरपदे समासे यान्त्यात्पूर्वमुदात्तं कपि नञ्सुभ्यां परं बहुव्रीहौ । अश्रोत्रिकः । सुमाषकः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वग्रहणं प्रवृत्तिभेदेन नियमार्थम् । ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वं पदमुदात्तं न कपि पूर्वमिति । अब्रह्मकः । बहुव्रीहेस्तेनान्तोदात्तत्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrîhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added.

Thus अश्रोँत्रिकः, सुमाँषकः । The repetition of पूर्वं in this sûtra, though its anuvritti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप् takes the acute, while here the syllable preceding the short-vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप्). Therefore, in अश्रोँत्रिकः and सुमाँषकः, the acute is on the syllable preceding कप् by VI. 2. 173, because it has here no antyât-purvam.

३९०९ । बहोर्नञ्‌वदुत्तरपदभूम्नि । ६ । २ । १७५ ॥

उत्तरपदार्थबहुत्वविशिष्टे बहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः । बहुभिन्नकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । बहुषु मानेष्वस्य स बहुमानः ॥

3909. A Bahuvrîhi with 'bahu' has the same accent as 'nañ' when it denotes muchness of the object expressed by the second member.

In other words, a Bahuvrîhi with the word बहु in the first member, is governed by all those rules which apply to a Bahuvrîhi with a Negative Particle such as Rules VI. 2. 172 &c. when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member. Thus बहुव्रीहिकः by VI. 2. 174. बहुभिन्नकः ॥

Why do we say 'uttara-pada bhûmni—when multeity of the object denoted by the second member is meant'? Observe बहुषु मानेष्वस्य=बहुमानः यवम् (VI 2. 1).

३९१० । न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १७६ ॥

अवयवत्वविशिष्टे बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ता बहुव्रीहौ । बहुगुणा रज्जुः । बहुक्षरं पदम् । बहुध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् । बहुगुणो द्विजः । अध्ययनचुलसदाचाराढ्यो गुणाः ॥

3910. In a Bahuvrîhi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guṇa' &c. when they appear in the compound as ingredient of something else.

Thus बहुगुणाः रज्जुः, बहुक्षरं पदम्, बहुध्यायः (VI. 2. 1). गुणादि is an Akṛtigaṇa. Why do we say 'when it denotes an avayava or ingredient'? Observe बहुगुणो ब्राह्मणः=अध्ययनचुलसदाचाराढ्यो गुणाः ॥

1 गुण, 2 अक्षर, 3 अध्याय, 4 सूत्र, 5 छन्दोमान, आकृतिगण ॥

३९११ । उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु । ६ । २ । १७७ ॥

प्रपृष्ठः । प्रबाहुः । ध्रुवमेकरूपम् । 'उपसर्गात्' किम् । दर्शनीयपृष्ठः । 'स्वाङ्गम्' किम् । प्रशाखो वृक्षः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्बाहुः 'अपर्शु' किम् । विपर्शुः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable) with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrîhi compound, the acute on the last syllable.

Thus प्रपृष्ठः : प्रबाहुः । सतत यस्य प्रगतं पृष्ठं भवति स प्रपृष्ठः ॥

Why do we say 'after a Preposition'? Observe दर्शनीयपृष्ठः ॥

Why do we say 'part of the body'? Observe प्रशाखो वृक्षः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable'? Observe उद्बाहुः शोभते । Here the hand is raised up only at the time of cursing and not *always* so the state of उद्बाहु is temporary and not permanent.

Why do we say with the exception of पर्शु? Observe विपर्शुः (VI. 2. 1).

३९१२ । वनं समासे । ६ । २ । १८८ ॥

समःसमासे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । प्रस्थं हिमे प्रस्थे ॥

3912. After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind.

Thus प्रवणं वस्तव्यम्, निर्वणं प्रविधीयते, the न changed to ण by VIII. 4. 5 The word 'samâsa' is used in the sûtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrîhi would have been meant.

३९१३ । अन्तः । ६ । २ । १८९ ॥

अस्मात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्वणो देशः । अनुपसर्गार्थमिदम् ॥

3913. After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्वणो देशः । This sûtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede.

३९१४ । अन्तश्च । ६ । २ । १९० ॥

उपसर्गादन्तः परोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥

3914. The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्तः, समन्तः । This is a Bahuvrîhi or a प्रादि compound.

३९१५ । न निविभ्याम् । ६ । २ । १९१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते 'उदात्तस्वरितयोर्यणः-' (३९५०) इति स्वरितः ॥

3915. The word antar has not acute on the final. after the prepositions *ni* and *vi*.

Thus न्यन्तः, व्यन्तः, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel इ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2. 4. S. 3657.

३९१६ । परेरभितोभाविं मण्डलम् । ६ । २ । १९२ ॥

परेः परमभित उभयतो भावो यस्यास्ति तत्सूचकात् मण्डलं अन्तोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'mandala' has acute on the final.

Thus परिकूलम्, परिमण्डलम् ॥

३९१७ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । ६ । २ । १९३ ॥

प्रगतम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रपदम् ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

Thus यवर्षभम् । Why do we say 'not denoting a body part' Of serve पर्षदम् ॥

३९१८ । निरुदकादीनि च । ६ । २ । १८३ ॥

अन्तोदात्तानि । निरुदकम् । निरुपलम् ॥

3918. The words *nirudaka* &c, have acute on the final.

Thus निरुदकम्, निरुपलम्, निरुपलम् &c.

1 निरुदक, 2 निरुपल निरुलप 3 निर्मक्षिक, 4 निर्मशक, 5 निष्कालक, 6 निष्कशालिक, 7 निरुपेष, 8 दुस्तरीय, 9 निस्तरीय, 10 निस्तरीक, 11 निरक्षिन, 12 उदक्षिन, 13 उपाक्षिन, 14 परेक्षत्पादक्षेत्रकर्षा चाऽन्तिगख. ॥

Note :—These may be considered either as प्रादि समास or Bahuvrihi. If they be considered as avyayi bhâva compounds then they are end-acute already by VI. I. 223. The word निष्कालकः = निष्क्रान्तः कालकात्, is a Prâdi-samâsa with the word काल ending in the affix कन । The word दुस्तरीयः is thus formed : to the root तॄ is added the affix ईय and we have तरी (Up III. 158) तरीम् पाति = तरीयः ; दुष्टितं तरीयः = दुस्तरीयः । The word निस्तरीकः is formed by adding the affix कप् to the Bahuvrihi निस्तरी । The words दृक्ष, पाद, कक्ष and कर्ष have acute on the final after परि, as, परिदृक्षः परिपादः, परिकक्षः, and परिकर्षः ॥

३९१९ । अभेर्मुखम् । ६ । २ । १८५ ॥

अभिमुखम् । 'उपसर्गात्स्वाङ्गम्-' (३९१९) इति सिद्धे अवयवार्थमधुवार्थमस्वाङ्गार्थं च, अभिमुखा शाला ॥

3919. The word *mukha* has acute on the final when preceded by *abhi*.

As, अभिमुखम् । It is a Bahuvrihi or a प्रादि samâsa. If it is an Avyayibhâva, then it would have acute on the final by VI. 1. 223 also. By VI. 2. 177, even मुख would have oxytone after an upasarga, the present sûtra makes the additional declaration that मुख is oxytone even when the compound is not a Bahuvrihi, when it does not denote an indispensable part of body, or a part of body even, as was the case in VI. 2. 177. Thus अभिमुखी शाला ॥

३९२० । अपाच्च । ६ । २ । १८६ ॥

अपमुखम् । अपमुखम् योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3920. The word 'mukha' has acute on the final, after the preposition *apa*.

Thus अपमुखम् । The separation of this from the last sûtra, is for the sake of the subsequent aphorism, in which the anuvritti of अप only goes.

३९२१ । स्फिगपूतवीणाञ्जोध्रकुक्षिसीरनाम नाम च । ६ । २ । १८७ ॥

अपार्तिमान्वन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतम् । अपवीणम् । अपञ्जस् । अपाञ्जः । अपध्रम् । अपाध्रम् । उपसर्गादध्रनः' (१५३) इत्यस्यायं बाधकः । अनेन च सापवादं समासान्तानित्यत्वं । अपकुक्षि । सीरनाम । अपसीरम् । अपक्षमम् । नाम । अपनाम । स्फिगपूतकुक्षिसीरनामवर्जमवयवार्थमधुवार्थमस्वाङ्गार्थं च ॥

3921. The words सक्थि, पूत, वीणा, अज्ञस्, अध्वन्, कुक्षि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*.

Thus अपसक्थँम्, अपपूतँम्, अपवीणँम्, अपाज्ञः, अपाध्वाँ (This ordains acute on the final, where the compound apâdhwa does not take the samâsanta affix अच् by V. 4. 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a ञित् affix.) This further shows that the samâsanta affixes are not compulsory. (अनित्यश्च समासान्तः). अपकुक्षिः, अपसारैः, अपनर्सैः, अपलाङ्गलँम्, अपनामँ। These are प्रादि compounds or Bahuvrihi or Avyayibhavas. Some of these viz. सक्थि, पूत and कुक्षिः will be end-acute by VI. 2. 177, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrihi. Here the compound must not be a Bahuvrihi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these parts.

३९२२ अधेरुपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'उपरिस्थम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922. After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final.

Thus अधिदन्तँः=दन्तस्योपरि योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth.'

Why do we say when meaning 'standing upon'? Observe अधिकँरणम्। Here the acute is on क, the krit-formed second member retaining its accent (VI. 2. 139).

३९२३ अनोरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनोःपरमप्रधानवाचि कनीयच्चान्तोदात्तम् । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठः । पूर्वपदार्थप्रधानः प्रादिसमासः । अनुगतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोयहणम् । अप्र—' इति किम् । अनुगतो ज्येष्ठोऽनुज्येष्ठः ॥

3923. After 'anu' a word which is not the Principal, as well as 'kanîyas' has acute on the final.

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतो ज्येष्ठम् = अनुज्येष्ठँः। These are प्रादि samâsa in which the first member is the principal or Pradhâna. अनुगतः कनीयान=अनुकनीयाँन्, here the second member is the Principal: the word कनीयस् is taken as प्रधान॥ Had it been non-pradhâna, it would be covered by the first portion of the sûtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान'? Observe अनुगतो ज्येष्ठः=अनुज्येष्ठः, where ज्येष्ठ is the Principal.

३९२४ । पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० ॥

अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः पुरुषोऽनुपुरुषः । अन्वादिष्टः किम् । अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः ॥

3924. After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made.

The word अन्वादिष्ट means 'of a secondary importance, inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned.' Thus अन्वादिष्टः पुरुषः = अनुपुरुषः; but अनुगतः पुरुषः = अनुपुरुषः ॥

३९२५ । अतेरकृत्पदे । ६ । २ । १९१ ॥

अतेः परमकृदन्तं पदञ्चोदात्तमन्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अकृत्पदे किम्' । अतिकारकः ॥

'+ अतेर्धातुलोप इति वाच्यम्+' । दृषदमा भूत् । शोभनो गार्ग्योऽतिगार्ग्यः । दृष द स्यात् । अतिक्रान्तः कारकमितिकारकः ॥

3925. After 'ati' a word not formed by a krit-affix, and the word 'pada' have acute on the last syllable.

Thus अत्यङ्कुशो नागः, अतिपदा गायत्री । Why do we say 'nonkrit-word and पद' ? Observe अतिकारकः ॥

Vârt:—The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like क्रम् is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to शोभनो गार्ग्यः = अतिगार्ग्यः ॥ But it would apply to अतिकारकः, which when analysed becomes equal to अतिक्रान्तः कारकम् ॥

३९२६ । नेरनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधा प्रकाशता । नेरुत्तरपदनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निमूलम् । न्यलम् । 'अनिधाने' किम् । निहितो दण्डो निदण्डः ॥

3926. After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down.'

The word निधानं = अप्रकाशता 'not making manifest.' Thus निमूलम्, न्यलम् । Why do we say when meaning 'not laying down' ? Observe निदण्डः = निहितो दण्डः । The force of नि is that of निधान here.

३९२७ । प्रतेरंश्वादयस्तत्पुरुषे । ६ । २ । १९३ ॥

प्रतेः परेऽंश्वादयोऽन्तोदात्ताः । प्रतिगतोऽंशुः प्रत्यंशुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्य नित्यत्वाच्च टच् ॥

3927. In a Tatpurusha compound, the word 'ansu' &c have acute on the final when preceded by 'prati.'

Thus प्रत्यंशुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा ॥ In the case of राजन् this rule applies when the Samasânta affix टच् is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of च् which is a चित् affix.

1 अंशु, 2 जन, 3 राजन्, 4 उष्ट्र, 5 खेटक (रेटक), 6 अक्षि, 7 जाटी, 8 गवय, 9 तक्षिका, 10 अर्ध, 11 पुर (अर्धपुर आर्धपुरः) ॥

The word अंशु is formed by the affix कु under the general class भगशु। (Un I. 37), राजन् is formed by the affix कनिन् (Un I. 156), उष्ट्र by adding ष्ट्रन् to

'to burn'. (Up IV. 162), खिद् + क्युल् = खेदक ; अजिर is formed by किर (Un I. 53) आ + ङ्रा + अद् (III. 3. 106), with the augment रक् added to आ = आर्द्रा ॥ द्य+स्युट् = श्वयथु ॥ कत + तिकन् = कतिका (Up III. 147) ऋध्+अच् (III. 1. 134) = ऋद्ध ; पुर् + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpurusha' ? Observe प्रतिगता अंशवोऽस्य = प्रत्यंशुरयमुष्ट्रः ॥

३९२८ । उपाद्द्वयजाजिनमगोरादयः । ६ । २ । १९४ ॥

उपात्परं यद्द्वयच्कमजिनं चान्तोदात्तं तत्पुरुषे गोरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः उपेन्द्रः । उपाजिनम् । 'अगोरादयः' किम् । उपगोरः । उपतैवः । 'तत्पुरुषे' किम् । उपगतः सोमोऽस्य स उपसोमः ॥

3928. In a Tatpurusha, the words of two syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपगतो देव.=उपदेवँः, उपेन्द्रँः, उपाजिनँम् । But not so in उपगोरः, उपनेवः &c.

1 गौर. 2 नेव (नेत्र) 3 तैल, 4 लेटं, 5 लोट, 6 जिह्वा, 7 कण्व, (कण्वा) 8 कन्या, 9 गुड (गुड) 10 कल्य, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha' ? Observe उपगतः सोमोऽस्य = उपसोमः ॥

३९२९ । सोरवद्यपगे । ६ । २ । १९५ ॥

सुप्रत्ययवर्जितः । सूरश्च पुजायामेव । वाक्यार्थस्त्वत्र निन्दा असूयया तथाभिधानात् । 'सोः किम् । कुत्सितः । 'अवद्यपगे' किम् । सुदृषद्वम् ॥

3929. After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise.

Thus यत्र खल्विदानीं, सुस्थगिडले सुख क्रियाभ्यां सुप्रत्ययवर्जितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure. Why do we say 'after सु ? Observe सुब्राह्मणः । Why 'when reproach is meant' ? Observe शोभनेषु तृणेषु = सुतृणेषु । So also सुदृषद्वम् ॥

३९३० । विभाषोत्पुच्छे ६ । २ । १९६ ॥

तत्पुरुषे । उत्क्रान्तः पुच्छादुत्पुच्छः । यदा तु पुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते । 'ऋत्' (३२३१) । उत्पुच्छतदा यायादिप्रत्ययेन नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । सेयमुभयत्र विभाषा । 'तत्पुरुषे किम् । उदस्तं पुच्छं येन स उत्पुच्छः ॥

3930. In a Tatpurusha, the word 'utpuchha' may optionally have acute on the final.

Thus उत्क्रान्तः पुच्छात्=उत्पुच्छँः or उँत्पुच्छः (VI. 2. 2). When this word is derived by the affix अच् (III. 3. 56 S. 32 31) from पुच्छमुदस्यति=उत्पुच्छयति, then it would always have taken acute on the final by VI. 2. 144, the present sûtra ordains option there also. The rule does not apply to a non-Tatpursha : as, उदस्तं पुच्छमस्य=उत्पुच्छः ॥

३९३१ । द्विचिभ्यां पादुन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । ६ । २ । १९७ ॥

आभ्यां परेषां समासान्तोदात्तो वा । 'द्विपादनुष्पाद्यं रथाय' । 'त्रिपादूर्ध्वः' । द्विपात् 'त्रिमूर्धानं' सप्तरश्मिम्' । मूर्धन् इत्यकृतसमासान्त एव मूर्धशब्दः । तस्येतन्नियमार्थमसत्यपि समासान्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । इतरेषां ज्ञापकम् 'ऋक्पूरब्धूः समासान्तो भवति' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्च समासान्तोदात्तत्वं पदस्य भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्विचिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्ध्नोर्द्विमूर्धा ॥

3931. In a Bahuvrîhi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपात् or द्विपात् as in द्विपाद् अनुष्पाद् स्य रथाय (Rig Veda IV. 51. 5) त्रिपात् or त्रिपाद् as in त्रिपादूर्ध्वम् (Rig Veda X. 90. 4) द्विदन् or द्विदन् द्विमूर्धन् or द्विमूर्धा as in त्रिमूर्धानम् सप्तरश्मिम् (Rig Veda I. 146, 1). The word पाद् is पाद with its अ elided, (V. 4. 140) दत् is the substitute of दन्त (V. 4. 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samâsanta affix. This also indicates that the samâsanta rule is not universal. When the samâsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्यं is here the Bahuvrîhi compound, and this is only a part of it. Thus द्विमूर्धः, त्रिमूर्धः । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्याण मूर्धा here the first member is middle acute by Phit II. 19 and this accent is retained (VI. 2. 1) Why 'Bahuvrihi' ? Observe द्वयोर्मूर्ध्नोर्=द्विमूर्धा ॥

३९३२ । सक्थं चाक्रान्तात् । ६ । २ । १९८ ॥

गोरसक्थः । अश्वसक्थः । 'आक्रान्तात्' किम् । उष्ट्रसक्थः । समासान्तस्य यद्यपि सत्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932. The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'

The word सक्थ is the samâsânta form of सक्थि (V. 4. 113). Thus गोरसक्थं or गोरसक्थः, अश्वसक्थं or अश्वसक्थः The word गो being formed by प्रज्ञादि अच् and अश्व by अक्ष (Un. III. 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in क्र' ? Observe उष्ट्रसक्थः which is *always* oxytone as it is formed by रक् (V. 4. 113) a क्ति affix.

३९३३ । परादिश्छन्दसि बहुलम् । ६ । २ । १९९ ॥

छन्दसि परस्य सक्थशब्दस्यादिरुदात्तो वा । 'अक्षिसक्थमाजभेत' । अत्र वार्तिकम्—

'+ परादिश्च परान्तश्च पूर्वान्तश्चापि दृश्यते ।
पूर्वादिश्च दृश्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः +' ॥

इति । परादिः । 'तुविग्रीवा उरुसया' । परान्तः । 'नियेन' मुष्टिहत्यया' । 'यक्षिसक्थः' । पूर्वान्तः चि॒त्पत्यादुपेचि॒' ।

इति समासस्वराः ।

3933. The first syllable of the second member is diversely acute, in the Vedas.

The word पर "the second member" refers to सक्थ, as well as to any other word in general. Thus अक्षिसक्थमाजभेत, but गोमर्शसक्थः so also आशुजादुः, वाक्पतिः, चित्पति ॥

In the non-Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI. 1. 223, rule VI. 2. 18 not applying because of the prohibition contained in VI. 2. 19.

The rule is rather too restricted. It ought to be: "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllabl and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules."

(1) As to where the *first* syllable of the second member (उदादिः) takes the accent, we have सुविजाता उषसा (Rig Veda I. 2. 9.)

(2) As to where the final of all the second terms (उदात्तः) takes the acute we have नियेनं मुष्टिहत्यया (Rig Veda I. 8. 2.) पक्षिणम: (Rig Veda I. 183. 1.)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वान्तः) takes the acute, we have विश्वँ आयुः धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादिः) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds.

CHAPTER V.

ACCENTS OF VERBS.

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्तात्पदाद्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः । पचति गोत्रम् । पचतिपचति गोत्रम । यत्र प्रयत्नप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्ययुक्तं पाठविशेषणम् । तेनान्यत्रापि गोत्रादिग्रहणे कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादि-' इति किम् । पचति पापम् । 'कुत्स-' इति किम । खनति गोत्रं ; समेत्य कूपम् ॥

3934. The words *gotra* &c., become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended.

Thus पचति गो॒त्रम्, when contempt is meant.

Here पचति गोत्रं means 'he proclaims his Gotra &c., so that he may get food &c.' पचति is from the root पचि व्यक्तिकरणे 'to make evident' (Bhu. 184). Where contempt is not meant, it has the force of repetition, *i. e.* he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage-rites &c. And पचति पचति गो॒त्र॒म्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पचति स्तु॒वम्, पचति पचति स्तु॒वम् । The word स्तुवं is a noun derived from the root स्तु by the affix कन्, the वच् substitution for स्तु has not taken place, as an anomaly.

1 गोत्र, 2 प्रवच, 3 प्रवचन, 4 प्रहसन, 5 प्रकथन, 6 प्रत्यवन, 7 प्रवज्झ, 8 प्राय, 9 न्याय 10 प्रवचण, 11 विचचण, 12 अवचण, 13 स्वाध्याय, 14 भूयिष्ठ, 15 वा नाम (नाम वा) 16 पठचन, 17 पचतन ॥

The word नाम optionally becomes anudâtta : in the alternative, it is first acute. Thus यजति नाम् or यजति नाम ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sûtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood. For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition.' Thus the word गोत्रादि is used in VIII. 1. 57 and there also the sense is of contempt and repetition.

Why do we say 'Gotra and the rest' ? Observe यजति यावम् । Here यावं is an adverb.

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe खनति गोत्रं खनित्वा कूपं । 'He digs a well, having assembled the Gotra.'

३९३५ । तिङ्ङतिङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङन्तात्पदात्परं तिङन्तं निहन्यते । 'अग्निमीळे' ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमीळे पुरोहितं (Rv. I. 1. 1). न यजमानेषु गच्छति (Rv. I. 1. 4) अग्ने कूपायनो भव (Rv. V. 1. 1), यजमानस्य पशून् पाहि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुडन्तं न निहन्यते । स्वःकर्ता ॥

3936. But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb.

This restricts the scope of the last sûtra which was rather too wide. Thus स: कर्ता, सः आसेन कर्तारः । The Sarvadhâtuka affixes झि, शै, शस् are anudâtta after the affix तास् by VI. 1. 186, the whole affix तास् becomes udâtta (III. 1. 3) and where the टि portion of तास् *i. e.* the syllable आस्, is elided before the affix झि, there also the आ of झि becomes udâtta, because the udâtta has been elided. See VI. 1. 161.

३९३७ । निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चकच्चिद्यत्रयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

एतैर्निपातैर्युक्तं न निहन्यते । 'यद्वाग्ने स्यामहं त्वम्' । 'युवा यद्दो जघः' । 'कुविद्वङ्ग दाशत्' । 'अविस्तिभिश्चकृमा जोषमिन्द्र' । प्रासो यत्र पितरो भवन्ति ॥

3937. The finite verb retains its accent in connection with the particles यत्, 'that,' 'because,' यदि, 'if', हन्त, 'also' !, 'O!' कुवित्, 'well', नेत्, 'not', चेत्, 'if', च 'if', कच्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not)', and *yatra* 'where.'

Thus यद्वाग्नेस्यामहंत्वं (Rig Veda VIII. 44. 23). युवा यद्दो जघः (Rig Veda V 74. 5). कुविद्वङ्ग दाशत् (Rig Veda VII. 91. 1). नेत् त्वितमायन्त्सो अरक्षं पशूनाम् Nir. I. 11), स चेद् भुङ्क्ते, स चेद् अधीते ; प्रासो यत्र पितरो भवन्ति (Rig Veda I. 89. 9.

The particle चेत् with the indicatory ञ् has the force of चेत्। Thus अयं चेन्न मरिष्यति = अयं चेन् मरिष्यति ॥

३९३८। नह प्रत्यारम्भे। ८। १। ३१ ॥

नहेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। प्रतिषेधयुक्त आरम्भः प्रत्यारम्भः। 'नह भोक्ष्यसे। प्रत्यारम्भे किम्। 'नह वैतस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति' ॥

3938. The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding.

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyârambha. Thus A says to B: 'Eat this please.' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as नह भोक्ष्यसे। Here भोक्ष्यसे retains its accent, which is acute on the middle, for से becomes accentless as it follows चतुरुपटेश्च (VI. 1. 186), and स्य becomes udâtta by the प्रत्ययस्वर (III. 1. 3).

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नह वै तस्मिँल्लोके दक्षिणमिच्छन्ति. 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation. तस्मिन् is first acute by फिट् accent, लोके is final acute because it is formed by ङि of सर्वादि (III. 1. 134), दक्षिण is first acute, because it is a Pronoun ending in अ (स्वाङ्गिटामदन्तानाम्, Phit II. 6) and इच्छन्ति is anudâtta by VIII. 1. 28.

३९३९। सत्यं प्रश्ने। ८। १। ३२ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने। सत्यं भोक्ष्यसे। 'प्रश्ने' किम्। 'सत्यमिहा उ न वर्धिन्द्रं सखायम्' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question.

Thus सत्यं भोक्ष्यसे 'Truly, will you eat'? सत्यमध्येष्यसे। Why do we say 'in questioning'? Observe सत्यमिहा उ न वर्धिन्द्रं सखायम् ॥

३९४०। अङ्गाप्रातिलोम्ये। ८। १। ३३ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। अङ्ग कुरु। 'अप्रातिलोम्ये' किम्। 'अङ्ग कूजन्ति वृषल दृढानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम्'। अनभिप्रेतमसेवा कुत्सा प्रतिलोमा। भवति ॥

3940. The finite verb retains its accent in connection with 'aṅga' when used in a friendly assertion.

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness. In fact, it is equal to anuloma. Thus अङ्ग कुरु 'yes, you may do.' Here aṅga has the force of friendly permission.

But when it has the force of pratiloma, we have:—अङ्ग कूजन्। वृषल। दृढानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम् 'Well, chuckle O sinner! soon wilt thou learn, O e.ward.' Here अङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action: for pluta-vowel see VIII. 2. 96.

३९४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

हियुक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । 'मा हि ष्मा यासि' । 'मा हि ष्मा वधीत्तम्' ॥

3941. The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion.

Thus :—मा हिष्मा यासि (Rig Veda IV. 29. 2). मा हिष्मा वधीत् (Rig Veda VIII. 22. 9).

३९४२ । छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीत्यनेन युक्तं साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदात्तम् । 'वदत हि मत्तो वदति' । 'पाप्मा वै नं नयति' । तिङन्तद्वयमपि न निहन्यते ॥

3942. In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one.

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent. Thus of more than one verb, we have the following example :—वदत हि मत्तो वदति । पाप्मा वै नं यि पुनाति 'Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure : *i. e.* he does incur sin." Here both verbs वदति and यिपुनाति retain their accent : and हि has the force of यत् 'because'. According to Kaiyyata the meaning of this sentence is यस्मान् मत्तोऽनृतं वदति, तस्मादनृतवदन दोषेण न युज्यते *i. e.* a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses. See Maitra Saunita I. 11. 6.

३९४३ । यावद्यथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिङन्तं नानुदात्तम् । 'यथा चित्कशयावशातम्' ॥

3943. A finite verb retains its accent in connection with 'yâvat' and 'yathâ'.

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it. Thus यथा चित् कशयावशातम् । The word शातम् is the Imperative (लोट्) Second Person Dual of the root शद् ॥

३९४४ । पूजायां नानन्तरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावद्यथाभ्यां युक्तमनन्तरं तिङन्तं पूजायां नानुदात्तम् । यावत्पचति शोभनम् । यथा पचति शोभनम् । पूजायाम् किम् । यावद्भुङ्क्ते । 'अनन्तरम्' किम् । यावद्ध वदतः पचति शोभनम् । पूर्वेणैव निपातः प्रतिषिध्यते ॥

3944. But not so when these particles 'yâvat' and 'yathâ' immediately precede the verb and denote 'praise'.

That is, the verb loses its accent, and becomes anudâtta. Thus यावत् पचति शोभनम्, यथा पचति शोभनम् ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावद् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'immediately'? Observe यावद् वदतः पचति शोभनं । Here the verb retains its accent by the last sûtra.

३९४५ । उपसर्गव्यपेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पूर्वेणानन्तरमित्युक्तम् । उपसर्गो व्यवधानार्थे वचनम् । यावत्प्रपचति शोभनम् । अनन्तरमित्येव । यावद्वै देवदत्तः प्रपचति शोभनम् ॥

3945. A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with yâvat and yathâ, through the intervention of an upasarga (or verbal preposition).

The last sûtra taught that the verb loses its accent when *immediately* preceded by यावत् and यथा । This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness. Thus यावत् प्रपचति शोभनम् ॥

The word 'immediately' is understood here also. Thus यावद् वै देवदत्तः प्रपचति शोभन ॥ The upasarga प्र has udâtta accent.

३९४६ । तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् । ८ । १ । ३९ ॥

यभिर्युक्तं तिङन्तं न निहन्यते पूजायाम् । 'यावत्तं स्वधामनु_ पुनर्गर्भ_त्वमेरि_रे' ॥

3946. A finite verb retains its accent in connection with तु पश्य, पश्यत, and अह, when meaning 'praise'.

Thus यावत्तं स्वधामनु पुनर्गर्भ_त्वमेरि_रे ॥

३९४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

यनव्ययोगे यानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पचति शोभनम् ॥

3947. A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'.

Thus अहो देवदत्तः पचति शोभन ॥

३९४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन युक्तं तिङन्तं यानुदात्तं पूजायाम् । अहो कटं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (*i. e.* where it does not mean praise).

What is the शेष alluded to here ? The शेष means here senses other than पूजा or 'praise.' Thus कटमहो करिष्यँति or कटमहो करिष्यति । This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (असूया वचन) ॥

३९४९ । पुरा च परीप्सायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरित्यनेन युक्तं यानुदात्तं त्वरायाम् । अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । निकटागामिन्यर्थश्चायं पुराशब्दः । परीप्सायाम् किम् । न ते स्म पुराधीयते । चिरातिक्रमेऽपि पुरा ॥

3949. A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purâ' when it means 'haste' (*i. e.* when 'purâ' means 'before').

The word परीप्सा means त्वरा or 'quick.' Thus अधीष्व माणवक पुरा विद्योतते विद्युत् । The word पुरा here expresses the future occurrance which is imminent

or very near at hand. It is against the rule of Dharmaśāstras to study while it thunders or lightens.

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe मनसेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time; that is, it means 'long ago.' See III. 2. 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III. 3. 4, for the Present.

३९५० । ननित्यनुज्ञैषणायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

ननित्यनेन युक्तं निङन्तं नानुदात्तमनुज्ञाप्रार्थनायाम् । 'ननु गच्छामि भोः । अनुज्ञामीह मां गच्छन्तमित्यर्थः । 'अनु-' इति किम् । अकार्षीः कटं त्वम् । ननु करोमि । एष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950. A finite verb retains its accent in connection with *nanu*, when with this Particle permission is asked.

The word याचना means 'asking, praying.' The word अनुज्ञा means 'permission.' The compound अनुज्ञैषणा means 'asking of permission.' Thus ननु गच्छामि भोः 'can I go sir.' The sense is 'give me permission to go.'

Why do we say when 'asking for' permission'? Observe अकार्षीः कटं त्वम् ? ननु करोमि भोः 'hast thou made the mat? Well, I am making it.' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent.

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किंशब्देन युक्तं निङन्तं नानुदात्तम् । किं द्विजः पचत्योदनंस्विद्वा पचति । 'क्रिया-' इति किम् । साधनप्रश्ने मा भूत् । किं भक्तं पचत्यपूपान्वा । 'प्रश्ने' किम् । किं पठति । 'खेदोऽयम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं प्रपचति उत प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं द्विजो न पचति ॥

3951. A finite verb retains its accent in connection with *kim*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विजः पचति, ओदनं स्विद् गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a क्रिया or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पचति, अपूपान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम् पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question.

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं प्र पचति उत प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle.' Observe, किं द्विजो न पठति ॥

३९५२ । लोपे विभाषा । ८ । १ । ४५ ॥

किमोऽप्रयोग उक्तो वा । देवदत्तः पचत्योदनंस्वित्पठति ॥

3952. When however *kim* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent.

When किम् is elided in asking a question relating to an action, the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudâtta. When is there the elision of this किम् because no rule of Pâṇini has taught it? When the sense is that of an interrogation, but the word किम् is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As देवदत्तः पचति (or पचति) चक्षो-स्खित् पँठति (or पठति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of किम्। The option of this sûtra, is a Prâpta-vibhâsha, as it is connected with the sense of किम्॥

३९५३। एहिमन्ये प्रहासे लृट्। ८। १। ४९॥

एहिमन्यशब्देनेन युक्तं लडन्तं नानुदात्तं स्यात् क्रीडायाम्। एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे भुक्त्वा तत्र तिथिभिः। प्रहासे' किम्। एहि मन्यसे श्रोत्रं भोक्ष्य इति सुष्ठु मन्यसे। 'गत्यर्थलोट-(३९५८) लडित्यनेनैव सिद्धे नियमार्थोऽयमारम्भः। एहिमन्येयुक्ते प्रहास एव नान्यत्र। 'एहि मन्यसे श्रोत्रं भोक्ष्ये' ॥

3953. In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent.

The word प्रहास means great laughter, *i. e.* derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे, नहि भुक्तंतत्वतिथिभिः। The word एहि is the Imperative, second Person of the root इण् preceded by the preposition आङ्॥

Why do we say 'used derisively'? Observe एहि मन्यसे श्रोत्रं भोक्ष्ये इति। सुष्ठु मन्यसे॥

By sûtra VIII. 1. 51, S. 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गत्यर्थ) the following First Future (लृट्) would have retained its accent. The present sûtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the लृट्, loses its accent here:—एहि मन्यसे श्रोत्रं भोक्ष्ये॥

३९५४। जात्वपूर्वम्। ८। १। ४०॥

अविद्यमानं पूर्वं यस्मात्तु तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। जातु भोक्ष्यसे। 'अपूर्वम्' किम्। कटं जातु करिष्यसि॥

3954. A finite verb retains its accent after 'jâtu' when this 'jâtu' is not preceded by any other word.

Thus जातु भोक्ष्यसे। Here से is anudâtta by VI. 1. 186, as it is a sârvadhâtuka affix coming after an अनुदात्तोपदेश; the word जातु is first acute, as it is a Nipâta. Why do we say 'when not preceded by any other word'? Observe —कटं जातु करिष्यति। The word कटं is end-acute as it is a क्रिट् or noun.

३९५५। किंवृत्तं च चिदुत्तरम्। ८। १। ४८॥

अविद्यमानपूर्वं चिदुत्तरं यस्मिं वृत्तं तेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। विभाषयत्र इतरेतरमान्तं किमो रूपं किंवृत्तम्। कश्चिद्भुङ्क्ते। कतरच्चित्। कतमच्चित्। 'चिदुत्तरम्' किम्। को भुङ्क्ते 'अपूर्व मित्येव। रामः किंचित्पठति॥

3955. Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim' the finite verb retains its accent.

The word किमद्यत्वं is a Genitive Tatpurusha meaning किमोद्यत्वं। The word किमद्यत्वं means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम्, when it takes the affixes डतर and डतम। Thus कश्चित् भुङ्क्ते, कतरश्चित् करोति, कतमश्चित् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'followed by चित्'? Observe को भुङ्क्ते ॥

The word अपूर्वं of the last sûtra qualifies this also; therefore, the verb loses its accent here :— रामः किंचित् पठति ॥

३९५६। आहो उताहो चानन्तरम्। ८। १। ४९ ॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। आहो उताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमित्येव। शेषे विभाषां वक्ष्यति। 'अपूर्वं–' इति किम्। देव आहो भुङ्क्ते ॥

3956. Also after an immediately preceding 'âho' and 'utâho' when these follow after no other word, the verb retains its accent.

The prohibition of *nighâta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvritti of अपूर्वं from the last.

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते। Why do we say 'immediately preceding'? In the following sûtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb.

Why do we say 'when no word precedes them'? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते ॥

३९५७। शेषे विभाषा। ८। १। ५० ॥

आभ्यां युक्तं व्यवहितं तिङन्तं वानुदात्तम्। आहो देवः पचति ॥

3957. When the abovementioned particles 'âho' and 'utâho' do not immediately precede the verb, the verb may optionally retain its accent.

Thus आहो देवः पचति or पचति ॥

३९५८। गत्यर्थलोटा लृङ्नचेत्कारकं सर्वान्यत्। ८। १। ५१ ॥

गत्यर्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम्। यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृङपि चेत्। आगच्छ देव ग्रामं द्रक्ष्यसि। उक्तार्थां देवदत्तेन शालयः। रामेण भोक्ष्यन्ते। 'गत्यर्थ–' किम्। एष देव ओदनं भोक्ष्यसेऽद्य। 'लोटा' किम्। आगच्छेदेव ग्रामं द्रक्ष्यस्येनम्। 'लृट्' किम्। आगच्छ देव देव ग्रामं पश्यस्येनम्। 'न चेत्' इति किम्। आगच्छ देव ग्रामं पिता ते ओदनं भोक्ष्यते। 'सर्वम्' किम्। आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च द्रक्ष्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो यथा स्यात्। यल्लोडन्तस्य कारकं तच्चान्यच्च लृडन्तेनोच्यते ॥

3958. The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another.

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थाः ॥ The Imperative of the गत्यर्थ verbal roots, is called गत्यर्थ-लोट् । In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become anudâtta, if the kâraka is not all different. The sense is, with whatever case-relation (kâraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kâraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kâraka, such as Instrument, &c.

Thus आगच्छ देव ग्रामं, द्रक्ष्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village.' Here the subjects of both verbs आगच्छ and द्रक्ष्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely ग्रामं । आ is a Preposition and is accented. गच्छ and देव both lose their accent (VIII, 1. 19 and 28,) ग्राम is first-acute being formed by the नित् affix मन् । Similarly उह्यन्तां देवदत्तेन शालयः. रामेण भोक्ष्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Rama."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव भोदनं, भोक्ष्यसे ओदनम् ॥

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छेद्देव ग्रामं, द्रक्ष्यसि वनम् । Here the Potential mood is used.

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, पश्यसि वनम् ॥ Here the Present Tense is used.

Why do we say 'if the kâraka is not *wholly* different'? Observe आगच्छ देव दत्त ग्रामं, पिता ते ओदनं भोक्ष्यते ॥

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त ग्रामं, त्वं च अहं च द्रक्ष्याव वनम् । Here also there is prohibition of *nighâta* and the First Future retains its accent, for the subject of the Future is not *wholly* different from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the subject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. Moreover, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sûtra, where the sentence would have remained the same, there the rule would have applied, and not where the sentences became different.

३९५९ । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्य । 'गत्यर्थ—' इति किम् । पच देवोदनं भुङ्क्ष्वेनम् । 'लोट्' किम् । आगच्छ देव ग्रामं पश्यसि । न चेत्कारकं सर्वान्यदित्येव । आगच्छ देव ग्रामं पश्यत्वेनं रामः । सर्वग्रहणास्विह स्यादेव । आगच्छ देव ग्रामं त्वं चाहं च पश्यावः । योगविभाग उत्तरार्थः ॥

3959. Also an Imperative, following after an Imperative of verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of both the verbs, is not wholly different.

Thus आगच्छ देव ग्रामं पश्य ॥

But not here पच देवदत्तौदनं, भुङ्क्ष्वेनम् because the first Imperative is not one of गत्यर्थ verb. Nor here, आगच्छेद्देव ग्रामं पश्येनम् because the first verb is not Imperative but Potential.

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply. Thus आगच्छ देव गामं, पश्यतु एनं रामः ॥

By the force of the anuvṛitti of सर्वं the rule will apply to the following: आगच्छ देव गामं, त्वं वाहं च पश्यावः ॥

The separation of this sûtra from the last, is for the sake of the subsequent sûtra, by which the 'option' is with regard to लोट् and not लृट् ॥

३९६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । ९ । ५३ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव गाम प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । आगच्छ देव गामं पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । आगच्छानि देव गामं प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kâraka is not wholly different.

The whole of the preceding sûtra is understood here. This is a Prâptavibhâshâ. Thus आगच्छ देव गामं प्रविश or प्र॑विश । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII. 1. 71.

Why do we say सोपसर्गं 'joined with a Preposition'? When there is no Preposition, there is no *option* allowed, and the last rule will apply. As आगच्छ देव गामंपश्य ॥

Why do we say अनुत्तमं 'not a First Person'? Observe आगच्छानि देव, गामं प्रविशानि ॥

३९६१ । हन्त च । ८ । १ । ५४ ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोडन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुरु । 'नपादेर्यत्रादि-' (३९३७) इति निघातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । हन्त प्रभुनजावहै ॥

3961. An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person.

With the exception of गत्यर्थ लोटा &c., the whole of the preceding sûtra is understood here.

Thus हन्त प्र॑ विश or प्रविशं । But no option is allowed here हन्त कुरु॑, as it is not preceded by a preposition. Here rule VIII. 1. 30, S. 3937 makes the accent compulsory after हन्त । So also हन्त प्रभुनजावहै, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII. 1. 30 S 3937.

The word प्रभुनजावहै is Imperative First Person, Dual of the root भुज् in Atmane pada (I. 3. 66) The Personal ending वहै is anudâtta by VI. 1. 186, because the verb is anudâtta-it. The vikaraṇa न therefore retains its accent.

३९६२ । आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आमः परमेकपदान्तरितमामन्त्रितं नानुदात्तम् । आम । पठसि देवदत्त । 'एकान्तरम्' किम् । आमपठसि देवदत्त । 'आमन्त्रितम्' किम् । आम्यधीति देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् आम्यधीहि देवदत्त ॥

3962. After 'âm,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near.

Thus आम् पचसि देवदत्त ३ । The *nighâta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI. 1. 198.

Why do we say आम् ? Observe आम पचसि देवदत्त । Here it is anudâtta by VIII. 1. 19.

Why do we say एकान्तरम् 'separated only by one word'? Observe आम् प पचसि देवदत्ता ३ ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम् पचति देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्धितुपरं छन्दसि । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम् । 'उदमृजो यदक्षिरः, । 'उश्मसि हि' । आख्यास्यामि तु ते । 'निपातैर्यद्-(३९३७) द्यसि 'हि च' (३९४९) द्यति 'तुपश्य–' (३९४८) द्यति च सिद्धे नियमार्थमिदम् । एतै रेव परभूतैर्योगे नान्यैरिति । आये स्वरोह्यावैहि । एधीति यत्यर्थलोटा युक्तस्य लोडन्तस्य निघाते भवति ॥

3963. A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The anuvritti of आमन्त्रितं should not be taken in this sûtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यत्परं we have:—गवां गोत्रमुदसृजो यदङ्गिरः । The verb उदसृज is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of सृज् of the Tudâdi class. With हि we have, इन्द्रवो वां सुशंसन्ति हि (Rig Veda 1. 2. 4). The verb उश्मसि is the Present (लट्) Plural of वश् of the Adâdi class. The samprasârana takes place because it belongs to ग्रहादि class. With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sûtra VIII. 1. 30. S. 3937 a verb in connection with यत् would have retained its accent, so also in connection with हि by the sûtra VIII. 1. 34, S. 3941 and in connection with तु by VIII. 1. 39, S. 3946; the present sûtra is, therefore, a niyama rule. The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent. Thus आये स्वा रोहावैहि । Here रोहाव is the 1st Person Dual of the Imperative of रुह् (रुह् + शप् + वस् = रोह + आद् + वस् III. 4. 92=रोहाव the स् being elided, as लोट् is like लङ् III. 4. 85 and 99). The verb एधि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root इण्, preceded by the Particle आङ् । Here in एधि रोहाव (= रोहाव आडेधि), the verb रोहाव is followed by the Particle आ, and does not retain its accent But for this rule, it would have retained its accent. Because एधि is a यत्यर्थ लोट् VIII. 1. 51), रोहाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII. 1. 52 it would have retained its accent. But now it loses its accent because it is a तिङ् following after a non तिङ् word स्वः । The visarga of स्वः is elided before र् by VIII. 3. 14, then the preceding अ is lengthened and we have स्वा (VI. 3. 111). Another reading is स्वो रोहावैहि । It is a Vedic anomaly, the visarga is changed to उ ॥

३९६४ । चनचिदिवगोत्रादितद्धितार्थेष्वगतेः । ८ । १ । ५७ ॥

एषु पदेषु परतस्तिङन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति चन । देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोत्रम् । देवः पचतिकल्पम् । देवः पचतिपचति । 'अगतेः' किम् । देवः प्रपचति चन ॥

3964. A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I. 4. 60 &c), and when it is followed by चन, चिद्, इव, गोत्र &c., a Taddhita affix, or by its own doubled form.

Thus देवः पँचति चन ; देवः पँचति चित्, देवः पँचतीव । The list of Gotrâdi words is given under sûtra VIII. 1. 27. Thus देवः पँचति गोत्रम्, देवः पँचति भ्रुवम्, देवः पँचति प्रवचनम् &c. The Gotrâdi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देवः पचँति कल्पम्, रूपम् । The examples should be given with anudâtta Taddhhita affixes, like रूपप्, कल्पप् (V. 3. 66 and 67). Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent : as पचतिदेँय (V. 3. 67).

With a doubled verb, as ; देवः पँचति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati'? Observe देवः प्र पचति चन ॥

३९६५ । चादिषु च । ८ । १ । ५८ ॥

चवाहाहैवेषु परेषु तिङन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति च खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्रपचति च प्रखादति च । प्रथमस्य 'चवायोगे–' (३९६६) इति निघातः प्रतिषिध्यते द्वितीयं तु निहन्यत एव ॥

3965. A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, ह, अह and एव VIII. 1. 24).

The चादि words are those mentioned in sûtra VIII. 1. 24. Thus देव पँचति च खँादति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्तः प्र पँचति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent by virtue of the next sûtra, but the second verb loses its accent.

३९६६ । चवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

चवैत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङन्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाञ्च चारयति वीणां वा वादयति । 'हतो वा मातिमांसहे' । उत्तरवाक्ययोरनुषञ्जनार्थमिङन्तापेक्षयेयं प्राथमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वं भूतयोरपि योगो निघातार्थं प्रथमाग्रहणं द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत् ॥

3966. The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vâ.'

The anuvritti of अगतेः which was drawn in the last sûtra, does not run into this. Thus गाञ्च चारँयति, वीणां च वादयति । हतो वा मातिमांसहे ॥

The word योग in the sutra indicates that the mere *connection* with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words च and अह, *before* the verb, or *after* the verb, is immaterial for the purposes of this sutra, (not so in the last). The word प्रथमा shows that the *first* verb is governed by this rule and not the *second*.

३९६७ । हेति क्रियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

हयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिक्रमे । स्वयं ह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति यमयति । 'क्रियार्थाः-' (३६२३) इति सूत्रः ॥

3967. In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded.

The word क्रिया means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding.

Thus स्वयं ह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदातिं, गमयति 'He himself goes on a car, while he causes his Preceptor to trudge behind on foot.' Here the nighâta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita-pluta by VIII. 2. 104 S. 3623.

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अहयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने नियोगे क्रियायां च । त्वमह ग्रामं गच्छ। त्वमह रथेनारण्यं गच्छ। क्रियायां स्वयमह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति ॥

3968. In connection with अह, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned).

The word विनियोग means sending a person to perform several commissions. The word च in the sûtra draws in the anuvritti of क्रिया also.

Thus त्वं, अह ग्रामं, गच्छ, त्वं अह रथेन अरण्यं गच्छ । So also when क्रिया is meant, स्वयमह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदातिं नयति ॥

३९६९ । चाहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'च' 'अह' इत्येतयोर्लोपे प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव ग्रामं गच्छतु । देव एवारण्यं गच्छतु । ग्राममरण्यं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव ग्राम गच्छतु । राम एवारण्यं गच्छतु । ग्रामं केवलमरण्यं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । इहाहलोपः स च केवलार्थः । 'अवधारणम्' किम् । देव त्वं च भोक्ष्यसे । नक्रचित्तित्यर्थः । अनवक्लृप्तावेव ॥

3969. When *cha* and *aha* are elided, the first verb still retains its accent, when *eva* with the force of limitation, takes their place.

When does this लोप take place ? Where the sense of च or अह is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of च and अह । There the force of च is that of aggregation (समुच्चय), and of अह is that of 'only' (केवल) The च is elided when the agent is the same; and अह is elided when the agents are several.

Thus where च is elided:—देव एव याम॑ गँच्छतु, देव एवारण्यं गच्छतु याम॑ारण्यं च गच्छतु ॥

So where अह is elided : as—देव एव याम॑ गँच्छतु, राम एव अरण्यं गच्छतु = याम॑ केवलं, अरण्यं केवलं गच्छतु इति अर्थः ॥

Why do we say अवधारणे 'when limitation is meant'? See देव क्वेव भोक्ष्य॑ते । The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility.' The first sentence means न क्वचिद् भोक्ष्यते । क्व+एव=क्वेव by परूप (VI. 1. 94. Vârt).

३९७० । चादिलोपे विभाषा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाहाहैवां लोपे प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । 'इन्द्र वायोवु नोऽव' । शुक्रा ह्रीहयो भवन्ति । श्वेता गा आख्याय दुहन्ति । वालोपे । ह्रीहिभिर्यजेत । यवैर्यजेत ॥

3970. When च, (वा, ह, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent.

Thus with च लोपः—इन्द्र वायोवु नोऽव । शुक्रा ह्रीहयो भँवन्ति or भ॒वन्ति, श्वेता गा आख्याय दुहन्ति । Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent. So also when वा is elided, as :—ह्रीहिभि यँजेत or य॒जे॒त, यवै यँ॒जे॒त । So also with the remaining.

३९७१ । वैवावेति च छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहवँ देवानामासीत्' । 'अयं वाव हस्त आसीत्' ॥

3971. Also in connection with 'vai and 'vâva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent.

Thus अहवै देवानाम् आँसीत् (or आस॒ीत), अयं वाव हस्त आँसीत् (or आस॒ीत) ॥

वै has the force of स्फुट and क्षमा, and वाव that of प्रसिद्धि and स्फुट ॥

३९७२ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आभ्यां परा प्रथमा तिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'अजामेकां जिवन्ति' । 'प्रजामेकां रक्षति' । 'तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् । एको देवानुपातिष्टत् । एक इति संख्या परं नान्यार्थम् ॥

3972. Also in connection with *cka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other').

Thus प्रजामेकां जिँन्वन्ति (or जि॒न्व॒न्ति), उर्जमेकांरक्षति । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वँत्ति (or अ॒त्ति), अनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति (Rig Veda I. 164. 20, Mundaka Upanishad III. 1).

Why do we say समर्थाभ्यां 'having the same meaning'? See एको देवानुपातिष्टत् Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another.' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings : while there is no ambiguity about the word अन्य । एकोऽन्यार्थे प्रधाने च प्रथमे केवले तथा । साधारणे समानेऽन्येऽप्यर्थे च प्रयुज्यते ॥

३९७३ । यद्वृत्तान्नित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यदट्यडं वायुर्वाति । अत्र 'व्यवहिते कार्यमिष्यते' ॥

3973. In connection with *yad* in all its forms, the verb retains its accent always.

The anuvṛitti of **प्रथमा** and **छन्दसि** ceases. The prohibition of nighâta, which commenced with **न लुट्** (VIII. 1. 29) is present here also. In whatever sentence the word **यद्** occurs, that is called **यद्वृत्तं** । The word **वृत्तं** denotes here the form of **यद्** in all its declensions with case affixes. See also the explanation of **किंवृत्तं** in VIII. 1. 48.

Thus **यो भुङ्क्ते**, **यत् कामास्ते जुहुमः** (Rig Veda X. 121. 10) **यदट्यडं वायुर्वाति** (T. S. V. 5. 1. 1.) **यद् वायुः पवते** । For the form **यदट्यडं** see VI. 3. 92.

Ishṭi :—Though the sûtra is in the Ablative (**यद्वृत्तात्**) and therefore requires that the verb should *immediately* follow it, yet in **यदट्यडं वायु र्वाति**, the intervention of **वायुः** does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Pâtanjali.

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

'+ मनेऽपदश्च वक्तव्यः +' । दारुणाध्यापकः । समासान्तोदात्तत्वापवादः । 'यतस्समास इष्यते नेष्ट । दारुणमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितग्रहणे सिद्धे पूजितग्रहणमनन्तरपूजितलाभार्थम् । एतदेव ज्ञापकमत्रप्रकरणे पञ्चम्यनिर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ॥

3974. After a word denoting praise belonging to 'kâsṭhâdi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudâtta.

This refers to compounds, the first members of which are praise-denoting words. The word **काष्ठादिभ्यः**, is added to the sûtra from a Vârtika.

Thus **काष्ठाध्यापकः**, **काष्ठाभिरूपकः**, **दारुणाध्यापकः**, **दारुणाभिरूपकः** ॥

श्रमातापुत्र । श्रमातापुत्राध्यापकः । श्रमातापुत्राभिरूपकः । अयुताध्यापकः । अयुताभिरूपकः । अक्षुण । अक्षूणाध्यापकः । अनुक्त । अनुक्ताध्यापकः । भृश । भृशाध्यापकः । घोर । घोराध्यापकः । सुखः । सुखाध्यापकः । परम । परमाध्यापकः । सु । स्वध्यापकः । अति । अत्यध्यापकः । द्यौः । द्यौरध्यापकः । द्यौरभिरूपकः । स्वध्यापकः । अपुत्र । अपुत्राध्यापकः । कल्याणाकल्याणाध्यापकः ॥

Vârt :—The final **म** should be elided in forming these words. The word **दारुणं** is an adverb, and therefore in the accusative case, like **ग्रामं गतः** । In such a case, there can be no compounding : hence the elision of **म्** is taught. This becoming of **अनुदात्त** takes place in the compound, and after composition. In fact it is an exception to the general rule by which a compound is *finally* acute (VI. 1. 223). But there is no elision in **दारुणमध्यापकः** &c. and there is no loss of accent also of the second word. By the Vârtika **'मनेऽपदश्च'**, this further fact is also denoted, where the case-affix is not employed and so the **म्** is not heard, there the second member becomes anudâtta. When there no compounding, there is no elision of **म्** as **दारुणमधीते, दारुणमध्यापकः** ॥

Though the word पूजन would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन। In fact, this peculiar construction of the sûtra, is a jñâpaka of the existence of the following rule:—इह प्रकरणे पञ्चमी निर्देशेऽपि नानन्तर्यमाश्रीयते "In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it." This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम्, in explaining forms like यद्यद् वायुर्वाति &c.

Though the anuvritti of anudâtta was current, the express employment of this term in the sûtra indicates that the *prohibition* (of anudâtta) which also was current, now ceases.

The words काष्ठ, &c. are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious* : and are words denoting *praise.*

1 काष्ठ, 2 दारुण, 3 अमातापुत्र, 4 वेश, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुक, 11 भृश, 12 घोर, 13 मुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३२७५। सगतिरपि तिङ्। ८। १। ६८॥

पूजनेभ्यः काष्ठादिभ्यस्तिङन्तं पूजितमनुदात्तम्। यत्काष्ठं पचति। 'तिङ्ङतिङः' (३६३५) इति निघातस्य 'निपातैर्यत्–' (३६३७) इति निषेधे प्राप्ते विधीयते। सगतिग्रहणाच्च गतिरपि निहन्यते। 'गतिग्रहण उपसर्गग्रहणमिष्यते'। नेह। यत्काष्ठां शुक्लीकरोति॥

3975. (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudâtta, even along with the gati, if any, that may precede it.

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठं &c. Thus यत् काष्ठं पचति, यत् काष्ठं 'प्र पचति॥ By VIII. 1. 28, S. 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठं, but this loss was prohibited by VIII. 1. 30 S. 3937 in connection with यत्; the present sutra reordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII. 1. 30. S. 3937.

The word सगति 'along with its Gati', indicates that the Gati even loses its accent. *Ishti* :—The word Gati here is restricted to Upasargas. Therefore not here यत् काष्ठां शुक्ली करोति॥

३२७६। कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ। ८। १। ६९॥

कुत्सने च सुबन्ते परे सगतिरगतिरपि तिङनुदात्तः। पचति पूति। प्रपचति पूति। पचति मिथ्या। 'कुत्सने' किम्। प्रपचति शोभनम्। 'सुपि' किम्। पचति क्रियमाति। 'अगोत्रादौ' किम्। पचति गोत्रम्॥

'+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +'। कर्तुः कुत्सने मा भूत्। पचतिपूतिर्द्वेधदत्तः॥

'+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +' तेनायं चकारानुबन्धत्वादन्तोदात्तः॥

' + वा बहुर्थमनुदात्तमिति वाच्यम् +' पचन्तिपूति॥

3976. A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudâtta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of 'gotra' &c.

The anuvṛitti of उदात्तं (VIII. 1. 17) ceases. But the anuvṛitti of the last sûtra is current. Thus प्र॒ चति॒ पूति, प्र॒ प्र॒ चति॒ पूति, प्र॒ चति॒ मिथ्या, प्र॒ प्र॒ चति॒ मिथ्या ॥

Why do we say कुत्सने 'denoting the fault of the action'? See पँचति शोभनम् ॥

Why do we say सुपि 'a noun'? Observe पँचति क्रियमाति ॥

Why do we say with the exception of गोत्र &c. See पँचति गोत्रम्, पँचति ध्रुवम्, पचति प्रवचनम् ॥

Vârt :—It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sûtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कुत्सन refers to the agent and not to the action. Thus पँचति पूतिर्देवदत्तः ॥

Vârt :—It should be stated that पूति has an indicatory ङ । The effect of this is that the word पूति is finally acute, because of the indicatory ङ ॥

Vârt :—A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पूति is end-acute. Thus प्र॒ चन्ति॒ पूतिँः, or पचन्ति पूँतिः, प्र॒ प्र॒ चन्ति॒ पूतिँः or प्रपचन्ति पूँतिः ॥

३९७७ । गतिर्गतौ । ८ । १ । ७० ॥

अनुदात्तः । अभ्युद्धरति । 'गतिः' किम् । दत्तः पचति । 'गतौ' किम् । 'आम॒न्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि म॒यूररोमभिः' ॥

3977. A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati.

Thus अभ्यु॒द्धरति । Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॒वदत्तः पचति । Here देवदत्त is a Prâtipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आँ मन्द्रैरिन्द्र हरिभिर्याहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 45. 1.) Here आ is a Gati to the verb याहि, the complete verb is आयाहि । But as आ is not followed by a Gati, but by a Prâtipadika मन्द्र, it retains its accent. Had the word गतौ not been used in the sûtra, this आ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३९७८ । तिङि चोदात्तवति । ८ । १ । ७१ ॥

गतिरनुदात्तः । यत्प्रपचति । तिङ्ग्रहणमुदात्तवतः चरिमग्रहणार्थम् । अन्यथा हि यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गतिस्तत्र धातावेवोदात्तवति स्यात् प्रत्यये न स्यात् । 'उदात्तवति' किम् । प्रपचति ॥

धति तिङन्तस्वराः ।

3978. A Gati becomes anudâtta, when followed by an accented finite verb.

The word गतिः is understood here. Thus यत् प्र॒ पँचति ॥

Why have we used the word तिङि in the sûtra? In order to restrict the scope of the word उदात्तवति; so that a Gati would not become accentless before udâtta root only, but before udâtta conjugated *verbs*. The employment of the

term तिङि is necessary, in order to indicate that the *verb* must be a *finite* verb and not a *verbal root*. So that though a verbal root be udâtta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udâtta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् प्र करोति, the root कृ is anudâtta, but the तिङन्त form करोति is udâtta, hence the rule will apply here: which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि। For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस् तेषां तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञे भवतः। Therefore in a तिङन्त, the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति? Observe प्रँपचति। Here the verb loses its accent by VIII. 1. 28 hence the Gati retains its accent.

Here end the Accents of Verbs.

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS.

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसंस्कारप्रकारः कथ्यते–'अग्निमीळे' इति प्रथममृक्। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पन्नपक्षे 'किपः–' इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु घृतादित्वात्। व्युत्पत्तौ तु नित्प्रत्ययस्वरेण। अम्सुपः त्वादनुदात्तः। 'अमि पूर्वः' (९८४) इत्येकादेशस्तु 'एकादेश उदात्तेन–' (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। 'तिङ्ङतिङः' (३६३५) इति निघातः। संहितायां तु 'उदात्तादनुदात्तस्य–' (३६६०) इतीकारः स्वरितः। 'स्वरितात्संहितायाम्–' (३६६८) इति 'ळे' इत्यस्य प्रचयापरपर्यायो एकश्रुतिः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः 'पूर्वाधरावराणाम्–' इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धाञो निष्ठायां 'दधातेर्हिः' (३०७६) इति हादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः। 'पुरोऽव्ययम्' (७६८) इति गतिसंज्ञायां 'कुगति–' (७६९) इति समासे समासान्तोदात्ते 'तत्पुरुषे तुल्यार्थ–' (३७३६) इत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे 'गतिकारकोपपदात्कृत्' (३८७३) इति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे धार्याद्यस्वरे च पूर्वपूर्वापमर्शेन प्राप्ते 'गतिरनन्तरः' (३७८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरःशब्दोकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते 'उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः' इत्यनुदात्ततरः। यज्ञस्य। नङः प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वम्। देवम्। पचाद्यच्। ऋत्विक्शब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण प्रत्ययस्वरेण चिस्वरेण वान्तोदात्तः। ऋत्विक्शब्दस्य तृप्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नक्षत्रवयस्त्वाद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः। तमपः पित्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितप्रचया इत्यादि यथाशास्त्रमुच्चेयम॥

इति स्वरप्रकरणम्।

इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम्।
तदस्तु प्रीतये धीमद्भवानीविश्वनाथयोः॥

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rig Veda is the following:—

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं। होतारं रत्नधातमम्॥

1. Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I. 1. This is the opinion of Mâdhava (Sâyanâchârya). But as a matter of fact, अग्नि is end-acute because it is enumerated in the Ghritâdi list of words (see Phit I. 21.)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Upâdi affix नि then it is end-acute, (III. 1. 3. S. 3708), because of the affix.

The accusative affix अम् in अग्निम् is anudâtta because it is a case-affix (III. 1. 4. S. 3709). अग्नि + अम् = अग्निम् (इ + अ = इ S. 194). The ekâdeśa इ becomes udâtta by VIII. 2. 5. S. 3658. Thus अग्निँम् is end-acute even in its declined form.

2. ईळे: is a verb. It loses its accent by S. 3935 (VIII. 1. 28) as it is preceded by a noun *agnim*. When अग्निम् + ईळे are combined in the Sanhita text into अग्निमिळे, then the anudâtta इ् becomes svarita by S. 3660 (VIII. 4. 66) while the anudâtta of ळे becomes ekaśruti by S. 3668 (1. 2. 39). Thus we have अग्निमीळे ॥

3. पुरोहितम् :—The word पुरः is end-acute because it is formed by the affix असि (V. 3. 39. S. 1975). The word हित also is end-acute, because it is the Nishṭhâ of धा, the हि is substituted for धा by S. 3076 (VII. 4. 42) the affix त makes it end-acute. Then पुरः + हितः । Here पुरः is a gati by S. 768 (I. 4. 67) and it is compounded with हित by S. 761 (II. 2. 18). Then the compound पुरोहित would be end-acute by S. 3734 ; but S. 3736 (VI. 2. 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent ; but S. 3873 (VI. 2. 139) requires the second member हित which is a kṛit-formed word to retain its accent also VI. 2. 144 ; but this last accent is set aside by the final rule S. 3783 (VI. 2. 49) and thus the first member retains its recent, as पुरोँहित ॥

It becomes anudâttatara by I. 2. 40 S. 3669.

4. यज्ञस्य :—The word यज्ञ is derived from यज् with नङ् affix. Therefore it is end-acute. The affix स्य being a case-affix (III. 1. 4. S. 3709) is anudâtta and it becomes svarita यज्ञँस्य ॥

5. देवः :—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end acute, either by Phit I. 1 ; or by the affix-accent (III. 1. 3. S. 3708) or by the चित् accent (VI. 1. 163 S. 3710) of अच् । In any view, it is end-acute.

6. ऋत्विजं :—The word ऋत्विक् is end-acute, because of the kṛit-accent (VI. 2. 139, S. 3873).

7. होँतारम् :—The word होतृ is formed by adding the affix तृन् to हु । It has accent on ओ, because the affix has an indicatory न् (VI. 1. 197 S. 3686).

8. रत्नधातमम् । It means रत्नानि दधाति । It is finally acute, either by samâsa accent (VI. 1. 223. S. 3734) or kṛit-accent of the second member being retained by VI. 2. 139 S. 3873.

The affix तमप् being चित् is anudâtta, the अ of त becomes svarita, and that of म becomes ekaśruti. रैँत्न is first acute being Neuter (Phiṭ II. 3.)

Here ends the Section on Accents.

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them. Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavâni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—o—

ON RULES OF GENDERS.

CHAPTER I.

FEMININE GENDER

१ । 'लिङ्गम्' ॥

1. The Gender.

NOTE:—There are three Genders, viz:—Masculine, Feminine and Neuter

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे एते ॥

2. The Feminine (Gender).

These two are Adhikâra Sûtras. The jurisdiction of the word "gender' extends up to the end; but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दरः' । ऋकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रादिषञ्चकस्यैव ङीभ्विधेन कर्त्री त्यादेर्ङीषाईकारान्तत्वात् । तिसृचतसृभ्यां तु स्त्रियामादेशतया विधाने ऽपि प्रकृत्यास्त्रिचतुरोर्ऋदन्तत्वाभावात् ॥

3. मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्वसृ 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननान्दृ 'a husband's sister,' these five nouns ending in ऋ are feminines.

These five words are the only examples of feminines that naturally end in ऋ। By IV. 1. 10, S. 308, the seven words belonging to the svasrâdi class do not form their feminine by ङीष् or टाप् like the nouns kartri &c. which end in long ऋ in the feminine. Hence they are feminine in their original form. A reference to the Svasrâdi list will show that it includes all these five words, in addition to तिसृ and चतसृ। As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation. The primitive words त्रि and चतुर् do not end in ऋ; and hence तिस्र and चतस्र are not shown in this sûtra.

४ । 'अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः, चमूः । 'प्रत्ययग्रहणम्' किम् । देवयतेः क्विप् । द्यूः । विशेष्यलिङ्गः ॥

4. Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines.

Thus अवनिः 'the earth' (Un. II. 102). चमूः 'an army.' (Un. I. 80). Why do we say "formed with affixes"? Observe द्यूः which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव् (to shine). The word द्यूः is feminine and of special gender.

५ । 'अशनिभरण्यरण्यः । पुंसि च' । इयमयं वाशनिः ॥

5. The nouns अशनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharani' अरणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इयं or अयं अग्निः । This sûtra is an exception to the preceding. These three words though formed by the affix अग्नि (Un. II. 102) are yet both masculine and feminine.

६ । 'मिन्यन्तः' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥

6. Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines.

Thus भूमिः 'the earth' (Un. IV. 45); ग्लानिः 'exhaustion'. (Un. IV. 51).

७ । वह्निवृष्ण्यग्नयः पुंसि' । पूर्वस्यापवादः ॥

7. But the nouns वह्नि 'fire' (Un. IV. 51), वृष्णि 'a cloud,' (Un. IV. 49) and अग्नि 'fire' (Un. IV. 50) are masculines. This is an exception to the last.

८ । 'श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च' । इयमयं वा श्रोणिः ॥

8. The nouns श्रोणि 'the hip,' (Un. IV. 5) योनि 'the source'. (Un. IV. 51) and ऊर्मि 'the wave' (Un. IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus इयं or अयं श्रोणिः ॥

९ । 'क्तिच्क्तिनन्तः' । स्पष्टम् । कृतिरित्यादि ॥

9. Nouns formed with the affix क्तिन् are feminines.

Thus कृतिः &c.

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥

10. Nouns ending in long ई affix are feminines.

Thus लक्ष्मीः ॥

The ई here must be an affix: as in लक्ष्मी the affix ई is added by Un. III. 160.

११ । 'ऊङ्याबन्तश्च' । कुरूः । विद्या ॥

11. Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV. 1. 66) and आप् are feminines.

Thus कुरूः (See IV. 1. 66. S. 521) and विद्या. The आप् includes all the three affixes टाप्, डाप् and चाप् ॥

१२ । 'ऊवन्तमेकाक्षरम्' । श्रीः । भूः । 'एकाक्षरम्' किम् । पृथुश्रीः ॥

12. Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Un. II. 57) भूः ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe पृथुश्रीः "Prithu's luck" which is masculine.

१३ । 'विंशत्यादिरानवतेः' । इयं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टीः । सप्ततिः । अशीतिः । नवतिः ॥

13. Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines.

Thus इयं विंशतिः 'twenty'. So also त्रिंशत् 'thirty', चत्वारिंशत् 'forty,' पञ्चाशत् 'fifty'; षष्टिः 'sixty', सप्ततिः 'seventy,' अशीतिः 'eighty', नवतिः 'ninety.'

The list of the words 'त्रिंशत् and the rest" is given in Pâṇini's Sûtra V. 1. 59. S. 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेपु' । इयं दुन्दुभिः । 'अक्षेपु' किम् । अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine.

Thus इयं दुन्दुभिः ।

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभिः । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura.

१५ । नाभिरक्षत्रिये इयं नाभिः ॥

15. The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus क्षत्रं नाभिः 'navel'.

१६। 'अभावप्यन्यत्र पुंसि' । दुन्दुभिर्नाभिश्चेत्यत्रविषयादन्यत्र पुंसि स्तः। नाभिः क्षत्रियः। कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलेष्वाहितभोक्तृषु नाभिभिः' इति भारविः। उच्यते। वृत्तं अलिङ्गमित्यादाविव क्लीबलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम्। अस्तु तत्तत्। 'लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वा-' 'ल्लिङ्गस्य' इति भाष्यात्पुंस्त्वमपीह साधु। अत एव 'नाभिर्मुख्यक्षये चक्रमध्यक्षत्रियरोः पुमान्'। द्वयोः क्षत्रियतीक्ष्णे स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदनी। रभसोऽप्याह- 'मुख्यराट्क्षत्रिये नाभिः पुंसि चक्रपङ्के द्वयोः। चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति। एवमेवंविधेऽन्यत्रापि बोध्यम्॥

16. Otherwise दुन्दुभि and नाभि are masculines.

Thus नाभिः क्षत्रियः 'Nâbhi—a Kshatriya.'

If the word नाभिः be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhâravi:—"समुल्लसत् पङ्कजपत्रकोमले ष्वाहितभोक्तृषु नाभिभिः"? ॥

To this we say, "The words कोमलैः &c here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like वृत्तम् अलिङ्गम्:" ॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well-known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people : and so need not be taught." and therefore the masculine use of the word is also correct. Thus we find in the Medini Kosha:—"Nâbhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya. But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders. And it is feminine only when meaning 'musk.'

Rasabha also says to the same effect:—

'The word nâbhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya: it is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain. It is purely feminine when meaning "musk".

Thus it should be understood in other cases also.

१७। 'तलन्तः'। अयं स्त्रियां स्यात्। शुक्लस्य भावः। शुक्लता। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता। ग्रामस्य समूहो ग्रामता। देव एव देवता॥

17. Nouns formed with the affix तल् (V. 1. 119 S. 1781), are feminines.

Thus शुक्लता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), ग्रामता (rural) देवता which has the same meaning as देव ॥

१८। 'भूमिविद्युत्सरित्लतावनिताभिधानानि'। भूर्भूमिः। विद्युत्सौदामनी। सरित्निम्नगा। लता वल्ली। वनिता योषित्॥

18. Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a stream or rivulet), लता (a creeper), वनिता (wife) also are feminines.

Thus भूमिर्भूः; विद्युत् सौदामनी; सरित् निम्नगा; लतावल्ली; वनिता योषित्.

१९। 'वाहो नपुंसकम्'। वाहःशब्दः सरिद्वाचकोऽपि क्लीबं स्यात्॥

19. वाहस् although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२० । 'भाक्षुवक्षग्विगुष्णिगुषानक्षः' । एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ॥

20. The nouns भाक्ष, क्षुक्, विक्, उष्णिक्, and उषानक्, are feminines.

Thus इयं भाः &c.

२१ । 'स्थूणोर्णं नपुंसके च' । एते स्त्रियां क्लीबे च स्तः । स्थूणा-स्थूणम् । ऊर्णा-ऊर्णम् तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विकार्णिका । ऊर्णा तु मेषादिलोमम् ॥

21. The nouns स्थूणा (a post or pillar) and ऊर्णा (wool) are Neuter (in addition to being feminine).

Here sthûṇâ means a wooden forked stave or pillar and ûrṇâ means the wool of sheep &c.

२२ । 'गृहशशाभ्यां क्लीबे' । नियमार्थमिदम् । गृहशशदृते स्थूणोर्णे यथासंख्यं नपुंसके स्तः । गृहस्थूणम् । 'शशोर्णं शशलोमनि' इत्यमरः ॥

22. The words स्थूणा and ऊर्णा after गृह and शश are Neuter.

Thus गृहस्थूणम् (a pillar of a house) and शशोर्णं (the hare's hair). This is a niyama or a restrictive rule. See Amarakosha II. 9. 107.

२३ । 'प्रावृड्विप्रुडुदवृडविडित्त्रयः' । एते स्त्रियां स्युः ॥

23. The words प्रावृड्, 'the rainy season', विप्रुड् 'a drop of liquid,' उद् 'thirst,' विड् 'fœces, excrement,' and त्विड् 'light' are feminine.

२४ । 'दर्विवितिवेदिखनिशान्यग्निवेशिकण्योषधिकट्यङ्गुलयः' । एते स्त्रियां स्युः । पक्षे ङीष् दर्वी-दर्विरित्यादि ।

24. The words दर्वि, 'a ladle,' विति, 'knowledge' (?) वेदि, 'altar,' खनि 'a mine,' शानि 'colocynth'; अग्नि 'a corner,' वेशि 'an entrance' (?) कृषि 'agriculture,' ओषधि 'herb,' कटि 'loin' and अङ्गुलि 'finger' are feminine.

These words take optionally the affix ङीष्.

Thus दर्वी or दर्वि &c.

२५ । 'तिथिनाडिकचिकीचिनालिधूलिकिकिकेलिच्छविरात्र्यादयः' । एते प्राग्वत् । इयं तिथिरित्यादि । अमरस्त्वाह-'तिथयो द्वयोः' इति । तथा च भारविः-'तस्य भुवि बहुतिथास्तिथयः' इति । स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च-'निखिलां निशि पौर्णिमातिथीन् इति ॥

25. The words तिथि 'the day of the moon,' नाडि 'a vessel or pulse,' कृच्छ्र 'taste,' कीचि 'a wave,' नालि 'a drain,' धूलि 'dust,' किकि 'the cocoanut tree,' केलि 'play,' छवि 'hue, color,' रात्रि 'night' are feminines.

As इयं तिथिः &c.

But the author of Amarakosha says 'the word तिथि is both masculine and feminine.' (Amar. I. 4. 1).

So also Bhâravi in the following line: 'तस्य भुवि बहुतिथास्तिथयः। Had it been feminine the word would have been बहुतिथ्यः in the Plural and not बहुतिथाः ॥

So also Śrí Harsha in the following line: निखिलान् निशि पौर्णिमा तिथीन् uses the word tithi as a masculine.

२६। 'अक्ष्णुलिरात्रिकुट्यर्चिवर्तिर्भ्रकुटिश्च्युतिरिवत्यिष्टकाः' । इतीदमि स्त्रियां बहुः । इदं अक्ष्णुलिः ॥

26. The words अक्ष्णुलि 'auditory passage,' रात्रि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अर्चि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भ्रकुटि 'frown,' च्युटि 'cutting,' 'sacrificial offering,' इष्टि 'a line' are feminines.

Thus इदं अक्ष्णुलिः ॥

२७। 'प्रतिपदापद्विपत्संपच्छरत्संसत्परिषदुषस्संवित्सुत्सुत्समिधः' । इदं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27. The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity' विपद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (Un. I. 129). संसद् 'an assembly,' परिषद् 'a meeting,' उषस् 'Dawn,' संवित् 'knowledge,' च्युत् 'grinding; crushing,' सुत् 'a particular division of Hell,' सुत् 'joy; delight,' समिध् 'wood; fuel,' are feminines.

Thus इदं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती। The Ushâ is the presiding deity of the dawn.

२८। 'आशीर्धूः पूर्गोर्द्वारः' । इयमाशीरित्यादि ॥

28. The words आशीस् 'blessing,' धूर् 'a yoke,' पूर् 'a city,' गीर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines.

As इयं आशीः ॥

२९। 'अप् सुमनस्समाशिकतावर्षाणां बहुत्वं च' । अजादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्यादुबहुत्वं च आपः इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्' । 'सुमना मालती जातिः' । देवजातौ तु पुंस्त्वेऽपि । सुपर्वाणः सुमनसः' । बहुत्वं प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदाने ऽसमर्था' इत्यर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् । 'समांसमां विजायते' (१८९३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्यात् । 'विभाषा श्वेः-(२१७६) इति सूत्रे 'अशातां सुमनसौ' इति सुलभ्याख्यायां हरदत्तेऽप्येवम् ॥

29. The words अप् 'water,' सुमनस् 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्ष 'rain,' are feminines and used in the plural number only.

Thus आपः इमाः। The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रियः सुमनस पुष्पं। Amarakosha II. 4. 17. When it means a Deva or a divine being, it is masculine only. As सुपर्वाणः सुमनसः। See Amarakosha I. 1. 7. Here the present sûtra is debarred by sûtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting Devas.

These words are generally found, in usage, in the plural number: but sometimes they are used in the singular also; as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil.' This example is given by Patanjali in his Mahâbhâshya under sûtra I. 2. 45.

Similarly समां समां विजायते (V. 2. 12. S. 1813) has been explained in the Bhâshya by समायां समायां in the singular number.

Kâśikâ uses the word सुमनस् in the dual also, under sûtra II. 4. 78. in the example अजाश्वानाम् सुमनसौ क्षेत्रवस्तेन । Haradatta in his Padamanjarî, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying "according to Amarasimha sumanasah in the plural is feminine. According to Pâṇiniya sûtra apsumanasa, &c., this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal : as we find the Mahâbhâshya using the word *sikatâ* in the singular."

(स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरसिंहः । अप्सुमनः समासिकता वर्षाणां बहुत्वं चेति पाणिनीयं सूत्रं, तद् बहुत्वं प्राधिकं मन्यते 'यका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इति भाष्य प्रयोगात् ॥)

३० । 'सक्त्वक्ज्योग्वाग्यवागूनौस्त्रिकः' । इयं सक्त्वक्ज्योक्वाक्यवागूः नौः स्त्रिक् ॥

30. The words सक् 'garland,' त्वक् 'skin,' ज्योक् 'long' (an Indeclinable I. 1. 37), वाक् 'speech,' यवागू 'barley gruel,' नौ 'boat' and स्त्रिक् 'hips' are feminines.

Thus इयं सक्, त्वक्, ज्योक्, वाक्, यवागूः, नौ and स्त्रिक् ॥

३१ । 'तृटिसीमासंबध्याः' । इयं तृटिः सीमा संबध्या ॥

31. The words तृटि, ? सीमा 'boundary' and संबध्या ? are feminines

Thus इयं तृटि, सीमा or संबध्या ।

३२ । 'चुल्लिवेणिखार्यश्च' । स्पष्टम् ॥

32. The words चुल्लि 'a fire-place,' वेणि 'a braid of hair' (Un. IV. 48) खारि 'a measure of grain,' are feminines.

३३ । 'तारादिधाराज्योत्स्नादयश्च' । शलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यग्रहणमन्येषां क्वचिदन्यत्र भिषारं लक्षयति । इति स्त्र्यधिकारः ॥

33. The words तारा 'a star,' धारा 'a current,' ज्योत्स्ना 'light' &c. are feminines.

The word शलाका 'a small stick,' is ALWAYS feminine.

NOTE :—The force of the word 'always' is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage.

CHAPTER II.

THE MASCULINE GENDER.

१ 'पुमान्' । अधिकारोऽयम् ॥

1. The Masculine Gender.

This is an *adhikâra* Sûtra.

२ । 'घञजन्तः' । पाकः । त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदम् । नपुंसकत्वविशिष्टे भावे ल्युट्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिचादिभिर्विधिनपरिशेषात् । कर्मादौ तु घञाद्यन्तमपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्– 'संबन्धमनुवर्तिष्यते' इति ॥

2. Nouns formed with the affixes घञ् and अप् are masculine.

Thus with घञ्;—पाकः 'cooking', त्यागः 'renunciation,' with अप्, we have करः 'hand,' गरः 'poison'.

The affix घञ् must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of घञ् we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules भावे ल्युडन्तः । निष्ठा च ॥ "Nouns formed by the affix lyuṭ with the force of *bhâva* ; and the Niṣṭhâ affixes with the same force are Neuters." (Chap. III. 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules क्तिच्क्तिन्तः &c. (Chapter I. 9) &c. where क्तिच् &c. are *bhâva* affixes. Analogically the घञ् here must also be a bhâva denoting affix. For the force of घञ् is generally that of भाव or Noun of action. See III. 3. 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyuṭ* by III. 3. 114 and 115. To form feminine nouns of action we have *ktin*, *kyap*, &c. by III. 3. 95, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix घञ् only. Hence we say 'the ghañ here has the force of bhâva.'

But when ghañ has the force of karma or of karaṇa &c., as it has by III 3. 116 and 117 &c., then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the Bhâshya, सम्बन्धमनुवर्तिष्यते । Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender: because the force of ghañ is here that of karma.

३ । 'घाञन्ताश्च' । विस्तरः । गोचरः । चयः । जयः इत्यादि ॥

3. The nouns formed with the affixes घ and घञ् are masculines.

Thus विस्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' चयः 'rampart ; collection'. जय 'victory' &c.

४ । 'भयलिङ्भगपदानि नपुंसके' । एतानि नपुंसके स्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । पदम् ॥

4. The nouns भय 'fear', लिङ्ग 'gender', भग 'the perinaeum of females', पद 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम्, पदम्.

५ । 'नङन्तः' । नङ् प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यत्नः ॥

5. The nouns formed with the affix नङ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यत्नः 'effort'.

६ । 'याच्ञा स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ।

6. The noun याच्ञा 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७ । 'क्यन्तो धुः' । क्विप्रत्ययान्तो धुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । 'क्यन्तः' किम् । दानम् । 'धुः' किम् । अस्थिर्दीजम् ॥

7. The nouns formed with the affix क्वि from roots belonging to the धु class are masculines.

The roots belonging to धु class are दा and धा. Thus आधिः 'agony', निधिः 'abode,' उदधिः 'water.' Why do we say "formed with the affix क्वि" ? Observe दानम् (which is Neuter).

Why do we say "roots belonging to the चु class" ? Observe अग्निचीक्षम्.

८। इषुधिः स्त्री च। इषुधिशब्दः स्त्रियां पुंसि च। पूर्वस्यापवादः।

8. The noun इषुधि : 'a quiver' is both masculine and feminine.

Thus अयं or इयं इषुधिः।

९। 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकपटजङ्घरपङ्काभिधानानि'। एतानि पुंसि स्युः। देवाः सुराः। असुरा दैत्याः। आत्मा क्षेत्रज्ञः। स्वर्गो नाकः। गिरिः पर्वतः। समुद्रोऽब्धिः। नखाः करजाः। केशाः शिरोरुहाः। दन्तो दशनः। स्तनः कुचः। भुजो दोः। कपटो गलः। जङ्घाः करवालः। सरो मार्गणः। पङ्कः कर्दम इत्यादि॥

9. The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्म 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail', केश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कपट 'the throat,' जङ्घ 'the dagger,' सर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c. are masculines.

Thus देवाः सुराः ; असुराः दैत्याः ; आत्मा क्षेत्रज्ञः ; स्वर्गो नाकः ; गिरिः पर्वतः ; समुद्रोऽब्धिः ; नखाः करजाः ; केशाः शिरोरुहाः ; दन्तो दशनः ; स्तनः कुचः ; भुजो दोः ; कपटो गलः ; खड्गः करवालः ; सरोमार्गणाः ; पङ्कः कर्दमः &c.

१०। 'त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके'। स्वष्टम्। तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम्। स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्ते ऽयमारम्भः॥

10. The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter. This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last apho , but this aphorism prevents that.

११। 'द्यौः स्त्रियाम्'। द्योदिवोस्तन्त्रेणोपादानमिदम्॥

11. The nouns द्यो and दिव् 'the heaven' are feminines.

By sûtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been cond masculines, but this aphori sm prevents that.

१२। 'इषुबाहू स्त्रियां च'। जात्युक्ति॥

12. The nouns इषु 'the arrow' and बाहु 'the arm' are also feminines.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculines also.

१३। 'बाणकाण्डौ नपुंसके च'। जात्युक्ति। त्रिविष्टपेत्यादिवत्तूभौ देवासुरेत्यस्यापवादः॥

13. The nouns बाण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are to be considered masculine also.

The last four sûtras are exceptions to the sûtra 9.

१४। 'नान्तः'। अयं पुंसि। राजा। तक्षा। न च चर्म वर्मादित्यतिव्याप्तिः। 'अन्द्यच्जोऽकर्तरि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणत्वात्॥

14. The nouns ending in न् are masculines.

Thus राजन्, तक्षन्। But not चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to चर्मन्, वर्मन् &c. These are Neuters because of the subsequent rule III. 33.

१५। 'ऋतुपुलकपोलगुल्फमेघाभिधानानि'। ऋतुरध्वरः। पुलको मदः। कपोलो गण्डः। गुल्फः प्रपदः। मेघो नीरदः॥

15. The nouns which are synonyms of क्रतु 'the sacrifice,' पुरुषः 'the man,' कपोल 'the cheek' गुल्फ 'the ankle,' मेघ 'cloud' are masculines

Thus क्रतुरध्वरः ; पुरुषोत्तमः ; कपोलो गण्डः ; गुल्फः प्रपदः ; मेघो नीरदः ॥

९६ । 'अभ्रं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

16. The nouns अभ्र 'cloud' is neuter.

This is an exception to the last.

९७ । 'उकारान्ताः' । अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । वधूः । 'वनुर्हनुर्विवाहिन्यां वृत्तारम्भे गदे स्त्रियाम् । हनोः कपोलावयवे' इति मेदिनिः । 'करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे' इत्यमरः । इदं ज्ञापकविशेषवचनानाक्रान्तस्य प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च-'शिष्टशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्नैव बाधितः' इति । एवमन्यत्रापि ॥

17. The nouns ending in उ are masculine.

Thus प्रभुः ; वधूः ॥

According to Medini, the noun हनु when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine. But it is both masculine and feminine when it means 'the chin.'

According to Amara, the noun करेणु when meaning 'a she-elephant' is feminine ; otherwise masculine when it means an elephant. The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary. As it has been said : "A rule of gender is of universal application if it is a śesha rule *i. e.*, a rule that *remains* after the application of all other rules. Provided that it is not debarred by any specific rule."

९८ । 'धेनुरज्जुकुशुसरयुतनुरेखुस्त्रियाम्' ॥

18. The nouns धेनु 'a cow,' रज्जु 'rope,' कुहू 'new moon-day,' सरयु 'the river Sarayu,' तनु 'body,' रेखु 'atom,' स्त्रिवेणु 'name of a creeper' are feminine.

९९ । 'समासे रज्जुः पुंसि च' । कर्कटरज्ज्वा=कर्कटरज्जुना ॥

19. The noun रज्जु 'rope' in a compound is also used in the masculine.

Thus कर्कटरज्वा or कर्कटरज्जुना.

१०० । 'क्रमधनुर्जानुवसुस्वादुक्षत्रुपटूनि नपुंसके' ॥

20. The nouns क्रमधनु 'bared,' जानु 'the knee,' स्वादु 'sweetness ; relish; taste,' अश्रु 'tear,' जतु 'wax,' त्रपु 'lead' and तालु 'the palate' are neuters.

१०१ । 'वसु चार्थवाचि' । 'चार्थवाचि' इति किम् । 'वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु' ॥

21. The noun वसु when meaning 'wealth' is neuter. Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning मयूख 'a ray of light' अग्नि 'fire' and धनाधिप 'lord of wealth'.

१०२ । 'मद्गुमधुसीधुसीधुजानुकमण्डलूनि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं मद्गुः । इदं मद्गु ।

22. The nouns मद्गु 'a kind of pulse' ; मधु 'honey,' सीधु 'a kind of wine,' जानु 'summit,' कमण्डलु 'water-pot' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus अयं मद्गुः or इदं मद्गु.

१०३ । 'इत्नत्नाः' । मेरुः । सेतुः ।

23. The nouns formed with the affixes त्र (Un. IV. 101) and तु (Un I. 69) are masculines.

Thus मेरुः 'Meru,' सेतुः 'a bridge.'

२४। 'दाडकसेरुजतुवस्तुमस्तूनि नपुंसके'। अत्यन्त इति पुंस्त्ववस्थापवादः। इदं दाडः॥

24. The nouns दाड 'tree,' कसेरु 'a kind of fruit,' जतु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters.

This is an exception to the last sûtra. Thus इदं दाडः। These words are all formed by ड and तु affixes and therefore ought to have been masculines.

२५। 'सक्तुर्नपुंसके च'। क्वाप्युंसि सक्तुः—सक्तु॥

25 The noun सक्तु 'porridge' is also neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, it is also masculine. Thus सक्तुः or सक्तु.

२६। 'प्रावृषमेरुकारान्तः'। 'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् एतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते॥

26. From this up to sûtra 66, the gender of nouns ending in अ will be mentioned.

This is an adhikâra sûtra. It extends up to raśmi-divasâ (II. 66) and applies to nouns ending in अ॥

२७। 'कोपधः'। कोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात्। स्तवकः। कल्कः॥

27. The nouns ending in अ with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवकः 'a cluster'; कल्कः 'filth.' (Un. III. 40).

२८। 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके'। पूर्वसूत्रापवादः॥

28. The nouns चिबुक 'the chin'; शालूक 'the root of the water-lily, प्रातिपदिक, 'the crude-noun' अंशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch'; are neuters.

This is an exception to the last sûtra.

२९। कण्टकानीकसरकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डकटकशण्डकपिटकतालकफलकपुलाकानि नपुंसके च। क्वाप्युंसि। अयं कण्टकः। इदं कण्टकमित्यादि।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Un. IV. 16. 17) सरक 'a road;' 'liquor'; मोदक 'a sweetmeat,' चषक 'a goblet'; मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्चस्क 'lustre'; पिनाक 'the bow of Shiva;' भाण्डक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कटक 'an army, belt', दण्डक staff,' पिटक 'basket' तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament'; फलक 'blade,' पुलक a thrill of joy', are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra these words are also masculine. Thus अयं कण्टकः or इदं कण्टकम् &c.

३०। टोपधः। टोपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात्। घटः पटः॥

30. Nouns ending in अ with the penultimate ट are masculines.

Thus घटः 'a jar,' पटः 'a piece of cloth.'

३१। किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलेष्टानि नपुंसके। किरीटमित्यादि॥

31. The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' ललाट 'forehead,' वट 'kind of tree,' वीट (?) शृङ्गाट 'a mo ain with three peaks,' 'a place where

four roads meet.' कटः 'an elephant's cheek,' (Un. IV. 81) and लोष्टः 'a clod of earth' are also neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus किरीटः or किरीटम् &c.

३२। कुटकूटकपटकपाटकर्पटनटनिकटकोटकटानि नपुंसके च। चात्पुंसि। कुटः। कुटमित्यादि॥

32. The nouns कुट 'a water pot ; a fort,' कूट 'fraud ; illusion ; a house' कपट 'hypocrite ; 'cheating,' कपाट 'door,' कर्पट 'patched garment,' नट 'a dancer', निकट 'near ; vicinity,' कोट 'a worm,' कट 'a mat' ; are also neuters.

By the force of the letter च they are also masculine. Thus कुटः or कुटम् &c.

३३। योपधः। योपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात्। गुणः। गणः। पाषाणः॥

33. Nouns ending in अ with the penultimate ण are masculines.

Thus गुणः 'quality,' गणः 'a host,' पाषाणः 'a stone.'

३४। ऋणलवणपर्णसोरणरणोष्णानि नपुंसके। पूर्वमूत्रापवादः॥

34. The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्ण 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण battle' उष्ण 'heat' are neuters.

This is an exception to the last sûtra.

३५। कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृषणविषाणचूर्णतृणानि नपुंसके च। चात्पुंसि॥

35. The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ण 'gold,' सुवर्ण 'gold,' व्रण 'boil,' चरण 'foot,' वृषण 'the scrotum ; विषाण 'a horn,' चूर्ण 'powder,' तृण 'grass,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculine.

३६। योपधः। रथः॥

36. Nouns ending in अ with the penultimate थ् are masculines.

Thus रथः 'chariot'.

३७। काष्ठपृष्ठरिक्थमिक्थोक्थानि नपुंसके। इदं काष्ठमित्यादि॥

37. The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्थ 'inheritance,' मिक्थ 'a bee's wax,' उक्थ 'a sentence' are neuters.

Thus इदं काष्ठम् &c.

३८। काष्ठा दिगर्था स्त्रियाम्। इमाः काष्ठाः॥

38. The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine.

Thus इमाः काष्ठाः।

३९। तीर्थप्रोथयूथगाथानि नपुंसके च। चात्पुंसि। अयं तीर्थः। इदं तीर्थम्॥

39. The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' प्रोथ 'the nose of a horse ; the hip,' यूथ 'a herd,' and गाथ 'a singer ; a song' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are masculines also.

Thus अयं तीर्थः or इदम् तीर्थम्.

४० । नोपधः । अदन्तः पुंसि । इनः । फेनः ॥

40. Nouns ending in अ with the penultimate न् are masculines.

Thus इनः 'a lord,' फेनः 'foam'.

४१ । जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशानरत्ननिम्नचिह्नानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

41. The nouns जघन 'the hip,' (Un. V. 32) अजिन 'the skin of a black antelope' (Un. II. 48) तुहिन 'ice,' कानन 'forest,' वन 'forest,' वृजिन 'hair' 'sin,' विपिन 'a wood; a thicket,' (Un. II. 52) वेतन 'pay,' शासन 'rule,' सोपान 'ladder,' मिथुन 'copulation,' श्मशान 'cemetry,' रत्न 'gem,' निम्न 'a low place, चिह्न 'sign' are neuters.

This is an exception to the last aphorism.

४२। मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानस्थानचन्दनास्थानसंमानभवनवसनसंभावन विभावनविमानानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं मानः । इदं मानम् ॥

42. The nouns मान 'pride,' यान 'carriage,' अभिधान 'vocabulary, नलिन 'a lotus; a crane,' पुलिन 'a sandbank' (Un. II. 53) उद्यान 'garden,' अयन 'sleeping,' आसन 'a seat,' स्थान 'a place,' चन्दन 'sandalwood,' आलान 'the tying-post,' सम्मान 'honor.' भवन 'house,' वसन 'dress,' संभावन 'possibility, विभावन (?) विमान 'a baloon' are also neuters.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculines.

Thus अयं मानः or इदं मानम् &c.

४३ । पोपधः । अदन्तः पुंसि । यूपः । दीपः । सर्पः ॥

43. Nouns ending in अ with the penultimate प् are masculine.

Thus यूपः 'a sacrificial' 'post' (Un. III. 27). दीपः 'a lamp' सर्पः 'a snake.'

४४ । पापडपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्तरीपानि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44. The nouns पाप 'sin,' रूप 'form,' उडुप 'a raft,' तल्प 'bed,' शिल्प 'art,' पुष्प 'flower,' शष्प 'young grass,' समीप 'vicinity,' अन्तरीप 'an island; a promontary (VI. 3. 93) are neuters.

Thus इदं पापम् &c.

४५ । शूर्पकुतपकुणपद्वीपविटपानि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45. The nouns शूर्प 'a winnowing basket,' कुतप 'a Brâhmaṇa; a kind of grass,' कुणप 'a corpse, 'a spear,' द्वीप 'an island,' विटप 'a branch,' are also neuters (as well as masculines).

Thus अयं शूर्पः or इदं शूर्पम् &c.

४६ । भोपधः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46. Nouns ending in अ with the penultimate म् are masculines.

Thus स्तम्भः 'a pillar,' कुम्भः 'a water jar.'

४७ । तलभं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

47 The noun सलम is neuter.

This is an exception to the last.

४८ । जृम्भं नपुंसके च । जृम्भम्-जृम्भः ॥

48. The noun जृम्भ 'yawning' is also neuter.

Thus जृम्भम् or जृम्भः

४९ । सोपधः । सोमः । भीमः ॥

49. Nouns ending in अ with the penultimate म् are masculine.

Thus सोमः 'the Soma,' भीमः 'Bhima.'

५० । कङ्कनसिध्मयुग्मेध्मगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानि नपुंसके । इदं कङ्कनमित्यादि ॥

50. The nouns कङ्कन, 'gold,' सिध्म 'scab,' युग्म 'couple,' इध्म 'fuel,' गुल्म 'blossom,' अध्यात्म 'spiritual,' कुंकुम 'saffron' are Neuter.

Thus इदं कङ्कनम् &c.

५१ । संग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं संग्रामः । इदं संग्रामम् ॥

51. The nouns संग्राम 'fight,' दाडिम 'pomegranate,' कुसुम 'flower,' आश्रम 'dwelling-house,' क्षेम 'happiness' (Un. I. 138) क्षौम 'silken cloth,' होम 'homa' उद्दाम 'violently' are also Neuter.

By the force of the letter च in the sûtra, these words are also masculine.

Thus अयं संग्रामः or इदं संग्रामम् ॥

५२ । 'योपधः' । समयः । हयः ॥

52. Nouns ending in अ with the penultimate य् are masculine.

Thus समयः 'time,' हयः 'the horse.'

५३ । 'किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणि नपुंसके' । स्पष्टम् ॥

53. The nouns किसलय 'a sprout,' हृदय 'the heart,' इन्द्रिय 'the sense,' उत्तरीय an upper garment' are neuter.

५४ । 'गोमयकषायमलयाव्ययाव्ययानि नपुंसके च' । गोमयः-गोमयम् ॥

54. The nouns गोमय 'cow-dung,' कषाय 'the red color,' मलय 'Malaya' अन्वय 'Association,' अव्यय 'Indeclinable' are also neuters.

Thus गोमयः or गोमयम् ॥

५५ । 'रोपधः' । क्षुरः । चक्षूरः ॥

55. Nouns ending in अ with the penultimate र् are masculines.

Thus क्षुरः 'the hoof,' चक्षूरः 'the blossom.'

५६ । 'द्वारावसरकारसरवरवप्रक्षिप्रक्षुद्रनारसीरक्षूरकक्षूरन्ध्राभ्रभ्रभीरभ्रमीरक्षूरविचित्रक्षेत्रक्षेत्रद्वारोदाराजस्रशरीरकन्दरमन्दारपञ्जरकठराजिरवीरसागरपुञ्जरगह्वरकुहरकुटीरकुलीरकुत्सरकाश्मीरनीराम्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रसूत्रसैन्धमिश्रकलत्रचित्रभूनभूत्रवक्त्रनेत्रगोत्राहुलिभ्रमलक्षणस्त्रीलक्षस्त्रपत्रयाचत्रत्राणि नपुंसके' । इदं द्वारमित्यादि ॥

56. The words द्वार 'door,' अग्र 'in front,' सत्कार 'swelling abundance' (Un. II. 13); सक्त 'curdled milk,' वक्त्र 'crooked,' वप्र 'rampart,' क्षिप्र 'a measure of time,'

क्षुद्र 'small,' छिद्र 'hole,' भार 'a multitude;' तीर 'shore,' दूर 'distance,' कृच्छ्र 'difficulty,' 'misery,' रन्ध्र 'a hole,' असृ 'a tear; blood,' बिल 'a hole; a den,' आभीर 'a cowherd,' गभीर 'deep,' क्रूर 'cruel,' सिचिल 'beautiful,' केयूर 'an armlet,' केदार 'meadow,' उदर 'the stomach,' अजस्र 'constant,' शरीर 'the body,' कन्दर, 'the root,' मन्दार 'the coral tree,' and पञ्जर 'skeleton,' अजर 'immortal,' उदर 'the stomach,' अजिर 'a court-yard,' वैर enmity, चामर 'chāmara,' पुष्कर 'the lake,' गह्वर 'the cave,' कुहर 'a cavity,' कुटीर 'a hut,' कुलीर 'a crab,' चत्वर 'a court-yard' (Un. II. 121), काश्मीर 'kāśmira,' नीर 'water', अम्बर 'sky; cloth,' सिशिर 'dew,' तन्त्र 'a loom,' यन्त्र 'instrument,' क्षेत्र 'dominion,' क्षेत्र 'a field,' मित्र 'a friend,' कलत्र 'a wife,' चित्र 'a picture,' छत्र 'umbrella,' मूत्र, 'urine,' सूत्र 'thread,' वक्त्र 'face,' नेत्र 'the eye,' गोत्र 'gotra,' अङ्गुलित्र 'a finger-protector,' भलत्र (?) अस्त्र 'an instrument,' 'शस्त्र 'a weapon,' शास्त्र 'Śāstra,' वस्त्र 'cloth,' पत्र 'leaf,' पात्र 'a vessel,' and नक्षत्र 'star' are neuters.

Thus छत्रं हारम् &c.

५७। 'शुक्रमदेवताया' । इदं शुक्रं रेतः ॥

57. The noun शुक्र is neuter when it is not the name of the god (Śukra).

Thus इदं शुक्रम्. Here शुक्र means 'semen.'

५८। 'चक्रवज्रान्धकारसाराधारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च' । वाप्वंसि । चक्रः-चक्रमित्यादि ॥

58. The nouns चक्र 'disc,' वज्र 'a thunderbolt,' अंधकार 'darkness,' सार 'essence,' आधार (?) पार 'the further or opposite side,' क्षीर 'milk,' तोमर, 'an iron club,' शृङ्गार, 'the sentiment of love,' मन्दार 'the coral tree,' उशीर 'a kind of grass,' तिमिर 'darkness,' शिशिर 'dew' are also neuters.

By the force of the word च in the sútra, these are also masculines. Thus चक्रः or चक्रम् &c.

५९। 'वोपधः' । वृषः । वृक्षः ॥

59. Nouns ending in अ with the penultimate, व are masculines.

Thus वृषः 'a bull;' वृक्षः 'a tree.'

६०। 'शिरीषशीर्षाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके' ॥

60. The शिरीष 'the name of a tree' शीर्ष 'an expression of joy,' शीर्ष 'the head' अम्बरीष 'a fryingpan,' पीयूष 'nectar,' (Un. IV. 76), पुरीष 'faeces,' किल्बिष 'sin,' and कल्माष 'stain' are neuters.

६१। 'यूषकरीषमिषविषवर्षाणि नपुंसके च' । वाप्वंसि । अयं यूषः । इदं यूषमित्यादि ॥

61. The words यूष 'soup,' करीष 'dry cow-dung', मिष 'pretext,' 'emulation,' विष 'poison,' वर्ष 'a year' are also neuters.

By the force of the word च in the Sútra, these words are also masculine.

Thus अयं यूषः or इदं यूषम.

६२। 'नोपधः' । वत्सः । वायसः । मङ्गानसः ॥

62. Nouns ending in अ with the penultimate स are masculines.

Thus वत्सः 'a calf' (Un. III. 62); वायसः 'a crow,' मङ्गानसः 'a kitchen.

६३। 'पनसबिसबुससाहसानि नपुंसके ॥

63. The words पनस 'jack fruit,' बिस 'the fibre of a lotus,' बुस 'chaff,' and साहस 'courage,' are neuters.

६३। 'चमसांकरकलिलोपलाक्षकार्पासवासभासकासकांसमांसानि नपुंसके च'। 'इदं चमसम्। अयं चमस इत्यादि॥

64. The words चमस 'a vessel,' कंस, रस 'juice,' निर्यास 'gum juice,' उपवास 'fast,' कार्पास 'cotton,' वास 'perfume; habitation;' मास 'month,' भास, कास 'cough,' कांस bell-metal,' and मांस 'flesh' are also neuters.

Thus चमसं or चमसः &c.

६५। कंसः प्राण्यन्यत्र। कंसोऽस्त्री पानभाजनम्'। प्राण्यपि तु। कंसो नाम क्वचिद्राजा॥

65. The noun कंस when not meaning a living being is neuter. It is never feminine and means 'a drinking vessel, cup or can.'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६। 'रश्मिदिवसाभिधानानि।' एतानि पुंसि स्युः। रश्मिर्मयूखः। दिवसो घस्रः॥

66. Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine.

Thus रश्मिर्मयूखः; दिवसो घस्रः॥

६७। 'दीधितिः स्त्रियाम्'। पूर्वस्यापवादः॥

67. The noun दीधितिः 'a ray of light' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

६८। 'दिनाह्नी नपुंसके'। अयमप्यपवादः॥

68. The nouns दिन 'a day' and अह्न 'a day' are neuters. This is also an exception to the aphorism 66.

६९। 'मानाभिधानानि'। एतानि पुंसि स्युः। कुडवः। प्रस्थः॥

69. Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard' are masculines.

Thus कुडवः, प्रस्थः॥

७०। 'द्रोणाढकौ नपुंसके च'। इदं द्रोणम्। अयं द्रोणः॥

70. The words द्रोण 'a measure of capacity' and आढक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोणः॥

७१। 'खारीमणिके स्त्रियाम्'। इयं खारी। इयं माणिका॥

71. The words खारी 'a measure of grain equal to 16 *dronas*' and माणिका 'a kind of weight' are feminines.

Thus इयं खारी, इयं माणिका।

७२। दाराक्षतलाजासूनां बहुत्वं च। इमे दाराः॥

72. The nouns दारा 'wife,' अक्षत 'whole grain or unhusked rice,' लाज 'parched or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural. Thus इमे दाराः॥

By the force of the word च in the sûtra, they are feminines.

७३। 'नाड्यपजनोपपदानि व्रणाङ्गपदानि'। व्रणादयं नाड्यादयुपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः। अयं नाडीव्रणः। अपाङ्गः। जनपदः। व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि क्लीबत्वनिवृत्त्यर्थं सूत्रम्॥

73. The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अप and जन respectively are masculines.

The words व्रण &c. are of both genders (*i. e.* Masculine and Neuter), but this Sûtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः। अपाङ्गः। जनपदः॥

७४। 'मरुद्गरुत्तरर्त्विजः'। अयं मरुत्॥

74. The words मरुत् 'wind' (Un. I. 94) गरुत् 'the wing of a bird' तरत् 'swimming' and ऋत्विज् 'a sacrificial priest,' are masculines.

Thus अयं मरुत्॥

७५। 'ऋषिराशिदृतियन्थिकृमिमन्त्रिनिपलिक्षोलिमौलिरविकविकपिमुनयः'। एते पुंसि स्युः। अयमृषिः॥

75. The words ऋषि 'a seer,' राशि 'a heap,' दृति 'a leathern bag for holding water,' ग्रन्थि 'knot,' कृमि 'a worm,' मन्त्रि 'sound,' निपलि 'offering,' क्षोलि (?) and मौलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कपि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines.

Thus अयं ऋषिः॥

७६। 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः'। एते पुंसि॥

76. The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुंज 'a sort of grass,' पुंज 'a heap' are masculines.

७७। 'हस्तकुन्तान्तप्रान्तवातदूतधूर्तसूनचूतमुहूर्ताः'। एते पुंसि। अमरस्तु 'मुहूर्तोऽस्त्रियाम्' इत्याह॥

77. The words हस्त 'the hand,' कुंत 'a lance,' अंत 'the end,' व्रात 'a multitude,' वात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूर्त 'a rogue,' सूत 'a son,' चूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines.

According to Amarakosha, (I. 4. 11) मुहूर्त is never feminine, (*i. e.* it is both masculine and neuter).

७८। 'वराहमराहभरराहभरहवरहतुराहगराहमुराहपाषण्डशिखण्डाः'। अयं वराहः॥

78. The nouns वराह 'a bull,' मराह 'the scum of boiled rice,' भराह 'a small box or basket of bamboo' भरराह 'master,' वरराह 'a multitude,' तुराह 'mouth,' गराह 'the cheek,' मुराह 'a man with bald head,' पाषंड 'a heretic,' and शिखंड 'a crest' are masculine.

Thus अयं वराहः॥

७९। 'वंशांशपुरोडाशाः'। अयं वंशः। पुरो दाश्यते पुरोडाशः। कर्मणि घञ्। अजन्ता व्याख्यातोः प्रकरणे 'दोरोडाशपुरोडाशात्कठन्' (१४४६) इति विकारप्रकरणे 'क्रीडेः पुरोडाशे' (१५२८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्रे च तत्र निपातनाद्वा तस्य दत्वम्। 'पुरोडाशभुजालिष्टम्' इति माघः॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus पुरो॑डाशः । The word puroḍâśa 'a cake-offering' is derived by adding the affix घञ् with the force of karma to the root दाञ्, preceded by the upapada पुरो । The द is changed to ड by no particular rule of Grammar, but we find the word so spelt in sûtras IV. 3. 70, S. 1449 ; and IV. 3. 148 S. 1528. Or the द is changed to ड by nipâtana even in the present sûtra ; and sûtra III. 2. 71. S. 3414. Thus in Mâgha also we find : पुरोडाश भुजाम्, दृष्टम्, 'the sacrifice of puroḍâśa eaters.'

८० । 'ह्रदकन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः' । अयं ह्रदः ॥

80. The words ह्रद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine.' बुद् बुद् 'bubble' are masculines.

Thus अयं ह्रदः ॥

८१ । 'अर्घपथिमथ्यभुक्षिस्तम्बशिमब्रुवाः' । अयमर्घः ॥

81. The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick,' अभुक्षिन् 'a name of Indra,' स्तम्ब 'a clump of grass' शिमब्, 'the buttocks,' and ब्रुव 'a heap' are masculines.

Thus अयं अर्घः ॥

८२ । 'पल्लवपम्वलकफरेफकटाहनिर्ब्यूहमठमथितरङ्गतुरङ्गगन्धस्कन्धमदङ्गसङ्गमसमुद्रपुङ्खाः' । अयं पल्लव इत्यादि ॥

82. The words पल्लव 'a sprout,' पम्वल 'a small pool,' कफ 'cough,' रेफ 'sound,' कटाह 'frying pan,' निर्ब्यूह 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मथि 'jewel,' तरंग 'wave,' तुरङ्ग 'horse' गंध 'smell,' मदंग 'a musical instrument,' संग 'attachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines. Thus अयं पल्लवः &c.

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिवस्ति पाण्यञ्जलयः । यत्ने पुंसि । अयं सारथिः ।

83. The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वस्ति the abdomen,' पाणि 'the hand,' अञ्जलि 'the hollow of the hands' are masculines.

Thus अयं सारथिः &c.

इति पुंलिङ्गाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER.

९ । 'नपुंसकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Neuter Gender.

This is an Adhikâra sûtra.

२ । भावे ल्युडन्तः । हसनम् । 'भावे' किम् । पचनोऽग्निः । वृश्चनोऽयं वृक्षः । वृश्चनः कुठारः ॥

2. Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट् are neuters. This is a repetition of III. 3. 115, S 3290. Thus हसनम् (laughter). Why do we say 'abstract nouns of action ?' Observe पचनः 'fire' ; वृश्चनः 'an axe' ; these words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा क्तः' । भावे या निष्ठा तदन्तं क्लीबं स्यात् । जृम्भितम् । गीतम् ॥

3. Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This is also repetition of III. 3 114, S. 3290.

Thus जृम्भितम् 'laughter,' गीतम् 'a song.'

४ । स्वञ्जी तल्लिङ्गो । शुक्लत्वम्-शौक्ल्यम् । अत्रः वित्तवतामर्थानां स्त्रीत्वम् । चातुर्यम्-चातुरी । शामग्र्यम्-शामग्री । श्रीः श्रियम्-श्री श्रियौ ॥

4. Among *taddhitas*, words formed with the affixes त्व and ष्यञ् are Neuters ; (See V. 1. 123, S. 1787).

Thus शुक्लत्वम् 'whiteness' and शौक्ल्यम् 'whiteness.' The त्व formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter ष by IV. 1. 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory ष.

Thus चातुर्यम् or चातुरी 'cleverness.' सामग्र्यम् or सामग्री 'effects, goods.' औचित्यम् or औचिती 'aptness.'

५। 'कर्मणि च ब्राह्मणादिभ्यस्त्वतलभ्यः। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मण्यम्॥

5. Brâhmaṇâdi words when denoting work and quality are neuters. This is repetition of V. 1. 124, S. 1788.

Thus ब्राह्मण्यम् 'Brâhmaṇical.'

६। यत्तद्धनगत्रण्वुञ्छावश्च भावकर्मणि। एतद्रूपाणि क्लीबानि। 'स्तेनाद्य च्लीपश्च' (१७९०)। स्तेयम्। 'सख्युर्यः' (१७९१)। सख्यम्। 'कपिज्ञात्योर्ढक्' (१७९२)। कापेयम्। 'पत्य' न्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७९३) आधिपत्यम्। 'ग्राम्यपशुसंघेष्वञ्ञोदग्राजादिभ्योऽञ्' (१७९४) औष्ट्रम्। द्व्यहतिहतायनाभ्यां ढक्' (१७९५)। द्व्यहायनम्। द्व्यह्नस्तत्पुरुषाद्ढञ्' (१७९६)। द्व्यहढम्। पितापुत्रेण क्रियासंबन्धे' (१८००)। पितापुत्रकम्। क्षुद्राभ्रमरः' (१८००)। भ्रमराणामयम्॥

6. Nouns formed with the affixes यत्, य, ढक्, यक्, अञ्, ञ्य, वुञ् and ञ in the senses of nature or action thereof are neuters.

(a) The affix यत् is added by virtue of V. 1. 125, S. 1790. Thus स्तेयम् 'theft.'

(b) The affix य is added by virtue V. 1. 126, S. 1791. Thus सख्यम् 'friendship.'

(c) The affix ढक् is added by virtue of V. 1. 127, S. 1792. Thus कापेयम् 'ape-like.'

(d) The affix यक् is added by virtue of V. 1. 128, S. 1793. Thus आधिपत्यम् 'authority.'

(e) The affix अञ् is added by virtue of V. 1. 129, S. 1794. Thus औष्ट्रम् 'camel-like.'

(f) The affix ञ्य is added by virtue of V. 1. 130, S. 1795. Thus द्व्यहायनम् 'the action of two days.'

(g) The affix वुञ् is added by virtue of V. 1. 132 and 133, S. 1797 and 1798. Thus पितापुत्रकम् 'paternal and filial.'

(h) The affix ञ is added by virtue of V. 1. 135, S. 1800. Thus भ्रमराणामयम्॥

NOTE:—This Sûtra summarises all the affixes taught in V. 1. 124-135.

७। 'बहुव्रीहावः—' (६५६)। बधिरिल्लम्॥

7. Nouns which are बहुव्रीहि compounds are neuters. (See II. 84. 18, S. 659) Thus बधिरिल्लम्।

८। 'द्वन्द्वे घत्वम्'। पाणिपादम्॥

8. Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter. (See II. 4. 2, S. 906). Thus पाणिपादम्।

९। 'अभाषायां क्लेमन्त्रिनिष्ठिराक्षेमप्रिये च'। क्षेमम्॥

9. The compound सेनमन्ति शिरो is masculine, and सक्तीरापे is neuter in the non-classical literature. (See II. 4. 28. S. 3399).

९० । 'अनञ्कर्मधारयात्पुंसः' । अधिकारोऽयम् ॥

10. A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle nañ, and of the Karmadhâraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sûtras. (See II. 4. 19, S. 822).

This is an adhikâra sûtra.

९१ । छायाये छाया । छरच्छायम् ॥

11. A Tatpurusha compound ending with the word chhâyâ 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term. (See II. 4. 22, S. 825).

Thus छरच्छायम् ॥

९२ । 'राजामनुष्यपूर्वा सभा' । धनसभमित्यादि ॥

12. A Tatpurusha compound ending in सभा 'court' when preceded by words which are synonyms of राजा and अमनुष्य 'non-human being' is neuter. (See II 4. 23, S. 826).

Thus धन सभम् 'the king's court' &c.

९३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिशा स्त्रियां च' ॥

13. Tatpurusha compounds ending in सुरा 'wine,' सेना 'army,' छाया 'shadow,' शाला 'a house' निशा 'night' are also feminines (in addition to their being also neuter). See II. 4. 15, S. 828.

९४ । 'परवत्' । अन्यवत्पुंसः परलिङ्गः स्यात् ॥

14. The gender of a Dvanda or a Tatpurusha compound is like that of the last word in it. (See II. 4. 26, S. 812).

९५ । 'रात्राह्नाहाः पुंसि' (८९४) ॥

15. The Dvanda or a Tatpurusha compound ending with रात्र 'night,' अह्न 'a day' and दिन 'a day' is masculine. (See II. 4. 29, S. 814.)

९६ । अपथदुष्पथे नपुंसके ॥

16. The words अपथ 'bad road' and दुष्पथ 'sacred day' are neuters. (See II. 4. 30, S. 815 and II. 4. 17, S. 821 *Vârtika*).

९७ । 'सङ्ख्यापूर्वा रात्रिः' । त्रिरात्रम् । 'सङ्ख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17. A Dvigu compound ending with the word रात्रि when preceded by a numeral is neuter. (See II. 1. 52, S. 730).

Thus त्रिरात्रम् ॥

Why do we say when preceded by a numeral? Observe सर्वरात्रः which is masculine.

९८ । त्रिपुः स्त्रियां च' । पञ्चमूला । पञ्चमूली । त्रिभुवनम् ॥

18. Nouns which are Dvigu compounds are feminines also. (See II. 4. 17, S. 821 Vârtikas).

Thus पञ्चमूलं 'five-roots,' त्रिभुवनम् 'three-worlds.'

१९ । हविर्मघवन्तः । हविः । धनुः ॥

19. Nouns ending in हिस् (Un. II. 108) and उस् (Un. II. 115) are neuter.

Thus हविः 'oblation to fire' (see Un. II. 108) धनुः 'a bow' (Un. II. 115 read with II. 117).

२० । अर्चिः स्त्रियां च । हविर्नपुंसके च स्यात् । इयमिदं वार्चिः ॥

20. The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in इस्) ॥

Thus इयं or इदं अर्चिः

२१ । छदिः स्त्रियामेव । इयं छदिः । छादयतेऽनेनेति छदेश्चुरादिषु पठ्यमानात् 'अर्चिशुचि-हृषादिभ्य इसन्' । इसन् हृषादिभ्य इस्वः । पटलं छदिः इत्यमरः । तत्र पटलसाहचर्याच्छदिषः क्लीबतां वदन्तोऽमरव्याख्यातार उपेक्ष्याः ॥

21. The word छदि 'the roof' is always feminine.

Thus इयं छदिः । It is also formed by adding the affix इस् (see Un. II. 108) to the root छादि belonging to the churâdi class. The root छादि becomes छद by VI. 4. 97, S. 2985. In the Amarakosha, we find the word पटलं छदिः (II. 2 14). There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with पटल which neuter. This explanation of the commentators should be rejected.

२२ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि । एतेषामभिधायकानि क्लीबे स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमामिषम् रुधिरं रक्तम् । कार्मुकं शरासनम् । विवरं बिलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धनं द्रविणम् । अन्नमशनम् । अस्यापवादानाह त्रिमृद्वया ॥

22. The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'copper,' वन 'forest,' मास 'a month,' रुधिर 'blood,' कार्मुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल 'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अन्न 'food' are neuters.

Thus मुखं आननम् ; नयनं लोचनम् ; लोहं कालम् ; वनं गहनम् ; मांसं मामिषम् ; रुधिरं रक्तम् ; कार्मुकं शरासनम् ; विवरं बिलम् ; जलं वारि ; हलं लाङ्गलम् ; धनं द्रविणम् ; अन्नं अशनम् ॥

In the next three sûtras exceptions to this are mentioned.

२३ । सीरार्थौदनाः पुंसि ॥

23. The words सीर 'a plough,' अर्थ 'wealth' and ओदन 'food' are masculine.

२४ । वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानि पुंसि च । वक्त्रो वक्त्रम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् । गाण्डीवो गाण्डीवम् ॥

24. The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गाण्डीव 'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters)

Thus वक्त्रः or वक्त्रम् ; नेत्रः or नेत्रम् ; अरण्यः or अरण्यम् ; गाण्डीव or गाण्डीवम् ।

२५ । अटवी स्त्रियाम् ॥

25. The word अटवी 'the forest' is feminine.

२६ । सोपधः । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ॥

26. Nouns ending in अ with the penultimate ल are neuters.

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place.'

२७ । तूलोपलतालकुलूलतरलकम्बलदेवलदूषलाः पुंसि । अयं तूलः ॥

27. The following are masculines :—तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुलूल 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' दूषल 'a śúdra.'

Thus अयं तूलः &c.

२८ । शीलमूलमङ्गलशालकमलतलमुसलकुण्डलपलललमशालबालनिगलपलालविडाल खिल,-शूलाः पुंसि च । जात्यभिधे । इदं शीलमित्यादि ॥

28. The following are masculines also (in addition to their being neuters):—शील: 'conduct,' मूल 'root,' मङ्गल; the planet Mars,' शाल 'a tree,' कमल 'lotus,' तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पलल 'a demon,' 'flesh;' मशाल 'a lotus fibre,' बाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand; husk,' विडाल, 'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear.'

Thus शील: or शीलम् ।

२९ । शतादिः संख्या । शतम् । सहस्रम् । 'शतादिः' इति किम् । एको द्वौ बहवः । संख्या इति किम् । शतशृङ्गो नाम पर्वतः ॥

29. The numerals शत 'a hundred' &c. are neuters.

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand.'

Why do we say, शत &c. ? Observe एक: 'one,' द्वौ 'two,' बहव: 'many.'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशृङ्ग: (the name of a mountain). Here शत is masculine.

३० । शतायुतप्रयुता: पुंसि च । अयं शत: । इदं शतमित्यादि ॥

30. The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also masculines.

Thus अयं शत: or इदं शतम् &c.

३१ । लक्षा कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा लक्षा नियुतं च तत्' इत्यत्र, मरात्प्रत्येऽपि लक्षम् ॥

31. The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine.

Thus इयं लक्षा, इयं कोटि: ॥

According to Amarakosha (III. 5. 24) the word लक्ष is also neuter. Thus लक्षम् ।

३२ । शङ्कुः पुंसि । सहस्रः क्लीबम् । अयं सहस्रः । इदं सहस्रम् ॥

32. The word शंकु ten billions, and sometimes सहस्र 'a thousand' is masculine.

Thus अयं सहस्रः or इदं सहस्रम् ।

३३ । मन्नुप चकोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्व्यच्कः क्लीबः स्याच्च तु कर्तरि । चर्म । उम द्व्यच्कः किम् । अणिमा । महिमा । अकर्तरि किम् । उदात्ति इति दामा ॥

33. Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denoting an agent are neuters.

Thus चर्मन् 'skin,' वर्मन् 'armor,' कर्मन् 'work'

Why do we say 'of two syllables?' Observe अक्षिमन् 'minuteness,' महिमन् 'glory.'

Why do we say 'when not denoting an agent'? Observe दामन् 'a giver'।

३४। ब्रह्मन्पुंसि च। अयं ब्रह्मा। इदं ब्रह्म॥

34. The word ब्रह्मन् is also masculine.

Thus अयं ब्रह्मा or इदं ब्रह्म।

३५। नामरोमणी नपुंसके। 'मन्त्र कः— इत्यस्यायं अपवादः॥

35. The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters. This is merely an amplification of sûtra 33.

३६। 'असन्तो द्व्यचकः'। यशः। मनः। तपः। 'द्व्यचकः' किम्। चन्द्रमाः॥

36. Nouns of two syllables formed with the affix असु are neuters.

Thus यशस् 'glory,' मनस् 'mind,' तपस् 'austerity.'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस् 'the moon,' which is masculine.

३७। अप्सराः स्त्रियाम्। इमा अप्सरसः। प्रायेणायं बहुवचनान्तः॥

37. The word अप्सरस् is feminine.

Thus इमा अप्सरसः। Generally, this word is used in the Plural number only.

३८। 'छाज्ञः'। पत्रम्। छत्रम्॥

38. Nouns formed with the affix त्र are neuters. (Un. IV. 159).

Thus पत्रम् 'a leaf;' छत्रम् 'an umbrella.'

३९। 'यात्रामात्रा भस्त्रादंष्ट्रा वरत्राः स्त्रियामेव'॥

39. The following are always feminine:—यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a leathern bag,' दंष्ट्रा 'tusk,' वरत्रा 'a strap.'

४०। 'भृत्रामित्रज्ञात्रपुत्रमंत्रवृत्रमेढ्रोष्ट्राः पुंसि'। अयं भृत्रः। न मित्रममित्रः। 'तस्य मित्रामित्रास्ते' इति माघः। 'स्यात्तामसिन्नौ मित्रे च' इति च। यत्तु 'द्विषोऽमित्रे' (३९९९) इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम्—'अमेर्हि उदित्त्वोणादिक इत्रच्। अमेरमित्रं मित्रस्य व्यथयेदित्यादौ मध्योदात्तस्तु चिन्त्यः। नञ्समासेऽप्यं वम्। परत्वल्लुतापि स्यादिति तु तत्र टेरुदात्तत्वम्' इति तन्नञ्कृतसूत्रापर्यालोचनमूलकम्। स्वरटेरुद्धावनमपि 'नञो वरमरमित्रमृताः' (३८५०) इति वाष्ठसूत्रास्वरसमूलकमिति दिक्॥

40. The following are masculines:—भृत्र 'a servant,' अमित्र 'an enemy,' ज्ञात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mantra,' वृत्र 'name of a demon killed by Indra,' मेढ्र 'a ram,' उष्ट्र 'a camel.'

Thus अयं भृत्रः। अमित्रः is equal to न मित्रम् a non friend *i.e.* an enemy. Thus we find in Mâgha तस्य मित्रामित्रास्ते। So also स्यात्तामसिन्नौ मित्रे च॥

In commenting on the sûtra द्विषोऽमित्रे (III. 2. 113 S. 3111), Haradatta in his Padamanjari says: 'The word *amitra* is derived from the root *am* with the Unâdi affix इत्रच् under sûtra IV. 174, in the sense of an enemy. The word amitra is not a negative compound of न+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpurusha compound of *a* + *mitra*, then by sutra II. 4. 6,

S. 812, it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI. 2. 2, S. 3736 the अ will retain its accent in the Tatpurusha. But it is intended that the accent should be on मि ; *i.e.* the चित् accent. For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of amitra, as in the following : अमित्रस्य व्यथया मन्युमिन्द्रः (Rig Veda VI. 25, 2), अमैरमित्र मर्दय (Rig VIII. 75. 10)'

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word amitra is a Tatpurusha compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4. 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sûtra VI. 2. 116 S. 3850 which specifically applies to the accent of amitra, when he raises the objection as to accent.

Note :—Did Haradatta really misapply sûtra II. 4 26 and forget VI. 2. 116 ; or is not Bhattoji floundering ? Why should the word अमित्र be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha ? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१ । 'पत्रपात्रपवित्रसूत्रच्छत्राः पुंसि च' ॥

41. The following are masculines (in addition to their being neuters) :—

पत्र 'a leaf;' पात्र 'a vessel ;' पवित्र 'holy ;' सूत्र 'a thread ;' छत्र 'a line.

Thus पत्रः or पत्रम् ॥

४२ । 'बलकुसुमशुल्बपुत्रयलनरणाभिधानानि' । बलं वीर्यम् ॥

42. The synonyms of बल 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' शुल्ब 'a rope, string' पत्तनं 'a town' and रण 'fight' are neuters. Thus बलं वीर्यम ॥

४३ । 'पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च' । पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विलिङ्गा स्युः । अमरोऽप्याह–'क्ली पुंसि पद्मं नलिनम्' इति । एवं च 'अर्धर्चादिसूत्रे तु जलजे पद्मं नपुंसकमेव' इति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेयः ॥

43. The words पद्म, कमल, उत्पल 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters).

In the Amarakosha, (I. 2. 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II. 4. 31, Kâśikâ says 'padma meaning *lotus* is neuter only.' This is however one view of the case.

४४ । 'आहवसंग्रामौ पुंसि' ॥

44. The words आहव and संग्राम 'fight' are masculines. By III. 42 these words being synonyms of rana would have been Neuters. This makes them masculines.

४५ । 'आजिः स्त्रियामेव' ॥

45. The word आजि fight is always feminine. This also by sûtra 42 *ante* ould have been Neuter.

४६ । 'फलजातिवाची शब्दो नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ॥

46. Names of fruits are neuters.

Thus आमलकम् 'one of the myrobolans,' आम्रम् 'mango.' But the word आमलकी is feminine also. It however does not mean the fruit, but the tree which produces that fruit.

४७ । 'वृक्षजातिः' । स्त्रियामेव बहुचिदेवेतत् । हरीतकी ॥

47. Names of trees are feminines only. This is not a universal rule.

Thus हरीतकी 'one of the myrobolans.

४८ । 'विषज्जगत्सकृत्शकृन्मूत्रयकृद्रक्तदुदश्वितः' । एते क्लीबाः स्युः ॥

48. The following are neuters :—

विषत् 'the sky,' जगत् 'the universe,' सकृत् 'once,' शकृत् 'ordure,' एकत् 'a drop of water,' शकृत् 'ordure,' (Un. IV. 58), यकृत् 'the liver,' दुदश्वित् 'whey.'

४९ । 'नवनीतास्थानूनामर्तानिमित्तवित्तचित्तपित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि' ॥

49. The following are neuters :—

नवनीत 'butter,' अवत 'a well,' अनृत 'a lie,' अमृत 'nectar,' निमित्त 'cause,' वित्त 'wealth,' चित्त 'mind,' पित्त 'bile,' व्रत 'fast,' रजत 'silver,' वृत्त 'an event,' पलित 'gray hair.

५० । 'श्राद्धकुलिशदैवपीठकुणपाङ्गदधिकक्ष्यक्ष्यास्थदाकाशकर्मबीजानि' । एतानि क्लीबे स्युः ॥

50. The following are neuters :—

श्राद्ध 'a funeral rite', कुलिश 'the thunderbolt of Indra,' दैव 'fate,' पीठ 'a seat,' कुणप 'a bowl,' (Un. I. 112). अंग 'the body.' दधि 'curdled milk,' कक्षि 'the thigh' (Un. III. 154), अक्षि 'an eye,' अस्थि 'a bone,' आस्पद 'a place,' आकाश 'the sky;' कर्मन् 'sin,' and बीज 'the seed.'

५१ । 'दैव' पुंसि च' । दैवम्-दैवः ॥

51. The word दैव 'luck' is also masculine.

Thus दैवम् or दैवः ॥

५२ । 'धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधूर्व्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यमद्यगर्म्यसैन्यानि' । इदं धान्यमित्यादि ॥

52. The following are neuters :—

धान्य 'corn,' आज्य 'clarified butter,' सस्य 'crop,' रूप्य 'silver,' पण्य 'vendible,' वर्ण्य 'saffron,' धूर्व्य 'conquerable,' हव्यं 'clarified butter,' कव्यं 'anoblation of food to deceased ancestors,' काव्य 'a poem;' सत्य 'truth;' आपत्य 'offspring;' मूल्य 'the price;' शिक्य 'a loop or swing made of rope;' कुड्य 'a wall,' मद्य 'wine;' गर्म्य 'a house;' सैन्य 'an army.'

Thus इदं धान्यम् &c.

५३ । 'द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छबिम्बकुटुम्बकवचवरशरन्दारकाणि' ॥

53. The following are neuters :—

द्वन्द्व 'couple' बर्ह 'a peacock's tail,' दुःख 'sorrow;' बडिश 'a fish hook,' पिच्छ 'the tail of a peacock,' बिम्ब 'shadow,' कुटुम्ब 'relation,' कवच 'amulet,' वर 'boon,' शर 'an arrow,' दारक 'a deity.'

५४ । 'अक्षमिन्द्रिये' । इन्द्रिये किम् । रथाङ्गादौ मा भूत् ।

54. The word अक्ष when it means one of the special senses is neuter.

Why do we say 'one of the special senses? It will not be Neuter when it means the *axle* of a chariot, &c.

इति नपुंसकाधिकारः ॥

MASCULINE AND FEMININE GENDERS.

१। 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Feminine Genders.

This is an adhikâra sûtra.

२। 'गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवसतिशाल्मलिवृत्तिमसिमरीचयः' । इयमयं वा गौः ॥

2. The following belong to both masculine and feminine genders :—

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' यष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist; पाटलि 'the trumpet-flower,' वसति 'residing,' शाल्मलि 'name of a tree,' वृत्ति 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper.'

Thus इयं or अयं गौः.

३। 'मन्युमृत्युसीधुकर्कन्धुकिङ्कणरेणवः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3. The following are both masculine and feminines :—

मन्यु 'anger' (Un. III 20), मृत्यु 'death ;' सीधु 'rum,' कर्कन्धु 'the jujube tree' (Un. I 93) कण्डु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust.'

Thus इयं or अयं मन्युः ।

४। 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिष्वभिधेयमित्यर्थः । पटु-पटुः-पटवी ॥

4. Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters. That is they belong to all the three genders. Thus पटु, पटुः, पटवी.

५। 'अपत्यार्थतद्धिते' । औपगवः-औपगवी ॥

5. Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine.

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS.

१। 'पुंनपुंसकयोः' । अधिकारोऽयम् ॥

1. Masculine and Neuter Genders.

This is an adhkâra sûtra.

२। 'घृतभूतमुस्तखेलितैरावतपुस्तकसुस्तलोहिताः' । अयं घृतः । इदं घृतम् ॥

2. The following are both masculines and neuters :—घृत 'butter,' भूत 'any being,' मुस्त 'a kind of grass,' खेलित 'play,' ऐरावत 'Indra's elephant,' पुस्तक 'a book,' सुस्त 'the burnt crust of roast meat,' लोहित 'redness.'

Thus अयं घृतः or इदं घृतम्.

३। 'शृङ्गार्धनिद्राचोद्यमशस्यदृढाः' । अयं शृङ्गः । इदं शृङ्गम् ॥

3. The following are both masculines and neuters :—शृङ्ग 'a horn,' अर्ध 'half,' निद्राय 'heat,' उद्यम 'effort,' शस्य 'a spear,' दृढ 'firm.'

Thus अयं शृङ्गः or इदं शृंगम् ।

४। 'व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पार्धपद्यभपुच्छाः' । अयं व्रजः । इदं व्रजम् ।

4. The following are both masculines and neuters :—व्रज 'a multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुथ 'a carpet,' कूर्च 'a bundle,' प्रस्थ 'a level plain,' दर्प 'pride' अर्ध 'a cemetry' (Un. I. 137), अर्ध पद्य 'half a verse,' दर्भ 'a kind of grass,' and पुच्छ 'tail.'

Thus अयं व्रजः or इदं व्रजम्.

५ । 'कबन्धौषधायुधान्ताः' । स्यङ्क्लीबम् ॥

5. The following are both masculine and neuter :—कबन्ध 'a headless trunk,' भैषज 'medicine,' आयुध 'a weapon.'

६ । 'दण्डमण्डखण्डशल्यसैन्धवपार्श्वकाशकुशकाशाङ्कुशकुलिशाः' । एते पुंनपुंसकयोः स्युः । 'कुशो रामसुते दर्भे योक्त्रे द्वीपे कुशं जले इति विश्वः । कुशाकाशौ तु क्लिबयोः । तत्र च 'ज्ञानपद-' (५००) इत्यादिसूत्रभाष्योक्तिप्रकारे ङीषि । कुशी । दात्रादि तु टाप्रा 'कुशा ज्ञानस्वत्वाः स्थ ता मा यात' इति श्रुतिः । अतः ऊङ्नित्-' (५६०) इति सूत्रे 'कुशाकाशौ' इति प्रयोगश्च । व्याख्यातृभिश्च-'ज्ञानौ तृणायनशब्दे शेषत्वात्कुशाच्छन्दः' इति । तत्र शारीरकभाष्ये ऽप्येवम् । यत्तु च श्रुतिसूत्रभाष्यादावेकवचनान्तत्वे स्थिते कुशच्छन्द इत्यादुपलक्षणादिपरो भामतीकारः प्रौढिवादमात्रम् इति विभावनीयं बहुश्रुतैः ॥

6. The following are both masculines and neuters :— दण्ड 'punishment,' मण्ड 'the scum of boiled rice,' खण्ड 'a break,' शल्य 'the corpse,' सैन्धव 'a kind of rock-salt,' पार्श्व 'the side,' काश 'cough,' अंकुश 'a hook, a goad,' आकाश 'the sky,' कुश 'kuśa grass,' कुलिश 'thunder-bolt.'

These words are both masculines and neuters. Thus we find in the Viśvakosha —"Kuśa is the name of the son of Râma, it means also *darbha* grass, as well as the rope of kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the plough, and an island. Kuśam (neuter) means water" But when it means a ploughshare or a rod (śalâkâ) it is feminine. That being so, when the śalâkâ is made of iron the feminine will be formed by ङीष् as कुशी । This is by sûtra IV. 1. 42, S 500. But when it means a śalâkâ made of wood, the feminine is formed by टाप् । As कुशा 'a piece of wood.' As we find in the śruti :—कुशाकाशस्वत्वाः स्थ ता मा यात 'you kuśas are the children of the tree, do you protect me.'

So also in VIII. 3. 46, S. 160, we find the word कुशा used.

So also in the Vyâsa Sûtra we find the word कुशा used. See Vedânta Sûtra III. 3. 26 where the getting rid of good and evil is mentioned; "the obtaining of this good and evil by others has to be added, because the statement about the obtaining is supplementary to the statement about the getting rid of, as in the case of the *kusas*, the metres, the praise and the singing. This (*i.e.* the reason for this) has been stated in the Pûrva Mimânsâ." (According to the commentators, small wooden rods used by the Udgâtris in counting the stotras are called kuśâs. *Thibaut's* Vedânta Sûtras Part II. p. 237).

So also in the commentary on the above sûtra by Śankarâchârya, we find 'कुशानामविशेषेण वनस्पति योनित्वश्रवणे' ॥

Thus we find that the Śruti (kuśa vânaspatyâh), the sûtra (VIII. 3. 46, S. 160), the śârîrika Bhâshya (kuśa nâma &c) all unanimously agree in stating that there is such a word as kuśâ; and it is this word which is used in the Vedânta Sûtra III. 3. 26 (Kuśâ Chhandas &c). The words कुशाच्छन्दः in that sûtra are equal to कुशा plus छन्दः; and not कुश plus आच्छन्दः । Bhâmati the commentary on the Sârîrika Bhâshya is therefore evidently wrong when it analyses the words कुशाच्छन्दः of the sutra into कुश + आ + छन्दः । So it is a mere bold assertion of the author of Bhâmati, and is not borne out by any authority. Let the learned ponder over it.

७। 'गृहमेहदेहपट्टपटहाष्टापदाम्बुदकुदाश्च' ॥

7. The following are both *masculines* and *feminines*:—गृह 'a house,' मेह 'a ram,' देह 'the body,' पट्ट 'a slab, tablet,' पटह 'a kettle-drum,' अष्टापद (?) अंबुद 'a cloud,' कुद 'the peak or summit of a mountain.'

इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

COMMON GENDER.

१। 'अवशिष्टलिङ्गम्' ॥

1. The rest.

This is an adhikâra sûtra.

२ 'अव्ययं अतियुष्मदस्मदः' ॥

2. The avyayas (Indeclinables), अति, युष्मद् and अस्मद् can be used with words in all the three genders.

३। 'ष्यान्ता संख्या' । त्रिष्वा परवत् । एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

3. Numerals ending in ष and स can be used with words in all the three genders.

Thus एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

४। 'गुणवचनं च' । शुक्लः पटः । शुक्ला पटी । शुक्लं वस्त्रम् ॥

4. So also attributive words.

Thus शुक्लः पटः । शुक्ला पटि । शुक्लं वस्त्रम् ॥

५। 'कृत्याश्च' ॥

5. The kṛitya derivatives also.

The words formed by kṛitya affixes follow the gender of the words which they qualify. (III. 3. 171. S. 3312).

६। 'करणाधिकरणयोर्ल्युट्' ॥

6. The words formed by the affix lyuṭ added with the force of instrument or location. (III. 3. 117 S. 3 293).

७। 'सर्वादीनि सर्वनामानि' । स्वमोर्ज्ञसिङसोश्च त्रिषु की ॥

7. The Pronominals *sarva* 'et cetera.' (I. 1. 27 S. 213).

इति त्रिलिङ्गानुशासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी समाप्ता ॥

॥ शुभमस्तु ॥

17-5-05.

ALPHABETICAL INDEX TO PANINI'S SUTRAS.

Note.—The right hand figures refer to the serial number of the Sûtras as given in the Siddhânta Kaumudi.

अ

11 अ अ 8, 4, 68.
3279. अः अस्यादव् 3, 3, 102.
1869. अंशं हारी 5, 2, 69.
85. अकः सवर्णे दीर्घः 6. 1, 101.
539. अकथितं च 1, 4, 51.
3188. अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् 3, 3, 19.
601. अकर्तर्यृणे पञ्चमी 2, 3, 24.
2693. 2708 2718. 3864. अकर्मकाद् 1, 3, 26. 35. 45. अकर्मकाच्चारणे शानच् 6, 2, 130.
2148. अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् 8, 1, 13.
2298. अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः 7, 4, 25.
3807. अके जीविकार्थे 6. 2, 73.
628. अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः 2, 3, 70.
664. अकथितञ्च विभाषा धातुयोगे प्रतिषेधो 2, 1, 10.
3247. अकेषु ण्वुलः 3, 3, 70.
2338. अको ऽन्यतरस्याम् 3. 1, 75.
944. अकोः सुट्कात् 5, 4, 76.
1621. अगारान्ताट्टच् 4, 4, 70.
3256. अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च 3, 3, 79.
3611. अग्नीत्प्रेषणे परस्य च 8, 2, 92.
924. अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः 8, 3, 82.
1236. अग्नेर्ढक् 4, 2, 33.
3001. अग्नौ चेः 3. 2, 91.
2892. अग्नौपरिषाण्योपचाय्यसमूहनाः 3, 1, 131
795. अङ्गात्कल्याणे 5, 4, 93.
3462. अङ्गात् 4, 4, 116.
883. अङ्गानां ङेप्रथमयोरम् शसोश्च 5, 4, 145.
3553. अङ्गिरसः 6, 4, 103.
3522. अङ्गे शुण्डादौ च 6, 1, 119.
3615. अङ्गयुक्तं तिकाकादिभ्यः 8, 2, 96.
200. अङ्गस्य 6, 4, 1.
3804. अङ्गानि मैरेये 6, 2, 70.
3940. अङ्गात्प्रातिलोम्ये 8, 1, 33.
853. अङ्गुलेर्दलोपश्च 5, 4, 114.
2063. अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक् 5, 3, 108.
1404. अच अ 4, 3, 31.
3078. अच उपसर्गात्तः 7, 4, 47.
416. अचः 6, 4, 138.
3678 अचः कर्मणि 6, 1, 195.
2768. अचः कर्मकर्तरि 3, 1, 62.
50. अचः परस्मिन्पूर्वविधौ 1, 1. 57.
945. अचतुरविचतुरसुचतुरस्रीणां सुब् 5, 4, 77.
35. अचच 1, 2, 28.
2294. अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् 7, 2, 61.
1256. अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् 4, 2, 47.
1476. अचित्तादेशकालाट्ठक् 4. 2, 96.
299. अचि र ऋतः 7, 2, 100.
2541. अचि विभाषा 8, 2, 21.
1667. अचि शीर्षः 6, 1, 62.
271. अचि श्नुधातुभ्रुवांय्वोरियङुवङौ 6, 4, 77.
254. अचो ञ्णिति 7, 2, 115.
79. अचो ऽन्त्यादि टि 1, 1, 63.
2842 अचो यत् 3, 1, 97.
59. अचो रहाभ्यां द्वे 8, 4, 46.
3891. अच्कावशक्तौ 6, 2, 157.
247. अच्च घेः 7, 3, 119

770. अच्च घेर्ङिति 1, 4, 69.
943. अचः परस्मिन्पूर्वविधौ 5, 4, 75.
2853. अचश्च धातुलोपः 3, 1, 105.
2006. अचादौ सुबजपनादेव 5, 3, 58.
2176. अजादेर्द्वितीयस्य 6, 1, 2.
454. अजाद्यतष्टाप् 4, 1, 4.
904. अजाद्यदन्तम् 2, 2, 33,
1669. अजादिभ्यां यप् 5, 1, 8.
2039. अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च 5, 3, 82.
2076. अजिरशिशोः 7, 3, 60.
2292. अजेर्व्यघञपोः 2, 4, 56.
2614. अञ्चतेर्गतौ क्वौ 6, 4, 16.
2028. अञ्चाशे 5, 3, 73.
3047. अञ्चेः पूजायाम् 7, 2, 53
1980. अञ्चेर्लुक् 5, 3, 30.
3716. अञ्चेरदिग्देशतिर्यगभ्यासात्यन्तम् 6, 1, 170.
3024. अञ्जेः सिचि 8, 2, 48.
2546. अञ्जेः सिचि 7, 2, 71.
856. अटकुटादिभ्यो ङ्णयां नपं 5, 4, 118.
197. अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 8, 4, 2.
2539. अडभ्यासव्यवाये ऽपि 6, 1, 136.
2476. अड्नाम्नदीनामुपधयोः 7, 3, 99,
1406. अणश्च 4, 3, 33.
2754. अतावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् 1, 3, 88.
1198. अतिशोरर्दायोर्गुणोऽपपदयोः 4, 1, 78.
3809. अति निपुणे 6, 2, 75.
3219. अतिक्षुधः 5, 4, 15.
14. अतुदिरुवर्णस्य प्राग्रथयः 1, 1, 69
1452. अतृनष्टनडादिभ्यः 4, 3, 73.
1180. अतो हलादेः 4, 1, 156.
110. अतो ऽम्भ्यस्तात्परस्यानुनासिकः 8, 4, 57.
3181. अत् कर्मणि च 3, 3, 12.
1568. अत् कृटिकुटिकुण्ठिकुलिकाराच्छायाः 4, 4, 18.
1910. अत् च 4, 2, 103.
1598. अत् महिष्यादिभ्यः 4, 4, 48.
2248. अत आदेः 7, 4, 70.
1095. अत इञ् 4, 1, 95
1922. अत इनिठनौ 5, 2, 115
2467. अत उत्सार्वधातुके 6, 4, 110
2282. अत उपधायाः 7, 2, 116
2260. अत एकहल्मध्ये ऽनादेशादेर्लिटि 6, 4, 120
160. अतः कृकमिकंसकुम्भपात्रकुशा° 8, 3, 46
1166. अतश् 4, 1, 177
2113. अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि 5, 4, 46
2094. अतिशायने 5, 4, 26
556. अतिरतिक्रमणे च 1, 4, 95
2001. अतिशायने तमबिष्ठनौ 5, 3, 55
3925. अतीरकृच्छ्रे 6, 2. 191
798. अतीः स्तुतः 5, 4, 96
191. अतो गुणे 6, 1, 97
2170. अतो दीर्घो यञि 7, 3, 101
203. अतो भिस ऐस् 7, 1, 9
309. अतो ऽम् 7, I, 24
2212. अतो येयः 7, 2, 80
163. अतो रोरप्लुतादप्लुते 6, 1, 113
2330. अतो लोपः 7, 2, 2
2308. अतो लोपः 6, 4, 48
2284. अतो हलादेर्लघोः 7, 2, 7
2202. अतो हेः 6, 4, 105
691. अत्यन्तसंयोगे च 2, 1, 29
2620. अत्र लोपो ऽभ्यासस्य 7, 4, 58
136. अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा 8, 3, 2
1147. अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरो 2, 4, 65
425. अत्वसन्तस्य चाधातोः 6, 4, 14
2566. अत्सृद्गृदृत्वरप्रथमृदस्तृस्पशाम् 7, 4, 95
2479. अदभ्यस्तात् 7, 1, 4
53. अदर्शनं लोपः 1, 1, 60
437. अदस औ सुलोपश्च 7, 2, 107
101. अदसो मात् 1, 1, 12
419. अदसो ऽसेर्दादु दो मः 8, 2, 80
2426. अदः सर्वेषाम् 7, 3, 102
2423. अदिप्रभृतिभ्यः शपः 2, 4, 72
1282. अदुरुपसर्गात् 4, 2, 70
17. अदेङ् गुणः 1, 1, 2
3080. अदो ऽनितर्ल्यपि क्ङिति 2, 4, 36
2977. अदो ऽनुपदेशे 3, 2, 68
771. अदो ऽनुपदेशे 1, 4, 70
315. अद् (अदड्) सतरादिभ्यः 7, 1, 25
3480. अदभिः संस्कृतम् 4, 4, 134
1814. अदशोनादड्दशे 5, 2, 13
161. अधःशिरसी पदे 8, 3, 47
1873. अधिकम् 5, 2, 73

626. अधिकरणवाचिनश् 2, 3, 69
707. अधिकरणवाचिनाश् च 2, 2, 13
1989. अधिकरणविचाले च 5, 3, 43
3362. अधिकरणे शेतेः 3, 4, 41
2929. अधिकरणे शेतेः 3, 2, 15
919. अधिकरणैतावत्त्वे च 2, 4, 18
1467. अधिकृत्य कृते ग्रन्थे 4, 3, 87
554. अधिरीश्वरे 1, 4, 97
644. अधिरीश्वरे 1, 4, 97
542. अधिशीङ्स्थासां कर्म 1, 4, 46
613. अधीगर्थदयेशां कर्मणि 2, 3, 52
2820. अधीगे च 3, 3, 166
1966. अधुना 5, 3, 17
2706. अधेः प्रसहने 1, 3, 33
3922. अधेरपरिस्वङ् 6, 2, 193
909. अध्ययनतो विप्रकृष्टाख्यानात् 2, 4, 6
1693 अध्यर्धपूर्वाद्विगोर्लुङसंज्ञायाम् 5, 1, 28
3301. अध्यायन्यायोद्यावसंहाराद् 3, 3, 122
1860. अध्यायानुवाकयोर्लुक् 5, 2, 60
1622. अध्यायिन्यदेशकालात् 4, 4, 71
1448. अध्यायेष्वेवर्षेः 4, 3, 69
1817. अध्वनो यत्खौ 5, 2, 16
3744. अध्वर्युक्रतावकोर्जातौ 6, 2, 10
908. अध्वर्युक्रतुसूत्रपुरुषेषु 2, 4, 4
1155. अन् 6, 4, 167
462. अन उपधालोपिनो ऽन्यतरस्याम् 4, 1, 28
248. अनङ् सौ 7, 1, 93
48. अनदि च 8, 4, 47
2076. अनद्यतने लुट् 3, 4, 4
776. अनद्यतने हरन्नित्यवित 1, 4, 75
1969. अनद्यतने हिरुब्भविष्यति 5, 3, 21
2205. अनद्यतने लुट् 3, 2, 111
2185. अनद्यतने लुट् 3, 3, 15
2091. अनद्यतनवत्क्रियाप्रबन्धसामीप्येषु 5, 4, 23
3624. अनन्तरावरेषु क्रमप्रयोगाभावयोः 8, 2, 105
536. अनभिहिते 2, 3, 1
2302. अनद्यतनभविष्यन्तीषु च 3, 3, 145
670. अनद्यत 5, 4, 108
3505. अनन्त्यस्यापूर्वस्यापि 5, 4, 103
346. अनाप्यकः 7, 2, 112
2786. अनियमे ऽकर्तरि च कारके 6, 2, 52
2478. अनिदितः 8, 4, 1,
415. अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति 6, 4, 24
2031 अनुकम्पायाम् 5, 3, 76
763. अनुकर्षं च निविशते 1, 4, 62
1874. अनुकाभिकाभीकः किमिता 5, 2, 74
951. अनुकम्पायाम् 5, 4, 83
2083. अनुगादिनष्ठक् 5, 4, 13
1816. अनुगवमायामे 5, 2, 15
403. अनुदात्तं पदमेकवर्जम् 8, 1, 19
2157. अनुदात्तङित आत्मनेपदम् 1, 3, 12
3670. अनुदात्तं च 8, 1, 3
3650 अनुदात्तं पदमेकवर्जम् 6, 1, 158
3619. अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः 8, 2, 100
3651. अनुदात्तस्य च यत्रोदात्तलोपः 6, 1, 161
2402. अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतर 6, 1, 59
1253. अनुदात्तादेरञ् 4, 2, 44
1520. अनुदात्तादेश् 4, 3, 140
3674. अनुदात्ते च 6, 1, 190
3523. अनुदात्ते च कुधपरे 6, 1, 120
3129. अनुदात्तेतश् हलादेः 3, 2, 149
2428. अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनाम् 6, 4, 37
3709. अनुदात्तो सुप्पितौ 3, 1, 4
2666. अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति 6, 4, 15
137. अनुनासिकात्परो ऽनुस्वारः 8, 3, 4
1810. अनुपदसर्वान्नायमयं बहुलमवयः 5, 2, 9
1890. अनुपदसमं वेहद् 5, 2, 90
2745. अनुपराभ्यां कृञः 1, 3, 79
2746. अनुपसर्गाल्लः 1, 3, 76
3035. अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः 8, 2, 55
2716. अनुपसर्गाद्दः 1, 3, 43
2900. अनुपसर्गाद्विलिखिस्पृशिभ्यः 3, 1, 138
469. अनुपसर्गात् 4, 1, 14
579. अनुप्रतिभ्यां कृञः 1, 4, 41
1774. अनुप्रवचनादिभ्यश्छः 5, 1, 11
1272. अनुब्राह्मणादिनिः 4, 2, 62
639. अनुर्यत्समया 2, 1, 15
547. अनुर्लक्षणे 1, 4, 84
907. अनुवादे चरणानाम् 2, 4, 3
2849. अनुविपर्यभिनिभ्यः स्थनेः 8, 3, 72
1438. अनुष्यानन्तर्ये च 7, 3, 20
124 अनुस्वारस्य यय्यपरसवर्णः 8, 4, 58

1106. अकृच्छ्राणस्तयै विद्यादिभ्या ञ्ञ् 4, 1, 104
830. अनेकमन्यपदार्थे 2, 2, 24
45. अनेकाल्शित् सर्वस्य 1, 1, 55
3601. अन्ये घुट् 8, 2, 16
460. अन्तो यत्तुल्योः 4, 1, 12
3884. अन्यो भावकर्मवचनः 6, 2, 150
2722. अन्योऽन्यस्मात् 1, 3, 49
3923. अन्योऽन्यस्याकरणीयसी 6, 2. 189
796. अन्योऽन्यस्याः वरयां जातिसंज्ञयोः 5, 4, 94
3010. अन्यौ वर्जने 3, 2, 100
3826. 3877. 3913. 2984. } अन्तः 6, 2, 92.143. 179. 8, 4, 20
1437. अन्तः पूर्वपदाट्टञ् 4, ७, ७७
3294 अन्तरदेशे 8, 4, 24
766. अन्तरपरिग्रहे 1, 4. 65
220. अन्तर्बहिर्योगोपसंव्यानयोः 1, 1, 35
545. अन्तराऽन्तरेणयुक्ते 2, 3, 4
3255. अन्तर्धौ णो देशे 3, 3, 73
591. अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति 1, 4, 2
855 अन्तर्बहिर्भ्यां च लोम्नः 5, 4, 117
489. अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् 4, 1, 32
3914. अन्तश्च 6, 2, 130
3688. अन्तश्च तवै युगपत् 6, 1, 200
2965. अन्तावयवाच्चतुरप्रादवर्णान्तेपुंसः 3, 2, 43
75. अन्तादिवच्च 6, 1, 85
2014. अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ 5, 3, 63
3715. अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतर° 6, 1, 169
3706. अन्तो उदात्तः 6, 1, 220
3817. अन्त्यात्पूर्वं बह्वचः 6, 2, 83
1637. अन्द्राः 4, 4, 85
696. अन्नेन व्यञ्जनम् 2, 1, 34
497. अन्यतो ङीष् 4, 1, 40
3348. अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् 3, 4, 27
675. अन्यपदार्थे च संज्ञायाम् 2, 1, 21
595. अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तर° 2, 3, 29
3158. 3422 अन्येषामपि दृश्यते 3, 2, 1733, 130
2980. अन्येभ्योऽपि दृश्यते 3, 2, 75
3589. अन्येषामपि दृश्यते 6, 3, 137
3011. अन्येष्वपि दृश्यते 3, 2, 101
3386 अन्यत्रान्यतोऽपि 3. 4. 64
949. अन्यवस्तेः ढ्रञ् 5, 4, 81
3375. अपचुरो बहुलम् 6, 1, 53
3258. अपचमो ङ्यञ् 3, 3, 81
3071. अपचितश्च 7, 2, 30
1089. अपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रम् 4, 1, 162
815. अपत्यं परपूर्वम् 2, 4, 30
1359. अपदातौ पुत्रस्यात् 4, 2, 135
210. अपदान्तस्य मूर्धन्यः 8, 3, 55
666. अपपरिवहिरञ्चवः पञ्चम्या 2, 1, 12
596. अपपरी वर्जने 1, ४, 83
1571. अपमित्ययाचितारकाभ्यां कन्नौ 4, 4, 21
1059. अपरस्परा: क्रियासातत्ये 6, 1, 144
480. अपरिमाणविस्ताचितिकतिपय° 4, 1, 22
3580. अपरिहृताद्य 7, 2, 32
2779. अप नेऽञ्चे च 3, 2, 119
563. अपवर्गे तृतीया 2, 3, 6
1064. अपस्कारो रथाद्यत् 6, 149
3512. अपस्पृधेथामानृचुरानृहुश्चिच्छ्रुधि° 6, 1, 36
2717. अपह्नवे ज्ञः 1, 3, 44
3920. अपाच् 6, 2. 136
2688. अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने 6, 1, 142
2112. अपादाने चाहीयरुहोः 5, 4, 45
587. अपादाने पञ्चमी 2, 3, 28
3373. अपादाने परीप्सायाम् 3, 4, 52
2741. अपादुदः 1, 3, 73
557. अपिः पदार्थसंभावनान्वयसमुच्चये° 1, 4, 96
1163. अपूर्वपदादन्यतरस्यां यडुबन्धे 4, 1, 140
251. अपृक्त एकाल् प्रत्ययः 1, 2, 41
2907. अपे क्रीडविलयनयोः 3, 2, 50
3124. अपे पे लवः 3, 2, 144
700. अपेतापोद्धमुक्तपतितापत्रस्तैरनवः 2, 1, 38
1229 अपोनप्त्रपान्नप्तृभ्यां घः 4, 2, 27
442. अपो भि 7, 4, 48
277. अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृ° 6, 4, 11
832, अप् प्रत्ययीभ्रनादयोः 5, 4, 116
3279. अ प्रत्ययात् 3, 3, 102
98. अप्लृवसृपिसिवि 6, 1, 129
467. अबाविभ्यो दस्याम् 7, 3, 48
1470 अभिजनश्च 4, 3, 90
2071. अभिविधिभृज्ञाभावव्यभिचारे° 5, 3, 113
2773. अभिव्यापने घुट् 3, 2, 112

543. अभिनिविशश्च 1, 4 47
1466. अभिनिष्क्रामति द्वारम् 4, 8, 86
3193. अभिनिवः खलः अवरंसायाम् 8, 3, 36
2756. अभिप्रत्यभिभ्यः क्रियः 1, 3, 80
553. अभिरभागे 1, 4, 91
3218. अभिविधौ भाव इनुण् 3, 3, 44
2124. अभिविधौ संपदा च 5, 4, 53
2117. अमुख्यस्त्रियाम् कुल्यवित्तिधेये °5, 4, 50
3919. अमेडुं च 6, 2, 135
3005 अमेडितयोः 7, 2, 25
1818. अम्बाम्बाम्बाच्च 5, 2, 17
2417. अम्बार्थस्य च 6, 1, 33
3673. अम्बाम्बागाम्बादिः 6, 1, 189
2290 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः 6, 4, 78
2430. अम्बाम्बाद 7, 3, 55
2182. अम्बाम्बे चर्च 8, 4, 54
3403. अम्बुवाहदयो प्रशस्यं विकल्पः° 8, 1, 42
2970. अमनुष्यकर्तृके च 3, 2, 53
3823. अमहत्पूर्वं पदेऽजुदीचाम् 6, 2, 89
2874. अमावस्यदन्यतरस्याम् 3, 1, 122
1403. अमावास्यायां वा 4, 3, 30
194. अमि पूर्वः 6, 1, 107
35 3. अमु च च्छन्दसि 5, 4, 12
970. अमुष्येवलक्षात्स्वाङ्गादचामे 6, 3, 12
783. अमैवाव्ययेन 2, 2, 2°
3362. अयो धम् 7, 1. 40
3604. अयस्कारकरिरस्तुलयोपधा छन्दसि 8, 2, 70
2918 अयाज्यमोमुनिक्षयाधृषिः° 8, 3, 97
267. अयादयश्छन्दस्येव 7, 3, 107
333. अयङ् यङ्लुङोश्च 7, 1 99
2649. अयङ् यि क्ङिति 7, 4, 22
3295 अयजं च 8, 4, 25
1876. अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ 5,2,76
3390. अयस्मयादीनि छन्दसि 1, 4, 20
2311. अयाश्यात्र्याम्येषितुरस्तुषु 6, 4, 55
1353 अरक्यात्मनेपदे 4, 2, 129
3834. अरिदृणोस्तूपे च 6, 2, 100
2942. अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् 6, 3, 67
2121. अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च 5,4, 51
2493. अरिर्मित्यर्योश्च 7, 4, 77
3165. अरिर्मृडृकृतृवृजनधञ्घञ् इत्रः 3, 2, 134
2570. अरिर्हीब्जीरीक्नूपीध्नास्नाव्यां 7, 633, 63
178. अर्चतिस्तुशब्दम्यः, आर्धधातुकम् 1,2,45
3778. अर्च 6, 2, 44
1026. अर्च विभाषा 6, 3, 100
3064. अर्तेः शंनिविषदः 7, 2, 24
713. अर्थं नपुंसकम् 2, 2, 2
816. अर्थाः पुंसि च 2, 4, 31
802. अर्थाच्च 5, 4, 100
1684. अर्थात्परिमाणस्य 7, 3, 26
1374. अर्थात्यत् 4, 3, 4
3824. अर्धं चापूर्वे पुंवद्भवत् 6, 2, 90
2851. अर्धः स्वाभिनैश्वर्ये 3, 1, 103
364. अर्धर्चपादमानस्य 6, 4, 127
1933. अर्धाद्यत् 5, 2, 127
2926. अर्धेः 3, 2, 12
3113. अर्धेः प्रशंसायाम् 3, 2, 133
2822. अर्धे कृत्यतृचश्च 3, 3, 169
3116. अर्धकुक्कुटिकाकुक्कुटमयूरीभ्यः° 3, 2 136
3316. अर्धर्चाभ्यः प्रतिषेधयोः प्राचांक्त्वा 3,4,1°
958. अर्धर्चाभ्यां पदे 6, 3, 1
42. अर्थो ऽनर्थस्य 1, 1,52
242' अर्थो ऽनर्थाभावे ऽभावे 1, 1, 65
875. अर्थाभावाभावात् 5, 4, 136
905. अर्थाच्छतरम् 2, 2, 34
2040. अर्धे 5, 3, 85
234. अर्धोत्तरो ऽसः 6, 4, 134
1600. अर्धशतः 4, 4, 50
2050. अर्धशेषे कन् 5, ?, 95
88. अर्धर्चाद्व्यष्टनोऽयनस्य 6, 1, 123
3442 अर्धर्चे च 3, 4, 15
2849. अर्धर्चपूर्वपदवर्षा नद्यां चिरतरयोः° 3,1,101
3524. अर्धर्चादिभ्यश्च 6, 1, 121
1397. अर्धर्चाद्भुवः 7, 3, 11
1515. अर्धर्चे च प्राचामुपसंख्यानेभ्यः 4, 3, 135
1348. अर्धर्चैः पुंसः 5, 1, 84
3416. अर्धर्चाः पुंसः पुरोडाशस्य 8, 2, 67
947. अर्धर्चाभ्यामेवेत्यवधारणम् 5, 4, 70
2273. अर्धाद्यस्मात्प्रातिपदिकार्थविशेषः 8, 3, 69
1831. अर्धात्परिमाणस्य 5, 2, 30
2724. अर्धाद्यूनः 1, 3, 51
1812. अर्धारुधारास्वाम्याद्यर्थाभ्यां चाणौ 5, 2,11

1349. अङ्गादपि अङ्गवचनविषयात् 4, 2, 125
1116 अङ्गाभ्यां नदीभाषितपुंस्कात्° 4, 1, 113
2096. अचेः अः 5, 4, 28
3226. अचो ञ्णेः वर्धञ्णिति च 3, 3, 61
3299. अचो यत्तोर्षम् 3, 3, 120
3415. अचो यत् 3, 2, 72
3187. अजोर्हेतौ ण्यन्तयङ्लिगयोः 6, 4, 29
3197. अजेर्व्यघञपोः 3, 3, 26
81. अञ्चतावुत्तरपदस्याह्नः टच् 6, 1, 98
2128. अञ्चतावुत्तरपदादृक्पूरब्धूःपथामानक्षे° 5, 4, 57
652 अञ्चेर्यं विभक्तिवत्पूजायां च 2, 1, 6
2026. अञ्चेरपूजनार्थात्क्विन्प्रत्ययात् डाच् टेः 5, 3. 71
1324. अञ्चेर्यात् स्वम् 4, 2, 104
651. अञ्ययीभावः 2, 1, 5
659. अञ्ययीभावश्च 1, 1, 41. 2, 4. 18
2436. अञ्ययीभावात् 4, 3, 59
660 अञ्ययीभावे चाकाले 6, 3 81
677. अञ्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः 5, 4, 107
3381. अञ्यये यजयाचियतिप्रच्छिरक्षिगुधिभ्यः 3,4,59
3519. अञ्याङ्परादवयात्तुरुतरादासः° 6, 1, 116
2661. अञ्यानीश्वरवचनात्तयोर्दासभाग° 7, 4, 34
1443. अञ्यादयस्तद्गुणसंविज्ञानबहुव्रीहौ 4, 3, 64
827. अञ्यादयश्च 2, 4, 24
2533. अञ्योनादेश्च 7, 4, 72
2662. अञ्वयतीरुपसर्जनयोरासन्नदूरे° 7, 1. 51
1074 अञ्वयपरादिभ्यश्च 4, 1, 84
1820. अञ्वयस्यैकाधिकरणे 5, 2, 19
3590. अञ्वाऽवयवात् 7, 4, 37
1113. अञ्वादिभ्यः छस् 4, 1; 119
3472 अञ्विनामच् 4, 4, 126
2079. अञ्वष्टाभ्यां तंतन्तंजंशंकुंवृंरंलंपुंवदा° 5, 4, 7
1025. अञ्वष्टाभ्यां ढ्रञ्मतुषु दुगा°6, 3 99
371. अट् कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 7, 2, 84
1046. अणः शितश्च 6, 3, 125
3718. अणो यञ्यञौ 6, 1, 172
372. अण्कृत्सृभ्यो भुवः 7, 1. 21
2242. अतंयोगाविष्टे ठिन् 1, 2, 5
1529 अतंयोगाद्यौ ठिनण्यजौ 4, 3, 149
1682. अतश्च ठिन्ठजादिभ्यः 5, 1, 20
1379. अ तश्चतुरसि 4, 3, 9
2193 अतिशायने तमबिष्ठनौ 6, 4, 22
3469. अतुरस्य स्वम् 4, 4, 123
2951. अतृदंसञ्जञ्भ्यो र्थिन्णिनौ: 3, 2, 36
769. अत्तं च 1, 4, 65
1976. अत्तात्ति च 5, 3, 40
1610. अत्तिनाक्षिक्षिपिं चक्षिः 4, 4, 60
2225. अत्तिक्षिपो ऽनुके 7, 3 96
2470. अत्तेर्मूः 2, 4, 52
322. अत्यविसृविसृव्यवहृपणकुशलाः 7, 1, 71
818. अत्यल्पे ह्रस्वोऽ 1, 2, 59
2164. अत्यादयुक्तः 1, 4, 107
1928. अत्यादयोनेचाऽतो विनिः 5, 2, 121
2118. अत्यन्ते च 7, 4, 32
3379. अत्यन्तिसुखोः क्रियाभ्यासे कार° 3, 4, 57
2438. अत्यन्तिसन्तिकान्तिभ्यो ऽह 3, 1, 52
2520. अत्यन्तेऽधुक् 7, 4 17
509. अत्याङ्पूर्वपदाद्वा 4, 1, 53
1946. अत्यंशुनोर्युक् 5, 2, 140
443. अदस् 8, 2, 68
787. अदःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्यात् 5, 4, 87
3781. अदीने द्वितीया 6, 2. 47
3968. अदेति विनियोगे च 8, 1, 31
3947. अदो च 8, 1, 40
789. अदृष्टार्थेश्वरे च 6, 4, 147
791. अदो ऽनञ्यात् 8, 4, 7
790. अदो ऽन यतेभ्यः 5, 4, 88

आ

232. आ अद्यारादेषा संज्ञा 1, 4, 1
1557. आकर्षात् छल् 4, 4. 9
1864. आकर्षादिभ्यः कञ् 5 2. 64
1777. आकालिकडाद्यन्यतरस्याम् 5, 1, 114
1588. आक्रन्दाद्ढञ् च 4, 4, 33
3892. आक्रोशे च 6, 2, 158
3389. आक्रोशे नञ्यनिः 3, 3, 112
3220. आक्रोशे ऽवन्योर्ण्यः 3. 3. 45

3114. आ सुप्यजातेरस्ताते° 3, 2, 134
592. आक्षाक्षोपयोगे 1, 4, 29
1815. आक्षेपीः 5, 2, 14
1152. आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्ति° 2, 4, 70
1224. आङ्गिरसवत्सशुनकाभ्यां लुक् 4, 2, 22
2718. आङ उसमने 1, 3, 40.
289. आङि चापः 7, 3, 105
2925. आङि ताच्छील्ये 3, 2. 11
3250. आङि युद्धे 3, 3, 73
2686. आङो दो ऽनास्यविहरणे 1, 3, 20
244. आङो नाऽस्त्रियाम् 7, 3, 120
3525. आङो ऽनुनासिकश्छन्दसि 6, 1, 126
2695. आङो यमहनः 1, 3, 23
2845 आङो यि 7, 1, 65
867. आङ् मर्यादाभिविध्योः 2, 1, 13
597. आङ् मर्यादावचने 1, 4, 89
147. आङ्माङोश्च 6, 1, 74
1782. आ च त्वात् 5, 1, 120
2477. आ च हौ 6, 4, 117
3838. आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि 6,2, 104
3770. आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी 6, 2, 36
445. आच्छीनद्योर्नुम् 7, 1, 80
3572. आज्ञायिनि च 7, 1, 50
962. आतश्चिनि च 6, 3, 5
269. आटश्च 6, 1, 90
2254. आतश्चातो धातोः 6, 4, 72
2204. आतुश्चस्य थिव 3, 4, 92
1719. आतश्चार्धधातुकस्येङ् उत्त° 5, 1, 53
2973. आतश्चोपसर्गस्थात्किमः क° 3, 2 56
268. आटश्चापः 7, 3, 112
3429. आत ऐ 3, 4, 95
2371. आत औ णलः 7, 1, 34
2227. आतः 3, 4, 110
2898. 3283. आतश्चोपधाया 3, 1,136. 3, 106
2235. आतो ङितः 7, 2, 81
3632. आतो ऽटि नित्यम् 8 3, 3
240. आतो धातोः 6, 4, 140
2915. आतो ऽनुपसर्गे कः 3, 2, 3
3418. आतोऽनिञ्नमिञ्क्नसिञ्क्नसिञ्वनश्च 3, 2,74
2761. आतो युक् चिण्कृतोः 7, 3, 33
3309. आतो युच् 3, 3, 123
2372. आतो लोप इटि च 6, 4, 64
963. आत्मनश्च पूरणे 6, 3, 6
2258, आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् 7, 1, 5
2696. 2419. आत्मनेपदे 2, 4, 44. 3, 1, 54
1670. आत्मनेपदेष्वन्यतो ऽत्रः 5, 1.9
2993. आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् 3, 2, 83
1671. आत्मनेपदानां टेरे 6, 4, 163
1513. आवश्यकाधमर्ण्येऽर्थे णिनिः 4, 3, 113
764. आदरानादरयोः सदसती 1, 4, 63
468. आदाचार्याणाम् 7, 3, 49
3761. आदिः प्रत्ययेऽपि 6, 2, 27
3093. आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च 3, 4, 71
3036. आदिकरच 7, 2, 16
2. आदिरन्त्येन सहेता 1, 1, 71
3798. आदिर्ञमुङ्नवः 6, 2, 64
2289. आदिर्ञिटुडवः 1, 3, 5
3677. आदिर्ञ्णमुतन्यतरस्याम् 6, 1. 194
3859. आदिरन्तरदीनाम् 6, 2, 125
3731. आदिः सिचो ऽन्यतरस्याम् 6, 1, 187
3151. आदृगमहनजनः किकिनौलिट् च 3,2,171
44. आदेः परस्य 1, 1, 54
2370. आदेच उपदेशे ऽशिति 6, 1, 45
212. आदेशप्रत्यययोः 8, 3, 59
69. आद्गुणः 6, 1, 87
348. आद्यन्तवदेकस्मिन् 1, 1, 21
36. आद्यन्तौ टकितौ 1, 1, 46
3853. आद्यादीनां सुपां सुब्व्यत्ययः 6, 2, 119
3708. आद्यादयश्च 3, 1, 3
632. आधारो ऽधिकरणम् 1, 4, 45
921. आनङृतो द्वंद्वे 6, 3 25
2888. आनाय्यो ऽनित्ये 3, 1, 127
2231. आनि लोट् 8, 4, 16
3101. आने मुक् 7, 2, 82
807. आन्महतः समानाधिकरण° 6, 3, 46
1082. आपत्यस्य च तद्धिते ऽनाति 6, 4. 151
3521 आपो जुसाकौ हल्ङ्यो र्वार्ये° 6, 1 113
892. आपो ऽन्यतरस्याम् 7, 4, 15.
2619. आपृच्छ्यधृषाज्ञीप् 7, 4. 55
1809. आप्रपदं माप्नोति 5, 2, 8
2145. आबादौ च 8, 1, 10
3343. अभीक्ष्ण्ये णमुल् च 3, 4. 22

3962. आरभ सङ्गात्तरभावनिमित्त° 8, 1, 55
2238. आरभः 2, 4, 81
412. आरभ्यमिदं पूर्वेणविप्रतिषेधेनबाध 8, 1, 72
3653, 3654. आरभ्यमिदमस्यच 7, 1, 193. 8, 1, 19
217. आर्धधातुकः वुट् 7, 1, 62
2251. आर्धेतः 3, 4, 90
2240. आर्धधातुकवद् कृञो उपसर्गादेरस्य 1, 3, 63
3614. आर्धेधितं भवर्षभे 8, 2, 95
475. आर्यमेयौगीयिवः खढ° 7, 1, 2
2305. आर्यादय आर्धधातुके वा 3, 1, 31
637. आर्युक्तकुशलाभ्यां चाऽऽवेशायाम् 2, 3, 40
1471. आर्युधजीविसंघादञ्यः 4, 3, 91
2067. आर्युधजीविसंघाञ्ञ्यः 5, 3, 114
1564. आर्युधाच्च च 4, 4, 14
1136. आरुगुदीचाम् 4, 1, 139
2187. आर्धधातुकं शेषः 3, 4, 114
2184. आर्धधातुकस्येड्वलादेः 7, 2, 35
2432. 2307. आर्धधातुके 2, 4, 35. 6, 4, 46
3792. आर्वो ब्राह्मणकुलस्यादोः 6, 2, 58
1681. आर्हादगोपुच्छसंख्या° 5, 1, 19
1931. आर्हणाट्टकौ बहुलमिष्टवि 5, 2, 125
529. आलजाट् 4, 1, 78
3311. आलस्यकाथनवर्षबोधिविः 3, 3, 170
1625. आवसथात् छन् 4, 4, 74
2790. आशंसावां भूतवच्च 3, 3. 132
2792. आशंसायामनि लिङ् 3, 3, 134
3755. आशङ्काबाधनेदीयस्सु संभावने 6, 2, 21
3695. आशिषः लिङ् 6, 1, 207
2962. आशिषि भुवः करणभावयोः 3, 2, 45
2912. आशिषि च 3, 1. 150
616. आशिषि नाथः 2, 3, 55
2195. आशिषि लिङ्लोटौ 3, 3, 173
2966. आशिषि हनः 3, 2, 49
1062 आश्वर्यमनित्ये 6, 1, 147
1420. आश्वयुज्या वुञ् 4, 3. 45
1900. आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत् का° 8, 2, 12
430. आ सर्वनाम्नः 6, 3, 91
2887. आसुयुवपिरपिलपिब्रिवमिनमयच 3, 1, 126
1061. आस्पदं प्रतिष्ठायाम् 6, 1, 145
2451. आस्थः 8, 2, 35
1986. आहि च दूरे 5, 3, 37
3956. आहो उताहो चानन्तरम् 8, 1, 49

इ

1045. इकः काशे 6, 3, 123
3536 इकः सुञि 6, 3, 134
34. इको गुणवृद्धी 1, 1, 3
320 इको ऽचि विभक्तौ 7, 1, 73
2612 इको झल् 1, 2, 9
47. इको यणचि 6, 1, 77
1043. इको वहे ऽपीलोः 6, 3, 121
91. इको ऽसवर्णे शाकल्यस्य° 6, 1, 127
999. इको ह्रस्वो ऽङ्यो गालवस्य 6, 3, 61
3763. इगन्तकालकपालभगालशरावेषु° 6, 2, 29
1796. इगन्ताच्च लघुपूर्वात् 5, 1, 131
2897. इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः 3, 1, 135
328. इग्यणः संप्रसारणम् 1, 1, 45
2616. 3191, इङश्च 2, 4, 48. 3, 3, 21
3110. इङ्घ्राध्मां स्थाम्नादाण्दृशिभ्यः 3, 2, 130
2994. इच एकाचो ऽम् प्रत्ययवच्च 6, 3, 63
866. इण् गतौ°विहारे 5, 4, 127
3278. इण्वदा 3, 3, 101
2816. इण्वदादिभ्यो विभाषा वर्तमाने 3, 3, 160
28 . इण्वदादेभ्यु लिङ् लोपौ 3, 3. 157
2237. इणादेरच गुरुमतो ऽनृच्छः 3, 1, 36
3838. इणादेः बहुलम् 8, 4, 32
1085. इतः प्राचाम् 2, 4, 69
1333. इतश्च 4, 2, 112
2266. इट ईटि 8, 2, 28
2257. इटो ऽत् 3, 4, 106
2625. इट् सनि वा 7, 2, 41
2384 इडत्यर्तिव्ययतीनाम् 7, 2 66
3639. इडायाः वा 8, 3, 54
153. इणः षः 8, 3, 39
2247. इणः षीध्वंलुङ् लिटां धो° 8, 3, 78
2458. इणो गा लुकि 2, 4, 45
2455. इणो यण 6, 4, 81
211. इतोः 8, 3, 67

3143. हृषमयजिवर्जिभ्यः छरप् 3, 2, 163
3045. हृसिमृघाच्छ 7, 2, 47
1963. हृस्वस्याऽपि पिति कृति 5, 3, 14
2682. हृस्वेऽस्वाऽऽप्योऽप्योपपदाच्च 1, 3, 16
2207. हृस्वः 3, 4, 100
3426. हृस्वं लघोः वरस्मेपदेषु 3, 4, 97
1125. हृस्वाग्निभ्यः 4, 1, 122
366. हृशो ऽनु वर्तमानस्थाने 7, 1, 80
520. हृशो नपुंसकात्के: 4, 1, 65
566. हृस्वंपूर्वतलघौ 2, 3, 21
3883. हृस्वंपूर्वेण कृतमिति च 6, 2 149
1018. हृर्वाभिमोरोदेवी 6, 3, 90
3568. हृस्वतो नपि 7, 1, 46
1949 हृस्वाच्च डप् 5, 3, 3
1972. हृस्वनद्यापः 5, 3, 24
350. हृस्वो ऽध्यादेर्ये ऽनुदात्तः 2, 4, 32
343 हृस्वो नः 7, 2 103
1935. हृस्वो रिन् 5, 3, 16
1958. हृस्वो वः 5, 3, 11
2262. हृस्वितो नुट् धातोः 7, 1, 58
155. हृस्वुडुपधस्य धात्रादेरवस्य 8, 3, 41
297 हृस्वात् 7, 3, 117
344. हृस्वो ऽनुदि 7, 2, 111
1703. हृस्वोपधाः 1, 2, 50
2482. हृस्वादिङ्गस्य 6, 4, 114
925. हृस्वाद्वृतो 6, 3, 28
1245. हृस्वयणपदये 6, 4, 164
1834 हृस्वाद्घिटच् चिक्वदि च 5, 2, 33
890 हृस्वः खिदात् 5, 4, 152
1260. हृस्विनद्यत्यवद्य 4, 2, 51
505 हृस्वेवयवनवर्णवद्गुहः 5, 1, 49
1893 हृस्वियनिम्नुलिङ्गिन्नुहुः 5, 2, 93
89. हृस्वे च 6, 1, 124
3393. हृस्विनवतिभ्यां च 1, 2, 6
356. हृस्वन्पूषार्यम्णां शौ 6, 4, 12
3547. हृरयोः रे 6, 4, 76
2209. हृरितो वा 3, 1, 57
2051. हृवे प्रतिकृतौ 5, 3, 96
2400. हृषणिवमां कः 7, 3, 77
1006. हृहलेर्णोदात्तात्तवतां क्तिः 6, 3, 65
1888 हृष्टाहिभ्यश्च 5, 2, 83
3570. हृहूर्वीनमिति च 7, 1, 48
2018 हृष्टस्य विट् च 6, 4, 159
1221. हृहुमुक्ताभ्यां कः 7, 3 51
158. हृहुवोः शाभ्यें 8, 3, 44
2985 हृल्लन्तस्त्रिषु च 6, 4, 97

ऐ

2648. ऐ आव्यः 7, 4, 31
2860. ऐ च लवः 3, 1, 111
2573. ऐ च वचः 7, 4, 97
2860. ऐ च स्त्रियचे 7, 1, 77
99 ऐच आत्यवर्णस्य 6, 1, 150
2440. ऐजागमोर्ये च 7, 2, 78
3702. ऐदवगदृवर्णवहुरां यतः 6, 1, 214
928. ऐदौतोः शोभनवचनयोः 6, 3, 27
3104. ऐकागः 7, 2, 83
109. ऐदौतौ च सन्ध्यर्थे 1, 1, 19
100. ऐदौदेद्विवचनं प्रगृह्यम् 1, 1, 11
2843 ऐदजसि 6, 4, 63
894. ऐधवद्यः 5, 4, 156
3707. ऐधत्याः 6, 1, 221
2439 ऐधः से 7, 2, 77
3440. ऐश्वरे तोदुग्वदुमौ 3, 4, 13
755. ऐधदकृता 2, 2, 7
3788. ऐधदग्यतरस्याम् 6, 2, 54
1031. ऐधदर्थे 6, 3, 105
2022. ऐधदग्नाहौ सत्यदेवेऽग्नौ 5, 3, 67
3305 ऐधद्वुःवुप कृपक्रकृमिकाशिभ्यः 3, 3, 126
2497. ऐ एत्यवोः 6, 4, 113

उ

1662. उपजादिभ्यो यत् 5, 1, 2
455, 997. उपसिदच 4, 1, 6. 6, 3, 45
361. उपसिदां सर्वनामस्थाने ऽधातोः 7, 1, 70
2952. उप॑ प्रयोरेरस्यादिर्ञमोरच 3, 2, 37
5. उपोत्तमदात्तः 1, 2, 29
3664. उपोत्तमं वा यवट्कारः 1, 2, 35
117, 118. उभ ऊँ 1, 1, 17, 18
170. उभि च पदे 8, 3, 21
1582. उमहति 4, 4, 32
3681. उम्हादीनां च 6, 1, 160
3169. उयादयो बहुलम् 3, 3, 1
2334. उरण्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् 6, 4, 106
2809. उराण्यो: समर्थयोर्लिक् 3, 3, 152
2443. उरो वृद्धिर्लुकि हलि 7, 3, 89
1880. उरुक उत्तमाः 5, 2, 80
1309. उल्कादिभ्यश्चः 4, 2, 90
794. उसमेजाभ्यां च 5, 4, 90
1741. उस्तरपदेनाहतं च 5, 1, 77
3839. उस्तरपदवृद्धौ सर्वं च 6, 2, 105
1396. उस्तरपदस्य 7, 3, 10
3845. उस्तरपदादिः 6, 2, 111
800. उस्तरपूर्णपूर्वाच्च उत्तमः 5, 4, 98
1987. उस्तराच्च 5, 3, 33
1983. उस्तरादरदधिकादादिः 5, 3, 34
2637. उस्त्यस्यातः 7, 4, 83
1078. उस्त्यादिभ्यो ऽज् 4, 1, 86
420. उद एत् 6, 4, 139
995. उदकस्योदः संज्ञायाम् 6, 3, 57
3830. उदके ऽकेवले 6, 2, 96
1280. उदश्च विपायः 4, 2, 74
3302. उदङ्को ऽनुदके 3, 3, 121
1901. उदन्वानुदधौ च 8, 2, 13
1867. उदराश्वेषुषु 6, 2, 107
2726. उदात्तः सकर्मकात् 1, 3, 53
1220. उदश्चितो ऽन्यतरस्याम् 4, 2, 19
118. उदः स्थास्तम्भोः पूर्वस्य 8, 4, 61
3720. उदात्तयणो हल्पूर्वात् 6, 1, 174
3669. उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः 1, 2, 40
3657. उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितो° 8, 2, 4
3660. उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः 8, 4 65
2946. उदि श्रयतियौतिद्रवतिप्रवतिद्रुस्रुभ्यः 3, 2, 51
3207. उदि ग्रहः 3, 3, 35
3328. उदितो वा 7, 2, 56
3224. उदि श्रयतियौतिद्रुस्रुभ्यः 3, 3, 49
1181. उदीचां वृद्धादगोत्रात् 4, 1, 157
465. उदीचामातः स्थाने यकपूर्वायाः 7, 3, 46
1177. उदीचामिञ् 4, 1, 153
3317. उदीचां माङो व्यतीहारे 3, 4, 19
1330. उदीच्यग्रामाच्च बहुषु° 4, 2, 109
3056. उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् 1, 2, 21
2691. उदो ऽनूर्ध्वकर्मणि 1, 3, 24
2494. उदोष्ठ्यपूर्वस्य 7, 1, 102
3257. उद्यमनो ऽस्यायामे 3, 3, 80
886. उद्विभ्यां काकुदस्य 5, 4, 148
2694. उद्विभ्यां तपः 1, 3, 27
3200. उपोर्गः 3, 3, 29
1151. उपजादिभ्यो ऽन्यतरस्यामद्वे 2, 4, 69
3263 उपयम आयमे 3, 3, 85
1415. उपजानूपकक्षोपमीवेष्टक् 4, 3, 40
1495. उपज्ञाते 4, 3, 115
824. उपज्ञोपक्रमं तदाद्याचिख्यासायाम् 2, 4, 21
3368. उपदंशस्तृतीयायाम् 3, 4, 47
3. उपदेशे ऽजनुनासिक इत् 1, 3, 2
2295. उपदेशे ऽजतः 7, 2, 62
2265. उपधायां च 8, 2, 78
2571. उपधायाश्च 7, 1, 101
782 उपपदमतिङ् 2, 2, 19
2712. उपपराभ्याम् 1, 3, 39
3814. उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव 6, 2, 80
876. उपमानाच्च 5, 4, 137
799. उपमानादाचारे 5, 4, 97
2664. उपमानानि सामान्यवचनैः 2, 1, 55
3366. उपसर्गे घोः किः च 3, 4, 45
735. उपसर्गस्यायतौ चाकाच्छ्यः° 2, 1, 56
3621. उपरि स्विदासीदिति च 8, 2, 102
2142. उपर्यध्यधसः सामीप्ये 8, 1, 7

1981. उपर्युपरिष्टात् 5, 3, 31
3431. उपर्यादायाङ्गुलोः 3, 4, 8
2492 उपवर्गप्राङ्मूर्ध्वान्तस्थिर्यमवरः 8, 3, 87
3945. उपवर्गजवेतं च 8, 1. 33
1044. उपवर्गस्य चन्द्रबिन्दौ बहुलम् 6, 3, 122
2326. उपवर्गस्यावतो 8, 2, 19
22. उपवर्गाः क्रियायोगे 1, 4, 59
858. उपवर्गाच्च 5, 4. 119
496. उपवर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे 5, 1, 118
3306. उपवर्गात् अकृत्यन्नोः 7, 1, 67
2270. उपवर्गात् तुनोतिप्रभृतिः 8, 3, 65
3911. उपवर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपशौ 6, 2, 177
953 उपवर्गाद्धलन्तः 5, 4, 85
959. उपवर्गादनोत्परः 8, 4, 23
2287. उपवर्गादवनाशे ऽपि लोपदेशस्य 8, 4, 14
2702. उपवर्गादृवर्णस्य ऋहतेः 7, 4, 23
74 उपवर्गाद्धुति चातो 6, 1, 91
3270. उपवर्गे घोः किः 3, 3, 92
3009. उपवर्गे च संज्ञायाम् 3, 2, 99
3235. उपवर्गे ऽदः 3, 3, 59
3192. उपवर्गे वयः 3, 3, 22
654. उपवर्जनं पूर्वम् 2, 2, 30
2852. उपवर्या काल्या प्रजने 3, 1, 104
2750. उपाच्च 1, 3, 84
774. उपाजे ऽन्वाजे 1, 4, 73
2552. उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्या° 6, 1 139
2846. उपात्प्रमंदाभ्यां 7, 1, 66
3928. उपाद्द्वषजसभुजमृदोरदयः 6, 2, 194
2729. उपान्तयः स्थक्षरके 1, 3, 56
1835. उपाधिभ्यां त्यकन्नासन्नाङ्कवयोः 5, 2, 34
2692. उपान्मन्त्रकरणे 1, 3. 25
544. उपान्वध्याङ्वसः 1, 4, 48
3098. उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च 3, 2, 109
3733. उपोत्तमं रिति 6, 1, 217
551. उपो ऽधिके च 1, 3, 87
1419. उभे च 4, 3, 44
3630. उभयथर्क्षु 8, 3, 8
624. उभयप्राप्तौ कर्मणि 2, 3, 66
1845. उभादुदात्तो नित्यम् 5, 2, 44
426. उभे अभ्यस्तम् 6, 1, 5
3874. उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् 6, 2, 149
2606. उभौसाभ्यामस्य 8, 4, 21
1536. उभौसर्वत्रौर्वा 4, 3, 158
889. उरःप्रभृतिभ्यः कप् 5, 4, 151
70. उरण् रपरः 1, 1, 51
2244. उरत् 7, 4, 66
1346. उरसो ऽण् च 4, 4, 94
1494. उरसो यच् 4, 3, 114
2567. उर्ध्वात् 7, 4, 7
2368. उल 1, 2, 12
2364. उवर्णादाकृत्येो ऽन्यतरस्याम् 3, 1, 38
928. उषासोषसः 6, 3, 31
3774. उष्ट्रः वादिभाष्योः 6, 2, 40
1535. उष्णाहृज् 4, 3, 157
2214. उस्यपदान्तात् 6, 1, 96

ऊ

107. ऊँ 1, 1, 18
4. ऊकालो ऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः 1, 2, 27
521. ऊकृतः 4, 1 66
3717. ऊकिदंपदादप्युत्तरपदस्थः 6, 1, 171
3274. ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च 3, 3, 97
942. ऊदनोर्देशे 6, 3, 98
2364. ऊदुपधाया गोहः 6, 4, 89
483. ऊधसो ऽनङ् 5, 4, 151
3887. ऊनार्थकलहं तृतीयायाः 6, 2, 153
524. ऊकारपदादौत्परे 4, 1, 69
1929. ऊर्णायाः युस् 5, 2, 123
2449. 2445. ऊर्णोतेर्विभाषा 7, 2, 6. 3, 90
869 ऊर्ध्वाद्विभाषा 5, 4, 139
3365. ऊर्ध्वे शुषिपूरोः 3, 4, 44
762. ऊर्यादिच्विडाचश्च 1, 4, 61
1914. ऊरुत्तरपदादौपम्ये रः 5, 2, 107

ऋ

940. ऋच्छत्यृताम् 5, 4, 74
993. ऋतः ये 6, 3, 53
3535. ऋति गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः 6,3,153
2383. ऋत्यकः 7, 4, 11
3043. ऋदनाधमर्ण्ये 8, 2, 60
279. ऋद उत् 6, 1, 111
2653 ऋतश्च 7, 4, 92
2556. ऋतश्च संयोगादेः 7, 2, 43
2379. ऋतश्च संयोगादेर्गुणः 7, 4, 10
3508. ऋतश्छन्दसि 5, 4, 158
1457. ऋतष्ठक् 4, 3, 78
2422. ऋतेरीयङ् 3, 1, 29
275 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः 7, 3, 110
1599. ऋतो ञ् 4, 4, 49
2296. ऋतो भारद्वाजस्य 7, 2, 63
1769. ऋतोरण् 5, 1, 105
981. ऋतो विद्यादेर्लिपिसंख्यायोः 6, 3, 23
92. ऋत्यकः 6, 1, 123
373. ऋत्यृदवर्णस्यारिगुणः 3,2, 59
3556. ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वी° 6,4, 175
2859. ऋदुपधाच्चाकृर्लिङ्गे: 3, 1 110
276. ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च 7, 1, 94
2406. ऋदृशो ऽङि गुणः 7, 4, 16
3232 ऋदोरप् 3, 3, 57
2363. ऋदृशोः स्ये 7, 2, 70
306. ऋन्नेभ्यो ङीप् 4, 1, 5
1676. ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च 4, 1, 114
1117. ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च 4, 1, 114
2872. ऋहलोर्ण्यत् 3, 1, 124

ॠ

2390 ॠत इद्धातोः 7, 1, 100
3232. ॠदोरप् 3, 3, 57

ए

68. एकः पूर्वपरयोः 6, 1 84
1925. एकगोपूर्वाट्ठञ् नित्यम् 5, 2, 113
1000. एक गतौ च 6, 3, 62
1631. एकपुराद्यलुक् च 4, 4, 79
2144. एकं बहुव्रीहिवत् 8, 1, 9
192 एकवचनं संबुद्धिः 2, 3, 49
396. एकवचनस्य च 7, 1, 32
655. एकविभक्ति चापूर्वनिपाते 1, 2, 44
2064. एकशालायाष्ठक्ठञ्ठस्थानेभ्यः 5, 3, 119
3662. एकस्मिन् दूरात्संबुद्धौ 1, 2, 33
2087 एकस्य सकृच्च 5, 4, 19
997. एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् 6,3,59
2240. एकाच उपदेशे ऽनुदात्तात् 7. 2, 10
2175. एकाचो द्वे प्रथमस्य 6, 1, 1
326. एकाचो बशो भष् झषन्° 8, 2, 37
2049. एकाच प्राचाम् 5, 3, 94
307. एकादिश्चैकस्य चादौ 8, 4, 12
1998. एकादाकिनिच् चासहाये 5, 3, 52
811. एकाद्दिरेकस्य चानुदात्तम् 6, 3, 76
3658. एकादेश उदात्तेनोदात्तः 8, 2, 5
1990. एकाद्धो ऽन्यतरस्याम् 5, 3, 44
3972. एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् 8, 1, 65
1093. एको गोत्रे 4, 1, 93
86. एङः पदान्तादति 6, 1, 109
78. एङि पररूपम् 6, 1, 94
1338. एङ् प्राचां देशे 1, 1, 75

193. बहुव्रह्मार्थबुद्धेः 6, 1, 69
323. बहु वृत्तम्बादेशे 1, 1, 48
3626. बहो ऽन्यतरस्यामदूरादूरे दूरे 8, 2, 107
61. बहो ऽन्यारादाधः 6, 1, 78
2941. बहोः चन् 3, 2, 28
1537. बह्वचः ढन् 4, 3, 150
438. बह्व ईदूदुचत्वे 8, 2, 81
2253. बह्व ै 3, 4, 93
176. बह्वल्पार्थः कुत्सोपसंख्यानाभ्यां ऽकारः 6, 1, 142
1962. बह्वल्पार्थाभ्यां कारबहुव्रीहिभ्यां 2, 4, 33
1951. बह्वादेः ढन् 5, 3, 5
1023. बहिर्योगादाभ्यन्तरात् 8, 3, 99
2857. बहिर्दृष्टादयश्चदृष्टादयः चयन् 3, 1, 109
1950. बह्वीनां रक्षोः 5, 3, 4
2457. बह्वेर्विन्दि 7, 4, 24
73. बह्वेषंस्तूदृङ् 6, 1, 89
1992. बह्वोः च 5, 3, 46
610. बह्वचा द्विर्वीप्सा 2, 3, 31
1984. बह्वन्यतरस्यामदूरे ऽन्यतरस्याः 5, 3 37
3231. बरच् 3, 3, 56
272. बरेफाद्यो ऽबभेषामुपधस्य 6, 4, 82
2296. बलः 3, 4, 86
2374. बलिन्दि 6, 4, 67
3953. बहि अन्ये ग्रहादे चुट् 8, 1, 46

ब्ये

1776. ब्येजादारिबद् चौरे 5, 1, 113
1326. ब्येषामोषः अस्तरस्याम् 4, 2, 105

ओ

2577. ओः पुयण्ज्यपरे 7, 4, 80
2880. ओक उषः के 7, 3, 64
3476. ओजसो ऽहनि यत्खौ 4, 4, 130
1577. ओजःसहोऽम्भसा वर्तते 4, 4, 27
960. ओजःसहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः 6, 3, 3
104. ओत् 1, 1, 15
2510. ओतः श्यनि 7, 3, 71
169. ओतो गार्ग्यस्य 8, 3, 20
3019. ओदितश्च 8, 2, 45
3606 ओमभ्यादाने 8. 2, 87
80. आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी 6, 1, 95
1283. 1519. ओरञ् 4, 2, 71. 3, 139
2886. ओरावश्यके 3, 1, 125
847. ओर्गुणः 6, 4, 146
1343. ओर्देशे ठञ् 4, 2, 119
2105. ओषधेरजातौ 5, 4, 37
3534. ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् 6. 3, 132
207. ओषि च 7, 3, 104
281. ओः सुपि 6, 4, 83

औ

1159. औक्षमनपत्ये 6, 4, 173
287. औङ आपः 7, 1, 18
256. औत् 7, 3, 118
253. औतो ऽम्शसोः 6, 1, 93

क

1944. कंसकुम्भ्यां वधबुस्तित्रयवः 5, 2, 133
3856. कंसनद्यमुपर्वाभ्यां गवेधुकं द्विगौ 6, 2, 122
1690 कंसाट्टिठन् 5, 1, 25
1547. कंसीयपरश्व्ययोर्यञञौ लुक् च 4, 3, 163
3635. कःकरत्करतिकृधिकृतेष्वनदितेः 8, 3, 50
884. ककुदस्थावस्थायां लोपः 5, 4, 146
1350. कच्छाग्निवक्त्रवर्तोत्तरपदात् 4, 2, 125
1357. कच्छादिभ्यश्च 4, 2, 133
1487. कठचरकाल्लुक् 4, 3, 107
1623. कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु° 4, 4, 72
1733 कडङ्करदक्षिणाच्छ च 5, 1, 69
751. कडाराः कर्मधारये 2, 2, 38
767 कडेमडे च द्रुताप्रतीघाते 1, 4, 66
3848. कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च 6, 2, 114
2678. कण्ड्वादिभ्यो यक् 3, 1, 27
1332. कण्वादिभ्यो गोत्रे 4, 2, 111
3791 कतरकतमौ कर्मधारये 6, 2, 57
742 कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने 2, 1, 63
1315. कत्र्यादिभ्यो ढक्रञ् 4, 2, 95
1654. कथादिभ्यष्ठक् 4, 4, 102
3449. कदुष्णयवडलोरकन्दलि 4, 1, 71
3858. कन्था च 6, 2, 124
1366. कन्थापलदनगरग्रामा° 4, 2, 142
1322. कन्थायाष्ठक् 4, 2, 102
1115. कन्थायाः कनीन च 4, 1, 116
1792 कपिष्ठात्योर्ढक् 5, 1, 127
3907. कपि पूर्वम् 6, 2, 173
1110. कपिबोधादाङ्गिरसे 4, 1, 107
3084. कपिलको गोत्रे 8, 3, 91
2310. कमेर्ढिक् 3, 1, 30
1663. कम्बलाच्च संज्ञायाम् 5, 1, 3
1194. कम्बोजाल्लुक् 4, 1, 175
3293. करणाधिकरणयोश्च 3, 3, 117
604. करणे च स्तोकाल्पा° 2, 3, 33
2996. करणे यजः 3, 2, 85
3259. करणे ज्योतिर्जनपदे 3, 2, 82
3358. करणे हनः 3, 4, 37
2165. कर्कलोहितादीकक् 5, 3, 110
1444. कर्कलक्षादात् कनसंज्ञायाम् 4, 3, 65
1036. कर्णललाटस्कन्धाच्छि° 6, 3, 115
3846. कर्णो वर्णलक्षणात् 6, 2, 112
2680. कर्तरि कर्मव्यतिहारे 1, 3, 14
2832 कर्तरि कृत् 3, 4, 67
710. कर्तरि च 2, 2, 16
3167. कर्तरि चर्षिदेवतयोः 3, 2, 196
2974. कर्तरि भुवः खिष्णुखुकञौ 3, 2, 57
2167. कर्तरि शप् 3, 1, 68
2989. कर्तर्युपमाने 3, 2, 79
2665. कर्तुः क्यङ् सलोपश्च 3, 1, 11
535. कर्तुरीप्सिततमं कर्म 1, 4, 49
561. कर्तुरयीश्वरवचनात् सीया 2, 3 18
694. कर्तुरीप्सिते कृता बहुलम् 2, 32
623. कर्तृकर्मणोः कृति 2, 3, 35
3308. कर्तृकर्मणोर्हन्तृजोः 3, 3, 127
2710. कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि 1, 3, 37
3364 कर्त्रीयंजिपुरुषयोर्णिचश्चोः 3, 4, 43
1767. कर्मण उकञ् 5, 1, 103
569. कर्मणा यमभि प्रैति च संप्रदानम् 1, 4, 32
1836. कर्मणि घटो ठक् 5, 2, 35
708. कर्मणि च 2, 2, 14
3291. कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः 3, 3, 116
3350. कर्मणि दृशिविदोः साकल्ये 3, 4, 29
537. कर्मणि द्वितीया 2, 3, 2
2936. कर्मणि भृतौ 3, 2, 22
2997. कर्मणि हनः 3, 2, 86
3003. कर्मणीनिर्विक्रियः 3, 2, 93
2671. कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरो 3, 1, 15
3002. कर्मवत्कर्मणाकर्मणा तुल्यक्रियः 3, 2, 92
2913. कर्मवत् 3, 2, 1
3271. कर्मवदणिकरणे च 3, 2, 93
3346 कर्मवाक्षोरे कृञः सदृशे 3, 4, 25
2146. कर्मधारयवदुत्तरेषु 8, 1, 11
3780. कर्मधारये अनिष्ठा 6, 2, 46
1491. कर्मन्दकृशाश्वादिनिः 4, 3, 111
548. कर्मप्रवचनीययुक्तेऽद्वितीया 2, 3, 8
546. कर्मप्रवचनीयाः 1, 4, 83
2766. कर्मवेषाद्यदा सुपस्तिङः 3, 1, 87
1764. कर्मवेषाद्यत् 5, 1, 100

3215. अर्थेऽप्रतिहारे वा ङिआप् 3, 3, 43
1614. अर्थोऽप्रायमे वृद्धः 4, 4, 63
3680. अर्थोऽस्यतो वसो ऽन्य उदात्तः 6, 1, 159
1488. अर्धादिभ्यो ञ्यः 4, 3, 108
1484 अर्धादिभ्यश्च पाश्चात्यावयविभ्यश्च 4, 3, 104
1423. अर्धाभ्यामन्यतरस्यां वुञ्छौ वुन् 4, 3, 48
1209. अर्वणस्त्रेऽसुन् 4, 2, 8
1131. अर्वाक्खादीनामिनङ् च 4, 1, 126
1033. अर्वं षोऽन्ते 6, 3, 107
3502. अलम्पुरुषस्यार्थे कोपः 7, 4, 39
3411. अलम्पुरीषपुरीष्येषु च्यट् 3, 2, 65
3367. अवादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः 3, 4, 46
2670. अवहाय आलये 3, 1, 14
144. अवाद्यादिषु च 8, 3, 43
2027. अवश्यं च नः 5, 3, 72
1227. अवोदैधौद् 4, 2, 25
1918. अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु 5, 2, 111
481. अशनायोदन्योर्धनेऽनि 4, 1, 23
143. अशब्दे विरते 8, 3, 12
1030. अश्नोतेश्च लसयोः 6, 3, 104
1319. अश्विनोर्व्यचः स्वसृ 4, 2, 99
2810. अश्वपतेरमे उकञ्चिपतौ 3, 3, 153
2663. अश्वत्थेन 3, 1, 9
3882. अश्वाघस्यात्वसो रेफादिषि 6, 2, 148
534. अश्वे 1, 4, 23
938 अश्वेषाद्यां च मात्रां हलादौ 6, 3, 10
1070. अश्वक्षीरवृषलवणात्तैलवृते 6, 1, 156
1007. अश्वे अविषादजस्य 6, 3, 70
3731. अश्वैकोनविंशतेरतच् 6, 2, 57
1613. अश्वैकादशीभ्यो 6, 4, 172
1882. अश्वत्थदनोदनाद्रोषे 5, 2, 81
2795. अश्वत्थिभावे चाचार्योपसर्जनात् 3, 3, 137
3179. अश्वत्थधवखदिरपूतनिम्बाम्रकार्ष्यतिन्दुकेषु 3, 3, 167
690. अष्टनः 2, 1, 23
716. अष्टनः संज्ञायां 2, 2,5
2101. अष्टाभ्यः 5, 4, 33
1381. अष्टाभ्य औश् 4, 3, 11
1742. अष्टाभ्यो ढ्रिः 5, 1, 78
1418 अष्टाभ्यो ढ्रिश्च पुत्रपौत्रप्रत्यवसानेषु 4, 3 43
1770. अष्टाभ्यो वुन् 5, 1, 107
558. अष्टाभ्यो रक्तवर्णयोषे 2, 3, 5
1237. अष्टाभ्यो भवत् 4, 2, 34
1299. अष्टाभ्यो वृद्धवत् 1, 2, 57
1493. अष्टाभ्यश्चौ[1]शिरःप्रभृतिभ्यः 4, 3, 108
1340. अष्टादिभ्यश्छिखादी 4, 2, 116
2045. अष्टनोऽधिकं पूरयति 5, 3, 90
1069. अंसीरासस्तुन्दे नगरे 6, 1, 155
2306. अंशस्यवयवादानमन्ने क्विपि 3,1, 35
2047. अंशवदो विभाजे द्वयोरेकस्य[2] 5, 3, 92
3955 अंशून्न च विद्युवत् 8, 1, 48
2801. अंशूने भिक्षूटौ 3, 3, 144
2785. अंशूने शिरवाद्यात् 3, 3, 6
1948. अंशवर्धनाभ्यामुभयो उद्भवादिभ्यः 5, 3, 2
2083. अंशिआरभ्यर्चेषु वुन् 3, 3, 146
3951. अंशं हारिणमन्ने उनुप्रयमैम्[3] 8, 1, 44
743. अंशं हेषे 2, 1, 64
3712. असः 6, 1, 165
1076. असि च 7, 2, 118
2216. असादासिचि 3, 4, 104
342. असः कः 6, 2, 103
955. असः षेषे 5, 4, 70
1973. असच् 5, 3, 25
1842. असः संज्ञायामरिष्टाभे इति च 5, 2, 43
1841 असिनिदम्भ्यां यो नः 5, 2, 40
2004 असेरिकच्यवादा[4] 5, 4, 11
1959. असो उत् 5, 3, 12
2539 असरती सत्रमे 6, 1, 140
2611. असरू पशुभ्यः 7, 2, 75
1603. असरादिभ्यः छन् 4, 4, 53
761. असुरिप्रादयः 2, 2, 18
2043. असूरीयसीयुष्टाभ्यो दः 5, 3, 88
3870 असृजं वनत् 6, 3, 136
1954. कः तिष्ठोः 7, 2, 104
2044 कृत्वा सुच् 5, 3, 89
3976. कृत्वसे च पूरणोऽहादौ 8, 1, 69
732. कृत्वसामि कृत्वसोः 2, 1, 53.
2029 कृत्वसे 5, 3, 74
142 कृत्वोः[5] 8, 3. 37
1056. कृत्वसि च 8, 4, 13
806. कृत्वसुप्रागम्बरस्यात् 5, 4, 105
2968. कृत्वारथोर्वसोर्विधिः 3, 2, 61
3760. कृत्वारच् 6, 2, 26

762. कृदाद॰ चम्बादिभिः 2, 1, 70
3829 कृभ्वाश्वां चयि 6, 2, 95
1306. कृदुदन्तश्चेतश्चेत्यो कृन्मुद् 4, 2, 87
838. कृन्मयीषु च 5, 4, 139
2776. कृधनाईंधतरिकल्पपुर्वसूत॰ 6, 2, 42
1190. कृधनादिभ्यो यः 4, 1, 172
1175. कृधादिभ्यो यः 4, 1, 151
1316. कृसृभृवृस्तिहीनाभ्यः स्नु॰ 4, 2, 96
1132. कृसदाया या 4, 1, 127
1552. कृसत्यलोपाद्यादच् 4, 4, 4
1162. कृसात्याः 4, 1, 139
1498. कृसाराादिभ्यो वुन् 4, 3, 118
1721. कृसिवाचलुक्षो च 5, 1, 55
1883. कृसृधाद्यादन् 5, 2, 85
2060. कृसाराभ्यः 5, 3, 105
2732. कृसिरिवेः आर्चा इलच॰ 3, 1, 90
1581. कृसीदयजेराद्यात् च्छन्दसी 4, 4, 31
3836 कृसृजकृपकृन्मदां विसे 6, 2, 102
1058. कृसृज्युकचि वासिः 6, 1, 143
2245 कृसेरचुः 7, 4 62
3855. कृसृजीरचुलचूत॰ 6, 2, 121
3863. कृसृजुदस्वसकर्षाः संज्ञायाच् 6, 2, 129
1369. कृसृधपर्वाद्वुरछाघे 4, 2, 145
3062. कृच्छ्रमहतयोः कर्मः 7, 2, 22
614. कृमः प्रतियत्ने 2, 3, 53
3277. कृमः च च 3, 3, 100
2129. कृमो हितीयतृतीय॰ 5, 4, 58
2934. कृमो हेतुताच्छील्ये॰ 3, 2, 20
2239. कृहाडु म कुम्बचे 3, 1 40.
1413. कृसलकर्मणीत॰ 4, 3, 33
1496. कृते ग्रन्थे 4, 3, 116
179. कृत्तद्धितसमासाच्च 1, 2, 46
2835. कृत्यचः 8, 4, 29
749. कृत्यतुल्याख्या अजात्या 2, 1. 63
2841. कृत्यल्युटो बहुलम् 3, 3, 113
2831. कृत्याः 3, 1, 95
629. कृत्यानां कर्तरि वा 2, 3, 71
3441. कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः 3, 4, 14
3312. कृत्याच् 3, 3, 171
695. कृत्यैरधिकार्थवचने 2, 1, 33
720 कृत्वोर्थे के 2, 1, 43
3894. कृत्वोऽर्थकचि 6, 2, 160
622. कृत्वोऽर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे 2, 3, 64
374. कृदतिङ् 3, 1, 93
449. कृदेजन्तः 1, 1, 39
2350. कृषो रो नः 8, 2, 18
2117. कृञ्चस्तियोगे संपदा॰ 5, 4, 50
3406. कृञ्चुटिल्यर्थेषु 3, 1, 59
3595. कृवेरनुदकि 7, 4, 64
2293. कृवृहन्तुधृषुणुवो क्ति 7, 2, 13
3201. कृ धान्ये 3, 3, 30
1144. केवलनिमूलसमासार्थां वा॰ 7, 3. 2
834. के ज्ञः 7, 5, 13
1248. केदाराद्यच्च 4, 2, 40
488. केवलमामकभागदेय॰ 4, 1, 30
1916. केषाद्यो ऽन्यतरस्याद् 5, 2, 109
1257. केदारादाण्णौ वृद्धाच॰ 4, 2, 48
1027. कोः कत्तत्पुरुषे ऽचि 6, 3, 101
1291, 1517 कोपधाच्च 4, 2, 79. 3, 137
1356. कोपधादण् 4, 2, 132
1417. कोपाद्वुञ् 4, 3, 42
1512. कौपिञ्ज बहुलितपदाद्यण् 4, 3. 132
1214. कौमारापूर्ववचने 4, 2, 13
477. कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च 4, 1, 19
1179. कौरव्यमाण्डूकार्याभ्यां च 4, 1, 155
2217. क्विति च 1, 1, 5
3012. क्षत्रवपु शिवृ 1, 1, 26
625. क्षेप्ये च वर्तमाने 2, 3, 67
597. क्षेपेऽवाक्षवाद्यात् 4, 1, 51
3313. क्षिपकौ च संज्ञायाच् 3, 3, 17
3779. क्ष्मे च 6, 2, 45
706. क्षेम च प्रशंसायाच् 2, 2, 12
739. क्षेम प्रियभद्रेणाण्यम् 2, 1, 60
722. क्षेमप्रियमद्रात्राण्यवयाः 2, 1, 45
3795. क्षे प्रियार्थे 6, 2, 61
3087. क्षो ऽधिकरणे च ध्रौव्य॰ 3, 4, 76
1570. क्ष्मो मैत्रिण्यत् 4, 4, 20
785. क्त्वा च 2, 2, 22
456. क्त्वातोसुन्कसुनः 1, 1, 40
3560. क्त्वादि च्छन्दसि 7, 1, 33
3321. क्विप् स्वमज्यत्वनोः 6, 4, 31
3569. क्त्वो यक् 7, 1, 47

837. अवङ्स्फोटायनस्य 6, 3, 36
2658. अवधि च 7, 4, 33
2119. अवयवाच्च 6, 4, 152
2660. अवस्था शिल्पिनः 6, 4, 60
3150. अवाच्चालम्बनात् 8, 2, 170
2447. अशुवनेभ्यश्च 4, 3, 65
1270. अश्वपत्यादिभ्यश्च° 4, 2. 69
2891. अश्वो युक्तायां° 3, 1, 130
3852. अश्वत्थादेश्च 6, 2. 112
2322. अष्टनः परस्मैपदेषु 7, 3, 76
3929. असमस्त स्त्रियां 6, 4, 18
1271. असादिभ्यो युक् 4, 2, 61
66. असमासवर्ग 8, 1, 82
2978. अस्मे च 3, 2, 69
581. अस्तार्थैरयुक्तस्य च वा° 2, 3, 14
2825. अस्तावनस्तिहारे लोट् 3, 4. 2
2600. अहःसीमां चौ 6, 1, 48
2687. अहो अधुनैतर्हि° 1, 3, 21
1534. अहीयरुत्वरिणाकात् 4, 3, 156
506. अहोरात्रेरवयवप्राणिनः 4, 1, 50
575. आगन्तुदेर्भावनुषा° 1, 4, 37
576. आगन्तुदोरुपसर्गयोः कर्मणि 1, 4, 38
3131. आगमवतामैन्यश्च 3, 2, 151
1200. आगस्त्यादिभ्यश्च 4, 1, 80
2554. आगस्त्यादिभ्यः शसा 3, 1, 81
3049. आङ्गिरः शत्रभिषुगोः 7, 2. 50
3242. आङ्गो दीर्घायां च 3, 3, 65
3095. आङ्गुष 3, 2, 107
1960. आङ्गिरसि 7, 2. 106
877. आङ्गिरसायन युवः 8, 2, 62
2983. आङ्गिरस् च 3, 2, 76
1161. आचार्यात् 4, 1, 138
3689. आचो णिन्याचे 6, 1, 201
65. आच्यजन्तो आच्यार्थे 6, 1, 81
3032. आजो नः 8, 2, 53
2791. आज्ञायामने धुर् 3, 3, 133
3338. आतिः 6, 4, 59
3623. आतीः स्त्रियां क्तिनाक्तिनौ 8, 2, 104
3015. आतो दीर्घात् 8, 2 46
1222. आदिरादृदम् 4, 2, 20
912. आद्यन्तयोः 2, 4. 8
1138. आद्यादिभ्यो वा 4, 1, 131
1499. आद्यादिगणसूत्रात्° 4, 3, 119
3058. आधर्वणात्तथात्° 7, 2, 18
792. आद्यादिषु च 3, 4, 39
3773. आद्यादेः शैलदेवे 6, 2, 39
1892. आनिवृत् परदेवे चिरिच्छयोः 5, 2, 92
724. 3842. आने 2, 1, 47. 6, 2, 108
2961. आनमिवनद्रे उच् च 3, 2, 44
2337. आनस्यादि 7, 3, 72

आ

3478. आ च 4, 4, 132
2955. आपि इयः 6, 4, 94
688. आदृदा क्त्वे 2, 1, 26
1254. आपिडादिभ्यश्च 4, 2, 45
3304. आभो च च 3, 3, 125
76. आरक्षाभयोर्विसर्जनीयः 8, 3, 15
121. आरि च 8, 4, 55
1259. आर्षनोरञ् 4, 2, 50
1668. आर्षवयवनाचार्यिसमूह° 5, 1, 7
1630. आर्षः कर्मपुराणे 4, 4, 78
1698. आर्षा देवात् 5, 1, 33
803. आर्षा प्राचाम् 5, 4 101
2943. आस्यनञ्यवस्य 6, 3, 66
3513. आहेरडवदि 6, 1, 52
255. आस्त्वात्परस्य 6, 1, 112

इ

3873. इकिसरकोषधात्मनः 6, 2, 139
540. इकिसुञ्जिभ्यस्तथायां° 1, 4, 52
3783. इकिरञ्जेः 6, 2, 40
3977. इकिर्जेतौ 8, 1, 70

23. अतिप् 1, 4, 60
585. अत्यष्टकार्णयि द्वितीया° 2, 3, 12
3958. अत्यर्जलोटसूप° 8, 1, 51
3986. अत्यर्जीकर्णेजरिवच 3, 4, 72
3144. अत्यरु 3, 2, 164
2848. अदभ्यवरचनद्वादुपवर्षे 3, 1, 100
3747. अन्तश्चवर्षं वाचिके 6, 2, 13
2705. अन्यारादितरर्तेदिक्° 1, 3, 32
874. अन्यस्येदमुप्रतिमुपुरभिभ्यः 5, 4, 135
2986. अपः क्ती 6, 4, 40
2964. अपच्च 3, 2, 47
2363. अपदमनमसमनसां लोपः° 6, 4, 98
2401. अपेरिद् अत्यर्तेषेषु 7, 2, 58
1435. अप्तोरात्र्यः 4, 3, 58
1107. अर्णादिभ्यो यत् 4, 1, 105
1361. अर्हीश्वरपदाच्च: 4, 2, 137
2799. अर्हार्थां खदविधात्योः 3, 3, 142
2866. अर्हार्थां च 3, 3, 149
915. अवाक्षमप्रतीवि च 2, 4, 11
967. अविधुविभ्यां स्थिरः 8, 3, 95
2908. अस्यतच् 3, 1, 146
1362. अहादिभ्यच् 4, 2, 133
2461. आङ् कुटादिभ्यो ञ्णिन्ङित् 1, 2, 1
2459. आङ् णिति 2, 4, 49
1917. आतश्चोपसर्गात्कःकावात् 5, 2, 110
2223. आतिस्त्वाद्युवाभ्यः क्विप् च° 2, 4, 77
1275 आधिविद्विजिजेविजयि° 6, 4, 165
3738. आधमनयजोः प्रमाणे 6, 2, 4
2922. आपोऽधुक् 3, 2, 8
683. आरेच् जेमनयम् 5, 4, 112
1655. आहाभिभ्यश्च 4, 4, 113
1788. आहयजनभ्राजभासादिभ्यः छन्दसि° 5, 1, 124
2448. आहो उदोष्टे 7, 3, 91
2630. आहो वक्तुमोः 7, 4, 82
2380. आहो उदिर्यंयोगादोः 7, 4, 29
2303. इगुपधज्ञाकिरादिभ्यः कः° 3, 1, 28
3404. इगुपधलक्षणे 3, 1, 50
2393. इङितश्च: क्त्र 3, 1, 5
97. इदोऽधुदो उपसर्गस्था° 8, 2, 86
3280. इदोऽय् एकः 3, 3, 103
2739. इन्धिभवत्योः शतृसप्तमी 1, 3 69
1143. इन्धानादिभ्यश्च 4, 1, 136
1642. इन्धभवि वंशुभ्यो ञ्णः 4, 4, 90
2906. इयेः कः 3, 1, 144
3574. इरोः वाहाहसे 7, 1, 57
3298. इरोरचरचरवच° 8, 3, 119
3812. इरोत्यिवर्णं वार्णे 6, 2, 78
274. इरोऽो विच् 7, 1, 90
1479. इरोत्यिवाहनेभ्यो ढ° 4, 3, 99
1799. इरोत्यरवाच्छ्वाढ्या° 5, 1, 134
1506. इरोत्यरवाद्वुञ् 4, 3, 126
1171. इरोत्यिवाः कुत्सने च च 4, 1, 147
1459. इरोत्यादञ् 4, 3, 80
1094 इरोत्यादिन्यवियाम् 4, 1, 94
3803. इरोत्यात्रेवाविभाजन° 6, 2, 69
1199. इरोत्यवयवात् 4, 1, 79
1093. इरोत्ये कुलजादिभ्यश्छन् 4, 1, 93
1081. इरोत्ये ञ्युवर्णात् 4, 1, 89
1246. इरोत्योद्भोद्भीरञ् 4, 2, 39
1705. इरोद् मुखो उर्थप्रत्ययपरिमाणा° 5, 1, 39
1135. इरोधाया वुक् 4, 1, 129
1538. इरोधवेरोवेद् 4, 3, 160
1554. इरोधुक्षाद्वुञ् 4, 4, 6.
3806. इरोविद्याजविदि° 6, 2, 72
1360. इरोवाण्णेरध्य 4, 2, 136
729. इरोरहितलुकि 5, 4, 92
1525. इरोद्वुञ् पुरोवे 4, 3, 145
1862. इरोधदादिभ्यो वुञ् 5, 2, 62
1819. इरोष्टाल्लुक् चुलुचुपवे 5, 2, 18
1060. इरोधवं वेधिताहेवि° 6, 1, 146
656. इरोविदोधवर्णलक्ष 1, 2, 48
3775. इरोः वादवादिभारविषु 6, 2, 41
1010. इन्धान्तादिके च 6, 3, 79
3582. इविधरजनि° 7, 2, 34
3234. इहसुहृदिनिहमनस्य 3, 3, 53
2412 इहिभ्यामविभ्यश्च° 6, 1, 16
2562. ईहो उदिति दीर्घः 7, 2, 37
797. ईशानजीवाभ्यां च ढक्यः 5, 4, 95
1377. ईशानजवीवजेवाद° 4, 3, 7
1251. ईशानजनपदेभ्यश्छन् 4, 2, 43
3796. ईशः सिचिवनि 6, 2, 62
1440. ईशाशवेद्वुञ्पूर्वात् 4, 3, 61
1314. ईशाशवाद्वुञौ 4, 2, 94

3818. द्वारी अधिवचनात् 6, 2, 84
939. द्वास्यवनुर्वयेभ्यः 1, 2, 73
1434. द्वीवाभ्यां ऊङ् च 4, 3, 57
1421. द्वीप्रत्ययस्यात्पूर्वपदस्यात् 4, 3, 46
1424. द्वीप्रत्ययाच्चोपसर्जनात् 4, 3, 49
2639. द्वो दन्ति 8, 2, 20
3119. ध्वाक्षित्वस्यानङुदात्तः 3, 2, 139

ध

975. धकारान्तस्य सावनडुहः 6, 3, 17
3463. धकारोऽसंयोगादेः 4, 4, 117
1267. धनः स्त्रियां क्तिनेति नः 4, 2, 58
3236. धनधोरम् 2, 4, 38
3189. धञि च भावकरणयोः 6, 4, 27
2034. धनिलघी च 5, 3, 79
985. धातुप्रातिपदिकयोः 6, 3, 43
3550. धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् 6, 4, 100
2462. धुभास्फान्ताग्रहां 6, 4, 66
3063. धुवीरुपधायाश्च 7, 2, 23
245. धेर्डिति 7, 3, 111
3584. धोर्लोपो लेटि वा 7, 3, 70
3819. धोपदेशस्य च 6, 2, 85
2471. ध्वशोरेद्धावभ्यासस्य 6, 4, 119

न

134. नकारस्य हलन्तस्य सं 8, 3, 32
3700. नञि च 6, 1, 212
246. नञिवयुक्तस्य 6, 1, 110
216. नञिवयोः प्रतिषेधे 7, 1, 15
43. निष्ठा 1, 1, 53
296. निपातस्यैकाचः 1, 4, 6
382. नेयङुवङोः स्थानिवत् 7, 1, 28
270. नेरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य 7, 3, 116
204. नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च 7, 3, 23
130. नृनरयोर्वा 8, 3, 23
1001. नृन्पुंसयोर्भस्यनङृदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च 6, 3, 63
182. नृवराट्प्रातिपदिकात् 4, 1, 1
3724. नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुलाफलेभ्यः 6, 1, 178

प

2136. पकिरः स्वाङ् 2, 4, 54
2315. पक्षि 6, 1, 11
3679. पक्षमत्वरत्वात् 6, 1, 218
2863. पक्षोः कु तिहतयोः 7, 3, 52
1134. पक्षतात्पा वेरङ् 4, 1, 128
331. पञ्चन्नवुदोरनुदात्तः 7, 1, 98
3682. पञ्चः सन्धि 6, 1, 167
631. पञ्चमी भयादिभ्यः 2, 3, 73
698. पञ्चम्यर्थे सदर्थानवधि 2, 1, 36
3777. पञ्चम्यर्थे सदर्थे 6, 2, 43
570. पञ्चम्यर्थे संज्ञायाम् 2, 3, 13
3396. पञ्चम्यर्थे बहुलं छन्दसि 2, 3, 62
753. पञ्चम्याङो नक्षिपया 2, 1, 71
1141. पञ्चम्याङुदो ऽम् 4, 1, 135
3964. पतत्तिदिवयोरादिः 8, 1, 57
1014. पतरो ब्रह्मचारिणि 6, 3, 86

1255. चरणेभ्यो धर्मवत् 4, 2, 46
1556. चरति 4, 4, 8
2636. चरणलोपश्च 7, 4, 87
2930. चरेष्टः 3, 2, 16
1677. चर्मणो ऽञ् 5, 1, 15
3352. चर्मोदरयोः पुरे 3, 4, 31
3128. चलनशब्दार्थाद° 3, 2, 148
3966. चवावेवे प्रायस्य 8, 1, 59
20. चादयो ऽसत्त्वे 1, 4, 57
3970. चादिलोपे विभाषा 8, 1, 63
3935. चादिषु च 8, 1, 58.
2347. 3511. चायः की 6, 1, 21. 35
901. चार्वै द्रुहः 2, 2, 29
3969. चाहलोप एवेत्यवधारणम् 8, 1, 62
2329. चिणो लुक् 6, 4, 104
2732. चिण्वदनुनासिकेषु° 6, 4, 93
2513. चित् से पदः 3, 1, 60
2758. चित् सावनडुहोः 3, 1, 66
3710. चितः 6, 1, 163
1047. चिदिः कपि 6, 3, 127
1755. चिन्तपति णिच्तयोः 5, 1, 89
2893. चिण्वादिभिर्वे च 3, 1, 132
2807. चिर्लीकरणे च 3, 3, 150
3620. चिहिलि लोपमात्रे° 8, 2 101
3382. चिण्णमुलिचवि° 3, 3, 105
2569. चिण्णमुलोर्दीर्घो 6, 1, 54
3861. चीरमुपधायाः 6, 2, 127
186. चुटू 1, 3, 7
1573. चूर्णादिभिः 4, 4, 23
3868. चूर्णादीन्यप्राणिषु° 6, 2, 134
3860. चेलखेटकटुक° 6, 2, 126
3354. चेले क्नोपेः 8, 4, 33
378. चोः कुः 8, 2, 30
3652. 417. चौ 6, 1, 222. 3, 139
2561. च्छ्वोः शूडनुनासिके च 6, 4, 19
1222. च्ति शतृ 3, 1, 43
2222. च्लेः सिच् 3, 1, 44
2120. च्वौ च 7, 4, 26

छ

1489. छन्दसिनो ठिनुक् 4, 3, 109
1230. छ च 4, 2, 23
1612. छत्रादिभ्यो णः 4, 4, 62
1675. छदिरुपधिबलेर्ढञ् 5, 1, 13
3421. छन्दसि सहलेभ्यः 3, 3, 129
3495. छन्दसि वनु 5, 1, 106
3492. 3507. 3532. छन्दसि च 5, 1, 67
4, 142. 6, 3, 126
3450. छन्दसि छम् 4, 3, 19
3407. छन्दसि निष्टर्क्यदेवयुव° 3, 1, 123
1889. छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ 5, 2, 89
3391. छन्दोनाम्नि च 1, 4, 81
3387. छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् 1, 2, 61
3093. छन्दसि लिट् 3, 2, 105
3423. छन्दसि लुङ्लङ्लिटः 3, 4, 6
3408. छन्दस्य पनवनरक्षिमवाम् 3, 2, 27
छन्दसि शायजपि 3, 3, 49
3432 छन्दस्युभयथा 3, 4, 34
3409. छन्दसि यङः 3, 2, 68
3600. छन्दसीरः 8, 2, 15
1645. छन्दसो निर्मिते 4, 4, 93
1450. छन्दसो यदणौ 4, 3, 71
3942. छन्दस्यनेकमपि° 8, 1, 35
3545. 3575. छन्दस्यपि दृश्यते 6, 4, 73. 7, 1, 76
3435. 3340 3548. छन्दस्युभयथा 3, 4, 117
6, 4, 5. 86
3648. छन्दस्यृदवग्रहात् 8, 4, 26
1509. छन्दोगौक्थिक° 4, 3, 129
3205. 3206. छन्दोनाम्नि च 3, 3, 34. 3, 94
1278. छन्दो ब्राह्मणादिषु च° 4, 2, 66
3820. छान्दसवदिह भाषायाम् 6, 2, 86
3297. छान्दसो वर्णलोपो वा 6, 4, 96
825. छाया बाहुल्ये 2, 4, 22
146. छे च 6, 1, 73
1729. छेदादिभ्यो नित्यम् 5, 1, 64
2561. छ्वोः शूडनुनासिके च 6, 4, 19

अ

428. अकित्याद्यः षट् 6, 1, 6
1432. अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः 7, 3, 25
1348. अकर्मकादकर्मणोरेव 4, 2, 124
1186. अकर्मकाच्छावस्त्रिवादयः 4, 1, 168
1480. अकर्मणां अकर्मवत् 4, 3, 100
1293. अकर्मके शुष् 4, 2, 81
3413. अकर्मकस्यात्मनः 3, 2, 67
2504. अकर्मकस्य गत्यर्थानां कालेः 6, 4, 42
593. अकिर्तुः प्रकृतिः 1, 4, 35
3542. अकिति च 6, 3, 53
2512. अकिदार्धधातोरेव 7, 3, 35
2638. अकृत्सार्वधातुयोर्दीर्घः 7, 4 86
1544. अक्ष्णो वा 4, 3, 165
864. अक्ष्णो घुरि सुपः 5, 4, 125
3690. अगः खरवत् 6, 1, 202
227 अगारा;अरण्यतरस्याम् 7, 2, 101
3135 अगवयिषकुट्टः 3, 2, 155
312 अग्नेर्ढोः ढिः 7, 1, 20
214 अघः ढी 7, 1, 17
241. अचि च 7, 3, 109
2498. अचतेरेव 6, 4, 116
3331. अचतेरेव णिच् 7, 4, 43
3145. अजुषदः 3, 2, 165
2480 अञ्चो अनिटिचस्किन्दिषु 7, 3, 85
1531. अणकर्मेन्द्र परिभाषे 4, 3, 153
3904. अणिकाव कुत्वादि 6, 2 170
2037. अणिगाङः कर्तृ 5, 3, 81
910. अणिरभ्राणिनाम् 2, 4, 6
2804. अणुदयोर्लिङ् 3, 3, 147
518. अणेरकीर्तिचयाद्यः 4, 1, 63
842. अणेरेव 6, 3, 41
1081. अण्यन्ताच्च 5, 4, 9
817. अण्यासवाद्यासगेर्यः 1, 2, 88
3954. अण्वपूर्वम् 8, 1, 47
500. अण्वर्थकुदवर्णयोः 4, 1, 42
3330. अण्वर्णवां णिचावः 6, 4, 32
872. अतावा णिङ् 5, 4, 134
3303. अतोऽनाभावः 3, 3, 124
617. अतिनिग्रहणवाङ्गः 2, 3, 56
2589. अतुसेर्वा 7, 4, 6
3137. अतृदिवितीच्छाः 3, 2, 157
1441. अतोगुणाङ्गुलेरयः 4, 3, 62
3092. अतोर्लेरसूत् 3, 2, 104
1090. अतोऽनि तु वंशवे वुग् 4, 1, 163
2054. अतोऽनिञ्जमां यावधवे 5, 3, 99
780. अतोऽनोऽपिचदादीनवन्ये 1, 4, 79
3130. अतृदकृन्त्वदनप्रत्ययः 3, 2, 150
3697. अतृहृकृसृभ्यः षः 6, 1, 209
2481. अतृहि च 7, 3, 83
2489. अतृहीत्वादिभ्यः श्नुः 2, 4, 75
3327. अतृहृत्वोः किति 7, 2, 55
2291. अतृस्तुदोः 3, 1, 58
1409. अतो ओषयदाभ्याम् 7, 3, 18
2511. अतोर्लोपः 7, 3, 79
2781. अत्यन्तसृजां वर्णः 1, 3, 57
612. अतो दृनिदर्मस्य खरवे 2, 3, 51
2011. अत्र च 5, 3, 61
3340 अत्रेत्व 6, 1, 42
2012 अत्वादादीयवः 6, 4, 160
1021. अत्रोतिरायुधः स्त्रीभः 8, 3, 83
1015. अत्रोतिर्मनपदरात्रिः 6, 3, 85
1921. अत्रोत्वाभ्यिक्षा 5, 2, 114
2654. अत्वरत्वलिभ्यधिः 6, 4, 20
2902. अत्वसिसिचमन्तेभ्यो यः 3, 1, 140

आ

882. 1898. आयः 5, 4, 111. 8, 2, 10
119. आयो हो ऽन्यतरस्याम् 8, 4, 62
71. आरो चरि वर्णे 8, 4, 65
84. आवां अशो ऽन्ये 8, 2, 39

52 अकर्तरि च कारके 8, 4, 53
2281 अकर्तरि च कारके 8, 2, 26
3683. अकर्मकाच्च 6, 1, 180
2280. अकर्मकाद्धातोर्यः 8, 2, 40
2256. अकथं च 8, 4, 195
2213. अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः 3, 4, 103
2169. अकोर्जातेः 7, 1, 5

अ

1533. अजिरशिशिरशिवमित्रवरुणार्यमणः कुः 4, 3, 155
3088. अजेर्व्यघञपोः 3, 2, 137
3686. अञ्जेःसिचिलिटोर्वा 6, 1, 187
2072. अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् 5, 3, 119

ट

201. टाङसिङसामिनात्स्याः 7, 1, 12
458. टाङ्यसिङसोरात् 4, 1, 9
470. टिड्ढाणञ्द्वयसज् 4, 1, 15
2233. टित आत्मनेपदानां टेरे 3, 4, 79
3167. 1786 टेः 6, 4, 143. 155.
3267. ट्वितोऽथुच् 3, 3, 89

ठ

1303. ठक्छौ च 4, 2, 84
1454. ठगायस्थानेभ्यः 4, 3, 75
1249. ठञ् कवचिनश्च 4, 2, 41
1170. ठस्येकः 7, 3, 50
2035. ठाजादावूर्ध्वं द्वितीयादचः 5, 3, 83

ड

259. डति च 1, 1, 25
461. डांसुमाम्बाभ्यन्तरत्वात् 4, 1, 1
131. डः सि धुट् 8, 3, 29
3266. डिच्चः स्त्रिः 3, 3, 88

ढ

1139. ढक्यो ढोपः 4, 1, 135
1122. ढक् च मण्डूकात् 4, 1, 119
3455. ढरलोपे 8, 4, 108
1142. ढे लोपो ऽकद्र्वाः 6, 4, 147
2835. ढौ ढे लोपः 8, 3, 13
134. ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घो ऽणः 6, 3, 111

ण

3216 णयः क्षिपकायम् 5, 4, 14
2288 णयुलुचमौ वा 7, 1, 91
2564. णिच् 1, 3, 74
3813. णिचि 6, 2, 79
2312 णिजिरुबुज्भ्यः शर्तरि चङ् 3, 1, 48
2738. णेरनौ यत्कर्मणि लौ° 1, 3, 67
3066. णेरध्ययने वृत्तम् 7, 2, 26
2313. णेरनिटि 6, 4, 51
2836. णेर्विभाषा 8, 4, 30
3117. णेरस्यटि 3, 2, 137
2286. णौ चः 6, 1, 65
2607. णौ गदिरदीपजनेः 2, 5, 46
2314. णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः 7, 4, 1
2579. 2601. णौ च° 2, 4, 51. 6, 1, 31
2881 ण्यक्षत्रियार्षञितो° 7, 3, 65
1267. ण्यक्षत्रियार्षञितो° 2, 4, 58
3284. ण्यासश्रन्थो युच् 3, 3, 107
2909. ण्वुच् च 3, 1, 147
2895. ण्वुल्तृचौ 3, 1, 133

त

2156. तङानावात्मनेपदम् 1, 4, 100
1453. तङ आनात्मः 4, 3, 74
684 तत्पुरुषः 2, 1, 22
786. तत्पुरुषस्यावयवात्° 5, 4, 86
745. तत्पुरुषः कालाधिकरणैः° 1, 2, 42
972. तत्पुरुषे कृति बहुलम् 6, 3, 14
3736. तत्पुरुषे तुल्यार्थैतृतीयाः° 6, 2, 2
3857. तत्पुरुषे सामासाः° 6, 2, 123
822. तत्पुरुषो ऽनञ्कर्मधारयः 2, 4, 19
2089. तत्प्रकृतवचने मयट् 5, 4, 21
1578. तत्प्रत्ययमुपूर्वपीवः° 4, 4, 23
1130. तत्प्रत्ययस्य च 7, 3, 29
2575. तत्प्रयोजको हेतुश्च 1, 4, 55
723 तत्र 2, 1, 46
1863. तत्र कुशलः पथः 5, 2, 63
1760. तत्र च दीयते° 5, 1, 96
1393. तत्रजातः 4, 3, 25
1779. तत्र तस्येव 5, 1, 116
846. तत्र तेनेदमिति सरूपे 2, 2, 27
1620. तत्रनियुक्तः 4, 4, 69
1428. तत्र भवः 4, 3, 53
1709. तत्रविदिव इति च 5, 1, 43
1650. तत्र साधुः 4, 4, 98
1215. तत्रोपपदसप्तमीस्थः 4, 2, 14
781. तत्रोपपदं सप्तमीस्थम् 3, 1, 92
1808 तत्सर्वादेः पथ्यङ्गं° 5, 2, 7
538. तथा युक्तं चानीप्सितम् 1, 4, 50
1269. तदधीते तद्वेद 4, 2, 59
2125. तदधीनवचने 5, 4, 54
1674. तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ 5, 1, 12
1728. तदर्हति 5, 1, 63
1780. तदर्हम् 5, 1, 117
1295. तदशिष्यं संज्ञाप्रमाणत्वात् 1, 2 53
1846. तदस्मिन्नाधिकमिति 5, 2, 45
1882. तदस्मिन्नूनं भावे° 5, 2. 82
1279. तदस्मिन्पुरीति° 4, 2, 67
1713. तदस्मिन्वृद्ध्यादयलाभः° 5, 1, 47
1317. तदर्थे दीयते नियुक्तम् 4, 4, 66
1678. तदस्य तदस्मिन्स्यादिति 5, 1, 16
1601. तदस्य परिमाणम् 4, 4, 51
1723 तदस्य परिमाणम् 5, 1, 57
1758. तदस्य ब्रह्मचर्यम् 5, 1, 94
1837. तदस्य संजातं तारकादिभ्यः° 5, 2, 36
1427. तदस्यां प्रहरणमिति° 4, 2, 57
1894. तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् 5, 2, 94
1968. तदो दा च 5, 3, 19
381. तदोः दः सावनन्त्यवोः 7, 2, 106

1465. अङ्गस्यति चविधिलक्षणयोः 4, 3, 85
1716. अङ्गस्यति अङ्गस्य अङ्गि° 5, 1, 50
448. अङ्गिसर्वनामविभक्तिः 1, 1, 38
3711. अङ्गिसर्वस्य 6, 1, 164
530 अङ्गिसाः 4, 1, 76
728. अङ्गिसार्वधातुकयोः° 2, 1, 51
1975. अङ्गिसेध्यशासादेः 7, 1, 17
2104. उदुपधात्संप्रसारणादपो 5, 4, 36
1193. अङ्गावयव अङ्गुः 2, 4, 62
1627. अङ्गुलिसंख्यस्य° 4, 4, 76
3471. अङ्गाभावाद्युपधानां° 4, 4, 125
2466. अनादिकृमुल्यन्तस्य सः 3, 1, 79
2547. अनादिष्वसत्त्वादीनां 2, 4, 79
3549. अनिदितां हल उपधायां क्ङिति 6, 4, 99
2339. अनुकरणे अजितः 3, 1, 76
2759. अनोरेर्देशे 6, 4, 44
2622. अनोरेषिचाक्षायां 6, 4, 17
1870. अन्तादिवच्चाधुडुसे 5, 2, 70
2466. अन्तादिकृमुल्यन्तः सः 3, 1, 79
2547. अन्तादिष्वसत्त्वादीनां 2, 4, 79
15. अन्तरङ्गानपि विधौ 1, 1, 70
2771. अन्तरङ्गाः कर्मसंज्ञायामेव 3, 1, 88
1909. अन्तरङ्गस्य ज्यादेः 5, 2, 102
2760. अन्तरो अनुसाधने च 3, 1, 65
3567. अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरन्तरङ्गस्य 7, 1, 45
1744. अन्तर्धौ येनादर्शनमिच्छति° 5, 1, 80
2833. अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते 3, 4, 70
3499. अन्योदर्शनेषु च° 5, 3, 20
3627. अन्योन्यौषधि संदिताद्यात् 8, 2, 103
1553 अन्तरि 4, 4, 5
2003. अन्तरान्तरेण च 1, 1, 22
1372. अन्वर्थकलक्षणाद्वेदवचने 4, 3, 3
398. अन्वयनो ऽसि 7, 2, 96
3785. अपे क्तेलवा पूर्ववत् 6, 2, 51
2834. अपपरिवर्जनाभीयरः 3, 1, 96
836. अपिसादिभ्यो कृत्यबुधः 6, 3, 35
1493. अपिच्च 4, 3, 113
1955. अपेक्ष 5, 3, 8
1896. अपो भत्रादौ 1, 4, 19
2199. अप्यमिश्रा क्रांतं° 3, 4, 101
196. अभ्यासाच्चयो यः शुचि 6, 1, 103
41. अभ्यादिस्वुत्तरपदस्य 1, 1, 67
758 अभ्यासाच्छ उचि 6, 3, 74
2288. अभ्यासाच्छ्वहिरङ्गः 7, 4, 71
1371. अभिनिष्ठि च भुवनाद्वा° 4, 3, 2
40. अभिनिष्ठिति सिद्धिर्हे 1, 1, 66
1765. अभ्यमेत्रवति वं° 5, 1, 101
1665. अभ्यमेहिसच् 5, 1, 5
1759. अभ्य च हविषा वं° 5, 1, 95
3566. अभ्यास आद् 7, 1, 44
1759. अभ्य हविषा° 5, 1, 95
1597. अभ्यर्च्यादेः 4, 4, 47
1704. अभिनिसं संज्ञायां° 5, 1, 38
1281. अभ्यर्थितः 4, 2, 69
83. अभ्यर्चाशीर्लिङ्सु 8, 1, 2
1825. अभ्यर्चाशूल° 5, 2, 24
1849. अभ्यर्चे डाच् 5, 2, 48
1781. अभ्यर्चावयवस्यवसो 5, 1, 119
62. अभ्यर्चोपः 1, 3, 9
1711. अभ्यर्थाः 5, 1, 45
1514, अभ्यर्थितः 4, 3, 134
1445 अभ्यर्थाद्यात् इति° 4, 3, 66
1243. अभ्यर्चाद्यः 4, 2, 37
8. अभ्यर्हितिं उदात्तः 1, 2, 32
1088. अभ्यर्चाद्यत् 4, 1, 92
1500 अभ्यर्चेदत् 4, 3, 120
1708. अभ्यर्चेश्वरः 5, 1, 42
3109. आच्छीनद्योर्नुम्° 3, 2, 129
3784. आदो च गिति° 6, 2, 50
2161 आन्त्रेडवडाकुजादिभ्यः° 1, 4, 102
3134. आत्मनात्मपदेनित्यादयः 3, 4, 75
1530. आत्मनाश्वत्थ्योष्ट्रञ् 4, 3, 152
1877. आवश्यकं प्रहसनिति° 5, 2, 77
2191. आवश्यकाधमर्ण्ययोः 7, 4, 50
2352 आहे च कर्तृः 7, 2, 60
3730. आच्छादुदात्तेः 8, 1, 186
1150. आसिक्षितस्तादिभ्यो इंड्रे 2, 4, 68
1178. आसादिभ्यः क्विप् 4, 1, 154
3935. आसृजिनः 8, 1, 23
2002 आसनाद्य 5, 3, 55
2160. आसन्नारीति त्रीणि° 1, 4, 101
3978. आहि चोदात्तवति 8, 1, 71
3934. आहो चोदात्तादीनि 8, 1, 27

2166. सिकृसिद् चार्वेधधातुकम् 3, 4, 113
3037. सि च 7, 4, 89
3136. सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च 7, 2, 9
1482. सिचिपरिस्मैपदेषु 4, 3, 102
3729. सिच्परिस्मैपदम् 6, 1, 195
2154. सिच् यङ् चि च्वि 3, 4, 73
2484. सिच्यपदेः 8, 2, 73
423. सिजभ्यस्तविदिभ्यो 6, 3, 94
156. सिजादी अव्यादेरचाम् 8, 3, 42
772. सिजादी अव्यथौ 1, 4, 71
3382. सिजेवयवर्ने 3, 4, 60
844. सि सिचमेर्डिति 6, 4, 142
2588. सिच्छेरिट् 7, 4, 5
671. सिच्यङ्गुमभूतीनि च 2, 1, 17
820. सिच्यपुनर्वसोर्नलम् 1, 2, 63
3713. सिजुत्तरो वदः 6, 1, 166
1327. सीरद्व्योत्तरपदाद् 4, 2, 106
1015. सीर्ये ये 6, 3, 87
2340. सीयवद्यसुभवद्विषः 7, 2, 48
3461. सुजादिभ्यश्च 4, 4, 115
3509. सुजादीनां दीर्घो 6, 1, 7
2534. सुदादिभ्यः श्नः 3, 1, 77
2919. सुन्दसोर्वेदेः परिभाषा 3, 2, 5
1924. सुन्दादिभ्य इञ् 5, 2, 117
1945. सुन्दिवसिवपेर्ण: 5, 2, 139
3946. सुपञ्चपञ्चताद्दैः 8, 1, 39
394. सुप्यजातौ णिनि 7, 2, 95
582. सुपर्यादिभ्यश्चाचतुर्थ्यर्थात् 2, 3, 15
3436. सुपर्वे वेदेनवे 3, 4, 9
3175. सुपुन्यपुत्रो स्त्रियां 3, 3, 10
2008. सुरिद्देवेवस्तु 6, 4, 154
2444. सुपस्सुमन्त्रयः 7, 3, 95
630. सुप्यजातेरुपोत्तमाभ्यां 2, 3, 72
10. सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये 1, 1, 9
2007. सुरासुन्दसि 5, 3, 59
2197. सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षेः 7, 1, 35
2474. सुपीवचाहुः 4, 3, 94
3385. सुप्तोपि सुपः 3, 4, 6
709. सुबामन्त्रितं पराङ्गवत् 2, 2, 15
234. सुब्रह्मण्यो नृचः 7, 1, 95
2545. सुबह यजू 7, 3, 92
1029. सुभे च चासौ 6, 4, 103
3782. सुवीरा वर्मणि 6, 2, 48
3394. सुवीरा च दोषलक्षणे 2, 3, 3
692. सुवीरा तत्पुरुषात्कर्मणः 2, 1, 30
321. सुवीरादिषु चाधिक्ये 7, 1, 74
784. सुवीराग्रसुवीरान्यतरस्याम् 2, 2, 21
549. सुवीर्यादौ 1, 4, 85
658. सुवीरावाक्षण्योर्वृषभयोः 2, 4, 84
223. सुवीरावाचनाग्रे 1, 1, 30
3115. सुप् 3, 2, 135
3326. सुषिसृधिकृधेः काञ्यपच्च 1, 2, 25
2301. सृकसमसजसपच्च 6, 4, 122
1192. से महाव्रताः 4, 1, 171
1702. सेन्य इतिच् 5, 1, 37
1778. सेन्यं शिक्षा° 5, 1, 115
1550. सेन्यं दीव्यति खनति° 4, 4, 2
1280. 1743. सेन्यं नितृक्षत् 4, 2, 68. 5, 1, 79
1757. सेन्य परिजय्यलभ्य° 5, 1, 93
1481. सेन्य प्रोक्षत् 4, 3, 101
1762. सेन्य यथाकथाच° 5, 1, 93
1202. सेन्य रक्षं रामात् 4, 2, 1
1827. सेन्य विसरप्रुष्प्लुवगती 5, 2, 26
848. सेन्यै वहेति सुब्ब्योगे 2, 2, 23
1492. सेनैर्ह्यदिक् 4, 3, 112
2230. से प्राग्वालोः 1, 4, 80
406. सेनान्यौषधवनस्पत्योः 8, 1, 22
117. सोर्लि 8, 4, 60
115. सोः चि 8, 4, 43
3106. सौ च 3, 2, 127
429. स्वदादिषु दृशो° 3, 2, 60
265. स्वदादीनामः 7, 2, 102
1336. स्वदादीनि च 1, 1, 74
938. स्वदादीनि सर्वैर्नित्यम् 1, 2, 72
3704. स्वपरानहावक्षुद° 6, 1, 216
1518 स्वपुत्रपुत्रोः पुक् 4, 3, 138
3120. स्वपिस्पिहृधि° 3, 2, 140
1727. स्त्रियस्त्यारिगणेर्ण° 5, 1, 62
885. स्त्रियुत्पर्वते 4, 4, 147
298. स्त्रियुतोः स्त्रियां° 7, 2, 99
56. स्त्रियृतिषु व्याकटादयश्च 8, 4, 50
1570. स्त्रेर्भस्त्रित्यच् 4, 4, 20
809. 264. स्त्रेवयः 6, 3, 48. 7, 1, 53
1855. स्त्रैः संज्ञायां च 5, 2, 55

385. स्थानीयेऽवर्णे 7, 2, 87
407. स्थानी द्विर्वीवार्थः 8, 1, 23
384. स्थाने ऽन्तरतमः 7, 2, 9
1002. स्थे च 6, 3, 64

थ

3497. थट् च च्छन्दसि 5, 2, 50
2261. थलि च सेटि 6, 4, 121
3732. थलि च सेटीडन्तो वा 6, 1, 196
3878. थासः से 3, 4, 80
2236. थासः से 3, 4, 80
3500. था हेधौ च च्छन्दसि 5, 3, 26
367. थो न्थः 7, 1, 87

द

2396. दंशसञ्जस्वञ्जां शपि 6, 4, 25
1985. दधिबावः 5, 3, 36
1318. दधिबाभ्यामुरच् 4, 2, 93
835. दधिष्वोर्मा लुङ्लोर्लो 5, 4, 126
1978. दधिसोसरावभ्यामसुच् 5, 3, 28
2074. दण्डव्यवसर्गयोश्च 5, 4, 2
1731. दण्डादिभ्यो यः 5, 1, 66
2901. दत्तादिभ्यश्चेर्विभाषा 3, 1 139
2501. दधस्तथोश्च 8, 2, 38
3076. दधातेर्हिः 7, 4, 42
1219. दधृष्वप्यृहः 4, 2, 19
1913. दन्त उन्नत उरच् 5, 2, 106
1920. दन्तशिखात्संज्ञायाम् 5, 2, 113
2396. दन्त्यपञ्चमवर्णस्यां शपि 6, 4, 25
2621. दन्त्य ऋत 7, 4, 56
2388. दयतेर्दिगि लिटि 7, 4, 9
2324. दयायासश्च 3, 1, 37
345. 2468. दश 7, 2, 100. 8, 2, 75
3079. दरिद्रस 6, 3, 124
2728. दरिद्रा चा लेट्यनुपूर्वस्य 1, 2, 55
1145. दाण्डिनायन° 6, 4, 174
325. दादेर्धातोर्घः 8, 2, 32
3596. दाधर्ति दर्धर्ति दर्धर्षि° 7, 4, 65
2373. दाधा घ्वदाप् 1, 1, 20
3139. दाधेट्दिडदर्ददो दः 3, 2 159
1967. दानौ च 5, 3, 19
3162. दाम्नीशसयुयुज° 3, 2, 182
2069. दामन्यादिभ्यो नित्यं° 5, 3, 11
486. दामहायनान्ताच्च 4, 1, 27
3162. दाम्नीशसयुयुज° 3, 2, 182
3739. दाधाघ्वं दाधाश्च 6, 2, 5
3172. दाशगोघ्नौ सम्प्रदाने 3, 4, 73
3629. दाशगोष्टौ घाघ्रा° 6, 1, 12
3837 दिवसश्च प्राग्दीव्यतः° 6, 2, 103
1974. दिवसश्चैभ्यः काशृत्स्नी° 5, 3, 27
1376. दिवसूर्यंपदादियुन् च 4, 3, 6
1328. दिवसूर्यंपदादियत्खौ च 4, 2, 107
515. दिवसूर्यंपदाल्लुक् 4, 1, 60
727. दिवसंकसे संज्ञायाम् 2, 1, 50
2429. दिवादिभ्यः श्यन् 4, 3, 54
845. दिवस्तमःपाशपाशके 2, 2, 26
1077. दिव्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः 4, 1, 85
337. दिव उत् 6, 1, 131
336. दिव औत् 7, 1, 84
562. दिवः कर्मणि च 1, 4, 43
927. दिवसश्च पृथिव्याम् 6, 3, 30
619. दिवसस्तदर्थस्य 2, 3, 56
2505. दिवादिभ्यः श्यन् 3, 1, 69
2935. दिवादिभ्यस्तिप् प्रभृ° 3, 2, 21
3727. दिवो झल् 6, 1, 183
926 दिवो झलां 6, 3, 29.
3028. दिवो द्यूतजिगीषाव्यव° 3, 2, 49
1399. दिवो द्यून्द्यवि वार्षे 7, 3, 13
3765. दिविभिदिच्छिदेरङ्यकोः 6, 2, 31
2507. दीङो युडचि क्ङिति 6, 4, 63
2190. दीधीवेवीटाम् 1, 1, 6
2238 दीपजनबुधपूरितायि° 3, 1, 61
2456 दीर्घेङ्याब्व्रिटि 7, 4, 69
3816 दीर्घकाशकुशाभ्याम् 6, 2, 82
3448 दीर्घाजिति च च्छन्दसि 4, 1, 59
33 दीर्घे च 1, 4, 12
1241. दीर्घात् समासे 7, 3, 23

239. दीर्घाच्चवि च 6, 1, 105
148. दीर्घाद् 6, 1, 75
3631. दीर्घादटि समानपादे 8, 3, 9
58 दीर्घादाचार्याणाम् 8, 4, 52
2632. दीर्घो ऽकितः 7, 4. 83
2318. दीर्घो लघोः 7, 4, 94
2135. दुःखात्प्रातिलोम्ये 5, 4, 64
2904. दुग्धोरुपधयोर्वे 3, 1, 142
3589. दुरस्युर्द्रविणस्युर्वनवति° 7, 4, 36
1165. दुरुक्तवाद्दुक् 4, 1, 142
2979. दुरः क्षुप् च 3, 2, 70
2769. दुरस्य 3, 1, 62
3466. दुरस्य भाषायामेषी 4. 4, 120
95. दुराद्धुवे च 8, 2, 84
605. दुरादिभ्यश्चेर्ष्यायां द्वितीया च 2, 3, 35
611. दुरादिभिश्चार्थैः पञ्चम्यन्तस्यलोपश्च 2, 3, 34
3577. दुरुक्तवः प्रातरत्रयां° 7, 1, 83
1017. दुरुक्तवहुच् 6, 3, 89
3060. दुरः स्थूलवलयोः 7, 2, 20
1433. दुरिदुविवक्षति° 4, 3, 56
3004. दुरोः क्षुनिन् 3, 2, 94
3438. दुरो विभक्तौ च 3, 4, 11
1208. दुरं वाच 4, 2, 7
1422. देवपथे 4, 3, 47
2126. देवे प्रा च 5, 4, 55
3875. 922. 1239. देवताद्वंद्वे च 6, 2, 141. 3, 26 7, 3, 21
2092. देवताद्वाताद्यर्वेषाम् 5, 4, 24
2055. देवपथादिभ्यश्च 5, 3, 100
3667. देवब्रह्मणोरनुदात्तः 1, 2, 38
2127. देवमनुष्यपुरुषात्° 5, 4, 56
3591. देवयुवोर्वसुनि° 7, 4, 38
2095. देवात्तल् 5, 4, 27
1439. देविकाशिंशपात्° 7, 3, 1
3127. देविक्षुमोरुपोत्तमयोर्वे 3, 2, 147
1912. देवे त्रिषकपौ च 5, 2, 105
1201. देवसिन्धोरिवुक्° 4, 1, 81
3077. दो दद्घोः 7, 4, 46
2604. दोषो णौ 6, 4, 90
3074. द्यतिस्तिविशंस्तिभ्यो णि° 7, 4, 40
1235. द्यावाभूमिपृथिवीभ्यां° 4, 2, 32
2344. द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् 7, 4, 67
2345. द्युप्लो लुकि 1, 3, 91
1915. द्युभुज्भ्यां भः 5, 2, 108
2321. द्युप्रागपागुदक्° 4, 2. 101
3020. द्रवमूर्तिस्पर्शयोः श्यः 6, 1, 24
2059. द्रव्यं च भव्ये 5, 3, 104
1105. द्रोणपर्वतजीवन्तात्° 4, 1, 103
1539. द्रोणश्च 4, 3, 161
2150. द्वंद्वे रहस्यमर्यादा° 8, 1, 15
1798 द्वंद्वमनोज्ञादिभ्यश्च 5, 1, 113
906. द्वंद्वश्च प्राणितूर्य° 2, 4, 2
930. द्वंद्वान्युदचरपदात्° 5. 4, 106
1207. द्वंद्वात्तः 4. 2, 6
1505. द्वंद्वादनुष्यतैरश्चसैनेयकेभ्यः 4, 3, 123
903. द्वंद्वे घि 2, 2. 32
224. द्वंद्वे च 1, 1, 31
1934. द्वंद्वोपसर्जनपूर्वात्° 5, 2, 123
1386. द्वारादीनां च 7, 3, 4
731. द्विगुरेकवचनम् 2, 4. 1
685. द्विगुश्च 2, 1, 23
479. द्विगोः 4, 1, 21
1746. द्विगोर्वा 5, 1, 82
1080. द्विगोर्लुगनपत्ये 4, 1, 88
1750. द्विगोर्वा 5, 1, 86
1720. द्विगोः प्रत्यय 5,, 1, 54
3831. द्विगौ प्रमाणे 6, 2 97
3746. द्विगौ प्रमाणे 6, 2, 12
714 द्वितीयतृतीयचतुर्थ° 2, 2, 3
351. द्वितीयाटौस्ङैनः 2 4, 34
3395. द्वितीया श्रितातीत° 2, 3, 60
3374. 390. द्वितीयायां च 3, 4, 53. 7,2, 87
686. द्वितीया श्रितातीत° 2, 1, 24
1011. द्विगोर्वे चानुपाख्ये 6, 3, 80
2086. द्विस्त्रिचतुर्भ्यः सुच् 5,4, 18
1701, द्विस्त्रिपुरुषात्कृत्वच् च 5, 1, 36
1695. द्विस्त्रिपुरुषात्कृत्वस्° 5, 1, 30
854 द्विस्त्रिभ्यां च पूर्वः 5, 4, 115
1844. द्विस्त्रिभ्यां हस्वसुहस्वौ 5, 2, 43
804. द्विस्त्रिभ्यामवयवेभ्यः 5, 4, 102
3931. द्विस्त्रिभ्यां षाट्पूर्वे 6, 2, 197
1961. द्विस्त्रेश्च पथः 5, 3, 45
867. द्विहस्तादिभ्यश्च 5, 4, 128

2243. द्विर्वचने ऽचि 1, 1, 59
2005. द्विवचनविभज्योपपदे 5, 3, 57
2954. द्विस्वरादेकाक्षादेः 3, 2, 39
2435. द्विहल च 3, 4, 112
3111. द्विषो ऽमित्रे 3, 3, 161
952. द्विस्तावा त्रिस्तावा वेदिः 5, 4. 84
157. द्विर्द्विरनुदिति कृ 8, 3, 43
1380. द्वीपादनुसमुद्रं यञ् 4, 3, 10
1854. द्वैस्वीयः 5, 2, 54
1213. द्वैपवैयाघ्रादञ् 4, 2, 12
1124 द्व्यचः 4, 1, 121
3453. द्व्यचश्चतस्रादेः 4, 3, 150
3537. द्व्यची ऽतिङतः 6, 3, 125
1451. द्व्यष्टनो द्व्यशीत्यादिभ्यो° 4, 3 72
1188. द्व्यष्टनः संख्यायां° 4, 1, 170
941. द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यो ऽध्व ईत् 5, 3, 97
808 द्व्यष्टनः संख्यायां° 5, 3, 87
186. द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने 1, 4, 22

ध

3161. धः कर्मणि ष्ट्रन् 3, 2, 181
1636. धनपत्यं तस्य 4, 4, 84
1865. धनहिरण्यात्काले 5, 2, 65
870. धनुषश्च 5, 4, 132
1345. धन्वयोपधाद्वुञ् 4, 2, 121
1591. धर्म चरति 4, 4, 41
1644. धर्मपथ्यर्थन्यायादनपेते 4, 4, 92
1938. धर्मादनिच् केवलात् 5, 2, 132
863. धर्मादनिच् केवलात् 5, 4, 124
2824. धातुसंबन्धे प्रत्ययाः 3, 4, 1
2829. 3671. धातोः 3, 1, 91. 6, 1, 162
2608. धातोः कर्मणः समानकर्तृ° 3, 1, 7
2629. धातोरेकाचो हलादेः 3, 1, 22
64. धातोस्तन्निमित्तस्यैव 6, 1, 80
2264. धात्वादेः षः सः 6, 1, 64
1802. धान्यानां भवने क्षेत्रे खञ् 5, 2, 1
573. धोरेषसर्वसः 1, 4, 35
2249. धि च 8, 2, 25
2332. धिन्विकृण्व्योर च 3, 1, 80
1628. पुरो यद्यदौ 4, 4, 77
1351. ध्रुवादिभ्यश्च 4, 2, 127
3059. ध्रुविद्यवी वैचारणे 7, 2, 19
586. ध्रुवमपाये ऽपादानम् 1, 4, 24
3564. ध्वमो ध्वात् 7, 1, 42
719. ध्वाङ्क्षेण क्षेपे 2, 1, 42

न

2659. नः क्ये 1, 4, 15
835, न क्वादि 7, 4, 14
3217. न कर्मव्यतिहारे 7, 3, 6
2641. न गतिरवैति 7, 4, 63
838. न ङेप्रथमयोः 6, 3, 37
3314. न छन्दसि हीर्षच 6, 4, 99
3322. न छन्दस्य पेट् 1, 2, 18
512. न ज्ञोऽविदर्थस्य 4, 1, 56
2875. न ज्ञाः 7, 3, 59
3487. नडश्चाण्डीः 4, 4, 141
1024. नडश्चाद्वा 8, 3, 100
642. नडादे च वृधि 2, 3, 45
1204. नडादेश्च कुलात् कामः 4, 2, 3
1412. नडादेर्ण्यः 4, 3, 37
514. नडादुपसर्गात्संज्ञायाम् 4, 1, 58
2681. न तद्धिते ऽचि क्ङिति 1, 3, 15
1352. नदराष्ट्रात्कुत्सनं° 4, 2, 128
3910. न तुमाद्यैः 6, 2, 176
1149. न दोषधनादिभ्यः 2, 4, 67
760. नदो ऽनार्षिण्यन्यतरस्याम् 6, 3, 77

3726. अ वीरवन्नावयर्वे° 6, 1, 182
352. अ विर्वसुहोः 8, 2, 8
408. अ अवादादिवसुषे 8, 1, 24
3588. अ व्यञ्जनसुबन्त 7, 4, 35
756. अच् 2, 2, 6
1460. अजः सुधीरवरवैभव° 7, 3, 30
956. अजस्तन्तुवद्भाद् 5, 4, 71
3899. अजो जुस अशिषैवे° 6, 2, 155
3350. अजो वरवरनित्यहुवाः 6, 2, 116
861. अञ्चतुःसुभ्यो दक्षि° 5, 4, 121
3906. अञ्चुभ्याद् 6, 2, 172
1307. अञ्जवाद्यादृदुपधाच् 4, 2, 83
1101. अञ्चादिभ्यः छच् 4, 1, 99
1310. अञ्चादीनां कुच् च 4, 2, 91
300. अ टिद्धवद् 6, 4, 4
1832. अटौ आविधावाः संधावां° 5, 2, 31
1086. अ ठीव्यविभ्यः 2, 4, 61
1510. अ डवडभावयां° 4, 3, 130
918. अ डविधवधारीनि 2, 4, 14
681. अडीचीर्घेधावयां° 5, 4, 110
3843. अडी धन्युनि 6, 2, 109
674. अडीनिरच 2, 1, 20
2767. अ डुदस्तुधां वधिषयो 3, 1, 89
2407. अ डुधः 3, 1, 47
986. अढ्याः वैधस्याभ्यरवाद् 6, 3, 44
1317. अढ्यादिभ्यो दच् 4, 2, 97
1304. अढ्यां चतुच् 4, 2, 85
833. अतुवरच 5, 4, 153
1334. अ तुचः आद्यमरेषु 4, 2, 113
2656. अ तादुलोच आर्धधातुके 1, 1, 4
3040. अ त्यादयापूर्वजिनवाद् 8, 2, 57
1783. अ तन्तुर्वासत्पुरुषवाद° 5, 1, 121
704. अ तिर्यारचे 2, 2, 10
3915. अ तिविभ्याच् 6, 2, 181
2780. अतो गुणवतिवचने 3, 2, 120
2896. अतिङस्तिङवादिभ्योः 3, 1, 134
2446. अ त्रः संयोगान्तः 6, 1, 3
3950. अत्यिरव्यक्तैचवाद्याद् 8, 1, 43
2781. अत्योर्विभाषा 3, 2, 121
51. अ दाप्तसिर्धचच 1, 1, 53
114. अ दाप्याहोरवाच् 8, 4, 42
129. अदेरे वः 8, 3, 27
2755. अ दाद्यात्यवाद्यवद° 1, 3, 89
935. अदुपसर्गमन्तुचेवैच° 1, 2, 69
314. अदुपसर्गस्य चवयः 7, 1, 72
310. अदुपसार्ग 7, 1, 19
680. अदुपसार्गादन्तरवाच् 5, 4, 109
3090. अदुपसे भावे क्तः 3, 3, 114
954. अ धूसनाद् 5, 4, 69
1197. अ नाच्चनर्गादि° 4, 1, 178
222. अ नडुत्रीसो 1, 1, 23
1629. अ नडुर्दुरात् 8, 2, 79
2840. अ नानूनुक्तविपचि° 8, 4, 34
3825. अ नुदात्तिङर्धजीव° 6, 2, 91
3753. अ नुदात्तिङहिविधु 6, 2, 19
273 अनुनुचिवेः 6, 4, 85
759. अनुपसर्गाद्वेदा° 6, 3, 75
1157. अ नुर्वो ऊधसे° 6, 4, 170
154. अनस्तुरचोर्मन्योः 8, 3, 40
583. अनः स्वस्त्रियाद्या° 2, 3, 16
2228. अ नाङयोपे 6, 4, 74
3147. अनिद्यन्त्रियम्बवद° 3, 2, 167
439. अ नु चे 8, 2, 3
2675. अनोवरिवहिभ्रकः वयच् 3, 1, 19
3132. अ नः 3, 2, 152
2774. अ नदि 3, 2, 113
3344. अ नदमाद्याहे 3, 4, 23
464. अ नार्धेः 7, 3, 45
1098. अ न्याभ्यां पदाभ्यां° 7, 3, 3
3168. अ नरकुविधुवि° 8, 3, 110
2770. अ नयः 3, 1, 64
1046. अरे संज्ञायाच् 6, 3, 129
2529. अ लिटि 7, 2, 39
3936. अ लुद् 8, 1, 29
263. अ लुमताङ्गस्य 1, 1, 63
627. अ लोडाव्यवनिष्ठा° 2, 3, 69
236. अ लोपः प्रातिपदिकान्तस्य 8, 2, 7
353. अ लोपः सुप्यरसंज्ञा° 8, 2, 2
757. अलोपो नमः 6, 3, 73
3335. अ स्वपि 6, 4, 69
2646. अ वयः 6, 1, 20
190. अ विभक्तौ हुस्वाः 1, 3, 4

2348. न वृद्धसहभुज्यैः 7, 2, 59
24. न वेति विभाषा 1, 1, 44
2416. न व्यो लिटि 6, 1, 46
2937. न शब्दश्लोकश्लोक° 3, 2, 23
2263. न शब्दश्लोकादिभ्यः 6, 4, 123
431. नशेर्वा 8, 2, 63
2518. नशेः षान्तस्य 8, 4, 36
132. नश्च 8, 3, 30
3649. नश्च धातुस्थोरुषुभ्यः 8, 4, 27
123. नश्चापदान्तस्य झलि 8, 3, 24
140. नश्छव्यप्रशान् 8, 3, 7
308. न षट्स्वस्रादिभ्यः 4, 1, 10
355. न षंयोगाद्धनन्तात् 6, 4, 137
793. न संख्यादेः समाहारे 5, 4, 89
893. न संज्ञायाम् 5, 4, 155
3603. नष्टस्विदिमिदा° 8, 2, 61
363. न संप्रसारणे संप्रसारणम् 6, 1, 37
2077. न सामिवचने 5, 4, 5
3307. न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् 7, 1, 69
3666. न सुब्रह्मण्यायां° 1, 2, 37
679. नस्तद्धिते 6, 4, 144
3938. नह प्रत्यारम्भे 8, 1, 31
3835. न हास्तिनफलज° 6, 2, 101
1037. नहिवृतिवृषिव्यधि° 6, 3, 116
440. नहो धः 8, 2, 34
2572. नाञ्चेः पूजायाम् 7, 4, 2
3867. नाडीधरात्तिर्यक्योनौ° 6, 2, 131
13. नाडयौ 1, 1, 10
424. नाड्यां मुष्कयोः 6, 4, 30
896. नाडीतन्त्रयोः स्वाङ्गे 5, 4, 156
2945. नाडी मुष्टौ च 3, 2, 30
1685. नातः परस्य 7, 3, 27
135. नादिचि 6, 1, 104
55. नादिन्याक्रोशे पुत्रस्य 8, 4, 4
3602. नाधृषस्य 8, 2, 17
3354. नाधार्थप्रत्यये° 3, 4, 62
2793. नामधातयस्तिङ्वत्° 3, 3, 155
2732. नामेडः 1, 3, 53
3518. नाम्नः पादमन्यतरस्याम् 6, 1, 115
1850. नाम्नादिसंज्ञायामेङ् 5, 2, 49
2503. नाम्यन्तस्थाश्चि चिः° 7, 3, 87
427. नाम्यन्तस्थाच्छवः 7, 1, 73
418. नामन्त्रिते समानाधि° 8, 1, 73
3723. नामन्यतरस्याम् 6, 1, 177
209. नामि 6, 4, 3
3380. नाम्यादिशिटोः 3, 4, 55
82. नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा 6, 1, 99
801. नावो द्विगोः 5, 4, 99
3902. नाव्यतिषजजनसंगहं 6, 2, 168
657. नावयीनावावाहनो° 2, 4, 83
2944. नाशिशास्त्यसनोर्ध्वशीर्षोः 3, 2, 29
511. नासिकोदरोष्ठजङ्घा° 4, 1, 55
1624. निघटे वर्षति 4, 4, 73
2753. निगरणचलनार्थेभ्यश्च 1, 3, 87
3613. निचुलुम्पादीनां च 8, 2, 94
3265. निचो निशिगत् 3, 3, 87
2502. निजां त्रयाणां° 7, 4, 75
1524. नित्यं कुहगदादिभ्यः 4, 3, 144
1857. नित्यं क्रीडाजीवनाभ्यां° 5, 2, 57
437. नित्यं संज्ञाछन्दसोः 4, 1, 29
492. नित्यं सपत्न्यादिषु 4, 1, 35
159. नित्यं सभाये प्रवृद्धात्° 8, 3, 45
2596. नित्यं स्यसो° 6, 1, 57
778. निन्द हिंस क्लिश खादामनेषवचसे 1, 4, 77
2548. निपातस्य चरोः 6, 4, 103
2634. निपातस्य यौटिवर्जे यजो 3, 1, 23
711. निपातस्य ह्रीडाजीविनोरोः 2, 2, 17
2200. निपातस्य हिंसः 3, 4, 99
3446. 3587 निपातं व्यञ्जनं 4, 1, 46. 7, 4, 6
862. निपानमाहवनं क्रियायां 5, 4, 122
2128 निपूर्वाद्धेडितो वाचि 6, 1, 100
3243 निपूर्वः पदः परिभाषे 3, 3, 66
3698. निपूर्वः सदेः 6, 1, 210
2140. निपूर्वोत्पूर्वोः 8, 1, 4
3082. निमीलिकाया एमादेः° 8, 3, 89
3126. निमूलिकोपदंशयोर्वा° 3, 2, 146
103. निमित्तात् प्रयोजनात् 1, 1, 14
3538. निमित्तस्य च 6, 3, 136
3937. निमीलिकेर्वेलादिषु° 8, 1, 30
3251 निमूलसमूलाभ्यां 3, 3, 74
3355. निमूलसमूलयोः कषः 3, 4, 35
2560. निरः कुषः 7, 2, 46
3199. निरभ्योः पूलसोः 3, 3 23
3918. निरवसानेपि च 6, 2, 136

3029. निर्वाणो ऽवाते 8, 2, 50
1569. निर्वृत्ते ऽक्षद्यूतफलेभ्यः 4, 4, 19
3742. निवासे वासप्राचे 6, 2, 8
3213. निवासचितिशरीरेषु 3, 3, 42
3647. निष्प्रतिष्ठौ 8, 3, 119
1384. निष्प्रवाणश्च्योश्च 4, 3, 14
2133. निष्कुलान्निष्कोषणे 5, 4, 62
899. 3913. निहु 2, 2, 36. 3, 2, 102
3693. निहा च द्वयसवाद् 6, 1, 205
3057. निहावां हेटि 6, 4, 52
3014. निहावाः शकटदर्भे 6, 4, 69
3052. निहा धीकृत्स्वित्तिनिदि 1, 2, 19
3903. निहोपसमादन्यतरस्याम् 6, 2, 169
3844. निहोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् 6, 2, 119
897. निष्प्रवाणिश्च 5, 4, 160
2703. निष्प्रुषिविष्यो ङः 1, 3 39
2403. निषस्तपतावनाषेदे 8, 3, 102
2642. नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसु 7, 4, 84
6. नीचैरनुदात्तः 1, 2, 30
2092. नीतो च तद्गुणात् 5, 3, 77
2643. नुनासो ऽनुनासिकात्परः 7, 4, 85
3038. नुदविदोन्दत्रा ग्रा ही 8, 2, 56
434. नुपूर्विवर्जनीयवर्ज्यवाचेषु 8, 3, 53
283. नृ च 6, 4, 6
3728. नृ वान्यतरस्याम् 6, 1, 134
142. नृन्पे 8, 3, 10
2268. नेटि 7, 2, 4
2516. नेत्रसिचि रचेः 7, 1, 62
2981. नेड्वशि कृति 7, 2, 8
3559. नेतराच्छन्दसि 7, 1, 26
349. नेदमदसोरकोः 7, 1, 11
1240. नेन्सिद्धबध्नातिषु च 6, 3, 19
393. नेयङुवङ्स्थानावस्त्री 1, 4, 4
3926. नेरनिटि 6, 2, 192
2285. नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु 8, 4, 17
1833. नेर्विशः 5, 2, 32
2083. नेर्विशः 1, 3, 17
3721. नोङ्धात्वोः 6, 1, 175
3876. नोत्तरपदे ऽनुदात्तादावपृक्ते 6, 2, 142
3454. नोत्वद्वुर्वित्वात् 4, 3, 171
3661. नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् 8, 4, 67
2763. नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः 7, 3, 34
3405. नोनयतिध्वनयत्येलयम् 3, 1, 51
3324. नोपधात्थफान्ताद्वा 1, 2, 23
370. नोपधायाः 6, 4, 7
3241. नौ गदनदपठस्वनः 3, 3, 64
3237. नौ ण च 3, 3, 60
1555. नौड्यचुस्रुवः 4, 4, 7
1643. नौवयोधर्मविषमूलमूलात्यः 4, 4, 91
3223. नौ वृ धान्ये 3, 3, 48
1543. न्यग्रोधस्य च केवलस्य 7, 3, 5
2864. न्यङ्क्वादीनां च 7, 3, 53
3787. न्यधी च 6, 2, 53

प

1826. पञ्चम्याः 5, 2, 25
2585. पञ्चमास्त्रयाणामादिर्ञि 4, 4, 85
1725. पञ्चम्यामजातौ 5, 1, 59
523. पञ्चम्याः 4, 1, 63
3031. पञ्चमः 8, 2, 52
1726. पञ्चम्यामन्यतो गतौ वा 5, 1, 60
699. पञ्चमी भयेन 2, 1, 37
639. पञ्चमी विभक्ते 2, 3 42
598. पञ्चम्यपाङ्परिभिः 2, 3, 10
397. पञ्चम्या अद् 7, 1, 13
3636. पञ्चम्याः परावध्यर्थे 8, 3, 51
3008. पञ्चम्याम्जातौ 3, 2, 98
1953. पञ्चमास्तसिल् 5, 3, 7
959. पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः 6, 3, 2
1699. पञ्चम्याद्भावकरणाख्यानात् 5, 1, 34
2355. पतः पुम् 7, 4, 13
257. पतिः समास एव 1, 4, 8
1502. पत्न्यावपूर्वादङ् 4, 3, 122
1503. पत्न्यावश्वर्युपरिषदश्च 4, 3, 123
1793. पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् 5, 1, 128

3752. यस्यापेक्षत्वं 6, 2, 13
490. यस्मुनौ यस्यलोपे 4, 1, 33
1402. यः यञ्च च 4, 3, 29
1739. यः यञ् 5, 1, 75
3530. यचि च भञ्चचि 6, 3, 108
3687. यचिभयोः यर्वणाभस्त्राने 6, 1, 199
365. यचिभस्यृधुदासात् 7, 1, 85
1740. यतो च नित्यम् 5, 1, 76
957. यतो विभाषा 5, 4, 72
1656. यत्यतिविषयतिस्यपरेर्डम् 4, 4, 104
1639. यदनस्तिभ्यूत्यम् 4, 4, 87
3182. यदयत्रयिभ्यस्तुतो यत् 3, 3, 16
1057. यदव्ययाये ऽपि 8, 4, 33
401. यदस्य 8, 1, 16
402. यदात् 8, 1, 17
198. यदाभ्यस्य 8, 4, 37
1561. यदाभ्यस्यन्यतरस्याम् 7, 3, 9
149. यदाभ्यां 6, 1, 76
2870. यदारभ्यैतिरवाभावस्येषु च 3, 1, 119
3741. यदे ऽप्रदेशे 6, 2, 7
1589. यदोत्तरपदं घृङादि 4, 4, 39
228. यद्यनोनाद्यद्यिय° 6, 1, 63
991. यद्यत्यतदर्थे 6, 3, 53
1740. यन्तो च नित्यम् 5, 1, 76
812. यरयञ्जिभ्यं ढंढं° 2, 4, 26
181. यरञ् 3, 1, 2
1608. यरस्यभाद्भम् च 4, 4, 58
2796. यरस्त्रिभ्यभाषा 3, 3, 133
2173. यरस्त्रैषमानां° 3, 4, 82
935. यरस्य च 6, 3, 8
28. यरः संनियोगे संहिता 1, 4, 109
589. यराभेरशोहः 1, 4, 26
3933. यरादिरन्तवति बहुलम् 6, 2, 199
3210. यरावनुदात्तस्य ब्रुवः 3, 3, 38
3319. यरावरयोगे च 3, 4, 20
1375. यरावरवचनोत्तमपूर्वश्च 4, 3, 5
580. यरिक्रयायै संप्रदानसम्प्र° 1, 4, 44
3377. यरिक्षिप्तवाचे च 3, 4, 55
1679. यरिखाया ढक् 5, 1, 17
2275. यरिनिविभ्यः क्रेवचित° 8, 3, 70
3209. यरिप्रोगीशोत्तमे लाप्रेषयोः 3, 3, 37
1586. यरिभ्यं च लिङ्गति 4, 4, 38
3767. यरिभ्रस्तुवाचा चर्वणाचा° 6, 2, 33
3190. यरिभाचाक्षाचां चर्वेण्यः 3, 3, 20
1683. यरिभाचाक्षाक्षचार्थेचा° 7, 3 17
2948. यरिभावे चयः 3, 2, 33
1579. यरिभुजं च 4, 4, 29
1211. यरिहृतौ रथः 4, 2, 17
2684. यरिक्षवेभ्यः क्रियः 1, 3, 18
1594. 1653. यरिवहो चयः 4, 4, 44, 101
3026. यरिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु 8, 3, 75
3916. यरेरनिसोभाविनयञ्चयञ् 6, 2, 182
2748. यरेर्डः 1, 3, 82
2141. यरेर्वर्जने 8, 1, 5
2399. यरेश्च 8, 3, 74
3262. यरेश्च चाङ्कुवोः 8, 2, 22
2171. यरोवे क्विप् 3, 2, 115
1811. यरोऽवरपरयुक्तरचौ° 5, 2, 10
3261. यरो चः 3, 2, 84
3230 यरो भुवो ऽवचाने 3, 3, 58
3222. यरो वचे 3, 3, 47
1538. यर्चोदिभ्यः ष्कन् 4, 4, 10
1956. यर्चभिभ्यां च 5, 3, 9
3178. यर्चाशिषनेऽशसनर्चेषु 3, 3, 56
3288. यर्चायाईशोत्सविषु° 3, 3, 169
1367. यर्चेताच् 4, 2, 143
2070. यर्चादिवीचेवादिभ्यो° 5, 3, 117
3862. यलसभुवमाचं क्विबे 6, 2, 123
1521. यलाचादिभ्यो वा 4, 3, 141
3501. यवय यवया च ञ्चयचि 5, 3, 31
1982. यवाच् 5, 3, 32
409. यवार्यैरचानलोचने 8, 1, 25
519. यावत्पचर्वर्षुभ्यचत° 4, 1, 64
2899. यावत्पुनाटिलुबः यः 3, 1, 137
2360. यावत्पुनास्त्रावादाच्° 7, 3, 78
2972. यावियवाढचौ क्विब्विधिषु 3, 2, 55
1212. यावदुत्तरचत्तादिभिः 4, 2, 11
3637. यावौ च बहुलम् 8, 3, 78
1712. यावाद् चयट् 5, 1, 46
1732. यावादूर्ध्वं ञ्चः 5, 1, 63
725. यावेवनिलचयचञ् 2, 1, 45
3457. यावोनदीभ्यां चयट् 4, 3, 111

414. पादः पद् 6, 4, 130
2073. पादवतस्य संज्ञायामेवं° 5, 4, 1
990. पादस्य पदाद्यतिगोपहतेषु 6, 3, 52
877. पादस्य लोपो ऽहस्यादिभ्यः 5, 4, 138
2093. पादार्धाभ्यां च 5, 4, 25
457. पदो ऽन्यतरस्याम् 4, 1, 8
1053. पाप्तं देवे 8, 4, 9
3803. पार्वं च द्विरिवचि 6, 2, 63
733. पाशाद्यसे शिल्पिनि: 2, 1, 54
2890. पाशयर्णाभ्यणिजाभ्यां° 3, 1, 129
1071. पारस्करप्रभृतीनि° 6, 1, 157
1736. पारावशतुराभ्यां° 5, 1, 72
1490. पारायर्वशिवाशिभ्यां 4, 3, 110
672. पारे मध्ये षष्ठ्या वा 2, 1, 18
1875. पार्श्वेनात्यिच्छति 5, 2, 75
1258. पाशादिभ्यो यः 4, 2, 49
3528. पितराभातरा च च्छन्दसि 6, 3, 33
936. पिता मात्रा 1, 2, 70
1458. पितुर्यच 4, 3, 79
1242. पितृव्यमातुलभ्रातृभ्यां° 4, 2, 36
1138. पितृव्यमातुलस्य 4, 1, 132
1526. पित्राद्य 4, 3, 146
1121. पीलाया वा 4, 1, 118
504. पुंयोगादाख्यायाम् 4, 1, 48
746. पुंवत्कर्मधारयजातीयदे 6, 3, 42
3296. पुंसि संज्ञायां घः प्रायेण 3, 3, 118
436. पुंसो ऽसुङ् 7, 1, 89
2189. पुंसस्तद्गुणवचनस्य च 7, 3, 86
2676. पुत्रेनाधीतेष्वरादिभ्यः 3, 1, 20
3866. पुत्रः पुंभ्यः 6, 2, 102
1706. पुत्राच्छ च 5, 1, 40
1183. पुत्रान्तादन्यतरस्याम् 4, 1, 159
980. पुत्रे ऽन्यतरस्याम् 6, 3, 22
139. पुनः सप्तम्यर्थे 8, 3, 6
933. पुनर्भिक्षया 1, 2, 67
3949. पुरा च परीप्सायाम् 8, 1, 42
1485. पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मण° 4, 3, 105
2782. पुरि लुङ् चास्मे 3, 2, 122
3924. पुरुषहन्त्याभ्यामिदः 6, 2, 190
1839. पुरुषाद्धितेभ्यश्च 5, 2, 38
482. पुरुषात्प्रमाणे ऽन्यतरस्याम् 4, 1, 24
3833. पुरे प्राचाम् 6, 2, 96
2932. पुरोऽग्रतोऽग्रे षु चरेः 3, 2, 18
768. पुरो ऽव्ययम् 1, 4, 67
3166. पुषः संज्ञायाम् 3, 2, 135
2343. पुष्यसिद्धगुवाद्युदितः 3, 1, 55
1941. पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेषु 5, 2, 135
2867. पूर्वविधौ लक्षणे 3, 1, 116
2066. पूगाञ्ञो ऽग्रामणीपूर्वात् 5, 3, 112
3762. पूर्णीभ्यामन्यतरस्याम् 6, 2, 23
3051. पूरणः प्रत्ययः च 1, 2, 22
3050. पूरणे 7, 2, 51
3108. पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन 3, 2, 128
3974. पूरणात्कृतिप्रत्ययसमूहयोः 8, 1, 67
3944. पूरायां वार्थसमस्तस्य 8, 1, 37
493. पूरणात्तोरे च 4, 1, 36
705. पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन° 2, 2, 11
1994. पूरणाद्भागे तीयादन् 5, 3, 48
1714. पूरणार्धाड्डट् 5, 1, 48
887. पूर्वाधिभागाद्यः 5, 4, 149
726. पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराण° 2, 1, 49
12. पूर्वत्रासिद्धम् 8, 2, 1
3617. पूर्वं तु भाषायाम् 8, 2, 98
3643. पूर्वपदात् 8, 3, 106
857. पूर्वपदात्संज्ञायामगः 8, 4, 3
218. पूर्वपरावरदक्षिणोत्तर° 1, 1, 34
2734. पूर्वपरयोर्यगः 1, 3, 62
813. पूर्वसदृशसमोनार्थ° 2, 4, 27
693. पूर्वसदृशसमोनार्थ° 2, 1, 31
1880. पूर्वाधरावराणामसि° 5, 3, 39
221. पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा 7, 1, 16
1975. पूर्वापराधरोत्तरमेक° 2, 2, 1
737. पूर्वापरप्रथमचरमजघन्य° 2, 1, 58
712. पूर्वापरावरोत्तरमेक° 2, 2, 1
1401. पूर्वाह्णापराह्णार्धफुल° 4, 3, 23
2933. पूर्वे भूतपूर्वे 3, 2, 19
3756. पूर्वे भूतपूर्वे 6, 2, 22
3479. पूर्वैः कृतिनिधौ च 4, 3, 133
2178. पूर्वो ऽभ्यासः 6, 1, 4
2958. पूः सर्वयोर्द्वारिवेदौ 3, 2, 41
603. पृच्छिमिक्षुदुजां शिसाधी° 2, 3, 32
1784. पृथ्वादिभ्य इमनिज्वा 5, 1, 122

1034. कृत्रेश्चतुरादीनि बलीयांसि 6, 3, 109
996. वेष्टुरभ्यामिड्वत् च 6, 3, 88
1074. वैकादिभ्यश्च 2, 4, 59
744. शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् 2, 1, 65
2844. शेषे लुपि वा 3, 1, 93
1449. शौरोदासपुरोडाशाभ्यां क्रन् 4, 3, 70
3072. श्यावः पी 6, 1, 23
2024. श्रवःकरणे ताभ्यौ 5, 3, 69
1971. श्रवःकरणे यात् 5, 3, 23
2147. श्रवादेः कृञ्यनस्य 8, 1, 12
2690. श्रवोवयसेयासीयसोश्च 1, 3, 23
3518. श्रुकृत्वाम्तःपादमव्यपरे 6, 1, 115
3871. श्रुकृत्वा भनाम्नः 6, 2, 137
850. श्रुकृत्वाद्यिषि 6, 3, 83
2010. श्रुकृत्वैकाच् 6, 4, 163
2771. श्रुकृहे ठन् 5, 1, 108
2603. श्रवणे द्वीपदेः 6, 1, 55
3248. श्रवणे घृतेः 3, 3, 71
3136. श्रवोरिणिः 3, 2, 156
2106. श्रवाद्यिभ्यश्च 5, 4, 38
1908. श्रवाःप्रद्रवार्थाभ्यो ढः 5, 2, 101
3608. श्रवद्यूतेः 8, 2, 89
2889. श्रवाभ्यो ऽसंज्ञयोः 3, 1, 123
599. श्रसिः श्रसिविधिभसिदानयोः 1, 4, 92
1590. श्रसिसपदार्थेभ्यश्च 4, 4, 40
1651. श्रसिसभादिभ्यः छन् 4, 4, 99
300. श्रसिविधिभसिदाने च° 2, 3, 11
1592. श्रसिसपेति ठंश् 4, 4, 42
3740. श्रसिसम्बि चिरकृच्छ्रयोः 6, 2, 6
2111. श्रसियोगे पञ्चम्याम्तसिः 5, 4, 44
3618. श्रसिसपदे च 8, 2, 99
1066. श्रसिसपदस्य क्वेः 6, 1, 152
3027. श्रसिसम्बन्धिसम्बन्धे च 8, 3, 114
3927. श्रसेरसंज्ञायामसुपदे 6, 2, 153
950. श्रसेरपः कृञ्योगेष्वाम् 5, 4, 82
3022. श्रसेश्च 6, 1, 25
3502. श्रस्तपूर्वविधेर्वाम्° 5, 3, 111
2869. श्रस्त्यादिभ्यां क्वेः 3, 1, 113
94. श्रस्त्यादेर्डाट्टे 8, 2, 83
180. श्रस्वः 3, 1, 1
262. श्रस्वयोपे श्रस्वयकस्वम् 1, 1, 62
463. श्रस्वस्यात्कात्स्न्यर्वस्यात्° 7, 3, 44
260. श्रस्वस्य तुक्ह्रस्वदीर्घप्लुतः 1, 1, 61
1373. श्रस्वयोरस्वयोश्च 7, 2, 98
2733 श्रस्वाक्ष्यां तुचः 1, 3, 59
578. श्रस्वाक्ष्यां तुचः पूर्वस्य° 1, 4, 40
3204. श्रहने वावयवे 3, 3, 33
226. श्रहनक्षरनसभासर्वाभ्यः° 1, 1, 33
164. श्रहनोः पूर्वपदस्य 6, 1, 102
653. श्रहनाभिर्दिष्टं समाम° 1, 2, 43
387. श्रहनाद्यात् द्विवचने° 7, 2, 88
3790. श्रहनो ऽचिरोपसंख्यानी 6, 2, 56
1298. श्रहानमत्यर्थार्थवचनम् 1, 2, 56
1050. श्रभिरन्तःपरेषुग्रहाद्यात् 8, 4, 5
1463. श्र भवति 4, 3, 83
3061. श्रभी चरितृदः 7, 2, 21
3245. श्रभदर्शनदो दर्शे 3, 3, 68
3372. श्रभाषे च 3, 4, 51
1838. श्रभाषे द्वयसज्ञदम° 5, 2, 57
1580. श्र यच्छति गर्हायम् 4, 4, 30
2838. श्रयाजादयाजी यज्ञार्थे 7, 3, 62
3437. श्रये रोहिण्यै ज्यविण्ये 3, 4, 11
1772. श्रयोजनम् 5, 1, 109
2884. श्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे 7, 3, 63
1129. श्रवाद्यस्य दे 7, 3, 23
3881. श्रवृद्धादीनां च 6, 2, 147
2021. श्रवंवाद्यां रूपप् 5, 3, 66
747. श्रवंवाद्यवनैश्च 2, 1, 66
2009. श्रवस्यस्य वः 5, 3, 60
2777. श्रवने वाक्यप्रबन्धे 3, 2, 117
2917. श्रष्टो ऽनगादिनि 8, 3, 92
3599. श्रवयुपोदः पादपूरणे 8, 1, 6
838. श्रवस्यां वातुलोर्तुः 5, 4, 123
641. श्रविसोरप्रुक्ताभ्यां° 2, 3, 44
1067. श्रस्कपदमहरिद्धनुग्रहकृषी 6, 1, 153
3034. श्रस्यो ऽन्यतरस्याम् 8, 2, 54
1346. श्रस्यपुरुषहास्तात् 4, 2, 122
3821. श्रस्ये ऽहनक्षर्मादीनाम् 6, 2, 87
1331. श्रस्योत्तरपदवृद्धसक्थाद्दि° 4, 2, 110
1607. श्रहरजस् 4, 4, 57
2163. श्रहाद्वे च नञ्योत्तरपदे° 1, 4, 106
648. श्राङ्मर्यादावचने 2, 1, 3

1661. आङ्गीराद्याः 5, 1, 1
2276. आच्छिद्यादद्व्यवायें 8, 3, 63
2025. आत्मिनाराः 5, 3, 70
1995. आत्मेश्वरक्षत्रियादयो ऽञ्यधि 5, 3, 49
1626. आत्विग्याद्यात् 4, 4, 75
1947. आत्विज्ये त्रिभक्तिः 5, 3, 1
1073. आत्वीयवसो ऽण् 4, 1, 83
19. आत्वीश्वरादिभ्यश्चः 1, 4, 56
1680. आत्वतेष्ठक् 5, 1, 13
1548. आत्वदतेष्ठक् 4, 4, 1
473. आदां ग्ङ्क्ति सङ्गिति: 4, 1, 17
1363. आदां जक्षादेः 4, 2 139
3808. आदां क्ङिति च 6, 2, 74
1400. आदां ङ्याप्प्रातिपदिकात् 7, 3, 14
1431. आदां नडराभ्यें 7, 3, 24
1184. आदाभ्यूहारेष्ठक् 4, 1, 160
2036. आदाभ्युपादेरडव्युदौ च 5, 3, 80
1794. आदिभूय्यादिविषयोवयवे° 5, 1, 129
1532. आदिरञ्छादिभ्यो ऽञ् 4, 3, 154
1903. आदिस्थादाहो° 5, 2, 96
1055. आदित्यदिवाभ्यां° 8, 4, 11
532. आदित्यदिवार्थे° 2, 3, 46
21. आदृचः 1, 4, 58
3917. आदेशप्रत्यययोः 6, 2, 183
2747. आद्यन्तः 1, 3, 81
779. आद्यं पदमर्धचे 1, 4, 78
715. आद्यायाश्च द्वितीयया 2, 2, 4
1414. आधमनः 4, 3, 39
973. आधृट्प्रगदयाख्यायिकां वै 6, 3, 15
1388. आधृष करणः 4, 3, 17
1394. आधृषाद्वुन् 4, 3, 26
2953. आश्वपतेर्गोत्रः फक् 3, 2, 98
2016. आश्वित्थरथितोरथं 5, 4, 157
3750. आसीनो च 6, 2, 16
2911. आसुरस्यः शकनिहारें° 3, 1, 149
2920. आसे दासः 3, 2, 6
3198. आसे सुरासुवः 3, 3, 27
3125. आसे सवसुमवसवसवः 3, 2, 145
3221. आसे सिद्धायाम् 3, 3, 46
3227. आसे वसिष्ठायाम् 3, 3, 52
621. आस्यसुवोर्हविषो° 2, 3, 61
3203. आसे स्थलो ऽण्डिले 3, 3, 32
2817. आसैवाग्निवर्णमाहवकालेषु° 3, 3, 163
1274. आसोशासुक् 4, 2, 64
2735. आसोश्वां पुत्रैरत्यपाजेषु 1, 3, 64
2715. आसोश्वां सत्यर्थाभ्याम् 1, 3, 42
1542. ख्यत्यादिभ्यो ऽण् 4, 3, 164
90. इकस्पूर्वस्मा अचि 6, 1, 125
3625. इकावेव बहुलो 8, 2, 106
2558. इकादीनां ह्रस्वः 7, 3, 80

इ

1087. इकृषिमोरन्यतरस्याम् 4, 1,
2354. इकां च बहानाम् 6, 4, 125
2940. इकेशहिरण्यमरिण्यच 3, 2, 26
1541. इकेषु सुक् 4, 3, 163
319. इकन्युनीमोक्षपदानां° 1, 2, 60
1174. इकापदाकृतिगणस्थाभ्यां° 4, 1, 150
1906. इगादिखयच 5, 2, 99
1173. इगेरच च 4, 1, 149

उ

1648. उक्थे चर्थे 4, 4, 96
1005. उक्थेषु बहुलीहौ 6, 1, 14
971. उक्थे च निवाचा 6, 2, 13
2527. उकूषासङ्घ उकूष्यं° 7, 2, 64
3465. उदिचि दर्शच 4, 4, 119
1942. उक्षादिभ्यो यजुषं° 5, 2, 136

258. बहुगणवतुडति° 1, 1, 23
1852. बहुगणंगणसंख्यस्य° 5, 2, 52
3506. बहुप्रजाश्रेदञ्यति 5, 4, 123
3398. 3400. 3401. 3419. 3498. 3510. 3557. 3558. 3578. 3586. 3598. बहुलंछन्दसि 2, 4, 39. 73. 76. 3, 2, 88. 5, 2, 122. 7, 1, 8. 10. 103. 3, 97. 4, 78. 6, 1, 34.
3546. बहुलं छन्दस्यमाङ्योगेऽपि 6, 4, 75
2991. बहुव्रीहावीत्यचे 3, 2, 8
405. बहुवचनस्य वस्नसौ 8, 1, 21
205. बहुवचने झल्येत् 7, 3, 103
3896. बहुव्रीहावदन्तेऽत° 6, 2, 162
484. बहुव्रीहेरदन्तात् ङीप् 4, 1, 25
508. बहुव्रीहेरन्नासोदात्तात् 4, 1, 52
3735. बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् 6, 2, 1
3840. बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् 6, 2, 106
852. बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः° 5, 4, 113
851. बहुव्रीहौ संख्येये° 5, 4, 73
187. बहुषु बहुवचनम् 1, 4, 21
3909. बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि 6, 2, 175
2013. बहोर्लोपो भू च बहोः 6, 4, 158
1148. बह्वच इञः° 2, 4, 66
1285. बह्वचः कूपेषु 4, 2, 73
1446. बह्वचो ऽन्तोदात्तात्टिठन् 4, 3, 67
2033. बह्वचो मनुष्य° 5, 3, 78
1615. बह्वन्पूर्वपदाट्टच् 4, 4, 64
3764. बह्वल्पार्थात् 6, 2, 30
2109. बह्वल्पार्थाच्छस्° 5, 4, 42
503. बह्वादिभ्यश्च 4, 1, 45
2673. बाभ्रवपैलादिभ्यश्च 3, 1, 16
1341. बाह्वीजघन्यामेभ्यश्च 4, 2, 117
1096. बाह्वादिभ्यश्च 4, 1, 96
522. बाह्वन्तात्संज्ञायाम् 4, 1, 67
2593. बिभेतेर्हेतुभये 6, 1, 56
1311. बिल्वकादिभ्यश्चस्य° 6, 4, 153
1516. बिल्वादिभ्यो ऽण् 4, 3, 136
2752. बुधपुधनशभ्रमेङ् 1, 3, 86
2078. बुद्ध्या ग्राह्यादिभ्यः 5, 4, 6
1801. ब्रह्मचस्यः 5, 1, 136
805. ब्रह्मणो जानपदाख्यायाम् 5, 4, 104
2998. ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् 3, 2, 87
946. ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः 5, 4, 78
1871. ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम् 5, 2, 71
1250. ब्राह्मणमाणवकादवायात् 4, 2, 42
1158. ब्राह्मो ऽजातौ 6, 4, 171
2452. ब्रुव ईट् 7, 3, 93
2450. ब्रुवः पञ्चानामादित° 3, 4, 84
2453. ब्रुवो वचिः 2, 4, 53
3610. ब्रूहिप्रेष्यश्रौषट् 8, 2, 91

भ

3805. भक्ताख्यास्तदर्थेषु 6, 2, 71
1652. भक्तादयः 4, 4, 100
1619. भक्तादण्यतरस्याम् 4, 4, 68
1475. भक्तिः 4, 3, 95
697. भक्ष्येण मिश्रीकरणम् 2, 1, 35
2976. भजो णिः 3, 2, 62
3141. भञ्जभासमिदो घुरच् 3, 2, 161
2764. भञ्जेश्च चिणि 6, 4, 33
3517. भय्यप्रवय्ये च छन्दसि 6, 1, 83
1114. भर्गात्त्रैगर्ते 4, 1, 111
1339. भवतष्ठक्छसौ 4, 2, 115
2181. भवतेरः 7, 4, 73
3171. भविष्यति मगादयः 3, 3, 3
2794. भविष्यति मर्यादावचने° 3, 3, 131
3456. भसे छन्दसि 4, 4, 110
2894. भाव्यमेयसवचसयो° 3, 4, 68
1566. भवनादिभ्यः छण् 4, 4, 16
466. भवनेयालाबाद्वाण्यः° 7, 3, 47
233. भस्य 6, 4, 129
368. भस्य टेर्लोपः 7, 1, 88
1715. भागादयच् 5, 1, 49
2679. भावकर्मणोः 1, 3, 13

3443. आवश्यके ण्वेचकञ् 3, 4, 16
3180. आवश्यकाधमर्ण्ययोः 3, 3, 11
3184. आशिषि 3, 3, 18
3490. आशिषि च 4, 4, 144
3252. आशिषि ऽनुपसर्गस्य 3, 3, 75
3097. आशायां वयसि च 3, 2, 103
2720. आशंसायां भूतवच्च 1, 3, 47
1244. आशिष्यादिभ्यो ऽञ् 4, 2, 38
2931. आशिषि नाथदाशीर्षु च 3, 2, 17
3042. आशिषि लिङ्लोटौ 3, 2, 59
2866. आशिषीड्यजादेः सीयट् 3, 1, 115
3154. आशिषः शपसलुगसौ 3, 2, 174
2492. आशिषि उपपदसप्तम्याः 6, 4, 115
2595. आशिषि हेतुमति पुक् 7, 3, 40
588. आसीत्कार्यानां भवनहेतुः 1, 4, 25
3173. आसादयो ण्यादयार्थे 3, 4, 74
1020. आसोः स्थानात् 8, 3, 81
2594. आस्योर्ईडुभये 1, 3, 63
3675. आहीयुहुदक्षलभवम् 6, 1, 192
2491. आहीयुहुधां रक्षुवच 3, 4, 30
2877. आहुवाह्वो 7, 3, 61
2737. आहो उपमाने 1, 3, 66
594. आहः प्रथमः 1, 4, 31
3118, 3447. आहवच 3, 2, 138 4, 1, 47
3605. आहवच भराभ्यामृदेः 8, 2, 71
3159. आहः संज्ञायामेवः 3, 2, 179
2855. आहो भावे 3, 1, 107
2174. आहो दुहुहृन्निटोः 6, 4, 88
1999. आहुपूर्वं चरट् 5, 3, 53
2995. आहे 3, 2, 84
2797. आहे च 3, 3, 140
3170. आहे ऽपि हुश्नुभ्ये 3, 3, 2
18. आहादेवो चाशवः 1, 3, 1
765. आहचे ऽनच् 1, 4, 64
2224. आहुयोस्त्रिषि 7, 3, 88
2496. आहाभिस् 7, 4, 76
2861. आहो उसंज्ञायाम् 3, 1, 112
2667. आहादिभ्यो ऽच्च 3, 1, 12
2885. आोर्यं भावे 7, 3, 60
167 आोमोऽभोऽपूर्वस्य 8, 3, 17
1263. आौरिच्याक्षेपेषुकार्यादिं 4, 2, 54
395. आवश्यो भवच 7, 1, 30
2535. आस्यो रोपधयोः 6, 4, 47
3157. आशंभावचुर्दिद्युतोः 3, 2, 177
2565. आशंभावभावदीपदीपः 7, 4, 3
1091. आसरि च व्यावधि 4, 1, 164
1167. आसुर्यच 4, 1, 114
934. आसुपुत्रो स्वसुर्दुहितृभ्याम् 1, 2, 163
1128. आसो युक् च 4, 1, 125

म

360. मघवा बहुलम् 6, 4, 123
1606. मद्रुक्षजर्भरस्य 4, 4 56
1649. मद्रमनहसारस्करस्य 4, 4, 97
3089. मधिबुद्धिसुहार्दैष्यस्य 3, 2, 183
3628. मधवो च संबुद्धौ 8, 3, 1
3705. मधोः पूर्वसवर्णयोः 6, 1, 219
1284. मधोरञ च बहुलम् 4, 2, 72
3482. मधौ च 4, 4, 136
1859. मधौ राः पुंसलक्षणे 5, 2, 59
1041. मधौ बहवो 6, 3, 119
3474. मध्वर्थे भावसन्योः 4, 4, 123
3244. मनेरनुपसर्गे 3, 3, 67
1355. मनुष्यनोः ञ्यञ् 4, 2, 131
2138. मनुष्यपरिवापयोः 5, 4, 67
1329. मनुष्येभ्यो ऽञ् 4, 2, 108
1109. मनुष्यसोर्ण्यलुक् 4, 1, 106
3485. मनोः 4, 4, 139
3475. मनोर्ज च 4, 4, 129
969. मन्यादनुरो 6, 3, 11
1378. मन्यान्यः 4, 3, 8
777. मन्ये मते निपातयोः च 1, 4, 76
1305. मनुष्यादिभ्यश्च 4, 2, 86
2992. 459. मयः 3, 2, 82. 4, 1, 11
961. मयडः संज्ञायाम् 6, 3, 4
1358. मनुष्यतत्स्यवोर्नुक् 4, 2, 134
495. मयोरी वा 4, 1, 38
1185. मयोर्व्यञोर्लुगन्यस्त्रीं 4, 1, 161
3885. मयूरिव्यञकयोः 6, 2, 151

3402. अन्ते चगहचरचबहुवचः° 2, 4, 80
3420. अन्ते हृदिचयजनमविद्° 3,3, 97
3414. अन्तेवचोक्तवचः° 3, 2, 71
3554. अन्तोऽवाक्पदादेरात्मनः 6, 4, 141
3533. अन्ते धोनासयोर्लिप्सिवः° 6, 3, 131
998. अन्योदनचबहुविषु° 6, 3 60
584. अन्यतर्भेचयवादरे वि° 2, 3, 17
383. अपवर्गेऽन्तस्य 7, 2, 9
108 अब्ज ब्रुजो भो वा 8, 3, 33
1462. अबट् च 4, 3, 82
1523. अबहुवैतयोर्भावाभावाभ्यां° 4, 3, 143
3318 अबतेरिदन्तपरस्यान् 6, 4, 70
754. अबहुरङ्गंप्रकाशवचश्च 2, 1, 72
3484. अभे च 4, 4, 138
1068. अभक्तरभक्तसिद्धौ° 6, 1, 154
2517. अभिमनोर्जेभि 7, 1, 60
1164. अभाकुलादक्षणो 4, 1, 1 1
3772. अभाम्नीक्षपराह° 6, 2 33
1238. अभाराजमोष्टपदाभ्यां° 4, 2, 35
1477. अभाराजाट्टच् 4, 3, 97
1231. अभेन्द्राद्वाणौ च 4, 2, 29
2219. आकि लुक् 3, 3, 175
1673. आक्षत्रपरछात्र्यां ञम् 5, 1, 11
929. आक्षरधिवराद्युदीचाद् 6, 3, 32
983. आङः शिसुर्च्वोर्नपुंसकस्यान् 8, 3, 85
1118. आतुदत्तसंख्यासंभद्रपूर्वाहाः 4, 1, 115
984. आतृशिसुभ्यां स्वरा 8, 3, 84
1140. आतृच्चतुष् 4, 1, 134
3748. आतोऽनुदोपक्रमपरछावे° 6, 2, 14
1587. आतोऽसरवहवहच्चतुषः° 4, 4, 3
1897. आतुपधायाश्च° 8, 2, 9
1997. आनपरवक्रयोः° 5, 3, 51
1540. आप चवः 4, 3, 162
2394. आप्चवहाश्च्यां° 3, 1, 6
2470. आबाबाभ्यां 4, 4, 121
3822. आबाहीर्षां च 6, 2, 88
1745 आबाद्रुचि चतसो 5, 1, 81
2949. आमनडौ च 3, 2, 34
2568. आमां हस्वः 6, 4, 92
1049. आमि चर्षौ 6, 3, 130
2740. आमोचवहाल्लुकौ° 1, 3, 71
37. आरभो ऽन्त्यावरः 1, 1. 47
2346 आरेर्नुचः 7, 3, 82
3888. आर्यं चातुवर्णसंघौ 6, 2, 154
2508 आलातिमिनोसिहीकां° 6, 1, 50
3585 आलातिर्मिनये 7, 3, 81
3901. आवां च्याङ्क् 6, 2, 167
9. आवश्यकाधिकारणयो° 1, 1, 5
2624. आवो ऽकर्मकस्य° 7, 4, 57
2677 आवहनिमवस्य° 3, 1, 21
1575 आवृन्नादच् 4, 4, 25
3254. आवृतौ चवः 3, 3, 77
1640. आवृचच्चादर्हे 4, 4, 83
2862. आवृविभाषा 3, 1, 113
2473. आवृर्तुभिः 7, 2, 114
3323. आवृहवनुचकुचक्षिप्र° 1, 2,
2107. आवृस्तिसिद्धाद् 5, 4. 39
3055. आवृस्तिसिद्धाद्याद् 1, 2, 2
2960. आवेर्तिभयेषु भुजः 3, 2, 43
2203. आवेर्दिः 3, 4, 89
122 आ ओ ऽनुस्वारः 8, 3, 23
341 आ आ आशोः 8, 2. 64
126. आ रात्रि चवः चयौ 8, 3, 25
2538. आशिषेर्नुकृत्रिकोश्च 1, 3, 61
2309. आशोश्च 8, 2, 65

य

528. यङश्चाप् 4, 1, 74
2633. यङि च 7, 5, 30
2659. यङो ऽचि च 2, 4, 74
2651. यङो वा 7, 3, 94
231. यचि भम् 1, 4, 18
2805. यजयाचयतविच्छप्रच्छां 3, 3, 148
3146. यजयाचरुचां चङः 3, 2, 160
3565. यजयोनपिति च 7, 1, 43

3268 यत्रयावयत्तविच्छन्नत्व° 3, 3, 90
2882. यत्रयावयत्रत्वयर्थत्व 7, 3, 66
3520. यद्गुणः 8, 1, 117
3641. यद्गुणेवेषाद् 8, 3, 104
3397. यद्गेत्व धरवे 2, 3, 63
3663. यद्यर्थेयत्व° 1, 2, 34
1735. यद्यस्तिनन्त्वां यद्यत्वौ 5, 1, 71
3202. यद्वे यत्रि स्थुः 3, 3, 31
1108. यद्यत्वौत्व 2, 4, 64
471. यद्यत्व 4, 1, 16
1103. यद्यिनोत्व 4, 1, 101
638. यद्यत्व निर्धारणम् 2, 3, 41
3701. यद्वो ङसाः 6, 1, 213
1840. यद्यदेशेभ्यः परिभाषे° 5, 2, 39
1789. यद्यावयवयावपुरुषेः° 7, 3, 31
3349. यद्यावयवोरपूधात्रियत्वे 3, 4, 23
1807. यद्यावुपसर्जनस्य° 5, 2, 6
2827. यद्याविष्यनुप्रयोगः° 3, 4, 4
128. यद्यार्थधातुकदेशः° 1, 3, 10
661. यद्याधातुके 2, 1, 7
2149. यद्यास्य यद्यावयत् 8, 1, 14
3963. यद्विद्युपरं छन्दसि 8, 1, 56
3978. यद्यावाद्विस्यम् 8, 1, 66
2377. यद्यत्यनयासां यद् च 7, 2, 73
3240. यमः यद्युपनिषिषु च 3, 3, 63
2698. यमो यन्यमे 1, 2, 15
3890. यमोरग्यामवर्णे 6, 2, 156
116. यरो ऽनुनासिके° 8, 4, 45
1804. यवयवयवद्विवचनम् 5, 2, 3
3156. यरय यङः 3, 2, 176
2521. यवो ऽनुयवर्णाद् 3, 1, 71
1146. यस्यादिल्योर्बेशे 2, 4, 63
199. यस्यात्यत्यवविधि° 1, 4, 13
645. यस्यादिर्यिर्यं यस्य° 2, 3, 9
634. यस्य च भावेन भावलक्षणम् 2, 3, 37
670. यस्य यावर्णः 2, 1, 16
3025. यस्य विभाषा 7, 2, 15
2631. यस्य हलः 6, 4, 49
311. यस्येति च 6, 4, 148
441. यः यौ 7, 2, 110
703. यावत्पादिनिश्चय 2, 2, 9
3609. यास्यासाः 8, 2, 97
290. यासयोः 7, 3, 113
1993. यासो यासयत् 5, 3, 47
3351. यासयि विन्दमीलोः 3, 4, 30
2783. यासयुरादिवातदीर्घत्वं 3, 3, 4
662. यासयत्यधारणे 2, 1, 8
3943. यासप्रयासन्यायात् 8, 1, 36
2097. यासादिभ्यः छन् 5, 4, 29
2209 यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो° 3, 4, 103
2488. यीवर्णयोर्दीर्घीवेषोः 7, 4, 53
3815. युष्मदुपपादसमानाधिकरणे 8, 2 81
3800. युष्मे च 8, 2, 66
2873. युष्मं च यत्से 3, 1, 121
376. युष्मदस्मदोरनादेशे 7, 1, 71
3544. युष्मदोर्दीर्घेछन्दसि 8, 4, 58
748. युवा खलतिपयलि° 2, 1, 67
2019. युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् 5, 3, 64
386. युवावौ द्विवचने 7, 2, 92
1247. युवोरनाकौ 7, 1, 1
3640. युष्मत्तत्ततक्षुःष्वन्तःपादम् 8, 3, 103
393. युष्मदस्मदोरनादेशे 7, 2, 86
1370. युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां° 4, 3, 1
3699. युष्मदस्मदोर्ङसि 8, 1, 211
404. युष्मदस्मदोः षष्ठी° 8, 1, 20
399. युष्मदस्मद्भ्यां ङसो ऽश 7, 1, 27
2162. युष्मत्तत्ततक्षुष्ये खलागर्थिकरणे° 1, 4, 105
1792. यूयवय वौत्तमात् 4, 1, 167
531 यूनस्तिः 4, 1, 77
1083. यूनि लुक् 4, 1 20
388. यूयवौ लसि 7, 2, 93
266. यू स्त्र्याख्यौ नदी 1, 4, 3
2549. ये च 6, 4, 109
1667. ये च तद्धिते 6, 1, 61
1154. ये चाभावकर्मणोः 6, 4, 168
26. येन विधिस्तदन्तस्य 1, 1, 72
535. येनाङ्गविकारः 2, 3, 20
3607. ये यज्ञकर्मणि 8, 2, 83
2319. ये विभाषा 6, 4, 43
913. येषां च विरोधः शाश्वतिकः 2 4 9
1297. येषंप्रभावे च खलर्थे° 1, 1 55
1766. योगाद्यमाम् 5, 1, 102

392. वेर अचि 7, 2, 89
1738. वेरपं पञ्चमि 5, 1, 74
1797. वेष्यवाहुपुरुषोत्तमाहुम् 5, 1, 132

र

1785. र ऋतेः इवादेर्लोपः 6, 4, 161
2100. रक्षे 5, 4, 32
1583. रक्षति 4, 4, 33
3467. रक्षोवाहुनां इनणौ 4, 4, 121
1320. रङ्गीरनुष्ये उङ् च 4, 2, 100
1919. रजःकृष्यासुतिपरिदेवो° 5, 2, 112
2397. रञ्जेश्च 6, 4, 26
1028. रथवदयोश्च 6, 3, 102
1501. रथात्मत् 4, 3, 121
3016. रदाभ्यां निष्ठातो नः° 8, 2, 42
2515. रदाविभ्यश्च 7, 2, 45
2302. रधिजभोरचि 7, 1, 61
2581. रभेरशवलिटोः 7, 1, 63
2617. रमो व्युपधाहलादेः° 1, 2, 26
3228. रमैः च 3, 3, 53
235. रषाभ्यां नो णः° 8, 4, 1
1895. रषादिभ्यश्च 5, 2, 95
902. राजदन्तादिषु परम् 2, 2, 31
3005. राजनि युधिकृञ्भ्यः 3, 2 95
3768. राजन्यबहुवचनद्वंद्वे° 6, 2, 34
1262. राजन्यादिभ्यो वुञ् 4, 2, 53
1902. राजन्यान्नीराज्ये 8, 2, 14
1153. राजश्वसुरादत्र 3, 1, 137
2865. राजसूयसूर्यमृषोद्य° 3, 1, 114
3793. राजा च 6, 2, 59
3797. राजा च प्रशंसायाम् 6, 2, 63
788. राजाहःसखिभ्यष्टच् 5, 4, 91
1364. राज्ञः क च 4, 2, 140
814. राज्ञाहाहाः ठञ्ठिं 2, 4, 23
1008. राज्ञः कुलि विभाषा 6, 3, 72
3445. राज्ञिश्वशुरो 4, 1, 31
1751. राज्ञःवंवत्सरश्च 5, 1, 87

ल

2152. लः परस्मैपदम् 1, 4, 99
2155. लः परस्मैपदम् 1, 4, 99
3103. लक्षणेत्थंभूताख्यानभागे क्रियायाः 3, 2, 126
2969. लक्षणे जायापत्योष्टक् 8, 2, 52
280. रात्सस्य 8, 2, 24
577. रात्रीह्नाह्नोर्वस्य° 1, 4, 39
2532. रात्रेः ह्नियाम् 6, 4, 121
286. रात्रेः ह्नि 7, 2, 85
2655. रात्रेश्चः 6, 4, 21
1313. राष्ट्रावारपाराद्घखौ 4, 2, 93
3696. रिङ् शयग्लिङ्क्षु 7, 4, 28
2367. रिङ् शयग्लिङ्क्षु 7, 4, 28
2192. रि च 7, 4, 51
2644. रीङृतश्च 7, 4, 90
1234. रीङृतः 7, 4, 27
2652. रुदिदो च हलि 7, 4, 91
571. रुध्वर्णानां श्रीवनादेः 1, 4, 33
615. रुशादीनां नाञ्यभ्यसा° 2, 3, 54
2609. रुदविदमुषग्रहिस्वपि° 1, 2, 8
2475. रुदश्च पञ्चभ्यः 7, 3, 98
2474. रुदादिभ्यः सार्वधातुके 7, 2, 76
2543. रुधादिभ्यः श्नम् 3, 1, 78
3069. रुप्यमक्षरसंयुक्तमात्रात् 7, 2, 23
2599. रुः यो ऽन्यतरस्याम् 7, 3, 43
1927. रुशादिदृशमञ्जग्रहोर्वेच् 5, 2, 120
3468. रेवतीजनपदेतिहृद्भ्याम्भ्यः° 4, 4, 122
1169. रेवत्यादिभ्यष्ठक् 4, 1, 146
1511. रैवतिकादिभ्यश्छः 4, 3, 131
3285 रोगाख्यायां वुञ्° 3, 3, 103
2116. रोगाद्यायवद्यने 5, 4, 49
1290. रोणी 4, 2, 78
1347. रोपधेतोः प्राचाम् 4, 2, 123
173. रो रि 8, 3, 14
172. रो ऽसुपि 8, 2, 69
339. रोः सुपि 8, 3, 16
433. रोर्यञि यञः यञि च 8, 2, 76

552. अवक्षेपणयोर्दुग्धाख्यायाम् 1, 4, 90
668. अवधेर्गात्रिलक्षणे 2, 1, 14
2463. अवः शालतायनस्यैव 3, 4, 111
3100. अवटः कुट्टारामवाम् 3, 2, 124
2778. अवट् रुधे 3, 2, 118
2582. अवेष्टु 7, 1, 64
1602. अवक्षाहुम् 4, 4, 52
1514. अवक्षारणुट् 4, 4, 24
195. अवग्रहस्तिरि 1, 3, 8
3134. अवपतपदस्थाभूकृषः 3, 2, 154
2153. अवस्य 3, 4, 77
1203. आधारोधनाधृक् 4, 2, 2
3424. शिक्षर्ये शेट् 3, 4, 7
2211. शिक्षः क्वोपो ऽनन्तस्य 7, 2, 79
2255. शिक्षः पीधुट् 3, 4, 102
2215. शिक्षाशिषि 3, 4, 116
2815. शिक् च 3, 3, 159
2788. 2818. शिक् पोर्वमोर्मुर्तिके 3, 3, 9. 161
2229. शिक्षिभिक्षे क्षुक् 3, 3, 139
2821. शिक् वहि 3, 3, 168
3434. शिक्षाशिष्यक् 3, 1, 86
2300. शिक्षिविचारालनेषदेषु 1, 2, 11
2528. शिक्षिविचोरात्मनेषदेषु 7, 2, 42
3094. शिटः क्षामवत्या 3, 2, 106
2241. शिटस्वपयोरेजिरेच् 3, 4, 81
2177. शिटि धातोरनभ्यासस्य 6, 1, 8
2413. शिटि वचो वः 6, 1, 39
2172. शिट् च 3, 4, 115
2424. शित्सम्बतरस्थाद् 2, 4, 40
2408. शित्सम्बावस्योगवेषाद् 6, 1, 17
2327. शिद्भगोह 6, 1, 25
3676. शिवि 6, 1, 193
2418. शिष्विष्विष्वह 3, 1, 53
2786. शिष्यमाणविद्वौ च 3, 3, 7
2592. शिवः संज्ञायाम् 1, 3, 70
2591. शीङोर्गुणहृद्याम् 7, 3, 39
1408. शुक् वहिवसुधि 1, 2, 49
1112. शुक् शिवाच् 4, 1, 109
2365. शुण्ठा शुरुदिरुचिः 7, 3, 73
2218. शुङ् 3, 2, 110
2434. शुचि च 2, 4, 43
2206. शुङ्कङ्शुङ्ग्रथमुदाग्राः 6, 4, 71
2427. शुङ्शनोर्वस्तु 2, 4, 37
2188. शुटः प्रथमस्य डारौरसः 2, 4, 85
2351. शुटि च क्लृपः 1, 3, 93
2365. शुण्डवरवपवम् 3, 1, 24
1294. शुधि शुक्लवधूधूलिधवले 1, 2, 51
1545. शुप् च 4, 3, 166
1205. शुषविशेषे 4, 2, 4
1296. शुधूशोणाभ्यामाच् 1, 2, 54
3048. शुभो विभोदने 7, 2, 54
2053. शुम्भपुष्पे 5, 3, 98
3107. शूटः वद्वा 3, 3, 14
2193. शूट् शेषे च 3, 3, 13
3427. शेटो ऽहाटौ 3, 4, 94
1710. शोकवर्णलोकाद्युञ् 5, 1, 44
2198. शीटो वक्वद् 3, 4, 85
2194. 3959. शोट् च 3, 3, 162 8, 1, 52
2787. शोडर्षलषदे च 3, 3, 8
2587. शोषः पिबतेरीद्धाभ्यासस्य 7, 4, 4
2333. शोषद्ध्यवरस्यां ग्वोः 6, 4, 197
67. शोषः धातुस्थस्य 8, 3, 19
3563. शोषस्त आत्मनेषदेषु 7, 1, 41
3952. शोषे विभाषा 8, 1, 45
2500. शोषो वि 6, 4, 118
873. शोषो व्योर्वलि 6, 1, 66
1907. शोभार्हिवाणादिः 5, 2, 103
2668. शोहितादिडाभ्यः क्यष् 3, 1, 13
2098. शोहितान्मणौ 5, 4, 30
3339. श्यनि च 6, 1, 47
3336. श्यनि सकुदूर्वात् 6, 4, 56
3290. श्रुट् च 3, 3, 115
2454. श्वादिभ्यः 8, 2, 44

व

2454. वच उक् 7, 4, 20
2409. वचिस्वपियजादीनां° 6, 1, 15
2683. वचो ऽशब्दसंज्ञायाम् 7, 3, 67
3325. वञ्चिलुण्ठ्योर्नुक् 1, 2, 24
2879. वञ्चेर्मैत्री 7, 3, 63
1111. वतण्डाच् 4, 1, 103
1688. वतोरिदुतौ 5, 1, 23
1853. वतोरिदुत्सुच् 5, 2, 53
3493. वत्सरान्ताच्छश्चन्यतरस्याम् 5, 1, 91
1411. वत्सशालाभिजिदश्वयुक्° 4, 3, 3
1905. वत्सांसाभ्यां कामबले 5, 2, 98
2046. वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च° 5, 3, 91
2854. वदः सुपि क्यप् च 3, 1, 106
2267. वदव्रजहलन्तस्याचः 7, 2, 3
3912. वदं यजादौ 6, 2, 173
1038. वनिपोश्च संज्ञायां° 6, 3, 117
1039. वनं पुरगामिश्रकाः° 8, 4, 4
456. वनेर न च 4, 1, 7
895. वन्दिग्रहिशुचिसदः 5, 4, 157
2429. वनोरच् 8, 4, 23
2924. वपयि च 3, 2, 10
880. वपयि दमस्य दमु 5, 4, 141
1936. वपयिपुरस्कात् 5, 2, 130
478. वपयि प्रथने 4, 1, 20
3473. वपस्यादुः सुधर्मा वसुष् 4, 4, 127
1301. वरणादिभ्यश्च 4, 3, 82
1442. वर्णाच्छन्दसि 4, 3, 63
3865. वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः 6, 2, 131
1063. वर्षकलेः कुलकालिः 6, 1, 148
1787. वर्षाभूताच्छन्दसि घस् 5, 1, 123
496. वर्षाभ्वाश्वादिनिः° 4, 1, 89
1940. वर्षाभूमहाशालाच्छ 5, 2, 134
2099. वर्षाशताद्दशे 5, 4, 31
750. वर्षाः सर्वत्र 2, 1, 60
3737. वर्षाभूवर्षाहोरात्रे 6, 2, 3
1328. वर्षाभ्वष्टक् 4, 2, 103
2789. वर्षाशतपरमाणात्° 3, 3, 131
2151. वर्षासाभ्यां कन् 5, 2, 123
3353. वर्षाप्रमाणऊर्ध्वयज्ञे° 3, 4, 32
1754. वर्षाल्लुगविष्यति 7, 3, 16
1389. वर्षाभ्यष्टक् 4, 3, 18
282 वर्षाभ्यष्ठक् 6, 4, 84
1753. वर्षाभ्वष्टक् च 5, 1, 83
1040. वर्षे 6. 3, 118
1638. वर्षं नहः 4, 4, 86
2414. वर्षाल्लाभ्यवरत्रां° 6, 1, 39
3076. वर्षासिवृषेरिट् 7, 2, 52
3451. वर्षाभ्वाश्च 4, 3, 20
1273. वर्षाभ्विभ्यष्टक् 4, 2, 63
334. वर्षाभुवंशुवर्षभवनमुदां दः 8, 2, 72
3486. वर्षोः वसुके च 4, 4, 140
435. वर्षोः शंभरारक्ष 6, 4, 131
2056. वर्षोर्हेन् 5, 3, 101
1563. वर्षाप्रावृषिजावृष् 4, 4, 13
1717. वर्षाभूताभ्यां ठन्यतौ 5, 1, 51
3096. वर्षेडाजादुपधात् 7, 2, 67
3410. वर्षर्च 3, 2, 64
2947. वर्षाशे विदः 3, 2, 32
2850. वर्षं वरत्रच् 3, 1, 102
1182. दाक्षिणात्येषां कुक् च 4, 1, 158
2669. वा ऊन्यः 1, 3, 90
93. वाक्यस्य टेः प्लुत उदात्तः 8, 2, 82
2143. वाक्यादेरामन्त्रितस्य° 8, 1, 8
3481. वाक्रोशदैन्ययोः 6, 4, 61
2700. वा गमः 1, 2, 13
994. वा घोषमिश्रशब्देषु 6, 3, 56
2957. वार्यवयवपुरस्तरौ च 6, 3, 69
2605. वा चित्तविरागे 6, 4, 91
2956. वाचि यमो व्रते 3, 2, 40
1930. वाचो गिरगिः 5, 2, 124
2103. वाचो व्याहरार्थेभ्यः 5, 4, 35
3552. 3515. वा छन्दसि 3, 4, 88. 6, 1, 106
3905 वा जाते 6, 2, 171
2356. वा जृवृभ्रस्जिमुचाम् 6, 4, 124
1935. वाजसीयवारण्यां° 5, 2, 129
3068. वा दान्तशान्तपूर्णदस्° 7, 27

327. आ द्रुदभ्रुस्तुस्रिभ्याम् 8, 2, 33
444. आ नदुपधस्य 7, 1, 79
2839. आ पिंडपिंडिपिण्डान् 8, 4, 33
33. आम्रो पि प्रत्यये 6, 1, 79
1092. आम्बिलम्बबिल्वे° 4, 1, 165
2378. आम्बस्य बंबेशादेः 6, 4, 68
125. आ यङाम्बस्य 8, 4, 59
2048. आ यदुभ्यां जातिपरिप्रश्ने° 5, 3, 93
1054. आ यावद्यत्ययोः 8, 4, 10
3754. आ युवनम् 6, 2, 21
2321. आ राजन्यात्राजभ्यः° 3, 1, 70
1210. आनङेयाद्दृद्धसूत्री 4, 2, 9
304. आनि 1, 4 5
302. आन्महतः 6, 4, 80
3292. आ यो 2, 4, 57
1233. आरकृतुपिभ्रुषो वत् 4, 2, 31
590. आरकार्यानार्यीस्तितः 1, 4, 27
2437. आ सिटि 2, 4, 55
3334. आ स्थपि 6, 4, 38
206. आवश्याने 8, 4, 56
151. आ सर्वि 8, 3, 36
989. आ शोकव्यभ्रंशेषु 6, 3, 51
3541. आ सर्वस्य विसर्गे 6, 4, 9
871. आ संज्ञायाम् 5, 4, 133
2830. आसदयो ऽस्त्रियाम् 3, 1, 94
1478. आसुदेवार्जुनाभ्यां वुन् 4, 3, 98
77. आ सुप्यापिशलेः 6, 1, 92
329. आह ऊङ् 6, 4, 132
516. आहः 4, 1, 61
1961. आ ह च च्छन्दसि 5, 3, 13
1052. आहनगादिसाम् 8, 4, 8
900. आहिताग्न्यादिषु 2, 2, 37
1697. इंधभविष्यतः 5, 1, 32
1689. इंधभिभिंधसां° 5, 1, 24
1856. इंधस्याग्निध्यस्तमन्° 5, 2, 56
1127. इकर्णकुचीवत्तात् 4, 1, 124
1120. इकर्णयुक्तनडनात् 4, ·, 117
3085. इकुञ्जनिपरिभ्यः° 8, 3 96
3616. इकार्यलोपात्तात् 8, 2, 97
2536. इक्ष ऊङ् 1, 2, 2
3417. इङ् च छन्दसि 3, 2, 73
2982. इङ्गनोरनुनासिकत्वात् 6, 4, 41
3041. इच्छो लोपमत्ययत्वयोः 8, 2, 58
2465. इडां कुर्वन्तित्यन्यतरस्याम् 3, 1, 41
3142. इडिडिण्डिण्डिडेः कुरच् 3, 2, 162
1464. इडुराज्यः 4, 3, 84 ·
3105. इडेः सप्तर्षयः 7, 1, 36
2464. इडेरो वः 3, 4, 83
1456. इडाद्योनिर्वंशमेभ्यो वुञ् 4, 3, 77
2208. इडिणिनन्नन्तानन्त्रया° 3, 3, 161
1635. इण्यत्वचनुषा 4, 4, 83
2950. इण्वचोस्तुदः 3, 2, 35
1828. इतरभ्यां भाषाजो च छह 5, 2, 27
2102. इतराद्यिभ्यश्छन् 5, 4, 34
3149. इन्दरिच्छुः 3, 2, 169
2020. इन्तोलुक् 5, 3, 65
2685 इपराभ्यां घेः 1, 3, 19
2868. इप्रुपविभीयक्रियाः° 3, 1, 117
917. इप्रतिचिहुं चानधिकरणे° 2, 4, 13
175. इप्रतिषेधे परं कार्यम् 1, 4, 2
3160. इप्रत्यन्यो दूषसंज्ञायाम् 3, 2, 130
184. इभक्षिञ् 1, 4, 104
3555. इभावशौरवन्दवि 6, 4, 162
665. इभाषा 2, 1, 11
2800. इभाषा जसि° 3, 3, 143
2784. इभाषा ब्रह्मजन्योः 3, 3, 5
2751. इभाषाजर्नजात् 1, 3, 85
1694. इभाषा कार्षापण° 5, 1, 29
1354. इभाषा कुलकुर्मगराभ्याम् 4, 2, 130
773. 646. इभाषा कृञि 1, 4, 72. 93
2871. इभाषा कृञ्योः 3, 1, 120
3287. इभाषाख्यानपरिप्रश्न° 3, 3, 110
3099. इभाषा गमहनविदविशाम् 7, 2, 68
602. इभाषा घुसे ऽस्त्रियाम् 2, 3, 25
2905. इभाषा ग्रहः 3, 1, 143
3345. इभाषाङि श्रयतिवृषीषु 3, 4, 21
2376. इभाषा प्राणेदूधाताधाः 2, 4, 78
3235. इभाषाहि यमोः 3, 3, 50
237. इभाषा लिखोः 6, 4, 136
810. इभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ 6, 3, 40
2765. इभाषा विप्रकृष्टयोः 7, 1, 69
2525. इभाषा वेः 7, 3, 58

3065. 3898. 3593. विभाषा छन्दसि 1, 2, 36. 6, 2, 164. 7, 4, 44
225. विभाषा जसि 1, 1, 32
2080. विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् 5, 4, 8
2805. विभाषा तिलमाषोमा° 5, 2, 4
278. विभाषा तृतीयादिष्वचि 7, 1, 97
3895. विभाषा तृन्नृतीयस्थ° 6, 2, 161
292. विभाषा दिक्समासे 1, 1, 28
293. विभाषा द्वितीया° 7, 3, 115
1812. विभाषा धात्वा° 3, 3, 155
2375. विभाषा धेट्श्व्योः 3, 1, 49
3801. विभाषाध्यक्षे 6, 2, 67
3337. विभाषान्नः 6, 4, 57
665. 666. विभाषापपरि° 2, 1, 11. 12
1979. विभाषा परावराभ्याम् 5, 3, 29
3342. विभाषा परेः 6, 1, 44
1032. विभाषा पुत्रे 6, 3, 106
1392. विभाषा पूर्वाह्ण° 4, 3, 24
3692. विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः 8, 2, 93
1225. विभाषा फाल्गुनी° 4, 2, 23
2088. विभाषा बहोर्वा° 5, 4, 20
3054. विभाषा भावादिकर्मणोः 7, 2, 17
3684. विभाषा भाषायाम् 6, 1, 181
3023. विभाषाभवपूर्वस्य 6, 1, 26
1368. विभाषाभुज्मे 4, 2, 144
1383. विभाषा रोगातपयोः 4, 3, 13
2509. विभाषा लीयतेः 6, 1, 51
2460. विभाषा वृक्वृकोः 2, 4, 50
1977. विभाषावरस्य 5, 3, 41
974. विभाषा सर्वसमसंख्याभ्याम् 6, 3, 16
2723. विभाषा सिम्लाये 1, 3, 50
1567. विभाषा सिवाति 4, 4, 17
916. विभाषा सृजिदृशोः 2, 4, 12
3703. विभाषा सेविसिच्यमयतीनाम् 6, 1, 215
2583. विभाषा सेहितेहतोः 7, 4, 96
882. विभाषा स्यात्क्रियासमभिहारे 5, 4, 144
2420. विभाषा स्वपेः 6, 1, 30
491. विभाषा स्वपूर्वस्य 4, 1, 34
920. विभाषा हनीषे 2, 4, 16
2775. विभाषा हाके 3, 2, 114
2122. विभाषा हारिहरितौ 5, 4, 52
2028. विभाषा हविरपूपादिभ्यः 5, 3, 98
2404. विभाषा हविष्पूयोः 7, 2, 65
828. विभाषा हेतावतिहेतौ 2, 4, 25
982. विभाषा ह्यस्वपरयोः 6, 3, 24
1664. विभाषा हविरपूपादिभ्यः 5, 1, 4
3655. विभाषितं विशेषवचने° 8, 1, 74
3960. विभाषितं सोपसर्गमनुपसर्गम् 8, 1, 63
2325. विभाषेटः 8, 3, 79
3930. विभाषोत्पुच्छे 6, 2, 196
1016. विभाषोदरे 6, 3, 88
2744. विभाषोपपदेन° 1, 3, 77
2730. विभाषोपसर्गे 1, 2, 16
620. विभाषोपसर्गे 2, 3, 59
2447. विभाषोर्वोः 1, 2, 3
1342. विभाषोषधीबदरेभ्यः 4, 2, 118
1051. विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः 8, 4, 6
1861. विभुप्राग्दिभ्यो ऽञ् 5, 2, 61
27. विरामो ऽवसानम् 1, 4, 110
3388. विरामेऽवोष् 1, 2, 62
1773. विराजादाचादञ् 5, 1, 110
3378. विरिविलिविदिक्लमां° 3, 4, 56
911. विविष्टलिङ्लिटोः 2, 4, 7
736. विशेषं विशेषेण 2, 1, 57
1300. विशेषणानां चाजादेः 1, 2, 52
379. विशेषस्य बहुराज्ञः 6, 3, 128
1261. विषयो देशे 4, 2, 52
1065. विष्टिवरः सम्भृति° 6, 1, 150
410. विष्णुदेवयोष् 6, 3, 92
138. विसर्जनीयस्य सः 8, 3, 34
2084. विसारिणो मत्स्ये 5, 4, 16
1696. विसाद् 5, 1, 31
3758. विस्पष्टादीनि गुणवचनेषु 6, 2, 24
3854. वीरवीर्यौ च 6, 2, 120
1292. वुञ्छण्कठजिलसः° 4, 2, 80
3504. वृद्धमेषाजाभ्यां विनाम्नि° 5, 4, 41
2068. वृद्धाट्ठक् सूच् 5, 3, 115
3233. वृद्धाफनोर्विप्रुट् 8, 3, 93
3229. वृद्धोत्तराच्छाद्यादाने 8, 3, 54
2711. वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः 1, 3, 38
2013. वृद्धस्य च 5, 3, 62
1092. वृद्धस्य च पूजायाम् 4, 1, 166

1337. वृद्धाज्ञः 4, 2, 114
1172. वृद्धाहुच् शीलादिषु° 4, 1, 149
1344. वृद्धात्साम्बात् 4, 2, 120
1365. वृद्धान्नदीमानुषीपूर्वात् 4, 2, 141
940. वृद्धिनिमित्तस्य च° 6, 3, 39
16. वृद्धिरादैच् 1, 1, 1
72. वृद्धिरेचि 6, 1, 88
1335. वृद्धिर्यस्याचामादिः° 1, 1, 73
1189. वृद्धेत्कोसलाजादाः° 4, 1, 171
931. वृद्धो यूना तल्लक्षणः° 1, 2, 65
2347. वृषः क्वचनोः 1, 3, 92
741. वृन्दारकनागः° 2, 1, 62
494. वृषाकप्यग्निकुसितः° 4, 1, 37
3691. वृषादीनां च 6, 1, 203
2391. वृतो वा 7, 2, 38
2714 वेः पादविहरणे 1, 3, 41
2415. वेजः 6, 1, 40
2411. वेजो घविः 2, 4, 41
1562. वेतनादिभ्यो जीवति 4, 4, 12
2701. वेत्तेर्विभाषा 7, 1, 7
375. वेरपृक्तस्य 6, 1, 67
3458. वेरशब्दस्तिलकलामनि 4, 4, 112
3477. वेरोपसर्गस्य काशादिभ्यो नाडवृ 4, 4, 131
2274. वेञ स्वनो लोपश्च 8, 3, 69
2707. वेः शब्दकर्मणः 1, 3, 34
1829. वेः शालच्छटचौ 5, 2, 28
2398. वेः स्कन्देरनिष्ठायाम् 8, 3, 73
2556. वेः स्वञ्जेर्लिटि 8, 3, 7.
3430. वेतो ऽस्यत्र 3, 4, 96
964. वेदाकरणाख्यायां° 6, 3, 7
3971. वे पाशेति च लक्ष्यते 8, 1, 64
2798. वेशाद्योः 3, 3, 141
502. वेशो मुखव्रणात् 4, 1, 44
849. वेशन्तहायनयोः 6, 3, 82
2590. वेः शिपूतनप्ती षुक् 7, 3, 39
3123. वेः शब्दकलहाभ्रकण्वमेघाः 3, 2, 143
3196. वेः शुनुवः 3, 3, 25
2429. व्योर्वा 8, 4, 23
2721. व्यक्षराणां धातुष्वारम्भे 1, 3, 48
1576. व्यञ्जनैरपविक्षिले 4, 4, 26
3433. व्यत्ययो बहुलम् 3, 1, 85
2353. व्यलो लिटि 7, 4, 68
3238 व्यवसायोरनुपसर्गे 3, 3, 61
1168. व्यन्सपत्ने 4, 1, 145
3392. व्यवहिताश्च 1, 4, 82
618 व्यवहृपणोः समर्थयोः 2, 3, 67
3900. व्यवायिनो ऽन्तरम् 6, 2, 166
3341 व्यश्च 6, 1, 43
2749. व्याङ्परिभ्यो रमः 1, 3, 83
1426. व्या हरति सूत्रम् 4, 3, 61
3211. व्युपयोः शेतेः पर्याये 3, 3, 39
1761. व्युष्टादिभ्यो ऽण् 5, 1, 97
168. व्योर्लघुप्रयत्नतरः 8, 3, 18
3275. व्रजयजोर्भावे क्यप् 3, 3, 98
2990. व्रश्चे 3, 2, 80
294. व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः° 8, 2, 36
1100. व्रातच्फञोरस्त्रियाम् 5, 3, 113
1822. व्रातेन जीवति 5, 2, 21
1803. व्रीहिशाल्योर्ढक् 5, 2, 2
1528 व्रीहेः पुरोडाशे 4, 3, 148
1923. व्रीह्यादिभ्यश्च 5, 2, 116

श

1632. शकलादृच् 4, 4, 80
3177. शकुनिसात्तालवटयम° 3, 4, 65
3439. शकि लिङ् च 3, 3, 172
2823. शकि लिङ् च 3, 3, 172
2847. शकिसहोश्च 3, 1, 99
1609. शक्तिवयसोरीकक् 4, 4, 59
1971. शक्तौ हस्तिकपाटयोः 3, 2, 54
1472. शणिकादिभ्यो ञ्यः 4, 3, 92
1692. शतमानविंशतिक° 5, 1, 27
1926. शतषष्ट्यादेरन्तातृ° 5, 2, 119
1686. शताच्च ठन्यतावशते 5, 1, 21
3719. शतुरनुमो नद्यजादी 6, 1, 173

1847. अदन्तविंशतेश्च 5, 2, 46
2598. अदेरन्तौ घः 7, 3, 42
2362. अदेः शितः 1, 3, 60
446. अध्यायेभ्यिंत्यच् 7, 1, 81
1584. अध्यर्धपूर्वे लुगसंज्ञायाम् 4, 4, 34
2673. अध्वनो यत्खौ 5, 1, 77
2519. अनाकन्ताभां दीर्घः अमि 7, 3, 74
3543. अनिदिता वा 6, 4, 24
3121. अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति 6, 4, 24
2928. अनि यातोः ईत्वावत् 3, 2, 14
1522. अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते 2, 3, 29
976. अपवादविषयस्यानपवादान्तरङ्गविधिः 6, 3, 18
1104. अपृक्तसुनक्षत्रस्वसृ° 4, 1, 102
1042. अप्राणिजातेश्च 6, 3, 120
1430. अबीरावयवात् 4, 3, 55
1666. अबीरावयवाद्यौधेयादिभ्यः 5, 1, 6
340. अभि उदि 8, 4, 49
2062. अभ्यर्हितादिभ्यो ऽण् 5, 3, 107
1302. अभ्यासाच्च 4, 2, 83
150. अभ्यासे चर्चजशः 8, 3, 35
2259. अभ्यूर्वा खयः 7, 4, 61
2336. अम द्यु पुरुष आदिमिटः खयः 3, 1, 45
1604. अमनुष्ये ऽण्यतरस्याम् 4, 4, 54
120. अमहो ऽटि 8, 4, 63
391. अमेडा च 7, 1, 29
1868. अमैव परिमाणात् 5, 2, 63
1508. अमाऽक्रा 4, 3, 123
2058. अमात्रादिभ्यो यः 5, 3, 103
2585. अमावास्यायामेवां युक् 7, 3, 37
3075. अमोरण्यतरस्याम् 7, 4, 41
1700. अमात्रात्र 5, 1, 35
112. अयङ् 8, 4, 44
3743. अयङि उत्तरपदे 6, 2, 9
527. अयङ्रक्षामवतां क्ङीष् 4, 1, 73
1821. अयस्मयादीनिच्छन्दसि 5, 2, 20
2486. अयङ यङ्लुकोः 6, 4, 34
2410. अयादिषिवधीनां च 8, 3, 60
2487. अया वैः 6, 4, 35
1308. अरण्याण्यण् 4, 2, 89
133. अरि युक् 8, 3 31
3872. अरिष्टगौडपूर्वे° 6, 2, 138
2058. अरुणाद्यो द्वयः 5, 3, 102
1605. अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् 4, 4, 55
3810. अर्धर्चाः पुंसि च पूर्णः 6, 2, 76
2907. अर्धर्चाभ्यां च्लुः 3, 1, 145
3489. अर्धसमनिष्टात्तीये 4, 4, 143
1115. अर्धादिभ्यश्च 4, 1, 112
1468. अर्धाल्लुक्तद्धितलुकि° 4, 3, 88
313. अर्धे विभाषा 1, 1, 42
2441. अर्धाच्चः पुंसि क्वौ पुंवद्भावः 7, 4, 12
2442. अर्धाद्यत् 7, 1, 6
1872. अर्धाल्लोपे पूर्वपदस्य च 5, 2, 71
3514. अर्धे नपुंसकस्य 6, 1, 60
1730. अर्धपूर्वात्परिमाणे 5, 1, 65
1611. अर्धात् 4, 4, 61
2128. अर्धाद्यत् 4, 2, 26
1455. अर्धिकादिभ्यो ऽण् 4, 3, 76
1126. अर्धादिभ्यश्च 4, 1, 123
3030. अर्धः पूर्वः 8, 2, 51
3356. अर्धर्चपूर्वकेषु विभाषा 3, 4, 35
3694. अर्धर्चपूर्वे 6, 1, 206
914. अर्धाधिकरणवचनात्सङ्ख्यायाः 2, 4, 10
1691. अर्धाधिकारवचनात्प्रस्थस्य 5, 1, 26
2136. अर्धाल्लङ्चासे 5, 4, 65
1218. अर्धाल्लोपात् 4, 2, 17
1879. अर्धेतिपूर्वस्य प्रथमस्य आरम्भे 5, 2, 79
3849. अर्धर्चपूर्वस्यायां च 6, 2, 115
3067. अर्धं पाशे 6, 1, 27
2495. अर्धर्चाः पुंसि च 7, 4, 12
3153. अर्धर्चोरुपधायाः 8, 2, 173
102. अलो 1, 1, 13
2542. अलो यलादीनाम् 7, 1, 59
2038. अवक्षेपणादिषु कर्मणि° 5, 3, 84
3516. अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः 6, 1, 70
2159. अवयवादृतोर्डतरटीयसौ 1, 3, 78
891. अवारपारात्यन्तानुकामं गामी 5, 4, 154
1312. अवे 4, 2, 92
2165. अवे त्रसः 1, 4, 108
2808. अवे यजः 3, 3, 151
385. अवे रोषः 7, 2, 90

3948. 3957. शेषे विभाषा 8, 1, 41. 50
2232. शेषे विभाषाऽऽख्या° 8, 4, 18
248. शेषो व्यवहि 1, 4, 7
829. शेषो घह्वादिः 2, 2, 23
501. शेषात् स्वाभाव् 4, 1, 43
1486. शौण्डादिभ्यश्चाऽण्यधि 4, 3, 106
2469. श्चोः शुना शुः 8, 4, 111
2524. श्नाद्यभ्यः 6, 4, 23
2483. श्नान्यत्रयोरामः 6, 4, 112
2903. श्यात्रुपधात्तु° 3, 1, 141
1268. श्येनजिदर्थात् घात्रे वे 6, 3, 71
3021. श्यो ऽत्यर्थे 8, 2, 47
3759. श्रत्यादयश्चाऽन्यादयश्चतु° 6, 2, 25
1407. श्रविष्ठाफल्गुनीप्रोष्ठपदाना° 4, 3, 34
1618. श्रावणार्कौदनाहिदत् 4, 4, 67
1885. श्राद्धमनेन भुक्तमिनिठनौ 5, 2, 85
1382. श्राद्धे श्रद्धः 4, 3, 12
3195. श्विधीत्वरी ऽत्वरयें 3, 3, 24
3573. श्वीदितो निष्ठायाम् 7, 1, 56
2386. श्वेतः वहु च 3, 1, 74
3551. श्वेतवृषभवृहन्मरुद्गवधि 6, 4, 102
738. श्येनादयः कृत्यादिभिः 2, 1, 59
1884. श्रोत्रियंछन्दो° 5, 2, 84
2381. श्वसः सिचि 7, 2, 11
572. श्वाधातु रूप्यायाम्° 1, 4, 34
2514. सिचय परस्मैपदेषु 3, 1, 46
2490. सकौ 6, 1, 19
1559. सक्थ्यक्ष्णोऽङ् च 4, 4, 11
2421. सजुषोरः 7, 4, 18
362. सजुषोरुपसर्गादिवे 6, 4, 133
937. सजुषः रुवच्च 1, 2, 71
1385. सक्थ्यक्ष्णोऽङ् च 4, 3, 15
948. सक्थो ऽक्ष्णोऽन्यतरः 5, 4, 80
1560. सङादेरिनि 7, 3, 8
3039. सदीदितो निष्ठायाम् 7, 2, 14

स

474. सः स्यार्धधातुके 1, 3, 6
1851. सङ्ख्यासुपूर्वस्य पुरा° 5, 2, 51
3869. सङ् च धातादीनि 6, 2, 135
338. सङ्ख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तौ 7, 1, 55
3725. सङ्ख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् 6, 1, 179
261. सङ्ख्यो गुणः 7, 1, 22
295. सङोः कः सि 8, 2, 41
1747. सङ्ख्याव्ययादेव 5, 1, 83
3333. सङ्ख्यायाश्चोरिष्ठः 6, 1, 86
1160. सङ्ख्यैकवचनवहुवचनाच्च 6, 4, 135
1756. सङ्घिताः सङ्घिरागेष° 5, 1, 90
1858. सङ्ख्याऽऽहर्वत्सरादेः 5, 2, 58
1996. सङ्ख्याऽव्ययाभ्यां च च 5, 3, 50
702. सङ्गे 2, 2, 8
635. सङ्गे घात्वादेः 2, 3, 33
3794. सङ्गे स्यनसि 6, 2, 60
3389. सङ्घीयुजरुद्धवधि वा 1, 4, 9
606. सङ्गे सेवे 2, 3, 50
38. सङ्गे स्वाभिगोवा 1, 1, 49
607. सङ्गो हेतुमनोगे 2, 3, 26
609. सङ्गवत्वर्थमत्यर्थेन 2, 3, 30
979. सङ्गा व्याख्याने 6, 3 21
3638. सङ्घाः पतिपुत्र° 8, 3, 53
2000. सङ्घा रुप्य च 5, 3, 54
2115. सङ्घा व्याक्षेपे 5, 4, 48
3310. सात्पदाद्यात् 8, 4, 35
498. सिचीरादिभ्यश्च 4, 1, 41
3281. सिचिवादिभ्यो ऽण् 3, 3, 104
113. सुवा सुः 8, 4, 41
2320. सिचुक्षुचुवर्णां सिचि 7, 3, 75
369. स्वाम्बा वच् 1, 1, 24
1003. सङः संज्ञायाम् 6, 1, 13

स

3428. स उपसर्जन 3, 4, 98
1878. स एषां ब्राह्मणीः 5, 2, 78
2522. संयोग 3, 1, 72
1156. संयोगादिश्च 6, 4, 166
3017. संयोगादेरातो धातोः 8, 2, 43
54. संयोगान्तस्य लोपः 8, 2, 23
32. संयोगे गुरु 1, 4, 11
2331. संश्लिटोर्जः 7, 3, 57
1425. संयत्वरान्नद्यादीभ्यां 4, 3, 50
3493. संयत्वरान्नात्परस्मिन् 5, 1, 91
1737. संयमनाग्रः 5, 1, 73
1572. संयुक्ते 4, 4, 22
1551. संयुक्तयतु 4 4, 3
1217. संयुक्तं नवाः 4, 2, 16
525. संयिसनजनसनखनाञ्जनघसादेश्च 4, 1, 70
145. 1035. संयिसायाश्च 6, 1, 72. 3, 114
3932. सर्वं चाम्नाम्नात् 6, 2, 198
517. सर्वजिसहीति भाषायाश्च 4, 1, 62
253. सर्वरसंवृद्धौ 7, 1, 92
1791. सर्वपुरुषैः 5, 1, 126
3975. सर्वसिरपि सिद् 8, 1, 68
3460. सर्वनामस्थानयुवादात् 4, 4, 114
1287. संख्यादिभ्यश्च 4, 2, 75
843. संख्याव्ययादाप्° 2, 2, 25
3769. संख्या 6, 2, 35
730. संख्यापूर्वो द्विगुः 2, 1, 52
1687. संख्याया अतिशदन्तायाः° 5, 1, 22
1843. संख्याया अवयवे तयप् 5, 2, 42
2085 संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिः° 5, 4, 17
1848. संख्याया गुणस्य निमाने° 5, 2, 47
1988. संख्याया विधार्थे धा 5, 3, 42
2930. संख्यायाश्च गुणान्तायाः 5, 4, 59
1752. संख्यायाः संघसर्घ° 7, 3, 15
1724. संख्यायाः संज्ञासंघसूत्रा° 5, 1, 58
3897. संख्यायाः स्तनः 6, 2, 163
673. संख्या संज्ञायाम् 2, 1, 19
238. संख्या विभक्त्यपूर्वे° 6, 3, 110
485. संख्याव्ययादेर्ङीप् 4, 1, 26
879. संख्यासुपूर्वस्य 5, 4, 140
2110. संख्येयवचनात् 5, 4, 43
1265. संख्यैते प्रकृत्यवयवाः 4, 2, 56
1507. संघाङ्कलक्षणेभ्यः° 4, 3, 127
3214. संघे चानौत्तराधर्ये 3, 3, 42
3264. संघोद्धौ गणप्रशंसयोः 3, 3, 86
839. संज्ञापूरण्योश्च 6, 3, 38
1596. संज्ञायां कन्तादयुक्तौ 4, 4, 46
1395. संज्ञायां करणे युच् 4, 3, 27
1206. संज्ञायां कन्धारवत्स्याभ्याम् 4, 2, 5
3276. संज्ञायां कपञ्चिवदः° 3, 3, 99
1527. 2030. 2042. संज्ञायां कन् 4, 3, 147. 5, 3, 75. 87
823. संज्ञायां कन्योशीनरेषु 2, 4, 20
3828. संज्ञायां गिरिनिकाययोः 6, 2, 94
2052. 3811. संज्ञायां च 5, 3, 97. 6, 2, 77
1634. संज्ञायां जन्याः 4, 4, 82
1641. संज्ञायां जेयुक्ता 4, 4, 89
721. 3286. 3363. 526. 1497. 3893. 1899. संज्ञायांच 2, 1, 44. 3, 3 109. 4, 42. 4, 1, 72. 3, 117. 6, 2, 159. 8, 2, 11
3880. संज्ञायामनचिजादीनाम् 6, 2, 146
3692. संज्ञायामुपमानम् 6, 1, 204
2963. संज्ञायां भृतृवृजिधारि° 3, 2. 46
1943. संज्ञायां मन्ताभ्याम् 5, 2, 137
3899. संज्ञायां मित्राजिनयोः 6, 2, 165
567. संज्ञो ज्यवरपरार्धाभ्यर्चसि 2, 3, 22
3847. संज्ञौपम्ययोश्च 6, 2, 113
3939. सर्वं ब्रह्मे 8, 1, 32
2137. सर्वादयश्चये 5, 4, 66
2563. सर्वाधवाजकपलीषा° 3, 1, 25
2975. सर्वमूहिष्ठबहुलेषुतम° 3, 2, 61
2271. सर्विरमतेः 8, 3, 66
3745. सहयत्रविदथयोः शाकपूरणे 6, 2, 11
2361. सहेः पृतना तिलि 8, 3, 118
1970. सहः पत्यरार्थेषयः° 5, 3, 22
3529. सह शाद्यस्थयोरुपसर्जने 6, 3, 96
3315. सहः क्रियि लोपश्च° 6, 4, 45
821. स सर्वादयम् 2, 4, 17

230 . समाहारान्ता मात्रचः 3, 1, 32
3148. समार्धकपिष्ठ ढः 3, 2, 168
3583. समि युद्धनिवांचक्रे 7, 2, 69
2610. समि मुष्टिगृहोरच 7, 2, 12
2615. समि च 2, 4, 47
2623. समि मीनाघुरमलम° 7, 4, 54
2618. समीवस्तर्धमुखस्त्र° 7, 2, 49
3645. समोरेरनः 8, 3, 108
1387. संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्यो° 4, 3, 16
740. सम्प्रदृत्यरभोत्तमेरकृद्भाः° 2, 1, 61
2395. सम्यकोः 6, 1, 9
2317. सम्यतः 7, 4, 7
2331. सम्पलिटार्जेः 7, 3, 57
2316. सम्पद्यकृषि चकृषरे 6, 4, 93
2132. सपत्रनिरपत्रात्° 5, 4, 61
1887. सपूर्वाच 5, 2, 87
410. सपूर्वायाः प्रथमायाः° 8, 1, 26
3491. सप्तमी शौण्डैः 5, 1, 61
643. सप्तमीपञ्चम्यौ 2, 3, 7
898. सप्तमीविशेषणे° 2, 2, 35
717. सप्तमी शौण्डैः 2, 1, 40
3766. सप्तमी सिद्धशुष्क° 6, 2, 32
3799. सप्तमीहारिणौ° 6, 2, 65
633. सप्तम्यधिकरणे च 2, 3, 36
3886. सप्तम्याः पुण्यम् 6, 2, 152
3370. सप्तम्यां जेरपपीहः° 3, 4, 49
3007. सप्तम्यां जनेर्डः 3, 2, 97
1957. सप्तम्याकाल 5, 3, 10
3832. सभायां मनुष्ये 6, 2, 98
1657. सभाया यः 4, 4, 105
826. सभा राजमनुष्यपूर्वा 2, 4, 23
2736. समः क्ष्णुवः 1, 3, 65
2725. समः प्रतिज्ञाने 1, 3, 62
1768. समयस्तदस्य प्राप्तम् 5, 1, 101
2131. समयाच्च यापनायाम् 5, 4, 60
647. समर्थः पदविधिः 2, 1, 1
1072. समर्थानां प्रथमाद्वा 4, 1, 82
2689. समवप्रविभ्यः स्थः 1, 3, 22
1593. समवायान्समवैति 4, 4, 43
2551. समवाये च 6, 1, 134
2727. समस्तृतीयायुक्तात् 1, 3, 51
421. समः सुनि 6, 3, 93
135. समः सुटि 8, 3, 5
1813. समां समां वि जायते 5, 2, 12
3320. समानकर्तृकयोः पूर्वकाले 3, 4, 21
3176. समानकर्तृकेषु तुमुन् 3, 3, 158
1658. समानतीर्थे वासी 4, 4, 107
1012. समानस्य छन्दस्यमूर्ध° 6, 3, 84
1659. समानोदरे शयित° 4, 4, 108
1775. समापनात्सपूर्वपदात् 5, 1, 112
1749. समायाः खः 5, 1, 85
3371. समासत्तौ 3, 4, 50
3734. समासस्य 6, 1, 223
2061. समासाच्च तद्विषयात् 5, 3, 106
676. समासान्ताः 5, 4, 68
1019. समासे ऽङ्गुलेः सङ्गः 8, 3, 80
3332. समासे ऽनञ्पूर्वे° 7, 1, 37
7. समाहारः स्वरितः 1, 2, 31
2921. सभि स्थः 3, 2, 7
3208. सभि सुप्तौ 3, 3, 36
3194. सभिसुदुदुषः 3, 3, 23
2826. सयुक्ते ऽनन्तरस्यात् 3, 4, 3
2828. सयुक्ते ज्ञाताज्ञवचनस्य 3, 4, 5
2742. सयुदाकृभ्यैः क्तो ऽनुबन्धे 1, 3, 75
3246. सयुदोरजः सयुप् 3, 3, 69
3464. सयुप्रावादुषः 4, 4, 118
3357. सयुलाकृतलीलेषु° 3, 4, 36
2090. सयुदश्च सयुप् 5, 4, 22
2699. सर्वे सर्वादिभ्यः स्मै 1, 3, 29
3494. संपरिपूर्वात्त्व च 5, 1, 92
2550. संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे 6, 1, 137
1763. संपादिनि 5, 1, 99
3122. संपृचानुरुधः क्तिन्नाक्षयो° 3, 2, 142
2719. संप्रतिभ्यामनाध्याने 1, 3, 46
1004. संप्रसारकस्य 6, 3, 139
330. संप्रसारणाच्च 6, 1, 108
1830. संप्रोदश्च काण् 5, 2, 29
288. संबुद्धौ च 7, 3, 106
105. संबुद्धौ शाकल्यस्येतौ° 1, 1, 16
533 3102. संबोधने च 2, 3, 47. 3, 2, 125
1718. सं भवत्यव हरति पचति 5, 1, 32
2811. संभावने ऽलमिति° 3, 3, 154
1416. संभूते 4, 3, 41
2709. संमानसंत्कृतसत्रासाधर्थे° 1, 3, 36

188. सदृशानामेकशेष एक° 1, 2, 64
2382. सप्तम्यास्त्रिभ्यादय 3, 1, 56
2959. सर्वभूमिपृथिवीभ्यां वुञः 3, 2, 42
3827. सर्वे पुरुषाभ्यर्हे 3, 2, 93
1806. सर्वैकान्यकिंयत्तदः काले दा 5, 2, 5
476. सर्वैक यकारादिरादि° 4, 1, 13
87. सर्वैक विभाषा गेः 6, 1, 122
57. सर्वैक सापेक्षत्वेऽपि 8, 4, 51
1390. सर्वैकाद् च तसोऽपि 4, 3, 22
3488. सर्वैदेवात्तातिल् 4, 4, 142
250. सर्वैनामस्थाने चासंबुद्धौ 6, 4, 8
608. सर्वैनाम्नस्तृतीया च 2, 3, 27
215 सर्वैनाम्नः स्मै 7, 1, 14
291. सर्वैनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च 7, 3, 114
1672. सर्वपुरुषाभ्यां णढञौ 5, 1, 10
1707. सर्वभूमिपृथिवीभ्याण° 5, 1, 41
2139. सर्वस्य द्वे 8, 1, 1
3685. सर्वस्य सुपि 6, 1, 191
1952. सर्वस्य सोऽन्यतरस्यां दि 5, 3, 6
213. सर्वादीनि सर्वनामानि 1, 1, 27
1964. सर्वैकान्यकिंयत्तदः° 5, 3, 15
2252. सप्तम्याः पोऽनौ 3, 4, 91
3757. सप्तमीपञ्चमीद्वितीयार्थाद° 6, 2, 23
162. सप्तम्युपो यः 8, 2, 66
3597. सप्तमेति निमाने 7, 4, 74
2108 सप्तमी प्रश्नाख्यानात् 5, 4, 40
1868. सप्तमेन परिज्ञातः 5, 2, 68
2342. सः स्यार्धधातुके 7, 4, 49
2628. सः स्विदिस्विदिसहीनां च 8, 3, 62
513. सहनञ्विद्यमानपूर्वात् 4, 1, 57
564. सहयुक्तेऽप्रधाने 2, 3, 19
649. सह सुपा 2, 1, 4
422. सहस्य सधिः 6, 3, 95
1009. सहस्य सः संज्ञायाम् 6, 3, 73
3481. सहैक गंमिसृचः 4, 4, 135
2357. सहिवहोरोदवर्णस्य 6, 3 112
3646. सहेः पृतनर्ताभ्यां च 8, 3, 109
3006. सहे च 3, 2, 96
335. सहेः साडः सः 8, 3, 56
775. साकाङ्क्षप्रयुक्तौ च 1, 4, 74
1891. साक्षाद्द्रष्टरि संज्ञायाम् 5, 2, 91
3531. साढ्ये साढ्वा साढेति° 6, 3, 113
2123. सात्पदाद्योः 8, 3, 111
560. साधकतमं करणम् 1, 4, 42
640. साधुनिपुणाभ्यामर्चायां° 2, 3, 43
317. साध्वसाधुप्रयोगे च 6, 4, 10
1823. साप्तपदीनं सख्यम् 5, 2, 22
400. साम साकम् 7, 1, 33
411. सामन्त्रितम् 2, 3, 48
3655. सामान्यवचनं विभाषा° 8, 1, 74
689. सावि 2, 1, 27
1391. सार्वधातुकमपित् 1, 2, 4
2234. सार्वधातुकार्धधातुकयोः 7, 3, 84
2756. सार्वधातुके यक् 3, 1, 67
1191. साल्वावयवप्रत्यग्रथात् 4, 1, 173
1187. सास्यदेवताधारिभ्यां च 4, 1, 169
332. सासनकुरः 7, 1, 82
3714. सासेवासूरसूतोवा° 6, 1, 169
1223. सास्मिन्पौर्णमासीति° 4, 2, 21
1226. सास्य देवता 4, 2, 24
1911. सिध्मादिभ्यश्च 5, 2, 104
2392. सिचि च परस्मैपदेषु 7, 2, 40
2297. सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु 7, 2, 1
2640. सिचो यमि 8, 3,112
2226. सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च 3, 4, 109
1252. सिति च 1, 4, 16
718. सिद्धशुष्कपक्वबन्धेषु 2, 1, 41
1904. सिध्मादिभ्यश्च 5, 2, 97
2602. सिध्यतेरपारलौकिके 6, 1, 49
1493. सिध्मलतविधिलादिभ्यो° 4, 3, 93
1405. सिन्धवपकराभ्यां कण् 4, 3, 32
2475. सिपि धातो रुर्वा 8, 2, 74
3425. सिध्यतं सेटि 3, 1, 34
2359. सिवादीनां वाड्व्यवाये ऽपि 8, 3,
555. सुः पूजायाम् 1, 4, 94
2999. सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु 3, 2, 89
3749. सुखप्रिययोर्हिते 6, 2, 15
2134. सुखप्रियादानुलोम्ये 5, 4, 63
2674. सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् 3, 1,
1937 सुखादिभ्यश्च 5, 2, 131
3644. सुञः 8, 3, 107

3112. सुमो यजर्वयोगे 3, 2, 132
2553. सुद् ज्ञात्पूर्वः 6, 1, 135
2210. सुद् शिवोः 3, 4, 107
229. सुवनभुवनस्य 1, 1, 43
1097. सुवाहुरङ्गद् च 4, 1, 97
3594. सुविद बहुविद नेमविदि° 7, 4, 45
2524 सुनोतेः स्यसनोः 8, 3, 117
2657. सुप आत्मनः क्यच् 3, 1, 8
185. सुपः 1, 4, 103
3561. सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णा° 7, 1, 39
202. सुपि च 7, 3, 102
2916. सुपि स्थः 3, 2, 4
650. सुपो धातुप्रातिपदिकयोः 2, 4. 71
29. सुप्तिङन्तं पदम् 1, 4, 14
663. सुप् प्रतिना मात्रार्थे 2, 1, 9
2988. सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये 3, 2, 78
860. सुप्रातसुदिवसुदिव° 5, 4, 120
3656. सुबामन्त्रिते पराङ्गवत् 2, 1, 2
3091. सुबोर्धातुयोः 3, 2, 103
1289. सुबास्त्यादिभ्यो ऽद् 4, 2, 77
2477. सुबिनिर्दुर्भ्यः 8, 3, 88
1022. सुबामन्त्रिते च 8, 3, 98
1398. सुबर्थाच्छ्रनपदस्य 7, 3, 12
888. सुब्रह्मण्यो नित्रामित्रयोः 5, 4, 150
3083. सुभं प्रतिज्ञातम् 8, 3, 90
1277. सुमाच्च स्रोपधात् 4, 2, 65
3133. सुयशोवर्चसश्च 3, 2, 153
3879. सुरमामात्स्याः 6, 2, 145
499. सुर्वतिभ्यामण्यः 6, 4, 149
3140. सुवस्यदः क्यच् 3, 2, 160
2405. सुविदुशोर्ऽसमनिसि 6, 1, 58
3444. सुविदुषोः कसुन् 3, 4, 17
3183. सु स्विदै 3, 3, 17
2278. सेसिमेसी 8, 3, 113
1176. सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च 4, 1, 152
1595. सेनासा वा 4, 4, 45
2201. सैन्येन यित 3, 4, 87
2506. सो ऽचि लोपे चेत्° 6, 1, 134
177. सो ऽचि लोपे चेत्° 6, 1, 134
2358. सोढः 8, 3, 115
1660. सोदराद्यः 4, 4, 109
152 सो ऽवदाने 8, 3, 33
3483. सोमवरुणाभ्यां यः 4, 4, 137
1232. सोमाट्ठक् 4, 2, 30
3000. सोमे सुञः 3, 2, 90
3581. सोमे हरितः 7, 2, 33
3929. सोरवक्षेपणे 6, 2, 105
3851. सोर्मनसी अलोमोषसी 6, 2, 177
1469, सौ ऽव्यभिचारात् 4, 3, 89
1722. सौ ऽव्यार्धधातुकयोः 5, 1, 56
1264 सौ ऽव्यादिरिति° 4, 2, 55
357. सौ च 6, 4, 13
380. स्कोः संयोगाद्योरन्ते च 8, 2, 29
2555. स्कन्दिस्यन्दिं 3, 1, 82
2927. स्कन्धवर्धोर्व रभिलषोः 3, 2, 13
2938. स्कन्धशुष्कोरिङ् 3, 2, 24
3260. स्कन्दे ङ च 3, 3, 83
2580. स्कन्दिस्विदिसिचां झलि 8, 3, 116
2272 स्कन्देः 8, 3, 67
3642. स्तुतस्तोमयोरछन्दसि 8, 3, 105
2385. स्तुधुञ्भ्यः परस्मैपदेषु 7, 2, 72
1790. स्तेनाद्यन्नलोपश्च 5, 1, 125
701. स्तोकान्तिकदूरार्थ° 2, 1, 39
111. स्तोः श्चुना श्चुः 8, 4, 40
2627. स्तौतिण्योरेव षण्यभ्यासात् 8, 3, 61
3033. स्त्यः प्रपूर्वस्य 6, 1, 23
301. स्त्रियाः 6, 4, 79
831 स्त्रियां पुंवद्भाषित° 6, 3, 34
881. स्त्रियां संज्ञायाम् 5, 4, 143
3272. स्त्रियां क्तिन् 3, 3, 94
305. स्त्रियां च 7, 1, 96
453. स्त्रियाम् 4, 1, 3
1195. स्त्रियामवन्तिकुन्ति° 4, 1, 176
932. स्त्री पुंवच् 1, 2, 66
1079. स्त्रीपुंसाभ्यां नञस्नञौ° 4, 1, 87
1123. स्त्रीभ्यो ढक् 4, 1, 120
1288. स्त्रीषु सौवीरयवाद्यम् 4, 2, 76
2987. स्थः क च 3, 2, 77
1216. स्थण्डिलाच्छयितरि व्रते 4, 2, 15
3273. स्थाग्रापाचक्षो भावे 3, 3, 95
2389. स्थाघ्वोरिच्च 1, 2, 17
2277. स्थादिभ्यश्चाभ्यासेन° 8 3. 64

1410. स्थानान्तगोऽ[illegible]° 4, 3, 35
2082 स्थानान्ताद्विभाषा° 5, 4, 10
49. स्थानिवदादेशो ऽनल्विधौ 1, 1, 56
39 स्थाने ऽन्तरतमः 1, 1, 50
1734. स्थालीबिलात् 5, 1, 70
2015. स्थूलदूरयुवह्रस्व° 6, 4, 156
2075. स्थूलादिभ्यः प्रकारवचने° 5, 4, 3
978. स्थे च भाषायाम् 6, 3, 20
3155. स्थेशभासपिसकसो वरच् 3, 2, 175
3571. स्नात्व्यादयश्च 7, 1, 49
2323. स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते 7, 2, 36
3359. स्नेहने पिचः 3, 4 33
2704 स्पर्धायामाङः 1, 3, 31
432. स्पृशो ऽनुदके क्विन् 3, 2, 58
3138. स्पृहिगृहिपतिदयि° 3, 2, 158
574. स्पृहेरीप्सितः 1, 4, 33
3044. स्फायः स्फी निष्ठायाम् 6, 1, 22
2597. स्फायो वः 7, 3, 41
3921. स्फिगपूतवीणा° 6, 2, 137
3185. स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि 6, 1, 47
2537. स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः 8, 3, 76
2626. स्मिपूङ्रञ्वशां सनि 7, 2, 74
2819. स्मे लोट् 3, 3, 165
2220. स्मोत्तरे लङ् च 3, 3, 176
2186. स्यतासी लृलुटोः 3, 1, 33
3186. स्यदो जवे 6, 4, 25
3526. स्यश्छन्दसि बहुलम् 6, 1, 133
2757. स्यसिच्सीयुट्तासिषु 6, 4, 62
2578. स्यतिम्नथनाम्नदिवति° 7, 4, 81
3459. स्योतसो विभाषा° 4, 4, 113
25. स्वं रूपं शब्दस्याशब्दसंज्ञा 1, 1, 63
3751. स्वं स्वामिनि 6, 2, 17
559. स्वतन्त्रः कर्ता 1, 4, 54
3633. स्वतवान्पायौ 8, 3, 11
3239 स्वनहसोर्वा 3, 3, 62
3672 स्वपादिहिंसामच्यनिटि 6, 1, 188
3152. स्वपितृषोर्नजिङ् 3, 2, 172
2645. स्वपिस्यमिव्येञां यडि 6, 1, 15
3269. स्वपो नन् 3, 3, 91
219. स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् 1, 1, 35
319. स्वनोर्नपुंसकात् 7, 1, 23
687. स्वयं क्तेन 2, 1, 25
2279. स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा° 7, 2, 44
447. स्वरादिनिपातमव्ययम् 1, 1, 37
2158 स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले° 1, 3, 72
3622 स्वरितमात्रेऽहिते ऽनुदात्ते° 8, 2, 103
3668. स्वरितात्संहितायाम् 1, 2, 39
46. स्वरितेनाधिकारः 1, 3, 11
3659. स्वरितो वानुदात्ते° 8, 2, 6
1166. स्वसुश्छः 4, 1, 143
1549. स्वागमैर्धातवो न 7, 3, 7
841. स्वाङ्गात्तेतः 6, 3, 40
510. स्वाङ्गाच्चोपसर्जनाद् 4, 1, 54
3383. स्वाङ्गे तत्प्रत्यये कृञ्वोः 3, 4, 61
3376. स्वाङ्गे ऽध्रुवे 3, 4, 54
1866. स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते 5, 2, 66
2523. स्वादिभ्यः श्नुः 3, 1, 73
230. स्वादिष्वसर्वनामस्थाने 1, 4, 17
3347. स्वादुमि णमुल् 3, 4, 26
2584. स्वापेश्चङि 6, 1, 18
1932. स्वामिन्नैश्वर्ये 5, 2, 126
636. स्वामीश्वराधिपतिदायाद° 2, 3, 39
3361. स्वे पुषः 3, 4, 40
183. स्वौ जसौट्शसां° 4, 1, 2
2250. ह इति 7, 4, 52
3253. हनश्च वधः 3, 3, 76
2856. हनस्त च 3, 1, 108
2574. हनसो ऽचिण्णलोः 7, 3, 32
2697. हनः सिच् 1, 2, 1
2133. हना वध लिङि 2, 4, 42
3961. हन्त च 8, 1, 54
359. हन्तेरत्पूर्वस्य 8, 4, 22
2431. हन्तेर्जः 6, 4, 36
2923. हरतेरनुद्यमने ऽच् 3, 2, 9
2939. हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ 3, 2, 25
1565. हरत्पुरश्चङ्गादिभ्यः 4, 4, 15

1102. इरितादिभ्यो ऽञः 4, 1, 100
1546. इरीतव्यादिभ्यश्च 4, 3, 167
2559 इवः 6, 4, 2
966. इवदक्षाक्षण्वन्याः° 6, 3, 9
2618. इवन्नाद् 1, 2, 13
1. इवर्णादेश्च 1, 3, 3
3300. इवश्च 3, 3, 121
2837. इवर्णादेश्चघञपाद् 8, 4, 31
2557. इवः प्रगृह्यः शाकल्यस्य 3, 1, 83
1504 1633, इवर्णीरादुच् 4, 3, 124. 4.81
3164. इवर्णयवरयोः पुगः 3, 2, 133
472. इवर्णस्तद्धितस्य 6, 4, 150
2179. इवादिः शेषः 7, 4, 60
354. इषि च 8, 2, 77
347 इषि शीङः 7, 2, 113
171. इषि वर्णेषाद् 8, 3, 22
30. इसोः ऽल्लोपरः संयोगः 1, 1, 7
60. इसोः यमां यमि लोपः 8, 4, 64
252. इसुक्षान्तेभ्यो दीर्घो° 6, 1, 63
3412. इस्ये ऽल्लोपात्पादम् 3, 2, 66
2776. इस्यशतोर्लुक् च 3, 2, 116
166. इहि च 6, 1, 114
1910. इह्य क्रीडिकाशब्देषः 3, 1, 148
1939. इस्ताच्चात्तौ 5, 2, 133
3212. इस्तादाने चेरस्तेये 3, 3, 40
3360. इस्ते वर्तिग्रहेः 3, 4, 39
1795. इहायनाल्लुबादिभ्यो ऽण् 5, 1,130
2540 ईक्षायां प्रतेश्च 6, 1, 141
3369. ईक्षार्थानां च यत्नाप° 3, 4, 48
3941. ईच 8, 1, 34
1616. ईत्तं भक्षाः 4, 4, 65
2530. ईदु भीमा 8, 4, 15
992. ईदृशादिदिदुभ्यां च 6, 3, 54
3789. ईदृग्यत्परिमाणं यमे 6, 2, 55
550. ईदेत् 1, 4, 86
2114. ईयसानयाययोगाद् 5, 4, 47
2425. ईयसश्चेो ईर्षिः 6, 4, 101
2387. ईयसुनोः पार्श्वयोगुणे 6, 4, 87
541. ईकारान्तस्यस्याद् 1, 4, 53
1647. ईदृक्षस्य त्रियः 4, 4, 95
988. ईदृक्षस्य ईदृशेलवद° 6, 3, 50
1133. ईदूतश्चिण्वन्तेषु पूर्व° 7, 3, 19
3070. ईषेर्लोपश्च 7, 2, 29
3967. ईहि क्रियायाम् 8, 1, 60
2576. ईहुभवि च 3, 1, 26
1461. ईहुभुजोश्चो ऽण्वत्र° 4, 3, 81
2813. ईहुईहुभ्यामेर्लिङ् 3, 3, 156
568. ईशी 2, 3, 23
3399. ईशस्त्रिक्रियाम° 2, 4, 23
3452. ईशनाद् 4, 3, 21
127. ईषदर्थे च 8, 3, 26
2531. ईश्वरे च 7, 3, 56
1824. ईषदसमाप्तौ कल्पबादेषु 5, 2, 23
96. ईषेदेषोने ईषदोः 8, 2, 85
324. ईः द्वः 8, 2, 31
1800. ईषाद्यवद्यः 5, 1, 135
358. ईः स्यसेर्लिङ्सेषु 7, 3, 54
2299. ईषद्यकदर्थवचनाद° 7, 2, 5
2180. ईस्वः 7, 4, 59
31. ईस्वं च 1, 4, 10
208. ईस्वनद्यापो नुट् 7, 1, 54
3722. ईस्वयुरूण्यां नतुच 6, 1, 176
242. ईस्वस्य गुणः 7, 3, 103
2858. ईस्वस्य पिति कृति° 6, 1, 71
3527. ईस्वाद्यन्द्रोत्तरपदे मन्ने 6, 1, 151
1325. ईस्वात्सादौ हलि 8, 3, 101
2369. ईस्वादङ्गात् 8, 2, 27
3908. ईस्वात्ते ऽल्वात्पूर्वम् 6, 2, 174
2041. ईस्वे 5, 3, 86
318 ईस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य 1, 2, 47
3579 उ ईरेरदन्यत्रि 7, 2, 31
3073. उदेः सिचादात् 6, 4, 95
3249. उः संप्रसारणं च न्यभ्वादि° 3, 3, 72
2586. उः संप्रसारणम् 6, 1, 32
2914. उआमनम् 3, 2, 2

ALPHABETICAL INDEX TO THE ROOTS.

Note.—The roots are here exhibited without their indicatory letters. The final vowel अ is for pronunciation only.

अंह 10, 371. अंह 1, 666. अंह 10, 255. अक्ष 1, 829. अक्ष 1, 684. अक्ष 1, 830. अक्ष 10, 392 अङ्क 1, 87. अङ्क 10, 332. अङ्क 1, 155. अङ्क 10, 332. अङ्क 1, 102. अंश 1, 915. अंश, 1, 248. अंश 1, 203. 915. 10, 193. अंशु 7, 21. 10, 245. अट 1, 317. 10, 25. अड 1, 273. 10, 25. अत 1, 230 अद 1, 390. अद्ध 1, 371. अध 1, 471. 4, 66. अधट 1, 230. अन् 1, 38. अप् 2, 1. अप् 2, 61. 4, 66. अम्ब 1, 62. अम्ब 1, 63. अम्ब 10, 390 अय 1, 583. अर् 1, 493. 869. 10, 180. अर्क 1, 403. 442. अर्ण 1, 411. 420. अर्द 1, 503. 935. अर्ब 10, 102. अर्व 1, 219. 10, 266. अर्व 1, 242. 10, 186, अर्व 10, 357. अर्व, 1, 56 10, 285. अर्व 1, 442. अर्व 1, 615. अर्व 1, 776. 10, 192 237. अश 1, 548. अष 1, 631. अस 5, 13. 9, 51. अस्क 10. 394 अस 1, 934. अस 1, 934. 2, 56. 4, 100. अह 5, 26.

आञ्छ 1, 224. आप 5, 14. 10, 295. आप 2, 11. आहर 10, 394

इ 1, 342 (a). 2, 36. 37. 38. इक्ष 1, 144. इङ्ग 1, 145 इङ्ग 1, 163 इट 1, 340. इण्व 1, 65. इण्व 7, 11. इण्व 1, 618. 622. इध 6, 65. 10, 119 इष 4, 19. 6 59. 9, 53.

ई 4, 35. ईक्ष 1, 641. ईक्ष and ईक्ष 1, 146. ईख 1, 196. ईड 2, 9. 10, 129. ईर 2, 8. 10, 263. ईर्क 1, 543. ईर्ष्य 1, 544. ईष 2, 10. ईष 1, 642. 715. ईह 1, 663.

उ 1, 1001. उक्ष 1, 637. उक्ष 1, 132 उङ्ग 1, 133 उच्छ 4, 114. उज्झ 1, 231. 6, 14 उण्ड 6, 21. उण्ड 1, 230. 6, 13. उद 1, 361. उद्यम 9, 52 10, 202. उन्द 7, 21. उन्थ 6, 20. उन्द and उन्द 6, 32 उर्द 1, 20. उर्व 1, 600. उल्लस 10, 9. उष 1, 727. उह 1, 775.

ऊठ 1, 361. ऊन 10, 342. ऊन 1, 512. ऊर्ज 10, 16. ऊर्ण 2, 30. ऊष 1, 714. 720. ऊह 1, 679. 775.

ऋ 1, 983. 3, 16. 5, 29. ऋक्ष 5, 29. 30. ऋच्छ 6, 15 ऋज 1, 139. ऋण्व 1, 190. ऋध 8, 5. ऋष 4, 135. 5, 24. ऋष and ऋण्व 6, 30. ऋष 1, 040. 6, 7

ॠ 9, 27.

ऌप 1, 192. 253. ऌह 1, 236. ऌष 1, 2. ऌष 1, 2 649.

ओख 1, 125. ओज 1, 482. ओलस्क 10, 9.

कंद 2, 14. कच 1, 90. कच and कच्च 1, 124. कच 1, 124. 821 कच 1, 898. कच 1, 94. कच 1, 191. कच 1, 251. कच 1. 182. कट 1, 315. 342. कठ 1, 356. कड 1, 333. 6, 86. 10, 44. कड 1, 372. कण 2, 476. 831. 10, 175. कण्ड 1, 283. 10 303. कण्ड 1, 302.

883. 10, 44. खदच 1, 37. खद 10, 567, खर्द 10, 307. खद 1, 809. खन 1, 488. खन्द 1, 70. 809. खप 1, 803. खब 1, 405. खम 1, 470. 869. खम्ब 1, 400. खर्ब 1, 246. खर्ब 10, 379. खर्ब and खर्ब 10, 367. खर्ब 1, 60. खर्ब 1, 447. खर्ब 2, 612. खस 1, 526. 10. 64. खस 10, 319. खसु 1, 527. खस 1, 762१. 939. 2, 14. खस 1, 716. 762१. 939. 10, 122. खस 1, 913 2, 14. खासु 1, 698. खासु 1, 193. खासु 1, 376 (b)खास 10, 314. खास 1, 678. 4, 53. खास 1, 654. 678. खि 3, 19. खिद 1, 323. 341, खिद 1, 1042. 3, 20. खिद 6, 61. 10, 65. खिद्म 10, 146. खीद 10, 99. खीद 1, 557. खु 1, 999. 2, 33. 6, 108. 9, 10. खुंद 10, 225. खुंद 10, 223 खुद 1, 91. खुद 1, 199. 910. 6, 75. खुद 1, 214. खुद्ध 1, 200. खुन्द 1, 241. खुद 6, 73. 10, 159. 162. खुदुम्ब 10, 139. खुद्ध 10, 23. 162. खुन 6, 89. 100. खुन 6. 45. 10, 149. खुन 10, 347. खुपद 1, 345. खुपद 1, 365. खुपद 1, 289. 345. 10, 45. खुपद्म 10, 153. खुभ 4, 11. खुभ 10, 6. खुभ्न 1, 44. 9, 42. खुभ्न 10, 6. खुभ 4, 122. 10, 239. खुमार and खुमारु 10, 331. खुम्ब 1, 453. 10, 113. खुम्ब 10. 113. खुर 6, 51. खुर्द 1, 21. खुल 1, 895. खुल 4, 109. खुल 9, 46. खुल 4, 109. खुल्ल 10, 171. खुल 10. 358. खु 6, 108. 9, 10. खूल 1, 240. खूल 10, 162. खूल 10, 344 खूल 6, 83. खूल 10, 149. खूल 10, 348. खूल 10, 323. खूल 1, 553. खू 1, 949. 5, 7. 8, 10 खूल 6. 88. खूलच 1, 629. खूल 6, 141. 7, 10 खूल 1, 799. 803. 10, 208. खूल 10, 223 खूल 4, 117. खूल 1, 1039. 6, 6. खू 6, 116. 9, 15. 26. खूल 10, 111. खेद 10, 345. खेद 1, 392. खेद 1, 570. खेद 1, 539. खै 1, 964. खोंच 10, 223. खोच 1, 837. खोच 1, 864. 4, 6. खो 9, 10 खोल 1, 514. खोर 1, 587. खो 1, 1005. खोच 1, 838. 10, 13. 282. खोद 1, 810. खोन्द 1, 71. 810. 10, 188. खोप 1, 808. खोम 1, 502 खौ 9, 1. खौद 1, 373. खौद्ध 1, 201. खौल 6, 100. खौल 4, 80. खौल्ल 1, 71. खौल 1, 909. ग्लच 1, 839. ग्लद 1, 811. ग्लन्द 1, 72. 811. ग्लप 10, 116. ग्लम 4, 98. ग्लिद 4, 132. ग्लिद्म 1, 15, 73. ग्लिद्म 4, 42१. 9, 50. ग्लीद 1, 406. ग्लु 1, 1005. ग्लेद 1, 638. ग्लेप 1, 477. ग्लेप 1, 899. घच 1, 806. घञ्च 1, 806. 10, 79. घट 8, 3. घट 1, 860. 10, 83. घट 10, 392. घट 1, 469. 4, 97. घण्ट 10. 78. घर 1, 994. घस 10, 57. घि 1, 255. 5, 30. 6, 114 9, 35 घिण 8, 4. घिण 4, 14. 6, 5. घिण 1, 599 घी 9, 35. घीण 1, 256. घीण, 1. 407. घीण 1, 599. घु 2, 27 घुट 7, 6, घुण 4, 81. घुण 1, 787. 4, 129. 9, 47. घुर 6, 52. 54. घै 1, 961. घोट 10, 329. घ्रु 2, 28 घ्राण 1, 515. घ्रीण 1, 553. घ्विद 1, 1027. घ्विद 1, 780. 1027. 4, 134. घ्वेड 1, 572. घ्वेड 1, 599a.

चक्ष 1, 121. चच 9, 59. चञ्च 1, 250. चञ्च 1, 252. चट 1, 331. चड 10, 89. चड 10, 44, चण्ड 1, 303 10, 44. चद 1, 51. चम 1, 927. चर्च 1, 247. चर्च 1, 61. चर्च 1, 448. चर्च 1. 613. चल 1, 578. चव 9, 59. चष 1, 717. चाद 1, 50 चिट 1, 324. चिट 10, 323. चिद 4, 61. 6, 142 7, 12. चु 1, 1003. चुच 1, 215. चुट 6, 94. चुपड 10, 47. चुर 6, 52. 54. चुर्द 1, 22. चेट and चेड 10, 328. चेल 1, 571 चेष 1, 557. चै 1, 960. चोट 10, 328. 329. चोड 10, 329. चोर and चोल 1, 534 च्या 2, 51.

छद्म 1, 170. छद 1, 265. 10, 106. छन्द 1, 266. छद 1, 814. छद 10, 309. छप 1, 65a. 384. छद 1, 53. छद 10, 314. छम्ब 10, 145. छर 1, 1031. छर्द 1, 244. 10, 106. 124. छर्द 1, 58. 10, 124. छर्द 10, 125. छर्द 1, 449. छर्द 1, 614. छर्द 10, 359. छर्द 1, 667. 10, 301. छल 1, 579. 10, 160. छव 1, 419. छाद 1, 668. छेद 10, 317. जा 1, 998. 3, 25. जाग 1, 4. जागरीट 10, 394. जाद 1, 680. जु 1, 997. 6, 106. जुच 1, 213. 6, 76. जुम्भ 1, 218.

गुह 6, 77. गुह 10, 347, गुहड and गुहड 10, 46. गुह 1, 24. गुह 4, 13. 9, 45. गुह 1, 422. 1019. 4, 123. 10, 251. गुह and गुह्य 6, 31. गुर 6, 103. 10, 255. गुर्व 1, 23. 10, 126. गुर्व 1, 605. गुल 1, 944. गु 6, 106. गुर 4, 46. 10, 155. गृ 1, 984. 10, 167. गृह 1, 267. गृह्य 1, 263. गृभ 4, 136. गृर 1, 681. गृर 10, 351. गृ 6, 117. 9, 23. 10, 167. गेष 1, 393. गेष 1, 531. गेष 1, 645. गै 1, 965 गोष 10, 330. गोष्ट 1, 276. ग्रथ 1, 36. 10, 232. ग्रन्थ 1, 36. 9, 41. 10, 282. 234. ग्रस 1, 661. 10, 209. ग्रह 1, 681. 9, 61. ग्राम 10, 346. ग्लुच 1, 212. ग्लह 3, 662. ग्लह 1, 681. ग्ला 1, 868. ग्लुच 1, 213. ग्लुह 1, 216. ग्लेप 1, 390. 394. ग्लेष 1, 532. ग्लेष 1, 645. ग्लै 1 952.

घंस and घंस 1, 682. घञ्च and घञ्च 1, 170. घट 1, 803. 10, 183. 226. घट्ट 1, 273. 10, 87. घट्ट 8, 7. घरट 10, 227. घर्ष 1, 747. घिरघ 1, 461. घु 1, 1030. घुंष 1, 682 घुट 1, 782. 6, 91. घुष 1, 464. 6, 48. घुषड 1, 462 घुर 6, 55. घुष 1, 683. 10, 187. घुर 4, 47. घुर्ष 1, 465. 6, 49. घृ 1, 985. 3, 14. 10, 108. घृष 8, 7. घृषड 1, 463. घृष 1, 740. घ्रा 1, 973.

ङु 1, 1002.

चक्ष 1, 93. 820. चकास 2, 65. चक्ष 10, 56. चञ्च 2, 7. चट्ट 1, 205. चट 1, 316. 10, 181. चड 1, 833 चडड 1, 203. चत and चद 1, 918. चन 1, 840. चन्द्र 1 68. चप 1, 426, चम 1, 497. 869. 5, 23. चम्प 10, 77. चय 1, 507. चर 1, 591. 10, 205. चर्च 1, 749. 6, 17. 10, 172. चर्व 1, 452. चर्व 6, 610. चल 1, 850. 835 6, 64. 10, 68. चष 1, 933. चह 1, 765. 10, 83. चह 10, 321. चाय 1, 920. चि 5, 5. 10, 86 चिञ्च 10, 56. चिट 1, 337. चित 1, 30. 10, 135. चित्र 10, 370 चिन्त 10, 2. चिरि 5, 31. चिल. 6, 63. चिल्ल 1, 566 चीक 10, 234. चीव and चीव 1, 923. चीव 1, 923 10, 234. चुच्च 10, 56. चुच्च 1, 546. चुट 1, 347 6, 84, 10, 24. 72. चुट्ट 10, 24. चुड 6, 98. चुड्ड 1, 370. चुष 6, 84. चुषड 8, 347. 10, 92. 117. चुषड 1, 347. 10, 117. चुह 10, 53. चुम्ब 1, 925, चुष 1, 430. 6, 125. चुम्ब 1, 456 10, 92. चुर 10, 1. चुष 10, 62. चुल्ल 1, 564. चूष 10, 100. चूर 4, 50. चूर्ष 10, 18. चूष 1, 704. चृत 6, 35. चृष 10, 277. चेक 1, 569. चेट्ट 1, 275. चेष्ट 1, 1004. 10, 206. चेष्टष 1, 40. चेष्टष 10, 206.

छद 1, 851. 10, 41. 200. छद 10, 384. छन्द 10, 41. 277. छप 1, 498 छम्प 10, 77. छर्द 10, 51. छष 1, 939. छिद 7, 3. छिद्र 10, 378. छुट 6, 84. 10, 72. छुड 6, 94. छुष 6, 125. छुर 6, 79. छृद 7, 8. 10, 277. छष 10, 277 छेद 10, 333 छो 4, 33. छुष 1, 1005.

जंघ 10, 128. जंघ 2, 62. जक्ष 1, 261. जक्ष 2, 252 जट 1, 327. जप 1, 862. 3, 24. 4, 41. जप 1, 424. जभ 1, 415. 1029. 10, 176. जम 1, 499. जम्भ 10, 176. जर्ज 6, 17. जर्ज 1, 743. 6, 17. जर्ज 6, 17. जर्त्स 1, 748. जल 1, 886. 10, 10. जल्प 1, 425. जष 1, 719. जष 4, 102. 10, 130. 178. जाषृ 2, 63. जि 1, 593. 993 जिघ्र 1, 625. 10, 252. जिघ्र 1, 500. जिरि 5, 32. जिष 1, 723. जीव 1, 594. जु 1, 995. 1005. जुङ्ग 1, 168. जुङ्ग 10, 252 जुट 6, 85. जुड 6, 37. 85. 10, 105. जुष 1, 32. जुष 6, 37. जुष 6, 8. 10, 291. जुर 4, 48 जुष 1, 711. जुम्भ 1, 416 जृ 1, 861. 4, 22. 9, 24. 10, 272. जेष 1, 647. जेह 1, 675. जै 1, 962. जष 10, 81. जा 1, 849. 9, 36 10, 193. ज्या 9, 23. ज्यु 1, 1005. ज्युत 1, 42 ज्वि 1, 994. 10, 272. ज्वर 1, 813. ज्वल 1, 842, 867, 834.

ऋच 1, 749. ऋट 1, 328. ऋण 1, 501. ऋर्क 1, 750. 6, 17. ऋष 1, 720. 940. ऋ 4, 23. 9, 24. ऋजु 1, 1005.

एङ्क 10, 97. एज 1, 887. एठ 1, 103. एड 1, 104. एध 1, 98. एषज 1, 888.

ऐच, ऐञ्च and ऐञ्च 10, 138. ऐठ 4, 121. 6, 78. 10, 133. 138. ऐण्ड and ऐण्ड 10, 138. ऐ 1, 1017. 4. 27.

ओक 1, 98.

कंच 1, 713. 10, 190. कंज 1, 120. कंठ 1, 985. 695. कङ्क 1, 121. कङ्क 1. 158. कङ्क 1. 206. 7, 22. कञ्च 7. 22. कट 1, 330. कड 10, 43. 259. कण्ड 1, 300. कण 8, 1. 10, 296. कण्ठ 10, 139. कत 1, 1034. 4, 51. 10, 275. कत्त 4, 93. कथ 1, 508. कर्क 10, 240. कर्च 1, 245. 10, 142. कर्ड 1, 59. कल 10, 58. कव 4, 103. काच 1, 518. किक 1, 105. 5, 20. किण 5, 20. किण 1, 1020. 10, 119. किण 1, 385. किण 4, 16. किड 1, 567. 6, 62 10, 67. कीक 1, 106. कीच 4, 17. कीट 10, 364. कीड 1, 597. कु 2, 25. कुच 1, 263. 10, 30. कुञ्च 1, 264. 10, 30. 215. कुट 6, 83. कुठ 1, 374. 6, 92. कुण्ठ 6, 42. कुण्ड 1, 295. 10, 118. कुत्स 10, 392. कुद 6, 1. कुन्द 1, 69. कुप 1, 431. 6, 26. कुम्प 1, 435. 6, 27. कुम 1, 789. 4, 131. 9, 49. कुम्भ 1, 432. 6, 26. 10, 115. कुम्फ 1. 436. 6, 27. कुम्ब 1, 455. 10, 115. कुर 3, 21. कुर्द 1, 601. कुल 10, 59. कुव 4, 75. कुष 1, 742. कुस 1, 773. कुह 1, 374. कुह 10, 150. कुर 4, 44. कुह 1, 560. कुह 1, 705. कूंड 6, 58. 7, 18. कूच 1, 690. कूज 8, 6. कूट 7, 9. कूप 4, 86. 5, 25. 6, 24. 10, 276. कूफ 6, 24. कूम्फ 6, 25. कूप 4, 118. कूर 6, 53. 7, 18. कृ 1, 1018 केक 1, 249. केच 1, 386. 389. केत 1, 523. क्यच 1, 1035. क्रंच 10, 221. क्रच 1, 148. क्रङ्क 1, 97. क्रङ्क 1, 149. क्रञ्च 1, 159. क्रन्द 1, 69. क्रप 1, 399. 859. क्रम 4, 10, 10, 201. क्रुट 6, 82. 10, 159. क्रुप 1, 433. क्रुम 1, 437. क्रुम्प 1, 434. क्रुम्फ 1, 438. क्रै 1, 1011. क्रीक 1, 99. क्ष्वच 1, 686. क्ष्वञ्च 1, 159. 166. क्ष्वच 6, 18. क्ष्वञ्च 1, 207. क्ष्वर 1, 812. क्ष्विच 1, 1050. क्ष्वर 1, 686.

खङ्ग 1, 147. खुड 6, 93. खुर्द 1, 602.

गंज 1, 1038. 10, 136. 224. गंड 10, 137. 221. 216. गज 1, 639. 807. गड 5, 27. गड्ड 1, 171. गण्ड 10. 381. गद 1, 17. गध 1, 8. गन 4, 94. गम्भ 5, 23. गय 1, 510. गरिद्रा 2, 64. गर्ज 1, 581. 856. 10, 211. गर्द 4, 104. 10, 137. गर्ध 1, 1040. गा 1, 977. 2, 50. 3, 9. गाज 1, 1043. गाढ 1, 931, 5, 33. गाध 1, 942. गिन्द 1, 623. गिध 1, 385. गिप 4, 1. 10, 166. 185. गिम 6, 3. गिर 2, 5. गी 4, 26. गीज 1, 640. गीधी 2, 67. गीप 4. 42, गु 1, 991. 5, 10. गुञ्ज 10, 394. गुं 1, 603. गुज 10, 60. गुप 4, 76. गुह 1, 774. 2, 4. गृ 4, 25. गृ 1, 846. 5, 34. 6, 118. 10. 278. गृंध 1, 770 गृध 4, 87. 6, 28. 10, 277. गृभ 6, 28. गृम 6, 34, 10, 273. 279. गृम्भ 6, 29. गृज 1, 1037. गृह 1, 769. गे 1, 846. 9, 23. गै 1, 1011. गैप 1, 336. गैम 1, 529. गै 1, 971. गो 4, 40. गु 2, 31. गुज 1, 777. गो 1, 954. ग्रप 1, 494. ग्रा 2, 45. ग्राज 1, 123. ग्राध 1, 115. 117. ग्राभ 1, 701. ग्राह 1, 307. ग्राह 1, 677. ग्रु 1, 992. 5, 34. ग्रुप 6, 47. ग्रुह 4, 88. ग्रू 9, 11. ग्रैप 1, 78. ग्रै 1, 955. घिण 2, 3. घृ 1, 981.

चक्ष् 10, 55. चक्ष 1, 481. चक्ष 3, 21. चक्ष्म 1, 623. चा 3, 10. चाय 1, 532. चि 6, 113. चित्र 1, 634. चिन्व 1, 624. चिर 3, 22. ची 4. 23. चु 5, 9. चुक्ष 1, 633. चुक्षै 1, 604. चू 5, 9. 6, 105. 9, 17. 10, 292. चूर्ण 1, 423. 10, 232. चूर्द 4, 45, चूर्ष, चूर्ष and चूर्ष 10, 98. चू 1, 948. 1009. 6, 119. चृक्ष 1, 236, चृक्ष्म 1, 237. चृत 5, 22. 10, 306. चे 9, 24, चै 1, 951. चेक्ष 10, 366. चेष्ट 1, 398. चोर 1, 585. चक्ष 1, 974, चौ 1, 957. चक्ष 1, 292. चक्ष्म 1, 233. चक्ष and चक्ष्म 1, 487. चक्ष 9, 52. 10, 202 चाक्ष 1, 129. चाक्ष 1, 116. 117. चाक्षु 1, 702. चाक्ष 1, 308. चु 1,990. 6, 107.चुक्ष 6, 107. चेक्ष 1, 79. चै 1,956. चोक्ष 1,791.793. चक्ष 1, 233. चक्षक्ष 1, 239. चक्ष 1, 480. चक्ष 1, 854. 831. चक्ष 10. 343 चक्षाक्षु 1, 705, चक्षु 1, 956.

चक्ष् 10, 54. चक्ष 1, 692. चक्ष 1, 138. चक्षु 1. 139. चक्ष 1, 532. 1518. 10, 12. 250. चक्ष 1, 55. 10, 238. चक्ष्म 1, 67. चक्ष 1, 738. 4, 130. 9, 48. चक्ष 1, 867. 1030. चाक्ष 1, 509. चाक्षै 1, 57. चाक्ष 1, 891. 10, 260. चाक्ष 4, 85. चाक्ष 1, 658. चाक्ष 4, 57. चाय 1. 7. चाय 1, 6. चाय 1, 656. चिंच 2, 15. चित्र 1, 689. चित्र 3, 11. चिन्व 2, 16. चिर 1, 921. चिन्व 1, 66. चिन्व 1, 621. चिर 6, 63. चिराय 10, 339. चिर 1. 758. चिर 1. 731. चिन्व 10. 147. ची 1, 950. चीक्ष 1, 555. चीर 1. 598. चु 2, 26. 6, 104. चुक्ष 6, 2. 132. चू 6, 104. चूर्ष 4. 9. चू 1, 847. 9, 25, चेक्ष 1, 921. चेष्ट 1, 648.

चंक्ष and चंक्ष 10, 74. चक्ष 1, 696. 10, 17. चक्ष 1, 197. 1015. चक्ष 1, 187. 10, 109. चक्ष 1, 318. 10, 212. चट 10, 311. चठ 1, 353. चक्ष 1, 466. चक्षक्ष 1, 301. 10, 74. चक्ष 1, 898. 4, 51. चक्ष 10, 315. चक्ष 1, 900. 936. 10, 20. चक्ष 4, 60. चक्ष 10, 350. चक्ष 1, 467. चक्ष्म 10, 39. चक्ष 1, 505. चर्क 10, 392. चर्क 1, 20. चर्क 1, 439. चर्क 1, 443. चर्क 1, 608. चर्क 1, 644. चक्ष 1, 892, 10, 69. चक्षक्ष 10, 335. चक्ष 1. 540. चक्ष 10, 179. चक्ष 10, 316. चक्ष 1, 936. चक्ष 10, 316. चक्ष 10, 179. चा 1, 972. 2, 47. चाट 10, 363. चाक्ष 10, 69. चि 6, 112. चिंच 10, 222, चित्र and चित्र 10, 40. चित्र 10, 31. चिन्व 2, 18. 20. 10, 31. 217. चित्र 1, 333. चिर 1, 362. चिन्व 1, 233. 10, 131. चिन्व 1. 619. चिर 10, 65. चिर 6, 143. चिर 7, 15. चिर 1, 751. 10, 52. ची 4, 31. चीक्ष 10, 11. चोक्ष 1, 554. चीर 1, 595. चुक्ष 10, 95. चुक्ष 1, 229. चुर 6, 74. 10, 24. 213. चुर 10, 365. चुक्ष 10, 24. चुक्ष 1, 346. 6, 90. चुक्ष 6, 43. 10, 94. चुक्षद 10. 251. चुक्षद 1, 346 348. चुक्ष 4, 12. 10, 235. चुक्ष्म 1, 45. चुर 6, 56. चुर्क 1, 607. 10, 127. चुक्ष 1, 894. 10, 61. चुक्ष 1, 732. 4, 73, 108. 9, 57. 10, 210. चुक्षद 4, 15. चुक्ष 10, 93. चुक्षद 10, 52. चू 1, 1015. 9, 12. चूक्ष 10, 101. चूक्ष 10, 94. चूक्ष 1, 513. चूर 4, 43. 10, 261. चूर्क 1, 607. 10, 127. चूक्ष 1, 561. 10, 94. चूक्ष 1, 705. चृ 3, 4. 5, 12. 6, 109. 10, 15. चृक्ष 2, 20. 7, 25. 10, 265. चृक्ष 2, 20. चृक्ष 2, 18. 20. चृक्ष 6, 39. चृक्ष 6, 40. चृक्ष 10, 20. चृक्ष 1, 737. चे 3, 4. 9, 19. 10, 15. चेक्ष 1, 574. चेक्ष 1, 823. चेक्ष 1, 646. चेष्ट 1, 752. चै 1, 963. चैक्ष 1, 486. चोक्ष 1, 517. चौक्ष 4, 7. 106. चौ 1, 1012. चक्ष 6, 120. चक्ष 1, 802. 10, 19. 20. चक्ष 1, 803. चा 2, 52. ची 4, 36. 9, 2. 10, 293. चु 1, 1006. चुक्ष 1, 735. 9, 55. चेक्ष 1, 650. चैक्ष 1, 486. चोक्ष 1, 919. चक्षक्ष 1, 941. चक्षक्ष 1, 840. छिद्र 1, 673. छी 9, 12. छु 1, 1007. छुक्ष 1, 736. 4, 8. 107. 9, 56. छोक्ष 1, 538. छा 2, 46.

जक्ष 1, 119. जक्ष 1, 873. जक्ष 1, 549. 563. जुक्ष 1, 565. जेक्ष 1, 575.

झंक्ष 1, 664. झट 10, 311. झठ 1, 52. झक्ष 10, 14. झक्ष 1, 52. झक्ष 1, 1022. 9, 37. 10, 14. झर्क 1, 445. झर्क 1, 669, 671. 10, 123. 223. 229. झक्ष 1, 893. 10, 68. 83. झक्षक्ष 1,

[illegible] 10, 230. [illegible] 1, 722. [illegible] 4, 105. [illegible] 1, 306. [illegible] 1, 5. [illegible] 1, 676. [illegible] 1, 339. [illegible] 1, 65. [illegible] 6, 67. 10, 66. [illegible] 1, 755. [illegible] 4, 108. [illegible] 1, 409. [illegible] 1, 122. 10, 173. [illegible] 1, 169. [illegible] 6, 93. [illegible] 1, 911. 924. 4, 63. [illegible] 1, 925. [illegible] 10, 62. [illegible] 4, 106. 110. [illegible] 10, 52. [illegible] 10, 228. [illegible] 6, 57. [illegible] 9, 20. [illegible] 1, 756, [illegible] 1, 674. [illegible] 1, 476. [illegible] 2, 35, [illegible] 9, 32.

[illegible] 1, 941. 10, 22. [illegible] 1, 1047. 10. 194. [illegible] 7, 16. 10, 219. [illegible] 1, 329. 817. [illegible] 1, 474. [illegible] 10, 50. [illegible] 1, 292. 10, 50. [illegible] 1, 12. [illegible] 10, 143. [illegible] 1, 611. [illegible] 1, 524. 10, 161. [illegible] 1, 525. [illegible] 1, 726. [illegible] 3, 18. [illegible] 2, 42. [illegible] 10, 350. [illegible] 1, 468. [illegible] 10, 326, [illegible] 1, 643. [illegible] 1, 655. [illegible] 1, 637. [illegible] 7, 2. [illegible] 1, 65. [illegible] 3, 2. 10, 278. [illegible] 6, 124. 7, 17. [illegible] 1, 296. [illegible] 1, 1. 10, 207. 309 [illegible] 1, 712. 10, 190. [illegible] 1, 946. 3, 5. [illegible] 10, 247. [illegible] 1, 941. [illegible] 1, 191. [illegible] 6, 101. [illegible] 4, 115. [illegible] 9, 21. [illegible] 1, 932. [illegible] 1, 659. [illegible] 1, 792. 4, 115. [illegible] 1, 792. [illegible] 1, 941. [illegible] 6, 4. [illegible] 1, 479. [illegible] 1, 903. 4, 96. [illegible] 1, 194. 875. [illegible] 1, 876. [illegible] 10, 151. [illegible] 1, 193. [illegible] 1, 933. [illegible] 9, 34. [illegible] 1, 941. [illegible] 1, 877. [illegible] 1, 933.

[illegible] 1, 665. 10. 257. [illegible] 1, 694. [illegible] 1, 136. [illegible] 1, 89. [illegible] 1, 137. [illegible] 1, 157. [illegible] 1, 111. 112. 173. [illegible] 1, 184. [illegible] 6, 122. [illegible] 1, 185. 186. [illegible] 1, 354. [illegible] 1, 475. [illegible] 1, 282. [illegible] 1, 291. 344. 10, 49. [illegible] 1, 931. [illegible] 1, 853. 4, 99. 10, 165. [illegible] 4, 67. 8, 9. 10, 169. [illegible] 10, 140. [illegible] 1, 43. 47. 9, 40. [illegible] 1, 13. [illegible] 1, 590. [illegible] 1, 506. [illegible] 10, 107. [illegible] 1, 446. [illegible] 1, 603. 10, 107. [illegible] 1, 522. [illegible] 1, 523. [illegible] 1, 630. [illegible] 1, 541. [illegible] 1, 760. [illegible] 1, 723. [illegible] 4, 112. [illegible] 1, 102. [illegible] 1, 766, [illegible] 10, 321. [illegible] 2, 53. 3, 6. 4, 34. [illegible] 1, 700. [illegible] 1, 943. [illegible] 1, 1021. 10, 299. [illegible] 10, 75. 302 [illegible] 10 107. [illegible] 1, 943. [illegible] 5, 4. [illegible] 6, 16. [illegible] 10, 216, [illegible] 1, 923. [illegible] 1, 779. 920. 4, 133. 10, 8. [illegible] 1, 920. [illegible] 10, 8, [illegible] 1, 620. [illegible] 6, 71. 135. [illegible] 1, 759. [illegible] 10, 375. [illegible] 1, 730. 6. 60. [illegible] 10, 375. [illegible] 1, 1041. [illegible] 4, 29. 9, 4. 10, 231. [illegible] 1, 496. [illegible] 1, 550. [illegible] 1, 596. [illegible] 1, 147. [illegible] 1, 185. 6, 136. 10, 203. [illegible] 1, 229. [illegible] 1, 269. [illegible] 1, 135. [illegible] 1, 270. [illegible] 1, 346. 6, 81. 10, 73. [illegible] 1, 346. 6, 90. [illegible] 6, 44. [illegible] 1, 284. [illegible] 1, 294. 346. 348. [illegible] 1, 16. 10, 200. [illegible] 6, 53. [illegible] 1, 227. [illegible] 1, 606. [illegible] 10, 63. [illegible] 1, 707. 4, 111. 9, 59. [illegible] 4, 111. [illegible] 10, 83. [illegible] 4, 89. [illegible] 1, 1016. [illegible] 10, 361. [illegible] 1, 606. [illegible] 1, 562. 10, 63 [illegible] 1, 707. [illegible] 6, 110. [illegible] 1, 694. 10, 120. [illegible] 4, 137. [illegible] 10, 352. [illegible] 1. 269. 2, 57. 10, 304. [illegible] 1, 270. [illegible] 6, 38. 9, 44. [illegible] 6, 41. [illegible] 10, 118. [illegible] 9. 43. [illegible] 1, 923. [illegible] 6, 131. [illegible] 1, 739. 4, 55. 10, 305. [illegible] 9, 22. 26. [illegible] 1, 1010. [illegible] 1, 318. [illegible], [illegible] and [illegible] 1. 920. [illegible] 1, 395. [illegible] 1, 534. [illegible] 10, 191. [illegible] 1, 976. [illegible] 1, 694. 10, 120. [illegible] 1, 804. [illegible] 1, 210. [illegible] 1, 208. [illegible] 1, 313. [illegible] 10, 180. [illegible] 1, 211. [illegible] 1, 209. [illegible] 1, 220. 10, 121. [illegible] and [illegible] 1, 312. [illegible] 1, [illegible] [illegible] 1, 983.

[illegible] 10, 158. [illegible] 1, 1051, [illegible] 1, 30. 10, 196. [illegible] 10, [illegible] [illegible] 1029. [illegible] 1, 871. 1033. 10, 82. [illegible] 4, 101. [illegible] 2, 40. [illegible] 1, 916. [illegible] 2, 23. 9, 9. 10, 170. [illegible] 1, 148. [illegible] 1, 229. [illegible] 4, 68. 7, 7. 10, 264. [illegible] 1, 31. [illegible] 1, 46. [illegible] 4, 64. [illegible] 4, 124. [illegible] 1, 711. [illegible] 1, 311.

रंह 1, 768. 10, 256. रक्ष 10, 197. रघ 1, 688. रङ्ग 1, 140. रच 1, 822. 10, 197. रच 10, 197. रज्ज 1, 141. रञ्ज 1, 153. रट्ट 1, 107. 10, 253. रठ 10, 318. रड्ड 1, 865. 1048. 4, 58. रड 1, 319. रढ 10, 373. रण 1, 357. रण 1, 472. 832. 855. रणय 1, 627. रत 1, 54. रथ 4, 84. रद 1, 428. रध 1, 440. रन 1, 1023. रन 1, 906. रन्ध 1, 441. रभ 1, 401. रभ 1, 412. रम 1, 511. रर्ब 1, 439. रल 1, 745. रव 10, 385. रष 1, 767. 10, 84. रस 10, 312. रा 2, 48. राक्ष 1, 126. राघ 1, 113. राज 1, 874. राध 4, 71. 5, 16. राध and राध 1, 657. रि 5, 29. 6, 111. रिख 1, 151. रिङ्ग 1, 164. रिच 7, 4. 10, 273. रिच्छ 1, 626. रिप 6, 23. 30. रिम्फ 6, 30. रिष 6, 126. रिष 1, 725. 4, 120. रिह 6, 23. री 4, 30. 9, 30. रु 1, 1008. 2, 24. रुंध 10, 248. रुक्ष 1, 169. रुघ 1, 781. रुच 6, 123. 10, 262. रुट 1, 783. 10, 132. 243. रुठ 1, 359. 783. 10, 243. रुद and रुदट 1, 349. रुदठ 1, 349. 368. रुध 2, 58. रुध 4, 65. 7, 1. रुप 4, 125. रुष 6, 126. रुष 1, 724. 4, 120. 10, 132. रुह 1, 912. रूक्ष 10, 362. रूघ 10, 387. रूप 1, 709. रेक्ष 1, 80. रेख 1, 195. रेट 1, 917. रेप 1, 396. रेफ 1, 410. रेब 1, 540. रेष 1, 651. रै 1, 958. रोड 1, 377. 378. रौड 1, 377.

लक्ष 10, 197. लघ 10, 5. 157. लघ 1, 142. लङ्ग 1, 823. 10, 197. लङ्घ 1, 143. लञ्ज 1, 154. लट्ट 1, 108. 172. 10, 220. 254. लठ 1, 221. लड 1, 257. 6, 10. 10, 10. लण 10, 374. लण्ड 6, 10. लण्ड 1, 258. 10, 30. 244. लण्ड 10, 374. लत 1, 320. लद 1, 381. 852. 10, 7. 148. लपड 10, 9. 258. लप 1, 429. लभ 1, 1024. लम्ब 1, 402. 404. लर्ब 1, 444. लष 1, 332. 10, 148. लष 1, 937. 10, 189. लस 1, 746. 10, 189. ला 2, 49. लाक्ष 1, 127. लाघ 1, 114. लाज 1, 259. लाञ्छ 1, 222. लाञ्ज 1, 260. लाभ 10, 389. लिख 6, 72. लिङ्ग 1, 165. 10, 199. लिप 6, 139. लिष 4, 70. 6, 127. लिह 2, 6. ली 4, 31. 9, 31. 10, 269. लुङ्ग 1, 202. लुञ्च 10, 31. 218. लुट 1, 336. 784. 4, 113. 10, 214. लुठ 1, 360. 785. 6, 87. लुड 1, 336. 350. 6, 87. लुपट 1, 350. 10, 27. लुपठ 1, 350. 366. 369. लुभ 1, 46. लुष 4 126. 6, 137. लुष 4, 128. 6, 22. लुम्फ 1, 454. 10, 114. लुस 1, 336. लू 9, 13. लूष 1, 708 10, 70. लेप 1, 397. लेख 1, 486. लोक 1, 76. 10. 236. लोच 1, 177. 10, 237. लोड and लोड 1, 379. लोष्ट 1, 277. व्यी and व्ली 9, 31.

वक्ष 1, 693. वघ 1, 134. वङ्ग 1, 88. 95. वङ्ग 1, 135. वञ्च 1, 156. वट 1, 110. वध 2, 54. 10, 298. वध 1, 271. 10, 75. वध 1, 4. 10, 163. वट 1, 322. वट 10, 311. 372. वठ 1, 354. वड 1, 473. वपट 1, 351. 10, 48. वपट 10, 372. वपठ 1, 281. वपड 1, 290. 10, 48. वद 1, 816. 1058. 10, 237. वन 1, 490. 491. 841. 868. 8, 8. 10, 296. वन्द 1, 11. वप 1, 1052. वभ्र 1, 589. वम 1, 868. 902. वय 1, 504. वर 10, 308. वर्ब 1, 175. वर्ब 10, 18. वर्ब 10, 391. वर्ब 10, 112. वर्ब 1, 644. वर्ब 1, 669. 671. 10, 123. वल 1, 520. 857. वलक 10, 35. वलग 1, 152. वलग 1, 418. वल्ल 1, 521. वल्ल 1, 670. 672. वव 2, 70. वष 1, 722. वष्क 1, 101. वष्क 10, 369. वस 1, 1054. 2, 13. 4, 105. 10, 204. वस 10, 392. वस्क 1, 101. वस्त 10, 144. वह 1, 1053. वा 2, 41. वाक्ष 1, 699. वाञ्छ 1, 223. वाड 1, 306. वास 10, 336. वाहृ 4, 52. वाघ and वाध 4, 54. वाष 10, 333. विख 7, 5. विख 6, 129. 10, 233. विघ 3, 12. 6, 9. 7, 23. विट 1, 333. विध 1, 33. विध 2, 55. 4. 62. 6, 133. 7, 13. 10, 168. विष 6, 36. विह 6, 66. 10, 65. विह 6, 130. विष 1, 729. 3, 13. 9, 54. विह 1, 753. वी 2, 39. वीक 1, 197. वीर 10, 355. वृङ्ग 1, 169. वृ 5, 8. 9, 39. 10, 271. वृंह 1, 772. वृक्ष 1, 92. वृघ 1, 635. वृच 7, 24. वृज 2, 19. 7, 24. 10, 270. वृञ्ज 2, 19. वृट 6, 40. वृत 1, 795. 4, 52. 10, 241. वृध 1, 796. 10, 242. वृष 4, 116. वृह 1, 739.

10, 164. कुष 1, 771. 772. 6, 57. कृ 9, 16 20. के 1, 1055. केश 10, 392. केष 1, 926. केष 1, 34. केष 1, 926. केष 1, 391. केष 1, 568. केष 10, 334. केष्ट 1, 573. केषी 2, 63. केष्ट 1, 274. केष 1, 754. केष 1, 674. कै 1. 969. क्रथ 6, 12. क्रथ 1, 801. क्रथ 4, 72. क्रथ 10, 96. क्रथ 1, 930. 10, 96. क्रथ 10, 396. क्रुध 4, 7. 106. 10, 93. क्रुध 4, 106. क्ले 1, 1056. क्रम 1, 234. 272. 10, 75. क्रम्प 1, 235. क्रम 1, 473. क्रम 10, 390. क्रस्प 6, 11. क्री 4, 32. 9, 33. क्रीड 4, 13. क्रुड 6, 99. क्रुध and क्रुध 10, 122. क्ष्वी 9. 32.

क्षप 1, 660. 764. क्षप 4, 73. 5, 15. क्षप्ल 1, 86. क्षप 1, 178. क्षप 1, 321. क्षप 1, 363. 10, 23. 152. क्षप 10, 310. क्षेप 1, 834. क्षपप 1, 299. क्षप 1, 903. 6, 134. क्षप 1, 1049. 4, 59. क्षप्प 10, 174. क्षप 1, 870. 4, 92. 10, 156. क्षप्प 10, 21. क्षर्व 1, 450. क्षर्व 1, 616. क्षल 1, 519. 582. 896. क्षल्प 1, 417. क्षव 1, 761. क्षव 1, 762. क्षव 1, 721. क्षव 1, 763. क्षाद 1, 130. क्षाद 1, 309. क्षाप 1044. क्षाप 1, 660. 2, 12. 66. क्षि 5, 3. क्षिप 1, 636. क्षिप्र 1, 150. क्षिप्र 1, 174. क्षिप्त 2, 17. क्षिट 1. 325. क्षिप 6, 70. क्षिप 1, 718. 7, 14. 10, 274. क्षी 2, 22. क्षीव 1, 75. 81. 10, 249. 283. क्षीप 1, 403. क्षीव 1, 556. क्षीव 10, 332. क्षुद 1, 123. क्षुध 1, 198. 4, 56. क्षुध्य 1, 546. क्षुड 364. 10, 103. क्षुधद 1. 364. 367. 10, 101. क्षुधद 1, 348. क्षुड 10. 239. क्षुध 4, 82. क्षुध 6, 46. क्षुध्य 1, 74. 10, 239. क्षुध 1, 459. 786. 6, 33. क्षुध्य 1, 460. 6, 33. क्षुधद 10, 34. 76. क्षुधद 10, 71. क्षुध 4, 74. क्षुर 4, 49. क्षुर 10, 354. क्षुर्व 10, 71. क्षुल 1 559, क्षुध 1, 710. क्षुध 1, 797 922. 10, 195. कृ 9, 18. क्षेप 1, 576. क्षेप 1, 536. कै 1, 966. क्षो 4, 37. क्षोद 1, 483. क्षोट 1, 310. ख्यद्युत 1, 41. ख्यप 1, 836. ख्यौंष 1, 551. ख्यौ 1, 1012. खड 1, 84. खड 1, 160. खट 10, 29. खद 1, 835. 10, 42. खरट 10, 29. खद 1, 836. 10, 13. 280. 282. खद 10, 324. खन्द 1, 35. 9, 39. 41. 10, 294. खप 4, 95. खा (also. खै) 1, 848. 2, 44. खाद 10, 346. खि 1, 945. खिद 1, 733. खी 9, 3. खु 1, 937. 989. खेद 1, 83. खै (also. खा) 1, 966. 967. खोद 1, 484. ख्रक्ष 1, 85. ख्रक्ष 1, 162. ख्रप 10, 324. ख्राल 1, 131. ख्राव 1, 118. ख्रिद 1, 734. 4, 77. 10, 38. ख्रोद 1, 77. ख्रोद 1, 485. ख्रक्ष 1, 96. ख्रक्ष 1, 161. ख्रप and ख्रप 1, 179. ख्रप्ष and ख्रप्ष 1, 130. ख्रट 10, 29. ख्रट 10, 310. ख्रपट 10, 29. ख्रप्ष and ख्रर्व 10, 80, ख्रप 1, 582. ख्रपप 10, 34. ख्रप्ष 1, 583. ख्रर्व 2, 60. ख्रि 1, 1059. ख्रिप 1, 778. ख्रिप्त 1, 10. ख्रेष 10, 394.

गुध 1, 100. गृधी 1, 950. गिद 1, 592. 4, 4. गाह, गाध्य and गाध्य 1, 100.

घट 1, 826. घट 5, 21. घंसेष 10. 345 घंसाद 10, 376. घट 1, 176. 1046. घण्ट and घट्ट 1, 217. घण्ट 1, 1036. घट 1, 335. घट्ट 10, 90. घट 10, 29. घत्तृ, घण 10, 358. घद 1, 907. 6, 133. 10, 238. घण 1, 492 8, 2. घद 1, 427. घनाद 10, 341. घण 1. 882. घण्ट 10, 21. घर्व 1, 243. घर्व 1, 451. घर्व 1, 617. घस 1, 530. घस 2, 69. घद 1, 905. 4, 20. 10, 267. घाद 5, 17. घाण्ट 10, 33. घाण 10, 333. घाण्ट 10, 21. घाद 10, 322. घि 5, 2. 9, 5. घिष 6, 140. घिट 1, 326. घिष 1, 48. 49. 4, 83. घिण्ड 1, 621. घिण 1, 457. घिण्ड 1, 458. घिष 6, 70. घिष 4, 2, घीव 1, 75. 81. घु 1, 987. 988. 2, 32. 5, 1. घुष 10, 383. घुट 10, 26. घुण 1, 459. घुर 6, 50. घुर 10, 317. घुष 4, 21. घू 2, 21. 4, 24. 6, 115. घृष 10, 327. घृण 10, 360. घृष 1, 25. 10, 177. घृर्व 1, 697. घृर्व 1, 542. 697. घृष 1, 710. घृ 1, 982. 3, 17. घृण 4, 69. 6, 121. घृष 1, 1032. घृण 1, 457 घृण 1, 458 घृ 9, 22. घेष 1, 81. घेष 1, 576. घेष 1, 530. कै 1, 963. घो 4, 39. ग्लप्ष 1, 1028. ग्लप्ष 1, 414.

9, 8. स्कु 9, 6. स्कुञ्च 1, 9. स्कुञ्च 9, 8. स्खद 1, 805. 872. स्खल 1, 577. 859. स्खुद 6, 94. स्खल 1, 819. स्खल 4, 439. 880. स्खल 10, 313. स्खल 1, 883. स्खल्ल 1, 413. 9, 7. स्खिद 5, 19. स्खिद 1, 387. स्खिद and स्खीद 4, 17. स्खु 2, 34. स्खुद 1, 188. स्खुद 1, 421. स्खुन्द 9, 7. स्खुद 4, 127. 10, 134. स्खु 5, 6. स्खुद 1, 691. स्खुद 6, 58. स्खू 9, 14. स्खेद 10, 349. स्खेद 1, 388. स्खै 1, 970. स्खोद 10, 377. स्गै 1, 959. स्गर 1, 827. स्गल 1, 889. स्गा 1, 975. स्गिद 1, 592. स्गुद 6, 94. स्गुद 10, 356. स्गल 1, 864. 4, 5. स्गा 1, 868. 2, 43. स्गिद 10, 37. स्गिद 4, 91. 10, 36. स्गु 2, 29. स्गुद 4, 5. स्गुद 4, 90. स्गै 1, 970. स्गन्द 1, 14. स्गर्द 1, 3. स्गर्द 1, 644. स्गल 1, 936. 10. 141. स्गु 5, 13. स्गुद 6, 128. स्गुद 10, 325. स्गू 9, 18. स्गल 1, 352. 10, 91. स्गलद and स्गलद 10, 4. स्गर 6, 95. स्गर्द 6, 96. स्गाद 1, 616. स्गिद 10, 36. 91. स्गिद्द 10, 91. स्गुद 1, 279. 352. 6, 80, 10, 182. स्गुद 6, 97. स्गुद्द 1, 352. 10, 4. स्गुद्द 1, 297. 10, 4. स्गुर 6. 95. स्गुर्द 1. 223. स्गुर्द 1, 254 स्गुल 6, 96. स्गि 1, 936. 10, 37. स्गिद 10, 37. स्गीद 1, 552 स्गू 1, 845. 980. 5, 13. स्गन्द 1, 798. स्गल 1, 878. 10, 154. स्गंद 1, 790. स्गंद 1, 42) 790. स्गह 1, 83. स्गल्ल 1, 420. 794. स्गिल 1, 457. स्गिल्ल 1, 458. स्गिल 4, 3. स्गु 1, 987. स्गेद 1, 82. स्गै 1, 967. स्गह 1, 96. स्गल्ल 1, 1025. स्गद 1, 18. 10, 263. स्गन 1, 861. 879. स्गल 2, 59. स्गर 10, 317. स्गर्द 10, 80 स्गर्द 1, 19. स्गल 1, 576. स्गल्ल 1, 100. स्गाद 1, 23. स्गिद 1, 730. 4, 79. स्गू 1, 979. स्गू 9, 22.

ह्रद 1, 334. ह्रद 1, 358. ह्रद 1, 1026. ह्रन 2, 2. ह्रन्न 1, 495. ह्रप 1, 545. ह्रर्ष 1, 547. ह्रस 1, 890. ह्रस 1, 757. ह्रा 3, 7. 8. ह्रि 5, 11. ह्रिंस 7, 19. 10, 239. ह्रिक्ष 1, 914. 10, 146. ह्रिद 1. 339. ह्रिन्द 1, 237. ह्रिन्न 1, 622. ह्रिष 6, 69. ह्रिष्ण 10, 146. ह्रु 3, 1. ह्रुड 1, 375. 6, 102. ह्रुण्ड 1, 238. 296. ह्रुर्द 1, 226. ह्रुल 897. ह्रुल 1, 375. ह्रू 1, 947. 3, 15. ह्रेष 1, 741. 4, 119. ह्रेड 1, 235. 343. ह्रेड 1, 304. 815. ह्रेड 9, 60. ह्रेप 1, 652. ह्रोड 1, 305. 376. ह्रोड 1, 376. ह्लक्ष 2, 72. ह्लक्ष 1, 844. 867. 897. ह्लप 1, 824. ह्लप 10, 116. ह्लप 1, 743. ह्लाद 1, 26. ह्लो 3, 3. ह्लोड 1, 225. ह्लेप 1, 650. 653. ह्लेष 1, 825. ह्लेष 10, 116. ह्लेष 1, 744. ह्लाद 1, 27. ह्लस 1, 843. 867. 897. ह्लू 1, 978. ह्लू 9, 21. ह्वे 1, 1057.

———:o:———

(III) AN ALPHABETICAL INDEX TO THE UNADI SUTRAS.

N. B.—The figures refer to the Serial numbers of the Unadi Sutras as given in the Siddhanta Kaumudi.

76 अगारे ञिच्च
554 अग्न्याद्यच्च
678 अङ्गेरत्विरित्वं°
417 अङ्गिसक्थिदण्डिभ्य°
493 अङ्गेर्नलोपश्च
581 अच इः
712 अच् तस्य लुगुच्
344 अजियजिशीङ्भ्यश्च
330 अजिवृषिमीभ्यो°
53 अजिरशिशिरशिथिल°
321 अजिरशीर्भ्यो णित्
208 अजेरच च
573 अज्यतिभ्यां च
504 अञ्चेः लोपो वा
658 अञ्जेरसुन्नुक्नि°
372 अटितॄवृभ्यः सः
8 अणश्च
86 अतेश्छन्दसि
129 अतश्चोपधायाः
400 अत्यविचमितमि°
682 अदिप्रभृतिभ्यः शपः
508 अदिशदिभूशुभि°
558 अदेर्घश्च
265 अदेर्नुट् च
178 अदेर्दीर्घश्च
511 अदेर्णिलुक्
648 अदेर्नुम्भौ च
460 अनिदितां हल उपधाया क्ङिति
335 अनुदात्तङित आत्मनेपदम्
93 अन्तरन्तूपसूपजनेः°
647 अन्तरे च
548 अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते
25 अपतृषोटिलोपश्च स्वः
541 अप्याद्यच्च
388 अभिनक्षियजिवधि°
606 अभिविधिभिदिभ्यः
655 अमेर्डुश्च
741 अमेरटुट् च
702 अमेः वुक्
46 अमेर्डीर्घश्च
616 अमेर्हुश्च क्षित्
176 अयितॄस्तुदोर्दीर्घश्च
502 अयेर्ञुट्सिच्
472 अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम्
268 अर्तिकुटिवुटि°
27 अर्तिकुशिकम्यजि°
471 अर्तेर्डुश्च च
341 अर्तेर्ऋदुपधाच्च
274 अर्तिपॄवपियजी
262 अर्तिपॄवृधम्यः
140 अर्तिस्तुसुहुः
435 अर्तिहृधृभ्यां क्यप्
211 अर्तेः कित्तिच्च
415 अर्तिह्रीब्लीरीक्नूयी च
385 अर्तेर्णिच्च
248 अर्तेर्लुङः सुट् च
487 अर्तेश्च
168 अर्तेर्ऋरि
348 अर्तेश्च
71 अर्तेश्चुः
688 अर्तेश्च
698 अर्तेः शप्रत्ययश्च
637 अर्तेश्च
522 अर्तेः
734 अर्भकश्चुकः
348 अर्तेर्डेर्यत्ने
468 अर्तीकाद्यच्च
142 अर्यजीक्षीड्योश्च
735 अवद्यात्य नाथना°
45 अविधृगोष्टिषच्
144 अविविधिभिषिभ्यः
441 अविशृस्वृसृजिभ्य ईः
163 अशे भृञः
615 अशिप्रादिभ्य इलोपो
589 अशिशकिभ्यां
575 अशिपशाम्योषच्
152 अशूप्रुषिलटिकणि°
340 अशेर्देवने
52 अशेर्निच्
235 अशेरच च
353 अशेः वरः
439 अशेर्निच्
348 अशेर्देवने
633 अशेर्देवने वुट् च
738 अश्नोतेरातुः
489 अश्नोतेरच्च
710 अस्यतेश्चङ्यच्च
437 अस्यतिवक्तिभ्यां क्यप्
42 असेरच्च
33 आङ्परयोः खनिः
580 आदि शिदजिभ्यां
263 आदिकमिहनियमिजनिगमिदाभ्यः
205 आदिपदिपनिः
450 आदि क्ति
366 आधाञो नुक्
80 आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च
365 आनङः ऊठ्क्यिः
650 आपः कर्माख्यायाम्
74 आप्नोतेर्ह्यस्वश्च
218 आप्नोतेर्ह्यश्च
617 आः क्यनिङ् निजविभ्याम्
562 इगुपधात् किच्

654 इण आगोऽरावे च
640 इण आनयि
664 इण आयिः
436 इणः किद्
432 इणस्तसत्थसथासुनौ
285 इणिवणिभ्यां दीर्घश्च
326 इणशीभ्यां वरन्
153 इणशीभ्यां वरुः
599 इण्देः अनिर्नलोपश्च
51 इण्भिन्दिपुदिविदिभ्यः
145 इण्युधीन्धिभ्यः
440 इण्वेः वसुः
431 इण्वशिभ्यां तसन्
464 इत्वेः किद्वच्च
13 इत्वेः किच्च
199 उदक्च च
49 उदके मुम्नौ च
646 उदके वुट् च
639 नदके वुट् च
693 उदिवेर्देवेः
700 उदि श्रयतेर्
531 उद्यतेर्डिद्
351 उन्दिमुदिकुदिभ्यश्च
12 उन्देरिच्चादेः
236 उन्देर्नलोपश्च
399 उपधायां च
634 उभेर्वसे वसोच्च
484 उमुकादयश्च
367 उल्मुकादयश्चेदोदिनः
538 उषादयश्च
604 उषिकसिभ्यां किद्
164 उषिकुषिगर्तिः
425 उषिकुटिदलिकलिः
676 उषः किद्
721 ऊर्णोतेर्डाः
728 ऊर्णोतेर्डेः
30 ऊर्णोतेर्नुर्लोपश्च
414 ऋदृशेरङ्
465 ऋधेश्च
732 ऋधेः क्नोक्
188 ऋन्नेर्म्नाग्रयश्च
247 ऋज्रेन्द्रराजिनन्दि
445 ऋतस्य तिज्वद्भावश्च
92 ऋतेरुच्च
350 ऋधेर्नातौ
406 ऋधिदृधिभ्यां किद्
516 ऋदृनिभ्यां क्रमुः
78 ऋधिक्षोरत्नुः
278 ऋतेर्डिच्च
133 ऋतेरुट् च
420 ऋकिरुदिभ्यां किद्
360 ऋटिकुधिभ्यां कारुः
64 ऋटिर्नञिभ्यां क्नोरः
103 ऋणेश्चः
526 ऋदेर्निरभिविभ्यो हिः
157 ऋनिभ्रुदृधिवदिभ्यः
334 ऋन्धिभिदेश्च
427 ऋधेरचः क्नुर्नलोपश्च
66 ऋधिनडिनधिक्रटिभ्यः
62 ऋधेरोलच्च
72 ऋनिभनिजनिभ्यः
421 ऋधेः किद्वृद्धेर्वायायाः
55 ऋधेः पश्च
100 ऋधेरट्
527 ऋधिक्रदेरत्नः
448 ऋसरश्च
104 ऋसरुहश्च
707 ऋसिनधिभ्यां
475 ऋधेर्नुट् च
88 ऋश्च ऋरुः पादश्च
459 ऋधिदृधिभ्यामीकन्
84 ऋधेरकच्च
600 ऋायतेर्डिनिः
50 ऋिधेर्नुक्च
65 ऋिधेरादयश्च
4 ऋिजरादेः किच्चः
523 ऋुटः किच्च
629 ऋुटिकुधिभ्यां
586 ऋुडिकण्योर्नलोपश्च
528 ऋुधिवृत्योः कुन्दन्
529 ऋुधेर्वा च
59 ऋुधेर्नलोपश्च
310 ऋुवृभ्यां च
22 ऋुर्च्च
534 ऋुवरुवृधीर्घश्च
416 ऋुवः क्नरन्
630 ऋुधेर्डेरच्च
549 ऋुधेरन्मोमेदेवाः
525 ऋुवदिवडिवटिः
6 ऋुवे वच्च वरच्च
24 ऋुग्रोच्च
476 ऋुज्र उच्च
571 ऋुज्र उदीचां वारच्
716 ऋुज्रादिभ्यः संज्ञायाम्
7 ऋुज्रः क्नुः
726 ऋुजः पादः
430 ऋुविभिदिछतिभ्यः किद्
181 ऋुवेश्चः क्रुच्च
499 ऋुविधृविक्षुधिः
16 ऋुवेरात्मनेविषये
392 ऋुवेर्नुट् च च
300 ऋुत्यशुभ्यां वरः
722 ऋुद्राद्यरच्च
323 ऋुदाधारार्धैकलिः
356 ऋुधूनधिभ्यः किद्
1 ऋुवाधजिनिस्वादिः
81 ऋुविरुजिनिभिधिनिः
264 ऋुधेरादिरच्च वः
287 ऋुधेर्द्धे
198 ऋुधेर्दृहिरुधोदीर्घाच्च
569 ऋुधेर्दृहिरुन्दन्दिः
313 ऋुदनिभ्यां वस्नुः
161 ऋुदृभ्यामेनुः
585 ऋुनृधृकुटिः
156 ऋुनृधृवृधो वः
282 ऋुनृधवसुविभ्यः
627 ऋुतृनर्पिभ्यः क्रीटन्
469 ऋुदृभ्यामीषन्
241 ऋुधृवृजिनन्दि
336 ऋुदृदारिभ्यो वनन्
293 ऋुधृवृविद्युदृत्वदिः
473 ऋुधृवृकटिवटिडीदिः
405 ऋुधृवृखिलखिनर्दिः

597 ओरण्यच्
724 ऋमिगमिरमि°
564 ऋमिगमिरमिस्व°
204 ऋिव इच्च्
714 ऋिशेरन्तो ओपरच्च
737 ऋिशेरीशोच°
426 ऋुधेः संप्रसारणं च
115 ऋादिभ्यः क्विप्
217 ऋिण्यधिभ्रस्जि°
192 ऋतृसृधिसिधर्व°
746 ऋमेरचश्चोपरच्च
267 ऋिवेः क्विप्
338 ऋधिधिक्षिणधि°
456 ऋमेरालः
582 ऋमिगमिरमि°
36 ऋच्छत्वरीपु°
395 ऋच्छतिः
311 ऋच्छत्यृतां वेपरच्च°
521 ऋडेच्
389 ऋडेरादेरच् ऊः
418 ऋडेः ऊठ् च
127 ऋच्छत्वरी
669 ऋतिकारकोच°
478 ऋभीरुत्सर्भरी
123 ऋत्यृच्छ्यदोः
237 ऋमेर्णिच्च
611 ऋमेरा च
227 ऋमेर्डोः
314 ऋमेः ऊच्च्
449 ऋमेरिनिः
214 ऋवेरत ऊच्च
170 ऋहोर्णि
209 ऋादाभ्यादिच्छुच्च
598 ऋिर उदच्च
609 ऋधुधोपधिवधिवि°
683 ऋधेरचः
56 ऋधादिभ्यः क्विप्
352 ऋधिवध्योर्दश्चो च
143 ऋधेरा च
748 ऋधेरनिः
150 ऋीडनः
95 ओ ऋुद् च
224 ऋत्वादिभ्यां औः
149 ऋर्वः
477 ऋवेः क्विप्
495 ऋधिधृषिशसिभ्यि°
174 ऋधिरच्योपधो°
279 ऋवेः क्विप्
675 ऋवेर्नुडागमः क्विप्
461 ऋहुवः कहुकच्च
739 ऋवेरच्च्
661 ऋन्देरादेच् ऊः
670 ऋन्द्रे नो क्विप्
614 ऋरेर्डुसे
750 ऋरेच्च
642 ऋावश्यके ऊच्च्
73 ऋायः क्विः
222 क्विप् च
618 क्विपेः कर्वः कच्च्
717 कीलऋवेरात्म°
111 कुपेरोपधायाः
307 कमुवः क्विप्
225 क्विरच्च्यच्च्
246 कन्दस्यवाग्रभ्यः क्षुधृ°
2 कन्दीवः
124 कापूलक्ष्मिभ्यः क्विप्
284 क्विरत्वस्वरकीवर°
113 को कुगच्च्च्
545 कण्वादच्च्
547 कनिदःक्षुधृक्षुनक्षिधा°
591 कनिकृक्ष्माशिमनिक्ष्
575 कनिक्षिभ्यांक्षिच्च
273 कमेर्वक्षिः
553 कमेर्वक्ष्
727 कमेस्तु रक्ष
719 कमेररक्षु च
711 कमेक्षुच् क्षोपच्च
233 कक्षिवक्षोदरिक्ष्
319 कहाङेर्डुज्यक्षो°
194 कहाङेर्डुं च
141 कहाङेः कच्च्च्
730 कीर्वेशेः क्विप्पूरच्च ऊः
79 कीर्वेरालुः
166 कृकृभ्यालुच्च्
409 कृकृक्षिभ्यां कच्
497 कृकृःकृवाकृभ्यः क्विप्
374 केर्डुट् चोदात्तः
183 कोरी च
114 कृवस्ताहुः
701 क्विच्चमेर्डुट् च०
85 क्विच्चिक्षिदक्षेर्डः
371 कनिकृक्ष्मां क्विच्च
223 कमेरेरच्च ऊः
733 कमेरेर्डः कच्च्च्
358 कन्कृक्षिभ्यां कच्च्च्
118 कनिकिशिकिडिनकि°
747 कर्मेनि.
120 कर्त्यादिभ्यश्च
213 कक्षिकृक्षिभ्यां च
48 कर्वेर्डिद्वा
98 काडेर्डिद्धुच्च
301 किशेर्डीच्च्च्
172 किच्छृकृसृच्च्
422 कुचारादयश्च
342 कृधाक्ष्माभ्यां क्विच्
253 कृसृधी संज्ञि वदः
295 कृधि कृधिरुचि°
689 कृधेः क्रो कृक्रोपरच्च
411 कृसृवदिवचिभ्यादि°
132 स्वजिसनिक्षिभ्यो°
5 क्रो रच्च्च ऊः
89 क्रो डुट् च
337 क्रो रच्च्च क्रो वा
677 क्रमेरुत्वितः
729 क्रयादेर्यक्लुट् च
229 क्रमेर्डोतिः
90 क्रदिङ्गारेर्यूलोपरच्च
490 क्रदिनः
692 क्रंसेरच्च
691 क्रडेडटनी°
742 क्रडेर्मो क्रोपो°
612 क्राहिभ्यश्चच्च्वि
315 क्राभ्यां घुः

380 दिविधाव्यः
259 दिवेर्द्युः
404 दिवः क्विप्
693 दिवेर्द्यु च
498 दिवो द्वे दीर्घश्च°
423 दीङो युट् च
373 दुतनिभ्यां दीर्घश्च
210 दुदक्षिभ्यामिनन्
180 दुरिङो लोपश्च
626 दुषातेर्ड्वस्वश्च
131 दुषातेः पुगन्तश्च
434 दुषविभ्यां भः
3 दुषविप्रविचरि°
6 देशेऽड च
270 द्युतेरिसिप्रादेश्च नः
9 धान्ये नित्
289 धापृवस्यज्वतिभ्यो°
557 धाभ्योः संप्रसारणं च
317 धृट् इच्च
242 धृषेर्णिच् च षंढ
294 धेट इच्च
195 धनो धन च
49 नञि व्यधेः
258 नञि च नन्देः
87 नञि शब्वेर्नलोपश्च
159 नञि जहातेः
666 नञि हन बह च
255 नभूनेभूत्यहूहोतृ°
260 नयतेर्डिच्च
653 नहेर्दिवित्रश्च
704 नहेर्ढकोपश्च
568 नहो धश्च
593 नानदृजीनक्यो°
17 नाव्यृतेः
177 निन्देर्नलोपश्च
186 निपो निः
169 निमीदमोर्घोपधा°
668 नुवो धुट् च
91 नृतिगृधिभ्यः कुः
370 नृत्यादिट् च
694 नौदीर्घश्च
578 नौ व्यो वलोपः पूर्व०
530 नौ षत्वेर्णेयिन्
328 नौ वदव्रज
283 नौ वहेः
327 नौ हः
662 पचिवचिभ्यां युट् च
480 पच इलिमन्
190 पचिनशोर्बहुलम्°
718 पचिनशोरिञो°
230 पतेरिज्यादेश्च वः
458 पतश्च
119 पतेरकुच्छयतिभि
357 पतेरश्च लः
512 पतेरलिन्
625 पदिस्पृधिभ्यां निन्
672 पयसि च
453 परमे क्विप्
517 पुरः कुषन्
219 पारौ व्रजेः वः चपदान्ते
386 पर्वभ्यः
363 पर्वनिरसंप्रसार°
620 पातेर्डुनसुन्
686 पातेरतिः
645 पातेर्वले डुट् च
500 पातेर्डेतिः
167 पासूसुधिक्षधिरिधि
306 पाशोविधिभ्यः पः
136 पारयतेरचिः
458 पिनाकादयश्च
274 पिबतेस्नुक्
378 पियेः क्विप्
519 पीयेक्वन्
359 पीयुक्तृधिभ्यां°
673 पुरसि च
674 पुष्करवाः
607 पुवो ह्रस्वश्च
447 पुषः क्विप्
696 पूञो यण्णुग्ह्रस्वश्च
394 पृषिरञ्जिभ्यां क्विप्
518 पृङ्निकलिभ्य°
23 पृभिदिव्यधिगृधि°
70 पः क्विप्
559 प्रथेर्डश्च संप्रसारणं च
58 प्रतिष्ठिकुठिगडि°
26 प्रत्ययात्प्रश्नां°
749 प्रथेरमच्
34 प्रथः क्विप्संप्रसारणं च
151 प्रथेः क्विबन्तश्च
201 प्राड्विषिक्षिकः
740 प्रा (प्रे) तसरन्
452 प्रे स्थः
577 प्रे हरतेः कूपे
438 प्लुषिकुषिः शुषिभ्यः
346 प्लुषेरौपधाद्वाः
463 फर्फरीकादयश्च
18 फलिपाटिनमिमनि°
715 फलेरितजादेश्च पः
339 फलेर्गुक् च
286 बेनभीनौ
288 बन्धेर्नुमिबुधी च
457 बलाकादयश्च
281 बहुलमन्यत्रापि
182A. बहुलमन्यत्रापि°
197 बहुलमन्यत्रापि
209 बहुलमन्यत्रापि
238 बहुलमन्यत्रापि
251 बहुलमन्यत्रापि
588 बृहेर्नोऽच्च
269 बृहेर्नलोपश्च
413 भन्देर्नलोपश्च
63 भातेर्डवतुः
138 भियः पुरहस्वश्च
148 भियः पुरवा
191 भियः क्रुकन्
304 भुजिमृदृभ्यां°
584 भुजेः क्विप्
333 भुवो क्विप्
471 भुवश्च
272 भुवः क्विप्
488 भुवः क्विप्
659 भूरब्भिभ्यां क्विप्
613 भूवादिगृभ्यो°

232 भुज उच्च
125 भृजः किन्नुट् च
397 भृजेरिषन्
7 भृञीभृञुवरिवः
393 भृञृद्भ्य ववजिवर्जिभ्यः
228 भ्रमेरच्चटुः
563 भ्रमेः संभ्रमारचं च
240 भ्रसृञ्भ्रस्जिभ्यः
602 भ्रस्जिमजिमनिमदिभ्यः
41 मद्गुरादयश्च
565 मनेश्च
276 मनेर्भरद्वन्दिभि
315 मनेर्वीयश्च
751 मन्नेरजच्
454 मध्यः
38 मन्थिवदिभ्यश्च
731 मन्यतेर्यलोपौ
684 मयेदरन्
43 मयेश्च
520 मरुतेर्युक्च
31 मरुति इत्वश्च
216 मरेरिनच्च
706 मार्ङ ऊलो नच् च
552 मालादिभ्यो यः
57 मिथिलादयश्च
594 मिथुने मनिः
665 मिथुनेऽत्रि
544 मिषीभ्यां वः
67 मीनातेरनुः
40 मुकुरदर्भुरौ
128 मुदिमोदनदी
202 मुषेर्दीर्घश्च
280 मुहेः किच्च
703 मुहेः खो मूर्च
61 मूलेरादयः
551 मृजन्तभिभ्यः क्नूः
513 मृजन्तिभ्यां नीचिः
37 मृत्यर्वादयश्च
94 मृधोक्तिः
82 मृषेर्युक्च
110 मृषेस्तिलोपश्च
467 मृहः कीकन् कङ्कणौ
482 मृजन्तिभ्यामुकः
303 यजिमनिमुच्चि
257 यतेर्नृ हिश्च
442 यातोः किच्चुट् च
146 युजिरुचितिजां
250 युधिबुधिदृधि
139 युधन्तिभ्यां अदिक्
31 यो द्वौ च
239 रञ्जेः क्युन्
632 रथेरत च
26 रथेर्लोपश्चायाः
101 रमेर्नृ हिश्च
193 रमे रश्च लोपश्च
297 रमेस्त च
506 रमन्तिभ्
656 रमेश्च
383 राजेरन्यः
227 रातेर्डः
510 रात्रादिभ्यां छिच्
498 रात्रिवस्तिभ्यां च
298 राधाधाञ्भ्यां
641 रिषेर्यने घिच्च
621 रुदिश्रुविभ्यां
628 रुचिवचिक्षुचि
398 रुदिविदिभ्यां किच्च
543 रुवादिभ्यां क्नूः
407 रुवार्निच्चुरच्च
410 रुहिमन्धिगीविभ्यः
47 रुहेर्नृ हिश्च
215 रुहेश्च
377 रुहेश्च लो वा
651 रूपे चुट् च
182 रोदेर्णिलुक् च
290 लषेरट् च
443 लषेर्युट् च
29 लङ्घेर्नलोपश्च
135 लङ्घेर्नलोपश्च
736 लोलोडोढेऽवः
375 लोहपचिलौ
509 वङ्क्रयादयश्च
720 वचिमनिभ्यां घिच्च
316 वचेर्मश्च
387 वदेरान्यः
291 वमेरिन्नोपधायाः
403 वयश्च
671 वयजि यात्रः
566 वर्णेर्वनिरघाहिरच्चे
244 वर्तमाने पृषद्
542 वलिमलितनिभ्यः
19 वलेर्युच्च
483 वलेष्कः
681 वसेः कमिः
474 वसेः किन्
231 वसेः किन्
567 वसिवपियजिराजि
660 वसेर्डित्
622 वसेस्तिः
354 वसेश्च
75 वसेस्तुन्
271 वहो धेः ण्यासाद्
402 वहिश्रुभ्यां किन्
503 वहिश्रिस्वर्तिभ्यस्थिन्
494 वहिस्रिसृभ्यः
663 वहिहाधाञ्भ्यः
83 वहो वच्च
444 वासप्रभीः
576 वासेर्डिच्च
687 वासेर्निच्च
186 वाविभ्यः
428 विदविभूपविभिषोलपाः
121 विदाविभ्यः किन्
680 विदिभुजिभ्यां विच्चे
667 विधाञो धेश्च च
479 विधाविद्
322 विषेः किच्च
491 वीज्याज्वरिभ्यो निः
433 वीप्तिभ्यां रनङ्
345 वृक्षवृहिमिकमि
643 वृक्षीकभ्यां
207 वृजेः किच्च
381 वृञ् वरणः

390 कृञश्चित्वम्
490 कृन्तृतिवदि
362 कृषेर्वृ ङ्किरच्च
583 कृषेरच्चर्षौ
429 कृषेस्सिकच्
266 कृषेरच्च
496 कृञ्भ्यां णित्
187 कृत्रिवपिभ्यां रक्
200 कृत्रिकृञ्भ्यः सिकच्
106 कृदाशिभ्यश्चित्
543 कृद्योः पुगुकौ च
212 केविपुञ्भ्योर्ङ्स्वरच्च
401 केशस्तुट् च
515 केशो णित्च
592 केशः सर्वत्र
175 को कचेः
624 को कचेः
39 क्वचेः संप्रसारणं णित्च
744 क्ष्यादिः क्षतेश्च
638 क्ष्याधीघट् च
524 क्षाक्षाभ्यां डित्
112 क्षिक्षाम्योर्नित्
332 क्षाकेरुनोन्तोन्त्यु
501 क्षाकेर्म्नित्
35 क्षतेश्च
60 क्षुदक्ष च
105 क्षमेर्डरच्च
537 क्षमेर्डित्
102 क्षमेः खः
485 क्षयिनयिभ्यां°
44 क्षायशेरालौ
540 क्षायस्थिभ्यां ष्टनौ
481 क्षीरो भुक्षीरन्°
705 क्षीरो ढुक्षरच्च
556 क्षीरुक्षयिवदि°
396 क्षीरुक्षयिवनमिभ्यः°
325 क्षुक्षरत्क्षोल्काः
179 क्षुधेर्दरच्च
185 क्षुधिक्षिनीभ्यां ईर्ष्यरच्च
419 क्षुद्भ्रस्क्षुद्राः
126 क्षुधावेर्ड्यरच्च
10 क्षुरस्तृभिस्तिभ्यश्चित्च
130 क्षुधूभ्योऽदिः
470 क्षुधूभ्यां सिच्च
462 क्षुधूभ्यां ङ्ये
384 क्षुरश्योरच्च
155 क्षेत्रवहिभ्यां°
20 क्षेः सित्वन्वच्च
709 क्ष्मन्निन्नयते
206 क्ष्वाश्वाभ्यां°
636 क्ष्वयतेः स्वाङ्गे
379 क्ष्वदिस्वदिसृधिभ्यः°
446 खः खरम्
570 खः शकुनौ
302 खिलेः खोपधायाः
32 खिलेः सरच्च
160 खन्धुखन्धृखन्
514 खन्धयतेरित्वम्
252 खित्तेर्दरच्च
635 खले संप्रसारणं च
355 खर्पूर्वाद्धिः
158 खच्यक्षुभ्यां तट् च
535 खनीखः
189 खनि खचे उखन्
249 खन्यानयतुभ्यः
171 खनीखः
579 खनाने खः = घोदाखः
165 खर्तेर्खित्
679 खर्तेरप्यूर्वान्धिः
134 खर्तेरटिः
305 खर्तेरुः
361 खर्तेर्डुरच्च
424 खर्तेरपः पुरच्च
466 खर्तेर्डुरच्च
532 खर्तेर्खित्च
601 खर्वशायुभ्यः कन्
560 खर्वशायुभ्य वन्
587 खर्वशायुभ्यो मनिन्
631 खर्वशायुभ्योऽसुन्
154 खर्वीयुभ्यादिः
54 खलिशस्यलिनहिभ्यश्चित्°
281 खर्वेश्वरच्चन्दवि
245 खंसयतपहेर्डवत्
273 खहेः खरच्च
595 खादिभ्यामनिन्°
550 खानविखर्जेर्विच्च°
256 खायतेर्डुन्
623 खायतेः
743 खिदेः खंखावां°
69 खिदिनिखदिभ्यां
695 खिदिपुञ्भ्योर्डरच्च
292 खिदेर्डे र्डुं च
536 खिदेर्डेरच्च
296 खुञो दीर्घश्च
234 खुरुच्छृञो डुच्
644 खुरिभ्यां डुट् च
391 खुदिरेः कमन्
518 खुनः खित्
221 खुधः खः
309 खुधूभ्यां णित्च
184 खुधाभूधिभ्यः क्मन्
507 खूडः खिः
619 खूधेः स्वन्
15 खूधेरुच्च
364 खूधृधिभ्यो°
122 खूधृभ्यो र्डुरिच्च
492 खूधृधिभ्यां खित्
349 खूधृधिकूस्तुभ्यः°
324 खूधृधृखुधिः°
695 खौ रवेः खौ दवे
649 स्कन्देश्च स्टाङ्गे
312 स्कन्धिस्थिपुधि गदि°
308 स्कुञो दीर्घश्च
382 स्कुञः खेप्यरक्नन्धवि
608 स्कन्धयतेर्डट्
645 स्कः खित्च
116 स्कान्धिस्थिपुधेराक्°
320 स्कायेः पुः
555 स्कान्दिपाक्ष्यर्तिः°
539 स्कः स्कोऽन्यतरस्यां
708 स्कृधेः शक्वरी°
173 स्कान्धिस्त्रिस्त्रिपुधिभ्यः°
68 स्कन्दे संप्रसारणं च

11 स्वन्देः वैमयारवं°
14 स्वन्देः वसोवयच
329 स्वनेरीट् च
203 स्वनेः वंमयारवच् च
697 खंडेः वि कुट्
162 इनिकुञिनीरमि°
596 इनिमनिभ्यां विवन्
196 इनेा यच च
147 इन्तेर्हि च
745 इन्तेरच् कुरच्
505 इन्तेरंड च
412 इन्तेर्वुट् हि च
723 इन्तेर्वुनाद्या°
713 इन्तेः वरीरावचौ°
34 इरिमिसतीर्डुवः
725 इर्वतेः कच्चन्वि°
369 इवेकुञिवञवामि°
699 इंवीरीरङ्गीरचौ
610 इवाभाकुनविभ्य°
251 इवेः वनेा कुच्
220 कुवः वनुच्च
561 इविभिवदिवृति°
590 इवृवृवरवृवृभ्य
96 इवेवलच्
376 इवाभ्यामिनन्
97 इवचदिवृविभ्य
331 द्विवो रच्च लेापा
368 द्विवः कुच्चु से। वा

IV.—ALPHABETICAL INDEX TO THE PHIT SUTRAS.

35 अकरवादेवन°
14 अकृगुष्टोदवच्च°
50 अच द्वितीयं°
24 अजादिः प्राक्च
16 अर्हुमच्च तृ°
36 अर्धेस्वाचन°
17 आर्धेच्च स्वा°
18 आवावा अदि°
49 इनन्तानां च
66 इवान्तस्य ह°
32 उनर्वङ्गन्तानाच्च
81 उपवर्गाद्वा°
67 उभीरदाद्वेः°
82 एवादीनामन्तः
73 कविलेवहरि°
59 कर्दनादीनां च
11 कृच्छ्रस्याकृनावा वेत्
31 कत्पुवर्षे कृत्रि°
6 खान्तस्याद्यनादेः
4 गुदस्य च
3 गेहार्वीनामन्ति°
70 गेाष्ठस्य ग्रा°
38 ग्रामादीनां च
21 घृतादीनां च
84 चादयेाऽनुदात्ता
58 छन्दसि च
10 छन्दसि च
47 जनपदस्यञः
22 जेहुचनिच्छ°
76 तित्स्वरितम्
27 तुरुवाच्यानां°
51 त्रयां प्राक्पूर्व
78 त्वत्वचनसिने°
63 दान्तस्य च°
8 दविवस्य द्वाभ्यो
46 दान्तानां च°
72 धुत्रभ्रादु°
5 अपूर्वस्य द्वी°
20 न कुपूर्वस्य°
19 नञः कलाम्तानाच्च
61 नपः कलाम्तानाच्
26 नदि
80 निघाता आद्युदा°
45 नृनृ प्राग्वत्सरा°
40 न वृद्धपर्वत°
74 स्वस्वरेरस्य°
75 स्वर्वृद्धस्य
28 ग्रः संज्ञायाः
2 पादवा पादवृ°
55 पान्तानां पुर्वा
71 पारावतस्वेाषो°
37 पीतद्रुर्वाभ्याच्
15 पृष्टस्य च
86 प्रजारादिद्विरुक्तौ
30 प्राचिनं कुपूर्वम्
1 फिटेाऽन्त उदात्तः
7 बंहिष्ठवरवर
23 बिल्वादि अवेा°
77 बिल्वमस्यवी°
68 भविष्यादाद्यो°
57 भवरवदृ°
23 भादीनां च
85 यवेति पादान्ते
62 यान्तस्याव्यया°
56 युतस्तदन्ता°
41 राजविजेवस्य°
42 लघावन्ते द्वु°
39 लुवन्तस्योपजे°
33 वर्णानां तवर्ति°
83 वाचादीनाम्
12 वा नामधेयस्य°
69 वृक्षादिवत्तेा°
44 वृक्षीनां च°
54 वादीनां वा°
64 विभुनारेाद्वु°
13 शुक्लनीरवेारादिः
87 शेषं सर्वमनुदात्तम्
65 संकारवत्ताच्चि
79 सिनस्यार्धधे°
62 सुनन्धितो°
43 सेाविवस्वर्वा°
29 स्वाङ्गिटाच°
9 स्वाङ्गाच्चावा°
52 स्वाङ्गानामन्तु°
48 हवादेरानन्तु°
25 हस्वान्तस्य स्त्री°
34 हस्वान्तस्य ह्रु°

N.B.—THE FIGURES ON THE RIGHT HAND OF THE SUTRAS REFER TO THE SERIAL-NUMBERS AS GIVEN IN THE SIDDHANTA KAUMUDI.

अष्टाध्यायीसूत्रपाठः ।

येनाक्षरसमाम्नायमधिगम्य महेश्वरात् ।
कृत्स्नं व्याकरणं प्रोक्तं तस्मै पाणिनये नमः ॥
येन धौता गिरः पुंसां विमलैः शब्दवारिभिः ।
तमश्चाज्ञानजं भिन्नं तस्मै पाणिनये नमः ॥

अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । खफछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् ॥ इति प्रत्याहारसूत्राणि ॥

BOOK I.

CHAPTER 1.

1 वृद्धिरादैच् 16. 2 अदेङ्गुणः 17. 3 इको गुणवृद्धी 34. 4 न धातुलोप आर्धधातुके 2656. 5 क्ङिति च 2217. 6 दीधीवेवीटाम् 2190. 7 इलोऽन्त्यात् सयोगः 30. 8. मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः 9. 9 तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् 10. 10 नाज्झलौ 13. 11 ऐदौदन्तद्विवचनं प्रगृह्यम् 100. 12 अदसो मात् 101 13 शे 102. 14 निपात एकाजनाङ् 103. 15 ओत् 104. 16 संबुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे 105. 17 ह्रस्वः 106. 18 ऊँ 107. 19 ऊँकलोप ए प्लुतप्रगृह्यमाङि 109. 20 ङ्याप्प्रातिपदिकात् 2373. 21 आद्यन्तवदेकस्मिन् 348. 22 तरप्तमपौ घः 2003. 23 बहुगणवतुडति संख्या 258. 24 ष्णान्ता षट् 369. 25 डति च 259. 26 झलां जशोऽन्ते 3012. 27 सर्वादीनि सर्वनामानि 213. 28 विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ 292 29 न बहुव्रीहौ 222. 30 तृतीयासमासे 223. 31 अन्ह्रे च 224. 32 विभाषा अधि 225. 33 प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च 226. 34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् 218. 35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् 219. 36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः 220. 37 स्वरादिनिपातमव्ययम् 447. 38 तद्धितश्चासर्वविभक्तिः 448. 39 कृन्मेजन्तः 449. 40 क्त्वातोसुन्कसुनः 450. 41 अव्ययीभावश्च 451. 42 यि सर्वनामस्थाने 313. 43 सुडनपुंसकस्य 229. 44 न वेति विभाषा 24. 45 ह्रस्वनद्यापो नुट् 328 46 आद्गुणः 36. 47 जिसचोः शेषे तल्लोपः 37. 48 बभ ह्रस्वादेशे 323 49 षष्ठी स्थानेयोगा 38. 50 स्थानेऽन्तरतमः 39. 51 उरण्रपरः 70. 52 अलोऽन्त्यस्य 42. 53 डिच्च 43. 54 आदेः परस्य 44. 55 अनेकाल्शित्सर्वस्य 45. 56 शेषादविभक्तौ 49. 57 अचः परस्मिन्पूर्वविधौ 50. 58 न धातुलोपार्धधातुकयोः 51. 59 द्विर्वचनेऽचि 2243. 60 अदर्शनं लोपः 53. 61 प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः 260. 62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् 262. 63. न लुमताङ्गस्य 263. 64 अलोऽन्त्यादि टि 79. 65 अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा 249. 66 तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य 40. 67 तस्मादित्युत्तरस्य 41. 68 एवं कृते अल्स्यात्सवर्णा 25. 69 अनुदित्सव-

वर्जस्य चाप्रत्ययः 14. 70 तपरस्तत्कालस्य 15. 71. आदिरन्त्येन सहेता 2. 72 येन विधिस्तदन्तस्य 26. 73 वृद्धिर्यस्याचामादिरत्तद्वृद्धम् 1335. 74 त्यदादीनि च 1336. 75 एङ् प्राचां देशे 1338.

CHAPTER 2.

1 गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित् 2461. 2 णिच् स्तुट् 2536. 3 विभाषोर्णोः 2447. 4 कर्तर्यनुकरणेऽच् 2234. 5 आसंज्ञायामिट्टकिनौ 2242. 6 दृष्टिर्भवतिर्यां च 3393. 7 मृडमृद-गुधकुषक्लिशवदवसः क्त्वा 3323. 8 वदव्रजहलन्तस्याचः संज्ञ 2609 9 इको झल् 2612. 10 हलन्ताच्च 2613. 11 सिकृविचामाच्छीनेषु 2300. 12 उञ् 2368. 13 वा गमः 2700. 14 इनः सिच् 2697. 15 यमो गन्धने 2698. 16 विभाषोपयमने 2730. 17 स्यादावाजिङ् 2389. 18 न क्त्वा सेट् 3422. 19 निष्ठा शीङ्स्विदिमिदिघिदिधृषः 3052. 20 सृघस्तिङः च यान् 3055. 21 उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् 3056 22 मृडः क्त्वा च 3051. 23 नोपधात्थफान्ताद्वा 3324. 24 यजिमुष्कृत्यृतश्च 3325. 25 तृषिमृषिकृशेः काश्यपस्य 3326. 26 रको व्युपधाद्धलादेः संज्ञ 2617. 27 ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः 4. 28 अचश्च 35. 29 उच्चैरुदात्तः 5. 30 नीचैरनुदात्तः 6. 31 समाहारः स्वरितः 7. 32 तस्यादित उदात्तमर्धह्रस्वम् 8. 33 एकश्रुति दूरात्संबुद्धौ 3662 34 यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु 3663. 35 उच्चैस्तरां वा वषट्कारः 3664 36 विभाषा छन्दसि 3665. 37 न सुब्ब्रह्मण्ये यां स्वरितस्य तूदात्तः 3666. 38 देवब्रह्मणोरनुदात्तः 3667. 39 स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् 3668. 40 उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः 3669 41 अनुदात्तं सर्वमपादादौ 251. 42 तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः 745. 43 प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम् 653. 44 एकविभक्ति चापूर्वनिपाते 655. 45 अर्थवदधातु-रप्रत्ययः प्रातिपदिकम् 178. 46 कृत्तद्धितसमासाश्च 179. 47 इको यणचि प्रातिपदिकस्य 319. 48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य 656 49 लुक्तद्धितलुकि 1408. 50 इङ्गः क्यः 1703. 51. लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने 1294. 52 विशेषणानां चाजातेः 1300. 53 तदधितार्थ उत्तरपदसमाहारे च 1295. 54 लुब्योगाप्रख्यानात् 1296. 55 योगप्रमाणे च तदभावेऽदर्शनं स्यात् 1297. 56 प्रधान-प्रत्ययार्थवचनमर्थस्याप्रमाणत्वात् 1298 57 कालोपसर्जने च तुल्यम् 1299. 58 आख्यायाम-भिज्ञैरुपयमनव्यतरस्याम् 817. 59 उदन्नदो द्वयोश्च 818. 60 फल्गुनी प्रोष्ठपदानां च नक्षत्रे 819. 61 छन्दसि पुनर्वस्वोरेकवचनम् 3387. 62 विशाखयोश्च 3388. 63 निष्पुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यम् 820. 64 स्त्रियामादिरुपेर्यं एकविभक्तौ 188 65 वृद्धौ यूनि स्त्रियाश्चतुरर्थेऽयं विशेषः 931. 66 स्त्री पुंवच्च 932. 67 पुमान्स्त्रिया 933. 68 भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् 934. 69 नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्यान्यतरस्याम् 935. 70 पिता मात्रा 936. 71 श्वशुरः श्वश्वा 937. 72 स्यादावूधसो वर्वनित्यम् 938. 73 द्यावः पशुसंघेष्वतरुषु स्त्री 939.

CHAPTER 3.

1 भूवादयो धातवः 18. 2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् 3. 3 हलन्त्यम् 1. 4 न विभक्तौ तुस्माः 190. 5 आदिर्ञिटुडवः 2289. 6 णः प्रत्ययस्य 474. 7 चुटू 189. 8 लशकुतद्धिते 195. 9 तस्य लोपः 62. 10 यथासंख्यमनुदेशः समानाम् 128. 11 स्वरितेनाधिकारः 46. 12 अनुदात्त-ङित आत्मनेपदम् 2157. 13 भावकर्मणोः 2679. 14 कर्तरि कर्मव्यतिहारे 2680. 15 न गतिहिंसार्थेभ्यः 2681 16 इतरेतरान्योन्योपपदाच्च 2682 17 नेर्विशः 2683. 18 परिव्य-वेभ्यः क्रियः 2684. 19 विपराभ्यां जेः 2685. 20 आङो दोऽनास्यविहरणे 2686. 21 क्रीजः जे

सुबपरिभ्यश्च 2687. 22 वनगत्रेभ्यः रक्षः 2689. 23 प्रज्ञाश्रद्धार्चाकलिभ्यश्च 2690. 24 उदोऽनूर्ध्वकर्मणि 2691. 25 उपान्वध्याङ्वसः 2692. 26 अकर्मकाच्च 2693. 27. उद्विभ्यां तपः 2694. 28 आङो यमहनः 2695. 29 वनेा मन्थमुष्णाति 2699. 30 निज-मुपविभ्यो ग्रहः 2703. 31 स्वपर्याददानाङः 2704. 32 गन्धनावक्षेपचेवनसेवनसाहसिक्य प्रतियत्न प्रकथनोपयोगेषु कृञ 2705. 33 अधेः प्रसहने 2706. 34 वेः शब्द कर्मणः 2707. 35 अकर्मकाच्च 2708. 36 संनामनेास्संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितनिषद्यर्थेभ्यः निधः 2709. 37 कर्तृस्थे चाशरीरे कर्मणि 2710. 38 कृत्रिवर्णतायामेषु अनः 2711. 39 उपरावाभ्याम् 2712. 40 आङ उद्यमने 2713. 41 वेः पादविहरणे 2714. 42 प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम् 2715. 43 अनुपसर्गात् 2716. 44 अपेर्लुबः 2717. 45 अकर्मकात् 2718. 46 संप्रतिभ्यामनाध्याने 2719. 47 भावनेोपसंभाषाज्ञानयत्न विनमनुपजनमनेषु कः 2720. 48 अकालायां क्रियायाम् 2721. 49 अनेरकर्मकात् 2722. 50 विभाषा विप्रलापे 2723. 51 अवाद्रुः 2724. 52 समः प्रतिज्ञाने 2725. 53 उदश्चरः सकर्मकात् 2726. 54. समस्तृतीयायुक्तात् 2727. 55. दाण-श्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे 2728. 56 उपाद्यमः स्वकरणे 2729. 57 कर्तृ-कृतौ सः 2731. 58 वा गन्धने 2732. 59 प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः 2733. 60 अधेः शिसः 2362. 61 शिवेर्लुगिकोरव 2538. 62 पूर्ववत्सनः 2734. 63 आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य 2240. 64 प्रोपाभ्यां युजेर-प्ययज्ञपात्रेषु 2735. 65 समः क्षुवः 2736. 66 सुवोऽनवने 2737. 67 वेरपृक्तस्य 2738. 68 भीस्म्योर्हेतुभये 2594. 69 वृषिमृङ्भ्योः प्रतिषेधे 2739. 70 शिवः संज्ञासमवायीनीकरण वेरपृ 2592. 71 निम्नोन्नतपदाभिकूञोऽभ्याये 2740. 72 स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले 2158. 73 अपाद्वदः 2741. 74 निवरण 2564. 75 वनुषावभ्यां मनेर-नुक्रमे 2742. 76 अनुपसर्गाज्ञः 2744. 77 विभाषोपपदेन प्रतीयमाने 2744. 78 येषाञ्च कर्तरि चरस्तेनैवदृष्ट 2159. 79. अनुपराभ्यां कृञः 2745. 80 अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः 2746. 81 प्राद्वहः 2747. 82 परेर्मृषः 2748. 83 व्याङ्परिभ्यो रमः 2749. 84 उपाच्च 2750. 85 विभाषा-कर्मकात् 2751. 86 युधनुधनयजनेङ्प्रहृङ्भ्यो वेः 2752. 87 निगरणचलनार्थेभ्यश्च 2753. 88 अकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् 2754. 89 न पादम्याङ्यमनमाङ्यपरिमुहुरुचिलुपिवदश्च 2755. 90. वा जपः 2669. 91 ब्रुवो लुकि 2345. 92 ब्रुवः पञ्चानाम् 2347. 93 लुटि च क्लृपः 2351.

CHAPTER 4.

1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् 2... 2 विभक्तिश्च परं कार्यम् 175. 3 यू स्त्र्याख्यौ नदी 266 4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री 303. 5 वामि 304. 6 क्रिति ह्रस्वश्च 296. 7 योनेा यञञिभ 243. 8 पतिः समास एव 257. 9 षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा 3389. 10 ह्रस्वं लघु 31. 11 संयोगेगुरु 32. 12 दीर्घं च 33. 13 यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् 199. 14 कुत्सिकुत्सं यदृच् 29. 15 नः क्ये 2659. 16 च क्विि 1252. 17 स्वा विड्वनोरनादेः 230. 18 यचि भम् 231. 19 तसौ मत्वर्थे 1896. 20 अवयवाद्तोसिच्छन्दसि 3390 21 बहुषु बहुवचनम् 187. 22 इदमेरिदंकावादेशौ प्रथमनिर्दिष्टे 186. 23 आदृगमहनजनः किकिनौ लिट च 534. 24 भुवनपायोऽपादाने 586. 25 भीत्रार्थानां भयहेतुः 588. 26 पराजेरसोढः 589. 27 वारणार्थेभ्येानोत्सितः 590. 28 अन्तर्धौयेनादर्शने लक्षिते 591 29 आख्यातोपयोगे 592. 30. अपादानम् 593 31 ध्रुवमपायेऽवधिः 594. 32 जनिकर्तुः प्रकृतिः 593 31 भुवः प्रभवः 594. 32 कर्मणेा यमभिप्रैति स संप्रदानम् 569. 33 धारयर्णानां प्रेाधमर्णः 571. 34 स्पृहेरीप्सितः 574. 35 क्रुधद्रुहेर्ष्यासूया-र्थानां यं प्रति कोपः 575. 38 क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म 576. 39 राधीक्ष्येार्यस्य विप्रश्नः 577. 40 प्रश्नाख्यां रुच्यां नटः स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले 578. 41 शक्तिप्रतियत्नयश्च 579. 42 धारणजनं करणम्

560 43 दिवः कर्म च 562. 44 परिक्रयणे संज्ञायामन्यतरस्याम् 580. 45 आधारोऽधिकरणम् 632. 46 अधिशीङ्स्थासां कर्म 542. 47 अभिनिविशश्च 543. 48 उपान्वध्याङ्वसः 544. 49 कर्तुरीप्सिततमं कर्म 535. 50 तथायुक्तं चानीप्सितम् 538. 51 अकथितं च 539. 52 गतिबुद्धि-प्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणि कर्ता स णौ 540. 53 हृक्रोरन्यतरस्याम् 541. 54 स्वतन्त्रः कर्ता 559. 55 तत्प्रयोजको हेतुश्च 2575. 56 प्राचीनवंशतिवाशतात् 19. 57 वाद्योऽवस्थे 20. 58 प्राक्दः 21. 59 उपज्ञोपक्रमं तदाद्यः क्रियायाम् 22. 60 गतिश्च 23 61 अर्धर्चपादमानस्य च 762. 62 अनुकरणं चानितिपरम् 763. 63 आदरानादरयोः सदसती 764. 64 भूषणेऽलम् 765 65 अन्तरपरिग्रहे 766. 66 अयज्ञकर्मण्यशास्त्रीयादौ 767. 67 पुरोऽव्ययम् 768. 68 अस्तं च 769. 69 अन्यत्र लस्यर्थवदेषु 770. 70 अहोऽजुपरस्मै 771. 71 तिरोऽन्तर्धौ 772. 72 विभाषा कृञि 773. 73 उपाजेऽन्वाजे 774. 74 साक्षात्प्रभृतीनि च 775. 75 अनत्याधान उरसिमनसी 776. 76 नमोवरिवश्चित्रङे च 777. 77 नित्यं हस्तेपाजुपयमने 778. 78 प्राध्वं बन्धने 779. 79 जीविकोपनिषदावौपम्ये 780. 80 ते प्राग्धातोः 2230. 81 कर्मणि घरेऽपि 3391. 82 उपपदविभक्तेः 3392. 83 कर्मप्रवचनीयाः 546. 84 अनुर्लक्षणे 547. 85 तृतीयार्थे 549. 86 हीने 550. 87 उपोऽधिके च 551. 88 अपपरी वर्जने 596. 89 आङ्मर्यादावचने 597. 90 लक्षणेत्थंभूताख्यान-भागवीप्सासु प्रतिपर्यनवः 552. 91 अभिरभागे 553. 92 प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः 599 93 अधिपरी अनर्थकौ 554. 94 सुः पूजायाम् 555. 95 अतिरतिक्रमणे च 556. 96 अपिः पदार्थसंभावनान्वयसमुच्चयेषु 557. 97 अधिरीश्वरे 644. 98 विभाषा कृञि 646. 99 साः परस्मैपदम् 2155. 100 सदाशाधारनमेपदम् 2156. 101 त्रिकर्मकाणां क्रीति प्रधाननमपचोत्तमः 2160. 102 शास्त्रेऽनवचनशिक्षणचनहुयचनाम्नेडनः 2161. 103 सुपः 185. 104 विभक्तिश्च 184. 105 सुपन्तसुपपदे कृदानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः 2162. 106 प्रहासे च मान्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च 2163. 107 अन्यस्मुपमानः 2164. 108 मेघे प्रथमः 2165. 109 परः संनिकर्षः संहिता 28. 110 विरामोऽवसानम् 27.

END OF BOOK I.

BOOK II.

CHAPTER 1.

1. समर्थः पदविधिः 647. 2 सुबामन्त्रिते पराङ्गवत्स्वरे 3656. 3 प्राक्कडारात्समासः 648. 4 सह सुपा 649. 5 अव्ययीभावः 651. 6 अव्यय विभक्तिसमीपसमृद्धिवृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रति-शब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु 652. 7 यथाऽसादृश्ये 661. 8. यावद्यवधारणे 662. 9 सुप्प्रतिना मात्रार्थे 663. 10 अक्षशलाकासंख्याः परिणा 664. 11 विभाषा 665. 12 अपपरिवहिरञ्चवः पञ्चम्या 666. 13 आङ्मर्यादाभिविध्योः 667. 14 लक्षणेत्थंभूताख्यानभागे 668. 15 अनुर्यत्समया 669. 16 यस्य चायामः 670. 17 तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च 671. 18 पारे मध्ये षष्ठ्या वा 672. 19 संख्या संज्ञायेन 673. 20 नदीभिश्च 674. 21 अन्यपदार्थे च संज्ञायाम्675. 22 तत्पुरुषः 684. 23 द्विगुश्च 685. 24 द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः 686. 25 स्वयं क्तेन 687. 26 खट्वा क्षेपे 688. 27 कालाः 689. 28 नञः 690. 29 अत्यन्तसंयोगे च 691. 30 तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन 692. 31

पूर्वेभूतपूर्वैरिवदेवपूर्वसदृशसदृशोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः 693. 32 कर्तुःक्यङ्सलोपश्च 694. 33 कृत्यैरधिकार्थवचने 695. 34 अव्ययेभ्यस्तु 696. 35 नाधेश निशीङ्स्थाध्वास्यासिदंहः 697. 36 चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः 698. 37 पञ्चम्यपाङ्परिभिः 699. 38 अपेक्षार्थेऽधीयमानेऽन्यार्थे तसिरप्रत्ययः 700. 39 स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन 701. 40 षष्ठी शेषे 717. 41 विभाषाऽग्रेप्रधानपूर्वैश्च 718. 42 पञ्चम्याङ्तेन युक्ते 719. 43 कृत्यैर्ऋणे 720. 44 एकादाकिनिच्चासहाये 721. 45 कृत्यैरधिकारात्प्राक्तव्यवः 722. 46 तस्य 723. 47 क्तेन 724. 48 यावतुनिसादिवस्तोवचनेऽमत्वतुनौ च 725. 49 पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन 726. 50 द्विगुरेकवचनं संख्यायाः 727. 51 तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च 728. 52 संख्यापूर्वो द्विगुः 730. 53 कुत्सितैरानि कुत्सनैः 732. 54 पापाणके कुत्सितैः 733 55 उपमानानि सामान्यवचनैः 734. 56 उपनिषत्क्रमोपसर्गादिभिः कालाध्वप्रयोगे 735. 57 विशेषणं विशेष्येण बहुलम् 736. 58 पूर्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीरवत् 737. 59 नेयङादयः कृतादिभिः 738 60 क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् 739 61 वन्दारुवरमोत्सुकोत्कण्ठाः पूरणैः 740. 62 वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् 741. 64 अतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने 742. 64 किं क्षेपे 743. 65 पोटायुवतिस्तोकाकतिपयगृष्टिधेनुबशावेहद्वष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यायप्रूर्णैर्नाभिः 744. 66 प्रशंसायांरूपप्ररूपैश्च 747. 67 युवा खलतिपलितवलिनजरतीभिः 748. 68 कृत्यतुल्याख्या अजात्या 749. 69 वर्णो वर्णेन 750. 70 कुमारः श्रमणादिभिः 752 71. चतुष्पाद्भो गर्भिण्या 753. 72 मयूरव्यंसकादयश्च 754.

CHAPTER 2.

1. पूर्वापरावरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे 712. 2 अर्धं नपुंसकम् 713. 3 द्वितीय तृतीयचतुर्थतुर्यान्यतरस्याम् 714. 4 प्राग्दिशो विभक्तिः 715 5. काला: परिमाणिना 716. 6 नञ् 756. 7 ईषदकृता 755. 8 चतुर्थी 702. 9 याजकादिभिश्च 703. 10 न निर्धारणे 704. 11 पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यकृत्यानामधिकरणेन 705. 12 क्तेन च पूजायाम् 706. 13 अधिकरणवाचिनाच 707. 14 कर्मणि च 708. 15 तृजकाभ्यां कर्तरि 709. 16 कर्तरि च 710. 17 निमित्तं शौण्डादिभिर्विकारैः 711. 18 कुगतिप्रादयः 761. 19 उपपदमतिङ् 782. 20 अमैवाव्ययेन 783. 21 तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम् 784. 22 क्त्वा च 785. 23 सेऽसि सौ बहुलम् 829. 24 अमेकन्यवहार्ये 830. 25 संख्ययाव्ययासन्न दूराधिकसंख्याः संख्येये 843. 26 दिङ्नामान्यन्तराले 845. 27 तत्र तेनेदमिति सरूपे 846. 28 तेन सहेति तुल्ययोगे 848. 29 चार्थे द्वन्द्वः 901. 30 उपसर्जनं पूर्वम् 654. 31 राजदन्तादिषु परम् 902. 32 द्वन्द्वे घि 903. 33 अजाद्यदन्तम् 904. 34 अल्पाच्तरम् 905. 35 बहुगणवतुडति संख्या 898. 36 निष्ठा 899. 37 दितादिभ्यो दिषु 900. 38 कडाराः कर्मधारये 751.

CHAPTER 3.

1 अनभिहिते 536. 2 कर्मणि द्वितीया 537. तृतीयार्थे 3394. 4 अन्तराऽन्तरेणयुक्ते 545. 5 कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे 558. 6 अपवर्गे तृतीया 563 7 सप्तम्यधिकरणे च 643. 8 कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया 548. 9 यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनं तत्र सप्तमी 645. 10 पञ्चम्यपाङ्परिभिः 598. 11 प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात् 600 12 गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि 585. 13 चतुर्थी संप्रदाने 570. 14 क्रियार्थोपपदस्य च कर्मणि स्थानिनः 581. 15 तुमर्थाच्च भाववचनात् 582. 16 नमःस्वस्तिस्वाहास्वधालंवषड्योगाच्च 583. 17 अग्न्यर्थकर्मप्रवचनीयादरेविभाषाप्राक्रियासु 584. 18 कर्तुरीप्सितमं कर्म 561. 19 कर्मणाऽऽप्नोत्यभिप्रैति 564. 20 तथायुक्तं चानीप्सितम् 565. 21 हरतेर्गतिभक्षणे 566. 22 दुहिमुष्कर्षणे कर्मणि 567. 23 दिवो 568. 24

अवर्षुर्यै च वक्तव्यौ 601. 25 विभाषा तुमोऽर्हिवात् 602. 26 चतुर्थी हेतुप्रयोगे 607. 27 तर्पणा-र्थानां च 608. 28 क्रियादाने चतुर्थी 587. 29 अन्यारादितरर्तेदिक्छब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते 595. 30 पञ्चम्यपाङ्परिभिः 609. 31 अन्यारा द्वितीया 610. 32 दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् 603. 33 करणे च स्तोकाल्पकृच्छ्रकतिपयस्यासत्ववचनस्य 604. 34 दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम् 611. 35 दूरान्तिकार्थैर्योगे द्वितीया च 605. 36 सप्तम्यधिकरणे च 606. 37 यस्य च भावेन भावलक्षणम् 634. 38 षष्ठी चानादरे 635. 39 स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षि-प्रतिभूप्रसूतैश्च 636. 40 आयुक्तकुशलाभ्यां चासेवायाम् 637. 41 यतश्च निर्धारणम् 638. 42 पञ्चमी विभक्ते 639. 43 साधुनिपुणाभ्यामर्चायां सप्तम्यप्रतेः 640. 44 प्रसितोत्सुकाभ्यां तृतीया च 641 45 नक्षत्रे च लुपि 642. 46 प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा 532. 47 सम्बोधने च 533. 48 कामचारवचनम् 411. 49 यकचवलं संयुद्धिः 192. 50 षष्ठी शेषे 606. 51 ओऽविदर्थस्य करणे 612. 52 अधीगर्थदयेशां कर्मणि 613. 53 कृञः प्रति यत्ने 614. 54 रुजार्थानां भाववचनानामज्वरेः 615. 55 आशिषि नाथः 616. 56 आशिषि लिङ्लोटौ 617. 57 व्यवहृपणोः समर्थयोः 618 58 विभाषोपपदेन 620. 60 द्वितीया च चौ 3395. 61 तृजकाभ्यां कर्तरि 621. 62 चतुर्थ्यर्थे बहुलं छन्दसि 3396. 63 यजेश्च करणे 3397. 64 कृत्यैरधमर्णः कालेऽधिकरणे 622. 65 कर्तुः क्यङ्सलोपः कृति 623 66 उभयप्राप्तौ कर्मणि 624. 67 कृत्य च वर्तमाने 625. 68 अधिकरणवाचिनश्च 626. 69 न लोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम् 627. 70 अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः 628. 71 कृत्यानां कर्तरि वा 629. 72 तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीयान्यतरस्याम् 630. 73 चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थ हितैः 631.

CHAPTER 4.

1 ङिुरेकवचनम् 731. 2 ङसङसोश्च प्राक्तद्यर्थेभ्योऽञ्प्रागेव 906. 3 अनुवादे चरणानाम् 907. 4 अपवर्गे तृतीया 908 5 अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् 909. 6 जातिरप्राणिनाम् 910. 7 विभाषा कृञि 911. 8 क्षुद्रजन्तवः 912. 9 येषां च विरोधः शाश्वतिकः 913. 10 द्वन्द्वाच्चानिरवयवितानाम् 914. 11 तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च 915. 12 विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशालाकुशलनिपुणपशुसंभूतप्रशंसाभक्षपूर्वापराधरोत्तराणाम् 916 13 विभाषा गुणेऽस्त्रियाम् 917. 14 न दधिपयआदीनि 918. 15 अधिकरणवाचिनश्च 919. 16 विभाषा ऊर्ध्वे 920. 17 च लुपि 821. 18 अव्ययीभावश्च 659. 19 तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः 822. 20 संख्यायां अव्ययासन्नादूराधिकसंख्याः 823 21 उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव 824. 22 दायाद्यं दायकृत्ये 825. 23 सभा राजामनुष्यपूर्वा 826. 24 अशाला च 827. 25 विभाषा सेनासुराच्छायाशालानिशालानाम् 828. 26 परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पुरुषयोः 812. 27 पूर्वपदप्रधानश्च पायसी 813. 28 देवताद्वन्द्वे च आनङ्ऋतो द्वन्द्वे 3399. 29 राजाहःसखिभ्यष्टच् 814. 30 अपथं नपुंसकम् 815. 31 अर्धर्चाः पुंसि च 816. 32 इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ 350. 33 एनद्वितीयाटौस्वेनः 351. 35 आर्धधातुके 2432. 36 अदो अनितर्लुपि किति 3080. 37 लुङ्-मन्त्रे 2427. 38 च्लेर्लुक् 2426. 39 बहुलं छन्दसि 3398. 40 लिट्यन्यतरस्याम् 2424. 41 सेऽसिचि कृतचृतछृदतृदसिसृधसीनां च 2411. 42 इनेर्णल 2433. 43 लुटि च 2434 43 आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् 2696. 45 इच्छा वा शंसिभिक्षउः 2458. 46 सौ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च 2607. 47 सनि च 2615. 48 इडबभ्यस्तासि 2616. 49 गाङ्कुटादिभ्यो ञ्णिन्ङित् 2459. 50 विभाषा लुङ्लुङोः 2460. 51 सौ च संश्चङोः 2579. 52 अस्तेर्भूः 2470. 53 ब्रुवो वचिः 2453. 54 चक्षिङः ख्याञ् 2436. 55 वा लिटि 2437. 56 अजेर्व्यघञपोः 2292 57 वा सौ 3292. 58 वयसि प्रथमेन जीवनरक्षणयोः 1276. 59 वैकार्थादिभ्यश्च 1084. 60 इनः स्त्रीभ्यां 1085. 61 न सेऽसिचि 1086. 62 टङ्यामस्य

अदुभु सेनेषामाददाने 1193. 63 यङ्कादिभ्यो नाम् 1146. 64 यजयोश्च 1108. 65 अभिसृसु-कुरुवञ्जिगुप्तोत्सर्गिरोभ्यश्च 1147. 66 यङ्श्च ङ्यः प्रत्ययलोपेषु 1148. 67 न गोपवनादिभ्यः 1149 68 तिकतितवादिभ्यो ङ्निङ्यौ 1150. 69 उपधादिभ्योऽन्यतरस्यामङ्निङ्यौ 1151. 70 आनङ्ऋतोद्विहन्ययोरे नस्विङ्कृद्विहनच् 1152. 71 कुषो धातुप्रातिपदिकयोः 650 72 अदिप्रभृतिभ्यः शपः 2423. 73 बहुलं छन्दसि 3400. 74 यङोऽचि च 2650. 75 हुझोरश्यादिभ्यः श्लुः 2489. 76 बहुलं छन्दसि 3401. 77 नाभिस्याजपरागमुभ्यः क्विप् वरप्रे वरेषु 2223. 78 क्विप्यागमाश्चाचेट्याच्छायः 2376. 79 तनादिभ्यस्तथासोः 2547. 80 अन्ये बहुरजभृदृदृहः दृहङ्मनिजनिभ्यो ङेः 3402. 81 आमः 2238. 82 अव्ययादाप्सुपः 452. 83 नाव्ययीभावादतोऽत्वपञ्चम्याः 657. 84 वृतोवाहचभ्यो वुसुनच् 658. 85 स्फुटः प्रथमस्य डारौरसः 2188.

END OF BOOK II.

———:-o-:———

BOOK III.

CHAPTER 1.

1 प्रत्ययः 180. 2 परश्च 181. 3 आद्युदात्तश्च 3708. 4 अनुदात्तौ सुप्पितौ 3709. 5 गुप्तिज्किद्भ्यः सन् 2393. 6 भान्द्रभदान्द्राभ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य 2394. 7 धातोः कर्मणः समानकर्तृकादिच्छायां वा 2608. 8 सुप आत्मनः क्यच् 2657. 9 काम्यच्च 2663. 10 उपमानादाचारे 2664. 11 कर्तुः क्यङ् सलोपश्च 2665. 12 भृशादिभ्योभुव्यच्वेर्लोपश्च हलः 2667. 13 लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् 2668. 14 कष्टाय क्रमणे 2670. 15 कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः 2671. 16 वाष्पोष्मभ्यामुष्मागमे 2672. 17 शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे 2673. 18 सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायाम् 2674. 19 नमोवरिवश्चित्रङः क्यच् 2675. 20 पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् 2676. 21 सुखादिभ्यश्चर्लोपश्च वक्तव्यस्तदनुभूतमनुहरति तदनुकरणमूलनेभ्यो णिच् 2677. 22 धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् 2629. 23. नित्यं कौटिल्ये गतौ 2634 24 सुप आत्मनः क्यच् 2657. 25 कष्टायक्रमणमोहाकूतवृत्तिपथोत्सवसंक्लेशसुखादिभ्यो भावगर्हायाम् 2635. 26 कष्टाश्रयमाक्रमणवेदनाकूतवृत्तिषु क्रमोत्सवसंक्लेशसुखादिभ्यो णिच् 2563. 23 हेतुमति च 2676. 27 अयज्ञादिभ्यो यङ् 2678. 28 गुप्तिज्किद्भ्यः सन् 2393. 29 अयाश्चायस्मयादाम्नेडितिकषिफलिपनिभ्य आयः 2303. 26 अनेरौयङ् 2422. 30 अमेर्डंक् 2310 31 आयादय आर्धधातुके वा 2305. 32 वनाड्यन्तात्थाधातवः 2304. 33 स्वतन्त्रो लुबुत्तेः 2186 34 विभाषसुसं लेटि 3425. 35 आस्थत्ययादामन्त्रे लिटि 2306. 36 इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः 2237. 37 दयायासश्च 2324. 38 उपविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् 2341. 39 भीहीभृहुवां श्लुवच्च 2491. 40 कृञश्चानुप्रयुज्यते लिटि 2239. 41 विदांकुर्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् 2465. 42 अभ्युत्सादयांप्रजनयांचिक्रयांरमयांमन्त्रयांकारयांक्रियाद्विदामक्रञ्छिति वक्तव्यदि 3403. 43 चिल लुकि 2221 44 च्लेः सिच् 2222. 45 अस्य च्वौ 2336 46 शिलच आलिङ्गने 2514. 47 न शसः 2407. 48 विभाषा धेट्श्व्योः 2375. 50 गुपेरलुग्विदि 3404. 51 मोनव्यतिभ्यश्चव्यत्ययो व्यत्ययश्च 3405. 52 अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् 2438. 53 निपिविधिशीङ् 2418. 54 आस्मयेयदेवस्यन्यतरस्याम् 2419. 55 गुपादिभ्यः सन् 2343. 56 धर्षिवर्षाकुत्सायामिति वक्तव्यम् 2382. 57 इरितो वा 2269. 58 अस्तेर्भूः 2291.

59कृवृभ्वस्तियोग्रहणेष्वलर्थेषु 3406. 60 चिण्ते पदः 2513 61 दीपजनबुधपूरितायिप्यायिन्धोऽन्यतरस्याम् 2328. 62 अयः कर्मणि कर्तरि 2768. 63 दुहश्च 2769. 64 न कथे 2770 65 तपोऽनुतापे च 2760. 66 चित्तवति नित्ये 2758. 67 वार्षिकानुदात्तेः षक् 2756. 68 कर्तरि शप 2167. 69 दिवादिभ्यः श्यन् 2505. 70 वा भ्राशम्लाघ्यनुवमक्रमुक्रमुषिभ्यः 2321 71 यक्चोऽनुपसर्गात् 2521. 72 यंयमच 2522. 73 स्वादिभ्यः श्नुः 2523. 74 भुवः भूः च 2386. 75 धातोऽन्यतरस्याम् 2338. 76 तनूकरणे तपः 2339. 77 तुदादिभ्यः शः 2534. 78 रुधादिभ्यः श्नम् 2543. 79 तनादिकृञ्भ्य उः 2466 80 धिन्विकृण्व्योर च 2332. 81 क्रयादिभ्यः श्ना 2557. 82 स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यः श्नुश्च 2555. 83 हलः श्नः शानजझौ 2557. 84 छन्दसि शायजपि 3432 85 व्यत्ययोबहुलं 3433. 861लिङर्थे लिङ्यङ् 3434. 87 कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः 2766. 88 तपस्तपःकर्मकस्यैव 2771. 89 न दुहस्नुनमां यक्चिण्वतोः 2767. 90 कुविरेशः प्रांचां नृत्यप्तरस्नेषु च 2772. 91 धास्योः 2829 92 तप्तोपपदं शपश्नोरेव 781 93 कृदतिङ् 374. 94 वासरूपोऽस्त्रियाम् 2830. 95 कृत्याः प्राक्खुचः 2831. 96 तव्यत्तव्यानीयरः 2834. 97 अचो यत् 2842. 98 ईद्यति 2844. 99 अचिशीङ्स्धाङ्सिचि 2847. 100 यदनदचरयजनश्रुवपर्वे 2848 101 अवद्यपण्यवर्यागर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु 2849. 102 शकि लिङ्लकौ 2850 103 अर्थः स्वामिवैश्ययोः 2851. 104 तुमर्थाच्च भावे प्रकरणे 2852. 105 अलमर्थे संमतम् 2853. 106 यद वृत्ति वचने 2854. 107 भुजो भावे 2855 108 इगन्तश्च 2856. 109 ईषिस्तुभ्राक्रुक्षुः क्यप् 2857. 110 ऋदुपधाच्चाकृञ्सृभृवृस्तेः 2859. 111 ईद्यं च खनः 2860. 112 भृञोऽसंज्ञायाम् 2861. 113 भृञेर्विभाषा 2369. 114 राजसूयसूर्य कृपोदजवज्यकृच्यकृष्यताव्यथ्याः 2865 115 भिद्योद्धोनदे 2866. 116 पुष्यसिध्यौ नक्षत्रे 2867 117 विपूयविनीयजित्याः पुरुषकारकरणेषु 2868 118 प्रत्यिपिभ्यां ग्रहेरकर्तरि 2863. 119 यदारुरिरिवाक्षाधिकूटेषु च 2870. 120 विभाषा कृवृषोः 2871. 121 गुर्यं च पत्रे 2873. 122 आभाव्यस्य दण्डतरस्याम् 2374. 123 छन्दसि निष्टर्क्यदेवहूयप्रशंसास्तोमोपवाक्यगर्यस्तर्याध्वर्यवाज्यदेवयाज्यापृच्छयप्रतिषीव्य ब्रह्मवाह्यास्तार्योपवाक्य वृद्धानि 3407. 124 ऋदुत्तरपदात् 2872. 125 ओरावश्यके 2886 126 आसुयुवपिरपिप्रपिलपिकपश्च 2887. 127 आभाष्योऽनित्ये 2888. 128 प्राताय्यो ऽसंज्ञायां 2889 129 पाय्यसांग्याग्निकाय्याः आनहविर्निवासप्रणिधिषु 2890. 130 क्रतौ कुरुषाय्यक्षेत्राय्यौ 2891. 131 अग्नौपरिषाय्योपवाय्यवसूह्याः 2892. 132 चित्याग्निचित्येषु 2893. 133 यजुष्युभौ 2895. 134 अग्निष्टुदग्निचिच्छादिभ्यो नमुचिभ्यः 2896 135 वसुपवमानौरोहिदः कः 2897. 136 आतश्चोपसर्गे 2898. 137 वाऽऽशःभावेऽदुहुवः कः 2899 138 अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिवारिवेदुदेविचेतिसंज्ञासंज्ञाछन्दसु 2900. 139 ददातिदधात्योर्विभाषा 2901. 140 क्वचित्रितन्त्रेभ्यो कः 2902. 141 ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च कौशलाश्वसाकल्यस्थविरकविजनपरिवक्रय 2903. 142 दुरोऽनुपसर्गे 2904. 143 विभाषा घ्राधेट्शाछासः 2905. 144 गेहे कः 2906. 145 क्विब्वचि प्रुस्रुव् 2907. 146 गत्यर्थकर्म 2908. 147 वसुस्रु च 2909. 148 इच्छा प्रीतिकारणेषु 2910. 149 मुसूल्यः खनभिहारे वुन् 2911. 150 आविधि क 2912.

CHAPTER 2.

1 कर्मवत्कर्मणा 2913 2 तत्प्रयोजको हेतुश्च 2914. 3 आहोऽनुपसर्गे कः 2915. 4 वृषि स्वः 2916. 5 तुम्यक्षोभ्ये : चरिफलाबनुदात्तः 2919. 6 प्रे दाञः 2920 7 वनि स्वः 2921. 8 गाधेष्टक् 2922 9 धारेरुत्तमर्णे 2923. 10 वयसि च 2924. 11 आकि लाक्षोभ्ये 2925. 12 अर्हः 2926 13 स्तावकर्मण्योषधिवृक्षयोः 2927 14 शमि धातोः संज्ञायाम् 2928. 15 अधिकरणे शेतेः 2929. 16 अपेक्षः 2930. 17 निवासे रावेषु च 2931. 18 पुरोऽग्रतोऽग्रेसरः 2932.

19 भूते अर्तरि 2933. 20 कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ 2934. 21 दिवाविभानिशाप्रभाभास्वरा-स्थानग्लाहिभद्रुरामीकिलिपिलिविलिमलिकर्षिभ्रमेजसंख्याजम्भाहर्षेसहुरुचः 2935. 22 कर्मणि भृतो 2936. 23 न शब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमन्त्रपदेषु 2937. 24 रक्तवस्त्रकृतोरिन् 2938. 25 इरतेर्डुसिनाथयोः थश्चौ 2939. 26 जसेरसिः 2940. 27 छन्दसि जनसनखनक्रमगमाम् 3408. 28 वृजेः क्वम् 2941 29 नाडिकाक्लमनयोर्नाडेटोः 2944. 30 नाडीपुष्टयोरच 2945 31 वृद्धि कृसृभृवहेः 2946. 32 वहाश्रे विडः 2947. 33 परिनाणे चयः 2948. 34 मितनखे च 2949 35 विपराभ्यां जेः 2950. 36 आङ्यमयमाटयोर्डुमिञोः 2951. 37 उद्यम्यश्वेर्नयपाखिधनायश्च 2952. 38 प्रियवशे वदः खच् 2953. 39 ह्रिमत्स्यरयोरुत्वाये 2954. 40 वाचि यमो व्रते 2956. 41 पुःसर्वयोर्दारिसहोः 2958. 42 सर्वकूल अकारीषेषु कचः 2959 43 मेघर्तिभयेषु कृञः 2960. 44 क्षेमप्रियमद्रेऽण्यच 2961. 45 आशिषि भुवः करणभावयोः 2962. 46 संज्ञायां भृतृवृजिधारिसहितपिदमः 2963 47 गमश्च 2964. 48 अन्तात्यन्त पदेषु वा वर्णनम्रेषु ङः 2965. 49 आशिषि हनः 2966. 50 अपे क्लृपसमोः 2967. 51 कुमारशीर्षयोर्णिनिः 2968. 52 नक्षत्रे वायाप्तयोर्लुक् 2969. 53 अमनुष्यकर्तृके च 2970 54 यज्ञो हविष्कपाटयोः 2971. 55 पाणिघताडघौ शिल्पिनि 2972. 56 आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वी कृञः करणे क्यङ् 2973. 57 कर्तरि भुवः खिष्णुखुकञौ 2974. 58 स्पृशोऽनुदके क्विन् 432. 59 अन्येष्वपि दृश्यते क्विब्वुञ्छिञ्क्वनिपश्च 373. 62 स्थादिषु द्वितीयाऽनालोचने कञ्च 429. 61 वस्त्रेऽन्नवहःदुदण्डकपिदन्धिदन्धिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप् 2975. 62 मन्त्रे विडः 2976. 63 छन्दसि वहः 3409. 64 वहश्च 3410. 65 कव्यपुरीषपुरीषेषु ण्युट् 3411. 66 इण्येऽनभ्यासात् 3412. 67 अनशनखनसनमनयमो विट् 3413. 68 अदोऽनन्ने 2977. 69 क्रव्ये च 2978 70 हुः श्लुवच्च 2979. 71 भस्त्रेषवेतवहोवश्यवस्पुरोडाशो विषम् 3414. 72 अन्ये यजः 3415. 73 विड्वनोरनुनासिकस्यात् 3417. 74 आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च 3418. 75 अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते 2980. 76 क्विप्च 2983. 77 स्वः क्व च 2987. 78 सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये 2988. 79 कर्तर्युपमाने 2989. 80 अते 2990. 81 बहुलमाभीक्ष्ण्ये 2991 82 भवः 2992 83 आदरभाजे खच्च 2993. 84 भुवे 2995. 85 करणे यजः 2996. 86 कर्मणि हनः 2997. 87 ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् 2998. 88 मद्रूलं छन्दसि 3419. 89 सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु कृञः 2999. 90 सोमे सुञः 3000. 91 अग्नौ चेः 3001. 92 कर्मण्याख्यायाम् 3002. 93 कर्मणीनिकिञिक्रियः 3003. 94 हुवः क्नुनिप् 3004. 95 दारुणि भृमृदृकृञः 3005. 96 गदे च 3006. 97 सुप्यजातौ जिनेर्डः 3007. 98 यज्ञयज्ञयागजातौ 3008 99 उपसर्गे च संज्ञायाम् 3009. 100 अग्नौ कर्मणि 3010. 101 अन्येष्वपि दृश्यते 3011. 102 निष्ठा 3013. 103 सुयजोर्ङ्वनिप् 3091. 104 जीर्यतेरतृन् 3092. 105 छन्दसि लिट् 3098. 106 लिटः कानज्वा 3094. 107 क्वसुश्च 3095 108 भाषायां सदवसश्रुवः 3097. 109 उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च 3098 110 लुङ् 2218. 111 अनद्यतने लङ् 2205. 112 अभिज्ञावचने लृट् 2773. 113 न यदि 2774. 114 विभाषा साकाङ्क्षे 2775 115 परोक्षे लिट् 2171. 116 हशश्वतोर्लङ्क्रम 2776 117 स्मे लृट् स्मे 2777. 118 लट् स्मे 2778. 119 अपरोक्षे च 2779. 120 ननौ पृष्टप्रतिवचने 2780. 121 सम्भावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे 2781 122 धृषिशसी वैयात्ये 2782. 123 वर्तमाने लट् 2151 124 लटः शतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे 3100. 125 संबोधने च 3102. 126 लक्षणहेत्वोः क्रियायाः 3103. 127 तौ सत् 3106 128 मूलविभुजादिषु कः 3108. 129 ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश् 3109. 130 कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजे 3110. 131 ह्निमोऽनित्रे 3111. 132 सुञो यज्ञसंयोगे 3112. 133 दाः प्रशंसायाम् 3113 134 आ क्रोशदैन्ययाचनविषयेषु 3114. 135 तृन् 3115. 136 ण्वुल्तृचौ 137 नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः 3116. 137 शीलेऽभिधेये 3117. 138 भुवश्च 3118. 139 गमेरिनिः 3119. 140 अविषयुविधिषिजिषेः कुः 3120. 141 अभिरभागे 3121 142 विनुच्

3121. 142 संपूर्व कुञ्चनस्तवनाशस्त्रास्त्रवनिपूर्वपूर्वसमवनिदेविनिर्वस्त्रः परिनिविचरिर ह चरिवह चरिकुरहुचरिहुचरुहुचरुकुञ्जाकीडविविधरवस्त्रस्त्रसमाविचरावचरावपुत्राभ्याहवनस्य 3122. 143 जी अवनवस्त्रस्त्रस्त्रस्त्रः 3123. 144 अवे च वयः 3124. 145 मे अवपुत्रुवनवहवः 3125. 146 विन्यविंवन्निवस्त्राहविनाशवनिविविधरिरहचरिवाविस्त्राभाषाः चुवो चुक् 3126. 147 देवि क्रुवोरचो-चवर्मे 3127. 148 चवनवस्त्रार्वादवर्मेवाक्षुच् 3128. 149 अपुदात्तेतश्च वयादेः 3129. 150 क्षुचक्रान्यदन्यक्षुचपुविव्यवक्षुचक्षुचवयवहः 3130. 151 क्षुचनवहावैन्यश्च 3131. 152 व व: 3132. 153 क्षुवदीचवीवश्च 3133. 154 वयवस्तवहवस्त्रक्षुचवस्तवनवनवनक्षुभ्य उवङ् 3134. 155 अवविवस्तु-हुचुरहचुकः चाक्षन् 3135. 156 अवोरिविः 3136. 157. विचुविविवीरवमाववस्त्रावयवविपूर्व-क्षुभ्यश्च 3137. 158 स्त्रुविचुविवेविविविद्वारवस्त्रावहुभ्य आक्षुच् 3138. 159 वाविटविवहवहो व: 3139. 160 क्षुवस्त्रः वयश्च 3140. 161 अवस्त्रावविनहो क्षुच् 3141. 162 विविविविच्छिदेः क्षुच् 3142. 163 हृवनवविवर्वेभ्यं क्षुच् 3143. 164 वस्त्रश्च 3144. 165 वावहकः 3145. 166 वस्त्रवहवां वकः 3146. 313. वविवस्त्रिवस्त्रवस्त्रवनविवहीचो रः 3147. 168 वनावंवविच व: 3148. 169 विचुरिचुः 3149. 170 वस्त्रावहवि 3150. 171 वाक्षुनवहवनवः विविनो विहृच 3151. 172 वविचुचोर्वविहृ 152. 173 क्षुवन्छोरावः 3153. 174 अवः क्षुवक्षुवनो 3154. 175 स्त्रेवनावविवनवो वरच् 155 176 वरच वकः 3156. 177 वावनावपुविचुवो-विंचुक्षुवावस्तुवः छिच् 3157. 178 वर्म्यश्चोऽवि हुवस्त्रे 3158. 179 चुवः संवावरचोः 3159. 180 विवस्तम्भो क्षुवसंवावाच् 3160. 18 च: वर्मवि क्षुच् 3161. 182 वाक्षीवनवुक्षुवस्तुक्षुवविवि-विचविवहवहवनवः वरचे 3162. 183 वव वरचोः चुवः 3164. 184 वविंक्षुक्षुवुवनवहवर वयः 3165 185 चुवः संवावाच् 3166. 186 वर्मवि वविंदेवक्षचोः 3167. 187 जीवः वः 3088. 188 वविक्षु हुक्षुवावैन्यश्च 3089

CHAPTER 3.

1 वयादयो वहुलम् 3169. 2 क्षुवेऽवि हुवस्त्रे 3170. 3 वविवस्त्रि वस्त्रावहः 3171. 4 वावस्त्रुरावियावहोर्वाद् 2783. 5 विवावा वहावस्त्रोः 2784. 6 विंचुवे विरवावाच् 2785. 7 विवस्त्रवावविंक्षुः च 2786. 8 लोडर्थलवहे च 2787. 9 विङ्लोर्ध्वनीक्षुर्तिवे 2788 10 क्षुवुरव-चुवो क्रियावां क्रियार्थोपपदात् 3175. 11 वावस्त्रवनाच् 3180. 12 अवस्त्रवैन्ति च 3181. 13 क्षुट् वेवे च 2193. 14 क्षुट वक्षा 3107. 15 वनवस्त्रवे क्षुट् 2185 16 वरवस्त्रविवस्त्रचुवो वच् 3182. 17 क्षु स्त्रिवे 3183. 18 वावे 3184. 19 वस्त्रवर्तवि च वारवे संवावाच् 3188. 20 वरिनावाक्यावां वर्वेभ्यः 3190. 21 वक्षरच 3191. 22 उपवर्मे वयः 3192 23 वनि क्षुक्षुवः 3194. 24 विवोचुवोऽचुपवर्मे 3195. 25 वो क्षुचुवः 3196. 26 अवोदोवर्गिवः 3 97. 27 मे क्षुवस्तुवुवः 3198. 28 निरचेः क्षुवचोः 3199. 29 उपचोर्ङ्ः 3200 32 क्षु वावे 3201. 31 वचे वनि रचुवः 3202. 32 मे चोऽवचे 3203. 33 प्रवमे वावस्त्रवे 3204. 34 वपचोनावि च 3205. 35 उवि वहः 3207. 36 वनि चुचो 3208. 37 वरिचोनीचैर्ङ्ः वावे चवोः 3209. 38 वरावचुवावस्त्रव वयः 3210. 39 क्षुवचोः चेवे; चर्वावे 3211. 40 वस्त्रावादावे चेरस्त्रवे 3212. 41 विवावविवि वरीरोप वनावावे स्त्रावेश्च वः 3213. 42 वचे वावोवरावर्वे 3214. 43 वर्मवावविहारे वविवस्त्रवाच् 3215. 44 वविविवो नाव क्षुक्षुच् 3218. 45 वावोवेऽवस्त्रोर्ङ्ः 3220. 46 मे विवस्त्रावाच् 3221 47. वरोवचे 3222. 48 वीक्षु वावे 3223 49 वनि वर्वावि-वीविक्षुक्षुः 3224. 50 विवावावि वक्षुवो: 3225. 51 वचे वहो वर्ष वविवस्त्रे 3226. 52 मे वविवावाच् 3227. 53 रदनौ च 3228 54 क्षुवोवेरावावावचे 3229. 55 चरो वचोऽवचावे

3230.156 वरच् 3231. 57 ज्येष्ठेयच् 5232. 58 प्रशस्यस्य श्रः जिष्ठनेमिष्ठौ 3234 59 ज्यश्चर्मेऽयः 3235. 60 मौ ज्य च 3237. 61 ज्यश्चरेः प्रयुच्चर्मे 3238. 62 ज्यादेरीयसः 3239. 63 बहोः भूयसः बहुच्पुनिविषु च 3240. 64 मौ सङ्ख्यासङ्घस्यः 3241. 65 क्रियाः क्रीयादां च 3242 66 विस्वं वहः परिभावे 3243. 67 महोत्सवेऽच्चर्मे 3244. 68 प्रशस्यस्यश्रीः श्रेयं 3245. 69 बहुगुरोरच्च बहुच् 3246. 70 अजेषु गुणः 3247. 71 प्रशस्ये ऋश्यः 3248. 72 द्रः संज्ञायां च ज्यच्पुनिषु 3249. 73 आदि युङ् 3250 7 निधानमाद्यायः 3251. 75 आदेऽच्चुपचर्मेऽच 3252. 76 इगन्त्यच बहोः 3253. 77 भूरेर्वा बहोः 3254. 78 ज्यन्तर्मेऽरः च 3255. 79 अन्यारेऽदेवे प्रशस्यः प्रशस्यच 3256. 80 बहुगुरोऽल्पान्त्यात् 3257. 81 ज्यच्चर्मोऽङ्गच् 3258. 82 अरमेऽर्यो विधुच् 3259. 83 स्वल्पे क्च च 3260 84 वरीयः 3261. 85 ज्यादन आर्यमे 3263. 86 संयोद्धौ मध्यमसंज्ञयोः 3264 87 निधौ निनित्सम् 3265. 88 दूषित: क्विप् 3266. 89 द्विगोरञ्चुप् 3267. 90 अजादाद्यतद्धितेऽप्रत्ययात् 3268. 91 स्वयं यच् 3269. 92 ज्यच्चर्मे घेः क्विः 3270. 93 अन्तेऽच्चर्मण्ये च 3271. 94 क्रियां क्विप् 3272. 95 स्थानाद्यायो आर्ये 3273. 96 मन्ये वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः 3420 97 अतिधनुतिदातिष्ठेतिकीर्तेरच 3274. 98 प्रशस्यस्यार्भावे ज्यच् 3275. 99 संज्ञायां ज्यमनिषदनिपतमनविदशुभ्यः क्विप् 3276. 100 कृमः ग्च च 3278. 101 इच्छा 3278. 102 ज्ञः प्रत्ययात् 3279. 103 कुरोश्च च्वः 3280. 104 चिल्लिदादिभ्योऽङ् 3281. 105 चिल्लिपुत्रिलिलिकुत्रिल्लर्चरेच 3282 106 आतश्चोपसर्गे 3283. 107 यथातथयोः पुच् 3284. 108 रोगाख्यायां ज्वरत्वरच् 3285. 109 संज्ञायाच् 3286 110 विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च 3287. 111 पर्यायार्हर्णोत्पतिषुपयुच् 3288. 112 आक्रोशे नञ्यनिः 3289. 113 कृत्यल्युटो बहुलम् 2841. 114 नपुंसके भावे क्तः 3090. 115 ल्युट् च 3290 116 कर्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् 3291. 117 अकर्त्तरि च कारके संज्ञायां 3293. 118 गुपि संज्ञायां चः प्रायेण 3296. 119 गोचरसंचरवह व्रजव्यजापणनिगमाश्च 3298 120 अवे तॄस्त्योर्घञ् 3299. 121 इगश्च 3000 121 अध्यायन्यायोद्यावसंहारव्यूहव्यवहारयुद्धनिकारलाभाश्च 3301. 123 उदङ्कोऽनुदके 3302. 124 आलमाङ्गायः 3303. 125 खनो घ च 3304. 126 हेमहट्टाक्षुद्रे कृच्छ्राकृच्छ्रेषु खञ् 3305 127 अर्त्ते कर्मणोऽण च भूकृञोः 3308. 128. आतो युच् 3309. 129 इच्छति नञ्यर्थेभ्यः 3421. 132 अन्येभ्योऽपि दृश्यते 3422. 131 वर्तमानसामीप्ये वर्तमानवद्वा 2789. 132 आशंसायां भूतवच्च 2790. 133 विभाषधेर्ञिः 2791 134 आशंसावचने लिङ् 2792. 135 भविष्यति मर्यादावचनेऽवरस्मिन् 2794. 137 आशंसित्रभाणे चानहोरात्राणाम् 2795. 138 वरस्मिन्निच्छायां 2796. 139 लिङ्निमित्ते क्रुङ क्रियातिपत्तौ 2229. 140 भूते च 2797 141 लोलाख्योः 2798 142 सर्वायां सप्तविभाक्त्योः 2799. 143 विभाषा कदचि लिङ् च 2800. 144 किंवृत्ते लिङ्लुटौ 2801. 145 अनवक्लृप्त्यमर्षयोः किंवृत्तेऽ च 2803. 146 किंकिलास्त्यर्थेषु लृट् 2803. 147 आशुयदोर्लिङ् 2804. 148 यद्यत्रयोः 2805. 149 सर्वायां च 2806. 150 स्वयं क्रियमे च 2807. 151 शेषे लृडयदौ 2808. 152 उताम्योः कर्मण्योर्लिङ् 2809. 153 आशप्रतीक्षेऽनेऽक्ष्वसि 2810. 154 सम्भावनेऽलमिति चेत्सिद्धाप्रयोगे 2811. 155 विभाषा धातौ संभावनवचनेऽयदि 2812. 156 हेतुहेतुमतोर्लिङ् 2813. 157 इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ 2814. 158 समानकर्तृकयोः क्त्वातुन् 3176. 159 लिङ् च 28 5 160 इच्छार्थेभ्यो विभाषा वर्तमाने 2816. 161 विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसंप्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् 2208. 162 लोट् च 2194. 163 वैधार्तिकर्मप्राप्तकालेषु कृत्यार्थ 2817. 164 लिङ् चोर्ध्वमौहूर्तिके 2818. 165 यजे लोट् 2819. 166 अधीष्टे च 2320. 167 आशायामनवक्लृप्त्योः क्त्वातुन् 3179. 168 लिङर्थे 2821. 169 अर्हे कृत्यतृचश्च 2822 170 आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः 3311. 171 कृत्यार्थ 3312. 172 शकि लिङ् च 2823. 173 आशिषि लिङ्लोटौ 2195. 174 लिङर्थे च संज्ञायाम् 3313. 175 आशिष युङ् 2219. 176 स्मोत्तरे लङ् च 2220.

CHAPTER 4.

1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययाः 2824. 2 स्त्रियामविशेषे कोट् कोटो हिस्वो वा च ह्रस्वश्चः 2825. 3 बहुषूपेऽप्यसंख्यादेः 2826. 4 यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन् 2827. 5 बहुषु बहुवचनम् 2828. 6 कृत्यैरधिकार्थवचने भावे 3423. 7 सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च 3424. 8 उपपदमतिङ् 3431 9 तुमर्थे सेसेनसेऽसेन्सेक्सेनध्यैअध्यैन्ध्यैकध्यैन्ध्यैअध्यैनध्यैकसेनः 3436. 10 क्त्वा स्यप्योर्ल्यप् 3437. 11 मुमो वा 3438. 12 यजि याचतिपतिपदि 3439. 13 ईश्वरे तोसुन्कसुनौ 3440. 14 कृत्यार्थे तवैकेन्केन्यत्वनः 3441. 15 अव्ययादाप् च 3442. 16 भावलक्षणे स्त्रियामूण्यणि-ञ्यतिनितान्त्यायनेष्णक्युलोपु 3443. 17 धातिपृहोः क्षुक् 3444. 18 अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा 3316. 19 वतीनां नाडो व्रतीद्वारे 3317. 20 परावरयोगे च 3319. 21 यजयाचरुच्छ्रुयुवोः पूर्वस्यास्ते 3320. 22 आभीक्ष्ण्ये णमुल् च 3343. 23 च वहाभाहाकृञ्ये 3344. 24 विभाषाग्रेप्रथम-पूर्वेषु 3345. 25 कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् 3346. 26 स्वाहुनि खमुञ् 3347. 27 अव्यथैसंख्यानि-स्यंसु सिद्धाप्रयोगत्वे च 3348. 28 यथातथयोरसूयाप्रतिवचने 3349. 29 कर्मणि हुविधिदोः क्तक्तवतू 3350. 30 धातौ सिद्धशीलोः 3351. 31 कर्मण्यण्योः पुरेः 3352. 32 वर्षप्रमाणे ऊलोपश्चास्या-न्यतरस्याम् 3353. 33 पेषे क्रीपेः 3354. 34 निमूलकषूलयोः वधः 3355. 35 मुष्कभूषणेषु घिनुः 3356. 36 बहुलाधूतवीवेषु हन्कृन्ग्रहः 3357. 37 करणे हनः 3358. 38 क्षेपणे घिनुः 3359. 39 हस्ते वर्तिग्रहोः 3360. 40 स्वे पुषः 3361. 41 अधिकरणे शयः 3362. 42 संज्ञायाम् 3363. 43 कर्मण्यौणादिकुषनोर्ञित्सौ 3364. 44 कर्मणि हुविपुरेः 3365. 45 उपमाने कर्मणि च 3366. 46 यथातथयुक्तचेष्टादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः 3367. 47 उपदंशस्तृतीयायाम् 3368. 48 हिंसार्थानां च समानकर्मकाणाम् 3369. 49 ब्रह्मणि जोपधीकरणे 3370. 50 कृञः सप्तम्याम् 3371. 51 प्रमाणे च 3372 52 अवहाभ्यां समुदीरः 3373. 53 द्वितीयायां च 3374. 54 स्वाङ्गेऽध्रुवे 3376. 55 परिक्लिश्यमाने च 3377. 56 विभाषाधिषिस्थानां व्याश्रयाणामाधेयभावः 3378. 57 अध्यायिन्यदेशकालाः 3379. 58 नाम्न्यादिशिग्रहोः 380. 59 अध्ययेऽध्यायिभ्येताख्याने कृञः करोतौ 3381. 60 तिर्यच्यपवर्गे 3382 61 स्वाङ्गे ध्रुवप्रत्यये कृञ्भ्वोः 3383. 62 यावा-र्थप्रत्यये भवर्थे 3384. 63 तुल्योपमे भृतः 3385. 64 अव्ययीभावोऽव्ये 3386. 65 अकृपृवृजि-ग्लाघटरभलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषु तुमुन् 3177. 66 पर्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु 3178. 67 कर्तरि कृत् 2832. 68 अव्ययेषप्रकृत्यौजोपस्यौजस्यन्यादाव्याद्यास्या वा 2894. 69 वः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः 2152. 70 तवोरेव कृत्यक्तखलर्थाः 2833. 71 आदिकर्मणि वः कर्तरि च 3053. 72 तस्यार्थे कर्मकरिष्यतीकृच्छ्रात्रवज्रमण्डलीर्वेतिरिष्यदेव 3086. 73 दाशगोघ्नौ संप्रदाने 3172. 74 भीमादयोऽपादाने 3173. 75 ताभ्यामन्यत्रोणादयः 3174. 76 क्रोऽधिकरणे च क्रोव्यनि प्रत्ययस्थात्कादेष्यः 3087. 77 अन्य 2153. 78 तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिङ्व-हिमहिङ् 2154 79 टित आत्मनेपदानां टेरे 2233 80 थासः से 2236. 81 लिटस्तझयोरेशिरेच् 2241. 82 परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः 2173. 83 त्रिप्रभृतिषु शः 2464. 84 द्युद्भ्यो लुङि पुष्यादिद्युतादिलृदितः परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च 2450. 85 लोटो लङ्वत् 2198. 86 एरुः 2196. 87 वेत्तेर्विभाषा 2201 88 वा छन्दसि 3552. 89 मेर्निः 2203. 90 सवाभ्यां वामौ 2252 92 आडुत्तमस्य पिच्च 2204. 93 इतश्च 2253. 94 क्ष्वेडोऽडाटौ 3427. 95 आतः ऐ 3429. 96 वैतोऽन्यत्र 3430. 97 इतश्च लोपः परस्मैपदेषु 3423. 98 च वहाभ्यां 3428. 99 स्मिपूङ्रिङः 2200. 110 इतश्च 2207. 101 तस्थस्थमिपां तान्तन्ताम्नः 2199. 102 ङिच्च लोपयुट् 2255 103 आमेतः परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च 2209. 104 ङिदाशिषि 2216. 105 अतो दीर्घ 2256. 106 इटोऽत् 2257. 107 सुट् तिथोः 2210. 108 लेर्तुट् 2213. 109 विभाषसविदिभ्यश्च 2226. 110 थासः 2227. 111 वा छन्दसि वाहाभावश्चेत्येव 2463. 112 द्विषश्च 2235. 113 विदेर्लटश्चेति वक्तव्यम्

2166. 114 आर्धधातुकं शेषः 2187. 115 विड् च 2172. 116 सिजभ्यस्तविदि 2215. 117 उभयतश्चाश्रये 3435.

END OF BOOK III.

———:o:———

BOOK IV.

CHAPTER I.

I ङ्याप्प्रातिपदिकात् 182 2 स्त्रीभ्यो ढक् 183. 3 किति च 453. 4 जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् 454. 5 अनृष्यानन्तर्यादृश्यजिनाञ्ञ्यङः 455. 6 टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्यकक्ष्यकक्ष्यकाण्वादीनाम् 183. 7 यञञोश्च 456. 8 दाक्षेरञ्यङः 457. 9 टाङसिङसामिनात्स्याः 458. 10 न षट्स्वस्रादिभ्यः 308. 11 ङसः 459. 12 ङसो ऽपत्येतरस्याम् 460. 13 द्व्यष्टनः संख्याया अबह्वचो ऽशीत्यराः 461. 14 बह्वचो मनुष्यनाम्नः 469. 15 विड्वनोरनुनासिकस्यात्वं क्वनिब्नामिनितकिषु तद्धितेषु 470. 16 वसतरः 471. 17 ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घो ऽणः 473. 18 वर्षाभ्वश्च सेनकादिभ्यः 476. 19 कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च 477. 20 वत्सशालाभ्यां ढक् 478 21 द्विगोः 479. 22 अवयवाच्च तालपत्राद्यत्क्षेत्रे 480. 23 काण्डान्तात्क्षेत्रे 481. 24 पुरुषात्प्रमाणे ऽन्यतरस्याम् 482. 25 बह्वजादेरञ्ञ्यङ् ढक् 484. 26 संख्यायाश्चादेर्ढक् 485. 27 दामहायनान्तात् 486. 28 अत इञ् वयसि तद्धितेष्वनुपसर्जनात् 462. 29 नित्यं संज्ञाछन्दसोः 487. 30 शेवलसाधनधनयोर्यादवृद्धिषु 488. 21 राजश्वशुराद्यत् 3445. 32 अन्तर्वत्पतिवतोर्युक् 489. 33 वृद्धाच्छः 490. 34 विभाषा वृद्धात् 491. 35 नित्यं वपत्यादिषु 492. 36 पुत्रशब्दाच्च 493. 37 वृद्धाच्छ्रिकुक्षिकुक्षिगर्भादनुदात्तात् 494 38 अनोरप्रधानकनीयसः 495. 39 वर्षाकालेभ्यः प्रावृषः 496. 40 अन्यतो ङीष् 497 41 विभाषा स्वसृपत्योः 498. 42 शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् 499. 43 ओरञः 501. 44 ठित्यस्थक्याच्च 502. 45 वह्वादिभ्यश्च 503. 46 नित्यं हलन्तात् 3446. 47 पुंयोगादाख्यायाम् 504. 48 इनुकरणनपादभरद्वाजाद्विदारणसाधनाच्छत्रादाघाते 505. 50 क्रीतात्करणपूर्वात् 506. 51 ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः 507. 52 बह्वचो मनुष्यनाम्नष्ठक् 508. 53 अध्यायानुवाकपर्वणो ण्यः 509 54 क्षत्राद्घः 510. 55 सभाया यः 511. 56 परिषो ण्यः 512. 57 उपनदिमुखभवनपूर्वात् 513. 58 नक्षत्रेण युक्तः कालः 514. 59 दोर्घैतिकी च हलन्तात् 3448. 60 दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः 515. 61 गोत्रात् 516. 62 उक्थादिभ्यष्ठक् 517. 63 शाकटादिभ्यो ऽण् 518. 64 वाक्यर्चपरमसामवेदाल्लुक् 519. 65 हलो मनुष्यजातेः 520. 66 अकुः 521. 67 वाहनाल्लंघायाम् 522. 68 वहोधुरः 523. 69 उदश्वरवदादीनाम् 524. 70 संहितशफलक्षणवामादेः 525. 71 बह्वजन्तष्ठक्ठञोरत्यन्तं 3449. 72 संज्ञायाम् 526. 73 आर्ष्टिषेणादण् 527. 74 वतण्डात् 528. 75 जातरूपात् 529. 76 हविष्यान्तात् 530. 77 यूनि लुक् 531. 78 अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः स्त्रियाम् 1198. 79 गोत्रादङ्गिरोब्राह्मणकोशपूर्वात् 1199. 80 क्रोडादिभ्यश्च 1200. 81 देवयज्ञिपौष्टिकागारिकसांग्रामिकसाभेरिकादण्डिनो ऽण्ठञौ 1201. 82 उत्सादिभ्यो ऽञ् 1072. 83 भ्रातुर्व्यच्च 1073. 84 कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्यञ् 1074. 85 दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः 1077. 86 उत्सादिभ्यो ऽञ् 1078. 87 स्त्रीभ्यो ढक् 1079. 88 द्विगोर्लुगनपत्ये 1080. 89 तेन दीव्यति 1081. 90 द्युद्भ्यो लुक् 1083

91 अधिकरणवाचिनश्च 1087. 92 अवयवाच्च 1088. 93 एकाच् गोत्रे 1093. 94 गोत्राद्यून्यस्त्रियाम् 1094. 95 अत इञ् 1095. 96 शरादिभ्यश्च 1096. 97 द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण् च 1097. 98 गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्चफञ् 1099. 99 मधादिभ्यो यञ् 1101. 100 हरितादिभ्यश्च 1102 101 कम्बोजाल्लुक् च 1103. 102 प्राचामवृद्धात्फिन् बहुलम् 1104 103 द्रोणपर्वत जीवन्तादन्यतरस्याम् 1105. 104 आयुधजीविसङ्घात्पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः 1106. 105 वर्णादनुदात्तात् तोपधात् तो वः 1107. 106 मनुष्यतत्सहायाद्दुष्यदुष्यतोर्जीविकार्थे 1109. 107 कपिबोधादाङ्गिरसे 1110. 108 बह्वचः 1111. 109 तुरिष्ठेमेयस्सु 1112. 110 आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च 1113. 111 वर्णात्रौवर्णे 1114. 112 शिवादिभ्योऽण् 1115. 113 अनुदात्तादेश्च यञञौ 1116. 114 अश्वपत्यगस्त्यसुपर्णाध्वरक्षसेन्द्रियेषु च 1117. 115 मानुषजातावतष्ठक्पूर्वश्च 1118. 116 कम्बोजाल्लुक् च 1119. 117 शिवादेरणजणावपत्ये 1120. 118 गोत्राद् यून्यन्यतरस्याम् 1121. 119 इतश्च लोपः परस्मैपदेषु 1122. 120 क्षत्रादियञ् 1123. 121 सूतवः 1124. 122 कुलटायाश्च 1125. 123 कुमारादिभ्यश्च 1126. 124 शिवादेरणीयादकारलोपश्च 1127. 125 युवो लुक् च 1128. 126 अवयवाद्तयोः 1131. 127 कुलटाया वा 1132. 128 षट्कात्कः 1134. 129 गोत्राद् यञ् 1135. 130 आरिष्टगौडीत्वात् 1136. 131 कुमाराश्च वा 1137. 132 शिवादेरणुरञ् 1138. 133 इति कोपः 1139. 134 आयुधजीविसङ्घात्पाराशर्यशिलालिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः 1140. 135 बहुषु बहुवचनस्य इञ् 1141. 136 वृद्धाच्छिः 1143. 137 राजश्वशुराद्यत् 1155. 138 यस्काादिभ्यः 1161. 139 कुलात्स्त्रियः 1162. 140 अनुदात्तसर्वादेर्विभाषा वृद्धात्छो नपुंसके 1163 141 नदीबन्धुश्वशुरात्खञ्छौ 1164. 142 दुष्कुलाड्ढक् 1165. 143 स्वसुरः 1166. 144 श्वश्रूर्वा 1167. 145 अन्तष्टक्यौ 1168. 146 रेवत्यादिभ्यष्ठक् 1169. 147 गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च 1171. 148 वृद्धाट्ठक्सौवीरेषु बहुलम् 1172. 149 वेरपक्तस्य 1173. 150 यादृशादृशिभवदीदृक्कदृङ्मादृशे 1174. 151 कुर्वादिभ्यो ण्यः 1175. 152 वैयाघ्रपद्यगार्ग्यवात्स्यानां ढ्रिण्यक् 1176. 153 कौरव्याणिञ् 1177. 154 शिवादिभ्यः श्लिञ 1178. 155 कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च 1179. 156 अत्री कुलम् 1180. 157 कौरव्यां वृद्धादगोत्रात् 1181. 158 दाक्षिणात्यां कुलम् 1182. 159 कुमाराच्चादन्यतरस्याम् 1183. 160 प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् 1184. 161 अनेकाचोऽशब्दस्य कुलम् 1185. 162 अवृद्धं पौत्रप्रभृति गोत्रम् 1089. 163 जीवति तु वंश्ये युवा 1090. 164 प्रावृषि च ब्यावहि 1091. 165. वान्यस्मिन्सपिण्डे स्थविरतरे जीवति 1092. 166 वृद्धस्य च पूजायाम् 1092. (or 2655.) 167. युष्मद् तुल्यार्थात् 1092 (or 2652). 168 अपवर्गफलात्तस्कालसंयोगात् 1186. 169 दायादेयमारिष्टगौडपौर्वपदिकं च 1187. 170 कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यलंकारेषु 1188. 171 वृद्धेत्तोवयसि प्रोक्षाणाद्ढञ्लुक् 1189. 172 कुलकादिभ्यो वुञ् 1190. 173 दायाद्यदायसनदायसाद्यसाक्षात्प्रतिपुरुषसमक्षदीयादिभ्यः 1191. 174 ते तद्राजाः 1192. 175 क्षत्रादिय इञ् 1194. 176 सिन्धुतक्षशिलादण्डकिजलादण् 1195. 177 अवृद्धात् 1196. 178 च प्राच्यभर्गादियौधेयादिभ्यः 1197.

CHAPTER 2.

1 द्वेतीयं रक्तं रागात् 1202. 2 लाक्षारोचनाट्ठक्तलकर्दमाद्वा 1203. 3 नक्षत्रेण युक्तः कालः 1204. 4 तृतीयासमर्थे 1205. 5 संज्ञायां भवनवाटसंस्थानात्1206. 6 इष्टकाद्यः 1207. 7 इदं कालात् 1208. 8 अकर्तरि 1209 (or 2689). 9 कालेभ्यो भवे 1210. 10 चरितार्थे दण्डः 1211. 11 कालसमयवेलासु तुमुन् 1212. 12 क्रियायामातिदेशे 1213. 13 कोपधाद्वुञ्वर्णयोः 1214. 14 अतीतेऽहनि यत्तरप्पकल्पबनेयाः 1215. 15 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ 1216. 16 संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाः 1217. 17 सुखादयो भावकर्मणोः 1218. 18 कृत्यैरधिकार्थवचने भावे 1219. 19 अहरजोऽवसरवर्षाभ्यः 1220. 20 वीरात्समूहे 1222. 21 दारिवन्दीर्घमाङीति संज्ञायाम् 1223. 22 आशङ्कायामनुदात्तान्तात्तिङः 1224. 23 विभाषा

[illegible]ीयवस्त्राद्यात्तिलीयेभ्यः 1225. 24 वारस्य देवता 1226. 25 वसोरेयङ् 1227. 26 वृद्धाद्वुञ् 1228. 27 यवोऽनुपसर्जनाद्वुञ्वक्तव्यः 1229. 28 ढक च 1230. 29 नडादीनां फक् च 1231-30 शेरभ्रुवत् 1232. 31 वाग्वृषभुक्षिवृषभवेड्वत् 1233. 32 आषाढभाद्रपदाश्वयुजीकार्तिकीफाल्गुनीचैत्रीवैशाखीज्यैष्ठीमूलाषाढाश्रवणाश्वत्थाभ्यो ण च 1235. 33 ऋक्षेदैव 1236. 34 वाशेभ्यो भववत् 1237. 35 महाराजप्रोष्ठपदाद्वुञ् 1238. 36 पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः 1242. 37 तस्य वसुहः 1243. 38 मित्रादिभ्योऽण 1244. 39 गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रब्रह्मजायाद्वुञ् 1246. 40 क्षेत्रादण् 1248. 41 दण्डव्यवसिनौ 1249. 42 ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् 1250. 43 ब्राह्मणकौण्डिन्याभ्यां वुञ्छसौ 1251. 44 अनुदात्तादेरञ् 1253. 45 यौधेयादिभ्यश्च 1254. 46 उरसोयौ च 1255. 47 अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् 1256. 48 क्षेत्रादण्डसंज्ञायां दण्ड्यदण्डवरुत्वात् 1257. 49 पाशादिभ्यो यः 1258. 50 खलयवाष्ठक् 1259. 51 इनिब्रह्मचारिणौ 1260. 52 विषयो देये 1261. 53 राजन्यादिभ्यो वुञ् 1262. 54 गोत्रियचरणाच्चार्वादिभ्यो विधल्भक्तौ 1263. 55 क्षेत्रादण्डिरिति वक्तव्यः प्रमाणेषु 1264. 56 संज्ञायां श्रवोवस्त्रयुग्भ्यः 1265. 57 तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः 1266. 58 पत्रःपात्रवां क्रियेति मः 1267. 59 तदधीते तद्वेद 1269. 60 अनुब्राह्मणादिनिः 1270. 61 ब्राह्मणादिभ्यो वुन् 1271. 62 अनुब्राह्मणादिनिः 1272. 63 वसन्तादिभ्यष्ठक् 1273. 64 मोक्षाद्वुक् 1274. 65 वृत्तात्ष्ठेवपाशे 1277. 66 कण्ठेकालललाटात्ति च तद्विधवाति 1278. 67 तदधिकमस्तीति देये तद्वति 1279. 68 तेन निर्वृत्तम् 1280. 69 तस्य निवासः 1281. 70 अदूरभवश्च 1282. 71 ओरञ् 1283. 72. गहादिभ्यश्च 1284. 73 वहः कूपेषु 1285. 74 उदश्वित्संज्ञायाः 1286. 75 संघाताद्विभक्तौ 1287. 76 क्रीतवति क्रीतीयीरवत्यग्राद्यु 1288. 77 तुगवात्तत्यादिभ्योऽञ् 1289 78 रोणी 1290. 79 ओषधाद्यञ् 1291. 80 पुष्करशष्कुलिकर्णिरदण्डवलय[illegible]खलिनेभ्यश्छः 1292. 81 अनुदके कुप् 1293. 82 अरण्यादिभ्यश्च 1301. 83 अर्धकरावा वा 1302. 84 ढक्षौ च 1303. 85 गह्यां गहुप् 1304. 86. अव्यादिभ्यश्च 1305. 87 कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप् 1306. 88 नडशादाड्ड्वलच् 1307. 89 शिखाया वलच् 1308. 90 उत्करादिभ्यश्छः 1309. 91 नडादीनां कुक्षौ 1310. 92 शेषे 1312. 93 राष्ट्रावारपाराद्घखौ 1313. 94 ग्रामाद्यखञौ 1314. 95 अव्यादिभ्यो ढक्रञ् 1315. 96 कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्वास्यसंज्ञः श्येनेषु 1316. 97 नद्यादिभ्यो ढक् 1317. 98 दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् 1318. 99 जातिरप्राणिनाम् ढक्रञ् 1319. 100 हरेरनुष्ये ढक्च 1320. 101 सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षेतयोर्ढक् 1321. 102 अव्ययाद्वुक् 1322. 103 वर्षाभ्यु ढुक् 1323. 104 अध्व यत्खौ 1324. 105 शेवलसुपरिविशालवरुणार्यमादीनां तल्यतरत्वात् 1326. 106 तीरपार्श्वोत्तरपदादञ्ञौ 1327. 107-दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः 1328. 108 मद्रेभ्योऽञ् 1329. 109 तदीयवासाच्च बहुगोऽञ्ञोदासात् 1330. 110 प्रत्यग्रोत्तरपदपलद्यादिकोपधादण् 1331. 111 अरण्यादिभ्यो गेये 1332. 112 वृत्तम् 1333. 113 न वृत्त च ग्राम्यमरण्ये 1334. 114 वृद्धाच्छः 1337. 115 नवतरकतरौ 1339. 116 ग्रामादिभ्यस्तल्लिठौ 1340. 117 वाहीकग्रामेभ्यश्च 1341. 118 विभाषोद्यौधेयेषु 1342. 119 जोर्देये ठञ् 1343. 120 वृद्धात्साधाद् 1344. 121 वन्यवेयवाद्वुञ् 1345. 122 प्रस्थपुरवहान्ताच्च 1346. 123 रैवतेतः प्राचाम् 1347. 124 अपदवदवद्यपण्ययोश्च 1348. 125 अनुद्वादेर्यः अनुपवनविषयात् 1349. 126 अव्यादिभ्यश्चतुर्वीरपरादाद् 1350. 127 वृत्तादिभ्यश्च 1351. 128 नक्षत्रादनुवृत्तप्राशीयवयोः 1352. 129 अरण्यान्मनुष्ये 1353. 130 विभाषा कुसुमुर्णपरात्पाद् 1354. 131 अनुदात्तेतः अण् 1355. 132 ओषधाद्वुञ् 1356. 133 अव्ययादिभ्यश्च 1357. 134 अनुपवर्त्यलक्षणेकुञ् 1358. 135 ग्रामादखञौ यञ्यान् 1359. 136 गोयवाग्वोश्च 1360. 137 यवीवरपलाशाच्छः 1331. 138 बहादिभ्यश्च 1362. 139 ग्राम्यां छढौ 1363. 140

राज्ञः च च 1364. 141 वृद्धादकेवाग्ज्ञोपसर्गात् 1365. 142 अन्यारादितरर्तदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाच्च 1366. 143 पर्यभिभ्याम् 1367. 144 विभाषाऽपपरिवर्जने 1368. 145 कृञश्चतुर्थ्यर्थे 1369.

CHAPTER 3.

1 कृत्यल्युटो बहुलम् 1370. 2 गतिरनन्तरः च पुरुषाकारमाजौ 1371. 3 सप्तम्यधिकरणे च 1372. 4 अर्तेरप्ये 1374. 5 धारेरुत्तमर्णे 1375. 6 दिवपूर्वपदाट्टक् 1376. 7 शालमलपदैकदेशादमत्रौ 1377. 8 मन्त्राम्यः 1378. 9 च कांक्षितेऽर्थे 1379. 10 क्रीणात्यनुपसर्गात् वन् 1380. 11 आसाहुन् 1381. 12 चाङ्वे अरदः 1382. 13 विभाषा रोगातपयोः 1383. 14 विभाषाग्रहोपधात् च 1384 15 अवस्तृद् च 1385. 16 संज्ञिपेक्षाद्गुणवचनेभ्योऽण 1387. 17 प्रातृच एवः 1388. 18 अर्वण्यहन् 1389. 12 कन्यनि ठन् 3450. 20 अवक्षादच 3451. 21 हैयङ्गवात् 3452. 22 अर्जनाच्च तत्रोपदच 1390. 23 कार्यं चिरंप्राहं प्रणेऽण्यतेभ्यहुन्ग्लुस्नुभ्यो युट् च 1391. 24 विभाषा पूर्वाह्णापरा'हाभ्याम् 1392. 25 अभ्रात्रात्तः 1393. 26 प्रातृचहन् 1394. 27 संज्ञायां भरतो वुन् 1395. 28 पूर्वाह्णापराह्णार्धरात्रसप्तमीपादस्कराहून् 1401. 29 पथः पन्थ च 1402. 30 अमावास्यायां वा 1403. 31 ख च 1404 32 विन्यवस्करात्स्यां ठन् 1405. 33 अवक्रो च 1406. 34 अधिकरणविचाल्यनुपरिपदापत्तिसिध्यनुषंगविसर्गविवादादानहेतुषु 1407. 35 स्थानान्तगोशालखरशालात् 1410. 36 वत्सशालाभिजिदश्वयुक्छकलसिध्वो वा 1411. 37 मन्त्रेभ्यो वहुलम् 1412. 38 कृतलब्धक्रीतकुशलाः 1413. 39 आगवीनः 1414. 40 उपज्ञाउपक्रमतदाद्यर्चीपनीवेष्टक् 1415. 41 संभूते 1416. 42 ओषादृक् 1417. 43 आत्मान्तरपुरुषव्यत्ययमानेषु 1418. 44 उद्धे च 1419. 45 आदरवृद्धा वुन् 1420. 46 क्रीणवचनात्तदन्तरस्यान् 1421. 47 देयवृधे 1422. 48 अकाभ्यक्षत्रवचनवृताद्युन् 1423 49 क्रीणात्यरक्तवाद्युन् 1424. 50 संज्ञायरक्तादयीभ्यां ठन्च 1425. 51 आहरति हृतः 1426. 52 तदस्य वोढरि 1427. 53 तत्र भवः 1428. 54 विभक्तिभ्यो यत् 1429. 55 अरीरावयवाच्च 1430. 56 हस्तिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् 1433. 57 क्रीणात्योऽन्यच 1434. 58 मन्त्रीराज्ञः 1435. 59 अवयवीभावाच्च 1436. 60 अन्तःपूर्वपदाद्युन् 1437. 61 आगात्संघेनुपूर्वात् 1440. 62 विहारभुजाकृतुजेरद्यः 1441. 63 अर्वाग्भ्याम् 1441. 64 अवक्षे वत्सावन्धवरस्यात् 1443. 65 अर्हसत्राद्यत्खञंकारे 1444. 66 अन्य व्याख्यान इति च व्याख्यातवचनात्ः 1445. 67 यहणोऽन्तोदात्तात्युन् 1446. 68 क्रतुयज्ञेभ्यश्च 1447. 69 अन्यात्रेभ्यश्चर्चः 1448. 70 पौरोडाशपुरोडाशात्ष्युन् 1449. 71 अन्यतो यतश्चो 1450. 72 स्तृतृहृग्रहकर्षवनाश्वपुरश्चरणनाशात्तात्युन् 1451. 73 अनुगवमाहिण्डः 1452 74 तत्र जातः 1453 75 ठगायस्थानेभ्यः 1454 76 तुन्दिवलादिभ्योऽच् 1455. 77 विद्यायोनिसंबन्धेभ्यो वुन् 1456. 78 अनुवृन् 1457. 79 चिनुयाच्च 1458. 80 क्रीताच्छ वत् 1459. 81 देवतान्तुच्योऽण्यतरस्यां कन्यः 1461. 82 नयट् च 1462. 83 प्रजनवति 1463. 84 विद्युराक्रन्दः 1464. 85 तद्गच्छति पथिदूतयोः 1465. 86 अभिनिष्क्रामति द्वारम् 1466 87 अधिकृत्य कृते ग्रन्थे 1467. 88 शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजनादिभ्यश्छः 1468. 89 ओऽस्य निवासः 1469. 90 अभिजनश्च 1470. 91 आयुधजीविसङ्घात्ः पर्शते 1471. 92 अधिकादिभ्यो दण्डः 1472 93 विन्दुपचरजिसादिभ्योऽञ्, 1473. 94 तुदीशलातुरवर्मतीकूपवारात्कृदक्तरदण्डव्यवः 1474. 95 अक्षिः 1475. 96 अधिशीङ्स्थासां कर्म 1476. 97 भवराजाद्युन् 1477. 98 आशुशेर्युनाभ्यां वुन् 1478. 99 गोत्रचरणवाक्येभ्यो वुञ् युन् 1479. 100 अनुपदिनां अनुपदसर्वं अनुपदेन समं समाप्नुवन्ति वुन्यने 1480. 101 तेन क्रीतम् 1481. 102 तिलेरिवरक्तपुरुषविडोलाच्छ 1482. 103 आदयश्चतुर्थीसमाभ्यां कृत्रिमाः 1483. 104 अलंकृतिभ्यां यमनाच्छादिभ्यश्च 1484. 105 पुरोडाशेषु ब्राह्मणच्छन्दसि 1485. 106 यौधेयादिभ्यश्चण्यञि 1486. 107 अहश्चर-

आत्मनेपदम् 1487. 408 उपाभ्यामेधोऽत्र् 1488. 109 अनभिधाने क्रियुक् 1489. 110 धारेरर्थेप्सितमाभिप्रायं क्रियुपदयुक्तयोः 1490. 111 अर्थेऽनुपसर्गादात्मनेपदिनः 1491 112 वैपेर्वाक्रियुक् 1492. 113 अकियत्व 1493. 114 धृतो वय 1494. 115 उपपराभ्यां 1495. 116 वृतो भृत्ये 1496. 117 संज्ञायाम् 1497. 118 कुसादिभ्यो युक् 1498. 119 सुद्यानुत्तरपदस्थादण्यदम् 1499. 120 अभेदत् 1500. 121 रथात्मत् 1501. 122 वस्त्रपूर्वादम् 1502. 123 पक्षात्तथुं परिवृढस्य 1503. 124 इकणीरात्मुक् 1504. 125 दुण्डादुण्डैरणैकुनिक्रयोः 1505. 126 नीग्रहरक्षाहुक् 1506. 127 संज्ञाकुलवैश्यजनपदात्मक् 1507. 128 शालाजालात् 1508. 129 धान्योनीवियडसाक्षिसभसुखलाभ्यः 1509. 130 न दण्डमाथवान्यैवाक्षिषु 1510, 131 वैणिकाक्षिभ्यस्तः 1511. 132 कौण्डिन्यवात्सिवहात्मक् 1512 (or 2921) 133 आचार्यैविद्यसंयोगोपचरत्व 1513. 134 अन्य विकारः 1514. 135 अवयवे च प्राण्योषधिवृक्षेभ्यः 1515. 136 शिरसादिभ्योऽक् 1516. 137 कोपधाच्च 1517. 138 अणुञ्जनुनोः युक् 1518. 139 कोरञ् 1519 140 अणुदात्तादेरञ 1520. 141 पलाशादिभ्यो वा 1521. 142 अभ्याः ष्यञ् 1522. 143 अवद्वैतवोर्भोगप्राप्तापन्नपात्रात्तयोः 1523. 144 नित्यं वृद्धशरादिभ्यः 1524. 145 गोत्रञ पुरीषे 1525. 146 विहाञ् 1526. 147 संज्ञायां अन् 1527. 148 ग्रीष्मेः पुरोडाशे 1528. 149 अर्थसंज्ञायां शिवमवाभ्याम् 1529. 150 मूलकपत्रस्थवि 3453. 151 नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात् 3454. 152 शाखादिभ्योऽक् 1530. 153 शाखरोभ्यः परिणामे 1531. 154 प्राग्दिशो विभक्तेरिभ्योऽञ् 1532. 155 विभक्तञ्च अन्तत्वात् 1533. 156 क्रीतवत्परिमाणात् 1534. 157 उगवादिभ्यो 1535. 158 उगोर्वोर्वा 1536. 159 दण्डाद्यञ् 1537. 160 नोपधवोर्वत् 1538. 161 द्रोणञ 1539. 162 आढे वय 1540. 163 अधे युक् 1541. 164 प्रस्थादिभ्योऽक् 1542. 165 अण्डवा वा 1544. 166 युक् च 1545. 167. हरीतक्यादिभ्यश्च 1546. 168 संख्यैकवचनवयोर्वसनो युक्त 1547.

CHAPTER 4.

1 प्राग्दीव्यतोऽण् 1548. 2 दैव दीव्यति जयति जयति जितम् 1550. 3 संज्ञायाम् 1551. 4 कुलकुक्षिग्रीवाभ्यः श्यञ् 1552. 5 अरणि 1553 6 गोपुच्छाभ्याम् 1554. 7 गौरुक्षाभ्याम् 1555. 8 चरति 1556. 9 आकर्षात्वल् 1557. 12 वर्षाभ्यः ष्ठुक् 1558. 11 छन्दसाण्युक्तम 1559. 12 वेतनादिभ्यो जीवति 1562. 13 वसन्तान्तविभक्तयाण् 1563. 14 आयुधाच्छ च 1564. 16 हरत्युत्सङ्गादिभ्यः 1565. 16 भक्ताद्यिभ्यः छक् 1566. 17 विभाषा विवधवीवधात् 1567. 18 अवकुटिलिकाया 1568. 19 निर्वृत्तेऽक्षदूतादिभ्यः 1569. 20 प्रेमंक्षित्वत् 1570. 21 अवमित्वत्वाचिताभ्यां कञ्जनौ 1571. 22 संसृष्टे 1572. 23 सुरादिभ्यः 1573. 24 अवयवात्तयुट् 1574. 25 कुलादञ् 1575. 26 व्यञ्जनैरुपसिक्ते 1576. 27 ओजःसहोऽम्भस्तमसे 1577. 28 तत्प्रत्यनुपूर्वमीयवोलजुक्त 1578. 29 परिधुक्तं च 1579. 30 अयस्शूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ 1580. 31 कुशीदपशौरादयश्चणुपौ 1581. 32 उञ्छति 1582. 33 रज्जति 1583. 34 अस्यदर्थं हरति 1584. 35 पशिमंत्स्यकुणान्यन्ति 1585. 36 परिवेष्टं च विन्दति 1586. 37 आवोत्तरपदपदव्यजुपदं चरति 1587. 38 आक्रन्दाढञ् 1588. 39 पक्षोत्तरपदं वृद्धादि 1589. 40 अतिथ्यदार्थेऽतिथ्यर्थं च 1590. 41 धर्मं चरति 1591. 42 अतिथ्यनेति ठंञ् 1592. 43 धर्मंयाभ्यन्यतरस्यैति 1593. 44 परिषदो ण्यः 1594. 45 वेतनाया वा 1595. 46 संज्ञायां उपाद्यञ्जुपुत्री पचति 1596. 47 उक्थ यत् 1597. 48 अवनतिभ्यादिभ्यः 1598. 49 सूतोऽञ् 1599. 50 अवक्रयः 1600. 51 उद्वहन्त्यत्वत् 1601. 52 अवयवाढञ् 1602. 53 विघनादिभ्यः छक् 1603. 54 अवाद्गुणोऽम्रवरणात् 1604. 55 विस्वत् 1605. 56 अद्यश्वीनावष्टब्धयरणात् 1606. 57 अहरत् 1607. 58 रात्र्यवाद्युक्त 1608. 59 अतिथ्यक्षौरीवत् 1609. 60 अतिथ्यादिनिष्ठं चरति 1610. 61 क्रीतत्

1611. 62 अधादिभ्यो वः 1612. 63 अर्धाभ्यसने दुसुन् 1614. 64 अहपुरुषेभ्यदासुन् 1615. 65 दिवं भक्तः 1616. 66 अदसो दीर्घे णित्युसुन् 1617. 67 आशायांभोदयाहिडन् 1618. 68 भक्षाद्यभ्यवहरणात् 1619. 69 अन्न णित्युकः 1620. 70 अभाराभ्यां हुन् 1621. 71 अभ्यादिभ्यदेव-आशात् 1622. 72 अहिगात्रभस्तारथंस्थाभेषु व्यवहरति 1623. 73 णिजंते वधति 1624. 74 आवश्यकात्यन् 1625. 75 आनिधानात् 1626. 76 अहरति रथयुगप्रासङ्गन् 1627. 77 धुरो यड्ढकौ 1628. 78 वः धर्मपुरात् 1630. 79 यत्पुरात्तुच्य 1631. 80 अवक्रात् 1632. 81 इवजीरादुन् 1633. 82 संज्ञायां अन्या 1634. 83 विभाषस्थयुवा 1635. 84 संघसूत्रं प्रवचने 1636. 85 आद्यावद्यः 1637. 86 वर्षं भवः 1638. 87 उदनश्चिरन्दुहः 1639. 88 दुहश्चगवादिहं 1640. 89 संज्ञायां भेषुन्या 1641. 90 दुहश्चलिभ्यां पंचमे ल्यः 1642. 91 गोपयोधर्मविषयदुह-दुहजीवादुहाभ्यस्तार्थंदुहन्याश्चयाचयाभ्यामभ्यवपूर्वनिमंत्रंनिमंत्रिषु 1643. 92 धर्मेप्रजर्थंआशासायेषे 1644. 93 अन्नसो निर्मिते 1645. 94 उदश्चोऽपाने 1646. 95 इदमस्त्र त्रिवः 1647. 96 अन्नसे धर्मे 1648. 97 भक्षणमहासत्रस्वरक्षणवचनेषु 1649. 98 अन्न क्षायुः 1650. 99 प्रतिनिधिभ्यः स्वम् 1651. 100 भक्षाद्यः 1652. 101 परिवेषे वयः 1653. 102 अभादिभ्यछन् 1654. 103 दुष्टिदिभ्यछन् 1655. 104 पथ्यतिथिवसतिस्वपतेर्ढञ् 1656. 105 अभावा च 1657. 106 अदसश्चि 3455. 107 अभावतीर्थे वाशी 1658. 108 अभावोदरे अवित ओ पोदाः 1659. 109 पोदरात्तः 1660. 110 अधे अन्यदि 3456. 111 वाशोमहीभ्यां उयत् 3457. 112 पेवस्यहिंसयक्षात्यन् 3458. 113 ओतपो विभाषा ह्यस्तनी 3459. 114 अवर्णस्त्रुवयुवतात्यन् 3460. 115 सुक्षात्यन् 3461. 116 अक्षात्यन् 3462. 117 अक्षो च 3462. 118 वसुक्षात्यादुः 3464. 119 वर्हिषि दत्यन् 3465. 120 दुतस्य भावकर्मणो 3466. 121 रक्षोवाहुंसां दमनी 3467. 122 रक्षसीवनसीहविष्यान्नः प्रशस्ये 3468. 123 अधुरस्य स्वम् 3469. 124 भावावाभ्यन् 3470. 125 अहःभावाधुपधाभ्यो भव्य हवीष्यकाधु दुतस्य भवेः 3471. 126 अरिष्यात्यन् 3472. 127 अवरात्तु पूर्वस्मै अधुन् 3473. 128 अन्यस्मै भावकर्मणोः 3474. 129 अधोर्म च 3475. 130 ओषधोऽपनि वरणो 3476. 131 पेवोवस्यात्रेर्भनाक्षात् 3477. 132 स च 3478. 133 पूर्वः कृदभिमिधौ च 3479. 134 अद्भिः संस्कृतम् 3480. 135 वहश्चेव संज्ञितौ वः 3481. 136 भवेः च 3482. 137 पेवाभर्हसि वः 3483. 138 अधे च 3484. 139 अधोः 3485. 140 वधेः अधुरे च 3586. 141. अवक्षात्तः 3487. 142 अर्धदेवाभावित् 3488. 143. विभक्तपरिष्टस्य छरे 3489. 144 आधे च 3490.

END OF BOOK IV.

BOOK V.

CHAPTER 1.

1. आप् क्षीरात्तः 1661. 2 उदधादिभ्यो यत् 1662. 3 अन्यतात् संज्ञायाम् 1663. 4 विभाषा इविरपुधादिभ्यः 1664. 5 अरणे हितम् 1665. 6 अरीरावयवात्यन् 1666. 7 अवयव-आपत्तिमयूपव्यासङ्गन् 1668. 8 अधादिभ्यां अन् 1669. 9 आत्मनिश्चेतनेनोत्तरपदात्तः 1670. 10 अर्धपुरुषाभ्यां वदधौ 1672. 11 आवश्यकरणाभ्यां स्वम् 1673. 12 अदर्थे विभाषेः अधुधौ 1674. 13 अहिपरपिपरीहेन 1675. 14 अधुनोपावहोर्ध्वः 1676. 15 अर्धमोऽन् 1677.

16 तदस्य तस्मिन्स्य दिति 1678. 17 परिखाया ढक् 1679. 18 प्राग्वतीयक् 1680. 19 प्राग्दीव्यतोऽण् परिखाया ढक् 1681. 20 अवमादे निरवादिभ्यः 1682. 21 उत्तराद् उत्तरपदादौ 1686. 22 संख्याया अतिशदन्तायाः कन् 1687. 23 वतोरिद्वा 1688. 24 विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम् 1689. 25 संज्ञायां कन् 1690. 26 पूर्वाह्णापराह्णेतरेषु 1691. 27 अवयवाच्च तालतिलवलभावपलाशादेः 1692. 28 अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् 1693. 29 विभाषा कार्षापणसहस्राभ्याम् 1694. 30. द्वित्रिपूर्वान्निष्कात् 1695. 31 विंशतेर्डलोपः 1696. 32 विंशतिकात्खः 1697. 33 कार्षापणेन क्रीतम् 1698. 34 पक्षशतादाभावसंज्ञायाम् 1699. 35 शाणाद्वा 1700 36 द्वित्रिपूर्वादण च 1701. 37 तेन क्रीतम् 1702. 38 तस्य निमित्तं संयोगोत्पाती 1704. 39 नेष्टादयोऽसंज्ञापरिमाणाख्यादेर्यत् 1705. 40 पुत्राच्छ च 1706. 41 पूर्वसूत्रविधीष्ठञ्छनौ 1707. 42 तस्येश्वरः 1708. 43 तत्र विदित इति च 1709. 44 लोकसर्वलोकाट्ठञ् 1710. 45 तस्य वापः 1711. 46 पात्राद्यत् 1712. 47 तदस्मिन्नूनाधिकादाढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् 1713. 48 पूरणार्धाट्ठन् 1714. 49 भागाद्यत् 1715. 50 तद्धरति वहत्याहरति भारादूंश्चादिभ्यः 1716. 51 वस्नद्रव्याभ्यां ठक्छनौ 1717. 52 संभवत्यवहरति पचति 1718. 53 आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम् 1719, 54. द्विगोः ष्ठंश्च 1720. 55 कुलिजाल्लुक्खौ च 1721. 56 तेऽस्यांशवन्नप्तृनप्तृ: 1722. 57 तदस्य परिमाणे 1723. 58 संख्यायाः संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषु 1724. 59 षट्तिविंशतित्रिंशद्वत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् 1725. 60 षष्टेः षट्कतौ वर्गे वा 1726. 61 ब्रह्मणोऽजानौ 3491. 62 त्रिंशद्वत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे संज्ञायां डण् 1727. 63 तदर्हति 1728. 64 वेदाद्विनो नित्यम् 1729. 65 क्रीतवेदादिनाम् 1730. 66 वनादा द्विनोः यः 1731. 67 छन्दसि च 3492. 68 पात्राद्घन्यजौ 1732. 69 अवंशकरडवाच्च च 1733. 70 स्थालीविलात् 1734. 71 यज्ञर्तिज्यां छन्दसि 1735. 72 पात्राद्वहुगणात्प्रायेण 1736. 73 संज्ञायामगलः 1737. 74 वेतनं भृतकादिभ्यः 1738. 75 यथाकथाच्च 1739. 76 उन्नतो च नित्यम् 1740 77 उत्तरपथेनाहृतं च 1741. 78 शताद्यत् 1742. 79 तेन निर्वृत्तम् 1743. 80 तमधीष्टो भृतो भूतो भावी 1744 81 भागाद्यदिति यत्छनौ 1745. 82 द्विगोर्लुक् 1746. 83 पदमाषतिलयवाच्च 1747. 84 अवयवे च प्राण्यौषधिवृक्षेभ्यः 1748. 85 यमाद्याः खः 1749. 86 द्विगोर्वा 1750. 87 राज्ञः संघशब्दाच्च 1751. 88 वर्षाकालेषु 1753. 89 निष्कसहस्रे नित्यम् 1755. 90 षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते 1756. 9. सप्तनाश्वत्थहस्तिधेनोष्टवडवेति 3493. 92 संपरिपूर्वात्ख च 3494. 93 तेन परिजय्य लब्धकार्षापणकरम् 1757. 94 तदस्य ब्रह्मचर्यम् 1758. 95 तस्य च दक्षिणा यज्ञाख्येभ्यः 1759. 96 तत्र च दीयते कार्यं भववत् 1760. 97 ब्रह्मणाद्विनोऽञ् 1761. 98 तेनयज्ञयाजकाद्यृत्विग्भ्यां धनौ 1762. 99 संघादिभि 1763. 100 कर्मवेषाद्यत् 1764. 101 तस्मै प्रभवति संतापादिभ्यः 1765. 102 योगाद्यत् 1766. 103 कर्मणि घञ् 1767. 104 उपयन्तवदस्य प्राप्तम् 1768. 105 भ्रुवोरच् 1769. 106 छन्दसि घच् 3495. 107 शालाद्यत् 1770. 108 प्रकृष्टे ठञ् 1771. 109 प्रयोजनम् 1772. 110 विद्यालाभाद्यदभ्यवहरति पचति 1773. 111 अनुप्रवचनादिभ्यस्तपः 1774, 112 उपाधिभ्यां त्यकन्नासेभ्यः 1775. 113 वेदात्तमधीते वेद 1776. 114 आद्यादिभ्यश्छन्दसि घस्लौ 1777. 115 तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः 1778. 116. तत्र तस्येव 1779 117. तदर्हति 1780. 118. उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे 3496. 119 तस्य भावस्त्वतलौ 1781 120 आ च त्वात् 1782. 121 न भूतपूर्वात्पुरुषाद्यथापुरंभवत्यादिभ्यः 1783. 122 वृत्त्यादिभ्य इनिनिधौ 1784. 123 वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ् च 1787. 124 गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च 1788. 125 देवात्तल् 1790. 126 कपिपूर्वः 1791. 127 अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् 1792. 128 परिषन्मुष्टितर्कादिभ्यो यत् 1793. 129 शाकपार्थिवादिषु यौधेयादिभ्योऽञ् 1794. 130 दायाद्यं दायादादिभ्योऽञ् 1795. 131 धनादीनं च 1796. 132 योपधाद्गुरूपोत्तमाद्ढक् 1797, 133 द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च 1798, 134 तीर्थे ये च 1799. 135 योनिसम्बन्धे 1800. 136 ब्रह्मचारी 1801.

CHAPTER 2.

1 पाण्डवाः भवने वैत्रे खम् 1802. 2 द्रौपदिवास्योर्डेद् 1803. 3 यवयवजयविद्यावाद् 1804. 4 विभाषा विवधाबीजाण्डजायुभ्यः 1805. 5 पर्वपर्वणः कृतः खञ्जौ 1806. 6 यवाजुबर्बुबस्य दर्शनः खः 1807. 7 तरवर्षादेः पक्ष्मश्मवर्णवत्सवारं आस्रोति 1808. 8 आत्मपदं भवस्रोति 1809. 9 अनुपदसर्वान्नावावयं यद्यत्सवतिनेवेषु 1810. 10 यतेवरपरंपरपुत्रपौत्रीणनुभवति 1811. 11 अवारपारात्यन्तानुकामं गामी 1812. 12 वर्णादवां विभाषते 1813 13. अवस्त्रोमाजपुत्रे 1814. 14 आजसीमः 1815. 15 अनुपदसंवाची 1816. 16 अपदमे वरत्रो 1817. 17 अन्यविभाषाच्च 1818, 18 नोपुत्सब्जनुभवुर्वे 1819. 19 अवस्त्रे वाहनवः 1820. 20 आसीनकोर्पीने अनुहाकार्षयोः 1821. 21 आसेन ओवति 1822. 22 वाहवदोर्न वस्त्रवत् 1823. 23 वैयनुशोर्न संज्ञावाच् 1824. 24 तस्य परमनुते पीरवादिवर्षादिभ्यः खुञवाहचो 1825. 25 पदाति॰ 1826. 26 सेन विभरनुभुवस्त्रवी 1827. 27 विभक्तभ्यां भाषायो न वह 1828. 28. वेः आवच्छन्दसी 1829. 29 वेनोदात्त वटत् 1830. 30 अवारकुटारच् 1831. 31 गते भाविवायाः संज्ञायां टोटच्भावटच्छटचः 1832. 32 नेर्विडविवितीवयी 1833. 33 इनचिटडिचवि च 1834. 34 उपाविभ्यां त्यवसनाडुदात्तवो॰ 1835. 35 अर्धवि चटोऽडत् 1836 36 तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच् 1837. 37 प्रमाणे द्वयसटनखनाभ्यः 1838. 38 पुरुषहस्तिभ्यामण च 1839. 39 यत्तदेतेभ्य॰ परिमाणे वतुप् 1840. 40 किमिदंभ्यां वो घः 1841. 41 किमः संख्यापरिमाणे डति च 1842. 42 संख्याया अवयवे तयप् 1843. 43 द्वित्रिभ्यां तयस्यायच 1844. 44 उभादुदात्तो नित्यम् 1845. 45 बहुगणवतुडति संख्या॰ 1846. 46 बहुगणिवंशतेष्टु 1847. 47 संख्या पुंसस्य विभाषे वरट् 1848. 48 तस्य पूरणे डट् 1849. 49 नान्तादसंख्यादेर्मट् 1850. 50 डट् च अष्टनि 3497. 51 षट्कतिकतिपयचतुरां थुक् 1851. 52 बहुपूगगणसंघस्य तिथुक् 1852. 53 यतोरिथुक् 1853. 54 द्वेस्तीयः 1854. 55 त्रेः सम्प्रसारणं च 1855. 56 विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम् 1856. 57 नित्यं शतादिमासार्धमाससंवत्सरस्य 1857. 58 बहुगणेतिसंख्यादेः 1858. 59 भवने छः 1859. 60 अध्यायानुवाकयोर्लुक् 1860. 61 विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो वुञ् 1862. 63 तस्य कुशलः पथः 1863. 64 आकर्षादिभ्यः कन् 1864. 65 पक्षिमत्स्यमृगान्नेषु 1865. 66 स्थाल्यादिभ्यः प्रतिषेधे 1866. 67 उदराद्यूनाक्रोशे 1867. 68 यस्येन परिमाणः 1868. 69 संख्या डरडौ 1869. 70 तस्मादधिकरणवृद्धे 1870 71 आक्षशलाकासंख्यातेभ्यः संख्यायाः 1871. 72 शीतोष्णाभ्यां कारिणि 1872. 73 वर्षाभ्यः ठक् 1873. 74 अनुशतिकादीनां च 1874. 75 वाक्यैकान्यिवक्षति 1875. 76 अवयवेभ्यः प्रावयवे ठञठञौ 1876. 77 तावतिथं ग्रहणमिति लुग्वा 1877. 78 तस्य पूरणे डटः 1878. 79 बहुगणवतु संख्यं संख्ये 1879. 80 उपरि संख्यायाः 1880. 81 वाक्यसंख्यायाः संख्यासंज्ञायां 1881. 82 तदस्मिन्नूनं प्रायेण संज्ञायाम् 1882. 83 कुत्सनायाम् 1883 84 ओजिवहसहीजघीते 1884. 85 आहनगेन भुक्तमिष्टवनी 1885. 86 पूर्वादिनिः 1886. 87 तदर्हति 1887. 88 हदादिभ्यः 1888. 89 छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्यवस्थातरि 1889. 90 अनुपदाभ्येहः 1890. 91 वाजाद्यूनूरि संज्ञायाम् 1891. 92 वेमित्रयवरडेभ्रे विडिदस्य॰ 1892. 93 इडियविन्मुलिमुलिन्मुटुमुलिन्मुण्डमुलिन्मुण्डमुलिन्मुण्डवलमिति वा 1893. 94 तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् 1894. 95 रयादिभ्यश्च 1895. 96 प्राक्तिस्यादातो अजन्यतरस्याम् 1903. 97 विभक्तादिभ्यश्च 1904. 98 अस्यांवाभ्यां आमन्त्रे 1905. 99 वेमादिभ्यश्च 1906. 100 लोमादिपामादिपिच्छादिभ्यः शनेलचः 1907. 101 प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो ठः 1908. 102 तपःसहस्राभ्यां विनीनी 1909. 103 अघम 1910. 104 विज्ञानाकर्षात्मभ्यां च 1911. 105 देवे तृतियायां च 1912. 106 दम्ब शठ रठच् 1913. 107 अवयुयितुपरिवयो र॰ 1914. 108 वसुस्रंसां भः 1915. 109 छेवाशूोऽन्यतरस्याम् 1916. 110 आपदमनगर्यसंज्ञायाम् 1917. 111 आपद्धाकालीरजोरात्रौ 1918. 112 दण्डाजिना-

सुविधरिवहो वसम् 1919. 113 दण्डविद्यास्वर्गवाचम् 1920. 114 अतीत्यावनिद्यान्तद्विगोर्वैभि-न्नुर्वैश्वसमोनिम्नविभक्तीसमाः 1921. 115 आत्मं इनिठनौ 1922 116 द्वीपादिभ्यश्च 1923. 117 मुखादिभ्य इनच् 1924. 118 दण्डादुर्वाहुलिभ्यच् 1925. 119 अवयवप्राणाच्च णिच्वाच् 1926. 120 दण्डादण्डजसंज्ञयोर्वेन् 1927. 121 अवनवाशैषाच्चलो णिनिः 1928. 122 बहुर्णं छन्दसि 3498. 123 अर्थाद्वा वुन् 1929. 124 दण्डो णिनिः 1930. 125 आलसाटकौ बहुलाणि च 1931. 126 स्वामिन्नैश्वर्ये 1932. 127 अर्थेऽणादिभ्योऽण् 1933. 128 मुण्डोपसाध्यवर्त्तसाणि-ण्यादिनिः 1934. 129 आकालीकराज्यां कुत्सन 1935. 130 अवयवि पुरवाच् 1936. 131 मुखादिभ्यच्छ 1937. 132 अर्थेऽणिकर्षाभ्याच् 1938. 133 दण्डाजाजी 1939. 134 अर्थाद्बहुलमारिणि 1940. 135 पुरुषहस्तिभ्यां ढक् 1941. 136 अजादिभ्यो बहुलमवरस्याच् 1942. 137 पंचाच्च नवनाभ्याच् 1943. 138 संख्यायां अवयुक्तिबहुलयोः 1944. 139 मुण्डिमवचिरहेर्णः 1945. 140 अर्थेऽणभोर्ङुच् 1946.

CHAPTER 3.

1 प्राग्दिशो विभक्तिः 1947. 2 दिक्पूर्वपदाच्चसुच्योऽडवादिभ्यः 1948. 3 इदम इश् 1949. 4 एतेतौ रथोः 1950. 5 वतोरुड् 1951. 6 वर्षस्य शोऽन्यतरस्यां दि 1952. 7 बहुव्याच्चविच् 1953. 8 अवेष्ट 1955. 9 वर्षभिन्यां च 1956. 10 बहुव्याच्छ 1957. 11 इदमो दः 1958. 12 त्रिभोऽच् 1959. 13 आ इ च च्छन्दसि 1961. 14 एतराभ्योऽपि दृश्यन्ते 1963. 15 पूर्वेतराभ्यश्चिनसदः आसे दा 1964. 16 इदमो हिंच् 1965. 17 अनुना 1966. 18 हानौ च 1967. 19 अदो दा च 1968. 20 अतोर्हिलौ च च्छन्दसि 3499. 21 अनद्यतने हिलन्यतरस्याच् 1969. 22 इदमःथमथोर्दैवनःथरेद्धव्यमुपर्यैस्मुरन्थेस्मुरन्थतरेस्मुरिद्धरेस्मुरथरेस्मुरतरेस्मुरवसेस्मुर-धरेस्मुः 1970. 23 प्रकारवचने थाल् 1971. 24 इदमस्थमुः 1972. 25 त्रिनच् 1973. 26 आ डेतौ च च्छन्दसि 3500. 27 दिक्समेभ्यः बहुनोबहुनीप्रवनाभ्यो दिग्देशकालेष्वतसादिः 1974. 28 इदमोऽतराभ्यामतसुच् 1978. 29 त्रिभाभ्यां तरादिभ्याच् 1979. 30 अमेर्डुच् 1980. 31 उपर्युपरिष्टात् 1981. 32 बहात् 1982. 33 पञ्च पञ्चा च च्छन्दसि 3501. 34 उत्तराधरदक्षिणा-दातिः 1983. 35 एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः 1984. 36 दक्षिणादाच् 1985. 37 आहि च दूरे 1986. 38 उत्तराच्च 1987. 39 पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चैषाम् 1975. 40 अस्ताति च 1976. 41 विभाषावरस्य 1977. 42 संख्याया विधार्थे धा 1988. 43 अधिकरणविचाले च 1989. 44 सप्तम्याः अनुक्तमन्यतरस्याम् 1990. 45 द्विस्त्रिश्च बहुर् 1991. 46 दधाच् 1992. 47 वार्थे धाच् 1993. 48 पूरणाद्भागे तीयादन् 1994. 49 प्रागेकादशभ्योऽच्छन्दसि 1995. 50 बहुगणवतुडतयः संख्या च 1996. 51 नानवतेरक्रियाभ्यावृत्तिगणने च 1997. 52 एकादशिनिञ्छटाधाः 1998. 53 मूरपूर्वे वरट् 1999. 54 बृहुक्षा कच्च च 2000. 55 अतिशायने तमबिष्ठनौ 2001. 56 विन्मतोर्लुक् 2002. 57 विभक्तिसमीपसमृद्धिवृद्ध्यर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्वयौगपद्यसादृश्यसम्पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु सुः 2005. 58 अजादी गुणवचनादेव 2006. 59 सुरक्षन्यादि 2007. 60 प्रकारवचने थाः 2009. 61 त्यदादीनि च 2011. 62 बृहुक्ष च 2014. 63 अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ 2014. 64 युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् 2019. 65 विन्मतोर्लुक् 2020. 66 प्रशंसायां रूपप् 2021. 67 ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः 2022. 68 विभाषा सुपो बहुच्पुरस्तात् 2023. 69 प्रकारवचने जातीयर् 2024. 70 प्राणिरजतादिभ्यः 2025. 71 अवयवसंघातजातसजातादेः 2026 72 कत्र च दः 2027. 73 अजादेः 2028. 74 तुरिष्ठेमेयस्सु 2029. 75 संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् 2030. 76 अनुकरणाद्यात् 2031. 77 नीतौ च तद्धातोः 2032. 78 बहुगणवतुडतिसंख्या 2033. 79 एधत्यर्थेभ्यो च 2034. 80 प्रागिवात्कः 2035. 81 आविष्ठनाद्यञ् 2037. 82 अविष्ठना-ञसिभ्यां तरतमपौ सहविनियोगे द्वित्वे 2039. 83 डाबुभाभ्यामन्यतरस्यां द्विर्वचनात् 2035. 84 शेवलसुपरिविशालवरुणार्य-

वाहीनां कुमीवाम् 2038. 85 अपदे 2040. 86 इदमे 2041. 87 संख्यायां अन् 2042. 88 कुटीशमीशुनसन्भ्यो वः 2043. 89 कुत्सा कुत्सन् 2044. 90 वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन् 2045. 91 शतोत्सायनाद्यन्यतरस्याम् 2046. 92 शिवादेर्ण्यः 2047. 93 वा बहूनां जातिप्रत्ययवत् 2048. 94 एकाद्वो शब्दात् 2049. 95 अनुदात्तादेरञ् 2050. 96 दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् 2051. 97 संख्यायाः क 2052 98 कुम्भपदीभ्यो 2053. 99 जीविकार्थे चापण्ये 2054. 100 देवपथादिभ्यश्च 2055. 101 शरीरावयवाच्च 2056. 102 विशाखा ढः 2057. 103 माहाराजिकाद्यो वः 2058. 104 द्वन्द्वं च महत्पदे 2059. 105 कुलटायाश्च: 2060. 106 वणिजोर्नञ् 2061. 107 कर्मन्दकृशाश्वादिनिः 2062. 108 अङ्गस्यादिभ्यश्छन् 2063 109 एकशालायावहुलमन्यतरस्याम् 2064. 110 कर्मशीलवित्तादीनञ् 2065. 111 अनुपूर्वेभ्यो यत्सारम्भ्यः 3502. 112 द्वन्द्वान्योऽग्नाख्यायाम् 2066. 113 प्रावृष्यृतोरिनिः 1100. 114 आकुस्मीतिपाकेषन्यतरस्याम् 2067. 115 दुकाद्वेवन् 2068. 116 दामन्यादिभ्यिमर्णयच्छाच्छः 2069. 117 पक्षाद्वेदीघेवादिभ्योऽञ्जो 2070. 118 अभिविदिभ्यां लाभविचारणीयवृत्तीयवदः 2071. 119 स्वादयस्तद्राजाः 2072.

CHAPTER 4.

1 यादयस्तस्य संख्यादेर्वीप्सायां द्विरुक्तोयत्यः 2073. 2 एकस्यसकर्मयोरत्यः 2074. 3 स्वमादिभ्यः प्रकारवचने वत् 2075. 4 अत्यन्तमतौ ह्वत् 2076. 5 न वाभिधाने 2077. 6 कृत्वसुचः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् 2085. 18 द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच् 2086. 19 एकस्य सकृच 2087. 20 विभाषा बहोर्धाविप्रकृष्टकाले 2088. 21 तत्प्रकृतवचने मयट् 2089. 22 बहुरवच बहुच् 2090. 23 अवयवाच्चतयप्तिदेशेषु तयाच्यः 2091. 24 देवताद्वन्द्वादण्यं वत् 2092 25 पादशतस्यान्यतरस्यां च 2093. 26 अतिशयेन्यः 2094. 27 देवात्तल् 2095. 28 अर्धाः धः 2096. 29 पात्रादिभ्यः वत् 2097. 30 जीविताभ्यन्नौ 2098. 31 अर्धे पालिपदे 2099. 32 एके 2100. 33 द्वाभ्याष्टन् 2101 34 विंशत्यादिभ्यस्तद्वत् 2102. 35 वाधो द्वादुत्तार्धात् 2103. 36 बहुगणवतुडतिसंख्याच्छ् 2104. 37 जीवपेरवाक्यो 2105. 38 प्रकारादिभ्यच् 2106. 39 वृद्धसिंहवत् 2107. 40 वत्सो प्रशंसायाम् 2108. 41 कुलपेकुल्यां विस्तारिणी च महत्पदे 3504. 42 महाकुलाद्वार्धाच्छकारकादन्यतरस्याम् 2109. 43 संख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम् 2110. 44 प्रतियोगे पञ्चम्यास्तसिः 2111. 45 अपादाने चाहीयरुहोः 2112. 46 अतिग्रहाव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि तृतीयायाः 2113. 47 हीयमानपापयोगाच्च 2114. 48 पञ्चम्या आजपे 2115. 49 रोगाख्यायां वणे 2116. 50 अनुकम्पायां कृच्छ्रगहनयोः संज्ञायामकर्तरि च्वेः 2117. 51 अपमेनमुदुपेतोरहोरत्रयां लोपश्च 2121 52 विभाषा धातिं कारकार्थे 2122. 53 अभिविधौ संपदा च 2124. 54 तद्धीनवचने 2125. 55 हेतौ नाम 2126 56 हेतनुष्यपुरुषपुरुषेभ्यो द्वितीयातृतीयाभ्यां बहुलम् 2127. 57 अन्यारादितरर्तदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते दाच् 2128. 58 कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ 2129. 59 संज्ञायामगिरनिषदनिषदः कारः 2130. 60 वषट्याहावाहाभ्याम् 2131. 61 वषट्पत्यन्नादनिसमने 2132. 62 निष्कुलान्निष्कोषणे 2133. 63 सुखप्रियादानुकूलेन्ये 2134. 64 दुःखात्प्रतिलोमे 2135. 65 कृताकृते 2136. 66 सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये 2137. 67 उद्यतक्षमप्रतिपूर्वे 2138. 68 यथाभिलाषः 676. 69 न भूवनाद्धु 954. 70 विभाषा धेटो 955. 71 956. 72 यतो निर्धारणं 957. 73 बहुगणवतुडति संख्यायाम् 851. 74

ऋहपूरब्धूःपथामानक्षे 940. 75 अध्यत्यवपूर्वात्ताच्छील्ये 943. 76 अवोऽदर्शनात् 944. 77 अवद्वारपिवद्वारकुचद्वारकपाटपेटनक्षुद्रजन्तुवदारनखभक्षिवरत्रिंशिवाहर्षिवरत्रवनिःशेषवचनेषुवाचुवद्वाचुवाचुवाचुवाचुवर्ण्यहुवश्चःक्षोऽन्यतरस्याम् 945. 78 अन्यत्रस्मिन्ध्रां वर्णेवः 946. 79 अवक्षेपणेऽन्यस्तवः 947. 80 अवो यजेर्यः 948. 81 अन्वयवसाद्रवः 949. 82 प्रतेरंवः सुतसोमेष्वाणे 950 83 अनुपसर्गाद्वा 951. 84 क्षिप्तादावा क्षिप्तादावा वेदिः 952. 85 उपसर्गादध्वनः 953. 86 सत्पुरुषस्याङ्गुलेः संज्ञाप्रमादेः 786. 87 अहःसर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः 787. 88 अहोऽज् एतेभ्यः 790. 89 न संख्यादेः समाहारे 793. 90 उत्तमैकाभ्यां च 794. 91 रात्राह्नाहाःपुंसि अन्यतरस्याम् 788. 92 नोरजक्षिसक्थ्यक्ष्णि 729. 93 अह्नाष्टखोरेवायुरत्रः 795. 94 अनोरप्रायःसरजां जातिपर्यायोः 796. 95 ज्ञाश्रद्धोटाभ्यां च तस्यः 797. 96 अहेः खुनः 798. 97 उपसर्गादप्रात्रिपु 799. 98 उत्तरपूर्वाधरदक्षिणादातेः 800. 99 नावो द्विगेः 801. 100 वर्षाभ्वः 802. 101 खार्याः प्राचाम् 803. 102 द्विगिर्यादाम् ऊडसे 804. 103 अमहन्नादिभ्यः समासान्तष्टच् 3505. 104 अह्नष्टखोरेवायाम् 805 105 कुसूलशूर्पाण्यन्तरस्याम् 806. 106 द्वन्द्वान्नदपशुत्रादसमाहारे 930(107 अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः 677. 108 अवयव 678. 109 नपुंसकादन्यतरस्याम् 680. 110 नदीपौर्णमास्यादायहीभ्यः 681. 111 अयः 682. 112 निरिदम् शेषतस्य 683 113 बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोःस्वाङ्गात्टच् 852. 114 अकृपुसेर्दार्वादि 853. 115 द्विगिभ्यां च ङ्यर्नः 854. 116 अप्यूरसीमनाभयोः 832. 117 अन्यपदार्थे च संज्ञः 855. 118 अनसन्तादिजातयः संज्ञायां नपुं धारसूत्रात् 856. 119 उपसर्गाच्च 858. 120 सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रेणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः 860. 921 नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् 861. 122 नित्यमसिच्प्रजामेधयोः 862. 123 बहुप्रजाश्रेयस्यादि 3506. 124 धर्मादनिच्केवलात् 863. 125 अन्या कुहरितृषलोलेभ्यः 864. 126 दक्षिणेर्मासुत्तरपदाभे 865. 127. दक्षजर्मन्यतिहारे 866. 128 द्विहायसाद्विभ्यश्च 867. 129 प्रसंभ्यां जानुनोर्मुः 868. 130 ऊधसोऽनङ् 869. 131 उदकोऽनङ् 483. 132 बहुव्रीहौ च 870. 133 वा संज्ञायाम् 871. 134 जायायाा निङ् 872. 135 अन्यतरेदूतस्तृतियुक्तरेभ्यः 874. 136 अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपः 875. 137 उपसर्गाच्च 876. 138 वा हृदय लोमोऽहस्त्यादिभ्यः 877. 139 कुम्बरदीषु च 878. 140 संज्ञायां कुत्सवस्य 879. 141 अवयवे च तालस्य पत्रे 880. 142 अन्यवि च 3507. 143 स्त्रियां संज्ञायाम् 881. 144 विभाषा द्यावारोकाभ्याम् 882. 145 अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवरोरुभ्यश्च 883. 146 अकुदञ्यावस्यायां लोपः 884. 147 त्रिककुत्पर्वते 885. 148 अङ्गिभ्यां जातौ 886. 149 प्रजाद्विभाषा 887. 150 कुहश्चदुर्दादो त्रिभात्रिभावोः 888. 151 उरःप्रभृतिभ्यः कप् 889. 152 इनः स्त्रियाम् 890. 153 मनश्चपश्च 833. 154 शेषाद्विभाषा 891. 155 न संज्ञायाम् 893. 156 वैयघनञ् 894. 157 वन्दिते भ्रातुः 895. 158 भ्रातरुक्तादि 3508. 159 नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे 896. 160 विभक्तावाधिरज 897.

END OF BOOK V.

BOOK VI.

CHAPTER 1.

1 एकाचो द्वे प्रथमस्य 2175. 2 आदेर्द्वितीयस्य 2176. 3 न क्ष्नः संयोगादयः 2446. 4 पूर्वोऽभ्यासः 2178. 5 उभे अभ्यस्तम् 426. 6 अचिस्नुधातुभ्रुवां यण्वः 428. 7 हुझल्भ्यो हेर्धिर्ऽन्यतरस्याम् 3095. 8 लिटि धातोरनभ्यासस्य 2177. 9 ऋतश्च 2395. 10 स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा 2490. 11 वेञ

2315. 12 दाम्नीशसयुयाततुदसिसिचमिहपतदशनहः करणे 3629. 13 अकः संप्रसारणं पुम्प्रत्ययस्योत्तरपदे 1003. 14 वन्पुचि बहुलम् 1005. 15 वर्चिस्वचिवसारीमणिचि 2409. 16 वर्तिव्यावचिव्यचिवहिचिवसिवृश्चसिभृज्यतिभृज्ञतीनां ङिति च 2412. 17 सिजभ्यासयोर्लोपश्चेद्यात् 2408. 18 स्थाघ्वोरिच्च 2584. 19 स्थाचिव्यजिनेषां चङि 2645. 20 न वयः 2646. 21 यावः ह्रीं 2647 22 स्थावः स्त्री सिद्धावाम् 3044. 23 स्थः प्रभूर्वस्य 3033. 24 ध्रुवभूतिस्पर्शयोः स्थः 3020. 25 अशेरच 3022. 26 विभाषा-ध्वप्रुर्वस्य 3023. 27 धूर्तं वाहे 3067. 28 व्यावः पी 3072. 29 सिद्धशोरच 2327. 30 विभाषा दधेः 2420. 31 ह्रीं च संप्रसारणोः 2601. 32 हः संप्रसारणम् 2586. 33 अभ्यस्तस्य च 2417. 34 बहुलं छन्दसि 3510. 35 व्यावः ह्रीं 3511. 36 अवस्तृषेवाशाधृधुराहुधृक्षिप्रुषेत्यन्यतराः क्षिदशोरीराशीर्षः 3512. 37 न संप्रसारणे संप्रसारणम् 363. 38 क्षिति वयो वः 2413. 39 वहस्थाभ्यतरस्यां क्षिति 2414. 40 वेञः 2415. 41 स्थिव च 3339. 42 व्यञ् 3340. 43 स्वरच 3341. 44 विभाषा घरेः 3342. 45 आदेच उपदेशेऽशिति 2370. 46 न व्यो लिटि 2416. 47 स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि 3185. 48 क्रीङ्जीनां णौ 2600. 49 विभाषेटश्चारणौक्षिप्ते 2602. 50 क्रीनाक्षिधिनोक्षिदीङां स्थिव च 2508. 51 विभाषा क्रीवतेः 2509. 52 क्षिदेरच्यङि 3513. 53 अवयुरो बहुलं 3375. 54 क्षिस्नुक्नोर्वी 2569. 55 प्रजने क्रीवतेः 2603. 56 क्षिपेर्वेर्हुस्वश्च 2593. 57 नित्यं स्मयतेः 2596 58 धृषिशसीवैयात्ये ङिति 2405. 59 अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम् 2402. 60 क्रीवैरच्यङि 3514. 61 ये च तद्धिते 1667. 62 अचि क्रीवेः 1667. (or 3492). 63 बहुलोणादृन्निवसन्पूषन्पथिन्मथिन्कर्मन्शर्मन्वर्मन्दामन्सीमन्प्रथिमन्पृथिमन् 228. 64 धात्वादेः षः सः 2264. 65 णो नः 2286. 66 णोपो व्योर्वलि 873. 67 वेरपृक्तस्य 375. 68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्यपृक्तं हल् 252. 69 वह्नहस्त्वात्संबुद्धेः 193. 70 वेरच्यङि बहुलम् 3516. 71 हस्वस्य क्षिति कृति तुक् 2858. 72 संहितायाम् 145 73 ते च 146. 74 आङ्माङोश्च 147. 75 दीर्घात् 148. 76 यडाम्यामा 149. 77 इको यणचि 47. 78 एचोऽयवायावः 61. 79 वान्तो यि प्रत्यये 63. 80 धातोरक्षिनिक्षरेव 64. 81 अभ्यस्तयो उत्तमायें 65. 82 अभ्यस्तदर्थे 66. 83 अभ्यासवत्ये च अङ्यङि 3517. 84 वयः प्रभूर्वयोः 68. 85 अन्तादिवच्च 75. 86 वस्वनुडोरक्षिङ 3333. 87 आद्गुणः 69. 88 वृद्धिरेचि 72. 89 एत्येधत्यूठ्सु 73. 90 आटश्च 269. 91 उपसर्गादृति धातौ 74. 92 वा सुप्यापिशलेः 77. 93 औतोऽम्शसोः 285. 94 अङि घरूपपदे 78. 95 ओमाङोश्च 80. 96 अव्यवदाम्नात् 2214. 97 अतेर्धुभ्ये 191. 98 अव्यवा-प्रुवरवस्वास्त्रसी 81. 99 आङ्गिरसवाम्नस्य तु वा 82. 100 नित्यमाङ्गिरसे ङिति ङाचि 2128. (or 3636). 101 अवः प्रथमे दीर्घः 85. 102 प्रथमये रःपूर्वयवर्णः 164. 103 अस्मायामेधास्रजो नः पुंसि 196. 104 वा ङिति 165. 105 दीर्घाज्जसि च 239. 106 वा छन्दसि 3515. 107 अचि प्रभूर्वः 194. 108 संप्रसारणाच्च 330. 109 एकः पूर्वपरयोरादिरचि 86. 110 एङिपररूपं च 246. 111 ह्रस्व उत् 279. 112 एकवचनस्य च 255. 113 अतेर्धातोरनुदात्तस्य 163. 114 इचि च 166. 115 प्रभूत्वाच्चाडाचश्यघरे 3518. 116 अव्यादवक्रादवक्रमुरव्रतायवयवयवयुष च 3519. 117 बहुपुरः 3520. 118 आधीर्गुणायोर्यण्वो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालेऽजिरेशुभ्रेषु 3521. 119 अङ्गे हस्वादौ च 3522. 120 अनुदात्ते च कुधपरे 3523 121 अयवयावि च 3524. 122 वर्षाभ्व विभाषा घोः 87. 123 अवङ् स्फोटायनस्य 88. 124 इन्द्रे च नित्यम् 89. 125 भूतपूर्वाद्वा अचि 90. 126 आङोऽनुनासिकश्छन्दसि 3525. 127 इकोऽयवायें आछन्दस्य इस्वश्च 91 128 स्फुरतिः 92. 129 अनुदात्तवहुपसिवेवे 98. 130 ई च. आम्रवर्णस्य 99. 131 दिव उत् 337. 132 दर्तसंज्ञयोः सुजोपो-ऽक्षेरयवायावे इचि 176. 133 स्थाध्वादयश्च बहुलम् 3526. 134 ओऽचि लोपे चे स्थाध्वोरिच्च 177. 135 धुरद्वारपूर्वः 2553. 136 अदभ्यासव्यवायेऽपि 2539. (or 3698. 3699). 137 संपर्युपेभ्यः करोतौ भूषणे 2550. 138 वयवाये च 2551. 139 उपात्प्रतियत्न वैकृतवाक्याध्याहारेषु 2552. 140 क्षिपो वयवे 2539. 141 हिंसायां प्रतेश्च 2540. 142 अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वा-खेवये 2688. 143 कुसहसुदुर्भ्यो लाजिः 1058. 144 अपरस्परः क्रियाग्रहणे 1059. 145

ओग्वदं वेविसांवेविसप्रभावेषु 1060. 146 आरक्यदमविभावाम् 1061. 147 आरक्यैवभिसिवे 1062. 148 वर्षस्वेऽवस्करः 1063. 149 अवस्करो रथाङ्गम् 1064. 150 विविधरः बहुनी वा 1065. 151 इस्वाक्षन्योरुपधे चन्मे 3527. 152 अहिरबधरच अवैः 1066. 153 अस्वतवधरि-दचन्द्रादृषी 1067. 154 अस्करमस्करिणो वेणुपरिव्राजयोः 1068. 155 आक्षोरासवहुन्हे वधरे 1069. 156 आरक्यरो कृत: 1070. (न 205). 157 आरस्करमधुकीनि च संज्ञायाम् 1071. 158 अनुदात्तं पदमेकवर्जम् 3650. 159 अर्चात्यतेर यजोऽन्त उदात्त: 3680. 160 उदन्ता दीर्घा च 3681. 161 अनुदात्तस्य च यजोदात्तलोप: 3651. 162 आतो: 3671. 163 चित: 3710. 164 अहितस्य 3711. 165 चित: 3712. 166 तिसृभ्यो जस: 3713. 167 अहुर: अवि 3682. 168 आदेशप्रत्यययोरादिर्डिन्नित्: 3714. 169 अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामन्तिरवहयाभे 3715. 170 अञ्चेरहन्यस्यवर्षसामस्यानम् 3716. 171 अविदंपदाद्यनुदीचाम् 3717. 172 अन्तेर दीर्घात् 3718. 173 अनुरनुनेर मद्रभद्राभी 3719. 174 उदात्तयणो हल्पूर्वात् 3720. 175 आद्युदात्ता: 3721. 176 इस्वयुक्तुभ्यां मनुष् 3722. 177 आमन्यतरस्याम् 3723. 178 आरक्तन्यवि बहुलम् 3724 179 चतुरिचतुर्भ्यो डसादि: 3725. 180 अस्तुरोऽसन् 3683. 181 विभाषा आधावात् 3684. 182 न गोश्वन्स्यावसर्वराडङ्गुलिकुक्षयः 3726. 183 विधे: अन् 3727. 184 वृ पात्यतरस्याम् 3728. 185 विरस्त्वरितम् 3729. 186 आरक्युदात्तेन्डिदवुपदेशादासुदात्तवा वैषामनुदात्तवुदात्तनण्डिदो: 3730. 187 आदि: विधोऽन्यतरस्याम् 3731. 188 स्वपादिहिंसामच्यनिटि 3672. 189 अभ्यस्तानामादि: 3673. 190 अनुदात्ते च 674. 191 वर्षस्य वुचि 3685. 192 भीहीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वे पिति 3675. 193 जिति 3676 194 आदिर्ञमुण्यन्यतरस्याम् 3677. 195 अय वर्तुयवि 3678. 196 अचि च धेटीडन्तो वा 3732. 197 जिनत्वादिर्जिन्वत्यम् 3686. 198 आयन्निनस्य च 3653. 199 यविनयोर्: वर्षनाभस्याने 3687. 200 अन्तश्च तवै युगपत् 3688. 201 धवो निवाते 3689. 202 अवक्रन्दम् 3690. 203 हुवादीनां च 3691. 204 संज्ञायामुपमानम् 3692. 205 निष्ठा च द्वयजनात् 3693. 206 हुवक्षुधो 3694. 207 आशितःकर्ता 3695. 208 रिक्ते विभाषा 3696. 209 हुवादिवे च अन्यवि 3697. 210 जित्यं अन्ते 3698. 211 हुवन्यदन्यदेर्कवि 3699. 212 कवि च 3700. 213 वहेऽनाद्य: 3701. 214 देवन्यदुसंभवुर्वो पवत: 3702. 215 विभाषावेषियन्यानयो: 3703. 216 स्वामरानवाद-कुपक्षदक्षयामान् 3704. 217 उपोत्तमं रिति 3733. 218 अञ्चतेरस्यान् 3679. 219 अञ्चो: पूर्वपादसंज्ञायां खिवान् 3705. 220 अन्योऽवस्था: 3706. 221 ईषदवा: 3707. 222 वो 3652. 223 दमावस्य 3734.

CHAPTER 2.

1 बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् 3735. 2 उत्तुपदे तुल्यार्थैतृतीयातत्पुरुषमानव्यद्विहीनाकृत्या: 3736. 3 वर्णो वर्णेष्वनेते 3737. 4 नाभ्यस्तयवो: प्रभावे 3.38. 5 दायाद्यं दायादे 3739. 6 प्रतिबन्धि चिरकृच्छ्रयो: 3740. 7 पदेऽपदेशे 3743. 8 निवासे वासस्त्राणे 3742. 9 आरदेऽपाकर्णे 3743. 10 अवस्युर्वधावयोर्नौ 3744. 11 बहुव्रजतिकदयो: बाहुरुवे 3745. 12 द्विगौ प्रमाणे 3746. 13 नञ्जवयवयं वाचिनि 3747. 14 आम्रेडितोपक्रमवधारणे नपुंसके 3748. 15 कुत्सिते-वेर्हिते 3749. 16 प्रीतौ च 3750. 17 स्वं स्वामिनि 3751. 18 अत्याधैरवर्णे 3752. 19 न कुवादिवृद्धिषु 3753. 20 वा कुवनम् 3754. 21 आशङ्कायामनेतीत:संभावने 3755. 22 पूर्वे भूतपूर्वे 3756. 23 यविधवनीडवनार्यदवसेवदेवेषु वाभीक्ष्ण्ये 3757. 24 चिरकृच्छ्रादीनि कुवत्यवसेषु 3758. 25 अव्ययानमप्राप्तावस्तु भावे कर्मधारये 3769. 26 कुमारश्च 3760. 27 आदिःप्रत्येनसि 3761. 28 पूरोऽन्यतरस्याम् 3764. 29 इनत्सासासक्तपात्रप्रजासमरथेषु द्विगौ 3768. 30 अन्यतरस्याम् 2764. 31 विभाषितसर्वादेश 3765. 32 बहुगणे वितुडुदक्षिणप्रशस्यैश्वसाधात् 3766.

83 पतिपुत्रपृक्षायां वर्णेभाषाहेरात्राक्षयवेषु 3767. 34 राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु 3768. 85 संज्ञायां 3769. 36 आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासी 3770. 37 कार्तकौजपादयश्च 3771. 38 महान्ब्रीह्यपराह्णगृष्ट्यौक्षाग्रहायणास्मारतैलिहिरण्यरथवत्रहृदेषु 3772. 39 द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यः 3773. 40 उदक्च्छादिभ्यः 3774. 41 गोः पादहरादिषु 3775. 42 कुलनाडीवरित्रगुर्वपुत्तरपदस्थरीलवृदकर्षा पारेमध्वा त्रैतिलबकेषु पथ्यक्षयो दाक्षीमारावां च 3776. 43 चतुर्थी तदर्थे 3777. 44 अर्थे 3778. 45 ल्लं च 3779. 46 वर्णेधारवेऽनिष्ठा 3780. 47 अहीने द्वितीया 3781. 48 तृतीया कर्मणि 3782. 49 नक्षित्रेनान्तरः 3783. 50 कालो च निति कृत्यन्तौ 3784. 51 तत्रै चाप्तत्रश्च युगपत् 3785. 52 अनिगन्तोऽञ्चतौ वप्रत्यये 3786. 58 व्यधौ च 3787. 54 ईषदन्यतरस्याम् 3788. 55 दिवस्यपरिमाणे धने 3789. 56 प्रथमोऽचिरोपसंपत्तौ 3790. 57 अतरकतमौ कर्मधारये 3791. 58 आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः 3792. 59 राजा च 3793. 99 षष्ठी प्रत्येनसि 3794. 61 सप्तम्यधिकरणे च 3795 62 ग्रामः शिल्पिनि 3796. 63 राजा च प्रशंसायाम् 3797. 64 आदिकर्मणः 3798. 65 बहुगणवतुडतिः संख्या 3799 66 कुत्सिते च 3800. 67 विभाषाध्यक्षे 3801 68 पापं च शिल्पिनि 3802. 69 गोत्रान्तेवासिमाणवब्राह्मणेषु क्षेपे 3803. 70 अकृत्रानि भैरवे 3804. 71 अकृत्रोक्थशस्त्रेषु 3805. 72 गोविडालसिंहमैत्रेयेषु नाम्नि 3806. 73 अवे तॄतिभ्यां 3807. 74 मानां क्षीरायाम् 3808 75 अधिनिषुक्षे 3809. 76 शिल्पिनि चाकृञः 3810 77 संज्ञायां च 3811. 78 गोतन्तियवं पाले 3812. 79 क्षिपि 3813. 80 उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव 3814. 81 युक्तारोहादयश्च 3815. 82 दीर्घकाशतुष्यभ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम् 3816. 83 अस्त्यात्पूर्वे बहुषु 3817. 84 ग्रामेऽनिवसन्तः 3818. 15 गोत्रादिषु च 3819. 26 काश्यादिभ्यः शायाम् 3820. 87 प्रत्येऽवृद्धसक्थ्यर्दोत्तराम् 3821. 88 नाडादीनां च 3822. 89 अनङ्गवयुनरेऽपुंसीयाम् 3823. 90 अर्थे चावर्षे ढक्यञौ 3824. 91 न भूताधिकसंजीवमद्रवन्नवत्रवम् 3825. 92 अजः 3826. 93 सर्वे पुरुषकारस्त्रर्थे 3827. 94 संज्ञायां गिरिनिकाशयोः 3828. 95 कुमार्यां वयसि 3829. 96 उदकेऽकेवले 3830. 97 द्विगौ क्रतौ 3831. 98 वर्णायां मनुष्ये 3832. 99 द्वारे प्राचाम् 3833. 100 अरिष्टगौडपूर्वे च 3834. 101. न दाक्षिनवसनार्णेयाः 3835 102 कुसूलकूपकुम्भशालं खिले 3836. 103 दिवसस्य ग्राममध्यमहाध्यनपारावारेषु 3837. 104 आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि 3838. 105 उत्तरपदवृद्धौ सर्वे च 3839. 106 बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् 3840. 107 उदराश्वेषुषु 3841. 108 शेषे 3842. 109 नदी बन्धुनि 3843. 110 निष्ठोपसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् 3844. 111 उत्तरपदादिः 3845. 112 कर्मो वर्णलक्षणात् 3846. 113 संज्ञोपमानयोश्च 3847. 114 अवठयष्ठग्रीवाच्छः च 3848. 115 मुखनासिकावचनोद्गतस्य च 3849. 116 नदी बन्धुनि 3850. 117 योर्मनदी अलोमोपधी 3851. 118 अन्यादयश्च 3852. 119 आद्यादयः प्रथमाद्यर्थे 3853 120 वीरवीर्यौ च 3854. 121 कुलतीरतूलमूलशालाक्षयसमक्षयशीलाद्यैः 3855. 122 अंशंहारिधनुर्पाण्यक्षाक्षं द्विगौ 3856. 123 तत्पुरुषे शालायां नपुंसके 3857. 124 क्रत्वा च 3858. 125 आदिद्विरहादीनाम् 3859 126 चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् 3860 127 चीरमुपमानम् 3861. 128 पललसूपशाकं मिश्रे 3862. 129 कूलसूदस्थलकर्षाः संज्ञायाम् 3863. 130 अकर्मधारये राज्यम् 3864. 131 वर्ग्यादयश्च 3865. 132 पुत्रः पुम्भ्यः 3866. 133 नाचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञातिश्रेष्ठ्यादिभ्यः 3867. 134 पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन 3868. 135 षट् च काण्डादीनि 3869. 136 कुत्सितं मनुष्ये 3870. 137 प्रकृत्या भगालम् 3871. 138 त्रिसप्तपरिमाणबहुपुनरुक्तदयसट् 3872. 139 नतिकुत्सितोपपदाभ्यां कृञ् 3873. 140 उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् 3874. 141 देवताद्वन्द्वे च 3875. 142 ओषधयोऽजातादावपुष्पिफलाच्छपूपभक्षिषु 3876. 143 अन्तः 3877. 144 यावत्क्रीतेऽविनाशिनाम् 3878. 145 कुत्सनाभीक्ष्ण्ये 3879. 146 संज्ञायामाचितादीनाम् 3880. 147 अवृद्धादीनां च 3881. 148 आरुकाद्यनुत्तरपदेऽणिति 3882. 149 दूरसमीपेन कृअजिति च 3883. 150 अनो भावकर्मवचनः 3884. 151 अन्निन्द्याक्रोशदैन्यानयनाजीवनस्थानवास्त्रान्दीक्षाः 3885. 152 बहुव्रीहौ

पुरस्तात् 3886. 153 अपार्धवशतं तृतीयस्याः 3887. 154 विंशं चानुपरमर्धमर्धात् 3888. 155 नवैकं पुरुषमतिवेधे संख्यादेर्दिसाधनमर्धोत्तरमिताः 3889. 155 बहोरोपसादर्धे 3890. 157 गच्छसाधनी 3891. 158 आद्योरे च 3892. 159 संख्यायाम् 3893. 160 तृतीयेऽनुपार्धादयश्च 3894. 161 विंशाया सुप्रथमीषूपधुषिषु 3895. 162 बहुव्रीहावविशेषेतरस्याः प्रथमपूरणस्य त्रिशतात्तके 3896. 163 बहुधायाः स्तनः 3897. 164 विंशाया डमदि 3898. 165 संख्यायां विंशतिजिनोः 3899. 166 उपधायिनोऽन्तरम् 3900. 167 पूर्वं दशाङ्गम् 3901. 168 न प्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमपूर्वशुद्धिमृदुभद्रेभ्यः 3902 169 विष्टोपजनादेरन्यतरस्याम् 3903. 170 वर्षिकाजघन्याद्विनोऽनाच्छादनात्कोऽकृतमितप्रतिपद्मः 3904. 171 वा जाते 3905. 172 प्रथमोपान्त्यात् 3906. 173 कपि पूर्वम् 3907. 174 इत्थाभूतेऽन्यतरस्यां च 3908. 175 बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूमि 3909. 176 न गुणादयोऽवयवाः 3910. 177 उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु 3911. 178 अर्धं नपुंसके 3912. 179 अन्तः 3913. 180 अन्तरम् 3914. 181 न निर्विषयात् 3915. 182 परेरभितोभावि मण्डलम् 3916. 183 प्रादस्वाङ्गं संख्यायाम् 3917. 184 निरवयवादीनि च 3918. 185 अर्धेभ्यः सम् 3919. 186 अपात् 3920. 187 स्थानमूलबीजादक्षीवपक्षशिरोरनामनः च च 3921. 188 अवेरपरिरव्यम् 3922. 189 अनोरप्रधानकनीयसी 3923. 190 पुरुषहस्त्यादिभिः 3924. 191 अतेरकृत्यदे 3925. 192 नेरनिधाने 3926. 193 प्रतेरंशुहस्तपूर्णे 3927. 194 उपात्प्रहसनिमन्त्रनकरणेषु 3928. 195 वेरपृक्तस्य 3929. 196 विभाषोत्पुच्छे 3930. 197 द्वित्रिभ्यां पादन्यूर्ध्वमूधसोः 3931. 198 अवं पाशात्पाशात् 3932. 199 परादिश्छन्दसि बहुलम् 3933.

CHAPTER 3.

1. अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघातपलितजडबधिरकुणिखञ्जपूतिसूनिशुक्लवृद्धाः 958. 2 पङ्ग्वाः स्त्रीराज्ञादिभ्यः 959. 3 ओजःसहोऽम्भस्तमस्तृतीयायाः 960. 4 नवः संख्यायाम् 961. 5 आज्ञायिनि च 962. 6 आशंसायां भूतवत् 963. 7 वेत्तेश्वरवत्कर्तरि तृच् 964. 8 परस्य च 965. 9 इडवन्तात्वलृदन्ताःसंख्यायाम् 966. 10 आशंसायां भूतवच्च 967. 11 भविष्यदादी 968. 11 भव्यगेयीये 969. 12 अर्हे कृत्यतृचश्चेत्यात्मनेपदानि 970. 13 अन्ये च विभाषा 971. 14 तव्यत्तव्यानीयरः 972. 15 आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च 973. 86 विभाषा कर्मवत्करणे 974. 17 अकेलयनादिभ्यः कर्तरि 975. 18 अवयवाद्यवित्तायाः 976. 19 नेन्द्रियावयवेभ्यः च 977 20 रुजेः च भावकरणे 978. 21 वदव्रजहलन्तस्याचः 979. 22 पुंसोऽन्यतरस्याम् 980. 23 श्नसो विभाषेतिसंज्ञायाम्: 981. 24 विभाषा ग्रहवृदृवेः 982. 25 आतश्चोपसर्गे ङ्गे 921. 26 वेत्तेश्च ङ्गे च 922. 27 ईदूतेः सोमवरुणयोः 923. 28 ग्रहो 925. 29 दिवो द्यावा 926. 30 दिवसश्च पृथिव्याम् 927. 31 उषासोषसः 928. 32 मासरविसरावुदीचाम् 929. 33 विसरा मासरा च च्छन्दसि 3528 34 स्त्रियाः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु 831. 35 तस्यादिदेतौ ङ्गल्यबुधः 836. 36 क्यङ्मानिनोश्च 837. 37 न क्षोदपादाः 838. 38 संज्ञापूरणयोश्च 839. 39 वृद्धिर्निमित्तस्य च तद्धितस्वारादिकिकारे 840. 40 स्वाङ्गे डेऽजादिनि 841. 41 आडेश्च 842. 42 पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु 746. 43 उदश्वित्सक्थिकुक्षिगोत्रसमतदृतेषु ङ्योऽनेकाचोऽन्त्यः 985. 44 नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् 986. 45 उभसिनसोश्च 987. 46 आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः 807. 47 द्व्यष्टनः संख्याबहुव्रीह्यशीत्योः 808. 48 शेषाद्यः 809. 49 विभाषा वनादिगिरिमहतो वर्षेभ्यः 810. 50 इदमश्च ङ्गे लयङ्लयोर्लोपेषु 988. 51 वा शोकव्यकरोगेषु 989. 52 आहस्थः पदाज्यातिगोपदेषु 990. 53 वयसि प्रथमे 991. 54 दिगन्ताच्चातिहरितुषु च 992. 55 अपः पे 993. 56 वा बोधनशब्देषु 994. 57 उदकस्योदः संज्ञायाम् 995. 58 पेषंवासवाहनधिषु च 996. 59 एकहलादौ पूरयितव्येऽन्यतरस्याम् 997. 60 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते च 998. 61 दक्षो डस्योऽडयो नालोपश्च 999. 62

ऐच् मठिषे च 1000. 63 आतोः धातोरन्यतरस्याम् 1001. 64 स्थे च 1002. 65 इतश्चेजा-ग्रामाणां सिद्धशुष्कपक्वबन्धेषु 1006. 66 सितनिगमिमसक्तमिक्ष्वाक्षीवध्यामदाम्बुवाहेषु 2943. 67 अपरिह्वृताच्च 2942. 68 इच्च एधाच्योऽन्यतरस्याम् 2994. 69 आर्धधातुकस्येवलादेः च 2957. 70 आरे दूरसमीपयोः 1007. 71 दूरेऽन्तिकस्य दारे च 1268. 72 दवतेः तुरुषि सिमासा 1008. 73 ओमोऽभ्यादाने 757. 74 अव्ययादाप्सुपः 758. 75 अङ्गस्य मतौ बहुचोऽतस्तिङि 759. 76 एकाचो द्वेर्यस्य पाटुः 811. 77 अभ्यासाच्चर्कराज्झझषात् 760. 78 बहुषु बः संज्ञायाम् 1009. 79 अन्याराणितरेषां च 1010. 80 द्वितीये चानुपाख्ये 1011. 81 अव्ययीभावे चाकाले 660. 82 सोपसर्गेभ्यः 849. 83 अनुरुत्तरपदसमीपेषु 850. 84 यथासम्ये ऽभिव्यक्तसमृद्धिसमृद्धिषु 1012. 85 ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु 1013. 86 परौ प्रभवादिषि 1014. 87 हीहैं वे 1015. 88 विभाषोदरे 1016 89 दुरुपसर्गपुरुषे 1017. 90 दक्षिणोत्तरादवी 1018. 91 आ मर्यादाभिविध्योः 430. 92 विभाषा देवब्राह्मणाभ्यां 418. 93 अपः परि 421. 94 विहायसा डैवोपे 423. 95 यजेरस्य हविः 422. 96 अव आहरणसंयमनयोरकर्मणि 3529. 97 हनश्च वधबन्धनयोरेव ईड् 941. 98 अदभक्षतेर्घे 942. 99 अवपतः तृतीयासप्तम्यन्ताभ्यां कुशाग्नीराहारस्थालीपाकोलूखलयज्ञपात्रेषु 1025. 100 अर्धे विभाषा 1026. 101 ओः सुपि तपरे तच्छीलादिषु 1027. 102 रुजार्थानां भावकर्मणोः 1028. 103 तृषि च लोपः 1029. 104 आपज्ञप्यधीकृषीष्टः 1030. 105 दैवयज्ञे 1031. 106 विभाषा पुरुषे 1032. 107 अवं क्रोशे 1033. 108 यजि च भुवः 3530. 109 तृचोदराद्यादीनि यथोपदिष्टम् 1034. 110 संख्याविसायपूर्वस्याह्नस्याह्नन्यतरस्यां ङौ 238. 111 द्वयोरेषु पूर्वस्य दीर्घोऽणः 174. 112 वहिवहोरोदवर्णस्य 2357. 113. वाहौ वाड्वा वाडेति निगमे 3531. 114 संहितायाम् 1035. 115 अर्धे नपुंसकस्याविभक्तावसिद्धि-झिद्धझिद्धझिद्धस्वरूपस्तिङस्य 1036. 116 अहिरुतिरुविश्वविर्विदतिभिषु क्नो 1037. 117 अनिगन्तोः संज्ञायां क्वोटरिंखुक्षुक्षादीनाम् 1038. 118 वले 1040. 119. मतौ बहोऽनजिरादीनाम् 1041. 120 अजादीनां च 1042. 121 द्वयो वहेऽचीकोः 1043 122 उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् 1044. 123 इकः झलि 1045. 124 दस्ति 3079. 125 अचः संज्ञायां च 1046. 126 अन्यत्रि च 3532. 127 चित्तेः चित्ति 1047. 128 चित्तस्य समुत्कर्षे 379. 129 गरे संज्ञायाम् 1048. 130 निमि चयौ 1049. 131 अन्ये षोनादयेऽनिष्ठयविश्वदेव्यस्य मतौ 3533. 132 ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् 3534. 133 ऋचि तुनुघमक्षुतङ्क्रोधेष्वाशाम् 3535. 134 इकः सुञि 3536. 135 इषोऽसिच्कः 3537. 136 विभाषस्य च 3538. 137 अन्येषामपि दृश्यते 3539. 138 यौ 417. 139 संग्रहारस्य 1004.

CHAPTER 4.

1 अङ्गस्य 200. 2 इकः 2559. 3 यानि 209 4 न तिसृचतसृ 300. 5 छन्दस्युभयथा 3540. 6 इ च 283 7 नोपधायाः 370. 8 अर्धर्चानस्यादे चानंशुहो 250 9 वा चतुर्वस्य निमये 3541. 10 याज्यानुवाक्यः संज्ञायाम् 317. 11 अनुनासिकस्यक्विझलोः क्ङिति 277. 12 इन्दन्नुपधाया धौ 356. 13 यौ च 357. 14 अस्यतितस्य धातोः 425 15 अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति 2666. 16 अयामन्ताल्वाय्न्यक्षौ 2614. 17 तनोतेर्विभाषा 2622. 18 अनुदात्तं पितम् 3329. 19 अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनाम् 2561. 20 स्वरतिसूतिसूयतिधूदितो वा 2654. 21 राधोः 2655. 22 अचिश्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 2183 23 आतश्चोपसर्गे 2544. 24 अनिदितां हल उपधायाः क्ङिति 415. 25 संयोगादेरातो धातोः यण्वतः 2396. 26 दयायासश्च 2397. 27 अचि च धातु-सम्बन्धस्य 3189 28 स्यतासी लृलुटोः 3186. 29 अतो हेरलुगनन्तरपूर्वधातुयाः 3187. 30 बाधेर्लुङ्लृङोः 424. 31 लिपि सिचि कृति च 3321. 32 आतश्चोपसर्गे विभाषा 3330. 33 अनुदात्तेत् चित्तः

2764. 34 आद्य इदन्दृग्भ्यः 2486. 35 आ हौ 2487. 36 इतरेतरः 2431. 37 अनुदात्तौ सुप्पितौ-अनपित्सगोत्रादीनामनुनासिकलोपो झलि क्ङिति 2428. 38 वा ल्यपि 3334. 39 न क्त्विपि दीर्घश्च 3314. 40 नभः क्नो 2986. 41 विड्वनोरनुनासिकस्यात् 2982. 42 अनवनक्षत्रां डमुत्तरपदे 2504. 43 ये विभाषा 2319. 44 तनोतेर्यकि 2759 45 चयः द्वितीयः शेषद्वाल्यन्तरस्यात् 3315. 46 आर्धधातुके 2307. 47 अस्मो रोधयो रलन्यतरस्यात् 2535 48 अतो लोपः 2308. 49 यस्य हलः 2631. 50 व्यस्य विभाषा 2660 51 घेरनिटि 2313. 62 निहावां चेटि 3057. 53 अनिता नन्त्रे 3542. 54 अनिता यत्रे 3543. 55 अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु 2311. 56 ल्यपि लघुपूर्वात् 3336. 57 विभाषाधः 3337. 58 वृष्णुवोदीर्घरलन्यपि 3544. 59 विवः 3338. 60 निहावामयदमे 3014. 61 वाक्रोशदैन्ययोः 3081. 62 स्यसिचीवृद्भावित्रु भाव-कर्मणोपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्व दिट् च 2757. 63 दीङो युडचि क्ङिति 2507. 64 आतो लोप इटि च 2372. 65 ईत्यति 2843. 66 घुमास्थागापाजहातिसां हलि 2462. 67 वर्षिकि 2374. 68 वाम्यस्तु संयोगादेः 2378. 69 न ल्यपि 3335. 70 अचतेरिदन्यतरस्यात् 3318. 71 लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः 2206. 72 आडजादीनाम् 2254 73 छन्दस्यपि दृश्यते 3545. 74 न माङयोगे 2228 75 बहुलं छन्दस्यमाङयोगेऽपि 3546. 76 हयो ये 3547. 77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 271. 78 अभ्यासस्यासवर्णे 2290. 79 क्षियाः 301. 80 वाभ्यवोः 302. 81 हलो यम् 2455. 82 यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा 272. 83 ओः सुपि 281. 84 अर्वणस्त्रसावनञः 282. 85 न भूसुधियोः 273. 86 छन्दस्युभयथा 3548. 87 तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके 2387 88 भुवो वुग्लुङ्लिटोः 2174. 89 ऊदुपधाया गोहः 2364 90 दोषो णौ 2604 91 वा चित्तविरागे 2605. 92 निसस्तपतावनासेवने 2538. 93 विपराभ्यां जेः 2762. 94 स्वपि हस्वः 2955. 95 ह्रादो निष्ठायाम् 3073. 96 आदेर्धेऽड्व्युपसर्गस्य 3297. 97 हस्नन्यङ्क्वादिषु च 2985. 98, अनडुहसखिसक्थ्यक्ष्णामात्मनेपदेषु 2363. 99 तनिपत्योश्छन्दसि 3549. 100 अविधर्वोर्दृशि च 3550. 101 दुहस्नुभ्यो हेतुः 2425. 102 भृञामित्त्वे 3551. 103 अकित्त्व 3553. 104 विचो लुक् 2329. 105 अतो हेः 2202. 106 उतश्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात् 2334. 107 लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः 2333. 108 नित्यं करोतेः 2548. 109 ये च 2549. 110 अत उत्सार्वधातुके 2467. 111 एतेर्लोपः 2469. 112 एतेर्व्यत्ययो वेदे 2483. 113 ई हल्यघोः 2497. 114 इङश्च प्रत्ययं 2482. 115 भियोऽन्यतरस्यां 2492. 116 अहाते रच 2498 117 आ च हौ 2499. 118 लोपो यि 2500. 119 व्यसोरेद्वावभ्यासलोपश्च 2471. 120 अत एकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि 2260. 121 थलि च सेटि 2261. 122 तृफलभजत्रपश्च 2301. 123 राधो हिंसायाम् 2532. 124 ना नृश्नुनयोः 2356. 125 ऋचां च शस्त्रानाम् 2354. 126 न शसददवादिगुणानाम् 2263. 127 अर्वणस्त्रसावनञः 364. 128 मघवा बहुलम् 360. 129 अस्य 233. 130 चाहः घत् 414. 131 वसोः सम्प्रसारणम् 435. 132 वाह ऊठ् 329. 133 श्वयुवमघोनामतद्धिते 362. 134 अल्लोपोऽनः 234. 135 बहुर्वचनमूत्तरार्थमपि 1160. 136 विभाषा किंयोः 237. 137 न संयोगाद्वमन्तात् 355. 138 अचः 416. 139 छन्द वैत् 420. 140 आतो धातोः 240. 141 मन्त्रेष्वाङादेरात्मनः 3554. 142 सि बिल्वतेर्डिसि 844. 143 दे: 316. 144 मन्त्रहविषि 679. 145 अहन्सोरेव 789. 146 ओर्गुणः 847. 147 दे तोर्लोपोऽकृत्वाः 1142. 148 यस्येति च 311. 149 पूर्वत्रिष्वाणलयनस्यानां च लुगयाचाः 499. 150 हलन्तस्त्रिसस्य 472. 151 आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च 1082. 152 अचश्चोत्तरे 2119. 153 विवचनादिभ्यश्चस्य लुक् 1311. 154 हुरिश्नुवोर्यङुवङौ 2008. 155 दे: 1786. 156 स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्भुजां वनडि परं पूर्वस्य च लुक् 2015. 157 त्रिचतुरस्त्रिस्तिरोमनुशुचतृतुदीर्घृन्दारकाणां प्रस्थस्थवयैहियर्वर्षिजनुष्टारि-दृग्धाः 2016. 158 वहेर्लोपो लुङ च वहोः 2017. 159 हनस्त दिट् च 2018. 160 व्यादादीनवः 2012. 161 र आमो हसादेर्णयोः 1785. 162 विभाषर्तोरल्लन्दसि 3555. 163 अनुदात्तेचाम् 2010. 164 हनश्चानपरे 1245. 165 नाभिविहविलेखिनखिखनिखनश्च 1275. 166 संयोगादिश्च

1156. 167 आद् 1155 168 वे आभाषसर्वनोः 1154. 169 आत्माध्वानौ खे 1671. 170 न मधुमतोऽस्यवेऽयस्वयः 1157. 171 आतोऽधातो 1158. 172 आर्धधातुकेष्वेच् 1613. 173 औतोऽम्शसोः 1159. 174 इणितवाहाहाक्षिन्क्षुधनार्वक्षिक्षीवाक्षिमेषवाक्षिमाक्षनिश्रीहदस्यपीच्यवारदेवाक्षाक्षीमेषहिरण्ययवादि 1145. 175 अुरण्यावाद्रव्यवाद्रव्यमाक्षीहिरण्ययवादि अन्यत्रि 3556.

END OF BOOK VI.

BOOK VII.

CHAPTER 1.

1 युवोरनाकौ 1237. 2 आजसेरसुक् 475. 3 ओऽसः 2169. 4 अदभ्यस्तात् 2479. 5 आटश्चेपेवनसः 2258. 6 शीङो रुट् 2442. 7 वेत्तेर्विभाषा 2701. 8 बहुर्ण अन्यत्रि 3557. 9 अतो भिस ऐस् 203. 10 बहुवं अन्यत्रि 3558. 11 नेदमदसोरकोः 349. 12 टाङसिङसामिनात्स्याः 201. 13 ङेर्यः 204. 14 सर्वनाम्नः स्मै 215. 15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ 216. 16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा 221. 17 अजः शी 214. 18 औङ आपः 287. 19 नपुंसकात् 310. 20 अश्शसोः शिः 312. 1. 21 अष्टाभ्य औश् 372. 22 षड्भ्यो लुक् 261. 23 स्वमोर्नपुंसकात् 319. 24 अतोऽम् 309. 25 अद्धुरादिभ्यः पञ्चभ्यः 315. 26 नेतराच्छन्दसि 3559. 27 युवन्नस्नसां डेरोऽम् 399. 28 डेर्यमयनोरन् 382. 29 अचो ञ 391. 30 यचो यत् 395. 31 यंयम्यां यत् 397 32 इवयवनस्य च 396. 33 वान आवक् 400. 34 आत औ णलः 2197. 36 विदेः शतुर्वसुः 3105. 37 वसोरेऽमग्पूर्वं वत्वो लसः 2371. 35 3332. 38 वत्वादि अन्यत्रि 3560. 39 युवां युवमुपपूर्वं सर्वनामवेदावाहवावाहः 3561. 40 आवो यत् 3562. 41 लोपस्त आत्मनेपदेषु 3563. 42 स्वनो रवासु 3564. 43 यस्मादी अनिशि च 3565 44 तस्य लात् 3566. 45 अतृनन्नवनाद् 3567. 46 इदमो मशि 3568. 47 इदो यत् 3569. 48 इहशीनशिश च 3570. 49 स्नात्व्यादयत्त 3571 50 आज्ञसेरसुक् 3572. 51 आसश्चीरदूचनवदासनाभरतमीदी वृत्रवि 2662. 52 आपि सर्वनाम्नः सुट् 217. 53 जेयः 264. 54 इच्चनदमादो सुट् 218. 55 षट्चतुर्भ्यश्च 338. 56 औङापश्योरकन्दवि 3573. 57 भोः पादाम्ये 3574. 58 इदिलो मुग्धातोः 2262. 59 ये मुग्धादीनाम् 2542. 60 अदिप्रभृतेर्भिशि 2517. 61 रथिप्रभोरधि 2302. 62 नेत्रत्रिचटि रथैः 2516. 63 रथेरक्षिसक्थोः 2581. 64 अमेशु 2582. 65 आङो वि 2845. 66 उपात्प्रशंसावाम् 2846. 67 उपसर्गात्स्वाङ्गाद्यो 3306. 68 न सुदुर्भ्यां केवलाभ्याम् 3307. 69 विभाषा चिण्णमुलोः 2765. 70 कमिषृधां सर्वनामस्थानेऽधातोः 361. 71 पुंवदेरवनाद्ये 376. 72 नपुंसकस्य झलचः 314. 73 इकोऽचि विभक्तौ 320. 74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य 321. 75 अस्त्रियदधिक्रवण्यग्निकुण्डाच्च 322. 76 अन्यत्रापि दृश्यते 3575. 77 ह्रे च द्विवचने 3576. 78 नाभ्यस्ताच्छतुः 427. 79 वा नपुंसकस्य 444. 80 आच्छीनद्योर्नुम् 445. 81 शप्श्यनोर्नित्यम् 446. 82 यामवतुः 382. 83 युष्मदस्मदोरनादेशे अन्यत्रि 3577. 84 दिव औत् 336. 85 वचिस्वपियजादीनाम् 365. 86 इकोऽसंयोगाल्लघ्वे 366. 87 ओ:सि 367. 88 नक्षत्रेऽजेरविः 368. 89 युवोरनाकौ 436. 90 वेत्तो विभाषा 284 91 बहुगणवतुडतिसंख्या 283. 92 बह्वल्पार्थाद्दो 253. 93 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते 248. 94 आद्यादिभ्यस्तृतीयासप्तम्यर्थाऽसहभुवि 276. 95 [illegible] 274 96 रिक्तवां च 305. 97 विभाषा तृणधान्यानाम् [illegible] 98 बहुगण-

दुहोरनुदात्तः 331. 99 अन्तर्धनुर्धौ 333. 100 ऋत उद्धातोः 2390. 101 उपधायाश्च 2571. 102 उदोष्ठ्यपूर्वस्य 2494. 103 बहुलं छन्दसि 3578.

CHAPTER 2.

1 विभाषा वृक्षिःपरस्मैपदेषु 2297. 2 अलो ऽन्त्यात्पूर्व उपधा 2330. 3 षदॢ विशरणगत्यवसादनेषु 2267.14 मेटि 2268. 5 अयस्मयादीनि छन्दसि 2299. 6 ऊर्णोतेर्विभाषा 2449. 7 अलो ऽन्त्यस्य 2284. 8 नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषु च 2981. 9 तिसृभ्यो जसः 3163. 10 ङसश्च 2246. 11 ङ्याप्प्रातिपदिकात् 2293. 12 वनि ग्रहणोत्तरपदस्य च 2610. 13 कृपूवृञ्हञ्सहिवहिचलिपतिपदिनमिमदिचमिस्तनिक्रमिभ्यः क्तिच् 2293. 14 ह्रस्वादेश्च सिचि 3039. 15 वस्व ईनाम् 3025 16 आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च 3036. 17 निष्ठायां भावादिकर्मणोः 3054. 18 कुत्वस्यात्वस्यात्मनेपदस्य झिलुपि रित्यङ्घाटवाद्यपि अन्यत्रानस्तनः लङ्लिङ्लुङ्क्रियातिपत्तिषु 3058. 19 भूविदिभ्यो वैकाल्ये 3059. 20 हृङः स्मृत्यर्थस्य 3060. 21 प्रभौ परिदेवः 3061. 22 कृच्छ्रगहनयोः कषः 3062. 23 दुषिरविभ्यां क्ते 3063. 24 अर्हः संनिभ्यः 3064. 25 अमेरप्यविहृषे 3065. 26 वेरपृक्तस्य वृक्षत् 3066. 27 वा दान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टच्छन्नज्ञप्तः 3068. 28 वष्यतरक्षरक्षुधात्स्वनात् 3069. 29 क्षेपे लोपश्च 3070. 30 अपचितश्च 3071. 31 हृहृभ्रस्जदम्भि 3579. 32 अपरिह्वृताश्च 3580. 33 क्षीणे हरितः 3581. 34 ग्रथितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ता विशरारुशंस्तुशास्तुरुस्तुवस्तूपकमैत्रोवज्रमतिविधरिसिवनिस्यनिसीति च 3582. 35 आर्धधातुकस्येड्वलादेः 2184. 36 स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते 2323 37 ग्रहोऽलिटि दीर्घः 2562. 38 वृतो वा 2391. 39 न क्तिचि 2529. 40 विभाषा परस्मैपदेषु 2392. 41 ह्वः संप्रसारणं दीर्घश्च वनि वा 2525. 42 निष्ठीक्ष्णोरात्मनेपदेषु 2528. 43 अवात्कृञो ऽसंयोगादेः 2526 44 स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा 2279. 45 रधादिभ्यश्च 2515. 46 मितः कुषः 2560. 47 हविनष्ठायाम् 3045. 48 नीवह्यवलुभवरिषः 2340. 49 क्तीक्तवतूसर्वधातुकसञ्ज्ञकस्तुशिस्तुसुहृसृभरज्वलिहलिषाम् 2618. 50 क्ष्मायः स्वाङ्गनिष्ठयोः 3049. 51 मुक्षश्च 3050. 52 अवधिषुषेरिट् 3046. 53 अन्येभ्यः पूजायाम् 3047. 54 क्षुभो विलोडने 3048. 55 वृञ्भ्वादेः क्ित्य 3327. 56 उदितो वा 3328. 57 सेऽसिचि कृतचृतच्छृदतृदनृतः 2506. 58 अनेरिट्परस्मैपदेषु 2401. 59 न वृञ्भ्यश्चतुर्भ्यः 2348. 60 तासि च क्लृपः 2352. 61 अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्य 2294. 62 उपदेशेऽत्वतः 2295. 63 ऋतेर्भारद्वाजस्य 2296. 64 अभूयाततन्वन्नुभ्यन्नवर्जेति निगमे 2527. 65 विभाषा सृजिदृशोः 2404. 66 हलन्तरसंयोगपूर्वायाम् 2384. 67 अनेकाजाहुवाम् 3096. 68 विभाषा गमहनविदविशाम् 3099. 69 अनिंवनिरांवम् 3583 70 ह्रस्वस्य पिति 2366. 71 अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् 2546. 72 स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु 2385. 73 अमरमनोरथात्स्थानेच्छायां वनसः 2377. 74 सिनग्दृक्स्यवसां वनि 2626. 75 क्विब्रुचि प्रकृतिवत् 2611. 76 यङोऽचि च 2474. 77 वेञः वयि 2439. 78 हेतुमनुष्येभ्यो न 2440. 79 लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य सेद्धि 2211. 80 अतो हेः 2212. 81 आमेतः 2235. 82 आमे तुट् 3101. 83 ईदासः 3104. 84 अष्टन आ विभक्तौ 371. 85 रायो हलि 286. 86 युष्मदस्मदोरनादेशे 393. 87 द्वितीयायां च 390. 88 प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायाम् 387. 89 वोऽचि 392. 90 शेषे लोपः 385. 91 ङसश्च 383. 92 युवावौ द्विवचने 386 93 यूयवयौ जसि 388. 94 त्वाहौ सौ 384. 95 शसो ऽकारि 394. 96 अमि पूर्वः 398. 97 त्वमावेकवचने 389. 98 प्रत्ययोत्तरपदयोश्च 1373. 99 शिष्टपुरोः शिष्टं शिष्टवद्वा 298. 100 वनि र ह्रुः 299. 101 अरार्यो ऽरण्यस्वरस्य 227. 102 त्यदादीनामः 265. 103 किमः कः 342 104 कु तिहोः 1954. 105 ह्यादि 1960. 106 अदेः घः खादयश्छन्दसि 381. 107 अदस औ सुलोपश्च 437. 108 इदमो मः 343. 109 इदः 345. 110 दः सौ 441. 111 इदोऽयि 344. 112 अनाप्यकः 346. 113 एनि लोपः 347.

114 कृमेर्हिंसार्थे 2473. 115 अनोरप्रत्यये 254. 116 अव उपसर्गात् 2282. 117 सहिवहोरोदवर्णस्य 1075. 118 विभाषा च 1076.

CHAPTER 3.

1 हेतुमण्णिजन्तादण्वक्तव्यः 1439. 2 हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां दायादे 1144. 3 न यज्ञात्तात्पात्रात्पूर्वो तु ताभ्यामैच् 1098. 4 द्वारादीनां च 1386. 5 व्यञ्जनस्य च तद्धिते 1543. 6 न कर्मव्यतिहारे 3217. 7 स्थानादीनां च 1549. 8 आदेरिञि 1560. 9 यहोऽन्तस्यान्तरतमस्य 1561. 10 उत्तरपदस्य 1396. 11 अवयवादृतोः 1397. 12 पुत्रपत्र्योर्भाक्तमनपत्ये 1398. 13 विशोऽन्त्यलोपात् 1899. 14 ग्रामाद्ग्रामजनबन्धुसहायेषु तलः 1400. 15 संख्यायाः संघसङ्घसूत्रगणेषु च 1752. 16 वर्षेस्वामिवैश्ये 1754. 17 परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः 1683. 18 वे प्रोक्षणात् 1409. 19 इदमन्विच्छति पूर्वपदस्य च 1133. 20 अनुगवादीनां च 1438. 21 देवताद्वन्द्वे च 1239. 22 नेन्द्रस्य परस्य 1240. 23 दीर्घाच्च वरुणस्य 1241. 24 ग्रामाद्यखञौ 1431. 25 अनुकाभिकाभीकः 1432. 26 अर्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा 1684. 27 द्वारः परस्य 1685. 28 प्रवाहणस्य ढे 1129. 29 तत्प्रत्ययस्य च 1130. 30 नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम् 1460. 31 यथातथयथापुरयोः पर्यायेण 1789. 32 समर्थोऽविषयवचोः 2574. 33 आशिषि युक्तिवचनस्य 2761. 34 नेदाशोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः 2763. 35 अनिदम्योश्च 2512. 36 अतिहीक्ष्णोरीकूयीड्व्याख्यां पुरोः 2570 37 आच्छादनाद्वा-ऽन्यतरस्यां युक् 2585. 38 वा विधूनने युक् 2590. 39 जीरेर्मुग्लुक्रावन्यतरस्यां स्नेहविपातने 2591. 40 णिचो हेतुमति युक् 2595. 41 स्फायो वः 2597. 42 अदेरगुणे तः 2598. 43 वदः सोऽन्यतरस्याम् 2599. 44 प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः 463. 45 नाव्ययोः 464. 46 उदीचां माङः व्यतीहारे 465. 47 अह्नोऽह्नाऽह्नष्टखोरेव 466. 48 अमाव-स्यायां च 467. 49 आदाचार्याणाम् 468. 50 ईश्वरे तोसुन्कसुनौ 1170. 51 हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यसकौ 1221. 52 चक्षेः शः खिव्यवधेः 2863. 53 व्यक्तवचनसंघातजातीयादिभ्यः स्तोमसमूहसङ्घोत्कर-पूगगणेषु च 2864. 54 हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु 358. 55 अन्यतरस्याम् 2430. 56 हेरचङि 2531. 57 दम्भ इच्चनभ्यासस्य 2331. 58 विभाषा घेः 2525. 59 न ल्यपि 2875. 60 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 2877. 62 प्रवाहणर्तायां द्वयेषाम् 2878. 63 वह्नेर्यमौ 2879. 64 ओक उचः के 2880. 65 वय आसंज्ञायाम् 2881. 66 यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ् 2882. 67 वचोऽशब्दसंज्ञायाम् 2883. 68 प्रयोज्यनियोज्यौ शक्यार्थे 2884. 69 भोज्यं भक्ष्ये 2885. 70 चेलखेटे क्षेपे वा 3584. 71 क्षोमः शणे 2510. 72 वस्त्राणि 2337. 73 लुगूर्णा हृदिदृशिदृशुदामानमेधादे दृग्दृशे 2365 74 शमामष्टानां दीर्घः श्रमणि 2519. 75 स्थितुसनुक्रमां क्तिति 2320. 76 अनः परस्मैपदेषु 2322. 77 हनुमीनयमां लः 2400. 78 वाऽऽक्रोशदैन्ययोः स्ना-शब्दसंज्ञायां क्तिचि पदवदां पितृभ्रातृपतिपत्नीवरवरूथार्यमीयश्वशुरादिः 2360 79 आज्ञायिनोर्ण 2511. 80 व्यादीनां हस्वः 2558. 81 नीवाते र्भिनत्ति 3585. 82 निरः कुषः 2346 83 कुषि च 2481.84 कार्षापणसुवर्णपादशतयोः 2168. 85 आढ्योऽविचिवर्त्यकल्पे 2480. 86 पुनर्नवादण्डस्य च 2189. 87 नाम्नश्चतुष्पाद्भ्यः क्षितिगोपालधनहरिहलिसीरधान्यकुटीरपशुषु 2503.88 भुवश्चेतिकेतकेषु 2224. 89 अतो वृद्धिर्लुकि हलि 2443. 90 ओर्देर्विभाषा 2445. 91 गुणोऽपृक्ते 2448. 92 तृजकाभ्यां कर्तरि 2545. 93 अव ढेट् 2452. 94 वहो वा 2651. 95 हुश्नुवृकमस्यनां यणादिपदादौ 2444. 96 अस्तिसिचोऽपृक्ते 2225. 97 बहुषु बहुवचनम् 3586. 98 बदरभ पंचभ्यः 2475. 99 अङ्गार्यगाम्यसंयोगेषु 2476. 100 अदः सर्वेषाम् 2426. 101 अतो दीर्घो यञि 2170. 102 सुपि च 202 103 बहुवचने झल्येत् 205. 104 ओसि च 207. 105 आङि चापः 289. 106 संबुद्धौ च 288. 107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः 267. 108 ह्रस्वस्य गुणः 242. 109 जसि च 241. 110 ङसिङसोश्च 275. 111 वेर्टिति 245. 112 आपनद्याः 268. 113 याडापः 290. 114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च 291.

115 विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्याम् 393. 116 क्षेपे लुबन्यतरस्याम् 270. 117 इडबुग्भ्याम् 297. 118 सौ 256. 119 अङ् चेः 247. 120 आतो धातोर्यण् 244.

CHAPTER 4

1 ङी प्रातिपदिकात् 2314. 2 यञञोश्च 2572. 3 प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम् 2565. 4 कोपधात् 2587. 5 तिकादिभ्यः 2588. 6 सिन्धुभ्यश्च 2589. 7 उम्भ्यः 2567. 8 निर्वृतं कर्मादिभिः 3587. 9 दायाद्यं दायादे 2388. 10 ऋतश्च संयोगादेर्गुणः 2379. 11 ऋच्छत्यृताम् 2383. 12 मृदस्तिकन् 2495. 13 केऽणः 834. 14 न लपते 835. 15 आपोऽन्यतरस्याम् 892. 16 ऋहलोर्ण्यत् 2406. 17 अचतुर-स्यृक् 2520. 18 अवयवेऽरः 2421. 19 पतः पुम् 2355. 20 अच इञ् 2454. 21 द्वीपादनुसमुद्रं यञ् 2441. 22 अवक्षेपणे कन् 2649. 23 उपज्ञोपक्रमं तदाद्यः क्रियायाम् 2702. 24 एकाद्धर्मेण चट् 2457. 25 सङ्ख्यायाश्चार्थमानयोर्धेये: 2298. 26 चतोर्वा 2120. 27 रीङृतः 1234. 28 रिङ् शयग्लिङ्क्षु 2367. 29 सुपोऽधातुविषयस्य 2380. 30 वर्षे च 2633. 31 हैमनवतिकौ 2648. 32 अस्य चेदं 2118. 33 व्यचि च 2658. 34 अध्वनो यत्खनावन्यतरस्यां दुगुपधात्तिलादिषु वर्षकालेषु 2661. 35 न व्यन्सपूर्वस्य 3588. 36 दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यति रिषण्यति 3589. 37 अस्वाम्यर्थात् 3590. 38 देवपथादिभ्यश्च 3591. 39 अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम् 3592. 40 द्वित्रिभ्यां तयस्यायज्वा-मिति वक्तव्यम् 3074. 41 शाङ्गोरंसाभ्यां कन्यसंज्ञायाम् 3075 42 दक्षादिभिः 3076. 43 अजादिभ्यः पिञ्च 3331. 44 विभाषा कन्दति 3593. 45 सुधितवसुधितनेमधितधिषीय च 3594 46 द्वेर्द्वयसः 3077. 47 अध्व क्षपणार्थात् 3078. 48 अवी धि 442 49 वः स्वार्थेऽणुके 2342. 50 तावतथ्योर्लोपः 2191. 51 रि च 2192. 52 ह एति 2250. 53 यीवर्णयोर्दीर्घाज्जोः 2488. 54 वनि मीमादुरन्नलभस्मनोऽपत्यवदाहृते च ङ्यू 2623. 55 आपत्यं युवापोः 2619. 56 दम्नस्य ढक् 2621. 57 युवोऽनाकौ 2624. 58 अत्र लोपोऽभ्यासस्य 2620. 59 ह्रस्वः 2180. 60 एकादिरोरेव: 2179. 61 अर्धर्चाः पुंसि 2259. 62 कुतोऽञ्चुः 2245 63 न लपतेर्धिक् 2641. 64 कूपेऽवदानि 3595. 65 दाक्षायणहर्यणहर्यक्षेभ्योऽभ्रुवस्तेऽनुदात्तादयोऽपत्यादयोऽनिष्यदमानसंज्ञकास्तं चेन्निष्यदमानं स्त्रियां ङ्यां न चेत्तद्धितेषु प्रकृतिवदेवेति वक्तव्यम्भ्रुवस्तरीभ्रुवं तरीभ्रुवमिति तरीभ्रुवं तरीभ्रुवमिति ङ्यां नदीभमूर्वेति च 3596. 66 परतः 2244. 67 द्युतिस्वाप्योः संप्रसारणम् 2344. 68 स्वयो क्षिति 8353 69 दीर्घ इणः किति 2456. 70 अत आदेः 2248. 71 सख्यान्ङ् द्विवचनः 2288. 72 अक्षोऽशेश्च 2533. 73 अवयवेः 2181. 74 वसूयेति निगमे 3597. 75 निशां प्रथमां पुंवत् कर्मधारये 2502. 76 कृत्यानिङ् 2496 77 अतिथिपरिपन्थिभ्यश्च 2493. 78 बहुलं छन्दसि 3598. 79 सप्तमः 2317. 80 ओः पुयण्यण्परे 2577. 81 अवतिभुवोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनां वा 2578. 82 गुणो यङ्लुकोः 2630. 83 दीर्घोऽकितः 2632. 84 नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम् 2642. 85 गुपतेरुपधाविज्ञाय-स्य 2643. 86 अयजयदहशभक्षपशां च 2638. 87 चरफलोश्च 2636. 88 उत्परस्यातः 2637. 89 लिङि च 3037. 90 रीगृदुपधस्य च 2644 91 वचिस्वपियजादीनां किति 2652. 92 ऋतश्च 2653. 93 सन्यङोरनभ्यासस्यैकाचो हलादेः क्रियायाः पौनःपुन्ये गम्ये 2316. 94 दीर्घो लघोः 2318. 95 आसुयुवपिरपिलपिधावितुदिसिचिमिदिघुषिरुक्षिणाम् 2566 96 विभाषा वेष्टिचेष्टियोः 2583. 97 हे च नञः 2573.

END OF BOOK VII.

BOOK VIII.

CHAPTER 1.

1 सर्वस्य द्वे 2139. 2 तस्य परमाम्रेडितम् 83. 3 अनुदात्तं च 3670. 4 नित्यवीप्सयोः 2140. 5 परेर्वर्जने 2141. 6 प्रसमुपोदः पादपूरणे 3590. 7 उपर्यध्यधसः सामीप्ये 2142. 8 वाक्यादेरामन्त्रितस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु 2143. 9 एकं बहुव्रीहिवत् 2144. 10 आबाधे च 2145. 11 कर्मधारयवदुत्तरेषु 2146. 12 प्रकारे गुणवचनस्य 2147. 13 अकृच्छ्रे प्रियसुखयोरन्यतरस्याम् 2148. 14 यथास्वे यथायथम् 2149. 15 द्वंद्वं रहस्यमर्यादावचनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाभिव्यक्तिषु 2150. 16 पदस्य 401. 17 पदात् 402. 18 अनुदात्तं सर्वमपादादौ 403. 19 आमन्त्रितस्य च 3654. 20 युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वांनावौ 404 21 बहुवचनस्य वस्नसौ 405. 22 तेमयावेकवचनस्य 406. 23 त्वामौ द्वितीयायाः 407. 24 न चवाहाहैवयुक्ते 408. 25 पश्यार्थैश्चानालोचने 409. 26 सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा 410. 27 तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः 3934 28 तिङ्ङतिङः 3935. 29 न लुट् 3936. 30 निपातैर्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम् 3937 31 नह प्रत्यारम्भे 3938. 32 सत्यं प्रश्ने 3939. 33 अङ्गाप्रातिलोम्ये 3940. 34 हि च 3941. 35 छन्दस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् 3942. 36 यावद्यथाभ्याम् 3943. 37 पूजायां नानन्तरम् 3944 38 उपसर्गव्यपेतं च 3945. 39 तुपश्यपश्यताहैः पूजायाम् 3946. 40 अहो च 3947. 41 शेषे विभाषा 3948. 42 पुरा च परीप्सायाम् 3949. 43 नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् 3950. 44 किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् 3951. 45 लोपे विभाषा 3952. 46 एहिमन्ये प्रहासे लृट् 3953. 47 जात्वपूर्वम् 3954. 48 किंवृत्तं च चिदुत्तरम् 3955. 49 आहो उताहो चानन्तरम् 3956. 50 शेषे विभाषा 3957. 51 गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत् 3958. 52 लोट् च 3959. 53. विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् 3960. 54 हन्त च 3961. 55 आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके 3962. 56 यद्धितुपरं छन्दसि 3963. 57 चनचिदिवगोत्रादितद्धिताम्रेडितेष्वगतेः 3964. 58 चादिषु च 3965. 59 चवायोगे प्रथमा 3966. 60 हेति क्षियायाम् 3967. 61 अहेति विनियोगे च 3968. 62 चाहलोप एवेत्यवधारणम् 3969. 63 चादिलोपे विभाषा 3970. 64 वैवावेति च छन्दसि 3971. 65 एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् 3972. 66 यद्वृत्तान्नित्यम् 3973. 67 पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः 3974. 68 सगतिरपि तिङ् 3975. 69 कुत्सने च सुप्यगोत्रादौ 3976. 70 गतिर्गतौ 3977. 71 तिङि चोदात्तवति 3978 72 आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत् 412. 73 नामन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम् 413. 74 विभाषितं विशेषवचने बहुवचनम् 3655.

CHAPTER 2.

1 पूर्वत्रासिद्धम् 12. 2 नलोपः सुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषु कृति 353. 3 न मु ने 439. 4 उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्य 3657. 5 एकादेश उदात्तेनोदात्तः 3658. 6 स्वरितो वानुदात्ते पदादौ 3659. 7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य 236. 8 न ङिसंबुद्ध्योः 352. 9 मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः 1897. 10 झयः 1898. 11 संज्ञायाम् 1899. 12 आसन्दीवदष्ठीवच्चक्रीवत्कक्षीवद्रुमण्वच्चर्मण्वती 1900. 13 उदन्वानुदधौ च 1901. 14 राजन्वान्सौभाग्ये 1902. 15 छन्दसीरः 3600. 16 अनो नुट् 3604. 17 नाद्घस्य 3602 18 कृपो रो लः 2350. 19 उपसर्गस्यायतौ 2326. 20 ग्रो यङि 2639. 21 अचि विभाषा 2541. 22 परेश्च घाङ्कयोः 3262. 23 संयोगान्तस्य लोपः 54. 24 रात्सस्य 280 25 धि च 2249. 26 झलो झलि 2281. 27 ह्रस्वादङ्गात् 2369. 28 इट ईटि 2266. 29 स्कोः संयोगाद्योरन्ते च 380. 30 चोः कुः 378. 31 हो ढः

324. 32 दादेर्धातोर्घः 325. 33 वाहऊठ्ठ्यखुञ्खिति 327. 34 गमेर्डः 440. 35 डाण्ण्यः 2451. 36 ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विब्वरपचाराच्छायासंज्ञयोः 294. 37 एजेः खश् 326. 38 दृशेः क्वनिप् 2501. 39 भञ्जभासमिदो घुरच् 84. 40 अचश्चास्त्रियामादेश्च: 2280. 41 गमेरः 295. 42 स्फायस्फिवः क्विप् 3016. 43 संपदादिभ्यः क्विप् 3017. 44 स्त्रियां क्तिन् 3018. 45 ओषिजनेश्च 3019. 46 क्तिचो दीर्घात् 3015 47 ह्वेरुपसर्गे 3021. 48 अनुदात्तसुपित आत्मनेपदम् 3024. 49 क्रियेरुच्चिञ्जिनीषायाम् 3028. 50 निरभेरुपसर्गे 3029. 51 मुचः कः 3030. 52 यजेर्नः 3031. 53 डावेर्नः 3032 54 प्रत्ययोऽन्यतरस्याम् 3034. 55 अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः 3035. 56 दुरभिभ्योऽन्यतरस्याम् 3038. 57 न भाकुर्वृञ्भ्यः 3039. 58 विपूयविनीयजित्यः 3040. 59 निष्ठा शतवत् 3042. 60 क्त्वातोसुनकसेनुक्तेषु 3043. 61 अकर्तरि च कारके संज्ञायाम् 3602. 62 क्रियाप्रधानस्य कुः 377. 63 गमेर्डो 481. 64 जेर जे घातोः 341. 65 ज्वरेरच् 2309. 66 वयसि पूर्वे 162. 67 अपदातौ साल्यां तृतीयायाम् 3416. 68 अवद्यं 443. 69 दाऽऽदिभ्यः 172. 70 अन्यारादितरर्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते 3614. 71 पञ्चम्याः परावध्यर्थे 3605 72 अनुकम्पायां द्वः 334. 73 तिङ्यनादरे: 2484 74 क्रियाविशिष्टायां क्रियायां 2485. 75 दरादञ्छब्दे 2468. 76 वौषमदर्थात् होषे वः 433. 77 वहिश्रिश्रुयुद्रुस्रुभ्यः 354. 78 इच्छार्थाभ्यां च 2265. 79 न भकुर्छुराम् 1629. 80 अदसोऽसेर्दादु दो मः 419. 81 यच्च तेनेहुक्तमथे 438. 82 आशायास्त्रे: स्मृत उदाहः 93. 83 प्रत्यभिवादेऽशूद्रे 94. 84 हुरान्हुरौ च 95. 85 हैहेप्रयोगे हैहयोः 96. 86 दूरेरन्तिकेऽनन्तरस्याप्येवस्य प्रायात् 97. 87 ओमभ्यादाने 3606. 88 ये चाभकर्मणि 3607. 89 प्रसवे 3608. 90 यावत्यात: 3609. 91 यूतिप्रेप्सायोपसूर्योपसदोपसादाभ्यादे: 3610. 92 अहीरुमेषयोश्च परस्य च 3611. 93 विभाषा वृष्टमिश्रयोगे दे: 3612. 94 निपुणादुद्योगे च 3613 95 आशङ्किते भूतवत्ये 3614. 96 अनुपूर्वं तिङाशास्ति 3615. 97 विभाषेप्सायाम् 3616 98 पूर्वं तु भाषायाम् 3617. 99 प्रतिश्रवणे च 3618 100 अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः 3619. 101 चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने 3620. 102 उपरिस्विदासीदिति च 3621. 103 स्वरितमात्रे ऽस्ते ऽनुदात्तार्थगतिकारकोपपदयोश्च 3622. 104 विभाषा: श्रेषेषु सिङाशास्तुम् 3623. 105 अनवक्लृप्त्यमर्षाभिप्रायगर्हासु: 3624. 106 लुटा वैषः षष्ठी 3625. 107 एषो ऽम्बृडम्बाम्बर्डम्बे पूर्वस्यार्धस्यादुत्तरस्येद्वौ 3626. 108 अवोदैधौद्म्प्रश्रथहिमश्रथाः 3627.

CHAPTER 3.

1 भावकर्मणोः च कर्तृवो वचनम् 3628. 2 कालसमयवेलासु: पूर्वस्य तु वा 136. 3 आशोऽस्ति भविष्यति 3632. 4 अनुभाविकाभ्यरोऽनुकारः 137. 5 वषः कृति 135. 6 मुचः कर्मण्यण् 139. 7 गत्यर्थकर्मणि द्वितीयाचतुर्थ्यौ चेष्टायामनध्वनि 140. 8 उभसर्वतसोः 3630. 9 दोषोपसृष्टे च कालभावे 3631. 10 मृषे 141. 11 अलमर्थाभ्यां च 3633. 12 कालाद्वेष्टिते 143. 13 हेतौ हे लोपः 2335. 14 हेतौ रिः 179. 15 प्रयोजनं वेतिविशेषणम् 76. 16 हेतुः पूर्वे 339. 17 नमोस्वस्तिस्वधास्वाहायोगे चतुर्थ्यस्य हेतौ 167. 18 स्वैरे पूर्वप्रयोगः आक्षेपे गम्ये 168. 19 लोपः शाकल्यस्य 67. 20 ओतो गार्ग्यस्य 169. 21 इति च वदे 170. 22 इति करणे 171. 23 लोपो व्योर्वलि 122. 24 लघोरुपधायाश्च किति 123. 25 लोपो यि यः 126. 26 हे मपरे वा 127. 27 मपरे मः 129. 28 रुः सासुनसोः 130. 29 ढः ढे लोपः 131. 30 नहश्च 132. 31 षि द्धः 133. 32 हलो ऽनन्तराः संयोगः 134. 33 अत्र लुप्तो यो वा 108. 34 विसर्जनीयस्य सः 138. 35 वर्णे विसर्जनीयः 150. 36 वा शरि 151. 37 कुप्वोः ँक ँपौ च 142. 38 पोऽपदादौ 152. 39 शः छः 153. 40 मनसस्पतरोर्लोपश्च 154. 41 हेतुमनुष्येभ्यो जातस्यायस्य 155. 42 तिरसोऽन्यतरस्याम् 156. 43 द्विस्त्रिश्चतुरिति कृत्वोऽर्थे 157. 44 द्वित्रिचतुरि: सुच् 158. 45 तिरश्चां चायेऽनक्षे ऽनक्षयायस्य 159 46 वाचः कूटतिलेषु-

कुम्बाभ्रकुम्भाश्वग्रीष्मवसन्तरथं 160. 47 अधःशिरसि पदे 161. 48 उरसोयुच च 144. 49 उत्पदि भाषायामैडविडयोः 3634. 50 आःधरूपधरसिकुचिकुलोत्तमपदिशे 3635. 51 बहुव्रीहेः सक्थ्यक्ष्णो 3636. 52 पादो च बहुव्रीह 3637. 53 बहुव्रीहेः सक्थिमुखनासिकाग्रीवोदरजघनबालेषु 3638. 54 दन्तशिखात्तो 3636. 55 अवदात्तश्यव दुर्णाम्नः 210. 56 पदेः पादः पः 335. 57 इदमोः 211. 58 दुरस्तिकसमीपसमर्थवाचिनि 434. 59 आदेशप्रत्यययोः 212. 60 आचिपचिपचीनां च 2410. 61 क्षीरतिष्ठोरेव चपवग्भ्यात्तात् 2627. 62 वः स्विदिस्वदिसहीनां च 2628. 63 प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि 2276. 64 स्यादिप्रत्ययाद्येन चाप्रत्ययस्य 2277. 65 उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्वनिषेवतिसेधतिगतिदरिद्रातिजपतिदंशतिभक्षतिकुषतिखनतिनाथतिनाथितपितपदमदामहातिकामतिस्पृहतिगृधिधृषिक्षिपेः 2270. 66 अदिरभ्रतेः 2271. 67 दन्त्यस्य 2272. 68 अपादाद्यन्यतरस्यां निषदेः 2273. 69 वेः शदो भोजने 2274 70 परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् 2275. 71 विभाषोर्णोः 2359. 72 अनुविपर्यभिनिभ्यः स्फन्दतेरप्राणिषु 2349. 73 वेः स्कन्देरनिष्पातात् 2398. 74 परेश्च 2399. 75 परिस्कन्दः प्राच्यभरतेषु 3026. 76 स्फुरतिस्फुलत्योर्निर्निविभ्यः 2537. 77 वेः स्कभ्नातेर्नित्यम् 2556. 78 दृवः वीप्सायुट्परयोः 2247. 79 विभाषेटः 2325. 80 वषट्काराड्डुतेः कृतः 1019. 81 भीरोः स्थानम् 1020. 82 ऋतः सम्प्रदानसम्बन्धात् 924. 83 ज्योतिरायुषः स्तोमः 1021. 84 आयुक्तिकुशलाभ्यां चासेवायाम् 984. 85 आयुःपुण्यकुशलश्लक्ष्णकृच्छ्रान्तराध्वाम् 983 86 अभिनिविः स्तनः शब्दसंज्ञायाम् 3193. 87 उपसर्गस्यायतौ स्थ्यक्तिलम्बेषु 2472. 88 दुरभिर्दुर्भः दुरितिदुरितस्य 2477. 89 निन्दहीभ्यां प्रतेः कौशले 3082. 90 दुरः प्रतिष्ठायाम् 3083. 91 अभिसुमो गोत्रे 3084. 92 प्रभोऽधिकारे 2917. 93 दुष्कृतसम्भवे धिग्दुरः 3233. 94 उन्मोऽग्नि च 3206. 95 अभिसुभ्यां स्थिरः 967. 96 विसुमभिपरिभ्यः स्थलम् 3085. 97 अन्वाध्यभीक्ष्णेदुभिसुमेषु वहक्रमुगमिसुपुक्षिसपरमेषदिहिदेहिक्षिप्यः स्थः 2918. 98 दुरक्षादिषु च 1022. 99 वसि संघातात्मनि 1023. (न 253) 100 नक्षत्रात् 1024. (न 253) 101 इत्थम्भावादौ सहिते 1325. 102 विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यभावेऽव्ययम् 2403. 103 कृत्यसप्तमीप्रत्यन्ताच्च 3640. 104 बहुष्वेवेष्यात् 3641. 105 स्तुतस्तोमयोरछन्दसि 3642. 106 पूर्वपदात् 3643 107 पुनः 3644. 108 उभोरेरयः 3645. 109 वहेः पूतक्रतोर्ण च 3646. 110 न रपरसृपिसृजिदृशिदृभिदृधिसृजिमृजीनाम् 3168. 111 वात्यहाद्योः 2123 112 विभाषा वपि 2640. 113. क्षेपेऽनेनौ 2278. 114 प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च 3027. 115 क्षोदः 2358. 116 स्कन्दिस्यन्दी वपि 2580. 117 दुभृञोः कारणयोः 2524. 118 वहेः परस्य लिटि 2361 119 निम्नाभ्योऽड्व्यवाये वा छन्दसि 3647.

CHAPTER 4.

1 स्त्रियां भे वः छन्दसि परे 235. 2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 197. 3 पूर्वपदात्संज्ञायामगः 857. 4 वनं पुरगामिसाक्षिप्रतिपरिचारकोपरागेभ्यः 1039. 5 प्रभिरम्भरेषुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽण्संज्ञायामपि 1050. 6 विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः 1051. 7 अह्नोऽदन्तात् 791. 8 वाहनमाहितात् 1052 9 वाणं हेमे 1053. 10 वा भावकरणयोः 1054. 11 प्रातिपदिकात्स्वार्थे च 1055. 12 दक्षादुत्तरपदे वः 307. 13 कुमति च 1056. 14 उपसर्गादध्वनोऽपदे वोऽदेशस्य 2287. 15 दिक्पूर्व सिमा 2530. 16 वानि स्तोकादिषु 2231 17 नेर्गदनदपतपदघुमास्थागापाजहातिसाम्पाशृतृदृनिषद्यर्तिवपियजिराधिपतिविचतिवृश्चतिभ्रस्जिदम्भुश्रिस्रुसिद्यतिस्तम्भुस्कुभ्यः सेटि च 2285. 18 वेपे विभाषाण्डाद्यावन्ध्यौ च छन्दसि 2232. 19 अनिते: 2478. 20 छन्दः 2984. 21 उभौ साभ्यासस्य 2606 22 इष्टेरत्पूर्वस्य 359 23 वनोर्र 2429. 24 अन्यतरस्यां 3294. 25 अचो यं च 3295 26 छन्दस्युदवहाद्यात् 3648. 27 यच्च आयुस्योषपुण्यः 3649. 28 उपसर्गाद्बहुलम् 859. 29 कुत्वाडः 2835. 30 वेर्विभाषा 2836. 31 इत्वं हुयामाद् 2837. 32 इदादेः बहुलः 2838. 33 वा लिंगविषिभ्यो

8629. 34 न भ्रातृपुत्रगोत्रयुवप्रत्ययानां प्रतिषेधात् 2840. 35 प्रत्ययलक्षणात् 3310. 36 ङीः प्रत्ययात् 2518. 37 यङश्चाप् 198. 38 यङश्चाप्रत्ययेऽपि 1037. 39 युवन्नपुंसकयोः 792. 40 ओतः श्यनि श्यनः 111. 41 श्यनः श्नः 113. 42 न यङालुगोरनात् 114. 43 क्ङिति च 115. 44 आत् 112. 45 अतोऽनुपधादिलक्षणस्यानादेर्लोपो यङि 116. 46 अचो ञ्णिति 59. 47 अपपि च 48. 48 यस्येति च-ओतो गुणवचन 55. 49 ईदेद्विवचनं प्रगृह्यस्य 340. 50 विभाषा ङिश्योः 56. 51 सर्वत्र शाकलस्य 57. 52 ईर्यादिऽइयाद्यायवायावः 58. 53 अकः सवर्णे दीर्घः 52. 54 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः 2182. 55 वृद्धिरेचि च 121. 56 आद्गुणः 206. 57 अमेऽशि पूर्वोऽयादिनित्यः 110. 58 अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः 124. 59 वा पदान्तस्य 125. 60 मोरसि 117. 61 वोऽः स्वरादेर्महाव्रते पूर्वस्य 118. 62 अचो ञ्णिति 119. 63 अतोऽदेङि 120. 64 इको यणचि यणः 60. 65 अतो गुणे 71. 67 एङः पदान्तादति स्वरितः 3660. 67 ओदाचः स्वरितोदयमगार्ग्यकाश्यपगालवानाम् 3661. 68 स्व च इति ॥

END OF BOOK VIII.

-:o:-

लाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रीय प्रशासन अकादमी, पुस्तकालय
L.B.S. National Academy of Administration, Library
मसूरी
MUSSOORIE
यह पुस्तक निम्नांकित तारीख तक वापिस करनी है ।
This book is to be returned on the date last stamped

दिनांक Date	उधारकर्त्ता की संख्या Borrower's No.	दिनांक Date	उधारकर्त्ता की संख्या Borrower's No.

491.25
Dik
v.2

वर्ग स.
Class No.
लेखक
Author Diksita, B.
शीर्षक
Title The Siddhanta Kaumudi.

अवाप्ति सं०
ACC. No 14212
पुस्तक स.
Book No

निर्गम दिनाँक
Date of Issue
उधारकर्ता की सं.
Borrower's

491·25
Dik
V.2

LIBRARY
LAL BAHADUR SHASTRI
National Academy of Administration
MUSSOORIE

Accession No. 11011 7

1. Books are issued for 15 days only but may have to be recalled earlier if urgently required.
2. An over-due charge of 25 Paise per day per volume will be charged.
3. Books may be renewed on request, at the discretion of the Librarian.
4. Periodicals, Rare and Reference books may not be issued and may be consulted only in the Library.
5. Books lost, defaced or injured in any way shall have to be replaced or its double price shall be paid by the borrower.

Help to keep this book fresh, clean & moving